

Referenți științifici:

prof. univ. dr. doc. ALEXANDRU TĂNASE

conf. univ. dr. GH. VLĂDUȚESCU

Redactare și coordonare lexicografică: Rodica Pandele

VICTOR KERNBACH

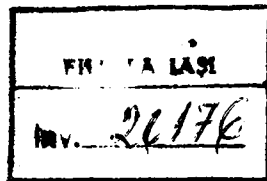
DICTIONAR
DE
MITOLOGIE GENERALĂ

POSTFAȚĂ
DE
Gh. Vlăduțescu

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1989

Coperta și supracoperta: DUMITRU VERDEȘ

ISBN 973-29-0030-X

ARGUMENT

Acest dicționar nu a fost la început, pentru autorul său, un scop în sine, ci un aparat personal de laborator, fișierul slujind de fapt alte lucrări; publicarea selectivă a unor fișe, sub forma primei ediții (Editura Albatros, 1983), a urmărit să devină un instrument de informare pentru orice om interesat de materia mitologiei generale. Dar epuizarea neașteptat de rapidă a celor 50 000 de exemplare inițiale (probabil și datorită absenței din bibliografia românească a unei atare lucrări), ca și primirea ei bună în presă și printre oamenii de specialitate, a făcut posibilă tipărirea acestei ediții noi, care nu mai este însă o reeditare, ci o variantă nouă, rescrisă și îmbogățită cu câteva sute de termeni noi, cu informație de amănunt suplimentară și cu diferite comentarii și referiri la izvoare.

Departa de a-și asuma ambiția exhaustivității, nici acum acest Dicționar de mitologie generală, cu cele peste 2 600 de articole ale lui, nu face decât să acopere o arie ceva mai largă din teritoriul atât de vast al problemelor sale.

Materia dicționarului a fost organizată astfel, încât, înlesnind consultarea alfabetică, să conducă spre toți termenii înrudiți cu cel abordat. Dicționarul cuprinde mitologia generală a omenirii în înțelesul că, nefiind o operă documentară absolută, care să nu fi evitat nimic din ceea ce intră în domeniul său, el, totuși, oferă destule repere asupra tuturor zonelor mitologice cât de cât interesante ale lumii (divinități, mituri, ritualuri, concepții etc.), dar și asupra elementelor sau ramurilor adiacente ale mitologiei ca obiect de cercetare științifică (noțiuni, definiții, doctrine, ipoteze, opere, personalități). În situațiile de interes special, s-au inclus și elemente de mitologie comparată, iar unde s-a simțit utilă recomandarea unor căi de informare mai amplă, au fost adăugate scurte trimiteri bibliografice, la obiect, în diferite limbi de circulație.

Fără a fi în același timp și o lucrare integrală a doctrinelor și credințelor religioase, dicționarul își extinde atenția și asupra mai multor repere din aria religiilor, întrucât orice formă religioasă își asumă responsabilitatea mistică și teologică a miturilor aferente, pe care și le-a încorporat ca materie tradițională și le-a codificat într-un sistem propriu de dogme, de principii, odată cu responsabilitatea reînălțării cu formele arhetipale, de tradiție tabuală sau mitică, în exercițiul ritual de cult. Iar dacă acest dicționar nu oferă, bunăoară, toți termenii autonomi din clasificarea generală a cultelor și sectelor ori din doctrinele teologice, în schimb religiile principale din istorie, cu structura și specificul lor doctrinar și ritual, sînt prezente fie deosebit, fie în contextul explicării unor forme de transfer al mitului în cult sau în rit.

Deoarece totuși nu puține persoane (și nu numai dintre cele neavizate) mai confundă mitologia cu literatura, modalitatea de alcătuire a Dicționarului de mitologie generală a năzuit să arate, prin ea însăși, că studiul mitologiei generale nu face parte din studiul istoriei generale a literaturii; faptul că multe mituri ne sînt accesibile numai din transcriptiunile istorice, filosofice sau literare (și atunci le considerăm mitografii, directe sau indirecte) nu-l obligă pe mitolog să confunde mitologia cu istoria literaturii ori cu istoria sistemelor filosofice, după cum nici circulația frecventă a miturilor în folclor nu-l transformă pe mitolog în folclorist (sau invers), fiecare cercetător putînd umbla pe un teren comun în urmărirea propriei ținte.

Împrejurarea acestei a doua ediții se leagă și de anumite datorii morale ale autorului față de bunele cuvinte, spuse sau scrise, după înția ediției, în primul rînd de regretatul filosof Constantin Noica și de profesorul Gheorghe Vlăduțescu. Manuscrisul ediției

prezente a beneficiat de lectura și de sfaturile, atât ale prof. Gh. Vlăduțescu (nașul exigent al ambelor ediții), cât și ale prof. Al. Tănase, reputat filosof al culturii.

Cartea rivnește să arate că oamenii din epocile arhaice au trăit intens niște mari experiențe istorice și spirituale, diferite doar în amănuntele evenimentelor, întrucât cadrul fenomenal le-a fost același, dictat de specificul speciei biologice, care este și o producătoare de mitosferă, însă neinfirmit de anume deosebiri geoclimatice, la urma urmei, în acest sens secundare. Mai mult decât atât, un dicționar al mitologiilor lumii poate demonstra, în felul său, circulația în lumea timpurie a ideilor primare, din care s-a dezvoltat exercițiul inteligenței omenеști și, în consecință, cultura omenirii, care este un întreg indivizibil.

27 martie 1988

AMĂNUNTE ORIENTATIVE

Titlul fiecărui articol indică numele sau termenul principal, căruia îi urmează una sau mai multe denumiri secundare; în cazurile importante sînt indicate, în paranteze, etimologiile; tot în paranteze se dau, cu caractere obișnuite, traducerea numelor care au un sens figurativ, iar cu caractere distincte, epitetul zeilor și eroilor mitici, precum și uneori formele fonetice curente ale numelor mitologice de mai mare circulație.

Termenii mitologici (mai cu seamă numele de divinități) s-au transcris cît mai aproape de rostirea originală, într-o grafie unitară, avînd la bază sistemul de transliterație adoptat de lexico-grafia engleză, mai simplu decît altele; s-au exceptat de la acest sistem numele și noțiunile mitologice ale popoarelor Americii precolumbiene, unde tradiția a impus demult un sistem propriu, în spiritul scrierii spaniole (de exemplu, Chi-Xibalba = Ci-Șibalba; Cînteotl = Sînteotl) și numele chineze, pentru care s-au utilizat regulile de transliterație în grafie latină, stabilite de Academia Chineză; de asemenea, termenii și numele sanscrite figurează în conformitate cu normele lingvistice internaționale de transliterație; dar numele grecești sînt transliterate fonetic, renunțîndu-se — cu cîteva abateri temeinic intrate în uz — la formele inconsecvente așa-zis tradiționale, de obicei după latină, care țin sau de *interpretatio romana* sau de fonetica fantezistă a primilor traducători moderni, în nici un caz de logica lexicografică modernă; totuși, chiar în cazurile exceptate, se indică în paranteze forma originală; *ch* este aproape în toate situațiile *ç* asilabic, deci scurt (ca în românescul *ciur*), afară de numele germanice, eline și celte, unde are valoarea unui *h* distinct; unele transcripții caută să sugereze pronunția originală, cu neputință de transliterat fără ambiguitate în grafie latină: așa sînt îndeobște numele asiatice și africane și chiar unele sunete speciale scandinave (de exemplu *dh* în Odhinn, cu o vibrație mai mult guturală, transcriind — cum recomandă justificat Georges Dumézil — fonemul scandinav specific); *q* transcrie un gen de *k* palatal, aproape sincopat, specific limbilor semitice; *y* (iod) este un *i* scurt (de exemplu *yin* = *in*); numele biblice frecvente păstrează și forma bisericească tradițională, ca și transliterația formei originale; în fine, la numele slave s-a utilizat, potrivit tradiției, o transcripție fonetică ce se ferește totuși de adaptare fonetică.

Pentru economisirea spațiului, s-au operat — mai ales în formulările generale — unele prescurtări de cuvinte deosebit de frecvente (afară de articolele unde acestea devin noțiuni principale sau unde ele ar împiedica urmărirea fluentă a frazei), după următoarea listă:

<p>abh. (<i>abhaz</i>) adj. (<i>adjectiv</i>) ad-litt. (<i>ad-litteram, textual</i>) afr. (<i>african</i>) akkad. (<i>akkadian</i>) amerind. (<i>amerindian</i>) ap. (<i>apostol</i>) aprox. (<i>aproximativ</i>) aram. (<i>aramaic</i>) arh. (<i>arhaic</i>) arhip. (<i>arhipelag</i>) arm. (<i>armean</i>) art. (<i>articol</i>) asir. (<i>asirian</i>) babil. (<i>babilonian</i>) BARSR (<i>Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România</i>) biel. (<i>bielorus</i>) bulg. (<i>bulgar</i>) cap. (<i>capitol</i>) cf. (<i>conferă, compară</i>) col. (<i>colecție</i>) coresp. (<i>corespondent</i>) dr. (<i>doctor</i>) ebr. (<i>ebraic</i>) eccl. (<i>eclesiastic</i>)</p>	<p>ed. (<i>ediție</i>) edit. (<i>editură</i>) egipt. (<i>egiptean</i>) engl. (<i>englez</i>) entom. (<i>entomologie</i>) etim. (<i>etimologie, etimon, etimologic</i>) etiop. (<i>etiopian</i>) fam. (<i>familiar</i>) fenic. (<i>fenician</i>) fig. (<i>figurat</i>) finl. (<i>finlandez</i>) fragm. (<i>fragment</i>) franc. (<i>francez</i>) frig. (<i>frigian</i>) germ. (<i>german, germanic</i>) ibid. (<i>ibidem, tot acolo</i>) ins. (<i>insulă</i>) iran. (<i>iranian</i>) irland. (<i>irlandez</i>) island. (<i>islandez</i>) jap. (<i>japonez</i>) jud. (<i>județ</i>) lat. (<i>latin</i>) lb. (<i>limba</i>) lit. (<i>literatură, literar</i>) lituan. (<i>lituanian</i>)</p>
---	--

mesop. (*mesopotamic*)
 mil. (*mileniu*)
 mitofolc. (*mitofolclor*)
 mitol. (*mitologie, mitologic*)
 m-rea (*minăstirea*)
 ms. (*manuscris, manuscrise*)
 norv. (*norvegian*)
 N.T. (*Noul Testament*)
 op. cit. (*opera citată*)
 palest. (*palestinian*)
 par. (*paragraf*)
 pers. (*persan*)
 pl. (*plural*)
 polin. (*polinesian*)
 portug. (*portughez*)
 publ. (*publicat*)
 ref. (*referitor, referință*)
 reg. (*regionalism*)

rom. (*românesc*)
 scand. (*scandinav*)
 scot. (*scoțian*)
 sec. (*secol*)
 sf. (*sfânt*)
 sg. (*singular*)
 span. (*spaniol*)
 subst. (*substantiv*)
 sumer. (*sumerian*)
 ș.a. (*și alții | altele*)
 trad. (*traducere, tradus*)
 transl. (*translated*)
 țig. (*țigan*)
 univ. (*universitate, universitar*)
 v. (*vers, verset*)
 vb. (*verb*)
 vol. (*volum*)
 V.T. (*Vechiul Testament*)

(*) asteriscul dinaintea unui cuvânt indică trimiterea, în Dicționar, la termenul respectiv; urmărind aceste trimiteri, cititorul poate străbate integral, de fiecare dată, tema care îl interesează; (am pus asteriscul înaintea cuvântului, întrucît această poziție, psihologic, este mai favorabilă captării atenției).

(→) săgeata este un semn de trimitere, pentru completarea informației, la un articol în relație directă cu cel citit.

(§) semnul de paragraf indică invariabil bibliografia.

Sublinierile (cursive) în text au scopul de a atrage atenția cititorului asupra unor noțiuni care intră în centrul de gravitație al termenului prezentat în articolul respectiv, deci nu au decît un scop orientativ, discret, de sugerare a unor nuanțe.

Textele citate au fost traduse de autor după originalele lor (grecești, latine, slavone, georgiene sau în lb. moderne europene) sau retraduse și confruntate cu versiunile științifice ale autorităților în materie (engleze, germane, ruse, franceze ș.a.); cînd nu s-a procedat așa, au fost indicate sursele edițiilor traduse.

A

Aaron (ebr. 'ahārōn — împresurat de strălucire) Patriarh biblic (→ *mitologie biblică*), fraatele mai mare al lui *Moise, colaboratorul și locțiitorul său sacerdotal în exercitarea *cultului lui *Yahweh, inițiat în mînuirea *tabernacolului și în esența mitologică și doctrinară a religiei ebraice (→ *mozaism*). **A.** săvîrșește *sacrificiile curente pe jertfelnicul din Cortul Descoperirii, ca și jertfa dublă a *țapului ispășitor, pentru Yahweh și *Azazel, deși raporturile cu tabernacolul îi sînt limitate, el neputînd să intre „orișicînd înăuntrul sfîntului locaș, dincoace de perdeaua din fața capacului care este pe chivot, ca să nu moară“ (*V.T., Leviticul, XVI, 2*), dacă admitem ipoteza că era vorba de un element producînd descărcări electrice, reluat din știința secretă a templelor egiptene; fiii lui **A.**, Nadab și Abihu, aducînd înaintea jertfelnicului „foc străin“, sînt mistuiți de „focul lui Yahweh“. Moise fiind bilbit, Yahweh i-l impune pe **A.** ca „tălmăci“, deci purtător de cuvînt (*V.T., Exodul, IV, 15—16*). Reprezentîndu-l pe Moise în fața faraonului, **A.** e investit cu puterea *miracolelor: „ridicînd toiagul, a lovit apa Nilului“, care „s-a prefăcut în sînge“ (*V.T., Exodul, VII, 20*), dar știm că în anotimpul *ahet* apele din Nil, viscoase și verzi la început, devin brusc singerii și potabile. **A.** moare în împrejurări misterioase, fără dreptul de a ajunge în Țara Făgăduinței, funcția sacerdotală transmițîndu-se fiului său Eleazar (*V.T., Numerii, XX, 24—26*).

Aaru; *Amenti* Insulă mitică, la apus de Egipt, înconjurată de ziduri metalice cu multe porți spre drumuri dispuse radial (→ *mitologie egipteană*). **A.** e identificabilă ipotetic cu *Atlantida.

Abaddon (ebr. 'abaddōn — piere; *Septuaginta: Αβδδδων) în *iudaism, întruparea mormîntului ca groapă în pămînt, care ascunde, înghițe și dezagregă pe cel înmormîntat. **A.** e situat pe drumul spre prăpastia subpămînteană *Sheol. Uneori, e o personificare identificabilă cu Sheolul însuși; se poate compara, fără o identificare exactă, cu *ingerul morții, Malakh Ha-Maweth (→ *Malak*). **A.** este evocat în *Cartea lui Iov* din *V.T.* (XXVI, 6; XXVIII, 22; XXXI, 12) și în *Proverbele lui Solomon*, unde e socotit o „taină adîncă, pe care numai Dumnezeu o pătrunde“ (XV, 11), de asemenea în apocriful *Înălțarea lui Isaia*, 10 (→ *Biblia*); în *N.T.* (*Apocalipsul lui Ioan Teologul*, IX, 11) e numit Apollion și i se atribuie un rol pedepșitor la sfîrșitul veacurilor, cînd urmează să vină sub forma unui nor de lăcuste monstruoase.

Aballon (irland. *abal*, galez *afal* — măr); *Insula Avallonis* Un tărîm edenic, o „insulă a

fericiților“, în *mitologia celtică, situat fie pe lumea cealaltă, fie în niște depărtate „insule apusene“, și populat de femei aborigene; tot acolo se află un turn de sticlă și niște mere dăruind nemurirea, oferite călătorilor rătăciți de către femeile insulare. După o tradiție, rănit mortal, regele *Arthur a fost dus de *zîna Morgana în **A.** Insula a fost vizitată de eroul mitic *Brain.

Abaris Zburător hyperboreu din *mitologia greacă, trăind fără hrană, prevestind viitorul, făcînd *miracole, vindecînd molimi (ciuma din Sparta) și cutreierînd Hellada în zbor, călare pe o săgeată magică de aur, dăruită de zeul *Apollon, cu care a și plecat de la greci la *hyperborei. Amintit de Strabon, *Platon, Iamblichos, *Celsus și Herodot: „Nu mai înșir despre Abaris, care se spunea că era hyperborean, mitul că ar fi făcut înconjurul lumii cu săgeata ce o avea, fără să mănince nimic“ (*Istoriei, IV, 36*). După alte surse, fie preot și *profet scit sau hyperboreu, consacrat lui Apollon și vizitînd Grecia spre 770 î.e.n. ca predicator și *sacerdot al lui Apollon, al cărui *cult l-a difuzat în Hellada (însă un predicator itinerant, săgeata magică slujindu-i drept vehicul), fie poet din cercurile apollinice, care ar fi scris un poem (*Theogonia*) și, întrucît își efectua opera medicală în cadrul incantației rituale, un ciclu de descîntece (*Katharmoi*). După mai mulți autori, **A.** ar fi fost o persoană reală care ar fi trăit, cum deduce Hyppostratos, în timpul Olimpiadei III (768 î.e.n.) sau, după Suidas, al Olimpiadei LIII (568 î.e.n.).

Abdal Zeu cinegetic în mitologia avarilor din Caucaz, dar și în alte *mitologii caucaziene (*Avdal* la darghini, tsahuri, laxi; cf. zeița kartvelă a vîntorii, *Dali), venerat ca ocrotitor al zimbriilor, caprelor sălbatice și cerbilor sau, prin extindere mitologică, al tuturor fiarelor *pădurii, pe care le duce la păscut, mulgînd pe cele lactante, și pedepșind pe vîntorii care încalcă aceste limite. În funcția sa de apărător și reglator al vieții sălbăticiunilor, **A.** apare fie sub aspectul unui animal alb, fie ca om alb. Laxii cred că, înainte de o expediție cinegetică, trebuie să i se adreseze o *rugăciune specială, altfel **A.** taie calea vîntorului și îi abate săgeata (sau glonțul). Odinioară, vîntorii îi sacrificau inima și ficatul animalului ucis, fără să ardă oasele ori să le arunce la gunoi, în credința că din oase **A.** reconstituie și reinvie animalul vînat. După o credință mai rară, uneori **A.** extrage din uterul matern cite un făt nenăscut, spre a-l crește el însuși și a-l face păstor de zimbri.

Abel (ebr. *hebel* — suflare) Al 2-lea fiu al cuplului biblic *Adam și *Eva, ucis de fratele său *Cain; numele **A.** ar putea deriva însă și din asir. *jabal* (păstor) și e posibil să fi fost o semidivinitate pastorală arhaică din sudul Palestinei: „Abel era păstor de oi“ (*V.T., Genesa*, IV, 2). În *V.T.*, jertfa sa, privită „cu îndurare“ de *Yahweh, stârnește în Cain gelozia și impulsul de crimă, textul biblic (→ *Biblia*) nelămurind de ce se preferă sacrificiul oieresc al lui **A.** sacrificiului agricol al lui Cain. *N.T.* îl consideră primul martir al lumii.

Abélard, Pierre Teolog scolastic francez (1079—1142) de orientare conceptualistă, urmărind, printr-o lectură critică a *Bibliei și a scrierilor patristice (→ *patristică*), să consolideze *credința creștină (→ *creștinism*) prin elucidarea ei. **A.** vedea în *logos („cuvîntul“ din *V.T., Evangelia lui Ioan*) nu numai *verbul* creator, ci și rațiunea divină care, pentru acest gânditor creștin, este preeminentă; de altfel, lui **A.** i s-a datorat, în bună parte, introducerea filosofiei aristotelice în cultura medievală, ca și includerea filosofiei în *teologie. Selectînd și clasificînd, în raport cu marile probleme, numeroase sentințe din opera părinților *Bisericii, încît să devină evidente contradicțiile și lacunele din căutarea de soluții, **A.** a compus lucrarea *Da și nu* (*Sic et non*) care, ca și o *Introducere în teologie* sau o celebră *Replică* (atacînd polemic opiniile „unui oarecare ignorant în domeniul dialecticii“ — cum numea filosoful logic), re-examină critic sistemul teologiei creștine din epocă. Aceste manifestări nu au rămas fără consecințe, căci autoritățile ecleziastice catolice au convocat un conciliu special (1121) împotriva lui **A.**, deși acesta nu dorise decît să apere credința creștină în esența ei. După **A.**, omul fiind înzestrat cu liber arbitru, iar *păcatul nefiind decît neîndeplinirea voinței lui *Dumnezeu, sistem datorî mai întîi să înțelegem și apoi să credem (cf. lucrarea lui **A.**, *Etica. Scio te ipsum*). Refuzînd să se apere în fața conciliului acuzator și învinuit de *erezii multiplă, **A.** a fost condamnat la „tăcerea eternă“ (recluziunea monastică totală). Formula lui *Anselm de Canterbury — *cred ca să înțeleg* a fost inversată de **A.** în mod mai raționalist: *înțeleg ca să cred*. În filosofia sa morală, **A.** definește păcatul nu prin faptă sau operă, ci prin intenție (*intentio animi*): „Căci atunci cînd e vorba să răsplătească binele sau răul, Dumnezeu ține seama numai de spiritul în care făptuim și nu de faptele pe care le facem“ (*Etica*, cap. VII).

§Étienne Gilson, *Héloïse et Abélard*, Paris, 1938; R. Lloyd, *Peter Abélard, the Orthodox Rebel*, London, 1947

Abœna Zeiță din *mitologia romană, ocrotitoare a călătorilor care pleacă; uneori biatributivă sau cu 2 ipostaze, ocrotea și sosirile; alteori cei sosiți erau protejați de perechea ei, *Adeona. **A.**, zeiță biatributivă, pătrona orice deplasare spațială a omului, de cînd îl învăța să umble, veghindu-i primii pași de prunc, pînă cînd îi proteja mișcările de adult în orice direcție.

Abnauayuh (abhaz *abnauayuh* — om pădureț) Monstru silvestru malefic și gigantic din mito-

logia abhază (→ *mitologii caucaziene*); înzestrat cu o forță fizică uriașă, avînd gheare și trup acoperit de păr aspru și lung, înfățișat cvasianthropomorf (cu ochi și nas de om), manifestă o permanentă furie sălbatică. Locuiește în pădurile dese, dar unele credințe îl socoteau o divinitate plurală, existînd cite un **A.** în fiecare trecătoare montană. Avînd sternul convex, ca un topor ascuțit de oțel, își ucide victimele prin îmbrățișare, despîcîndu-le trupul în două cu acest topor organic vertical, excreșcență fixă a pieptului său. Uneori, *miturile îi atribuie o nevastă foarte frumoasă.

Abog Divinitate cinegetică a tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine); de fapt, unul dintre *spiritele individualizate, într-o *mitologie rudimentară de tip *mana.

Abotenî *Omul primordial, dar și zeul genitor al omenirii și al lumii obiectuale imediate, în *mitologia triburilor din grupul adi (zona himalaiană din India de nord-est). După *mitul principal, **A.** a trăit în localitatea fabuloasă Supung, din Himalaia Orientală, unde a avut 4 soții, primele trei născîndu-i toate categoriile de ființe cerești și terestre, iar a patra, Jamir Gimbare, un fiu, *Abloma*, strămoșul meșteșugarilor în bronz și al inventatorului *clopotelor tibetane (acestea, prin atestare istorică, fiind primele clopote din lume). După ce *duhurile rele îi răpesc nevestele, **A.** își confecționează un arc și, ca represalii, amenință să distrugă cu săgețile sale lumea, începînd cu soarele și cu luna; de teamă, duhurile îi restituie una din soții (sau îi dau una nouă), în persoana femeii Zukhumane, care îl sfătuiește să se exileze cu ea și cu fiul *Abloma* într-un ținut unde ea va transporta, în două tulpini de bambus, animalele domestice, semănăturile de orez și pe cei dintîi oameni. Regăsită și persecutată de *spiritele malefice, fie această familie primordială, fie urmașii inventează *ritualul *sacrificiilor. Mitul lui **A.** conține un triplu simbol: apariția omenirii, formarea civilizației pastoral-agrară, constituirea religiei (în forma ceremonialului sacrificial) pentru apărarea celorlalte două valori.

Abraham (ebr. *Părintele mulțimii*); *Abram* (ebr. *Tatăl este sus*); slav. *Aвраам* *Patriarh biblic (→ *mitologie biblică*). **A.** găzduiește 3 mesageri ai lui *Yahweh sosiți să anunțe pieirea *Sodomei și *Gomorei. Fiul lui *Terah și unchiul lui *Lot, plecînd cu aceștia și cu soția sa Sarai, din Ur spre Canaan, dar stabilindu-se în Haran, în preajma Sodomei; după o peregrinare prin Egipt, lăsînd pe Lot la Sodoma, **A.** ajunge cu soția sa în Canaan, iar acolo, după 10 ani de la sosire, se împreunează la îndemnul soției sale cu roaba egipteană Agar de la care dobîndește un fiu, *Ismail (reluat ca *simbol de *Coran); la vîrsta de 99 ani i se dă numele de *Abraham* (soția sa devenind *Sarah*) și, centenar, ajunge tatăl lui Isaac. Intim cu Yahweh, e supus de acesta unui test de fidelitate: acceptarea de a-și sacrifica fiul pe rug; mulțumit de rezultatul testului, Yahweh îl salvează pe Isaac trimițînd în loc un berbec și statornicește raporturile sale cu patriarhul. Anterior, cînd i se

anunțase obligația de a fugi din fața dezastrelor iminent, **A.** întreține un dialog subtil cu mesagerul divin (sau chiar cu Yahweh), încercând să salveze cetatea: „Vei nimici oare într-adevăr pe cel drept laolaltă cu cel ticălos? Să ne închipuim că sînt cincizeci de drepti în cetate; vei nimici tu atunci locul și nu-l vei cruța pentru cei cincizeci de drepti?” — totuși **A.** nu e mulțumit de răspuns („Dacă voi găsi la Sodoma cincizeci de drepti în cetate, voi cruța locul întreg pentru ei”). Dar **A.**, în virtutea unui principiu: „Cel care judecă tot pămîntul nu va face oare dreptate?” insistă: „Iată, am cutezat să-i vorbesc lui Yahweh, eu care sînt numai pulbere și cenușă! Poate că din cei cincizeci de drepti lipsesc cinci” și tot astfel **A.** scade cifra la 40, 30, 20 și 10, pînă cînd i se răspunde, cu iritare, negativ, fără să rezulte din context că s-ar fi procedat la vreo numărătoare înainte de distrugerea efectivă a Sodomei și a celorlalte 4 orașe (*V.T., Geneva, XVIII, 23—33*).

Abrakax Zeu din Asia Mică, stăpîn al celor 365 *duhuri cu însușiri diferite care reprezentau zilele anului. De la numele lui **A.** s-a format cuvîntul magic *abracadabra* (pe care *magii persi și profeții siriaci îl socoteau conținînd forțe vindecătoare), purtat ca inscripție inclusă în *amulete. Dar, după unele opinii, *abracadabra* ar fi un cuvînt cabalistic creat de *gnosticii greci după una din cele două forme onomastice corupte: *Abra*xas și *Abra*sax (a doua ar fi fost numele mistic al zeului adorat de secta gnostică a lui Basilides, filosof creștin din Siria: literele componente ale numelui ΑΒΡΑΞΑΣ, adunate ca valori cifrice, dau suma de 365, adică 1 + 2 + 100 + 1 + 60 + 1 + 200). Un tip de amulete grecești, numite *gemae* (lat. *gemmae abra*xae) au circulat, după sec. II, și pe teritoriul Daciei. În unele amulete, **A.** e reprezentat ca cap de cocoș, trup omenesc, picioare alcătuite din șerpi. Pentru adepții *sectei siriace a lui Basilides, **A.** era șeful suprem al cerurilor și al *eonilor.

Abred Stadiul de mijloc între cele 3 zone ale universului sau între stările existenței, în *mitologia celtică; *focul purificator, ca *simbol al schimbării veșnice și al stării de libertate; echivalat cu *Infernul. În **A.** domnește zeul profetic *Gwyon. *Credințele mitologice din Bretania socoteau că **A.** se află în Irlanda și că sufletele morților sînt transportate, ca stafii, în corăbii stranii, spre apus, să fie judecate și purificate prin foc (în noaptea de 1 noiembrie, cînd *druzii stingeau focul din *altare); întoarse în *Anun, ființele se reincorporau în **A.** cît timp nu atinseseră perfecțiunea, iar în cazul purificării complete, se duceau pe ultimul lor drum, în *Gwynfyd, unde începea stabilitatea eternă. Întoarcerea din **A.** s-a interpretat drept pierderea memoriei, precedînd *moartea (poate ca simbol al senilității).

Acca *Laurentia*; *Acca Larentia* Zeiță arhaică din *mitologia romană, ocrotitoare a sarcinii viitoarelor mame, dar și zeiță a *mortii. Uneori, considerată și divinitate a cîmpiei, era socotită totodată mama zeilor *Lari, ocrotitorii Romei

(în acest caz fiind confundată cu *Nimfa fluvială *Lara), dar și mama Fraților Arvali (*Arvales), de asemenea mama adoptivă a lui *Romulus. *Sărbătoarea ei anuală, *Larentalia* (23 decembrie), bivalentă, se asocia *cultului morților (→ *funeralii*), ca și cultului luminii datorite de *Iupiter. Un substrat sau un adstrat, contopit cu *mitul, narează *legenda custodelui *templului lui *Hercules din Roma care, pierzînd la zaruri într-o competiție cu zeul, îi oferi-se acestuia cea mai frumoasă față romană, nereștinută însă de zeu și oferită ca soție bogătașului etrusc Tarrutius (sau, într-o variantă populară, păstorului Faustulus, născînd de la el 12 copii și adoptînd pe gemenii orfani Romulus și *Remus). Legenda inclusă nu este însă decît o consecință a pragmatismului roman.

Achamoth (grec. Ἀχάμοθ — înțelepciune, iluminare; ebr. *hahāchmōth*); *Ennoia* (grec. ἔννοια — gîndire) În mitofilosofia *gnosticilor *valentinieni, **A.** e o ipostază a gîndirii Sofiei (Sofia reprezentînd *înțelepciunea dumnezeiască*), adică fructul spiritual al *păcatului acesteia. În virtutea dreptului ce i-l dădea al 12-lea *eon, cu care se încheia *pleroma — în concepția valentiniană — Sofia a simțit dorința pătimașă să ajungă la Părintele Eonilor, cel intangibil și fără început, dorința sa însemnînd o încălcare a ciclului închis al pleromei, deci a treptelor ierarhice din existența acesteia, iar ca urmare, o parte din esența Sofiei s-a vărsat, născîndu-se unilateral, fără participarea principiiului masculin (a eonului bărbătesc), substanța informă, nefinisată, **A.** existînd numai în temeiul stărilor afective pure ale suferinței (frica, tristețea, nedumerirea, opacitatea); numai așa apare în afara pleromei, înția oară în univers, existența într-un chin și nearmonie, însă ca *arhetip al cosmosului viitor; iar în acest arhetip coexistă 3 nivele: patimile produc materia — deocamdată abstractă, pur potențială; convertirea dă naștere forței oarbe a sufletului; contopită cu acestea două, **A.** însăși este substanța spirituală captivă. Ca să oprească scurgerea pleromei prin **A.** și robirea luminii de către întuneric, Părintele Eonilor creează un eon nou, cu număr impar: Limita, după care se nasc alți doi eoni: *Isus Christos și *Biserica; însă acest Christos e o ființă anistorică, una pur spirituală, și **A.** dorește să dea o formă nivelului de existență spiritual-corporală, producînd din substanța spiritualului un *demiurg care, cu participarea ei impalpabilă și secretă, creează cosmosul material cu cele 7 Ceruri, Pămîntul și Omul. De aceea valentinienii o considerau pe **A.** „Maica lumii”; izgonită totuși din pleroma împreună cu „fiii” ei, ea a plîns atît de mult, încît lacrimile s-au transformat în fluvii și mări (cf. Irenaeus, *Contra ereticilor*, I, 2—4).

Açoka Monarh al Indiei (273/264—232/227 î.e.n.), propagator al *budismului. După ce s-a convertit la budism și l-a introdus în țară ca *religie de stat, obligîndu-i printr-un edict pe preoți și pe laici să învețe și să repete pasaje din scripturile budiste, **A.** a determinat ascunderea unor colecții de manuscrise sacre, ante-

rioare budismului, astfel că, sub domnia sa, știința devine secretă, începând să fie, după o *legendă, apanajul exclusiv al unui grup inițiat. Orientarea religioasă inițială a lui A. s-a menținut independentă față de *teologie și *ritual, urmărind mai ales structura morală a budismului: potrivit tradiției, convertit la budism în al 9-lea an de domnie, A. porcede spre „Marea înțelepciune“ a doctrinei budiste integrale (*Sambodhi* — Cărarea cu opt răspintii spre Nirvāna). Misionarii organizați de A. au străbătut toată India și Asia Centrală (ținuturile dintre Kashmir, Himalaia, malurile Indului, Burma și Ceylon) și, după o legendă, ar fi ajuns chiar în Grecia. A. socotea pe toți oamenii copiii săi, dar pentru el centrul social nu era suveranul, ci legislația dreptății și bunătății, el urmărind „stabilirea în țara sa a unei ordini umane nu numai economice, ci și morale: el creează spitale pentru oameni și animale, răspindește Legea budistă prin edicte, fără a o impune nimănui cu forța“ (René Berthelot, *L'Astrobiologie et la pensée de l'Asie*, V, în *Revue de Métaphysique et de Morale*, Paris, nr. 4, 1934, p. 515). De la A. au rămas 35 inscripții prețioase, cu conținut mitologic, religios și politic, gravate pe stâlpi și pilăstri sau în peșterile care constituiseră probabil locurile de reclusiune ale primelor comunități budiste.

§ E. Senart, *Inscriptions de Piyadasi*, Paris, 1891; Vincent Smith, *Edicts of Asoka*, Oxford, 1909

Acoran Zeu principal în *mitologia populației aborigene guanchos (guanchinet) din arhip. Canarelor, numit așa în Gran Canaria (*Abora* în Palma, *Achihuran* în Teneriffe, *Eraoranhan* în Hierro). Crescători de oi, guanchii își mînau turmele numai în pășuni consacrate zeului (pe care îl credeau locuind în munți), cu speranța că behăitul mieilor l-ar înduioșa. În timpul *sărbătorilor consacrate lui A., încetau orice războaie și certuri. Femeile (mai ales în ins. Hierro) o venerau pe zeita *Monetiba, paredra zeului; opusul lui A. e *demonul *Guayota.

açvamedha (*açvamedha* — sacrificiul calului; sanscr. *áçva* — *cal) *Ritual religios, efectuat ca *sacrificiu regal (*rajasuya*) în cadru solemn (cu consecințe militare și politice) în India antică, după un program riguros: regele lăsa în libertate un cal, care era păzit de la distanță și apărat de o armată puternică; toți cîrmuitorii teritoriilor unde calul pătrundea întîmplător erau datori să se supună de bunăvoie regelui care îndeplinea ritualul, adică proprietarului aceluia cal; în caz contrar, armata însoțitoare supunea teritoriul prin forță; după aceea, calul era lăsat să-și urmeze drumul la întîmplare. O asemenea campanie ținea de obicei un an; dacă întregul drum se solda cu succes total, regele trecea la îndeplinirea ritualului a. propriu-zis, calul fiind sacrificat, iar grăsimea lui oferită zeilor, ca *ofrandă de recunoștință. Săvîrșirea întregului ritual dădea regelui dreptul de a se socoti rege al regilor, stăpîn al pămîntului. Dar o campanie sub semnul sacrificiului calului, obligatorie cel puțin un an, se putea prelungi sau

repetă. După o tradiție arhaică, regele care ar fi îndeplinit, în șir neîntrerupt, a., ar fi ajuns în stare să ocupe tronul zeului *Indra, devenind stăpîn peste zei și univers. Semnificația stă, mai curînd decît în ideea impenetrabilității zeilor, în repetatele translații din cadrul *henoteismului Indiei; în felul acesta, a. devenea un *simbol al posibilei înlocuiri culturale a lui Indra. A. este un ritual de origine vedică, fiind pomenit în *Atharvaveda* (XI, 7) și descris amănunțit în *Satapatha Brāhmana* (XIII, 1). Mircea *Eliade semnaleză că „sacrificiul indian al calului a înlocuit sacrificiul mai vechi al taurului“ (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 91). În *Brhadāranyaka Upanișad* (I, 1), lumea e comparată cu un cal de sacrificiu, pe temeiul unui amănunt mitic despre chipul în care i-a fost revelată înțeleptului Yajnyavalkya una dintre cele 4 *Veda (*Yajurveda Albă*): soarele i s-a arătat cu înfățișarea unui cal. Stagnînd după epoca vedică, ritualul a fost repus în drepturi sub dinastia Gupta (în timpul domniei lui Candragupta, spre sfîrșitul sec. IV î.e.n.). Prin caracterul său, ritualul a. era numai pe măsura regilor.

§ P. Dumont, *L'Açvamedha*, Paris, 1927

Açvin (pl. *açvinau*; sanscr. *açvin* — călăreț) Pereche geamănă de zei din *mitologia vedică (cu epitetul comun *Nāsatya*, născuți de iapa divină *Açvini*), vîdecători de boli și avînd puterea de a reda oricui tinerețea. A. simbolizează lumina dimineții și a serii: s-au născut din *Soare și apar pe cer cu înfățișarea Luceafărului de seară și a celui de dimineață (cf.tributele cosmice ale altor gemeni: *Aloizi, *Dioscuri). Alt *mit arată că A. au dorit să cunoască de la un *rîși, Dadhyanch Atharvana, înțelepciunea divină (*madhuvidya*: *madhu* — miere; *vidya* — adevăr, cunoaștere, înțelepciune), dar *Indra l-a amenințat pe acesta că îi va lua capul dacă va revela cuiva atare știință; totuși A. folosesc viclenia de a-i înșoții înțeleptului capul cu un cap de cal și obțin rîvnita „învățătură de miere“, iar după ce Indra ia capul de cal, gemenii îi restituie înțeleptului capul adevărat.

Adad (*Fulgerătorul*); *Addu*; rar *Ramman* Zeu mesopotamic de origine sumeriană (*Ishkuru*) al trăsnetului și ploii, identificat în Babilon, sub numele atributiv *Addu*, cu *Marduk (→ *mitologii din Mesopotamia*). Era venerat în general ca stăpîn al apelor violente, care a declanșat *potopul și deci poate distruge recoltele prin ploi excesive sau, dimpotrivă, printr-o mare secetă, reținînd apele necesare ogoarelor. Considerat totuși zeu sentimental, cu vagi nuanțe prometeice: cînd zeul suprem *Enlil, spre a pedepsi omenirea, ordonă curmarea ploilor, oamenii îl invocă prin *sacrificii pe A.: „îi puseră dinainte [turte] coapte, iar lui îi plăcu prinosul de făină coaptă, [...] i se făcu rușine și ridică mina. În fiecare dimineață făcu să plouă din ceață, iar în fiecare noapte lăsă să pice roua pe furis“ (*Cînd zeii erau încă oameni*, II, 26—32). *Cultul lui A. era foarte răspîndit (în Canaan

— același *Addu*), uneori ca al zeului global al furtunii. Adesea, A. era reprezentat cu un ciocan într-o mână și cu un snop de fulgere în cealaltă.

Adam (ebr. אָדָם *adam* — om; neamul omenesc, omenirea; *ha'adam* — omul, omul prin excelență; *adamah* — țărână) *Omul primordial biblic, omul ca specie, creat din țărână de divinitate și sălășluit în *Eden. După *Biblie, alcătuiește primul cuplu cu *Eva, dar după *Zohar, prima femeie a lui A. a fost *Lilith. *Biblia* conține 2 variante antropogonice; în una, actul divinității are caracter finalist: „Și a zis Elohim: Să facem om, după chipul nostru și după asemănarea noastră, care să aibă stăpânire peste peștii mării și peste păsările văzduhului și peste dobitoace și peste tot pământul și peste toate jivinele care se târasc pe pământ! Astfel a făcut Elohim pe om, după chipul său, după chipul lui Elohim l-a făcut, bărbat și femeie i-a făcut“ (*V.T., Geneza*, I, 26—27); în cealaltă, *antropogonia pare o idee descoperită de divinitate întâmplător, în ciclul evenimentelor cosmogonice: „Nici un copăcel nu era pe pământ și nici o buruiană nu răsărise, căci El Yahweh nu slobozea ploaie pe pământ și nu era nici un om ca să-l lucreze; ci numai ceața se ridica de pe pământ și adăpa toată fața pământului“. Iar atunci e creat întâi bărbatul: „a alcătuit El Yahweh pe om din țărână și a suflat în nările lui suflare de viață, și s-a făcut om, ființă vie“ (*ibid.*, II, 5—7). Aici, succesiunea cosmogonică în care e inclusă antropogonia e aproape inversă: ulterior, divinitatea plantează grădina *Eden*, i-o dă lui A. în primire cu interdicția de a gusta din **Pomul Cunoștinței* și efectuează a 2-a etapă antropogonică: „Nu este bine să fie omul singur; îi voi face lui un ajutor de potrivă lui“ (*ibid.*, II, 18). Aceasta pare un act de *magie: „Atunci El Yahweh a adus un somn greu asupra omului și, în vreme ce el a adormit, El Yahweh a luat una din părțile lui și a strâns carnea la loc. Și partea pe care o luase din om, El Yahweh a prefăcut-o în femeie și a adus-o către om“ (*ibid.*, II, 21—22). Textul ebraic nu conține noțiunea de „coastă“ (eroare de traducere a *Septuagintei), ci aceea de „parte“ (din esența omului) și ar putea fi alterarea unui *mit mai vechi de antropogonie partenogenetică. Femeia, fără nume propriu (ebr. *hawwah* — femelă; *Septuaginta — uneori, *Eva*), devine dublul mijloc de perpetuare a speciei și de incitare a bărbatului (în stadiul patriarhal) la cucerirea mediului ambiant. În actul nămirii de către A. a animalelor și plantelor („și pe fiecare vietate, cum era s-o numească Adam, așa era să fie numele ei. Și a pus Adam nume tuturor dobitoacelor și tuturor păsărilor cerului și tuturor fiarelor câmpiei“—*V.T., Geneza*, II, 19—20), unii comentatori moderni văd o explicație a originii limbajului. Deși în textul biblic se sugerează că Adam și Eva aveau darul vorbirii înăscut, tradiția ebraică mai târzie presupune că, înainte de izgonirea din Eden a perechii umane, animalele vorbeau și toate ființele aveau o singură limbă (cf. *Cartea Jubileelor*, III, 28; Iosephus Flavius, *Antichități iudaice*, I, 1, 4). Cuplul

încalcă porunca divină care interzice apropierea de Pomul Cunoștinței și de *Pomul Vieții și e izgonit din Eden, *mitul avînd în partea simbolică ideea complexă a emancipării omului pe pământ, prin setea de cunoaștere și prin sacrificiul dobîndirii cunoștințelor. Interdicția cunoașterii e asociată cu primejdia morții, pe care *Șarpele (*Diavolul) ispititor, îmbind-o pe Eva spre roadele Pomului Cunoștinței, o neagă: „Nu veți muri deloc! Dar El știe că în ziua cînd veți mîncă dintr-însul, ochii voștri se vor deschide și veți fi ca El, cunoscînd binele și răul“ (*ibid.*, III, 4—5). Călcarea poruncii a fost adesea interpretată ca o descoperire a erosului, șarpele considerîndu-se (ca în alte *mitologii) *simbol falic; dar principalul filon mitic legat de șarpe se referă la înțelepciune și cunoaștere (→ *Quetzalcoatl* — Șarpele-cu-pene): emanciparea adamită, îngrozind divinitatea colectivă, contrazice însăși ideea de divinitate, trădînd probabil (prin expresia sa simbolică) gelozia inițiativă a castei sacerdotale (→ *sacerdot*). În această parte a *V.T.* figurează divinitatea colectivă *Elohim, care înglobează semantic un grup de zeități arhaice artizane, traduse canonic prin singularul *Dumnezeu (ca și, mai târziu, *El): „Și a zis El Yahweh: Iată, omul s-a făcut ca unul dintre noi, cunoscînd binele și răul; iar acum să nu întindă mîna și să ia și din Pomul Vieții și să mînce și să trăiască în veci“, aceasta fiind cauza izgonirii „din grădina Edenului, ca să lucreze pământul din care fusese luat“ (*ibid.*, III, 22—23). După izgonire, perechea primordială se perpetuează prin *Abel, *Cain, *Set și alți fii. A. trăiește 930 ani. Dar prezența mixată în textul biblic canonizat a 2 variante a deschis un lung șir de discuții teologice și profane, bizuite și pe mitori colaterale. Din textul elohist rezultă (cum observă Mircea *Eliade, referindu-se la tradițiile rabinice) că A. a fost „conceput ca androgin“ (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 354); într-adevăr, apariția Evei dintr-o „parte“ a lui A. pare un fenomen de partenogeneză. Există și o tradiție antropogonică mai stranie, pe baza căreia unele comentarii încearcă să-l identifice pe A. cu *Lucifer. Un text criptic din *V.T.* (*Iezechiel*, XXVIII, 12—19) pare să accepte și o astfel de interpretare: „Fost-ai un desăvîrșit inel de pecetluit de o negrăită frumusețe. Și erai în grădina lui Yahweh, în Eden. [...] Ai fost fără prihană în ziua zidirii tale, pînă cînd păcatul s-a cuibărit în tine. Dar din pricina întinsului tău negoț, fiindcă lăuntru tău s-a umplut de sîlnicie și ai păcătuit, te-am izgonit din muntele dumnezeilor și te-am alungat, heruvim acoperitor, din mijlocul pietrelor sînteietoare. [...] De aceea te-am aruncat pe pământ, din pricina mulțimii păcatelor tale.“ Iar în apocriful *Viața lui Adam și a Evei*, Dumnezeu îi spune lui A.: „Te-am făcut pe tine din lumină“. Un alt transmis de *Talmud (*Herubin*, 186), reluat și de unii scriitori creștini (*Tertullianus, *Augustin, *Irenaeus*), contrazice și poziția tradițională terestră a Edenului, întrucît spune că, după izgonire, A. a fost proiectat în spațiu și a căzut, din cer, pe ins. Ceylton

(Lanka), unde a făcut penitență (fără Eva) 2 secole. De altminteri, structura de ființă globală a lui A. ca om primordial căruia, după izgonirea din rai, i se dă în stăpînire Pămîntul, e susținută de tradițiile creștine, mai ales orientale, printr-o concepție de antropogonie analitică: A. a fost făcut din 8 *elemente, iar pămîntul (țărîna) intrînd în compoziție a fost luat din cele 4 puncte cardinale, care tind să-i explice etimologia numelui: A (*ἀνατολή* — răsărit) + Δ (*δύσις* — apus) + Α (*ἄρκτος* — miazănoapte) + Μ (*μεσημβρία* — miazăzi); una din surse (colecțiile bizantine de *Întrebări și răspunsuri*, cu largă circulație și în traduceri românești vechi) explică: „Din cîte țării au făcut Dumnezău pre Adam? Din opt părți: trupul din pămînt, oasele din piatră, sîngele din mare, ochii din soare, cugetul din nour, suflarea din vînt, înțelepciunea din lumină, iar prorocia din Duhul Sfînt“. Tema (de mit strict alegoric) e destul de frecventă în mitologia antropogoniei primordiale. Variante apocrife de uz popular susțin că A. a fost inițial un *gigant de dimensiuni egale cu ale pămîntului (cf. ființele cosmice primordiale: *Purușă în India, *Pangu în China), devenind mic abia după izgonirea din *Paradis. Același gen de apocrife populare leagă crearea și moartea lui A. de muntele Golgota, în piscul căruia A. a fost zidit și, după moarte, înhumat (de unde *legenda adiacentă după care, uînd cu sîngele jertfei sale craniul înhumat al lui A., *Isus Christos a răscumpărat *păcatul original al omenirii). Mitul lui A. a fost reluat de *islam (în *Coran, A. figurează ca *profet) și de folclor (în folclorul românesc, *Moș Adam*, ca *strămoș sacru). Un mit folcloric românesc, de proveniență obscură, afirmă că, după o viață de 700 ani, A. e înmormîntat (împreună cu Eva) în Muntele Alelei.

Adapa Înțelept mitic sumerian (→ *mitologii din Mesopotamia*), care s-a urcat în locașul ceresc al zeilor, de unde a izbutit să se întoarcă după ce a străbătut abisul; considerat înțelept prin excelență (unul din cei 7 strămoși sapiențiali antediluvieni) și preotul purificator al cetății Eridu; numit și *Ovana* (poate formă helenizată pentru *Oannes). *Mitul e reluat de teologiile mesopotamiene (mai ales în Babilon), unde A. apare și ca *erou civilizator. Mitul sumerian povestește cum zeul *Ea, avînd un *templu în Eridu, pe țărmul mării, înainte de *potopul universal, și văzînd inabilitatea oamenilor, le dăruiește pe *profetul A., care cunoștea toate tainele universului, însă era muritor, cu toate că nici un zeu nu-l depășea în înțelepciune. A. s-a îngrijit de oameni, învățîndu-i prin pildă proprie să lucreze pămîntul și să-și procure hrană. În unele variante tîrzii, A. e primul înțelept (babil. *apkallu*) născut din ape, în formă de pește (din specia neidentificată *puradu*). O incantație liturgică îl numește „preotul purificator din Eridu, care s-a ridicat la ceruri“, unul din cei 7 care „s-au născut în fluviu și au păstrat armonia între cer și pămînt“. Vîntul-de-sud îi zdrobește luntrea pescărească, iar A., prin *blestem magic, îi frînge vîntului

aripa ce nu mai bate 7 zile; zeul *Anu îl cheamă pe luntraș la sine și A., învățat de zeul Ea, se înfățișează umil, uînd de veșmînt cernit și de șiretlicuri retorice, refuzînd Pîinea și Apa vieții, după care e coborît pe pămînt fără pedeapsă, dar și fără răsplată; totuși, din surse colaterale, aflăm că Anu îi dă puterea de a vindeca bolile pricinuite de Vîntul-de-sud. A. e apărut de zeii *Dumuzi și *Gizzida. Potolit, Anu se întreabă: „De ce Ea i-a dezvăluit unui om nevrednic lucruri din cer și de pe pămînt? El l-a înzeestrat cu inimă tare, el i-a făcut nume. Ce vom face noi pentru el? Pîinea vieții să-i fie adusă ca s-o mînce! Îi fu adusă Pîinea vieții, dar el nu o mîncă. Îi fu adusă Apa vieții, dar el nu o bău. Îi fu adus un veșmînt, și el se îmbrăcă. Îi fu adus ulei, și el își frecă trupul. Privindu-l, Anu începu să ridă de el:— Vîno încoace, Adapa! De ce nu ai mîncat nici nu ai băut? Tu nu vei mai trăi veșnic!“ Și Anu conchide: „Să fie luat și pogorît înapoi pe Pămîntul său“ (*Poemul lui Adapa*, fragm. B 57—70). În lipsa unui text integral, rămîne obscură intenția lui Ea: onestă (presupunînd la Anu un viclesug față de A.) sau perfidă (vrînd să împiedice acordarea imortalității)? Ambele atitudini sînt tractabile simbolic: destinul duratei efemere a vieții omenești, deși unii interpreți moderni nu văd aici decît un *simbol al nostalgiei nemuririi.

Adeona Zeiță din *mitologia romană, ocrotitoare a sosirii, a tuturor celor sosiți la destinația lor, ca și a revenirii copilului care învață să meargă (ea aducîndu-l înapoi în punctul de plecare, de unde îl călăuzise perechea ei, *Abeona); orice drumeț îi implora protecția pentru a se întoarce cu bine acasă.

Adeva Divinitate venerată în Dahomey (→ *mitologiile populațiilor africane*), pedepsind crimele sau supraveghînd pedepsirea criminelor; dar A. urmărește și populația, pentru lipsa de vigilență, represaliile fiind seceta și distrugerea recoltei.

Adharma (*Nelegiuitul*; sanscr. *adharmā* — vină, fărădelege, încălcarea datoriei) Zeu al răului din clasa *Prăjapati, în *mitologia vedică: „Adharma, distrugătorul a tot ce e viu, s-a ivit din devorarea reciprocă a oamenilor“ (*Mahābhārata*, I *Adiparva*, LX, 52).

Adițeșă (sanscr. *adhīci* — a zăcea, a se odihni culcat); *Çeșă* (*çeșă*—capăt, sfîrșit, ultimul) *Șarpele primordial din *mitologia vedică, simbolizînd timpul infinit sau timpul absent (cf. *Ananta) și patul cosmic pe care se odihnește zeul *Vișnu, înainte de prima urnire a *timpului. În unele variante, considerat șarpe universal, A. este regele *demonilor-șerpi și stăpînul lumii subterane *Pătala. Iconografia tradițională îl închipuie în ipostaza primordială, încolăcit sub Vișnu și avînd 1000 de capete.

Adibuddha Personificarea concentrată a întregii esențe a celor două numeroase categorii de *Buddha și *Bodhisattva, în concepția tîrzie a budismului mahayanist (→ *Mahāyana*); ființa sintetică a lui A. emană orice alt Buddha sau Bodhisattva, însă într-o succesiune rigu-

roasă. În această esență unificată e totuși imposibil de identificat o concepție monoteistă (cum au încercat unii a demonstra), de vreme ce nici o școală budistă nu concepe un Buddha creator al universului, universul fiind considerat o entitate care există dintotdeauna, iar Buddha nefiind decât simbolizarea unității spirituale a acestui univers autoexistent. Noțiunea *Ādibūdha* apare prin sec. VII, însă nu devine frecventă în India decât după răspîndirea doctrinei despre *roata timpului (*kālacakra*; → *cakrā*), deci nu mai devreme de sec. X. Ca persoană divină, A. e venerat, în Nepal, și în sec. XX, iar în oarecare nuanțe diferite, parțial în Tibet (identificat mai ales cu divinitatea *Samantabhadra*), de asemenea în China și Japonia (identificat cu *Mahavairocana*).

Aditi (*Incomparabila, Independentă, Nemărginită*; sanscr. *aditi* — libertate, infinit; *vacă; femelă) Zeița-mamă a divinităților primordiale *Aditya, în *mitologia vedică, adorată ca o *magna deum mater*; identificată în *Rigveda cu *cerul și spațiul aerian. A. era fiica *strămoșului mitic *Dākṣa și soția lui *Kācyāpa. În *Atharvaveda*, e numită cu epitetul *Madhukāṣa* (Cea de miere, Cea cu părul de aur). A. era invocată de 3 ori pe zi (în zori, la amiază și la asfințit), *cultul ei fiind legat de ideea de lumină.

Aditya (sanscr. *aditya* — divin) Grup arhaic de divinități primordiale, în *mitologia vedică, odrasle ale zeiței *Aditi; A. erau socotiți paznicii lumii; *Vāruṇa, zeul apelor, *Mitra, zeul razelor solare, *Aryaman, șeful *strămoșilor (al părinților răposați — *pitaraḥ*), *Bhaga, personificarea norocului, *Dakṣa (altul decât tatăl zeiței *Aditi*), *Aṃśa și *Sūrya (numit și *Savitar sau chiar *Aditya*). Textele mai târzii (*Brāhmana, *Upaniṣad, *Mahābhārata), sporind la 12 zei grupul inițial de 7 (cu includerea lui *Indra, *Agni, *Soma, *Viṣṇu, *Vāyu), îi consideră stăpînii universului și totodată personificări ale celor 12 luni ale anului. Uneori (*Mahābhārata*) se adaugă un al 13-lea A.: *Arjuna. A. aveau și o soră: zeița zorilor *Uṣas. Noțiunea *aditya* intră în mai multe cuvinte sanscrite, ca particula componentă: *aditya-maṇḍalā* — discul solar, *adityavat* — ca soarele.

Adolenda Zeiță din *mitologia romană, sub egida căreia se efectua *ritualul arderii copacilor loviți de trăsnet.

Adon (*Domnul, Stăpînul*) Zeu tînăr din *mitologia feniciană, care personifică *moartea și renașterea ciclică a vegetației anuale; *cultul său e atestat încă din mileniul II î.e.n. După răspîndirea acestui cult în coloniile feniciene de pe țărmurile Mării Mediterane, A. începe să fie adorat și în Hellada, însă în forme adaptate, ca zeul *Adonis. (→ *Attys*, *Tammuz*, *Dumuzi*)

Adonai (*Domnul, Stăpînul*) Divinitate ebraică tîrzie (→ *mitologie biblică*), înlocuind onomastic pe *Yahweh, dar nu cultual. A. provine din *cultul, comun mai multor popoare semite, al zeului *Adon (Canaan, Fenicia). Lingvistic, A. e considerat (ca și *Shaddai) un plural intensiv. Comentatorii talmudici îl interpre-

tează cu sensul de „atotstăpînitor“ sau ca atribut al lui *Yahweh* de protector al bătațiilor, și îl folosesc îndeosebi spre a indica autoritatea supremă a lui *Yahweh*. Totuși, în lecturile publice ale *Bibliei ebraice, numele *Adonai* era substituit numelui convențional *Yahweh*, sub care *El (*Dumnezeu) i se revela lui *Moise; astfel, tetragrama sacră YHWH era ferită de profanare. *Septuaginta îl traduce însă prin *Kyrios* (Domnul) și, cu toate că sensul ebraic original era *Atotstăpînitorul*, traduceri moderne îl echivalează frecvent cu sintagma *Dumnezeul meu*.

Adonis Zeu în *mitologia greacă de origine feniciană (→ *Adon*) simbolizînd *moartea și renașterea ciclică a vegetației sau a naturii în general (cf. *Osiris, *Dumuzi, *Tammuz, *Attys); unii mitologi îi atribuie o obîrșie totemică (→ *totem*), transferată apoi în *simbolul mitic al unei divinități a naturii. Adorat de greci întîi la Byblos, A. devine mai tîrziu, pentru toată Hellada, un tînăr zeu frumos, născut din incestul inconștient, inspirat de *Aphrodite, al regelui siriac *Theias* (sau al regelui cipriot *Kinyros*) cu fiica sa *Smyrna* (*Myrrha*); după ce descoperă incestul, tatăl își alungă fiica (sau ea pleacă singură, cu intenția *sinuciderii), pe care zeii, de milă, o prefac în arbore; din scoarța crestată a acestuia se naște A. Educat de *Persephone, după ce crește, A. e îndrăgît și de *Aphrodite*; ambele zeițe și-l dispută și recurg la arbitrajul lui *Zeus, care decide ca A. să stea cîte 4 luni pe an cu fiecare dintre cele două zeițe, iar în ultimele 4 să dispună liber de sine însuși; A. îi consacră însă tot *Aphroditei* și aceste luni, stîrnind gelozia lui *Ares care, la vîntoare, asmute un mistreț asupra tînărului zeu, și acesta moare sfîșiat. Acest *mit secund este probabil din sursă literară tîrzie, ca și *legenda lui complementară după care din lacrimile *Aphroditei*, atîtea cîte picături de sînge s-au scurs din trupul lui A., au răsărit anemonele. Expansiunea *cultului adonisiac a pornit probabil din Mesopotamia (cf. *Ishtar iubindu-l pe *Dumuzi*), dar același zeu, adaptat tradițiilor locale, era adorat și la *Betleem*. Arborele-femelă din care s-a născut A. e de fapt un arbore asiatic a cărui coajă secretă smirna, uleiurile aromatice extrase de aici folosindu-se la *sărbătorile adonisiace de vară (*Adonia*). J. G. *Frazer și alți mitologi îl consideră pe A. nu un zeu al vegetației, ci un *geniu al grînelor. Întîlnirea fatală între A. și mistreț este explicată uneori prin mitul reîncarnării lui în porc, animal sacru și interzis consumului în zona culturală respectivă, dar și prin prezența *sacrificiilor de porci în cultul *Aphroditei*; cele 2 noțiuni (zeu vegetației și zeu-porc) nu se exclud, întrucît în unele regiuni europene existase *credința că geniu grînelor (sau în general al vegetației) apare și ca mistreț sau ca scoarță. În epoca hellenică cultul lui A. se contopește cu vechiul cult al lui *Tammuz*, noul zeu sincretic simbolizînd amorfirea și trezirea periodică a vegetației: iarna sub pămînt cu *Persephone*, primăvara, vara și toamna la suprafață, cu *Aphrodite*.

§ J. G. Frazer, *Adonis, Attis and Osiris*, London, 1906; H. Brugsch, *Die Adonisklage und das Linostied*, Berlin, 1852

adoptianism *Erezie creștină (→ *creștinism*) răspîndită mai ales în Spania (sec. VIII), apărută însă la Roma (sec. II) de unde a pătruns în Antiohia (sec. III); doctrina a fost elaborată de arhiepiscopul *Elipandus din Toledo* (cca 783—808) care, influențat de dogmatica musulmană (→ *islam*), afirma că *Isus Christos a devenit fiul lui *Dumnezeu prin adopțiune, datorită grației divine; astfel, Isus Christos e văzut doar ca un zeu printre *zei, căci fideliile ereziei se considerau zei ei înșiși.

Adrasteia (grec. Ἀδράστεια — *Inevitabila, Ireversibila*) Zeiță frigiană, preluată de greci, care o identifică adesea cu *Rhea sau cu *Kybele, ca mamă a *zeilor (→ *mitologie greacă*). Pentru *orfici și pentru *Platon, A. e. *Nemesis; de altfel, Platon afirma (*Phaidros*, 284c—249d) că numele *Adrasteia* nu e decît un epitet al zeiței *Dike, care determină circuitul cosmic al sufletelor. Se pare totuși că exista în Britania o zeiță similară personificînd fecunditatea și răzbușnarea, amintită de Cassius Dio (*Istoria Romană*, LXII, 6), în textul invocației rostite de regina Bouduica, inițiativa răscoalei briților împotriva guvernării romane (61 e.n.); Dio o numește A., dar probabil o confundă cu zeița feniciană *Astarté, poate și cu *Nike, zeița greacă a victoriei militare. Dar numele reginei brite (Bouduica), atributele zeiței (răzbușnarea, victoria războinică) și împrejurarea invocării (războiul: „Tu, stăpîna noastră, facă-se să te afli mereu în fruntea noastră“) sugerează că ar putea fi vorba de zeița celtică *Bodb*.

adventiști (lat. *adventus* — venire) *Sectă creștină (→ *creștinism*), predicînd ca esență doctrinară *credința că sensul vieții și datoria omului este să aștepte a doua venire a lui *Isus Christos, ce se va efectua curînd, odată cu Judecata de Apoi (→ *escatologie, Apocalips*). *Cultul adventist, propus ca o formă milenaristă de *religie a pasivității (→ *milenarism*), a fost întemeiat spre anul 1830, în mediul micii burgezii din Statele Unite ale Americii, de predicatorul baptist *William Miller*. Întemeietorul, rîvnind să apropie de timpul generației sale a doua venire a lui Isus Christos, dedusă din scripturile canonice creștine (*Biblia), a publicat, în 1833, cartea *Evidences from Scripture and History of the second coming of Christ about the year 1833*; întrucît profeția nu s-a împlinit, ea a fost corijată de Miller, întîi pentru anul 1843 și apoi pentru 1847; nici neconfirmarea acestor date nu a dizolvat cultul adventist, care s-a dezvoltat și apoi s-a ramificat în cîteva subsecte. Cultul de bază, apropiat doctrinar de *baptiști, admite ca *dogme: trinitatea lui *Dumnezeu, caracterul revelat al *Bibliei*, învierea morților; dar neagă sfinții și *crucea și este iconoclast; se deosebește de baptism prin credința în grabnica reînnoare a lui Isus Christos și prin credința că *sufletul omului moare și învie odată cu trupul. După W. Miller,

toate profețiile biblice s-au împlinit, cu excepția celei de a doua venire. După moartea întemeietorului, a. au comutat data venirii a doua întîi pentru anul 1924, apoi pentru 1995. Conform doctrinei a., la a doua venire a lui Christos, toți dreptii vor învia și vor domni 1000 de ani împreună cu el, iar după acel mileniu, Isus Christos va veni și a treia oară, cînd vor învia și păcătoșii, pe care Dumnezeu îi va judeca și îi va distruge prin *foc, spre a-i cruța de chinurile *Iadului. De atunci, asistînd la gloria Fiului Omului, cei drepti vor dobîndi dominația eternă. Cultul a. de bază, avîndu-și centrul la Washington, avea în 1958, în lume, 1 119 000 adepti. Între timp, subsectele au devenit autonome, deși deosebirile doctrinare sînt neesențiale: *adventiștii creștini* insistă asupra ideii că, după mileniul de domnie chistică, toți păcătoșii din lume vor fi nimiciți; *adventiștii evanghelici* recunosc imortalitatea; *adventiștii de ziua a șaptea* (subsectă înființată de Ellen White, 1827—1915) constituie ramura a. cea mai fanatică ce își desfășoară propaganda uneori agresiv și care consideră drept a 7-a zi din Geneză (ziua de odihnă), simbăta; *adventiștii reformați* refuză orice fel de muncă în zi de simbăta și nu acceptă serviciul militar.

§ W. Mueller, *Die Adventisten*, Hamburg, 1947; A. J. Клябанов, *Адептиты*, Москва, 1931

Aegir; rar *Gymir* Zeul mărilor și oceanului, în *mitologia scandinavă (cf. grec. *Okeanos; germ. *Aki), personificînd furia acvatică pe care o stăpînește cu soția sa *Ran. Divinitate din afara celor 2 clase: *Asa (marii *zei) și *Vana (*spiritele apei), A. are raporturi optime cu zeii, cărora le este și berar, poftindu-i adesea la ospetele sale. Întrucît i se supune și *focul, A. e numit, în virtutea *simbolului luptei între *elemente, „Îngrozitorul“ sau „Înfiorătorul“; spaima se degajă și din coiful său (*Aegirshjalmr*) de pîclă și brumă închegată. Ran i-a născut 8 fiice (*Ranars daetr*), simbolizînd talazurile: *Bylgja* (hula marină, freamătul subacvatic), *Blodughadda* (valul roșu al asfințitului, vestitor de furtună), *Duva* (cufundătoarea), *Hefring* (valul impetuos), *Himingloefa* (oglinza cerului, marea calmă), *Kolga* (valul întăritat) etc. A. își poate înmulți fiicele nelimitat, după dorință.

Aeneas; *Enea* Erou troian — născut de zeița *Aphrodite, de la Anchises — care, după un episod homeric, a întemeiat cu supraviețuitoarii neamului lui Priam altă cetate în locul Troiei distruse (*Iliada*, II, v. 819—823; V, v. 314; XX, v. 308; cf. imnurile homerice: *Imn către Aphrodite*, 196); dar, după varianta latină (Vergilius, *Eneida*) Ae. a fugit din Troia incendiată, rătăcind 7 ani pe mări, iar apoi, găzduit de *Dido, regina Cartaginei, condus de o *Sibyllă în *Infern, prin Cumae, și în fine ajuns în Latium, s-a înșurat cu Lavinia, fiica regelui Latinus, al cărui regat l-a moștenit. După tradiția mitică romană, fiul său Ascanius a întemeiat Alba Longa. Lui Ae., tradiția îi atribuia aducerea din Troia a statuetelor zeilor *Penați. Acțiunea lui Ae. se sprijină pe două valori umane: *virtus* (virtutea) și *labor* (munca,

activitatea) — așa cum sintetizează Vergilius (*Eneida*, XII, v. 435). Dacă *Homer, în războiul troian, îl prezintă ca pe un războinic secundar, fie și basileu al dardanilor (o colonie tondar din Asia Mică, lângă Hellepont), pentru romani **Ae.** este zeu, chiar zeul strămoșesc maxim: *Iovem indigetem apellant* (Titus Livius, *Ab Urbe condita*, LIV), datorat cerului: *Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateri / Deberi caelo fatisque ad sidera tolli* — *Eneida*, XII, v. 794—795 (trad. rom. G. Coșbuc: „*Însăși o știi că-n curînd primi-voi în ceruri pe-Aeneas / Zeu pămîntean și menirile lui rădica-l-vor la stele*). În cadru mitologic, **Ae.** — întemeietorul arhetipal — este de fapt un *erou civilizator.

Aeoina Personaj mitic divin (sau numai arhetipal) din *mitologia ainu, căruia această veche etnie extrem-orientală îi atribuie crearea omului; *antropogonia a fost operată astfel: scheletul din lemn de salcie, ca mai elastic, carnea din pămînt muiat, iar părul din iarbă; în timpul construcției, Vidra (animal demonic) zădărnicește perfecționarea operii antropogonice, așa că **A.** compensează lipsurile ireparabile, învățîndu-i pe oameni diverse meșteșuguri și *ritualuri.

Aerg; **Airg** Zeu abhaz (→ *mitologii caucaziene*), care apără pe oameni în primejdiile din război, *vinătoare și călătorie. După introducerea *creștinismului, **A.** e identificat cu *Sfîntul Gheorghe; conform unei datini, la hramul bisericii din satul caucazian Ilori, apare în chip miraculos, în noaptea din ajunul sârbătorii, un zimbri, alteori un cerb, care e sacrificat sfîntului creștin, ca odinioară zeului **A.**

aerul Unul dintre cele 4 *elemente ale cosmologiei antice, prezent în *mitologie sub 3 aspecte: *elementul calm* — zeul egiptean al atmosferei, *Shu, tamponul dintre *pămînt și *cer, care și-a căpătat energia în procesul despărțirii, prin forță mecanică, a acestor 2 elemente, simbolizate de copiii săi, *htonul și *Geb și celesta *Nut; *elementul violent*, personificat în general de divinitățile vîntului și ale furtunii: zeul maya *Huracan, centrul energetic divin al universului; zeul aztec *Ehecatl sau vîntul fertil, descoperitor al dragostei și element antropogonic insuflînd forța vitală; zeul hurrit al furtunii *Teshub, înarmat cu ploii și fulgere; zeul nefast polinezian *Tawhiri, o formă maximală a vîntului distrugător, mai ales din categoria uraganelor oceanice; zeul vedic *Vāyū sau vîntul total, cumînd toate formele posibile, de la gingășie la furie; *elementul vital*, cu o singură formă mitică absolută, ca aer sau conținut esențial al aerului — *prānā, forța de viață, inhalabilă prin respirația *yoga. Rareori, unii mitografi (ca *Ovidius) atasează **aerului** un superelement mai subtil: *eterul, care e un aer imponderabil, peste zona vînturilor, din straturile cerești superioare.

Aesculapius; **Esculap** Zeul medicinei, în *mitologia romană, preluat fără diferențe atributive după *Ashlepios.

Aesculnus (lat. *aes* — aramă, bronz) Zeu arămar, în *mitologia romană, patronul prelucrării

aramei și bronzului, totodată și al banilor de aramă (*as* — monedă divizionară mărunță). Fiul lui **A.**, zeul *Argentinus*, patrona banii de argint.

Aeshma *Demon nefast, din **mitologia iraniană*, patronînd mînia, furia, rebeliunea, turbarea, discordia; era imaginat, în mîini, cu o măciucă magică a groazei. Adversarul său, *Sraosha, divinitate a milei, îl va învinge în duelul escatologic (→ *escatologie*) de la sfîrșitul vremurilor (*sfîrșitul lumii). **A.** a devenit, în *Biblie, *Asmodeu.

Aethra Paredra sau soția lui *Hyperion, mama *Soarelui, *Lunii și *Aurei (*Eos), în *mitologia greacă.

Afferenda Zeița darurilor (citată de *Tertulianus), din *mitologia romană.

Afsāti Zeu oset (poate de origine alană, dar cu corespondențe în alte **mitologii caucaziene*), cu atribute cingetice, venerat ca stăpîn al animalelor sălbatice nobile (cerbi, zimbri, căprioare); era reprezentat ca moșneag cu o lungă barbă albă, șezînd în piscul unui munte înalt, spre a-și putea cuprinde în privire turmele. După un *mit zonal, **A.** are un pat din coarne rămuroase de cerbi, așternut cu blană de urs și cu o pernă din-păr moale de capră. Vînătorii credeau că pot săgeta un animal numai cu incuviințarea lui **A.**, aceasta obținîndu-se prin meritele personale ale vînătorului și prin îndeplinirea unor obligații și *ritualuri; între altele, mergînd la *vînătoare, oamenii luau cu sine 3 mari plăcinte, ca prinos pentru **A.**, iar la fața locului făceau în cinstea zeului frigărui caucaziene specifice (*șaslik*) din carnea animalului vînat. După *credința generală, **A.** este atoatevăzător și aude totul, așa că, spre a-și ascunde unele intenții, vînătorii oseși (ca și alți caucazieni) vorbesc într-un argou specific, bazat pe un limbaj simbolic și metaforic. În unele zone, **A.** e și ocrotitorul mistreților, iar în unele sate i se aduceau, ca *ofrandă, pîini sacrificiale (→ *sacrificiu*). Vînătorul care a avut succesul cel mai mare în expediția sa era obligat de zeu, ca recunoștință, să ofere o masă tuturor săracilor din sat.

Agamemnon Erou grec din *Iliada, rege mycenian, căpetenia armatei aheilor la asediul Troiei, ucis după întoarcea sa victorioasă (așa cum a prevestit un *oracol) de soția sa Klytāimnestra și de amantul ei, Egist. **A.** e *simbolul eroului prigoniț ereditar de soartă. Pentru a-și urni flota, imobilizată de vînturi potrivnice, un oracol îi cere lui **A.** sacrificarea fiicei sale *Iphigenia (pe care, într-o variantă, *profetul Kalhas o jertfește pe *altar zeizei *Artemis, în altă variantă, zeița o înlocuiește pe fată cu o ciută); în timpul războiului, **A.** se ceartă cu *Achilleus, pentru sclava Briseis; iar după moartea eroului, copiii săi Elektra și *Orestes sînt în continuare victimele *blestemului ereditar.

Agartha Lume mitică subterană cu vaste ramificații în care s-ar conserva perpetuu vechile taine esențiale și adevărul primordial, știința inițiativă; galeriile **A.**, de construcție artificială, s-ar fi întins sub toate continentele și sub oceane.

În altă variantă, **A.** nu ar fi decît un imens sanctuar-biblioteca, situat sub Himalaia, adăpostind o mare universitate inițiativă și cel mai mare și mai misterios dintre centrele de inițiere, păstrînd toate moștenirile magice, tehnice și spirituale ale civilizațiilor dispărute. În **A.** ar oficia *Metatron (Stăpînul lumii), amintit de René Guénon (în *Le Roi du Monde*). **A.** e invocată mai ales de *teozofie, care sustine că o populează „forțele negre“, opuse „forțelor luminoase“ călăuzite din Palatul de Jad de la *Shambala (în drumul spre Tibet). Pînă acum 6 milenii, **A.** ar fi fost la suprafață, populația ei retrăgîndu-se apoi sub pămînt spre a-și feri înțelepții și depozitele de ochii indiscreți ai profanilor. În vechile *mitologii, similitudinile sînt rare: „Un norod străin a săpat hrube pe sub pămînt, uitate de piciorul celor de deasupra și departe de oameni“ (*V.T., Iov, XXVIII, 4*). Originea și vechimea acestui *mit (sau pseudomit) e dubitabilă, dar el s-a răspîndit mai ales după apariția postumă (1910) a cărții *La Mission de l'Inde* de Saint-Yves d'Alveydre, care pretinde că **A.** ar fi reședința unui soi de pontifex maximus, Brahatmah, purtător de tiară cu 7 coroane; referiri mai timpurii (sec. XIX) la: Helena Blavatsky, Ferdinand Oddendowsky, Louis Jacolliot ș.a. teozofi.

Agastya *Profet din *mitologia vedică, citat de *Rigveda, unul dintre mării înțelepți primordialii (*riși) care, după tradiție, s-a născut din sămînța zeului *Mitra, scursă la vederea frumoasei fecioare cerești *Rambhu (din clasa *Apsara). I se atribuiau puteri magice nelimitate. Imnurile vedice consideră că **A.** era singurul care a izbutit să fie totodată și soț și ascet. Cînd oceanul l-a împiedicat să facă *sacrificiile rituale (sau, în altă variantă, cînd oceanul a devenit obstacol în calea *zeilor care îi urmăreau pe *demoni), **A.** l-a sorbit din trei înghițituri; cînd muntele Vindhya a rugat *soarele să-l ocolească așa cum ocolea muntele Meru și, refuzat, a început să crească în sus spre a stăvilii drumul soarelui, la cererea zeilor **A.** s-a dus lîngă munte, care l-a salutat, iar profetul, poruncindu-i să-și curme creșterea pînă se va întoarce el, a plecat spre sud fără să se mai întoarcă, muntele rămînînd de atunci încremenit și înclinat ca pentru salut; de asemenea, **A.** l-a ars de viu pe rug pe demonul Vatapi din neamul *Daitya, iar cu *blestemul său l-a prăvălit din cer pe gloriosul rege Nahușă, prefăcîndu-l în șarpe. **A.** a creat, de asemenea, pe fecioara Lapāmudră, pe care i-a dat-o în taină regelui Vidarbha ca fiică adoptivă, însă cînd ea a crescut mare, și-a luat-o sieși de soție. Tradiția îl consideră pe **A.** și autorul unora dintre imnurile din *Rigveda*.

Agathodaimon (grec. Ἀγαθοδαίμων — *Demonul Bun*) Zeu binefăcător în *mitologia greacă, provenind se pare din principiul divin egiptean *shai* (fie durată vieții sortită la naștere, fie în general destinul), dar devenind *geniu ocrotitor al lanurilor de grîne și al viilor (cf. lat. *Bonus Eventus). *Sanchoniathon (citat de Eusebius în *Pregătirea intru Evanghelie*) îi face însă un portret mai straniu: „Taautos și după el fenicienii și

egiptenii au divinizat soiul dragonilor și al șerpilor ca fiind, din toate vietățile trîrtoare, cele cu cea mai puternică răsufare. El arată că [specia] aparține materiei de foc, intrucît are în ea puțința unei iufeli pe care, din cauza suflului, nimic n-o poate depăși. Deși fără picioare, fără mîini și fără alte mijloace exterioare cu care sînt prevăzute celelalte animale, acestea săvîrșește toate mișcările și se arată în formele cele mai felurite. Ea dă repeziciunea pe care o vrea spiralelor (ἐλιξ) ce le face în mersul ei. Datorită acestui fapt, animalul de care vorbim a pătruns ca element esențial în temple și în mistere. [...] Acest animal nu moare de moarte firească. Fenicienii îl numesc Agathodaimon, adică geniu bun, iar egiptenii îi dau numele de Kneph.” Adorat ca geniu ocrotitor al locuinței (cf. roman *Lares; slav *Domovoi), uneori sub formă de șarpe, era îmbunătățit de obicei prin *li-bații casnice.

Agave (grec. Ἀγανή < ἄγανή — minunat) Fiica lui *Kadmos și a zeiței *Harmonia, în *mitologia greacă. În timpul unor *Bacchanalii* în onoarea lui *Dionysos, aflată printre baccante, **A.** prinde și sfîșie, împreună cu ele, ceea ce crede a fi un pui de leu, de fapt însă pe fiul ei Pentheus (ajuns la maturitate basileu al Thebei); cu capul copilului ei înfipt în tîrs (*thyrsus*), se întoarce la Theba, trezîndu-se abia acolo din extazul ritual și dîndu-și seama de tragedie (cf. Euripides, *Baccantele*).

Agbe Căpetenia divinităților mării, fiul zeului *Mawu, în *miturile triburilor din Dahomey (→ *mitologiile populațiilor africane*). De la soția sa Naete, **A.** are 6 copii, dintre care e preferată meza *Afrekete*, păzitoarea bogățiilor mării și deținătoarea tuturor secretelor părinților ei. Cu tatăl său *Mawu*, **A.** se întîlnește la orizont, unde se îngînă cerul cu marea; în acest caz, *soarele în asfințit e identificat cu ochiul divin al lui **A.**

Age Zeul *vinătorii în mitologia tribului ewe din Dahomey (→ *mitologiile populațiilor africane*), subaltern al zeului ceresc *Nana-Buluku.

Ageru-ochilor Personaj folcloric fabulos din *mitologia românească, dispunînd de capacitatea de a vedea orice cînd este legat la ochi; dar dacă ochii îi sînt liberi, ei ard totul cu raza privirii. (Parțial, e comparabil cu personajul Ochilă, din *Harap Alb* de Ion Creangă). Această forță a privirii poate fi un relict din mitologia indoeuropeană (cf. al treilea ochi, arzător, al zeului vedic *Çiva), însă totodată și o intuiție populară independentă asupra forței de sugestie manifestate de privirea unor persoane de excepție.

Ageru-pămîntului Personaj fabulos din *mitologia românească, avînd atribute sapientiale: în unele basme, închis într-o cratiță și ținut pe foc de către 7 *zmei, este eliberat de erou (în *Poveste țărănească*, col. Petre Ispirescu, de feciorul mezin al împăratului), căruia îi dă apoi prețioase sfaturi de strategie.

Agheran Viteazul Una din variantele folclorice din *mitologia românească ale tipului general *Făt-Frumos, aici reducîndu-se la *simbolul valorificării monetare a metalelor specifice (aur

argint, aramă). **A.V.** ucide un număr oarecare de *zmei, prefăcându-le fiucele în bani de aur, de argint și de aramă. Prototipul figurează în mai multe variante de folclor epic românesc (cf. B. P. Hasdeu, *Magnum Etymologicum Romaniae*, I; I.C. Fundescu, *Omul după țărmul celălalt*; col. Teofil Frîncu, *România din Munții Apuseni, Moșii*, basmul *Povestea lui Toader Flămîndul și a lui Agheran Viteazul*).

Aghiută Nume familiar al *Diavolului (sau al unui *drac subaltern, considerat tip generic), în folclorul românesc (→ *mitologie românească*). Forma diminutivă a numelui (de fapt, un epitet) divulgă, prin simpatia mascată, un relict de *cult demonologic străin. (cf. *Beng)

Aglaië; *Pasitheia* Una dintre cele 3 *Harites, în *mitologia greacă; simbolizează splendoarea.

Agni (sanscr. *agni*, lat. *ignis*, slav *огнь* — *foc) Zeul focului și patronul *sacrificiilor religioase prin ardere *agnihotră*, în *mitologia vedică; divinitate centrală în **religia arilor arhaici*, venerată ca șef și paznic al clanurilor arice străvechi printre care și *Clanul lui Bharatā* (→ *Bharatā*), adică India, A. dobîndește un rol religios absolut în *cultul brahmanic (→ *brahmanism*). *Rigveda (care începe cu invocarea *Agnim ide*) îl definește sintetic: „Pe Agni îl cînt, capelanul, zeul sacrificiului, preotul, rînduitorul de jertfe care ne copleșește cu daruri“ (I, 1). Importanța culturală a lui A. trebuie raportată și la tradiția consecventă a incinerării morților în India (→ *funeralii*). *Atharvaveda* (XII, 2) vorbește de „doi Agni“: focul pustiitor și focul util. Simbolismul multiplu al zeului coincide probabil cu epoca arhaică a descoperirii focului, de unde și epitetul lui A.: *Yāvistha* (Cel mai tînăr), *Hiri-Šmașru* (Cel cu barbă de aur), *Vaiṣvānarā* (Cel ce aparține tuturor, Cel obștesc), *Huta-šana* (Devoratorul Victimelor), *Havyavāha* (Cel care ia jertfele), *Pavana* (Purificatorul), *Anila-Sarathi* (Cel al cărui vizitiu e vîntul), *Agni-Jihvā* (Cel cu limbi de văpaie), *Čukra*, *Jātavedas* ș.a. În epoca vedică, A. intră în componența triadei supreme, împreună cu *Indra și *Sūrya (Inlocuită, în epoca epică a marilor epopei, de triada *Brahmā — *Vișnu — *Čiva). *Svāha* (*Agnāyi*), fiica lui *Dakṣa, este soția lui A. *Cultul acestui zeu includea cîteva *ritualuri legate de foc: *agnikarmān* — ritualul aprinderii focului; *agni-čuddhi*, purificarea prin foc; *agnihotrā* — focul sacru sacrificial. *Sacerdotul care aprindea focul de sacrificiu se numea *agnidh*.

agnostici (grec. *ἄγνωστος* — incognoscibil) *Sectă sau subsectă creștină (→ *creștinism*) din sec. V, derivată din mișcarea lui Donatus (→ *donatiști*), deseori confundată cu *agonisticii din aceeași epocă; doctrina, destul de confuză, consta mai ales în refuzul de a cunoaște pe *Dumnezeu pe vreuna din căile imaginației și, implicit, în opoziția față de antropomorfizarea lui Dumnezeu. Secta nu trebuie însă confundată cu *agnosticismul*, care este o doctrină filosofică modernă (numele ei, pus în circulație de Th. H. Huxley în 1869), negînd cognoscibilitatea

lunii obiective. *Agnosticismul religios* este și el o atitudine modernă, dar cu rădăcini în filosofia antică, în special în cea greacă, negînd capacitatea umană de a cunoaște și a descrie divinitatea; de ex., numeroși teologi l-au considerat pe Albert Einstein, un om în felul său religios, drept un agnostic.

agonistici (lat. *agonistici*, grec. *ἀγωνιστικός* — capabil de luptă) *Sectă creștină (→ *creștinism*) cu tendințe democratice, formată în Africa romană (pe teritoriul Algeriei actuale), în sec. IV—V, înglobînd mai ales populația rurală și reprezentînd aripa radicală a *donatiștilor. Adepții erau numiți și *circumcelliones* (cei ce rătăcesc în jurul cuștilor), spre a se sugera pasiunea lor pentru martirajul în arena cu lei; în practica principală a a. intra *asceza și vocația martiriului de bunăvoie. Sub raport doctrinar, era o sectă protestatară cu nuanțe sociale și anticatolică; a. îi atacau pe clericii *Bisericii oficiale romane, dărîmînd biserici și clădiri eclesiastice, și considerau trădătoarea a *credinței creștine Biserica Romei. În 347, a. au organizat o rezistență militară împotriva funcționarilor imperiali, trimiși să facă ordine și să lichideze opoziția religioasă africană. Secta a. și-a continuat un timp existența și după cucerirea provinciilor africane, în sec. V, de către vandali.

§ J.-P. Brisson, *Autonomisme et christianisme dans l'Afrique romaine*, Paris, 1958

Agoue-taroyo Zeu marin din Haiti. În *panteonul eterogen al *cultului haitian aborigen *vudu, unde peste vestigiile vechilor zei africani s-au suprapus influențe creștine și *superstiții moderne, formînd credința într-o pluralitate de *duhuri (*loa*) indistincte, A.-t., divinitate nedelimitată strict, este un fel de *Neptunus mai complex care simbolizează, ca patron absolut, marea cu fauna și flora ei, dar totodată cu bărcile și vapoarele ce o străbat; zeul e închipuit ca un mulatru mai mult alb, cu ochi verzi ca marea și în uniformă de ofițer de marină.

Agreskui Zeu irokez (→ *mitologiile triburilor amerindiene*) al *vinătorii și războiului, dar și personificarea *Soarelui, aceste atribute conjugîndu-se și în controlul pe care îl exercită asupra junglei și apelor. Vinătorii, pescarii, navigatorii și toți cei nevoiți să intre în *păduri îl invocă pe A. ca pe un ocrotitor și salvator de la primejdii.

Aguna; *Angura* Zeu kartvel al viticulturii și vinificației (→ *mitologii caucaziene*), adorat odinioară mai ales în Georgia Apuseană. *Ritualurile în cinstea sa se desfășurau în podgorii și în crame (*marani*), avînd în primul rînd rostul invocării bunăvoinei zeului pentru asigurarea unor recolte bogate de struguri și pentru apărarea lor de grindină.

Agushaya Zeiță războinică babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*) pe care *zeii o opun furiei zeiței *Ishtar împotriva rivalei sale Saitu; în acest conflict, A. are un rol mediator. O așa-numită *Tabletă despre Agushaya* (scrisă pro-

abil sub Hammurabi, între anii 1792 și 1750 î.e.n., în 10 cînturi) e consacrată gloriei războinice a zeiței Ishtar; prezența rivalei sale Saltu nu o calmează, pe Ishtar; discordia e potolită abia de intervenția conciliantă a zeiței A. După unii comentatori (René Labat), tableta ar evoca poetic efortul de *sincretism religios cu care teologii au vrut să armonizeze *panteonul eterogen al *mitologiei lor.

AhalYā Soția înțeleptului (*ṛṣi) ***Gautama**, în *mitologia *vedică*. Zeul *Indra, profitînd de absența lui Gautama, ia chipul acestuia și o seduce pe A., dar soțul îi blestemă pe amîndoi, astfel încît Indra rămîne fără testicule (recăpătate ulterior printr-un act magic al celorlalți zei), iar A. e prefăcută pentru o mie de ani în piatră (→ *blesteme*). Noile testicule sînt luate, pentru Indra de la un berbec, iar piatra se retransformă în A., cînd *Rāmā o atinge cu piciorul. După un *mit vechi, A. a fost prima femeie creată de *Brahmā.

Ahar Zeul patronal al zilei, în *mitologia *vedică*, unul din cei 8 *Vasavaḥ* (*Vasu) subalterni ai lui *Indra. Prezent mai ales în *Mahābhārata, unde apare în locul zeității acvatice ***Apa**, A. personifică ziua.

Ahasverus Evreul rătăcitor, dintr-un *mit de origine incertă; după varianta pusă în circulație de un roman popular german de la începutul sec. XVII, A. ar fi fost condamnat la nemurire, la veșnică peregrinare și la limitarea cheltuielilor de trai (5 gologani, reapărînd în pungă îndată ce erau cheltuiți), fiindcă l-ar fi jignit pe *Isus Christos cînd acesta urca pe Golgota. Unii cercetători socot mitul izvorît din epica budistă, alții îl identifică pe A. fie cu Iosephus Cartaphilus, aprodul lui Pontius Pilatus, fie cu un personaj din *misterele religioase ale catolicismului medieval, Malchus. E mult mai posibil însă ca o anume ideologie eclesiastică medievală să se fi folosit într-adevăr de un mit oriental migrant, despre peregrinii arhaici penitenți, ajuns la această formă fie prin *sincretism natural, fie prin adaptare mitografică literară.

Aheloos (grec. Ἀχελῷος) Zeul rîului cu acest nume, în *mitologia *greacă*, fiul cuplului divin *Okeanos — *Tethys și tatăl *Sirenelor și al *Naiadelor. Metamorfozat în taur, s-a luptat cu *Herakles, cînd i s-a rupt un corn pe care Naiadele l-au prefăcut în Cornul Abundenței (cf. varianta referitoare la *Amaltheia). Mitograficul grec Akusilaos (sec. VI/V î.e.n.) afirmă (după relatarea lui Macrobius) că „Okeanos ia în căsătorie pe sora sa Tethys și, din această unire, se nasc 3 000 de rîuri, dintre care Aheloos este cel mai vîrstnic și cel mai onorat“.

Aheron Fluviu mocirlos din *Infern, în *mitologia *greacă*, peste care *Haron transportă în luntrea sa *sufletele morților; fluviu al suferinței, primește afluenții Pyriphlegethon (Rîul de Foc) și Kokytos (Tînguirea), ultimul izvorînd din *Styx. A. nu poate fi traversat de umbrele morților cărora nu li se oficiase *ritualul funerar (→ *funeralii*). Un A. geografic real, în Epir, dispăre pe o distanță sub pămînt.

Ahilleus (grec. Ἀχιλλεύς); **Ahile** Semizeu din *mitologia *greacă*, erou homeric din *Iliada, participant la războiul troian, fiul zeiței *Thetis și al lui Peleus; născîndu-l, zeița l-a confundat în *Styx ca să-l facă invulnerabil, dar un călcîi a rămas neudat, „călcîiul lui Ahile“ (acest călcîi vulnerabil are similitudini cu călcîiul uriașului cretan de aramă *Talos și cu supapa din călcîi a statuiilor turnate în bronz de sculptorii greci). A. a fost crescut și instruit (în meșteșugul cinegetic, în arta războiului, în morală) de *Centaurul *Hiron, care l-a hrănit cu măduvă de leu, iar la maturitate i-a dăruit o lance vrăjită. Thetis îl ținuse ascuns la curtea regelui Lykomedes, intruct *profetul Kalhas îi prezisese moartea în războiul troian. Chemat de *Odysseus, A. vine totuși la Troia, comandant al mirmidonilor, iar Thetis îi dăruiește caii lui *Poseidon și armele sacre confecționate de *Hephaistos. După 9 ani de campanie, o ceartă cu *Agamemnon pentru sclava Briseis îl face să se retragă din luptă; reîntră însă, după moartea prietenului său Patrokles, în ciclul faptelor sale de arme omorînd pe *Hector, pe regina *Amazoanelor, Penthesilea, pe *Memnon, fiul zeiței *Eos, pînă cînd e ucis și el de săgeata otrăvită cu care *Paris, fratele lui Hector, ajutat de zeul *Apollon, îi ocheste călcîiul vulnerabil. Murînd, A. e răpit de pe rugul arzînd de mama sa Thetis, apoi transportat, în apoteoză de erou zeificat, în ins. *Leuke, unde își începe noua existență, alături de *Hellene din Troia (sau, într-o variantă, alături de *Iphigenia).

Ahkinxoc; **Ppiz Hui Tec** Zeul-poet în mitologia maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), ocrotitorul poezilor și al poeziei.

Ah Mucencab Zeul *albinelor în mitologia maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) care, într-un *mit din **Cartea lui Chilam Balam* îndată după încheierea *facerii lumii leagă ochii zeului plural Oxlahun-ti-Ku, la începutul *războiului ceresc între acesta și zeul plural atacator Bolon-ti-Ku.

Ahpuch Zeul maya al *morții (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), stăpînul țării morților *Mitnal* (*Mictlan), considerat divinitate demonică răufăcătoare și asociat de obicei cu zeul războiului *Ek Chuah. Reprezentat adesea cu înfățișare umană, dar monstroasă, cu chip slut, cu o stranie feavă (ca de tun) ieșindu-i din frunte și țînînd în palme un craniu; alte înfățișări: fie cu craniul descărnat, înconjurat de clopoței, fie ca om cu cap de bufniță sau de cucuvea (șipătul cucuvelei e și azi, pentru amerindieni, prevestitor de moarte).

Ahriman → *Angra-Mainyu*

Ahto Zeul *apelor în *mitologia *finlandeză*, locuind cu soția sa, Vellamo, în țînutul acvatic *Ahtola*.

Ahura-Mazda; **Ahura-Mazdah**; Italo Pizzi: **Ahura Mazdao** (*Domnul Înțelepciunii, Atotștiutorul*); grec. *Ormazdes*, *Ormuzd* Zeul suprem din *mitologia *iraniană*, venerat de *zoroastrism ca principiu al binelui. Mitologia parsă primitivă populase universul cu *spirite (*ahura*), în

fruntea cărora **A.-M.** se opunea principiului răului, **Angra-Mainyu*. Născut odată cu Angra-Mainyu de zeul primordial al timpului, **Zurvan*, **A.-M.** iese din starea sa de inerție atemporală, creînd universul și, prin mișcarea ce o imprimă actul său creator, scoțindu-l din inerție și pe Angra-Mainyu, cu care intră în impact. De atunci, **Pământul* se află în punctul de echilibru sau de ciocnire între fasciculul de lumină care vine de la **A.-M.** și fasciculul de întuneric venind de la Angra-Mainyu. Creînd universul, **A.-M.** are rolul luminos de producător al tuturor operelor bune: ființele, lucrurile, principiile utile oamenilor (pământul fertil, animalele domestice, apele, **focul*); fiind și zeul adevărului, înțelepciunii și binefacerii, **A.-M.** a stabilit durata lumii actuale la 12 milenii, divizate în 4 epoci de câte 3000 de ani: în întâia epocă el creează sfinții și **spiritele* **Frawashi*, organizînd **haosul spațial* dintre el și dușmanul său trezit (Angra-Mainyu), într-un univers în mișcare, iar pe acest dușman, rîvnind să-i surpe opera, îl oprește în loc, lovindu-l cu o rază; în a 2-a, creează, ca fructificare a luminii, **cerul*, pământul, ierburile, copacii, animalele și pe om, în timp ce Angra-Mainyu produce **demonii* și **duhurile rele*; în a 3-a, Angra-Mainyu invadează pământul, umplîndu-l de boli, dezastre, ruine, inundații, arșite și geruri, de toate flagelurile imaginabile și de corupții morale, și atunci moare primul om creat de **A.-M.**, *Gaya Maretan*, iar după aceea lumea e guvernată alternativ de cele 2 principii, cînd **A.-M.** creează drept consolare specii noi de cereale, alt om: **Yima*, apoi eroi și regi; mai târziu, apare la porunca lui, din pămînt, **profetul* **Zarathustra*, aducînd oamenilor o lege nouă; în a 4-a epocă, va veni mîntuitorul **Saoshyant*, un mare reformator (urmașul sau reîncarnarea lui Zarathustra), care va salva omenirea, iar între Ahura-Mazda și Angra-Mainyu se va disputa bătălia finală, după care Angra-Mainyu va fi aruncat în abis pentru eternitate. În concepția avestică, zona binelui e reprezentată de 7 sfinți nemuritori (*amesha spenta*): zeul suprem, creatorul universului — Ahura-Mazda; gîndul cel bun — *Vohu Manah*; dreptatea superioară și ordinea universală — *Asha-Vahista*; cea mai aleasă cîrmuire — **Kshathra-Vairyā*; sfința pietate, firea sacră, **geniul* (*iyazata*) feminin al pămîntului — *Spenta-Armaiti*; sănătatea și integritatea existenței — *Haurvatat*; nemurirea — *Ameretat*. Acești 7 sfinți, probabil arhaici, corespund celor 7 **Aditya* — zii arhaici principali din **mitologia vedică*. Lui **A.-M.** îi mai sînt subalterne geniile protectoare: **Sraosha* (supunerea), *Daena* (evlavia), **Verethraghna* (victoria), *Rasnu* (justiția) și numeroșii *Frawashi*. Zeul suprem e pomenit în documente persane timpurii. Basorelieful din sec. VI î.e.n., de la Behystun (Kurdistan), îl reprezintă salutat de Darius I, care-i închină 12 regi vasali, **A.-M.** zburînd pe deasupra capetelor într-un **car* ceresc pe care îl manevrează cu un soi de manșă sau baghetă magică, mîna dreaptă ridicînd-o pentru binecuvîntare ori salut; figura zeului e pur antropomorfică. Basorelieful

e însoțit de o lungă inscripție cuneiformă, începînd cu: „Eu sînt Darius, rege mareț, rege al regilor, rege în Persia [...]. Din voința lui Ahura-Mazdah sînt rege, Ahura-Mazdah mi-a dat regatul.” Inscripția lui Artaxerxes III, din așa-numitele *Tăblițe de la Persepolis* (sec. V î.e.n.) conține referințe mitologice: „Zeul mareț este Ahura-Mazdah care a făurit pămîntul acesta, care a făurit cerul acela, care l-a plămădit pe om, care i-a hărăzit omului propășire, care l-a făcut pe Artaxerxes rege”. Unii cercetători găsesc similitudini între **A.-M.** și zeul vedic **Vâruna*. Mircea **Eliade* îl consideră, la origine, zeu uranian, bizuindu-se poate pe o informație neclară a lui Herodot (*Istorie*, I, 131) care-l numește, desigur, **Zeus*, dar indică structura cerească (uraniană) a divinității persane supreme. **A.-M.** a devenit zeul central, stăpînul omnipotent al **religiei iraniene*, după reforma atribuită lui Zarathustra; putem bănui că reformatorul l-a ales dintr-un abundent **panteon politeist* (→ *politeism*) al tradiției, unde **A.-M.** nu era zeu principal. Ulterior, în textele avestice (→ *Avesta*), **A.-M.** este „Domnul înțelepciunii” și „Atoateștiutorul”, avînd ca „veșmint țaria bolșii cerești” (*Avesta, Yasna*, 30, 5); el dă ploaia, vede de departe, cunoaște totul și nu se înșeală în nimic, înțelepciunea sa fiind fără cusur, nu doarme niciodată și nimic nu-l poate extrage din starea de veghe după cum nici o taină nu poate scăpa privirii lui strălucitoare; este chezașul cuvîntului dat și al contractelor dintre oameni, prin zeul **Mithra* (**simbol solar*, iar ca nume comun — contract, fidelitate); totodată, este legislator, paznic juridic al universului și pedepsitorul celor păcătoși. În epoca de apogeu al zoroastrismului, **A.-M.** capătă ecou în teritoriile vecine, căci listele asiriene de **zei* din sec. VII î.e.n. citează divinitatea *Assara Mazas*, pîrînd identificabilă cu **A.-M.**

Aiakos Rege al mirmidonilor, în **mitologia greacă*, fiul lui **Zeus* și al Aeginei; pentru deosebitul său spirit justițiar, zeei l-au făcut după moarte judecător în **Infern*. **A.** avea 3 fii; Peleus, Telamon și Fokos (ultimul, făcut cu Psamatheia, o **Nereidă* ocrotită de „țărmlul nisipos”, a fost ucis de frații săi vitregi, în cadrul unei suprimări rituale a dreptului de prim născut; cei doi ucigași sînt pedepsiți de tatăl lor prin surghiun, de unde și faima lui **A.** de judecător imparțial). Un **mit*, relatat de **Pindar* (*Nemeice*, VIII) spune că o gravă secetă, trimisă de Zeus în arhipelag, îi determină pe basileii din Sparta și Argos să-l roage pe **A.** să intervină pe lîngă divinul său părinte pentru curmarea calamității; **rugăciunea* lui **A.** îl convinge pe Zeus să declanșeze ploaia.

Aiax; *Aias* Erou din războiul troian (→ *mitologie greacă*), remarcabil prin rapiditatea sa de alergător, pedepsit de **zei* fiindcă i-a sfidat, urmărind-o pe **Cassandra* pînă în refugiul ei din **templul zeitei* **Athena*; la întoarcere, o furtună i-a sfărîmat corabia, iar stîncă pe care **A.** a naufragiat a fost scufundată de tridentul lui **Poseidon*. În altă variantă, **A.** s-a sinucis-

Aiolos; *Eol* Custodele vînturilor, în *mitologia greacă; fiul (sau nepotul) lui *Poseidon (sau al lui Hippotes), locuind cu 6 fii și 6 fiice pe o insulă plutitoare din arhipelagul eolian (cf. *Odisseia*, X). *Zeus îl investise cu păstrarea vînturilor, închise fie într-o peșteră, fie într-un burduf. Găzduindu-l odată pe *Odysseus, A. i-a dăruit burduful cu vînturi (afară de *Zephyros, dat călăuză); dezlegarea nesăbuită a burdufului, crezut plin cu vin, a eliberat vînturile, care au stîrnit un uragan. A. a întemeiat neamul eoli-enilor (*aioloi*), fiind astfel *strămoșul direct al lui *Sisyphos.

Aion *Om primordial (atribuit de *Sancho-niaton *mitologiei feniciene), născut din vîntul *Kolpia și din soția acestuia *Baau (noaptea). A. a descoperit fructele comestibile cu însușirile lor nutritive și meșteșugul pomiculturii, după care a fost zeificat de fenicieni (potrivit aceluiași autor) sub numele de Beelsamen (*Bel). Însoțit cu Protogone, A. devine tatăl unei perechi de copii (*Genos* și *Genea*), care se stabilesc în Fenicia; din perechea primordială se mai nasc alte trei odrasle: *Phos* (lumina), *Pyr* (focul) și *Phlox* (văpaia), care descoperă *focul rezultat din frecarea a două bucăți de lemn precum și utilizarea lui. Numele lui A. are sens de timp ciclic sau de eternitate (αἰών).

Airāvata Elefantul arhetipal din *mitologia vedică, *strămoșul tuturor elefanților; a apărut din oceanul primordial (→ *apa*), cît timp *zeii și *demonii îi băteau apele cu muntele Mandara, folosit ca făcăleț. Un alt *mit afirmă însă că A. s-a născut, împreună cu alți 7 elefanți, din găoacea *oului cosmic al lui *Brahmā, cei 8 elefanți devenind apoi paznicii celor 8 zone (sau fări) cardinale ale lumii. Custode al Orientului, A. e reprezentat cu 4 colți de fildeș și este animalul de transport și elefantul de luptă al zeului *Indra (cf. *Ramāyāna*, VI, 15, 6).

Aita; *Eita* Zeul principal al *Infernului, în *mitologia etruscă, identificat de mitologii mai vechi cu *Hades. Era reprezentat de obicei cu coroană și sceptru, uneori însă cu o *mască, de fapt, cu scalpul unui cap de lup.

Aither (grec. Αἰθήρ; lat. *Aether*). Divinitate primordială (*eterul), născută din *Haos, în *mitologia greacă; simbolizează lumina astrală sau *focul cosmic dintru început, ca unul din *elemente; totodată partea cea mai de sus a *cerului, adăpostind sursa aceluia foc. Romanii identificau pe A. uneori cu *Iupiter, ca zeu al *aerului.

Aitvaras; *Eitvaras*; *Atvars* *Duh zburător din mitologia lituană (→ *mitologie baltică*), considerat diferit ca înfățișare: șarpe (sau *balaur) de foc, cioară, pisică, dar și ca un coșoc care debordează grăunțe, mai rar ca nălucă. A. nu e propriu-zis un *spirit malefic, într-un fel e chiar binevoitor față de oameni, direct sau indirect. Este și un ocrotitor parțial al *cailor, cărora le împletește coamele (sau le țesală). Cînd vrea să ocrotească pe oameni, le dăruiește anumite bunuri (bani, miere, lapte), dar în atare caz el trebuie să-i aparțină în anume mod benefi-

ciarului, care îl poate cumpăra de la alt posesor ori îl poate dobîndi de la *Diavol, prin trocul clasic (contra unui suflet uman, nu neapărat al celui care face negoțul); de asemenea, orice om îl poate obține și prin efort propriu, clocind oul ouat de un coșoc în vîrstă de 7 ani (→ *Spiriduş*). Din propria inițiativă, A. le inoculează uneori oamenilor coșmare în timpul somnului. Cine vrea să scape de prezența lui o poate face, deși cu riscuri, căci A. poate fi alungat, fie și foarte greu, poate fi chiar ucis, însă represaliile lui postume devin un incendiu mistuitor.

Aius; *Aius Loquens*; *Aius Locutius* Zeu cuvîntului în *mitologia romană, patronul darului vorbirii, care a anunțat năvălirea galilor, rostindu-și prevestirea, după tradiție, în 390 î.e.n., lingă *templul zeiței *Vesta.

Aiyanar (tamil *aiyanar* — domn, stăpîn) Zeu dravidian arhaic agrar, al cărui *cult provine probabil din *religiile preindiene ale culturii Mohenjo-Daro și Harappa. Venerarea lui A. s-a mai conservat azi în *cultele agrare din unele regiuni sudice ale Indiei, mai ales în legătură cu fertilitatea solului. În reprezentările iconice, zeul este fie cu un trident pe cap, fie ca războinic pedestru, uneori însă pe elefant sau călare pe cal. Ceramica înfățișînd cai se pare că era inseparabilă de aspectul *templor consacrate lui A.

Ajweypshaa Zeu *vîntătorii în mitologia abhază (→ *mitologii caucaziene*), patronul tuturor animalelor sălbatice. Locuiește fie într-o *pădure deasă, fie pe o stîncă inaccesibilă, împreună cu familia sa: cîteva fiice foarte frumoase, uneori prefăcute în căprioare ca să-i atragă pe vîntători, fiul său Iuana și servitorul său Shwak-waz. Era socotit un bătrînel amabil, pe jumătate surd; de aici și un *simbol tradițional: deși fiicele sale îl roagă mereu să-i ajute la vîntătoare pe tinerii neînsurați, neauzindu-le bine, A. trimite vîntul bun tot spre vîntătorii mai vîrstnici și mai încercați. În miturile mai tîrzii, e confundat cu zeul *Aerg.

Aker Zeu arhaic din *mitologia egipteană, (citată și în *Textele Piramidelor*, însă numai ca *simbol al petecului de pămînt), patronînd *pămîntul, ca teren special de adăpostire a morților, al căror protector pare să fi fost (nu Pămîntul ca obiect cosmic, pe care l-a reprezentat totdeauna zeul *Geb). Înfățișat figurativ uneori în formă de leu. Existase și o variantă plurală: *Akeru* — un *balaur simbolizînd *spiritul complex al pămîntului.

Akh (egipt. *akh* — fericit, iluminat) În concepția filosofică a *mitologiei egiptene, unul din cele 3 elemente constitutive ale esenței omului (împreună cu *Ba și *Ka). Termenul apare prima dată în *Textele Piramidelor*, indicînd starea în care se transformă un faraon după *moarte; abia în Regatul Mijlociu începe să se considere că orice om devine, postum, un A., cu condiția îndeplinirii integrale a *ritualului funerar (→ *funeralii*). *Zeii și faraonii aveau cîte 7 *Akhu* (rareori mai puține). În textele copte, pl. *akhu* se traduce prin *demoni (probabil cu

sens apropiat de grec. *daimon*). *Simbolul lui **A.** era ibisul.

Aki; *Uoki* Zeul mărilor în *mitologia germanică, corespondentul zeului scandinav *Aegir, de care nu diferă prea mult.

Akkruva Zeu lapon al peștilor (→ mitologiile triburilor polare), reprezentat cu cap și trunchi omenesc (de bărbat), dar cu coadă de pește; ocrotitor al viefților mării și al pescarilor.

Aktaion; *Acteon* Vinător din *mitologia greacă, prefăcut de zeița *Artemis în cerb și sfîșiat de ciinii lui, ca pedeapsă pentru că a văzut-o scăldîndu-se goală.

Alala Zeiță secundară în *mitologia greacă, de origine incertă, patronînd probabil bățăliile, întrucît numele îi era folosit adesea ca strigăt de luptă. *Cultul **A.** era frecvent în timpul războaielor, mai ales la grecii occidentali. Invocată de *Pindar, care o numește „fiica războiului“. Numele zeiței poate fi comparat și cu exclamația de bucurie *alala!* din refrenele cîntecelor de muncă din Akkad.

Alalu Zeu hurrit suprem din epoca arhaică (→ mitologii din Mesopotamia), șezînd în centrul bolții cerești, dar conducînd lumea prin fiul său cel mai mare, *Anu, care ulterior îl detronează, aruncîndu-l pe *Pămînt. *Mitul uzurpării tronului ceresc de către *Anu* evocă de fapt o reformă teologică în *religia hurrită. (În akkadiană, *allalu* este numele unei păsări migratoare, cu penaj multicolor și cu țipăt strident, omologat de scribii din Akkad cu cuvîntul repetat *kappi*, *kappi*, tradus de ei prin „aripile mele“; după unii comentatori, ar fi vorba de pupăză.)

Alárdy Veche divinitate osetă a variolei (→ mitologii caucaziene).

Alatir (rus. *алатырь* sau *латырь*) În *legende rusești medievale, o piatră fermecată cu însușiri tămăduitoare (*Părintele Pietrelor*), care zace ascunsă pe fundul mării (cf. numele străvechi slav al Mării Baltice: *Alatirskoe More*).

Alămor; *Alimori* *Sărbătoare mitofolclorică românească din Transilvania și Banat, consacrată focului viu (→ *focul*), și care se ține la începutul primăverii, cu mari ruguri aprinse pe dealuri și *roți de foc rostogolite la vale. Cei mai mulți cercetători consideră că **A.** este un relict al unui *cult arhaic solar. Serbarea include un tip specific de *dans cu cîntece în jurul focului, uneori însoțit de strigătul repetat *Alimori!* (în zona Lugoj); în același cadru, o roată de căruță sau de plug, învelită în paie și apoi aprinsă, e lăsată să ruleze liber spre vale, imaginînd poate mersul aparent al *soarelui pe *cer. În Țara Motilor (Munții Apuseni) există o variantă a sărbătorii, numită *Hodăițele.

albigenzi (lat. *Albigenses*) *Sectă creștină medievală (→ creștinism) din Franța (în Languedoc, numiți *albigois*, adepții sînt amintiți prima dată de abatele *Gotfried din Limousin*, în 1181), ramură a sectei *catharilor. Doctrina **a.** e dualistă, considerînd că lumea se constituie din 2 principii: *binele* (*Dumnezeu — creatorul *spiritului) și *răul* (*Diavolul — producătorul materiei); de aici, respingerea de către sectă

a tot ce este pămîntesc. **A.** condamnau înavuierea și averile, iar teologic negau patimile lui *Isus Christos, cele 7 taine creștine, *crucea, *Judecata de Apoi*, *Infernul și *Paradisul, fiind și iconoclaști consecvenți (→ *icoane*); mulți dintre ei refuzau integral *V.T.* (→ *Biblia*) și respingeau ideea de război. **A.** mai aveau și obiceiul de a se adora reciproc, ca niște divinități; documentele *Inchiziției din Toulouse citează, în sec. XIV, numeroase asemenea cazuri. Secta a fost înfrîntă (fără să fie neutralizată total) în două bătălii (1213 și 1218) ale unei **cruciade speciale*, ordonate de papa *Inocențiu III* (→ *papi*).

§ T. Niel, *Albigois et Cathares*, Paris, 1956

albina Fiind o insectă utilă, domesticită de timpuriu, **a.** a pătruns în *miturile multor popoare, atît datorită stranietății vieții ei riguroase ordonate în colonie, cît și datorită capacității de a fabrica miere și ceară. Adesea, **a.**, fără a fi divinizată direct, era pusă în relație directă cu marile divinități. ~ În *Egipt* se credea că **a.** au apărut din lacrimile zeului suprem *Ré. ~ Mitologia *maya* din America precolumbiană avea un zeu protector al **a.**, *Ah Mucencab; ~ un zeu similar, *Anigal, a existat și în mitologia *alano-oseță* din Caucaz. ~ Pentru greci și romani, **a.** era *simbolul sacru al elocvenței plăcute („dulce ca mierea“); după o *legendă, pe buzele lui *Pindar și ale lui *Platon s-ar fi așezat, încă din copilărie, niște **a.** care le-au inoculat harul divin al vorbirii frumoase. ~ În folclorul mitologic românesc, **a.** i se atribuie uneori un rol sapiential în *cosmogonia operată de *Dumnezeu; dar există și o variantă genealogică ciudată, asemănătoare cu mitul egiptean: albinele au apărut din lacrimile Maicii Domnului (*Fecioara Maria).

alcheringa (vremea visului) Noțiune folosită de tribul australian arunta (→ mitologii din Oceania) spre a desemna epoca arhaică a *miturilor primordiale, cînd, potrivit tradiției, anumite ființe supranaturale, socotite *strămoși ai oamenilor, și-au făcut apariția pe pămînt ca să schimbe peisajul, să producă animalele și plantele, dispărînd în cele din urmă în lumea subpămînteană; acești strămoși sînt asociați direct cu animalele și plantele ale căror nume le poartă. Triburile din centrul Australiei, de la poalele muntelui Conner, au un termen similar: *tjukurita* (vremea legendelor).

Aleodor-împărat Variantă a *arhetipului *Făt-Frumos, în *mitologia românească, viteaz popular, ajutat în împrejurările decisive ale acțiunilor sale de recunoștința animalelor. Activitatea lui eroică se datorează încălcării poruncii paterne de a evita teritoriul personajului malefic *Jumătate-de-om-călare-pe-jumătate-de-iepure-șchiop*, dar ea se fructifică prin obținerea fetei lui *Verdeș-împărat*, rămasă soție a sa după ce monstrul malefic (căruiia îi era inițial destinată) piere, plesnind de ciudă (cf. prototipul epic în basmul *Aleodor-împărat*, col. Petre Ispirescu).

Allat (arab. *al-Alath*; *Allat*, probabil după *al-Ilah* — *Allah) Divinitate din *mitologia ara-

bă preislamică (după Herodot, corespunzând *Aphroditei), socotită mamă a *zeilor și zeiță a frumuseții, dar și divinitate solară sau chiar întruchiparea *soarelui. A. avea un mare *templu în Taif, dar și *altare pentru sacrificarea victimelor (→ *sacrificii*). Asociată cultural cu zeul *Dhu-Sharah. Zeiță panarabică, A. era — în *cultul din Mecca preahomedană — în fruntea unei triade feminine (împreună cu *Manath și *Uzzah), mai presus de care era venerat doar Allah.

Alkmene Soția lui *Amphitryon, sedusă în absența soțului de *Zeus, care ia chipul aceleia și pleacă puțin înainte de întorcerea adevăratului soț, astfel că femeia naște apoi 2 copii: pe *Herakles (de la Zeus) și pe Iphikles (de la Amphitryon). Căsătorită mai târziu cu *Rhadamanthys, e ridicată după moarte în *Olimp.

Allah (arab *al-Ilah* — zeul) Divinitate supremă în *mitologia arabă, ulterior dogmatizată, în *monoteismul *islamului, drept unică și absolută. În epoca preislamică, deși zeu suprem și zeul prin excelență, A. devenise un *deus otiosus și abia *Mahomed i-a reîntronat *cultul, absolutizându-l și transferându-l, ca noțiune, de la forța abstractă primordială (rațiunea guvernând universul), la un *Dumnezeu unic și concret, o divinitate personalizată; *Coranul i-a definit personalitatea divină de creator al lumii în perspectivă, întrucât numai de el depinde tot ce se petrece în continuare în univers. Dacă înainte de islamism A. — zeu panarabic de prim rang — era venerat în relația directă cu piatra neagră sacră *Kaaba, ca o rămășiță a *litolatriei arabe primitive, Mahomed, care și-a început predicarea noii *religii din orașul Mecca (unde se afla Kaaba), l-a ales pe A. în cultul său, stabilindu-i unicitatea și elaborând, pe acest temel, o religie monoteistă. Astfel, și *dogma islamică de bază a devenit versetul coranic „Nu este zeu în afara Zeului și Muhammad este solul [*profetul] Zeului“ (*Lā ilāha illāh Allāhu wa Muhammadun rasulu 'llāhi*); simpla rostire mecanică a dogmei de către un străin „necredincios“ era interpretabilă drept act de convertire la islamism. Pe lângă profetul unic, i se confereau lui A. anumiți emisari; după o tradiție transmisă de cronicarul musulman Tabari (în *Anale*), A. l-a trimis pe *ingerul Djibrail pe pământ, să-i aducă o mână de pulbere din care să zidească pe om, însă *Pământul, după sfatul viclean al *Diavolului (*Iblis), a refuzat, repetându-și refuzul la solia a doua, purtată de ingerul Mikhael, și abia Azrail, al treilea inger, fără să ia în seamă atitudinea sfidătoare a Giei, a adus în cer pulberea cerută, fiind răsplătit de A. cu investitura de Inger al Morții și cu sarcina de a transporta sufletele morților de pe pământ în cer. *Teologia islamică modernă definește însă un A. fără trăsături antropomorfe, dimpotrivă, un dumnezeu-ființă atotcuprinzător, dominând tot ce există, deși fiind altminteri o divinitate incognoscibilă structural, nesupusă simțurilor omenesci, acorporală și insesizabilă altfel decât prin efectele forței

sale de acțiune totală asupra lumii. La această concepție s-a ajuns treptat. După sec. IX, teologii musulmani ortodocși acceptând în parte doctrina *sectei mutazilite (→ *mutaziliți*), elaborează o teologie ortodoxă, numită *kalam* (al cărei întemeietor a fost Ashari). Sub o înfrumusețare grecească relativ filtrată, în acest cadru se creează o concepție atomistă a universului: sint atomi ai spațiului și atomi ai *timpului; dar acești atomi sint imateriali (fizica modernă descrie unele particule elementare fără masă), fiecare atom fiind despărțit de ceilalți printr-un gol absolut; firește, mișcarea atomilor și relațiile dintre ei, ca și orice modificare căreia i s-ar putea supune, nu se produc decât sub influența nemijlocită a voinței active a lui A., văzut deci ca un dumnezeu demiurg, creator al lumii din nimic, prin intervenția unei porunci (materializarea *logosului creator rostit de A. în formă imperativă: „Fii!“). Creația efectuată de A. este o acțiune neîncetată, întrucât el creează și distruge atomi neconținut, ceea ce și explică, teologic, apariția, dezvoltarea și dispariția organismelor vii (plante, animale, oameni); tot așa se explică și alte fenomene (evaporarea apei: prin faptul că A. distruge anumii atomi din apă). Negând raportul dintre cauză și efect, această școală teologică explică fenomenele naturale de repetiție (anotimpurile, revărsarea ciclică a *Nilului) prin deprinderile incluse de A. în natură, pe care tot el le poate nimici la dorință, săvârșind un *miracol.

Aloizi (grec. *Ἀλώασι*) Doi *giganți în *mitologia greacă: frații *Otos* (Otos) și *Ephialtes* (Ephialtes), fiii zeului *Poseidon și ai soției lui Aloios, Ifimedea. Crescând pînă la dimensiuni colosale, au vrut să-i atace pe *zeii și, spre a ajunge în *cer, au așezat unul peste altul munții Olimp, Ossa și Pelion; au izbutit să-l facă prizonier pe zeul *Ares (eliberat de *Hermes), însă fulgerați de *Zeus și căzînd în *Tartaros, au fost legați spate în spate cu lanțuri de un stîlp.

altar Loc special destinat exercitării unor *ritualuri religioase, mai ales *sacrificiilor și depunerii *ofrandelor, prezentîndu-se ca o construcție mică, de obicei din piatră, sau ca o simplă masă cu trepte înconjurătoare ori așezată pe un postament. În antichitate erau răs-pîndite mai ales a. de tipul jertfelnicului, pe care se sacrificau prin *holocaust animale sau alte prinoase consacrate zeilor. ~ În *Egipt* erau frecvente îndeosebi *mesele-altare* pentru *libații. ~ Pentru *mozaism*, a. din Sfînta Sfințelor, în Templul din Ierusalim (→ *templu*), a devenit masa destinată *fumigațiilor sacre de miresme, pe care preoții ardeau tămîie. ~ Și a. creștin are caracter sacrificial: fiind locul principal al *bisericii, cu o masă (Sfînta Masă) dintr-o piatră consacrată, situată în centrul incintei, are destinația ofierii sacrificiilor din cadrul liturghiei; a. creștin simbolizează locul de sacrificiu, pentru *mîntuirea omenirii, al lui *Isus Christos. ~ În *Hellada*, a. erau inițial simple îngrămădiri de pietre, ca niște vetre rudimentare, devenind apoi construcții cu o arhitectură din ce în ce mai subtilă. ~ *Romanii*,

pe lângă a. publice; aveau în fiecare casă câte un a., situat în atrium și hărăzit zeilor domestici (→ *Lares*). ~ Micul a. casnic nu lipsește, de asemeni, din nici o locuință japoneză. ~ Cele 2 categorii principale de a. sînt: *funerare* (pe morminte) și *votive* (consacrate unor divinități, în amintirea binefacerilor dobîndite). ~ Simbolismul a. depășește o singură dată înțelesul curent: a. *vedic* este *timpul materializat în anul calendaristic. (→ *capiste*)

Alwis; Alviss (*Înțeleptul deplin*) Pitic al nopții, în *mitologia scandinavă, care, îndrăgostit de fecioara Thrud (fiica zeului *Thorr și a zeiței *Sif), profită de absența părinților și se logodește cu ea. Revenit din călătorie și nedorindu-și-l ginere, Thorr recurge la violența de a condiționa această căsătorie a fiicei sale cu A., dacă înțeleptul pitic va ști să-i răspundă cum numesc zeii, uriașii, piticii, oamenii și locuitorii din *Hell, astrele și fenomenele naturii; piticul acceptă, însă Thorr îi pune atîtea întrebări, pînă răsare *Soarele și îl împietrește cu căldura lui, A. fiind o ființă prin excelență nocturnă.

Amalivaka Zeiță din *mitologia tribului sud-amerindian arawak (Brazilia), avînd meșteșugul de a întineri pe oameni, scoțîndu-le pielea îmbătrînită și menținîndu-i astfel într-o tinerețe eternă; cînd o femeie s-a îndoit de valoarea *magiei zeiței, A. s-a supărat, retrăgîndu-și bunăvoința și nemaidivulgîndu-și secretul, iar de atunci oamenii au devenit muritori.

Amalthea (grec. Ἀμάθεια sau Ἰερά αἴξ — sfînta capră) Doica lui *Zeus, în *mitologia greacă, imaginată fie ca o *capră divină, fie ca o *Nimfă care l-a ascuns pe Zeus, cînd abia se născuse, de mînia tatălui său *Kronos, hrînindu-l cu laptele unei capre. Mai trîziu, Zeus dăruiește Nimfelor un corn al acelei capre și astfel *Cornul Amaltheii*, înzestrat cu însușirea de a oferi orice după dorință, devine *Cornul Abundenței* (cf. varianta *Aheloos). Recunoscător că fusese alăptat, Zeus a metamorfozat-o pe A. într-o constelație. Derivată din acest *mit e și cîntea tradițională de care se bucurau caprele la greci: pielea unei capre (în planul *superstiției) avea darul *apotropaic să abată relele.

Amaravăti (sanscr. *amaravāti* — locașul nemuritorilor) Cetatea celestă de reședință a zeului *Indra din *mitologia vedică; în sens larg — locuința *zeilor. Se află în preajma muntelui Meru și i se atribuia aspectul unei splendori singulare.

Amaterasu; Amaterasu Omikami (epitet: *Cerul Strălucitor*) Zeița *Soarelui, în *mitologia japoneză. Născută din ochiul sting al zeului primordial *Izanagi, după moartea soției acestuia, *Izanami, A. alcătuiește un cuplu cu zeul furtunii *Susano-o, devenind *strămoașa directă a primului împărat (*mikado*), *Jimmu-Tenno, într-o epocă arhaică, apoi ocrotitoarea simbolică a insulelor nipone. Un *mit cu implicații astronomice povestește un conflict al zeiței A. cu pădurea ei Susano-o și supărarea ei imediată (numită și „marea eclipsă”): dorind

s-o viziteze pe zeița Izanagi, soția tatălui lor, strămutată în imperiul întunecat al *mortii, Susano-o își jignește prin aceasta pădurea care se închide într-o groță și blochează intrarea; astfel, A. lipsește lumea de lumină și întrerupe succesiunea de zile și nopți; spre a o convinge să iasă din peșteră, intră în acțiune întregul *panteon, dar numai divinitatea Ama-no-uzume găsește o soluție, executînd un *dans cu care stîrnește risetele celor 8 milioane de divinități japoneze; curiozitatea o atrage pe A. afară, zeii îi pun în față o *ogîndă (obiect pe care ea nu-l cunoștea) și, uimită de propriul chip, își uită ambiția, merge înainte, iar între timp zeii întind o funie ca să-i taie retragerea; lumea reintră în cadrul firesc, avînd din nou soare, zile și nopți, anotimpuri. După „marea eclipsă”, A. trimite pe pămînt pe Ninigi-no-Mikoto (fie fiul ei, fie un nepot), ca stăpîn al insulelor nipone, Jimmu-Tenno fiind descendentul acestui strămoș solar. În *shintoism, A. a devenit divinitatea supremă; de altfel, cel mai vechi *templu shintoist (templul Naiku din provincia Ise) este consacrat zeiței A.

Amatsumara Divinitatea fierarilor, în *mitologia japoneză. În *mitul retragerii zeiței solare *Amaterasu într-o peșteră, zeii însărcinează pe A. să confecționeze, împreună cu zeița *Isikoridome* (Turnătoarea în metal), o *ogîndă magică sacră, cu ajutorul căreia Amaterasu e ademinită afară. Codexul *Nihongi îi citează și alt atribut: *strămoșul divin al fabricanților de oglinzi, întrucît A. însuși a fost inventatorul primei oglinzi magice.

Amazoane (grec. Ἀμαζόνες) Femei războinice avînd, după *mitologia greacă, un regat în bazinul fluviului Thermodon din Pont; fondatoare de mari orașe (Ephesus, Magnesia, Smyrna), conduse de regine (Antiope, *Harpalyke, *Hippolyte, Penthesileia), omorîndu-și copiii de sex masculin, păstrîndu-și numai fiicele (după o variantă colaterală, tăindu-le acestora sînul drept, pentru comoditatea încordării arcului) și petrecîndu-și viața în exerciții militare și războaie. Pe bărbați nu-i admiteau în comunitatea lor decît temporar, pentru procreație. Capitala mitică a regatului A. era plasată pe fluviul Thermodon (identificat cu Termeçay, în Turcia de azi), în preajma Pontului Euxin, numindu-se Themiskyra (Herodot, *Istorie*, IV, 110—117). *Plutarh citează în *Viața lui Theseus* (28) nume de A. ilustre: Molpadia și mai ales regina Antiope, răpită de *Theseus, de la care a născut un fiu, iar mai trîziu, murind, a fost înmormîntată lângă sanctuarul din Olympia. Dintre campaniile militare ale A. sînt mai spectaculoase: invazia Aticeii pentru pedepsirea lui Theseus și participarea la războiul troian în ajutorul lui Priam. A. erau ocrotite de zeița *Artemis. Nu s-a putut stabili o etimologie exactă a numelui acestei populații mitice feminine; s-a propus fie a *mazós* — cu sîni plini, fie a *mazos* — fără sîn (dar *mitul sînului rețezat e contrazis de toate imaginile plastice antice); de asemenea, în nordul Caucazului există cuvîntul *maza* — lună, de la care pornește

altă ipoteză, bazată și pe asocierea cu Artemis, presupunându-le consacrate *Lunii. Herodot relatează (*op. cit.*, IV, 110) că scii le numeau *oiorpata* — femeile care îșiucid bărbații; alți autori antici transmit numai episoade ale mitului (*Iliada*, III, v. 189; V, 186; *Eneida*, I, v. 490). Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, III, LIII, 1—6; LIV, 2—7) dă altă versiune: A. erau un „neam cîrmuit de femei“ care luau asupra lor greutățile războiului și în acest timp „trebuia să-și păstreze fecioria“, îngăduindu-și relații sexuale în vederea procreării abia după încheierea serviciului militar, cînd se consacrau conducerii statului și treburilor obștești, bărbații ducînd o viață casnică; tot Diodor reia legenda atrofierii deliberate a sinilor (în pruncie „li se ardeau sinii, spre a nu crește cînd vor ajunge la pubertate, pentru că sinii prea proeminenți erau considerați o piedică în război“). După același autor, A. locuiau „în partea de apus a Libyei, la capătul pămîntului“, pe ins. Hespera din lacul Tritonis de lîngă Ocean; iar una din reginele lor, Myrina, a condus războiul contra *Gorgonelor. Alți autori antici, referindu-se la războiul lui *Herakles cu A., dau lista nominală de A., fie omorîte direct de eroul grec (*Aella*, cea sprintenă, *Philippis*, *Prothoe*, *Eriboia*, *Kelaino*, *Eurybia*, sulițașă fără greș *Phoibe*, însoțitoarea zeiței Artemis, *Deianeira*, *Asteria*, *Marpe*, *Tekmessa*, *Alkippe*), fie luate prizoniere (*Melanippe*, soră, ca și *Hippolyte*, a reginei Myrina, care se răscumpără dîndu-i eroului cîngătoarea după care venise el, și *Antiope*, dăruiată de Herakles lui Theseus). O confruntare curioasă a devenit posibilă în sec. XVI, cînd s-a spus că exploratorul spaniol Osellana ar fi intrat în conflict cu niște femei luptătoare localnice, pe malul fluviului numit după aceea Amazon (derivat însă dintr-un cuvînt indigen: *amassona* — distrugător de bărci). Miturile mai multor populații primitive (Țara de Foc, Africa Occidentală locuită de triburile bantû, unele insule polinesiene) conțin memoria epocii matriarhale, exprimată uneori direct, ca într-un mit al boșimanilor din zona Tanguanica: „În vremea veche armele erau în stăpînirea femeilor“.

ambrozie (grec. ἀμβροσία) Hrana preferată a *zeilor, în *mitologia greacă, conținînd germenii imortalității.

Ameta *Omul primordial în *mitologia tribului marind-anim (Noua Guinee). În *timpul inițial, A. fugărește la *vinătoare un porc sălbatic care, vrînd să scape, se înecă într-un lac, unde A. găsește o nucă de cocos; în noaptea următoare, i se dă în vis porunca de a sădi nuca, a doua zi o sădește, după 3 zile crește un cocotier care înflorește după alte 3 zile. Culegîndu-și flori pentru prepararea unei băuturi, A. se taie la deget; dintr-o floare stropită cu sînge se naște după 9 zile o fată pe care A. o îngrijește 3 zile pînă cînd fata se dezvoltă, fiind bună de măritat; atunci, îi dă numele de *Hainuwele.

Amida Divinitate în *panteonul *budismului japonez, venerată ca *simbol abstract ideal al

luminii nelimitate, eterne. Mai tîrziu, A. a fost identificată cu Buddha Amitaba (japon. *Dai-butsu*; → *Buddha*).

Aminon (*Arătătoarea*) Zeiță în vechiul *panteon oset (→ *mitologii caucaziene*), cu atributul de paznică a porții de acces în Țara Morților. Păzînd intrarea în *Infern, A. are grijă să nu pătrundă pe tărîmul morții nici un om viu, deși morților le permite uneori să iasă în lumea celor vii, cu condiția întoarcerii pînă la miezul nopții; dar fiind o divinitate miloasă, nu-i pedepsește nici pe cei care se întorc cu întîrziere, uneori lăsîndu-i să-și petreacă în lumea de sus o noapte întreagă. Dacă mortul care a beneficiat de astfel de învoire, la întoarcere, declară adevărul, A. îi îngăduie să intre și îl apără în fața *Narților; dacă minte, îl bate peste buze cu un tîrn muiat în sînge. Infernul nart cuprinde 3 drumuri de răsplată: unul spre *cer, altul spre lumea infernală, al treilea, cel de mijloc (aceasta fiind calea optimă), spre *Paradisul Narților, unde se află și tronul lui *Barastyr. Sexul acestei divinități e neclar: după unele tradiții, e zeiță; după Georges *Dumézil, e zeu.

Amirani Fiul zeiței *Dali, un *Prometheus în *mitologia kartvelă (→ *mitologii caucaziene*), de fapt un voinic titanic, eliberator și binefăcător al oamenilor, omorînd aproape toți *balaurii lumii și încercînd un război contra lui *Dumnezeu; pedepsit pentru cetezanță și legat cu lanț de fier de un stîlp de fier pe care-l trage din pămînt tot anul, în clipa cînd e gata să se elibereze, Dumnezeu trimite o pasăre să se așeze pe stîlp. A. vrea s-o alunge și astfel bagă stîlpul iar în pămînt, și tot așa la nesfîrșit; lîngă A. e legat cîinele său *Kurşa*, născut de o vulturită și de aceea înaripat.

amish *Sectă creștină protestantă (→ *creștinism*) din Statele Unite ale Americii, admitînd din *Biblie numai anumite texte, considerate drept cele mai pure; de origine europeană, adepții au fost persecutați sau izgoniți de catolici din Alsacia, Olanda, Valea Rinului și, emigrînd în America, s-au stabilit în statul Pennsylvania, în jurul orașului Philadelphia. Doctrina a. se întemeiază pe refuzul civilizației tehnice și al oricărui progres, implicit pe negarea utilității bunurilor materiale. Membrii comunității duc o viață rurală simplă, de nivelul sec. XVIII, interzicîndu-și folosirea electricității, radiofuziunii și televiziunii, telefonului și chiar a motoarelor și a oricărui mecanism automate. Din învățămînt, nu acceptă decît școala elementară, socotînd toate celelalte forme școlare o violare a sufletului; (condamnați la amenzi fiindcă nu își dau copiii la colegii, în virtutea legii obligativității învățămîntului secundar în S.U.A., adepții a. nu au cedat nici în fața tribunalelor și abia Curtea Supremă i-a absolvit de această obligație legală). Azi, în S.U.A. sînt peste 50 000 membri ai sectei. Doctrina sectei își adaptează, periodic, aniconismul (→ *icoane*), de la folosirea aparatelor fotografice, la orice aparate sau instalații producătoare, emițătoare, receptoare sau păstrătoare de imagini.

Amma Divinitate supremă, creatoare a lumii, în *mitologia dogonilor din Sudan (→ *mitologiile populațiilor africane*); actul său e o formă stranie și rară de *cosmogonie cinetică. **A.** a dat primul impuls de mișcare unui *haos static; rotindu-se din ce în ce mai repede, cu tot mai multă forță, haosul a devenit un ou uriaș (→ *oul primordial*); apoi, dintr-o jumătate a oului, a ieșit ființa *Yurugu* (Vulpoiul Palid) care a vrut să pună stăpânire pe tot universul, iar din cealaltă jumătate a ieșit ființa *Yazigi*, destinată realizării echilibrului cosmic, întrucât de atunci *Yurugu* îl urmărește pe *Yazigi* etern. Mitologia tribului bambara (Coasta de Fildeș) consideră pe **A.** și zeu creator al lumii, dar și zeul apelor primordiale sau al *apei în general. (Impulsul cinetic al lui **A.** e comparabil cu prima învîrtire a *roții timpului (*kālacakra*; → *cakra*) de către *Brahmā, iar destinul lui *Yurugu*, cu damnațiunea lui *Lucifer.) M. Griaule (*Masques Dogons*, Paris, 1938, p. 33) scrie: „Cultul cel mai răspândit la toți dogonii e al zeului creator Amma, un zeu depărtat și imaterial. Deși e invocat mereu, deși numele lui ocupă un loc de onoare în toate rugăciunile și fiecare dogon îi aduce sacrificii pe altarele ce-i sînt consacrate, totuși Amma rămîne o figură cu totul abstractă.”

Ammon (egipt. *Amun* — *Cel Ascuns*; *amun* — a tăinui); *Ammon-Ré* Zeu suprem al teologilor tehani (→ *mitologie egipteană*). Inițial, zeu obscur al vîntului (epitet arhaic: *Sufletul lui Shu*) la Teba, unde *cultul său apare în Regatul Mijlociu și se dezvoltă repede, compunînd o divinitate a *aerului și fecundității. Anterior, **A.** era unul din zcii ogdoadei hermapolitane, zeu secundar între cei 8, considerat „zeu ascuns“ (**deus absconditus*). La Teba e reprezentat ca ființă cu coroană de fier (uneori cu cap de berbec) și îi sînt consacrate gîsca și berbecul. Sufletul lui **A.** era întruchipat fie într-un *Sfinx cu cap de berbec, fie în sceptrul, specific egiptean, în formă de șarpe (*kematef*); uneori înfățișat însă și ca bărbat potent, cu pielea vînată și pe cap cu o coroană de pene. Soția (sau mama sa) era *Amaunet* (asimilată ulterior cu *Neith). **A.** avea mari *temple la Edfu, Dendera, Abydos și Karnak. După alungarea hicsosilor, devine zeul suprem al statului eliberat (sec. XVI î.e.n.), cultul său căpătînd o ascensiune rapidă mai ales în Regatul Nou; cîteva secole, **A.** rămîne zeu național, susținut de preoții săi deveniți faraoni, care încep să-l numească *Ammon-Ré*. Noul zeu sincretic dobîndește atribute suplimentare și i se consacră temple noi la Teba și mai ales marele templu din Luxor, înălțat de Amenophis III, cînd *Ammon-Ré* e numit „regele zeilor“ și considerat creatorul universului, autorul tuturor lucrurilor și dirigitorul *timpului, stăpînul direct al *soarelui, *cerului și lumii subterane, devenind zeul cel mai popular. Un imn dintr-un text funerar din sec. XIV î.e.n. îl numește „creator al zeilor“, care s-a zămislit pe sine însuși „din vîlaga trupului“ său, a „făcut Cele-două-țări“ egiptene și cînd a răsărit deasupra pămîntului cotropit de întuneric, „a luat ființă lumina“.

În această epocă, *Ammon-Ré* e în toate privințele, pe rînd, întruchiparea fiecărui zeu; dar, deși personificare a Egiptului eliberat de sub hicsosi și reunit într-un stat puternic și unitar, zeul suprem le e tributur indirect tocmai hicsosilor, care au introdus în Regatul Nou industria bronzului, o tehnică nouă a războiului, metode agricole noi. Egiptologul G. Maspéro afirmă că acest „zeu al teologilor tehani era o ființă înzestrată desăvîrșit cu anume știință și inteligență, unicul, cel care există în esență, singurul care trăiește în substanță, singurul generator în cer și pe pămînt care n-a fost născut, părinte al părinților, mamă a mamelor“. În acest stadiu, cultul său consolidează *teocrația egipteană și deschide perspectiva reformei ce avea s-o facă, în *mitologia și *religia Egiptului, faraonul Amenophis IV (Akhnaton) în încercarea sa de *monoteism, transferînd toate atributele divine patronate de *Ammon-Ré* asupra noului zeu unic, *Aton. Dar, din 664 î.e.n., după distrugerea Tebei de către asirieni, cultul lui **A.** decade în favoarea unor zei provinciali (din nomele emancipate după lunga supremație economică și politică tebană); dintre ei, capătă importanță națională *Osiris.

Amor Zeu iubirii, în *mitologia romană, fiul zeiței *Venus; imitat după zeul grec *Eros.

americani (franc. *amaurycains* — după numele întemeietorului sectei, *Amaury de Bène*) *Sectă cu doctrină panteistă (→ *panteism*), apărută la Paris, în sec. XII—XIII, considerînd că *păcatul e absent din lume, că oricine are dreptul la liberul arbitru și că există o identitate între cele 3 mari epoci ale istoriei și cele 3 fețe ale lui *Dumnezeu (din concepția trinitară creștină). **A.** așteptau venirea *Sfîntului Duh și întronarea, pe pămînt, a împărăției dumnezeiești întruchipînd victoria adevărului, păcii și libertății. Crezînd că în fiecare om e inclus Dumnezeu, **a.** se socoteau ignifugi. Negau ideea Judecării de Apoi (→ *Apocalips*, *escatologie*), ca și formele eclesiastice și de *cult (biserica, sfintele taine, sfîntii), văzîndu-și *mîntuirea numai în acceptarea doctrinei americane care pentru ei echivala cu învierea întru Dumnezeu și contopirea omului cu divinitatea. Roma era acuzată a fi al doilea Babilon; iar papa (→ *papi*) era identificat cu *Antichrist. Doctrina **a.** s-a dezvoltat din opera pierdută (reconstituită doar din referințele polemice ale lui Albert von Bolschtedt și *Toma din Aquino) a gînditorului francez Amaury de Bène (Amalric), mort în 1206, după ce în 1204 fusese judecat de papa Inocențiu III, din ordinul căruia șefii sectei au fost arși pe rug în 1210 și doctrina lor interzisă în 1215.

Amphion (grec. Ἀμφίων) Prinț mitic teban, în *mitologia greacă, fiul lui *Zeus și al Antiopei, care a clădit zidurile Troiei mișcînd pietrele cu sunetele lirei dăruite de *Hermes (sau de *Apolon); s-a căsătorit cu *Niobe, fiica lui *Tantalos, și a murit (ucis de Apollon cu arcul sau sinucis), după ce zeul îi omorise copiii.

Amphitrite (grec. Ἀμφιτρίτη) Zeița mării, în *mitologia greacă, una din *Nereide, fiica lui *Nereus; răpită de *Poseidon lângă ins. Naxos, prin căsătorie cu el devine regina mărilor și mama zeului *Triton. **A.** era personificarea mării involburate.

Amphitryon (grec. Ἀμφιτρυών) În *mitologia greacă, tatăl convențional al lui *Herakles, soțul *Alkmenei, înșelat fără voie de ea cu *Zeus. Profitând de plecarea la război a lui **A.**, al cărui chip îl împrumută, Zeus petrece o parte din noapte cu Alkmene, în restul nopții ea iubindu-se cu soțul real; astfel, se nasc din tați diferiți gemenii Herakles și Ifikles.

amrita Băutură a nemuririi, pe care, în *mitologia vedică, o beau *zeii și acei dintre oameni care sînt hărăziți să ajungă în *cer; uneori e confundată cu *soma. Istoria mitică a **a.** (după *Mahābhārata, *Rāmāyana, *Purānā) e legată de războiul contra *demonilor și *giganților, cînd zeii, istoviți, l-au rugat pe *Vișnu să le dăruiască nemurirea, iar marele zeu le-a poruncit să agite oceanul primordial (→ *apa*), folosind muntele Mandara (identificat azi cu muntele Mandaragiri) ca făcăleț; zeii au agitat apele oceanului pînă cînd au apărut din el *Lulua, zeița *Lakṣmī, *vaca primordială *Kamadhenu, care împlinea orice dorințe, apoi multe alte lucruri de preț și o amforă cu **a.**

amuletă (lat. *amuletum*) — obiect magic ferind de rele) Obiect mic, purtat în special de primitivi, pentru presupusa lui forță magică de a aduce noroc purtătorului; de obîrșie mitică, la popoarele civilizate obiceiul se transferă în *superstiție, unele **a.** socotindu-se fățiș profilactice, apărătoare de *duhurile rele ale bolilor, altele fiind mascate de pretextul ornamentului simbolic pur. Tipologia **a.** diferă; de ex., în India are numele generic *maṅgala* (noroc), dar purtată ca pandantiv sau ca brățară, se numește *pratisarā*, iar cînd are caracter *apotropaic e numită *rakṣā*. (→ *talisman*, *Abrakax*)

Amurru (sumer. *Martu*) Zeu patronal (fără atribute precise) al amoriților (→ *mitologii din Mesopotamia*), socotit de acest popor semitic *simbolul ipostazei lui divine.

An Zeu sumerian (→ *mitologii din Mesopotamia*) al *cerului (imaginat ca o emisferă goală de plumb), alcătuit în *timpul primordial, cu soția sa *Ki, cuplul cosmic *An-Ki (Cer-Pămînt); (cf. babil. *Anu). **A.** era inițial elementul masculin al dublei divinități născute de zeița fără bărbat *Nammu (oceanul primordial; → *apa*). Ca personificare a cerului, **A.** apare înainte de mileniul IV î.e.n.; ulterior, capătă sensul subst. *cer* (însemnat cu vechea hieroglifă sumeriană reprezentînd o stea), dar și adj. *tnlāyat* sau chiar *strălucitor*, iar în anumite poziții sintactice și subst. *ploaie*.

anabapțiști (grec. ἀναβαπτιστῶν — rebotez) *Sectă creștină (→ *creștinism*), practicînd *botezul la vîrsta conștientă, cînd omul poate împărtăși deliberat *credința; întemeiată de *A. Carlstadt*, în Elveția, în 1519. Primii predicatori (sau *profeți) au fost N. Storch și M. Stüb-

ner, din Zwickau (Saxonia), influențați de Thomas Muntzer (teolog cu înclinație panteistă și cu orientare socială, dar și anticatolică), atacați de Martin *Luther (marele reformator german al creștinismului); originea doctrinei lui Th. Muntzer se află în teologia istoristă a lui *Gioachino da Fiore care anunța, cu 3 secole anterior, sosirea epocii finale a istoriei omenirii, numite de el *Evangelium aeternum* (→ *escatologie*, *Apocalips*). Intrînd, din primii lor ani, în conflict dogmatic cu alt reformator, Ulrich Zwingli, **a.** sînt persecutați la Zurich și în alte cantoane, totuși se răspîndesc în Europa, printre meseriașii săraci și țărani, astfel că în sec. XVI, în ajunul Războiului țărănesc din Germania, devin curentul cel mai democratic din întreaga Reformă. Doctrina **a.** evoluează, de la refuzul organizării ecleziastice și respingerea *icoanelor și sfintelor taine, pînă la condamnarea averii și inegalității sociale, ca și la refuzul de a purta arme, de a depune jurămint și de a ocupa funcții publice; odată cu acestea, se predicau comunitatea bunurilor, a doua venire în curînd a lui *Isus Christos și ideea milenaristă a întronării împărăției lui *Dumnezeu pentru o mie de ani (→ *milenarism*). Dar, în ciuda refuzului doctrinei de a purta arme, **a.** participă efectiv la Războiul țărănesc din Germania, după care centrul sectei devine orașul Strassbourg, iar conducerea teologică este preluată de Melchior Hoffmann, acesta precizînd a doua venire a lui Christos pentru anul 1533 și stabilirea Mintuitorului (→ *Mesia*) și a *Apostolilor săi la Strassbourg, menit să devină Noul Ierusalim. După arestarea lui M. Hoffmann, secta e condusă de brutarul Jan Matthisson (Matthis) și de croitorul Jan Bockelson (Ioan din Leyda), amîndoi activînd întîi în Olanda, apoi în Germania, la Mûnster. Mai tîrziu **a.** încep să predice nonviolența și se despart de grupul radical fidel predecesorilor (care decad într-o organizație teroristă), răspîndindu-se în Moravia, Cehia, Ungaria, Anglia și America de Nord. Deși combătută de Luther, secta **a.** a fost o consecință a *lutheranismului: în prima etapă a Reformei, studenți și oameni din popor se manifestă cu violență fanatică împotriva *Bisericii catolice, intrerupînd liturghii, dărîmînd *altare, aruncînd icoane. La Zwickau apar diverși profeți care își atribuie revelații personale (Th. Muntzer fiind unul dintre ei) și predică în chiar centrul Reformei (Wittenberg), respingînd botezul pruncilor și cerînd un botez nou, spiritual. Mai tîrziu, din secta violentă inițială se desprinde o ramură temperată: *anabapțiștii pașnici* sau *mennoniiții*, al căror patron, preotul catolic *Menno Simons* (1492—1559), abandonînd Biserica romană, formulează o doctrină, în 1536, cuprinzînd ideea rebotezării, ideea că adepții mennoniți sînt singura biserică din lume compusă din sfinți, interdicția violenței, jurămintului și a participării la serviciile militare și civile; subsecta mennonită cunoaște un apogeu la începutul sec. XX (500 000 credincioși), după care decade (în 1960: 300 000 membri: două treimi în S.U.A., împărțiți în 14 organizații relativ autonome,

restul în Canada, Germania — mai ales R.F.G. — Olanda și U.R.S.S.).

Anahita; *Anahita Ardoisura*; (grec. *Anaitis*) Zeița apelor, fertilității și vegetației în **mitologia iraniană*, patronind **apa înviorătoare*, **pământul roditor* și agricultura, dar ocrotind și iubirea. Se credea că locuiește în piscul Hukairyra, de unde porneau mai multe izvoare naturale, irigind Iranul. Deși **cultul A.* pare de origine asiriană, **mitul avestic* (→ *Avesta*) spune că **Ahura-Mazda* a creat-o anume pentru fertilizarea ogoarelor, aducându-i el însuși **sacrificii*. Statuetele din Susa o înfățișau ca tânără femeie frumoasă, cu sîni bogați simbolizînd belșugul. Grecii o identificau cu **Artemis*. Era venerată de masașe și scii ca zeiță agrară. În toată aria ei de adorație, era protectoarea pămîntului arabil, a irigațiilor, a oricărui fel de sămînță vegetală și animală (ocrotind deci și pe bărbatul care însemnează pînțele rodnic al femeii). Deși textele avestice nu o menționează, tradiția afirmă că **Zarathustra* îi înălțase **rugăciuni* pentru harul cu care avea să-l convertească pe regele Vishtaspa. *A.* a avut un cult foarte durabil, răspîndit larg, din Iran pînă în Babilon, la Susa, Ekbatana, Damasc, Sardes.

Anala Zeitate arhaică, în **mitologia vedică*, una din cele 8 ce personificau principalele fenomene ale naturii: grupul divin **Vasu*. *A.* personificase **focul* probabil înainte de apariția **cultului* lui **Agni*.

Anangama Zeu al tribului baule (→ *mitologiile populațiilor africane*), fratele mai mic al zeului creator **Nyameye*, socotit zeu artizan, autor al unui lanț cu care i-a coborît pe oameni, împreună cu animalele lor, din cer pe pămînt, dar și zeu sapiențial și mesianic, dînd fiecărui trib cîte o pereche de animale de reproducție și învățîndu-i pe oameni să le crească și să se folosească de ele; cum **omul* primordial nu știa să facă nimic, *A.* coboră pe pămînt în chip de învățător universal. E reprezentat plastic numai cu un picior: stîngul, a cărui talpă se crede că a rămas întipărită pe o stîncă de lângă Sakasu (Coasta de Fildeș).

Ananke (grec. *'Aváγχη*) Zeiță arhaică din **mitologia greacă*, personificînd fatalitatea, inevitabila necesitate cosmică. A născut-o, de la **Zeus*, pe **Nemesis*, dar este — într-o variantă rară — și mama celor 3 **Moire*. Fiind cea care împiedică inițiativa, impulsul voinței, mișcarea, *A.* include **simbolul* absolut al constrîngerii. Euripides (*Alkeste*, v. 962—967; 974—977) a portretizat-o sintetic: „M-am urcat către cer / purtat de Muze pe aripi, / am pătruns atîtea științe, / însă nu am întîlnit altă forță / mai teribilă ca Ananke. / Nu este putere care s-o învingă. [...] Numai ea, singura zeiță fără altare / și fără chipuri cioplite / e surdă la jertfele noastre.“ După unii filologi moderni (E. Schwyzer ș.a.), *A.* ar conține de fapt ideea de constrîngere. Forța ei cosmică, supradivină, este comparabilă cu aceea a uneia Moire homerice.

Ananta (sanscr. *ananta* — infinit, nemărginire) **Șarpele* universului, în **mitologia vedică*, închipuit ca o cobră din specia *naja*, dar cu 1 000 de capete. *A.* este **simbolul* dublu al **haosului* primordial și al absenței **timpului*. Înainte de creația lumii (→ *cosmogonie*) zeul **Vișnu* zace nemișcat pe **cobra sacră*, care plutește imobilă pe netedul ocean universal de lapte. Adesea, *A.* e numai porecla șarpelui primordial **Adhișeșu* (sau *Çeșu* — regele **demonilor-șerpi* și stăpînul lumii subterane), însă uneori s-a utilizat și ca epitet al mai multor **zei*.

Anat Zeiță din **panteonul* ugarit (→ *mitologie feniciană*), fiică a zeului **El*, avînd 2 funcțiuni fundamentale: zeiță a fecundității și a dragostei; zeiță războinică. Pe de o parte, e socotită sora zeului **Baal* și numită cu epitetul enigmatic „Ruda popoarelor“, fiind protectoarea omenirii, sau cu epitetul „Fecioara“ (ceea ce nu înseamnă *virgo intacta*, ci femeie fără copii); în această ipostază, pare o zeiță cochetă, întrucît zilnic, după toaleta matinală, cele 7 camerele ale ei o parfumează; dar deopotrivă îi plac măcelurile sîngeroase, singele fiind un **simbol* principal al fertilității. Credincioasă lui Baal, pe care îl însoțește pretutindeni și îl slujește îndeplinind numeroase misiuni, *A.* e o zeiță a manifestărilor extreme: cînd de maximă ferocitate, cînd cu spiritul cel mai pacific; după ce Baal a fost înghițit de **Mot*, zeul infernal al **morții*, *A.* l-a căutat în măruntaiele pămîntului (cf. **Isis* căutînd pe **Osiris*, **Iștar* pe **Dumuzi*, **Aphrodite* pe **Adonis*); masacrele sîngeroase contra dușmanilor lui Baal le efectuează cu exuberanță: este simbolul firesc față de calitatea de îngrășămint pe care l-a avut singele, uman și animal, în vechile **culte* agrare; în acest sens era numită „Anat-pe-ogor“ și „Stăpîna muncilor cîmpului“ (o inscripție feniciană tîrzie o numește „Puterea de viață“). Probabil pentru ambele funcțiuni, *A.* are aripi, cu ajutorul cărora poate zbura, mai ales planînd la suprafața pămîntului. Zeiță virginală, *A.* era și ocrotitoarea dragostei și fecundității în lumea umană; dar simbolul esențial este primenirea anuală a vieții terestre, care se asigură prin **ritualurile* repetînd tăierea în bucăți a trupului lui Mot și semănarea acestora pe ogoare, ca a boabelor de grîu; în plan religios, aceste ritualuri traduceau crizele periodice de mînie ale zeiței. În cadrul cultului ei agrar, era reprezentată cu coarne de vacă ce încadrează discul solar, de unde și comparația atributivă cu zeița egipteană **Hathor*. De fapt, hicsosii au adus cultul zeiței în Egipt, unde ea a fost adorată la Tanis (în Delta Nilului) și socotită fiica zeului solar **Ré*, soția lui **Seth* și zeiță a războiului, înfățișată cu o coroană cu panaș, iar în mîni cu scut și secure. Colonizii evrei tîrzii din Elefantina (Egiptul de Sus) au făcut din *A.* pãedra zeului **Yahweh*. Dar pretutindeni, *A.* era în relație culturală cu ideea de regenerare a naturii, și aici rezidă, după unii mitologi, explicația violentenței zeiței, ca simbol al dezlînțuirii **elementelor* ce primenesc forțele din natură.

Anaxagoras (Ἀναξαγόρας; *Anaxagoras din Klazomenai*) Filosof grec ionian (500/496—428/427 î.e.n.), stabilit la Atena în epoca lui Perikles (al cărui preceptor și prieten a fost), contemporan cu *Socrate. I s-a deschis un proces de impietate față de *zei (deși unii au bănuț că obiectul acuzației a fost de fapt teza filosofului că *soarele e o masă de *foc). Gânditor inconformist, care a privit critic *religia și *panteonul mitologic tradițional, A. a fost condamnat, se pare, la moarte, însă în cele din urmă doar exilat (e posibil să-l fi salvat Perikles), ajungând în Lampsakos, unde a trăit pînă la moartea sa naturală. Opera lui A., redusă la un tratat numit convențional *Despre natură*, este în mare parte pierdută. După *Lexiconul Suda*, „a fost aruncat de atenieni în închisoare, ca unul care răspîndise o părere nouă despre zei“. *Platon vedea în doctrina lui A. capacitatea de a înțelege „natura inteligenței“: *nous* (cf. *Phaidros*, 269 E), iar mulți autori antici îl porecliseră *Nous* (νόος — rațiune), poate admirativ. După o definiție a lui A., citată de Simplicius, „*nous* este infinit, suveran și nu e amestecat cu nici un alt lucru“. *Plutarh (*Viața lui Perikles*, 32) spune că, la începutul războiului peloponeziac, „a fost publicat un decret de către Diopieithes, ca să fie denunțați cei care nu respectă cele sacre sau să răspîndesc teorii despre corpurile și fenomenele cerești, poruncă îndreptată împotriva lui Perikles, din pricina lui Anaxagoras“. Mai dură pare relatarea lui Iosephus Flavius (*Contra lui Apion*, II, 265): „Anaxagoras era din Klazomenai, iar atenienilor, care socoteau că soarele e zeu, le-a spus că e o piatră de moară înroșită în foc“. De un *ateism real nu se poate vorbi totuși, căci „Anaxagoras spune că *Nous* este creatorul divin al universului“ (*Aetios*, I, 7, 5) sau, cum transmite mai clar Cicero (*Despre natura zeilor*, I, XI): „Anaxagoras [...] a considerat pentru înția oară că ordinea și dispoziția tuturor lucrurilor se datorează forței și judecății unei minți infinite“. Acest *nous* (rațiunea universală) traduce ideea de substanță autonomă a existenței, a mișcării și ordinii cosmice, A. concepînd-o ca substanță subtilă cu inteligență proprie: punînd în mișcare materia inertă a lumii, *nous* este inteligența care a dat impulsul inițial existenței cosmice. De remarcat că, uneori, definirea însușirilor cu care operează această minte universală (*nous* „este cel mai subtil dintre toate lucrurile“ sau „are cunoștință despre toate și este plin de forță“ — așa cum citează Simplicius) e comparabilă cu unele definiții ale noțiunii *dao, formulate de *Lao Zi.

ancile (pl. *ancilia*; grec. ἀγκύλια < ἄγκυλος — curb) Scut mitic, căzut din cer în prezența regelui *Numa Pompilius și trimis de *Iupiter spre *mîntuirea Romei (→ *mitologie romană*); din ordinul lui Numa, s-au mai confecționat 11 scuturi identice, ca să se evite dispariția celui divin și astfel să se prelungească puterea Romei, întrucît, la cădere, un glas ceresc ar fi anunțat că această putere va dura cît scutul. Preoții *salii* au fost numiți paznicii celor 12 a.

După *Plutarh (*Viața lui Numa*, XIII), a. era de formă necirculară, cu marginea țesută în spirală și colțuri indoite și lipite strîns unul de altul; apariția a., după tradiție, a avut consecințe binefăcătoare: vindecări de bolnavi, încetarea secetei, înlăturări de primejdii.

Ancūtka (rus. *анчутка* < *анч* + *утка* — rață; cf. lituan. *ančiūtė* — rățușcă) *Duh rău, din *mitologia slavă răsăriteană, de obicei acvatic; la ruși, varianta pl. onomastică pentru „drăcușori“; *mitul pare a fi de origine baltică.

Andriamanitra Zeul suprem malgaș (*Madagascar*), socotit uneori ca un bărbat bogat, locuind într-o țară a sa, avînd multe slugi și putînd face orice pentru oameni sau împotriva lor. Mitologia rudimentară malgașă (→ *mitologiile populațiilor africane*) pare să confirme părerea unor etnografi despre o *religie reductibilă aproape numai la *cultul *strămoșilor, de altfel explicabilă în cadrul lungii supraviețuirii a unei societăți patriarhale.

androgîn (grec. ἀνδρόγυνος) Ființă fabuloasă bisexuată, în *mitologia greacă, cu aspect de om dublu, pedepsită de *Zeus și tăiată în două cînd a vrut să se emancipeze și să-i domine pe *zei. După *Platon, fiecare a. arăta „ca un bulgăre dintr-o singură bucată“, cu „patru mîini și tot atîtea picioare“, cu un cap cu „două fețe opuse“ pe un „grumaz rotund“. Cu mers vertical, capabili să se deplaseze în orice direcție, a. alergau făcînd „tumbe fără să se clatine“, adică rostogolindu-se; puternici și trufași, „li s-a năzărit să se lege tocmai de zei“, iar de aici, decizia lui Zeus de a-i secționa, „cum taie unii ouăle cu firul de păr“, *Apollon completînd opera prin răsucirea fețelor și coaserea pielii. Platon utilizează *mitul pentru teza sa alegorică asupra iubirii (*Banchetul*, 189 d — 192 a), întrucît jumătățile, risipite de Apollon prin lume și tinzînd să se regăsească, piereau, pînă cînd Zeus, de teamă că se va epuiza neamul omnesc, le corectează anatomia dîndu-le puțința realizării erosului („dragostea ce reunește natura primitivă“). Mitul a. e frecvent în *religiile timpurii. *Adam și *Eva, în tradiția rabinică, „erau făcuți spate în spate, prinși de umeri“, pînă cînd *Yahweh „i-a despărțit cu o lovitură de secure“ (*Bereshit rabba*, I, 1); în textul biblic elohist, omul e făcut „bărbat și femeie“ totodată, „după chipul lui Elohim“ (*V. T., Geneza*, I, 27), rezultînd că și divinitatea era androgină. (De fapt, zeii primordiali, precosmogonici, *Zurvan, *Ré, *Ômeteotl, sînt androgini). A. se întîlnește și în unele mitologii ale primitivilor: *Obatala, zeul cosmogonic al triburilor yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*), succesorul creatorului *Olorun, e un a. în formă ovoidală. Prin ipoteza androginismului ființelor supreme, Mircea *Eliade explică „absența hierogamiei în religiile arhaice“, unde zeii supremi sînt totodată *Cerul și *Pămîntul, astfel că „androginia este o formulă arhaică și universală pentru a exprima totalitatea, coincidența contrariilor“ (*Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972, p. 215). Mitul a. conține simbolul

despărțirii sexelor și implicit destinul căutării jumătăților (descoperirea iubirii), sugerind primatul dragostei față de toate celelalte preocupări omenești și prevestind parțial esența teoretică a psihanalizei (→ *Sigmund Freud*); dar deopotrivă **a.** reflectă și ideea primitivă a înțemăririi Cerului cu Glia.

Andromache (grec. Ἀνδρομάχη); *Andromaca* Soția eroului troian *Hector, nora regelui Priam. După ce privise distrugerea întregii sale familii de către *Achilleus (ultimii ucis: soțul ei Hector și fiul lor Astyanax), **A.** e luată ca pradă de război de Pyrrhos (Neoptolemos, fiul lui Achilleus) și dusă în Epir: născând, de la Pyrrhos, 3 fii (Molossos, Pielos, Pergamos), este repudiată de acesta, care o dă de nevastă fratelui lui Hector și al *Casandrei, Hellenos (în altă variantă, moștenește tronul Epirului, după moartea lui Pyrrhos, domnind împreună cu Hellenos în epoca în care *Aeneas a traversat Epirul). După moartea lui Hellenos, **A.** pleacă în Mysia, împreună cu fiul ei Pergamos, unde acesta, potrivit unei tradiții mitice complementare, înțemeiază orașul Pergam (ulterior celebru prin marea sa bibliotecă).

Andromede Fiica regelui etiopian Kephaïos, în *mitologia greacă. A ispășit *păcatul mamei sale *Cassiopeia, care se socotite mai frumoasă ca *Nereidele, și e înălțuită de o stincă spre a fi prada unui monstru marin, împietrit însă de *Perseus cu imaginea capului *Medusei. Eliberînd-o, Perseus o ia pe **A.** de soție.

Angaraka Zeu personificînd, în *mitologia vedică, planeta Marte (sanscr. *Āṅgāra*) și purtînd epitetul straniu *Dhara-putra* (Fiul-pămîntului).

Angekok; *Angakok* Divinitate eschimosă (→ *mitologiile triburilor polare*), *șamanul sacru; dar orice șaman eschimos, ca protagonist al luptei contra forțelor vrăjmașe și ca magician, e un **A.**: el alungă bolile și asigură succesul vîntorii, cu ajutorul *duhurilor sale tutelare; sufletul lui călătorește la dorință, desprins de trup, pe fundul mării sau în *Lună, iar duhurile, în timpul extazului său, vorbesc prin el cu diferite voci, adresînd oamenilor cuvinte oraculare. Orice **A.** e unicuștiutor al tuturor tainelor lumii. Lipsiți de șefi de trib și de un minimum de centralizare a autorităților locale, trăind în condițiile foarte grele oferite de o natură neospitalieră, unde singurele mijloace de existență sînt puținele animale marine și renii, iar singurele instrumente — harponul, arcul, caiacul, casa de zăpadă (*igloo*), eschimosii sînt terorizați de grija perpetuă a existenței, ca și de frica de mediul ostil; astfel, șamanul este pentru ei o ființă semidivină, întrucît ei cred că un **A.** domină *zeii și *spiritele, pe acestea avîndu-le la dispoziția sa (căci ele reglează prezența vînatului, alungă sterilitatea femeilor și absolvă pe oameni de *păcate) și putîndu-le vinde: pe la mijlocul sec. XX, prețul unui spirit era de 150—200 dolari; un **A.** este cunoscătorul tuturor lucrurilor ascunse. Dar și inițierea include eforturi; viitorul șaman îndură frigul și foamea, locuind claustrat într-un mic igloo, fără nici

un așternut de blană, 30 zile de *post negru, o dată la 5—15 zile o gură de apă caldă; novicele e ocrotit de zeițele *Hila și *Pinga, iar cînd s-a încheiat inițierea, un **A.** a și devenit el însuși zeu.

angelologie (lat. *angelus* — vestitor; lat. medievală — *înger) Ramură din *teologie, ocupîndu-se de *îngeri* și consacrată, ca atare, descrierii și clasificării acestora, în spiritul și litera *mitologiei biblice (prin extindere, și a *mitologiei arabe islamice).

Āṅgiras Unul dintre cei 7 *ṛiși* (înțelepți primordiali), în *mitologia vedică, autor al unor imnuri din *Rigveda și mijlocitor între *zei și oameni.

Angitia Zeiță a populației marsilor (din Latium), care au rămas în tradiția romană drept cei mai renumiți meșteri în arta vrăjitoriei (→ *mitologie romană*)

Angra-Mainyu; *Angro-Mainyush*; grec. *Ahriman* Principiul răului, în *mitologia iraniană, zeu demonic, adversar al lui *Ahura-Mazda (fratele său geamăn), născut de *Zurvan, zeul timpului. Numele lui **A.-M.** nu apare în inscripțiile persane arhaice în raport cu Ahura-Mazda, iar *Avesta îl numește „Fratele Geamăn al Sfîntului Spirit“ (în contrast cu acesta). **A.-M.** este *spiritul atotdistrugător, sursa oricărui rău din univers. După lupta de 12 milenii între bine și rău, în duelul escatologic decisiv (→ *escatologie*), **A.-M.** va fi biruit și aruncat în abis pentru veșnicie. În *zoroastrism, răul e personificat de 7 *demoni principali (în opoziție cu cei 7 sfinți nemuritori): **A.-M.** e demonul (*daeva*) suprem, secundat de *Ako-Manah* (gîndul vinovat), *Andra*, *Saura*, *Naonhathya*, *Taurvi*, *Zairica*. Alți demoni subalterni: *Aeshma (mînia), *Busyasta (somnia); *Asto-Vidotus (*moartea și lumea infernală), *Apaosha (seceta), *Araska* (invidia), *Zaurva* (bătrînețea), *Azhi* (lăcomia), *Nasu* (molimele produse de contactul cu cadavrele). *Cultul lui **A.-M.** a exercitat probabil o anume influență doctrinară asupra formării concepției teologice creștine despre *Satan.

Angurbodha (norv. *Angrboda* — *Aducătoare de năpastă*) *Uriașă din *mitologia scandinavă (prezentă mai ales în *miturile islandeze). Însoțindu-se cu zeul malefic *Loki, a născut 3 divinități nefaste: lupul *Fenrir, șarpele *Yormungandr, și *Hel, stăpîna regatului *mortii (*Hell).

Anigal Zeul albinăritului, în mitologia alano-oseță (→ *mitologii caucaziene*), una dintre divinitățile cele mai vechi ale *panteonului oset. Atributele principale erau: paza stupinei împotriva deochiului și asigurarea recoltelor de miere. I se jertfeau faguri proaspeți. Ecouri ale *cultului lui **A.** s-au conservat pînă azi în folclorul Osetiei de Nord.

Anila Divinitate arhaică din *mitologia vedică, personificînd vîntul, ca pe unul din principalele fenomene ale naturii, și făcînd parte din grupul de 8 vechi divinități *Vasu. **A.** probabil a precedat *cultul zeului atmosferic *Vāyú, apoi l-a dublat ca semidivinitate subalternă.

animatism (lat. *animatus* — însuflețit) Termen pus în circulație de etnograful englez R. R. Marett (1900), spre a defini stadiul religios timpuriu al omului primitiv, premergător **animismului* și legat de însuflețirea impersonală a naturii sau a unor părți din ea (→ *mana, kami*). Cunoscător al triburilor polare, etnograful rus V. G. Bogoraz (în studiul despre ciucci, 1912) afirmă că, pentru acești primitivi cu gândire inferioară, toate obiectele amorfe sau lucrute de om, ca și toate fenomenele naturii, își au sufletul, viața și modul propriu de existență, după model uman: de ex., cortul are soție și copii, iar animalele își au gospodăriile și chiar țările lor proprii. Criticînd pe E. B. *Tylor și pe J. G. *Frazer că au acordat atenție exclusivă gândirii primitive, fără să ia în seamă emoțiile și acțiunile, R. R. Marett afirma că atunci cînd omul primitiv nu-și poate ajunge dușmanul, e cuprins de furie și, de pildă, lovește cu măciuca un pom pe care-l frînge, eliberîndu-se de o parte din mînie, dar totodată, convins că măciuca sa conține o forță tainică, el face un act rudimentar de *magie (năsterea ideii de *mana*). Marett greșea însă absolutizînd emoțiile primitivului.

§ R. R. Marett, *The Threshold of Religion*, London, 1909

animism (lat. *anima* — suflu, suflet) Rezultat al gândirii antropomorfece a omului primitiv (→ *antropomorfism*), stadiu prereligios timpuriu, manifestat prin personificarea obiectelor și fenomenelor naturii imediate și prin investirea lor cu atribute ale ființei umane, mai ales cu atributele elementare. **A.** e o concepție concretă asupra forțelor necunoscute. Termenul a fost impus de etnograful englez E. B. *Tylor, în 1871, în studiul său despre cultura primitivă (*Primitive Culture*) spre a desemna primul stadiu religios, un „minimum de religie“, avînd ca sursă dorința omului de a-și explica fenomenele enigmatice din propria viață (somnului, visele, halucinațiile, bolile) sau *credința că orice om are un suflet autonom care-l poate părăsi temporar (în somn sau în leșin) sau definitiv (în *moarte). „Sub numele de animism îmi propun să studiez doctrina „ființelor spirituale“, credința care este însăși esența filosofiei spiritualiste, ca opus al filosofiei materialiste. Inteligența, într-un stadiu de cultură puțin avansat, pare preocupată mai ales de două categorii de fenomene biologice: mai întîi, ceea ce constituie deosebirea între un corp viu și un corp mort, cauza treziei, somnului, morții, bolii; apoi natura formelor umane ce apar în vis și în năluciri. De aici, această deducție că în fiecare om există o viață și o fantomă. [...] La popoarele sălbatice, ca și la popoarele civilizate, baza reală a oricărei filosofii religioase este animismul“ (E. B. Tylor, *op. cit.*). Neîfiind capabil de abstractizare, primitivul nu-și imagina poate sufletul ca o entitate imaterială, ci ca un model miniatural al omului, cu trup material și cu organe, socotit uneori un omuleț, alteori o pasăre, un șoarece ș.a. Principalul neajuns al teoriilor animiste stă în limitarea zonei izvoarelor și, implicit, în

artificiala investire a omului primitiv cu capacitatea filosofică a abstractizării fenomenelor naturale; primitivul remarcă în primul rînd mișcarea ființelor și lucrurilor, neștiind să deosebească mișcarea autonomă de mișcarea mecanică (un animal alergînd, de o piatră rostogolită); chiar mai tîrziu, noțiunea biblică *nephesh*, însemnînd de fapt „sînge“, era tradusă prin „suflet“. J. G. *Frazer (*Creanga de aur*, cap. II, *Regii preoți*) observă: „Primitivul aproape că nu înțelege deosebirea pe care o fac de obicei popoarele mai avansate între natural și supranatural. Lumea este, pentru el, în mare măsură sub influența unor agenți supranaturali, adică a unor ființe personificate care acționează conform unor impulsuri și motive asemănătoare cu ale lui proprii, putînd fi, ca și el însuși, mișcate prin apeluri la îndurarea, la speranțele și temerile lor. Într-o lume concepută astfel, el nu vede nici o limită în calea puterii sale de a influența cursul naturii în propriul său folos“. *Spiritele, în **a.**, reprezintă un pas spre personificarea causal-atributivă a divinităților din stadiul mitologic; de ex., ciucci au o distribuție specializată destul de riguroasă: cite un spirit al tusei, guturaiului, epilepsiei, sifilisului etc.; diversificarea e mult mai bogată, constituînd aproape o *mitologie, la unele triburi amerindiene sau africane, dar mult mai săracă la tribul ainu. Astfel, în orice om primitiv (sau numai cu gândire rudimentară, necultivată), ca și în orice copil al oricărei epoci, există înclinația spre **a.**, în sensul de a considera însuflețite obiectele înconjurătoare; cum afirmă psihologii, este nevoie de cunoașterea precisă a mecanismelor naturii spre a scăpa de tendința de animare a obiectelor amorfe și iresponsabile.

§ G. van der Leeuw, *L'Homme primitif et la religion* Paris, 1940; G. Roheim, *Animism, Magic and the Divine King*, New York, 1930

An-Ki Dublă divinitate primordială în mitologia sumeriană (→ *mitologii din Mesopotamia*): *An (cerul) — *Ki (pămîntul), gemeni născuți din oceanul primordial (zeița *Nammu). Rămînînd multă vreme nedespărțiți, ei devin părinții celor 7 zei principali, din care *Enlil e primul născut; el taie însă marginile tatălui său ceresc An, cu un cuțit de bronz, iar An se desparte gemînd de Ki, care rămîne ca un disc plutitor pe oceanul primordial (→ *apa*). Cu timpul, subst. comun *an-ki* (cer-pămînt) ajunge să însemne „univers“.

Anna Perenna; *Anna Paranna* Zeiță arhaică din **mitologia romană*, fiică a cuplului *Belus (întemeietorul mitic al Babilonului) și *Dido. Fugînd în Italia după moartea mamei sale și găzduită de *Aeneas, află dintr-un vis intențiile rele ale soției acestuia, Lavinia, și pleacă noaptea din palat să se înee în riul Numicius, dar devine *Nimfa nemuritoare (*perenna*) (cf. Ovidius, *Fasti*, III). **A.P.** era zeița plebei romane. În stadiul de zeiță primitivă, **A.P.** patronase probabil înnoirea anului, deși în textele latine de erudiție, atributele ei nu sînt clare; mai tîrziu, era sărbătorită la 15 martie. Totuși

Marcus Terentius *Varro pare a vorbi (*Satire menippee*) de două zeițe distincte: „Tu, Anna și Peranna” sau cel puțin de două epitețe ale aceleiași, semnificând, ca ipostaze diferite, începutul și sfârșitul anului.

Annona Zeiță a recoltei, în *mitologia romană, amintită destul de rar (în sec. I e.n., de poetul Statius).

Anselm de Canterbury (*Anselmo d'Aosta*) Arhiepiscop englez, originar din Italia (1033—1109), teolog scolastic, socotit adesea drept „părintele scolasticii”. Călugăr, abate în Normandia, din 1093 arhiepiscop de Canterbury, declarat Doctor al Bisericii și canonizat sfânt, A.C. este un important reprezentant al *teologiei monastice, pentru care *creștină este un mijloc de cunoaștere; formula sa de bază, *fides quaerens intellectum* (crența căutătoare a intelectului), condensată în poava, de obârșie augustiniană (→ *Augustin*), *crede ut intelligas* (crede ca să înțelegi), este explicată prin acest argument: „Mi se pare că e o neglijență să fii tare în credință și să nu cauți totodată să înțelegi ceea ce crezi” (*Cur Deus Homo | De ce s-a făcut Dumnezeu om*). Urmărind aprofundarea credinței sale, mai exact, a obiectului credinței (*Dumnezeu), A.C. — în opera sa de bază *Proslogion* — a elaborat o demonstrație ontologică a existenței lui Dumnezeu: „În afara oricărei îndoieli, precum în intelect, deopotrivă și în mod real, există un atare obiect mai presus de care nu se poate cugeta” (cap. II); acest argument ontologic e destinat să demonstreze că existența lui Dumnezeu este o cerință a spiritului. În acest context, s-a impus și definirea „obiectului”, adică a lui Dumnezeu ca noțiune: „Și așa, Doamne, cel care ne dai înțelegere credinței, fă-mă să înțeleg, atât cât crezi că este folositor, că ești așa cum credem; și că ești acela în care credem. Într-adevăr, credem că ești ceva decît care altceva mai mare nu poate fi conceput.” După mai multe silogisme comunicante, derivînd din aceeași premisă, teologul raționează așa: „Chiar ignorantul e convins că există în intelect măcar ceva decît care altceva mai mare nu poate fi conceput, pentru că atunci cînd aude acest lucru, îl înțelege, iar ceea ce este înțeles, există în intelect. Și ceva decît care nimic altceva mai mare nu poate fi conceput nu poate exista numai în intelect. Deoarece, dacă am presupune că există numai în intelect, s-ar putea concepe că există în realitate: ceea ce este mai mare. Prin urmare, dacă ceva decît care altceva mai mare nu poate fi conceput există numai în intelect, adevărul este că ceva decît care nimic altceva mai mare nu poate fi conceput este unul decît care altul mai mare nu poate fi conceput; dar, evident, acest lucru e imposibil. Prin urmare nu este nici o îndoială că există ceva decît care nimic altceva mai mare nu poate fi conceput, și există atât în intelect, cît și în realitate” (*ibid.*). De aici, concluzia previzibilă: „Căci dacă un spirit oarecare ar putea concepe ceva mai bun decît tine [Doamne], creatura s-ar ridica deasupra Creatorului; și lucrul acesta e cu totul absurd” (*ibid.*, cap. III). Ca și altele, argumentația derivă firesc

dintr-o viziune piramidală a forțelor în univers. Acestui argument i s-a reproșat chiar de către unii contemporani că reprezentarea despre ființa supremă nu este însăși ființa supremă. Reluat, reevaluat de către Descartes și Leibniz, argumentul ontologic anselmian a fost criticat și respins de mai mulți filosofi, de la John Locke pînă la Immanuel Kant.

§ R. W. Southern, *St. Anselm and His Biography*, Cambridge, 1963

Anshar (*Totul-de-sus*) Zeu primordial babilonian (→ *mitologii din Mesopotamia*), apărut din germeii vitali ai genurilor acvatice inițiale. Antipodul zeului *Kishar și cel care i-a dat lui *Marduk primul din cele 50 de nume atributive.

antardhăna (sanscr. *antardhāna* — dispariție) Armă fabuloasă cu efect magic, amintită în *Mahābhārata, în stare să determine dispariția subită a obiectelor vizate și a oricăror piedici materiale.

Anteros Zeul dragostei reciproce, în *mitologia greacă, fiu al cuplului *Ares-*Aphrodite, frate al lui *Eros; dar *mitul e contradictoriu, căci Eros este dintre zeii primordialii, născut de *Haos, astfel că stabilirea acestei fraternități poate fi un *sincretism târziu, efectuat sub presiunea *simbolului literar.

Anteu (grec. Ἄνταφος) *Gigant din *mitologia greacă, născut din *Gaia și *Poseidon. Locuind în Libya, se lupta cu toți cei ce treceau prin ținut și îi omora, intrucît își putea împropăta forțele ori de câte ori atingea *pămîntul, adică trupul matern; a fost ucis de *Herakles care l-a ținut ridicat în aer, destul ca să-i sece forța și apoi să-l sugrume. E o divinitate de origine egipteană, asimilată în Regatul Nou cu *Horus. A. urmărea să zidească un *templu magnific, în memoria omorurilor sale, cu un acoperiș din craniile victimelor, ceea ce poate fi ecoul unor datini africane de antropofagie rituală.

Antichrist (grec. Ἀντιχριστός) Căpetenie fabuloasă nefastă în *creștinism (→ *mitologie biblică*) ce ar urma să apară la sfârșitul veacurilor (→ *escatologie*); esența lui A. ar fi dușmănia față de *Dumnezeu și implicit față de *Isus Christos. Menționat ca atare în *Epistolele sobornicești* ale lui Ioan (*N.T.*, *Biblia); „Antichrist, care tăgăduiește pe Tatăl și pe Fiul” (*Ep. I*, II, 22); „Și orice duh care nu mărturisește pe Isus nu este de la Dumnezeu, ci este duhul lui Antichrist, despre care ați auzit că vine și acum este chiar în lume” (*Ep. I*, IV, 3). Precizările erau de ordin dogmatic: „Pentru că mulți amăgitori au ieșit în lume, care nu mărturisesc că Isus Christos a venit în trup: acesta este amăgitorul și Antichristul” (*Ep. II*, I, 7). În *N.T.*, numele figurează numai la Ioan, deși se pare că-l menționează și ap. Pavel: „Omul nelegiurii, fiul pierzării, protivnicul, înălțîndu-se mai sus de tot ce se numește Dumnezeu sau e făcut pentru închinare, așa încît să se așeze în templul lui Dumnezeu și pe sine să se dea drept Dumnezeu” (*Ep. II Tesaloniceni*, II,

3—4). Personajul, apărând aici aproape ca un concurent al lui Dumnezeu, după ap. Pavel (*ibid.*, 8) urmează să fie distrus în lupta finală („Domnul Isus îl va ucide cu suflarea gurii sale și îl va nimici cu strălucirea venirii sale“), el fiind un ins satanic. Mai mulți comentatori pretind că în fiara din *Apocalipsul lui Ioan Teologul* (XI, 7; XIII, 1—18) s-ar identifica A. Interpretări mai vechi pe baza textelor din *V.T.* (*Daniel*, XI, 36) au dedus că modelul lui A. ar fi fost o figură istorică: Antioh IV, persecutor al evreilor; acest motiv a fost remitozizat de creștinismul timpuriu în identificarea fiarei apocaliptice cu împăratul Nero: „numărul fiarei“ 666 a fost recitat cifric după alfabetul ebraic ca *Nero Caesar*, iar interpretarea antică, reluată de L. Feuerbach, a fost acreditată de K. *Marx, ea nefiind însă decît expresia urii primilor creștini și a unor scriitori aparținînd *patristicii, respinsă apoi ca neîntemeiată de specialiștii moderni (Eugen Cisek, *Néron*, Paris, 1982; trad. rom. *Secvență romană*, București, 1986, p. 22); alți comentatori deduc pe A. din *mitul babilonian al luptei lui *Marduk cu *Tiamat, deducție imposibilă din două motive: Marduk se instaurează definitiv ca zeu providențial, Tiamat fiind o divinitate monstruoasă și nefastă, dar primordială; mai mult, mitul babilonian e cosmogonic (→ *cosmogonie*), iar mitul lui A., escatologic (→ *escatologie*). Firește, mitologia creștină a *N.T.* a avut repere în *V.T.* (textele apocaliptice din profeți: *Daniel, Baruh, Ezdra, *Isaia), dar o sursă mai probabilă ar putea fi escatologia zoroastrică (→ *Avesta*), *Angra-Mainyu putînd fi cel mai sigur model pentru A., ca și cadrul luptei finale din concepția dualistă iraniană, de care n-a fost scutită nici *religia creștină. Identificări s-au încercat nu numai cu Antioh IV și Nero, ci și cu alte personaje istorice (Pompei, Caligula); ca prim model al lui A. a servit totuși oponentul demonic al lui *Yahweh, numit uneori *Belial* (în *Psalmi*, XVIII, 4: *Beliar*), acest oponent fiind citat abuziv în *Cartea lui Baruh* (XXXVI—XL) și în *Cartea IV a lui Ezra* (V, 6): „va domni cel la care nu speră nimeni“. Sînt texte apocrife (*Înălțarea lui Moise*, cca 30 e.n.), unde, ivindu-se ca *dragon monstruos, reprezentînd *haosul, oponentul demonic va intra într-o dispută finală inevitabilă cu Dumnezeu. Așa cum s-a format în tradiția creștină, A. simbolizează necredința și nelegiuirea prin excelență, ca și efortul de rezistență față de Dumnezeu și de Isus Christos, iar actele lui din confruntarea apocaliptică sînt destinate să stîrneasă apostazia generală, pînă la înfrîngerea sa ireversibilă de către Christos.

§ W. Bousset, *The Antichrist Legend*, London, 1895; P. Durville, *Antéchrist. Christ. Antichrist*, Paris, 1923; B. Rigaux, *L'Antéchrist et l'opposition au royaume messianique dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, Paris, 1932

antropogonie (grec. ἄνθρωπος — om, γόνειν — a crea) Crearea omului de către *zei, act precedat, în majoritatea *miturilor antropogonice, de *cos-

mogonie; din punctul de vedere al sistemului creaționist, cele mai multe mituri se referă la o a. de artizanat divin, lucrarea fiind de la început definitivă; alte mituri, mai puține, istorisesc etapele unei creații treptate, uneori experimentale, a *omului primordial.

antropomorfism (grec. ἄνθρωπος — om, μορφή — formă) Mod de a gândi, de obișnire primitivă, atribuind forțelor necunoscute înfățișare și însușiri omenști. În *politeism, a. devine o regulă de organizare mitologică a doctrianelor; de ex., o *religie cu *panteon prin excelență antropomorfic este cea din Hellada (→ *mitologie greacă*). Printre primii care au semnalat că oamenii își creează zeii după propriul chip sînt: *Xenophanes (sec. VI î.e.n.), apoi *Lucretius (sec. I î.e.n.), ideea fiind dezvoltată în epoca modernă de G. Vico, Spinoza ș.a. Azi se consideră că originea a. trebuie căutată în *cultul *strămoșilor și în *totemism.

antropozofie Doctrină mistică (derivată din *teozofie) întemeiată de *Rudolf Steiner* (în 1909), care înlocuiește pe *Dumnezeu cu *omul divinizat*. În 1913, R. Steiner a constituit Societatea Universală Antropozofică. Conform a., cosmosul se compune din 3 sfere sau lumi: sfera supremă sau *spiritul, energia (sau astralul) și materia (sau lumea fizică); toate cele trei lumi se află în conflict perpetuu, rezultatul căruia este istoria omenirii. Societăți antropozofice cu caracter local există și azi, în a două jumătăți a sec. XX (mai ales în Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și Germania Federală).

§ G. Kaufmann, *Fruits of Anthroposophy. Threefold Commonwealth*, London, 1922

Antzwá Zeul suprem, creator al lumii și al oamenilor, în mitologia abhază (→ *mitologii caucaziene*). Avîndu-și sediul în *cer, A. e atotputernic și atoatevăzător, dar circulă constant între cer și *pămînt, în ambele direcții. Cînd coboară pe pămînt, produce tunete, fulgerul îi însoțește ascensiunile; aceste două atribute sînt și armele de represalii ale zeului. A. are o mamă, dar de structură vegetală, numită *Hetzia* (abh. *ahyatza* — carpen); datorită ei, trăznetul zeului, lovind orice arbore, cruță carpenii. Despre înfățișarea zeului există două *credințe paralele: după una, A. este o divinitate abstractă (sau cel puțin imperceptibilă pe căi senzoriale), după cealaltă, pronunțat antropomorfistă, e fie un tînr foarte frumos, fie un bătrîn venerabil. În împrejurări festive, i se sacrificau vaci și vinuri (→ *sacrificiu*).

Anu (sumer. *An*) Zeul *cerului, în *mitologiile din Mesopotamia. *Miturile babiloniene îl considerau părinte al *zeilor, creator al vînturilor, zeu tînr; în varianta hurrită, uzurpînd tronul celest al tatălui său *Alalu, A. e mușcat de fiul său *Kumarbi, care îi suge toată puterea; după aceea, A. zboară definitiv în adîncul cerului, devenind un *deus otiosus; în mitologia akkadiană, A. este zeul suprem și inițiator antropogonic (→ *antropogonie*).

Anubis (egipt. *Anup*) Zeu din *mitologia egipteană, considerat pînă la ascensiunea culturală

a lui *Osiris zeu funerar de prim rang, cu numeroase *temple și sanctuare particulare. S-a născut din împreunarea accidentală a lui Osiris cu *Nephtys, soția lui *Seth, întrucît zeîța, dorind ardent să aibă un copil de la Osiris, l-a amăgît luîndu-și temporar chipul surorii și soției acestuia, *Isis. Adorat de timpuriu în tot Egiptul, A. era reprezentat sub formă de *ciine negru sau de ciine sălbatic egiptean (asemănător cu șacalul și cu *lupul); inițial fusese zeu mortuar numai pentru faraoni; în epocile timpurii, după o domnie de 28 de ani, faraonul trebuia să moară ritual, cu ajutorul veninului de șarpe; un *mit spune că, scurgîndu-se termenul, A. a venit la un faraon cu o viperă; obiceiul s-a împămîntenit, iar A. a rămas un sol al *morții, care apărea în clipa necesară, în chip de soldat, cu un pumnal și cu un șarpe încolăcit; de aici și însușirea lui de a prevedea soarta oamenilor. Asocierea cu aspectul său canin provine din mitul nașterii sale: născîndu-l, Nephtys, de frica soțului ei Seth, a ascuns copilul, ocrotit însă de Isis care l-a adoptat și l-a adăpostit în Delta Nilului; după moartea lui Osiris, l-a regăsit, călăuzită de o ciine. După aceea, cînd Isis a reconstituit cadavrul lui Osiris din bucățile împrăștiate de ucigașul Seth, A., folosindu-se deopotrivă de știința vindecării și de secretele veninurilor în prepararea chimică de alifii și balsamuri, singur sau împreună cu Isis și cu Nephtys, și-a îmbălsămat tatăl, stabilind astfel această tradiție rituală (→ *funeralii*), prin care a devenit și patronul îmbălsămaților. În *superstițiile egiptene, A. e prezent ca o călăuză divină care îl conduce pe morți în *Duat, iar pe morții păcătoși îi devorează îndată după ce i-a judecat Osiris și, totodată, ca un ciine negru, sălbatic, dînd tircoale cimitirelor spre a supraveghea mormintele. A. avea 4 epitete principale: „Cel-ce-are-feșele“ (de mumificare), „Dregătorul pavilionului divin“, „Stăpînul Necropolei“, „Cel-ce-catără-pe-munte“. În miturile tirzii, i se atribuie 3 funcții importante: supravegherea îmbălsămării corecte și exigente a cadavrelor, la reconstituirea lor în condiția originară; primirea personală a mumiei în mormînt și îndeplinirea ceremoniei deschiderii gurii, pentru ieșirea lui *Ka, apoi conducerea *sufletului eliberat în Cîmpia Ofrandelor Cerești, cînd își pune mîna ocrotitoare pe mumie; supravegherea *psiho-stasiei, în vederea căreia examinează minuțios corectitudinea talgerelor balanței. Grecii l-au identificat pe A. cu *Hermes (*Plutarh îl numea pe A. — *Hermanubis*), iar românii i-au clădit un templu.

Anuket (egipt. *anuket* — a îmbrășișă); *Anukis* Zeița *apei, în *mitologia egipteană. Importată din Sudan, avea centrul cultural în regiunea Assuan de azi și era socotită sora zeiței secundare *Satei. Se credea că îmbrășișarea ei provoacă inundațiile fertilizatoare ale *Nilului. Importanța ei crește cînd începe să fie considerată concubina zeului *Hnum, patronul izvoarelor fluviului, și intră astfel în triada sacră de la Elefantina. Înfrățită ca femeie cu o cunună din pene roșii

de papagal, era socotită și zeița poftei și a plăcerilor.

Anumati (sancr. *ánumati* — încuviințare) Zeița bunăvoinței, în *mitologia vedică, personificînd ziua a 15-a a lunii cînd se credea că *zeii și *strămoșii primesc binevoitori *sacrificiile aduse.

Anun *Haosul primordial, în *mitologia celtică, din care, cu ajutorul zeului creator (în unele variante, zeul suprem *Droyn), purced germeii *vieții și unde se poate întoarce orice ființă după *moarte, A. (avînd și sensul de „abis“) reprezenta, în concepția druidică (→ *druizi*) a celor 3 stări existențiale (împreună cu *Abred și *Gwynfyd), starea întlia, germinativă, de fapt o stare de constrîngere, care avea însă ca țintă transferul ființelor în zona sau starea Abred.

Anunnaki Divinități secundare artizane în unele *mitologii din Mesopotamia (în special în Sumer, Babilon și Akkad), consacrate construcției și distrugerii, lucrînd din ordin și fără drept de inițiativă. Închipuite ca *genii născute de *Anu și supuse celor 50 de *zei de prim rang (mai tirziu lui *Marduk, zeul cumulard al celor 50 de nume), se hrăneau cu ierburi și rădăcini și beau apă din șanțuri, necunosînd pîinea, laptele și vinul. Socotite cei mai tineri dintre zei, se credea că în anumite împrejurări aveau și rolul de agenți secreți ai zeilor principali. Numărul lor e variabil: la origine (în *miturile sumeriene timpurii) nu erau decît 7 și erau considerate judecători în *Infern (*Kur); totuși în mitologia babiloniană au ajuns la 600, fiind subordonate integral zeiței infernale *Ereshkigal, dar numărul arhaic se prea poate să fi conținut un *simbol mai obscur: după ce se proclamă stăpîna universului, *Humbaba și li sfărîmă cele 7 raze, descoperă locuința secretă a zeităților A. Acest grup pare comparabil cu grupul biblic *Elohim.

Anxur Zeul suprem al volscilor (popor pastoral italic), identificat în *mitologia romană cu un atribut al lui *Iupiter (*Iupiter Anxur*). Era considerat, se pare, paredrul zeiței *Feronia.

Anzu; *Zu* Pasăre fabuloasă din *miturile sumeriene, babiloniene și akkadiene (→ *mitologii din Mesopotamia*) — pasărea-furtună, o făptură înaripată cu cap de leu; răpîndu-i lui *Enlil *Tăblițele Destinelor*, nimbul și atributele divine, după ce se proclamă stăpîna universului, A. e atacată și învinsă, deși cu dificultăți, de zeul *Ninurta, care restabilește regulile universale perturbate. Pentru furtul însemnelor puterii lui Enlil și al tăblițelor sorții, sumerienii o socoteau pasăre infernală („Zu cea de jos“). Dar insurgența ei (pe care unii au asemuit-o cu actul prometeic) dă în vileag de fapt concepția din Mesopotamia arhaică despre puterea condiționată a divinității supreme: fără nimb și fără *Tăblițele Destinelor*, Enlil nu mai e în stare să conducă universul. Mult mai tirziu, evocată doar la serbările de Anul Nou din Babilon, A. rămîne *simbolul divinităților învinse periodic de zeii renovatori.

Ao Broasca țestoasă simbolizând eternitatea, în **mitologia chineză*. În urma unei catastrofe cosmice cu efecte diluviene, zeița **Nü Wa* s-a folosit de această broască (sau numai de un picior al ei) pentru a propti **cerul*, care se înclinase amenințător.

Aoide Una dintre cele 4 **Muze primitive*, în **mitologia greacă* arhaică, patronind cîntecul.

apa În majoritatea **miturilor*, **elementul de bază* din care s-a constituit universul creat de **zei*, dar și unul dintre elemente din filosofia antică, încă nedesprinsă complet de **mitologie*. Chiar dacă în antichitate nici autorii anonimi de **mituri*, nici filosofii nu știuseră că 71% din suprafața terestră e acoperită de apă, ei intuiseră aspectul general al proporției, cunoscînd și funcția apei de element esențial în existența umană; **Pindar* scria că „apa e mai bună ca orice”: *Ἄριστον μὲν ὕδωρ* (*Olimpice*, I, v. 1). În ipostaze mitologice variu, a. are mereu semnificație simbolică; locuitorii ținuturilor aride, care duc lipsă de apă potabilă, corăbierii, pescarii care trăiesc de pe urma mării și fluviilor, agricultorii hrănindu-se de pe urma ploii și irigațiilor, sinistrații suferind din cauza deselor inundații ș.a. i-au acordat puteri supranaturale, iar în stadiile de cultură primitivă, au divinizat-o. Noțiunea mitologică de apă se poate diviza în 7 categorii ● 1) Apele primordiale **Haosul* inițial, materie primă în crearea universului, e de obicei o vastitate acvatică. Dacă în Sumer divinitatea **Nammu* era numai oceanul etern conținînd germeii vieții, în Babilon miturile mai vechi din fondul comun al **mitologiilor din Mesopotamia* devin **simboluri cosmogonice active*; a. *marină sărată* (**Tiamat*), a. *marină dulce* a fluviilor (**Apsu*), văzute ca principiu feminin și principiu masculin, prezintă teatrul unor catastrofe: Tiamat își ucide soțul (Apsu), fiind la rîndul ei ucisă de zeul **Marduk* care, considerînd-o monstru primejdios, o despică în două și face din ea **cerul* și **pămîntul*. ~ În **mitologia egipteană*, zeul **Nun* personifică toate apele lumii, de la haosul inițial la izvoarele **Nilului* producător de **viață*. ~ În **cosmogonia* **mitologiei biblice* „Duhul lui Dumnezeu [**Elohim*] se purta deasupra apelor”, pînă cînd a despărțit uscatul din ele și le-a separat de cer. ~ Pentru **mitologia feniciană*, **Mot* era noroiul cosmic dintru început, adică o formă maximă de haos acvatic. ~ Mai complexă era viziunea cosmogonică din **mitologia vedică*: zii și **demonii vedici* amestecă laolaltă oceanul universal, care e însă a. *lactată*, pînă cînd din spuma agitată ia naștere cosmosul; sînt și variante care acordă a.p. toată inițiativa cosmogonică: „Apă cu adevărat a fost aceasta la început, numai mare. Aceste [ape] cugetau: — Cum să ne putem înmulți? și ele s-au străduit și au făcut [**sacrificiile*] tăpa” (*Satapatha brāhmaṇa*, IX, 171); în felul acesta, din a. iese **oul primordial*, din găoacea căruia apare **Prājāpati*, rostind cuvîntul *bhan*, a cărui forță creează pămîntul. ~ **Mitologia iraniană* descrie un lac mitic, Vourukasha, care e o mare

primordială și sediul zeului **Apam-napat*, unde crește arborele miraculos *Huapa*, conținînd principiul vital al tuturor plantelor (→ *Avesta*). ~ În **mitologia greacă*, noțiunea de ocean primordial se exprimă prin perechea divină **Okeanos — *Tethys*. ~ Firește, **mitologiile populațiilor africane* văd în a. numai esența vieții: tribul sudanez dogon crede că zeul **Nommo* e apa însăși, fără care nu poate fi nimic pe lume. ~ Dar pentru *eschimoși* (strîmtoarea Behring) și, parțial, în multe din **mitologiile triburilor polare*, la început pretutindeni n-a fost decît apă foarte rece, acoperită de ghețuri (iar aici nu ar fi exclusă amintirea vagă a ultimei glaciații). ~ Populațiile din zone bogate în resurse acvatice au mituri corespunzătoare. Multe tradiții din **mitologiile triburilor amerindiene* (mai ales în Arizona și California) spun că la început nu a fost decît o lume total acvatică. ~ În *Australia*, pentru tribul arunta (→ *mitologii din Oceania*), **cosmogonia* și **antropogonia* sînt văzute aproape ca într-un stadiu post-diluvian: o lume inițial zăcînd sub ape care, după ce scad de la o vreme, lasă să apară niște ființe autocate. Polinesienii au o concepție pescărească: din a.p. acoperînd totul, **Tiki* (sau alt zeu) pescuiește cu undița toate insulele cunoscute ale arhipelagului. ● 2) Apă diluviană Apele **potopului universal*, rezultînd din îndelungatele ploii de pedeapsă (cu durate diferite, de la o zonă mitologică la alta), la sfîrșitul ciclului hotărît de divinitate (Mesopotamia, Palestina, Hellada, Scandinavia, însă și la popoarele Americii precolumbiene sau chiar în Africa), acoperă tot pămîntul, lăsînd de obicei un pisc de munte pentru acostarea navei salvatoare (uneori arbori foarte înalți), iar după aceea apele se retrag dezvelînd pămîntul; după un mit (sau o simplă fabulație) din **Coran*, a.d. era fierbinte. În unele mituri escatologice (**Avesta*, **Edda Veche*), a.d., de astădată prevestită pentru un viitor apocaliptic, ia forma ninsorii care acoperă pămîntul de zăpezi. ● 3) Apa vie Ideea de a.v. e posibil să se fi constituit mitologic după descoperirea efectelor curative, uneori spectaculoase, ale apelor minerale și termale; dar a.v. în sens mitic este în general apă potabilă, cu funcțiile ei de regenerare vădită imediat a vegetației și viețuitoarelor. ~ În *mitologia iraniană*, *Huzhr*, o ființă nedivină dar nemuritoare, totdeauna în veșmînt verde, putînd să se deplaseze în spațiu prin mijloace magice, vine în ajutorul călătorilor însetați care pier în pustietăți și îi salvează, întrucît a descoperit izvorul de a.v. ce se găsea într-o țară misterioasă a cețurilor și întinericului veșnic din nordul îndepărtat. ~ În **mitologia românească*, *apa vie* nu e (cum ar părea lingvistic) opusul *apei moarte*, ci o completare de funcții; a.v. redă viața, reconstituie funcțiile vitale pierdute, fie și total; are însă și efecte secundare: un basm oltenesc spune că fetele unui împărat, bînd a.v., au reușit să zboare, făcîndu-se **zîne*. ● 4) Apa moartă Există 2 categorii: una nefastă și alta salutară. Lacul fabulos Puitika din *mitologia iraniană* adună în el toate murdăriile lumii, în primul rînd

cadavrele (numele vine de la *pū* — a puși); de asemenea, *a.m.* veninoasă, ucigătoare, au toate fluviile infernale (→ *Styx*) sau Marea Moartă (după dezastrul biblic de la *Sodoma și *Gomora). Dimpotrivă, *a.m.* din *mitologia românească* are proprietăți de *magie terapeutică: de obicei eroul omorât sau ciopârțit de *Zmeu sau de alți inamici e reconstituit mădular cu mădular și lipit (printr-o ciudată sutură chirurgicală) cu ajutorul *a.m.*, complet, *a.v.* readucând funcțiile vitale. ● 5) Apa pluvială este *a.* care împospătează vegetația cultivată de om și îi asigură omului hrana; zeii ploii sînt cu atît mai numeroși și mai importanți la popoarele ale căror culturi agricole necesită ploaie mai abundentă: popoarele vechii Americi Centrale (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) aveau mai mulți zeii ai ploii, porumbul fiind una din plantele cultivate care depind sensibil de cantitatea și de ritmul precipitațiilor, de aceea *Tlaloc era chiar zeul regent la popoarele nahuatl, mai ales la azteci. Ploaia este simbolul integral al fertilității, al fecundăției. În multe mitologii există *ritualuri magice speciale de invocare a ploii în vreme de secetă; de ex., în obiceiurile folclorice românești — *dansul *Paparudelor* (figănci care nu au depășit vîrsta pubertății dansează goale, înfășurate în frunzare, și sînt stropite cu apă din găleți în timp ce-și recită invocațiile). ● 6) Apa rituală este apa considerată sau pregătită ca atare printr-o acțiune de magie religioasă în nevoile exercitării *cultului: a) *apa lustrală* — destinată spălării pe mîini a preotului înainte și după un sacrificiu ritual; b) *apa magică*: agheasma (apa sfințită) — legată de *credința că un act magic, un *descîntec, o *rugăciune specială însoțită de cufundarea unui obiect ritual (la creștini, *crucea) într-un vas cu apă, transformă lichidul, prin intervenția *sacerdotului, într-o *a. sacralizată*, căreia i s-a transmis un miraculos atribut divin; *a. oraculară* — cea care se află în vecinătatea *oracolelor și, prin aceasta, le transmite forțele ei; *a. de stropire* și *libație — folosită fie în stropirea paparudelor (→ *Paparuda*), spre a pune în mișcare apele pluviale amorfite, fie în vărsarea ei rituală (cînd nu e înlocuită cu ulei, vin ș.a.) pe un *altar sau un mormînt; c) *apa de purificare* — destinată spălării împotriva primejdiei de contaminare prin atingerea unui cadavru sau prin vecinătatea cu el; la unele popoare a persistat tradiția spălării rituale pe mîini la întorcerea de la o înmormîntare; dar forma purificatoare absolută este *apa diluviană* care curmă o lume și recompune altă lume; d) *abluțiunea* (spălarea unei părți a corpului cu apă) purifică și urmele unei crime (cf. *Eneida*, II, v. 717—720), dar purifică mai ales pe orice ins înainte de intrarea în *templu, spălîndu-i *păcatele; în India se practică o abluțiune rituală periodică (sanscr. *praksāna*), de fapt o scaldare care purifică integral de păcate; o formă de abluțiune bisemnificantă: *Isus Christos spală picioarele *apostolilor săi, exprimînd astfel și purificarea prin umilință; e) *apele sacre*: în unele *religii care leagă de apa unor fluvii, lacuri sau

mări anumite evenimente mitice, aceste ape se socotesc sacre, iar scaldarea în ele e necesară pentru efectul miraculos; fiind importantă în viața agricolă a ținutului, era explicabilă sanctificarea unor fluvii ca Nilul în Egipt sau Gangele (*Gāṅgā) în India (ambele avînd și cite o dublură cerească); Iordanul, cu valoare tradițională în mitul stabilirii evreilor în zona riverană, a fost venerat inclusiv de creștinii (→ *creștinism*) care reluaseră inițiativa lui Ioan Botezătorul de a-și boteza (→ *botez*) adepții în apa rîului; dacii și geții se pare că, plecînd la război, beau apă din Dunăre spre a deveni invincibili; tot astfel, numeroase mituri au sacralizat în America precolumbiană lacul andin Titicaca; f) *imersiunea* — apa fiind solvenul universal al impurităților fizice și sufletești, ca purificatoare absolută, ritualurile de imersiune repetă actul arhetipal al potopului, care a purificat pămîntul de toate păcatele: un ritual de imersiune e botezul creștin, care simbolizează moartea și învierea săvîrșită prin *a.*, adică, simbolic, „înnoirea vieții” (Pavel, *Romani*, VI, 3—4); totodată, imersiunea se făcea la anumite popoare prin introducerea în scaldătoare a unor statui indeosebi de zeițe (*Kybele, *Athena, *Aphrodite, iar la catolici *Fecioara Maria), cu scopul de a fecunda apele ori de a combate seceta. ● 7) *Abse nța apei* este asociată în multe mitologii cu *Infernul sau cu ideea de *lume a morții*: morților le e mereu sete, lipsindu-le factorul regenerator, iar libațiile funereare au scopul de a le potoli temporar suferința. În mitofolclorul românesc există noțiunea specială, numită *apa morților*, traducînd ritualul turnării de apă proaspătă scoasă din fîntînă în centrul unui cerc de pietre așezate pe iarbă verde; scopul este eliberarea izvorului destinat morților; ritualul are loc de obicei în Joia Mare prepascală, din Săptămîna Patimilor. Divinitățile acvatice sînt de obicei printre cele mai puternice și importante în *panteonul multor mitologii (→ *Varuṇa*, *Baal*, *Poseidon*, *Aegir*, *Tinirau*).

§ Gaston Bachelard, *L'eau et les rêves*, Paris, 1942; K. Hartte, *Zum semitischen Wasserkultus*, Halle, 1912

Apa (sanscr. *ap* — ape) Semizeu arhaic din *mitologia vedică, personificînd fenomenul acvatic natural. **A.** face parte din grupul de 8 zeițăți *Vasu; în *Mahābhārata, **A.** e înlocuit de zeițetea *Ahar, care personifică și ziua.

Apam-napat Zeu arhaic, în **mitologia iraniană*, ocrotind *apa (probabil dintre divinitățile *panteonului aric comun; epitetul curent *Apam-pati* — *Stăpînul apelor* — aparține zeului vedic *Varuṇa). Tradiția prezoroastică l-a considerat fiul sau nepotul Apei Primordiale (personificate). Important ca răspîndire culturală și în *zoroastrism, **A.-n.** e totuși o figură misterioasă: are multe soții și numeroși *cai foarte iuți (putînd fi lacurile și rîurile) și locuiește în lacul fabulos, neidentificat geografic, *Vourukasha*, păzindu-i apele și iluminîndu-l maiestuos cu razele nimbului ce îi înconjoară capul regal; (acest lac, de fapt marea primordială, adăpostește în mijlocul său arborele magic al apelor potabile,

Huapa, care conține principiul vital al vegetației de asemenea planta *haoma, din care se extrage o băutură sacră). Dar zeul era socotit și creator al oamenilor (mai cert al bărbaților, pe care-i înzestra cu putere virilă, așa cum *Anahita ocrotea femeile).

Apaosha *Demonul secetei în *mitologia iraniană, vrăjmașul zeului ploilor *Tistrya; acțiunea lui A. aduce totdeauna foamete.

Apa Simbetei; rar *Apa Morților* Rîu infernal care se varsă în *Iad, prezent în mitofolclorul românesc; patronat de *Sfînta Simbătă. A.S. are cîteva insule, numite Ostroavele Albe, pe care, după tradiția locală, trăiesc *Blajinii. A.S. izvorăște din rădăcinile Bradului Lumii, ca apă curată (cf. izvorul *Mimir, țîșnind din rădăcinile frasinului *Yggdrasil, și el un *arbor mundi*), și înconjoară pămîntul de 9 (sau de 7) ori, iar după ce a ajuns în Iad, se transformă într-un rîu de flăcări (cf. Elena Niculiță-Voronica, *Datînele și credințele poporului român*, I, Mihalcea-Cernăuți, 1903, p. 1002: „La capătul lumii se află Apa Simbetei. Apa Simbetei de aceea neconcentrat fierbe și nu mai are stare, pentru că-i matca tuturor apelor [...] ea împrejură pămîntul ca un gard.”)

Aphrodite (grec. Ἄφροδίτη — spuma mării) Zeița frumuseții și iubirii, în *mitologia greacă, născută fie din spuma mării, fie (în *Iliada) din unirea lui *Zeus cu *Dione. După o aluzie a lui *Hesiod, A. a țîșnit din spuma adunată în jurul mădularului mutilat al lui *Uranos, numele ei derivînd de aici. Măritată cu *Hephaistos, dar iubită și de zeii *Ares, *Dionysos, *Hermes și *Poseidon, ca și de frumoșii oameni muritori Anihes (de la care i-a născut pe *Aeneas) și *Adonis (pe care ea îl împarte succesiv, prin decizia lui Zeus, cu *Persephone); de la Hermes, zeița naște pe *Hermaphroditos, de la Ares pe *Harmonia. Pe *Paris, care i-a cultivat orgoliul lăudîndu-i farmecul, îl protejează și, implicit, ocrotește pe troieni și pe Aeneas (Paris și *Theseus fiindu-i favoriți). Iubind însă cel mai mult pe Adonis, coboară în *Infern, ca să-l smulgă de la Persephone. Originea *cultului A. pare orientală, mai exact semitică, modelul fiind poate *Ishtar, care și ea coboară în Infern, după *Dumuzi (cf. zeițele similare *Astarte, *Atargatis, *Alilat); în Creta era numită *Antheia* (Zeița-floare). Se considera că A. a născocit farmecele dragostei: unele atribute adiacente îi extind aria patronală asupra curtezanelor, chiar asupra impulsului sexual din lumea animală, precum și asupra dragostei pasionale și infidele, de legătură strict trupestă, de erotism în sine. În epoca hellenică, cultul A. înflorește spectaculos, menținîndu-și răspîndirea pînă în epoca romană, cînd centrul ei cultural se stabilește într-un *templu din Corint, clădit pe o stîncă înaltă de 575 m; caracterul cultului corintian îi divulgă direct obîrșia orientală, zeița fiind slujită de 1 000 de hetaire. Pe lîngă sanctuarul din Corint al zeiței, preotesele *hieroduloi* (sclave sacre) practicau, ca *ritual, prostituția sacră. Templul *Aphroditei Pandemos* (A. cea populară) din Attica a fost construit cu

fondurile rezultate din impozitele plătite de patronii caselor de toleranță (înființate încă de arhonteles Solon, în 594 i.e.n.). Cultul A. era legat și de idealul frumuseții feminine, așa cum confirmă reprezentările plastice ale zeiței, de ex., statuia din Knidos, făcută de Praxiteles (copii la Vatican și München), statuia din Melos (Venus din Milo — Luvru). După perioada clasică cultul A. intră într-un anume declin, deși multă vreme pînă atunci fusese adorată (mai ales sub epitetul *Kypris*), alături de zeul *Eros, ca forța cosmică primordială a iubirii; „*Kypris*, cumplită, își poartă suflarea asupra lumii întregi și pretutindeni plutește ca o albină” (Euripides, *Hippolytos*, v. 563—64). (cf. *Venus)

§ J. B. Lajard, *Recherches sur le culte de Venus*, Paris, 1837; A. Enmann, *Kypros und der Ursprung des Aphrodite-Kult*, 1866

Apis Una din cele mai vechi divinități în *mitologia egipteană, închipuită ca taur procreator, venerată din epoca arhaică pînă la consolidarea *creștinismului. A. s-a născut dintr-o *vacă ră-tăcitoare, fecundată întîmplător de o rază de lumină. Începînd prin a fi un *simbol al fecundității (uneori una din ipostazele lui *Hapi, ca zeu al *Nilului), A. cumulează treptat și alte atribute, prin asociere cu alți zei; astfel, la Memphis devine „Sufletul măreț” al lui *Ptah; *Ré îi împrumută discul solar, pe care-l poartă de atunci între coarne, deasupra unui șarpe încolăcit; contopindu-se mai tîrziu cu *Osiris (ca ipostază a acestuia) ajunge și zeu funerar, numit „Taurul din Amenti” (din lumea sub-pămînteană), considerîndu-se de atunci că moare și renaște periodic și fiind venerat prin serbări religioase de preoții care, anual, caută să identifice *teofania taurului sacru A. în cirezi, după anume semne; o pată stelară albă pe frunte, altă pată cu contur de vultur pe spate, o formă de scarabeu sub limbă; ales din cireadă, taurul era înecat în fîntina sacră a lui Ré, apoi mumificat. Sub Ptolemaios Soter, *cultul lui A. are un centru religios nou: Alexandria. Dar în Egipt au fost divinități și alți zei taurini, de importanță secundară, *Mnevis, adorat la Heliopolis ca încarnare a lui Ré și ca simbol al fecundității; *Bukhis*, adorat la Hermonthis, mai ales ca încarnare a lui *Monthu și ca zeu războinic simbolizînd forța violentă.

Apocalips (grec. ἀποκάλυψις — mărturisire, *revelație) Categorie de mitografii oraculare și escatologice, prevestind *sfîrșitul lumii și Judecata de Apoi (→ *escatologie*), prezente în multe *mitologii și adesea trădînd polemici doctrinare și strategii teologice acute pentru vremea cînd au fost compuse. Cel mai cunoscut este *Apocalipsul lui Ioan Teologul*, cu care se încheie *Biblia creștină (N.T.); dar există o bogată literatură apocaliptică și în V.T., atît în codicele canonic (cărțile *profeților *Iezechiel, *Daniel, capitole din *Zaharia*), cît și în apocrife. *Apocalipsul lui Ioan Teologul* se poate diviza în 2 părți: în prima, un prolog și 7 scrisori către cele 7 biserici din Asia (comunitățile creștine din Efes, Smirna, Pergam, Tiatira, Sardes, Filadelfia,

Laodikeia), adresate „îngerilor“ (episcopilor) acestora; în a doua, un complex de viziuni escatologice, dominate probabil de *Isus Christos (neamintit nominal), figurînd în *simbolul mielului sfînt, care sînt înșirate de-a lungul revelației receptate la Patmos de Ioan: primirea unei cărți și desfacerea de către un crainic celest, pe rînd, a celor 7 peceți ale sulului manuscris; după ruperea ultimei peceți, evenimentele se precipită, în împrejurări catastrofale, culminînd cu apariția mesianică definitivă a lui Isus Christos (→ *creștinism*). În părțile cele mai încărcate de fabulos e o aglomerare de ecouri din viziunile lui Iezechiel, din variantele egiptene tirzii ale *cultului solar, poate și din filonul mitului paleoastronautic (→ *paleoastronautică*): „Și m-am întors să văd al cui este glasul care vorbea cu mine și întorcîndu-mă am văzut șapte ștefnice de aur. Și în mijlocul ștefnicelor pe cineva asemenea unui Fiu al Omului, îmbrăcat în veșmînt lung pînă la picioare și încins în jurul pieptului cu un brîu de aur. Capul lui și nărul lui erau albe ca lîna albă și ca zăpada și ochii lui ca para focului. Picioarele lui erau asemenea aramei care a ars în cuptor, iar glasul lui era ca vîietul apelor mari. În mîna lui cea dreaptă avea șapte stele; și din gura lui ieșea o sabie ascuțită cu două tășuri, iar înfățișarea lui era ca soarele, cînd strălucește întru a sa putere“ (I, 12—16). Viziunea continuă cu o ușă „deschisă în cer“, cu răpirea lui Ioan în Duh (ca și la Iezechiel) pînă la un tron ceresc din care „ieșeau fulgere și glasuri și tunete; și șapte făclii de foc ardeau înaintea tronului, care sînt cele șapte duhuri ale lui Dumnezeu“, tronul fiind ocupat de „patru ființe, pline de ochi, dinainte și dinapoi“ (IV, 5—6). Desfacerea pecetilor e însoțită de evenimente insolite: la înția, apare un cal alb cu un călăreț arcaș; la a 2-a, un „cal roșu ca focul“; la a 3-a, un călăreț cu o balanță, pe un cal negru; la a 4-a, un cal galben-vînat, călărit de Moarte; la a 5-a, sufletele martirilor sub un jertfelnic; la a 6-a, „s-a făcut cutremur mare și soarele s-a făcut negru“, luna s-a înroșit, stelele au căzut pe pămînt, „cerul s-a dat în lături, ca o carte de piele pe care o faci sul și toți munții și toate ostroavele s-au mișcat din locurile lor“; la a 7-a, „s-a făcut tăcere în cer“ cînd încep să sune din trîmbițe cei 7 îngerii, producînd tot atîtea mari dezastre (grîndină de foc și singe, incendii, un munte de foc prăbușindu-se în mare, căderea unei stele uriașe — în similitudine perfectă cu steaua escatologică din *Avesta —, eclipse, două sute de milioane de călăreți pe cai cu capete de lei ejetînd flăcări și, în sfîrșit un *înger celest, reze-mîndu-și un picior în mare, altul în pămînt și anunțînd dispariția *timpului, odată cu alte semne: o femeie solară născînd, un *balaur roșu trînd cu coada o treime din stele, un *război ceresc și triumful Mielului, încătușarea *Satanei și aruncarea ei în iezerul de foc). Spectacolul escatologic se încheie cu Judecata de Apoi. Mai ales partea finală pare aproape o variantă a mitului escatologic din *zoroastrism. Cea mai veche dintre scrierile creștine, *Apocalipsul lui Ioan*

Teologul, atribuit unui Ioan, care ar fi fost exilat — după tradiție — de împăratul Nero pe ins. Patmos, aparține de fapt unui autor (sau coordonator de fragmente mitografice) incert. Un anume specific îl deosebește net de celelalte componente ale *N.T.* Astfel, se propagă ideea de *apocatastază și *milenarismul, iar Isus Christos, spre deosebire de întregul codice al *N.T.*, nu apare ca *Dumnezeu, deci ca una dintre cele 3 „fețe“ ale divinității creștine, întrucît *dogma sf. Treimi a fost elaborată teologic ulterior: în profeția apocaliptică creștină, Isus Christos e prezent numai ca un mintuitor (aproape ca și avestical *Saoshyant), care vine să răscumpere *păcatele lumii. Din această cauză, cum și pentru că din text lipsesc dogmele fundamentale (sf. Treime, păcatul originar, viața terestră a lui Isus Christos, sfintele taine ale cultului creștin ș.a.), s-a purtat o lungă polemică asupra ezitării de a include *Apocalipsul lui Ioan Teologul* în cuprinsul canonic al *N.T.* În 363, cînd sinodul din Laodikeia a stabilit componența canonică a *N.T.*, *Apocalipsul lui Ioan Teologul* era încă o problemă litigioasă, textul fiind admis definitiv abia în sinodul din Cartagina, în 419. În scrierile mitologice ale mai multor *religii sînt și alte forme de literatură apocaliptică, unele influențate direct sau indirect de scripturile ebraice (*Talmud, *Thorah) și creștine (*Biblia*), de ex., texte ale *islamului (părți din *Coran), altele autonome (**Cartea lui Chilam-Balam*). Aproape în toate s-a utilizat o vastă mixtură mitică, turnată în structuri teologale distinct programatice. Cîteva efecte colaterale tirzii limitează întreaga țesătură apocaliptică (de origine creștină) fie la recompuneri escatologice (doctrina luptei finale între Dumnezeu și Satan în *Armageddon), fie la forme oraculare de *mîntuire, de tipul *cargocul-telor.

§ Friedrich Engels, *Apocalipsul* (In Marx-Engels, *Opere*, 24, București, 1965); H. H. Rowley, *Relevance of Apocalyptic*, London, 1944

Apocalipsul lui Ioan Teologul → *Apocalips apocatastază* (grec. ἀποκαταστασις) *Cre-dință religioasă specifică *maniheismului, prîvind o etapă obligatorie în succesiunea *mîntuirii omenirii cînd, în plan cosmic, ar urma să se desfășoare lupta finală între lumină și întuneric. Germanii a. se găsesc în *zoroastrism (înfruntarea decisivă între *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, adică între *bine* și *rău*), în doctrina *esenienilor (lupta între forțele luminii și ale întunericului). Ideea înfruntării finale e cuprinsă și în doctrina creștină oficială (→ *creștinism*), pe baza *escatologiei din *Apocalips; iar *Origenes, teolog creștin proeminent, a dezvoltat în sec. III o a. originală (pe temeiul doctrinei ap. Pavel; → *Apostoli*, asupra recapitulării universului în ființa lui *Isus Christos), susținînd mîntuirea totală, în care se va salva chiar și *Satan. O formă de a. mai nouă vizează momentul escatologic *Armageddon (→ *escatologie*).

Apollon (grec. Απόλλων) Sub epitetul *Phoibos, identificat cu lumina solară. Zeul luminii și artelor în *mitologia greacă, zeu profetic și tămăduitor, patronul *oracolelor și ocrotitorul orașelor, mai tirziu divinitate solară. Fiul lui *Zeus și al *Titanidei *Leto, fratele zeiței *Artemis; închipuit ca un frumos tânăr înalt și zvelt, crescând cu iuteală fabuloasă, A. devine arcaș temut din copilărie, când ucide la *Delphoi șarpele *Python, unde apoi își întemeiază un oracol, devenit centrul profetic al Helladei, și instituie Jocurile Pythice. Avind un fiu (zeul medicinei, *Asklepios) pe care l-a ucis Zeus, A. îi distruge pe *Ciclopi numai fiindcă făuriseră arma (trăsnetul) cu care i-a fost răpus fiul, dar e pedepsit de olimpieni la un an de sclavie terestră și devine paznicul turmelor lui Admetos. Numit și *Apollon Lykios*, pe baza unei tradiții arhaice (relatate de Aristotel și Ailianos), după care mama sa Leto ar fi fost o femeielupoiacă. Astfel, A. a fost socotit de greci un zeu orgolios, răzbunător, uneori violent, ceea ce — împreună cu atributele de arcaș, muzician și dătător al luminii solare — explică tinerețea lui eternă și trupul său viguros, de frumusețe athletică. Pe lângă ipostazele lui esențiale de *profet, muzician, medic și arcaș, i se atribuia și *simbolul purității luminii solare; treptat, îl încarcă atribute noi: e instructorul ancestral al Helladei și al întregii omeniri, patronând și inspirând prezicerile oracolului de la Delphoi, pe care grecii îl socoteau „buricul lumii“ (→ *Omphalos*); totodată, e simbolul armoniei și prezidează toate modificările politice ale societății; ocrotind orice construcție nouă, devine protectorul urbanismului, al străzilor și piețelor publice (*Agylaios*); într-o epocă mai tirzie, considerat mai ales zeul muzicii (purându-și lira simbolică), al poeziei și artelor plastice, prezida pe cele 9 *Muze. De fapt, conform celor mai vechi tradiții mitice, A. și-a vădit harul muzical și oracular îndată după naștere, când și-a cerut și principalele atribute divine: lira și arcul (cf. imnul homeric *Către Apollon*, I); posedând această liră (în unele variante, inventată de *Hermes), devine ocrotitorul oficial al cîntecului poetic. Uneori i s-a spus și *Smintheos* (sugerînd etimologic originea sa totemică: σμινθος — șoarece de câmp, la greci animal sacru). În onoarea lui A., grecii organizau o *sărbătoare de toamnă: *Pyanepsia* (în ziua a 7-a a lunii Pyanepsion — octombrie), când i se oferea zeului ca jertfă o tocană cu păstăi, simbol de recunoștință față de cel ce coace fructele și legumele (*Phoibos*), împreună cu lamura primelor fructe de toamnă (oferite și divinităților *Horai), iar serbările erau ilustrate de cîntecul *Eiresione*, transmis de *Plutarh (*Viața lui Theseus*, XXII): „Ramura de măslin aduce smochine și pîne grasă/și miere în pahar și undelemn de freat corpul/și paharul de vin curat ca, bîndu-l, să dormi“. Mult timp, funcțiile divine ale lui A. s-au îmbogățit prin *sincretism repetat. Într-o etapă religioasă relativ tirzie, acest zeu absoarbe, de ex., și *cultul lui *Paian. Preluîndu-l pe A., romanii au instituit

festivalul cu jocuri *Ludi Apollinares*. De la atributele principale ale zeului s-a creat mult mai tirziu sensul modern de *apollinic*, care la Fr. Nietzsche devine egal cu însușirea de a crea imagini ale vieții reale (apollinicul respinge pesimismul și contemplă frumosul, în opoziție cu omul dionisiac). Cultul lui A. e posibil să fi provenit dintr-o *credință mai veche, a societății pastorale din Arcadia, într-un zeu al turmelor; după altă ipoteză, A. era un zeu importat din Asia Mică. Un zeu asemănător era venerat de unele triburi hittite, sub numele de *Appaliuna*. Într-adevăr, etimonul numelui e străin, deși s-a încercat explicarea lui prin verbul *ἀπολλύνω* — a distruge; dar principalii mitologi din epoca noastră (Guthrie, M. *Eliade, K. Kerényi) au putut demonstra originea non-hellenică (s-a propus ca sursă mitologia din Anatolia) a cultului lui A. Tirziu, acest cult decade chiar în Hellada.

apologetică Ramură a *teologiei, avînd ca obiect demonstrarea caracterului întemeiat și rațional al *credinței; caracterul acestei demonstrații e opus *fideismului, adică atitudinii religioase care desparte domeniul credinței de domeniul rațiunii științifice. *Teologia oficială respinge tipul de a. fundat pe miracolul - efect și nu pe miracolul-semn. Exegeții moderni consideră a. creștină, în înțelesul ei clasic, o expunere teoretică și metodică a rațiunii de a crede în mesajul *creștinismului, ea fiind altceva decît „arta apostolului care știe să prezinte cutărui individ (sau cutărui grup) motivele capabile să-l miște“ (Henri Bouillard, *Logique de la Foi*, Paris, f.a., p. 15). Există și forme mai noi, „neclasic“, în cadrul teologiei creștine; astfel, a. lui Pierre *Teilhard de Chardin include pe de o parte concepția evoluționistă a savantului paleontolog, pe de altă parte teologia christologică (*Isus Christos — punctul energetic universal Omega) a filosofului și teologului iezuit.

Apophis *Demon gigantic sau *dragon cu aspect de șarpe, din **mitologia egipteană*, ulterior identificat cu zeul *Seth, fostul său dușman de moarte. Locuind fie în apele zeului *Nun, fie pe fundul *Nilului cersc, A. amenință în fiecare seară și dimineată ordinea universului, atacînd barca solară a lui *Ré, dar, indestructibil, este elementul constant al menținerii echilibrului universal provocîndu-l zilnic pe Ré, care e victorios în fiecare dimineată. La un moment dat, Ré ia înfățișarea unui „Motan în flăcări“, distrugîndu-l pe A. prin decapitare.

Apostoli (grec. ἀπόστολος — mesager) 12 discipoli principali ai lui *Isus Christos, potrivit scripturilor și tradiției creștine (→ *creștinism*), aleși de el însuși, care devin apoi predicatorii învățăturii sale și organizatorii *Bisericii creștine. După tradiție, Isus a avut în total 70 discipoli, cei 12 alcătuiți elita; cifra 12 fiind simbolică, după trădarea lui *Iuda*, este ales un înlocuitor, *Matia*, dintre doi candidați. *Pavel* (Paul) s-a alăturat mai tirziu și a fost numit „Apostolul Păgînilor“. Noțiunea de *apostol* e totuși instabilă, căci sint numiți astfel Pavel și Barnaba

(*N.T., Faptele Apostolilor*, XIV, 14), de asemenea Andronicus și Iunias „care sînt frunțași între Apostoli“ (*Romani*, XVI, 7). Cercetătorii marxști îi consideră pe toți A. personaje integral mitice. 1) *Petru*, cel mai important, numit Simon, fratele lui Andrei, pescar din Betsaida, locuind însă în Capernaum cînd a devenit ucenicul lui Isus; numit de Isus, simbolic, „Piatră“ (aram. *Kēfā*, grec. Πέτρος): „tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica mea și porțile iadului nu o vor birui. Și îți voi da cheile împărăției cerurilor și orice vei lega pe pămînt va fi legat și în ceruri, și orice vei dezlega pe pămînt va fi dezlegat și în ceruri“ (*Evangelhia lui Matei*, XVI, 18—19). A predicat în Iudeea, Galileea, Asia Mică, s-a stabilit în Antiohia, apoi a venit la Roma, unde a fost martirizat sub Nero. Împreună cu Iacob și Ioan, asistă la cîteva momente-cheie, în cerc restrîns, precum: schimbarea la față, anunțarea distrugerii Templului din Ierusalim (*→templu*) și agonia de la Getsemani a lui Christos. Investitura sa a fost rostită de Isus la a 3-a sa apariție după înviere: „Paște oile mele!“ (*Evangelhia lui Ioan*, XXI, 15—17). Aria generală a activității misionare a lui Petru: Antiohia, Corint, Galatia, Bythinia, Cappadocia, Asia Mică. A murit la Roma, în anul 64. Se deosebea de ceilalți prin pasiunea pentru elocvență și acțiune, dar și printr-o fire instabilă; porecla „*Kēfā*“ (*Petros*) e interpretată ca aluzie la lupta lui lăuntrică, de ex., în cazul celor 3 lepădări de Isus. După tradiție, considerat șeful colegiului apostolic de către Isus Christos însuși, a fost socotit de catolicism drept întiiul papă (*→papi*). I se atribuie puține scrieri: două epistole (canonice) și o *evanghelie (apocrifă). *Epistola I-a sobornicească*, adresată celor „care trăiesc risipiți printre străini, în Pont, în Galatia, în Cappadocia, în Asia și în Bythinia“, conform criticii textologice, ar fi fost scrisă la Roma, între 60—66 sau la sfîrșitul sec. I, avînd coautor pe Sila, și nu ar fi decît recompunerea în stil epistolar a unui *cult creștin primitiv, contopind imnuri, *rugăciuni și predici. *Epistola a II-a sobornicească* a fost redactată în jurul anului 150 și a fost inclusă în *N.T.* după lungi ezitări. Despre *Evangelhia lui Petru* vorbește istoricul ecleziastic Eusebius. 2) *Andrei*, pescar, frate al lui Simon Petru, supranumit de primii scriitori creștini „Întiiul Chemat“. Ar fi predicat în Grecia, Asia Mică și Scitia (la nord de Pontul Euxin, sau numai în Scythia Minor, adică Dobrogea de azi). Conducîndu-l pe Simon Petru la Isus, îi spune: „Am găsit pe Mesia“ (*Evangelhia lui Ioan*, I, 42). A fost răstignit pe o *cruce mai puțin obișnuită, de forma × („crucea Sf. Andrei“). I se atribuie o evanghelie (apocrifă) al cărei text nu e cunoscut. 3) *Iacob cel mare* (ebr. Ya'qôb), fratele evangelistului Ioan; născut la Betsaida, martirizat la Ierusalim, după ce fusese condamnat de Herod Agrippa, și mort în 44; după o *legendă, ar fi fost apostolul Spaniei. Pentru firea impulsivă, ca și a fratelui său Ioan, a fost supranumit, ca și el, „Fiul Tunetului“. 4) *Ioan evangelistul*, dis-

cipolul preferat al lui Isus; și-a exercitat apostolatul mai ales în Efes; mort în anul 100. I se atribuie: *Evangelhia lui Ioan* (a 4-a), **Apocalipsul lui Ioan Teologul* (deși mulți textologi consideră că sînt de autori diferiți, cu aceleași nume), 3 *epistole sobornicești*, în plus, o evanghelie (apocrifă) și o scriere gnostică (*→gnosticism*) mai tîrzie, despre originea universului. 5) *Filip*, răspînditor al creștinismului în Scitia și Frigia, mort pe cruce la Hierapolis; i se atribuie uneori o evanghelie (apocrifă), conținînd de fapt speculații gnostice tîrzii, în care creația lumii materiale e privită ca o eroare. 6) *Bartolomeu* (confundat uneori ca Natanael, același sau alt discipol al lui Isus); i se pune în seamă o evanghelie (apocrifă, păstrată fragmentar), conținînd cuvintele lui Isus rostite după înviere, dar atribuită de critica biblică unor gnostici egipteni din sec. III. 7) *Matei* (rădăcina ebr. a numelui: „darul lui Yahweh“), numit și Levi, fost vameș; autorul primei din cele 4 evanghelii canonice; atribuirea e contestată, căci autorul însuși nu-și divulgă numele, iar textul nu are o înțiuță apostolică, pîrînd a fi compus mai curînd de către un scrib iudeu din Orientul Apropiat, poate din Siria, între anii 75—95. 8) *Toma* (Necedinciosul; anterior, Geamănul) care ar fi predicat în India, Persia, Parția, Grecia, îndeosebi Ahaia. Versiunea curentă a poreclei sale e o traducere falsă, Toma nefiind *necedincios*, ci *incredul*: „Dacă nu voi vedea în palmele lui semnul piroanelor, dacă nu voi pune degetul meu în semnul piroanelor și dacă nu voi pune mîna în coasta lui, nu voi crede“; iar cînd Isus, reapărut după 8 zile, îi cere: „Adu degetul tău încoace și vezi mîinile mele și adu mîna ta și pune-o în coasta mea, și nu fi necredincios, ci credincios!“, Toma declară: „Domnul meu și Dumnezeu meu!“ (*Evangelhia lui Ioan*, XX, 25, 27—28). *Evangelhia lui Toma*, firește, neîntărită în codicele canonic, dar deosebit de interesantă și se pare cea mai veche dintre evanghelii, a fost descoperită, într-o versiune coptă, în 1946, la Nag-Hamadi (Egiptul de Sus), de către Philippe de Suarez. Textul, destul de enigmatic, are un pasaj (în *loghion* 13) în care Isus se retrage cu Toma scurt timp și îi spune „trei cuvinte“; înțrebat de ceilalți discipoli asupra convorbirii, Toma declară: „De vă voi spune un singur cuvînt din cele ce mi le-a rostit, voi veți lua pietre și le veți arunca în mine; și atunci foc va ieși din pietre și vă va arde pe voi“. 9) *Iacob cel mic*, zis și „Cel drept“, mort ca martir, în 62; fusese, după tradiție, primul episcop al Ierusalimului. 10) *Simon Zelotul* (Canaaneanul), crucificat, după o legendă, în Persia. 11) *Iuda al lui Iacob* (Tadeu), fratele lui Iacob cel mic și autorul unei epistole sobornicești, din codicele canonic. 12) *Iuda Iscarioteanul*, născut la Kerioth (Ish-Kerioth — omul din Kerioth), localitate la sud de Hebron. Primind de la preoții evrei 30 sicli de argint, ca să mijlocească arestarea lui Isus și să-l conducă pe învățător la procuratorul roman Pontius Pilatus, se căiește, restituie prețul trădării și „aruncînd siclii în templu, a plecat. Apoi s-a dus și s-a spînzurat“ (*Evangelhia lui Matei*,

XXVII, 5). Mulți comentatori consideră enigmatic motivul trădării, căci textul biblic nu-l explică decât prin faptul că „Satana a intrat în Iuda“ (*Evangelia lui Luca*, XXII, 3) sau ca să se împlinească profeția (*Faptele Apostolilor*, I, 16). *Matia*, după sinuciderea lui Iuda, a fost ales apostol pe locul vacant (avind contrăcandidat pe Barsabba), la propunerea lui Petru, prin tragere la sorti; a murit în 61 (sau 64). *Paul* (rom. bis. *Pavel*, după rostirea slavonă; anterior convertirii: *Saul*), născut în Tarsos între anii 5—15, mort în 67. Fariseu și adversar violent al creștinilor, convertit în urma unei viziuni de pe drumul spre Damasc și devenit discipol al lui Isus. Supranumit „Apostolul Păgînilor“ (Apostolus Gentilium), efectuează 3 călătorii misionare în Asia Mică, Grecia și Macedonia; socotit uneori al 2-lea întemeietor al Bisericii creștine; arestat și închis la Ierusalim, apoi trimis la Roma (sub Nero), interogată de prefectul pretoriului Burrus (în 59 sau 60) și decapitat. Creștinismul îl consideră unul dintre primii mari teologi ai săi, anume cel care a elaborat o *teologie a misterului învățurii lui Christos și a eliberat creștinismul de forma lui iudaică primitivă, alcătuiindu-i o structură de religie autonomă; în acest plan, se face referire la erudiția sa, de fost fariseu. I se atribuie *epistolarul* din *N.T.* (14 epistole către: 1 *Romani*, 2—3 *Corinteni*, 4 *Galateni*, 5 *Efeseni*, 6 *Filipeni*, 7 *Coloseni*, 8—9 *Tesaloniceni*, 10—11 *Timotei*, 12 *Tit*, 13 *Filimon*, 14 *Evrei*). Potrivit criticii biblice, epistolele pauline aparțin unor specii diferite, cele mai timpurii părînd a fi cele către romani, corinteni și galateni; epistola către evrei, avînd întrucîtva spiritul lui Phylon din Alexandria, lasă să se vadă izvoarele din care s-a alimentat doctrina creștină: forma populară a filosofiei stoicilor greci, teologia și morala cazuistică a cărturarilor evrei, *escatologia orientală și *misterele păgîne; și totuși, departe de a fi o scriere eclectică, epistola paulină este o sinteză în care contradicțiile surselor sînt puse deliberat în evidență. Specificul de fond al *epistolarului* stă în confruntarea acută între concepții, gîndirea teologică paulină servindu-se adesea de paradox, antinomie și antiteză. În plan etic, se impune antinomia lege — libertate: legea (de o atît de mare importanță în *iudaism) e privită ca necesitate a constringerii, de origine divină, însă aptă în sine „să înmulțească păcatul“; de aceea creștinismul e privit ca un transfer din aria legii în aria libertății, unde, datorită grației divine, există puțința de a ieși din inerția răului, prin *credință, iubire, spiritualitate și cunoaștere mistică. Epistolele pauline au orientat atît filosofia catolică (*Augustin, Pascal), cît și gîndirea lui *Luther. ~ Statutul apostolic e definit clar în *Evangelia lui Matei* (X, îndeosebi, 1—10, 16, 28): Isus, chemîndu-i pe cei 12, „le-a dat putere asupra duhurilor necurate, să le scoată afară și să vindece orice boală și orice infirmitate“ și fixîndu-le atît norma morală („Ați primit fără să plătiți, dați fără plată“), cît și strategia misionară („Iată, eu vă trimit pe voi ca oi în mijlocul lupilor; fiți dar

înțelepți ca șerprii și inocenți ca porumbeii. [...] Ceea ce vă vorbesc eu la întuneric, roștiți la lumină, și ceea ce auziți la ureche, strigați de pe case. Nu vă temeți de cei careucid trupul, iar sufletul nu pot să-l ucidă“.

apotropaic → *apotropaion*

apotropaion (grec. ἀποτρόπαιος sau ἀποτρόπαιον — care înlătură relele; expiator) În Hellada, ră ἀποτρόπαια erau niște *sacrificii (sau numai *ofrande rituale), avînd adesea doar funcția de ceremonii expiatoare. Formele sacrificiale au dus la răspîndirea, aproape pretutindeni în aria de influență grecească, a *amuletelor apotropaice. Funcția apotropaică cu care sînt investite amuletele este însă generală și nelipsită în societățile primitive, din zorii omenirii, ca și de azi; ea are menirea de a-i apăra pe purtători împotriva *demonilor și a *duhurilor rele, ca și împotriva oricăror efecte malefice din surse necunoscute. Un tip de amuleță apotropaică specifică se întîlnește și în India: *rakṣā* (sanscr. *rakṣas* — demon, duh malefic). În ultimă analiză, a se bazează pe *superstiție și pe mecanismele magice. (→ *magie*)

Apsara (pl. *Apsaras*) Zeițe cerești de rang secundar, cîntărețe și curtezane divine în *mitologia vedică, specializate în coregrafie și muzică și intruchipînd în genere farmecul, frumusețea și nuri feminine, în mod ideal. Locuiesc în cerul zeului *Indra. Apsarele au apărut, ca multe alte comori, din spuma lactantă a oceanului cosmic primordial (→ *apa*), cînd *zeii (*Deva) și *demonii (*Asura) băteau apele acestuia spre a obține, din înspumare, băutura divină *amrita. În tradiția mitică a Indiei, sînt considerate de obicei soțiile semizeilor (sau *geniilor) din clasa *Gandharva. Ele poartă adesea epitețe simbolice clare: *Divya-stri* (*divya* — ceresc), *Divya-nārī* (Fecioară Cerească), *Divya-aṅganā* sau *Surāṅganā* și *Sura-sundarī* (Frumoasa Divină). A. sînt comparabile, ca statut mitic, cu *Nimfele din *mitologia greacă. Textele antice vorbesc amănunțit despre mai multe A.: *Ghrītāci*, din alaiul lui Indra, a colindat pămîntul sub forma unei papagalife, stîrnind pofta erotică în înțeleptul *Vyāsa, a cărui sămînță a împroșcat-o de departe, făcînd-o să nască un fiu, *Çuka* (Papagalul); *Menakā, dintre A. principale, trimisă de Indra la pustnicul *Viçvāmītra spre a-l ispiti și a-l abate de la *asceză, naște pe celebra *Çakuntalā; *Açvinī* (numită și *Vadaoā* — Iapa divină) a născut de la zeul *Sūrya (*Soarele) pe cei doi frați gemeni *Açvinau* (*Açvin); *Urvāçī, una dintre cele mai frumoase, pomenită încă din *Rigveda, sub *blestemul dat de zeii *Mitrā și *Vārūna, a fost obligată să coboare pe pămînt și să devină soția regelui Purūravas, întemeietorul dinastiei selenare din India; *Adrika*, blestemată de un *brahman și exilată pe pămînt sub formă de pește, năcînd în asemenea ipostază un fiu și o fiică și devenind astfel bunica lui Vyāsa; *Krittikā, un grup de 6 A., personificînd cele 6 stele ale constelației Pleiadelor, care l-au crescut pe zeul războiului *Skandā; alte A.: *Saurabheyi*, *Samici*, *Budbuda*, *Lata*.

Apsu (sumer. *Abzu*) Divinitate babiloniană, originară din Sumer (→ *mitologii din Mesopotamia*), a abisului sau abisul însuși, adăpostind pe zeul *Ēa, locuitor al regiunilor acvatice cunoscute numai de el. **A.** e soțul zeiței primordiale *Tiamat, a apelor sărate marine, el simbolizând apele dulci, fertilizante. În cursul conflictului între cele două generații de zei, e ucis; după *moartea sa, **A.** nu mai rămâne decît un *simbol al abisului acvatic sau al locuinței lui *Ēa*; în adaptare hurrită, această locuință devine orașul *Apsuwa*. Ca termen de filosofie mitologică mesopotamică, *apsu* era principiul masculin al *haosului acvatic inițial.

Araf (arab *al-A'raf*) Ținutul dintre *Raiul *Firdaws și *Iadul *Djahannam, în *mitologia arabă islamică, un tărîm tampon, loc despărțitor pustiu, adică un fel de *Purgatoriu prin care trec sufletele după ispășirea pedepsei infernale, din *Iad* spre *Rai*. **A.** e încadrat de zidurile marginale ale *Iadului* și *Raiului*, așa că defuncții ajunși în teritoriul mijlociu, deoarece faptele lor și bune și rele îi țin într-o cumpănă neîngăduind încă decizia, se pot urca pe ziduri să vadă ce se petrece și în *Iad* și în *Rai*.

Arabne (grec. ἀράβης — păianjen) Țesătoare ideală din *mitologia greacă. Fiica boiangiului lydian *Idmon*, tînăra **A.**, țesătoare cu faimă, o sfidează pe zeița *Athena cu arta sa, după ce zeița coborîse din *Olimp să-i vadă pinzele, și o provoacă la întrecere: zeița țese pinze cu imaginile simbolice ale celor 12 *zei olimpici și ale pedepselor pe care le dau aceștia oamenilor răzvrătiți contra ordinii divine, iar **A.** țese pinze cu **simboluri pașnice*, nelipsite de aluzii ironice (scene de dragoste între zei și femeile muritoare, **metamorfozele zeilor*); sacrilegiul o jignește pe *Athena*, care îi sfîșie lucrările. **A.** se spînzură, totuși *Athena*, miloasă în ultima clipă, n-o lasă să moară și o transformă în păianjen, oferindu-i destinul de Țași țese pinza etern. Deși aici e vădit simbolul dublu: al mîndriei creatorului autentic și al invidiei artizanului inferior, precum și al înfruntării orgoliului uman și al *creдинței omenesti în superioritatea divinității, unii comentatori au considerat că *mitul țesătoarei reflectă ideea superiorității artelor textile asiatice față de cele grecești (cf. *Ovidius, Metamorfoze, VI, 5—145*).

Aramati Zeița pietății și umilinței, în *mitologia vedică.

Aramazd Zeul suprem armean (→ *mitologii caucaziene*), stăpînul *cerului și creatorul celor două lumi (cerească și terestră), protectorul fertilității. Numele zeului e o combinaire între acela al *strămoșului legendar al armenilor, *Aram*, și al zeului suprem iranian, *Ahura Mazda, a cărui structură mitologică a influențat probabil și atributele lui **A.**

Aranyani Zeul pădurii, în *mitologia vedică. În tradiția Indiei, *pădurea a jucat un rol foarte important în viața spirituală, religioasă și probabil și în cea militară timpurie, din perioada mitică relatată de *Mahābhārata; do-

vădă este abundența de noțiuni și nuanțe, în sanscrită: *aranya*—pădure; *kāntāra*—pădure mare, codru; *āṭavi*—pădure, crîng; *dharmā-ranya*—pădure sacră; *aranyaukas*—schimnic retras în pădure.

Ararat (asir. *Urartu*) Munte mitic, identificabil cu un masiv din Armenia, la nord de *Arax* (5 156 m); în **Biblie (V.T., Geneza, VIII, 4)*, **A.** este muntele pe care *Arca lui Noe s-a oprit după **potopul universal*.

Arborele Cosmic; Arbor Mundi *Simbol universal în **mitologiile principale* (considerat și *axis mundi* — osia lumii), sintetizînd concepția generală despre lume într-o formulă mitofilosofică și mitopoetică specifică. Uneori poate fi regăsit în cele două simboluri biblice — *Pomul Vieții și **Pomul Cunoștinței* (*Arborele Științei*); în alte mitologii e identificabil cu alte forme: *Pomul Fertilității*, *Arborele Revelației*, *Arborele Centrului* (cosmic, arhetipal, totemic), *Arborele Mistic*, *Arborele Ceresc* (edenic), *Arborele Magic* (uneori șamanic). Există însă și variante negative (deși mai rare): *Arborele Morții*, *Arborele Răului*, *Arborele Infernal*. Multe concepții mitice identifică în *Arbor Mundi* o *axis mundi*; altele, arborele se înlocuiește (fără a-și pierde semnificația simbolică esențială) cu: un *Templu cosmic, un *Munte cosmic*, un *Stîlp cosmic*, un *Obelisc*, o *Scară* la cer, o *Cruce sau chiar o *Omul cosmic arhetipal*. Se poate spune că orice **A.C.** (în orice variantă a sa) este și nervura în jurul căreia se organizează logic (în logica ei internă) orice mitologie, cu zona ei auxiliară de tradiții, *creдинțe, *ritualuri, *superstiții, mitografii poetice și, în fine, cu doctrina religioasă. **A.C.** este inseparabil de miturile cosmogonice (→ *cosmogonie*) și antropogonice (→ *antropogonie*), pentru că el reprezintă linia de uniune între *cer și *pămînt, adică între supranatural și natural. A fost ales *arborele* în mod aproape unanim probabil pentru cele 3 elemente principale cu care se pot identifica simbolice lumile imaginete de gîndirea mitică: lumea celestă a zeilor (coroana), lumea realului uman (tulpina), lumea infernală subpămînteană (rădăcinile); în alt sens, aceste 3 elemente (de jos în sus) se identifică și cu cele 3 timpuri: trecutul, prezentul și viitorul. Mergînd mai departe, copacul e comparabil și cu singura ființă de stațiune bipedă: *omul* — capul (coroana), trupul (tulpina), picioarele (rădăcinile). În plus, arborele este și deținătorul simbolic al celor 3 **elemente esențiale* care compun lumea: *focul, *pămîntul, *apa. Toate aceste simboluri comunicante pe care le conține **A.C.** se concentrează totodată și în ideea de unitate interactivă a universului mitic. Ca stîlp cersc reazăemă bolta cerului. Ca *axis mundi*, arborele ca atare (specia variînd după zonele geografice) e prezent în toate mitologiile lumii, fie în marile civilizații antice din Asia, Africa, Europa, America Centrală, fie la cele mai primitive triburi nordice, uralo-altaice, fino-ugrice, amerindiene, africane, australiene. Fiecare etnie a conferit propriei mitologii un număr variabil de amănunte specifice derivate, din noțiunea de *arbor*

mundi. Cei mai importanți arbori cosmici: *Pomul Cunoștinței* (**Biblia, Geneza*), deși nedeterminat ca specie vegetală, este important pentru simbolismul cunoașterii, întrucât sub el s-a produs, pentru *Adam și *Eva, descoperirea atât a cunoștinței de sine, cât și a civilizației elementare și a familiei, adică a funcției sociale și a condiției terestre a omului. *Bodhi (în *budism) este *smochinul* sacru, ca arbore al științei, sub care s-a produs iluminarea lui *Buddha. *Bradul* a fost, în tradiția romană, un arbore funerar (cum atestă majoritatea *bocețelor cunoscute), probabil pentru rectitudinea staturii lui verticale, ca și pentru perenitatea cetinii; fiind însă copacul marilor altitudinilor montane, el a putut să devină, în gândirea mitologică latină, deopotrivă o *axis mundi* și un simbol al nemuririi. Bradul e însă copac specific mai ales Nordului și prezent cu mare frecvență în **mitologia germanică* (probabil de la germani preluându-l și *mitologia romană): vechii germani aprindeau brazi în noaptea Anului Nou, înconjurându-i cu *dansuri rituale, adesea cu caracter războinic. Deși bradul e frecvent și la scandinavii, *axis mundi* este la aceștia *frasinul* sacru *Yggdrasil, poate unul dintre exemplele cele mai tipice pentru identificarea cu distribuția stratificată a universului. *Stejarul*, arbore consacrat la celti, pare însă a fi fost numai suportul adevăratului simbol: *viscul sacru* (*creanga de aur), rețezat de fiecare an nou de marele *druid, cu o cereră de aur. Arborele Cosmic al creștinismului este *crucea răstignirii* lui *Isus Christos. La români (după observația lui Octavian Buhociu), „profilul mitic al bradului” este „cel mai vechi și poate cel mai complet dintre toți ceilalți arbori de care vorbesc credințele și riturile românești”; de altfel, bradul e nelipsit până și în ceremonialul simbolic al nunțurilor și înmormintărilor.

Arcadia Regiune peloponesiacă a Helladei, căreia *mitologia greacă îi conferise condiția fericită a unei populații inocente, dinaintea **potopului universal* și a apariției *Lunii pe cer; țara ar fi fost întemeiată de *Arkas*, primul ei rege, fiul lui *Zeus și al *Nimfei *Callisto, nepotul lui *Lykaon, iar până la arcadieni ținutul ar fi fost stăpinit de pelasgi; alte numeroase *mituri susțin că și *Zeus* s-a născut în *A.* *Ovidiu sintetizează mitul: „Se spune că arcadieni au stăpinit pământul mai înainte de nașterea lui *Iupiter* și că acel neam a fost mai înainte decât *Luna*; viața le era la fel cu a animalelor sălbatice, străină de orice cultură; acest popor sălbatic era plin de grosolanție și de ignoranță. Ei cunoșteau frunzul drept case și ierburile drept roze; nectarul lor era apa ce o luau în cele două palme; nici un taur nu asuda trăgând brăzdarul încovoiat al plugului; nici o farină nu recunoștea legea vreunui stăpîn; nu se știa folosința calului, căci fiecare se purta el însuși pe sine; oaia umbla îmbrăcată în blana ei, oamenii trăiau sub cer cu trupurile goale călîndu-se sub vînturi și furtuni” (*Fasti*, II, v. 289—300). Omul arcadic, descris și de *Virgiliu* (*Eneida*, VIII, v. 314—325) sau **Lucre-*

tius (*De rerum natura*, V, v. 925 și urm.) existase, pentru romani, înainte de domnia primului legislator și zeu, *Saturnus. Mitul arcadic ar putea fi imaginea memorială difuză a unuia din primele grupuri de hominizi, tradiția înregistrîndu-l într-o perioadă de interferență cu grupurile de *homo sapiens*.

Arca lui Noe (ebr. *arôn*—casă) Corabie paralelipedică din *mitul biblic al **potopului universal*, construită de *Noe pentru salvarea sa, a familiei sale și a perechilor de animale destinate perpetuării speciilor. Planul (*V.T., Geneza*, VI, 14—16): ca o casă cu dimensiunile de 150×25×15 m, cu o singură deschizătură în acoperiș; lipsită de orice unelte de navigație (cîrmă, vele, vîsle), *arca* e o formă redusă, copiată mitografic după modelul mesopotamic construit de *Ziusudra. Totuși, indiferent de sursa lui, mitul ar putea conține și un aspect real de protonavigație; alpinistul francez Fernand Navarra a izbutit să extragă o bucată de lemn (de stejar) din „nava” închisă natural în ghețarul de pe *Ararat; potrivit analizei cu C 14, vestigiul ar avea vechimea de 5 milenii; ulterior, s-a organizat o expediție internațională (încă fără rezultate categorice), întrucît dimensiunea estimată din ghețar pare să corespundă celei biblice.

Arduinna Zeiță galică a *vînătorii (→ *mitologie celtică*), simbolizată — poate ca relict totemic (→ *totem*) — de un mistreț însoțitor. Romanii au identificat-o cu *Diana, îndeosebi în reprezentările plastice, unde apare alături de un mistreț.

Ares (grec. Ἄρης) Zeul războiului în *mitologia greacă, fiul lui *Zeus și al *Herei, socotit printre cei 12 *zei olimpici de prim rang. *A.* e un zeu sîngeros, un *simbol al violenței brutale, un temperament impulsiv și tranșant; de aceea, împărțindu-și atributul războinic cu zeița *Athena, el dirija războaiele violente, dezlănțuite cu furie și purtate irațional; de asemenea, se amesteca în certurile și încăierările oamenilor, înregistrînd adesea eşecuri ca atunci cînd a fost rănit de eroul *Diomedes*. Nu era un zeu popular. Totodată, *A.* era considerat un pătimaș amator de aventuri erotice, dar și un îndrăgostit de zeița *Aphrodite, soția lui *Hephaistos. *Cultul lui *A.* pare a fi fost importat de greci din Thracia. Principalul său epitet: *Enyalios* (Războinicul) îl asociază cu *Enyo, subalterna sa. În reprezentările plastice curente, zeul poartă cască, platoșă și lance.

Arethusa *Nimfă din alaiul zeiței cinegetice *Artemis, în *mitologia greacă. Respingînd dragostea zeului riului *Alpheos*, *A.* a fost prefăcută, la rugămintea sa, de *Artemis* într-un izvor. Anticii credeau că riul *Alpheos*, după ce scălda *Elida*, traversa marea ale cărei ape nu se amestecau cu apele lui, apoi se vărsa în fîntina *Arethusa* din ins. *Ortygia*, în preajma *Siracuzei*. *Pausanias* transmite varianta că *Alpheos* „era un simplu muritor, vîntor pătimaș, și că s-a îndrăgostit de *Arethusa*, care iubea și ea vînătoria. Dar *Arethusa* n-a vrut să se mărite

și se zice că a străbătut marea ca să ajungă în insula numită *Ortygia*; acolo a fost prefăcută în fîntînă. Alpheos, pentru iubirea lui nemăsurată, a fost transformat în fluviu" (*Călătorie în Grecia*, V, 7). Într-o epocă mai tîrzie, A. a fost uneori adăugată celor 9 *Muze clasice, ca muză a poeziei pastorale.

Arew (arm. *arew*—soare; viață); *Areph*; *Areghak* în mitologia armeană posturartiană (→ *mitologii caucaziene*), dar precreștină, zeul soarelui, divinizarea forței vitale solare. Uneori, numai personificarea discului solar, într-un zeu antropomorf, tînăr și foarte frumos; alteori, simbolizare sub forma unei roți iradiind lumină. Palatul lui A. este în Orient, la marginea lumii; acolo se întoarce zeul în fiecare seară, incandescent de oboseală, iar mama sa îl scaldă, îl scoate din apă, îl culcă în așternut, îl alăptează la sân, iar în zori îl trimite să-și străbată traiectul divin; (după o variantă, A. se scaldă și se odihnește peste noapte în lacul Van, unde are un pat pe fundul apei). Dimineața, „îngerii“ (acest amănunt poate proveni din sursă creștină mai tîrzie sau din noțiunea zoroastrică iraniană *Fravashi) îl îmbracă în veșmint de foc. Roua zorilor de pe munți și cîmpii sînt stropii împropcați de zeu în scaldătoare. Pe un munte răsăritean foarte înalt, o gardă personală de 12 bărbați înarmați cu toiege de văpaie lovește muntele, care se înclină în fața zeului, și abia apoi zeul se înalță pe cer, cu pletele sale de văpaie. Îl însoțește o pasăre cu aripi uriașe, zburînd sub el, ca să ferească pămîntul de incendiu. A. străbate cerul călare pe un leu, care își apără călărețul de asaltul *duhurilor rele. După Xenophon (*Anabasis*, IV, 35), în sec. V î.e.n. i se sacrificau lui A. *cai (→ *sacrificiu*). Există, în mitofolclorul armean, și un *mit complementar despre tînărul vînător *Arewamanuk* (Tînărul solar) care, după trei zile de însucese cinegetic, își încordează arcul ca să ucidă Soarele, dar e pălmuit de A. cu mina lui de foc și, apucăt de păr, e aruncat într-o pustietate. Mort ziua, tînărul învie nopțile, iar mama sa se duce la mama Soarelui pe care o imploră pentru iertare; obține iertarea prin încuviințarea de a-și stropi fiul mort cu apa din scaldătoarea solară, astfel înviindu-l definitiv. Într-o variantă (influențată poate de mitul lui *Iosua, din *Biblie), același tînăr rugase Soarele să-și întîrzie asfințitul pînă cînd maică-sa va sîrși să-i împletească ciorapii; deși dorința îi e împlinită, mama solară decide prin *blestem ca vînătorul să nu mai fie viu decît nopțile, și nici ciorapii să nu poată fi împlețiți pînă la capăt. În Armenia a existat o *sectă tradiționalistă, refuzînd *creștinismul, numită *arewordik*, adepții închinîndu-se Soarelui; certificată de documente din sec. XII, ea nu a dispărut fără urmă: relice ale aceluși *cult s-au conservat discret, în *rugăciuni populare și în *jurăminte, pînă în sec. XX.

Arges (grec. *Αργής*; *ἀργής* — strălucitor) Al 3-lea din grupul de *Ciclopi uranieni, fiul cuplului *Uranos—*Gaia și frate cu *Brontes și *Steropes.

Argonauți (grec. *ἀργοναῦτες* — corăbier pe Argo) Cei 50 (sau 53) de membri ai echipajului navei *Argo* (*Αργώ*) — însoțitorii lui *Iason în *Colhida, în căutarea *lîniei de aur*. După *Ovidius, ca și după majoritatea poezilor mitografici antici, nava Argo (după *Odiseia, chiar o corabie vorbitoare), construită în orașul Pagasai de lîngă muntele Pelion, de *Argos*, fiul lui *Phrixos, ar fi fost corabia arhetipală, deci A., care erau cu toții fie basilei, fie odrasle regale, „au înfruntat, pe înția dintre toate corăbiile, o mare pe care vîsla n-a lovit-o niciodată“ (*Metamorfoze*, VI, v. 7). *Argo* (numită astfel fie după numele constructorului ei, fie după adj. arhaic *ἀργον*, rapid), avînd 50 de perechi de vîsle, a uimit pe localnici, deoarece „pe atunci oamenii navigau numai pe plute sau pe corăbii foarte mici“ (Diodor din Sicilia). Iason (după același istoric) și-a organizat expediția argonautică din pură dorință de glorie, iar basileul tessalian uzurpator Pelias, unchiul său, l-a încurajat în speranța că va scăpa de rival și i-a oferit chiar un scop: aducerea lîniei de aur din Colhida. După Diodor, A. erau 54, împreună cu Iason. Pe lîngă Iason, dintre A. sînt citabili: *Aithalides*, crainicul expediției, după miturile pithagoreicilor fiu al lui *Hermes, nemuritor și cu memoria nespusă eroziunii uitării, iar ulterior reîncarnat în *Pythagoras; *Akastes*, fiul lui Pelias; *Admetos*, rege tessalian protejat de *Apollon și însurat mai tîrziu cu Alkestis, fiica lui Pelias, pe care o ia în călătorie de nuntă într-un car tras de un mistreț și un leu; *Amphiaraios*, rege în Argos și prezicător, imortalizat postum de *Zeus; *Ankaios*, fiul lui Lykurgos; un alt *Ankaios*, fiul lui *Poseidon, devenit cîrmaci pe Argo după moartea lui *Tiphys*; *Kastor și *Pollux, cei doi *Dioscuri; *Herakles, vestitul erou zeificat postum; *Hylas*, tînăr frumos, răpit de *Naiade înainte de a ajunge în Colhida; *Kaineus*, lapit, anterior femeie (*Kaineia*) iubită de Poseidon, metamorfozată de zeu, la dorința ei, în bărbat; *Euphemos*, rege în Tenaros; *Idas*, fiu spartan al lui Poseidon, fulgerat mai tîrziu de Zeus, cînd încerca să-l ucidă pe Pollux; *Idmon*, prezicător și fiu al lui Apollon; *Laokoon, preotul troian ulterior potrivit introducerii calului-capcană, în cetate; *Lynkaios*, neîntrecut prin agerimea privirii, fratele lui Idas; *Orpheus, poetul; *Periklymenos*, nepotul lui Poseidon și fratele înțeleptului Nestor, ucis de Herakles; *Polyphemos*, erou lapit; *Meleagros*, cel care a omorît mistrețul din Kalydon; *Menoitios*, tatăl eroului din războiul troian Patrokles; *Telamon*, rege în Aigina și în Salmis, primul soldat ce a pătruns în Troia într-o expediție a lui Herakles; *Theseus, care a ucis mai tîrziu *Minotaurul; *Tiphys*, primul cîrmaci al navei Argo. Un catalog complet al echipajului dă Apollonios din Rhodos (*Argonauticele*, I, v. 23—227), în această ordine: Orpheus, Asterion, Polyphemos, Iphiklos, Admetos, Erytos, Ehionos, Aithalides, Koronos, Mopsos, Menoitios, Eurytion, Eribotes, Oileus, Kanthos, Klytios, Iphitos, Peleus, Telamon, Butes, Phaleros, Tiphys, Phlias, Talaos, Areios

Leodokos, Herakles, Hylas, Nauplius, Idmon, Pollux, Kastor, Lynkaios, Idas, Peryklimenos, Amphidamas, Kepheus, Ankaioi, Augeias, Asterion, Amphion, Euphemous, Erginos, Ankaioi cîrmaciul, Meleagros, Laokoon, Iphiklos, Palaimonios, Iphitos, Zetes, Kalais, Akastes, Argos. După itinerarul uneia din variante, A. au navigat pe Dunăre, Pad, pe Mediterana de-a lungul costelor italiice, siciliene și africane, apoi cretane, pe lângă Ciclade și, în fine, în lungul Pontului Euxin, pînă la litoralul caucazian. Ajungînd în Colhida, A. au fost ajutați de *Medeia, a doua fiică a regelui colh Aietes și viitoarea soție a lui Iason: „Medeia i-a condus pe Argonauții în incinta sacră a lui Ares, aflată la o distanță de șaptezeci de stadii de cetatea numită Sibaris, unde era palatul regelui colh. Ajuși la porțile templului, închis noaptea, Medeia le-a vorbit paznicilor în limba taurică și ostașii, fără ezitare, i-au deschis fiicei regelui porțile în templu. Atunci Argonauții s-au năpustit înăuntru cu săbiile scoase din teacă. [...] Apoi, fără a pierde vremea, argonauții au luat lîna de aur și au pornit numaidecît spre corabie“ (Diodor din Sicilia *Biblioteca istorică*, IV; *XLVIII*, 1—3). O luptă între armata lui Aietes și A. se soldează cu moartea regelui colh; la întoarcere, expediționarii sînt însoțiți ocrotitor de zeul marin *Glaukos. Sosit în patrie, Iason face ordine și își reia tronul părintesc.

Argos (lat. *Argus*) Zeu cu trup athletic, din *mitologia greacă, înzestrat cu însușirea de a vedea cu tot corpul care îi era presărat cu 1 000 (sau 100) de ochi; pentru agerimea sa vizuală și pentru atenția vigilentă, a fost pus de *zeii olimpici să le vegheze existența; astfel, *Hera, prefăcînd-o în vacă pe rivala sa *Io, îl pune paznic al acesteia. A. a fost totuși omorît de *Hermes, din ordinul lui *Zeus, iar Hera i-a strămutat numeroșii ochi, pe coada păunului.

Arhe (grec. ἀρχή—început) Una din cele 4 *Muze primitive, în *mitologia greacă arhaică.

arhetip (grec. ἀρχετυπος—model primitiv) Termen filosofic folosit înția oară de *Platon, referitor la modelul originar și ideal al unui lucru, care nu e decît o copie imperfectă; aplicat la *mitologie, termenul indică modelele primare (*Adam și *Eva sînt, ca *oameni primordiali mitici, a. umane). În mitologie, toate locurile sau obiectele terestre își au prototipurile lor cerești, modelele arhetipale; Nilul egiptean corespundea unui *Nil ceresc; Gangele din India vestică — unei *Gângă cerești; adesea, marile *temple se construiau după imaginare temple celeste, a căror arhitectură ar fi fost transmisă prin *revelație (de ex., babilonianul *E-Sag-gila); *Yahweh îi arată lui *Moise, pe muntele Sinai, forma arhetipală a jertfelnicului (→ *tabernacol*). Cel mai vechi a. de sanctuar era în inscripția regelui sumerian Gudea cu privire la templul clădit de el în Lagash: Gudea o visează pe zeița *Nidaba, care îi arată un panou cu stelele bine-

voitoare și-i face legătura cu un zeu care îi dezvăluie planul aceluia templu; tot astfel, după tradiție, orașul Ninive își avea a. în Ursa Mare, iar orașul Assur, în Arcturus. Alte a. mitice: *Paradisul pierdut, *dragonul, *gigantul, *strămoșul totemic (de obicei omul primordial). Dintre cercetătorii mitologiei, C. G. *Jung a întrebuițat termenul cu mai multă amplitudine, arhetipurile fiind pentru el „fonduri de imagini străvechi ce aparțin tezaurului comun al omenirii“.

Ariadne (grec. Ἀριάδνη) Fiica regelui cretan *Minos, care, îndrăgostindu-se de *Theseus venit săucidă *Minotaurul, a întins prin *Labirint vestitul fir al *Ariadnei*, destinat să-l conducă pe erou spre ieșire; drept răsplătă și spre a o salva de represalii, Theseus a luat-o cu sine, părăsind-o însă pe ins. Naxos. În altă variantă, trecînd prin insulă, s-ar fi îndrăgostit de ea zeul *Dionysos și ar fi luat-o de nevastă.

arianism → *Arius*

ariciul Rareori animal sacru sau totemic (→ *totem*); în *mitologia generală (figurînd în *mitologia iraniană ca *erou civilizator), a. nu este zeificat, cu excepția unui filon secundar din *mitologia românească, unde are rol de divinitate (sau semidivinitate) sapiențială, cu un rol parțial în *cosmogonie. A. îl învață, indirect, pe *Dumnezeu să completeze pămîntul cu dealuri și văi. B. P. Hasdeu citează un *mit din Vilcea: după crearea *Cerului, pentru a măsura *Pămîntul încă în curs de zămislire, Dumnezeu i-a dat a. un ghem de ață, însă acesta îl desfășoară cu viclenie prea mult, așa încît rezultă un Pămînt mult mai vast decît Cerul; numai spionajul *albinei rezolvă acest dezechilibru, după ce transmite vorbele spuse de a.: dacă s-ar pricepe, Dumnezeu ar strînge Pămîntul în mîini și l-ar îndesa, obținînd totodată munții, dealurile și văile (*Magnum Etymologicum Romaniae*, art. *albină*). Tema mitică e mai larg tratată în acțiunea personajului demonic *Cătețul Pămîntului. O *legendă circuliînd în folclorul românesc prezintă și un a. precosmogonic, voinic, bărbos, mergînd pe picioare, însă transformat de Dumnezeu ca represalii în ghem viu (cf. *op. cit.*, art. *ariciu*).

Ariel *Mit obscur și multiplu: 1 locul de rezidență al lui *Dumnezeu (ebr. *ariel*—locul zeului); în *Biblie (→ *Isaia*)—Ierusalimul; 2 în *Kabbala, *inger nefast, *demon; 3 Shakespăare (în *Furtuna*) evocă pe A. ca *duh al *aerului (poate după *Steganographia* lui Jean Trihème, 1606).

Arius (grec. Ἀρειος; lat. *Arius*; rom. eccl. *Arie*) Presbiter alexandrin (mort în 336), încercînd o reformă religioasă, clasificată de *teologia oficială drept *erezie. După doctrina sa, Dumnezeu-Fiul e distinct față de Dumnezeu-Tatăl, a cărui creație temporală este el însuși, ca „fiu“; iar astfel, sf. Treime este ierarhizată de A. în mod necanonic: Dumnezeu-Tatăl: singurul element etern; Fiul (creația Tatălui) e *logosul divin; *Sfîntul Duh este opera Fiului, deci a logosului. Născut în Antiohia, A. a trăit în Alexan-

dria, fiind pînă în 312 ocrotit de episcopul local, așa încît și-a putut expune liber speculațiile teologice, cîștigînd numeroși discipoli; dar doctrina întîmpină opoziție și stîrșește controverse, așa încît o adunare prezidată de același episcop somează grupul lui A. să-și revizuiască afirmațiile sau să înceteze a-și exercita funcția de cleric; refuzul lui A. e urmat de un sinod, în Egipt, în cadrul căruia, din cei 100 episcopi prezenți, numai doi îl apără, sinodul condamnîndu-i doctrina și silindu-l la exil; el se stabilește la Cesareea (Palestina), unde era episcop vestitul istoric Eusebius, discipolul lui *Origenes, care îl protejează. Totuși, cînd A. s-a întors la Alexandria, unde avea mulți adepți (matroane, mame, muncitori portuari) și o popularitate consolidată, împăratul bizantin Constantin impune convocarea unui conciliu ecumenic la care A. e chemat să dea socoteală de învățătura sa; iar cînd acest conciliu (Nikeia, I, 325) adoptă *dogma unității Sfintei Treimi, A., declarat eretic, este expulzat în Illyricum, în reședință supravegheată; pedeapsa nu se aplică imediat; la intervenția Constanței (sora împăratului Constantin), A. urmează să fie reprimis în sinul *Bisericii, în ciuda opoziției arhiepiscopului Athanasios al Alexandriei; însă venind spre basilică, unde edictul imperial îi îngăduise intrarea, „ereticul” se îmbolnăvește subit și moare pe treptele edificiului. Considerat de la primul sinod pînă în zilele noastre una din gravele erezii ale *creștinismului, totuși *arianismul* a fost obiectul de convertire al cîtorva triburi germanice migratoare: goți, vandali, suebi, burgunzi, longobarzi, durînd astfel pînă în sec. VI. O ramură arianistă, păstorită de Eunomios (scurt timp episcop de Cizic), a durat pînă la moartea acestuia (394). Pentru A., *Dumnezeu este etern și nenăscut, celelalte ființe fiind creaturi, în primul rînd *Isus Christos — logosul, extras din neant, nu din substanța divină; a fost adoptat ca Fiu pe baza prezivuiunii meritelor lui, și într-adevăr el s-a decis să aleagă binele, din proprie voință. Dumnezeu nu poate avea semen. Logosul, creația lui Dumnezeu, a avut rolul sufletului în întruparea lui Isus Christos, prima sa operă fiind Sfîntul Duh. Punctul de atracție al doctrinei lui A. a fost ideea că ființa lui Dumnezeu poate fi înțeleasă și explicată de oameni. Textele predicilor lui A. s-au pierdut. (cf. *unitarieni)

§ H. M. Gwatkin, *Studies of Arianism*, Cambridge, 1900

Arjuna (*Luminosul*; sanscr. *arjuna*—alb, lăminos) Zeul zorilor în *mitologia vedică, unul din fiii oficiali ai lui *Pāṇḍu (de fapt, fiu natural al lui *Indra) și erou în *Mahābhārata unde, după ce a ieșit biruitor în toate bătăliile, se prăbușește mort (XVII, 2), dar mai ales eroul central al poemului filosofic *Bhagavadgītā (*Mahābhārata*, VI *Bhīșmaparva*). A. organizează lupta dușă împreună cu cei 4 frați ai săi (*grupul* *Pāṇḍavaḥ) contra verilor uzurpatori. Ca *simbol mitic, A. reprezintă lupta sufletească a ostașului între angajarea sa militară și datina morală; prăbușirea lui A. din carul de război

(al cărui vizitiu e zeul *Krișnā, cu chip uman) este un act de restrîns și totuși de opțiune a războinicului pe cîmpul de luptă, după ce a înțeles că inițiase un război fratricid; iar din clipa prăbușirii lui mortale, începe un dialog filosofic cu zeul *Krișnā*, care îi explică sensul libertății și desăvîrșirii spirituale ce nu se pot obține prin abandonare, ci numai prin discernerea rostului său istoric în evenimente și prin relația sa cu acțiunea (*karman*). A. e un simbol aproape arhetipal al războinicului, comparabil, în termenii utilizației de mitografi, doar cu zeul Indra. Moartea eroului, și ea simbolică, se interpretează ca o pedeapsă pentru trufia lui de arcaș imbatabil, abuzînd de arcu său, *gāṇḍiṃva* un oștean care promise mai mult decît realizează. Principalele epitețe ale lui A.: *Savyāsācin* (Cel ce folosește la fel ambele mîini), *Dhanam-Jaya* (Cuceritorul de bogății), *Kapi-Ketu* (Cel cu maimuță pe steag) — confirmă structura mitului. A. avea și un fiu — *Babhruvāhana*.

Arka (sanscr. *arka*—*soare) Zeu din *mitologia vedică, personificînd discul solar, mai ales într-o anume fază; uneori (numit și *Aruna, frate al păsării *Garuḍa) considerat vehiculul Soarelui (*Sūrya).

Armageddon (ebr. *Har Megiddon* — ținutul muntos de la Megiddo) Cîmp de luptă mitic unde, după *Biblie, ar urma disputarea bătăliei apocaliptice între forțele binelui și răului din ziua Judecării de Apoi (→ *escatologie*). Dar referirea la *spiritele demonice care mobilizează pe „împărații lumii întregi” la „războiul zilei celei mari” (*Apocalips*, XVI, 14—16) nu este decît un ecou sintetic al mai multor războaie, purtate în condiții grele la Megiddo, încărcat cu materia escatologiei polemice, caracteristic structurii **Apocalipsului lui Ioan Teologul*.

Armazi Zeul suprem kartvel din Georgia orientală, provincia Ivereti sau Ivir (→ *mitologii caucaziene*), precristin, reprezentat ca războinic în zale de aramă, coif de aur și cu sabia în mînă. Patronînd *cerul, tunetul, ploaia, vegetația și războiul, era sărbătorit vara, în cadrul unor fastuoase cortegii regale, în capitala veche a Georgiei: orașul, existent și azi, Mțheta. Potrivit tradiției, *cultul lui A. a fost introdus de regele Parnavazi (sec. III î.e.n.); era deci un zeu de import.

Armindenii (B. P. Hasdeu: slav. Ермеевъ день — ziua [sf.] Ieremia; vechi germ. *Allmende*)

J. G. *Frazer se referă la cortegiile de alsacieni care „colindă purtînd armindenii”, dar notează și răspîndirea obiceiului la germani, slavi, popoare neolatine, colindătorii adunînd într-un coș ouă, slănină și alte daruri. În genere, armindenii sînt pomi sau crengi verzi cu care se împodobesc porțile, ușile și ferestrele caselor, ca simbolizare a începutului primăverii (în satele românești, ca și în alte zone, de 1 mai; de altfel, în româna populară, luna mai e numită *Arminden*, iar prima zi a acestei luni, „începătorul verii”).

Ărtavyz *Spirit malefic în mitologia osetă (→ *mitologii caucaziene*), pedepsit de divinitatea supremă cu înlănțuirea veșnică pe *Lună.

Artemis (grec. 'Αρτεμις) Zeița vânătorii, în *mitologia greacă; sora lui *Apollon, născută odată cu acesta de *Leto, de la *Zeus, A. e reprezentată ca o fecioară sălbatică și solitară, cutreierînd *pădurile împreună cu o haită de cîini, dăruiți de zeul *Pan (un epitet caracteristic: *Agrothera* — Cea care vinează fiarele); socotită vindictivă cu cei care îndrăzneau să se îndrăgostească de ea (*Aktaion, *Orion), întrucît ea însăși a iubit foarte rar (pe *Endymion), dar și atunci cu o stranie iubire aproape frigidă. Era temută de femei, din *credința că pedepsește cu moartea trufia, trădarea castității, impietatea. Mai tîrziu i se adaugă atribute noi, de zeiță binefăcătoare, care ocrotește cîmpul și animalele și care vindecă miraculos felurile boli. Se poate deduce că printre aceste atribute s-a inclus *simbolul uneia din primele intuiții omenesti ale necesității echilibrului ecologic. A. veghează natura considerată ca un întreg viu, iar în acest cadru e singura din *panteonul grec îndreptățită să stabilească și să controleze normele vînătoarești. Vestitul *templu din Efes, cel căruia îi dăduse foc Herostrat spre a deveni celebru măcar ca incendiator, o celebra pe A. ca zeiță a vegetației fecunde. A. era de obicei reprezentată cu vag aer de băiat (în Sparta, sub numele de *Ortia*, prezida luptele rituale ale tinerilor), cu aripi răsucite pe spate, în rochie lungă sau în tunică. (cf. *Diana)

Artha Echivalentul *Paradisului, în *mazdaism: „Omul care se supune legii acesteia rînduite de Ahura-Mazdah și cinstește pe Ahura-Mazdah și cereasca Artha va fi fericit în viața lui iar după moarte se va duce la Artha“ (*Tabletele de la Persepolis*).

Arthur Monarh legendar din Țara Galilor (sec. VI), ale cărui aventuri au fost istorisite în așa-numitul *ciclu breton* sau *Ciclu Mesei Rotunde*. Tatăl regelui, Uther-cap-de-balaur, era înfățișat ca un *dragon în flăcări, pe cer. Una din isprăvile sale de vitejie a fost lupta corp la corp cu un motan uriaș (legendă colaterală, explicabilă în candoarea ei, prin introducerea tîrzie a pisicilor domestice pe Insulele Britanice). După acțiunea de civilizare a regatului său, îmbătrînind și socotindu-și misiunea sfîrșită, A. se întoarce pe o corabie în țara apuseană de obîrșie: insula atlantică *Aballon (sau Insula Merelor, identificată de comentatorii fie cu *Grădina Hesperidelor fie cu *Insulele Fericitorilor), care a fost acoperită de apele oceanului și a ajuns locul de retragere al sufletelor celor morți; după altă tradiție, rănit mortal, regele e transportat acolo de *zina Morgana.

Artio Zeiță galică (→ *mitologie celtică*), fie zoomorfă (*Zeița Ursoaică*), fie antropomorfă, însoțită de un *urs simbolic.

Arupa (*Cel Roșu*) Divinitate din *mitologia vedică, personificînd zorile. A. este vizitiul carului solar al zeului *Surya și fratele regelui păsărilor, *Garuđa.

Aruru Zeiță akkadiană, creatoare a oamenilor (→ *mitologii din Mesopotamia*) care, din porunca zeului *Anu, a modelat un bărbat de

argilă: pe *Enkidu, prietenul lui *Ghilgamesh; această formă antropogonică, după un prototip generalizat în Mesopotamia (la sumerieni, actul era inițiat de zeița *Nammu), pe care o reia noul zeu suprem babilonian *Marduk, nu trebuie înțeleasă ca un produs biologic al unirii unui zeu (*Marduk*) cu o zeiță (*Aruru*): zeița modelează omul din lut, iar zeul îi insuflă viața (aceeași idee se reia în *antropogonia biblică, dar *Elohim efectuează ambele operații: modelarea și însuflețirea). Mai tîrziu, de la arta modelării argilei, A. devine protectoarea olăritului.

Arvales (lat. *arvum* — ogor, arătură); *Frates Arvales* (*Frații Arvali*, *Frații Plugari*). Unul din cele mai vechi colegii preoțești (→ *sacerdot*) romane (compus din 12 preoți), care oficia anual (în luna mai) *ritualul *Ambarvalia*: o procesiune constînd din ocolirea ogoarelor, în scopul de a le sfinți. *Ambarvaliile* erau consacrate inițial zeului *Mars (pe cînd era numai divinitate agrară); spre sfîrșitul republicii romane, colegiul A. își pierde importanța; fiind reînviat sub Augustus (sec. I î.e.n.), capătă și sarcina administrării *cultului casei împăratului de atunci; *ritualul se consacră zeiței *Ceres, incluzînd și sacrificarea unui taur, a unui berbec și a unui porc (→ *sacrificiu*). Un text din sec. III î.e.n. (*Imnul Fraților Arvali*), deși începe cu o invocație către zeii *Lari este de fapt o *rugăciune directă către Mars, pentru prosperitatea ogoarelor: „Pe noi, Larilor, ajutați-ne, nu lăsa, Marte, să năvălească asupra mulțimilor nici molima, nici prăpădul. / [Plîng pentru mine, pentru ele, cu boabele acestea] Satură-te cu ele așadar, necruțătorule Marte! / Stropește, apă, încetează, arșiță! / Cheamă-i pe toți din dreapta, din stînga, să semene sămînța Semoniilor. / Chiar nouă să ne fii de ajutor, Marte. Hai, saltă!“ Colegiul A. era consacrat, deopotrivă, cultului zeiței agrare *Dea Dia. Existența A. e atestată pînă în sec. III, sub împăratul Galienus.

Aryaman (*Ospitalierul*) Supranume generic, în *mitologia vedică timpurie, pentru zeul suprem (îndeosebi *Mitra); mai tîrziu, unul dintre *Aditya, venerat ca stăpîn și diriguitor al sufletelor *strămoșilor (*pitara* — părinții răposați).

Asa (pl. *Aesir*; sanscr. *asu* — viață; vechi scand. *asa* — zeu; *asynja* — zeiță) Nume generic al divinităților fundamentale din *mitologia scandinavă — zeii din stirpea superioară (sau mării zei, zeii cerești), deosebiți de *duhurile apei, *Vana, cu care însă, după un război, devin aliați. Primul A. este zeul suprem *Odhinn, totodată și tatăl celor mai mulți dintre zei. *Edda Nouă citează 12 A.: *Odhinn*, *Thor, *Njördhr, *Týr, *Bragi, *Heimdallr, *Höðhr, *Wydarr, *Vale, *Ullr, *Forseti, *Loki, cărora le-au fost adăugați ulterior *Baldr și *Freyr. Aceeași listă din *Edda Nouă* cuprinde și 14 zeițe: *Frigg, *Saga, *Eir, *Gefjon, *Fulla, *Freyja, *Söfn, *Lofn, *Warr, *Vör, *Syn, *Glinn, *Snotr, *Gnaa (dar *Freyja* este din clasa *Vana*). *Edda Veche nu amintește însă nicăieri numele unor zeițe figurînd totuși în narațiunile mitologiei scandinave: *Nanna,

*Sigyn ș.a. Unii cercetători cred, pe baza etimologiei sanscrite, că în epoca arhaică, **A.** ar fi reprezentat doar o categorie de funcții vitale, divinizate mai târziu prin personificare alegorică.

Asase Yaa; **Assya Zeiță** a *pământului, în mitologia triburilor akan și baule (→ *mitologiile populațiilor africane*). **A.Y.** este soția divină (dar cu o mare independență activă) a zeului creator *Nyamye.

ascetism (grec ἀσκησῶ — exersezi, năzui) Atitudine religioasă practică, avînd rolul unei tehnici spirituale, de înfrîngere a simțurilor și impulsurilor carnale, socotită un mijloc de obținere a desăvîrșirii morale și, prin aceasta, de apropiere față de dumnezeire. Practicarea *ascezei* este variabilă în raport cu doctrinele religioase și atitudinea acestora față de **a.** În comunitățile primitive, asceza e practică deosebită de *șamani, fie în cadrul inițierii, cînd cere o izolare îndelungată însoțită de *post și de încercări fizice, în exersarea *divinației, cînd se crede că e indispensabilă dobîndirii unor viziuni. ~ În *doctrinile Indiei*, **a.** (*tāpa) a avut un rol esențial: *Upanișad consideră trupul o piedică în calea contopirii sinelui (*Atman) cu sufletul universal (*Brahmān); pentru *budism, **a.** e calea de a atinge *Nirvāna. ~ În *Grecia antică* nu au practicat **a.** decît *orficii care, de pildă, refuzau să se hrănească cu ceea ce este viu, adică provine din zona biologicului, și pitagoreicii (→ *Pythagoras*). ~ În *lumea ebraică*, nici *mozaismul arhaic, nici *iudaismul nu au practicat asceza, o formă riguroasă de **a.** au avut numai *esenienii. ~ *Creștinismul, în schimb, înregistrează diverse forme de **a.** În *patristică, **a.** a fost definit ca modalitate de purificare a sufletului de povara păcatelor (mai ales de Părinți ai Bisericii ca *Tertullianus, *Clement Alexandrinul*, *Origenes); unele curente din creștinismul primitiv predicau mortificarea cărnii, ca purtătoare a *păcatului originar, acest tip de **a.** fiind văzut pe atunci ca o pregătire a sufletului pentru viața veșnică; formele acute au fost reluate de *calvinism, **pietismul lutheran* și mai ales de unele *secte creștine (*metodistii ș.a.), acestea practicînd asceza represivă. Totuși, doctrina creștină de bază consideră de pildă mortificarea un aspect negativ al ascezei (căci aspectul ei pozitiv este munca), propunînd în schimb o asceză văzută ca efort moral individual și ca o condiție a dobîndirii sfințeniei, ascetul tinzînd să ajungă stăpîn pe sine în scopul desăvîrșirii spirituale; în concepția etică a creștinismului, asceza e una din condițiile ce duc la sfințenie, fără ca sfințenia să fie rezultatul efortului ascetic. De altfel, prezent în numeroase *religii (chiar șamanul tribal se supune unei grele asceze în rîstimpul noviciatului), uneori (ca în religiile Indiei), **a.** nu este decît o formă aproximativ asemănătoare cu pocăința creștină. În schimb, cercetătorii științifici au remarcat în **a.** adesea motivații iraționale și impulsuri patologice. Psihologul american William James a clasificat 6 forme

de **a.**: reacția temperamentelor energice față de o viață ce li se pare ușoară; aspirația spre puritatea morală prin respingerea plăcerilor senzuale; spiritul de sacrificiu al credinciosului față de divinitatea sa; obsesia celor care cred că prin răscumpărarea păcatelor vor evita torturi mai grave după moarte; ideea fixă a nevropărilor care, prin mortificare, își regăsesc echilibrul lăuntric; perversiunea sensibilității care schimbă durerile în plăceri. Pentru James-H. Leuba, **a.** creștin e motivat de 5 criterii: spiritualizarea, eroismul, devotamentul, obținerea meritului prin renunțare și suferință, imitația lui *Isus Christos. Psihanaliștii au văzut în **a.** o formă de manifestare a instinctului sexual.

§ William James, *The Varieties of Religious Experience*, New York, 1902; K. Schjelderup, *Die Askese*, Leipzig, 1928; E. Buonaiuti, *Le origini dell'ascetismo cristiano*, 1928

asceză → *ascetism*

Asgardhr; **Asaheim** Ținut celest în **mitologia scandinavă*, reședința a *zeilor (*Asa), imaginat ca un înveliș boltit al lumii vizibile și cuprinzînd cîmpiile Ydavalr (areopagul divin) și *Hlidskjalf (tronul de pe care zeul suprem *Odhinn aude și vede sincronice toate evenimentele universului).

Ash Zeu arhaic din **mitologia egipteană*, patronul deșertului Libyei. Îi era consacrat șoimul. Mai târziu, *cultul lui **A.** s-a contopi cu al zeului malefic *Seth.

Ashera Zeiță palestiniană, asociată în *Biblie lui *Baal și corespunzînd divinităților *Athirat (din Ugarit) și *Ashratum (din Akkad) (→ *mitologie feniciană*); principalul atribut: ocrotirea fecundității. În sanctuarul canaanit al zeiței *Astarté se afla un trunchi sacru de arbore, numit (ca obiect de *cult) *ashera*.

Ashnan Zeiță sumeriană a grînelor, semințelor și semănăturilor (→ *mitologii din Mesopotamia*), sora divină a lui *Lahar, făcută de zei din același lut ca și fratele ei și destinată să lucreze pămîntul cu primul plug, inventat pentru ea, și să semene orz și grîu. **A.** a făcut și primele pîini, dar și primele băuturi alcoolice (din susan, curmale, struguri). Judecata divină a socotit munca ei mai importantă decît a fratelui său (care era cioban); acordîndu-se înțietate pîinii și vinului față de lapte și lînă, s-a consfințit, de fapt, revoluția agrară, odată cu sedentarizarea omului nomad sau transhumant.

Asilki (Асилки, Осилки, Велеты) Voinici uriași din vechime, poate de influență biblică, în *mitologia slavă răsăriteană (ruși, bieloruși, ucraineni). Uneori prezentați drept creatori de fluvii, munți, prăpăstii și constructori de opere ciclopice (cf. *Jidovi, în **mitologia românească*). O variantă folclorică (suspectă de înfrîngere cîntărească) vorbește despre trufia forței făcîndu-i să-l amenințe pe *Dumnezeu, care însă i-a nimicit (cf. conflictul între *giganți și *Zeus, după descrierea lui *Hesiod). *Mitul bielorus are un caracter particular: **A.** (aici *Veleti*) se îndeletnicesc cu strîmbarea copacilor (cf. *Strîmbă-*

lemnă din mitologia românească) și cu sfărâmarea stincilor și pietrelor (cf. *Sfarmă-piatră), slujindu-se în acest caz de unelte de piatră, care ar putea să fie un relict al memoriei colective din paleolitic sau neolitic. *Legendele adiacente spun că, în spatele unor pereți clădiți din stinci sfărâmate de A., se puteau găsi oameni răpiți de un *zmeu sau un *balaur. În folclorul rus li se mai atribuie producerea tunetului prin aruncarea lăncii spre cer. Unii cercetători au propus, ca rădăcină etim. pentru *Asilki*, indoeurop. *ak* — piatră, cer de piatră.

Asiyak Zeiță eschimosă (→ *mitologiile triburilor polare*), diriguitorul vântului și a viscolurilor.

Asklepios (grec. Ἄσκληπιος) Zeul medicinei în *mitologia greacă, fiul lui *Apollon (născut de fiica unui rege lapit, numită *Koronis*, din împreunarea cu zeul); își practică sistemul de vindecare noaptea, în Epidaur, servindu-se de *cline, grăsimi și *șarpe (poate *totemuri arhaice) izbutind și vindecări miraculoase. Succesele lui medicale l-au făcut de la o vreme să învie și morții, ceea ce l-a supărat pe *Zeus, care l-a omorât, fulgerându-l. Acuzația (după *Diodor din Sicilia*) i-a adus-o *Hades, motivând „în fața lui Zeus că îi micșorează regatul, prin grija de a salva cât mai mulți oameni”. *Miturile principale îl socoteau însă numai semizeu, de unde și justificarea pedepsei capitale: era născut de o femeie muritoare, de la zeul Apollon, tatăl său divin dându-l în grija *Centaurului *Hiron care, în cadrul unei educații complexe, i-a împărtășit secretele *taumaturgiei cu ajutorul căreia, mai târziu, A. avea să izbutească anihilarea spontană a oricăror dureri la pacienții săi, ca și regenerarea părților afectate de boală; totodată l-a inițiat în sistemul de utilizare a plantelor medicinale. Nașterea lui A. s-a produs (după varianta transmisă de *Pindar în *Pythice*, III) în împrejurări neobișnuite: Apollon l-a smuls din pîntecele în flăcări al mamei; cum și moartea lui A. se produce prin fulger, întregul mit e sub semnul *focului cosmic, producător și distrugător, ca forță absolută de purificare. (Ulterior, Apollon își răzbună fiul, omorînd *Ciclopul făuritor de fulgere pentru Zeus). În epoca homerică, mitul încă nu se formase complet: în *Iliada, A. nu era venerat ca zeu al medicinei, ci doar considerat un medic fără cusur, care își învățase arta de la Centaurul Hiron și care era tatăl celor doi „vestiți vindecători Podaleirios și Mahaon” (*Iliada*, II, v. 731—732), dar și pretendenți la mina *Helenei; Mahaon e chemat chiar să vindece o rană a lui Menelaos (*op. cit.*, IV, v. 193—195), pe care o tratează astfel: „Și văzînd rana unde îl lovise săgeata cumplită, îi sugerează înveninatul sînge. Apoi presară deasupra prafuri liniștitoare pe care odinioară Heiron i le dăduse vestitului Asklepios” (*op. cit.*, IV, v. 217—219). Și după *Homer, A. fusese considerat unul dintre eroii din vechime; venerarea sa ca zeu se constituie într-un *cult aparte atunci cînd i se atribuie că tatăl Apollon; cultul e introdus în Attica în sec. VI î.e.n. Ca zeu al medicinei, A. prac-

tică o anumită *magie (albă) de neutralizare a molimelor și de asigurare profilactică împotriva infecțiilor, metodele sale terapeutice fiind: *descîntecul, elixirul, bucuriile de leac, alifiile, chirurgia de incizie. În *templele lui A., bolnavii rămîneau noaptea în incintă, pentru a li se stabili diagnosticul, socotindu-se că preotul consacrat are, de la zeul său, revelația integrală asupra maladiei pacientului. Tipul mitologic al lui A. aparține însă categoriei de *eroi civilizați. Templele consacrate lui A. în întreaga lume greco-romană erau, în felul lor, niște clinici medicale (probabil după model egiptean), toți preoții slujitori fiind și medici; sanctuarul principal se afla în Epidaur. Imaginile plastice îl înfățișează ca bărbat blajin cu barbă, avînd totdeauna alături un șarpe. (cf. *Aesculapius)

Askr Arbore mitic din *antropogonia **mitologiei scandinave*: un frasin din care zeii fac primul bărbat, *Askr*: zeii „au găsit pe țărîm, stîngeri și lipsiți de soartă, pe Askr și pe Embla. Nu aveau încă nici minte, nici suflet, nici sînge, nici frumusețe, nici chip. Odhinn i-a însuflețit, Hönir le-a dat inteligență, Lodurr le-a dat sînge și chip atrăgător” (*Édda Veche, Völuspa*). (→ *Embla*)

Asmodeu (ebr. *Ashmedai*) Prințul *demonilor (în *Talmud), care în fiecare noapte se urcă în *cer, unde studiază, cu *Yahweh, *Talmudul*. În genere demon răufăcător (preluat după iranianul *Aeshma); identificat uneori cu *Belzebuth sau comparabil cu *Lilith, alteori socotit numai *duhul nefast al geloziei conjugale, al nefericirii matrimoniale: „Tot în aceeași zi s-a întîmplat ca Sarah, fiica lui Raguel de la Ekbatana din Media, să fie ocărîtă de slujnicele tatălui său, fiindcă ea ținuse șapte bărbați. Și *Asmodeu*, duhul cel rău, îi ucisese înainte de a trăi ea cu ei” (*V.T., Tobit*, III, 7—8). Mai târziu, capătă și alte nume: „împăratul demonilor”, „îngerul adîncului” (*N.T., Apocalips*, IX, 11).

assasini (arab. *hashshishin* — consumatori de hașiș) *Sectă musulmană neoismailită (desprinsă din secta *ismailiților spre sfîrșitul sec. XI), organizată sub forma unui ordin secret, cu implicații politice, una din caracteristicile de conduită fiind uciderea tuturor adversarilor, în cadrul unor asasinat politico-religioase de tip terorist. Secta a. a fost întemeiată de *Hasan Sabbah*, stabilindu-și centrul în nord-vestul Iranului, în castelul Alamuth, cucerit în 1090. Formată abia după un secol, doctrina se întemeiază pe divinizarea imamului conducător și se difuzează în Iran, Siria și Liban, fără însă a fi o doctrină propriu-zis religioasă: a. nu urmărea decît consolidarea puterii, într-un cadru rudimentar de politică religioasă, și, firește, libera practicare a drogării cu hașiș, pentru obținerea stărilor de pseudoextaz. Dar, după ce castelul Alamuth a fost cucerit, în 1256, de o armată mongolă, iar mamelucii au distrus, în 1273, rămășițele grupurilor din Siria și Liban, secta a. dispăre cu totul. Singura urmă a lor este cuvîntul *asasin* din mai multe limbi moderne.

Assur Vechi *zeu tribal asirian (→ *mitologii din Mesopotamia*), devenit zeu al războiului și divinitatea supremă ocrotind Asiria, marele său preot fiind regele. Inițial, protectorul divin al cetății Assur, din nordul bazinului Mesopotamiei; cînd regiunea nordică (asiriană) ajunge independentă, *cultul lui A. începe să concureze cultul zeului suprem babilonian *Marduk; mai tîrziu, regatul Asiriei îl proclamă zeu suprem pe A., transferîndu-i și toate atributele lui Marduk, fără a-l detrona pe zeul babilonian. Regele asirian Assurbanipal, deși se consideră strănepotul lui A., din motive de diplomație politică, restaurează *templul *E-Saggila al lui Marduk. Totuși, analizat etimologic, A. nu aparține nici Sumerului, nici lumii semitice. Menționat întîi în Ur (sfîrșitul mileniului III î.e.n.), în sec. IX î.e.n. e venerat chiar ca părintele zeului ceresc *Anu, iar în sec. XIII î.e.n. devine zeul principal, în locul lui *Enlil, și i se atribuie, ca soție, zeița *Ishtar. În epoca sa de glorie culturală, e zeu suprem al Asiriei, judecător divin și zeu al războiului; la începutul mileniului I î.e.n. e reprezentat simbolic prin două mîini ieșite dintr-un nor și încordînd un arc, pentru a deveni curînd (sec. IX) o figură implantată în tradiționalul disc înaripat.

Astar Zeu etiopian al *cerului, cu atribute din *mitologia arhaică locală, dar cu nume împrumutat de la arabi (*Ashtar* < mesop. *Ish-tar); *cultul lui A. (înainte de invazia arabă în Etiopia, zeu suprem), e anulat de creștinism.

Astarte (grec. *Astartes*; Lukian, Herodian: *Asteroth*) Zeița supremă, adorată și de filistenii, în *mitologia feniciană, la obîrșie zeiță a procreației și fecundității, cumînd apoi dominația *cerului și *pămîntului. *Cultul era foarte răspîndit în lumea semită, zeița fiind în general socotită principiul feminin suprem și avînd *temple în Sidon și Tyr, apoi în Cartagina și în Askalonul filistean; venerată în Canaan cu numele *Ashoreth*, e preluată de unele triburi ebraice ca *simbol celest al fertilității vegetale (în **Biblie: Ashera*); regele Solomon îi zidește un templu în Ierusalim: „Atunci Solomon a început să cinstească pe Astarte, zeița sidonienilor“ (*V.T., I Regi, XI, 5*); regele Iosia „a pîngărit apoi capiștile de pe înălțimile cele de la răsărit de Ierusalim [...] pe care le clădise Solomon, regele lui Israel, în cinstea Astartei, idolul Sidonului“ (*V.T., II Regi, XXIII, 13*); totuși, cultul ei continua să se răspîndească și în vechiul Israel, dar și în Egipt și chiar în Grecia. Populația ebraică o adora din ce în ce mai amplu: „Nu vezi tu ce făptuiesc cei din cetățile lui Iuda și cei de pe ulițele Ierusalimului? Copiii adună lemne, părinții ațîșă focul, femeile frămîntă aluatul să facă turte împărătesei cerului“ (*V.T., Ieremia, VII, 17—18*). E venerată în Egipt (între dinastia XVIII și epoca ptolemaică), fie asimilată cu *Sehmet, fie ca zeiță autonomă a dragostei și războiului. Grecii o preiau, numînd-o *Astartes*. Se pare că prin unele atribute era omologată fie cu *Ishtar, fie cu *Atargatis. Fenicienii o considerau soția lui *Baal. Răspîndirea atît de largă se datora probabil

fascinației exercitate de un cult al unei zeite care, imaginată ca o femeie tînără și frumoasă, patrona nu numai fertilitatea naturii vegetale și animale, de asemenea *vinătoarea, și persoana simbolic Lucefărul (planeta Venus), dar ocrotea în primul rînd dragostea pînă la formele erotice cele mai libertine. Ca zeiță a iubirii, A. era închipuită uneori cu aspect de gazelă sau antilopă; imagini arhaice o reprezentau și ca femeie cornută, de unde unii mitologi conchid că fusese la origine doar o zeiță pastorală (după o referire biblică: „Astarte [stăpîna] turmelor“ — *V.T., Deuteronomul, VII, 13*).

Astkhik (*Steluța*) Zeiță armeană (→ *mitologii caucaziene*) ocrotitoare a dragostei sexuale și a *apei; amanta zeului *Vahagn* (tînăr cu barba și pletele de flăcări, patronînd tunetul și fulgerul). *Templul principal al zeitei, clădit în orașul străvechi Ashtishat de pe teritoriul de azi al Turciei, se numea „Dormitorul-lui-Vahagn“. A. era asociată, onomastic și atributiv, cu planeta Venus. Considerată de o frumusețe excepțională, se credea că se scaldă în fiecare noapte în Eufrat. Dar, după răspîndirea *creștinismului în Armenia, își părăsește statutul de zeiță și e socotită numai fiica lui Xisutr (*Noe), născută după *potop.

Astraia Zeița justiției, în *mitologia greacă, fiica lui *Zeus și a *Titanidei *Themis. În epoca primordială (vîrsta de aur) a trăit printre oameni, dar scribită de răutatea lor s-a urcat în cer, devenind *Constelația Fecioarei*; părăsirea pămîntului și refugiarea în cer este un *simbol moral explicînd dificultatea învingerii răutății umane înrădăcinate într-o societate inechitabilă, chiar și în justiția divină.

Astraios *Titan din *mitologia greacă, soțul zeitei *Eos, părintele vînturilor și al stelelor.

astrologie Paraștiință, constituită în antichitate sub egida *mitologiei, și în strînsă dependență față de *religie, urmărînd influența poziției speciale a astrilor (conjuncția astrilor) asupra evenimentelor viitoare din viața omului, societății, lumii. În Babilon, Egipt, India, Persia, China, Japonia, în civilizațiile precolumbiene din America, la *druzii celti, în Grecia și la Roma, la daci, a. era o însoțitoare consecventă a tuturor *miturilor astrale, fiind exercitată îndeosebi de preoți. În vechile religii, raportul între mișcarea regulată a stelelor și planetelor (numite cu nume de zei și adesea identificate cu zeii patronali, uneori prin deducții obscure: de pildă, cea mai mare planetă din sistemul solar purtînd numele celui mai mare zeu, Jupiter) și concepțiile de cosmologie mitologică devine argument în demonstrația ordinii divine a universului; în acest act, religia s-a sprijinit întotdeauna pe a. Dar astrologii nu au avut pretutîndeni în antichitate aceeași importanță. ~ În *Egiptul faraonic*, nici nu se poate vorbi de a. practică (analize zodiacale, horoscoape), ci numai de interese astronomice; abia în manuscrisele demotice tîrzii apar slabe ecouri asupra influenței poziției astrilor în destînlul omului, dar și ele sînt suspecte de a fi fost importate din Mesopotamia. ~ A. înflo-

rește abia în *Egiptul alexandrin*, însă și atunci cu interese limitate (de ex. *hemerologia*, predecesoarea horoscopului, clasificând zilele faste și nefaste ale anului. ~ În toată istoria **a.**, au excelat chaldeenii din *Mesopotamia*; știința acestora era însă cu precădere astronomică, autorii antici comunicând că asirienii au observat astrele timp de 72 000 ani (Hipparc, Iamblikos) sau, mai realist, numai 1903 ani (Simplicius), iar Strabon (*Geografia*, XV, I) dând referiri mai verosimile: „În Babilonia este o castă sau o colonie de filosofi băștinași care se numesc chaldeeni și care se ocupă în primul rând de astronomie. Unii dintre ei și-au făcut meserie din a compune horoscopul, însă nu au încuviințarea celorlalți“. Prudent, Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, II, XXIX—XXX) relatează totuși că, după chaldeeni, „aceste astre ar avea cea mai mare înfrîurire asupra nașterii oamenilor și asupra soartei lor, bune sau rele; datorită observării și cunoașterii naturii lor, se poate ști foarte bine destinul fiecărui om“. ~ Necunoscută în epoca vedică, **a.** apare în *India* abia în preajma începutului erei noastre și se dezvoltă sub influență greacă, păstrând însă legăturile cu teimeinca astronomie tradițională indiană. După tratatul *Sūryasiddhānta*, considerat o *revelație directă a *Soarelui (Soluția Soarelui), se credea (cf. cap. XI) că atunci când Soarele și Luna au declinații identice, situațiile devin nefaste pentru oameni. ~ În lumea *islamică arabo-persană*, astronomia fiind una din științele de prim rang, admise de *Coran, în penumbra ei a activat și **a.** Când se construia orașul Badgad, o familie persană de astrologi, Banu Nawbakht, a făcut horoscopul orașului care se naște, compunând și o cronică astrofurologică a lumii, un după an, până în 933; astrologii arabi își numeau disciplina — știința a edictelor stelelor; prezicerile erau totuși frinate de *teologia musulmană oficială care insistă asupra *dogmei coranice că nimeni afară de *Allah nu are dreptul să cunoască viitorul. ~ În *antichitatea târzie*, astrologii erau priviți cu suspiciune de către intelectuali. Aulus Gellius relatează (*Noaptele attice*, XIV, I) că filosoful sceptic Favorinus numea „știința chaldeilor“ un „gen de înșelătorie și păcăleală“, „inventat de scamatori“, întrebându-se „ce se poate răspunde despre faptul că oamenii de ambele sexe, de toate vârstele, născuți sub diferite mișcări ale stelelor și la mari distanțe unii de alții, pier totuși toți deodată, doborâți de același fel de moarte, în timpul unui cutremur [...] sau în același naufragiu, ceea ce nu s-ar întâmpla niciodată dacă în clipa nașterii i s-ar atribui fiecărui a anumită lege a sorții.“ După Procopius din Caesarea (*Istoria secretă*, 11), împăratul bizantin Iustinian a dus o politică represivă față de astrologi (→ *zodiac*, *mituri astrale*). ~ *Europa medievală* a preluat vechile tradiții astrologice, însă adesea independent de religie. Dar din observarea reală a mișcărilor periodice și neperiodice a astrelor (soarele, luna, stelele, planetele, cometele și alte fenomene) s-a desprins treptat, din **a.**, astronomia propriu-zisă; totuși

a. a continuat să existe, ca preocupare ezoterică, chiar dacă tot mai limitată, până în vremea modernă.

§ Philippe Defrance, Claude Fischler, Edgar Morin et Lena Petrosian, *Le Retour des Astrologues*, Paris, 1971; M. Jacob et C. Valence, *Miroir d'astrologie*, Paris, 1949; P. Couderc, *L'Astrologie*, Paris, 1961; A. Bouché-Leclercq, *L'astrologie grecque*, Bruxelles, 1963

Asura (sanscr. *asu* — viață) Clasă primordială de *demoni în *mitologia vedică, inițial cu sens pozitiv, probabil ca rămasă a *animismului aric străvechi. Sensul originar de zeu din **A.** s-a transferat ulterior asupra noțiunii *Deva, iar **A.** a fost reinterpretat de astăzi cu înțelesul de *ne-zeu (asura)*, deci demon; de aici și sanscr. *asurya* — inițial „divin“, ulterior „demonic“. (cf. în același bazin mitologic aric: zend. *ahura* > iran. *Ahura-Mazda; de asemenea scand. *Asa). În timpul primordial, demonii *Asura* și zeii *Deva* colaborează la aceeași operă a cosmogoniei. Mai târziu, considerați a fi fost născuți de *Diți și *Danu, clasei **A.** i se delimitează rolul mitologic; ei sînt acum demoni nefaști, dușmani ai zeilor și sprijinitori ai marelui demon *Vritră. Textele îi numesc uneori (după numele matern) și *Daitya. **A.** au o căpetenie — *Prahlada*, un instructor — *Usanas* și un rege — *Vrișaparvan*. Toți demonii **A.** locuiesc în lumile subterane inferioare, una dintre ele fiind *Atala* (sanscr. *atala* — fără fund).

Atargatis (formă onomastică greacă, pentru aram. *Attar'atte*) Marea Mamă a zeilor primordialii și zeița patronală a naturii, a fertilității naturale și a frumuseții, în mitologia siriacă (considerată de unii cercetători o variantă aproape identică a zeiței frigiene *Kybele), comună însă structural mai multor popoare semitice occidentale. În *cultul ei curent, **A.** era considerată de obicei soția zeului *Haddad-Rimmon și *simbolul puterii destinului: devenea astfel strămoșa casei regale și ocrotitoarea succesiunii generațiilor umane; de aici și practicarea *sacrificiilor umane în cultul ei. Ca *strămoasă, **A.** a fost simbolizată adesea de embleme falice, precum și de unele serbări cu caracter falic. (→ *culte falice*) În unele tradiții complementare, e descrisă ca Zeiță-pește; un *mit spune că a ieșit din gaoacea unui ou găsit de un pește în Eufrat; această versiune mai târzie (Ovidius, *Fasti*, II, v. 459—474; *Metamorfoze*, V, v. 331) circula în lumea greco-romană, unde **A.** era cunoscută și chiar venerată fie sub numele *Derketo* (grecii au numit-o „Atargatis, deși Ktesios o numește *Derketo*“ — Strabon, *Geografia*, XVI, 4, 27; dar și Plinius cel Bătrîn, *Istoria naturală*, V, 23—31), fie sub acela de *Dea Syria* (Lukian și autorii romani). Sub acest nume, *Dea Syria*, cultul zeiței **A.** s-a difuzat în lumea romană, unde era însă adorată îndeosebi cu atributele zeiței romane *Venus; în unele provincii apar variante, mai ales în Dacia (Apulum), unde era numită *Dea Caelestis*. Se citează un mare *templu siriac: Atargateion, în Galaad, amintit și într-un verset biblic (*V.T.*, I *Macabei*, V, 43). Opiniile de sinteză îi acordau zeiței 3

atribute esențiale: *apa* ca funcție vitală, *glia* maternă personificată în natura universală, forța *destinului*.

Ate (grec. Ατη) Zeiță personificând furia ucigașă și crimele, în **mitologia greacă*, voluptatea distrugerii intențiilor generoase ori a planurilor raționale omenești; la **Homer, A.* e mai mult o stare psihică, ducând inevitabil la dezastre. Născută de **Eris* de la **Zeus, A.* îl determină să ia hotărârea pripită de a-l face pe **Herakles* supusul lui Eurystheus, însă după aceea Zeus o înșfacă de păr și o aruncă pe Pământ din **Olimp*, unde nu se va mai întoarce niciodată. Rămasă simbolic printre oameni să producă sau să inițieze fapte criminale, *A.* e urmată de un alai de *lites* (**rugăciuni*), bătrâne penitente, fiice infirme ale lui Zeus destinate să corecteze răul săvârșit de zeiță. Pentru greci, *A.* era un mod de descărcare morală: **Agamemnon* își justifică furia contra lui **Achilleus*, dînd vina pe *A.* (*Iliada*, XIX, v. 91); mai trziu, e socotită doar o divinitate răzbunînd **păcatele* (*Sofocles, Antigona*).

ateism (grec. ἄθεος — fără zeu) Doctrină bazată pe respingerea, refuzul sau negarea **zeilor* și a lui **Dumnezeu*, ca și a oricărui elemente supranaturale sau divine, traductibilă concret în anularea totală a domeniului **religiei* și, implicit, în interpretarea rațională a **miturilor*. Există un *a. sentimental*, care respinge, și un *a. rațional*, care demonstrează, primul fiind instabil și niciodată definitiv. Cu mai multă precizie, se pot clasifica 3 tipuri de *a.* 1) *a. dogmatic*, care intuiește inexistența divinității însă o neagă neargumentat, sprijinindu-se pe bunul simț; 2) *a. sceptic*, care nu are încredere în capacitatea minții omenești de a descoperi sau a-și imagina divinitatea; 3) *a. critic*, care pune la îndoială validitatea argumentelor teiste sau a așa-numitelor dovezi de existență a lui Dumnezeu (→ *teism*), anulându-le prin argumente construite logic. În forme primitive, *a.* apare aproape în același timp cu religia, dar ca fenomen izolat, insular, căci ceea ce numea John Lubbock (sec. XIX) „perioada atee” a omului primitiv nu era negarea divinității, ci absența unor noțiuni distincte despre zei; primitivul nu e ateu: el poate fi uneori sceptic sau minios pe zeii săi, pe care crede că-i poate pedepsi ori alunga, sau poate avea chiar stări de necredință (ἀπιστία). Dar în vechile civilizații constituite s-au manifestat de timpuriu forme modeste de *a. propriu-zis*. ~ În *India* găsim termenul **nāstika* — necredință în zei (*Mahābhārata*, II); și chiar noțiunea *nāstikā*, desemnînd o atitudine ateistă. ~ În *Palestina*, psalmistul polemiza cu opinia anonimă, autentificînd indirect existența fenomenului de formă destul de acută în gîndirea epocii, poate în texte pierdute: „Nelegiuitul zice întru semeția lui: «Minia lui nu urmărește. Nu este Dumnezeu»” — *Psalmi*, X, 4). ~ În *China*, **Han Fei* (sec. III î.e.n.) afirmase că nu se poate dovedi existența zeilor și a demonilor. ~ În *Hellada*, un *a. parțial*, care nu nega zeii, dar îi deposeda de amestecul în soarta lumii, era bogat repre-

zentat de filosofi (**Xenophanes*, *Democrit*, **Prodikos*, **Heraclit*, **Euhemeros*, *Kritias*, **Protagoras*, **Epicur*, *Lukian*). Heraclit scrie: „Această lume, aceeași pentru toți, n-a făcut-o nici vreunul dintre zei, nici vreunul dintre oameni. Ea a fost totdeauna.” Sofistul Protagoras, a cărui carte *Despre zei* a fost arsă public la Atena (sec V î.e.n.), accepta numai realitatea perceptibilă senzorial și ca atare spune: „Despre zei nu știu nici dacă sînt, nici dacă nu sînt și nici cum arată. Într-adevăr multe ne împiedică să știm asta, atît lipsa de claritate a problemei, cît și durata scurtă a vieții omului”. Theodoros din Kyrene (sec. IV-III î.e.n.) a negat însă fățiș existența zeilor, poreclit pentru aceasta de contemporani „Theodoros Ateul”. Mult mai aproape de înțelesul modern al *a.* se situa Epicur care, fără a nega existența pasivă a unei categorii divine, vede un univers autonom, „deoarece nu este nimic în afara universului, care să pătrundă în el și să producă o schimbare” (*Scrisoare către Herodot*). Îndoieli pertinente găsim la unii poeți greci; astfel, Euripides, fostul discipol și apoi prietenul lui **Anaxagoras*, în invocarea piesei în mare parte pierdută *Melanipa filosoafă*, spune: „O, Zeus, dacă este un Zeus, căci nu-l cunosc decît din auzite!”, dar mai ales în tragedia *Alkeste* (v. 962—967; 974—977): „M-am urcat către cer/purtat de Muze pe aripi, / am pătruns atîtea științe / însă nu am întîlnit altă forță / mai teribilă decît Ananke. / Nu este putere care s-o învingă. [...] Numai ea, singura zeiță fără altare / și fără chipuri cioplite, e surdă la jertfele noastre.” Tragicul grec intuiește forța incoruptibilă a legilor cosmice autonome. ~ *Lucretius*, discipolul lui Epicur, acceptînd ideea unor divinități indiferente, spune că omul născoceste pe zei fiindcă e înfricoșat de fenomenele naturale. ~ Teza e reluată în sec. XVIII de iluminiștii francezi (La Mettrie, d’Holbach, Voltaire, J.J. Rousseau ș.a.); dar nici aceștia nu profesează un *a. autentic* (mulți dintre ei, ca și succesorii lor din Revoluția Franceză de la 1789, admit, ca pe un gen de divinitate abstractă, „rațiunea supremă”), întrucît scopul lor rezidă în primul rînd în anticlericalism. În sec. XIX, problema *a.* e cercetată multiplu (etnografic, sociologic, economic, politic, dar și filosofic) și se conturează premisele unui viitor *a. științific*. Max **Müller* introduce noțiunea nouă de *adeism* (sanscr. *a-deva* — fără zeu), ca termen analogic definind actul de negare a zeilor, față de *ateism* (hellenistic *a-theos*), care definește negarea lui Dumnezeu. *A.* începe să se contureze mai exact la filosofii materialişti (L. Feuerbach ș.a.) și îndeosebi la creatorii socialismului științific, Karl **Marx* și Friedrich **Engels*. Astfel, o definiție indirectă a lui K. Marx e aplicabilă la întreaga problemă: „În general, reflexul religios al lumii reale nu poate să dispară decît atunci cînd relațiile din viața practică de fiecare zi vor fi relații clare și raționale între oameni și între oameni și natură”. (*Capitalul*, I). În sec. XX, *a.* devine un fenomen masiv, constituind totodată refuzul atitudinii religioase și refuzul acceptării oricărei religii;

astfel, alimentat de expansiunea cunoașterii științifice, **a.** contemporan își asumă forma unui nou gen de umanism. Dar formele particulare de **a.** se diferențiază tot mai mult. Ca termen în sine, **a.** tinde să desemneze noțiuni cutout diferite în raport cu mutarea punctului de vedere filosofic, de la o zonă de gândire la alta, de la refuzul unei religii la refuzul alteia. Astfel, Jacques-J. Natanson ajunge să afirme (într-un eseu asupra **a.** modern, publicat în 1975) că „nu ateismul este cel care îl definește pe ateu, ci ateu este cel care îngăduie să se definească ateismul“. Din asemenea cauze, teologii catolici acuză **a.** de incoerență (Claude Tresmontant) sau cel puțin de înclinație spre „o credință mesianică în pozitivismul cunoașterii științifice“ (Jean Daniélou). Există și abordări mai puțin obișnuite. Deși aparținând unui curent teist (personalismul, pentru care lumea este manifestarea actului creator al lui Dumnezeu — personalitatea supremă), neoaugustinianul Jean Lacroix, operind o analiză obiectivă asupra **a.**, relevă un sens contrar celui urmărit, când, prin acuzarea ideilor tradiționaliste care, pătrunse în catolicism, „conduc pe oameni spre ateism“, ajunge să constate cu îngrijorare că „Dumnezeu a început a fi sesizat ca un obstacol în calea progresului“ și că „omenirea tinde să înlăture acest obstacol din calea ei“ (*Le sens de l'athéisme moderne*, Paris, 1966, p. 28). Pierre *Teilhard de Chardin considera că „Lumea este pe cale de a se converti spontan la un soi de religie naturală a Universului, care o abate pe nedrept de la Dumnezeul Evangheliei“ (*L'Incroyance moderne, cause profonde et remède*, 1933, în *Oeuvres*, vol. IX, Paris, 1968, p. 153). Mulți teologi de azi, accesibili înnoirii, spun că **a.** contemporan deschide drum căutării absolutului autentic ce depășește tot ce e în stare să conceapă omul, adică a celui absolut care ar rămâne transcendent în raport cu universul integral. Alți teoreticieni, din afara *teologiei, consideră că **a.** e legat direct de tipul civilizațiilor antropocentriste. Dincolo de speculațiile pro sau contra, pentru gândirea materialistă contemporană există un **a.** științific propriu-zis, care nu e împiedicat nici de revoluțiile științifice din fizică sau biologie, nici de prezența *credinței religioase în conștiința unor savanți moderni iluștri (A. Einstein, A. Schweitzer. P. Teilhard de Chardin). Acest **a.** consideră în linii generale că universul este alcătuit exclusiv din materie care, ea singură, fără vreo intervenție exterioară ce s-ar numi divinitate sau rațiune universală, se organizează perpetuu, guvernată de legi obiective și constituind, concret, tot ceea ce există.

§ Felix Le Dantec, *L'athéisme*, Paris, 1912; J. M. Robertson, *A History of the free thought, Ancient and Modern*, I—II, London, 1936; Ю. П. Францев, *У истоков религии и свободомыслия*, Москва, 1959; Ignace Lepp, *Psychanalyse de l'athéisme moderne*, Paris, 1961; Roger Garaudy, *Dieu est mort*, Paris, 1962; Henri Arvon, *L'athéisme*, Paris, 1967; Claude Tresmontant, *Les problèmes de l'athéisme*, Paris, 1972; Jacques-J. Na-

tanson, *La Mort de Dieu. Essai sur l'athéisme moderne* Paris, 1975; Petru Berar, *Umanism și ateism*, București, 1980; Gh. Vlăduțescu, Septimiu Chelcea (coordonatori), *Rațiune și credință*, București, 1983; Al. Tănase, *Cultură și civilizație*, București, 1977; id. *Umanismul și condiția umană în civilizația contemporană*, București, 1985

athanor Cuptor în care alchimiștii pretind a realiza „regenerarea cosmosului“ și a transforma metalele „leproase“ în aur, precum și a obține „piatra filosofală“. Alchimia medievală (*ars magna*) descinde de la magii antice de pe lângă *temple, promotori de *mituri și parțial inițiați în unele științe experimentale. **A.** medieval este un soi de furnal cu pereți refractari, cu o cupolă de reflectare a căldurii focului, cu pirostria pe care stătea un vas adăpostind, în nisip sau cenușă, „oul filosofal“, și o vatră cu ușă și orificii pentru circulația aerului. Gradația ascendentă a încălzirii determină „oul“ să treacă prin toate culorile spectrului pînă la roșu strălucitor, când era spart și devenea „piatra filosofală“, reprezentînd condensarea activă a începutului și sfîrșitului tuturor lucrurilor, adică a miticului *Spiritus mundi*; după o fază de fermentare, se credea că pulberea roșie rezultată din ou, acum transparentă, putea străbate mercurul și toate celelalte corpuri, urmînd să le transforme în aur, firește, fără vreun succes.

Athar Zeul *focului, în *zoroastrism (→ *mitologie iraniană*), fiul lui *Ahura-Mazda, probabil însă divinitate arhaică, față de vechimea și importanța *cultului ignic local; are slujit de un colegiu preotesc: *athravan*. (→ *sacerdot*).

Atharvan (sanscr. *atharvan* — *sacerdot) Preotul arhetipal din *mitologia vedică sau cel mai vîrstnic fiu al zeului *Brahmă. Este întiiul preot amintit de tradiția din India, considerat a fi fost sacerdotul care oficia *ritualurile ignice, consacrate zeului *Agni. (cf. clasa de preoți ai *focului, *athravan*, sub egida zeului *Athar, în tradiția mitoreligioasă din Iranul zoroastric).

Athens (grec. Ἀθῆνᾱ); *Pallas Athena* Zeița înțelepciunii și războiului, una din cele mai vechi divinități în *mitologia greacă, adorată din mil. II î.e.n., *simbol preferat de civilizațiile antice cu tradiție patriarhală: *Zeus, lăsîndu-și însărcinată prima soție, pe *Metis, o înghite, apoi, după o cruntă durere de cap, cerînd să i se despice craniul, provoacă nașterea insolită a **A.**, care apare în armură și cu armele ce le va purta mereu, răcnind războinic și zguduind cu vocea *pămîntul și *cerul. **A.** era sfătuitoarea perpetuă a areopagului atenian, protectoarea statului și a activităților politice și sociale, patronînd direct orașul Atena (căruiua îi dăruise măslinul) și ocrotînd artele plastice, literatura, știința agricolă și meșteșugurile. Ca zeiță a războiului (deosebindu-se de *Ares), **A.** patrona războaiele calculate, fiind de fapt zeița strategiei militare; a avut un rol mitic esențial în *Titanomahie, iar în războiul troian a fost de partea aheilor. Înfașisată cu statură înaltă, cu ochi albaștri-verzui (culoarea peruzelei) mari și rotunzi (*Homer o numea, în *Odiseia, *glaukips*

— cea cu ochi de bufniță), avea bufnița ca emblemă, pasăre ce a rămas după aceea simbolul înțelepciunii; dar de aici s-a dedus că, la origine, ar fi fost o divinitate totemică, bufnița fiind de fapt un vechi *totem local. Uneori avea și epitetul *Aithya* (αἰθυια — pescăruș), ca protectoare a corăbierilor. Era totdeauna înfățișată cu cele 3 atribute formale: coiful, lancea și egida (sau scutul, făcut din piele de capră, pe suprafața căruia s-a imprimat ulterior capul înspăimântător al *Medusei); această egidă, mai ales de cind purta capul, rămas funcțional, al Medusei, a devenit o armă magică; inițial, egida (αἰγίς < αἰγῆ — piele de capră) fusese un nor cu care Zeus își semnala atitudinile amenințătoare prevestind urgia. Dar în mina A., înconjurată de o sută ciucuri de aur, egida a devenit simbolul ocrotirii armatelor simpatizate de zeiță. Printre statuile zeiței a devenit celebră cea numită *Palladion*, idolatrizată de troieni care, păstrind-o în cetate, o socoteau căzută din cer. *Odysseus și Diomedes, știind că statuia veghează destinul troian, au răpit-o într-o noapte și numai după aceea Troia a putut fi învinsă. Tradiția romană susținea însă că se răpise un fals *Palladion*, statuia autentică fiind adusă de *Aeneas la Roma. Se pare că acest gen de *idolatrie provine din *cultul arhaic al pietrelor meteoritice, faza zoomorfă și apoi cea antropomorfă apărind mai târziu. Zeiță pururi castă și ocrotind lupta oricărui erou pentru binele omenirii, A. nu e lipsită nici de trufie (nedreptățind, din rivalitate artizană, pe *Arahne, deși patrona arta țesătoarelor), nici de viclenie (plămădind, cu *Hephaistos, din argilă și însuflind pe *Pandora). Îi erau consacrate *sărbătorile, constând din procesiuni pline de fast, *Panathenee* (reorganizate, după tradiție, de *Theseus): la 4 ani, Marile Panathenee, iar anual, Panatheneele mici. Principalul sanctuar al A. era în *templul central din Acropola ateniană. (cf. *Minerva)

Athirat; *Athirat Yam* (akkad. *Ashratum*; caanaan. *Ashera*) Zeiță ugarită (→ *mitologie feniciană*), soția zeului suprem *El, născătoarea tuturor *zeilor, reprezentată uneori alăptind prunci, ca *simbol al fecundității; totodată zeiță a apelor mării („Cea care pășește pe mare”), iar dintr-o emblemă (fusul) ar rezulta că era și zeița destinului. Nu locuiește mereu alături de El, dar după unele călătorii lungi (ca aceea în sprijinul lui *Baal), cînd reapare, zeul consort îi cere să-și îndeplinească datoria conjugală (un *mit, parvenit într-o traducere hittită, le descrie îmbrățișarea erotică). A. e prezentă uneori alături de zeul Baal, care nu e fiul ei, nici al lui El, și care îi face daruri, de fapt, mituind-o în vederea intervenției pe lângă El; altfel, relațiile dintre cei doi zei nu sînt prea clare.

Athrahasis (*Cel-foarte-înțelept*) Înțelept mitic babilonian, protejat de zeul *Ea și salvator periodic al omenirii (→ *mitologii din Mesopotamia*); proliferarea neamului omenesc ajunge să tulbure liniștea zeilor care, minioși, decid să-l distrugă; dar sfătuit de Ea, A. izbutește să limiteze dezastrul pedepsei prin diluviu, salvînd-

du-se împreună cu alți cîțiva oameni; ciclul fatal reîncepe de mai multe ori, însă de fiecare dată A. salvează omenirea de nimicirea ei totală. (Ref. principală: în poemul mitologic babilonian *Cînd zeii erau încă oameni*, numit și *Mitul lui Athrahasis*).

Athtar Divinitate complexă, uneori plurală, în *mitologia mai multor popoare semitice. În Ugarit (→ *mitologie feniciană*), e un zeu mărunt, dar certăreț, invidios și revendicativ, oferindu-se să ia locul lui *Baal, cînd acesta dispăre un răstimp; părește însă repede tronul uzurpat, fiind prea mic și incapabil să-l ocupe real; în altă variantă (poemul mitologic *Baal și Mot*), propunerea de înlocuire o face chiar zeița *Athirat, căreia zeul suprem *El îi declară: „Un zeu așa mărunt nu va ști acum să rivalizeze cu Baal, nici să minuiască lancea la fel ca fiul lui Dagan”. Mult mai important era *cultul lui A. în *religia populației arabe preislamice din Saba (Yemen); aceasta îl venera pe A. în forme diverse sau duble (*Athtar* și *Athtar Dhu Kabd*; perechea *Wadd* și *Nikrah*, ca divinități ale iubirii și urii — sau *Cei doi Athtar*, *Wadd* fiind amintit și în *Coran); arabii sabaiți îl înlocuiau uneori (poate doar onomastic) cu *Almaqah*, zeul planetei Venus sau planeta însăși; din unele inscripții preislamice s-ar deduce însă că A. era fiul *Soarelui și tatăl *Lunii sau chiar Zeul-lună; oricum, patrona lumina nocturnă și, în plus, irigațiile.

Ătinag Zeu alan și oset (→ *mitologii caucaziene*), ocrotitor al fertilității vegetației și, implicit, divinitate patronală a agriculturii.

Atlantida (grec. Ἀτλαντις) Continent mitic, plasat de obicei în Oceanul Atlantic, dincolo de *Coloanele lui Herakles, și care s-ar fi scufundat în împrejurări catastrofale, acum 12 milenii. Numele și descrierea A. îi aparțin lui *Platon (*Timaios*; *Kritias*); el relatează că un bătrîn preot egiptean i-a spus lui Solon (după *Plutarh, preotul Sonkis de la *templul zeiței *Neith din Sais) despre predecesorii antediluvieni ai atenienilor — cu 9 000 de ani înainte de Solon — care au stăvilit o uriașă putere invadatoare ce „se năpustise din temeiurile ei aflate în Marea Atlantică”, pe atunci navigabilă, adică dintr-o insulă din fața strîmtoării numite de greci Coloanele lui Herakles („o insulă mai mare decît Libya și Asia la un loc”, comunicînd cu alte insule și avînd acces „spre tot continentul aflat față în față și care împrejmuie marea aceasta îndepărtată”); în A. exista o putere regală, organizatoare a invaziei împotriva teritoriilor egiptene și prehellenice, după efectuarea căreia „s-au petrecut violente cutremure de pămînt și cataclisme”, iar într-o zi și o noapte „de groază”, luptătorii din Hellada „s-au scufundat sub pămînt și tot astfel s-a scufundat în mare și a dispărut Insula Atlantida”, ulterior marea ajungînd „cu neputință de străbătut și de cercetat, încărcată cum este de vaduri de ml pe care le-a lăsat insula scufundîndu-se” (după unele interpretări moderne, zona ar fi identificabilă cu Marea Sargasselor). Platon completează aceste

relatări din *Timaios* (20 d — 25 e) cu o dublură mai amplă a *mitului (*Kritias*, 108 d — 121 c): cînd *zeii și-au împărțit pămîntul, după zarurile aruncate de *Dike, „Poseidon, dobîndind drept parte a sa Insula Atlantida“, o organizează treptat; pe cîmpia insulară centrală, în vîrfurile unui munte, „locuia unul dintre oamenii care, la obîrșie, se născuseră acolo din pămînt“, *Evenor, însoțit cu femeia *Leukippe, părinți ai fetei Kleitho pe care *Poseidon și-o ia iuțitoare, îi construiește în mijlocul insulei o cetate cu fortificații și îi plantează o vastă grădină fertilă, „făcînd să țîșnească de sub pămînt, la suprafață, două izvoare de apă, unul cald, altul rece“; născîndu-i-se 5 perechi de gemeni masculini, Poseidon împarte A. în zece regate; cel mai important, dominînd asupra celorlalte, era al întîiului născut, *Atlas. Insula era bogată în vegetație (păduri cu lemn pentru construcții), în minereuri îndeosebi metalifere și nobile (printre care aur și *oricalc) și prin ingeniozitatea artizană a locuitorilor. Mult mai tîrziu, se clădește în centrul insular un sanctuar pentru Kleitho și Poseidon, unde populația aducea *ofrande anuale; raporturile dintre regii insulari erau reglementate prin tradiția păstrătoare a poruncilor lui Poseidon și printr-o inscripție „gravată pe o stelă de oricalc“ din sanctuar. Dialogul, neterminat, se întrerupe la relatarea miniei lui *Zeus, decis să pedepsească trufia ascendentă a atlantiților; (adunîndu-i pe toți zeii în lăcașul lor din „centrul lumii“, le-a rostit o cuvîntare, al cărei text dialogul platonician nu-l mai are). Diodor din Sicilia, într-o relatare insuficient de clară, atinge tema A. (deși e posibil ca istoricul să nu se fi referit la țara insulară a lui Platon, ci la niște „atlantiți“ continentali, poate din nord-vestul Africii, din zona munților Atlas): „Atlantiții, care locuiesc în regiuni fertile pe țărmurile Oceanului, se pare că întreceau pe vecinii lor prin evlavie și ospitalitate. Ei pretind că leagănul zeilor este țara lor. [...] Atlantiții povestesc că primul lor rege ar fi fost Uranos și că acesta i-ar fi strîns pe oamenii care locuiau rîzleți, așezîndu-i într-o cetate înconjurată de ziduri. Tot el i-a dezvățat pe supușii săi să ducă un trai sălbatic, fără nici o rînduială. [...] Observînd cu atenție astrele, a prevestit multe fapte dintre cele ce aveau să se petreacă în univers“ (*Biblioteca istorică*, III, LVI, 2—4 și urm.; LX; LXI). S-a răspîndit părerea eronată că dialogurile platoniciene ar fi singura sursă a mitului. E drept că numele ca atare, *Atlantis*, nu se regăsește în alte izvoare, însă descrierile altor autori par similare cu aceasta. Astfel, Ailianos scrie: „Singurul continent care există se află dincolo de limitele lumii locuite. Potrivit cuvîntelor lui Teopompos, acesta e nemăsurat de uriaș, este populat de animale mari, iar oamenii de acolo sînt giganți, cît două staturi obișnuite, și trăiesc nu atîta cît noi, ci de două ori mai mult. Pe continentul acesta se află multe orașe mari cu rînduiri și legi specifice, cu totul diferite de ale noastre (*Istoria pestriță*, III, 18). De asemenea, mitul egiptean al insulei apusene *Aaru, care

ar fi fost înconjurată, ca și A., de un zid metalic, pare să concorde cu relatarea istoricului egiptean Manethon despre țara fabuloasă *Siriath*, ce s-ar fi scufundat catastrofal în epoca primului zeu-rege al Egiptului, *Thot. Într-un mit irlandez, eroul celt *Maelduin găsește în plin ocean, la vest de Irlanda, două insule, una cu zid de aramă, alta cu zid de foc. După un mit totec, 8 triburi au venit din țara insulară răsăriteană *Atztlan* (Locul Cocorilor), stabilîndu-se pe noul continent dintre cele două oceane; iar desenele vechi mexicane din *Codicele Tira* (*Cartea Migrațiilor*) înfățișează țara Atztlan ca o insulă muntoasă, muntele ei central fiind împrejmuț de ziduri și înconjurat de un canal circular, semănînd cu canalul descris de Platon în dialogul *Kritias*. Un *simbol imagistic aztec înfățișează o insulă ca un dreptunghi cu colțurile rotunjite; în afara ei, un vîslăș într-o barcă, spre a marca legătura posibilă cu insula, prin navigație; în interior, un bărbat și o femeie șezînd, iar deasupra, simbolul unei piramide în trepte, înconjurat de simbolul unui zid gros, piramida terminîndu-se în vîrf cu simbolul unui arbore cu 8 ramuri (cf. *supra*, mitul celor 8 triburi imigrate). Pare semnificativă în anume direcție (cel puțin spre a demonstra că numele și poziția geografică a A. nu este, cum s-a susținut, o fabulație alegorică, fără izvoare, a lui Platon) o categorie de coincidențe ale unor rădăcini lingvistice. Numele grec al A., *Ἀτλαντίς*, are o rădăcină rarisimă în lb. greacă: *ἀτλ* — și prezentă în aria simbolică similară (*Ἄτλας* — numele Titanului; *ἄτλατος*, *ἄτλητος* — irezistibil, copleșitor); dar aceeași rădăcină se regăsește în aria centramericană nahuatlă (toltec *atl* — apă), intrînd în componența multor nume din *panteonul nahuatl, însă uneori ca postpozitiv (de pildă *Quetzalcóatl); deopotrivă interesant este numele zeului totec al apelor: *Atlaua. Se poate adăuga și coincidența, nu mai puțin enigmatică, a rădăcinii cuvîntului *zeu*: grec, *θεός* (deși cu *θ* — *theos*, nu cu *τ*), nahuatl *teotl*. Sub raport epic, mitul scufundării teritoriului e prezent într-o variantă stranie dintr-un basm mitologic persistent în Yucatan (citată de arheologul Miloslav Stingl): un bătrîn sărac e găzduit într-o noapte de stăpînul („adevăratul bărbat“) unui oraș yucatecan, și, la plecare, îi dăruiește gazdei o piatră de jasp; lacom și suspicios, „adevăratul bărbat“ pune să fie ucis bătrînul și îi desface traista în care se găsește doar o piatră obișnuită, așa că o aruncă în mare; dar marea începe să se umfle și înecă orașul. Unii au încercat să identifice A. cu altă țară din *mitologia greacă: Hyperborea (→ *hyperboriei*), alții au socotit că mitul platonician nu ar fi decît un simbol politic născocit de filosof (această interpretare fiind însă naivă și în afara *mitologiei comparate). Există însă și date moderne oceanografice și geologice care par să confirme atît datarea platoniciană a catastrofei, cît și existența protoistorică a continentului în Oceanul Atlantic. Atlantologia științifică, respinsă de unii savanți (J. Thomson, R. Hennig, I. V. Knorozov, F. Shepard), privită pozitiv, dar cu prudență, de

alții (Henri Lhote) sau constituind obiect de cercetare cu perspectivele pozitive posibile pentru ceilalți (V.A. Obruchev, René Malaise, N.F. Jirov), se sprijină în primul rând pe mitul platonician, dar și pe datele geologiei și ale altor științe aferente. De obicei catastrofa mitică este omologată cu cele două etape de la sfârșitul ultimei glaciații, în care ar fi putut să se scufunde A. sub acțiunea unor evenimente tectonice și vulcanice, după N. F. Jirov, între anii 13 000—10 000 î.e.n. și 9 000—8 000 î.e.n. (date care coincid în bună parte cu cronologia mitică, stabilită de Platon). Alte mituri adiacente, din surse mai mult sau mai puțin obscure, susțin mitul de bază. Astfel, alchimistul islandez Arne Saknussemm (sec. XVI), considerând Islanda o rămășiță a Hyperboreei, pretindea că, urmând unele tradiții locale, ar fi regăsit o grotă sau un crater vulcanic prin care se putea pătrunde în niște peșteri sau coridoare subterane ce ar mai păstra vestigii atlante. Restabilirea din fragmente a mitului inițial și confruntarea lui cu datele atlantologiei științifice duc totuși la ipoteza unui mit memorial, cu nucleu proto-istoric.

§ Н. Н. Т. Жиров, *Атлантида. Основные проблемы атлантологии*, Москва, 1964 (trad. rom. *Atlantida*, București, 1967); H. S. Bellamy, *The Atlantis Myth*, London, 1948; I. Donnelly, E. Sykes, *Atlantis, the Antediluvian World*, London—New York, 1949; L. Spence, *The Problem of Atlantic*, London, 1924; P. La Cour, *L'Atlantide. Origines des civilisations*, Paris, 1950; revista engleză *Atlantis* (apare la Londra, condusă de dr. E. Sykes, sub egida asociației internaționale Atlantis Research Centre)

Atlas (grec. Ἄτλας) Unul din principalii *Titani, în *mitologia greacă, înfrânt și pedepsit de *Zeus să susțină bolta cerească pe umeri. Însoțit cu *Nimfa *Pleione, devine tatăl celor 7 *Pleiade. Împietrit de *Perseus cu imaginea *Medusei, într-o variantă mitică, A. devine stîncă; în altă variantă, mergînd să culeagă, din *Grădina Hesperidelor, merele de aur necesare lui *Herakles (care între timp îl înlocuiește ținînd el *Cerul), A. vrea să lase sarcina veșnic pe umerii eroului, însă acesta îl amenință că va lăsa stelele să cadă pe Pămînt. Un *mit de altă alură afirmă că A. a fost un desăvîrșit matematician și astronom, care a inventat sfera; probabil că prin vulgarizarea acestui mit s-a putut ajunge la *simbolul anecdotic al unui A. care ținea cerul pe umeri, ca pe un sac de cereale. Mai există un mit, după care A. era primul fiu atlant al lui *Poseidon și unul dintre cei zece regi primordialii ai *Atlantidei.

Atlaua (*Stăpînul Apelor*; nahuatl *atl* — *apă; *atlail* — săgeată) Zeu toltec al apelor și al regenerării prin victoria sa asupra forțelor naturii, ca și asupra *morții (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Într-un imn liturgic de expresie parțial enigmatică, zeul își aruncă îndărăt sandalele, își leapădă coiful, și țintește săgețile din țeava de suflat și declară: „Sînt mîndru că ele nu se frîng. În veșmînt de preot, iau săgeata

în mînă. Astfel mă voi înălța, ca pasărea quetzal. Puternic este zeul Atlaua.“ În mitologia popoarelor nahuatl (tolteci, zapoteci, azteci), pasărea quetzal e *simbolul regenerării. După interpretările curente, dubla calitate a lui A. este patronajul ciclurilor naturii.

Ātman În concepția filosofică a Indiei post-vedice, păticeică din sufletul universal (*Brahmān) existentă în orice om, animal sau plantă; de fapt, „sinele”, absolutul subiectiv (*Brahmān* fiind absolutul obiectiv), deci conștiința pură care depășește suferința existențială: „Ātman depășește foamea și setea, suferința, tulburarea minții, bătrînețea și moartea“ (*Bṛihadāranyaka Upaniṣad*, III, 5, 4). Definiția dată de înțeleptul Yājñavalkya, în discuția inițiată cu soția sa *Maitreyi: „Într-adevăr, acest Ātman nu pierе, el e de o natură nepieritoare. [...] El e de neînțeles, pentru că nu se poate înțelege, e de nesurpat pentru că nu se poate surpa, nu se priponește, pentru că este de nepriponit, nu este legat, nu se clatină, nu îndură răul“ (*ibid.*, IV, 5, 15). În clipa morții unui corp, după aceeași *credință, A. iese din el și intră în alt corp; (cf. aztec *nahual; de asemenea, maori *taiora*, particula din sufletul divin al zeului *Iho, și *sicun*, emanația distributivă a zeului *Wakan Tanka).

Ātmatu Zeul suprem, autocreat, al tribului kaiti (din Australia Centrală) (→ *mitologii din Oceania*), imaginat ca un *duh cereșc și venerat ca fondator și inspirator al *ritualurilor inițiatice; cel care îi ocrotește pe inițiați. A. e în opoziție cu duhul ucigaș *Tuman*, care îi omoară și îi invie pe adolecenții în timpul inițierii, fiind imaginat mergînd cu un singur picior, pe celălalt purtîndu-și-l pe umăr.

Aton Discul solar, divinizat de *mitologia egipteană ca înfățișare concretă a lui *Ré; era reprezentat ca un disc roșu cu raze palmate. De la valoarea de nume comun al discului solar, capătă, în Regatul Mijlociu, investitura de ipostază perceptibilă a Zeului-soare. Sub dinastia XVIII din Regatul Nou (în jurul anului 1450 î.e.n.) se constituie *cultul autonom al lui A. care devine ulterior, sub Amenophis IV (1372—1354 î.e.n.), zeul suprem, în dauna cultului lui *Ammon-Ré. Amenophis IV (*Amenothés* — Ammon e mulțumit), după reforma sa religioasă (considerată de teologii egipteni *erezie), adoptă alt nume regal: *Akhnaton* (*Cel asupra căruia Discul [solar] revarsă bună-voință*). Introducerea totală a cultului lui A. a fost o încercare de impunere a unei *religii monoteiste; dar atît tradiția politeistă (→ *politeism*) a egiptenilor, cît și numai 17 ani de domnie a faraonului, nu au fost condiții suficiente pentru o universalizată absolută și durabilă a unui *monoteism, fie și în cadrul *cultului solar. Akhnaton și soția sa Nefertiti au construit (în 1370 î.e.n.) orașul Ahet-Aton (Orizontul-lui-Aton), azi Tel el-Amarna, ca să devină centrul religios panegiptean al cultului lui A. Acest cult nu a depășit însă, ca atare, durata domniei reformatorului. Unii istorici moderni au presupus

o înrudire semantică între *Aton* și **Adon*, deci și **Adonai* (de altfel, un mare imn liturgic al lui Akhnaton pentru **A.** a inspirat unul din psalmii biblici) și chiar **Adonis*. Reforma e posibil să fi avut ecou mai mult în afara Egiptului.

Atotarho; *Tododaho* (*Cel-a-cărui-casă-mărginește-cărarea, Cel-prins*) Zeitate irokeză (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), simbolizând forțele dezlănțuite ale naturii; închipuit ca o făptură monstruoasă, cu trup răsucit în „cele șapte noduri ale răului”, cu membre ca etichetele animalelor, terminate cu gheare, având ochi, urechi, nări, iar părul, în plețe, din șerpi, însă toate organele de simț, diforme. În mod curent, **A.** e reprezentat șezând într-un jilț împletit și fumând o pipă lungă. Se consideră că, inițial, locuia în preajma satului irokez Onondaga, purtându-se tiranic cu sătenii; s-ar putea deduce de aici că a persistat în memoria locală un șef de trib. Doi *profeți, *Hayawata* și *Denanawida*, au purificat mintea lui **A.**, extirpând răutatea și orientând actele zeului spre binefacere. În prezent, irokezii mai păstrează numele de *Atotarho*, mai ales ca denumire a funcției de membru al consiliului Ligii Triburilor Irokeze.

Atreus (grec. Ἀτρεΰς) Rege legendar mycenian, strămoșul *Atrizilor* (cărora le-a aparținut și **Agamemnon*), a cărui ceartă cu fratele său **Thyestes* devine simbolică în **mitologia greacă*, unde e amplificată la scara unor consecințe cosmice. Izgonit de tatăl său **Pelops* pentru uciderea fratelui vitreg *Hrysippos*, apoi refugiat la regele *Eurystheus* din *Mycene*, căruia îi urmează la tron, după ce află despre adulterul soției sale cu *Thyestes*, **A.** se războiește invitându-și fratele la ospăț și hrănindu-l cu carnea copiilor acestuia. Mai târziu se însoară cu *Pelopia* (fiica incestuoasă a lui *Thyestes*) și îl înfiază pe *Aigisthos*, fiul născut din incest; îndemnat de tatăl legitim, acest fiu își ucide tatăl adoptiv, spre a-i oferi lui *Thyestes* tronul din *Mycene*. Datorită acestor cauze, *zeii au blestemat întregul neam al *Atrizilor* (→ *blestem*).

Atropos (grec. Ἄ — ne: prefix negativ, τροπή — întoarcere, direcție: *care nu se întoarce*) Una dintre **Moire*, simbolizând încetarea ireversibilă a *vieții; era reprezentată figurativ adesea cu o unealtă de tăiat, exprimând astfel operația de rețezare a firului vieții.

Attius Navius *Augur roman legendar de maximă erudiție, fiu de țaran, ajungând, prin excepționala sa capacitate, după ce a învățat de la etrusci toată *disciplina etrusca*, la treapta augurală. Regele *Tarquinius cel Bătrîn*, gelos pe popularitatea și autoritatea augurului, îi întinde o cursă, întrebându-l dacă el, regele, va putea îndeplini ceea ce și-a pus în gând, iar la răspunsul afirmativ al lui **A.N.**, *Tarquinius* spune că avea de gând să taie cu cuțitul o piatră; augurul îl sfătuiește să încerce; neîncrezător, regele apasă tășul în piatră, dar se simte batjocorit și umil când constată ușurința cu care piatra a fost despicată de cuțit. Întâmplarea nu este un *mit, ci doar o *legendă propagandistică (din clasa

istorică a hagiografiei *miracolelor), aici întărind autoritatea augurilor, deseori clătinată.

Atys Zeu frigan al vegetației și agriculturii, adorat în Asia Mică (preluat în această formă de **mitologia greacă*). **A.** a fost născut de fecioara *Nana* (care, după ce-l zămislise dintr-o rodie sau o migdală pătrunsă în pîntecele ei și conținând organul reproducător al monstrului *Agdestis*, a rămas *virgo intacta*). Imaginat ca un frumos păstor tânăr, **A.** este forța de fecundație a naturii vii (floră și faună) și *mitul său e specific societăților pastoral-agrare meridionale. Iubit de **Kybele*, **A.** o iubește pe zeiță și îi aduce jertfă proprie sa bărbăție, printr-un act de emasculare (fie ordonat de *Kybele*, fie de el însuși, ca gest disperat). În *Phrygia*, cînd se veștejea vegetația toamna, era plînsă, în cadrul unor *ritualuri, *moartea periodică a lui **A.**, asupra căreia există două variante: uciderea zeului de către un mistreț și schimbarea lui postumă într-un pin; jertfirea de către zeu, pentru *Kybele*, a organelor virile și moartea sa prin pierderea hemoragică a sîngelui. Ambele variante își au tradițiile lor; în prima, arborele simbolic consacrat zeului fiind pinul, în *Phrygia*, în fiecare an era sacrificat un bărbat prin spînzurarea de pinul sacru; în a 2-a, J. G. *Frazier făcea legătură între emasculara lui **A.** și faptul că preoții zeitelor asiatice ale fertilității (**Ishtar, Kybele, *Astarte, *Atargatis*) erau de obicei eunuci. Învierea periodică a lui **A.**, ca semn simbolic al primăverii, era serbată la 25 martie. În *cultul zeului intrau 3 ritualuri succesive obligatorii: *botezul, comuniunea și confirmarea inițiativă. O statuie îl reprezintă pe **A.** cu un mînunchi de spice de grîu și cu fructe în mînă, pe cap cu o cunună din conuri de pin, rodii și alte fructe, iar din virful bonetei sale frigiene ies alte spice. (→ *Adonis*)

Attis *Demon nefast din mitologia tătară (→ *mitologie mongolă*); el apare în calea drumeșilor noaptea, prefăcut în căpișă de fin, căruță, copac, flacără, scopul său fiind exterminarea oamenilor. După sec. XIII, probabil a influențat compunerea (sau recompunerea) unor personaje demonice din **mitologia românească*, îndeosebi cele *mutante: *dracul, *Vijbaba ș.a.

Atum; *Tem*; *Tum* (*Desăvîrșitul*) Zeu pre-dinastic (din *Heliopolis*), creatorul solitar al *zeilor și oamenilor, în **mitologia egipteană*, cel care a stabilit ordinea divină în *cer și pe *pămînt și care a luat ființă din nimic, fie prin actul propriei voințe (parteneră fiindu-i mîna sa), fie prin rostirea *cuvîntului inițial. După *Textele Piramidelor*, era Zeul-soare auto-creeat, care apoi, singur pe movila sa de obîrșie, creează pe *Shu și pe *Tefnut. În epoca arhaică, era considerat fondatorul *eneadei* (*pesedjet* — grupul celor nouă) heliopolitane, cu următoarea succesiune genealogică: din **A.** se nasc *Shu* (aerul) și *Tefnut* (umezeala); din această pereche, *Geb (pămîntul) și *Nut (cerul), iar din ei *Osiris, *Isis, *Seth și *Nephthys. Considerat zeul universal, stăpîn pînă la hotarele extreme (*Neb-erdjer*), era imaginat fie antropomorfic (un bătrîn cu barbă, întruchipînd soarele în asfințit), fie

zoomorfic (reptilă, ichneumon, taur) și îl reprezenta mesagerul și animalul său consacrat, taurul *Mnevis. Mai tirziu a fost asimilat cu *Rē, în forma onomastică *Ré-Atum*.

Audhumbla (*Cea Lăptoasă*) *Vacă, în *mitologia scandinavă, ivită din acumularea stropilor reci improșcați de talazurile genunii pustii *Ginnunga Gap; se hrănea lingind țurțurii de gheață sărată din nordul aceleiași genuni, ca să alăpteze, cu cele 4 riuri de lapte ale ugerului ei, pe *gigantul *Ymir. Treptat, din țurțurii linși, a apărut *omul primordial (sau zeul) Bure, părintele lui *Borr și bunicul lui Odhinn. (cf. *Kamadhenu)

augur (pl. *augures*; lat. *avis* [arh. *avis*] — pasăre, *gurere* — a cerceta, a ispiți) Preot roman, precizând viitorul după cîntecele și zborul păsărilor, după felul găinilor de a ciuguli grăunțele sau după fenomenele cerești; concluziile divinatorii, rezultînd din interpretarea acestor manifestări obiective, erau socotite expresia voinței zeilor. Auguratul era de origine etruscă (bazat pe *disciplina etrusca*), iar inventarea științei augurale se atribuia unui personaj legendar, numit *Car*. Principala sarcină a a. era *auguratio*: operația de observare a păsărilor; a. lua *auspiciile* (sg. *auspicium*), legate negreșit de funcția sa, ele însemnînd orice forme divinatorii efectuate în raport cu comportamentul păsărilor, deci orice profeție; de aici. vb. *augurari* — a face profeții după zborul păsărilor, a profeți. Orice loc sau act cu calitatea de *auspicatus* era sacru, demonstrat prin auspicii, deci confirmat și aprobat de zei. Observarea cerului se făcea prin împărțirea lui virtuală în 4 sectoare, punctul de întretăiere al celor două linii fiind deasupra creștetului a. (liniile se numeau *decumanus*, de la est la vest, și *cardo*, de la nord la sud; a. diviza cerul cu toiagul augural (*lituus*), privind spre sud, astfel că auspiciile (semnele) prielnice (fulgerul ș.a.) erau cele din stînga; sectorul celést de observare auspicială se numea *templum* (ca și sectorul corespunzător de pămînt), iar locul de observație, *auguraculum*; trebuind deci să aibă vizibilitate deplină, a. avea dreptul să ceară înlăturarea oricărui obstacol vizual (tăierea unui copac. dărîmarea unei clădiri); acțiunea augurală de luare a auspiciilor determina întreprinderea sau amînarea unor acțiuni importante (chiar pacea, războiul, tratatele); cînd auspiciile erau rele, a. anunța amînarea pe altă zi (*alio die*). După mărturia lui Cicero, a. utilizau niște cărți (un gen de manuale) asupra interpretării fulgerelor (*Fulgurales libri*) și exista funcția preotului *fulgurator*, specializat în *divinația pe baza scăpărării fulgerelor. În Imperiul Roman, a. erau constituiți într-un colegiu, înții de 3, iar din anul 300 î.e.n., de 9 persoane (4 patricieni, 5 plebei). Sub Caesar, colegiul augural se ridică la 16 a. Tradiția a păstrat numele unor a. celebri, intrați în *legendă, ca *Attius Navius. Titus Livius citează, ca primi a., pe *Romulus și *Remus care *ad inaugurandum templa capiunt* (*Ab Urbe condita*, LIV): își fixează *templul de unde vor

urmări, pentru divinație, zborul păsărilor. După tradiție, un *lituus* curb (toiagul augural), de proveniență etruscă, i-a servit lui Romulus la întemeierea Romei. Vergilius a folosit sintagma *Augur Apollo* (Apollo cel oracular), iar la *Ovidius întîlnim expresia *nocturnae imaginis augur*, de unde rezultă că a. putea fi și tălmăcitor de vise (sau că tălmăcitorii de vise erau numiți și a.). În ciuda autorității acestei instituții, au fost cazuri cînd tribunii poporului au acuzat pe a. că țin flămînzi puii pentru auspicii, întrucît lăcomia puilor indica un semn bun; (de altfel, după mărturia lui Cato, luînd auspiciile, a. abia își stăpîneau risul). Arta augurală (la Cicero, *scientia auguratus*, mai tirziu numită doar *augurium*), cu timpul ajunge să însemne numai „prevedere“ sau „semn prevestitor“ (*mea auguria rerum futurarum* — „profețiile mele asupra lucrurilor viitoare“ — Cicero). Romanii respectau în chip deosebit instituția augurului; de ex., nici un templu nu se putea clădi fără consultarea a., el numindu-se *Auguratum Templum*. La un moment dat, colegiul augural ajunge să influențeze elaborarea legislației statului, ca și întreprinderile acestuia în politica externă sau internă, căci o acțiune sau o zi putea fi *dies fas* (zi fastă) sau *dies nefas* (zi nefastă), conformă sau nu cu legile divine. Avînd dreptul tradițional de a atribui chiar funcții în înalta magistratură romană ori de a se opune unei atare propuneri (de ex., pe Caesar l-au proclamat dictator a.), colegiul augural (după legea Aelia și legea Fufia, abrogată la mijlocul sec. I î.e.n.) ajunsese să tuteleze pînă și deciziile Adunării Poporului, întrucît votul acesteia depindea de rezultatul auspiciilor, deci se afla la discreția a. Aleși pe viață, a. completau colegiul prin cooptare, pînă în 108 î.e.n., apoi se introduce votul; în epoca imperială, a. sînt numiți de senat sau de împărat.

Augustin (*Aurelius Augustinus*; *Fericitul Augustin* — la ortodocși; *Sfîntul Augustin* — la catolici) Teolog creștin (354—430), episcop în Africa de Nord, Părinte și Doctor al Bisericii, filosof neoplatonic, retor, adversar al *teologiei păgîne și al *maniheismului. A. a fost instruit jumătate în spiritul culturii păgîne din mediul său, jumătate în spiritul creștin al mamei sale Monica; la Cartagina, unde și-a trăit adolescența și tinerețea, într-o viață nu lipsită de patimi, însă aglomerată de o solidă învățătură, nu-și dezvăluie încă viitoarea vocație; dar, invitat la Milan, ca profesor de retorică și influențat acolo de predicile sf. Ambrosius, e supus unei lupte lăuntrice între pasiunile lumesti și un interes acut pentru convertirea la *creștinism. Continuîndu-și viața la Milan și la Roma, atras un moment de maniheism, pe care-l va combate apoi, devine un gînditor sceptic năzuind neîncetat spre ideea de adevăr și spre puritatea vieții. Convertirea va fi asigurată, după propria sa mărturisire, de un eveniment petrecut în grădina sa, cînd aude un glas care îi spune: „Ia și citește“ și, deschizînd *Epistola ap. Pavel către Romani*, la versetul despre *asceză (XIII, 13—14), își simte sufletul

calm. „Astfel, cele două voințe ale mele, una veche, alta nouă, una trupească, alta sufletească, se combăteau, și prin discordia lor mi se destrăma sufletul“ (*Confesiuni*); convertirea, efectuată după îndemnul din viziune: *Tolle, lege!*, duce la *botez, pe care îl oficiază sf. Ambroșius. **A.** își împarte la săraci partea sa din averea părintească și devine pustnic timp de 3 ani după aceea e hirotonisit preot, se ilustrează ca un mare predicator și, mai târziu, e ales episcop. Opera sa, compusă din 93 scrieri, în 232 cărți, e mai cunoscută din 3 lucrări: *Despre cetatea lui Dumnezeu* (*De civitate Dei*), tipărită cu întârziere, în 1465, circulând însă larg în timpul vieții lui **A.**, este o scriere polemică, în care autorul atacă păgânismul, demonstrându-i inconsistența, osîndește deopotrivă maniheismul și arată superioritatea creștinismului; *Confesiuni* e o autobiografie de caracterizare a propriei sale doctrine spiritualiste; *Tratat despre Treime*, de fapt o sinteză a doctrinei religioase augustinene. Baza doctrinei sale rezidă în ideea regentă a *credinței („toate înfăptuirile rațiunii pălesc în fața credinței“); insistînd într-un mod aparte asupra ideii de *mîntuire a cărei cale a fost deschisă prin suferințele și moartea lui *Isus Christos, **A.** consideră că nu toți oamenii se mîntuiesc deopotrivă, întrucît *Dumnezeu, conform unor legi pe care omul nu le poate pătrunde, a predestinat pentru salvare pe unii aleși, lăsînd pe alții în voia liberului lor arbitru; concepția augustiniană, în acest sens, a fost preluată mai târziu de reformatorul Jean *Calvin). **A.** derivase, din concepția asupra luptei între împărăția lui Dumnezeu și împărăția *Satanei, ideea unui stat teocratic (→ *teocrație*), în care *Bisericii i se atribuia un rol de constrîngere. Susținător al *ascetismului, **A.** este unul din părinții vieții monastice (→ *monahism*), căreia îi dă și primul regulament monahal cunoscut în Europa Occidentală. Adversar al diferitelor curente, tributare creștinismului (maniheism, pelagianism; → *pelagieni*), ca și al doctrinelor filosofice grecești și romane, **A.** (într-o scrisoare către Dioskoris) se bucura că cenușa vechilor școli filosofice din Hellada se și răcise în epoca sa, ceea ce a devenit un semn al amplificării interdicțiilor dogmatice medievale ale *religiei creștine; s-a dedus de aici (cum făcuse cu două secole anterior *Celsus, provocînd mînia lui *Origenes) că, vinător de *erezii, creștinismul este ostil culturii; era însă criza sa de creștere (care a inclus și doctrina augustiniană), după care această religie urma să-și construiască o nouă cultură, proprie, consolidată în parametrii ei specifici.

Aura Poku Regină mitică și divinitate postumă a tribului baule (→ *mitologiile populațiilor africane*), care ar fi organizat primul stat pe Coasta de Fildeș și ar fi fost strănepoata directă a primilor oameni coborîți de zeul *Anangama din *cer pe *pămînt. A trăit foarte mult, conducînd țara cu ajutorul *fetișului Mlé.

Aurora Zeița zorilor, în *mitologia romană, preluată de la greci, după *Eos. **A.** avea ca soț pe Tithonus, fiul lui Laomedon, pe care, spre a

împlini dorința zeiței, *Iupiter l-a înzestrat cu nemurire.

Autolykos (grec. Αυτόλυκος; lat. *Autolicus*) Fiul zeului *Hermes, în *mitologia greacă, hoț de maximă abilitate în arta furtului.

Automatia Zeița norocului, în *mitologia romană, cea care potrivește, după capriciul ei, împrejurările norocoase.

Avalokiteșvara (*avalokita-ișvara* — zeul privind în jos; *Domnul care a fost văzut*); *Arya-Balo* Divinitate tibetană budistă, înfățișată uneori cu 11 capete de expresii diferite, dispuse piramidal, alături cu mai multe perechi de brațe. **A.** e considerată una din ipostazele ființei ajunse la desăvîrșirea supremă, *Bodhisattva, precum și intruparea șefului suprem al hierocrației tibetane, *Dalai-lama*. Forma originară ar fi fost *Avalokitasvara* (Următorul Sunetelor), corespunzînd formei chineze *Guan Yin și tibetanei *Spyanșras-gzigs* (Ochiul Văzător).

avatar → *avatāra*

avatāra (sanscr. *avatāra* — pogorîre [a zeilor], intrupare divină) Reîncarnare, în concepțiile religioase ale Indiei; fie ipostază a divinității rezultînd din împreunarea între un *zeu și o femeie muritoare, fie o etapă din ciclul de rematerializări *samsāra, în scopul acumulării de experiență (în *Upanișad), fie circuitul infinit al existenței ființelor (în *budism). În concepția upanișadică, drumul omului este un drum strămoșesc (*pitriyana*), plecînd din fum, străbătînd zonele sumbre și poposînd pe *Lună, care e refugiul morților, unde ei stau pînă li se consumă toate meritele, după aceea se întorc pe *Pămînt, rematerializîndu-se succesiv: spațiu, vînt, fum, ceață, nori, ploaie, semințe, pînă cînd în această formă finală pătrund într-o existență animală ori umană, renăscînd calitativ în raport cu meritele existenței anterioare; iar de la un avatar la altul se acumulează experiența fiecărei vieți și, cum explică străvechiul comentator Shankara, în fiecare apare experiența precedentă (*purvaprajna*), adică amintirea trecutului, suma reprezentărilor dobîndite în experiențele de pînă atunci și reintrate în acțiune cu ajutorul cunoștințelor și activității din noua *viață (de pildă talentul de a desena). Între doi avatari e starea de *moarte (*preta* — cel adormit, răposat, sau umbra mortului reprezentată ca schelet); mortul se hrănește cu resturile de mîncare primite de la cei vii și locuiește în noroi, urină și fecale; dar starea *preta* e pentru cele mai multe suflete pasageră, încheindu-se cu o nouă naștere (*samsāra*); fac excepție cei foarte păcătoși, rămînînd într-o *preta* eternă. După concepția budistă, fiecare ființă e supusă unui lanț nesfîrșit de reîncarnări și nu iese niciodată din circuitul existențial; dar șirul de **a.** poate fi întrerupt cînd ființa ajunge în *Nirvāna, adică în starea de liniște absolută; budiștii cred că fiecare **a.** următor se stabilește în raport cu faptele bune sau rele săvîrșite în viața precedentă; această stabilire se face prin *karma. *Credința în reîncarnările succesive se regăsește însă și în alte *religii (de pildă, în doctrina *druizilor).

Avernus Lac italic (în Campania), socotit de romani intrarea în *Infern sau chiar lac infernal.

Averruncus (lat. *averruncare* — a îndepărta un rău) Zeu, din *mitologia romană, care înlătură relele din calea oamenilor.

Avesta (zend *avestah* — lege) Culegere de texte mitologice și religioase persane, atribuită *profetului iranian legendar *Zarathustra. Primele imnuri au fost compuse probabil în Iranul arhaic (cu mult înainte de invazia arabă) și în vechea Midie asiatică, poate în mediul *magilor mezi; părțile mai târzii, alcătuite de discipolii lui Zarathustra, conțin imnuri și *mituri despre *zei. După tradiția *zoroastrismului, întregul codice al scripturilor avestice a fost distrus în timpul campaniei lui Alexandru cel Mare (sec. IV î.e.n.) și abia între sec. III-VII se realizează recodificarea integrală. **A.** veche, din epoca sasanidă (sec. III-VII) se compunea din 21 cărți; cea cunoscută azi e aproape un sfert din cea veche și se compune din: 1) *Yasna* (*rugăciuni, invocații către *geniile *pământului și *aerului, cîntate în timpul *sacrificiilor și dispuse în 70 capitole); 2) *Gatha* (cîntece — ținînd tot de *Yasna*, întregite cu subdiviziunea *Vispered* — care cuprind învățătura lui Zarathustra și se consideră cele mai vechi, întrucît provin din sec. IX-VI î.e.n.); 3) *Vendidad* sau *Videvdath* (legislație contra *demonilor, cu texte despre puritatea *ritualului, precum și o narațiune a istoriei mitice a întemeierii orașelor, divizată în secțiunile *fargard*); 4) *Yasht* (imnuri către vechii zei iranieni: *Mithra, *Anahita, *Apamnapat, *Tistrya, și incantații pentru divinitățile serbate în cursul unui an); pe lângă cele 4 părți de bază, există și subdiviziuni secundare (de ex., *Khorda-Avesta*: rugăciuni către *soare, *lună, către zeul *apei, zeul *focului ș.a.). **A.** este și un sistem de filosofie religioasă construit în cadrul unui dualism extrem, în care tot universul material și spiritual se bifurcă în principiul binelui și principiul răului, primul întrupat în zeul suprem *Ahura-Mazda, al doilea, în zeul negativ *Angra-Mainyu, unul creator, celălalt distrugător; între aceste două principii în conflict perpetuu, omul e liber să opteze. Dar **A.** fixează o durată limitată luptei între bine și rău, adică istoriei — 12 milenii, distribuite astfel: 1) 3000 ani inițiali, existînd în sine, spiritual, cînd Ahura-Mazda creează lumea; 2) 3000 ani de guvernare exclusivă a lui Ahura-Mazda, cînd apare și viața; 3) 3000 ani cînd în guvernarea universului intervine impactul dintre cei doi zei, lumea pendulînd între bine și rău; 4) 3000 ani finali, în care Angra-Mainyu își pierde treptat puterea pînă cînd, în cadrul unui spectacol escatologic marcat de venirea mîntuitorului *Saoshyant binele triumfă definitiv și Angra-Mainyu e proiectat în abis. Înainte

însă de debutul primei epoci din cele 4, pe cînd *timpul era încă infinit și nemensurabil, cele două principii stăteau despărțite (după ce se născuseră din *Zurvan) de un spațiu haotic imens, coexistînd Ahura-Mazda în lumină, Angra-Mainyu în beznă, pînă în clipa cînd primul a pornit la crearea universului, actul creator scoțîndu-l din inerție și pe cel de-al 2-lea, astfel că antagonismul celor două principii devine brusc activ; din acel moment, timpul încetează a fi infinit, devine limitat și definit, epoca avestică de 12 milenii fiind durata lumii actuale. Tradiția a atașat codicelui avestan și alte scrieri, care nu îi sînt de fapt incorporabile, atît prin diferența de structură, cît și prin orientare: mitul cosmogonic *Bundahishn*, „cartea de învățătură“ *Dinkart* și un tip mediopersan de scriere apocaliptică, intitulat *Ayâtker-i-zamâspik*.

§ J. Darmesteter, *Le Zend-Avesta*, I—III, Paris, 1892; *The Hymns of Saratustra being a translation of the Gathas together with Introduction and Comment* by Y. Duchesne-Guillemin, London, 1952

Avestița; *Aripa Satanei*; *Samca* *Demon feminin din *mitologia românească, *duh rău acționînd ca factor al îmbolnăvirii copiilor. După definiția lui I.A. Candrea, „ființă supranaturală care chinuiește mai ales copiii și-i îmbolnăvește greu“ și „ființă cea mai primejdioasă din toate duhurile rele“. Reprezentată cu plete pînă la călcîie, cu unghii în formă de seceră, cu ochi de jăratec și cu expectorație ignică, **A.** este o *mutantă: muiere, pisică, găină, capră, ciine, muscă, dar și bob de mei. Are și numeroase nume secundare: *Iuza*, *Avaruza*, *Dezana*, *Năfruța*, *Cadachia*, *Necorînda*.

Avseni (*Авсень, Байсень, Овсень, Тавсень, Усень*) Divinitate (sau semizeu) în *mitologia slavă răsăriteană, ocrotînd *caii. Reprezentat uneori antropomorfic, **A.** era legat cultural, îndeosebi de începutul ciclic al primăverii, sărbătorit ca An Nou în *calendarul arhaic slav. Prezența sa era semnalată atît în relație cu debutul noului ciclu solar, cît și cu fertilitatea agrară. (cf. *Ușas)

Awd Dzüary (*Șapte Zei*) Divinitate sintetică alană, de primă importanță, moștenită și de oseții din Caucazul de Nord (→ *mitologii caucaziene*), la care **A. Dz.** a devenit o divinitate colectivă sau modulară, divizibilă în zei cu atribute specializate: *Alardy — stăpînul vărsatului de vînt, *Tuty — păstorul *lupilor, *Uastyrgi*, *Uatsilla* etc., cărora mitologia osetă le-a adăugat și propriul *panteon local. Sediul lui **A.Dz.** este *cerul, însă marea divinitate apare în anumite împrejurări și pe *pămînt, luîndu-și înfățișarea unei mari păsări cu enorme aripi care răspîndesc lumină. Voința lui **A.Dz.** dirijează recolta de cereale, înmulțirea vitelor, precum

și bolile sau vindecarea de ele la oameni și animale.

Avonawilona (*Atoteascătorul, Atocuprinzătorul*) Zeul suprem creator al universului în mitologia tributului zuñi (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), *teofania căruia este concretizarea creației, prin autodevenire solară. Actul său e din cele mai interesante viziuni cosmogonice amerindiene: singur la început în vidul cosmic, **A.** „s-a plămădit pe sine înăuntrul ființei sale și și-a azvirlit gândul în întinderile nemărginite“, împrăștiindu-și forța în univers, sub formă de aburi fecundatori; deci zeul este „ceața creșterii“, adică substanța care face totul să crească, și pe care mintea sa o preface în „noaptea de odinioară“; iar crearea detaliilor lumii (soarele, pământul, cerul, forma germenilor de oameni și de alte făpturi, zăcînd pînă atunci în cele 4 peșteri sau utere ale universului) e văzută ca o ieșire în lungă zi de lumină și de viață pe pămîntul de azi, după un îndelungat răstimp de evoluție.

Axomamā Divinitate feminină a cartofului, în *demonologia agrară incasă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Aye Shaluga Zeiță a triburilor yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*), ocrotind trocul și comerțul și fiind în general divinitatea protectoare a belșugului și avuției.

Ayisith Zeiță iacută (→ *mitologiile triburilor polare*), ocrotitoare a nașterilor.

Ayodhyā (sanscr. *ayodhyā* — impenetrabil, inexpugnabil) Oraș arhaic, aproape fabulos, din India (pomenit în *Mahābhārata și *Rāmāyana), considerat capitală a regilor dinastiei solare din neamul lui *Raghū și unul din cele 7 orașe sfinte indiene (pe locul orașului de azi Aūdḥ); *Rāmā era fiul regelui Daçartha din **A.** Numită și *Sāketa*, **A.** e situată de tradiție pe malul fluviului Sarayū.

Aytar Zeu abhaz (→ *mitologii caucaziene*) cu 7 fețe sau ipostaze, ocrotitor al fertilității pămîntului și al animalelor domestice. Componentii săi sînt de ambe sexe: *Giabran* (Maică-părintelui-caprelor) — strămoașa arhetipală a *caprelor sălbatice și protectoarea vitelor mici, pe care credincioșii o invocau la începutul *ritualului de primăvară oficiat în onoarea lui **A.**; *Jwabran* (Maică-părintelui-vacilor) — strămoașa arhetipală a vacilor, ocrotitoare vitelor mari; *Ačishashana* — zeița *cailor; *Alishkentir* — zeul *ciînilor, posesor al unei imense forțe fizice și al unei neobișnuite dibăcii, capabil să apară instantaneu oriunde, spre a nimici cîinii ori a-i îmblăniți, putînd să trimită totodată oamenilor, ca răspuns la *rugăciunile lor, un cîine credincios; *Anapa-naga* (Maică-dătătoare-de-mei) — divinitate a recoltei (zeu sau zeiță sau divinitate androgenă); *Amra* — divinitate personificînd *Soarele; *Amza* — divinitate personificînd *Luna. Se păstrează textul unui tip de

rugăciune arhaică: „O, Aytar, înșeptit Aytar, căruia îți sînt supuse șapte puteri divine, alcătuitoare ale puterilor tale!“; Timp îndelungat, **A.** a fost mai ales zeul ciobanilor; aceștia jurau pe numele lui și îi sacrificau *țapi și berbeci (→ *sacrificiu*).

Ayu-Toyon; *Aar-Toyon*; *Yurung* Zeu iacut principal (→ *mitologiile triburilor polare*), creator al lumii și al *strămoșului tribal *Er-Sokotok-Elley*; identificat cu *Soarele, devine cu vremea un *deus otiosus, pînă cînd, în sec. XVIII, sub influența *creștinismului (exercitată de misionarii ortodocși ruși) e confundat cu *Dumnezeu (Tatăl)

Azazel (*Puternicul lui Dumnezeu*) Divinitate demonică din Palestina (→ *mitologie biblică*), la origine probabil zeu al deșertului; e prezent în *Biblia canonică și în unele apocrife (*Cartea lui Enoh), fie ca *înger damnat, fie ca efect impersonal al propriei sale lucrări primejdioase. 1) Ca *demon al deșertului sau divinitate negativă, rivală a lui *Yahweh: „Aaron să arunce sorți pentru cei doi țapi: un sort pentru Yahweh și un sort pentru Azazel“, pe celălalt — *țapul ispășitor, trimițîndu-l „lui Azazel în pustie“. În acest context, este vorba de *ritualul de ispășire *Yôm-kippur* (*V.T.*, *Leviticul*, XVI, 8—10). 2) Ca *geniu luciferic și purtător al mesianismului: „Și Azazel i-a învățat pe oameni să făurească săbiile și spadele, scutul și platoșa, și le-a arătat metalele și meșteșugul lucrării lor, și brățărilor, și podoabele, și meșteșugul de a sulemini ochii jur împrejur cu antimoniu, și de a înfrumuseța pleoapele, și nestematele cele mai frumoase și mai de preț, și toate culorile vopselelor, și prefacerea lumii“. După canonul divin, **A.** e învinuit că „a dezvăluit tainele veșnice care se săvîrșesc în ceruri“ (*Cartea lui Enoh*, apocriful etiopian, VIII; IX). 3) Ca rezultat fizic al operii sale: confundat (prin supra-punere de *mituri) cu lucrarea sa, **A.** (deci rezultatul operii lui) urmează să fie încatenat, deși mai curînd paralizat, neutralizat; Yahweh îi ordonă îngerului Rafael: „Aruncă-l în întineric și deschide deșertul care este în Dudael și aruncă-l acolo. Aruncă peste el bolovani colțuroși și ascuțiți, acopere-l cu beznă și să rămîină acolo veșnic; acopere-l tot așa și fața“; după aceea, împune măsuri profilactice aproape cu caracter ecologic: „tămăduiește pămîntul pe care îngerii l-au stricat; și să vestești vindecarea pămîntului pînă cînd ei își vor tămădui plaga, pentru ca toți fiii oamenilor să nu se prăpădească din pricina fiecărei taine pe care veghetorii le-au arătat-o și au dezvăluit-o fiilor lor. Tot pămîntul s-a stricat prin știința lucrării lui Azazel“ (*ibid.*, X). **A.**, mai mult decît rezultatul unui *sincretism, este o figură mitologică foarte complicată, o mixtură de *mituri cu origini și din zone și epoci cu totul diferite. Ca rival al lui Yahweh, **A.** e comparabil cu *Diavolul și *Lucifer, îngerul

răzvrătit; **A.** din *Geneză* ar putea fi identificat și cu Diavolul care îl ispitește pe *Isus Christos în pustie (cf. *N. T., Evanghelia lui Matei*, IV, 1—11; *Luca*, IV, 1—13); cel din *Cartea lui Enoh* a fost identificat uneori, în *Talmud, fie cu *Satan, fie cu Samayel; ca instructor al omenirii — cu toată categoria de zei mesianici și *eroi civilizatori, de tipul lui *Prometheus și al lui *Quetzalcòatl, dar și cu *Șarpele, ispititor al *Evei, încolăcit în *Pomul Cunoștinței; iar lucrarea sa primejdioasă, care trebuie ascunsă cu vigilența cu care se ascund azi deșeurile radioactive, săvârșită printre alte lucrări ale grupului de îngeri de sub comanda lui *Semyaza, pare a fi din clasa evenimentelor catastrofale de tipul *Sodomei. Sensul general al personalității mitice a lui **A.** este răzvrătirea față de divinitatea majoră și, implicit, fraternizarea cu oamenii, deci un sens prometeic.

Aziz (grec. *Azizos*) Zeu de origine arabă, adorat în Palmyra ca „zeul bun și milos”, considerat supraveghetorul și paznicul caravanelor, al turmelor scoase la pășunat și al unităților militare. Reprezentat în chip de copilandru, purtător de torță, era identificat de greci cu *Phosphoros* și de romani cu *Lucifer (Luceafărul de dimineață) și socotit prevestitorul *Soarelui și patronul luminii matinale. **A.** este asociat *cultului solar din Edesa; de asemenea, după monumentele epigrafice, venerat frecvent în Dacia Romană, unde era numit și *Deus Bonus Puer* (cf., de ex., inscripția dedicatorie din Apulum: *Deo Bono Puerio Phosphoro*) sau cea de la temelia unui *templu din Potaissa: *Deo Azizo Bono P[uer]o conserva]tori pro salute*. Uneori, în lumea romană, era clasificat printre zeii armatei (*dii militares*).

Ba (pl. *Bau*) În concepția religioasă din Egiptul faraonic (→ *mitologie egipteană*), forța vitală omenească, nepieritoare după moartea trupului. În epocile timpurii, se pare că avusese semnificația de energie (spirituală?), indestructibilă și postum, dar de fapt o energie sufletească pe care o puteau avea numai *zeii și faraonii (în Regatul Vechi; cf. *Textele Piramidelor*), deci nu sufletul propriu-zis, cum interpretase scriitorul hellenic Horapollonios, în tratatul său despre hieroglife (scris în coptă, în sec. IV). Se considera că **B.** este o entitate independentă de corp, putându-se despărți de acesta la dorință și capabilă de a ieși ziua din sarcofag sau mausoleu, mai mult, păstrându-și chiar după moartea trupească întreaga existență fiziologică, împreună cu nevoia de hrană, băutură etc. **B.** era simbolizată de o pasăre semiantropomorfă, cu cap sau chiar și cu brațe de om; dar, când aparține zailor, **B.** era întruchipată de animale cvasiantropomorfizate: crocodilul pentru *So-bek, herbecul pentru *Osiris. Într-o epocă târzie, aveau cîte o **B.** chiar și unele orașe, nu însă cu funcția de *genius publicus* (→ *genii*) din *mitologia romană. *Ba* și *Akh erau considerate de egipteni elemente complementive din spiritualitatea etern omenească, pe lângă elementul principal *Ka.

Baal (semit. *baal* — domn, stăpîn) Zeu de origine mesopotamică (→ *mitologii din Mesopotamia*) foarte răspîndit în antichitatea semită. Numele i se reia de la un popor la altul, cu diferite epite (deși la cele mai multe popoare semitice *zeii nu au nume cu valoare onomastică; nenumit, zeul se recunoaște prin calitatea sau atribuțiile lui): *Aliyn Baal* — Preaputernicul Stăpîn; *Baal Zebul* — Stăpînul Prinț (Ugarit); *Baal* — Bărbatul (Fenicia); *Baal Hamman* — Domnul Cerului (Cartagina); *Baal Sapon* — Domnul muntelui Sapon (piscul de contact între *cer și *pămînt) sau Stăpînul Nordului; *Baal Pheor* — zeul regent al moabiților; *Baal Berith* — adorat de evreii idolatri, ca păstrător al *jurămintelor; *Baal Zebub* — devenit *demon (→ *Belzebuth*) ca și toți zeii străini, socotiți demoni, sau în genere idoli, numiți în Palestina cu pluralul generic *baalim*. În Ugarit, imediat după perechea supremă *El și *Athirat, **B.** e zeul tînăr, activ, biruitor, care pune ordine în elementele cosmice și asigură viața oamenilor; e și un zeu al furtunii, ploii, trăsnetului și războiului, adorarea sa fiind inseparabilă de cultul agrar, esențial în existența ugarităilor. **B.** este zeul care fecundează vegetația și cirezile, personificînd și renașterea anuală a naturii, de unde și dușmănia permanentă cu *Mot, care personifică pămîntul adormit, ca și alegoria coborîrii lui **B.** în gura monstruoasă a

lui Mot: ploaia pătrunzînd în glie; în acest sens, **B.** apără pămîntul de secetă; cînd Mot îl înghite, **B.** e căutat și regăsit în măruntaiele monstrului de zeița *Anat (cf. *Isis căutînd pe *Osiris); ca inamic al lui *Yam, **B.** apără țăr-murile de invazii străine și protejează navigația corăbierilor. În peregrinările și bătăliile lui e secundat adesea de zeița Anat, datorită căreia își recapătă tronul; cînd dispăre temporar în pîntecul lui Mot, se încearcă înlocuirea lui cu micul zeu intrigant *Athtar, sprijinit de marea zeiță Athirat, pînă cînd **B.** revine pe tronul său de pe muntele Sapon. Ugariti îl venerau complex, îndeosebi ca zeu al forței vitale, peate tocmai de aceea impulsiv și minios; totodată, zeița-mamă Athirat, care era gata să sprijine uzurparea tronului lui **B.**, îi face adesea daruri în schimbul unor servicii sau favoruri neclare, tînărul zeu nefiind fiul soțului ei El, ci al zeului *Dagon; de aici, deducția că **B.** era în Ugarit zeu de împrumut. În activitatea sa îl ajutau 2 mesageri simbolici: *Gapan*, personificînd viața de vie, și *Ugar* — lanurile de grîne. O stelă îl înfățișează în poziție de luptă cu coif ascuțit bicorn, cu mina dreaptă învîrtînd o măciucă, în stînga țînînd o lance în formă de fulger. Începutul anotimpului ploilor era serbat triumfal, în onoarea lui **B.**, în mai multe regiuni, iar în perioada respectivă se practicau orgii simbolice în cadrul prostituției sacre. Dar unele texte ugarite îl identifică, sub numele *Haddu*, cu zeul siriac *Haddad-Rimmon. În Fenicia (→ *mitologie feniciană*), într-o epocă mai veche, *baalim* reprezenta o clasă de mici zei solari, al căror *cult se celebra pe locuri înalte. Mai tîrziu, **B.** devine fiul lui *Bel și zeu al ținuturilor infernale, suveran al izvoarelor, cascadelelor, mărilor și puhoaielor de apă. *Biblia, transcriindu-l mai ales *Baal Zebub* (dar confundîndu-l și cu Bel), îl consideră cel mai periculos adversar al lui *Yahweh și, firește, demon. Figurase și în Babilon, însă doar ca unul din cele 50 de nume ale lui *Marduk. Cultul lui **B.** a pătruns, parțial, și în Egipt, prin intermediul invadatorilor hicsosi, zeul de import fiind apoi identificat cu zeul malefic local *Seth. Religia romană l-a acceptat ca zeu celest și atmosferic, însă l-a contopit cu *Iupiter (numit *Iupiter Dolichenus*; → *Dolichenus*).

§A.S. Kapelrud, *Baal in the Ras Shamra Texts*, Copenhaga, 1952

Baalat; *Baalat Gebal* (*Baalat din Byblos*) Zeița *pămîntului matern în *mitologia feniciană, venerată la Byblos ca patroană a regilor și stăpînă a cetății. **B.** personifică fecunditatea *htonice, dar e considerată și născătoarea tuturor *zeilor (o *Magna Mater Deorum*), de asemenea,

zeiță antropogonică (→ *antropogonie*) și creatoarea tuturor plantelor lumii.

Baalbek (etim. semită incertă: *Ba'al-bec'a* — *Domnul Cîmpiei* sau, mai frecvent, *Poarta Zeului*) Monument protoistoric din munții Antiliban, numit convențional *Terasa din Baalbek*, peste care ulterior, în antichitatea hellenică, s-a clădit un *templu solar. Terasa propriu-zisă, din blocuri de piatră, tăiate, fasonate și deplasate în condiții enigmatice (inexplicabile față de raportul între greutatea fiecăruia, ajungând uneori pînă la 2 000 t, și mijloacele tehnice primitive), alimentează azi mitul paleoastronautic (→ *paleoastronautică*), adepții căruia afirmă fie că terasa ar fi fost o rampă de lansare a unei paleoastronave, fie depozitul unui mesaj de viitor, lăsat de o civilizație terestră sau extraterestră de odinioară; alții pretind că terasa ar fi vestigiul mării construcții mitice numite *Turnul Babel* (*Babel). Dar pietrele înseși (adesea cu dimensiunile $19 \times 4 \times 3$ m) — blocuri paralelipedice așezate în infrastructură — compun o construcție ciclopică presemită de origine misterioasă. Legăturile cu mitologia sînt cel puțin 2: satul *Baalbek* transportă o sintagmă antică în numele său, însemnind „poarta zeului”; pe de altă parte, în mitul coborîrii grupului de *ingeri damnați conduși de *Semyaza se indică, drept loc de „pogorîre”, „piscul Ardis din muntele Hermon” (*Cartea lui Enoh, apocriful etiopian). Cel mai înalt pisc din Siria (cca 2 700 m), Hermon (ebr. *hermon* — purtător de altar), e socotit de localnicii de azi munte sacru.

§ Michel M. Louf, *Histoire de Baalbek par un de ses habitants*, Beyrouth, 1928

Baau Divinitate din *mitologia feniciană, a nopții (după *Sanhoniathon), soția zeului *Kolpia și mama primilor oameni: *Aion și Protogone.

Baba Cloanța Babă monstruoasă în mitofolclorul epic românesc, descrisă uneori (ca în basmul *Toarceți fete c-a murit Baba Cloanța*, col. I. Pop-Reganul) ca o femeie foarte bătrînă, lungă, seacă, gheboasă și cu dinți lungi „ca și colții de greblă”. Mai rar, fără a-și contrazice calitatea teratologică, apare și ca personaj sapiențial (cf. basmul *Coman otnătorul*, col. Petre Ispirescu). În genere considerată vrăjitoare care, cu farmecele ei, încheagă apele, e prezentată rareori (poate doar ca epitet) drept mama unui *zmeu (cf. basmul *Agerul Pămîntului*, col. Petre Ispirescu).

Baba Dochia Semidivinitate meteorologică din *mitologia românească, purtătoare a prognozelor populare asupra schimbărilor vremii. După *mitul principal, **B.D.** era o bătrînă care a plecat cu oile (sau caprele) la munte, îmbrăcată cu 9 cojoace; vremea a început să se încălzească și, plouînd zilnic, **B.D.** și-a lepădat cite un cojoc pînă cînd, în ultima zi, un îngheț brusc a degerat-o, lăsînd-o în chip de stană de piatră pe munte, împreună cu turma. În acest sens, Dimitrie Cantemir descrie o „statuie” de pe Ceahlău, din virful căruia, numit și azi Dochia, un pisc „ce se ridică foarte mult

în înălțime ca un turn, pornește la vale un pîrflu cu apă foarte limpede și, rostogolindu-se cu mare vuiet printre stînci, se aruncă în riul Tazlău. Drept la mijlocul lui se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coți, închipuind o babă înconjurată, dacă nu mă înșel, de 20 de oi, din sexul căreia curge un izvor neseecat. Este desigur greu de spus dacă natura și-a arătat în acest monument fantezia ei, sau dacă mina iscusită a unui artist a plăsmuit-o așa. Statuia nu e așezată pe nici o temelie, dar, pe cînd în rest este una cu stîncă, pîntecele și dosul le are libere. [...] Este probabil că ea a folosit cultului vreunor idoli păgîni, ai căruia slujitori aveau obiceiul să facă ceva prin mijloace fie naturale, fie magice, prin care să poată stîrni uimirea gloatei lesne crezătoare sau credința în divinitate” (*Descriptio Moldaviae*, cap. V). Epoca romantică din literatura sec. XIX inventează un pseudomit al fiicei împăratului Traian, încercînd să identifice, în numele popular Dochia (de origine slavă creștină: *Evdokia*), simbolul Daciei strămoșești (*Dakia*). În concepția populară curentă, cele 9 zile sînt omologate cu perioada 1—9 martie, cunoscută ca interferență de prag între iarnă și primăvară; de aceea, sînt numite în popor *Zilele Babei* (sau *Babele*), în care Dochia și-ar lepăda, pe rînd, cojoacele. Ziua consacrată **B.D.** este 1 martie. Ca semidivinitate meteorologică populară, **B.D.** are un alai de 9 babe (cf. Traian Gherman, *Meteorologie populară*, Blaj, 1928, p. 150). Numele Dochia nu are deci etimonul *Dakia* (fiica lui Decebal, fugărită de Traian care s-ar fi îndrăgostit de ea) dintr-o *legendă literară născocită de Gh. Asachi sau compusă de el prin hipertrofierea interpretării lui D. Cantemir; etimonul real este argumentat logic de Ovidiu Birlea: „preluat din calendarul bizantin care serbează la 1 martie pe martira *Evdochia*, în urma interferenței dintre legenda populară străveche și cea creștină” (*Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976, p. 15); dar filiera onomastică a fost slăvonă. Istoria **B.D.** este, la obîrșie, un mit pastoral.

Baba Hirca În *mitologia românească, mare vrăjitoare care încheagă apele și coboară stele din cer, deși ea însăși locuiește doar într-o vîgăună oarecare. Adesea, basmele o prezintă în ipostază sapiențială, dînd sfaturi utile de strategie unor flăcăi cinstiți, angajați într-o luptă. Este așadar și personaj benefic, cu acțiuni selective.

Baba Iagă (rus. *Баба-Яга*; pol. *Jędza*; ceh. *Jezinka* — *Femeia pădurii*; vechi sîrb. *Jeza* — *Coșmar*) Babă fabuloasă din *mitologia slavă, *geniu meschin și perfid al răului, prezentă aproape nelipsită în basmele fantastice rusești, recognoscibilă după epitetul constant „Baba Iagă, picior de os, călătorește în rîșniță, minînd-o cu tîrnul”; cînd șade în casă, își ține capul într-un colț și cite un picior în celelalte două. Deși bătrînă, e închipuită cu sîni enormi și trăind retrasă (ori numai ascunsă) în desișuri silvestre, fie oarbă, fie pierzîndu-și vederea periodic din cauza durerilor de ochi; vrăjitoare și în

aceiași timp figură teratologică, **B.I.**, în epica mitologică a slavilor occidentali, locuiește în mijlocul pădurii, într-o „cocioabă pe picioare de găină”; e antropofagă, căci coliba ei e împrejmuită de un gard înghebat din oase omenesti, cu un craniu înfipt în parul porții, iar în loc de zăvor, cu un picior descărnăt, și în loc de lacăt, o gură rinjindu-și dinții ascuțiți; răpește copiii, prăjindu-i în cuptorul din colibă. Ea însăși, uneori, e descrisă cu înfățișare parțial scheletică (unul din picioarele ei este numai os). Deplasările ei decurg lesne, în zbor. După V.V. Ivanov și V.N. Toporov, **B.I.** ar descinde dintr-o zeităte arhaică a fiarelor pădurii și a tărimului morților, dar și dintr-un tip de preoteasă păgînă specializată în inițierea adolescenților. (cf. *Muma-Pădurii)

Babel (ebr. *bab'el* — poarta zeului); **Turnul Babel** Construcție ciclopică întreprinsă (după *Biblie) de fiii lui *Noe ca să ajungă la *cer: „Și tot pământul avea un singur grai și aceleași cuvinte. Și s-a întâmplat că, pornind oamenii din răsărit, au găsit un șes în ținutul Shinear și s-au sălășluit în el“ (*V.T., Geneva, XI, 1—2*). Confectionându-și cărămizi, și-au propus: „Hai să ne clădim o cetate și un turn al cărui vîrf să ajungă pînă la cer și să ne facem vestiți ca să nu mai fim împrăștiati pe toată fața pămîntului“ (*ibid., 4*). *Yahweh „s-a pogorît să vadă cetatea și turnul pe care îl zideau fiii oamenilor. Și a zis Yahweh: — Iată, ei sînt un singur popor și o singură limbă au cu toții. Și acesta e numai începutul lucrărilor, dar nimic nu le va rămînea nefăcut din toate cîte își vor pune în minte să facă. Haidem să ne pogorim și să amestecăm pe loc graiul lor, astfel ca să nu se mai înțeleagă în limbă unii cu alții! Și i-a împrăștiat El pe ei de acolo pe toată fața pămîntului și ei au conținut cu ziditul cetății. De aceea i-s-a pus numele Babel, de vreme ce acolo El a amestecat graiul a tot pămîntul și de acolo i-a risipit El pe fața pămîntului întreg“ (*ibid., 5—9*). Unii comentatori consideră că la originea mitului ar fi construcția Babilonului însuși (asir. *Bab-ili*) sau că modelul biblic trebuie căutat în *templul *E-Saggila (W.A. Bennet, *Genesis*). De altfel, istoricul *Berosos scrie: „Se spune că primii oameni, înfumurîndu-se de puterea și măreția lor, au ajuns să disprețuiască pe zei și să se socotească mai presus de aceștia. Ei au zidit un turn înalt în locul unde se află acum Babilonul. Turnul aproape că ajunsese să atingă cerul cînd, deodată, vînturile veniră în ajutorul zeilor și surpară zidirea peste ziditorii ei. Ruinelor li se dădu numele Babel. Pînă atunci oamenii vorbisera o singură limbă, dar zeii li siliră să vorbească în graiuri felurite“ (citat de Eusebius din Cesareea, în *Pregătirea întru Evanghelie*). Desigur, e riscantă deducția că mitul ar avea în vedere anume tip arhitectonic (→ *ziggurat*); afară de Berosos, autor babilonian tirziu, izvoarele mitului nu se regăsesc în textele mitografice babiloniene, iar comparația cu construcția templului ceresc E-Saggila e superficială. ● Mitul are însă corespondențe în zone geografice mult mai depărtate și neinfluențate de *Biblie*: un mit nahu-

atl (America Centrală), despre *gigantul antediluvian *Xelhua care clădește marea *piramidă de la Cholula spre a lua cerurile cu asalt, dar zeii distrug edificiul și amestecă limbile constructorilor; mituri cu turnuri dărmate de zei și cu amestecarea limbilor sînt în India de nord, în Africa — pe malul lacului Ngami (mit citat de David Livingstone), în Estonia — explicînd cauza ancestrală a născocirii de limbi diverse, în Australia — asupra obîrșiei diversității graiurilor și, mai ales, din nou în Africa, mitul baule despre turnul construit de albi către cer, cu ajutorul înțelepciunii pierdute a zeului negru *Borebore. O ipoteză mai logică asupra părții principale a mitului (turnul), probabil totuși o tradiție memorială, ar putea viza mai curînd simbolismul unui observator astronomic, așa cum au fost în Babilon, în India antică, în America precolumbiană. Iar mitul amestecului graiurilor și al dispersării omenirii, ambele privite ca *blestem și ca represalii divine (cf. izgonirea din *Eden a lui *Adam și a *Evei) se prea poate să se explice printr-un nucleu mitic al semifiilor de nord raportat la niște evenimente mai vechi, localizate ulterior la Babilon. Interpretat încă de istorici alexandrini și arabi, mitul ar fi încorporat, după unii, amintirea unui turn surpat de niște vînturi puternice care, tot ele, ar fi dispersat populația din șesul numit mai tirziu Babil; dar interpretarea e convențională și naivă. Mai plauzibilă ar fi ipoteza memoriei dificultăților întîmpinate de primii migranți înfîlnindu-se cu semeni ai lor cu care nu se puteau înțelege: erau primele surprize ale diferențelor lingvistice primitive.

Bacchus (grec. Βάκχος); **Iacchus** Zeu de importanță secundară al vinului, viței de vie și beției, în *mitologia romană, formă sărăcită a zeului grec *Dionysos. Mai era numit: *Bimater* (Din-două-mame, întrucît *Semele l-a purtat în pîntece, apoi *Iupiter în coapsă) și *Nyctelius* (Nocturnul, deoarece *Orgiile* sau *Nycteliile* în cinstea lui se celebrau noaptea). Imaginea lui culturală era însoțită de preotesele bacante (*bacchantes*) la *sărbătorile nocturne *Bacchanalia* (Cicero: *nocturnae bacchationes*), desfășurate toamna, la culesul viilor; bacantele — îmbrăcate în piei de cerb, purtînd torțe aprinse și agitînd un *thyrsus* — în timpul orgiilor scoteau strigătul *evche* fiind poreclite *evantes* (cele care răcnesc); constituite în alai ritual, aceste tinere preotese (lat. *bacchae*) mergeau cuprinse de un delir orgiastic. Bacchanalele au fost interzise de Senat în 186 î.e.n. Mitul este de origine thebană, apoi răspîndit în Attica, însă în lumea hellenică a fost mai cunoscut ca mit al lui *Dionysos*. În varianta greacă, *Bakhos*, născut la Theba, a fost crescut de *Nimfe pe muntele Nysa (India); la maturitate, a cutreierat lumea pînă a poposit în Paphlagonia, unde și-a celebrat înția oară *misterele. Bacchanalele grecești erau serbări bienale de pe muntele Kithairon (de lângă Theba), iar bacantele cutreierau muntele în preajma *templului golit, desigur în piei de cerb înfășurate peste trupul gol, țînînd torțe și agitînd *tirsul*

(grec. *Βουσσος*) — o lance înfășurată în vișă și cu un con de pin în vîrf; strigătul însoțitor era: *Eboi Βαχχην* (Evohé Bacchus). După informațiile date de istorici, obiceiul bacchanalelor era răspîndit și în Thracia, probabil pornit din Bistonia, întrucît grecii le numeau pe bacantele trace *Bistonides*.

Bachue Mama comună a neamului omenesc, în mitologia tribului andin chibcha (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Într-o zi, **B.** a ieșit dintr-un eleșteu, avînd în brațe un copil de 3 ani; cînd băiatul a ajuns adult, ea s-a măritat cu el și a născut numeroși copii (cite 4 și cite 6 odată), care au întemeiat omenirea; după ce **B.** și fiul-soțul au îmbătrînit, s-au scufundat în eleșteu de aberșie și s-au făcut șerpi. Mitologia aceluiași trib are însă și o variantă a antropogoniei artizane, prin lucrarea zeului *Chiminigagua.

Badniak (rus. *Бадняк*; bulg. *Бъдник*) În *ritualurile populare ale *sărbătorilor de iarnă, personaj intruchipînd „lemnul de Crăciun“ — o buturugă, un ciot, chiar o creangă uscată ce se arde în noaptea de *Koleada, ca *simbol al tinereții și al Anului Nou (→ *mitologie slavă*).

Bagadjimbiri Pereche de gemeni primordiali în mitologia tribului australian karadjeri (→ *mitologii din Oceania*), ieșiți din pămînt ca doi ciini dingo, dar crescînd ca un fel de oameni gigantici și dînd nume soarelui, lunii, animalelor și plantelor. Mitul australian are ciudate corespondențe cu situații mitice din *Biblie și din *Popol Vuh. Acțiunea gemenilor **B.** nu e cosmogonică sau antropogonică: ei fac însă ordine în lumea care apare treptat, obiectiv, odată cu ei sau pentru ei. Pînă la ivirea lor nu existase nimic (plante, animale, oameni); ieșirea lor la suprafața pămîntului s-a produs înaintea zorilor zilei întîia a lumii; (cf. așteptarea înfrigurată a zorilor de dinaintea creației, în miturile yucatanaze maya relatate de *Popol Vuh*); cîteva clipe după aceea, gemenii aud cîripitul micii păsărele *duru* (care cîntă în zori), iar cînd se face ziua, ei zăresc plantele și animalele, cărora le dau îndată nume (cf. operația similară a lui *Adam, relatată în *Biblie*; *V. T.*, *Geneza*, II, 19—20); și numai după ce au fost numite, plantele și animalele au început să existe real; într-o călătorie spre nord, văzînd Steaua și Luna, le-au numit, iar apoi au întîlnit oameni asexuați: confecționîndu-le organe genitale, i-au organizat în clanuri; apoi inventează pentru oameni *vinătoarea, gătitul alimentelor, primele unelte, întemeiază obiceiurile sociale și datinile și instituie ceremoniile de inițiere. Încheindu-și misiunea, ambii **B.** sînt ucîși cu o lance de un om, Ngariman. O variantă le atribuie celor doi și o mamă, *Dilga* (deși, ieșind din pămînt, nu rezultă că ar fi fost născuți anterior), care după ce adulmecă mirosul de cadavre, lasă să-i curgă laptele din sîni, acest torent vital înviindu-i pe gemenii ucîși și înecîndu-l pe ucigaș. După resurrecție, **B.** se înalță la cer devenind nebuloasa numită astronomic Norii lui Magellan.

Bagbarthu; *Warubani* Zeiță din Ūrtu Armenia antică), soția celestă a zeului *Khaldi.

Balame (în lb. trib. australian wiradjuri *baia* — a face) Zeu totemic (→ *totem*) și probabil unic al triburilor wiradjuri, kamilaroi și euahlayi din bazinul fluviului Darling (Australia de sud-vest), care și-l reprezintă diferit: ca un bătrîn gigantic, adormit de veacuri cu capul pe braț și cu trupul adînc afundat în nisip, după ce a creat lumea, ca *deus otiosus; ca un bărbat cu picioare de cațar; dar mai ales ca un unic stăpîn al lumii, autocreat și creator al universului din nimic, apoi supraveghetor activ al acestuia (→ *mitologii din Oceania*). În această imagine, **B.** locuiește în cerul sacru (*Bullimah*), în preajma Fluviului Ceresc (Calea Lactee), unde găzduiește *spiritele defuncțiilor fără *păcate; șade neîncetat pe un tron de cristal și are o ubicuitate senzorială, cu care controlează existența lumii; dispunînd de puteri magice nelimitate, pedepsește violarea oricărui *tabu. Tunetul este vocea lui; *Soarele și *Luna — ochii săi — sînt crainicii de legătură cu *pămîntul. Are și un alt gen de mesager, locuind în cel mai înalt pisc montan și ascultînd *rugăciunile oamenilor ca să le transmită lui **B.**, apoi aducînd pe pămînt răspunsul zeului. O rugăciune funebră în stil de invocație, semnalată întîia oară în 1840 de un etnograf, e citată de Wilhelm Schmidt (*Ursprung der Gottesidee*, III, Münster, 1931, p. 846—847): „Bayame, îngăduie să intre spiritul lui Irin în Bullimah. Salvează-l, te rugăm, din locul celor răi. Lasă-l să intre în Bullimah, ca să hoinărească acolo după dorință. Căci Irin a fost mare pe pămînt și totdeauna credincios legilor tale. Ascultă strigătul nostru, o, Bayame, și lasă-l pe Irin să intre în țara frumuseții, a bogăției, a odihnei. Căci Irin a fost credincios pe pămînt, credincios legilor pe care le-ai lăsat tu.“ În unele zone, zeul purtător de fulger *Daramulun e socotit un fiu sau un alter ego al lui **B.**, care, în această variantă, e producătorul fulgerelor.

Balam-Acab (*Jaguarul-Noapte*) *Om primordial, al 2-lea din grupul mitic yucatanез quiché (→ *mitologiile populațiilor precolumbiene*); soția sa este *Chomiha.

Balam-Quitze (*Jaguarul-Quiché*) Primul dintre *oamenii primordiali ai mitologiei quiché (ramura maya, din Yucatan), care, cu soția sa *Caha-Paluna și împreună cu celelalte 3 perechi primordiale (*Balam-Acab și *Chomiha, *Mahucutah și *Tzununiha, *Yqui-Balam și *Caquixaha), au întemeiat (după mitul din *Popol Vuh) atît neamul quiché, cit și întreaga omenire (→ *mitologiile populațiilor precolumbiene*). După tradiție, ei ar fi organizat primul *panteon toltec; i-au învățat pe oameni să se slujească de *foc, pe care îl obținuseră de la zeul *Tohuil* care l-a produs sfredelîndu-și una din sandale. Încheindu-și misiunea pe pămînt și lăsînd suficienți urmași, **B.-Q.** și ceilalți 3 bărbați primordiali și-au luat rămas bun de la fiii lor, au cîntat cîntecul de despărțire *Camacu*, apoi și-au motivat plecarea definitivă în discursul lui **B.-Q.**: „Noi ne întoarcem la neamul nostru, Domnul Cerbilor se și află acum pe locul său, el se zărește acolo în cer. Noi ne începem întoarcerea, noi ne-am

implinit menirea, zilele noastre se sfîrșesc! Și atunci Balam-Quitze a lăsat simbolul ființei sale: — Iată amintirea despre mine pe care o las aici pentru voi. Aceasta va fi țaria voastră! [...] Și el le-a lăsat drept simbol al ființei sale *Pizom-Gagal* [forța înfășurată], cum a fost ea numită. Nu se putea desluși ce anume înfățișează, căci era în întregime înfășurată. Iată, astfel ei și-au luat rămas bun și apoi s-au făcut nevăzuți numaidecît acolo, în piscul muntelui Haca-vitz. Ei nu au fost înmormîntați de nevestele lor sau de copiii lor, căci nu s-a băgat de seamă cînd s-au făcut nevăzuți“ (*Popol Vuh*, IV, 5). Dar există presupunerea că cei 4 au fost șefi tolteci inițiali, care au întemeiat primele triburi și le-au condus din Tollan (sau Șapte-peșteri) spre teritoriul peninsulei Yucatan (aria Guatemalei de azi).

Balarāma Zeu arhaic plugar, în **mitologia vedică*, fratele mai mare al lui **Krișnā*. **B.** avea 4 epiteze esențiale: *Halāyudha* (Cel înarmat cu plugul), *Halādhara* (Purtătorul de plug), *Lāngālin* (Cel cu plugul), *Sīrin* (Plugarul). Îi plăcea vinul și avea o soție: *Revati*. Mitologia **hinduismului* îl consideră un **avatar* fie al zeului **Vișnu*, fie al șarpelui primordial **Adițeșa* (după un **mit complementar*, **B.** murind pe țărmul mării, din gura lui a ieșit Čeșa). Mai amănunțit în **Vișnu-purāna*, mai succint în **Mahābhārata* — e povestită următoarea împrejurare mitică: după ce **demonii* (→ *Asura*) au invadat pămîntul, iar **zeii* (→ *Deva*) au strigat după ajutor, Vișnu a luat două fire de păr (unul al său, negru, altul, alb, al șarpelui Čeșa), anunțînd: „Aceste fire de păr ale mele vor cobori pe pămînt și îl vor mîntui de suferință“. Cele două fire de păr au devenit **simbolurile* lui Krișna (Cel Negru) și Balarāma (Cel Alb). Pentru **B.** plugul este deci nu numai unealtă, ci și armă alegorică în acțiunea de eliberare a pămîntului; în acest context, textul puranic fiind în mare măsură enigmatic, poate fi speculat în sensul că salvarea pămîntului echivalează cu revoluția agrară care a modificat traiul oamenilor, pus în dificultate probabil după un exces demografic, după ce **vinătoarea* și pescuitul, în condițiile postglaciare mai vitrege, nu mai acopereau nevoile de hrană ale unei populații mai numeroase.

balaur Formă a **dragonului* în **mitologia românească*, închipuit ca o ființă mixtă, cu preponderență de reptilă, de obicei cu 7 capete vîrsînd flăcări pe gură și care se regenerează după ce au fost retezate; **b.** locuiește în locuri umede și umbrite (fîntîni, văi adînci, peșteri, iezăre, mlaștini, păduri). Folclorul mitologic românesc își clasifică balaurii în 3 categorii: 1) **b.** de inspirație biblică și de penetrare mai veche a **miturilor* grecești, reprezentînd un **sincretism* între **b.** apocaliptic, **b.** ucis de **Sfîntul Gheorghe*, **Echidna* și un șarpe banal, hipertrofiat de fantezia folclorică; 2) **b.** ca producător și custode al nestematelor și aurului, locuind pe funduri de prăpăstii undeva în „Țara Armenească“; 3) **b.** zburător sau **Zburătorul*, uneori antropomorfic, locuind în aer, printre

nori, participant la modificările atmosferice și producător de fulgere, tunete, grindină, ploi torențiale; se crede că acest **b.**, singurul vizibil de către om, provine din șarpele pe care nu l-a zărit nimeni 9 ani; îndeplinindu-se această condiție, îi cresc aripi și începe să zboare, putînd fi văzut strălucitor în cerul înnoțat (probabil o personificare a fulgerului). **B.** din ultima categorie, numiți în alte mitologii dragoni, după unele opinii (Wilhelm Bölsche, *Drachen. Sage und Naturwissenschaft*, 1929) ar fi imaginea memorată corupt a unor monștri din pleistocen. Genetic, **b.** este (în variante limitate) sau suflat de om necurat, sau om născut din șarpe, care a trecut cu succes proba de 7 ani a puterii de balaur, sau doar un gen de șarpe care s-a menținut în ascunzătoare absolută un veac, uneori însă și un om blestemat (→ *blestem*) a fi temporar **b.** Structura **b.** nu e prea variabilă: oasele și pielea îi sînt reci sau chiar înghețate, respirația însă poate fi sau foarte fierbinte sau glacială; are aripi pe spinare sau la picioare; mulți **b.** sînt marcați de o nestemată sclititoare, incrustată pe frunte. Funcționalitatea **b.**, deși multiplă, nu e specializată; mulți dintre ei produc, prin răsufflare, aburi, nori, ploaie, grindină. Există și rare referiri la **b.** domesticiți (ca unii dragoni ai împăraților mitici chinezi). În mitofolclorul românesc, cea mai frecventă formă a **b.** este cea de monstru fabulos, cu numeroase capete (7 sau mai multe), locuind mai ales în nori de a căror mobilitate dispune direct, producînd furtuni, ploi și grindină, iar în acest plan mitul **b.** e legat de **magia populară* și de activitatea desfășurată de **solomonari*. Îndrăzneț și aproape imbatabil, **b.** nu se teme decît de voinicii din categoria **Făt-Frumos* și de solomonii — și unii și alții oameni cu puteri supranaturale. G. Călinescu interpretează **b.** ca alegorie intuitivă: „Balaurul e monstrul redus numai la reflexe, pe care omul, înspăimîntat întii de aspectul lui străin geometriei frumosului, îl învinge ușor, cunoscîndu-i funcțiunea elementară și căutînd îndeosebi să oprească procesul de refacere celulară“ (*Eстетica basmului*, București, 1965, p. 44).

Baldr; *Baldur*, *Paltar*, *Balder* (*Stăpînul*) Zeu al primăverii și al frumuseții în **mitologia scandinavă*, locuind în nord-vest, între **cer* și **pămînt*. Fiul lui **Odhin* și al zeiței **Frigg*, căsătorit cu zeița florilor, **Nanna*. Locuiește în **Asgardhr*, în castelul sculptor *Breidablick* (Luminătorul din depărtare) în incinta căruia, după o tradiție, se afla un **altar* în onoarea lui **Odhin*, unde zeii făceau **sacrificii*, preotul oficiant fiind **B.** Locuința vastă și inundată de lumină a tînărului zeu a fost plasată de un **mit* mai tîrziu în Calea Lactee. Rezistînd, la jocurile simbolice ale zeilor, oricăror proiectile de lemn, piatră sau metal, e ucis cu o ramură de visc (→ *creanga de aur*); **moartea* i-a fost neprevăzută căci, deși își dorise isprăvi primejdioase, a fost ferit de mama sa de pericole, ea punînd să jure **apa*, **focul*, metalele, pietrele, arborii, bolile și otrăvurile, animalele și păsările că nu-i vor face lui **B.** vreun rău; scăpase de **jurămînt* numai

viscul, adus de zeul focului infernal, *Loki, iar bătrînul zeu orb *Hodhr, neștiind că ramura e fatală, l-a atins pe **B.** cu ea, omorîndu-l; cadavrul zeului ucis e pus în corabia sa *Hringhorni* (Cea-cu-chilă-rotundă), alăturîndu-i-se cadavrul soției sale Nanna, care murise îmbrățișîndu-l; navei — pe care nu reușește s-o împingă în apă decît uriașa Hyrokkin, cea călărînd un lup minat cu friu din șerpi — i se dă foc, ca unui rug funerar. După moartea lui **B.**, fratele său, *Hermodhr, întreprinde o călătorie dificilă în lumea infernală a zeiței *Hel, spre a-l răscumpăra pe mort, fără a reuși. Totuși, după dezastrul din *Ragnarökr, el este unul din cei 4 zei care vor reveni, regenerați, în lumea nouă *Himli, intrucît **B.**, zeul inocent și pur, simbolizează tinerețea perpetuă, J. G. *Frazer interpretează mitul lui **B.** ca pe o relație între *cultul fecundității și cultul special al stejarului sacru al cărui parazit specific (viscul) ar conține viața magică a *demonului fecundității, **B.** fiind deci stejarul sfînt. Cultul lui **B.** se prea poate să fi pornit din Norvegia, unde zeul avea cel mai mare sanctuar, în fiordul Sogne.

§ G. Neckel, *Die Überlieferungen von Gotte Balder*, Dortmund, 1920

Bali Regele claselor de *demoni binevoitori *Danava și *Daitya, în *mitologia vedică, similari *Titanilor greci. **B.**, nepotul lui *Prahlada* și strănepotul lui *Hiranyakāipu, căsătorit cu *Vindhyavali*, izbuteste să ajungă la o treaptă spirituală superioară prin *asceză, prin binefaceri, prin acte de curaj și datorită demnității și nobleței lui. Purtînd război cu zeii, îi învinge și îi face de ris, mai ales prin biruința sa asupra lui *Indra; după victorie, obține stăpînirea celor 3 luni (celestă, terestră și subterană). Zeii învinși cer ajutor lui *Vișnu, care le salvează onoarea printr-un șiretlic; metamorfozat în pitic, Vișnu îi cere lui **B.** atît spațiu cît poate măsura cu 3 pași ai săi și, după tranzacție, se prefăce în gigant, cuprinzînd din 2 pași tot cerul și tot pămîntul, dar scurtîndu-și al 3-lea pas, din milă pentru **B.**, căruia îi lasă astfel regatul subpămîntean. Capitala mitică a acestui regat, rămas definitiv al lui **B.**, este *Mahabalipura*.

Baliōs (*Bălțatul*) Unul din cei doi cai nemuritori ai lui *Ahilleus, fratele calului *Xanthos; amîndoi au fost născuți de *harpia *Podarge (de la *Zephyros), o iapă alergînd cu viteza furtunii.

Bangputtis (lituan. *Bangputis*) Zeu prusic al vîntului și al valurilor, venerat de triburile unor zone ale Prusiei și de lituani (→ *mitologie baltică*), la care probabil că era socotit și ocrotitorul *apei și al furtunilor, ca antiteză a divinității *focului.

Bannik *Duhul ocrotitor al băilor de abur (rus. *русская баня* — baie rusească), la slavii răsăriteni (→ *mitologie slavă*).

baptiști (grec. βαπτισμα — scufund, botez) *Cult creștin reformat, debutînd ca *sectă care a devenit cea mai amplă dintre toate sectele desprinse din *creștinism. Mișcarea baptistă a apărut în Anglia, în cadrul puritanismului

(sec. XVII), ca protest împotriva *Bisericii anglicane oficiale. Prima comunitate se constituie în 1612, iar în 1644 este dat publicității, la Londra, un manifest în numele celor 7 comunități londoneze. Fondatorul londonez (1612) a fost *Thomas Helwys* (1560—1616). Întîia comunitate americană (în Statele Unite ale Americii, baptilismul devenind ulterior una din confesiunile principale) e întemeiată de R. Williamson (1639). În 1834 apăruse prima comunitate din Germania. În 1905 ia ființă Uniunea Mondială a Baptiștilor, incluzînd 7 milioane de credincioși. După o statistică din 1956, totalul **b.** în lume era de 22 000 000 (19 milioane în America de Nord, majoritatea în S.U.A.; 1,2 milioane în Europa, din care 340 000 în Marea Britanie; 1,8 milioane în restul lumii). Azi, Biserica baptistă e condusă de Consiliul Mondial al Baptiștilor, cu sediul la Washington. Antecedentele constituirii cultului baptist datează din primii ani ai sec. XVII, cînd predicatorul, apoi clericul, *John Smith* devine separatist (1605—1606), fuge de persecuții, iar la Amsterdam, în 1611, împreună cu *Thomas Helwys*, publică o declarație de notificare a libertății absolute de conștiință și de mărturisire de *credință, specificînd că primirea adeptilor depinde de *botezul întemeiat pe mărturisirea faptelor și *păcatelor în mod individual și pe predicarea *Evangheliei în forma ei primitivă. Th. Helwys repudiasse anterior doctrina calvinistă (→ *Jean Calvin*) a *predestinării; după moartea lui Smith, el se întoarce în Anglia. Din sec. XVIII se înființează instituții baptiste de învățămînt, între care și Academia Baptistă, precum și organizații misionare, cu participarea unor erudiți, traducători și comentatori ai *Bibliiei (dr. John Gill, dr. William Carey); misiunile baptiste pătrund în Franța (1832), Italia (1866), Spania (1888), Germania (1834), Olanda și Suedia (1848), Rusia (1850), Austria și România (1869), Ungaria (1871) și în aceeași epocă în India, China, Africa Centrală. Punctul esențial în doctrina baptistă prevede că nimeni nu poate deveni adept decît cînd vîrsta adultă îi permite o decizie conștientă; botezul, făcut la această vîrstă, comportă imersiunea integrală. Din creștinism, **b.** refuză tradiția, admițînd numai scriptura; resping sfintele taine, ierarhia ecleziastică, venerarea *Fecioarei Maria, invocarea sfinților, *crucea, *icoanele, moaștele, *rugăciunile de înmormintare și botezarea pruncilor; mențin doar un simulacru de organizare ecleziastică (presbiteri, predicatori și diaconi) **B.** admit sf. Treime, *Infernul și *Paradisul și sărbătoresc duminicile, recolta și Ziua unității. Biserica baptistă e împărțită în comunități (biserici), conduse de presbiteri. **B.** supraveghează un riguros cod moral, predicînd slăbiciunea neputincioasă a omului și sfințenia suferinței, și îngrijindu-se de *mintuirea sufletului.

Barastyr (*Cel inzestrat cu mare putere*) Zeu infernal în mitologia osetă (→ *mitologii caucaziene*), stăpînul țărîmului *mortii, totodată

diriguitorul tuturor intrărilor și ieșirilor *Infernului și *Paradisului, unde intrarea sau ieșirea morților nu se face fără decizia personală a acestui zeu autocrat.

Bardoayts; *Bardoijs*; *Perdoytus* Zeul prusic al navigației (→ *mitologie baltică*), ocrotitorul corăbiilor și al corăbierilor; reprezentat ca zeu bărbos (prus. *bordus*, lituan. *barzdā* — barbă).

Barghuth Fîntînă fabuloasă în *mitologia arabă islamică (→ *islam*), în care locuiesc necredincioșii morți; ea este și canalul de contact cu lumea subpămînteană. *Miturile islamice descriu această fîntînă ca o peșteră calcaroasă, situată în preajma presupusului mormînt al *profetului Hîd.

Barz; *Moț* (la avari); *Varz* (la lezghini) Zeiță personificînd *Luna, în mitologia laxilor din Daghestan (→ *mitologie caucaziene*) avînd înfățișarea unei fete fermecătoare. În multe *mituri nord-caucaziene, **B.** e asociată cu zeul *Barg* (*Soarele) — un tînar frumos emanînd o lumină orbitoare. *Barg* și *Barz* fuseseră o pereche de îndrăgostiți cerești, dar fiindcă *Barz* (Luna) s-a fîlit că e mai frumoasă decît *Barg* (Soarele), acesta i-a aruncat în obraz cîteva cocoloașe de noroi care nu s-au mai putut spăla (ceea ce explică, în fabulația populară, petele de pe fața vizibilă a Lunii); supărată, **B.** a fugit de la partenerul ei solar, și de atunci Soarele se tot căznește să ajungă din urmă Luna (cf. motivul mitofolcloric *Soarele și Luna* în **mitologie românească*). Un mit al rutulilor atribuie celor doi obîrșie inițial umană: erau frate și soră, iar consecința dragostei nelegiuite a dus la prefacerea lor în Soare și Lună, adică în despărțirea fizică definitivă.

Barzdukkal; *Barstucke*; *Parstucken* Gnomi bărboși subpămînteni, în mitologia prusică (→ *mitologie baltică*), auxiliari ai zeului *Puschkayts* (o divinitate *htonice, locuind sub socul sacru), paznici ai bogățiilor subterane, dar și cîștozi ai alimentelor principale (pîinea, berea).

Bastet; *Ubasti* (Cea din [orașul] *Bast*; grec. Βαστασις) *Pisica sfîntă în **mitologia egipteană* (sora zeului *Ré, care își are ipostaza de „Motan în flăcări”), zeiță a *Lunii și a fecundității, ocrotitoarea femeilor gravide. Uneori considerată și soția lui *Ré*, de la care naște pe *Maahes* (reprezentat cu cap leonin), identificat uneori cu *Horus (Gloriosul Horus); alteori, fiica lui *Ré* și, mai rar, ucigașa șarpelui *Apophis, devoratorul *Soarelui; în unele variante, este sora zeiței *Isis și soția zeului *Shu. Venerată întîi la Heliopolis, pomenită și în *Cartea Morților, era reprezentată fie într-o formă hieratică, de femeie cu cap de leoaică, fie popular (mai ales în bronz), ca femeie cu cap de pisică sau numai ca un cap de pisică. Pisica sălbatică a fost zeificată în Egipt sub dinastia a II-a (în jurul anului 3000 î.e.n.); pisica domestică (o rasă locală cu urechi ascuțite lungi și coadă scurtă) apare abia în Regatul Mijlociu (2052—1778 î.e.n.). *Cultul egiptean al Zeiței-pisică se pare că

provine dintr-un *fetiș timpuriu, de după descoperirea sau din epoca domesticirii pisicii sălbatice, generat de admirația față de fecunditatea, vitalitatea și agilitatea acestei feline. Adorația se manifesta în vesele procesiuni culturale cu corăbiile pe Nil și printr-un ceremonial orgiac. Autorii greci foloseau numele *Bubastis*, pentru zeiță ca și pentru orașul unde avea un mare sanctuar: *P-ubasti*, capitala noiei 19 din Egiptul de Jos (*templul e descris de Herodot, iar ruinele lui s-au regăsit în preajma satului Zagagid și se numesc azi Tell Basta).

Bata Zeu arhaic (dintre cei mai vechi) în **mitologia egipteană*, cu înfățișare de taur; pus de obicei în relație cu *Anubis, uneori considerat fratele acestuia; se credea că era un zeu care murea și învia periodic, readus la viață înția oară de *Anubis*.

Batraz Zeu (în unele variante, doar erou supranatural) din mitologia alano-osețeană (→ *mitologie caucaziene*), stăpîn al *focului ceresc și, probabil, patron al războiului, figurînd ca unul dintre cei doi eroi principali în eposul mitologic *nart* (→ *Narți*). Reprezentat ca personaj meteorologic, furtunos și pluvial, cu trup de oțel, un domn al turburărilor atmosferice, dar și un *simbol concentrat al ideii de mînie sau furie; după opinia lui Georges *Dumézil, **B.** conține un relict al „mitologiei trăsnetului” sau, mai exact, al zeilor fulgerului, din *pantheonul indo-iranian. **B.** s-a născut nu direct din femeie, ci mama sa l-a implantat, prin respirație, în umărul tatălui, de unde se naște ca dintr-un buboi. În cursul vieții, el se revoltă contra divinității (identificată, în variantele tîrzii ale eposului, cu *Dumnezeu) și e pedepsit mai ales pentru numeroasele vieți fulgerate; dar cînd, pedepsindu-l, e nevoit să-l ucidă, *Dumnezeu* însuși plînge. **B.** este eroul tragic al eposului *nart*. După tradiție, principalele 3 sanctuare ale sale s-au format de la sine, din lacrimile vărsate de *Dumnezeu* la moartea eroului. Sabia lui **B.**, îmbibată de sînge alan, a fost aruncată în Marea Neagră, care a devenit pentru moment o mare roșie. *Mitul popular coincide cu o informație despre zeul războinic alan, dată de Ammianus Marcellinus (*Istoria Romană*, XXXI, 2, 23): „după obiceiul barbar, [halanii] înfig o sabie în pămînt și o adoră ca pe *Marte*, patronul ținuturilor pe care le străbat în toate direcțiile” (*Gladius barbarice ritu humi figitur nudus eumque ut Martem regionum quas circumcircant praesulem verecundius colunt*), ceea ce pare să corespundă sanctuarelor sarmatice pentru *Ares, amintite de Herodot, cu atît mai mult cu cît acest istoric le dă numele de ἰρόν — întocmai ca autodenumirea limbii osetine: *iron* (Herodot, *Istoria*, IV, 62): „În fiecare ținut, îngră scaunul dregătorilor, i-au ridicat lui *Ares* cîte un sanctuar în acest chip: snopi de vreasuri sînt strînși laolaltă într-un morman de vreo trei stadii în lungime și lățime, dar mai puțin înalt. Deasupra e clădită un fel de platformă în patru colțuri; trei laturi sînt înclinate, urcarea fiind posibilă pe a patra. Vremea rea surpă mereu

mormanul, de aceea e nevoie să se mai îngrămădească în fiecare an câte o sută cincizeci de căruțe de vreascuri. Pe fiecare morman din fiecă ținut e înfiptă o veche spadă de fier. Acestea e altarul lui Ares. Acestei spade i se sacrifică anual cai și vite cornute, mai multe chiar decât celorlalți zei. Din fiecare sută de prizonieri de război ei sacrifică unul singur, însă nu cum sînt ucise animalele, ci altfel: după ce varsă libații de vin pe capetele victimelor, înjunghie oamenii deasupra unui vas, apoi, suind vasul pe mormanul de vreascuri, toarnă singele peste spadă. Cit timp au loc acestea sus, iată ce se petrece jos, lângă sanctuar. Tăind drept umerii tuturor victimelor înjunghiate, cu brațe cu tot le aruncă în aer și după sfîrșirea sacrificiului, părăsesc locul.“ Deși aceste *ritualuri nu s-au păstrat în epoca osetă controlabilă, e vorba de același personaj mitic. **B.** nu locuiește printre Narți, fiind o entitate mobilă și singularică; el fie zboară prin aer, fie se odihnește, în cer, la fierarul celest *Kurda-lagon, iar pe pămînt nu coboară decât sub formă de fulger, adesea spre a-i ajuta pe Narți în războaiele lor contra *uriasilor (deși la un moment dat era gata să-i distrugă și pe toți Narții). Cînd coboară vertiginos, **B.** își pune pe cap o jumătate de ghețar montan, care se topește și astfel, răcorindu-l, se scurge pe pămînt sub formă de ploaie. În mitologia populară osetă mai nouă, atributul esențial al lui **B.** s-a transformat în divinitatea sincretică *Uacilla* — o preluare creștină, interpretată local, a sf. Ilie (cf., în *mitologia românească, *Sintilie), care își lansează fulgerele cu praștia. Ca obîrșie probabil de influență indoeuropeană, **B.** poate fi comparat cu zeul vedic *Indra.

Bāubis Zeul lituan și prusic (→ mitologie baltică) al vitelor cornute („zeul taurilor și al vacilor“), numit și *Jāuliu Bāubis* (Zeul taurin).

Ba-zha Zeu folcloric în *mitologia chineză a antichității târzii, venerat ca distrugător al lăcustelor, pe care le judecă și le pune în lanțuri. În iconografia tradițională, zeul are cioc de pasăre și gheare în loc de picioare, e gol pînă la brîu și cu sîni căzuți de femeie vîrstnică; veșmintul îi e caracteristic: o fustă ca un clopot (pentru că **B.-zh.** a fost născut de un *clopot). Poartă uneori, într-o mină, în loc de sabia sa cotidiană, un stîndard cu inscripția: „Adun lăcustele și le nimicesc“. După culesul anual al recoltei de orez, se organiza o ceremonie de mulțumire pentru zeul salvator.

Bebon După *Plutarh (*Despre Isis și Osiris*), sinonim pentru zeul *Seth din *mitologia egipteană, tradus de greci prin *Typhon. Citînd pe istoricul și sacerdotul egiptean Manethon, Plutarh afirmă că **B.** e un zeu prin excelență demoniac, deoarece numele său „are înțelesul de piedică, de opreliște, ca pentru a arăta că puterea lui Typhon se împotrivesc cursului firesc al lucrurilor și avîntului ce le împinge acolo unde ele trebuie să meargă“ (*op. cit.*, 49). Din aceeași relateare, rezultă că egiptenii 1-ar fi socotit pe **B.** și personificarea magnetului („piatra magnetică“), dar numind uneori *fierul —

osul lui Horus (cf. raportul între *Horus și Seth).

Befana (rostire populară deformată după *Epiġania*) În mitologia folclorică italiană, o bătrînă cînd înspăimîntătoare, cînd binevoitoare, care rătăcește prin lume în săptămîna dintre Anul Nou și Bobotează (1—6 ianuarie), fie ca să aducă copiilor daruri (celor cuminți) și cenușă (celor răi), în aceste cazuri pătrunzînd în casă prin horn, fie ca să facă vrăji. **B.** e o zeităte de origine animistă precreștină și este invocată într-un gen de *colinde (*befanate*) care cer, în numele ei, daruri din gospodăriile vizitate de colindători.

Begoe *Nimfă din *mitologia etruscă, avînd mai multe atribute charismatice. I se atribuia (după sursele romane) dictarea regulilor rituale de bază ale *religiei, care ulterior au fost reunite într-un codice sacru, conținînd doctrina ce s-a numit *disciplina etrusca*.

Beher Zeu etiopian precreștin al mării, fie de tradiție locală, fie recompus sub influență indirectă, exercitată de *mitologia greacă, întrucît are similitudini cu *Poseidon.

Bel; *Beelsamen* (*Domnul, Stăpînul*) Zeu solar din *mitologia feniciană (fiul zeiței *Anat), rege al *cerului, creatorul universului și judecătorul suprem; de origine akkadiană, a fost preluat de babilonieni ca zeu al *pămîntului (→ mitologii din Mesopotamia); e amintit și în *Biblie (*V.T.*, *Bel și balaurul*). Datorită sensului de „stăpîn prin excelență“, **B.** era identificat uneori, la Nippur și mai ales la Babilon, cu zeul suprem *Enlil.

Belsnus Zeu gallic (→ mitologie celtică) al vindecării bolilor, numit în inscripții și *Bormanus*, *Cobledulitavus*, *Grannus*, *Maponus*. Caesar (*Comentariile războaielor gallice*) îl confundă cu *Apollo medicus și îl consideră zeu solar. La celții insulari, se pare că, sub numele *Borvo* (sau *Bormo*), era zeul izvoarelor termale.

Belet-Tseri (*Stăpînă Deșertului*); *Ninedena* Zeiță babiloniană infernală (→ mitologii din Mesopotamia) posedînd atributul special al contabilității analitice a destinului lumii, de aceea numită și „Fecioara-scrib a pămîntului“, și avînd în custodie *Tăblițele Destinului*.

Bellal Zeu palestinian arhaic (→ mitologie biblică), stăpîn al lumii subterane.

Bellerophon; *Bellerophon* Erou din *mitologia greacă, fiul lui *Poseidon. Călărindu-și calul înaripat *Pegasos, a ucis monstrul *Himaira. O variantă îl prezintă ca pe un criminal din imprudență, refugiat în Tirynt, unde Antheia, soția regelui Proitos, iubindu-l fără succes, se răzbuună, făcînd să i se dea misiunea uciderii monstrului; după efectuarea misiunii și după o victorie într-o bătălie contra *Amazoanelor, **B.** este iertat de regi, însă refuză răsplățile și onorurile și se retrage într-un pustiu, unde moare anonim. După altă variantă, dimpotrivă, se ambiționează să pătrundă, călare pe Pegasos, în *Olimp, printre zei, de unde e însă aruncat de *Zeus pe Pămînt; cu orgoliul lezat, se sinucide. Există și o variantă unde Proitos îl trimite pe **B.** la regele lician Io-

bates, care îi dă diferite însărcinări dificile (începînd cu uciderea monstrului tricefal Himaira) însă toate victoriile eroului confirmă obîrșia sa divină, astfel că, în consecință, lobates îi lasă moștenire lui **B.** propriul său tron.

Bellona; *Duellona* (lat. *bellum, duellum* — război) Zeiță războinică din *mitologia română, (dar de origine sabină), soția zeului *Mars, tirziu identificată cu zeita greacă *Ennyo. **B.** era reprezentată cu plete din șerpi în loc de păr și, ca însemne divine, cu o torță aprinsă, cu o lance și cu un bici. În epoca imperială, *cultul **B.** se sincretizează (→ *sincretism*) cu un cult orgiastic oriental (al zeiței cappadociene *Ma). *Templele zeiței romane se aflau în afara zidurilor Romei (*extra muros*); dărîmîndu-se din greșeală, în timpul lui Caesar, un asemenea templu, s-au descoperit în incinta lui, după o informație dată de Cassius Dio (*Istoria Romană*, XLII, 26), „vase pline cu carne de om“.

Belobog (rus. *Белобог*; sîrb. *Bjeljy bôh* — *Zeul Alb*) Zeul șansei, al norocului, al fericirii, la mai multe grupuri slave (→ *mitologie slavă*), în antiteză cu *Cernobog.

Belphegor; *Beelphegor*; în *Biblie: *Baal-Pheor* Zeu moabit din Palestina (→ *mitologie biblică*), al cărui *cult avea un caracter intrucitiv obscen; patrona erotismul abuziv, de unde analgia cu *Priapos, făcută de autori mai tîrziu.

Belus Zeu în *mitologia română, venerat ca rege și întemeietor al Babilonului (prin *interpretatio romana*, identificat ca zeul *Baal). Se folosea și numele sintagmatic *Belioculus* (Ochiul-lui-Belus — piatră nestemată). Reprezentat mai cu seamă ca bărbat imberb. Într-o variantă era socotit însă *strămoșul regilor din Tyr, ca fiu al zeului *Neptunus și tată al lui Danaus, Aegyptus și Cephusus. Dar în Palmyra, de unde l-au adus soldații romani, era zeu suprem: *Baal Shamim*. Originea zeului este mesopotamică: akkadianul *Bel și babilonianul *Bel* *Marduk (ebr. *Bel Merodach*). Ca zeu suprem palmyrian, era adorat drept stăpîn al universului, creator al *cerului și al *pămîntului, diriguitor al destinului, iar pentru atributele sale particulare, ca patron al ploilor și ocrotitor al măslinului. În triada supremă palmyriană, era secundat de zeul solar Malachbel (Iarichbol) și de zeul selenar Aglibol.

Belzebuth Prințul *demonilor (*N.T.*, *Matei*, XII, 24). Sub numele ebr. *Baal Zebub*, este zeu protector al cetății filistene Ekron (*V.T.*, *II Regi*, I, 1—18), dar sensul cuvîntului e obscur; Baal e titulatura comună a multor zei semitici, iar *Zebul* sau *Zebub* e interpretat etimologic contradictoriu, fie ca „domn“ sau „prinț“, fie ca „muscă“ (de unde traducerea hazardată „Zeul Muștelor“, socotit un *simbol al verii). **B.** era adorat mai ales de filistenii, forma coruptă din *Evanghelie provine probabil din *Beel* (forma aramaică pentru Baal) și *Zebul* (suprem): „Iar cărturarii, care veneau din Ierusalim, ziceau că [*Isus] Christos are pe

Beelzebul și cum că cu domnul demonilor scoate afară pe demoni“ (*N.T.*, *Marcu*, III, 22). Clement Alexandrinul consideră că Baalzebul (sau Belzebuth) este de fapt gîndacul de bălegar, deci zeul muștelor (*Scarabaeus pillularius*), împrumutat de la egipteni, după *scarabeul sacru. Dar multe interpretări moderne îi conferă sensul de „Stăpînul din Marea Casă“ sau „Domnul Cerurilor“.

Bendis Zeiță din mitologia tracă, identificată de greci cu *Artemis, adorată probabil și de daci și geți ca zeită a *Lunii, a *pădurilor și a farmecelor, poate și ca zeită magiciană, patronînd în genere *magia. Unele reprezentări plastice (îndeosebi bustul de bronz de la Piatra Roșie), cu sîmii proeminenți, ca și presupunerea că era o divinitate adorată mai ales de femei, ar fi un indiciu că era socotită poate în primul rînd zeita dragostei și a maternității, dar și a feminității în general. Herodot (*Istorie*, IV, 94; V, 7) spune că femeile trace, care o adorau, ar fi împrumutat-o de la neamuri mai nordice. Uneori era identificată de romani cu *Diana. Unii istorici și mai ales arheologi au dedus că era de fapt o divinitate a **panteonului dacic*, *cultul căreia s-a răspîndit firesc în Thracia. Cîteva relicve (un bust tip mască, mai ales medalionul de lut ars de la Sarmizegetusa) ar indica adorarea zeiței **B.** în Dacia preromană, deși dovezi indiscutabile asupra identificării medalionului figurativ nu există pînă acum. Presupunerea că ar fi fost adorată și de dacogeți, pentru epoca lui *Zamolxis e în contradicție cu structura religiei instituite de acest zeu sau *profet. Frecvență în istoriografia românească și mai ales la arheologi, ipoteza (după cum argumentează M. Bărbulescu și Ion Horațiu Crișan) sprijinită pe materialul figurativ este riscantă. Iar dacă într-o oarecare epocă (poate sub *Deceneu) a fost adorată într-adevăr în Dacia, cultul ei a fost adus din Thracia și din Moesia. **B.** ar fi putut avea un cult și în Dacia preromană, măcar la geții dunăreni, dacă ținem seamă de indicația dintr-un scholion la *Olimpicile* lui *Pindar (III, 46 a), unde zeita vîntătorii și a castității e numită *Artemis Istriana* (Ἰστρία Ἀρτεμις). Totuși, Diana și-a avut propriul cult în Dacia Romană, deci nu a absorbit, nici nu a fost absorbită de cultul zeiței locale; unele atribute ale amîndurora puteau fi doar coincidente, cele două zeițe nefiind nici identice, nici identificabile reciproc. Vasile Pârvan, admitînd că „izvoarele nu știu nimic despre o divinitate feminină la geți“, bazat însă pe datele epigrafice din epoca romană, „privitoare la *Diana*, atît pe malul getic drept al Dunării (în special ca *Diana Regina*), cit și în Dacia (*Diana sancta, potentissima*)“, credea că „*Diana* daco-romană e acea *Artemis-Bendis* tragică“ despre care vorbea Herodot. Dar atributele zeiței **B.** se cunosc insuficient, iar comparația cu Diana romană e forțată; M. Bărbulescu observă că „încercarea [...] de a stabili relația Bendis-Diana a dus la rezultate neconcludente“.

Beng; *Benga* Nume generic dat de țigani *Diavolului. Deși nu se înregistrează o *mitologie autentică și autonomă la țigani, aglomerarea de *superstiții oculte și înclinația frecventă spre practicile vrăjitoarești (→ *magie*) gravitează în jurul acestei divinități nefaste, protectoare a magiei negre; se pare că, asimilat cu Diavolul din *religiile la care au aderat parțial țiganii în epoci mai târzii, după teritoriile de migrație (*creștinism ortodox și catolic, *mahomedanism), divinitatea sumbră **B.** provine fie din vechiul *cult al *Șarpelui, fie, mai probabil, din tipul divinităților cosmogonice negative uralo-altaice, frecvente la triburile tătare; (de altfel, ipoteza e demonstrabilă și prin faptul istoric al aducerii țiganilor în Europa, ca robi fierari și potcovari, de către tătari, în sec. XIII). **B.** are o clară similitudine cu *demonul tătar *Erlík. Această divinitate este dominantă în demonismul animist al țiganilor, funcționând chiar și atunci când unele grupuri sint adepte ale unei religii, acceptate formal. J.G. *Frazer citează (*Creanga de aur*, LVII, 3) un obicei al țiganilor din Europa sudică, practicat în duminica *Paștilor: o cutie de lemn prinsă între două scinduri încrucișate și umplută cu ierburi de leac și cu hoitul unui șarpe sau al unei șopirle (cadavrul fiind atins cu degetele de toată comunitatea), apoi învelită în lână roșie și albă, purtată de cel mai bătrân țigan din cort, și în fine aruncată într-un riu, după ce a scuipat-o tot grupul, iar vrăjitorii și-au rostit farmecele; *ritualul are scop *apotropaic, medical. Cu privire la rolul cosmogonic-antropogonic al lui **B.** există un *mit clar, cules de H.V. Wislocki (*Märchen und Sagen Transsilvanischen Zigeuner*, Berlin, 1892, citată de Mircea *Eliade în *De la Zalmoxis la Genghis-han*, București, 1980, p. 90—91), unde *Dumnezeu (de fapt, *Devla*), incapabil de a-și realiza dorința *facerii lumii, se bucură de colaborarea oferită de Diavol (*Beng*) și creează lumea din nisipul de sub ape adus de colaboratorul său. Diavolul dorește să rămână singurul locatar al lumii, cerindu-i lui Dumnezeu să-și caute alt sălaș, însă Dumnezeu trimite un taur să-l evacueze pe colaboratorul devenit rival, iar din copacul de la care s-a inițiat creația, un *arbor mundi*, (→ *Arborele Cosmic*), după plecarea Diavolului, cade carne pe pământ și frunzele arborelui se prefac în primii oameni. Aici se află originea personajului *Niftrache* (la Romulus Vulcănescu: *Nefărtatul*) dintr-un mit românesc periferic, comunicat de Elena Niculiță-Voronca, reluat, ca erou, în mitul cosmogonic despre **Căjelul Pământului*. Din atare surse putem deduce că țiganii ar fi avut, în epoci arhaice, un anume cult al *cerului, din care se păstrează personificarea vagă a unei divinități luminoase: *Devla* (nume traducibil azi prin Dumnezeu deși țig. *devla* — cap). Nomadismul, absența unei civilizații proprii și inexistența unei culturi constituite, chiar orale, deci lipsa unei minime tradiții spirituale, a fixat doar aceste 2 elemente rudimentar mitologice, dintre care **B.** pare divinitatea preferată (într-un raport a-

proape similar cu un cult al kurzilor pentru *Malik-Taus); ambele divinități sint fenomene de *sincretism superficial între resturile unei *demonologii arhaice, din care a supraviețuit mai ales magia neagră, și *dualismul *zoroastrismului, împropătat fie de creștinism, fie de *islam, în raportul Dumnezeu-Diavol.

§ Ch. G. Leland, *Gypsy Sorcery and Fortune-Telling*, London, 1891; H. V. Wislocki, *Märchen und Sagen Transsilvanischen Zigeuner*, Berlin, 1892; id. *Volksgaube und religiöser Brauch der Zigeuner*, Münster, 1891

Benu Zeu autoprodus în *mitologia egipteană, reprezentat ca bitlan, pe care grecii l-au identificat cu pasărea mitică *Phoenix. În timpul primordial, precosmogonic, **B.** a apărut din *haosul acvatic, pe un obelisc de piatră, marcând astfel începutul *facerii lumii. Un epitet mai frecvent: *Benben* (Cel-apărut-din-sine-însuși) îi indică originea spontană, acausală. *Cultul lui **B.** era practicat la Heliopolis, unde era socotit sufletul (*Ba) zeului suprem *Ré, iar mai târziu al zeului *morții, *Osiris.

Berchta (vechi germ. *Perahta*) Zeiță din *mitologia germanică, având atribute zonal variabile. La scandinavi era o divinitate *htonice, însoțită în alai perpetuu de sufletele pruncilor morți, dar ocrōtind și pe torcătoare; alteori considerată ipostază a zeiței *Frigg (→ *mitologie scandinavă*). În zona lingvistică *oberdeutsch* (Suabia, Alsacia, Elveția, Bavaria, Austria) este o variantă a zeiței *Hulda și numită respectuos *Frau Berchte* (zonal, și *Berchta*) ca zeiță plină de strălucire și splendoare; în ținutul muntos Salzburg stăruie până azi o *sărbătoare populară, numită *Perchtenlaufen* (sau *Perchtenspringen*), pfovenind din vechiul *cult al zeiței și manifestându-se prin emulații de alergare și sărituri. Totuși, în folclorul epic, **B.** a devenit antiteza zeiței Hulda și ca atare un *simbol al răului, un monstru care sperie copiii (aici nefiind probabil decît o degradare folclorică rurală târzie, cînd orice *mit alterat se transferă în *superstiție). După alte tradiții, Frau Berchta și Frau Holle (Hulda) — sint o pereche inseparabilă.

Berdeaev, Nikolai Filosof mistic rus (1874—1948), fondatorul doctrinei numite de el „noul creștinism“. Criticînd Sf. Sinod al *Bisericii ortodoxe ruse care, pentru **B.**, nu ar fi reprezentat cu fidelitate spiritul creștin, e silit să se expatrieze. Dar, de la începutul sec. XX, a militat pentru eliberarea personalității umane din captivitatea necesității, considerînd că unica realitate este existența subiectului, al cărui teme de creație este libertatea absolută care face posibilă nașterea lui *Dumnezeu în om și a omului în Dumnezeu. Confruntînd rolul creator al omului cu problemele *religiei, **B.** ajunge la concluzia că Dumnezeu așteaptă de la om un răspuns liber la chemarea sa, fie acest răspuns chiar și o inițiativă creatoare, deoarece în anumită măsură creația umană ar fi continuarea creației divine. Conform doctrinei filosofului, adevărul integral despre om nu poate fi relevat decît numai în cadrul *creștinismului.

Dar, pe de altă parte, orice încercare de înfăptuire a vreunui ideal omenesc pe pământ nu este, după **B.**, decît o întreprindere zadarnică. Opera filosofului rus a pornit de la construirea unei filosofii a libertății" (*Философия свободы*, 1911), gîndirea lui consacîndu-se apoi în deosebi interpretării „sensului istoriei" (*Смысл истории*, 1923) și elaborării unei viziuni mistice asupra unui așa-zis „nou ev mediu" (*Новое средневековье*, 1924; ed. franc. *Un nouveau Moyen Age*, Paris, 1927), în care filosofia face concesii unei polemici politice pătimase, iar filosoful își pune problema unei soluții într-un stat teocratic. Ideea de religie este folosită ea însăși ca instrument al unei idealizări a inegalității sociale, privite ca necesitate și adevăr. „Noul ev mediu" ar urma să se instaleze după *sfîrșitul lumii (în sens apocaliptic). Acest demers al lui **B.** a fost reluat și spre sfîrșitul vieții filosofului, într-o *Încercare de metafizică escatologică* (1947) vizînd „creația și obiectivarea". **B.** a fost, în felul său, un filosof existențialist, acest existențialism (sau personalism) creștin constituind și temeiul doctrinei „noului creștinism".

Bereghini (rus. *берез* — mal) Personaje feminine din *mitologia slavă răsăriteană (o variantă de *Nimfe de țărături sau mai ales maluri de riuri), asociate fie cu zeul *Perun, fie cu Rusalcele (→ *Rusalka*).

Bergelmir (*Cel care rage ca ursul*) *Gigant mitic în *mitologia scandinavă din epoca primordială a gerului, supraviețuitor unic (împreună cu soția sa) al primului diluviu, produs de singele lui *Ymir, din cadavrul căruia a fost construită lumea. **B.** e un fel de *Noe, însă nu din specia omenească. **B.** e salvat de la inec de ingeniozitatea sa, căci la începutul catastrofei diluviene scobește un trunchi de copac și își confecționează o luntre în care rățăcește pe valurile singelui lui Ymir, devenind astfel și corăbierul arhetipal din *mitologia nordică. După debarcare, întemeiază neamul „uriașilor de brumă".

Berosos (babil. *Bel-Usur*) Erudit chaldeu, preot în templul zeului *Marduk din Babilon (sec. IV-III î.e.n.) care a scris în grecește o lucrare în 3 cărți consacrată istoriei și culturii babiloniene. Lucrarea s-a pierdut, dar fusese mult folosită de compilatori greci și e amplu citată de Eusebius, Abydenus, Iosephus Flavius ș.a. **B.** se pare că a emigrat spre sfîrșitul vieții în ins. Coș, unde a întemeiat o școală de astronomie. În prima carte, **B.** descria Babilonul, modul în care a debutat civilizația în acele locuri datorită zeului ihtiomorf *Oannes, precum și *mitul creației lumii (→ *cosmogonie*); celelalte 2 cărți constituiau o cronologie a Babilonului și Asiriei, începînd cu cei „zece regi dinainte de potop, ca și cu istoria potopului". Opera mitologică și istorică a lui **B.** a început să circule în epoca lui Antiochos Soter (sec. III î.e.n.), sub titlul *Babyloniaca*.

§ I. P. Cery, *Ancient Fragments*, edited by E. R. Hodges, London, 1876

Berri Zeu etiopian autohton, în parte *erou civilizator, care, după tradiție, i-a învățat pe oameni să folosească și să iubească agricultura.

Bes; *Besa* Zeu familial în *mitologia egipteană, înfățișat cu un cap mare, trup diform, față schimonosită cu ochi bulbucați și cu limba scoasă, cu barbă de cîlți și avînd pe corp piele de leu și pene de pasăre; după statura sa de pitic s-a dedus că ar fi fost un zeu străin (poate *cultul său era împrumutat din Sudan, însă îmbogățit cu numeroase atribute solicitate de viața mai complexă a familiei egiptene). **B.** era ocrotitorul oamenilor contra *duhurilor rele, ființelor răufăcătoare, animalelor primejdioase (crocodili, șerpi), ca și împotriva tuturor înfrîrurilor nefaste ale mediului ambiant; totodată era protectorul grijului al femeilor lăuze și al pruncilor nou-născuți. Ocrotind familia, aducea în orice casă bucuria și norocul, era pînză bună a căsătoriei, dar purta și grija toaletei și podoabelor femeiești. Aspectul grotesc al zeului se pare că avea scopul de a stîrni hazul, de a îndepărta prin bună dispoziție tristețea, fiind o divinitate a distracției, recreației, amuzamentului; dispunînd de harfe și tamburine, conducea dansul, iar larma și rîsetele lui trebuiau să sperie și să amenințe pe dușmanii protejților săi. Era considerat partenerul zeiței *Thoeris. Imaginea lui simpatică și hazlie era adesea pictată sau sculptată pe *oglinzi, pe flacoanele de parfum, pe unele obiecte de toaletă, iar măștile lui se purtau ca *amulete. Mai tîrziu, datorită popularității sale, devine o divinitate plurală, venerată și invocată ca *spirit comun, un fel de *înger păzitor care asista lăuzele și dădea bărbaților forță virilă; în această ipostază de duh casnic era reprezentat ca *demon pitic, cu capul mare, mascat în leu.

Betel Zeu al semiților occidentali, considerat divinitate de proveniență *htonică. La arabii preislamici, obiect simbolic de *cult. La evrei, *simbol lingvistic denumind Casa lui Dumnezeu (*Casa lui El*).

Bhaga (sanscr. *bhāga* — parte) Zeu secundar al norocului în *mitologia vedică, unul dintre *Aditya. În variantele mai tîrzii devine ocrotitorul constelației Uttara-Phalguni (compusă din 2 stele). Există un *mit simbolic, potrivit căruia **B.** a fost orbit de zeul *Rudră.

Bhagavadgītā (*Cîntarea Domnului*) Poem filosofic indian cuprins în *Mahābhārata (VI, 25—42), avînd ca erou principal pe *Arjuna. Inclus uneori în *ciclul *Upanișad, poemul **B.** este de fapt un dialog între Arjuna și zeul *Krișnă încarnat ca vizitiu la carul eroului. Materia **B.** e o sinteză a concepțiilor filosofice post-vedice, dar și o alăturare a cîtorva doctrine teologice indiene (→ *vișnuism*).

Bhāgiratha Împărat din dinastia solară a Indiei (→ *mitologie vedică*) care, prin actele sale de mare *asceză, a izbutit să convingă fluviul sacru *Gāngā să coboare din *cer pe *pămînt, pentru a-i învia din cenușă pe fiii lui Sagara, regele legendar din *Ayodhyā.

Bharanda Pasăre fabuloasă din *mitologia vedică, trăind în ținutul nordic locuit de *uttarakuruși* (un fel de *hyperborei ai Indiei).

Bharatā (sanscr. *bharata* — bine crescut, îngrijit) Împărat din dinastia selenară a Indiei, unul dintre eroii principali ai epopeii *Mahābhārata, fiu al cuplului regal Dușyanta și *Çakuntalā și tatălui lui Pușkalā. **B.** e considerat întemeietor al neamului care ocupă locul central în narațiune. Din numele lui **B.** derivă numele Indiei: *Bhāratavarṣa* (Țara lui Bharatā), folosit și azi.

Bhala; *Bhaya* *Demon personificând frica, în *mitologia vedică, fratele zeului groazei, *Mahābhaya*.

Bhīma (Cel Groaznic) Unul dintre eroii principali ai epopeii *Mahābhārata, bunicul prin alianță al celor 5 frați *Pāndava și al neamului *Kaurava, fiu al regelui Çantanu din dinastia selenară a Indiei și al Zeiței-fluviu *Gāṅgā. **B.** este un *simbol al forței fizice: abia născut, cade de pe genunchii mamei sale pe o stâncă, pe care o sfărâmă în o mie de așchii; crescând, devine voinic, impetuos, pătimaș, nestăpinit și lacom. Se luptă în război, fără a folosi carul sau arcul, numai cu o bită sau cu o tulpină de arbore smuls. Misiunea sa principală era curățirea pământului de monștrii demonici. E posibil ca **B.** sau un prototip mitic al său mai vechi, din tradiția arică, să fi slujit drept model *mitologiei grecești la compunerea *mitului despre eroul ei *Herakles.

Bhrigu (sanscr. *Bhr̥gu*; răd. *bhr̥j* — a sclipi) Unul dintre cei 7 mari *riși în *mitologia vedică socotit în unele *mituri printre străvechii *prājapati și, ca atare, fiu spiritual al lui *Brahmā, *om primordial și *strămoș al omenirii. Tatăl lui *Çukra (înțelept personificând Luceafărul), **B.** este întemeietorul unui neam de eroi războinici (printre care și *Paraçurāma). *Rigveda se referă la un grup *bhr̥gu* de paznici ai *focului celesc ce a fost transmis de aceștia oamenilor; după unii interpreți, **B.** ar fi o *teofanie a zeului *Agni. După *Padma-pūraṇa* (*Pūrāṇā*) în urma unui consiliu al celor 7 riși, ținut pentru stabilirea zeului suprem, **B.** vrea să viziteze întreaga triadă divină, însă nu este primit de *Çivā, în acel moment ocupat cu îmbrățișarea erotică a soției sale, nici de *Brahmā, care nu-i acordă respectul cuvenit; în consecință, după ce îl obligă pe Çivā să ia forma de *liṅga, iar lui Brahmā îi refuză orice venerație din partea *brahmanilor, **B.** ajunge la *Vișnu, care doarme, îl trezește punându-i piciorul pe piept, iar marele zeu, fără a se supăra, freacă umil piciorul înțeleptului; desigur atunci **B.** îl proclamă zeu suprem (cf. *Padma-pūraṇa*, VI, 282).

Bhūta Clasă de *duhuri rele în *mitologia vedică, *spirite demonice care manevrează nălucele, aparițiile de *demoni, *vircolacii, stafiele etc. Aceste duhuri malefice frecventează cimitirele, se ascund printre crengile copacilor, devorează cadavrele, derutează pe drumeți și, în genere, duc la pieire pe oamenii întâlniți în cale. Potrivit unei vechi *credințe super-

stițioase, creatorul lumii, *Brahmā, a dat naștere acestei clase demonice într-un acces de minie. **B.** fac parte însă din alaiul lui *Çivā, ale cărui slugi fidele sint de fapt.

Bia Personificarea feminină a violenței, în *mitologia greacă, fiica *gigantului *Pallas* și sora lui *Kratos, a lui *Zelos și a zeiței *Nike. A luat parte la *Titanomahie alături de *zeii olimpieni și a contribuit la înlănțuirea *Titanului *Prometheus.

Bian He Zeu în *mitologia chineză, patron al giuvaergiilor. După o tradiție, ar fi fost inițial un funcționar din epoca dinastiei Zhou (sec. VIII î.e.n.), care, găsind o bucată de jad și dându-l-o prințului său, a fost învinuit de șarlatanie și condamnat la amputarea unui picior; îl persecută și prințul următor și abia sub al treilea prinț, mai rafinat decât predecesorii, **B.H.** e lăudat pentru descoperirea sa, cu atât mai mult cu cât piatra era admirabil șlefuită. Cu timpul, zeul olog a început să fie venerat ca giuvaergiu arhetipal.

Biblia (grec. pl. βιβλία — cărți; lat. sg. *Biblia* — Sfânta Scriptură) Amplu codex ebraic și creștin, constituind pentru *creștinism textul fundamental. Așa cum e cunoscută azi drept carte sacră (compusă din 2 secțiuni principale: *Vechiul Testament* și *Noul Testament*), **B.** este o colecție eterogenă, cuprinzând *mituri, doctrină religioasă, coduri juridice, meditații și coduri de morală practică, sfaturi medicale, agricole, zootehnice și gospodărești, eseuri filosofice și speculații metafizice, cronici politice și militare, folclor, literatură în proză și poeme, texte rituale și magice etc., foarte diferite ca epocă de redactare, stil, orientare și chiar interese politice și sociale, aparținând unui mare număr de autori, fie incerti, fie anonimi. *Vechiul Testament*, cu oarecari deosebiri, este încorporat de *Talmud, ca o carte sacră a religiei mozaice (→ *mozaism*) și de **B.** creștină (ea însăși impunând diferențe de compoziție și de terminologie doctrinară de la *rit la rit sau de la *sectă la sectă). *Noul Testament* aparține numai *religiei creștine. **B.** canonică nu acceptă în corpul ei așa-numitele *apocrife biblice*, texte fie autentice, din epocile de formare istorică a **B.** propriuzise, fie redactate în epoci mult mai târzii, acestea din urmă fiind inspirate de diverse secte ale mozaismului sau creștinismului ori de unele *erezii, dar ambele religii consideră *Vechiul Testament* o *revelație primordială.

● *Vechiul Testament* Unele fragmente au circulat oral din timpuri arhaice, până să fi fost scrise; dar și textele nu se mai păstrează decât în copii, originalele fiind pierdute demult. Printre cele mai vechi se consideră *Cântarea Deborei* (*Judecători*, V), apărut probabil către sec. XIII î.e.n. Codificarea tuturor textelor arhaice începe odată cu apariția scrisului și cu organizarea primului stat Israel (sec. XI î.e.n.); autorii cărților componente se numesc *profeți. Canonizarea ebraică a **B.** a avut drept scop stabilirea textului ca formă a revelației divine primordiale, eliminându-se, firește, tot ce contrazicea flagrant concepția doctrinară de

bază (fapt ce nu a scutit însă integral nici **B.** ebraică, nici cea creștină de contradicții și nu dintre cele mai discrete). Redactarea canonică nu a eliminat nici trimiterile la unele cărți pe care nu le mai cunoaștem (*Cartea faptelor lui Solomon, Cartea războaielor lui Yahweh* ș.a.).

◆ *Texte canonice* (ebr. *qāneh* — trestie; măsură, regulă, normă; grec. *κάνων* — linie dreaptă) ◇ **C a n o n u l e b r a i c** (canonizarea realizându-se, pe rînd, între anii 621 î.e.n.—90 e.n.): 1) *Thorah (Legea) sau *Pentateuch* (*Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii* și *Deuteronomul*, recunoscut abia în 444 î.e.n.); 2) *Nebihim* (Profeții: **Iosua, Judecătorii, Samuel, Reșii, Isaia, Ieremia, Iezechiel*; 12 profeți minori: *Osea, Ioil, Amos, Obadia, Iona, Miheia, Naum, Habbakuk* [Avacum], *Sofonie, Agheu, Zaharia, Maleahi*); primele 3 (*Judecătorii, Samuel, Regii*) aparțin școlii profetice din sec. VIII—VI î.e.n.; 3) *Ketubim* (Scripturile) — scrieri varii: a) poezie (*Psalmi, Proverbele lui Solomon, Cartea lui Iov*); b) 5 *meghillot* [saturi] (*Cintarea cîntărilor, Ruth, Plîngerile lui Ieremia, Ecclesiastul, Estera*); c) profeție (*Daniel*); d) istorie (*Ezdra, Neemia, Cronicele*). Nu se știe cine a adunat aceste texte în codicele canonic; opinia că alcătuitorul ar fi fost Ezra e respinsă de datele istorice. În apocriful *Ezdra* (cartea II), scris probabil în sec. I e.n., citim că Ezra, în urma inspirației divine de a rescrie totul, a dictat unui grup de 5 scribi, timp de 40 de zile, 94 cărți (24 din *V.T.* și 70 apocrife). Totuși, după textologia modernă, bazată pe *legende iudaice medievale, s-ar fi efectuat doar o canonizare scripturală sub conducerea teologică a lui Ezra. *V.T.* ebraic, fără să exceleze printr-o mare varietate lexicală, folosește în total 5642 cuvinte. ◇ **S e p t u a g i n t a** (canonul grecesc) Traducerea în lb. greacă, făcută de *Septuaginta* (*Cei 70*, de fapt 72); s-a acreditat legenda că traducătorii, deși lucrînd izolat, au fost inspirați de *Sfîntul Duh în chip de porumbel și au realizat 70 de traduceri identice; scopul traducerii era furnizarea textului biblic evreilor din diaspora (colonia iudaică alexandrină, în care nu se mai cunoștea ebraica), folosit apoi de creștini. Textul *Septuagintei* (care include și apocrife: cărțile *deuterocanonice*) conține: 1) *Pentateuchul* (*Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul*); 2) cărți istorice (*Iosua, Judecătorii, Ruth, Samuel I—II, Regi I—II*); *Cronici I—II, Ezdra I—II și Ezdra III* [*Neemia*]); 3) cărți poetice și didactice (*Psaltirea, Proverbele, Ecclesiastul, Cintarea cîntărilor, Iov, Înțelepciunea lui Solomon, Ecclesiastul*); 4) cărți narrative (*Estera, Iudita, Tobit, Macabei I—II*); 5) cărți profetice (12 *profeți minori, Isaia, Ieremia, Baruh, Epistola lui Ieremia, Iezechiel, Daniel*, iar în unele manuscrise și *Rugăciunea lui Manase* ca și *Macabei III—IV*). După o legendă relatată în *Scrisoarea lui Aristeus*, traducerea ar fi fost făcută de cei 72 învățați bătrîni în Egipt, către anul 250 î.e.n., din inițiativa regelui Ptolemeu Filadelful; apoi textul a fost revizuit între sec. I—II, iar noile traduceri au fost incluse în opera monumentală, publicată de *Origenes în 235, care conținea, pe 6 coloane,

textul ebraic (în caractere ebraice), același text transcris în caractere grecești, textul tradus al *Septuagintei* și traduceri în greacă ale lui Aquila, Symmachos și Theodotion. *Septuaginta* nu reprezintă un corpus complet al textelor ebraice originale (de ex. *Cartea profetului Ieremia* e aici mult mai scurtă decît în *Biblia Masoretică*).

◇ **V u l g a t a** (versiunea latină a lui Hieronymus), *Biblia catolică* oficială (aprobată de Conciliul din Trent, în 1546, apoi declarată singura versiune autentică a Scripturii); din codicele original sînt eliminate așa-zisele cărți pseudoepigrafice (*Rugăciunea lui Manase, Macabei III—IV, Ezdra III* [IV din *Septuaginta*] și IV) ◇ **C a n o n u l o r t o d o x** (răsăritean): *Facerea, Ieșirea, Leviticul, Numerii, Deuteronomul, Iosua, Judecătorii, Ruth, Samuel I—II, Regi I—II, Cronici I—II, Ezdra, Neemia, Estera, Iov, Psaltirea, Proverbele lui Solomon, Ecclesiastul, Cintarea cîntărilor, Isaia, Ieremia, Plîngerile lui Ieremia, Iezechiel, Daniel, Osea, Ioil, Amos, Obadia, Iona, Miheia, Naum, Avacum, Sofonie, Agheu, Zaharia, Maleahi, Tobit, Iudita, Baruh, Epistola lui Ieremia, Cintarea celor trei tineri, Ezdra III, Înțelepciunea lui Solomon, Cartea înțelepciunii lui Isus fiul lui Sirah sau Ecclesiasticul, Istoria Suzanei, Bel și balaurul, Macabei I, II, III, Rugăciunea lui Manase* ◆ **A p o c r i f e** (grec. ἀποκρύπτειν — a ascunde) Cărți mitoreligioase clasificabile în zona tematică și stilistică a **B.**, necuprinse în textul canonic, în general provenind din literatura ebraică, unele preluate de creștinism (mai ales de riturile neevluate sau de secte); apocrifele sînt numeroase, compuse la date diferite, opere originale, compilații sau transcrieri corupte de copişti, cele mai multe păstrate numai fragmentar. Apocrifele mai interesante prin conținutul mitologic: *Cartea lui Enoh (apocriful etiopian), *Cartea tainelor lui Enoh* (slavon), *Cartea Jubileelor* (ebraic), *textele de la Qumran*, *Marea Moartă*, (mai ales *Sulul războiului*), *Vedenia lui Isaia* (slavon), *Înălțarea lui Isaia*, *Viața lui Adam și a Evei*, de asemenea mai multe scrieri apocaliptice țînînd de fapt de o epocă mai tîrzie, a *evangheliilor (*Apocalipsul Apostolului Petru* ș.a.). *Textele de la Qumran* constituie azi o sursă dintre cele mai importante pentru textologia și datarea **B.** Nu dispunem încă nici azi de o *Biblie* completă și autenticată fără greș, dar lucrările textologice în curs, la finele sec. XX, promit un asemenea text, ce va fi probabil restabilit mai aproape de certitudine, pe baza colecției păstrate în sinagoga Ibn Ezra din Cairo și descoperite în 1890 (cîteva sute de documente religioase diferite), ca și pe baza *textelor de la Qumran*, descoperite între 1947—1956 (600 texte, în 11 grote). *Textele de la Qumran* conțin aproape întreg *V.T.* (cu excepția *Cărții Esterei*), în diferite variante, în 173 manuscrise, unele dintre ele mult mai vechi decît toate cele aflate anterior în circulație. Astfel, un *Exod* și un text al *Cărții lui Samuel* provin din sec. III î.e.n.; *Cartea lui Dan* e mai tîrzie doar cu 50 de ani față de data probabilă a originalului. Azi există opinia savanților ebraiști că descoperirile

de la Qumran clarifică procesul de elaborare a **B.** întrucât, înainte de fixarea textului, au circulat mai multe versiuni reflectând tradiții diferite, dar existau și libertățile pe care și le luau copiii de a eluda, restiliza sau amplifica un text sau altul, deoarece pentru ei textul era încă viu, nefixat canonic; scribii saducei aveau obiceiul rețutării textelor, pe cînd fariseii au întreprins, începînd din anul 75 e.n., stabilirea lor redacțională definitivă; iar în anul 90 e.n., rabinii întruniți în sinodul de la Jamnia au fixat textul *Thorei* (corespunzătoare *Pentateuchului*), pe baza celor 3 exemplare conservate în Templul din Ierusalim. ♦ *Datare. Versiuni* Un *Hexateuch* (de la *Geneză la Cartea lui Iosua*) s-a presupus a fi fost transmis de un profet trăind în regatul Iuda, în sec. X/IX î.e.n., care a folosit în text numele divin *Yahweh. Mai târziu, alt scriitor a preferat numele *Elohim, transcriind textul în nordul Israelului. După căderea regatului nordic, alt profet din Iuda ar fi compilat textul celor 6 cărți, contopind versiunea yahwistă și cea elohistă într-o narațiune unică (după 722 î.e.n.), cu interpolări proprii și imprimîndu-i un caracter profetic, peste cel sacerdotal anterior, păstrînd astfel ambele nume divine. *Deuteronomul*, în sec. VII î.e.n., sub domnia lui Manasse (sau a lui Iosia), este îmbogățit cu discursurile deuteronomice care ar fi fost rostite de *Moise, puțin înainte de moartea sa, în fața poporului evreu. Cărțile *Judecători*, *Samuel I—II*, *Regi I—II* au fost compilate către anul 600 î.e.n. *Cartea lui Isaia* aparține unui profet anonim, care a scris în jurul anului 540 î.e.n., ca să-și încurajeze compatrioții din exilul babilonian. Ieremia (din *Cartea profetului Ieremia*) era cunoscut ca profet sub domnia lui Iosia, începînd din 626 î.e.n., deși textul îi este atribuit de unii comentatori lui *Baruh*, iar profetia propriu-zisă îi este oricum contestată lui Ieremia, ca paternitate literară. *Cartea lui Iezechiel* se atribuie chiar acestui profet, *Iezechiel, *sacerdot aflat cu poporul în exilul babilonian, în localitatea Tel-abib; atribuirea s-a făcut pe baza unității stilistice și cronologice a textului; dar e o unitate aparentă, în textul integral existînd două structuri distincte: cronologia de exil și viziunea; faptul unității stilistice s-ar putea datora unui compilator sau autorului presupus, care a utilizat un text mai vechi sau a transcris o tradiție orală. *Cărțile celor 12 profeți minori* (în transliterație corectă [*supra*: numele au fost transcrise însă în grafie ecleziastică românească uzuală] — Amos, Hosea, Micah, Zephaniah, Nahum, Obadiah, Haggai, Zechariah, Malachi, Joel, Jonah) au fost compuse între sec. VIII—III î.e.n. *Psalmii*, texte lirice cu caracter devoțional, sînt o culegere compilată lung timp, pînă prin sec. III î.e.n. *Proverbele lui Solomon* (prima din cele 3 cărți ebraice sapiențiale, urmată de *Cartea lui Iov* și de *Eclesiast*), după unii comentatori, s-ar fi adăugat periodic nucleului inițial care ar fi aparținut într-adevăr regelui Solomon, dar după alții a fost alcătuită integral abia în epoca hellenistică, începînd din 332 î.e.n. *Cartea lui Iov* a fost scrisă probabil după întoarcerea din captivitatea babiloniană. *Cîntarea Cîntărilor* nu are o dată certă, iar poetul ei, după unele deducții, se prea poate să fi trăit în nordul Palestinei, pînă prin sec. IV î.e.n. *Ruth* va fi apărut fie înainte de captivitate, fie în sec. V î.e.n. *Plîngerile lui Ieremia*, elegii pentru căderea Ierusalimului, sînt databile puțin după 586 î.e.n. *Eclesiastul* e aproape sigur un produs al epocii hellenistice, către sfîrșitul sec. III î.e.n. *Esther* — după sec. IV î.e.n. *Cartea lui Daniel*, care se referă la persecuțiile ordonate de Antiohos Epifanes (168—165), a fost scrisă nu de profetul însuși, ci de un autor anonim utilizînd doar experiența tradițională din captivitate a acestuia, dintre anii 605—538 î.e.n. *Cronicile* și *Ezra* sînt compilații tîrzii ale genealogiilor tribale, iar *Nehemiah* s-a compilat probabil în sec. III î.e.n. ♦ Există și o datare mitică, intrinsecă:

de la crearea omului pînă la potop (ani)
de la potop pînă la chemarea lui Abraham
de la Abraham la exod

versiunea ebraică	versiunea samariteană	Septuaginta
1656	1307	2262
365	1015	1145
645		

Deci între apariția lui *Adam și *exod*, după versiunea ebraică, au trecut 2666 ani, astfel că, după acest calcul, omul a fost creat în anul 4157 î.e.n. (dar din *Septuaginta* rezultă anul 5328 î.e.n.). Confruntînd însă, după *Berosos, datele istoriei babiloniene, și echivalînd anul din *Babyloniaca* cu un *lustrum* (5 ani), Oppert a interpretat, într-o cercetare din 1877, astfel: 432 000 ani (cit au domnit, după Berosos, cei zece regi mitici antediluvieni) înseamnă 86 400 *lustra*, iar 1656 ani (dintre crearea omului și *potop, după *Biblia ebraică* = 86 400 săptămîni; de unde concluzia sincronismului perfect între cele două cronologii. Totuși, alte calcule similare (Ussher) duc la un sincronism între creația

biblică a omului și fundarea *templului lui *Bel din Nippur (cca 7000 î.e.n.) sau între potopul biblic și construcția unui templu asirian pentru zeul *Assur, deci cca 15 secole după ridicarea *piramidei lui Keops. ♦ Textul ebraic al **B.** e cunoscut în numeroase variante, multe incomplete. *Pentateuchul* (primele 5 cărți din *V.T.*) a fost descoperit pînă acum în cca 6000 variante, față de textul massoretic; cercetătorii au stabilit că nu a existat niciodată, la origine, o **B.** unică, un text de bază unitar și revelat, iar lunga perioadă de elaborare a acestui unicit încă nu s-a sfîrșit. *Biblia massoretică* din *Codex Babylonicus Petropolitanus* — un manuscris coborînd pînă la anul 916 e.n. și redactat de

massoreți (ebr. *massorah* — maestru al tradiției) — este un text stabilit cu anume scrupul conservator, corectînd grafii și indicînd lecțiuni; massoreții nu au scris un text nou, ci au restabilit cu acuratețe textul tradițional; spre a deveni accesibilă, transcripția a adoptat un sistem de vocalizare pe baza concepției lui Rabbi Aaron ben Asher (sec. X), iar textul — de tradiție apuseană — se opune textului răsăritean al lui Ben Naphtali. Conform tradiției iudaice, există 18 pasaje în care scribii străvechi au alterat deliberat textul, considerînd irreverențios limbajul folosit în original sau afectat de o concepție teologică eronată; astfel, în unele nume proprii compuse, s-a înlocuit elementul *bosheth* (rușine) prin *ba'al*: *Ishbosheth* devine *Eshbaal*, *Mephibosheth* > *Meribaal* (cf. *V.T.*, *II Samuel*, II, 8; IX, 6; *ibid.*, *I Cronici*, VIII, 34—35). Nu e sigur însă că nu s-au produs și alte modificări, involuntare ori mai ales deliberate. Versiunea *samariteană* a *Pentateuchului* este redactată în dialectul din Samaria, după cum versiunea *aramaică* a folosit limba vorbită în preajma erei creștine și pare, ca text, identică cu versiunea massoretică. Versiunea greacă din *Septuaginta*, aparținînd diasporei iudaice alexandrine din sec. III î.e.n., își permite incorectitudini și îndepărtări de original; de aceea, criticîndu-se asemenea libertății de traducere față de textul tradițional stabilit de Rabbi Aqiba, apar în sec. II alte versiuni; una a lui Aquila, un prozelit iudeu din Pont, discipol al lui Aqiba trăind către anul 135, altele ale lui Symmachus și Theodotion. Versiunea *siriacă* (*P'shitta*), deși tradusă din ebraică, pare influențată de *Septuaginta* și ar fi apărut în sec. II. În fine, pentru versiunea *latină* (*Vulgata*), Hieronymus a tradus textul ebraic, însă a utilizat și versiuni grecești, îndeosebi pe Symmachus. În textologia modernă s-au făcut mai multe încercări de stabilire fără ambiguitate a textului original. Prima ediție sigură — *Biblia ebraică* (ed. III) — a fost realizată de Rudolf Kittel și a apărut în 1937. Codexul din Leningrad B 19^a, descoperit de Paul Kahle, e cel mai vechi și mai complet manuscris al *Bibliei massoretice* (anul 1008). O ediție revăzută a manuscrisului B 19^a este *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, apărută în 1978, cu un aparat critic mai complet decît al edițiilor precedente. ● *Noul Testament* (grec. Ἡ καινὴ Διαθήκη; lat. *Novum Testamentum*) Cartea sacră fundamentală a creștinismului, consacrată integral tradițiilor nașterii, vieții și activității terestre (fapte, predici, parabole, atragerea prozelitelor, între care cei 12 *Apostoli, vindecări de bolnavi prin mijloace magice sau paranormale, cina cea de taină) și morții (judecata, răstignirea, expierea, învierea, înălțarea la cer) lui *Isus Christos, precum și vieții comunităților creștinismului primitiv. Noțiunea de „testament nou”, echivalînd cu ebr. *bryt hhašh* — legămînt nou, provine probabil din *V.T.* (*Ieremia*, XXXI, 31), dar a fost folosită și de comunitatea de *esenieni de la Qumran; la un moment dat, *iudaismul a inclus speranța că Yahweh va încheia un nou

legămînt, însă de astădată cu toată omenirea, nu numai cu un popor ales. Pe acest temei, creștinismul a afirmat că legămîntul a și fost încheiat din nou prin misiunea și sacrificiul lui Isus Christos (*Luca*, XXII, 20). În acest sens, primii creștini s-au considerat oameni noi (Pavel, *II Corinteni*, V, 17). Raporturile între Dumnezeu și oameni au caracter temporal: legămîntul lui Moise, fiind temporal, se schimbă printr-un nou legămînt (Pavel, *Romani*, I—VII). Cele mai vechi texte sînt epistolele (mai ales epistolarul atribuit ap. Pavel); dintre evanghelii, ar fi mai veche, după Bruno Bauer, *Evanghelia lui Marcu* sau, după alți cercetători, *Evanghelia lui Matei*, deși aceasta pare redactată abia în sec. II. Scrierile sacre creștine circulau în număr mare, pînă cînd la Conciliul din Laodikeia (363) s-a stabilit conținutul actual al *N.T.* (fără **Apocalipsul lui Ioan Teologul*), toate celelalte evanghelii (din totalul de cca 30) și epistole, numite azi apocrife, fiind interzise credincioșilor ca nerevelate de *Dumnezeu; (totuși, după cercetări mai noi, de ex. Ph. de Suarez, remarcabilă este *Evanghelia lui Toma*, text apocrif, neintrat în codicile noutestamentare, în pofida vechimii și probabil autenticității sale). Definitivarea textologică s-a realizat însă abia la Conciliul din Cartagina (419). *N.T.* canonic cuprinde: 4 *evanghelii* (Matei, Marcu, Luca, Ioan); o cronică numită *Faptele apostolilor*, 14 *epistole* atribuite ap. Pavel (catre romani, corinteni, galateni, efeseni, filipeni, coloseni, tesaloniceni, Timotei, Tit, Filimon și evrei); 7 *epistole* numite catolice (Iacob, Petru, Ioan și Iuda); o scriere escatologică (*Apocalipsul lui Ioan Teologul*). Dar, după ultimele cercetări ale papirologilor Institutului Biblic Pontifical din Roma și mai ales în urma unei descoperiri a pr. José O'Callaghan printre *textele de la Qumran*, s-a putut stabili că *Evanghelia lui Marcu* a fost scrisă la 15 ani după data considerată a morții lui Isus Christos, deci în anul 50 și nu în 70, cum se crezuse anterior. *N.T.*, completare doctrinară creștină a *V.T.*, se deosebește de acesta mai ales prin concepția asupra mesianismului; cărțile profetice din *V.T.* anunțau venirea lui *Mesia ca iminentă; *N.T.* e întemeiat, dimpotrivă, pe convingerea că Mesia a și venit, în persoana lui Isus Christos (iar spre a nu face contradicția prea flagrantă, predică și o a doua venire a aceluiași). În anume sens, nu există o unitate perfectă înăuntrul întregului codex noutestamentar: s-au semnalat contradicții și tendințe polemice interne. După ap. Pavel, *mîntuirea se dobîndește numai prin *credință, nu și prin fapte bune, fidelitate față de *ritualuri, merite etc. (*Romani*, IV, 2—4; XI, 6), iar după ap. Iacob, dimpotrivă, nu numai prin credință, ci și prin fapte bune (*Epistola sobornicească*, II, 24); unii comentatori au văzut aici un caracter polemic între cele două epistole doctrinare, vădit din stilul textelor vizate: Pavel — „Iar de este din dar, nu mai este din fapte, altfel darul nu mai este dar. Iar de este din fapte, nu mai este dar, altfel fapta nu mai este faptă” (*loc. cit.*); Iacob —

„Vedeți dar că din fapte se îndreaptă omul, iar nu numai din credință“ (*loc. cit.*). De altfel, doctrina reformată a lui *Luther, susținând mântuirea pe calea exclusivă a credinței, s-a întemeiat pe acest pasaj paulin, în timp ce catolicismul își găsea justificarea doctrinei mântuirii în textul lui Iacob. Există o contradicție și în tema relațiilor cu autoritatea civilă: în *Apocalipsul lui Ioan Teologul* este un îndemn la lupta deschisă contra dușmanilor credinței, dar în *Epistola către Romani* a ap. Pavel se cere supunerea față de autoritatea lumească („nevoie este să vă supuneți nu numai de frica pedepsei, dar și pentru cugetul vostru“ (XIII, 5). De asemenea, chiar dacă *N.T.* are o netă unitate de concepție, și aceasta are fisuri și nu scapă de paradoxuri. Caracterul escatologic e prezent pretutindeni (*Apocalips, Epistolarul paulin* ș.a.) mai ales în semnificația morții și învierii: „Au nu știți că toți cîți în Christos Isus ne-am botezat, întru moartea lui ne-am botezat? Deci ne-am îngropat cu el, în moarte, prin botez; așa încît, după cum Christos a înviat din morți prin mărirea Tatălui, tot așa și noi umblăm întru înnoirea vieții“ (Pavel, *Romani*, VI, 3—4). Dar valoarea suferinței se transferă la un moment dat în valoarea *ascezei. Caracterul paradoxal apare în faptul că rațiunea e o însușire suspectă din unghi religios, ca și în nevoia reconsiderării tuturor valorilor curente. ~ *Mitologia noutestamentară* conține și elemente împrumutate: zeul care moare și învie (de tip osiriac) simbolizînd ciclul vegetației; animalul totemic (mielul); nașterea din fecioară (din *virgo intacta*, ca *Saoshyant din fecioara Eredatfedri); auto-sacrificiul zeului (de tip *Attys) etc. Principalul mit e însă istoricizat, Isus Christos devenind un personaj istoric căruia i se atribuie o cronologie sincronizată cu datele curente (ceea ce îngăduie omologarea sa cu un întemeietor real al creștinismului), contrar miturilor păgine al căror caracter cosmologic trimite la timpul primordial al creației. Totuși, aceste elemente, influențate de filosofia greacă, de metodologia talmudică, de idealurile sectei de la Qumran, apoi conduse de o linie doctrinară elaborată în Imperiul Roman, s-au constituit într-o doctrină autonomă, cu o *mitologie proprie, ordonată unitar de o *teologie originală, în spiritul exhaustiv al unei concepții despre societate și univers, care nu mai păstrează zone comune cu celelalte mitologii religioase, corespunzătoare altor stadii ale societății omenești. ● *Privată global, B.* este o operă compozițională și ca izvoare de inspirație: vechile mituri din Palestina și Mesopotamia (indeosebi în forma babiloniană), *mitologia greacă țirzie, dar mai ales unele mituri egiptene, iar pentru textele mai noi (indeosebi părțile mesianice și escatologice ale *N.T.*) chiar și *zoroastrismul iranian. *B.* este cea mai răspîndită carte din lume: pînă în 1985, a fost tradusă în 1800 de limbi.

§ G. E. Weil, *Initiation à la Massorah*, Leiden, 1964; R. W. Klein, *Textual Criticism of the Old Testament, from the Septuagint to Qumran*, Philadelphia, 1974;

Biblia, adică dumnezeiasca scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, București, 1938; *Biblia*, București, 1970; *The Oxford Annotated Bible with the Apocrypha*, revised standard version, with an introductory article, edited by Herbert G. May and Bruce M. Metzger, Oxford, 1965; *L'Ancien Testament*, trad. par Édouard Dhorme, I—II, La Pléiade, Paris, 1960; Edgar Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen*, Tübingen, 1924; F. Martin, *Le Livre d'Hénoch*, Paris, 1906; A. Vaillant, *Le Livre des secrets d'Hénoch*, Paris, 1952; M. H. Снеранский, *Славянские апокрифические евангелия*, Москва, 1895; A. Dupont-Sommer, *Les écrits esséniens découvertes près de la Mer Morte*, Paris, 1964; J. Carmignao et P. Guilbert, *Les Textes de Qumran*, I—II, Paris, 1961—1963; *Dizionario Biblico*, a cura di Giovanni Miegge, edizione riveduta e aggiornata, Milano, 1968; B. Chiesa, *L'Antico Testamento ebraico secondo la tradizione „palestinese“*, Torino, 1978; E. Würthwein, *The Text of the Old Testament. An Introduction to the Biblia Hebraica*, London, 1980

Bifrost *Simbol al curcubeului, în *mitologia scandinavă, considerat pod divin care leagă cerul de *pămînt și e păzit de zeul luminii, *Heimdallr; întrucît în componența podului **B.** intra și *focul pur (culoarea roșie din spectru), nu-l puteau parcurge decît *zeii, ceilalți riscînd să îi arsi instantaneu.

Bile Zeu în *mitologia celtică din Irlanda, patronînd *focul și morții. O formă mai nouă a *mitului îl consideră părintele lui *Mile*, care ajunsese să fie venerat ca *strămoș legendar al ultimilor cuceritori ai Irlandei.

Bileiptr *Demon în *mitologia scandinavă, *simbolul mitologic al furiei flăcărilor dezlănțuite, fratele zeului infernal *Loki.

Bimbogami Zeusărăciei, în *mitologia japoneză.

biserică (lat. *basilica* — clădire publică mare, fără rol religios; ulterior, clădirea bisericii; cf. grec. *Κυριακὸν [δῶμα]* — casa Domnului; grec. *ἐκκλησία* > lat. *ecclesia* — adunare, mai tîrziu, biserică, în sens de comunitate religioasă, de unde: franc. *église*, span. *iglesia*, ital. *chiesa*, welsch *eglwys*; în alte lb. moderne, din grec. *Kyriakòn [doma]*: germ. *Kirche*, sued. *kirka*, dan. *kirke*, scot. *kirk*, engl. *church*, rus *црковь*, bulg. *цркова*, ceh *cirkev*, finl. *kirikko*) Locaș de adunare, *ritual și *rugăciune, în terminologia religioasă creștină; dar și comunitatea creștină, globală (Biserica creștină) sau pe ramuri (Biserica catolică, Biserica ortodoxă etc). Biserica creștină este un *templu; forma arhitectonică cea mai timpurie a bisericilor creștine a fost *basilica*. Construcția locașului respectă riguros anumite norme: clădirea e orientată cu *altarul spre răsărit, închipuind o navă compusă dintr-un altar, un naos și un pronaos. În altar se află sfînta masă (pristolul) pentru oficierea *cultului de bază, cu sfințele daruri (trupul-pînea și single-vinul), păstrate în vase speciale, pentru taina împărtășaniei. În bisericile ortodoxe (răsăritene), altarul e despărțit de naos printr-un perete de *icoane numit iconostas, avînd uși laterale și o ușă principală cu două canaturi

(uşile împărăteşti). Bisericile catolice sînt compuse din sanctuar (cu altarul deschis) şi navă. Bisericile *templierilor erau rotunde. În înţeles de comunitate religioasă, biserica creştină este împărţită în biserici confesionale (după *rituri). Prin extindere, în sens curent, o biserică este orice comunitate împărtaşind aceeaşi *religie. Termenul a fost pus în circulaţie de N.T. (→ *Biblia*): „*tu eşti Petru [Petros — om de piatră, stîncă] şi pe această piatră [petra] voi zidi Biserica [Ecclesia] mea şi porţile iadului nu o vor birui*“ (*Matei*, XVI, 18).

Bishamon Zeul războiului şi al belsugului, în *mitologia japoneză; în *shintoism, **B.** este un element din septetul zeilor destinului: *Sichi Fukujin* (Bishamon, *Fukurokuju, *Ebisu, Benten, *Daykoku, Jurojin şi *Hotei).

Blaga, Lucian Filosof şi poet român (1895—1961); teoreticianul spaţiului mioritic, ca spaţiu-matrice al spiritualităţii româneşti cu care aceasta e mereu solidară şi spre care românul tinde afectiv, neîncetat, ca spre spaţiul său ancestral, socotit plaiul, adică aria *Miorişei* (*Oaia Năzdrăvană). Ca teoretician al *mitului, **B.** refuză definiţiile alterate şi decaderile de înţeles ale noţiunii (acuzînd de acest proces de degradare în primul rînd pe Fr. Nietzsche) şi îşi impune o întoarcere la un sens limitat al cuvîntului *mit*: „Toare miturile vor să fie într-un nume fel revelări ale misterului“, **B.** deosebind 2 grupuri: 1) *miturile semnificative*, revelînd, „cel puţin prin intenţia lor, semnificaţii, care pot avea şi un echivalent logic“; 2) *miturile trans-semnificative*, încercînd „să reveleze ceva fără echivalent logic“. **B.** face distincţie netă între mituri şi plasmuirile cunoaşterii ştiinţifice; astfel: „Pornind de la analogii infime de aspect, spiritul mitologic clădeşte excesiv, maximumuri analogice totalitare“; „Spiritul mitic e vasalul de aventuri al analogiei“ căci în general el „operează cu cunoscutul lumii concrete, cu datele sensibile, fără a le diminua în vreo privinţă“, iar „aparenţele concrete nu sunt supuse unor degradări, ci sunt integrate într-o viziune mai complexă“ (de pildă *focul care devine, în plus faţă de ceea ce este, şi „o fiinţă, un demon, o zeitate“). „Spiritul mitic întregeste aparenţele în sensul că acestea ar fi manifestări aidoma ale unor puteri invizibile. Spiritul ştiinţific desfiinţează aparenţele substituindu-le alte structuri“. „Spiritul mitic îşi plasmuieste viziunea revelatoare din elemente care ţin de experienţa vitalizată a omului“, vitalizarea fiind aci involuntară. **B.** combate exegezele încercate în desvăluirea miturilor transemnificative şi critică şcoala psihanalistă, îndeosebi pe C. G. *Jung, şi exegezele ce transformă aceste mituri în alegorii, distrugîndu-le ca mituri: „Mitul nu poate fi deci talmăcit în graiul ideilor“ şi mai mult: „Mitul e posibil şi fără elementul magic“. Pentru **B.** e deci posibilă această definiţie: „Am caracterizat miturile ca încercări ale spiritului uman de a revela metaforic, analogic, şi în material de experienţă vitalizată, anume transemnificaţii. Miturile sunt plasmuirii de intenţie revelatorie şi înţelele mari manifestări ale unei

culturi“; „ele vor fi modelate, interior, de categoriile abisale ale unui popor. Miturile se desprind din matricea stilistică a unui neam sau grup de neamuri, întocmai ca şi celelalte produse ale culturii.“ Iar „mitologia este în ordinea cronologică înţia mare întruchipare a categoriilor abisale, care alcătuiesc matricea stilistică a unui popor, sau grup de popoare.“ Dar acest unghi, inclus în ideea spaţiului-matrice al unui popor şi extrapolat la întreaga mitologie a lumii, necesar filosofului **B.** şi derivînd din poetul expresionist, este unul limitativ şi nedislocat cu totul din *euhemerism.

§ *Trilogia culturii* (în special *Geneza metaforei şi sensul culturii*), Bucureşti, 1944; *Mit şi cunoştinţă* (în *Încercări filosofice*, Timişoara, 1977, p. 67—70)

Blaşini (slav БЛАЖЕНА — fericit); *Rohmani, Rocmani, Rahmani, Rugmani* Populaţie mitică (în folclorul şi în cărţile populare din România) alcătuită, după *credinţele tradiţionale, din cei dintii oameni de pe *pămînt (→ *omul primordial*). **B.** trăiesc sub pămînt — în unele variante la capătul pămîntului sau pe *Tărîmul Celălalt, dincolo de *Apa Simbetei. Întrucît au luat parte la *facerea lumii, ei susţin stîlpii de sprijin ai pămîntului. Imaginaţi ca fericiţi oameni blonzi şi socotiţi, genealogic, urmaşii lui *Set (al treilea fiu al lui *Adam şi al *Evei), **B.** duc o viaţă cuvioasă şi lipsită de griji, întemeiată pe virtute şi pe incapacitatea de a face rău. **B.** trăiesc fără femeile lor, cu care pot convieţui numai 30 de zile pe an în vederea procreaţiei, copiii fiind crescuţi de mame pînă cînd încep să se deplaseze şi să se hrănească singuri, iar atunci băieţii trec în grija taţilor. S-a observat aproape o identitate între descrierea tradiţională a **B.** şi cea a *Nagomudrilor*, o populaţie pe care, după romanul popular *Alixândria*, Alexandru Macedon a întîlnit-o în India; dar *Nagomudrii* (slav „înţelepţi goi“) amintesc, în ecou, de aspectul unor grupuri de yogini (numiţi de greci *gymnosophisti*), iar cum sursa traducerii *Alixândriei* a fost un text sîrb, este explicabilă şi identificarea *Nagomudrilor* cu **B.** (sîrb *blažen* — fericit), subliniată încă de N. Cartoian, în *Cărţile populare în literatura românească* (Bucureşti, 1974, I, p. 273—274). **B.** au ca zi de comemorare festivă *Paştele *Blaşinilor* (de obicei, în prima simbătă postpascală, numită şi Simbăta Morţilor, alături în a doua luni de după *Paşti). În tradiţia românească, *ofrandele oferite **B.** sînt pomeni alimentare şi *libaţii, scopul urmărit de credincioşi fiind asigurarea sănătăţii donatorilor şi a fertilităţii ogoarelor. După Andrei Oişteanu, „toate acestea ne permit să credem că avem de a face cu o reminiscenţă a unui străvechi cult al morţilor şi strămoşilor“ (*Rohmans-Brahmanes. Le voyage d'un motif à travers l'espace et le temps*, în *Ethnologica*, Bucureşti, 1983, p. 138). O variantă (pe care A. Oişteanu o socoteşte cea mai coruptă) a pus în circulaţie Simeon Florea Marian (*Sărbătorile la Români*, Bucureşti, 1901, p. 171): acolo, **B.** sînt un popor de creştini locuind, goi, pe o insulă, printre livezi de pomi fructiferi, constituind singura lor sursă de hrană.

Varianta *Rohmani* nu schimbă structura *mitului; cu rare excepții, când a fost dedusă din etnonimul *Romani*, în mod curent ea e derivată din *Brahmani, prima ipoteză aparținând dr. Ign. Joh. Hanush (*Die Wissenschaft des slavischen Mythos, im Weitesten, das altpersisch-lithauischen Mythos mit umfassenden Sinne*, Lemberg, 1842): „este vorba poate de o estropiere a numelui Brahmanilor“. N. Cartoian a găsit argumentele necesare, ca să afirme că „Rohmanii, Rocmanii sau Rogmanii, numire obișnuită mai ales în părțile nordice ale Bucovinei, nu poate fi despărțită de forma ruteană corespunzătoare, Rahman, care trebuiește socotită ca o formă coruptă din prototipul *Brahman* al redacțiilor bizantine și grecești“, *op. cit.*, p. 287). A. Oisțeanu (*op. cit.*, p. 142) crede că brahmanii care au servit drept model ar fi fost ramura jainistă de aceeași goi *digambara*.

blestem (lat. *blasphemia* — hulă, calomnie; grec. *βλασφημία* — defăimare) Act de *magie lexicală, prin care se invocă mînia sau urgia unei divinități asupra unei ființe, unui obiect, unei acțiuni, adesea în scop de răzbunare sau dintr-un motiv justițiar subiectiv. În sens curent, **b.** este mai puțin *descîntec (așa cum îl descriu folcloriștii clasici) și mai mult o făcătură, cu intenție de cele mai multe ori personală. Dar marile **b.** ale *mitologiei și ale *religiilor sînt sau sentințe divine ireversibile sau efecte ale mecanismului destinului. Aceste **b.** diferă relativ puțin de la o mitologie la alta. ~ În *Biblie se află unul dintre cele mai dure **b.** din tradiția mitoreligioasă a lumii: blestemarea de către *Dumnezeu (*Yahweh) a perechii primordiale *Adam și *Eva, după înfruptarea lor din *Pomul Cunoștinței: „Blestemat să fie pămîntul din pricina ta! Cu trudă să te hrănești din el, în toate zilele vieții tale. Spini și pălămidă să-ți aducă și să mănînce buruienile cimpului. Întru sudoarea feței tale să mănînce piine, pînă cînd te vei întoarce în pămînt, căci din el ai fost luat. Căci pulbere ești și în pulbere te vei întoarce“ (*V.T., Geneza*, III, 17—19). Acest *păcat originar, producător al **b.** divin, care se convertește pe loc în realitatea aplicării osînde, după extrapolările doctrinare ale *iudaismului, urmărește pe om pînă la venirea lui *Mesia; în *creștinism, același **b.** a fost anulat prin răscumpărarea săvîrșită de *Isus Christos. ~ *Creștinismul* cunoaște și o formă de **b.**, utilizată de *Biserică în cazuri grave: *anatema* (grec. *ἀνάθεμα* *ofrandă, obiect blestemat; mai tîrziu: afurisenie) care este o condamnare morală în numele *credinței, uneori asociată cu excluderea din comunitatea religioasă. ~ În *India vedică* **b.** putea fi proferat îndeosebi de un *riși sau de un *brahman; forța acestor **b.** avea efect chiar și asupra *zeilor, ea neavînd nici un obstacol; un *riși*, *Gautamā, își blestemă soția (*Ahalyā) și pe marele zeu *Indra, pentru adulter, *Ahalyā* fiind prefăcută pentru un mileniu în piatră, iar *Indra* rămînînd temporar emasculat. ~ În *Hellada*, **b.** este în strînsă relație cu destinul și e dat ca un act de justiție imanentă; de ex., *blestemul Atriziilor* (→ *Atrous*), folosit ca temă

de tragediei grece: în planul dușmăniei dintre *Atrous* și *Thyestes, primul, ospătîndu-și fratele cu carnea copiilor acestuia, cade el însuși sub forța blestemului rostit de *Thyestes*, iar acest **b.** urmărește, în alte generații, pe *Agamemnon și pe *Orestes. După altă variantă, *Pelops, aruncîndu-l în mare pe *Mirtil*, vizitiul rivalului său *Oinomaos*, e blestemat de acesta cu o clipă înainte de inec, iar **b.** îi urmărește neînduplecat pe toți descendenții lui *Pelops*. ~ În **mitologia scandinavă* și *germanică cel mai celebru este *blestemul aurului* *Nibelungilor, pămînt, iar — după răpirea comorii — blestemat de regele gnom *Andvari*; ultima victimă căzută sub incidența acestui **b.** este eroul *Siegfried. Dar blestemul aurului este în primul rînd *simbolul tragediei umane rezultate din lăcomia de aur. ~ În *folclorul românesc*, **b.** are rareori un caracter spectaculos și nu pornește decît prin excepție din sursă divină; el se produce în genere la nivelul *magiei vrăjitoresci: sînt prefăcute diverse *zîne în broaște sau în pietre, femei sau fete devin monștri (ghionoi, scorpii) sau păsări (lebede, pupeze). O formă gravă este *blestemul părintesc*: într-o baladă din Transilvania (cu variantă macedoromână) mama își blestemă fiul („N-ai avea loc în pămînt/ și nici țărna la mormînt“). Unele **b.** vin însă direct de la Dumnezeu, ca schimbarea sexului unei fete (cf. basmul *Din fată — fecior*, col. I. Pop-Reteganul). În limbajul popular curent din epoca modernă a multor popoare, **b.** s-a degradat în simplă ocară, pierzîndu-și funcția magică.

bocet Cîntec tărăgănat ritual, de despărțire a celor vii de ruda lor decedată, în cadrul tipului general de *funeralii, răspîndit aproape în toată lumea. În **b.** adesea accentele lugubre alternează cu inflexiunile duioase, formulele rituale de scenariu tradițional, cu pasajele improvizate asupra meritelor sau particularităților biografice ale defunctului. În epoca modernă **b.** a dispărut din *ritualul funeral al satelor intens urbanizate (în Europa Occidentală și America de Nord — exceptînd rezervațiile amerindiene). ~ În *Egiptul faraonic*, contrar concepției generale optimiste despre *moarte, ca despre intrarea în eternitate, a existat un tip de **b.**, însă de structură divină, ca *Bocirea lui Osiris de către Isis și Nephthys*. ~ În *India*, deși tradiția afirmă că „înțelepții nu plîng nici pe cei morți, nici pe cei vii“ (*Bhagavadgîtā*, II), iar ideea transmigrației sufletelor a rămas constantă, mortul a fost totdeauna bocit și de rude (mai ales de soție, cînd defunctul era bărbat), dar și de bocitoare profesionale, care își strigau lamentațiile melodice, dansînd, scuturîndu-și părul despletit și lovindu-și ritmic pieptul. ~ În *Hellada*, în epoca arhaică, bocitoarele își însoțeau cîntecul cu gesturi rituale specifice, exprimînd durerea, iar aceste gesturi atingeau uneori forme brutale (zgîrierea pînă la sînge a obrazilor cu unghiile și lovirea capului și pieptului cu mîinile). Ritualul a fost simplificat și îngrădit de legislatorul *Solon* (cca 600 î.e.n.). ~ La *slavi*, ritualul de înmormîntare, dictat de teama superstițioasă inspirată de mort, avea caracter magic

și *apotropaic, în același timp respectând durerea despărțirii familiei de cel decedat; **b.**, cântat de bocitoare (profesioniste sau improvizate), reflecta integral ambele stări; **b.** era executat pe rînd în numele văduvei (văduvului), al copiilor, părinților, altor rude, apoi reluat la parafase. Profesiunea de bocitoare nu era limitată; în anume împrejurări putea boci și un bărbat; documentele medievale rusești citează bociri executate de sôșii sau soțiile unor persoane ilustre. Un rol important îl avea libertatea improvizatiei. ~ La *români*, după unele opinii (Const. Brăiloiu, Ov. Birlea), **b.** are adesea rădăcini în ritualurile funerare arhaice precreștine și e o specie deosebită în cadrul ceremonialului înmormîntării, față de cîntecul ritual funebru, legat de *riturile de trecere. Una din temele dominante în **b.** este ideea transferului celui mort în vegetația înconjurătoare, mai ales în flori, adică intrarea (prin putrezire) în ciclul naturii. ● Orice **b.** din folclorul funebru universal este un canal de descărcare a durerii despărțirii de mort. Sarcina e încredințată, în majoritatea epocilor și zonelor, unor bocitoare profesioniste care urmăresc un scenariu tradițional.

Bochica; *Nemqueteba* Zeu sau *strămoș primordial, în unele mitologii andine din America Centrală (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), omologat uneori cu *Quetzalcôatl, altelei considerat *erou civilizator zeificat postum. Reprezentat antropomorfic, cu barbă bogată și păr lung pînă în brîu, umblînd desculț, ar fi venit din Răsărit în Anzi, învățîndu-i pe oameni artele și meseriile (mai ales țesutul hainelor) și prevestindu-le în vienera trupurilor după moarte. Triburile andine chibcha (numite de ele însele *muiska* — oamenii) îl consideră pe **B.** divinitate supremă și zeu sapiențial; *cultul său era răspîndit mai ales în bazinul fluviului Bogotă (Columbia). El a apărut în acest ținut printre oamenii sălbatici din era preselenară (cf. *mitul *Arcadie), de pe podișul Bogotă, venind din văile de la răsărit de Cordillieri și socotit de alt neam, fiindcă avea barbă lungă, deasă și albă. El „i-a învățat pe oameni să-și facă veșminte, să-și clădească colibe, să facă agricultura și să trăiască în triburi”. Sosit cu soția sa *Chia* (Jubecayguayá), rea și frumoasă, o alungă după ce ea, magiciană iscusită, a silit fluviul FONZA să iasă din albie, producînd un *potop care a înecat majoritatea oamenilor, afară de cîțiva salvați în piscuri de munți; izgonită de zeu, Chia se urcă în *cer și devine *Luna. Altă variantă a mitului diluvian (sau un mit vorbind de potopul propriu-zis) îl arată ca provocator al diluviului pe zeul rival *Chibchachum; în urma *rugăciunilor credincioșilor săi rămași în viață, **B.** lovește cu bagheta sa de aur stîncile de la Tequendamá pe care le despică, după ce apele diluviene s-au retras, și eliberează astfel șuvoaiele care devin cascada numită azi Tequendamá. După aceea ordonă triburilor să coboare iar în Valea Bogotă, unde le zidește orașe și-i învață să se închine *Soarelui, le alege căpetenii cărora le împarte puterile sacerdotale și laice

și, socotindu-și misiunea încheiată, își ia numele *Ydacansa*, pleacă în valea sfîntă Yraqui de lângă Punha, unde mai trăiește, în izolare de pustnic, 2000 de ani.

Bodhi în *miturile budiste (→ *budism*) din India, *Arborele Științei* (*Pomul Cunoștinței), reprezentat de smochinul sacru sub care s-a produs iluminarea lui *Buddha.

Bodhisattva Ființă divină, venerată plural de *budismul mahayanist (→ *Mahāyana*); deși prin extirparea setei de existență a ajuns la stadiul desăvîrșirii, meritînd astfel intrarea în *Nirvāna, **B.** acceptă să mai întîrzie în lume spre a salva alți oameni: în concepția mahayanistă, orice **B.** își consacră existența divină exclusiv *mîntuirii oamenilor, renunțînd în acest scop chiar la Nirvāna. Principalele variante ale zeițății: *Avalokiteșvara — care, în budismul tibetan (→ *lamaism*), se încarnează în Dalai-lama, șeful hierocrației Tibetului de odinioară; *Guan-Yin — care, veche zeiță chineză a milei, devine prin *sincretism cea mai populară **B.** în budismul din China.

bogomili *Sectă creștină medievală (→ *creștinism*) provenind doctrinar probabil dintr-o *erezie de esență maniheistă din Asia Mică (→ *mantheism*); înfiripată în Macedonia, secta **b.** se constituie propriu-zis în Bulgaria, în urma predicilor preotului legendar *Ieremia Bogomil*, apoi, ramificată, migrează în Europa unde capătă nuanțe diverse: *patarini* (Italia de nord), *cathari (Germania), *albigenzi (Franța), de asemenea în Bizanț, Serbia, Țările Române și Rusia. Secta a fost combătută, mai ales în sec. XI, de cîteva sinoade creștine orientale și de mai mulți teologi între care Euthimios Zigabenos, în tratatul său *Despre Bogomili sau Panoplia dogmatică*. Din scrierile **b.** s-a păstrat foarte puțin (o *Carte de taină*, mai multe fragmente mitologice); doctrina **b.** o cunoaștem îndeosebi din documentele adversarilor. În concepția cosmogonică a **b.**, *Dumnezeu, ca principiu al binelui, creează lumea spirituală, veșnică și nevăzută; *Satan, principul răului, după ce se revoltă cu alți *îngeri împotriva lui Dumnezeu și e aruncat în spațiu, dă consistență prin verbul magic virtualității ideale a universului, clădind o lume vizibilă (pămînt, cer, stele) și forme de viață (animale, plante), afară de om, pe care l-a plămădit din lut muiat în apă, însă căruia nu-i poate oferi suflet, și abia Dumnezeu, înduplecat, întregește lucrarea, însuflețind înția pe reche — *Adam și *Eva. Doi din fiii Evei, *Cain și Calomena, se nasc adulterin de la Satan. Esența ereziei **b.** stă aici: stăpînul trupului omenesc e Satana, al sufletului e Dumnezeu, deci 2 forțe în antagonism etern; dar, fiind veșnic și imaterial, sufletul scapă prin *moarte din carcera trupului și se întoarce la Dumnezeu. Experiența morții îi silește pe îngerii căzuți să-și ia neveste dintre fiicele oamenilor (cf. mitul lui *Semyaza, din *Cartea lui Enoh, apocriful etiopian), ca să poată obține vehiculul de întoarcere în cer; mezalianța naște însă *uriași monstruoși care îl atacă pe Satana, pînă cînd sînt înecați de el prin *potopul uni-

versal. **B.** contestau *V.T.* (→ *Biblia*), socotindu-l de obîrșie diavolească, și admiteau din scripturi numai *Psaltirea*, cărțile profetilor (→ *profet*), *evangheliile, *Faptele apostolilor*, **Apocalipsul lui Ioan Teologul*, compunînd și altă *epifanie: în anul 5500 (de la *facerea lumii), trimis de Dumnezeu, arhanghelul Mikael pătrunde în urechea dreaptă a *Fecioarei Maria, intrupîndu-se prin naștere în ipostaza de *Isus Christos; iar acesta, mîntuind omenirea, se înalță la *cer în *spirit, nu în trup, fiind resorbit de Dumnezeu. Propovăduind *ascetismul vegetarian și urînd trupul pentru că e dependent de plăceri, familie și avere, **b.** refuzau formele eclesiastice, *biserica, *altarul, tainele creștine (afară de *botez, pe care-l oficiau la majorat, fără apă, cu *transsubstanțierea *Sfîntului Duh prin *Evanghelia lui Ioan*, pusă pe creștet); *ritualul funerar se reducea la o *rugăciune. Combătut teologic și fizic (la Bizanț, medicul Vasilios, șeful sectei, e ars pe rug în anul 1111, iar în Europa se organizează în 1209, din inițiativa papei Inocențiu III (→ *papi*), o *cruciadă contra albigenzilor), **b.** persistă în Bulgaria pînă în sec. XVII și găsește ecou în mitofolclorul românesc și în unele *mituri populare ale Europei răsăritene, mai ales în narațiunile cu subiecte din *cosmogonie și *antropogonie. Influența bogomilică a pătruns mai ales în miturile cosmogonice românești, în care *Diavolul îl confecționează pe *omul primordial (Adam) din lut, fără să-i poată da viață, iar acesta începe să existe real abia după ce Dumnezeu suflă duh sfînt asupra modelului amorf, care capătă și viață și darul vorbirii (cf. Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, Mihalcea-Cernăuți, 1903, I, p. 9). Marxiștii ruși îi atribuie bogomilismului inițial caracterul pozitiv al unei mișcări sociale protestatare: „mișcare țărănească antifeudală, care a luat o formă de erezie religioasă“, deși în succesiunea istorică lucrurile s-au petrecut invers; această definiție se completează analitic („Bogomilii îndemnau la refuzul îndeplinirii obligațiilor feudale, la nesupunerea față de autoritățile de stat, osîndeau biserica, luau atitudine împotriva datinei creștine, luau parte activă la războaiele populare“ și doctrina **b.** „exprima un protest împotriva învățăturii oficiale bisericesti asupra perfecțiunii lumii create de Dumnezeu“ — *Философская энциклопедия*, I, Москва, 1960, p. 178—179). Atitudinea socială este însă o consecință a atitudinii religioase, iar fenomenul e caracteristic tuturor sectelor sau *cultelor disidente.

§ Euthimios Zigabenos, *Narratio de Bogomitis seu Patorpiae dogmaticae titulus XXVII* (ed. Geissler), Göttingen, 1842; D. Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neomanchaism*, Cambridge, 1948; Д. Ангелов, *Богомилство в България*, Москва, 1954; N. Cartoian, *Căruțile populare în literatura românească*, I—II (în special cap. *Bogomilii și literatura apocrifă*), București, 1974

Bolan Poetul arhetipal în *mitologia slavă răsăriteană, nepotul lui *Veles — adică al zeului vitelor și belșugului. Evocat în *Cîntarea oștirii lui Igor*; *Cronica de la Novgorod* îi face portretul sintetic: „Bolan avea darul proorcirii, iar cui poftea cîntec să i se facă, peste arbore se revărsa

cu gîndul, ca lupul cenușiu pe pămînt, ca vulturul vinăt pe sub nouri“; interpretînd acest text, V. V. Ivanov și V. N. Toporov deduc de aici că **B.** îndeplinea și funcția de *șaman, „legată de reprezentarea arborelui lumii“ (*Мифы народов мира*, I, Москва, 1980, p. 184); faptul e nesigur în privința presupusului *arbor mundi* (*Arborele Cosmic), întrucît în text poate fi vorba, metaforic, de pădure, mai certă fiind aluzia la darul profetic, care nici el nu trebuie pus neapărat în relație cu *șamanismul.

Boldogasszony; *Boldoganya* Maica Domnului, în limbajul religios popular maghiar: *Femeia (Maica) Norocului (Fericirii)* — mai exact, a *Belșugului*. În **B.** e probabil că o veche *zeiță maghiară precreștină s-a sincretizat cu noțiunea religioasă nouă de *Fecioara Maria. De altfel, în folclorul religios maghiar figurează 7 Maici ale Domnului, care corespund celor 7 crengi ale Copacului Lumii *Egigérő fa (→ *Arborele Cosmic*).

bon *Religie arhaică autohtonă din Tibet, probabil de tip totemic (→ *totemism*), dezvoltîndu-se pe baza unui amplu *animism originar, tributar *magiei, iar mai târziu, după convertirea populației tibetane la *budism, fuzionînd cu *lamaismul (formă budistă locală). *Panteonul bon e populat cu *spirite, totuși nominalizate parțial ca divinități (*lha); dar *mitologia nu are o structură riguroasă: universul este coordonat de o zeiță, *Lumo*. Există un număr mare de asemenea spirite sau divinități pentru diferite îndeletniciri sau noțiuni importante ale vieții cotidiene: unul patronînd vatra casnică (*Thab-lha*), altul ocrotînd locuința (*Nang-lha*) etc. Unele își au sediul în *cer, altele pe munți; mai sîntenerate, într-o categorie particulară, divinitățile *lha* din imediată apropiere a omului, căruiia îi mijlocesc relațiile cu mediul înconjurător, ca un fel de *genii; fiecare om este urmat și ocrotit de cîte 5 *lha*, cu diverse atribuții. În concepția cosmologică **b.**, toate divinitățile sînt distribuite în cele 13 ceruri (sau sfere celeste), apărute pe rînd, odată cu fiecare generație de *lha*; prima divinitate, un *lha* al existenței, a apărut din relația între 2 flori: una masculină (cu petale galbene), cealaltă, feminină (cu petale albastre); în ultima fază, au luat ființă ultimele 2 sfere: cea acvatică — a 14-a (*apa) și cea terestră — a 15-a (*pămîntul). După răspîndirea lamaismului, divinitățile *lha* au fost identificate cu numeroșii *Buddha și *Bodhisattva. Scripturile tibetane, păstrînd tradițiile esențiale **b.** (ca și ale altor *credințe prebudiste), dar îmbogățindu-se și cu filosofia religioasă a lamaismului, sînt cartea sacră (de fapt un codice cu o sută de cărți) *Kangyur* și o „carte a morților“, conținînd mai ales sfaturi pentru defuncții, *Bardo Thödol.

§ D. L. Snellgrove, *The Nine Ways of Bon*, London, 1972

Bona Dea; *Bona Diva* Zeiță autohtonă în *mitologia romană, castă, protectoare a femeilor și avînd atribute oracular. La origine, era o arhaică zeiță italică, patronînd fecunditatea

feminină și castitatea. **B.D.** e parea (alteori sora sau fiica) zeului *Faunus (care, în unele variante, a iubit-o incestuos), ucisă de el, apoi divinizată din căință (cf. Zina bună; → zine). Numită uneori, din această cauză, și *Fauna*. Era zeița predilectă a femeilor romane. *Misterele zeiței **B.D.** se celebrău anual, într-o pădure sacră de pe muntele Aventin, într-un sanctuar consacrat anume. *Ritualul, oficiat de femei și de fete, interzicea asistența bărbaților.

Bonaventura, Giovanni Fidenza Doctor al *Bisericii catolice (*Doctor Seraphicus*), filosof scolastic și teolog (1224—1274) reprezentând curentul realist în *teologia ortodoxă de orientare mistică a catolicismului medieval. Fost student, apoi profesor al Universității din Paris, devine general al Ordinului Franciscanilor și, în această calitate, combate aripa radicală franciscană, formată din spiritualiștii iochimiști. În unele scrieri polemice, l-a atacat pe filosoful englez Roger Bacon. Gîndirea lui **B.** se sprijină pe un aristotelism subsumat învățăturii neoplatonice a lui *Augustin, universalile fiind concepute ca prototipul dumnezeiesc al lucrurilor; în concepția sa, cunoașterea deplină poate fi atinsă nu pe calea simțurilor, nici cu ajutorul speculațiilor scolastice, ci numai prin contemplație mistică, aceasta putîndu-se realiza prin confundarea în sine și putînd conduce la atingerea absolutului, prin contopirea extatică cu *Dumnezeu. **B.** a fost canonizat sfînt în 1482, iar din 1587 e socotit unul dintre cei 5 mari magiștri ai Bisericii. Opera sa a fost editată integral între anii 1882—1902, în 10 volume; principalele scrieri: *De reductione artium ad theologiam* (*Despre ridicarea artelor spre teologie*), *Itinerarium mentis in Deum* (*Călăuza sufletului întru Dumnezeu*).

§ Étienne Gilson, *La Philosophie de Saint Bonaventure*, ed. II, Paris, 1943

Bonus Eventus (lat. *bonus* — bun, *eventus* — rezultat, succes) Zeu arhaic în *mitologia romană, în vechime ocrotitor al cîmpurilor și recoltelor, mai târziu invocarea lui slujind drept urare de succes în orice întreprindere inițiată; în epoca imperială, devine zeul preferat al soldaților.

Boreas; Borées Zeu personificînd vîntul de nord în *mitologia greacă (fratele celorlalte 3 vînturi cardinale Euros, *Notos, *Zephyros); locuiește într-o peșteră din muntele tracic Haemus. Răpîtă de **B.**, Orithyia, fiica lui *Erechtheus, îi naște 2 fii și 2 fiice. Lui **B.** i se atribuia întemeierea unui regat în Thracia.

Borebore Zeu al triburilor baule (→ *mitologiile populațiilor africane*), antropogonic, dar mai ales sapiential, cu atribute de *erou civilizator. *Mitul lui **B.** este complex; într-o variantă e mesager divin; zeul *Nyamye creează lumea prin 2 delegați — *Borebore* și *Adomankana*, care străbat spațiul fără să doarmă, pînă ajung la Maimuța Neagră (→ *maimuța*) care îi găzduiește, oferindu-le o noapte de ospăț și desfătări; după un somn bun, cei doi se despart, **B.** rămîne pe loc și face Țara Oamenilor Negri (Africa), iar Adomankana pleacă spre nord,

unde face Țara Oamenilor Albi (Europa). Într-o variantă mai subtilă, probabil mai veche, după o sfadă cu ceilalți *zei, **B.** e nevoit să coboare pe *pămînt, legîndu-și de gît, cu un lanț, oamenii creați de el, iar apoi rămîne printre ei o sută de ani pentru a-i învăța cîteva îndeletniciri elementare. Nu mult după aceea, sapă o imensă groapă de adăpost, dar tocmai la sfîrșirea lucrului se produce *potopul universal; cînd, după un răstimp, apele încep să se retragă de pe pămînt, ele se scurg în groapa pregătită și formează o mare ce va despărți pe oamenii negri de oamenii albi. În timpul mării catastrofe, **B.** își închide înțelepciunea într-o tigvă, pe care însă pierzînd-o, moare. Înțelepciunea lui acționează totuși singură: tigva e găsită de oamenii albi, care descoperă cu ajutorul ei, întîi leacul împotriva morții, apoi, îmbătrînind și făcîndu-se urîți, cu ajutorul aceleiași tigve înțelepte, inventează mijlocul de a străbate apele, astfel că vin în Țara Oamenilor Negri, de unde încearcă să se urce în cer printr-un procedeu arhaic, similar cu cel din mitul Turnului *Babel și din *Gigantomahie: adună toate rîșnițele de pisat banane, le pun una peste alta și, lipsindu-le ultima necesară, o iau pe cea de jos spre a o pune lingă *cer, dar turnul se năruie și oamenii, albi și negri, care pînă atunci vorbiseră o singură limbă, se salvează fugînd, se împrăștie pe tot pămîntul și încep să vorbească limbi diferite.

Borhaural Zeu alan și oset (→ *mitologii caucaziene*) al grinelor și al recoltelor.

Borr Divinitate primordială, în *mitologia scandinavă, născută din ființa asexuată Bure — care se ivise din gheața lînsă de *vaca *Audhumbla; împreunîndu-se cu Bestla (fiica *gigantului Bolthorn), **B.** devine tatăl primilor *zei cerești (→ *Asa*): *Odhinn — zeul suprem, *Vile și *Ve.

Boszorkány Vrăjitoare (ca personaj fabulos) în *superstițiile și *miturile folclorice maghiare. Reprezentată ca o habă slută, capabilă să zboare prin aer și totodată o abilă *mutantă (prefăcîndu-se, după nevoie, în cățea, pisică, iapă, capră, scoafă), **B.** e în stare să stîrnească secetă sau, prin diferite acte magice (→ *magie*), să aducă molime și nenorociri catastrofale printre oameni și animale (de ex. secarea laptei în ugerul vacilor sau amestecarea cu sînge a laptei lui muls). **B.** e o entitate mitologică plurală; activitatea acestei categorii este maximală în timpul nopții, dar mai ales la 24 iunie, 13 decembrie și în ziua *Sfîntului Gheorghe (24 aprilie), sfînt creștin socotit de tradiția maghiară ocrotitorul vitelor; în această noapte, vrăjitoarele **B.** umblă goale pe cîmp, adunînd rouă pentru a spori lactația propriei lor vaci.

botez (grec. βαπτισμός / βαπτισμα; βαπτίζω — ceremonialul spălării cu apă; lat. *baptizatio* — botezare; cf. *ablutio* — [lat. clasic] purificare, [lat. eccl.] botez) Act ritual de purificare, în cadrul unor inițieri religioase, cu *apă sacră sau sfințită; deși răspîndit de *creștinism, **b.** nu este specific numai acestei *religii; credințioșii zeiței *Isis și ai zeului *Mithras erau

inițiați prin apa izvoarelor (*per lavacrum*); fidelii erau botezați de asemenea în cadrul cultului unor divinități din Asia Mică (→ *Kybele*) și mai ales în cursul inițierii în unele *mistere (*Misterele Eleusine, Ludi Apollinares ș.a.). **B.** este un *ritual obligatoriu în principalele *rituri creștine, constând fie în stropirea cu apă sfințită, fie în imersiune (cufundarea totală) și oficiindu-se fie în pruncie (ortodocși), fie în preajma majoratului (catolici, unii reformați), fie la virsta adultă (*bapțiști). **B.** creștin, considerat *simbol al renașterii din ape și din *spirit, se compune din 3 faze: *catehizarea* — prin comunicarea esențială a doctrinei creștine, ca legământ bilateral; *abluțiunea* — prin **b.** efectiv cu apă, în scopul purificării, deopotrivă concret fizice și simbolic spirituale, ca o geneză din apele primordiale; *punerea minilor* oficiantului, ca act simbolic de *taumaturgie pe creștetul celui botezat, dar și ca gest ritual al confirmării botezatului, adică al confirmării relației ce se stabilește între cel botezat și lumea cerească, prin aceasta simbolizându-se și transmiterea harului *Sfântului Duh, deci consacrarea. Orice **b.** creștin se oficiază de către preot, în numele întregii trinități (Tatăl, Fiul și Sfântul Duh). Act de purificare, orice **b.** practicat în creștinism sau în alte religii este și un act de *exorcism, și adesea a fost echivalat cu iluminarea. După mărturiile celor mai mulți istorici, botezarea creștinilor a început în jurul anului 100.

Bozič (sîrb *Bozich* < *Boz* — *zeu; ca derivat patronimic: *Fiul Zeului*) Personaj solar din folclorul mitologic sîrbesc (→ *mitologie slavă*), frecvent în *colindele legate de începutul ciclului solar de primăvară.

Bragi (vechi norv. *bragr* — poezie) Zeul cîntecului, elocvenței și poeziei în **mitologia scandinavă*, venerat ca patron al skalzilor, el însuși cel mai bun skald; după o tradiție, ar fi zeificarea skaldului Bragi Boddason cel Bătrîn (sec. IX). Socotit fiu al lui *Odhinn, care i-a gravat pe limbă rune, deci cuvîntul magic; *mitul e neclar, deși rezultă că nașterea mitică a lui **B.** s-a produs după ce Odhinn obținuse, prin îmbrățișările tinerei Gunnlöd, elixirul poeziei. *Simbolul are structură cosmogonică (→ *cosmogonie*), dar aici *logosul nu creează, ci dezmoște creația săvîrșită, încă amorfă: cînd, la începutul lumii, *viața nu exista ca mișcare, pe marea netedă plutea corabia piticilor în care dormea **B.**, și trecerea pe lingă piticul morții îl trezește pe zeu, care cîntă; din iarba trezită, i se ridică în întîmpinare zeița *Idunn, care-i devine soție. **B.** era imaginat ca un zeu bărbos, locuind cu Idunn în misteriosul castel cersesc *Sökkvabek* (Cascada), cu aspect de grotă, dar cu acoperișul și pereții străvezii. Una din misiunile lui **B.** este întîmpinarea eroilor defuncți care sosesc în *Walhalla.

Brahmă Zeu principal sau suprem, simbolizînd absolutul și creația universală, în *mitologia vedică, primul element în triada (*Trimūrti) adorată de *brahmanism (*Brahmā* — creatorul universului, *Vișnu — păstrătorul, *Çivā — distrugătorul). În *Veda, **B.** apare mai ales ca

întruchipare a forței *rugăciunii (în epoci timpurii) și abia mai tîrziu în ipostaza de creator al lumii, părinte și stăpîn a tot ce e viu. Asupra apariției lui **B.** sînt variante: a ieșit fie din buricul lui Vișnu, fie din *lotusul primordial răsărit din acel buric, fie din *oul primordial (*brahmanda*) — embrionul de aur (*Hiranya-garbhā) — acest ou cosmogonic și teogonic fiind *causa causarum*. *Cultul lui **B.**, *brahmanismul*, nu are, ca *religie, un fondator cunoscut, iar cel mai vechi text brahmanic se consideră a fi *Rigveda (sec. XVI î.e.n.). Adesea, **B.** e o noțiune abstractă și nu e adorat singular; în filozofia indiană, cuvîntul are 2 sensuri: 1 *Brahmā* (cu *a* final lung), subst. masculin, numește pe zeul creator, care e una din formele de manifestare ale iluziei divine, *Mâyā; în acest înțeles, **B.** e venerat ca zeul suprem al triadei brahmanice tîrzii; 2 *Brahmā* (cu *a* final scurt), subst. neutru, înseamnă *substanța divină* (numită mai ales *Brahmān), fără atribute, fiind numai izvorul primordial al tuturor lucrurilor, lumilor, ființelor. Principalele epitete ale lui **B.** definesc variantele culturale: *Svayambhu* (Autocreatul, Autoexistentul), *Vidhātār* (Creatorul), *Hiranyagarbhā* (Cel ieșit din oul de aur), *Pūrvaपुरūsa* (Bărbatul Primordial), *Padmasambhava* (Cel apărut din lotus), *Dhātār* (Instauratorul — cf. lat. *Deus Dator* pentru *Iupiter), *Shambu* (Cel care dă fericire), *Dhruvā* (Statornicul), *Tridaça-creștha* (Cel mai bun din zei), *Cātur-anika* (Cel cu patru chipuri), *Prajāpāti (Domnul făpturilor: *prajā* — naștere, popor, posteritate), care este și epitetul colectiv al celor zece zei regenți, creați de **B.** și devenind apoi creatorii și *strămoșii primordiali ai omenirii. O formă de adorare mai concretă (antropomorfică) se regăsește mai tîrziu: **B.** e reprezentat cu 4 capete și 4 brațe; el produce o fiică: zeița sapiențială *Sarasvatī, inițial în ipostaza de antilopă, se împreunează cu ea metamorfozat el însuși în antilopă-mascul și astfel fiica devine *Brahmi* (*brāhmī* — forța creatoare a lui *Brahmā*, deci soția lui **B.**). Tatăl al mai multor fii și fiice, pe fiul său — înțeleptul *Nārada — **B.** îl investeste cu misiunea de mijlocitor perpetuu între lumea *zeilor și lumea oamenilor. **B.** însuși locuiește în *Satyaloka* (Lumea Dreptății) — cea mai bună dintre cele 7 lumi; muntele mitic *Meru*, în forma unei flori de lotus, poartă în centrul piscului său orașul lui **B.** în jurul căruia se întinde în toate zările lumii orașul lui *Indra. Definirea lui **B.** în comentariile vedice îl identifică cu esența lumii: „Întreg universul acesta este *Brahmā*; de la el porcede, în el se întoarce, în el respiră“ (*Chāndogya Upanișad*, III, 14) și cu stăpînul universal: „Tot ce există în acest univers trebuie privit ca fiind înfășurat de Marele Stăpîn, ca învelit într-o haină. [...] El este înăuntrul acestui univers și totuși în afară [...] El e atotștiutor, cîrmuitor al minții, deasupra tuturor celor existente, cel care există prin sine însuși. El a creat toate lucrurile, așa cum sînt de la începutul veacurilor.“ (*Īśa Upanișad*, I, 5, 8). Vechile comentarii sanscrite îl explicau pe **B.** ca pe „acela din care rezultă formarea

acestui univers“ (*Vedânta*); comentatorii moderni îl consideră „esență împrăștiată în întreg universul“ (Theofil Simenschy) sau îl compară cu *logosul neoplatonic și creștin (A. Weber).

§ H. von Glasenapp, *Brahma und Buddha*, Berlin, 1926; T. Bhattacharyya, *The Cult of Brahma*, Patna, 1957

Brahmân Noțiune sanscrită complexă în *mitologia vedică și *postvedică, desemnând sufletul universal (*paramâman*) sau divinitatea impersonală, abstractă, *Brahmâ* (ca nominativ al subst. neutru) și simbolizând esența universului, Absolutul cosmic, din care orice ființă — animal sau plantă—deține o particulă: *Âtman — sufletul individual. *Brahmâ* (ca subst. masculin) nu este decât una din cele 3 ipostaze — cea activă — a lui Brahmân. Brahmân — *Lumina Luminilor* — este izvorul originar și ultima țință a tot ce există. Contopirea sufletului individual (Âtman) cu sufletul universal (Brahmân) — proces cosmic numit *brahmabhâta* — este soluția supremă (în **hinduism: sâyujya*) a salvării prin curmarea șirului de reîncarnări, *samsâra. Lumea senzorială este un joc magic al iluziei (*Mâyâ) pe care B. îl joacă cu sine însuși. În teocosmogonia *brahmanismului, B. autoexistent (ființa în sine) a creat *oul primordial sau embrionul de aur (*Hiranyagarbhâ) din care s-a născut zeul creator *Brahmâ, iar acesta, desfăcînd în jumătăți egale găoacea, a făcut din jumătatea superioară *cerul și din cea inferioară *pămîntul, crăpătura dintre ele fiind orizontul, adică spațiul unde sînt răsplătite faptele bune și totodată locul unde orice ființă se poate uni cu B., adică se poate revărsa în sufletul universal; de aici universul se mai numește alegoric și „oul lui Brahmân“ (mai frecvent, al lui Brahmâ). În concepția escatologică din *Upanișad, calea divină (*devayana* — drumul zeilor) pornește din *foc și, evoluînd prin regiuni tot mai luminoase, ajunge să se reverse în spiritul universal B. Dependente de B. sînt cele 3 principii esențiale: *samsâra* (reîncarnarea), *karma (cauzalitatea energetică integrală a vieții omenești), *dharma (datoria). B. este deci ființă absolută care se manifestă deopotrivă în *vesnicie* și în *timpul limitat, cu alte cuvinte este și necuprins și comprehensibil. Formula preferențială pentru tripla idee de Brahmân este *Satcidananda*, compusă din: *sat* (ființa sau inteligența pură), *cid* (gîndirea sau rațiunea pură) și *ananda* (beatitudinea sau esența lumii). Durata universului corespunde unei ere cosmice (*kalpa*) egale cu o zi și o noapte din viața lui Brahmân, adică 4 390 000 000 ani omenești (→ *yuga*) și rezultă din 2 forțe contrare: una centripetă (*Vișnu*), alta centrifugă (*Çivâ*), ca și din efectul amîndorura (Brahmâ), iar această stare de echilibru cosmic este *Içvara (Stăpînul). După cum rezuma Mircea *Eliade (*Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972, p. 73) o definiție din *Maitri-Upanișad*, „Brahman, Ființa absolută, se manifestă deopotrivă sub două aspecte polare: Timpul și Eternitatea. Ignoranța constă în a

nu-i vedea decât aspectul negativ, temporalitatea“.

§ J. Conda, *Notes on Brahman*, Utrecht, 1950

brahman (sancr. *brâhmana* — cel care se roagă, cel care oficiază *cultul religios) Nume curent dat preoților brahmanici, care alcătuiesc cea mai înaltă castă din India (→ *varna*), cu cele mai importante privilegii și drepturi din societatea indiană; brahmanii sînt preoți potențiali, fără a fi totdeauna investiți cu funcții sacerdotale; jîgnirea sau uciderea unui b. era socotită printre cele mai grele **păcate religioase*; darurile aduse b. se considerau un mijloc pentru orice om de a-și dobîndi mari merite spirituale; erudiția în domeniul cărților sacre îi conferă unui b. titlul de *panđita*. Fiecare b. trebuie să urce 4 trepte obligatorii în cariera inițiativă (*âçrama* — treaptă, reclusiune, schimnicie): *brahmacârya* — noviciatul, cînd viitorul b. e încă un *brahmacârin* și, numai după desăvîrșirea uceniciei, ajuns un *snâataka*, putînd fi apt să urce treapta următoare; *grihastya*, cînd candidatul, acum un *gřha-sihata*, își întemeiază o familie, a cărei răspundere o poartă, alături de soția sa (*brahma-jâyâ* — soție de brahman); *vana-prastha* — cînd duce o viață de pustnic, retras în *pădure (*vana* — pădure); *sahnyâsa* — ultimul stadiu, cînd b. devine pustnic rătăcitor (*sahnyâsin*), un cerșetor peregrin prin lume; ca cerșetor (*briksu*) el are acum un toaig triplu (*tridandâ*); aceste patru etape obligatorii se numesc *niketa* (semn distinctiv; locuință); după încheierea lor, un b. devine *brahma-jña* (inițiat în știința sacră), adică stăpînind știința adevărată (*brahma-jñâna*) a identității dintre Brahmâ și univers. După inițiere, orice b. are 3 îndatoriri principale: îndeplinirea *sacrificiilor; studiul *Vedelor; binefacerile — și poate fi numit, în acest sens, un *tri-karma-krt*. Studiul *Vedelor* implică firește revelația lor; o subliniere a acestui caracter revelat îl găsim în exemplul brahmanului legendar *Astâvakra*, născut schilod, însă inițiat prenatal, întrucît a studiat textele vedice încă din pîntecele mamei sale.

§ Georges Dumézil, *Flamen-Brahman*, Paris, 1936

Brâhmanas (*Comentarii despre brahman*) *Brahmanele* sînt o categorie de comentarii vedice (→ *Veda*) din sec. VIII—VI î.e.n.; sub forma unor mari tratate analitice (în proză), consacrate exegezei liturgice și explicării tehnicilor de săvîrșire a *ritualurilor. Primul lor scop a fost justificarea sacerdoțiului (→ *sacerdot*) și a ritualurilor, cu explicarea vechilor formule obscure (de ex. *sacrificiile și **ofrandele oferite* în raport cu preferințele mitice tradiționale ale fiecărui zeu în parte: orz lui *Vâruna, cereale sălbatice lui *Mitra etc). În sens larg, B. sînt destinate a demonstra forța sacerdoțiului brahmanic, depășînd chiar puterea *zeilor, și forța mistică a sacrificiilor. Printre cele mai importante B. se consideră: *Kaușîtaki-brâhamna* — comentariu al imnurilor din *Rigveda, însoțit de relatarea explicativă a unor mituri arhaice; *Aitareya-brâhmana* — tratat consacrat descrierii îndatoririlor sacerdotului suprem, pe baza tex-

telor din *Rigveda*; *Taittirīya-brāhmana* — exegează asupra textelor din *Yajurveda Neagră*; *Ātathapatha-brāhmana* (*Brahmana celor O Sută de Căi*), atribuită lui *Yājñavalkya*; consacrată *Yajurvedei Albe*, analizează, în spirit inițiat, diferite ceremonii rituale (de ex., consacrarea regală), dar totodată relatează, explicativ, câteva *mituri de bază (*potopul universal, faptele săvârșite de *Apsara *Urvācī); *Tāndyamaha-brāhmana* — una dintre cele mai vechi, referindu-se la *Sāmaveda*; compusă din 25 cărți, include multe narațiuni legate de istoria Indiei. Unele B. s-au pierdut, altele, rămase întregi, sînt de importanță secundară (*Jaiminiya-brāhmana*, *Gopatha-brāhmana*). Importanța generală a *Brahmanelor* este legată de epoca în care oamenii începuseră să aibă dificultăți în înțelegerea textului *Vedelor*; imnurile vedice pîrind din ce în ce mai absconse, s-a impus scrierea unor comentarii exegetice nu numai pentru explicarea textelor clasice ca atare sau pentru lămurirea tehnicilor riguroase ale ritualurilor, dar și pentru analiza limbii sanscrite vedice; astfel, deși comentariile brahmanice li s-a imputat adesea pedanteria, ca și stilul arid, ele constituie totodată și cele dintîi încercări de critică filologică, de analiză lingvistică și chiar, într-o măsură, de semiotică primitivă. Mai presus însă B. sînt primele tratate sistematice și exhaustive asupra rolului sacerdotal în societatea clasică a Indiei, ca și asupra sistemului de ritualuri.

§ *The Satapatha-brāhmana*, transl. by J. Eggeling, I—V, Oxford, 1882—1900 (ed. nouă: Delhi, 1964); J. Varenne, *Mythes et légendes dans les Brāhmana*, Paris, 1967

brahmanism *Religie din India, formată în primele secole ale mileniului I î.e.n., după etapa vedică. Religie complexă, cu o filosofie teologică autonomă constituind un sistem integral, b. consideră că lumea are un caracter iluzoriu; tot ce există se bizuie pe substanța impersonală, acorporală și acaliativă a universului, adică pe *Brahmān; iar, întrucît lumea se revarsă periodic în *Brahmān*, spre a renaște din nou din el, principiile creatoare, incluse în *Brahmān*, se manifestă în ciclicitatea renașterilor și distrugerilor periodice ale lumii. Doctrina morală a b. prevede răsplata postumă, în spiritul legii *kāma, pe care o poate obține orice om, după felul cum și-a împlinit în viață datoria (*dharma); sufletul omului defunct trebuie să renaască fie în alt om de castă superioară sau inferioară (→ *vārna*), fie într-un animal. *Mintuirea finală este *mokṣa, eliberarea sufletului, scutit de alte reincarnări (*samsāra), cînd *Ātman se contopeste cu *Brahmān*, particula cu întregul. Călea spre emanciparea totală prin *mokṣa* se asigură prin cunoașterea desăvîrșită a esenței divine, prin abstragerea totală a minții de la lumea obiectuală și, în disciplina dominării integrale a simțurilor, asociată cu *asceza (*tāpa), printr-o meditație concentrată asupra lui *Brahmān*. Sub raport mitologic, b. a reconsiderat ideea de *Brahmān*, acceptînd noțiunea de creator personal al universului, *Brahmā — *Prajāpati, alături

de noțiunea de *substanță impersonală*, *Brahmān*, a aceluiași univers, în acest sens, *Brahmā* nefiind decît o ipostază a lui *Brahmān*; deopotrivă, spre a satisface aspirația populară, b. a admis triada supremă *Brahmā* — *Viṣṇu — *Īśā, ca triplă ipostază a sufletului universal, iar apoi a acceptat și alți *zei din vechiul *panteon vedic, înțîi triada feminină a soțiilor celor 3 divinități (*Sarasvatī *Lakṣmī, *Pārvatī), ulterior alt grup de zei, ca paznici districtuali ai lumii (*Indra, *Agni, *Sūrya, *Vāruṇa, *Yama, *Vāyū, *Soma, *Kubera ș.a.). Sub raport teologic, în ciuda aparenței de *panteism, b. s-a pretins a fi o religie monoteistă (→ *monoteism*), considerîndu-și panteonul doar o sumă de ipostaze ale unicului *Brahmān*. De la b. originar, elaborat de casta sacerdotală a brahmanilor și întemeindu-se pe *revelația (*ṛuti) cuprinsă în *Veda, pe scrierile sacre din *Upaniṣad și *Brahmanas, ca și pe normele dogmatice (→ *dogme*) expuse în doctrina *Vedānta, pînă la b. modern, această religie a suferit mai multe modificări. B. ortodox se concentrează asupra salvării prin *mokṣa* și consideră că cei aleși izbutind să-și domine simțurile și să cunoască natura divină a universului, după destrămarea trupului pot fi absorbiți instantaneu de sufletul universal. Dacă în epoca de răspîndire a *budismului (sec. V—IV î.e.n.), b. e influențat de noua religie adversară, el se și modifică structural, pînă cînd devine o religie nouă el însuși, sub numele de *hinduism.

§ M. Monier-Williams, *Religious thought and life in India, I, Vedism, Brāhmanism and Hinduism*, ed. 2, London, 1885

Brain Erou din **mitologia celtică*, descoperitor al Tării Fecioarelor (*tír na mban*), amintit în saga irlandeză *Imram Brain maic Febail* (*Peripeziile lui Brain fiul lui Febail*). B. găsește în preajma castelului său o creangă de argint cu flori albe și, aducînd-o acasă, asistă la apariția magică, din acea creangă, a unei femei străni care îi cîntă 22 catrene despre o insulă miraculoasă (→ *Aballon*) așezată în mare pe 4 picioare de bronz: ins. *Emain, lipsită de tristețe, boli, bătrînețe și *moarte și locuită numai de femei. După dispariția cîntăreței, B. pleacă s-o caute; navigînd cu echipajul său, se întîlnește pe valuri cu *Manannán, care-i cîntă alte 22 catrene oraculare; ajuns la destinație, B. e găzduit de femeile insulare, petrece excelent dar, apucat de dorul de casă, se întoarce cu echipajul în patrie, unde oamenii nu-l mai recunosc; B. constată un decalaj secular între timpul său subiectiv și timpul obiectiv scurs de atunci acasă (→ *timpul*).

Brehne *Zîne rele, viclene (cf. rus *бреды*) — a minți; celt. *brehon* — acuzator regal, un fel de procuror din **mitologia românească* (mai ales în Moldova), imaginată ca *duhuri mincinoase de obicei silvestre, dar nu de tipul *Dryadelor. Nu sînt socotite vătămătoare, funcția reducîndu-li-se doar la înspăimîntarea drumeților prostănaci și fricoși care străbat *pădurea mai ales noaptea. Se prea poate ca B. să fi fost produse

de imaginația tulburată a oamenilor în fața întunericului de codru nocturn, cadru prielnic al iluziilor optice și acustice.

Brezaia *Ritual popular românesc, îndeplinit în zilele premergătoare *Crăciunului, cu utilizarea fie a unei figuri cioplite din lemn, fie a unui lemn înveșmântat în aspect zoomorfic. În timpurile mai noi, **B.** e reprezentată frecvent de un flăcău din ceata de colindători (→ *colinde*) purtând o *mască cu urechi lungi și/sau coarne (iar în cazul *Caprei, un bot lung, clămpănor, din lemn). Există *credința zonală că **B.** este un joc înființat de *dracul. Uneori i se imprimă un aspect monstruos, în virtutea unei *superstiții despre o spertoare demonică nocturnă. Se citează și o variantă conservând urmele unui *cult falic (după *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*, în județele Buzău, Ialomița, Dimbovița, Dolj, Muscel, Mehedinți); în acest caz, în spațiile *Brezaiei* dansează *Brezoii*, mascat în moș purtând un falus de lemn și însoțindu-și dansul cu gesturi și cuvinte obscene.

Briareos; *Aigaion* *Gigant monstruos, având 100 brațe și 50 capete, fiu al perechii *Uranos și *Gaia („Aigaion, numit de zei Briareos, făptura minunată cu o sută de brațe“ — *Iliada*, I, v. 403—404); împreună cu frații săi, *Gyges și *Kottos, l-a ajutat pe *Zeus în *Titanomahie. **B.** este și paznicul *Insulelor Fericiților.

Brigit; *Brede* Zeiță din *mitologia celtică, fiică a zeului *Dagda și a zeiței *Morrigan, ocrotitoarea poeziei și a barzilor celți (mai ales în Irlanda și în Țara Galilor), iar mai târziu zeiță a fertilității, a recoltelor și a *focului. Romanii o numeau *Brigantia*, de unde și triburile celte ale Țării Galilor (Wales) au fost numite *brigantes*. Odată cu expansiunea *creștinismului, zeița **B.** devine sf. *Brigitte*.

Brihăspati (*Domnul Marelui Cuvânt*) Una dintre cele mai vechi divinități din *mitologia vedică, învățătorul *zeilor din clasa *Deva și preotul lor, încarnarea divină a funcției sacerdotale brahmanice (→ *sacerdot*), patronul forței *rita (asigurată de *rugăciuni și *sacrificii). Având ca atribute principale înțelepciunea și elocvența, **B.** era considerat prietenul și consilierul intim al zeului *Indra. Totodată, era personificarea simbolică a planetei Jupiter, soția sa fiind *Tara (*Tāra* — Steaua). Unele texte îl numesc *Brahmanaspati*, spre a indica pe stăpînul divin suprem al preoților *brahmani.

Brimir; *Ymir* sau în genere *uriașii din *mitologia scandinavă, în ipostaza regenerării universului, după catastrofa de *foc *Ragnarökr.

Brontes (grec. βροντή — tunet) *Ciclop uranian din *mitologia greacă, frate cu *Arges și *Steropes. Atributul principal al lui **B.** e trăsnetul.

Brunhilde (scand. *Brynhildr* — *Luptătoarea cu armură*) Eroină mitică din *Nibelungenlied* (→ *Nibelungi*), care a fost odinioară *Walgkyrie luînd parte la războaie și dirijînd victoria. Din călcarea unui ordin al zeului suprem *Odhinn (asigurarea victoriei tînărului rege Agnar împotriva regelui bătrîn Hjalmgunnar) a fost silită de el să se înțepă într-un spin, veninul căruia

a adormit-o, făcînd-o să-și uite trecutul. **B.** doarme într-un castel înconjurat de flăcări: o poate trezi numai un erou venit anume pentru ea, care sosește într-adevăr, însă e un om muritor: *Siegfried; logodit cu **B.**, acesta își pierde memoria și se însoară cu Gudrun, a cărei mamă — dorindu-și-l ginere — îi dăduse anume o băutură magică. **B.** se răzună, omorîndu-l pe Siegfried cu ajutorul soțului legitim Gunnar, apoi se sinucide lîngă cadavru și sînt arși amîndoi pe același rug.

Buanann Zeița prosperității, în *mitologia celtică.

Buber, Martin Filosof și teolog evreu (1878—1965), renovator al studiului tradițiilor iudaice, exeget al ideii de *credință, teoretician al „riscului de a crede“, considerat de unii critici ai săi drept gînditor existențialist, împreună cu Ph. Rosenzweig, a tradus *Biblia în lb. germană. Principalele lucrări ale lui **B.** sînt consacrate problemelor teologice ale *iudaismului și în genere ideii de credință religioasă: *Ich und Du* (*Eu și Tu*, 1923), *Moses* (*Moise*, 1946), *Gog und Magog* (1941), *Der Propheten Glaube* (*Credința profeților*, 1950), *Bilder von Gut und Böse* (*Imagini ale Binelui și Răului*, 1955), *Philosophical Interrogations* (ed. postumă, New York, 1970). Una din primele etape în gîndirea lui **B.** e marcată de dialogul între subiect și obiect, între eu și tu, întrucît „nu există Eul în sine, ci numai Eul cuvîntului fundamental Eu-Tu și Eul cuvîntului fundamental Eu-El“, de unde și un șir de antiteze: natură-om, știință-trăire, exterior-lăuntric, cauzalitate-destin, necesitate-libertate, Dumnezeu-lume; „fiecărui Tu îi e dat în această lume, prin însăși esența sa, să devină obiect sau să se transforme iarăși și iarăși în obiectualitate“, iar în acest caz (cînd „întîlnirea se produce numai acolo unde s-a dezagregat orice mijlocire“), *Dumnezeu este „Eternul Tu“, relația eu-tu devenind relația „Om-Dumnezeu“, însă Dumnezeu, această taină cumplită (*mysterium tremendum*), e totodată „taina a ceea ce este de la sine înțeles“. De aici rezultă că starea religioasă a omului este antinomia sa esențială și insolubilă, iar raportul său cu Dumnezeu este frica. Acest Dumnezeu al lui **B.** este nu un Dumnezeu al filosofilor, ci unul tradițional, care, nedezvăluindu-se lumii, i se adresează ca unei creaturi. În acest sens, „interogațiile“ (adresate filosofului de diferiți interlocutori: David Baumgardt, P. Pfütze, rabinul Jacob Agus din Baltimore), deducînd că acest Dumnezeu al lui **B.** îi răpește omului orice inițiativă, orice importanță și semnificație au fost acuzația indirectă de *erezie. Totuși, **B.** pleda pentru întoarcerea la credința arhaică, dinaintea exilului babilonian, adică la *Thorah primordială, care nu fusese încă „legea“. Cealaltă formulă a lui **B.**, *riscul de a crede*, e dedusă din ideea că omul ia, din *revelația divină, „numai ceea ce este etern“, acest risc regăsindu-se în încercările de a privi în „abisul divinității“ și de a trece printr-o „neîncredere amețitoare“ față de Dumnezeu care „își reînnoiește zilnic creația“ și „ne vorbește din măcăcinele arzînd al timpului pre-

zent“. În aceleași „interogații“, **B.** privea fățiș și existența lui Dumnezeu: „Dacă așa ceva ar exista, nu ar mai fi nici o deosebire între credință și necredință; riscul credinței nu ar mai exista“ (*Philosophical Interrogations*, p. 84).

§ Martin Buber, *Werke*, I—III, München-Heidelberg, 1962—1964; M. Friedmann, *Martin Buber. The Life of Dialogue*, London, 1955

Bubilas; *Bábilas* Zeul *albinelor, în *pan-teonul mitologic lituan (→ *mitologie baltică*).

Bubona Zeița turmelor, în *mitologia romană.

Buddha (sanscr. *buddha* — înflorit, trezit, iluminat); *Siddhārtha Çākya* *Gautama Buddha* (numele cadruplu include atât originea familială cit și o sinteză de epitete esențiale, datorită mai ales polisemiei cuvântului *buddha*: *Iluminatul*, *Înțeleptul*, *Cunoșcătorul Adevărului*, *Cel care, eliberat de toate cele lumești, a descoperit calea spre Nirvāna*) Întemeietorul tradițional al *budismului. Cél numit curent cu acest *simbol onomastic este, potrivit *credinței conservate de tradiție, doar *ultimul Buddha* apărut în lume pentru a-și predica doctrina, căci el apare periodic, ori de câte ori doctrina sa a fost alterată, modificată de timp sau abătută de urmași de la sensul ei original. După tradiția budistă, **B.** s-a născut în orașul indian nordic Kapilavastu de la poalele Himalaiei, numindu-se inițial *Siddhārtha* (Cel ce și-a atins ținta), a fost fiul lui Çuddhodana, din neamul Gautama, unul din șefii tribului Çākya. La 19 ani s-a căsătorit cu verișoara sa Yāsodhra, din dragoste, a avut un fiu, a trăit ignorând noțiunea de suferință, pînă cînd a fost șocat de 4 întîlniri tragice (cu un bolnav, un bătrîn, un mort și un ascet), aflînd că există boală, bătrînețe și *moarte, dar și o cale a renunțării voluntare la huzur. Atunci, a plecat discret din palatul său, părăsind pacea belșugului familial, pentru a practica *așceza într-o reclusiune în *pădure timp de 7 ani. Așezat sub un smochin (*bodhi), care astfel devine arbore sacru și sapiențial (un *Arbore Cosmic, dar și **Pomul Cunoștinței*), are *revelația adevărului ajungînd un iluminat (*buddha*). Numindu-se *Gautama*, după neamul său, la vîrsta de 35 de ani își proclamă propria doctrină în fața foștilor săi învățători Alara și Udraka, declarîndu-le că a învins otrăvurile minții, izvorîte din ignoranță, senzualitate și dorință. Începe să-și predice învățătura la Benares; în prima predică, expune esența noii doctrine, formulate în cele 4 adevăruri (*satya*) esențiale: existența suferinței; cauzele suferinței (existența și ignoranța); posibilitatea eliberării din suferință; calea de suprimare a suferinței (sau „Căderea cu opt răspîntii“). Predica de la Benares (orașul antic Brahmapura) arată că sensul existenței este suferința, a cărei cauză este setea de viață ce duce la șirul de reîncarnări (*samsāra), dar că suferința poate fi curmată prin anihilarea setei de viață, cu ajutorul distrugerii totale a dorinței. Ținta acestei doctrine este *Nirvāna și, potrivit *dogmei tradiționale, orice om poate ajunge în Nirvāna numai prin propriul său efort, neputîndu-l ajuta nici un

zeu. Numit „Venerabilul Gautama“, **B.** își continuă predicile printre sihaștrii asceti din păduri, cîștigă discipoli care îi răspîndesc învățătura în toată India și rămîne el însuși pentru tot restul vieții un predicator peregrin. Este numit *Buddha Çākya* *muni* (Iluminatul sihastru din neamul Çākya). După tradiție, în ultima zi de viață **B.** le-a spus discipolilor: „Fără îndoială, te poți regăsi în mintea unui adevărat discipol [...]. Priviți acum, frați ai mei, aceasta e povața mea către voi. Stricăciunea e înnăscută în toate lucrurile alcătuitoare. De aceea, pregătiți-vă cu străduință eliberarea.“ Apoi și-a pierdut cunoștința și, în această stare, a pornit mai departe, spre Nirvāna; împlinise 80 de ani. În credința budistă, *Buddha Çākya* *muni* este ultimul stadiu care încheie un șir lung de reîncarnări (terestre — în oameni, și cerești — în unii *zei, chiar în *Brahmā) necesare atingerii treptei de sfînt (*arhat*), iluminării și pătrunderii în Nirvāna. Ca toți înțelepții antici, **B.** și-a predica învățătura oral, nescrînd nimic; exprimările sale distincte, sub formă de sentințe (pali *sutta*; sanscr. *sutra*), au fost adunate postum de discipoli în 4 *Culegeri* (*Nikāyas*). Asupra personalității lui **B.** circulă deopotrivă 2 versiuni printre specialiști. ~ *Scoala istorică* (Rhys David, H. Oldenberg, V. P. Vasiliev) confirmă în mare parte biografia tradițională. Rhys David, în 1877, a dedus din aceste tradiții, între care faptul că **B.** ar fi trăit 80 de ani, confruntate cu epoca regelui *Açoka, epoca istorică posibilă: sec VI — V î.e.n. Opinia științifică recentă propune anii 563—483 (sau 568—488) î.e.n.; deci **B.** ar fi murit cu 15—20 ani înainte de nașterea lui Socrate. Datele arheologice recente certifică convingerea credincioșilor din sec. III î.e.n. că omul pămîntean *Buddha* a întemeiat *religia budistă. ~ *Scoala mitologică* (Wilson, B. Kern, E. Senart) susține structura mitică integrală a tradițiilor despre **B.** Profesorul Wilson afirmase printre primii (Oxford, 1854) că viața lui **B.** e un *mit, iar „*Buddha* însuși, o ființă imaginară“. E. Senart (1882) l-a considerat pe **B.** o persoană semilegendară. După alții, **B.** ar fi fost un zeu arhaic solar (în *Mahābhārata e amintit un zeu *Budha care personifică planeta Mercur) al cărui *cult ar fi fost reiterat lent, pînă cînd, sub regele Açoka, s-au instituit dogmele budismului. Totuși, independent de caracterul istoric sau mitic al personalității sale, **B.** a devenit cu vremea zeu în conștiința credincioșilor; mai mult, treptat a ajuns o divinitate plurală: *Buddha Çākya* *muni*, întemeietorul; *Adi-buddha, creatorul universului; *Buddha Maitreya*, viitorul **B.** care îl va înlocui pe cel actual; *Buddha Amitaba*, stăpînul Paradisului; *Buddha Vācparani*, ultimul cu acest nume, cel care va încheia întregul ciclu de ipostaze. Cultul modern veneratează 35 **B.** purificatori și 995 **B.** stăpîni ai lumii. În varianta reîncarnărilor periodice, se totalizează o mie de ipostaze ale lui **B.**, pînă la aceea de *Vācparani*. ~ În *budismul chinez*, **B.** este numit *Fo*. ~ Printre primii europeni care pomenesc despre **B.** este Marco Polo (1254—1323) care îl numește însă cu un termen mongol;

burhain (*idol — sculptură religioasă reprezentând pe **B.** sau o divinitate budistă), iar *Buddha Çakyamuni* devine *Sergamon Borkam* (dar și *Sergamum*, *Sergamom*). Cu candoarea sa specifică, negustorul venețian narează, nu fără respect, cele 4 întâlniri, comprimate în 2: moartea și bătrânețea. Dar acest personaj refăcut de Marco Polo a ajuns un tânăr prietăr din ins. Ceylon, care apoi rețras în pustietatea munților ca ascet, moare de 84 ori (ceea ce a înțeles venețianul din doctrina reîncarnării), devenind pe rând taur, cal, ciine etc. și — în final — zeu (cf. *Il Millione*, CLXXVIII).

§ E. Senart, *Essai sur la légende du Bouddha, son caractère et ses origines*, Paris, 1882; H. Oldenberg, *Buddha, sein Leben, seine Lehre und seine Gemeinde*, Leipzig, 1906; *Dialogues of the Buddha, Dighanikāya*, transl. by T. W. and C. A. Rhys Davids, I—III, Oxford, 1899—1924; E. J. Thomas, *The Life of Buddha as Legend and History*, London, 1927; A. Foucher, *La vie de Bouddha, d'après les textes et les monuments de l'Inde*, Paris, 1949; H. von Glasenapp, *Buddha. Geschichte und Legende*, Zürich, 1950

Budha (*Înțeleptul*) Zeul patronal al planetei Mercur în *mitologia vedică (totodată și numele astronomic al planetei), considerat de tradiția vedică și de *hinduism drept fiul zeului *Soma (patronul *Lunii). În unele texte (mai ales în *Vișnu-purāna*, IV, 6), **B.** e prezentat ca fiu născut de *Tāra (soția lui *Bṛihāspati) de la Soma, răpătat de acesta de la soțul ei divin. **B.** a avut și el o soție — pe zeița *Ilā; Purūras, fiul născut din acest cuplu, este întemeietorul mitic al dinastiei seleneare din India.

budism (sanscr. *buddhamarga* — calea lui Buddha) *Religie apărută în India (sec. VI—V î.e.n.), probabil ca o reacție spirituală împotriva sistemului castelor (→ *vārna*) și a *brahmanismului; **b.**, a cărui întemeiere este atribuită lui *Buddha, a pornit de la doctrina egalității tuturor oamenilor în fața suferinței și a dreptului tuturor la *mîntuirea finală în *Nirvāna, care se poate obține prin disciplina efortului individual. Una din principalele trăsături timpurii ale **b.** ca formă religioasă a fost refuzul organizării ecleziastice, al sacerdotului și al *riturilor. **B.** s-a format și s-a răspîndit în împrejurări psihosociale prielnice unei religii populare; cînd triburile arice umpluseră în sec. VI î.e.n. toată valea Gangelui și vechea vitalitate a epocii vedice se diminuase, odată cu degenerarea *cultului tradițional al naturii și cu remanierea *panteonului, ca și cu pulverizarea țării într-o sumedenie de principate mărunte, a luat proporții neobișnuite *crediția în transmigrarea sufletelor; **b.** a răspuns stării de spirit a oamenilor epocii. Proclamația **b.** ca religie de stat, în sec. III î.e.n. sub regele *Açoka, își sprîjină succesul mai ales pe actul înlocuirii brahmanismului cu o religie lipsită de privilegii sacerdotale; principalele căi de acces spre **b.** au fost: doctrina unei atitudini de neîmpotrivire față de șocul realității, doctrina perfecționării individuale prin ciclul de recombinări din cursul existenței umane,

idealul suprem al eliberării din captivitatea suferinței existențiale prin încetarea *avatarilor și dizolvarea în Nirvāna. **B.** a oferit gîndirii *contemplația *Yoga, care nega existența unui suflet omenesc, a unui *Āman individual, întrucît fiecare ins este compus din 5 elemente — conștiința, reprezentările, forțele karmice (→ *karma*), simțurile, învelișul material al ființei — și totul în lume se supune relației dintre cauză și efect, cutare existență nefiind decît consecința existențelor anterioare. Elementele sau particulele componente (→ *dharma*) constituie substanța universală și pătrund în toate fenomenele lumii spirituale și ale celei obiectuale; ele se află în mișcare perpetuă și de aceea se aprind și se sting în fiice clipă, astfel că lumea este un torent care curge neîncetat, modificîndu-se și renăscînd mereu. Existența manifestată este *samsāra, însoțită de suferință, iar calea eliberării din ea e cunoașterea. Nirvāna este existența nemanifestată. Calea cunoașterii prin contemplație rezidă în sistemul *Yoga*. Întrucît nu au rămas texte autentice din epoca formării **b.** (s-au pierdut sau nici nu au existat), doctrina timpurie a religiei nu e cunoscută decît din inscripțiile epocii regelui Açoka, adică atunci cînd această religie se și constituise, avînd o tradiție și o dogmatică. Cele mai vechi scripturi canonice sînt în lb. pali păstrate în Ceylon (Sri Lanka): *Tipitaka* (sanscr. *Tripitaka — Trei Coșuri); ele cuprind: *Vinaya* — sentințe și versete asupra regulamentului comunităților budiste timpurii; *Sutta* (*Sutra*) — discursuri și dialoguri, atribuite lui Buddha; *Abhidhamma* — speculații metafizice. (De altfel, *Abhidharma* — sau, în pali, *Abhidamma* — este treapta maximă a doctrinei filosofice budiste.) În cursul consolidării teologice, au fost convocate, potrivit tradiției, 4 acuarîi sinodale, cu aspect de concilii religioase, ale **b.** — la Rajagriha (477 î.e.n.), Vayśali (367 î.e.n.), Pataliputra (sec. III î.e.n.), Kāsmir (sec. II î.e.n.). În India Orientală, s-a constituit „marea comunitate” (din care ulterior s-a format *Mahāyana). În sec. V., regele Kumara-gupta I întemeiază prima universitate budistă, *Nalanda*, care capătă mai tîrziu importanță internațională. Dar **b.** se modifică și se scindează în *secte. Din sec. I î.e.n., sub influența artiștilor greci pătrunși în provincia indiană Gandhara, **b.** încep să accepte imaginile sacre; apar, în cadrul cultului, statui ale lui Buddha. Spre sfîrșitul aceleiași veac, se constituie neobudismul mahayanist, cu o riguroasă organizare monastică (călugării purtînd veșmintul de cerșetor — *civara*) și cu numeroase sanctuare (*vihāra*). **B.** dobîndește chiar un panteon, cu diferite forme ale lui Buddha și cu divinitățile categoriei *Bodhisattva. După anul 500, se include în **b.** *tantrismul, care aduce adorarea zeitelor, unele forme de *magie și *superstiție și chiar de *cult erotic. **B.** pierde mult teren în India, dar migrează spre Orient, prin numeroșii săi misionari (mai ales în China unde pătrunde întîi prin mijlocirea călugărului Xuan Jiang în anii 58—75, sub împăratul Ming, apoi e introdus

oficial de generalul Zhang Ling, în sec. II, pentru ca în sec. VI—VII, sub dinastia Tang, să se divizeze în 10 curențe locale, iar în sec. XIV, sub dinastia Yuan, să devină religie de stat, sub forma *lamaismului — un derivat al curentului mahayanist). ~ Diferiți cercetători moderni ai **b.**, printre care William James, l-au considerat una din acele „forme de gândire ce nu conțin afirmarea pozitivă a existenței unui Dumnezeu”; pentru W. James, „budismul [e] conceput într-o formă populară” care „face din Buddha însuși echivalentul unui Dumnezeu; luat în înțeles strict, este un gen de ateism”. Dar, de fapt încă în epoca prebudistă, sistemele filosofice upanșadice *Nyāya și *Vaiṣeṣika, fără a formula aserțiuni deslășite, ignorau existența unei divinități creatoare, inteligente, supreme. Replica revoltată a **b.** față de tradiția brahmanismului a urmărit, în esență, refuzul poverii fataliste a faptelor din altă existență; de aici și predicarea perspectivei oricărui om de a se elibera, în existențele sale de mai târziu, sau chiar în una singură, de toate tarele anterioare. Totuși, India își pierde în mare parte comunitatea budistă. După sec. VII, cele 3 mari ramuri ale **b.** se distribuie astfel: *Hinayana (Sri Lanka, Birmania, Siam, Cambodgia), **Mahāyana tantristă* (Nepal și — sub forma lamaismului — Tibet și Mongolia). După statisticile din 1971, **b.** îngloba 176 920 000 credincioși în lume. În India, din conflictul secular al **b.** cu brahmanismul, se ajunge la o influență reciprocă și apoi la o contopire a celor două doctrine într-o religie nouă: *hinduismul.

§ Spence Hardy, *Manual of Buddhism*, London, 1897; T. W. Rhys Davids and H. Oldenberg, *Vinaya Texts*, I—II, London, 1881—1895; E. J. Thomas, *The History of Buddhist thought*, London—New York, 1933; Paul Mus, *Barabudur. Esquisse d'une histoire du bouddhisme*, Hanoi, 1935; T. R. V. Murti, *The Central Philosophy of Buddhism*, London, 1955; H. Glasenapp, *Buddhismus und Gottesidee*; E. Lamotte, *Histoire du Bouddhisme indien des origines à l'ère Saka*, Louvain, 1958; Lillian Silburn, *Le Bouddhisme*, Paris, 1977.

Bumba Divinitate adorată în bazinul fluviului Congo (→ *mitologiile populațiilor africane*) sub forma unui leopard negru.

Bundji Zeu suprem al triburilor australiene kulin (→ *mitologii din Oceania*), creatorul *pământului, copacilor, animalelor; pe om l-a făcut deosebit, plămădindu-l din argilă și suflând în el, prin nări, gură și buric, suflul vital. **B.** e un *deus otiosus parțial întrucât, dobândind 2 copii, i-a dat fiului său *Bimbeal* puterea pământului, fiicei *Karakarook*, puterea cerească, iar el însuși s-a retras în nori, deasupra *cerului de piclă, unde sălășluiește regal, mereu cu o sabie uriașă în mână. Cerul de piclă e imaginat ca un munte, unde locuiește o divinitate subalternă, *Gargomich*, cu misiunea de secretar al zeului **B.** Deoarece vrăjitorii nu pot ajunge decât pînă la acest cer al piclei, *Gargomich* este gazda și mijlocitorul lor pe lângă zeul suprem.

Burak (arab. *al-Burāq*) Animal fabulos de călărie rapidă, cu care *Mahomed s-a transportat într-o singură noapte de la Mecca la Ieru-

salim, iar în altă împrejurare, a călătorit în cerul lui *Allah. Potrivit descrierii din tradiția musulmană, **B.** era asemănător cu un cal mic, cu spinare lungă și urechi lungi de măgar, uneori însă cu față omenească și cu aripi albe la picioare, el însuși fiind alb.

Barkut-babā Stăpînul ploii, în *miturile unor etnii turcice (turkmeni ș.a.) din epoca preislamică, zeu de origine animist-agrară și șamanică. **B.-b.** mînă norii cu un bici împletit, producînd astfel și tunetele. Dar e și zeu oracular (→ *oracole*). E simptomatic în persistența urmelor *cultului său antic și în *credințele populare de după convertirea la *mahomedanism. Ca un cunosător perfect al viitorului, **B.-b.** intră în dispută adesea cu *Allah. De ex. cînd Allah inventează un concurs, făgăduind împlinirea unei mari dorințe celui care va sta imobil, într-un picior, 40 de zile, **B.-b.**, singurul cîștigător al concursului, cere desființarea *Infernului, iar Allah este nevoit să-i explice necesitatea acestui tărîm pentru echilibrarea morală a lumii; totuși, vechiul zeu atmosferic izbutește, la un moment dat, să distrugă măcar unul din sectoarele infernale.

Busyasta *Demon feminin al somnului în *mitologia iraniană; cu minile sale neverosimil de lungi, apucă ființele și le aruncă în somn.

Bușteanul Ielelor Noțiune mitică, se pare, specifică basmelor românești. *Ielele posedă în unele împrejurări un buștean miraculos, capabil de zbor autopropulsat, a cărui manevrare e secretă; rareori un personaj dibaci izbutește să utilizeze vehiculul magic în scopuri proprii. Uneori **B.I.** e omologat pseudovulcanului din Vrancea, care nu e decît un puț mlăștinos natural evacuînd permanent gaze aprinse și oferă numai un spectacol static; în *mit, **B.I.** e însă vehicul funcțional, limitrof cu noțiunea de *car ceresc, consumînd distanțe uriașe în viteze paradoxale: „Împărăția doamnei Chiralina este departe de aici, cale de zece ani; dar această cale se poate face cit te ștergi la ochi dacă cineva s-o duce în pădurea cea neagră de lângă girla de păcură care aruncă cu pietre și foc pînă la cer și dacă o încăleca pe Bușteanul Ielelor cu care poate să treacă girla” (basmul *Omul de piatră*, col. N. Filimon). Girla produce zgomot și urlet, iar călătorii, încăleciînd pe **B.I.** și dîndu-i pinteni de trei ori, îl prefac într-o cărușă cu 12 cai de foc și călătoria se face între 2 tărîmuri diferite, prin ascensiunea rapidă a **B.I.** la vîntul turbat (→ *Chira Chiralina*).

Buzyges (grec. Βουζύγης) Erou din *mitologia greacă, socotit primul îmblînzitor al taurilor și inventatorul jugului de atelaj, totodată cel dintîi om care a tras o brazdă cu ajutorul unei perechi de bovine (cf. Vergilius, *Georgice*, I, 19). Tradiția hellenică păstra amintirea lui **B.** ca întemeietor al unui neam de *sacerdoși agrari, el fiind considerat întîiul care a stabilit *ritualurile în onoarea zeițelor *Demeter și *Persephone.

Bynáty Hitzáú *Spirit benefic din mitologia alano-osetă (→ *mitologii caucaziene*), protectorul locuinței ca incintă familială și, în genere, al caselor. (cf. *Lares, *Domovoi)

Cabiri (grec. Κάβιροι; fenic. *kabirim* — cei mari) Grup de 4 divinități arhaice pelasge (*Aziarsa, Aziersa, Aziersos, Kasmilos*) care protejau navigația, dar, ca divinități ignice, după ce personificaseră forțele telurice și fenomenele naturale în genere, patronau vulcanii și focurile. În **mitologia greacă* devin zeități artizane (turnători și topitori metalurgici, fierari), subalterne ale lui **Hephaistos*, mai ales la Imbros, Lemnos și Samotrakes, unde *Misterele Cabire* (→ *mistere*) se oficiau pornind de la **cultul *focului* și incluzând uneori chiar forme afrodisiace. În aceste divinități (sau numai **genii*) **htonice* destul de confuze, s-a inclus principiul metalurgiei, ca mister, deoarece lor li s-a atribuit în unele **mituri* descoperirea prelucrării metalelor. Deși sint 4, mult mai târziu, C. sint asimilați cu **Dioscurii*. *Misterele Cabire* s-au răspândit treptat în toată Hellada, apoi în Imperiul Roman și în lumea hellenică, punctul de plecare fiind Samotrakes (unde își aveau și **templul* principal, iar de aici și numele *samothrakia* al sanctuarelor cabire), deși știm puțin despre ele; Diodor din Sicilia le evocase cu respect: „cei ce luau parte la ele ajungeau mai cuvioși, mai drepți, mai buni“ (*Biblioteca istorică*, V, XLIX, 6). După Diodor, în *Misterele Cabire* a fost inițiat și **Orpheus*. Cultul cabiric este arhaic și provine dintr-o regiune situată undeva între Thracia și Troia, dar originea propriu-zisă e obscură. În epoca romană, C. erau uneori considerați o triadă, corespunzând zeilor **Iupiter*, **Minerva*, **Mercurius*.

§ B. Hemberg, *Die Kabiren*, Uppsala, 1956

Caculha (*Strălucire de fulger*) Epitet acordat, în miturile quiché din Yucatan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), zeului **Huracan*, care e conceput adesea analitic, ca o triadă de divinități separate, unite însă atributiv, prin interdependența fenomenelor produse: *Caculha-Huracan*, zeul trăsnetului; *Chipi-Caculha*, zeul fulgerului; *Raza-Caculha*, zeul tunetului; toți trei constituie *Inima Cerurilor*, care este indivizibilă. C. e de fapt zeul atmosferic al descărcărilor electrice, considerat în triplă ipostază: optică, sonoră, mecanică.

Cacus Monstru italic infernal, cu 3 capete, sîngeros, debordînd flăcări și fum și locuind într-o peșteră. Copie romană a lui **Geryoneus* din **mitologia greacă*, era socotit fiul zeului **Vulcanus*. După Vergilius (*Eneida*, VIII), C. a fost ucis de **Hercules*.

caduceu (lat. *caduceus*, grec. χηρῦκατον — toiag de crainic) Toiag magic al zeului grec **Hermes*, avînd ca **simbol* și însemn divin doi

șerpi înșălăciți. Primindu-l de la **Apollon* în schimbul lirei (sau al țiterei) pe care o inventase, Hermes îl purta mai ales cînd călăuzea umbrele morților în **Infern*. În acest sens, c. era un fel de baghetă magică (cf. Horațiu, *Ode*, I, 10) și în genere un instrument cu un anumit rol în **magie* (cf. Apuleius, *Apologia*, 31). Forma cea mai veche de c.: două ramuri de măsline împletite; în uz curent, simbol al oricărui crainic sau sol, c. era foarte prețuit de greci care-i acordau valoare simbolică în relațiile diplomatice: atenienii, scrie Thukydides, „chibzuiră să îmbarce cîțiva oameni într-o luntre și să-i trimită fără caduceu spre a ispiti starea lucrurilor“ (*Războiul peloponeziac*, I, 53), deoarece altfel, preluarea c. de la soli echivala cu acceptarea războiului.

Caelus Zeu arhaic în **mitologia romană*, de origine italică, simbolizînd **cerul* în sine; era considerat tatăl lui **Saturn* și soțul zeiței **Vesta*.

Cagn; *Tzg'aang*; *Ikaggen* Zeul suprem al boșimanilor și al hotentotilor (→ *mitologiile populațiilor africane*), adorat în ipostaza sa de insectă (*mantis religiosa* — călugărița) ca zeu binevoitor și creator al lumii. Unul din **miturile* boșimane narează o **cosmogonie* naivă: zeul-insectă își aruncă încălțămîntea în cer, producînd astfel **Luna*, care e roșie fiindcă pe talpa sandalelor se adunase nisipul roșcat al țării boșimanilor; celelalte **elemente* ale universului sint create din nimic, prin simpla poruncă dată lucrurilor să apară (adică printr-un fel de **logos* creator, de concepție primitivă). Pentru a înfăptui **antropogonia*, C. lovește cu toiagul șerpilor și îi preface în oameni. Într-una din variante, C. are ca soție o fiică adoptivă, al cărei tată legitim e canibalul monstruos Ilkhwaihemm. În mitul principal, C. are o familie numeroasă care, împreună cu el, constituie un **panteon* de origine totemică (→ *totem*); soția sa: *Iepuroaica*, sora sa: *Cocostîrcul Albastru*, odraslele sale: *Tînărul Greier*, *Ariciul*, *Steaua*, *Curcubeul*; din toți aceștia zeul a creat pe **strămoșii* direcți ai boșimanilor. C. locuiește pe un teritoriu știut numai de antilope, care devin blinde în preajma lui. Unele triburi boșimane venerază pe C. ca stăpîn al ploilor; în cadrul acestui **cult* atmosferic și agrar, **rugăciunile* liturgice au scopuri imediate („Cagn, Cagn, nu sintem noi oare copiii tăi, oare nu vezi ce foamete ne bîntuie? Trimite-ne hrană!“). Se practică și un **ritual* de **dansuri* nocturne pentru înduplecarea și celebrarea zeului; aceste dansuri nu se întrerup toată noaptea, chiar dacă unii dansatori leșină

de efort; acesta e semnul de bunăvoință al zeului.

Caha Paluna (*Apa care cade vertical*) Una dintre cele 4 femei primordiale (→ *omul primordial*) în antropogonia populației quiché din Yucatan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), soția lui *Balam-Quitze; asociată nu cu ploile, ci cu puhoaiile căderilor de apă, este probabil personificarea cascadelor.

Cain (ebr. *Qáyin*) Primul fiu născut din *Adam și *Eva, ucigașul fratelui său *Abel (→ *mitologie biblică*). Destinul său are, în *Biblie, 2 variante: 1) C. era agricultor și, făcând *sacrificii din recoltă alături de fratele său, păstorul Abel, care sacrifică din turma sa, fiindcă *Yahweh nu-i ia în seamă jertfa, își omoară din pizmă fratele, negîndu-și fapta: „Atunci Yahweh a grăit către Cain: «Unde este Abel, fratele tău?» Iar el a răspuns: «Nu știu; sint eu oare paznicul fratelui meu?» Atunci Yahweh a spus: «Ce-ai făcut? Glasul singelui fratelui tău strigă către mine din pămînt. Și acum blestemat ești tu de pămîntul care și-a deschis gura ca să primească singele fratelui tău, din mîna ta! Cînd îți vei munci țarina, să nu-ți mai dea vлага roadelor ei; fugar și pribeag vei fi pe pămînt!»“ (*V.T., Geneva, IV, 9—12*). Fratricidul a fost interpretat adesea ca un *simbol al conflictelor timpurii între societatea pastorală consolidată și cea agrară în ascensiune; dar *mitul e mai complex, întrucît replica lui C. divulgă un simbol al demnității și al răspunderii actului săvîrșit; „Osînda mea este prea mare ca s-o pot îndura! Iată, astăzi tu mă alungi de pe pămînt departe; și ascuns fi-voi de fața ta; fugar și pribeag voi fi pe pămînt, iar oricine va da peste mine, mă va ucide!“ (*op. cit., IV, 13*). 2) Însemnat de Yahweh a nu îi ucis de nimeni, C. pornește în lume, muncitor agricol rătăcitor, pînă cînd femeia sa îi naște pe *Enoh și se stabilesc cu toții „în țara Nod, la răsărit de Eden“, unde C. zidește o cetate și întemeiază un neam, din care *V.T.* enumeră pe Lamekh, pe Jabal, „părintele celor care locuiesc în corturi și țin vite“, pe Jubal, „tatăl tuturor celor ce cîntă din alăută și din flaut“, pe Tubalcain, „făurarul tuturor uneltelor de aramă și de fier“. Această ramură a mitului divulgă memoria ancestrală a întemeierii civilizației urbane. Dar, după o tradiție arhaică, C. ar fi fost de fapt primul *strămoș al tribului *kenim*, din care avea să facă parte și Ietro, socrul lui *Moise, kenitii fiind implicați în războiul dus de *Debora (*V.T., Judecători, IV, 11*). Comentariile bizantine au inclus în mit prezența *Diavolului, ca autor moral, fără care C. nu ar fi fost în stare să comită un act ce îi era structural străin. O *legendă bizantină îl descrie pe C. ca bătrîn pribeag, țeasta transformîndu-i-se treptat într-o fîntînă impuțită din care, ulterior, niște viermi patrupezi, cu capete și urechi, ies pe pămînt și devin primii cîini din lume. Această anecdotă provine, după opinia lui Liebrecht, dintr-o confuzie fonetică între antroponimul *Káiv* și subst. comun *κῶν* sau *κῶνός* — cîine. Doctrina

catholică socotește pe C. rodul *păcatului original care a despărțit pe Adam și Eva de *Dumnezeu. A existat însă, după evul mediu, o *sectă minoră, *cainiții*, venerînd, ca patron, pe C. și deopotrivă pe toți răzvrățiții legendari împotriva divinității. Biografia biblică a lui C. se sprijină pe două ambiguități: C. îl ucide pe Abel, fratele său, săvîrșind un act care îi era necunoscut pînă atunci, potrivit informațiilor din textul biblic; îi sacrifică lui Yahweh plante (nu animale) și tocmai acest sacrificiu e refuzat de o divinitate care interzice vărsarea de sînge; de aici apare un C. disperat, nu un ucigaș sau un fratricid răzbunător, deci o ființă a cărei deznădejde este justificată psihologic (și chiar moral) pentru că e provocată de violența nedreptății. Dar textul conține și o alegorie secundară: „fiind agricultor, Cain e incudat că Yahweh preferă sacrificiul păstorului Abel; iar aici se ascunde opoziția canaanitului cu viață agrară, *nepreferat de zeul triburilor ebraice invadatoare care pînă vor trece la agricultură și viticultură vor fi încă preponderent pastorale*; deci Cain face un act, cum am zice azi, de *maquis*, drept care e alungat (sau silit să se retragă) de pe teritoriul său, invadat de alții“ (Victor Kernbach, *Biserica în involuție*, București, 1984, p. 367). Mai profund decît această alegorie colaterală, simbolul esențial al lui C., în parte enigmatic, indică mai ales un *homo duplex*, nu o făptură diabolică sau un om tentat de *Diavol, el neluîndu-se cu Yahweh și necerînd nici măcar iertare sau clemență. „Format astfel din două valori care totodată se resping și se absorb, omul dual Cain, alungat de oriunde și prezent peste tot, reprezintă tocmai această goană de contopire a spațiului cu timpul“ (*op. cit., p. 378*).

Cai Shen Zeul bogăției în *mitologia chineză*, care a trăit întii pe pămînt ca sihastru, avînd însă puterea de a face minuni: printre altele, a fost în stare să călărească un tigru negru. A luptat în serviciul împăratului Wu, fondatorul dinastiei Zhou, și a murit de pe urma unui act de magie; devenind atunci zeu al bogăției, a obținut și nemurirea. În China arhaică, popular în genere, era adorat mai ales de țărani săraci.

cakrá (sanscr. *cakrá* — roată, disc) În terminologia mitologică și religioasă a *brahmanismului, mai frecvent: *kālacakrá* (roata timpului), figurată în *simbolurile vechi de obicei cu 16 spițe (8 fundamentale, 8 auxiliare), adică *roata pe care *Brahmā o mișcă prima dată la *facerea lumii, prin întîia ei rotire urnînd *timpul, pînă atunci imobil, și dînd impuls energetic existenței concrete a universului. ~ În altă semnificație mitologică, c. (ca *disc*) este arma de luptă folosită de zeii *Vișnu și *Krișnā.

Çakuntalā Eroină mitică din *Mahābhārata (mai tirziu și personaj feminin celebru în drama lui Kalidāsā, *Abhijñāna-çakuntalam*, din sec. V), mama eroului *Bharata și fiica *Apsarei *Menakā și a pustnicului *Viçvāmītra (deși Menakā era soția legitimă a regelui Dusyanta).

calendare (lat. *calendarium* — registru de datorii; *calendae* — prima zi a lunii în calendarul roman) Pe lângă funcția de sistem de măsurare a timpului uman curent, prin divizarea anului în zile, săptămâni și luni, c. a avut concomitent o funcție religioasă, ca sisteme de măsurare a timpului mitic, în legătură cu evenimentele mitice și cu rememorarea lor sacrală în cadrul *sărbătorilor. (Această a doua funcție, numeroase c. moderne au păstrat-o, chiar dacă sărbătorile civile, de aniversări și comemorări au dobândit un caracter laic. O bună definiție a dat Octavian Buhociu: „Calendarul concentrează și conduce o bună parte din experiența milenară a grupurilor sociale, a etniilor și națiunilor, fiind sub aspectul său cel mai general o intuiție reușită, căci raționalitatea lui se verifică cosmic prin mișcarea regulată a corpurilor cerești. Calendarul încadrând geografia, climatul, sezoanele, îl eliberează pe om de supunerea la ele. Riturile și credințele ce formează cultura unui popor se exprimă în primul rînd prin calendar și reciproc“ (*Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, 1979, p. 9). Inițial, măsurarea timpului după succesiunea zilelor și nopților se făcuse pe degete (de unde și noțiunea *decaadă*): de ex., lunile în calendarul precolumbian maya au cîte 20 de zile. Apoi, timpul s-a măsurat după fazele *lunii (de aici, noțiunea *lună* calendaristică); toate populațiile lumii, exceptînd triburile polare, au conservat ideea de fragment de timp în raport cu dimensiunile vizibile ale lunii în creștere și descreștere. Dezvoltarea agriculturii impune calculul timpului și după anotimpuri, în funcție de cele 4 repere fundamentale: cele 2 echinocții și cele 2 solstiții (primăvară-toamnă, vară-iarnă); aici, aportul *astrologiei, ea însăși depinzînd de cele două moduri principale ale existenței omenești profesionale (păstoritul și agricultura), ca și de mai vechea indeletnicire a navigației, a fost deosebit de important; în acest plan, au existat însă și particularități regionale: de ex., revărsările periodice ale Nilului, în Egipt (unde erau numai 3 anotimpuri). Calcularea *anului* s-a izbit de dificultatea rezultată din faptul că un ciclu orbital complet al *Pămîntului în jurul Soarelui nu are un număr întreg de zile și nopți, ci fracționar (365 zile, 12 ore, 44 minute, 3 secunde), de aceea nici un sistem calendaristic nu a fost perfect, chiar dacă unele, cu includerea unor corijări periodice, sînt satisfăcătoare convențional. În istorie au existat 3 tipuri principale de c. uzuale (lunar, lunar-solar, solar), pe lângă rare tipuri cu caracter sacru (de ex., după mișcările planetei Venus). În c. *lunare*, fiecare lună începe cu „Luna nouă“, după ce Luna plină a descreșcut pînă la dispariție, și durează alternativ 29/30 zile alcătuint un an de 354 zile; de aici, rămîne un decalaj anual de peste 11 zile. C. *lunar-solare*, coroborînd fazele Lunii cu mișcarea aparentă a soarelui (inițial cu adăugarea unei a 13-a luni, pe cicluri de 19 ani, din care 12 ani lunari cu cîte 12 luni selenare și 7 ani so-

lari cu cîte 13 luni), au fost folosite în antichitate în Babilon, China, Iudeea, Hellada, Roma (azi nepăstrîndu-se oficial decît în Israel). C. *solare*, bazate pe mișcarea aparentă anuală a Soarelui, au 12 luni (11 de cîte 30/31 zile, una: februarie, de 28, cu recuperarea unei zile la 4 ani) și totalizează 365 sau $365 \frac{1}{4}$ zile; ele au depins în antichitate (Egipt, India, America Centrală) de *cultul solar; azi acest tip se păstrează în c. internațional oficial, el fiind la origine un c. *zodiacal* (→ *zodiac*), iar sectoarele zodiacale se păstrează și în prezent în astronomie, ca formulă convențională. ~ *Egipt* C. *solar* a apărut în jurul anului 4000 î.e.n.; se compunea din 3 anotimpuri de cîte 4 luni (cu 30 zile fiecare), lunile anului fiind : Toth, Faofi, Atir, Hoyak, Tibi, Mehîr, Famenoth, Farmuthi, Pachon, Pauni, Epifi, Mezorî, conform unei atestări din sec. VI-V î.e.n.; totalului de 360 zile i se adăuga un supliment de 5, la sfîrșitul anului; dar, fiind mai scurt cu $\frac{1}{4}$ de zi decît anul tropic, anului egiptean i se mai adăuga o zi la fiecare ciclu de 4 ani. În anul Nou se sărbătorea la data de 1 Toth (echivalînd cu 19 iulie, după c. *ilian*) și a coincis, în mileniul IV î.e.n., cu apariția stelei Sothis (Sirius) și cu solstițiul de vară. Acest tip de an (*anul sothiac* sau *anul erant*), mai scurt decît anul solar, avea dezavantajul de a se deplasa mereu, așa că următorul An Nou coincidea iarăși cu solstițiul de vară abia după 1461 ani sothiaci (sau 1460 din c. *ilian*); acești 1461 ani se numeau *Anul Mare* (sau *Anul lui Sothis*); cronologic, anii se socoteau după anii de domnie ai faraonilor, O reformă din 238 î.e.n., admisă oficial abia în 26 î.e.n. (*anul coptic*), se folosește și azi în *Etiopia*; după acest c., Anul Nou cade la 11 septembrie (sau 12 septembrie, în anii bisecți). ~ *Mesopotamia* C. *lunar-solar* reflecta schimbarea de importanță între zei *Sin (Luna) și *Shamash (Soarele). Formulele erau variate: în Sumer, fiecare cetate își avea tipul său de c. În Babilon, anul de 12 luni, cu săptămîni de 7 zile (ca și la sumerieni) începea cu echinocțiul de primăvară. ~ *Iudeea* a folosit c. *lunar*, cu săptămîni succedate după fazele Lunii. În sec. VI î.e.n., sub influență babiloniană, are loc o reformă, noul c. avînd săptămîni ce se succed regulat, independent de fazele selenare; acest c. *lunar-solar* a fost perfecționat în sec. IV î.e.n. ~ *China* În antichitate, anul era divizat în 24 *durate* (chenzine), fiecare lună fiind împărțită în *qi* (impar) și *ki* (par), anii grupîndu-se pe cicluri (începînd din 595 î.e.n. — cu cicluri de 19 ani, fiecare an din ciclu putînd un nume dublu: animal + element: paralel au fost folosite și ciclurile de 60 ani, ele avîndu-și începutul convențional în 2397 î.e.n. Un ciclu sexagesimal avea această schemă: anul 1 — lemn și șobolan, 2 — lemn și vacă, 3 — foc și tigru, 4 — foc și iepure, 5 — pămînt și dragon, 6 — pămînt și șarpe, 7 — fier și cal, 8 — fier și oaie, 9 — apă și maimuță, 10 — apă și găină, 11 — lemn și ciine, 12 — lemn și porc, 13 — foc și șobolan, 14 — foc și vacă, 15 — pămînt și tigru, 16 —

pământ și iepure, 17 — fier și dragon, 18 — fier și șarpe, 19 — apă și cal, 20 — apă și oaie, 21 — lemn și maimuță, 22 — lemn și găină, 23 — foc și ciine, 24 — foc și porc, 25 — pământ și șobolan, 26 — pământ și vacă, 27 — fier și tigr, 28 — fier și iepure, 29 — apă și dragon, 30 — apă și șarpe, 31 — lemn și cal, 32 — lemn și oaie, 33 — foc și maimuță, 34 — foc și găină, 35 — pământ și ciine, 36 — pământ și porc, 37 — fier și șobolan, 38 — fier și vacă, 39 — apă și tigr, 40 — apă și iepure, 41 — lemn și dragon, 42 — lemn și șarpe, 43 — foc și cal, 44 — foc și oaie, 45 — pământ și maimuță, 46 — pământ și găină, 47 — fier și ciine, 48 — fier și porc, 49 — apă și șobolan, 50 — apă și vacă, 51 — lemn și tigr, 52 — lemn și iepure, 53 — foc și dragon, 54 — foc și șarpe, 55 — pământ și cal, 56 — pământ și oaie, 57 — fier și maimuță, 58 — fier și găină, 59 — apă și ciine, 60 — apă și porc. ~ *India* Predominante au fost c. *lunar-solare*; textele vedice (→ *Veda*) se referă la c. de 360 sau 365 zile; la fiecare 5 ani se adăugau zilele suplimentare. Începutul numărării se făcea în funcție de 20 ere (→ *yuga*) diferite; astfel, era Kāliyuga a început la 13 februarie 3102 î.e.n., era budistă — într-o variantă, din 950 î.e.n., în alta din 543 î.e.n. etc. Unificarea s-a făcut în 22 martie 1957. ~ *America precolumbiană* Etniile *maya* și *aztecii* utilizau paralele 3 tipuri calendaristice: unul *solar*, *Haab*, cu caracter ritual, de 365/366 zile, anul având 18 luni de câte 20 zile, cu un adaos anual de 5 zile; altul *lunar*, *Tzolkin*, cu caracter divinatoriu, totalizând 260 zile, iar lunile fiind de 29/30 zile; al treilea, *venusian*, cu caracter mistic, de 584 zile (după calculul astronomic exact: 583,94), consacrat planetei, considerate nefaste, Venus (*Hun Ahau*), dar de importanță religioasă esențială, urmărind în fazele ei de Luceafăr de dimineață și Luceafăr de seară (236 zile vizibilă ca stea matinală, 90 invizibilă la conjuncția superioară, 250 vizibilă ca astru vespéral și 8 zile de invizibilitate la conjuncția inferioară). Coroborându-se toate cele 3 cicluri calendaristice, pentru popoarele *maya* istoria începea la 4 *ahau* 8 *cumku*, iar sfârșitul perioadei de 37 960 zile (65 cicluri venusiene de 584 zile = 104 ani rituali de câte 365 zile = 146 cicluri divinatorii de câte 260 zile), urmând să coincidă cu răsăritul heliacal mediu al planetei Venus ca Luceafăr de dimineață, la 1 *ahau*, și în ziua identică din celelalte două c. Etniile *nahuatl*, în primul rând *aztecii*, foloseau c. *tonalpoualli*, de fapt 2 c. paralele: primul, cu anul de 260 zile, distribuit în 20 grupe de câte 13 zile (numite de cercetători *trezene*), fiecare trezenă avându-și semnul propriu (Imix, Cimi, Chuen, Cib, Ik, Manik, Eb, Muluc, Ix, Canac, Chicchan, Oc, Men, Ahau); al doilea, calculat în raport cu mișcarea Soarelui divizându-se în 365 zile (18 luni de câte 20 zile, cu adaosul anual de 5 zile goale, nefaste). Pentru stabilirea unei date, se corelau ambele c. orice dată nerepetându-se identic decât după o perioadă de 18 980 zile (73 serii × 260 zile)

sau de 52 ani solari (adică un secol *maya* și *nahuatl*). După fiecare ciclu de 52 ani solari, se sărbătorea aprinderea rituală a *focului nou*, în cinstea zeului *Huehuetotl (*focul fiind adus în pieptul incizat pe viu al unor tineri alergători aleși, care mureau, după un calcul riguros, în clipa când ajungeau la *altarul ignic sacrificial). Timpul integral mai era împărțit în mari epoci, numite *sori. ~ *Hellada* Se foloseau în genere c. *lunar-solare*, însă fiecare cetate greacă își avea tipul său calendaristic. Lunile attice, folosite în c. *atenian*, se numeau: hekatombeon, metageitnion, hidromion, planeșion, memakterion, poseideon, hamelion, antesterion, elathebolion, munihion, thargelion, skirothorion și — luna a 13-a, embolismică, — un al doilea poseideon; anul începea la solstițiul de vară. Din 8 ani, 3 erau embolismici (cu 13 luni); din 432 î.e.n., la propunerea astronomului Meton, s-a adoptat ciclul de 19 ani, cu 7 embolismici. Anii se numărau cronologic, după marii dregători; apoi, din sec. IV î.e.n. numărătoarea s-a făcut după succesiunea olimpiadelor (una la 4 ani), socotindu-se convențional de la prima olimpiadă, astfel că era greacă clasică se considera a fi început în 776 î.e.n. ~ *Roma* Din sec. VII î.e.n. s-a folosit un c. *lunar-solar* (355 zile repartizate în 12 luni), Anul Nou căzând la calendele lui *Marte (1 martie); după propunerea unui *pontifex maximus*, a început să se adauge, periodic, o lună de 22/23 zile. Luna romană era divizată în 3 fragmente: *calendae*, *nonae*, *idus*. În anul 46 î.e.n. după sfatul astronomului egiptean Sosigenes din Alexandria, Caius Iulius Caesar introduce reforma c. (*calendarul iulian*), constând în succesiunea cvadrinală cu 3 ani de 365 zile și al 4-lea, de 366, astfel că în ultimul an al ciclului de 4, ziua a 6-a de pînă la calendele lui Marte devenea dublă (*bissextilis*), Anul Nou începând la 1 ianuarie. C. *iulian* a fost adoptat de *Biserica creștină (prin sinodul ecumenic de la Nikeia, din anul 325) și de Bizanț; dar neoficial, mai ales în cercurile literare romane, se utiliza în imperiu, ca dată a începutului de eră, fundarea Romei: 21 aprilie 754 î.e.n. (după M. T. *Varro, un an mai târziu: 753) ~ *Creștini* În Bizanțul creștinat anii se numărau de la *facerea lumii, adică de la anul 5509 î.e.n. În sec. VI, în Europa Occidentală, călugărul roman Dionisius a calculat, pe baza pascalilor, că anul 248 al lui Dioclețian echivalează cu anul 532 de la nașterea lui *Isus Christos, astfel că anul 754 de la fundarea Romei (*ab Urbe condita*) devine anul 1 al erei creștine, adoptată oficial în toată lumea modernă, în relațiile internaționale. ~ *Hegira musulmană* Începutul *Hegirei* (era *islamului) este 16 iulie 622. C. *musulman* conține ani cu 12 luni lunare; dar dintr-un ciclu de 30 ani, 11 sînt bisecți. ~ *Reforma gregoriană* Papa Grigore XIII (→ *papi*), cu ajutorul astronomilor epocii, mai ales al lui Lullius, a stabilit în 1582, prin bula *Inter gravissimas*, ca ziua ce urma după 4 octombrie să devină 15 octombrie. Noul stil gregorian a fost adop-

tat curînd de țările catolice (Italia, Spania, Portugalia, Polonia, Franța, Olanda și Luxemburg, iar cu mică întârziere, Bavaria, Austria, Elveția, Ungaria, mai târziu Prusia). Multe țări nu l-au introdus decît în sec. XX (de ex., Rusia în 1918). Corectînd erorile c. iulian față de cel astronomic, reforma gregoriană nu a scăpat nici ea de eroarea întârzierii (dar, în loc de o zi acumulată în 128 ani de c. iulian, se acumulează o zi în 3323 ani). Confortabil încă în mare măsură, c. gregorian nu e perfect vieții moderne fiindu-i incomode diferențele între lungimea lunilor și a trimestrelor. Despuiate de caracterul lor mitoreligios, treptat, și intrînd sub controlul mai riguros al astronomiei, c. au progresat, deschizînd o cale pentru o reformă definitivă (preconizată de Liga Națiunilor, preluată azi de ONU). Unul dintre proiectele noi propune un an cu 4 trimestre de cîte 13 săptămîni, cu coincidență stabilă între zilele săptămîinii și datele lunii și, desigur, cu zile suplimentare (una în anii obișnuiți, două în cei bisecți) ● Succesiunea diferitelor sisteme calendaristice pune adesea în derută marile retrospective istorice, existînd tentația explicării unor anomalii prin *mit. Astfel, izbește în *Biblie, în miturile egiptene, în tradiția și cronografia babiloniană, în mitografiile arhaice chineze ș.a. durata anormală a vieții *patriarhilor, faraonilor-zei, regilor primordialii, a unor magi, a împăraților legendari, deseori plurimilenară. Încă Diodor din Sicilia s-a mirat de acest lucru și a încercat să-l explice logic, vorbind despre domniile regale ale *zeilor egipteni *Osiris, *Horus ș.a.: „Deoarece pare de necrezut un număr atît de mare de ani, unii încearcă să spună că, în timpurile foarte vechi pe cînd încă nu fusese descoperită mișcarea soarelui, anii erau calculați după ciclul pe care îl efectuează luna“ (*Biblioteca istorică*, I, XXVI, 3). Explicația a fost reluată și în sec. XX, fără să rezolve problema.

Calliope (grec. Καλλιόπη sau Καλλιόπεια; Diodor din Sicilia: καλή — frumos, ὄψ — voce; cîntec) *Muza poeziei epice (rapsodia, epopeea), și a elocvenței (puterea de convingere prin cuvînt), în *mitologia greacă. Exista și o zeiță arhaică a elocvenței: *Peitho — neidentificată cu Muza. C. este mama lui *Orpheus. Era reprezentată de obicei cu o unealtă de scris (*styl*) și cu tăblițe cerate în mîini. După *Hesiod (*Theogonia*, v. 80 și urm.), C. inspiră pe regii buni, care știu să aplaneze discordiile. După o tradiție a pitagoreicilor (confirmată de Empedokles), C. era și Muza filosofiei. Grecii o considerau cea mai eminentă dintre cele 9 Muze.

Callisto (grec. Καλλιστώ) *Nimfă, în *mitologia greacă, din suita zeiței *Artemis; născută în Arcadia, socotită fiica fie a regelui *Lykaon, fie a lui Kepheus. Din împreunarea ei cu *Zeus, care i-a apărut cu înfățișarea lui *Apollon, C. l-a născut pe Arkas, viitorul rege al Arcadiei. Ulterior, spre a evita gelozia soției sale *Hera, Zeus a prefăcut-o pe Nimfă în ursoaică (cf. Apollodoros, III, 8, 2); după *Ovidius (*Metamorfoze*, II, v. 405—530), chiar Artemis a efec-

tuat această metamorfoză, din mînie. Mai târziu, însă, Zeus a transformat-o în constelația Ursa Mare. *Mitul pare de origine totemică (→ *totem*).

Caloianul; *Scaloianul* Ceremonial popular românesc de combatere a secetei. E folosită, în cadru *ritual, o păpușă antropomorfă din lut, în veșminte sau cu capul ornat cu coji de ouă roșii (rămase de la *Paști), care este transportată în alai, apoi îngropată într-un loc anonim (necunoscut celorlalți săteni). Jelit ca un mort, C. e dezgropat după 2—3 zile și aruncat într-o fîntină părăsită (sau într-o apă curgătoare). După îngropare, oamenii din alaiul pseudofunebru consumă un ospăț numit *pomana caloienilor*. După răspunsurile corespunzătoare la *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*, mai ales după o informație din jud. Tulcea, acest ceremonial ar fi de origine bulgară. Dar C. nu are totuși nimic comun cu *sărbătoarea de primăvară (12 mai), numită și de români, ca și de bulgari, tot *Gherman și ținută îndeosebi împotriva viermilor de legume. (cf. *Kupalo, *Kostrubonika)

calul Originar probabil din zona de stepă centrasianică, multă vreme sălbatic și, probabil, vînat pentru hrană, spre anul 1700 i.e.n. este domesticit și se răspîndește larg în Orientul Apropiat și în Orientul Mijlociu, unde se cresc și se exportă în cea de-a doua epocă numeroși cai de călărie, pentru nevoi cinegetice și în special militare; ca mijloc de tracțiune curentă, e. e folosit mult mai târziu. Apariția e. în zonele unde nu era cunoscut produce diferite *mituri: *Centaurul, calul înaripat, calul magic sau năzdrăvan sau *ritualuri noi, ca sacrificiul calului (*acvamedha). Grecii și romanii au consacrat e. în primul rînd zeului *Apollon, adică *Soarelui, după tradiția mai veche; de ex., carul solar al zeului *Helios e tras de 4 cai (*Pyroeis, Eous, Ethon, Phlegon*) și probabil de aici descinde mitul folcloric al cailor meteorologici (*căii de foc* de la căruța lui *Sintilie, din *mitologia românească). În *mitologia greacă existau și cei 2 cai nemuritori ai eroului *Ahilleus (*Balios și *Xanthos), ca și vestitul *Pegasos, calul înaripat al *Muzelor. Cai zburători, înaripați sau nu, se întîlnesc deseori în folclorul fabulos al popoarelor moderne, îndeosebi în basmele fantastice: *Calul Năzdrăvan la români, *Merani* la georgienii din Caucaz; un cal fabulos este și *Unicornul* (Inorogul). O categorie de c. sînt purtători ai unor divinități (*Sleipnir*, calul octopod al zeului scandinav *Odhin, calul anonim al *Cavalerului Trac, calul semidivinității creștine folclorizate *Sfîntul Gheorghe, omorîtor al balaurului). Există și *simbolul *calului funerar*: în *funeraliile din China antică intra obligatoriu *Cîntecul calului alb*; și caucazianul *Merani* este asociat cu transportarea sufletului din omul care moare; de altfel, e. este adesea asociat cu *moartea și în alte *mitologii (în special la celți, unde cailor de transbordare de pe un tîrîm pe altul erau patronați de zeița *Rhiannon). După model celtic, romanii au compus o zeiță gospodăresc-patronală, *Epona ocrotitoarea cailor și măgarilor; însă e. care

o însoțește este un animal sacru. Un mit arab a pus în circulație și ideea de *cal artificial* (calul fermecat, din *O mie și una de nopți*). Mitologizarea și sacralizarea c. este explicabilă prin revoluția cu totul deosebită pe care a produs-o după domesticirea acest animal inteligent și fidel în existența militară, economică, agrară, cinegetică și de comunicații a societății ome-
nești.

Calul Năzdrăvan *Cal fantastic din categoria cailor mitizați sau sacralizați în aria mai largă a *mitologiei generale, sub acest nume specific însă *mitologiei românești. Aici, îndeosebi în basmele fantastice, C.N. are funcție dublă: mijloc de transport ultrarapid, terestru și aerian, al eroului (de obicei *Făt-Frumos) și consilier al acestuia. Nefolosit, C.N. pare mîrtoagă fără valoare, singurul mijloc de a-l redresa fiind hrănirea cu jărat, iar atunci, după restabilirea funcțiilor potențiale, el nu se avîntă deodată în zbor, ci face întâi o probă, adică o evoluție de încercare. Adesea, C.N. păstrează în urechile sale 2 obiecte magice: o perie care, aruncată îndărăt, se prefacă în *pădure impenetrabilă, și o gresie, din care răsare un zid inescaladabil. Aproape mereu, C.N. efectuează toate muncile intelectuale și fizice dificile sau insolite, necesare eroului. Sînt cazuri de funcționalitate multiplă: încălzirea sau răcirea, cu suflul nărilor, a băii împărătești, transportul terestru, aerospațial sau cel prin glisare relativă între tărîmuri; alteori, C.N. devine armă vie de luptă care se autopilotează abil, în lupin-guri iuți împrejurul vrăjmașului (*Zmeul, *Scorpi-a, *Ghionoaia), asigurînd călărețului său cele mai avantajoase poziții strategice. Uneori, apare indicația nevoii de înlocuire periodică a C.N., după o prea mare uzură. Dar există și C.N. care slujesc personaje malefice, de ex., pe unii Zmei; uneori frați de sînge ai calului lui Făt-Frumos, C.N. ai zmeilor par a avea un statut de captivi, ei înșiși neavînd nimic malefic. Asupra C.N. din unele basme s-a stratificat cîte o influență suspectă, probabil livrescă (poate din sursa culegătorului sau a unui informator cu anumite lecturi): un cal cu 12 aripi (basmul *Cei trei frați și zmeul*, col. N. D. Popescu) pare un *Pegasos, calul lui *Agheran are 8 picioare (*Agheran Viteazul*, col. Frîncu și Candrea), ca Sleipnir. Deși în genere muritor, C.N. le e superior cailor imortali *Xanthos și *Balios ai lui *Ahilleus, ca și calului artificial din basmele arabe (*Istoria calului fermecat din O mie și una de nopți*), prin polifuncționalitate și înțelepciune.

Calvin, Jean Reformator religioz francez (1509 — 1564), promotor al Reformei ca disidență față de *creștinismul catolic, în Franța și Elveția, și întemeietorul *cultului creștin reformat, numit ulterior *calvinism*. După absolvirea studiilor juridice, influențat de Erasmi din Rotterdam și de Martin *Luther, C. își scrie prima lucrare teologică în 1534, apoi abandonează catolicismul și organizează înția comunitate reformată (1533), însă, urmărit de autorități, se stabilește în Elveția, unde își publică principala operă: *Chris-*

tianae religionis Institutio (Basel, 1536), suma teologică a protestantismului francez. Doctrina calvinistă este prin excelență teocentrică, tinzînd să se întoarcă la simplitatea creștinismului primitiv, reducînd sfintele taine la *botez și euharistie ca simple *simboluri, dar, spre deosebire de alte curente protestante, recunoscînd *predestinarea și grația divină irezistibilă. Din 1541, întemeiază la Geneva o republică teocratică, introducînd energic în viață normele moralei religioase care dobîndește prin el putere de lege juridică (reglementarea severă a vieții particulare și sociale, a distracțiilor, vestimentației, hranei, ca și a obligativității prezenței la liturghie, anularea majorității *sărbătorilor catolice și introducerea unui regim general de *ascetism). Reforma anticatolică a lui C. a avut de fapt o structură de fanatism medieval, total intolerant; reformatorul prigonește foști coreligionari sau obține condamnarea la moarte a celor cu care nu era de acord; (în 1533, medicul și teologul spaniol Miguel Servet, aflat atunci în pragul descoperirii circulației sîngelui, e ars de viu la Geneva, în urma denunțării sale de către C. în fața *Inchiziției, pe care reformatorul o detesta, fără a neglija să se folosească de ea cînd a vrut să-și distrugă adversarul). Spiritul sectant, intoleranța uzînd de violență și duplicitate față de tot ce nu era calvinist, dogmatica transpusă în jurisdicție și tendințele in-chizitoriale au făcut impopular calvinismul în Europa. Doctrina s-a răspîndit totuși în Franța, Elveția, Olanda, Anglia, Scoția, Ungaria; din ramura sa presbiteriană s-a desprins *secta puritană, prin care calvinismul a pătruns în America de Nord, influențînd apariția unui mare număr de secte protestante. Propaganda calvinistă din Ungaria a pătruns, în sec. XVII, și printre români, printr-un *Catehism calvinist* apărut în românește în Transilvania (1642), căruia după trei ani, i-a dat o dură ripostă teologică mitropolitul Varlaam prin *Cartea carea să cheamă răspunsul împotriva catihismusului calvinesc* (1645), respingînd fie teza că oamenii sînt „și după botez fiii miniei și-a diavolului”, fie iconoclastia, sau atacînd definiția calvinistă simplificată a *Bisericii creștine în loc de „credz întru una svîntă, săbornică și apostolească besearecă, aicea dzice numai — credz o besearecă creștinească și unciunea svîntilor, care lucru iaste mare smenteală și întunecare din calea credinței cii direapte”. În patria sa natală, a fost admirat totuși ca scriitor și moralist; comparîndu-l cu Cicero, Epictet și Seneca, Gustave Lanson credea că, prin reforma sa, C. apăruse morala și că, prin asta, „reforma sa este cu adevărat franceză”, iar reformatorul nu dorise altceva decît „viața bună” pentru oameni (*Histoire de la Littérature française*, Paris, 1894, p. 265).

§ Jean Calvin, *L'Institution de la religion chrétienne* (trad. franc.), Genève, 1887; F. Wendel, *Calvin. Sources et evolution de sa pensée religieuse*, Strassbourg, 1950; J. T. McNeill, *The History and Character of Calvinism*, New York, 1954; A. M. Schmidt, *Calvin et la tradition*

calvinienne, Paris, 1957; Varlaam, *Opere. Răspunsuri împotriva catihismului calvinesc*, București, 1984

calvinism → *Jean Calvin*

Calypso *Nimfă marină în *mitologia greacă, fiica lui *Okeanos (alteori a lui *Nereus sau a lui *Atlas), locuind în ins. mitică Ogygia din preajma *Coloanelor lui Herakles, unde poposește *Odysseus (*Odisseia*, I, v. 50; V, v. 28; VII, v. 254).

Camalotz (*Fiară împungind cu sulița*) Monstru fabulos din mitologia populației quiché din Yucatan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) amintit în *Popol Vuh. C. are un rol escatologic după *potopul universal (→ *escatologie*), fiind destinat să distrugă pe oamenii experimentali de lemn, cărora le smulge capetele.

Camaxtli Zeul aztec al destinului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), înfățișat într-o imagine figurativă de calendar ritual (*Codexul Borgia*), purtând pe trup semnul zilei 20, ultima zi a lunii aztece (→ *calendare*). Uneori, confundat cu *Mixcoatl.

Camazotz Monstru infernal din *Chi-Xibalba, în mitologia quiché din Yucatan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), adesea asociat cu *Camalotz, ca pereche a lui, fiind amândoi rivali perechii gemene a eroilor *Hun-Ahpu și *Xbalanque. C. e socotit adesea Zeul-liliac.

Cambara *Demon al secetei în *mitologia vedică, ucis în cele din urmă de zeul dragostei *Kāma (în ipostaza sa de patron al desfătării — *Pradyumna*), dușmanul său ireconciliabil.

Camenae; Casmenae *Muzele, în *mitologia romană. C. erau la obârșie *Nimfe ale izvoarelor, având har profetic, sau zeițe secundare, ocrotind nașterile; li se atribuia ca reședință o dumbravă lângă Porta Capena din Roma. Printre C. erau: *Egeria, sfătuitoarea regelui *Numa Pompilius, ca și vechile divinități acvatice sau Nimfe italice *Iuturna, *Carmenta, *Fons, Cagens (personificarea cîntecului), *Tacita (personificarea tăcerii, a păstrării tainei), Larunda (personificarea vorbăriei, cusur pentru care *Jupiter i-a smuls limba). Mai târziu, poezii latini le-au identificat cu Muzele din *mitologia greacă.

Candrá (sanscr. *candrá, candraka, candra-maya* — *Luna) Zeul stăpîn și protector al Lunii, în *mitologia vedică.

canibalism; antropofagie Practică primitivă rituală (→ *ritual*) de consumare a cadavrelor dușmanilor (pentru a le neutraliza puterea) și a șefilor de clan decedați (pentru a le prelua forța, a nu o lăsa să se risipească). Restrîns în genere la epoca paleoliticului inferior, c. nu funcționează ca un cod alimentar propriu-zis, decît în stadiul cel mai primitiv (după Claude Lévy-Strauss, orientarea interesului alimentar spre natură înseamnă o treaptă spre civilizație). *Miturile primelor epoci de civilizație primitivă sugerează că antropofagia era un izvor de nenorociri; de ex., într-un mit grec, *Tantalos e pedepsit pentru că a testat vigilența zeilor, dîndu-le să mănînce la ospăț carnea fiului său.

C. e înfățișat simbolic în unele mituri cosmogonice (→ *cosmogonie*): de teamă să nu fie uzurpat, *Kronos își devorează copiii. Tot în Hellada, existaseră *sacrificii umane (timpurii) aduse lui *Dionysos. Tabuarea c. apare în faza consolidării civilizației, ca act social deliberat al formării primelor *religii sistematizate. Ulterior, c. nu mai este atribuit, efectiv, decît divinităților demonice și monștrilor malefici fabuloși; amintirea lui se păstrează în stratul inferior al *mitologiilor mai multor popoare, îndeosebi sub forma *Strigoilor și *Vampirilor (primii consumînd cadavre, ceilalți sorbind numai sîngele). În acest strat, găsim diverse personaje practicînd c., mai ales în folclorul mitologic; baba rea antropofagă *Mutinga* (*mitologia australiană*), *Baba-Iagă (*mitologia slavă*), *Moșul Codrului, uneori *Muma Pădurii, *Zmeii, *Balaurii, *Ghionoaia (în *mitologia românească).

Cantyô Zeul-curcubeu în *mitologia vietnameză (în special la populația ede), imaginat ca un țap cu limbă foarte lungă, bînd apa fluviilor și a râurilor și provocînd secetă.

capîște *Altar păgîn primitiv, rareori *templu rudimentar în aer liber. Cuvîntul (preluat de la slavi: капище — *idol; paleobulgar *kapište* — locul idolilor) redă însă termenul românesc vechi *căpîlnă*, probabil formă decăzută pentru lat. medieval *capela*, provenind din epoca *creștinismului primitiv local.

capra Mai puțin frecventă decît *țapul în *miturile și *ritualurile populare, c. simbolizează de obicei fecunditatea vieții și, implicit, fertilitatea vegetației (țapul fiind *simbolul dublu al erosului — ca fecundator și ca factor al plăcerii sexuale în sine). Prezentă mai ales în ritualurile de origine arhaică, rareori sacralizată, c. nu este niciodată divinitate propriu-zisă. *Amaltheia din *mitologia greacă este capra sacră care l-a alăptat pe *Zeus, Egida sauscult din piele de c. este un atribut al lui Zeus, al zeiței *Athena și, uneori, al lui *Apollon; în variantele mitice târzii, se indică o asemenea egidă confecționată din pielea caprei Amaltheia. Capra cerească *Heidhrun, locuind în *Walhalla, reprezintă (în *mitologia scandinavă), de fapt, mai ales sursa de hidromel pe care îl beau *zeii. La popoarele europene moderne, c. figurează într-un tip de *colinde și jocuri ceremoniale de Anul Nou. La slavi (ruși, ucraineni), se practica *jocuri rituale cu travestiuri în c. în preajma Anului Nou, la debutul ceremonialei cîntîndu-se un cîntec de fecunditate: „Unde umblă capra, / rodește secara, / Unde pune capra piciorul / se face secara căpiță“; apoi c. e ucisă simbolic cu o săgeată, după care învie singură, în ritmul aceluiași cîntec, întrucît acest ritual folcloric reproduce suita ciclică a culturilor agricole. La români, jocul calendaristic al Caprei (uneori c. fiind identificată cu genul de *colindă *Brezaia, deși e numai o variantă în datina Brezaiei) are loc de Sf. Vasile (Anul Nou), c. fiind confecționată din lemn, cu bot clămpănit (acționat de un mecanism rudimentar, mișcînd falca inferioară de care e agățat un zurgălău) și împodobită cu măr-

gele, panglici și flori. „Umblatul cu capra“ e însoțit de un joc săltăreț, ritmat de cîntec, fie în refren sacadat („Ța, Ța, căpriță“) fie în recitativ vioi, de strigătură (Ța, Ța, Ța, căprițo, Ța / Numai lupul te-ar mîncă“); un moment-cheie este cînd c. se prăbușește, mimînd actul morții, după care grupul de colindători simulează încercarea de a o vinde. Un relict arhaic, semnalat în Muntenia, indică scopul jocului c. ca „semn de îmbelșugare“ (cf. Ovidiu Birlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 273 — 276). La români, dintre toate animalele, c. e socotită a fi cea mai aproape de *Diavol (cf. *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*), iar de casele în care a intrat „capra“, adică grupul respectiv de colindători, *îngerii nu se mai apropie 40 (sau 50) de zile (cf. Artur Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, 1946, p. 33—34).

Caquixaha (*Apa papagalului*) Una dintre cele 4 femei primordiale (→ *omul primordial*) în *antropogonia populației quiché din Yucatan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), soția lui *Yqui-Balam.

car ceres Vehicul miraculos sau numai magic, destinat deplasării aeriene sau astrale a *zeilor sau eroilor mitici, descris sub nume, în forme și cu atribute variate, alegorice sau simbolice, iar uneori direct, într-o terminologie tehnologică rudimentară, mixată cu alegorii de amănunt (ca în *Cartea profetului Iezechiel*); figurează în marile mitografii (*Vimăna în *Mahābhārata, *Pușpaka vimāna în *Rāmāyana, carul din **Sāmarangānasūtradharā*, *Gloria lui El Yahweh* în *Biblie) sau în folclorul mitologic (*Garuda, Vulturul lui *Eta, Dragonul de aur al împăratului *Huangdi, *Calul Năzdrăvan ș.a.). O formă arhaică figurează, confuz, în tălmăcirea unui vis al regelui Gudea din Lagash (Sumer): „Soarele ridicat în zare este zeul Ningizzida care se înalță la cer în chipul unui șarpe de foc și se lasă apoi iar pe pămînt la marginea de apus“. Mai complexe sînt celele zburătoare din *mitologia vedică și *postvedică: „iutele și respectatul car al lui Indra“ era „mînat de Mătali“ și apărea pe „cer, ca și cum ar fi despicat norii, umplînd zările lumii de un zgomot aidoma tunetului unei uriașe furtuni“; el avea „guri scuișind foc arzător“, iar „zece mii de cai vineți, aidoma vîntului, trăgeau divinul car“ care, transportîndu-l pe *Arjuna, mergea „pe un drum nezărit de muritori“, prin spații unde mai trec „mii de care uluitoare la chip“ iar cei purificați „luminau din însăși lumina lor, ca și stelele“ (*Mahābhārata*, III *Aranyaparva*, XLII, 1744—1747). Altă variantă de c.e. este *Pușpaka vimāna* (*Rāmāyana*, *Uttara-kanda*). Mai derutante sînt fragmentele mitografice descriînd vehicule mitice considerate într-o optică profană; astfel, A. Gorbovski, care a cercetat diferite „enigme ale istoriei arhaice“ (*Загадки древнейшей истории. Книга зумовез, Москва, 1974*, p. 72—77), propune fragmente din *Sāmarangānasūtradharā* asupra unui c.e.: „Despre chipul în care se pot făuri părțile alcătuitoare ale carului zburător nu vorbim nimic, nu pentru

că nu am ști, ci spre a păstra lucrurile în taină. Nu se dau în vileag amănuntele făuririi deoarece, aflată de toți, alcătuirea ar putea fi întrebuintată întru săvîrșirea răului. [...] Corpul [carului] trebuie să fie puternic și trainic, fiind înjghebat din lucruri ușoare și semănînd cu o mare pasăre în zbor. Înăuntru se cuvine să se pună o instalație cu mercur și sub ea alta de fier, care s-o încălzească pe cea dintîi. Prin mijlocirea puterii ce se ascunde în mercur și care pune în mișcare viforul purtător, omul aflat înăuntru acestui car poate să străbată în zbor mari depărțări prin cer în chipul cel mai uimitor. Patru vase trainice pentru mercur se cuvine să fie așezate înăuntru. Cînd ele vor fi încălzite de focul călăuzit din instalațiile de fier, datorită mercurului, carul va dobîndi o putere de mișcare ca a trăsnetului. Și numaidecît carul se va preface într-un mărgăritar pe cer“. Există sensibile analogii între acestea și carele zburătoare biblice, chiar dacă tipul de mitografie este mult mai confuz, fiind metaforic: „Un vifor de vînt care năvălea dinspre miazănoapte și un nor mare, cu strălucire de jur împrejurul lui și cu foc izbucnind mereu înaintea, iar în mijlocul focului se arăta ceva cum e bronzul sclipitor. [...] Atunci m-a ridicat Duhul în sus, și Gloria lui Yahweh cînd s-a înălțat din locul ei, am auzit la spatele meu un huruit ca al unui mare cutremur de pămînt; era zgomotul aripilor [...] care se atingeau una de alta și huruitul roților de alături, care vuiiau ca un mare cutremur. Duhul m-a ridicat în sus și m-a purtat departe, iar eu mă chinuiam în zbuciumul duhului meu, în vreme ce mîna lui Yahweh apăsa din greu peste mine“ (*V.T.*, *Iezechiel*, I, 3—28; III, 12—14). De aici s-a format, colectînd și influențe ulterioare (de ex., din apocriful etiopian *Cartea lui Enoch), noțiunea kabbalistică (→ *Kabbala*) de car divin ceresc *Merkaba, descrisă îndeosebi în *Zohar. O variantă confuză este *teofania lui *Yahweh în prezența lui *Moise și a poporului (*V.T.*, *Exodul*, XIX, 16—20). Apar și forme mai tîrzii, folclorizate în *simboluri mitice elementare: „Un car de foc cu cai de foc a trecut printre ei, și Ilies-a suit la cer într-un vârtej de vînt“ (*V.T.*, *II Regi*, II, 11). Dificultatea interpretării mitologice a acestei noțiuni stă în prea marea similitudine de amănunt între structura și evoluția carelor cerești și astronavele reale contemporane, fapt care transferă fenomenul cu origini atît de enigmatice, în mitul paleoastronautic (→ *paleoastronautică*): interpretarea uzuală prin simbol este naivă și în realitate nereferitoare la obiect; tot așa, după unele opinii (R. Forrer, *Mircea *Eliade*), carele de *cult din preistorie ar fi fost create spre a reproduce mișcarea astrilor și ar fi prototipul carului profan, dar și această interpretare are un viciu silogistic, în lipsă de premisă, ca și deducția tradițională a invenției *roții. În mitul c.e. alegoria și *simbolul sînt absente.

Cardea; *Carda* (lat. *cardo* — țîșină, balama) Zeița ocrotitoare a căsniciei, a vieții de familie și a ușilor căminului: familial, în **mitologia ro-*

mană, divinitatea care veghează asupra tuturor intrărilor și ieșirilor unei case. Zeul *Janus, paznicul porților Romei, s-a împreunat cu C. prin surprindere, apoi i-a încredințat misiunea de a veghea integritatea țișinilor de la orice porți și uși.

cargocult *Cult religios sincretic (→ *sincretism*) din categoria *milenarismului, prezent la unele populații maritime semiprimitive din lumea modernă și întemeiat pe mitul așteptării salvatoare a unui mîntuitor (→ *mîntuire*), care va veni de peste mare, pe bordul unui uriaș transatlantic (sau orice alt cargou modern sau, în variantele mai noi, pe bordul unui mare avion). Formele de c. sînt caracteristice în special populației melanesiene, dar există și în *credințele altor insulari sau locuitori de litoral continental din Oceania și Africa, mai ales în fostele colonii europene. Credința religioasă de tip periferic, orice c. include o viziune escatologică, de influență creștină, mîntuitorul așteptat fiind *Isus Christos, însă într-o ipostază concretizată aspectual sub înfririrea tipologiei colonialiste, adică adesea în uniformă de ofițer al marinei americane. Structural, „personajul mesianic este identificat cu eroul cultural sau cu strămoșul mitic, a căror întoarcere era așteptată” (Mircea Eliade, *Aspects du Mythe*, IV, § 5, Paris, 1963). Melanesienii asimilează c. cu *ritualurile sacre legate de Anul Nou, intrucît „sărbătorile Anului Nou implică, în chip simbolic, crearea din nou a lumii”, de unde rezultă că „lumea se va distruge și se va crea iarăși, în chip concret, iar tribul va avea parte iarăși de un fel de paradis; morții vor învia și nu vor mai exista nici moarte, nici boli” (*ibid.*).

Carmenta; *Carmenis* (lat. *carmen* — poezie, cîntec, profeție) Zeiță a nașterii sau zeița-moașă în *mitologia romană, secundată de *Prorsa și *Postvorta. I se atribuia ca etimon subst. *carmen*, deoarece se credea că își exprimă în versuri cîntate profeția asupra vieții noului născut; era deci considerată un fel de *ursitoare. Mai era numită și cu epitetul *Porrina* (cf. *Ovidius). *Sărbătoarea consacrată, *Carmenalia*, era oficiată de un *flamen anume consacrat, numit *Flamen carmentalis*. C. avea un sanctuar la sud-est de Capitoliu, în Roma, spre care ducea o *Carmenialis Porta*.

Carnea Zeiță în *mitologia romană, ocrotitoare a sănătății și a prosperității fizice omenești (sau *Nimfă veghind creșterea nou-născuților). C. avea atributul grijii pentru dezvoltarea îndeosebi a musculaturii, din pruncie pînă la maturitate. Nu se știe precis dacă e vorba de 2 divinități diferite sau numai de o evoluție mitologică a unei nimfe la rangul de zeiță. Oricum, prin stratificare atributivă, C. ajunge să fie venerată ca protectoare a tuturor organelor trupului omeneș.

carnaval *Sărbătoare populară îndeosebi europeană (precreștină, dar absorbită de *creștinism), de factură optimistă, cu caracter vesel, incluzînd — în cadrul unor ample serbări grotești — care alegorice, *măști, costumații de deghizare. C. s-a răspîndit mai ales în lumea

catholică mediteraneană. Etimologia originară (încă incertă) este după unii cercetători dublă: *carrus navales* (un car reproducînd corabia celtică) și *carnes tollendas* (interdicția consumului de carne). La origine, după Claude Guignebert și M. Claude Florentin, c. ar fi fost un *ritual întemeiat pe *simbolul *sacralității transgresiunii*, traducîndu-se într-o largă *liturghie populară*, cu scopul principal al purificării. Un tip de sărbătoare populară cvasicarnavalescă au și evreii: *Purim* (ebr. *pur* — zaruri, sorți), singura sărbătoare veselă, ținută la începutul primăverii în memoria salvării evreilor de nimicire sub dominația regatului din Suza (cf. *V.T., Estera*, IX, 20—32). Descoperirea unor care votive de bronz pe teritoriul României a sugerat unor cercetători identificarea acestora cu instrumentele ritualului arhaic de petrecere veselă; în aceste cazuri, după o ipoteză, tipul de c. de pe teritoriul românesc ar fi autohton; totuși, carele de bronz (de ex., cel de la Orăștie) par să aparțină mai sigur culturii celtice La Tène, care s-a extins și pe teritoriul Transilvaniei. În epoca modernă, forme parțiale de c. figurează în folclorul românesc (după Romulus Vulcănescu, vizibile îndeosebi în *Pluguşor* și în *Capra). Slavii au un corespondent parțial de c. în *Maslennița* (Săptămîna albă), lăsată secului dinaintea *postului pascal, însoțită de ospețe și petreceri. În multe zone, c. prevede alegerea, în batjocură, a unui „rege de carnaval”, care la sfîrșitul ciclului este înmormîntat formal, într-un *ritual parodic. E probabilă originea c. în *Saturnaliile* romane (→ *Saturnus*) ca retrăire mitică a epocii de aur.

§ Claude Guignebert, M. Claude Florentin, *Le Carnaval. Essai de mythologie populaire*, Paris, 1974

Cartea lui Chilam Balam → *Chilam Balam*

Cartea lui Enoh Titlu generic, indicînd de fapt 2 apocrife biblice (→ *Biblia*), ambele conținînd stratificări de *mituri străni. *Cartea lui Enoh* (apocrif etiopian), compilată între anii 200—50 î.e.n., s-a păstrat în cadrul *Bisericii creștine de *rit copt din Etiopia. *Cartea tainelor lui Enoh* (apocrif slavon) a circulat probabil în aria *creștinismului ortodox răsăritean, mai ales în evul mediu, ajungînd pînă azi sub forma unui text fragmentar. (→ *Enoh*)

Cartea Morților (egipt. probabil: *Ieșirea spre ziuă* sau *Formule pentru a ieși la lumina zilei*) Nume impropriu dat de egiptologii moderni unei ample culegeri eclecticice de formule *rituale incantatorii de călăuzire a morților în ultima lor călătorie. În fiecare sarcofag egiptean se introducea fie într-un vas ornamentat, fie sub fașa mumiei, un papirus, conținînd de obicei o culegere de incantații însoțite de desene care urmau să asigure defunctului o existență postumă fericită. Deși variînd ca ordine și conținut de la un mort la altul, textul se supune în genere unei anume structuri canonice. **C.M.** începe să se compună ca vast codex sub dinastia XVIII (1500 î.e.n.); copiată și amplificată sub dinastiile ulterioare, succesiv, de scribii din centrul oficial de cultură numit *Casa Vieții*, de la 33 capitole în epoca tebană (sec. XVI î.e.n.) ajunge,

în redactarea saită (sec. XII î.e.n.), la 165 capitole pe un papirus lung de 20 m (text editat prima dată în 1842, de Lepsius). C.M. cunoscută azi (în ed. T.G. Allen) are 192 capitole. Întregul corp nu e unitar și multe texte sînt lacunare. S-au inclus copii din *Textele Sarcofagelor* și unele pasaje precedînd cu un mileniu primele alcături ale C.M. (de pildă, texte din timpul faraonului Mykerinos). Pe lângă incantații, formule funerare, imnuri către zei, crîmpeie de meditație filosofică asupra vieții și morții, C.M. conține și un bogat material mitologic, chiar scurte scenarii pentru trecerea în cealaltă lume a defunctului și întîmpinarea lui de către zei; zeul *Thot, ținînd în mînă balanța pe care va cîntări inima mortului în actul de *psihostasie, spune: „Apropie-te / Cui să anunț sosirea ta?"; defunctul răspunde: „Anunță-mă zeului [al cărui lăcaș are] acoperiș de flăcări, ziduri de serpi vii și un pămînt [ca un] fluviu"; Thot: „Cine e [acel] zeu?"; defunctul: „Acesta e Osiris"; Thot: „Vino, zeii te așteaptă!" Venind în fața celor 42 de zei preziđați de *Osiris, defunctul spune: „Slavă ție, zeu măreț care ești stăpînul [zeiței] Maat, te cunosc, știu numele tău, știu numele celor patruzeci și doi de zei care sînt cu tine în sala asta a celor două Maat. Eu n-am făcut nimic rău împotriva oamenilor, nici nu am aflat ceea ce nu poate fi cunoscut. N-am săvîrșit răul. Sînt curat, sînt curat, sînt curat, sînt curat." Iar maximele filosofice incantatorii sînt de acest tip: „Apele curg spre miazănoapte, vînturile suflă spre miazăzi, orice om merge spre ceasul său". O „carte a morților" posedă și *lamaismul tibetan (→ *bon*) cu titlul *Bardo Thödol.

§ Th. G. Allen, *The Egyptian Book of the Dead*, Chicago, 1960; P. Bargaet, *Le Livre des Morts des anciens Egyptiens*, Paris, 1967; Max Guilmon, *Le message spirituel de l'Egypte ancienne*, Paris, 1970

Cartea tainelor lui Enoch → Enoch

Cassandra Eroină din *mitologia greacă, fiica regelui Priam și a Hecubei; iubită de zeul *Apollon, îi cere în schimb dragostei înzestrarea cu harul profeției; dar fiindcă, primind darul cerut, respinge totuși iubirea oferită, e blestemată de zeu să nu-i fie crezute de nimeni profețiile (→ *blestem*); astfel, după ce prezice dezastrul Troiei fără a fi luată în seamă, în noaptea incendiului cetății se refugiază în *templul *Athenei, unde e necinstită de *Ajax, apoi e luată roabă de *Agamemnon, căruia îi naște pe Teledamos și *Pelops; întorcîndu-se (în ciuda profeției sale) cu Agamemnon la Mycenae, C. e ucisă, odată cu el, de Klytaimnestra).

Cassiopela Mama *Andromedei în *mitologia greacă; din trufie, a intrat în competiție de frumusețe cu *Nereidele, dar a fost pedepsită de *Poseidon, care i-a trimis pe meleagurile natale un monstru marin devastator și numai sacrificarea Andromedei a reușit să curme acțiunea nefastă a acestuia; postum, C. devine constelație.

Cassirer, Ernst Filosof neokantian german (1874—1945). De la concepția sa inițială, orientată asupra matematicii și științelor naturii, C. ajunge la „filosofia formelor simbolice", în care categoriile conștiinței obiectuale trebuie să fie valabile pretutînd unde se formează un „tablou al lumii" un univers rezultînd din haosul de impresii. Formele unei atare concepții despre lume sînt văzute în limbă, în *mit și în *religie, în artă, în istorie, fiind considerate opere autonome ale spiritului; în ele, omul își construiește înția oară propria sa lume. După C., limba e treapta cea mai simplă de obiectualizare, iar *mitologia și religia sînt reguli inconștiente, însă ordonatoare ale fenomenului de obiectivare a simțurilor. În formele ei superioare, religia este „o expresie [simbolică] a celor mai înalte idealuri morale ale noastre" (*Ce este omul?*). Studiind din punctul său de vedere mitologia, C. consideră că, în cuprinsul mitului, elementele interne se confundă cu cele externe, iar forța mitului este atotcuprinzătoare și, față de ea, toate celelalte categorii ale conștiinței și ale cunoașterii omenești sînt secundare și abstracte.

§ *Philosophie der symbolischen Formen*, I—II, Berlin, 1923—1929; *Naturalistische und humanistische Begründung der Kulturphilosophie*, Göteborg, 1939; *An Essay on Man. An Introduction to Philosophy of Human Culture*, New Haven, 1945; *Vom Mythos des Staates*, 1949; *Was ist der Mensch?* Berlin, 1960

cathari *Sectă creștină (→ *creștinism*) medievală, provenită dintr-o ramificație a sectei *bogomililor și răspîndită mai ales în Germania. Numele a fost derivat de la grec. *καταρός* (*pur*), abia în 1163. Doctrina, bazată pe un dualism de tip maniheist (→ *maniheism*), admitea 2 principii primordiale: *binele* (*Dumnezeu, ca forță creatoare a lumii spirituale) și *răul* (*Diavolul, ca forță negativă producătoare a materiei, a lumii obiectuale). C. (ca și bogomilii și *albigenzii), opunîndu-se *Bisericii catolice și *dogmelor creștine, au respins egalitatea între Dumnezeu (Tatăl) și *Isus Christos, necrezînd în *moartea și învierea acestuia, și au negat semnificația sacră a *cruții, *icoanelor, clădirilor de cult (bisericile), socotind cele 7 taine creștine drept o amăgire diavolească. Practicau *ascetismul și refuzau căsătoria. Spovedania era făcută în mod public. C. se împărțeau în comunități, fiecare condusă de o persoană investită cu harul sacerdotal prin „punerea mîinilor". Neexercitîndu-și *cultul în public (față de neinițiați), c. se adunau în locuri lipsite de o consacrare specială, ca să ia parte la recitarea în comun a *rugăciunii de duminică, iar apoi ca să-și mărturisească reciproc *păcatele, care le erau absolvite de pastorii lor; în fine, după ascultarea unei predici, mîncau împreună la o masă rituală. În alimentație, refuzau alimentele de origine animală. Din tradiția scripturală, respingeau integral *V.T.* (→ *Biblia*), iar în cadru social, negau legile de stat și condamnavă războaiele. Roasă intern de dispute doctrinare și urmărită din afară de autoritățile eclesias-

tice oficiale, secta s-a dezmembrat, iar la sfârșitul sec. XV a dispărut cu totul.

§ D. Roche, *Le catharisme*, Toulouse, 1947; A. Borst, *Die Katharer*, Stuttgart, 1953

Catius Zeu patronind inteligența băieților, în *mitologia romană, invocat de părinți în perioada copilăriei și adolescenței fiilor lor.

Cavalerii Apocalipsului Stranie societate secretă, întemeiată în Italia în 1693 de un fiu de negustor din Brescia, *Agostino Gabrino*. C.A. și-au asumat misiunea de a apăra *Biserica împotriva așteptatului *Antichrist. În Duminica Floriilor din 1693, în timp ce corul catedralei Sf. Petru din Roma cânta imnul *Quis est iste Rex Gloriam* (*Cine este acest Rege al Gloriei*), A. Gabrino a năvălit în *altar, cu sabia în mână, strigând: *Ego sum Rex Gloriam!* (Eu sint Regele Gloriei!). Lumea l-a considerat nebun (deși era probabil o simplă formă maniacală, dublată de vanitate, mai mult decât de paranoia); totuși asociația a prosperat, găsind ca adepți destui fanatici sau pur și simplu oameni care își căutau o întrebuințare publică, pînă cînd, denunțată de unul dintre membri, a fost arestată integral de *Inchiziție. În comportamentul public al C.A. intrau, obligatoriu, obiceiul de a umbla totdeauna cu sabia în mână, gata de luptă, și portul pe piept, ca semn distinctiv, al unei stele în 7 colțuri. A. Gabrino se numea pe sine „Monarh al Sfintei Treimi“. Printre acuzațiile de discreditare, răspindite de dușmanii săi personali, era și aceea că ar fi intenționat să introducă poligamia.

Cavalerul Trac Tînăr *zeu, aparținînd probabil *mitologiei trace din aria balcanică și danubiană, reprezentat călare pe cal, adesea în împrejurări cinegetice. Atributele și originea zeului sînt deocamdată obscure; pare a fi însă rezultatul unui *sincretism destul de rapid poate datorită penetrației romane în ariile *cultului său (Balcani, Dacia) atestat totuși din sec. II—III. Grecii îl numeau *Theos Heros* (grec. ἥρως — stăpîn, căpetenie; mai tîrziu — semi-zeu, de origine muritoare), iar romanii, *Deus sanctus Heron*; unele imagini ale C.T. sînt însoțite de inscripții, unde numelui (*Heros* în cele grecești, *Heron* în cele latine) îi urmează adesea diverse epiteze: *Invictus* (Nebiruitul), *Aeternus* (Veșnicul), *Καταθόνιος* (Stăpînul Morților), *Κτίστης* (Întemeietorul de neamuri), mai des *Vetespios*. După unele ipoteze, e posibil să fi patronat războiul și *cultul funerar (→ *funeralii*), deoarece figurează pe stele funerare tîrzii din necropolele zonei Pontului Euxin: unii cercetători cred că l-au identificat în iconografia locală reprezentînd pe *Sfîntul Gheorghe (cf. Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985). Uneori, imaginile includ (ca relieful cinegetic de galop, de la Constanța) un element marginal derutat (poate biblic): un arbore cu un *șarpe încolăcit pe tulpină. Pe teritoriul României s-au găsit cel puțin 200 de imagini de epocă, atestînd cultul C.T. în Dobrogea, Oltenia, Transilvania. Unii arheologi (Radu Florescu, Ivan Venedikov) admit posibilitatea identi-

cării C.T. cu zeul dacogetic *Zamolxis; dar nici una dintre sursele antice nu se referă, măcar aluziv, la ipostaza de călăreț a lui Zamolxis, și nici la vreo legătură rituală între zeul Daciei și cai (→ *calul*), consacrați ori sacrificiați zeului, astfel că identificarea e riscantă.

căciula fermecată Căciula, coif sau scufie magică, avînd 2 funcții specifice: 1) mijloc de invizibilizare a purtătorului: *Athena (*Iliada*, V, v. 830) își pune coiful spre a nu fi văzută de *Ares; *Perseus (Hesiod, *Scutul*), ca să nu fie zărit de *Gorgone, și-a pus pe cap coiful lui *Hades; *Făt-Frumos (basmul *Zîna Zinelor*, col. P. Ispirescu), apărînd în familia sa, poartă o c.î. pe care și-o ridică puțin de pe frunte doar cît să fie văzut de fiul său; 2) mijloc de prelungire aproape nelimitată a razei vizuale: „În cap are o scufie / și scufia-i de scumpie / și dedesubt de scumpie / este-o piatră despiciată / de se vede lumea toată“ (colind din Transilvania, col. Ath. M. Marienescu). Unele texte mitofolclorice macedoromâne pun în circulație noțiunea de *comănac* (acoperămint de cap al călugărilor), cu aceeași funcție de invizibilizare.

călugărița (*Mantis religiosa*) Insectă carnivoră, figurînd în *mitologia unor popoare. În Africa de Sud, c. este o divinitate supremă, de origine totemică (→ *totem*): *Cagn la boșimani, *Ikaggen* la hotentotii; ambele triburi o consideră creatoarea lumii. Slavii răsăriteni nu au *mituri propriu-zise despre această insectă (rus. *bogomól*), ea figurînd mai mult în *superstiții. Mitofolclorul românesc are o poziție insuficient de clară față de c., care este invocată îndeosebi în unele *descințe de *magie neagră, unde este definită ca atare: „Călugăriță / Cu necredință, / Sîntu Petru te-a-nvățat, / Sîntu Petru te-a mînat / Să faci bine / La creștine, / Să dai învățătură / La cei fără-nvățătură. / Învățătură ai dat, / Dar rău te-ai purtat, / Că ai spus / Și te-ai arătat / Și te-ai dezvălit / Pînă Dumnezeu te-a pedepsit. [...] Tu călugăriță / Fără credință, / De Dumnezeu bătută, / De oameni hulită / Și huiduită“ (Simeon Florea Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor*, București, 1903, p. 503—504). Dar aici nu avem a face cu un mit, ci cu o *legendă populară tîrzie asupra transformării unei femei călugărițe, ca pedeapsă, în insecta care poartă numele cinului ei monastic.

Călușari *Dans popular românesc de flăcăi, executat mai ales ca formă coregrafică rituală (→ *ritual*) în Săptămîna Rusaliilor; în ceea ce păstrează nealterat și autentic rural, *Jocul Călușarilor* pare dintre cele mai vechi și mai complexe dansuri autohtone, cu încăcătura sa de mesaj mitic arhaic. Etimonul e însă discutabil; cel propus în mod curent: *cal, nu o re caracteristic nici pentru *simbolul dansului, nici pentru structura sa coregrafică-rituală; totuși, sub această influență superficială (mai ales din sursa „mișcării artistice de amatori“, care nu o dată a falsificat și mixat tradițiile folclorice), unele echipe călușerești ies în dans cu „căluți“ de lemn sau de confecție butaforică; mai sigur pare etimonul *căluș* dacă se face relația cu taci-

turnitatea de bază a dansatorilor și cu discreția rostirii *sotto voce* de către starea și comenzilor. Este greu de operat o decantare explicativă a tuturor elementelor componente, de ex., a momentului specific de dans în genunchi, părint un moment esențial. Dansul C. are o funcție evident magică, ceea ce îl scoate în afara „originii cabaline”, prin care mai mulți comentatori doresc să sugereze că ar fi vorba de un dans cavaleresc; astfel, pentru Ovidiu Birlea, „cel mai evident e substratul cabalin” (de altfel, deloc evident), cu toate că același folclorist admite și o dublă origine: „reiese cu claritate că în practica călușarilor s-au contopit două reprezentări principale, una legată de venerarea ieelor (rusaliilor, vîntoaselor etc.), cealaltă de cultul cabalin” (*Eseu despre dansul popular românesc*, București, 1982, p. 41). *Cultul calului nu e însă specific dacilor sau tracilor în genere, cum este pentru celți; iar prezența unei puternice formațiuni celte pe teritoriul Transilvaniei, sub acest raport, nu a lăsat urme în tradiția mitologică românească. Contopit probabil din mai multe forme arhaice, *Jocul Călușarilor* a ajuns omogen (în ciuda variantelor sale) și cu adevărat evidentă este originea lui magică, el reprezentînd în primul rînd un *ceremonial de magie profilactică* împotriva bolilor aduse de *Iele, fapt confirmat de acea stranie conspirație a mușeniei, a păstrării unui secret medical și a unui incognito pentru ceata de dansatori, marcat chiar în unele regiuni (de ex., în Oltenia) de strigătul de apel la prudență: „I-auzi, i-auzil”. Încă Dimitrie Cantemir considerase acest dans (*Caluczenii*) drept unul în mare măsură magic (*superstitiosius*), dansatorii avînd fețele acoperite, veșminte femeiești și glasuri prefăcute femeiește, purtînd pe cap cununii de pelin (plantă *apotropaică) și flori și agîtînd săbiile în mîini; ceata, după Cantemir, era condusă de un stareț și un primicer (acesta — un transmitător al ordinelor coregrafice către ceată) (cf. *Descriptio Moldaviae*, pars II, cap. XVII). Astăzi, în multe zone, C. poartă pînteni și, pe pulpe, zurgălăi, chiar mai frecvent decît pîntenii; se prea poate să fie o adaptare a sunetului ritmic pentru gonirea *duhurilor rele (echivalent cu toba șamanică), nu însă din recuzita calului și călărețului (căci pîntenii sînt o invenție medievală țirzie). Oprindu-se asupra săbiilor amintite de D. Cantemir, Ov. Birlea crede a vedea în *Jocul Călușarilor* un dans coborîtor direct din dansul tragic al săbiilor, descris de Xenophon (*Anabasis*, VI, I, 5—6); dar în descrierea lui Xenophon tracia dansează „cu arma în mîină în sunetul flautului, în acest timp sărînd sus și ușor și agîtînd totodată pumnalele”, iar între dansatori se dispută o luptă simbolică de competiție. Dansul tragic este un dans războinic (așa cum se întîlnesc multe tipuri, de ex., *dansul săbiilor* din Caucaz) și nu are nimic comun cu *Jocul Călușarilor*. De altfel, tot D. Cantemir oferă definiția sigură a caracterului magic (→ *magie*) al dansului: „Mulțimea superstițioasă crede că ei au puterea de a izgoni bolile cronice, iar vindecarea se face astfel: după ce bolnavul s-a

asternut la pămînt, aceia încep săriturile lor și, la un anumit loc al cîntecului, calcă, unul după altul, de la cap pînă la picioare, pe cel culcat, în sfîrșit îi suflă la ureche cîteva cuvinte anume ticluite și poruncesc bolii să iasă” (*loc.cit.*). După o informație din *Descriptio Moldaviae*, *ritualul durează zece zile, timp în care călușarii dorm numai sub streșini de biserică, din prudență față de Ielele răzbuătoare. *Jocul Călușarilor* este panromân, fiind atestat în toate provinciile dacoromâne, ca și în Macedonia. Există totuși părerea (susținută mai ales de Mircea *Eliade) că funcția apotropaică a craniului de cal, înfipt la țară în parul porții, anume spre a alunga Ielele de lîngă casă, ar atesta parțial prezența rituală a calului în jocul călușeresc: dar cele două acte magice, asemănătoare ca scop, sînt structural diferite ca tehnică. Depășind chiar această ipoteză cabalină alți cercetători (îndeosebi Romulus Vulcănescu) încarcă temeiul mitic al C. și cu relicele unui *cult solar autohton, „caili călușerești” fiind considerați cai solari.

§ Mircea Eliade, *Notes on the Călușari* (în *The Gaster Festschrift. The Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University*, vol. 5, 1973, p. 115—122); Horea Barbu Opreșan, *Călușarii*, București, 1969

Căpcăuni Monștri antropofagi cu aspect antropomorfic din folclorul românesc, de proveniență sincretică; numiți în două variante: *căpcăun* și *căpcîn*, deși își păstrează în ambele cazuri aproximativ aceeași funcție, se diferențiază după etimonul respectiv *căpcăun* < avar. *kapkan* — un dregător administrativ (care e mai frecvent în basmele fantastice românești și identic tipurilor de *canibali* din alte *mitologii); *căpcîn* < ipotetic: cap-de-ciine, după *κυνοκέφαλος* — habuin (probabil o formă coruptă fonetic, prin contaminare de pronunție și sub influența semantică a unei *legende hagiografice creștine, circulînd pe teritoriul românesc). În acest mod, cele două forme s-au despărțit adesea și semantic, *căpcăun* rămînînd o formă mitologică negativă, *căpcîn* — una hagiografic pozitivă. În cazul „căpcîn”, se vorbește de sf. Christofor care, potrivit tradiției, l-a traversat peste un riu pe *Isus Christos cînd acesta era copil („Sfîntul mucenic Christofor era căpcîn din țara celor ce mîncă pe oameni” — *Mineile* pentru ziua de 9 mai). După o legendă creștină orientală, devenit misionar, apoi decapitat sub împăratul Decius, fie dobîndise chip omenesc la creștinare, fie ceruse lui *Dumnezeu un cap de ciine, spre a fi mai convingător în misionarismul său printre păgîni.

Cățelul Pămîntului; *Țîncul Pămîntului*; *Orbelele Pămîntului* Ființă mitică aparte, din *demonologia primară a folclorului mitologic românesc, avînd o inteligență demonică vicleană și locuind sub pămînt, pe lîngă *cruci, stîlpi funerari sau cimitire. **C.P.** este un produs sincretic, din *mitul grec al *Cerberului, precum și mai multe personaje demonice cu rol cosmogonic din mitologiile fino-ugrice și uralo-altaice (cf. *Erlík); dar a devenit o divinitate infernală mai com-

plexă, uneori deținând puteri absolute și trăsături luciferice: orgoliu, inteligență, autonomie față de divinitatea supremă. O variantă îi acordă rol decisiv în *cosmogonie: urzind lumea, *Dumnezeu o face prea mare, așa că nu încap sub *cer, iar el, incapabil de a-și desăvârși opera, trimite *albina să iscodească pe Țincul Pământului care însă își păstrează secretul față de iscoadă pînă cînd, crezîndu-se singur, și-l trădează ironizînd cu glas tare pe Dumnezeu: „El mă întreabă pe mine ce să facă. Dar de ce nu strînge pămîntul în mînă tot, că s-ar face ici dealuri, colo văi, și ar încăpea” (Tudor Pamfile, *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 368). Opoziția dintre C.P. și Dumnezeu, asigurînd de fapt echilibrul Universului, amintește de rivalitățile religiilor dualiste: *Osiris-*Seth*, *Ormuzd-*Ahriman*. Totuși, mitul românesc e mai bogat. Funcția mitologică a C.P. are autonomie și complexitate: el e un domnitor subteran itinerant, uneori văzut chiar ca stăpînul integral și absolut al subpămîntului, fiind totodată o divinitate luciferică (→ *Lucifer*), remarcabilă prin orgoliul unei autonomii sigure de sine față de Dumnezeu, prin inteligența sa aplicată, cu care îl depășește pînă și în actul cosmogonic (→ *trickster*). *Superstiții mai tîrzii atribuie monstrului subteran o răutate sadică și înclinația spre antropofagie. Se poate descifra parțial în mitul C.P. și *simbolul autonomizării *Pământului (ca lume umană) față de Dumnezeu, adică de forțele naturii obiective, în primul rînd celeste. Sînt variante care au înlocuit pe C.P. cu *ariciul din miturile cosmogonice românești; în alte zone mitologice (de ex., la bulgari), în rolul C.P. acționează însuși *Diavolul. Mai rar, mai ales în varianta cosmogonică a creării reliefului pămîntesc, ideea, ca și opera, se datorează personajului enigmatic *Ion Sîntion. Decăzut mai tîrziu din mit în superstiție, C.P. e văzut numai ca un *cîine demonic mușcînd de nas cadavrele nelămurite după *ritualul tradițional; atunci, C.P. „este o vîietate — se pare asemănătoare cînelui, dacă nu chiar un cîine — care trăiește în fundul pămîntului, departe de sate, deci de locurile pe unde se fac fîntîni. Cîteodată iesă noaptea pe fața lumii și prin lătrăturile lui, dacă nu și prin mușcătură, caută să înspăimînte ori să vatăme pe drumetii rătăciți, cînd întunerecul este mai greu”; dar narînd mitul prezenței C.P. în cosmogonie, folcloristul nu e sigur că identitatea numelui identifică acest personaj cosmogonic cu celălalt, demonic (Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 367—368).

Celsus Filosof antic platonician (trăind la Roma, în sec. II), critic violent al *creștinismului; a ironizat tradiția întrupării lui *Isus Christos, doctrina creștinismului timpuriu, alcătuirea socială a *Bisericii. Opera lui s-a pierdut și o cunoaștem numai din citatele și referințele lui *Origenes, din *Contra Celsum*. Cartea lui C., intitulată *Discurs adevărat* sau *Doctrina adevărată* (Ἀληθὴς λόγος), scrisă probabil la Alexandria, în anii 170—180, era o lucrare polemică atacînd, cu ironie luxuriantă și cu maliție,

*iudaismul și creștinismul. Examinînd *Penta-teuchul* (primele 5 cărți ale V.T. din *Biblia ebraică), pe care îl consideră o culegere de povești și alegorii, C. afirmă că autorii săi „istorisesc un mit oarecare ca pentru niște femei bătrîne și, în chipul cel mai necinstit, îl înfățișează pe Dumnezeu deodată, de la început neputincios, incapabil de a-l convinge chiar și pe singurul om pe care el însuși l-a creat”. Totuși îi laudă pe iudei, în contrast cu creștinii, că „respectînd serviciul divin moștenit de la părinți, procedează ca toți ceilalți oameni”. Numind Biserica creștină „un spital al tuturor epavelor vieții”, reproșează creștinilor modul de a-și recruta prozeliti dintre „neghiobi, oameni de nimic, prostănaci, sclavi, femei sărmane, copii” sau „dărăcitori de lînă, cizmari, postăvari, oameni de cea mai joasă ignoranță, lipsiți de orice educație” (*Discurs adevărat*, II, 37), întrucît C. considera creștinismul o *religie aculturală care tocmai de aceea „nu a cucerit decît pe cei simpli și fără carte”. Nu avem la dispoziție textul original, totuși din fragmentele citate de Origenes, uneori contradictorii, se poate deduce fie că C. nu a făcut o critică integral negativă, din oarecare obiectivitate, fie, dimpotrivă, că polemica sa era condusă mai mult de patimă decît de obiectivitate, căci afirmă că „și printre creștini sînt destui înțelepți, în stare să înțeleagă și lucrurile spirituale înalte și „capabili să priceapă chiar alegoria”. Principala teză care i-a indignat pe teologii creștini este contestarea nașterii miraculoase din fecioară (*Fecioara Maria) a lui Isus Christos, C. colportînd (sau inventînd) o anecdotă vulgară după care Isus era fiul unei torcătoare sărace, alungată pentru adulter de soțul ei, un dulgher, și apoi, în viața ei de vagabondaj, născîndu-și în taină copilul; adulterul s-ar fi produs cu „un soldat oarecare, numit Panthera” — însă comentatorii antici au semnalat corupția lingvistică a cuvîntului *párthenos* (πάρθενος — virgină), în antroponimul Pantheras. Crescînd, Isus a căutat de lucru în Egipt, unde a învățat *magia, apoi întors acasă și fălîndu-se cu noile sale puteri, „s-a proclamat Dumnezeu”. Dincolo de această anecdotă, cînd ironizează *miracolul triplu al nașterii, *morții și învierii lui Isus Christos — afirmînd că „același lucru se povestește despre Orfeus la odrizi, despre Protesilaus în Tessalia, despre Hercules în Tenara și despre Theseus” — se poate spune că filosoful roman face un pas spre *mitologia comparată. Eforturile de restituție a operei lui C. nu sînt consonante; printre ele se citează ca mai sigură operația textologică a lui R. Bader (1940); s-a ajuns la concluzia că (după diviziunea cărții lui Origenes) scrierea lui C. ar fi avut 8 cărți, grupate în jurul a 3 teme esențiale: a) originea incertă și suspectă a creștinismului (I-II); b) falsitatea bazelor doctrinare creștine (III-V); c) caracterul nul al valorilor doctrinei creștine (VI-VIII). Origenes și scriitorii creștini ulteriori au acuzat tezele lui C. de o tendință total defăimătoare. Într-adevăr, știm din alte surse romane, vădit nesimpatizante (Tacitus, Plinius cel Tînăr), despre umilința etalată de primii creștini; dar C. îi acuză tocmai

de exclusivism și infatuare: „Ca niște lilieci sau ca furnicile ieșite din furnicar, ca niște broaște pe malul bălților, ori ca niște viermi în gunoaie, așa se întrec creștinii, întrebându-se mereu care din ei ar fi cei mai păcătoși, însă declarând în același timp că ei sînt centrul universului, numai de dragul lor conduce Dumnezeu lumea, numai cu ei comunică, deoarece, fiind asemenea lui Dumnezeu, ei urmează în vrednicie imediat după Dumnezeu“. Fără să știm în ce măsură i-a cunoscut pe creștini (care nu se considerau un popor ales), putem presupune că teza lui C. era în primul rînd o teză politică a imperiului, întrucît creștinismul devenise, pentru autoritățile romane, una din cele mai incomode „secte“.

§ Carl Andersen, *Logos und Nomos. Die Polemik der Kelsos wider das Christentum*, Berlin, 1955

Centauri (grec pl. Κένταυροι; sg. Κένταυρος; etim. incertă: κεντήν — a hărțui, a ucide, ἀδρα — suflu; sau κεντήν — a lovi, ταύρος — taur) Ființe fabuloase din **mitologia greacă*, avînd jumătatea inferioară a corpului patrupedă, de cal, și jumătatea superioară, peste brîu, umană, de bărbat. C. s-au născut din cuplul **Ixion* — **Nephele* sau din cuplul divin **Apollon* — **Hebe*; mai răspîdit era însă **mitul* după care **Zeus* a creat dintr-un nor năluca *Nephele*, după chipul zeiței **Hera*; din împreunarea nălcu cu regele *Ixion*, s-au născut, în Tessalia, toți C. Numărul lor e variabil. Principalii C. sînt: **Hiron* — cel mai înțelept și mai cultivat, **Nessos* — intrigant, ucis de **Herakles*, **Pholus*, **Anhios*, **Agrios*, **Kyllaros* — cel mai frumos dintre toți, **Hylaios*, ucis de **Theseus*, **Orneus*, **Medon*, **Lykabas*, **Monyhos*, **Pyrakmos*. C. erau socotiți (afară de *Hiron* și *Pholus*) ființe pe jumătate sălbatice, neprietenoase și supuse patimilor animalice; erau afemeiați, violenți, bețivi, tîlhari de drumul mare, ucigași, cu rare excepții (*Hiron*). Se credea că locuiau în pădurile Tessaliei, pe muntele Pelion (unde fuseseră crescuți după naștere de un grup de **Nimfe*), părăsit de ei după ce au fost învinși de lăpiți într-o bătălie vindictivă (cu participarea împotriva lor a lui *Herakles* și *Theseus*) din cauza încercării unora dintre ei de a o necinști, după o beție de nuntă, pe *Hippodamia*, mireasa regelui lapit *Pirithous*. ~ Un soi de C., însă înaripat, numit *Kusarikhu*, există în mitologia babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*). ● E posibil ca **mitul* C., pus în circulație de greci, să fi apărut în Egipt, pe vremea năvălirii hoardelor de hicsosi călări, întrucît pînă atunci (sec. XVIII î.e.n.) egiptenii nu cunoscuseră **calul*; ipoteza se poate confrunta cu o împrejurare similară din timpul debarcării călăreților lui Columb în Caraibe (după 1493), cînd băștinașii au răstălmăcit aspectul fizic al călăreților expediționari, socotindu-i ființe monstruoase neumane. De altfel, Diodor din Sicilia propune o ipoteză apropiată: „Unii spun că Centaurilor, acestor fii ai *Nephelei* și ai lui *Ixion*, li s-a dat acest nume, pentru că ei au fost primii care au

încercat să călărească“ (*Biblioteca istorică*, IV, LXX, 1).

§ Georges Dumézil, *Le Problème des Centaures*, Paris, 1929

Cerber (grec. Κέρβερος) Cîine monstruos din **mitologia greacă*, născut de cuplul **Typhon* — **Echidna*, fratele **Hydrei*, al **Gorgonelor*, al **Himareii* ș.a. Paznic incoruptibil al porților infernale din **Hades*, C. avea misiunea eternă de a veghea intrarea în **Infern* a umbrelor celor morți și de a nu permite nimănui ieșirea în lumea umană; îngăduind numai intrarea umbrelor, nu și a oamenilor vii, ca orice bun cîine de pază, care îi lasă pe străini să pătrundă pe teritoriul său (stîină, curte, casă), controla mai cu seamă ieșirea, nelăsîndu-i să plece. Vigilența i-a fost învinsă de două ori: prin forță fizică (lupta lui *Herakles*) și prin forță spirituală (cîntecul lui **Orpheus*). C. era imaginat cu 3, rareori cu 100 capete, iar după **Hesiod* cu 50 de capete, cu o coamă de șerpi vii și o coadă dintr-un șarpe activ. C. e reluat în **mitologia scandinavă* (→ *Gharmr*).

Ceres Zeița recoltei și grîului, în **mitologia romană*, provenită dintr-o veche divinitate italică agrară și din zeița greacă **Demeter*; în epoca imperiului, patronează simbolic plînea albă: după izvoare latine, sabinii numeau *ceres* — plînea, grînele. Romanii o serbau prin **jocuri* sau alte manifestări festive: *Ludi Ceresis* sau *Cerialia*, între 12—19 aprilie (Ovidius, *Fasti*, IV, v. 392 și urm.), iar în ultimele zile ale intervalului, pe lângă cursele de cai, se organiza în *Circus Maximus* **vinătoarea* rituală de vulpi care alergau prin arenă cu torțe arzînd, legate de cozi, aceasta ca măsură profilactică împotriva ruginii grîului. C. era venerată drept „creatoarea recoltelor“; în acest sens, era invocată de Frații Arvali (**Arvales*) în cadrul serbărilor *Ambarvalia*, ca zeița care-i învață pe oameni detaliile tehnice ale agriculturii: semănatul, secerișul ș.a. Astfel, devine zeița întregii lumi vegetale, dar și divinitatea **htonice* a morților. La ceremoniile consacrate zeiței, femeile nu puteau asista decît dacă erau „curate“. Mai tîrziu, C. face parte dintr-o triadă a plebei, cu **Liber Pater* și **Libera*, cînd e considerată patroana agriculturii, ocrotitoarea căsătoriei și fondatoarea regulilor de viață civilizată.

Cernobog (ceh Černýboh; slav Чернобог — *Zeul Negru*) Divinitate din **mitologia slavă* (mai ales a cehilor timpurii), purtătoare a principiului răului. C. era un **zeu* demonic, nefast, avînd un opus, invocat mult mai rar: **Belobog* (*Zeul Alb*).

Cernunnos Zeu **htonice* din Gallia (→ *mitologie celtică*), înfățișat cu coarne de cerb (sau de berbec) și ținînd în mînă un șarpe cu cap de berbec (după o reprezentare plastică de pe un vas de argint); era probabil un **zeu* al fecundității și al lumii subterane.

cerul Noțiune mitologică multiplă, divinizată sintetic sau analitic. În etapele primitive, c. era venerat anonim sau personificat de un **zeu* unic, fără atribute precise, ca zeul arhaic din India **Dyaus Pitar*, ca zeița maternității teo-

gonice *Nut din Egipt sau ca zeul maori *Rangi. Divinizarea analitică a c. se raportează la *aer, ca înveliș străveziu vital și ca legătură sau tampon între cerul propriu-zis și *pământ (egipt. *Shu), adică un c. imediat, al mișcărilor atmosferice (de obicei vîntul: mesop. *Eragal, vedic *Vāyú, maya *Huracan), de asemenea, la lumină, fie solară (egipt. *Ré), fie astrală sau eterică (grec. *Aither): în această formă, lumina provine dintr-un act cosmogonic de decantare (cf. în *cosmogonia biblică: lumina e despărțită de întuneric), apoi de la luminătorii cerești (soare, lună, stele); de aici, divinizarea analitică privește c. ca boltă înstelată, pe care concepțiile *mitologiilor arhaice o socoteau de obicei o cupolă din materie solidă: în Babilon, ca o boltă de plumb; în India, ca un acoperiș rezemat pe o mie de stâlpi imperturbabili; în Egipt, ca un „zid de fier al cerului” construit de *Ammon-Re; în China, o vastă cupolă rezemată pe Coloana Cerească, imaginată ca un stîlp de aramă situat în partea occidentală a munților Kunlun sau sprijinindu-se pe 4 stâlpi cardinali din care unul, izbit cu capul de zeul *Gong Gong, s-a frînt, înclinînd cerul spre nord-vest; în *Biblie, numit cu un cuvînt neclar — *raqiah* (tradus sau „întindere solidă” sau „cerul de fier”), cu menirea cosmogonică de tîrnie în mijocul apelor, „care să despărță apele de ape” (V.T., *Geneza*, I, 6), iar mai tirziu crezîndu-se că se sprijină pe pilastrii munților („Stîlpii cerului se clatină” — V.T., *Iov*, XXVI, 11); în Grecia, expresia homerica (*Odiseia*, XV, v. 437) *οὐρανὸν οὐρανὸν* — *odină la cerul de fier*, dar și *instelat*; aștrii erau fixați în panoul ceresc sau, uneori, se credea că sînt orificii practicate în boltă, pe unde pătrunde lumina divină. În *credințele primitive (Africa, Australia), c. este locul superior de repaos al tuturor zeilor retrași (*deus otiosus). ~ *Straturile celeste* (cu sens plural: *ceruri*) există în multe mitologii: în *miturile maya se admiteau 13 ceruri suprapuse (*Oxlahuntiku). Pentru orfici și pitagoreici existau 7 ceruri. *Biblia (V. T.) nu precizează numărul (*šamayim* — ceruri); abia N. T. (Pavel, *II Corinteni*, XII, 2) vorbește de *al treilea cer*; *cerul suprem* era considerat locaș divin: la azteci, locuința divinității duale supreme *Ometotl, iar în *Biblie* — *cerul cerurilor* (*semé hassamaym*), înțeles ca un spațiu de deasupra bolții cerești (*raqiah*) adăpostind locuința misterioasă a lui *Yahweh. *Origenes spune însă: „Scripturile admise în Bisericile lui Dumnezeu nu amintesc că ar fi șapte sau, în general, că ar fi într-un număr precis. Dar cuvintele dumnezeiești obișnuiesc să ne învețe despre mai multe ceruri, fie că numesc ceruri sferale planetelor, cum le spun elenii, fie că numesc cerul ceva mai trainic” (*Contra Celsum*, VI, 21).

Chaak Zeul maya al ploii (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) cu un rol de mare importanță (ca și *Tlaloc) la populații a căror hrană (porumbul) depindea în bună măsură de capriciile climatei; adesea, Ch. e reprezentat cu un nas foarte mare, ejectînd stropi de apă.

Chalchiuhtlicue (*Cea cu fustă de peruzea*) Zeița aztecă a apei (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), care a provocat la un moment dat *potopul pe pământ, dar i-a transformat pe oameni în pești, dîndu-le puțința de a se mișca în voie prin apa abundentă; unele imagini plastice o înfățișează oferind plantelor prea multă umiditate, pînă cînd le face să putrezească. Într-o variantă, Ch. este soția (sau sora) zeului ploii *Tlaloc și oferă omenirii importante relații vitale cu *cerul; în altă variantă, probabil populară, ca soție a zeului *Quetzalcóatl, transformată de acesta în soare, își exercită această funcție solară de 6 ori cîte 52 ani (→ *sori*).

Chalmecatecutli Zeul maya al *sacrificiilor (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), diriguitorul, controlorul și patronul exclusiv al *ritualului jertfelor.

Chantico Zeița aztecă a căminului familial, a vetrei casnice și a focului vulcanic (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Charibda → *Scylla* și *Charibda*

Châyā (sanscr. *châyā* — umbră, sclipire, frumusețe, apărare) Soția zeului solar *Sūrya, în *mitologia vedică, și sora (sau numai umbra) zeiței *Sanjāā.

Chibchachum Zeu al triburilor andine chibcha (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), venerat mai ales în Valea Bogota, protectorul negustorilor și rival al zeului suprem *Bochica. După o epocă de liniște, infuriindu-se pe oameni, a produs în savana Bogotei un șir de ploi diluviene, dar a fost apoi osîndit de Bochica să poarte *Pămîntul pe umeri (ca *Atlas), de unde și explicarea mitologică a cutremurelor prin faptul că, obosind din cînd în cînd, Ch. mută Pămîntul de pe un umăr pe altul.

Chicomecoatl (*Șapte-Șerpi*) Zeița aztecă a porumbului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), al cărei nume e inclus într-un *simbol heraldic nahuatl. De obicei, Ch. e reprezentat cu păr lung din mătase de porumb, împodobită cu flori acvatice și purtînd o pavăză împotriva arșitei soarelui. Ea are grija hranei omenești și e socotită sub toate aspectele o divinitate binefăcătoare. Bernardino de Sahagún descrie un *ritual al porumbului: se caută zeul porumbului și se aduce un strujan verde, căruia i se oferă *ofrande, iar seara e însoțit cu alai la *templul zeiței Ch., grupuri de fete purtînd mănunchiuri de *chicomolotl* (șapte coceni) din recolta precedentă; fetele erau copile, adolescente și mature, simbolizînd stadial cele 3 vîrste ale porumbului.

Cikhin Zeu ignic din *mitologia vedică arhaică (sau numai un alt nume al mult mai răspînditului zeu al *focului *Agni).

Chilam Balam (*Profetul Jaguar*) Numele unui vestit *sacerdot și *profet maya semilegendar, dinainte de cucerirea spaniolă a Americii de Sud. I se atribuie, prin tradiție, *Cartea lui Chilam-Balam* (uneori *Cărțile*), un codex conținînd texte istorice, mitologice, calendaristice și astrologice, redactate după izvoare mai vechi în lb. maya, dar cu alfabet latin.

Chiminigagua Zeul suprem creator din unele variante ale mitologiei chibcha din Columbia (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), simbolizând cauza universală și obârșia tuturor ființelor, lucrurilor, fenomenelor, zeul care a făcut și primii oameni: bărbatul din lut, femeia din iarbă (→ *omul primordial*).

Chiracac (quiché *chiri acan* — cea cu picioare); *Străbuna Chiracac*; *Xmucane* Divinitate primordială în mitologia quiché (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), zeiță maternă și oraculară, probabil de origine totemică (→ *totem*). Deși confundată uneori — prin atributul arhe-tipal — cu zeița *Xmucane, nu este identificabilă cu aceasta; ele par să fi fost 2 zeițe, similare dar distincte.

Chira Chiralina; *Kira Kiralina* (neogrec. κοπά — doamnă, cucoană) *Zină cu statut indefinit și împărăteasă peste o împărăție misterioasă, în folclorul epic românesc; această împărăție este totuși tangibilă, fie prin telescopie (cu ajutorul unui ochean de sticlă, păstrat într-o cameră interzisă din alt palat împărătesc, a cărei ușă se descurie cu o cheie de aur), fie fizic, pe cale normală (probabil călare) în 10 ani, iar prin *magie „cît te-ai șterge la ochi“, încălcînd pe *Bușteanul Ielelor, singurul mijloc de a traversa giria de păcură din Pădurea cea neagră. Fi-rește, în iatacul zinei imperiale se poate pă-trunde numai în interiorul unui cerb de aur, pe care doritorul îl obține prin act magic din Bușteanul Ielelor (cf. basmul *Omul de piatră*, col. N. Filimon). O variantă baladescă, neavînd nici un conținut mitologic, doar o simplă iden-tificate de nume, se află în ciclul de *legende dunărene, în care *Kira Kiralina*, sora frumoasă a unor hoți din Brăila, pirați danubieni idealizați de poetul anonim, e răpită din dragoste de un „arap buzat“, apoi eliberată de cei trei frați și măritîndu-se în cele din urmă cu un voinic autohton numit Nenișor (cf. variantele *Kira* col. G. Dem. Teodorescu). Se poate presupune că un nume arhaic, pe care nu-l mai cunoaștem, al zinei, să fi fost înlocuit, prin contaminare, cu numele eroinei de origine neogreacă.

Chi-Xibalba (*Locul de groază*; quiché *xibil* — a dispărea ca o nălucă) Tărîm infernal subteran (*Infern), în mitologia quiché (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), populat de vrăjmașii oamenilor; imperiu al zeilor *morții, dominați de zeul *Xibalbay.

Chiyou Divinitate complexă din *mitologia chineză, cu aspect de straniu *dragon gigantic, hrănindu-se cu nisip, pietre și bucăți de fier. După *mitul transmis în *Biografia lui Huang Chen zi*, „Chiyou avea cap de aramă, putea să înghită pietre, să zboare prin văzduh și să străbată locuri primejdioase. Atunci s-a făcut din pielea taurului Kui o toabă, s-a bătut în ea de 9 ori, Chiyou nu a mai putut zbura și a fost ucis.“ Capul și trupul i-au fost îngropate în locuri diferite. După o tradiție folclorică, avea trup omenesc, copite de taur, 4 ochi și 6 mîini, iar părul de la temple arăta ca niște mănunchiuri de săbii; pe cap avea coarne. Unele desene rupestre îl înfățișează ca pe un monstru, jumă-

tate om jumătate animal, cu cap de panteră și gheare de tigru, cu un coif pe cap și cu cîte o armă în fiecare mîină și în fiecare picior. După altă tradiție, a avut 81 frați, toți cu trupuri de animale, cu capete de aramă încadrate de coarne și de urechi ca săbiile și cu frunți de fier, toți însă puțin vorbi omeneste. Ch. e considerat inventatorul săbiilor, tridentului, lăncilor, arcu-rilor mari, al securilor de luptă, al sulițelor și a două tipuri de bardă. Fiind o divinitate intri-gantă, i-a ațîțat pe oameni între ei, provocînd ucideri de inși inocenți și răscolind populația *miao*, distrusă apoi de împăratul *Zhuang Sui. Plănuind un război de cucerire a puterii uni-versale împotriva împăratului *Huangdi, mai întîi uzurpă tronul propriului său strămoș *Yang-di și abia astfel, cu forțe sporite, pornește cam-pania; totuși, Huangdi îl învinge în cele din urmă, deși cu dificultate. Ch. e considerat în majoritatea *miturilor fie zeu celest nefast, fie șeful unui trib de *uriași.

Chloris Zeița florilor, în *mitologia romană, soția zeului *Zephyros și mama zeului fructelor, *Karpas.

Chomiha (*Apa minunată, Apa aleasă*) Una din cele 4 femei primordiale (→ *omul primor-dial*) în mitologia quiché (→ *mitologiile civili-zațiilor precolumbiene*), soția lui *Balam-Acab.

Ciclopi (grec. Κυκλωπες — *Ochi-rotunzi*) Făpturi uriașe, în *mitologia greacă, puternice și cu cîte un singur ochi; veniți, după tradiție, din Lykia, C., deși se credea că sînt canibali, erau socotiți excelenți meșteșugari, pricepuți mai ales în marile construcții (ciclopice) și în teh-nica metalelor. Miturile îi împărțeau în 4 cate-gorii principale: *uranieni*, născuți din *Uranos și *Gaia; frații *Arges, *Brontes, *Steropes, de altfel singurii C. amintiți de *Hesiod („Ciclopii cu inimă violentă, Brontes, Steropes, Arges, cu suflet brutal, în totul asemănători cu zeii, de nu ar fi singurul lor ochi pus la mijlocul frunții“ — *Theogonia*, v. 140—141), însumînd un triplu efect senzorial (Arges — fulgerul; grec. ἄργης — strălucitor; Brontes — tunetul: βρόντη — tu-net; Steropes — trăsnetul; στερόπη — fulger) — optic, acustic, tactil; *artizani*, lucrînd în ateli-erul subteran (din vulcanul Etna) al lui *He-phaistos, unde confecționau arme de uz divin și uman, printre ei, fierarul *Akmonides*; au fost omorîți vindicativ de *Apollon, fiindcă au făcut trăsnetul cu care *Zeus l-a ucis pe *Asklepios; *constructori* de ziduri și edificii colosale; *pas-torali*, adică ciobani, ca *Polyphemos, trăind din produsele turmelor și fiind pe treapta cea mai de jos a inteligenței. *Homer îi descrie pe C. ca pe niște „oameni trufași și fără lege, care, încrezători în zei, nu-și îngrijesc ogoarele și nu seamănă nimic; fără sămînță, fără muncă, cresc grîul, orzul, viile încărcate de struguri mari, umflați de ploile cerului. Nu au nici loc de sfat, nici datini, ci locuiesc în peșteri adînci, pe cul-mile munților înalți, iar fiecare își vede de casă nepăsîndu-i de ceilalți“ (*Odissea*, IX). Țara Ci-clopiilor era localizată de mitograful anticii fie în Sicilia, fie în jurul Golfului Neapole. Față de C. cunoscuți din izvoarele grecești, mai est e

unul, *Pyracmon* (πυρ — foc, ἀκμων — nicovală), amintit numai de Vergilius (*Eneida*, VIII, v. 425). C. apar — prin ecou secundar — și în folclorul mitologic românesc: „Urieșii au venit după jidovi și dintre ei a fost Doicin și Arap Buzat, cari mulți din ei aveau numai cîte un ochi în frunte“ (T. Bălășel).

§ A. Boltz, *Die Kyklopen*, 1885.

Cihuacoatl (*Serpoaica*) Zeiță aztecă *htonică, rînduind nașterile și supraveghînd mortalitatea pruncilor abia născuți (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Ca nume comun, *cihuacoatl* era un titlu de conducător politic intern în statul aztec.

Cinteotl Zeu aztec, fiul zeiței *Tlazolteotl (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); ocrotitorul principal al porumbului, dar și patronul roadelor pămîntului, cum e definit într-un imn liturgic: „Înima mea poartă flori și fructe în toiul nopții. Eu, Cinteotl, m-am născut în paradis. Eu vin din țara florilor. Eu sînt floarea nouă, glorioasă și singura îmbietoare. Cinteotl s-a născut din apă; ca muritor, ca bărbat tînr s-a născut din albastru cașă cerească a peștilor.“ Alte *mituri îl arată ca o *teofanie a lui *Quetzalcôatl. Hrană de bază a popoarelor precolumbiene, porumbul era ocrotit, în cadrul *religiei, de mai multe divinități, după vrstele plantei: de la zeița fecioară *Xilonen (porumbul tînr), pînă la maica porumbului matur, Toci (o ipostază a zeiței Tlazolteotl). La azteci se sacrifică o fecioară (simbolizînd pe Xilonen) după 60 zile de la începerea recoltării, iar cînd porumbul intra în uz alimentar, o femeie adultă (simbolizînd pe Toci) era decapitată și jupuită; preotul lui C., înfășurat ca într-o mantie în scapal acelei femei, cu o *mască modelată dintr-o bucată de piele de pe șoldul victimei, oficia ultima ceremonie a anului agricol. (→ *Chicomôatl*)

Cipactonal Prima femeie (→ *omul primordial*) în mitologia toltecilor și a altor popoare din Valea Mexicului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), soția lui *Ohomôquo, destinată de *zei să dea naștere neamului omenesc; totodată, prima torcătoare și țesătoare a lumii; iar cu cîteva boabe de porumb dăruite de zei, a învățat să vindece bolile prin *descîntece, să ghicească viitorul (să „dea în bobi“) și să facă vrăji.

circumeizie *Ritual religios de *sacrificiu și inițiere, constînd în „tăierea împrejur“ a ligamentului dintre prepuț și gland, și practicat în zonele calde (probabil, la origine, mai ales ca măsură igienică) din Africa (Egipt, Palestina), Asia (Arabia, Siria), Australia, Polinesia, America de Sud. Ca sacrificiu, e. reprezintă omagiul simbolic al omului față de divinitate (*pars pro toto*), iar ca act ceremonial de inițiere, este *simbolul distincției bărbatului ales (îndeosebi în triburile primitive). La evrei, de ex., ritualul e îndeplinit la copiii de sex masculin cînd sînt în vîrstă de 8 zile, atunci dîndu-li-se și numele; oficiantul (ebr. *mohel*) este totdeauna un *sacerdot cu investitură specială. C. fiind destul de

răspîndită, după unele statistici, mai mult de o zecime din populația lumii este circumcisă.

Çivă Zeu de prim rang din *panteonul *mitologiei vedice, după unele indicii unul din cei mai vechi, deși necunoscut nominal în *Veda decît ca *Rudră și amintit cu numele C. abia în *Rāmāyana, iar mai tîrziu compunînd, împreună cu *Brahmā și *Vișnu, triada supremă (*Trimūrti). Cu timpul, cele 2 divinități contopindu-se, Ç. devine un zeu cu 2 ipostaze, simbolizînd echilibrul de forțe în univers, reprezentate de 2 principii sau direcții contrare: distrugerea și repararea universului. Rudră, ca distrugător al universului, uneori identificat cu *Mrityu (*Moartea) sau cu *Kāla (*Timpul) și, în acest caz, numit *Mahākāla* (Marele Timp) este energia cosmică negativă (manifestată uneori și în forme feminine, ca ipostaze ale lui Ç., sau de obicei în împreunarea lui cu soția sa plurinomializată — care șade totdeauna în stînga zeului — Çakti, zeița *vieții și *morții, care e totodată *Kālī (Cea Neagră), devoratoarea lumii, de asemenea *Umā, dar mai des fiica zeului *Himavān, al muntelui Himalaya, *Pārvati și ipostaza ei malefică *Durgā (Inaccesibilă), zeiță a războiului și măcelului. Ç., reparatorul universului distrus, este energia cosmică pozitivă, izvorul forței de reproducție (*Śamhara*) și divinitatea fecundatoare, avînd în această ipostază a fecundării universului, ca *simbol principal, organul falic (→ *liṅga*), venerat și azi drept simbolul forței creatoare (de pildă în Kashmir) și, considerat investit cu puteri magice, fiind purtat în India contemporană adesea ca *amuletă; de altfel, în India de azi sînt numeroase obeliscuri simbolizînd *liṅga*, cărora credincioșii li se închină. Ç. are 1008 nume sau epitețe, traducînd diversele lui atribute; mai importante sînt: *Māhāyogi* (Marele Ascet), *Vibhavā* (Strălucitorul), *Deva-natha*, (Domnul Zeilor), *Lokadhatar* (Ziditorul Lumii), *Tryambaka* sau *Tri-locana* (Cel cu trei ochi: al 3-lea, în frunte, e ochiul arzător; după un *mit, cînd Ç. practica *asceza, supunînd controlului voinței impulsurile carnale, *Kāma i-a insuflat dorința iubirii cu Pārvati, C., ca pe deapsă, arzîndu-l pe Kāma cu al treilea său ochi), *Iça* (Stăpînul), *Ugra* (Preaputernicul), *Paçupati* (Regele Fiarelor, Stăpînul Vitelor), *Pinakin* (Cel înarmat cu trident), *Hara* (Distrugătorul), *Jivūtāntaka* (Cel care curmă viața), *Kapalamālin* sau *Kāpālin* (Purtătorul colierului de craniu), *Arāmāyā* (Invulnerabilul), *Mrida* (Milostivul), *Sambhu* (Aducătorul de noroc) *Nandt-çvara* (Domnul Bucuriei), *Bhuti-kriti* (Răsplătitorul cu fericearea), *Virūpākṣar* (Cel cu număr neobișnuit de ochi), *Çipi-çiṣṭa* (Cel străbătut de raze), *Candra-cuda* (Cel cu diademă selenară), *Ajāta-çatru* (Cel al cărui dușman încă nu s-a născut), *Bharmacuddhi-kara* (Cel care purifică prin scrum). Ç. poate să întrerupă ciclul de reîncarnări (*samsāra): „Cine pune cu mîna sa o floare pe capul statuii lui Çivā, rostind versul de 6 silabe, acela nu mai renaște“ (*Pancatantra*, I, 168); cele 6 silabe sînt: *Om, namah Çivaya — Om, închinare lui Çivā (*om*

fiind silaba cu care începe invocarea oricărui *zeu). Totodată, ζ . e ocrotitorul așezilor și deținătorul puterii magice a meditației și căinței (în această ipostază, reprezentat adesea ca ascet gol, cu cenușa pe trup și cu un craniu în mână, în care adună milostenia oamenilor, purtarea craniului fiind osînda primită de zeu după ce a ucis un *brahman). În călătoriile sale, ζ . folosește, ca vehicul, pe taurul său *Nandin*. Este în *Mahābhārata un episod ciudat (raportabil la vulnerabilitatea zeilor Indiei): regele *Hiranyakaipu, stăpînul *demonilor *Dattya învingînd pe *Indra, îi răpește lui ζ . domnia asupra celor 3 lumi, dar, trufaș, persecutîndu-și fiul (*Prahlada*) care-l adora pe *Vișnu*, a fost ucis de zeu; mitul subliniază însă că ζ . a rămas fără domnie un milion de ani. În *cultul civaist are importanță principală așa-numitul *ritual de seară: *pradoșa*. Reprezentările plastice sînt diverse. Adesea ζ . e înfățișat cu 5 chipuri, cu părul vîlvoi adunat în creștet și deasupra cu simbolul fluviului *Gāngā; uneori e descris (sau pictat) cu pielea neagră (ca *Krișna*) sau vînată (*Nilakantha*, „Cel cu gîtul vînat“), fiindcă în momentul cosmogonic al agitării oceanului primordial ($\rightarrow$ *apa*) ieșise la iveală, printre comori, veninul *kalakuta*, pe care zeul l-a băut ca să scape universul de otrăvire, el doar învinețindu-se; dar una din imaginile mai răspîndite îl prezintă, într-un cerc mărginit de vîpăi, avînd 4 brațe și 2 aripi de flăcări, în timp ce execută *dansul *tandava* pe un trup de *demon care simbolizează tripla cetate spațială demonică *Tripura. În privința ipotezei asupra cultului arhaic al lui ζ , E. Mackay a identificat o statuie (în Harappa), înfățișînd un zeu cu 3 sau 4 fețe, pe care a socotit-o ipostază *Pașupati* a lui ζ . și a dedus că marele zeu fusese adorat și în India prearică. Tot astfel, un relief ceramic, datat de arheologi în jurul anului 2500 î.e.n., tot în epoca prearică, e posibil să-l reprezinte pe ζ . în ipostaza de yogin suprem ($\rightarrow$ *Yoga*). Cultul lui ζ . a fost unul dintre cele mai durabile, zeul fiind adesea invocat ca inspirator; de ex., celebra gramatică sanscrită a lui Panini începe cu 14 sutre numite *Īva-sūtra*, deoarece autorul a afirmat că i-au fost dictate chiar de marele zeu.

oînele Primul animal domesticit de om, provenind fie din șacal, fie din lup, și însoțindu-l apoi pe om din epoca cinegetică cea mai veche pînă în prezent, fie ca auxiliar prețios în activitatea de *vînătoare, fie ca animal de pază al gospodăriilor nomade sau sedentare. Vechimea cînelui pe lîngă om, după Konrad Lorenz, datează din jurul anului 50 000 î.e.n., cînd a fost îmblînzit șacalul, și din jurul anului 20 000 î.e.n., cînd a fost adoptat un pui de ciine sălbatic într-o locuință lacustră. Totuși, contrar unei evoluții ferestre în folclor și *mitologie, e. e rareori divinizat și apare frecvent ca personaj negativ, chiar demonic, și uneori ca animal de *sacrificiu. Ca divinitate, este reprezentat de *Anubis (animal funerar în Egipt), *Gharmr (paznic infernal la scandinavi) și **Căfelul Pămîntului* (personaj cosmogonic subteran în *mi-

tologia românească); dar numai Anubis este un zeu binevoitor, deși în legătură cu *moartea, fiind supraveghetorul îmbălsămării și călăuză morților la judecata postumă. *Ritualurile funerare din India ($\rightarrow$ *funeralii*) sînt în raport indirect cu o haită de cîini, *Sārameya*, subalterni al zeului morții *Yama. *Infernul e păzit, în *mitologia greacă, de cîinele tricefal *Cerber, care nu e însă obiectul unui *cult. La koreacii din Kamciatka se practică sacrificii de cîini (spînzurați în număr mare, în virfuri de pari) pentru înduplecarea *spiritelor malefice. Există o categorie de e. însoțitori ai *zeilor, cu un statut divin secundar, avînd fie funcție cinegetică, atunci cînd aparțin zeiței *Artemis (*Diana), fie infernală, cînd aparțin zeiței *Hekate; fără o funcție delimitată precis, este *Saramā*, cățeaua zeului *Indra. În *miturile periferice și în *superstițiile populare, cea mai răspîndită este forma de cîine *diavolesc*, de obicei negru, însoțindu-i pe vrăjitori; în cele din urmă, s-a ajuns la generalizarea vulgară, după care orice cîine negru este o ipostază (sau numai o *mască) a *Diavolului, ca, de ex., *Mefistofeles. Foarte puține mitologii au sacralizat pe cîinele *fratern*, ca prieten al omului și ca animal agreeat de divinități; la celți, *Cū Chulainn este chiar un *totem; la kartvelii din Georgia (Caucaz), *Kurşa* este un cîine înaripat care-l slujește pe eroul semizeu *Amirani; la armeni, e venerată tradiția lui *Arțibur* care i-a scos pe *strămoșii arhaici din *labirintul unei *păduri. *Creștinismul, în mitologia sa hagiografică, a canonizat pe sf. *Christofor*, purtătorul pe umeri al copilului *Isus* (*Isus Christos), și pe sf. *Dominic*, ambii reprezentăți uneori ca oameni cinocefali. Un mit inferior romînesc, probabil de influență sincretică bizantină, povestește cum viermii care devoraseră cadavrul lui *Cain s-au prefăcut în cei dintii cîini din lume. Această evidentă teamă nerecunoscătoare a omului creator de mituri față de prietenia și serviciile fidele ale e., pe care îl transformă în *demon și în animal sacrificial, se poate explica prin faptul că, în cele mai multe cazuri, miturile despre e. s-au fixat în perioada de tranziție, cînd încă sălbăcia persista și la om și la animal.

Cîmpiile Elisee (grec. Ἠλύσιον πεδίων; lat. *Elysium* — Elizeu) Tărîm din capătul apusean al Pămîntului, dincolo de fluviul *Okeanos, locul de retragere postumă a eroilor protejați de *Zeus. *Homer le descrie astfel: „Cîmpiile Elisee, de la capătul lumii, pe unde locuiește blîndul *Rhadamanthys* și unde traiul e mai fericit, căci nu sînt furtuni, nici ploaie, nici ninsoare, ci pururi adierea dulce a zefirului dinspre Ocean“ (*Odiseia*, IV). *Hesiod le numește *Insulele Fericitorilor*: „*Zeus*, fiul lui *Kronos* și părintele zeilor, a dăruit altora o existență și un sălaș departe de oameni, așezîndu-i la marginea pămîntului. Acolo locuiesc ei, cu inima eliberată de griji, în Insulele Fericitorilor, la țărnicurile volburilor adînci ale Oceanului, eroi fericiți pentru care țărîna roditoare aduce de trei ori pe an o înfloritoare și dulce recoltă“ (*Munci și zile*, v. 167—173). Unii poeți greci ulteriori

le echivalau (ca și Hesiod) cu **Insulele Fericiților* pe care, după descrierile din **Odiseia* (Ins. Pheacilor), unii comentatori au crezut posibil să le identifice cu ins. Canare. Încercarea e hazardată, descrierile antice fiind derujante. După Vergilius (*Eneida*, VI, v. 641), C.E. au un soare al lor și stele proprii (*solem que suum, sua sidera norunt*). Ca și textul vergilian, surse din aceeași epocă indică în C.E. un aer pur, inundat de lumină, unde umbrele morților se ocupă cu activitățile antume preferate. După doctrinele tirzii, acolo sufletele se perindă în popasurile dintre reîncarnări, însă rămân să trăiască etern oamenii ale căror suflete au fost purificate total, adică și-au redobândit puritatea originară.

Clementia Zeiță a îndurării, iertării și milei, în **mitologia romană*.

Clio; *Kleio* (grec. κλειω — slăvesc) **Muza istoriei*, uneori și a epopeii, reprezentată în operele plastice grecești cu un sul de pergament în mână, ca femeie tânără cu față inspirată și coplesită de gânduri; inițial probabil Muza cîntecului eroic și crainică a gloriei, inspiratoare a rapsozilor, ajunge să fie socotită prima și cea mai importantă dintre cele 9 Muze. Potrivit unui **mit* colateral, pentru îndrăzneala de a fi osîndit dragostea **Aphroditei* față de **Adonis*, zeița a stîrnit în Muză o pătimașă dragoste plină de furie pentru Pieros; de la el, C. naște pe Hyakinthos; dar uneori i se atribuie și alți doi fii: Linos și **Hymenaios*.

clopotul Acest instrument muzical cu sunet simplu (instrument de percuție al cărui percutor, limba clopotului, se mișcă prin balans în interiorul obiectului metalic de forma unei pere), grav la clopotele mari, din bronz, care pot ajunge la greutatea uzuală de 15 tone, suav la clopoțelii confecționați adesea din argint, pare să fie legat în primul rînd, de-a lungul istoriei unor civilizații, de **ritualurile religioase*, slujind pentru a chema pe credincioși la **rugăciune* sau la ceremoniile liturgice, de asemenea pentru a puncta anumite momente din ritual. Totodată, c. a servit și în viața profană, ca mijloc de alarmă, de adunare a populației unei-localități sau de salutare a comandanților învingători. Inventarea c., veche de cîteva milenii, este atribuită de tradiția mitică unui zeu chinez; în jurul anului 1000 î.e.n. chinezii fabricau c. pe scară vastă. Înaintea erei noastre, c. a pătruns în India și în Tibet, servind în **budism*, pînă azi, oficerii slujbelor religioase. **Creștinismul* adoptă acest instrument relativ timpuriu, căci c. apare în **biserici* spre sfîrșitul sec. III, dar se răspîndește și se diversifică abia în sec. XII; această diversificare se produce în varietate de mărime și de sunet, dar și în sensul utilizării, c. ajungînd să se folosească în scopurile cele mai profane (de la clopotele ceasornicelor, pînă la tîlăngile vitelor din turme și cirezi). Sensului religios originar i s-au adăugat subsensuri locale, adesea cu caracter magic; astfel, dangătul c. din biserici are, în Calabria (Italia), în luna martie, un rol **apotropaic*, pentru alungarea mai ales a vrăjitoarelor. În fiecare **cult* religios, sune-

tele c. sînt folosite după un cod propriu de semnale, constituind un rudiment de limbaj (de ex., în bisericile creștine c. tras „într-o dungă“, adică lovind limba în ritm egal de o singură parte a curbării interioare, are sens funerar, anunțînd o moarte sau o înmormîntare; c. de tonuri diferite se pot combina în melodii specifice, sistemul numit carillon (*carillon*) executînd, în bisericile catolice, melodii suficiente de complexe: *Ave Maria*. ~ *Marile clopote moderne*: *Savoyarde*, la biserica Sacré-Coeur din Paris; *Tari Kolokol*, la Kremlin, în Moscova; *Liberty Bell*, la Independence Hall din Philadelphia; *Big Ben*, din Londra. Unul dintre cele mai mari clopote rituale din lume se află într-un **templu* subteran din Beijing; turnat în pragul sec. XV, greu de 46,6 t, înalt de 4,5 m, cu diametrul maxim de 3,3 m, emite un sunet audibil la cîteva zeci de kilometri, iar dangătul se atenuează gradat, avînd o frecvență de lungă durată, care dă senzația de profundă solemnitate; sunetul acestui c. chinez are complexitate muzicală, două din tonurile componente fiind dominante și dispunînd de frecvența de propagare de 98 cicl/secundă, iar senzația acustică e dublă — de apropiere și depărtare. Clopotele din sec. XX se toarnă dintr-un aliaj de 78% cupru și 22% cositor (celor foarte mari, adăugîndu-li-se și 1% zinc).

Coatlicue (*Maica Gliei, Născătoarea*) Zeiță aztecă postcosmogonică a **pămîntului*, a *procreației* și a *maternității*, dar și a **morții* (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); apărută în lume abia în era a patra (→ *sori*) și socotită divinitatea care hrănește lumea, este **simbolul primăverii* și al *fertilității*. Sora zeiței selenare **Coyolxauhqui* și mama zeului soarelui **Huitzilopochtli*. O statuie o înfățișează ca alegorie a unui eveniment cosmic, cu gestul caracteristic al palmelor întînse: dublul eveniment al nașterii și al morții; craniul ei împodobit ar simboliza scufundarea **vieții* în moarte. Zeița poartă o fustă din șerpi împlețiți, interpretată de unii mitologi ca o simbolizare a omenirii; în imagini, la spate îi atîrnă 30 de șnururi sau curele de piele ornate cu melci, simbolizînd **cerul* mitic din care a apărut **Soarele, Huitzilopochtli*, născut de la soțul ei, Citlatonac, ca și numeroși alți fii și fiice, între care zeul **Tecpatl* (Cuțitul-de-cremene), al cărui rol teogonic (→ *teogonie*) se efectuează prin moartea sa.

cobra sacră **Șarpe veninos african și asiatic*, din specia *naja* (șarpele cu ochelari), divinizat în Egiptul faraonic și în India vedică. 1 *Uraeus* (grec. οὐραός, formă hellenică pentru presupusul cuvînt egiptean cu acest sens), cobra emblematică regală, personificată sub formă violentă (**Uto*, zeița incandescenței solare), sub formă de ocrotitoare a faraonului (divinitatea maternă **Nehbet*) sau sub formă binevoitoare (zeița-doiică **Renenet*) considerată alteori cobra cea bună (**Renenet* stăpîna hambarilor). 2 *Naja* (specie de cobra indiană), venerată în două forme: **Ananta*, cobra simbolizînd absența precosmogonică a **timpului*, sau șarpele universal cu 1 000 de capete, anterior

*cosmogoniei, echivalent *haosului primordial; *Çeşa* (*Adhiçeşa), șarpele infernal, cobra stăpână a lumii subterane.

Cocijō (*Șarpele-jaguar*) Zeul zapotec al ploii (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), reprezentat în plastica țirzie ca un amestec de șarpe și jaguar, cu predominanță anatomică umană.

Cohuy Zeu mixtec (în **miturile grupului nahuatl*), patron al porumbului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Colhida Ținut din Caucaz (confirmat istoric), existând azi ca regiune din Georgia (U.R.S.S.), dar mitizat de grecii antici, sub forma unei țări stăpânite de regele Kolhos (tatăl vrăjitoarei **Medeia*) și unde se afla *ltna de aur* pentru recuperarea căreia **argonauții* au întreprins o expediție. Regele Kolhos (numit și Aietes) era fiul zeului solar **Helios* și unchiul zeiței **Hekate*, cu care căsătorindu-se a avut 2 fiice — *Medeia* și **Kirke*, și un fiu — Aigialeus. Din cauza unui **oracol* prezicându-i moartea când vor veni niște străini să caute lina de aur a berbecului sacrificat odinioară de **Phrixos*, regele Aietes devine crud, omorând pe toți străinii debarcați pe țărmul său pontic; lina de aur era depusă în **templul* lui **Ares*, care fusese înconjurat de un zid impenetrabil, și păzită de un **balaur* și de un grup de tauri scoțind vâpăi pe nări. **Pindar* afirmă că poporul colhilor avea fața neagră, dar afirmația putea fi o metaforă, populația caucaziană având pielea foarte albă. Unii istorici raționaliști, ca Diodor din Sicilia, explică omologarea paznicilor templului cu taurii, fiindcă proveneau din Taurida, iar născocirea balaurului, prin faptul că șeful corpului de gardă s-ar fi numit Drakon.

colinde (lat. *Calendae* [Ianuariae]) Manifestări și cîntece rituale, executate la unele popoare din Europa în timpul **sărbătorilor* de iarnă. După cum au stabilit în special studiile de folclor ale lui Petru Caraman, originea datinii colindatului la toate popoarele europene care o practică este romană: Calendele lui Ianuarie, care echivalau cu sărbătoarea Anului Nou. C. au rădăcini vădit arhaice; în epoca imperială romană, sărbătorile de tipul Anului Nou și Saturnaliilor (→ *Saturnus*) cădeau iarna și, după observația lui J.G. **Frazer*, această suprapunere nu era justificată; dar într-o epocă mai timpurie, Anul Nou era serbat de romani primăvara, în cinstea zeului **Mars*, pe atunci încă ocrotitor al agriculturii; în această relație, c. au un substrat magic (→ *magic*), anume în urările pe care le conțin, ca și în gesturile din semănatul simbolic cu boabe de grîne sau (la români) de lovire ritmică cu sorcova (mănunchi multicolor de flori artificiale legate pe o tijă); o c. latină, recitată pînă în evul mediu, se încheia cu urarea *gaudium et laetitia sit in hac domo* („bucurie și veselie să fie în casa asta”), colindătorii ținînd în mîni ramuri de măsline. Observînd caracterul general al c. de azi, P. Caraman recunoaște că baza originară a acestei datini este agrară.

Evoluția colindatului antic pornește de la urarea cu scop magic și adesea se interferează pe parcurs cu **descîntecele*: „colindele nu numai au suferit influența descîntecelor, dar și-au luat din ele material de-a gata, adaptîndu-și-l conform spiritului specific”. Aceasta se vede în multe c. românești și slave, dar și în tipul italian *befanate*, care se cîntă între Anul Nou și Bobotează, în numele unei divinități populare, **Befana* (zeiță folclorică feminină care aduce copiilor daruri sau îi pedepsește). De altfel, colinda latină de iarnă (după reforma **calendarului* roman) se extinde, la popoarele creștine din Europa modernă, de la sărbătorirea noului an și la celelalte sărbători, îndeosebi asupra **Crăciunului* (25 decembrie, ca zi de naștere a lui **Isus Christos*). Regăsim termenul derivat din aceeași sursă latină: *chalendes* la francezi, *koleadka* la ruși (cu variantele apropiate ale altor popoare slave), *kolendre* la albanezi. Transferul asupra elementelor creștine nu este însă esențial; mai mulți etnografi și folcloriști au observat puternicul substrat păgîn din scenariile c. creștine; acestea conțin relicele destul de amănunțite din stereotipia sărbătorilor romane similare (*Saturnalii*, *Calende*), mergînd pînă la ospățul final, întocmit de colindători din darurile primite; iar sărbătorile romane au încorporat ele însele alte influențe, ca sărbătoarea mithraică (→ *Mithra*) importată din Asia și devenind în Imperiul Roman *Dies Natalis Solis Invicti*, ținută tot la 25 decembrie și redenumită, în forma sincretică a **creștinismului* — *Crăciun* (români), *Noël* (francezi), *Rojdestvo* (ruși) etc. Textele c., în formele înregistrate de folcloriști, constituie un corpus al narațiunilor noufestamentare și al tradițiilor apocrif, așa cum s-au grefat în creștinismul popular pe rădăcinile arhaice locale și pe tulpina obiceiurilor festive romane. Remarcînd apartenența aproape integrală la creștinism a c. care „constituie astfel un teren extraordinar de interesant pentru cercetătorii mitologiei creștine” („aici apare întregul Olimp creștin, cu Dumnezeu în frunte, cu Maica Domnului și Isus, cu îngeri, sfinți de toate rangurile”), Petru Caraman afirmă totuși că, „în ciuda originii lor străvechi”, c. nu ar prezenta „nici un interes pentru mitologia păgînă”, întrucît „colindatul nu a avut niciodată în structura sa cultul vreunei zeități”. Cercetările mai noi permit însă depășirea acestei concluzii, și zeul Mithra — chiar dacă numele său e uitat sau înlocuit, de ex., cu numele unui „Dumnezeu născut din piatră” (cf. col. At. M. Marienescu) nu e singurul relict păgîn. Adesea, terminologia creștină nu e decît o poleială a relictului păgîn, iar eroarea provine din confuzia între datina colindatului și a textului de adstrat, și structura însăși a colindei, aflate în substrat. Încercătura mitică e bogată în multe c., după cum au remarcat unii folcloriști: „la sursele colindei descoperim mitul”. Poate registrul cel mai bogat în relice arhaice, dar și teme rituale precum și modalități artistice de expresie, îl

au c. românești, a căror vechime e atestată de o sursă din zona Botoșani, citată în *Ches-tionarele lui B.P. Hasdeu*, după care colindătorii spun că sînt trimiși de împărat să strîngă birurile. Formele de bază conțin și ele atare confirmări: unul dintre cele mai frecvente refrene, „Florile dalbe, flori de măr“, trimite direct la calendarul roman de dinaintea reformei, cînd Anul Nou se serba primăvara. Formele principale la români sînt: *Steaua, Vicleimul, Irozii, Icoana, Plugușorul, Sorcova, Măștile*; altele (*Vasilca*) par nespecifice. Petru Caraman le clasifică în religioase și profane, contestînd caracterul cultural al *Plugușorului* (prezent în forme mai sărace de altfel și la slavi), al cărui scenariu este însă de o structură riguros inițiativă, provenind din vechile *culte agrare și conținînd un program de inițiere agricolă ce amintește de formulele hellenice din **Misterele Eleusine*: acel „un loc curat de arat și semănat“ înseamnă ogorul sacralizat prin purificare rituală. Cercetări recente au citat un document ecleziastic din sec. XVII, din care rezultă că pe atunci c. din Transilvania mai puteau fi condamnate ca păgîne. Ceata de colindători adună darurile (numite *colindețe*), întocmai ca în obiceiurile romane. Ceata e condusă de un *vătaf*; vocile (în recitativ sau coruri de unison) sînt adesea însoțite de instrumente muzicale — specifice (clopoțelul, toba, bășica de porc umplută cu grăunțe, nuielele de bătut în pereți) și nespecifice, preluate forțat din tarafuri (vioara, daireaua rudimentară). Petru Caraman a introdus, față de noțiunea *colindat*, și pe cea opusă: *descolindat*, reprezentînd riposta vindictivă a colindătorilor refuzați.

§ Al. Rosetti, *Colindele religioase la români*, București, 1920; М Соколов, *Русский фольклор*, Москва, 1938; Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, 1983

colivă (grec. κολίβες — pline de grîu; neogrec. κόλλιβα — pastă de legume și boabe de grîu) Mîncare rituală, împărțită pentru morți, la înmormîntări și parastase, în cadrul datinilor funerare (→ *funeralii*), ale unor popoare creștine ortodoxe, și preparată din grîu fiert, îndulcit cu miere sau zahăr și amestecat cu miez de nucă, întreg și pisat; pusă în platurii rotunde sau ovale, c. e împodobită, pe suprafața netezită cu zahăr pudră, cu bomboane și jeleuri, din care se compune, în centru, o *cruce. Rețetele diferă puțin; coliva preparată de români este mai compactă decît corespondentul rus, ucrainean și bielorus *kutia* (кутья), definit de S.I. Ojegov (*Словарь русского языка*, Москва, 1981) ca un „terci de obicei din orez, cu miere, stafide, care se mănîncă la parastase“. Unele popoare slave consumă acest preparat ritual și în ajunul *Crăciunului: „Tipică mîncare pentru pomenirea morților și nelipsită la praznice de morți și la Crăciun la slavi, sub formă de *kutia* (la ucraineni, bieloruși) se bucură de un adevărat

cult“ (Petru Caraman). *Ofrandă specifică popoarelor creștine cu preponderență agrară, c. își are originea în *ritualurile sacrificiale pe bază vegetală (→ *sacrificiu*), în contrast cu cele umane și animale.

Coloanele lui Herakles Strîmtoare maritimă mitică (după unele ipoteze, identificabilă cu Gibraltarul), numită astfel în *mitologia greacă, întrucît grecii credeau că promontoriile Abyla și Kalpe, legate altădată, au fost despărțite de *Herakles, pentru a uni apele Mediteranei cu ale Oceanului sau, într-o variantă, spre a despărți Mediterana de Ocean. Unele texte antice nu identifică totuși C.H. cu Gibraltarul, indicînd alte coloane atribuite activității herakleene; de ex., Tacitus scrie: „Se zvonește că, pînă în zilele noastre, ar mai fi acolo stîlpii lui Hercules“ (*Germania*, XXXIV, 2); unii cercetători moderni consideră că acești „stîlpii“ sînt identificabili cu stîncile de pe insula nordică Helgoland. Navigatori pe aceeași rută, fenicienii au numit stîncile Gibraltarului — *Stîlpii lui Melqart* (→ *Melqart*) atribuind acestui zeu crearea strîmtorii.

Concordia Zeiță buneii înțelegerii, a prieteniei și a relațiilor civilizate, în *mitologia romană, patronînd puritatea sufletească, bunăvoința, solidaritatea umană și armonia. Născută de *Themis (de la *Iupiter) și reprezentată ca femeie ținînd în mîini un *caduceu și o ramură de măsline, era venerată în 2 ipostaze: una civilă, alta militară. Totodată, era socotită ocrotitoarea și *simbolul divin al concilierii între patricieni și plebei; tribunul Camillus i-a construit primul *templu roman, pe versantul răsăritean al Colinei Capitolului (366 î.e.n.), în preajma căruia edilul Flavius i-a înălțat un *altar de bronz (303 î.e.n.). Templul Concordiei era adesea folosit pentru ședințele senatului roman. (cf. *Harmonia)

Condla; **Connla** Personaj legendar în **mitologia celtică*, erou din saga irlandeză *Condla caem*, maic *Conn Cétchathach* (*Condla cel frumos*, fiul lui *Conn O-sută-de bătlîii*) care, răpit cu o luntre rapidă de sticlă de către o tinăra femeie misterioasă, a dispărut fără urmă.

Confucius (*Kong Fuzi*; *Kong Qiu*) Filosof și reformator religios chinez (551—497 î.e.n.); autorul unei doctrine etice, filosofice și religioase numite de chinezi *rujiao*, iar de europeni *confucianism, cu un rol fundamental în epoca de constituire a feudalismului chinez și în genere în istoria Chinei antice. Născut într-o familie nobilă din Țara Lu, educat într-un mediu cărturăresc și în condițiile abundenței spectacolelor și serbărilor tradiționale, avînd profesori de talia lui *Lao Zi (filosofie, *ritual) și *Zhang Xuan* (muzică), devine șef de școală filosofică (*rujia*) și întemeietorul unui sistem nou de filosofie și *teologie (*rujiao*), rămînd cel mai mare gînditor din cultura Chinei antice, spre a fi considerat, postum, și sfînt (*shenren*); dar a fost un învățător itinerant, care a străbătut întreaga Chină a epocii sale (populată probabil de 10—15 milioane locuitori). C. a sistematizat, într-un ciclu numit *Wu jing*

(*Cinci canoane*), scrierile antice *Shi jing (*Cartea cîntecelor*), *Yi jing (*Cartea schimbărilor*), *Shu jing* (*Cartea edictelor*), *Liji* (*Memorial de ritualuri*) și *Lu guo Chun Qui* (*Primăvara-Toamna Țării Lu*), care devin texte didactice de bază în școala confucianistă. Opera lui C. e parțial controversată. A redactat un *Tratat de armonie* (*Yue ji*), de fapt culegere comentată a cîntecelor populare. A consacrat *Teoria rectificării numelor* (*Zheng ming*) normelor comportamentale obligatorii, după relația între principiul social *li*, al moravurilor (legate de naștere, căsătorie, înmormîntare, *sacrificii, ospitalitate, bună cuviință, viață familială, raporturi administrative, eticheta curții imperiale) și principiul moral *ren* (omenia sau relațiile interumane, omul fiind dator să admită că în societate, afară de el, sînt și alți oameni). *Teoria politicii lucide* (*Ren Zheng*) ia atitudine împotriva războaielor și abuzurilor politice. Singura scriere căreia i se recunoaște autenticitatea (deși unii o consideră redactată de discipoli) este *Cugetări* (*Lun yu*), cuprinzînd maxime și dialoguri, o înregistrare a convorbirilor lui C. cu discipolii, în stil aforistic; primul text al scrierii *Lun yu* a apărut probabil în jurul anului 450 î.e.n. Doctrina lui C. este mai ales etică, iar în convorbirile sale el nu a făcut decît rare aluzii că ar avea o misiune cu care l-ar fi investit *cerul; predicînd modestia, era el însuși un om modest („Învățătorul a spus: Eu sînt mai în vîrstă decît voi cu o zi. De aceea nu vă sfiîți de mine” — *Lun yu*). C. e un filosof sceptic, care consideră că, prin natura lui, omul purcede de la zeu, însă armonia faptelor sale, asigurată de supunerea față de voința divină, nu are nevoie să fie tulburată de cercetarea naturii divine. Unei întrebări puse de discipolul Zhe-lu, C. îi răspunde: „De vreme ce nu poți sluji omul, cum poți să slujești duhurile?” sau: „De vreme ce nu cunoști viața, cum poți ști ceva despre moarte?” În doctrina sa religioasă, C. a redus amplul *panteon tradițional la un singur zeu: *Shangdi, identificat cu *cerul (*tian*). Sub dinastia Han (după sec. II î.e.n.), C. e proclamat sfînt. Întemeiată pe tradiție și pe normele etico-politice, filosofia lui C. scoate în relief îndeosebi 3 concepte originale: *tian* (cerul) — concept de *religie pragmatică admitînd un Stăpîn Ceresc și, implicit, existența *spiritului, deși într-o formă normativă (cerul își exprimă deciziile asupra destinului și ordinii cosmice și terestre conform normelor legii cerești *tiendao*, obligatorii pentru oameni); *li* (eticheta) — concept asupra normelor ceremoniale, datinilor strămoșești și ritualurilor obligatorii; *ren* (omul, omenia) — concept care cuprinde regulile comportării sociale, în lumina obligativității relațiilor interumane cinstite, reciproc respectuoase, bazate mai ales pe buna cuviință și pe virtute. Școala fondată de C., *rujiao*, este un curent intelectualist, aparținînd unor cărturari profunzi, conservatori mai ales în sensul respectării operei predecesorilor, a istoriei și tradiției în general (→ *confucianism*). Principalii conti-

nuatori au fost: *Mencius, căruia îi aparține cursul metafizic; *Xun Kuang*, reprezentant al cursului pragmatic; și *Han Fei, întemeietorul școlii legaliste (*fajia*), totodată unul dintre primii filosofi ateii din China. Istoricul antic chinez *Sima Xian* (145—89 î.e.n.) a făcut acest portret al lui C.: „Lumea a cunoscut nenumărați prinți și oameni de vază care s-au bucurat de faimă și onoare în zilele lor, dar care au fost uitați după moarte, pe cînd Kong Fuzi — un om de rînd — a fost respectat de cărturarii din zece generații tot mai mult. De la împărat, prinți și voievozi în jos, toți cei din China care studiază cele Șase Arte îl socotesc pe Maestru drept autoritatea finală. Cu drept cuvînt, el este numit Supremul Înțelept.” După 2 500 de ani, C. e numit cu respect, în China, „Învățătorul celor zece mii de generații”. Există o descendență directă de familie din C. Lui *Kong Decheng*, din a 77-a generație, i s-a acordat, în 1945, titlul oficial de „Maestru al Ritualurilor”.

și Arthur Waley, *The Analects of Confucius*, 1938; R. Wilhelm, *Kung-Tse, Leben und Werk*, Stuttgart, 1925; Raizuka Shigeki, *Confucius*, London, 1951.

confucianism (chinez *rujiao*) Doctrină religioasă, etică și filosofică specific chineză, întemeiată de *Confucius în sec. VI î.e.n. În concepția religioasă a c., *cerul (*tian*) e considerat forța supremă, conștientă și activă, care determină actele și comportamentul oamenilor, atît individual cît și social („Pentru viață și moarte este soarta; averea și faima depind de cer”). Dintre divinitățile tradiției, c. recunoaște una singură: *Shangdi (Stăpînul Suprem), numit și *Tian* (Cerul), care răsplătește binele și răul, călăuzește pe împărat și dirijează activitatea individului și a societății. Existența umană se bazează pe virtutea esențială *ren* (omenia), care prevede în primul rînd respectul ierarhic, social și de vîrstă; ca să obțină virtutea *ren*, omul trebuie să se dezbare de cusururi; iar acest ideal se realizează mai ales prin fidelitatea față de principiile etichetei sociale (*li*), care prevăd respectarea normelor de comportare, a moravurilor, datinilor și *ritualului, stabilind în consecință locul fiecăruia în ierarhia lumii și divinizînd pe împărat. Ca *religie, c. e un *sincretism între *cultul naturii și cultul *strămoșilor, de aceea a și acordat un mare rol *sacrificiilor, pe care le-a grupat în 3 categorii: *mari* (pentru cer și *pămînt, pentru strămoșii imperiali și *zeii agrari); *mijlocii* (pentru *Soare, *Lună și eroii sacri, între care ulterior Confucius însuși); *generale* (pentru împărații mitici și pentru zeii naturii, aprobați variabil de autoritățile regionale); marele preot al întregii Chine era împăratul. Continuat și sistematizat de *Mencius în sec. IV î.e.n. și de *Xun Zi* în sec. III î.e.n., declarat doctrină oficială sub împăratul *Wu Di* (sec. II î.e.n.) — cînd, după *teologia filosofului *Dong Zhunshi*, Confucius e proclamat sfînt, iar împăratul supraom — și înflorind sub dinastia Han pînă în sec. II, c. cade apoi în desuetudine, sub presiunea

*daoismului și *budismului; un reviriment se înregistrează în sec. X, la apariția doctrinei spiritualiste a *neoconfucianismului* (*daoxue*), al cărui principal fondator, *Zhou Dun-yi*, socotind că, după Confucius și Mencius, c. a devenit dogmatic, l-a reconsiderat aproape în afara tradițiilor religioase. Filosofia neoconfucianistă e sistematizată de Chou Xi ș.a.: în raportul materie-lege, are întietate legea (*li*) față de materia primordială (*qi*), din acest raport rezultând forma (*xun*), care determină realitatea fizică. Reutilizat în diverse doctrine în sec. XIX-XX, neoconfucianismul s-a transferat, în prezent, într-un alt curent, numit *noul neoconfucianism*, elaborat de *Feng Yu-lan*, reprezentând de fapt o sinteză între c. clasic și sistemele sau curentele filosofice contemporane ale Europei Occidentale. Din 1912, după instaurarea primei republici chineze, c. a încetat să fie religie națională de stat, rămânând doar una tolerată. În a doua jumătate a sec. XX, după o perioadă când s-a vorbit cu violență despre „reacționarismul” c., învățătura lui Confucius a fost repusă în valoarea ei culturală autentică pentru istoria Chinei.

§ H. A. Giles, *Confucianism and its Rivals*, New York, 1915; Carsun Chang, *The Development of Neo-Confucian thought*, New York, 1957

congregaționism *Cult religios protestant (o variantă a *calvinismului) răspândit îndeosebi în Anglia și S.U.A., în care autoritatea supremă în orientarea credințioșilor este congregația locală, o formă de comunitate autonomă, cu drept de autoconducere. C. a apărut în Anglia, în sec. XVI, desprinzându-se din *puritanism* și opunându-se *Bisericii anglicane oficiale. În perioada revoluției engleze, c. și-a constituit propriul partid politic și a instituit o republică, din ideologia căreia a derivat dictatura lui Cromwell. Din 1620, ramura nord-americană a c. s-a remarcat prin fanatismul ei, tradus în actele de persecuție împotriva *quakerilor și *bapțiștilor. Congregaționiștii americani sînt autorii faimoaselor „vînători de vrăjitoare”. Sub raport doctrinar, renunțînd la fatalismul calvinist, c. predică principiul liberului arbitru; din unghi teologic, este o *religie dinamică, pentru care *revelația divină nu s-a încheiat, astfel că fiecare congregație locală, simțindu-se călăuzită de *Sfîntul Duh, își interpretează crezul ca pe o reflectare a adevărului religios, spre a-l putea adapta mereu la spiritul vremii. C. include și acțiunea misionară. Toate comunitățile aveau, în 1962, peste 2 000 000 membri.

§ W. B. Selbie, *Congregationalism*, London, 1927

Consus (lat. *consuere* — a semăna) Zeul prudenței și al prevederii în *mitologia romană, patronînd sfaturile înțelepte ca și gîndurile intime ale oamenilor. Provenit dintr-un vechi zeu italic agrar (sau în genere rustic), ocrotitor al vegetației, C. a fost identificat de romani cu așa-numitul **Neptunus Equester*, patronul divin al ordinului cavalerilor romani, și sărbătorit

în festivalurile *Consualia* între 21 august și 15 decembrie. *Templul consacrat lui C. în cuprinsul Circului Mare (Circus Maximus) din Roma, de pe Aventin, era îngropat pe jumătate în pămînt, simbolic, spre a demonstra că intențiile și planurile trebuiau păstrate în taină. Există tradiția că vestita răpire a sabinelor s-ar fi efectuat la povața zeului, dată lui *Romulus, cînd sabinetele veniseră în amfiteatru să asiste la una din *Consualii*. C. era sărbătorit prin jocuri de circ și întreceri de care.

contemplație În sens religios, modalitate de cunoaștere mistică, prin concentrarea în meditație, în stare de extaz, cu scopul receptării directe a *revelației. C. e specifică unor *religii orientale (→ *brahmanism*, *budism*, *zen*) și unor curente religioase din *creștinismul european (→ *quietism*); dar c. religioasă este structural diferită de c. filosofică (aceasta fiind echivalentă cu o cunoaștere extrasenzorială a ideilor, deci cu intuiția). Printre formele cele mai caracteristice este c. utilizată ca stare elaborată de practica *yoga, socotindu-se că duce la eliberarea *spiritului din prizonieratul trupesc, așa-dar la realizarea contactului direct cu absolutul: „Din limpezimea minții se naște încetarea tuturor durerilor; în mintea limpezită, cunoașterea [*buddhi*] se întărește repede. Nu este cunoaștere pentru cel fără *yoga*; pentru cel fără *yoga* nu este contemplație; pentru cel fără contemplație nu este pace; de unde fericire, pentru cel fără pace?” (*Bhagavadgîtā*, II, 65—66). În budismul clasic, c. este ultima etapă din *Căderea cu opt răsplatii*. Un punct de joncțiune între c. religioasă și c. filosofică este așa-numita *contemplație eidetică* a lui Husserl (continuuînd ideea de intuiție a lui *Platon), care ar asigura o cunoaștere a esenței (εἰδῶς).

Copia Zeița belșugului în *mitologia romană, personificarea abundenței casnice, a avuției copioase, dar și a fertilității *pămîntului. Uneori pare sincretizată cu *Ops și astfel i se atribuie (după unele reprezentări numismatice) deținerea Cornului Abundenței (*cornucopia*).

Coranul (arab. *Qurân*; *qur'ân* — declamație, citire) Cartea sacră a *islamului; după tradiția musulmană, text dictat lui *Mahomed fie de *Allah, fie, din porunca acestuia, de *îngerul Djabraîl (*Gabriel); potrivit aceleiași tradiții, pe pămînt nu ar exista decît copii ale C., originalul aflîndu-se în cer: „Allah șterge și întărește ce vrea și la el se află maica scripturii” (*Coran*, XIII, *Surah tunetului*, 39). Nu există indicii că Mahomed ar fi fost știutor de carte, el nelăsînd manuscrise, iar textele dispartate, datînd din mai multe epoci, au fost strînse la un loc abia după moartea *profetului. Fixarea în scris a tradiției orale și redactarea definitivă a C. a durat 23 de ani (între moartea profetului: 632, și moartea califului Uthman: 655). C. e de fapt un codex lipsit de vreo ordine interioară, care să trădeze o redactare cărturărească, și înglobează texte timpurii din Mecca, precum și mai tîrzii, din

Medina; divizată în 114 Surah (arab. *surah*, ebr. *shurah* — șir de pietre în zid, rînd de cuvinte în text), alcătuită făcută sub Uthman (al 3-lea calif după Mahomed) este o compoziție eclectică, înglobînd poezie ritmică, fragmente retorice, refrene, narațiuni în proză, toate de un stil diferit, de la poezie autentică la vulgaritate, cu numeroase imitații sau ecouri din *Biblie, adesea după surse intermediare, impletite cu *mituri arabe arhaice, reinterpretate.

§ *Coranul*. Traducere după originalul arabic, însoțită de o introducere de dr. Silvestru Octavian Isopesul, 1912, Cernăuți, 1912; A. Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, Leiden, 1937

Coribanți (grec. Κορυβαντες) Ființe semi-divine, semidemonice, preluate de greci dintr-un *cult asiatic, prezente în *ritualurile orgiastice consacrate Marii Mame a Zeilor (*Kybele). C. erau confundați uneori cu o categorie de divinități arhaice: *Cureții (din cultul zeiței *Rhea), o populație mitică din Creta care l-a ocrotit pe *Zeus în copilărie pe muntele Ida, împotriva urii lui *Kronos; dar există și confuzia cu *Dactylii*, *genii de pe același munte Ida, variante ale *Cureților*, sau chiar cu *Cabirii. C. (cu origine fluctuantă în *mituri) erau socotiți sau progeniturile lui *Kronos*, sau născuți dintr-un cuplu divin, fie *Zeus* — *Calliope, fie *Apollon — *Thalia, fie chiar *Athena — *Helios; după miturile frigiene, C. sînt însă odraslele perechii *Kybele* — *Attys. În ipostaza de preoți ai *Kybele* sau, mai des, de făpturi supraumane executau un tip de *dans ritual frenetic, dansat pînă la delir, în acompaniament muzical strident și complicat de flaute, tamburine, țimbale, castaniete și de strigăte delirante, dansurile încheindu-se cu căderea în extaz. În Grecia, dansurile delirante cu caracter orgiastic ale C. erau adesea legate de cultul lui *Dionysos.

Coridwen (*Zina Albă*) Zeiță sapiențială din **mitologia celtică*, deținătoare a științei integrale, ascunse în noaptea eternă: la începutul lumii, spre a distila știința, C. a pus la fiert într-un cazan de bronz cele 6 plante esențiale (iarba de aur, *mătrăguna, somolul, verbina, floarea primăverii și trifoiul), fiind ajutată de piticul *Carig* și de zeul-profet *Gwyon; cînd compoziția a dat în clocot, au sărit 3 stropi pe veșmintul zeiței, iar *Gwyon*, ștergîndu-le cu degetul pe care l-a dus ud la buze, a sorbit fără voie taina cunoașterii și mintea i s-a luminat; furioasă, zeița a alergat după el vrînd să-l distrugă, dar zeul a scăpat de urmărire prefăcîndu-se în nenumărate ființe și obiecte. Considerată mama bardului gal *Taliesin*, C. e uneori identificată cu *Demeter, *Athena sau *Persephone.

cosmogonie (grec. κοσμος — ordine, lume, γενος — generație) Ciclu de *mituri despre creația lumii prezent în toate *mitologiile. Miturile cosmogonice se pot împărți în 2 clase: a) facerea lumii dintru început, *ex nihilo*; b) refacerea lumii din *haosul postcatastrofic (→ *potopul universal*); demarcația e posibilă în multe cazuri, chiar dacă dificilă, întrucît

numeroase mituri sînt efecte tirzii ale unor lungi procese de *sincretism; în ambele clase, actul creației pornește de la haos, ca de la o principiu potențial sau ca de la o materie primă; dar în prima clasă este haosul primordial, static, iar în a doua un haos mobil, încă purtînd urmele catastrofelor generatoare ale lui. ~ Creația universului din haos

● **Organizarea haosului** E de fapt o operă de selecție și clasificare: lumina e despărțită de întuneric (sau dislocată din el, alteori decantată), de asemenea se despart *cerul de *pămînt, *timpul de netimp (aici pîrînd a fi o punere în mișcare a timpului static, care uneori e considerat absența sau inerția timpului: *Ananta, *Zurvan etc.), astfel că timpul imobil, inert devine după primul impuls un timp curgător, adică timpul viu. Haosul inițial e androgin, iar despărțirea cerului de pămînt, a luminii de întuneric este secționarea *androginului primordial în cele 2 principii fecunde: masculin și feminin (sau ca în **mitologia chineză*: *yin și *yang). În cele mai multe mitologii, haosul e un monstru acvatic (oceanul primordial), *apa fiind esențială în viața planetei noastre. ● **Logosul creator** Lumea ia ființă prin rostirea de către zeul creator a primului cuvînt (ebr. *dabar*, grec. *logos, sanscr. *bhan*), zeul care-l pronunță fiind divinitatea supremă (în *Biblie, *Elohim; în *Avesta, *Ahura-Mazda) sau una personificînd cuvîntul (în *mitologia vedică, zeița intermediară *Vāc; în tradiția *brahmanismului, *Brahmā însuși). ● **Creația oulărară** Fie după modelul apariției puiului de pasăre, de broască sau de șarpe din ou, fie printr-o intuiție ori informație retransmisă de o civilizație pierdută, unele cosmogonii înfățișează nașterea universului din *oul primordial: mitul postvedic despre oul lui *Brahmā*, mitul chinez al nașterii lui *Pangu, mitul orfic al lui *Phanes, iar în concepția **mitologiei iraniene* și a *zoroastrismului universul ovoidal; (cf. concepția einsteiniană asupra formei universului și teoria expansiunii din nucleul inițial). ● **Creația cinetică** Un mit al dogonilor (→ *mitologiile populațiilor africane*) afirmă că zeul *Amma dă impuls haosului static, din rotirea mereu accelerată a căruia se formează un ou gigantic ce se despică în două și produce două ființe demiurgice care mențin echilibrul mișcării, urmărindu-se etern; după mitul unui trib din America de Nord, *caxurillo*, (→ *mitologiile triburilor amerindiene*) din nimicul beznei inițiale apar 4 pete colorate (roșie, albă, albastră, ocră), toate împletindu-se într-un arc ce începe a se roti, iar din mișcare se nasc doi demiurghi (*Mucat* și *Temayatsit*) făcînd osia terestră, Pămîntul însuși, Luna, astrele, apoi pe om, pînă cînd, disputîndu-și prioritatea, își împart lumea, unul producînd tot ce e alb, celălalt tot ce e negru. ~ Aspectul universului Limitată la două elemente egale în valoare: pămîntul și cerul, lumea creată se subdivide ulterior. Descrierea haosului primordial e de obicei vagă, totuși există și mituri de subtilitate filosofică; în concepția vedică

sînt distinse chiar etapele cosmogonice: „Nu era ființă, nu era nici neființă în acest timp. Nu era nici spațiul și nici, dincolo, firmamentul. Care era miezul? Unde se afla? Sub paza cui? Ce era apa adîncă, apa fără fund? Nici moartea nici nemoartea nu erau în acest timp, nici un semn să deosebească noaptea de zi. Răspira Unul fără suflare, mișcat de sine însuși“, pînă cînd din autogeneza termică apare „Cel-care-de-venea“, iar după el „a crescut Dorința care a fost înția sămînță a Gîndului“; deci a luat ființă categoria de riși care „erau purtători de sămînță, erau virtuți; jos era Instinctul, sus Harul“. Dar, în ciuda vechimii sale, acest mit e un caz particular de interogație și îndoială: „Zeii sînt dincoace de acest act creator: cine știe de unde izvorăște el? De unde porcede această facere, dacă a fost făcută sau nu a fost, Cel-ce-veghează asupra ei mult mai sus decît cerul știe fără îndoială; sau nu știe deloc?“ (*Rigveda*, X, 129); o formă mai tîrzie exprimă mitul astfel: „La început nu se putea deosebi nimic în universul acesta. El era înfășurat în moarte“ (*Brihadāranyaka Upanișad*, I, 2, 1); e. chineză e mai netă: „În vremurile de demult, pe cînd nu era încă nici pămînt, nici cer, și prin bezna adîncă rătăceau chipuri fără formă, au apărut din haos doi zei. Ei au creat cerul și pămîntul și atunci s-a despărțit elementul femeiesc yin de elementul bărbătesc yang și au fost hotărnicite cele 8 ținuturi ale lumii“ (Liu An, *Huainan zi*, sec. II î.e.n.); desigur și mitografiile chineze pun întrebări actului inițial: „Cine a putut raporta istoria vremii de început? Pe ce teme poate fi judecată epoca în care pămîntul nu se despărțise încă de cer? Privirea cui a putut pătrunde în adîncul celui haos și cum se putea deosebi ce anume se rotea în acel vârtej? Din bezna nemărginită a apărut lumina. De ce a apărut? Unindu-se, s-au constituit forțele yin și yang. Ce anume le-a născut și de unde și-au tras începutul? Bolta cerească are nouă cercuri; cine le-a făcut? Cine să fi fost primul constructor al acestui mărț edificiu?“ (Qu Yuan, *Enigmele cerului*, sec. IV î.e.n.). Orice e. totuși se constituie îndeoște pe dualitatea lumină-întuneric, cer-pămînt, *elemente care sînt despărțite în procesul actului creator: în Sumer, zeița acvatică *Nammu naște perechea *An-Ki (cer-pămînt) despărțită din îmbrățișare de fiul *Enlil, cu un cuțit de bronz; în Egipt, același lucru îl face prin suflul său zeul atmosferei, *Shu, despărțind cerul-femelă *Nut de pămîntul-mascul *Geb; în mitologia maori (→ *mitologii din Oceania*), *Tane își desparte pămîntii *Rangi (cerul) și *Papa (pămîntul), aruncînd cerul sus de tot; mitologia tibetană arhaică a *religiei *bon vede un început între ființă și neființă, condensat în lumina albă și lumina neagră; același fenomen, mitologia primitivă îl vede în forme mai concrete: populația aborigenă din America de Nord (→ *mitologiile triburilor amerindiene*) are peste 3 000 de mituri cosmogonice, clasificabile în 8 tipuri (7, comune întrucîtva cu ale europenilor), dar formele mai răspîndite reduc

e. la *totemuri (un totem, *strămoșul omenirii, ucide alt totem și din bucățile cadavrului face *Soarele, Luna, Pămîntul) sau la *samanism (marele *șaman face universul prin *descîntece) și *magie (formă întilnită mai ales în Australia, de pildă la tribul arunta, pentru care lumea a luat naștere din acțiunea oamenilor-fiare, deci tot totemuri, care transformau obiectele unele în altele, printr-un soi de evoluție experimentală). Năzuința spre concretizare e vădită în folclorul mitologic al popoarelor europene; astfel, într-o variantă rusească sincretică (col. M. A. Dikariov, 1911), *Dumnezeu trimite pe *Diavol să scoată noroi de pe fundul apelor, din care se obține o insulă; amîndoi se culcă pe ea, însă Diavolul, ca să rămînă singur, îl împinge pe Dumnezeu spre apă, totuși insula se lățește în efortul unei nopți, pînă cînd se face cît pămîntul; Dumnezeu, trezindu-se mulțumit, îi face pe oameni, ea să aibă cine ara glia, dar pentru sine confecționează munții Sinai și *Ararat dintr-un noroi suplimentar, din care furase și Diavolul, ascunzîndu-și-l în gură, apoi vomitîndu-l sub formă de rîpi și văi, ca să asude plugarii muncind; pedepsit însă, Diavolul e aruncat în *Infern. În e. pronunțat folclorice, atare mituri sînt frecvente; de ex., în *mitologia românească. O variantă polisincletică figurează în *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*: corabia lui Dumnezeu plutește pe marea primordială și vislește *Ingerul Andrei care, pierzîndu-și visla, se cufundă în mare s-o caute; Dumnezeu profită de situație și răzuie milul de pe bordajul navei, confecționînd Pămîntul și punîndu-l în spinarea Ingerului, care-l va purta ca *Atlas sau *Upelluri; apoi izbește cu talpa acest pămînt, scoțînd animalele, după care compune pe *Adam din 7 pietricele, iar pe *Eva din 5 și în fine, despîcînd pămîntul, extrage *fier din care confecționează primul plug și ară primele brazde cot la cot cu Adam. Mai multe mituri cosmogonice românești sînt tributare unui dualism îndeosebi de origine uralo-altaică, din epoca marilor migrații, ca un mit comunicat de Elena Niculiță-Voroncea (*Datinile și credințele poporului român*, Cernăuți-Mihalcea, 1903): un munte primordial atîrnă în aer, legănat de vînt și scuipînd foc din pisc, pînă apare din el o femeie care, după ce mîncă 2 bucăți de fier, naște 2 diavoli — unul înțelept dar șchiop, altul valid, dar nătîng; cel nătîng pescuiește lut din marea primordială dar, în loc de Pămînt, nu modelează decît o turtă și cere ajutor lui Dumnezeu, care suflă asupra turtei, lășînd-o și pretinzînd coproprietate egală; neacceptînd și cerînd sfat fratelui șchiop, e trimis sub apă să susțină Pămîntul, asigurîndu-i stabilitatea veșnică, și e ferecat sub mare, de unde, ori de cite ori încearcă să-și rupă lanțurile, provoacă cutremure. La urmă, Pămîntul e împărțit inegal: un sfert primește Dumnezeu, trei sferturi își ia Diavolul — în acest calcul fiind vădită influența bogomilică (→ *bogomili*). Alt mit din aceeași clasă, relatat de Tudor Pamfile (*Povestea lumii de demult*, București, 1913), pornește de la haosul inițial de apă și beznă, cînd pe spuma mării primordiale plutesc un fluture (meta-

morfozat în Dumnezeu) și un vierme (devenit Diavolul); după 3 imersiuni, Diavolul aduce mil și ambii confecționează un pat ca o turtă, pe care se culcă cei doi, adormind; trezit primul, Diavolul îl împinge pe Dumnezeu, dorindu-se să pășin unic, însă fiecare îmbrâncire amplifică patul pînă la dimensiunile Pămîntului cunoscut; tema e comună cu mitul rus, publicat de Dikariov (cf. *supra*). Pe lângă acestea, folclorul românesc a absorbit mituri cu origini mult mai vechi, ajunse aici pe căi obscure: Dumnezeu se deplasează prin văzduh (care în limba folclorică nu e *aerul, ci spațiul universal) într-o trăsură de foc, pînă cînd se iscă un incendiu cosmic pe care Dumnezeu îl stinge scuiplînd; din stropii salivei divine se formează imediat mările; apoi Dumnezeu confecționează 4 pești gigantici peste care fixează cîte o bucată de pămînt, cele 4 bucăți terestre fiind neîncetat plutitoare (cf. teoria geologică a derivatei plăcilor continentale); cînd peștii se zbat, se produc cutremure. Într-o variantă, *focul cosmic e stins cu apa mării primordiale, iar cenușa rămasă e plămădită de Dumnezeu și prefăcută într-o turtă discoidală care e lăsată să plutească pe apă, ca Pămînt (cf. în c. sumeriană: zeița *Ki, discul bombat de pămînt plutitor); științele conservate din focul primordial devin stele, iar Dumnezeu confecționează la sfîrșit și o broască țestoasă (cf. reparația lumii cu ajutorul broaștei țestoase *Ao, în mitul cosmogonic al zeiței *Nü Wa, din mitologia chineză), din ale cărei ouă (→ *oul primordial*) răsar vietățile lumii. Totuși marile mitologii prezintă o c. ciclică, de distrugerii și refaceri succesive. ~ **Reconstrucția universului distrus** • *Creația secundă* cea mai evidentă (întrucît traduce străveziu și reforma politică a lui Hammurabi) ca formă structurală de mit se găsește în mitografiile babiloniene (→ *mitologii din Mesopotamia*): opera lui *Marduk se compune din distrugerea vechiului univers (uciderea monstrului acvatic *Tiamat) și reclădirea lui (cerul și pămîntul făcîndu-se din cele două jumătăți ale cadavrelor); în *mitologia biblică*, a 2-a creație a lumii răzbate indirect, ideea nefiind îndeobște admisă canonic, totuși plutînd ca o promisiune apocaliptică: „cerul cel nou și pămîntul cel nou, pe care le voi zidi“ (*V.T.*, *Isaia*, LXVI, 22). Un examen atent al c. biblice arată însă că de fapt *V.T.* nu conține decît narația celei de-a 2-a faceri a lumii; textul traducerilor canonice: „La început, a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul. Și pămîntul era fără chip și pustiu și întuneric era deasupra adîncului, iar Duhul lui Dumnezeu se purta deasupra apelor“ (*V.T.*, *Geneza*, I, 1—2) nu transmite exact sensul originalului ebraic: „Cînd Elohim a[un] început să facă cerurile și pămîntul, pămîntul era inform și pustiu, și întuneric era deasupra abisului, iar suflul Elohim[ilor] se mișca pe deasupra apelor“. O confirmare se regăsește într-un manuscris de la Marea Moartă; „Căci tu ai făcut [oamenii] să vadă ce nu cunoscuseră, cînd ai nimicit lucrările de dinainte și ai zămislit lucrurile cele noi, ștergînd învoielile dinainte și statornicind tot ceea ce va ființa

de-a pururi“ (*Cartea Imnurilor*, IQH, V, 13). La Efreim Sirul se găsește o formă mai clarificată: „Dumnezeu a creat din nou cerurile, pentru că cei păcătoși s-au închinat corpurilor cerești. El a creat din nou lumea ce fusese pîngărită de Adam. El a săvîrșit a doua zidire cu însăși saliva sa“ (*Imnuri*, VIII, 16). • *Creația ciclică* stă probabil la obirșița miturilor celei de-a 2-a faceri. Ciclurile cosmogonice s-au păstrat mai ales în două mitologii: vedică și nahuatlă. • *Mitologia vedică* (India) prezintă 4 cicluri (*yuga): „În lumea aceasta, cînd fără strălucire și lumină ea era înfășurată de negură din toate părțile, a apărut dintru începutul acelei yuga, ca întia cauză, un ou uriaș, sămînța veșnică a tuturor ființelor, care se numește Mahādivya. În el, precum se știe, lumina adevărată era eternul Brahmā[n], sublim și inimaginabil, ubicuu, cel care e cauza ascunsă și insesizabilă a realului și irealului. Din aceasta a purces supremul Brahmā, strămoșul și singurul domn al tuturor făpturilor.“ Se succed apariții de *zei, *spirite, riși, se ivește gigantul cosmic *Purușă, și abia în cele din urmă apar elementele: „apa, cerul, pămîntul, vîntul, spațiul aerian și țările lumii“ — și diviziunea timpului, pentru o durată limitată; apoi, „tot ceea ce există, mișcător și nemîșcat, tot ce se supune observației, totul se va amesteca din nou cînd, după ce se va scurge yuga, lumea se va năruși“, ciclul fiind reluat. Mișcarea generală e simbolizată aici de *cakrā (*roata mitică a impulsului inițial): „Așa se învîrtește în lume veșnic roata aceasta care nu are nici început, nici sfîrșit, și care pricinuiește distrugerea a tot ce există“ (*Mahābhārata*, I *Adiparva*, I, 27—38). Mai concise, comentariile vedice recurg la aceeași concepție: „Lumea văzută era o beznă neînțeleasă [...] pîrînd adormită de tot. Cînd termenul descompunerii s-a împlinit, Stăpînul existent prin el însuși, care nu poate fi cuprins cu simțurile, [...] se arată și risipi întunericul“ (*Mānavadharmasāstra*, I, 5—6). Mitologia nahuatlă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) prezintă 5 ere cosmice (*sori) în cîteva variante, în cea curentă succedînd: soarele pămîntului, soarele focului, soarele aerului, soarele apei, iar ultimul soare, cel prezent, fiind anominal; de fiecare dată, la schimbarea unui soare prin altul, are loc o catastrofă cosmică după care universul trebuie creat din nou. Independent de ipotezele posibile asupra unor cunoștințe astrofizice moștenite confuz de la o civilizație arhaică pierdută, ideea c. ciclice poate fi interpretată și ca imitare a morții și resurrecției ciclice a naturii vegetale, a înlocuirii permanente a generațiilor în lumea animală și umană, pe care observatori timpurii, mai cu seamă după revoluția agrară, pe la sfîrșitul paleoliticului superior, au inclus-o în mituri. ~ Una din cele mai bogate și mai profunde categorii mitologice, e. trebuie clasificată, din unghiul participării divinității la operă, în 5 mari ramuri: zeul creator autocreat (*Eé, în Egipt și toate miturile solare; *Brahmā*, în India brahmanică); *divinitatea eternă și existentă în sine* (*Elohim*, *Yahweh — care crează lumea ex

nihilo); zeul emancipat, creînd prin transfer energetic (Marduk, în Babilon, confecționînd lumea, adică pămîntul și apele, din cadavrul monstrului feminin primordial, zeița Tiamat); zeii cosmogonici ca element creat și inclus în univers (zeii vedici, despre care Jean Varenne scrie că „sînt producții secundare și nu răspon-sabilitii creației“); creația schematică, abandonată de creator (în care intră toate cosmogoniile parțiale, specifice mitologiilor primitive, unde operatorul este un zeu care s-a plictisit de opera sa și s-a retras, să lenească în cer, părăsind lumea neterminată; → *deus otiosus*). (→ *omul primordial*)

§ Franz Lukas, *Die Grundbegriffe in den Kosmogonien der alten Völker*, Leipzig, 1893; J. Curtin, *Creation Myths of Primitive America*, Boston, 1898; S. G. F. Brandon, *Creation Legends of the Ancient Near East*, London, 1963; H. Baumann, *Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker*, Berlin, 1936; W. Staudacher, *Trennung von Himmel und Erde*, Tübingen, 1942; Ch. H. Long, *Alpha: the Myths of Creation*; D. Mac Lagan, *Creation Myths. Man's Introduction to the World*, London, 1977; Gh. Vlăduțescu, *Filo-sofia legendelor cosmogonice românești*, București, 1982

Cotyttto Zeița nerușinării, în *mitologia romană (de origine tracă), celebrată în cadrul unor *mistere, numite *Cotyttia*, avînd un caracter licențios și fiind oficiate de o clasă de preoți numiți *baptae*.

Coyolxauhqui (Pictată cu clopote) Zeița aztecă a *Lunii (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), asociată cu *pămîntul și cu stelele, întrucît era socotită sora zeului *Huitzilopochtli, a zeiței *htonice *Coatlucue și a zeiței patroane a stelelor sudului, *Centzon Huitznaua*.

Crăciun (lat. *creatio* — naștere sau *calatio* — convocare) 1 *Crăciun* — ca sărbătoare a nașterii lui *Isus Christos La romani funcționa tradiția convocării (*calatio*) de către preoți, la începutul lunii (zi-ntii), a enoriașilor, pentru comunicarea zilelor festive ale lunii în curs; la fel se proceda pentru alte *sărbători speciale, cum erau *ritualurile mithraice de la 25 decembrie (→ *Mithra*). Referindu-se la conflictul dintre *cultul creștin timpuriu și cultul mithraic roman, J. G. *Frazer observă că „un vestigiu grăitor al îndelungatei lupte se păstrează în sărbătoarea noastră de Crăciun, pe care Biserica pare să o fi împrumutat direct de la rivala sa păgînă“, deoarece „în calendarul iulian la 25 decembrie cădea solștițiul de iarnă și se spunea că este Nașterea Soarelui“. Frazer descrie comparativ „ritualul nașterii“ la cîteva popoare antice (persi, siriaci, egipteni): „Credincioșii se retrăgeau în sanctuare secrete, de unde ieșeau la miezul nopții strigînd din toate puterile: «Fecioara a născut! Lumina crește!»“, căci de la solștițiul de iarnă zilele încep să crească. Nașterea lui *Mithra* (numit de romani și *Sol Invictus) era sărbătorită la 25 decembrie, dată despre care *N.T.* nu vorbește vreodată cînd se referă la nașterea lui Isus Christos, deoarece *creștinismul primitiv nu serba acest eveniment; apărută întii la creștinii egipteni, dar la 6 ianuarie (cînd ulterior a

fost aniversat *botezul lui Christos), sărbătoarea numită *Nașterea Domnului* e fixată de Biserica romană abia în pragul sec. IV, la 25 decembrie apoi preluată și de Biserica orientală. *Augustin recunoscuse tacit originea păgînă a C., de vreme ce îi îndemna pe creștini să serbeze, nu *Soarele, ca păgînii, ci pe creatorul Soarelui și lumii (cf. *Sermones*, orația CXC). Sărbătoarea C. a fluctuat în prima etapă creștină, de la 6 ianuarie la 25 decembrie; întii, „teologii de la începutul erei creștine au considerat că data nașterii lui Crist trebuie să coincidă cu ziua cînd Dumnezeu l-a creat pe om și au stabilit că ziua de 6 ianuarie corespunde zilei a șasea a Creației“ (Paulus Cassel), întrucît „simbolica creștină tălmăcește botezul drept nașterea spirituală a lui Christos, pe cînd nașterea propriu-zisă era numai nașterea materială“ (Petru Caraman); după refixarea datei, primul Crăciun nou a fost sărbătorit în 354 la Roma și în 375 la Bizanț; mutarea datei a fost o strategie a Bisericii creștine pentru anihilarea cultului lui Mithra și, implicit, a Saturnaliilor (→ *Saturnus*). Mult timp apoi (la Vatican, pînă în sec. XIII), 25 decembrie a fost începutul anului ecleziastic, echivalent cu Anul Nou. Termenul *Crăciun*, ca și termenii analogi slavi (Крaчунъ, bulg. Крaчyк), cu etimon latin evident, își confirmă originea păgînă și prin termenul albanez *kërcum* — inițial „lemn“, „ciot“, „buturugă“, apoi „buturuga de Crăciun“ (mai multe popoare creștine practică datina de a pune pe foc, în seara de Crăciun, o buturugă ce trebuie să ardă toată noaptea). Relictele păgîne din sărbătoarea creștină sînt 3, după Petru Caraman: arderea buturugii (la români rar atestată); rostogolirea *roților de foc de pe dealuri; colacii de Crăciun, unele forme ale cărora „imită perfect forma soarelui“. ~2 *Crăciun* — ca divinitate mitoflorică românească Prin contaminare terminologică, în *mitologia românească, nume de personaj autonom, cu alură de divinitate antropomorfa, mai mult decît simplă personificare a sărbătorii, ulterior răspîndit în onomastica de familie. Acest C. nu apare prea clar, iar uneori numele său pare să acopere o divinitate arhaică, din categoria *Moșilor (adică a *strămoșilor arhetipali), după cum sugerează textul unei *colinde din jud. Constanța, citat de Nicolae *Densușianu (*Dacia preistorică*, București, 1913, p. 109): „Sus în dalbe mănăstiri / [șede] Bunul Dumnezeu, / Lîngă Bunul Dumnezeu / Șede Măica Precesta, / Lîngă Măica Precesta / Șede bătrînul Crăciun, / Lîngă bătrînul Crăciun / Șede Ion Sint-Ion, / Lîngă Ion Sint-Ion / Șed toți sfinții de-a rîndul / Și-mi judecă pe Sivo-Ilio / Vasileo Ilio“. Uneori, Crăciun are și o părădă: *Crăciuneasa. ~3 *Moș Crăciun* — pseudomit familial modern, lipsit de sacralitatea religioasă a sărbătorii creștine, pe care o însoțește, fiind probabil de origine livrescă relativ recentă (după franc. *Père Noël*).

§ Paulus Cassel, *Weihnachten-Ursprünge, Bräuche und Aberglauben*, Berlin, 1861; Eq. abej, *Crăciun* (în *Studii și cercetări lingvistice*, 1961, XV, 3, p. 313—317); Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, 1983

Crăciuneasa Paredra lui *Crăciun, amintită foarte rar în *mitologia românească. Prezentată ca moașă a Maicii Domnului (*Fecioara Maria), la nașterea lui *Isus Christos, cînd Crăciun refuză primirea maicii sacre în casă și o adăpostește în staul; pe soția sa, C., o pedepsește pentru asistență, tăindu-i mîinile. Dar Maica Domnului își vindecă moașa, dăruindu-i niște mîini de aur. E posibil ca în acest *mit confuz să se fi exercitat două influențe: memoria unei vechi zeițe locale care patrona moșitul și al cărei nume s-a pierdut; conflictul între *teologia creștină și *cultele autohtone din Dacia.

creanga de aur; *viscul sacru* (lat. *viscum*) Parazit al stejarului, mărului, plopului etc., de care sînt legate numeroase *mituri și *superstiții. Într-un episod din *Eneida* (VI, v. 136—148, 205—211) Vergilius arată cum s-au așezat pe copacul căutat, orientîndu-se după o ramură ca de vîsc (căci de fapt e o crenguță misterioasă cu caracter magic, doar comparată cu vîscul) doi porumbei care l-au călăuzit pe *Aeneas, iar el a rupt ramura, sfătuit de *Sibylla din Cumae (*Cumana*). Vîscul era venerat de multe popoare antice. I se atribuiau însușiri homeopatice (se credea că vindecă epilepsia), dar mai cu seamă era socotit remediu de rupere a vrăjilor: în Bretania era atîrnat în ușa ori în poarta caselor și grajdurilor la solstițiul de vară, în Germania și Suedia, la solstițiul de iarnă, în România, de Anul Nou; unele superstiții de origine mitică persistă și azi: în Tirol se crede că, cu ajutorul unei crenguțe de vîsc, pot fi descoperite comorile, în Anglia se presupune că vîscul deschide orice lacăte și zăvoare (ca *iarba fiarelor în superstițiile folclorice românești sau ca sesamul oriental). Funcția mitologică a vîscului era adesea esențială; în *mitologia scandinavă, zeul tineretii *Baldr poate fi ucis numai cînd e atins cu o crenguță de vîsc; celții din Gallia și din insulele britanice aveau un *ritual în cadrul căruia unul din *druizi, în veșmînt alb, într-o noapte cu lună plină, rețea creanga de vîsc de pe stejarul sfînt, cu o seceră de aur; culegerea ramurilor de vîsc de către druzi era însoțită de sacrificarea unor tauri albi. Asupra funcției mitologice a vîscului a insistat J. G. *Frazer în lucrarea sa capitală al cărei titlu, *Creanga de aur*, a fost împrumutat aici. Încă în scrisoarea de propunere către editorul său, Frazer explică succint și miezul mitic și *ritualul aferent, pornind de la comentariul lui Servius asupra lui Vergilius; dar acea creangă „ca vîscul” și pe care savantul englez a identificat-o cu vîscul, creștea, lingă lacul italic Nemi, „pe un anumit arbore dintr-o dumbrăvă sacră a Dianei de la Aricia, și funcția de preot al dumbrăvii era deținută de un bărbat care o moștenește rupînd Creanga de Aur și omorîndu-l apoi pe preot într-o luptă în doi” — acest preot reprezentîndu-l pe zeul *Virbius al dumbrăvii, iar uciderea lui simbolizînd moartea zeului, deci a unui zeu care moare și renaște. Frazer pune *legenda în raport direct cu „venerația druidică pentru vîsc și cu sacrificiile umane care însoțeau cultul

druizilor” și desigur cu *mitul „morții prin vîsc a zeului scandinav Baldr. Datina arhaică, legată de cultul *Dianei Nemorensis (un cult pe care l-ar fi instituit *Orestes), s-a păstrat la romani pînă în epoca imperială. Și după alți cercetători, mitul pare a fi de origine italică, deși variante întrucîtva asemănătoare există în zone îndepărtate; astfel, un gen de *creangă de aur* este și *planta nemuririi*, după care coboară eroul mesopotamic *Ghilgamesh sub pămînt și care îi este furată de un *șarpe. Sensul ermetic al relației între c.a. și lumea infernală a fost interpretat ca funcție inițiativă adesea, și astfel a fost folosit și de Mihail Sadoveanu, în mesajul simbolic al romanului său *Creanga de aur*.

§ James George Frazer, *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*, I—XIII, ed. III, London, 1935—1937; *id.*, compendiu, Londra, 1890 (trad. rom. de Octavian Nistor, I—V, București, 1980)

credință; *crez* Convingere apriorică irațională, cu caracter transcendentă, într-o existență sau o forță extramundă, eternă, absolută, mai presus de om. Variabilă în raport cu specificul fiecărei *religii, c. alcătuiește motivația și scopul fiecărui sistem religios și este totdeauna o atitudine afectivă pentru care *dogmele și tradiția devin formulele inteligibile, deoarece sînt acceptate fără un examen rațional, ci printr-un act de opțiune spontană. Noțiunea de c. e variabilă în istorie. De ex., în concepția religioasă din India vedică, *pratyakṣa-darṣana* (credința) însemna de fapt capacitatea de a vedea un zeu în înfățișarea lui corporală. În marile religii moderne, noțiunea se îmbogățește devenind instrumentul principal al fiecăreia. Orice c. religioasă acceptă fără rezerve tradiția *revelației divine, scripturile sacre corespunzătoare și conținutul integral al dogmelor teologice și, ca atare, neagă posibilitatea cercetării dialectice a acestora și respinge examinarea critică a conținutului *miturilor și tradiției ce alcătuiesc sistemul doctrinar respectiv. C. admite, ca unică modalitate de cunoaștere, revelația divină; acceptînd mitul și dogma religiei sale, orice credincios le acceptă ca pe o realitate misterioasă și transcendentă cu care a realizat un contact intim total și deci nu le reproșează nici construcția paradoxală, nici conținutul obscur sau chiar absurd. În acest act se implică adesea refuzul informației din afara c., așa cum preciza *Tertullianus: „Noi însă nu mai avem nevoie de curiozitate după Isus Christos și nici de cercetare în afara Evangheliei. Odată ce am crezut, nu mai năzuim la ceva dincolo de credință” (*De praescriptione contra haereticorum*, VII, 11). Acest tip corespunde credinței tradiționale absolute a lui *Abraham și se deosebește (fără a o contrazice) de credința care cere verificare, al cărei exponent poate fi socotit *apostolul Toma (Necredinciosul); ambele tipuri prefigurează cele 2 orientări din sec. XI—XII (cf. *infra*). Antagonismul inevitabil între cunoașterea mistică prin credință și cunoașterea științifică prin rațiune a fost totuși estompat pe cale de compro-

mis, de către mai mulți teologi (ca de ex. *Toma din Aquino, în sec. XIII, care afirma existența unei armonii între cele două modalități, deși acorda prioritate c. Forma cea mai acută a c. autentice a fost exprimată într-un paradox atribuit lui Tertullianus (160—222): *credo quia absurdum* (cred pentru că e absurd). Formula a fost corectată, în sec. XI, de *Anselm de Canterbury (*crede ut intelligas* — crede ca să înțelegi) și inversată de *Abelard în sec. XII (*înțeleg ca să cred*). Nominaliștii din evul mediu au susținut teza delimitării zonelor credinței și cunoașterii, de aici ajungându-se apoi la afirmarea deosebiri între adevărul credinței și adevărul cunoașterii, dar și la ideea că ambele adevăruri coexistă, fără să se excludă reciproc. Martin *Luther și alți teologi au folosit această idee a dualității adevărului, pentru a ataca cunoașterea, opunându-i c. ca demers absolut. Cei mai mulți teologi au fost convinși că știința (sau cunoașterea științifică) nu are calitatea de a judeca adevărul religiei, deci al c., și ca atare au acordat acest drept numai metafizicii, pe temeiul tezei că știința rămâne agnostică și incapabilă de a da răspunsuri față de sensul suprem al vieții. În acest plan, circula definiția omului credincios ca om care caută absolutul. În sec. XX, eforturi de conciliere între credință și rațiune a făcut Pierre *Teilhard de Chardin.

§ Mircea Florian, *Misticism și credință*, București, 1946; Karl Jaspers, *Der philosophische Glaube*, Zürich, 1948; *Rațiune și credință* (studii de I. Ianoși, Gh. Al. Cazan, Gh. Vlăduțescu, V. Tonoiu, I. Păru, I. Chelcea, S. Chelcea, I. Bădescu, N. I. Mariș, I. Goian, Cr. Petru, V. Mihăilescu), București, 1983

creștinism *Religie universală, cu vechime bimilenară, constituită pe temeiul *credinței în *Isus Christos, ca fiu și mesager al lui *Dumnezeu, trimis pe pământ în vederea răscumpărării omenirii din captivitatea *păcatului originar al cuplului *Adam și *Eva, precum și a *mîntuirii omenirii. Apărut în sec. I e.n. în Palestina și acceptat de unii evrei din diaspora, apoi atrăgînd prozeliti printre cei de alte religii, c. se dezvoltă repede, de la forma sa inițială de *sectă iudeo-creștină, la o religie autonomă, sprijinită pe *miturile cuprinse în textele epice din *Evanghelii și din *Faptele Apostolilor* (→ *Biblia*) și consolidată teologic prin *Epistolele* ap. Pavel și *Epistolele sobornicești* ale ap. Ioan, răspîndită apoi în cuprinsul Imperiului Roman chiar în sec. I, constituindu-se într-o comunitate de adepți, numită *Biserica creștină*, care se consideră „trupul lui Christos“ (→ *biserică*), iar după sfîrșitul evului mediu invadînd lumea, astfel că azi (potrivit unor statistici formale) ar însuma peste un miliard de credincioși. C. a avut nevoie de cîteva secole pentru a-și elabora doctrina; credința creștină e definită abia de conciliul IV ecumenic (Calcedonia, 451), prin formularea *crezului*, care stabilește esența ei; această esență rezidă în: acceptarea misiunii de mîntuitor a lui Isus Christos, calității lui de fiu al lui Dumnezeu, născut din *Fecioara Maria, deci de Dumnezeu și de om în același

timp, „monogen, în două naturi, fără confuzie nici schimbare, fără diviziune nici separație“, fiecare din cele două naturi păstrîndu-și „particularitatea“, dar alcătuiind „o singură persoană și o singură ipostază“. Așadar, Isus Christos este considerat nu un semizeu (ca un *Bodhisattva sau un zeu născut de o muritoare), ci întruparea *Logosului divin, o față a Absolutului, a esenței divine unice. În centrul doctrinar al c. se află o trinitate (*Sfînta Treime*) care, potrivit *teologiei acceptate, este „esența divină unică în 3 ipostaze: Dumnezeu-Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh“; inițial element reprezintă principiul creator fără de început, al 2-lea (Isus Christos) se consideră *Logosul întrupat*, adică înțelesul absolut al universului, al 3-lea simbolizează principiul energetic, dinamic, al vieții. Prin misiunea salvării (mîntuirii) și prin credința în trinitate, c. se apropie de *budism, de *brahmanism și de *hinduism (cf. triada hinduistă *Trimurti), dar și de *mitologia greacă (cf. tripla *Hekate), deși la baza c. se află *moteismul, prin *V.T.* din *Biblie*; ideea unui mîntuitor universal, ca și mitul escatologic al *Zilei de Apoi* (→ *escatologie*), de regenerare a lumii prin *foc, apropie c. de *zoroastrism (cf. apariția mîntuitorului *Saoshyant și lupta finală a lui *Ahura-Mazda cu *Angra-Mainyu, în *Avesta). Deși influențat de stoicism, c. nu a putut păstra orice fel de principiu din acest sistem, căci pentru stoici, de ex., lumea nu este creată de divinitate, ci chiar principiile incluse în ea au creat divinitatea. C. s-a format din punct de vedere dogmatic într-o lungă perioadă de mobilitate teologică și de conflicte interne, care l-au dus la schisme și fărîmări sectante. Unul din punctele principale de dispută doctrinară a fost constituit de dificultatea de a preciza dacă *Sfîntul Duh porcede numai de la Dumnezeu-Tatăl sau și de la Fiul (*filioque*). Un alt punct disputat a fost calitatea divină a lui Isus Christos, asupra căreia s-au pronunțat negativ diferite *erezii timpurii, în special doctrina lui *Arius (arianismul). Problemele dogmatice au fost dezbătute în comun de toți creștinii în primele 8 concilii ecumenice: *Nikeia I* (325) convocat de împăratul bizantin Constantin cel Mare, pentru combaterea ereziei preotului alexandrin Arius, care afirma că Fiul este numai prima creatură a lui Dumnezeu și instrumentul creației divine; *Constantinopol I* (381), întregind trinitatea prin includerea Sfîntului Duh; *Efes* (431), consacrat divinizării Maicii Domnului, contră doctrinei lui Nestorius (→ *nestoriani*) care afirma că Fecioara Maria nu poate fi mama lui Dumnezeu, întrucît creatura nu-și poate naște creatorul; *Calcedonia* (451), combătînd erezia monofizită (→ *monofiziți*) a călugărului constantinopolitan Eutihios, negator al naturii umane a lui Isus Christos; *Constantinopol II* (553), convocat de împăratul bizantin Iustinian, pentru a condamna, în cele *Trei capitale*, arianismul, nestorianismul și doctrina unuia din părinții Bisericii, *Origenes; *Constantinopol III* (680), condamnînd monotelismul care se îndoaia asupra prezenței a două voințe, divină și umană

în ființa Logosului întrupat; *Nikeia II* (787), convocat de împărăteasa bizantină Irina, pentru condamnarea iconoclaștilor și confirmarea cultului *icoanelor; *Constantinopol IV* (869), consacrat dezbaterilor în jurul *dogmei *filioque*, susținută de Biserica romană și negată de Biserica bizantină. După acest ultim conciliu comun al e. oriental și al e. occidental, se intensifică polemica în jurul aceleiași dogme și se ajunge la marea schismă între cele două Biserici; schisma se concretizează într-o ruptură definitivă între Biserica romană și Biserica bizantină, care se anatemizează și se excomunică reciproc (1054); acest act bilateral e anulat abia în cadrul conciliului ecumenic (catolic) *Vatican II* (1965). Celelalte concilii sînt ținute unilateral de Biserica romană. Biserica creștină este o instituție concretă, cu statut juridic și cu istorie politică; ea se consideră trupul mistic al lui Ius Christos și își asumă sarcina de a propaga învățătura acestuia, ca întemeitor al ei; în acest cadru, afirmă a avea un rol matern și pedagogic față de credincioși (fiind, într-o formulare catolică, *mater et magistra*). Dar schismele, reformele și desprinderile parțiale au dus la existența mai multor biserici creștine. ~ *Biserica răsăriteană* (sau *ortodoxă*), cea care a acceptat toate decretul primelor 7 concilii (sau sinoade) ecumenice, se împarte în *patriarhii* naționale autocefale: Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim — ca biserici ale tradiției orientale; apoi *bisericile*: cipriotă, sinaiotă, elenă, sîrbă, muntegreană, română, bulgară și rusă. ~ *Biserica catolică* (sau *romano-catolică*), socotindu-se întemeiată de ap. Petru și Pavel, este subsumată universal pontificatului roman, avînd în frunte un *papă (eligibil de către un conclave și considerat infailibil — de la consacrarea de către conciliul Vatican I, în 1869 — și locțiitorul direct al lui Ius Christos pe pămînt); socotind drept întîiul papă pe ap. Petru, pînă la Ioan Paul II, ales în 1978, în Sîntul Scaun de la Vatican s-au succedat 265 papi. Biserica catolică e condusă, teritorial, de cardinali și arhiepiscopi (mai ales distribuiți pe țări sau regiuni naționale). ~ *Bisericile protestante* (sau *reformate*), cu diferențe pronunțate sub raport dogmatic între ele, desprinse de catolicism începînd cu *Reforma, inițiată de Martin *Luther la Wittenberg în 1517 (Germania) și continuată de Ulrich Zwingli (Elveția), Jean *Calvin (Franța, apoi Geneva), John Knox (Scoția), ca mișcare religioasă de protest împotriva politicii eclesiastice a Vaticanului, se divid, după specificul local, în: lutherană, calvinistă, anglicană, presbiteriană (sec. XVI); acestea sînt urmate în veacurile ulterioare de numeroase *culte reformate: *adventiști, *metodiști, *baptiști, *unitarieni, congregaționiști (→ congregaționism) etc., sau sectante: *mormoni, *penticostali, *martorii lui Iehova ș.a.; din cultele reformate sau din secte se despart adesea subsecte. ● Diferențele specifice sub raport dogmatic între principalele ramuri (numite *rituri sau biserici) ale e. sînt mai ales de ordin teologic (privind detaliile crezului) și de ordin eclesiastic (privind sistemul

organizării ierarhiei bisericești și modul de exercitare a cultului religios). ~ *Doctrina ortodoxă* (răsăriteană) admite, ca și catolicismul, autoritatea obligatorie a tradiției sacre alături de textele canonice scripturale (*Vechiul Testament* și *Noul Testament*), instituția monahală (→ *monahism*), cultul Fecioarei Maria, al sfinților, *ingerilor și relicvelor; dar, spre deosebire de celelalte rituri, afirmă îndumnezeirea naturii umane prin natura divină, consideră trinitatea drept divinitate unitară și integrală, acordă importanță minoră *predestinării, investește textele liturgice cu un caracter pronunțat magic, admite ca zone extramundane postume numai *Paradisul și *Infernul, nu acceptă celibatul preoților care nu sînt călugări. ~ *Doctrina catolică* (romană) are un caracter preponderent istoric în concepția despre lume (care în ortodoxism este mai ales cosmologică) și acordă o importanță capitală dogmei predestinării dumnezeiești, prin paradox, ca și liberului arbitru omănesc; trinitatea e privită analitic, ca alcătuită din 3 ipostaze ale dumnezeirii, în ierarhie descrescîndă; admite dogma *filioque*, ca și alte dogme specifice catolicismului: imaculata concepțiune (Fecioara Maria, neatinșă de păcatul originar), *Purgatoriul (ca loc intermediar între Infern și Paradis), absolvirea de păcate prin indulgențe, infailibilitatea papei în problemele credinței, celibatul preoților, prioritatea limbii latine în exercitarea cultului (deși, după Conciliul Vatican II, această obligativitate a fost abandonată, introducîndu-se și în bisericile catolice limbile naționale ca limbi liturgice). ~ *Doctrinile reformate* au un punct comun în pleadoaria pentru întoarcerea la textul scriptural, la intuițiile fundamentale ale *Evangheliilor*, și în respingerea tradiției (admise de ortodocși și catolici); ~ *lutheranismul* consideră că păcatul originar l-a privat pe om de liberul arbitru și că mîntuirea este opera exclusivă a grației divine, independent de faptele bune, de indulgențe sau de medierile sfinților, și refuză ierarhia eclesiastică, sistemul monahal, sfintele taine, venerarea icoanelor și a sfinților, întrucît singura cale de contact cu Ius Christos e socotită credința; ~ *calvinismul*, întemeindu-se pe dogma predestinării, susține suveranitatea absolută a lui Dumnezeu care mîntuiește pe cine vrea; ~ *anglicanismul* este în esență un catolicism fără recunoașterea papei; ~ alte culte reformate și îndeosebi sectele simplifică în diferite grade organizarea și doctrina, pretinzînd în genere a se întoarce cît mai aproape spre creștinismul primitiv. După conciliul Vatican II, s-a manifestat o tendință (promovată îndeosebi de papa Paul VI și de patriarhul constantinopolitan Athenagoras I) de conciliere și unificare a bisericilor creștine ● *Biserica creștină* — al cărei dublu rol asumat este de maică învățătoare (în expresia catolică: *mater et magistra*) — a devenit o instituție vizibilă, cu o structură juridică și cu o istorie politică; ea își are manifestarea concretă de expresie a misterului Bisericii originare întemeiate, după tradiție și scripturi, de Ius Christos. Ea își vede sursa vitală în

Sfântul Duh, căci, devenind anume prin acesta trupul lui Christos, își poate îndeplini cu fidelitate misiunea universală de mijlocitoare a mântuirii, cu ajutorul cuvântului divin și al celor 7 taine (sau *mistere). Evoluția creștinismului a fost dificilă. Istoria e. primitiv e nesigură, documentele fiind puține, indirecte și uneori cu paternitate incertă. Autoritățile imperiale (care priveau cu îngrijorare politică expansiunea noii „secte”) și scriitorii sau filosofilor romani, cu puține excepții, au întâmpinat e. cu ostilitate. Un pasaj al lui Tacitus (*Anale*, XV, XLIV) — presupus de unii comentatori a fi interpolat, deși nici tonul, nici argumentele nu-i favorizează pe creștini, doar coincid ciudat de exact cu informațiile din *N. T.* — când vorbește de pedepsele grele date de Nero acestei comunități „urite de toți din cauza nelegiuirilor“ (dar se pare că acele pedepse urmăreau să abată asupra creștinilor o culpă poate a împăratului: incendiul Romei), afirmă că „vulgar îi numea creștini“ (*vulgus christianos appellabat*) și că „intemeietorul numelui lor, Christus, sub domnia lui Tiberius, fusese condamnat la supliciu de procuratorul Pontius Pilatus“ (*Auctor nominis eius Christus, Tiberio imperitante, per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat*). Acest text numește e. o „superstiție“ și îl clasifică printre relele care își fac loc pe teritoriul Romei, socotindu-i credincioșii ființe vinovate de „ură împotriva neamului omenesc“ și evocând represaliile statului: uciderea și batjocorirea creștinilor, înveșmîntați în piei de fiare și lăsați să-i sfîșie cîinii sau crucificați ori arși de vii noaptea pe ruguri, ca să lumineze orașul; același text semnalează efectul nescontat al compătimirii populare față de creștinii martirizați. Totuși, prigoana în Imperiul Roman nu avusese un caracter propriu-zis juridic decât numai de la rescriptul împăratului Traian (cca 112 e.n.), reluat de împărații următori pînă la Gallienus care, după 260, printr-un rescript de orientare nouă, acordă creștinilor libertatea de cult ce nu va dura mult, represaliile reîntreținându-se după edictul din 303 al lui Dioclețian, ce prevedea dărîmarea bisericilor, interzicerea adunărilor culturale, tortura, arderea cărților sacre; în cadrul represaliilor din 304, la Nikomedia, între alte victime, e ucis *Sfîntul Gheorghe. Biruindu-și rivalii și devenind împărat unic (în urma legendarului vis cu *simbolul dublu al *cruții înscrise pe steag și al cuvintelor *In hoc signo vinces*), după anul 324 Constantin consfințește victoria e. decretîndu-l religie de stat și convocînd primul conciliu ecumenic în 325, fără ca împăratul însuși să se fi convertit vreodată la religia creștină, mulțumindu-se să manevreze această religie (căreia i-a dictat chiar și norme teologice) ca pe un instrument politic. Atitudinea statului roman față de creștini e fluctuantă. Dacă lui Traian îi urmează cîțiva împărați toleranți, ca Hadrian care impune ocrotirea juridică a e., în măsura în care acesta nu lezează religia romană (cf. Eusebius, *Istoria eclesiastică*, IV, 30, 8—10) sau Antoninus Pius care chiar se pare că i-a respectat pe creștini (cf. Cassius Dio,

Istoria Romană, LXX, 3), Septimius Severus interzice convertirea la e. (și la *iudaism) sub pedeapsă gravă (cf. Aelius Spartianus, *Severus*, 17, în *Istoria Augustă*), declanșînd o prigoană generală (cf. Eusebius, *op.cit.*, VI, 2; Augustin, *De civitate Dei*, XVIII, 52) cînd edictul din 202 pedepsește nu numai convertirea, ci și propaganda de convertire. Măsurile lui Septimius Severus au fost atacate de Tertullianus (în *Ad nationes* și mai ales în *Apologeticum*) înainte de edict, iar după aceea de Clement Alexandrinul, profesor la Didaskaleion, marea școală teologică din Alexandria. Ulterior, Biserica creștină a știut să se plieze pentru a supraviețui. Comentînd coincidențele dintre sărbătorile creștine și cele păgîne, J. G. *Frazer (*Creanga de aur*, III, București, 1980, p. 142) vede în ele „dovada compromisului pe care Biserica, în ceasul ei triumfal, a fost silită să-l facă cu rivalii săi învinși, dar încă primejdioși“, iar în evoluția religiei creștine, o politică mai maleabilă „a preoților subtili care își dădeau seama că, trebuînd să stăpînească lumea, creștinismul nu o poate face decât atenuînd principiile rigide ale întemeietorului său, lărgînd puțin strîmta poartă ce duce la mîntuire“. În acest sens, Frazer socotea posibilă „o paralelă foarte instructivă între istoria creștinismului și istoria budismului“. După Mircea *Eliade (*Le Mythe de l'Éternel Retour*, Paris, 1969, cap. IV, *La terreur de l'histoire*), „Creștinismul se adevărește a fi netăgăduit religia « omului căzut »: și aceasta în măsura în care omul modern este iremediabil integrat în istorie și în progres și unde istoria și progresul sînt un progres implicînd amîndouă abandonarea definitivă a paraîsului arhetipurilor și repețiției“. Între atitudinea teologică și atitudinile profane, o situație particulară a avut-o poziția lui Pierre *Teilhard de Chardin (*Introduction a la vie chrétienne*, 1914): „Dacă creștinismul e într-adevăr destinat, așa cum predică și simte, să fie religia de mîine, aceasta nu ar fi decât prin axa lui vie și organizată a catolicismului său roman, care poate spera să se măsoare cu marile curente umanitare moderne și să și le asîmîleze.“ Una dintre cele mai recente definiții ale e. este formulată de teologul iezeit Paul Valadier (într-o convorbire cu Pierre Thuillier, publicată în *La Recherche*, Paris, sept. 1985, nr. 169): „eu cred că creștinismul este o religie modernă în înțelesul cel mai puternic al cuvîntului. El nu dă o dată pentru totdeauna o doctrină închisă definind binele și răul, un ansamblu de rituri și norme. [...] El tinde să-și interpreteze constant propriile sale texte de bază, deci izvoarele sale“, întrucît „*Noul Testament* nu are sens decât raportat la *cel Vechi*, așadar înțelegerea lui trimite la altceva decât la el însuși. Fundamental, creștinismul este viu fiind mereu în relație de recitare cu propriul său trecut. [...] *Biblia* nu e decât mijlocul de a merge spre Isus Christos [...] Scripturile nu conțin, pentru noi, un adevăr imediat literal. Ele sînt texte care trebuie interpretate, care se cuvin recitate, și care pot fi recitate în mai multe feluri. [...] Biserica procedează neîncetat

la un fel de reevaluare a conținutului spiritual al *Bibliei*; ea se străduie să înțeleagă mai bine, în fiecare circumstanță, înțelesul adevărat al cuvîntului lui *Christos* și misiunea lui.“ ● *Critica creștinismului* C. a fost întinpat de romani cu aversiune, ca o *religio illicita*. Pentru Tacitus era o „religie odioasă“. Suetonius considera pe creștini dușmani publici (*hostes publici*). Pentru Plinius cel Tânăr, c. e o *superstiție nocivă (*superstitio prava et immodica*). Pentru *Celsus, care imputa deseale revizuirii ale textelor sacre, c. era o religie aculturală destinată sărăcimii și sclavilor. Totuși, e ciudat că, prizoniți ca un pericol public în primele 2 secole, creștinii sînt prea puțin cunoscuți de scriitorii romani: Suetonius, publicîndu-și *Viețile Cezarilor* prin anul 122, face o confuzie grosolană scriînd despre Claudius că „a expulzat din Roma pe evrei, care se agitau mereu, instigați de *Chrestus*“ (*Doisprezece Cezari*, V, 25), tocmai el care trebuia să fie bine informat, în funcția sa de secretar *ab epistulis latinis* în cancelaria imperială. Epoca luminilor din Franța improspătează examenul critic al c., fără un demers sistematic, dar cu ironie abundentă. Voltaire (*Dicționarul filosofic*, art. *Creștinism*) nu atacă niciodată direct; de ex.: „Ceea ce deosebește cel mai mult pe creștini, și ceea ce a durat pînă în vremurile noastre din urmă, este puterea de a izgoni diavoliul cu semnul crucii“. *Enciclopedia* (art. *Toleranță*): „creștinii sînt ei înșiși răspunzători că celelalte popoare, lămurite asupra preceptelor lor, nu vor să le accepte, că nu vād în ei decît pe ucigașii din America sau pe tulburătorii din India, și că religia sfîntă, destinată să se întindă și să dea roade pe pămînt, e pe bună dreptate alungată din cauza exceselor și nebuniilor lor.“ O nouă etapă critică debutează cu marxismul, predominant polemic. Fr. *Engels numește c. „religie absurdă“ (în *Bruno Bauer și creștinismul primitiv*), iar K. *Marx demontează (în *Comunismul ziarului „Rheinischer Beobachter“*), „principiile sociale“ ale c. care „predică necesitatea unei clase dominante“ știe să apere „oprimarea proletariatului“ sau „consideră că toate mirșăviile asupraitorilor față de asupriți sînt pedeapsa dreaptă pentru păcatul originar“, predicînd „lașitatea, disprețul de sine, înjosirea, supunerea, umiliința, pe scurt toate însușirile drojdiei societății.“ În sec. XX, aceste acuzații sînt reluate de matematicianul Lord Bertrand Russel, un ateu afectiv: „Pot afirma cu toată convingerea că religia creștină, așa cum este organizată în bisericile ei, a fost și este încă principalul dușman al progresului moral în lume“ (*De ce nu sînt creștin*). De pe altă poziție, filosoful Friedrich Nietzsche a formulat acuzația cea mai gravă din istorie: „Creștinismul, care disprețuia trupul, a fost pînă în prezent cea mai mare nenorocire a omenirii“.

● *Personalitatea creștinismului* Universalizarea sa amplă se datorează organizării de o anumită structură democratică supranațională, predicării iubirii de aproape, deci de conciliere interumană, și doctrinei de esență simplă, deși intelectuală, care a vehiculat o mistică populară

accesibilă credincioșilor fără pregătire metafizică, totodată elastică în miturile ei, care s-au putut încorpora în variante folclorice de specific local în zone etnografice dintre cele mai diferite.

§ F. L. Cross (editor), *The Oxford Dictionary of Christian Church*, London, 1957; Friedrich Engels, *Zur Geschichte des Urchristentums*, 1894; Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums*, 1841; H. G. Wood, *Christianity and the Nature of History*, Cambridge, 1934; M. Meslin, *Le Christianisme dans l'Empire romain*, Paris, 1970; Marcel Simon, *La Civilisation de l'Antiquité et le christianisme*, Paris, 1972; R. Janin, *Les églises orientales et rites orientaux*, Paris, 1955; Gilbert Murry, *Christianisme primitif et monde moderne*, Paris, 1966; J. G. Davies, *The Early Christian Church*, New York—Chicago—San Francisco, 1965; Rudolf Otto, *Reich Gottes und Menschensohn*, München, 1934; Fernand Hayward, *Les Conciles Oecuméniques*, Paris, 1961; Jean Daniélou, Jean Honore, Paul Poupard, *Le Catholicisme, Hier-Demain*, Paris, 1974; S. Bouligacoff, *L'orthodoxie*, Paris, 1958; V. Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1960; E. L. Mascall, *The Secularisation of Christianity. An analysis and a critique*, London, 1965; Henri Verbist, *Les grandes controverses de l'Eglise contemporaine*, Verviers, 1971; R. Bultmann, *Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen*, Zürich, 1949; Albert Schweitzer, *Das Christentum und die Weltreligionen*, München, 1962

● *Crî Zeiță* a frumuseții și fericirii în *mitologia vedică, soția lui *Vișnu, apărută în prima etapă cosmogonică, printre alte comori născute din oceanul primordial (→ *apa*), agitat de divinitățile primordiale, zeița fiind produsul spumei marine, însă ivindu-se în corola unei flori de *lotus. Cînd au zărit-o, zeii și-ar fi dorit-o fiecare de soție, dar *Çivā își formulase primul pretenția și ar fi obținut-o dacă nu apuca să-și aleagă între timp *Luna; astfel, Ç. se căsătorește cu al doilea pretendent — Vișnu. Socotită adesea numai zeiță a frumuseții, e identificată cu *Lakṣmī.

Cromm Cruach; Cenn Cruaich Zeu de origine arhaică din *mitologia celtică, poate chiar preceltic, identificat ipotetic cu zeul irlandez *Droyn. C. C. este și numele curent al unui sanctuar megalitic (→ *mitologie megalitică*) din Irlanda, cu un simulacru statuar în centru, presupus a reprezenta în piatră chipul simbolic al zeului; simulacrul central este înconjurat de alte 12 pietre (poate divinități subalterne), ca stîlpi ai unui *menhir. După informații antice, pe *altarul acestui sanctuar megalitic se sacrificau uneori prunci nou-născuți (→ *sacrificiu*).

cruce (lat. *cruce*) *Simbol religios esențial în *creștinism, pe temeiul tradiției răstignirii lui *Isus Christos, și semn emblematic sau magic în unele *culte solare și ignice arhaice, prezent în *mitograme, inscripții și imagini cu caracter mitologic din Egipt, China, India (*svastika), Creta, Africa, Australia. C. primitivilor australieni e un semn totemic (→ *totem*); la unele triburi amerindiene nordice simbolizează cele 4 puncte cardinale; *crucea de porumb* din *religia populației precolumbiene maya e un simbol al

fertilității; există o ciudată coincidență formală între *crucea sfântului Andrei* (în formă de X) și *crucea olmecă*, simbol sacru și ea, însă fără legătură istorică sau simbolică cu cea creștină. Se pare că forma cea mai veche a c. e. un simbol al *focului (două bețe încrucișate, prin frecarea cărora se obține flacăra); ca simbol solar, c. reproduce cele 4 raze fundamentale. În creștinism, c. apare târziu, combinată cu simbolul mielului, iar ca simbol al răstignirii abia în sec. VIII (sub formă de crucifix); originea acesteia este mai veche, deoarece crucea romană a crucificării nu era o c. propriu-zisă, ci o combinație din două stinghii în formă de T; mormintele din epoca creștinismului primitiv nu erau încă marcate prin cruce; figurau alte simboluri funerare: un miel, un pește. Totuși, simbolul creștin s-a dezvoltat din evenimentul tradițional al răstignirii lui Ius Christos, deci de la pedeapsa practică în Imperiul Roman de crucificare a tilharilor condamnați la moarte; în doctrina creștină, simbolul dobândește sensul de *sacrificiu, după sacrificiul arhetipal făcut de Christos pentru salvarea omenirii (→ *mintuire*). C. e. consolidată ca simbol și prin legenda visului în care i s-a arătat împăratului bizantin Constantin cel Mare crucea de pe steag, împreună cu enunțul *In hoc signo vinces* (după anul 324). În doctrina oficială, crucea creștină include dublul simbol al misterului *morții ca o cale spre înviere și al *revelației lui Dumnezeu-Tatăl, adică al dragostei, prezenței și armoniei atributelor lui *Dumnezeu. Cu timpul, în plan filosofic și chiar teologic, interpretările se nuanțează; P. *Teilhard de Chardin vorbește despre „Crucea care devine (fără a înceta, dimpotrivă, să fie semn de expiene, compensatoare a Răului) simbolul specific și complet al Evoluției (o Evoluție « deschisă și personificată »)“ (scrisoare din 1952, asupra planului unui viitor eseu, *Le Sens de la Croix*). Pentru creștini, crucea a devenit un *arbor mundi* (→ *Arborele Cosmic*).

cruciade. Serie de 8 expediții militare, cu caracter religios și structură feudală, desfășurându-se între anii 1096—1270, sub patronajul *Bisericii catolice, și propunându-și drept scop eliberarea locurilor sfinte din Palestina de sub stăpânirea musulmană. Participanții la aceste expediții războinice, *cruciații*, purtau cusută pe pieptarele echipamentului o *cruce mare. Ideea a fost propusă după invazia turcilor seldgiucizi asupra Imperiului Bizantin, însă rădăcina ei se află în prima alarmă, dată în același sens, de papa Silvestru II (→ *papi*) la începutul sec. XI. *Cruciada I* (1096—1099), predicată de Petru Ermitul și decisa de conciliul de la Clermont, în 1095, s-a compus dintr-o expediție ratată în Siria și alta, izbutită parțial, prin Nikeia, Tarsos și Antiohia, pînă la Ierusalim, unde Godefroy de Bouillon s-a proclamat rege. *Cruciada II* (1147—1149), propusă de sf. Bernard, a asediat fără succes Damascul. *Cruciada III* (1189—1192), propusă de episcopul din Tir, după recucerirea Ierusalimului de către Saladin, condusă de Frederic Barbarossa, Philip-Auguste și Richard Inimă-de-Leu, s-a sfârșit

cu încheierea păcii între cruciați și Saladin. *Cruciada IV* (1202—1204), întreprinsă de Baudouin de Flandra, se abate la Constantinopol în ajutorul lui Isac Anghelos, dar degingolează într-o expediție de jaf în teritoriile încă rămase ale Bizanțului și într-o întemeiere a unui Imperiu Latin Oriental, cu Baudouin drept rege. *Cruciada V* (1219—1221), pornită împotriva Egiptului, a fost ratată. *Cruciada VI* (1228—1229), condusă de împăratul german Friedrich II, a dus la încheierea unei păci cu sultanul Egiptului și la obținerea cetății sfinte Ierusalim. *Cruciada VII* (1248—1252), condusă de regele Franței Ludovic IX spre Egipt și Tunis, s-a încheiat cu o înfrângere. *Cruciada VIII* (1270), sub conducerea aceluiași Ludovic IX, care moare în fața Tunisului, se soldează cu pierderea tuturor orașelor din Palestina, cucerite pînă atunci de cruciați. Sfârșitul definitiv al c. are loc în 1291, cînd cade și orașul Ptolemais. Dar în sec. XII-XIII, termenul e refolosit de Biserica catolică pentru a denumi diferite expediții de represalii de ordin religios, ca aceea împotriva *albigenzilor, iar în sec. XV, războiul împotriva husiților (→ *Jan Hus*).

Cruti (sanscr. *cruti* — ceea ce a fost auzit, *revelație) Ansamblul scriptural al *religiei vedice și al *brahmanismului, atribuit *revelației* primordiale și compus din corpul celor 4 codexuri vedice: *Rigveda, *Sāmaveda, *Yajurveda, *Atharvaveda (→ *Veda*), din ciclul *Brāhmanas — cărți conținînd *ritualuri și formule sacre, și din seria upanișadică — de comentarii vedice și speculații filosofice asupra tradiției mitice (→ *Upanișad*). Scrierile întregului corp revelat sînt atribuite unor înțelepți mitici primordiali (*ṛṣi).

Cu **Chulainn**; *Cuchulinn* Semizeu din *mitologia celtică, prezent ca erou fabulos în ciclul epic irlandez, ca erou de sinteză între o structură de tradiție mitică, religioasă, și una de tradiție legendară, cavalească și ca participant la numeroase bătălii și isprăvi în cadrul hiperbolic. E posibil să fi fost întîi o divinitate totemică (→ *totem*): în compoziția numelui intră cuvîntul *cu* (cîine), iar eroul era legat cu *jurămintă să mănince orice, afară de carnea „fratelui său, cîinele“, deși, după o *legendă paralelă, în copilărie a ucis cîinele fierarului Culann, de unde i s-ar fi tras și numele: „Cîinele lui Culann“. Despre *nașterea* mitică a lui C. C. sînt 4 versiuni: 1) era fiul zeului *Lug și al zeiței *Decthire: zeul intră în zeiță, metamorfozat în insectă, într-o dușcă de vin, și astfel zeița e fecundată; 2) un zeu (*Lug* sau altul) o răpește pe *Decthire*, prefăcut cu ciracii săi în stol de păsări, îl atrage pe *Conchobar*, fratele ei, în palatul său fantomatic, în ajunul nașterii copilului, pe care vrea să-l încredințeze, pentru creștere, rudelor pămîntesti; 3) *Decthire* îl naște de la un soț muritor (*Sualdam*), zeul *Lug* rămîndu-i copilului doar părinte spiritual și tutore; 4) *Decthire* îl naște de la fratele ei *Conchobar* (variantă abandonată de mitografi pentru caracterul ei incestuos). Dintre numeroasele *fapte* ale eroului (care debutează la 6 ani cu bătaia administrată băieți-

lor de la curtea lui Conchobar, din Emain Macha), pe lângă bătălia cu Ferdiad sau lupta de unul singur, la bătrînețe, cu forțele reginei Medb în apărarea Ulsterului, cea mai importantă și mai rivnită este călătoria pe *Tărîmul Celălalt, unde se duce la invitația zeilor infernali ce nu se pot lipsi de ajutorul lui. Eroul are două *iubiri*: Emer, fiica lui Forgall, cu care se însoară după un șir de grele obligații cavaleresti, și *zina subpămînteană Fand, de care se îndrăgostește în călătoria sa în *Infern, nemaiputînd-o uita vreodată. *Portretul* eroului e de tip cavaleresc primitiv, intruchind în însuși miraculoase idealul de bărbăție, iscusință, moralitate și spirit justițiar, nelipsit însă de trăsături mitice: vina păsărilor sărînd după ele în aer, unde făcea iscusite rotiri de zbor, iar „din privirea lui se așteau șapte raze de lumină”, întrucît fiecare ochi al său avea mai multe pupile; era înzestrat cu o fire originală: cînd era cuprins de mînie războinică, „toate mădularile, încheieturile și zgîrciurile începeau să-i tremure. Tălpile și genunchii i se întorceau pe dos; toate oasele i se amestecau, mușchii i se umflau ajungînd cît un pumn de volnic. Tendoanele frunții se trăgeau spre ceafă [...]. Un ochi îi intra în cap [...], celălalt se bulbuca rostogolindu-i-se pe obraz. Gura i se întindea pînă la urechi; dinții, scrișnînd, scoteau flăcări. Bătaia inimii se auzea ca un răget de leu. [...] Mai gros, mai des, mai tare și mai sus decît un catarg de corabie, țîșnea șuvoiul de sînge din cap, împrăștiindu-se în patru părți, din care pricină se lăsa în aer o ceață vrăjită, ca stîlpul de fum deasupra unui castel regal” (saga *Răpirea taurului din Cualnge*, sec. XII). *Moartea* lui C.C. este neașteptată; silit să lupte singur, la 70 de ani, cu o mare armată și avînd împotriva sa și pe zeița *Morrigan, a cărei dragoste o refuzase cînd zeița i se oferise travestită în femeie muritoare, moare cînd chiar Morrigan îi sfîrșimă carul de luptă.

§ A. Nutt, *Cuchulainn, the Irisch Achilles*, London, 1900

Cucumatz (*Șarpe cu pene verzi*; maya *kuk* — pasăre verde, *cumatz* — șarpe); **Marele Tată** Zeul primordial suprem în mitologia quiché din Yucatan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), paredrul zeiței *Tepeu, împreună cu care a creat lumea. Unele surse îl indică drept divinitate reprezentînd *apa ca *element cosmogonic, iar apa o consideră sălașul său perpetuu. Sensul numelui său amintește de zeul toltec *Quetzalcôatl (*Șarpele-cu-pene*).

Çukra; **Uçanas** Zeu al înțelepciunii în *mitologia vedică* tîrzie, fiul unui *rîși celebru: *Bhrigu sau fiul fiului acestuia; Kavi. Preceptor al clasei demonice *Asura și dirigiuitor al Luceafărului (planeta Venus, al cărei nume astronomic sanscr. este Çukra), Ç. izbutea, cu ajutorul *magiei, să redea viața *demonilor uciși în războaiele cu *zeii. Epitete: *Bhargava*, *Kavya* (fiul lui Kavi).

cult → **cult religios**

cult religios Expresia raportului esențial între om și divinitate, în cadrul căruia omul credincios (→ *credință*) își recunoaște dependența față de divinitatea sa, pe care o consideră transcendentă; în sens larg, c.r. este venerarea, ca divine și supranaturale, a unor obiecte sau ființe, a unor fenomene sau a unor abstracții (de ex., c. *strămoșilor, c. *focului, c. *icoanelor, *cult falic, c. *zeilor sau al lui *Dumnezeu); în sens restrîns, c.r. privește aspectul *ritual, exercitarea formală a unei *credințe religioase (de ex. oficierea serviciilor liturgice, *funerariile). În exercitarea unui c.r. se includ toate formele cu caracter magic (ritualul, *rugăciunea, *sacrificiile, *misterele, sfintele taine) și toate obiectele de cult (icoanele și orice *simboluri imagistice, *altarele, *templele, sanctuarele, instrumentele specifice — cățuia, cădelnița, steaua hexangulată, *crucea, scaldătoare de *botez, sfeșnicele, lumînările, tămîia etc. — și veșmintele sacerdotale). În cadrul multor forme de c.r. intră, de asemenea, *exorcismul, gestică de adorație, *dansul ritual. Potrivit unei concepții moderne, formele culturale primare ale credințelor și ritualurilor animiste (→ *animism*) și totemice (→ *totem*) preced formele religioase propriu-zise, care apar numai în stadiul explicării semnificațiilor cuprinse în datinile tradiționale. (→ *religie, litolatrică, dendrolatrică*)

culte agrare Descoperirea agriculturii și modificarea statutului social și economic al vieții umane din cele mai multe regiuni ale pămîntului, apte pentru efectuarea culturii plantelor alimentare și pentru sedentarizarea omului — adică pentru revoluția agrară — au fost fenomene care s-au răsfrînt deosebit de puternic în *mitologia generală și în formele religioase timpurii. Variabile în raport cu specificul geoclimatic și geobotanic local, e.a., împreună cu epica *miturilor aferente, au anumite trăsături principale comune, indiferent dacă s-au constituit în jurul cultivării grîului (→ *Demeter*, în *mitologia greacă*), a porumbului (→ *Cinteotl*, în mitologia aztecă și în genere în *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) sau a orezului (→ *Saning Sari*, în miturile din Sumatra și Jawa). Caracterul *hionic al miturilor și cultelor consacrate agriculturii, împreună cu semnificația esențială a fertilității, leagă c.a. de divinitățile, de *riturile și de ceremoniile religioase ale *Pămîntului, care — fie feminin (*Gaia, *Prithivî, *Ki, *Tlazolteotl), fie masculin (*Geb) — este fertilizat de către *Cer, prin ploaia spermatică, factor fundamental în asigurarea recoltei; acolo unde ploaia este o raritate (Egipt și, parțial, Mesopotamia) fecundator este un fluviu (de ex., *Nilul). Actul fecundator a fost pus în relație cu misterul nașterii de către femeie, glia fiind o matrice; iar mai tîrziu cu ciclul moarte-înviere, fenomenul fiind periodic, anual. „Este vorba de un mister religios, pentru că guvernează originea vieții, hrana și moartea” (Mircea *Eliade). Dar totodată, c.a. au încorporat și miturile

militare, mai ales defensive, reflectând nevoia de a apăra ogoarele de incursiunile tilhărești; așa se explică bivalența unor *zei, la început agrari, apoi războinici — ca *Mars, pe care Frații Arvali (*Arvales) îl invocau în legătură cu recolta.

culte falice; falicism Sistem de *credințe, *mituri, practici religioase, ceremonii sacralizate și *ritualuri cu caracter sexual simbolic, destinat a reconstitui creația lumii (→ *cosmogonie, antropogonie*) și, imitând actul primordial al divinității, a provoca periodic fecunditatea, fertilitatea naturii vii. C.f. s-au dezvoltat în epocile când omul din mezolitic și din paleolitic superior și-a schimbat modul de viață, trecând de la procurarea aleatoare a hranei prin cules, *vinătoare și pescuit, la asigurarea continuă a traiului prin creșterea animalelor domestice și prin cultivarea pământului. *Zeii falici și ceremoniile culturale în onoarea lor se investesc astfel cu atributele asigurării ocrotitoare a înmulțirii și creșterii vitelor și a recoltelor utile ale ogoarelor, viilor, grădinilor, livezilor. În multe regiuni ale lumii, catastrofele naturale posibile erau prevenite magic, prin orgii rituale. Așa, în China antică, în fiecare primăvară, fetele — alese pentru ceremonie — erau dezvirginate pe pământul gol, pentru a transmite gleei, prin simbolizarea căsătoriei sacre, puterea lor de procreație. Cu scop asemănător, la unele triburi africane, fecioarele ce trebuie să devină femei sint dezvirginate de șaman sau de preot, pentru a se pune în valoare relația cu divinitatea. De asemenea, în toate zonele agrare din lumea primitivă sau din cea antică, fecundarea brazdelor de către ploaie era considerată un act sexual sacru, săvârșit de cuplul divin Cer-Glie (*cerul — *pământul). După unii cercetători, c.f., mult mai vechi, s-ar fi intensificat în epoca descoperirii agriculturii, deși de fapt abia lucrarea pământului l-a făcut pe om să observe posibilitatea unei relații între împreunarea dintre bărbat și femeie, cu consecința stării de gestație și de naștere a progeniturilor, pe de o parte, și semănarea ogorului, cu gestația semințelor, creșterea lanurilor, coacerea recoltei, pe de altă parte, deci între inseminare și însămânțare. Orgia rituală practică în plan omenesc, după cum observă Mircea *Eliade, corespunde, în plan divin, *hierogamiei, iar „orgia face să circule energia vitală și sacră“ (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 301). Ca atare, forța sexuală a unei perechi divine (zeu-zeiță), spre a putea fi egalată la nivel uman, trebuie convertită într-o orgie rituală frenetică, menită să sugereze, dar să și provoace, potența fecundatoare fără limite. Totodată, împreunarea cuplurilor orgiastice imită creația cosmică arhetipală. Zei ca perechea *Çivă-*Părvati, cu *simbolurile lor corespunzătoare: *liṅga și *yoni (India), sint purtătorii principiilor primordiale: cel masculin (energia naturală) și cel feminin (forța de procreație). Un șir îmbelșugat și complex de zei: *Min (Egipt), *Phallos, *Priapos, *Pan (Hellada),

*Itzamna (America Centrală) ș.a. reprezintă divinitățile falice prin excelență, simbolizând pe bărbatul fecundator (de aceea și reprezentați mereu cu enorme falusuri erecte). În acest cadru, unele *religii antice au inclus în ceremoniile lor și prostituția sacră, practică în *temple de către persoane consacrate (preoți și preotese): în Egipt, în templele zeului Min, în Hellada, mai ales în templele zeiței *Aphrodite. Curtezanele sau hetairele din Hellada (numite ἱερόδουλοι), consacrate templelor, practicau amorul ritual, în epocile mai vechi; de ex., pe vremea poetului *Pindar (sec. V î.e.n.), ritualul *hierodulia* (prostituția sacră) încă se practica. Fără ca aceste obiceiuri religioase să fi avut un caracter universal, atât religiile antice, cât și religiile moderne (exceptând unele *secte ascetice sau extremiste) nu au respins latura erotică a vieții și nici sexualitatea ca atare, supravegheată numai în normele morale. *Creștinismul, de ex., reluând tradiția ebraică după *V.T.* (→ *Biblia*), consideră unirea erotică drept opera creației divine și nu-i impune decît limitele morale, dictate de scopul unic al procreației. Un teolog catolic (Claude Trésmontant, în *Les problèmes de l'athéisme*, Paris, 1972) poate afirma astfel că „sexualitatea este demnitatea regală a bărbatului și a femeii care cooperează la opera de creație“.

§ C. de Krelles-Krang, *L'Origine des interdictions sexuelles* (In *Revue Internationale de Sociologie*, juillet, 1904); Lord Raglan, *Le Tabou de l'inceste* (trad. franc.), Paris, 1935

culte solare Formă răspîdită de adorație a *Soarelui, de obicei prin personificare mitizată, prezentă firește în țările expuse suficient radiației solare, ca și în regiunile unde *astrologia a reușit să calculeze mișcarea aparentă a acestui astru pentru întocmirea *calendarului. Acolo unde adorația soarelui a fost intensă și statornică, se înregistrează în tradiția populară relice tîrzii de c.s. chiar în *religiile teiste (→ *teism*), și de ex., în *creștinism, cu dispunerea *altarului de *biserica spre răsărit (→ *Ré, Horus, Shamash, Sūrya, Savitār, Mithra, Apollon, Sol, Tezcatlipoca, Viracocha, Amaterasu, Hors, Arew*).

Cunina Zeiță ocrotind pruncii din leagăn, în *mitologia romană.

Cupido → *Amor*

Cura Zeița grijii, în *mitologia romană; în *credințele curente, se folosea însă mai des pl. *Curae* — zeițele muștrării de cuget.

curcubeul Divinizat ca atare în zonele mitologice cu ploii abundente, simplu *simbol în regimurile pluviale moderate, dar absent din *mitologia populațiilor pentru care ploaia este un fenomen rar sau necunoscut, c. e considerat mai ales legătura divină între *cer și *pământ. În *Biblie, c. este un simbol aparte, cu valoare de simplu semn, fie de sfîrșit al *potopului universal, fie de memorator pentru divinitate și de legămînt între aceasta și viața de pe pământ; cînd apele diluviene se opresc, *Yahweh declară: „Pus-am în nori curcubeul

meu, ca să fie semnul legământului între mine și pământ. Iar când voi grămădi nori deasupra pământului și se va arăta curcubeul în nori, atunci îmi voi aduce aminte de legământul care este între mine și voi și toate viețuitoarele de tot soiul și apele nu se vor mai aduna în potop ca să nimicească toată făptura“ (*V.T., Geneza, IX, 13—15*). Grecii au personificat **c.** în formă feminină: zeița **Iris*, ca mesageră între **zei* și oameni, dar care avea și misiunea de a dezveli cerul, trăgându-i perdeaua, spre a se vedea stelele. Pentru scandinavi, **Bifröst* nu era divinitate, ci doar un pod de legătură între cer și pământ, supravegheat însă de zeul luminii, **Heimdallr*. La populațiile primitive din Pacific, **c.** nu este decât un semn emblematic al unor zei cu atribute complexe: zeul explorator **Kahukura*, care scrutează zarea, îl are ca simbol distinctiv (Polinesia); zeul **Kun-manggur*, dispunând de mari puteri magice și salvator al **focului* pentru oameni, are **c.** ca simbol onomastic: *Sarpele-curcubeu* (Australia de Nord). La români, **c.** are semnificații variabile: **zmeu*, **balaur*, sorb (care soarbe apa mării sau a râurilor), dar și brîu cosmic (Brîul Pământului, Brîul Maicii Domnului), cu funcția opririi ploii; interpretările populare variază extrem, fie sub influență biblică (dar atunci nu e decât semnul dumnezeesc de încetare a potopului), fie sub înfrîurirea micii tehnologii orășenești (devenind atunci o tulumbă sau o pompă pentru aprovizionarea cu apă a cerului); e atestată și o simbolizare pragmatic meteorologică (cf. *Chestionarele lui B.P. Hasdeu*);

curcubeul de primăvară este o prognoză pentru întregul an (dacă are culori limpezi, va fi belșug agricol, dacă însă culorile sînt turburi, anul va fi ploios, iar dacă sînt întunecate, se anunță secetă).

Cureți (grec. Κουρήτες). Divinități arhaice în **mitologia greacă* (de obicei, simpli *daimoni*) care au precedat nașterea lui **Zeus*, făcînd parte — împreună cu **Coribanții* — din alaiul sacru al Marii Mame a Zeilor (**Rhea* sau **Kybele*). Au fost născuți sau de **Gaia* sau de o divinitate anonimă; după alte variante, erau succesorii *Dactylilor*, populație de pe muntele *Ida*. Rolul lor mitologic principal este de **eroi civilizatori* care, deși locuind în pădurile montane sau în peșteri, au fost cei dinții care au strîns oile în turme, au domesticit mai multe specii de animale, au propagat albinăritul, i-au învățat pe oameni să vîneze cu arcul, au inventat sabia și coiful, dar și **dansurile războinice*, pe care dansatorii le execută înarmați și producînd un zgomot ritmic asurzitor. În acest mod, travestiți în dansatori cu armură, au amăgit vigilența lui **Kronos* care îl căuta pe *Zeus*, fiul său nou-născut, ca să-l devoreze, căci pruncul fusese încredințat de *Rhea* anume acestor dansatori divini, pricepuți în bruiajul scîncetelor cu dansul lor zornăitor. Tradiția îi considera pe **C.** contemporani cu **Titani*.

cuvîntul → *logos*

cvetămbara **Sectă religioasă din India, una dintre cele două secte desprinse din **jainism*; membrii ei umblă în veșmînt alb.*

Dabatopeios Zeul fierar în mitologia tracilor sudici, poate și patron al *focului în general, identificat de unii cercetători cu *Hephaistos.

Dadja Zeiță primitivă din mitologia abhază (→ *mitologii caucaziene*), ocrotitoare a agriculturii și a tuturor roadelor pământului.

Dadjdjal (arab. *al-Dadjdjal*). În mitologia *islamului (→ *mitologie arabă*), ispititorul oamenilor și subaltern al *demonului *Iblis, urmînd, după tradiție, să se ivească pe pămînt în preajma *sfîrșitului lumii; pînă atunci, locuiește pe o insulă din Oceanul Indian. Va fi ucis de mîntuitorul *Mahdi, undeva în Siria și Palestina. **D.** nu figurează în *Coran. *Mitul este o imitație parțială după mitul creștin al lui *Anti-christ.

Dagda Zeu principal în *mitologia celtică, un fel de *Herakles rustic, soțul zeiței *Morrigan și tatăl zeiței *Brigit, cunoscut adesea ca vechi zeu brit solar sau numit *Zeul cel bun* și în această ipostază identificat de romani cu *Iupiter. Era considerat *marele druid* (→ *druizi*).

Dagon; *Dagan* Zeu arhaic siriac, răspîndit ulterior în aproape toată lumea semită; în Ugarit, **D.** erau un zeu important și complex, mai ales al vegetației și agriculturii, considerat fiul lui *El, preluat apoi în Mesopotamia și în bazinul mediteranean; la fenicieni, uneori socotit ipostază a lui *Baal, ca zeu al grîului sau chiar fiul lui Baal; teologii hurriți l-au asimilat zeului hurrit *Kumarbi; în Palestina primitivă capătă mai multe forme: amoriții îl consideră zeul fertilității, ca și în Canaan, unde e numit *Dagan-takala*, iar filistenii îl adorau uneori ca divinitate antropomorfo-ihiomorfă, la fel ca și o parte din fenicieni, care îl socoteau divinitate marină (ebr. și fenic., *dag* — pește; ugarit. *dagan* — grîu). La un moment dat, *cultul lui e foarte răspîndit pe teritoriul palestinian: în *templul din Ascalon e reprezentat jumătate femeie, jumătate pește; *Biblia (*V.T.*, *I Samuel*) relatează cum, din cauza *tabernacolului răpit de filistenii și pus în templul lui **D.**, statuia acestuia e găsită pe jos, cu capul și cu brațele retezate, templul din Ashdod devenind de atunci *tabă chiar pentru preoții zeului; de asemenea, „Voievozii filistenilor s-au strîns să aducă o jertfă uriașă lui Dagon, dumnezeul lor“ (*V.T.*, *Judecători*, XVI, 23). După *Sanchroniaton, **D.** era divinitate masculină, fiul *cerului și al gheii. G.F. Moore ș.a. consideră însă că este vorba de doi zei diferiți, ceea ce e posibil, dacă ținem seamă de diferența etimologică.

Dahaka; *Aji-Dahaka* (zend. *aji* — *dragon, *balaur) Dragon din *mitologia iraniană, amintit în *Avesta, fie ca uzurpator al tronului în Iran, fie ca balaur cu 3 capete și 6 ochi,

rival al zeului *focului, *Athar. După o variantă transmisă de tradiția mitologică, **D.** va fi ucis, dar nu reversibil, de *Traetaona* („al treilea fiu“, deci „mezinul“, erou care învinge de obicei balaurul în *miturile comune indoeuropene, implicit și în basmele românești). **D.** va sta înlăntuit în craterul vulcanului sacru din muntele Demavend, iar în ajunul *sfîrșitului lumii se va elibera, reîntronat pentru scurt timp, pînă cînd va fi omorît de un alt erou, *Kersaspa*, de astă dată însă definitiv (cf. *Fiara* din **Apocalipsul lui Ioan Teologul*).

Dai Feng Zeu arhaic, al fericirii și norocului, în *mitologia chineză. Locuiește pe muntele He shan; reprezentat cu aspect aproape omenesc, dar cu coadă de tigru, este un zeu binefăcător și blajin. Cînd apare, produce scîlpîri de lumină și are puterea de a pune în mișcare aburii pămîntului și ai cerului, adică adună norii și dăruiește ploaie.

Daiya (pl. *Daityāh*) Clasă de *demoni, în *mitologia vedică, echivalenți cu *Titanii din *mitologia greacă. Coborîtori din înțeleptul legendar (*ṛiṣi) *Kāçyāpa, prin una dintre soțiile acestuia, zeița *Diiti, dar de fapt fiii și subalternii regelui demonic *Hiranyakaçipu (cuceritorul universului, de la zeul *Indra), acești demoni titanici se consolidează mai ales în epoca fiilor lui *Bali (al cărui bunic era *Hiranyakaçipu*). Războaiele lor împotriva *zeilor vedici (clasa *Deva) s-au purtat în numele adversității structurale față de clasa divină dominantă. *Mitologia îi prezintă însă pe **D.** (ca și pe ultimul lor șef, *Bali*) drept zeițăi titanice luminoase, acționînd — din unghi omenesc — numai în scopuri benefice. *Bali* are, în acest sens, epitetul *Daityendra*. În ultima perioadă mitologică, **D.** se mai numeau și *Bāleya* (Urmașii lui *Bali*).

Dajbog; *Dujdbog* (slav. Дажбог, Дажьбогъ) Zeu al *soarelui și al *focului solar, în *mitologia slavă (sau în genere, al fertilității), un *deus dator*; etim. incertă (slav. Дажба — dar, *ofrandă, sau poate Дажба — ploaie; бог — *zeu) derutează asupra sensului atributiv. **D.** era o divinitate tribală, cu arie culturală limitată. Uneori, ca zeu al focului, era numit cu patronimicul *Svarojič* (întrucît era fiul lui *Svarog). E amintit în cronici de la 980, cînd cneazul Vladimir zidește la Kiev *altare pentru zeii slavi. (De la acest nume slav s-a format probabil, prin contaminare, subst. românesc *dajdie*).

Dākṣa (*Cel Capabil*; sanscr. *dākṣa* — forță, rațiune, capacitate) Unul dintre numele zeului creator sau un zeu autonom, în *mitologia vedică, adorat ca personificare a forței divine de creație; considerat și tatăl zeiței materne *Aditi.

În întia Mare Eră (Mahāyuga; → *yuga*), **D.** apare ca *Prājāpati, fiind socotit în această ipostază unul din cei zece fii ai lui *Brahmā, născut din degetul mare de la piciorul drept al acestuia; în Mahāyuga a doua, e fiul unuia din înțelepți, Pracetas, deci tot dintre Prājāpati, avînd el însuși 7 fii: *Krōdha* (mînia), *Tāmas* (întunericul), *Dama* (stăpînirea de sine), *Açva* (calul), *Aṅgiras* (înțelepciunea), *Vikrīta* (boala) și *Kardama* (murdăria). Dar în *Upanișad, **D.** e *strămoșul primordial al tuturor ființelor lumii, identificat cu *cerul și în general cu spațiul aerian. E considerat și tatăl zeitelor materne *Aditi, *Diti, *Danu, *Kālā, *Anayus*, *Sinhika*, *Muni*, *Prava*, *Vinata*, *Kapila* ș.a. (după *Mahābhārata, 13 fete). Prin epitetul *Prajādhyaṅga* (Supraveghetorul ființelor), **D.** e identificat cu *Soarele.

Dali Zeiță kartvelă cinegetică (→ *mitologii caucaziene*), ocrotitoare îndeosebi a animalelor sălbatice. În regiunile montane ale Georgiei (de ex., în Swanteti), e identificată, tradițional, cu divinitatea Mzetunahavi (mai ales ca aspect). **D.** locuiește pe stînci inaccesibile și își poartă părul de aur, căzut în valuri, pînă la glezne. Dar e o *mutantă, putîndu-se arăta oamenilor ca animal terestru ori ca pasăre. E o zeiță iubeață, iar vînătorului intrat în grațiile ei îi dă sprijin, cu singura condiție ca el să păstreze riguros taina acestei iubiri; încălcarea consemnului îl duce la pieire. **D.** este mama eroului mitic popular *Amirani.

Damă Zeu arhaic din *mitologia vedică, fiul lui *Dākṣa, personificînd stăpînirea de sine, echilibrul sufletesc.

Damballah-wèdo Cea mai populară divinitate a *religiei *vudu din Haiti, un zeu închipuit în formă de șarpe (mai ales năpîrcă) și îndeobște divinitate acvatică, locuind în fluvii, în lacuri și în mare, avînd culoarea albă drept *simbol și ocrotind arborii (căci șerpilor se urcă în arbori), dar și banii (fiindcă argintul e alb), implicit cunoscînd și toate tainele comorilor. **D.-w.** e nedespărțit de soția sa *Aida-wèdo*, are însă și o concubină: *Ezili*, înfățișată ca femeie de lume, vorbind afectat și mișcîndu-se provocator, care a avut relații amoroase aproape cu toți ceilalți zei haitieni, mai ales cu *Agoué-taroy. Originea totemică (→ *totem*), ambalată în cîteva aspecte de suprafață ale traiului colonizatorilor periferici, este evidentă.

Damie (lat. *Damia*) Divinitate agrară din Epidaur, în *mitologia greacă, al cărei *cult, ajungînd din Hellada, prin Tarent, în Italia, s-a identificat cu cultul zeiței romane *Bona Dea.

Damkina Element feminin al unei triade babiloniene tîrzii (→ *mitologii din Mesopotamia*), soția zeului *Ēa și mama zeului *Marduk.

Damu Zeu sumerian și akkadian al sănătății (uneori confundat cu *Dumuzi), adorat ca Marele Preot Descîntător, cu atributul divin de medic arhetipal (→ *mitologii din Mesopotamia*). Era socotit fiul zeiței *Ninkarrak (*Nin-sin*).

Danae Fiica regelui Akrisios din Argos, în *mitologia greacă; de teama profeției că va fi ucis de nepotul său, tatăl ei o închide pe **D.** într-un turn înalt, inaccesibil oricui afară de *Zeus, care de altfel și pătrunde la **D.** sub forma unei ploii de aur; din scurta lor iubire se naște *Perseus. După aceea, regele închide pe mamă și pe fiu într-un cufăr, abandonat pe valuri, dar amîndoi sînt salvați de *Zeus* care determină acostarea cufărului pe o insulă a regelui *Polydektes*. Acest rege se îndrăgostește de **D.** și îl persecută pe fiul ei care, în cele din urmă, se întoarce cu mama sa în Argos și își ucide fără voie bunicul, împlinînd *oracolul.

Danaide Cele 50 de fiice ale regelui Danaos din Argos, în *mitologia greacă, mărirate cu cei 50 de fii ai fratelui acestuia, *Aigyptos*. Întrucît un *oracol prevestise omorîrea lui Danaos de către un nepot, din voința regelui, fetele lui îșiucid bărbații chiar în noaptea nunții, în afară de *Hypermnestra* — cea mai tînără dintre surori — care-l crută pe soțul ei, *Lynkaios*, însă acesta, din răzbunare, își ucide socrul. Zeii le-au osîndit pe **D.**, pentru această crimă, să umple veșnic, în regatul lui *Hades, un butoi fără fund: *Butoiul Danaidelor* (în variante: un butoi găurit; sau să umple un butoi normal, transportînd apa în ulcioare găurite).

Dānava Clasă de *demoni urași din *mitologia vedică (asemănători cu *giganții din *mitologia greacă), născuți de zeița *Danu, de la un *rīṣi (înțeleptul primordial *Kaṣyapa). Acești demoni (confundați sau adesea contopiți cu o clasă asemănătoare: *Dattya) poartă război cu *zeii (*Deva) și împiedică *ritualul *sacrificiilor. Șeful demonilor din ambele clase este *Bali, un demon-rege mitic, justițiar, care, cu însușirile sale întărite prin *asceză, a izbutit să pună stăpînire pe cele 3 lumi, biruindu-i pe zei; lumile au fost totuși salvate de *Vișnu.

Daniel (ebr. *Dānnyyel* — *Dumnezeul meu e judecător*; babil. *Bēltesassar*) Unul dintre *profeții biblice (→ *Biblia*), care în tinerețe a fost captiv în Babilon, devenind favorit al regelui Nabucodonosor și al succesorului acestuia, *Evilmerodah*. Invidiat de *magii chaldei, e aruncat la insistența lor în groapa cu lei, unde e găsit a doua zi totuși nevătămat. **D.** i-a tălmăcit lui Nabucodonosor diferite vise, printre altele dovedind nevinovăția văduvei *Suzana*, apoi explicînd vestita inscripție fantomatică, apărută pe zidul palatului unde se consuma ospățul lui *Balthazar*: *Mane, Tekel, Phares* (corect: *menē menē teqēl ūfarsin* — socotit, cîntărit, împărțit) (cf. *V.T.*, *Daniel*, IV, 1—25; V, 25—28). După cucerirea Ierusalimului, Nabucodonosor e succedat de fiul său *Balthazar* (ebr. *Bēlšassar*), ultimul rege în Babilon; în noaptea cuceririi Babilonului de către perși, oferă un mare ospăț, unde oaspeții se serveau în vasele răpite din Templul de la Ierusalim (→ *templu*); cuvintele oraculare scrise de o mîină magică pe zid și interpretate de **D.** anunță prăbușirea și divizarea Babilonului.

dans (rom. *joc* < lat. *jocum*; rom. *horă*; rus. *хоровод* < grec. *χορεία* — dans coral) Dansul ori-

ginar este o formă de existență a societăților primitive, o formă de expresie poate prelingvistică a sufletului primitiv, care își etalează, prin mișcări ritmice ale corpului, picioarelor, brațelor și capului, sentimentele și senzațiile sau impulsurile esențiale. În forme rudimentare, **d.** există și în lumea animală (mai ales ca *dans nupțial* și ca *dans războinic*) așa cum a demonstrat etologul Konrad Lorenz. Actul ludic și actul artistic din structura **d.** sînt rezultatele laice tîrzii ale coregrafiei religioase originare, **d.** fiind la obîrșia sa un act magic ($\rightarrow$ *magie*), o formă rituală ($\rightarrow$ *ritual*) de exprimare a *miturilor, a sentimentului religios, a actului ritual al muncii, a gestului omenesc defensiv față de agresiunea presupusă a *duhurilor malefice, a operațiilor militare de cucerire, de supunere a teritoriilor dușmane, a unirii între bărbat și femeie în scopul procreației, a cultivării agricole a pămîntului, a bucuriilor festive ($\rightarrow$ *sărbători*) sau a durerii de doliu ($\rightarrow$ *funeralii*). Persistența pînă în zilele noastre a **d.** în sensul său primar este explicabilă prin nedezvoltarea suficientă a civilizației în anumite zone geografice. $\sim$ *Dansul ludic*, desprins din cel ritual, a apărut în antichitate, dar dezvoltarea și răspîndirea lui — mai timpuriu în sate, mai tîrzii în saloane — au fost legate de nevoia de eliminare a prisoelui energetic, fie în formele de expresie ale veseliei — adesea dependente de îngurgitarea de băuturi amestecate, de obicei alcoolice, fie în formele de mijlocire convențională a stabilirii de raporturi erotice viitoare. $\sim$ *Dansul artistic* derivat selectiv din *dansurile rituale* tradiționale, debarasate de orice încărcătură magică sau religioasă, are forma gratuității stilistice, intrînd în alt domeniu, întru totul profan, cu scopuri pur spectaculare (de ex., baletul). Arta coregrafică modernă, devenită preocupare profană, este o consecință a *dansului mitoreligios*, înainte de a fi devenit scop în sine; ea a rezultat (ca și cîntecul sau versificația, ca sculptura și pictura — inițial rupestră, cu conținut magic, apoi iconografică, cu scop religios — sau cu țesătoria, cusăturile, arhitectura chiar) din tendința arhaică magico-religioasă de executare optimă a ritualului, pentru a atrage astfel atenția binevoitoare a divinității patronale sau, dimpotrivă, pentru a alunga *demonii și *spiritele malefice. Toate *dansurile rituale* se pot clasifica, după structuri, în: $\sim$ *dansuri mitologice*, care sînt nu repovestiri, ci reconstituirii ale marilor acte arhetipale, în scopul menținerii continuității lumii și vieții; printre ele deosebim **d.** *cosmogonice*, care mimează creația universului ($\rightarrow$ *cosmogonie*); **d.** *erotice* (sau de fecundație), care reproduc, esențial, *teogonia, apoi *antropogonia în actele arhetipale ale acestora, însă **d.** erotic nu este un **d.** nupțial, pe care doar îl precede; **d.** *religioase* (liturgice, imnice, propiatioare, de recunoștință, de convertire etc.), care exprimă mesajul credincioșilor, de obicei prin preoții lor, către divinitate; $\sim$ *dansuri magice*, care programează ritual actele vitale ale omului în raport cu mediul, cu fenomenele însoțitoare, cu existența socială și cu lupta pentru această existență;

printre acestea, deosebim: **d.** *cinegetice* (care sînt probabil dintre cele mai vechi), asigurînd pe vînători de succesul binecuvîntat al expediției lor; **d.** *agrare*, la obîrșia lor, reproducerea actului arhetipal de fecundare a Gliei de către *Cer (prin ploaia care simbolizează sămînța spermatică), devin cu timpul mișcări coregrafice rituale, reduse la gesturile ritmice esențiale care se vor converti în **d.** *magic profesional*, cu scopul memorizării mișcărilor elementare, de ex. ale semănatului; **d.** **apotropaice*, urmărind alungarea ($\rightarrow$ *exorcism*) demonilor dintr-o persoană, dintr-o casă, de pe un teritoriu etc. (de ex., *Călușarii, expulzînd din trupul omului bolnav *Ielele răufăcătoare); **d.** *războinice* (ca numeroase variante din *dansul săbiilor* — în Thracia, Caucaz ș.a.), destinate prin mișcările violente să ridice moralul luptătorilor și să asigure victoria prin acest război mimat, cu caracter de repetiție generală; **d.** *nupțiale*, simbolizînd unirea binecuvîntată între bărbat și femeie prin nunta care reface *arhetipul divin al căsătoriei sacre (*hierogamiei) — forme, puțin diferite, păstrîndu-se aproape în toate *religiile lumii (de ex., în oficierea nunții creștine, există momentul „Isaia, dăntuiește...”, în care preotul oficiant, ținîndu-se de mîini cu mirii, inconjoară, într-un gest sugerat de horă, pupitrul din naos de pe care se citește *Evanghelia); **d.** *profesionale*, care provin din alte tipuri de coregrafie magico-rituală (de ex., din cea agrară), rețin, pentru fiecare meserie în parte (zidăria, țesătoria etc.), gesturile de bază, fără care profesiunea respectivă nu poate fi exercitată; **d.** *fenomenologice* sînt totodată *dansuri* de recunoștință față de mărînimia divinității competente, dar și de provocare a bunăvoinței ei, în legătură cu marile fenomene naturale de care omul a început să beneficieze de timpuriu: ploaia, *soarele, *focul; **d.** de provocare a ploii sînt foarte numeroase (de ex. jocul interpretat, în satele românești, de către *Paparude); **d.** solare, abundente în Egipt, mai rare în zonele temperate, absente în zonele nordice, au în genere scopul mistic de a echilibra acțiunea soarelui, ale cărei excese pot deveni catastrofale pentru oameni; **d.** *focului nou* ($\rightarrow$ *focul*) este legat de reînnoirea anuală a vetrelor de bază cu „foc tînăr”, adus dintr-un centru sacru (ca în Hellada) sau reconstituit, ca foc viu, pe *altarul corespunzător (ca în Iranul *zoroastrismului). Se prea poate ca, la originea *dansurilor primitive*, să fi fost tendința de imitare a unor mișcări ritmice din natură, mai puțin a celor conduse de hazardul vîntului, mai mult a celor efectuate de animale în ritualul nupțial sau în ritualul de luptă. Două forme consolidate și diversificate ale coregrafiei primitive stau la baza întregii dezvoltări istorice a **d.**: **d.** *cinegetic* — de fapt o repetiție a *vînătorii, un model coregrafic al actului vînătoresc propriu-zis; **d.** *războinic* — un model coregrafic sacral al războiului concret între triburi. Firește, nici una dintre aceste forme nu este gratuită, nu conține nimic ludic: fiecare **d.** cuprinde în treaga succesiune a gesturilor necesare în practica concretă a vînătorii sau a războiului, scopul

fiind pur iniatic. Structura elementară a **d. cinegetic** variabilă după gen (de ex. *dansul săgeților*), sau a **d. războinic** (de ex. *dansul săbiilor*) se va regăsi, aproape fără deosebiri importante, la fel în coregrafia caucaziană, în cea africană sau în cea greacă (după prototipurile descrise de *Homer, în *Odisseia). O formă complexificată a acelorași structuri există în *dansurile magice* (și ele avînd caracter cinegetic sau războinic, dar și solar, meteorologic, medicinal, apotropaic, erotic etc.), în acestea intervenind *măștile și *pantomima*.

§ Louis Séchan, *La Danse grecque antique*, Paris, 1930; C. Sachs, *Eine Weltgeschichte des Tanzes*, Berlin, 1933; Romulus Vulcănescu, *Fenomenul horal*, Craiova, 1944; Ovidiu Birlea, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, 1982

Danu Divinitatea demonică din *mitologia vedică, fiica lui *Dákša, sora zeiței *Diti; ca soție a unui *riși bigam, *Kāçyāpa (care avea, ca a doua soție, pe Diti), **D.** devine mama clasei *demonilor giganți *Dānava, care au pornit un război împotriva *zeilor (*Deva).

Danubius; Danuvius Zeu acvatic tutelar al Dunării, în *mitologia romană, probabil tirzie, reprezentat într-un relief de pe Columna lui Traian, din Roma. O informație antică sugerează că dacii îndeplineau un *ritual de împărtășire cu apă din Dunăre. Nu există dovezi incontestabile că **D.** ar fi fost zeu dacic; (Dunărea străbătea mai multe țări antice și nu scâldea decît în parte teritoriul Daciei). Prezența pe Columnă poate fi și numai o acceptare, prin *interpretatio romana*, a unui zeu (→ *mitologie dacoromană*), bunăvoința cărui era necesară armatei împăratului Traian; zeul figurează, ca efigie, și pe un denar roman consular.

dao (chinez, *dao* — cale; *daojiao* — calea dogmei) Principiul absolut al universului (calea spre adevăr) în filosofia religioasă daoistă (→ *daoism*), principiul care produce întreaga varietate a aspectelor lumii, principiul echilibrator al universului, prin ordinea indispensabilă naturii și societății. Principiu dialectic al contradicției între *yin și *yang, **d.** a fost folosit, ca noțiune de bază, de filosoful chinez *Lao Zi care, după unii comentatori, ar fi înțeles prin **d.** aproximativ ceea ce înțelegea filosoful grec *Heraclit prin *logos: „Dao est vid, dar atunci cînd acționează pare ineputabil“ și fiind un „adînc al adîncurilor“, el „pare strămoșul tuturor lucrurilor“; existența acestui **d.** e controlabilă intelectual în orice condiție: „Dacă îi vom reduce puterea de pătrundere, dacă îi vom ordona haosul, dacă îi vom micșora strălucirea, dacă îl vom asemui cu un fir de praf, el va apare cu existență limpede. Eu nu știu cine i-a dat naștere. El este premergător strămoșului fenomenelor“ (Lao Zi, *Daode jing*, IV). Considerat totuși „lucru neclar și nebuloș“ care „se răspîndește peste tot“, **d.** „e veșnic și nu are nume. Deși e o ființă mică, nimeni în lume nu și-l poate subordona“ (*ibid.*, XXXIV). Esența rezidă în faptul că **d.** „realizează necetăat nonacțiunea și prin aceasta nu este nimic care să nu fie făcut de el“ (*ibid.*, XXXVII). Așadar, se poate deduce că **d.** este

un fel de înțelepciune cosmică, o entitate care „nu vorbește, dar știe să răspundă“ și care „vine de la sine“ (*ibid.*, LXXIII). Comentatorii marxiști ai doctrinei lui Lao Zi consideră **d.** esența naturală a tuturor lucrurilor, manifestată prin atributele lui cuprinse în așa-numitul *de*, în acest caz **d.** nemaifiind voința cerească supremă, cum aveau s-o interpreteze curentele religioase derivate din sistemul filosofic al lui Lao Zi, ci calea naturală a devenirii lucrurilor, așadar o necesitate inexorabilă a lumii materiale, o existență eternă, imperceptibilă, nevăzută, în perpetuă mișcare, și accesibilă numai gîndirii logice. Totuși, ajungerea la **d.** era înțeleasă, înăuntrul doctrinei lui Lao Zi, ca o stare de *contemplație mistică, de unde un *quietism extrem și o supunere pasivă față de existență, tradusă în non-acțiune.

daoism (chinez. *daojia* — Școala daoistă) *Religie bazată pe sistemul filosofic al lui *Lao Zi și constituită în China, sub dinastia Han (206 î.e.n. — 220 e.n.), deși vechile *legende daoiste sincronizau activitatea lui Lao Zi cu domnia împăratului mitic *Huangdi. Doctrina despre principiul universal *dao a generat mai întîi (însă mult după epoca lui Lao Zi) un sistem monahal (→ *monahism*) de structură monistă, pentru care principiul *dao* a devenit Calea Adevărului și a însemnat *elementul primordial absolut în geneza universului. Treptat, daoiștii ajung la *contemplația mistică (în cadrul unei doctrine a nonacțiunii) și la o supunere pasivă cu caracter quietist extrem față de fenomene și evenimente; iar astfel, se retrag în sihăstrie, în mijlocul naturii. Formîndu-se la început ca doctrină mistică, **d.** devine religie cînd își precizează raportul cu lumea și formulează cele 3 stadii ale misticii sale: 1) purificarea prin anihilarea egoismului și a iubirii de sine; 2) contopirea cu *dao* prin pierderea sinelui; 3) obținerea forței prin contopirea individualului cu *dao* pentru a scăpa de limitele *timpului și spațiului. Dacă misticii timpurii practicaseră respirația specifică și abținerea de la hrană, rîvnind longevitatea și viața viitoare în *Paradisul daoist, după ce **d.** se precizează ca religie, credinșii săi se îndeletnicesc cu prepararea unui elixir de viață și cu călătoriile spirituale în Insulele Nemuritorilor; unele *secte, desprinse timpuriu din **d.**, practică *exorcismul și *divinația. Încorporîndu-și unele *mituri arhaice și tradiții populare, **d.** și-a elaborat un *panteon (cu o ierarhie imitînd-o pe cea a statului imperial chinez), cu o divinitate supremă — *Yu Di (Împăratul de Jad) — Stăpînul Suprem, locuind în ultima dintre cele 9 sfere în care cosmologia daoistă divizase cerul. Organizarea eclesiastică a **d.** (atribuită lui Shang Dao-ling) se perfecțiază în jurul anului 34 e.n.; după aceea, **d.** exercită un mileniu controlul vieții politice și administrative a Chinei; succesorii lui Shang Dao-ling sînt recunoscuți de stat ca o forță infailibilă. Dar în primele 6 secole din e.n., daoiștii se lasă influențați de *budism, ajungînd să imite panteonul și sistemul monastic al acestuia; în noua epocă, este zeificat însuși Lao Zi,

fiind, asociat teologic cu creatorul primordial *Pangu (din vechea *mitologie chineză) și cu zeul suprem Yü Huang Shangdi, identificat ulterior cu *cerul. Se concepe astfel o triadă supremă, influențată de mitologia budismului.

§ R. K. Douglas, *Confucianism and Taoism*, London, 1906; Max Kaltenmark, *Lao Tseu et le taoisme*, Paris, 1965; J. J. L. Duyvendak, *Tao tō king, le Livre de la Voie et de sa Vertu*, Paris, 1953

Daphne Fecioară din alaiul cinegetic al zeiței *Artemis, în *mitologia greacă; voind să scape de urmărirea lui *Apollon, îndrăgostit de ea, **D.** e prefăcută de tatăl ei, zeul fluviului Peneus, în laur, care a rămas astfel planta predilectă a zeului artelor.

Daramulun Zeul suprem al triburilor de pe coasta răsăriteană a Australiei (→ *mitologii din Oceania*) care, după ce a locuit un timp pe *pământ, comunicând oamenilor *ritualurile inițiatice, s-a întors în *cer, de unde trimite ploaie, anunțând-o cu glasul tunetului. Numele zeului este ezoteric; afară de inițiați, nimeni, îndeosebi femeile și copiii, nu-l poate ști, aceștia numindu-l *papang* (părinte) sau *biambam* (stăpîn, domn); nici chipul zeului, modelat în argilă, nu e arătat decît în ritualurile de inițiere, ulterior imaginea fiind sfărîmată și cioburile ascunse cu grijă. În cursul ritualurilor de inițiere se produc sunete (între geamăt și muget) cu un instrument muzical de *cult — un băț lung de 15 cm, gros de 3 cm, prevăzut cu o sfoară cu ajutorul căreia, rotit în aer, produce un vijit înfricoșător, omologat cu „vocea zeului“. Triburile sud-est australiene îl consideră pe **D.** fiul (sau un alter-ego) zeului *Baïame, fiind în această calitate subalternă însărcinat cu administrarea fulgerelor.

Daruma (sanscr. *Bodhidharma*) Întîiul călugăr budist adept al *religiei *zen, practicînd numeroși ani în șir tehnica *contemplației, pînă cînd i s-au anchilozat definitiv picioarele. Venerat apoi ca divinitate în *budismul japonez (și reprezentat figurativ, în statui, fără picioare) e socotit aducător de noroc și împlinitor al dorințelor. La *sărbătorile religioase, în Japonia se vînd imagini ale unui **D.** fără ochi; credinciosul care cumpără imaginea, cînd își pune în gînd o dorință, desenează un ochi, iar pe al doilea, numai după împlinirea dorinței.

Da Tokpe Zeu din Dahomey (→ *mitologiile populațiilor africane*) al tuturor apelor pămîntului, avîndu-l ca auxiliar pe zeul apei potabile, *Da Singi*.

Dayan Degereki Zeu principal al *șamanilor, în *mitologia mongolă, coordonatorul divin al inițierii șamanice. Considerat fie un *spirit al munților, fie un șaman atotputernic, **D.D.** este adesea identificat cu un monolit natural de piatră, un stei de formă ciudată pe lîngă lacul Hubsugul, din nordul Mongoliei; în folclor e imaginat uneori ca un călăreț înarmat cu arc sau pur și simplu ca un bătrîn cu barbă albă. Integrat în *lamaismul mongol, zeul a devenit un personaj de *legendă, în diferite variante epice (de ex., răpitorul soției lui Gingis-han sau, în urma unui duel, ajutorul acestuia).

Daykoku Zeul norocului în *mitologia japoneză, reprezentat cu un ciomag sau cu un mai în mînă; celor loviți de arma zeului li se împlinește orice dorință.

Dea Dia Veche zeiță agrară în *mitologia romană, sărbătorită în luna mai, în cadrul unui *ritual al ogoarelor, oficiat 3 zile de Frații Arvali (*Arvales).

Dea Syria; *Dasuria*; *Iasura* Zeiță preluată de romani din Siria și vehiculată de legiunile romane, reluînd în noul *cult alura și atributele zeiței *Atargatis, dar sub un nume inițiat, păstrînd secretul numelui originar, iar adesea cunoscută și sub epitetul de reverență *Magna Coelestis*. **D.S.** era echivalată în Imperiul Roman, de la o provincie la alta, cu diferite zeițe similare atributiv: *Astarté, *Hera, *Rhea, *Demeter, *Kybele, cultul ei fiind răspîndit îndeosebi în Italia, Grecia (Delos), Thracia, Pannonia, Britannia, Dacia. Principalul *templu al zeiței se afla în Hierapolis.

Debora (ebr. *debórah* — *albină) *Profetă biblică (probabil din sec. XIII î.e.n.), căreia i se atribuie textul arhaic (considerat printre cele mai vechi din *Biblie) *Cîntarea Deborei* (*V.T.*, *Judecători*, V) celebrînd victoria armatei israeliene a lui Barac asupra canaanitilor lui Sisera, dar avînd o rezonanță mitologică mult mai veche. Acest război pare să fi fost prima tentativă de cîștigare a unității religioase și naționale a Israelului, inițiată chiar de **D.**, care-l investește pe Barac cu comanda celor 10 000 de soldați, însoțiți de ea și în campanie. Textul are și un substrat teologic: „Fiindcă își aleg zei străini, atunci și războiul e la porți“ (*ibid.*, V, 8).

Deceneu (grec. *Δεκαίνεος*; lat. *Decaeneus*) *Sacerdot dacoget zeificat, trăind probabil în vremea regelui Burebista (contemporanul lui Caius Iulius Caesar), păstrînd însă deopotrivă, în cele mai multe surse istorice, structura mitică de *erou civilizator. O informație din Iordanes (*Getica*, XI, 67) indică venirea în Geția (Iordanes scrie *Goția*), din altă parte, a lui *Dicineus*, căruia Burebista, luîndu-și-l asociat la domnie, i-a acordat „o putere aproape regală“. (Radu Vulpe se întrebă dacă **D.** nu era cumva dac.) Fără a fi flagrant contradictorii, sursele nu se pot armoniza. După Strabon: „Boirebistas [...] și-a luat ca ajutor pe Dekaineos, un bărbat vrăjitor, care umblase multă vreme prin Egipt, învățînd acolo unele semne profetice, datorită cărora susținea că tîlmăcește voința zeilor. Ba încă, de la un timp, era socotit și ca zeu, așa cum am arătat cînd am vorbit despre Zamolxis. Ca o dovadă de ascultarea ce i-o dădeau [geții?], este și faptul că ei s-au lăsat înduplecați să-și stîrpească viile și să trăiască fără vin“ (*Geografia*, VII, 3, 11); în acest text strabonian: *Δεκαίνεος* *ἐνδοξα γόντα* — γόνος este într-adevăr „vrăjitor“, „magician“, uneori și „șarlatan“; dar în lb. greacă același cuvînt are și sensul, mai rar, de „om care fascinează“. După Iordanes, **D.** era un om de o vastă erudiție, acumulată

în Egipt; evident exagerată, relatarea istoricului got conține totuși date interesante asupra rolului religios și cultural îndeplinit de către **D.** în instruirea spirituală a stratului ierarhic superior de sacerdoți și nobili daci: „Observând înclinația lor de a-l asculta în toate și inteligența lor nativă, el i-a inițiat aproape în toată filosofia, căci era un maestru priceput în aceasta. El i-a învățat etica, dezvoltându-i de obiceiurile lor barbare, i-a instruit în fizică, făcându-i să trăiască potrivit cu legile naturii, pe care Goții, transcriindu-le, le păstrează până azi [sec. VI] cu numele de *belagines*; i-a învățat logica, făcându-i superiori celorlalte popoare în ce privește mintea; arătându-le practica, i-a îndemnat să-și trăiască viața întru fapte bune; demonstrându-le teoria, i-a învățat să contemple cele douăsprezece semne ale zodiacului, iar prin ele mersul planetelor și toată astronomia, lămurindu-i cum crește și scade discul lunii și cu cât globul de foc al soarelui întrece măsura rotunjimii pământului și le-a expus sub ce nume și sub ce semne cele trei sute patruzeci și cinci stele trec de la răsărit spre apus, ca să se apropie ori să se depărteze de polul ceresc“ (*Getica*, XI, 69—70). Se impune însă o comparație cu un text foarte asemănător din apocriful etiopian **Cartea lui Enoh*, în care „vegheții” grupului ceresc, descins pe pământ sub conducerea lui **Semyaza*, le divulgă oamenilor (nu unui singur trib sau popor) învățături întrucâtva similare. De aceea, datele lui Iordanes trebuie citite cu prudență, chiar dacă și Strabon și **Platon* elogiază (însă ponderat) cunoștințele filosofice, astronomice și medicale ale lui **Zamolxis* și ale sacerdoților daci. Dar cea mai sigură informație din *Getica* lui Iordanes este cea după care **D.**, „pe bărbății cei mai de seamă și mai înțelepți pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstescă anumite divinități și sanctuare, făcându-i preoți și le-a dat numele de pileați“ (*ibid.*, XI, 71). Ca Mare Preot și ca vicerege, apoi probabil ca rege el însuși, **D.** se pare că a putut dispune de dubla autoritate morală (stîrpind viticultura pentru a anihila consecințele înclinației spre beție ale populației) și politică (organizînd triburile, dar și casta sacerdotală — dintre nobilii *pilleati*, pentru șefii ierarhici, ca și din categoria privilegiată mai largă, *capillati* (sau *comati*), din aceasta făcînd, pentru clerul de rînd, o clasă probabil asimilabilă clasei cavalerilor romani — *equites*). Ce rol a avut **D.** față de **religia dacogetică* este greu de stabilit pe baza unor documente sărace și contradictorii. Din unele interpretări, pare a rezulta că, după presupusa **reformă religioasă a lui D.*, **cultul lui Zamolxis* s-a transformat sau a dispărut. După Iordanes, ar rezulta că a fost o reformă restrictivă în ce privește **zeii și sanctuarele și mai mulți comentatori ai istoricului got* deduc chiar înlocuirea cultului *zamolxian* cu un cult al zeului războiului (*Mars geticus*). Dar e posibil și altă ipoteză, cea propusă de Hadrian Daicoviciu, după care sintagma lui Iordanes *numina quaedam* (anumite divinități)

sugerează că „Deceneu a rinduit preoți pentru diferitele divinități ale panteonului dacogetic, iar acești preoți oficiau în sanctuarele închinate divinităților respective“, deci prin distribuirea lor pe specializări sacerdotale (*Portrete dacice*, București, 1984, p. 96—97).

§ V. Lica, *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu* (în *Istros*, I, 1980, p. 177—182)

Dechire Zeiță în **mitologia celtică*, mama eroului mitic **Cù Chulainn*, din eposul irlandez, născîndu-și fiul fie de la zeul **Lug* (care a pătruns în ea, într-o înghițitură de vin, sub forma unei insecte), fie de la fratele ei *Conchobar*.

Dedal (grec. Δαιδαλος < δαιδάλλειν — a construi meșteșugit) Arhitect și sculptor mitic grec, prezent în numeroase **mituri ateniene și cretane și cunoscut mai ales drept constructor al *Labirintului din Creta, la cerea regelui *Minos, pentru închiderea *Minotaurului. D. ar fi fost de obârșie ateniană regală. La curtea lui Minos, i-a construit reginei **Pasiphae* o vacă de lemn, cu funcții magice; fiicei regelui, **Ariadne*, i-a clădit o sală de dans (poate cea descoperită de A. J. Evans la Knossos), iar statului cretan i-a făcut un om de bronz, pentru paza insulei, care i-a îndepărtat și pe **Argonauții* dornici să acosteze acolo (**Talos*, deși în genere **mitologia greacă* atribuie construirea acestui gigant zeului **Hephaistos*). Fiind, după tradiție, și un iscusit inginer, **D.** a confecționat unelte tehnice, inventate tot de el: securea cu două tășuri (*labrys*), echerul, nivela cu bulă de aer, vela de corabie, burghiul, sula de cizmărie; fi erau atribuite și diverse sculpturi monumentale în lemn, care împodobeau orașele grecești, ca și niște statui care se mișcau singure. Dintre construcțiile sale, Labirintul i-a purtat nenoroc: după ce **Theseus* pătrunsese acolo cu ajutorul Ariadnei, Minos l-a închis pe arhitect împreună cu fiul acestuia, **Icar*, chiar în edificiu; confecționînd două perechi de aripi artificiale, **D.** scapă cu fiul său, dar în timp ce Icar, lacom de înălțimi, se prăbușește murind, **D.** izbutește să zboare pînă în Sicilia, unde e găzduit de regele Kobalos în schimbul executării unor lucrări de arhitectură. După o tradiție, Minos l-ar fi urmărit chiar pînă acolo din răzbanare, dar sicilienii sau chiar Kobalos nu și-au extrădat oaspețele util ci, dimpotrivă, au provocat moartea regelui cretan. Chiar dacă **legenda despre statuile lui D.*, care puteau să umble și chiar să vadă, nu se referă nici la vreun act demiurgic și poate nici măcar la construirea unor mecanisme autonome (anticipîndu-le pe ale lui Heron din Alexandria, de la Theatrum Machinarum), ea poate fi considerată un **simbol*, căci arhitectul mitic era socotit și înfiul sculptor grec care a renunțat, în portrete, la „ochii orbi“, sculptîndu-le pupila, adică făcîndu-i „să vadă“, în plus, imprimînd „mișcare“ plastică mîinilor și picioarelor.*

Dedi (polon. *Dziady*) **Spiritele *strămoșilor defuncți* (cf. sanscr. *pitaraḥ* — părinții răpo-

sați), în **mitologia slavă* generală. Slavii răsăriteni aveau un **ritual* de comemorare a strămoșilor, care se oficia primăvara (și care, în urma creștinării, a fost transferat în a 7-a zi după **Paști* — adică de **Paștele Blajinilor*) sau în cadrul ritualului de primăvară **Kostromă* (**Kostrubonika*) în teritoriile rusești, iar la unele grupuri slave răsăritene (polonezi, bieloruși), identificându-se cu **sărbătoarea de pomenire a morților familiari*, Săptămîna Moșilor. Erau făcute **sacrificii* de alimente, iar spiritele strămoșilor erau invocate cu invitația: *Uedy, udu do obedy!* (Moșule, vino la masa de prînz). Li se oferea ca **ofrandă* prima lingură de mîncare și primul pahar de băutură, conținutul putînd fi pus afară, pe pervazul ferestrei, sau vărsat sub masă. Uneori *D.* erau reprezentați figurativ de idoli antropomorfi rudimentari (→ *idolatrie*).

deism (lat. medieval *Deus* — **Dumnezeu*) **Religie* naturală pornind de la tendința (exprimată înția oară în sec. XVII, de *Herbert of Cherbury*) de a considera pe *Dumnezeu* nu o persoană, ci un concept. Împotrivindu-se, din sec. XVIII, **creștinismului*, *d.* a respins ideea oricărui mod de personificare a lui *Dumnezeu* și a amestecului acestuia în existența naturii și în viața societății, dar acceptînd un *Dumnezeu* impersonal, ca principiu causal, creator al universului, care i-a comunicat lumii legile elaborate de el, iar după creația inițială a lăsat aceste legi să funcționeze autonom; în acest mod, acceptînd numai **miracolul* creației primordiale, *d.* refuză orice altă idee de miracol sau de prezență a lui *Dumnezeu* în mișcarea universului. Precizîndu-se după expunerea lui *Herbert of Cherbury* din tratatul său despre adevăr (*De veritate tractatus*, 1624) și atrăgînd interesul (mai ales în sec. XVIII) unor filosofi și savanți (*Leibniz*, *Kant*, *Locke*, *Newton* și chiar *Voltaire*, *B. Franklin*, *J.-J. Rousseau*) sau fiind atacat de unii gînditori atei (*d'Holbach*, *Diderot*), *d.* s-a pretins o religie „în limitele numai ale rațiunii” (*Imm. Kant*) și a devenit de fapt o religie de compromis, situată între impulsul religios al omului și înclinația lui spre raționalism; numeroși deiști au considerat că armonia și finalitatea mecanismelor naturii („uimitoarea mașină a naturii”) sînt dovezi ale existenței lui *Dumnezeu*. *K.* **Marx* a remarcat însă că, pentru gînditorii materialști, *d.* nu este „nimic mai mult decît un mijloc comod și ușor de a se descotorosi de religie” și de a cerceta, la adăpostul ideii de *Dumnezeu*, legile naturii și ale societății în afara **predestinării* divine. În epoca modernă, *d.* a ajuns o filosofie laică ce neagă valoarea religiilor mistice, respingînd ideea de **revelație*, ideea de **dogmă*, formele rituale de **cult* și profesînd libertatea de conștiință și de gîndire. Dar nu se poate afirma dispariția *d.*, căci în cadrul unuia din curentele sale contemporane sînt oameni de știință notorii, care fie consideră că materia inițială inertă a fost pusă în mișcare de un impuls primordial, fie vād în ordinea universului dovada existenței lui

Dumnezeu. *G. Van der *Leeuw* găsește în *d.* modern puncte de asemănare cu religiile societăților primitive, structurate pe **animism*.

§ *J. Orr*, *English Deism. Its Roots and Fruits*, *Grad Rapids*, Michigan, 1934; *E. Long*, *Religious Beliefs of American Scientist*, Philadelphia, 1952

Dekla Zeița letonă a destinului (→ *mitologie baltică*), avînd un rol efectiv în debutul vieții, întrucît înfășurarea, somnul din leagăn și alegerea numelui nou-născuților cad în grija ei. Pentru restul vieții omenești, interesul zeiței nu se mai concentrează decît asupra fetelor de mărîtat, cărora ea le alege soți potriviți.

Delphoi (grec. Δελφοί); *Delfi* Oraș grec din ținutul Phokys, considerat în antichitate centrul lumii și rămas celebru prin marele său **templu*, consacrat zeului **Apollon*, și prin *oracolul delfic* (→ *oracole*), oficiat de **Pythia* în numele zeului patronal, cel mai important dintre oracolele Helladei. *D.* era numit *buricul lumii*, pe temeiul unui **mit* după care **Zeus* mînase simultan, din Orient și din Occident, doi vulturi ce se întîlniseră apoi deasupra orașului *D.*, acolo unde, potrivit tradiției ulterioare, se păstra și marcajul divin inițial: piatra sacră **Omphalos*. În sec. VII—VII e.n., *D.* devine un sanctuar panhellenic, iar după primul război sînt grecesc, se instituie acolo *Jocurile Pythice*, o dată la 4 ani, prilejuind o efervescentă activitate comercială și turistică, folosită de preoții oracolului în obținerea informațiilor necesare compunerii prezicerilor. Rolul centrului delfic, îmbogățit și influent în viața Helladei, decade în epoca hellenistică; în 80 i.e.n., *D.* e prădat de traci, care distrug și templul (reclădit în sec. I); funcționarea oracolului e semnalată ultima oară în sec. III. Sanctuarul delfic avea înscrisă pe frontispiciu deviza Μῆδέν ἄνῃν — *Nimic prea mult* (*Ne quid nimis*, în traducerea comedografului latin *Terentius*), adică: nimic peste măsură, întrucît această „măsură” este supravegheată de zeița **Nemesis*. Din cele cam 615 oracole rostite la *D.*, s-au păstrat cele mai multe, o sută fiind transmise de *Herodot*.

§ *H. W. Parke* and *D. E. W. Wormell*, *The Delphic Oracle*, Oxford, 1956 (prima culegere completă a oracolelor delphice conservate)

dema Termen aplicat de tribul marind-anim (Noua Guinee) ființelor primordiale care, după tradiția locală, au existat în timpurile mitice și s-au lăsat masacrate pentru ca din cadavrele lor să răsără, pentru oameni, legumele și pomii fructiferi. Termenul ca atare a fost pus în circulație în sec. XX, de etnograful *Ad. E. Jensen*; dar divinitățile de tip *d.* au fost frecvente la toți cultivatorii de plante cu tubercule comestibile din epoca preagrară; *Jensen* afirmă că, hrînindu-se sau îngropîndu-și morții, primitivul nu face decît să îndeplinească un **ritual* de participare la existența divinităților *d.*

§ *Ad. E. Jensen*, *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*, Stuttgart, 1942

Demeter (grec. δᾶ: γῆ + μήτηρ — glie, pământ; Ἀθήϊουλος — mamă; nume inițiativ: *Deó(Δηώ)*) Zeiță *htonică din *mitologia greacă, patronind agricultura, legislația și viața civilizată. *Cultul ei se pare că e originar din Creta; în timpuri mai vechi, nu fusese decât o personificare a vegetației primăverii și a fertilității pământului. Dar apoi, într-un imn atribuit lui *Orpheus, este numită „Demeter, Glia Mamă a tuturor și cea care le dăruiește din belșug totul“ (apud O. Kern, *Orphei Fragmenta*, fragm. 302, Leipzig, 1922); ulterior, importanța, uneori colosală, acordată de greci zeiței **D.** (ca în genere zeilor agrari, în toate marile *mitologii), reflectă probabil transformările radicale, impuse în psihologia și traiul individual și societății, de revoluția agrară, care a însemnat de fapt constituirea civilizației; inventind agricultura și așezându-se în formații locative stabile, satele, omul din ajunul neoliticului a suferit un șoc structural, compus pe de o parte din bucuria avantajului de a nu mai depinde de hrana incidentală și neîndestulătoare, pe de altă parte, din tristețea renunțării la deprinderile milenare de ins rătăcitor, lipsit de constrângere, în natură. După sursele lui Diodor din Sicilia, descoperirea agriculturii în Hellada a fost o redescoperire, deoarece Erechtheus, aducind mult grâu din Egipt la Atena într-o lungă perioadă de secetă, după ce a devenit basileu, a introdus printre greci și *ritul inițiativ al *Misterelor Eleusine, cînd și **D.** „a venit“ în Attica (*Biblioteca istorică*, I, XXIX, 1—4). Deoarece revoluția agrară a adus după sine și o anume legislație (obligatia muncilor succesive, fixarea proprietății, întii comune, apoi individuale, a terenurilor, o anumită diviziune a muncii), grecii au supranumit-o pe **D.** și *Thesmophoros* (întemeietoarea de legi). Ea purta numeroase epitefe, legate mai ales de patronajul agrar: „Maica Grîului“, „Demeter cea Neagră“ (pămîntul rodnic) sau, în Sparta, cu același sens, *Htonia*, iar în Arcadia, *Melaina*, de asemenea, *Ioulo* (ἰουλος — snop de grâu) ca nume emblematic, iar ca zeiță a întregii ligi a abeilor, *Panahaia*; *Pindar o numește *Halkokrotos* (Cea ferecată în aramă); însemnele ei principale, afară de snopul de grâu, erau uneltele agricole, dar și stiletul, ca legislaatoare. *Mitologia teologică oficială a Helladei o socotea pe **D.** una din cele 12 divinități olimpiene principale, fiica lui *Kronos și a soției acestuia *Rhea, sora lui *Zeus și mama *Persephonei. Era reprezentată plastic aproape totdeauna cu solemnitate matronală, dar cu mari plete aurii, uneori într-un car tras de *cai sau *dragoni, alteori sezînd pe tron sau în picioare, alături de fiica sa Persephone. Opera agrară ce i se atribuie o răspîndea prin discipoli, dintre care cel mai interesant era *Triptolemos, care colinda lumea într-un car cu cai înaripați, dăruit de zeiță, învățîndu-i pe oameni arta agriculturii și a îndeletnicirilor adiacente. Grecii avuseseră și alt zeu, secundar, al agriculturii (poate tot discipol al Demetrei), *Erechtheus, cu un *templu în Attica, numit de romani *Erechtheion*.

D. era celebrată în cadrul serbărilor *Thesmophoria*, dar mai cu seamă în *Misterele Eleusine*, desfășurate în orașul Eleusis și avînd un caracter inițiativ (acolo era numită cu numele tainic *Deó*, uneori *Doso* sau *Dos*). La Eleusis, zeița era considerată cea care dăruise oamenilor toate binefacerile agriculturii, dar și tot ceea ce implica statornicirea omului într-o viață civilizată (locuința stabilă, căsătoria, statutul juridic al societății, viața pașnică, o alimentație mai rațională, mai sănătoasă și mai prevăzătoare, omul putîndu-și face în sfinșit provizii ș.a.). *Misterele Eleusine* consemnau evenimentul mitic principal din cultul zeiței: răpirea de către subpămînteanul *Hades a fiicei ei Persephone, pe care **D.** o caută pretutindeni pînă cînd o găsește, cu concursul lui Triptolemos, la Eleusis, ajutată și de zeul solar *Helios, căruia i se plînsese; mulți interpretează acest *mit ca un *simbol al învocației soarelui de către agricultor (sau de către ogorul însămnțat), pentru dezmoțirea vegetației după stagnarea hibernală cînd sămînța (Persephone) era ascunsă în regatul subteran al lui Hades. Imnul homeric I (*Către Demeter*) relatează că zeița a străbătut pămîntul în 9 zile în căutarea Persephonei, mergînd cu torțe aprinse, care se consumau succesiv, și abia în a 10-a noapte, întîlnind-o pe *Hekate cea purtătoare de faclă (lumina lunii), care îi comunică a fi auzit un țipăt divulgînd răpirea, fără să fi văzut nimic, începe a se orienta pînă cînd numai Helios, ca zeu solar, îi poate da informația sigură că Persephone nu a fost răpită, ci oferită de Zeus lui Hades; căutarea continuă acum prin lumea umană, **D.** luînd o înfățișare discretă de femeie bătrînă din popor și angajîndu-se doică la palatul basileului Keleos din Eleusis, prezentîndu-se acolo cu numele femeiesc *Dos*, spre a-l alăpta pe vîlstarul regal Demophon. De altfel, această latură se regăsește în mai vechea *mitologie egipteană, unde *Isis intră ca doică în scop similar. **D.** vrea să-l facă pe Demophon nemuritor și e descoperită de Metaneira, mama copilului, cînd îi făcea *botezul focului; renunțînd la acest plan de imortalizare și reluîndu-și aspectul divin, cere să i se clădească un templu în Eleusis, printre stînci, unde va întemeia *Misterele Eleusine*. Zeița se stabilește în templul terminat, se îmbracă în veșmînt de doliu și trimite secetă pe pămînt, refuzînd să se întoarcă în *Olimp pînă nu-și va regăsi fiica; și numai astfel, *Hermes e trimis de Zeus s-o readucă pe fiică de la Hades. De fapt, în simbolistica gîndirii mitologice grecești, prin șantajul ei, **D.** nu urmărea seceta în sine, nici distrugerea omenirii prin inaniție, ci pedepsirea celorlalți zei care astfel ar fi rămas privați de adorație și *sacrificii. Simbolul revoluției agrare (implicînd și creșterea animalelor) se reflectă și în lista preferințelor zeiței; astfel, dintre plante, erau puse în relație culturală cu **D.** grîul și în genere cerealele, ca și toate soiurile de fructe, cu mențiune specială macul și rodia, precum și coșul mistic cu flori, iar dintre ani-

male, *vaca și porcul; îi mai erau consacrate, ca plante sfinte, mirtul, asfodelul și narcisa. Cu timpul, crește importanța serbărilor de cult *Thesmophoria*, organizate între 11—13, luna Pyanepsion (24—26 octombrie), la Atena, Abdera și probabil în Sparta, iar vara la Thèba; aceste serbări erau exclusiv femeiești (cu 9 zile înainte, ca și în cele 3 zile festive, femeile își încetau raporturile cu bărbații și își puneau în paturi, în credința fortificării, crenguțe din plantele sfinte). După consolidarea societății agrare grecești, **D.** o înlocuiește aproape integral, în cultul htonic, pe *Gaia: „Ea este Gaia; sub orice nume ar fi adorată, ea le dă [oamenilor] alimentele cu care se hrănesc“ (Euripides, *Bacchantele*, v. 274). Persistența cultului pentru **D.** în Grecia nu a putut fi anulată cu desăvârșire nici de *creștinism; sanctuarul de la Eleusis a fost distrus de regele got Alaric, în anul 396, dar cultul zeiței patronale nu a dispărut definitiv, ci a fost încorporat în hagiografia ortodoxă a sf. Dumitru (Demetrios) în toată Grecia modernă, în timp ce la Eleusis „se vorbea și se mai vorbește încă de sfânta Demetra, sfântă necunoscută în alte părți și care nu a fost niciodată canonicizată“ (Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, II, Paris, 1978, p. 394). Sf. Dumitru a moștenit în schimb de la Demeter patronajul agriculturii. (cf. *Ceres)

§ Carl Kerényi, *Eleusis: Archetypal Image of Mother and Daughter*, New York, 1967; R. Stiglitz, *Die grossen Göttinnen Arkadiens*, Wien, 1967; A. Dieterich, *Mutter Erde*, Leipzig-Berlin, 1913

demitologizare (germ. *Entmythologisierung*) Curent doctrinar în *teologia dialectică a protestantismului german contemporan, care, pornind de la considerația că vechiul *teism, caracteristic *creștinismului, este numai un sistem mitologic de semne, fără legătură obligatorie cu stratul profund al conținutului său, a urmărit să evite *antropomorfismul din *N.T.* (→ *Biblia*), deci implicit al imaginii lui *Isus Christos, și să ajungă astfel la ideea de *Dumnezeu în afara confruntării posibile a acesteia cu știința. Curentul **d.** a fost inițiat, către anul 1940, de teologul protestant german *Rudolf Bultmann*; dezvoltarea ulterioară s-a datorat constatării unei contradicții acute între gândirea scientistă contemporană și sistemul mitologic de semne din *N.T.* Influențând parțial și anumite straturi ale teologiei catolice, **d.** s-a întâlnit aici cu unele eforturi foarte noi de reorientare a catolicismului însuși; teologul iezuit G. Ruiz consideră astfel o datorie recunoașterea că *miturile „sînt comode și servesc conservării“ unor structuri sociale „înăuntrul cărora lumea mediteraneană s-a compromis“ în Imperiul Roman, în timpul creștinismului medieval și în „întreprinderile coloniale ale epocii contemporane“. Dar dacă Paul *Tillich (în *Teologia sistematică*) deosebește pe „Dumnezeul lui Abraham, al lui Isaac și al lui Iacob“ de cea ce a numit „Dumnezeul filosofilor“, iar W. Kasper consideră că Isus cel istoric trebuie purificat de rețușurile iconografiei

creștine, pentru „a auzi din nou cuvintele lui autentice și a recunoaște trăsăturile omenești ale chipului său“, un filosof catolic de prestigiu, ca Jacques *Maritain, a cerut totuși „să se termine cu demitologizarea dogmelor și cu secularizarea sau profanarea creștinismului“ (*De l'Église du Christ*, Paris, 1970, p. 414).

§ R. Bultmann, *Theologie des Neuen Testaments*, München, 1953; id. *Jésus, mythologie et démythologisation*, Paris, 1969; Karl Jaspers, Rudolf Bultmann, *Die Frage der Entmythologisierung*, München, 1954; W. Kasper, J. Moltmann, *Jesus ja — Kirche nein?*, Zürich, 1973

demiurg (grec. δημιουργός — meseriaș, artizan) Termen mitologic și filosofic cu sens variabil, desemnînd fie pe *zeii creatori ai lumii (mai cu seamă pe zeii greci, venerați ca meșteri ai construcției universului), fie pe eroii mitici, considerați oameni demiurgici de neobișnuită ingeniozitate și forță, adesea zeificați postum și socotiți zeisecundari sau semizei; cu această semnificație, **d.** este orice constructor divin al lumii, dar uneori și zeul mesianic sau chiar *eroul civilizator ca, de ex., fierarul *Ilmarinen din *Kalevala. **D.** a căpătat, în filosofia greacă, și sensul de principiu creator sau de esență ideală, materializată în formele cosmosului vizibil; pentru *Platon, **d.** este inteligența cosmică activă; stoicii (îndeosebi Zenon) i-au acordat înțelesul de forță creatoare; la *gnostici găsim un **d.** cu valoare de principiu creator inițial care produce materia împovărată de *păcat; în *teologia creștină medievală (→ *creștinism*), noțiunea de **d.** s-a suprapus ideii monoteiste de creație primordială a lumii.

demoni (grec. δαιμόνιον — forță divină; δαίμων — divinitate; lat. *daemon* — *spirit) Spirite binevoitoare sau nefaste, imaginate de omul primitiv în stadiul gândirii sale animiste (→ *animism*); mai tirziu, **d.** sînt considerați, în *religiile primitive, *duhuri de obicei rele, provocatoare de nenorociri, accidente, boli, insuccese, vicii și chiar *moarte. În *demonologia rudimentară, **d.** sînt mai ales duhuri anonime, ocrotitoare sau vrăjmașe, rareori indiferente, iar uneori parțial asemănătoare cu zeii care au abandonat lumea creată sau diriguată de ei (→ *deus otiosus*). Variantele din aria *mitologiei generale sînt deseori sensibil diferențiate. ~ În *Mesopotamia* existau numeroși **d.**, căpătînd importanță îndeosebi în *magia babiloniană: duhuri rele, unelte vii și mesageri cu ajutorul cărora zeul *Anu își efectua crimele sau răzbunările; acești **d.** erau în majoritate de obîrșie cerească, unii însă trăiau și pe pămînt, printre oameni, fiind responsabili de toate relele cerului și pămîntului; astfel, se credea că ei atacă luna producînd eclipsele, că le privesc pustietățile, ruinele, vînturile, apele tulburi; aproape mereu erau invizibile, putînd lua totuși forme diverse de apariție, de preferință monstruoase și zoomorfe (pe monumentele babiloniene figurau de obicei 7 **d.** zoomorfi: panteră, leu, *iup, berbec, *țap, pasăre de pradă, *șarpe, dar erau și alte variante, șarpele nelipsind din

nici una). ~ *Tradițiile ebraice* și *mitologia biblică (ebr. *shed* — demon) nu cunoșteau decât **d. răi**: *Asmodeu, *Azazel, *Belzebuth, *Lilith, Satanael (*Satan), cărora *creștinismul le-a adăugat pe *Lucifer (mai frecvent, Satan sau *Diavolul). ~ *Mitologia vedică are clase abundente de **d. buni și răi** (*Dānava, *Daitya) de valoare secundară, dar și categoria marilor **d. de pornire nefastă**: *Asura, care la originea miturilor vedice erau divinități colaborând cu *zeii (*Deva), diferențierea producându-se ulterior, cind epitetul *Asura* indică generic forțele răului, distingînd mari **d. ca** *Vritrā, adversar al zeului *Indra, sau *Ravana, cu care se luptă *Rāma. ~ *Mitologia iraniană* concepea, înainte și după *zoroastrism, un univers populat de o armată bine organizată a **d. nefaști**, conduși de principiul răului *Angra-Mainyu, dintre care 6 principali, ca *Ako-Manah (gîndul vinovat) și numeroși alții, ca *Aeshma, al miniei, *Apaosha, al secetei, sau *Asto-Vidotus, al *morții; un capitol din *Avesta (*Vendidad*) e hărăzit recomandărilor în lupta antidemonică. ~ Delimitarea între **d. și zei nefaști**, în *mitologia scandinavă, e neclară, **d.** principal fiind zeul *focului infernal *Loki, iar dintre ceilalți, era populară *Hulda care, după răspîndirea creștinismului, a rămas în folclor ca o bătrînă vrăjitoare rea. ~ În *mitologia greacă, noțiunea era mult mai elastică, cuvîntul *daimon* însemnînd și zeu și *geniu (la *Socrate, *daimon* nu e noțiune mitologică): *Agathodaimon era, de pildă, un geniu agrar bun, iar *Ate personifica furia criminală. Frecvența **d.** era acceptată și de unii filosofi materialişti: „Empedokles [...] a spus multe lucruri despre natura demonilor (*δαίμονες*), cum că sînt prezenți peste tot, guvernînd cele de pe pămînt“ (Hippolytos din Roma, *Refutatio omnium haeresium*, I, 3). ● Imaginată în animism, expulzarea **d.** din cei posedată făcea obiectul *exorcismului pînă tîrziu: o mențiune evanghelică asupra actului exorcist, practicat de *Isus Christos, precedă acțiunile maniacale ale evului mediu creștin, suferind de demonomanie și purificînd pe demonizați sau pe cei care încheiau contracte cu Diavolul, în genere, prin arderile pe rug. **D.** (împărțiți adesea de mitologi în genii familiale, suflete ale defuncților și duhuri nefaste) sînt clasificabili în mai multe categorii distincte: a) duhurile ancestrale care ocrotesc familia, tribul, gînta unde au trăit odinioară corporal, abandonarea *cultului lor crezîndu-se că pricinuieste nenorociri; b) sufletele morților care își continuă existența, fie secretă, fie în anumite împrejurări evidentă, păstrînd anumite raporturi cu oamenii vii; c) paznicii personali ai omului, echivalenți cu *îngerii păzitori; d) demonii viselor și ai somnului; e) geniile caselor particulare și clădirilor publice (*spiridușii, la slăvi *Domovoi, în *superstițiile românești — șarpele casei); f) demonii sau semizeii ocrotitori sau stăpîni ai izvoarelor, lacurilor, rîurilor, copacilor sau ai plantelor cultivate (în unele mitologii chiar ze secundari, în altele duhuri binevoitoare, ca *zinele din credințele românești); g) *vampirii (duhuri nefaste hrănindu-se cu

sînge viu sau cu sîngele pruncilor); h) stafiele (din categoria *Poltergeist); i) demonii morții (ca **d.** vedic plural *Velala*, intrînd în cadavrele din cimitire), ai bolilor și molimelor, ai accidentelor și ai insucceselor umane; j) marii demoni satanici. Prezența atît de amănunțită și timpurie, dar persistentă, a **d.** în toate mitologiile a reflectat dintotdeauna conceptul dual despre lume, nevoia omului de a-și împărți existența între lumină și întuneric, de a se simți ocrotit și de a avea pe cine învinui, de a delimita strict teritoriile morale ale binelui și răului. (→ *zei*)

§ T. K. Oesterreich, *Possession*, New York, 1930

demonologie Disciplină teologică sau profană, care se ocupă în mod special de *mitul *demonilor și îi clasifică, descriindu-le structura și atributele; **d.** se ocupă în general de lumea ființelor fabuloase supraumane, neconsiderate *zei, care se crede însă că fie protejează, fie dușmănesc omenirea și activitatea ei. Termenul e folosit uneori și pentru formele religioase primitive (→ *animatism*, *animism*).

dendrolatrie *Cultul arborilor. În *religiile timpurii, anumite specii de copaci sau pomi erau preferențiale, cultul fiecărei specii în parte (în funcție de zonele geografice) avînd fie valoare pur simbolică fie, mai des, semnificații mitice. Originea **d.** se află în *animism; adesea, anumiți arbori se considerau a fi sediile unor ființe divine ori semidivine sau chiar ipostazele vegetale ale acestora. J. G. *Fraser a subliniat rolul important al cultului arborilor „în istoria religioasă a popoarelor ariene din Europa“ (*Creanga de aur*, compendiu, cap. IX); însă de fapt acest cult era mai larg; îl găsim chiar și în *Biblie (stejarul de la Mamre, al lui *Abraham). Arborii sacri erau *simboluri generale, ca *stejarul* la celți (întrucît era purtătorul *otscului* sacru; → *creanga de aur*), ca *smochinul* pentru *budism (→ *Bodhi*), sub care s-a produs *revelația lui *Buddha, ca *bradul* în mitofolclorul românesc și apoi în *ritualul familial creștin general al *sărbătorii de *Crăciun. La popoarele germano-scandinave, erau venerate dumbrăvile sfinte, dar exista și cultul special al *bradului*, *arinului*, *frasinului*; frasinul devine un arbore al științei, dar și simbol cosmic (*Yggdrasill); dintr-un frasin și un arin au fost făcuți primii oameni (*Askr, *Embla). Copacii au jucat adesea roluri cosmogonice și antropogonice. (America Centrală, Asia nordică). *Spiritele sau divinitățile locuind în arbori sau identificîndu-se cu ei (*Hamadryadele, la greci) e posibil să fi fost consecința unei intuiții timpurii asupra unor măsuri ecologice, de cruțare a *pădurilor. Dar cea mai importantă formă de **d.** este identificarea arborelui preferat cu arborele axial al lumii: *axis mundi* (→ *Arborele Cosmic*). Similari cu acesta sau chiar identici sînt: *Arborele Științei* (**Pomul Cunoștinței*) și *Pomul Vieții.

Densușianu, Nicolae Istoric român (1846—1914) care, în monumentala sa lucrare *Dacia preistorică* (1913), întemeiată pe o vastă erudiție și pe cercetarea critică comparativă a *miturilor de raport și a monumentelor megalitice de pe

teritoriul României, construiește o interesantă și cu totul originală panoramă arhaică a Daciei înainte de dacogeți. Lucrarea conține exagerări și aserțiuni fanteziste, pentru care a fost acuzată și luată în derizivune: „Nicolae Densușianu scria romanul său fantastic *Dacia preistorică*, plin de mitologie și de filologie absurdă care la apariția sa (postumă: 1913) deșteptă o admirație și un entuziasm nemărginit printre diletanții români în arheologie“ (Vasile Pârvan, în *Prefață la Getica*, ed. II, București, 1982, p. 7). Totuși, exagerările în ipoteze istorice și în etimologii fanteziste, care aparțin fără îndoială unui diletant, însă totodată unui erudit, nu anulează și unele interpretări îndrăznețe, privite cu suspiciune de arheologi, întrucât erau interpretări necanonice. Fără a fi fost un mitolog, **D.** a izbutit să intuiască materia memorială din unele zone mitice, pe care a degajat-o de sub alegoriile și *simbolurile stratificate ulterior, confruntând-o în lumina diferitelor mitografii antice de referință și în comparație cu folclorul mitologic românesc; de aici, a dedus — adesea riscând și concluzii fragile — vechimea mult mai adâncă a succesiunii unor civilizații arhaice locale, pe care documentele istorice sau arheologice, atâtea cîte sînt, nu o pot atesta. De asemenea, în confruntarea între *mituri și monumentele megalitice sau construcțiile ciclopice (care își au ecourile distincte în miturile folclorice românești), **D.** a încercat să deducă manifestările unor enigmatice forțe artistice sau artisanale, îndeosebi în finisarea aspectului anumitor piscuri și stînci montane (Omul, Caraimanul, binecunoscutul Sfinx din Bucegi etc.), pe care el nu le pune pe seama factorilor de eroziune geologică și atmosferică. În acest plan, **D.** a precedat cu peste o jumătate de secol ipoteza despre *cultura Masma* a cercetătorului peruan Daniel Ruzo. **D.** propune scenarii ipotetice asupra prezenței *Hyperboreilor într-un *templu apollinic de pe insula pontică *Leuke, asupra ecourilor civilizației egiptene pe teritoriul protodacic, chiar asupra unui puternic regat pelasg, ca și asupra unor masive populații arhaice de *giganți (sau cel puțin constructori de opere gigantice); un exclusivism (care s-a mai repetat la istorici) mai mult decît exacerbât l-a făcut pe **D.** să localizeze pe teritoriul protoistoric al Daciei aproape toate marile evenimente ale *mitologiei generale: *Titanomahia, războiul între *Osiris și *Typhon (de fapt, *Seth), domnia locală a unor zei „egipteni“ sau „pelasgi“. Erorile lui **D.** se datorează fie nepregătirii lui ca etimologist (deși cunoștea bine cîteva limbi, clasice și moderne, își forma etimologiile după simpla rezonanță fonetică), fie unor idei fixe euhemeriste (→ *Euhemeros*), deseori folosite în deducții hazardate, ca încercarea de a stabili obrșia tuturor civilizațiilor cunoscute de el (greacă, romană, egipteană, indiană) pe teritoriul „pelasg“ al Daciei, și teoria fantezistă că limba română ar fi fost limba-mamă a tuturor limbilor antice. Dar, deopotrivă, teza sa de bază poate fi considerată o ipoteză de lucru: „Aici la Dunărea de jos și în special în țerile Daciei

— faptul este cert — s-a format și încheiat centrul cel mare și puternic al populației neolitice în Europa; centrul unei rase noi de oameni, de o statură înaltă și viguroasă, cu o veche organizație patriarhală, cu idei severe religioase și cu o pasiune adusă probabil din Asia, de a sculpta în stîncă vie statuete enorme ale divinităților sale“ (op. cit., p. 25). Unul dintre meritele lui **D.** este de a fi sesizat valoarea unor mituri ca izvoare istorice.

§ Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică* (cu o prefață de Dr. C. I. Istrati), București, 1913; ed. II (text stabilit de Victorela Neagoe, studiu introductiv și note de Manole Neagoe), București, 1987

Dente Zeul suprem în mitologia triburilor ewe și tshi (→ *mitologiile populațiilor africane*), reprezentat ca o ființă schiloadă, cu o biografie mitică stranie; neglijat de credincioși, **D.** se mută în peștera unui pisc montan, unde e depistat de un bărbat pe care l-au alarmat niște copii; dar omul leșină auzind niște răcnete de intimidare; trezit de zeu, care îl scuipă ca să-i redea vigoarea, fuge în sat și deduce împreună cu frații săi că văzuse un *tro* (*spirit) foarte puternic; i se aduc daruri, i se spun *rugăciuni, regele tribului îi oferă veșminte, iar primul om care l-a văzut îi devine preot; zeul declară că va ocroti tribul, instituie *tab-uri și stabilește hrana ce i se va aduce; dar zeul fiind abuziv, oamenii îi suspectează sfințenia și îl alungă. Totuși, *cultura lui **D.** nu a dispărut, datorită preoților-teologi care au elaborat forma de adorare a sa ca protector regal, statuată în peste 25 epitete ce alcătuiesc o adevărată legislație: „Eu sînt cel în fața căruia ingenuchează marii regi“; „Eu sînt marele vinător care îi hrănește pe toți cei ce mă imploră să fiu de partea lor“; „Eu aduc ploaia“; „Cînd nici un alt *tro* nu vă poate ajuta, eu, Dente, pot să vă ajut“ etc. Transparent, *mitul divulgă modalitatea simplei *credințe în preluarea mistică a puterii tribale de către un *strămoș (un vrăjitor sau un șef de trib), care astfel a devenit regele arhetipal al tribului.

§ J. Spieth, *Die Religion der Eweer in Sued-Togo*, Leipzig, 1911

Derzelas; Darzala; Derzo Zeu cu atribute incerte, adorat inițial — în *mitologia greacă tîrzie — de coloniștii greci de pe țărmul stîng al Pontului Euxin (după D.M. Pippidi) sau aparținînd fie *mitologiei dacogetice, fie abia *mitologiei dacoromane, ajuns în *credințele din Dacia prin împrumut sau avînd un *cult de origine autohtonă; ca și asupra originii zeului, nici asupra atributelor lui nu există o părere unanimă: e considerat a fi fost patronul sănătății și energiei vitale umane (I. I. Russu) sau, dimpotrivă, o divinitate infernală — stăpînul lumii subpămîntene (Ion Horațiu Crișan). Se pare că, totuși, grecii pontici îl identificaseră cu Marele Zeu (Θεός Μέγας), fără dovada că ar fi fost o variantă locală a lui *Zeus; iar coloniștii români din Dacia îl consideraseră identic cu *Hercules. **D.** avea un *templu în Histria pontică (zidit în sec. III î.e.n.).

derwish (pers. *derwish* — cerșetor) Călugăr musulman (→ *monahism*) din *secta *sufiștilor. Dervișii se împart în două categorii: **d. peregrini** și **d. sedentari**, locuind în mănăstiri conduse de cite un șeic. **D.** sînt grupați, de asemenea, în mai multe ordine (frății sau corporații) care, începînd să apară în sec. XI, s-au organizat într-o ierarhie ecleziastică, avînd statute și mănăstiri (dintre care unele admit a fi compuse din femei). Principalele ordine monastice: *kadiriya*, *nakshbandiya*, *yasawiya*, *mewlewiya*, *bekhtashiya*, *tidjaniya*, *senusiya*. **D.** pot deveni alți săracii, cît și boğații. (→ *hurufiți*)

descîntece; **incantații** (lat. *incantatio*, *incantamentum* — descîntec; *incantator* — persoana care practică descîntecul; grec. *μάγισσα* — farmece, descîntec; *μαγιστής* — vrăjă, vrăjitorie; sanscr. *mantra — rugăciune, vrăjitorie, farmece; *mantra-pada* — cuvînt magic, incantație; *mantra-pustikā* — carte de descîntece; *kṛiyā* — *magie, farmece; slav. *заканати, заклати* — a conjura; rus. *заговор, заклинание* — descîntec, exorcism) Formulă lexicală magică (→ *magie*), destinată să modifice o stare de lucruri sau starea unei ființe într-o altă stare, cu ajutorul potențialului supranatural al vrăjitorului descîntător. Formulele oricărui **d.** trebuiau întotdeauna întonate pe un anume suport muzical, magic el însuși. Orice formulă incantatorie se consumă în aria *mitului, bazîndu-se pe forța atribuită mitului însuși; de altfel, o incantație nici nu poate fi concepută în afara concepției mitologice despre lume. Există un raport de interacțiune între omul aflat între *cer și *pămînt, și cele două lumi (sau medii) înconjurătoare: supranaturalul și naturalul, toate trei fiind elementele inseparabile ale concepției mitice din aceeași ordine cosmică unitară, care funcționează pe temeiul unei singure logici, numite de Lucien *Lévy-Bruhl „logica participării”. De obicei, **d.** sînt formulele operaționale ale *șamanului sau vrăjitorului, specializat în atare operații, întrucît este recunoscut ca avînd contact cu lumea supranaturală. În antichitate (Egipt, Mesopotamia, China, India, mai ales Hellada), unele documente arată indirect că incantația devenea funcțională și ducea la un oarecare efect asupra subiecților, pe două căi: 1) un efect psihoterapic, prin sugestie, datorită textelor de o anumită forță simbolică, acționînd literar sau pur fonetic, dacă nu erau decît combinații ritmice de cuvinte sau pseudocuvinte fără legătură sintactică; 2) un efect benefic asupra reechilibrării sistemului nervos, prin meloterapie, datorită muzicalității **d.** (uneori chiar cîntece propriu-zise, la greci *ἐπιδή* însemnînd deopotrivă „incantație”, „cuvinte magice”, „refren”, „epodă corală”), care astfel acționau prin armonia ritmică a sunetelor. Sub acest unghi, Petru Caraman compară *descîntecele* cu *colindele, precizînd deosebirea că **d.** „șin de magia secretă”: „În descîntece, repetiția are rostul ei magic. Rolul ei constă în chemarea insistentă a unui anumit lucru sau fapt, prin concentrarea întregii atenții numai asupra lui. Este acesta unul din mijloacele cele mai puternice care îl ajută pe

descîntător să se rupă de lumea reală și să se identifice cu lumea magică” (*Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, 1983, p. 459). **D.** sînt dedicate îndeosebi vindecării bolilor și deci se încadrează în magia medicală. O însemnată parte din funcțiile mecanismului **d.** se consacră *exorcismului. Atunci cînd magia incantatorie persistă și înăuntrul unei civilizații constituite, moderne, unde *religiile înlătură ele însele magia periferică și *superstițiile cu toată suita lor de practici auxiliare, explicația care se poate da este incultura (sau inconsistența conștiinței de persoană civilizată) a practicantului, ca și a beneficiarului. Cum o mare parte din magia incantatorie aparține magiei negre, răufăcătoare (și o parte mult mai mică magiei albe, medicale), practicantii se recrutează, la mai multe popoare, în majoritate dintre persoanele neasimilate de civilizație și cultură, ele însele făcînd parte din grupurile alogene (de ex., țigani, în România, Ungaria, Bulgaria ș.a., avînd ei înșiși o religie animistă, periferică; → *animism*, cu o dominantă demonică sub tutela divinității malefice *Beng). Clasificînd textele populare magice în descîntece, vrăji, farmece și desfaceri, Simeon Florea Marian a evitat confundarea acestor genuri și a stabilit deosebirile dintre ele după scop, mijloace, timp (moment) și persoane (subiecți), **d.** avînd în vedere „înțocirea, alinarea și vindecarea diferitelor boli corporale de care suferă nu numai oamenii, ci și animalele domestice”, în timp ce vrăjile urmăresc constrîngerea omului contra voinței lui, așadar în scopuri negative, farmecele — modificarea în bine a stării fizice sau morale a persoanei, iar desfacerile — anularea vrăjilor și farmecelor. Clasificarea are validitate doar în ce privește conținutul și scopul, deoarece întotdeauna **d.** (incantația) este o formulă în sine, folosită ca agent magic de către magician; din alt unghi, se pot delimita două categorii: 1) *încîntecul* (cf. termenul la I. Heliade-Rădulescu, în *Balada Sburătorul*: „Încîntec sau descîntec pe lume s-a lăsat”) sau făcătura; 2) *descîntecul* sau desfacerea. Delimitînd descîntecul de vrăjă și de farmec, Artur Gorovei observă că poporul nu face deosebire între ultimele două noțiuni. Cuvîntul românesc uzual *descîntec* este o extrapolare semantică, deoarece, probabil la origine, „descîntec” însemna dezlegarea din condiția stabilită prin magie, iar efectuarea propriu-zisă a farmecelor numîndu-se odinioară probabil „încîntec”; Heliade-Rădulescu folosește ambii termeni în sensurile primare. La popoarele agrare sînt frecvente și formele meteorologice (legarea și dezlegarea ploii prin **d.**; de ex., textele din jocul *Paparudelor sînt **d.**). Adesea **d.** au un scop *apotropaic. Caracterul exorcist și apotropaic al **d.** la români este atestat și de termenul regional plural *bozgoane* (mai ales în Transilvania), cu etimon slav dublu (*богъ* — zeu, *изгонити* — a alunga, a izgoni), devenit în româna veche o expresie autohtonă, pe baza propoziției originare: „a izgoni bozi” (*bozi* — zei păgîni, demoni), cu caracter vădit apotropaic. **D.** au o tradiție foarte veche pe teritoriul Da

ciei. Euripides amintește de „tăblițele trace“, conținând incantații, iar *Platon (*Harmides*, 156 d.) afirmă, prin replica lui *Socrate: „Ia fel este acum și cu descîntecul nostru. L-am învățat acolo, în armată, de la unul din medicii traci ai lui Zalmoxis“. Privit global, orice *descîntec*, prin caracterul său poruncitor, este opusul **rugăciunii*, al cărei caracter este implorator. Deci *d.* este străin oricărei forme religioase propriu-zise, exceptînd formele demonologice ale credințelor prereligioase sau periferice.

§ Simeon Florea Marian, *Descîntece populare române*, Bucureștii, 1886; Artur Gorovei, *Descîntecele românilor*, București, 1931; Al. Rosetti, *Limba descîntecelor românești*, București, 1975

Deukalion Fiul lui *Prometheus și soțul *Pyrrhei, în **mitologia greacă*, salvat de *Zeus de la *potopul universal și destinat să repopuleze pămîntul; socotit tatăl lui Hellenus, *strămoș mitic al grecilor. O variantă alegorică a *mitului, precizînd că oamenii s-ar fi născuți în vîrsta de bronz, cînd Zeus s-a hotărît să-i distrugă salvînd singura pereche pură (Deukalion și Pyrrha), narează cum Prometheus îi învață pe cei doi să-și înjghebe o corabie cu care plutesc, după dezlănțuirea potopului, 9 zile și 9 nopți, acostînd pe un munte thessalioț. Dorinței lui *D.* de a refăce omenirea, Zeus i-a răspuns oracular, sfătuiindu-l să arunce înapoi, peste umăr, „oasele maicii sale“ divine *Gaia; pricepînd că oasele erau pietrele pămîntului, amîndoi procedează ca atare, pietrele lui *D.* prefăcîndu-se în bărbați și ale Pyrrhei, în femei.

deus absconditus → *deus otiosus*

deus otiosus Tip de zeu creator care și-a abandonat opera, retrăgîndu-se în *cer și nemăpăstrînd relații cu lumea creată (→ *zei*). *Deus otiosus* e traducibil prin: zeu care se odihnește, zeu neutral, zeu obosit, zeu care nu participă la treburile lumii. Unele *mituri explică acest abandon prin depărtarea forțată a cerului de *pămînt, altele prin întreruperea comunicațiilor pămîntului cu cerul. *Dii otiosi* se întîlnesc mai ales în **mitologiile primitive*. Zeul *Numbakulla (tribul australian arunta) dispăre definitiv după creație. Zeul *Malengfung (tribul kai, Noua Guinee), după crearea universului, adoarme la marginea lui, însă vremelnic. La fel, dispar zeii africani *Olorun și *Nyamye. În Africa se întîlnesc și forme intermediare, clasificate de mitologi în: *deus absconditus* (zeul ascuns), *deus remotus* (zeul îndepărtat), *deus incertus* (zeul incert, de fapt nevăzut). O definiție *in situ* găsim la tribul sudafriean aniamba, explicînd și raporturile dintre oameni și zeii retrași: zeul principal al tribului e socotit un zeu egoist, care trîndăvește, abandonînd lumea pe care a creat-o. De aici, unii cercetători numesc orice *d.o.*, „zeu obosit“. Cauzele culturale sînt complexe; în acest sens, există o sugestie biblică (*V.T., Iezechiel*, IX, 9—10): „ei zic: «Yahweh a părăsit țara!» și «Yahweh nu vede!» Dar ochii mei vor fi necruțători, nici nu voi avea milă.“ În aceste cuvinte, atribuite chiar lui *Yahweh, e cu putință să fie o polemică doctri-

nară de emanație rabinică împotriva opiniei populare că Yahweh a devenit fie un *d.o.*, fie un *deus remotus*, care periclită însăși *dogma omniprezenței de fiecă clipă, în viața integrală a evreilor, a lui Yahweh. Noțiunea *deus otiosus* trebuie înțeleasă complex, întrucît sugerează o anume diversitate de *credințe populare: un *d.o.* e un zeu trîndav, nepăsător, neutru, care, retrăgîndu-se în cer și nemăpăstrînd relațiile inițiale cu lumea creată de el, devine nefolositor și chiar vătămător propriei lui opere. Supraimpresiunile teologice din miturile despre *d.o.* explică pentru credincioși fenomenul (emanînd chiar de la aceiași credincioși) diferit: fie abandonul e pricinuit de îndepărtarea cerului de pămînt sau de întreruperea comunicațiilor cer-pămînt, fie în zeul creator apare oboseala rezultată din efortul creației. Mircea *Eliade remarcă, drept caracteristică zeilor uranieni, condiția de zei retrași, întrucît omul primitiv îi uită lesne: „asprimile existenței îl constring să privească mai ales spre pămînt, decît spre cer“ (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 55). Formula religioasă *deus otiosus* (*absconditus, remotus* și mai ales *incertus*), născută din îndoiala mistică a omului asaltat de mediul natural și social, poate fi interpretată nu ca o contestare directă a zeului în sine (el părăind absent doar din aria imediată), ci, așa cum socotea și *Lucretius, ca o afirmare a dezinteresului zeilor față de destinul fenomenal al lumii. Fenomen de intelect, ideea de *d.o.* este un pas inițial spre un *ateism deductiv.

Deva (sanscr. *devā* — *zeu, divin, celest; *devī* — zeiță) Noțiune din **mitologia vedică*, însemnînd zeu în general (sinonim: *Sura* — zeu, în opoziție cu **Asura* — *demon; astfel: *surasura* — zeii și demonii; un cvasi-sinonim: *amāra* — nemuritor). *D.* e o clasă de ființe supraumane care și-au dobîndit nemurirea hînd *soma și trăiesc din *ofrandele sacrificate anume de oameni; zeii vedici locuiesc în ținuturile cerești numite generic *Devaloka* (Locul Zeilor), deși *loka* desemnează și „lumea de dincolo“, unde sînt acceptați în anumite condiții și muritorii care au acumulat destule merite religioase; în *credințe paralele, li se atribuiau, ca locuințe, munții înalți și sacri, ca Himalaya (de ex., muntele Meru). În concepția religioasă a Indiei arhaice, zeii se recunosc după anumite semne specifice: veșmintele lor nu acumulează praf, capetele lor sînt împodobite cu cununi vegetale veșnic proaspete, trupul nu le asudă, ochii nu clipesc, iar cînd un zeu stă în picioare, tălpile lui nu ating pămîntul. O sinteză a acestor însușiri divine există în **Mahābhārata*, în capitolul numit curent *Poestea lui Nala*: „Ea îi văzu pe toți zeii, lipsiți de sudoare, cu ochi neclintîți, fără pulbere pe ei, purtînd cununi proaspete și stînd în picioare fără să atingă pămîntul“ (III, *Vanaparva*, 52—79; *Nalopākhyānam*, 5, 25).

Devaki În **mitologia vedică*, soția foarte frumoasă a regelui Vasu, din dinastia selenară, și mama lui *Krișnă.

Deverra Zeița cūrățeniei și a măturatului, în **mitologia romană* auxiliară.

Devī; Singarmati Devī; Devī Jagadamba Tînără și ispititoare zeiță din *mitologia vedică și *post-vedică (de proastă reputație în *panteonul general al Indiei, considerată prostituată sacră), patronînd și practicînd erotismul excesiv. Îi aduceau *sacrificii crescătorii de viermi de mătase. Înfățișată în două ipostaze: fie tandră, miloasă și discretă, fie înspăimîntătoare și crudă; în a 2-a ei ipostază, a cruzimii, devine obiectul de *cult mai ales în doctrinele tantrice (→ *tantra*). În unele variante hinduiste (→ *hinduism*) e venerată ca soție a lui *Civā.

Dhanvantari Medicul zeilor vedici, considerat în *Yajurveda* (→ *Veda*) învățătorul care comunică știința tămăduirii și totodată personajul prin care *zeii Indiei le-au transmis oamenilor arta medicinei. Tradiția îl venerază (ca și grecii pe *Asklepios) drept fondatorul medicinei specifice indiene; epitetul său curent: *Vaidyanātha* (Stăpînul Vindecătorilor).

Dhara; Dharant Divinitate în *mitologia vedică arhaică, personificînd *pămîntul ca fenomen al naturii. Face parte dintre cele 8 zeițăi Vasavaḥ (→ *Vasu*) împreună cu *Apa (sau *Ahar), *Dhruvā, *Anila, *Prabhāsa, *Pratyūṣa, *Anala, *Soma (Apa sau, după *Mahābhārata, Ziua, Steaua Polară, Vîntul, Zorile, Lumina, Focul, Luna).

Dhārma 1 Zeu vedic patronal al legislației, legalității și justiției, soțul zeiței Siddhi; adesea **Dh.** era identificat ca zeul *morții, *Yamā. **2** Un *riși arhaic (înțelept vedic primordial), făcînd parte din grupul sapiențial *Prājāpati.

dhārma (sanscr. *dharma*, noțiune cu o poliemie foarte largă: învățătură morală; conștiință; dreptate; binefacere; esență; *credință religioasă; lege; datorie — acest sens fiind regent în termenul filosofic-religios; de asemenea compusele: *dharmaṅkṛtya* — datină religioasă; *dharmaṅcaryā* — îndeplinirea tuturor îndatoririlor religioase; *dharmañjāna* — cunoașterea datoriei) În *brahmanism, *Legea* sau *Datoria* (obiectivă, absolută, imuabilă); totodată, ansamblul *ritualurilor vedice, necesare dobîndirii unei vieți prospere și echilibrate, iar după *moarte, a dreptului la *Nirvāna, întrucît valorile morale rezultă din îndeplinirea riguroasă a tuturor ritualurilor impuse de tradiție. Filosofia religioasă indiană admite 3 factori fundamentali sau 3 valori universale (care, mai tîrziu, au sporit la 4), obligatorii pentru orice om: *Dhārma*, în aria căreia omul se poate consacra slujirii *religiei, științelor sau artelor; *Artha (Utilitatea), ca factor pragmatic indicînd acumularea de valori materiale; *Kāma (Dragostea), rezidînd în căutarea desfătărilor senzoriale (și nu numai a celor erotice); acestora li s-a adăugat *Mokṣa (Mintuirea), care se concentrează asupra tehnicilor spirituale de salvare a sufletului. Cei 3 factori de bază (între care **dh.** este factorul prim) trebuie să se afle într-un anumit echilibru, într-o legătură indisolubilă; iar în această structură tripartită, **dh.** are rolul echilibrator activ.

Dhruvā Divinitate arhaică din *mitologia vedică, întrucupînd Steaua Polară, și făcînd parte din grupul celor 8 divinități arhaice fenomenale ale Indiei: Vasavaḥ (*Vasu).

Dhu Sharah (grec. *Dousares*) Zeu de prim rang, în *mitologia arabă preislamică, venerat (mai ales de nabateeni de la Petra, Sinai) sub forma unei roci naturale dreptunghiulare. *Cultul lui **D. Sh.** provine din *litolatria arhaică arabă. Mai tîrziu, e adorat ca divinitate a fertilității și ca patron funerar, îndeosebi ca paznic al mormintelor (inscripțiile tombale fiindu-i consacrate des). Piatra zeului este un *betil*, noțiune frecventă la arabii preislamici (de pildă, în Palmyra), care credeau că pietrele sînt locuințele *zeilor. Era de obicei asociat cultural cu zeița solară *Alilat.

Diana Zeiță italică arhaică, identificată de romani cu *Artemis și inclusă în *panteonul *mitologiei romane ca zeiță a *Lunii, *simbol al luminii și ocrotitoare a *vînaătorii. Adorată de timpuriu (după tradiție, i s-a clădit un *templu pe Aventin încă sub Servius Tullius), era invocată de femei, dar patrona și renașterea anuală a vegetației. Ca zeiță selenară, avînd epitetul *Diana Candelifera* (Purtătoare de torță), era adesea numită *Diana Lucina*. La începutul erei noastre, se răspîndește o variantă nouă a vechii zeițe cinegetice și selenare, sub numele *Diana Mellifica*, al cărei *cult se dezvoltă în Dacia Romană, dobîndind un atribut nou: patronajul *albinelor. Faptul că la un moment dat acesta ajunge, în Dacia, atributul principal al **D.** este firesc într-o țară unde albinăritul era una din îndeletnicirile economice de bază, cu atît mai mult că atributul nu e reintîlnit nicăieri în restul Imperiului Roman, deci și cultul respectiv era strict local.

Dian Cecht Medic divin în *mitologia celtică. Pe un *spirit (*sid*) sau zeu marin, Manannan mac Llyr, zeul **D.C.** l-a înviat din morți, confundîndu-l într-un izvor magic.

Diavolul (ebr. שׂוֹט — adversar; grec. δίαβολος — calomniator; lat. medieval *Diabolus*) *Spiritul suprem al răului, cel care ispitește stabilitatea religioasă și morală a omului și îl răzvrătește perid contra lui *Dumnezeu și a ordinii divine a lumii. Termenul folosit în *mitologia creștină descrie adesea o figură influențată structural de iranianul *Angra-Mainyu, dar în *N.T.*, **D.** e singular și confundat uneori cu *Lucifer (îngerul căzut), alteori cu *Satan (care însă în tradiția ebraică din *mitologia biblică e investit cu trăsături mai bogate decît în portretul simplist din varianta creștină); în *V.T.*, Satan nu e **D.**, ci este vremelnic unul dintre *îngeri, devenind treptat un incitator, pînă cînd influența dualismului persan face din el un agent definitiv al răului. Totuși, în *Geneză* (VI, 1—4) pare identificabil cu *Șarpele; de altfel, după tradiția ebraică și după *Targum* *Cain s-a născut din adulerul *Evei cu Satan. În apocriful creștin *Cartea tainelor lui *Enoh*, **D.** este în același timp Șarpele din *Geneză* și îngerul răsculat împotriva lui Dumnezeu. Abia în *N.T.* portretul **D.** e precizat (uneori, numit *Beliar*): „Ce însoțire are dreptatea cu fărădelegea? Sau ce împărtășire are lumina cu întunericul? Și ce potrivire este între Christos și Beliar?” (Pavel, *II Corinteni*,

VI, 14—15); *N.T.* îi conferă numeroase epitețe: acuzator („aruncat a fost pârșul fraților noștri, cel ce îi pira pe ei în fața Dumnezeului nostru ziua și noaptea” — *Apocalips*, XII, 10), vrăjmaș, viclean, ispititor, dar și stăpînitor (al „acestei lumi” — *Ioan*, XII, 31) al „puteșilor văzduhului” și „spiritul care lucrează în fiii răzvrătirii” (Pavel, *Efeseni*, II, 2). **D.** e imaginat ulterior antropomorfic, uneori ca animal compozit: *Apocalipsul* îl consideră „șarpe” și „balaur” (**dragon*), iar **Augustin* scrie: „este leu și balaur; leu ca vioiciune, balaur ca viclenie”. **Creștinismul* a definit noțiunea destul de târziu. **Origenes* îl înglobează între **demoni* și scrie: „Unii mai devreme, alții mai târziu, după un șir de lungi și riguroase suplicii, se vor întoarce apoi la rangurile de îngeri; după aceea ei se vor ridica la grade superioare și vor ajunge în ținuturile nevăzute și veșnice, după ce vor fi îndeplinit, ca încercare, felurite dregătorii cerești” (*Despre principii*, I, 6, 3). **Riturile creștine principale* privesc diferit noțiunile de *Diavol* și **demoni*; în cadrul Conciliului XII ecumenic (Conciliul IV din Latran, 1213, după marea schismă), sub pontificatul lui *Inocențiu III*, se precizează învățătura catolică despre demoni: creați buni, au devenit răi prin liberul arbitru. Dar în această definiție era îndeosebi un răspuns polemic dat **sectei *catharilor*, ca și altor **erezii* inspirate din **maniheism*. În sec. XI, autorul bizantin Mihail Psellos clasifică 6 varietăți ale **D.**, sub formă de demoni — *ignici, arieni, tereștri, acvatici, subterani, infernali*. Însă în majoritatea scrierilor patristice (→ *patristică*) prezența *Diavolului* (cărui i s-a dat prezentul) este pusă în raport cu **Isus Christos* (cărui i s-a dat viitorul); *Christos* vine pentru răscumpărarea omenirii — în formularea inițială a lui *Origenes*: „Prin ispita sa izbutită, diavolul și-a cîștigat dreptul asupra oamenilor. Pentru aceasta, Dumnezeu le-a oferit oamenilor sufletul lui *Christos*. Dar diavolul s-a amăgit, cînd *Christos* l-a biruit și pe el, așa cum a biruit și moartea.” Prezent în toate **mitologiile*, în diverse sensuri și forme, **D.** este **simbolul răului universal*, *primum movens* al ideii de distrugere, adversar al creației și creatorului și un principiu al **haosului* — ca monstrul babilonian **Tiamat* dușmănind ordinea universului, ca **balaurul egiptean *Apothis*, vrăjmaș al luminii solare, ca zeul vechi distrugător **Rudră*, sau ca elementul negativ **Angra-Mainyu* în **zoroastrism*; de aceea imaginea **D.** e foarte rar gîndită ca abstracție. În **miturile folclorice creștine* (mai ales ortodoxe), noțiunea a devenit plurală (diavoli, **draci*) și reprezentarea de un antropozoomorfism grotesc, influențat de **escatologia *mazdaismului* și de figura tîrzie a lui **Dionysos*: față și trup cvasuman, de culoare neagră, coarne, coadă, copite, gheare etc. Aproape totdeauna **religiile* îl condamnă, deși folclorul trădează uneori o simpatie discretă pentru **D.**, considerîndu-l ingenios, inteligent și ferm în învoiele, adică „negustor cinstit” (cf. **Mefistofeles*). Sînt și rare forme culturale cînd credin-

cioșii acordă înțietate oficială **D.** (**Malik-Taus* la kurzi, **Beng* la țigani, **Iblis* în secta musulmană saafită, **Lucifer* în secta luciferienilor — atestată de autorul bizantin Euthymios Zigabenos).

§ G. Roskoff, *Geschichte des Teufels*, I—II, Leipzig, 1869; J. Tondriau et R. Villeneuve, *Dictionnaire du Diable et de la demonologie*, Verviers, 1968

Dido întemeietoarea mitică a Cartaginei, socotită prințesă feniciană și sora lui **Pygmalion* (după Vergilius, soră și cu **Anna Perenna*). Măritată cu pontiful Siharbas (asasinat de Pygmalion), fuge cu fratele ei și cu averea soțului, într-o flotilă improvizată, debarcînd pe țărmul african, unde localnicii îi oferă ca adăpost atîta pămînt, cît poate cuprinde cu o piele de taur; **D.** taie pielea însă în fiii înguste și încercuiește viitorul teren cartaginez, clădind și cetatea. A murit arzîndu-se singură pe rug spre a nu fi infidelă memoriei soțului ucis, într-o variantă mitologică (sau, sinucigîndu-se, după ce a fost părăsită de **Aeneas*, de care se îndrăgostise cînd eroul făcuse popas în Cartagina). „Romanul Didonei”, povestit de Vergilius în *Eneida* (cartea VI), cuprinde toate amănuntele mitice principale.

Diespiter (lat. *dies* — zi, *pater* — tată) Zeu al luminii, în **mitologia romană*, la origine o divinitate arhaică italică, patronînd probabil și tranzacțiile comerciale. **Lactantius* îl confundă cu **Dis Pater*, identificîndu-l astfel cu **Pluton*. Dar în **religia romană tîrzie* a fost identificat cu **Iupiter*. Sub împăratul Claudius (41—54 e.n.), **cultul* originar al lui **D.** a fost restabilit pentru scurtă vreme. Într-o epocă tîrzie, numele zeului, folosit mai ales în forma *Dies Pater*, începe să fie considerat doar titlu atributiv al lui *Iupiter*, ca patron al luminii.

Dike (grec. Δίκη) Zeița dreptății în **mitologia greacă*, una din cele 3 **Horai*, divinitatea care reglementează raporturile între lucruri, în toate prefacerile și devenirile. După **Hesiod* (*Theogonia*, v. 901 și urm.) — fiica lui **Zeus*, însă unele **mituri* colaterale o consideră soția lui *Zeus*. Numită și cu epitetul „Neînduplecata”, **D.** ține cheile porților prin care trec zilele și nopțile și totodată veghează circulația cosmică a sufletelor (cf. Platon, *Phaidros*, 249b). După o informație din Euripides, **D.** urmărește cu sabia în mînă pe orice criminal care se sustrage de la pedeapsă (*Bacchantele*, v. 993—996).

Dikkarin (*Elefantul Țărilor Lumii*) Elefant fabulos din **mitologia vedică* tîrzie, care, în concepția arhaică populară, susține Pămîntul.

Diktyнна (grec. Δικτυον) Zeiță arhaică, în **mitologia greacă*, din epoca minoică, avînd un statut contradictoriu: și celestă și **htonice*, în același timp și fecioară și mamă. **D.** era confundată uneori cu o **Nimfă cretană*, amintită de Pausanias, numită *Brihamartis* (Fecioara Dulce) pe care, iubind-o, regele **Minos* a urmărit-o stăruitor prin toată insula pînă cînd *Nimfa* s-a refugiat sîrînd în mare de pe o stîncă, dar a căzut în năvodul (δικτυον) unor pescari; în acest sens, *Diktyнна* (derivat din cuvîntul

„năvod“) ar putea fi un simplu epitet. Unii comentatori interpretează gestul aruncării în mare ca pe o *ordale, săritura în apă fiind în acest caz un act ritual demonstrativ. Într-o epocă târzie, *Diktyna* devine epitetul cinegetic al zeiței *Artemis.

Dilmun Insulă paradisiacă în miturile sumeriene (→ *mitologii din Mesopotamia*), ridicată din apele Mării-de-Jos (probabil Golful Persic), întâi sub forma unor stinci golașe, apoi transformată de zeul *Enki în grădină înfloritoare; zeul *Utu a crăpat stîncile, eliberînd izvoare de apă potabilă, cu ajutorul razelor solare, iar Enki a populat insula cu oameni și animale. **D.** era socotită paradisul păcii și al tinereții eterne: leii pășteau iarbă, iar femeile nu cunoșteau nici ciclurile menstruale, nici durerile nașterii. În poemul sumerian despre Enki și *Ninhursag (cf. S.N. Kramer, *From the Tables of Sumer*, Colorado, 1956, cap. XVIII), **D.** e descrisă ca o țară a celor vii, sacră, pură, strălucitoare, unde „corbul nu cronicăne/ [pasărea] ittidu nu țipă ca [pasărea] ittidu, / leul nu ucide, / lupul nu fură miei, / e necunoscut cîinele sălbatic care mîncă iezi“ și unde nimeni nu suferă de durere, nici nu îmbătrînește, dar cresc cele opt plante esențiale. După S.N. Kramer, sumerienii situau acest ținut în sud-vestul Iranului. (→ *Paradis*)

Dione *Titanidă care, după versiunea homeorică (*Iliada), împreunăindu-se cu *Zeus, a născut-o pe *Aphrodite; după alte tradiții, **D.** nu ar fi decât numele dat în Epir zeiței *Hera.

Dionysos (etim. incertă: grec. Διόνυσος — al lui Zeus; trac. *vōsoç* — fiu) Zeul fructelor, al vegetației și mai ales al viței de vie, vinului și beției, o divinitate din *mitologia greacă (de origine miceniană sau chiar mai veche, din Phrigia), cu un statut paradoxal: inițial *Persephone născuse de la *Zeus pe *Zagreus care, ca să scape de *Titani, s-a metamorfozat în taur, fiind totuși devorat de ei în această formă; dar Zeus l-a făcut să renască sub numele *Zagreus-Dionysos*; (într-o variantă, se naște prematur, din împreunarea lui Zeus cu *Semele, iar Zeus îl mai poartă în propria sa coapsă pînă la termenul normal, pentru a 2-a naștere). **D.** e crescut de Athamas și *Ino, apoi de *Nimfele din Nysa; ajuns adult, cutreieră lumea (Egiptul, Thracia, India ș.a.) pedepsindu-și dușmanii; în fine, coboară în *Infern spre a-și recupera mama adoptivă înecată, o obține de la *Hades și o transferă în *Olimp, ia parte după aceea la *Gigantomahie și are o aventură galantă cu *Ariadne, aflată în pribegie. Abia mai târziu devine zeul vinului, al viței de vie și al petrecerilor vesele, în care era însoțit mereu de un cortegiu de bacchante, silenii, satiri; fiind implicit și zeu al fertilității, din alaiul său făcea parte și *Priapos, iar în serbările dionysiace rurale era purtat ostentativ și un falus (→ *culte falice*). ~ *Misterele Dionysiace* se celebrău orgiastic la culesul viilor, participanții inițiați purtînd toioge (lat. *thyrsus*), uneori dure, terminate cu vîrf de lance, impodobite cu corzi de viță sau iederă și cu panglici, care serveau și ca arme; iar în cadrul acestor *mistere, se desfășura și *ritualul omofagiei (δμοφάγος — mîncă-

tor de carne crudă), adică al consumării de carne crudă din trupul unor animale (ciopîrțite de vii, de obicei *țapi, sau sacrificate obișnuit, mai ales tauri), în cursul delirului inițiatic. Acest ritual era legat de *mitul tăierii în bucăți și devorării lui Zagreus de Titani și al recompunerii lui corporale și reînvierii cu ajutorul fulgerului lui Zeus (care nu era numai armă ucigașă, ci și instrument de reanimare). **D.** era o divinitate a beției cu semnificație dublă: beția vulgară (produsă de vin) și beția mistică (sau inițiatică, ducînd la starea de transă), în înțelesul extazului mistic. **D.** poseda harul profeției fiind deci adorat și ca zeu oracular; *oracolul său de la *Delphoi era la fel de important ca și al lui *Apollon. Romanii, numindu-l *Bacchus (nume reutilizat și de greci, din sec. V, în formele *Bakhos*, *Bakhios*, *Bakheus*, *Iobakhos*, *Bakhebhakhos*, paralel cu numele tradițional) și serbindu-l în *Bacchanalii*, rețineră mai ales sensul popular. **D.**, celebru prin frumusețea neobișnuită a pletelor sale, era reprezentat de mai multe animale simbolice (taurul, pantera, leul, tigru, măgarul, șapul și uneori chiar delfinul și *șarpele) considerate adesea chiar ipostazele sale; variante colaterale îl prezintă însă și ca ființă cu trup firav, efeminat. Însemnele atributive personale ale zeului erau: iedera, lăstarul (sau toiagul înfrunzit) de viță, laurul, pinul, cupa de vin (mai des, un corn de taur, agățat pe frunte), însă în primul rînd *thyrsus*, la origine o trestie cu care zeul înlocuise măciuca tradițională, folosită de ciraci în încăierări. Unii scriitori antici îl credeau pe **D.** zeu de origine tracică, mai ales că *Homer îl amintește foarte rar. În vremuri mai vechi, i se aduceau și *sacrificii omenești de unde și un epitet specific: *Ometes* (Ὠμηστής — Carnivorul); *Plutarh afirmă că chiar și Temistokles, în ajunul bătăliei de la Salamina (480 î.e.n.) i-a sacrificat zeului 3 tineri perși: acest tip de sacrificiu poate fi pus în relație cu varianta mitică în care bucăți din trupul ciopîrțit de Titani au fost adunate de Zeus și transmise lui Apollon, care le-a îngropat în solul muntelui *Parnas. ~ *Cultul dionysiac*, atestat încă din epoca miceniană, apoi răspîndindu-se în Thracia și Phrigia, a devenit panhellenic; mult mai târziu a derivat într-o semnificație filosofică, pe care Fr. Nietzsche a definit-o drept stadiul la care omul dobîndește conștiința de sine și este capabil de inteligență (în opoziție cu contemplativitatea instinctuală a *apolliniciului*); așadar, *dionysiacul* ar simboliza înțelepciunea. Din serbările antice dionysiace s-a născut și teatrul tragic grec. **D.** a fost adorat cu amploare și în coloniile pontice grecești (la Callatis, în cadrul Misterelor Dionysiace), îndeosebi ca zeu dătător de roade (*deus dator*); un *templu din Histria îi glorifică anume această ipostază, numindu-l *Dionysos Karpophoros*. Biografia mitică a lui **D.** nu este nici uniformă, nici consecventă; diferitele variante indică o cultualizare treptată a unui zeu amintit de Homer ca divinitate mărunță. Cea mai răspîndită variantă îl arată ca născut de Semele, crescut de Nimfe pe muntele Nysa (probabil în India), într-o peșteră captușită cu viță și iederă, și avîndu-l drept

tutore, de la naștere, pe zeul *Hermes; descoperind de timpuriu gustul strugurilor, **D.** se împartă împreună cu Nimfele și aleargă cu ele prin păduri, într-un delir vesel; alaiul străbate astfel țară după țară și răspindește cultura viței de vie, împreună cu întregul ritual sacru al vinificației. O variantă paralelă, mai pragmatică, afirmă descoperirea viței de vie și a vinificației abia când **D.** a ajuns adult și când a început să cutureire lumea, învățându-i pe oameni arta viticulturii. Diodor din Sicilia, repovestind această variantă, precizează că, odată cu viticultura, **D.** a introdus și civilizația în zonele sale de contact. Tot după Diodor, zeul a mai născocit o băutură, *zythos* (ζυθος — decoct de orz, mai târziu — bere), înmiresmată, obținută din orz. Altă narațiune mitologică, de factură vădit euhemeristă (→ *euhemerism*), face din **D.** un erou de *legendă: comandant al unei armate proprii, întreținute cu scop justificațional și dezrobitor, **D.** obține independența Beoției, întreprinde o expediție în India (de unde aduce prăzi îmbelșugate, celebrându-și triumful) și e transportat înapoi, spre patrie, pe spinarea unui elefant. Un mit utilizat de Euripides (în ultima sa piesă, *Bacchantele*) îl prezintă pe zeu ca misionar al propriului său *cult: însoțit de un cortegiu de bacchante, el vine la Theba și își inițiază ascultătorii în structura unei *religii noi, întimpinând însă rezistența tradiționalistă a fiicelor regelui întemeietor *Kadmos, fapt pentru care zeul le pedepsește infuzind în ele frenezia extazului, încît apoi tinărul basileu theban Penteus, condus de motive morale, pune sub severă interdicție noul cult original; numai Kadmos și *profetul Tiresias, oameni din vechea generație, apără noul cult, deși nu sint ascultați de tinărul rege care îl și pune în lanțuri pe **D.** Bineînțeles, lanțurile se sfărâmă după ce zeul produce un cutremur, care năruie și zidul închisorii; iar după ce el iese în libertate, e adorat de bacchante și de femeile cetății, toate cuprinse de un delir mistic, pînă cînd îlucid pe basileu Penteus, îmbolnăvit de nervi, și aduc capul său în oraș, în vîrfurile unei lănci purtate chiar de mama regală, *Agave, stăpînită un moment și ea de nebunia generală. **D.** era reprezentat în 3 chipuri (de fapt 3 etape istorice de formare a cultului său): 1) cel mai vechi — un bărbat viril și păsos, cu barbă deasă; 2) cel mijlociu, din epoca clasică — un efeb cu tinerețea neimpurificată; 3) cel târziu — un *androgin. Aceste etape diferențiate se reflectă exact și în numeroasele epitețe ale zeului: *Ometes*; *Dimetor* (Cel născut de două ori; după Diodor din Sicilia, „prima naștere fiind clipa cînd planta e sădită în pămînt și începe să crească, iar a doua naștere, cînd vița de vie își dă roadele ei, strugurii“ — *Biblioteca istorică*, III, LXII, 5; dar Diodor amintește și o „a treia naștere, după care zeul născut din Zeus și Demeter a fost sfîșiat și fiert de fiii Gliiei [Titanii], mădulele lui fiind apoi potrivite la loc de către Demeter și readuse astfel la viață“); *Thriambos* (Triumfătorul: θριαμβος — triumf; epitetul este și numele imnului de procesiune cîntat în Bacchanalii și la serbările dionysiace); *Le-*

ios (Storcătorul la teasc: ληνός — teasc; prima stoarcere a strugurilor se consemna în serbările teascului, numite *Lenaiia*); *Meilichios* (Dezmierdătorul); *Lysios* (Dezlegătorul de griji); *Bromos* (Zgomotosul; βρόμος — zgomot, freamăt, murmur); *Phloios* (Zeul Inflorescenței); *Iakhos (numele mistic al lui Dionysos); *Evios* (nume folosit în aclamații). Deoarece tradiția greacă a atribuit mereu cultului dionysiac forța de inoculare a freneziei în întreaga natură, unii comentatori moderni au considerat acest cult drept o formă timpurie de *panteism. Zeu în multe privințe enigmatic, **D.** se deosebește de ceilalți zei greci prin noutatea și numărul mare al *epifaniilor, ca și prin varietatea transformărilor sale (M. *Eliade). Prin actele sale și prin misterele inițiatice (deși contestate de unii cercetători ca mistere autentice) care îi erau consacrate pînă târziu, în epoca hellenică și romană, **D.** pare mai aproape, structural, de oameni, decît de zei, totuși fără să fi încălcat vreodată statutul olimpien, cum a făcut Titanul *Prometheus.

§ Walter F. Otto, *Dionysos. Mythos und Kultus*, Frankfurt/M., 1933; H. Jeanmaire, *Dionysos. Histoire du culte de Bacchus*, Paris, 1951; Karl Kerényi, *Die Herkunft der Dionysosreligion nach dem heutigen Stand der Forschung*, Köln, 1956

Dioscuri (grec. Διόσκουροι — băieții lui Zeus) Frați, în *mitologia greacă (*Kastor și *Pollux), simbolizînd dragostea frățească ideală; născuți, de la *Zeus, din cele două ouă ale lebedei *Leda și avînd două surori — *Helene și Klytaimnestra, soția lui *Agamemnon, **D.** dispuneau alternativ (la cite două zile) de nemurire; de aceea au putut fi ucisi de verii lor, geminii Idas și Lynkeus. Această apariție alternativă era transferată în plan astral, **D.** ivindu-se pe rînd în sfera zodiacală și reprezentînd cele două emisfere: boreală și australă (→ *zodiac*). Adorați inițial în Sparta ca zei ai luminii, **D.** sînt invocați mai târziu de marinarii greci, pe vreme de furtună, ca protectori ai navigației; în această ipostază, sînt închipuiți zburînd prin aer călări pe armăsari albi. Biografia lor mitică include 3 mari fapte eroice: învingerea *gigantului de bronz *Talos, paznicul Cretei; eliberarea Helenei răpitate de *Theseus; participarea la expediția *Argonauților. În legătură cu această navigație, *mitul le conferă un atribut de valoare cosmică: în timpul unei furtuni care a asaltat nava expediționară *Argo (furtună care nu s-a potolit decît prin *rugăciunile lui *Orpheus către *Cabirii din Samothrakes) pe capetele **D.** au căzut doi aștri, ca semn divin — de fapt, *focul sfîntului Elm*, adică scînteile ce apar pe vreme de furtună deasupra catargelor, din cauza aglomerării de electricitate pe velatură, un fenomen cunoscut de corăbierii antici care îl atribuiau prezenței concrete a **D.** sau *teofaniei lor, manifestate în scînteile rătăcind peste catarge; în acest sens, Aetius (*Despre învățăturile filosofilor*, II, 18, 1) citează pe *Xenophanes, care spunea că „felul acela de stele ce se văd deasupra corăbiilor și cărora unii le zic Dioscuri sînt nori care devin luminoși în urma unei anumite mișcări

a lor". Adorați ulterior și de romani, aveau un *templu consacrat în For. În societatea intelectuală romană din vremea imperiului, dar mai ales sub Augustus, exista o predilecție pentru cultul **D.** (cf. *Hun-Ahpu, *Xbalanque)

§ F. Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une déesse*, Paris, 1935

Discordia Zeița neînțelegerilor și a vrăjbei, în *mitologia romană. (cf. *Eris)

Dis Pater Veche divinitate indigenă din Italia, preluată de *mitologia romană, ca zeu al lumii subpământene și, mai târziu, identificată cu Pluto (*Pluton); Vergilius (*Eneida*, VI, v. 541) îl numește „puternicul Dis”. Începând cu anul 249 î.e.n. s-au serbat, în onoarea lui **D.P.**, o dată pe secol, Jocurile Seculare (*Saeculares Ludi*), însoțite de *sacrificii nocturne de răscumpărare; cele mai spectaculoase jocuri din acest ciclu s-au desfășurat sub împăratul Augustus, în anul 17 î.e.n.

Diti Zeiță din *mitologia vedică, sora zeiței *Danu, dar și cumnata acesteia, ca a 2-a soție a aceluiași soț, *Kačyapa; fiica zeului *Dákša. **D.** a devenit mama clasei demonice de adversari ai *zeilor, *Daitya, un gen de *Titani: Prahlada, Sanhrada, Anuhrada ș.a., fiii și supușii lui *Hiranyakacipu, care a devenit regele lor. Prin nepotul ei Prahlada, **D.** este străbuna lui *Bali, fiul unic al lui Virocana care era fiul lui Prahlada.

divinație (lat. *divinatio* — ghicirea viitorului; adaptare după grec. μαντική — *mantică, darul prezicerii) În **credițiile societăților primitive*, în *religiile antice și în *culte magice, arta de a descifra necunoscutul și de a ghici viitorul (→ *astrologie, oracole*), prezentul și trecutul, prin mijlocirea **spiritelor celor morți*, invocate în acest scop. **D.** era răspândită în toată lumea antică. *Platon (în *Phaidros*) distinge două forme divinatorii: forma sănătoasă, rațională, științifică și forma nesănătoasă, adică extatică, efectuată prin **profeți căzuți în delir* (posedați de divinitate); acestora, unii cercetători le adaugă forma prin comuniunea cu lumea spiritelor (de obicei în plan oniric, pe calea viselor); complementar, *Platon* socotește delir divinatoriu și inspirația acordată poezilor de *Muze. Un gen de **d.** se credea a fi *incubația* zeului în preot sau în *șaman. Tipurile principale de **d.** (după clasificarea greacă) erau: *oniromanția* (bazată pe interpretarea viselor), *meteoromanția* (interpretarea fenomenelor atmosferice), *dendromanția* (ghicirea viitorului după freământul copacilor și după foșnetul frunzișului), *astromanția* (după aspectul și poziția astralelor), *geomanția* (după caracteristicile aspectuale ale solului terestru), *metoposcopia* (după liniile frunții), *onomanția* (după corespondențele astrologice ale literelor compunând numele de persoane), *fiziognomonie* (după forma și trăsăturile feței), *chirognomonie* (după forma mîinii), *empyromanția* (după intensitatea și caracteristicile *focului: flăcări, fum, zgomote), *hidromanția* (după mișcările și aspectele apei: cercuri, valuri, limpiditate, colorit etc.), *ornitomanția* (după specia, zborul și comportamentul

păsărilor), *hieroscopia* (după aspectul măruntaielor animalelor de *sacrificiu), *chiromanția* (citirea liniilor din palmă), *catoptromanția* (descifrarea semnelor și prevestirilor din imaginile apărute în *oglinzi). În statele vechilor civilizații, **d.** era o practică obligatorie și permanentă necesară, cîrmuitoarii statului, comandanții militari, corăbierii, negustorii, călătorii neîntreprinzînd nici o acțiune înainte de a consulta prevestirile la zi. Așa cum în Hellada erau consultate *oracolele (*Delphoi ș.a.), iar la Roma funcționa colegiul augural (→ *augur*), și în Japonia medievală era organizat riguros, în cadrul curții imperiale, un cabinet al prezicerilor, care calcula zilele faste și nefaste, direcțiile de călătorie bune și rele etc. Totuși, în anumite perioade istorice, **d.** nu s-a bucurat de audiența oficială; de ex., împăratul roman Tiberius a interzis practicarea **d.**, condamnînd la moarte pe ghicitorii străini, prezicători și cititori în stele (cf. Cassius Dio, *Istoria Romană*, LVII, 15). În epoca modernă, o formă de **d.** devine *spiritismul, cu diversele lui tehnici, avînd rădăcini în antichitate (cînd era un sistem oracular cu caracter religios), renovate treptat într-o formă necultauală, practică în medii sociale involute. Urmașa științifică a **d.** este *futurologia*, limitată în calculele ei probabilistice totuși la un anumit caracter speculativ.

§ A. Bouché-Leclercq, *Histoire de la divination dans l'antiquité*, I—IV, Paris, 1860; A. Boissier, *Choix de textes relatifs à la divination assyro-babylonienne*, Genève, 1905—1906

Dizhan-wan Zeu budist în **mitologia chineză* tîrzie, stăpîn peste *Infern (*Yudu) sau numai o divinitate cu drept de decizie în lumea infernală, în care are însă misiunea de a salva sufletele recuperabile; astfel, **D.-w.** are datoria să viziteze periodic Infernul, iar din iubire și compătimire să transfere anumite suflete în *Cer (*Tian*); de asemenea, zeul are dreptul integral de control asupra celor zece prințipal-judecători ai Infernului. Mărturie asupra acestui *cult există încă din sec. VI; dar, după o scriere din sec. XV/XVI, *Insemnări despre căutarea spiritelor din trei religii*, ar fi fost un om zeificat: călugărul budist *Fu Lobu*, venit cu un mileniu mai înainte în China; conform tradiției, după ce și-a dobîndit numeroși discipoli, la vîrsta de 99 ani s-a lungit în sicriu cu picioarele încrușișate și, murînd, s-a transformat în zeul **D.-w.** În iconografie, e reprezentat în veșmînt monahal budist (→ *monahism*), cu capul ras și țînînd în mîna o cîrjă metalică prevăzută cu 6 verigi de plumb sunînd în mers; cu această cîrjă, zeul deschide porțile Infernului; în mîna stîngă are un mîrgăritar care îi luminează calea în țînutul beznei subpămîntene. Zeul e sărbătorit anual în ziua a 30-a din luna a 7-a cu **fumigații aromatice* și lumînări aprinse. **D.-w.** a slujit *budismului japonez la recompunerea figurii și numelui zeului *Jizô-Bosatsu.

Djahannam (în *Biblie: *Gehinnôm* — *Gheena) *Infernul, în *mitologia arabă islamică, aflat sub stăpînirea *ingerului diabolic Malik (→ *Malik-Taus*, *Iblis*), alungat din *Paradis pentru că a

refuzat să i se închine lui *Adam. Dj. e închisuit ca un loc izolat și obscur, compus din închisori sumbre, în care păcătoșii sînt supuși unui regim de asprime ilimitată a chinurilor fizice și morale, în așteptarea Judecării de Apoi (→ *escatologie*).

Djin *Spirit în *mitologia arabă islamică, noțiune moștenită din vechile mituri arabe preislamice, termenul coranic (→ *Coran*) fiind corupt din lat. *genius* (→ *genii*). Epoca arabă arhaică, numită de musulmani „vremea ignoranței” (*waqt el jahiliya*), de pînă la nașterea *profetului *Mahomed, se afla în stadiul unei *demonologii primitive, venerindu-se vag o ființă supremă, anormală și impersonală, și un număr mare de Dj.; în Marea Moschee din Mecca s-au colectat 360 imagini de Dj., cite unul de fiecare zi a anului. Dj. se credea că sînt spirite inferioare *ingerilor, create din *foc și, deși dispunînd de puteri supranaturale, supuse totuși nevoilor corporale și, firește, *morții.

Dodola (sîrbocroat *Dudulejka, Dodolice, Dodilaš*; bulg. *Дюдана, Дюдана, Дудоле*; polon. *Dzidzila*; cf. rom. *Paparuda) Personaj feminin în *mitologia slavă (la slavii sudici), invocat în *ritualurile magice pentru ploaie. D. e legată de *cultul zeului slav *Perun și, deci, din aceeași familie mitologică cu *Peperuna (sau *Perperuna*); dar în mitologia lituană zeul *Perkunas (echivalentul lui Perun) avea porecla atributivă *Dundulis* (lituan *dundulis* — tunete). Interpretată de mitologii ruși, în plan mitic, ca fiind soția lui Perun, iar în planul ritualului magic, ca numele colectiv al preoteselor (*додолицы*) zeiței. La unele grupuri de sîrbi, *Dodolițele* sînt 6 fete între 12—16 ani, dintre care 4 cîntă invocația, iar două o mimează pe zeița reprezentată. J. G. *Frazer o descrie astfel (*Creanga de aur*, compendiu, cap. V, § 2 — *Controlul magic al ploii*): „În perioadele de secetă, sîrbi dezbracă pînă la pielea o fată tînă și o îmbracă apoi din cap pînă în picioare cu iarbă, buruieni și flori, ascunzîndu-i chiar și fața cu un vâl viu de verdeață. Deghizată astfel, ea primește numele Dodola și face ocolul satului împreună cu o ceată de tinere fete. Ele se opresc în fața fiecărei case; Dodola se învrtește dansînd în mijlocul unui cerc alcătuit din celelalte fete, care cîntă unul din cîntecele Dodolei, iar stăpîna casei toarnă peste ea o găleată de apă.”

dogme (grec. *δόγμα* — părere, decizie) În doctrinele religioase, hotărîri sau reguli absolute ale instanțelor teologice și clericale, obligatorii pentru toți credincioșii unei *religii. Cristalizate într-un proces de elaborare teoretică adesea foarte lung, implicînd polemici și lupte teologice, d. sînt în fiecare religie postulatele ei esențiale pe care se sprijină sistemul de codificare a *miturilor, structura filosofică a *credinței, orientarea *teologiei și toate raporturile omului religios cu divinitatea pe care o adoră. Întrucît d. se adresează direct credinței, ele nici nu cer, nici nu îngăduie să fie demonstrate. Orice d. religioasă este, în genere, o formulă de *cult, obligatorie atît în conținutul ei, cît și în expresie. ~ Dacă pentru *gîndirea antică*,

îndeosebi greacă, d. însemna o noțiune generală, cuprinzînd un adevăr incontestabil, religiile teiste (→ *teism*) o consideră un adevăr din sursă divină, obținut prin *revelație. ~ Pentru *mozaism, d. principale (formulate ca atare, pe baza *Bibliei și a *Talmudului, în 13 puncte, de *Maimonides, în sec. XII) sînt eternitatea și ubicuitatea lui *Yahweh, venirea viitoare a lui *Mesia. ~ Printre d. de bază în *hinduism se consideră caracterul sacru și revelat al scripturilor *Veda, inegalitatea omenească, transmigrarea sufletelor (*samsāra). ~ Pentru *budism, d. esențiale sînt *avatara (reîncarnarea) și *karma; sistemul dogmatic al budismului a fost definit, pentru curentul *Hināyana, în adunarea teologică de la Pataliputra, din 243 î.e.n., iar pentru curentul *Mahāyana, în 78 î.e.n., la Kashmir. ~ D. fundamentale ale *creștinismului se referă la creația lumii în 6 zile, la trinitatea lui *Dumnezeu ca divinitate unică (→ *monoteism*) și la existența, faptele, minunile, moartea, învierea și doctrina lui *Isus Christos; acestea au fost stabilite la dezbaterile primelor 7 concilii ecumenice (325—787, între Nikeia I și Nikeia II), dar li s-au adăugat două d. catolice: *Purgatoriul și Imaculata Concepțiune. Definind d. ca învățătură recunoscută drept adevăr de o autoritate ce nu admite contradicția și nu se supune criticii, teologia creștină afirmă totuși că formulele dogmatice nu pretind să epuizeze misterul, ci doar să-l situeze, prin expresii care nu-l falsifică, în cultura fiecărei epoci, așadar admiînd un progres dogmatic (pe care teologii catolici îl consideră nu modificare, ci dezvoltare). Prima dogmă formulată de creștinism (la Conciliul I din Nikeia, în 325, și completată definitiv la Conciliul II de la Constantinopol, în 381) este *simbolul credinței* (crezul), care constituie esența doctrinară în religia creștină. ~ Dogma coranică centrală pentru *islam, se referă la unicitatea absolută a lui *Allah și la misiunea unică de *profet a lui *Mohamed, și se adaugă ideea dogmatică de *predestinare; *mahomedanismul și-a elaborat sistemul dogmatic în sec. IX-X. ~ Pentru unele teologii (budistă, creștină, islamică) arta este unul din mijloacele de expresie dogmatică.

§ H. Lüdemann, *Christliche Dogmatik*, Bern, 1924; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, trad. rom. Pr. D. Fecioru, București, 1945; M. Schmaus, I. R. Geiselman, H. Rohner, *Handbuch der Dogmengeschichte*, I—IV, Freiburg, 1951—1956; H. Rondet, *Histoire du dogme*, Paris, 1970

Dolia (slav. *дола* — parte, tain) Personificarea norocului, a șansei oferite oamenilor de *zei, în *mitologia slavă; la slavii arhaici, se pare că noțiunea *dolia* avea sens identic cu noțiunea *bog* (zeu). În mitologia folclorică mai tîrzie, se disociază două sensuri în numele *Dolia*: unul pozitiv — *Dolia*, ca divinitate binevoitoare, altul negativ — *Nedolia*, ca divinitate malefică; iar cu timpul s-a ajuns la o dualitate netă de atribute, poate chiar la o pereche de zeițe: *Dolia* și *Nedolia* (cf. în *mitologia românească: *Piaza bună* și *Piaza rea*; → *piază*).

Dolichenus Zeu oriental, din Doliche (Siria), probabil *Baal adorat în această cetate; asimilat apoi în Europa antică (unde însă era cunoscut sub numele sincretic *Iupiter Dolichenus*), marelui zeu roman *Iupiter, dar destul de vag și neavînd cu acesta prea multe tangențe. A dobîndit un *cult foarte răspîndit — din Thracia, Moesia, Dalmația, Dacia și Panonia, pînă în Numidia, Sardinia, Renania, Belgia marginală, Britannia, iar la un moment dat prezent chiar și la Roma, cu un sanctuar pe Aventin. Pe teritoriul dacic, e atestat cultural mai ales în Dobrogea (Tropaeum Traiani, Tomis, Histria, Callatis, pînă în zona Tulcea); aici era reprezentat, în sculptură, ca *imperator* roman, sînd însă în picioare pe un taur și ținînd în mîna dreaptă o secure dublă; (dacă taurul este într-adevăr un *simbol al lui **Zeus/Iupiter*), securea înlocuiește atributul esențial: mînușchiul de fulgere). Dacă unii cercetători care l-au identificat pe **D.** cu zeul Baal din Doliche au dreptate, acest zeu sintetizat vag cu *Iupiter* are deci origine siriacă, unde prototipul său era considerat patronul furtunii și al marilor altitudini montane; în acest caz era, probabil, o divinitate din grupul *Baalim*, similară zeului hittit *Teshub. Cultul lui **D.** a fost adus de militari egiptenilor romane care, de ex., sub Traian, au participat la războiul contra parților, ca și la cel de cucerire a Daciei, sau poate și de negustorii care circulau între Asia Mică, Pontul Euxin și Mediterana, pe rute ce treceau totdeauna prin Doliche. Apoi, prin *interpretatio romana*, a fost identificat cu *Iupiter* și, devenind *Iupiter Dolichenus*, a împrumutat și o parte din atributele lui *Aesculapius. În mod normal, cultul lui **D.** s-a răspîndit larg și în masa populației de militari și coloniști ai Daciei Romane. În această fază, **D.** este adorat ca tîmăduitor al tuturor bolilor, dar și ca mîntuitor moral și aducător de victorii, pînă cînd ajunge zeul patronal al armatelor (dintre *dii militares*), adică cel care asigură sănătatea soldatului și triumful în războaie; de altfel, unele statui îl și înfățișează în vestimentație militară romană. În unele inscripții din Dacia, **D.** este asociat și extracției minereului de fier. Cîteva epigrafe folosesc variantele teonime *Doliceus* și chiar *Dulcenus* (→ *mitologie dacoromană*).

§ Dumitru Tudor, *Jupiter Dolichenus în Dacia inferioară* (în *Apulum*, 4, Alba Iulia, 1961, p. 14—19); A. N. Kan, *Jupiter Dolichenus*, Leiden, 1943

dolmen (breton *dol* — masă, *men* — piatră) Construcție megalitică simplă, de aspect monumental, formată din mai multe pietre mari verticale în chip de stîlpi, pe care se sprijină o mare piatră plată, relativ netedă (Bretania) sau de o arhitectură completă, cu incinte închise și o cavitate de acces (Caucaz). Aparținînd epocilor de *litolatricie, aceste sisteme programate au avut un net rol cultural, de morminte colective și de locașuri de *cult; după o ipoteză, ar fi fost inițial sanctuare, pînă să fi devenit incinte de sepultură (→ *mitologie megalitică*). **D.** sînt frecvenți în zona de litoral, în Europa și Asia, sporadic în Africa de Nord.

Apariția **d.** nu a fost sincronică: epoca bronzului (Europa, Africa), epoca fierului (India, Japonia), bronzul timpuriu (Caucaz). Pretutindeni, blocurile componente au greutatea de cîteva zeci de tone fiecare. (→ *menhir*)

Dolus (lat. *dolus* — viclenie, înșelăciune, abilitate) Zeiță simbolizînd viclenia, în *mitologia romană; ocrotitoare îndeosebi a oamenilor abili.

Domovoi **Spirit domestic protector* în *mitologia slavă; e o divinitate plurală ocrotind, în felurite variante, toate formele gospodăriei rurale. În fiecă ipostază, **D.** este un unchiaș blajin, binevoitor, care protejează fie locuința (*Domovoi*), fie grajdul (*Koniuşnik*), curtea și aceturile (*Dvorovoi*), hambarul (*Sarainik*) etc. Varianta principală (*Domovoi*), deși închipuită rudimentar antropomorfic, este un bătrînel răspîndind căldură asupra casei ocrotite și avînd labe moi ca un cojoc. **D.** se credea că trăiește mai ales lingă sobă (ori în spatele ei), rareori sub pragul casei; el apără toată casa, însă ocrotește numai pe gospodarii harnici. I se aduceau modeste *sacrificii (pîine, sare). Ocrotește și *caii, însă preferențial, putînd ucide unul a cărui culoare nu-i place. Nu se cunoaște forma veche slavă a numelui: *Domovoi* are etimon mai nou, din rus. *дом* — casă (cf. lat. *domus*); după Karel Erben, originea sa ar fi în rădăcina slavă veche *kr* (кратъ), de unde rus. *чёрп* (drac), din care derivă celelalte variante slave: *Krodo* (slavii occidentali), *Kret* (cehi), *Skrzat* (polonezi). (cf. *Lares, *Bynáty Hitzáu).

Donar Zeu al tunetului, în **mitologia germanică*; fiul zeiței pămîntului fertil *Hertha, **D.** corespunde zeului analog *Thorr, din **mitologia scandinavă*.

donatiști Curent eretic (→ *erezie*) desprins din *creștinism și răspîndit în provinciile romane ale Africii de Nord (sec. IV—V), potrivit **Bisericii oficiale*. **D.** erau partizanii episcopului *Donatus*, care a organizat o mișcare, în sec. IV, pentru despărțirea de Biserica oficială și în vederea constituirii unei Biserici creștine africane autonome, care să nu depindă de Roma. Doctrina donatistă refuza statului dreptul de a se amesteca în problemele religioase și eclesiastice. Totodată, *Donatus* predica întoarcerea la modul de viață comunitar și democratic al primilor creștini, numind **secta sa Biserica săracilor*. Mișcarea a izbucnit în 311, prin nerecunoașterea de către cîteva comunități creștine din Africa romană a alegerii lui *Caecilianus* ca episcop al Cartaginei. Partizanii lui *Donatus* fiind în majoritate coloni, sclavi și orașeni săraci, donatismul propovăduia iubirea și împăcarea între oameni, ca și venerarea martirilor creștinismului timpuriu, iar în același timp acuza Biserica oficială că a trădat tradiția creștină. Aripa stîngă a **d.**, *agonisticii, era însă înclinată energic spre insurecție, astfel că **d.** o foloseau uneori în lupta violentă contra autorităților imperiale; însă cînd *agonisticii* ataca pe proprietarii imobiliari și pe zarafi, tot **d.** îi divulgau acelorași autorități romane. La începutul sec. V, statul roman a lichidat integral mișcarea donatistă.

§ W. H. C. Frend, *The Donatist Church, a Movement of Protest in Roman North Africa*, Oxford, 1952; J. P. Brisson, *Autonomisme et christianisme dans l'Afrique romaine de Septime Sévère à l'invasion vandale*, Paris, 1958

Doris *Oceanidă din *mitologia greacă, născută de *Tethys, de la *Okeanos; măritată cu *Nereus, a născut pe cele 50 de *Nereide.

Dosojin Zeul patronal al drumurilor, în *mitologia japoneză, al cărei *panteon are și o altă divinitate ocrotind drumurile, însă anonimă și fără autonomie, nefiind, de fapt, spre deosebire de **D.**, decit zeificarea în sine a unei *sărbători tradiționale, numite *Ziua Maimuței*.

drac (lat. *draco* — dragon) Formă folclorică din *mitologia românească pentru *demonii anonimi (considerați însă într-o vastă pluralitate ierarhică de *draci*) sau pentru *Diavol (dar atunci personalizat distinct, în formă articulată: *Dracul*), obținută printr-un complicat proces de *sincretism din: a) *duhurile anonime nefaste din *credințele primitive (→ *animism*); b) *geniile rele (sub influența *mitologiei romane); c) *Diavolul* din *mitologia biblică; d) duhul necurat din categoria *krt* (*ciort*), adus de *mitologia slavă; e) divinitatea malefică țigănească *Beng; f) *dragonul din *mitologia greacă, însă reprivit sub formă de *balaur folcloric; g) *superstițiile generice privind *țapul; h) ecurile colaterale din *escatologia *mitologiei iraniene; dar niciodată **d.** nu este descris nici ca balaur, nici ca *spirit; deși identificat adesea cu Diavolul biblic, **d.** rămâne o noțiune multiplă și impersonală, clasificabilă strict atributiv. Superstiția din formele mitologice populare, în special românești, îi dă numeroase porecle, uneori de circulație foarte restrinsă, altelei invadând însă întreaga arie lexicală; aceste epiteze — atributive sau numai eufemistice — sînt destinate a ocoli rostirea numelui, parțial *tabù (Necuratul, Împielitatul, *Aghiută, Cornilă, Nichipercea, Ducă-se-pe-pustii, Uciğ-l-toaca, Naiba — din „n-aibă parte” —, ca și singura poreclă personalizată, de formație tirzie: Scaraoțchi — căpetenia *Iadului). Reprezentat (în tipul clasic medieval, mai ales în aria creștină ortodoxă) în genere negru, cu păr roșu, o pereche de coarne și barbă de țap, cu coadă și urechi de măgar, cu mâini păroase avînd gheare de fiară, cu două picioare din care unul cabalin, cu copită, cu ochi fosforescenți și cu un trup foarte sprinten, dar cu o față — de obicei prelungă — modificîndu-și spontan fizionomia, așa cum i se modifică — dimensional și aspectual — corpul, **d.** este un *mutant. Locuiește în ape stătătoare turburi (cf. proverbul rus: În iazul liniștit bîntuie dracii), în case pustii, blestemate, în pivnițe vechi și în fîntini părăsite, pe comori, în *păduri sălbatice și, desigur, în Iad. Fiind mutant, se preface cu predilecție, instantaneu, în animal: *cîine, *pisică, *țap, *cal, iepure, berbec, *capră, porc, scroafă neagră, mai rar în *șarpe, șoarece, insectă, dar și în om: călugăr, harap, babă, unchiaș bătrîn cu barbă roșie, neamț cu căciula roșie, boier cu țilindru, muier, copil sau în forme vegetale și minerale: copac,

căpiță de fin, bob de mei, piatră și chiar în fenomene naturale: abur, fum, pară de foc, umbră, bulgăre de lumină, vârtej de vînt, roată autonomă scoțînd scînteii (→ *roțile de foc*), ghem (cf. tatar *Attzis). Aparițiile sale sînt mai ales nocturne, pînă la cîntatul cocoșilor; dispare însă lesne alungat de semnul *crucii și de fumul de tămîie (cf. proverbul romănesc: Se teme ca dracul de tămîie). Forma feminină a **d.** (în afara mutațiilor ad-hoc) este rar întîlnită, poate numai livrescă; valoare mitologică are, în mitologia românească, numai *Talpa Iadului, considerată în folclor mama dracilor. Din personalitatea distinctă a Diavolului, **d.** — care nu este ingerul căzut, ci un instrument, un subaltern tolerat, controlat și folosit de *Dumnezeu — nu păstrează decit superficiale amprente de comportament, cu anecdotică respectivă, mai curînd ca ecou din pedicile preoților semidocti rurali și din influențele colaterale bogomilice (→ *bogomili*), decit din textele liturgice sau din hagiografie, nu o dată absorbînd prin contaminare rudimentară chiar și unele evenimente istorice locale. ◊ Despre originea **d.**, *miturile populare dau variante mult diferite, în funcție de influențe și surse. În folclorul românesc, **d.** a apărut din viermele care plutea pe spuma mării primordiale (cf. Elena Niculiță-Voroncea, *Datinile și credințele poporului român*, I, Mihalcea-Cernăuți, 1903, p. 22) sau a fost născut de femeia primordială (→ *omul primordial*), care înghițise două bucăți de fier, iar această demonogonie în dublu exemplar: unul deștept și șchiop, altul nătîng și valid, e investită cu rol cosmogonic (*op. cit.*, p. 143). Sînt însă rare *miturile despre izgonirea din cer a *ingerului căzut, prefăcut în **d.**, unele purtînd ecoul, corupt, al *Gigantomahiei grecești, dar și ecoul suprapus al dualismului zoroastric (→ *Ahura-Mazda*, *Angra-Mainyu*), probabil transportat prin *cultul mithraic (→ *Mithra*), din *zoroastrism: **d.**, alungat de Dumnezeu, construiește munții, ca să ajungă iarăși în cer spre a uzurpa tronul divin; tot **d.** (ca *Angra-Mainyu*) a făcut toate lucrurile și ființele rele: lupul, șoarecele, insectele vătămătoare, eclipsele de soare și lună, grindina, rachiul și tutunul (ultimele două fiind influențe vădite ale predicilor bisericești). În toate mitologiile folclorice, **d.** e patronul ocrotitor al hoției și nelegiuirilor; el dispune de bani și comori (adesea de tipul mirajului), cu care plătește sufletele cumpărate, dar e totdeauna corect în tranzacții și își apără clientul care a iscălit zăpuzul cu singele său. Unele mituri cosmogonice (→ *cosmogonie*) de proveniență fino-ugrică și mai ales uralo-altaică pun în circulație un tip de **d.** deținător de puteri cosmice și rivalizînd cu Dumnezeu prin inteligență (Ucraina, România, Bulgaria etc.), însă în folclorul românesc poartă în acest caz alte nume (*ariciul, **Cățelul Pămîntului*). Folclorul european pune variantele **d.** în relație de colaborare cu vrăjitoarele; una din formele interesante de invocare magică din România (atestată, de ex., în Oltenia): vrăjitoarea se oprește goală, seara, pe malul unei girle, călare pe o

secure, cu o căldare și un clopot de gît, cu o nua în mînă și descîntă bodogănind, intrată în apă pînă la buric; după ce **d.** o posedă, îi împlinește toate poruncile. *Exorcismul popular fie păstrează tradiția creștină, fie folosește tehnici păgine periferice.

dragon (lat. *draco* — șarpe, dragon, *balaur; grec. δράκων — dragon, șarpe < δέρχομαι — a privi cumplit, a vedea cu agerime) Făptură mitologică complexă, adesea reptilă monstruoasă putînd zbura cu aripi sau fără, înzestrată cu capacitatea debordării de flăcări și fum, de obicei sulfuros, prezentă în diverse aspecte zoomorfe aproape în toate *mitologiile. **D.** în sine este (mai ales în China) principiul oricărei schimbări esențiale. În ciuda marii lui dimensiuni, **d.** are o mare mobilitate, astfel încît se deplasează cu mare ușurință în toate mediile și dispune de puteri stranii, colosale, cu atât mai periclitante cu cît are însușirea de a ejecta vâpăi și materie incandescentă. Cei mai mulți pot zbura: **d.** chinezi, **d.** înaripați care trăgeau, după *Ovidius (*Metamorfoze*, VII), carul aerian al *Medeii, **d.** vedici. Fie divini, fie demonici, ei dispun mereu de inteligență, forță supraterestră, viclenie. **D.** chinezi se tem în chip misterios de orice obiecte de *fier. Printre cei mai importanți **d.**: *Apophis (Egipt), marea șarpe al lumii de beznă; *Huwawa* (Sumer) sau *Humbaba (Babilon), monstrul iradiant doborît de *Ghîlgamesh; *Tiamat (Babilon), *haosul acvatic primordial, imaginat ca **d.** și folosit de zeul *Marduk ca materie primă cosmogonică (→ *cosmogonie*); *Bashmu*, **d.** sălbatic babilonian sau „șarpele mării”, o hidră cu coarne, cu 6 guri și 7 limbi și cu un trup lung de 60 leghe; **d.** biblici: *Rahab și *Leviatan; **d.** greci: *Python (o reptilă complexă), *Gorgonele, *Hydra din Lerna, ucisă de *Herakles, *Himaira, decapitată de *Perseus; *Yü, interesant **d.** ocrotitor chinez, care a stăvilît *potopul universal; de asemenea, balaurii folclorici. În China antică, **d.** (*long*) era considerat întru chiparea împăratului, care avea în gîtlej *perla dragonului*, adică arta perfectă a cuvîntului; sub dinastia Han (după sec. II î.e.n.), **d.** începe să fie considerat *simbolul emblematic al puterii imperiale. Fiind foarte numeroși în *mitologia chineză au devenit clasificabili, iar unii autori din antichitate au creat în China și o *teorie a dragonului*, de ex. demonstrația lui Wang Chun (*Discuție despre echilibrul universal*); „Dragonul are o formă. Dacă are formă, se poate deci mișca. Dacă se mișcă, este obligat să mănînce. Dacă mănîncă, are o natură materială. O ființă ce are o natură materială nu poate să fie spirit.” Aparițiile **d.** chinezi sînt fenomene extramundane: „A răsunat un zgomot cumplit, cerul s-a despicat, pămîntul a plesnit, palatele s-au clătînat și pretutindenți s-au năpustit valuri de fum și aburi. S-a ivit un dragon roșu, lung de peste o mie de *ji*. Din ochi îi scăpărau fulgere, limba îi era însîngerată, solzii îi avea purpurii iar coama — de vâpăie; [...] mii de fulgere și zece mii de tunete îl înconjurau împletindu-se și se izbeau de trupul lui. [...] Dragonul desfăcu cerul cu labelle și trecu în zbor prin locul

deschis” (Li Zhao-wei, *Istoria lui Liu Yi*, cap. *Dragonii* din codicele *Taipin Guangzi*, sec. VII). Un model de clasificare atributivă oferă autorul antic Wang Jia (*Insemnări despre întimplări uitate*), pentru care un atelaj zburător e compus din 8 **d.**: „Juedi — Cel-ce-se-smulge-de-pe-pămînt” și aleargă neatingînd solul; „Fan-yu — Cel-care-filfîie” și întrece zborul păsărilor; „Ben-xiao — Cel-ce-galopează-sub-cer” și străbate într-o noapte „zece mii de li”; „Chao-ying — Cel care-întrece-umbră”; „Yu-hui — Sclîpitorul”; „Chao-guang — Cel-care-întrece-întreaga-luminii”, parcurgînd dintr-un salt o distanță de „zece umbre”; „Teng-wu — Ceța-învolburată”; „Jia-yi — Înaripatul”. Simbol al vigilenței cosmice și terestre, **d.** chinez este paznicul comorilor zeilor, iar ca executant al voinței divine, el simbolizează spiritul universal de ordine și creație; de obicei, poartă pe frunte *perla puterii*, absența căreia îi anulează forța și care e de fapt însemnul figurativ al dualității *yin-*yang. Clasificările atributive comune sînt mai simple: **d.** ceresc *Tian long* și paznicul casei zeilor, *Shen long* e un **d.** responsabil al mișcărilor atmosferice, *Di long* e **d.** pămîntului și al apelor curgătoare ș.a. Adesea, **d.** orientali sînt legați de anul ciclic; în cronologia chineză, bazată pe cicluri de 60 de ani, fiecare an e dedicat unui animal simbolic, ce reapare periodic la 12 ani; astfel, anul 1988 este „anul dragonului” (→ *calendar*). În general, mai ales în Extremul Orient, **d.** are o structură benefică și un rol echilibrator; el întru chip pează forța, bunătatea și modificările esențiale din natură (→ *Tatsu*, **d.** japonez al cutremurelor); în acest sens, **d.** oriental se urcă în cer la echinocciul de primăvară, iar la cel de toamnă se scufundă în mare, de aceea, sîngele lui e negru și galben, adică simbolizează culorile primordiale ale cerului și pămîntului. Orice **d.** oriental e un *mulțant, putîndu-și lua orice înfățișare, putîndu-se face nevăzut și putînd chiar muri temporar. Există în unele *mituri și **d.** nevii, un gen de creaturi autonome, însă neînsuflețite (*Dragonul de Aur*, venit după împăratul chinez *Huangdi; într-un fel, *Talos paznicul de aramă din *mitologia greacă). Lupta eroului mitic contra **d.** a fost privită de unii mitologi (Georges *Dumézil, Mircea *Eliade) drept mitizarea unui *ritual inițiativ arhaic: *Ré contra lui *Apophis, ca și toate celelalte conflicte (Ghîlgamesh-Humbaba, *Indra-*Vritră, Marduk-*Tiamat, Yahweh-Rahab, Herakles-Hydra din Lerna, *Sfîntul Gheorghe-Balaurul). Totuși, mai mult decît atît și decît fantezia primitivului care hiperbolizează fenomenele spectaculoase, în mitul **d.** sau al balaurilor s-a inclus probabil o dublă amintire confuză: marile animale dispărute în paleozoic, însă pe alocuri supraviețuind ca fosile vii, contemporane cu primele grupuri hominide, și unele evenimente constatate de triburile primitive în contactul posibil cu o civilizație, azi absentă, fie terestră, fie cosmică. Teza că **d.** mitic este o copie memorială deformată a ultimilor saurieni giganți are numeroși adepți; cealaltă, mai greu acceptabilă, poate părea

hazardată. **D.** au fost venerați de vechile popoare, imaginile lor mitice fiind folosite ca embleme imperiale și regale (În China, **d.** inclus în însemnele împărătești, în Grecia, scutul lui *Agamemnon împodobit cu capul Gorgonei, capetele de **d.** de pe scuturile vikingilor sau **d.** introdus de Traian, după cucerirea Daciei, ca emblemă militară figurind pe steagurile cohortelor așa cum legiunile romane aveau acvila). Emblema s-a perpetuat pînă tîrziu în heraldică.

§ G. E. Smith, *The Evolution of the Dragon*, Manchester, 1919; W. Bölsche, *Drachen, Sage und Naturwissenschaft*, Stuttgart, 1929

Drăgaică Nume special dat în *mitologia românească unei categorii de *Iele care, potrivit *superstiției folclorice, se răzbună pe oameni opărindu-i cu apă clocotită. În ziua de *Drăgaică*, sărbătoare populară, consacrată coacerii grînelor, coincizînd cu ziua sf. Ioan Botezătorul (24 iunie) se crede că se pot aduna cu succes buruienile de leac din păduri. Dimitrie Cantemir identifica personajul **D.** cu zeița agrară romană *Ceres: „Drăgaica pare că arată numele [zeiței] Ceres. Într-adevăr, în anotimpul cînd grînelor încep să se coacă, se adună toate fetele din satele vecine și aleg pe cea mai frumoasă și mai chipeșă dintre ele, dîndu-i numele de Drăgaică. Pe aceasta, încoronînd-o cu o cunună de spice, împodobind-o cu mai multe marame brodate cu măiestrie și atîrnîndu-i de mîini cheile hambarelor, o însoțesc cu mare alai pe ogoare. Împodobită astfel, întinzînd mîinile și punînd maramele în bătaia vîntului, încît pare că zboară, Drăgaica se întoarce de la cîmp acasă, străbătînd cu cîntece și dansuri toate satele prin care trecuse cu alaiul, înconjurată de toate celelalte fete care o numesc deseori, în cîntece deosebit de frumoase, sora și stăpîna lor. Fetele de la țară ale moldovenilor sînt foarte dornice de asemenea cîntece, deși o tradiție neînteruptă spune că aceea care a jucat rolul de Drăgaică nu se mărită trei ani“ (*Descriptio Moldaviae*, III, 1, notă). Călătorul italian Antonio Maria del Chiaro scrie că, în Țara Românească, **D.** e o intruchipare a Irodiadei deoarece în ziua sf. Ioan Botezătorul ar fi dansat cu sabia în mînă. Uneori Drăgaicele sînt confundate cu *Sînzienele.

Dreg Zeu demonic din *mitologia celtică (poate *dragon), simbolizat de *șarpe și purtător al ideii de rău. E posibil să fi fost odinioară divinitatea celtică principală, întrucît șarpele e adesea prezent pe piatra *altarelor druidice, pe monumentele funerare, pe *dolmeni, iar aleile de *menhiri au uneori formă de șarpe. *Druizii creșteau de obicei șerpi în preajma locurilor de *cult. Poate că năpîrlirea și regenerarea anuală a pieii șarpelui se asocia cu ideea de regenerare perpetuă sau de nemurire.

Drōṇa Erou din *Mahābhārata, profesorul de artă militară al neamului celor o sută de frați *Kaurava (coborîtori din regele *Kuru*, înte-

meietorul dinastiei selenare) și al celor 5 frați *Pandavah, printre care *Arjuna; după moartea lui *Bhîma, prin însăși funcția sa, **D.** devine generalisim. **D.** era *brahman cu investitură militară, socotit fiul *Apsarei Ghritaci și al înțeleptului Bharadvagi. Dar **D.** e, totodată, întruchiparea alegorică a principiului de echilibru în impactul forțelor contrare.

Droyn (*Duv*) Divinitate arhaică din *mitologia celtică, probabil odinioară supremă, dar concepută ca o existență în sine, prezidînd cele 3 zone ale universului și cele 3 stări existențiale: *Anun (*haosul primordial adăpostind germeii vieții, adică starea de constrîngere); *Abred (un gen de *Infern, dar totodată și un *Purgatoriu, *focul purificator și schimbarea perpetuă sau starea de libertate); *Gwynfyd (*Paradisul sau starea de fericire și dragoste). Cele 3 zone sau briuri sînt înconjurate de al 4-lea briu, nemărginit ca vastitate și profunzime, rezervat zeului **D.** sau întregului *panteon. Ideea se bizuie pe *credința druidică (→ *druizi*) în transmigrăția sufletelor, de unde și lipsa de thanatofobie la celți. Se prea poate ca **D.** să fi fost identic cu zeul principal al celților din Irlanda: *Cromm Cruach (sau *Cenn Cruaich*), reprezentat în Ulster printr-o mare statuie de aur și argint, înconjurată de alți 12 *idoli poleiți cu bronz.

druizî (lat. *druidae, druides*) Preoți celți (Irlanda, Britannia, Gallia), considerați mediatori între oameni și lumea supranaturală, profesînd o doctrină ezoterică nescrișă și alcătuită o clasă sacerdotală (→ *sacerdot*), moștenitoare și păstrătoare a tuturor tradițiilor celtice, organizată ierarhic, însă nu ca o castă închisă. După Henri Hubert: „clasă de preoți însărcinată în mod special cu păstrarea tradițiilor“. Același cercetător afirmă: „Este sigur că sacerdoțiul druidic, comportînd [...] o doctrină juridică, o doctrină morală, o doctrină a nemuririi sufletului și avînd o autoritate recunoscută de toți, se întindea în cea mai mare parte a lumii celtice“ — *Celții și civilizația celtică*, Paris, 1932; trad. rom., 1983, p. 395). Funcția sacerdotală druidică putea fi îndeplinită și de femei. Supus unei îndelungate inițieri (20 de ani), novicele devenea *druid* prin consacrare, rămînd mai departe părtaș la viața și îndeletnicirile obștei. Obștea druidică își alegea un șef pontifical (*Marele Druid*). Celibatul nu era obligatoriu și în general nu existau asprimi sau privațiuni peste puterile medii omenești, ceea ce asigura suficientă popularitate druidismului (admirat de altminteri și de Aristotel și de mulți scriitori romani) care, practicînd uneori chiar și *sacrificiile umane, totuși nu jertfea decît pe criminali (dar aceste sacrificii, făcute cu scopul *divinației, ajung apoi simbolice, oamenii desemnați, înlocuindu-se cu animale); așa se și explică de ce, cînd druidismul e interzis prin lege în Gallia romană, el cade aparent în desuetudine, devenind de fapt o religie secretă a săracilor și, chiar după ce dispare cu vremea de tot, își lasă urmele în *superstițiile populare. Nu se știe sigur dacă druidismul s-a născut în Britannia

sau în Gallia; Caesar (*Commentarii de bello gallico*, V, 12) și Tacitus (*Agricola*, 11) considerau Gallia drept leagăn al druidismului. Izvoarele informative despre **d.** îi descriu pertinent: „Druizii iau parte activă la cult, se îngrijesc de sacrificiile publice și private, explică practicile religioase, [...] socotesc că religia nu permite consemnarea în scris a învățăturii lor“, pentru că „nu doresc să li se divulge doctrina“ și se tem „ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-și cultive mai puțin memoria. [...] Druizii vor să însufle convingerea că sufletul nu piere, ci trece după moarte dintr-un corp în altul“ și „îi învață pe tineri multe lucruri despre aștri și mișcarea acestora, despre dimensiunile universului, despre originea lucrurilor, precum și despre puterea și atributele zeilor nemuritori“ (Caesar, *Comentarii despre războiul gallic*, VI, 13—14); „Druizii, în plus față de studiul naturii, se mai îndeletnicesc și cu etica. Ei sînt socotiți cei mai drepti dintre oameni și ca urmare le sînt încredințate spre judecare atît pricinile particulare, cît și cele publice“ (Strabon, *Geografia*, IV, 4, 4). Deci, **d.** erau *profeți (Cicero, care se referă cu admirație la un Mare Druid, *Divitiacus*, în *Despre divinație*, I, 41, 90), *magi, medici (Plinius cel Bătrîn, *Istoria naturală*, XVI, 44, 249; XLIV, 251) și profesori (Strabon) care își inițiau discipolii în astronomie, matematici, științe naturale, medicină, etică, drept, *astrologie (studiind mișcarea astrelor, calculau *calendarul), tradiții mitice și istorice, literatură epică, filosofie cosmologică, *ritualuri, rețete magice de elixiruri, geografie și firește, *teologie. Învățămîntul druidic oral includea în primul rînd o doctrină, complet elaborată, asupra nemuririi sufletului, *moartea fiind considerată o simplă strămutare între două lumi, viața fiind continuă și lumea de dincolo — „un rezervor de suflete disponibile“, sau „un capital constant și activ de suflete“, iar lumea morților reglementînd „soarta celor morți“ ca să „restituie oamenii vii“ (H. Hubert). Sufletele, cosmic vorbind, sînt deci în număr limitat, iar strămutările în sau din lumea noastră se efectuează riguros, spre a nu se deregla echilibrul numeric dintre vii și morți; acest rezervor cosmic de suflete cuprinde toate speciile vii, așa că *metempsihoza poate fi operată nu numai între oameni, ci între toate speciile animale și vegetale. Se credea că *toți zeii sînt druzii* și că *toți druzii sînt zei*. Erau scutiți de impozite, de participarea la război, aveau cuvînt hotărîtor în alegerea magistraților (ei înșiși fiind judecători), ca și în declararea războiului și în încheierea păcii. Spre deosebire de Gallia, **d.** insulari, după cum rezultă din ciclul eroic irlandez, erau prezenți nu ca o corporație (se vorbește de pildă de **d.** *Cathbu* numai în raport cu Conchobar, regele Ulsterului). Comunicată numai (întrucît era ezoterică) oral în lungi cîntece sau în poeme de proză ritmată, doctrina druidică includea ideea metempsihozei și firește a imortalității, moartea nefiind decît prelungirea în eternitate a acestei vieți terestre și, remarcabil ca filosofie teologică, trecerea din viață

în moarte nefiind dependentă de nici un fel de răsplăți ori pedepse. Este dificil de stabilit data dispariției druidismului. După Suetonius (*Doisprezece cezari, Claudius*, 25), atît druidismul cît și sacrificiile umane au fost interzise de împăratul Claudius; după Plinius cel Bătrîn (*Istoria naturală*, XXX, 1, 13), druidismul a fost suprimat de Tiberius; după Pomponius Mela (*Despre configurația continentelor*, III, 19), **d.** au continuat să activeze pe ascuns mai multă vreme; iar cu prilejul unei răscoale din anul 70 î.e.n. le preziseseră gallilor dominația lumii (Tacitus, *Istorie*, IV, 54). S-ar părea că ultimul refugiu druidic și totodată ultimul centru de rezistență a fost ins. Mona din Marea Irlandei, cucerită abia în anul 78 de Agricola; dar în Irlanda și în Scoția, druidismul a durat pînă la consolidarea *creștinismului (sec. V). De altfel, deși druidismul era un fenomen celtic general și solidar, totuși fiecare grup tribal (Irlanda, Britannia, Gallia etc.) își avea propriul corp de **d.**; dar toate aceste corpuri sau colegii sacerdotale păstrau relații reciproce și constituiau simbolul activ al unității spirituale panceltice, căci grupările teritoriale, cu scopuri secundare și lipsite de rivalități interne, participau efectiv la adunările periodice cu valoarea unor congrese care se țineau în Gallia, în zona locuită de tribul carnat. Nefiind admisă decît comunicarea orală, precizarea fără greș a numeroaselor atribuții pe care le aveau **d.** nu e ușoară. Guido A. Mansuelli (*Civilizațiile Europei vechi*, trad. rom. București, 1978, II, p. 229) clasifică în 4 categorii funcțiile druidice: 1) *religioase* (profețiile prin interpretarea semnelor oraculare (→ *oracole*), formularea interdicțiilor rituale de tip *tabu, supravegherea și oficierea sacrificiilor); 2) *juridice* (rolul de arbitri în justiția publică și privată); 3) *politice* (rezolvarea conflictelor între triburi și chiar un rol de conducere spirituală intertribală, cite un druid funcționînd ca înalt consilier al fiecărui rege și totodată ca instanță infailibilă); 4) *culturale și educative* (organizarea și conducerea învățămîntului în școlile druidice, unde învățătura specială de inițiere în sacerdoțiu dura două decenii, iar în învățătura, multilaterală și complexă, a fost rezumată, destul de simplist, de Diogenes Laertios: „Să te temi de zei, să nu faci nimic care să nu fie nobil și să-ți dezvolti însușirile bărbătești“. Nu putem fi prea siguri nici asupra termenului denominativ, toate etimoanele propuse continuînd a fi discutabile. Se pare totuși că numele de *druid* nu desemna cu precizie funcția sacerdotală; romanii spuneau *druida*, iar în vechea celtă *druveid* însemna „înțelept“; în bretonă era *druz*, iar irland. *druí* se traducea la un moment dat prin lat. *magus* (mag), fiind comparabil cu engl. *true* (adevărat, loial) și germ. *treu* (credincios). Etimonul posibil ar fi celt. incert *dru* stejar (galez *derw*, grec. δρῦς — stejar), dar această etimologie este parțial abandonată, deși *cultul stejarului la celti era esențial: **d.** tăia cu o seceră de aur, în noaptea Anului Nou, o crenguță de vișc, parazitul acestui arbore (→ *creanga de*

aur). S-a formulat un alt etimon de către R. Thurneysen, D'Arbois, mai târziu (1925) H. Hubert, A. Mc Bain ș.a.: celt. *dru* (puternic) + *uid* (rădăcina vb. „a ști“), acesta părint mai acceptabil. Clasa druidică a avut o importanță colosală nu numai pentru numerosul popor celt, dar și pentru popoarele de contact (romani, germani, daci, caucazieni); „constituirea sacerdotiului druzizilor [...] a făcut din grupul popoarelor celtice un popor coerent“ (H. Hubert), druidismul fiind și principalul factor de rezistență împotriva expansiunii romane (Gallia, Britannia) și creștine (Irlanda). Persecutarea *religiei druidice de către romani nu a avut motive doctrinare, ci numai un mobil politic, întrucât tocmai acest tip de religie era în stare să asigure coeziunea politică a celților, chiar și după înfrângerea lor militară.

§ D'Arbois de Jubainville, *Les Druides et les dieux celtiques à forme d'animaux*, Paris, 1906; F. Le Roux, *Les Druides*, Paris, 1961; S. Piggott, *The Druids*, London, 1968

Dryade *Nimfe ale *pădurilor, în *mitologia greacă, asemănătoare cu *Hamadryadele; răspîndit poate mai ales în scopuri silvice, *mitul **D.** a avut și o vădită valoare practică pentru salvarea pădurilor; acest rol și l-a asumat *religia, care interzicea, la greci, tăierea arborilor, afară de cei „părășiți de Dryade și Hamadryade“.

Duamutef Zeu cu cap de ciine, în *mitologia egipteană; fiul lui *Horus.

Duat *Infernul în *mitologia egipteană, în a cărei concepție lumea e divizată în *Cer, *Pământ și Duat, acesta fiind „emisfera cerească de sub orizont“. Uneori *Osiris, ca stăpîn al regatului *mortii, era numit *Rege în Duat*. **D.** era conceput de egipteni ca un tărîm subteran, „cu totul adînc, cu totul întunecat și fără margine“, dar și ca *element constitutiv al universului (compus din: cer, pământ, duat, *apă, munți). Ierogliga cu care se scrie cuvîntul *Duat* este un cerc cu o stea în centru.

duhobori; *duhobóri* (rus. *духоборы, духоборцы* — luptători pentru *spirit, apărători ai spiritului) *Sectă creștină (→ *creștinism*) apărută în Rusia (sec. XVIII), originară din Ucraina, cu caracter specific ruso-ucraian; constituită pe baza tezelor formulate de primii ei predicatori: *S. Kolesnikov* și *I. Pobirohin*. Doctrina **d.** — expusă mai târziu în scrierea *Животная Книга* (*Cartea Vieții*) — avînd orientare panteistă (→ *panteism*) afirmă că înțelepciunea, bunătatea și iubirea dumnezeiască sînt revărsate pretutindeni în lume, iar *Dumnezeu e prezent în sufletul și în inima fiecărui om, încît se cuvine venerată „icoana vie“ omenească, deci „chipul dumnezeiesc din om“; astfel, „iubindu-se pe sine însuși, omul face din sine un Dumnezeu și își este sieși Dumnezeu“, deoarece oamenii sînt înzestrați cu harul divin al libertății și, prin naștere, sînt egali între ei“. De la această doctrină, **d.** au ajuns la comunitatea averii, la refuzul autorității eclesiastice și al autorității statului, ca și al legislației ome-

nești; refuzînd obligațiile cetățenești (de ex., serviciul militar), ei au refuzat totodată însă și protestul social activ contra autorităților. După unele presupuneri, Siluan Kolesnikov, fondatorul sectei, ar fi fost un străin provenit dintre *quakeri; concomitent cu el, a început să activeze în gubernia Tambov și Ilarion Pobirohin, un bogat negustor de lînă, a cărui activitate a fost continuată de fostul caporal *Savelii Kapustin*, acesta ajungînd să fie venerat de prozelii aproape ca un *zeu; fiul său, cu numele schimbat în Kalmikov, continuă acțiunea tatălui, iar *familia Kalmikov* devine căpetenia ereditară a sectei; primul dintre ei, L. Kalmikov, și-a convins discipolii că în el sălășluiește „duhul lui Christos“, transmisibil ereditar. **D.** se grupau în mici comunități, anulînd proprietatea individuală (în comerț, agricultură etc.); conduse de „sfatul bătrînilor“, au devenit mici forme teocratice (→ *teocrație*). Prigonii și strămutați de autoritățile țariste într-o regiune periferică, prin 1880 se scindează în două subsecte (Partida Mică, susținută de țarism, și Partida Mare, cuprinzînd masa intransigenților, conduși de *Piotr Verighin*, arestat, numit numit apoi „Magnificul“, iar adepții încorporați în batalioane disciplinare și rămași fără adăpost, satele lor fiind distruse). Totuși, opinia publică rusească, incitată de Lev Tolstoi, protestează, așa că în 1889—1890, 8 000 **d.** pot emigra în Canada, datorită lui Lev Tolstoi, care le dăruiește 25 000 dolari (drepturile de autor pentru romanul *Învierea*), o parte stabilindu-se ulterior în Columbia Britanică. **D.** trăiesc într-o comunitate rurală semiprimitivă, refuzînd confortul și instrumentele civilizației tehnice (deși, pentru distrugerea acumulărilor excedentare, folosesc explozibilele); cînd consideră că acumularea de bunuri a ajuns într-un punct primejdios pentru viața spirituală, își ard ori își aruncă în aer propriile locuințe; mormîntul lui P. Verighin a fost distrus prin explozie de 11 ori, pentru ca bogăția funerară să nu tulbure odihna celui răposat. Din bigotism misionar, uneori procedează la fel cu posesiuni ce nu le aparțin, distrugînd silozuri, depozite, magazine, case, uzine, trenuri, ca semne ale corupției; cînd sînt deferiți tribunalelor pentru atare acte, se dezbracă goi în fața instanței, cu replica: „Guvernul ne ia libertatea, să ne ia și hainele“. (Totuși, guvernul canadian a acordat celor 18 000 **d.** din Canada o subvenție de 25 000 dolari pentru construirea unui muzeu în orașul Brilliant, centrul lor de emigrație.) Locașurile lor de *rugăciune sînt construcții simple din lemn, de tipul vechilor izbe rusești, ei refuzînd orice aspect exterior bisericesc, întrucît afirmă că se închină lui Dumnezeu numai întru spirit (*дух*) și adevăr (*правда*); **d.** neagă *biserica vizibilă, ierarhia clericală, trinitatea, cele 7 taine, invocarea sfinților și venerarea *icoanelor și moaștelor. Viața socială și familială își are morala sa specifică în traiul comunitar și în mare parte libertin. **D.** cred că omul este o „lume mică“, plasată în centrul lumii mari.

duhuri → *spirit*

Dulf; *Dolf*; *Duf*; *Dorf*; *Duh de Mare*; *Dop de Mare*; *Duhul Mării Negre* *Mutant fabulos în *mitologia românească, părînd a avea rădăcini mitice arhaice; o mitologizare a *delfinului* (cf. grec. *δελφίς*, lat. *delphinus*; celelalte forme sînt corupții fonetice, datorate pronunției rurale; etimonul slav *dolŭfinŭ*, presupus de Octavian Buhociu, e inacceptabil, influența fiind cert inversă, întrucît termenul slavon tardiv e cãrturãresc și infrecvent). Atestãrile folclorice sînt rare, dar existã destule pentru a putea reconstitui mãcar scheletul *mitului, chiar dacã despre „Dulf de Mare sau Dulf de Mare, poporul nu-și mai amintește nimic astãzi” (Tudor Pamfile, *Mitologie româneascã*, I *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 306). **D.** este adesea un personaj benefic condiționat și nu devine pericolos pentru oameni decît provocat sau nedreptățit. Deși prezent îndeosebi pe litoralul maritim (adicã în zona sa fireascã), ecouri folclorice îl pomenesc chiar în regiuni mai îndepãrtate de Marea Neagrã (Muntenia, Transilvania), iar pretutindeni s-a conservat atributul sãu principal, de mîncãtor de mere (roșii, de aur sau obișnuite). Nestîrnit, **D.** nu le este niciodatã ostil pescarilor și navigatorilor; în trecut, pentru a-i obține favoarea unei îndrumãri ori a unui sprijin, corãbierii îi aruncau, noaptea, în valuri, mere roșii; mîncîndu-le, **D.** lepãda cotoarele pe suprafața apei, indicînd astfel direcția bunã de navigație. E drept cã **D.** figureazã mai ales în *colinde, însă personajul nu are decît o legãturã formalã, prin simpla intruziune în colinde, și nu prin participare activã la sãrbãtoare; ipoteza lui Octavian Buhociu e riscatã: „Acest mamifer acvatic, atît de iubit și de considerat în zilele noastre pe tot globul, pentru inteligența lui, a fost cunoscut și a trebuit sã incendeze din strãvechi timpuri pe romãni și pe strãmoșii daco-geți, încît sã fi fost adoptat atît de plastic și de «frãtește» în tradițiile ce privesc în primul rînd nașterea Anului Nou și a noii familii”, (*Folclorul de iarnã, ziorile și poezia pãstoreascã*, București, 1979, p. 126). Deși animal marin, **D.** e pus rareori în relație cu pescarii și mai des cu vînãtorii, chiar dacã pe litoralul românesc nu a existat nici tradiția, nici nevoia efectivã a vînãrii cu harponul; de altfel, **D.** iese adesea pe uscat: „Cum dã soarele-n de searã, / Dulf de mare sare-afarã, / Sare-n vînt, / Sare-n pãmînt, / Sare-n vîrf de merisor, / Prinde-și mere de-a mînca, / Rãu crãngi de-a dãrãpãna” (citãt de Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 307). Mai multe izvoare informeazã despre o familie de *Dulfi*: 9 sau 12 frãți (uneori 18 : 9 frãți și 9 surori), care sînt atotputernici și nemuritori (cu excepția unei variante din Transilvania). Eroul uman, un vestit arcaș (de obicei Ion sau Niță), tipul lui *Fãt-Frumos, fie cã are misiunea de a apãra merele de incursiunea **D.**, fie cã o face din proprie inițiativã, adesea renunță la victoria cinegeticã pentru schimbul oferit: „Dulf cu milã roagã-și lui: / D-aleu, Ioane, frate-al nostru, / Strînge arcu-n mila ta, / Nu da de

mã sãgeta, / Cã noi am fost nouã frãți, / Nouã frãți / Nouã surori, / Toți au murit împușcați / Împușcați / și sãgetați, / Numai eu cã am scãpat, / Numai eu ș-o sor'mai micã” (*ibid.*). Într-o variantã transilvãneanã, eroul e necruțãtor: „Pe dorf sãgeta, / Dar în el afla / Doi rãrunchi de leu, / Trei inimi de zmeu, / Una-i asudatã, / Alta-i aspumatã, / Treia-i singeratã”, dupã ce s-a luptat cu **D.** utilizînd sãbii fãrã succes, întrucît „dorf [era] ca un balaur” (col. At. M. Marienescu, *Poezia popularã. Balade*, I, Pesta, 1859). Variantele dobrogene oglindesc însă linia principalã, a tranzacției între erou și **D.**: „Duf de veste cã prindea / Și din gurã-așa grãia: / [Niță] nu mã sãgeta, / Cã degeaba te silești / Pe noi sã ne prãpãdești / Cãci sîntem vreo nouã frãți / Ce am fost toți sãgetați, / Dar nici unul n-am murit, / Cãci în mare ne-am dosit” (col. Th. Burada, *O cãlãtorie în Dobrogea*, Iași, 1880). Sînt variante revelînd atribute magice mai rare, de anvergurã cosmicã: „Stãi, nu mã lovi, / Cã ți-oi trebui. / În brațe te-oi lua, / Și te-oi ridica / Sus la Garalim / Și ți-oi dãrui / Cerul cu stelele, / Și te-oi cobori / Jos la Garalim / Și ți-oi dãrui / Norodu cu pãmîntu” (Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, II, București, 1901, p. 1472). Absența **D.** din basme și prezența mai ales în colinde atestã vechimea deosebitã a acestui personaj; basmele s-au supus mai multor influențe urbane (cãrturãrești, pedagogice, politice) decît colindele, prigonite mult timp de *creștinism și în ciuda *sincretismului cu temele acestuia, rãmase mai riguros conservatoare. Se prea poate ca în basmele foarte vechi (iremediabil pierdute) **D.** sã fi fost un personaj epic central, dar asemenea speculații sînt imposibil de dovedit.

Dumézil, Georges Istoric francez al *religiilor (1898—1986), mitolog comparatist, cercetãtor erudit al fenomenelor lingvistice, mitologice și religioase ale civilizațiilor indoeuropene, profesor la universitatea din Istanbul, la École Pratique des Hautes Études din Paris, în fine, la Collège de France (deținînd aici, între 1949—1968, cãtedra de Civilizație indoeuropeanã). Membru al Academiei Franceze. **D.** a creat „o operã monumentalã și solitarã” (Claude *Lévi-Strauss, în rãspunsul la discursul de recepție la Academia Francezã, din 1979). Cercetarea în profunzime a *mitologiei comparate indoeuropene i-a înlesnit de timpuriu lui **D.** observația cã „miturile nu se lasã înțelese dacã sînt rupte de viața oamenilor care le povestesc” (*Mitul și epopeea*, 1968). Pornind de la acest program de investigație mitologicã, cercetãtorul istoriei comparate a religiilor și civilizațiilor a remarcat cã popoarele indoeuropene și-au constituit, încã din epoca arhaicã, *trei funcții sociale*: una sacerdotal-religioasã, alta militarã, a treia economicã, și cã acest factor tripartit și-a lãsat urma adîncã în sistemul mitoreligios al tuturor indoeuropenilor, așa încît nici *zeii, nici eroii nu sînt produsul unei fantezii populare aleatorii. De pildã, triada romanã *Iupiter — *Mars — *Quirinus

(ca și triada vedică *Mitra/*Varuna, *Indra și cei doi *Açvin sau ca triada scandinavă *Odinn — *Thorr — *Freyr și chiar ca triada zeitelor homerice *Hera — *Athena — *Aphrodite, provocate de „mărul discordiei“ și judecate de *Paris) traduce simbolic suveranitatea-războiul-poporul; dar **D.** a descifrat cele 3 funcții și în legendele Europei medievale și chiar în epoca modernă, ca relict în statele totalitare de tipul Germaniei hitleriste (partidul nazist-armata de cucerire-frontul muncii). *Teoria trifuncționalității*, formulată de **D.**, este una din teoriile moderne de bază în cercetarea spiritualității, a culturii și civilizației popoarelor indoeuropene și, chiar dacă nu a fost acceptată unanim, ea a devenit un reper și un criteriu esențial, cu neputință de evitat. Spirit pragmatic, însă ostil dogmatismului, în aplicația asupra istoriei complexe și concrete a fenomenelor de limbă (fiind cunoscător al citorva zeci de limbi și civilizații), **D.** e străin de speculațiile abstracte („Mi-e frică de filosofii“ — declara cu umor într-un interviu din 1986), de aceea admirator al lui J. G. *Frazer și Salomon Reinach, dar circumspect față de Émile *Durkheim, pe care îl acuză de dogmatism, și tot de aceea considerând că „istoria omenirii nu are nimic providențial, ci mai degrabă e incoerentă“. Mai presus însă de contribuția sa originală asupra trifuncționalității ideologiei indoeuropene, **D.** este un cunoscător și un interpret profund al mitologiilor și religiilor indoeuropene în integralitatea lor absolută și în conexiunile lor intime. S-au impus de asemenea studiile sale exhaustive, incluzând descoperiri și interpretări revelatoare, de la *Religia arhaică a Romei* până la *Legendele Narților* (eposul oșezilor din Caucaz; → *Narți*) sau de la spiritul religios al *zoroastrismului din Iran (*Nașterea Arhanghelilor, eseu asupra formării teologiei zoroastriene*), până la structurile intime ale miturilor scandinave (*Loki* și numeroase alte lucrări). Specialiștii au recunoscut că opera lui **D.** „a construit instrumente operatoare de investigare asupra altor parcele de săpături ale terenului indoeuropean“ (Joël H. Grisward).

§ *Le festin d'immortalité, étude de mythologie comparée indo-européenne*, Paris, 1924; *Le crime des Lemniennes. Rites et légendes du monde égéen*, Paris, 1924; *Le problème des Centaures. Étude de mythologie comparée indo-européenne*, Paris, 1934; *Légendes sur les Nartes, suivies de cinq notes mythologiques*, Paris, 1930; *Ouranos-Varuna, étude de mythologie comparée indo-européenne*, Paris, 1934; *Flamen-brahman*, Paris, 1935; *Mythes et dieux des Germains. Essai d'interprétation comparative*, Paris, 1939; *Les dieux des Germains. Essai sur la formation de la religion scandinave*, Paris, 1959; *Jupiter, Mars, Quirinus (I). Essai sur la conception indo-européenne de la société et sur les origines de Rome*, Paris, 1941; *(Jupiter, Mars, Quirinus, II) Naissance de Rome*, Paris, 1944; *(Jupiter, Mars, Quirinus, III) Naissance d'Archanges. Essai sur la formation de la théologie zoroastrienne*, Paris, 1943; *Loki*, Paris, 1948 (ed. nouă, (1986)); *Les dieux des Indo-Européens*, Paris, 1952; *Déeses latines*

et mythes védiques, Bruxelles, 1956; *Contes et légendes des Oubykhs*, Paris, 1957; *La religion romaine archaïque, avec un appendice sur la religion des Etrusques*, Paris, 1966 (ed. nouă, 1981); *Mythe et épopee*, Paris, 1968; *L'idéologie de trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européennes*, Paris, 1968 (ed. noi, 1974, 1979, 1981); asupra personalității lui **D.**: „dosarul“ din *Magazine littéraire*, Paris, nr. 229, aprilie, 1986, p. 14—52

Dumnezeu (lat. *Dominus Deus*; ebr. *El, pl. *Elōhim; grec. Θεός) Noțiune mitologică și religioasă folosită în limbajul cultural creștin, spre a determina onomastic și noțional pe zeul unic al universului monoteist (→ *monoteism*), așa cum comentatorii talmudici medievali definiseră pe același **D.** unic în divinitatea complexă *Yahweh. Totuși, prin prezența biblică a *Diavolului și a rangurilor îngerești (→ *inger*), rămâne ideea unei organizări piramidale, cu urme de dualism dar și de *henoteism, **D.** fiind zeul suprem și autocrat, deși *teologia ebraică consideră numele succesive divine drept atribute yahwiste, iar teologia creștină încorporează pe *Fiu* și pe *Sfântul Duh, Tatălui, celelalte divinități (*Fecioara Maria, *Diavolul*, *ingerii* s.a.) fiind subalterne și neconsiderate divinități. **D.** (în ambele *Testamente*) este divinitatea creatoare a universului văzut și nevăzut, eternă, atotputernică, ubicuă, impalpabilă, înțeleaptă și atotștiutoare. *Biblia de fapt nu-l prezintă și nu-l descrie pe **D.** (spre deosebire de alte *mitologii), nici nu caută să-l demonstreze, el fiind considerat o existență transcendentă; incognoscibil „față către față“, își manifestă prezența prin *revelație, prin opera sa, prin discursul său. Teologia creștină afirmă că, prin *credință, omul intră în contact cu **D.**, care i se dezvăluie și că, deci, a-l înțeli pe **D.** înseamnă a depăși însăși ideea de **D.**; totuși, ideea de **D.** există și ea este condiționată de cercetarea mistică, așa că în cadrul demersului filosofic această idee constituie o problemă care rezidă, în ultima analiză, în setea omului de absolut sau, dimpotrivă, în teama sa de acest absolut noțional. În acest sens, **D.** este o noțiune fără nume. A-l numi, pentru credincios ar echivala cu definirea ideii de **D.** printr-un cuvânt, un semn lingvistic, care s-o exprime. Pseudonumele adresate lui **D.** de credincioși sînt nume atributive care desemnează calități (sau ipostaze). Raportul între credincios și **D.** (mai ales în **religiile monoteiste moderne*) nu a exclus totuși încercările teologice și filosofice de a demonstra logic existența sa. Istoria a înregistrat mai multe tipuri de argumentație, printre ele mai cunoscute fiind: argumentul *cosmologic* (existînd lumea ca rezultat, trebuie să fie o cauză generatoare și o finalitate a tuturor lucrurilor, așa cum rezultă din *Biblie*), susținut îndeosebi de Leibniz și respins de Spinoza; argumentul *teleologic* (finalitatea naturii socotită mărturie a unui constructor rațional; → *teleologie*), avînd rădăcini în filosofia lui *Platon și a stoicilor, și refuzat de Democrit, *Epicur, *Empedokles*, apoi de Bacon și Spinoza; argumentul *ontologic* (ideea de **D.** ca fiindă perfectă include semnul

existențial), apărât de *Augustin, *Anselm de Canterbury, Descartes, Leibniz, criticat de Voltaire. Imm. Kant (*Critica rațiunii pure*, 1781) a negat valoarea celor 3 argumente, ca fiind imposibile teoretic, ca oricare alte demonstrații ale existenței lui **D.** Argumentația ulterioară înclină mai mult spre aria psihologiei și eticii (argumentul *gnosologic*, argumentele *psihologic* și *moral*, chiar un argument *matematic* etc.). Karl Jaspers (*Der philosophische Glaube*, München, 1948) afirmă că existența lui **D.** nu are nevoie de argumente, deoarece un *Dumnezeu demonstrat nu este Dumnezeu*. Așadar, în *iudaism, *creștinism și chiar în *islam, **D.** este o formulă totală și indivizibilă (spre deosebire de concepțiile dualiste, de ex. în *zoroastrism, divizând starea cosmică în *bine și rău*), care cuprinde în sinele său absolut și infinit, deopotrivă, și binele și răul, întrucit e considerat cauza atemporală a mișcării temporale și conținutul integral al spiritului cosmic spațial; comprehensiunea acestei noțiuni se explică prin ceea ce subliniază Mircea *Eliade în sintagma *coincidentia oppositorum*, aplicind-o ca pe „unul dintre modurile cele mai vechi prin care s-a exprimat paradoxul realității divine“ (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 351). De-a lungul istoriei religiilor mono-teiste, ca și în interiorul ramificat în *rituri, *erezii și *secte al fiecăreia (dar mai ales în creștinism, și islam, Yahweh și *Allah fiind noțiuni mult mai puțin fluctuante), ideea de Dumnezeu a suferit și suferă neîncetat modificări de formă sau de structură, în mediile intelectuale, ca și în mediile populare. Nicio dată nici un teolog sau filosof nu a dat o definiție exhaustivă sau măcar satisfăcătoare a *ideii de Dumnezeu*. Nici scripturile ebraice (*Thorah, întreg *Vechiul Testament*, *Talmudul), nici scripturile creștine (*Noul Testament* cu *Evangheliile, canonice și apocrif, *Faptele Apostolilor*, *Epistolele*, *Apocalipsul), nici cartea islamului (*Coranul) nu definesc pe **D.** în mod explicit, așa cum scripturile vedice (→ *Veda*) și comentariile upanișadice (→ *Upanișad*) evită și ele descrierea ideii de *Brahmân. Deși prezent, direct sau indirect, în fiecare verset biblic, *Biblia* (în ambele *Testamente*) nu explică nicăieri *cine* este Dumnezeu („Eu sînt cel care este“, sau „Eu sînt“ — *V. T.*, *Exodul*, III, 14) și nici nu-i demonstrează existența, căci Dumnezeu biblic este în afara cunoașterii omenești. De fapt, *Biblia* nu vorbește despre Dumnezeu, ci Dumnezeu vorbește prin *Biblie*. Dumnezeu este incomprehensibil („Poți tu să pătrunzi cu mintea atotștiința lui?“ — *V. T.*, *Iov* XI, 7; „Căci gîndurile mele nu sînt ca gîndurile voastre și căile mele ca ale voastre, zice Domnul“ — *V. T.*, *Isaia*, LV, 8; „Lumea, prin înțelepciunea ei, nu a cunoscut pe Dumnezeu“ — *N. T.*, Pavel, *I Corinteni*, I, 21), incomparabil („Doamne, cine este asemenea cu tine între dumnezei?“ — *V. T.*, *Exodul*, XV, 11; „Nimeni [...] nu este asemenea lui Dumnezeu“ — *V. T.*, *Deuteronomul*, XXXIII, 26), invizibil („Apoi a zis Domnul: Tu nu poți să vezi fața mea, căci nu

se poate om care să mă vadă și să rămînă viu“ — *V. T.*, *Exodul*, XXXIII, 20; „Pe Dumnezeu nimeni nu l-a privit vreodată“ — *Epistola I-a sobornicească a ap. Ioan* IV, 12). *Simbolul credinței (Crezul) asupra Sfintei Treimi (Tatăl, Fiul, Sfîntul Duh) nu e formulat ca atare nicăieri în *N. T.*, decît aluziv, ca de ex. la ap. Pavel: „Domnul este Spiritul; și unde este Spiritul Domnului, acolo este libertate“ (*Epistola a II-a către Corinteni*, III, 17). Teologia (ebraică, creștină, musulmană) a încercat totuși explicări definitive și demonstrări. Filon din Alexandria (sec. I e.n.), preocupat de lume numai în măsura în care ea este o umbră a lui Dumnezeu, a făcut efortul de a părăsi formula unui Yahweh antropomorf, spre a se apropia de o noțiune abstractă, coborîtoare din filosofia pitagoreică, platoniciană și stoică, potrivit căreia *logosul personificat devine forța prin care **D.** creează lumea (idee ce se va regăsi, reformulată, în creștinism, în venirea lui *Isus Christos, ca Fiul al lui Dumnezeu). *Origenes (sec. III), respingînd „orice încercare de reprezentare corporală a lui Dumnezeu“, a ajuns la formula cea mai prudentă: „vom spune cu tot adevărul că, în sinea lui, Dumnezeu nu poate fi înțeles și nici pătruns de mintea noastră omenească. Orice idee ne-am putea face despre el sau oricum ni l-am putea reprezenta, el este cu mult mai presus decît tot ce putem cugeta despre el“ (*Despre principii*, I, 1, V). Reluînd o formulă obscură din *profetul *Daniel („Cel vechi de zile“, VII, 9, repetată și de *Apocalipsul lui Ioan Teologul*), Clement Alexandrinul (sec. II—III) îl consideră pe **D.** *timpul absolut: „Dumnezeu este un bătrîn veșnic, mai bătrîn decît toate cite sînt“ (*Pedagogul*, III). Primele secole de creștinism fac mai puțin eforturile de a căuta o definiție filosofică a lui **D.** și clocotesc în schimb de disputele asupra identității între Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu-Fiul / Isus Christos (teza oficială), asupra neidentității Tatălui și Fiului (→ *Arius*) sau chiar asupra antagonismului între Dumnezeu și *Satan în actual *cosmogoniei (→ *bogomili*), ca și, mai tîrziu, asupra problemei dacă sursa de emanație a Sfîntului Duh este numai Dumnezeu-Tatăl sau și Fiul (*filioque* — formulă care, împreună cu altele, a scindat creștinismul în cele 2 rituri de bază: roman și oriental). În epocă, un teolog de prestigiu lui Grigore din Nissa (sec. IV) a încercat o definiție echilibrată în lumina doctrinei trinitare; pentru el, esența dumnezeiască exprimă unitatea autonomă a lui **D.** care e prezent egal în cele 3 ipostaze (sau fețe) ale Trinității, ipostazele, autonome ele însele, fiind în același timp unitare. Un secol mai tîrziu, Augustin (sec. V) respinge ideea neoplatonicienilor despre **D.** ca despre o unitate impersonală și o înlocuiește cu ideea unui **D.** considerat ca persoană (desigur, supranaturală, independentă de natură și de om) care a creat, din bunăvoință, lumea și omul, deci un **D.** fără nici o legătură cu hazardul orb al *Fortunei antice (cf. *De civitate Dei*, IV, 33), dar totodată atotputernic absolut, care domină destinul devenit

providență (*Confessiones*, I, 4). *Toma din Aquino (sec. XIII), prin cele 5 deducții sau demonstrații celebre, care sînt de fapt căile lumii spre **D.**, ajunge la conștiința existenței lui **D.** ca țintă finală (*Summa de veritate catholicae fidei contra gentiles* și *Summa theologice*). Astfel, **D.** „este o ființă rațională presupunînd existența unui scop pentru tot ceea ce se petrece în natură“ (*Summa theologice*, I, q2, 3c), adică o finalitate transcendentă. Căutata definiție a unei noțiuni indefinisabile conduce uneori pe teologi și filosofi spre impas; soluționarea suigeneris a unui astfel de impas aparține faimosului Meister *Eckhart (sec. IV), care despărte Dumnezeirea (*Gotheit*), ca pe un absolut incognoscibil („această ființă fără fund a dumnezeiescului Nimic“), de rezultatul ei principal („prima separare a Dumnezeirii“): Dumnezeu (*Got*), care poate fi conceput ca persoană, de ex. în relația cu *dogma Treimii. Eforturi asemănătoare a înregistrat și medievalitatea musulmană. Astfel, al-Farabi (sec. IX—X) consideră că Dumnezeu (Allah) este „Întîia Esență“ sau „Începutul înainte de care nu poate fi alt început, nimic mai timpuriu și nimic mai vechi“, din a căruia emanație rezultă „prima rațiune“, care contemplă divinitatea și totodată se cunoaște pe sine, iar primul ei act este „a doua rațiune“, cel de-al doilea act fiind nașterea sferei supreme, cu propria ei materie și formă; emanația continuă, iar „ultima rațiune“ este „rațiunea activă“ care produce pe de o parte sufletul universal și sufletele omenești, pe de altă parte, cele patru regnuri terestre: oamenii, animalele, plantele și mineralele. Nici teologia modernă nu a ieșit din impas. Încă în sec. XIX, cardinalul Newman, considerînd că „Dumnezeu este necesar, absolut, nu poate să nu fie și nu este determinat de nimic altceva“, fiind totodată „înfinat perfect“, „unic, căci nu poate exista decît o singură ființă perfectă“, de asemenea „spirit“, pentru că dacă ar include și materie, ar fi necesară, spre a-l combina, „intervenția altei puteri“, iar ca atare este concomitent existență și esență, este imuabil, înfinit, omniprezent, etern, avînd inteligență și voință, și e „o persoană vie“ care este „totodată subiectul și obiectul propriei sale activități“, iar nefiindu-și suficient sieși, el creează, și creația sa are un scop principal — exercitarea libertății lui absolute, și unul secundar — dragostea. În sec. XX, definiția lui **D.** devine cu atît mai puțin posibilă, cu cît este mai necesară. Pentru un teolog al iudaismului modern, ca Martin *Buber, care întîiu a vorbit despre „riscul de a crede“, **D.** este un *mysterium tremendum* (o taină cumplită), însă „o taină a ceea ce e de la sine înțeles“ și mai ales, Dumnezeu este „eternul tu“ din relația „eu-tu“ dintre Dumnezeu și om sau dintre om și Dumnezeu, în care nu mai poate fi vorba de „el“, deoarece „numai acolo unde s-a năruit orice mijlocire, se produce întîlnirea“ între om și Dumnezeu (*Ich und Du*, 1962). Iar pentru Pierre *Teilhard de Chardin, Dumnezeu creatorul este punctul Omega, „enigmaticul centru al centrilor noștri“,

centrul energetic al universului, însă (contrar dogmaticii creștine) nu un centru perfect și neschimbat dintru început, ci unul care se dezvoltă treptat în ritmul evoluției universale, dar care la sfîrșitul procesului cosmic de evoluție se va separa de lume, devenind transcendent în raport cu ea și o ființă atotputernică pur spirituală. Eforturi asemănătoare au făcut și filozofii laici. Desori, încercările au decăzut în simple speculații. Privind din afară problema, se poate observa că, asupra ideii de Dumnezeu, s-au ramificat de timpuriu 2 direcții de înțelegere: una căutînd definirea abstractă a noțiunii în sine, alta adaptînd sferei umane senzoriale un **D.** magnific însă concret. Pentru prima direcție printre cele mai caracteristice aserțiuni este aceea a lui Blaise Pascal: „un punct mișcîndu-se pretutindeni cu o viteză înfinită; căci el este unul în toate locurile și este întreg în fiecare loc“, dar un Dumnezeu căruia nu-i putem cunoaște nici existența, nici natura, „deoarece el nu are nici întindere, nici margini“ (*Cugetări*, 233); linia acestui tip de definiții recunoscînd imposibilitatea definiției lui **D.**, a urcat pînă la doctrina contemporană care propune *demitologizarea ideii de **D.** Cealaltă direcție înclină spre caracterul popular, mitologic, al religiei, cu un **D.** conceput antropomorfic, ca un stăpîn al unui univers primitiv; de pildă, în *Talmudul* babilonian (tratatul *Awodah Zarah*), e prezentat un **D.** (Yahweh) care zboară noaptea călare pe un *heruvim, supraveghînd cele 18 000 de lumi, sau consumîndu-și cele 12 ore ale zilei cu studiul cărții sacre *Thorah*, cu judecarea universului, cu alimentația lumii și cu relaxarea în jocul cu *Leviatanul; înclinăți spre un *antropomorfism cît mai concret, unii talmudiști medievali au stabilit și dimensiunile lui **D.**; de ex. lungimea bărbii: 10 500 parasangi (47 250 km). Probabil că această sursă a influențat reprezentările folclorice ale lui **D.**, formate în mitologia popoarelor creștine moderne (mai ales de rit oriental), printr-un îndelungat proces sincretic (→ *sincretism*) la care au contribuit, concomitent cu introducerea creștinismului, cultele neamurilor migratoare și cultele autohtone. De aici a rezultat imaginea unui moșneag divin cu barbă, de aspect rural și cu raționamente simpliste, care uneori coboară din cer pentru binefaceri, judecăți și teste de fidelitate. Dincolo de formele complex sincretice, prezente în folclorul mitologic al popoarelor creștine din Europa răsăriteană și din Peninsula Balcanică, unde pentru constituirea figurii populare a lui **D.** au concurat: *Zeus, *Iupiter, *Perun, deopotrivă cu Yahweh și cu adăugirile regionale ale unor *Dolichenus, *Gebelezis, *Ghmerti ș.a., s-au stratificat cu intensități diferite numeroasele aluviuni religioase sau animiste ale populațiilor migratoare, în special venite din Extremul Orient sau din pragul nord-estic al Asiei; acestora li s-a adăugat infiltrarea concepțiilor maniheiste (→ *maniheism*) și bogomilice (→ *bogomilism*). Rezultatele sînt surprinzătoare: cel care e numit Dumnezeu nu are nici o legătură cu Dumnezeu

din *Biblie*, și al cărui act cosmogonic, cum observă și Mircea Eliade, este sugerat sau sprijinit de Diavolul mai inteligent (cf. *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, trad. rom. Maria și Cezar Ivănescu, București, 1980). Pe lângă aceste variante în care Dumnezeu creștin devine un oarecare *deus otiosus, leneș și nătâng, aproape subaltern al Diavolului, prezent la ruși, ucraineni, români, bulgari, sirbi și care provin din prototipuri de zei cosmogonici primitivi din zone eurasiatice (fino-ugri, uralo-altaici, mongoli, tătari, țigani), mai putem distinge, în mitofolclorul românesc, două *teogonii de substrat arhaic, probabil din fondul comun indoeuropean, care nu au fost impurificate de numeroasele imigrații, ci se referă direct la elementele arhetipale: 1) un *mit, citat în *Chestionarele lui B.P. Hasdeu* după care Dumnezeu „s-a iscat din duh și foc, apoi a stins jumătate din foc și a dat o ploaie din care au rămas mările deasupra focului“; ideea se regăsește parțial în mitul vedic despre *focul de sub ape *Vadavāgni; 2) alt mit, incluzând participarea *apei ca mediu teogonic primordial și a focului ca lumină: „Dumnezeu s-a făcut din spuma mării. Drept la mijlocul mării s-a făcut un vîrtej de spumă și de acolo s-a făcut Dumnezeu și îndată chiar din aceeași spumă și-a sucit Dumnezeu o luminare, căci era întuneric peste tot“ (Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, Mihalcea-Cernăuți, 1903, p. 881); spuma primordială ca substanță creatoare o regăsim în cosmogonia vedică în momentul cînd *zeii și *demonii bat, cu un munte transformat în făcăleț, apele oceanului primordial.

§ Wilhelm Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, I—XII, Münster, 1926—1955; Étienne Souriau, *L'ombre de Dieu*, Paris, 1955; Jean-Paul Sartre, *Le Diable et le Bon Dieu*, Paris, 1951; Karl Barth, *L'humanité de Dieu*, Genève, 1956; Claude Bruaire, *L'affirmation de Dieu. Essai sur la logique de l'existence*, Paris, 1964; Henri Bouillard, *Connaissance de Dieu*, Paris, 1967; Thomas F. Torrance, *God and Rationality*, Oxford, 1970; Gerard Bessières, *L'incognito de Dieu*, Paris, 1970

Dumuzi Divinitate adorată în Sumer și Babilon (→ *mitologii din Mesopotamia*), zeul păstor al turmelor și ocrotitorul fecundității animalelor, reprezentat ca un tînăr frumos. Numit în Babilon și *Duzu*, devine mai tîrziu, împreună cu *Gizzida, paznicul porților cerești ale incintei zeului *Anu. Cel mai popular dintre zeii mesopotamici și venerat ca zeu patronal în *cultele agrare ale lumii semitice, este pus în relație mitologică cu zeița *Ishtar (sumer. *Inanna); filonul mitic principal narează dragostea acestei zeițe pentru **D.**, pe care tot ea îl trimite la moarte printr-un gest de cruzime, spre a se elibera de povara iubirii, iar apoi îl regretă și coboară în *Infern (*Kigallu) pentru a-l recupera printr-o formulă de resurrecție („Scaldă-l în ape curate, freacă-l cu ulei dulce [. . .], să răsunе pentru el flautul albastru, [muierile] să-i ațîțe simțurile“). Descoperind un

text sumerian clarificator, din poemul despre *Cobortrea Inannei în Infern*, S.N. Kramer afirmă în 1956 (în *From the Tablets of Sumer*), reparînd o veche eroare: „cei mai mulți dintre savanți admiteau că zeul Dumuzi fusese aruncat în adîncurile Infernului — nu se știa pentru ce — înainte ca Inanna să fi coborît acolo. Ei presupuneau că dacă Inanna se dusesе în țara morților, nu putea fi decît pentru a elibera pe soțul ei Dumuzi și pentru a-l readuce pe pămînt. Textul din Yale a dovedit că aceste ipoteze erau greșite. Inanna nu a smuls citușe de puțin pe soțul ei din Infern, ci dimpotrivă, ea fusese aceea care, miniată de atitudinea disprețuitoare a lui Dumuzi, îl dăduse pe mina demonilor să-l ducă în «Țara fără întoarcere». “**D.** este de fapt reținut în Infern ca zălog pentru eliberarea zeiței Ishtar. Deși păstor și nu agricultor, **D.** a fost socotit *simbolul mitic al dezvoltării și regresului naturii, deci zeul care moare și învie periodic; ciclurile de coborîre și urcare, *moarte și renaștere — tip de *feedback* frecvent în cultele agrare — personifică mișcările periodice ale vegetației și, în genere, ale pulsației *vieții în natură (→ *Tammuz*, *Attys*, *Osiris*, *Adonis*).

Dungu Zeul *vîntorii și *simbol al luptei pentru existență în *panteonul tribului baganda (→ *mitologiile populațiilor africane*), avînd simulacre de *altare în junglă (de fapt *capîști primitive), unde neapărat se afla un *fetiș confectionat din oase, bucăți de piele și colți de animale, ca și din ciocuri, gheare și pene de păsări, alături fiind puse arme miniaturale.

Durgă (*Inaccessibila*, *Inabordabila*, *Nebiruita*); *Devādevi* (*Zeița Zeilor*) Zeiță a violenței în *mitologia vedică, predispusă la războaie și măceluri, însoțită de un alai de *demoni feminini și de vrăjitoare cu atribute de *vampiri, hrănindu-se cu sînge omenesc, al căror număr propus de mitografiile sanscrite este de 8 sau 64 (însoțitoarele **D.** se numesc *yogini*). Adesea, **D.** e identificată cu *Pārvati, soția zeului *Īśvara (sau o ipostază a violenței lui). **D.** personifică răzburarea (numită atunci *Caṇḍavatī* — Furi-oasa), însă mai ales forțele contrare de echilibru (creație-distrușgere), patronînd astfel fertilitatea vegetală, ca și lumea *duhurilor *morții; de aici și paralelismul unei *sărbători de vară, *Pavitrārōhana*; comemorarea morților se oficiază în toată secerișului, împletindu-se cu sărbătoarea recoltei; în cadrul ceremoniei, preotul înfășoară pe statuia zeiței un șnur sfințit. Divinitate contradictorie, pîrînd adesea de o structură paradoxală, **D.** își reflectă complexa personalitate în numeroasele epitețe: *Jagad-dhātṛi* (Susținătoarea Lumii), *Mahādevi* (Marea Zeiță), *Nāga-Nandinī* (Fiica Mușților), *Sakamhari* (Purtătoarea Ierburilor), *Bhairavī* (Cumplita). *Cultul zeiței **D.** se pare că are o istorie dintre cele mai îndelungate: la început, o fecioară violentă, care ucide *balaurul demonic al spaimei, Maheșă; considerată sora lui *Kṛișṇā, iar cînd devine soția lui Īśvara, de la violența virginală trece la o violență sîngeroasă și orgiacă. Venerată probabil încă în India prearică, iar în epoca vedică

timpurie, ocrotind vegetația și combătând pe demonul secetei, *Durgama*, e adorată și azi în Bengal, în cadrul unor serbări populare anuale, *Pūjā* sau *Durgāpūjā* (sanscr. *pūjā* — respect, închinare), când se sacrifică 2 000 de țapi pe zi și sînt îngăduite excese orgiastice erolice; un altar principal contemporan este în templul bengalez Kalighat. **D.** e reprezentată cu trup negru, cu zece brațe, așezată pe un leu și locuind în munții Vindhya.

Durkheim, Émile Sociolog francez (1858—1917). Considerînd filosofia dincolo de cercetările științifice, întrucît aceasta are ca obiect natura transcendentă a faptelor vieții reale, și așadar despărțind-o categoric de științele pozitive, **D.** afirmă că sociologia e obligată să trateze obiectiv, ca pe niște lucruri, faptele sociale și să refuze orice teorie filosofică. Implicit, **D.** s-a ocupat de formele religioase primitive, religia primitivă fiind pentru el un sistem de reprezentări, condiționat de caracterul solidarității sociale a unei colectivități. Dacă „ideea de suflet derivă din ideea de mana”, **D.** postulează că „nu este popor la care ideea de suflet și ideea de mana să nu coexiste” (→ *mana*); „formele elementare ale vieții religioase” sînt privite în perspectivă, sociologul văzînd „cauza obiectivă, universală și eternă a senzațiilor sui-generis din care e făcută experiența religioasă” anume în societate, dezvoltarea succesivă a ideilor religioase aflîndu-se în relație directă cu dezvoltarea societății. Ca atare, și „gîndirea științifică nu este decît o formă mai perfectă a gîndirii religioase”. În acest plan, **D.** afirma (dintr-un unghi particular): „Ceea ce știința îi contestă religiei nu este dreptul de a fi, ci dreptul de a dogmatiza asupra naturii lucrurilor” (*Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, p. 613). Dar, în același timp, sociologul consideră, în plan istoric, că: „Există în religie ceva etern, care este destinat să supraviețuiască tuturor simbolurilor particulare în care gîndirea religioasă s-a dezvoltat succesiv (*op. cit.*, p. 610). Mai înainte de a-și fi publicat amplul studiu asupra formelor religioase elementare, examinate pe temeiul cercetării sistemului totemic al triburilor din Australia

(→ *totem*), **D.** văzuse în divinitate numai „societatea transfigurată și gîndită simbolic” (în *Bulletin de la Société française de Philosophie*, avril, 1906).

§ *Les Formes élémentaires de la vie religieuse: le système totemique en Australie*, Paris, 1912

Dvāpara Zeul jocului de zaruri (→ *jocuri rituale*) și în genere al hazardului, în *mitologia vedică*, după el numindu-se a 3-a vîrstă a ciclului de ere **yuga*: *Dvāparayuga*. Originea zarurilor (sanscr. *durodara* — zaruri, joc de zaruri), pomenite încă în **Rigveda*, e străveche și incertă; ele s-au găsit și în unele sarcofage egiptene, dar sînt citate în Babilon, Iran, China, Japonia, Arabia, Grecia și Roma imperială; grecii și le-au asumat ca joc național, Sofokles atribuind născocirea lor unui comandant aheu din războiul troian, Palamedes; o amforă înfațișează pe **Ahilleus* și **Ajax* la jocul de zaruri, iar **Homer* spune că pețitorii **Penelopei* își treceau vremea lingă palatul din Itaka aruncînd zi și noapte zarurile. Termenul modern provine însă din arab *az-zahr* (joc de zaruri), care a dat și cuvîntul hazard.

Dyaus Pitar (sanscr. arhaic *dyaus* — cer senin) Poate cea mai veche dintre divinitățile Indiei arice (preluată, după o ipoteză, din panteonul autohton prearic de tip Harappa și Mohenjo-Daro). **D.P.** era, în *mitologia vedică*, zeul primordial al cerului, pomenit astfel în textele vedice arhaice (→ *Veda*), rămas apoi ca nume comun: *dyaus* — cer. Din numele și din atributul său esențial a derivat **Zeus* la greci și **Iupiter* (Diu-Piter) la romani, sensul inițial fiind „Cerul-Părinte” (*Rigveda*, I, 160) și „Cerul Atotștiutor” (*Atharvaveda*, I, 32, 4). Cu timpul, din divinitate pasivă devine nume comun ca și sintagma sumeriană *an-ki* (**An-Ki*), deoarece chiar din epoca vedică timpurie poziția divină în panteon este ocupată de zeul **Vâruna* (supus și el apoi aceluiași tip de transfer).

Dzanat În mitologia alană și veche osetă (→ *mitologii caucaziene*), echivalentul **Paradisului*, care este situat în centrul Tărîmului Morților.

E

Ēa Zeul babilonian al înțelepciunii și cunoașterii, creatorul primilor oameni, organizatorul și binefăcătorul omenirii, patronul abisului acvatic și al izvoarelor, protectorul tuturor înțelepticrilor artizane și al *descîntecelor; originar din Akkad, *cultul său a fost de fapt recompus după modelul zeului sumerian *Enki; dar uneori era confundat cu *Nudimmud sau chiar cu *Oannes (→ *mitologii din Mesopotamia*). Imaginat cu șuvițe de apă țîșnind din umeri, era adesea reprezentat antropomorfic. În Asiria devine un zeu pseudoihiomorf, mai exact, semănînd cu un pește despicat care îl înfășoară ca o manta cu glugă peste trupul de aspect omenesc. (Dar emblema sa mai frecventă este „capra-pește“ — o capră cu coadă de pește). În *panteonul babilonian timpuriu, puterea supremă a triadei divine era împărțită între **Ēa** (înțelepciunea maximă: *eautu*), *Anu (puterea legislativă: *anutu*) și *Enlil (autoritatea executivă: *ellilutu*). Înțelepciunea lui **Ē**. rezidă și în mintea înțelepților de dinainte de *potop, care sînt consultați ori de cîte ori universul e în impas. În actele sale de creație artizanală, **Ē**. este ajutat de 3 meșteri divini (uneori pîrînd numai ipostazele lui): *Ninludu* (Marele Dulgher), cel „care poartă cu sine securea cea curată“, „cunoaște toate lucrurile“, iar obiectelor făcute de el le „dă strălucirea luminii“; *Gushkinbanda* (Cel cu miinile curate), creatorul „zeului și omului“; *Ninagal*, cel care „din adîncuri își aduce piatra sa“ (bazaltul) și care „mîncă arama tare, cum ar mîncea piele“. După reforma regelui babilonian Hammurabi, **Ē**. începe să fie considerat tatăl noului zeu suprem *Marduk. Conform unui *mit de origine sumeriană (variantă deocamdată singulară), în calitatea sa complexă de patron al apelor, înțelepciunii, meșteșugarilor și al omenirii întregi, era adorat ca organizator multilateral al vieții și oricărei activități terestre, dar mai mult decît ca un simplu *erou civilizator. *Numărul sacru al lui **Ē**. era 40.

ebioniți (ebr. *'ebjōnīm* — săraci) *Sectă iudeo-creștină, existînd întîi în Palestina transiordaniană în sec. I e.n., a cărei doctrină a fost apoi continuată de alte secte mixte (iudeo-creștine). **E**. militau mai ales împotriva universalizării *creștinismului, împotriva acceptării influențelor exercitate de filosofia și de modelele mitice hellenistice și împotriva admiterii *Epistolelor ap. Pavel* (→ *Biblia*). Profesau o *teologie dualistă, în concepția căreia Christos este doar căpetenia *îngerilor, nu a doua ipostază a Treimii, nici *logosul creator (→ *Isus Christos*), iar *Satan este purtătorul răului și ca atare adversarul lui Christos; astfel, în fiecare gene-

rație, cei doi se manifestă prin cite un *profet personal; în prima generație, lupta se dă între *Isus* (profetul lui Christos) și *Paul* (*Apostolul Pavel — profetul Satanei). **E**. respectau cu strictețe interdicțiile *iudaismului, ca și ideea evreilor despre ei înșiși, ca popor ales (chiar și în cadrul creștinismului) al lui *Dumnezeu. Prin traiul ascetic (→ *ascetism*) și comunitar, e. se apropie doctrinar de *esenieni. Dar mulți comentatori ai acestui fenomen sectant au considerat că, întrucît e. militau pentru conservarea caracterului medio-oriental al *creștinismului evanghelic, ei ar fi precursorii *islamului.

§ G. Strecker, *Das Juden-Christentum in den Pseudoklementinen*, Berlin, 1958

Ebisu Zeul hranei cotidiene, în * *mitologia japoneză*, ocrotitorul muncii cinstite, dar totodată și unul dintre zcii destinului (împărțind acest atribut generic cu *Fukurokuju, *Hotei, *Jurojin*, *Daykoku, *Benten*, *Bishamon — numiți ca grup *Shichi Fukujin* — Cei șapte zei ai sorții). **E**. e reprezentat ca pescar ducînd în mînă un pește (*tai*).

Echidna (grec. *Ἐχίδνα* — viperă) Monstru dragonic, în *mitologia greacă, reprezentat jumătate femeie, jumătate șarpe, născut de cuplul *Phorkys și *Keto. **E**., împreunîndu-se cu *Typhon, a născut ea însăși alți monștri: *Hydra din Lerna, *Himaira, *Gorgonele, *Scylla, Leul din Nemeia, *Sfinxul (variante feminină) ș.a. Deși monstru, **E**. are chip feminin foarte frumos, chiar încîntător, dar frumusețea îi este anulată de trupul de șarpe și de comportamentul de reptilă; ea locuiește într-o peșteră subterană, departe de *zei și de oameni.

Echo (grec. *Ἠχώ*) Zeița ecoului, în *mitologia greacă, una dintre *Oreade, îndrăgostită de *Narcis, care a respins-o, silînd-o fără voia lui să-și risipească vocea și oasele în lume, pînă cînd s-au prefăcut în stînci răsunătoare. După Longos, **E**. refuzase dragostea zeului *Pan care, de amărăciune, i-a înnebunit pe toți păstorii din țînut, făcîndu-i s-o sfîșie în bucăți și să-i împrăstie toate măduarele, care însă și-au păstrat harul cîntecului. După altă variantă, a fost prefăcută de *Hera într-o ființă care nu putea vorbi, dar putea repeta ultimele cuvinte auzite, *metamorfoza fiind o consecință a faptului că **E**. o prevenea mereu pe *Hera* cînd *Zeus putea fi surprins printre *Nimfe. **E**. este eterna îndrăgostită, socotită — în epoca mitologiei grecești tirzii — una dintre *Nimfele pădurilor* și izvoarelor, care nu e în stare să repete decît sîrșitul cuvintelor. Dar toate variantele, lipsite de un miez mitic autentic, nu sînt decît o personificare — printr-o *legendă

adaptată tradiției mitice — a cunoscutului fenomen acustic.

Eckhart, Johann; *Meister Eckhart* Filosof german (cca 1260—1327), călugăr dominican, predicator, profesor la Universitatea din Paris, apoi la Strasbourg și Köln. După 1325, predicile sale au fost acuzate de erezii, învinuiri fiind confirmate de o bulă papală, conținând 28 puncte, doi ani după moartea lui E. (1329). În doctrina sa despre Absolut, E. delimitează raportul Absolutului față de sine și față de rest, în prima situație Absolutul fiind „esența divină ca atare”, iar această noțiune, numită *Gotheit* (Divinitate sau Dumnezeire), corespunde „nimicului divin” teologic. Pentru E., Absolutul nu are nici un fel de atribute, filosoful socotind că existența Absolutului se deosebește ontologic de existența esențială; dar Absolutul este temeiul esenței, fiind însă, în raport cu el însuși, fără nici un temei, adică o genune (*Abgrunt*); considerat bază, „nimicul divin” este unitatea între protobază (*Urgrunt*) și genune, acest „nimic divin” fiind un „deşert taciturn”. În a 2-a situație, adică în raportul Absolutului cu tot restul (deci cu orice altceva decât el însuși), Absolutul este natura activă, considerată început sau principiu al creației și, în acest caz, numindu-se *Dumnezeu (*Got*), cel căruia îi aparține Trinitatea. În raportul dialectic între Dumnezeu (*Deus est esse* — „Dumnezeu este a fi”, adică *existența*) și Divinitate, E. vede însuși principii întregului proces al universului, dar pentru el Dumnezeu este inseparabil de lume, iar actul creației lumii (→ *cosmogonie*) e văzut nu în timp finit, ci în eternitate. Ca antropolog, E. găsește identitate între natura divină și natura umană; astfel, Divinitatea uienesțială („scînteia”) e prezentă în natură ca principiu necreat, fiind prezentă în sufletul ce străbate drumul lepădării de sine și care presupune eliberarea acestui suflet de orice forțe, imagini, definiții, perfecționarea (prin contopirea cu cel neîntemeiat) în virtutea impulsului său de a se scufunda în „nimicul divin”. În gândirea lui E., principiul rațiunii este de primă importanță în actul cunoașterii, aceasta fiind înfățișarea gnoseologică a căii lepădării de sine și a contopirii cu Absolutul; filosoful a ierarhizat cunoașterea în 4 trepte: cunoașterea senzorială, raționalul comun, non-viziunea divină, identitatea între subiect și obiect. Prin etica sa, care afirmă că „fapta bună este doar o medie între viciu și perfecțiune”, E. a respins gândirea scolastică, devenind astfel un precursor al *Reformei în genere și al doctrinei de „justificare prin credință” profesate de Martin *Luther. Dar *mintuirea omului, care nu poate porni decât odată cu retragerea sa din captivitatea timpului (căci *timpul, împreună cu tot ce depinde de acesta, constituie piedica maximă a apropierei omului de Dumnezeu), este realizabilă în măsura în care omul își descoperă propria ființă.

§ Paul Petit, *Oeuvres de Maître Eckhart, Sermons-Traité*s, Paris, 1942; Vladimir Lossky, *Théologie négative et connaissance de Dieu chez Maître Eckhart*, Paris,

1960; Bernard Welte, *Meister Eckhart, Gedanken zu seinen Gedanken*, Freiburg, 1979

ecumenism (grec. *οἰκουμηνικός* — care cuprinde tot pămîntul locuit) Tip de mișcare cu caracter de politică religioasă, militînd pentru unirea *bisericilor de aceeași *religie sau de confesiuni apropiate. În *creștinism, e. a apărut la începutul sec. XX, în cercurile protestante, asumîndu-și scopul de a contribui la unirea bisericilor creștine într-o singură Biserică universală. Mișcarea debutează în 1910, prin Conferința Misionară Mondială de la Edinburg, prezidată de J. Mott, reprezentantul Bisericii Metodiste Americane (→ *metodisti*). Apoi, la conferința de la Amsterdam din 1948, unde au fost reprezentate 147 biserici din 44 țări, a luat ființă un consiliu mondial (World Council of Churches), care devine coordonatorul întregii acțiuni ecumenice. În 1968, în acest consiliu sînt reprezentate 231 biserici din 80 țări: evanghelici, lutherani, presbiterieni, mennoniți, *baptiști, *quakeri, metodști, congregaționiști (→ *congregaționism*), vechi catolici, precum și cîteva biserici ortodoxe, între care biserica ortodoxă rusă. Biserica catolică romană (deși, după Conciliul Vatican II, a adoptat un *Decret asupra ecumenismului*) nu este membră a Consiliului Mondial al Bisericilor. În 1979, după Adunarea Generală de la Nairobi, numărul bisericilor membre ajunge la 290. În 1974, are loc Conferința Ecumenică de la București. Între 18—25 ianuarie 1981, Vaticanul organizează Săptămîna rugăciunilor pentru unitatea creștinilor (cf. *L'Osservatore Romano*, sub semnătura lui E. Fortino, 27 ian. 1980), ceea ce nu înseamnă totuși adeviziunea oficială la e. Dar, după aceea, ideea ecumenistă își lărgeste cîmpul. Întîlnindu-se cu comunitatea evreiască din Mainz (R.F. Germania) la 17 noiembrie 1980, papa Ioan Paul II subliniază importanța unui dialog între credincioșii evrei și cei creștini (cf. *La Documentation catholique*, 21 dec. 1980, p. 1148—1149); iar Scrisoarea apostolică din 2 ian. 1981 a aceleiași papă îi proclamă pe sf. Kiril și Metodiul ocrotitori ai Europei, deși pînă atunci protectorul creștin al Europei fusese numai sf. Benedict (acest rol atribuindu-i-se, în 1964, de către papa Paul VI). Consiliul Mondial al Bisericilor — care nu se consideră o suprabiserică — are un prezidiu din 6 membri aleși o dată la 5 ani de Adunarea Generală, de asemenea un comitet central cu 90 membri și un secretariat general cu sediul la Geneva, iar organele de conducere se întrunesc anual. După doctrina e., toate bisericile creștine sînt părți ale unei singure Biserici creștine a lui *Isus Christos; dar, deocamdată, e. nu a reușit crearea unei *teologii unanime, deci a unei platforme teoretice pentru unirea reală a ramurilor creștinătății, astfel că, în mod concret, singurul fapt împlinit este o colaborare la un nivel politic suprapus, între diferite confesiuni, cu obligația de a nu se interveni în particularitățile doctrinei ale fiecăreia, deci în *creștină propriu-zisă. De altfel, mișcarea ecumenică a admis fără obiecții aserțiunea

tradițională că **Biblia* pune și rezolvă toate întrebările eterne ale omenirii. Totuși, unii ecumeniști consideră că a sosit sfârșitul despărțirii între credință și știință, că progresul tehnic este un proces prevestit de scripturi, că omul e responsabil de tot ceea ce a creat **Dumnezeu*, deoarece și natura și tehnica sînt daruri divine, iar omul — deși dator să le folosească fără a încălca planul general al creației — devine prada noilor forțe demonice produse de el însuși și că, în fine, în secolul revoluției tehnice și științifice, religia dobîndește un rol compensator. Variantă mai nouă a universalismului, e. este de fapt o formă socială, nu una religioasă, o formă a bisericii, nu a religiei, așadar o formă hibridă, întrucît se opune tendinței intime a grupurilor de credincioși, orientării tradiționale de sisteme închise a comunităților religioase, căci se știe că fiecare confesiune (**rit*, **sectă*) s-a desprins din corpul religiei matriciale printr-o reformă mai mult sau mai puțin violentă, care nu permite recontopirea. Chiar dacă e. este o tendință benefică din punct de vedere politic și social și poate coopera la mai buna înțelegere între oameni (deziderat al celor mai multe doctrine religioase), din punct de vedere strict religios el este o utopie, întrucît contrazice structural o lege obiectivă, verificată practic în istorie, guvernînd dintotdeauna evoluția și involuția formelor religioase: entropia religioasă (cf. Victor Kernbach, *Biserica în involuție*, București, 1984, p. 275—297). ● Există mișcări ecumenice asemănătoare în cadrul **budismului* (Frăția Mondială a Budiștilor) și al **islamului* (Congresul Islamic Mondial). Un curent nou militează pentru unirea într-o singură organizație religioasă a tuturor religiilor lumii.

§ N. Coodall, *The Ecumenical Movement*, London, 1963; R. Nelson, *The Unity of the Church and the Unity of Mankind. What unity implies*, Geneva, 1969; Wissert Hoot, *A History of the Ecumenical Movement*, I, London, 1967; *The Ecumenical Advance. A History of the Ecumenical Movement*, II, London, 1970; Ю. В. Крыжев, *Христианский Экуменизм*, Москва, 1980

Edda Două culegeri de **mituri* și **legende* eroice din Scandinavia, scrise în evul mediu nordic preceștin de scaltzi din Islanda, din materia mitologică adusă de scandinavii imigrați. ~ *E d d a V e c h e* cuprinde mituri și legende arhaice, redactate în sec. X-XII, în versuri aliterate; a fost descoperită de episcopul islandez Brinolf Svejst (1643), care i-a dat și numele sub care circulă azi; cel mai vechi din textele E. e un ms din sec. XIII, găsit în *Codex Regius. E.V.* se compune din peste 30 de texte, divizibile în două categorii: 1) cîntece mitologice de tipul *saga*, cu conținut cosmogenic (*→ cosmogonie*) și escatologic (*→ escatologie*), narînd viața și activitatea **zeilor* **panteonului* scandinav (*→ mitologie scandinavă*); 2) cîntece eroice despre neamurile northmene vestite: **Volsung*, *Gjúkung* ș.a. *Saga* inițială a culegerii, **Voluspa*, are caracter oracular (*→ oracole*) și conținut cosmogenic, dar și prevestirea escatologică a amurgului zeilor (**Ragnarökr*); altă

saga, *Lokasensa* (sau *Lokalepsa*) e consacrată zeului infernal **Loki*. ~ *E d d a N o u ă* e un tratat medieval de mitologie și poetică, atribuit lui Snorri Sturluson (1179—1241); are 4 părți, două mitologice în proză (*Orbirea lui Gjúlf* și *Cuvîntările lui Bragi*) și două de poetică (*Povește pentru scaltzi* — tratat de poetică, și un tratat de prozodie). În prima parte, există o expunere generală a *mitologiei scandinave*, sub forma unor întrebări ale lui Gjúlf, la care răspunde, în diverse **teofanii* mascate, chiar zeul suprem **Odinn*.

Edda Nouă → *Edda*

Edda Veche → *Edda*

Eden **Paradisul biblic* (*→ mitologie biblică*), înțeles inițial nu ca loc de răsplată postumă, ci ca reședință primordială a întîiului cuplu uman: **Adam* și **Eva*. *Eden* (formă ebraizată a babil. *edinu* — cîmpie, desert, față de toponimul sumer. *E-din* — Cîmpia babiloniană) înseamnă în ebr. „plăceri“, „delicii“ — de unde *gan-eden* — grădina plăcerilor; în **Septuaginta* se utilizează Παράδεισος — grădină, derivat în noțiunea modernă de paradis. **Vulgata* traduce uneori prin *Paradisum voluptatis*. După tradiții mai vechi, se crezuse că E. era conceput ca o grădină cerească, transferată apoi de textul biblic undeva pe Pămînt, ca paradis terestru. *V.T. (Geneza, II, 8)* îl consideră sediul în care au fost colonizați, au locuit, au gustat roadele cunoașterii și de unde au fost alungați, pentru **păcatul* originar, primii oameni de pe pămînt, Adam și Eva. Datele biblice, confuze și contradictorii, fac imposibilă localizarea ținutului. Iranienii considerau leagăn al omenirii un fel de plai de lângă munții Mesopotamiei, încadrat de 4 fluvii dintre care unul izvorînd din cer, ca Gangele (**Gângă*) indic, și unde se afla și un pom al vieții (*→ Pomul Vieții*). Sursa **mitului* biblic e însă obscură, chiar dacă sînt unele coincidențe cu mitul avestic: „Și a sădit El Yahweh o grădină în Eden, spre răsărit, și a sălășluit acolo pe omul pe care îl alcătuse“. Printre felurii pomi fructiferi, „în mijlocul grădinii erau pomul vieții și pomul cunoștinței binelui și răului, și un fluviu ieșea din Eden ca să ude grădina, și de acolo se despărțea în patru brațe“, numite: Pishon, care înconjura ținutul aurifer Hawilah, mai avînd bdeliu și onix; Gihôn, care mărginea ținutul Kush; Hiddéqel, la răsăritul Asiriei; Perat. „Și a luat El Yahweh pe om și l-a pus în grădina Edenului, ca s-o lucreze și s-o păzească!“ (*V.T., Geneza, II, 8—15*). Originalul ebraic a fost interpretat în moduri hazardate de unii comentatori, care cred că pot localiza teritoriul E., identificînd fluviile: *Pishon* cu Indul, *Gihôn* cu **Nilul*, *Hiddéqel* cu Tigrul (asir. *Idiglat*, iran. *Tigrat*) și *Perat* cu Eufratul (sumer. *Puranam*, asir. *Purat*, iran. *Uphratu*), iar *Tara Hawilah* nu i-a decis în vreun fel pe comentatori, care o plasează fie în Asia, fie în Africa. Dar un ținut *Havila* e menționat de unele texte sanscrite, ca teritoriu abundent în aur, acestea precizînd că amiezii din Havila îi corespunde în India miezul nopții: o atare referință deschide ipoteza unui

teritoriu de antipod, eventual ecoul unui teritoriu pierdut (și putem compara descrierea geografică a E. cu descrierea sumară a *Atlantidei din textele lui *Platon), mitul E. biblic fiind în acest caz punctul final al unui lung proces sincer, oricum, rezultă că termenii Asiria, Tigru și Eufrat sunt fie adaptări ale copiștilor, fie interpolări, mai ales că în Mesopotamia nu a existat niciodată onix. Dar mai este și ipoteza enunțată de D. Drăghicescu, în *Reflexions sur l'origine de la destinée de l'homme* (1938), după care mitul izgonirii din E. sau dintr-o grădină paradisiacă similară nu ar fi decît amintirea plecării unui grup de coloniști de pe planeta natală pe Pămînt, acest mit contopindu-se, după aceeași ipoteză, cu mitul căderii *îngerilor (→ *paleoastronautică*).

Edusa; *Edulica* zeiță avînd grija hrănirii copiilor, în *mitologia romană.

Egeria Divinitate oraculară (→ oracole) în *mitologia romană, una dintre *Camenae, sau o *Nimfă cu care regele *Numa Pompilius mărturisea că se consultă, ca pontifex maximus, în elaborarea legislației sale religioase, dar și în treburile conducerii statului; în unele variante, E. era considerată chiar soția lui Numa. După alt *mit, plînsul Nimfei la moartea lui Numa a făcut-o pe *Diana s-o transforme, de milă, într-un izvor. E. avea un *altar la izvorul ce se varsă într-un lac din crîngul italic de la Nemi, alături de sanctuarul Dianei Nemorensis. Acestui izvor, identificat în *credințele populare romane cu Nimfa însăși, i se atribuiau însușiri tămăduitoare. După *Ovidius (*Fasti*, III; *Metamorfoze*, XV), E. s-a însoțit cu regele Numa chiar în această dumbravă, unde apoi femeile îi aduceau *ofrande pentru ușurarea nașterilor; după alte surse antice, însoțirea s-a petrecut însă într-un crîng din Roma, de lingă Porta Capena.

Egthir (*Slujitorul-cu-sabie*) Personaj din *mitologia scandinavă, paznicul (sau soțul) unei femei din lumea *Uriașilor: *Bătrîna din Pădurea de Fier*.

Ēgigērō Fa Copacul universal, un gen de *arbor mundi* (→ *Arborele Cosmic*) din mitologia maghiară, un arbore care ajunge la cer, numit adesea și *Tetejellen Fa* (Copacul fără vîrf) sau *Sasbfa* (Copacul Vulturilor). E.F. are 7 crengi și leagă între ele cele 3 lumi, întrucît rădăcinile ajung în *Infern, tulpina se sprijină pe *Pămînt, iar coroana reazemă *Cerul. La rădăcina copacului este un izvor vital (cf. izvorul lui *Mimir, de la rădăcina frasinului scandinav mitic *Yggdrasil), iar fructele, rășina și seva hrănesc tot ce este viu pe suprafața terestră. Pe creanga superioară se află Casa Soarelui; pe altă creangă, de mai jos, Casa Lunii. Mișcarea și freacățul crengilor produce vîntul. Arborele e păzit de un vultur uriaș, iar drumul spre tulpina sa nu-l poate găsi decît *șamanul (magh. *táitos*). Roadele arborelui sînt daruri divine pe care însă le culege, le transportă și le distribuie numai *zînele (magh. *Tündér*). În *credința populară, celor 7 crengi ale acestui arbore cosmic îi corespund 7 Maici ale Domnului. Cronicile pomeneșc, în

legătură cu E.F., și 7 șefi legendari ai triburilor maghiare originare: *Hetumoger* (Șapte Muguri).

Ehecatl Zeu aztec al vîntului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), uneori epitet al lui *Quetzalcóatl, dar sub forma *Yohualli-Ehecatl* (Noapte-Vînt), ca divinitate transcendentală: *yohualli* — invizibil, *ehecatl* — impalpabil, deci nevăzut ca noaptea, de nepipătat ca vîntul, adică în afara experienței. E. i-a adus omenirii dragostea, cînd s-a desfășurat el însuși cu fecioara *Mayahuel, zeita fecundității; în iubirea lor, ei se identifică simbolic cu un arbore magic biramificat: vîntul suflînd peste flori și răsădindu-le sămînța în pămînt. E. însuflă viață în scheletele pregătite de zeul *morții, *Mictlantecuhtli.

Eleithya Zeița nașterilor, în *mitologia greacă, deținînd puterea de a ușura chinurile facerii sau de a le intensifica și prelungi; totodată moașa divină a zeițelor. Născută de cuplul *Zeus — *Hera, ca ultimul (al 4-lea) lor copil. Dar în *mituri mai timpurii (*Iliada*) sînt amintite mai multe zeițe cu numele E., ca simboluri ale durerilor facerii și ale actului biologic al nașterii. Numită în *mitologia romană *Ilithya* (dar identificată cu *Iuno Lucina*), era însă adorată de romani doar ca ipostază obstetrică a mării zeițe *Iuno. Grecii i-au acordat, în perioada clasică, o importanță principală, mult mai amplă. *Pindar o invocă (*Olimpice*, VI) în simbol mai larg, ca pe ocrotitoarea viitorului omenesc pe care îl zămislește. Era reprezentată în picioare, cu brațul stîng ridicat și cu palma deschisă, în mîna dreaptă ținînd o faclă aprinsă (flacăra vieții).

Eir (*Cea care cruță*) Zeița medicinei, în *mitologia scandinavă și *germanică, făcînd parte din alaiul zeiței *Freyia. E. alină durerile fizice ale oricui și vindecă bolile sau rănile zeilor.

Eirene (grec. εἰρήνη — pace) Zeița păcii, în *mitologia greacă, reprezentată ca o femeie frumoasă, ținînd în brațe pe *Ploutos copil, iar într-o mînă Cornul Abundenței. Fiică a cuplului *Zeus — *Themis, era una din cele 3 *Horai. Romanii au numit-o *Pax.

Ek Chuah Zeul maya al războiului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Ekibiogami Zeul molimilor, în *mitologia japoneză.

El (semit. *el*, akkad. *ilu* — *zeu) Zeu răspîndit la popoarele semite (→ *mitologie feniciană*), în forma arhaică avînd semnificația generică de zeu (pl. *elonim*). În Canaan, era zeul prin excelență, locuind într-un ținut misterios și îndepărtat, la obîrșia rîurilor, în adîncul genunilor, adorat ca ființa supremă și ubicuă. Originea *cultului său e în mitologia ugarită unde, ca zeu suprem, prezidează Adunarea Tuturor Zeilor, fiind numit Părintele Zeilor și văzut ca un bătrîn cu barbă albă, venerabil, binevoitor, simbolizînd înțelepciunea și dreptatea; era considerat și Tatăl Oamenilor, iar ca divinitate a *timpului, Părintele Anilor (atribut reluat de *Biblie în epitetul „Cel vechi de zile” — probabil pentru *Dumnezeu). Nici în Ugarit zeul nu era localizat pe pămînt sau în cer, prezența sa extinzîndu-se pretutindeni, iar sediul predilect fiind la obîrșia

fluviilor; pe aceste domenii misterioase primește, pe zei și pe zeițe care sînt „fiii și fiicele” lui întrucît **E.** cumulează vechimea, înțelepciunea supremă, cunoașterea tuturor lucrurilor și puterea deciziei în ultimă instanță. E personificat uneori ca taur simbolizînd forța și fertilitatea; de obicei însă imaginile sînt antropomorfe (totdeauna de bătrîn cu barbă), uneori, ca într-o stelă, cu coarnele rituale pe cap. În varianta ugarită, **E.** are și o soție: *Athirat, iar multe mitografii îl socotesc un zeu pasiv care preferă odihna, somnul și uneori chiar beția (un text îl prezintă beat, împleticindu-se în căutarea odăii sale și neputîndu-și reține udul). Dar, deși tată al zeilor, **E.** este un zeu castrat. Cel mai frecvent epitet ugarit e „Milostivul cu inima largă”; în această calitate personifică Proveniența și astfel e sensibil la intervențiile lui *Baal în favoarea omenirii, iar cînd Baal dispăre, **E.** compătimente durerile omenești. Sînt și *mituri din Ugarit mai puțin pertinente; în poemul numit convențional *Nașterea zeilor*, există această scenă: pe țărmul mării **E.** se apropie de două femei ce par destinate dragostei rituale, dar zeul devine subit neputincios, apoi prinde în cer o pasăre, o frige pe cărbuni și, vindecat prin acest remediu straniu, săvîrșește cu ambele femei căsătoria sacră, din care se nasc divinitățile astrale *Shahar* și *Shalim* (Lucașfărul de dimineață și cel de seară); cînd repetă *ritualul *hierogamiei cu aceleași femei, ele nasc pe „copiii mării” sau „zeii grațioși” care, crescînd, își vădesc marea lăcomie pentru roadele pămîntului și pentru toate celelalte produse comestibile (păsări, pești, vînat), foamea potolindu-li-se doar cînd un paznic le dă din magazia sa mîncare și băutură de proveniență agricolă (aici fiind evident, ca în multe *mitologii, ecoul descoperirii și integrării agriculturii în viața socială). Aceiași zeu, preluat de evrei, figurează în diverse ipostaze în *Biblie*, fără a se abate prea mult de la valoarea originară ugarită. „Eu sînt **El** și locuiesc în locașul zeilor în inima mării” (ad-litt. — *V.T.*, *Iezechiel*, XXVIII, 2), față de traducerea canonică, de pildă versiunea ortodoxă: „Eu sînt Dumnezeu și stau pe tronul lui Dumnezeu în inima mărilor”; dar în textele biblice **E.** capătă treptat sensul de „domn” sau „stăpîn” și e folosit adesea ca subiect succedat de un atribut: *El Elyon* (Domnul cel preafînt), *El Olam* (Domnul cel veșnic), *El Roi* (Stăpînul din vedenie), *El Shaddai* (Stăpînul Atotputernic) sau intră în compunerea unor teonime și nume sacre, ca particula prepozitivă: Eloah, *Elohim, Eliyahu (Ilie), El'azar (Eliazar) și postpozitivă: Isra'el, Gabri'el, Mika'el, Yehezq'el (Iezechiel).

Elagabal (semit. *el* — zeu, zeul prin excelență, *gabal* — montan; arabo-siriac *el-Gabal* — împărat; grec. *Ἠλιογαβாலος) Important zeu al munților în *miturile semiților occidentali, avînd un sanctuar somptuos, iar zeul însuși fiind adorat sub forma unui mare aerolit conic, de culoare neagră, despre care se credea că a căzut din *cer, fiind creat de *Soare. Întrucît, ca zeu al munților, era pus în relație cu soarele, romanii (care i-au acordat o importanță culturală

mult mai mare decît o avusese la semiți), preluîndu-l, l-au numit mai ales *Heliogabalus*. *Cultul originar semitic e datat în perioada aramaică, aproximativ între sec. X î.e.n. și sec. I e.n. Cultul roman pentru **E.** își atinge apogeul între anii 218—222, în perioada de domnie a împăratului Varius Avitus, care și-a luat numele oficial de *Elagabalus*, asumîndu-și totodată funcția de mare preot al zeului **E.** și construindu-i un mare *templu pe Palatin, în tendința de a muta acolo și sanctuarele altor *zei și de a transforma cultele locale, concentrate sub egida unui corp de preoți, într-o *religie unică, cu statut ezoteric. Istoricii antichității romane tîrzii au privit cu ironie sau insatisfacție acest cult. Herodian și Cassius Dio considerau acest zeu o divinitate solară. Templul solar din Emessa (Syria), vizitat de numeroși pelerini din tot Orientul Apropiat, veniți să se închine conului negru meteoritic, era frecventat și de soldații romani din garnizoana locală, care au adus cu ei acest cult, nou pentru imperiu, însă nu au avut autoritatea de a-l și răspîndi prea mult. După Cassius Dio, cultul lui **E.** a fost introdus la Roma de împăratul Avitus (Antoninus), supranumit *Elegabal*, construindu-se, succesiv, un templu pe Palatin și altul, la periferia orașului, pe Esquilin; apărătorii religiei romane clasice se simțeau jigniți de asemenea reformă, cum vedem în textul lui Cassius Dio: „Printre cele mai nelegiuite fapte pe care le-a săvîrșit [Avitus] este și celebrarea cultului lui *Elegabal*. Introducerea la Roma a unei divinități străine nu ar fi fost de fapt un lucru atît de grav [...], gravă era însă supremația ce i-o acorda față de Iupiter și faptul că s-a proclamat mare preot al acestei divinități” (*Istoria Romană*, LXXIX, 11). Existase chiar intenția ca **E.** (sau măcar *Helios) să-l înlocuiască pe *Iupiter în triada capitolină (Iupiter, *Venus, *Minerva); dar Avitus nu numai că a condus el însuși carul triumfal cu care era transportată la Roma statuia sacră a zeului, dar a propagat *circumcizia și abținerea de la carnea de porc, totodată afirmînd că „trebuie transferate, în templul lui *Elegabal* de pe Palatin, religia iudeilor, cea a samaritenilor, precum și cultul creștin, așa încît în cultul lui *Elegabal* să se concentreze misterele tuturor religiilor” (*Istoria Augustă*, III). E posibil ca această acțiune să fi corespuns de fapt unei tendințe populare generalizate de a prefera *misterele mistice ale cultelor orientale. Totuși, la Roma, cultul lui **E.** nu a durat mai mult decît domnia împăratului care l-a introdus.

elchesaiți (ebr. *hel kesai* — forță ascunsă) *Sectă creștină (→ *creștinism*) timpurie (sec. II), după a cărei doctrină lumea provine din și este guvernată de două principii — unul masculin: *Isus Christos, altul feminin: *Sfîntul Duh. Într-un detaliu teologic, acest „principiu masculin” e descris ca *inger de rang superior și de dimensiuni gigantice (înălțime: 96 mile, lățime: 24 mile — adică 141 888 × 35 472 m). **E.** credeau că atragerea lui *Isus Christos* de către simțurile credincioșilor creștini, spre lumea terestră,

nu ar fi în consecință decât o îndepărtare a sa înspre *cer și totodată o abstractizare mentală.

El Dorado Ținut sau țară fabuloasă auriferă, bănuită de căutătorii de aur în America de Sud și pe care conchistadorii primei epoci o plasau între Amazon și Orinoco. *Legenda s-a născut probabil din amintirea tezaurului bogat în obiecte de aur găsit de cuceritorii spanioli aduși de Cortez în regatul aztec al lui Moctezuma. Dorința de a găsi aur a născut în istoria omenirii și alte legende similare, ca în *mitologia egipteană — țara *Punt.

elementele Materile prime fundamentale, stihile primordiale, principiile cosmogonice care — potrivit cosmologiilor mitologice și filosofilor antici — au participat, în timpul primordial, la crearea lumii, la construcția (zidirea) universului, cu alte cuvinte, la punerea în ordine a *haosului inițial. În cele mai multe *mitologii sau sisteme filosofice antice, elementele sînt 4 sau 5, adică cele pe care omul le-a decelat în natură ca nefiind confundabile între ele: *focul, *apa, *pămîntul, *aerul, iar uneori și *eterul; în cazuri speciale (*mitologia chineză) apar, în locul altora, lemnul și metalul, sau (în *mitologia scandinavă) unul cu rol de forță a interacțiunii: frîgul. Toate e., înainte de cosmogeneză, s-au aflat într-un amestec inert, într-o dezordine informă (haosul primordial), pînă cînd întiul impuls al creației (un zeu creator, un grup de *zei, *Dumnezeu, *Allah, principiile primordiale *yin și *yang, urnirea *timpului cosmic sau altă forță intrinsecă ori extrinsecă) le-a separat, le-a purificat, le-a indus sau le-a trezit forța activă latentă și le-a solicitat participarea (cînd erau considerate ele însele divinități) sau le-a impus-o (cînd erau socotite stihii impersonale) în opera generală de creație a universului. ~ În India, concepția clasică (vedică) admitea, cu numele generic *bhūta* (dar sanscr. *dhātu* — element primordial), 5 e. în această ordine a importanței cosmogonice: *ākāśa* (eterul), *vāyū (aerul sau vîntul), *téjas* (arșița, adică focul și lumina), *prithivi* (pămîntul), *ap* (apa); în cadrul aceleiași concepții vedice, *viața se clasifică în 4 categorii de ființe, alcătuint în rîndul lor elementele sui-generis ale vieții: *svēdaja* (insectele și viermii, care provin din căldură, aburi și sudoare), *anāja* (păsările și reptilele, care provin din ouă), *udbhija* (ierburile și arborii, care provin din sfișierea solului terestru), *jarāyuja* (oamenii și animalele, care se nasc din pîntecele matern). ~ Gîndirea veche (mitică și filosofică) din China a clasificat 5 elemente primordiale (*wuxing), *xing* fiind element, dar și substanță: *shui* (apa), *huo* (focul), *mu* (lemnul), *jin* (metalul), *tu* (pămîntul). ~ Principalele școli filosofice din *Hellada* afirmau că stihile (*στοιχεῖα* — elemente primordiale; *τα τοῦ κόσμου στοιχεῖα* — elementele din care e alcătuit cosmosul; termen folosit și de *Platon: *στοιχεῖον* — element) sînt la obîrșia lumii, care s-a născut din materia originară — *ἄλη* filosofii școlii eleate numeau e. cu sintagma *πίσαι παντων*. Elementul originar prim era, pentru Thales din Milet, *apa*; pentru Anaximenes, *aerul*;

pentru Heraclit, *focul*; iar Empedokles considera că întregul cosmos provine din 4 e.: *focul*, *apa*, *aerul*, *pămîntul* — numite sintetic *στοιχεῖα* (stihile). ~ Elementul cosmogonic primordial, în *mitologiile din Mesopotamia (Sumer, Akkad, Babilon) este *apa*, dar scindată în două subelemente: *Apsu — apele dulci, *Tiamat — apele sărate. ~ Gîndirea religioasă ebraică nu admite elemente primordiale și nici haos inițial, căci *Dumnezeu (*Elohim) a făcut *cerul și pămîntul din nimic, întii informe și invizibile, apoi, după crearea luminii, coagulînd apele în mări, despărțind apele inferioare de apele superioare prin tîria cerului și eliberînd la vedere uscatul terestru. ~ **Cosmogonia scandinavă* este rezultatul interacțiunii *frîgului*, ca forță elementară primordială, cu *apa* și *focul*. ~ **Teologia creștinismului timpuriu* (în *N.T.*) folosește noțiunea plurală greacă *stiheta* pentru a numi fie legile naturii impurificate de forța răului, fie principiile fundamentale ale învățaturii sacre (Pavel, *Evrei*, V, 12), fie chiar e. naturale: „stihile, arzînd, se vor desface” și „se vor topi” (Petrus, *Epistola a II-a sobornicească*, III, 10, 12).

Elf (pl. *Elfen*) *Spirite în *mitologia scandinavă și *germanică, fie luminoase și prietene ale *zeilor, fie sumbre și vrăjmașe; uneori, *genii ale vîntului. Forma feminină *Elfe* corespunde intructva *zînelor sau *Ielelor din *mitologia românească.

Eliade, Mircea Exeget al *mitologiei universale, filosof și istoric comparatist al religiilor, printre cei mai prestigioși în sec. XX (1907—1986), profesor la Universitatea din Chicago, membru al Academiei Americane. Prin cercetarea erudită, aprofundată și originală a mitologiei comparate în aria culturii spirituale — considerată integral — a grupurilor umane primitive și observînd complexitatea de aspecte, E. privește fenomenologia *mitului ca act, inseparabil de *religie, al spiritului omenesc, examinînd mitul dinăuntru și constatînd contopirea totală în gîndirea omului primitiv sau arhaic a miticului cu realul. De la contactul analitic timpuriu cu alchimia și cosmologia babiloniană, cu doctrina *yoga, cu miturile populare ale *ritualurilor construcției sau *magiei, cu mitul *androginului și cu *simbolul mitic al *eternei întoarceri, E. a ajuns la construcția de mare densitate a sintezei sale fundamentale: un tratat de istorie a religiilor (*Traité d'histoire des religions*, 1949), unde clasificarea în funcție de personalitatea specifică a fiecărei religii și de tipologia tradițională a ritualurilor, deosebite de la o religie la alta, este efectuată pe temeiul ideii că „pentru *homo religiosus* esența precede existența”, adevărata existență a acestuia începînd în clipa cînd el comunică direct cu istoria mitică primordială și își asumă consecințele ce decurg din ea; căci omul, după E., are o dimensiune istorică și una trans-istorică. Pentru omul oricărei societăți arhaice sau primitive orice act al său „se desfășoară într-o manieră rituală”, adică este „un sacrificiu” și prin urmare orice act omenesc „e apt să devină un act religios”; religiile se constituie deci în jurul acelor eveni-

mente esențiale, petrecute *in illo tempore*, în marele timp arhetipal, care însă diferă de la o arie la alta (de pildă, pentru religia ebraică și cea creștină esențialul fiind „drama Paradisului, care a întemeiat actuala condiție umană”). Și nefiind „nicăieri o religie simplă”, studiarea fenomenului religios „de la simplu la complex” ar fi așadar „arbitrară”. Despre acest *Tratat*, teologul catolic Jean Daniélou a scris la vremea sa că „marchează o dată în istoria religiilor”. În alte cercetări, E. studiază funcția, concepțiile și tehnica extazului la șamani (*Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, 1951, ediție amplificată, 1968 — o cercetare fundamentală, de sinteză, a întregii probleme), relația dintre elementul sacru și cel profan din gândirea umană în istorie (*Le sacré et le profane*, 1965), dar mai ales problemele *arhetipului și ale eternei întoarceri (*Le Mythe de l'Éternel Retour. Archétypes et répétition*, 1949), unde se afirmă că, pentru omul arhaic, întreaga sa existență nu e decît repetarea actelor, funcțiilor și gesturilor arhetipale revelate de *zei la începutul lumii, imitația modelelor divine fiind reactualizarea perpetuă a momentului mitic de obârșie, deci o veșnică întoarcere la esențe; iar miturile cuprind o întoarcere ciclică, întrucît după fiecare catastrofă de tipul *potopului, rămîne un cuplu ce reia omenirea. Într-o explorare sistematică a problemelor întrepătrunderii dintre mit, vis și mister ritual (*Mythes, rêves et mystères*, 1957) se precizează că, „fiind real și sacru, mitul devine exemplar” și slujește drept model, întrucît „mitul reprezintă un anumit mod de a fi în lume” al omului primitiv sau arhaic, pentru care *moartea este „un rit de trecere” sau „inițierea supremă”. E. a scris și un compendiu foarte răspîndit (*Aspects du Mythe*, 1963), un examen al structurii și funcției miturilor, de la prestigiul lor magic pentru primitivi, între *cosmogonie și *escatologie, pînă la decăderea mitului în *legendă prin demitizare și la supraviețuirea funcțională a noțiunii de mit în timpul modern. În fine, o cercetare de mitologie religioasă și folclorică din Dacia și Europa orientală (*De Zalmoxis a Gengis-Khan*, 1970) restabilește personalitatea mitico-morală a lui Zalmoxis (*Zalmoxis), cu preferință pentru această rostire, ca zeu și nu ca *erou civilizator; de asemenea, examinează continuitatea elementelor mitice pe teritoriul Daciei (de ex., de la *Diana la *zîină); reconstituie mitul „vinătorii rituale” din legenda lui Dragoș Vodă, și mitul „construcției rituale” din legenda *Meșterului Manole. Nicăieri E. nu riscă o definiție lapidară și exhaustivă a mitului, întrucît „mitul este o realitate culturală extrem de complexă, care poate fi abordată și interpretată din perspective multiple și complementare”; totuși, se precizează că: „mitul povestește o istorie sacră”, „relatează un eveniment ce a avut loc în timpul primordial”, adică „istorisește felul cum, datorită faptelor unor Ființe Supranaturale, o realitate a început să existe, fie realitatea totală, Cosmosul, fie numai un fragment — o insulă, o specie vegetală, un comportament omenesc, o instituție”; „mitul nu vorbește decît

despre ceea ce s-a întîmplat într-adevăr” pentru gândirea primitivului, iar personajele mitice „sînt cunoscute mai ales prin ceea ce au săvîrșit în vremile prestigioase ale începuturilor”, de vreme ce „mitul e considerat o istorie sacră” și funcția lui principală este „de a revela modelele exemplare ale tuturor ritualurilor și ale tuturor activităților umane semnificative”. Remarcînd în concepția primitivilor convingerea că *timpul sacru primordial e recuperabil, deoarece omul arhaic nu acceptă ideea ireversibilității timpului, E. definește astfel și funcționalitatea mitologiei în cadrul oricărei religii. Ultima lucrare, de filosof și istoric, cea mai amplă din întreaga operă: *Histoire des croyances et des idées religieuses* (o istorie generală a credințelor și ideilor religioase), cuprinzînd, în 4 largi etape, întregul fenomen, în ansamblul dar și în unitatea sa, cum a scris, la apariția primului tom, Georges *Dumézil. Lucrarea are 4 tomuri: I *De la epoca de piatră la misterele din Eleusis* (1976); II *De la Gautama Buddha la triumful creștinismului* (1978); III *De la Mahomed la epoca Reformelor* (1983); IV *De la descoperirea „blăjinului sălbatic” la teologiile ateiste contemporane* (postum). Opera lui E. a înregistrat un moment-cheie în istoria religiilor, tot atît de spectaculos ca și apariția operei lui J. G. *Frazer, iar definirea raportului între om și fenomenul religios, făcută pe baza unei imense documentări digerată și a unei perspective originale, este un instrument fundamental al operațiilor intelectuale contemporane, poate și viitoare. Aproape unanim pînă în lumea savantă și în lumea cititoare obișnuită, E. a fost totuși atacat de Marshall McLuhan (*Galaxia Gutenberg*, Toronto, 1962), dintr-o stranie opacitate față de problema mitului în societatea omenescă. Acuzînd „zelul” filosofului de „resacralizare” a vieții umane, McLuhan se arată în genere sceptic față de posibilitatea înțelegerii miturilor, crezînd cu candoarea diletantului că miturile se pot produce numai în culturile orale și că alfabetul fonetic ar fi desființat mitogeneza; însă confirmarea vitalității teoretice a operei lui E. se află chiar în faptul că, fără să-și dea seama, însuși McLuhan (dincolo de ideea sa esențială justă) produce un mit (mitul „galaxiei Gutenberg”). E. a afirmat cu tensiune vizionară că „înțelegerea mitului se va socoti într-o zi printre cele mai folositoare descoperiri ale secolului XX” (*Mythes, rêves et mystères*, p. 38).

§ *Alchimia asiatică*, București, 1934; *Cosmologie și alchimie babiloniană*, București, 1937; *Mitul reintegrării*, București, 1942; *Comentarii la legenda Meșterului Manole*, București, 1943; *Insula lui Euthanasius*, București, 1943; *Yoga. Essai sur les Origines de la Mystique Indienne*, București—Paris, 1936; *Techniques du Yoga*, Paris, 1948; *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1949 (ultima ed., 1975); *Patterns in Comparative Religion*, London—New York, 1958; *Le Mythe de l'Éternel Retour*, Paris, 1949; *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris, 1951 (ultima ed., 1974); *Images et Symboles. Essais sur le Symbolisme Magico-Religieux*, Paris, 1952; *Le Yoga, Immortalité et Liberté*, Paris,

1954; *Forgerons et Alchimistes*, Paris, 1956; *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957; *Naissances Mystiques. Essais sur quelques types d'initiation*, Paris, 1959; *Méphisophèles et l'Androgyne*, Paris, 1962; *Patanjali et le Yoga*, Paris, 1962; *Aspects du Mythe*, Paris, 1963 (trad. rom., București, 1979); *Myth and Reality*, New York, 1963; *Le Sacré et le Profane*, Paris, 1965; *Zalmoxis, the Vanishing God*, Chicago, 1972; *From Primitives to Zen. A Thematic Sourcebook on the History of Religions*, London—New York, 1967; *The Quest, History and Meaning in Religion*, Chicago, 1969; *Religions australiennes*, Paris, 1972; *La Nostalgie des Origines*, Paris, 1970; *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970 (trad. rom. cu un Cuvînt înainte al autorului, București, 1980); *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions*, Chicago, 1976; *Histoire des croyances et des idées religieuses: I De l'âge de la pierre aux mystères d'Eleusis*, Paris, 1976; *II De Gautama Bouddha au triomphe du christianisme*, Paris, 1978; *III De Mahomet à l'âge des Réformes*, Paris, 1983; *IV De la découverte du „bon sauvage“ aux théologies athéistes contemporaines*, postum trad. rom. *Istoria credințelor și ideilor religioase, de Cezar Baltag, cu o Prefață la traducerea românească, de Mircea Eliade — București, I, 1981; II, 1986; III, 1988*)

Elohim (*Cei Puternici*; sg. ebr. tirziu *Eloah*) Divinitate plurală sau divinități biblice în epoca arhaică a mitologiei ebraice (→ *mitologie biblică*), avînd o valoare culturală secundară), consacrate mai ales construcției și reconstrucției universului (→ *Biblia, V.T.*, textul *elohist*), la origine probabil *zei artizani distrugători și constructori, asemănători cu categoria de divinități mesopotamice *Anunnaki. Precedînd în textul *Genezei* canonice pe *Yahweh, ulterior **E**. se interpretează ca un plural intensiv, ajungînd să denumescă unul dintre atributele lui Yahweh, ca zeu ebraic unic: „Judecătorul“; sg. *Eloah* apare tirziu, mai mult ca termen alegoric. Actul cosmogenic fundamental (→ *cosmogonie*) e astfel consemnat în textul biblic *elohist*: „Cînd Elohim a făcut [au început să facă] cerurile și pămîntul“ (*V. T., Geneza, I, 1*) pentru care *Septuaginta, *Vulgata și alte traduceri canonice ale *Bibliei* înlocuiesc sensul *Elohim* cu sensul *El* — în *Septuaginta*: „La început a făcut Dumnezeu (ὁ Θεός) cerul și pămîntul“. Dificultatea pentru *monoteism de a neutraliza evidența unui *cult arhaic bazat pe *politeism a făcut să se recurgă la sofismul lingvistic al pluralului intensiv cu valoare de singular, propunîndu-se comparația cu pl. intensiv *haim* (viață) sau *zekunim* (bătrînețe) unde subst. pl. e servit de un verb la sg.; totuși, textul biblic, prin conținut și construcție gramaticală, contrazice explicația teologică: „Iată Adam s-a făcut ca unul dintre noi“ (*op. cit.*, III, 22). Proveniența numelui e incertă; dar o inscripție din Tell el-Amarna dă puțința deducției că termenul *elohim* s-ar fi folosit ca semn de umilință omagială colectivă la adresa faraonului. Cu timpul, prin *Elohim* e numit, atributiv, *Dumnezeu în general, iar astfel *Biblia* îl citează de 2000 ori; apoi, devine dominant ca teonim, fiind exprimat sub forma *’Elohēy hā’elohim* —

Zeul Zeilor (*V.T., Deuteronomul, X, 17*). Semnificația integrală a noțiunii o găsim însă abia în *Cartea întâia a Regilor* (*V.T.*), în cuvintele *profetului Ilie: „Dacă Yahweh [Domnul] este Elohim [Dumnezeu], umblați după el, iar dacă este Baal, atunci umblați după dînsul“ (*V.T., I Regi, XVIII, 24*).

Emain Tînut fabulos din *mitologia celtică (eposul irlandez), identificat de istorici, după urmele unor ziduri și după unele referiri de cronică locală, cu o cetate întemeiată de regele Kimbath (sec. IV— III î.e.n.). Valoarea mitică a țării, situate pe o insulă paradisiacă a femeilor (*Tir na mban* — Țara Fecioarelor), spre apus de Ulster în largul oceanului, unde e atras eroul *Brain, e însă de o rezonanță simbolică independentă de identificarea făcută hazardat, deoarece are un raport mai cert cu *mitul *Amazoanelor și obîrșia arhaică e mai probabilă.

Embla Arinul sacru din care *zeii din *mitologia scandinavă au creat întîia femeie (Embla), odată cu bărbatul *Askr, din frasinul sacru.

Emma-o (*Domnul Infernului; Judecătorul Morților*) Zeu din *panteonul *budismului japonez (probabil o reluare a zeului vedic *Yama). Este venerat ca un judecător drept, care face o contabilitate riguroasă a faptelor bune și rele, ca să poată măsura exact proporția între cele două valori, în vederea unei sentințe fără cusur; astfel, zeul poate uneori să ierte un mort și să-l trimită din nou în existența pămîntească; aceasta e o variantă religioasă mai binevoitoare față de credincioși, în raport cu *crența shintoistă (→ *shintoism*), potrivit căreia cel ce a gustat din hrana *Infernului nu se mai poate întoarce niciodată pe pămînt.

Empousa (grec. Ἐμψούσα) Monstru fabulos feminin din *mitologia greacă, devorator de prunci. **E**. face parte din suita zeiței *Hekate. Deși antropofagia i se limitează la copii, ademeneste spre *moarte și adulții, îndeosebi pe bărbați, iar atunci își ia chipul unei preafrumoase fecioare; în celelalte situații, apare ca o nălucă a cărei față e îmbujorată ca de flăcări, însă tropăie mergînd, unul din picioarele ei fiind de aramă.

Endymion (grec. Ἐνδυμίων) Frumos păstor din *mitologia greacă; îngrozit de perspectiva îmbătrînirii, e adormit pe veci la rugămîntea sa de *Zeus, ca să-și conserve tinerețea; dar, îndrăgostită de el, l-a vizitat în fiecare noapte *Selene (sau *Artemis, în ipostaza ei selenară), născînd, din relațiile erotice cu iubitul adormit, 50 de fiice. În altă variantă, admis în *Olimp însă fiind peste măsură de întrepid față de *Hera, **E**. a fost pedepsit de Zeus cu somnul veșnic.

Engels, Friedrich Filosof german (1820—1895), întemeind (împreună cu K. *Marx) teoria comunismului științific și sistemul filosofic al materialismului dialectic și istoric. Ca explorator filosofic al structurii societății divizate în clase și ca gînditor ateu, s-a ocupat implicit de *mitologie și de filosofia și istoria religiilor; definițiile și comentariile sale asupra acestor

probleme sînt răspindite în întreaga sa operă, fără a fi constituit obiectul unor cărți speciale. Suprapunînd cele două noțiuni (mitologie și *religie), E. examinează geneza *miturilor și *teogonia astfel: „Religia s-a născut în timpurile cele mai primitive din reprezentările confuze, primitive, ale oamenilor despre propria lor natură și despre natura exterioară înconjurătoare. [...] Zeii creați [...] de fiecare popor erau zei naționali, a căror putere se limita la teritoriul lor național pe care trebuiau să-l apere. Dincolo de hotarele acestuia exercitau alți zei o domnie necontestată. Ei puteau să trăiască în închipirea oamenilor numai atîta vreme cît exista națiunea respectivă; ei se prăbușeau odată cu pieirea națiunii“ (*Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filosofiei clasice germane*, 1886). De asemenea, E. definește global religia (ca mitologie): „Dar orice religie nu este altceva decît oglindirea fantastică în mințile oamenilor a forțelor exterioare care domină viața lor de toate zilele, o oglindire în care forțele pămîntesti au forma unor forțe suprapămîntesti. La începuturile istoriei, forțele naturii au fost cele dintîi obiecte ale acestei ogîndiri, trecînd în cursul dezvoltării ulterioare la diferitele popoare prin personificări din ce în ce mai variate și mai pestrițe. Acest prim proces a fost urmărit de mitologia comparată — cel puțin la popoarele indoeuropene — pînă la originea sa în Vedele indiene, iar apoi, în dezvoltarea sa ulterioară, a fost cercetat în amănunțime la indienii, perși, grecii romani, germanii și, în măsura în care există material, chiar și la celtii, lituanienii și slavi. Dar alături de forțele naturii intră curînd în acțiune și forțele sociale care la început le sînt oamenilor tot atît de străine și de inexplicabile și îi domină în aparență cu aceeași necesitate naturală ca înseși forțele naturii. Figurile fantastice în care se reflectau la început numai forțele misterioase ale naturii capătă astfel atribute sociale și devin reprezentante ale unor forțe istorice. Într-o fază de dezvoltare și mai înaintată, toate atributele naturale și sociale ale numeroșilor zei sînt trecute asupra unui singur dumnezeu atotputernic, care, la rîndul său, nu este altceva decît reflexul omului abstract. Astfel a luat naștere monoteismul care, din punct de vedere istoric, este produsul ultim al filosofiei vulgare elene mai noi și care și-a găsit intruchiparea în dumnezeul național exclusiv al evreilor, Jahve. În această formă comodă, maleabilă și ușor adaptabilă oricărei situații, religia poate continua să existe ca o manifestare nemijlocită, cu alte cuvinte ca o formă emoțională a relațiilor dintre oameni și forțele străine, naturale și sociale care îi stăpînesc“ (*Anti-Dühring*, 1878). În același cadru, E. pune problema dispariției religiei ca formă de conștiință socială: „Abia cunoașterea reală a forțelor naturii alungă pe zei sau pe dumnezeu rînd pe rînd din toate pozițiile“, socotînd că acest proces „din punct de vedere teoretic poate fi socotit încheiat“ (*ibid.*).

§ *Herrn Eugen Dühring Umwälzung der Wissenschaft*, Stuttgart, 1878 (trad. rom., *Anti-Dühring*, în vol. Marx-

Engels Opere, vol. 20, București, 1964); *Dialektik der Natur*, 1873—1886 (trad. rom., în op. cit., vol. 20); *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*, 1886 (trad. rom., *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filosofiei clasice germane*, în op. cit., vol. 21, București, 1965); *Zur Geschichte des Urchristentums*, 1894 (trad. rom., *Cu privire la istoria creștinismului primitiv*, în op. cit., vol. 22, București, 1966)

Enki (*Stăpînul de Jos* [al pămîntului]) Zeu sumerian complex (→ *mitologii din Mesopotamia*) — *htonice, acvatic și sapiential, al treilea ca importanță. Adorat mai întîi în Sumerul sudic (orașul Eridu), ca stăpîn al pămîntului, ocrotitor al apelor dulci și patron al înțelepciunii și cunoașterii, se credea că locuiește în abisul zeului Abzu (*Apsu), în genunile apelor dulci pe care le știe numai el și din care se ridică periodic la suprafață spre a iriga ogoarele cu apa regeneratoare; de aici și atributul său de zeu organizator al agriculturii, iar apoi și al activității tehnice și economice omenești. Mai tîrziu era venerat și ca divinitate oceanică, dar și ca marele creator și protector al civilizației, iar ca zeu sapiential el era cel care înfăptuia cu inegalabilă agerime toate proiectele și planurile zeului *Enlil. Fiul al zeiței primordiale *Nammu, uneori era considerat tatăl zeiței *Inanna. În mitologia babiloniană a fost identificat cu *Ēa.

Enkidû Personaj intruchipînd forța și puritatea omenească primară, reluat, după sumerieni, în literatura mitografică babiloniană și akkadiană (→ *mitologii din Mesopotamia*); erou important din **Poemul lui Ghilgamesh*. Apariția lui *Ghilgamesh îngrijorînd pe zei și pe oameni, i se cere zeiței *Aruru să creeze un bărbat de o forță egală: „S-a spălat Aruru pe mîini, a luat o bucată de lut, l-a aruncat pe pămînt și l-a plămădit pe Enkidu, a făurit un viteaz. Odrasla a miezului nopții, oșteanul lui Ninurta, tot trupul îi e acoperit cu blană [...]. Ierburile mîncîcă laolaltă cu gazelele, cu fiarele alături la adăpat se înghesuie.“ Apoi e dus în Uruk de un vîntător, e inițiat în dragoste de curtezana Shamhat care-i îmblînzește moravurile sălbatice, e învățat să mîncînce și să bea după obiceiul cetățîii și în cele din urmă se descoperă pe sine și descoperă plînsul. Împrietinîndu-se cu Ghilgamesh, contra căruia fusese asmuțit de *zei, ia parte la expediția acestuia împotriva monstrului *Humbaba. După victorie, zace de o boală ciudată 12 zile, tulburat de vise oraculare care îi prevestesc moartea; de groază cade în delir, apoi moare; Ghilgamesh îl plînge și îi face *funeraliile, apoi (după o versiune interpolată a *mitului) îl vizitează în *Infern. Mitul lui E. pare a simboliza destinul omenirii, eroul fiind omul prin excelență, care, după concepția antropogonică a întregii Mesopotamii, e plămădit din lut de zei, străbate treptele obligatorii ale evoluției de la viața inocentă printre fiare, trecînd prin erotism, viață pastorală, prietenie umană, traiul civilizată de cetate, eroism, boală și *moarte.

Enkimdu Zeul sumerian al agriculturii și al plugăritului (→ *mitologii din Mesopotamia*), diriguitorul și protectorul canalelor și șanțurilor

de irigație, al plugului și al jugului, al ogoarelor, brazdelor, semințelor și lanurilor de grâne.

enkratiați (grec. ἐγκρατής — înfrinat, temperant, stăpîn pe sine, ferm; lat. *enkratitae*) *Sectă gnostică de abstenienți (→ *gnostici*).

Enlil (akkad. *Ellil* — Stăpînul Aerului) Zeul sumerian al atmosferei (→ *mitologii din Mesopotamia*), apoi și al *pămîntului, care, în actul cosmogonic, și-a despărțit părinții: *An — *cerul, de *Ki — glia (→ *An-Ki*); intrucit An ia cerul cu sine, E. se împreunează incestuos cu mama sa Ki, dînd naștere universului și, implicit, vieții vegetale, animale și umane. În Sumerul arhaic era venerat ca *demiurg și zeu antropogonic, în nuanțe diferențiate de la o cetate la alta. Dar un curios *mit precedă *antropogonia: E., „Tînărul Bărbaț“, locuia în orașul de nord Nippur cu soția sa *Ninlil, „Tînăra Fată“, și cu zeița Nunbarshegunu, „Bătrîna Femeie“, soacra lui; după unirea tinerilor *zei și după nașterea fiului lor *Sin, care urma să devină Zeul-lună, familia divină e alungată din oraș pentru imoralitate, de către cei 7 (sau 50) zei atotputernici, și coboară în *Infern (*Kigallu). Ca demiurg, la Nippur se consideră că a creat artizanul omul, modelîndu-l din argila cu mîinile sale. Însă antropogonia din Eridu e văzută mai complex (→ *Nammu*). Mai tîrziu, Sumerul îl adoră ca zeu suprem binefăcător, inventator al plugului și al cazmalei, zeu al *aerului, al zorilor, al creșterii plantelor și partizanul ocrotitor și milos al neamului omenesc, un imn definindu-l astfel: „El, în fața căruia zeei pămîntului se pleacă îngroziiți, înaintea căruia se umilesc zeei cerului“. E. (confundat în Babilon uneori cu *Bel), într-o fază ulterioară, deține puterea executivă (babil. *ellitutu*), pe care o exercită prin mai multe însemne ale puterii, între care mai ales nimbul său iradiant și *Tăblițele Destinelor*, unde sînt înscrise toate sortile amănunțite ale zeeilor și oamenilor; dar odată E. a fost deposedat de putere: cînd se îmbăia, însemnele i-au fost furate cu intenția uzurpării de mesagera sa, pasărea *Anzu, învinsă după aceea de zeul *Ninurta care a restabilit ordinea în univers. E. era considerat tatăl unui grup de zei, printre care *Sîn* (patronul *Lunii), *Ninhursag (protectoarea fertilității solului, socotită uneori și soția lui E.) ș.a.

Enmerkar Zeu sau rege mitic sumerian, fiul zeului solar *Utu și fratele zeiței *Inanna, considerat de *mitologiile din Mesopotamia tîrzie unul dintre regii legendari din Uruk (din prima dinastie), care ar fi domnit 420 de ani și, după o perioadă nenorocoasă de războaie, a fost salvat de sfaturile înțeleptului *Adapa.

Ennugi Zeul fîntînar în miturile akkadiene și babiloniene (→ *mitologii din Mesopotamia*), stăpînul divin al apelor subterane, de asemenea patronul grotelor și al canalelor de scurgere, ca și al irigațiilor. Dintr-o invocație cuprinsă în **Poemul lui Ghilgamesh*, se poate deduce că i se acorda un rol important în operația diluviului (→ *potopul universal*).

Enoh (ebr. *hanôk* — învîjătură, consacrare) *Patriarh biblic antediluvian (→ *mitologie bi-*

blică), fiul lui Iared, cu o genealogie lineară din *omul primordial *Adam: *Set — Enosh — Chenan — Mahaleel — Jared — *Enoh* — *Matusalem. (Un alt E. e fiul lui *Cain.) Personaj bizar și enigmatic, E. e o prezență ocazională și ambiguă în *Biblia canonică, însă erou central complex în ciclul apocrif *Cartea lui Enoh (etiopian) și **Cartea tainelor lui Enoh* (slavon). *Biblia, în *V.T.*, îl descrie sumar: „Enoh a umblat în căile lui Yahweh, după ce i s-a născut Matusalem, trei sute de ani și a avut fii și fiice. Deci au fost toate zilele lui Enoh 365 de ani. Și fiindcă Enoh umbla în căile lui Yahweh, nu s-a mai văzut, căci El l-a luat la sine“ (*Geneza*, V, 21—24). În *N.T.* e doar o reluare: „Prin credință, Enoh a fost luat de pe pămînt ca să nu vadă moartea, și nu s-a mai aflat, pentru că Dumnezeu îl strămutase“ (Pavel, *Evrei*, XI, 5). Apocriifele oferă însă elemente stranie, în legătură cu vedeniile și zborurile cerești ale lui E., deplasînd personajul într-o zonă enigmatică, intrucitva din categoria aventurilor mitice ale *profetului *Iezechiel, atașîndu-se unui *mit particular (→ *pa-leoastronautică*). Sursele apocrife sînt 3: *Cartea lui Enoh*, compilată probabil între anii 200—50 î.e.n. și păstrată de *Biserica creștină din Etiopia. Aici se relatează ascensiunea la cer. Narația are un ton de dare de seamă, cu aparente nuanțe oraculare, de fapt mai curînd inițiatice: „Cînd mă aflam în ținutul Dan, un glas cereș m-a strigat în vis și mi-a poruncit să vorbesc cu fiii cerului. Și ceea ce spun nu e pentru vîrsta aceasta, ci pentru cea care vine de departe [...] Am fost unde nu a mai fost nici un om de pe pămînt: peste vînturi“ (XVII, 1—2). Martor sau narator al căderii *îngerilor lui *Semyaza, E. profetizează o viziune apocaliptică mult deosebită de *escatologiile curente, stăruind asupra *carelor cerești și zborurilor paradoxale. *Cartea tainelor lui Enoh*, mai fragmentară, dar mai concretă, insistă asupra vedeniei și descrie ascensiunea, însă mitul acordă personalității lui E. mai multă umanitate: profetul declară că, în vis, l-au vizitat „doi bărbați, atît de înalți cum nu am mai văzut pe pămînt vreodată. Și fețele lor străluceau ca soarele și ochii lor erau ca niște lămpi aprinse iar din buze izbucneau văpăi“. Trezindu-se, vede „limpede oamenii ce stăteau dinaintea“ sa și care-i anunță plecarea în cer. E. se desparte de fiii săi cu acest discurs: „Nu știu încotro mă duc, nici ce mă așteaptă!“ iar apoi își descrie plecarea: „Ei m-au luat pe aripile lor și m-au pus pe un nor. Și iată minunea! norii au început să se miște. Și iarăși înălțîndu-mă mai sus am văzut văzduhul, iar mai sus am văzut eterul; și ei m-au adus în cerul cel dintîi.“ În cer, el vede comorile zăpezilor și ghețurilor, apoi „un întuneric mai întunecos decît cel de pe pămînt“ și după aceea, traversînd grădina *Edenului, în al 4-lea cer îl miră strălucirea concomitentă a soarelui și lunii, iar mai departe ajunge la „cercurile pe care aștrii trec ca vîntul mergînd înainte cu netnchipuita iuțeală și neavînd nici o zi de răgaz.“ Văzînd în cele 7 ceruri monștri zburători, în cerul al 7-lea contemplă pe *Dum-

nezeu. Îngerii îi deslușesc rostul stelelor, calculul căilor solare și al mișcărilor lunii, îi citesc „cărți cerești“, îi explică „tainele firii“ și ale omului, îl învață să citească și îl îndeamnă să scrie ce a văzut și auzit; după 60 de zile îl readuc acasă la fiii săi. Când ajunge în preajma pământului, E. vede că „întinericul s-a dat înapoi în fața pământului și s-a făcut lumină. Oamenii se uitau fără să priceapă cum fusese luat Enoh“; iar după întoarcere, a și scris tot ce văzuse, în 366 de cărți. *Cartea Jubileelor* relatează aceleași aventuri, prezentându-l drept „cel dintîi dintre fiii oamenilor, din cei ce s-au născut pe pământ, care a învățat scrisul, știința și înțelepciunea și care a scris despre semnele cerului, după rînduiala lumilor, într-o carte“, după ce „a fost cu îngerii Domnului șase jubilee de ani și ei l-au ajutat să vadă tot ce este pe pământ și în ceruri“; iar la sfîrșitul călătoriei, E. a adus mărturie împotriva „vegheților care păcătuiesc cu fiicele oamenilor (IV, 17, 21—22). În figura mitică a lui E. s-au aglomerat sincretic (→ *sincretism*) cel puțin 3 elemente: o structură de *erou civilizator, predica unui *profet apocaliptic și materia fragmentară a memoriei unui aspect din mitul paleoastronautic.

Enuma elish (*Cînd sus* — titlu format din primele două cuvinte ale textului, după sistemul tradițional din Mesopotamia) Poem cosmogonic babilonian, cu caracter liturgic, compus din 7 cînturi, consacrat zeului *Marduk și creației a 2-a a lumii (→ *cosmogonie*). Evocînd universul haotic primordial, nediferențiat (→ *haos*), lipsit de *cer, *pământ și *zei, unde apele dulci ale lui *Apsu erau amestecate cu genurile apelor marine amare (→ *apa*) ale soției lui, *Tiamat, poemul continuă nararea apariției succesive a generațiilor de zei și a impactului între aceste generații, soldat întîi cu victoria efemeră a zeului *Ea, apoi cu efortul tînărului zeu Marduk de a pune ordine în univers, distrugînd-o pe monstruoasa Tiamat, din cadavrul căreia crează noul univers, apoi purificînd lumea prin *potop, repartizînd tuturor zeilor misiuni definitive, stabilînd crearea omului, statornicirea acestuia pe pământ și, în sfîrșit, receptînd *templul mistic *E-Saggila ce i se zidește; poemul se încheie cu apoteoza noului zeu suprem Marduk, posesor atributiv a 50 de nume. Considerat sacru, poemul era recitat integral de marele preot al templului E-Saggila de fiecare an nou, care, începînd la Babilon primăvara, se suprapunea simbolic aceluia de renaștere a universului. Poemul a avut și o deosebită influență politică, întrucît asirienii, devenind dominanți în Mesopotamia, și l-au însușit, înlocuind doar numele lui Marduk cu al zeului lor principal, *Assur.

§ S. B. Parker, *Enuma Elish*, Oxford, 1966; alte traduceri din *Enuma Elish* în: *Les Religions du Proche-orient asiatique. Textes babyloniens, ougaritiques, hittites, présentés et traduits par René Labat, André Caquot, M. Szymer, M. Vieyra*, Paris, 1970; *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*; studiu introductiv: Constantin Daniel; traducere, notițe introductive și note: Athanase Negoitșă, București, 1975

Enyalios Vechi zeu războinic secundar, în *mitologia greacă, reprezentat difuz, neantropomorfic, mai tîrziu contopit cultural cu *Ares.

Eño (grec. Ενώβ) Zeița luptei și bătațiilor, fiica lui *Zeus și a *Herei și sora (sau soția) zeului *Ares al războiului, pe care îl însoțește în garda lui personală de războinici (cf. Homer, *Iliada*, V, v. 592 și urm. (→ *Bellona*))

eon (grec. αἰών — secol, veșnicie) Noțiune greacă, personificînd durată, formată în limbajul filosofic al antichității tîrzii din Hellada, sub influența atributului principal al zeului iranian *Zurvan. Într-o altă ipoteză, influența inițială după care s-a operat treptat *sincretismul, ar fi fost exercitată de noțiunea ebraică *olām (secol), pe care grecii au reluat-o însă în sens de „durată“ (mai ales „durată foarte lungă“). Astfel, întreaga istorie a omenirii (cu nedreptățile și suferințele acestei lumi) constituie un *eon*. În Roma imperială tîrzie, sub înfrîurirea răspîndirii în imperiu a *cultului zeului iranian *Mithra (forma romană: *Mithras*), noțiunea se personifică sacral și *Eon* începe să fie venerat ca zeu, avînd chiar și iconografia corespunzătoare, care îl prezintă în genere ca pe un bătrîn voinic cu cap leonin și cu gură rînjită, trupul fiindu-i încolăcit de un șarpe (poate ecoul simplificat al *cobrei sacre din *mitologia vedică, *Ananta sau *Adhișeșă). *Gnosticii creștini din sec. II au înțeles noțiunea de e. ca pe o ființă pur spirituală, dar și ca pe o ipostază a Absolutului divin; în acest plan, suma tuturor eonilor posibili constituie deplinătatea cosmică: *pleroma (cf. numele omului primordial *Aion, după *Sanhoniaton).

Eos (grec. Ἠώς) Zeița dimineții, în *mitologia greacă, cu epitetul homeric: Ποσειδάκρωλος Ἠώς — Eos cea cu degete trandafirii (*Odisseia*, II, 1), fiică a cuplului *Hyperion — *Theia, sora lui *Helios, a *Selenei și soția lui *Astraios, de la care a născut pe zeii celor 4 vînturi: *Boreas, *Notos, *Euros și *Zephyros. Dar prinzînd-o cu *Ares, *Aphrodite a blestemat-o din gelozie să fie o eternă îndrăgostită (→ *blestem*); astfel, E. are numeroase aventuri galante, răpînd orice bărbat dorit și născînd copii aproape de la fiecare: de pildă de la Tithonus, pe Emation și pe *Memnon. (cf. *Aurora)

Epicur (grec. Επίκουρος) Filosof grec (cca 341—270 î.e.n.), întemeietorul școlii epicureice și cel mai important reprezentant al științei grecești, după Aristotel. Din cele 300 de opere pe care i le atribuie tradiția, nu se cunosc decît 3 scrisori (*Epistola către Herodot*, *Epistola către Pythokles*, *Epistola către Menekeus*), 40 maxime și un număr mic de fragmente, grupate ulterior sub titlul *Sentințe Vaticane*. Din cît mai putem ști azi, E. nu refuza *credința în *zei, dar îi considera ființe fericite și eterne, cu figuri ome-nești, avînd o structură din atomi mult mai fini decît cei care compun trupurile oamenilor; această concepție a lui E., contrară tradiționalului *antropomorfism grec, a precedat cu două milenii *deismul, chiar dacă filosoful nu vizase niște divinități abstracte: zeii „nu sînt așa cum și-i închipuie gloata“ (*Epistola către*

Menekeus, 123), ci ființe nemuritoare care își duc existența netulburate, contemplându-și propria fericire și neintervenind în destin; în acest sens, E. se exprimă ironic: „Dacă zeul ar lua în seamă rugăciunile oamenilor, în curînd ar pieri toți oamenii, dorindu-și mereu răul unii altora“ (*Codicele parizian*, fragm. 388). Ca atare, zeii lui E. sînt ca și absenți din viața lumii, întrucît ființa „fericită și nemuritoare nu are nici ea neliniști, nici altora nu le pricinuieste, așa încît nu e stăpînită nici de minie, nici de bunăvoință“ (*Mazime principale*, I). Cel mai caracteristic fragment conține un șir logic de raționamente care par a sugera ideea caracterului pur convențional al acestor divinități: „Zeul sau vrea să înlăture răul și nu poate, sau poate dar nu vrea, sau nici nu vrea nici nu poate, sau vrea și poate. Dacă vrea și nu poate, e neputincios, dar un zeu nu poate fi astfel. Dacă poate, dar nu vrea, este gelos, ceea ce e tot atît de nepotrivit unei divinități. Dacă nici nu vrea nici nu poate, e neputincios și gelos, prin urmare nu e zeu. Iar dacă și vrea și poate, ceea ce îi aparține numai zeului, atunci de unde pornește răul? Sau de ce zeul nu-l înlătură?“ (*Epicurea*, ed. H. Usener). Diogenes Laertios comunică, în *Viața lui Epicur*, un fragment din care ar rezulta că E. considera formarea imaginilor de zei fie din emanația atomilor subtili, fie „din afluxul neconținut de imagini similare care le asigură permanența unității de structură“. E. nu accepta nici un fel de *mit, nici cu privire la activitatea zeilor, nici cu privire la destinul omenesc postum: pentru el, „moartea nu are nici o legătură cu noi, căci tot binele și tot răul rezidă în senzație, iar moartea este privațiunea de senzație“ (*Epistola către Menekeus*, 124). Totuși, filosoful a explicat, într-un mod care nu cere corecturi esențiale, nevoia omului de mituri religioase: „mitul îngăduie măcar speranța că îi poți îndupleca pe zei, venerîndu-i“, spre deosebire de asprimea acceptării necesității ca destin implacabil. Doctrina lui E. a fost deformată de unii urmași; de aceea nu a rămas, în memoria populară a straturilor sociale mediocre, decît ca un indemn la satisfacerea poftei de plăcere. Dar filosoful s-a exprimat net, delimitînd sensul superior al plăcerii: „Atunci cînd spunem că plăcerea este scopul vieții, nu înțelegem plăcerile vicioșilor sau plăcerile constînd din desfătările senzuale, cum socotesc unii sau din ignoranță și nepriecere sau din înțelegere greșită, ci prin plăcere înțelegem absența suferinței din corp și a tulburării din suflet“ (Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, X, 131).

§ H. Usener, *Epicurea*, Leipzig, 1887; C. A. Nicol *Epicur. Omul, gîndirea, opere rămase*, București, 1947

epifanie (grec. ἐπιφάνεια — apariție, manifestare, aparență) Categorie de *sacrificii culturale antice în memoria venirii pe pămînt a unui *zeu. În *creștinism, întruparea *logosului divin în *Isus Christos, adică apariția sa în fața păgînilor, în primul rînd în fața celor 3 *magi veniți din Orient, la Betleem, să-l adore.

Epimetheus (grec. Ἐπιμηθεύς) *Titan, în *mitologia greacă, fratele lui *Prometheus. Sedus de *Pandora, femeia modelată de *Hephaistos și refuzată de Prometheus, E. devine soful ei și are nesăbuiința să deschidă cutia primită de la zei ca dar de nuntă, răspîndind astfel în toată lumea toate sentimentele și pornirile rele omenesti. E. este tatăl *Pyrrhei. Numele lui, simbolic, înseamnă „cel care gîndește după“ ce a săvîrșit ceva, în contrast cu al lui Prometheus — „cel care gîndește înainte“ de a săvîrși: după ce olimpienii au făcut animalele și oamenii, *Zeus l-a însărcinat pe Prometheus să împartă, împreună cu E., darurile cerești între noile ființe; dar, asumîndu-și întreaga sarcină, E. a irosit toate darurile pe animale, fără să lase nimic oamenilor, lipsiți astfel de apărare în lupta vieții; situația a fost salvată de Prometheus, care a furat pentru oameni *focul de la *Hephaistos și inteligența de la *Athena.

Epona (lat. *epo* [equo] — iapă) Zeiță din *mitologia romană, de origine gallică (→ mitologie celtică): *Rhiannon, la celții din Țara Galilor (Wales), patronînd lumea subpămînteană, dar ocrotind și caii — *calul fiind în concepția celtică *simbolul trecerii morților în lumea cealaltă — de aceea reprezentată plastic fie călare pe mînz, fie în picioare, între doi cai; imaginea iconografică cea mai frecventă (călare sau alături de cal) s-a răspîndit, din Gallia, la cei mai mulți dintre celții continentali. Preluînd-o de la gali, romanii au venerat-o ca zeiță care protejează caii, măgarii și catrîii și îi păstrau imaginea în firidele din pereții grajdurilor.

Eragal Zeul vîntului, în *mitologiile din Mesopotamia, mai des socotit însă o ipostază de violență atmosferică a zeului infernal *Nergal, același care, în dezlănțuirea *potopului universal, descris în *Poemul lui Gilgamesh, „sfărîmă catarcele“ corăbiilor și agită marea.

Erato (grec. Ερατώ — Drăgălașa; ἐρατός — draguț, fermecător) *Muza poeziei erotice în *mitologia greacă, uneori și a poeziei eligiace, rar patronînd și poezia pastorală, care e atribuită mai tîrziu *Nimfei *Arethusa; era reprezentată cu o liră în mînă sau cu o țiteră (κithara).

Erebos Zeu din a 2-a generație primordială, în *mitologia greacă, născut de *Haos și patronînd bezna infernală (personificare homerică); dar ca fenomen cosmogenic, în mitologiile ulterioare, considerat întunericul primordial sau primul element care se detașează din haos. Din unirea sa cu propria soră, *Nyx (Noaptea), se nasc *Aither (Eterul), *Hemere (Lumina astrală sau Lumina zilei), *Hypnos (Somnul) și *Thanatos (*Moartea).

Eretheus (grec. Ερεθεύς; Cel ce întredeschide pămîntul) Zeu *htonice din *mitologia greacă, considerat a se fi născut din pămînt, adică din *Gaia, dar crescut de zeița *Athena; i se atribuia un aspect mixt de om-șarpe și era venerat ca zeu agrar, apoi contopit cu *Poseidon, căruia i se adaugă numele vechiului zeu, ca epitet (*Poseidon Eretheus*). Alt ciclu mitologic îl socotea numai erou din epoca arhaică ateniană sau chiar rege legendar, tată a 7 copii între

care *Kekrops deși, de fapt, după filonul principal, E. era venerat doar ca al 2-lea rege mitic, urmaș al întemeietorului Kekrops. Ca zeu, a avut două fiice, Merope, protectoarea intimă a cetății Atena, și Orithya, sedusă de *Boreas. De obicei pendent de *cultul zeiței Athena, E. avea și un cult special al său, oficiat în *templul Erehteion, de pe acropola ateniană.

Ereshkigal Zeița sumeriană a *Infernului (*Kigallu), fiica zeului *Enlil, căsătorită cu fratele ei *Nergal (→ *mitologii din Mesopotamia*). Considerată, ca stăpână a lumii infernale, o divinitate cumplită, nedreaptă și necruțătoare, ne-cunoscând mila sau dragostea, era în concepția întregii Mesopotamii deopotrivă spaima oamenilor și a *zeilor. Un *mit arată că, fiind singura care, din ură și orgoliu, n-a participat la un ospăț al tuturor zeilor, e rugată cel puțin să contribuie cu o parte din alimentele necesare, dar îl trimite la ospăț pe *demonul ciumei, *Namtar, o figură monstruoasă și dezgustătoare. Deși în miturile mesopotamice existau niște raporturi rigurose protocolare între zeii cerești și zeii infernali, întemeiate pe respectul reciproc și pe o politețe ceremonioasă, totuși de astădată ceilalți zei se infurie și trimit, ca represalii împotriva surorii lor E., pe zeul războiului Nergal; rezultatul intervenției sale militare de o cruntă violență are efect contrariu: zeița se îndrăgostește de el și îl cere în căsătorie, iar zeul, venit s-o ucidă, începe s-o iubească și îi devine soț. Babilonienii au preluat-o aiodoma. Asirienii, hiperbolizând *simbolul *morții din acest mit, o numeau „Doamna din Irkalla, regina popoarelor“.

erezie (grec. αἵρεσις — părere, *sectă; *Septuaginta: liberă alege) Abatere doctrinară de la dogmatica (→ *dogme*) unei *religii sau de la un sistem canonic. ~ La *evrei*, *teologia *mozaismului considera sectanți eretici pe farisei, saduchei și *esenieni; ~ în *China* antică, *daoismul și *confucianismul erau religii ortodoxe, deci „singurele adevărate“, dar nu era socotit eretic *budismul, ci numai heterodox, ca atare fiind tolerat; ~ în *Hellada*, tribunalul îl condamnă la moarte pe *Socrate, pentru *credința în originalul său *daimon* care părea că neagă orice alte divinități; ~ în cadrul *islamului, musulmanii ortodocși socotesc eretici pe *sufiști, dar mai ales pe *mutazilii care afirmă despre *Coran că ar fi operă creată, nu predestinată. ~ Cele mai numeroase e., considerate ca atare de doctrina teologică oficială și adesea supuse represaliilor, au existat în aria *creștinismului (unde, secole în șir, era socotit eretic orice credincios care gîndea autonom, încercînd să-l caute pe *Dumnezeu în mod solitar, în afara tradiției revelate): împăratul bizantin Constantin cel Mare (cca 270—337) descria *Biserica occidentală drept „erezie catolică“; în fapt, cele două mari biserici creștine, cea catolică și cea ortodoxă, s-au repudiat și anatemitizat reciproc, ca eretice, pînă la Conciliul Vatican II (1962—1965) care, prin sărutul de la Ierusalim între papa Paul VI și patriarhul

Athenagoras I, anulează vechile dispute. În *N.T.*, *epistolele* atribuite *Apostolilor Pavel și Ioan osîndesc diferite e.; credințele gnostice (→ *gnostici*) au fost socotite eretice și precizate astfel în cadrul sinodului de la Nikeia (325) și condamnate de părinții bisericii *Tertullianus, Irenaeus, Clement Alexandrinul, *Origenes; însă Irenaeus și Tertullianus, neavînd aceeași optică doctrinară, au definit diferențiat abaterile eretice și schismatice din vremea lor. Principalele tipuri de e. din creștinism: *ebionitismul* (obligația perpetuă de a păstra întreaga lege mozaică: → *ebioniți*); *gnosticismul* (un amestec de doctrină creștină cu noțiuni religioase din *mitologiile păgine); *maniheismul* (avînd afinități cu doctrina gnosticilor; era o mixtură între *teozofia chaldeană, concepția dualistă din *zoroastrism și etica budistă); *monarhianismul* (socotînd pe *Isus Christos un simplu om-căre, ca și *profeții biblici, era înzestrat cu înțelepciune și putere divină); *patripasianismul* (identificînd *logosul creator cu Dumnezeu Tatăl); *sabellianismul* (predicînd că Tatăl, Fiul și *Sfîntul Duh sînt roluri în care Dumnezeu se manifestă succesiv în lumea reală); *Arius predica ideea subordonării Fiului față de Tatăl; Athanasius susținea consubstanțialitatea Tatălui și Fiului; Nestorius (→ *nestorienii*) vorbea despre dubla natură din unitatea persoanei lui Isus; Apollinaris a substituit logosului divin, sufletul rațional al omului; Pelagius (→ *pelagieni*) afirma că grația divină e destinată tuturor oamenilor, dar omul însuși trebuie să facă efortul demnității și virtuții; au fost și e. reformatoare, fie secte medievale între care *catharii și *albigenzii (dezvoltate doctrinar din dualism și *panteism), fie grupuri reformiste (*Wycliff, *Hus care a fost ars pe rug ș.a.); în epoca modernă, creștinismul ortodox considera eretică doctrina catolică despre papalitate (→ *papi*), *dogmele catolice despre dubla procesiune a Sfîntului Duh, despre Imaculată concepțiune a *Fecioarei Maria și despre infailibilitatea papei. În ultimă analiză, cînd o abatere doctrinară are un număr prea mare de adepți spre a fi considerată eretică, ea devine o sectă, un *rit, un curent teologic sau chiar o biserică autonomă. Dar noțiunea însăși de *erezie* este fluctuantă, în spațiu ca și în timp. Chiar dacă în antichitatea clasică din Hellada (însă și din alte țări) au existat abateri eretice în cadrul formelor religioase curente, ele nu se numeau ca atare; grecii le socoteau acte de *impietate* (ἀσεβεια); pentru asemenea culpe au fost condamnați filozofii greci *Anaxagoras, *Protagoras, *Socrate. În religiile universale, orice e. este „în primul rînd o reinterpretare a dogmelor“ (Gh. Vlăduțescu). Majoritatea e. (îndeosebi în creștinism și în islam) se orientează spre restabilirea formei originare, a religiei primitive, ca mai apropiată de *revelația primordială. Formele de abatere nu mai sînt însă totdeauna numite cu vechiul termen, devenit insultător; așa, după anul 1824, teologia catolică folosește un termen mai gingaș, deși la fel de intransigent: *acatolicism*.

§ R. Manselli, *Studi sulle eresie del secolo XII*, Roma, 1953; E. Aegerter, *Les Hérésies du Moyen Age*, Paris, 1939; M. Erbstößer und E. Werner, *Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums. Die freigeistige Häresie und ihre sozialen Wurzeln*, Berlin, 1960; Gh. Vlăduțescu, *Ereziile evului mediu creștin*, București, 1974

Erinnyes (pl. *Erinnyes*; grec. Ερινύες); *Eumenides*; (*Allekto, Megaira, Tisiphone*) Zeițe ale răzbnării și *blestemului (→ *Nemesis*), în *mitologia greacă, socotite mai timpuriu *genii feminine pedeptoare, iar mult mai târziu doar simple personificări ale sentimentului vinovăției, ale muștrărilor de conștiință. E. erau reprezentate cu aripi pe umeri, împletite din șerpi, și cu șerpi pe cap în loc de păr. Au fost născute de *Gaia, după ce s-au zămislit din singele scurs din mădularul mutilat al lui *Uranos. Toate trei îi urmăreau mai ales pe ucigași, chinându-i sau înnebunindu-i cu neîncetate muștrări de conștiință, dar totodată pedepseau încălcarea — voită sau involuntară — a legilor nescrise ale tradiției, ca și a legislației scrise, răzbnind nesocotirea dreptului familial și vărsarea de sînge omenesc și nelăsînd nepedepsită nici o nelegiuire. (cf. * *Furii*)

Eris Zeița vrajbei, în *mitologia greacă, fiica zeiței nopții — *Nyx; împreunîndu-se cu *Zeus a născut-o pe zeița crimei *Ate; la nunta zeiței *Tethys, unde nu a fost invitată, E. a aruncat în mijlocul zeițelor prezente un măr (*mărul discordiei*) cu o inscripție care îl destina *celei mai frumoase*, stîrnind astfel rivalitate între *Hera, *Athena și *Aphrodite (→ *Paris*). Mai târziu, Zeus a alungat-o din *cer din cauza tuturor acestor intrigi (cf. * *Discordia*)

Erlık; *Erlık-han* Personaj ciudat de triplă structură, în mitologia grupului tătar din Altai (→ *mitologie mongolă*); *om primordial, *demon, și *simbol personificat al *mortii. *Ūlghen — zeul și *Erlık — omul*, înainte de facerea *cerului și *pămîntului (→ *cosmogonie*), pluteau pe apele primordiale (→ *apa*), ca doi giscani negri (sau unul alb, altul negru); omul, încercînd să se ridice mai sus ca zeul, cade în apă (acum sub formă umană), implorînd salvarea, pe care o obține cînd zeul îi scoate din ape o piatră pe care să se așeze. Acest tip mitologic, penetrat și în folclorul rus, românesc și balcanic, pare influențat de dualismul *zoroastrismului. Există și o formă mai frustă: Ūlghen încearcă să facă lumea din ape și, neștiind cum să procedeze, e ațîțat de orgoliosul E., care se declară competent în cosmogonie: găsînd pe fundul mării un munte, îi aduce lui Ūlghen o bucată în dinți, din care zeul face pămîntul, iar el scuipă rămășițele dintre dinți făurînd munții; după aceea, E. coboară, ca *diavol, printr-o gaură sub pămînt, simbolizînd astfel și prima moarte din lume; mai înainte, ceruse pentru sine atît pămînt cît ar înțepa cu toiagul, uzînd de fapt de viclenia care-i obține, sub aparența unei suprafețe derizorii, pătrunderea în lumea subterană, pe care o va domina integral. Atare variante uralo-altaice au ajuns în folclorul românesc (probabil după sec. XIII) fie direct prin tătari, fie prin sclavii

lor potcovari — țigani (cf. zeul demonic țigănesc *Beng), întipărîndu-și urma în cosmogoniile populare (→ *Căjelul Pămîntului*). Confruntarea demonului E. cu zeul e o manifestare a inteligenței imaginativ-artizanale (la nivelul conceptual al triburilor primitive, inteligența rezidînd în viclenia mentală și în dibăcia manuală). În același plan, zeul creează pe omul primordial, dar demonul E. îl atinge cu veșmîntul său pe omul cel nou și astfel îl impurifică. Personalitatea mitică a lui E. s-a definit apoi numai în aria fenomenelor nefaste; unele inscripții paleoturce se referă la E., ca la zeul morții.

Eros (grec. Ερως) Divinitate primordială din *mitologia greacă, personificînd *dorința*, născută de *Haos generalizîndu-se mai târziu ca zeu al dragostei carnale. După *Platon (*Symposion, Phaidros*), E. este un *daimon*, o ființă intermediară între *zeu și om, care oferă nebunia dragostei. Ca personificări primitive ale dorinței, există două pasiuni sau două euri în același E.: jocul de arșice (apoi cel de zaruri) și jocul cu mingea, ca *simbol al universului sferic și al destinului său aleator (→ *jocuri rituale*); dintre amîndouă, după un *mit transmis de Anakreon, arșicele erau pasiunea majoră a lui E. (cf. *Dvāpara, deși E. simbolizează hazardul iubirii). Jucătorii de arșice (jucînd cu oase autentice, ulterior netezite: 4 fețe netede, marcate, două curbate albe, 3 × 6 fiind „aruncarea Aphroditei”, optimă) îl invocau pe E. În mitografiile poetice tîrzii, E. e multiplicat fără limită și devine o divinitate plurală aproape impersonală. (cf. *Amor, *Kāma)

erou civilizator (engl. *culture hero* — erou cultural) Persoană mitică, de obicei nedivină, care în trecutul primordial a comunicat unor societăți umane primitive anumite invenții, practici și reguli de viață, muncă și comportament, constituînd baza de la care a început să se dezvolte civilizația timpurie. E.e. tipici sînt: *Oannes, *Huangdi, *Prometheus, *Mau; uneori sînt *zei: *Quetzalcoatl, după unele opinii, și *Zalmoxis.

Erpît Zeiță secundară, în *mitologia egipteană, numită curent „Stăpîna din Ku”.

Erra Zeu nefast din *panteonul babilonian, care, cu învoirea zeului suprem *Marduk, pustiește pămîntul și distruge Babilonul (→ *mitologii din Mesopotamia*). Un *mit ciudat spune că E. a izbutit odată să-l convingă pe Marduk să-și părăsească un scurt răstimp *templul *E-Saggila, iar îndată ce statuia zeului suprem a fost retrasă din templu, Babilonul a îndurat furia dezlănțuită cu voluptate de zeu nefast. Acest act distrugător al lui E. în absența statuii simbolice a lui Marduk din cetate este o parabolă teologică babiloniană: uitarea zeului suprem, pierderea, chiar simbolică, a statuii sale lasă cetatea fără apărare și Babilonul poate fi recăldit din cenușă numai după ce statuia e regăsită și se reînsuflește. Ulterior, E. personifica în genere ideea de distrugere, iar în dezlănțuirile sale singeroase era secundat orbește de heptada divină *Igigi, locșitorul său fiind *Ishum. Uneori E. se confundă cu *Nergal, zeul violenței

infernale și al ciurii, sau e socotit numai o ipostază a acestuia.

Zeul suprem al tribului ket din bazinul Ienisei, Siberia (→ *mitologiile triburilor polare*), divinitate ocrotitoare a activității umane, fără atribute precise. Soția zeului, *Hosyadam*, dimpotrivă e un *duh rău, demonic; amândoi compun o rară și stranie formă de dualitate divină familială.

E-Saggila *Templul ceresc al zeului babilonian *Marduk, modelul arhetipal al templului cu același nume din Babilon, consacrat acestui *zeu suprem (după cum exista *credința și într-un Babilon mistic ceresc, prototip al Babilonului terestru). Inițial, după tradiția mitică, templul mistic E-S. a fost construit în orașul Eridu, pe o insulă din lagună, chiar de către zeul Marduk (dar sub unul din cele 50 de nume ale sale: *Lugal-du-Kuga*, „Regele Măgurii Sfinte“), pentru zeul *Ea. Templul ar fi avut o formă de *ziggurat și era numit în mitografia Palatului Cerului și al Pământului. În templul terestru, marea preot al lui Marduk recita de Anul Nou poemul cosmogonic *Enuma elish într-un cadru de fast ritual, E-S. din Babilon devenind centrul de *cult al lui Marduk, după reforma religioasă a regelui Hammurabi. (→ *Etemenanki, Eshara*)

Esar (lat. *Aesar*) Zeu din *mitologia etruscă, probabil cu atribute acvatice.

escatologie (grec. *ἔσχατον* — cel din urmă) Concepție existentă în orice *mitologie și *religie, despre sfârșitul universului, despre distrugerea din impuls divin a lumii, ciclic sau o dată pentru totdeauna, și despre destinul omului după *moarte; vremurile apocaliptice (→ *Apocalips*), care fac obiectul unor profeții asupra Judecării de Apoi (→ *Biblia, Veda, Avesta, Coran, Edda*) sînt *mituri escatologice. Dacă e. *individualului* se interesează de soarta fiecărui suflet în condițiile lui postume, e. *generală* e preocupată de destinul cosmic, adică de țința universului, de etapa în care acesta își va fi epuizat sensul existenței și se va fi scurs și întregul timp al istoriei, dar și de evenimentele urmînd să se petreacă după acel sfârșit. **Clasificare escatologică** ● **Distrugerea a omului** Există o e. *individuală* (moartea ca încheiere a vieții terestre) și o e. *colectivă* (a omenirii: prin catastrofă totală — *potop universal, îngheț, incendiu cosmic, molimă, cutremur, uragan — sau prin renunțarea la o etapă a experimentului antropogonic), din care se salvează însă totdeauna cel puțin o pereche spre a regenera omenirea. ~ 1) *Destinul postum al omului* e văzut diferit în diverse mitologii, după filosofia teologică respectivă (*incinerarea* însemnînd *eliberarea sufletului* din captivitatea corporală, iar *immortalitatea* însemnînd o *eternă întoarcere în punctul matricial, adică în Gîia maternă, care echivalează cu o nouă zămislire; → *funeralii*): a) omul își continuă viața în altă ipostază, sub formă de suflet, material (pasăre, animal, obiect) sau imaterial (duh, de fapt suflu, de o cvasimaterialitate, comparabilă cu aerul);

b) sufletul individual (*Ātman) se revărsa în sufletul universal (*Brahmān); c) sufletul pierde total odată cu moartea trupului; d) sufletul, la moartea trupului, intră într-un repaos indefinit, pînă cînd va fi trezit de trîmbițele Judecării de Apoi (de pildă, în concepția *iudaismului); e) sufletul revine periodic în alte corpuri (de plante, animale, oameni) în ciclul *metempsihoezei (*avatara vedică, *samsāra în *brahmanism și *budism, transmigratia sufletelor în *orfism și în concepția *druizilor) și se reîncarnează de un număr limitat sau neprecizat de ori, pînă la desăvîșirea sa totală (în budism, intrarea în *Nirvāna, pacea eternă) ~ 2) *Judecata de Apoi* e văzută fie ca o rejudecare a întregii specii umane în toată cantitatea ei istorică, fie ca o purificare prin apariția unui mîntuitor (→ *zoroastrism, mozaism, creștinism*); în *Apocalipsul* creștin e socotită „ziua cea mare a mîniei“ (VI, 17); evangheliștii o interpretează ca o zi de justiție providențială: „Iar voia celui ce m-a trimis aceasta este, ca din toți pe care mi i-a dat să nu pierd pe nici unul, ci să-i înviez pe ei în ziua cea de apoi“ (N.T., Ioan, VI, 39); sintagma esențială se regăsește în V.T. (*Isaia*, II, 2): „în vremile cele de apoi“; zoroastrismul (*Avesta*) prezintă o purificare justițiară prin *foc, după care va apărea mîntuitorul *Šaoshyant, judecata finală încadrîndu-se, prin *apocatastază, în sfîrșitul definitiv al răului, prin triumful inevitabil al binelui; mozaismul pune în relație directă finalul escatologic cu venirea lui *Mesia, anunțată de înăsprirea existenței și de dominația răului în lume, simbolizînd „durerile nașterii“, de unde și paradoxul medieval din mediile rabinice: „cu cît e mai rău, cu atît e mai bine“; concepția escatologică creștină a elaborat un Mesia (*Isus Christos) cu două venituri: prima, ca rob și învățător care răscumpără *păcatul originar al omenirii, cînd însă timpul istoric continuă să existe, Christos refuzînd să judece pe oameni acum, iar a doua — cînd, potrivit *simbolului *credinței stabilit la sinodul I din Nikeia (325) — Christos va judeca întru glorie pe vii și pe morți. ~ 3) *Distrugerea speciei umane* e în genere concepută de mitologie ca o pedeapsă morală, dar și ca o înlocuire a unei specii greșite în actul atropogonic divin fie în structură (→ *mitologii din Mesopotamia, Biblia, Avesta*), fie în formă (*Popol Vuh); în V.T., *Yahweh anunță: „Nimici-voi de pe fața pămîntului pe omul pe care l-am zidit, și pe om și dobitoacele și tîrtoarele și păsările cerului, căci îmi pare rău că le-am zidit“, „fiindcă tot trupul își strică rostul pe pămînt“ (*Geneza*, VI, 7, 12); în *Popol Vuh* omul experimental e refăcut de 4 ori pînă la forma cunoscută și acceptată de zei, iar distrugerea formelor rebutate, culminînd cu o combinare a focului și apei, e pregătită de obiectele de uz casnic, făcute și folosite de oameni dar răscolite vindicativ contra acestora. ● **Distrugerea universului** ~ 1) *Distrugerile ciclice* sînt prezente, în expresie directă sau voalată, în toate mitolo-

gile, dar în cele mai multe se amintesc două distrugerii (și, implicit, două *cosmogonii), după al 2-lea ciclu zeii renunțând la altă experiență (miturile Mesopotamiei, mai ales în *mitologia babiloniană lupta escatologică a lui *Marduk contra monstrului *Tiamat; popoul universal din *mitologia biblică; unele forme escatologice din *mitologia chineză; concepția zoroastrismului; în anume formă, amurgul zeilor (*Ragnarökr din *mitologia scandinavă), iar ciclicitatea e sugerată indirect, de pildă în *Apocalipsul lui Ioan Teologul: „Și am văzut un cer nou și un pământ nou. Căci cerul cel dintii și pământul cel dintii au trecut, iar marea nu mai este“ (XXI, 1). *Mitologia vedică prezintă concepția asupra unui univers pulsatoriu, în cicluri de distrugerii succesive (→ pralaya) iar la fiecare o mie atare cicluri, Mahāpralaya (Marea Distrugere), o pulsație durind o zi și o noapte din existența lui *Brahmān, adică o eră cosmică kalya echivalentă cu 4 390 000 000 ani omenești; (această concepție mitologică se cere comparată cu ipoteza astrofizică modernă a unui univers pulsând ciclic în implozii și explozii, cu durata de 82 miliarde ani într-un ciclu). În *mitologiile civilizațiilor precolumbiene (mai ales în concepția aztecă) figurează șirul de 5 ere (*sori) când universul se distruge prin apă, foc, uragan, cutremur, refăcându-se de fiecare dată. Unii filosofi antici (*Heraclit, Cicero) insistă asupra ideii că lumea umană se distruge periodic prin foc sau prin apă; în unele mituri distrugerea ciclică prin apă e interpretată ca o alternanță între imersiune și emergență a pământului (→ Atlantida, Mu). ~ 2) Sfrșitul definitiv e văzut numai ca o distrugere totală, fără urme, a lumii cunoscute, fără a exclude totuși certitudinea sau speranța mistică într-o salvare spre alt univers ori într-o posibilitate de regenerare din reziduuri. Sfrșitul avatic nu e niciodată văzut ca încheiere definitivă, popoul universal fiind o etapă de purificare, cum e de fapt, deși mai catastrofală, și purificarea prin foc; focul *Samvartaka arde tot universul în Mahāpralaya; după a 3-a eră aztecă (4-Ploaie) se produce un incendiu cosmic; în Avesta, în ajunul venirii lui Saoshyant, lumea arde în incendiul stîrnit de căderea unei comete sau stele, mit care a influențat și e. creștinismului: „o stea căzînd din ceruri“ (Apocalipsul, IX, 1) sau: „cerurile luînd foc, se vor nimici“ (Pavel, II Efeseni, III, 12); distrugerea lumii prin foc a fost o concepție dominantă la filosofii stoici, care numeau fenomenul ἐκπύρωσις; cutremurele, adiacente în scrierile apocaliptice, sînt cauza unică a distrugerii ultimei ere nahuatle (aztece) (4-Cutremur) așa cum a 2-a eră (4-Vînt) se sfîrșește prin mari uragane distrugătoare; o formă aparte este frigul: fie iarna catastrofală avestică, din care zeul *Ahura-Mazda îl salvează pe *Yima în orașul *Var, fie iarna *Fimbulwethr din mitologia scandinavă, care precede momentul final Ragnarökr. ~ 3) Universul obosit e o formă escatologică rară, înfîlțită într-un mit al tribului guarani (Mato

Grosso), unde pământul la un moment dat imploră: „Am devorat prea multe cadavre, sînt ghiftuit și stîns. Părinte, fă să se sfîrșească totul!“ — secondat de apele care cer și ele pacea totală; mitul simbolizează oboseala cosmică, setea de moarte, adică de repaos; iar în această privință, se menționează un eveniment straniu (dovada trăirii mitului ca realitate, de către primitivi): știind că pământul va fi distrus prin foc și prin apă, tribul guarani a pornit peste ocean, în pirogi, în sec. XIX, în căutarea unei paradisiace „țări fără păcat“, iar călătoria, inspirată și condusă de șamani, a durat pînă în 1912. ● Mitul escatologic este dintre cele mai complexe, ca structură: dominat de veșnică întrebare despre semnificația morții individuale, el a absorbit memoria ancestrală cețoasă a unor evenimente catastrofale (colosalele inundații, ultima glaciațiune, vechi evenimente în legătură cu marile incendii silvestre și cu focul cosmic), recompunîndu-se amplu sub presiunea duală a fricii de *viață și a fricii de moarte. Formele fruste ale acestei presiuni se găsesc în special în e. folclorică din aria de răspîndire a creștinismului; mult desprinsă de mitologia tradițională, ea e tributară, pe de o parte, *superstițiilor locale, generate de o tanatofobie aconceptuală, iar pe de altă parte, doctrinei *sectelor extremiste și, implicit, unei literaturi escatologice apocrif, tradiționale și adaptative. În *mitologia românească, noțiunile escatologice ca *sfrșitul lumii și vremea de apoi sînt identice, prevăzute pe termen scurt, recalculat periodic (dar mai ales pentru anul 2000) și într-o factură apocaliptică vulgară; consumarea evenimentului va fi prevestită prin întimplări preliminare (curmarea înmulțirii demografice; degenerarea biologică a omenirii; dispariția moralei sociale, „tilharul și curva“ ajungînd stăpîni; dominația *Diavolului; apariția lui *Antichrist; producerea de catastrofe cosmice prin impact astral între constelații: „Sfredelul va cădea drept în Coamoară“; secetă generală; cutremure; război total; condensarea *timpului: „ziua cît ceasul, ceasul cît minuta“ și inversiunea spațiului: soarele va răsări la apus și va asfinți la răsărit; imersiunea totală a pământului în apele potopului final sau într-un potop de foc, în variante mai rare într-un potop de sînge, socotit și sînge inflamabil, dacă este vorba de duelul dintre Antichrist și sf. Ilie). Consecințele purificării totale: Dumnezeu va întoarce pământul cu partea de dedesubt, aducînd la suprafață pe *Blajini și instaurînd o lume fără păcate, ideală, neavînd nevoie de nimic, nici de hrană, nici de băutură, nici de veșmînte sau de bunuri materiale. ● O e. cu caracter special aparține *astrologiei; așa, de ex., în evul mediu, Nostradamus, iar în sec. XX profesorul japonez Hideo Ytokawa, anunță pentru anul 1999 (cifrele escatologice fiind totdeauna spectaculoase) variante de distrugere a omenirii.

§ P. Maury, *L'Eschatologie*, Genève, 1960; P. Ghisoni, *Eschatologie infernale*, Paris, 1962; Rudolf Bultmann, *History and Eschatology*, Edimburgh, 1957

esenieni Grup religios ebraic autonom (considerat *sectă în antichitate, a cărei doctrină, asociată cu o viață ascetică în comun (→ *ascetism*), precedă întrucâtva *creștinismul; scrierile e., descoperite în peșterile de la Qumran (lingă Marea Moartă) în 1947, se consideră apocrife biblice (→ *Biblia*). Comunitățile e. se caracterizau prin: renunțarea la proprietatea privată și la comerțul particular; cultivarea muncii fizice, obligatorie pentru toți membrii comunității; efectuarea în comun a lucrărilor necesare; condamnarea războaielor, a sclaviei și a inegalității sociale; contrar majorității evreilor, e. credeau în nemurirea sufletului și păstrau, în contradicție flagrantă cu doctrina *mozaismului, urme arhaice de *cult solar, reflectate în *rugăciuni rostite dimineața, în întâmpinarea *soarelui răsărind; dar în unele privințe, rigoarea respectării în comunitate a legii mozaice ajungea la excese: e. respectau sacralitatea simbetei în așa măsură, încât se abțineau în această zi până și de la satisfacerea nevoilor fiziologice. E. trăiau în condiții de viață integral comunitară, pe litoralul nord-vestic al Mării Moarte. În cadrul comunității a apărut, ca mesager al lui *Dumnezeu, un personaj mesianic, *Învățătorul dreptății* sau *Învățătorul credinței* (trad. ebr. *mōre kashshedeq* e incertă), având unele coincidențe biografice cu biografia scripturală a lui *Isus Christos. După *Documentul din Damasc*, *Dumnezeu trimite un învățător pentru încheierea unui nou legământ; la „sfârșitul zilelor“ acesta va muri, revenind ca *Mesia, ridicat din casa lui *Aaron. *Textele de la Qumran* (cele 40 000 fragmente găsite în 11 peșteri de depozitare compun parțial 600 cărți) cuprind manuscrise biblice (textul massoretic al *V.T.* anterior celui canonic), apocrife (*Cartea Jubileelor*, *Spusele lui Moise* ș.a.), scrieri ale comunității (statutul e., *Cele două coloane* despre educația tineretului, textul escatologic *Regulamentul binecuvântărilor*, opera apocaliptică *Războiul fiilor luminii împotriva fiilor întunericii*, *Documentul din Damasc* ș.a.). *Războiul fiilor luminii* e cel mai interesant ca operă mitografică; scrierea are un caracter dualist: războiul între „fiii luminii“ (identificați euhemerist de unii comentatori cu membrii comunității e.) și „fiii întunericii“ este predestinat, inevitabil, și se va desfășura în plan cosmic, implicând omenirea, pe *îngeri și pe *Satan; deși finalul războiului — victoria luminii — se știe dinainte, sînt necesare pregătiri militare și morale îndelungate; războiul va dura 40 de ani (cit și traversarea deșertului spre Țara Făgăduinței); fiii luminii vor birui de 3 ori, și tot de 3 ori ceilalți, decisiv fiind bătălia a 7-a (atunci „în miinile săracilor vei da tu pe vrăjmașii țărilor toate, în mîinile celor încovoiați în pulbere, ca să umilească cele mai puternice popoare... săvîrșind dreapta judecată a adevărului tău asupra tuturor fiilor omului“ — XI, 13—14). De e. s-au interesat unii autori antici (Filon din Alexandria, Plinius cel Bătrîn, Iosephus Flavius, Hieronymus), ca și unii teologi moderni (K. Fr. Barth, K. H.

Venturini). Din confruntarea surselor antice pot rezulta prețioase elucidări asupra personalității și ecoului seculi. Iată două poziții nesimilare: Plinius cel Bătrîn: „esenienii, un neam izolat și cel mai umitor dintre toate din lumea întreagă: ei nu au nici o femeie, refuzînd dragostea trupească, nu cunosc banii și trăiesc printre palmieri. De la o zi la alta numărul lor sporește datorită apariției gloatei de imigranți istoviți de viață, pe care valurile Fortunei îi indeamnă către obiceiurile esenienilor. Astfel, deși e greu de crezut, de-a lungul a mii de generații ființează un neam etern, în care nu se naște nimeni, căci nemulțumirea trailului printre alți oameni contribuie la sporul numărului lor“ (*Istoria naturală*, V, 17, § 73); Iosephus Flavius: „După învățătura esenienilor, totul este înfățișat grijii lui Dumnezeu. Ei socotesc că sufletele sînt nemuritoare și acordă mare însemnătate năzuinței spre dreptate“ (*Antichități iudaice*, XVIII, 1, § 18). Alți cercetători (precedînd sau chiar succedînd descoperirilor de la Qumran) au considerat că episodul despre e., prezent deopotrivă în operele lui Filon și ale lui Flavius (cf. Henri Del-Medico, *Le Mythe des esséniens, des origines à la fin du Moyen Age*, Paris, 1958), nu ar fi decît un *mit compus în sec. II și interpolat în acele texte; dar ipotезa e infirmată. Un exeget savant, ca I. D. Amusin, al textelor qumraniene, a explicat prin două cauze marele interes stîrnit de ele în lumea științifică: pe de o parte, în contrast cu utopiile sociale din epoca hellenistică, pentru că „esenienii au încercat să realizeze practic un plan de instaurare a egalității sociale, bazat pe proprietatea comună, pe munca în comun și pe o existență colectivă“, pe de altă parte, datorită ideii lor, „ajungînd pînă la autorii bisericesti, despre *punctele de contact între esenism și creștinismul timpuriu“ (*Тексты Кумрана*, p. 14—15).

§ T. H. Gaster, *The Dead Sea Scriptures in English translation*, New York, 1956; A. Dupont-Sommer, *Les Ecrits esséniens découverts près de la Mer Morte*, Paris, 1959; ed. II: 1965; C. Roth, *The Dead Sea Scrolls. A New Historical Approach*, New York, 1965; И. Д. Амусин, *Тексты Кумрана*, Москва, 1961 (trad. rom. *Manuscrisele de la Marea Moartă*, București, 1963); *Тексты Кумрана. Перевод, введение и комментарии*, И. Д. Амусина, I—II, Москва, 1971—1983; H. Kosmala, *Hebräer — Essener — Christen*, Leiden, 1959; Constantin Daniel, *Scripta aramaica*, București, 1980; Jean Daniélou, *Les manuscrits de la Mer Morte et les origines du christianisme*, Paris, 1956

Eshara (*Locașul Totalității*) *Templul ceresc primordial, edificat de zeul babilonian *Marduk, ca apoteoză a actului său cosmogonic (→ *cosmogonie*). Ulterior, E. devine în mitologia și în cultura babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*) *simbol generic al *cerului în sine, deși termenul a continuat să se folosească uneori și ca nume propriu, îndeosebi pentru templul din orașul Uruk, consacrat zeului *Anu, așa cum în Asiria a fost simplu epitet al templului patronat de zeul *Assur. (→ *E-Saggila*, *Etemenanki*)

Eshmun Zeu al sănătății, venerat îndeosebi la Sidon (unde era zeu patronal, ocrotind sănătatea obștească, dar avînd un sanctuar construit în afara centurii orașului) în mileniul I î.e.n., totuși destul de răspîndit, cu atribute uneori variabile, fie de zeu tămăduitor de boli, fie de divinitate de tip adonisiac, care moare și învie ciclic (→ *mitologie feniciană*). Menționat (împreună cu *Melqart) sub domnia lui Asarhaddon (sec. VII î.e.n.), e prezent și în *Biblie (cu numele *Reshep*); în Canaan, sub numele de *Shulmen*, era considerat zeu al ciumei și al *morții. Cunoscîndu-i *cultul, grecii l-au asimilat cu *Asklepios.

Estsanatlehi (*Femeia care se întinerește pe sine*) Zeiță principală din **mitologiile triburilor amerindiene* (în special navaho, din Arizona și New Mexico, S.U.A.), simbolizînd tinerețea perpetuă și dispunînd de forța magică a întineririi; se crede despre ea că de fiecare dată după ce a îmbătrînit, redevine subit, din proprie voință, iarăși tînără.

Etana Rege mitic (în tradiția unor **mitologii din Mesopotamia*), a cărui ascensiune în ceruri, pe un vultur, o narează poemul babilonian *Zei au zurgăvit orașul (Mitul lui Etana)*. Textele tăblițelor, foarte deteriorate, nu reușesc să reconstruiască un poem cu o linie autonomă și clară a subiectului. E. apare abia în episodul III, însă numele lui se regăsește și în alte surse: ar fi fost al 4-lea rege din prima dinastie din Kish, adică al 13-lea domnitor după *potop; numit uneori „Păstorul”, ar fi domnit fie 635, fie 1500 ani; din listele regale babiloniene păstrate rezultă că a avut în cele din urmă un fiu, Balih, care a domnit 410 ani. În *mitul din poem, E. acceptă să hrănească un vultur muribund, ajutîndu-l să iasă din scorbură sa, cu condiția să-l călăuzească în căutarea „buruienii zămislirii” (deci, o buruiiană de leac, contra sterilității), necesare soției lui E., care nu nascuse nici un moștenitor. Așadar, vulturul îl poartă pe aripi, însă ajungînd în *cerul de reședință al zeilor, se pare că regele renunță să urce mai sus, iar vulturul îl aduce înapoi pe pămînt (sau E. cade, într-o prăbușire pe care totuși vulturul o amortizează). Pactul între vultur și E. a fost binecuvîntat de zeul solar *Shamash. Dar partea mitologică cea mai interesantă e observarea ascensiunii treptate: „După ce l-a ridicat la o leghe dublă, Vulturul îi spune lui Etana: «Privește, prietene, cum arată pămîntul. Cuprinde cu ochii marea, caută-i cu privirea țărnișurile! Pămîntul nu mai e decît un munte, marea a ajuns cit o apă de fluviu!»”. De la o distanță la alta, imaginea aparentă a Pămîntului scade treptat: cit un munte, apoi cit un deal; iar după ce călătorii depășesc cerul lui *Anu și se îndreaptă spre cerul „Doamnei noastre Ishtar”, de unde cei doi abia mai zăresc „[discul] pămîntului”, și văd că „larga mare e ca inelul lunii”, în cele din urmă, E. mărturisește uimit: „M-am uitat bine, pămîntul nu se mai zărește și marea largă ochii mei nu-i mai încîntă. Prietene, nu mai vreau să mă urc în ceruri! Schimbă-ți

calea ca să mă [întorc pe pămînt.] După înțlia leghe dublă căzu, și vulturul, lăsîndu-se grabnic în jos, îl prinse în spate” (*op. cit.*, III, 1—14; IV, 14—40).

Etemenanki; *Turnul E-temen-an-ki* Mare *templu babilonian consacrat zeului *Marduk și construit în formă de *ziggurat, cu baza pătrată: 90 × 90 m. (cf. *E-Saggila, *Eshara) eter Noțiune mitologică și filosofică, desemnînd, în *mitologia greacă, ultimul strat aerian, cel mai subtil, în care locuiesc *zeii, iar în filozofia lui *Platon — al 5-lea *element constitutiv al universului; pentru *Lucretius, e. este un principiu, un *primum movens* al corpurilor cerești, compus din cei mai ușori și mai mobili atomi. De altfel, o linie de demarcație netă între noțiunea mitologică și cea filosofică nu se mai poate trasa; *mitul însuși, confundînd într-o fază timpurie eterul (αἰθήρ) fie cu focul cosmic, fie cu lumina astrală, la un moment dat definește această stihie (sau element) ca partea supremă a *cerului, unde se află sursa *focului, iar această sursă (sau sediul ei) se personifică în divinitatea primordială *Aither. O noțiune apropiată se găsește și în gîndirea mitofilosofică din India (→ *mitologie vedică*): *ākāśa* (eterul), ca prim element între cele 5.

eterna întoarcere Năzuință a omului primitiv de a restabili, în invocații și *ritualuri, starea lumii primordiale, de a se întoarce la evenimentele arhetipale pe care el crede că le poate reinvia prin repetiția ritualului magic, întrucît pentru concepția primitivului despre univers, tot ce s-a petrecut ulterior în realitatea concretă nu este decît repetarea a tot ce s-a petrecut prima dată, în *vrsta de aur*, organizată primordial de *strămoșii divini. Mircea *Eliade, care a cercetat în mod special noțiunea, scrie: „O trăsătură ne-a izbit îndeosebi, studiînd aceste societăți tradiționale; este revolta lor împotriva timpului concret, istoric, nostalgia lor de întoarcere periodică în timpul mitic al obîrșiiilor, în Marele Timp” (*Le Mythe de l'Eternel Retour*, Paris, 1949, *Avant-propos*, p. 11). De asemenea: „Putem observa că ceea ce domină toate aceste concepții cosmico-mitologice lunare este întoarcerea ciclică a ceea ce a fost mai înainte, într-un cuvînt, eterna întoarcere” (*op. cit.*, p. 133). Probabil, această nostalgie a întoarcerii la matcă, întemeiată pe structura biologică a ființei umane de a-și redori începuturile și pe convingerea, prin optica memoriei individuale și sociale care filtrează, că generațiile se succed coborînd, a fost influențată sensibil de contemplarea repetiției fenomenelor din natura imediată: zile și nopți, mișcarea aparentă a soarelui, anotimpurile, reiterarea unor trăsături în copii și nepoți etc.

euheremism Curent mitologic (→ *mitologie*) folosind o metodă de interpretare concretă, pretins raționalistă, a conținutului mitic, prin punerea în ecuații cu termeni ipotetici, a *miturilor față de istorie, după concepția filosofului antic *Euhemeros. E. s-a bucurat de multă popularitate în Hellada și la Roma, fiind preluat apoi și de părinții *Bisericii creștine (→ *pa-*

tristică), cărora metoda le dădea puțința să nege divinitatea *zeilor păgini în contrast cu doctrina V.T. și N.T. din *Biblie. E. este bine definit într-un text din Malalas: „Despre zei, preînțeleptul Diodor ne vorbește în scrierile sale, cam în acest fel: cum că, la nașterea lor, zeii au fost oameni. Iar oamenii i-au numit Nemuritori, socotindu-i astfel datorită binefacerilor săvârșite. Unii dintre ei însă și-au dobândit numele după numele țărilor pe care le-au cucerit.“

Euhemerus din Messene Filosof grec (sec. III î.e.n.) din școala cirenaică, presupusul autor al mitografiei românești *Istoria sacră* (Ἱστορία ἁγία), clădită pe ipoteza că orice *mit conține simbul unui fapt istoric și că așadar toți *zeii nu sînt decît vechii monarhi defuncți și eroii, aureolați pînă la divinizare de povestea (*mythos*) în care sînt pomeniți. Despre viața lui E. nu se știe nimic sigur. Eusebius (în *Preghătirea întru Evanghelie*) transmite un fragment al lui Diodor din Sicilia, potrivit căruia, fiind prietenul diadohului macedonean Kassandros (care l-a succedat pe Alexandru cel Mare), cu ajutorul acestuia E. a făcut lungi călătorii în sudul oceanului unde, pe ins. Panchaia, populată de locuitori foarte evlavioși, ar fi găsit un mare *templu consacrat lui Zeus *Triphylios*, de pe cînd acesta, simplu muritor, domnise acolo ca „rege al întregii lumi“, locuind „printre oameni“, și întemeiasse el însuși sanctuarul; pe o coloană de aur din templu ar fi fost gravate faptele lui *Uranos, *Kronos și *Zeus. Dar Panchaia nu a fost identificată; poate că nu era decît o insulă fabuloasă ori una reluată dintr-un mit arhaic pierdut (din categoria *Atlantidei). *Istoria sacră* azi e pierdută, neexistînd din vechiul text decît cîteva fragmente, cel mai amplu, tradus în lb. latină de Ennius. Dacă, potrivit tradiției, opera ar fi fost realizată pe baza inscripțiilor de pe coloana panchaică, există și presupunerea că de fapt E. s-ar fi inspirat din descoperirile, pe care le-a extrapolat, efectuate de armata lui Alexandru cel Mare. Urmărindu-și teza că *mitologia e zeificarea *strămoșilor și apoteoza regilor defuncți, E. punea deci miturile în lumină istorică, pretinzînd să reconstituie istoria omenirii din personalitatea și isprăvile tuturor divinităților din *mitologia greacă și vrînd să demonstreze că toți zeii adorați n-au fost decît regi, cuceritori sau binefăcători, adică oameni muritori pe care fie frica, fie admirația semenilor i-a divinizat. E. a creat numeroși adepți încă din antichitate, mai cu seamă printre gînditorii ateï, dar a avut și numeroși adversari, printre care cel mai dur era Plutarh: „Acest om în cele din urmă, scriînd o mitologie de nesuștinut și fără adevăr, a răspîndit pe tot pămîntul locuit o totală impietate. Ștergînd dintr-o trăsătură și în chip nedeslușit pe toți zeii recunoscuți, el le-a înlocuit numele cu ale generalilor, amiralilor și regilor despre care se auzise că ar fi fost odinioară și numele cărora ar fi înscris cu litere de aur în insula Panchaia. Dar nu este nici un barbar, nici un grec, afară de Euhemerus,

după cît se pare, care să-i fi putut întîlni și aborda pe acei pancheeni și pe acei triphylienți ce nu există și nu au existat vreodată în vreo parte a lumii“ (*Despre Isis și Osiris*, 23). Dar între adversitatea teologică plutarhiană și acceptarea necritică de către filozofii ateï, cercetările critice ale miturilor au găsit zona de echilibru, reținînd în orice caz ideea istoricității surselor unor anumite categorii de mituri; pe de altă parte, optica atee chiar timpurie (Democrit, *Epicur, *Lucretius) a evitat exagerarea lui E., intuind o gamă mai complexă în geneza miturilor. Școala lui E. a dat naștere unui curent, numit *euhemerism, care de fapt nu a dispărut nici azi. Asumîndu-și un sistem de interpretare a miturilor, în conformitate cu așa-zisa logică a bunului simț, teza lui E. s-a bucurat de o largă răspîndire în lumea greco-romană, probabil datorită faptului că era un sistem confortabil, ce scutea intelectul de eforturi prea mari. De aceea, E. a avut numeroși continuatori indirecti, pînă în epoca noastră. Diodor din Sicilia, deși un istoric obiectiv, înfățișînd adesea și opinii contrare, pe care le comentează critic, în aria miturilor totuși spirit pragmatic, în propriile sale interpretări înclină spre soluțiile euhemeriste. Eusebius, citîndu-l pe Diodor, afirmă că el „susține aceeași învățătură despre zei, împrumutată de la Euhemerus din Messene“. În epoca modernă, unii cercetători ai mitologiei, nesprijinindu-se pe studii comparate, au îmbrățișat total euhemerismul, cu aceeași ignorare a numeroaselor componente originare din orice mit.

§ R. Block, *Euhémère*, Bruxelles, 1877

Eumenides → *Erinnys*

Ennomia (grec. Εὐνομία — justiție, echitate, veghe pentru aplicarea legilor) Divinitate personificînd disciplina și ordinea universului, în *mitologia greacă, una din cele 3 *Horai.

Euphrosyne Divinitate, în *mitologia greacă, personificînd veselia; una din cele 3 *Harites.

Europe *Nimfă, în *mitologia greacă, pe care *Zeus a sedus-o, prefăcut în taur alb, pe spinarea căruia, răpită, ea a străbătut marea, pînă în Creta. De la Zeus a născut pe *Minos, *Rhadamanthys și *Sarpedon. E. era fiică Telephasei și a lui Agenor (fiul lui *Poseidon și al Nimfei Lybia). După ce a fost răpită de Zeus, a fost căutată de frații ei, *Kadmos, Kilix și Phoinix, trimiși de Agenor cu ordinul de a nu mai apare în fața lui pînă nu o vor fi găsit; frații nu s-au mai întors: Kilix a întemeiat Cilicia, Phoinix s-a stabilit în Africa, iar Kadmos a venit în Hellada, unde a introdus alfabetul, a întemeiat Theba și a răspîndit *cultul zeilor fenicieni. După alte versiuni (Fulgentius), spre a o răpi pe E., Zeus a echipat o corabie rapidă, a cărei proră era sculptată în chip de taur.

Eurydike Una dintre *Dryade, în *mitologia greacă, și soția lui *Orpheus. Ca să scape de un viol, fugind, a murit după aceea, mușcată de un șarpe. O variantă afirmă că era o *Nimfă din Thracia, care l-a întîlnit pe Orpheus

după întoarcerea lui din expediția argonautică (→ *Argonauți*). Soful ei a coborât s-o caute în *Infern, obținând de la *zei întoarcerea condiționată pe pământ; această incuviințare Orpheus și-a cucerit-o prin cântecul lirei sale, dar și jurând că n-o va privi pe E. pînă la revenirea în lumea umană. Nerezistind totuși dorului și nerăbdării, a privit-o și, călcînd astfel condiția divină, a pierdut-o definitiv.

Eurynome *Oceanidă din *mitologia greacă, născută de *Tethys de la *Okeanos, și născînd la rîndul ei, de la *Zeus, pe cele 3 *Harites. După un *mit arhaic, a domnit împreună cu *Ophioneos în *Olimp, de unde au fost alungați amîndoi de *Kronos și *Rhea și s-au retras pe fundul oceanului.

Euterpe (grec. Εὐτέρπη — *Desfătătoarea, Cea care delectează* < τέρπειν — a fermeca, a desfăta) *Muza poeziei lirice, în *mitologia greacă, reprezentată de obicei cu flautul dublu dionisiac specific Helladei; mai tîrziu e socotită îndeosebi Muza muzicii (cf. Hesiod, *Theogonia*, v. 77). E. este mama regelui trac *Rhesos, pe care l-a născut de la zeul râului Strymon.

Eva (ebr. *Hawwah* — *Cea care dă viață, Femela*) în *mitologia biblică (canonică), femeia primordială (→ *omul primordial*), făcută de *Yahweh dintr-o parte a lui *Adam, pentru Adam: „Și partea [*Septuaginta: coasta] pe care o luase din om, El Yahweh a prefăcut-o în femeie și a adus-o către om. Atunci omul [Adam] a grăit: «Aceasta este acum os din oasele mele și carne din carnea mea; ea se va chema femeie [*ishshah*], căci din bărbat [*ish*] a fost luată» (*V.T., Geneza*, II, 22—23). Ispitită de *Șarpe, E. îl inițiază pe Adam în călcarea interdicției de a gusta din roadele *Pomului Cunoștinței: „Astfel, cînd femeia a văzut că pomul era bun pentru hrană și ispititor la vedere și că pomul acela era de dorit ca unul care dă înțelepciune, a luat din rodul lui și a mîncat și i-a dat și bărbatului ei, și a mîncat și el. Atunci li s-au deschis amîndorura ochii, și și-au dat seama că sînt goi, și au cusut laolaltă frunze de smochin și și-au făcut cingători“ (*ibid.*, III, 6—7); această etapă a *mitului e interpretată diferit: fie ca descoperire a iubirii (în acest caz, Șarpele socotindu-se un *simbol falic), fie, mai întemeiat, ca prim fenomen social prevestitor al civilizației — descoperirea umană a propriei sălbăcii și deci înția revelație a sinelui, de *homo sapiens*, la care, în ciuda tradiției ebraice de subordonare a femeii, se referă, ca la o epocă matriarhală, acest simbol mitic, comparabil cu descoperirea calității de om, prin femeie, a lui *Enkidu. Șarpele fiind în multe *mitologii simbol al inteligenței, gestul E. are caracter sapiențial; interogată, E. se disculpă: „Șarpele m-a amăgit și eu am mîncat“ (*ibid.*, III, 13); următoarea etapă a mitului definește femeia ca funcție naturală a procreației: „Voi înmulți foarte suferințele sarcinii tale! Întru dureri vei naște fii“, incluzînd însă și un principiu de drept patriarhal: „și dorul tău va li după bărbatul tău și el te va stăpîni“ (*ibid.*, III, 16). E. naște astfel pe *Cain și pe

*Abel, apoi (după fratricid) pe *Set. Cu valoare de nume propriu, E. se folosește tîrziu. După alte surse (necanonice) ale mitologiei ebraice, nu E. a fost femeia primordială, ci *Lilith.

Evanghelia (grec. εὐαγγέλιον, εὐαγγελία — veste bună; eccl. bună veste) Scriere publică de conținut mitologic creștin, componentă a *N.T.* (→ *Biblia*). Folosirea termenului *evanghelia* (necunoscut înainte de sec. II) are rolul, în *teologia creștină, de a afirma că acest gen de scriptură constituie *revelația sacră a lui *Dumnezeu-Tatăl prin Dumnezeu-Fiul sau *logosul întrupat (*Isus Christos); uneori însă, prin extindere lexicală mai ales populară, se numește E. și *N.T.* întreg. Datorită marii răspîndiri a *creștinismului, textul *Evangheliilor* (fie separat, fie în cuprinsul întregului, *N.T.*) era tradus și publicat, pînă în anul 1970 în 1326 limbi. ~ *Evangheliile canonice*, compuse în lb. *evangheliile canonice*, compuse în lb. *evangheliile canonice*, compuse de autori anonimi (contrar opiniei eclesiastice uzuale, fiind totuși ulterioare *epistolelor*), sînt 4 scrieri fundamentale cu care începe *N.T.* (partea creștină a *Bibliei*), atribuite lui *Matei, Marcu, Luca și Ioan* (numai primele 3 fiind sinodice) și care narează, în moduri cînd asemănătoare, cînd deosebite, nașterea, *viața, faptele, învățăturile, suferințele, *moartea, învierea și înălțarea la cer a lui Isus Christos, aceste 4 scrieri fiind baza mitologică și materia doctrinară esențială a religiei creștine (→ *creștinism*). Contrar însă tradiției, ca și ordinii canonice din codicile *N.T.*, cea mai veche (și cea mai scurtă) este *Evanghelia lui Marcu*, scrisă probabil pe la mijlocul sec. II, undeva în Orientul Apropiat. În 1972, în cadrul Institutului Biblic Pontifical din Roma, pe baza unei descoperiri a părintelui José O'Callaghan, întemeiate pe confruntarea cu un text de la Qumran, s-a putut stabili că *Evanghelia lui Marcu* a fost scrisă în jurul anului 50, și nu în 70, cum se crezuse pînă atunci. *Evanghelia lui Matei*, ulterioară, e o revizuire amplificată a precedentei, scrisă temperat, cu scop propagandistic, urmărind să convingă pe cititorii iudei că Isus Christos este *Mesia cel anunțat în *V.T.* *Evanghelia lui Luca* e cea mai literară și cea mai atenuat polemică. *Evanghelia lui Ioan*, mult diferită ca prezentare cronologică și cadru geografic al activității lui Isus, față de celelalte, e cea mai unitară în compoziția epică și cea mai monotonă stilistic, divulgîndu-se mai pronunțat decît celelalte drept un tratat doctrinar. Cele 4 E. canonice nu sînt unicele; existența altora e certificată de Iustinus (sec. II), Irenaeus (sec. II—III) și chiar de evangelistul canonic Luca („mulți au încercat să întocmească o istorisire despre faptele deplin adevărate de noi, așa cum ni le-au lăsat cei ce le-au văzut de la început“ — *Luca*, I, 1—2). ~ *Evangheliile apocrife*, numeroase (cca 30) și cu texte fluctuante, de altfel ca și cele canonice, au fost definite încă de *Celsus (filosof roman din sec. II) care, într-o observație de esență (*Discurs adevărat*, scris probabil în 170) criticase pe creștini că își

modifică întruna scripturile sacre. Printre cele pomenite mai des: o E. ebraică, alta egipteană, citată de Clement Alexandrinul, *Evanghelia lui Petru*, amintită de Eusebius, a 2-a E. a lui Marcu, *Protovanghelul lui Iacob* (sec. II) povestind viața *Fecioarei Maria și copilăria lui Isus, *Evanghelia lui Bartolomeu*, operă a *gnosticilor egipteni din sec. III, conținând cuvintele atribuite lui Isus Christos după înviere; altele (E. lui Filip, Barnaba, Andrei etc.) sînt cărți populare anonime, reluînd fabuloase biografiile mitice din textele canonice; de pildă, *Evanghelia lui Filip* (sec. II) conține o *cosmogonie, influențată de dualismul gnostic, în care apariția lumii materiale e privită ca o eroare: „Căci acela care a făcut-o năzuia s-o facă astfel încît ea să fie nestrucată și veșnică. Dar el a greșit și nu și-a ajuns jînta“. Paradoxală e situația *Evangheliei lui Petru*, care ar fi fost de așteptat, atribuindu-se persoanei considerate, în tradiția creștină, de primă importanță printre discipolii apostolici ai lui Isus Christos, să figureze în corpul canonic; ea circulase mai ales în provinciile răsăritene, fiind citată de *Origenes și Iustinus și criticată de episcopul Serapion din Antiohia (citată de Eusebius) cam în anul 200, ca fiind compusă nu de Petru, ci de un grup de eretici; dintr-un fragment (descoperit în Egipt, la Ahmim, în 1892) se deduce clar cauza, Isus Christos apărînd în acel text mult mai puțin ca persoană divină; aci, Isus e judecat nu de Pontius Pilatus, ci de regele Irod, dar în timpul supliciilor „el tăcea, ca și cum nu ar fi simțit nici un fel de suferință“, iar în cele din urmă exclamă: „Puterea mea, puterea mea, de ce m-ai părăsit?“ (față de versiunea canonică: *Eli, eli, lama sabakhtani?* „Dumnezeu meu, Dumnezeu meu, de ce m-ai părăsit?. Cea mai interesantă în contextul mitologiei creștine e însă *Evanghelia lui Toma* (prima jumătate a sec. II). Descoperit în 1946 la Nag-Hamadi (Egiptul de Sus, aproape de Luxor), textul ei în facsimil a fost pus la dispoziția cercetătorilor, în 1974, de UNESCO și de Departamentul de Antichități din Cairo, apoi a fost tradus și publicat de Philippe de Suarez (*L'Évangile selon Thomas*, éd. Métanoia, Marsanne, Drôme, 1975), care susține că această E. ar fi cea mai veche și singura autentică, în ce privește transcrierea cuvintelor lui Isus Christos, întrucît ap. Toma (Necredinciosul) ar fi fost cel mai lucid dintre *Apostoli; aceasta ar fi și cauza, după Suarez, a excluderii textului ca eretic. Traducerea din 1959 și un studiu al Școlii Biblice din Ierusalim (1965) par să dea temei deducției lui Suarez că E. canonice ar fi tributare *Evangheliei lui Toma*, textul acesteia fiind de maximă simplitate și nefolosind mai mult de 800 cuvinte, față de textele, prea elaborate și prea didactice, ale celorlalte. De ex., parabola pescarilor care, în *Evanghelia lui Matei*, transferă alegoria în plan moral (pescarii au ales din năvod „ce era bun, iar ce era rău au aruncat“, întocmai cum „va fi la sfîrșitul veacului: ieși-vor ingerii și vor despărți pe cei răi din mijlocul celor drepi“ — *Matei*, XIII,

48—49), în *Evanghelia lui Toma* se referă la un pescar care „a aruncat toți peștii mici înapoi în adîncurile mării“ și „a ales cu ușurință peștele cel mare“. După Suarez, „Christos din Evangheliile canonice cheamă la credință, iar Isus al lui Toma cheamă la cunoaștere“. Totuși, mai mulți specialiști americani în studiile biblice resping ipoteza lui Suarez asupra priorității, ipoteză pe care prof. Robert Grant (Universitatea Chicago) o socotește indemonstrabilă. *Evanghelia lui Toma*, considerată, de alți cercetători, de origine gnostică, e compusă din cca o sută de rostiri înțelepte (λόγια), regăsite parțial în E. canonice, în *Faptele Apostolilor* și în unele *epistole*; textul cu 114 rostiri fiind o copie a unei traduceri copte, există presupunerea că scrierea ar fi anterioară (după specialiștii americani, nu mai veche decît textele canonice) sec. II. Cîteva rostiri pot clarifica motivul învinuirii de erezie: „Isus le-a spus ucenicilor săi: Asemuiți-mă, spuneți-mi cu cine semăn. Simon Petru i-a grăit: Tu semeni cu un filosof înțelept. Toma i-a grăit: Doamne, gura mea nu va încuviința să rostească vreodată cu cine semeni. Zise Isus: Eu sînt Domnul tău, căci tu ai băut și te-ai îmbătat din izvorul în clocot pe care chiar eu l-am măsurat! Și l-a luat El cu sine; și El s-a retras și i-a grăit trei cuvinte. Iar Toma întorcîndu-se la tovarășii săi, aceștia l-au întrebat: Ce și-a spus ție Isus? Toma le-a răspuns: De vă voi spune un singur cuvînt din cele ce mi le-a rostit, veți lua pietre și le veți arunca în mine; și atunci un foc va ieși din pietre și vă va arde pe voi“ (13). „Eu vă voi da vouă ceea ce ochiul nu a văzut și ceea ce urechea nu a auzit, și ceea ce mîna nu a atîns și ceea ce nu a ajuns la inima omului“ (17). „A grăit Isus: Fiți trecători!“ (42). „Isus a zis: Eu sînt lumina care este asupra tuturor. Eu sînt Totul. Totul a purces din mine și Totul la mine s-a întors. Despicați un copac: eu sînt acolo; ridicăți piatra și acolo mă veți găsi!“ (77). „Cînd faci din doi Unul, ajungi Fiul Omului și dacă rostești: depărtează-te, munte! el se va depărta“ (106). *Evanghelia lui Toma* pare de fapt o greță gnostică pe fragmentele unor mituri arhaice dintr-o arie mai largă (între India și Egipt), în care se pot distinge deopotrivă și rezonanțe mai vagi din textele hermeneutice (→ *hermeneutică*); presupusa ei autenticitate creștină nu e decît autonomia față de corpul evghelic (canonic și apocrif). În genere, datarea E. (ca a oricărui mitografii, păstrate în copii) este adesea iluzorie. Chiar dacă *Evanghelia lui Marcu* a putut fi datată cu 20 ani mai devreme sau ar putea fi demonstrată prioritatea absolută a *Evangheliei lui Toma*, caracterul mitologic general al tuturor E. cunoscute pînă acum nu se modifică.

§ A. Loisy, *Les Évangiles synoptiques*, I—II, Paris, 1907—1908; A. Riesenfeld, *The Gospel Tradition and Its Beginnings*, London, 1957; Morton Smith, *Clement of Alexandria and a Secret Gospel of Mark*, Cambridge, 1973; Jean Doresse, *L'Évangile selon Thomas*

ou les Paroles Secrètes de Jésus, Paris, 1959; J.-E. Ménard, *L'Évangile selon Philippe*, Paris, 1967

Evenor *Omul primordial atlant (după *mitul relatat de *Platon), localnic „născut din pământ“ în perioada când *Poseidon a primit *Atlantida prin tragere la sorți. Căsătorit cu *Leukippe, e tatăl unei fete, Kleitho, pe care, după moartea părinților ei, Poseidon a luat-o de soție. *Homer (*Odisseia* II, 360; XXII, 355) îl consideră și tatăl lui Leiokritos.

exorcism (grec. ἐξορκισμός; ecll. izgonirea demonilor) Ceremonie rituală însoțită de *rugăciuni, pentru alungarea *demonilor (din trupul unui posedat, dintr-o casă, dintr-un animal etc.) sau pentru apărarea de invazia demonilor. Practica este foarte răspândită mai ales în *religiile primitive. În *teologia catolică, e. obișnuit e cuprins în *botez; e. extraordinar e săvârșit ocazional, pentru eliberarea oamenilor din posesiunea *Diavolului. Modalitățile tehnice auxiliare de exorcizare diferă de la o religie la alta și de la o zonă la alta. În actul de exorcizare executat de *șaman, vrăjitor sau chiar preot, de cele mai multe ori — în planul *magiei medicale — cu scopul vindecării (deoarece s-a crezut aproape pretutindeni că agenții patogeni ai bolilor sînt demonii), se include transferul răului personificat, dintr-un loc în alt loc (asupra altei persoane, asupra unor animale, asupra unor obiecte amorfe). ~ La unele triburi *africane*, boala se transferă asupra unei efigii a bolnavului pe care dacă o calcă un trecător, o și preia eliberînd pe bolnav. ~ Femeile din *Hellada* ademeneau în casă rîndunele, pe care le stropeau cu ulei alungîndu-le apoi afară. ~ La ciuccii din *Siberia*, șamanii izgonesc demonii din omul posedat, stropind pe bolnav cu urină umană. ~ În *Polinesia*, demonii se alungă prin cercul magic alcătuit din vrăjitorii tribului, împodobiți cu frunzare și rezemîndu-se în vășle. ~ Vracii *japonezi* (*gengia*) alungau din bolnavi *duhurile rele numai cu ajutorul rugăciunilor și al *descîntecelor. ~ Admițînd existența Diavolului, firește că nici *creștinismul nu a evitat e. *Botezul este primul act de exorcizare din viața oricărui creștin. Se practică însă și un tip de e. ocazional, în special în maladiile psihice. Astfel, după relatarea *Evangheliei lui Matei* (VIII, 28—34), *Isus Christos a transferat niște demoni, din doi oameni demonizați, într-o turmă de porci. În *superstiția populară, e. a fost întotdeauna și în multe zone este și acum bine cotate, îndeosebi datorită laturii lui spectaculare oferite de fumul de tămîie, cărui i se atribuie forță *apotropaică (→ *fumigații*); acest fum din *biserici, în memoria populară, continuă tradiția arhaică a fumigațiilor rituale, răspîndite universal. Mai ales în creștinismul ortodox, e. nu a fost vreodată respins de corpul preoțesc; de ex., în tradiția românească, o rugăciune de „scoatere a dracului“ aparține popii Grigorie din Măhaci (sec. XVII). (→ *ritual*)

F

Fa Divinitate oraculară (→ *oracole*) venerată de unele triburi (fon, bariba, peuli ș.a.) din Dahomey (→ *mitologiile populațiilor africane*), patronind mai ales ghicitul, adesea considerată însă o zeitate androgenă cu atribute complexe, care personifică atât destinul lumii, cât și fiecare destin individual. Ca divinitate a destinului, **F.** posedă cheile ușilor viitorului, acest viitor aflându-se într-o casă cu 16 uși, corespunzând numărului de ochi ai divinității. Totuși, **F.** nu simbolizează un destin implacabil, intrucît *credințele tribale admit intervenția favorabilă accidentală în situații contrare sorții prescrise, prin prezența activă a crainicului divin *Legba. (Un zeu similar, *Ifa*, se întâlnește la populația yoruba, din bazinul fluviului Niger). Figura lui **F.** a suferit însă modificări, *cultului său suprapunându-i-se, adaptabil ca de obicei, *creștinismul pătruns în Africa.

facerăa lumii → *cosmogonie*

Făfnir *Dragon din **mitologia scandinavă*, paznicul aurului nibelung (→ *Nibelungi*) furat de el de la piticul Andvari. Fiu al lui *Hreidmar și fratele lui Regin, care fusese educatorul eroului Sigurdhr (*Siegfried), **F.** își ucide tatăl după răpirea comorii, dar e ucis apoi el însuși de către erou.

falasha Trib ebraic de origine arhaică, locuind în Sudan și mai ales în Etiopia, în zona nordică a lacului Tana (la sud-vest de Nil), în ținutul numit în *Biblie Kush („Și fiii lui Ham au fost: *Kush*, *Mitzraim*, *Put* și *Canaan*“ — *V.T., Geneza*, X, 6), pe care textul biblic îl identifică cu Etiopia (Țara Kush). Tribul **f.**, recunoscându-se etnic evreu, vorbește însă în limba *agaw* (din ramura lingvistică aborigenă kushitică, alcătuind substratul limbilor semitice imigrate ulterior din Arabia). Acest trib confesează *iudaismul, dar un iudaism ciudat, evident premozaic (dintre *sărbătorile tradiționale lipsind tocmai *Paștele), de unde se deduce că a fost o seminție ebraică (fie a 13-a, fie numai un grup care a refuzat să participe la expediția condusă de *Moise) ce nu a mai traversat deșertul împreună cu cele 12 seminții clasice în căutarea Țării Făgăduinței. Tribul **f.** s-a stabilit în Etiopia probabil încă în timpul migrațiilor arhaice sau imediat după fuga din Egipt. În *cultul său de azi, **f.** păstrează toate *riturile premozaice, din iudaismul primitiv. În anul 1975, întreaga populație a tribului număra cca 30 000 locuitori; către 1985, întreaga ramură etiopiană (27 000 persoane) a fost dislocată din Țara Kush în 3 etape (13 000, apoi 4 000 și 10 000) pentru a fi transportată în Israel („în secret“, după relatările presei), din cauza foa-

metei din Etiopia. Dar informațiile publice nu precizează nici dacă populația **f.** a dorit să fie strămutată și nici dacă deosebirile dogmatice urmau să fie luate în seamă de autoritatea religioasă din Israel (autoritatea de stat a numit această acțiune de strămutare, semnificativ, *Operația Moise*).

Fama Divinitate a zvonului public și a faimei, în *mitologia romană, imaginată ca monstru zburător cu mulți ochi, multe urechi și mai ales multe guri, care locuiește într-un palat de bronz cu câteva mii de porți, pe unde intră și ies în truna vorbele zvonurilor. La început, o simplă personificare alegorică a faimei, dobândește un *cult propriu-zis de zeiță, de bunăvoință căreia depinde reputația socială a fiecărui om. (cf. *Ossa)

Fames Zeița foamei, în *mitologia romană. **farfurii zburătoare** Termen uzual impropriu, numind *mitul (ca și fenomenul) apărut în a 2-a jumătate a sec. XX în legătură cu Obiectele Zburătoare Neidentificate (OZN, după engl. UFO — Unidentified Flying Objects). Alimentat de numeroase observații obiective și subiective ale unor manifestări autentice, însă nedecifrate, de fenomene sau obiecte cu comportament mecanic ciudat, zburind deasupra mai multor regiuni terestre, cu o frecvență clasificabilă și uneori pândind artefacte, acest mit modern atribuie, printr-o psihoză colectivă pe care o generează și de care e generat, o origine extraterestră **f.z.**, adesea le investeste cu planuri raționale de cercetare exobiologică, iar uneori chiar cu un scop mesianic. Variantele mitului **f.z.**, de obicei speculative, sînt numeroase: **f.z.** sînt populate de ființe extraterestre, care se crede că s-ar fi și arătat unor grupuri de pămînteni, printre care și-ar fi ales chiar pasageri experimentali; **f.z.** sînt conduse de roboți programați, intrucît vin cu scopuri secrete de pe o planetă vecină sau din altă galaxie; **f.z.** sînt obiecte extragalactice teleghidate; **f.z.** sînt „mașini ale timpului“, în care urmașii noștri din viitorul îndepărtat vin să-și contemple trecutul lor istoric etc. Mitul **f.z.** își are și el mitografiile sale, de două feluri: 1) *cercetările științifice* sau *empirice* publicate, care construiesc ipoteze; dar din lipsa datelor esențiale (elementele de referință decurgînd din observații pur contemplative), aceste ipoteze, oricît de captivante și pînă la un punct logice, nu izbutesc să demitimizeze nimic, adică să transfere mitul în sfera cercetării științifice experimentale; 2) *fabulațiile literare* ale scrierilor științifico-fantastice care, cu cît sînt mai izbutite literar, cu atît se îndepărtează de materia mitului **f.z.** ca și de sfera cercetării științifice, devenind de fapt mito-

grafii moderne. Fără a fi unul religios, mitul **f.z.** se încorporează structural unei forme laice parareligioase; chiar raportul de interese (pe care partizanii le consideră științifice, întrucât ele pot avea, în situații speciale, un atare caracter) față de ceea ce se numește *paleoastronautică se clasifică deopotrivă în categoria mitologică a *cultului *revelației primordiale, pe care navigatorii extraterestrii de odinioară, deci tot ființele arhetipale (→ *arhetip*) o vor repeta (ei sau urmașii lor sau cu totul alții, aceasta ne prezentând interes în cadrul speculației), așa cum trebuie să se întoarcă *zeii mesianici: *Zarathustra (în ipostaza mîntuitorului *Sao-shyant), *Isus Christos, *Quetzalcôatl. Dar așa cum arheologia, de pildă, poate cerceta strict științific elementele de mit și de cult, fără să anuleze existența istorică a mitului sau dubla lui funcție, religioasă și culturală, tot așa ufologia (cercetarea obiectivă a fenomenului obiectelor zburătoare neidentificate) nu anulează existența paralelă a mitului **f.z.**, format în sec. XX. S-au făcut adesea delimitările necesare între ufolatrică ca formă aberantă și atitudinea care „ar fi o dovadă de mărginire ca datorită acestor aberații să taxăm ca *misticism* cercetarea întregului fenomen OZN” (Dan D. Farcaș, *De ce tac civilizațiile extraterestre?*, București, 1983, p. 144). Se citează cazuri particulare de nivel statistic, constituind fapte de referință mitologică (de ex., R. Barry, un american din Pennsylvania, a pus aparițiile de **f.z.** în relație cu anumite conflicte politice sau militare din ultimele decenii, susținându-și convingerea că **f.z.** sînt trimise de „Dumnezeu și îngerii săi” și sînt pilotate de *îngeri). S-a remarcat adesea că mitul **f.z.** a derivat chiar într-un *cult ufologic* cu doctrină eclectică parareligioasă (cf. *Experiența OZN*, unde profesorul Allen Hynek, astrofizician de la *Center for UFO-Studies*, Illinois, SUA, se referă la grupurile de „adevărați credincioși” ai ufologismului, oameni „lipsiți de simț critic și gata să accepte orice”, care pretind a recepta mesaje preferențiale de la extraterestri și întemeiază în consecință „un cult al farfuriilor zburătoare”). În ultima analiză, creatorii mitului și fideliul cultului **f.z.** se recrutează din categoriile oamenilor supuși angoasei, alienării, stresului provocat de tehnocrația amplificată a sec. XX și alimentat de o anumită dezvoltare a cosmologiei și astronauticii, ai căror termeni secundari se popularizează superficial în interpretări eronate. Cultul **f.z.** devine comparabil cu orice *cargocult și cu alte forme de *milenarism; totuși, spre deosebire de acestea, el invadează îndeosebi teritoriile civilizate, fructificîndu-se în păturile sociale intermediare; astfel, cu cît civilizația tehnocratică devine mai intensivă și omul este mai aglomerat de produsele ei, cu atît e mai intensă, în mediile fragile spiritual, așteptarea salvatoare a extraterestrilor. Dar în cazurile curente, pseudoviziunile de **f.z.** și de pasageri extraterestri sînt prezente în *superstiție și în inframitologia periferică populară. Etnograful V. Sanarov observă transferul aparițiilor Necuratului (→ *Dia-volul, drac, demoni*) în aparițiile extraterestrilor,

în aceeași parametri: în locuri pustii, de preferință seara sau noaptea, cu tendința evitării contactului cu oamenii: „O vreme s-a considerat că istorioarele tradiționale — povestirile despre Necuratul — pier în timpul nostru ca gen folcloric. Pesemne nu este adevărat, genul acesta ființează și în zilele noastre, doar că s-a produs transformarea subiectului. Mai trebuie subliniat că povestitorii cred ei înșiși în realitatea evenimentelor pe care le istorisesc.”

§ Jaques Vallée, *Passport to Magonia*, Chicago, 1970; Ion Hobana, Julien Weverbergh, *OZN, o sfidare pentru rațiunea umană*, București, 1971; J. Allen Hynek, *The UFO Experience. A Scientific Inquiry*, Chicago, 1972 (trad. rom. *Experiența OZN*, Cluj, 1978); В. Санаров, *НЛО и эноламаты в свете фольклористики* (în *Советская этнография*, 2, 1979); Mandics György, *Omul și universul. Enigma farfuriilor zburătoare în conștiința umană*, Timișoara, 1983; Florin Gheorghită, *Enigme în Galaxie*, Iași, 1983

Fatima Persoană probabil reală, mitologizată ulterior, în *mitologia arabă islamică; fiica *profetului *Mahomed (născută la o dată incertă, moartă — conform tradiției — în anul 633. Firul mitic al hagiografiei o prezintă drept sfință care a săvîrșit mai multe minuni, nașterea însăși fiind considerată, în cazul ei, un *miracol; căsătoria **F.** cu Ali se consideră a nu fi decît consecința voinței directe a lui *Allah. Mai importantă în plan mitoreligios este tradiția care afirmă că din posteritatea sfintei **F.** se va alege viitorul mîntuitor al lumii (un *Mesia islamic) — *Mahdi. Atributul principal exercitat de **F.** este apărarea oamenilor de agresiunea forțelor malefice; în acest sens, există un *simbol emblematic: o mină cu degetele resfirate, despre care se crede că e mina sf. **F.**

Fatum (lat. arhaic *fatum* — rostire profetică; *Fata Sibylyna* — Oracole Sibiline, profețiile scrise de *Sibylyae) Divinitate a destinului, în *mitologia romană, Aulus Gellius (*Noptile attice*, III, 6, 19) aduce mărturia pluralului *Fata*, denumind un grup de divinități feminine (similare *Moirelor din *mitologia greacă), venerate în popor, fără să fi avut însă un *cult oficial. Venerat îndeosebi ca zeu, **F.** era asociat cu *Parcele, dar era considerat de fapt purtătorul de cuvînt al *zeilor (lat. *fari* — a vorbi), iar în acest caz un Genius (→ *genii*). Uneori, **F.** se divide într-o triadă: *Fata* — acest plural indicînd grupul celor 3 *Parce*. Ambele forme sînt înlocuite, după sec. I e.n., de zeița *Fortuna.

Faunus; *Fatuus* (*Ghicitorul*); *Fatuellus* (lat. *favere* — a ajuta; *fatuor* — a fi posedat) Divinitate campestră din *mitologia romană, vechi zeu italic al ogoarelor și vitelor, numele căruia era folosit și ca termen mitologic comun, adesea în formă plurală (zeii *Fauni*, prielnici omului și avînd grijă de cîmpuri). După tradiție, ar fi fost un rege mitic al aborigenilor italici, după moartea sa celebrat ca zeu al cîmpurilor. Era onorat în cadrul *sărbătorilor *Faunalia*, de la nonele lunii decembrie. **F.** avea și o soție: *Vittelia. Unii presupun că **F.** ar deriva din zeul ar-

haic *Inuus, dar că apoi a fost adorat sub noul nume de unele populații italice ca ocrotitor al crescătorilor de vite sau ca zeu al turmelor și al cirezilor, fiind probabil totodată și patronul cimpurilor agricole și al vânătorii; preluat cu aceste atribute ale unui *deus agrestis* de romani, care îl celebrău în cadrul sărbătorii *Lupercalia* (la mijlocul lunii februarie), a fost identificat mai târziu cu zeul grec *Pan.

Faust; *Doctor Faustus* (germ. *Faust* — pumn; lat. *faustus* — norocos) Personaj legendar sau semilegendar din lumea germanică medievală, personificând un *simbol al străvechii aspirații umane către tinerețea perpetuă. Spre a-și atinge ținta, decepționat că nici una din științe nu-i dezvăluie secretul fundamental, F. încheie un contract cu *Mefistofeles (*Diavolul), pe care-l iscălește cu singele său omenesc, și abia astfel obține bogăția și tinerețea. Și *legenda și *mitul au alimentat o interesantă literatură consacrată lui F. (o dramă a lui Marlowe, o tragedie a lui Goethe ș.a.). Citeva scrieri medievale, mai mult sau mai puțin obscure, relatează existența semi-fantomatică a unui doctor Faust, *mag și savant, despre care se vorbea în evul mediu că ar fi avut relații cu lumea transcendentă și în special cu Diavolul. Legende medievale îl acuză pe F. de colaborare cu *duhurile rele, cu *Satan, ca și de practicarea *magiei, de arta de a-și procura bani prin mijloace oculte, de știința oraculară a profetizării relilor; se mai spunea că ar fi posedat un ciine și un cal care ar fi fost de fapt *demoni, că la Veneția ar fi încercat să facă *levitație ca *Simon Magul, că ar fi făcut numeroase *miracole, dar că în cele din urmă Necuratul l-ar fi sugrumat pe domeniul său Staufen. După o mărturie, Martin *Luther a negat public știința magică a lui F. Despre F. vorbesc multe texte; de la abatele Johannes Trithemius din minăstirea Sponheim (1507) fi cunoaștem titulatura: Magistrul Georgius Sabellicus, Faust junior, fîntina necromanției, astrolog, mag neîntrecut, chiromant, aeromant, piromant și nesemuit hidromant. Analele universitare din Heidelberg au înregistrat în 1509 pe „baccalaureatul în teologie Johannes Faust ex Simern“; cronicarul J. J. Vogel (în *Leipzigisches Geschichtsbuch oder Annales*, 1525) comunică: „Umblă vorba în popor (iar aceasta se confirmă într-o veche cronică din Leipzig) că odinioară, cînd pivnicerii pivnițelor de vinuri din Auerbach nu izbuteau să scoată un butoi cu vin neinceput, vestitul magician doctorul Faust a încălecat butoiul și, prin puterea farmecelor sale, butoiul a ieșit singur săltînd pînă în stradă“; Andreas Hondorff (în *De magicis Artibus*, 1568) evocă pe „Johann Faust care a săvîrșit multe fapte ticăloase cu magia lui neagră. El ținea un ciine. Acesta era diavolul [...] Cînd i-a venit sorocul, a poposit la un han dintr-un sat din Württemberg. Dimineața l-au găsit mort în pat, iar gîtul îi era răsucit.“ Legende de mîna a doua spun că F. paraliza cu privirea oameni și animale, dar și că, la mînie, înghitea, deschizînd gura, oameni, cai și trăsuri, că știa tot ce se vorbește despre el în absență, că se

transporta cu viteză în zbor și că plătea la hanuri cu bani aparent normali, care după cîteva zile se prefăceau în sfîrîmături de coarne și în gunoi. Autori mai tîrzii (Chr. Fr. Sattler, 1752), necontestînd existența istorică a lui F., îi refuză calitatea de mag pactizant cu Diavolul, considerîndu-l alchimist sau prestidigitator. Dar Just Christoph Motschmau (1735) se referă la un dr. Kling, citînd o mărturisire atribuită chiar lui F.: „Jurămîntul meu m-a legat puternic [...] nu e cinstit, nici de laudă, să încalc legămîntul pe care l-am iscălit chiar eu cu singele meu; căci diavolul a respectat cinstit tot ce mi făgăduise.“ O compilație romanțată a tuturor legendelor epocii este *Povestea doctorului Johann Faust, vestitul mag și vrăjitor* (Frankfurt/M, 1587), vorbind despre viața, știința, contractul cu Mefistofeles, minunile și convorbirile informative cu Diavolul ale dr. F. asupra căderii lui *Lucifer, în Infernul, puterii diavoleşti, *astrologiei, cosmologiei, ca și despre cele 3 călătorii ale lui F. în *Iad, în stele și pe pămînt, încheindu-se cu faptele lui ticăloase printre carenirea Elenei din Troia în loincuța sa și găsirea unor comori, apoi cu boala și moartea lui.

§ Karl Kiesewetter, *Faust in der Geschichte und Tradition*, Leipzig, 1893 (ed. II, Berlin, 1921); Geneviève-Blanquis, *Faust à travers quatre siècles*, Paris, 1935

Faustitas Zeiță din *mitologia romană, ocrotind fecunditatea, înmulțirea și calitatea turmelor.

Făt-Frumos Erou cavaleresc (sau *Eroul*) din folclorul mitologic românesc (→ *mitologie românească*), intrunind condițiile esențiale de vitejie, puritate morală, spirit justițiar, abnegație, virtute, forță fizică și spirituală, ingeniozitate, pasiune și consecvență în iubire, un minimum de capacitate a *miracolului, precum și fidelitate absolută față de *jurămîntul său și față de împăratul în slujba căruia se află, acest împărat fiind aproape totdeauna mai mult un principiu de coeziune a unei societăți date, decît un monarh. F.-F. e supus mereu unor încercări depășind capacitatea omului normal (de tipul muncilor lui *Herakles) pe care însă totdeauna le rezolvă pozitiv și demn. F.-F. e principalul adversar al monștrilor infernali sau numai neaști (*zmeu, *balaur, *Muma-Pădurii ș.a.). El circulă, mai ales cu ajutorul dublu, de vehicul și consilier, al inseparabilului său *Cal Năzdrăvan, pe ambele tărîmuri, avînd celebritate absolută în amîndouă; în F.-F. se includ două categorii epice: eroul mitic arhetipal de tip heraklean (→ *arhetip*) și eroul fabulos de basm, foarte frecvent, dar secundar. După G. Călinescu, „Făt-Frumos reprezintă o vîrstă și o criză întocmai ca și Ileana Cosînzeana“ (*Estetica basmului*, București, 1965, p. 241). Romulus Vulcănescu îl consideră însă pe F.-F. „ipostaza antropomorfa a Soarelui“ (*Mitologie română*, București, 1985, p. 384). Dar de fapt eroul nu reprezintă nici criza de vîrstă, nici solaritatea, fiind un personaj mitic mult mai complex. El e pus adesea în dificultate față de nevoia alegerii topografice a uneia dintre căile posibile în deplasările sale, decizia trebuînd să opereze între-

doă variante prezentate însă într-o premisă unică, deopotrivă absurdă; o bătrână (fie o anonimă, fie una dintre sfintele folclorice, îndeosebi *Sfânta Vineri), întrebată asupra drumului corect, răspunde enigmatic: „Dacă vei apuca la dreapta, te vei căi, dacă vei apuca la stînga, iarăși te vei căi“. Dar aici este o problemă existențială a însăși condiției umane și, de fapt, o schemă ce se poate regăsi și în alte culturi populare. Lazăr Șăineanu (*Basmele române*, București, 1895) o semnalează în *Alexandria*, unde alternativa stă în a scoate ceva dintr-o peșteră, mult sau puțin, dar în ambele cazuri cu consecințe regretabile; la fel într-un basm albanez, *Lada minunată*, această ladă stîrnind părerea de rău atât a celui care o cumpără, cât și a celui care o refuză; de altfel, în *mitologiile antice europene, bifurcarea drumului și criza decizională apar de mai multe ori, chiar și la *Homer (*Odiseea*, XII), unde vrăjitoarea *Kirke îi spune lui *Odysseus: „Cînd vei ajunge mai departe, vei da de două drumuri, dar nu-ți pot spune anume pe care să apuci, ci tu să ți-l alegi“. Deși din sursă arhaică și comună, totuși varianta românească, față de cele două premise egal de misterioase, prezintă două tensiuni spirituale de substanță superioară: una cosmică, alta națională. Cea cosmică vizează condiția umană. Cea națională vizează ființa etnică; iar în acest sens, dificultatea deciziei lui F.-F. se face ecoul istoriei naționale, ea devine destinul istoric intuit al poporului român care a trăit mereu pe un teritoriu traversat și agresat fără pauză de cîte o altă putere, astfel încît poporul real, cel băstinaș, cel statornic, era silit mereu să-și dea seama care poate fi decizia optimă, între premisele deopotrivă absurde (sau măcar primejdioase: dacă te aliezi cu cîmpitorii, te vei căi, dacă riști să-i înfrunți, iarăși te vei căi ș.a.m.d.). Așadar, Sfînta Vineri, sau orice altă bătrînă magică, în fața derutei provocate de ea însăși, își anulează atributul oracular, răspunzînd în dodii iodieiului eroului, pentru că răspunsul ei e de fapt o nouă întrebare, infinit mai complexă decît a *Sfinxului grecesc, o întrebare ontică. Dar, de fiecare dată, dreptatea intrinsecă a lui F.-F. triumfează, căci el reușește să corecteze erorile obiective ale implicațiilor traseului și să iasă învingător.

Febris Zeița frigurilor, în *mitologia romană*, al cărei *cult s-a dezvoltat mai ales la Roma, oraș situat într-o zonă nesănătoasă, unde bînuia des malaria, în special toamna, începînd cu sfîrșitul lunii august. Se pare că din vremuri arhaice au existat numeroase *altare și sanctuare consacrate acestei zeițe; sanctuarul principal se afla pe Palatin și anume acolo se confirmau medicamentele prescrise de medici bolnavilor.

Februus Divinitate arhaică din Italia, patronînd inițial luna februarie, apoi devenind la romani o zeitate secundară din *Infern. Etruscii îl considerau zeu infernal echivalent cu *Pluton.

Fecioara Maria (ebr. *Miryam*; aram. *Maryam*); *Maica Domnului* (grec. Θεοτόκος — născă-

loare de *zeu/*Dumnezeu) Mama virgină a lui *Isus Christos, în tradiția *creștinismului, considerată fecioara perpetuă și *Eva cea nouă, în care *Biserica creștină își găsește imaginea desăvîrșită. După *mitul pus în circulație de *N.T.* (îndeosebi în cele 4 *Evangelii canonice), fecioara *Miryam* (Maria), logodnica sau soția virgină a dulgherului Iosif (Yosef), a zămislit de la *Sfîntul Duh și l-a născut într-o iesle din Betleem, ca fecioară necunoscătoare de bărbat, pe Isus Christos, adică pe Dumnezeu întrupat. **F.M.** a fost inclusă de *teologia creștină printre sfinții de prim rang, epitetul ei timpuriu fiind *Prea Sfînta* (grec. Παρθενία — Sfințenia perfectă). Formula mitologică a nașterii virginale nu aparține exclusiv creștinismului și îl precede în numeroase mituri despre venirea pe lume a unor divinități mesianice în cadru miraculos; tipologic, mitul a fost studiat comparativ de Arnold Van Gennep (*Lucina sine concubitu*). Printre miturile anterioare creștinismului, mai important e cel din *Avesta, despre reîncarnarea lui *Zarathustra în mîntuitorul *Saoshyant, care urmează să se nască din fecioara adolescentă *Eredatfedhri*. Tradiția nașterii din virginitate a fost atacată din primele secole creștine. Filosoful roman *Celsus, așa cum e citat de *Origenes (*Contra Celsum*, I, 32), afirma că **F.M.**, o țărancă torcătoare „alungată de soțul ei care era lemnar, pentru adulter, a răătăcit din aventură în aventură și în cele din urmă a născut în taină pe Isus, care era fiul unui soldat, numit Panthera“. Discuțiile în această privință nu erau utile Bisericii creștine, care a luat diferite măsuri, culminînd cu o decizie conciliară; îndeosebi, măsurile s-au făcut necesare după controversele stîrnite de episcopul Theodoros din Mopsueste și de discipolul său Nestorius. Theodoros scrisese că „e un non-sens să zicem că Dumnezeu s-a născut dintr-o fecioară“, deoarece „Nu este Dumnezeu, ci templul în care a locuit Dumnezeu, acela care s-a născut din Maria“; acest tip de critică a fost dezvoltat de Nestorius, discipolul episcopului și întemeietorul *ereziei nestorianismului (→ *nestorienii*); în aceeași epocă timpurie, preotul Anastasios a predicat că **F.M.** nu poate fi numită Maica lui Dumnezeu, întrucît Dumnezeu nu se poate naște dintr-o creatură a sa. Doctrina scripturală a renunțat la argumentația aferentă (de ex., la tradiția din apocriful *Protovanghelul lui Iacob*, citînd pe moașa Salomeea ce constatase virginitatea **F.M.** după naștere), dar la Conciliul ecumenic din Efes (431) a osîndit ca erezie orice negare a virginității **F.M.** Contrar teologiei ortodoxe, catolicismul îi atribuie (prin *dogmă instituită în 1854 în bula *Ineffabilis Deus*) și *imaculata conceptiune*, adică neapartenența la *păcatul originar al Evei, idee respinsă anterior de *Toma din Aquino și chiar condamnată ca eretică de papa Sixtus IV (1483). Unii cercetători moderni au pus în raport mitologic figura **F.M.** cu tradiția antică a Marilor Mame divine de tipul *Magna Mater Deorum*, asemănînd-o structural cu *Rhea, *Kybele ș.a.; dar acest mod de comparație este superficial. Așa cum, în Grecia

modernă (la Eleusis), *cultul zeiței *Demeter nu a dispărut de fapt, ci a împrumutat expresia culturală populară a Fecioarei Maria, la fel în Europa occidentală, după o observație a istoricului român Eugen Cizek, „cultul modern al Madonei se constituie, de altfel, ca o prelungire a cultului lui Isis, zeiță universală a mîntuirii“ (*Secvență romană*, București, 1986, p. 323). **F.M.** reprezintă un cu totul alt gen de *simbol. Papa Paul VI (în Conciliul Vatican II, 1962—1965) a numit-o *Maica Bisericii*.

Feng Bo (chinez. *feng* — vînt) Zeul vîntului, în *mitologia chineză, divinitate cerească și atmosferică, avînd și raporturi implicite cu marea. Rangul lui **F.B.** este imediat după puterea astrală supremă: forța (*qi*) stelelor, iar sediul său este în Constelația Vîntătorului, deoarece atributul principal al vîntului este forța, iar marile mișcări atmosferice dominante, din clasa uraganelor, iau naștere la mari altitudini. Vînturile se află într-un sac mare, de unde ies la porunca patronului lor, printr-o crăpătură, în direcția cerească necesară. De obicei zeu antropomorf, inchipuit ca un bărbat bătrîn cu barbă albă, scufie roșie-albastră și mantie galbenă; cînd umblă prin cer, pașii lui seacă fluviile și pirjolesc vegetația. Sub epitetul *Fei Lian*, e înfățișat ca un *dragon cu trup de pasăre și cap de cerb; în această ipostază **F.B.** a fost aliatul lui *Chiyou în războiul acestuia cu împăratul *Huangdi. Dimpotrivă, în varianta unde zeul e numit *Feng Hou*, după ce dragonul Chiyou acoperă cerul cu ceață spre a împiedica vizibilitatea pe cîmpul de luptă, împăratul Huangdi este cel care îi cere lui **F.B.** sprijin și zeul, cu ajutorul vînturilor sale, risipește ceața; mai mult, la solicitarea împăratului, **F.B.** confecționează o busolă (prima cunoscută) sub forma unui car rotant ce se orientează spre sud, busola fiind construită de zeu după modelul constelației *Carul Mare*.

Felicitas Zeiță a fericirii statornice și a întîmplărilor benefice, în *mitologia romană, constant venerată la Roma și în provincii și avînd pretutindeni numeroase *temple. Certificată des în epigrafie și numismatică. I se consacră *sărbătoarea anuală de la 9 octombrie, cînd i se aduceau *ofrande.

fenghuang Pereche de phoenicși (de fapt, păsări fabuloase), în *mitologia chineză, *feng* fiind masculul, *huang*, femela. Phoenixul chinez, deși pereche, este tratat de mituri ca o singură pasăre magică, avînd semnificație superioară și rang imperial (cf. *Garuđa). Amintit în scrieri mai ales în pereche, așa cum este reprezentat mereu în iconografie, **f.** este în primul rînd un *simbol solar din categoria principiului masculin (*yang), purtător al semnificației regenerării, împospătării vitale prin renaștere; dar, în același timp, este și simbolul perechii conjugale. Identificarea cu pasărea *Phoenix din *mitologia greacă aparține autorilor europeni moderni, probabil datorită ideii — comune la ambele păsări — de regenerare și renaștere; altfel, deosebirile atributive sînt mari. Numele *fenghuang* e amintit prima dată în inscripțiile ora-

culare chineze din sec. XV i.e.n.; după unii cercetători, *feng*, ajungînd abia tîrziu la sensul de „pasăre miraculoasă“, ar fi fost inițial numele (sau epitetul) unui zeu al vîntului în *mitologia arhaică; asupra noțiunii secunde, *huang*, lingviștii nu au căzut de acord, unii considerînd că înseamnă „creastă“ pe capul unei păsări, cum de altfel și e reprezentată plastic pasărea femelă din cuplul **f.** cu semnificația grafică a *soarelui care răsare. Asemănarea cu pasărea mitică greacă *Phoenix* ar mai avea un temei și în apartenența păsării mitice chineze **f.** la unul dintre *elementele constitutive ale universului, în cosmologia mitică: *foful. O descriere a noțiunii **f.** (pe care tradiția mitografică o consideră pasăre cu pene multicolore care trăiește în Țara Răsăriteană a Oamenilor Perfecti) se află în enciclopedia chineză antică *Shou weng* (*Explicarea semnelor*), din sec. I e.n.: **f.** are cioc de coccoș, gusă de rîndunică, gît de șarpe, pe trup desene ca de *dragon, coadă de pește; arată din față ca o lebădă, din spate ca un unicorn, iar spinarea pare de broască țestoasă. *Miturile afirmă că aparițiile păsării **f.** nu sînt frecvente și tocmai de aceea orice apariție a sa este semnul instaurării unei păci magnifice în lumea subcelestă. De asemenea, aceste apariții au fost însoțite întotdeauna de mari evenimente; de ex., la una din apariții, zeul sapiential *Fu Xi a compus o muzică specială.

§ Yoshiniko Izushi, *A Study of the Origin of the Ch'i-lin and the Feng-huang* (In *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, Tokio, 1937, nr. 9, p. 78—109); G. Schmitt, *Der Wind als Phoenix* (In *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, 1963, Bd. 2, Hf. 2/3, p. 383—391)

Fënrir; Fenrisulfr *Lup monstruos în *mitologia scandinavă, fiul zeului infernal *Loki și al *urieișei *Angurbodha. Forța, inteligența neobișnuită și agerimea lui **F.**, de la care se poate aștepta orice rău, obligă pe *zei să-l ferece într-un lanț magic, compus din sunetul pașilor de piscă, barba unei femei, respirația peștelui, nervii urului, saliva păsărilor, rădăcinile munților ș.a. Cînd lanțul e pus pe grumazul său, **F.** mușcă mîna zeului *Týr, care îi bagă totuși un căluș în gură, cu sabia, și îl leagă de o stîncă pînă la termenul amurgului zeilor (*Ragnarökr); atunci lupul își va sfărîma lanțul și se va năpusti asupra zeilor, va devora *Soarele și, în cadrul evenimentelor cosmice din *Ragnarökr*, va porni la luptă împotriva lui *Odhin, zeul suprem, pe care îl va înghiți. *Wyðarr, fiul lui Odhin își va răzbuna tatăl, străpungînd inima lupului și sfărîmîndu-i fălcile. **F.** figurează ca personaj proeminent în poezia mitologică norvegiană și islandeză (sec. X—XI), iar unii poeți insistă asupra *mitului colateral despre eliberarea simbolică a lupului infernal în momentul prăbușirii zeilor.

Feralia *Sărbătoare religioasă romană de pomenire a tuturor morșilor, care se ținea în februarie; oamenii se îmbrăcau cu *Feralis vestis* (haină de doliu) și se oferea o cină funebră de pomenire (ca în parastasele creștine): *Feralis cena*; de

asemenea, se împărțeau prinoase întru pomnirea mortului: *Feralia munera* (*pomană).

Feronia Zeiță simbolizând, în *mitologia romană, vitalitatea primăverii și libertatea ei protejind *pădurile și izvoarele, vegetația îmbelsugată de pe sol și subsolul (infernul — în sens foarte larg) ca loc al germinației (de unde și epitetul: *Dea agrum sive inferorum*). Mai tirziu e socotită de asemenea ocrotitoarea liberților și în genere a libertății, dar și patroana plantelor medicinale. *Templul și dumbrava ei sacră (*Feroniae lucus*) erau lângă muntele Soracte (Etruria), unde se organiza anual un târg foarte frecventat. **F.** provine dintr-o străveche divinitate italică, plasată în lumea subterană sau reprezentând tineretea și vigoarea primăverii. O adoraseră volscii, în *panteonul cărora a fost probabil paredra zeului *Anxur. La un moment dat, romanii au identificat-o cu *Iuno.

fetis (portug. *fetico* — magie, vrajă) Obiect adorat ca divinitate căruia i se atribuie însușiri și forțe supranaturale; venerat în sine de societățile primitive, **f.**, deși stăpînitor prin acceptare, devine totodată și stăpînîit de credincios, acesta purtîndu-se cu **f.** sau ca un proprietar, adică însărcinîndu-l cu anumite obligații, dar și amenințîndu-l că îl poate pedepsi ori schimba cu alt **f.** ce i se pare mai bun.

În *credințele primitive, orice obiect poate dobîndi forță magică prin transformarea lui într-un **f.**, potrivit ornamentului gravat pe el; sistemul se aplică îndeosebi armelor și uneltelor; astfel, citeva triburi nordice (amerindienii canadieni, eschimoșii) au obiceiul de a desena o pereche de ochi pe harponul de *vînătoare marină, iar un harpon înzestrat cu ochi devine un harpon viu, dispunînd de o forță magică secretă, de propria sa rațiune, care vinează fără greș, din proprie inițiativă, trebuind doar să fie slujit de vînător. Dezvoltarea socială și renunțarea la *fetisism ca atare în avantajul *religiei constituite a adus după sine despărțirea *spiritului, ce se credea că locuiește în obiectul fetișizat, de **f.** propriu-zis, deci la spiritualizarea credinței; dar nici o religie n-a renunțat vreodată de tot la fetișuri, acestea transferîndu-se în zona *superstițiilor; relicve, *icoane, moaște, pietre sacre (→ *Kaaba*), alte obiecte sacralizate (mătăniile de la Muntele Athos la creștinii ortodocși, icoanele făcătoare de minuni, ico-nițele *Fecioarei Maria de la Lourdes etc.). Chiar și în grupurile nereligioase sau atee se conservă urme mascate de fetisism, contopite confuz cu urmele *cultului *strămoșilor tribali sau gentilici: obiecte ce au aparținut defuncțiilor venerați din familie (ochelarii, ceasul, stiloul, briceagul, bricheta, unele cărți ș.a.). **F.** sînt de o foarte mare diversitate; astfel, triburile africane bakongo (bazinul inferior al fluviului Congo) sculptează la prova bărcilor un **f.** antropomorf, ca protector al pescarilor pe vreme de furtună; în Insula Paștelui din Oceanul Pacific e răs-pîndit un celebru **f.** reprezentînd pe Omul-pasăre; orice măciucă de luptă din Insulele Marchize e în mod constant un **f.** cu capătul contondent sculptat: o figură virilă mustăcioasă, cu ochi vigilenți și amenințători; multe fetișuri ale po-

oarelor precolumbiene reprezentau figuri votive. În ultimă analiză, orice obiect funcțional sau simbolic poate deveni **f.**

fetisism Formă religioasă primitivă, întemeiată pe *credința în forța magică autonomă inclusă în diverse obiecte, amorf sau lucrate de mîna omului. (→ *fetiș*, *idolatrie*)

fideism (lat. *fides* — fidelitate, supunere, încredere, *credință) Concepție religioasă modernă, din cadrul *creștinismului catolic (posibilă însă în orice *religie întemeiată pe ideea de *revelație), care desparte net domeniul credinței de acela al rațiunii și în genere al cunoașterii științifice, dînd prioritate credinței. Pentru **f.**, adevărul credinței este superior adevărului științific sau cel puțin îi este egal, într-o condiție de fapt de inegalitate, adevărul credinței considerîndu-se în acest caz *primus inter pares*. Un curent de esență fideistă s-a remarcat, în sinul *Bisericii catolice, spre sfîrșitul sec. XIX, și a fost confirmat de enciclica *Providentissimus* (1893) a papei Leon XIII (→ *papi*); scopul său explicit era delimitarea strictă a celor două domenii, al religiei și al științei, și refuzul oricărei imixțiuni reciproce. **F.** își exemplifică argumentația prin constatarea coexistenței, paralele sau contopite, a credinței religioase cu spiritul științific rațional, în conștiința unor savanți de primă mărime (Isaac Newton, Albert Einstein, Pierre Teilhard de Chardin ș.a.). Printre filosofii teologici contemporani, integrați **f.**, figurează gînditorii de talia lui M. J. Adler și mai ales a lui Étienne Gilson. Un curent fideist este *neotomismul. **F.** din a 2-a jumătate a sec. XX este caracterizat de teoreticienii marxiști a fi devenit o strategie a *teologiei filosofice, raportată la procesul de invadare a gîndirii moderne de către raționalismul științific, adică o formă de acomodare (*aggiornamento*) a religiei la realitatea contemporană.

§ Petru Berar, *Umanism și ateism*, București, 1980 (în special cap. *Ideea contemporană de ateism și dificultățile fideismului*, p. 217—261)

Fides Zeița buneii-credințe în *mitologia romană, *simbolul personificat al lealității; *cultul ei, după tradiție, a fost întemeiat de regele *Numa Pompilius și a fost totdeauna în strînsă legătură religioasă cu *Iupiter. *Templul din Roma al zeiței s-a construit (cca 254 î.e.n.) în preajma Capitolului; *sacrificiile se efectuau cu mîinile acoperite simbolic, pentru păstrarea inviolabilității secretului. Emblema zeiței avea același simbol; două mîini care se string reciproc. Cultul pentru **F.** a apărut probabil în timpul regalității romane, cînd poporul roman își constituia preceptele de bază ale societății sale. Zeița patrona atunci fidelitatea față de înțelegerile și contractele încheiate. Preoții (→ *flamen*) îi aduceau sacrificii, avînd mîna dreaptă (simbolul înțelegerii și asociațiilor) înfășurată într-o bucată de stofă; de altfel și monedele, avînd pe avers efigia zeiței **F.**, purtau pe revers același simbol al mîinii drepte, ca garanție a contractelor.

Fidius; *Fidius Deus* Zeu din *mitologia romană (identificat uneori cu *Semo Sancus), ocrotind

*jurământul, lealitatea, fidelitatea și buna-credință; considerat fiul lui *Iupiter. Jurînd, romanii adăugau de obicei propoziția: *Medius Fidius (Me Dius Fidius iuwei* — [Așa] să-mi ajute zeul Fidius). Aceste expresii subliniau invocarea zeului ca patron al bunei-credințe și echivalau cu expresiile noastre „zău“ sau „pe legea mea“. Un colegiu de 20 preoți (*Fetiales*), consacrați zeului, veghea aplicarea tratatelor internaționale, declara război și încheia pace, sancționa tratatele încheiate de Roma cu alte popoare — fiecare act efectuîndu-se în cadrul unui *ritual special; la declararea războiului, șeful Colegiului Fetialilor (*Pater Patratus*) arunca o suliță pe teritoriul inamic.

Fierul Deși minereurile de fier erau răspîndite și relativ accesibile în natură, folosirea acestui metal a fost descoperită târziu, poate și fiindcă **f.** se topește la o temperatură cu cca 500° mai mare decît cea necesară aramei. Chiar cînd i se descopere utilizarea, **f.** încă nu e topit, ci decantat parțial și prelucrat prin forjare (începînd din 1500 î.e.n., în Caucaz și Taurus, primii beneficiari fiind hititiții); după 1200 î.e.n., se răspîndește în Orientul Mijlociu, apoi în bazinul Mediteranei, iar în Europa abia după 800 î.e.n. (Hallstatt — prima epocă a fierului), unde se dezvoltă după anul 500 î.e.n. (epoca La Tène) producția de arme și unelte agricole. Prima consecință este amplificarea defrișării *pădurilor, în ritm rapid, datorită toporului de fier, depășindu-se ritmul lent de defrișare din neolitic, cu topoare de silex. Din cauze insuficient de clare, în multe *credințe religioase primitive sau chiar antice, **f.** era socotit metal necurat, malefic. ~ În *Egipt*, **f.** era un metal spurcat, fiind numit „osul lui Suteh“ (*Seth, zeul demonic, ucigaș al lui *Osiris), și exista deci interdicția de a fi apucat cu mîna, ca să n-o impurifice; puteau fi lovite cu arme de fier numai animalele spurcate (de ex., hipopotamul și crocodilul, consacrate lui Seth și ambele vîinate de egipteni cu harponul de fier — act simbolizat și de imaginile sacre reprezentînd pe *Horus care doboară hipopotamul lui Seth). ~ În *Iran*, *Mesopotamia* și *Anatolia*, **f.** era cunoscut din mileniul III î.e.n., ca **f.** meteoritic (avînd un mare procent de nichel), greu de prelucrat, dar uneori și ca minereu de fier, însă și forjarea, singura tehnică accesibilă atunci, era imperfectă; de aceea obiectele de **f.** erau foarte scumpe pînă prin sec. XIV—XIII î.e.n., pînă cînd se descopere, în *Siria*, prima rețetă de fabricare a oțelului. Dificultățile tehnologiei arhaice au produs diferite *mituri, *legende magice și interdicții (→ *tabù*); cu privire la **f.** J. G. *Frazer consideră că: „Superstiția care interzicea folosirea fierului datează poate de la începuturile istoriei societății, cînd fierul era încă o noutate privită de mulți, în consecință, cu suspiciune și fără plăcere“ (*Creanga de aur*, compendiu, trad. rom. BPT, vol. 2, București, 1980, p. 189). ~ În *Hellada*, *vîrsta de fier* — adică prezentul vieții decăzute fizic și moral, față de erele anterioare — e considerată de *Hesiod (în *Munci și zile*) drept perioada cea mai rea a omenirii,

poetul definind munca în genere ca o pedeapsă trimisă de *zei. *Arhetipul (care probabil l-a influențat pe Hesiod pe căi ocolite) este în miturile din *India*, care periodizează timpul istoric tot în 4 ere (→ *yuga*), ultima, caracterizată prin silnicie și răutate, numită *Kaliyuga*, fiind echivalentă cu vîrsta de fier hesiodică. Aversiunea față de **f.** nu a dispărut pretutindeni. Cînd s-au introdus, în Polonia, brăzdarele de plug confecționate din fier, coincidența unor recolte rele a stîrnit protestul țăranilor, care au reintrodus vechile pluguri de lemn. Tribul baduwi din ins. Jawa nu utilizează unelte agricole de fier nici în sec. XX.

Fimbulwethr (Iarna cea lungă) Fenomen escatologic din *mitologia scandinavă, iarnă catastrofală cu implicații cosmice, care va preceda amurgul zeilor (*Ragnarök) și, prin stabilitatea ei neîntreruptă, va pregăti distrugerea universului. **F.** este o iarnă grea și totală care acopere lumea definitiv sub zăpezi ca într-o glaciațiune absolută; succedîndu-se în două cicluri, de cîte 3 ierni, **F.** va înceta abia cînd lupul *Fênrir va înghiți *Soarele, iar *Heimdallr va suna alarma din cornul său fatal Gjallarhorn. Sursa acestui *mit poate fi în *mitologia arhaică, întrucît un fenomen escatologic asemănător se găsește mult mai timpuriu, în *Avesta: „Peste lumea de trupuri cădea-vor ierni ce vor aduce frigul ucigașor“ (*Vendidad*, II, 44). Dar acest ciclu de ierni escatologice se interpretează uneori ca memorie difuză a ultimei glaciațiuni care, după ipotezele unor geologi, s-ar fi produs rapid, aproape pe neașteptate, eventual ca urmare a unei catastrofe cosmice din sistemul solar, ce ar fi modificat brusc poziția axei terestre. (→ *escatologie*)

Firdaws Loc ceresc de răsplătă postumă, conceput de *mitologia arabă (→ *islam*) ca o grădină a voluptăților concrete absolute: hrană, iubire, desfătare (rîuri de lapte și miere, munți de pilaf, plăceri erotice), oferite de făpturile feminine celeste numite *huri). **F.** este o imitație hipertrofică a *Paradisului biblic (*Eden). Ideea de grădină cerească răsplătitoare a privațiunilor terestre a fost firească pentru locuitorii deșerturilor aride ale Arabiei: **F.** nu este decît o mare oază, completată cu ceea ce puteau să zărească oamenii caravelor în nălucile unor *fata morgana*. Topografia *Raiului musulman e simplă: pe o înălțime crește un *lotus gigantic, la umbra căruia se odihnesc cei drepti. **F.** e conceput în caturi (sau ceruri), în al 9-lea fiind așezat tronul lui *Allah; acolo se conservă și originalul *Coranului și Cartea sfîntă a faptelor omenesti integrale. Accesul e însă foarte dificil, în **F.** ajungîndu-se numai pe puntea Sirath, subțire ca firul de păr și ascuțită ca tăișul săbiei *ingerului Azrail: păcătoșii nu reușesc să se mențină în echilibru pe această punte, aruncată strategic peste *Infern (*Djahannam).

Fjalar 1 Cocos alegoric de culoare roșie, din *mitologia scandinavă, care veghează *Yotunheim, lumea *uriașilor, pînîndu-l pe *Eggthir, paznicul mării săli din tărîmul infernal *Hell,

Cîntatul lui **F.** va anunța declanșarea bălăiei finale dintre *giganți și *zei, înainte de *Ragnarök. ~ 2 *Fjalar* și *Hjalar*, numele unei perechi de gnomi (pitici), amintiți în *Edda nouă care au preparat, din singele lui *Kvasir, amestecat cu mierea albinelor, mielul poeziei (*Scaldar-jödr*).

flamen Preot roman (în sens arhaic, un *sacerdot-mag), consacrat *cultului particular al cîte unei divinități, numele căreia intra în sintagma reprezentînd o funcție sacerdotală specială. Se pare că **f.** era cea mai veche demnitate sacerdotală din istoria romană; după G. *Dumézil, originea funcției de **flamen** se află în sacerdoțiul arhaic al Indiei brahmanice (→ *brahman*, *brahmanism*). În epoca regalității, erau 15 flameni, care însă nu alcătuiau un colegiu, căci fiecare flamen era autonom în sacerdoțiul (*flaminium*) dedicat zeului său. Erău repartizați astfel: *flamines maiores*, aleși dintre patricieni, erau consacrați mării triade a *religiei romane: *Flamen Dialis* (preotul lui *Iupiter), *Flamen Martialis* (preotul lui *Mars), *Flamen Quirinalis* (preotul lui *Quirinus *Romulus); alți 12 flameni, *flamines minores*, aleși dintre plebei erau consacrați altor divinități (*Vulcanus, *Voltumnus, *Carmenta, *Pomona, *Flora ș.a.), aproape uitate sau cel puțin neglijate în epoca clasică. Dar cînd, în imperiu, începe să fie divinizat împăratul, apar flameni ai cultului imperial. Soția unui **f.** — numită *flaminica* — era și ea preoteasă. Demnitatea flaminului era o funcție de stat, supusă unor aspre rigori religioase și civile. Aulus Gellius ne-a transmis statutul unui *Flamen Dialis* care, fiind cel mai important, ca preot al lui Iupiter, era supus unui mare număr de interdicții: de a merge călare, a privi arma a echipată de război în afara zidurilor cetății, a depune *jura_mint, a purta inel de aur compact (fiindu-i permis numai inelul gol pe dinăuntru), a purta noduri la bonetă, îmbrăcăminte, cingătoare, a fi tuns de sclavi (bărbierul său trebuia să fie om liber), a atinge sau a numi carnea crudă, capra, iedera, bobul, pîinea dospită, a tăia lăstari de viță, a dormi într-un pat ale oăruui picioare nu sînt spoite cu lut, a lipsi din patul său 3 nopți în șir, a permite altcuiva să doarmă în patul său, a se arăta gol sau cu capul descoperit sub cerul liber, a atinge un mort, a divorța; de asemenea, avea obligația să elibereze pe omul în lanțuri care i-ar fi pătruns în casă, lanțurile urmînd să fie scoase pe acoperiș, iar de acolo, aruncate în stradă (*Noptile atticæ*, X, XV, 1—31).

§ Georges Dumézil, *Flamen-brahman*, Paris, 1935

Flora Zeița florilor dar și a fenomenului înfloririi cerealelor, pomilor și plantelor din grădini, în *mitologia romană; divinitate, se pare, de origine sabină, al cărei *cult a fost introdus la Roma de Titus Tatius (sec. VIII î.e.n.), rege sabin, apoi asociat al lui *Romulus. Soția vîntului de apus Favonius (cf. *Zephyros). În cîntea ei, se organizau serbările de primăvară *Floralia* (în Dacia romană *Florilia*, devenită *sărbătoarea prepașcălă a Floriilor), între

27 aprilie și 5 mai, constînd în jocuri și cortegii florale și fiind celebrate noaptea, la lumina facelor, de curtezeane goale, în manifestări desfrinate. Întrucît varianta dacoromană *Floriile* era foarte prețuită și devenită sărbătoare populară, se poate deduce că amintirea *dansurilor nocturne festive a rămas în memoria folclorică românească sub forma horelor pe care le dansează *Ielele, tot goale, la lumina lunii, în poieni inundate de verdeață.

Foca; *Sfîntul Foca* În *calendarul creștin, martir din epoca împăratului roman Dioclețian, dar în **mitologia românească* — patron al incendiilor și în genere al *focului. **F.** îi ferește pe oameni de foc și de grindină, de trăsnet, ca și de orice primejdie de incendiu. O variantă mai puțin frecventă îl socotește vizitiu al lui *Sinilie. Originea acestui *mit, în parte hagiografică, trebuie căutată mai ales în confuzia fonetică; totuși, miezul mitului e posibil să conțină o divinitate ignică locală precreștină, al cărei nume s-a pierdut; ipoteza se poate baza atît pe bunăvoința lui **F.** de a limita incendiile, cît și pe credința că, de ziua sf. Foca (23 iulie), apa rîurilor fierbe de la arșița soarelui, iar pietrele ard în apă.

focul *Element principal în *mitologiile lumii, considerat cauză și motor al vieții, dar și distrugător sau purificator al ei; venerat adesea ca zeu important, reprezenta personificările *f. solar* și ale *f. atmosferic* (fulgerul), de asemenea ale *f. astral*, apoi ale *f. lăuntric* al organismelor, dar mai ales ale *f. viu*, văzut în dubla ipostază de prieten și dușman al omului. *Miturile arhaice ale arilor primitivi au venerat **f.** aproape ca zeu de prim rang; ecoul acestei venerații răzbate în *Veda care începe cu o invocare către zeul ignic *Agni (*Agnim ide* — „Pe Agni îl cînt“, *Rigveda*, I, 1) și în *Avesta, unde **f.**, *Athar, e socotit fiul zeului creator *Ahura-Mazda. În aceleași zone mitologice există și primele clasificări ale **f.** În concepția vedică **f.** (*teja*), văzut totodată ca lumină esențială, forță și strălucire, e distribuit în **f. cereșc**, **păntesc**, **stomacal** și **mineral**. În concepția avestică (*Avesta*, Yasht, II, 17) se deosebesc 5 tipuri de *foc sacru*: **f. aprins** în *temple și orice **f. de lemne**, **cel din corpul omului și animalelor**, **f. ocult al pămîntului**, adică cel subteran, **fulgerul** și **f. paradisiac**, arzînd pentru Ahura-Mazda și pentru toate făpturile cerești; cele 5 focuri devin 5 raze simbolice înconjurînd nimbul regal al zeilor, sfinților și monarhilor. Deși personificat de toate mitologiile în toate ipostazele și socotit totdeauna divinitate (sau atribut al unei divinități), *f. mitic* e clasificabil în 2 categorii generale: ființă autonomă și element cosmic divin. ● 1) **Focul** — ființă în Africa, boșimani cred că **f.** e o ființă vie, deoarece se poate deplasa și poate mânca, devorînd tot ce-i iese în cale. Zeul vedic Agni, dispunînd de ubicuitate dar totodată de mobilitate, cuprindere și insațietate, nu era decît o însuflețire nominalizată a fenomenului. Chiar în Iranul prezoroastic, **f.** era socotit ființă în orice ipostază a sa și avea o clasă specială de

preoți (*athravan*): pînă și **f. vetrei** era ființă vie divină, fiind interzisă suflarea sau scuiparea în flacără, chiar și arderea deșeurilor fiziologice, preferîndu-se pentru combustie lemnul pur și parfumat; într-un sens, era mai important și decît **f. solar**: astfel, **f. vetrelor** și al *altarelor era aprins în locuri ferite pînă și de lumina soarelui, spre a nu fi eclipsat. Mai multe populații consideră că **f.** originar e în stăpînirea unei mame sau bunici a **f.** (*Mahuike, în mitologia neozeelandeză maori, locuitoare a subpămîntului, și ale cărei unghii producătoare de **f.** sînt furate de nepotul ei *Maui; sau femeia cea mare, Nai, la tribul siberian al mansonilor); iacufii își imaginează personificarea **f.** ca pe un moșneag cocosat, în halat roșu. ● 2) Focul — element ~ a) *Focul solar*, probabil, prima formă cunoscută de om în aspectul și în efectele ei, dar înțelegă analogic abia mai tîrziu, cînd, de pildă în Egipt, *Ré (*Soarele), apare și în ipostaza de „Motan în flăcări”; la multe popoare, **f.s.** este zeu de prim rang (zeița japoneză *Amaterasu, zeul nahuatl *Huitzilopochtli, *Shamash în Babilon) cu atribute multiple: creativitate, echilibru universal, legislație; alteori preferînd **f.** concret, miturile acordă **f.s.** ranguri secundare: *Sūrya (India), *Mithra (Iran), *Hors (slavi), *Oruna (tribul yoruba, Africa); grecii au transferat cu timpul o mare parte din atributele solare ale lui *Helios asupra lui *Phoibos Apollon, simțind nevoia unui raport de frumusețe, de sens sublim al luminii soarelui. ~ b) *Focul ceresc* era adorat ca simbol vizual (fulgerul) și ca efect (trăsnetul), adesea într-o singură personificare (*Indra în India, *Zeus la greci, *Perun la slavi, *Thorr la scandinav), trăsnetul determinînd pînă și venerarea locului de descărcare electrică, astfel că, la romani, Pontifex Maximus aduna pămîntul lovit de trăsnet și îl îngropa cu un *ritual deosebit (moștenit de la etrusci), acoperindu-l cu iarbă; o formă obscură de **f.c.** este flacăra nemistuitoare divină din textul biblic yahwist, care înspăimîntă fără să distrugă, fiind cadrul de coborîre din cer a zeului care vorbește „din mijlocul focului” („s-a uitat Moise și iată mărăcinii ardeau cu flacăra și nu se mistuiau” — *V.T., Exodul*, III, 2). ~ c) *Focul viu*, adorat dinaintea descoperirii producerii celui artificial, ca tezaur impalpabil și esențial, fie în personificări generale (zeul nahuatl arhaic *Huehuetēotl, sub a cărui egidă se reaprindeau toate **f.** cu ajutorul torțelor umane vii, zeul slavilor *Dajbog, văzut ca dărnice a naturii, sau violentul zeu chinez *Zhu Rong), fie ca **f. de vatră** (*Hestia la greci, *Vesta la romani), era conservarea **f.** genuin necesar existenței umane, a cărui dispariție putea fi socotită un moment tragic; grecii considerau **f.** domestic, ocrotit de Hestia, și îl adora ca fiind de obîrșie divină, aducîndu-i *ofrande (vin, flori și fructe, tămîie) și adresîndu-i *rugăciuni ca unui zeu autonom care, arzînd în vatra casnică, asigură prosperitatea familiei. La romani, pe lângă **f. vetrei** devenit cu vremea și *simbol al belșugului și stabilității casnice, se păstra în mijlocul satului, mereu întreținut,

și un *focus publicus*. În India, în ritualul nunții, mirele și mireasa, ținîndu-se de mînă, inconjoară de 3 ori **f. sacru**, din care apoi își aprind vatra casnică, unde vor întreține flacăra nestinsă toată viața. **F. viu** provine în genere fie din conservarea **f. natural**, fie din simpla frecare a două bețe uscate. În ambele cazuri, **f.v.** este pus în seama unei *revelații divine. Descoperirea **f.** în Egipt, după un mit transmis de Diodor din Sicilia, s-ar fi produs astfel: „Unii preoți spun că acela care a domnit primul în Egipt ar fi fost Hephaistos, descoperitorul focului. Datorită acestei binefaceri, el a ajuns la cîrma țării. Odată, în vreme de iarnă, cînd un arbore din munți a fost lovit de trăsnet iar după aceea focul a cuprins pădurea vecină, Hephaistos s-a apropiat de foc și s-a bucurat mult de căldura acestuia. Și îndată ce focul tîndea să se stingă, el îl înțețea mereu; aducînd în truna lemne și menținînd flacăra, Hephaistos a chemat și alți oameni să se bucure și ei de căldura și de puterea focului” (*Biblioteca istorică*, I, XIII, 3). Dincolo de substituirea numelui prin identificare (cum procedase și Herodot și cum făceau romanii în curenta lor *interpretatio*), Diodor preia o *legendă inductivă (răspîdită de altfel în mitologia periferică a întregii lumi) despre *eroul civilizator ignic, dezvoltat în cadrul antropologic mai mult decît mitologic, aici nemaifiind vorba nici de „furtul” prometeic al **f.**, nici de „arta” arhetipală de a-l produce. Proveniența **f.** potențial din lemnul copacilor e pusă în diferite mituri pe seama fulgerelor; arborii loviți de trăsnet, consacrați de romani lui *Iupiter, au fost venerați și în Hellada, și mult mai tîrziu în Africa de Sud, în California, în Saxonia. În multe mituri, îndeosebi asiatice, **f.** e ascuns de un zeu, într-o formă latentă, în lemnul unor copaci, de unde omul îl poate elibera, ca flacăra vie (arboarele de foc *Shumu*, în China; **f.** inclus în copacii din păduri de o pasăre pe care a trimis-o zeul *Olofaet, în arhip. Carolinei; Agni, după o variantă din India, zeu de foc născut din lemn). Frecarea lemelor pentru obținerea **f.v.** s-a păstrat pînă în vremea contemporană, ca simplu ritual festiv (ca în societatea pastorală a românilor, ritualul efectuîndu-se aici în ajunul zilei de *Sfîntul Gheorghe). Scopul vital în ritualul **f.v.** de pretutindeni este purificarea. ~ d) *Focul infernal*, socotit totdeauna subteran, era înțeles fie ca un depozit divin al pămîntului, însă ascuns de ochii omenesți (păzit în concepția babiloniană de *Kishar, iar la neozeelandezii maori de Mahuike, dar și o ipostază a **f.** în sine devenit subacvaticul vedic *Vādavāgni), fie o posibilitate de flăcări debordate periodic de glie, ca **f. vulcanic** (hawaiianul *Pele, într-o măsură și romanul *Vulcanus), fie ca **f.** de pedeapsă (tărîmul subteran *Hades intructiv asemănător cu acesta, *Gheena biblică — o formă impersonalizată a zeului arhaic palestinian *Hin — ambele sincretizîndu-se mai tîrziu în *Infernul mitologiei creștine; dar mai ales lumea subpămînteană a zeului scandinav *Loki, simbolizînd în genere forța ignică distrugătoare). ~ e) *Focul cosmogonic* este sau

f. cosmic primordial (*Aither în **mitologia greacă*, *Samvartaka în **mitologia vedică*) considerat în sine sau materia unui *haos de flăcări inițiale din care a luat ființă universul (triburile sud-vest africane cred că lumea provine din *f. ceresc*, manifest mereu în fulgere, iar amerindienii din California afirmă că la început lumea nu a fost decât un glob de foc). ~ *f*) *Focul escatologic* nu e totalitar; unul din tipuri, *f. distrugerii universului*, este singurul cu consecințe integrale, în primul rând *f. conflagrației cosmice* Samvartaka, nimicind totul în mod periodic, după un mit vedic, și avind similitudini cu *f. distrugător*, în parte personificat de zeul nahuați *Tezcatlipoca; subsidiar, există o variantă vedică, unica în mitologia generală, a fiului de *riși, Aurva, care, în ipostază de *f.e.*, a vrut să distrugă universul, însă *Brahmă, spre a-și salva opera, a așezat pe fundul oceanului acest *f.*, numindu-l Vădavāgni și îngăduindu-i să devoreze apa dar să rămână veșnic *f. submarin*; *f.e.* e frecvent în mituri sub forma unor stele sau comete catastrofale, care cad în Ziua de Apoi (cometa Gurz-sehr, urmînd să incendieze lumea în clipa bătăliei între *Ormuzd și *Ahri-man; de asemenea, „steaua adîncurilor“ din momentul apocaliptic creștin); însă cea mai stranie formă a *f.e.* e în **mitologia scandinavă*: amurgul zeilor (**Ragnarök*) care va începe în momentul cînd lupul *Fēnir, *f. hionic* (fiul lui *Loki), va înghiți Soarele, adică se va produce *distrugerea focului de către foc*; ultima formă distrugătoare de *f.e.* o constituie armele războiului ceresc (trăsetele lui *Zeus, săgeata lui *Indra, văpăile năstrapelor lui *Yahweh, sabia de foc a *ingerului ș.a.); dar *f. purificator*, deși tot *f.e.*, are în concepțiile unor mitologii un rol pozitiv, fie de igienă terestră (flacăra incinerării), fie de igienă a sufletelor (purificarea oamenilor în pămîntul lichifiat și incandescența după ce cometa din *Avesta* va arde lumea). ~ *g*) *Focul prometeic* este cel mai prețuit în mitologiile populare, deși cel mai osîndit de *teologiile clasice: furtul *f.* din depozitele divine (săvîrșit de *Prometheus la greci, de Maui la maori) este unul din marile acte de impuls ale primelor civilizații umane; răpirea *f.* este revoluționară pentru omenire, însemnînd deopotrivă universalizarea *f.* ca unealtă umană și constituirea științei de a-l produce artificial, independent de capriciile naturii; sub acest unghi, interpretările clasice s-au mulțumit să considere descoperirea *f.* un rapt de la natura ambiantă, dar păreri mai îndrăznețe l-au presupus un import extraplanetar (cf. Dimitrie Drăghicescu, *Reflexions sur l'origine et la destinée de l'homme*, în *Revista de Filosofie* nr. 2, 1938 — care propune ipoteza speculativă că *f.* ar fi fost adus pe pămînt, odată cu alte bunuri tehnice primordiale, reparate de mituri, de coloniștii extraterestri veniți odinioară să populeze planeta noastră). ~ *h*) *Focul artizan*, independent de *f. prometeic*, prezent colateral în multe mitologii ca atribut suplimentar al zeilor ignici, în mitologia greacă are un patron autonom, *Hephaistos, și e simbolul absolut (probabil din epoca descoperirii meta-

lurgiei) al singurului mijloc eficient de modelare a metalelor, așa ca în atelierile subterane ale zeului amintit, supranumit și „Făurarul“. ~ *i*) *Focul tehnic* e fie divin (constînd în ejecțiile unor instrumente de inspirație sau *revelație divină, ca *tabernacolul lui *Moise sau ca experiențele lui *Numa Pompilius în meșteșugul reproducerii fulgerelor lui Iupiter), fie uman (interpretat — adesea sub influența psihanalizei — în ce privește descoperirea producerii lui prin frecarea a două lemne din care unul prelung se rotește rapid în cavitatea celui alt, plat, ca provenind dintr-un simbolism sexual; față de această ipoteză hazardată, mult mai plauzibilă pare concepția unui mit chinez: o pasăre ciugulește „copacul de foc Shumu“ scoțînd „din el un foc strălucitor“, iar „un înțelept a luat o creangă din copac și, sfredelind copacul cu ea, a obținut focul“. Dacă, probabil, primul foc artificial a fost produs prin frecarea a două lemne uscate, antichitatea preistorică a inventat, pe de o parte, amnarul (care ar putea fi de origine neolitică), pe de altă parte, un instrument tehnic ingenios (grec. πυρσά; lat. *ignaria*); compus dintr-o pîrghie verticală dură sprijinită în orificiul unui alt lemn, însă orizontal (un fel de scîndurică), focul născîndu-se prin semioțirea alternativă foarte rapidă a pîrghiei acționate cu palmele (ca și acum în multe sate africane sau australiene) sau cu o curea; perfecționat mai tîrziu, instrumentul a devenit un soi de burghiu. Forma antică superioară a fost însă *ogînda concavă a lui Arhimedes, existînd paralel și alte sisteme: drugi de lemn rotunzi acționați de curea (la germani) sau de o roată (la slavi). ~ *j*) *Focul sacrificial* este *f. ritual* (→ *sacrificiu, funeralii*), fie al rugurilor de incinerare, fie al flăcării *altarelor; popoarele Americii precolumbiene efectuau ritualul dramatic al reaprinderii tuturor focurilor la sfîrșitul fiecărui ciclu de 52 ani, în onoarea zeilor *Hueheteotl și *Xiuhtecuhtli, de la torțele vii întruchipate în tineri bărbați purtînd văpaia într-o cavitate pectorală din dreptul inimii, practică prin incizie, și bineînțeles murind în clipa încheierii misiunii, al cărei răstimp era calculat în raport cu rezistența organismului omenesc; în India, în **Upanișad*, se disting 5 tipuri de *f.s.* (lumea cealaltă sau cerul: furtuna *Parjanya; lumea aceasta adică pămîntul; bărbatul; femeia), fiecare avîndu-și propriul combustibil (fumul, flacăra, cărbunii și scînteile); prin fiecare din aceste *f.s.* zeii săvîrșeau sacrificii rituale din care rezulta apoi ființa corespunzătoare. Un *ritual asemănător exista în Hellada: pe ins. Lemnos (consacrată lui *Hephaistos care, aruncat de Zeus din *Olimp, căzuse aici) se stingeau o dată pe an toate focurile, fără să se reaprindă în timpul sacrificiilor; apoi o corabie aducea *focul nou* din ins. Pelos, spre a se reaprînde vetrele casnice și cuptoarele fierărilor, în fiecare primăvară. Sărbători ale *f. nou* de primăvară s-au păstrat și în datinele românilor: *Hodățele (Munții Apuseni) și *Alămor sau *Alimori* (Transilvania și Banat); primăvara, la serbările de Alimori, se rostogoleau

de pe dealuri roți aprinse, poate ca *simbol solar (cf. *roțile de foc din basme); de Mucenici (9 martie) sau de *Paști, se aprind focuri peste care sar flăcări satului. ~ *Serbările focului* au vechi rădăcini pastoral-agrar: *Palilia*, la romani, marcând sfârșitul iernii (23 aprilie), și persistând la români, în forme asemănătoare și în aceeași zi (după calendarul creștin — ajunul Sfântului Gheorghe); la unele popoare române din Europa, la 24 iunie, adică îndată după solstițiul de vară; dar cele mai frecvente *sărbători din Europa modernă, consacrate **f.**, sînt sau în noaptea de 1 mai, sau în ziua solstițiului de vară; francezii fac cu aceste ocazii și sacrificii de animale, arzînd șerpi sau vervețe vii. La unele etnii moderne (englezi, bulgari, sirbi, albanezi, huțuli), *buturuga de *Crăciun* este bifuncțională, simbolizînd aprinderea *f.nou*, dar avînd și un caracter *apotropaic. ● *Sacralizarea focului*, prezentă în toate religiile sub forma venerației absolute, are multe principii coincidente în aria mitologiei generale; astfel: nu se poate scuipa în **f.** (Iran, România), nu se aruncă în flăcări deșeuri fiziologice (Iran), nu se lasă udul peste **f.** (România, Rusia), nu se leapădă în fața unui **f.** aprins nimic murdar (Hellada); un vinovat nu poate să stea în **f.** (Hellada); **f.** nu poate fi insultat (Iran, India) sau blestemat (România); cînd se dărmă o casă, cuptorul sau vatra nu trebuie atinse (România). În datinile multor popoare există un *tabu ignic complex, numele propriu al **f.** fiind adesea evitat în vorbire curentă; în lb. române, termenul s-a format din *focus* (vatră), deoarece romanii îl preferau, din *superstiție, termenului propriu *ignis* (de ex., *focus publicus*). *Avesta* evită des numele lui Athar, preferînd formula „fiul lui Ahura-Mazda”. În tradițiile românești, cuvîntul *fo*, uneori tatbat, se înlocuia curent fie cu *vatră*, fie cu *lumină*, întrucît cu vremea *fo* devine similar cu *incendiu* (cf. în zona Botoșani: „Foc la tătari, la noi lumină”).

§ James Georges Frazer, *Myths of the Origin of Fire. An Essay*, London, 1930; D. A. Vasilii, *Focul viu în datinile poporului român în legătură cu alte popoare* București, 1943; Gaston Bachelard, *Psychanalyse du Feu*, Paris, 1937

Fons; *Fontus* Zeul izvoarelor, în *mitologia romană, inițial un simplu *numen al apei, apoi — ca personificare nominalizată — dobîndind o biografie populară, în care apare ca fiu al zeului național *Janus și al *Nimfei din Latium, *Iuturna. În cadrul *sărbătorii *Fontinalia* (13 octombrie), cununii împletite din flori erau aruncate în izvoare. **F.** avea un *altar, dincolo de limita urbană a Romei, pe malul drept al Tiburului.

Fornulus Zeu, în *mitologia romană, avînd atributul de paznic și ocrotitor al ușilor.

Fornax; *Fornacalis Dea* Zeiță protectoare a cuptoarelor, în *mitologia romană; în onoarea ei, se organizează *sărbătorile *Fornacalia* (Serbările cuptoarelor). **F.** patrona și furnalele metalurgice.

Forseti (*Cel care stă dinainte*) Zeu cu biografie mitică nu prea clară, din *mitologia scandinavă, numit în saga *Gylfaginning* (singura sursă nordică ce îl amintește ca atare), zeu al justiției; mai exact: patron al rostirii dreptății. Era considerat fiul zeului *Baldr și al zeiței *Nanna și închipuit ca un îmbietor și frumos tînăr locuind în palatul său *Glefnir* (sau *Glastheim*). În virtutea atributului său unic de judecător al *zeilor și al oamenilor, remarcabile prin obiectivitatea sa juridică fără cusur, unii cercetători consideră că **F.** reprezintă zeificarea unei personalități protoistorice, a unui *erou civilizator sau chiar a unui cîrmuitor tribal.

Fortuna; *Fors* Zeița sorții, în *mitologia romană, al cărei *cult, originar din Praeneste (*Fortuna Primigenia*) și dezvoltat din adorarea unei divinități arhaice locale, a dus la identificarea ei cu zeița greacă similară *Tyche. **F.** era reprezentată cu ochii legați, spre a simboliza soarta oarbă, și avea o mîna pe cîrma destinului universului, ținînd în cealaltă Cornul Abundenței; imaginea era gîndită ca o alegorie complexă a capriciilor destinului, ale norocului arbitrar, ale șansei și neșansei, căci zeița ajunsese să patroneze mult mai tîrziu, în cultul roman, pe de o parte hazardul, indiferența și nesiguranța sorții, pe de alta, norocul prielic și manifestările bunăvoinței divine; de aici și deducția că **F.** reprezintă de fapt un *sincretism, săvîrșit de-a lungul unei epoci, din două divinități contrare: *Bona Fortuna* (Soarta bună) și *Mala Fortuna* (Soarta rea) — pereche perpetuată apoi în perechea de divinități populare românești: *Piaza Bună* și *Piaza Rea* (→ *piază*). **F.** era una dintre cele mai populare divinități printre romanii în genere fataliști și avea numeroase nume alegorice: *Fortuna Augusta*, *F. Barbata*, *F. Brevis*, *F. Bona*, *F. Caelestis*, *F. Dubia*, *F. Dux*, *F. Equestris*, *F. Redux*, *F. Publica*, *F. Privata*; un *templu din preajma Romei îi era consacrat în ipostaza ei de *Fortuna Muliebris* (Fericirea femeilor) unde serviciul religios (1 decembrie) era îndeplinit și asistat numai de femei. De fapt, în cultul roman popular, **F.** era implicit și zeița norocului dirijat, a șansei, a cîștigurilor, dar și o zeiță oraculară (→ *oracole*). Pe această cale a pragmatismului *religiei romane tîrzii, **F.** pătrunde cu un cult nou pe teritoriul, cucerit de împăratul Traian, al dacogetilor, fiind numită *Fortuna Daciarum* (Fortuna Daciilor) și obținînd numeroase *altare, la Sarmizegetusa și în alte orașe.

Frații Apostolici *Sectă creștină (→ *creștinism*), întemeiată la Parma, în 1260, de țărănul italian *Gerardo Segarelli*, pentru a predica renunțarea la orice avere și întoarcerea la modul de viață al *Apostolilor creștini. Elaborată treptat, doctrina sectei considera *Biserica catolică o organizație laicizată și ceea în consecință nesupunerea credincioșilor față de autoritățile eclesiastice și civile. **F.A.** divizau istoria omenirii în 4 perioade: 1) pînă la *Isus Christos; 2) de la nașterea lui Christos pînă la papa Silvestru I (→ *papi*), cînd Biserica și-a dobîndit autoritatea lumească; 3) de la papa Silvestru

I pînă la Segarelli, perioadă de uriașă autoritate lumească, de acumulare a unor imense bogății și de corupție a Bisericii; 4) ultima perioadă, consacrată *mîntuirii sufletelor omenesci și asigurată prin apariția lui Segarelli. Fondatorul conducător al sectei, un om vanitos și fanatic, purta o lungă mantie albă de apostol, trăind împreună cu prozelitii săi în deplină sărăcie. Condamnat la moarte și ars pe rug în 1286, Segarelli lasă locul unui discipol, *Dolcino*, care în 1304 inițiază o răscoală, înăbușită însă abia în 1307 cînd și noul conducător e ucis. Secta a mai existat pînă la mijlocul sec. XIV, din Italia răspîndindu-se și în sudul Franței, în Spania și în Germania.

Fravashî (zend. *fravash* — mărturisire de credință) Divinități persane simbolice (→ *mitologie iraniană*), reprezentînd ființa inteligentă ideală pe care zeul suprem *Ahura-Mazda, creînd lumea, a avut-o în minte și cu ajutorul plural al căreia, multiplicată într-un număr incert de *genii binefăcătoare, el poate ocroti întregul univers și mai ales poate proteja pe zeița apelor, *Anahita, și *pămîntul, făcînd să crească toate plantele. Astfel, fiecare ființă inteligentă și virtuoasă are un **F.** ca *inger păzitor și ca geniu care o inspiră, sporindu-i potențialul spiritual, o ocrotește și o apără; toate ființele divine, umane, animale și vegetale au un **F.** individual, după cum au și *zeii superiori și chiar Ahura-Mazda; sînt privați de **F.** numai necredincioșii. Un grup special de **F.** are în grijă creșterea plantei din care se extrage băutura divină *haoma.

Frazer, sir James George Etnolog și folclorist englez (1854—1941), antropolog al religiei, istoric și interpret reputat al *magiei, *mitologiei și *religiilor; întemeiat pe o foarte vastă erudiție în toate zonele mitologice ale lumii, **F.** a cercetat *miturile în cadrul sistemelor lor unitare, iar structurile formelor religioase le-a analizat eliberîndu-se de orice normative fie ale *credinței religioase, fie ale *ateismului. Studiind comparativ *cultul naturii la primitivi, originile totemismului (→ *totem*), *cosmogoniile primare, atributele magiei, de asemenea miturile fundamentale ale omenirii, printre care *potopul universal (cercetează în acest domeniu peste 400 mituri de referință), **F.** a ajuns la concepția că religiile descind din magia primitivă: „Prin religie, înțelegem așadar împăcarea sau concilierea forțelor superioare cu omul care, cum se crede, călăuzește și regizează cursul naturii și al vieții umane. [...] În alți termeni, nici un om nu e religios, dacă nu-și guvernează, în oarecare măsură, conduita prin teama sau dragostea de Dumnezeu“ (*The Golden Bough*, compendiu, London, 1924, cap. IV). Geneza religiei, ca fenomen de evoluție a gîndirii umane între magie și cunoașterea științifică, e comparată „cu o pînză țesută în trei fire deosebite — firul negru al magiei, firul roșu al religiei, firul alb al științei, dacă prin termenul știință ne este îngăduit să înțelegem, tot astfel, totalitatea adevărilor simple extrase din observarea naturii.“ (*op. cit.*, cap. LXIX). Cercetările lui **F.**

s-au condensat în lucrarea sa principală: *Creanga de aur* (12 vol., 1911—1918), care este o originală oglindă a devenirii civilizației umane prin coridoarele memoriei și simbolismului miturilor (regele *pădurii; regii preoți; magia simpatică; magia și religia; stăpînirea magică a atmosferei; magicienii ca regi; *zei umani încarnați; regii *elementelor; cultul arborilor în Europa modernă; influența sexelor asupra vegetației; căsătoria sacră; regii Romei și ai Albei; succesiunea tronului în vechiul Latium; cultul stejarului; Dianus și *Diana; povara regalității; primejdiile sufletului; acțiuni, persoane, obiecte, cuvinte tabuate; mitul lui *Adonis, *Attys, *Osiris, *Isis, *Dionysos, *Demeter; maica grîului în diferite țări; spiritul grîului ca animal; uciderea animalului divin; transferul răului și *țapii ispășitori; între *cer și *pămînt; *sărbătorile *focului; *Baldr și viscul; sufletul exterior; *creanga de aur) — toate acestea fiind elementele de reper ale sintezei mitologice frazeriene, ferite de interpretări simbolice abuzive și de exagerarea valorii în sine a religiei în formarea culturii umane, chiar dacă nu totdeauna suficient raportate la cadrul de emancipare psihosocială a omului. Moment intelectual fundamental la sfîrșitul sec. XIX, *Creanga de aur. Un studiu asupra magiei și religiei* (*The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*), opera de căpetenie a lui **F.**, și-a cucerit o mare autoritate în antropologia religiilor și a exercitat o influență culturală ce a fost comparată adesea cu influența exercitată, în alt plan de cultură, de opera lui Charles Darwin, *Originea speciilor*. Pornind de la *simbolul „crengii de aur“—amintite de Vergilius în *Eneida* și de comentariul făcut de Servius asupra *ritualului aferent, de asemenea descifrînd implicațiile mitologice ale cultului arborilor (*dendrolatrie) și ale *sacri-fiilor omenesci în cadrul religiilor, **F.** urmărește de fapt evoluția conștiinței religioase a omenirii, așa cum o consideră el, de la magie (căreia îi acordă o foarte mare importanță în existența omului primitiv) la religie. Deși nu primul, **F.** a consacrat ca sistem *mitologia comparată* („metoda comparativă“ a sa), folosită anterior de fapt și de *Tylor, ca și de alți etnologi și folcloriști; dar la el, metoda comparativă se auto-definește ca metodă științifică fertilă și, chiar dacă un timp criticată, ba chiar respinsă, ea este repusă în drepturile ei depline, mai tirziu, de savanți de talia antropologului structuralist Claude *Lévi-Strauss. Clădită astfel pe o erudiție uriașă și pe surse de informație într-adevăr planetare, opera lui **F.** are o perenitate documentară greu egalabilă, recunoscută chiar de cei care nu-i recunoșteau și valoarea științifică: Goldenweiser socotea *Creanga de aur* „neglijabilă ca teorie, indispensabilă ca colecție de materiale asupra religiei primitive“ (*Anthropology*, London, 1937). Sistemul frazerian nu a rămas infailibil, iar opiniile specialiștilor sînt mereu împărțite. Bronislaw *Malinowski recunoștea în *Creanga de aur* „o lucrare care a avut o influență uriașă asupra multor ramuri ale științei și care a creat noi linii de cercetare științifică“.

John Benett critica opinia lui F. despre magie ca despre o știință eronată: „Frazer nu a reușit să vadă că magia nu este numai o teorie greșită despre cauzația naturală, datorită faptului că se interesează mai mult de ceea ce cred oamenii despre lucruri, decât de ceea ce fac aceștia cu ele“ (*Other Cultures*, London, 1964). Mircea *Eliade își amintea că, „pentru a citi operele complete ale lui Frazer, am început să învăț engleza“ (*L'Épreuve du Labyrinthe*, Paris, 1979, p. 30), fără a evita să spună că „grație în primul rând imensei erudiții a lui Frazer și realului său talent literar, moda «demonilor vegetației» a reușit să domine studiile de etnografie și de istorie a religiilor pînă chiar în ajunul primului război mondial“ (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 304). Au existat însă și critici mai dure; pentru un G.E. Smith, opera lui F. e compusă din „prostii savante“. Totuși, încă spre sfîrșitul sec. XX, nici un specialist și nici un om de cultură generală nu poate ocoli și ignora opera frazeriană.

§ *Adonis, Attis, Osiris. Studies in the History of Oriental Religion*, 1906; *Totemism and Exogamy. A Treatise on certain early forms of Superstition and Society I—IV*, London, 1910; *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*, ed. I, London, 1890; ed. integrală, I—XII, London, 1911—1918; ed. definitivă (ed. III) I—XII + XIII, *Bibliography and General Index*, London, 1935—1937; *The Golden Bough*, compendiu, London—New York, 1922; *Le Rameau d'Or*, trad. franc. de Lady Frazer, Paris, 1924; *Creanga de aur*, I—V, trad. rom. și prefață de Octavian Nistor, București, 1980; *The Worship of Nature*, London, 1926; *The Devil's Advocate. A Plea for Superstition*, London, 1928; *Myths of the Origin of Fire. An Essay*, London 1930; *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies*, London, 1935; *The Fear of the Dead in Primitive Religion*, London, 1936; *Folk-Lore in the Old Testament. Studies in Comparative Religion, Legend and Law*, I—III, London, 1918; *Anthologia Anthropologica. A copious selection of passages for the study of social anthropology from the notebooks of Sir J.G. Frazer*, I—IV, London, 1938—1939

Freud, Sigmund Medic psihiatru și filosof austriac (1856—1939), întemeietorul psihanalizei, cercetător din punctul său de vedere al *totemului, al sistemului *tabu din *religiile primitive și al *mitologiei, dar în mod adesea preconcept, îndeosebi spre a-și ilustra concepția despre dominantăa refulărilor sexuale. Tratîndu-și propria nevroză și observînd o metodă aptă de vindecare a isteriei prin explorarea în timpul somnului hipnotic a trecutului mental al pacientului, ajunge la construirea sistemului psihanalitic. În cadrul concepției sale despre rolul subconștientului și al instinctului sexual în existența individului, ca sferă principală cenzurată de normele, legile și principiile stabilite de conștient, F. elaborează și o teorie mitologică după care toate *arhetipurile miturilor nu sînt decît un vis colectiv omenesc produs de nevroză generală a umanității supuse insatisfacției erotice; astfel, sentimentul religios ar fi un sentiment de vinovăție al învinșilor sexuali față de concurenții

învîgători. F. explică întreaga *mitologie greacă prin reflectarea irațională a anumitor complexe psihice; astfel *Gaia (pămîntul), ca substanță primă și ultimă, naște pe *Uranos (*cerul) cu care se unește născînd pe *Titani, iar Uranos îi aruncă în *Tartaros, pentru lichidarea concurenței sexuale; dar Gaia, care vrea să fie soția tuturor bărbaților, îl ajută pe titanul *Kronos să-și înlăture concurentul, castrîndu-l; după ce scapă de Uranos, Kronos se căsătorește cu mama sa Gaia, numită acum *Rhea, și pune stăpînire pe univers, însă tot din concurență erotică își înghite copiii, afară de *Zeus, salvat de Rhea; *Titanomahia dezlănțuită de Zeus reflectă aceeași luptă sexuală: Zeus, învingătorul Titanilor, se căsătorește cu aceeași Gaia în ipostaza *Herei ș.a.m.d. Dar F. a recitat imitativ *miturile care îl interesau în planul teoriei psihanalizei, ajungînd uneori la răstălmăcirea lor; chiar dacă erotismul e frecvent mai ales în mitologia greacă, concurența este pentru puterea unei politici divine, iar incestul e caracteristic endogamiei primitive; exagerîndu-și concluziile asupra materiei mitice primitive, F. a extrapolat dincolo de limitele firești o observație particulară, dovedind implicit și o cunoaștere incompletă sau o absorbire superficială atît a mitologiei, cît și a istoriei societății primitive. În *Totem și tabu*, F. pornește de la *complexul lui Oedip* (→ *Oedip*) — cel care, fără a ști, și-a ucis tatăl și s-a însurat cu mama sa; F. afirmă că „trebuie să vedem în *complexul lui Oedip* una din principalele surse ale aceluși sentiment de remușcare care îi chinuie atît de des pe nevrotici“ (*Introducere în psihanaliză*, 3, XXI) și că tot aici își are originea „conștiința culpabilității“ omenirii (*Totem și tabu*) adică *păcatul originar. Întemeiat și pe numeroasele sale observații pe pacienții laboratoarelor de psihanaliză (riguroase din punct de vedere științific și deseori salutare), ca și pe observații literare sau filosofice mai vechi (Sofokles însuși, în tragedia *Oedip*, sau Diderot, în *Nepotul lui Rameau*, din care și citează: „Dacă micul sălbatic ar fi lăsat în voia lui să-și păstreze toată imbecilitatea și să adauge puținei rațiuni de copil din leagăn violența pasiunilor bărbatului de treizeci de ani, el și-ar sugruma tatăl și s-ar culca cu mama sa“, F. exploatează presupunerea că fetele ar fi împinse spre tații lor de o dorință incestuoasă obscură, după cum băieții ar tinde spre mame; de aici, F. deduce (pe baza teoriei lui Atkinson despre „hoarda paternă“) că fiii, geloși erotic pe tatăl lor, devin paricizi; dar, neeliberați de obsesie și ajungînd rivali, în același timp roși de remușcare, spre a se împăca cu moartea tatălui lor, fac din el un obiect de adorație și se aliază într-un clan, stabilînd legea exogamiei, adică a căsătoriilor n afara clanului, pe care o confirmă credința că măsura le-a fost dictată de tatăl defunct, devenit totem. Iar în ultimă analiză, F. consideră că mitologia și religia au aceeași origine ca și nevroză obsesivă. Opera lui F. a influențat

o înclinare psihanalistă spre cercetarea istoriei religiilor (*Jung, *Eliade).

§ *Totem und Tabu*, Leipzig—Wien, 1913; *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Wien, 1910; *Das Ich und das Es*, Leipzig, 1923; *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieții cotidiene*, trad. rom. de dr. Leonard Gavrilu, București, 1980

Freyja; *Horn*; *Ihrung*; *Mardal*; *Menglod*; *Skjalf*; *Syr* Zeița fertilității, în *mitologia scandinavă, a dragostei pasionale și ocrotitoarea vegetației (cu epitetul *Vanadis*, deoarece aparține clasei *Vana de *spirite ale *apei) și a podoabelor femeiești (*Menglod*), de asemenea, patroana *magiei. Fiică a lui *Njördhr și soră a lui *Freyr, **F.** e logodnica *uriasului *Odhr, căci la încheierea păcii între zeii din *Asgardhr și uriașii din *Yotunheim, condiția uriașilor a fost obținerea Soarelui și Lunii, împreună cu **F.**, ei obligându-se să reclădească fortăreața zeilor; dar zeul infernal *Loki, făcându-i prin viclenie să-și întirzie sfârșirea lucrării, **F.** nu s-a mai putut mărita niciodată cu logodnicul ei și, pierzându-l, îl plînge mereu. **F.** locuiește în palatul celest Sessrymner, unde își găsec adăpost postum femeile și bărbații fideli în iubire pînă la moarte; zeița, călătorind într-o căruță trasă de două pisici (alteori călare pe mistrețul cu păr de aur, Hildeswin—, mistrețul de luptă*) are un alai de 3 *zine (sau *spirite virginal), care sînt mesagerile ei, mai ales în cazurile unde iubirile disperate îi solicită concursul. Ca zeiță magiciană, **F.** i-a inițiat pe zei (*Asa) în arta *descîntecelor, însușire specifică *duhurilor acvatice *Vanir*; în această calitate patronează fecunditatea oricăror femele (la oameni, animale, plante), salba ei Brisingamen fiind un instrument de *magie obstetrică. Are un veșmint de pene cu care poate zbura, ca să trimită ploaia pe pămînt (lacrimile ei fiind stropii de ploaie, prefăcuți în boabe de grâu).

Freyr; *Frey*; *Yngvi* Zeu provenit din *duhușurile apei (*Vana), în *mitologia scandinavă, apo zeu solar, patronind pacea și fecunditatea naturii, ploaia, soarele strălucitor de vară și *vinătoarea; fiul zeului *Njördhr și fratele zeiței *Freyja; căsătorit, din dragoste pasională, cu *Gerdhr, fiica *gigantului *Hymir; locuiește cu ea în Alfheim. **F.** e posesorul unei corăbii miraculoase: *Skidbladnir*, care circulă în orice direcție, nedepinzînd de vînt, mînată de voința magică a proprietarului care, acostînd, o poate face ghem și lua cu sine; ca vehicul de uscat, **F.** utilizează mistrețul *Gullinbursti*, un *simbol al belșugului verii. Ziua lui **F.** era sărbătorită la solștiul de vară; se numea *Jul*, fiind cea mai importantă din vechile *sărbători ale triburilor germanice. Dar, după *Ynglingasaga*, **F.** ar fi fost rege al Suediei, mort de boală și înmormîntat într-un tumul, moartea lui ținîndu-se în taină. Saxo Grammaticus (în *Gesta Danorum*, V, 142) se referă la un fapt similar, socotindu-l însă rege al Danemarcei (*Frotho*); în Suedia ar fi ajuns ca copil, într-o luntre, și s-ar fi numit *Skeaf*.

Frigg; *Glinn* (germ. *Frija*; longobard *Frea*) Zeița iubirii conjugale, a căsniciei și maternității, în *mitologia scandinavă, prima dintre zeițele apărute în univers, a 3-a și ultima (cea mai importantă) soție a zeului suprem *Odhrinn; fiica lui Fjörgynn; mama zeilor scandinavi principali, printre care *Baldr. Conducînd lumea alături de Odhrinn, **F.** utilizează anumite viclenii față de el, spre a-i modifica unele decizii asupra destinului oamenilor. Locuind în palatul ceresc al lui Odhrinn și patronînd ospețele, totuși își petrece o parte din timp în propriul ei castel, *Fönsall* (Castelul de lingă mare), torcînd un caier de aur cu fir infinit și dăruind fragmente din el torcătoarelor harnice, pe care le ocrotește și pe care le-a inițiat în arta torsului. **F.** e însoțită de un alai de 7 *zine fecioare: *Fulla (zina belșugului), *Gnaa (crainică divină), *Hlynn (cea care înlătură obstacolele și primejdiile), *Syn* (paznica porții palatului divin), *Löfn (impăciuitoarea perechilor de îndrăgostiți), *Sjöfn* (cea care aprinde iubirea), *Var* (pedepsitoarea călcării *jurămintelor de dragoste). În epoca de contact cu romanii, **F.** (mai tirziu *Frigga*) a fost identificată cu *Venus.

Fudo Zeul înțelepciunii, în *mitologia japoneză.

Fukurokuju Zeul longevității, unul dintre Cei-Șapte-Zei-ai-Destinului (*Sichi Fukujin*) din *mitologia japoneză: *Fukurokuju*, *Ebisu, *Benten*, *Daykoku, *Bishamon, *Jurojin*, *Hotei.

Fulgora Zeița fulgerelor (amintită de Seneca), în *mitologia romană.

Fulla (norv. *full* — plin); *Folla*; *Volla* *Zină sau zeiță secundară din *mitologia scandinavă (una dintre fecioarele prezente în alaiul zeiței *Frigg, fiind soră sau numai o ipostază a acesteia), care simbolizează belșugul material, opulența; uneori, era considerată deținătoarea unor formule magice de restabilire a abundenței.

fumigații *Ritual religios străvechi, constînd în afumarea locului de *cult (în special a *altarului) cu plante sau substanțe aromatice, arse lent, ca o formă de *sacrificiu pentru *zei sau *Dumnezeu; în acest scop, se foloseau diferite rășini (eucalipt, tămie, smirnă, bdeliu, nard), plante (aloe, cîneapă, tutun, santal, licheni, paciuli), uleiuri sau amestecuri de diverse ingrediente. Arderile pentru **f.** se făceau fie direct pe piatra sau masa altarului, fie în vase speciale, fixe sau mobile; cel mai răspîndit recipient de **f.** era *căuția* (transformată de cultul creștin în *cădelniță*). **F.** nu lipsesc din practicile cultuale ale nici unei populații. ~ În *Egiptul antic* se făceau **f.** în onoarea lui *Ré, la răsăritul soarelui, folosindu-se combinația specială *kuphi* din 16 ingrediente (miere, vin, rășină, smirnă s.a.), arsă în cupe emisferice de bronz; dar se utiliza, independent, și numai tămia. ~ **F.** practicate de *vechii evrei* și atestate de *Biblie, numindu-se *ketoreth*, foloseau preponderent tămia (*lebônah*) — foarte răspîndită pentru acest scop în Orient și preluată apoi de *creștinism; „jerfa veșnică de tămie înaintea lui Yahweh“ (*V.T.*, *Exodul*, XXX, 8) se ardea pe *jerfelnic*; în *N.T.* se vorbește de o tămieră mobilă (*Luca*, I, 8—10) și, mai tirziu, se citează *cădelnița* ca instrument al

f. (*Apocalipsul*, VIII, 3—4). ~ În *zoroastrism, **f.** (numite *vohu gaono*) foloseau mai ales tămâie (cf. *Avesta*, XIX, 24). ~ **F.** din *India*, numite „lumină de rășină” (*ud-butî*), se obțineau din arderea unei combinații de tradiție locală, incluzând rășini, lemn de aloe, santal, licheni, paciuli, mastic ș.a. ~ O formă de **f.** (*incensum*) e amintită *la romani* în *Inscripțiile Fraților Arvali* (*Arvales). ~ *Sciții* practicau un tip de **f.** producătoare de stări extatice, arzând semințe de cînepă. ~ Mai multe triburi *amerindiene* (și probabil vechile populații *maya* și *nahuatlle* din America Centrală precolumbiană) utilizau *tutunul, fumului căruia îi atribuiau și puteri hipnotice; un *mit al tribului nord-american *winnebago* se referă la valoarea absolută a *ofrandei de tutun fumat în pipă în cinstea Spiritului Suprem. ~ În *ritualurile musulmane* cu caracter special (*circumcizia, căsătoria etc.), sînt obligatorii **f.** aromatice; ~ iar la numeroase populații, **f.** sînt un element inseparabil de ritualurile funerare (→ *funeralii*). Există însă și o categorie de **f.** fără caracter religios, practicate în magia neagră sau în vrăji (→ *magie*), în cadrul acestora arzîndu-se, de pildă, păr de lup, fire din părul adversarului etc. Se pare că sacrificiile religioase sub formă de **f.** au marcat o anumită evoluție sub influența dezvoltării civilizației, care urmărea înlocuirea simbolică, mai apropiată de o concepție religioasă abstractă, a sacrificiilor anterioare de animale (care, la rîndul lor, înlocuiseră sacrificiile umane din societățile primitive).

funeralii *Ritualuri ceremoniale specifice, religioase sau laice, în legătură cu despărțirea de cei defuncți și cu operația înmormîntării. Tipologia **f.** este variabilă geografic și istoric, în funcție de condițiile ambientale și de tradițiile religioase, și se poate clasifica în 6 modalități principale: *înhumarea*, *incinerarea*, *îmbălsămarea* (în cadrul unor forme de civilizație), *canibalismul*, *aruncarea în mare* și *abandonarea* (în cadrul unor triburi primitive). Tipurile de **f.** pot fi specifice zonal ori etnic sau pot coexista în cadrul aceleiași populații. ~ În *Egiptul antic*, toate variantele religioase considerînd *moartea o simplă strămutare, s-a instituit îmbălsămarea morților și dotarea mormintelor (*piramide pentru faraoni, construcții zidite pentru ceilalți) cu tot ce e necesar vieții; datorită existenței *Nilului, se credea că morții au de traversat apa și de aceea sarcofagele se făceau în formă de navă; în sarcofage erau introduse cărți, menite să ghideze pe defunct în drumul său spre *Duat și în lumea cealaltă. ~ Toate religiile *Indiei* (→ *brahmanism*, *budism*, *hinduism*) au practicat exclusiv incinerarea, oficiată — în cadrul ceremoniei numite *sat-karana* — pe un rug de lemn (*citāgni* — rug de foc) aprins în cadru ritual de la 3 *focuri cardinale de *sacrificiu, după o riguroasă pregătire a cadavrului; după cum rugul se aprinde de la unul din focuri, se presupune că defunctul ajunge în *cer, rămîne în spațiul aerian sau se reîncarnează prin *avatara, întorcîndu-se printre oameni într-o variantă nouă de viață; osemintele rămase după incinerare

se depun într-o urnă (*kulya*), iar ritualul auxiliar *sapindî*, încheind întreaga ceremonie funerară, constă în *ofranda de bulgărași frămîntați din orez fiert cu scopul de a-l uni pe defunct cu *strămoșii săi. ~ *Iranul antic* În epoca zoroastriacă și poate și anterior, impuritatea cadavrelor și intuirea pericolului de infecții generale au dus la interdicții severe, statuate în *Avesta; cel care ar fi atins un cadavru era periclitat să devină „neputincios la minte, mină și limbă”; întrucît și *pămîntul și focul erau operele sacre ale lui *Ahura-Mazda, *zoroastrismul interzicea atât înhumarea, cît și incinerarea, morții fiind depuși pe terase pavate, cu canale de scurgere și înzidite în *turnurile tăcerii*, după ce cîinii și păsările de pradă sfișiaseră cadavrele; se pare că erau totuși exceptate cadavrele *magilor, care erau întii expuse; dar într-o epocă mai veche, cadavrele morților comuni erau acoperite cu ceară și zidite în pămînt, socotindu-se că ceara este un tampon suficient spre a feri pămîntul de impurificare. ~ Ritualul înhumării din *China antică* era însoțit de *Cîntecele calculului alb* și de arderea pe mormînt a unui panegiric scris anume pentru defunct; iar întrucît se credea că *sufletul rațional* se ridică la cer, în timp ce *sufletul corporal* rămîne în cadavru, un ritual adiacent se consacra fie readucerii în trup a sufletului rațional, fie înscrierii lui în tablele strămoșilor. În *China arhaică* s-a păstrat pînă prin sec. III î.e.n. obiceiul de a înmormînta împreună cu împăratul sau cu principele și mai mulți oameni vii din suita sa, care mai tîrziu au fost înlocuiți treptat cu păpuși de paie și cu figuri de lemn. Arheologii chinezi au descoperit peste 150 morminte cu o vechime de 3000 de ani, în provincia nordică Xinjiang, cu un mod straniu de înhumare: scheletele, înmormîntate perechi, sînt îmbrățișate reciproc, fiecare cu brațele încolăcite după gîtul celuilalt. ~ **Lamaismul tibetan* prevede ca preoții să citească în fața efigiei defunctului, timp de 49 zile, cartea *Bardo Thödol (conținînd sfaturi de comportare postumă); după aceea, cadavrul este dus pe o colină și lăsat în seama păsărilor de pradă. ~ *Evreii* au considerat impure toate cadavrele, această impuritate putîndu-se transmite asupra oricărei alte persoane; în special un preot nu avea dreptul să meargă în casa în care era un mort, chiar dacă îi fusese tată sau mamă, căci „el trebuie să nu se spurce” (*V.T.*, *Leviticul*, XXI, 11), și trebuia alungat din comunitate orice om care „s-a întinat prin atingere de mortăciune” (*V.T.*, *Numerii*, V, 2). *Iudaismul nu permite (așa cum avea să nu permită nici *crestinismul) incinerarea, pentru ca morții să poată învia la Judecata de Apoi. ~ *Hellada* Mortul era strigat pe nume de 3 ori, apoi i se ura o viață fericită în *Hades și se adăuga „Să-i fie țărîna ușoară”; la poarta casei defunctului se puneau crengi de chiparos și un ulcior cu *apă lustrală, pentru purificarea celor care ar fi văzut cadavrul; semnul distinctiv al doliului consta nu numai în veșmintele negre, ci și în tăierea unei suvițe din părul îndoliatului, apoi în depunerea ei pe mormînt;

a treia zi, mortul era scos din casă cu patul pe care zăcuse, iar un cortegiu solemn îl însoțea fie la mormînt, fie la rug; (încinerările au intrat în uz după invazia în Pelopones a triburilor de derieni, între 1200—800 î.e.n., care introduseră acest tip de ritual funerar, de origine indoeuropeană); înhumarea se făcea în sicrie de lemn sau de lut, dar și numai pe un strat de frunziș, cadavrul fiind înfășurat în giulgiu; cenușa incinerării se păstra în urne; cadavrele erau îngropate noaptea, spre a nu impurifica lumina soarelui, iar mortului i se puneau un ban în gură, ca taxă de trecere peste *Styx, datorată lui *Haron; era deopotrivă obligatorie trecerea celor doi asistenți prin apă (pusă într-un recipient la ușa casei îndoliate), astfel ca oamenii vii să nu transporte impuritatea în mediul social. Religia din Mykene considera că sufletul își părăsește trupul numai în timpul incinerării; totuși Elpenor e găsit de Ulise abia în *Infern, fără să fi fost ars ori înhumat în prealabil (dacă nu cumva acest pasaj din *Odisseia, X, nu e interpolat). ~ *Roma* Morții se considerau impuri și de către romani; de aceea erau îngropați în incinte zidite în pămînt, mormintele fiind stropite cu apă lustrală, cu ajutorul unei ramuri de măslin sau de laur, care apoi era arsă. Nici preoții, nici magistrații nu aveau dreptul să întilnească ori să privească un cadavru; dacă totuși asta se întîmpla, nu-și puteau relua funcțiile decît după un chinuitor ritual de purificare. Romanii practicau egal înhumarea și incinerarea. S-a conservat riguros obiceiul de a-i sorbi muribundului ultima suflare (Cicero, *In Verrem*, V) și ne putem întreba dacă nu era încercarea de salvare prin respirație artificială „gură la gură”; poate tot pentru excluderea riscului de a confunda moartea aparentă cu decesul, romanii respectau riguros, ca și grecii, obiceiul ca defunctul să fie chemat de 3 ori pe nume, înainte de a fi înhumat sau pus pe rugul funerar, care nu era aprins decît cînd se constata că defunctul nu s-a trezit; mortului i se deschideau ochii, după ce era așezat pe rug, probabil ca să poată vedea drumul spre Infern (Plinius cel Bătrîn, *Naturalis historia*, XI, 55, 3). În mormîntarea se făcea în lăcașuri tombale zidite în pămînt, mormintele fiind stropite cu apă lustrală. F. cetățenilor romani de vază, oficiate pe socoteala statului, decurgeau astfel: procesiunea era deschisă de o fanfară de suflători, urmată de bocitoare angajate, apoi de „strămoși” (de obicei, actori purtînd *măștile păstrate de familie), după care era dusă nășălia cu mortul și în urma ei veneau rudele și prietenii; alaiul se oprea în for, măștile fiind depuse pe scaunul curul, iar în fața cadavrului era rostit discursul funebru; în fața casei defunctului era pus un chiparos sau un pin sălbatic, pentru prevenirea trecătorilor asupra situației nefaste a cădării; locuința era măturată cu mătură specială; se înjunghiau două scroafe (*porca praesentanea* și *porca praecidanea*), iar cadavrul defunctului se expunea într-o *collocatio* de 7 zile, după care era transcrat prin oraș, spre cimitir, pentru înhumare (*humatio*), unde pămîntul era stropit

cu vin și același loc era destinat sacrificării unui berbec, în cinstea zeilor *Manes ai defunctului, toată ceremonia sfîrșindu-se cu purificarea celor prezenți (cu apă, foc și *fumigații de laur), cu un sacrificiu și, în fine, cu un ospăț funebru în familie (*sacrificium novemdiale*); doliul dura 9 zile, timp în care se purta veșmîntul îndoliat (*vestmentum funebre*) și erau folosite torțele funerare (*funerariae faces*); în civilizația romană exista și meseria de specialist în pompele funebre (*funerarius*), întrucît înmormîntarea (*funeratio*) era un eveniment deopotrivă religios și social. O formă de f. imperială era *apoteoza* (decretată de Senat la propunerea împăratului succesor): cadavrul împăratului defunct era înmormîntat după ritualul obișnuit, însă un mular al său, în mărime naturală, confecționat din ceară, era întins pe un pat de fildeș la poarta principală a palatului, unde senatorii îndoliați făceau gardă 7 zile, iar medicii consultau mularul ca pe un bolnav, dînd la sfîrșitul acestui interval diagnosticul de deces; apoi, transportat pe Via Sacra, cu un popas în vechiul For, mularul era întîmpinat de un cor de copii cîntînd *peanuri* și după aceea dus pe Cîmpul lui Marte, urcat într-un edificiu de lemn, căruia după ultimele onoruri și spectacole (mai ales cavalcade), succesorul la tron îi dădea foc cu o torță; iar cînd edificiul era cuprins de flăcări, dintr-o încăpere a ultimului cat, se dădea drumul unui vultur care, țîșnind în zbor dintre vilvătăi simboliza sufletul împăratului, acum zeificat, ducîndu-se spre *panteonul cereș (cf. descrierea detaliilor la Herodian, *Istoria după domnia lui Marcus Aurelius*, IV, 2); potrivit tradiției după care *Romulus, murind, s-a ridicat la cer, *cultul imperial afirma că împărații romani deveneau *zei prin moartea lor trupească și deci trebuiau să dispară din ochii asistenței, așa că în cadrul ritualului de sacralizare (*consecratio*) efigia în ceară a împăratului răposat era topită simbolic, întrucît ceremonia obliga depunerea unui jurămînt de către un martor care l-a văzut pe împărat dispărînd ca ceea care se topește. ~ *Tracii* Multe ramuri, între ele dacii și geții, utilizau mai ales incinerarea, dar și înhumarea, iar cu prilejul înmormîntării unui bărbat era sacrificată și una dintre soțiile lui; în ritualul funerar al multor traci figura însă o formulă neobișnuită: moartea ca bucurie, f. fiind un spectacol de cîntece și *dansuri — după mărturia lui Pomponius Mela — vesele. ~ *Românii*, în tradiția generală a cărora ritualul înhumării este creștin cu influențe romane de perpetuitate, au conservat totuși în cel puțin două zone — Vrancea din cotul Carpaților și Căpîlna din preajma vechii Sarmizegetusa — un priveghi vesel al mortului, derulat după un scenariu folcloric glumeț și însoțit uneori de dansuri cu măști, acest tip de f. fiind evident un relict al strămoșilor daci, care erau convinși că ajung nemuritori. ~ În *Africa*, acolo unde mai predomină *animismul, cum atestase încă David Livingstone, mormintele erau lipsite de orice caracter memorial, iar în unele zone (de pildă în Angola), morții erau îngropați la răscruce de

drumuri. În Camerun, înainte de moarte, omul trebuie să-și achite datoriile materiale către trib, altfel moartea lui se consideră definitivă, adică fără prezență în memoria urmașilor: principalele datorii sînt construirea unei colibe, posedarea unui ogor și întemeierea unei familii; mortul fără colibă e înmormîntat cu fața în jos, ca să nu mai poată privi cerul în generațiile următoare; **f.** cameruneze sînt de fapt forme comemorative și pot avea loc chiar mulți ani după moarte, iar atunci asistenței i se împarte hrana preferată a defunctului, o parte presărîndu-se pe mormîntul lui, aflat în fața colibe, și tam-tam-ul funebru răsună toată noaptea. Atît pigmeii cît și tribul maka din Camerunul de est folosesc, pentru înmormîntare, uriașele trunchiuri de baobab. Tribul bakou își îngroapă morții chiar în colibă, la doi metri adîncime și cu fața spre soarele în asfințit. Tribul bamileke își înmormîntează morții într-un cadru de reculegere, cu *bocete și tam-tam, iar craniul fiecărui mort se păstrează în colibă, ca să fie venerat de urmași. ~ *Eschimoșii* (și în genere triburile arctice) fie părăsesc mortul în coliba de gheață în care și-a dat sfîrșitul, și căreia îi astupă ușa, lăsînd, drept călăuză, un cap de cîine, fie abandonează în deșertul înghețat pe muribunzi. ~ Există un tip de relații străvechi, inseparabile, între *cultele agrare și ritualurile funerare. Actul înhumării îndeosebi amintește de actul agricol al îngropării semințelor; aceeași semnificație o au ospețele funebre, ca și pomenirile (parastasele) periodice, cînd hrana oferită pentru sufletul celui răposat este preparată exclusiv din produse agricole (cum este *coliva din boabe de grâu la creștinii ortodocși). E simptomatic faptul că, la multe popoare, *sărbătorile agrare mai importante coincid cu ritualurile comemorative ale morților. Formele de înhumare par a fi legate de cultele agrare, îngroparea mortului fiind asociată cu îngroparea semințelor. În schimb, incinerarea (generalizată în epoca arhaică a triburilor arice și persistînd cu consecvență în India pînă azi), ca și mormintele zidite solid sau simbolurile aplicate pe ele (de pildă, *crucea la creștini) aveau între altele rolul de a feri cadavrul defunctului de asaltul *demonilor și al *vampirilor. Numeroase ritualuri funerare prevăd practicarea unei așa-zise „ferestre a sufletului“, fie pentru ieșirea sufletului din sicriu sau din urnă, fie pentru nevoia de a comunica postum cu lumea vie; este un relict din neolitic, cînd fiecare urnă funerară avea neapărat un orificiu. O astfel de fereastră s-a perpetuat, în unele zone, pînă în timpurile noastre. Orificiul de eliberare se practică și în România (Bucovina, Transilvania, Oltenia) și anume în peretele sicriului, încît sufletul defunctului să poată auzi și vedea întregul ritual funerar (bocetele, tripla strigare pentru eventuala trezire a defunctului, serviciul divin de înmormîntare, conversația și activitatea familiei din timpul *priveghiiului).

Furii (lat. *Furiae*; *Dirae*; *Dirae Deae*) Corespondent în *mitologia romană pentru cele 3*Erinyes din *mitologia greacă; numite de

romani *Alecto*, *Megaera*, *Tisiphone*, **F.** sînt fiicele zeiței *Nox* (*Nyx); atributele cu care au fost investite de zei sînt: înfrîngerea răului, potolirea certurilor și urii între oameni. Totodată, **F.** patronează răzbunarea pentru singele vărsat al părinților, iar după o definiție a lui Vergilius (*Eneida*, III, v. 331), ele chinuie pe ucigași, provocîndu-le mustrări de conștiință.

Furina; *Furrina*; *Fura* (lat. *fura* — hoată; *furinus* — hoțesc) Zeița furtului în *mitologia romană; avea o *sărbătoare consacrată, *Furinalia*, la 25 iulie.

Fu Xi; *Bao Xi* Zeu de origine totemică (→ *totem*) din *mitologia chineză. Împreună cu sora și apoi soția sa *Nü Wa, e raportat la *mitul *potopului, ca și la miturile privind reparația postdiluviană a universului și *antropogonia sau numai re-crearea oamenilor. Figura mitologică a lui **F.X.** e complexă; zeu artizan și sapiențial, el e și *erou civilizator, împărțîndu-și detaliile atributive cu *Nü Wa*. E reprezentat de obicei antropomorfic, dar cu coadă de șarpe în loc de picioare. Mitul afirmării divine (în varianta principală) a lui **F.X.** e sinuos: cînd au pornit marile ploai ale potopului, un personaj incert (om sau zeu) prinde prin viclenie pe zeul tunetului, *Lei Gong, într-o cușcă, iar acesta înduplecă pe cei doi copii ai adversarului său să-l lase să bea apă, așa că, fără voia lor, copiii îl eliberează și zeul le dăruiește ca răsplătă un dinte care, sădit în pămînt, devine plantă și rodește un dovleac în care copiii se adăpostesc de diluviu și capătă nume (băiatul devine *Fu Xi*, fata *Nü Wa*). Tatăl lor își îngheabă din fier o barcă de salvare pentru sine, însă valurile potopului aruncă și barca și dovleacul în cer; apoi barca se sfîrîmă în cădere, dovleacul nu, iar cei doi se salvează și, cînd ajung adolescenți, **F.X.** îi propune surorii căsătoria, în vederea repopulării pămîntului; pînă atunci, amîndoi locuiseră solitari, **F.X.** în *Dongshan* (Munții Răsăriteni), *Nü Wa* pe țărmul *Nanhai* (Marea de Miazăzi), iar propunerea matrimonială, deși o constrîngere a rațiunii, li se pare amîndorura impudică (deci mitul arhaic a consemnat ideea de incest); astfel, **F.X.** găsește o soluție (după ce *Nü Wa* se ascunsese de el sub un bambus care o trădase, ridicîndu-și toate crengile ca să-i divulge prezența) în a merge amîndoi în piscul muntelui *Kunlun* (Muntele Cosmic) și a solicita *cerului un semn prin o coloană de fum ce ar ieși din pămînt în urma unui *descîntec al lui **F.X.**, apoi, în cazul încuviințării, ar rămîne verticală sau, dimpotrivă, s-ar risipi purtînd fumul spre zări. Dar fumul se ridică drept (și e posibil ca stîlpul de fum să fie primul simbol casnic chinez al vetrei familiale); căsătoria fratelui și surorii se efectuează, puoarea fetei exprimîndu-se în gestul ei de a-și confecționa un evantai sub care să-și ascundă fața în timpul însoțirii. După căsătorie, **F.X.** devine stăpînul Orientului; împreună cu *Nü Wa* reconstruiește universul post-diluvian, dă naștere unei noi omeniri, iar în opera sa cosmogonică e ajutat de spiritul misterios *Goumang* — un *geniu silvestru cu față umană, dar pătrată,

cu trup de pasăre, în veșmînt alb, circulînd simultan pe doi *dragoni și nelipsindu-i niciodată din mînă un compas; de altfel, în vechea iconografie, **F.X.** are, ca semn emblematic al atributului principal, compasul, căci acest zeu este *simbolul mitologic al construcției și al cunoașterii tainelor universului. *Cartea schimbărilor* (*Yi Jing) din sec. IV î.e.n. îl definește în acest sens: „Bao Xi (Fu Xi) a schițat opt trigrame, cu ajutorul cărora a descifrat însușirile lumii și a împărțit realitatea [acestei lumi] în specii“. Într-o variantă mitologică mai nouă, **F.X.** e considerat primul din cei 5 împărați mitici chinezi, care ar fi domnit între anii 2953—2838 î.e.n., fiind deci un erou civilizator; în acest cadru, i-a învățat pe oameni scrișul, pescuitul, *vînaștoarea, aprinderea *focului și domesticirea animalelor; același misterios Human, imitîndu-i ingeniozitatea, a inventat capcanele de prins păsări. După unele variante, **F.X.** a avut o fiică, *Mi Sū* (*zîna *Mi Fei) care s-a înecat în fluviul Lo-shui și a devenit zîna ocrotitoare a fluviului. Spre a feri omenirea de evenimente neprevăzute cu consecințe nefaste, **F.X.** concepe un sistem totodată astronomic, ontologic și divinatoriu (→ *divinație*),

sintetizat în metoda de calcul numită *bagua*: sistemul celor 8 trigrame, care sînt reprezentări grafice ternare, în formații de linii drepte continue (simbolul masculin *yang) și discontinue (simbolul feminin *yin) și care se referă la forțele fundamentale ale naturii. După tradiție, trigramele i-au fost sugerate zeului de dungile de pe carapacea broaștei țestoase și de pe omoplații marilor mamifere; după un mit arhaic, însă, **F.X.** a copiat trigramele de pe spinarea unui dragon cu aspect cabalin, care ieșise din Huang-he (Fluviul Galben); aceste 8 trigrame reproduc mișcarea universului, iar în succesiunea combinațiilor de linii se află inclusă taina destinului acestui univers: cele 5 *elemente care compun lumea vizibilă se traduc în 5 forme existențiale omenesti. Astfel, cele 5 elemente primordiale (*wuxing) de la baza lumii determină forța energetică (*qi), specifică ființării universului; forța e duală, ea izvorînd din combinarea principiului masculin *yang* și a celui feminin *yin*; deci mecanismul mișcării și al schimbărilor în univers se compune din îngemănarea celor două forțe contrare: *yangqi* și *yingqi*; combinațiile celor două principii duc așadar la variantele din cele 8 trigrame:

<i>qian</i> (cerul)	principiul creator masculin pur ● simbol imperial	— — — — — — — — — — — —	soarele (<i>ri</i>) raza de lumină (<i>guang</i>)
<i>dui</i> (lacul)	vîrstele cosmice ● călătoria crono- spațială a spiritului	— — — — — — — — — — — —	bruma (<i>shuang</i>) vestul (<i>xi</i>)
<i>li</i> (focul)	lumina ● sufletul clar ● vocația creației	— — — — — — — — — — — —	soarele (<i>ri</i>) sudul (<i>nan</i>)
<i>shen</i> (tunetul)	tulburarea ● incertitudinea ● frica	— — — — — — — — — — — —	estul (<i>dong</i>)
<i>xun</i> (vîntul)	mișcarea ● nestatornicia ● schimbările	— — — — — — — — — — — —	
<i>kan</i> (apa)	angoasa ● inconfortul ● marile distanțe ● abisul	— — — — — — — — — — — —	luna (<i>yue</i>) nordul (<i>bei</i>)
<i>gen</i> (muntele)	stabilitatea ● durata ● puntea între cer și pămînt	— — — — — — — — — — — —	cascade (<i>pu</i>) torentul (<i>liu</i>)
<i>kun</i> (pămîntul)	împărăteasa (<i>hou</i>)	— — — — — — — — — — — —	umbra (<i>yin</i>)

Concepția trigramelor lui **F.X.** este de fapt o dialectică a transformărilor permanente din natură.

Fu Xing (*Steaua Norocului*) Zeu benefic,

în *mitologia chineză, patronînd șansa optimă, norocul neașteptat; e asociat într-o triadă cu zeul longevității, *Shou Lao, și cu zeul veniturilor, *Lu Xing.

G

Gable Zeiță lituană (→ *mitologie baltică*) a *focului ca fenomen al naturii, dar și ocrotitoarea focului vetrei casnice (lituan. *gabijà*) care, mai târziu, a și fost personificat sub numele feminin *Sventa Gabija* (Sfânta Vatră), pentru ca apoi să fie confundat cu însăși zeița patronală, de astădată cu numele *Matergabia*. Există și o variantă masculină: *Gabys*.

Gabjauja Divinitate lituană (→ *mitologie baltică*) a norocului și belșugului, ocrotind grânele și hambarele. (E amintită uneori și o variantă masculină cu aceleași atribute: *Gabjaujis*.) **G.** avea o *sărbătoare consacrată la sfârșitul treierii, când agricultorii îi aduceau *ofrande conștind în alimente rituale specifice (carne, pline, bere) și aprindeau focuri, implorând binecuvântarea familiei și a gospodăriei.

Gabriel (ebr. *gabriel* — puterea lui *Dumnezeu) În *angelologia iudaismului și a *creștinismului — de unde a pătruns și în *mitologia arabă islamică sub forma *Djabrail* — unul dintre *Ingerii (sau arhanghelii) principali, cel care concentrează maximal atributul de *vestitor* — în speță vestitorul venirii lui *Mesia. În *Biblie (*V.T.*, *Daniel*, VIII, 16—26; IX, 21—27), **G.** apare în vedeniile *profetului *Daniel, pentru a-l instrui; apoi, în *N.T.*, anunță viitoarea naștere a lui Ioan Botezătorul (*Luca*, I, 9—20) și este purtătorul *Bunevestiri*, anunșind-o pe *Fecioara Maria că îl va naște pe *Isus Christos. În apocriful etiopian *Cartea lui Enoh, **G.** este supraveghetorul *Paradisului.

Gaia (grec. *Γαῖα*); *Geia*; *Gé* (Γῆ) **Glia**, în *mitologia greacă, personificarea feminină a *Pământului, una dintre divinitățile primordiale care, apărută după *Haos, a dat naștere lui *Uranos (*cerul) și lui *Pontos (marea), apoi s-a împreunat cu Uranos de la care a născut pe *Kronos, pe *Titani și pe *Titanide, după aceea pe *Ciclopi. Fiindcă Uranos și-a ținut copiii sub pământ, neîngăduindu-le contactul cu lumina, **G.** l-a îndemnat pe fiul ei Kronos să-și mutileze prin castrare tatăl; dar picăturile de sînge scurse din rana soțului au fecundat-o pe **G.**, care a născut grupurile de *Erinnys, *Giganți și *Nimfe. Apoi, unindu-se cu Pontos, a născut mai multe divinități marine (*Keto, *Nereus). Constatînd însă domnia la fel de tiranică a lui Kronos, a ajutat-o pe fiica și nora sa *Rhea să salveze pe ultimul născut, *Zeus, iar cînd acesta devine stăpînul universului, tot **G.**, înșoțindu-se cu *Tartaros, naște pe viitorii lui dușmani: *Typhon și *Echidna. Originea *cultului și a *mitului *htonici ar putea să fie un împrumut; în epoca arhaică, grecii o adorau sub numele de *Gé*, poate după egipt. *Geb; se mai presupune și că ar fi fost zeiță de origine

asiatică. La *Homer e însă o divinitate secundară; în varianta relatată de *Hesiod (*Theogonia*, v. 126—138), mitul îi atribuie zeiței *Gaia*, ca divinitate primordială, zămislirea din ea însăși nu numai a mării și munților, dar și a cerului instelat. După consolidarea societății agrare, e înlocuită treptat de *Demeter. Preluînd cultul pentru **G.**, romanii au identificat-o cu *Tellus.

Gaki Zeu demonic, în *mitologia japoneză, patronînd nenorocirile.

Galagon Zeu oset (→ *mitologii caucaziene*) al vînturilor și al fertilității, avînd un rol decisiv în vînturarea grînelor. I se sacrificau cocoși roșii sau berbeci (→ *sacrificiu*) într-un cadru de *ritual magic (→ *magie*).

Galateia *Nereidă, din *mitologia greacă, născută de *Doris de la *Nereus, „mai albă decît laptele, mai moale decît un ied tinerel, mai fierbinte decît juninca, mai proaspătă decît un strugure tînăr“ (Theokritos, *Idila XI* — *Ciclopul*, v. 20—24). A fost iubită de *Ciclopul *Polypheos și de păstorul sicilian Akis (pe care acest Ciclop pastoral l-a ucis din gelozie).

Gamogamo Zeul apelor în mitologia tribului bagobo din ins. Mindanao (Filipine) (→ *mitologii din Oceania*).

Gandharva În epoca vedică timpurie, *duri ale *pădurii; apoi rămase în tradiția mitică a Indiei (→ *mitologie vedică*) în forma unei categorii de *genii ale *aerului și de muzicanți cerești, cîntînd la ospețele zeilor vedici; fiind făpturi semidivine, își au reședința în *cer (mai ales în cerul lui *Indra, unde populează propriul lor oraș Vismāpana) și cunosc toate tainele universului, pe care le pot revela prin muzică. Deplasîndu-se prin aer, **G.** dispun de o mare mobilitate. Preocuparea lor principală e de a prepara băutura divină *soma (ai cărei paznici sînt), iar de aici capătă și atributul de medici: un **G.** i-a adus *soma* lui Indra, ca remediu. Cu vremea, atributele înăuntrul clasei **G.** se diferențiază: toți sau în parte sînt servitorii zeului *focului și luminii *Agni și ai judecătorului ceresc *Varuṇa; sînt custozii secretelor și actelor divine și mesageri între zei și oameni; ocrotesc dragostea și, cu toate că soțiile lor sînt frumoasele curtezane celeste *Apsaras, ei simt o imensă atracție pentru femeile cerești și terestre, pe care le cuceresc și le domină cu desăvîrșita lor artă muzicală; dintre **G.** s-a recrutat și vizitiul *Aruṇa, care mină caii *Soarelui.

Ganeça; *Ganapati*; *Gajanana* Zeu sapiențial, în *mitologia vedică, patronînd științele și literatura, ocrotind inteligența creatoare și prudența, dar în același timp finanțele și negoțul. Atributele lui sînt contrare ideii de obstacol; de aceea inițiind orice lucrare, spre a iz-

buti, credinciosul indian îl invocă numindu-l *Vighnavinayaka* sau *Vighnajit* (Cel care înlătură piedicile); și tot pe el îl invocau adesea autorii literaturii sanscrite, la începutul operei, ca grecii *Muzele. Născut fie de cuplul divin *Civā — *Pārvați, fie numai de Pārvați, G. e reprezentat de obicei cu cap de elefant (ca *simbol al agerimii), cu pîntece proeminent (în această reprezentare, numit cu epitetul *Heramba*, „Bivolul”, pentru a-i sugera masivitatea) și cu 4 brațe, de multe ori alături de un șobolan; călare pe acesta, zeul își efectuează călătoriile, de altfel numeroase, pentru studierea lumii. G. are două soții: Siddhī și Buddhī. I se atribuie multe acte esențiale în zona înțelepciunii aplicate (după o variantă, capul său elefantin aparține de fapt elefantului personal al lui *Indra); potrivit tradiției, G. ar fi scris în întregime *Mahābhārata, la dictarea înțeleptului *Vyāsa.

Gāngā; *Gange* Fluviul sacru al Indiei, personificarea feminină, ca zeiță, a acestuia. Fluviul G., fiica lui *Himavān (zeul munților Himalaya), cursese inițial prin cer pînă cînd regele Sāgara din *Ayodhyā, vrînd să îndeplinească *ritualul *açvamedha, i-a dat, după tradiție, deplină libertate animalului ales: *calul era supravegheat numai de Anșuman, nepotul regelui, dar în ziua *sacrificiului, calul a fost răpit de zeul *Indra; regele trimite în căutarea calului pe cei 60 000 fii ai săi; negăsindu-l, ei vor să-l caute în *Infern, încep să sape pămîntul înaintînd spre nord-est și dau astfel de cal, care e însoțit de înțeleptul Kanila; învinuit pe nedrept de furt, acest *riși îi preface pe toți în scrum cu văpaia miniei sale (Anșuman află de soarta fiilor regali de la pasărea *Garuđa). Evenimentul a perturbat starea cosmică a fluviului, iar după mai mulți ani, cînd *Bhāgīratha, nepotul lui Anșuman, a ajuns pe tron, lăsînd regatul în seama miniștrilor săi, și-a consacrat viața *ascezei, ca să aducă G. pe pămînt; dar numai după o mie de ani *Brahmā s-a îndurat să accepte *rugăciunile și să determine fluviul să cadă din cer și astfel să învie cu apele lui pe toți fiii arși ai regelui Sāgara, să dea naștere oceanului și să fertilizeze subsolul țării. Conform altui *mit arhaic, după ce la început cursese numai prin cer, cînd s-a pogorît pe pămînt s-a apropiat prea mult de locul unde își îndeplinea sacrificiile marele *riși* *Jahnu; supărat de a fi fost turburat în ritualul său, acest înțelept primordial a sorbit fluviul fără să-l elibereze din pîntece pînă nu s-au acumulat suficiente rugăminți rostite de Bhāgīratha; de aici, G. are și epitetul „Fiica lui Jahnu”. Pentru triplul său traect mitic: celest, terestru și subteran, fluviul mai e numit *Tripatha-ga* (Cea care curge pe trei căi); iar în memoria regelui care s-a străduit să-l aducă pe pămînt, G. are epitetul *Bhāgīrathi* (Fiica lui Bhāgīratha). *Gāngāsāgara* (gurile fluviului, locul lui de vărsare în ocean) este, în India, unul din locurile sacre cele maienerate, care atrage numeroși pelerini,

apa fluviului fiind considerată miraculoasă și purificatoare.

Ganymedes Tinăr și foarte frumos păstor frigian din *mitologia greacă, de care s-a îndrăgostit *Zeus și pe care, metamorfozîndu-se în vultur, l-a răpit spre a-l duce în *Olimp, unde l-a investit cu funcția de paharnic divin, în locul zeiței *Hebe; în această variantă, G. era socotit fiul regelui Tros din Dardania și al soției acestuia, Kallirhoe; în schimbul fiului răpit, regele a primit de la Zeus în dar o pereche de *cai nemuritori. Cicero (*Tusculanae*, I, 26) socotea acest *mit o injurie la adresa marelui Zeus. Mai tirziu, grecii au început să-l considere pe G. numai un *geniu al fîntînii și al *Nilului, ca fluviu simbolic al fertilității, iar astronomii antici îl identificau cu Vărsătorul din *zodiac. Acest transfer de la cornul cu nectar la fîntînă e un fenomen de involuție caracteristic mai ales în mitologia greacă (divinitatea care împărțea băutura divină la masa zeilor devine împărțitoare de apă pe pămînt).

Gao-Yao (chinez. *gaoyao* — carcasa de lemn a tobei) Dregător al împăratului legendar *Yao, în *mitologia chineză, cu principala funcție de judecător suprem (ajutat în taină de herbecul cu lînă verde și cu un corn de împuns pe culpabili, *Xiezhai). Mitografiile îl înfățișează ca pe un magistrat incoruptibil și înțelept, care izbutea să rezolve într-o clipă (datorită berbecului său) și fără greș, fără echivoc, cele mai incurcate probleme juridice. G.-Y avea chip straniu: față albastră-verzuie („ca un dovleac jupuit de coajă”), gură prelungă, întinsă ca botul de cal (sau, într-o variantă, cioc de pasăre). Tradiția îl consideră constructorul celei dintii închisori din istoria legendară a Chinei.

Garabet Personaj divin în mitologia armeană (→ *mitologii caucaziene*), dușman al *demonilor pe care îi prinde oriunde și îi încuie într-o temniță inaccesibilă. Considerat de tradiție apărătorul poporului armean, dar totodată ocrotitorul muzicanților, poezilor, dansatorilor și acrobaților, era reprezentat ca un bărbat cu plete lungi și cu o coroană purpurie; se credea că străbate norii, provocînd tunetele. După introducerea *creștinismului în Armenia, a fost identificat, în folclor, cu sf. Ioan Botezătorul.

Garuđa (epitet: *Rājakhaga* — Pasărea Rege, Pasărea Regală; sanscr. *rāja* — rege, *khaga* — pasăre); *Vainateya* Pasăre miraculoasă în *mitologia vedică, pomenită — mai ales în *Rāmāyana — și cu epitetul *Khagapati* (Domnul Păsărilor). G. întrece în zbor vîntul și îi servește drept vehicul aerian și ceresc zeului *Vișnu. G., fiul cuplului *Kācyāpā — Vinata, are dimensiuni gigantice, locuiește în Rukmapura (Cetea de Aur) și e reprezentat cu trup omenesc auriu, cu cap mixt (față umană albă și cioc vulturesc), aripă roșie de vultur și picioare terminate cu gheare. (Fiul său, *Jatāyu*, are aspect de uliu.) Urăște răul, devorînd șerpii vătămători (de unde epitetul *Nagari* — Vrăj-

mașul Șerpilor) și făpturile păcătoase. Evoluția biografică pînă la atributul său definitiv are această formă, într-o variantă principală: în cursul unei lungi călătorii în Lună, trecînd pe lângă Steaua Polară, unde locuia tatăl său Kāçyāpā și cerîndu-i ceva de mincare, acesta îi arată un lac în care se luptau o broască țestoasă și un elefant, broasca groasă de 80 de leghe, iar elefantul dublu. G. îi pune pe amîndoi într-un copac înalt de 800 de leghe, gata să se frîngă sub greutate peste niște *brahmani; dîndu-și seama de marele *păcat posibil prin uciderea unor brahmani, G. ia cele două animale și le mută pe un munte, unde le și mănîncă; ajunge apoi în Lună și vrea s-o ia cu sine, dar fiindcă zeii nu vor să piardă Luna și nici nu reușesc să învingă pasărea, propun un compromis: G. restituie Luna și obține rangul regal de vehicul ceresc al lui Vișnu, odată cu immortalitatea.

Gaunab Divinitate hotentotă (→ *mitologiile populațiilor africane*), opusă zeului suprem *Tsui-Goab și locuind în cerul întunecat, ca personificare a nopții, dar circulînd și în lume ca stafie aducătoare de nenorociri.

Gautamā 1 *Çaradvana Gautama* Înțelept (*riși) și *profet din *mitologia vedică, ducînd viață de pustnic; pe soția sa *Ahalyā a iubit-o zeul *Indra, fostul discipol al lui G.; surprîns de G. care îi blestemă (→ *blestem*), ei își pierd starea firească, Indra devenind eunuc, iar Ahalyā prefăcîndu-se în piatră și recăpătîndu-și înfățișarea de femeie abia după zece milenii, cînd piatra e atînsă de pulberea ridicată de pe tălpile lui *Rāmā. *Mitul conține *simbolul explicativ elementar al forței blestemelor rostite de un riși, după *credințele vedice. 2 Epitet al lui Kripa, fiul lui G. și al *Apsarei Janapadi, primul instructor militar al triburilor *Kaurava și *Pāṇḍava. 3 Supranume al lui *Buddha: Siddharthā Çākyaṃuni *Gautama* Buddha.

Gāyatri (sanscr. *gāyatri* — cîntec) Soția marelui zeu *Brahmā, în *mitologia vedică, și mama celor 4 Vede (→ *Veda*), ca și a primelor 3 caste ale Indiei (→ *varna*), uneori reprezentată sub formă de pasăre. Dar G. este și personificarea suflului vital (adică a respirației), precum și a unității prozodice din versificația poeziei vedice tradiționale (scrisă în grupuri sau strofe de 3 versuri octosilabice).

Geb; Keb Zeu *htonic antropomorf din *mitologia egipteană, personificînd *Pămîntul. Fiu al zeiței *Tefnut și al zeului atmosferic *Shu; e despărțit violent de către tatăl său de soția sa *Nut (zeița *Cerului) cu care a avut 4 copii: *Osiris, *Isis, *Seth, *Nephthys. După un *mit heliopolitan, a fost primul rege pe pămînt (din dinastia regilor-zei, la care se referă și Manethon, ce au domnit înainte de regiilor- oameni); faraonii Egiptului se considerau succesorii lui G. După alt mit, a luat cu forța tronul tatălui său, devenind al 3-lea rege divin; de la uzurparea tronului patern și de la siluirea mamei sale au urmat 9 zile de furtuni și de beznă, dominate de dezlănțuirea *elementelor, pînă

cînd G. a fost recunoscut stăpîn; totuși, e pedepșit ca uzurpator: 75 de zile după luarea puterii, plecînd să-și viziteze regatul și auzînd, în Vest, că tatăl său întreprinde acte eroice, că se înarmează și că poartă pe cap *cobra sacră ca emblema regală, G. își dorește acest șarpe, deschide lada în care acesta e păstrat, însă cobra îi împroașcă pe toți cu venin; slugile lui G. se prăbușesc, el însuși suferînd arsuri și îmbolnăvindu-se de friguri; dar acum vrea să domnească potrivit datinii divine stabile și își consultă sftnicii asupra construcției de *temple, administrației nomelor, construirii orașelor și zidurilor de apărare, ca și asupra sistemului de irigație folosit de tatăl său, iar cînd află toate amănuntele cerute, înțelege că are de îndreptat erori rămase din vremea tatălui său, ceea ce și face, clădînd și multe temple noi, de atunci domnia sa caracterizîndu-se prin ordine și prosperitate; după tradiție, a domnit pe pămînt 1773 ani, tronul faraonic numîndu-se după aceea Tronul lui Geb. Un papirus din epoca dinastiei 21 (de la British Museum) îl arată pe G. încercînd să se împeuneze cu sora și soția sa Nut, încovoiată deasupra lui, ca un *simbol al curbării aparente cerești peste relieful terestru. În alte imagini, deasupra capului său figurează simbolic o gîscă sau trupul zeului e acoperit de pete verzi (vegetația).

Gebelēizis Zeu al *cerului înnourat și pluvial, în *mitologia dacogetică, diriguitor al furtunii și al fulgerelor, în onoarea sau împotriva *Clujia* dacii trăgeau cu arcurile (după unii interpreți spre a purifica fața zeului celest risipindu-i norii excesivi, aducători de grindină și de trăsnete primejdioase pentru *păduri, gospodării, grîne și pentru cultura prosperă a viței de vie); considerat uneori și zeu al luminii. Oricum, un zeu al violențelor atmosferice era firesc și important în *religia unei țări ca Dacia; iar tradiția atacării norilor de către arcași, prin salve concentrate de săgeți, este explicabilă la cultivatorii daci și geți, de grîu, viță de vie și pomi fructiferi (de altfel, practica e înregistrată și în alte zone geografice, în antichitate și în evul mediu: tirul aglomerat de săgeți și strigătele masive de „însăpămintare“ a norilor creeau curenți de aer care uneori risipeau înnourarea). G. e amintit numai de Herodot (*Istorie*, IV, 94), care-l citează imediat după *Zamolxis, într-un context confuz, din care ar reieși că e vorba de două ipostaze ale aceluiași zeu: unii dintre geți „numesc pe același daimon — Gebelēizis“; pe acest temei, P. Kretschmer a teoretizat un așa-zis *monoteism dacic, combătut însă de Mircea *Eliade, I. I. Russu și C. Daicoviciu; M. Eliade îi reproșează lui Herodot de a nu fi înțeles caracterul *ritualului (pe care îl descrie în *Istorie*, IV, 93) și precizează că săgețile nu amenință de obicei pe *zeii cerului, ci pe zeii furtunii în ritualurile mai multor popoare. Deosebirea e certificată de cele două etimologii propuse: fie după lituan. *giva* + *leizis* (dătător de liniște), fie — într-o ipotetică formă originală — *Zebeleizis*, după modelul zeului tracic *Zbelsurdos, patrucul

luminii de fulger. Lipsa de izvoare despre **G.** este explicată de M. Eliade printr-un fenomen curent (deși nesatisfăcător în acest caz): **G.** a devenit un *deus otiosus. Totuși, nici această presupunere nu închide discuția. De menționat că nu toți cercetătorii au căzut de acord asupra lecturii numelui din textul lui Herodot; astfel, după unii (I. I. Russu), Gebeleizis ar trebui citit *Zebeleizis*, după alții, *Nebeleizis*. Deocamdată, asupra structurii divine a lui **G.**, se pot reține 3 opinii: zeu uranian și veche divinitate a dacilor și geților, patronul aristocrației militare, însă ulterior, în dezvoltarea religiei dacogetice, suportând un *sincretism cu Zamolxis, sub acțiunea teologică a preoților (M. Eliade); zeu uranian al fulgerului și divinitate supremă al cărei *cult ar fi fuzionat cu al lui Zamolxis, rezultând un singur zeu cu două aspecte și cu două nume (C. Daicovicu); zeu ceresc, stăpîn al orizontului, avînd ca atribut principal fulgerul (I. I. Russu). Față de penuria datelor istorice și de incoerența informației furnizate de Herodot, părerea lui I. I. Russu, prin pertinența ei logică, pare cea mai acceptabilă.

genii (lat. *genius* — spirit divin particular; lat. arhaic *genere* — a naște) *Spirite semi-divine prezente în toate *mitologiile, avînd îndeosebi funcții ocrotitoare și sfătuitoare. *Mitologia iraniană conține un mare număr de *yazata*, g. protectoare ale normelor morale, dar și ale tuturor ființelor și chiar ale *zeilor (în aceste cazuri: *Fravashi, ca paznici și apărători individuali). Intrucîtva similari sînt *ingerii păzitori ai creștinilor și mahomedanilor. La romani, *genius* (cel care naște) era tipul de spirit al bărbăției dezvoltate sau realizate, iar apoi o mică divinitate personală, ocrotind creșterea și dezvoltarea fiecărei ființe; dar, pe lângă persoane, familii și ginte, profesioni, provincii imperiale și categorii sociale, fiecare popor și fiecare oraș avea cîte un *genius publicus*; astfel, pentru romani mai existau: *Genius commercii* (Geniul negoțului), *Genius libertorum et servorum* (Geniul libertilor și sclavilor), desigur și un *Genius Daciarum* (Geniul Dacilor) etc. (cf. *Elf, *Kobold, *spiridus)

Genita Mana Zeiță din *mitologia romană, veghind asupra menstruației femeilor și femelelor.

Gerdhr (vechi germ. *Gardi* sau *Gart*) Soția zeului *Freyr din *mitologia scandinavă, fiica *gigantului *Hymir. După *Edda Veche, Freyr, privind din *cer, a zărit-o cînd, ea intrînd în casă și închizînd ușa, brațele ei s-au reflectat în lume făcînd să strălucească aerul și apele; apoi a fost obținută cu greu din *Yotunheim, pentru Freyr, de slujitorul acestuia, Skirnir, care a izbutit s-o convingă prin vraja runelor să se întîlnească pentru logodna cu zeul pe insula dragostei, Bar. Nunta s-a oficiat în locul numit Dumbrava Înflorită. Concepută, în *mit, ca *simbol al frumuseții strălucitoare, **G.** are sni vrăjiți și brațe de albeață ireală.

G. naște un fiu, Fjölfnir, mort de tînr, înecat într-un butoi cu hidromel.

Geryoneus Rege mitic, cu aspect monstruos, al Iberiei, din *mitologia greacă, avînd 3 trupuri contopite și 3 capete, proprietar al unor cirezi nenumerate de boi, ucis de *Herakles din ordinul lui Eurystheus, cirezile sale fiind duse apoi în Hellada.

Gharmr *Cîine monstruos din *mitologia scandinavă, păzînd poarta domeniului morții, *Hell, unde stă legat în lanț, în peștera Gniphellir, și pîndește orice traversare a riului infernal Gjöll. **G.** e un fel de *Cerber, reprezentat cu pieptul plin de pete de singe și cu singe proaspăt pe falca inferioară. În lupta finală escatologică din *Ragnarökr, atacîndu-l pe zeul *Tyr, **G.** va fi ucis de acesta.

Gheena (ebr. *Gehinnóm*) Vale la sud de Ierusalim, unde în antichitate se aruncau cadavrele celor uciși cu pietre și gunoaiele orașului, ajunsă apoi *simbolul escatologic (→ *escatologie*) al locului de pedeapsă ignică de după Judecata de Apoi, deosebindu-se de *Sheol care, în epoca biblică timpurie, nu era considerat decît un ținut subpămîntean al umbrelor. Ideea de **G.** apare abia în *N.T.* („Gheena, în focul cel nestins, unde viermele lor nu moare și focul nu se stinge“ — *Marcu*, IX, 43—44); dar e posibil ca modelul să fie mai vechi, intrucît în *Cartea lui Enoh (apocriful etiopian) e amintit un abis de foc de la mijlocul pămîntului; punctul de pornire trebuie să fi fost însă în *cultul arhaic al zeului palestinian preebraic *Hin, al *focului subteran.

Gherman Divinitate inferioară sau numai personaj simbolic în *mitologia slavă sudică (mai ales bulgară), personificînd fertilitatea. E invocat, pentru provocarea ploilor, într-un ritual popular bulgăresc, în cadrul căruia se folosește o păpușă de lut cu pronunțate trăsături și atribute virile. Ritualul include anumite *descîntece, în care se spune că **G.** a murit din cauza (după împrejurări) fie a secetei, fie a excesului de ploaie; după rostirea descîntecelor, femeile din sat înmormîntează păpușa în pămînt uscat, de preferință într-un mal nisipos de rîu. Cercetătorii bulgari (T. Ghincev) și ruși (V. V. Ivanov, V. N. Toporov) deduc atît numele *Gherman*, cît și ritualul, dintr-o tradiție tracică, juxtapunînd acest nume cu consonanța, presupus apropiată, a unui antroponim trac: *Germeruda*. Dar în *calendarul creștin oriental (ortodox), la 12 mai, figurează sf. *Gherman Patriarhul*; iar în eresurile populare române, printre așa-numitele **sărbători băbești*, în aceeași zi de 12 mai, țărâncile țin sărbătoarea lui *Gherman* pentru a ocroti legumele de viermi și de omizi, ca și împotriva grindinei. Ritualul pentru provocarea ploii are similitudini atît cu ceremoniile populare în legătură cu divinitățile slave *Kupalo și *Kostrubonika (mai ales la ruși), cît și cu *Scalorianul* (*Caloianul) românilor dunăreni. Originea tracică pare incertă; numele însuși e con-

sonant mai ales cu antroponimul german *Hermann*.

§ П. Гячев, *От Бесарабия. Герман или Скало-Ян* (In *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, София, 1892, к. 8); М. Арнаудов, *Очерци по Българския фолклор*, т. 2, София, 1969

Gilgamesh Erou mitic și semizeu (mai exact: două treimi zeu și o treime om), comun principalelor **mitologii din Mesopotamia*, personajul central al unei capodopere de poezie mitografică, apărute în Sumer, reluate în Akkad, în Babilon, în Asiria ș.a., sub numele convențional modern *Poemul lui Gilgamesh* (în versiunea akkadiană a **magului Șinlikiunninni* are titlul *Despre cel care a văzut totul*; mai completă e însă versiunea asiriană, în 12 tăblițe sau cînturi, păstrată în Biblioteca lui Assurbanipal). După **mitul* originar, **G.** a fost al 5-lea rege din prima dinastie postdiluviană și a domnit în orașul Uruk, 127 ani. (Cifra fabuloasă nu e un element singular de longevitate mitică: în **Biblie*, **patriarhii* de pînă la **Noe* trăiesc multiseclar, dinastiilor arhaice chineze li se atribuie împărați cu domnii de peste un veac, iar în tradiția babiloniană, Emmenduranki, al 7-lea din cei zece regi de dinainte de **potop*, a domnit, după o versiune, 2100 ani, după alta, 72 000 ani, istoricul **Berosos*, corectînd la 64 000 ani). După unii istorici (René Labat), s-ar deduce din anume inscripții (de fapt incerte) că **G.** ar fi fost un personaj real, domnind în Uruk prin sec. XXVIII î.e.n.; dar după varianta akkadiană, **G.** e o creație a zeiței **Aruru*. Episoadele poemului nu au legătură literară unele cu altele (ca rapsodiile din **Iliada*), fiecare narind cîte o ispravă de alură colosală, săvîrșită de erou; principalele isprăvi: lupta contra regelui Akka din Kish; expediția, împreună cu prietenul său **Enkidû*, de prindere și distrugere a monstrului **Humbaba*; lupta contra taurului ceresc trimis de zeița **Inanna* să-lucidă pe erou, care-i refuzase dragostea; călătoria în imperiul subteran după floarea nemuririi; în fine, moartea eroului (deși nu rezultă clar din nici un text dacă e vorba și de moartea lui **G.** sau numai a lui **Enkidû*; în varianta akkadiană, **G.** călătorește în lumea cealaltă ca să afle secretul imortalității de la **strămoșul* său **Utnapishtî*, care-i comunică și amănuntele desfășurării potopului; această versiune e de altfel cea mai unitară epic). Concepția despre societate și univers rezultă diferit din comportamentul eroului, de la o versiune la alta, în funcție de propria viziune a mitografului adaptor; dar mitul esențial nu suferă modificări sensibile, el fiind de fapt linia regentă la popoarele semite din Mesopotamia, care au împrumutat figura lui **G.** și principalele lui isprăvi fabuloase. Ceea ce este fundamental în mitul lui **G.** se poate numi drama existențială a omului, lupta lui cu forțele oculte și perspectiva înfringerii lor, raportul cu femeia și raportul de prietenie între oameni, teama de **moarte* și setea de nemurire; paralel, mitul rezumă alegoric istoria devenirii și

destinul oamenilor ca societate: **vinătoarea*, păstoritul, civilizația urbană, constituirea statului arhaic, catastrofele cosmice, marile întrebări ale gîndirii. În substanța mitului lui **G.** există și **simbolurile* unor practici rituale sau ale trecerii unor etape din istoria omului: călătoriile îndepărtate cu scop determinat, impactul între om și lumea necunoscută, adică pentru el supranaturală (**zei*, monștri, vise premoniționale, **duhuri* rele, nedumerirea față de durată limitată a vieții etc.), dar și orgoliul uman rezultat din confruntarea cu fauna și flora ambiantă.

§ R. Campbell Thompson, *The Epic of Gilgamesh*, Oxford, 1928; dr. G. Contenau, *L'Épopée de Gilgamesh*, Paris, 1939; *Эпос о Гильгамеше (О все выдашем)*, пер. с аккадского И. М. Дьяконова, Москва-Ленинград, 1961; René Labat, *L'Épopée de Gilgamesh* (In *Les religions du Proche-Orient asiatique*, Paris, 1970)

Ghionoaia În **mitologia românească*, pasăre fabuloasă de proporții gigantice, odinioară femeie care a ajuns în noua ipostază după ce a fost blestemată de părinți (→ *blestem*). Unele variante o prezintă ca soră a **Scorpiei*. **G.** posedă moșii, se deplasează doborînd copacii și „e atît de rea, încît nimeni nu calcă pe moșia ei, fără să fie omorît” (*Tinerete fără bătrînețe și viață fără de moarte*, col. Petre Ispirescu). În folclorul albanez, figurează o variantă masculină: *Gion* (cf. Tancred Bănățeanu, *Legenda Ghionului*, București, 1946). **G.** este comparabilă cu pasărea fabuloasă **Paskundji* din mitologia kartvelă.

Ghmerti (kartvel *ghmerti* — zeu, zeul prin excelență; **Dumnezeu*; *ghmertoba* — divinitate) Zeul suprem kartvel (→ *mitologii caucaziene*), stăpînul **cerului*, părintele genitor al zeilor, proprietarul și creatorul universului, diriguitorul naturii și al vieții umane, animale, vegetale, zeul care instaurează ordinea în lume și veghează asupra menținerii ei; cu acest atribut al ordinii era invocat prin epitetul *Morige-Ghmerti* (kartvel *rigi* — ordine; *morige* — pe rînd, cu rînduială). Divinitate cosmogonică, a făurit cerul ca un fierar (forjîndu-l din materie metalică), apoi a creat **pămîntul* și **apa*, iar după aceea a iluminat lumea cu lumina emanată de fecioara solară *Mzekali* (kartvel *mzé* — soare, *kali* — fecioară), spre a avea condiția creării celorlalți **zei* (→ *cosmogonie*, *teogonie*). **Gh.** locuiește în al 7-lea cer, șezînd pe un scaun de aur, iar voința sa în legătură cu existența lumii și a oamenilor o comunică prin „zeii ceilalți”; însă tunetul și **focul* ceresc distrugător (fulgerul) sînt dirijate fără mijlocitori. **Gh.** este judecătorul suprem care decide și determină destinele universale și pe cele individuale (de ex., longevitatea umană, fecunditatea, darurile recoltelor, paza contra necazurilor și dezastrelor). Prin numeroasele sale „părți” (sau ipostaze), **Gh.** este ubicuu, dar se poate și intruchipa în orice ființă dorită, în vederea **teofaniei*; de asemenea, e atotștiutor și atotprincepător. În acțiunea sa de conducere a omenirii, marele zeu dispune de

sprijinul unor *ctini (alteori lupi) credincioși, care au o funcție dublă: ajutorarea sau, dimpotrivă, pedepsirea oamenilor. Reprezentanțele iconografice tradiționale imaginau de obicei un zeu antropomorf, cu gură de aur și cu ochi de foc. Răspîndirea *creștinismului în Georgia a operat un *sincretism popular între *Ghmerti* și *Dumnezeu* (Dumnezeu-Tațal).

Gibil (akkad. *Girru*) Zeu babilonian al *focului (→ *mitologii din Mesopotamia*), amintit prima dată în textele mesopotamice din sec. XXVI î.e.n., ca fiu al zeului *Enki. În atributele lui **G.** este distinctă dualitatea focului: funcția benefică (lumina, căldura și forța purificatoare) și cea malefică (distrugerea); cînd ajunge zeu suprem, chiar și zeul *Marduk se duce la **G.** spre a-și purifica însemnele puterii.

Gigantomahie Războiul mitic al *zeilor cu *giganții, descris în unele *mitologii, mai ales în *mitologia greacă.

giganți; *uriași* Stirpe mitică antediluviană de humanoizi cu dimensiuni gigantice, în genere blajină, dar neagreată de *zei, cu care intră și în conflicte războinice (→ *Gigantomahie*), uneori cu consecințe catastrofale. **G.** sînt adesea prezenți, în mai toate *mitologiile lumii, ca o specie preumană (unii cercetători încercînd s-o identifice cu hominidii neanderthalieni, alții cu rasa Crô-Magnon). Forma mitologică a **g.** e puțin variabilă. ~ În *Biblie sînt două categorii principale: a) *nephilim*, uriași considerați odrasle hibride din *înger și femei pămîtene („Iar în vremea aceea erau pe pămînt uriașii, mai ales după ce fiii lui El intrară la fiicele oamenilor și ele le născură fii. Aceștia sînt vitejiți cei vestiți din vechime” — *V. T.*, *Geneza*, VI, 4; după *Cartea lui Enoh, apocriful etiopian, erau odraslele îngerilor din grupul lui *Semyaza și, devorînd toate roadele muncii omenești, s-au devorat apoi între ei, ultimul care a pierit numindu-se Naphelim; o variantă biblică mai concisă e în *V. T.*, *Baruh*, III, 26—28: „Acolo s-au născut uriașii cei vestiți din vremi străvechi, înalți la statură și iscușiți la război. Dar El nu i-a ales pe ei și nici calea către înțelepciune nu le-a descoperit-o. Și s-au stins pentru că n-au avut pricepere, pierit-au din pricina nebuniei lor” — fiind o formă cu similitudini în *mitul corespunzător grec); b) *rephaim*, văzuți pe vremea lui *Moise în ținutul Hebron („Acolo am văzut uriași, pe feciorii lui Enac, din neamul uriașilor. Și noi eram în ochii noștri și în ochii lor ca niște lăcuste” — *V. T.*, *Numerii*, XIII, 33). ~ În *China* se vorbește, mai ales în *Shan hai jing, despre ginți de uriași locuind în piscuri de munți, pe podișuri înalte, unii făcînd lucrări ciclopice: mutări de munți, săpări de albi de fluvii (aproape la fel ca uriașii din folclorul românesc). ~ În *mitologia greacă sînt cîteva categorii; cei 3 frați *Gyges, *Briareos și *Kottos, „copiii pămîntului”, l-au ajutat pe *Zeus în *Titanomahie; grupul monstruos de uriași cu forță imensă, care au fost destinați de *Gaia să războvească uciderea *Titanilor și, răscoalîndu-se împotriva zeilor olimpici,

au clădit munți peste munți ca să ajungă în *Olimp, dar au fost distruși de trăsnetul lui Zeus, ajutat de *Herakles și de zei. Războinicii principali în *Gigantomahie* au pierit la fel: *Polybotes*, ucis de *Poseidon care l-a strivit prăbușind asupra lui ins. Nisyros din Dodecanez; *Alkyoneus*, ucis de Herakles; *Porphyrion*, străpuns de săgeata lui *Apollon; *Eurytos*, ucis de *Dionysos; *Hippolytos, ucis de *Hermes; *Mimas*, *Pallas*, *Klytius*, *Enkelados, *hoas și cei doi *Aloizi, *Otos* și *Epialtas*, fiii lui Poseidon, fulgerați de Zeus; *Tityos*, insultînd-o pe *Lato, a fost ucis de copiii ei, arcașii divini Apollon și *Artemis (după Vergilius, *Eneida*, VI, v. 596, unde poetul comunică și mărimea corpului victimei: *per tota novem cui iugera corpus* — „nouă iugăre romane”, deci peste 22 km²). **G.** din mitologia greacă, deși stirpe semidivină, erau muritori, neputînd fi însă uciși decît de un zeu și de un om simultan (de aceea și prezența utilă a lui Herakles în *Gigantomahie*). Unii mitografi (ca *Ovidius, în *Metamorfoze*) confundau *Titanomahia* cu *Gigantomahia*; dar **g.** greci erau socotiți briganzi și monștri telurici, fără să li se atribuie vreo obîrșie precisă, spre deosebire de stirpea nobilă, preolimpiană, a Titanilor. Mai riguros relatează poetul latin Marcus Manilius (*Astronomicon*, I, 413 și urm.), evocînd vremea cînd **g.** s-au ridicat contra *cerului și cînd „chiar și zeii au căutat alți zei superiori”, fiindcă *Iupiter „a văzut pămîntul ridicîndu-se” și „munți îngrămădiți înalțîndu-se mereu peste alți munți, încît și stelele fugeau”; iar după victorie, Iupiter face un *altar de stele (dincolo de constelația Centaurului), la picioarele căruia „au căzut sacrificali Giganții”. ~ La *scandinavi*, **g.** îi precedă pe zei și le vor fi succesori; *Ymir, cel mai bătrîn dintre ei, a fost ucis de zeul suprem *Odinn și frații acestuia *Vile și *Ve, care au creat lumea din cadavrul uriașului; ceilalți (ca *Hrungni) s-au retras în grotlele înghețate din nord, producînd geruri și viscole, și vor fi distrugătorii zeilor, în *Ragnarökr. ~ În *America precolumbiană*, există un mit andin (Peru) despre neamul de uriași *huaris*, care a făcut construcții ciclopice aproape în toată zona Anzilor; alt mit andin (tribul aymara) spune că în primele două mii de ani de la începutul lumii, uriașii s-au răspîndit pe tot pămîntul, pierînd apoi în marile catastrofe (diluvii, incendii cosmice). ~ *Populația dayaka* din Sumatra crede că odinioară pămîntul era locuit de uriași puternici și curajoși care la un moment dat au decis să-i distrugă pe zei și în acest scop s-au suit pe un munte foarte înalt, de unde au început să tragă cu arcul în cer: loviți de săgețile lor, zeii au căzut pe rînd pe pămînt, unde uriașii i-au omorît definitiv cu măciucile. ~ *Miturile românești* sînt abundente și variate, iar structural pornesc din surse arhaice, evident, așa cum se poate confrunța, neînfrînte de puținele repere biblice, și acelea rar citate în liturghiile și predicile ortodoxe: „Ureșii ceia, pe cari i-a fost făcut Dumnezeu, se făcuseră răi de tot, așa că nici de Dumnezeu nu

voiau să știe, ziceau că ei sînt Dumnezeu. Ce să facă Dumnezeu și cum să-i prăpădească? A dat cumpene, potopuri — șapte potopuri au fost și tot nu le-a putut face nimic. Amu trăiseră două mii de ani" (Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, Mihalcea-Cernăuți, 1903, p. 31). Tudor Pamfile citează aceeași cauză a dispariției: „Potopul a fost făcut ca să nimicească pe Urieși" (*Povestea lumii de demult*, București, 1913, p. 124).

● Mitul *g.* e unul din cele mai concordante în lume; confruntat pe de o parte cu *legende antice transmise de istorici, ca de pildă bănuiala lui Herodot (*Istorie*, I, 68) despre *Orestes, pe de alta cu presupunerile antropologilor, fie și numai asupra staturii rasei dispărute Crô-Magnon, depășind (după schelete) cu o treime statura medie a omului antichității, mitul *g.* s-ar putea clasifica printre cele memoriale, iar dispariția bruscă (în raport cu alte ipoteze antropologice) prin potop poate fi legată de sfîrșitul ultimei perioade glaciare; celelalte detalii mitice sînt absorbite prin *sîncrētism, iar cele privitoare la dimensiuni și forță sînt tributare înclinației folclorice spre fabulos și hipertrofie.

Giltinė Zeița lituană a *morții, în *mitologia baltică, totodată patroana ciumei; uneori, reprezentată cu o coasă în mîini.

Ginnunga Gap (vechi norv. *genune, hâu*) Pustiul imperturbabil ce desparte, în *mitologia scandinavă, tărîmul de ceață *Niflheim de tărîmul de *foc *Muspellsheim, și în cuprinsul căruia se produce prima etapă a *cosmogoniei. În altă interpretare, *G.G.* ar simboliza *apele abisale ale oceanului primordial cînd, în *haosul de la început, nu exista decît *gigantul *Ymir. Lipsit de dimensiuni, fără fund, nici margini, *G.G.* simbolizează golul inexistenței primordiale, ca stare precosmogonică. Potrivit *mitului, treptat, au început să se verse în *G.G.* 12 fluvii pornite din izvorul Hvergelmir (de sub rădăcina *Arborelui Cosmic *Yggdrasill) și țîșnind pînă în tărîmul morților, Niflheim; în acel stadiu, apele adunate în *G.G.* îngheață, concentrîndu-se în stare solidă pe locul unde ulterior avea să se formeze *Pămîntul.

Gioacchino da Fiore (*Gioacchino de Celico*) Călugăr italian (1145—1202) a cărui filosofie teologico-istorică a împărțit istoria omenirii în 3 etape față de momentul-cheie al apariției *creștinismului: 1) *ante legem* — epoca păgînă, a *facerii lumii de către Dumnezeu-Tatăl; 2) *sub lege* — epoca creștină, a apariției lui *Isus Christos, Fiul, ca mîntuitor al lumii; 3) *post legem* — era *Sfîntului Duh și a *Evangeliei eterne (*Evangelium aeternum*), care începe din anul 1260. Aceste 3 stadii, etape sau ere, desfășurîndu-se progresiv între sclavia omului și eliberarea lui totală, simbolizează cele 3 fețe ale lui *Dumnezeu, deci Sfînta Treime, ultima eră corespunzînd întronării unei împărății a păcii universale și a adevărului. Doctrina gioacchinismului are o vădită structură panteistă (→ *panteism*), de-

oarece potrivit ei Dumnezeu sălășluiește în toate lucrurile lumii. Dar *G. da F.* și-a declanșat revolta dintr-o atitudine pur anticlericală și nu i-a construit un temel teologic decît pe parcurs. După 300 ani de la elaborarea acestui temei care, de fapt, nici nu alcătuia o doctrină teologică coerentă, și cînd gioacchinismul a fost cu totul uitat, el a atras pe neașteptate atenția celui ce avea să devină întemeietorul *sectei anabaptiste, *Thomas Muntzer* (→ *anabapțiști*).

Gizzida Zeu babilonian (de origine sumeriană) simbolizînd natura care moare și renaște periodic (→ *mitologii din Mesopotamia*); apoi patronul general al vegetației; în *miturile țîrzii, *G.* alcătuiește, cu zeul *Dumuzi, o pereche de paznici ai porților cerești.

Gladshaimr Ținutul ceresc de reședință și petrecere al zeului suprem *Odinn, din *mitologia scandinavă. *Walhalla (scand. *Valhöll* — un gen de *Paradis) e un teritoriu component în *G.*

Glaukos 1 Zeu vieții submarine în *mitologia greacă, anterior pescar în Beoția; născut de o *Naiadă de la *Poseidon, și de aceea înzestrat cu har profetic. Într-o variantă, era membru al echipajului *Argonauților, zeificat postum ca patron al pescarilor și scufundătorilor, fiind reprezentat cu aspect ihtioantropomorf. 2 Erou în războiul troian. 3 Fiul regelui cretan *Minos, născut de *Pasiphae; murind în copilărie, a fost înviat cu ierburile aduse de un șarpe.

Glykon (grec. Γλύκων; dar acest nume pare a fi un epitet: *Prietenosul, Binevoitorul*) Zeu-șarpe adorat în *religia greacă țîrzie, probabil ca ipostază a lui *Asklepios (→ *mitologie greacă*). Instituit de pseudoprofetul Alexandros din Abunoteihos (Paflagonia) în sec. II, *cultul lui *G.* s-a răspîndit și pe teritoriile din afara Asiei Mici și s-a perpetuat în lumea romană și în coloniile grecești țîrzii. Fusese totuși zeul tutelar al Paflagoniei, deși considerat cînd numai șarpele emblematic coincinzînd cu *simbolul vindecării (șarpele-emblemă al zeului medicinei), cînd chiar un simplu *daimon* helenistic ocrotitor al norocului. *G.* era reprezentat ca un șarpe încolăcit sinuos, cu cap semiovin, semiantropoid (de unde și numele de „șarpe fantastic”, dat superficial după descoperirea din 1962 a unei excelente statui, în Dobrogea, păstrîndu-se azi la muzeul din Constanța).

Gnaa (*Sublima*) Zeiță secundară din *mitologia scandinavă, în alaiul zeiței *Frigg căreia îi este mesageră, avînd și misiuni nu tocmai clare în raport cu *moartea, intrucît se deplasează „cu iuțeala gîndului” călare pe *calul *Hofvarpnir* (Telegarul Morții, Cel care zvîrle din copite), ca să cutureie lumea.

gnostici (grec. γνόσις — cunoaștere; γνόσικός — capabil de a cunoaște, cel care știe) Fideli ai unei mișcări de ideologie religioasă care, apărută spre sfîrșitul sec. I e.n., s-a dezvoltat, divizîndu-se în cîteva tipuri de *secte (ebraice, creștine sau provenind din religii asiatice), formate în sec. II—V; *g.* și-au con-

ceput o doctrină de filosofie religioasă întemeiată pe gnosa inițierii secrete în înțelepciunea absolută și pe refuzul oricăror forme de absolut, propuse de orice *religie; astfel, g. și-au asumat realizarea unui presupus unimanism absolut ce se poate elibera de toate formele instituționale mediatore (de pildă, *biserica), precum și de orice contaminare istorică legată de asemenea instituții. Doctrina g. s-a concentrat în genere asupra întrebărilor din jurul creației lumii și în raport cu noțiunea de rău universal și a inclus în sistemul ei o ierarhie de ființe intermediare între *Dumnezeu și *materia rea*, al cărei prizonier era considerat omul; în acest sens, a fost pus în circulație un *mit gnostic despre *omul primordial ceresc (*anthropos*), a cărui condiție terestră ulterioară este efectul unei căderi, al unei izgoniri. Avîndu-și izvoarele în *mitologia iraniană și în principalele religii din Iran (→ *zoroastrism, mazdaism*), doctrina g. — *gnosticismul* — a apărut în sec. II ca rezultat al unui *sincretism între învățătura *creștinismului asupra întrupării dumnezeiești în scopul răscumpărării omenirii purtătoare a *păcatului originar și *monoteismul *iudaismului, precum și unele forme religioase păgine tirizii, printre care îndeosebi *mitologia greacă și filosofia hellenică. În concepția gnostică se puneau teme pe cunoaștere (*γνῶσις*) mai presus de *credință (*πίστις*), deși această cunoaștere nu a fost vreodată cunoașterea rațională, ci numai o stare mistică. Esența doctrinei g. propune cunoașterea prin *revelație și statuează calea *mintuirii omului, în raport cu o concepție specifică despre materie și *spirit, de o structură dualistă; astfel, miezul creației primordiale este sacru și incognoscibil, dar principiul inițial se manifestă în *eoni, adică în emanații superioare cărora materia li se opune, intrucît sursa acesteia este un *demiurg, adică un creator inițial cu atribute speciale, însă lipsit de plenitudine și desăvîșire divină; de aici, între materia supusă păcatului și împovărată de rău și manifestările dumnezeiești, există o luptă neîncetată; iar scopul spiritului uman e răscumpărarea, deci obținerea mințuirii, smulgerea omului din prizonieratul materiei împovărate de păcat, singura cale propusă în acest efort de emancipare constînd în cunoașterea filosofică și în *asceză. Pentru g. există așadar o ireconciliabilă opoziție între Dumnezeu și materie; Dumnezeu — izvorul esențial de perfecțiune — fiind infinit, imaterial și indeterminat, produce prin proprie emanație *pleroma — adică totalitatea ființelor divine, una dintre ele numindu-se *Isus Christos. Dezvoltîndu-se în cadrul Bisericii creștine, grupurile g. au contaminat îndeosebi multe din evangheliile apocrifice (→ *Evangheliile*); uneori, aceste grupuri prezentau variante sensibil deosebite de doctrina generală. Astfel, *valentinienii ținteau spre *apocatastaza finală; ei venerau pe „Maica lumii” *Achamoth și numeau înțelepciunea

pronikos; împărțind lumea în eonii unei ogdoade, considerau Biserica al 8-lea eon; ramura orientală a valentinienilor nu admitea „trupul psihic” al lui Isus Christos. Partizanii lui Marcion (85—160) au tins spre un evanghelism simplist, respingînd, din *Biblie, *V.T.* în întregime și acceptînd *N.T.* doar în parte. Mai originali au fost g. din secta ophiță (→ *ophiți*) sau *naasiană* (numită astfel după ebr. *nahas* — șarpe), care au atribuit rolul de eliberator al omenirii *Șarpelui biblic. Atacat în sec. II de *teologia creștină, gnosticismul a început să se dezagrege treptat, pînă cînd nu au mai rămas decît așchii ale doctrinei lui în unele secte fără importanță istorică.

§ G. Quispel, *Gnosis als Weltreligion*, Zürich, 1951; J. Dorese, *Les Livres secrets des gnostiques d'Égypte*, Paris, 1958; Hans Jonas, *The Gnostic Religion. The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*, ed. II, Boston, 1963

gnosticism → *gnostici*

Go-chi Nyorai În *budismul japonez, cei 5 *Buddha ai *contemplației: Yakushi, Taho, Dainichi, Ashuku, Shaka.

Gog și Magog Dublă forță ostilă în *mitologia *creștinismului, manifestîndu-se în cadrul *eschatologiei apocaliptice. În *V.T.*, *Gog* pare să fie sau o localitate din Armenia (cf. *Iezechiel*, XXXVIII, 2) sau țara de obîrșie a lui *Magog*, care este unul din fiii lui *Iafet (cf. *Geneza*, X, 2); în *N.T.* (*Apocalipsul*, XX, 8), *G.* și *M.* sînt două populații instigate la războiul eschatologic final de către *Satan care, în ajunul domniei de o mie de ani a lui *Isus Christos (→ *milenarism*), se afirmă că „va ieși să înșele neamurile care sînt în cele patru unghiuri ale pămîntului, pe *Gog* și *Magog*, și să le adune la război”.

Gogă, *Gogoriță* În *superstiția populară românească, o făptură fabuloasă, fără identitate spectrală, avînd unicul atribut de înspăimîntare a copiilor.

Goibniu (*Făurarul*) Zeu al metalurgiei și artizanatului, în *mitologia celtică.

Golem *Mit medieval din folclorul religios al evreilor ghetoului din Praga, potrivit căruia rabinul Löw a plămădit din argilă un „chip înzestrat cu viață”, sub forma unui antropoid uriaș, pe care l-a însuflețit înscriindu-i pe frunte o siglă misterioasă în caractere ebraice; acest *G.*, destinat apărării sau răzburării, a început să umble autonom și să dărîme totul în cale. Originea mitului e însă mai veche. În *Biblie întîlnim numele ebr. comun *golem* — substanță informă (*V.T.*, *Psalmi*, CXXXIX, 16) care, prin extindere, denumea pe orice femeie nemăritată; tot așa numeau *legendele medievale figurile de lemn primînd viață de la sfinți. După o tradiție ebraică, mai mulți rabini din sec. I e.n. au încercat să imite *antropogonia biblică, uzînd însă de formule magice care să reconstituie *logosul divin. Încercările sînt reluate în evul mediu de practicile *Kabbalei și mai ales de *secta iudaică *hassidim* (sec. II), care alcătuiesc un sistem magic (→ *magie*)

compus din 221 combinații ale alfabetului ebraic din convingerea că acestea vor fi în stare să însuflească un G. de argilă, iar prin inversarea acelorasi combinații, că îl vor distruge. În epoca Renașterii, alte practici de magie kabbalistică urmăresc confecționarea în serie a unui G. gigantic, cu atributul de slugă casnică; acestui tip de G. trebuia să i se graveze pe frunte cuvântul ebr. *emeth* (adevăr), dar ștergînd prima literă, rezulta *meth* (moarte), adică ordinul de anihilare a artefactului. G. rabinului Löw are o anume similitudine cu *uriașul de aramă cretan *Talos, din *mitologia greacă, și nu este exclus ca mitul G. să-și fi format rădăcina în mediul evreilor din diaspora alexandrină, în epoca în care se puteau vedea reprezentațiile cu păpușile mecanice ale lui Heron, la *Theatrum Machinarum* din Alexandria (sec. I e.n.).

Gomora → Sodoma

Gong Zeu arhaic din *mitologia chineză (uneori considerat demonic), simbolizînd apele lumii (→ apa); adversar ireconciliabil al zeului *Iocului, *Zhu Rong. G.G. era reprezentat cu față omenească și trup de *șarpe (sau *balaur), capul fiindu-i acoperit de o chică de păr roșu. Ca *demon, se credea că are un discipol sau pupil, cu ajutorul căruia poate produce răul: *Xiang Liu*, o făptură cu 9 capete omenești și un trup vinăt de șarpe. Acțiunea demonică a lui G.G. rezidă în furia monstruoasă a apelor dezlănțuite. Adversitatea dintre G.G. — zeu malefic și Zhu Rong — zeu benefic, e stranie în planul *mitologiei generale, explicabilă însă prin specificul tehnologic al civilizației arhaice din China. După o ceartă curentă între cei doi, G.G. năruie între oameni ordinea pe care zeița cosmogonică *Nü Wa abia o stabilise în lume după *potopul universal. Dar, deși G.G. duce lupta de pe o plută, din *elementul său, e învins de Zhu Rong (concluzia simbolică a mitului luptei celor două elemente ar fi că focul îi este superior apei). După alt *mit, cînd lumea fusese creată iar primul potop universal luase extindere, G.G. s-a străduit să reverse apele și mai mult, pînă cînd a fost izgonit de dragonul *Yü, fiul sau reîncarnarea zeului prometeic *Gun. Vechile scrieri mitologice chineze care vorbesc despre domnia împăratului *Yao îl consideră pe G.G. numai un *spirit acvatic sau Duhul Apelor: scaldîndu-se în Huang-he (Fluviul Galben) și agîtînd apele în valuri, G.G. produce mari viituri care se extind în proporții diluviale; din porunca împăratului Yao, zeul prometeic *Gun, întîi singur, apoi împreună cu fiul său, *dragonul Yü, stăvilește apele; iar Zhu Rong pune pe un zeu secundar să-lucidă pe Gun, pentru că monarhul ceresc e nu numai indignat de furtul argilei fermecate cu care se zăgăzuește potopul, dar îl și protejează pe G.G. ca spirit al unuia dintre elementele cosmogonice primordiale (apa); în recidiva diluviană, G.G. e izgonit de dragonul Yü.

Goniglis Dziewos Zeul prusic al *pădurilor, pășunilor și păstorilor, în *mitologia baltică; i se sacrificau (→ sacrificiu) testiculele de armăsari, de tauri și de *țapi.

Gorgone (grec. Γοργώ; pl. Γοργόνες; γοργός — cu privire cumplită) 3 surori în *mitologia greacă (*Medusa, *Sthenno*, *Euryale*), fiicele cuplului *Phorkys — *Keto, monștri de structură femeiască, un tip de *dragoni, locuind lângă *Grădina Hesperidelor sau (după *Hesiod, Herodot și Pausanias) în Libya. Capetele lor pline de serpi și privirile care împietreau orice ființă erau considerate arătări de groază, cu consecințe catastrofale. G. erau înzestrate cu brațe de bronz și aripi de aur, gheare de aramă și colți de mistreț; totuși, reprezentate adesea ca femei foarte tinere; dintre ele, Euryale și Sthenno erau nemuritoare, iar Medusa, vulnerabilă, a fost omorîtă de *Perseus. *Mitul arhaic se limita la un singur monstru: *Homer pomeneste numai o G. (*Iliada* V, v. 741), care în *Odiseea* (XI, v. 633) e descrisă ca monstru infernal. Abia la Hesiod (*Theogonia*, v. 274) apar 3 G.: Sthenno (cea puternică), Euryale (cea care sare departe) și Medusa (regina). Totuși, deși dintre cele 3 surori tradiționale era muritoare numai Medusa, Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, III, *LIII*, 4) vorbește despre „neamul Gorgonelor“ ca de un trib numeros, împotriva căruia luptase Perseus și care, retezînd capul Medusei, i l-a oferit zeiței *Athena ca ornament activ pentru scutul ei; după Diodor, G. erau în adversitate cu atlantii (→ *Atlantida*), însă „au fost învinse de Amazoane, care au ucis o mare parte din ele și au luat trei mii de prizoniere“, celelalte refugiindu-se în păduri și, ulterior, izbutind să se reînmulțească; cînd a fost omorîtă de Perseus, Medusa era regina lor (*op. cit.*, III, *LV*, 3).

§ W. H. Roscher, *Die Gorgonen und Verwandtes*, Leipzig, 1879

Graal Cupă care, după un *mit germanic, a fost făcută dintr-o piatră căzută din *cer, și apoi a devenit *talisman. Etimologia (*Graal* sau *Greal* < engl. *Grail*; s-a propus și *cratella*, diminutiv din lat. *crater* — vas, cupă) e discutabilă. După o *legendă medievală, G. ar fi fost un vas de smarald, care i-a slujit lui *Isus Christos la Cina cea de taină, și în care Ioșif din Arimathea a adunat apoi sîngele scurs din șoldul străpuns de un centurion, cînd Isus era răstignit. Ulterior, *Sfîntul Graal* s-ar fi păstrat în loc ascuns, pînă l-a găsit eroul Perceval (Parzifal). Mitul ca atare a fost pus în circulație de literatura cavalească din ciclul breton despre regele *Arthur și cavalerii Mesei Rotunde.

Graia (grec. γραία — babă) Zeitate pre-olimpliană, în *mitologia greacă, păzind drumul spre Țara Gorgonelor (→ *Gorgone*); de obicei figurau 3 Graiai: *Deino*, *Enyo, *Pepredo* (fiicele cuplului *Phorkys — *Keto), urite, bătrîne, cu un singur ochi și un singur dinte, de care se foloseau, pe rînd, toate trei.

Gratiae (Gratii) Numele latin al celor 3 *Harites. În *mitologia romană, 3 fecioare numite: *Charis* (Cea dragălașă), *Mia* (Cea fără pereche) și *Pasitheia* (Cea deplină).

Grădina Hesperidelor → *Hesperides*

Grifon (grec. γρόν) Monstru din *mitologia greacă, imaginat cu trup leonin, cu cap și cu aripi de vultur, consacrat zeului *Apollon; se credea că locuiește în ținutul *hyperboreilor, păzind aurul nordic împotriva lăcomiei arimaspiilor (o populație fabuloasă de făpturi cu un singur ochi). Într-o variantă, G. sînt considerați cîinii de pază ai lui *Zeus.

Grigore din Nazianz (Γρηγόριος Ναζιανζηνός); *Grigore Teologul* Unul dintre părinții *Bisericii creștine răsăritene (→ *patristică*), originar din Cappadocia (328—389); după strălucite studii de filosofie, a luat parte, în Constantinopol, la condamnarea *arianismului, iar un an mai târziu (380), ajutat de armată, i-a alungat din capitala bizantină pe clericii partizani ai *ereziei arianiste. Conciliul II ecumenic (Constantinopol, 381) îl confirmă arhiepiscop de Constantinopol, dar, nefiind în stare a stabili unitatea Bisericii ortodoxe (răsăritene), după cîteva luni de păstorie, demisionează. **G. din N.** a contribuit substanțial la formularea *dogmelor *creștinismului, aparținîndu-i integral formularea definitivă a dogmei Sfintei Treimi.

Grimm, Frații Jakob Ludwig Karl (1785—1863) și **Wilhelm Karl** (1786—1859) Fondatori ai școlii mitologice în folcloristică, reputați folcloriști germani. Au publicat împreună studiul *Die deutsche Heldensage* (1829) asupra eposului eroic german, o culegere de tradiții populare germane, *Deutsche Sagen* (1816—1818), și mai ales o amplă culegere de povești populare, *Kinder- und Hausmärchen* (1812—1814). Textele folclorice au fost înregistrate de ei cu exactitate riguroasă, iar comentariile lor la culegerea de basme populare utilizează din belșug metoda comparativă. Explicînd subiectele comune de basme în circulație la mai multe popoare prin existența unor protomituri originare (concepție romantică, avînd printre aderenți pe Max *Müller, ulterior contestată), ei au idealizat specificul național al materiei folclorice și au atribuit folclorului (în special poeziei populare) o „origine divină“, considerînd că eposul, basmul, *legenda nu sînt decît un rezultat al evoluției *miturilor. Studiind folclorul comparat, Jakob Grimm și-a extins metoda și asupra *mitologiei naționale germane; a publicat astfel studiul *Deutsche Mythologie* (1835), o excelentă contribuție inedită la mitologia comparată și îndeosebi la studiile despre *mitologia germanică.

Gu Zeu în mitologia tribului yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*), patronul *fierului și al războiului, meșterul mitic primordial al artei metalurgice.

Guandi; *Guan Zhong* Zeul războiului și al culturii în *mitologia chineză, venerat uneori și ca ocrotitor al literaturii și al dreptății. Biografia sa mitică e ciudată: la început nu fusese decît un om simplu din Shanxi, nevoit să fugă în munți după ce omorise un funcționar din pricina unei constrîngerii erotice; în drumeția lui, se împrietenește cu măcelarul Chang Fei și cu negustorul de sandale de paie

Liu Pei; în livada de piersici a lui Chang Fei, cei 3 fac un legămint de prietenie. Apoi, în numeroase peripeții și lupte, iese la iveală deosebita virtute a lui Guan Zhong care în cele din urmă e prins și ucis de adversarul său Sun Zhuang. Dar cunoscîndu-i virtuțile, posteritatea obține un edict imperial prin care i se acordă titlul postum de principe, iar ceva mai târziu i se conferă chiar rangul de Prinț al războiului și răspînditor de cultură. De atunci, el începe să fie venerat ca *zeu ceresc, protector al bățăliilor, ocrotitor al justiției și al literaturii. *Cultul său de zeu războinic se răspîndise la un moment dat în toată China, credincioșii lui G. fiind convinși că zeul e în stare să curme războaie, să asigure victorii, să inspire spiritul justițiar, să fie chezașul tuturor succeselor.

Guan Yin; *Guan Shi*; *Yin Pusa* Zeiță arhaică a mîlei și îndurării, în *mitologia chineză, locuind în *pădurea sacră *Crîngul de bambuși purpurii*; cu timpul, a fost inclusă de *budismul chinez în categoria *Bodhisattva, devenind analogă divinității *Avalokiteșvara.

Guayota În credințele mitologice ale ganchilor (Canare), *spirit al râului, *demon (temut mai ales de fosta populație localnică din Tenerife) ce se considera că locuiește în *Infernul pe care îl patronează, numit *Echeyde* și situat în piscul Teyde.

Gudatrigakvilt Zeu complex, venerat mai ales de tribul wishosk (pornit în sec. XVII din Pennsylvania, iar după o lungă migrație, în sec. XX strămutat în Canada); *cultul lui G. divulgă numeroase trăsături de *strămoș totemic (→ *totem*) și de *erou civilizator, dar și de zeu creator al universului. Într-o pustietate de țărănie, G. delibera cum să creeze lumea și, conștient de necesitatea vieții, cum s-o populeze. Printro-gesticulație magică, face o luntre, apoi tot astfel apare *omul primordial, numit *Wat* (numele unei specii de pește oceanic); de remarcat că actul *cosmogoniei se efectuează prin exercitarea unui *ritual. Făcîți rău, oamenii primordiali mor, iar zeul confecționează a 2-a serie, pe care o dorește semi-eternă (cu zece vieți, reluate succesiv), dar rezultatul e mediocru, eternitatea nu se realizează; și atunci, pentru evitarea morții timpurii, G. asigură noua omenire cu vînat, pește și vegetație și îi dăruiește arta *dansului; *antropogonia este și ea magică; oamenii nu sînt lucrați din vreo materie primă, ci iau ființă instantaneu, din idee.

Gula Zeiță babiloniană a medicinei (→ *mitologii din Mesopotamia*), considerată fie soția unui zeu secundar (*Ninib*), fie numai ipostaza feminină a acestuia, deși mult mai populară decît el. Avînd epitetul răspîndit de „Marea Vrăciță“, a dobîndit și numele: *Ninkarrak, *Gatumdug* și *Nindindug*, cu semnificația globală, precizată țrziu, de „Doamna care redă viața“. G. era uneori invocată în *blestemele adresate celor ce încălcau drepturile omenești elementare ori preparau băuturi otrăvitoare.

Gulbis; *Gulbidziewos* În miturile lituane (→ *mitologie baltică*), *geniu păzitor al omului;

(numele zeului e de fapt un epitet, poate de la lituan. *gelb* — a ajuta).

Gullinkambi (*Creastă de Aur*) Cocos sacru oracular, de aur, din *Walhalla, în *mitologia scandinavă, aparținând zeului *Odhinn. G., care veghează pe o creangă a *Arborelui Cosmic *Yggdrasil (de unde și epitetul său *Vidofnir*, „Șarpele din arbore“), va trezi cu cântatul său oastea cerească a lui Odhinn în momentul declanșării războiului universal din *Ragnarökr.

Gullveig (norv. *gull* — aur, *veig* — vigoare) Frumoasă vrăjitoare nefastă în *mitologia scandinavă, din tagma *duhurilor apei (*Vana), simbolizând forța aurului. Înzestrată cu darul *divinației, nu făcea decât prevestiri rele, purtătoare ale ideii de rău în sine; vocația ei de intrigantă a determinat-o să stîrnească războiul între divinitățile claselor *Asa și *Vana*, încheiat totuși cu o pace durabilă; dar, ca pedeapsă, zeii au ars-o pe G. de 3 ori în flăcări, ea înviind de fiecare dată și reconstituindu-și trupul fără nici o pierdere; de aici a derivat credința că vrăjitoarea G. e arsă mereu, însă mereu se reface, răul fiind nepieritor.

Gulu Zeul războiului, în mitologia tribului baganda (→ *mitologiile populațiilor africane*).

Gun Zeu prometeic din *mitologia chineză. În ciclul mitografic legat mai ales de mitul *potopului universal și de domnia împăratului *Yao, cu subiecte de istorie legendară din China antică, îndeosebi în narațiunea din mileniul III î.e.n. *Gun și Yü stăvilesc apele* (*Gun Yü zhi shui*), al cărei conținut mitic e retransmis de *Shan hai jing, de *Călătoria regelui Mu* (*Mu Tian zi zhuan*) și de poemul epic *Enigmele cerului* (*Tian wen*) al poetului *Qu Yuan, există descrierea, întrucîtva confuză, fie a potopului universal, fie a unui al doilea potop sub forma unor uriașe inundații; fenomenul, petrecut sub împăratul Yao, ar fi durat 22 de ani; cum în unele variante există prezența activă a zeiței cosmogonice *Nü Wa, s-ar putea să fie vorba tot de marelui potop universal. După o variantă principală, zeul apelor *Gong Gong, scaldîndu-se în Fluviul Galben (Huang-he) și agîtîndu-i apele, a produs o revărsare, iar, în fața dezastrului, Yao i-a ordonat lui G. să pună zăgazuri puhoaielor catastrofale. Broasca țestoasă magică *Zhi Gui* îi dă lui G. statul de a răpi din palatul ceresc al zeului *Shang Di un obiect numit *xirang* (de fapt, o bucată de lut vrăjit care, pe baza unui gen de entelhie, avea capacitatea intrinsecă de auto-dezvoltare și autoperfecționare, înmulțindu-se din sine); cu acest *xirang*, G. reușește să ridice în grabă diguri, stăvilind inundația. O variantă arată că oamenii (cei salvați temporar), de frica viiturilor, dar și a fiarelor care și ele umblau îngrozite și flămînde, au ajuns să locuiască în copaci; datorită lui G. și miraculosului *xirang*, lutul s-a dezvoltat rapid formînd treptat diguri, apoi dealuri și lanțuri de munți, dînd oamenilor putința să coboare din arbori și să-și reorganizeze viața. Furtul e observat însă de Shang Di care îl însărcinează pe zeul *focului, *Zhu Rong, să-l ucidă pe G.; dar el execută

porunca parțial și îl îngroapă pe G. de viu sub o stîncă din muntele Yulin, după care se constată că trupul lui G. nu e supus putrefacției, astfel că sufletul său nu părăsește corpul; după o stare de nemoarte de 3 ani și după ce Zhu Rong l-a spintecat cu cuțitul magic *wudao*, făcînd să se nască, din măruntaiele lui G., fiul său, *dragonul *Yü (care va deveni succesorul lui *Shun la tronul Chinei), represaliile marelui zeu Shang Di se reduc la sfărîmarea digurilor; dar noul potop e stăvilît acum de Yü, cu ajutorul tatălui său G., în 13 ani. Împăratul Shun (protejatul lui Yao) îl trimite pe Yü să rectifice îndiguirile pe o distanță de 2 000 355 550 li (cca 1 152 204 796 km; un li = 576 m). O mitografie arată că G., după ce i-a dat viață dragonului galben bicornut Yü, a devenit el însuși un dragon galben și a plonjat pentru totdeauna în abisul acvatic.

Gweleshapi (kartvel *gweleshapi* — *dragon, monstru; *gweli* — om rău; *șarpe) Vietate fabuloasă din miturile folclorice kartvele (→ *mitologii caucaziene*), imaginată ca o reptilă humanoidă, alături numai ca un șarpe uriaș cu trăsături spirituale omeneste (o mixtură de *demon antropomorf și dragon); dacă G. nu ar avea un șold de lemn, lumea ar fi fost demult distrusă, căci el înghite uneori soarele, provocînd eclipse, însă de fiecare dată soarele izbutește să se elibereze din pîntecul monstrului, arzînd lemnul șoldului vulnerabil.

Gwynlyd *Paradisul, în concepția *mitologiei celtice, în care însă eroii și în genere bărbații vestiți vin de bunăvoie. G., a 3-a dintre cele 3 zone succesive sau stări existențiale din univers, e văzut ca un stadiu postum al desăvîrșirii prin iubire și fericire. Din G., sufletele morților pot vedea tot ce se petrece în *Abred și pe *Pămînt, unde pot coborî la dorință, spre a-și ajuta semenii vii.

Gwyon (probabil *Părintele oamenilor*) Zeu profetic și sapiențial din *mitologia celtică; el și-a sorbit înțelepciunea, cunoașterea tainelor universului și arta *divinației odată cu cele 3 picături sărite din fiertura ierburilor cunoașterii, pe care o prepara zeita *Coridwen. G. este un *zeu sincretic (→ *sincretism*), avînd rădăcini în *miturile arhaice ale celților, dar și anume similitudini cu Hermes Trismegistos (→ *Hermes*), cu *Apollon și cu *Prometheus. G. conducea ființele din starea inițială germinativă *Anun, în starea ionică a purificării, *Abred. (O variantă gaelică a numelui lui G. *Alwion, ar fi dat numele de *Albion* Marii Britanii.)

Gyges 1 Monstru din *mitologia greacă, avînd 50 de capete și 100 de brațe; unul dintre *giganții care au luat cu asalt *cerul, răzvrățiți împotriva lui Zeus sau dimpotrivă, ajutîndu-l în *Titanomahie. Era născut de *Gaia, dela *Uranos. **2** Personaj dintr-un *mit relatat de *Platon: un G. (sumer. *Gu-gu*), păstor regal, a intrat într-o peșteră unde, găsind un mort, i-a luat inelul din deget, dar apoi punîndu-și-l, a observat că dacă îl răsucea pe degetul său, devenea el însuși invizibil.

H

Haddad-Rimmon Zeu semitic (→ *mitologie feniciană*), răspândit la mai multe popoare din Asia Mică, personificând în general manifestările atmosferice; astfel, asirienii îl venerau ca zeu al furtunii, iar în varianta aramaică, personifica ploaia și fertilitatea pământului. Unii l-au socotit divinitate de origine siriacă (*Benhadad*, cu atribute meteorologice incerte), apropiindu-l de zeii **Adad* și **Teshub* (→ *mitologii din Mesopotamia*); alții au dedus că *Haddad* nu ar fi decât alt nume pentru **Adonis*; în **Biblie*, pare un nume geografic (*V.T., Zaharia*, XII, 11 — unde se confundă cu localitatea Megiddo).

Hades (grec. Ἅιδης — *Cel Nevăzut*) Zeu din **mitologia greacă*, domnind în ținutul infernal al umbrelor, sub pământ; adesea identificat cu **Pluton*. Fiul cuplului **Kronos* — **Rhea*, după victoria lui **Zeus* asupra **Titanilor* și după împărțirea universului în cele 3 lumi, **H.** a primit lumea subterană (→ *Infern*); apoi a răpit-o pe tânăra **Persephone*, căsătorindu-se cu ea, dar avînd-o cu sine numai o treime din an (cît germinează semințele în sol). Mai târziu, **H.** nu mai e o personificare, ci Infernul însuși (folosit ca atare de **Septuaginta*, de unde slav. *адъ* și rom. **iad*), întrucît grecii, evitînd să-i rostescă numele, au preferat să-l invoce pe *Pluton*; confuzia incidentală între cei doi zei trimite la sensul dublu al divinității subterane: și fast — ca depozitar al comorilor subpămîntene, și nefast — patronînd **moartea*. Dar după unii autori antici (**Platon*, *Lukian*), **H.** ar fi un ideal, absorbînd umbrele morților după purificarea de nebunia trupească a patimilor carnale. Iar după *Platon*, etimonul ar fi noțiunea *ἄειδής* — invizibil, presupunere reluată și de unii cercetători moderni (*H. Frisk* ș.a.). Unii antici (de ex., *Euripides*, în *Alkestis*) îl numeau *căltău*. (→ *Tartaros*; *Sheol*)

Haig (*Uriașul*) În tradiția mitologică (sau legendară) armeană (→ *mitologii cauzaziene*), întemeietorul țării *Haig* (numele vechi al Armeniei), **strămoșul* arhetipal de origine divină al poporului armean. Era reprezentat, ca erou astral identificat cu constelația *Orion*, cu aspect de **uriaș* divin, arcaș și vînător, cu chip de tînăr bărbat frumos; avea 12 copii (fii și fiice), omologați cu lunile anului din vechiul **calendar* armenesc, deoarece **H.** poseda și atributul de coordonator al **timpului*. În eposul popular, transmis de *Movses Horenatzi* (sec. V), **H.** pleacă de sub stăpînirea regelui babilonian *Bel*, împreună cu neamul său incluzînd 300 bărbați, și se stabilește la sud-est de lacul *Van*, apoi migrează cu un grup mai mic spre nord, unde respinge atacul de represalii al regelui *Bel*, pe care îl

ucide, iar pe cîmpul de luptă întemeiază așezarea *Haig*, din care s-a dezvoltat Armenia.

Hainuwele (*Creangă de cocotier*) Divinitate feminină în **antropogonia* tribului marind-anim din Noua Guinee (→ *mitologii din Oceania*), născîndu-se dintr-o floare de cocotier fecundată de singele scurs dintr-un deget înțepat al **omului* primordial **Ameta*; în 3 zile, **H.** ajunge la maturitate și, așezată în centrul terenului de **dans* ritual vreme de 9 nopți, la marea **sărbătoare* *Maro*, le oferă daruri dansatorilor, iar în ultima zi, oamenii sapă la mijlocul terenului o groapă unde o aruncă pe **H.** acoperînd-o cu pământ și continuîndu-și dansul deasupra ei. *Ameta* descoperă cadavrul fetei, îl taie în mai multe bucăți și, afară de brațele ei, înmormîntează totul în locuri diferite, iar din aceste bucăți răsar numeroase plante, pînă atunci necunoscute, multe din ele cu tuberculi comestibili; din brațele fetei, zeul **Satene* construiește o poartă de separare a lumii divine subterane, de lumea umană de pe sol. **Mitul*, în parte simbolic (divinitatea care supraviețuiește în plantele hrănind populația zonei: nucile de cocos, tuberculii dulci), are și valoarea alegorică a singelui fecundator al solului pentru creșterea vegetației, ca și pe aceea a similitudinii, într-o anumită concepție mitică, între om și plantă, dacă nu chiar a rudeniei. Tradiția locală consideră că nuca de cocos este carnea tinerei **H.**

§ A. E. Jensen, H. Niggemeyer, *Hainuwele*, Frankfurt/M., 1939

Hale **Duhuri* rele din **mitologia românească*, provocînd sau patronînd marile furtuni uragane.

Halmasuitta Zeu al tronului celest, în mitologia hittită (Anatolia) sau chiar divinizarea tronului însuși; e un zeu de pură valoare simbolică patronînd **cerul* și, fără a interveni în producerea lor, fulgerele. Dar într-o epocă mai tîrzie, devine zeul hittit principal, adorat de regele *Anitta*, care introduce treptat **cultul* lui **H.** în locul vechiul cult al zeului **Siusummi*.

Ham Personaj din **mitologia biblică*, fie al doilea fiu al lui **Noe* (*V.T., Geneza*, V, 32; VI, 10; VII, 13; IX, 18; X, 5; *Cronici*, I, 4), fie cel mai tînăr (*V.T., Geneza*, IX, 24), deși în context al 3-lea fiu este *Canaan* (*ibid.*, IX, 20—26), **H.** pîrînd o interpolare mai tîrzie, poate derivînd din onomastica egipteană (*hem* — cel negru), întrucît într-un verset e citat „*Ham, tatăl lui Canaan*” (*ibid.*, IX, 22). O înțimplare biblică bizară, încorporată **mitului*, face din **H.** un vinovat fără vină: după salvarea de la **potop*, el își vede tatăl cu trupul în nerușinată goliciune, consecință a beției cu primul

vin recoltat, iar pentru asta Noe își blestemă fiul: „Blestemat să fie Canaan! Să fie robul robilor fraților săi!” (*ibid*, IX, 25). E posibilă ipoteza unor cercetători care consideră că această extindere a mitului urmărise să justifice adversitatea politică dintre *Israel și Canaan; dar deopotrivă contextul oferă și un tabel genealogic: din **H.** ar descinde numeroase neamuri, printre care amoriiți, canaaniiți, etiopienii ș.a. (*ibid*, X, 6—20), Egiptul fiind considerat, în *Biblie, „țara lui Ham”: „Cei întâi născuți din Egipt, pirga bărbăției, din corturile lui Ham” (*V.T.*, *Psalmi*, LXXVII, 51).

Hamadryades (grec. ἡμα — împreună, δρῶς — stejar) *Nimfe ale arborilor, în *mitologia greacă; soarta Hamadryadelor depindea de copacii împreună cu care se nășteau, trăiau și mureau (mai ales de stejari, ca arbori sacri consacrați lui *Zeus); acest atribut particular le și deosebea de *Dryade; totuși, **H.** nu erau complet inseparabile de arborii lor, după *Homer ele putându-se deplasa împreună cu *Satyrii ca să aducă jertfe *Aphroditei; iar Seneca spune că își părăseau copacii, ca să-l poată asculta pe *Orpheus cîntînd. Această imobilitate, chiar relativă, a **H.** era la greci un *simbol religios de structură juridică, formulînd indirect un *tabu destinat să apere *pădurile și arborii ornamentali sau pomii fructiferi. De altfel, această *credință e răspîdită și la alte populații, arborii fiind locuiți de *spirite în credințele din America de Nord (irokezi), Africa Occidentală (wanika), Europa (sîrbii dalmatieni). **H.** deosebi se încadrează în *cultele totemice (→ *totem*).

Han Fei Filosof antic chinez (cca 280 — 234 î.e.n.), discipol al autorului cărții *Tian lun* (*Despre natură*), Xun Kuang; pus în dificultate atît de bilălia sa nativă, cît și de opacitatea mediului vremii sale din Țara Han, cîrmuită de împăratul Heng Hui din dinastia Han, **H.F.** nu și-a putut răspîndi noile idei decît temporar, cînd s-a alipit curții împăratului Shi Huang, din dinastia Qin, care l-a ocrotit, pînă cînd niște intrigi de camarilă îl duc la închisoare, apoi la moarte. Sistemul filosofic al lui **H.F.** (care a compus 55 scrieri), izvorît din critica dialecticii daoiste (→ *daoism*) a filosofului *Lao Zi, ca și a ideii de *predestinare din opera lui Xun Kuang, a dus la întemeierea unei școli proprii anticonfucianiste, numite *Fajia* (→ *confucianism*), a cărei doctrină propulsa o concepție aproape ateistă (→ *ateism*) despre lume. **H.F.** neagă existența *zeilor, *demonilor și *spiritelor, prin argumentul imposibilității unei demonstrații logice a unei atare *credințe (incompatibilitatea între *credință* și *lege*). În plan social, **H.F.** opune legea (*fa*) ceremonialurilor rituale (*li*) din concepția confucianistă și consideră tradiția ca o moștenire parțial perimată, găsind necesară înlocuirea normelor ei cu modalități noi, pe calea reformelor. Doctrina lui **H.F.** este expusă în principalele sale tratate: *Han Fei Zi* (*Cartea lui Han Fei*), *Jie Lao* (*Explicarea lui Lao Zi*), *Du Lao* (*Cîntînd pe Lao Zi*) și *Wu du* (*Cinci carii*). Concepția filosofului este istoristă, el găsind marile modele în guver-

narea împăraților epocii mitice: *Yao, *Shun și *Yü.

Hanumân; *Hanumat*; rar *Hanumant*; epitete: *Kapipati* (Domnul Maimuțelor), *Bajrangbali*, *Vātāmaja* Zeul-maimuță, prinț sau rege al maimuțelor în *mitologia vedică și personaj important din *Rāmāyana, ajutîndu-l pe *Rāmā în războiul contra *demonului *Rāvāna; în acest scop construiește podul magic transmarin *Sethu-bandha*, destinat trecerii armatei spre ins. *Lanka. **H.** era considerat fiu al zeului vîntului, *Vāyū, și al reginei maimuțelor, Anjana, o *Apsara. Abia născut, **H.** își manifestă existența printr-o imensă foame, vede soarele și, crezîndu-l fruct, sare să-l înșface, însă ajunge în *cerul lui *Indra, care-l fulgeră și îi rănește o labă. Căzînd pe pămînt, e îngrijit de mama sa, iar Vāyū protestează, astfel că Indra, drept scuză, îi dăruiește lui **H.** nemurirea. Tradiția îl consideră magician, gramatic și literat, atribuindu-i mutarea munților Himalaya, redactarea unei gramatici și compunerea unei drame, *Mahānataka*, scrisă pe o stîncă și precedînd subiectul *Rāmāyanei* (ceea ce îl sperie pe *Vālmiki*, autorul acesteia, așa încît, spre a nu-l depăși pe poetul terestru, **H.** aruncă în mare stîncă purtătoare a operei sale). Zburînd prin cer, **H.** lasă dire de foc și, apropiindu-se de pămînt, stîrnește vuiet și cutremur. Adorat ca zeu în *hinduismul primitiv, **H.** avea mici *temple consacrate în Himalaya. Dar și mai tîrziu a persistat în hinduism *credința că adorarea lui **H.** inspiră oamenilor curaj moral, înlătură piedici de orice gen și răspătește pe credincioși cu energie fizică și cu iluminare intelectuală.

Haoma Zeu al drogării cu băutura sacră *haoma*, în **mitologia iraniană* (cf. *soma, băutura zellor vedici), care era socotită o licoare a *sacrificiilor, asigurînd sănătatea prosperă, amînînd sau chiar înlăturînd *moartea și, mai cu seamă, menținîndu-le femeilor frumusețea și tinerețea, iar bărbaților războinici forța și vigoarea; planta (cu același nume) din care se prepara băutura sfîntă creștea la mijlocul lacului mitic *Vourukasha* (descriș în *Avesta), dintr-un ținut misterios, fiind păzită și îngrijită de un mare număr de *genii *Fravashi și de peștele Khar-mahi, care alunga din jurul ei vietățile vătămătoare. În *religia populară din Iran, un anume *cult al zeului **H.** a supraviețuit pînă azi. Planta **h.** — sădită inițial de zeul suprem *Ahura-Mazda în piscul muntelui Haraiti (cf. *Yasna*, X, 10) — are un prototip ceresc alb, numit *Hom* sau *Gaokerena* (spre deosebire de varietatea galbenă, terestră), care dă nemurire și care, la *sfîrșitul lumii, va asigura regenerarea universului distrus și va institui imortalitatea (cf. *Bundahishn*, I, 1, 5), în ciuda faptului că *Angra-Mainyu a dat viață unei șopîrle destinate să roadă rădăcina *haomei*.

haos (grec. χάος) În toate *miturile cosmogonice (→ *cosmogonie*), **h.** e starea primordială a universului necreat, nedecantat, neorganizat, un amestec într-o mare dezordine al tuturor

elementelor, de obicei personificat ca o divinitate inițială, imensă și informă, adesea androgină; în unele mituri, e un **h.** de ape fie oceanul primordial (→ *apa*) din **mitologia vestică*, fie monstrul acvatic **Tiamat* din unele **mitologii din Mesopotamia* (Indeosebi, mitul cosmogonic babilonian), alteori unul de **foc* sau o pustietate informă, impersonală (ca în **mitologia scandinavă*, cu lumile precosmogonice de foc și de ceață), slujind ca materie primă în creația lumii. ~ *Babilonienii* (după un prototip sumerian) își imaginau un **h.** acvatic bisexual: **Apsu*, principiul masculin al apelor fluviale și în genere dulci, și *Tiamat*, principiul feminin al apelor oceanice sărate, iar din unirea lor au rezultat primii **zei* și universul inițial. ~ La *egipteni* (care considerau **h.** un mediu fluid, aproape viscos) găsim magma primordială **Nun*, din care s-a născut zeul solar **Ré*. ~ *India vestică* vede **h.** în aspectul unui ocean primordial de lapte, coincident cu starea de absență a timpului (→ *timpul*). ~ *Concepția ebraică* (din **mitologia biblică timpurie*) numea *tohuwabohu* (nimic) deșertul haotic inițial, termenul căpătînd precizări mai târzii: „dezordine” sau „haos, unde lumina e totuna cu noaptea” (*V.T., Iov, X, 22*). ~ *Chinezii* descriau două forme de **h.**: **Huen-Tuen*, materia primordială informă, dar conștientă de sine, și un **h.** ovoid, din conținutul căruia se naște mult mai târziu ființa **Pangu*. ~ Pentru *grecii*, divinitatea primordială numită *Haos* naște **Pământul* (**Gaia*), *Dorința* (**Eros*), apoi *Bezna* (**Erebos*), *Noaptea* (**Nyx*), *Lumina astrală* (**Aither*), *Lumina terestră* (**Hemere*) și abia la sfîrșitul ciclului **Cerul instelat* (**Uranos*) și *Marea* (**Pontos*); noțiunea greacă de **h.** este de obicei egală cu ideea de abis indefinit, deși **orficii* o intruchipau prin gura unui **dragon*; dar în genere, întrucît evită abstracțiile, **mitologia greacă* nu are de fapt imaginea unui **h.** absolut, precosmogonic: **Hesiod* nici nu-i descrie structura; iar întrucît termenul *Χαος* are aceeași rădăcină ca vb. *χαίω* (a se deschide, a se căsca), se poate deduce că **h.** era imaginat ca o matrice difuză din care, prin această „deschizătură” paravulvară, se naște spontan *Gaia*. *Aristofan* înregistrează această idee mitică: „La început nu erau decît *Haos, Nyx, negrul Erebos* și adîncul *Tartaros*: pămîntul, aerul și cerul încă nu existau” (*Păsările*, v. 693); este și deducția transmisă de tradiții târzii că grecii ar fi împrumutat noțiunea de **h.** de la istoricul fenician **Sanhoniaton*. ~ *Miturile scandinave* descriu deșertul primordial **Ginnunga Gap*, ținut tampon între ceața înghețată din **Niflheim* și focul din **Muspellsheim*. ~ Printre *amerindieni*, unele triburi californiene au **credința* că **h.** inițial era un glob de foc. Rarele sugestii mitofilosofice asupra unei stări haotice considerate nu ca dezordine, ci mai degrabă ca ordine negativă, nu alterează însă definiția mitică generală; căci, în variantele sale modest diferențiate, mitul traduce ideea duală că o lume de ordine nu putea fi făcută decît dintr-o lume de dezordine, idee persistînd în astrofizică pînă în

sec. XIX și în unele ipoteze cosmogonice chiar pînă azi.

Hapantali Zeu hattit (prehittit) din Anatolia, intrucîtva enigmatic (adesea asociat cu **Kamrushepa*, zeiță preluată mai târziu de hitiți), singurul care îndrăznește să-i vorbească Zeului-lună, cînd acela a căzut din **cer*.

Hapi Divinitate personificînd **Nilul*, în **mitologia egipteană*, ca fluviu care fecundează solul Egiptului și astfel fiind protectorul directă a existenței întregului popor. Imaginea androgină a acestei divinități (cap de bărbat cu barbă, sîni abundenți de femeie) îi definește atribuțiile funcționale: el este obîrșia fluxului fluvial de care depinde nutriția zeilor, a casei faraonului și a populației, fiind de pildă cel care udă pășunile păscute de vitele zeului **Ré*; un imn liturgic îl definește global: „Hapi, părinte al zeilor, hrana, mîncarea, merindele Egiptului în-suflîndu-l pe Ka în fiecare făptură, belșugul se află în căile sale, hrana este în buricele degetelor lui. Tu ești Unicul, cel care însuși te-ai născut pe tine!” În același sens alegoric, **H.** a contribuit la învierea lui **Osiris*, intrucît trupul zeului în răstimpul morții s-a odihnit pe pieptul divinității fluviale regeneratoare. În același raport de noțiuni mitice, apa lui **H.** e socotită sudoare care se scurge de pe mîinile lui *Osiris*. Se considera că **H.** locuiește în preajma primei cataracte a fluviului, într-o grotă păzită de zeul **Hnum*. În multe reprezentări plastice, **H.** poartă pe cap un mînunchi de plante acvatice locale (papirus, **lotus*).

Harhab Zeul ugarit al căldurii și belșugului verii (→ *mitologie feniciană*).

Haricandra Rege (*raja*) legendar indian din dinastia solară (→ *mitologie vestică*); pentru noblețea și mărinimia sa, a fost urcat la cer împreună cu tot orașul său **Udrańka* (sau *Haricandrapura*) și cu locuitorii acestuia; cum ulterior în suflatul lui **H.** a apărut trufia, regele și orașul său au fost pedepsiți să plutească veșnic în aer, între pămînt și cer.

Hariklo **Nimfă* în **mitologia greacă*, din alaiul permanent al zeiței **Athena*. Soție a **Centaurului* **Hiron* și mama lui *Tiresias*, **H.** i-a crescut de mici pe **Iason* și pe **Ahilleus*.

Haris Zeiță a frumuseții grațioase, în **mitologia greacă*, uneori considerată soția lui **Hephaistos*, adesea identificată cu **Aglaië*.

Harites (grec. *χαίτης* — frumusețe grațioasă) Grațiile (**Gratiae*), în **mitologia greacă*, cele 3 fiice ale lui **Zeus*, născute de **Eurynome*: **Aglaië* (Splendoarea), **Euphrosyne* (Veselia) și **Thalia* (Bucuria) personificînd — ca grup — frumusețea, grația, farmecul și calinieria feminină și făcînd parte din alaiul fie al **Aphroditei*, fie al lui **Apollon*. La origine au fost doar divinități ocrotitoare ale vegetației. Unele **mituri* le pun în relație cu **Muzele*, intrucît cele 3 **H.** îi protejau deopotrivă și pe poeți.

Harmonia Zeiță buneii înțelegeri, simbolizînd adesea veghea armoniei cosmice și terestre, ca pe un echilibru al raporturilor în univers. Biografia mitică e fluctuantă: fie fiica lui **Ares* și a **Aphroditei*, fie (după relatarea lui *Diodor* din

Sicilia, *Biblioteca istorică*, V, 48) a cuplului *Zeus — Elektra; considerată însă constant sora *dragonului ucis de *Kadmos; (dinții dragonului, semănați pe cîmpuri, au produs, după un *mit, omenirea). În varianta thebană a mitului, H. devine soția lui *Kadmos, cînd acest fiu al regelui fenician Agenor s-a stabilit în Beoția fundind Theba; de la Kadmos, H. a născut doi fii — *Polydoros* și *Illyrius*, și 4 fiice — *Semele, *Ino, *Autonoë și *Agave. Mitul principal insistă asupra împrejurărilor căsătoriei H. cu Kadmos: H. primește două viclene daruri de nuntă, de la *Hephaistos un colier, de la *Athena un veșmînt, ambele daruri fiind impregnate cu otrăvă, ca răzbunare față de împreunarea părintilor ei (Ares și Aphrodite), considerată de zei nelegiuită. Totuși, la nuntă asistă toți zeii olimpici, iar *Muzele cîntă. Viața și căsnicia H. se realizează calm; dintre copiii ei însă Agave înnebunește, Ino se înecă, Semele e fulgerată de Zeus, iar darurile devin nefaste pentru urmașii din cealaltă generație întrucît, sfîrșind atracție, ajung pretextul expediției Celor 7 contra Thebei, din care scapă cu viață numai comandantul, Adrastes. Reținînd doar atributul principal, căruia *mitologia greacă îi acorda importanță mică, romanii au identificat-o pe H. cu *Concordia.

Haron (grec. Χάρων); *Charon*; *Caron* Bătrîn luntreș zdrăntăros din *mitologia greacă, în luntrea căruia umbrele morților traversează fluviul infernal *Aheron, spre *Hades, plata unei traversări fiind un obol (monedă măruntă), pus în gura mortului. H. era socotit fiu al cuplului *Erebos — *Nyx. Neînduplecat, H. nu transporta decît pe morții cărora li se făcuse *ritualul funerar (→ *funeralii*); a făcut numai două excepții, fără voia sa, traversînd peste fluviu, ca oameni vii, pe *Herakles, care l-a silit prin forță, și pe *Orpheus, care l-a vrăjit cu cîntecul. În melodiile populare grecești, H. era considerat un *demon al *morții.

Harpalyke Fiică războinică de rege trac și regina *Amazoanelor, în *mitologia greacă.

Harpîi (grec. Ἅρπυιαι) Monștri feminini cu aripi și gheare (*Aello*, *Okypetes*, *Kelaino*), care în *superstițiile și *legende populare tîrzii din Hellada (→ *mitologie greacă*) răpeau pruncii din leagăn și sufletele morților; după interpretările euhemeriste (→ *euhemerism*), H. ar simboliza mișcările naturale ale atmosferei, deoarece la *Homer (*Odiseia*, I, v. 241; XIV, v. 371; XX, v. 66, 77) ele par într-adevăr simple personificări atmosferice fără chip ale virtuților și-uraganelor. Uneori, se credea că sînt mai multe H. (deși *Hesiod nu pomeneste decît două: Aello și Okypetes), citîndu-se de pildă *Podarge care, din dragostea cu *Zephyros, i-a născut pe cei doi cai nemuritori, *Balios și *Xanthos, ai lui *Ahilleus. H. erau fiicele *Oceanidei Elektra (de la zeul marin Thaumias). Dar etim. numelui H., deși derutantă (pl. arhaic Ἀρπυιαι — tîlhari iuți; sau ἄρπαξ — răpitor, lacom), mai mult decît o simplă alegorie atributivă, divul a probabil adevărata origine a acestui *mit.

Harpokrates Divinitate secundară în *mitologia greacă, dar de origine egipteană (→ *Harpahrud*), adoptată tîrziu, apoi preluată și de romani, spre a fi venerată ca zeu al liniștii.

haruspicii (etim. incertă: lat. *haru* — măruntaie, *spex* < *species* — privire; sau *hirae* — mațe, *specio* — observ) *Ritual divinatoriu (→ *divinație*, *mantică*) îndeplinit în *religia romană de un ofician (*haruspex*), cu scopul de a interpreta voința zeilor după anumite semne (fulgere, trăsnete, cutremure) sau după aspectul măruntaielor de animale sacrificate (→ *sacrificiu*), precum și de a deduce ceremoniile expiatorii care ar îndupleca pe *zeii nemulțumiți, făcîndu-i să-și retragă amenințărilor. Preot, fiecare *haruspex* era ghicitor în măruntaiele animalelor sacrificiale sau în semne cerești; cînd o jertfă era constatată ca o *harviga* (adică avînd măruntaiele nedeslipite, deci în stare perfectă), ea devenea o vestitoare de bine, preotul divinator puțînd-o interpreta; și tot el trebuia să descopere fenomenele extraordinare (cutremure, trăsnete) spre a descifra semnificațiile pentru viitor. Tehnica nu era prea deosebită de aceea a *augurilor și se învăța pe cale inițiativă; poetul Catullus vorbește de niște *Haruspici* *Libri* (→ *Tages*). La etrusci, de la care le-au preluat romanii (→ *mitologie etruscă*), h. erau practicate de o corporație specializată, dintre nobili; romanii au instituit un colegiu pentru *haruspices*, inferior instituției augurale. După simpla ghicire a viitorului în măruntaie de animale sau în semne cerești, *haruspices* dobîndesc la romani o și mai mare însemnătate, fiind investiți și cu misiunea abaterii semnelor rău prevestitoare; acești preoți cresc în importanță în epoca imperială, mai ales după ce Claudius îi organizează într-un colegiu compus din 60 membri, conduși de un *Haruspex Maximus*. Probabil că înființarea instituției și dezvoltarea ei la Roma s-a datorat și acestei întâmplări, relatate de Aulus Gellius (*Noaptele attice*, IV, V, 1—4): niște *haruspices*, chemați din Etruria pentru sacrificii de purificare, după ce statuia lui Horatius Cocles, eroul care oprise invazia etruscă asupra Romei, fusese lovită de trăsnet, au făcut „aceste expiații contrar religiei” din ură față de romani și au fost uciși. Acuzate de șarlatanie, h. au fost interzise de împărații creștini; chiar romanii, în epoca tîrzie a imperiului, nu mai numeau *haruspex* sau *haruspica* decît pe vrăjitori.

Hathor Zeiță a *cerului în *mitologia egipteană, adorată în tot Egiptul, de obicei în ipostază de *vacă, socotită mama zeului solar *Horus (cînd era identificată cu *Isis) și maică universală. Investită cu numeroase atribute particulare, H. era considerată sufletul viu al arborilor (îndeosebi al sicomorului), intruparea vie a aurului, de asemenea, ocrotitoarea femeilor însărcinate și patroana artei moșitului; la Teba era protectoarea morților, iar în această calitate devenea o divinitate plurală, numită „Cele 7 Hathor”, adică un grup de 7 *zîne ursitoare (→ *Ursitoare*) corespunzînd unui ciclu de divinități ale destinului (ca și cele 3 *Moire, la greci) care hotărau soarta nou-născuților; în

această ipostază, cele 7 zine erau femei tinere (epoca ptolemaică le-a confundat, mai târziu, cu *Pleiadele). Dar și ca zeiță singulară, **H.** apărea cu aspect de tinără femeie frumoasă, captivantă, surfătoare, patronind bucuriile vieții, veselie, petrecerile, iubirea și voluptatea, băutura, muzica și dansul; în această ipostază i se atribuia introducerea meșteșugului toaletei feminine și era adorată deopotrivă de regine, ca și de femeile felahilor. Uneori numită și „Stăpina țărilor străine“, **H.** era adesea confundată și cu alte zeițe, în special cu *Tefnut. Aspectul ei de vacă (păstrat uneori numai ca emblemă) provine dintr-un vechi *fetiș local: un craniu de vacă. Într-o epocă timpurie, fusese socotită fiică a cuplului *Nut și *Ré (Nut însăși fiind reprezentată uneori ca vacă) și preferată zeului solar suprem, căruia îi devine și soție, născând astfel de la Ré pe zeul exclusiv al muzicii: *Ihi, simbolizat ca taur divin. O ipostază cosmică, sugerată de mai multe reprezentări plastice, i se conferea prin stelele presărate pe tot trupul de vacă; dar imaginile sînt diferite: **H.** e fie femeie cu cap de vacă, fie numai femeie cu cap prelung închipuind instrumentul muzical *sistrum*, ornăt cu urechi de vacă și purtînd între coarne discul solar.

Haumea Zeiță din mitologia hawaiiană (→ *mitologii din Oceania*), protectoare a femeilor lăuze care dirijează și apără nașterea naturală, fiind invocată ca moașă sacră, care alină durerile facerii. *Cultul ei e legat și de *dendrolatrie; mulțumindu-i pentru asistența la nașteri, femeile întregin „Arborele cu frunze schimbătoare“ sau „Arborele ale cărui roade hrănitoare nu se sfîrșesc niciodată“; din acest al doilea copac provine un toaig, *Makalei*, cu multiple însușiri magice: el atrage și prinde peștele, dar mai ales redă tinerețea pierdută (din cînd în cînd, **H.** ia în mîna toaigul Makalei și, din babă foarte bătrînă, se prefăce instantaneu într-o tinărată fată înfloritoare). Divinitate complexă, fluctuantă și capricioasă, **H.** își utilizează forța magică în direcții diferite: de pildă și-a pus soțul (*Wakea*) la o încercare de *sacrificiu dificil, iar între timp ea a fugit de lîngă el, trecînd prin trunchiul unui arbore de piine, însă din fugă îi fluturau deasupra pămîntului, enorme, zdrențele fustei; alteori *magia ei distruge; așa a înlăturat din *pădure plantele sălbatice pe care se biziiau oamenii după ce se sfîrșeau fructele de pe cîmp. Reședința ei principală este unal din numeroasele ceruri ale mitologiei hawaiiene: *Nu'umea*. Un cîntec religios îi sintetizează aventurile, definind-o: „Multe trupuri avea femeia Haumea / minunată era Haumea cea mare / minunată la chip cît trăia / cu nepoții ei cît trăia / cu copiii ei cît dormea, / pînă cînd a fost prinsă și atunci / Haumea a fost recunoscută și s-a ofilit, / a îmbătrînit și n-a mai rîvnit la nimic“.

Haumia; *Haumia-tikitiki* Zeul ocrotitor al fructelor pădurețe și al rădăcinilor comestibile, venerat mai ales de maorii din Noua Zeelandă (→ *mitologii din Oceania*); divinitate arhaică,

probabil precinegetică, din epoca omului-culegător.

Hayagrîva (*Cel cu gît de cal*) *Demon din clasa *Daitya în *mitologia vedică, cel care a furat din gura lui *Brahmă cele 4 Vede (→ *Veda*) în timp ce marele zeu era adormit la sfîrșitul unei *kalpa; dar acest furt punea în pericol însăși creația lumii, astfel că *Vișnu s-a încarnat în *avatarul său de pește și l-a ucis pe hoțul demonic, restituindu-i lui Brahmă *Vedele* și repunînd cosmosul în ordine. O variantă mai tîrzie îl prezintă însă pe Vișnu ca salvator al scripturilor vedice, chiar în avatarul *Hayagrîva*, ele fiind răpite de astădată de alți demoni din aceeași clasă *Daitya*: Madhu și Kaitabha. *Mitul lui **H.** are și un raport colateral cu vechiul *cult al *calului, răspîndit în acest aspect în India, ca și în China și Japonia.

§ R. H. van Gulik, *Hayagrîva, the Mantrayānic aspect of the horse-cult in China and Japan*, Leiden, 1935

Hebe (grec. Ἥβη — adolescență, tinerețe, vigoare) Zeița tinereții în *mitologia greacă, simbolizînd prospețimea trupeză eternă. *Homer o numește cu epitetul „Cea cu glezne frumoase“. Fiică a lui *Zeus și a *Herei, confundată uneori cu *Aphrodite, soră a zeiței moașe *Eileithyia, **H.** e în primul rînd slujitoarea specială a mamei sale, căreia îi înhamă *caii la carul sacru (*Iliada*, V, v. 722); multă vreme a avut funcția de paharnic la ospetele olimpiene, pînă cînd (după un *mit de tradiție populară) a fost înlocuită de *Ganymedes. Cînd *Herakles a fost consacrat zeu, **H.** i-a fost dată de olimpieni ca soție, în urma apoteozei eroului (*Odiseea*, XI, 603). (cf. *Iuventas)

He Bo (chinez *he* — fluviu); rar *Ping-i* Zeul apelor în *mitologia chineză, totodată *spiritul protector al fluviului principal *Huang-he* (Fluviul Galben), în care și locuiește. Conform unui *mit popular, zeul a binecuvîntat sfințind acest fluviu din timpul vieții sale, cînd a aruncat în apă un holovan cărat chiar de el în spinare; acest *sacrificiu ritual i-a conferit puteri magice lui **H.B.** însuși, înzestrîndu-l și cu nemurirea. Soția lui ar fi fost fie zeița *Lunii, *Heng Wo, fie *zîna *Mi Fei; prin una din ele are un conflict și cu arcașul ceresc *Yi. **H.B.** a fost adorat mai tîrziu ca zeu principal al tuturor apelor curgătoare (intrucît multe din ele se vărsau în *Huang-he*, fluviul cel mai important al Chinei, iar valea sa fiind vatra inițială a civilizației chineze), *cultul său oficializîndu-se și fiind celebrat personal de împărat. Spre a-l îndupleca pe **H.B.** să nu provoace inundații (după atestările istorice și geologice, Fluviul Galben s-a revărsat de 1 700 ori și și-a modificat albia și cursul de 8 ori), populația riverană, pînă în sec. III î.e.n., îi sacrifica tinere mirese cu tot cu podoabele lor de pietre prețioase și de jad, fetele fiind aruncate de vii în valuri (→ *sacrificiu*).

hecatombă (grec. ἑκατόμβη) La origine, în epoca homerică, tip de *sacrificii solemne din Hellada, plurale, compuse întîi din o sută de boi sau alte vite cornute, apoi dintr-un număr

mare de orice fel de victime, sacrificate împreună. Sacrificiul era efectuat în onoarea unui anumit *zeu sau a unui grup de zei. Mai târziu, noțiunea s-a extins, căpătând sensul de orice sacrificare abundentă de animale. În epoca modernă, despuat de solemnitatea sacră, termenul poate exprima orice sacrificare de animale numeroase (o „grămadă“ de animale) sau, prin figură de stil, sacrificare de oameni (de ex., în război).

Hector Erou legendar troian (figurînd în *Iliada), fiul regelui Priam și al Hecubei, căsătorit cu *Andromahe. Calitatea de erou simbolic stă în vitejia supremă cu care luptă, deși știe, pe cale oraculară (→ *oracole*), că va fi ucis de *Achilleus și că Troia va fi distrusă. În cursul celor zece ani de război, luptă îngrozind armatele aheilor, incendiază flota greacă, iar la sfîrșit, în afara zidurilor cetății, se înfruntă cu *Achilleus* într-un duel individual; fugărit însă de trei ori în jurul cetății, e ucis și tîrît prin pulbere de carul învingătorului, pînă cînd îi e cules cadavrul de ai săi și ars pe rug.

Hedihati (*Dătătoarea de pinză*) Zeița țesătoriei în **mitologia egipteană*, patronînd însă în special fabricarea pinzei albe pentru feșele cu care se înfășurau mumiile, astfel că rolul ei figurează mai ales în *cultul morților (→ *funeralii*). Potrivit datelor scrise, s-ar părea că acest cult pentru **H.** a apărut abia în Regatul Mijlociu (2052—1778 î.e.n.), căci în epocile mai vechi fusese venerat un zeu al țesătoriei, cu același nume, pînă cînd teologii tebani i-au fixat un statut de zeiță.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich Filosof german (1770—1834), descoperitor al dialecticii categoriilor și deschizător al unei perspective de interpretare dialectică a realității, punînd însă la baza acesteia *spiritul absolut* ca rațiune universală autonomă. Cunoașterea este, pentru **H.**, o neîncetată apropiere progresivă a gîndirii omenești de adevărul absolut. În sistemul filosofic hegelian se cuprinde și un ciclu asupra *religiei (*Prelegeri de filosofie a religiei*), pentru **H.** religia fiind a doua formă de autodescoperire a spiritului absolut, așadar o formă specifică a cunoașterii, filosoful neadmițînd decît o deosebire formală între știință și *credință. Fără a fi un om religios, **H.** nu a fost totuși un ateu (→ *ateism*), iar teologii creștini îl socoteau un gînditor panteist (→ *panteism*). Dar dacă **H.** definește religia drept „regiunea în care sînt dezlegate toate enigmatle lumii“ sau „regiunea adevărului etern“, care este totodată singura modalitate de „cunoaștere absolută“, consideră totuși că religia a fost generată de frică („*Frica* este începutul; pentru a o înlătura, se recurge la magie; așa se dezvoltă treptat conștiința“ — adică „din magie se dezvoltă religia magiei“) și astfel se situează pe o rută bimilenară între *Lucretius și *Bertrand Russel*, în ce privește stabilirea dogmatică a genezei formelor religioase. **H.** clasifică religiile în: *naturale* (religia magiei, r. fanteziei, r. naturii — ca r. a binelui dar și a enigmei, apoi r. individualității spirituale — sublimul, frumusețea, intelectul) și

absolute (r. manifestă, r. revelată, r. adevărului și a libertății). Iar dacă „lumea divină este o împărăție a imaginației“ și forțele particulare ale naturii devin, într-un anumit stadiu, forțe fantastice, existînd un stadiu al *simbolurilor, „miracolul este conceput ca manifestare accidentală a lui Dumnezeu“. Într-adevăr, mai ales religiile și *mitologiile antichității sînt explicate de **H.** dintr-o perspectivă net panteistă: „în zei este acest ecou al elementelor naturii“; și chiar dacă „zeii sînt particularizarea spirituală a substanței care se fărîmîțează pe sine în ei“, filosoful nu e străin deloc de tradiția *euhemerismului: „O determinație principală în mitologie este aceea potrivit căreia zeii, Zeus, și-au cucerit stăpînirea printr-un război, prin violență; principiul spiritual a fost acela care i-a doborît pe giganți și pe titani de pe tron; pura putere a naturii a fost învinsă de spirit, s-a ridicat deasupra ei spiritualul și a domnit de acum el“. Sondînd însă, spre deosebire de euhemeristi, factorul spiritualității, **H.** îl singularizează aici și, în ultimă analiză, reduce întreaga mitogeneză la actul poetic uman: „Zei sînt făcuți de fantezia omenească sau sînt divinități plastice, plătuite de mîini omenești; astfel, ei iau naștere în chip finit, produși de poet, de muze. Ei au această finitate fiindcă sînt finiți în același timp și în ce privește conținutul lor; această finitate este dispersare, este particularitatea forțelor spirituale.“

§ G. W. F. Hegel's *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, Berlin, I—II, 1832 (trad. rom. de D. D. Roșca, *Prelegeri de filozofie a religiei*, București, 1969)

Heh; Nehek Zeu din **mitologia egipteană*, personificînd — în ipostază masculină — infinitul și eternitatea; era reprezentat fie ca un bărbat ghemuit, purtînd pe cap o trestie arcuită, fie ca figură, tot antropomorfă, susținînd *cerul (de unde și asimilarea sa mai tîrzie cu *Shu). Dar **H.** avea și o ipostază (însă nu paredră, nici dublură) feminină: zeița *Hehet*, simbolizînd oceanul primordial (→ *apa*), apoi identificată cu divinitatea primordială *Nun. Tîrziu, *cultul ambelor forme decade și **H.** e asimilat zeilor domestici de valoare secundară.

Heidhrun *Capră cerească din **mitologia scandinavă*. Aparținînd zeului suprem *Odinn, **H.** trăiește în *Walhalla, pe acoperișul lumii, hrănindu-se cu mugurii *Arborelui Cosmic *Yggdrasil. În fiecare seară, din ugerul ei se umple un bazin cu hidromel (*met*), pentru uzul *zeilor; datorită producerii băuturii, **H.** e neîncetat voioasă.

Heimdallr (*Strălucitorul peste lume*); epitet: *Zeul Alb* Zeul luminii, în **mitologia scandinavă*, diriguitorul curcubeului (*Bifröst), care este podul bidirecțional al *zeilor între *cer și *pămînt. **H.** e străjerul ceresc al **panteonului nordic*; suflînd în cornul sacru *Gjallarhorn*, el anunță orice prezență străină în preajma podului divin și cu același corn va da alarma pentru bătălia finală din *Ragnarökr. **H.** a fost născut de 9 fecioare uriașe, fecundate de zeul suprem *Odinn; aceste 9 „mame“ ale zeului (simboli-

zind, după unii mitologi, valurile mării) se numesc: *Gjalp* (Urlătoarea), *Greip* (Cea care înșacă în gheare), *Eisla* (Cea care se repede ca vijelia), *Eyrgjafa* (Râscolitoarea nisipului), *Ulfrun* (Cea aidoma lupilor), *Angeyja* (Asupritorea), *Imd* (Cea umedă), *Atla* (Ingrozitoarea), *Jarnsaxa* (Femeia cu pumnal de gheață). **H.** locuiește într-o fortăreață din Himinsbjörg; principalul său atribut este vigilența integrală, iar trăsăturile aspectuale ale lui **H.** sînt specifice misiunii lui, întrucît el are dinți strălucitori de aur, vede la o sută de leghe în jur chiar și pe întuneric, aude pînă și zgomotul creșterii ierbii și a lîinii pe trupul oilor și doarme mai ușor ca o pasăre; zeul posedă un *cal — *Gulltoppr* (Coadă-de-aur) cu dinți de aur ca și ai călareșului. Venerat ca un conservator al ordinii cosmice și al datinilor omenesti, **H.** va avea un rol antropogonic esențial în constituirea noului univers, *Himli (de după dezastrul din Ragnarök), atît ca inițiator al supraviețuitorilor *Lift* și *Liflkrasir*, cit și ca *strămoș al noii omeniri, prin popasurile sale succesive la 3 generații de ființe, de la care se va naște această omenire nouă. Deși va fi fost omorît de *Loki în cursul războiului final (pe care de altfel îl va fi ucis și el), **H.** reapare împreună cu puținii zei întorși în univers, dar acum e numit *Rigr*. Străbate astfel lumea ca să poposească pe rînd la 3 perechi de făpturi genitoare: *Ai* (Strămoșul) și *Edda* (Strămoașa), *Aetti* (Bunicul) și *Amma* (Bunica), *Fadîr* (Tatăl) și *Modîr* (Mama), de care este găzduit și culcat, după datina ospitalității, cîte 3 nopți, între gazde; fiecare dintre cele 3 femei naște, după cîte 9 luni de la popasul zeului, cîte un fiu, iar din acești fii se trag cele 3 categorii componente ale omenirii: *slugile* — din întîiul fiu, Thrael, care se însoțește cu Thyra; *țărani* din al 2-lea fiu, Karl, însoțit cu Snör; *nobilii* din fiul al 3-lea, Jarl, însoțit cu Erna.

Hekate (grec. Ἑκάτη) Zeiță enigmatică din *mitologia greacă, patronînd *magia, vrăjile, otrăvurile și simbolizînd lucrările tainice ale beznei, ale nopții și ale lumii subpămîntene (de unde și varianta că ar fi fost de fapt *Artemis în *Infern). Originea culturală e incertă: unii o consideră zeiță tragică, similară cu *Bendis; alții susțin proveniența ei autohtonă, fi-rește, din Hellada arhaică. În orice caz, într-o epocă timpurie, fusese venerată ca zeiță împărțind oamenilor binefaceri, ajutîndu-i în judecări civile și în războaie, alinînd durerile nașterii, ocrotind copiii, vînătorii, pescarii, iar ca *simbol timpuriu al fertilității, patronînd nașterea și tineretea animalelor sălbatice, odată cu nașterea și căsătoria umană. În această formă, *cultul zeiței s-a răspîndit devreme mai ales în părțile mai sălbatice ale Greciei (Samothrake și Tessalia), pînă pe coasta Asiei Mici. După *Hesiod (*Theogonia*, v. 409), era născută de Asteria, de la *Titanul Perses, dar se presupune că pasajul e o interpolare provenind de la orfici (→ *orfism*). În epoca ei culturală culminantă, era venerată ca zeiță cu 3 capete sau chiar 3 trupuri, adesea însă ca zeiță cu 3 ipos-

taze diferite sau cu 3 înfățișări simultane (*Tripla Hekate*). Numele, interpretat de obicei drept „cea care lucrează de departe“, s-ar fi referit în special la activitatea ei de magiciană; în această ipostază era asimilată *Lunii (*Selene) care ziua se adăpostește într-o peșteră secretă, pentru a auzi totul, nevăzută și fără a vedea nici ea însăși sursele sonore ale lumii (de aici și obiceiul de a practica magia în timpul nopții, mai ales în nopțile cu lună plină); această **H.** fiind patroana vrăjitoarelor, își ajută subalternele anume în nopțile cu lună plină; din același motiv, animalul ei favorit este *ciinele (și i se aduceau *sacrificii de cîini), de unde și *superstiția (care a supraviețuit) de a crede în uretul prevestitor al cîinilor la lună (întrucît **H.** era socotită și cîrmuitoarea tărîmului subteran al morții), cînd ei adulmecă *moartea adusă de **H.** O variantă explică astfel caracterul triplu al zeiței: în cer e *Selene*, pe pămînt e *Artemis*, iar în Infern e *Persephone. Imaginile plastice de obicei o înfățișează compusă din 3 trupuri lipite spate în spate (după o interpretare: luna nouă, semiluna și luna plină), care, în cele 6 mîini ale lor, țîn torțe, uneori șerpi, adesea o cheie (simbolizînd calitatea zeiței de păzitoare și stăpînă a lumii infernale), un bici sau un pumnal. Explicarea etimologică a Triplei Hekate e hazardată: ἑκατόν — o sută (sacrificiul curent cuprînzînd o sută victime simultane, dar din aceasta derivase *credința că **H.** reține pe malurile Styxului o sută de ani sufletele ale căror trupuri au rămas neîngropate); ἑκάς — departe (întrucît Luna își trimite razele de departe); κατ — foc, lumină (în raport și cu lumea infernală și cu cerul selenar). Aceste 3 forme (τριοδῖτις — care umblă pe la răspîntii) devenind în latină *trivia*, apoi *triformis*, sînt explicate de mitografia romani (*Ovidius ș.a.) într-un mod mult simplificat: epitetul *triformis* ar indica fie cele 3 capete ale zeiței (după credințele romanilor: de cal, ciine și leu), fie cele 3 imperii peste care domnește: *Cerul (Luna), *Pămîntul (*Diana) și Infernul (*Proserpina). Una dintre cele mai fluctuante divinități grecești, de la divinitatea arhaică pur benefică, **H.** ajunge zeița lumii subterane, a magiei și vrăjitoriei (în miturile literare, și ocrotitoarea vrăjitoarei *Medeia), patronînd fantomele și spaimetele nopții, pentru ca în cele din urmă să fie aproape integral confundată cu Artemis.

Hel (gotic *Halja*) Zeiță *morții, în *mitologia scandinavă, fiica lui *Loki, asemuită de comentatorii textelor vechi adesea cu *Proserpina. Născută de *giganta *Angurbodha, a locuit în primul rîstimp la rădăcina frasinului sfînt *Yggdrasill, apoi a devenit stăpîna celor 9 tărîmuri ale lumii subterane *Hell. *Mitul existenței și activității zeiței e compus din alegorii: locuința ei se numește *Elvidnir* (norii negri), farfuria din care mîncîcă — *Hungr* (foamea), cuțitul e *Sullt* (inaniția), slugile care o servesc sînt *Ganglate* (mîncărurile sleite), patul de odihnă *Kör* (boala), baldachinul patului — *Blikjandabol* (desăvîrșita mizerie). Arătînd ca o femeie uriașă, jumătate

de culoare umană, jumătate neagră ca smoala, **H.** locuiește pe malul râului infernal Gjöll, într-un castel cu acoperiș din șerpi împlețiți, care picură venin peste prizonierii defuncți; castelul e păzit de gigantul înarmat *Eggthir, mereu vesel, de *cîinele monstruos *Gharmr și de cocoșul oracular (→ *oracole*) de culoare roșie, *Fjallar. Inițial adăpostind inevitabil pe toți morții, mai târziu s-a crezut că nu are dreptul decât la cei răpuși de boli.

Helene (grec. *Ελένη); *Elena* Considerată, în memoria legendară a Helladei, regină din Sparta și cea mai frumoasă muritoare, născută din oul *Ledei (pe Leda, metamorfozat în lebădă-mascul, o iubise *Zeus), **H.** e răpită de *Theseus, apoi readusă acasă de frații ei *Kastor și *Pollux (→ *Dioscuri*), măritată cu Menelaos și din nou răpită, de astădată de *Paris, cu încuviințarea zeiței *Aphrodite, care i-o dăruise ca răsplată după arbitrajul favorabil în cazul *mărului discordiei*. Plecarea **H.** cu Paris la Troia dezlănțuie războiul troian (→ *Iliada*) în care moare și Paris, iar **H.** se recăsătorește cu Deiphobos (fratele lui Paris), iar mai târziu se împacă cu Menelaos, redevenindu-i soție. În altă variantă, **H.** s-a măritat cu *Ahilleus, învingătorul Troiei și s-ar fi retras pentru restul vieții cu el pe o „insulă albă”, *Leuke, de la marginea lumii, trăind în desfățare. Dar, după unele interpretări moderne, **H.** ar fi fost o formă, adaptată epic, a *cultului unei zeițe pre-hellenice a vegetației, devenind, la greci, *simbolul perfidiei femeiești sau al femeii ca instrument al destinului.

Heliades Fiicele zeului solar *Helios, în *mitologia greacă, surorile lui *Phaethon. Pflngându-și fratele prăbușit cu carul de foc al tatălui, au fost metamorfozate în plopi, iar lacrimile lor au devenit boabe de chihlimbar.

Helike *Nimfă care l-a crescut pe *Zeus și, spre a fi ferită de răzbunarea lui *Kronos, a fost prefăcută de Zeus în constelația Ursei Mari. Originea *mitului e posibil să fie într-un *totem arhaic al ursoaiciei.

Helikon Munte din Beoția (Grecia), consacrat, în *mitologia greacă, zeului *Apollon și celor 9 *Muze.

Helios Zeu solar din *mitologia greacă, considerat dintre divinitățile preolimpiene, adică dintre *Titani (născut de *Theia, de la *Hyperion). Imaginat ca un bărbat tânăr de mare forță și frumusețe (tatăl fecioarelor *Heliades și al lui *Phaethon), **H.** străbate zilnic cerul, în carul său de foc tras de 4 cai năvăși (Pyrois, Eous, Ethon, Phlegon), iar noaptea se odihnește în răcoarea oceanului. *Cultul *Soarelui era secundar în *religia greacă, iar **H.**, ca Titan, face parte din categoria divinităților energetice; totuși era un zeu panhellenic, adorat însă mai ales la Rhodos (numită *Insula Soarelui* și adăpostind odinioară o celebră imagine statuară a lui **H.**, socotită una din cele 7 minuni ale lumii, așa-numitul Colos din Rhodos). Mircea *Eliade a observat o particularitate originală a cultului solar la greci, anume în raportul dintre **H.** și lumea tenebroasă a

vrăjitoriei și *Infernului; de altfel, relația lui **H.** (ca și ulterior a succesorului său cultual *Apollon) cu elementul *htonice (atît în sensul fertilității, cit și în sens funerar) se vede și din faptul că intrarea în ținutul infernal al lui *Hades se numea *Poarta Soarelui*. Confundîndu-se treptat cu Apollon, de la o vreme **H.** e înlocuit cultual de acesta, sub numele *Phoibos Apollon*. (cf. *Sol)

Hell *Hellheim* Tărîm subteran al morților, în *mitologia scandinavă, similar cu *Infernul. **H.** e legat de lumea omenească *Midgardr printr-un drum ce străbate *Yotunheim, tărîmul *giganților, și printr-un pod de aur (*Hjallar*) peste râul infernal Gjöll.

Helle Sora lui *Phrixos, salvată împreună cu el de furia zeiței *Ino cu ajutorul unui berbec zburător și ducînd cu ei *lîna de aur*, dar murind înecat în marea pe care grecii au numit-o apoi Hellespontos (strîmtoarea Dardanele, între Marea Egee și Marea Marmara).

Helpis (grec ελπίς — speranță) Zeița speranței, în *mitologia greacă, singura care le-a rămas oamenilor — simbolic — în cutia darurilor *Pandorei. (cf. *Spes)

Hemere Personificare, în *mitologia greacă, a zilei (ca lumină diurnă terestră); divinitate primordială, socotită fiica nopții (*Nyx) și a întunericului (*Erebos).

Heng Wo Zeița *Lunii în *mitologia chineză, sora zeului fluvial *He Bo și un răstimp amanta arcașului *Yi. *Mitul spune că inițial existaseră pe cer 12 Luni (corespunzînd lunilor anului), dar cu timpul a rămas una singură. Pe această Lună unică, în unele variante, trăiește un iepure, în altele, o broască; în epoca dinastiei Han (sec. II î.e.n. — III e.n.) se credea că iepurele și broasca locuiesc laolaltă pe Lună. Acest Iepure al Lunii a preparat la un moment dat Elixirul Nemuririi pe care trebuie să-l bea **H.W.** spre a deveni acea broască fără moarte refugiată în cer. Alt mit o identifică însă numai cu *zîna *Mi Fei, dar se pare că broasca nu e decît emblema rămasă dintr-un mit totemic (→ *totem*), Heng Wo și Mi Fei fiind deseori înfățișate plastic numai ca tinere femei foarte frumoase și gingașe.

henoteism Concepție religioasă îngăduind, alături de adorarea unui zeu unic, recunoașterea existenței altor divinități. Termenul a fost pus în circulație de Max *Müller, în 1878, el socotînd **h.** drept cea dintîi formă autentică de *religie postanimistă (→ *animism*), incluzînd o idee vagă despre o divinitate singulară și deosebindu-se deci atît de *politeism, cit și de *mono-teism, față de care ar fi fost un stadiu religios intermediar. Criticii lui Max Müller consideră însă **h.** o formă tîrzie și de excepție. Dar, de pildă, încă din epoca biblică timpurie, porunca „să nu ai alți dumnezei afară de mine”, dată de *Yahweh lui *Moise, nu cuprinde negarea, ci numai refuzul celorlalți zei posibili, pe care de altfel textele biblice mai tîrziu îi și citează afirmînd nu unicitatea, ci numai superioritatea exclusivă a lui Yahweh.

Hepat Zeiță hurrită (*Anatolia*), considerată soția zeului furtunii, *Teshub; în mitologia hitită este o variantă a zeiței babiloniene *Ishtar.

Hephaistos (grec. Ἡφαίστος) Fiul infirm, născut unilateral de *Hera și locuind în muntele Etna, unde își are și atelierul de făurar divin (→ *mitologie greacă*). Grecii și-au compus o imagine ciudată (până la un punct, chiar ireverențioasă) față de acest zeu, prezentat ca o făptură urâtă, șchioapă, uneori chiar pitică; miturile explică infirmitatea zeului în două variante (ambele la fel de naive): fie, într-o ceartă dintre *Zeus și Hera, **H.** intervenind în favoarea Herei este aruncat din *cer de către Zeus și căderea pe pământ îl accidentează, fie Hera însăși născându-l cu această malformație, rușinată, își aruncă fiul în mare (unde timp de 9 ani e crescut de *Tethys într-o grotă submarină); această variantă explică urfiența și infirmitatea zeului prin nașterea lui unilaterală de către Hera (adică fără aportul masculin al lui Zeus), ca replică la nașterea unilaterală de către Zeus a zeiței *Athena. (În acest amănunt intervine, bizar, printr-o confuzie de timpuri, și ajutorul de tehnician pe care **H.** i l-a dat lui Zeus la nașterea Athenei din craniu, prin trepanație.) Această variantă este și mai respinsă, dar și mai grijulie în detaliile motivației: apucat de un picior și aruncat de Zeus pentru sprijinul acordat Herei, **H.** plutește prin spațiu din zori până în amurg, când cade pe ins. Lemnos; (influențat de *euhemerism, mulți cercetători au crezut că pot vedea aici atributul simbolic al *focului subteran, deoarece Lemnos este o insulă de structură vulcanică). În această variantă, **H.** construiește, la cererea lui Zeus, un jilț pentru încătușarea automată a Herei, dar tot el a prevăzut și pus în funcțiune mecanismul de descătușare; iar în aceste două acte, aceiași cercetători au găsit simbolizarea raportului între focul vulcanic și focul ceresc (adică imobilizarea atmosferei și apoi descătușarea ei prin furtuni și trăsnete); iar faptul că **H.** a putut fi adus în *Olimp spre a o descătușa pe Hera din jilț numai după ce a fost îmbătat de *Dionysos se pune în relație cu abundența viilor și cu calitatea superioară a vinurilor de pe solurile vulcanice — explicație reducând un *mit stufos, cu numeroase implicații cosmologice, la o problemă de viticultură. În sens concret, o latură importantă a atributelor lui **H.** este personificarea mitologică maximă a artei metalurgiei. **H.** e un zeu inginer și artisan dibaci, care fabrică în atelierul sale, cu ajutorul *Ciclopilor, obiecte de uz divin (tronuri, cupe, coliere ș.a.), vehicule spațiale (*carele cerești ale zellor), arme miraculoase (trăsnete lui Zeus), automate humanoide efectuând lucrări tehnice auxiliare (fetele de aur, mișcându-se singure și lucrând în fărâșerie). În interpretare simbolică, **H.** e socotit personificare a focului teluric, subpământean, vulcanic, presupunându-se că e vorba de o evoluție a unui zeu arhaic al focului ca *element. De fapt, **H.** e o divinitate complexă, însumând câteva trăsături atributive printre care regentă e cea de făurar, adică metalur-

gist-arhetipal, de unde se poate deduce și semnificația lui de zeu sau *erou civilizator (chiar dacă alt mit afirmă că *Prometheus a furat tocmai de la **H.** focul pentru oameni). Deopotrivă, **H.** este patronul metalelor și al focului complex, în cel puțin 3 ipostaze: focul *htonice (vulcanii) focul tehnic (flacăra domestică în prelucrarea metalelor), focul atmosferic (fulgerele confecționate pentru Zeus). (cf. *Vulcanus)

Hera (grec. Ἥρα) Zeița principală a *panteonului grec (→ *mitologie greacă*), soția lui *Zeus, născută de cuplul *Kronos — *Rhea (deci în primul rând sora soțului ei divin), iar în timpul luptei pentru putere a lui Zeus, crescută de *Tethys și *Okeanos. A născut doi zei (*Ares și *Hephaistos) și două zeițe (*Hebe și *Eileithyia), fidelă soțului ei, deci protectoarea intransigentă a căsătoriei, a femeilor măritate și a căminului conjugal; dar divinitate feminină pătimasă (îmbrățișările ei cu Zeus sînt totdeauna producătoare de furtună în univers), orgolioasă și irascibilă față de cei care o jignesc (prigoinindu-l pe *Paris și căutînd să neutralizeze judecata lui estetică din cazul *mărului discordiei*), geloasă și răzbunătoare pe amantele (zeițe sau muritoare) cu care o înșală Zeus (*Io, Kallysto, *Semele). Atributurile zeiței se clasifică în ramuri culturale de două valori: a) soția zeului suprem și regina olimpiană a cerurilor; b) ocrotitoarea supremă a căsătoriei, prezidînd toate fazele specifice din viața unei femei. Dar tocmai din acest unghi, **H.** e o divinitate contradictorie: alăturarea ei de Zeus face parte dintr-un *cult mai nou, fiind a doua lui soție (înția se consideră *Metis); pe fiica sa, moașa divină Eileithyia, o manevrează spre a obține întîrzierile de naștere; a vrut să-l ucidă pe *Herakles, care a salvat indirect pe Hephaistos, acesta confecționînd niște lanțuri invizibile ce o țîn imobilă pe tronul ei pînă cînd eroul devine adult. Deși etimologia numelui **Hera** e neclară, este sigur că a fost o veche zeiță autohtonă; identificarea cu *Astarte e superficială, **H.** avînd trăsături grecești evidente, în ciuda părerilor diferite asupra originii cultului ei; stoicii și *Platon îi derivă numele din ἀήρ (aer); alți autori greci o consideră însă divinitate de obîrșie *htonice, iar opinii mai noi îi atribuie protecția *Lunii; după *Homer, care-i dă epitetul βοῶπις (chip de *vacă), s-ar deduce fie că acest epitet (cum se și traduce curent) însemna „Ochioasă”, „Cu ochi mari” ca de vacă, fie că indică inițial o divinitate sau zoomorfă (poate la origine un *totem), sau simbolizînd (ca la egipteni) cirezile ocrotite. Alt epitet: **Hera Akraia** — arată că zeița își are reședința în piscuri montane; astfel, într-un *templu din Corint, era adorată ca ocrotitoare a marilor altitudini. Reprezentanțele plastice din perioada clasică (influențate de o celebră statuie de Polyklet) o imaginău ca pe o tînără matroană, impozantă, frumoasă și gravă. În antichitatea tîrzie, **H.** nu mai e decît o personificare a atmosferei. (cf. *Iuno)

Herakles (grec. "Ἡρακλῆς — *Celebru prin Hera, Gloria Herei*: "Ἥρα — *Hera, κλέος — glorie; lat. *Hercules*) Cel mai proeminent erou din *mitologia greacă, socotit după *moarte zeu. Biografia sa mitică, plină de fabulos, e foarte încărcată. **H.** dă dovezi timpurii de forță și violență: în copilărie își ucide cu o piatră profesorul de muzică (Linos); pedepsit de tatăl său vitreg să-i păzească vitele pînă la vîrsta de 18 ani, la încheierea termenului omoară leul din Kithairon care atacase cirezile; imediat după aceea, doarme 50 de nopți pe rînd cu cele 50 de fiice ale gazdei sale, regele Thespios; în drumul de întoarcere spre casă ajută pe thebani în războiul lor și e răsplătit de regele Kreon, cu a cărui fiică, Megara, se însoară; Eurystheus, stăpînul său temporar, gelos pe ascensiunea eroului, îi ordonă executarea celor 12 munci; în impas între teama de *Zeus și disprețul față de Eurystheus, **H.** are o criză de nebunie (de fapt, înoculată perfid de Hera), iar în acest moment își ucide propriii copii; însănoșit prin leaurile oferite de *Medeia (susitat după moartea lui *Iason) și pricepînd sensul nenorocirii sale, după o scurtă reclusiune, își îndeplinește cele 12 îndatoriri, spre a-și ispăși *păcatul, după ce, la sfatul *oracolului de la *Delphi, intrase în slujba lui Eurystheus. Cele 12 isprăvi celebre (*muncile lui Herakles*): 1) uciderea prin sugrumare a Leului din Nemeia, un invincibil animal uriaș, din a cărui blană eroul își face veșmîntul distinctiv, instituind în această împrejurare *Jocurile Nemeice*; 2) uciderea *Hydreii din Lerna, fiară cu un sîngur trup și cu 100 de capete de șerpi și oferind primejdia potențială ca în locul fiecărui cap retezat să crească alte două; dar eroul neutralizează pericolul, cerînd nepotului său Iolaos să ardă cu o faclă fiecare grumaz tăiat, iar apoi, din prevedere, își moaie toate săgețile în singele ei ucigător; 3) vînarea și aducerea de viu, pe umeri, a celebrului mistreț arcadian, pînă atunci înătacabil, de pe muntele Erymanthos (regele Eurystheus ascunzîndu-se într-un butoi la vederea fiarei); 4) prinderea căprioarei cu picioare de aramă și cu coarne de aur (a zeiței *Artemis), adusă vie la Eurystheus, în Arcadia; 5) curățirea grajdurilor regelui Augias, murdare de bălegarul celor 3 000 de vite, acumulat 30 de ani și care trebuia înlăturat într-o singură zi: spre a nu se umili cărînd bălegar în spinare, **H.** spală grajdurile abătînd peste ele apa riului Alpheos; 6) alungarea păsărilor stricătoare de pe lacul Stymphalos cu ajutorul unei tocălii de aramă, apoi asanarea lacului; 7) prinderea taurului din Creta, animal furios care a fost trimis de *Poseidon să pustiască insula; 8) îmblînzirea iepelor antropofage ale regelui trac Diomedes, cărora le temperează lăcomia și le domină furia cu carnea stăpînului lor; 9) răpirea cingătorii reginei *Amazoanelor, *Hippolyte, după o luptă cu Amazoanele; 10) aducerea cirezilor de boi ale lui *Geryoneus și omorîrea acestui triplu monstru care locuia la marginea lumii, dincolo de Libya și de Ocean; 11) furtul merelor de aur din *Grădina Hesperidelor,

aflată în ținutul hyperborean, deși fructele aparțineau zeilor olimpieni; 12) aducerea din *Infern a cîinelui tricefal *Cerber (cu ajutorul însă al zeilor *Hermes și *Athena) la suprafața pămîntului și reconducerea lui înapoi la *Hades. Pe lângă aceste munci, lui **H.** i se atribuie numeroase alte isprăvi (după ce, ca efeb, la vîrsta de 16—18 ani, își eliberează patria adoptivă, Theba, printr-un eroism fără egal): o expediție împotriva Troiei; participarea alături de zei la *Gigantomahie; un război contra lui Augias; participarea, în calitate de căpetenie aleasă, la expediția *Argonauților; întemeierea, după întoarcerea din expediție, a *Jocurilor Olimpice*, ca serbări religioase periodice (la 4 ani), în scopul unei înfrățiri panhellenice; un război cu regele Neleos din Pylos, cînd rănește doi zei: Hera și *Ares; participarea la războiul contra Spartei cînd, rănit la o mîină, e vindecat de *Asklepios; bătălia împotriva driopilor; lupta cu *Centaurii în care, din greșeală, îl omoară și pe centaurul *Hiron; readucerea Alkestiei de pe tărîmul lui Hades; învingerea invincibilului libyan *Antaios (Anteu); lupta cu Kyknos, care e ucis în drumul spre Grădina Hesperidelor; eliberarea lui *Prometheus din Caucaz, prin uciderea vulturului; lupta contra lui *Lykaon, fiul zeului Ares; lupta cu *gigantul Alkyoneus; prinderea cerco-pilor; lupta cu zeul acvatic *Aheleos pentru obținerea Deianeirei, cu care **H.** se va căsători. Ultima aventură îi aduce pedeapsa exilului; în drum, centaurul *Nessos vrea s-o violeze pe Deianeira, **H.** îl ucide, iar Nessos, murînd, îi dăruiește cu violențe femeii un filtru magic cu care ea și-ar putea aduce înapoi soțul ori de cîte ori i-ar fi infidel; folosit (îmbibînd tunica sacrificială a eroului), filtrul se aprinde, eroul încearcă să-și smulgă de pe trup veșmîntul arzînd care e însă lipit și nu poate fi smuls decît odată cu pielea; oracolul delphic îi recomandă, spre a scăpa de chinuri, să se arunce de viu pe rug și să ardă; făcînd aceasta, **H.** de fapt, fără să știe, își asigură apoteoză; în clipa finală, un nor îl ridică în *Olimp, printre zei, și astfel, devenind zeu el însuși, prin urmare nemuritor, e înfiat de Hera, care își uită vechea mînie, și este însurat cu zeița *Hebe. Numele personajului e ciudat; ar proveni etim. din *Hera* (numele zeiței) și *kléos* (faimă, glorie), acest nume sugerînd așadar consecința persecutării eroului de către zeiță. Dar există elemente stranii în variantele biografice, ca și în structura sa de persoană mitică. Într-o variantă a morții, **H.** se urcă singur pe rug, după ce schimbase nemurirea cu care era înzestrat, pentru condiția de muritor a lui Prometheus. Tot așa, e puțin obișnuită în mitologie forma sa compozită (remarcată și de Herodot) de zeu și de erou, poate ca un simbol de interferență între cele două condiții contrare — cerul și pămîntul (neavînd similitudine, în acest sens, decît cu *Ghilgamesh). Stratificarea mitică și fenomenul de *sincretism i-au compus o biografie de excepție, cu o genealogie de prim rang: tatăl și totodată străbunicul său este

Zeus, deoarece *Alkmene, care îl născuse de la Zeus, era ea însăși (ca fiică a lui Elektryon, fiul lui *Perseus născut de *Danae de la zeul suprem) strănepoata lui Zeus. Chiar cadrul nașterii eroului este excepțional: „noaptea în care Zeus s-a iubit cu Alkmene a fost [...] de trei ori mai lungă“ (Diodor), deși după alții (de ex., Seneca), doar dublă; unii autori antici se referă numai la dorința lui Zeus de a-și prelungi plăcerea, alții descoperă aici un simbol herakleian: lungimea neobișnuită a duratei necesare zămislirii unei făpturi de asemenea forță (Diodor) și se mai invocă argumentul că Zeus fusese atunci străin de voluptatea pură, dorindu-și numai un fiu de la Alkmene și tocmai de aceea asumându-și identitatea sofului ei. Zeus anunță, la termen, întregului Olimp că va întemeia dinastia coborâtorilor din Perseus, în Argos; dar Hera, ajutată de Eileithyia, întârzie din gelozie nașterea copilului, determinând totodată nașterea prematură a lui Eurystheus (viitorul stăpîn al lui H.). După naștere, H. e abandonat pe cîmp unde e înfîlmit de Hera și de Athena (într-un moment paradoxal, Hera, care nu-l recunoaște, îl și alăptează), apoi e dat în grija Alkmenei ca a unei doici străine; dar descoperind adevărul, Hera trimite doi șerpi ucigași la leagănul pruncului pe care însă el îi sugrumă. După un mit complex, copilul s-ar fi numit Alkaios, iar oamenii din Argos, informați, i-au dat un nume simbolic oracular: *Herakléos* — „Beneficiarul gloriei prin Hera“. Numeroasele fapte excepționale ale eroului nu se reduc numai la aria vitejiei și a forței fizice, deși aceasta e dominantă. Lui H. i se mai atribuie acte de instituire a civilizației (introducerea agriculturii, viticulturii și pomiculturii în Libia) sau chiar de cultură (răspîndirea, în Hellada, a teoriei astronomice a sfericității, pe care eroul o învășase de la *Atlas). De asemenea, după mitul comunicat de Herodot, un episod al peregrinărilor eroului îl prezintă drept primogenitorul cîtorva popoare din Europa; de pe domeniul din ins. Erythreia din fața Gadeirei (Gibraltar), deci în Africa de Nord, mînd vacile uriașului tricorporal Geryoneus, H. ajunge în împădurita Hylaia, viitorul ținut scitic, unde iernînd într-o peșteră cu *Echidna (care îi furase herghelia de iepe), face cu această făptură trei copii, care devin strămoșii sciților, agatîrșilor și tracilor (însă numai sciții, coborîtori din primul fiu, Skythes, ajung neîntrecuți arcași ca străbunicul lor). Actele lui H. sînt complexe, întrucît solicită egal forța musculară, agilitatea în mișcări, viteza reacțiilor, ca și inteligența, dibăcia, subtilitatea raționamentului, decizia spontană, răbdarea, găsirea soluției optime și un spirit justițiar fără cusur. De altfel, faptele lui au fost răsplătite de zei — în afara darurilor întîmplătoare (o pelerină de la Athena, o măciucă și o platoșă de la *Hephaistos, niște cai de la Poseidon, o sabie de la Hermes, un arc de la *Apollon și instituirea Micilor Mistere (→ *mistere*) în onoarea lui, din inițiativa zeiței *Demeter) — cu apoteoza zeificării și căsătoria cu zeița Hebe (pînă atunci, H. mai avusese

cîteva soții, legitime sau nu, însă muritoare: Megara, Omphale, Auge, Deianeira); în această împrejurare se evidențiază latura cea mai puternică a caracterului său: lipsa de trufie; justițiar fără abateri, el culminează în această însușire cînd, propunîndu-i-se după apoteoza primirea între cei 12 zei mari olimpici, H. refuză onoarea știind că astfel alt zeu ar trebui exclus spre a-i face loc. Și totuși portretul general al lui H. pare construit pe un paradox, coexistența spiritului justițiar de maximă fermitate cu gafele impulsivității și cu alte două trăsături divulgînd nestăpînirea instinctelor: eroul e un suprapotent erotic, nu totdeauna selectiv (de ex. îmbrățișările cu Echidna) și, după o imagine a lui *Pindar, neobișnuit de lacom la mîncare și băutură; din suita portretelor lui mitologice rezultă că este un impulsiv violent, suferînd adesea de stres; iată un fapt specific: *rugăciunea eroului către zei, ca greierii care îi împiedicau somnul să fie alungați, divulgă un personaj bolnav de nervi, căci țîrîtul monoton și nestrident al greierilor, cu rezonanța lui cosmică misterioasă, este pentru orice om normal încîntare producătoare de reverie. Totuși, ori de cîte ori H. ucide cîte un nevinovat, își regretă violența cu sinceritate. În sfera mai tîrzie a *cultului său, H. devine patronul gimnaziilor și al sportului, iar cum arborele său consacrat era plopul, tinerii învingători la întrecerile sportive erau încununăți cu ramuri înfrunzite de plop; la romani, va deveni patronul gladiatorilor; de asemenea, protectorul apelor termale (Herculanum în Italia, Băile Herculane în Dacia Romană), dar și al carierelor de piatră. Cultul lui H. s-a răspîndit mai întîi din Tirint (Pelopones) și Theba (Beotia); dar uneletribute coincidente cu ale zeului fenician *Melqart (adorat în Tyr) sugerează eventualitatea unui factor de influență din *mitologia feniciană; de altfel, despărțînd munții Kalpe și Abyla ca să unească Oceanul Atlantic cu Marea Mediterană, H. face *Coloanele lui Herakles (Gibraltarul), pe care fenicienii le numeau în teritoriile lor *Sitpii lui Melqart*. În mitul grec, H. a clădit Coloanele de la Gadeira (Gibraltar) după ce, de asemenea, apropiase țărmlul african și țărmlul european, practicînd o strămoșie prin care monștrii oceanici nu mai puteau pătrunde în Mediterana; o variantă nașterea însă contrariul: lipite anterior, continentele se despart prin promontoriul făcut de H. pentru unirea Atlanticului cu Mediterana. (Tacitus amintește însă de alte coloane, mai nordice, identificate de cercetătorii moderni cu niște stînci din ins. Helgoland). Chiar dacă *simbolul acceptat de greci era obținerea nemuririi prin suferință, simbolismul structural al mitului e obscur. Romanii l-au numit *Hercules*; exista însă și un *Hercle etrusc (păstrat de romani în ocară licențioasă *mehercle*). Analiza structurii mitologice a lui H. poate sugera observația generală că eroii mitici sînt mai vechi decît zeii în conștiința spirituală a omenirii, căci eroii reprezintă de obicei idealul primitiv al forței fizice pure, amonale, care nu se

împiedică de laucidere, fără a avea însă vocația crimei (cf. *Enkidu). Dar portretul mitic heracleian, ca *arhetip, depășește acest stadiu, nu numai prin apoteoza divinizării. **H.** pare de fapt, tipologic și genealogic, un apartenent integral la rasa dorienilor peloponesiaci (stabiilit în sudul Helladei în jurul anului 1200 î.e.n.).

§ J. G. Winter, *The Myth of Hercules at Rome*, New York, 1910; B. Schweizer, *Herakles. Aufzeichnungen zur griechischen Religions- und Sagen Geschichte*, Tübingen, 1922; Angelo Brelich, *Gli eroi greci. Un problema storico-religioso*, Roma, 1958

Hercle *Strămoșul arhetipal (→ *arhetip*) al etruscilor (→ *mitologia etruscă*). Imagini vechi, apoi statuete de bronz din sec. VI î.e.n., monede etrusce de argint și de bronz de plină în sec. IV î.e.n. cu efigia zeului-strămoș atestă vechimea acestui *cult. **H.** este prezent și pe oglinzile etrusce (aici însă identificabil uneori cu *Herakles); există oglinzi etrusce ciudate, în ornamentația cărora zeița etruscă *Uni îl alăptează pe **H.**, dar un **H.** adult și bărbos, care sugerează inocență de la sinul zeiței. Mai rar, reprezentat în cuplu cu zeița *Menrva, ca amant sau ca soț al ei. După unele interpretări, **H.** ar constitui un împrumut mitologic (*mitul elementar al lui *Herakles*, preluat de etrusci de la coloniștii greci din Cumae); dar există și opinia contrară. Din numele zeului etrusc a rămas în lb. latină populară interjecția *mehercle* (cf. Plautus, *Miles gloriosus*) folosită ca *jurământ vulgar (aprox. *zău!*) sau, mai ales, ca injurătură.

Hercules → *Herakles*

Herishef (*Cel din iazul său*); *Harsaphes* Zeu în **mitologia egipteană*, al cărui *cult era originar din Herakleopolis; *simbol al fertilității, considerat în relație directă cu *apa fertilizantă, era numit însă și „Zeu Berbec“, deși reprezentat de obicei antropomorfic, numai cu cap de berbec. În Regatul Mijlociu devine zeu panegiptean (sec. XVII-XVI î.e.n.), când credincioșii săi îi înving, în Delta, pe intrușii hicsosi (în timpul tînărului faraon Sekhnen-ré) și izbutesc să unifice Egiptul de Jos și Egiptul Mijlociu; cultul lui **H.** generalizându-se, zeul începe să fie socotit una din ipostazele lui *Horus. Dar unificarea politică nefiind absolută, puterea învingătorilor asupra Egiptului de Sus rămânând mai mult nominală, locuitorii Tebei impun în cele din urmă înlocuirea culturală a lui **H.** cu zeul local *Monthu (din orașul vecin Hermonthis).

Herjan (*Suveranul, Domnitorul*) Căpetenia oștilor zeului suprem *Odhinn și diriguitorul *Walkyriilor, în **mitologia scandinavă*, uneori confundat cu ipostaza războinică a lui *Odhinn*. De fapt, **H.** trebuie să fi fost un zeu mai vechi al războiului, care mai tirziu s-a contopit, prin *sincretism spontan sau teologic, cu *Odhinn*, și considerat apoi (mai ales în *Edda Veche) drept ipostaza războinică a zeului suprem.

Hermaphroditos (grec. Ερμαφρόδιτος) Ființă fabuloasă, în *mitologia greacă, socotită odrasla a zeilor *Hermes și *Aphrodite și reprezentând egal sexele pămîntului. *Nimfele l-au crescut pe muntele Ida. Dar în altă variantă, fiind un bărbat

tînăr și scăldându-se în lacul Salmakis, **H.** a atras atenția Nimfei lacului, îndrăgostită subit de el; respinsă, ea l-a cuprins totuși în brațe și, rugîndu-i pe zei să le unească etern trupurile în îmbrățișarea iubirii, și-a obținut împlinirea dorinței; după aceea, noua făptură bisexuală a intrat în suita permanentă a lui *Dionysos. Cu privire la *simbolul *mitului hermafroditic, Strabon sugerează (*Geografia*, XIV, II, 16) drept sursă, strădania de a se găsi o scuză vieții depravate, de huzur și efeminare la care decăzuse populația Helladei la un moment dat. Poate că aceeași idee a urmărit și sculptorul Polyklet, în celebra statuie a lui **H.** din Atena.

hermeneutică (lat. *ars hermeneutica* < grec. ἑρμηνεύω — interpretez) Știință sau artă inițial empirică, destinată interpretării mesajelor sapiențiale atribuite de tradiție zeului *Hermes (în ipostaza *Hermes Trismegistus*, identificabil cu egipt. *Thot), care ar fi comunicat, în scrieri inițiatice compuse criptic în preajma morții sau dispariției sale de pe pămînt, esența cunoașterii universului (de ex., presupusul text egiptean ermetic numit *Tablele de Smarald*, avîndu-și obrșia probabil în *cultul solar și ocupîndu-se de „lucrarea Soarelui“ ca de o forță cosmică primordială, a fost retransmis de alchimistii medievali, apoi preluat de *teozofie și *ocultism). Prin extindere, **h.** devine o metodă de interpretare a oricăror texte cu înțeles ermetic, ascuns, obscur, în scopul clarificării integrale a textului și descoperirii tuturor sensurilor lui primordiale.

În sec. XX se vorbește de o **h.** textologică, destinată în genere descifrării de texte. La sfîrșitul sec. XIX, pentru Wilhelm Dilthey, **h.** a ajuns să fie un mijloc specific de pătrundere interpretativă, impus de nevoia de a înțelege integral formele de spiritualitate și cultură (filosofie, artă, istorie, *mituri, *religie). Psihanaliștii (S. *Freud, C. G. *Jung) au o **h.** a emoțiilor, iar filosofii existențialiști (M. Heidegger, K. Jaspers, J.-P. Sartre) utilizează **h.** spre a descifra însăși existența umană, considerată semn. În mod curent, **h.** e aplicabilă interpretării specifice a operei unor filosofi, poeți etc. Totodată există o **h.** religioasă, năzuind să descopere semnul scriptural originar, în ideea caracterului ineputabil al *cuvîntului divin exprimat în *revelația primordială. Unul dintre primele demersuri hermeneutice aparține *patristicii creștine: *Origenes (în *Despre principii*) afirma sacralitatea *Bibliei și instituția reguli de citire și interpretare a textelor biblice; dar și anterior, atît comentatorii clasici ai scrierilor vedice și upanișadice (→ *Veda*, *Upanișad*): *Shankara* ș.a., în *brahmanism, cît și exegeții talmudiști ai *Bibliei* ebraice (→ *Thorah*) și *Talmudului în *iudaism sau apoi kabbalisti medievali (→ *Kabbala*) au practicat un tip de metodă hermeneutică. Așadar sînt două hermeneutici: **h. sacră** (*hermeneutica sacra*) — consacrată exclusiv ariei religioase și reconstituirii valorilor intacte ale revelației incluse în scripturi, ea urmînd concret descoperirea sensului unui text scriptural, cercetarea metodelor servind acestui scop și studiul metodologic al transmițerii

sensului descifrat; **h. profană** — care se dedică decodificării înțelesurilor simbolice ale operelor din aria culturii. Sensul general — modern — al **h.** ca metodă științifică este înțelegerea integrală a unui text, cu toate înțelesurile lui posibile.

§ Wilhelm Dilthey, *Die Entstehung der Hermeneutik* (In *Philosophische Abhandlungen*, Tübingen, 1900); Frances A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, Chicago, 1964; F. Schleiermacher, *Hermeneutik und Kritik mit besonderer Beziehung auf das Neue Testament*, Berlin, 1838; Adrian Marino, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj, 1980

Hermes (grec. Ἑρμῆς; lat. *Hermes Trismegistus* (grec. Ἑρμῆς Τρισμέγιστος) Zeu din **mitologia greacă*, avînd atribute variabile, cu o etimologie onomastică incertă și cel mai vechi centru cultural, de zeu al fertilității, în Arcadia. De fapt sînt însă în tradiția greacă doi zei **H.**, suprapuși dar necontopiți total, considerați de obicei a două ipostaze ale aceluiași zeu și uneori chiar ca divinități deosebite: **H.** arcadianul, socotit fiu al lui **Zeus* și al **Pleiadei* **Maia*, în primul rînd mesager al zeilor din **Olimp*, era un zeu de rang secundar, totuși investit cu numeroase atribute care îi compun o structură eclectică, aproape paradoxală. Divinitate sincretică (→ *sincretism*), rezultată din fuziunea mai multor zeități arhaice locale, *Hermes Arcadianul* (numit uneori și *Hermes Psychopompos* — Călăuza sufletelor spre Hades) devine cu vremea zeu pastoral, ocrotind turmele și cirezile; apoi, venerat în cetăți, este zeul negustorilor greci, dar totodată și oratorul arhetipal (socotit de tradiție descoperitorul elocvenței), un zeu călător, atlet, patron al jocurilor și exercițiilor gimnastice, protector al memoriei didactice și al scolilor, paznicul sacru al drumurilor și porților de acces, inventatorul țiterii sau al lirei (pe care, potrivit imnului homerice *Către Hermes*, I — a confecționat-o dintr-o carapace de broască țestoasă, înfigînd în ea 7 tulpini retezate de trestie pentru susținerea coardelor din mațe de oaie și înfășurînd cutia de rezonanță în piele de bou, brațele lirei fiind lucrate tot din trestie sau dintr-un lemn curbat); acest **H.** a ajuns patron chiar și al hoților, dar și **simbol* al forței profetice (întrucît el dirija spre oameni visele premonitории emanate de *Zeus*); dar era și simbolul planetei Mercur (grec. *Hermes*). Exista însă, paralel, și **cultul* unui **H.** falic, care, deși secundar, pare să divulge o origine culturală primitivă (Ἑρμῆς — piatră falică: → *culte falice*); astfel, el reprezenta la un moment dat idealul elen al efebului; ca pereche erotică a **Aphroditei*, simbolizează împreună cu ea cele două principii, masculin și feminin, ale succesiunii generațiilor; în plus, ar fi fost și zeu al vîntului, de unde, după unii interpreți, ar deriva funcția sa principală, de mesager al *Olimpului*. Mitul său biografic spune că **H.** s-a născut într-o peșteră din Arcadia (muntele *Kylene*) și îndată după naștere a fugit din scutece în *Tessalia*, furînd cirezile fratelui său **Apollon*. Nezărit decît de ciobanul *Battos* și ascunzînd vitele, s-a întors în grotă natală unde, găsind o broască

țestoasă, a făcut din carapacea ei o liră. *Apollon*, deși venise furios să-și ia înapoi cirezile, s-a lăsat cucerit de sunetele necunoscute ale noului instrument muzical și, în schimbul lirei, i-a lăsat lui **H.** toate vitele, iar altă dată i-a dăruit și vestitul **caduceu*, care ajunge simbolul nedespărțit al lui **H.**, completat cu alte două simboluri: pălăria cu boruri largi și sandalele înaripate de aur. Tot *Apollon* l-a investit și cu funcția de crainic divin. De la ocrotirea păstorilor și a drumeților, ajunge mai tirziu, uneori, patron al muzicii, al invențiilor, al meșteșugurilor, iar în calitatea sa de crainic, o călăuză a umbrelor celor morți, spre **Infern*. *Lukian* din *Samosata* îi face un portret complex și ironic, în autocaracterizare („Sînt singurul dintre zei care nu apuc să dorm nici noaptea, căci sînt nevoit să conduc sufletele în lăcașul lui *Pluton*“ sau: „Ziua stau în palestre, servesc de crainic în adunări și dau povește oratorilor; mai trebuie să fac ordine și în treburile celor morți“ — *Dialogurile zeilor*, XXIV). Asociat cultural cu **Hestia*, ca zeiță a căminului casnic, **H.** garantează securitatea locuinței contra oricăror agresori. Statuile zeului erau așezate la colțuri de străzi; (cf. varianta romană, mult mai săracă, **Mercurius*). ~ *Hermes Trismegistus* e un zeu sapiential, în ipostaza sa de zeu triplu, recompus în miturile precești după modelul zeului egiptean **Thot*, dar adesea fiind numai numele onorific grec al acestuia. **H.T.** e zeul cunoașterii secretelor divine, autorul unor cărți inițiatice sacre, hermetice (preluate de la *Thot*), zeu cu atributul profeției, educator al preoților, legislator, astronom și astrolog, ocrotitorul scrisului, al geografiei și cosmografiei și patronul medicinei, deopotrivă inventatorul vorbirii articulate, al **ritualului* **sacrificiilor*, al scrierii, al palestrelor, al lirei cu 3 coarde și descoperitorul măslinului; dintre autorii antici, *Diodor* din *Sicilia* îl identifică total cu zeul egiptean *Thot*. De altfel, **sărbătorile* consacrate lui **H.** (*Hermaia*) aveau o nuanță intelectuală.

§ G. R. S., Mead, *Thrice Greatest Hermes. Introduction and translation*, Oxford, 1907; A. J. Festugière, *La Révélation d'Hermès Trismégiste*, I—IV, Paris, 1944—1954

Hermodhr; *Hermodur* (*Cutezătorul*) Zeu simbolizînd, în **mitologia scandinavă*, fermitatea curajului, fiul și mesagerul lui **Odinn*, fratele și răzbunătorul lui **Baldr*. După uciderea lui *Baldr*, **H.** pornește spre domeniul funerar al zeiței **Hel*, ca să-și răscumpere fratele; călătorește prin beznă 9 nopți și, traversînd fluviul *Gjöll* pe podul păzit de fecioara *Modhadr*, poate zări locurile la lumina aurului local; la destinație, i-l cere pe *Baldr* zeiței *Hel*, care pune condiția ca tot ce este pe lume să-l plîngă pe acesta, însă condiția nu poate fi îndeplinită, întrucît refuză să plîngă uriașa *Tokk* — o metamorfoză a lui **Loki*. **H.** era închipuit mereu cu coiful pe cap și cu o platoșă investită cu puteri magice, ambele obiecte fiind dăruite de *Odhinn*.

Hertha (lat. *Nerthus*) Zeița fertilității, Maica Glie (pământul hrănitor), în *mitologia scandinavă și *germanică. După Tacitus, triburile germanilor o celebrău în cadrul unor orgii și *mistere rituale, în timpul nopții. Locul ei principal de *cult ar fi fost o insulă neidentificată. Serviciul divin era oficiat de un singur preot, iar statuia zeiței, acoperită de văluri, era transportată din loc în loc de *vacii sacre, care nu era îngăduit să fie atinse decât de mâini sacerdotale. În cele din urmă, la sfârșitul întregului *ritual, statuia zeiței, veșmintele și vehiculul de transport erau scăldate într-un lac, **H.** fiind un *duh al *apei. În varianta scandinavă, era dintre divinitățile acvatice ale clasei *Vana, sora și soția lui *Njördhr, de la care a născut pe *Freyr și pe *Freyja.

Heruvimi (ebr. pl. *kerúbim*, sg. *kerúb*) Ființe incerte din tradiția ebraică (→ *mitologie biblică*), închipuite fie ca făpturi zoomorfe înaripate, fie ca *duhuri simbolice materiale care, înarmate cu săbii de flacără, păzesc *Paradisul terestru (*Eden). *Yahweh, după izgonirea lui *Adam și a *Evei, „a pus heruvimi cu sabie de flacără, ca să păzească drumul spre pomul vieții“ (*V. T., Geneza*, III, 24). **H.** constituiau primul rang în ierarhia slujitorilor spirituali ai lui Yahweh, simbolizând în epoca arhaică, se pare, fulgerele și norii; erau secundați de *serafimi*, niște șerpi cu aripi, provenind din vechile divinități cu aspect de reptile ale canaanților. Herder îi compară cu *dragonii care păzeau, în *mitul grec corespunzător, merele de aur din *Grădina Hesperidelor, iar numele *kerúb* provine probabil din babilonianul *Kurubu*, care denumea taurul înaripat cu față omenească. Ca figuri culturale artefacte, **H.** împodobeau *tabernacolul lui *Moise, iar mai târziu și Templul lui Solomon din Ierusalim; aceasta era o formă de manifestare materială, prin **H.**, a puterii lui Yahweh care, ca orice zeu suprem, era socotit în primul rînd stăpîn și diriguitor al fulgerelor; existînd o ipoteză asupra naturii acestor **H.** de pe tabernacol: ornamente funcționale, adică electrozi primitivi (poate după un model din *templele egiptene), dacă tabernacolul va fi fost un gen de pilă electrică rudimentară, și această ipoteză pîrînd confirmabilă de recomandările de prudență excesivă făcute lui Moise și lui *Aaron, mitul ar putea conține de fapt *simbolul concret al fulgerului artificial, nefiind exclus deci ca forța lui Yahweh degajată din **H.** să fi fost o descărcare electrică de mare voltaj, iar ei devenind în acest mod mesagerii fulgerului ceresc. Miturile fulgerului conțin și în alte zone elemente asemănătoare (cf. trăsnetele lui *Zeus, săgeata lui *Indra, fulgerele lui *Numa Pompilius); de altfel, reinterpretarea comparativă a unor informații antice a dus la formularea ipotezei că profeții egipteni ar fi cunoscut o tehnică rudimentară de producere a electricității. Inițial, **H.** ar fi simbolizat norii producînd trăsnete. **hesichasm** (grec. ἡσυχία — netulburare, liniște); *isichasm* Doctrină mistică apărută în sec. XIV la Bizanț, în cadrul *creștinismului oriental, care predica *ascetismul și extazul, ca instru-

mente prin care omul ar putea recepta *lumina de grație* (energia emanată de *Dumnezeu) și ar fi în stare să ajungă la perceperea ei senzorială; în acest scop, omul trebuie să atingă extazul integral prin tăcere, nemiscare și desprindere totală de mediu, spre a zări lumina grației dumnezeiești și, stabilind astfel un contact direct cu Dumnezeu, spre a obține *mîntuirea. În viața curentă, **H.** a impus fidelilor săi pasivitatea existențială, umilința și supunerea. Inițiat de Grigore Sinaitul, **H.** a fost elaborat doctrinar de teologul mistic bizantin *Gregorios Palamas* (1296—1359), egumen de mînăstire pe muntele Athos, apoi mitropolit de Salonic, pe care *Biserica ortodoxă l-a canonizat sînt în 1368; pentru Palamas, esența lui Dumnezeu e inaccesibilă simțurilor omenești și nu poate fi percepută decât ca emanație energetică; dar totodată, nedispunînd trupul uman, pe care-l considera participant la viața spirituală, Palamas acorda importanță autocontrolului în asceză.

§ J. Meyendorff, *St. Grégoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris, 1959

Hesiod (grec. Ἡσίοδος) Al doilea poet grec după *Homer, dar primul confirmat de istorie (trăind mai ales în Beoția, în sec. VIII-VII î.e.n.), despre care *Pindar a afirmat alegoric că se născuse de două ori. **H.** a trăit mai ales ca agricultor, de unde și sursa competenței sale din poemul didactic *Munci și zile*, care conține tabloul enciclopedic al concepției arhaice a Helladei despre viața agrară și despre munca cîmpului, văzute în cadru mitic. Opera principală a lui **H.**, *Theogonia, o sursă de mare importanță pentru cunoașterea *miturilor fundamentale grecești, narează geneza *zeilor (→ *teogonie*) și *cosmogonia, succesiunea generațiilor divine, oferă așa-numitul „catalog al zeilor“ și descrie faptele, iubirile, caracterele zeilor, războaiele purtate de ei și raporturile lor cu oamenii. În miturile cosmogonice și antropogonice, povestite de **H.**, există simburile primei încercări grecești de sistematizare a unei concepții filosofice religioase despre univers. I se mai atribuie și poemul scurt *Scutul*. Dar întreaga operă e interesantă deosebi pentru abundența materiei mitologice pe care o conține.

§ Hésiode, *Theogonie. Les Travaux et les Jours. Le Bouclier*, Texte établi et traduit par Paul Mazon, col. Le Belles Lettres, Paris, 1928

Hesperides (grec. Ἠσπερίδες) Fecioare sacre din *mitologia greacă (*Aigle, Erytheia* și *Hesperis* sau *Hesperethusa*), păzind, în *Grădina Hesperidelor*, merele de aur primite ca dar de nuntă de Hippomenes, de la *Aphrodite; aceste mere creșteau într-un pom păzit de *dragonul Ladon. **H.**, ca și *Sirenele, aveau darul de a fermeca pe oricine cu cîntecul lor. Originea ce li se atribuie în *mit e incertă: s-au născut fie din cuplul *Erebos — *Nyx (cf. Hesiod, *Theogonia*, v. 215), fie din *Atlas — *Hesperis, fie din *Phorkys — *Keto. Plinius cel Bătrîn (*Istoria naturală*, V, 5) plasează Grădina Hesperidelor în Mauritania, iar *Hesiod (*op. cit.*) într-o

insulă din Oceanul Occidental; după alte surse, insula ar fi fost pe țărmul apusean al oceanului; Mimnermos scrie însă că **H.** locuiau în nord, printre *hyperborei. Vossius credea că a descifrat în acest mit un tablou al fenomenelor cerești: **H.** ar fi orele serii, grădina lor ar simboliza firmamentul, merele de aur — stelele, dragonul e *zodiacul sau orizontul care taie oblic în unghiuri ecuatorul, furtul merelor de către *Herakles simbolizând poate dispariția matinală a tuturor astrelor de pe cer. De remarcă că în miturile germanice (→ *mitologie scandinavă* și *germanică*) și lituane (→ *mitologie baltică*), *soarele era imaginat ca un măr de aur. Dar mitul **H.**, mai complex și nereductibil la *simbolul citat, conține și ecoul arhaic al îmblinzirii *focului.

Hesperos (grec. *Ἠσπερος; *Lucefărul de seară* Personificarea greacă a *Lucefărului în *mitul principal sau un frate al *Titanului *Atlas; după Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, III, 60; IV, 27), **H.** s-a urcat pe muntele Atlas spre a contempla mișcarea stelelor, dar o furtună stîrnită pe neașteptate l-a răpit din pisc, urcîndu-l în cer, unde a fost transformat în steaua înserării și adorat ca zeu al stelei celei mai strălucitoare (cf. miturile ascensiunilor lui *Iezechiel, *Enoh, *Isaia). Uneori, în miturile de înregistrare mai tîrzii, **H.** e confundat cu Heosphoros (Phosphoros), ca fiu al cuplului *Astraios — *Eos; în această formă era numit de romani *Hesperus* sau *Vesperugo* (ca stea a zeiței *Venus) și identificat cu *Lucifer.

Hestia (grec. Ἑστία; ἑστία — foc, locuință); rar *Histie*; doric *Essla*, *Ostia* Zeița protectoare a *focului (inițial a vetrei familiale, a casei), în *mitologia greacă; în acest raport, era socotită fiica cea mai mare a zeului *timpului, *Kronos, deci sora lui *Zeus, și purta un epitet amintind puritatea focului: Fecioara Eternă (într-un mit anecdotic, **H.** a refuzat cererile în căsătorie ale zeilor *Apollon și *Poseidon, conservîndu-și virginitatea). În mitologia posthomerică, se consideră divinitate de prim rang (dintre cei 12 *zei olimpici), singura care nu părăsește niciodată *Olimpul; dar întrucît protecția ei se extinde de la căminul domestic la orice vatră cu foc și chiar asupra pritaneului, iar focul fiind o noțiune sacră în antichitate, **H.** este invocată totdeauna înaintea celorlalți zei; astfel, de ex., toate *sacrificiile și toate *libațiile, indiferent pentru care zeu, începeau cu o invocație în onoarea **H.**, tradiția fiind consemnată și în proverbul grec „Să începem cu Hestia”. **H.** este de altfel una dintre divinitățile arhaice indoeuropene, al cărei *cult a fost adus în Grecia probabil de primele triburi migrante de arieni. Forma dorică *Ostia* are sensul sintetic de *Cea care dă impuls tuturor lucrurilor*. Tradiția attică se pare că păstra în numele zeiței sensul dublu de *statornicie* și *mișcare*. Pentru filosofia de substrat mitologic, **H.** devine *vatra universului* sau personificarea pămîntului ca centru cosmic. Euripides a identificat-o chiar cu *Gaia: „tu, Maică Glie, muritorii înțelepți te numesc Hestia; tu locuiești în Aitheri” (fragm. 938). Reprezen-

tînd, pentru pitagoreici, *esența lucrurilor* (ἑστία γόσμου) era însă bulgărele de foc din centrul universului și poate că tocmai acest atribut cosmic a înlesnit identificarea Hestiei fie cu Gaia, fie cu *Demeter sau chiar cu *Kybele. În faptul că **H.** și-a conservat virginitatea ideală, poate fi descifrat probabil factorul simbolizînd puritatea absolută a focului față de celelalte *elemente, deși în filosofia stoică virginitatea zeiței este explicată drept improductivitatea imobilității, întrucît tronul cosmic al Hestiei — *Pămîntul — era socotit a fi imobil în concepția geocentristă. Prestigiul **H.** în Hellada este confirmat de faptul că *altarul ei din *Delphoi era socotit de greci vatra comună panhellenică. (cf. *Vesta)

Hesus Zeu al vegetației silvestre, în *mitologia celtică, unul dintre cei mai venerați; după unii cercetători, ar fi fost zeul suprem al celților (Henri Hubert, 1923) sau un zeu principal; după alții (dintre partizanii *monoteismului celtic), ar fi fost chiar divinitatea unică; dar ipoteza e neîntemeiată, întrucît **H.** era pomenit ca element al triadei principale, alături de *Teutates și *Taranis, cu care nu are identități atributive. Galii îl considerau și zeu al războiului, căruia îi aduceau *sacrificii omenеști singeroase: „La fel și cei care s-au deprins să adape cu sînge omenesc / Groaznicul altar al lui Hesus” (Luca-nus, *Pharsalia*, I, v. 444—445); o informație similară dă și *Lactantius. Dar există și ipoteza unor filologi că numele *Hesus* e traductibil prin *Zeul Bun*. **H.** e reprezentat ca bărbat viguros, tîind un arbore; un *altar al său a fost descoperit pe locul unde e azi catedrala Nôtre Dame din Paris.

hierofanți (grec. ἱεροφάντης) Preoți din Grecia antică, patronînd și conducînd *ritualul de inițiere în *Misterele Eleusine. În acest cadru inițiativ, **h.** erau cei care explicau secretele *misterelor de sub egida sacră a zeiței *Demeter, ca niște magistri unor discipoli riguros selectați. Funcția însăși a inițiatorilor eleusini: ἱεροφάντια (adică funcția de hierofant, de preot definînd tainele zeiței Demeter) era mai mult decît o simplă funcție sacerdotală.

hierogamie (grec. ἱερός γάμος — căsătorie sacră) Unirea matrimonială între un zeu și o zeiță, dar și contopirea a două principii omologate cu sexele opuse și socotite divine (de ex., principiile *yin și *yang, în *mitologia chineză). Mircea *Eliade vede însă în **h.** simbolul unirii cosmice a *elementelor.

Hieronymus, Eusebius Sophronius Doctor al Bisericii cca. (331—420), traducătorul *Bibliei catolice oficiale (*Vulgata). Născut în Dalmația și învățînd la Roma, **H.** a trăit ca eremit, către anul 373, în apropiere de Antiohia, iar după răstimpul cît a fost secretarul papei Damasius (→ *papi*), din 384 s-a stabilit în Palestina. Cunoscător profund al lb. ebraică și greacă, traduce din original, în latină, *V.T.* și o mare parte din *N.T.* Convertirea sa la *creștinism și marea sa erudiție nu s-au produs spontan; după o bună educație domestică și o perfecționare a studiilor la Roma, antrenat într-o

viață de plăceri, e atras de noua *religie, se botează, se supune unui *post sever și, în acest timp, studiază ebraica și chaldeana, biruindu-și pasiunile lumești. Dar de plăcerile filosofiei antice nu se poate desprinde ușor, în ciuda reproșurilor pe care și le tot face. Visându-se mort, la Judecata de Apoi și răspunzându-i magistratului divin că e creștin, e acuzat de acesta că, dimpotrivă, este un ciceronian; visul îl determină să se despartă de scrierile laice și să se consacre integral studiului biblic și, concomitent, să-și supună trupul unor exerciții de mortificare, iar spiritul, unor grele și ample activități intelectuale — ceea ce nu l-a împiedicat să trăiască 90 de ani. Comentariile biblice ale lui **H.** urmăresc totdeauna sensul literal al textelor. El devine un specialist de prim rang, fiind consultat adesea ca o autoritate (dovadă corespondența sa bogată) în problemele cele mai delicate de exegeză biblică. Evitând interpretările alegorice, **H.** preferă comentariul explicativ cu referiri istorice. Pentru viața sa exemplară, *Biserica catolică l-a canonizat sfânt. Dar, deși numește deseori filosofia un „izvor de erezii“, opunându-i mereu „simplitatea creștină“, **H.** este totuși vădit influențat de filosofia lui Cicero; în *Epistole* (22; 30), după visul Judecății de Apoi, își ia obligația de a nu mai citi vreodată cărți laice, însă nu-și respectă promisiunea aproape niciodată. Corespondența sa e un interesant documentar asupra faptelor și moravurilor sec. IV european. **H.** a scris și o colecție de biografii: *De viris illustribus*, consacrate atît scriitorilor bisericești, cît și unor filosofi și istorici antici — Seneca, Filon din Alexandria, Iosephus Flavius ș.a.

§ G. von Grützmacher, *Hieronymus*, I—III, Leipzig—Berlin, 1916; F. Cavallera, *Saint Jérôme, sa vie et son oeuvre*, I—II, Louvain, 1922; H. Hagendahl, *Latin Fathers and the classics. A Study on the Apologists, Jerome and other christian writers*, Göteborg, 1958

Hila; *Sila* (rus. *сила* — forță) Zeiță eschimosă a *cerului, vag personificată (→ *mitologiile triburilor polare*); la multe triburi însă numai o formă de *animatism, denumind impersonal toate forțele misterioase din *cer și de pe *pămînt care înfricoșează pe om. Dintr-o descriere, înregistrată de Knud Rasmussen de la un *șaman, rezultă că **H.** e spiritul creator și păstrător al lumii și al *vieții: „Eu cred într-o putere pe care noi o numim Sila și care nu poate fi lămurită în vorbe obișnuite; un spirit puternic, păstrător al lumii din vremea cînd a făcut-o, cu adevărat al întregii vieți de pe pămînt, atît de puternic, încît cuvîntul său către oameni nu poate fi ascultat în vorbe obișnuite, ci prin furtuni, ninsori, clocotul talazurilor de apă, prin toate forțele de care se teme omul“; totodată însă: „Nimeni nu a văzut pe Sila. Locuința sa este așa de tainică, încît se află în același timp lingă noi și nesfîrșit de departe“. Presupunînd că etnograful a fost fidel în transcrierea declarației șamanului (de altfel, Rasmussen este el însuși de origine eschimosă), portretul divinității nu-și ascunde elementele de influență cultă; de

asemenea, al doilea nume poate fi un relict confuz al operei misionarilor creștini ortodocși ruși, din epoca în care Alasca a fost colonie a imperiului țarist.

Hilaritas Zeiță secundară, din *mitologia romană, reprezentînd personificarea noțiunii abstracte a rîsului și, prin extindere, a veseliei hilare.

Hillervo; *Fecioara Hillervo* Zeiță virginală, în *mitologia finlandeză, protectoare a turmelor și cirezilor.

Himaira (grec. *Χίμαιρα*); *Himera* Monstru tricefal sau *dragon din *mitologia greacă, avînd un cap de leu, unul de *capră și unul de *șarpe sau *balaur. După *Hesiod (*Theogonia*, V, 314—322), **H.** este un monstru feminin, care s-a născut din împreunarea lui *Typhon cu *Echidna.

Himavân (*Posesorul Zăpezilor, Cel înzăpezit*; sanscr. *himavant* — rece, glacial, înzăpezit; munte acoperit cu zăpezi); *Himâlaya* Zeu din *mitologia vedică, personificînd munții Himalaia sau stăpînul lor (în geografia mitică indiană, masivul himalaian e considerat un singur munte). Fiind cel mai mare masiv muntos al lumii, Himalaia — munte sacru în totalitate — are și locuri sacre speciale sau sanctuare naturale: Agastyavața, Hiranyabindu (care este și cel mai important loc de pelerinaj) ș.a. **H.**, socotit tatăl zeiței *Pârvați, are epitetul *Naghādipa* (Domnitorul Munților).

Himli; *Himle* (island. *Acoperișul-de-nestemate*) Palat ceresc în *mitologia scandinavă, zidit pe muntele omonim, pentru noua generație de *zei (*Baldr, *Höðhr, *Wyðarr, *Vale), deveniți în existență după dezastrul *Ragnarökr, ca să organizeze și să conducă după alte criterii această lume regenerată, numită tot *Himli*.

Hin Zeu arhaic palestinian preebraic al *focului subpămîntean (amintit în cartea *Ras-Shamrah*); centrul său cultural se afla probabil în valea Hinnôm (numită ulterior Gehinnôm, de unde a derivat în *miturile *creștinismului (→ *mitologie biblică*) noțiunea de foc escatologic subteran, *Gheena), cînd această vale, devenind limitrofă cu Ierusalimul, era folosită ca loc de ardere a deșeurilor orașului.

Hina Zeița *Lunii în cosmologia mitică neozelandeză maori (→ *mitologii din Oceania*) care, împreunîndu-se cu zeul principal cosmogonic *Tane, naște pe *eroul civilizator *Mau. Invocată ca „Hina cea din Lună“ în *ritualurile *focurilor călătoare din Raiatea, dobîndea semnificația sacră a fertilității pămîntului. Un *mit o consideră numai strămutată pe Lună, în urma unui conflict cu zeul *Tangaroa, numindu-se apoi „Hina care veghează“ și fiind tovarăsa de drum a călătorilor nocturni. După o variantă din Tahiti, într-o seară, cînd Luna era mare și rotundă, **H.** a plutit spre fratele ei Ru, dorînd să-l viziteze; navigînd într-o găoace, a fost atît de încîntată de excursie și de priveliște, încît abandonîndu-și luntrea în voia valurilor sau a vîntului, a rămas în goană veșnică prin cer. Alteori, e socotită însoțitoarea străbunei

sale *Pele (zeița focului vulcanic) sau chiar o ipostază a acesteia, numindu-se atunci *Hina-ai-malama* (Hina care este Luna); epitetul polinesian curent este „Marea Doamnă aprinsă din cer”, iar un cântec ritual hawaiian o înfățișează și ca o misterioasă doamnă a mării. E considerată și patroana dibăciei îndeletnicirilor femeiești și bunica zeiței *dansului, *Laka. *Cultul ei e legat în multe insule polinesiene și de o anume vegetație: în acest sens, e numită „Hina ierburilor aromate de leac”, patronind și orice fel de ghirlande sau cununi împletite din frunze verzi și galbene. Un *mit spune că H. a rupt odată cu atîta putere o creangă dintr-un arbore, încît creanga i-a scăpat din mîna căzînd în preajma *templului sfînt Opoa din Raiatea, unde a prins rădăcini și a devenit primul smochin din lume. Mai rar, e socotită și zeiță a *morții: „Hina, marea zeiță a întinericului” (*Hina-nui-te-Po*) și atunci e temută, fiindcă a adus moartea în existența oamenilor care, pînă la apariția ei, nu mureau.

Hinayana (*Vehiculul Mic*) *Sectă budistă dogmatică, apărută în marea schismă a *budismului din preajma sec. I e.n., ca o tendință de a menține rigurosa doctrina inițială a lui *Buddha și ca o replică față de curentul reformist *Mahayana. Identificată apoi cu secta *Theravada* (anterior, un curent budist autonom), se pare că H. a fost numită astfel, în primele decenii ale erei noastre, de adversarii ei, care au inclus în termenul H. toate școlile budiste conservatoare, ca și pe cele care respectau literal textele tradiționale din *Tripitaka. Adepții sectei H. socotesc că Buddha — personaj istoric exemplar, învățător și nu zeu — reprezintă idealul suprem al ființelor, dar și limita altitudinii spirituale la care poate aspira un om; ca atare, venerarea lui Buddha exclude formele magice și fiecare om e un Buddha potențial, de aici rezultînd ideea liberului arbitru și a responsabilității individuale, ca și ideea imposibilității unei intervenții exterioare la *mintuirea cuiva: omul se poate salva, elibera și purifica singur, prin înțelepciunea, voința și decizia sa, tinzînd spre idealul stării supreme: *Nirvāna, pe care o poate atinge numai renunțînd la orice raport cu lumea fenomenală și practicînd meditația și *asceza în scopul desăvîrșirii morale.

§ A. Bareaux, *Les sectes bouddhiques du petit Vehicule*, Saigon, 1955

hinduism Concepție religioasă (fără a fi o *religie autonomă) care s-a format în primele secole ale erei noastre din *brahmanism, printr-o absorbție selectivă a *budismului, ajungînd să reprezinte în epoca actuală etapa modernă, socială și spirituală, a Indiei. H. a devenit o formă religioasă amorfă, cu instabilitate culturală și cu un sistem fluctuant de *ritual, cu o doctrină necanonică, fără o organizare clericală și avînd o *mitologie bizuită pe un *politeism larg. Mitologia hinduistă acceptă ideea de *spirit universal (*Brahmān) și de spirit individual (*Ātman), urmărind ca țintă finală a progresului omenesc — realizat prin transmigrația sufletelor (*samsāra) și prin respectarea datoriei (*dharma) — eliberarea fiecărui *Ātman* din

cuprinsul naturii și contopirea lui cu *Brahmān*; din tradiție, h. a inclus în *panteonul său și triada supremă (→ *Trimurti*): *Brahmā, *Viṣṇu, *Śivā, dar într-o concepție amendată, potrivit căreia creatorul universului, *Brahmā*, s-a retras după ce și-a desăvîrșit opera și nu mai poate fi venerat decît ca *strămoș divin (*Pitāmāha* — Marele Strămoș); tot așa, h. a preluat, din *credințele populare, diferite divinități rurale (numite laolaltă *Grāma-Devata*, cele mai multe feminine, provenind probabil din străvechile *culte prearice locale, dar a completat panteonul, sub presiunea populației, și cu zei vedici vechi (*Indra, *Kubera, *Soma) sau mai noi (*Kāma, *Kārttikeya). Panteonul hinduist fundamental se compune din 33 zei (sancr. *tridaśa* — treizeci și trei), cum e fixat în *Mahābhārata, deși lista zeilor a fost mereu variabilă: „Zeii sînt treizeci și trei. Îți voi istorisi despre ei, potrivit cu pakṣa [clasa divină], kula [neamul] și gana [clasa semizeilor] lor. Rudras, Sadhyaḥ, Marutaṅ, Vasu, Bhargavaḥ și Viṣvedevaḥ sînt legați de pakṣa. Fiul lui Vinata, Garuda, puternicul Aruna și marele Brihaspati țin de Aditya. Află că Guhyakas împreună cu Aṣvinau, toate ierburile și vitele mărunte, sînt gana zeilor, ce ție, o rege, ți-a fost runduit cîntat” (*Mahābhārata*, I *Adiparva*, 60, 36—39); lista e clasificabilă astfel: 8 *Vasu (numiți; și *Vasavaḥ* sau *Vasudevaḥ*), 11 *Rudra, 12 *Aditya, *Vacatkara* și *Prājāpati, ultimii doi fiind uneori înlocuiți nominal cu cei doi *Aṣvin. *Teologia h. neagă orice tendință pesimistă în doctrina reîncarnării, acordîndu-i, dimpotrivă, un înțeles simbolic de continuitate a universului (pe care unii gânditori moderni o echivalează cu principiul conservării energiei). De fapt, h. modern urmărește stabilitatea structurii sociale și spirituale a Indiei și validarea concepțiilor moralei tradiționale. În esență, considerînd substanța spirituală supremă *Brahmān* drept bază existențială, iar lumea concretă empirică o reflectare iluzorie a aceluiași *Brahmān*, doctrina h. afirmă că joncțiunea omului cu divinitatea se obține pe 3 căi: *karma (acțiunea, de pildă ritualurile), *bhakti* (devotamentul, iubirea față de divinitate), *jāna* (meditația și cunoașterea). În cadrul h. s-au format de-a lungul vremii diferite curente sectante; astfel, curentul *Vaiṣṇava* a practicat un cult cu caracter erotic, exprimat în noțiunea *sakti* (energia virilă) și alegînd ca obiect al adorației pe *Kriṣṇa ca reîncarnare a lui *Viṣṇu*. Dar pentru h. timpuriu, prezența binelui și răului, deci a fericirii și a suferinței, într-o viață curentă, a fost determinată de faptele săvîrșite de om într-o existență anterioară; *mintuirea va depinde de renașterile graduale, din ce în ce mai înalte ca rang social sau castă (→ *vārṇa*), excepție făcînd *brahmanii care, ducînd o viață pioasă prin excelență, nu vor mai fi obligați la alte reîncarnări, putîndu-se revărsa, la capătul acestei vieți, în sufletul universal *Brahmān*: „Cine a făcut binele, renaște ca ființă bună, cine a săvîrșit răul, ca ființă rea. El devine bun prin fapta bună și

râu prin fapta rea. De aceea se spune: Omul e alcătuit în lumea aceasta în întregime din dorință; iar după cum îi este dorința, așa este și hotărârea lui; și după cum îi este hotărârea, așa săvârșește el fapta; și după cum își săvârșește fapta, așa îi e și destinul" (*Brihadâra-nyaka Upanșad*, IV, 4, 4—5). Stabilindu-se că **H.** s-a format de fapt în sec. VI—IV î.e.n., de pe urma crizei religioase produse de adversitatea dintre brahmanismul înlocuitor al religiei vedice clasice și, pe atunci, încă tinărul budism, se poate observa că această religie, veche de 2 500 ani, cu o doctrină necanonică și cu ritualuri instabile, lipsită de organizare ecleziastică și de cler, cu o mitologie adesea de împrumut, este o religie amorfă, care totuși a putut deveni religia națională a Indiei moderne, alimentând deopotrivă doctrina spiritualistă *Vedânta în acțiune* a lui Ramakrishna, ca și ideologia politică a *non-violenței* lui Mahatma Gandhi. O mișcare complexă reformistă s-a produs în sec. XIX, în primul rînd în cadrul unor societăți ca *Brahmâ Samaj*, *Arya Samaj* ș.a., reprezentate de mari personalități din India modernă (*Ramakrishna*, *S. Vivekananda*, *M. Gandhi*), al căror scop era purificarea **H.** de tradițiile dogmatice și de ritualurile primitive. Timp de un mileniu s-a dezvoltat *neohinduismul*, consolidat în sec. XIX de Ramakrishna, dar construit încă de filosoful Șaî kara (cca 788—820), pe temeiul unei **Vedânta* fără concepție dualistă (*Advaita Vedânta*), într-o religie purificată de balast (eliminînd ritualul arhaic **mîmânsa*, **sacrificiile*, **tantrismul erotic*). Ramakrishna, vechi practicant al sistemului **yoga*, afirma că niciodată calea spre divinitate nu se descoperă prin **asceză* și reclusiune, ci numai prin împlinirea de către orice om a datoriei lui terestre. Astfel, neohinduismul sec. XX a ajuns să confirme **monoteismul vedantin* ca pe un monoteism absolut, susținînd totodată — prin filosofia sa religioasă — valoarea intuiției și a trăirii mistice a fenomenelor, ca forme unice ale cunoașterii.

§ W. J. Wilkins, *Modern Hinduism*, London, 1887; J. N. Farquhar, *Modern Religious Movements in India*, London, 1929; S. Dasgupta, *Indian Idealism*, Cambridge, 1933; S. Chatterjee, *The Fundamentals of Hinduism*, Calcutta, 1950; S. Lemaître, *Ramakrishna et la vitalité de l'indouisme*, Paris, 1959

Hine-Ahu Prima femeie a lumii (→ *omul primordial*), creată de zeul polinesian **Tane*, în colaborare cu ceilalți zei, făcînd-o din argilă roșie încălzită de soare (→ *mitologii din Oceania*). Tane i-a dat viață suflîndu-i în nări, iar femeia și-a deschis ochii și a strănutat, începînd astfel să trăiască. **Zeii* au transportat-o în **cer*, unde au scădat-o în ape cerești, apoi au readus-o pe **pămînt* și abia aici zeul Tane și-a luat-o un răstimp ca iubită; după aceea a dăruit-o primului bărbat (**Tiki*), creat de zeul războiului **Tu*, pentru a întemeia înția familie omenească.

Hippolyte (grec. Ἰππολύτη) Regină a **Amazoanelor*, soția lui **Theseus*, considerată fiică a zeului **Ares*; în altă variantă mitologică a

fost omorîtă de **Herakles*, cînd acesta i-a răpit o prețioasă cingătoare magică.

Hippolytos (grec. Ἱππολύτος) Tinăr erou din **mitologia greacă*, fiul lui **Theseus* și al regiinei **Amazoanelor* **Antiope* (sau, în altă variantă, al regiinei **Hippolyte*). Inițiat de **Centaurul* **Hiron* în arta cinegetică, se dedică **vînătorii*, dar și adorării zeiței **Artemis*, cu care vina împreună, rămînînd însă cast și misogin. Jignită de disprețul lui față de femei, **Aphrodite* se răzbună și stîrnește în Phedra, mama vitregă a lui **H.**, o dragoste incestuoasă pentru el, transformată apoi în calomnie contra lui; de aici, rugat de **Theseus*, zeul **Poseidon* trimite în întîmpinarea lui **H.** un taur marin monstruos care sperie caii carului mînat de tinărul vînător; aceștia răstoarnă carul și îl zdrobesc pe **H.** sub copite. La cererea zeiței **Artemis*, **Asklepios* îl reduce la viață pe tinăr, dar își plătește actul medical cu strămutarea sa în **Infern*, din ordinul lui **Zeus*; iar reînviatul **H.** pleacă în Italia, devenind regele **pădurii* din Aricia (unde mult mai tîrziu va apare **ritualul ruperii solemne a *crengii de aur*) sau, într-o variantă latină, fiind ascuns într-un nor de **Diana* (**Artemis*) și dat în grija **Nîmfeii* **Egeria*, în aceeași pădure din Aricia, unde îi clădește zeiței sale ocrotitoare *Diana* un sanctuar (cf. Pausanias, *Călătorie în Grecia*, II, 27, 4—5; Apollodorus, *Biblioteca*, III, 10, 3). Sub același nume, însă în forma *sf. Hippolytos* (Ipolit), eroul reappare în hagiografia creștină, deși de astădată e un personaj istoric (trăind între anii 165—235): teolog și martir, autorul unui tratat celebru, *Respingerea tuturor ereziilor*. Ca martir, ar fi fost zdrobit de niște cai — la 13 august, adică în ziua consacrată odinioară *Dianeii* (calendarul catolic păstrînd această dată, ca **sărbătoare comemorativă*).

Hiranyagarbhā *Embrionul de aur* (sau *oul de aur*), în **mitologia vedică*, un ovoid care plutea pe apele cosmice primordiale, precosmogonice (→ *apa*), pînă cînd a dat naștere universului actual. Această variantă, probabil cea mai veche din ciclul **miturilor* din **cosmogonia* și din filosofia religioasă a Indiei, a fost uneori inclusă în mitul solar (→ *Soarele*), deși **Rigveda* (X, 121—129) identifică „embrionul de aur“ cu ipostaza **Prajāpati* a zeului creator. Dar în ciclurile **Brāhmanas* și **Upanșad*, ca și în **Mahābhārata*, mitul este augmentat: din **haosul* inițial se aleg apele care produc **focul*, iar din el, după un an cosmic (→ *yuga*), apare **Brahmā* spărgînd găoacea *oului de aur* (sau sfîșiiind membrana embrionului) și creînd din jumătățile acestuia, cerul și pămîntul (→ *oul primordial*; cf. nașterea lui **Pangu*, în **mitologia chineză*).

Hiranyakaçipu Tatăl și regele mitic, în **mitologia vedică*, al clasei demonice **Daitya* (nepoții zeiței **Diti* și ai unui **rîși*—înteptul primordial **Kāçyāpa*), grup de adversari ai **zeilor vedici* (un gen de **Titani*), împotriva cărora poartă un îndelungat război. **H.** posedă un dar de la zeul **Brahmā*: harul amplificării puterii, astfel încît la un moment dat ajunge să dispună

de o forță atât de uriașă, încît prin ea îi răpește zeului suprem *Indra deopotrivă puterea divină și stăpînirea celor 3 lumi, instaurînd în ele o domnie de aspră oprimare. **H.** a avut cîțiva fii dintre care unul, Prahlada, a adus pe lume un unic moștenitor: celebrul *Bali (principalul nepot al lui **H.**).

Hiron; *Heiron* (grec. Χείρων) Cel mai popular și mai înțelept dintre *Centaurii *mitologiei grecești, simbolizînd înțelepciunea și cunoașterea; considerat un îndemînic și subtil taumaturg (→ *taumaturgie*), **H.** locuia într-o grotă din muntele Pelion, în care îl născuse *Oceanida Philyra (de la zeul *Kronos); era tatăl profetei Okyrhoe născute de o *Nimfă. Deși nemuritor, cînd a fost rănit din greșeală de o săgeată rătăcită a lui *Herakles, ca să scape de o suferință fizică eternizabilă, **H.** face o tranzație (atribuită într-o variantă și lui Herakles), dîndu-și nemurirea în schimbul mortalității lui *Prometheus. **H.** era considerat un prieten și binefăcător al oamenilor. Ca protector direct al basileului Peleus, l-a crescut și l-a educat pe fiul acestuia, *Ahilleus, eroul troian; dar a fost și învățătorul lui *Iason, căpetenia *Argonauților, și al lui *Asklepios, viitorul zeu al medicinei; un *mit lateral îl numără printre discipoli și pe zeul *Apollon; pe toți aceștia i-a învățat îndeosebi arta războiului și meșteșugul cinegetic, legile morale ale existenței, medicina, farmacopeea, muzica, totodată, cizelîndu-le caracterele. Tessalotul Peleus a primit în dar de la **H.** o lance magică, pe care a preluat-o apoi Ahilleus; operă directă a lui **H.**, lancea putea să producă răni catastrofale, dar și să vindece răni existente. Dincolo de variantele biografiei mitice ideale, întrucît alura acestui Centaur este de *erou civilizator, s-ar putea formula ipoteza că ar fi fost un personaj protoistoric, dintre primii călăreți (îmblinzitori sau introducători ai *calului în uzul Helladei), socotiți (ca și în Egipt, în prima perioadă hicosă) ființe integrale și veniți în lumea grecească sub formă de Centauri.

§ Georges Dumézil, *Le Problème de Centaures*, Paris, 1929

Hkanghkak Zeul curenților acvatice, al codicilor și al tuturor vietăților din ape, în *mitologia tribului shan din grupul lingvistic thai (Birmania). La sfîrșitul *potopului universal, zeul coboară pe un nor și operează retragerea apelor.

Hlidskjalf Tronul zeului suprem *Odhinn în *mitologia scandinavă, situat în centrul mai înalt din cîmpiile cerești Idavallr, în țînutul zeilor, *Asgardhr.

Hnum (egipt. *hnum* — a crea); epitete: *Berbecul*, *Zeul olar* Zeu arhaic din *mitologia egipteană, al căruia *cult s-a răspîndit în toate nomele; inițial, era adorat în Elefantina ca ocroritor al primei cataracte a *Nilului și ca divinitate care umple fluviul cu apă; în această calitate, **H.** a absorbit și alte atribute complementare, devenite principale mai tîrziu: întrucît apa este condiție esențială a vieții, e numit

„Stăpînul apelor răcoritoare“, dar și „Stăpînul vieții viitoare“, fiind considerat generatorul vieții și creatorul tuturor viețuitoarelor, pe care le-a făcut pe roata olarului; unele reprezentări plastice îl văd anume în această ipostază: un olar modelînd pe roată *oul primordial care va genera întreaga viață cosmică. De obicei e înfățișat antropomorfic, uneori însă cu cap de berbec, cu coarne duble. Valoarea sa actuală de re-generator al Nilului s-a consolidat sub dinastia a 3-a, cînd inundațiile fluviale periodice încetînd 7 ani (un ecou al fenomenului: parabola biblică a celor 7 vaci slabe), marele inginer *Imhotep (ulterior zeu) l-a sfătuit pe faraonul Djeser să sape canale pe 12 parcele riverane, pe ambele maluri, pînă la Elefantina, așa încît, deschizînd stăvilarele divine, zeul **H.** să umple cu apă rețeaua de irigație.

Hodăițele *Sărbătoare românească rituală, consacrată *focului viu* (→ *focul*) de către moșii din Munții Apuseni — o variantă a sărbătorii *Alămor. **H.** se țîn între duminică în care începe Săptămîna Albă din calendarul creștin ortodox (→ *calendar*) și prima zi a Postului Mare (→ *post*) prepaschal (→ *Paști*). Tinerii satului, care au împlinit 12 ani, ies pe dealuri sau pe coastele munților cu *hodăițele* — niște mănunchiuri de nuiele, împletite laolaltă cu foi de porumb și cu paie; aceste fascii sui-generis sînt aprinse, apoi mișcate după un anumit program, cu oarecare rapiditate, astfel încît se obțin figuri mobile, simbolice, din linii de foc, bazate pe o iluzie optică și zărite clar din sat, pe orizontul nopții.

Hödhr; *Hödur* Zeul întunericii, în *mitologia scandinavă. Fiind orb, e folosit de zeul infernal *Loki să-lucidă cu o ramură de vîsc (→ *creanga de aur*), fără a ști ce face, pe propriul său frate, tînrul zeu *Baldr. Deși nevinovat moral, întrucît fusese amăgit că participă la un joc, **H.** e hăituit de zei după accident; și chiar dacă se ascunde în întunericul său, în cele din urmă e străpuns cu sulița de zeu *Vale. Pînă la accident, **H.** locuia în castelul Walaskjalf (Casa Alegerii), fiind custodele *ritualului din *Walhalla de venerare a lui *Odhinn; i se atribuia pătrunderea esenței din ființe și lucruri, al căror aspect îi era inaccesibil.

holocaust (grec. ὁλόσ — întreg, καυστός — ars; grec. eccl. ὁλόκαυστος — ardere de tot) *Sacrificiu religios prin „ardere de tot“ a victimei sau *ofrandei, *focul trebuînd să mistuie integral prinosul (animalul sacrificial, piinea ș.a.).

Homer (grec. Ὅμηρος; ὄμηρος — ostatic; poet) Primul și cel mai mare poet din Hellada arhaică, rapsod legendar, imaginat ca un cîntăreț rătăcitor, bătrîn și orb, cîntîndu-și rapsodiile în toată lumea grecească, cu timpul aceste rapsodii devenind epopeile *Iliada (povestea războiului Troiei) și *Odiseia (povestea peregînarilor lui *Odysseus). I se atribuie și cîteva *imnuri*, dar și o mică epopee eroi-comică, *Batrakomihahia* (*Războiul broaștelor cu soarecii*). În antichitate se considera că poetul ar fi trăit între sec. XII—VII î.e.n.; 7 cetăți (Smyrna, Hios, Kolonhonos, Salamina, Rhodos, Argos și

Athena) își disputau fantezist dreptul de a se numi patria lui **H.** Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, I, XII, 10) afirmă că „poetul [...] a călătorit în Egipt”. Unii cercetători moderni consideră însă că **H.** este el însuși un *mit (Fr. Aug. Wolf, în *Prolegomena ad Homerum*, 1795) sub egida alegorică a căruia o vastă operă arhaică orală s-a constituit în forme literare până când, odată cu inventarea scrierii grecești, a fost înregistrată. Opera homerică este cea mai amplă și mai amănunțită sursă de cercetare a miturilor Helladei, adesea încă în starea lor pură, iar faptele *zeilor și eroilor, priviți în acțiune, așa cum le sint atribuite de **H.**, confirmă întotdeauna cu exactitate portretele lor mitice și locul lor în *panteonul clasic al Helladei, ca și rolul lor religios din unghiul *teologiei arhaice grecești.

Homoroka Divinitate marină din *mitologia feniciană, după un text al lui *Berosos, identificabilă cu principiul feminin acvatic, deci cu babiloniană *Tiamat: la început „ar fi domnit o femeie cu numele de Homoroka, în limba chaldaică Thamté [babil. Tamtu], nume care tradus în grecește înseamnă Thalassa, de aceeași valoare numerică cu Selene. Când însă totul a luat ființă, ar fi venit Bel [*Marduk] și ar fi despăcit în două femeia, dintr-o jumătate făcând pământul, iar din cealaltă cerul.”

Hönr (*Domnul Talazurilor*) Zeul apelor primordiale (→ *apa*), în *mitologia scandinavă, *simbolul milului conținind germeii vieții. Socotit de unele *mituri, frate al lui *Oðhinn și colaboratorul apropiat al acestuia la crearea primei perechi umane (în varianta antropogonică II — dacă nu cumva cei doi frați ai zeului suprem, *Vile și *Ve, confirmați ca atare de *Édda, din varianta I, sint identificabili cu Hönr și *Loki), **H.** este zeul care le-a dat suflare de viață primilor oameni, *Askr și *Embla. Lăsat ostatic de zeii Aseni (*Asa) în războiul cu duhurile apei (*Vana) **H.** e ales de acestea cărmuitor, devenind implicit zeu al mării. **H.** e unul dintre pușinii *zei care se vor întoarce în lume după ce se va fi consumat epoca escatologică *Ragnarökr; ca mil germinativ, el este mereu forța regeneratoare a existenței în expansiune. Reprezentat des ca bătrîn vinjos, cu picioare foarte lungi de alergător neîntrecut; în acest raport, cocorul e pasărea sa emblematică.

Honor; *Honos* Divinitate personificând, în *mitologia romană, onoarea în relațiile sociale dintre indivizi. Uneori, invocată de Cicero.

Honsu Zeul *Lunii (Zeul-lună) în *mitologia egipteană, fiul lui *Ammon și al zeiței *Mut. Ca zeu selenar, era imaginat în chip de alergător care scotocește cerul (cu epitetul „*Cel ce răzbate*”), dar era și zeu al destinului și divinitate oraculară („*Domnul Adevărului*”), iar mai târziu, începe să fie adorat ca zeu care desface vrăjile *duhurilor rele, dar și ca patronul responsabil al fertilității și creșterii. Considerat și drept cel ce dăruiește suflarea vieții, era adorat ca zeu al suflului vital, însă în această calitate e confundat uneori ca zeul atmosferic *Shu. Înfățișat de obicei ca mumie de bărbat tânăr,

era reprezentat și ca om cu cap de șoim, purtînd pe creștet discul lunar, rareori ca un copil. *Templul său principal se afla în Teba (Karnak), întrucît **H.** era considerat sfetnicul divin al regatului teban, deși în acest oraș era uneori identificat fie cu *Thot, fie cu Shu, ca un zeu cumuînd calculul *timpului și cerul aerian.

Hora Zeiță arhaică din *mitologia romană, probabil patronind tinerețea. Invocată uneori alături de *Quirinus (cf. Aulus Gellius, *Noaptele attice*, XIII, XXIII, 2), ca soție a acestui zeu. Zeița este amintită (fără a i se descrie atributele) și de alți scriitori: Ennius (*Anale*, 117) și *Ovidius (*Metamorfoze*, XIV, v. 851)

Hora (grec ὥρα — anotimp; lat. *Horae*) Zeițe ale ritmului cosmic în *mitologia greacă, supraveghînd împreună ordinea în natură, echilibrul universal și succesiunea anotimpurilor și orelor: *Eunomia (Disciplina), *Dike (Dreptatea), *Eirene (Pacea). **H.** păzesc porțile *Olimpului, pe care le deschid sau le închid rînd rînd sau întînd norii (*Iliada*, V. v. 749); totodată, urmăresc riguroso ordinea anotimpurilor (*Odiseea); la *Pindar (*Olimpice*, XIII, 17; *Pithyce*, IX, 60; fragm. XXX, 7; fragm. LXXV, 14), purtînd „diademe de aur”, **H.** veghează *timpul universului, în succesiunea dintre atemporalitatea primordială și timpul calculabil, uman, izbăvitorul tuturor. (Varianta romană *Horae* era personificarea orelor.)

Horkos (grec. Ὅρκος; cf. ὄρκος — *jurămînt; *Jurămîntul* personificat) Zeul jurămintelor în *mitologia greacă, devenit mai târziu o divinitate populară a *morții, suprapusă cultural lui *Hades. Grecii timpurii, după cum atestă *Hesiod (*Munci și zile*, v. 219; *Theogonia*, v. 331) îl veneraseră ca pe un zeu care plutea deasupra capetelor tuturor oamenilor, ca să asculte, să înregistreze și să vegheze jurămintele omenești, spre a pedepsi pe sperjuri (ἐπίορκου — cei peste care e Horkos, cel care jură strîmb). La romani, **H.** (numit *Orcus*) a devenit una dintre divinitățile secundare ale *Infernului iar apoi, prin extindere, doar *simbolul teritoriului infernal.

Horon Zeu războinic și distrugător, dar și vindecător, reparator, întîlnit frecvent în *miturile siriace și palestinene, în *mitologia egipteană și chiar în *mitologia greacă (în Delos).

Horpahrud; *Harpehrot* Divinitate (sau ipostază divină) în *mitologia egipteană, așa-numitul *Horus-copil* (*Horus, ca fiu al zeiței *Isis), reprezentat în chip de prunc care își suge degetul. **H.** a fost preluat și de greci, însă în altă formă de *cult (→ *Harpokrates*).

Hors (slav. Хорса; iran. *khos*, *khores* — soare) Zeu solar al slavilor timpurii (→ *mitologie slavă*), care probabil personifica, în *cultele agrare, discul soarelui (→ *Soarele*).

Horus; *Hor* (egipt. *hor* — față, chip); *Haremahet* (grec. *Harmahis*) Zeul *cerului, în *mitologia egipteană, simbolizat printr-un șoim; mai târziu zeu solar și apoi *Soarele însuși, ca fenomen cosmic (iar în această formă culturală, Soarele și *Luna erau ochii zeului). În epocile timpurii, **H.** fusese însă adorat vreme îndelungată

ca un zeu al libertății spațiilor aeriene; devenit tirziu Zeul-soare (*Ré-Harakhty), începe să fie socotit domnitor peste cer și aștri; apoi ajunge protectorul personal al faraonului sau chiar se confundă cu faraonul însuși; iar astfel, reflectând poate un antagonism dinastic, e considerat unul dintre cele două elemente ale echilibrului în univers (tradus alegoric prin *mitul luptei între Horus și *Seth). În *teologia heliopolitană de mai tirziu, **H.** e socotit fiul cuplului *Isis — *Osiris, deci nepotul lui Seth și moștenitorul legitim al regatului terestru, de care a fost privat prin crima unchiului său, ucigașul lui Osiris; petrecându-și copilăria în Delta Nilului, **H.** câștigă în cele din urmă procesul, judecat de conclavul zeilor, și e proclamat rege veșnic și universal al pământului. Într-o etapă teologică finală, după ipostaza sa de copil (*Horpahrud), se fixează imaginea mitică a lui **H.** de cuceritor al universului pentru *Ré, apoi de stăpîn al spațiului celest și de învingător al lui Seth și al cîracilor acestuia. **H.** are 4 fii: *Amsset*, *Duamutef, *Hepi*, *Kebehsenuf*, simbolizînd cele 4 puncte cardinale, dar totodată și așa-numitele ulcioare canopice, în care se păstrau, spre a-și continua nestingherit funcțiunile postume, măruntaiele fiecărui defunct (ficatul, plămîinii, stomacul și intestinele); existau ulcioare canopice cu capace închipuindu-i pe acești 4 fii: *Amsset* — cu cap de om, *Duamutef* — cu cap de cîine, *Hepi* — cu cap de babuin și *Kebehsenuf* — cu cap de șoim.

Hoso no Kami Zeul variolei, în *mitologia japoneză.

Hotei Zeu alegoric, personificînd satisfacția, în *mitologia japoneză, unul din cei Șapte-zei-ai-Sorții (*Sichi Fukujin*): *Hotei*, *Ebisu, *Benten*, *Daykoku, *Fukurokuju, *Bishamon, *Jurojin*).

Hou Ji *Erou civilizator în *mitologia chineză, considerat semizeu din naștere, apoi adorat ca un zeu al agriculturii și al *riturilor agrare. Potrivit mitului transmis de *Shi jing (*Cărtea cîntecelor*) în poemul *Nașterea poporului*, **H.J.** i-a învățat pe oameni meșteșugul cultivării pământului și, în legătură directă cu asta, sistemul religios al *riturilor sacrificiale (→ *sacrificiu*). Născut de *Jiang Yuan* din sămîntă divină, crescut și îngrijit de o oaie, rătăcit apoi într-o pădure unde îl găsesc niște tăietori de lemne care îl așază pe un sloi de gheață, **H.J.** e ocrotit după aceea de o pasăre; în fine, ajuns la vîrsta cînd se putea descurca singur, seamănă fasole, orez, grîu, cîneapă, dovleci și mei, organizînd o agricultură rațională: „În cultivarea solului, *Hou Ji* / S-a străduit să ajute plantele să crească, / Pămînturi curățînd de iarbă grasă / Și cereale galbene punînd în loc“ (*Cărtea pîmelor*. *Shi Jing*, București, 1985, p. 198—200). Ca zeu, **H.J.** a statornicit regula *ofrandelor rituale agrare, în semn de recunoștință și pentru asigurarea belșugului recoltelor: „De la *Hou Ji* am moștenit noi sacrificiul“ (*loc. cit.*).

Hreidmar Vrăjitor din *mitologia scandinavă, care, gîzduind în așezarea sa rurală pe *Odhinn, *Hönnir și *Loki, apoi șantajîndu-i cu uciderea de către *Loki* a vidrei *Oddir*, care ar fi fost odrasla vrăjitorului, obține de la *zei

(ținînd ostatici pe *Odhinn* și *Hönnir*), atît aur cît să încapă pe pielea jupuită a vidrei, iar spre a completa cantitatea sub pretextul unui singur fir de păr rămas neacoperit, și inelul magic al lui *Odhinn*. Dar aurul, procurat de zei de la piticul *Andvari*, e blestemat de păgubaș, astfel că, deși își dobîndește aurul rîvnit, **H.** e ucis în somn de către fiul său *Fafnir, care dorea să fugă, cu toată bogăția, de *Regin*, frațele său; acesta îl urmărește pe fugar împreună cu *Sigurdhr* (*Siegfried) și scapă de flacăra veninoasă a aurului asmuțit de *Fafnir* (prefăcut în *balaur) pe care izbutește să-l ucidă; murînd, *Fafnir* aruncă însă „blestemul aurului“ asupra lui *Sigurdhr* care, de frica umăririi și concurenței, îl omoară pe *Regin*. *Simbolul acestui mit-parabolă (*blestemul tragic al aurului) e reluat, după *Edda Veche, de *Cîntecul Nibelungilor* (→ *Nibelungi*).

Hrungnir *Gigant din *mitologia scandinavă, cu fruntea de duritatea aramei, personificare a „muntelui pustiu“; avînd un *cal miraculos, *Gullfaxi*, pe care călărește în competiție cu *Odhinn, bea bere cu zeul suprem și, îmbățindu-se, amenință să dărîme întregul *Asgardhr și să-i ucidă pe *zei; provocat la duel de *Thorr, acceptă să se bată pe cîmpul *Grjottungardhr*, departe de *Asgardhr*; deși are un scut de stîncă, o măciucă dintr-un stei de cremene și inima stîncoasă în 3 colțuri, totuși ciocanul *Mjöllnir, aruncat de *Thorr*, trăsnește fulgerător capul uriașului.

htonie (grec. χθόνιος — pămîntesc) Termen referitor (în *mitologie) la specificul unor divinități, fie de obîrșie telurică, fie cu sediu subteran și în orice caz legate de *cultul *pămîntului; astfel, *Gaia este o divinitate **h.** prin excelență, dar și zeii infernali din categoria lui *Hades sau zeii agrari, ca *Demeter, sînt de asemenea htonici.

Hu Zeu personificînd *cuvîntul divin creator, în *mitologia egipteană, cu ajutorul căruia zeul suprem *Ré dă naștere lumii cu tot ce este în ea (→ *cosmogonie*). **H.** e adesea asociat cu *Sia, personificarea inteligenței active.

Huaca *Spirit sacru în miturile quechua (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), o intruchipare a unei forțe supranaturale care poate deveni o dublură a omului ca individ sau a unui grup social statornicit într-o localitate. Dar **H.** poate apare în întruchipări diverse: *idol, *altar, o piatră de formă neobișnuită sau chiar un vas ritual (→ *mutant*). Cînd e dublura omului, **H.** este un atribut sacru personal al acelui om; dar ca *duh al unei așezări omenești, el este esența comunității respective. (cf. *Nahuatl)

Huangdi (*Împăratul Galben*) Primul din cei 5 împărați legendari chinezi, monarh etern al universului, zeu mesianic (→ *zei*) și *erou civilizator, în *mitologia chineză. Zămislit de pasărea sacră *Diqian* (chinez. *qian* — *cer), cînd ea privea un fulger apărut lingă Steaua Polară, **H.** s-a născut după o gestație de 24 luni. Capitala terestră a împăratului — potrivit descrierii din *Shan hai jing — era plasată în condițiile

unei geografii fabuloase, în munții Kunlun, și administrată de *spiritul Lu Wu, care seamănă cu un tigru cu gheare, are 9 cozi, însă chip omenesc; pasărea Chong avea grijă de veșmintele lui H. Altă scriere de epocă (*Insemnări despre căutarea duhurilor*) adaugă detalii exotice: „Munții Kunlun sînt virful pămîntului și capitala de jos a împăratului ceresc, de aceea pe dinafară acești munți sînt împrejmuiți de prăpastia Joshui și înconjurați de niște munți de foc. Pe munții aceștia trăiesc, chiar în flăcări, păsări și dobitoace și cresc copaci și ierburii din care se face o țesătură ce se spală în foc.“ Mai multe *mituri narează un mare război decisiv, condus de H. Astfel, *dragonul *Chiyou a pornit război contra împăratului, la un moment dat făcînd să se lase, pe șesul Zholu, o ceață deasă care nu se ridică 3 zile, încît soldații imperiali rătăcesc drumul; atunci H. ordonă lui Feng Hou să nascocoască, după modelul constelației Carul Mare, un instrument care să arate direcția spre țările lumii; Feng Hou construiește un car miniatural care arată sudul: în acest car, în față, un omuleț de fier stă în picioare cu brațul întins spre sud, rămînînd mereu în această poziție, oricum s-ar întoarce carul; împăratul reușește să-și conducă armata și să-l prindă de viu pe Chiyou, pe care apoi îl ucide. Invenția din acest mit e, desigur, busola chineză (cunoscută și sub forma unei linguri magnetice, deoarece constelația Carul Mare era numită de chinezi și Căușul Ceres), prevăzută cu un ornament direcțional. O variantă mitografică prezintă acest război ca pe o înfruntare cu tribul *chiyou*, compus din 81 monștri, împăratul H. acordînd sprijin militar împăratului Dan Di cu o armată alcătuită din urși bruni și albi, lupi, pantere, tigri, zei, spirite; în timpul campaniei, *spiritele executau un *dans războinic, în sunetul tobei pe care *Kui, zeul muzicii, o făcuse din propria sa piele, în toabă bătîndu-se cu oasele zeului tunetului Lei Shen. Lui H., ca erou civilizator, i se atribuie o operă vastă, pe lângă crearea busolei: introducerea scrierii pictografice și a artei arhitecturii, invenția roții și a căruței, adaptarea roții olarului, construirea arcului automat, a primei bărci, calcularea *calendarului, introducerea medicinei și a muzicii arhaice *qingiao*; sub domnia acestui împărat se instituie în China numele de familie ale tuturor cetățenilor și se pun bazele creșterii viermilor de mătase și ale țesătoriei mătăsurilor; (un mit complementar spune că prima țitoare a împăratului, *zina mătăsurilor *Lei Zu, a fost cea dintîi care a crescut viermi de mătase). Binevoitor cu supușii săi și generos, i-a învățat să-și facă unelte și arme, care de transport și de luptă, haine de protecție împotriva intemperțiilor; celor înzestrați intelectual le dădea sfaturi esențiale; de ex. o sculptură antică îl reprezintă pe H. discutînd cu *Shen Nong cartea de medicină scrisă de acesta. Probabil pentru că locuia în piscul foarte înalților munți Kunlun, împăratul

se îmbrăca în culoarea azurului, adică în veșmintele cusute de pasărea îngrijitoare Chong. Călătoriile împăratului se efectuau cu mare pompă și în cadru fabulos cînd se ducea la adunarea zeilor și spiritelor, pe muntele Taishan: el ședea într-un car tras de elefanți și flancat de 6 dragoni; vizitiul carului era Bifang; în față veghea dragonul uriaș Chiyou (cel care avea să pornească mai tîrziu marele război contra împăratului); zeul vîntului mătura drumul, zeul ploii îl stropea răcorindu-l, în fața carului alergau tigri și lupi, iar *genii și *demoni urmau carul, în timp ce șerpi înaripați se așterneau la pămînt, iar numeroși fenicși (*fenghuang) zburau prin aer. H. a lucrat el însuși foarte multă vreme la turnarea unui vas uriaș pe trepid, împodobit cu basoreliefuluri; după aceea a așezat trepidul la poalele muntelui Qinsan și a adunat la un ospăț pe toți zeii cerești și pe oamenii celor 8 ținuturi ale lumii. În toial ospățului a apărut pe cer „un dragon fermecat, acoperit cu o strălucitoare platoșă de aur, și-a scos din nori trupul pe jumătate și și-a coborît o mustață în cupa trepidului“. H. și 70 dintre oaspeții săi, care abia atunci s-a constatat că erau zei, s-au cățărât pe mustața și s-au așezat pe dragon, dispărînd în cer; oaspeții pămînteni au vrut și ei să se urce, însă mustața dragonului s-a rupt și ei s-au prăbușit înapoi pe pămînt. Variante ale aceluiași mit spun că împăratul, cîit a stat pe pămînt, a căutat elixirul vieții veșnice, plecînd în cer numai după ce a reușit să prepare acest elixir. Tronul său, numit „al cerului central“, l-a cedat temporar zeului *Zhuang Sui. Totuși, longeviv, H. a trăit 300 de ani, pentru că se hrănea cu pulbere de jad alb, extras din muntele Mi. Guvernarea sa înțeleaptă era ajutată de sfaturile unui animal fabulos cu grai omenesc, Bai Shu, de la care împăratul afla toate evenimentele petrecute pe pămînt și în lumea subpămînteană, ca și de povețele bătrînului zeu Tian Lao, de la care afla evenimentele cerești și manifestările oraculare ale fenicșilor în zbor. După activitatea sa intensă, îi plăcea să se odihnească la umbra copacului Kongsang, pe care tocmai de aceea l-a tăiat Chiyou. Tradiția populară a recunoscut în împăratul Galben o personificare a păcii. Emblema sa imperială nu era dragonul (ca mult mai tîrziu ci *diao Xiao* (pereche de bufnițe, mascul și femelă), care simbolizează înțelepciunea perenă și puterea de a învinge și a supune prin abilitate. Portretul mitic al lui H. — explicînd că zeul-împărat se putea arăta în 4 înfățișări diferite — indică un *mutant. Dar tradiția istorică (cu rădăcini arhaice) vorbește ca despre un monarh real, care ar fi domnit în jurul anului 3500 î.e.n. Unele texte vechi sugerează că ascensiunea împăratului ar fi pornit întîi de la condiția tribală, deci că H. ar fi fost căpetenia unui trib riveran al Fluviului Galben (Huang-he), de unde și numele său imperial, și că domnia lui s-a desfășurat sub semnul *jin* (metalul; ca unul din *elementele lumii). Chiar dacă însă, la origine, ar fi existat un monarh chinez, atestat cronologic cu acest nume, bio-

grafia sa plină de fabulos (la compunerea căreia au contribuit deopotrivă lunga tradiție folclorică și o bogată literatură ulterioară), **H.** rămîne unul dintre cele mai complexe personaje mitice din *mitologia generală.

Hubal Zeu arab preislamic (→ *mitologie arabă*) al *cerului și al *Lunii, *strămoșul tribului din zona Mecca; era principala divinitate preislamică adorată în *templul *Kaaba. Închipuit antropomorf (o statuie a sa din piatră are una din mâini modelată în aur), totodată simbolizat însă și de piatra neagră sacră, zidită în peretele Kaabei.

Huehuetotl (*Zeul-vechi-vechi, Zeul străvechi; nahuatl hue — vechi, teotl — *zeu*); epitet: *Insoțitorul Noștii* Zeu arhaic toltect al *focului, al cărui *cult era foarte răspîndit la populațiile precolumbiene din Valea Mexicului, începînd cu civilizația enigmatică preoltecă de la Teotihuacan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); se pare că e cea mai veche divinitate din aria centramericană. Ceremoniile, de mare importanță, în onoarea lui **H.** se desfășurau la sfîrșitul fiecărui ciclu de 52 ani, cînd toate focurile erau stinse și se reaprindeau, ritual, altele noi, de la tradiționalele *torțe vii* (un dublu *sacrificiu uman, cu bărbați vii care, purtînd tăciuni aprinși cu flacără într-o cavitate toracică obținută prin incizie, mureau în momentul aprinderii focului sacru, atunci cînd li se smulgea și inima). Adorarea lui **H.** (și a similarilor săi, ca zeul nahuatl *Xiuhtecutli) prilejuia aceleași sacrificii de o absolută originalitate barbară a cruzimii. Teologii nahuatl îl identificau pe **H.** uneori cu zeul suprem *Ometeotl, mai mult spre a explica vechimea infinită a acestei divinități (poate inițial a focului vulcanic).

Huen-Tuen (chinez *hu — *foc, tu — *pămînt*) în mitofilosofia chineză, stare primordială amorfă, reprezentată fie de un animal (ciine, pasăre), fie de un ou de găină; nu este *haosul, ci mai degrabă o etapă precosmogonică (→ *cosmogonie*).

Huilca Zeu ceresc al incașilor (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), fiu al *Soarelui și al *Lunii (sau numai al Lunii); după o luptă lungă și dificilă, îl învinge pe enigmaticul ticălos *Con*, prefăcîndu-l în maimuță, iar după victorie începe să efectueze în lume acte justițiare. Uneori e considerat și zeu antropogonic (→ *antropogonie*); într-o versiune aparte, **H.** crează, înainte de orice alte lucruri sau ființe, prima pereche de oameni, însă, făcîndu-l pe bărbat muritor, pe femeie o face eternă, apoi văzînd-o așa, o ia de la bărbatul căruia i-o destinase și o dăruiește Soarelui, ca gest de curtoazie sau dar ca act consolator. E posibil ca aici să fie unul din rarele *simboluri mitologice ale eternului feminin, contopit totuși cu urmele unor *culte arhaice matriarhale.

Huitaca Zeița *dansului și a bucuriei în mitologia centramericană chibcha (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Huitzilopochtli Divinitate solară aztecă, zeul Sudului și stăpînul lumii, *simbolul războiului, al *Soarelui, al *Cerului, dirigitorul naturii și

ocrotitorul *vînătorii, dar mai ales patronul poporului aztec (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), uneori considerat Soarele însuși, ziua luminînd lumea vie, noaptea, lumea morților. Dar în *cultul complex și răspîndit în lumea nahuatlă a lui **H.** există și alte atribute: el reprezintă forța cerului în sine și a naturii; în Valea Mexicului era adorat ca zeu al războiului. Ca zeu solar, a patronat primul ciclu (din cele 5 ere numite *sori), fiind deci și divinitate cosmogonică (→ *cosmogonie*); solaritatea sa e însă perpetuă: el se naște în fiecare dimineață din pîntecul Gliei (*Coatlucue) și moare în fiecare seară, dușmănit de aștri, care sînt frații săi, și de sora sa *Luna (*Coyolxauhqui); el suferă de foame și de sete, dar nu se poate hrăni decît cu carnea dușmanilor săi și setea nu i-o potolește decît singele lor; ca atare, i se aduceau *sacrificii umane (de obicei dintre prizonierii de război) spre a-l îmblîndi: unii cercetători explică anume astfel numeroasele războaie purtate de azteci: nevoia de neîncetată reaprovizionare a *templului cu cantitatea necesară de prizonieri de sacrificiu; la consacrarea templului ce i-a fost clădit în 1486, au fost uciși în onoarea lui **H.** 70 000 de oameni; de aceea, istoricul catolic Bernardino de Sahagún îl numea „zeu necromant”; aceste sacrificii umane nu erau însă totale: se jertfea numai inima vie (*yollotl*), considerată în concepția nahuatlă organul omenesc cel mai dinamic și cauza esențială a mișcării, deci, implicit, a menținerii vieții; cruzimea *ritualului sacrificiilor s-a îmblîndit abia sub împăratul aztec Moctezuma I (sec. XVI), care a organizat niște turnire ceremoniale numite „războaie inflorite“ (*xochiyayoll*) în care preoții jucau rolul teatral al invinșilor sacrificați, iar spectacolele rituale se organizau în epocile de pace prelungită. Principala *mit al nașterii lui **H.** explică mai exact structura alegoriei mitologice și rolul atributiv esențial din figura acestui zeu. *Coatlucue*, zeița pămîntului, măturînd treptele propriului ei templu, găsește un ghem de fulgi și, plănuiind să-l folosească drept *ofrandă, îl ascunde în sîn, iar după aceea rămîne gravidă; la statul zeiței selenare *Coyolxauhqui*, fiicele zeiței pămîntului (adică „cele patru sute de stele“) vor să-șiucidă mama — fie din pizmă, fie de rușine, dar din pîntecul mării zeițe *Coatlucue* se aude glasul liniștitor al viitorului zeu **H.**, care tot atunci se și naște, înarmat, își învinge toate surorile, cînt și funcția războinică. În cultul lui **H.** există și un strat arhaic de *cult agrar: la *sărbătorile ce îi erau consacrate bianual, se prepara o figură enormă a zeului, din aluat de porumb cu miere, frîntă după încheierea ritualului și distribuită credincioșilor spre a fi mîncată, ca un gen de împărțășanie. În unele epoci, aceștia l-au considerat și *erou civilizator care, în ipostaza de pasăre colibri, i-a condus la un moment dat spre o nouă patrie; dar aici nu e vorba decît de *strămoșul totemic (→ *totem*), adaptat mai tîrziu unui cult complex. Dominat însă de atributul său solar, **H.** era uneori identificat)

cu o ipostază fie a lui *Ometeotl, dualitatea nahuatlă supremă, fie a lui *Tezcatlipoca (varianta albastră); oricum, culoarea simbolică de recunoaștere a lui **H.** era cea albastră (principali zei nahuatli reprezentând de obicei cîte o culoare). Probabil pornind de la asemenea identificări, E.B. *Tylor îl socotea un zeu partenogenetic complex. Totuși, zeul nu se prezintă decît, ca atîția alții, într-o varietate de ipostaze atributive, în funcție de loc și de epocă.

Huixtocihuatl (*Zeia de Sare*) Zeiță aztecă a sării și a libertinajului vieții intime (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Hulda; *Frau Holle*; *Hulle*; *Frau Holda* Zeița căsătoriei, în *mitologia germanică, divinitate amabilă și binefăcătoare, ocrotind pruncii și veghind destinul fecioarelor. **H.** se supără numai cînd nu găsește ordine și curățenie în casele unde pătrunde. De obicei socotită perechea antagonică a zeiței *Berchta, dar uneori în basmele folclorice ambele se identifică reciproc, deși de obicei folclorul le prezintă ca pereche antagonică: *Frau Holda* — geniul bun, *Frau Berchta* — geniul rău; mai rar, tradiția le consideră pereche unitară: atunci ele amîndouă trag un car pe pămînt, protejează agricultura și navigația, iar plugul de aur este unealta lor simbolică sacră; de asemenea, ocrotesc torsul și țesătoria; în alaiul lor se află în număr mare sufletele copiilor morți din leagăn. Mai amplu, **H.** era venerată singură: e o zeiță blajină, pe care nu o irită decît dezordinea; în credințele rurale, i se atribuie producerea luciului zăpezii (sau chiar a zăpezii strălucitoare); locuind în peșteri montane, **H.** coboară pe pămînt numai o dată pe an: primăvara.

Humbaba (sumer. *Huwawa*) Prezență fabuloasă în *miturile mesopotamice despre *Ghilgamesh descrisă ca un monstru complex, între *dragon și mecanism, dispunînd de raze ucigăse și avînd misiunea mitică de a păzi *pădurea de cedri. (După unele indicii, **H.** era cunoscut și în Creta, sub numele *Kubebe*.) Zeul *Enlil i-a înzestrat cu „șapte spaime”, pîrînd nimburii strălucitoare, iradiante, de tipul celor purtate simbolic de *zei în *mitologiile din Mesopotamia, precum și cu „șapte platoșe grele” care, îmbrăcate una peste alta, îl făceau pe **H.** invincibil. Mitul principal caracterizează monstrul prin gura lui *Enkidû: “Humbaba! uragan îi e glasul, gura îi e flacăra, răsufierea e moarte! [...] Pe Humbaba, Shamash l-a înzestrat cu putere, curaj i-a dăruit Addu, ca să păzească pădurea de cedru. Enlil i-a încredințat Spaimele oamenilor. Humbaba! uragan îi e glasul, el tulbură marea, clatină gîla, ca vîntul turbat așîlă războiul, ca un potop cutremură țările lumii, oștean turbat a cărui minie-i ca uraganul: cînd deschide gura, se zguduie cerul, se cutremură munții, se clatină stîncile și tot ce e viu se retrage în peșteri. Gura îi e flacăra, răsufierea e moarte!” (*Poemul lui Ghilgamesh*, tabletele II, III, V). Ghilgamesh și Enkidû răpun monstrul din 3 loviturii grele, apoi pacea cuprinde pămîntul, iar după aceea ei distrug și pe „paznicii cedrilor, razele sfărîmate ale lui

Humbaba”. Stranietatea acestor raze dă de gîndit, intrucît după bătălie, Enkidû zace de o boală misterioasă 12 zile, apoi moare fără puțință de salvare (ca și cum ar fi fost iradiat). **H.**, deși mult mai complex și mai enigmatic, poate fi comparat (dacă nu cumva e modelul acestuia) cu biblicul *Leviatan.

Humpan (elamit. *hūpa* — a porunci) Zeul suprem în *panteonul din Elam (mijlocul mileniului II î.e.n., Mesopotamia), soțul zeiței *Kiri-riša și stăpînul autocrat al *cerului (→ *mitologiile din Mesopotamia*). **H.** a fost identificat mai tîrziu de babilonieni cu zeul lor suprem, *Marduk.

Hunab-ku (maya *hun* — unul, *ab* — ființă, *ku* — *zeu); epitete: *Marea Mînă*, *Zeul peste zei* Zeul primordial în *panteonul maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), zeu creator și suprem, a cărui operă universală se compune din 3 straturi suprapuse: 13 ceruri (*Oxlahuntiku*) dintre care ultimul, cel inferior, e de fapt pămîntul oamenilor; apoi, dedesubt, sînt 9 tărîmuri subterane (*Bolontiku*) suprapuse și ele, ultimul, cel mai de jos, aflîndu-se în stăpînirea zeului *mortii, *Ahpuch. De importanță esențială în mersul lumii create este fiul lui **H.**, zeul complex *Itzamna.

Hun-Ahpu Semizeu în mitologia quiché din Yucatan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), fratele lui *Xbalanque* (cu care alcătuiește o pereche în genul *Dioscurilor). Cei doi gemeni au un rol categoric în lupta *zeilor contra *giganților. Hun-Ahpu și *Xbalanque* au fost născuți de fecioara *Xquic* într-o *pădure; deși puși imediat după naștere pe un furnicar, apoi în mărăcini, iar după aceea ținuți flămînzi, gemenii nu mor, dimpotrivă, cresc inteligenți și înzestrați, devenind muzicanți, sculptori în piatră, pictori, țințași, cunoscători ai *magiei, ai semănatului porumbului prin mijloace miraculoase, știu să taie bucăți orice ființă și s-o readucă întreagă la viață. Anterior, trufia gigantului *Vucub-Caquix și a fiilor săi i-a supărat pe zei, provocînd astfel pedeapsa *potopului universal, dar tocmai gigantul e singurul supraviețuitor nedivin al catastrofei. Gemenii coboară în regatul infernal *Chi-Xibalba, inițial spre a-și elibera rudele, însă îi îngrozesc pe zeii subpămînteni, iar pe Vucub-Caquix îl ucid cu o țevă de suflat (arma specifică a Americii Centrale); această aventură în Chi-Xibalba capătă și scopul creării condițiilor necesare apariției vieții omenesti. Limitînd forța și autoritatea divinităților infernale și întîlnindu-și sub pămînt propriii strămoși, gemenii întemeiază civilizația umană, transmițîndu-și științele și artele de care dispuneau ei înșiși, după aceea intră în marele cuptor subpămîntean; iar de acolo „ei s-au înălțat în miezul luminii; într-o clipă au fost ridicați la cer. Unuia i s-a dat Soarele, altuia Luna. Atunci s-au luminat bolta cerească și fața pămîntului. Acum ei locuiesc în cer” (*Popol Vuh*, II, 14). ~Tema a circulară probabil (sub formă folclorică) în ambele Americi; astfel, după un mit al tribului nord-american zuñi, la începutul timpurilor, Gemenii Războiului au coborît

în lumea subpămînteană printr-un lac și au găsit acolo un neam de oameni alcătuiți din aburi, cu formă instabilă, care se hrăneau numai cu aburii și cu mirosul alimentelor găsite; acei oameni s-au îngrozit văzînd că gemenii mănîncă hrană solidă. Gemenii trec prin diverse aventuri; în cele din urmă ei aduc la suprafața pămîntului cițiva oameni de aburi, din care a descins ulterior omenirea actuală.

Hun Dong (chinez *hundong* — *haos; *hun* — amestec, *dong* — noțiune mitofilosofică paradoxală: *inceput fericit* sau *inceput incert, stabilitate* sau *incertitudine în desfășurarea unei acțiuni inițiale*) Haosul primordial personificat, în *mitologia chineză. După o tradiție, **H.D.** a fost împăratul Lumii Centrale (Imperiul de Mijloc); foarte ospitalier, se deosebea însă de oamenii viitori prin lipsa celor 7 orificii, destinate văzului, auzului, respirației și nutriției. La un moment dat, poruncește supușilor săi Shu și Hu să-i facă orificiile necesare, așa că ei îi perforază zilnic cîte o gaură în corp, dar în a șaptea zi **H.D.** moare și în aceeași clipă se naște universul. Un *ritual (de caracter cinegetic) păstrat mult timp în China consta în străpungere cu săgeți aprinse a unor sticle înfășurate în piele de căprioară; ideea ar fi putut simboliza haosul (pielea) și cele 7 perforări (săgețile de flăcări). În conștientă sa arhaică, *mitul era mai precis: **H.D.** este materia informă, dar vie, conștientă de sine, a haosului primordial, pe care prietenii ei, adică principiile misterioase vitale, o perforază, conferindu-i căile de intrare ale senzațiilor necesare contactului concret cu mediul cosmic.

Hun gurās (mongol *hun* — om, *gurās* — salvatic) Personaj fabulos din tradițiile mitice mongole, identificabil cu *omul primordial, dar în unele interpretări ipotetice mai noi, echivalent cu *Yeti.

Huracan Zeul suprem în mitologiile maya și quiché (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), reprezentînd centrul universului (un epitet preferat: „Inima Cerurilor”); stăpînul și diriguitorul furtunii, vînturilor și fulgerelor, avînd ca atribut esențial producerea vîntului violent (numele zeului **H.** a dat în limbile europene cuvîntul *uragan*; engl. *hurricane*). **H.** indică energia uriașă, dezlănțuită, neînfrînată, a *elementelor. Adesea, **H.** e considerat o trinitate: *Caculha-Huracan, *Chipi-Caculha și *Raxa-Caculha (maya *caculha* — strălucire de fulger).

hurie (pers. *huri*) Curtezană divină din *Paradisul musulman *Firdaws (→ *mitologie arabă*).

hurufiți (arab. *hâruf* — literă) *Sectă musulmană (→ *islam*) de orientare șiiită (→ *șiiți*), apărută spre sfîrșitul sec. XIV (intemeietorul: *Fazlallah Astrabi*, condamnat la moarte și executat în 1394) și răspîndită mai ales în Iran. După moartea fondatorului, discipolul său *Ali al-Allah* s-a mutat împreună cu sectanții fideli în Turcia. Doctrina hurufită se bazează pe *Cartea veșniciei*, scriere canonică în 6 părți (prima, compusă de *Fazlallah*, iar celelalte de mai mulți discipoli, în lb. persană); scrierile canonice ulterioare (în lb. turcă): *Mahramnameh*,

Mahabbatnameh etc. Prigonită și în Turcia (unde e aproape desființată în 1824), secta nu mai există ca atare; puținii fideli perpetuați, conștopindu-se cu *derveșii, mai sînt prezenți în grupuri mici în unele țări arabe. Potrivit cosmologiei hurufite, lumea a fost creată de *Allah, dar se află într-o perpetuă mișcare de rotație, determinînd astfel toate modificările vizibile ale realității. Allah se manifestă în două moduri: în om, pe care l-a creat după chipul și asemănarea sa; în cuvîntul dumnezeiesc, adică în *Coran, și în numele tuturor lucrurilor (sunet, grai, literă). În om, Allah se manifestă pe 3 căi: profeția, ocrotirea divină, dumnezeirea; după profețiile lui *Mahomed, urmează imamii șiiți, văzuți ca *profeți, *Fazlallah* fiind considerat ultimul ocrotitor și prima întrupare dumnezeiască. În cadrul concepției hurufite s-a dezvoltat o mistică a literelor. Sunetul graiului dumnezeiesc, fiind imaterial, e socotit superior înregistrării lui grafice; dar tocmai acest grai este unicul mijloc de creație a lumii de către Allah: numele lucrurilor precedă lucrurile înseși, iar depozitarea lucrurilor de numele lor înseamnă anularea existenței acelor lucruri. Graiul sau cuvîntul lui Allah fiind *Coranul*, el este așadar cauza existenței tuturor lucrurilor.

Hus, Jan Reformator religios ceh (1371—1415), profesor la universitatea din Praga (unde studiasse), apoi decanul facultății de arte și, în 1402—1403, rectorul acestei universități. Din 1402, rostește predici (în lb. cehă) într-o capelă pragheză, atacînd clerul catolic, averile bisericesti, vînzarea indulgențelor; predicile lui **H.** cer o reformă a *Bisericii catolice, însă îi atrag condamnarea la ardere pe rug, acuzat de *erezie de către Conciliul din Constanza (1415); sentința e pusă în aplicare, dar stîrșește în poporul ceh un val de nemulțumire, soldat cu o răscoală. Cu doi ani înainte de arderea pe rug, **H.** publicase lucrarea sa principală, *De ecclesia* (*Despre biserică*, 1413), unele din ideile fundamentale ale acesteia fiind influențate de opera reformatorului englez John *Wycliffe (1320—1384). Doctrina lui **H.** afirmă, ca ideal al fiecărui om, ca normă absolută și ca măsură a dreptății sociale, cunoașterea rațională a „legii dumnezeiești”; societatea, a cărei împărțire în 3 categorii **H.** o acceptă, trebuie guvernată în acest spirit; dacă guvernarea nesocotește legislația lui *Dumnezeu, supușii sînt eliberați de obligația supunerii față de autorități. Din doctrina lui **H.** a luat naștere mișcarea husită care, sub lozincă normei „legislației divine” a avut totuși un caracter popular, de mișcare cu revendicări sociale, care a și dus la mai multe războaie husite (1419—1437).

§ Johannes Hus, *Tractatus de ecclesia*, Cambridge, 1956; Б. Т. Рыбков, *Ян Гус, Москва*, 1958; R. Kalivoda, *Husitská ideologie*, Praha, 1961

Hybris (grec. ὕβρις; ὄβρις — crimă, nelegiuire, păcat suprem) Divinitate demonică din *mitologia greacă, reprezentată ca femeie, inspirînd oamenii nelegiuiri făptuite din orgoliu sau din trufie. Fiul ei, după Herodot (*Istorie VIII, 77*)

și *Pindar (*Olimpice*, XIII, 10), este și el o personificare mitologică — *Koros*, simbolizând lâcomia și excesul. Noțiunea *hybris* e variabilă ca sens; dacă pentru Pindar (*Pythice*, II) poate desemna, de ex., trufia fără limită a lui *Ixion care dorește să se împreuneze cu *Hera, alteori e traductibilă prin „păcat maxim“, „culpă omească supremă“ (în acest sens apropiindu-se de valoarea semantică a noțiunii biblice de *păcat originar); în genere, *hybris* înseamnă orice încălcare de către om a măsurii impuse de *zei sau păcatul justițiabil prin intervenția pedepșitoare a justiției divine (zeița *Dike).

Hydra din Lerna Monstru sau *dragon din *mitologia greacă, locuind în lacul Lerna, (Pelopones) pe care-l otrăvea cu emanațiile sale, și avînd o sută de capete ce se regenerau îndată ce erau retezate. **H. L.** ucidea și cu mirosul înrozitor, emanat de respirația celor o sută de guri. Imaginată ca o creatură feminină, în cele mai multe variante mitice se credea că este odrasla cuplului *Typhon — *Echidna. **H.L.** a fost totuși ucisă de *Herakles, care a izbutit să taie și unicul cap nemuritor și să ardă cei 100 de grumaji imediat după retezare, spre a împiedica regenerarea. După interpretările clasice, Hydra ar personifica umezeala terenului mlăștinos din Lerna, cu numeroase izvoare (κεφαλαί — capete), răspîndind mișme; iar isprava lui Herakles ar fi asanarea terenului, devenit apt pentru agricultură.

Hygieia Zeița sănătății, în *mitologia greacă. După unii interpreți, ar fi fost la început numai o noțiune, o abstracție, personificată ulterior ca zeiță autonomă. Într-adevăr, *cultul ei ca divinitate a fost introdus destul de tîrziu în Epidaur, iar în Atena a pătruns asociat cu cultul lui *Asklepios, după suferințele pricinuite populației de epidemia de ciumă. Mai tîrziu, *mitul se precizează în *teologia ateniană, **H.** începînd a fi socotită fiica lui Asklepios iar după aceea, chiar soția lui. (cf. *Valetudo)

hylozoism (grec. ὕλη — materie, substanță, ζῷον — viață) Doctrină materialistă în filosofia antică greacă (Thales, Anaximandros, Anaximenes, *Heraclit, Empedokles, într-o măsură Aristotel ș.a.) și în gândirea modernă (Giordano Bruno, Spinoza, Diderot, Haeckel), care, deși respinge ideea de supranatural, atribuie însă materiei capacitatea generală de a avea senzații, percepții și rațiune, în toate detaliile ei componente. Dacă pentru Spinoza gândirea era un atribut universal al materiei, pentru **h.** cel mai nou, atît sfera senzorialului, cît și conștiința sînt însușiri inseparabile ale materiei, care așadar contrazic orice ipoteză asupra unei substanțe spirituale, adică imateriale.

Hymenaios (grec. Ὑμεναίος); *Hymen* Zeul căsătoriei, în *mitologia greacă, conducător al cortegiilor nupțiale și al cntecelor de nuntă. Era socotit fiul lui *Apollon și al unei *Muze (*Calliope sau *Clio) sau al cuplului *Dionysos — *Aphrodite (ocrotind însă în acest caz fertilitatea plantațiilor și belșugul roadelor). În varianta atică era imaginat ca un tînăr

frumos care, iubind o fată, a urmat-o în procesiune pînă la Eleusis, deghizat în femeie; salvînd în cale pe toți ceilalți de niște pirați, obține ca răsplată fata și se însoară cu ea. Dar *mitul principal vorbește de tînărul **H.** murind în noaptea nunții. Acest mit, lipsit de caracterul anecdotic de basm, provine pe de o parte din datinile arhaice de omologare a *ritualurilor nupțiale și funerare (→ *funeralii*), iar pe de alta, poate, dintr-un simbolism intuitiv care duce la asemănarea — prin pierderea de sine a insului — între actul iubirii și actul morții.

Hymir (*Cel Sumbru*) *Uriaș din *Yotunheim, personificare a mării de iarnă, în *mitologia scandinavă; tatăl frumoasei *Gerdr și socrul zeului *Freyr. **H.** moare accidentat, vrînd să salveze *șarpele *Midgardhr de agresiunea zeului *Thorr, fiind însă lovit chiar el de ciocanul *Mjöltnir. Împrejurarea *morții are un caracter special: trimiși la **H.** să ia un cazan de făcut bere, zeii Thorr și *Týr sînt invitați de el la pescuit; dar Thorr prinde cu undița șarpele lumii, care e salvat de **H.** spre a se evita o catastrofă cosmică; după ce a tăiat firul undiței și le-a înmînat *zeilor cazanul, se răzgîndește și fuge pe urmele oaspeților împreună cu alaiul său de uriași, iar ciocanul magic îi ucide pe toți următorii.

hyperborei (grec. Ὑπερβόρειοι) Populație mitică, plasată de greci în nordul cețos al Europei și Asiei, în tînutul unde mitografii meridionali credeau că soarele nu apune niciodată: Hyperborea (cf. *Atlantida). În *miturile religioase, această populație era legată de *cultul lui *Apollon. Relatările sînt sărace. Herodot, referindu-se la o scriere a lui *Hesiod, azi necunoscută, e sceptic asupra realității **h.**, despre care spune totuși că au trimis, cu tributul lor, pe fecioarele Hiperoho și Laodike, apoi pe Arge și Opis, ce ar fi ajuns în Delos fără să se mai întoarcă acasă. Același istoric pomeneste și zborul ciudatului *Abaris cu săgeata dăruită de Apollon (*Istorie*, IV, 32-36). Dar la Herodot există și o frază stranie: „iar Arge și Opis veniseră chiar odată cu zeii“ (*op. cit.*, IV, 35); în mod curent, s-a crezut că e vorba de introducerea cultului unor *zei (fie Apollon și *Artemis, fie *Lato și *Eileithya); întrucît însă Herodot afirmă, în cazul Egiptului, că la început domniseră acolo zeii (faraonii predinastici), așa cum comunică și Manethon, s-ar putea să fie vorba de un alt gen de mit, fie al apariției unor *eroi civilizatori, fie al relatării unor fenomene ori evenimente de alură însoțită, din categoria mitului paleoastronautic (→ *paleoastronautică*), mai ales că i se asociază și zborul lui Abaris cu săgeata apollinică de aur. *Pindar amintește despre „hecatombele de măgari“ sacrificiați lui Apollon (→ *sacrificiu*) de **h.** (*Pythice*, X, 33). Iar un dialog atribuit lui *Platon (*Axiokhos*, II, 3) vorbește, prin gura lui *Socrate, despre niște table triunghiulare de aramă, aduse la Delos de fecioarele hyperboreene Opis și Hekaerge, cu conținut escatologic („După ce s-a despărțit de trup, sufletul se duce spre un tînut ascuns de orice vedere“ în regatul lui *Hades, ca să fie

judecat de *Minos și *Rhadamanthys). Informațiile cele mai interesante le comunică Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, II, 47): „În fața ținutului celților, în părțile Oceanului, se află o insulă, nu mai mică decât Sicilia, situată în regiunea nordică și locuită de hyperborei, numiți așa deoarece sînt mai îndepărtați de vîntul Boreas. Aici pămîntul e foarte bun și roditor, clima excelentă, temperată, și din această cauză fructele se produc de două ori pe an. Se povestește că Latona, mama lui Apollon, s-a născut aici, din care pricină Apollon e venerat aici mai mult ca alți zei. [...] Se mai află pe această insulă o pădure sacră măreață a lui Apollon de o întindere considerabilă și un vestit templu, a cărui înfățișare exterioară este de formă sferică [...] Se mai spune că Apollon vine pe această insulă o dată la 19 ani, cînd constelațiile de pe cer își împlinesc ciclul lor periodic.“ H. sînt amintiți de *Homer. Raportul între clima insulei și misterioasele mituri solare, ca și prezența figurii lui Abaris și cultul special al lui Apollon s-ar putea să sugereze un alt mit, fărmîțat încă în epoca arhaică, asupra unui ținut nordic antediluvian coincident cu ipostazele geologice, asupra unui nord abundent cîndva în vegetație. Alchimistul islandez Arne Saknussemm (sec. XVI) considera Islanda un vestigiu al continentului mitic hyperborean, pretinzînd chiar a cunoaște, pe temeiul unor tradiții locale, locul (craterul vulcanului Hekla) pe unde se poate pătrunde în niște galerii subterane ce ar mai conserva urme ale fostei Atlantide.

Hyperion (grec. ὑπεριων — cel ce se mișcă deasupra; ὑπερι-ων — cel care este deasupra). Unul din cei 6 *Titani născuți de *Gaia de la *Uranos, socotit fie tatăl lui *Helios (*Soarele) și al zeitelor *Eos (Dimineața) și *Selene (*Luna), fie Soarele însuși; căsătorit cu *Theia, uneori era considerat tatăl tuturor astrilor. Un *mit mai pragmatic, citat de Diodor din Sicilia, spune că H. „a descoperit mișcarea soarelui, a lunii și a celorlalte astre“, împăr-

tășind aceste cunoștințe de observație obiectivă și celorlalți oameni.

hypnagogie (grec. ὕπνος — somn, ἀγωγέος — călăuză, sfătuitoare); *manipulare mentală* Practică de o mare vechime istorică ce constă în a educa programatic, nu prin informație liberă, ci prin persuasiunea repetării unor noțiuni și precepte, asupra unui individ sau a unui grup, după ce fie a adormit, fie a fost supus unei spălări a creierului. Actul de inducție se adresează perci-pientului nu în timpul somnului propriu-zis (ritmul delta), ci în timpul somnului paradoxal (la început, în special în răstimpul adormirii, adică în perioada ritmului alpha). De h., în ambele ei forme (însă de cele mai multe ori prin tehnici empirice), s-a uzat — probabil încă în adîncă antichitate (Egipt, în *templele somnului*, de altfel destinate de *sacerdoși vindecării unor maladii psihice); apoi în cadrul unor *religii dogmatice; iar în epoca modernă, în cadrul unor *secte extremiste. Mecanismul esențial se sprijină pe repetiția unor texte de obicei eliptice, cu ritm de sentință, precum și pe capacitatea adaptativă de absorbție a subiecților perci-pienți; în aceste cazuri, inductorul însuși nu este decât o porta-voce a doctrinei. Dar un factor auxiliar pentru h. — acesta nedepinzînd de starea de somn, ci adresîndu-se subiecților în stare de veghe — este informația iconică (arta plastică în întreaga istorie, televiziunea azi). În a doua jumătate a sec. XX s-au încercat, cu intenții bune, sisteme școlare de învățămînt hypnagogic, dar ele au fost aproape total părăsite, după ce li s-a constatat un înalt grad de periclitare pentru sănătatea morală: inducția hypnagogică poate da naștere, în conștiința multor subiecți, unor obsesii ce pot deveni cu timpul patologice.

Hypnos Zeul somnului, în *mitologia greacă, fratele zeului *morții, *Thanatos; născut din perechea de divinități primordiale: *Erebos (întunericul) și *Nyx (noaptea). H. are o mie de fii, între care zeul viselor, *Morpheus.

Iacob (ebr. *Yaaqôb*; etim. incertă: *aqeb* — călcăi sau *aqab* — a amăgi, a împiedica) Personaj misterios care s-a luptat cu *Dumnezeu (*Yahweh) sau cu *îngerul acestuia (→ *mitologie biblică*). Fiu al perechii Isaac-Rebecca, **I.** a avut 12 fii și, după o tradiție, a locuit în ultima parte a vieții în Egipt, la curtea faraonului; murind, a fost îmbălsămat după *ritualul egiptean (→ *funeralii*). În *mitul principal, despărțindu-se de fratele său Esau și traversând riul Iordan prin vad, **I.** „a rămas singur. Atunci un om s-a luptat cu el pînă în zori. Și văzînd că nu-l poate învinge, acela l-a lovit peste încheietura soldului și s-a scrîntit încheietura soldului lui Iacob în lupta cu acel bărbat. Și i-a zis acela: «Dă-mi drumul, căci se luminează de ziuă». Iacob a răspuns: «Nu-ți voi da drumul pînă ce nu mă vei binecuvînta»“ (*V.T., Geneza, XXXII, 25—29*); odată cu binecuvîntarea, **I.** primește numele *Israel, ca *simbol al noii sale condiții: „Numele tău nu va mai fi Iacob, ci Israel, pentru că te-ai luptat cu El și cu oamenii și ai biruit“ (*ibid.*, 30). Mitul duelului lui **I.** ar fi putut să aibă ca model lupta lui *Adapa cu Vintul-de-sud consemnată în mai multe **mitologii din Mesopotamia*; dar în mitul biblic este o acumulare sincretică mult mai complexă: *arhetipul putea fi și un duel inegal între două ființe, una dintr-o civilizație arhaică pastorală, alta reprezentînd o civilizație urbană de nivel spiritual și tehnic mult superior (poate dintr-o civilizație dispărută sau itinerantă). Pentru **I.**, conform textului biblic, adversarul este un *om*, un *bărbat*, și devine Dumnezeu (*El) sau îngerul acestuia numai după o intervenție neobișnuită (și în cele din urmă nelocală din punct de vedere cavaleresc și moral) în lupta primitivă; tot astfel, îngrijorarea adversarului la apropierea dimineții poate avea raport cu lipsa lui de interes să apară în plină lumină. După modificarea onomastică operată în locul numit atunci, în memoria luptei, Peniel, noul nume al lui **I.**, *Israel*, avea să fie purtat, ea semn etnic, de toți descendenții săi, întrucît devenea și el un semn memorial: *isra+el* (*isra* < *sārāh* — a lupta, *El* — *Zeul, Dumnezeu), deci „cel ce se luptă cu zeul“. Mult mai tîrziu, **I.** e considerat de creștinism un membru al triadei de *patriarhi din Împărăția Cerurilor (adică din *Paradis: *Abraham, Isaac, Iacob; cf. *N.T., Matei, VIII, 11*).

Iad → *Infern*

Iafet; *Yéfet* Al 3-lea fiu al lui *Noe, primind după **potopul universal*, ca teritoriu de stăpînire, Europa și Asia Mică, și considerat *strămoș mitic al rasei albe (sau arice) pe baza unui inventar onomastic confuz din *Biblie

(*V.T., Geneza, X, 2—5*) cuprinzînd, în plan mitologic, ramurile lui descendente: *Gomer*, *Magog*, *Madai*, *Yawan*, *Tubal*, *Mesheq*, *Tiras* și fiii acestora, *Ashkenaz*, *Riphat*, *Togarmah*, *Elishah*, *Tarshish*, *Quittim*, *Dodanim*. Unii istorici moderni au încercat identificarea citorva elemente din *mit, echivalînd pe *Madai* cu mezii, pe *Yawan* cu grecii ionieni, pe *Tarshish* cu o colonie feniciană, *Tartessos*, plasată ipotetic în Spania, iar pe *Quittim* cu ciprioții; lingvistul N.I. Marr a riscat chiar construirea unei teorii a grupului de limbi iafetice.

Iakhos (grec. sicilian *Ιαχχος* — porc) Epitet mistic al lui *Dionysos, în *mitologia greacă. Uneori, zeu autonom secundar (fiu al zeiței *htonice *Demeter și al lui *Zeus), care conducea invizibil procesiunea din cadrul **Mistelor Eleusiene*, ca divinitate agrară.

Iambadoules Zeu tracic cu atribute incerte.

Iana Sinziana (lat. *Sancta Diana*; cf. sard. *jana*, *dzana*) *Zină din **mitologia românească*, sora *Soarelui, iubită de el, de care ea fuge, de frica incestului. **I.S.** locuiește „în prundul mării“ (sau în „ostrovul mării“), la Mînăstirea Albă (identificabilă ipotetic cu un *templu apollonic din ins. pontică *Leuke), zidită pentru ea, ca dar de nuntă, de Sfîntul Soare, care a căutat-o îndelungat prin lună și prin stele (cf. balada *Soarele și Luna*, col. G. Dem. Teodorescu, și basmul *Sora Soarelui*, col. D. Stăncescu). În altă variantă, într-o epocă arhaică, *Soarele* era un împărat terestru cu capul de aur, iar sora sa — o fată cu cap de argint; nunta plănuită e împiedicată de răpirea fetei (într-o variantă, de *Dumnezeu — dar cu alură de zeu păgîn) și metamorfozarea ei în Lună, apoi situarea într-o poziție de unde *Soarele* n-o mai poate zări. Prin consonanță onomastică, **I.S.** e uneori confundată cu **Ileana Cosînzeana*, însă ambele zîne sînt structural diferite: *Cosînzeana* e o divinitate *htonice, o *Flora (etim. *constngeana*), iar *Sinziana* e zeiță astrală, o *Selene (etim. *Sancta Diana*). Unii au identificat-o pe **I.S.** cu zeița traco-dacică *Bendis (ea însăși identificabilă cu *Diana). Mircea *Eliade demonstrează interesant (*De la Zalmoxis la Genghis-han*, cap. II, *Zalmoxis*, §*Dacia capta*) că *Sancta Diana* de la Sarmizegetusa a devenit *Sinziana*, așa cum *dianatici* (cei posedăți de *Diana*) a dat în lb. română *zănatici*. Dar, fără a putea fi identificată ca atare cu vreuna din zeițele antice (*Diana* sau *Bendis*), ea nereprezentînd caracteristicile proprii unui *cult religios, **I.S.** este în mod cert un relict mitic, în memoria folclorică românească, al epocii religioase din *Dacia Romană* (→ *mito-*

logie dacoromană), când funcționa cultul Dianei romane, adaptat pe rădăcini autohtone.

Ianus; *Ianus Bifrons* Zeu autohton în *mitologia romană, provenind dintr-o divinitate arhaică sau dintr-un *strămoș arhetipal, localizat de tradiție în Latium; în *cultul său inițial, era venerat drept creator al universului și ca personificare divină a oricărui început și sfârșit, a oricărei intrări și ieșiri; vechind ușa sau poarta (*ianua*) oricărei case particulare ori clădiri publice romane, **I.** era și ocrotitorul drumurilor; în acest sens, era în primul rând zeul porților (*ianuae*), portarul vigilent al cetății, și era închipuit cu 2 fețe opuse, una privind înainte, alta înapoi, ca simbol al vegheii totale; în miini ținea, cu aceeași semnificație, o cheie și un toiag. Era zeul protector al Romei, fiindcă, după tradiție, a salvat-o de o invazie sabină, provocând țîșnirea unui șuvoi de apă clocotită peste sabinii care încercau să escaladeze zidurile Capitoliului. Ușile *templorlor lui **I.** erau tot timpul deschise în timp de război, dar se închideau în vreme de pace. Ca inițiator al tuturor fenomenelor și lucrurilor, **I.** precedă cultul lui *Iupiter. Unii cercetători au presupus că numele *Ianus* ar deriva de la *haos*, întemeindu-se atît pe considerente fonetice, cît și pe faptul că acest zeu era socotit principiul inițial al tuturor lucrurilor, dar și că fața sa dublă ar fi conservat imaginea alegorică a confuziei *haosului primordial, precosmogonic. Apartenența lui integrală la tradiția mitologică romană, ca zeu fără model sau echivalență străină, a fost remarcată de *Ovidius („Grecia nu are nici un zeu care să-ți semene [...] de ce ești singurul dintre cei cerești care vezi totodată și în fața ta și în spatele tău?” — *Fasti* I, v. 89—92). Foarte intens adorat de romani, **I.** avea numeroase epitețe și supranume, care îi definesc cumulativ bogata personalitate divină: *Bifrons* (cu două frunți) sau *Biformis* (cu două chipuri, la Ovidius), *Clusius* (lat. *clusus* — închis, pentru perioada ușilor închise), *Paulucius* (lat. *patulus* — deschis), *Agonius* (lat. *agon* — luptă, întrecere, **I.** avînd consacrată *sărbătoarea *Agonalia*), *Iunonius* (începătorul fiecărei luni a anului, prima din ele, *ianuarie*, fiindu-i consacrată), *Consivius* (cel care a dat impuls înmulțirii neamului omenesc). Probabil *mitul avea numeroase variante, căci autorii antici îi explică intructivă diferit originea și chiar atributele principale, neconsiderate unitar. După Macrobius (*Saturnalia*, I, 9, 1—16), immurile arhaice ale preoților *salii* îl invocau ca pe zeul suprem, zeul părinte (*Ianus pater*). După tradiție, ar fi fost un străvechi zeu italic, patronind drumul ceresc al *Soarelui și vechind asupra curgerii anului, ca și asupra intrărilor și ieșirilor Romei; (una din cele 7 coline ale cetății, cea dinspre podul către Etruria, a și fost numită Ianiculum, iar templul zeului se afla în nordul Forului Roman). După o altă tradiție, fiu al lui *Apollon, stabilit în Italia într-o epocă arhaică imemorială, **I.** l-a găzduit pe *Saturnus, refugiat după alungarea lui din *Olimp de către Iupiter;

pentru buna ospitalitate, Saturnus și-a răsplătit gazda cu darul dublu de cunoaștere concomitentă a trecutului și viitorului; poate de aceea era numit într-o vreme *Geminus*, deși Vergilius l-a numit *Bifrons* (*Ianique bifrontis imago* — *Eneida*, VII, v. 180), iar Ovidius (*op. cit.*) — *Biformis*. Bifacialitatea zeului este și ea explicată diferit. După *Plutarh, **I.** a fost un rege-păstor care a renunțat la existența rustică pentru cea urbană, acestea fiind, în interpretarea istoricului, grec, cele 2 chipuri ale lui. Tradiția locală a transmis *legenda că **I.** a fost un rege străvechi din Latium, în epoca de aur saturniană, și că a fost divinizat postum, fiindcă sădise în supușii săi evlavlia și puritatea morală. Mai tirziu s-a format *credița că **I.** este și paznicul porților către cele 2 lumi exterioare: *Cerul și *Infernul. Mituri complementare i-au compus zeului și o familie: o soție, *Venilia* — după Ovidius, mama lui Turnus, și o fiică, *Ianigena*. În sec. V î.e.n. exista deja un sanctuar al lui **I.** (tradiția, după o informație transmisă de Titus Livius în *Ab Urbe condita*, I, XXXII, amintește că primul templu i l-a ridicat regele *Numa Pompilius, care îl adora pe zeu în ipostaza *Ianus *Quirinus*); dar epoca clasică pare a se dezinteresa de acest zeu, cel puțin cultul lui **I.** nu are o răspîndire populară. Sărbătoarea lui, *Agonalia*, se desfășura la 9 ianuarie în locuința regelui și era condusă de marele preot (*rex sacrorum*) al colegiului junasrat. Sub împăratul Domitianus (a doua jumătate a sec. I e.n.) se reconstruiește un templu al lui *Ianus Quadrifrons* (zeului atribundu-i-se acum o perspectivă totală spre cele 4 puncte cardinale).

Iapetos *Titan din generația întâia, născut de *Gaia de la *Uranos; după *Hesiod (*Theogonia*, v. 507), era tatăl lui *Atlas, *Prometheus, *Epimetheus ș.a., iar după *Homer (*Iliada*, VIII, v. 479), fiind învins în *Titanomahie, a fost aruncat de *Zeus în *Tartaros, deși poetul Hyginus, după o variantă obscură, îi atribuie ca părinte pe Gaia și pe Tartaros. **I.** era considerat adesea primul *strămoș al neamului omenesc și bunicul lui *Deukalion, raportat deci la epoca *potopului universal; probabil de aici și ipoteza hazardată a unor mitologi care-l identifică pe acest Titan cu *Iafet.

iarba fiarelor În *superstițiile folclorice românești cu bază mitologică, iarbă misterioasă foarte subțire, veninoasă, crescînd pe stînci, roșie ca focul sau argintie, scînteind noaptea ca o luminare, dar ziua fiind invizibilă. **I.f.** plutește pe apă împotriva curentului; vitele care o pasc, mor. *Magia ei se exercită asupra *fierului, pe care îl moaie; de aceea poate descuia orice lăcăt sau broască, fiind impenetrabilă la fier (săgeată, cuțit, glonț); ținută sub limbă sau în mînă, ferește pe om de sabie sau de gloanțe; se crede că hoții și-o implantează subcutanat în palma dreaptă. **I.f.** poate fi folosită numai în contextul unor *descîntece și poate fi culesă numai dimineața pe răcoare și rouă, cînd sclipește, însă nu căutată, ci descoperită întimplă-

tor (lanțul cu care e împiedicat calul se desface, cad potcoavele, se rupe coasa coșăului ori sare toporul); o găsec mai ales haiducii și hoții. Ariciul e singurul animal care o cunoaște, el fiind și primul ei descoperitor și cel care a dezvoltat-o oamenilor, împreună cu secretul utilizării. După o *legendă de sursă obscură, **i.I.** a răsărit din stropul de sânge scurs pe pământ din ombilicului lui *Isus Christos, în clipa răstignirii.

§ I. A. Candra, *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, 1928

Iarilo Zeul verii și abundenței vegetale estivale, în *mitologia slavă, se pare venerat întâi la Kostromă unde, la 29 sau 30 iunie, era celebrat cu fast și apoi îngropat simbolic. Efigiile îl înfățișau ca divinitate falică (→ *culte falice*), simbolizând fecunditatea naturii. Unele triburi slave îl identificau însă cu discul solar (→ *Soarele*).

Iason (grec. Ἰάσων) Căpetenia legendară a expediției *Argonauților, pe nava Argo, după *Itna de aur*, pe care, după un șir de aventuri eroice, izbuteste s-o aducă, odată cu frumoasa vrăjitoare și fiică a regelui din *Colhida, *Medeia (care l-a ajutat în dobândirea lîinii de aur), devenită soția sa. Fiul al regelui Aison din Iolkos, **I.** a fost trimis de tatăl său, în copilărie, pe muntele Pelion, unde a fost crescut și instruit de *Centaurul *Hiron. Între timp, tronul patern e uzurpat de Pelias, iar după încheierea educației sale, ajuns matur, tînărul (purînd, ca semn distinctiv, după cum îl descrie *Pindar în *Pythice*, IV, o singură sandală) vine la uzurpator și cere tronul, restituirea căruia Pelias (de fapt, unchiul său) o condiționează cu readucerea lîinii de aur din Colhida. Rostul urmărit de uzurpator era distrugerea lui **I.**, dar la întoarcerea din expediție, vrăjile Medeei determină pe fiicele lui Pelias să-șiucidă tatăl; totuși **I.** și Medeia sînt alungați de fiul victimei și trăiesc un timp în Corint, pînă cînd **I.** își părăsește soția, atras de fiica regelui Kreon. Abia mai tîrziu, cu ajutorul *Dioscurilor, **I.** își obține tronul părintesc. Un *mit complementar spune că, domnind asupra unei părți din Arcadia, **I.** a dezvoltat acolo agricultura, iar în raport cu aceasta, tradiția se referă și la dragostea zeiței *Demeter pentru el. După moartea sa legendară, venerat ca erou suprauman, **I.** avea consacrate cîteva sanctuare în Hellada.

Iazmă (pl. *Iezme*) Mitonim generic în *mitologia românească, desemnînd o categorie de *demoni feminini thanatoferi (sau *zîne rele), care patronază bolile și aduc în lume numeroase variante ale morții (→ *moartea*). Aspectual, orice **I.** este o bătrînă sinistră cu rinjet înspăimîntător și respirație glacială. B. P. Hasdeu descrie o **I.** cu statut mitologic autonom: *Zina Filma* (circulînd numai în miturile și *superstițiile românești din provinciile apusene) — producătoare delirului de boală. Hasdeu o derivă de la o divinitate germanică, adusă de gepizi.

Ibis (egipt. *hib* — bftlan dintr-o specie locală, alb, cu capul și coada negre) Pasăre adorată în Egiptul antic, fie ca *simbol sacru (cu valoare emblematică), fie ca o întrupare a zeului *Thot, deci o pasăre sapientială (ca bufnița la greci).

Iblis; *Eblis* Variantă a *Diavolului, în *islam, concepută după modelul ebraic și creștin. Se pare că, deși figurează în *Coran numai de 11 ori, spre deosebire de cele 87 mențiuni ale noțiunii *Shaitan* (*demon în general, identic cu *dracul din *mitologia românească), **I.** indică totuși o relație mai directă cu imaginea de *inger damnat (→ *Lucifer*). *Coranul* (VII, 13) spune că, răscolindu-se împotriva lui *Allah, **I.** a fost izgonit din *Paradis, cu adaosul că pedeapsa divină a pornit de la refuzul îngerului de a venera pe *Adam. Inițial, **I.** a fost condamnat la moarte, dar după aceea Allah i-a aminat executarea sentinței pînă în ziua Judecării de Apoi (→ *escatologie*).

Icar (grec. Ἰκαρος) *Mit pur simbolic (→ *mitologie greacă*), imaginat în virtutea aspirației umane de zbor prin imitarea păsărilor. **I.**, fiul arhitectului legendar *Dedal, spre a scăpa împreună cu tatăl său din *Labirintul cretan, a încercat să zboare cu aripi confecționate din pene lipite cu ceară, care apoi s-a topit la căldura soarelui; din cauza lăcomiei sale de înălțimi tînărul aeronaut, cu aripile dezmembrate, s-a prăbușit pe pămînt și a murit. Mitul e o parabolă exterioară, de construcție naivă și lipsită de orice temeii intuitiv sau memorial.

icoane Imagini plastice, artistice sau artistice, considerate sacre în exercitarea unor *culte religioase și avînd menirea de a reprezenta chipuri, forme și acțiuni ale unor divinități, îndeosebi antropomorfe; aceste imagini sînt expuse în locașurile de cult sau în locuințele credincioșilor, uneori și în alte edificii, ecleziastice sau laice, cu scopul de a evoca divinitatea sau divinitățile adorate, precum și zeițăile de rang secundar sau sfinții. Cultul **i.** derivă din formele primitive de *idolatrie, chiar dacă **i.** nu sînt considerate *idoli; totuși, în unele forme religioase populare, în special în mediile bigote, se poate remarca și o adorare în sine a anumitor **i.**, considerate de credincioși „făcătoare de minuni”. Cultul **i.** a cunoscut o amploare deosebită în *creștinism (excepțînd unele *rituri protestante și anumite *secte), în cadrul căruia ritualul catolic roman admite și imaginile sculpturale, spre deosebire de ritualul ortodox oriental, care nu acceptă decît formele de pictură iconografică. Dar, într-un sens aproape similar, **i.** constituie un obiect de cult și în *budismul reformat (*Mahāyana, *Iamaism), de pildă statuile lui *Buddha și ale divinităților *Bodhisattva fiind adorate ca atare. În creștinism, s-a dezvoltat în evul mediu (începînd cu sec. VIII) un curent împotriva **i.**, numit *iconoclastism* și considerat de *Biserica creștină oficială o *erezie. Iconoclastii s-au referit la absența **i.** în cultul primelor comunități creștine, precum și la porunca biblică yahwistă „să nu-ți faci

chip cioplit" (valabilă de fapt în *iudaism și referindu-se numai la interdicția închinării la idoli). Primele acuzații de idolatrie adresate Bisericii creștine au fost respinse de Leontius, episcop de Neapolis, în sec. VI, prin motivarea că adorația nu are ca obiect I., ci pe *Iesus Christos („noi toți creștinii, avînd și salutînd în trup chipul lui Christos sau al unui apostol sau al unui martir, cugetăm în sufletul nostru că îl avem pe Christos însuși sau pe martirul său"). Totuși, în sec. VIII, basileul bizantin Leon Isauriotea a dat un edict contra cultului imaginilor, respins de credincioși; iar după cîteva recrudescențe, iconoclastii sint invalidați prin 3 discursuri ale lui *Ioan Damaschin (care declară incompetența împăratului în problemele religioase), prin decretul conciliar roman din 731 asupra legitimității cultului imaginilor și prin deciziile Conciliului II ecumenic de la Nikeia (787) asupra restabilirii globale a cultului I. (sub împărăteasa Irina, care a și semnat edictul conciliar). Reforma lutherană din sec. XVI respinge din nou cultul reprezentărilor imagistice, referindu-se tot la porunca biblică și la creștinismul primitiv, deși ulterior, în timpul pontificatului papei Pius IX (→ *papi*) și cu încurajarea sa, De Rossi a făcut primele cercetări în catacombele romane (*Roma sotterranea*), descoperind admirabile fresce în cimitirele sf. Calixt, sf. Sebastian, sf. Priscila ș.a., care astfel au pus în evidență interesul primilor creștini pentru imagine doar ca pentru un mijloc ornamental și instructiv. Războiul i. din sec. VIII—IX a evoluat, de la violența polemică la violențele fizice, încheiate cu acte de vandalism; izvorul polemicii au fost două secte (pavlichinenii și *monofiziții), adversare ale reprezentării figurative a dumnezeirii și în primul rînd adversare ale călugărilor de rit greco-oriental; dar criza iconoclastă, distrugînd numeroase odore bisericesti și opere de artă cu subiecte religioase, a divizat Imperiul Bizantin în 2 tabere vrăjmașe: Imperiul se temea ca puterea economică a mînăstirilor să nu devină și putere politică. Iconoclastia militantă din Bizanț s-a încheiat la sfîrșitul sec. IX, prin reprimarea singeroasă a sectei pavlichienilor. Un curent iconoclast a apărut în Rusia (sec. XIV). În epoca modernă, unele culte reformate (ca *anabapțiștii) sau secte (ca *duhoborii) au recurs din nou la violențele iconoclaste. Exceptînd însă numai cîteva religii (iudaismul, *islamul), care interzic evocarea figurativă a divinității, aproape nici o *religie consolidată din istorie nu s-a putut dispensa de ceea ce se poate numi predică iconică.

§ L. Bréhier, *La querelles des images*, Paris, 1905; A. Grabar, *L'Iconoclasm byzantin*, Paris, 1957; Edwin Bevan, *Holy Images: An Inquiry into Idolatry and Image-Worship in Ancient Paganism and Christianity*, London, 1940

Içvara Nume simbolic al lui *Brahmân (în epoca vedică, epitet al lui *Rudrá), folosit în *hinduism. Considerat divinitatea unică și transcendentă, care depășește orice altă idee

de *zei (*Devá), I. oglindește efortul hinduist de a constitui o *religie structurată pe un *monoteism absolut.

Idă Zeița *pămîntului, pămîntul divinizat în formă feminină (Glia), în *mitologia vedică; uneori confundată cu *Dhara* (sanscr. *dharani* — pămînt, sol), alteori identificată cu *Prihivt.

idol → idolatrie

idolatrie (grec. εἰδωλον — închipuire, nă-lucă) Adorarea religioasă a *idolilor*, a *chipurilor cioplite* (obiecte amorfice sau imagini sculptate, zugrăvite, înfățișate pe orice cale de reprezentare plastică, închipuind divinități sau ființe supraumane); i. se regăsește în *fetișism, dar și în *cultele superioare în care se adoră obiecte făcute de mînă omenască sau obiecte și făpturi naturale, deși forma obișnuită de adorație se referă la imagini. Idolul se deosebește de *fetiș, de *talisman și de alte relicve miraculoase prin faptul că nu e adorat în sine, ci prin zeul sau principiul sacru pe care îl evocă; idolul nu e decît simulacru divinității pe care o face vizibilă, deci accesibilă senzorial credincioșilor, dar, în toate formele lui (de la statueta primitivă pînă la *icoana creștină), el e un împuțernicit al zeității reprezentate a cărei forță o încorporează producînd, în numele zeității și cu puterea acesteia, acte magice (ca icoanele făcătoare de minuni din *superstiția creștină). Forme mascate de i. sint în mai toate *religiile, însă în cele dezvoltate forma idolatră e ambiguă; nemaifiind chipul materializat al zeului, idolul adesea ajunge să fie adorat în sine (*Kaaba, moaștele sfinților, icoanele). În i. se disting cîteva categorii: adorarea pietrelor genuine (*litolatrie), a arborilor (*dentrolatrie), a *focului (*pirelatrie), a animalelor (*zoolatrie), a cadavrelor sau moaștelor (*ne-crolatrie) ș.a. Sub alt raport, imagistica religioasă transpune cu fidelitate *mituri (uneori dispărute din mitografii), ajutînd pe mitolog la reconstituirea unor tradiții pierdute (cum este ciclul ortodox de fresce bisericesti cu subiectul *înălțării capsulare* a lui *Iesus Christos: în biserica sîrbă Veliky Dečany din Peć, în Biserica Domnească din Tirgoviște). Unele religii (*iudaismul, *islamul) nu admit reprezentarea imagistică a divinităților, pe care le consideră acorporale.

Idunn; *Idhunn* Zeița primăverii, a verii și tinereții eterne, în **mitologia scandinavă*, născută spontan din iarbă și flori cînd a fost trezită din inexistență de cîntecul zeului *Bragi, cărui îi devine soție. I. posedă 12 mere de aur perpetue, regeneratoare ale vigoriei și tinereții, destinate mai ales *zeilor, care nu au acces însă decît la 11 din ele. La un moment dat, zeii rămîn fără aceste mere; cînd, peregrini prin lume, *Odhinn, *Loki și *Hönnir poposesc pentru odihnă și își frig un bou, *gigantul cîrmuitor al furtunii (*Thiassi*), metamorfozat în vultur uriaș, le împiedică prinzul și îi privează de hrană: aici e un *simbol al înfruntării *elementelor — *Loki* simbolizînd *focul, iar *Thiassi* — *oțtul*. Vrînd să-și lovească adversarul cu o prăjină, *Loki* e ridicat în aer cu ea

cu tot de vultur și șantajat; pentru a se salva, el o răpește pe **I.** împreună cu merele ei și o pune la dispoziția Gigantului Furtunii; dar, lipsiți de merele zeiței, zeii încep să îmbătrânească, iar Loki, amenințat de ciocanul *Mjölmir al lui *Thor, o readuce pe **I.**, prefăcută de el în nucă, el însuși metamorfozat în pasăre ca să poată purta nuca în gheare, iar zeii izbutesc între timp să-lucidă pe Thiassi, astfel încit viața lumii reintră în normal. După tradiția mitică, durata răpirii zeiței **I.** se fixează între septembrie și martie, deci în perioada amorfirii perioadei a vegetației; există similitudini cu *mitul grec al răpirii tinerei *Persephone de către *Hades, dar simbolul zeiței **I.** nu indică un *cult agrar.

Iehovah Nume convențional al divinității ebraice supreme sau, după opinia unor autorități în ebraistică, lecțiunea eronată a tetragramei YHWH, transcriind numele *Yahweh. După interpretarea lui G. H. Ewald, teolog și orientalist, sub numele *Yahweh*, a cărui rostire era interzisă, se scriau vocalele cuvintului *Adonai, rezultând o mixtură fonetică (I A H O V A), de unde a provenit *Iehovah*, care nu era nici nume propriu, nici alt cuvânt ebraic.

Iele Făpturi feminine supranaturale din **mitologia românească*, foarte răspândite în *superstiții, cărora nu li se poate stabili însă un profil precis, din cauza mării diversități a variantelor folclorice; totuși, forma mitologică mai stabilă prezintă **I.** ca pe niște fecioare zănatice, cu mare forță de seducție și cu puteri magice, cum fiind atributele *Nimfelor, *Naiadelor, *Dryadelor, intrucivta și ale *Sirenelor. **I.** — locuind în văzduh, în *păduri sau peșteri, în munți, pe stnci sau pe maluri de ape, în bălării sau la răspintii, scăldându-se adesea în izvoare pure — se crede că apar mai ales noaptea la lumina lunii, rotindu-se în horă, în locuri retrase (poieni silvestre, iazuri, maluri de riuri, răscruci, vetre părăsite sau chiar în văzduh), dansind goale sau numai cu sînii goi, cu părul despletit, mai rar cu veșmînt de zale sau înfășurate în văluri transparente și cu clopoței la picioare; fostul lor ring de dans (**dansul lor specific este hora*) rămîne ars ca de foc, iarba nemaiputînd crește pe locul bătătorit, iar crengile copacilor din jur fiind pîrlite; și cînd totuși, mult mai tîrziu, iarba poate răsări din nou, ea e verde-întunecată, nu e păscută de vite, în schimb terenul devine prielnic înmulțirii ciupercilor din specia „lingura zinei”. Uneori cu trup aparent, altele sînt doar năluci imateriale, cu aspect iluzoriu de tinere femei vesele; de obicei, folclorul și le reprezintă tinere și frumoase, voluptoase și seducătoare, nemuritoare, zburdalnice pînă la delir, vindicative și rele, fără a fi totuși structural malefice. Numărul **I.** e sau nelimitat sau redus la 7, uneori chiar la 3, în ultimul caz (Oltenia) **legenda considerîndu-le fiicele lui Alexandru Macedon și numindu-le: Catrina, Zalina și Marina*. De obicei nu sînt socotite *genii rele: se răzbună doar cînd sînt stîrnite, ofensate sau văzute în

timpul dansului (în mod curent sînt invizibile, putînd fi zărite rareori și numai noaptea), iar atunci pedepsesc pe culpabil pocîndu-l, după ce l-au adormit cu cîntecul și cu virtutea horei jucate în jurul acestuia de 3 ori: de altfel, principalele lor însușiri sînt coregrafia și cîntecul vocal cu care, ca și Sirenele, își vrăjesc ascultătorii. Unele **descindește le portreizează așa*: „Voi, Ielelor / Măiestrelor / Dumnele oamenilor / stăpînele vîntului / doamnele pămîntului / ce prin văzduh zburăți / pe iarbă lunecați / și pe valuri călcați / vă duceți în locuri depărtate / în baltă, trestie, pustietate / unde popă nu toacă / unde fată nu joacă / Vă duceți în gura vîntului / să vă loviți de toarta pămîntului” (col. V. Alecsandri). Adesea „Ielele beau noaptea apă de prin fîntini și oricine va bea după dinsele, îl pocesc” (tradiție din Prahova, citată de B. P. Hasdeu în *Magnum Etymologicum Romaniae*). **I.** nu duc o viață individuală: cetele lor se adună în aer (ele putînd zbura, cu sau fără aripi, și se pot deplasa cu viteze fabuloase, parcurgînd „nouă mări și nouă țări” într-o noapte, uneori folosind trăsuri cu cai de foc); apoi apar pe stnci singurace, în poieni silvestre sau în anumiți copaci ca paltinul și nucul (preferați și pentru horele lor), rareori la răscruci de drumuri. După caracteristicile globale mai frecvente, **I.** sînt acorporale. Un factor important în sistemul de seducție îl au veșmintele, mai des vaporose, de mătase ori în, de obicei translucide sau chiar străvezii (prin care li se zăresc sînii); înfîlnirea cu oamenii în atare condiție comportă mari riscuri pentru observator. Socotite uneori răzbunătoare (fiind investite cu asemenea menire sau de *Dumnezeu sau de *Diavol), în această ipostază au similitudini cu fecioarele *Erynnis din *mitologia greacă. Nu se poate stabili totuși o tipologie fermă, ea fiind variabilă de la o zonă folclorică la alta; astfel, Dimitrie Cantemir le numea, cu unul dintre epitete, *Frumoasele*, simplificîndu-le funcțiile mitologice la domeniul erotic și considerîndu-le deci niște „Nimfe ale aerului, îndrăgostite cel mai des de tinerii mări frumoși” (*Descriptio Moldaviae*, III, 1). **Mitul I.* e de origine incertă. Etimologiile speculate de mulți folcloriști sînt fanteziste, intrucit *Iele* (sinonim în alte regiuni cu *Dinsele*) nu este un nume, ci pronumele personal feminin *ele* în rostire populară; numele lor real, tainic și inaccesibil, este înlocuit cu **simboluri atributive clasificate de obicei în 2 categorii*: a) epitete *impartiale* — Iele, Dinse, *Drăgaice, *Vilve, Iezme (→ *Iazmă*), Irodite, *Rusalii, Nagode, *Vîntoase; b) epitete *flatante* (sau *propriațoare*) — Domnițe, Măiestre, Frumoase, Zînoare, Sfinte de noapte, Mîndre, Împărăteșele Văzduhului, Fetele Codrului (Cîmpului), Șoimane, Mușate, Miluite, Albe. Evitînd cunoașterea numelui categorial, de tagmă, al **I.**, folclorul înregistrează totuși unele nume individuale: Ana, Bugiana, Dumernica, Foiofia, Lacargia, Lemnica, Liodiana, Magdalena, Ogrîșteana, Păscuța, Roșia, Rudeana, Ruja, Ruxanda, Simioana, Săndălina, Tiranda, Todosia, Tran-

dafira, rar și Cosinzeana (probabil prin contaminare superficială cu *Ileana Cosinzeana); dar și aceste nume false nu pot fi rostite fără temeii, întrucât pot deveni invocații periculoase. Fiecare vrăjitoare cunoaște 9 dintre aceste pseudonume, pe care le poate utiliza în vrăji. Există citeva *sărbători consacrate I. (*Rusaljale, Stratul, Sfiredelul* sau *Bulciul Rusaliilor*, cele 9 joi de după *Paști, Marina, sf. *Foca), trebuind respectate prin repaos, reclusiune și discreție; încălcarea acestui *tabu este pedepsită de I. în diverse moduri: cei care lucrează de sărbătorile lor (bărbați sau femei) sînt ridicăți în virtejuri, apoi chinuți și „smintiți”, cu aceleași efecte ca și oamenii care au călcat locul bătătorit de *Hora Ielelor* (aici însă culpabilii sînt antrenați în dansul demențial care îi duce la nebunie); oameni și vite mor misterios, apare grindină, se produc inundații catastrofale, se usucă pomi, se aprind case, iar alți oameni sînt paralizați sau schilodiți; sînt răpiți și dispar fără urmă toți cei care au reușit să învețe și să cînte cîntecele I. Un tip special de răzbunare se operează asupra celor ce insultă I. sau dorm sub arborii lor, beau din izvoarele, din fîntînile sau din iazurile pe care ele și le socotesc proprietate intangibilă, de asemenea din vasele de gospodărie care au fost uitate afară peste noapte, descoperite; pedepșelor celor mai grave le sînt supuși cei care refuză invitația lor la horă sau care le imită gesturile în scop de ridiculare; chiar cine, fără intenție, le aude cîntînd în timpător, rămîne mut. Există și remedii contra acțiunilor nefaste ale I. — fie preventive, *apropaice: pelinul și usturoiul purtate la briu, în sin, ori la pălărie, fie medical-exorciste (→ *magie, exorcism*): jocul călușeresc dansat pe trupul unui bolnav „de Iele” (→ *Călușari*); dar se utilizează, cu efect apotropaic colectiv și permanent, și înfigerea unui craniu de *cal în parul porții. Cel mai consecvent atribut în mitul I. este cel coregrafic; horele nocturne se învîrtesc frenetic, sub stăpînirea delirului demonic, în mijlocul naturii sălbatice. După zone și condiții, aceste hore par să moștenească dansurile baccantelor (→ *Bacchus*); iar întrucît inițierea în Misterele Dionysiace (→ *Dionysos*) era accesibilă mai ales femeilor, este posibilă perpetuarea tradiției antice prin filieră romană, pînă în conștiința poporului român, care va fi contopit acest relict din epoca Daciei Romane (→ *mitologie dacoromană*) cu propriile mituri și superstiții locale. Totodată, varianta I. poate să aibă la bază o *credință demonologică arhaică, deoarece o atare formă de superstiție cu încărcătură mitică este atestată la multe alte popoare; de ex., Tacitus (*Anale*, I, 32) vorbește despre un grup de soldați romani care, „cuprinși de delir, se năpustesc cu săbiile scoase asupra centurionilor”, după ce au văzut o Nimfă a unui izvor, firește goală, care a inoculat în ei sminteala și frenezia. Un gen de I. există și în *mitologia germanică (→ *Elf*), cu origine daneză: locuiesc și dansează în păduri și arborele preferat este arinul (Erle), dar au și un rege al lor (*Erlikönig*).

Iezehiel (ebr. יְחֶזְקִיָּאל *Yehezqel* — *El [*Dumnezeu] întărește; *Septuaginta: Ἰεζεκιήλ) *Profet biblic din V.T. (→ *Biblia*), după unele opinii, preot al lui *Yahweh în Templul din Ierusalim (anul V al captivității babiloniene: 593—592 î.e.n.). La vârsta de 30 de ani, a fost dus în Babilon de Nabucodonosor, cu alți captivi, printre care regele Ioachim, curtea regală și numeroși artizani; cunoscut din *Cartea lui Iezehiel* ce i se atribuie, lucrare compozită, de gen apocaliptic, care, pe lângă părțile de predică și profeție escatologică, avînd un sens politic și teologic evident, conține și o viziune, în nucleul ei, putînd fi absorbirea unei tradiții mitice foarte vechi; din acest punct de vedere, sînt deosebit de interesante capitolele I—III și VIII—XI, cuprinzînd viziuni interpretabile drept reluări corupte ale unei variante din mitul paleoastronautic (→ *paleoastronautică*). Raritatea acestei variante mitologice se constată mai ales în descrierea detaliilor unui *car ceresc (→ *Merkaba*), foarte abundente și cu un anume caracter tehnic, în ce privește modalitatea de zbor și senzațiile pasagerului transportat; se pot stabili similitudini cu descrierea carului lui *Indra, cu vehiculul *Pușpaka Vimāna și cu carul ceresc descris în **Sāmarāṅgānasūtradharā*; *mitul lui I. pare să conțină senzația autentică a pasagerului supus efectului suprasolicitării pricinuite de accelerația din timpul decolării. I. („fiul lui Buzi, preotul, în țara Caldeilor, la riul Qebar”) își descrie viziunea („un vifor de vînt care năvălea dinspre miazănoapte și un nor mare, cu strălucire de jur împrejurul lui și cu foc izbucnînd neconținut înainte, iar în mijlocul focului se arăta ceva cum e bronzul sculptor. Și din miezul acestora s-a ivit chipul a patru făpturi vii” care „aveau chip de oameni dar fiecare avea patru fețe și fiecare avea patru aripi. Picioarele lor erau drepte, și tălpile picioarelor lor erau întocmai ca și copita piciorului de vițel; și ele scînteiau ca bronzul lustruit”); relatarea are o luxurianță a detaliilor și o prudență a definițiilor comparative depășind structura fabulațiilor mitografice obișnuite; de ex., mișcarea ordonat distribuită a roților unui angrenaj complicat: „fiecare mergea drept înainte; ori încotro le-ar fi minat spiritul, într-acolo se îndreptau și ele, fără a se întoarce cum s-au dus. Și în mijlocul făpturilor celor vii era ceva ce arăta ca niște cărbuni arzînd cu flacără, ca niște torțe care se tot mișcau încolo și încoace printre făpturile cele vii; și focol strălucia, iar din foc țîșneau fulgere. Și făpturile se asmuțeau încolo și încoace aidoma scăpării de fulger”. I. vede „o roată peste pămînt”, apoi altele, „lîngă făpturile cele vii”, cite 4 de fiecare; roțile au „strălucirea unui crisolit” și „aceeași înfățișare, întocmirea lor fiind ca o roată îmbucată în altă roată”). Mai stranie în acest mit este lipsa înclinației mitografului spre *antropomorfism ca și spre explicarea magic-abstractă a mecanismelor văzute („Cînd făpturile cele vii mergeau, roțile mergeau lîngă ele;

iar cînd făpturile cele vii se ridicau de pe pămînt, se ridicau și roțile. Ori încotro le-ar fi mînat spiritul, într-acolo se îndreptau ele, și roțile se ridicau împreună cu ele, fiindcă spiritul făpturilor vii era în roți [. . .] Și cînd mergeau ele auzeam sunetul aripilor lor ca un vuet de ape mari“. Amănuntele principale (*op. cit.*, I, 3—28), care fascinează pe mulți cercetători după debutul investigațiilor spațiale, au provocat și o analiză științifică efectuată de un constructor savant de la NASA (J. F. Blumrich). **I.** relatează un dialog („Și el mi-a spus: — Fiul omului, scoală-te în picioare și eu voi vorbi cu tine!“ — *op. cit.*, II, 1) și primirea unei cărți (aparent, un sul de papirus sau de piele) pe care o mîncîcă, alegoric sau real, spre a fi investit cu misiunea profetică a unui program teologico-politic, fără nici un raport cu miraculosul viziunii (probabil o interpolare din timpul captivității). Viziunea se repetă după un an („mîna lui Yahweh căzu peste mine“), cînd profetul vede „un chip ca de om“, de la solduri în jos pîrînd „că era de foc și de la solduri în sus o puternică lumină ca electrul“ și care „a întins ceva ca mîna și m-a apucat de șuvițele capului și spiritul m-a ridicat între cer și pămînt“ (*op. cit.*, VIII, 2—3); vehiculul e numit, la fel, „Gloria lui El Yahweh“, deși acest Yahweh se deosebește esențial de divinitatea lui *Moise, alaiul său cu alură mai mult tehnică decît angelică fiind compus din bărbați „fiecare cu unealta sa nimicitoare în mînă“, unii cu sarcini precise („Și cînd i-a poruncit bărbatului celui cu veșmînt de in: — Ia foc dintre roțile care se învîrtesc, dintre heruvimi! acela a intrat și s-a oprit lîngă o roată. Și un heruvim și-a întins mîna înainte printre heruvimi spre focul care era între heruvimi și a luat din el și l-a pus în mîinile bărbatului celui cu veșmînt de in, care l-a luat și a ieșit afară“ (*ibid.*, X, 6—7). Trebuie precizat că „făpturile vii“ (în trad. *ritului ortodox: „fiare“) sînt numite, în textul ebraic, *haiyoth* — semnificînd niște misterioase făpturi antropozoomorfe, cvadrifaciale, iar „Gloria lui El Yahweh“ e o metaforă pentru denumirea vehiculului zburător („Gloria lui El venea dinspre răsărit, și vuietul sosirii ei era ca vuietul unei ape mari, și pămîntul strălucea de slava sa“ — *ibid.*, XLIII, 2). Grupul de viziuni culminează cu o ciudat de exactă senzație, în zbor, a suprasolicității (comparabilă în detalii abia cu senzațiile descrise de astronauți, în a 2-a jumătate a sec. XX), ca și cu determinarea frecvenței zgomotului (ca al duzelor de rachetă) și a punctului de ejecție a „focului“: „Atunci m-a ridicat Duhul și am auzit la spatele meu un huruit mare ca de cutremur cînd Gloria lui Yahweh s-a înălțat din locul ei: era zgomotul aripilor făpturilor celor vii, care se atingeau una de alta, și huruitul roților de alături, care vîiau ca un mare cutremur de pămînt. Duhul m-a ridicat în sus și m-a purtat departe, iar eu mă chinuiam în zbuciumul duhului meu, în vreme ce mîna lui Yahweh apăsa din greu peste mine“ (*ibid.*, III, 12—14). O descriere speculativă, mai mult de ordin metafizic, a carului

ceresc al lui **I.** se găsește în comentariile suplimentare din *Zohar (unde acest vehicul e numit *Merkaba*). În mitul lui **I.**, memoria ancestrală a uimirii primitivului la contactul cu un eveniment insolit și inteligibil, perpetuată printr-un canal mitografic mai puțin deformant, e dintre acele puține cazuri de autodemnstrare a unei categorii de *teogonie și de formare a miturilor memoriale, din care lipsește fabulația, iar aparența de miraculos rezultă numai din materia neobișnuită din care s-a construit narațiunea.

§ Josef F. Blumrich, *The Spaceships of Ezekiel*, New York, 1974; J. Steinmann, *Ezéchiel*, Paris, 1961

iezuiți Ordin monahal (→ *monahism*) în *creștinismul catolic, numit *Societas Jesu* (*Societatea lui Isus*), înființat la 15 august 1534, din inițiativa lui *Ignățiu de Loyola* (1491—1556) — fostul căpitan spaniol Inigo, convertit la catolicism — și aprobat de papa Paul III (→ *papi*), în 1540. Ordinul SJ acceptă o severă disciplină paramilitară, principiul său de bază fiind supunerea fără rezerve față de papă. Ordinul și-a asumat ca scop expansiunea misionară a catolicismului în lume, sub deviza *Ad maiorem Dei gloriam*, pentru care sînt admise toate mijloacele („Întrucît e permis scopul, sînt permise și mijloacele“ — G. Busenbaum, 1600—1688, moralist notoriu din SJ): chiar minciuna, calomnia, intriga, sperjura, provocarea, complotul, crima. Conduasă de congregația ordinului, SJ are o sudură perfectă, dar și mobilitate, întemeindu-se pe sistemul disciplinar incluzînd spionarea obligatorie între membri, precum și alte reguli: **i.** pot purta și veșminte laice, pot acorda pedepse și pot absolvi de pedeapsă, își pot acorda lor înșile scutiri de canoane ori de interdicții religioase și se supun numai papei și generalului care conduce ordinul (Prea Cucernicul Părinte General, care de fapt acționează autonom), nu și episcopilor. **I.** au luptat contra *Reforme religioase și contra iluminismului, ca forță de șoc a *Bisericii catolice. În acțiunile lor misionare, **i.** au cucerit Europa, America, Asia, Africa, au pătruns temeinic în India, China, Japonia, Etiopia; pretutindeni, ei nu s-au sprijinit riguros pe *dogmele catolice, adesea adaptîndu-le datinilor, *miturilor și moravurilor mediului social sau național în cuprinsul căruia acționau. Orice membru al SJ — pe baza celor 4 legămînte obligatorii: sărăcia, castitatea, supunerea, misionarismul — se angajează să îndeplinească orice misiune incredințată de papă, în orice loc, în orice împrejurare, spre binele Bisericii. Principalul instrument spiritual al ordinului: *systema acomodativa* — include 3 principii fundamentale de demonstrație cauzistică: *probabilismul* (elaborat de Busenbaum și Liguori), după care moralitatea unei fapte se consideră demonstrată dacă se bucură măcar de o oarecare justificare (*probabilis*), acordată de una dintre autoritățile Bisericii catolice; *clauza mentală*, care acordă dreptul de sperjur, dacă iezuitul adaugă în gînd neagația *non*, anulînd astfel declarația în plan moral; *condiția*

intenției călăuzitoare, care asigură moralitatea unei fapte imorale, dacă aceasta a fost dictată de un scop moral îndreptățit. Deopotrivă, codul moral iezuit se sprijină și pe alte derogări și principii cazuistice (expuse în tratatele lui Suarez, Escobar ș.a.). În plan filosofic, i. sînt adepții doctrinei lui *Toma din Aquino. Elasticitatea acomodării își are sursa în diferitele enunțuri ale lui Ignatie de Loyola, din *Exercitia spiritualia* (de ex.: „Eu trebuie să mă consider un cadavru care nu mai are nici inteligență, nici voință“). În cadrul Bisericii, în sec. XVIII s-a propus desființarea sau modificarea statutară a ordinului, adică indulcirea regulamentului de funcționare; în acea situație, papa Clement XIII (1758—1769) a răspuns: *Sint ut sunt, aut non sint* (Să fie ce sînt sau să nu fie deloc); totuși, sub presiunea regilor Franței și Spaniei, următorul papă, Clement XIV (1769—1774) desființează ordinul, pe care îl va reînființa abia papa Pius VII în 1814, cînd i. vor căpăta o importanță majoră, fiind socotiți „nervul Bisericii catolice“. Deși între 1773—1814 ordinul nu exista oficial, iar i. fuseseră alungați din mai toate țările catolice, ei au prosperat în Rusia, pînă în 1820, pînă cînd au fost alungați și de acolo, după ce convertiseră mulți ortodocși. În 1961, ordinul SJ avea 34 000 membri, dispunea de 30 universități, 500 colegii iezuite, 8 500 școli și edita 1 320 periodice; dar după Conciliul Vatican II, încheiat în 1965, numărul i. a scăzut cu 9 000 (50% în-călcînd obligația celibatului, 35% din cauza rigorilor ordinului, 15% din cauza dezacordului cu linia oficială a Vaticanului).

§ A. Tondi, *La potenza segreta dei Gesuiti*, Roma, 1955; Gaston Fessard SJ, *La Dialectique des Exercices Spirituels de saint Ignace de Loyola*, Paris, I—II, 1956—1966

Igigi (*Șapte-Zei*) Nume colectiv pentru 7 divinități primitive adorate în Babilon (→ *mitologii din Mesopotamia*), considerate zeițăi celeste primordiale, de prim rang, deși semi-anonime; uneori, printre cei mai vechi I. se numărau zeii *Lahmu și *Lahamu. Mai tîrziu, I. intră în terminologia astronomiei chaldeene: de obicei constelațiile erau considerate în terminologia babiloniană drept imaginile vizibile ale zeilor, mai ales „chipurile gemene“ (*lu-mashu*), adică stelele duble, termenul aplicîndu-se nu oricăror stele sau divinități, ci îndeosebi celor 7 constelații principale din preajma Căii Lactee, deci semnele zodiacale (→ *zodiac*), adesea identificate cu cei 7 I.

Ihanaga Zeiță ocrotitoare a stîncilor dure și perene, în *mitologia japoneză*, fiica Spiritului Munților, *Oho Yama, și sora zeiței *Sengen (stăpîna muntelui Fuji).

Ihi Zeul muzicii în *mitologia egipteană*, născut de zeița *Hathor (după varianta din înmurrile memphite) de la tînrul zeu *Horus. I. e reprezentat mai ales antropomorfic, avînd înfățișarea unui copil cu un *sistrum* (instrument muzical egiptean alcătuit dintr-o lamă curbă de metal fixată într-un mîner și traversată de ci-

teva vergele mobile, sonorizante — cînd sistrul era agitat ca o dairea).

Iho (maori *i'o* — înalt, ceea ce e sus) Divinitate precosmogonică transcendențială, fie dezvoltîndu-se, dintr-o tradiție mitică, în cadrul unul *cult special, fie elaborată teologic de casta sacerdotală (→ *sacerdot*) a populației neozeelandeze maori (→ *mitologii din Oceania*), venerată și în Tahiti. În organizarea de castă a societății maorilor, I. a rămas un zeu necunoscut, inaccesibil păturilor inferioare; și chiar în cadrul cultural e denumit mai ales prin epitețe abstracte, ermetice: „Nestrămutatul“, „Chipul-veșnic-nevăzut“, „Cel-fără-părinți“, „Cel-ce-nu-înapoiază-ce-a-luat“, „Eternul“. Afîndu-se la obrșia tuturor lucrurilor și ființelor, I. a conservat în el însuși *spiritul, viața și formele, puterea *morții păstrîndu-se dincolo de el. Această divinitate greu perceptibilă pare produsul unei concepții panteiste primitive (dacă se poate concepe ideea de *panteism într-o societate primitivă); mai mult decît ideea de *mana, concepția maorilor presupune existența în fiecare ființă înzestrată cu sensibilitate a unui crîmpei (*taiora*) din substanța divină a lui I., amintind foarte vag raportul concepției brahmanice *Brāhmān — *Ātman. (cf. *Nahual)

Iksvākū Întemeietorul dinastiei solare (*Sūryavamṣa*) în istoria mitică a Indiei; fiul lui Mānu Vaivasvata (→ *Mānu*), născut din narile acestuia, și strănepotul *Soarelui (*Sūrya). Dinastia solară se recruta din casta războinicilor *kṣātrya* (→ *vārṇa*); cu timpul, această dinastie s-a bifurcat: o ramură domnea în *Ayodhya, alta în Mithila. I. a trăit la începutul erei Tretayuga (→ *yuga*). A avut un fiu: *Nimi* (sanscr. *nimi* — a construi, a instaura ceva pe pămînt).

Ilā Zeiță venerată în *mitologia vedică*, de obicei alături de zeița sapientială *Sarasvatī și de zeița telurică *Mahī. Era considerată patroana evlaviei și a discursurilor apologetice. Comentatorii vedici din tradiția veche o identificau adesea cu *Arundhati* (soția unui *ṛiṣi: *Vāsīṣṭha. Fiică a lui *Manu și soția regelui Budha, I. este mama regelui Pururavas (sau Aila) — fondatorul dinastiei selenare. Alte surse (vedice și mai ales hinduiste; → *hinduism*) o socotesc zeița *libațiilor sacrificiale (→ *sacrificiu*) și a *rugăciunilor.

Ilamatecuhli (*Bătrîna Prințesă*) Zeiță arhaică aztecă înrudită cu pămîntul și cu porumbul, fără a le patrona direct (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Ileana Cosînzeana (etim. incertă: *constn-geana*); *Ileana Simziana* Personajul feminin principal din basmele mitologice românești, corespondentul feminin al lui *Făt-Frumos, de obicei idealul feminin al acestuia. Chiar dacă nu e numită totdeauna ca atare, I.C. este o *zîină, o fecioară sapientială și năzdrăvană, inițiată în *magia binefăcătoare; adesea are ca sfetnic, prieten și vehicul personal — un *Cal Năzdrăvan. E întotdeauna foarte frumoasă (cea mai frumoasă dintre zîne, „cu ochi de soare, cu trupul din mare și cu hainele de flori“ — țî-

nutul Neamț — Moldova, după *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*), dar și vitează, un tip amazonic, cu spiritul independent și virtuțile militare ale *Amazoanelor, fără disprețul lor pentru bărbați. În unele variante, I.C. se confundă cu zina (sau împărăteasa) florilor, (în Dobrogea nordică), socotită divinitate a primăverii (poate o reluare, prin influență cărturărească ori prin *sincretism istoric spontan a zeiței romane *Flora). I.C. are și ipostaze mitice superioare și complexe: *Ileana Cosânzeana din costișă floarea-i cîntă, nouă împărății ascultă*, care locuiește pe *Tărîmul Celălalt, unde se ajunge printr-un tunel de beznă din marginea lumii; *Inia-Dinia, din „mînăstirea Calu-Gastru într-un pai reazemă și într-un păr spînzură”, o zină care poate zbura în chip magic, însoțită totdeauna de 12 fete. *Chira Chiralina (pseudovariantă a personajului baladesc) este parțial din aceeași categorie, însă *mitul e acoperit pe alocuri de un strat de folclor suburban. Confuzia cu *Iana Stanziana este un efect de superficialitate, întrucît I.C. e o zină *htonice îndeosebi a vegetației florale, iar Iana Stanziana — o divinitate celestă, selenară. Rareori, I.C. se prezintă totuși ca amazoană propriu-zisă (cu numele regional *Abrunca* — „din țara femeiască” sau, curent, *Ileana Cosânzeana* — împărăteasa războinică din țara femeiască). Uneori e prezentată drept fiica monstrului Ciută-Nevăzută, iar după unele basme locuiește „într-un munte de sticlă, unde om pămîntean nu poate să calce”. Există și o variantă vulgară, în care zina — depersonalizată — este numită, prin adaptare locală, *Ileana Constantină* (cf. basmul cu acest titlu, în col. Frîncu și Candrea). După interpretarea lui Romulus Vulcănescu, I.C. ar fi sora mezină a *Soarelui care se aruncă în Marea Neagră ca să evite incestul și devine *Luna; însă mitul autentic al I.C. nu face parte din aria temei universale *soarele și luna*. Numeroasele încercări de stabilire a unui etimon numelui curent folcloric al zinei sînt de obicei speculative: Aron Denuşianu l-a derivat indirect din *Diana Consulens* (> Iliat Iana/ Consentiana), iar Lazăr Şăineanu din slav. *коча* — tradus eronat de el prin „coamă” cuvîntul semnificînd de fapt „coadă de păr împletit”, dar și „coasă” (ca unealtă agricolă). Materia de bază a acestui mit (în ce are esențial și peren) indică însă una dintre zinele benefice de prim rang, în folclorul mitologic universal.

Iliada Epopee homerice despre Ilion (Troia), monumentul literar și mitologic fundamental în literatura și în *mitologia greacă. Compusă în hexametri (cca 15 700 versuri) a fost divizată mai tîrziu de gramaticii atenieni în 24 cînturi (sau rapsodii). Eroul principal e *Ahilleus; epopeea narează „mînia” lui Ahilleus care, jignit de căpetenia aheilor *Agamemnon, refuză participarea la războiul troian, iar *Zeus promite mamei eroului că grecii vor suferi atîta timp înfrîngerii militare, pînă cînd ofensa adusă de Agamemnon nu se va anula. Pînă narațiunii este războiul troian, de la stîrnirea lui prin răpirea frumoasei *Helene de către *Paris, pînă la moartea lui *Hector pe cîmpul de luptă.

Întrucît la război participă *zeii olimpici, epopeea devine prima sursă de cunoaștere a mitologiei Helladei (precedînd opera lui *Hesiod). Victoria aheilor se asigură, după un lung asediu (zece ani) prin viclenia introducerii în cetatea troienilor a unui enorm cal de lemn (Calul troian) în care se ascunde echipa de șoc aheiană. I. are un plan epic riguros; acesta ne interesează nu numai din unghi estetic (criteriu care depășește sfera lexicografiei mitologice), căci miturile sînt vehiculate într-un mod organizat, conform *teologiei epocii hellenice timpurii și inventarului *panteonului fundamental. Războiul troian, în sine, nu este un *mit: el s-a desfășurat, istoric, în sec. XIII î.e.n.; arheologii, de la H. Schliemann pînă la cei mai recentii, au dezgropat 12 cetăți suprapuse (la Hissarlık, în Turcia), dintre care Troia VII coincide parțial cu descrierea homerică a Ilionului.

Ș Homerus, *Iliade*, I—IV, texte établi et traduit par P. Mazon, Paris, 1937—1938; Homer, *Iliada*, trad. rom. de George Murnu, București, 1924; idem, I—II, trad. rom. (în proză) de Sanda Diamandescu și Radu Hincu, București, 1981

Ilabrat Crainicul zeului *Anu, în mitologia babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*).

Ilmarinen (finl. *ilma* — *aer) Divinitate artizană din *mitologia finlandeză, fierarul magician din *Kalevala, descoperitor al *fierului și al prelucrării metalelor, constructorul — în țîntul *Pohjola — al morii *Sampo, instalație miraculoasă cerută de stăpîna țîntului, bătîrîna *Louhi. Prieten și secundant al bardului și zeului sapiențial *Väinämöinen, în cele din urmă I. răpește, împreună cu acesta, moara Sampo, iar după o luptă cu baba Louhi eliberează pentru oamenii pămîntului, aștrii încarcerati de ea: *soarele și *luna. I. este și pretendentul favorit al fecioarei Pohjola, fiica bătîrînei Louhi; se și căsătorește cu ea, apoi o pierde, rămînd văduv și consacîndu-se numai activității sale de inginer divin, rămînd în *mit producătorul unor opere arhetipale: „capacul” cerului, descoperirea fierului și a metalurgiei, construirea mecanismului complex al morii Sampo, diverse ornamente de aur și argint, arme imbatabile (săbii și lănci) cu sigle astrale și zoomorfe, descoperirea practică a *focului, căzut din amnarul zeului *Ukko, care se obține însă cu sacrificii, I. arzîndu-și fața și mîinile. *Magia creației artizane a lui I. se produce în solitudine și explozie a inspirației.

Ilmatar (finl. *ilma* — *aer); *Luonnatar* Zeiță a atmosferei, în *mitologia finlandeză, fiica aerului și mama lui *Väinämöinen, totodată divinitate cosmogonică (→ *cosmogonie*). Inițial fecioară purtîndu-se castă prin vîzduh, se lasă la un moment dat pe valurile mării, e fecundată de vînt și timp de 700 ani își poartă cu dificultate sarcina, înotînd în marea rece, pînă cînd, după *rugăciunea ei, zeul *Ukko trimite o rață sălbatică ce se așază pe genunchiul ieșit din ape al fecioarei însărcinate și își clocește acolo ouăle, din care ia naștere universul. După alți 9 ani, I. modelează

lumea născută din ouăle raței sălbatice. În cele din urmă, după încă 30 ani, iese din uterul primordial al zeiței, ajutându-se singur, bardul Vainämöinen, ca *simbol al *cuvintului dintru început.

Imhotep Venerat în *cultul memphit al *religiei egiptene ca fiu al zeului *Ptah și ca Zeu-medic, dar și arizan divin, a fost identificat de greci fie cu *Hephaistos, fie cu *Asklepios. **I.**, personaj istoric real (ministru al faraonului Djoser), este unicul caz din istoria Egiptului de zeificare postumă a unui om neapartenind familiei faraonului. A fost un strălucit arhitect (construind *piramida în trepte a lui Djoser, prima din Egipt) și un mare medic (scriind o carte sapientială, pierdută), de asemenea, astronom, savant universal și *sacerdot; s-a evidențiat în știința administrației statului; a fost și întemeietorul marilor construcții folosind lemn și cărămidă și tot el a inițiat rețeaua canalelor de irigație din regiunile riverane ale *Nilului, preîntîmpinînd consecințele nefaste ale anilor secetoși. La început fusese scrib; apoi a parcurs toate treptele ierarhiei posibile în viață, pînă la rangul de preot inițiat în doctrina heliopolitană, iar după moarte, consacrat zeu. E adorat ca divinitate începînd din sec. I î.e.n. și socotit un zeu mintuitor și tămăduitorul tuturor bolilor; apoi înlocuiește de la o vreme pe *Nefertum în triada memphită (avînd astfel, la Memphis, și un mare *templu); iar în epoca ptolemaică, rămîne numai zeu al medicinei. Statuile sacre îl reprezintă de obicei ca preot, cu un papirus desfășurat pe genunchi.

§ J. B. Hurry, *Imhotep*, Oxford, 1926

Imix Che; *Păsările Imix Che* Păsări oraculare din mitologia maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); amintite în **Cartea lui Chilam Balam*, ele apar în momentul distrugerii lumii, ca urmare a *războiului ceresc între grupurile de divinități *Oxlahun-ti-Ku* și *Bolon-ti-Ku* (→ *Ah Mucencab*). Aceste păsări apar semnalînd punctele cardinale și vestesc sfîrșitul operației de dărîmarea a lumii, în clipa cînd „s-a ridicat stîlpul ceresc”: *Imix Che cea Roșie* la răsărit, *Imix Che cea Albă* la mieznoapte, *Imix Che cea Neagră* la apus, *Imix Che cea Galbenă* la miezăzi și *Imix Che cea Verde* la mijlocul pămîntului. Atunci, ele se înalță spre cer odată cu ridicarea stîlpului ceresc (noțiune obscură). Ultima dintre păsări (Imix Che cea Verde) se înalță „în amintirea dărîmării lumii”.

Inanna (sumer. arhaic *Nin-anna*); *Innin* Zeiță principală în *panteonul sumerian (→ *mitologii din Mesopotamia*), ocrotînd dragostea și procreația; divinitate celestă (Doamna Cerurilor) — avînd ca *simbol ceresc patronal planeta Venus), dar care nu disprețuiește dragostea *zeilor sau a pămîntenilor, a fost identificată de babilonieni cu *Ishtar. (În acest sens e o zeiță vindicativă, care asmută un taur ceresc asupra orașului Uruk, numai fiindcă regele acestuia, *Ghilgamesh, i-a respins oferta de iubire). În epoca înfloririi cetăților timpurii din Mesopotamia, **I.** e socotită zeița patronală

a orașului Uruk (biblicul Ereh), unde i se construiește *templul Eanna, care este sanctuarul ei central, existînd însă cîte un templu în fiecare oraș sumerian. Spre a asigura fertilitatea ogoarelor și fecunditatea femeilor și a femelelor animale, se celebra anual un *ritual: căsătoria sacră a regelui din Sumer cu cîte una dintre preotesele zeiței **I.** Dar soțul zeiței era considerat Zeul-păstor *Dumuzi (și numai în variante rare zeul *Anu, a cărui fiică e însă în alte variante). „Divinitate capricioasă cu patimi nestăpînite” (S. N. Kramer), ambițioasă și rivnînd puterea totală, **I.** coboară în *Infern, se pare nu atît pentru a-l recupera pe Dumuzi, cît pentru a deveni regină și peste lumea subterană *Kigallu, unde domnea sora ei mai mare *Ereshkigal; dar, coborînd în Infern, **I.** e prudentă, știînd că ar putea fi ucisă de *Ereshkigal*, și de aceea sftenicul ei fidel *Ninshubur* îi va pleda cauza, la nevoie, în fața marilor zei *Enlil, *Nannar și *Enki; adusă în genunchi în fața stăpînei Infernului și interogată, **I.** moare și e spinzurată într-un cîrlig și numai *Enki* acceptă s-o salveze, trimițîndu-i 2 făpturi asexuate (*Kurgarru* și *Kalaturru*) care răs-pîndesc asupra zeiței hrana și băutura vieții pentru a o învia. Ca să se întoarcă în lumea ei cerească din Țara fără întoarcere, ea trebuie să-și găsească un înlocuitor divin în Infern, care în cele din urmă este *Dumuzi* și (după cum deduce S. N. Kramer dintr-o tabletă deteriorată și din compararea altor surse) tocmai el este sacrificat: există unele variante mitologice care îl prezintă pe *Dumuzi* ca zeu infernal. Așadar — zeiță capricioasă, crudă, nepăsătoare — **I.** nu a coborît la sora sa *Ereshkigal* pentru a-și salva soțul, ci dimpotrivă, l-a sacrificat, ca să scape ea însăși din captivitatea *morții subpămîntene. Variantele mesopotamice tîrzii, în care *Inanna* se numește *Ishtar*, diferă uneori sensibil de prototipul sumerian.

Inari Zeul agriculturii, al creșterii viermilor de mătase și, în genere, al hranei, în **mitologia japoneză*. Ca divinitate a cîmpurilor (sărbătorită fie primăvara, între februarie și aprilie, fie toamna, în octombrie sau noiembrie, în coincidență cu serbările recoltei), cu vremea, *cultul său s-a contopit cu un cult totemic (→ *totem*) al vulpii de șes.

Inchiziția (lat. *inquisitio* — cercetare, investigație, anchetă); *Sfîntul Oficiu* (*Sanctum Officium*) Instituție ecleziastică, în cadrul *creștinismului catolic, înființată în 1184 de papa *Lucius III* (→ *papi*), cu scopul organizării luptei contra *erezilor prin descoperirea ereticilor și readucerea lor la *credința catolică. Inițial, procesele erau judecate de tribunalele laice, după recomandările făcute de episcopi (papa *Lucius III* declarînd că „Biserica simte oroare față de singe”). În 1209, papa *Inocențiu III* a transferat conducerea **I.** unorlegați pontificali, iar papa *Griгоре IX* a luat (între 1231—1235) sub controlul său direct Sf. Oficiu, distribuînd funcțiile de conducere locală unor călugări dominicani și franciscani (→ *monahism*). Tribunalele inchi-

zitoriale (foarte active în Spania din sec. XVI), după ce confiscă averile celor declarați eretici, îi condamnă de obicei la moarte îndeosebi prin ardere pe rug, justificând acest tip de pedeapsă „purificatoare” prin *dogma catolică despre *Purgatoriu: noțiunea de „eretic” avînd pe atunci o accepție largă, erau arși pe rug, pentru *erezii*, de asemenea vrăjitoarele, prezicătorii, astrologii și alchimiştii (→ *magie, astrologie*). Papa Paul III a reorganizat Sf. Oficiu, punîndu-l din 1542 sub jurisdicția directă a Sf. Scaun. Acest act pontifical (bula *Licet ab initio*) a fost dictat de „reacția societății, care se apără” (Charles Pichon) și de efectele *Reformei lui M. *Luther (după 1517). Excesele inchiזורiale din Spania și Portugalia, influențate de monarhii locali, fără să pună în lumină mai bună I. de sub jurisdicția pontificală, au impus întărirea controlului exercitat de Vatican, care însă nu infirma nici cruzimea interogatoriilor, nici injustiția proceselor, nici transformarea neascunsă a Sfîntului Oficiu într-o poliție de stat totalitar. Dar justificările actelor I. nu au lipsit nici tîrziu, în sec. XIX (Joseph de Maistre spune, în 1821, că „Inchiziția, prin natura sa, este bună, blajină și conservatoare”), nici măcar în sec. XX (Célestin Douais: „Tribunalele Inchiziției au contribuit deopotrivă la păstrarea civilizației epocii, deoarece ele au consolidat ordinea și au împiedicat difuzarea răului acut. . .” — 1906; A. C. Shannon; „Instituirea sfîntelor tribunale cu judecători numiți anume, ducînd permanent lupta contra ereziei, era nu numai o urmare necesară, ci și indiscutabil logică a progresului în legislația ecleziastică” — 1949), iar situația nu s-a schimbat, de fapt, decît în 1965, sub presiunea epocii, care a dus la Conciliul Vatican II. Totodată, însă, I. nu a fost cruțată nici chiar de cercetătorii plecați din sinul ei (ca Juan Antonio Llorente, fost secretar inchiזורial în Spania, publicînd niște celebre *Anale* demascatoare, în 1812—1813), cu atît mai mult de investigatori din afara sferei ecleziastice (ca Henry Charles Lea, în *Istoria Inchiziției medievale*, din 1888). După bula din 1542, I. nu a renunțat totuși la duritatea care o definește în evul mediu; în 1555, e ales papă (sub numele Paul IV) marele inchiזור Caraffa, al cărui pontificat se remarcă prin întetirea vînătorii de eretici, ea continuînd sub alți papi, pînă la Pius VII, care a interzis însă tortura în interogatorii (1816). Dar mai ales sub presiunea revoluțiilor între 1789 și 1848, această instituție caducă începe să-și cedeze autoritatea, în fața istoriei. Recrudescențele nu mai sînt grave. Încă din sec. XVIII rolul I. se minimalizează, chiar dacă instituția se menține și azi, desigur în formă mult mai temperată. Orice procedură judiciară a Sf. Oficiu era înconjurată de cel mai riguros secret, iar sentințele, și ele secrete, nu dădeau dreptul de apel; ele erau pronunțate duminică, în biserică sau într-un alt loc public. În urma procedurilor de cercetare inchiזורială, acuzații erau despărțiți în 2 categorii: a) cei care au mărturisit și au abjurat; b) cei care nu au mărturisit, stăruind în susținerea ereziei; dar exista, neofi-

cial, și o a 3-a categorie, a celor care se confesaseră și abjuraseră în prealabil. În anumite situații, ereticul putea fi judecat și după moarte, iar atunci i se ardea cadavrul dezgropat. Primul Inchiזור General a fost *sf. Dominic* (1170—1221); iar primul Inchiזור General din Spania, *Torquemada* (1420—1498), în 18 ani, a ars 10 220 oameni de vii și alți 6 860 — în absență (fie în chip de cadavre, fie „în efigie”, adică punîndu-se pe rug imaginea condamnatului), confiscînd averile a 97 000 suspectați. Printre personalitățile arse pe rug prin *autodafe* (span. *auto-da-fé* — act de credință): Cecco d’Ascoli (1327), medicul și teologul Miguel Servet (1553), la instigarea lui J. *Calvin), filosoful antiscloastic Giordano Bruno (1600), preotul și filosoful panteist L. Vanini (1619), Kazimir Łyszczyński (1689), autorul tratatului *De non existentia Dei*. I. condamnă și cărțile la autodafe: *Fizica* lui Aristotel (1210), *Talmudul ș.a. I. spaniolă a pronunțat peste 300 000 condamnări, din care 30 000 arderi pe rug. ~ I. medievală a apărut ca un rezultat al unui lung proces religios, care a debutat la începuturile creștinismului; dar pedepsele prin excomunicare precedă creștinismul, căci în *Deuteronom*, XIII, 6—9 și XVII, 1—6 (→ *Biblia*) se stipulează ca acela care atrage pe evrei la credința în alte divinități să fie ucis prin lapidare („Să arunci în el cu pietre pînă îl vei omori, căci a căutat să te îndeparteze de Domnul Dumnezeuul tău”); în prima epocă creștină, urmăriți pentru lepădarea de credință, după cum mărturisește ap. Pavel în *Epistolar* (→ *Apostoli*): „Imeneu și Alexandru, pe care i-am dat Satanei, ca să se învețe să nu hulească” (*I Timotei*, I, 20); totuși, în primele secole de creștinism, ideea de persecuție este respinsă de *Origenes și de *Lactantius; intia legislație antieretică apare sub împăratul Valentinianus I (364—375), pedepsele administrate fiind exilul, descalificarea și confiscarea averii; abia în sec. IV, împotriva *donatiștilor se întreprind măsuri violente. Între 1200—1292, sînt executate la Paris ereticii *amERICANI. I. începe să se organizeze efectiv după ce dominicanul Alberic capătă (1232) titlul *Inquisitor haereticarum pravitatis*; apar organizațiile districtuale, iar comisiile inchiזורiale (alcătuite din *boni viri* — bărbați de ispravă) sînt finanțate îndeosebi de regii Franței. Unul dintre primii teoreticieni ai I. a fost Bernardus Guidonis (Bernard Guy), iar unul dintre primii inchiזורi, Petru Martirul, a fost asasinat în 1252, apoi canonizat sfînt. În același an, papa Inocențiu IV — prin bula *Ad extirpanda* — aprobă tortura pentru descoperirea ereziei (act reconfirmat de papa Urban IV). Între 1320—1333 bîntuie o epidemie de condamnări pentru extirparea vrăjitoriei și a *magiei, căpătînd amploare mai ales în Spania. Mai tîrziu, la propunerea regelui Filip II al Spaniei, Sf. Scaun creează o I. itinerantă — *Inchiziția galerelor*, destinată în special coloniilor. La 7 decembrie 1965, un *Motu Proprio* al Vaticanului înlocuiește Sf. Oficiu cu *Congregația pentru doctrina credinței*, pe care cardinalul Ottaviani a definit-o într-o declarație publică:

„Diferența între Sfântul Oficiu și Congregația pentru doctrina credinței este notabilă. Ea constă în abolirea caracterului inchiizitorial și represiv“, în noua procedură, acuzatul având „înlesniri mai mari în a se apăra, a-și expune punctul de vedere și a discuta“, deoarece s-a revenit la Constituția papei Benedict XIV — *Sollicita ac provida*, de care „de-a lungul secolelor, Sfântul Oficiu s-a îndepărtat“ și a înlocuit-o „cu o procedură autoritară“. (→ *Index librorum prohibitorum*)

§ Ch. V. Langlois, *L'Inquisition d'après des travaux récents*, Paris, 1901; Bartolomé Bennassar, *L'Inquisition espagnole. XVe—XIXe siècle*, Paris, 1979 (trad. rom. *Inchiziția spaniolă*, București, 1983)

Incubus și Succubus *Demoni erotici, în *mitologia și în *legenda Europei medievale: masculini — *Incubus*, pl. *Incubi* (lat. *incubare* — a se culca peste); feminini — *Succubus*, pl. *Succubi* (lat. *succubare* — a se culca sub). Fiecare din aceste categorii caută relații de dragoste sexuală cu parteneri umani de sex opus. *Teologia creștină medievală consideră că ambele categorii demonice provin din tagma *ingerilor căzuți. După *superstițiile medievale, o femeie adormită, posedată de un I., putea rămâne gravidă; cele mai frecvente partenere ale incubilor se credea că sînt vrăjitoarele sau victimele acestora. Uneori, incubii puteau apare în înfățișări omenești, realizîndu-și progenituri pentru posteritate, dar acești metiși erau monștri sau ființe zoomorfe. Evul mediu socotea că incubii preferă legăturile erotice cu călugărițele, iar succubele — cu sihaștrii și cu sfinții. (→ *Zburător*)

Index librorum prohibitorum Listă oficială, editată periodic de Vatican, indicînd cărțile a căror lectură le este interzisă creștinilor catolici (odinioară, sub amenințarea excomunicării). Prima listă a *Indexului* s-a publicat în 1559, sub papa Paul IV (→ *papi*), iar în 1571, papa Pius V a instituit *Congregația Indexului* — o cancelarie vaticană cu rol de cenzură, fiind pînă în 1917, cînd s-a contopit cu Sfântul Oficiu (*Inchiziția). I. nu se limitează la domeniul cărților teologice; acțiunea lui se întinde asupra tuturor arilor spiritualității umane, manifestate prin tipar. Prima listă de cărți proscrie (redactată de papa Gelasiu, în 494, apoi mereu amplificată) s-a numit *Notitia librorum apocryphorum qui non recipiuntur*; era doar o enumerare a unor scrieri biblice apocrife, precum *Faptele apostolilor Filip, Toma și Petru, Evangheliile lui Tadeu, Matei, Petru* ș.a. (→ *Biblia*). Una dintre funcțiile Inchiziției era cenzurarea scrierilor în circulație; dar după invenția tiparului, aria de supraveghere depășește tipăriturile teologice și eclesiastice, astfel că unii papi (Sixtus IV în 1479, Alexandru VI în 1501) dau directive speciale arhiepiscopilor din Köln, Mainz, Magdeburg etc. cu privire la *tipăriturile abuzive*, pînă cînd Conciliul V din Latran (1512—1517) formulează decretul *De Impresione Librorum* (1515), interzicînd imprimarea cărților fără avizul autorității eclesiastice și amenințînd

pe tipografi cu excomunicarea persoanei și confiscarea ediției. Conciliul din Trent interzice (1546) posedarea și vînzarea cărților religioase anonime, neaprobate; tot atunci, la cererea lui Carol V, universitatea din Louvain redactează un *Index* al cărților primejdioase. Abia între 1557—1559 este redactat (din inițiativa papei Paul IV, prin Inchiziție) primul *Index* roman propriu-zis (*Index auctorum et librorum qui tanquam haeretici aut suspecti aut perversi ab Officio S. R. Inquisitionis reprobantur et in universa Christiana republica interdicuntur*), conținînd 3 categorii: cărți prohibite de autori cunoscuți; cărți periculoase de autori anonimi; toate cărțile condamnate de *Indexul din Trent* — dar lista acestora din urmă se amplificase la fiecare sesiune. Acestui *Index* i s-au adăugat suplimente sub pontificatul papilor Clement VIII, Sixtus V, Alexandru VII, Benedict XIV (1753), iar o ediție cu materia reorganizată apare sub Leon XIII (sfîrșitul sec. XIX). Din Congregația *Indexului* fac parte mai mulți cardinali (unul dintre ei fiind prefectul congre-gației), de asemenea numeroși consultanți și examinatori ai cărților. Un timp, a apărut periodic și un *Index librorum expurgandorum* (azi abandonat): un catalog de scrieri permise lecturii după eliminarea oficială a pasajelor cenzurate. La Conciliul Vatican I (1869—1870) cîțiva episcopi au cerut revizuirea *Indexului*, însă reforma solicitată nu s-a realizat decît în 1897, cînd papa Leon XIII a publicat constituția *Officiorum*, în 49 articole: scrierile eretice rămîn condamnate ca și pînă atunci (art. 1), dar sînt îngăduite cărțile care nu conțin nimic contrar doctrinei catolice (art. 2—3), sînt aprobate edițiile de lectură ale *Bibliei (*Vulgata) și diferitele traduceri în limbile moderne („vulgare“), ca și cele pentru școlari (art. 5—8), se interzic cărțile obscene, iar clasicii sînt admiși în scop educativ (art. 9—10), sînt osîndite cărțile ultragiind pe *Dumnezeu și lucrurile sfinte sau propagînd *magia și *superstiția ori în alt sens periculoase pentru societate (art. 11—14), se condamnă zierele imorale sau antireligioase (art. 21—22), se admite lectura unor cărți prohibite, în cazuri speciale încuviințate de un episcop (art. 23—27); dacă raportul cenzorilor e favorabil, episcopul acordă dreptul de imprimare: *imprimatur* (art. 38—40), iar excomunicarea nu se prevede decît pentru lectura cărților eretice sau scrise de autori apostatați (art. 41—42). Prin enciclica *Pascendi* a papei Pius X (1907) s-a reinstabilit obligativitatea cenzurii eclesiastice. Simplificarea *Indexului* nu a fost rapidă în sec. XX (ediția din 1948 conținea 5 000 autori interziși), dar după Conciliul Vatican II (1962—1965), conform definiției oficiale a Vaticanului, *Indexul*, în care nu va mai fi înscrisă nici o carte nouă, „rămîne un monument istoric, o operă ce va putea fi numai consultată“.

§ T. Huxley, *Commentary on the Present Index Legislation*, Dublin, 1908

Indra (etim. incertă: *sanscr. indu* — picătură) Dinivitate din triada supremă a **mitologiei vedice* arhaice, stăpînul sferei celeste, conducătorul **zeilor* și diriguitorul divin al fulgerului violent; totuși, deși importanța sa de zeu celest era, în perioada timpurie, covârșitoare, **I.** era un *primus inter pares* în cadrul triadei, considerat însă fiul zeului primordial **Dyaus Pitar*, care simboliza **cerul* în general. Zeu de prim rang, **I.** e venerat la început ca personificare a cerului senin; se presupune că ar fi fost chiar zeul suprem și călăuza spirituală a triburilor arice care au invadat India distrugînd, în numele lui, orașe (*sanscr. pura*) indigene, de unde și epitetul *Purandara* (Distrugătorul de cetăți) al lui **I.** Probabil pe baza aceluiași tradiții, încă din epoca vedică primară a fost socotit zeu al războiului și, în genere, al forțelor violente, așadar și zeul **elementelor dezlănțuite*, iar — într-o mitologie simplificată — al focului ceresc (→ *focul*), al fulgerelor, trăsnetelor, tunetelor. Prezent în marile războaie cerești, transportîndu-se cu vehiculul **Puspaka*, **I.** e purtătorul unei măciuci miraculoase și al altei arme *kūliça* (săgeata trăsnetului), iradiînd o lumină cit 10 000 de sori, sau *vajra* (săgeata de fulger), care se întoarce singură în tolbă, aruncătoare de jeturi de foc comparate (dar neidentificate) de vechile texte *sanscrite* cu fulgerele; zeul dispune de asemenea de arma *Indra-cāpa* (arcul lui Indra: curcubeul). În expedițiile sale, **I.** e purtat de un **car ceresc magic* (descriș în **Mahābhārata*) pe care-l conduce vizitiul **Mātali*; dar are și un elefant de luptă: **Airavāta*, unul dintre cei 8 elefanți primordiali. Fapta sa cosmică principală este uciderea **demonului* **Vritrā*, un monstru cosmic. Acest război demonic este **simbolul realizării operei* prin **sacrificiul de sine*; *Vritrā* și un monstru tricefal (de fapt, o noțiune mitică mai complexă: **Tripura* sau *Tripurasura* — Trei-cetăți-demonice) au zguduit toate apele; spre a salva de la pieire zeei și lumea, prin repunerea în circulație a apelor dătătoare de viață, închise de cei doi demoni în tărîmul subteran, **I.** declară război; dar întrucît și *Vritrā* și monstrul tricefal sînt **brahmani*, care nu pot fi ucși fără pedeapsă, zeul intră într-un cerc vicios; hulit pentru imensul său **păcat*, **I.** se roagă pămîntului, copacilor și femeilor să ia măcar în parte păcatul asupra lor: de aici apar pe pămînt pustietăți, crăpături ale scoarței terestre, coaja crăpată a arborilor lăsînd să se prelingă rășina, și chiar menstrele femeiești, pînă atunci inexistente; păcatul îl vlăguește pe zeu de puterea sa magică, astfel că, dintr-o divinitate a forței, **I.** se vede redus la dimensiunea unui atom nevolnic; ispășirea, similară **morții*, durează un an, cît **I.** stă ghemuit într-o tulpină de **lotus*. În lunga perioadă de adorație a sa, **I.** se precizează ca zeu al energiei biologice și cosmice; fără a fi un zeu creator, el împrăștie **viață* în tot universul. Prăbușirile lui parțiale nu sînt definitive, el revenind mereu la grandooarea inițială. Diversitatea trăsăturilor care îi compun portretul mitic e reflectată complex de epitetele

sale numeroase, după care e recunoscutibil de fiecare dată integral, ele sintetizîndu-i atribuțiile din epoca de ascensiune culturală: *Naka-nayaka* (Diriguitorul Cerului), *Tridaendra* (Domnul Zeilor), *Amara-pati* (Domnul Nemuritorilor), *Ārkhandala* (Sfărîmătorul), *Vritrahan* (Distrugătorul lui *Vritrā*), *Purandara* (Distrugătorul-de-cetăți, de obicei al orașelor locuite de demoni, dar și al celor omenеști), *Tridivapati* (Domnul celui de-al treilea cer — adică al cerului suprem), *Tridiveçvara* (Domnul Cerului), *Jayanta* (Biruatorul), *Deva-raj* (Regele Zeilor), *Su-traman*. (Celce-păzește-bine), *Kuliçadhara* (Purtătorul trăsnetului), *Daça-patāka* (Cel-cu-o-mie-de-ochi), *Çakra* (Preaputernicul), *Maghavan* (Darnicul), *Ulūka* (Bufnița), *Hari-açva* (Calul Șarg), *Soma-pati* (Domnul Somei). **I.** e de obicei reprezentat plastic cu 4 brațe, cu două mîini țînînd o lance (sau celebra săgeată), cu alte două un fulger; alături, are trupul acoperit de ochi (această însușire e alegoria explicativă a unui mit complementar: după un episod din *Mahābhārata*, a fost creată la porunca zeilor preafrumoasa fecioară cerească **Tilottamā*, contemplată cu încintare de toți zeei, cînd a făcut anume ocolul întregii adunări divine; deși dorea grozav s-o privească, **I.** s-a abținut, iar din această refuzare (ca un efect alergic) i-au apărut numaidecît o mie de ochi. De fapt, **I.** e o divinitate contradictorie, iar față de actualul său principal de eliberare a apelor lumii, trăsăturile negative devin, în evoluția **cultului*, preponderente și condamnate: patima lui de a bea **soma*, inițial considerată doar ca o absorbție de forță, începe să fie socotită o meteahnă; uciderea brahmanilor de la un timp nu mai poate fi justificată; numeroasele lui aventuri galante par la un moment dat imorale, cum e de pildă seducția frumoasei **Ahalyā*, soția învătătorului său **Gautama*, care îi blestemă pe amîndoi, zeul vîdindu-și acum și neputința de a rezista **blestemului* pronunțat de un **rși*. Dar în epoci mai tîrzii, tocmai de aceea, importanța religioasă a lui **I.** scade întrucîtva, cultul său cedînd locul unei noi triade supreme (**Brahmā*, **Vișnu*, **Çivā*), totuși fără a înceta să-l recunoască deocamdată domnitor peste toți ceilalți zeei și unul din cei 8 paznici ai lumii (**I.**, al Orientului), el locuind (potrivit textelor din **Purānā*) în cerul său *Svarga*, în reședința **Nandaņa*, care e o grădină edenică, împreună cu soția sa *Indraņi*, (numită și cu epitetele: *Pulomajā* și *Çācī* — Bunăvoința) și avînd o căfea credincioasă: *Saramā*. În epoca decăderii propriu-zise a cultului său, **I.** începe să fie imaginat uneori ca un învins în bătălii (mitografiile referindu-se îndeosebi la succesele lui în luptele cu demonii din clasele **Asura* și **Daitya*): în **Rāmāyana* se relatează înfrîngerea lui **I.** de către **Ravana*, după care fiul acestuia, Meghanađa, îl aduce pe marele zeu în **Lanka* și numai la cererea celorlalte divinități, care îi dăruiesc lui *Ravana* imortalitatea, **I.** este eliberat și se poate întoarce în cerul său. Și mai tîrziu, prin împrumuturile între **religiile* bazinului aric, în **Avesta* iraniană **I.** devine

demon. Iar în *hinduismul modern, **I.** nu a mai rămas decât paznicul sfertului răsăritean al orizontului, și nici nu mai e obiectul vreunui cult. Decăderea culturală (posibila înlocuire a lui **I.**) pare prevăzută, în ciclul mitic respectiv, dintr-o epocă mult mai veche, anume în *ŗtu-ul *aŗvamedha (sacrificiul calului), căci orice rege care ar fi efectuat în șir o sută asemenea ritualuri ar fi devenit capabil să dărîme tronul celest al lui **I.** și să ajungă astfel stăpînul zeilor și al întregului univers.

Infern; *Iad* Noțiunea mitologică frecventă în istoria *religiilor, indicînd un loc de pedeapsă postumă, fie subteran, fie izolat la marginea lumii, închipuit numai ca o arie de retragere a umbrelor (sufletelor) tuturor morților sau ca un teren de ispășire a *păcatelor din timpul *vieții, uneori și ca loc special de represalii unde *zeii își aruncă dușmanii învinși. Noțiunea e foarte variabilă, după zonele mitologice; dar de obicei **I.** se asociază cu bezna și cu *focul; prin adaosuri teologice ulterioare, *mitul încorporează și numeroase genuri de privațiuni și pedepse. ~ Pentru *egipteni* **I.** era egal cu regiunile inferioare pe unde trece, noaptea, barca solară a lui *Ré, acolo sufletele fiind sau pedepsite cu aneantizarea, deci cu a doua *moarte, de astădată definitivă, sau răsplătite cu viața eternă (→ *mitologie egipteană*). ~ *Babilonienii* credeau în regatul *K i g a l l u, plasat în măruntăile pămîntului, peste care domnește crunta zeiță *Ereshkigal, împreună cu soțul ei *Nergal, și unde morții sînt ținuți în beznă, se hrănesc cu pulbere și beau tină; sufletele morților (*edimmu*) erau închipuite ca *vampiri înaripați pe care le judecau zeii *htonici *Anunnaki; sufletele care nu obțineau iertarea, tulburau liniștea oamenilor vii (→ *mitologii din Mesopotomia*). ~ *Miturile escatologice* (→ *escatologie*) ale *Bibliiei se referă, în perioada ebraică timpurie, la *Sheol, un ținut subpămîntean incert, adăpostind umbrele tuturor morților, fără criterii selective, care abia mult mai tîrziu e socotit și loc de pedeapsă postumă, dar mai ales în varianta numită *Gheena, speculată îndeosebi de *creștinismul primitiv, ca loc dirigit de *Diavol, în care păcătoșii sînt supuși focului și altor suplicii grele; creștinii, divizînd lumea postumă în 3 (sau două) teritorii, concep **I.** ca loc etern de pedeapsă (pentru păcatele mai ușoare, înlocuit, în catolicism, de un stadiu intermediar pentru purificarea ignică numit *Purgatoriu; în *ritul creștin oriental forma greacă *Hades (*Αϊδης în *Septuaginta) devine în tradiția românească *Iad* (slav *АДЪ*), un loc infernal cu instalații de ardere în flăcări sau fierbere în cazane cu smoală a păcătoșilor (→ *mitologie biblică*). ~ *India vedică* se referă la un infern temporar, mai apropiat de noțiunea de purgatoriu: *N a r a k a, divizat în mai multe sectoare, unul din ele: *M a h ā t a l a* — loc special pentru păcătoși; în *brahmanism, **I.** este un imperiu al morții, peste care domnește prințul funerar *Yamā; abia în *budism se concepe un teritoriu, *P ā t a l a, al focului torturant, al înghețului (→ *mitologie*

vedică). ~ În *China* antică erau mai multe variante, mai răspîdită fiind noțiunea *Y u d u, un soi de peșteră cu galerii pe versantul fabulos al unui munte neluminat vreodată de soare; dar se concepea și *Chandong (Capitala Beznei), unde domnește *Hou-du*, care dispune, la administrarea pedepselor, între alți meșteri ai suplicului, și de prințul Tubo, un monstru cu 9 coarne. Celelalte forme infernale nu se deosebesc noțional prea mult de acestea (→ *mitologie chineză*). ~ În *Hellada*, *Paradisul (*Cimpurile Elisee) era tot unul din etajele lumii infernale a lui *Hades*, care — după numele zeului stăpîn al său — era înțeles ca un mare regat al morții în genere nediferențiat, afară de stratul său inferior extrem, *Tartaros, rezervat celor mai ticăloși muritori, dar și inamicilor direcți ai lui *Zeus (*giganții învinși în *Gigantomahie), unde însă detențiunea nu privează umbrele de a-și păstra funcțiile și rangurile din timpul vieții, chiar în cursul celor mai crunte pedepse. ~ *La scandinavii*, **I.** (*Hell sau *Hellheim*, stăpînit de zeița *Hel, este subteran (→ *mitologie scandinavă*). → *Miturile maya* și *quiché* concepeau un tărîm subteran al beznii, *Chi-Xibalba, prevăzut și cu un mare cuptor de aramă cu funcții indefinite, și administrat de un grup de divinități infernale monstruoase, conduse de *Xibalbay (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). ~ Pentru credincioșii din *islam, *Djahannam nu e decât o copie infidelă a **I.** creștin, dominat însă de memoria *animismului arab preislamic (→ *mitologie arabă*). ~ Prea puțin diferențiat este și **I.** din **mitologia japoneză*: *Jigokou*, ca și forma lui shintoistă (→ *shintoism*) *Yomo*. ~ Alte forme infernale (*Mictlan la azteci, un echivalent al formei maya) au ca atribut dominant întunericul și confuzia din beznă, în care își petrec timpul umbrele defuncțiilor. ~ *Miturile primitive* includ rareori locuri de reclusiune a morților (morții continuînd să coexiste cu cei vii), întrucît nu concep nici ideea unei Judecăți de Apoi, nici a unei justiții imanente. Cînd, rareori, miturile primitive consacră morților un loc, ca *Alhuemapu* în *credințele din Patagonia, el nu este decât un simplu tărîm incert de dincolo. Ideea de **I.** ca pedeapsă postumă se prea poate să fi provenit de la discriminarea practică într-o epocă teocratică tîrzie între cei „necurați” și cei inițiați în doctrină (ca la *orfici). Ca loc diametral opus Paradisului, **I.** — în cele mai multe religii, este un rezultat al concepției morale despre o lume duală, un rezultat al gîndirii omenești binare, cele două direcții fiind *binele* și *răul*, afirmația și negația, în alt plan — viața și moartea; în zona de influență a dualismului propagat de *zoroastrismul iranian, ambele forme sînt mai acute. Totuși, fără a viza riguros zonele opuse *Infern* — *Paradis* (adică pedeapsă-răsplată), unele religii au conceput o ierarhie de distribuire zonală sau categorială a morților. În acest sens, este cu deosebire interesant locul postum din mitologia aztecă pentru morții de boală sau pentru defuncții săraci: este un ținut neospita-

lier, lipsit de lumină interioară sau exterioară, subteran și fără ferestre, unde se ajunge pe căi dificile și întortocheate, după trecerea unor probe foarte grele; plecat din cadavrul său, sufletul trebuie să treacă mai întâi printre doi munți ciocnindu-se mereu și amenințând să strivească pe cei fără experiență sau tărie; apoi e întimpinat de un *șarpe gigantic cu o gură lăcomă și hidoasă și de un aligator uriaș și înspăimântător; după aceea trebuie străbătute 8 pustietăți și 8 dealuri, dar fără o clipă de popas; iar după ce sufletul călător e lovit de un vânt puternic făcut din cuțite de obsidian, el ajunge în cele din urmă pe malul râului Nouă-Ape și trebuie să-l traverseze pe spinarea unui ciine roșcat; ajuns pe celălalt mal, sufletul e obligat să ucidă ciinele, înfigându-i o săgeată în gitlej. Dar, ca loc de stabilire postumă a sufletelor celor morți, I. e o noțiune variabilă, nu totdeauna loc de pedeapsă (de ex., *Sheol*).

§ Y. Bantz, *Die Holle*, Mainz, 1882; A. Michel, *L'Enfer*, Paris, 1950

Inia Dinia *Zină din *mitologia românească, prezentă mai ales în folclorul moldovenesc și muntenesc, uneori identificată cu *Ileana Cosinzeana. O I.D. enigmatică figurează în col. Petre Ispirescu: „Inia Dinia [...] din minăstirea Calu-Gastru, într-un pai reazemă și într-un păr spinzură“; ea poate zbura în chip magic, mereu însoțită de un alai de 12 zâne tinere subalterne. Eugen Agrigoroaiei a relevat (fără a putea demonstra ipoteza sa, dincolo de consonanța evidentă) „rezonanța etruscă a numelui Inia Dinia“, apropiind acest nume dublu de perechea divină din *panteonul etrusc: *Uni și *Tinia (*Țara nouitaterilor constelații. Folclor arhaic românesc*, Iași, 1981, p. 253). Examinând *mitul în contextul unui basm de bază, *Triști Copil și Inia Dinia* (col. Alex. Vasiliu, care însă transcrie „Inia Diniia“), cercetătorul consideră acest mit un *simbol al inițierii în scriere.

Inki *Demonul incas al răzbnării (→ *mitologia civilizațiilor precolumbiene*), din categoria *spiritelor pumei (*acheichila*), provocând oamenilor, între altele, râul de munte, amețeala marilor altitudini.

Inmar Zeu absolut al *cerului, în *mitologia triburilor udmurte din Ural.

Ino; *Leukothoe* Zeiță de importanță secundară, din *mitologia greacă, purtătoare a unui *simbol tragic. A fost pedepsită, împreună cu soțul ei, regele theban Athamas, de zeița *Hera, pentru a-l fi crescut pe *Dionysos, copil, în palatul lor regal; amindoi, înnebunind, își ucid copiii, apoi I., înțelegând într-o clipă de luciditate ce făcuse, se aruncă în mare dorind să se inee, însă e transformată, din măriniie divină, în divinitatea marină *Leukothoe*. Născută de cuplul *Harmonia — *Kadmos, I. este sora divinităților *Agave, Autonoe, *Semele, Illyrius și Polydoros. Potrivit însă unei variante din ciclul argonautic (→ *Argonauți*), după ce femeile din Orchomenos, la sfatul perfid dat de I., prăjesc boabele pentru semănături, făcând astfel să

nu mai răsără lanurile așteptate și să se instaleze foametea, I. îi mituiește pe solii aducători ai răspunsului dat de *oracolul delphic (→ *Delphoi*) ca să spună că singura măsură de înlăturare a calamității este sacrificarea copiilor ei vitregi *Phrixos și *Helle (născuți de *Nephele, prima soție a bărbatului ei Athamas). Dar berbecul cu lână de aur îi salvează miraculos pe copii, transportându-i în zbor peste mare, spre *Colhida (deși Helle cade și se înecă, marea numindu-se apoi Hellespontos, azi strimtoarea Dardanele).

Inshushinak (sumer. *Stăpinul Susei*) Zeul patronal din Susa, capitala regatului Elam (azi, provincia iraniană Khazistan). I. nu avea alte atribute divine.

Insulele Fericiților (grec. Αἱ τῶν μακάρων νῆσοι; lat. *Fortunatae Insulae*) *Mit straniu din *mitologia greacă, după aparențe identificabil mai curînd cu mitul *Altantidei, decît cu al *Cîmpiilor Elisee. I.F. erau considerate un arhipelag de la capătul lumii, în zona nordică a Oceanului Occidental, și ar fi fost locuite nu de umbrele morților, ci de oamenii muritorii cărora *zeii le dăruiseră imortalitatea. Erau descrise ca o variantă de *Paradis terestru păzit de *Briareos, socotit în genere paznicul mărilor nordice, unde se trimiteau de către zei eroii căzuți pe cîmpul de luptă și pe care judecata lui *Rhadamanthys îi găsea vrednici de atare răsplată. I.F. sînt un ținut al verii veșnice și al belșugului, nelipsindu-le nimic din toate bunurile imaginat de oameni. O variantă a mitului *Titanomahiei spune că, după înfringerea sa de către *Zeus, *Kronos, domnind ca rege terestru în vîrsta de aur, nu a fost aruncat în *Tartaros, ci a plecat, stabilindu-se în I.F.; iar aici raportul mitic între personificarea *timpului pasager și transferarea lui în niște insule (adică spații izolate) cu viață eternă, așadar atemporală, poate avea mai mult decît o semnificație de *simbol al setei omenești de eternitate. *Hesiod scrie: „În sfîrșit altora, Zeus, fiul lui Kronos și părintele zeilor, le-a dat o viață și un adăpost departe de oameni, așezîndu-i la capătul pămîntului. Acolo, în Insulele Fericiților, la fărîmurile adîncilor sorburi ale Oceanului, trăiesc cu inima lipsită de griji eroii fericiți pentru care glia rîditoare dă de trei ori pe an cîte o înfloritoare și dulce recoltă“ (*Munci și zile*, v.167—173). Dar mai este un vers, figurînd într-un ms singular: „departe de Nemuritori, și Kronos le este rege“. S-au găsit temeuri de identificare a I.F. cu Insulele Pheacilor, descrise de *Homer (*Odisseia*, VIII), ba chiar și cu misteriosul ținut *Aballon sau cu ins. sf. Brendan, din *mitologia celtică. În mod ciudat, I.F. seamănă mai mult cu Țara Amenti din *mitologia egipteană („Occidentul“, un ținut îndepărtat unde plecau morții urmînd calea soarelui care mergea să moară în asfințit); la mijlocul acelei „țări“ erau Grădinile Ialu, un Egipt ceresc de o fertilitate inepuizabilă, în care sălășluiau sufletele celor drepți, la adăpost de orice nenorocire. Totuși, unii s-au referit și la posibilitatea identificării I.F. cu ins. Madeira din arhip. Canarelor (probabil fiindcă erau trecute în hărțile medievale cu

numele *Fortunatae Insulae*). Cea mai incitantă la meditație este însă varianta din mitologia greacă, mai ales în descrierea lui *Pindar; poetul o numește *Insula Fericțiilor* și o consideră „ceta-tea lui Kronos“, spre care se poate ajunge numai pe calea zeilor, I.F. fiind scaldată de apele și adierile Oceanului, pe un țârm plin de arbori scinteind de florile de aur din care fericții își împletesc cununi și ghirlande (*Olimpice*, IV); cînd pe pămînt e noapte, acolo strălucește soarele, iar fericții trăiesc în desfătare, călărind, făcînd exerciții gimnastice, jucînd zaruri sau cîntînd din liră, eliberați cu toții de orice suferințe (*fragm.* 129). Pe lângă sugestia (nede-monstrabilă) că I.F. ar putea fi identificate (după varianta pindarică) cu continentul american sau cu ins. Caraibe, mult mai importantă este observația ce rezultă din același context că acești „fericiți“ (μακάρα), comparabili cu *Blajinii din *mitologia românească, aflați într-o fericire paradisiacă naivă, ca în miturile primare, sînt de fapt niște inițiați în *misterele *mortii (temă probabil de origine orfică; → *orfism*).

Intercidona Zeiță profilactică din *mitologia romană, avînd grija de a feri lehuzele de agre-siunea lui *Silvanus.

Inuus (lat. *inire* — a îngrămădi) Veche divinitate italică, mai tîrziu confundată cu zeul grec *Pan, fiindcă era o personificare a fertilității și abundenței ogoarelor.

Io Fiică a regelui din Argos, în *mitologia greacă, pe care, iubind-o și temîndu-se de gelozia soției sale *Hera, *Zeus a prefăcut-o în vacă; totuși, Hera i-a cerut vaca în dar și, primind-o, a pus-o sub paza lui *Argos, ucis de *Hermes din ordinul lui Zeus; în cursul duelului divin, Hera o supune pe I. chinurilor produse de un tăun gigantic, determinînd-o să cutreiere în fugă toată Hellada pînă cînd, în Egipt, naște pe Epaphos, fiul conceput cu Zeus, și abia atunci își redobîndește vechea înfățișare umană și începe să domnească acolo, împreună cu fiul ei. Printre urmașele sale se considerau *Danaiidele.

Ioan Chrysostom (Ἰωάννης Χρυσόστομος; *Ioan Gură-de-aur*) Unul dintre importanții părinți ai *Bisericii creștine răsăritene (→ *patristică*), arhiepiscop de Constantinopol, apoi *patriarh (347—407); teolog apărător al *creștinismului ortodox, atacînd păgînismul, *arianismul, *iudaismul și *maniheismul, I.Ch. a fost unul dintre cei mai de seamă teoreticieni ai moralei creștine; tratatul *Despre sfințenie* e consacrat raporturilor sociale, criticii luxului, monopolului Bisericii în educație, îndulcirii contradicțiilor sociale, însănoșării morale a societății. I. Ch. este și creatorul retoricii creștine; cartea sa de *Predici* i-a asigurat o mare popularitate. Originar din Antiohia și ajungînd patriarh în capitala Bizanțului, pentru spiritul său critic, fără concesi, ca și pentru autonomia sa, a fost persecutat de împărăteasa Eudoxia, apoi exilat. Canonizat sînt după moarte, a fost socotit postum Doctor al Bisericii creștine.

§ C. Baur, *Der heilige Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, 1—II, München, 1929—1930; Sf. Ioan Hrisostom: *Čuvintări la praznice împărătești*, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, București, 1942

Ioan Damaschin (Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός) Teolog bizantin (cca 675—750), ideolog al *cultului *icoanelor și adversar activ al iconoclastiei. D. a sistematizat doctrinar *credința creștină (→ *creștinism*), mai ales în opera sa principală Πηγή γνώσεως (*Izvorul științei sau Izvorul cunoașterii*), care se compune din 3 secțiuni: I, *Dialectica*, în care au fost incluse două tratate, unul de logică, altul de ontologie; obiectele, care există datorită înțelepciunii dumnezeiești (→ *Dumnezeu*), trebuie cunoscute așa cum sînt ele, în această judecată simțindu-se influența lui Aristotel; aici, I.D. a făcut afirmația, devenită apoi (într-o formă puțin modificată la *Toma din Aquino) una dintre tezele principale ale catolicismului, că știința este slujnica *teologiei (în tomism — filosofie); II, *Despre erezii* — o istorie a *erezilor, reluată de autor mai tîrziu în cîteva tratate analitice; III, *Expunerea exactă a credinței ortodoxe* — parte numită curent și *Dogmatica* — explicînd într-o sistematizare amănunțită toate *dogmele *Bisericii creștine. Dintre celelalte opere ale lui I.D., *Despre patimi* se consacră problemelor voinței și libertății omenești, liberului arbitru; *Despre Sfînta Treime* e o expunere exegetică a dogmei trinitare; un mai mare număr de scrieri, de regulă polemice, sînt destinate atacării diferitelor erezii (*Contra ereziei nestoriene*, *Dialog contra maniheilor*, *Despre firea compusă contra acefalilor*) sau combaterii iconoclastiei (*Trei tratate contra celor care atacă sfințele icoane*), precum și explicării polemice a unor *superstiții (*Despre balauri*) sau a unor probleme de morală creștină (*Despre cele opt dughuri ale răutății*).

§ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, ed. II, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, București, 1943; B. Studer, *Die theologische Arbeitsweise des Johannes von Damaskus*, Ettal, 1956

Ion (grec. Ἴων; ἰον — viorea; ἰωνία — lan de viorele; Ἴων — ionian; Ἰωνία — Ionia) Zeu fluvial terapeutic, în *mitologia greacă arhaică, venerat drept *strămoșul eponim al ionienilor (primul grup de triburi grecești care au invadat peninsula numită ulterior Hellada, cca 1950 î.e.n., după ce s-au desprins din masa indoeuropeană). Potrivit tradiției, I. s-a stabilit în Aigialos (Ahaia), de unde urmașii săi au fost alungați, după 7 secole, de către doriene (alt mare grup grec indoeuropean). Lui I., *miturile îi atribuie, ca prime calități, înflăcărarea în acțiuni și impetuoșitatea. Pityreus, fiul lui I., a fost basileu în Epidaur.

Ion Sîntion; *Ion Sint-Ion* (*Iuon*) Divinitate folclorică, rezultată dintr-un lung *sincretism, în *mitologia românească, fără atribute prea clare. După tradiția din folclor, I.S. este fratele vitreg sau numai fratele de cruce al lui *Crăciun. Într-un ciclu de *colinde cu multe elemente enigmatice (de fapt, relice arhaice difuze), I.S. este

prezentat adesea ca divinitate de primă importanță, alături de *Dumnezeu sau uneori chiar mai presus, ca factor activ teogonic (→ *teogonie*) și cosmogonic (→ *cosmogonie*). Alteori, I.S. este judecător universal, eliberator chiar al divinității supreme din captivitate, de asemenea un mare inițiat și arcaș arhetipal. Rolul său cosmogonic se reduce la reparația universului, după erorile creației primordiale; pământul, neted și mai vast decât cerul, e măsurat de I.S. apoi „îmbulzit”: „Că Dumnezeu ca prea-nalt / El pe mine m-o lăsat / Să măsur pământu, / Pământu cu umbletu / Și ceru cu stințenu. [...] Aflai pământ / Că-i mai mult, / M-am păzit / L-am îmbulzit. / Făcui dealuri, făcui văi, / Făcui munții minunați / Cu zăpadă-ncunjuțați” (colindă din Transilvania, citată de Nicolae Densușianu în *Dacia preistorică*. București, 1913, p. 8); în altă variantă (col. N. Densușianu), I.S. măsoară „Pământul cu umbletu / Și cerul cu fulgerul”. Statutul său inițiat, precum și rolul de eliberator al divinității, fără a fi explicitate, se pot reconstitui suficient din datele folclorice; într-o colindă din Dobrogea (*loc. cit.*), I.S. le reproșează sfinților, adunați „sus la cheia raiului” și citind texte oraculare despre un Dumnezeu (sau zeu) pe care nu-l cunosc: „Voi citiți, proorociți / Și-mi citiți de Dumnezeu / Și pe Dumnezeu nu-l știți, / Iar eu viu și bine-știu / Jos la cheia raiului / În Stîlp-piatră mi-e-ncheiat”; astfel că sfinții „Sălțară și zburară, / Sus mai sus se ridicară, / Cu norii s-amestecară”, iar I.S. coboară jos, pe o coloană de piatră, cu cărțile oraculare în brațe, citind din ele și profetizând trei zile și trei nopți, în *ritualul unei incantații (→ *descințe*), pînă cînd „Stîlp de piatră-n patru crapă / Iată Dumnezeu că scapă”. În acest text se pot descifra, de sub straturile suprapuse, 2 elemente evenimentiale, mitizate în timp; a) lectura — posibil, misiionară — despre Dumnezeu, efectuată de „sfinții” care nu ar fi exclus să fi fost răspinditorii *creștinismului în Dacia; b) salvarea lui Dumnezeu din (sau de sub) stîlpul de piatră, care ar putea fi salvarea tradiției religioase a lui *Zamolxis (dacă asociem tabloul din colindă cu informațiile antice despre peștera de piatră în care se retrăgea zeul dacic); ipoteza nu poate avea certitudine, dar ea poate fi o ipoteză de lucru. Faptul că I.S. apare și ca judecător divin, ar putea sugera că el ar fi fost Marele Preot dacoget — un urmaș sacerdotal (→ *sacerdot*) al lui *Deceneu: „Sub poalele cerului / Frumoasă masă e-ntinsă. / Dar la masă cine șede? / Șede Ion Sint-Ion / Și cu bunul Dumnezeu / Și judecă pe Adam” (Ioan G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1970, p. 234); dar acest text pare mai târziu, cu influențe cărturărești. Ipostaza de arcaș îndepărtează personajul de structura sa principală, iar arcul fiind aici atributul regent al său, I.S., ca arcaș arhetipal, pare o confuzie cu *Făt-Frumos: „O, Ioane, arcaș mare / Trage arcul cam napoi / Că nu-s eu ce ție-ți pare” (col. Ion Pop-Reteganul, *Datinele Crăciunului* (ms BARSR, p. 201, apud N. Densușianu, *op. cit.*) Această variantă a

lui I.S. reapare, în unele forme, în *mitul despre lupta unui voinic cu *Dulful. În creștinismul popular românesc, lui I.S. i s-a substituit, mult mai târziu și numai parțial, figura sf. Ioan Botezătorul, cu care nu are nimic comun. Hazardat, N. Densușianu încearcă să identifice (în *op. cit.*, p. 619—621) pe *Iuon Sint-Iuon* nu numai cu Ioan Botezătorul, dar și cu zeul roman *Ianus (singura cale de acces fiindu-i identitatea datelor aniversare ale celor doi: 7 ianuarie — deși sărbătoarea *Agonalia* avea loc în a 9-a zi a lunii lui Ianus).

Iosua (ebr. *Yehôšua* — Yahweh este sprijinul) Important personaj în *mitologia biblică, succesorul investit al lui *Moise și conducătorul evreilor în etapa de desăvîrșire a cuceririi Canaanului (cf. *V.T.*, *Cartea lui Iosua*). În tinerețe, cel mai fidel slujitor al lui Moise (*V.T.*, *Exodul*, XXIV, 13), I. devine discipolul marelui *profet și ambasadorul misiunilor delicate (de ex., sondajul făcut în populația canaanită); pînă atunci fusese căpetenia uneia dintre seminții și se numise Osias, fiul lui Nun, iar în ajunul intrării în Țara Făgăduinței (pe care Moise nu o va mai călca), e ales locțiitorul și succesorul profetului, din porunca lui *Yahweh: „Ia-ți pe Iosua, fiul lui Nun, și peste el pune mina ta, adă-l înaintea marelui preot Eleazar și înaintea obștii întregi și pune-l căpetenie în văzul lor. Și dă-i din slava ta, ca să-l asculte toată obștea fiilor lui Israel” (*V.T.*, *Numerii*, XXVII, 18—20). După moartea lui Moise, I. ajunge în fruntea expedițiilor, pe malul Iordanului, și oficiază *ritualul *circumciziei copiilor născuți în cursul călătoriei. Apoi, ocolind de 7 ori orașul Ierihon sub conducerea lui I., poporul îl cucerește printr-o tehnică militară originală (dărîmarea zidurilor prin excență sonor): „Iar la al șaptelea ocol, pe cînd preoții sunau în trîmbițe, Iosua a poruncit poporului: « Strigați tare, căci Yahweh v-a dat în mînă cetatea » [...] Atunci poporul a început să strige și trîmbițele să răsune. Și cînd poporul a auzit răsunetul trîmbiței, a pornit să strige zguduitoare, iar zidurile s-au prăbușit îndată și gloatele au dat năvală în cetate” (*V.T.*, *Iosua* VI, 16—20). Războiul a mai durat, succedîndu-se diverse cuceriri (sudul, apoi nordul Palestinei) și împărțirea teritoriului pe seminții. În marea bătălie cu amoriții pentru cucerirea Ierusalimului se petrece *miracolul opririi soarelui și lunii, o zi și o noapte, după ce I. a spus: „Soare, stai în loc deasupra Ghibeonului și tu, Lună, în calea Aialonului!” și ambii aștri s-au oprit, „pînă cînd poporul s-a răzbunat pe dușmani” și „nu a mai fost altă zi ca aceea, nici mai înainte, nici pe urmă, ca Yahweh să dea ascultare unui glas de om” (*V.T.*, *Iosua*, X, 12—14). După reinnoirea legămîntului cu Yahweh și a legislației juridico-religioase, I. a murit la vîrsta de 110 ani.

Iov (ebr. *Iyyôb*) Personaj din *mitologia biblică, fermitatea *credinței căruia e pusă la încercare de *Yahweh, într-un dificil test de fidelitate, descris în hagiografia ebraică (*V.T.*, *Cartea lui Iov*); le propunerea lui *Satan,

Yahweh îl îmbolnăvește de lepră pe I., silindu-l să se retragă pe gunoaiele din afara orașului; în conversația cu 3 prieteni ai săi, I. se lamentază, demonstrându-și inocența, răbdându-și umilinta și mizeria, pînă cînd este iertat și răsplătit de Yahweh. Scrisă între sec. V—III î.e.n. și bănuită de origine arabă, pe lângă virtuțile de mitografie filosofică și literară, *Cartea lui Iov* relevă clar concepția *mitologiei ebraice asupra adversității dintre Yahweh și Satanael, adică dintre bine și rău, în ultimă analiză de o parte fiind omul, iar de cealaltă, divinitatea— în ambele ipostaze, de avers și revers. Fabula acestui *mit hagiografic e aproape o excepție în *Biblie: fidelitatea omului față de *Dumnezeu e răsplătită încă din viață. Nedreptatea vădită a lui Yahweh din tot cursul experimentului său asupra lui I. a nedumerit mulți comentatori biblici; remarcarea acestei nedreptăți l-a determinat pe C.C. *Jung (în 1952) să considere că „tăcerea lui Iov îl și anunță pe Christ“ și că „Dumnezeu s-a făcut om“ intrupîndu-se în *Isus Christos, „pentru a-și răscumpăra injustiția sa față de Iov“. Dincolo de speculații, mitul lui I. e o parabolă teologică.

Iphigenia (grec. Ἰφιγένεια) Fiica lui *Agamemnon, în *mitologia greacă, jertfită de tatăl ei pe *altarul zeiței *Artemis, spre a obține vîntul favorabil necesar flotei aheene, în războiul troian. Dar zeiței i se face milă de fată și o duce în *templul său din Tauris, unde o consacră preoteasă. Euripides (în *Iphigenia în Taurida*) confirmă tradiția după care I. a slujit la altarul zeiței Artemis, în Heronesul tauric. De fapt însă I. era o veche zeiță cappadociană a fecundității, identificată mai tîrziu de greci chiar cu Artemis.

Iris Zeița curcubeului, în *mitologia greacă, fiica lui Thaumasa și a *Oceanidei Elektra, dar totodată sora *Harpiilor; reprezentată ca tinăra fecioară cu aripi de aur, este sluga personală a zeiței *Hera și curiera specială a acesteia și a lui *Zeus din ordinul căruia cară apă din *Styx cu ulciorul, adormindu-i cu această apă pe sperjuri. Ca *simbol personificat al curcubeului, era considerată mesageră între *zei și oameni: penetrînd bolta cerească, I. dădea la o parte în fiecare seară perdeaua ce o acoperea, făcînd să apară stelele. Totuși, fidelitatea tinerei mesagere se curmă cînd ea e obligată să abată atenția stăpînei sale Hera de la momentul nașterii lui *Apollon, de către *Leto.

Isaia (ebr. Yeshayahū — Yahweh e mîntuirea) Primul din cei 4 mari *profeți biblici (→ *Biblia*), locuind în Ierusalim între 740—701 î.e.n. și participînd la viața politică în calitate de *sacerdot, prin împotrivirea de a admite intrarea regatului lui Iuda în alianța anti-asiriană. Profețiile sale, care sînt materie mitologică, ar fi fost predicate oral și scrise abia de discipoli. *Cartea lui Isaia* conține părți apocaliptice obișnuite, dar și cîteva viziuni escatologice aparte (→ *Apocalipsă, escatologie*); „Pămîntul se sfărîmă, pămîntul plînsese și sare în bucăți, pămîntul se clatină!“ (XXIV, 19); „Și luna va străluci ca soarele, iar soarele străluci-va de șapte ori mai

mult decît lumina a șapte zile în ziua cînd Yahweh va lega rînile poporului său“ (XXX, 26). Dar atare crimpeie absorbite dintr-o tradiție escatologică arhaică, în redactarea cărții biblice sînt utilizate numai ca argument politic la obiect: „Asiria va tremura, în vreme ce Yahweh o va pedepsi cu toiagul“. Textul canonic a fost purificat de elementele mai stranii, păstrate însă într-un apocrif slavon (*Vedenia lui Isaia*) vorbind de răpirea în cer a profetului (cf. *Iezechiel, *Enoh): într-o noapte, I. e vizitat de doi bărbați înalți, trimiși să-l ia în *cer spre a-i demonstra vădit organizarea cerească de care se sugerează că el s-ar fi îndoit. Într-o excursie documentară, îi sînt arătate tainele divine, profetul pierzînd însă noțiunea timpului; (îngerului care-l reinviță pe pămînt, I. îi replică: „Pentru ce așa de curînd? Căci la tine aici numai două ceasuri am stat!“, iar îngerul răspunde: „Nu două ceasuri ai stat, ci treizeci și doi de ani“). Mitografia a încorporat un filon temporal, din așa-zisele intuiții relativiste, semnalate în *mitologie de etnograful V. Bogoraz, prezente și în folclorul mitologic sub forma alegoriei **Tinerete fără bătrînețe*, și alcătuiind laolaltă o ramură specială pe care o numim *mitul „călătorului paradoxal“ (→ *timpul*).

Ishkur Zeul sumerian al ploii și furtunii (→ *mitologii din Mesopotamia*), invocat ca echilibrator al recoltelor, deci al belșugului alimentar; regele din înfloritorul oraș Aratta, aflat în impas economic, este ajutat de zeu — conform *mitului — cu o oarecare cantitate de grîu și de fasole sălbatică; atît I. cit și episodul narat se întîlnesc o singură dată, anume într-un poem epic din mileniul III î.e.n., intitulat de S. N. Kramer: *Enmerkar și stăpînul din Aratta*.

Ishtar Zeiță de prim rang, adorată în Akkad și Babilon (după sumer. *Inanna), comună însă mai multor **mitologii din Mesopotamia*, socotită stăpîna feminină a cerului, profectoarea dragostei și maternității. I. e o divinitate universală, întrucît *cultul ei, răspîndit sub diverse nume aproape pe tot bazinul dintre Tigru și Eufrat, a absorbit numeroase zeițe locale sau a fost identificat în divinitățile similare străine (→ *Astarte*). Sensul numelui e incert: pl. babil. *ishtarati* — zeițe; sg. akkad. *Ishtar*, scris silabic prima dată după 2000 î.e.n., ar deriva din *Eshtar*. Numindu-se, după zonele geografice, fie *Innin*, fie *Ir-nini*, considerată fiica zeului selenar *Sin și sora zeului solar *Shamash și a zeiței infernale *Ereshkigal, la un moment dat, împreună cu Sin și Shamash, alcătuiește triada divină supremă. Atributele I. ca zeiță de primă importanță în toată Mesopotamia sînt complexe: a) zeiță virilă a *bătăliilor*, însetată de luptă și de sînge, țînînd un leu în lesă și purtînd la spate două tolbe cu săgeți și o sabie la șold; în Sumer, sub regele Gudea, și în Babilon, sub Hammurabi, era numită *Doamna Bătăliilor*, iar în Babilon și în Asiria era reprezentată uneori șezînd pe spinarea unui leu și în mînă țînînd o armă, iar adesea cu o platoșă ieșindu-i din umeri; b) zeiță *sapientială*, simbolizînd atotputernicia înțelep-

ciunii: în acest sens, stăpînă peste oameni, regi și zei, le dă monarhilor sceptrul, tronul și însemnele regale; în Asiria era considerată protectoarea directă a tronului regal și divinitate oraculară; c) zeiță a *dragostei* sub toate aspectele: amantă, soție, soră, mamă a mai multor zei, născătoare universală, izvor de viață și de fecunditate, iubind cu patimă și răzbuindu-se în cazul dragostei refuzate, ocrotind curtezanele; în același sens, e *simbolul suprem al frumuseții feminine, un imn babilonian descriind-o astfel: „Chipul ei este frumos, ochii ei strălucesc. Privind-o pe ea, dobîndești bucurie, mărînimie, putere, o zeiță ocrotitoare și un duh păzitor!"; e și dintre primele zeițe din istoria *mitologiei, reprezentată figurativ complet goală, adesea susținîndu-și sîni cu palmele; era socotită amanta ideală, care se delecta și delecta erotic, neocolind nici pe muritori, pe care astfel îi înălța, nici pe zei (coborîndu-se însă, după Herodot, chiar pînă la desfrîu); uneori preoții ei din Babilon se îmbrăcau femeiește, executînd pantomime cu caracter erotic fățiș; cerîndu-i lui *Ghîlgamesh iubire, I. e refuzată de erou, care îi reproșează tot șirul aventurilor ei desfrîtate; iubirea cea mai pătimașă o manifestă față de tînărul zeu pastoral *Dumuzi, în căutarea căruia ajunge să răscolească domeniul *mortii, *Kigallu, de sub stăpînirea surorii sale Ereshkigal, Dumuzi fiind socotit de o mitografie (*Coborîrea Isharei în Infern*) „iubitul tinereții sale“, pe care de fapt (după S. N. Kramer) îl sacrifică *Infernului sau, în altă interpretare, îl reobține (dar aici este ecoul unui vechi *mit agrar, simbolizînd amorfirea și resurecția naturii vegetale, ca în varianta *Kybele-Attys ș.a., I. fiind înfățișată plastic deseori cu un mînunchi de spice în mînă); pe lângă acest *mit erotic al coborîrii* (cu simbolul moral corespunzător), există un *mit marital al înălțării* spre iubirea mai castă, cînd I. străbate succesiv 3 zone cerești în direcție ascendentă, trecînd prin cerul lui *Ea, prin cerul lui *Enlil, și rămînînd în cerul lui *Anu, cel mai înalt, ca soție a zeului suprem; în cadrul acestui simbol, multe statui și reliefuri o înfățișează înaripată; o tradiție simbolică babiloniană afirmă că, din momentul coborîrii I. în Infern, și pînă la găsirea lui Dumuzi, orice activitate erotică încetează pe pămînt; d) zeiță *astrală*, fiind identificată, într-o epocă mai tîrzie, cu planeta Venus (Steaua Dimineții), întrucît este cea mai strălucitoare, dar și cu Lucefărul de seară; semnul ei astral este o stea cu 6, 8 sau 16 raze, înscrisă într-un cerc; seara este I. din Uruk, dimineața I. din Akkad. Imaginile din Asiria o reprezintă cu un nimb de raze. Printre epitetele generale preferate erau: *Leoaica* și *Vaca divină*.

Ishum Zeu infernal babilonian (→ *mitologie din Mesopotamia*), sfetnicul zeului *Nergal și căpetenia oștirii acestuia (sau a zeului *Erra, în altă variantă) și locțiitorul lui (de unde și epitetul principal *Hendursauga* — Sceptrul August). Deși devotat patronului său, care e zeul distrugerii violente, I. nu e atît de înclinat spre măceluri și crime ca stăpînul său, ba chiar e

capabil de milă, putîndu-se uneori chezaș între Erra (Nergal e citat în acest caz mai rar) și oameni, fie spre a-i cere în numele lor îndurare, izbutînd să diminueze furia patronului, fie spre a salva dintre viitoarele victime cit mai multe ființe. În actul de distrugere violentă a Babilonului, efectuat de Erra, I. reușește totuși, potolindu-și stăpînul, să obțină pentru Babilon dreptul de renaștere din cenușă.

Isis (egipt. *Eset, Usert*) Zeița căsătoriei, în *mitologia egipteană, *simbolul armoniei matrimoniale și fidelității casnice a femeii față de soțul ei chiar și după *moartea lui; mai tîrziu și zeiță sapiențială, posedînd arta *magiei, a tămăduirii și chiar pe a învierii din morți. I. e o zeiță arhaică predinastică, *cultul ei foarte vechi pîrînd a proveni din nordul Deltei Nilului (Sebennytos); inclus apoi în sistemul teologic heliopolitan, acest cult se extinde și se consolidează sub Ptolemei, I. cumulînd atribuțiile mai multor zeițe locale (*Astarté, *Bastet, *Hathor, *Nut, *Sehmet, *Sothis, Thermutis ș.a.) și devenind zeiță universală, păstrată în acest înțeles religios (mai ales în Egiptul de Sus) pînă în sec. VI; grecii o cunoșteau, identificînd-o însă cu *Demeter, iar romanii îi introduc cultul în imperiu (*Isis Myrionima* — Isis cea cu mii de nume), *templele ei devenind case de întîlnire și chiar localuri de desfrîu erotic, pînă cînd Sulla instituie la Roma (80 î.e.n.) un Colegiu Isiac; deși foarte popular, acest cult isiac libertin era întîmpinat cu ostilitate de pontifii romani, iar în urma unor semne din vremea lui Caesar, toate templele zeiței au fost dărîmate și cultul însuși a fost interzis în 52 î.e.n. Numită încă într-o epocă timpurie *Marea Vrăjitoare*, întrucît se considera că stăpînește forțe magice și cunoștințe secrete, cu sprijinul lui *Thot ea inițiază pe oameni în arta medicinei, pentru că știa să vindece toate bolile și le apărea oamenilor în vis comunicîndu-le remediul. După un *mit circulînd în Regatul Nou (1580—1100 î.e.n.), I. a izbutit să afle, printr-un șiretlic, numele secret și atotputernic al zeului suprem *Ré, dobîndînd astfel puteri nemărginite asupra universului; alt mit din aceeași categorie (probabil unul adiacent) precizează că I., o femeie subtilă și meșteră la cuvinte, obosînd de lumea oamenilor și rîvnînd la lumea zeilor, a socotit că dacă află marele nume tainic al lui Ré (pe care nu-l cunoștea decît purtătorul) va deveni ea însăși zeiță; zeul suprem îmbătrînise, îi curgea saliva, iar I. a adunat-o și, amestecînd-o cu tînă, a plămădit un șarpe, l-a pus în drumul zeului pe care șarpele firește l-a mușcat și cînd Ré a vrut să-i strige pe ceilalți zei, neavînd putere să rostească limpede ce are, se ivește I. care stăruie să-i afle numele secret; între timp, veninul șarpelui răspîndindu-se prin trupul zeului și periclitîndu-i existența, Ré își dă seama de singura lui salvare și îi strecoară Isidei discret în sîn numele său atotputernic. Acest mit avea însă, în Egipt, și o funcție pragmatică; îngrijiți de preoții-medici, bolnavii rămîneau, ca într-un spital, în unul din templele

zeiței; prin aparițiile ei în visul pacienților, I. „îi ajută să scape de dureri și îi vindeca în chip uimitor pe cei care îi dădeau ascultare“ (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I, XXV, 4). Diodor îi mai atribuie Isidei și descoperirea modului de a asigura imortalitatea pentru unii oameni (*op. cit.*, I, XXV, 6); comentatorii moderni interpretează acest simbol drept inventarea îmbălsămării și se referă la *Textele Piramidelor*: „Tu ai plecat, tu te întorci, tu ai adormit [și te vei trezi], tu [ai murit], tu [în]viezi. Scoală-te! [...] Isis, Nephthys] surorile tale [...] au adunat carnea ta, au întocmit mădularile tale și pe chipul tău au deschis cei doi ochi ai tăi“ (fragm. 1976—1985). Pentru efectuarea acțiunilor ei magice, I. are în subordinea sa 7 scorpioni: *Mestetef, Tefen, Pé, Tsete* etc. Originea mitologică a acestei zeițe pare intruciva contradictorie; dar miturile regente o considerau fiica zeului htonic *Geb, sora și soția lui *Osiris și mama lui *Horus; în acest cadru genealogic, un mit foarte popular asupra morții și învierii lui Osiris narează cu detalii peripeziile și ingeniozitățile zeiței; modul în care Osiris a fost ucis de *Seth, felul cum I. i-a regăsit și reconstituit cadavrul, cum apoi, îndrumată de *Nephthys și de Thot, i-a redat, bătînd din aripi, suflul vieții și cum I. a crescut pe Horus în Delta; în timpul morții lui Osiris, I. călătorește la Byblos, unde se bagă doică la copilul reginei Astarté, căruia vrea să-i dăruiască nemurirea, spre a și-l însuși; dar din cauza intervenției unui vrăjitor local, stratagema nu reușește și I. își destăinuie natura divină; cauza suferințelor Isidei era faptul de a nu fi zămislit un copil de la soțul ei Osiris; descoperind între timp cadavrul zeului, Seth îl taie în 14 bucăți pe care le împrăștie în taină prin toată țara, dar I. le caută răbdătoare pe toate și, găsindu-le, reconstituie trupul și îi redă viața; intrucit lipsea un singur element, falusul, pe care Seth îl încase în Nil, I. confecționează unul nou, îl adaugă trupului, apoi unge tot corpul cu uleiuri scumpe, săvîrșind astfel primul *ritual al îmbălsămării (→ *funeralii*) amintit în Egipt și îi redă lui Osiris viața veșnică; în această împrejurare, I. conține de la Osiris un copil, apoi, cu ajutorul lui Thot, se ascunde de urmărirea lui Seth în mlaștinile din preajma orașului Buto, unde îl naște și îl crește pe Horus; acest episod i-a adăugat zeiței și atributul simbolic al devotamentului matern, iar episodul căutării lui Osiris s-a transferat într-un mit complementar, egiptenii crezînd că inundațiile anuale ale Nilului sînt produse de lacrimile Isidei. Atîngîndu-și cel mai mare prestigiu în Egiptul ptolemaic — iar de acolo, și prin Imperiul Roman, în aproape toate provinciile imperiale — I. este, la un moment dat, o zeiță universală. Personalitatea culturală a Isidei, complexă și stranie, a fost interpretată de unii istorici drept manifestarea cosmică a forței luminii. De fapt, aerul enigmatic — explicabil și prin durata foarte lungă a cultului — a stăruit în întreaga antichitate; după relatarea lui Plutarh, în *misterile isiace era foarte prețuită o inscripție

ermetică aflată în templul zeiței, din Saïs: „Eu sînt Isis [Eset]. Eu sînt cea care a fost, cea care este, cea care va fi. Și nici un muritor nu mi-a ridicat vălul.“

§ Plutarque, *Isis et Osiris*, trad. franc. Mario Meunier, Paris, 1924

islam (arab. *islam* — supunere) *Religia musulmană sau mahomedană, întemeiată în sec. VII în Arabia, după tradiție, de *Muhammad* (*Mahomed), considerat *profetul unic al unui *Dumnezeu unic (→ *Allah*), și devenită una din marile religii moderne (peste 400 000 000 credincioși în 1962) și răspîndită ca religie principală (80—98%), în statele Peninsulei Arabice, în Egipt, Sudan, Somalia, Libia, Iordania, Maroc, Algeria, Tunisia, Mauritania, în Siria, Irak, Pakistan, Afganistan, Iran, Turcia și în Indonezia; ca religie cu difuzare medie (50%) în Liban și Albania; sau secundară (11—12%) în India, Bulgaria, Iugoslavia, Kazahstan, Bașkiria ș.a. I. structurat pe un *mono-teism riguros, și-a format doctrina religioasă pe temeiul cărții sfinte *Coran (al cărei text se socotește că Mahomed l-a obținut prin *revelație directă de la Allah) și pe tradiția sacră *Sunnah* (compusă din narațiuni despre faptele și cuvintele lui Mahomed, a căror codificare s-a încheiat în sec. X). *Teologia ortodoxă a I. (*Kalam*) — care nu permite nici un fel de dispută, analogie sau judecată rațională și interzice credincioșilor să pună întrebări cu caracter religios sau să facă orice confruntări și comparații — a elaborat principalele *dogme (unicitatea lui Allah, *predestinarea lumii, caracterul necreat al *Coranului*), constituind o religie fatalistă și integral dogmatică. În concepția I., Allah este unica forță energetică și decizională a universului, pentru care toate creaturile (*inger, om, animal, plantă, piatră) sînt unelte oarbe, fără autonomie și libertate, și pe care le cîrmuiește după dorință și capriciu; ca atare, omul e lipsit de liberul arbitru, fiind călăuzit de Allah spre bine sau spre rău. Religia I. nu conține ideea de dragoste față de divinitate, ci numai ideea de frică („Vrednic în fața lui Allah este cel care se teme de el cel mai mult“), subliniată frecvent în *Coran*, care amintește că pînă și supunerea îngerilor față de Allah este dictată de frică. Pe lângă dogme, I. se bazează pe mai multe reguli religioase obligatorii; războiul sfînt (*hawazath*), cu scop misionar, pentru răspîndirea doctrinei mahomedane în lume, care se poate efectua și prin violență, căci toți oamenii de alte *credințe sînt dușmani, urîți de Allah, necredincioși care trebuie convertiți (uciderea unui „necredincios“ nefiind definită drept crimă); *rugăciunea obiștuită, de 5 ori pe zi, cu fața spre Mecca, după ce credinciosul s-a spălat ori s-a frecat cu nisip (există peste 300 reguli privind efectuarea rugăciunii musulmane); pomana dată musulmanilor săraci, rudelor, orfanilor, călătorilor; cea mai mare *sărbătoare islamică este *Kurban-Bairam* (Sărbătoarea sacrificiilor); postul din luna *Ramazan* (acest post avînd o formă rituală stranie: zilnic, timp de o lună, credinciosul va

fi abstinent total de la orice hrană, băutură și plăcere, din zori pînă în amurg, toate fiind îngăduite în fiecare noapte a postului care se încheie cu sărbătoarea veselă *Bairam* durind 3 zile); pelerinajul în orașul sfînt al profetului Mahomed, Mecca, pentru închinare în moscheia *Kaaba. Pe baza interpretării *Coranului* și a *Sunnei*, a fost elaborat și codificat dreptul islamic, într-un tipar juridic în care rațiunea e foarte limitată, iar *ritualurile religioase sînt analizate pînă în cele mai banale detalii, cu prevederea celor mai surprinzătoare situații sociale sau particulare; în codul juridic general al i. (*Sharioth*), dreptul penal, dreptul civil, codul familial, dreptul comercial etc. sînt elaborate cu strictețe după normele religiei. Duritatea dogmatică și scolasticismul ortodox al teologiei *Kalam* a dus, chiar din primul an al erei musulmane (*Hegira*; → *calendare*), la o mare schismă; grupul majoritar s-a constituit din păstrătorii ortodocși ai tradiției — *sunniți*, iar minoritatea înclinată spre oarecare modernizări a format *secta de partizani ai lui *Ali* (al 4-lea calif, văr și ginere al profetului), devenit primul *imam* šiit (→ *șiiți*) în sec. VII; ulterior, s-au desprins într-o sectă antiscolastică *sufiștii, urmați de numeroase alte secte care au luat ființă în sec. IX—XI; această opoziție a continuat și în epoca modernă, mai ales prin scrierile unor filosofi ca Muhammad Abdo (Egipt) și Muhammad Iqbal (Iran). Totuși, primii teologi musulmani au fost *mutaziliții, care apoi s-au constituit în sectă adversară i. ortodox.

§ H. Lammens, *L'islam*, Beyrouth, 1941; T. W. Arnold, *The Preaching of Islam*, London, 1913; H. A. Смирнов, *Мусульманское сектанство*, Москва, 1930; *L'Élaboration de l'Islam, Colloque de Strassbourg, 12—14 juin 1959*, Paris, 1961; H. A. R. Gibb, *Mohamedanism. An Historical Survey*, Oxford, 1969; L. Gardet, *L'Islam, religion et communauté*, Paris, 1970

Ismael (ebr. *Jiśmā'el* — *Dumnezeu a auzit; arab. *Isma'il*) Fiu al *patriarhului biblic *Abraham, de la roaba egipteană *Agar*, născut de mama sa în pustiu, unde ea fugise izgonită de persecuțiile soției legitime a lui Abraham, Sarrâh. Întoarsă din drumul exilului de *ingerul lui *Yahweh (care îi prevestește o posteritate abundentă și îi ordonă să-și numească *Ismael* acest fiu, afirmînd că el „va fi între oameni ca un măgar sălbatic” — *V.T.*, *Geneza*, XVI, 12), ea revine în casa fostului stăpîn, acum centenar; dar acum, în sfîrșit, soția sa legitimă îl naște pe Isaak, iar după atitudinea ironică a lui I., Sarrâh îl alungă iarăși, împreună cu mama lui, pentru a scăpa de un moștenitor cu dreptul primului născut. Crescut în deșertul Pharan, învățînd mînuirea arcului, apoi căsătorit cu o egipteană de la care va avea 12 fii (el însuși va muri la vîrsta de 137 ani), I. devine, prin urmașul său *Adnan*, întemeietorul neamului *ismailit*, adică al arabilor nordici. Tradiția musulmană (→ *islam*) afirmă că mormîntul lui I. se află în *templul *Kaaba din Mecca.

ismailiți Membrii celei mai ample *secte, derivate din secta islamică šiită (→ *șiiți*) și

reprezentînd forma extremistă a šiismului. I. au apărut în Califatul arab, în a doua jumătate a sec. VIII, luîndu-și numele de la personajul arab Ismail (el însuși numindu-se după presupusul primogenitor, biblicul *Ismael), care, fiu dezmoștenit al celui de-al 6-lea imam šiit, Djafar-as-Sadik, a fost declarat al 7-lea și ultimul imam; totuși, Ismail moare înainte de a fi fost confirmat imam, astfel că adepții sectei sînt nevoiți să-l recunoască drept al 7-lea imam confirmat pe fiul defunctului Muhammad ibn Ismail; considerîndu-se că nu pot fi mai mulți imami decît cei 7 *profeți recunoscuți, după acest Muhammad, credințioșii au început să aștepte întoarcerea pe pămînt a celui de-al 7-lea imam, numit alegoric *Imamul Ascuns*, ca un *Mesia (→ *Mahdi*); revenirea acestuia va preceda Ziua învierii morților și va anunța vremea Judecării de Apoi. Doctrina sectei ismailite este un sistem de filosofie religioasă influențată de neoplatonism și de *budism; astfel, *Allah este un *Dumnezeu fără atribute și inaccesibil minții omenești; totuși, el este creatorul rațiunii universale care a devenit la rîndul ei creatoarea sufletului universal, însușirea acestuia fiind *viața în sensul ei de mișcare; pe această cale sufletul universal a creat lumea vizibilă (materia) obiectuală, accesibilă simțurilor; întrucipările terestre ale rațiunii universale sînt 7 profeți: *Adam, *Abraham, *Noe (Nuh), *Moise (Musa), *Isus Christos (Isa), *Mahomed (Muhammad), Ismail — care au anunțat adevărul divin, comunicînd omenirii *revelația; pupilii sau discipolii acestora sînt cei 7 imami; fiecare profet reprezintă o epocă istorică, identică unui stadiu al revelației divine. Cu timpul, i. și-au elaborat două doctrine paralele: una exoterică (*zahir*), accesibilă tuturor credințioșilor, alta ezoterică (*batin*), destinată membrilor superiori ai sectei; dacă în *zahir* nu apar alte norme decît ale šiismului moderat, în *batin* sînt două ramificații: *tavil*, care nu e decît o interpretare alegorică a *Coranului, și *hakaik*, un sistem teologico-filosofic general, de aspect eclectic (orientare neoplatonică, dar și cu elemente aristotelice, adesea cu împrumuturi din *iudaism și *creștinism): *Unul* (*Ahad*) este un Dumnezeu incognoscibil și indefinisabil, făcînd imposibile relațiile lui cu oamenii și *rugăciunile lor către el; el a creat lumea indirect, prin rațiunea universală (*akl al-kullh*), singura posedînd atribute divine și producînd o emanație secundă: sufletul universal (*naphs al-kullh*), substanță perfectibilă care emană materia primară (*hayyulah*) de unde provin *pămîntul, planetele și ființele; dar ea e o materie pasivă, neincluzînd principiul creator, deci nu creează decît forme și idei, după prototipurile din rațiunea universală; în universul senzorial, omul perfect sau profetul (*patik*) — „cel care vorbește” — este reflexul rațiunii universale, iar comentatorul doctrinei — „cel care tace” — este reflexul sufletului universal. În acest plan larg, cunoașterea desăvîrșită se manifestă, alegoric, în *Paradis, iar ignoranța

în alegoria *Infernului; *sfârșitul lumii va fi declanșat când aleșii omenirii vor ajunge la cunoașterea perfectă, iar lumea se va întoarce la izvorul ei primordial. În sec. X—XI, i. au cucerit autoritatea supremă în Egipt și Tunisia, iar în același sec. XI secta se scindează în două subsecte; una din ele ajunge să fie condusă, în epoca modernă, de „dumnezeul viu“ Aga-Khan III, un prinț indian din Karachi (1877—1957. (→ *escatologie*)

§ B. Lewis, *The Origins of Ismailism. A Study of the Historic Background of the Fatimid Caliphate*, Cambridge, 1940; A. E. Бертельс, *Насири-Хосров и измаилитизм*, Москва, 1959

Isora Spiritul divin ocrotitor al țărmlui mării, în *mitologia japoneză.

Israel (ebr. יִשְׂרָאֵל *Ji'sra'el*) Numele dobândit de *Jacob, după lupta sa cu *ingerul sau cu *Dumnezeu (*El), potrivit relatării din *Biblie (V.T., *Geneza*, XXXII, 29): „Numele tău nu va mai fi Iacob, ci Israel pentru că te-ai luptat cu El [Dumnezeu] și cu oamenii și ai biruit“; confirmarea Iacob o obține după ce se întoarce din Mesopotamia: „Și El i s-a arătat lui Iacob, încă o dată, după venirea lui din Mesopotamia, și l-a binecuvîntat; și i-a zis El: «Numele tău este Iacob; dar să nu te mai numești, Iacob, ci numele tău de aici înainte să fie Israel.» Apoi El a spus către Iacob: «Eu sînt Dumnezeuul Cel Atotputernic! Fii rodnic și te înmulțește. Un popor, ba chiar un șir de popoare va înflori din tine și chiar regi vor ieși din coapsa ta. Iar țara pe care am dat-o lui Abraham și lui Isaak, ți-o voi da ție și o voi da și seminției tale de după tinel“ De atunci încolo, *Biblia* se referă des la „poporul fiilor lui Israel“ (V.T., *Exodul*, I, 9; II, 23, 25) sau la „strigătul fiilor lui Israel“ (V.T., *Exodul*, III, 9) etc. Pe acest tei mic, s-a statornicit numele statului contemporan Israel.

Ișrafel (arab. *Isrāfīl* < ebr. *serāphim* — arzători, cei ce emană flăcări) Unul dintre cei 4 *ingeri principali din mitologia islamică (→ *mitologie arabă*) care, de pe muntele din Ierusalim, va anunța prin sunet de trimbiță învierea morților și începutul Judecării de Apoi. Fiind totodată și mesagerul de legătură între *Allah și ceilalți ingeri, I. plînge pentru păcătoșii (→ *păcat*) din *Infern de 3 ori pe zi și o dată pe noapte. Este imaginat, în narațiuni, ca o făptură de dimensiuni gigantice, cu două perechi de aripi, dar și cu tot trupul acoperit de păr și de mai multe guri deschise, toate cu dinții evidenți.

Isten *Dumnezeu, în limbajul religios (creștin) din Ungaria, dar în mitologia maghiară era un zeu păgîn, precreștin, probabil arhaic, însemnînd într-o epocă timpurie *Părintele-cer*. Ca și alți *zei supremi, era adorat ca stăpîn al fulgerului; un relic al acestui sens s-a conservat în numele popular din lb. maghiară al fulgerului: *Isten nyilo* — săgeata lui Dumnezeu (Zeului).

Isus Christos (ebr. *Yehōšua* — Yahweh este sprijinul; *Yešua* — *Dumnezeu [Domnul - Yahu / *Yahweh] salvează; grec. Ἰησοῦς Χριστός [*<* ebr. *mašiah* — *Mesia]; lat. eccl. *Iesus Christus* [Tacitus: *Christus*; Suetonius: *Chrestus*]; slav. Исусъ Христосъ; rom. eccl. *Iisus Hristos*); epitete curente: *Mesia*; *Mintuitorul* întemeietorului tradițional, ca Dumnezeu întrupat, al *creștinismului și strania figură-cheie a *religiei creștine, personaj mitologic enigmatic și paradoxal, socotit și om și divinitate, presupusă personalitate istorică, necertificată însă direct de nici un document autentic, cu o biografie construită fluctuant, inconsecvent, în 4 variante canonice (în cele 4 *evangelii) din *N.T.* (→ *Biblia*) și în câteva evanghelii apocrife. După conceptul hagiografic esențial, I.C. s-a născut în localitatea palestiniană Nazaret, din *Fecioara Maria, necunosătoare de bărbat, logodnica dulgherului Iosif, zămisbind spiritual de la *Sfîntul Duh, după ce fusese anunțată prin bunăvestire de *ingerul *Gabriel. Născut într-o iesle, întîmpinat de 3 *magi orientali, supus *ritualului tradițional al *circumciziei (iar îndeplinirea acestui ritual e considerată de *teologia creștină o dovadă exemplară a împlinirii omenestii autentice — în Dumnezeu-Fiul), își petrece o copilărie precoce între familie și *templu, dispăre misterios pînă la vîrsta de 30 ani cînd, reapărut, începe să-și predice învățătura, să facă *miracole (vindecări de boli, învieri din morți, *exorcisme, înmulțirea pîinilor și peștelui pentru masa mulțimii, schimbarea apei în vin la nunta din Cana Galileii), rostește mai multe parabole doctrinare, apoi e trădat de unul din cei 12 discipoli: Iuda (→ *Apostoli*), arestat, judecat de procuratorul roman Pontius Pilatus, la instigația castei sacerdotale evreiești din provincia romană Iudeea, e condamnat la moarte și răstîgnit pe o *cruce pe care și-o poartă singur pe muntele Golgota, unde moare, suferînd omeneste, dar învie după 3 zile, reapărîndu-le discipolilor schimbat la față și, după 40 de zile de la înviere, se înalță la *cer. Paralel cu demonstrațiile sentențioase ale teologiei creștine, sprijinite documentar numai pe mitografiile evangheliilor, pe un text interpolat în istoriografia romană și pe ecouri tîrzii și indirecte din așa-numita tradiție, au existat și alte încercări, necanonice, de istoricizare a lui I.C. Archibald Robertson presupune că I.C. ar fi putut fi un predicator din *secta nazireilor. După descoperirea textelor de la Qumran, s-au emis ipoteze asupra reluării portretului moral al „învățătorului“ (*Învățătorul Dreptății*) sectei *esenienilor, după aproximativ un mileniu. Documentele istorice invocate (Iosephus Flavius, *Antichități iudaice*; Tacitus, *Anale*; Plinius cel Tînăr, o *scrisoare către împăratul Traian*), chiar dacă nu toate sînt interpolări evidente, ca textul din Flavius, nu atestă nici unul persoana lui I.C., ci numai *credința creștinilor în el, așadar confirmă un *mit. Acest mit al lui I.C., a cărui existență istorică nu poate fi riguros autenticată, este rezultatul unui proces îndelungat de *sincree-

tism complex, absorbind influențe din tradiția ebraică, din *zoroastrism și *budism, din *cultele speciale ale unor secte palestinene (nazireii și esenienii etc.), cărora li s-au adăugat mai multe tradiții de mitologie folclorică, vehiculate de numeroasele interferențe etnice din Imperiul Roman, crîmpeie de mituri din Asia Mică, prin canale feniciene, frigiene și grecești, și poate cîteva ecouri fragile și neînțelese de evangheliști (canonici sau apocrifi) din ceea ce numim mitul paleoastronautic (→ *paleoastronautică*), prezent și în *V.T.*, peste care s-au grefat filosofia *gnosticilor și filosofia stoică. Punctele esențiale ale hagiografiei evanghelice oferă posibilitatea stabilirii mai multor surse care au alimentat biografia lui I.C., în aria *mitologiei comparate; ~ **n a ș t e r e a d i n f e c i o a r ă**: *Saoshyant, mîntuitorul prevestit de *Avesta, urma să se nască dintr-o fecioară (dar nașteri similare sînt și în miturile grecești, celtice, maya); ~ **î n p r e j u r a r e a n a ș t e r i i**: zeul solar iranian *Mithra, al cărui cult era foarte răspîndit în Imperiul Roman, s-a născut (la 25 decembrie) într-o peșteră și a fost adorat de păstori, ca și I.C., mai tîrziu; ~ **m e s i a n i s m u l**: izvorul principal este *Mesia ebraic; dar același Saoshyant din Iran (de unde și magii răsăriteni, prezenți la ieslea lui I.C., știindu-se că profeții în zoroastrism erau considerați magi) urmează să apară în rol mesianic; mesianismul este însă o formă frecventă în mitologia generală (*Thot în Egipt, *Quetzalcôatl sau *Kukulcan în America precolumbiană, *Oannes în Sumer, Hermes Trismegistos (*Hermes) la greci, mesianicii textelor de la Qumran, *Zamolxis în Dacia ș.a.); ~ **v i n d e c ă r i l e ș i r e s u r e c ți i l e m i r a c u l o a s e**: numeroasele mituri eurasiatice de acest tip au influențat mitologizarea actelor lui I.C. mai ales prin modelul lui *Asklepios, dar poate și al zeiței egiptene *Isis, al cărei cult era foarte răspîndit în Imperiul Roman în pragul mileniului I e.n.; ~ **î n m u l ți r e a p ă i n i i ș i v i n u l u i**; **t r a n s u b s t a n ți e r e a** (pîinea: trupul, vinul: sîngele): o rămășiță de vechi *cult agrar dintr-o arie vastă, în primul rînd din tradiția culturii viței de vie cu ecou în mitul lui *Noe, apoi din înfrurirea exercitată de cultul lui *Dionysos; ~ **m o a r t e a ș i i n v i e r e a**: unul din cele mai răspîndite mituri personificînd moartea și renașterea periodică a naturii (*Dumuzi sau *Tammuz, *Atlys, *Osiris, *Adonis ș.a.). I.C. e considerat de teologia creștină Dumnezeu întrupat, element egal al unei trinități hipostatice, explicate însă insuficient de clar (Tatăl, Fiul, Sfîntul Duh), în tendința expresă de afirmare a caracterului inseparabil și totodată separat al celor 3 elemente (sau *fețe*) care compun aceeași dumnezeire unică și unitară. Tema cea mai controversată a fost aceea a participării egale, în ființa lui I.C., a două structuri nesimilare; critica *dogmei s-a făcut de timpuriu, în cadrul cîtorva *erezii creștine; spre sfîrșitul sec. IV, episcopul Theodoros din Mopsouestes nu admitea decît o uniune exterioară, juxtapusă, a celor două obîrșii: „Logosul să-

lăsluiește în omul acesta, ca într-un templu“; (dar identificarea lui I.C. cu *logosul divin s-ar datora, după unii cercetători, influenței filosofului evreu Philon din Alexandria). Și abia Conciliul III ecumenic din Efes (431) definește dogmatic acest dublu caracter al persoanei lui I.C., ca uniune hipostatică a celor două naturi în aceeași ființă, prin sintagma *logos intrupat*; în acest plan e definilă teologic și învierea, ca fenomen divin, succedînd *morții, ca fenomen uman, iar cele două trepte constituie, în dogmele curente creștine, definirea lui I.C. ca *noul Adam* care, prin autosacrificiu, obține răscumpărarea omenirii din captivitatea *păcatului originar adamit; în acest sens, una dintre cele mai concis elaborate definiții se găsește în mesajul pascal din 1964 al papei Paul VI (→ *papi*): „El atinge întreg arborele geneologic al omenirii. Christos este noul Adam: el introduce în circulația vieții omenesti naturale, firave și muritoare, un principiu de regenerare purificatoare, un germen de imortalitate, un raport de comunicare existențială cu Christos, pînă la participarea împreună cu el în fluxul Sfîntului său Duh, la viața însăși a nesfîrșitului Dumnezeu, pe care în virtutea lui Christos avem etern fericea de a-l numi Tatăl nostru.“ Mitul lui I.C., prin sinteza sa de elemente tradiționale eterogene, a generat interpretări contrare chiar în cuprinsul religiei creștine globale; așa de pildă *bogomii (potrivit unei relatări din *Panoplia dogmatică* a lui Euthymios Zigabenos) afirmau că I.C. a fost al doilea fiu născut al lui Dumnezeu, primul fiind Satanael (*Satan); pentru *elchetsaiții din sec. II, I.C. era unul din cele două principii care au produs și guvernează lumea; principiul masculin, cel feminin fiind Sfîntul Duh (un text apocrif atribuie lui I.C. propoziția: „Maica mea este Sfîntul Duh“); dimpotrivă, în sec. XX, pentru Pierre *Teilhard de Chardin (cf. *Christologie și Evoluție*, 1933), I.C., coextensiv la scara valorilor ce se întinde între piscurile spiritului și profunzimile materiei, este și centrul energetic al universului, față de centrul de confluență universală pe care teologul l-a numit *Punctul Omega* spre care tinde întreaga evoluție și căruia îi sînt caracteristice 4 atribute: autonomia, actualitatea, ireversibilitatea, transcendența. Privind din alt unghi și neidentificîndu-se cu normele teologice, Carl Gustav *Jung (într-o convorbire cu Mircea *Eliade, din 1952, în cadrul *Cercului Eranos*), face o afirmație temerară: „Tăcerea lui Iov îl și anunță pe Christ. Într-adevăr, Dumnezeu s-a făcut om, a devenit Christ, pentru a-și răscumpăra injustiția sa față de Iov“ (→ *Iov*). Examinînd însă dogma trinitară în aria mitologiei comparate, unii comentatori au semnalat succesiunea, prin contaminare, a tradiției religioase generale, care înregistrează numeroase variante de triade supreme divine, considerate uneori (ca, în *brahmanism, triada *Brahmă — *Vișnu — *Civă) ipostazele unei singure divinități universale. Cu toate acestea, cele 3 *fețe* dumnezeiești nu alcătuiesc, în doctrina creștină, o triadă (cu 3 ele-

mente constitutive care se completează reciproc), ci o trinitate hipostatică a unei singularități. Sînt însă, pe de altă parte, situații evanghelice care au putut fi interpretate drept inadvertențe. Dorind să predice un *monoteism absolut, în tradiția ebraică a *V.T.*, teologia creștină afirmă că Fiul e trimis de Tatăl, printre oameni, căruia i se roagă în timpul supliciilor pe cruce și în alte împrejurări. Iar dacă elementele curente ale materiei hagiografice se pot regăsi, și în detaliile lor, în mitologiile vecine de raport (tipologia parabolilor și predicilor lui I.C., relativ la abstragerea socială și la calea spre *mîntuire, amintește de predicile budismului original, așa cum austeritatea primelor comunități creștine rememorează aspirările de conduită ale esenienilor), alte 3 elemente fundamentale fac parte dintr-un mit arhaic, tot de structură mesianică, însă de formație prereligioasă (nașterea, vocația mesianică și împrejurările din jurul înălțării la cer). Nașterea din scrierile canonice e prezentată în contradicții ce pot să pară flagrante, fără ca textele scripturale să se aventureze totuși în fabulația fastuoasă a altor mitologii (căci chiar fecioara care îl va naște pe Saoshyant e fecundată indirect, după un răstimp enorm, de *Zarathustra), dar nici în dogma principiului rigid al creației asexuate, din tradiția ebraică. Textele apocrife se referă, aparent mai logic, la o descindere, nu la o naștere: un apocrif slavon vorbește de coborîrea lui I.C., ca adult din *Steaua Magilor; dar și *Evanghelia lui Marcu*, text canonic, debutează cu *botezul lui I.C. de către Ioan Botezătorul, fără referiri la nașterea Mîntuitorului. ivirea sa în planul epic avînd alura unui *deus ex machina*; gnosticul Marcion (atacat de *Tertullianus în *Adversus Marcionem*, IV, 40), scriind o evanghelie pe la 150, afirmă: „În anul al cincisprezecelea al împăratului Tiberius, sub Pontius Pilatus, Isus a coborît din cer și a apărut la Capharnaum, oraș în Galileia, ținînd o predică în sinagoga locală, apoi alta în Nazaret“. De asemenea, alte texte, provenind din evangheliile mesianice ale iudeilor creștini, puneau în circulație forma unei intrupări directe, din *spirit, pe calea miracolului, anulînd ideea de naștere umană; iar noțiunea de spirit (Sfîntul Duh), uneori cu valoare semantică de „suflu“ (cf., în *V.T.*, *sufnul* mișcării raportate la *Elohim, *duhul* care îl ridică de pe pămînt pe *Iezechiel etc.), este o alegorie sugerînd genul de propulsie celestă, comparabilă cu vîntul. Dintre toate divinitățile mesianice, portretul lui I.C. seamănă în mai multe amănunte cu al lui Quetzalcoatl (un pseudomit, pus în circulație de secta *mormonilor, a generat presupunerea neîntemeiată că acest zeu e o imitație a lui I.C., însă miturile nahuatle erau constituite cu mult înaintea Conchistei). Tot așa, există puncte comune între caracterul misiunii atribuite lui I.C. și activitatea grupului de ingeri aduși din cer de *Semyaza. Considerînd eteva repere asupra cărora miezul ermetic al mai multor mitografii se concentrează concordant, e cu putință construirea ipotezei

că, la baza mitului despre I.C. ca personaj mesianic, ar sta elemente dislocate într-o epocă arhaică dintr-un eveniment mai cuprinzător, care a generat atunci mitul paleoastronautic; în acest caz, I.C. (ca și grupul lui Semyaza, dacă nu cumva modelul lui I.C. nu s-a aflat chiar înăuntrul acestui grup descris de apocriful etiopian *Cartea lui Enoh) e un personaj mitic aparte, de importanță adiacentă, în mitul paleoastronautic. Grupul lui Semyaza acționează contrar (deși pozitiv din punct de vedere uman) scopului superior (care rămîne indistinct), și toți, dar mai ales *Azazel, sînt supuși unor represalii din sursă divină. În ultimă analiză, situația lui I.C. e cvasisimilară: pare un personaj mesianic acționînd de unul singur, dintr-un orgoliu care se vede chiar și în acceptarea venerării lui de către adepți (fapt confirmat ca idee și de evangheliile canonice), dar care, în cele din urmă, pare să fie victima propriei sale acțiuni sectare. Totuși un text canonic, răstălmăcit de comentariile teologice, indică deopotrivă și acest orgoliu, ca și obrșia mitului de bază: „Isus a răspuns: «Împărăția mea nu este din lumea aceasta. Dacă împărăția mea ar fi din lumea aceasta, slujitorii mei s-ar fi luptat ca să nu fiu dat prins iudeilor. Dar acum împărăția mea nu este de aici»“ (*N.T.*, *Ioan*, XVIII, 36). Momentul *schimbării la față* are un vâl ermetizant, dacă mitologul se fereste de similitudinile cu altă sferă decît cea mitologică: împreună cu 3 dintre discipolii săi (Petru, Iacob și Ioan), I.C. pleacă „într-un munte înalt“, în singurătate, apoi se schimbă la față, înaintea lor, „așa încît fața lui străluci ca soarele, iar veșmintele lui se făcură albe ca lumina“ (*N.T.*, *Matei*, XVII, 1—2); în această împrejurare, I.C. pronunță un *oracol escatologic, referindu-se la a doua sa venire, idee pe care o reia altă dată, pe Muntele Măslinilor. De aici încolo, ca și după moarte și resurrecție, atitudinea sa e net modificată, fiind mai rece, conștinînd chiar o anume înstrăinare (strecurată în mitografiile canonice din ecouri îndepărtate și în vădită contrazicere cu teza teologică fundamentală despre un Isus plin de imperturbabilă afecțiune). Pe cruce, I.C. îi spune Mariei, deci, după mitul oficial, mamei sale, arătîndu-i „pe ucenicul pe care îl iubea“, deci pe Ioan: „Femeie, iată fiul tău!“ (*N.T.*, *Ioan*, XIX, 26), atitudine ciudată după logica biografică. (Dar încă anterior, la nunta din Cana Galileei, cînd Fecioara Maria îi atrăgea atenția că s-a sfîrșit vinul și deci îi cerea săvîrșirea unei minuni, I.C. îi răspundea: „Femeie, ce am eu de-a face cu tine? Ceasul meu încă nu a sosit!“ — *N.T.*, *Ioan*, II, 3—4.) Tot pe cruce, deși textele canonice indică o cunoaștere dinainte a programului suferinței, sugerînd forța de a o suporta, I.C. exclamă: „Dumnezeul meu, Dumnezeuul meu, pentru ce m-ai părăsit?“ („Eli, Eli, lama sabakhtani?“), cuvinte neconforme cu o prevedere a patimilor obligatorii; aceeași frază, în evanghelia apocrifă a ap. Petru e mai firească la un muribund, în această formă: „Puterea mea, puterea mea, de

ce m-ai părăsit?" Înormintat într-o criptă săpată în stîncă, acoperită cu o lespede, după 3 zile dispare (de fapt, *actul învierii* nu e descris de nici un text, canonic sau apocrif, însă tocmai această absență sporește misterul și evoluția spre sublim a lui I.C.) în împrejurări deosebite de la o variantă la alta: „Și iată s-a făcut cutremur mare, că ingerul Domnului pogorînd din cer a venit, a rostogolit piatra și a stat deasupra ei. Și înfățișarea lui era luminoasă ca fulgerul și îmbrăcămîntea lui albă ca zăpada“ (*N.T., Matei, XXVIII, 2—3*); „Și intrînd în gropniță văzură un tînăr șezînd în partea dreaptă, îmbrăcat într-o haină lungă albă, și se spăimîntară. El însă le grăi: «Nu vă spăimîntați. Căutați pe Isus Nazarineanul, cel răstignit: a înviat, nu este aici; iată locul unde l-au fost pus»“ (*N.T., Marcu, XVI, 5—6*); „Și au aflat piatra răsturnată de la ușa mormîntului. Și intrînd înăuntru nu au găsit trupul Domnului Isus. Dar pe cînd ele [Marta și Maria] erau în mare nedumerire despre aceasta, iată că doi bărbați au stat în fața lor, în veșminte strălucitoare“ (*N.T., Luca, XXIV, 2—4*); „Și a văzut doi îngeri în veșminte albe, șezînd unul de către cap și altul de către picioare unde zăcuse trupul lui Isus“ (*N.T., Ioan, XX, 12*). Iar după evanghelia apocrifă a ap. Petru, doi bărbați coboară din cer, intră în criptă, îl scot pe Isus, și „capul celui călăuzit de ei se înalță mai sus decît cerul“ (*IX, 40*). Înălțarea e descrisă fără amănunte bogate (aproape ca ascensiunile lui *Enoh și *Isaia, *Quetzalcôatl* și chiar *Huangdi) cu precizarea că I.C. postește, retras (ca și *Quetzalcôatl*, care se supune unui regim strict înainte de ascensiune, în solitudine și *rugăciuni enigmatice către *Ometeotl, zeul său suprem): „Iar după ce a rostit acestea, Isus s-a înălțat cu ei de față și un nor l-a luat din ochii lor. Și pe cînd se ducea el, iar ei priveau la cer cu ochii ațintîți, iată doi bărbați s-au oprit lingă ei, îmbrăcați în haine albe; și aceștia au vorbit: «Bărbați galileeni, de ce stați uitîndu-vă la cer? Acest Isus care s-a înălțat de la voi la cer, astfel va și veni, precum l-ați văzut ducîndu-se la cer»“ (*N.T., Faptele apostolilor, I, 9—11*); dar acest element mitic pare să îndepărteze pe I.C. atît de natura sa divină, cît și de aceea umană; orice reconstituire e hazardată, întrucît nucleul mitic originar e sfărîmat și reconstituirea lui e imposibilă din cioburi. Apocrifele mai tîrzii, avînd structuri de normative teologice pentru vulg, elaborate mai mult sau mai puțin abil și uneori de un evident pragmatism sectant, au colportat povești naive, după modele mitologice secundare, fie despre copilăria lui I.C. (*Povestirea lui Toma, filosof israelitean, despre copilăria lui Hristos*), fie despre actul aceluiași, de înălțare a Satanei (evanghelia apocrifă a lui Nicodim, II — *Pogortrea lui Hristos în Iad*, scrisă în sec. III). ● Dintre relicve (care periodic reapar în centrul unor discuții cu caracter senzational), una care stîrnește dispute este *giulgiul*; (autentificarea lui este tot atît de dificilă ca și autentificarea biografiei lui I.C.). *Giulgiul* în care, conform tradiției,

a fost înfășurat corpul lui I.C., după coborîrea de pe cruce (→ *funeralii*), s-ar fi păstrat apoi pînă azi (deși numeroși cercetători laici și eclesiastici îi contestă autenticitatea); el ar fi apărut la Bizanț, în jurul anului 500, după căderea Imperiului Roman, iar după 7 secole, ar fi fost transportat în Franța (1204), apoi în Italia (Torino, 1572), unde un giulgiu e într-adevăr păstrat în prezent. Există o Fundație internațională pentru Sfîntul Giulgiu care a procedat la anumite analize ale lînțolului de la Torino, conchizînd (1970) că sîngele conservat în țesătura pînzei ar demonstra reanimarea lui I.C. după coborîrea de pe cruce, întrucît lancea soldatului roman nu-i atinsese inima, această ipoteză contestînd tradiția învierii. Fotografiera analitică a aceluiași giulgiu spre mijlocul sec. XX, cu relevarea amprentelor de ulei cu care era uns corpul pentru înmormîntare, oferise atunci prezumția unui portret. În jurul anului 1980 s-a produs o ipoteză și mai îndrăzneată, pe baza unei analize fizice a aceluiași giulgiu: auto-dezagregarea trupeză a lui I.C., aducîndu-se ca mărturie de comparație un caz al soldatului japonez de la Hiroshima, a cărui amprentă integrală a rămas pe un zid, după explozia bombei atomice, pretinzîndu-se că țesătura lînțolului conservă același tip de arsură iradiantă. Un teolog belgian, pr. Henri Verbist, a demonstrat că nu a rămas „nici o amintire materială de la Christ“ și că „nu posedăm nici sîngele lui, nici crucea sa, nici giulgiul său; toate acestea sînt false“, transmise numai de fantezia evlavioasă a evului mediu (*Les grandes controverses de l'Eglise contemporeine*, Verviers, 1971, p. 114). Privit în ansamblu, dincolo de aparența lui lineară, îndelungat elaborată, care maschează și fisurile și aglomerările, mitul lui I.C. poate fi la origine unul dintre miturile *eroilor civilizatori primordiali, însă unul cu preponderență morală și cu o vastă perspectivă a includerii sublimului spiritual în omul credincios și în societatea semenilor de aceeași confesiune.

§ Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums*, Leipzig, 1841; Ernest Renan, *Vie de Jésus*, Paris, 1863; Arthur Drews, *Die Christumythe*, Berlin, 1909; Léonce De Grandmaison, *Jésus-Christ*, I—II, Paris, 1927—1928; G. Pfannmüller, *Jesus im Urteil der Jahrhunderte*, ed. II, Berlin, 1939; Maurice Goguel, *Jésus de Nazareth, mythe ou histoire*, Paris, 1925; Alfred Loisy, *Histoire et mythe à propos de Jésus-Christ*, Paris, 1938; J. Moreau, *Les plus anciens témoignages profanes sur Jésus*, Bruxelles, 1944; Jean Guitton, *Le Christ écartelé*, Paris, 1963; E. Fuchs, *Die Frage nach dem historischen Jesus*, Tübingen, 1959; Hugh Anderson, *Jesus and Christian Origins*, Oxford, 1964; R. Bultmann, *Jesus*, Berlin, 1926; ed. IV, München, 1964; Id., *Jesus Christ and Mythology*, Leiden, 1960; T. E. Pollard, *Johannine Christology and the Early Church*, Cambridge, 1970; C. H. Dodd, *The Founder of Christianity*, London—New York, 1970

Itügän; Ätügän Zeița *pămîntului, în *mitologia mongolă*.

Itzamna Zeu maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) cu atribute multiple (fiul zeului

creator *Hunab-ku, pe care-l ajută în opera cosmogonică, și soțul zeiței *Ixchel): stăpîn al cerului și personificare a zilei și a nopții, ca succesiune temporală de lumină și întineric (de unde și asocierea sa parțială cu zeul soarelui *Kinich Ahau). Era considerat îndeosebi zeu sapiențial, mesianic și civilizator: le-a atras oamenilor atenția asupra unor resurse de hrană principale (porumb, cacao), le-a transmis arta scrisului odată cu primele scrieri de înțelegere sacră, le-a compus *calendarul și i-a învățat utilizarea calciucului. Totodată, în cadrul ceremoniilor solemne de Anul Nou, era invocat cu scopul preîntîmpinării dezastrelor publice. Înfățișat de obicei cu mustață și barbă, este însă tînăr imberb în reprezentările plastice timpurii, cînd apare și ca zeu falic excesiv, probabil în raport alegoric cu fertilitatea vegetației cultivate ocrotite.

Itzpapalotl (*Fluturile-de-obsidian*) Zeița ztecă a destinului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), adorată însă în cadrul *cultelor vegetației și provenind din mitologia chichimecă, unde era zeița *vinătorii. În imaginile plastice apare ca fluture cu aripile deschise, ale căror margini se sfîrșesc prin lame ascuțite de obsidian; în unele variante e însă înfățișată ca femeie cu gheare de jaguar la mîini și la picioare.

Iudaism (ebr. *Yehûdâh* — întemeietorul seminției iudeilor; cf. în *V.T.*, *Geneza*, XLIX, 8—12) Una dintre cele mai vechi *religii, care poate fi semnalată istoric din sec. XV î.e.n., cînd primele triburi nomade ebraice au apărut în Arabia. Dezvoltîndu-se din *credințele primitive (*animism, *totem, *tabu), i. a devenit o religie pragmatică, adorînd un *Dumnezeu abstract unic (*El *Yahweh în *Thorah, *Shekhina în *Talmud), dar întemeiată pe o *mitologie antropomorfică (→ *antropomorfism*) și pe un amplu cod de conduită morală, socială și politică. Istoria i. a parcurs 4 etape: 1) *biblică* — în care credințele tribale: adorarea munților, plantelor (*dendrolatrie), animalelor, a *Lunii, însoțite de *ritualuri: *circumcizia, *dansul sacru, *holocaustul sacrificial (→ *sacrificiu*), tabuarea hranei impure, și de ideea de suflet locuind în stînge, durează pînă la intrarea în Țara Făgăduinței de la mijlocul mileniului II î.e.n., după ce, în sec. XI î.e.n., semlegendarul *Moise, impunînd *cultul lui Yahweh (la început, Yahu), a contopit cultele arhaice într-un *monoteism riguros; religia e consolidată prin reformele din 622 î.e.n. ale regelui Yōshiyāhū (Iosia), constînd în organizarea sacerdotală, elaborarea unei dogmatici (→ *dogme*) și codificarea *Bibliei ebraice; 2) *talmudică* — unde, între exilul babilonian (sec. VI î.e.n.) și cucerirea romană (sec. I e.n.), pe baza adaptării textului biblic și a tradiției, se elaborează (începînd din sec. IV î.e.n.) *Talmudul*; 3) *rabinică* — în evul mediu, în condițiile ghetoului și prigoanei, cercurile de rabini (preoți erudiți; → *sacerdot*) compun o doctrină mistică (*Kabbala) care, devenind unicul reper religios și moral, explică ritualurile și tradiția și elaborează un cod

cu 613 porunci juridice rigide, alese din *V.T.*, realizînd o societate religioasă cu structură de castă a tuturor evreilor; 4) *reformistă* — în care, după mișcarea teologică din 1842 a evreilor din Germania împotriva constrîngerii talmudice și a ideii mesianice, se constituie *neoiudaismul* — o doctrină de orientare raționalistă, autoconsiderîndu-se unica religie eternă și universal umană, care asigură apariția unui *Mesia. Difuzat mai ales în Europa occidentală, neoiudaismul — în etapa sa modernă — a încercat să armonizeze tradiția i. clasic cu concepțiile științifice moderne și să se sprijine pe ideile de progres și de umanitarism, mergînd pînă la afirmația că este singura religie eternă și universal umană; (în acest sens definește *creștinismul drept o formă ratată de i.). În cadrul i., pe lângă *secta ascetică a *esenienilor de la Qumran, s-au deosebit două curente teologice (din sec. II î.e.n. pînă în sec. I e.n.) de direcții aproape contrare: *sadduceii* — reprezentînd o aristocrație agrară, înfrîntă de hellenism și de filosofia greacă și năzuind spre un compromis între această filosofie și *Thorah*; și *fariseii* — apărători ai purității i., dar care adaptau sensurile din *Thorah* noilor împrejurări spirituale și sociale, prin comentarii interpretative, adunate în anul 210 în *Mishna*, concomitent cu opera de redactare scripturală a *Talmudului*, încheiată abia în sec. V. În epocile de mijloc, i. își asumă ideea exclusivistă a împărțirii lumii în evrei și neevrei (primii, creați de Yahweh, ca Dumnezeu al lui *Israel, ceilalți, făcuți de cele 70 divinități subalterne). Pentru i., un *simbol esențial a fost Templul din Ierusalim sau Templul lui Solomon (→ *templu*), mărit după proiectul ce se atribuie preotului *profet *Iezechiel, devenit apoi Templul lui Serubabel (Zorobabel) și, în fine, Templul lui Herodes (Irod) sub guvernarea romană; despre acesta, din Iudeea romană, Tacitus scrie că avea forma unei fortărețe, care cuprindea „un izvor nesecat de apă, peșteri sub munți, iazuri și bazine pentru păstrarea apei de ploaie“ (*Istoria*, V, 12). Despre adepții i. antic, Cassius Dio (care afirmă că „secta lor a prins rădăcini și printre romani“) scrie că ei „se deosebesc de ceilalți oameni prin toate manifestările felului lor de viață“ și „mai ales prin faptul că nu onorează pe nici unul dintre zeii altor popoare“, căci „nu recunosc decît, o singură divinitate pe care o adoră cu patimă“ avînd „credința că acest zeu nu comunică prin viu grai și că este invizibil“ (*Istoria Romană*, XXXVII, 17). Timp de milenii, de la i. primei etape pînă la i. filosofilor din sec. XX (ca existențialistul Martin *Buber), religie prin excelență națională, nu a putut fi vreodată altfel decît o religie exclusivistă, fără să fi devenit intolerantă față de confesiunile altor popoare. S-a observat (între alții, și de către Mircea *Eliade) capacitatea de reîmprospătare a i. prin „integrarea unor elemente de origine exotice, fără a-și pierde prin asta structurile fundamentale ale iudaismului rabinic“.

§ H. Stern, *Judaism in the War of Ideas*, New York, 1937; S. W. Baron, *Social and Religious History of the Jews*, I—VIII, New York, 1952—1958; Jacob Neusner, *Judaism. The Evidence of the Mishnah*, Chicago, 1981

Iugatinus (lat. *iugare* — a lega, a uni) Zeu patronal, în **mitologia romană*, ocrotind instituția căsătoriei, ca act de stare civilă; (amintit de **Augustin*).

Iuno (lat. *iuvenca* — femeie tânără); *Iunona* Zeița principală, în **mitologia romană*, maica divină a lumii, protectoarea femeilor (mai ales măritate), soția lui **Iupiter*. **I.** e o divinitate sincretică (→ *sincretism*), provenind din zeița etruscă **Uni* și zeița greacă **Hera*. În epoca arhaică latină, *iuno* era unul dintre numele **Lunii*, romanii invocând pe atunci, la debutul fiecărei luni calendaristice (→ *calendare*), de astădată personificat, astrul fiind socotit divinitate, pe *Iuno Novella* (Luna nouă). După identificarea cu *Hera*, zeița capătă numeroase epitete (deși inițial nu fusese mai mult decât un **geniu feminin* al matroanelor), indicând adesea ipostaze: **I. Regina** sau **I. Augusta** — ca stăpîna a universului; **I. Iugalis** — patroana căsătoriilor; **I. Lucina** (lat. *lucina* — cea care dă lumina zilei) — patronind ziua luminoasă, ocrotind menstrele și ajutînd femeile în timpul nașterii, iar mai trziu devenind zeița protectoare a sporului demografic; era invocată de femei în durerile face-rii (cf. Plautus: *Iuno Lucina, tuam fidem* — „Iuno Lucina, ajută-mă“); **I. Matronalia** — re-memorînd rolul casnic și pașnic al femeilor sa-bine, răpîte de romani, care au împiedicat măcelul început și au înmulțit poporul roman; la fel, **I. Matrona**; **I. Moneta** — vestitoarea primejdiilor, în memoria salvării Romei de invazia gallică, prin giștele ce îi erau consacrate zeiței; în această ipostază, **I.** anunță romanilor un cutremur iminent; pe de altă parte, fiindcă mone-tăria statului roman se instalase în **templul* acestei ipostaze (*Iuno Moneta*), banul ca noțiune generică s-a numit în lat. *moneta* (de unde a pătruns în numeroase limbi moderne); **I. Iuga** sau **I. Pronuba** (lat. *iuga* — care unește) — ve-ghind consecvența unirii maritale; **I. Sospita** — **I.** Mintuitoarea; de asemenea **I. Opigena** — **I.** Ajutătoarea (la naștere); **I. Fluonia**; **I. Curritis**; **I. Veridica** — **I.** Nedesmințita; **I. Caprotina**; **I. Sororia**. Păunul (*Iunonis volucris*) îi era consacrat ca pasăre emblematică.

Iupiter; *Iuppiter* (lat. arhaic *Iou-pater* > *Deus Pater, Diu-piter*; sanscr. **Dyaus Pitar*) Zeul suprem, în **mitologia romană*, deținînd principalele atribute cerești, în genere derivate din ideea de lumină și fiind ocrotitorul direct al Romei. Probabil după o largă absorbție a multor divinități italiice, recompus mitologic după modelul zeului grec **Zeus*, prin obișnuita *interpreta-tio romana*. Există un *Iuppiter Indiges*, la ori-gine un zeu roman primitiv, indigen, căruia i se ridicase un **templu* în *Lavinium* (după *Dionysios din Halicarnas*, o inscripție frontală a tem-plului îl indica pe zeu drept *Pater Indiges*); con-form tradiției, sanctuarul a fost clădit de Asca-

nus, pe malul râului Nomicus, în memoria tată-lui său **Aeneas*, dispărut pe aceste meleaguri. Cu timpul, **I.** capătă numeroase ipostaze, defi-nite de epitetele corespunzătoare: **I. Lucetius** — **I.** Strălucitorul; **I. Elicius** — producătorul ploii și cel care dăruiește semne miraculoase; **I. Ver-nus** — diriguitorul ploilor de primăvară; **I. Ful-gur** sau *Fulgurator* — **I.** Fulgerătorul, stăpînul trăsnetului (arma lui principală); **I. *Summanus** (încorporînd **cultul* unui vechi zeu sabin **Sum-manus*) — sursa fulgerelor nocturne; **I. Tonans** — **I.** Tunătorul, autor al tunetelor; **I. Feretrius** — cel care ia prada sau care învinge, care lovește, dar și ocrotitorul direct al copacului de care erau atîrnate prăzile de război, luate de dașurani: exista și o ceremonie a ofertei prăzilor, ca **ofrandă* către zei, pe o targă specială (*feretrum*); nume-roase epitete, cu vremea uitate sau părăsite, sînt fie numele altor zei (**Fidius*, **Terminus*), în-corporate de **I.** ca garant al **jurmîntelor*, tra-tărilor și hotarelor, consacrate în numele mare-lui zeu, fie atribute vegetale, urme dintr-o veche **dendrolatrie* italică (*Frugifer* — Pur-tătorul de roade, *Fagatal*, de fapt numele unui sanctuar de pe Esquilin, clădit lingă un fag, *Viminalius*, protectorul răchitei, în sanctuarul de pe Viminal ș.a. — ceea ce l-a făcut pe J.G. **Fra-zer* să creadă că **I.** nu fusese, la origine, decît un simplu **spirit* al arborilor); dar arborele con-sacrat lui **I.** era stejarul (*quercus Iovis*), copac-ul pe care, în **credința* romanilor, îl lovea cel mai des trăsnetul, ca semn simbolic al ordinelor comunicate de zeu pentru **auguri*. Procesul treptat de foarte larg **sincretism* realizează cele mai diferite epitete atributive: **I. Lapis** — simbolul cremenei (un relict din **litolatria* neolitică); **I. Propugnator** — **I.** Apărătorul prin luptă; **I. Stator** — Paznicul, zeul care îi oprește pe fu-gari; **I. Depulsor** — zeul care îl respinge pe in-amic; **I. Victor** — **I.** Învîgătorul; **I. Supinalis** — Atotdoboritorul; **I. Pistor** — Erutarul, pen-tru că i-a sfătuit pe romani, în timpul asediu-lui gallic, să arunce din cetate ce aveau mai de preț, iar aruncarea piinilor peste ziduri a fost interpretată de gali drept belșug și forță; **I. Acræus** — ipostaza de mare divinitate a altitudinilor montane, unde avea sanctuare speciale; **I. Capito-linus** — patronul templului ce îi era consacrat pe Capitoliu; **I. Optimus Maximus** (epitetul prin-cipal) — Cel mai bun, Cel mai mare, adică ele-mentul prim în timpuria triadă capitolină, îm-preună cu *Iuno Regina* (**Iuno*) și cu **Minerva*. Cultul lui **I.** era slujit de proeții flamini (*fla-mines*; → *flamen*), constituții într-un colegiu și avînd obligații ciudate (de ex., nu aveau drep-tul să poarte inele compacte și centuri, nu pu-teau privi o oaste înarmată etc.). *Sincretismul* operat în Imperiul Roman trziu, îndeosebi de către soldații armatei romane, a dus la diferite variante în care cultul iupiterian încorporea, sub numele marelui zeu, forme culturale exo-tice, în special orientale și cu atribute străine, din aceleași surse; textele epigrafice din Dacia Romană includ mai multe atare variante: *Iuppiter *Dolichenus*, **I. Heliopolitanus**, **I. Eratopolitanus** (acesta avînd ca model pe

*Haddad), **I. Balmacordes** (un *Baal fenician); cultul acestui tip de *Jupiter* era destul de răspândit în Dacia Traiană (Dobrogea, Sarmizegetusa, Napoca, Apulum), unde avea *altare, chiar temple, uneori adorat în cadrul triadei capitoline. Dar se poate observa o anume tendință și în cultul societății selecte din Roma. În cadrul atât de largului *politeism roman, sub influența filosofiei grecești, intelectualii Romei augustane, reprezentați de Vergilius, tind către monoteizarea *religiei lor prin reconsiderarea lui *Jupiter* ca *Pater Omnipotens* (Tatăl Atotputernic), cel puțin abstractizând puterea marelui zeu; sînt semnificative două versuri din *Eneida*: *O pater, o hominum divumque aeterna potestas* (X, 18), care vorbește net despre „puterea eternă“ a zeului; *Tum pater omnipotens rerum cui prima potestas* (X, 100) care se referă la tatăl atotputernic, a cărui putere primă asupra lucrurilor lumii... dar, după comentatorii mai noi, *prima potestas* s-ar putea interpreta și ca „prima și ultima putere“, un fel de „alfa și omega“, ceea ce poate că, în concepția vergiliană, viza absolutul divin. De altfel și acolo unde **I.** își declară neutralitatea față de conflictele divine (Iuno—*Venus) sau omenestii (Aeneas—*Turnus*), neconfundîndu-se pe sine totuși cu Destinul, pare a fi un ecou al aceleiași tendințe spre o regîndire a religiei romane într-un spirit monoteist. Cultul lui *Iuppiter Latiaris*, atestat arheologic și databil cel mai tîrziu în sec. X î.e.n., pare a fi forma cea mai veche de cult a zeului suprem al religiei romane.

§ Georges Dumézil, *Jupiter, Mars, Quirinus*, Paris, 1944

Iustitia Zeiță personificînd, în *mitologia romană, justiția ca instituție publică și patronînd împărțirea obiectivă a dreptății; această obiectivitate se reprezenta plastic în statuile **I.**: o femeie legată la ochi și ținînd în mînă o balanță.

Iuturna; *Diuturna* *Nimfă din Latium, în *mitologia romană, sora lui *Turnus*, regele ruturilor și dușmanul direct al lui *Aeneas. Deși a_jungînd, în *miturile mai tîrzii, *Nimfă*, **I.** era de fapt o zeiță arhaică din Latium, protectoarea lacurilor și izvoarelor. Considerată fiica zeului *Volturnus. **Cultul I.* se dezvoltă, mai tîrziu, la Roma, cînd i se construiește un *templu, i se consacră un bazin și se instituie, în onoarea ei, ciclul de serbări *Iuturnalia*. După o tradiție mitologică periferică, fecioara **I.** a fost dezvirginată de *Jupiter.

Iuventas Zeiță personificînd tinerețea, în *mitologia romană, după modelul grec al zeiței *Hebe.

Ixchel Zeiță selenară maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), ocrotind totodată *Luna și *apa. Soție a zeului sapiențial *Itzamna, **I.** personifică funcția casnică a femeilor și ocrotește graviditatea, nașterea și maternitatea, patronînd și meșteșugul țesătoriei; dar **I.** era și divinitate oraculară (→ *oracole*), avînd în acest sens un sanctuar pe ins. Goumel din Marea Caraibilor (*Ah Cuzamil Petén* — Insula Rînducii), loc de pelerinaj anual pentru întreaga Va-

le a Mexicului precolumbian. **I.** prezicea acolo viitorul pentru orice pelerini, însă mai ales pentru viitoarele mame.

Ixcuina (*Patru Chipuri*) Zeiță *htonică aztecă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), identificată adesea, ca maică a ghei, cu zeița *Tlazoltéotl.

Ixion Rege mitic grec al lapiților din Tessalia, socotit fiul zeului *Ares (alteori al lui *Phlegyas*). Omorîndu-și mișește socrul, nu a putut găsi nici un mijloc de a se purifica de *păcat, pînă cînd *Zeus nu l-a admis ca oaspete în *Olimp; dar **I.** abuzează de iertare, încercînd s-o seducă pe *Hera, zeița substituindu-și însă un nor, iar *Zeus* pedepsindu-l prin legarea de o *roată care se învîrtea neîncetat arzînd, fie în aer, fie (după altă versiune) sub pămînt. O explicație plauzibilă, dar incertă, a acestui *mit se referă la o anume practică din *Hellada* de a mîna roți în flăcări peste cîmpurile lipsite de căldura solară trebuitoare. În altă variantă, spre a para pasiunea lui **I.** *Zeus* creează, dintr-un nor, năluca *Nephele* (de fapt „*Norul*“, fără vreo legătură cu zeița norilor — *Nephele), o copie identică a zeiței *Hera*; năluca, împreună cu **I.** (care bănuia că partenera este marea zeiță), naște pe *Centauri.

Ixtab Zeiță spinzuraților, în mitologia maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), patroana ștreangului de spinzurătoare, pe care îl poartă ca emblemă sacră. În concepția nahuatlă și maya, sinucigașii erau transferați, fără nici o pedeapsă, în *Paradisul ceresc, unde erau primiți și protejați de această zeiță.

Iydlilton Zeu aztec al sănătății și al medicinei, vindecător al oricăror boli (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); era reprezentat ca o figură antropomorfă, mică și neagră.

Izanagi Primul zeu nominalizat din **mitologia japoneză* și figura centrală a miturilor cosmogonice (→ *cosmogonie*): din *haosul primordial, comparabil cu o pată de ulei plutitor sau cu un ou, lipsit de formă dar conținînd germeii vieții, a țîșnit un *lucru*, ca o tulpină de trestie, fiind de fapt înția divinitate anonimă (*Kami); s-au perpetuat 7 generații de atare divinități minore pînă cînd, în a 8-a, apare masculul *Izanagi* și femela (sora sa) *Izanami, alcătuiind primul cuplu. Inițial, *Izanagi* și *Izanami* nu erau diferențiați, constituind împreună un ou unic (→ *oul primordial*), adică divinitatea androgenă a haosului primordial; despărțindu-se pentru a se cupla, devin două principii cosmice (sub acest raport putînd fi comparate cu principiile chineze *yin și *yang). Cei doi creează întîiul tărîm cosmic; apoi, sînd împreună pe Podul Plutitor *Ceresc*, amestecă genunile mării cu o suliță celestă, pînă cînd lichidul se încheagă, iar după ce sulița e scoasă afară, stropii de apă sărată căzuți înapoi în ocean alcătuiesc Însula închegată-de-la-sine (*Onorego*), pe care coboară cele două zeițăți și înalță acolo *Stilpul Central*. Din unirea lor conjugală (*mituri complementare narează modul în care au descoperit iubirea) s-au născut numeroase insule și

divinități. Una dintre aceste odrasle, un copil diform, incapabil să se țină pe picioare chiar la 3 ani și poreclit „Copilul Lipitoare“, din cauza imperfectiunilor, este abandonată într-o barcă de trestie, în voia valurilor. Izanami continuă să nască zei și insule: așa apar cele 8 insule nipone, precum și divinitățile pământului, mării, anotimpurilor, vântului, munților, arborilor, câmpiilor cu ierburi, pînă cînd se naște *Kagutsuchi, zeul *focului; vomitînd, zeița-mamă produce munții, dintre fesele ei iese argila, din urina ei se formează apele. La un moment dat însă Izanami moare, soțul ei I. o plînge cu deznădejde, iar din lacrimile lui iau naștere nenumărate noi divinități, după aceea, zeul își îngroapă soția în muntele Hiba. Izanami, locuind acum în Țara de Beznă, unde și-a clădit un palat, e vizitată de I. care o imploră să se întoarcă în lumea de deasupra, deoarece opera lor cosmogonică nu e încă desăvîrșită, dar zeița defunctă îi răspunde implacabil: „Am apucat să mănînc din hrana acestor locuri și nu le mai pot părăsi!“, apoi se retrage în palat. Totuși, consortul divin aduce lumină și începe s-o caute, în cele din urmă fixează o stîncă la hotarul dintre țara întunericii și țara luminii, iar după aceea cei doi încep să se amenințe reciproc; din cearta lor a rezultat însă primul echilibru între nașteri și decese, între zile și nopți. Atunci, I. îi declară soției sale să se considere divorțată formal de el. Dar contactul cu lumea funerară a constituit și pentru I. o purificare; după aceea, zeul continuă să nască divinități de unul singur, printr-un soi de partenogeneză; din ochiul stîng se naște marea zeiță a *Soarelui, *Amaterasu, numită mai ales *Amaterasu Omikami* (Cerul Strălucitor); din ochiul drept se naște zeul *Lunii *Tsukiyomi, iar

din nasul său țîșnește zeul furtunii *Susano-o (Bărbatul Furios), al cărui imperiu devin întinderile marine; de aici încolo, activitatea noii perechi Amaterasu—Susano-o ocupă locul cosmic central. Uneori, comentatorii au asemuit mitul perechii *Izanagi—Izanami* cu mitul despre *Orpheus și *Eurydike, alteleori cu mitul *Persephonei, intrucît, ca și zeița greacă, Izanami nu se mai poate întoarce din bezna subterană din a cărei hrană a gustat; similitudinile sînt însă numai formale, mitul japonez fiind, global, de originalitate absolută.

Izanami Sora și soția zeului japonez *Izanagi; participînd alături de soțul ei divin la prima etapă cosmogonică, teogonică și antropogonică (→ *cosmogonie, teogonie, antropogonie*), zeița I. moare, de fapt retrăgîndu-se pe totdeauna în Țara de Beznă, devenind stăpîna unică a lumii funerare subpămîntene, de unde nu mai vrea și nu mai poate să se întoarcă la suprafață, în lumină, unde o chema soțul văduv, deoarece ea apucase să mănînce din hrana tărîmului infernal și, prin aceasta, s-a adaptat altui mod de existență cosmică, incompatibil cu cel anterior. Murînd, I. dă naștere zeului ignic *Kagutsuchi (adică *focului — omologat de unii mitologi, în acest caz special, cu *soarele). Dincolo de alegoria de suprafață (pruncul de flacără își pîrjolește mama în timpul nașterii), aici există simbolul, mult mai profund, al transferului cosmic dintr-un *element în altul și al mutației unei stări în alta (→ *viața, moartea*). I. a fost considerată, cu vremea, zeița ocrotitoare a morților; fiind însă o divinitate *htonice, este totodată și *simbolul fecundității telurice și, implicit, cîrmuitoarea rodniciei agricole.

ingeri (ebr. מַלְאָכִים *malakh* — sol, mesager; grec. ἄγγελος — crainic, curier; *Vulgata: *angelus* — mesager ceresc) Ființă supranaturală de legătură între divinitate și oameni, cu circulație limitată în zonele mitologice ebraice, creștine și, prin imitație, musulmane, corespunzând de fapt fie *geniilor ocrotitoare, fie curierilor divini de importanță secundară, caracteristici mai ales mitologiei babiloniene, de unde probabil a și fost absorbită noțiunea biblică. Textele arhaice atribuite lui *Moise vorbesc doar de mesagerii lui *Yahweh, fie anonimi, fie numindu-se *Gabriel, Mikael. Inițial, noțiunea nu depășea limitele *animismului primitiv și circula în mitologia ebraică populară, desemnând niște ființe pur spirituale, pe o treaptă intermediară între *Dumnezeu și om; *teutul *iudaismului preia această noțiune abia în epoca exilului babilonian, sub influența *magilor chaldei, compunând și o teorie angelologică (→ *angelologie*), după care î. sînt clasificabili în buni și răi; abia atunci apare și Satanael (*Satan), căpetenia î. *răzvrățiți*, întrucît, nefiind din clasa propriu-zis divină, î. nu sînt ființe perfecte: „Dacă chiar în slujitorii săi el [Yahweh] nu se încrede și îngerilor săi le găsește greșală!“ (V.T., *Iov*, IV, 18). Textele biblice nu socotesc î. pe *Hervimi și Serafimi; î. sînt inițial puțin (precizați în V.T. — *Profetul Daniel*: *Gabriel* și *Mikael*; *Tobit*: *Rafael*; *Profetul Zaharia*: *Satanael*) și se multiplică mai târziu, sub influența concepției dualiste din *zoroastrism (unde e descrisă o categorie de *spirite, comparabile cu î. dar și cu *demonii, numite *Fravashi), susținând astfel scopul teologic de a organiza „cete îngerești“ luminoase și oștiri întunecate satanice (de fapt demoni), deci și interesul unei ierarhii, care se constituie doctrinar abia în *creștinism. Textele biblice vechi nici nu folosesc mereu noțiunea de î. (deși de obicei termenii alternează); astfel, „ingerul“ care se luptă cu *Iacob e numit de fapt *om* și *Dumnezeu (El)*, deoarece acolo este prezent *El Yahweh* însuși, dar în formă umană, spre a putea intra în zona de percepție senzorială a lui Iacob — viitorul *Israel; vestitorii dezastrului de la *Sodoma sînt numiți și *cei doi bărbați*, ca și cei care eliberează din criptă pe *Isus Christos. Perioada ebraică veche nu sugerează nici o ierarhizare, ci numai, cu timpul, o delimitare a atribuțiilor (uneori însă confundate). *Gabriel* (ebr. „Dumnezeu [El] e războinic“) este î. al *Edenului, asigurînd paza militară (în *Cartea lui Enoh*, apocriful etiopian, e răspunzător de *Paradis, de *dragoni și hervimi; apoi, reluat de *Coran: *Djabrail* — devine unicul crainic al lui *Allah), dar uneori și transmiterea mesajelor divine (*profetului *Daniel

fi interpretează o vedenie). *Mikael*, „voievodul ingerilor păzitori“ (V.T., *Daniel*, X, 13), este în primul rînd î. tuturor evreilor (numele său însemnînd „Cine este ca Dumnezeu?“); și probabil înmulțirea la un moment dat nelimitată a acestei categorii de paznici s-a produs sub o dublă influență: iraniană (după modelul numeroșilor *Fravashi* secundari), dar și romană (unde geniile erau distribuite pe funcții, de la protecția individului pînă la a statului); în Babilon, rolul de custode îl aveau numeroși *zei secundari, cu deosebire că acolo omul căzut în *păcat era părăsit de divinitatea protectoare și lăsat în voia represaliilor mînioase ale marilor zei și la cheremul fapturilor malefice, care erau demonii; dar de aici s-a ajuns, în *mitologia populară creștină țirzie, la *credința că fiecare îns are, de la naștere pînă la moarte, un î. *păzitor* personal, un fel de conștiință divină sau un alter ego. *Rafael* (V.T., *Tobit*, III, 17) este însă un tămăduitor de oameni și cel care îl pune în lanțuri pe *Asmodeu, căpetenia diavolilor. Se pare că funcția de mesager sau nunțiu divin ajunge una dintre mai multe funcții ale unor î. cumularzi, păstrîndu-se anonimi; de ex., Manoah, anunțat de î. că i se va naște Samson, îi cere numele; „Atunci ingerul lui Yahweh i-a răspuns: «De ce întrebî tu de numele meu? Căci el este minunat»“ [*magic*] (V.T., *Judecători*, XIII, 18). A existat în mitologia ebraică totuși și un î. aparte: *Uriel, patronul luminii, care e însă, în apocriful etiopian *Cartea lui Enoh*, și *Ingerul Infernului*. O categorie (amplificată de mitografi și teologi ebraici și creștini) este a î. *căzuți* (damnați), inițial făpturi angelice pozitive care s-au răzvrătit împotriva lui Dumnezeu, dorind să-i ia locul: *Lucifer, ajungînd personificarea răului, *Satanael* sau *Diavolul, cumulînd ispitele, partea cosmică rea, păcatul; această categorie negativă traduce de fapt pe *Ahriman din **mitologia iraniană*, avînd însă și un punct de plecare local, în complexul *Azazel palestinian, un zeu arhaic al deșertului; iar răzvrătirea (ca și *războiul ceresc din *Apocalips) are ca model mai ales *Gigantomahia greacă; un sens aparte, mai mult de emancipare decît de răzvrătire, are grupul celor 200 de î. (de tipul *eroilor civilizatori) conduși de *prințul ceresc* *Semyaza, *mit mult mai vechi, prezent în *Cartea lui Enoh*. Definiția din *Epistolarul paulin* e vagă: „ingerii oare nu sînt toți duhuri slujitoare, trimiși să slujească pentru cei ce vor fi moștenitorii mîntuirii?“ (Pavel, *Evrei*, I. 14). Teologia creștină a preferat definițiile riguroase și clasificările taxonomice exacte. *Ioan Damaschin scrie că „Ingerul este o ființă spirituală, veșnic mișcătoare, liberă,

necorporală" și că, nemuritori „prin har [. . .], îngerii locuiesc în cer și au un singur lucru de făcut: să laude pe Dumnezeu" (*Izvorul științei*, III *Dogmatica*, II, 3). Pentru Ioan Damaschin (*loc. cit.*), **I.** este „a doua lumină", întrucît în natura sa spirituală se reflectă, mai mult ca în orice alte făpturi, lumina desăvîrșirilor divine. Dionisie Areopagitul clasifică **I.** în 3 cete de cîte 3 tipuri: a) serafimii, heruvimii și tronurile; b) domniile, puterile și stăpînirile; c) inițiatorii, îngerii și arhanghelii. Definierea **I.** e totdeauna speculativă, indiferent de nuanțele variabile de la scrierile patristice pînă la exegezele teologice din sec. XX; ca atare, speculațiile făcute timp de 17—18 secole duc în cele din urmă la cîteva puncte: **I.** cunosc multe dar nu totul; sînt nemuritori, Dumnezeu e veșnic; se deplasează în spațiu cu imensă înțeleală, Dumnezeu e ubicuu; sînt sfinți prin îndelungata lor supunere față de Dumnezeu, care e sfînt prin esența sa; și cu toate că nu sînt apti să facă rău, prin natura lor nici nu sînt lipsiți de patimi; (bineînțeles, această ultimă trăsătură e o ambiguitate care tinde să împace definierea **I.** ca practicanți și mesageri ai iubirii universale cu mitul răzvrătirii luciferice). Unii teologi și exegeți moderni, ca

Jacques Dournes (*Spiritus*, 1970), au încercat să despiritualizeze pe **I.**, remarcînd doar „straniețatea" lor de mesageri biblici. După opinia, mai pragmatică, a lui Clement Alexandrinul (*Pedagogul*, I, 6, 36; II, 10, 10), în condiții speciale, anumiți oameni pot dobîndi, parțial, atribute angelice (sau funcții omenești cvasiangelice) încă din timpul vieții pe pămînt. Punctul de vedere cel mai original îl exprimă, din unghi evoluționist, Pierre *Teilhard de Chardin (într-o scrisoare din 1934, către Bruno de Solages): „«Îngerii» reprezintă o parte, o zonă superioară a Universului care s-a și înălțat întru Dumnezeu" și „cuprinși de același complex evolutiv" ca și oamenii, au și ajuns la fîntă, fiind mai spirituaalizați decît oamenii, dar nu spirite pure, ci totuși ființe „legate intim de Universul material". Tema angelologică e mereu discutată de teologi în cadrul unei discipline cvasiautonomie, *angelologia*. Dar, în ultimă analiză, toate formele angelice sînt adaptări mitologice ale primelor tradiții venite din animism, desigur, într-o formă filosofică, sprijinită în primul rînd pe ideea de perfectibilitate cosmică și umană. Astfel, situați între Dumnezeu și oameni, **I.** sînt mediatorii lui vizibili, întrucît Dumnezeu însuși este transcendent. (cf. *Ophannim)

Jahnu Unul dintre marii înțelepți primordiali (*ṛṣi) în **mitologia vedică* (coborîtor din regele Purūravas), pe care tradiția îl pune în relație miraculoasă cu fluviul național al Indiei. Fiindcă fluviul **Gāṅgā*, pînă atunci curgînd prin **cer*, a pogorît pe **pămînt* tocmai în locul unde **J.** își oficia **sacrificiile*, înțeleptul i-a sorbit integral apele, ca represalii pentru întreruperea **ritualului*; și nu i-a eliberat apele decît după îndelungata stăruință a altui *ṛṣi*, **Bhāgī-rata*, care s-a supus unei aspre **asceze*, izbutind numai astfel să readucă fluviul pe pămînt. Din această cauză, *Gāṅgā* are epitetul *Jāhnavā* (Fiica lui Jahnu).

Jainism *Religie din India post-vedică, totodată un sistem filosofic autonom despre esența universală. Apărut în sec. VI î.e.n. **J.** a fost instituit, conform tradiției, de înțeleptul legendar *Mahāvīra Vārđhamana* (supranumit „Jina Biruitorul“), contemporan al lui **Buddha*. Doctrina **J.** afirmă că, în universul fără început și sfîrșit, formele perisabile văzute de om sînt produsele unei forțe externe; dar sufletele, fiind veșnice și neperisabile, își desăvîrșesc neîncetat înălțarea spre divinitate. Apariția **J.** ca religie s-a datorat unei opoziții față de dominația exercitată de **brahmanism*, de aceea, unii cercetători consideră că **J.** nu ar fi fost inițial decît o **sectă budistă* (→ *budism*); cu toate acestea, **J.** păstrează destule puncte comune cu **brahmanismul*, în primul rînd ideea reîncarnării (**avatara*) și ideea forțelor karmice (**karma*). Sub raport doctrinar, se consideră că starea normală a sufletului este neîntruparea, sufletul trebuind să fie acorporal, iar tehnica realizării unei perfecțiuni morale și, implicit, a eliberării de sub dominația legilor karmice este **asceza*. **J.** neagă sacralitatea scripturilor vedice (→ *Veda*), sacerdoțiul (→ *sacerdot*), **sacrificiile*, caracterul sacru al castelor (→ *vārna*), intervenția **zeilor* în destinul oamenilor; admițînd însă eternitatea sufletului (spre deosebire de budism), **J.** definește **Nirvana* nu ca neființă, ci ca un stadiu în care sufletul își obține fericirea veșnică. Cînd omul e în stare să ajungă la o anumită treaptă în eliberarea sa de sub acțiunea afluxului karmic, normele jainiste admit **sinuciderea rituală*, ca o tehnică a perfecționării. **J.**, ca doctrină religioasă a **mîntuirii*, se autodefinește prin *Cele Trei Nestemate*: **credința perfectă*, cunoașterea perfectă, conduita perfectă. Dominată de practica ascezei, doctrina jainistă include obligația renunțării totale la orice bunuri materiale, averea fiind socotită o legătură nefastă a sufletului uman cu materia impură, deci o piedică spre idealul stării normale. O caracteristică decurgînd de aici se vede în

cele două secte, în care s-a scindat **J.**: **cvetāmbara* („înveșmîntat în alb“) și **digāmbara* („înveșmîntat în aer“); călugării (→ *monahism*) din **J.** timpuriu, renunțînd și la îmbrăcăminte, trăind din cerșetoria vagantă, se numeau *dig-āmbara*, cu semnificația literală „înfășurat în veșmîntul țărilor lumii“ sau „înveșmîntat în aer“, adică gol. Datoria oricărui jainist este îndeplinirea riguroasă a normei *ahimsā* (nefacere de rău, neprovocare de durere), iar întrucît doctrina afirmă că toate sufletele sînt egale potențial, *ahimsā* interzice orice producere de suferință vreunei ființe vii; (de altfel, ideea de *ahimsā* e prezentă în *Veda*, în **Upanișad*, în textele budiste, iar în epoca modernă, în doctrina lui Rāmakrishna, a lui Gandhi și în concepția vedantină din sec. XX: → *Vedānta*). Doctrina jainistă este expusă în textele canonice *Siddhanta*, scrise de cei 11 discipoli ai lui Jina-întemeietorul, venerat în cadrul **J.** ca zeu. Filosofia jainistă (sprijinită pe codicile *Jaina-sūtra*) concepe un univers cuprins în 7 esențe sau adevăruri: *tattoas*; două au sens ontologic: *jiva* (sufletul, esența lui fiind conștiința) și *ajiva* (nesufletul, lumea nevie, compusă din 5 substanțe: *materia* — de la atomul mobil și ponderabil pînă la subțila materie penetrantă *karmică*; **dharma imaterială*; *adharmā-dravya* — pacea sufletească și obiectuală; *ākāśa-dravya* — spațiul imaterial infinit; *kāla* — timpul, relativ și absolut); celelalte: *bandha* (capacitatea renașterii — *avatara*); *samvara* (curmarea afluxului karmic); *nirjara* (înfringerea mișcării karmice); *nirvāna* (înlăturarea totală a materiei karmice din suflet).

Jāmbavān Regele urșilor, în **mitologia vedică* țirzie, un aliat de război al lui **Rāma*. (→ *ursul*)

jansenism Curent religios în cadrul **Bisericii catolice* (→ *creștinism*), apărut și dezvoltat în Franța și în Țările-de-Jos, cu unele trăsături specifice mișcării protestante. Punctul de plecare al **J.** se află în opera postumă a teologului olandez *Cornelius Jansenius* (1585—1638), consacrată doctrinei augustiniene (→ *Augustin*): *Augustinus seu doctrina S. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina adversus Pelagianos et Massilienses* (1640). Jansenius dorește să restaureze riguroasa doctrină augustiniană asupra **păcatului* originar și asupra **predestinării* și astfel a refuzat optimismul catolic în problema liberului arbitru; în consecință, el susținea că **Isus Christos* nu a murit pentru toți oamenii. Concepția lui Jansenius a fost condamnată global de papa Urban VIII (1642), iar papa Inocențiu X a respins (1653) prin bulă specială 5 dintre propozițiile ei (→ *papi*). Totuși, minăstirea Porț-Royal a devenit o cita-

delă jansenistă, dar și un focar puternic al culturii franceze, atrăgând o elită intelectuală (de ex., Blaise Pascal, Antoine Arnauld, Jean Racine) și, prin școlile organizate și conduse, formând o intelectualitate superioară, cu înalt simț moral, dar și fanatică (impunând cânta publică a păcătoșilor, interdicția pentru aceștia de a se împărtăși fără o îndelungată *asceză și condamnând, ca viciată, orice iubire în afara iubirii supranaturale a lui *Dumnezeu).

§ L. Cognet, *Le Jansénisme*, Paris, 1961

Jar-pțița (rus. *Жар-птица* — Pasărea-de-Foc) Pasăre fabuloasă în *mitologia slavă răsăriteană (mai ales în basmele fantastice rusești). **J.-p.** are culoarea aurului și fiecare pană a ei este atât de luminoasă, încât ar lumina cea mai sumbră peșteră ca o mulțime de făclii. Deși liberă și vine numai de pe tărâmul ei unde toate ființele și lucrurile sînt spoite cu aur, ea are uneori o colivie de aur, în care poposește. Adesea, folclorul epic o asociază cu Zmeul-de-foc. Este blajină și chiar benefică, totuși o răpește pe mama eroului (de ex., pe mama lui Ivan Tarevici), transportînd-o în locuri necunoscute, peste „de trei ori cîte nouă pămînturi“. (cf. *Pasărea Măiastră)

Jaungoikoa; **Jaincoa** Divinitate primitivă (precreștină), în *mitologia bască, greu clasificabilă, pînă la fi fost un zeu suprem: *Stăptînul-de-Sus* sau, poate mai exact, *Domnul Lunii*. Românii au încorporat propriului lor *panteon unele vechi zeități împrumutate de la cantabri (basci), însă transcripția lor latină rămîne derutantă (de pildă *Baicosrixo*, *Heraucortsehe* ș.a.). Azi, la bascii creștini: *Jainko* — *Dumnezeu, *Jaungoiko* — Cel Preatnalt.

Jidovi Nume restrîns (mai ales la teritoriul Oltenei) pentru *urîși, în *mitologia românească; tradițiile folclorice pun pe **J.** în relație cu zidirea unor construcții ciclopice, cu mutările de albiu ale unor rîuri sau cu strămutările unor munți. *Mitul e foarte confuz și de origine incertă. După unii cercetători mai vechi (Lazăr Șăineanu), acest nume de urîși fabuloși ar proveni de la kazari, o populație migratoare mongolă de *rit mozaic; după alții (Ovidiu Birlea), „sinonimia urîș-jidov“ s-ar datora „influenței biblice, întrucît și în *Biblie* sînt menționați urîși” ca populînd pămîntul pe vremea potopului“ (*Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976, art. *Urîș*, p. 419); după altă opinie, ar fi o simplă suprapunere onomastică, datorată grupului de militari din armata romană a împăratului Traian, recruțați din provincia Iudeea; de altfel, numele nu e prezent numai în folclorul mitologic, ci și în toponimie, citeva sate numindu-se Jidova, Jidovin, Jidovu (în Transilvania, unde sînt niște ziduri ruinate, atribuite **J.**), Jidoștița etc. După o *legendă oltească din Dolj, „Jidovii încercaseră să taie un munte, ca să abată apa Oltului și s-o reverse peste români, ca să-i prăpădească“. Alte legende din Mehedinți identifică o formațiune naturală de bolovani înfipti în pămînt cu „mormintele Jidovilor“. O variantă foarte

rară (citată de Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică*, București, 1913, p. 159) confundă pe Novac (→ *Novaci*) cu „împăratul Jidovilor — care a tras o brazdă mare“. Identificările folclorice ale **J.** cu constructorii mitici sînt însă simple confuzii ale memoriei colective (→ *mitologie megalitică*).

Jimmu-Tenno Personaj legendar, în *mitologia japoneză, considerat primul împărat (*mikado*) al Japoniei, coborîtor direct din zeița solară *Amaterasu. Unii istorici îl situează în cronologia reală a sec. VII î.e.n. Potrivit însă istoriei legendare, eroul *Iware* (strănepot al zeului *Ninigi), într-o bătălie disputată pe cîmpia Yamato cu adversarul său Nagasune, cînd în cele din urmă e ajutat de zeița Amaterasu prin emisarul ei (un corb cu 8 labe), își învinge toți dușmanii, ultimii dintre ei fiind Tsuchi-gumo („Păianjenii Pămîntului“ — asimilați de cronici cu populația abigenă ainu); apoi *Iware* obține titlul *Sumera* (Domnitor subcelest, împărat), își clădește palatul imperial iar la 11 februarie 660 î.e.n. se urcă pe tron și primește de la seful *cultului shintoist (→ *shintoism*) însemnele imperiale: perla, oglinda și sabia. După tradiția japoneză, *Iware* e venerat postum sub numele *Jimmu-Tenno*.

Jiva (polon. *Zywyje*) Zeiță principală și divinitate feminină supremă în *panteonul slavilor occidentali (→ *mitologie slavă*), simbolizînd forța vitală, deci principiul pozitiv care astfel o situează în poziția de adversitate diametrală față de toate divinitățile patronale ale *morții. **J.** este amintită de cronica lui Helmold (sec. XII), ca avînd un *cult special în ținuturile locuite de polabi. Cronicarul polonez J. Długosz (sec. XV) citează cultul zeiței paleopolone *Zywyje*, simbolizînd forța vitală și ocrotind orice manifestare a vieții; această zeiță e identificabilă cu **J.**

Jizo-Bosatsu Zeu budist (→ *budism*) din *mitologia japoneză, protectorul și apărătorul drumetilor și al copiilor; în toată Japonia, statuile sale de piatră se instalează adesea la margine de drum ori la răspîntii. Fiind unul dintre cei mai populari zei budiști japonezi, **J.-B.** e foarte frecvent în folclor, mai ales în basme. *Cultul lui a fost preluat după cultul mai vechi al zeului chinez *Dizhàn-wan*, aproape cu aceleași atribute.

Jliă; **Jélea** Personificare, în *mitologia slavă răsăriteană, a actului jelierii, a nenorocirii în sine, ca efect psihosocial. **J.** era prezentă obligatoriu (alături de *Karna) în *ritualul precreștin al bocitoarelor slave (→ *bocet*, *funeralii*).

Jocuri rituale Jocuri de structură religioasă, reproducînd simbolic, în cadrul unor *ritualuri speciale, anumite acte mitice arhetipale. Cele mai importante **J.r.** sînt clasificabile în: a) existențiale (simbolizînd hazardul); b) cosmologice (simbolizînd mișcarea astrală). ● **J.r. existențiale** sînt mai ales cele cu *arșicele* și cu *zarurile*. ~ În *Hellada*, arșicele au evoluat prin adaptare, devenind zaruri (grec. *κόβοι*; lat. *alea*) și fiind supuse patronajului zeului *Eros (care, în *mit,

utiliza zaruri de aur); șansa maximă (3 × 6) era „aruncarea Aphroditei”, șansa minimă (3 × 1) — „aruncarea cînelui”. ~ În *India*, hazardul și zarurile erau patronate de zeul *Dvapara. Ca *simbol al hazardului existențial, grecii practicau *cleromanția*, un gen de *divinație prin tragere la sorți cu aruncarea zarului. Așa, cuvintele atribuite lui Caesar: *Alea iacta est* (Zarurile au fost aruncate) provin dintr-o formulă rituală. ~ Toate j.r. descind din *magie și își păstrează — chiar în formele lor cele mai târzii — caracterul magic; sub acest raport, multe din ele conținând mișcări coregrafice elementare, sînt înrudite cu *dansul ritual. În categoria j.r. existențiale au intrat, ca subdi viziumi mai târzii, *jocurile funerare* (→ *funeralii*), *întrecerile sportive* și *jocurile festive*. Jocurile funerare grecești erau niște întreceri sportive desfășurate în onoarea unui defunct (cf. *Iliada, XXIII). Jocurile panhellenice (olimpice, pythice, nemeice, isthmice), deși caracterul lor ritual se diminuează simțitor, erau consacrate cîte unui mare zeu și de aceea se și desfășurau în cîte una dintre localitățile celebre prin *temple sau *oracole: Olympia (lui *Zeus), *Delphoi (lui *Apollon), Nemeia (lui Zeus), Isthmos, lângă Corint (lui *Poseidon). Toate jocurile grecești se deschideau prin *sacrificii aduse zeului patron al sanctuarului local. Fiind de fapt manifestări de artă (muzică, dans, poezie, teatru) și de sport (toate formele sportive), jocurile panhellenice simbolizau caracterul de operă divină pe care o reprezenta omul, prin spirit și trup. ~ Jocurile festive ale romanilor (ca și spectacolele publice) erau consacrate, după specific, diferitor zei din **panteonul național* și aveau totdeauna un substrat religios (de ex., în timpul celui de-al doilea război punic s-au organizat jocuri în onoarea lui Apollo); chiar și luptele de gladiatori, foarte prețuite la Roma, aveau o origine rituală, inițial desfășurîndu-se în cadrul înmormîntărilor: lat. *munus* — obligație, funeralii, spectacol de gladiatori. ● **J.r. cosmologice**, simbolizînd forța și bunul plac divin al mișcărilor cosmice, utilizau *mingea*, ca sferă cerească. După un mit transmis de Apollonios din Rhodos (*Argonautice*, III), Zeus s-a jucat în copilărie cu o sferă perfectă, din cercuri de aur, în jurul căreia se rotea o pereche de inele, ele însele fiind înconjurate de o spirală albastră, deci un *simbol al universului. Cu aceeași minge se joacă și *Eros. **J.r.** ulterioare cu mingea (de pildă, mingea pe care o lovește Nausicaa) își pierd treptat caracterul ritual. ~ **J.r.** toltec *ilachli (cu mingi de cauciuc compacte) imita actul cosmic efectuat, ca dispută, între zeii *Tlaloc și *Quetzalcôatl cu aștrii; în mitologia nahuatlă, dualitatea divină supremă *Omēteotl se joacă în palmă cu destinele lumii; aceleiași categorii cosmologice i se adaugă coregrafia și întrecerile sportive, imitînd gesturi arhetipale cosmogonice. ~ Într-o etapă mai târzie (în Hellada, chiar în cadrul Olimpiadelor), carac-

terul ritual tinde să devină secundar și se manifestă din ce în ce mai intens, în jocuri, un caracter *ludic*. Jocurile sportive moderne, depozitate de orice substrat religios, păstrează însă urme de ritual, care s-au dizolvat în eticheta politeții formale a echipelor.

Joimărița; *Joimărica*; rar (familiar) *Zoica* *Demon feminin din **mitologia românească*, patronînd cîlții de lînă, torsul și țesutul lînii și cînepii. Închipuită ca formă plurală, locuiește în munți, mai rar în turle de biserici, de unde apare, în număr variabil, sub aspectul unor roți de fum sau flacără (→ *roțile de foc*), apoi cu înfățișare antropomorfă (matahale, femei voinice și slute cu gura cît groapa și dinții cît lopețile, înalte cît copacul, groase cît o bute, îmbrăcate în zdrențe negre), dar și zoomorfi (cîini, bivoli) și chiar în forme meteorologice (ceață); ca femeie („fel de femeie”), **J.** își poartă cu ea numeroasele atribute: ciobul sau găleata cu jărat, ciocanul de fier, cuțitul, troaca, strachina, căldarea, oala, sacul cu cenușă, văturaiul, apa clocotită, uneori chiar și un cuptor portativ, necesare aplicării de pedepse femeilor care nu și-au încheiat torsul și țesutul pînă în Joia Mare (din *postul preascal): pocire, tocarea mînilor, prîlirea degetelor și unghiilor sau zdrobirea lor cu ciocanul, băgarea forțată a fusului în anus, dar uneori (**J.** fiind antropofagă) și omorrea pruncilor. **J.** vine seara în sat, odată cu vacile de la pădure (deși alteori se deplasează cu viteza gîndului), iar cînd trece pe uliți întărită cîinii și pleacă înainte de cîntatul cocoșilor. După alte *credințe, nu apare decît o dată pe an, între *Crăciun și postul *Paștelui. În Joia Mare (noaptea de Joimari), echipe de colindători (numai băieți) cu *măști sau cu fețele mînjite de funingine, sunînd mereu din tălângi, cutreieră satul îndemnînd femeile și fetele la tors și cerînd ouă drept colindețe (→ *colinde*). Există în datini un *ritual folcloric special, oficial joi înainte de Paști: o femeie harnică și îndrăzneată (rareori un bărbat travestit) se deghizează în **J.** și caută prin podurile caselor rurale cîlții netorși, lovînd apoi fetele lenese peste unghii. **J.** nu e confundabilă cu Sfînta Joi, divinitate semipersonalizată în ciclul antropomorfizării zilelor săptămîinii. Unele tradiții în declin tind s-o confunde cu *Muma-Pădurii, cu care **J.** nu are decît cîteva puncte comune în reprezentarea actuală. Mitul **J.**, așa cum circulă, este rezultatul unui *sincretism între o zeităte de categorie etică, probabil autohtonă, și tradiția bisericească o. to doxă, personificînd în cele din urmă un principiu de muncă.

jōmon; *yōmon* (jap. *jōmon* — blazon) Cultură arhaică de pe teritoriul ins. japoneze Honshu, produsă (începînd din mileniul V î.e.n.) fie de japonezi, fie de populația abigenă ainu; printre relicve sînt micile statuete ceramice de aspect umanoid, pe care unii cercetători

le-au comparat cu tipurile omenești în scafandre spațiale, fără neglijarea detaliilor; vestimentația acestor statuetă seamănă deopotrivă cu costumele rituale japoneze *dogu*, ele însele fără teme istoric clar; în ultima vreme, statuetele *j.* și costumele *dogu* au fost puse în relație cu un *mit ainu, susținând că *strămoșii acestei rase ar fi venit din *Lună, aterizând pe o platformă circulară arhaică, existentă și azi, căreia nu i s-a găsit o explicație arheologică definitivă. Ceramica *j.* a fost descoperită în stratul neolitic din mileniiile V-I î.e.n., alături de unelte șlefuite din silex (topoare, cuțite), din os (cîrlige de pescuit și harpoane), vase de lut ornamentate, săbii de lemn cu mâner sculptat în elice cu 4 palete; vasele epocii au de obicei ornamente în spirală și linie frîntă. Cultura *j.* (împărțită în 5 etape și peste o sută subdiviziuni cronologico-geografice, culminând cu mijlocul mileniului I î.e.n.) se suprapune epocii legendare din istoria Japoniei cînd (în anul 660 î.e.n.) s-ar fi urcat pe tron întemeietorul dinastiei imperiale actuale, primul *mikado*, *Jimmu-Tenno. (→ *mitologie japoneză*, *mitologie ainu*)

§ T. Esaka, *Yōmon culture*, Tokyo, 1957

Jörd Zeiþa din **mitologia scandinavă*, reprezentînd tîna primordială, glia amorfă, numită și cu epitetetele: *Hlodynn* și *Fjorgynn*. Este întîia soție a zeului suprem *Odhinn și (în varianta principală) mama zeului războinic și meteorologic *Thorr.

Jumala Zeul cerului, în **mitologia finlandeză*, personificînd într-o formă arhaică cerul locuit; mult mai tîrziu a fost confundat cu noțiunea creștină de *Dumnezeu. Se pare că este echivalent cu *Jumo*, zeul suprem, stăpîn al cerului și al intemperțiilor atmosferice, din mitologia fino-ugrilor și a ceremișilor de pe Volga.

Jung, Carl Gustav Psiholog și filosof elvețian (1875—1961), cercetător psihanalist al *miturilor și *religiilor, continuator neortodox al freudismului, în psihologia analitică și în teoria sa neomitologică. Pentru *J.*, mitul este o expresie a „inconștientului colectiv“, propriu, după el, fiecărui om, fiecărui popor, fiecărei rase, ca și întregii omeniri; tocmai de aceea el consideră că sarcina esențială a psihanalizei este studiul tipurilor și *arhetipurilor acestui inconștient colectiv, arhetipurile fiind produsele „inconștientului colectiv impersonal“. „O expresie binecunoscută a arhetipului o constituie mitul și basmul“, în care, afirmă *J.*, arhetipul „se manifestă în formă specifică cristalizată“; de aici și concluzia sa că mitul, ca expresie deci a acestui inconștient colectiv al omenirii, ar preceda inconștientul individual, căruia i-ar impune simbolurile sale arhaice, mult mai pro-

funde și mai încărcate de emoție. Lui *J.* îi aparține o interesantă teorie a *simbolului, ocupîndu-se, în contextul corespunzător, de natura și funcțiile visului (visul, după teoria sa, revelînd simbolic atît structura artei, cît și semnificația psihologică a experienței omenești din viața cotidiană); omul nu se poate împlini decît dacă consimte să-și cunoască viața inconștientă prin intermediul viselor sale și al simbolurilor acestora. *J.* a observat, printre primii, că fenomenul numit popular **farfurii zburătoare* este un mit născut sub ochii noștri și produs de spaima oamenilor sec. XX față de primejdia morții într-un război atomic. *J.* s-a ocupat de diverse domenii ale spiritualității umane enigmatice sau obscure; de la gîndirea tibetană despre *moarte pînă la alchimie, de la *șamanism la practicile marilor mistici (→ *misticism*), de la **oracolele antichității* și *astrologia pînă la parapsihologia modernă. Atitudinea lui *J.* față de fenomenul religios nu pare unitară, însă filosoful neagă pentru religie orice statut ontologic. Cercetat larg, însă nu în toată profunzimea structurilor, și mitul se atașează aceluiași concept. Dar, ceea ce evită sau scapă din vedere psihanalistul, mitul e un fenomen mult prea complex și elaborat în dimensiuni și durate mult prea ample spre a se putea reduce numai la simbolurile inițiale, la marile arhetipuri sau în genere numai la simboluri.

§ *Wandlungen und Symbole der Libido*, Leipzig, 1912; *Von den Wurzeln des Bewusstseins. Studien über den Archetypus*, Zürich, 1954; *Welt der Psyche*, Zürich, 1954; *Ein moderner Mythos. Von Dingen die am Himmel gesehen werden*, Zürich-Stuttgart, 1958; *Psychologie und Religion*, ed. II, Zürich, 1954; *Psychologie und Alchemie*, Zürich, 1944; C. G. Jung und K. Kerényi, *Einführung in das Wesen der Mythologie. Das Göttliche Kind. Das göttliche Mädchen*, ed. IV, Zürich, 1951

jurămint (lat. *iuramentum*, *iuratio* — jurămint) Formulă — implicată religios și ca atare pronunțată solemn — de confirmare fermă a unui adevăr sau de angajare integrală în efectuarea unei făgăduieli. Există la toate popoarele și triburile, confirmat și susținut de tradiția religioasă (apoi păstrat, în epoca modernă, chiar în societățile atee, ca un **ritual lingvistic solemn*), *j.* își are originea în *magie; probabil că, în primele stadii, el avea rolul de a invoca, în chip de garant, un *spirit, așa cum mai tîrziu a început să invoce — în confirmarea adevărului sau în garantarea unui angajament de a executa un act oarecare — un zeu ca martor; (în acest sens, orice *j.* este înrudit cu *descintele). Sacralitatea unui *j.* este subliniată de pedepsele pe care le prevăd codurile religioase pentru jurămintul fals (sperjurul) sau pentru

călcarea j. dat, aceste pedepse complicându-se, de la *sacrificiile impuse vinovatului de către autoritatea religioasă, pînă la amenințarea cu pedepsele postume din *Infern. ~ În *Biblie sînt numeroase exemple de j., ca declarație solemnă de evocare a puterii divine: în lumea ebraică se jura solemn pe numele lui *Yahweh (V.T., *Deuteronomul*, VI, 13; X, 20), iar j. fals era egal cu pîngărirea numelui lui *Dumnezeu (V.T., *Leviticul*, XIX, 12); Yahweh însuși jură în fața lui *Abraham, Isaak, *Iacob, *Moise, spre a-și întări legămîntul (contractul) cu poporul evreu (V.T., *Deuteronomul*, XXIX, 11—13); noțiunea de jurămînt (*šebûa'*) este legată de cifra 7 (*šeba'*) — numărul sacru al lumii cerești. ~ În *Hellada*, cuvîntul jurămînt (*ὄρκος*) a

derivat în numele zeului jurămintelor, *Horkos; invocarea în această situație a unui zeu dădea greutate declarației solemne, ceea ce grecii făceau frecvent; poate că de aceea *Socrate jura „pe cîine“, ca să nu abuzeze de numele zeilor (→ *ctinele*). ~ În *India*, j. ritual *tânânaptra* invocă pe zeul *focului, *Agni, în timp ce *sacerdotul ofician al *sacrificiilor și alți preoți ating cu mîna untul sacrificial. ~ La *Roma*, cel mai frecvent j. era *Medius Fidius*: *Me Dius Fidius iuuet* (→ *Fidius*), iar dintre celelalte divinități, mai des era invocat *Hercules; după mărturia lui Aulus Gellius (*Noaptele attice*, VI, *XVIII*, 1), „la romani jurămîntul a fost respectat cu sînțenie și călcarea lui era socotită un sacrilegiu“.

K

Ka În concepția religioasă a Egiptului fa-
raonic (→ *mitologie egipteană*), partea divină
și eternă a omului, sufletul, manifestarea ener-
giei vitale, sursa funcțiilor de conservare a vieții
și de creație, la *zei și la oameni; un alter-ego
al omului, într-un fel poate umbra lui, avînd
existență autonomă după *moartea corporală,
cînd acest **K.** începe să locuiască în statuia fune-
rară a defunctului. Interpretat diferit de critica
modernă (după G. Maspero: alter-ego sau du-
blul insului; după Steindorff: *spiritul ocrotitor,
adică un fel de *inger păzitor; după Erman:
forța vitală), în tradiția egipteană **K.** era soco-
tit partea nemuritoare, născută odată cu trupul
a omului, însă o parte migrantă, întrucît
mumia mortului era purificată cu apă rituală
(→ *apa*) spre a se păstra curat sediul în care
K. putea să se întoarcă în anumite împrejurări.
Dar afară de **K.** după concepția egipteană, omul
mai posedă și un *Ba, sufletul nemuritor desti-
nat să se strămute în regatul lui *Osiris, precum
și un *Akh, nucleul spiritual (sau înțelepciunea)
ca parte integrantă a *spiritului divin (→ *At-
man*, *Brahmān*), identificat de unii interpreți
cu noțiunea greacă *daimon*. În *Textele Pira-
midelor* se afirmă: „Trupul este pentru pămînt,
sufletul este pentru cer”.

Kaaba (arab. *ka'ba*—cub) Vechi *templu arab
din Mecca, de formă cubică, zidit după tradi-
ția mitică (→ *mitologie arabă*) de *patriarhul
biblic *Abraham sau de *Adam. Considerată
centrul lumii (→ *Omphalos*), incinta *Kaabei* este
locul unde triburile arabe preislamice își păș-
trau *idolii și îndeosebi o piatră neagră, care
odinioară ar fi fost montată în cer și adusă
apoi în templu de *ingerul Djibrail. **K.** mar-
chează, pentru *islam, traiecul sacru dintre *cer
și *pămînt, iar prin aceasta, direcția osiei uni-
versului și totodată Poarta Cerului. *Cultul **K.**
are o puternică tradiție în *litolatia generalizată
a vechilor arabi preislamici. După o tradiție
islamică, poziția **K.** este locul cel mai înalt
(ca altitudine geografică) de pe pămînt,
Steaua Polară indicînd că în dreptul lui se află
centrul ceresc. Obținînd victoria în războiul
său religios, *Mahomed a instituit obligația ca
orice musulman să facă, măcar o dată în viață,
un pelerinaj la Mecca, spre a se închina în
templul cubic inclus în interiorul Marii Moschei,
socotit Casa lui Allah: *al-Bait Allāh* (→ *Allah*),
datorită pietrei paradisiace (*al-hajar al-aswad*)
instalate într-o firidă a zidului exterior; de
altfel, **K.** a fost singurul templu preislamic,
cruțat de islam. Considerată de specialiști fie
de origine meteoritică, fie o formațiune geolo-
gică de bazalt sau agat sau chiar un fragment
de lavă (natura mineralogică nu i-a fost încă

precizată), *piatra neagră* se compune de fapt
din 8 bucăți de dimensiuni diferite, sudate laolaltă
și ulterior incastrate într-un înveliș de
argint, lăsînd vizibilă o suprafață de 20×15 cm,
foarte lustruită de atingerea nenumăraților credin-
cioși, dar se presupune că inițial dimensiunile
ei erau de 25×20×20 cm; piatra e de culoare
neagră-castanie, cu mici pete galbene și albe
la suprafață și, se pare, cenurie în interior;
furată în anul 930 din **K.**, a fost regăsită în
951, datorită ciudatei sale proprietăți de a pluti
la suprafața apei (ceea ce anulează ipoteza pro-
venienței meteoritice). După opinia cercetătoa-
rei daneze E. Tomsen (Universitatea din Copen-
haga), piatra provine din craterele meteoritice
situate în deșertul arabic Rub-al-Hali (1 100 km
la est de Mecca, Arabia Saudită), unde s-au
găsit formațiuni de sticlă naturală rezultînd din
topirea cuarțului sub presiunea de impact cu
meteoriți din fier, unele asemănătoare ca struc-
tură și colorit cu piatra din **K.**; capacitatea de
a pluti pe apă se datorează extraordinarei poro-
zității, iar vîrsta geologică a acestui tip de sticlă
este de 6,4±2,5 milenii, deci în timpul istoric.

Kabbala (ebr. קבלה *kabbalah*—tradiție, re-
ceptare < *kibbel*—a primi prin tradiție) Sistem
filosofic religios, născut probabil în timpul cap-
tivității babiloniene a evreilor, consolidat însă
mult mai tîrziu, în cadrul *iudaismului, ca formă
gnostică a unei mistice speculative (→ *misti-
cism*), sub influența școlilor ebraice alexandrine
care, combinînd doctrina pitagoreică și cea pla-
toniciană cu diverse doctrine filosofice orientale,
grefîndu-le pe propria tradiție mitică, obținu-
seră un sistem mitofilosofic mistic. **K.** se îm-
parte de obicei în două: a) partea teoretică (des-
pre *Dumnezeu și atributele lui) sau de specu-
lație (*Iyyunith*); b) partea practică (despre
modul în care, cu ajutorul diferitelor nume ale
lui *Yahweh, pot fi produse fenomenele și obiec-
tele dorite) sau știința secretă (*Maasith*). Kab-
baliștii împart **K.** în: a) *Maaseh bereshith* (isto-
ria creației sau explicarea primului capitol al
Genezei din *Thorah sau *Pentateuch*; → *Biblia*);
b) *Maaseh merkaba* (istoria *carului ceresc sau
explicarea vedeniilor lui *Iezechiel, *Daniel și
altor *profeți). Dar sînt și alte diviziuni, aparți-
nînd exegeților moderni (de pildă S. Munk):
1) *K a b b a l a s i m b o l i c ă*, cea care caută
în scripturi un sens ezoteric sau mistic, diferit
de sensul literal, aceste operații de căutare fiind:
a) *themura* (schimbare, strămutare), adică trans-
punerea arbitrară a literelor unui cuvînt sau
înlocuirea cuvîntului cu alte litere, spre a se
găsi *celălalt* cuvînt, cel secret; b) *gematria*, care
consideră literele alfabetului în valori cifrice și
le înlocuiește între ele, spre a recompuce aceeași

sumă, de ex.: *M a s h i a h* (*Mesia) — *mem* (40), *shin* (300), *yod* (10), *heth* (8) = 358; *n a h a s h* (șarpe) — *nun* (50), *heth* (8), *shin* (300) = 358, de unde raționamentul că Mesia va învinge pe *Satan și va nimici *păcatul și moartea spirituală; c) *notarikon*, adică formarea altui cuvânt din unirea inițialelor sau finalelor cuvântului dat. 2) *K a b b a l a p o z i t i v ă* (sau dogmatică), ocupându-se de *ingeri și *demoni, de clasificarea lor, de compartimentele *Paradisului și *Infernului, de transmigratia sufletelor. 3) *K a b b a l a s p e c u l a t i v ă* (sau metafizică), după care nici o substanță nu a ieșit din neant absolut, ci totul se trage din izvorul de lumină eternă, adică din Yahweh, care nu poate fi cuprins cu mintea decât în manifestările lui, un Dumnezeu nemanifestat fiind o abstracție. În jurul *K.* s-a dezvoltat o vastă literatură *kabbalistică* (prima carte din serie, *Bahir*, este o compilație din sec. XII, după texte mai vechi), din care a căpătat o anume importanță *Cartea creației* (*Sepher yetzirah*), pătrund influențată de filosofia pitagoreică și afirmând că la temelie lumii se află voința lui Yahweh, exprimată în primele zece numere și în cele 22 litere din alfabetul ebraic. Această carte este atribuită rabinului Aqiba, care a trăit în Ierusalim în epoca împăratului Hadrianus (sec. II) și l-a sprijinit pe conducătorul răscoalei iudeilor, Simon Bar-Kohha (Fiul Stelei) împotriva romanilor. Una dintre culminațiile literaturii kabbalistice este cartea **Zohar* (sec. XIII), reprezentând o formă de *teozofie care tinde să dezvăluie laturile misterioase ale operei lui Dumnezeu. Speculațiile matematice ale kabbaliștilor și ale succesorilor acestora compun o neomitologie a calculelor religioase, imaginând de pildă un Dumnezeu ca un om colosal, cu o barbă lungă de 10 500 parasangi (47 250 km). În concepția *K.*, Dumnezeu este totdeauna înconjurat de cetele îngeruștii, conduse de îngerul *Metatron. Din cauza diferențelor în spațiu și *timp, *K.* se refuză unei definiții de sinteză. Const. Daniel (*Scripta aramaica*, I, București, 1980, p. 219) încearcă să găsească baza unei definiții în „afirmația insistentă că apropierea de divin nu se poate realiza nici prin speculații, raționale, nici printr-o viață cucernică, ci numai prin cunoașterea și aprofundarea unei tradiții secrete care merge pînă la primul om“, dar și în atenția *K.* față de „valoarea persoanei umane pentru mintuirea lumii întregi“ (→ *mintuire*).

ș F. Warrain, *La Théodicée de la Kabbale*, Paris, 1955; Gershom Scholem, *Ursprung und Anfänge der Kabbala*, Berlin, 1962; Ernest Müller, *Histoire de la mystique juive*, Paris, 1976

Kabta Zeul sumerian al cărămizilor, devenit la babilonieni *Kulla* (→ *mitologii din Mesopotamia*), zeu al cărămizilor de construcție și al tăblițelor de argilă pentru scris. Într-un imn babilonian citim: „Ea luă din Apsu o mînă de lut și îl făcu pe *Kulla* pentru reclădirea [templor]“.

Kāçyāpa (*Cel cu dinții negri*) Celebru înțeles primordiale (*rtși), în *mitologia ve-*

dică, poet al cărui bunic era zeul *Brahmā. Fiind tatăl *Soarelui (Vivasvan), *K.* este la rîndul său bunicul lui *Manu, care e *strămoșul arhetipal al omenirii (→ *arhetip*). Soția sa Vinată e mama regelui pășărilor *Garuḍa și e numită adesea cu epitetul *Kāçīhā* (Calea-norilor); fiul lui *K.*, *Vibhāṇḍaka*, este și el un rîsi. Epitetul lui *K.*: *Nidhruvi* (Fidelul).

Kadesh Zeiță tîrzie patronind raporturile sexuale și reprezentată ca o frumoasă adolescentă goală; în *panteonul egiptean *cultul ei se confirmă abia în Regatul Nou, fiind probabil un împrumut din Asia Mică, după o zeităte comună mai multor popoare semitice (ebr. *ko-desh* — persoană sacră, pură; o bătălie între egipteni și hititiți s-a disputat în cetatea Kadesh din Siria). După ce autonomia ei culturală dispăre, *K.* e asimilată cu *Hathor.

Kadmos Rege fenician legendar din *mitologia greacă*, pe care grecii îl considerau întemeietor al Thebei beotiene și inventator al scrierii grecești pe baza alfabetului fenician, adus de el în Hellada (după istoricii moderni, pînă în sec. XVI î.e.n.) *K.*, fiu al regelui fenician Agenor, ar fi plecat în căutarea surorii sale *Europe, răpite de *Zeus. Sosind în Beotia, *K.* ucide un *dragon, devorator al camarazilor de expediție, dinții căruii îi seamănă, din porunca zeiței *Athēna, pe cîmp, astfel că din ei răsăr niște oameni înarmați care se măcelăresc reciproc, exceptînd 5 inși cu ajutorul cărora *K.* întemeiază Theba. După lupta cu dragonul și cu uriașii răsăriți din dinții acestuia (considerați adesea de comentatorii *mitului drept *simbolurile literelor grecești, *K.* este timp de 7 ani sclavul zeului *Ares. Apoi se căsătorește cu zeița *Harmonia cu care are mai mulți copii, urmăriți de nenoroc și *blestem (*Agave, *Autonoe*, *Ino, *Illyrius*, *Semele, *Polydoros*); în alt *mit, *K.* și *Harmonia* se retrag la bătrînețe în *Illyria*, unde sînt metamorfozați în șerpi.

Kagutsuchi Zeul *focului, în *mitologia japoneză*, pe care zeița primordială *Izanami l-a născut, murind ea însăși, arsă în timpul nașterii de flăcările produse de prunc. După *moartea soției sale, zeul *Izanagi își omoară fiul din răzbunare, însă din singele scurs pe pămînt al tînărului zeu muribund se nasc alți zei; aceștia au epitete corespunzătoare atributelor ignice naturale (*Cel ascuns în Munți*, *Despicătorul Munților*), din structura lor semantică unii mitologi deducînd că grupul de divinități ignice succesorele reprezintă **simbolurile fenomenelor vulcanice*. Mircea *Eliade l-a asimilat pe *K.* unui simbol solar.

Kahukura Zeu comun mai multor mitologii din Polinesia (→ *mitologii din Oceania*), venerat îndeosebi ca divinitate a războiului. *K.* e considerat *strămoșul primordial al populației neozelandeze maori sau întiul colonizator al grupului insular al acesteia. Un *mit spune: „*Kahukura* era căpetenia; el nu semăna cu cei din tribul lui, și oamenii se tot întrebau, ce i se năzare dincolo de ocean?“ Dar, pe cînd era tînăr, *K.* a făcut mai multe explorări de unul

singur pe vechea insulă, pînă cînd a ajuns în nordul ei, în poiana morților, pe care sufletele defuncților o străbat spre arborele umbrind Poarta Morții; acolo, pe țărnișă, o muzică vrăjită l-a învâluit de departe din ocean. După aceea **K.** a plecat într-o canoașă spre Aoteaora (Norul Alb Lung; Noua Zeelandă) unde, prin dibăcie, șiretlic și eroism, a învățat să împletească plase și năvoade de pescuit, comunicînd apoi acest meșteșug tribului său pe care l-a și condus în expansiunea de cucerire a noii insule. *Simbolul lui **K.** este curcubeul. Zeul e reprezentat ca un bărbat cu pielea albă, cu părul arămiu strălucind la soare ca o văpaie, cu ochii așintîți în depărtări neștiute de oameni, și cu o lungă cicatrice pe unul din obraji. Un zeu cu același nume, dar cu atribute neclare, e venerat și în ins. Rarotonga.

Kairós (grec. κῆρος — ocazie, timp favorabil, oportunitate, măsură exactă) Divinitate alegorică, în *mitologia greacă, simbolizînd ocazia, de fapt, *timpul mensurabil; la unii autori capătă sensul de *timp prezent*, timp imediat. În concepția pitagoreicilor (→ *Pythagoras*), **K.** devine intervalul temporal ce se poate determina în raportul său cu valorile numerice (→ *numere sacre*). Totuși **K.** nu a avut un *cult propriu-zis (sau cel puțin răspîndit) în Hellada, exceptînd grupul sacerdotal al *templului din sanctuarul de la Olympia consacrat lui *Zeus al cărui fiu mezin a și fost considerat uneori). Zeu se pare că îl numea și Menandru. Dar mult mai tîrziu, un proces sincretic intern (→ *sincretism*) avea să ducă pe **K.** aproape de identificarea sa cu *Hronos* (nu *Kronos) — ca personificare a duratei; (cf. în *mitologia vedică și în doctrinele Indiei, divinitatea *Kālā). Unii filosofi ai culturii au încercat să-l identifice pe **K.** cu „timpul critic“ și ca atare să-l asocieze cu destinul; așa de ex., Al. Tănase observă că „prin Kairos [...] părăsim sau depășim timpul circular, repetitiv, și pătrundem într-o lume (și un timp) al *măsurii și formei*, al *diversității*, unde puțința activă duce la *forme creatoare*, rezultînd din prelucrarea și modelarea materiei amorfe a vieții“, iar arta „este prin excelență *timpul critic al istoriei*“, deci „un timp al *frumosului*“ (cf. Al. Tănase, *Chronos și Kairos în antichitatea greacă*, în *România literară*, 9, 1988, p. 19; *Timpul critic — Kairos în opera de artă*, *ibid.* 11, 1988, p. 8).

Kaj; **Kaz** *Spirit benefic din mitologia avară (→ *mitologii caucaziene*), paznicul vetrei domestice și veghetorul fericirii familiale. Aspectul său vizibil este un șarpe alb, care ocrotește casa (cf. *Șarpele casei, în folclorul românesc). Potrivit *superstiției, **K.** se ascunde într-un ulcior, lăsîndu-și capul în gîtul ulciorului, sporînd astfel cantitatea de lichid din vasul respectiv (lapte, vin) și anihilînd orice consecințe posibile ale deochiului. De asemenea, plantele atinse în treacă de **K.** încep să crească bogat, galopant.

Kālā Divinitate personificînd *timpul, în *mitologia vedică. **K.** este un zeu care dă celor ce i se supun numai suferință; *Kālā* (sanscr.

negru, umbrît) include și sensul simbolic al culorii negre, sumbre, pe care o are timpul, întrucît este irațional și neînduplecat, nemilos, crud. Cîteva noțiuni din filosofia indiană a timpului au structuri mitologice: *kālacakrā* — roata timpului, *simbol al ciclicității mișcărilor timpului cosmic (→ *roata, cakrā, yuga*); *kāladharma* — legea timpului, de fapt *simbolul abstract al *morții (*dhārma), iar în acest caz apare simbolul formei concrete a morții: *kālapāca* — nodul, lațul timpului, de care trage ca de o funie, ca să-l înnoade, zeul morții *Yama; *kālā* nu trebuie confundat cu *kalā*; primul înseamnă deopotrivă „timp“, „oră“; al doilea este o unitate subdivizionară de timp, egală fie cu 60, fie cu 48, fie cu 8 secunde; de ex.: *kṣana* (clipă) = $\frac{1}{5}$ din o secundă; *truti* (clipită) = $\frac{1}{4}$ din o kṣana. (Confuzia între cei doi termeni nu este posibilă în sanscrită, ci numai în limbile moderne lipsite de vocale lungi și vocale scurte: în *kālā* (timpul) primul *a* este lung, în *kalā* (diviziunea temporală), al doilea *a*).

Kalervo (răd. finl. *kal-* < vb. a fulgera); *Kaleva* *Gigant din *mitologia finlandeză, tatăl a 12 eroi fabuloși sau *zei, printre care *Väinämöinen, *Ilmarinen, *Kullervo; în vremurile arhaice era venerat probabil ca zeu al mișcărilor și fenomenelor atmosferice, mai ales al luminii și al fulgerului.

Kalevala Eposul popular finlandez (→ *mitologie finlandeză*) adunat, constituit și publicat de Elias Lönnrot, în 1849, ca epopee autonomă (în 50 cînturi cu 22 795 versuri), în formă definitivă (o ediție anterioară incompletă, în 1835). Runele folclorice originale diferă adesea de runele (cînturile) epopeii recompuse de E. Lönnrot, care, influențat de romantism, fusese convins de existența arhaică a unui epos unitar; dar epopeea a încorporat destule interpolări de literatură tîrzie, uneori chiar de infurire creștină. O recompunere publicată în 1949 a încercat să se apropie de presupusele rune de obîșie. Oricum, **K.** lui E. Lönnrot e fidelă ca mitografie față de subiectul comun vechilor rune: aventurile miraculoase ale eroilor principali — bătrînul zeu-poet *Väinämöinen, fierarul magician *Ilmarinen, istețul Lemminkäinen și păstorul *Kullervo; elementele cosmogonice ale *miturilor tradiționale; descrierea figurilor și atributelor tuturor divinităților din *panteonul Finlandei.

§ Elias Lönnrot, *Kalevala*, trad. rom. de Iulian Vesper, București, 1974

Kālī; *Devi-Kālī* (*Zeița Neagră*) Fiica lui *Himavān (zeul personificînd Himalaya) și soția zeului *Çivā, în *mitologia vedică. Divinitate duală, totodată și blajină și minioasă (într-o variantă născîndu-se însă din fața innegrată de furie a zeiței *Durgā), **K.** a fost deseori adorată îndeosebi ca personificare a mîniei și a groazei; unele *mituri o descriu ca pe o personificare a sorții rele și a erei Kāliyuga (era prezentă sau epoca de fier, a 4-a și ultima din ciclul erelor vedice: → *yuga*), fiind considerată epoca răului maximal, o eră aglomerată de suferințe

și silniciei. **K.** simbolizează și ghinionul omenesc de fiecare zi. **K.** intervine în jocul de zaruri (→ *jocuri rituale*) deși îl patronează zeul *Dvāpara. Imaginată figurativ cu dinți de fieră și cu 3 ochi, cu 4 mâini, în fiecare fiind câte un atribut al cruzimii sale (un craniu, un *lotus, un cuțit, o sabie), cu o gură frumoasă din care atrnă o lungă limbă singeroasă, **K.** este un rareori obiectul unor adorații rituale cîteodată obscene. Uneori identificată cu *Durgā*, în genere e socotită numai o rezultantă a acesteia. Unele variante mitice o numesc și *Distrugătoare Timpului*: la sfîrșitul erei Kāliyuga, a cărei patroană nefastă este, zeița **K.** se va înfășura împreună cu lumea (sau numai lumea se va scufunda în întuneric), într-un vâl de beznă, creînd astfel premisele absolute ale *sfîrșitului lumii; în această ipostază va purta numele *Kālarātri* (Noaptea Timpului). **K.** e însoțită de un alai permanent compus din grupul de *demoni feminini antropofagi Dākini; în cîntea ei se desfășoară *sărbătoarea de toamnă *Puja* (cînd, în toată India, se închid timp de zece zile toate școlile și instituțiile). Se pare că această stranie divinitate e o moștenire din mitologia Indiei prearice, întrucît *cultul ei este legat de memoria unor *sacrificii singeroase care nu mai apar nici în religia vedică, nici în celelalte mari religii care au urmat (*brahmanism, *hinduism, *budism). Răspîndit mai ales în Bengal (există un mare *templu în capitala bengaleză Kālighata/Calcutta, care îi este consacrat), acest cult a dobîndit un loc principal în doctrinele tantrice (→ *tantra*).

Kalki A 10-a și ultima reîncarnare (*avatara) a zeului *Vișnu din *mitologia vedică în ipostaza sa de mîntuitor al lumii viitoare (→ *mîntuire*).

kalpa Eră cosmică din *mitologia vedică, egală cu o zi și o noapte din existența sufletului universal *Brahmān, deci echivalînd cu 2000 ere complexe Mahāyuga (→ *yuga*) sau cu 8 640 000 000 ani terestri umani: o jumătate dintr-o eră **k.** (1 000 Mahāyugas, divizate în 4 320 000 000 ani omenesți) este *ziua lui Brah-mā*, sfîrșitul căreia aduce distrugerea lumii materiale și a lumii divine, printr-o *pralaya; cealaltă jumătate este *noaptea lui Brah-mā*, după care universul e creat din nou și începe o nouă **k.** Brah-mā însuși trăiește 100 de ani cosmici; la sfîrșitul unui asemenea ciclu se declanșează Mahāpralaya, cînd, odată cu pieirea întregului univers și a principalilor *zei, se instaurează o stare de *haos; haosul durează 100 de ani cosmici (atît cît a trăit Brah-mā), apoi se auto-organizează treptat într-o ordine logică, pentru ca la sfîrșitul ciclului să se nască un nou Brah-mā, odată cu debutul unui nou ciclu de *kalpas*. Filosofia religioasă a *hinduismului consideră că, acum, Brah-mā se află în al 51-lea an cosmic de viață (→ *escatologie*).

Kalpaka; *Kalpasriṅka*; *Kalpataru* (*Arborele Dorințelor*) Arbore sacru și miraculos în *mitologia vedică, situat în *cerul zeului *Indra și care a răsărit și a crescut din oceanul primordial de lapte (→ *apa*); după ce a devenit ar-

bore ceresc (→ *Arborele Cosmic*), **K.** a fost înzestrat cu puterea de a îndeplini orice dorință a celui ce se așază la umbra crengilor lui și își rostește dorința în timpul *rugăciunii.

Kalunga; *Karunga* *Strămoșul primordial și patronul divin al tunetului, în mitologia triburilor bantule: ambo, chokwe, kongo, luba, mbundu (→ *mitologiile populațiilor africane*) din jumătatea sudică a Africii. **K.** e considerat creatorul oamenilor, pe care i-a chemat la viață din arborele sfînt sau din stîncă sacră (după alte *mituri, din pămînt sau chiar dintr-un mușuroi de termite). Primii oameni — în varianta termitică — au fost Amangudu și femeia sa. **K.** este și custodele lumii morților; (circulă curent expresia eufemistică: „l-a luat Kalunga“ — a murit). **K.** se servește de ajutorul unui personaj feminin indefinit: *Bātrna-de-os*, care poate fi personificarea scheletului, ca *simbol al *morții.

Kāma (sanscr. *kāma* — dorință); *Kāmadeva* Zeul simbolic al dragostei, în *mitologia vedică, personificarea dorinței și a desfătării; e considerat uneori o divinitate autocreată din apele cosmice primordiale (→ *apa*), prima sa emanație fiind dorința. Atributele fundamentale ale zeului sînt simbolizate prin cele două soții ale lui: *Prīti* sau *Māyāvātī* (Iubirea, Prietenia) și *Rāti* (Voluptatea). După un *mit din *Purāna, deoarece i-a inspirat zeului *Çivā porniri de dragoste pentru soția sa *Pārvatī, tocmai cînd marele zeu practica *asceza, **K.** a suferit neașteptate represalii, întrucît Çivā, mîniat de îndrăzneala zeului dorinței, l-a ars cu văpaia celui de-al treilea ochi al său, prefăcîndu-l în scrum; de atunci, **K.** a rămas acorporal (*Anaṅgā*). După un mit complementar, cînd Çivā îl preface pe **K.** în scrum, a doua lui soție, Rāti, o imploră pe Pārvatī să obțină anularea pedepsei; înduplecat, Çivā îl regenerează, așa încît **K.** se naște a doua oară, ca *Pradyumna* (Desfătătorul), din cuplul *Krișṇa — *Rukmiṇī; luîndu-și aparența unei muritoare de rînd, Rāti crește ea însăși copilul, iar la maturitatea lui îi divulgă adevărul, redevenîndu-i soție. Totuși celelalte variante mitologice îl închipuie ca pe un foarte frumos adolescent, călărînd pe un papagal și însoțit de alaiul fecioarelor cerești *Apsara al căror șef este; o *apsara* poartă steagul zeului, ornat cu o *mākara* (un fabulos monstru marin cu trup de pește, cap și picioare de antilopă) emblematică, de unde și epitetul zeului: *Makaradhvaj*; înarmat cu un arc cu coarda din albine vii **K.** are în tolbă 5 săgeți (*sandīpana* — incendiatoarea, *sammohana* — tulburătoarea etc.) confecționate din 5 flori diferite; atunci **K.** are epitetul *Viṣamayudha* (Cel înarmat cu un număr nepereche de săgeți; Purtătorul de armă imbatabilă), iar atacul zeului nu poate fi evitat (explicitîndu-se și prin epitetul *Madana* — Cel care îmbată, Cel care ametește). Epitetele lui **K.** au un registru larg: *Kāmacara* (Cel care acționează dorința); *Viṣmapana* (Uluitorul), *Mara* (Ucigătorul), *Manasi-ja* (Cel ce se naște în inimă), *Puṣpa-cāpa* (Purtătorul arcului de flori), *Jhaṣa-keṭana* (Cel

cu delfinul pe standard). Miturile prezintă, fie în asociere cu zeul **K.**, fie independent de el, un car al dorinței: *Kāmayana*, vehicul fabulos cu autotracțiune, avînd proprietatea de a se deplasa pretutindeni după dorința pasagerului. Tradiția din India a conservat *sărbătoarea *Madanamāha* (Marea dragoste), consacrată lui **K.** Sub egida zeului au fost scrise, în antichitate, tratatele: *Kāmasūtra* (aparținînd lui Vātsyayana) și *Kāmatantra* (Cartea iubirii), ocupîndu-se de arta sau știința dragostei (sanscr. *kāmaśāstra* — cunoașterea dragostei).

§ P. Thomas, *Kāma Kalpa of the Hindu Ritual of Love*, ed. IX, Bombay, 1958

Kamadhenu *Vaca divină cerească, din *mitologia *vedică*, născută din oceanul primordial de lapte (→ *apa*), atunci cînd cele două grupuri de divinități inițiale, *Deva (*zeii) și *Asura (*demonii), au amestecat acel lapte oceanic, bătîndu-l, spre a obține nectarul sfînt. Din laptele muls de la ugerul vacii **K.** a fost creată lumea, dar mai tîrziu vaca a fost furată de regele legendar *Kārtaviryarjuna.

Kamadogami (*Zeii locuinței*) Grup de divinități din *mitologia *japoneză*, ocrotitoare ale locuinței, ale vetrei familiale. După codicele *Kojiki, grupul e restrîns la perechea *Okitsu-Hiko* și *Okitsu-Hime*, cei doi fii ai zeului O-Tosi. **K.** au un rol esențial în consolidarea tinerelor familii și în conservarea ulterioară a coeziunii familiale.

Kamari Fecioară cerească benefică, în folclorul mitologic kartvel (→ *mitologii caucaziene*), iubind cu fidelitate pe eroul *Amirani, care o răpește dintr-un turn celest. **K.** este fiica stăpînului ceresc al norilor și al vremii meteorologice, dar și al *spiritelor malefice ale vrăjitorilor *kadji* (kadjeți). După unii interpreți, **K.** ar simboliza răpirea focului ceresc de către eameni, adică domesticirea focului natural, conservat și folosit ca *foe viu* (→ *focul*) provenit din incendii provocate de trăsnet. În acest context, actul lui Amirani este un act prometeic (→ *Prometheus*).

Kami Denumire generică pentru divinitățile primordiale, anonime, impersonale, din *mitologia *japoneză*: primul **K.** a apărut ca un lucru incert din *haosul inițial, ridicîndu-se ca o tulpină de trestie. Se pare că noțiunea a fost împrumutată de japonezi de la aborigenii *ainu*, din insulele Hokkaido și Sahalin (→ *mitologie ainu*), ale căror divinități specific animiste se numesc generic *Kamui* (*duhuri; ființe miraculoase, superioare, sacre), fiind vag diferențiate atributiv, dar fără nume sau epitete. *Spiritele *Kamui* ocrotesc pămîntul, apele, ploaia, vîntul, orezul, munții războiul, norocul și nenorocul, chiar cunoașterea; există *crența în căte un **K.** al fiecărui clan (sînt deci similare *geniilor); o piatră avînd întimplător formă falică, găsită pe cîmp, devine *kamui*, și se crede că asigură fertilitatea cîmpului. Noțiunea japoneză *Kami* a încorporat tradițiile arhaice ainu, în care au fuzionat *animismul și *totemismul; astfel, în ce privește tradiția succesorală tote-

mică, există un *mit asupra originii cerești a acestei populații: bătrînii din ins. Hokkaido afirmă că întîiul *strămoș ainu a coborît din *Lună pe un platou circular vitrificat, de aparență naturală (existent într-adevăr acolo și marcat de un monument enigmatic), din valea râului Saru. Mai tîrziu, printr-o restituție a influenței, după modelul zeilor japonezi, apare la populația ainu *cultul unei zeițe semianonime a soarelui: Chuf-kamui. În mitologia japoneză, numele comun *kami* devine cu timpul o particulă postpozitivă, cu sensul de divinitate (**Amaterasu Omikami*).

Kammo Zeul pietrelor, în *mitologia *finlandeză*, ocrotind stîncile, pietrele, prundișul. Fiul său, *Kivi Kimmo*, locuind în pietrele cascadelor, era considerat sfredelitorul stîncilor în vederea scurgerii mai lesnicioase a șuvoaielor de apă.

Kamrushepa Zeiță magiciană hittită și hatită, o divinitate arhaică din Anatolia, socotită drept singura din întregul *panteon în stare să domolească violența zeului *Telepinu, prin *descîntecele ei. Dar **K.** era și o zeiță auxiliară — organizatoarea acțiunilor întreprinse de marii *zei: astfel, ea organizează construcția templelor cerești ale zeului *Soarelui sau îl ajută pe acesta să dărăcească lîna oilor lui.

Kandáon Zeu tracic al războiului, după o ipoteză, asemănător cu zeul grec *Ares, formă în care ar fi fost venerat și în Dacia (→ *mitologie dacogetică*).

Karacun (paleoslav. Крачунъ; rus. Карачун, Карочунь; bulgar. Крачунец — Ziua de *Crăciun; slovac. *Kračun* — Crăciun) În *mitologia *slavă* precreștină, denumirea solstițiului de iarnă; apoi, *sărbătoarea creștină a Crăciunului; după opinia cercetătorilor ruși, etimonul este latin: *quartum ieiunium*; după alte ipoteze ar fi un împrumut slav din româna veche; cf. albanez *kërcum* — buturuga arsă în sobă în noaptea Crăciunului.

Karamiyah Curent religios format în *islam, în sec. X—XI, în Asia (îndeosebi în Iran), dar considerat ulterior eretic (→ *erezie*). Fondatorul — Muhammad ben Karamah (m. 868) — a fost temeinic influențat de *maniheism și de *creștinism; probabil pe această bază, prefeții doctrinei **k.** se îndoiau de erudiția *profetului *Mahomed și respingeau multe dintre *dogmele și *ritualurile islamice esențiale. Doctrina **k.** formulează 5 principii cosmologice: creatorul, *spiritul, spațiul, *timpul, atmosfera; ca stare, în lume nu există decît ceea ce ocupă spațiu și timp. Creatorul lumii, *Allah, este substanțial, dar nu posedă înțelepciunea absolută.

Karavai (rus. *Kapasai*, *Koposai*; sîrbocroat. *Kpasaj*; bulgar. *Kpasai*; etim. incertă: *koposa* — *vacă, simbol curent al fecundității în civilizațiile agrare) Personificare sacralizată a *piinii*, în *mitologia *slavă*, dar și piinea rituală (o piine mare, rotundă, bine coaptă, împodobită din aluat) făcută din lamura de fînă a primului grîu secerat. Ca personaj divinizat, **K.** simbolizează fecunditatea recoltei, în *cultele agrare slave. Piinea festivă (din lamura de

grfu) se pregătea mai multe zile, în cadrul unui *ritual complex; grful era măcinat în piulițe arhaice sau cu pietre primitive de rșniță, iar *sacerdoții, prezenți în cursul întregului ritual, invocau concursul *zeilor sau zeului (după creștinare, al lui *Dumnezeu) în operația triplă de frământare, creștere și coacere a pîinii. **K.** avea și valoare de *simbol solar, iar astfel, pe orice pîine de tip *karavai*, se modelau din aluat semnele *Soarelui și *Lunii. *Cultul personificării **K.** este strîns legat de mitul despre *Arbor mundi* (→ *Arborele Cosmic*); adesea, printre figurinele ornamentale de pe aceste pîini se afla un taur sau mai ales o vacă (*корова*). Se pare că acest cult al pîinii avea un caracter panslav, iar relicte evidente din el se semnalează și în sec. XX, în zonele slave cultivate de grfu și secară.

Karĭkalo Zeul ocrotitor al păsărilor, în mitologia alano-osetă (→ *mitologii caucaziene*), fiind în bune relații cu zeul *Afsāti, cu care face schimb de daruri vinătorești.

Karma (sanscr. *karman* — activitate, acțiune, răzbunare, datină, *ritual) Forță impersonală care, în *credința hindușilor, face automat bilanțul tuturor faptelor bune și rele ale omului și ale altor ființe; doctrina brahmanică (→ *brahmanism*) consideră **K.** totodată și forța implacabilă care leagă sufletul de lanțul reîncarnărilor necesare (→ *avatara*), întrucît ea determină următoarea formă de existență a fiecărei făpturi, în raport cu rezultatele acestui bilanț de fapte săvîrșite în existența precedentă: în filosofia mitologică a Indiei se afirmă că fiecare om, murind, se reîncarnează într-o formă de viață superioară sau inferioară, pînă cînd sufletul i se perfecționează total ajungînd sau în *Paradisul zeilor sau la starea de divinitate (variantea budistă prevede *Nirvāna, starea de pace finală a inexistenței). Astfel, **K.** este atât cauza cît și răzbunarea directă a întregului lanț de renașteri ale sufletului, în raport cu acțiunile anterioare: îi sînt supuse **K.** toate ființele, de la cea mai umilă creatură vegetală sau animală, pînă la ipostaza de zeu. În acest plan, unul din cele 6 sisteme filosofice ortodoxe din India — *Mimānsā (cercetare, studiu) format în sec. IV-V — admite realitatea existențială a lumii fizice pe temeiul capacității acesteia de a fi percepută, dar afirmînd realitatea sufletului, neagă existența divinității; astfel, în concepția *mimānsā* lumea este guvernată de legile karmice. În *hinduism, doctrina **K.** este unul din principiile fundamentale.

Karna (slav. карнѣ — a boci) Personificare sau divinitate a *bocetului în *mitologia slavă răsăriteană, simbolizînd funcția complexă a plînsului: bocirea răposaților, jelierea efectelor nenorocirii, plîngerea consecințelor rele ale sortii etc. Adesea (ca în *Cîntarea oștirii lui Igor*, **K.** era asociată în invocații cu divinitatea jelierii, *Jliā.

Karpas (grec. καρπασα — fruct) Zeul fructelor, în *mitologia greacă, născut de *zîna florilor *Chloris, de la zeul vîntului de apus, *Zephyros.

Karshiptar (zend. *karshiptar* — iute la zbor) Pasăre sau divinitate înaripată (neclară aspectual) din *mitologia iraniană (amintită în *Avesta),

care guvernează forța dezlănțuită a apei; unii mitologi îi deduc originea din *miturile eurasiatice despre o pasăre demiurgică plutind, înainte de creația lumii (→ *cosmogonie*), pe apele primordiale (→ *apa*). Într-un *mit avestic, **K.** aduce *Legea* în orașul *Var (o construcție escatologică salvatoare a perpetuității omenirii, faunei și florei terestre: cf. *Avesta, Videvdāt*, II, 42); în *Bundahishn* (XIV, 23; XIX, 16; XXIV, 11), *Pasărea Karshiptar*, avînd rang regal, domnește peste toate păsările lumii pămîntene. Într-un mit complementar, de formațiune probabil mai tîrzie, **K.** știe să recite *Avesta* în întregime, în limba păsărilor, deși stăpînește desăvîrșit și graiul omenesc. Aceleași surse informează că pasărea **K.** i-a dat importante sfaturi lui *Zarathustra. Relicve din sec. IV i.e.n. (un basoreliev în ceramică și o cupă de argint conțin un mit — necunoscut mitografiilor — despre dezmembrarea unui protozeu cu chipul divinității **K.**, de către o întruchipare simbolică a *focului, ca prim *element participant la cosmogonie.

Kārtavīryarjuna Rege în *mitologia vedică, fiul regelui *Kṛitavīrya*; **K.** e amintit în *Mahābhārata și în *Rāmāyana, unde este numit și *Sahasra-arjuna*, fiindcă avea 1 000 de mîini. Poseda un car magic (fie al său, fie însușit), care îl putea transporta, după dorință, în orice mediu și în orice direcție (car adesea asimilat cu vehiculul dorinței, *Kāmayana*; → *Kāma*). **K.** a izbutit să-l țină prizonier pe *demonul *Ravana în cetatea sa. Dar fiindcă a furat *vaca sacră *Kamadhenu împreună cu vițelul ei, în timp ce vîna într-o *pădure, omorînd tot atunci și pe înțeleptul *Jamādagni*, unul din cei 7 mari *rīși, în paza căruia fusese lăsată *vaca* de zei, **K.** a fost ucis represiv de fiul înțeleptului *brahman *Paraçurāma, care era de fapt o reîncarnare (*avatara) a marelui zeu *Vișnu.

Kārtikeya Zeul războiului în *mitologia vedică (înlocuindu-l ori de cîte ori e nevoie pe *Indra), de obicei considerat un zeu unilateral, neînterminat decît în acțiunile militare și neînterminat de nimic altceva decît de arta războiului. **K.** i-a scos pe *zei din numeroase dificultăți, fie omorîndu-l pe *demonul *Taraka*, socotit invulnerabil, fie scăpîndu-i de umilința totală atunci cînd toți demonii clasei *Asura, profitînd de faptul că marele zeu *Çivā se retrăsese temporar în sihăstrie și că *Indra* era peregrin prin păduri, au luat cu asalt cerul fiind gata să-i alunge pe zeii (*Deva) definitiv. **K.** era socotit zeu isprăvilor categorice calculate în forță; astfel, într-o împrejurare a rupt în două muntele *Kraunsa*. Originea sa e neclară, *miturile îi atribuie ca părinți fie pe *Agni, fie pe *Çivā* și pe soția sa *Pārvati, fie numai pe *Pārvati* (care, într-o variantă, nu l-a născut, ci doar l-a adoptat); un mit de mai mare circulație afirmă însă că *Çivā* și-a aruncat sămînța în gura zeului *focului, *Agni*, care se prefăcuse în porumbel apropiindu-se de marele zeu tocmai cînd el o îmbrățișa pe *Pārvati*; nesimțindu-se însă în stare să poarte în el sămînța divină, a lepădat-o în fluviul *Gāṅgā, unde atunci se scaldau 6 frumoase *Apsara care întruchipau

constelația *Krittikā (Pleiadele), iar tinerele curtezane cerești au rămas toate însărcinate, născând apoi 6 fii; cei 6 băieți s-au unit tainic, printr-un act de *magie, într-un singur trup cu 6 capete, 12 ochi și 12 brațe și din această fuziune a rezultat zeul hexafacial **K.** (ca și predecesorul său cultural *Skandā) sau *Dvadașalocana*: cel cu 12 ochi. **K.** e reprezentat de obicei zezînd pe păunul său Paravani, cu care își efectuează călătoriile, și avînd totdeauna asupra sa arcul și săgețile. Adesea e socotit un singuratic, un zeu misogin; dar, deși femeile îi sînt indiferente (de altfel, accesul femeilor în *templul său era interzis), unele variante mitologice îi atribuie totuși o soție: *Kaumari* (Devasena) fixînd și împereurarea căsătoriei tîrzie a zeului burlac (*Kumara*): cînd, cerul fiind atacat de clasa Asura, zeul Indra călătorea prin păduri adînci în meditație spre a găsi soluția redobîndirii regatului său divin, a auzit dintr-o poiană silvestră strigăte care cereau ajutor; văzînd că o fată frumoasă era asaltată de demonul Kesin, Indra a eliberat-o, mai tîrziu mărîtînd-o cu **K.**; dar mitul acestei căsătorii e un semisimbol militar: fata era *Devasena* (Oastea Zeilor). Numele vechiului zeu *Skandā*, cu care **K.** a fuzionat într-un cult unic, nu mai rămîne decît un epitet.

Kașcei-cel-nemuritor (rus. *Кащей бессмертный*; turcic, *koşçy* — prizonier) Personaj fabulos din *mitologia slavă, trăind veșnic, însă *viața fiindu-i închisă într-un ou (sau într-o piatră), la mare distanță de făptura sa; dacă e lovit acest ou, **K.** poate fi totuși ucis. **K.**, uneori putîndu-se metamorfoza în *balaur, locuiește în piscul unui munte inaccesibil, într-o casă vastă și se folosește de o sabie grea de 500 puduri (9 000 kg); cînd e urmărit el poate zbura, evitînd primejdia. Variantele mitofolclorice curente sugerează de fapt posibilitatea *morții lui **K.**, deoarece, „Pe mare — pe ocean, în ostrovul Buian este un stejar verde, sub stejarul cel verde e îngropat un sipet verde, în sipetul acela este un iepure, în iepure e o rață, în rață un ou, în ou este moartea lui Kașcei“ În basme, de regulă, Ivan Ţareviči, fiul mezin al împăratului, îl găsește pe **K.** (care i-a răpit mama, făcîndu-și-o fiitoare) și după ce îi află ascunzătoarea „morții“ cu ajutorul animalelor (o lupoaică, o cioară, o știucă), obține oul prețios și, sfărîmîndu-l în pumn, îl anihilează pe monstru. Formula morții e variabilă în narațiunile populare. În varianta cea mai răspîndită, după cîteva încercări de a o amăgi, **K.** îi dezvăluie soției (sau fiitoarei sale) locul unde se află oul în care îi este închisă moartea; în felul acesta, un prinț, devenit amantul soției lui **K.**, găsește oul, riscă să fie ucis de monstru, dar strînge cu putere oul în palmă, sfîrîmîndu-i lui **K.** o durere cumplită, iar la întîia încercare a adversarului său de a apuca sabia, prințul strîbește oul. În altă variantă, **K.** moare după ce este lovit în frunte cu oul, transformat în proiectil. Dar există și variante periferice, unde în locul lui **K.** figurează un șarpe, care e omorît cu o pietricică extrasă din gălbenușul unui ou similar. *Mitul

pare împrumutat, chiar etimonul numelui *Kașcei* (uneori *Koșcei*) indicînd o sursă turcică (*koşçy*), probabil din zona altaică.

kashpi *Spirite anonime (de tip *mana), dintre forțele impersonale, care guvernează detaliile lumii, în *credințele triburilor din Ţara de Foc; uneori noțiunea **k.** denumește generic *duhurile morților.

Kastor Fratele lui *Pollux, unul dintre cei doi *Dioscuri, în *mitologia greacă; contrar fratelui său, **K.** era — în varianta curentă — muritor. În *Odisseia, **K.** este numit „îmblinzitorul de cai“.

Kate Zeu birman cu atribute cosmice, adorat ca stăpînul suprem al tuturor planetelor, el însuși fiind considerat o planetă, însă una nevăzută. **K.** utilizează, ca vehicul ceresc, un animal fabulos însumînd „cele cinci perfecțiuni“, adică fiind o combinație de cerb, leu, elefant, taur și pește. Statuia (sau imaginea sa pictată) este expusă în Birmania, pentru adorație, în toate *ritualurile budiste (→ *budism*), imediat după statuia lui *Buddha.

Kaumpuli Zeu al ciamei din mitologia tribului baganda (→ *mitologiile populațiilor africane*). *Altarele lui **K.** sînt situate departe de așezările omenești, la marginea țării, adesea chiar la graniță, spre a fi cît mai aproape de triburile străine. Se crede că zeul locuiește într-o groapă adîncă de sub altarul principal, pe care credincioșii o astupă cu grijă, astfel încît zeul să nu iasă din ea și să împrășteie ciuma prin țară.

Kaurava; *Kuravah*; *Kauravya* Neam legendar din India, coborîtor din regele *Kuru.

Kebehut Zeița apei potabile — reci, proaspete, curate — în *mitologia egipteană; fiica zeului *Anubis. Prezentă în orice *funeralii, se considera că **K.** efectuează *libațiile rituale (→ *ritual*) pentru defuncți și îi ajută pe aceștia să se înalțe la cer.

Kekrops Primul rege mitic al Atenei, pe care, după tradiția transmisă de *mitologia greacă, a și întemeiat-o, cetatea numindu-se inițial *Kekropia*. Sub domnia lui **K.** a avut loc o dispută teritorială între zeul *Poseidon și zeița *Athena, urmînd ca noua cetate să intre sub stăpînirea divină a celui care îi va fi oferit darul cel mai de preț: Poseidon îi dăruiește *calul, iar Athena măslinul; întrucît ultimul dar este precumpănitor, zeița Athena devine patroana orașului, care începe să-i poarte numele. Thukydides transmite o tradiție legendară: „Pe vremea lui Kekrops și a celor dintîi regi pînă la Theseus, locuitorii [atenieni] erau așezați în tîrgușoare, fiecare cu pritanul și magistrății săi, și dacă nu-i silea teama de ceva, nu se adunau lîngă rege să se sfătuiască, ci fiecare orășel avea guvernul și sfatul său propriu“ (*Războiul peloponezic*, II, 15). Căsătorit cu fiica regală Aglauros, **K.** a avut 3 fiice (Aglauros, Herse, Pandrosos), care primiseră în păstrare de la zeița Athena un cufar unde era închis *Erehtheion*, fiul zeiței, născut, după o variantă, de la *Hephaistos, crescut apoi de mama sa divină. Însurîndu-se cu *Nimfa Pra-

ziheia, Eretheion moștenește tronul atenian, după moartea lui **K.** Unele variante fabulatorii indică o obârșie misterioasă a lui **K.** prezentându-l jumătate om, jumătate șarpe. După *mitul principal, **K.** i-a mai învățat pe oameni să-și construiască orașe și să-și îngroape morții.

Kemos Zeul suprem al moabiților (semiti palestinieni), deținând și atributul războiului. I se aduceau *sacrificii umane: o informație din *Biblie (*V.T., II Regi, III, 26—27*) atestă chiar sacrificarea de către credincioșii moabiți a propriilor fii pe *altarul lui **K.:** „Și când regele Moabului [Meša] și-a dat seama că izbînda războiului nu este de partea sa [...], a luat pe fiul său cel dintîi născut [...] și l-a adus jertfă pentru ardere-de-tot pe zid“.

Ken-ro-ji-jin Zeul *pămîntului, în **mitologia japoneză*.

Keremet Zeu demonic, fratele zeului pozitiv *Yuma, în miturile triburilor cereșe (ramura fino-ugrică din Urali: → *mitologie finlandeză*), închipuit ornitoromfi (de obicei rățoi). În varianta cosmogonică cereșă (puțin deosebită de variantele constante ale mitologiei fino-ugrice) **K.** plutește pe apele precosmogonice, pînă cînd zeul *Yuma* îi cere să caute sub ape materie primă pentru zidirea lumii (→ *cosmogonie*); Zeul-rățoi **K.** se cufundă și aduce în plisc puțin noroi, din care *Yuma* confecționează un Pămînt neted și monoton, iar **K.**, scuipînd noroiul rămas în plisc, face, prin împroșcare, munții. (Această narație a genezei a pătruns și în mitofolclorul românesc, rus, bulgar, în variante apropiate). Dar în aria populațiilor din bazinul fluviului Volga, noțiunea religioasă *keremet* e mai rar personificată onomastic: de origine arabă, ea devine un plural denumind o categorie de *duhuri rele care cer *sacrificii de sînge; același nume se dădea deci și *altarelor primitive (sau *capștilor), în care se săvîrșeau asemenea sacrificii și care aveau de obicei aspect de dumbrăvi împrejmuite de garduri, din cuprinsul cărora nu se mai tăia nici un copac, toți devenind *tabû; la udmurți, aceste dumbrăvi sacre se numeau *lud*.

Keto *Nimfă marină din *mitologia greacă, născută din cuplul *Pontos — *Gaia; căsătorită cu fratele ei *Phorkys, a devenit mama celor 3 *Gorgone, a celor 3 *Graia și a altor monștri.

Key Kawus Rege mitic din Iran figurînd ca personaj în poemul lui Firdowsi *Shakh-nameh*. **K.K.** era coborîtor din regele arhaic pers *Husheng* (*Haoshyanha Parazata* — în *Avesta), care fusese primul luptător regal contra *demonilor și întîiul rege și legislator al Iranului mitic, *strămoșul primordial al arilor iranieni. **K.K.** (numit, în *Avesta*, *Kavi Usazan* și identificabil cu *Usanas Kavya* din *Veda), socotit de tradiție constructorul celor 7 palate miraculoase din Elborz și stăpînul demonilor din Magenderan, fiind întăritat de demonii care îi doreau pieirea, s-a ridicat împotriva zeului *Yezdan* (nume generic dat de Firdowsi tuturor divinităților afară de *Ahura-Mazda), fiind apoi privat temporar de nimbul regal. În versiunea firdowsiană a *mitului (epopeea e scrisă în epoca Iranului

mahomedan, cînd vechile divinități avestice sînt fie supuse unui *sincretism natural, fie identificate teologic cu cele din mitologia *islamu-lui), **K.K.** e ispitit de demonul *Iblis, iar atunci își inițiază lupta anticelestă și se urcă în cerul lui *Yezdan* — un zeu surînd în *Shakh-nameh*, de fapt pe *Allah, chiar dacă se referă la o perioadă mult anterioară Hегirei (→ *calendare*); totuși complex, mitul indică nu numai intenția de cucerire, ci și impulsul, chiar curiozitatea regelui de a zbura în cer: consultîndu-se cu astrologii, șahul „a ales mijloace necurate și lipsite de cuviință“; poruncind să i se crească vulturi, „și-a construit un tron din lemn de aloe hmer“, iar 4 vulturi înhămați îl ridică peste nori, deoarece șahul dorea „să tragă săgeți din arc asupra zeilor“; obosite însă, păsările se prăbușesc lîngă o pădure (cf. *Shakh-nameh*, v. 13 873—13 916). Acest mit simbolic (înrudit cu mitul lui *Icar) este cel mai proeminent din descrierile faptelor aventuroase ale lui **K.K.**, care a domnit, după tradiție, 150 de ani. **K.K.** face parte din dinastia mitică iraniană *Kavi* (*kavi* — *șaman, preot, înțelept, poet); după *Avesta*, *Kavianizii* au fost 9: *Kavata* (în lb. zend; *Kay Kawat* — în mediopersană; *Kay Kobad* — la Firdowsi), *Apivahu* (*Kay Apiurek*), *Usadana* (*Kay Kaws/Key Kawus*), *Arshana* (*Kay Arish*), *Pishinana* (*Kay Pishin/Peshin*), *Biyarshana* (*Kay Biarsh*), *Siavarshana* (*Kay Siawus/Siavush*), *Hausravaha* (*Kay Husraw/Key Khosrow*), *Vistaspa* (*Kay Gushtasp/Goshtasp*) — protectorul lui *Zarathustra. După unii comentatori ai acestei dinastii mitice, ar exista totuși un simbol de adevăr, măcar în faptul de a se fi conservat memoria vagă a unui șir de regi-profeți din Iranul oriental al mileniului I î.e.n.; potrivit tradiției *zoroastrismului, ultimul rege, *Vishtaspa* ar fi fost nu numai ocrotitorul *profetului întemeietor de religie, ci și monarhul care a introdus în Iran, ca *religie de stat, doctrina zoroastrică.

Khaldi (*Domnul Lumii*) Zeul principal urartian, protectorul regilor din statul Urartu (Armenia antică), stăpînul universului și patronul războaielor (→ *mitologii caucaziene*). Soția sa e zeița *Bagbarthu. Amintit în cronici ca ocrotitor al regelui Sarduri și al tatălui său Argishti. Centrul cultural al lui **K.** era orașul Musasir, cu un mare *templu în vag stil grecesc. În genere, sanctuarele zeilor urartiени erau așa-numitele „porți“ (Poarta Zeului), adică fîrde săpate în stîncă, întrucît se credea că zeii locuiesc în stînci (probabil o rămășiță de *litolatrie). *Ritualurile se desfășurau mai ales sub cerul liber, însoțite de mari *sacrificii de vite.

Khara *Demon din **mitologia post-vedică*, adversar al lui *Râmă, subordonat lui *Răvana — regele demonilor din *Lanka. Incitat în cursul războiului de sora sa Șurpanaka, **K.** îl atacă pe Râmă, conducînd împotriva eroului un grup puternic de 14 demoni *Rakșasa și uzînd de arme insolite, în primul rînd de înmăciuca sa magică, cea care rade din zbor tu e și copaci. Râmă parează atacul cu săgeata lui *Agni, care, „părînd toată de foc, a oprit uriașă năci ucă din

zbor la mijlocul văzduhului, făcînd-o să se răsucescă de mai multe ori în jurul ei". La sfîrșit **K.** e ucis de Rămă cu o mie de săgeți simultane.

Khorkhut *Șamanul primordial, în mitologia kazahă (Asia Centrală), ocrotitorul tuturor șamanilor, cîntăreților și aezilor populari, considerat nemuritor (deși într-o variantă mai răspîndită e numai longeviv, trăind 300 de ani). I se atribuie de către tradiție inventarea instrumentului muzical *kobiz* (cf. rom. *cobuz*, la Dosoftei, *Psaltirea în versuri*), un instrument primitiv de coarde, cu arcuș. Într-o variantă populară (poate mai recentă), **K.** visează repetat cum oamenii îi sapă mormîntul și, spre a scăpa de obsesia onirică, își șterne o pătură peste apele fluviului Sîrdariă, unde se refugiază cîntînd din instrumentul de construcție proprie *kobiz*; ațipind însă în cele din urmă, este surprins tocmai atunci de moarte care apare intrupată într-un șarpe veninos. O variantă mai pragmatică îl consideră pe **K.** un bătrîn oracular (→ *oracole*), un dibaci exorcist (→ *exorcism*) și multă vreme șefnicul superior al hanilor și al eroilor populari.

Khuankhao Sufletul orezului, în *mitologia populației din Siam, unde există *credița că au substanță spirituală numai *omul*, *bivolul* și *orezul*. Aceeași divinitate e venerată parțial și în Vietnam unde, după seceriș, se confecționează o păpușă din paie de orez umplută cu măruntaiele unei găini sacrificate în acest scop; apoi, după încheierea *ritualului, păpușa e transportată într-un hambar, unde se crede că va dormi toată iarna, pînă o va trezi întiul tunet al primăverii; pe alte teritorii din Vietnam se introduce în hambar o tigvă umplută cu orez, din credința că unirea tigvei (ca principiu masculin) cu orezul (ca principiu feminin) va asigura o recoltă abundentă.

Ki Zeiță sumeriană primordială (→ *mitologii din Mesopotamia*), personificînd gîlia maternă și locuind pe discul plat al pămîntului care plutește pe oceanul mondial (→ *apa*). La început, fusese nedespărțită de fratele și soțul ei *An (*cerul), cînd se numeau împreună *An-Ki; apoi cerul a fost desprins din îmbrățișarea ei de fiul celor doi, zeul cosmogonic *Enlil.

Kibuka Zeul războiului în mitologia tribului baganda (→ *mitologiile populațiilor africane*), uneori și zeu oracular (→ *oracole*), prevestind izbînzii și înfrîngerii. Preoții lui **K.** însoțeau totdeauna armata în războaie, aflîndu-se mereu în preajma comandantului suprem. În *templul lui **K.** se păstra ascuns într-o încăpere închisă un obiect sacru în formă conică, reprezentîndu-l pe zeu; nimeni nu avea dreptul să vadă obiectul, cu excepția constructorilor, în timpul zidirii unui templu nou. Abia cînd obiectul sacru a fost transportat la muzeul din Cambridge, s-a constatat că o scoarță de copac înfășura conic un scăunel scobit în formă de cupă, pe fundul căruia se afla un săculeț conținînd un maxilar uman inferior și un falus mumificat (→ *culte falice*), așadar *fetișul tribului.

Kierkegaard, Sören Filosof și teolog danez (1813—1855), considerat precursor al existențialismului. Într-o viață consacrată aproape nu-

mai meditației și scrisului, încheiată — în ultimii ani ai săi — cu o intensă polemică împotriva reprezentanților *teologiei oficiale, **K.** fusese pregătit, din familie, pentru o existență de reclusiune și de introspecție, care s-a manifestat prin vocația pentru starea mistică trăită în *asceză conștientă; (tatăl filosofului fusese obsedat de-a lungul vieții de ideea că e un blestemat, fiindcă în copilărie hulise pe *Dumnezeu). Astfel, **K.** a devenit un căutător al unei autonomii necondiționate și al unei libertăți absolute care, în concepția sa, sînt cu neputință de obținut altfel decît prin purificarea personalității de orice determinări obiective; prin asemenea autonomie față de legăturile naturale și de influențele și relațiile sociale, deci față de tot mediul extern, omul poate dobîndi absolutul în opțiunea sa etică individuală, conservîndu-se ca personalitate răspunzătoare de sine și numai o afare personalitate e capabilă să realizeze o existență autentică. Importanță este „numai realitatea actului opțiunii“, nu realitatea lucrului ales, iar în clipa opțiunii autentice, „sufletul rămîne cu sinele său, izolîndu-se de întreaga lume și contemplă în cerurile deschise însăși Forța Eternă“ (*Delectare și datorie*); de aceea, omul poate intra în relație directă cu această Forță Eternă care îmbibă totul pretutîndeni, regăsindu-se în absolutul ei, contopindu-se deci cu Dumnezeu. Pentru **K.** dialectica cantitativă a existenței (din concepția lui *Hegel) trebuie corectată printr-o dialectică calitativă, adică o adevărată dialectică a existenței, nedecurgînd din premise obiective, numerabile, ci de la premise în principiu neobiectivabile, care așadar nu se pot nici determina, nici calcula, fiindcă sînt pur calitative; așa, de ex., trăirile intime, ca frica, aceasta fiind o trăsătură caracteristică primordială a existenței omenești în opoziție cu inexistența; căci frica exprimă existența personalității în fața morții și totodată o unică trăire intimă, cea mai intimă, pe care personalitatea insului nu o poate transmite nimănui (contrar trăirilor neautentice, transmisibile oricui). **K.** operează o clasificare a percepției umane a propriei existențe; în calea sa spre Dumnezeu, omul străbate 3 stadii în care își cunoaște existența: estetică, etică, religioasă; *omul estetic* își trăiește clipa, *omul etic* trăiește îngrijorat de viitor, iar *omul religios* simte eternitatea; în stadiul etic apare disperarea autentică, disperarea absolută aducîndu-l pe om la conștiința semnificației religioase a propriei personalități, prin urmare îl ridică la treapta religioasă a existenței, întrucît spre Dumnezeu nu este altă cale. Dar pentru **K.** trăirea religioasă este în mod radical una paradoxală și illogică; (în acest sens, filosoful a și ridiculizat atît raționalismul religios hegelian, cît și practica teologică a protestantismului liberal). **Creștinismul era interpretat de filosof pe linia paulină* (→ *Biblia, N.T.* — cele 14 *Epistole ale ap. Pavel*), așa cum a fost îmbogățită ea de *Tertullianus, *Augustin și *Pascal*, căci **K.** considera această linie teologică — în contradicție cu teza lui *Luther — o realitate numai pentru cei aleși, singurii care

după el pot atinge stadiul al treilea: al existenței religioase, și care intră astfel în conflict cu rutina socială. Sistemul filosofic al lui **K.** s-a condensat mai ales în cărțile *Sau-sau* (1843), *Conceptul de angoasă* (1844), *Stadii pe calea existenței* (1845), *Maladia mortală (Tratat asupra disperării)*, 1849).

§ R. Jolivet. *Introduction à Kierkegaard*, Paris, 1946; R. Heiss, *Die grossen Dialektiker*, Köln-Berlin, 1963; Soeren Kierkegaard, *Le concept de l'angoisse*, trad. franc. Knud Ferlov, Jean-J. Gateau, Paris, 1969; Soeren Kierkegaard, *Traité du désespoir*, trad. franc. Knud Ferlov, Jean-J. Gateau, Paris, 1969

Kigallu Domeniul subteran în mitologia babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*), aparținând zeiței malefice **Ereshkigal*, identificabil cu **Infernul*.

Kikimora (slav. моря — molimă) **Duh rățăcitor feminin*, în **mitologia slavă* și în **superstițiile folclorice rusești*, pricinuind oamenilor diferite rele: de pildă, **K.** sangele pruncilor, de unde analogia ei cu **vampirul*. Uneori e zeiță a **mortii*. **Cultul K.* s-a păstrat în folclor și în **superstiții* la mai multe popoare slave: **K.**, dar și *Mora* (ruși, sirbi), *Mura* (cehi), *Zmora* (polonezi).

Kingu Zeu babilonian (→ *mitologii din Mesopotamia*), al doilea soț al zeiței primordiale acvatice **Tiamat*, ales de ea dintre fostele ei slugi, devenit paznicul unui grup de 11 monștri, apoi proclamat de Tiamat zeu suprem și manifestându-se ca o ființă fioroasă, pe care nu îndrăzneau s-o privească în față nici **zeii*. În războiul pornit de Tiamat contra zeilor succesori, **K.** ajunge căpetenia armatei și poartă pe piept *Tăblița Destinelor* lumii. Când noul zeu suprem **Marduk* reorganizează universul, îl ciopârțește pe **K.**, îi amestecă sîngele cu argila și modelează din acest aluat pe primii oameni. Uciderea și utilizarea lui **K.** în actul antropogonic (după **Enuma elish*) are o dublă semnificație religioasă: sîngele lui **K.** este părțica divină din om; pe de altă parte, **K.** joacă rolul de **iap ispășitor*, care plătește cu viața crima de a fi stîrnit pe zei la un război fratricid și totodată de a fi introdus în lume ideea de **moarte* și **moarte* însăși; prin distrugerea lui, ceilalți zei sînt absolviți de vină și purificați de **păcat*.

Kinich Ahau (*Domnul cu ochi solar*); epitet: *Păsărea de Foc* Zeul maya al **Soarelui* (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), de importanță secundară, al cărui **cult* era asociat uneori cu al zeului mesianic **Itzamna*. Un relief de la **Palenque* îl înfățișează pe **K.A.** aparent gnomice, ascuns pe jumătate într-o încăpătoare cochilie de melc și avînd pe cap un coif plat.

Kiriși Marea zeiță în mitologia elamită (→ *mitologii din Mesopotamia*) al cărei **cult* — pornind din sud-estul țării în pragul mileniului II î.e.n. — se răspîndește după cîteva secole în întregul Elam; atunci, **K.** este adorată ca maică a tuturor **zeilor* elamiți, fiind o *Magna Mater Deorum*. În jurul anului 1500 î.e.n. e considerată soția noului zeu suprem din **panteonul* elamit, **Humpan*.

Kirke (grec. κίρκη — pasăre de pradă, pasăre zburînd în rotocoale, șoim; lat. *Circe*) Tinăra, frumoasă și seducătoare magiciană (→ *magie*) din **mitologia greacă*, sora regelui colhilor Aietes (→ *Colhida*) și a reginei cretane **Pasiphae*; născută de **Oceanida Perse* de la zeul solar **Helios*. După **Homer*, care o consideră consecvent zeiță (*Odissea*, X), **K.** locuiește într-un ținut misterios (sau o insulă), *Aiaié*, căutarea de comentarii homerici fie în aria geografică feniciană, fie în Caucaz, unde e plasată și *Colhida* mitică; acolo au poposit **Argonauții*, la întoarcerea din expediția de căutare a *linii de aur*. Atrăgîndu-și oaspeții prin frumusețea sa ispititoare, **K.** e în stare, utilizînd droguri și **descețe*, să-i prefacă în lupi și lei care apoi dau tîrcoale palatului ei rezidențial; cînd a găzduit pe **Odysseus* și pe însoțitorii lui, i-a atins cu o baghetă magică, prefăcîndu-i în porci, și numai concursul zeului **Hermes* acordat lui *Odysseus* a izbutit să dezlege farmecele și să le redea oaspeților vrăjitoarei condiția lor umană. (Un **mit* colateral adaugă că, fascinat de **K.**, *Odysseus* a rămas un an în *Aiaié*, iar **K.** a născut de la el un fiu, *Telegonos*). În varianta comunicată de Diodor din Sicilia, **K.** este sora **Medei* și fiica zeiței **Hekate* și a regelui colh Aietes; învățînd prepararea otrăvurilor de la mama ei divină, dezvoltă acest meșteșug pe care, spre deosebire de *Medeia*, îl folosește numai în scopuri malefice. Există însă o variantă unde **K.** purifică pe **Iason* și pe *Medeia* (aici însă nepoata ei) de gravul **păcat* al uciderii fratelui *Medei* — *Absyrtos*. Transparența miturilor asupra forței de seducție manevrate de **K.**, mai ales prin alegoria metamorfozelor operate, sugerează **simboluri* morale cu substrat erotic.

Kishar (*Tot-ce-e-jos*) Zeu babilonian (→ *mitologii din Mesopotamia*), patron al **focului*, divinitate primitivă subpămînteană și astfel antipodul zeului ceresc **Anshar*; uneori, **K.** era venerat ca unul dintre cei 7 mari **zei* primordiali (**Iggi*).

Klotho Una din cele 3 **Moire*, din **mitologia greacă*, ocrotind, în cadrul stabilirii destinului, nașterea umană sau, după **Platon*, călăuzind prezentul.

Klu Grup de divinități din mitologia tibetană prebudistă (→ *budism*) a **religiei* autohtone **bon* (cf. **lamaism*), numite generic „Cei care înoată în apă și se tirăsc pe pămînt”, ieșite din 6 ouă pe care le-a depus pe Pămînt o broască țestoasă cosmică de aur. Divinitățile **K.** sînt reprezentate cu trup de șarpe, dar capete de pești, broaște, șerpi, scorpioni ș.a.; locuiesc în izvoare, rîuri, lacuri, la confluența fluviilor sau pe pășunile montane. **K.** dirijează mersul vremii (seceta, ploile, gerul), de asemenea răspîndesc molimele printre oameni și animale sau păsesc bogățiile subpămîntene. În **panteonul bon*, din Tibet, există și o coordonatoare a universului: zeița *Lumo*.

Kneph Zeu binefăcător din **mitologia egipteană*, patronul fertilității și uneori **simbolul* divin al fluviului **Hapi* (**Nilul*); era repre-

zentat de obicei ca *sarpe cu diademă pe cap și cu coada terminată în floare de *lotus (sau într-un mănunchi de spice).

Kobold *Spiriduș în *miturile și *superstițiile germanice (→ *mitologie germanică*), *duh ocrotitor al familiei, socotit adesea și paznicul comorilor și al metalelor prețioase din zăcămintele subterane.

Kodanda Arcul miraculos al eroului mitic *Rămă, descris în poemul *Rāmāyana (→ *mitologie vedică*).

Kogalionon (grec. Κωγαλιονον) Munte sacru din *mitologia dacogetică, în masivul căruia ar fi fost sediul și sanctuarul lui *Zamolxis sau locuința marelui preot dac. Totuși, după unii cercetători (I. I. Russu) numele muntelui, ca și al riului aferent, nici nu ar fi de origine dacogetică. Semnalat de greci, muntele nu a fost identificat; încercările de a-l regăsi într-unul din masivele carpatice (Gugu din Retezat, Ceahlău, Dealul Grădiștii) sînt ipoteze romantice care, contrazise de *mituri, nu au nici un temei documentar; mai puțin hazardată ar fi identificarea cu Omul care, pe baza unor stranii și destul de coerente tradiții folclorice românești (→ *mitologie românească*), pare să corespundă mai mult decît alte masive din Carpați noțiunii mitice de *Munte Ascuns*. Localizarea Muntelui Sacru este plasată de istoricii români mai noi (I. I. Russu, G. Daicoviciu, H. Daicoviciu, I. H. Crișan) în zona rezidențială a regilor daci și nu în Banat cum se presupunea anterior; o speculație riscată a lui N. Gostar localizează **K.** chiar în incinta sacră de la Grădiștea Muncelului. Strabon scrie astfel despre peștera de retragere a lui Zamolxis: „Tot așa și acest munte a fost recunoscut drept sacru și astfel îl numesc geții; numele lui, Kogalion, era la fel cu numele riului ce curgea alături“ (*Geografia*, VII, 3, 5). Locuința marelui preot dac ar fi fost într-o peșteră din **K.**, iar acolo, în clipe de cumpănă, venea să se sfătuiască sau să consulte voci oraculare (→ *oracole*) probabil chiar regele dacilor (cînd nu cumula, ca *Deceneu, ambele funcții). Dacă se admite — pentru asceții daci *ktistai — atributul alegoric „călători prin nori“ (deși interpretarea mai nouă înclină spre „înghițitori de fum“: *kapnobatai* — mai logică la abstenenții alimentari), s-ar putea deduce că cel puțin sanctuarul principal era pe un munte atingînd norii. Peștera mitică a lui Zamolxis ar fi putut să aibă galerii ramificate, care ar explica tradiția dispariției subterane a zeului. Dintr-o informație prețioasă dată de *Lactantius (*De mortibus persecutorum*, XXIII, 5), aflăm că mama împăratului roman Galerius, născută în Dacia, adora pe zeii munților, iar atunci **K.** e justificat ca sanctuar natural.

Koios Unul dintre *Titani, fiul perechii *Uranos — *Gaia și soțul *Titanidei *Phoibe, de la care a avut două fiice: *Leto și Asteria (care o va naște pe zeița *Hekate). După *Hesiod (*Theogonia*, v. 134; 404—410; 717—735), **K.** a luat parte la *Titanomahie, fiind însă aruncat după aceea, împreună cu frații săi, în *Tartaros, de către *Zeus.

Kojiki (*Aminirea faptelor străvechi*) Culegere tradițională de *mituri japoneze, care ar fi fost alcătuită în anul 712 de cronicarul semi-legendar Ono Yasumaro (paternitate totuși contestată de unii istorici japonezi moderni), din însărcinarea statului, spre a demonstra obîrșia divină a împăraților niponi. Originalul acestui codex s-a pierdut, conservindu-se doar copii tîrzii (cea mai veche: 1370 — făcută cca 650 ani după data oficială a redactării originalului). **K.** cuprinde, în 3 tomuri, evenimentele de la *era zeilor* pînă la mikadoul Suyko (593—628): 1) miturile zeilor, începînd cu *cosmogonia și crearea insulelor nipone, continuînd cu *teogonia operată de cuplul *Izanagi — *Izanami; 2) istoria timpurie, de la zeul-mikado *Jimmu-Tenno; 3) istoria propriu-zisă (semilegendară). Socotită codice sacru, **K.** a constituit baza religioasă pentru *shintoism.

§ *Kojiki or Records of Ancient Matters*, transl. by B. H. Chamberlain with notes by the late W. C. Aston, London, 1932

Kojin Zeul bucătăriei și al artei culinare, în *mitologia japoneză; i se oferă, ca *ofrande rituale, păpuși uzate.

Koleada (slav. КОЛАДА; lat. *calendae*) Divinitate din *mitologia slavă, al cărei nume originar s-a pierdut, poate autohtonă, specifică *cultelor agrare și *ritualurilor magice de sărbătorire a renașterii vegetației (anul începînd primăvara); sub influența unor ceremonii religioase romane de la începutul lunii martie (*Calendae Martiae*) și apoi sub dominația *creștinismului, **K.** devine o simplă personificare pentru *colinde (rus. *колядка*, pl. *колядки*; acestea se cîntau de *Crăciun și de Anul Nou (după *calendarul creștin), fiind comparabile cu cîntecele rituale ale altor popoare, fie slave (cehi: *koleda*, ucraineni: *колядь*), fie neolatine (români: *colindă*, francezi: *chalende*) sau altele (albanezi: *kolendre*). Caracterul personificării colindei, la ruși, este sacru, iar colindătorii au misiunea de a o căuta pretutindeni: „Am umblat și-am căutat / Sfînta Koleada / Prin toate ogrăzile, pe toate ulicioarele. / Am găsit-o pe Koleada / În curtea lui Petrov.“ În variantele răsăritene (mai ales în Rusia) apar și alte nume în loc de **K.**, invocate tot ca personificări calendaristice festive: *Arseni (Ovseni, Useni). *Sincretismul a fost înlesnit de coincidența între calendele romane din 1 ianuarie și sărbătorile slave de iarnă, *sviatki*.

В. И. Чичеров, *Зимний период русского земледельческого календаря XVI—XIXвв.*, Москва, 1957

Kolpia În *mitul antropogonic (→ *antropogonie*) atribuit lui *Sanchoniaton, *Vîntul Kolpia* este forța primordială masculină care, unindu-se cu forța feminină *Baau (Noaptea) a dat naștere primilor oameni, invocați într-un mit fenician, cu numele (în transcripția lui Sanchoniaton) *Aion și Protogone.

Kon-Tiki (*Omul-Soare*); epitete: *Zeul-de-Foc*, *Omul Supranatural* Zeu solar sau erou preincas (→ *mitologiile civilizațiilor precolum-*

biene). **K.-T.** ar fi fost și numele simbolic purtat, după miturile quechua, de șeful politic și spiritual al unor triburi de oameni albi ce locuiseră în timpuri arhaice în preajma lacului Titicaca. Considerat uneori fiul zeului solar *Viracocha sau o ipostază a acestuia, **K.-T.** este evocat de *mituri ca rege și mare preot al populației misterioase din zona peruana, care, după o luptă de pe o insulă a lacului Titicaca împotriva armatei unui intrus, Cari, venit din Valea Coquimbo, a plecat, sub numele de **K.-T.**, împreună cu puținii săi oameni scăpați de măcel, spre Apus; grupul s-ar fi imbarcat pe plute ușoare de lemn de balsam, emigrând departe în largul Oceanului Pacific pînă în arhipelagul polinesian (călătorie refăcută experimental, în 1947, de antropologul norvegian Thor Heyerdahl); traversarea s-a efectuat la sfîrșitul mileniului I, navigatorii andini stabilindu-se în Insula Paștelui, în Hawaii ș.a.; se prea poate ca navigația inițială să se fi încheiat îndată după sec. V, prima migrație fiind completată timp de o jumătate de mileniu de alte colonizări, pornite din zonele triburilor amerindiene nordice.

Korka-Murt Divinitate fino-ugrică udmurtă din Uralii occidentali (→ *mitologie finlandeză*), considerată un *spirit domestic binevoitor, ocrotind familia contra *duhurilor vrăjmașe și ajutîndu-i efectiv pe oameni în muncile curente. Totuși, cînd e mînios, trebuie îmblînzit cu *sacrificii. Funcționalitatea sa de duh prielnic locuinței e întregită de *Gid-Murt*, protectorul curții, al uneltelor, vitelor și orătăniilor.

Kostrubonika; *Kostromă* Divinitate confuză din *mitologia slavă, prezentă în *cultele agrare de primăvară, pîrînd să aparțină categoriei adonisiace, a zeului care moare și renaște ciclic. În limitele unei tradiții conservate precar, mai tîrziu s-a numit **K.** numai păpușa de *sacrificiu din *ritualurile de primăvară, confecționată îndeosebi din paie de cereale; această păpușa simbolică era fie arsă pe rug, fie înecată, fie sfișiată (în acest caz, bucățile fiind apoi înmormîntate); uneori păpușa era înlocuită cu un copăcel, de obicei un mesteacăn tînăr. Festivitatea coincidea cu ritualul de primăvară al lui *Kupalo. În Ucraina, păpușa era înlocuită de o figurantă vie, o fată cu cunună pe cap, în jurul căreia se rotea o horă (*xoposod*) cu cîntece; numită alegoric *tufă* (*кyст*), figuranta simboliza pe zeița ocrotitoare a vegetației. Ritualul a contaminat și unele jocuri de copii; o femeie numindu-se *Kostromă* se preface moartă, apoi sare brusc în picioare și sperie copiii adunați împrejurul ei.

Kothar; *Kothar-khasis* (*Indemnaticul Viclean*) Zeu artizan venerat în Ugarit (→ *mitologie feniciană*), amintit și de *Sanconiathon cu numele *Khusor*, ca un *simbol general al utilității meșteșugurilor și civilizației tehnice, pe care populația ugarită o admira mai ales la egipteni. Adorarea lui **K.** — patron divin al tuturor meșteșugurilor și constructorilor — i-a atribuit cîteva funcții caracteristice (inginer naval, arhitect, miner, metalurgist, chiar bijutier) și cîteva invenții considerate uneltele arhe-

tipale (pluta de navigație, undița cu cîrligul ei, clădirile de cărămidă, prelucrarea lemnului, construcțiile metalice, principalele arme — arcul și măciuca), de asemenea unele practici magice (→ *magie*): formulele incantatorii și *divinația. Unii istorici leagă aceste detalii de ecoul, răspîndit pînă în Asia Mică, produs de înflorirea meșteșugurilor în Creta minoică (mileniul III î.e.n.). În plan mitic propriu-zis, **K.** confecționează două măciuci magice cu ajutorul cărora zeul *Baal izbutește să-l învingă pe zeul mării *Yam, un arc miraculos pe care îl rivnește zeița *Anat, și construiește palatul ceresc al lui Baal. În mitologia ugarită există și o pluralitate divină artizană: zeițele *Kotharot*, subalterne ale lui **K.** și avînd un rol precis în ocrotirea tinerilor căsătoriți în momentul nunții, apoi în moșitul pruncilor, poate chiar și în grija pentru formarea fătului în uter. Unii mitologi au văzut o relație, insuficient argumentată, între acest grup de zeițe ugaritice și Zeița-hipopotam *Theoris, din *mitologia egipteană.

Kottos *Gigant cu o sută de brațe, în *mitologia greacă; fratele gigantilor *Briareos și *Gyges; colaboratorul lui *Zeus în *Titanomahie.

Kratos (grec. κρᾶτος — putere) Zeu arhaic, din *mitologia greacă, personificînd forța, asociat simbolic cu noțiunile de *viață și victorie, întrucît era socotit fratele zeitelor *Bia și *Nike și al zeului *Zelos.

Krișnă (*Cel Negru*) Cel mai popular și poate cel mai vechi dintre zii *mitologiei vedice; după unii mitologi, care se sprijină pe sensul onomastic sugerînd un atribut aspectual, **K.** ar fi o divinitate arhaică prearică, împrumutată probabil din sudul teritoriului Indiei (aria culturilor Harappa și Mohenjo-Daro). Prezența sa e frecventă mai ales în *Mahābhārata, unde apare fie ca erou și semizeu misterios, fie ca a 8-a reîncarnare (*avatara) a zeului *Vișnū. S-a născut ca al 8-lea fiu al frumoasei *Devaki, soția regelui *Vasu, din dinastia selenară, dar a fost crescut de păstorul Nānda și de soția acestuia, Yasodas. **K.** a manifestat din copilărie o fire duală, cînd de duioșie familială și de porniri ștregărești, cînd de violență sălbatică împotriva *demonilor, care îl atacaseră de 3 ori la vîrsta de un an. Spre sfîrșitul adolescenței, își dovedise o neașteptată superioritate față de *brahmani și chiar față de *zei, reușind de pildă să-l pună în încurcătură pe *Indra, dar nu evitase nici aventurile galante. *Legende (suspecte de hiperbolă poetică) tirzii îi atribuie fie 8 soții (prima: Rukmini), fie 16 100 — îmbrățișate de el simultan. S-a însurat apoi cu *Subhadrā*, sora lui *Arjuna. A fost însă deopotrivă îndrăgostit de foarte frumoasa păstorită *Rādhā; (s-a păstrat, în India, tradiția unui *dans păstoresc numit *rāsa*, un fel de horă, în onoarea lui **K.**). I se atribuie lui **K.**, în miturile aferente, posedarea unei scoici: *pāncajanya*, care îi servește drept goarnă. Ca zeu care își însușise chip omenesc, **K.** apare în calitate de vizitiu al carului de război (→ *car ceresc*) al lui Arjuna; dar ca zeu reîncarnat, păstrîndu-și aura divină, a venit în lume numai pentru a duce lupta cu demonii,

principala țintă fiinduciderea demonului Kansa, uzurpatorul tronului lui Ugrasena din regatul nordic Mathura. Redându-i acestui rege tronul, **K.** rezolvă în același mod și problema succesorală a regatului Pragiyotisa, de unde îl alungă, omorându-l, pe demonul *Naraka. Într-un mit important, ca încarnare a lui Vișnū, metamorfozat în pitic, apoi în *gigant cosmic, recucereste universul de la regele-demon *Bali. Considerând mai tirziu că și-a desăvârșit misiunea în lumea umană, **K.** a început să se gîndească la părăsirea pămîntului; așezat în poziție *yoga, rezemîndu-și călcîiul drept de un smochin, a fost ucis de săgeata unui vînător care confundase piciorul zeului eu un animal. În timp ce murea, a trimis un sol la Dvārakā (Poarta), insula-cetate din mijlocul oceanului, unde se afla reședința sa, orașul Dvārāvati, locuit de neamul Yadava, din care se născuse el însuși, cu ordinul ca ținutul să fie părăsit; 7 zile după *moartea terestră a lui **K.**, insula a fost acoperită de apele oceanului. Epitetele lui **K.** vizează preocupări sau atribute cu caracter unitar: *Go-pālā* (Păstorul, Regele-păstor), *Krisa-Keça* (Diriguitorul Simțurilor), *Keçava* (Pletosul), *Nirlipta* (Neprihănitul), *Govām-pati* (Domnul Vacilor), *Dāmodara* (Cel încins cu funie). O *superstiție din India contemporană a răspîndit *credița că, atunci cînd sună *clopotele *templelor pe malul fluviului sfînt *Gāngā, la ora 3 dimineața, deci cît oamenii mai dorm, **K.** coboară din *cer ca să facă daruri săracilor și să-i apere pe cei neajutorați sau să-i aline pe cei loviți de năpastă. *Rugăciunile copiilor din sec. XX sînt adresate mai ales lui **K.** El a rămas și azi zeul principal din *panteonul *hinduismului, deoarece este a 8-a (antepenultima) reîncarnare a marelui zeu Vișnū.

Kṛitika (sanscr. *Kṛitika*) Grup de 6 *Apsara (personificînd constelația Pleiadelor, numită în astronomia indiană Kṛitika), din *mitologia *vedică*; scaldîndu-se în fluviul sacru *Gāngā, au fost fecundate întîmplător de sămînța zeului *Çivā, scuiptă în valori de zeu *focului, *Agni; apoi au născut 6 fii care ulterior, printr-un act de *magie, s-au contopit în unul singur, devenit zeul hexacefal al războiului — *Kṛitika*. Cele 6 apsare nu au avut nici un contact cu tatăl zeului războinic, astfel că acesta este considerat fiul legitim al cuplului divin Çivā — *Pārvatī, deși nu a fost zămislit în pîntecele zeiței. Çivā, în timpul unei îmbrățișări cu Pārvatī, își aruncase sămînța în gura zeului ignic Agni, aflat în preajmă; iar acesta, neputînd suporta povara, a scuiptat-o în fluviu.

Kṛódha (sanscr. *kṛódha* — minie, furie) Zeu miniei, în *mitologia *vedică*, patronînd (sau numai personificînd) stările afective violente. **K.** e considerat fiul lui *Dākṣa, dar din a doua sa ipostază, în Mahāyuga a 2-a (→ *yuga*), cînd Dakṣa este socotit fiul celor zece Prācetas.

Kronos (grec. Κρόνος) Divinitate primordială în *mitologia *greacă*, intruchipînd *timpul Κρόνος cel mai tînăr dintre *Titani, născut de *Gaia de la *Uranos. Din inițiativa și cu sprijinul mamei sale își mutilează tatăl, uzurpîndu-i tronul și punînd stăpînire pe univers.

Căsătorindu-se apoi cu sora sa *Rhea, devine tatăl mai multor copii (*Demeter, *Hades, *Hera, *Hestia, *Poseidon), pe care, din teama de a fi detronat de vreunul din ei, cum făcuse el însuși, intrucît un *oracol îi și prevestise evenimentul, **K.** îi înghite pe rînd, îndată ce se nasc. Cu ultimul copil așteptat, *Zeus, Rhea fuge însă în Creta, unde îl naște în taină, dîndu-i lui **K.**, care ținea socoteala odraslelor înghite, un bolovan în scutece și izbutind să-l amăgească. Ajuns adult, cu ajutorul mamei sale Rhea și al primei sale soții *Metis, Zeus îl atacă pe **K.**, provocîndu-i și voma necesară eliberării copiilor mîncăți. **K.** se apără într-un război de zece ani (*Titanomahia), dar e învins de partida lui Zeus care îi pune pe Titani în lanțuri și devine stăpînul universului, zeu suprem și total. Într-un *mit paralel, se vorbește însă de un armistițiu între **K.** și Zeus, în răstimpul căruia **K.** a domnit ca rege terestru peste oameni, pînă la vîrsta de fier, cînd răutatea omenească l-a făcut să se retragă definitiv în cer, devenind un *deus otiosus; în altă variantă, **K.** se strămută în *Insulele Fericirilor din nordul Oceanului Occidental, populate de muritorii cărora zeii le dăruiseră imortalitatea și administrate și pázite de *Briareos. Există o interpolare în *Hesiod (*Munci și zile*, probabil după v. 168) de 4 versuri mutilate (unica sursă fiind *Papirusul de la Geneva*) pe care elinistul Paul Mazon le restabilește astfel: „Căci părintele zeilor și al oamenilor și-a desfăcut lanțurile și eroilor așezați la capătul lumii le-a acordat onoare și glorie. Nici o altă rasă nu a dobîndit un astfel de renume de la Zeus cel cu vederea largă, dintre toți muritorii care s-au ivit vreodată pe hrînitorul pămînt“ (cf. *Hésiode, Théogonie — Les Travaux et les Jours — Le Bouclier*, Paris, 1928). Textul face aluzie la un mit colateral, în care Zeus l-a eliberat pe **K.** după Titanomahie și i-a iertat pe Titani. Mitul kronian, probabil odinioară de un simbolism complex, a fost sărăcit de mitografiile greci, înclinați spre anecdoticul spectaculos. Numele propriu Κρόνος, ca divinitate a timpului, se prea poate să se fi născut dintr-o confuzie cu numele comun χρόνος — timp; de altfel, mitologia *greacă* avea și o personificare a timpului ca *durată*: zeul *Hronos*, neconfundat de obicei cu *Kronos*, dar absorbit mai tirziu de zeul alegoric *Kairós; există presupunerea că **K.** fusese zeul arhaic local al unui trib primitiv cucerit de greci, de unde unii cercetători deduc și gestul sălbatic cu care a fost înzestrat în mit actual de mutilare a lui Uranos ca și brutalitatea cu care **K.** desparte cerul de pămînt; dar această despărțire primordială este un mit cosmogonic general (→ *cosmogonie*): așa procedează *Enlil cu *An-Ki în mitologia *sumeriană* (→ *mitologii din Mesopotamia*), *Tane în mitologia *maori* (→ *mitologii din Oceania*), actual fiind repetat în *mitologia *chineză*, *mitologia *vedică*, în cea *boșimană* (→ *mitologiile populațiilor africane*) și chiar în cea *eschimosă* (→ *mitologiile triburilor polare*). În alt sens, devorarea copiilor este un *simbol derizoriu pentru ideea tragică a forței timpului

care distruge totul; totuși Sofokles (*Elektra*, v. 179) afirmă că „timpul este un zeu blind“.

Ktesios Zeu arhaic al *focului și al bogăției căminului casnic, în *mitologia greacă, protector al incintei domestice, devenit mai târziu un „zeu al gardurilor“ (numindu-se atunci *Herkeios*). La plecarea de acasă, ca și la întoarcere, orice grec se închina focului casnic, dar tot astfel și după orice masă, **K.** fiind venerat ca zeul hrănit al familiei; de aceea, o parte din mâncare era sacrificată pe vatră (→ *sacrificiu*). Cînd, ulterior, *cultul lui *Zeus absoarbe și acest atribut, autoritatea divină a marelui zeu se extinde și asupra cultului domestic, patronat de atunci încolo de **Zeus Ktesios** (*Zeus Conservatorul*). Cultul originar aparține filonului indo-european, de unde provine și cultul vedic pentru zeul focului *Agni, cu atribute similare.

ktistai (grec. κτισται); **kapnobatai** (καπνοβάται) *Sectă de anahoreți daci, amintită de Strabon (*Geografia*, VII, 3, 3). Acești anahoreți, după interpretarea unor izvoare istorice, ar fi fost un ordin sacerdotal paramonastic (→ *sacerdot, monahism*) de celibatari vegetarieni. Descrierea oferită de Strabon e destul de clară: „obiceiul pitagoreic de abținere de la folosirea animalelor ca hrană, introdus de Zamolxis, s-a mai păstrat încă“ (op. cit., VII, 3, 5); „după relatarea lui Poseidonius, misiunii, din evlavie, se abțin să întrebuințeze în hrană ființe vii, de aceea nu mănîncă nici animale domestice. Ei se hrănesc cu miere și brînză, ducînd o viață pașnică, fapt pentru care sînt numiți «temători de zei» (*theosebeis*) și «kapnobatai». Sînt și traci care trăiesc separat de femei; aceștia sînt numiți «ktistai» și, în virtutea respectului ce li se acordă, sînt socotiți sfințiți și trăiesc eliberați de orice frică“ (op. cit., VII, 3, 3). Interpretările moderne sînt variabile, nesigure, controversate, unele fiind idealizate, altele strict pragmatice. Pentru Vasile Pârvan, *ktistai* este o rădăcină greacă, referindu-se la „întemeietorii de orașe“; I. I. Rusu consideră cuvîntul de origine dacogetică, însemnînd „strălucitorii“; D. Dečev îl traduce prin „abstinenți de la plăceri lumești“, iar A. Bodor, prin „cei mari“. Termenul *kapnobatai* a fost tradus de V. Pârvan printr-o formulă forțat poetică: „călători prin nori“, deși corect este „călători prin fum“ (A. Bodor, G. A. Stratanovski), deoarece sintagma se referă, evident, la modul de alimentație al anahoreților. Unor comentatori, epitetul li s-a părut obscur și aceștia au propus lecțiunea *kapnopatai* sau *kapnobotai* — „înghițitori de fum“; această lecțiune a fost interpretată de G. A. Stratanovski (în *Страбон, География, Москва, 1964, p. 815*): „cei ce se hrănesc cu mâncare derizorie, ușoară ca fumul“. A. Bodor (în *Crisia, Oradea, 1972, p. 27—35*) leagă acest epitet de *ritualul *fumi-gațiilor, referindu-se la rolul oracular (→ *oracole*) al fumului sacrificial. Mircea *Eliade preferă această interpretare: „E probabil că expresia «umbători prin fum» se referă la un extaz provocat de fumul de cîneapă, mijloc cunoscut de scîți și de traci [...]. În acest caz, *kapnobatai* ar fi fost dansatorii și vrăjitorii (șamani) misiuni

și geți, care întrebuițau fumul de cîneapă pentru a provoca transele extatice“ (*De la Zalmoxis la Genghis-han*, trad. rom., București, 1980, p. 57). Dar Iosephus Flavius (*Antichități iudaice*, XVIII, 1, 5, 22), folosind pentru desemnarea aceleiași tagme cuvîntul *pleistoi, îi compară pe anahoreții dacogeți cu secta *esenienilor; termenul *pleistoi* e considerat de unii istorici români „un generic referindu-se la întreg clerul geto-dac“ (N. Gostar, V. Lica). Totuși descrierea lui Strabon rămîne cea mai substanțială.

Kubaba Zeiță-mamă în *panteonul hittit (Anatolia), iar în mitologia babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*) regină legendară învestită cu sceptorul regal de zeu *Marduk și întemeietoarea dinastiei a 3-a din cetatea Kish din Mesopotamia. După un *mit anterior, **K.** fusese hangită pe lîngă *templul *E-Saggila și le dăduse pline și apă unor pescari oboșiți, care pescuiau pentru zeul *Marduk*; primind în schimb pește, în loc să și-l oprească, ea l-a trimis la templu, probabil ca *ofrandă zeului suprem, care „și-a îndreptat asupra ei privirea sa binevoitoare“.

Kubera; **Vaiçavana** (*Vestitul*) Zeul bogăției, în *mitologia vedică, paznicul divin al tuturor comorilor și al Nordului, locuind pe muntele himalaian Kailāsa în orașul său Alakā (cel mai bogat din lume) sau în cerul paradisiac al lui *Çivā. În epoca arhaică, **K.** era considerat diriguitorul tuturor fenomenelor rîului și se credea că locuiește într-o prăpastie de beznă. Miturile ulterioare spun că, în viața anterioară, **K.** a fost hoț, dar că, după o mie de ani de mortificare în vederea purificării, a obținut rangul de zeu. **K.** este posesorul celor 9 comori fundamentale (socotite uneori comorile lui *Indra): un tezaur de scoici (sau un ghioc miraculos inutilizabil de oricine altul în afara proprietarului), o comoară de bani de aur (*padmaniddhi*) ce poate apărea cu înfățișarea unui călugăr care, lovit în cap cu ciomagul, se retrănsformă într-o grămadă de bani; un *lotus fermecat; o broască țestoasă; aur, argint, giuvaeruri și perle; *nanda* (satisfacția); și carul magic aerian autopurtat *Pușpaka. Semnificația tuturor acestor comori e obscură. Se pare că toate aceste 9 tezaure (*navaniddhi*) sînt de fapt mijlocul magic de a dobîndi orice bogăție dorită, în orice cantitate. Numit și *Dhaneçvara* (Stăpînul Bogățiilor), **K.** își folosește uriașul car magic, în structura căruia intră o cetate și un palat; cînd călătorește deasupra pămîntului, plouă cu giuvaeruri. Suita lui **K.** e compusă din clasele de semizei binevoitori *Guhyaka* și *Yakṣa*, paznicii comorilor sale. Avînd o soție (*Bhadra*) și un fiu (*Nalakubera*), el însuși fiind fiul lui Viçravas, a avut un singur prieten: Mañimān, care a fost ucis de *Bhîma. **K.** e reprezentat ca un monstru antropomorf obez cu un singur ochi, 3 picioare și 8 dinți, purtînd pe umăr un sac plin și o casetă în mîna dreaptă. Uneori e numit și *Dhanada* (Dăruitorul de bogăție); alte epitete: *Kāmeçvarā* (Suveranul Dorințelor), *Nridharman* (Cel ce se poartă ca un

om), *Dravineșvara* (Mai marele comorilor). În iconografie, e înfățișat fără excepție caricatural.

Kuca Plantă sacră, folosită în *ritualurile religioase din India antică și considerată aducătoare de sănătate și de noroc; a fost identificată cu specia *Poa cynosuroides*, o buruiiană din familia gramineelor, care crește în *păduri dese ori pe marginea căzărilor.

Kui Zeul muzicii, în *mitologia chineză, care a ajuns la acest rang, pentru că a confecționat o tobă răsunătoare din propria piele. Reprezentat cu ochi strălucitori, locuiește pe muntele Liubo din Donghai (Marea Răsăriteană); i se atribuie o voce mai puternică decît tunetul.

Kukaiimoku Divinitate principală din Hawaii (→ *mitologii din Oceania*), în primul rînd zeu al războiului, reprezentînd o sinteză sincretică (→ *sincretism*) a doi zei polinesieni anteriori: Tairi (variantă hawaiiană — *Kaili*) și *Tu (în Hawaii — *Ku*). *Cultul religios al lui **K.** a fost impus îndeosebi din sec. XIX, de primul rege al arhipelagului hawaiian unificat, Kamehameha I, fost preot al acestui zeu.

§ H. Plischke, *Kukaiimoku, ein Kriegsgot von Hawaii*, Berlin, 1929

Kuker Divinitate din *mitologia slavă sudică personificînd fecunditatea; uneori, la bulgari, și la sîrbi, este o divinitate plurală numîndu-se generic *кукучици* sau *күкочи*. În Bulgaria, un spectacol ritual de primăvară (un fel de *carnaval) se desfășoară după un scenariu de teatru popular, în cadrul căruia rolul lui **K.** e interpretat de un bărbat în veșmînt bizar din blană de oaie sau de capră, avînd pe față o *mască cornută și fiind prevăzut cu un mare falus din lemn. În cursul *ritualului se interpretează diverse acte fiziologice, printre care actul sexual, ca *simbol al căsătoriei sacre a zeului, iar soția simbolică, apărînd în stare de graviditate, mîmează durerile nașterii. Acest ritual inaugurează muncile cîmpului (aratul, semănatul) și se execută cu o numeroasă participare de personaje alegorice, printre care împăratul și alaiul său. (→ *culte falice*)

Kukulkan Zeul principal maya din Mexic (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), creatorul universului și divinitate mesianică simbolizînd civilizația. **K.** este varianta maya a zeului aztec *Quetzalcôatl și a zeului quiché *Naczi, întrucît *simbolul Șarpelui-cu-pene, caracteristic acestor 3 zei, a circulat intens în mai multe *mitologii precolumbiene mezoamericane. Călugărul spaniol Diego de Landa, prezent în America după Conchistă (din 1549), oferă o sursă amănunțită a cunoașterii *mitului, chiar dacă tratarea sa este limitată de un anumit *euhemerism: „După părerea indienilor, împreună cu [populația] itza care s-a stabilit la Chichen-Itza, a venit și marele senior Kukulkan [...] Se spune că a venit dinspre Apus, [...] că era binevoitor, nu avea nici soție, nici copii, iar după plecarea sa a fost socotit în Mexic unul dintre zeii lor“ (*Raport asupra faptelor din Yucatan*, VI). Varianta aztecă e mult mai bogată în descrierea lui *Quetzalcôatl*.

Kuladeva (sanscr. *kūla* — familie, *deva — zeu) Divinitate ocrotitoare a familiei, în *mitologia *vedică*.

Kullervo Zeul urii și răzbnunării, în *mitologia *finlandeză*, prezent în *Kalevala ca erou tragic.

Kumarbi Zeul hurrit suprem (→ *mitologii din Mesopotamia*), asimiliat filisteanului *Dagon și asemănător cu *Kronos. Era socotit fiul și pupilul lui *Anu, căruia îi aducea zilnic tava cu hrană divină, pînă cînd și-a schimbat brusc firea, dobîndind o privire mortificantă și s-a răscolat contra tatălui său, l-a alungat din cer și în zbor i s-a agățat de picioare mușcîndu-i și înghițindu-i însemnele virile ale forței divine creatoare. Dar, simțînd în el după aceea o prea mare povară, în timp ce ca uzurpator guvernarea cerului pe tronul tatălui său retras între timp în anonim, **K.** a scuipat însemnele împovăraătoare, care au ieșit sub formă de 3 *zei. Apoi, stabilîndu-se la Nippur, **K.** își construiește singur noul tron și guvernează pînă cînd, amintindu-și de *blestemul lui Anu, se sperie de uzurpatorul potențial presimțit în cel mai crunt dintre fiii săi, zeul furtunii, *Teshub, și din prudentă îl înghite; avînd însă îndată grave arsuri în stomac, îl vomită și în consecință e nevoit să abdice. Ajuns pelerin, se oprește pe țărmul mării unde îmbrățișează pătimaș o stîncă, din care se naște zeul mineral *Ullikummi, destinat să readucă guvernarea lui **K.** pe *pămînt și în *cer; pierînd și acesta, **K.** renunță definitiv la tronul ceresc, în favoarea lui Teshub, fiul și uzurpatorul său. Element dintr-un *mit de tip etiologic, **K.** e un zeu ciclic; uneori era numit de teologii hurriți *Părintele Zeilor*, nu fiindcă ar fi generat pe zei sau universul, **K.** neavînd o structură demiurgică. Din punct de vedere teologic, **K.** e în mare măsură o reluare a vechiului zeu sumero-babilonian *Enlil. Într-o epocă tîrzie, e considerat o divinitate secundară nefastă sau numai un *demon.

Kunmanggur (*Șarpele-curbuceu*) Zeu complex din nordul Australiei (→ *mitologii din Oceania*), venerat ca părinte atotputernic, a cărui autoritate și predominanță virilă era la un moment dat amenințată de liliacul *Tjinimin*. Femeile supuse autorității lui **K.** sînt cele două fiice ale sale, *Femeile-Papagali-Verzi*; ducîndu-se odată cu încuviințarea tatălui lor să adune hrană, ele sînt urmărite sub un pretext inocent de fratele lor *Tjinimin*, care declară că merge să viziteze *Vulpile-Zburătoare*, rudele sale, dar se năpustește pe neașteptate asupra surorilor și abuzează de ele; ca să se răzbune, surorile, profită de traversarea unui rîu, se preschimbă în bondari cîntători, își regăsesc fratele, îl înțepă amorțindu-l, apoi fac să țîșnească asupra lui un torent care îl prăbușește în prăpastie, strivindu-l sub o stîncă; deși cu membrele înțepenite, *Tjinimin* își încearcă forțele magice, întîi retezîndu-și nasul și făcîndu-și-l să crească îndată la loc, apoi se decide să-și omoare tatăl, căruia i se relatase purtarea fiului. *Tjinimin* își confecționează o lance, iar la o *sărbătoare, cît timp dansează după cîntecul tatălui său, aruncă lancea în cîntăref. Străpuns, totuși viu,

K. se retrage, peregrinând pînă cînd rana i se vindecă; într-un loc de popas își lasă imprimat pe veci conturul trupului. Ajuns la țărîmul mării, adună tot *focul din lume spre a priva pe ceilalți de această binefacere, dar și cu un scop ocult, intrucît își ascunde capul în focul adunat; fiindcă mai rămăsese foc, încearcă fără succes să smulgă ultimele bucăți de jărătic, astfel că oamenii nu rămîn fără foc.

Kuntarra Lăcașul ceresc al zeilor hurriți (→ *mitologii din Mesopotamia*), totodată și un coridor între *cer și *pămînt sau o poartă aeriană a *templului mistic celest, pe unde coboară zeii cînd vizitează pămîntul. Din *mitul lui *Ullikummi se deduce că a ocupa prin forță **K.** înseamnă a-i izgoni pe *zei.

Kupalo (slav. купальница — a scălda) Zeul fecundității agrare în *mitologia slavă, sincretizat tîrziu, după consolidarea *creștinismului, cu sf. Ioan Botezătorul (→ *sincretism*). Se citează și o variantă onomastică (poate feminină): *Kupala*, probabil ca paredră sau numai ipostază a lui **K.** (numit, în cadrul popular creștin, *Ioan Kupalo*). **K.** era celebrat în cadrul unor *ritualuri de primăvară cu caracter magic: scăldare, aruncări de cununi vegetale, festivitatea solemnă a reaprinderii focurilor noi, sărituri de emulație peste flăcări (→ *focul*). În noaptea de **K.** (coincizînd cu echinocțiul de primăvară și cu ziua sf. Ioan Botezătorul), tineretul se ducea în *pădure să caute flori miraculoase și diverse plante, îndeosebi papură care, potrivit unui eres local, înfloreste anume în acea noapte. Există și un alt ritual, de semnificație mitologică: băieții și fete, îmbrăcîndu-se de *sărbătoare, se dădeau în scrînciob, legănarea cu ridicările ei ritmice simbolizînd actul magic al creșterii, al înțățirii plantelor. Divinitatea **K.** este clar definită într-o cronică veche rusă din sec. XVII (*Густынская летопись*): „Kupalo era dumnezeul belșugului, întocmai ca la elini Ceres“, căruia i se aduceau prinoase de mulțumire „cînd se apropia secerișul“: descriind cu dispreț împletirea cununilor verzi și *dansul în jurul focului, cronicarul creștin amintește că „acestui demon Kupalo și pînă în ziua de azi în unele țări i se fac pomeniri nebușești, începute în iunie, a 23-a zi, în ajunul nașterii lui Ioan“.

Kur (sumer. *kur* — munte) *Dragon demonic înaripat din mitologia sumeriană (→ *mitologii din Mesopotamia*), locuind pe țărîmul subteran, adică în *Infernul închipuit ca un spațiu vid despărțind scoarța pămîntului de oceanul primordial (→ *apa*), unde se adună umbrele morților; mai puțin divinitate autonomă și mai mult personificare a acestui loc infernal, **K.** are similitudini cu *Hades; ca și în concepția mitologică greacă, în Infernul sumerian se ajunge traversînd „rîul mistuitor de oameni“, sub călăuzirea unui „om cu barcă“ (→ *Styx, Haron*). Infernul **K.** e stăpînit de 7 *zei (*Anunnaki), unul din aceștia fiind scribul înregistrator al morților; se credea și într-un complet de judecată: *Ghilgamesh ajunge după moarte unul dintre judecătorii morților. Cu timpul cele două sensuri se decantează: *demonul **K.** (numit mai

des *Asag*) nu mai este decît locatar al Infernului și patron al tuturor molimelor și bolilor lumii.

Kurdalagon (*Fierarul Alanilor*) Zeu alan și oset (→ *mitologii caucaziene*), venerat ca patron al fărurilor care confecționează arme și zale, ba chiar reconstrucționează craniile afectate în bătălii ale eroilor. **K.** locuiește fie în *cer, fie pe țărîmul morților. Era implorat în mod curent, la înmormintări, să facă potcoave pentru calul defunctului, încît acesta să se poată deplasa mai ușor în țara morții. Fierarii de odinioară îi aduceau *sacrificii de animale.

Kuru Rege legendar în India arhaică (→ *mitologie vedică*), din dinastia selenară, *strămoșul lui *Yudhișthira și al lui *Pându, precum și întemeietorul numerosului neam al Kauravilor (*Kaurava), prezent adesea în *Mahābhārata. Fiu al lui Samvarana, născut de Tapați (care era fiica zeului solar *Sūrya), **K.** stăpînea regatul localizat pe teritoriul unde e situat azi orașul Delhi.

Kutku (*Corbul*) Divinitate cosmică reprezentată prin *simbolul corbului primordial, în miturile itelmenice din Kamciatka (→ *mitologiile triburilor polare*), recunoscută dar nevenerată, dimpotrivă, blestemată de credincioși, care îi consideră creația din unghi critic, aducîndu-i reproșuri (→ *profanare*). **K.** a adus *pămîntul din *cer și l-a consolidat în mijlocul mării, dar și-a efectuat actul cosmogonic fără ingeniozitate, umplînd lumea de stînci prăvălățice, de munți greu de străbătut, de cascade furioase, și lăsînd-o să fie măturată întruna de viscoale cumplite; de aceea, itelmenii nu-și respectă zeul creator, socotîndu-l cea mai nătîngă ființă a universului, și afirmă că dacă **K.** ar fi fost înțelept, ar fi știut să facă pămîntul mai frumos și mai locuibil; astfel, în loc de invocații și *rugăciuni, zeului **K.** îi sînt consacrate *ritualuri de profanare. Și iacuii consideră drept zeu creator un corb primordial, deopotrivă de prost și supus ironiilor ca și **K.** În ambele zone polare, circulă *mituri anecdotice batjocoritoare, adesea licențioase, despre zeul-corb. Corbul creator e o divinitate comună în miturile mai multor triburi nordice din Asia: ciuccii din Ciukotka cred că un corb primordial a prefăcut un bulgăre demîl în pămînt, dîndu-i formă cu ciocul, iar cu aripile a modelat văile și munții, fluviile și lacurile rezultînd din saliva lui; tot corbul i-a făcut și pe oameni și le-a dăruit *focul. Dar corbul creator are o zonă de răspîndire nordică mai vastă: tribul amerindian thlunkit din Alaska venerază (fără ritualuri profanatoare) pe corbul *Yehl*, o divinitate semicosmogonică, mai mult cu alură de *erou civilizator. Profanarea divinității creatoare se exercită însă în triburile amerindiene din unele zone ale Canadei: zeitatea este *coyotul* (lupul preeriilor), care, deși recunoscut drept creatorul lumii, e obiectul unui ritual profanator, constînd din risete de batjocură și calitative degradante, zeul fiind socotit nătărău, neîndemnic și fricos.

Kvasir Personaj din *mitologia scandinavă, creat de zei ca încarnare a înțelepciunii, întru consolidarea păcii stabilite de zeul suprem.

*Odhinn. După războiul inițial purtat între *zei (*Asa) și *duhurile apei (*Vana) pacea e confirmată de ambele tabere împăcate, care scuipe într-un vas comun, iar din saliva lor contopită se naște **K.** (*kvasir* — salivă, fruct) care personifică meșteșugul *cuvintului și e în stare să răspundă oricărei întrebări imaginabile. Odată născut, **K.** își asumă misiunea de a străbate lumea, răspindind înțelepciune. Existența lui părinte îngrijorătoare, spre a-i împiedica ascensiunea nelimitată, **K.** este distrus de zei și prefăcut în noțiunea abstractă de poezie. În varianta mitologică principală, **K.** e ucis nu de zei, ci de doi gnomi (Hjalar și *Fjalar), la un ospăț; ucigașii îi adună apoi singele scurs, îl amestecă în mod magic și obțin o băutură generatoare de inspirație poetică sau de înțelepciune vizionară (*skaldmjödr*), dar gnomii tănuiesc față de zei crima, afirmând că **K.** a murit sufocat de înțelepciunea sa prea îmbelsugată. Băutura magică ajunge în stăpânirea *gigantului Suttung din *Yotunheim, de la care Odhinn o obține printr-un șiretlic și o bea toată, fiind cuprins de extazul poetic și devenind skald. Împovărat de cantitatea prea mare băută, zeul vomită licoarea în niște vase cerești; un submit precizează că, înainte de a o fi vomitat, transportându-se în chip de vultur din Yotunheim spre *Asgardhr, Odhinn scapă pe pământ cițiva stropi din care se înfruptă numai poezii mediocri, incapabili să ajungă a sorbi din vasele cerești unde s-a depozitat ulterior licoarea.

Kwannon Zeița milei, în *mitologia japoneză (luată după modelul zeiței chineze *Guan Yin), ajutându-l multilateral pe oameni și putându-și lua, pentru aparițiile concrete, 33 de înfățișări; *mutantă (în scopul misiunii sale), **K.** e văzută de bătrâni ca un bătrîn, de femeii ca o femeie, de călugări ca un călugăr fratern etc.; potrivit unei tradiții folclorice, **K.** apare și în visele premonitorii ale credincioșilor care i se închină în *temple; le dăruiește acestora, la cerere, o fericire reală, plătită însă scump. **K.** e închipuită adesea ca femeie surzătoare, uneori cu un prunc în brațe, cu fața rotundă și cu o mie de mâini (deși tradiția mai recentă îi atribuie numai 40 de brațe). Preluată de *budism (prin *sincretism cu *Avalokiteșvara), **K.** capătă și *teofanii masculine; e reprezentată cu 6 brațe și 11 capete, dar uneori și cu un singur cap, însă de *cal. Ipostazele ei (variabile) sînt subliniate de numeroasele epitețe tradiționale: *Sho-Kwannon* (Înțeleapta), *Juichimen* (Cea cu unsprezece fețe), *Senju-Kwannon* (Cea cu cap de iapă), *Nyo-i-rin Kwannon* (Atotputernica). **K.**, mai presus de orice, este *simbolul promptitudinii cu care divinitățile pot ajuta pe oameni.

Kybele (grec. Κυβέλη; lat. *Cybele*) Zeiță de obârșie frigiană, divinitate teogonică (*Marea Mamă a Zeilor*), cunoscută în *mitologia greacă sub mai multe nume, fie după locul de *cult, fie după atributele complementare. Originar din Pessinunt (unde **K.** era adorată sub forma unei pietre probabil meteorice, pe care, în sec. III î.e.n. romanii au adus-o, depunînd-o în *templul

din Roma al zeiței *Victoria), cultul **K.** era asociat în Phrygia cu zeul *Attys (ca soț sau amant al ei), unui mitologi văzînd în acest cuplu personificarea gleei materne și a vegetației. Suprapusă integral naturii, **K.** era socotită Marea Mamă atotcuprinzătoare și atotdătătoare, inclusiv a roadelor pămîntului. Numeroase *sărbători îi erau consacrate, de la cele ale florilor de primăvară, pînă la procesiunile falice simbolizînd fecunditatea naturii. **K.** era adorată în cadrul unui *ritual orgiastic, condus de preoții *Coribanți: spectacolul fundamental, desfășurat pe muntele frigian Ida (acolo era numită *Mater Idaia*), consta din mișcări coregrafice violente, cu acompaniament specific de flaute, Coribanții dansînd în stare de tranșă, provocată de sunetele delirante ale muzicii. Un *mit frigian mai amplu povestește că divinitatea hermafrodită Agditis a fost îmbătată de zei, care i-au tăiat organele bărbătești aruncîndu-le pe pămînt, iar din ele a răsărit un migdal; fiica unui zeu fluvial, Nana, mănîncă migdalele, rămîne gravidă și naște pe zeul vegetației Attys, care, crescînd, ajunge păstor de *capre: așa îl întîlnește și se îndrăgostește de el **K.**, care era de fapt vechea divinitate Agditis din Pessinunt, devenită femeie după operația efectuată de zei. Înșelînd-o pe **K.** cu o muritoare, silit de remușcări, Attys se autocastrează sub un pin și moare, dar ulterior învie, devenind zeu solar și se unește definitiv cu **K.** Diodor din Sicilia rezumă, întrucîtva modificînd tradiția curentă, biografia mitică a zeiței (*Biblioteca istorică*, III, 58), prezentînd-o pe **K.** drept fiica foarte frumoasă și cu mintea ageră a perechii regale frigiene Meon și Dindyme; dar abandonată pe muntele Kybelos, apoi găsită și crescută de păstori, care îi dau ca nume numele muntelui, ajungînd la maturitate, inventează syrinxul (naiul), construindu-l din mai multe fragmente inegale de trestie, de asemenea timpanele și cimbalul, precum și arta vindecării vitelor și copiilor cu ajutorul medicamentelor naturale și a unor *sacrificii; devenită prietena lui *Marsyas, născocitorul flautului simplu, însă îndrăgostită de păstorul Attys, de la care rămîne însărcinată, e readusă în cele din urmă la palatul părintesc; după ce află că păstorii care o crescuseră au fost uciși, iar Attys a părăsit-o, înnebunește și se dedică unei vieți rătăcitoare, pînă cînd, îndrăgită de zeul *Apollon, pleacă însoțită de el la *Hyperborei. Frigienii ar fi început s-o adore tîrziu, ca Marea Mamă a Zeilor, la sfatul lui Apollon însuși, ca să fie salvați de agresiunea unei molime. În această calitate era însoțită de un alai de Daktyli (o clasă de *demoni frigieni de pe muntele Ida) în număr variabil (5 pînă la 100). Foarte răspîndit ca atare, cultul **K.** a cunoscut o mare amploare și în Grecia, și la Roma. Grecii însă o identificau fie cu *Rhea, fie cu *Gaia, uneori chiar cu *Demeter. Romanii au preluat cultul **K.** în 204 î.e.n., în timpul războiului al doilea punic, după o interpretare a *Cărților Sibiliene* (→ *Sibyllae*), de unde s-a dedus că asemenea

act ar asigura victoria romană; o ambasadă obține de la regele Pergamului piatra sfântă a K. Tradiția afirmă că, înainte de debarcarea pe pământ italic, zeița s-a manifestat printr-un *miracol. Herodian (care numește „statuie“ piatra sacră) spune că, la gurile Tibrului, o „putere supranaturală a oprit corabia“ împotmolind-o și ea „nu s-a clintit pînă cînd nu i-a fost adusă zeiței o slujitoare care mai înainte fusese vestală“ care, cu cingătoarea și cu forța purității virginale, a tras ușor corabia pe mal (*Istoria după domnia lui Marcus Aurelius*, I, 11). Cultul zeiței se răspindește repede, în cadrul *simbolului fecundității; consacrandu-i serbări de primăvară (*Ludi Megalenses*), agrementînd ritualurile cu sacrificii de tauri, restabilind vechiul cult orgiastic, romanii cred într-o *Cybele* atotputernică și fără început și îi acordă un loc egal cu al lui

*Iupiter; preoții romani (*galli*) ai zeiței erau obligatoriu castrați. Numind-o *Magna Deum Mater*, uneori romanii o identificau cu una din zeițele lor similare: *Maia, *Ops, *Tellus sau *Ceres, iar într-o epocă tîrzie, cu *Isis. Independent de influențe sau de circulația universală a miturilor, zeițe similare, cu atributul universal de mari mame divine, găsim în India vedică (*Aditi), la sumerieni (*Nammu), la finlandezi (*Ilmatar) și chiar la triburile polare (la evenci — *Bugady enintyn*, la selkupi — *Ylinda-koshtah*, *Bătrina Strămoașă*, locuind într-o mlaștină cerească unde crește Arborele Stelelor). E posibil ca acest grup de mituri să se fi format în epoca matriarhatului.

§ H. Graillot, *Le culte de Cybèle, Mère des Dieux, à Rome et dans l'Empire Romain*, Paris, 1912

Labirint (grec. λαβύρινθος — loc întortocheat, plin de cotituri) Operă mitică de arhitectură, în **mitologia greacă*, pe care a construit-o **Dedal* pentru regele cretan **Minos*, destinînd-o încarcerării **Minotaurului*; în altă variantă mitologică, **L.** se numea chiar palatul lui Minos din Knossos. Ideea de *labirint* ar fi apărut în mitologia greacă (după unele opinii formulate de autori antici) de la scoica spirală cu drum întortocheat, numită de poetul grec Theodorides fie „labirintul mării” (θινάλια λαβύρινθε), fie „scoica lui Dedal”. Despre **L.** mitic au scris mulți autori; Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, IV, LXXII, 4) îl definește lapidar: „Se spune că, pentru a-l păzi pe monstru, Dedal ar fi construit Labirintul, care erau niște coridoare încurcate pentru ieșire, greu de găsit de către cei nepreveniți”. **Simbolul* acestui **mit* ar fi în căile întortocheate care duc, ca niște chinuri infernale, spre ultimul loc de lumină al inițierii totale, ultime; dar același mit se poate interpreta și drept simbolul lumii sau al **vieții* considerate o carceră din care toate drumurile încurcate nu mai pot duce niciodată îndărăt, ci numai înainte, spre **moarte*. În antichitate au existat și alte construcții labirintice (afară de cele naturale): cea din Hawara egipteană (Krokodilopolis) făcută pentru faraonul Amenhotep III; cea din Lemnos, citată de Plinius cel Bătrîn; alta, în ins. Malta. S-a vorbit însă și de cavernele preistorice, fie „asimilate unui labirint”, fie „transformate ritual” în labirinturi ca locuri de inițiere sau de înmormîntare, orice l. fiind identificabil astfel cu trupul matern al pămîntului (cf. Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972, p. 211).

§ Faolo Sarcargeli, *Cartea Ictinturilor*, I—II, trad. rom., București, 1974

Labos Zeu infernal, în **mitologia romană*, patronînd sau supraveghînd chinurile morților.

Lactantius, Lucius Caelius Firmianus Teolog creștin (250—325), unul dintre părinții Bisericii creștine (→ *patristică*), profesor de retorică în Nicomedia, supranumit „Cicero al creștinătății” (→ *creștinism*). Inițial filosof stoic, după convertire — deși continuă să gîndească în același spirit al stoicilor și să fie influențat de **euhemerism* — **L.** scrie lucrări polemice, prin care urmărește, pe de o parte, să răspundă acuzatorilor învătăturii creștine, pe de alta, să instituie bazele sistematice ale **teologiei* noii **religii*; mai ales în *Institutiones divinae* (tratat în 7 cărți), dar și în tratatele consacrate creației (*De opificio Dei*) și miniei lui **Dumnezeu* (*De ira Dei*), teologul creștin interpretează euhemerist **mitologia* păgînă, iar în atacurile împotriva filosofiei

grecești și latine descrie contradicțiile dintre școlile filosofice, polemizînd îndeosebi cu epicuricii. Altă scriere: *De mortibus persecutorum* (o condamnare a persecutorilor creștinismului și un elogiu al împăraților romani care au sprijinit răspîndirea noii religii). Opera sa de bază, *Instituțiile divine*, este un sistem filosofic de apărare a creștinismului, prin descrierea structurii lui doctrinare, de religie monoteistă (→ *monoteism*), în opoziție cu sistemele filosofice și mitologice păgîne; criticînd **politeismul* în primele două cărți ale tratatului (*De falsa religione*, *De origine erroris*) și, în a 3-a (*De falsa sapientia*), ceea ce consideră el a fi naivitatea filosofiei păgîne, **L.** descrie esența doctrinei creștine (conceptul de Dumnezeu, personalitatea dublă, divină și umană, a lui **Isus Christos*, **misterele* — sau tainele — religiei și **miracolul* întrupării lui Dumnezeu în Om) în cartea a 4-a (*De vera sapientia et religione*), consacrand ultimele 3 (*De iustitia*, *De vero cultu*, *De vita beata*) moralei creștine, fericirii întru virtute și **credință*, pedepselor și răsplătii postume. Raționamentul lui **L.** asupra **mitologiei grecești*, logic în sine, e de fapt tributar preceptelor biblice (→ *Biblia*) și tradiției lui **Euhemerus*: „deoarece aștrii nu pot părăsi orbitele lor prestabilite, rezultă că nu sînt zei; dacă ar fi zei, s-ar putea observa cum se mișcă ba încolo, ba înapoi, ca niște ființe vii pe pămînt care merg încotro vor, căci actele lor de voință sînt libere” (*Institutiones divinae*, II, 5). Dar considerînd **spiritul* o substanță subtilă, în opoziție cu materialitatea comună a corpului, **L.** are, totuși, despre Dumnezeu o concepție antropomorfistă (→ *antropomorfism*).

§ R. Pichon, *Lactance. Étude sur le mouvement philosophique et religieux sous le régime de Constantin*, Paris, 1901; J. Siegert, *Die Theologie des Apologeten Lactantius in ihren Verhältnissen zur Stoa*, Bonn, 1921

Lacturnus Zeu din **mitologia romană*, apărător al grîului crud („grîul de lapte”).

Laertes Rege în Ithaca, tatăl lui **Odysseus* (→ *mitologie greacă*). La întoarcerea din pribegie a fiului său, **L.** a fost întinerit de zeița **Athena* și apoi a luptat împotriva rudelor pețitorilor uciși ai **Penelopei*.

Laetitia Zeiță din **mitologia romană*, personificînd, ca unic atribut, o abstracție: *bucuria*, de obicei exteriorizată.

Lahamu Divinitate primitivă babiloniană și akkadiană (→ *mitologii din Mesopotamia*), aproape impersonală, născută din abisul apelor primordiale (→ *apa*). **L.**, asociat de obicei cu **Lahmu*, era socotit unul dintre cei 7 **Igigi* (numiți generic și *Lahama*). Cei doi zei arhaici

Lahamu și *Lahmu* erau imaginați ca niște *demoni cu înfățișare monstroasă.

Lahar Zeu agrar din Sumer (→ *mitologii din Mesopotamia*), ocrotind cornutele mici.

Lahesis Una din cele 3 *Moire din *mitologia greacă; în triada destinului, **L.** este aceea care supraveghează zilele vieții omului și scufundarea lor perpetuă în trecut.

Lahmu Divinitate babiloniană venerată și în Akkad (→ *mitologii din Mesopotamia*), unul din cei 7 *Igigi (*Lahama*), născuți din abisul apelor inițiale (→ *apa*). Fără personalitate distinctă, **L.** sugerează totuși o vagă personificare a mlfului primordial, rezultat din unirea (sau impactul) apei sărate marine (*Tiamat) cu apa dulce fluvială (*Apsu). Reprezentat de obicei ca monstru, într-o listă akkadiană tîrzie de *zei, **L.** e considerat jumătate om, jumătate pește, și însoțitor al zeului Eia (*Enlil) sau, într-o variantă, sluga acestui mare zeu și însoțitorul zeiței *Gula (atunci, cu aspect bizar: jumătate om, jumătate ciine).

Laka Zeița hawaiiană a *dansului (→ *mitologii din Oceania*), coborîtă din *Lună spre a se dăruî regelui muritor Lono, căruia însă, în schimb iubiții, îi cere să facă fapte de zeu. Dar în timpul îmbrățișării lor pe un pisc de munte, zeul războiului *Kukailimoku i-a pedepsit împietrindu-i. După alt *mit polinesian, **L.**, a cărei bunică este zeița selenară *Hina, e divinitatea ocrotitoare a *pădurilor tinere și sora zeului Lono (*Rongo).

Lakșmaņa (*Cel cu aluniță, Norocosul*) Frațele și tovarășul de arme al eroului *Rāmā, în *mitologia vedică tîrzie.

Lakșmī (*Sublima, Preafrumoasa*) Zeița frumuseții, norocului și fericirii în *mitologia vedică, considerată soția marelui zeu *Vișnū și, în această calitate, identificată adesea cu zeița *Çrī. Vechile *mituri socoteau că în avatarii ei timpurii (→ *avatara*) a mai fost soția lui *Varuņa (sau, în altă variantă, a lui *Sūrya), iar atunci patrona jocul destinului între șansă și neșansă; în alți avatari a fost, în raport cu reîncarnările lui Vișnū, pe rînd (→ *samsāra*), *Dharani* sau glia pentru Paraçurāma, *Śita pentru *Rāma, *Rādā* pentru *Krișņa. Miturile tîrzii o consideră însă, din primul ei avatar, fiica înțeleptului (*riși) *Bhrigu, și o veneratează numai ca zeiță a norocului și bogăției și ca protectoare a femeilor măritate. Cu vremea, **L.** a devenit în India un epitet pentru orice soție frumoasă și fidelă. Epitetele zeiței fixează cele trei atribute esențiale: *Strīratna* (Perla între femei), *Çakti* (Forța, Energia), *Bhagavatī* (Stăpîna fericirii), *Sarvamaṅgalā* (Aducătoarea adevăratei fericiri), *Padmagrīhā* (Cea care trăiește în lotus; → *lotus*).

lamaism (tibet. *lama* — superior; în sens curent — preot), ramură religioasă autonomă a *budismului mahayanist, dominantă în Tibet și răspîndită parțial în Mongolia, reprezentînd un *sincretism teologic între *cultele arhaice tibetane și doctrina budistă *Mahāyana. Mahayanismul a pătruns în Tibet în sec. VII, sub primul împărat local, Srontszangambo, cucerind

fidei mai ales prin doctrina non-violenței. Sub al 3-lea dalai-lama, s-au convertit la budismul lamaist mongolii, iar sub al 5-lea dalai-lama (sec. V) s-a construit în Lhassa marele palat sacru Potala, cu acoperișurile placute cu aur. În timpul celui de-al 14-lea dalai-lama, Tibetul a devenit provincia Xizang, în Republica Populară Chineză. Constituit ca *religie aparte, **L.** se divide de timpuriu în *secte adversare; una dintre cele mai importante, *Zok-chen-pa* (Secta roșie), practică un anumit tip de *magie și se distinge prin vestimentația roșie a tuturor călugărilor din sectă; altă ramură, *Kadampa*, a jucat un rol politic în hierocratizarea țării (sec. XIII), impunînd hierocrația ca putere supremă în stat, sub Pakba-lama; dar această sectă reformatoare e înlăturată ulterior (sec. XIV) de *Gelugpa*, sectă întemeiată de Tzonkaba și acordînd importanță esențială *ritualurilor, datinilor și *teologiei budiste a *mîntuirii. Între sec. XV—XX (pînă în 1951, cînd Tibetul a devenit provincie chineză), în sistemul hierocratic al **L.**, statul tibetan a avut o organizare eminentamente religioasă, fiind cîrmuit de un *dalai-lama*, șeful spiritual suprem, desemnat la o vîrstă fragedă în urma unei căutări după criterii dogmatice ce aveau drept țintă recunoașterea în el a unei încarnări divine, și de un *pancen-lama*, șeful eclesiastic și politic; fiecare credincios, năzuid spre desăvîrșire, trebuia să fie îndrumat de un *lama*. În **L.** se disting două forme culturale: una populară, simplificată doctrinar și pe a fi accesibilă credincioșilor, alta, aparținînd călugărilor (→ *monahism*) din minăstirile lamaiste (lamaserii), întemeiată pe ritualuri complexe și pe o doctrină ezoterică de caracter mistic și magic, acordînd atenție principală învățăturilor tantrice (→ *tantra*) și yoghinice (→ *yoga*). Sprijinindu-se pe cartea sacră *Kangyur* (care însumează peste o sută de scrieri) și dirijînd pe credincioșii din capitala fostului stat hierocratic, Lhassa (→ *lha*), **L.** și-a încorporat tradițiile principale ale *cultelor prebudiste (în primul rînd ale religiei de tip totemic *bon, cu un *panteon primitiv care includea pe zeul domestic Nang-lha, pe zeul vetrei Thab-lha s.a.), a asimilat vechile divinități diferiților *Buddha și *Bodhisattva și a stabilit drept scop suprem al existenței *mîntuirea pe calea desăvîrșirii spirituale; această tendință spre desăvîrșire își are calea trasată într-o sumă de precepte psihomorale (de ex., după Tilopa: „Nu gîndi, nu-ți imagina, nu analiza, nu aduna, nu alege, nu adăuga nimic peste ceea ce este“). **L.** tibetan posedă și o „carte a morților“, numită *Bardo Thödol, care — conform tradiției — a fost dictată succesiv de către diferiți lama, cînd se aflau în agonie, propriilor lor discipoli; maestrul muribunzi descriau viziuni infernale din *Bardo* — care este o stare de pasaj între *moarte și renaștere: timp de 49 zile, preoții se succed prin fața unei efigii a defunctului căreia îi citesc din cartea ce conține în mare parte (intrucîtva ca și *Cartea Morților din Egiptul antic) sfaturi de comportare postumă; după lectură, mortul e transportat în vîrfurile unei coline și lăsat acolo

pradă păsărilor răpitoare; tipologia sfaturilor este aceasta: „O, nobile fiu, când o vei zări pe zeița cea galbenă cu cap de liliac, ținînd în mînă un brici, să nu te înfricoșezi!”

§ R. A. Stein, *Recherches sur l'épopée et le barde au Tibet*, Paris, 1959; Lama Anagarika Covinda, *Foundations of Tibetan Mysticism*, New York, 1960; R. A. Stein, *La civilisation tibétaine*, Paris, 1962; Marcelle Lalou, *Les religions du Tibet*, Paris, 1957; G. Tucci und W. Heisig, *Die Religionen Tibets und der Mongolei*, Stuttgart, 1970; S. G. Karmay, *The Treasury of Good Sayings: a Tibetan History of Bon*, London, 1972; Giuseppe Tucci, *Il Libro Tibetano dei morti*, Milano, 1949; Sir Charles Bell, *The Religion of Tibet*, Oxford, 1968

Lamia Nălucă monstruoasă din *superstițiile mitice ale Helladei, îngrozind mamele, care o credeau răpitoare de prunci. Mai tîrziu, noțiunea devine plurală; în superstiția folclorică, *lamii* erau socotite *duhuri rele femeiești care veneau noaptea să mănince trupurile adolescenților ori măcar să le bea sîngele. Tot *lamii* erau numite și unele vrăjitoare, despre care se credea că se hrănesc cu anumite părți din cadavrele omenești.

Lang, Andrew Etnograf, antropolog, folclorist și mitolog scoțian (1844—1912), personalitate complexă, de mare erudiție, ocupîndu-se de *mitologia generală, ca și de *animism și *totemism. **L.** considera că *miturile s-au născut din personificarea *elementelor cosmice. A construit, de asemenea, hazardata teorie a “monoteismului originar” (→ *monoteism*); deși el însuși partizan al originii animiste a mitologiei și *religiei, a fost cel dintîi care a sistematizat și publicat această teorie ipotetică, remarcînd în religiile primitive aparența unor divinități unice (care de fapt sînt numai divinități supreme rudimentar personificate, dislocîndu-se fie din animism, fie din *cultul *strămoșilor totemici); totuși, **L.** afirma că aceste divinități ar avea origine independentă de *credințele animiste, fără să fi încercat a preciza o atare presupusă origine. Teoria monoteismului originar (sau a *protomonoteismului*) s-ar baza, după **L.**, pe faptul că omul primitiv, făcîndu-și o unealtă sau o armă și conștient că el este cauza producerii acesteia, judecă analogic și lumea înconjurătoare, socotînd-o opera unui creator unic. Dar fragilitatea acestei teorii stă în faptul că zeul e considerat totdeauna nu numai creatorul lumii, ci și legislatorul și judecătorul ei, iar în aceste privințe viața de clan și de trib a primitivului include mai multe cauze și responsabilități. Interesante sînt punctele sale de vedere despre totemism: „Treii condiții, nimic mai mult decît trei, au contribuit la nașterea credințelor și practicilor totemice, incluzîndu-se aici exogamia, existența unui nume de animal de origine necunoscută slujind la desemnarea grupului, credința într-o legătură transcendentală între toți purtătorii acestui nume, oameni sau animale, prejudecata singelui” (*The Secret of the Totem*, London, 1905, p. 18).

§ *Custom and Myth*, London, 1884; *Myth, Ritual and Religion*, I—II, London—New York, 1887; *The Ma-*

king of Religion, London, 1898; *Magic and Religion*, London, 1902

Lānkā Insulă mitică din *mitologia vedică, prezentă în *Rāmāyana ca teatru de război în conflictul dintre eroul *Rāmā și *demonul *Ravana. **L.** se credea că este populată de grupul demonilor *Rākṣasa, al căror șef — rege (*raja*) al insulei — era demonul malefic *Rāvana*. **Lānkā** (sau *Sinhala*) a fost identificată de geografii moderni cu ins. Ceylon (azi, Sri Lanka).

Laocoon (grec. Λαοκόων) Preot mitic troian al zeului *Apollon (→ *mitologie greacă*); împotrivindu-se aducerii în cetate a calului de lemn (*calul troian*) lăsat de ahei în fața Troiei, a fost pedepsit de *zeii lor protectori: în timp ce aducea jertfe pe *altarul lui *Poseidon, a fost atacat de doi șerpi sau *balauri ieșiți din mare și sugrumat de ei împreună cu cei doi fii ai săi.

Lao Zi Filosof chinez (n. cca 571 î.e.n.) care, după o tradiție pusă în circulație de istoricul Sima Qian în sec. II î.e.n., ar fi trăit 160 sau chiar 200 de ani. **L.Z.** fusese un timp custodele arhivei imperiale; se cunosc prea puține detalii despre viața sa, dar Sima Qian a conservat o mărturie despre personalitatea filosofului, în legătură cu memorabila întîlnire dintre acesta și *Confucius: „Despărțindu-se de Lao Zi, Kong Zi le-a spus discipolilor săi: « Eu știu că pasărea știe să zboare, că peștele știe să înoate, iar că fiara știe să alerge. Cel care aleargă poate fi oprit cu capcane, cel care înoată — cu un năvod, cel care zboară — cu o plasă, însă în ce privește dragonul, nu știu cum se urcă el în cer, pe vînt și pe nori. Întîlnindu-l astăzi pe Lao Zi, am văzut că seamănă cu un dragon” (*Shi ji*/Însemnări istorice). Sistemul filosofic și etic despre *dao (→ *daoism*) a fost expus în cartea *Dao de jing* (*Cartea despre morală*), scrisă între sec. IV—III î.e.n. (deși i se atribuie), nu de filosof, ci de discipoli. *Dao* este principiul fundamental al ordinii universale (în natura obiectivă, în societatea omenească și în gîndirea omului), fără care nu se poate concepe nimic din tot ce există. În elaborarea sistemului său, **L.Z.** a pornit de la contradicția dintre cele două principii cosmice primordiale *yin și *yang. **L.Z.** exclude ideea de divinitate în guvernarea naturii, căci după el principiul energetic, reglator și echilibrator este *dao*, iar *tian* (cerul) este o forță obiectivă, neutră, lumea însăși fiind necreată și eternă.

§ Ian Hin-Șun, *Filosoful antic chinez Lao-Tzi și învățătura sa*, București, 1953; Wing-tsit Chan, *The Way of Lao Tzu*, New York, 1962

Lara; *Larunda*; *Muta* *Nimfă a fluviului Tibru, mama zeilor romani *Lares, pe care i-a născut după ce a fost violată de *Mercurius, în timp ce zeul o conducea spre *Infern. Pentru că îi divulgase zeiței *Iuno adulterul lui *Iupiter cu *Iuturna, **L.** a fost pedepsit de el cu smulgerea limbii și cu chinurile infernale eterne în *Tartaros.

Lares (sg. *Lar*; lat. arhaic *Lases*; etrusc. *Iar, Iars* — căpetenie militară); *Lari* Doi zei în *mitologia română, preluați din *mitologia

etruscă; fiii *Nimfei *Lara și ai zeului *Mercurius, născuți — după *mitul inițial — dintr-un viol, **L.** erau venerați ca divinități protectoare ale Romei. În *credințele mitologice populare mai târzii, **L.** se multiplică și sînt socotiți suflete ale *strămoșilor ocrotind — în directă relație culturală cu *Penates, alți zei totemici (→ *totem*), toate familiile cărora le aparținuseră, ca și grupurile umane mai mari: **L. domestici** aveau grija gospodăriei și a căminului familial; **L. praestites** patronau orașul; **L. compitales** protejau cartierele și răspîntiile; **L. permarini** ocroteau pe navigatori; soldații venerau pe **L. militares**, țăranii pe **L. rurales**. În fiecare casă romană, un *altar special din atrium, numit *laralia*, era împodobit cu imaginile Larilor casnici, cărora li se puneau ghirlande de flori la *sărbătorile familiale, ca unor apărători ai vetrei. Fiecărui grup îi era consacrată o sărbătoare specială (de ex. serbările *Compitalii*, pentru *Lares Compitales*). (cf. *Domovoi, *Bynáty Hitzau)

Larva (lat. *larvare* — a vrăji; a face pe cineva să aibă vedenii, să vadă năluci) Stafie, fantomă, în *superstițiile romanilor.

Lateranus Zeu ocrotitor al vetrei casnice, al căminului familial, în *mitologia romană.

Lato; *Latona* Divinitate autohtonă din *mitologia romană, uneori confundată cu zeița greacă *Leto, căreia cu vremea i-a absorbit biografia, în varianta mitografilor latini.

Laverna Zeița hoților și a ciștigului lesnicos și necinstit, în *mitologia romană. **L.** avea un *altar la Roma, în preajma uneia dintre porțile orașului (*Lavernalis Porta*).

Lde Nag-Khri Bean-po Primul rege mitic și zeu arhaic tibetan, coborît după tradiție din *cer, apoi, după împlinirea datoriei de divinitate mesianică sau de *erou civilizator, întors la condiția sa celestă. O tradiție tibetană obscură afirmă că zeul „a venit jos ca o ploaie care fecundează pămîntul și ca întiiul părinte al țării” și că „acest fiu al zeilor a domnit peste țările oamenilor; după aceea, s-a întors truște în cer”.

Lebe Zeul *Soarelui și al *focului în mitologia tribului dogon, al doilea ca importanță culturală după zeul creator *Amma (→ *mitologiile populațiilor africane*). **L.** avea *altare în fiecare sat al dogonilor, iar forțele magice (de tip *mana, numite local *nyama*) ale altarelor erau atît de înspăimîntătoare pentru credincioși, încît țineau la distanță pină și pe *șamani, aceștia neîndrăznind să se apropie de incinta sacră decît în timpul desfășurării *ritualului, cînd se recita mai ales acest tip de *rugăciune: „Lebe, a venit ziua secerișului, Lebe, primește darurile noastre! Lebe, dăruiește-ne meul, Lebe, trimite-ne ploaia! Lebe, ocrotește-ne satele și dă-ne copii! Lebe, imploră-l pe Amma să ne dăruiască apă, trimite ploaie pretutindeni!”.

Leda Soția regelui lacedemonian Tyndareos pe care a iubit-o *Zeus, prin metamorfozarea amfidorura în lebede pentru a masca aventura; din cele două ouă produse de **L.** au ieșit două

perechi de gemeni: doi copii de la Zeus: *Helene și *Pollux, alți doi de la soțul legitim: *Kastor și Klytaimnestra.

Léeuw, Gerardus van der Fenomenolog olandez al *religiei, care afirmă că valoarea fenomenologiei în *teologie rezidă într-o tehnică de purificare a obiectului destinat cercetării și totodată de orientare a cercetătorului către esență; astfel, pentru fenomenologia, fenomenologia nu este o metafizică speculativă, iar fenomenele sînt obiecte finale, dincolo de care nu mai este nimic; ca atare, scopul fenomenologiei religiei constă în cuprinderea esenței fenomenelor, nu a existenței lor vizibile: „Obiectivul principal al fenomenologiei religiei este iluminarea structurilor interne ale fenomenelor religioase”. Experiența structurală face posibile *tipurile ideale* (tipul nefiind așadar nici realitatea exterioară, nici reflectarea ei): „Asemeni structurilor ei, el [tipul] este atemporal și nu e obligatoriu să se producă în istorie. Dar el dispune de viață, are propria sa semnificație, propria sa lege”. O astfel de structură, după **L.**, este de ex. *sufletul* a cărui existență ontologică nu se poate concepe, dar a cărui însemnătate pentru om este imensă. În planul teoriei sale, fenomenologul s-a interesat îndeaproape, deopotrivă, de *ritual și de *mit. Convenind că repetarea rituală a *cosmogoniei se poate considera de fapt o reluare a acesteia, **L.** semnalează de ex. că un teren pe care vechii islandezi îl luau în stăpînire echivala pentru ei cu prefacerea *haosului în *cosmos*, astfel încît orice ritual nu e decît „repetarea unui fragment din timpul originar”; iar acel *timp primordial, ca timp al tuturor obîrșiiilor, servește ca model tuturor vremurilor ulterioare. Anume în această relație de idei, **L.** acordă o importanță categorică cunoașterii miturilor omenirii, deoarece „este suficient să cunoaștem mitul pentru a înțelege viața” (*Omul primitiv și religia*); în conștiința primitivului, locul sacru, legat de un fenomen mitic, de un eveniment primordial, nu este ales, ci doar descoperit de om (*Fenomenologia religiei*).

§ *La structure de la mentalité primitive*, Paris, 1962; *Phänomenologie der Religion*, Tübingen, 1933; ed. II, 1956 (trad. franc., Paris, 1948); *L'Homme primitif et la religion*, Paris, 1940; *Urzeit und Endzeit* (în *Eranos-Jahrbuch*, 1950, XVII, p. 11—51); *Sacred and profane beauty. The Holy in Art*. Preface by Mircea Eliade, London, 1963

Legba (ewe *gbo* — divinitate) Zeu intrigant în mitologia triburilor ewe și yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*), personificînd elementul accidental care intervine în destinul lumii și al individului. Pe de o parte, **L.** este mesagerul practic și purtătorul de cuvînt al tuturor *zeilor principali; pe de alta, apariția lui e totdeauna prielnică îndeplinirii dizgrației divine din soarta omenească.

legendă (lat. *legenda* — care trebuie citit, de citit) Termen inventat în sec. XIII, de hagiografal *Iacobus de Voragine*. Inițial, *legendele* europene au avut un caracter preponderent hagiografic, întrucît se limitau la viețile sfinților

și ale martirilor; apoi s-au extins și asupra vieții eroilor. Totuși, noțiunea precedă termenul, ea acoperind, în diferite culturi antice, o mixtură epică la confluența între *mit, istorie și poezie epică. Mai aproape de valoarea semantică reală, **L.** e definită în lexicografia generală modernă: „Povestire cu caracter miraculos în care faptele istorice sînt deformate de imaginația populară sau prin invenție poetică“ (*Nouveau petit Larousse*, Paris, 1968); dar cele mai multe definiții curente se mărginesc, eronat, la aria literaturii: „Povestire în proză sau în versuri care conține elemente fantastice sau miraculoase, de obicei brodate pe fondul unui motiv istoric sau al unei închipiri mitice“ (*Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975). Multă vreme, chiar numeroși cercetători specializați au confundat *legenda* cu *mitul: „mitul este o formă a legendei; dar personajele umane au devenit divine; acțiunea este atunci supranaturală și irațională“ (Jean-Pierre Bayard, *Histoire des légendes*, Paris, 1970); aceeași confuzie la Ovidiu Birlea: „O subspecie a legendei se mai numește *mit*“ (*Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976); și [în folclor] „specia e denumită, pretutindeni la noi, *poveste*“ (*ibid.*). Dar, în acest sens specific etnofolcloric, este mai adecvată sintagma *tradițiunii populare* (cf. Simeon Florea Marian, *Tradițiuni populare române*, Sibiu, 1878). C.W. von Sidow a găsit un termen mai propriu pentru o categorie de legende narind evenimente stranie, neobișnuite, greu de explicat, aflate la hotarul dintre imaginar și real; aceste narațiuni sînt considerate de folcloriști *prelegende*. **L.** nu e deci identificabilă cu mitul; orice *legendă* este un *pseudomit*, care creează o falsă realitate explicativă, adică duce la constituirea unei pseudo-realitți enigmatice, spre deosebire de *mit* care, dimpotrivă, pornește de la o realitate enigmatică arhetipală (→ *arhetip*). **L.** e clasificabilă în două categorii largi: a) *eroică* (hipertrofierea unor personaje istorice semiobscure sau celebre, fără divinizarea acestora); b) *naturalistă* (originea speciilor, formelor, atributelor și comportamentelor specifice ale animalelor și plantelor, mai rar și ale unor obiecte nefnsuflețite, dar niciodată ale fenomenelor). Astfel, în timp ce *mitul* are o structură *fenomenală*, *legenda* se limitează la o structură *evenimentială*.

§ Arnold van Gennep, *La formation de légendes*, Paris, 1910; Jean-Pierre Bayard, *Histoire des légendes*, Paris, 1970; *Legende populare românești*. Ediție îngrijită de Octav Păun și Silviu Angelescu, București, 1983

Leibniz, Gottfried Wilhelm Filosof, matematician, savant enciclopedist german (1646—1716). Competent în numeroase ramuri nesimilare (perfecționează mașina de calcul a lui Pascal, elaborează independent de Newton calculul diferențial și integral, avansează ipoteza unei istorii geologice a Pământului, aderă la conceptul evoluționismului mecanicist, e precursorul istoriei formării pe familii a limbilor), **L.** și-a construit o concepție filosofică despre monade (*monadologia*), ca substanțe autonome și indivizibile, întrucît substanța este conside-

rată principiul original al esenței; iar această concepție l-a obligat să caute ultima cărămidă a universului. Pe baza legii, descoperite de filosof, a conservării „forțelor vii“, **L.** afirmă că toate lucrurile au putere proprie, posedă capacitatea de acțiune neîncetată; aceste forțe sînt substanțele lucrurilor, numărul lor în univers fiind infinit, toate fiind *monade*, adică elemente primordiale sau unități ale existenței. Monada (μονάς — unitate) — fără a fi nici punctul fizic divizibil, nici punctul geometric indivizibil, cu valoare spațială — este de o simplitate absolută, autonomă, indivizibilă, deci este un punct metafizic, spiritual, al existenței, reprezentînd esența, principiul activ al tuturor lucrurilor. Diversitatea lumii e asigurată de o ierarhie a monadelor; monadele anorganice minerale și monadele vegetale (monade simple), monadele animale (sufletele), monadele oamenilor (monade spirituale) și Marea Monadă (*Dumnezeu). Lumea nu conține două monade identice. Monada e în același timp spirituală și corporală, este formă și materie (forță activă spirituală și forță pasivă materială). Negînd caracterul absolut, newtonian, al spațiului și timpului, **L.** este un precursor al teoriei einsteiniene a relativității. Fiind deci ființe ideale, monadele nu se pot influența reciproc în plan fizic, neavînd nici „ferestre“ spre lumea înconjurătoare, iar fiecare monadă este o microlume, un „univers concentrat“. Unitatea și acordul între monade este rezultatul „armoniei prestabilite“, incluse de Marea Monadă (Dumnezeu) în univers; în acest sens, filosoful vede un Dumnezeu care a operat ca un ceasornicar, după aceea, pornind ceasornicul, care merge sincron, nu se mai amestecă în mersul acestuia. Dar Dumnezeu emană neîncetat radiații de noi monade, chiar dacă nu mai intervine în dezvoltarea substanțelor create. Tot ce se petrece în lumea unităților obiectuale este întimplător, chiar dacă a fost prevăzut de Dumnezeu în mod ideal; existînd o libertate absolută a voinței, sînt posibile, deopotrivă cu binele, și răul, și păcatele, și orice fel de erori. Totuși Dumnezeu a prestabilit toate legile universale, ca și raportul între suflete și trupuri, între libertate și necesitate; el a admis răul, ca să poată exprima binele, și a creat lumea noastră, „cea mai bună dintre lumile posibile“; **L.** accepta pe cel mai bun Dumnezeu dintre dumnezeii posibili în cea mai bună dintre lumile posibile; dintre contemporani, Voltaire (în *Candide*) a ironizat această încercare a lui **L.** de a concilia fatalismul mecanicist cu ideea de libertate a voinței. De fapt, **L.** a urmărit concilierea armonioasă (el nu admitea ideea de *haos primordial) între dreptul la existență al ființei omenești și al celorlalte făpturi. Dar esențialul nu se află aici. Acest filosof — care, în teoria cunoașterii, îmbogățește vechea formulă a empirismului despre simțurile care preced intelectul (*nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu*) cu sintagma *nisi ipse intellectus* (afară de intelectul însuși) — este un precursor al logicii matematice (căci a pus bazele simbolicii raționale în logică și în

euristică), izbutind să demonstreze convergența cunoașterii și afirmației. În această optică poate fi înțeles *ieismul leibnizian, care admite acțiunea lui Dumnezeu asupra proceselor ce decurg în univers, însă neagă influența lui asupra modificării monadelor create; astfel, pentru L. nu poate exista un Dumnezeu personificat, nici unul antropomorf (→ *antropomorfism*), întrucât Marea Monadă nu e comparabilă cu monada inferioară, nici creatorul universului nu se poate identifica cu universul creat. L. s-a consacrat un timp și unei activități social-religioase, examinând, împreună cu Bossuet, perspectivele unei fuziuni a *bisericilor catolică și reformată.

§ *Essais de théodicée sur la bonté de Dieu*, Amsterdam, 1710; *Monadologie*, [1714] (trad. germ. *Lehrsätze über die Monadologie*, Frankfurt—Leipzig, 1920; trad. rom. *Monadologia*, în *Opere*, I, București, 1972); *Nouveaux essais sur l'entendement humain* [1704], Amsterdam—Leipzig, 1765

Lei Gong; *Lei-shi* (*Lovitura-de-trăsnet*; chinez *lei* — tunet, *gong* — lovitură) Zeul descărcărilor atmosferice în **mitologia chineză*, mai ales al tunetului și al trăsnetului (*Prințul Trăsnetelor*), pe care îl produce călătorind prin cerul înourat într-o roabă, dusă de fecioara A Xiang.

Lei Shen (chinez *lei* — tunet) Zeu secundar din **mitologia chineză*, personificând tunetul.

Lei Zu *Zina mătasurilor, în **mitologia chineză*, soție (*hou* — împărăteasă) sau numai fiitoare (soție secundară) a împăratului mitic *Huangdi; după tradiție, a fost cea dintâi care a crescut, în China, viermi de mătase și prima persoană care a țesut pinza specifică; după tradiția istorică (neatestată de documente), anume sub acest monarh s-au introdus în China veșmintele țesute.

Lelwani Zeu hittit (Anatolia), de rang superior, al lumii subpământene (→ *Infern*), succedând (în ordinea importanței personificărilor fenomenologice) zeului *Soarelui și zeului fulgerelor, dar precedându-l pe zeul fertilității, *Telepinu (L. avea atribute identice cu zeul hittit *Leluwani*). În evoluția concepțiilor mitice hittite s-a petrecut un fenomen ciudat, de schimbare a sexului acestei divinități: multă vreme zeu, în epoca civilizației hittite târzii, L. devine zeiță; fără să-și fi modificat numele, acum zeița *Lelwani* este asociată, cultural și mitologic, cu zeița akkadiană *Alatum* cu care în cele din urmă e identificată, pierzându-și chiar și numele originar. În schimb, regii hattiti, mai conservatori, au adorat constant pe zeul *Leluwani*, zidindu-i *temple, înălțându-i statui și implorându-l prin *sacrificii, ori de câte ori treburile statului mergeau prost. De ex., în cadrul unor ceremonii consacrate, regina Puduhepa (sec. XIII î.e.n.) îi făgăduiește acestui zeu — dacă i se va însănătoși soțul, regele Hattusil III — să-i înalțe o statuie votivă în templu. Ceremonialul hittit pentru *Leluwani* se numea *purulli*.

Ler 1 Presupus zeu al mării (irl. *ler* — mare), în **mitologia celtică* din Irlanda; totuși, această

divinitate nu este certificată decât ipotetic, prin zeul *Llŷr din Wales, ce pare un împrumut de la irlandezi. ~2 În folclorul românesc (→ *mitologie românească*), mai ales în *colinde, *Ler* (sau *Leroi*) este o formulă devenită adesea un simplu refren incantatoriu (→ *descințele*), lipsit de funcție magică, de origine obscură (o ipoteză asupra unei influențe celtice arhaice, deși posibilă, e riscantă). Refrenul apare și în forme mai complicate: *Leru-i Ler* (deși prezența verbului, neatestată decât în plan epic, ar putea fi o interpretare a folcloriștilor culegători), *hoi leri ler* etc. Etimologiștii au derivat aceste forme de cele mai multe ori în mod fantasmagoric: Dimitrie Cantemir (în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*), referindu-se la o tradiție dintre Dunăre și Olt despre „Curtile lui Ler împărat”, derivă termenul din numele „Avrelie Avrelian” (împăratul roman Aurelianus); după două secole, etimonul se reia în alte variante: Al. T. Dumitrescu — din Galerius, Chr. Ionescu — din Valerius; spre sfârșitul sec. XIX, M. Gaster crede a găsi etimonul în slav. *ler* (presupus de el a fi echivalentul lui *Cupido); I. G. Sbiera îl derivă din sg. lat. al numelui divinității domestice *Lar* (*Lares); Aron Denșianu, din lat. *liber* (dar nu din numele zeului roman *Liber Pater); B. P. Hasdeu (în răspunsurile la *Chestionarele* căruia există zece variante), din lat. *Lar Dominus*; Al. Rosetti (reluând teza lui Dimitrie Dan și urmat mecanic de unii discipoli) derivă sintagma *hailerui Doamne* din *halleluiah* [*Domine*] — etimologie imposibilă, deoarece colindele românești, în structura lor de bază, precedă cu mult (fapt demonstrat de cercetători) răspîndirea *creștinismului în Dacia Romană, iar intruziunile creștine în colinde sînt tîrzii (de origine ecleziastic-cărturărească, din etapa slavonă) și nu au suferit modificări fonetice (cf. Al. Rosetti, *Colindele religioase la români*, București, 1920, p. 25—28); de altfel, această etimologie e criticată justificat de Ion Popescu-Sireteanu (*Limbă și cultură populară*, București, 1983, p. 195 — unde se află și un inventar abundent al etimologiilor propuse anterior), care însă, prin explicația sa (p. 207) cu caracter pastoral („refren dintr-un cîntec despre oile pierdute”: *oile lui* > *oi lelu* > *oi leri*) și vădit tendențioasă, nu rezolvă problema. Etimologiile fabulatorii au continuat; de ex. C. Cihodaru (*Amintirea cavalerului trac în folclorul românesc*, Analele Universității Iași, 1979) derivă *ler* din *Heros* (*Cavalerul Trac); *Oh! ille Heros et Domine*. Numai I. A. Candrea a evitat să stabilească aici vreun etimon, reținînd însă un sens secund, existent în limbă: *ler* — timp (în sintagma „i-a trecut leri”). Numeroasele variante fonetice (*Chestionarele* lui Nicolae Denșianu cuprind cîteva zeci), printre care: *Velerim* și *Veler Doamne*, *Hoileronda*, *Olerinda*, *Reloi*, nu clarifică problema etimologică; dar multe dintre ele sugerează tradiția după care *Ler* sau *Leru* a fost fie un împărat fabulos de la care au început colindele, fie însuși *Dumnezeu.

În acest plan, folclorul mitologic se referă de câteva ori la un *Ler* personificat, fie vag: *Icea, Doamne-n ceste curți / Lerului, mărilor*“ (col. G. Dem. Teodorescu), fie cu detalii epice: *Ler-împărat* are o fiică nemuritoare și vesnic tinără, cu care se însoară **Făt-Frumos* (hasmul *Făt-Frumos și fata lui Ler-împărat*, col. N.D. Popescu); *Ler-împărat* este urșit să se prefacă în rouă, dacă se va întîlni cu **Soarele* (hasmul oltenesc *Domnul de Rouă*, cules și versificat de Dim. Bolintineanu). *Ler* este de fapt un evident **mitologem*, iar identificarea cu Dumnezeu sau cu un împărat fabulos trimite la un **mit* arhaic preroman; cunoscîndu-se formațiunea statală celtică (de tip cultural la Tène), ce a coexistat cu populația dacică, de asemenea, relațiile de schimburi materiale și spirituale între cele două etnii, etimonul celtic *ler* nu pare total imposibil, ceea ce însă nu explică și structura refrenului ritual și a personajului mitologic din folclorul românesc.

Lestrigoni (grec. Λαιστρυγόνες) Populație antropofagă din **mitologia greacă*, locuind la poalele vulcanului Etna (Sicilia). *L.* au devorat mai mulți dintre însoțitorii lui **Odysseus* (cf. *Odisseia*, X, 80—132). **Homer* îi descrie ca pe niște uriași care adunau oameni și îi înșirau, străpunși, pe lănci enorme, ca să-i frigă în asemenea frigare, așa cum se frig peștii.

Lethe (grec. λήθη — uitare) 1 Fluviu infernal, în **mitologia greacă*, ale cărui ape (apele uitării) fac pe oricine le traversează spre **Hades*, să-și uite trecutul. Numele fluviului repetă numele zeiței uitării. *L.* străbate **Cimpiele Elisee*, iar umbrele morților, ajunse acolo, sînt obligate să bea din apa fluviului spre a-și anihila orice amintiri. La orfici (→ *orfism*) și pitagoreici (→ *Pythagoras*) această uitare impusă se referea la încarnările anterioare (→ *metempsihoză*). Pausanias (*Călătorie în Grecia*, IX, 39, 8) spune că pelerinii veniți să consulte oracolul din Beoția (→ *oracole*) beau apă, pe rînd, din cele două izvoare vecine: cel consacrat zeiței *Lethe*, ca să-și uite grijile și emoțiile, și cel consacrat zeiței **Mnemosyne*, ca să memoreze tot ce vor vedea și auzi în peștera oraculară Trophonia. ~ 2 Zeița uitării în *mitologia greacă* (în opoziție cu zeița memoriei *Mnemosyne*), fiica zeiței discordiei **Eris* (cf. Hesiod, *Theogonia*, v. 226 și urm.; Vergilius, *Eneida*, VI, v. 705).

Leto (grec. Λητώ) **Titanidă* din **mitologia greacă*, fiică a cuplului **Koios-Phoibe*; pentru relațiile ei de dragoste cu **Zeus* este prigonită, din gelozie, de zeița **Hera*, soția acestuia, din dorința căreia, prin **magia exercitată de moașa divină *Eileithyia*, îi este întîrziată nașterea (după ce marea zeiță obligase pe **Gaia*, divinitatea pămîntului, să-i promită că îi va refuza orice adăpost). Peregrinînd prin lume, *L.* găsește refugiu ospitalier abia pe inexistentă pînă atunci ins. Delos, pe care zeul mărilor **Poseidon* a scos-o la suprafață, prin emergență, și unde, chinuindu-se în durerile facerii 9 zile și 9 nopți, acum în prezența *Eileithyiei* — aduse în taină de **Iris*, zeița curcubeului — naște pe **Artemis*

și pe **Apollon*; nașterea lui Apollon s-a produs pe promontoriul atic Zoster (Ζωστήρ — cingătoare) cînd *L.*, ca să nască fără dificultăți, a fost nevoită să-și desfacă cingătoarea. *L.* era de fapt o zeiță locală arhaică, deoarece avea vechi consacrați: un oraș în Creta, numit *Leto*, un **templu* în Asia Mică și un crîng sacru în ins. Rhodos (cf. Strabon, *Geografia*, XIV, 4, 6).

Leuké (grec. Λευκή — [Insula] Albă; lat. *Leuce*; Lucanus, *Pharsalia*, III, 202: *Peuce*) Insulă stîncoasă din Pontul Euxin unde, potrivit **miturilor apolinice*, conservate fragmentar și în folclorul — mai ales ritual — al popoarelor riverane, ar fi existat un **templu magic* al zeului **Apollon*, identificat (de ex., în unele **colinde românești*) cu *Mînaștirea Albă*. Un mit, relatat de Proklos în *Chrestomația* sa (după *Etiopida* lui Arktinos din Milet), spune că **Ahilleus* e răpit după moarte de mama sa, zeița **Thetis*, chiar de pe rugul în flăcări al incinerării, și transportat pe ins. *L.*; acum zeificat, își va petrece acolo noua viață, împreună cu **Helene* din Troia (sau cu **Iphigenia*) și tot acolo i se construiește un templu, unde încep să aducă **sacrificii corăbierii*. Mai concis, același eveniment e relatat și de **Pindar* (*Nemeice*, IV, 49—50): „În Marea Ospitalieră [Pontul Euxin], pe strălucitoarea insulă, locuiește Ahilleus“. După o tradiție, *L.* era unul dintre locurile de retragere postumă pentru defuncți; o variantă pentru **Insulele Fericirilor*. Grecii din coloniile pontice au păstrat pînă tîrziu un **cult* deosebit pentru Ahilleus, afirmînd că toți corăbierii care navigau pe lângă insulă auzeau de pe ea, ziuă, zăngănit de arme, iar noaptea cîntece de ospăț și clinchet de cupe; un sanctuar ahilleian, care s-ar fi aflat pe insulă, era îngrijit de păsările mării. Pausanias (primul care identifică ins. *L.* cu aceea pe care geografia modernă o va numi Insula Șerpilor din Marea Neagră) repetă același mit, cu mai multe detalii: „Există la gurile Istrului, în Pontul Euxin, o insulă închinată lui Ahilleus, numită Leuké. Ea are o circumferință de 20 de stadii, este plină de păduri stufoase și de animale, unele sălbatice, altele domestice; în ea se află un templu al lui Ahilleus și o statuie. Se spune că cel dintîi om care a venit în această insulă a fost Leonymos din Krotona[...]. Pythia l-a trimis în insula Leuké și i-a spus că acolo i se va înfățișa Aias, care îl va vindeca. Însănătoșindu-se, după un timp s-a întors din insula Leuké, unde zicea că văzuse pe Ahilleus, pe Aias, fiul lui Oileus, pe Aias, fiul lui Telamon, și împreună cu ei pe Patrokles și pe Antilohos“ (*Călătorie în Grecia*, III, 19, 11). Unii filologi, reluînd varianta lui Lucanus — *Peuce* — încearcă s-o identifice cu Delta Dunării.

§ И. И. Толстой, *Острое Белый и Таврика на Евксинском Понте*, Петербург, 1918

Levana Zeiță din **mitologia romană*, ocrotitoare a pruncilor nou-născuți; funcția sa începe în momentul ceremoniei de recunoaștere paternă a copilului.

Leviatan Misterios monstru biblic (→ *Biblia*), **dragon* sau amfibie unicală sălășluind în apele

mării, caracterizat printr-o constituție complexă și o forță colosală; căptușit cu zale, L. are spinarea din „scuturi, înțepenite ca prin peceți de piatră“; scoate flăcări din gură și fum pe nări; e impenetrabil pentru orice fel de armă; mișcarea lui face marea să clocotească și lasă în „mocirlă scrijilituri ca de grapă“ (V.T., Iov, XL, 25—32; XLI, 1—26). L. pare un împrumut adaptat de mitografii biblice după o divinitate marină fabuloasă din mitologia ugarită (→ *mitologie feniciană*): Lotan; probabil au concurat și alte surse, întrucât unele elemente („înaintea lui dănuiesc spaimele“) amintesc și de monstrul *Humbaba (din **Poemul lui Ghilgamesh*), posesor și el al unor „spaime“, chiar dacă Humbaba e un monstru terestru, locuind în pădurea de cedri.

Lévi-Strauss, Claude Antropolog și sociolog structuralist francez (n. 1908), totodată cercetător al *mitologiei primitivilor. L.-S. consideră *mitul un cod sui-generis, cu ajutorul căruia gândirea sălbatică își construiește diverse modele de lumi; de asemenea, mitul este matricea reprezentărilor și totodată aria în care se găsesc soluții logice în gândirea primitivă. „Istoria mitică oferă așadar paradoxul de a fi simultan ruptă și legată de prezent. Ruptă, fiindcă primii strămoși erau de o natură diferită decât oamenii contemporani: ei erau creatori, pe cînd aceștia sînt imitatori; legată, fiindcă de la apariția strămoșilor nu s-au petrecut decât evenimente a căror recurență șterge periodic specificul lor.“ Gîndirea sălbatică reușește însă „nu numai să depășească această dublă contradicție, dar și să scoată din ea materia unui sistem coerent“. „Datorită ritualului, trecutul «rupt» de mit se articulează, de o parte, cu periodicitatea biologică și sezonieră, de altă parte, cu trecutul «legat» care unește de-a lungul generațiilor pe morți și pe vii“ (*Gîndirea sălbatică*, VIII, 1970). În context, L.-S. definește rolul *totemului: „În totemism, [...] funcția are înțietate asupra structurii; problema pe care el nu a încetat s-o pună teoreticienilor este aceea a raportului dintre structură și eveniment. Marea lecție a totemismului e că forma structurii poate uneori supraviețui, chiar cînd structura însăși sucombă din cauza evenimentului. [...] Ambiguitatea totemismului e reală“ (*ibid.*) Astfel, L.-S. este obligat să examineze și raportul dintre *religie și *magie, în lumina raportului dintre om și natură: „Antropomorfismul naturii (în care constă religia) și fiziomorfismul omului (prin care definim magia) constituie două componente totdeauna date și la care variază numai proporțiile. [...] Nu există religie fără magie, așa cum nu există magie care să nu conțină cel puțin un dram de religie. Noțiunea unei supranaturii nu există decât pentru o umanitate care își atribuie sieși puteri supranaturale și care împrumută în schimb naturii puterile supraumanității sale“ (*ibid.*). Totuși, mitul și religia sînt definite programatic de L.-S. care acordă, ca și alții, un credit nelimitat imaginației și conștiinței de sine a omului primitiv. În opera sa de bază (*Antropologia structurală*, cap. XI—

XII), L.-S. redefinește mitul ca „sistem temporal“ referitor „întotdeauna la evenimente care au avut loc în trecut“, dar care, „presupuse a se fi desfășurat la un moment al timpului, formează și o structură permanentă“ care „se referă simultan la trecut, la prezent și la viitor“; subliniind calitatea de limbaj a mitului, antropologul conchide că: „Substanța mitului nu se află nici în stil, nici în modalitatea narațiunii, nici în sintaxă, ci în istoria povestită de el. Mitul este limbaj, dar un limbaj care lucrează la un nivel foarte ridicat și la care sensul reușește să decoleze, dacă se poate spune așa, de pe fundamentul lingvistic de pe care a pornit“. Astfel, divizînd structura mitului în „mari unități constitutive“ sau „miteme“ (→ *mitologie*), pentru a le recunoaște, a le izola — ținînd cont de caracterul specific al „timpului mitic— dubla sa natură, reversibilă și ireversibilă, sincronică și diacronică — L.-S. consideră mitemele nu niște relații izolate, ci „pachete de relații“ și „numai sub formă de combinații a unor astfel de pachete dobîndesc unitățile constitutive o funcție semnificativă“. Și astfel, antropologul formulează o nouă concepție, pe baza observației identității de exigență în logica gîndirii mitice și a gîndirii pozitive: „Poate că vom descoperi într-o zi că în gîndirea mitică și în gîndirea științifică funcționează aceeași logică și că omul a gîndit întotdeauna la fel de bine“, întrucît „deosebirea ține mai puțin de calitatea operațiilor intelectuale decât de natura lucrurilor cărora li se aplică aceste operații“.

§ *Anthropologie structurale*, Paris, 1958 (trad. rom., București, 1978); *La Pensée sauvage*, Paris, 1962; *Le Totémisme aujourd'hui*, Paris, 1962 (ambele în trad. rom. *Gîndirea sălbatică*, *Totemismul azi*, București, 1970); *Mythologiques*, I *Le cru et le cuit*; II *Du miel aux cendres*, Paris, 1964—1966

levitație Capacitatea de ridicare corporală în aer fără mijloace mecanice, atribuită unor ființe mai ales mitice — sfinți, *șamani, yogini (→ *yoga*), *brahmani, așeți (→ *ascetism*), mistici extatici — considerate excepționale printre oameni; atare performanțe se ating, potrivit unor doctrine religioase, îndeosebi prin consecvența *credinței și prin exerciții ascetice. Tradiția sacră a mai multor *religii enumără diferite cazuri nominalizate; brahmani ridicîndu-se doi coți de la sol, citați de Apolonius din Tyana; *Pythagoras, amintit de Porphyrios și Iamblikos; șamani amerindieni din Oregon, levitînd la 3 picioare deasupra solului, descriși de un misionar catolic, Papetard; *Simon Magul, pomenit în *N.T.* (→ *Biblia*); o tradiție levitațională în China și în lumea *islamului; sf. Joseph de Copertino (1603—1663), care ar fi fost văzut levitînd de papa Urban VIII, de prințul Johann Friedrich von Brunswick, de marele amiral de Castilia etc. Sînt amintite și cazuri de l. laică, mai ales în cadrul practicilor *yoga*. Neatestate de datele biologice, cazurile de l. sînt frecvente în *mituri și mai ales în tradițiile populare; știința nu acceptă posibilitatea ca un corp viu să se sustragă gravitației (deși

fiziologul Charles Richet a examinat problema din unghi pozitiv); cercetătorii spiritualității religioase au privit l. uneori ca pe o realitate verificată; astfel, Mircea *Eliade afirma (*Folklorul ca instrument de cunoaștere*, 1937; în *Insula lui Euthanasius*, București, 1943, p. 44) că „în anumite împrejurări corpul omenesc se poate sustrage legilor gravitației și condițiilor vieții organice“.

§ Olivier Leroy, *La Lévitacion*, Paris, 1928

Lévy-Bruhl, Lucien Sociolog francez (1857—1939), cercetător al culturii spirituale a societăților primitive și al *mitologiei, etnolog. Criticînd școlile etnografice și antropologice de tip evoluționist (Spencer), animist (*Tylor, Wundt) și psihanalist, (*Freud), **L.-B.** a susținut, existența unei faze prelogice în gândirea primitivului, care ar disocia și asocia obiectele și fenomenele după alte criterii decît ale omului civilizat, adică în absența unei logici formale și în funcție de o lege a „participării“, din unghiul căreia obiectele și fenomenele mediului ambiant ar avea însușirea de a fi ele însele și totodată altele sau de a exista simultan în locuri diverse; de aici, **L.-B.** a conchis că cel mai limpede exemplu al teoriei sale ar fi *totemul și că omul primitiv ar percepe deci lumea prin „reprezentări colective“ (limba, *miturile, *ritualurile). Pentru **L.-B.**, gândirea primitivă se întemeiază numai pe memoria fenomenală și pe asociațiile de vecinătate (de pildă pasărea, pana și fulgul de zăpadă zburînd prin aer sînt deopotrivă păsări). Teoria prelogismului primitiv a fost atacată de mai mulți critici, îndeosebi de Olivier Leroy (*La raison primitive. Essai de réfutation de la théorie prélogique*, Paris, 1927). Dar, spre sfîrșitul vieții, **L.-B.** a renunțat în mare parte la concepția sa.

§ *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Paris, 1910; *La Mentalité primitive*, Paris, 1922; *Mentalité primitive et jeux de hasard*, Paris, 1923; *Le Spirituel et la Nature dans la mentalité primitive*, Paris, 1931; *La Mythologie primitive*, Paris, 1935; *L'Expérience mystique et les Symboles chez les Primitifs*, Paris, 1938

Leza Zeu suprem în mitologia unor populații (baila, leba) din zona Tanganica (→ *mitologiile populațiilor africane*), personificare a *cerului, tunetului, fulgerului, ploii; locuiește în cer, fiind creatorul dintru început al lumii. Credincioșii nu-l invocă în *rugăciuni: mijlocitori între *zeu și oameni sînt *spiritele *strămoșilor. Oamenii se referă la el îndeosebi prin numeroase epitețe: *Plămăditorul, Cel-ce-dăinuie-veșnic-și-este-pretuițindeni; Cel-ce-taie-și-nimicește* (compuse de preoții-vrăjitori); unele sînt însă batjocritoare: *Darnicul-care-dă-ce-nu-se-poate-mînca, Cel-care-persecută-pe-oricine-cu-veghe-statornică, Cel-care-cere-ce-nu-i-se-cuvine, Cel-ce-poate-să-astupe-orice-găuri-dar-nu-poate-astupa-urmele-lui Orbi*—toate aceste epitețe fiind autentice și cu adevărat vechi, fără însă a întreține un *cult profanator (→ *profanare*). Totuși, teama de *tabu a făcut ca numele lui **L.** să intre în

componența unor propoziții eufemistice, de tipul: *Leza cade* (plouă), *Leza se înfurie* (tună), prin care credincioșii evită primejdia de a numi direct fenomenele naturale care, deranjate prin evocare, s-ar putea răzbuna; aici găsim un vădit relict al *animismului.

Iha Noțiunea de *zeu, în lb. tibetană (de unde și numele capitalei tibetane Lhasa); dar termenul are mai ales semnificație plurală; grup de *zei, cerești sau montani, ocrotitori ai oamenilor din vremea începuturilor, cînd au apărut din găoacea *oului primordial. Fiecare om este vegheat de cite un grup de 5 l.; prin intermediul acestor divinități, omul își poate efectua relațiile cu mediul înconjurător, fiind totodată apărut de agresiunile acestui mediu adesea ostil. În mitologia *religiei arhaice *bon, care a precedat *lamaismul, toți l. sînt distribuți stratificat, în toate cele 13 ceruri; un l. (al existenței) a apărut din cooperarea a două flori-principii: floarea galbenă masculină și floarea albastră feminină. Cele 13 sfere cerești echivalează cu 13 generații de l.; după acestea apar succesiv sferile 14 (*apa) și 15 (*pămîntul), în sfera 15 stabilindu-se *Iha-strămoșii* de la care, după alte 7 generații, se naște primul monarh tibetan, *Nyatitsen-po*.

libație (lat. *libatio* — ofrandă de vin sau alte băuturi) *Ritual de *sacrificiu religios, constînd în vărsarea unui lichid (apă, vin, alte băuturi fermentate sau ulei, lapte, sînge al victimelor jertfite) pe un *altar, deasupra unui vas conținînd plante, sau chiar direct pe pămînt. **L.** se efectuează în onoarea unei divinități sau întru pomenirea unui defunct. Orice l., avînd și semnificația purificării, e frecventă în *cultul morților (→ *funeralii*). Ritualul l. era cu deosebire important în *religiile din Mesopotamia (în special la babilonieni); acolo, pînă spre sfîrșitul mileniului III î.e.n., *sacerdotul oficiant săvîrșea l. cu trupul complet gol, pentru a nu impurifica ritualul. În India, orice l. era însoțită de diferite exclamații rituale: *vașat și svāhā* (în l. pentru *zei), *svadhā* (în l. pentru umbrele *strămoșilor răpoșați). Foarte frecventă la romani, l. utiliza o cupă specială (*spondeum*). În *creștinism, a rămas pînă azi obiceiul turnării vinului pe mormînt, la înhumări și parastase. O formă de l. *magică* este apa vărsată asupra *Paparadelor în ritualul de invocare a ploii pe vreme de secetă.

Libentia Zeiță personificînd bucuria, în *mitologia romană.

Libentina; *Lubentina* Zeiță plăcerii, în *mitologia romană, sau numai un epitet al zeiței dragostei, *Venus.

Liber Pater (lat. *libare* — a stropi, a jertfi, a gusta) Vechi zeu italic al sporului, al înmulțirii (de obicei asociat cu zeița *Libera*, ambele fiind divinități plebe). *Sărbătorile consacrate se numeau *Liberalia* și erau originare din Latium. Un sanctuar roman de pe Aventin (construit de arhitecți greci în 494 î.e.n.) era închinat unei triade rurale. adorate preferențial de plebei: *Ceres, Liber, Libera; triada avea scopul de a se opune triadei aristocratice *Iupiter

— *Iuno — *Minerva. **L.P.** devine la un moment dat patronul orașelor libere (cetăți autonome), probabil și datorită consonanței fonetice între *Liber* și *libertas* (libertate). Mult mai tirziu, **L.P.** a fost identificat cu *Bacchus, iar *Libera* cu *Proserpina. Sărbătoarea *Liberalia* (17 martie) era un soi de *carnaval, cu *măști din scoarță de copac și din frunze; la răscruci, participanții legănuu un enorm falus (→ *culte falice*) confecționat din flori și cîntau cîntece glumețe, chiar licențioase; în această datină se află una din sursele comediei latine (cf. Vergilius, *Georgice*, III, 380). Aceste serbări au fost criticate cu asprime de sf. *Augustin (*De civitate Dei*, VII, 21).

Libertas Zeiță simbolizînd libertatea, în *mitologia romană; reprezentată (adesea în numismatică) avînd un sceptru simbolic în mîna stîngă.

Libitina (etim. incertă: lat. *ad libitum* — după plac, pentru că zeița îi răpește pe oamenii vii după capriciul ei) Zeița ceremoniilor funebre, în *mitologia romană; mai tirziu, prin extindere alegorică, *Moartea. La originea *cultului ei se pare că fusese o minoră divinitate agrară; apoi e venerată ca zeiță a dorului și iubirii, identificîndu-se cu *Venus. În epoca imperială, **L.** patronează numai *funerariile, fiind confundată în această ipostază cu *Proserpina. *Templele ei păstrau cele necesare întregului *ritual funerar, iar din dumbrava ce îi era consacrată se cumpărau scinduri și lemne utilizate la înmormîntări sau incinerări; în templul din Roma al **L.**, construit sub Servius Tullius (sec. VI î.e.n.), devenise tradițională deprinderea de a depune cîte un ban pentru fiecare înmormîntare din oraș. De fapt, fiecare templu al **L.** era și un oficiu de pompe funebre, unde se închiriau sau se vindeau toate cele necesare unei înmormîntări sau incinerări, tot acolo putînd fi angajați oamenii specializați în organizarea și desfășurarea ceremoniilor funerare; acest comerț este raportat de unii istorici la dragostea cuvenită celor morți, patronată de zeiță. În templele **L.** se păstrau și registrele de decese, cu numele tuturor defuncților. Patul pe care era culcat mortul și rugul de incinerare purtau denumirea alegorică de *libitina*.

Licentia Zeiță din *mitologia romană, personificînd desfrînarea; *templul ce îi era consacrat echivala cu o incintă a dezmățului.

Leșii (rus. *Леууі*; slav. *лѣса* — *pădure) *Demon sau *geniu silvestru în *mitologia slavă (mai ales în credințele populare, provenite din *animismul primitiv). Trîind în păduri sau chiar ocrotindu-le, **L.** era considerat de obicei favorabil omului și închipuit parțial antropomorfic (→ *antropomorfism*), cu cap conic, cu coarne și față spîină, urechi ascuțite (sau o singură ureche) și cu picioare de *țap, însă cu dimensiuni variabile: în pădure cît arborele, pe cîmp cît firul ierbiu; nici în pădure nu-și păstrează aceeași dimensiune căci el este fie înalt și gros ca un copac bătrîn, fie pipernicit ca o tufă. În genere nevăzut, **L.** putea fi detectat după risul său neomenesc și monstruos cu care

sperie drumeții din codru sau după cîntecul său monoton și răsător, pîrînd a îmita ecoul. De cele mai multe ori, **L.** e închipuit stîngaci, în toate sensurile, chiar ca o personificare a stîngii (opinca stîngă e încălțată pe piciorul drept, haina e încheiată de la stînga la dreapta). În mitofolclorul slavilor nordici și răsăriteni, **L.** este de fapt personificarea pădurii în genere și ca stăpîn al codrului și al vietăților din el. Uneori răpește oamenii, iar cel răpit, ca să se salveze, nu trebuie să mînce nimic în timpul prizonieratului, afară de o bucată de coajă de tei, bine curățată. Unii cercetători explică *mitul despre **L.** prin „teama slavului agricultor de pădurea deasă, căreia trebuie să-i cucerească prin luptă pămîntul de arătură și în deșul căreia era amenințat de primejdia de a se rătăci, a pieri sfîșiat de fiare“ (S. A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, trad. rom., ed. III, București, 1982, p. 194). **L.** se reîntîlnește, cu atribute similare, la beloruși (*Леууі*) și la polonezi (*Duch lesny*; *Borowy*).

Lif și **Lifthrasir** Pereche de oameni din *mitologia scandinavă (femeia *Lif* și bărbatul *Lifthrasir*), salvată — pentru perpetuarea speciei umane — din catastrofa pieirii lumii (*Ragnarök) — fie din marea îngheț (după *Edda Veche), fie din incendiul cosmic (după *Edda Nouă). Cei doi au trăit în crîngul *Hoddmimir*, hrînindu-se cu rouă, pînă cînd *Himli, noua lume regenerată, se va fi așezat pe temeiuri normale.

Lilho Divinitate nefastă inferioară a slavilor orientali (→ *mitologie slavă*), personificare a năpastei, a oricărui tip de nenorocire. Este amintită de obicei fie alături de *Dolia, fie în opoziție cu aceasta. (cf. *Piaza Rea*; → *piază*)

Liji (*Cartea Ritualurilor*) Scriere normativă chineză (sec. V-IV î.e.n.) asupra *ritualurilor, atribuită lui *Confucius, dar redactată probabil de discipolii lui, din rememoraarea învățaturii predate oral de învățător. **L.** este un tratat (sau un memorial) despre datinile și ritualurile practicate în China antică, sub dinastia Zhou. Cuprinde precepte morale și principii juridice, dar se referă în mare măsură la obligațiile comportamentale ale oamenilor în cadrul *religiei etice care este *confucianismul. Originalul scrierii s-a pierdut, iar textul în circulație este o reconstituire din epoca dinastiei Han.

Lilatu Zeița nopții în mitologia sumero-babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*), considerată divinitate sumbră și nemiloasă.

Lilith Prima soție a lui *Adam, precedînd-o pe *Eva, dar nerecunoscută în această calitate de *Biblia canonică (→ *mitologie biblică*); prezentă numai în tradițiile talmudice, după care **L.** înția soție a *omului primordial biblic, a fost izgonită de cea de-a doua (*Eva*) și a devenit un *demon feminin (după *Talmud, mama unei rase de *giganți și demoni), dobîndind între alte atribute și pe cel de a primejdui viața nou-născuților (din această cauză, pruncii trebuiau să poarte *talismane). După un *mit colateral, **L.** a fost creată odată cu *Adam*, cu unicul atribut preventiv de a omorî pe orice

nou-născut. (În acest sens, unii comparatiști citează un demon răpitor de prunci din *superstițiile mitologice ale Helladei: *Cylló*, căruia i s-a stabilit relația onomastică și atributivă cu demonul nefast din Babilon *Gallu*, care, ca să fure copii mici, se prefăce în panteră.) Referindu-se sporadic totuși la *L.*, fără s-o numească, *Biblia* canonică o evocă numai cu epitetul *Năluca nopții*: „Fiarele din pustie se vor întilni acolo [în Edom] cu cîinii sălbatici, și țapii păroși se vor chema unii pe alții. Acolo își va avea locuința Năluca nopții, și își va găsi un loc de odihnă“ (*V.T., Isaia, XXXIV, 14*). În tradiție unele versiuni o considerau vrăjitoare și *Vampir. E posibil ca mitul despre *L.* să fi încorporat mai târziu și modelul zeiței babiloniene a nopții, *Lilatu. O tradiție talmudică o consideră pe *L.* un demon feminin de tip *Succubus avînd relații erotice cu bărbați vii, ca să nască prunci de la ei; de aceea *Talmudul (Sabbat, 151b)* recomandă bărbaților evrei să nu doarmă niciodată singuri în casă. În unele scrieri kabalistice (→ *Kabbala*), de ex. *Bereshit rabah (12)* se afirmă că *Lilith* a fost „întîia Evă“ (prima femeie creată de *Dumnezeu), iar în **Zohar (XI, 267b)*, *L.* e descrisă ca soție a lui *Samael*, născînd de la acesta o numeroasă clasă de demoni. În epocile antichității tîrzii, dar mai ales în evul mediu, *L.* căpătase cîteva epitete: *Batnah* (ebr. pîntece, sîn, matrice), *Odem* (ebr. roșeață), *Amorpho* (grec. fără formă) — folosite pentru înscrierea pe *amulette, alături de numele ei propriu-zis. În Europa medievală, pînă la debutul Renașterii, *L.* era socotită o *mutantă.

§ *W. Krebs, Lilith — Adams erste Frau* (în *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte*, 1975, no. 27)

Lima Zeiță domestică din *mitologia romană, păzind pragul casei, supraveghînd pe cei care îl trec și ocrotînd hotarul gospodăriei

Limentinus (lat. *limen* — prag) Zeu ocrotitor al pragurilor de la ușile caselor, în *mitologia romană.

Liṅga (sanscr. *liṅga* — semn); *liṅgam* *Simbolul vedic al fecundității, ținînd de un anumit tip de *cult falic din India (în acest caz: *liṅga* — falus). *L.*, în ipostaza de falus, nu reprezintă decît simbolul potențialului creator al zeului *Çivă neavînd nici un fel de semnificație erotică; dovadă și reprezentările sculpturale sau iconografice, în forme abstractizate, marcînd doar ideea de fertilitate în sine. Simbolul *L.* e făcut de obicei din piatră albă; după ceremonia de adorație *Pujă*, poate fi distrus. Echivalentul simbolic feminin este *yoni (simbolul vulvar matricial), reprezentat emblematic în India arhaică printr-o piatră găurită și venerat prin epitetul definitoriu *Loka-dvara* (Poarta lumii). Cuplul *liṅga-yoni* (comparabil cu sensul din alte cîteva *mitologii) devine în India o alegorie mitică pentru cuplul *plug-brază*: „Femeia aceasta a venit ca un ogor viu; semănați într-însa, bărbați, sămînța voastră!“ (*Atharvaveda, XIV, 2, 14*). Forma aceasta mitică divulgă, după cum s-a observat în istoria *religiilor, un stadiu de gîndire înaintată, după ce agricultura intrase

în uz, iar procreația începuse a fi înțeleasă mai mult decît ca un act magic (așa cum fusese privită în *animism). Cum observă Mircea *Eliade, „aceste simetrii antropotelurice nu au fost posibile decît în civilizațiile care cunoșteau atît agricultura, cît și cauzele reale ale concepțiunii“ (*Traité d'Histoire des religions*, Paris, 1975, p. 223—224). În terminologia logicii indiene (*Sāṃkhya-kārikā*) simbolul *liṅga* se explică astfel: „Percepția este determinarea privind obiectele simțurilor; se consideră că inferența [anumăna] este de trei feluri; ea e bazată pe semn [*liṅga*] și pe obiectul semnificat“.

Liṅg Zeu al suprafeței terestre și al atmosferei, în *mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine).

Li San-ning (*A treia fiică a lui Li*) Zeiță ocrotitoare a morilor și morarilor, în **mitologia chineză*. După tradiție, a fost soția împăratului Liu Zhi-yuan (din a 2-a dinastie Han; 947—950), iar în tinerețe, în absența soțului, a fost pusă de cumnata sa să învîrtească — în locul măgarului — roata morii; de aceea, după moarte, poporul a zeificat-o.

Liṭlong Om arhetipal post-diluvian, în *mitologia populației shan din grupul lingvistic thai (Birmania). Respectînd virtuțile și înțelepciunea lui *L.*, *zeii — din inițiativa zeului suprem *Linlaun* — îl salvează din catastrofa *potopului universal, în vederea perpetuării omenirii. I s-a poruncit să-și construiască o plută, interzicîndu-i-se însă de a lua cu sine altceva decît o vacă. După încetarea potopului, cînd zeul *Hkanghkak operează retragerea apelor, singurul supraviețuitor este *L.*; dar tot atunci, pe pămîntul abia zvîntat, izbucnește un mare incendiu, și *L.* se salvează a doua oară, despîcînd pîntecele vacii și ascunzîndu-se acolo de furia flăcărilor; în stomacul vacii găsește niște semințe de dovleac, pe care le seamănă după potolirea calamității; din ele răsar mai mulți dovleci giganti, care, îndată ce s-au copt, sînt spintecați de trăsnetul zeului *Linlaun*: din primul dovleac, ies toți oamenii tribului shan, iar din ceilalți — toate celelalte popoare ale lumii, toate animalele terestre, păsările și plantele utile.

Litolatrie (grec. λίθος — piatră) Formă primitivă timpurie de *cult religios, constînd în sacralizarea pietrelor, prezentă pe toate continentele. Modulile de adorație diferă după timp și zonă geografică, dar se pot clasifica fie după tipologia aspectuală, fie după semnificații. Aspectual, se disting 4 tipuri: 1) *forme simbolice naturale* — cînd pietrelor sacre li se atribuie forță spirituală proprie, dar și forță biologică (de pildă, fecundarea femelelor), întrucît se crede că în ele sălăsluiesc sufletele *strămoșilor; 2) *forme simbolice prelucrate*: *menhirii, *dolmenii; aliniamentele megalitice (→ *mitologie megalitică*); obeliscul, ca semn al forței fecundatoare (rază solară sau falus); 3) *idoli, adică forme sculptate imagistice, cum sînt statuile *Moai din Însula Paștelui; 4) *petroglife*, pîrînd inscripții sacre sau pseudoinscripții magice. După semnificația lor, pietrele sacre pot fi clasificate în:

~ *fetișuri (de ex., armele de piatră ca fetișuri în sine); ~ *totemuri (de obicei pietre puternice, cu forme incidental simbolice sau obținute prin prelucrare superficială, care conțin *spiritele sau forța strămoșilor, deci principiul esențial al *vieții); ~ *pietre de sepultură* (megaliții funerari și lespezile tombale: mormântul fiind casa sufletului, cele două forme garantează securitatea defunctului); ~ *pietre vii* (mai ales cele falice, de care se frecau femeile doritoare să nască, sau matriciale (→ *culte falice*), găsite în natură, cu rol fecundator); ~ *pietre divine* (ca forme de *teofanie: pietrele purtând amprente divine ca *Betel, dar și pietrele mitice, ca zeul de diorit *Ullikummi, uzurpatorul cosmic; mesajele zeilor, ca *Omphalos și *Kaaba și în genere pietrele sacre de origine celestă, care marchează osia lumii (*axis mundi*) și locul care nu a fost inundat de *potopul universal; de asemenea, stâncile fulgerate de *Iupiter sau de alți zei); ~ *idoli amorfi* (adică pietre naturale sugerând imagini), zoomorfi, antropomorfi (ca imagini vizibile ale zeilor, în care poposește chiar modelul divin) — manifestări persistente, în *idolatrie, ale raportului intim între credincios și zeul său; aceste statui conțin o parte din forța zeului reprezentat, cum se credea, de ex., despre statuile zeiței *Athena (numite de romani *palladium*). Piatra, implicată în *L*, juca un rol esențial față de alte materiale (de ex. metalele) fiind cel mai dur și mai peren dintre obiectele naturale, fiind de asemenea exploatată în paleolitic și neolitic, adică în marile epoci de formare a *miturilor esențiale, ea a devenit de la început *simbolul optim al forței și al eternității; cum piatra de toate varietățile (de la calcar la marmură și granit) a rămas materialul preferat al sculpturii, marile imagini ale divinităților s-au asociat cu piatra mult mai frecvent decât cu bronzul, fildeșul, abanosul sau aurul.

Liu An Poet, filosof și important mitograf chinez antic (179—122 î.e.n.); fiul guvernatorului princiar din ținutul Huainan și nepot al împăratului Gao Zu, din dinastia Han. Adept fidel al *daoismului, **L.A.** susține teoria principiului echilibrator *dao, care guvernează universul. Pe lângă poeziile și poemele inspirate de *daoism* (multe dintre ele pierdute), a scris o culegere cuprinzând relatări amănunțite ale *miturilor chineze arhaice, sub titlul *Huainan zi* (*Opera prințului din Huainan*), conservată în întregime.

Livor (lat. *livor* — răutate, invidie) Zeiță din *mitologia romană, personificând invidia. În timp ce inaugura un pod la Puteoli, împăratul Caligula a adus „și un sacrificiu în onoarea Invidiei [Livor], pentru ca nu cumva [...] această divinitate să-i fie potrivnică și să-l deoache“ (Cassius Dio, *Istoria Romană*, LIX, 17).

Llyr (welsh *Lŷr* — mare); *Ler*; *Lir*; *Lair* Zeu al mării, din **mitologia celtică*, venerat în Irlanda și în Wales, tatăl zeului *Manannán, după o tradiție din Wales, strămoșul regelui *Arthur. S-a făcut o apropiere, insuficient întemeiată, între un rege *Leir* — personaj legendar amintit într-o cronică din sec. XII, utilizat de William

Shakespeare în figura regelui *Lear* și zeul *Llyr*. Nu e sigură nici identificarea lui *Llyr* cu *Ler.

Löfn Zeița milei, iubirii de oameni și tandreței în **mitologia scandinavă*, socotită fie din alaiul permanent al zeiței *Frigg, fie o ipostază a acesteia; **L.** ascultă atentă *rugăciunile oamenilor, sensibilă la nevoile lor, și mai ales încurajează perechile de îndrăgostiți și înlesnește căsătoriile întâmpinate de mari obstacole.

logos (grec. *λόγος* — *cuvînt, noțiune, sens, categorie, raționament, gînd, determinare, concluzie, relație, te mei, cauză, principiu, argument, dovadă, teorie, metodă, rațiune, lege, știință, vorbire, expresie, grai, convorbire etc.) *Heraclit, inițiatorul filosofiei logosului, vedea în această noțiune poate numai o lege a existenței și nu forța divină a lumii (o idee ce i s-a atribuit mai degrabă fie de către stoici: Marcus Aurelius sau de interpretii săi creștini: Clement Alexandrinul, fie de către doxografii creștini tîrzii). Apoi ideea de **L** s-a diversificat, s-a nuanțat; astfel, ea ajunge să însemne, la *Platon — cauza cauzelor, axiomă; la *Zenon* — rațiunea divină; la *Krisippos* — providență; în *Septuaginta — cuvîntul creator. Ca noțiune mitologică generală, cuvîntul (verbul) primordial divin creator, expresia inteligibilă a voinței zeului care efectuează actul creației universului, apoi expresia care traduce orice poruncă divină adresată mai ales oamenilor sau care comunică orice *revelație prin *profeți (→ *Rigveda*, *Biblia*, *Avesta*, *Coranul*). Polisemnificația și, de fapt, intractabilitatea **L** a fost folosită în filosofia antică și în **teologia medievală* pentru a indica, pe de o parte, identitatea absolută dintre gîndire și limbă ca într-un act unic, sau pentru a se referi, pe de altă parte, la potențialul energetic al actului divin creator. Noțiunea de **L** se regăsește, în același polisemantism puțin diferențiat, și în filosofia mitologică a altor arii istorice; referindu-se îndeosebi la *cosmogonie, limbile antice au utilizat această polisemnificație în scrierile sacre, fie personificînd noțiunea de verb creator într-un zeu intermediar între divinitatea energetică și cosmos, fie considerînd-o expresia impersonală a acelei divinități. Astfel, semnificații apropiate au: sanscr. *vāc, ebr. *dabar* și aram. *memra* (→ *Elohim*, *Yahweh*), pars. *honover*, chiar în anume sens chinez. *dao ș.a.; *Logosul creator* în *creștinism (cu sensul de *cuvînt: verbum*, în *Vulgata) este echivalat cu întruparea lui *Dumnezeu în persoana lui *Isus Christos. **Mitologia iraniană* (în *zoroastrism), concepea un **L** primordial creator și transmițător al revelației: „Cuvîntul [*honover*] cel curat, sfînt, repede a fost înaintea cerului, înaintea apei, înaintea pămîntului, înaintea turmelor, înaintea focului, fiul lui Ahura-Mazda, înaintea întregii lumi care este“ (*Avesta*, *Vendidad*, I). În *Biblie*, **L** este porunca pe care *Elohim i dă *haosului primordial, adică *elementelor în dezordine, beznii și luminii potențiale, de a se organiza, de a apare concret: „Și a zis *Elohim*: « Să fie lumină! » Și s-a făcut lumină“ (*V.T.*, *Geneza*, I, 3); în *mozaism, acțiunea **L** divin (*dabar*) prin care e creată

tumea nu este o însuflețire a haosului, întrucât *Āabar* reprezintă numai forța energetică de creație a lumii din nimic, nu sufletul universal, iar în teologia rabinică, *memra* este verbul dumnezeiesc care operează asupra naturii, deci un **L** din afara naturii (nu dinăuntrul ei, ca în gândirea greacă). De aici, dar și sub influența filosofiei grecești, s-a format ideea creștină de **L**: „La început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul. [...] Toate printr-însul s-au făcut și fără el nimic nu s-a făcut din tot ce s-a făcut“ (*N.T.*, *Ioan*, I, 1—3); astfel, **L** creștin este *cuvîntul viu*, adică fiul întrupat al lui Dumnezeu, Isus Christos, prin care s-a creat totul și prin care se efectuează revelația; (o *erezie christologică: apolinarismul din sec. IV afirmase că, întrupîndu-se, Cuvîntul a devenit trup, nu și suflet omenesc). În India, *brahmanismul conține creația declanșată prin **L**, rostit de *Prājāpati (*Brahmā): „Cuvîntul *bhan* a cărui forță a creat pămîntul“ (*Ātapaṭha brāhmaṇa*, IX, 171); totuși, există 2 formule: un imperativ generic — *bhuh* (să fie) și o noțiune esențială *bhan* (sanscr. *bhāna* — lumină, cunoaștere); dar în *Rigveda*, *vāc* este verbul identificat cu sufletul universal (*Brahmān). Sînt similitudini în noțiunea chineză *dao* (mult mai cuprinzătoare chiar decît noțiunea greacă *logos*): „*Dao* realizează neîncetat nonacțiunea și, prin aceasta, nu există nimic care să nu fie făcut de el“ (*Lao Zi, Dao de jing*, 37). În toate variantele mitologice ale sacralizării noțiunile a **L** rezidă de fapt uimirea inițială a oamenilor față de descoperirea acestui sistem de comunicare; astfel, în memoria mitică a popoarelor indoeuropene există tradiția apariției limbii (sanscr. *namadheys* — întemeierea numerelor; grec. *ὀνοματοθεΐης* — întemeierea numelor); exegezele rabinice se referă la o protolimbă inițială, apoi divizată prin „amestecarea limbilor“ (→ *Babel*). Tratînd noțiunea de *logos* (cuvînt) ca sistem de comunicare, ea poate fi tradusă prin „limbaj“, „limbă“, „nume“. Încă în concepția *magiei se credea că acela care deține numele lucrurilor este implicit posesorul sau chiar stăpînul lucrurilor. *Biblia* (*V.T.*, *Geneza*, II, 20) prezintă actul denumirii ca pe un eveniment echivalînd cu luarea în primire a lumii obiectuale: „Și a pus omul [Adam] nume tuturor dobitoacelor și tuturor păsărilor văzduhului și tuturor fiarelor cîmpiei“. Studiile de lingvistică timpurie (Păpîni, în India, cu prima gramatică a lb. sanscrite) au avut ca scop descrierea exactă a expresiei textelor sacre, în vederea înțelegerii și stabilirii sensului lor real și a conservării acestora ca atare. Importanța acordată de *religii cuvîntului ca nume se vede clar dintr-o *credință a *hurufiților (*sectă din aria *islamului), potrivit căreia pierderea numelui echivalează cu șanularea existențială a ființei sau obiectului care l-a purtat.

§ C. H. Трубенкой, *Учение о логосе и его истории*, Москва, 1906; M. J. Dörfler, *Vom Mythos zum Logos*, Freistadt, 1914; W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos*, Stuttgart, 1959; J. Duchesne-Guillemain, *Le Logos en*

Iran et en Grèce (în *Philosophia*, an. 13, 1962, nov., supl.); M. Ruber, *Logos*, Heidelberg, 1962; Roman Jakobson, *Quest for Essence of Language*, Montreal, 1965; Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, trad. rom. București, 1982

Loisy, Alfred Teolog francez (1857—1940), critic al *Bibliei, cleric erudit, profesor la Institutul Catolic din Paris. Reprezentînd înfîți curentul modernist din *teologia catolică, **L** se apropie din ce în mai mult de interpretarea raționalistă a *dogmelor și textelor religioase, înclinînd uneori chiar spre *ateism. În urma enciclicii *Providentissimus* a papei Leon XIII (1893) e silit să-și părăsească definitiv catedra, iar după enciclica *Pascendi* a papei Pius X (→ *papi*) și îndeosebi după decretul pontifical *Lamentabili sane exitu* dat de Sfîntul Oficiu (*Inchiziția) în 1907, care conținea 65 propoziții, specifice modernismului catolic, extrase din opera teologului acuzat, **L** e supus excomunicării (1908). **L** întemeiează în 1896 publicația *Revue d'histoire et de littérature religieuses*, consacrată dezbaterii problemelor biblice, exegezelor asupra filosofiei antice religioase, istoriei originilor *creștinismului și studiilor patrologice (→ *patristică*), dar de la reflecțiile exegetice el s-a ridicat treptat la problemele biblice generale; elaborîndu-și sistemul apologetic (→ *apologetică*), îl prezintă în sinteza teoretică *Evanghelia și Biserica* (1902); cartea, întîmpinată ostil, este pusă la Index (→ *Index librorum prohibitorum*), deși autorul însuși nu o considera decît „o schiță și o explicare istorică a dezvoltării creștine“ și „o filosofie generală a religiei“, o „încercare de interpretare a formulilor dogmatice, simbolurilor oficiale și definițiilor conciliare“ în raport „cu datele istoriei și cu mentalitatea“ contemporană (cf. *Revue d'histoire et de littérature religieuses*, an. XI, 1906, p. 570). După **L**, un exeget biblic trebuie să facă abstracție de prejudecata că scrierurile ar avea origine supranaturală („dogmele nu sînt adevăruri căzute din cer“), iar *Evangheliile nu ne oferă istoria lui *Isus Christos, ci ceea ce au crezut despre el primele generații de creștini, după cum izvorul dogmelor este nu *revelația divină, ci conștiința omenească perfectibilă. În cîteva împrejurări **L** a ajuns chiar să afirme că și-a pierdut *credința în dumnezeirea lui Christos și în existența unui *Dumnezeu personificat, speranța sa măruristă fiind să poată contribui la o reformă a *Bisericii dinăuntrul ei. În 1974, Jean Honoré îl învinuia de a se fi lăsat influențat „de lucrări germane“; dar **L** atrăsese atenția că istoria comparată a *religiilor pune în evidență analogii izbitoare și că protestantismul liberal procedează mult mai serios în critica biblică decît dogmatismul nerealist al catolicismului. (În prima carte **L** a folosit pseudonimul A. Firmin.)

§ *L'Évangile et l'Église*, Paris, 1902; *Autour d'un petit livre*, Paris, 1903; *Mémoires*, I—III, Paris, 1930—1931; *Histoire et mythe à propos de Jésus-Christ*, Paris, 1938; A. Houtin et F. Sartiaux, *A. Loisy. Sa vie, son oeuvre*, Paris, 1960

lokāyata Curent filosofic din India antică, avînd o orientare parțial ateistă (→ *ateism*), dar mai ales tendințe clare spre interpretarea non-mistică (→ *misticism*) a ideilor de existență și de univers; doctrina curentului l. se întemeiază în primul rînd pe afirmarea materialității exclusive a lumii.

Loki (island. *lúka* — a pune capăt; arhaic *Lodurr*) Zeul *focului, distrugător și creator, în *mitologia scandinavă (întrucît etimologic numele zeului include noțiunile de distrugere și desăvîșire). L. dispune de forța metamorfozelor nelimitate a trăsăturilor sale contrare; atrăgător la înfățișare și inventiv, totodată însă trufaș, pasional, fără stăpînire de sine, cultivînd perfidia, *păcatul, răul universal, dar și căldura marilor pasiuni. Ca principiu al focului teluric, e necruțător și perfid: la o petrecere, jignește pe *zei, calomniindu-i sau denunțîndu-le secretele intime (lașitatea lui *Bragi, prostituția zeitelor *Idunn și *Frigg, incestul zeiței *Freyja). În portretul său mitic de zeu frumos, simpatic, dar și pătimaș, orgolios, violent, predomină alegoric un caracter de amoralitate absolută: minciuna, amăgirea, viclenia, ispita, hoția, omorul, ca și dibăcia sau imaginația aleatoare — ca atribute ale focului liber; aceste însușiri, folosite de L. fără măsură, sînt de fapt simple mijloace spre atingerea scopului, care nu se pot clasifica în calități și defecte. Metamorfozele lui L. sînt mijloacele unui *mutant; în una dintre metamorfozele mai spectaculoase, ca să împiedice efectuarea contractului între zei și uriașul anonim care construia zidul de împrejmuire din *Asgardhr, întrucît acest uriaș se bizuia în opera sa pe aportul armăsarului Svadilfari, L. se preface în iapă atrăgînd armăsarul în pădure și sabotînd lucrarea; (din această aventură, în ipostaza sa de iapă, L. naște un minz octopod care va deveni calul năzdrăvan al lui *Odhinn). Deși nu e un *Asa autentic, e adoptat de zei (înfrățindu-se cu Odhinn prin sorbire reciprocă de sînge) cărora le devine util, în primul rînd pentru că, secundîndu-l mereu pe zeul suprem Odhinn, realizează un echilibru al contrariilor, necesar stabilității universului; de asemenea, ia parte la actul antropogenic (→ *antropogonie*) primordial efectuat de Odhinn, inoculîndu-le primilor oameni, *Askr și *Embla, focul (flacăra pasională) și dîndu-le „chipul atrăgător și sîngele“. Pe de altă parte, devine părinte al forțelor nimicitoare, cu arie paternă vastă: de la soția sa *Sigyn are pe fiul Narvi, iar de la vrăjitoarea gigantică *Angurboda (Născătoarea-de-tristețe) pe lupul *Fenrir, pe șarpele *Yormungandr și pe fiica *Hel (*Moartea). L. e tolerat de zei pînă cînd dirijează uciderea lui *Baldr cu ramura de vîsc (→ *creanga de aur*). Prigonit și fugăr (ascunzîndu-se într-un pisc montan inaccesibil sau în apă, metamorfozat în pește), în timpul exilului său, L. inventează năvodul pescăresc împletit în ochiuri și vatra. Prins de zei, e legat cu mâțele fiului său Narvi (devenite, magic, lanțuri de fier) de 3 leșpezi (dispuse pe muchii ca o vatră): cînd vrea să se smulgă, produce primele cutremure din istoria mitică a pămîntului. L. e focul vul-

canic și lumina telurică naturală, dar poate produce și lumină artificială (focul tehnic), acest cumul fiind identificabil cu sensul dual luciferic (→ *Lucifer*). În războiul final *(*Ragnarökr*) se va lupta cu *Heimdallr (lumina telurică cu lumina astrală) pierînd amîndoi. Georges *Dumézil îl consideră pe L. una dintre cele mai originale și mai contradictorii divinități scandinave (*Loki*, Paris, 1948); în epoca *mitologiei arhaice, încă fără o funcție clară în *panteon și fără un *cult special, în mărturia vechilor narațiuni, L. apare totuși mai important decît Odhinn și *Thorr, de asemenea prietenul și colaboratorul indispensabil al zeilor, dar și cel mai viguros adversar al lor. Mai mult decît alți zei scandinavi, L. a rămas chiar și azi în memoria folclorică milenară a țăranilor din Scandinavia și Islanda, fie în concepția populară despre fenomenologia naturii, fie în paremiologie. Diferiți cercetători l-au identificat pe L. cu focul, cu păianjenul arhetipal (A. B. Rooth, deoarece într-un dialect suedez: *locke* — păianjen), cu vîntul, chiar cu *apa; după școala lui W. *Mannhardt, acest zeu este însă în primul rînd un *spirit al vegetației; curente istorice în mitologie îl consideră însă numai un *erou civilizator, poate fiindcă în unele mituri e înfățișat și ca divinitate de rang minor (curier, supraveghetor, însoțitor al zeilor, ba chiar bufon), deși este singurul mutant dintre ei, fie putîndu-se transforma direct în muscă, iapă, foc sau ren, fie născînd făpturi bizare ca lupul Fenrir, șarpele universal Yormungandr, zeita morții Hel, *calul cu opt picioare Sleipnir. G. Dumézil admite ca posibilă (deși incertă) proveniența cultului lui L. din mitologia primitivă inferioară, de unde acest zeu a ajuns prin evoluție mitică la dimensiuni uneori cosmice (uciderea lui Baldr, ca și propriile sale chinuri de pedeapsă sau reparația sa la *sfîrșitul lumii). G. Dumézil a sintetizat cel mai exact caracterul lui L.: viclean, inventiv, dar fără să vadă departe, stăpînit de impulsuri, pasiuni sau impresii momentane și totuși, mirat de consecințele faptelor sale, gata oricînd de reparații; e însă lăudăros și increzut, are o curiozitate nesățioasă, este profund amoral, necinstit, trișor, lipsit de scrupule și neținînd seama de demnitatea altora sau de regulile bunei cuviințe, el bîrfînd, injurînd și mințind cu și fără scop. Privit în ansamblu, dincolo de analizele cunoscute, L. este unul dintre cei mai enigmatice și mai contradictorii zei din panteonul universal; el poate fi identificat, pe de o parte cu *Diavolul biblic, pe de alta, cu omul comun din cursul ascensiunii sale de la condiția primitivă la condiția civilizată.

§ Jan de Vries, *The Problem of Loki*, Helsinki, 1933; F. Ström, *Loki. Ein mythologisches Problem*, Göteborg, 1956; A. B. Rooth, *Loki in Scandinavian Mythology*, Lund, 1961

Long Wang (chinez *long* — *dragon) Împăratul dragonilor, în *mitologia chineză; stăpînul forței acvatice a lumii. Se distinge, față de ceilalți dragoni, mai ales prin dimensiunile lui excepționale, fiind lung de un *li* (0,5 km). A. Maspero

este de părere că figura mitică definitivă a lui **L.W.** a fost recompusă sub influența *budismului, care a transportat în lb. chineză sensul vechiului termen vedic *Nagara* (Regele Șerpilor). Datorită *cultului foarte răspândit al lui **L.W.** în China antică, *templele consacrate sînt foarte numeroase, nelipsind din nici un oraș; dragonul fiind în China *simbol imperial, cu atît mai intens era prețuit simbolul acestei divinități de prim rang. Anumite categorii de credincioși (marinarii, pescarii, agricultorii care în cultura orezului au nevoie de multă apă, fîntînarii, vînzătorii de apă cu donița) îl venerau în chip deosebit; în vreme de secetă, statuia Zeului-dragon era expusă în plină arșiță, iar în vreme de inundații, era purtată prin apă, pentru ca zeul să-i fie trezit sentimentul rușinii față de catastrofele pe care nu le-a stăvilit; dacă ceremonia nu ducea la nici un rezultat, statuia era distrusă sau înecată. În același scop, împărații din China manevrau rangurile divine ale lui **L.W.**, cînd înălțîndu-l, cînd coborîndu-l, pînă la situația limită a exilării statuii sale. În tradiția religioasă populară, recunoscut ca dragon, **L.W.** era de fapt adorat mai ales ca divinitate patronală a ploii. În perioada mai tîrzie, cînd se instala seceta, țărani purtau nu o statuie adevărată, ci o imagine a lui confecționată din lemn sau carton, în cadrul unui *ritual de invocare a ploii; iar dacă seceta continua, aceiași credincioși băgau la închisoare această imagine sau o blestemau și o rupeau în bucăți. Dar i se adresau zeului *rugăciuni și în timpul ploilor prea abundente. Textele istorice chineze citează cazuri cînd imaginea lui **L.W.** a fost expusă în soarele arzător, legată în lanțuri, chiar în curtea templului consacrat, recomandîndu-i-se cu glas solemn Zeului-dragon să „încerce pe pielea lui” chinul arșiței secetoase.

Losev, Alexei Feodorovici Mitolog rus (1893-1988), profesor, specialist în filologia clasică; după încercări de armonizare metodologică a neoplatonismului cu dialectica lui G. W. F. Hegel și cu fenomenologia lui Husserl, **L.** devine un filosof marxist al culturii antice, aia sa de interese înglobînd *mitologia, filosofia, estetica și literatura. **L.** consideră că *mitul nu are nici un scop cognitiv, nu tinde să explice lumea, dimpotrivă, că mitul este o coincidență obiectuală nemijlocită între ideea generală și imaginea senzorială. După această teorie a lui **L.** idealitatea și obiectualitatea sînt inseparabile, de unde și elementul miraculos, care e specific oricărui mit. Preocupat, într-o fază mai tîrzie, de critica — în plan semiotic — aplicată teoriei semnului lingvistic și a *simbolului (*Semn. Simbol. Mit*, 1982), **L.** s-a consacrat studiului axiomaticii semnului lingvistic, teoriei despre valența infinită a sensului din semnul lingvistic și a cercetat fenomenul de transfer dinamic de la semnul lingvistic la simbol și la mit; dar acum simbolul, devenit mit, este un instrument exclusiv poetic („simbolica infinită ce apare [...] și mai bogată, cînd simbolul devine mit”), mitul deosebindu-se de metaforă și de simbol prin aceea că toate imaginile de care se folosesc meta-

fora și simbolul sînt înțelese aici cu desăvîrșire literal, adică perfect real, perfect substanțial, iar imagistica mitului e considerată de structură pur estetică. Această concepție continuă cîteva aserțiuni anterioare (1979): „mitologia, fiind înțelegerea realității nevăzute ca realitate vie, este deopotrivă înțelegerea neînsușitului ca însușit, a impersonalului ca personal, și a nesocialului ca social”, astfel încît „orice nîit nu e nimic altceva decît analogul unei propoziții încorporate”; la fel cum „totemismul și fetișismul sînt două rezultate deosebite de elocvente și maxim inteligibile ale gîndirii încorporate” *Знак. Символ. Миф*, Москва, 1982, p. 263, 443—444).

§ *Диалектика мифа*, Москва, 1930; *Античная мифология в её историческом развитии*, Москва, 1957

Lot Personaj biblic (→ *mitologie biblică*), nepotul lui *Abraham, peregrin prin Canaan și *Sodoma, apoi, în cursul distrugerii acesteia, favorizat prin invitația de a pleca la timp din zona primejdioasă, **L.** găzduiește crainicii misterioși (numiți cînd *ingeri, cînd bărbați), care, anunțîndu-l asupra distrugerii programate a orașelor Sodoma și *Gomora, îl apără și de furia mulțimii sodomite doritoare să-lucidă („Bărbații i-au spus lui Lot: Mai ai pe altcineva aici? [...] pe oricine ai în cetate, scoate-l din acest loc, căci noi sîntem pe cale să nimicim locul acesta.” — *V.T.*, *Geneza*, XIX, 12—13). Retrăgîndu-se din Sodoma, soția lui încalcă o anume recomandare categorică: „femeia lui Lot s-a uitat îndărăt și s-a prefăcut în stîlp de sare” (*ibid.*, 26); „soarele răsărise deasupra pămîntului, cînd a intrat Lot în Tsoar” (*ibid.*, 23). După distrugerea orașelor și pierea soției sale, **L.** a plecat „spre dealuri, căci se temea să mai locuiască în Tsoar” și „s-a așezat într-o peșteră cu cele două fiice ale sale” (*ibid.*, 30). Nemaexistînd în preajmă bărbați și de teamă să nu li se stingă neamul, fiicele recurg la un act de endogamie extremă: îmbătîndu-și tatăl, se culcă cu el fără știrea lui și rămîn însărcinate, una născînd pe *Moab* (părintele moabiților), alta pe *Ben-Ami* (părintele amoniților), două ramuri de etnicitate incertă (*ibid.*, 31—38).

Lotofagi (grec. Λοτοφάγοι) *Mit homeric despre un trib de pe țărmul Africii, mîncător de *lotus care era socotit plantă a uitării. Echipajul lui *Odysseus, în un popas din călătorie, mîncînd flori de lotus ca băstinașii, uită de dorința întoarcerii acasă (*Odiseea*, IX); se prea poate să se fi produs o confuzie de sensuri între λωτός (lotus) și λήθη (uitare).

lotus În mai multe *mitologii, **L.** (în special floarea de lotus) a devenit un *simbol al forței de creație, ca principiu feminin; de aici, șiru de sensuri simbolice subalterne: germeii vitali, fertilitatea, longevitatea, posteritatea, sănătatea, gloria, nemurirea, puritatea, dar și liniștea sufletească, pacea, concordia și chiar uitarea. Sensurile sacrale sînt însă variabile după ariile mitologice. ~ *Egipt* (*nepherem*, *nepherum* — lotus parfumat). Crescînd pe malurile *Nilului, **L.** era pus în relație cu fluviul vital al egiptenilor. Floarea de lotus este, pe rînd, tronul regal al

unor zei ca *Horus, *Isis, *Nephtys, *Osiris; apoi devine simbol regal propriu-zis: regina Nefertiti (soția lui Amenophis IV) e adesea împodobită cu o astfel de floare. Dar l. avea și o divinitate patronală: tânărul zeu *Nefertum, avind ca emblemă lotusul albastru, era patronul florilor de lotus și al parfumurilor. ~ *China* (lian — lotus; *lianhua*/*hehua* — floare de lotus; *lianye* — frunză de lotus; *lianzi* — sămânță de lotus). În tradiția mitică chineză, l. ca plantă (ca și sămânța sau frunza plantei) este un simbol solar, din categoria principiului luminos masculin *yang. Dar *lianhua* (floarea de lotus) e asociat *Lunii, deci simbolului întunecat, fiind de principiu feminin *yin. În China, l. (în ipostaza yang) simbolizează desăvârșirea și biruința luminii asupra întunericului (deci asupra ipostazei yin), pe baza ideii că orice l. răzbate din profunzimea sumbră a apei lacurilor spre puritatea luminii. În *budismul chinez se conservă simbolul originar al nașterii lui *Buddha (Fo) dintr-o floare de lotus. Sub raportul distribuției și orientării spațiale, l. e omologat cu Occidentalul. L. a fost în China dintotdeauna o plantă sacră. ~ *India* (*padma* — lotus). Simbol al organului feminin *yoni, l. are un rol simbolic principal în mitologia religioasă a Indiei: el semnifică *revelația, creația, forța spirituală; în practicile *yoga există *poziția lotus* — ca poziție specifică a corpului în timpul meditației. Dar valoarea generică a l. se întâlnește frecvent în *panteonul vedic (→ *mitologia vedică*): zeul *Vișnu are epitetul *Padmanabha* (Cel cu lotus în loc de buric), zeița *Lakṣmī — *Padmaghā* (Cea care trăiește în lotus); zeița *Cṛī s-a născut, ca și *Buddha*, dintr-un lotus; în *rugăciunea budistă *Om! mani padme! Hum!* l. este un element referențial („neste-mată din lotus“); de altfel, în budism, l. a devenit simbolul *pământului, dar deopotrivă al purității și frumuseții. În tradiția Indiei s-a perpetuat convingerea că odraslele regale sau îndeobște de neam mare trebuie să se nască negreșit pe trup cu semnul *padma* (lotus), cu semnul *cakrā (disc) etc. ~ *Hellada* (Λωτός — lotus). Grecii antici credeau că l. este o plantă a uitării; astfel, *Lotophagii* de pe coasta Africii, văzuți de echipajul lui *Odysseus, se hrăneau cu plantele amnezice care erau lotușii, iar Odysseus însuși, mîncînd cîteva flori de lotus, uită de dorința întoarcerii acasă. L. era floarea consacrată zeiței *Hera; urmărită de zeul falic *Priapos, *Nimfa *Lotys* se preface într-un lotus, ca să scape de a agresivitatea erotică a zeului. *Homer vorbește frecvent de l. (*Iliada*, XIV, v. 348, II, v. 766; *Odissea*, IV, v. 603; IX, v. 80; XXIII, v. 311 etc.).

Loucou *Strămoșul arhetipal al caraibilor, coborît din *cer și stabilit temporar pe *pământ, pentru a crea viața: primii oameni ies din buricul său, următorii, dintr-o creștătură pe care și-a făcut-o el însuși în coapsă; din bucățelele rădăcinilor de manioca pe care, împreună cu diverse gunoaie, le aruncă în mare, apar peștii. După efectuarea operii, L. moare, peste 3 zile învie și se întoarce în cer, lăsînd oamenilor moștenire o plantație de manioca. După înălțarea

sa, apar animalele insulare. Într-o variantă, L. continuă desăvîrșirea pămîntului, pe care îl făcuse anterior un alt strămoș, lăsîndu-l moale și neted, nefinisat, și pe care abia arșița soarelui izbutește să-l întărească, apoi se supără pe primii „caraibi“ (cu înțeles larg de oameni abia creați: *Racumon*, prefăcut în șarpe cu cap de om, locuind într-un copac, în fine, transformat în stea; *Savacou*, devenit pasărea uraganelor și tunetului, apoi prefăcut în stea; *Axinaon*, cîrmuind ploile; *Curdomon*, stăpînul valurilor oceanice) și pe urmașii lor; ca răzbunare declanșează *potopul, de la care se salvează numai cițiva, cățărați în piscuri montane; acel potop a despărțit insulele caraibilor de continent, iar după retragerea apelor, au apărut munții, dealurile și prăpăstiile.

Louhi Divinitate feminină nefastă, în *mitologia finlandeză, imaginată ca o babă rea, stăpînă a ținutului nordic cețos *Pohjola, dușmănînd ținutul sudic *Kalevala. Fierarului *Ilmarinen, care îi construiește moara magică *Sampo, L. îi dă de soție fiica; moara îi este însă furată, iar L., prefăcută în vultură, umple *Kalevala* de molimi și ascunde *soarele și *luna.

Lou-zu Zeul ocrotitor al cerșetorilor și frizerilor în *mitologia chineză folclorică, pe care tradiția îl considerase odinioară discipol al lui *Lao Zi; întors în lumea obișnuită, L.-z. și-a cîștigat viața lucrînd ca bărbier ambulănt. I se atribuie compunerea unei cărți despre arta bărbieritului; uneori, iconografia din *temple îl înfățișează cu această scriere în mină.

Lua; *Lua Mater* (lat. *luere* — a purifica, a ispăși; *luela* — ispășire, pedeapsă) Zeița ispășirii greșelilor, în *mitologia romană. De origine obscură, în mod cert însă din Italia arhaică, L. era socotită de romani o zeiță neprielnică, nefastă, care trebuia adulată și împăcată; de aceea i se aduceau *ofrande din prăzile și trofeele de război, în vederea ispășirii delictelor și crimelor făptuite în campanie; considerată paralel în anume poziție față de *Saturnus, care era și zeu agrar, era așadar și o divinitate care prigonea ogoarele și semănăturile. Aulus Gellius (*Noptile attice*, XIII, XXIII, 2), care citează *rugăciunile publice pentru L., presupune că zeița ar fi soția sau parea lui Saturnus. Actul de ispășire (*expiatio*) se încadra într-o ceremonie de *sacrificii expiatoare (*piacularia*), oficiată de un preot specializat (*piator*).

Lu Ban Zeu patronal al tîmplarilor, dulgherilor și constructorilor, în *mitologia chineză (mai ales folclorică); potrivit tradiției, s-a născut în Țara Lu, în ziua a 7-a a lunii a 5-a din anul 606 î.e.n. Unele tratate antice îl consideră pe L.B. inventatorul scărilor militare de asediu, iar în memoria populară s-au perpetuat diferite unelte atribuite inventivității sale: fierăstrăul, rindeaua, sfredelul, ușile pe canaturi; uneori, tradiția îi pune în seamă și construcții utilitare mari: un pod în provincia Hebei, niște turnuri angulare ale palatului imperial din Beijing, dar și roțile de fîntîni; tradiția împodobirii palatelor cu *dragoni se atribuie răpirii de către L.B. a palatului unui dragon și montării acestuia pe pămînt chinez cu ajutorul unor lănci; tot el a construit o pasăre

de lemn zburătoare (într-o variantă un uliu), apoi chiar un om de lemn care arăta cu mina întinsă spre sud-est, această lucrare reprezentând represaliile zeului împotriva oamenilor care îl omoriseră pe bătrînul său tată, sosit în regiune prin aer, deoarece utilizase ca vehicul zburător uliul construit de fiul său. După vîrsta de 40 de ani, **L.B.** s-a retras în recluziune în munții provinciei Shan-dong, pentru a studia *magia: în acea perioadă, a clădit un palat pentru zeița *Xi Wang-mu. Cele două soții ale zeului — una în veșmînt alb, alta în roșu — erau ocrotitoarele vestitelor lacuri chinezești cu care se lăcuiește excelent lemnul. *Cultul lui **L.B.** s-a intensificat în China după anul 1403.

Lucaefărul Personaj demonic din **mitologia românească*, realizat în folclor prin confundarea noțiunii biblice *Lucifer cu astrul de etim. latină Lucifer (planeta Venus) și numit popular *Lucaefăr*. Un basm cules de Richard Kunisch: *Fata din grădina de aur* (utilizat de M. Eminescu) vorbește de fiica unui împărat, închisă într-un castel în izolare absolută și îndrăgostită de un *Zmeu născut din mare și apoi, în cursul zborului său ceresc, prefăcut în stea; respins de fată, el zboară în *cer, din nou astralizat, ca să coboare iarăși la fereastra ei, ca tînăr frumos, și din nou e respins, fata în cele din urmă condiționîndu-și dragostea prin actul lui de renunțare la nemurire; iubirea îl duce pe tînărul astral la nesăbuița de a-i cere divinității supreme humanizarea sa și mortalitatea, însușiri ce îi sînt refuzate. Tudor Pamfile citează un text românesc arhaic, aparent de inspirație biblică (ms BARSR nr. 86, p. 19): „A patra ză, cînd fiace Dumnezău luminele cele mari și stealele, într-aciastă ză au căzut den ceruî Lucaefărul carele [era] mai mare pre o ciată de ingeri den ciatele ingerești. Carele s-au mărit dentru sâne și s-au măndritu în cugetul său și au zis că-ș va pune scaunul său împotriva scaunului lui Dumnezău [ca să să] ivască și el tocma cu Dumnezău; deci numai [au gîndit] acesta gînd întru sine, atăta s-au și desfăcut [den cer și au căzut] cu toată ciata lui. Și trecură unii în adăncul pămăntului, alțai în fundul mării, alțai pre pămănt, alțai în văzduh, alțai într-apă. Și toți aceia căț au căzut de în cer [cu] acel voevod, făcutu-s-au diavol întunecat.“ Dar originea mai îndepărtată a acestor variante trebuie căutată probabil în *mitul apocrif al *ingerilor lui *Semyaza și în relatările lapidare din textul *Bibliei canonice despre *Enoh asupra fiilor lui *Yahweh care au văzut și au dorit pe fiicele frumoase și îmbietoare ale oamenilor. Peste acest mit arhaic s-a depus un strat de fabulație folclorică, generat de fascinația pe care o exercită astrul numit *Lucaefăr* prin strălucirea sa deosebită. De aici s-au format unele *superstiții magice, de pildă credința că, spre a opri ploile, strigoaicele fură **L.** de pe cer, fie ca personificare astrală, fie ca simplu luminător ceresc.

Lucifer (*Purtător de rază*; lat. *lux* — lumină, *ferre* — a purta) La origine, numele latin al zeului *Hesperos (personificarea astrului vespéral, Lucaefărul de seară: planeta Venus, la elongația maximă de 48°); ulterior, nume dat șefului

*ingerilor răzvîrțiți. În primele secole ale creștinismului, **L.** era un epitet alegoric al lui *Isus Christos, ca purtător de lumină sau astru strălucitor; din evul mediu, s-a suprapus însă numele lui *Satan, în raport cu un text din *profetul *Isaia asupra căderii în *Infern a regelui Babilonului, ca prinț al *demonilor, pe care *Vulgata îl traducea astfel: „*Quomodo cecidisti de caelo Lucifer qui mane oriebaris?* („Cum ai căzut tu din ceruri, stea strălucitoare, fiu al revărsatului zorilor?“ — *V.T., Isaia, XIV, 12*); însă acest verset este evident mult mai vechi decît polemica cu Babilonul; din *mitologia babiloniană e posibilă doar imitarea unor uzurpări cerești (→ *Anzu*). *Mitul e contaminat de apocrifele biblice (→ *Semyaza*) și de mitologia zoroastrică (→ *Angra-Mainyu*), repuse în circulație fals de scrierile bogomilice (→ *bogomili*). În textele biblice canonice nu s-a făcut însă în mod real nici o confuzie între *sensul luciferic* și *sensul satanic*. Sensul mitic de inger demonizat sau de inițiator al revoltei și de conducător al ingerilor damnați deși ajunge să se confunde uneori (mai ales în mitografiile tîrzii, de structură populară) cu *Diavolul, nu trebuie însă căutat într-o identificare între cele două sensuri, luciferic și satanic, ci mai curînd în optica unor apocrife cu teme similare; (deși, în raportarea de ex. la *Cartea lui Enoh, apocriful etiopian, identificarea lui **L.** cu Semyaza este mai riscată decît aceea cu *Azazel). Nu este exclus ca proveniența primă a confuziei să fie un verset din *Evangelia lui Matei*: „Duceți-vă de la mine, blestemaților, în focul cel veșnic care este gătit Diavolului și ingerilor lui“ (XXV, 41), deși din verset rezultă alăturarea, nu identitatea cu Diavolul și subalternii lui. Compusă probabil la Bizanț, *legenda suprapusă mitului originar s-a răspîndit prin cronografele bizantine și prin traducerile după ele în limbile popoarelor creștine ortodoxe (cf. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, II, București, 1974, p. 47 și urm.): „A patra zi, cînd au făcut Dumnezău luminele celei mari și stelile, întru acea zi au căzut Lucaefărul din cer, carile era mai mare peaste o ciată de ingeri, pentru că s-au măndrit întru sine și au zis că-și va pune scaunul său împotriva scaunului lui Dumnezău; ce cum au cugetat, îndată s-au desfăcut ceriul și au căzut împreună cu toată ciata lui. [...] S-au cutremurat toate cetele ingerești și s-au ales Mihail arhanghelul și au zis cu glas mare: să stăm bine, să stăm cu frica lui Dumnezău; și cum au zis acel cuvînt, au stătut care unde s-au aflat; și cîți au rămas, iar sînt ingeri, iar cei căzuți sînt tot draci.“ Există și alte legende populare de alură bogomilică tîrzie (probabil de origine bulgară, ca și ms comentat de N. Cartoian), de ex.: „Povestea lui Satanailu cumu s-au trufitu împotriva ziditorului Dumnezău cu gîndul și cumu au căzutu dinu ceru de s-au făcutu din inger luminatu, de s-au făcutu dracu“ — unde **L.**, numit *Satanailu*, este înfruntat și învins, nu prin război autentic, ci prin viclășug și sperjur, de arhanghelul Mihail, din îndemnul (nu din porunca) și cu contribuția tehnică (scoaterea soarelui de 7 ori

mai arzător, înghețarea mării) a lui *Dumnezeu — fapte contrazicând normele etice ale *Bibliei. Mitul, recondiționat în legendă bogomilică, e în cele din urmă recondiționat în stilul politicii bizantine (cf., de ex., memoriile Anei Comnena, *Alexiada*). Tema uzurpării tronului divin e frecventă în vechile mitologii (pasărea Anzu răpindu-i zeului suprem *Enil atributele puterii universale până la restabilirea ordinii în univers de către zeul *Ninurta — în miturile din Mesopotamia), ca și tema auxiliară a bătăliei finale (războiul între *Ahura-Mazda și Angra-Mainyu — în miturile din *zoroastrismul Iranului). Nu sînt excluse și influențele din aceste surse.

Lucoris Zeu lykomorfi (cu înfățișare de *Iup), în *mitologia romană, patron al azilului (*asylum*) înființat, după tradiție, de regele *Romulus spre a găzdui pe refugiați, surghiuniți și proscrisi (supranumiți, la multe popoare europene, „Iupi“). L. este identificabil cu modelul său grec: zeul delphic *Lykoreus*. (→ *lykantropie*)

Lucretius (Titus Lucretius Carus) Poet latin (cca 95—55 î.e.n.), autorul poemului filosofic publicat postum sub titlul *De rerum natura* (*Despre natura lucrurilor*); discipol al lui *Epicur și filosof ateu în sensul că, recunoscînd *zeii ca existențe plasate undeva în spațiul dintre lumi, le nega doar amestecul în ființa și ordinea lumilor (→ *ateism*); L. nu considera pe zei nici măcar niște *dii otiosi* (→ *deus otiosus*) și nu le acorda nici un fel de atribute sau raporturi cu lumea reală: *Nullam rem e nilo gigni divinitus unquam* („Nici un lucru nu se naște din nimic prin voia divină“, *op. cit.*, I, 150). După L., *religia (prin care el înțelege *superstițiile și prejudecățile) este produsul ignoranței și al fricii; ca atare, concepția mitologică a lui L. consideră pe zei existenți în sine, eterni și neschimbători, rareori vizibili oamenilor și numai în vechime; iar omul, speriat de fenomenele naturii, supus simțurilor și viselor lui, atribuie zeilor tot ce nu înțelege, tot ce îl depășește — nașterea și spectacolul universului, aștrii, fulgerul, cutremurele, vîntul, moartea. Așadar, ca efect al *credinței lor, oamenii au umplut pămîntul de *altare și *temple, unde se roagă cerînd îndurare zeilor care însă nu au nimic comun cu toate acestea.

Lug Zeu cu atribute neclare, în *mitologia celtică, poate protejînd artele, științele, călătoriile, după unele surse, un zeu solar al luminii și al meșteșugurilor gingașe, patronul *spiritelor telurice *Tuatha Dé Danann. După unele opinii moderne, ar fi fost zeul celtic principal (sau chiar suprem) și, față de atributele lui, un zeu universal, așa cum e cunoscut din unele izvoare irlandeze care spun că el însuși se prezenta în același timp ca timplar, fierar, ostaș, harpist, poet, medic și *mag. În eposul irlandez e numit cu epitetul *Samildanach* (Dibaci în multe meșteșuguri); numele *Lleu, din Wales, înseamnă „Mină dibace“; iar în Irlanda avea și epitetul *Lamhfa* (Mină-lungă, adică „bun minuitor de lance“), iar o *sărbătoare tradițională pînă din vechea Irlandă (1 august) se numea *Lugnásad* (Nunta lui Lug). Caesar (*Commentarii de bello*

gallico) îl identificase cu *Mercurius și îl socotea, la gali, inventator al artelor, ocrotitorul drumurilor, călătoriilor, comerțului și afacerilor; (sensul galic al numelui *Lug* pare a fi fost „Strălucitorul“). Numit în unele inscripții *Lugus*, se pare că era invocat și cu epitetele (în transcripție latină): *Admerius*, *Dumnias*, *Arvernus*, *Visucius*; de la L. provine numele orașului Lugdunum (Cetatea lui Lug, azi Lyon). L. era considerat și învingătorul decisiv în bătălia legendară de la Mag Tured.

§ J. Loth, *Le dieu Lug, la terre mère et les Lugoves* (in *Revue archéologique*, 1914, I, 24); A. Even, *Notes sur le Mercure celtique — Le dieu celtique Lugus* (in *Ogam*, 1956, vol. 8)

Lugalbanda Rege semilegendar din prima dinastie sumeriană de la Uruk (sec. XXVIII—XXVII î.e.n.), socotit tatăl lui *Ghilgamesh și predecesorul acestuia la tron. *Legende afe-rente (→ *mitologii din Mesopotamia*) îl citează ca pe un mare strateg militar; dar în textele din sec. XXVI î.e.n. e pomănit ca *zeu, printre divinitățile lumii subpămîntene.

Luminuut Divinitate principală în *mitologia populației din zona nordică a insulelor indoneziene Celebes; adorată ca personificare a *pămîntului, ea reprezintă maternitatea absolută și *elementul cosmogonic esențial (→ *cosmogonie*) în cuplul Pămînt-*Cer*, totodată și zeița-mamă universală, genitoare a tuturor *zeilor și a omnirii. Conform *mitului principal, însoțindu-se cu zeul vîntului în prima etapă teogonică, L. îl naște pe zeul *Toar*; dar reînțîlnindu-se cu el mai tîrziu și nerecunoscîndu-se reciproc, mama și fiul formează un cuplu din care se nasc treptat ceilalți zei și oameni. Omenirea moștenește de la zeița pămîntului, care este de la început divizat în 4 sectoare (împărțire limitativă), corespunzînd celor 4 triburi locale: *toumbu*, *tonsea*, *tontemboan* și *tontumarata*. (Mituri similare, deosebindu-se doar în unele nuanțe nsemnificative, se regădesc în ins. Kalimantan, Flores, Mindanao.)

Luna Divinitate astrală și astru propriu-zis în *mitologia generală. Datele unor tradiții arhaice permit deducția că *miturile selenare sînt în relație directă (și dependentă) cu miturile solare, ambele teme încadrîndu-se în mitologia astralului (→ *mituri astrale*) — una dintre cele mai vechi forme mitologice. Prin mărimea, strălucirea și periodicitatea ritmică a aparițiilor și disparițiilor ei de o perfectă regularitate matematică, de care depind anume fenomene terestre, observate încă de omul primitiv, L., inspirînd și alcătuirea unor *calendare, a fost divinizată în personificări feminine sau masculine, acumulînd mituri variate, clasificabile în 3 categorii.

● 1) *Era aselenară* Mituri de pe continente diferite se referă la o epocă sălbatică în care cerul nu era încă luminat de L. *Ovidius scria: „Se spune că arcadieni au stăpînit pămîntul mai înainte de nașterea lui Iupiter și că acel neam

a fost mai înainte decât Luna" (*Fasti*, II, 289—290). Un mit al tribului centramerican chibcha (Columbia) narează: „În vremurile străvechi, mai înainte ca Luna să fi început să însoțească Pământul, oamenii care locuiau pe podișul Bogotă trăiau ca niște sălbatici" (*Legenda cascadei Tequendama*). Ambele mituri, în ciuda neconcordanței geografice, prezintă aproape identic o viață preumană din epoca aselenară, lipsită de foc, unelte, agricultură și de știința construcției locuințelor și a confecționării veșmintelor. Mituri similare din epoca arhaică fără L. au și triburile boșimane din Africa. Toate acestea situează epoca preselenară înainte de *potopul universal. Există propuneri de explicări ale mitului, în confruntare cu o ipoteză astrofizică asupra captării L. de către Pământ, ca urmare a marilor opoziții ale planetei Marte, care i-ar fi modificat la un moment dat orbita (G. Bellamy). ● 2) *Luna catastrofală* Foarte răspândit este, în diverse variante, mitul dispariției temporare sau furtului L., asociat de obicei cu niște consecințe catastrofale, produse chiar de acest astru. ~ Un mit hattif (Anatolia) spune: „Zeul Lună a căzut din cer. El s-a prăbușit peste Ki-lam. Nimeni nu l-a văzut, Zeul Furtunii a trimis asupra-i ploaia și uraganele, în așa chip, încît l-au cuprins teama și groaza. Zeul Hapantali plecă și sosi în preajma lui, să stea de vorbă cu el. Zeița Kamrushepa văzu pe cel care căzuse din cer, și rosti: — Zeul Lună a căzut din cer". ~ Un erou din miturile neozelandeze maori, căutînd apă, din lipsă de lumină blestemă L. care coboară din cer năpustindu-se asupra Pământului, îl înșfacă pe căutătorul de apă Rona și apoi îl tirăște în cer; el rămîne o vreme pe L. pînă constată că și acolo lipsește apa. ~ Mitul citat al tribului chibcha vorbește despre zeul *Bochica, venit pe platoul Bogotă ca *erou civilizator și avînd o soție frumoasă și rea, *Chia*, care, fiindcă provoacă revărsări de fluvii și mari inundații catastrofale, e alungată de zeu și pleacă în cer, devenind L. (*Legenda cascadei Tequendama*). ~ În *mitologia finlandeză (*Kalevala*, XLIX), L. e ascunsă la un moment dat în caverna unei stînci peșterii de fier pur (impurează cu *Soarele, ambii aștri fiind ținuți prizonieri de bătrîna vrăjitoare *Louhi și eliberați numai după amenințarea făcută de magul *Vainämöinen. ● 3) *Divinitatea selenară* Venerată în personificări divine de aproape toate *religiile primitive și antice, L. ca zeu sau ca zeiță are importanță variabilă, după zonele geografice. ~ În *Mesopotamia* i se acordau mari onoruri zeului babilonian *Sin sau variantei lui akkadiene *Nannar, ca și ~ în *Egipt*, unde existau două divinități, una masculină: *Honsu și una feminină, de prim rang: Zeița-pisică *Bastet. ~ *Miturile asiatice* îi acordă mai puțină însemnătate: ~ În *India* era venerat zeul *Candră ca stăpîn al L., dar textele vedice (→ *Veda*) uneori funcționalizează astrul: „Anul este carul, este lada trăsorii, Viraje cîrma, Agni e fruntea carului, Indra e luptătorul, iar vizi-tiul său este Luna" (*Atharvaveda*, 8, 8). ~ Zeița chineză *Heng Wo este sau personificare selenară

sau locatară divină și magică a L., dar fără rang superior; ~ iar în *Japonia*, unde *cultul solar e pe prim plan, zeul selenar *Tsukiyomi este de însemnătate aproape derizorie ~ În *mitologia greacă, pe lângă zeița specială *Selene, mai patrona astrul și *Artemis (în anume ipostază și *Hekate); ~ *romanii* au preluat *cultul primelor două zeițe, sub numele *Luna* și *Diana. ~ Pentru *cartaginezi*, *Tanit, personificare directă a astrului, era „revelația lui Baal", zeu suprem. ~ *Mitologia maori* (Nova Zeelandă) acordîndu-i zeiței selenare *Hina atributul fertilității lumii, o consideră mama unui important zeu mesianic, *Maui, și de rang egal cu zeii cosmogonici.

§ Carl Hentze, *Mythes et Symboles lunaires, Chine ancienne, civilisations anciennes de l'Asie, peuples limitrophes du Pacifique*, Anvers, 1932; Mircea Eliade, *Despre o „filosofie" a lunii* (în *Insula lui Euthanasius*, București, 1943)

Luo Zakhō Zeul suprem al populației indoneziene din ins. Nias (la sud-vest de Sumatra). **L.Z.** a apărut dintr-un ou (→ *cul primordial*), iar după aceea a creat universul, din ochiul său drept născîndu-se *Soarele, din stîngul *Luna.

Luperea Zeiță arhaică din *mitologia romană, cu atribute incerte: poate protectoarea peșterii Lupercal, de la poalele Palatinului (Roma), unde lupoaica mitică a alăptat pe *Romulus și pe *Remus; sau poate o divinitate din alaiul lui *Lupercus, zeul turmelor.

Lupercus Vechi zeu ocrotind turmele, în *mitologia romană; mai tîrziu, sub influența greacă, începe să fie confundat cu zeul *Pan. *Sărbătoarea *Lupercalia* (care îi era consacrată la 15 februarie și ulterior transferată în *cultul lui Pan) se declanșă prin sacrificarea a doi *țapi (→ *sacrificiu*), după care preoții *luperci* alergau prin oraș ca să lovească simbolic pe trecători cu niște curele speciale, confecționate din piele de țapii jertfiți; gesturile lor fiind considerate, în *superstiția romană, drept aducătoare de belșug în recolte, în nașteri și în fătări.

Lupul Fără să fi avut un *cult de prim rang. I. era legat, mai ales ca *totem sau ca *simbol emblematic, de organizarea cetelor de războinici, sau de originea totemică a unor triburi (Europa, Asia Occidentală, America de Nord, mai rar în Extremul Orient); unele triburi venerau L. ca zeu al războiului. În cadru religios erau considerați *lupi* — alături de animalele respective — și oamenii *mutanți care se puteau preface în lupi, mai ales în scopuri militare (→ *lykantropie*). ~ În *India* există o tradiție, relatată de *Mahābhārata, potrivit căreia *Bhîma, unul dintre eroii principali ai eposului (al cărui nume înseamnă „Îngrozitorul"), este o ființă umană cu trupul de lup. ~ După tradiția din *Iran*, marele rege Cyrus a fost alăptat de o lupoaică. ~ Tipul acesta de adopțiune a fost aprofundat de miturile *romane*: *Lupa* (Lupoaica) era considerată mama adoptivă a gemenilor *Romulus și *Remus; romanii venerau însă și două divinități — *Lupercus și *Lupercă — păstrînd doar în rădăcina

onomastică relația cu **L.** ~ În *Hellada*, mitul **L.** era foarte restrâns: transformarea în **L.** a lui Lykaon nu e privită decât ca o pedeapsă pentru crimă. ~ Mitul e mult mai bogat reprezentat la *scandinavii* și *germani*: *Fenrir și *Sköll sînt **L.** infernali, cu importante roluri în *escatologie; de asemenea, zeul suprem *Odhinn era însoțit de „cîinii“ săi de pază *Geri* și *Freki*, de fapt amîndoi lupi; și *germani* era răspîndit *ritualul militar al soldaților în piei de lup (*ulfhednær*) ~ În *Caucazul de Nord*, populat de alani, apoi de oseți, eposul *Narților descrie personajul *Woerhoeg* — *strămoșul totemic nart — simplă personificare a **L.** ca atare (uneori însă numit doar „cel cu cap de lup“). ~ Stindardul de război al *dacilor* era de fapt un soi de instrument de producere a urletului cu ajutorul vîntului, fiind modelarea unui cap de lup (cu trupul redus la minimum); acest lup-dragon era și emblematic la poporul războinic, căruia i se atribuia și practicarea lykantropiei, ~ O cronică chineză din sec. VII spune că strămoșii *turcilor asiatici* au fost nimiciți într-un război greu, afară de un băiat care fusese alăptat de o lupoaică, devenită apoi soția lui și născînd de la el zece fii. ~ **L.** este venerat în diferite moduri de *amerindienii nordici*: tribul *tlinkit* povestește că strămoșul tribal, împrietenindu-se cu un lup care îi purtase noroc, lasă în urmă tradiția potrivit căreia **L.** e totemul tribului; algonkinii pun **L.** în relație cu lumea subterană a morților (→ *Nanabozho*). ~ Destul de răspîndit, deși mai ales în formă lykantropică, era cultul **L.** la *slavi*: pe lângă personajul fabulos *Balaurul-lup-de-foc*, oamenii mutanți de tipul *Volkodlak, prefăcîndu-se în lupi la dorință, sau lupul mutant *Višćun* din *credințele ucrainenilor, exista un *ritual de toamnă țirzie sau de iarnă, constînd fie în travestirea unor grupuri de oameni în piei de lup, fie în purtarea solemnă a unui lup împăiat (ori numai a unei păpuși simbolizînd vag animalul); cehii numeau luna decembrie *vlět městc* (luna lupului), obicei ce se regăsește aproape identic în *Letonia* (*Vilka mēnesis*). ~ Dar sînt și variante pur pastorale în mitul **L.**: zeul păstorilor oseți (*Caucazul de Nord*) *Tutyŕ — singurul care putea să permită **L.** să fure oi, și-a transferat, prin contaminare (prin alani) acest atribut asupra unei divinități pastoral-agrare din *mitologia românească — *Sinpetru (care este însă o divinitate mult mai complexă).

§ V. Garfield and L. Forrest, *The Wolf and the Raven*, Seattle, 1961; Mircea Eliade, *Les Daces et les loups* (în *Numen*, 1959, t. 6, fasc. 1); C. Clouson, *Turks and wolves*, Helsinki, 1964; Georges Dumézil, *Heur et malheur du guerrier*, Paris, 1969

Iustratie (lat. *lustratio* — purificare prin *sacrificii) Formele vechi — în *mit și în *ritual — de purificare se mărgineau la *foc și la *apă (îndeosebi la apa *lustrală*); sub acest unghi, o formă de răspîndire a purificării e *botezul (prac-

ticat mai ales în *creștinism), dar și spălarea pe mîini a *sacerdotului înainte de oficierea serviciului divin. Foarte larg folosită de romani, **L.**, în toată ceremonia purificării (*lustrationis sacrum*) — care era de fapt un ritual expiator — domina o procesiune, cînd cortegiul înconjură, în mers lent, locul sau obiectul supus **L.**, purtînd animalul de sacrificiu, torțe aprinse și apă lustrală, sfințită. La romani se purifica orice: ogorul, colonia, armata, oamenii, orașul. Roma era purificată prin **L.** la fiecare termen de 5 ani, în acest caz sacrificiile de purificare fiind efectuate de censorii ieșiți din funcție, printr-o ceremonie numită *sacra suovetaria*, deoarece erau jertfite 3 animale — un porc (*sus*), o oaie (*ovis*) și un taur (*taurus*); uneori, romanii însoțeau ritualul **L.** și cu *fumi-gații de pucioasă.

Luther, Martin Teolog german (1483—1546), traducător integral al *Bibliei în lb. germană, inițiator al *Reformei religioase anticatolice. Călugăr augustinian, doctor în *teologie (1512), devenit profesor de teologie la universitatea din Wittenberg, **L.** și-a început acțiunea reformatoare cu cele 95 teze contra indulgențelor pontificale, pe care le-a afișat la 31 octombrie 1517 pe ușa bisericii din Wittenberg; el a proclamat că nici *Biserica, nici clerul nu sînt mijlocitori între om și *Dumnezeu, deoarece omul își obține justificarea și *mîntuirea numai prin *credință, deci prin relațiile sale directe cu divinitatea; negînd totodată valoarea tradiției sacre și autoritatea papală (→ *papi*) și restabilind autoritatea Sfintei Scripturi, reformatorul declară că omul trebuie să-și recunoască nimicicia totală în fața grației dumnezeiești. Chemat la Roma spre a da socoteală de atitudinea și actele sale, **L.** a refuzat să se prezinte la judecata vaticană, recunoscînd că în multe privințe urmează linia reformatoare a lui Jan *Hus; în 1520, el a ars public bula papală de excomunicare a sa, publicînd și un tratat adresat nobilimii creștine germane (*Anden christlichen Adel deutscher Nation*), în care susține caracterul sacru al vieții creștine laice. Doctrina lutherană se bazează îndeosebi pe teza asupra **păcatului originar* (acest păcat a corupt integral natura umană, lăsînd-o în stăpînirea *Diavolului, roadele fiind faptele rele condamnate în Decalog; prin ereditatea păcatului originar „omul e orb prin firea sa și nu poate înțelege Cuvîntul lui Dumnezeu“; de aici, concluzia că omul e lipsit de liberul arbitru care „nu e decât o ficțiune“, voința omenească fiind sclava păcatului și a lui *Satan); consecința a fost disprețul lui **L.** față de rațiunea umană, care era pentru el cea mai mare prostituată diavolească („die höchste Hure, die der Teufel hat“). După J. A. Möhler ș.a. concepția lui **L.** despre păcatul originar e tipic gnostică (→ *gnostici*); ea a fost condamnată de Conciliul din Trent. După **L.** libertatea creștină trebuie înțeleasă ca liber-

tate spirituală (cf. *Tractatus de libertate christiana*, 1520). În tratatul polemic contra lui Erasmus (*De servo arbitrio*, 1525), L. și-a formulat teoria asupra *predestinării absolute, susținând nulitatea ideii de liber arbitru.

§ Bengt Hägglund, *Theologie und Philosophie bei Luther und in der occamistischen Tradition*, Lund, 1955; H. A. Oberman, *Luther and the Dawn of the Modern Era*, Leiden, 1974

lutherani → *Martin Luther*

lutheranism → *Martin Luther*

Lu Xing Zeul veniturilor și salariilor, ocrotitorul funcționarilor, în *mitologia chineză, protejind în genere munca salariată și posturile administrative. Era asociat de obicei cu zeul longevității *Shou Lao și cu zeul șansei *Fu Xing.

Lyada Personaj feminin divinizat — poate zeiță a frumuseții și feminității, în *mitologia slavă. L. e citată de cronicarul polon Długosz, pe lista zeilor populari din Polonia precreștină, care o echivalează atributiv cu zeul roman *Mars; dar L. este identică cu *Lada* cehă, pe care cercetătorii moderni o echivalează cu zeița *Venus. De la *ritualurile pentru L. ar fi pătruns în folclorul ritual românesc, după unii cercetători, refrenul „Lado, lado”.

lykantropie (grec. λύκος — *lup, άνθρωπος — om) Tradiție totemică (→ *totem*) la unele populații primitive, intrată în deprinderi și *ritualuri simbolice din antichitate, de auto-definire sau de raportare obiectivă, în cadrul unor *superstiții, a anumitor ființe umane la posibilitatea metamorfozei omului în lup. În antichitate (iar în unele zone chiar în vremea modernă) existau și asociații secrete de oameni-lupi, adesea recurgând numai la forme de asociere simbolică sau emblematică cu animalul patronal. Astfel, o populație (neurii) care ar fi trăit pe teritoriul dintre Galiția și Smolensk, se îmbrăca în piei de lup; Herodot (*Istorie*, IV, 105) scrie: „Neurii au aceleași obiceiuri ca scitii. Oamenii aceștia lasă bănuiala că ar fi vrăjitori. Scitii și hellenii așezați în Scitia spun că, o dată pe an, fiecare neur se preschimbă în lup pe câteva zile și apoi se face iar cum a fost”; dar aici e vorba de I. rituală (numită de M. *Eliade și *lykantropie extatică*): în astfel de societăți secrete ale bărbaților din comunitățile primitive războinice (Hellada, Iran, Africa, Australia, America de Nord) animalul poate fi altul decât lupul (leopardul în Africa, pisica sălbatică în Australia); uneori, această formă de I. practică antropofagia (→ *canibalism*). Ecouri obscure răzbat și în alte *mituri: *Romulus și *Remus au fost crescuți de alăptați de o lupoaică (aceasta fiind un totem din Latium); steagul de luptă al dacilor era lup totemic; războinicii vechilor germani, numiți *ulfhedhnar*, purtau piei de lup. Exista o I. rituală, ținând de exercițiile militare,

iar ritualul scutea pe luptător să mai conserve în război legile și obiceiurile umane; amerindienii kwakiutli și koriacii asiatici, înainte de a porni la război, execută *dansul lupului*. Mai târziu, mitofolclorul și superstițiile se referă la metamorfoze lykantropice: francii aveau noțiunea *werwolf*, devenită la francezi *loup-garou* (om-lup) și desemnând un anumit tip de vrăjitor care rătăcește nopțile cu înfățișare de lup, sperind copiii. În Dacia se pare că au existat practici constante de I.; întrucât Strabon (*Geografia*, VII, 3, 12) numea pe daci Δάοι, iar după o tradiție transmisă de Hesychius, *daos* ar fi numele frigian al lupului, Mircea Eliade (*De la Zalmozis la Genghis-han*, trad. rom., București, 1980, cap. I, *Dacii și Lupii, passim*) consideră numele dacilor, alături de legenda lupoacei care i-a crescut pe Romulus și Remus, printre puținele „relicve mutilate” ale ritualurilor arhaice de I. inițiativă. Tradiția a persistat pe teritoriul Daciei, absorbind și alte forme; așa, în mitofolclorul românesc, *Sinpetru este și patronul lupilor, probabil sub influența alaiilor caucazieni (prezenți în sec. IV în Dacia), popor pastoral având un zeu, *Tutyrr, adorat ca „păstor al lupilor”; iar mai târziu, prin slavi, s-a răspândit în onomastica locală un nume destul de frecvent în zona danubiană: *Vilcu* (slav *вѣлкѣ*; rus *волк* — lup), ca de altfel și *Wolf* la popoarele germanice. În superstiția folclorică românească înțelnim și forma *Pricolici, denumind pe omul prefăcut în ciine care se amestecă în haitele de lupi. După tradițiile românești ale moșilor din Munții Apuseni, oamenii-lupi sînt sortiți din naștere să devină periodic lupi autentici, ipostază în care pot fi însă îmblinziți cu o bucată de pine sau de mămăligă; există și varianta în care omul-lup își poate părăsi condiția de lup, prin desfacerea farmecelor, cînd cineva îi dă o coajă de mălai. În multe zone a existat și o I. magică, întemeiată pe credința posibilității de transformare reală a anumitor oameni în lupi. E cu puțință cel puțin aceasta să nu fi fost străină de prezența unei forme patologice, adică de maladia descrisă în psihiatrie sub același nume și cunoscută din vechime, în al cărei delir bolnavul se crede metamorfozat în lup și încearcă să se comporte ca atare. (→ *Luco-ris*)

§ R. Eisler, *Man into Wolf*, London, 1951

Lykaon Personaj fabulistic din *mitologia greacă: găzduind pe *Zeus și hrănindu-l cu carne de om, a fost prefăcut ca pedeapsă în *lup (*lykos*); acest *mit moral e povestit, în variante apropiate, de Eratosthenes, Clement Alexandrinul, mai ales *Ovidius (*Metamorfoze*, I, 4). L. se lauda că Zeus îl vizitează uneori ca simplu drumeț, iar o dată, anunțind că marele

zeu fi va fi oaspete, spre a fi sigur că acel drumet nu va fi altul, îi pune perspicacitatea divină la încercare amestecând între cărnurile de *sacrificiu și ospăț, și carnea unui copil ucis anume; chiar atunci s-a stîrnit însă o furtună și participanții la omorirea copilului au pierit Loviți de trăsnet, care era *simbolul lui Zeus. Alți autori antici (Apollodorus, Scholiastul lui Euripides) atribuiseră crimelor lui L. chiar și *poto-pul lui *Deukalion; dar mitul lui L. a avut în primul rînd un scop moral categoric: împiedicarea, în *ritualurile religioase timpurii grecești, a sacrificiilor umane, practicarea cărora s-ar părea că se extinsese abuziv, imitată după fenicieni.

Lyssa (grec. λύσσα — turbare, furie bolnavicioasă, frenezie) Zeița nebuniei, în *mitologia greacă, născută de *Nyx (Noaptea) din sîngele lui *Uranos; geloasă pe *Alkmene (mama lui *Herakles, pe care îl născuse din dragostea cu *Zeus) și urînd-o pe rivală, zeița *Hera o trimite pe L. la erou, ca să-i ia mințile; într-un impuls de iraționalitate maladivă, Herakles își ucide soția (Megara) și copiii; abia actul vindicător al zeiței înțelepciunii, *Athena, care aruncă asupra eroului o piatră uriașă, amețindu-l și cufundîndu-l într-un somn de redresare, izbutește să-i curme nebunia (cf. Euripides, *Herakles*, v. 815—974).

Ma Zeiță din Cappadocia, probabil de origine culturală hattită (Asia Mică), prezidind *ritualuri orgiastice. Adorată ca zeiță-mamă, era slujită la Comana, în Pont, de un mare număr de curtezanse sacre, în cadrul serbărilor bianuale care i se consacrau.

Maan Emö (*Maica Pământului*); **Maan Emântă** (*Doamna Gliei*) Zeiță *htonică de prim rang, în *mitologia finlandeză, considerată simbolul *Pământului matern; soția zeului creator *Ukko.

Maat Zeița adevărului și a dreptății, în *mitologia egipteană, divinitate justițiară al cărei *simbol, pana de struț (alesă ca obiectul cel mai ușor din câte există), este greutatea etalon cu care, în instanța celestă a *psihostasiei finale, se cântăresc inimile defuncților, spre a se constata dacă sînt potrivite cerințelor *maat*, impuse de zeiță. Inițial, *maat* era ideea abstractă de adevăr și dreptate; cînd cele două noțiuni ajung atributele principale ale unei personificări mitologice, începe să se considere că sînt două zeițe gemene **M.** (*Cele două Maat*): *Adevărul și Dreptatea*. Cu timpul, socotită soția lui *Thot și apoi fiica zeului suprem *Ré, **M.** e venerată mai ales ca o singură zeiță și devine, paralel, simbolul interacțiunii forțelor care mențin ordinea cosmică, succesiunea zilelor și nopților, anotimpurilor și în genere echilibrul universului creat: fără **M.**, întreaga operă cosmică și-ar pierde stabilitatea și lucrarea zeilor ar pieri; de aceea, faraonul era răspunzător de păstrarea principiilor simbolizate de zeiță, iar preotul ei principal era șeful suprem al tuturor tribunalelor din Egipt; implicit, **M.** veghea cucernicia religioasă a oamenilor și respectarea de către societatea umană a poruncilor divine. Într-o epocă tîrzie, în momentul psihostasiei nu mai figura pana de struț, ci pe unul din talgerele balanței ședea chiar **M.**, de obicei pe talgerul drept, iar pe stîngul, inima mortului. Zeița era reprezentată sub aspectul unei grațioase femei ținare șezînd cu tîlpile strînse și genunchii aduși; capul îi era împodobit cu o pană de struț; uneori, era înfățișată șezînd în barca solară a lui Ré, alături pe un tron din sala de judecată a lui *Osiris.

Maboya *Demon din miturile folclorice ale caraibilor (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), o personificare sumbră a nopții, imaginat ca un semimonstru care stîrnește furtunile și îi bate pe oameni în somn.

Machim (grec ☉ μάχιμος — războinic) Oraș mitic de războinici, vecin cu pașnicul oraș *Eusebes*, ambele descrise după o tradiție obscură de Ailianos (*Istoria pestriță*, III, 18) și plasate de el, destul de confuz, undeva în ocean, spre

est față de Europa; aceasta și alte coordonate seamănă întrucîtva cu cele relatate de Platon despre *Atlantida. Cele două orașe se aflau pe același continent oceanic, „dincolo de limitele lumii locuite”; locuitorii din Eusebes trăiau în pace și belșug, fiind oameni sănătoși, plini de voieșie, normali biologic și muritori, adesea vizitați de *zei; locuitorii din **M.** par mai ciudați: sînt războinici care „vin pe lume în armură”, populîndu-și orașul pînă la o densitate de „două sute de miriade”, murind aproape numai în războaie și numai cînd sînt loviți cu pietroaie sau măciuci, întrucît „fierul nu le poate pricinui nici un rău”.

Macuilxochitl (*Cinci Flori*) Zeu aztec simbolînd sudul, iar uneori confundat cu *Xochipilli (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); venerat ca zeu al florilor, al serbărilor, petrecerilor și *jocurilor și socotit patronul jocului aztec de societate *patolli* (un fel de joc de dame, disputat între două grupuri, fiecare dispunînd de cîte 6 pietricele de manevră).

Mada Erou din *Mahābhārata, *simbol al beției omenești; apare spre a-i obliga pe zeii beligeranți să încheie pace, dar este distrus de ei și reconstituit în cele 4 patimi omenești capitale: Beția, Preacurvia, Jocul de noroc, Vinătoarea.

Maelduin Erou mitic celt din Irlanda (→ *mitologie celtică*), personajul central al unei expediții maritime fabuloase povestite în saga irlandeză *Imram curaig Maelduin* (*Călătoria pe mare a lui Maelduin*), atribuită unui bard din Ulster, Aid cel Bălai (sec. X), dar cunoscută în transcrieri mai tîrzii, cu interpolări din surse creștine și cu elemente conservate dintr-o materie mitică arhaică. (O scriere cu subiect paralel a apărut cu un secol mai tîrziu: *Navigatio S. Brendani*, despre călătoria pe mare a altui erou, *Brain, poate alimentată din același filon oral pierdut, însă fără existența unor puncte epice comune între *Brain* și *Maelduin*. Unii cercetători consideră asemenea elemente epice drept ecouri ale unor lungi navigații arhaice spre apus, pînă pe coastele americane, de tipul expediției istorice a vikingului Leif Erikson. Chiar dacă un asemenea strat există în poemele barzilor, *mitul autentic este în miezul fabulos, care e dominant; de pildă, în saga lui **M.**, echipajul acestuia găsește pe ocean un imens stîlp vorbitor de argint: „Stîlpul avea patru fețe și fiecare față a lui era atît de lată, cît ai pluti lovînd de două ori din lopeți; spre a-l înconjura, trebuia să vislești de opt ori. Lîngă el nu era nici un petec de pămînt, numai oceanul nesfîrșit. Nu se zărea nici temelie stîlpului, nici vîrf, așa era de înalt”. Iar oamenii din echipaj

„auziră din vârful aceluși stîlp o voce puternică, răsunătoare, melodioasă, dar nu putură pricepe nici cine vorbea, nici în ce limbă“ (*op. cit.*, VIII).

Mafdet Zeiță felină din *mitologia egipteană, reprezentată fie ca *pisică, fie, mai rar, ca ghepard. Atributele ei erau bastonul și cuțitul, iar menirea se reducea la lupta împotriva șerpilor: „Se ridică Ré și cobra sa pe creștetul său împotriva acestui șarpe care a ieșit din pămînt. [...] El retează capul tău cu acest cuțit care a fost ținut în mîna de Mafdet“ (*Textele Piramidelor*). **M.** este și o sprijinitoare a bolnavilor, dar are deopotrivă și grija cotidiană a morților din lumea de dincolo. După unele surse, **M.** pare a fi fost considerată sora geamănă a zeiței scrisului, *Seshat.

mag → *magie, sacerdot*

magie (akkad. *imga* — preot > asir. *maga* — *sacerdot > grec. *μαγεία* — vrăjitorie, farmece > lat. *magus* — preot persan) Sistem de ceremonii și acțiuni determinate de *credința în puterea magului de a acționa asupra realității obiective cu ajutorul forțelor supranaturale și prin alte mijloace oculte sau paranormale. **M.** se bazează pe credința în existența unor forțe în sine în natură (care la mai multe populații primitive se numesc fie *mana — termen preluat de istoria *religiilor ca definiție sintetică, fie *kami etc.), pe care invocația magică le poate obliga să acționeze în favoarea omului sau împotriva lui. **M.** primitivă are din cele mai vechi timpuri un raport direct în primul rînd cu anumite activități practice; tămăduirea bolilor (medicina populară), relațiile de dragoste (dirijarea atracției erotice), atragerea vinatului și peștelui (procurarea hranei), acțiunile militare (repetiția bătăliei, pregătirea armelor), practici agresive (omorirea dușmanului prin străpungerea imaginii lui plastice sau prin arderea unui obiect ce îi aparține): de asemenea, practicarea purificării (un gen de *katharsis*), în al cărei *ritual se include obligatoriu noțiunea de *tabu, prin care se interzice atingerea unor anume obiecte, locuri sau ființe considerîndu-se fie sacre, fie necurate. Sînt legate aproape de orice practică magică în primul rînd *descintelele (incantațiile) și vrăjile.

● **Clasificarea magiei** De obicei, încă din antichitate, se disting două tipuri: a) *magia albă*, adică obișnuită, ademonică, ale cărei procedee principale rezidă în: forța sonoră a rostirii (nume, incantații, cuvinte magice fără sens, ca *abracadabra* (→ *Abra-kax*), *blesteme ș.a.) și în forța creatoare a imaginii, realitatea fiind manevrată prin *simbolurile reprezentărilor ei plastice (→ *exorcism, apotropaion*); b) *magia neagră*, adică procedeul invocării *demonilor în sprijinul săvîrșirii actelor magice (unul din procedeele curente ale **m. negre**: numele unui om era înscris pe frunze uscate de laur, care apoi se ardeau, ca să abată o nenorocire asupra purtătorului aceluși nume). J.G. *Frazer desparte **m.** în: teoretică (pretinzîndu-se știință) și practică (pretinzîndu-se artă), cea de-a

doua subdivizată în: pozitivă (vrăjitoria) și negativă (tabuarea). Definind-o global ca „sistem fals de legi naturale“ și ca „ghid înșelător al comportării“, dar mai ales ca „o falsă știință tot așa precum și o artă avortonă“, Frazer reia într-un fel opinia lui *Hegel, care a redus **m.** la simple „superstiții“ și „aberații ale sufletelor slabe“. În dezacord cu atare interpretări, Claude *Lévi-Strauss găsește că „deosebirea esențială între magie și știință“ constă nu numai în faptul că „una postulează un determinism global și integral, pe cînd cealaltă operează prin diferențierea nivelurilor, dintre care numai unele admit forme de determinism“, dar și în faptul că „gîndirea magică și practicile rituale“ pot fi „expresia unei percepți incoștiente a adevărului determinismului privit ca mod de existență a fenomenelor științifice, așa încît determinismul să fie în totalitatea lui bînuir și inchipuit, înainte de a fi cunoscut și respectat“, *riturile și credințele magice devenind expresiile unui „act de credință într-o știință pe cale de a se naște“ care ajung „duble anticipații“ ale științei însăși și asupra metodelor sau rezultatelor „pe care știința le va asimila într-un stadiu înaintat“; ca atare, în loc „de a opune magia și știința, este preferabil a le considera paralele, ca două moduri de cunoaștere, inegale în ce privește rezultatele teoretice și practice [...]. Dar nu prin genul de operații mentale“, deosebite „mai puțin prin natura lor, cît prin funcția tipurilor de fenomene cărora li se aplică“ (*Gîndirea sălbatică*, 1962, trad. rom., București, 1970, p. 151, 153). ● **Bazele parapsihologice ale magiei** Dacă unii cercetători (Storch) puneau mentalitatea primitivă mitico-magică în raport cu schizofrenia, alții (de la A. *Lang la J. W. Hauer) au presupus că **m.** se bazează pe unele însușiri paranormale ale unor subiecți primitivi. Se poate totuși presupune azi că, independent de încadrarea în ritualurile spectaculoase și inutile uzînd de o recuzită complicată și exterioară, **m.** pornește uneori tocmai de la atari însușiri native (unele încă discutabile): hipnoză, sugestie, telepatie, telekinezie, clarviziune, premoniție. Fiziologistul Charles Richet scria că „în anumite condiții, se pot obține mișcări ale diferitelor obiecte mai ușoare sau mai grele, fără nici un contact și fără intervenția vreunei forțe mecanice cunoscute“ (*Traité de métapsychique*, Paris, 1923). Wilhelm H. C. Tenhaeff, profesor de parapsihologie la Universitatea din Utrecht, afirmă că unii oameni moștenesc dintr-un filon preistoric însușiri paranormale, atrofiate de civilizație, pe care profesorul Joseph Banks Rhine (Universitatea Duke, S.U.A.) le numește „percepții extrasenzoriale“. E posibil deci ca, înzestrat cu una sau mai multe însușiri paranormale pe care le extrapolează și le include în spectacolul său de **m. albă**, *șamanul sau magul să se mire el însuși de unele efecte ale practicii sale, iar de aici să deducă ilimitarea forțelor sale. ● **Variațiile geografice ale magiei** ~ *Magia chaldeană*

În Babilon, **m.** era o instituție de stat, regii întreținând magi la curte care erau socotiți solii zeilor *Ēa și *Marduk; preocupările principale erau: lupta defensivă împotriva răului, medicina, apărarea de minia *zeilor și de atacurile demonilor, ca și de practicile vrăjitorilor vulgari (*Codul lui Hammurabi* interzicea vrăjitoria); iar exorcismul aparent al magilor chaldei tatonă de fapt căile științei; în latura spectaculoasă a **m.** chaldeene intrau incantațiile, traseul virtual cu bagheta magică („Cercul magic al lui Ēa se află în mina mea“, spunea magul) și adesea, în ritualurile substituiri, *Țapul ispășitor. ~ *Egipt* Se practica mai ales **m.** defensivă, protejind pe oameni eventual de furia zeilor (prin incantații, *talismane, *amulete), și foarte rar cea agresivă; **m.** egipteană apăra pe faraon și țara de dușmani și își aroga forța de a opri *soarele și *luna din mers, de a stărni trăsnetul, de a produce sau opri catastrofe; preoții practicau medicina magică, transferind boala într-un animal pus în preajma bolnavului, sau își vindeau pacienții în stare de hipnoză, în „templele somnului“. ~ *Iran* Tradiția atribuia preoților persi, numiți magi, puterea de a manevra *focul pantomorf și lumina astrală: în *templele lor ar fi putut apărea subit întunericul ziua, lămpile s-ar fi aprins de la sine, fulgerul s-ar fi descărcat la dorința lor; „focul divin“ (poate electricitatea atmosferică sau cea produsă artificial), numit „leul cersesc“, le-ar fi stat la îndemână și ar fi știut să dirijeze curenții magnetici naturali, numiți „șerpi“, ca pe niște săgeți. ~ *India* Forțele magice erau atribuite mai ales înțelepților mitici (*ṛsi), care dispuneau de o forță nelimitată a blestemelor având efect și asupra zeilor; de pildă înțeleptul vedic *Asita* este maestrul întunericului și al **m.**; esențiale erau cele 8 mari puteri magice (*aṣṭamahāsiddhaya*) și cel care dispunea de ele era capabil să stăpânească lumea: știința de a te face infinit de mic, mare, ușor și greu, puterea de a obține orice dorești și de a face cum și ceea ce dorești, de a supune orice dominației tale și de a dispune de o voință nelimitată de nimic. ~ *China* **M.** s-a împletit din antichitate cu originala medicină homeopatică, cu folosirea tamariscului, a rădăcinii *renshen* (rădăcina vieții veșnice) și a procedurilor acupuncturii; paralel, în forme mai stranie, practicau o **m.** subtilă unele persoane mitice: *Gao-Yao, utilizând un berbec oracular (→ *oracole*), *Huangdi căutând în munți un metal rar, purificat într-un cazan special. ~ *Hellada* Se credea că unii magi din Tessalia pot, prin incantații, să atragă Luna pe *Pământ, apoi s-o retrimită pe locul ei, producând un imens vacarm cu o mulțime de instrumente de aramă ~ *America precolumbiană* **M.** de bază (deși exista și una medicală) era fie de caracter oracular, prin ghicitul în boabe de porumb, fie de caracter premonitional, în stare de extaz provocat de consumarea unor ciuperci halucinogene, patronate de Zeul-ciupercă *Teonanacatl. ~ *Evol mediu european* devine un cîmp de întretăieri ale celor mai haotice tradiții de **m.**, vrăjitorie,

*astrologie, figuri istorice ca Paracelsus ori Nostradamus și semilegendare ca *Faust fiind în permanentă concurență cu vrăjitorii vulgari sau cu șarlatanii de bilciuri. Practicile magice nu au încetat niciodată: constituind o bază religioasă la toate populațiile semiprimitive, ele se mențin și înăuntrul civilizației consolidate, fie în forma medicinei populare agreețate cu descîntece, fie în tradițiile folclorice care păstrează uneori și exorcismele și chiar urme de **m.** neagră (care se combină cu materia civilizației tehnice exterioare: de ex., vrăjile asupra unor subiecți prin înțeparea cu acul a fotografiilor acestora). Persistența **m.** se explică atît prin dorința nerăbdătoare a omului de a rezolva necunoscutele mediului agresiv, cît și prin înclinația lui de a stăpîni forțe necomune. De ex., Apuleius a fost acuzat de practicarea **m.** (acuză plină de primejdie în vremea sa, putînd să atragă chiar pedeapsa cu moartea); dar în apărarea sa, subtilul orator și scriitor latin a oferit cu perfidie un autentic tratat de magie; opera lui, *Apologia sau pledoarie pentru sine însuși contra acuzației de magie*, descrie de fapt practicile magice esențiale de care s-ar părea că nu era străin; deși achitat în proces, rezultă discret din context că se îndeletnicise într-adevăr cu practicile magice, iar urmașii l-au memorat mai ales ca mag, opinie confirmată și de sf. *Augustin. În evul mediu, kabbaliștii (→ *Kabbala*) agreeau îndeosebi **m.** semnelor grafice (litere și cifre); și nici mai tirziu **m.** nu a fost evitată în special de unii teozofi (→ *teozofie*). Privită în structură, **m.** este unul dintre temeiurile arhaice ale gândirii religioase și nu poate fi considerată numai pragmatic. Frazer a clasificat **m.** dintr-un unghi mai rigid și deosebind două principii ale gândirii magice: *legea similitudinii* (similarul produce similar, deci efectul se aseamănă cu cauza sa) și *legea contactului* (lucrurile care au fost odată în contact unele cu altele continuă să acționeze unele asupra celorlalte, la distanță, și după ce contactul fizic a încetat); în acest mod, se ajungea la o **m.** homeopatică (bazată pe similitudine, cînd magicianul crede că poate provoca orice efect prin imitarea lui) și la o **m.** contagioasă (bazată pe contact, cînd magicianul crede că, acționînd asupra unui obiect, acționează și asupra persoanei căreia i-a aparținut obiectul); dar dacă Frazer, considerînd **m.** o pseudoștiință și un instrument primitiv de investigare a forțelor naturii, nu a coborît în profunzimea fenomenului, alți cercetători, reproșîndu-i de a nu fi observat decît ce cred oamenii despre lucruri și nu ce fac ei cu ele, au atras atenția asupra unor elemente simbolice esențiale din structura **m.** (John Benett). Unii antropologi și etnografi au presupus că formele timpurii de **m.** preventivă ar fi aproape un act deliberat, silif de frica sau de neliniștea generatoare de obsesii, și că așadar ritualul magic, contrarînd obsesia, îl încredințează pe primitiv că primejdia e înlăturată; dar acestea sînt în genere interpretări făcute de psihiatri, care își aleg date convenabile din anchetele etnografice, pe care le extra-

polează (Kn. Rasmussen colectează mărturisirea unui șaman eschimos: „noi nu avem credință, nouă ne este frică“). Mircea *Eliade a remarcat utilizarea în multe comunități, fie primitive, fie civilizate, a recitării solemne de *mituri cosmogonice, în scopuri de m. terapeutică (→ *descintece*), valoarea fiind simbolică: bolnavul devine „contemporanul creației; el retrăiește deci starea de plenitudine inițială“, întrucât „nu se repară organismul uzat“, ci „se reface“, bolnavul trebuind să se nască din nou, reproiectat „acolo unde acest eveniment e pe cale să se petreacă“ (*Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957, p. 50—51). (→ *teurgie*)

§ Ernesto de Martino. *Il mondo magico. Prolegomeni a una storia del magismo*, Torino, 1948; Hutton Webster, *Magia. A Sociological Study*, Stanford, 1948; Simeon Florea Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1893; H. E. Wedeck, *Dictionary of Magic*, New York [1956]

Magni Zeu din *mitologia scandinavă, simbolizând *forța* (sensul literal al numelui său), secundat de un frate: *Modi* (*simbol al *cutezanței*), amândoi fiind fiii zeului *Thorr (M. al *gigantei *Jarnsaxa*). Voinic din naștere, când împlinea 3 zile, iar tatăl său Thorr fusese imobilizat de cadavrul *uriazului *Hrungnir, pe care tocmai îl doborâse, M. l-a eliberat ușor de sub uriaș, aruncând cadavrul în lături, cu regretul că nu venise de la începutul duelului; (*Modi*, născut, de *Sif, soția legitimă a lui Thorr, e o figură ștearsă, dublindu-și impersonal fratele); *Magni* și *Modi* supraviețuiesc dezastrului *Ragnarök, moștenind amândoi ciocanul *Mjöltnir, ca simbol al continuității importanței meteorologice a fulgerului; amândoi sînt dintre pușinii zei care recompun noul *panteon în *Himli — lumea restabilă.

Magog → *Gog* și *Magog*

Magutis Zeu din Moesia, cu personalitate deocamdată indistinctă.

Mahābhārata Epopee sanscrită, considerată adesea *Veda a 5-a, ale cărei prime texte sînt databile în mileniul II î.e.n. Atribuită (ca alcătuitor sau autor) unui *riși, înțeleptul mitic *Vyāsa, M. a fost compusă de fapt în cursul unui lung proces istoric de elaborare și cizelare, pornindu-se probabil de la nararea unui război local, apoi descriindu-se isprăvile și războiul de cucerire a Indiei, purtat de dinastia selenară a neamului *Bharatā, într-un cadru mitic general; războiul descris de M. e purtat între triburile *Pandava și *Kaurava. Întreaga concepție a M. e dominată de una dintre cele mai timpurii doctrine filosofice din India — școala *Sāṃkhya (sanscr. — calcul, raționament, adevăr autentic), întemeiată conform tradiției de înțeleptul Kapila, — dar și de doctrina *Yoga. În concepția *Sāṃkhya*, substanța de bază a existenței este materia (→ *Prakṛiti*), a cărei consecință este lumea obiectuală și în cursul transformărilor căreia întîia etapă e sinele, eul; deși *Prakṛiti* este cauza cauzelor, alături de materie ca principiu fundamental,

școala *Sāṃkhya* admite, ca principiu autonom, *spiritul (→ *Puruṣa*). Dintre ramurile existente ale doctrinei, în M. predomină așa-numita *Sāṃkhya epică*. Textul inițial al M. avea 25 000 de versuri, apoi s-a amplificat periodic (mai ales în sec. IV î.e.n. și V—VII e.n., ajungînd la peste 100 000 distihuri sau strofe (*śloka*) în 18 cărți (*parva*), adică 215 000 versuri. Ediția critică modernă a epopeii conține 225 capitole. Totuși, după unii sanscritologi (G. Bühler), textul cunoscut azi ar fi fost scris integral de un singur poet și ar fi fost încheiat în sec. IV. Primul text păstrat al M., caligrafiat în lb. sanscrită pe foi de palmier, e însă din sec. VI î.e.n. Subiectul general al cărților M. e acesta: 1) *Adi-parva* Interferență cu narațiunea de bază despre creșterea și învățătura celor 5 fii ai lui *Pāṇḍu, în prima carte apare o descriere a *cosmogoniei, o enunțare a celor 4 *yuga, o trecere în revistă a principalilor *zei vedici (→ *mitologie vedică*) și genealogiile celor două familii rivale, *Kaurava* și *Pāṇḍava*. 2) *Sabhāparva* (*Cartea adunării*) *Nārada, cel care i-a văzut pe zei, îi adună pe paznicii păcii, iar o ceartă iscată dintr-un joc de zaruri (→ *jocuri rituale*) duce la exilarea celor 5 Pāṇḍava într-un palat smolțit. 3) *Araṇyakaparva*, consacrată „evenimentelor din pădure“, printre care un concurs de arcași, unde apare *Arjuna; apoi însurătoarea celor 5 Pāṇḍava cu aceeași femeie (*Draupadi*); în fine, încercarea Marelui Zeu (*Mahādevā) *Civā de a detecta însușirile de luptător ale lui Arjuna. 4) *Virāṭaparva* Cei 5 frați ajung în capitala lui Virāṭa. 5) *Udyogaparva* (*Cartea strădăniei*) Arjuna stabilește relații cu *Vasu, care devine comandantul fraților Pāṇḍava. 6) *Bhīṣmaparva* narează crearea continentelor și descrie o bătălie cumplită de 9 zile, dar include în context și tratatul filosofic *Bhagavadgītā. 7) *Drōṇaparva* În cursul unui război cu multe victime, *Drōṇa se folosește de miraculoasa armă *nārāyaṇa*. 8) *Karna-parva*, consacrată lui Karna, ucis în luptă, și căderii triplei cetăți magice *Tripura. 9) *Ālyakaparva* — o istorie a originii luptelor cu carele, o descriere a pieririi celor mai mulți dintre membrii grupului Kaurava și o prezentare a *ritualului de purificare în locurile sacre ale fluviului zeiței *Sarasvatī. 10) *Sauptikaparva* Descrierea groaznicului măcel al unor oameni adormiți. 11) *Strīparva* (*Cartea nevestelor*) Despre *bocetele sotiilor eroilor căzuți. 12) *Āntiparva* (*Cartea pacificării*) Despre tristețea și regretele lui *Yudhiṣṭhira, cel mai mare dintre frații Pāṇḍava; de fapt cartea a 12-a e un tratat filosofic despre știința conducerii statului și despre obligațiile dictate de împrejurări catastrofale, dar și despre căile *mintuirii omeniei. 13) *Anuśāsanaparva* (*Cartea preceptelor*) Despre liniștirea sufletului lui Yudhiṣṭhira, despre datoriile morale ale oamenilor și despre mijloacele prin care omul poate deveni util și capabil să atingă treptele superioare spre a merge pe căile adevărului. 14) *Aṣvamedhikaparva* (*Cartea sacrificării calului*) Despre vestitul *sacrificiu *aṣvamedha, îndeplinit de regi, despre bătăliile lui Arjuna și

despre inheumonul apărut în timpul jertfei *ca-lului. 15) *Açramavāsikaparva* Descrierea structurii locuinței și a practicilor ascetice (→ *ascetism*). 16) *Mausalaparva* Cartea cruntelor bătălii ale lui *Rāmā, cu sulițe ucigașe devenite trăsnete și provenind din firele ierbii *eraka*, după ce a cules-o *Krișṇa; Arjuna îndeplinește ritualul arderii cadavrelor lui Vasudeva și Rāmā, după care el însuși capătă învoirea să se consacre treptei *sahnyāsa* (despărțirea totală de lume), ultima din viața unui *brahman. 17) *Mahāprasthanikaparva* Povestirea marelui exod al Pandavilor care-și părăsesc regatul împreună cu regina Draupadi și aleg calea renunțării și a *mîntuirii supreme. 18) *Svargārohanaparva* (Cartea înălțării la cer) Consecrată evenimentelor supraumane care îi ajută pe eroi să se întoarcă în *Paradis (*Svargā). Există și două cărți suplimentare: 19) *Harivansa*, consacrată genealogiei lui Hari; și 20) *Bhavișyaparva* (Cartea profeților), un text oracular. ~ **M.** este și cel mai amplu codice de izvoare asupra miturilor din *mitologia vedică* și vechilor *religii ale Indiei. Potrivit tradiției hinduse, **M.** a fost comunicată, înția oară, prin viu grai, în pădurea Naimișā (*Naimișāranya*), în narația lui *Vaiçampāyana (unul dintre naratorii principali, cunoscuți și din context). Asupra surselor istorice ale subiectului există o ipoteză mai nouă (1982): după îndelungate săpături arheologice, prof. Lal (India) a ajuns la concluzia că esențialul întâmplărilor din **M.** poate fi raportat la un șir de evenimente istorice reale, care s-au desfășurat aproximativ între sec. VIII—VII î.e.n. (→ *smriti*).

§ *A Prose English translation of the Mahabharata*, edited and published by Manmatha Nath Dutt, M. A. Calcutta, 1895—1905; B. Roy, *The Mahābhārata*, Calcutta, 1958; H. Oldenberg, *Das Mahabharata*, Göttingen, 1922.

Māhadevā (*Marele Zeu*) În *mitologia vedică, considerat sămînța inițială; nume dat în *Veda și în *Mahābhārata fie lui *Rudra, fie mai târziu lui *Çivā.

Mahāyana (*Marele Vehicul*) Curent religios reformist, apărut ca *sectă după principala schismă din *budismul clasic (sec. I e.n.) și opunîndu-se sectei tradiționaliste *Hināyana, cu scopul de a împropăta vechea doctrină, prea riguroasă pentru mediile simple de credincioși și prea străină de viața laică. Întemeiată de *brahmanul și teologul budist *Nagarjuna*, doctrina **M.** predică ideea că omul este prea slab ca să se poată dispensa de *zei în efortul său de a obține *mîntuirea în *Nirvāna; de aici a apărut în **M.** practica divinizării lui *Buddha, întemeietorul legendar al budismului. **M.** face largi concesiuni *brahmanismului, cu care mai târziu se va și contopi; în același spirit, inspiră construirea unor mari *temple și statui gigantice și stabilește *dogma că *Buddha* întemeietorul nu este decît unul dintre numeroșii zei *Buddha*, stăpîni ai universului (cifra ajungînd în cele din urmă la 995); concomitent, mahaya-

nismul venerează și categoria sacră plurală *Bodhisattva, care reprezintă o formă potențială a lui Buddha. Cînd budismul clasic refuzase *panteonul vedic tradițional, de fapt nu negase zeii vedici (→ *mitologie vedică*), socotînd numai că actul venerației unor zei ca *Brahmā, creatorul unei lumi imperfecte, este incompatibil cu realitatea acestei lumi a suferinței; iar astfel, Buddha devine mîntuitorul capabil să distrugă suferința prin călăuzirea oamenilor spre încetarea ciclului de reîncarnări (*samsāra) și prin dobîndirea „stingerii“ finale în *Nirvāna*. **M.** stipulează dreptul universal al oamenilor (și nu numai al călugărilor budiști) de a obține *Nirvāna*; dar, deopotrivă, include noțiunile, inexistente anterior, de răsplată și pedeapsă postumă, sub forma unui *Paradis (*Sukhāvati), dirijat de Buddha-Amitaba, și a unui *Infern. Reforma mahayanistă a fost necesară în primul rînd datorită unui paradox intern al budismului inițial: cîștigarea unei rapide popularități de către budism, prin recunoașterea existenței suferinței în lume și prin oferta unei căi a mîntuirii, era contracarată — prin ideea reîncarnărilor imprevizibile, deschise schimbărilor apartenenței de castă (*vārna), prințul de azi putînd renaște în viața următoare ca *parya* sau chiar ca animal, sclavul de azi putînd renaște ca rege — de o dogmă impopulară. Decăzut în India, patria lui de obîrșie, budismul cunoaște o nouă înflorire, în forma sa mahayanistă, sub regele Kaniška (78—123), considerat un al doilea *Açoka. Kaniška a convocat un conciliu panbudist la Kashmir (sec. II), în cadrul căruia s-au elaborat și formulat dogmele de bază ale doctrinei **M.**, socotită „calea largă“ a mîntuirii budiste. Contrar doctrinei *Hināyana*, care profesa desprinderea de toate legăturile terestre, mahayanismul își asumă misiunea atragerii cît mai multor fideli și a influențării vieții laice, iar consolidarea unui sistem monahal puternic (→ *monahism*) are ca scop mijlocirea raporturilor între divinități și oameni. *Ritua-lurile mahyaniste devin spectaculoase, *cultul preia forme rafinate de artă plastică și muzică și încep să se organizeze periodic mari proceiuni culturale. Răspîndindu-se mai ușor decît budismul originar, **M.** obține numeroși adepți mai ales în Tibet (unde capătă o formă locală, numită *lamaism) și în China (unde se divide în mai multe curente, dintre care doctrina *zen, constituită în sec. VI, pătrunde larg și în Japonia).

§ *Buddhist Mahāyāna Texts*, translated from the Sanskrit by E. B. Cowell, F. M. Müller, J. Takakusu, I—II, Oxford, 1894; Dutt Nalinaksha, *Aspects of Mahāyāna Buddhism and its Relations to Hināyāna*, London, 1930

Mahdī (arab *al-Mahdī*) Personaj mesianic (→ *Mesia*) în *credințele musulmane (→ *mitologie arabă, islam*), considerat mesagerul viitor al lui *Allah și care urmează să apară, ca om, pentru împropătarea credinței, în preajma Judecății de Apoi. Conform tradiției islamice,

venirea lui **M.** va coincide cu răspîndirea necredinței și a răului pe tot pămîntul. Numit și *Imamul Ascuns*, **M.** este o formulă teologico-politică a *sectei șiiite (→ *șiiți*); fiind socotit coborîtor direct din *profetul *Mahomed, el va fi al 7-lea profet, care va continua în linie dreaptă descendența, de fapt, de la Muhammad *ibn* Ismail, pupilul celui de-al 7-lea profet din istoria islamului (Ismail — ultimul din seria: *Adam, *Abraham, Nuh [*Noe], Musa [*Moise], Isa [*Isus Christos], Muhammad [Mahomed]). Pînă în clipa decisivă, **M.** stă ascuns într-o reclusiune inaccesibilă, urmînd să vină în împrejurări de structură escatologică pentru a instaura domina egalității și dreptății pe pămînt. „Sursele clericale ale șiiismului autentifică această venire, raportînd-o la împrejurarea așa-numitei revoluții religioase iraniene, al cărei lider spiritual și politic (ayatolahul Homeyni) e identificat cu așteptatul Imam Ascuns“ (Victor Kernbach, *Biserica în involuție*, București, 1984, p. 317). Primul act terestru a lui **M.**, imediat după pogorirea sa, va fi uciderea lui al-Dadjdjal (un fel de *Antichrist), iar odată cu el trebuie să revină pe pămînt Isa, care va fi muri în aceeași perioadă; următorul act al lui **M.** va fi instaurarea dreptății și belșugului egalitar; iar la sfîrșitul domniei sale cînd, prin forța sa justițiară, fi va întoarce pe oameni la credința lui Allah, instituind comunitatea universală, pentru care legislația religioasă islamică va fi devenit obligatorie, vor învia morții și va începe Judecata de Apoi. Domnia lui **M.** urmează să dureze minimum 3 ani sau maximum 9 ani. În istoria periferică a islamului, s-au mai considerat Imami Ascunși cîțiva reformatori; printre ei, liderul unei mișcări din Sudan (Africa), de la sfîrșitul sec. XIX, declanșate contra dominației turco-egiptene și britanice.

Mahi (*Cea Mare*) Zeiță arhaică din *mitologia vedică, personificînd *Pămîntul; era invocată în cadrul unei triade, împreună cu zeițele, *Sarasvatî și *Ilā. Uneori însă **M.** (care ar putea fi numai un epitet) este înlocuită, în această triadă, cu alt nume: *Bharati*. Prezentă doar în textele vedice, amintită rar și acolo, **M.** devine, într-o epocă mai tîrzie, simplu nume comun: *mahi* — sol agricol, țară, temeii.

Mahomed (arab. *Muhammad*) Fondatorul tradițional al *religiei mahomedane (→ *islam*), propagator al textelor coranice (autor parțial al acestora, necodificate încă pe vremea sa în culegerea unitară *Coran), venerat de credincioșii musulmani drept *profetul unic și impunitic al divinității unice *Allah. Probabil personaj istoric (cca 570—632), născut la Mecca (Arabia), după meditații solitare într-o reclusiune de un deceniu și jumătate, **M.** începe să predice ideile unei reforme politico-religioase a arabilor; urmat de numeroși prozeliti, atacat de adversari, se refugiază la Medina (622), iar acest moment capătă numele *Hegira* și marchează începutul erei islamice (→ *calendar*). În aceste împrejurări, **M.** provoacă un război civil, al cărui rezultat este răspîndirea ordinii

politice și religioase mahomedane asupra întregii Arabii. Potrivit tradiției, *Coranul* i-a fost revelat lui **M.** de *îngerul Djabraîl (*Gabriel) — echivalent în mitologia islamică cu *Sfîntul Duh (sau, în altă variantă, chiar de Allah); **M.** ar fi scris (deși istoria nu confirmă că ar fi știut carte) întregul *Coran* la dictarea lui Allah sau l-ar fi primit, gata scris pentru el de îngerul Djabraîl (care capătă astfel rolul de *logos), originalul cărții sacre păstrîndu-se în *cer, întrucît textul e oricînd modificabil după dorința lui Allah. Tradiția mitologică precizează că **M.** a fost transportat în cer de animalul fabulos *Burak* (o iapă cu cap de femeie și coadă de păun), sub călăuzirea aceluiași Djabraîl și cu ajutorul pietrei sacre *Kaaba; aceeași tradiție îi atribuie profetului săvîrșirea cîtorva mari minuni (învierea din morți a tatălui său, frîngerea în două a *Lunii și reintregirea ei, obligarea unui lup de a vorbi în grai omenesc, răsărarea unor trandafiri din sudoarea sa, alimentarea întregii sale armate cu apa scursă din degetele lui, potolirea poftelor erotice a 5 000 de soldați cu propriul său trup ș.a.). Doctrina instituită de **M.** se bazează pe *dogma esențială: *Nu este dumnezeu în afară de Dumnezeu* [Allah] și *Muhammad este solul* [profetului] *dumnezeiesc* (*Lā ilahā illāh Allāhu wa Muḥammadun rasulu 'llāhi*), precum și pe un sistem amănunțit juridico-religios, care include, între altele, 5 *rugiuni zilnice obligatorii, rostite cu fața orientată spre Mecca, postul lunii Ramadan, milostenia sub forma depunerii celei de-a 40-a părți din venit, hagiaticul (pelerinajul) efectuat cel puțin o dată în viață la Mecca pentru închinarea în moscheia consacrată Kaabei, interdicția consumării alcoolului și a hranei necurate (în special a cărnii de porc) etc.

și Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, text original latin ms; trad. rusă, Sanktpeterburh, 1922; trad. rom. Virgil Cîndea, București, 1977; R. Blachère, *Le Problème de Mahomet, essai de biographie critique*, Paris, 1952; M. Hammidulah, *Le Prophète de l'Islam, sa vie, son oeuvre*, I—II, Paris, 1959

mahomedanism → *islam*

Mahrem Zeu al războiului în mitologia etiopiană precreștină (→ *mitologiile populațiilor africane*). **M.** nu pare să fi avut o tradiție culturală prea veche; era venerat probabil ca *strămoș arhetipal dinastic (→ *arhetip*) și, desigur, protector direct al casei imperiale din Etiopia.

Mahucutah Al 3-lea din cei 4 oameni primordialii, creați de *zei, în mitul antropogonic (→ *antropogonie*) al populației quiché din Yucatan (o ramură a popoarelor maya), căsătorit cu *Tzununiha (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) și alcătuiind, împreună cu *Balam-Quitze, *Balam-Acab și *Yqui-Balam, primul grup mitic uman.

Mahuike *Zîna subpămînteană a *focului în mitologia neozelandeză maori (→ *mitologii din Oceania*), proprietara originară a flăcărilor, pe care le produce mai ales din unghiile sale explozive. **M.** e deposedată de atributul ei esențial, prin viclesug, de către propriul ei nepot: zeul (sau *eroul civilizator) *Maui.

Maia 1 (grec. *μαῖα* [diminutiv de la *μῆτηρ* — mamă] — bunică, măicuță, moașă) Zeiță din *mitologia greacă, simbolizând *credința, fidelitatea; reprezentată — contrar înțeleșului onomastic — ca o tinără femeie foarte atrăgătoare. Fiică a *Titanului *Atlas, era considerată cea mai frumoasă dintre *Plejade. Din dragostea ei cu *Zeus s-a născut zeul *Hermes. ~ **2 Maia**; **Maiesta** Zeiță italică, ocrotitoare a recoltelor de fructe: ca zeiță arhaică romană, cu atribute *htonice, **M.** era *simbolul procesului de creștere în natură și patrona fecunditatea pământului, iar în această calitate i se sacrificau scoafe (→ *sacrificiu*); era sărbătorită la 1 mai (după filologii romani, numele ei fiind etimonul numelui lunii mai: *maius*). Potrivit unei informații transmise de Aulus Gellius (*Noaptele attice*, XIII, *XXIII*, 2) **M.** ar fi fost venerată și ca soție a zeului *Vulcanus. Mai tirziu însă, peste acest *cult destul de consolidat în *religia romană, se suprapune figura mitologică de împrumut a **M. hellenice**.

Maimonides (*Moshe ben Maimun*) Filosof, medic și teolog evreu (1135—1204; după era ebr. 4895—4964), născut la Cordoba (Spania), mort la Cairo (Egipt), unde fusese medicul sultanului; a scris, în arabă, lucrări de medicină, comentarii teologice (→ *teologie*) și filosofice și, în ebraică, tratatul *Dalath al-hayrin* (redactat în 1190 în arabă, ca *Sfătuitoare al oscilanților*, apoi tradus în ebraică sub titlul *More nebuchim* / *Învățătorul rătăciților* și în latină: *Doctor perplexorum*) e influențat de doctrina aristotelică, studiată de **M.** prin intermediu arab. *Mishneh Thorah*, scris în ebraică, este un compendiu al Legii (*Thorah), numit și *Yad hahazaqah* (14 — după numărul părților componente). Tot astfel, în comentariile sale la cap. X (*Helek*) din tratatul *Sanhedrin*, teologul a sintetizat în 13 puncte crezul *iudaismului: „1) Dumnezeu a creat universul, stăpânește și conduce tot ce există; 2) Dumnezeu a fost, este și va fi Unul și Unicul; 3) Dumnezeu, care este Spirit, nu poate fi înfățișat în nici o formă corporală, nici văzut; 4) Dumnezeu nu a avut început și nu va avea sfârșit, el fiind cel dintâi și cel din urmă; 5) Numai lui Dumnezeu trebuie să i se adreseze rugăciunile credincioșilor; 6) Toate cuvintele profeților sînt adevărate; 7) Moise este cel mai demn dintre toți profeții care au fost și care vor fi; 8) Legea [Thorah] care i-a fost revelată de Dumnezeu lui Moise este aceeași și azi; 9) Legea nu va fi nici schimbată, nici înlocuită; 10) Dumnezeu cunoaște toate faptele și toate gândurile oamenilor; 11) Dumnezeu răsplătește pe cei care îndeplinesc poruncile lui și pedepsește pe cei care le calcă; 12) Dumnezeu îl va trimite pe Mesia [Unsul său] cel anunțat de profeți și, cu toate că zăbovește, el e așteptat zilnic de credincioși; 13) Cînd Dumnezeu creatorul va socoti necesar, se va produce învierea morților.“ Această sinteză e utilizată și acum în cadrul *religiei mozaice. **M.** a încercat să realizeze, în opera sa, o împăcare între *credință și rațiune și, ca teolog, a căutat să elaboreze un iudaism raționalist. Modernizînd, în spirit filo-

solic neoaristotelic, rigiditatea gândirii biblice (→ *Biblia*) și talmudice (→ *Talmud*), **M.** consideră *V.T.* (în afara primelor 5 cărți alcătuint *Thorah*) o alegorie și o metaforă a principiilor raționale enunțate de primii *profeți biblici. Negînd radical ideea de *antropomorfism divin, ca și ideea de eternitate a lumii sau ideea de nemurire a sufletului, **M.** consideră că lumea a fost creată de *Yahweh din nimic. El a văzut o deosebire categorică între acțiunea materială, supusă influențelor exercitate de materie, și rațiunea dobîndită, nedepinzînd de trup și avînd drept sursă emanția rațiunii universale. Filozofia teologică a lui **M.** a avut numeroși adversari; sprijinit de *Inchiziție, iudaismul ortodox a determinat arderea pe rug a cărților lui **M.**, în 1234, anatimizînd pe autor.

§ L.-G. Levy, *Maimonide*, Paris, 1932

maimuța Cu toată înfățișarea antropoidă a unor specii, **m.** constituie destul de rar modelul unor personaje mitologice, iar în *religiile primitive *cultul **m.** e prea puțin răspîndit față de alte tipuri zoomorfe. ~ *Africa Neagră* Unele triburi cred că maimuțele sînt de fapt oameni și că nu vorbesc numai din violenție, spre a nu fi puse la muncă de semenii umani. Un mit cosmogonic (→ *cosmogonie*) al tribului baule consideră **m.**, fără a o venera, un fel de semidivinitate sapientială: *Borebore și Adomankana, pe care zeul *Nyamye i-a delegat să creeze pămîntul, înainte de efectuarea operei, sînt inspirați de Maimuța Neagră care îi găzduiește oferindu-le și o noapte de desfătări. Tribul mandingo se teme de divinitatea monstruoasă Losso (identificabilă cu gorila gigantică de litoral), numită de tribul yoruba direct Maimuța. Un anumit cult al **m.** există și în Togo. ~ *Egipt* Babuinul (*Papio hamadryas*) a fost venerat ca *zeu în toată istoria egipteană, iar *Cercopithecus aethiops*, mai ales în Regatul Nou; totuși, cultul **m.** se pare că a fost importat din sud. Fiindcă babuinul (sau maimuța cinocefală), pe lângă agresivitatea ei, are obiceiul să scoată țipete stridente în clipa ivirii zorilor, egiptenii credeau că e vorba de o *rugăciune solară matinală, și astfel zeul suprem *Rê se considera că e însoțit de un cor de babuini în fiecare dimineață, cînd iese (din ape. Ca martor al călătoriei fecunde a *Soarelui pe cer, babuinul sacru era reprezentat uneori și ca *simbol *falce* (→ *culțe falce*) personificat. ~ *India* Zeul-maimuță sau Prințul Maimuțelor *Hanuman este cea mai interesantă figură mitologică sub care e venerată această specie: apare în *Rāmāyana ca un zeu binevoitor și inteligent, aliat al lui *Rāmā în războiul acestuia. Dar în Assam (la granița Pakistanului) s-a conservat un *ritual străvechi de sacrificare anuală a unei **m.** din specia *Entellus* (→ *sacrificiu*), pentru ocrotirea *pădurii de primejdii și calamități, iar a oamenilor, de boli și de *duhuri rele (→ *apotropaion*). ~ *China* Cultul **m.** e destul de răspîndit, bucurîndu-se de popularitate prin *mituri și *superstiții. Cea mai populară figură mitologică de **m.** e Sun hou-zu, simbolizînd pornirea

firii umane de a săvârși răul, întrucît chinezii socoteau că **M.** suferă de aceleași porniri și ispite ca și oamenii. Altă figură mitologică este Bătrina Maimuță care își organizează specia, frecventînd *cerul, păcălînd pe zei și izbutînd să se inițieze în marile taine ale universului (de pildă arta de a nu îmbătrîni călătorînd în cer, ceea ce echivalează cu translația în timp relativist; → *timpul*); *mitul a fost reluat în romanțarea *Călătorie spre Soare-apune* a lui Wu Cheng en, unde Bătrina Maimuță (sau Regele maimuțelor: Sun Wukong) devine însoțitoarea călugărului Xuan Jiang care aduce în China scripturile budiste *Tripitaka (*fojing*). ~ *Australia* în ins. Melville, specia *Kakadu* e un *totem.

Mainades; (grec Μαίναδες; lat. *Maena des*) *Menade* Grup de *Nimfe din *mitologia greacă, considerate a-l fi crescut pe *Dionysos și ulterior făcînd parte din alaiul perpetuu al acestui zeu. În anumite împrejurări, **M.** erau posedate de furii mistice (μαίνομαι — a fi furios); dar, divinități cîmpenești, ele erau reprezentate mai ales alergînd după Dionysos, cu părul despletit, pe jumătate goale, agîtînd în mîna un *thyrsus* (toiaș împodobit cu iederă sau viță de vie) și urlînd; alteori, se credea că rătăcesc, în stare de extaz, pe cîmpii și prin păduri, celebrîndu-și zeul. **M.** se numeau și preotesele lui Dionysos (bacchante), care luau stupefiante vegetale spre a-și provoca starea de transă necesară căderii în extazul sacru; după aceea se lăsau pradă zeului venerat în înfrunchiparea pe care i-o atribuia scenariul ritual.

Maitreya (pali *Metteyya* — *Cel legat întru prietenie*) Dublă divinitate din *miturile budiste (→ *budism*), totodată un *Bodhisattva și un *Buddha, care vor fi prezenți, unificați în rolul maxim, în ordinea lumii viitoare. **M.** este singurul Bodhisattva recunoscut egal de toate curentele budiste importante. Canonul *Tripitaka îl amintește pe **M.** o singură dată: acolo unde Çakyamuni prevestește venirea viitoare a sa; dar numeroase comentarii în pali, ca și scrierile mahayaniste (→ *Mahāyana*), chiar cele timpurii, îl evocă frecvent. În *Maitreyavyākaraṇa* există însă cea mai amplă descriere a lui, ca Bodhisattva de al 9-lea nivel. Acum, **M.** locuiește în cerul divin *Tuṣita*, unde viața zeilor durează 4 000 de ani celești, într-o cronologie din care o zi este egală cu 400 ani terestri și unde orice Bodhisattva își petrece penultima existență înainte de a coborî pe pămînt ca un Buddha; cînd Çakyamuni a venit pe pămînt, el și-a așezat coroana pe creștetul altui Buddha (*Buddha Maitreya*) care încă mai predică învățătura despre *dharma celorlalți zei și așteaptă să vină vremea sa. Dar **M.** nu se va naște pe pămînt decît atunci cînd oamenii vor trăi 84 000 ani, iar lumea va fi guvernată de un conducător budist al dreptății integrale. *Cultul lui **M.** s-a difuzat cel mai larg în Asia Centrală și pe platoul himalaian.

§ L. Lattourrette, *Maitreya, le Bouddha futur*, Paris 1926

Maitreyi în *mitologia vedică, mai ales în ciclul *Upanișad, **M.** este soția a doua și ucenica înțeleptului *Yājñavalkya* (autorul tradițional al codului juridic *Yājñavalkyasmṛiti*); ea a devenit *simbolul categoriei femeilor înțelepte și totodată al concepției tradiționale indiene despre rolul femeii în existență și în efortul de cunoaștere a universului. Pregătit de treapta brahmanică a retragerii în *pădure și avînd două soții: *Katyayani* (inzestrată numai cu „știința firească a femeilor” — *striprajna*) și *Maitreyi* (capabilă să discute despre *Brahmān — *brahmāvādini*), *Yājñavalkya* o cheamă pe **M.** să-i transmită în cadru inițiativ cunoștințele lui explicîndu-i soției-discipol știința despre *Ātman și despre valoarea nepieritoare a sa (*Bṛihadāranyaka Upanișad*, IV, 15). **M.** este în primul rînd, ca alegorie mitofilosofică, tipul femeii însetate de cunoașterea adevărului cosmic.

Mākara (sanscr. *mākara* — delfin, crocodil, monstru marin) Clasă de monștri marini fabuloși, în *mitologia vedică, avînd dimensiuni gigantice și un aspect hibrid — între crocodil, delfin și rechin, însă adesea cu cap de elefant ținîndu-și trompa ridicată, iar alteori cu cap de pește ținîndu-și căscată gura monștruoasă. Există și numeroase variații figurative polizoomorfe, pornite de la aceeași temă de bază. **M.** se numără printre cele 9 comori ale zeului bogăției *Kubera.

Makarom Pereche de divinități centrale, în mitologia populației din ins. Keiser (Indonezia), reprezentînd cele două principii esențiale ale universului: zeul *Makarom Manuwe*, principiul masculin fecundator, locuînd în cer, uneori chiar în soare, și zeița maternă, fecundă în progenituri, *Makarom Mawakhu*, principiul feminin fecundat, care — ca *simbol al fertilității *htonice — locuiește în pămînt.

Makasa Zeul principal al tribului baganda (→ *mitologiile populațiilor africane*), inițial simplă personificare a lacului Victoria, apoi venerat ca divinitate propriu-zisă, cu atribute multiple, de la asigurarea șanselor în pescuitul din lac, pînă la protecția agriculturii. De **M.** se credea că depinde navigația pe lacul Victoria, el fiind și zeu al apei și al furtunii; apoi a început să fie socotit și ocrotitorul ceresc al monarhilor tribali. Pe o insulă a lacului **M.** avea un *templu împodobit cu *simbolul său: o vișlă.

Makemake Zeul principal din mitologia Insulei Paștelui (*Matakiterani*), dar deținînd în primul rînd atributul de zeu al războiului; zeu indigen sau de origine obscură, **M.** absoarbe din mitologia Polineziei (→ *mitologii din Oceania*) și alte atribute: astfel se crede că a luat asupra-și opera zeului *Tane de creare a omului (→ *antropogonie*) și ocrotire a păsărilor, totodată fiind și patronul tuturor *sărbătorilor rituale insulare. Uneori, *miturile îi atribuie manifestarea publică sub formă de craniu. Stînci pictate și figuri de piatră cu ochi mari îl reprezintă îndeosebi în satul sfînt Orongo. **M.** este mai ales zeul obîrșiiilor și *simbolul sacru al forței vitale pe care, în actul antropogonic de

plămădire a primilor oameni (bărbatul *He-repa* și femeia *Uka*), a transmis-o suflând asupra plămădei de țărână. Un cântec ritual descrie actul în toate detaliile: „Makemake strinse laolaltă țărână și o plămădi rotundă, / puse mâna în mijlocul ei și îi făcu o scobitură / apoi suflă în scobitură și din ea ieși un bărbat tânăr, He-repa. / Makemake spuse: — Nu e bine! / îl adormi pe He-repa. / Makemake luă o mlădiță de bananier. / Deschise pieptul lui He-repa în stînga, / singele curse peste mlădița de bananier. / Atunci Makemake suflă în mlădița în-singerată a bananierului / și se născu Uka, tînăra femeie.“ Întrucît *M.* a adus păsările gonindu-le din largul oceanului pe insulă și devenind astfel și zeul viețuitoarelor din aer, de numele său e legat și *cultul local al Omului-pasăre *Tangata-Manu*: în cadru ritual e pîndit, primăvara, primul ou depus de păsări, apoi scufundat în mare și înminat noului rege, ales anual, în timp ce *Tangata-Manu* trăiește retras și abstinent în sihăstrie, păzind *mana. Unii cercetători pun acest mit în relație cu vechile statui *Moai care, simbolizînd aparent tăcerea și așteptarea, sînt dispuse radial pe insulă, ca să supravegheze — după *credința actualilor pacsuani — toate sectoarele lumii.

§ Francis Mazière, *Fantastique Ile de Pâques*, Paris, 1965 (trad. rom. București, 1975)

Maku (*Fecioara de cîneșă*) *Zîină din *mitologia chineză, a cărei deosebită longevitate i-a dat putința să vadă marea prefăcîndu-se de 3 ori în livadă de duzi. Există și varianta în care *M.* e nemuritoare datorită forțelor magice pe care le deține; așa, de ex., marea se retrage de la țarm din porunca zînei, cu scopul de a elibera, pentru oameni, o zonă transformată apoi tot de ea, pe noul țarm, în livadă de duzi. În genere, *M.* era venerată ca magiciană binevoitoare. Un *mit colateral o prezintă, în altă incarnare terestră, după o ceartă cu tatăl ei, fiind nevoită să se salveze refugiindu-se în munți, unde și-a sfîrșit viața după o îndelungată sihăstrie. Dar într-o variantă istoricizantă, *M.* a trăit în sec. IV î.e.n.; deși, după unii comentatori, nu ar fi fost decît o nouă reincarnare a zînei, iar în această ipostază ea locuiește pe un munte și prepară, pe de o parte, o anumită hrană a imortalității, iar pe de alta, un vin miraculos care redă orbilor vederea. În iconografia populară, *M.* e reprezentată adesea fie cu *simbolul chinez al norocului (un liliac în zbor), fie cu simbolul longevității (*tao* — persicul).

Makuragami Zeul patronal al pernelor (decî al somnului cu vise liniștite) în *mitologia japoneză; în timpul nopții, cînd omul doarme adînc, *M.* îi șoptește la ureche diferite *revelații, îi dă sfaturi sau îi comunică *simboluri oraculare.

Malah (sumer. *malah* — luntraș) 1 În mitologia babiloniană (→ mitologii din Mesopotamia), unul din cele 50 de nume ale zeului *Marduk: *Corăbierul* — protectorul navigației.

~ 2 În *mitologia biblică, mesager al lui *Yahweh sau sol regal (ebr. *malakh*); mai tirziu — *inger al *morții (→ *Abaddon*).

Malaki t'Olu k'Waig Omul arhetipal de esență divină (→ *omul primordial*), din *mitologia tribului agrar bagobo (ins. Mindanao, Filipine); deși considerat semizeu, are o importanță, în unele privințe, superioară *cultului *zeilor; cauza e probabil morală: menținut prin tradiție dintr-un strat arhaic al *miturilor folclorice, pentru indigeni el reprezintă cel mai înalt ideal de bunătate și puritate; locuiește într-un loc misterios din muntele numit Izvorul Apelor, la confluența a două riuri, cu apa cărora vindecă pe oricine îi e trimis, pe cale magică. O cercetătoare directă a miturilor bagobo, Laura Benedict, afirmă că, potrivit tradiției locale, *M.* „este un mare tămăduitor“: „Acolo, la izvorul magic, Malaki nimicește toate bolile care îi sînt trimise. El prinde o panglică sau un fir vegetal în jurul gîtului fiecărei boli, capătul celălalt îl leagă de un stîlp sau de un copac și strangulează boala. Malaki t'O'u k'Waig umblă să cunoască lumea întreagă; el nu doarme niciodată și răspunde rugăciunilor ori de cîte ori îi sînt adresate“. Etnografii (Paul Radin ș.a.) îl consideră *erou civilizator, reajustat mitologic și adorat ca divinitate.

§ Laura Benedict, *A Study of Bagobo Ceremoniale, Magic and Myth* (In *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. XXV, 1916, p. 20—21)

Malengfung Zeu creator în *mitologia tribului kai (Noua Guinee), care, după ce a făcut universul și oamenii, s-a retras la orizontul lumii și a adormit, ca orice *deus otiosus. De fiecare dată cînd se întoarce în somn, el face pămîntul să se cutremure. Dar într-o zi se va scula din culcușul său și va distruge cerul, care atunci se va năruî peste pămînt și va pune capăt oricărei vieți.

Malik-Taus (*Regele-păun*) *Diavolul, în *mitologia kurdă; *spiritul generator și purtător al răului, socotit însă forța cosmică supremă și zeul maxim în *cultul *sectei kurzilor yezidiți (numindu-se ei înșiși *Dasni*). Cultul yezidit este eclectic și confuz: deși divinitatea din vârful piramidei concepute de această *religie sui-generis, *M.-T.* e socotit totodată și agentul creator al ființei sau zeității supreme a universului, aparent detronate de el care este *ingerul căzut, repus însă în drepturile de guvernare cosmică și deci producînd și răspîndind răul în univers. De obicei, yezidiții evită să-i rostească numele, spre a nu-și atrage minia lui și alte consecințe tragice; de aceea îl reprezintă printr-un păun simbolic, adesea și în cartea lor sacră *Al-Yalvah*. *Coranul pomeneste de *Malik* (*Surah aurului*, XLIII, 77) ca stăpîn al *Infernului (*Djahanam) și ca inger damnat.

Malinowski, Bronislaw Antropolog, etnograf și mitolog englez de origine poloneză (1884—1942), profesor de antropologie la Londra, apoi la Yale. I-a studiat 4 ani pe indigenii ins. Trobriand (Noua Guinee), observînd cul-

tura primitivă, practicarea *magiei și formarea conceptelor religioase la sălbatici, ca și viața erotică a acestora. Este întemeietorul școlii funcționale în antropologie și etnografie, societatea fiind pentru el „suma indivizilor“, M. considera *mitul în legătură indisolubilă cu *ritualul și magia, dar îi remarcă imensa forță culturală (pe care o pune pe primul plan) de constituire a unității omului cu trecutul omenirii, într-o armonie desăvârșită cu factorii existențiali ai magiei, muncii, societății ș.a. din organizarea socială primitivă. Astfel eposul și tragedia, după M., provin din semnificațiile culturale ale mitului. „În civilizațiile primitive, mitul îndeplinește o funcție indispensabilă; el exprimă, înalță și codifică credințele; el apără și impune principiile morale; el garantează eficacitatea ceremoniilor rituale și oferă reguli practice pentru uzul omului. Mitul este așadar un element esențial al civilizației umane; departe de a fi o afabulație zadarnică, el este dimpotrivă o realitate vie, la care se recurge neîncetat; cituși pe puțin o teorie abstractă sau o desfășurare de imagini, ci o adevărată codificare a religiei primitive și a înțelepciunii practice“ (*Myth in Primitive Psychology*, London, 1926, în: *Magic, Science and Religion*, New York, 1955, p. 101—102).

§ *Argonauts of the Western Pacific*, London, 1922; *Methods of Study of Culture Contact in Africa*, London, 1938; *Magic, Science and Religion and other Essays*, Boston, 1948

Mamberi Zeul *lupilor în mitologia kartvelă—din Georgia Occidentală, mai ales regiunea Swaneti (→ *mitologii caucaziene*); când e mulțumit de oameni, leagă boturile lupilor, când e nemulțumit, îi asmute pe lupi asupra turmelor și cirezilor.

Mamers Zeu al războiului, adorat de osci (veche populație autohtonă din Italia meridională); a fost identificat de romani cu zeul lor *Mars.

Mămet; *Máma*; *Mammétum* Zeiță mesopotamică ocrotitoare a nașterilor, venerată mai ales în Akkad (→ *mitologii din Mesopotamia*) și avind numeroase epitete: *Stăpina Zeilor*, *Născătoarea*, *Moașa*, *Doamna Zămislirii*. În *mitul lui *Athrahasis (narat de poemul akkadian *Cînd zeii erau încă oameni*), care dezvoltă mituri sumeriene mai vechi din orașul Eridu, zeița e adesea prezentă, numindu-se mai cu seamă *Belet-ili* (Născătoarea), dar și *Mami* sau *Nintu*. Versiunea akkadiană a **Poemului lui Gilgamesh* o consideră și *ursitoare (de tipul *Moirelor: „Zeiți cei mari Anunnaki se adună; Mammétum, alcătuitoarea ursitei, hotărăște soarta împreună cu ei“ (*op. cit.*, X, 6).

mamutul Prezența **m.** în arta rituală figurativă (mai ales în cea rupestră) a epocilor prealfabetice este și o confirmare a vechimii pe care o au. În istorie, sistemele mitologice din gîndirea omului primitiv (→ *mit*, *mitologie*, *mitologie megalitică*). Cele mai vechi imagini de **m.** sînt

cele din grota La Madeleine (Dordogne, Franța) și în genere din cultura magdaleniană (nordul Spaniei, Elveția, sudul Germaniei) care coincide cu ultimul stadiu al glaciației Würm și se încheie între anii 15 000—4 500 î.e.n.; de asemenea, în China și în Siberia. (Dovezi arheologice, constînd însă numai în unelte, asupra existenței magdalenianului, s-au descoperit în zona nordică a României, îndeosebi în regiunile nemțene, de ex., muntele Ceahlău.) Paralel cu reprezentările figurative, **m.** apare în numeroase mituri primitive epice refabulate care tind spre descrierea unui animal monstruos subteran; acest detaliu și-ar putea găsi explicația în faptul că, în Siberia, au fost dezgropați mamuți congelați natural, în deplină integritate anatomică. Acest gen de forme corupte circulă numai în basme. Triburile polare identifice **m.** cu un ren urias (de mai multe ori superior în volum renului); evenicii de la nord de Baikal și eschimoșii consideră că **m.** mai trăiește și acum, printre ghețuri, mai ales sub pămînt sau în apă, dar bătorîndu-și cărări și pe pămînt; ciuccii nord-siberieni au însă o memorie mitică mai exactă asupra acestui animal, în legătură cu care au conservat și un anume *ritual: niște oameni găsesc, ieșiți din pămînt, colți de mamut, în jurul cărora dansează în ritmul tobei *șamanului și îngină *descintece, cu *credința că prin această *magie se va reface carnea animalului, ce le va servi drept hrană; (se citează de altfel cazuri cînd mamuți tineri, degajați din gheață în Siberia, sub supravegherea unor oameni de știință, s-au dovedit a mai fi comestibili). La populațiile mai îndepărtate geografic de zonele arhaice cu mamuți, mitul a transformat acest animal într-un monstru gigantic marin, de obicei răufăcător.

mana În *credințele melanesiene (→ *mitologii din Oceania*), **m.** e o forță supranaturală, impersonală și nediferențiată, constituind punctul de plecare al primelor stadii religioase ale omenirii primitive: *animatismul și *animismul. Termenul a fost pus în circulație de misionarul și etnograful englez R. Codrington care, într-o scrisoare către Max *Müller, semnala prima dată această noțiune: „Religia melanesienilor, în înțeles de credințe, constă în convingerea că pretutindeni acționează o forță supranaturală ținînd de domeniul invizibilului; practic, ea se traduce prin utilizarea unor mijloace de atragere a acestei forțe de partea solicitanților. Este credința într-o forță cu totul deosebită de puterea fizică, ce acționează în cele mai diferite chipuri, și binefăcător și nefast, avantajul maxim constînd în a o poseda și controla“. Elaborîndu-și ulterior opera, R. Codrington își precizează definiția astfel: „Spiritul melanesian e cu desăvîrșire pătruns de credința într-o putere sau influență supranaturală careia aproape pretutindeni i se dă numele de *mana*. [...] Deși în sine impersonală, această putere are totdeauna un anumit raport cu persoana care o dirijează; toate spiritele neîncarnate o au și, de asemenea, unii oameni. [...] *Mana* nu este deloc fixată într-un anumit obiect și ea

poate fi atrasă asupra oricărui lucru; dar numai spiritele, fie suflurile separate de trup, fie ființele supranaturale sînt cele care o posedă și o pot da. [...] Dacă se observă că o piatră are o putere supranaturală, înseamnă că i s-a asociat un spirit; osul unui om mort poate să ascundă în el *mana*, pentru că spiritul este în os" (*The Melanesians*, Oxford, 1891, p. 118). Mai târziu, R. R. Marett, vorbind despre „noțiunea *mana*" (1908) presupune că *religia s-a dezvoltat din credința preanimistă (→ *animatism*) în *m.* ca într-o putere supranaturală, impersonală și unică. Aceeași noțiune s-a păstrat și în mitologiile evolute care și compuseseră un *panteon de personificări diferențiate și intraseră în sistemul unor *religii organizate. La sumerieni, *Me* era un nume global pentru toate legile divine și forțele impersonale care guvernează lumea; urme de *m.* se regăsesc și în noțiunea egipteană *Ka, dar nu există (cum s-a dedus eronat) în noțiunea vedică *Brahmān, care este *spiritul cosmic; într-o măsură, noțiunii de *m.* îi corespunde *Moiră homerică (înainte de pluralizarea personificată de mai târziu). Există și un corespondent grec (de relativă identitate): μένος cu sensul de forță autonomă existentă în lucruri; această credință hellenică, de origine primitivă, nu este uitată nici într-o epocă tardivă, de ascensiune intelectuală, ca epoca lui Perikles; după uciderea accidentală a cuiva cu sulița, la un pentatlon, Perikles însuși discută o zi întreagă cu filosoful *Protagoras, dacă răspunderea o poartă sulițașul sau sulița (cf. Plutarh, *Viața lui Perikles*, 36). Identică noțiunii melanesiene, *m.* se regăsește însă la multe triburi primitive sau la popoarele care au înglobat în miturile ulterioare vechea terminologie animistă: *kramat* (malaezi), *kamui* (ainu), *Hila (eschimoși), *Manitu (algonkini), *orenda* (irokezi), *wakan* — dar de fapt *sicun*, o emanație a zeului *Wakan Tanka (dakota), *wakanda* (siucși), *coen* (athabascani), *pokunt* (shoshoni), *Elima* (bazinul Congo), *Megebe* (pigmei), *Andriamanitra, personificat și ca zeu (malgași) dar și: *dao (chinezii), deși are un înțeles cosmic superior, *Tinh* (vietnamezi), *Tana* (indonezieni), *taiora* (maori), *Shekhina (semiți, mai ales evrei), *kami (japonezi, devenind însă și „zeu“, „divinitate“), *Huaca (incași), *numen, avînd și un plural: *numina* (romani), într-o măsură *Fravashi (iranieni), *Moiră* homerică și *ménos* (Hellada), *nahual — care e și un alter-ego (azteci) și uneori chiar *rită — dar, în anume sens, și *Atman (India).

§ R. R. Marett, *Preanimistic Religion* (In *Folk-Lore*, London, 9, 1900, p. 162—182); Fr. R. Lehman, *Mana. Eine Begriffsgeschichtliche Untersuchung auf ethnologischer Grundlage*, Leipzig, 1915; J. Abbot, *The Keys of Power. A Study of Indian Ritual and Belief*, London, 1932; R. W. Williamson, *Essays in Polynesian Ethnology*, Cambridge, 1939

Mana Zeiță din *mitologia etruscă, preluată apoi la Roma, unde a fost investită cu îngrijirea bolilor femeiești specifice. În *cultul ei roman,

M. prezida deopotrivă nașterea copiilor; în acest cadru, i se sacrificau cîini tineri (→ *sacrificiu*).

Manahan; *Tsagan Manhan-Tängri* Zeul *vîntătorii în *mitologia mongolă, reprezentat ca trup de argint (de unde epitetul său de zeu „alb“) sau de argint aurit, însă antropomorfic (un om cu statură uriașă). Divinitate protectoare a munților, *pămîntului, *pădurilor și animalelor sălbatice (care sînt vitele lui), *M.* e numit uneori și Zeul Pămîntului și al Spațiilor. Vîntătorii îi adresau *rugăciuni imploratoare pentru un vînat abundent.

Manannan; *Mannawyddan* Zeu sau *spirit (*sid*) celt, în epoca arhaică a tradiției irlandeze (→ mitologie celtică), divinitate marină, apoi considerat numai fiul zeului mării Lair (*Llyr). Mai târziu, socotit unul dintre regii legendari (*Manannan MacLair*) irlandezi din Ulster, posedînd darul magie de a-și schimba înfățișarea la dorință, în variante infinite.

Manasă Zeiță din *mitologia vedică, ocrotitoare a șerpilor, dar și vindecătoarea binevoitoare a mușcăturilor de șarpe; un epitet o numește *Cea care înlătură veninul*. După o tradiție, probabil suprapusă *mitului original, *M.* este fiica lui *Cîvî, născută însă de gîndul zeului; (sanscr. *mānasā*, cu altă ortografie decît numele zeiței — *spirit, gînd). În Himalaya a fost identificat lacul mitic Manasă, care a devenit un loc de pelerinaj.

Manath (arab. *al-Manath* — Soarta) Zeița destinului și a norocului, în *mitologia arabă preislamică. Locul ei de închinare era o stîncă din Qodaid (între Mecca și Medina). Era adorată îndeosebi la Mecca, într-o triadă împreună cu *Allilat și *Uzzah, sub patronajul suprem a lui *Allah, socotit mai presus de soartă.

Manco Kapak (inca *qhapaq* — puternic) Zeu mesianic sau *erou civilizator incas (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene), considerat de asemenea fondatorul și primul suveran legendar al imperiului incașilor (sec. XI), *M.K.* ar fi venit dinspre lacul Titicaca și ar fi introdus în existența populației țării Cuzco *cultul *soarelui și principalele meșteșuguri, în special agricultura. Un *mit afirmă că *M.K.* era fiul sau un urmaș mai îndepărtat al zeului solar *Viracocha și că ieșise de sub pămînt, dintr-o peșteră, împreună cu 3 frați și 4 surori; într-o variantă, cei 8 se născuseră în peștera Pacaritambo, iar 3 perechi dintre copiii lui Viracocha, încălcîndu-i poruncile, au fost prefăcuți în stînci; numai mezinul Ayar Manco și sora (sau fiica) sa Mama Oello au fost cruțați: stabilindu-se pe teritoriul Cuzco, cei doi au întemeiat țara incașilor, bărbatul luîndu-și numele de *M.K.*, iar sora și soția lui dînd naștere unui popor numeros; dar aici sînt și urme de mit antropogonic propriu-zis, întrucît Mama Oello înseamnă mama-ou (→ antropogonie).

mândala (sanscr. *māṇḍala* — disc, cerc, vîrigă, orbită astrală) *Simbol sacru esențial în mitologia budistă (→ *budism*), totodată obiect *ritual și imagine simbolică (de ex., pătrat divizat

în triunghiuri și înscris într-un cerc) în formă geometrică circulară cu compoziție figurativă, utilizându-se și ca ornament sacral. Noțiunea apare încă în *Rigveda, fiecă parte a căreia e o *m.* Sensul tirziu, după unii cercetători (S. Hummel), aparține budismului din Tibet (→ *lamaism*). *M.* își bifurcă semnificația într-un sens cosmologic (sfera terestră, incluzând *focul și *apa) și unul ritual (sfera *sacrificiilor rituale). Dar interpretarea *m.* e variabilă, cea curentă acordându-i sensul de hartă a cosmosului sau model al universului. Fiind însă „nu numai o cosmogramă, ci și o psihocosmogramă, schema dezintegrării de la Unu la Multiplu și a reintegrării de la Multiplu la Unu” (G. Tucci), *m.* este și „acea diagramă care servește drept suport exterior în timpul exercițiilor de concentrare mentală sau în ritualul tantric” (Sergiu Al-George). Adesea, banda circulară exterioară a diagramei indică limitele spațiale ale universului și structura lui temporală și cuprinde de obicei 12 elemente simbolice ale celor 12 cauze interdependente (sub forma verigilor unui lanț) care asigură continuitatea fluxului vital; cercul exterior este și „roata timpului”: *kālacakrā* (→ *cakrā*), dar și ciclul reîncarnărilor (*samsāra); lumea locuită fiind reprezentată de pătratul înscris în cerc, zona de centru este un cerc mic, simbolizând matricea feminină genitoare, iar centrul geometric real, marcat printr-un *lotus, este locul unde coboară divinitatea invocată, spre a fecunda, a fertiliza lumea. Astfel, *m.* devine o *axis mundi* (→ *Arborele Cosmic*).

§ G. Tucci, *The Theory and Practice of the Mandala*, London, 1961; Carl Gustav Jung, *Mandala Symbolism*, Princeton, 1972

Mandarangan Zeul războiului în *mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine).

Manes; Dii Manes (Mani) Sufletele morților în *mitologia romană; *duhuri bune, binevoitoare, considerate *genii protectoare, invocate în acest sens. *M.* ocroteau și mormintele. *Cultul zeilor *M.* a fost de mare amploare și persistență în istoria *religiei romane; le erau consacrate fastuoasele *sărbători *Feralia*. În legătură cu *M.* exista totuși o expresie de violență lexicală: *ad Manes* — la sufletele răposaiilor, adică în *Infern. Etimologia numelui, incertă, se compară uneori cu numele divinității frigiene *Men. Dar cultul *M.* e probabil de origine indoeuropeană (cf. în India vedică un cult similar al strămoșilor: *pitarah* — părinții răposaii).

Mani (Zeii Mani) → *Manes*

manheism Doctrină religioasă schismatică de orientare pesimistă, întemeiată de *profetul semilegendar *Mani* (în rostire greacă *Manihaios* și latinizantă *Manes*), probabil un nobil persan, născut în Iran în 216, mort în 276. *M.* e bazat pe ideea conflictului perpetuu între bine (*lumină*) și rău (*întuneric*). Analizat în structură *m.* se divulgă ca o sinteză de *mituri, provenite din tradițiile babiloniene, ca și din *mazdaism, *zoroastrism și *creștinism. Doctrina inițială —

influențată de *gnostici — a fost expusă de întemeietorul *Mani* într-un lung șir de predici rostite în Iran, Asia Mică, India și China, apoi în 7 scrieri (*Cartea giganților*, *Shapurakana* ș.a.), cu caracter religios și moral. Pe cît de respins de *religiile din care descinde doctrina sa, pe atît de dăinuitor și de contaminant prin unele teze ale sale, atacat cu violență în polemicile sale cu teologii creștini, *Mani* a fost condamnat deopotrivă de mazdaism și de *budism, prin stăruința liderilor acestor două religii, și în cele din urmă a fost supus unei pedepse cumplite: jupuirea de viu și decapitarea. Esența pesimismului maniheist se referă la răul originar și la neputința omenească de a-l infringe. Religie dualistă, *m.* rezidă în primul rînd în definirea omului ca ființă duală, compusă din lumină și întuneric (binele divin și răul satanic), iar *mîntuirea omului este adusă de *Isus Christos, pentru că acest salvator are o natură dumnezeiască, dar, în clipa apariției lui pe pămînt, capătă o aparență corporală umană. În polemica sa cu creștinii, *Mani* afirma că răul are aceeași autonomie și e la fel de etern ca și binele; el raporta însă răul la materie, care se confunda cu întunericul, iar binele la spirit, adică la lumină; așadar, cele două lumi sau imperii — întunericul și lumina — deveneau pentru el elemente egale și adverse, toată istoria omenirii nepărîndu-i altceva decît o bătălie neîncetată între întuneric (rău) și lumină (bine), deci între *Diavol și *Dumnezeu. Socotînd pe om ființă duală: lumină cotoplită de întuneric, operă a Diavolului, *m.* considerase totuși pe Isus Christos (cel din *Evangelie) un pseudo-Christos, intercalat în acțiunea autenticului Christos, neîntrupat vreodată și necumulînd atribute umane și divine; și iată de ce ulterior a fost trimis în lume *Mani*, supranumit *Alindatorul* (după grec. *παρκλητος* — apărător, mijlocitor), ca emisarul principal al imperiului luminii. Aparenta apropiere de doctrina creștină iscă prigonirea *m.* ca *sectă eretică chiar de către creștinism (mai ales după sec. V) și de către *islam (sec. VIII—IX). Totuși, doctrina *m.* se răspîndește într-o arie vastă, între Roma și China; pe de o parte în Europa e absorbită de diferite *erezii și secte creștine extremiste, adesea cu un acut caracter social (*bogomili, catari, *albigenzi, pavlichieni, molocani), pe de altă parte în Orient, de secta islamică mazdakită. *M.* a fost comparat de H. D. Lacordaire (în *Vie du Saint Dominique*) cu „un monstru care străbate căi necunoscute pe fundul oceanului și, din cînd în cînd, își înalță capul secular peste valuri”.

§ O. G. Wesendonk, *Die Lehre des Mani*, Leipzig, 1922; G. Widengren, *The great Vohu Manah and the Apostle of God. Studies in Iranian and Manichaean Religion*, Uppsala, [1945]

Mania Zeiță din *mitologia romană, adorată mai ales ca mamă a *Zeilor Lari* (*Lares).

Manitu Zeul suprem în mai multe mitologii ale triburilor băștinașe nord-americane (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), considerat Ma-

rele Spirit (*Kiuchi Manitu*) creator al lumii (mai ales la irokezi). **M.** a creat lumea dintr-un grăunte de nisip, adus de un șoarece de pe fundul oceanului primordial (→ *apa*), iar din acei grăunte au fost făcute și animalele și plantele, omul fiind creat din tulpini de copaci. **M.** e de obicei invizibil, însă uneori se preface în pasăre, iar această pasăre magică produce tunete când bate din aripi printre nori. Adesea, *Marele Manitu* e un zeu solar (sau numai locuind în soare) și atunci (indeosebi la triburile sudice ale Americii de Nord) reprezentantul său terestru e *focul, căruia i se aduc *sacrificii, fiindcă el transportă prin flăcări și mai cu seamă prin fumul său *rugăciunile omenști în cer. *Marele Manitu* este și protectorul războaielor. Alte triburi (algonkiniii canadieni) consideră noțiunea de **M.** (similară cu *mana melanesiană) o ființă supranaturală multiplicată în nenumărate *spirite, ocrotind fie ginta sau familia, fie pe oricare ins în parte; din numerosul grup, uneori se diferențiază o supraființă cerească, numită impersonal tot *Marele Spirit*.

Mannhardt, Wilhelm Etnolog și mitolog german (1831—1880), înclinat spre o definiție a *mitului ca explicare animistă a fenomenologiei naturii. De la studiul său despre *Miturile germane* (1852) și publicarea (între 1853—1859) a unei reviste consacrate mitologiei germane (*Zeitschrift für Deutsche Mythologie und Sittenkunde*), **M.** ajunge la cercetarea materiei mitologice a germanilor, urmărind să restabilească mai ales *cultul original al *pământului și cultul diferitelor plante (*păduri și specii de arbori, cîmpuri și grîne); de asemenea, el reconstruiește într-un sistem logic universal zeilor germano-scandinavi (→ *mitologie scandinavă* și *germanică). Potrivnic, direct sau indirect, teoriei lingvistice în *mitologia comparată pe care o ilustrase Max *Müller, **M.** se interesează — printre primii — de „mitologia inferioară“ și interpretează miturile ca pe un reflex al fenomenelor cotidiene de viață; aici există riscul de reducere a mitologiei la reflectarea formelor elementare ale unei conștiințe omenști strict pragmatice; (așa, de ex., **M.** consideră că numele zeiței helenice *Demeter provine din ipoteticul cuvînt cretan *deai* — orz, importanța acestei zeițe reducîndu-se numai la atributul de „maică a orzului sau a grîului“). Desigur, **M.** nu s-a oprit aici, iar cercetarea „mitologiei inferioare“ are avantajul absorbirii de către mitolog a întregului patrimoniu folcloric, spre deosebire de școlile mitologice anterioare, care se mulțumeau să cerceteze numai marile mituri.

§ *Germanische Mythen*, Berlin, 1852; *Die Götterwelt der deutschen und nordischen Völker*, 1860; *Weihnachtsblüten in Sitte und Sage*, Berlin, 1864; *Die Korndämonen*, 1868; *Wald und Feldkulte*, Berlin, I, 1873, II, 1877; *Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme*, Berlin, 1875; *M ythologische Forschungen*, Berlin, 1881; *Antike Welt und Feldkulte*, Berlin, 1887

mantică (grec. μάντις/μάντις — *profet, ghicitor, extaziat); *divinație Arta prezicerii viitorului, a ghicitului, în *credințele religioase

ale populațiilor primitive. Chiar și mai tîrziu, în *religiile unor popoare antice cu o civilizație constituită, ghicitorii care se îndeletniceau cu **m.** preziceau viitorul adesea după zborul păsărilor și măruntaiele animalelor de *sacrificiu (*haruspiciile romane, de origine etruscă), după comportarea *cailor sacri sau după niște bastonașe destinate anume (la germani și scandinavi: rune); la greci, textele de răspunsuri date de *oracole se adunau în codexuri speciale, fiind deseori reconsultate; de același tip erau la romani *Cărțile Sibiline* (→ *Sibyllae*); între numeroasele forme mantice, mai importante sînt: *hidromanția* (ghicitul în bășicile de la suprafața apei); *ontromanția* (tălmăcirea viselor); *geomanția* (interpretarea viitorului după fenomenele telurice); *catoptromanția* (ghicitul în oglinzi); cf. Apuleius, *Apologia*, dar și tradiția unor popoare creștine, la care fetele își ghicesc soțul ursit într-o oglindă, între două lumînări aprinse, fie în noaptea de *Crăciun, fie în cea de Bobotează.

mantra (sanscr. *mantra* — vrăjitorie, rugăciune, descîntec) Vers sacru din imnurile vedice (→ *Veda*) în cultura mitoreligioasă a Indiei (→ *brahmanism*, *budism*, *hinduism*); versurile de tip **m.** alcătuiesc categoria de scrieri *samhită*; de asemenea, *mantra-pustikā* se numește orice carte de *descîntece. Dar, din punct de vedere teologic, **m.** este de fapt o formulă de *rugăciune brahmanică obligîndu-l pe zeul invocat să îndeplinească cererea *brahmanului care se roagă.

Manturna Zeiță din *mitologia romană, vechind asupra trăiniciei căsătoriilor; e amintită de sf. *Augustin.

Mănu (sanscr. *mānu* — înțelept, *om primordial; *mānuṣa* — om; *Omul*, *Strămoșul Omenirii*) Nume purtat în *mitologia vedică de cei 14 *strămoși ai omenirii, dintre care primul, *Mānu Svāyam-Bhuva*, este autorul tradițional al vestitului codice de legi *Manusamhitā. Se consideră că acest prim **M.** este fiul lui *Brahmā, născut nemijlocit de zeul însuși, iar astfel e venerat ca întîiul genitor al întregii omeniri, ca strămoșul ei arhetipal (→ *arhetip*). Cei 14 strămoși (*Mānu Svāyam-Bhuva* și succesorii săi) au guvernat Pămîntul în perioada lui primordială, organizînd și călăuzind omenirea (*mānus*) începuturilor. **M.** este considerat tatăl zeiței elocvenței, *Ilā.

manuk-manuk Sculpturi rituale zoomorfe (→ *zoomorfism*), lucrate în lemn de populația tagbanua (ins. Palawan, arhip. Filipinelor) și utilizate în cadrul religios în sezonul de seceriș al orezului, cu scopul de a obține bunăvoința divină a *spiritelor ocrotitoare. Acest *ritual are un caracter animist (→ *animism*); figurinele sînt prezentate de oameni mai ales la *sărbătoarea recoltei de orez; printre ele, predomină păsările; celelalte figurine: șerpi, broaște țestoase, salamandre, prepelețe, crabii, vervețe, creveți, pești — sînt destinate numai să exprime recunoștința credincioșilor pentru recoltă sau să solicite suplimentar protecția spiritelor; ca atare, sînt așezate în jurul *altarelor.

Manusămhită; *Mānavadharmasāstra* (*Cartea legilor lui Mānu*); *Manusmṛiti* (*Legile lui Mānu*) Codice tradițional sanscrit (India), cvasimitografic, atribuit lui *Mānu Svāyain-Bhūva* (→ *Mānu*) — *strămoșul arhetipal al omenirii (→ *arhetip*). Codicele cuprinde o legislație juridică, un cod moral, descrieri de datini și *credeințe sacralizate, a căror respectare strictă era impusă de *religie. (→ *smṛiti*)

Mara; *Mora*; *Maruhua*; *Maryana* *Duh rău, în *mitologia slavă timpurie, considerat o întruchipare a *morții. Cu timpul, rămâne doar o divinitate populară malefică, neucigașă: astfel, la un moment dat nu se mai numește **M.**, în *ritualurile folclorice, decît păpușa ce se arde în noaptea de Ivan Kupalo/Ioan Botezătorul (→ *Kupalo*). Varianta *Marena* (*Marana* etc.) era legată de ritualurile figurind moartea și învierea vegetației, ca și de cele de invocare a ploii. Zonal, **M.** era reprezentată și de o păpușă întruchipind moartea naturii sau — cu aceeași semnificație — venirea iernii; ca atare, era arsă sau sfîșiată pentru divinitatea *Kostrubonika (sau *Kostromă*). În mitologia slavilor occidentali era cunoscută mai ales sub numele *Marjana* (la polonezi: *Marzyanna*), pe care cronicarul polon J. Diugosz a identificat-o cu zeița agrară romană *Ceres. Ritualul slav pentru *cultul **M.** amintește, după unii cercetători, ritualurile romane legate de zeul *Mars, numit în invocațiile Fraților Arvali (*Arvales): *Marmor* și *Marmor* — în stadiul alungării vechiului Mars în persoana lui Mamurius Veturius, din ziua de 14 martie; dar temeiul comparației nu poate fi demonstrat satisfăcător.

Marduk Zeu babilonian (→ *mitologii din Mesopotamia*), cu o ascensiune culturală rapidă și spectaculoasă, cunoscut în *Biblie sub numele *Bel-Merodakh*. Începînd cu epoca regelui Hammurabi (sec. XVIII î.e.n.), **M.** devine zeul prin excelență, divinitatea supremă a *panteonului din Babilon, zeul total căruia i se acordă 50 de nume (de fapt epitete alegorice atributive, cumulate de la întregul panteon), cu toate prerogativele divine înscrise în *simbolurile onomastice. După întîia creație a lumii (din unirea lui *Apsu — apele dulci fluviale și lacustre, cu soția sa *Tiamat — apele sărate ale mării), universul e amenințat de un nou *haos, din cauza conflictului celor două tabere de *zei, constituite după ce zeul *Ēa îl ucide pe Apsu (simbolizînd de atunci *moartea), spre a-i uzurpa locul, rangul și coroana; Tiamat vrînd să răzbuie moartea soțului ei, cearta devine ireconciliabilă, *războiul creșc dezlănțuit de *Ēa*, ca sistem de represalii, amenință să distrugă întregul univers, iar atunci tinărul zeu **M.**, fiul lui *Ēa* și al zeiței *Damkina, oferă soluția salvării, cu condiția să-i fie transmise toate prerogativele divine și să fie recunoscut rege autocrat al tuturor zeilor. Printre măsurile stării de urgență ale lui **M.** este un *potop universal, purificator; apoi zeul ucide pe Tiamat într-o luptă corp la corp (ea fiind adesea închipuită ca un *dragon monstruos), o „despică în două ca pe un pește uscat“ creînd din cadavrul ei a doua oară lumea (din jumă-

tate *cerul, din cealaltă jumătate *pămîntul). După ce devine astfel stăpînul absolut și protectorul tuturor celorlalți zei, aceștia îi jură credință și respect. Teologii din Babilon și regele Hammurabi au întreprins această reformă religioasă în primul rînd ca pe una din măsurile politice de consacrare regală și de consolidare a statului după model divin (printre alte măsuri fiind și celebrul cod juridic). Astfel, **M.** (fără să fi tradus o intenție expresă a regelui și *sacerdoților de a instaura un *monoteism teologic) era venerat în Babilon, concomitent ca zeu reorganizator al universului și ca pedepsitor implacabil al răzvrătirii, ca izvor al *focului solar și al luminii, ca salvator al zeilor prin potop și ca unicul inițiator al creației omului. Atributele sale cumula aproape toate specialitățile imaginabile în lumea babiloniană, **M.** devenind unul dintre cei mai cumularzi zei din toate *mitologiile lumii. Zeul avea și o soție, rar citată: *Sarpanium*. În cinstea lui, de fiecare An Nou, marele preot recita integral poemul cosmogonic *Enuma elish, în *templul *E-Saggila din Babilon. ~ *Cele 50 de nume ale lui Marduk*: *Addu* (Stăpînul norilor — reluat dintr-o variantă a zeului autonom *Adad), *Aga-ku* (Domnul descintecului care învie morții), *Agil-ma* (Creatorul pămîntului și organizatorul cerului), *Ara-nunna* (Sfetnicul zeului acvatic *Ēa*), *Asar-alim-nunna* (Povățuitorul lumii și binecuvîntata ei lumină), *Asari* (Învățătorul oamenilor și fecundatorul naturii), *Asariludu* (Lumina și căpetenia zeilor), *Asharu* (Organizatorul destinului și cel care și-a asumat povara existenței întregii omeniri), *Dumudu-ku* (Zeu al cărui locaș sfînt se reînnoiește singur), *En-bi-lulu* (Dătătorul Belșugului) *En-kur-kur* (Făuritorul cerului și al lumii subpămîntene), *Epadun* (Ocotitorul Agriculturii), *Ē-siskur* (Cel ce sade semet în casa rugăciunii, Creatorul frumosului), *Gibil* (Zeuul războiului și al armelor), *Gil* (Cel ce însămințează pămîntul), *Gil-ma* (Făuritorul tuturor lucrurilor bune și durabile), *Gish-numun-ab* (Zămislitorul Popoarelor, Făuritorul celor 4 ținuturi ale lumii, Distrugătorul partizanilor zeiței Tiamat, Creatorul Oamenilor), *Gugal* (Zăgăzuitorul apelor), *Hegal* (Zeuul ploii și al vegetației), *Irkingu* (Cel care l-a făcut prizonier pe Kingu), *Ir-ugga* (Zeuul Înțelepciunii, cel ce acumulează științele), *Kin-ma* (Căpetenia Zeilor), *Lugal-ab-dubur* (Domnitorul Veșnic), *Lugal-dimmer-ankia* (Domnul zeilor cerului și pămîntului), *Lugal-durmah* (Marea legătură a zeilor), *Lugal-la-anna* (Cel mai puternic dintre zei), *Malah (Corăbierul), *Marduk* (Copilul-soare sau Fiul Soarelui), *Marukka* (Zeu creator, poruncind zeilor Anunnaki și potolind pe zeii Igi), *Marutukku* (Călauza țării, celății și poporului), *Mer-sha-kush-u* (Zeuul miniei și al ieptării), *Mummu* (Călauza pașilor), *Nadé-lugal-dimmer-ankia* (Cel ce are grijă de zei și de construcția templelor cerești și terestre), *Namru* (Zeu preacurat care limpezește calea), *Namtilla* (Vindecătorul, Mesterul descintecelor), *Nebiru* (Paznicul locurilor de trecere în Cer și Pămînt, Protectorul stelei Nebiru [Steaua

Polară] și Păstorul turmei omogene a tuturor zeilor), *Pa-gal-guenna* (Cel mai mareș dintre zei), *Sha-zu* (Cel care desparte minciuna de adevăr), *Sirsir* (Cel care a îngrămădit munții peste Tiamat), *Suh-gu-rim* (Cel ce le-a adus zeilor împlinirea), *Suh-rim* (Stîrpirorul vrăjmașilor), *Tu-ku* (Cel ce a stîrpit răutatea), *Tutu* (Innoitorul Zeilor), *Zah-gu-rim* (Cel adorat pretutindeni), *Zah-rim* (Cel slăvit de generațiile viitoare), *Zi-ku* (Veghetorul Purificării), *Zi-si* (Cel care supune pe asediatori), *Zi-ukinna* (Viața oștirii sale), *Zulum* (Cel ce are grijă de ofrandele zeilor și de sanctuare), *Zulummu* (Atotputernicul Inegalabil). Anterior, același număr 50 era numărul simbolic al zeului *Enlil, ca „Domn al tuturor țărilor”. *Enuma elish* cuprinde mai multe variante onomastice ale lui **M.**, iar alte fragmente cuneiforme oferă nume în plus care, ca și cele din lista sacră, se suprapun de fapt altor divinități (*Ninurta, *Nergal, chiar Enlil și *Shamash). Intenția reformei de sub Hammurabi se prea poate să fi urmărit impunerea unui singur zeu cu 50 de ipostaze, eventual în vederea elaborării unui monoteism totalitar; dar în aria mitologică mesopotamică, atât de fluctuantă, acest act teologic radical s-a vădit imposibil.

Marica *Nimfă în *mitologia romană, soția zeului *Faunus și mama eroului Latinus. În Latium, la hotarul cu Campania, la gura riului Liris din preajma orașului Minturnae, i-au fost consacrate un crîng de stejari și un lac.

Maris Zeu agrar din *mitologia etruscă, identificat în epoca arhaică a *mitologiei romane cu *Mars, care nu avea încă atribute războinice.

Maritain, Jacques Filosof catolic (1882—1973) aparținînd *neotomismului*; fost protestant, convertit la catolicism în 1906, devine profesor la Institutul catolic din Paris (1914), apoi ambasador al Franței la Vatican (1945—1948), iar din 1948, profesor la universitatea Princeton. **M.**, considerînd că „sfințul Toma din Aquino este apostolul vremii noi” și un „profet al rațiunii” — și-a întemeiat doctrina pe ideea concilierii între *credință și rațiune, între *teologie și filosofie, așa cum procedase ilustrul său predecesor, *Toma din Aquino. După ce a fost combătut de doi *papi: Pius XI și Pius XII, ca și de alți teologi care îl socoteau contaminat de un pericol modernism, a fost recunoscut de papa Paul VI drept maestru al său și a ajuns să conteze drept o mare autoritate filosofică în cuprinsul Bisericii catolice. Numindu-și „realism critic” propria filosofie, pe care a opus-o raționalismului cartezian, și respingînd filosofia bergsoniană (*De Bergson à Thomas d'Aquin*, Paris, 1947). **M.** arată că obiectul științei este lumea fizică reală, naturală, deasupra căreia există o lume supranaturală a *spiritului, inaccesibilă cunoașterii raționale. Gîndirea sa își are sursa în *tomism („I-au trebuit lumii șase secole să priceapă că, creîndu-l pe sfințul Toma și dînd oamenilor această lumină, Dumnezeu și-a binecuvîntat Biserica, poate cu cea mai minunată — din vremurile apostolice — charismă. Să-i fim fideli sfințului Toma, ca unei grații dumnezeiești”), astfel încît rațiunea nu are nici la **M.** vreo auto-

mie („Se cuvine ca rațiunea, dacă nu vrem să pierim, să se supună lui Dumnezeu care este Spirit și întregii ordini spirituale instituite de el” — *Primauté du Spirituel*, Paris, 1927, p. 9); ea rămîne, ca și la Toma, o simplă „servă a teologiei”. Preluînd din *tomism* propoziția despre caracterul extramental al naturii, potrivit căreia natura există în afara conștiinței omenești și independent de ea, **M.** caută să demonstreze că, rămîniînd extramentală, natura nu este și nesubstanțială, că autonomia fenomenelor și obiectelor față de reprezentările omenești e mărturia faptului că *Dumnezeu a creat lumea ca pe o realitate supranaturală, așadar că „e suficientă existența lucrurilor, ca Dumnezeu să fie necesar”; de aici (recunoscîndu-i savantului matematician, fizician, chimist etc. dreptul de a opera cu orice noțiuni și de a construi orice teorii în domeniul său, fără imixtiunea *teologiei, chiar dacă socotește că teologii sint obligați să fie la curent cu ceea ce se petrece în „științele particulare”), gîndirea neotomistă a lui **M.** ajunge la axioma: „Fizicianul vrea să pătrundă în secretele materiei; dar însuși tipul de cunoștințe de care e legat nu-i permite să ajungă pînă la natura materiei în sine”. Susținînd valoarea socială a „democrației creștine”, **M.** discerne baza societății în tendințele sufletului nemuritor călăuzită de inspirația *Evangeliei; în consecință, și așa-numitul „umanism integral” al civilizației *creștinismului pledează împotriva spiritului medieval și pentru modernizarea gîndirii religioase. Credința însăși, după **M.**, are două etaje: primul le este comun tuturor oamenilor religioși, așa cum e întemeiat pe revelația divină, fixată în scripturi și conservată de Biserică; al doilea, ca formă superioară a credinței, este însă accesibil numai cîtorva aleși, constînd deci în contemplarea directă a lui Dumnezeu de către sfinții aflați în starea de extaz mistic.

§ *St. Thomas apôtre des temps modernes*, Paris, 1923; *Primauté du Spirituel*, Paris, 1927; *Religion et culture*, Paris, 1930; *Humanisme intégral*, Paris, 1936; *Christianisme et démocratie*, New York, 1943; *De Bergson à Thomas d'Aquin. Essais de métaphysique et de morale*, New York, 1944; *La signification de l'athéisme contemporain*, Paris, [1949]; *Approches de Dieu*, Paris, 1953; *La Philosophie dans la Cité*, Paris, 1960. ~ J. Meinvielle, *De Lamennais à Maritain*, Buenos Aires, 1943; Emilio Rossi, *Il pensiero politico di Jacques Maritain*, Milano, 1956; H. Bars, *Maritain en notre temps*, Paris 1959.

Mārkaṇḍeya Ascet din tradiția *hinduismului, obținînd prin *asceză nemurirea; vizitîndu-i pe frații *Pāṇḍava în exilul lor, îi alina cu istorisirea vechilor *legende.

Máron Zeu dionysiac secundar din *mitologia greacă, pîrînd adesea mai mult o simplă personificare alegorică a vinului. Alteori, considerat fiu al lui Evanthés sau mai ales a lui *Dionysos și preot al zeului *Apollon. *Homer îl consideră personaj real, pe care îl întilnește

*Odysseus pe litoralul tracic și de la care capătă în dar un burduf de vin tare.

Mars; *Marte* Zeul războiului, în **mitologia romană*, provenit dintr-o fuziune a mai multor divinități arhaice — agrare și războinice — din Italia: zeul agrar și războinic **Mavors*, dintr-un vechi **cult umbric*, zeul osc **Mamers*, zeul etrusc **Maris*, dar și din influența cultului pentru zeul grec al războaielor violente, **Ares*. Până la cristalizarea acestui fenomen de **sincretism*, caracteristic mitologiei romane, *Mavors* era invocat ca protector al muncilor câmpului și chiar mai târziu, când se consolidează cultul lui *M.*, noua divinitate e venerată mai ales tot ca ocrotitoare a activităților agricole. Baza originară pare a fi fost un cult totemic (→ *totem*): chiar după ce este nominalizat, prin atributele sale complexe, ca important zeu roman patronal cu personalitate clar definită, lui *M.* continuă să-i fie consacrate, ca și la origini, aceleași animale: **lupul*, *taurul*, *ciocănițoarea*; lupii (**Martialis lupi*) se considera că îi aparțineau. Personificând totodată renașterea periodică a naturii; problemele de delimitare a terenurilor agrare și de apărare a gospodăriilor și recoltelor contra incursiunilor de prădăciune îl investesc pe același zeu cu atributul nou al patronării războiului, însă inițial aceste atribute se înrudeau strins: preoții zeiței agrare **Ceres*, Frații Arvali (**Arvales*), îl invocau pentru ocrotirea ogoarelor și pe *M.*, numindu-l *Marmar*, *Marmor*, *Berber*. Iar Cato lansase odată indemnul de a se aduce **sacrificii speciale* lui *M.* ca să aibă grijă de cirezile de boi. Printre vechile epitețe ale zeului, erau mai caracteristice: *Rusticus*, *Gravidus* și **Silvanus*. Când *M.* devine, în epoca imperială clasică, un zeu mai complex și în primul rând **simbolul forței militare romane*, începe să fie considerat fiul cuplului **Iupiter — *Iuno*; numit *Mars Ultor* (Pedeșitorul) și *Marspiter* (Mars Pater), e inclus în triada protectoare a Romei, cu *Iupiter* și **Quirinus*; după o informație dată de **Ovidius*, Roma era orașul lui *M.* De altfel, tradiția îl considera și tatăl natural al gemenilor **Romulus* și **Remus*, iar astfel și părintele poporului roman. În vechiul calendar roman, de până la reforma lui Caesar (→ *calendar*), anul începea cu luna martie (**Martius mensis*). Orice soldat era socotit un adorator al lui *M.* (*marticola*), după cum fiecare preot al zeului (*Martialis flamen*) avea, în cadrul ritual, alură de soldat: constituit într-un colegiu special, preoții lui *M.* (*salii*) când, la festivitățile consacrate, își slujeau zeul, ei executau un **dans (salire — a dansa) războinic*, agițând în mâini, ritmic, scuturile (*ancilia*) sacre; după relatarea lui Titus Livius (*Ab Urbe condita*, I, 20), colegiul salilor a fost înființat de regele **Numa Pompilius*, după căderea din cer a unui enorm scut (**ancile*). Lui *M.* îi erau consacrate numeroase **sărbători: Agonium, Armilustrum, Equirria, Equus October, Tubilustrum.*

§ Georges Dumézil, *Jupiter, Mars, Quirinus*, Paris, 1941; E. Thevenot, *Sur les traces des Mars celtiques*, Brugge, 1955

Marte → Mars

Marsyas Silen sau satir frigian din **mitologia greacă* sau, în altă variantă, păstor care cântă admirabil dintr-un fluier, fie născocit de el, fie pierdut ori aruncat de zeița **Athena* și găsit de *M.* Devenise prietenul zeiței **Kybele*, pe care o însoțea tot timpul în drumurile rătăcitoare prin țară, consolid-o după **moartea* lui **Atys*. Un **mit frigian* din Kelene afirmă că *M.* a compus *Cintecul Mamei* pentru fluier, dedicându-l *Kybele*. Varianta greacă narează că, nesibuit și trufaș, *M.* l-a provocat la întrecere pe zeul artelor, **Apollon*, el urmînd să cînte din fluier, iar zeul din liră; dacă un răstimp victoria păruse nesigură, în cele din urmă *M.* a fost învins, iar zeul, direct sau printr-un sclav scit, l-a legat de un pin jupuindu-i pielea sau emasculindu-l. Într-o vreme, locuitorii din Kelene arătau tuturor o piele atîrnată într-o grotă, pretinzînd că aparținuse lui *M.* Mituri complementare grecești au îndulcit finalul: din remușcare, *Apollon* și-a metamorfozat victima într-un riu; se povestea că riul *Marsyas* din Phrygia, trecînd impetuos prin acea grotă, avea într-adevăr o melodicitate suficientă pentru a hrăni mitul despre rivalul muzical al lui *Apollon*. *Diodor* din Sicilia comunică altă versiune, după care *M.* era inventatorul flautului simplu, iar ca prieten al zeiței *Kybele* se păstrase virgin; în emulația cu zeul *Apollon*, după represaliile constînd din scalparea tinărului, regretîndu-și violența ireparabilă, zeul își aruncă propriile instrumente muzicale în peștera lui **Dionysos*.

Martorii lui Iehova; *Societatea Martorilor lui Iehova*; *Asociația Turnului de pază din Sion*; *Cercetători ai Bibliei* **Sectă religioasă*, desprinsă din **creștinism*, avînd o doctrină predominant escatologică (→ *escatologie*) și urmîrind instalarea în lume a unei **teocrații proprii*. După formarea unui grup de studiu al **Bibliei*, inițiat de Charles Taze Russel (ca fracțiune autonomă a *Advenștilor de ziua a 7-a*), *Joseph Frederik Rutherford* (m. 1942) întemeiază Societatea Martorilor lui Iehova de cercetători biblici; separată de adventism (→ *advenștii*), organizația *M. I.* devine autonomă în 1878 și, destul de repede, își amplifică proporțiile (în 1960 avea organizații naționale în peste o sută de țări și un total mondial de 700 000 membri). Societatea internațională are un sediu central în SUA, New York, Brooklyn, cu numele Watch Tower Bible and Tract Society, și cu un președinte general (în 1960, Natan Homér Knorre). Doctrina *M.I.* predică sfîrșitul apropiat al lumii și a doua venire a lui **Isus Christos*, dar în parametri puternic diferiți de linia teologică creștină. Escatologia sectei rezidă în bălălia finală, **Armageddon*, dintre **Dumnezeu* și **Satan*, după care toți membrii Societății Martorilor lui Iehova vor dobîndi **mîntuirea eternă*, iar toți oamenii de altă **credință* vor pieri; dar ideea de eternitate a salvării rămîne confuză, deoarece iehoviștii neagă eternitatea sufletului, respingînd deopotrivă ideea de **Paradis* și de **Infern*. Nu e cu mult mai clară teologie

nici ideea celei de-a doua veniri a lui Christos: refuzind trinitatea creștină, M.I. l-au deposedat pe Isus Christos de chipul antropomorfic tradițional; el urmează să repara invizibil, nu în trup, această apariție fiind doar sugerată de semne speciale trimise de *Iehova*; (înșiși numele **Iehovah* este o reluare a unei lecturi eronate a numelui **Yahweh*). Doctrina iehovistă conține și alte contradicții: **Adam* și **Eva* au fost la început perfecți și au decăzut prin **păcatul originar*, astfel încit întreaga rasă umană post-adamită s-a născut degenerată, iar efortul omenirii de a face ordine pe Pământ e zadarnic; știința și progresul sînt inspirate de Satan, în vederea distrugerii omenirii. Totuși, M.I. tind să facă ordine pe Pământ, urmărind instaurarea statului teocratic, și practică un gen de cercetare științifică, aceasta constînd pe de o parte în cercetarea studioasă a textului biblic, iar pe de altă parte în urmărirea consecințelor cultului singelui în diverse domenii de laborator sau industrie. Studiul biblic anterior s-ar fi făcut numai ca examinare a unui codice de adevăruri dogmatice moarte, iar teologii iehoviști consideră Biblia drept „dinamica revelației divine” bazată pe contradicții și conflicte, ideea fundamentală a *Bibliei* ei găsind-o într-o **teodicee străină* creștinismului: justificarea lui Dumnezeu ca creator suprem. Cultul singelui pornește de la premisa că singele trebuie lăsat să curgă liber pe pământ și de la axioma că „este o profanare a singelui folosirea acestui suc de viață prin transfuzie, sub pretextul de a salva viața”, consecința fiind interdicția participării la utilizarea sau producția substanțelor cu hemoglobină naturală sau chiar sintetică (cleiuri, capsule de baterii, instrumente muzicale, cauciuc polimerizat, insecticide, purificarea apei potabile, separarea uraniului, amalgamarea asfalturilor, îngrășămintele chimice, operația de tăbăcărie, fabricarea plăcilor fotografice etc.).

§ Э. М. Бартошевич и В. И. Воробьевский, *Именем бога Иеговы*, Москва, 1960

Marțolea; Mărțoia; Marți-Seara Divinitate nefastă, de importanță secundară, din **mitologia românească*, imaginată ca o babă slută, care pedepsește pe femeile ce lucrează în ziua de marți (de obicei omorîndu-le copiii). Izvorînd din tradiția unor **sărbători băbești* de origine arhaică, peste care s-au grefat obiceiuri religioase noi, concepția folclorică a amplificat **superstiția* tăbuării zilei de marți ca zi neprielnică și cu interdicția pornirii la drum în asemenea zi, adăugînd și **crența* că marți sînt „trei ceasuri rele”, care, fiind fluctuante, rămîn imprezvizibile. M. are puterea plurimetamorfozării, strecurîndu-se astfel discret în casele fetelor și dîndu-le pedepse variabile (izbiri de garduri, paralizii ale degetelor). Superstiția admite o singură cale de luptă contra acestei divinități: să ai o miță năzdrăvană. Uneori se crede că M. are un sac din care împrăștie grindina. Sub același nume figurează și în folclorul din Țara Moșilor (Munții Apuseni) însă ca **Vilă* rea. Pornirile ei malefice au ca sursă invidia că **Sfînta Duminică* e sərbă-

torită în ziua ei. M. apare fie ca o bătrînă harnică, urmărind să se introducă astfel în casa vizată, fie ca huidumă cu un braț de cruce de pe morminte; are și 2 fii (sau mai mulți), recunosciibil după picioarele lor cu copite de **cal*.

Marutah (sanscr. *marūt, maruta* — vînt, suflu) **Zei impersonali*, simpli executanți dirijînd furtunile și trăsnetele, în **mitologia vedică*, în număr de 180 (în **Rigveda* erau numai 27), considerați fiii zeului distrugător **Rudră*, născuți de Prični, dar constituind armata lui **Indra* (supranumit în acest caz *Marupati* — Domnul Maruților), pe care îl însoțesc pretutindeni și avînd roluri importante în acțiunile militare cerești ale acestui zeu (ca în războiul împotriva **demonului *Vitră*); uneori, Indra însuși era socotit tatăl lor, însă în mod curent, doar fratele lor mai mare; textele vedice (→ *Veda*) le acordă o importanță destul de mare și îi descriu ca pe niște bărbați tineri, energici și curajoși, purtînd coifuri și pieptare de aur, înarmați cu arcuri, săgeți fulgerătoare și securi de **foc*, transportîndu-se de obicei într-un car cu roți de aur; sarcina lor curentă: conducerea vînturilor și reglarea intensității furtunii. Unele **mituri* arhaice, mai confuze, îi prezintă drept copiii **cerului*, mai rar ai oceanului sau chiar ai **pămîntului*.

Marx, Karl Filosof și economist german, fondator al teoriei comunismului științific (1818—1883). S-a ocupat implicit de **miturile societăților primitive* („comuna primitivă”) și de fenomenul religios, urmărit din antichitatea clasică pînă în sec. XIX, observînd întreaga fenomenologie, chiar fără a-i fi consacrat un studiu aparte. Lui M. îi aparține definiția materialistă lapidară a **religiei*, ca factor acționînd în societățile alcătuite din clase antagonice: religia este un *opiu al poporului*. M. examinează stadiile timpurii ale **crențelor* religioase, oprindu-se asupra noțiunii de **fetiș*: „Fetișismul, departe de a-l ridica pe om *deasupra* poftelor sale, este, dimpotrivă, *religia poftelor senzuale*. Fantezia incitată de poftă creează în mintea fetișistului iluzia că un « lucru neînsușit » își poate schimba proprietățile sale naturale pentru a satisface poftele lui. De aceea pofta brutală a fetișistului își *sfărîmă* fetișul de îndată ce acesta încetează a mai fi sluga lui supusă” (*Articolul de fond* din nr. 79 al ziarului *Kölnische Zeitung*, 1842). M. vede în geneza miturilor rodul imaginației: „popoarele antice și-au trăit preistoria în imaginație, în mitologie” (*Contribuții la critica filosofiei hegeliene a dreptului*, 1844), iar dispariția miturilor e condiționată de emanciparea omului față de natură: „Orice mitologie biruie, domină și modelează forțele naturii în imaginație și cu ajutorul imaginației; ea dispăre deci odată cu începerea dominației reale a omului asupra naturii” (*Introducere [Din manuscrisele economice, 1857—1858]*). Din acest unghi este examinată religia, ca fenomen social, pînă la ultima ei consecință: dispariția. „Faptul că odată cu pieirea statelor din antichitate dispar și religiile acestor state nu necesită nici un fel de explicație specială, căci « adevărata

religie » a anticilor era cultul «națiunii» lor, al «statului» lor.“ (*Articolul de fond*). Religia este deci privită ca refugiul înstrăinării: „Religia este conștiința de sine și simțămîntul de sine al omului care sau nu s-a găsit încă de sine sau s-a pierdut din nou. [...] Ea este realizarea fantastică a esenței omenești, pentru că esența omenească nu posedă o realitate adevărată. Lupta împotriva religiei este, prin urmare, uita indirectă împotriva acelei lumi a cărei aromă spirituală este religia. Mizeria religioasă este expresia mizeriei reale și totodată protestul împotriva mizeriei reale. Religia este suspinul creaturii chinuite, sensibilitatea unei lumi lipsite de inimă, după cum este și spiritul unor orînduiri lipsite de spirit. Ea este opiu al poporului. Suprimarea religiei, a acestei fericiri iluzorii a poporului, este cerința adevăratei lui fericiri“ (*Contribuții*). Așadar, gîndirea antireligioasă a lui M. se constituie în primul rînd în jurul ideii de înstrăinare, după cum a remarcat Petru Berar: „Conceptul de înstrăinare religioasă ne întîmpină ca primul contact teoretic temeinic cu structura gîndirii ateiste a lui Marx și, totodată, ca temă esențială și covârșitoare prin semnificații în aria căreia se constituie ateismul marxist ca sistem filozofic“ (*Karl Marx — filozof și sociolog al religiei*).

§ *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung*, Paris, 1844; *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, 1884; Marx, Engels, Lenin, *Despre religie (culegere de Petru Berar)* București, 1974; Petru Berar, *Umanism și ateism (studiul Karl Marx — filozof și sociolog al religiei, București, 1980 p. 7—120)*

Mătali Vizitiu alegoric, conducătorul *carului ceresc al zeului *Indra, în *mitologia vedică, totodată crainicul și însoțitorul perpetuu al acestuia în lupte. Dispunînd de *magia și știința subtilă a manevrării carului zburător, el nu poate fi înlocuit în acest atribut complex de zimeni, nici chiar de Indra. *Mahābhārata îl descrie în chip straniu, investindu-l cu atribute și modalități comportamentale care depășesc izbitor imaginea mitică obișnuită despre vizitiul carelor zburătoare divine: „Nici regii cei mai vestiți, făcînd sacrificiile de datină și împărțînd daruri bogate, nici zeii, nici cei de viță aleasă, nici duhurile rele nu sînt în stare să se ridice în acest car minunat, fără a săvîrși o greșeală“ (*Mahābhārata*, III *Aranyakaparva*, XLII, v. 1714—1747). Importanța acestui „vizitiu“ de competență unică rezultă și dintr-un neobișnuit epitet al lui Indra: *Mātalīśrathī* (Cel al cărui vizitiu e Mătali).

Matānga (sarscr. *matānga* — elefant); *Triṣaṅku* (sanscr. *tri* — trei, *ṣaṅku* — țaruș, spin, săgeată) Rege mitic și înțelept (*ṛiṣi) din dinastia solară a lui *Ikṣvāku (→ *muclogie vedică*). Înfumurat din cauza puterii, autorității și bogățiilor sale, M. s-a decis să facă o călătorie în cer încă din timpul vieții; cînd preotul său de casă, înțeleptul *Vasiṣṭha, l-a prevenit despre imposibilitatea întreprinderii, regele s-a adresat rivalului acestuia, *Viṣvāmītra care, prin puterea actelor sale magice (→ *magie*), l-a transportat

pe M. în cer, îndeplinind pentru ei și *sacrificiile cuvenite. Dar întrucît regele nu acumulasese merite personale care să-i fi dat dreptul intrării în cer, zeii l-au îmbrîncit de sus; și numai datorită aceleiași forțe magice de care dispunea Viṣvāmītra, M. nu a căzut pe pămînt, ci s-a prefăcut într-o stea (*Tri-ṣaṅku*) din constelația Crucea Sudului.

Mătariṣvan (sanscr. *mātariṣvan* — vînt; *Cel care crește în mama sa*) Semizeu din *mitologia vedică, întrucîtva asemănător cu *Prometheus, care, după *miturile mai tirzii din *Veda, l-a adus pe pămînt pe zeul *focului *Agni. În *Rigveda e înfățișat însă ca zeu autonom aducîndu-le în dar urmașilor lui *Bhrigu *focul ascuns*. Mai tirziu (începînd cu *Mahābhārata), M. nu este decît unul din epitetele zeului vîntului *Vāyū, ca așiftător și răspînditor al flăcărilor.

Matura (lat. *maturare* — a coace) Zeiță din *mitologia romană, avînd grija de a face să se coacă fructele.

Matusalem Personaj din *mitologia biblică, al cărui nume a ajuns mai tirziu *simbolul longevității; fiul lui *Enoh (descendent din *Set) și tatăl lui Lameh, iar într-o variantă, strănepotul lui Enoh. În *V.T.* figurează sub două nume cronologic deosebite: *Methuselah*, tatăl lui Lameh (*V.T., Geneza*, IV, 18), și *Metushelah*, fiul lui Enoh și tatăl lui Lameh („Și Metushelah era în vîrstă de o sută optzeci și șapte de ani și i s-a născut Lameh. Și a trăit Metushelah, după ce i s-a născut Lameh, șapte sute optzeci și doi de ani și a avut fiu și fiice. Deci toate zilele lui Metushelah au fost nouă sute șazeci și nouă de ani. Apoi a murit“ (*ibid.*, V, 21; 25—27). Această longevitate se regăsește în forme hiperbolice și în alte *mitologii: regi mitici din Sumer au uneori domnit milenare; la fel regii epocii legendare persane (după *Shakhsnameh*), ca și unii împărați mitici chinezi (→ *Huangdi*). S-a propus adesea, din nevoia de a găsi explicații exacte, ipoteza funcționării altor *calendare, însă vechile calendare din zorii civilizației umane sînt în genere studiate. Mai curînd, acest *mit trebuie încadrat în mitul **Tinerete-fără-bătrînețe*, ca o alegorie (sau nu numai atît) asupra intuirii raportului invers proporțional între *impul subiectiv și cel obiectiv. Uneori duratele sînt aproape identice, deși zonele mitologice nu au fost nici interferente, nici vecine. Poetul chinez Qu Yuan (340—278 î.e.n) scrie în *Enigmele cerului*: „Pen-qu a trăit opt sute de ani și totuși îi părea rău că a trăit puțin“; cînd avea 767 de ani, mărturisirea că a înmormîntat 49 neveste și a pierdut 54 de fii.

Matuta; *Mater Matuta* Zeiță a luminii și a dimineții, foarte răspîndită în *religiile populațiilor din Italia arhaică (→ *mitologie romană*); se pare, o divinitate importată din Orient (sau adusă odată cu primele imigrații arice; G. *Dumézil consideră *cultul pentru *Mater Matuta* un ecou al unui cult similar indoeuropean). Romanii au preluat-o ca atare, numînd-o *Mater Matuta* și adăugîndu-i atributul de ocrotitoare

a nașterilor. Îi era consacrată, la 11 iunie, sărbătoarea *Matralia*, când femeile romane se rugau pentru copiii surorilor lor. După relatarea lui *Ovidius, accesul în *templele M. le era interzis sclavelor, și numai la 11 iunie o singură sclavă era introdusă în templu, pentru a fi aproape imediat alungată și bătută (*Fasti*, VI, v. 475 și urm.). Rareori, M. era identificată cu *Ino, cu care avea însă prea puține similitudini, sau mai des cu zeița romană după modelul grecesc *Aurora: „La fel, în timpul hotărât apare Matuta, inundând cu lumina trandafirie aurora peste tot în eter“ (Lucretius, *Despre natura lucrurilor*, v. 656—657). De altfel, ajungând într-o epocă tîrzie — să simbolizeze numai zorile, este identificată integral cu Aurora. I se atribuia un fiu: zeul *Portumnus, ocrotitorul porturilor maritime.

Maui; Maui-tiki-tiki-a-Taranga Zeu mesianic și *erou civilizator din Polinesia, prieten și binefăcător al oamenilor, cărora le-a adus în dar focul subteran (→ *mitologii din Oceania*). În mitologia maori și socotit zeul primordial al *focului, fiul zeilor cosmogonici *Tane și *Hina și nepotul bătrînei *zine subpămîntene cu unghii de foc, *Mahuike. Procurarea focului e un lanț de dificultăți: M., necunoscînd decît focul viu, păstrat în activitate perpetuă, îl stinge vrînd să-i afle obîrșia și astfel află de existența focului subteran din Țara de Beznă, unde e păzit de străbuna Mahuike. Cu o manta din pene de păsări kiwi pe umeri, M. ajunge „în țara umbrelor, unde locuia zîna focului“, Mahuike, în palatul ei; vorbindu-i cu glas bătrînesc răgușit care suna „cum pîrlie vreascu-rile în flăcări“, după ce îl identifică, „Mahuike își smulse unghia unui deget și din această unghie izbucni văpaia“; dar M. pleacă aruncînd focul primit și îl stinge călcîndu-l în picioare, apoi se întoarce repetînd gestul de mai multe ori, pînă o depozedează pe bătrîna de toate unghiile ei explozive. „Mahuike își pierdu răbdarea; focul subpămîntean îi zguduia casa, iar Maui năvăli spre ușă prin beznă încinsă de flăcări. Ochii Mahuikei scăpărau ca fulgerele. Ea își smulse ultima unghie și o zvîrli în Maui. Cînd unghia atinse pămîntul, răsună o bubuitură ca de tunet și un vifor de flăcără alergă după el ca un *tanifa* mugind. Maui se prefăcu în uliu și filfiind cu putere din aripi zbură înainte, dar văpăile îl ajungeau din urmă și-i pîrleau penele“. În față îi apare un lac, în care M. intră și apa începe să clocotească; își ia zborul din nou, urmărit de incendiul care vîia arzînd pădurile și pămîntul, pînă cînd M. apelează la *zei care, văzînd că „pămîntul e în primejdie de moarte“, trimit o ploaie grea ce răzbate prin „zidurile de foc“. „Atunci, din miezul incendiului, Mahuike răcnă răgușit, cuprinsă de groază“; după potolirea incendiului, „rămășițele de flăcări Mahuike le aruncă asupra copacilor, dar ea le ascuseră în inima lor și păstrară astfel totdeauna focul pentru copiii oamenilor“; copacii se numeau *kaikomako*, *mahoe* și *totara*, iar „oamenii învățară să frece bucățile de lemn una de alta și în orice clipă să cheme la ei pe

copiii de foc al Mahuikei“ (A. W. Reed, *Myths and Legends of Maoriland*, Wellington, 1961). În plan general, M. e mai complex: el este și un erou cosmic, punînd ordine în univers: marorii cred că, întrucît odinioară soarele alerga prea repede și zilele erau prea scurte, insuficiente pentru muncă și navigație, M. a prins astrul și l-a obligat să străbată cerul mai lin, mai egal (după o variantă, soarele e prins în năvodul de pescuit). Același caracter ordonator al naturii îl au și alte acțiuni: M. statornicește mișcarea stelelor, supraveghează vînturile fixîndu-le ritmul și intensitatea. Pe lîngă aducerea focului, opera lui de bază este pescuirea de pe fundul oceanului a insulelor Polinesiei; spre a izbîti, M. unge cirîglul undeii cu propriul său sînge, apoi trage afară bucata de pămînt a fundului mării unde era casa zeului adîncurilor (cirîglul agățîndu-se de ușa casei) și împarte insula (sau insulele) cu frații săi; între timp însă pămîntul capătă relief (munți și văi, albiu de rîuri) fiindcă insula era de fapt un pește enorm care, scos la aer, s-a încrețit. Insularii polinesieni din sud cred că țările lor sînt legate cu funii vegetale de un pește trăind în imersiune. Dependent de această operă, M. le-a dăruit oamenilor peștii și i-a învățat să-i pescuiască și să-i mănînce. Înzeștrîndu-i cu arhipelagul pescuit, i-a învățat să-și construiască locuințe și pirogi pentru navigație. Fiind în întreaga Polinesie figura mitologică cea mai măreață și mai plină de autoritate (numit adesea „Maui cel înțelept“ sau „Maui cel cu o mie de șiretlicuri“, iar în Tahiti crezîndu-se că are 8 capete), socotit fie zeu, fie semizeu sau supraom, M. e venerat și pentru că un *mit spune că i-a sfidat pe zei: în ins. Rarotonga e considerat fiul zeului *Tangaroa și se crede că s-a răzburat crunt pe tatăl său divin numai fiindcă acela, luînd chipul zeului care rîde, și-a făcut de ris fiul și l-a îmbrîncit în mare. Uneori narațiunile mitologice regretă că M. și-a irosit puterea și înțelepciunea și pe fapte mărunte: fie (la maori) la bătrînește prefăcîndu-și fiii în 2 stele, fie transformîndu-și din resentiment oamnatul în *ciine. Miturile îi conferă și o singură încercare nereușită: lupta contra morții. Știînd că M. va trebui într-o zi să moară, tatăl său îl sfătuiește s-o provoace pe zeița nopții Hina, (de obicei mama, dar în unele variante, soția lui M.), totodată și zeița morții (*Hina-nui-te-Po*): el o cheamă la luptă, secundat de toate păsările lumii; zeița fiind adormită, M. intră în gura ei cu gîndul de a o ucide dinăuntru și a obține astfel nemurirea pentru oameni și păsări; fi rămîn însă afară picioarele tatuete, atîrînd caraghios printre dinții zeiței, și o pasăre, amuzată de spectacol, calcă consemnul și rîde, iar ciripitul ei pițigăiat o trezește pe zeiță care fulgeră din ochi și strînge din dinți, retezîndu-l în două și omorîndu-l pe M., astfel că șansa obținerii imortalității piere pe totdeauna; în acest fel a fost inventată *moartea, oamenii fiind pînă atunci nemuritori.

§ Katharine Luomala, *Maui-of-a-thousand-Tricks. His Oceanic and European Biographers*, Honolulu, 1949; J. F. Stimson, *The Legends of Maui and Tahaki*, Honolulu, 1937

Mavki; *Navki* Nume plural al unei categorii de *spirite malefice, în *mitologia slavă (la slavii răsăriteni: ruși, ucraineni); sînt de obicei aducătoare de moarte; (de altfel, sînt legate onomastic de divinitatea slavă care personifică *moartea: *Navt. **M.** sînt reprezentate cu trup omenesc numai în față; din spate însă, neavînd spinare, li se văd măruntaiele. În varianta ucraineană (peste care și-a lăsat amprenta *creștinismul), se prefac în **M.** toți copiii care au murit nebotezaji.

Ma-wang (*Prințul Cailor*) Zeul ocrotitor al *cailor, în *mitologia chineză folclorică; această divinitate, odinioară cu mare popularitate, provine dintr-un *cult din China de Nord, de origine străveche. Ca personaj mitologic, **M.-w.** este rezultatul unui *sincretism între mai mulți *zei cabalini arhaici, care se sărbătoreau — în cadrul unor *ritualuri cu *sacrificii — în funcție de anotimpuri, astfel: primăvara — *Ma-zu* (strămoșul cailor sau calul arhetipal); vara — *Xiang-mu* (primul păstor de cai); toamna — *Ma-she* (primul călăreț); iarna — *Ma-bu* (spiritul bolilor cabaline). Dar într-o epocă mai tîrzie apar în *temple imagini trifaciale, ca ale unei trinități divine inseparabile, compuse din: *Ma-zu* (de astădată confundat cu *Ma-wang*), *Xiang-mu* (acum o divinitate feminină: strămoașa cailor) și *Ma-she*. În evul mediu chinez, se organizau în temple *sărbători, sacrificii și spectacole de teatru în onoarea lui **M.-w.**, în ziua a 23-a din luna a 6-a, considerată ziua de naștere a zeului.

Mawu Zeul suprem al tribului ewe din Sudanul Occidental și Dahomey (→ *mitologiile populațiilor africane*); îndeosebi, zeu al *cerului (în unele privințe aproape un *deus otiosus), care a creat lumea și oamenii. **M.** trimite ploaia și domină un numeros *panteon de divinități și *spirite, numite *trowo* (112 indigene și 26 acceptate de la alte triburi). Portretul mitobiografic al zeului e variabil; în concepția tribului ewe, cerul e adesea considerat o pluralitate verticală de cercuri sau discuri, înșirate unul peste altul pe o osie de fier. Actul cosmogonic (→ *cosmogonie*) al lui **M.** nu este integral și e pe jumătate un soi de comerț; împărțind aripi păsărilor, nu le-a dat cozi, declarînd că trebuie să și le cumpere singure; cum cozile urmau să se vîndă o singură dată, cu 5 kauri, pe care prepeleța nu le avea, coada ei a fost vîndută de zeu turturelei. Oamenii sînt creați nemuritori: la încheierea actului de *antropogonie, **M.** le-a spus: „Nu veți muri niciodată și veți trăi mereu pe pămînt!"; dar murind accidental un șoarece și fiind înmormîntat cu fast de tribul care nu mai văzuse cadavre, **M.** le transmite *moartea, fiindcă s-au bucurat de pieirea altuia. Cerul, inițial prea aproape de pămînt, a fost luat sus de zeu, după ce o femeie l-a jignit aruncîndu-i terci fierbinte în față. Iar gestul arhetipal al trimiterii ploii l-a făcut într-o epocă de secetă,

păcălit de o antilopă. Sub raport cultural, **M.** și spiritele *trowo* se încadrează în reguli riguroase; preotul zeului e numit de *sacerdotul principal al *duhurilor, dintre cei mai bătrîni și mai bogați membri ai comunității, după o lungă inițiere, urmată de instituirea unor *tabuuri (interdicția de a mânca arici, șoareci, șerpi, pisici sălbatice, maimuțe, cărnuri putrede sau de a purta alt veșmînt decît cel ritual albastru, exceptînd cazurile de *funeralii); acest preot al lui **M.** execută dimineața și seara *ritualul spălării cu *apă din sanctuarul zeului în timp ce îi rostește epitetele atributive, după ce și-a clătît de 3 ori gura cu aceeași apă lustrală; de asemenea, practică *magia medicală și se roagă zeului pentru femeile sterpe. El nu are dreptul să vorbească decît cu alți preoți sau cu familia sa.

§ J. Spieth, *Die Ewe-Stämme*, Berlin, 1906

Mâyă (*Marea Iluzie*) 1 Zeiță supradivină, în *mitologia vedică, personificînd aparența iluzorie a lumii obiectuale, simbolizînd *iluzia cosmică*, manifestată în forme diverse, una dintre ele fiind însăși apariția zeului creator *Brahmă. În tradiția vedică, **M.** are, în înțeleș de *iluzie divină*, și valoarea de forță creatoare absolută, care poate construi orice fel de lumi, dar care este mai presus de experiența omenească, întrucît e o forță supratemporală, iar experiența umană se încadrează în realitatea temporală, depinde de * *timp*. Supusă acestei **M.**, lumea cunoscută, realitatea umană, are așadar o existență ireală, de nălcă; în concepția mitofilosofică indiană, **M.** creează o lume aparentă, care de fapt nu există. Lumea nu este decît proiecția cosmologică a lui *Brahmān (adică a Absolutului universal aflat mai presus de Timp) și numai ignoranța omenească transformă Marea Iluzie într-o realitate logică; a înlătura vîlul *Măyei* (iluzia) înseamnă deci a regăsi Ființa Absolută. „Pentru gîndirea indiană, *Mâyă* este o creație divină, un joc cosmic care are drept țintă deopotrivă experiența umană ca și eliberarea de această experiență“ (Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972, p. 72). În acest sens profund, dacă realitatea aparentă a lumii imediate e caducă, întrucît se supune acțiunii distrugătoare a timpului, înlăturarea vîlurilor iluziei înseamnă pentru om depășirea realității iluzorii și deci prezența lui în fața ultimei realități — aceea a lui *Brahmān*, spiritul universal absolut. ~ 2 *Demon magician (sanscr. *mâyāyoga* — *mație) și arhitect inegalabil al clasei sale demonice *Asura; deoarece, în incendiul pădurii *Khandava* (cf. *Mahābhārata*, I) zeii *Kṛiṣṇā și *Arjuna i-au cruțat viața, **M.** a clădit drept recunoștință un splendid palat pentru adunările divine.

Mayahuel Zeiță aztecă a fecundității (simbolizată de planta *maguey*) și a băuturii *pulque*, o băutură veche din Valea Mexicului, obținută din fermentarea portocalelor cu unele specii de agave (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); astfel, după mai multe *mituri, **M.** s-a născut într-o floare de agave (în care de atunci

și locuiește), anume o agavă care înflorește în două feluri; în această locuință florală, zeița a descoperit și băutura pe care o patronează. Dar **M.** a devenit oblăduitoarea tuturor băuturilor amestecate și a ciupercilor halucinogene, fiind stăpina zeilor secundari ai acestora (de pildă *Teonacatl). **M.** a fost iubită, ca fecioară, de zeul vântului *Ehecatl care, pornind în căutarea ei, a găsit-o adormită, printr multe alte fete, sub paza bătrinei Tzitzimitl; zeul o trezește (în această ipostază, **M.** simbolizează forța adormită a dragostei) și atunci ea e gata să plece cu el pe Pământ, iar după ce perechea se desfășează, ajung amândoi la un frumos pom cu două crengi groase de mare preț: pomul florilor și salcia păsării quetzal; trezindu-se și constatând absența tinerei păzite, bătrina pornește minioasă după **M.**, însoțită de o armată de zei tineri, pînă dă de copacul biramificat, unde o găsește pe **M.** în ramura înflorită; ea rupe creanga și o scutură peste zeii însoțitori și numai creanga lui Ehecalt rămîne nevătămată; zeul coboară, adună bucățile celeilalte ramuri, adică osemintele fecioarei **M.**, și le îngroapă în cîmp; de aici crește o plantă din care oamenii storc vinul alb. Se considera că **M.** are 400 de fii care patronează împreună cu ea băuturile și beția (aztecii clasificînd beția în 400 de aspecte, iar fiii zeiței numindu-se *iepur*; o beție totală era numită alegoric „patru sute de iepuri“; „cincisprezece iepuri“ înseamnă o petrecere modestă). **M.** este soția zeului buruienilor de leac, *Patécatl.

Mayirahpak Femeie gigantică fabuloasă, în miturile eschimoase (→ *mitologiile triburilor polare*).

mazdaism *Religie din Iranul antic, reprezentînd o formă evoluată a vechiului *zoroastrism, organizată doctrinar în jurul *cultului zeului suprem *Mazda* (reluare a zeului binelui, *Ahura-Mazda, din *Avesta). Apărut în primele secole din mileniul I î.e.n., **m.** s-a răspîndit pe întregul teritoriu al Iranului, de asemenea în Afganistan, Azerbaigan și, parțial, în Asia Mică; în a doua jumătate a sec. XX mai are fideli în grupul etnic pars din India și în cîteva mici comunități din Iran. Forma canonică a doctrinei **m.** respectă textul avestic, fiind-i caracteristic structural *dualismul*, *credința în conflictul ireconciliabil dintre cele două principii arhetipale: *Binele*, reprezentat de zeul avestic Ahura-Mazda, ca șef universal suprem și *simbol al luminii, și *Răul*, reprezentat de zeul demonic *Angra-Mainyu, simbolul întunericului. Dar în **m.** tirziu, cele două principii anterior personificate, se abstractizează și devin noțiuni eterne și simbolice. Dezvoltarea și, implicit, apropierea **m.** de credințele populare, a impus reconstituirea unui *panteon cu vechi divinități, cu o mitologie escatologică (→ *escatologie*), precum și preluarea unor *ritualuri tradiționale (de pildă *libația cu băutura fermentată din planta *haoma). În acest cadru se formează și concepția asupra duratei limitate a luptei între Bine și Rău (4 perioade de cîte 3 milenii), culminînd cu duelul decisiv

și cu apariția mîntuitorului *Saoshyant ☉ Sub raport moral, **m.** consideră că omul dispune de liberul arbitru de a se situa în una din cele două zone; totuși, prin efort comun, credincioșii care au ales zona Binelui pot determina triumful mai grabnic al principiului luminos. Structura pronunțat morală a **m.** determină și convinșerea religioasă că atît triumful universal al Binelui prin efort omenesc comun, cît și *mîntuirea individuală, se pot dobîndi mai puțin prin ritualuri, *sacrificii, exerciții de *asceză sau *rugăciuni („Căci mulțumită hranei trăiește toată lumea trupească, iar prin infometare își pierde viața“ — *Avesta, Vendidad*, III, 33) și mai ales prin viața trăită întru dreptate; astfel, instrumentele credinciosului devin Gîndul bun, Cuvîntul bun, Fapta bună, acestea traducîndu-se în existența cotidiană prin datorita de a spori bunurile materiale create inițial de Ahura-Mazda (conduită centrată în **m.** avestic timpuriu pe agricultură și creșterea vitelor); de altfel, *Avesta (Vendidad*, III, 30—32) precizează că o recoltă de grîne vatămă pe Angra-Mainyu cu aceeași forță ca recitarea a 10 000 de rugăciuni din *Yasna*. În mod firesc, **m.** a respins *ascetismul și mai ales sacrificiile singeroase; în centrul ritualurilor sacrificiale a fost pus cultul focului, *focul fiind considerat expresia spiritului justiției divin. Mai tirziu, cînd în Iran pătrund *creștinismul și *islamul, parșii transformă religia mazdaică într-un gen de *monoteism, unde răul nu mai e decît o tendință lăuntrică omenească, iar singura divinitate recunoscută rămîne Ahura-Mazda.

măști Acoperăminte faciale — în strînsă relație cu *miturile, datinele și *ritualurile religioase primitive — avînd funcții simbolice active, fie rituale, fie magice, purtate în cadrul ceremonial de *șamani, preoți, vrăjitori, războinici și dansatori rituali; **m.** au apărut probabil în perioada *animismului, funcția și stilul lor simbolic fiind influențate de *credințele totemiste (→ *totem*) și fетиșiste (→ *fetiș*); s-au conservat de asemenea în *religiile antichității, în măsura în care acele religii mai păstrau stratul magie în mod efectiv. ~ *Egipt* Preoții egipteni reprezentau, în timpul ceremoniilor religioase, figurile zeilor, fiecare preot purtînd masca rituală (care simboliza animalul consacrat) a zeului său: berbecul pentru *Ammon, ibisul pentru *Thot, *ciinele pentru *Anubis, *vaca pentru *Hathor ș.a. ~ *Fenicia* Arheologia a descoperit mai ales multe **m.** din teracotă (cele masculine, cu expresii predominant groțesti), făcînd parte din inventarul funerar și nefînd destinate să fie purtate pe față (cf. Sabatino Moscati, *Lumea fenicienilor*, trad. rom., București, 1968); cele mai vechi datează din sec. VII—VI î.e.n. Întrucît majoritatea reprezintă *demoni, se deduce că aveau mai ales funcție de *apotropaion ~ *Helada* Nefrecvente, **m.** grecești erau fie de invocare a zeilor, ca atare imitînd figurile divine și fiind păstrate în sanctuare, fie războinice (ca, de ex. presupusa **m.** a lui *Agamemnon, confecționată din aur și cu o expresie de *aspră gravitate*). ~ *Roma* Fiecare familie romană de

vază lua *masca mortuară* a oricărui defunct din ai săi, păstrind **m.** acestor rude apropiate ca pe niște chipuri ale **strămoșilor*, în perimetrul casei, în dulapuri speciale; unite prin linii grafice, toate **m.** constituiau un soi de arbore genealogic. Oamenii angajați de familie (de obicei actori profesioniști) însoțeau, cu aceste **m.** pe față, orice cortegiu funerar, mortul fiind însoțit simbolic, pe ultimul drum, de strămoșii săi (*→ funeralii*). ~ *America precolumbiană* Popoarele maya și nahuatl foloseau abundent **m.** funerare, în genere, pentru a acoperi fețele mumiiilor; în Peru, aceste **m.** aveau expresii programatice ca, de ex., *masca* cu lacrimi pictate, de pe chipul mumiei unui tânăr (cf. Simone și Roger Waisbard, *Mumiile din Peru*, trad. rom., București, 1965); la **Palenque* predomină **m.** mozaicale cu aceeași funcție funerară; dar această tradiție, mai veche, e moștenită de la strămoșii din Teotihuacan ai popoarelor nahuatl (Inrudiți cu toltecii), care excelau în **m.** funerare mozaicale sau din onix. De la azteci au rămas numeroase **m.** de asemenea funerare, confecționate însă din lemn pictat, reprezentând chipuri cu alură fioroasă, probabil cu funcție exorcistă (*→ exorcism*). ~ *Africa M.* triburilor autohtone sînt aproape totdeauna făcute spre a fi purtate în împrejurări speciale de către vrăjitori (în actele de **magie*), viitorii șamani (în ritualul de inițiere), preoți sau șefi de trib (în ceremoniile de cult ai strămoșilor) sau de către războinici. Multe dintre aceste tipuri de **m.** africane sînt din lemn sculptat. (ca de ex. **m.**, neobișnuite la alte populații, pe care le confecționează tribul ibo din Nigeria: ele sînt sculptate în lemn și au fețe prelungi, terminate cu coifuri; uneori lemnul e înlocuit cu piele întinsă). Mai multe triburi (de ex., bambara, Mali) poartă **m.** războinice combinate în coif cu obrăzar. O alură enigmatică în solemnitatea lor au **m.** metalice din Benin, cărora nu li s-au precizat definitiv atributele. ~ *Populațiile primitive* cunosc, ca în Africa sau în Australia, toată tipologia magică elementară a **m.**; dar predomină fie funcția totemică (de ex., la mai multe triburi *amerindiene*, ca tribul Nootka Sound, **m.** au forma capetelor de *lup, fiind purtate de membrii unor societăți secrete), fie cea **apotropaică* (așa ca la vrăjitorii *singalezi* din Celebes, purtate în **dansul* executat în jurul bolnavului demonizat cu scopul de a izgoni din trup **demonii purtători de boli*). ~ La *români*, **m.** sînt rituale, cu caracter spectacular, utilizate predominant fie în anumite ceremonii coregrafice (de ex., dansul funebru Chiperiul, din Vrancea, în care toată echipa poartă **m.** funerare), fie în anumite manifestări festive la **sărbătorile de iarnă*, în relație cu unele **colinde* (de ex., **Capra*). ~ *Europa medievală și modernă* Răspîndirea **creștinismului* (deși această religie, în tradiția modelului ebraic, nu agreea în primele secole sistemul de mascare cu scopuri rituale sau magice) nu a putut stăvili tradițiile păgîne originare ale celor mai multe popoare europene; **m.** au fost reluate în forme mai laicizate înde-

sebi în **carnaval*. În sec. II, **Tertullianus*, în *Contra spectacolelor*, considerînd că orice spectacol aparține **idolatriei*, preciza: „Legea lui Dumnezeu a rostit blestem împotriva măștilor“. Pe lângă carnaval, care a menținut un substrat religios minim, popoarele europene (în zonele lor rurale) utilizau **m.** în ziua de **Rusalii*; dar aceste **m.** erau fie un fel de glugi florale cu două orificii pentru ochi, ca de ex. în Bavaria, fie capete false, ca în Boemia. ● Materiile prime folosite în confecționarea **m.** sînt foarte diverse: argilă, lemn sau scoarță de copac, oase îmbinate, pietre prețioase, onix, piele, sticlă (sau pastă de sticlă), teracotă, țesături, combinații vegetale, hîrtie, țesături, metale (ordinare sau prețioase), combinații eterogene (sîrmă, frunze, fructe uscate, păr, cilți, mătase de porumb, strujeni) și, în cele din urmă, tatuaje directe pe față sau chiar numai sulemenirea feței. ● Întreaga tipologie a **m.** poate fi clasificată în două ramuri generale: *măști rituale* (*totemice*; de *invoacăție* — reprezentînd zei și spirite; *funerare* — care, în epoca modernă, s-au transferat într-o practică laică, unde **m.** se mulează în ghips după chipul defunctului, mai ales dacă acesta a fost o personalitate celebră; *festive* — de sărbătorire a primăverii, simbolizînd regenerarea naturii sau marcînd schimbarea anului calendaristic; *războinice*; *spectaculare* — purtate de bufoni, ca o mască de lemn a bufonului regal din Uganda; de actori, ca perechea de **m.** din teatrul grec: una tragică, alta comică; sau ca, mult mai tîrziu, **m.** de carnaval, care sînt și măști de degvizare); *măști magice* (de *inițiere*, îndeosebi în **șamanism*; de *metamorfozare* în animale totemice, de ex., în lupi, în **riturile* **lykantropiei*; *apotropaice* — cu scopul îndepărtării **spiritelor malefice*, **m.** folosite în coregrafia profilactică; *exorciste* — purtate de orice vrăjitor sau șaman care dansează în jurul demonizatului, spre a-l elibera din posesiunea demonilor; *medicale* — urmărind transferul unei maladii dintr-un bolnav, prin dans, gestică și mască, asupra unei victime alese — om sau animal. ~ În toate practicile corespunzătoare, toate **m.** de esență religioasă — evidentă sau discretă — au avut întotdeauna, fără excepție, și o funcție iconică activă.

§ M. Griaule, *Masques Dogons*, Paris, 1938; Romulus Vulcănescu, *Măștile populare*, București, 1970

mătrăguna (grec. μανδραγόρα; lat. *mandragora*; bot. *Atropa Belladonna*; rom. pop. *doamna-codrului*, *doamnă-mare*, *iarbă-bună*, *împărăteasă*, *cireașă-lupului*, *nădrăgulă*) Plantă solanacee veninoasă, cu flori brun-violete, care conține atropină și hyoscyamină (de aceea utilizată în medicină), prezentă frecvent în **superstițiile*, practicile de **magie* și **miturile* multor popoare, îndeosebi europene și asiatice, dar amintită și în texte religioase dintre cele mai vechi. În **Biblie* (*V.T.*, *Geneza*, XXX, 14—23), „merișoarele de mandragoră sînt considerate utile în procreație, datorită lor, Lea rămînînd

gravidă de la *Iacob. De asemenea, **m.** era socotită o plantă afrodisiacă, astfel pătrunzind frecvent în *descîntecele de dragoste. Intrarea **m.** în mituri și în magie se datorează îndeosebi unor proprietăți somnifere și totodată excitante, ca și asemănării vagi a rădăcinilor ei cu partea inferioară a corpului omenesc; din această cauză, Columella o numea „iarbă-jumătate om“. Vechile ierbare o reprezintă în ipostazele ambelor sexe (cînd femeie, cînd bărbat), cu o cunună de frunze pe cap și uneori cu un *ciine marcat legat cu lanțul de picioarele „femeii“ sau ale „bărbatului“. În evul mediu circulau multe superstiții despre originea **m.**, crezîndu-se, de ex., că ea a apărut fie pe locul unde a fost creat *Adam, fie că răsare periodic din poluția scursă în pămînt a bărbaților/spînzurați. După o superstiție foarte răspîdită, omul care aude gemătul acestor plante, cînd o dezgroapă, e condamnat să moară, **m.** fiind considerată setoasă de sînge; de aceea, exista obiceiul ca, la dezgroparea unei **m.**, să fie legat alături un ciine, despre care se credea că va muri într-o lungă agonie. Multă vreme, începînd din antichitatea greacă, s-a acordat credit virtuții de excitant erotic al plantei; astfel, în Hellada, inițierea folosirii **m.** era atribuită zeiței *Aphrodite și vrăjitoarei mitice *Kirke. În Arabia, **m.** era pusă în relație cu *Djinnii (*demonii) și se credea că, noaptea, ea e luminescentă; arabii medievali au numit-o „floarea vrăjitoarei“. În numeroase zone folclorice ale lumii se crede că **m.** îl poate face pe om invulnerabil, că îi poate descoperi comorile ascunse, de asemenea, că posedă proprietăți oraculare (→ *oracole*). Plantă prin excelență magică, **m.** are, închise în ea, „forțe extraordinare, care pot multiplica viața sau pot ucide“, fiind așadar „iarba vieții și a morții“ (Mircea Eliade, *De la Zalmozis la Genghis-han*, trad. rom., București, 1980, p. 222).

§ Mircea Eliade, *La Mandragors et les mythes de la naissance miraculeuse* (în *Zalmoxis*, III, 1940—1942, p. 3—48)

Medeia Vrăjitoare caucaziană din *mitologia greacă, fiica regelui colhilor Aietes (sau Kolhos), devenită soția căpeteniei *Argonauților, *Iason, care a adus-o din *Colhida în Hellada. După un *mit transmis de *Ovidius, **M.** era preoteasa zeiței *Hekate și nepoata vrăjitoarei *Kirke. Prin arta *magiei sale l-a ajutat pe Iason să învingă piedicile puse de tatăl ei și să obțină *lina de aur*. Spre a scăpa tronul părintesc al lui Iason de uzurpatorul Pelias (care-l trimisese pe succesorul legitim după lina de aur), **M.** le învață pe fiicele acestuia să-și taie tatăl și să-i fiarbă într-un cazan bucățile trupului amestecate cu buruieni, sub pretextul întineririi, desigur fără nici un rezultat. După ce fiul lui Pelias îi alungă pe amîndoi din țară, **M.** își petrece cu Iason zece ani în Corint; cînd însă Iason o repudiază, ca să se însoare cu Kreusa, fiica regelui Kreon din Corint, **M.** îi dăruiește cu viclenie tinerei fete un veșmînt care, îmbrăcat, ia foc; din răzbunare, își ucide și copiii făcuți cu Iason, după care acesta, de durere, se sinucide;

piecînd, **M.** incendiază și palatul regai al lui Kreon, care piere în flăcări, apoi pleacă zburînd în carul ei aerian tras de *dragoni; ajunsă la Atena, se mărită cu regele Aigeos, uneîntînd însă împotriva fiului ei vitreg *Theseus, e alungată din nou și se întoarce în Colhida, unde își ajută tatăl să-și recapete tronul uzurpat. **M.** a rămas și un *simbol mitologic al magiei perfide. Kreusa este omorîtă indirect, prin mantia și coroana trimise în dar, ambele îmbibate cu un soi de bitum inflamabil, care o fac pe rivală să ardă de vie. Hesiod îi acordă **M.** epitetul „Cea cu glezne frumose“ (*Theogonia*, v. 961), fără să insiste asupra detaliilor de caracter; dar Diodor din Sicilia o descrie ca pe o blîndă fecioară rătăcitoare pe țărmul colhic al Pontului Euxin care divulgă Argonauților cruzimea tatălui ei Aietes, regele colh, și (în această versiune) a surorii ei Kirke, obișnuîți amîndoi să ucidă pe orice străin care ar debarca în Colhida. Aici, **M.** ajută efectiv întreprinderea argonautică, intrînd în sanctuarul lui *Ares (de fapt al zeului local al războiului), unde era păstrată lina de aur; apoi, prin viclesug, obține uciderea uzurpatorului Pelias la întoarcerea în Hellada, ca soție a lui Iason. Totuși, în altă variantă mitologică, plecînd cu Argonauții din Colhida, pentru a tempera viteza flotei urmăritoare comandate de tatăl ei, **M.** își taie în bucăți propriul frate (Absyrtos), aruncînd de la pupa navei, pe rînd, în mare, fiecare bucată din trupul acestuia. Tot după Diodor, alungată, învinuită de otrăviri și rătăcitoare prin lume, **M.** naște un fiu — Medos (de la un rege asiatic sau de la un basileu grec) — (într-o variantă, de la Aigeos), iar acest fiu devine întemeietorul unui popor: al mezilor (însă alți mezi decît cei atestați istoric, din ramura iraniană). Cunoscută de greci în reprezentări de obicei cu aspect exotic, **M.** definește în *mitologie tipul de vrăjitoare inteligentă și perfidă, neîntrecută în arta dozării otrăvurilor și a unguentelor magice: aceste unguente fabuloase modifică irecognoscibil vîrste și chipuri omenești. Toată activitatea **M.** era inspirată și ocrotită de Hekate.

Meder Zeiță *htonică din Etiopia precreștină, simbolizînd gîlia maternă (*Terra Mater*); deși numele are o rezonanță indoeuropeană, **M.** are o structură culturală autohtonă, acest nume sub care o cunoaștem nefiind probabil decît rezultatul unei contaminări, după contactul cultural al Etiopiei cu lumea hellenistică.

Meditrina Zeiță din *mitologia romană, patronînd actul însănătoșirii bolnavilor, procesul fiziologic al vindecării de boală. *Meditrinalis* îi era consacrată ca *sărbătoare specifică.

Medusa (grec. Μέδουσα) Cea mai hidoasă din grupul *Gorgonelor și cea mai cunoscută. Fiica perechii *Phorkys — *Keto, **M.** își omora victimele privindu-le drept în ochi (după altă variantă, văzînd-o din față în rază perpendiculară, privitorul murea subit sau era pietrificat). A fost ucisă de *Perseus care, ca să-i poată rezeza capul, i l-a privit indirect într-un scut pe care zeița *Athena i l-a ținut în loc de *oglin-

dă; apoi zeița a început să poarte chipul imprimat al M. fie pe scutul ei, fie pe egidă.

Mefistofeles; *Mefistophilus* În *legendele medievale germane, numele unui *demon subaltern care, încheind un legământ cu Doctorul Faustus (*Faust), căruia avea să-i dea tinerețe și bogăție în schimb sufletului, s-a pus în slujba aceluia. Era socotit un *duh rău, încorporabil fie în formă umană (călugăr), fie mai ales în formă de *cîine (de obicei negru). Adesea era identificat cu *Diavolul.

‡ Mircea Eliade, *Mephistophélès et l'Androgyne*, Paris, 1962

Meletes (grec. μελέτη — exercițiu, studiu, îndeletnicire) Una dintre cele 4 *Muze primitive din *mitologia greacă, probabil patronind preocupările artizanale.

Melhisedek (ebr. *Malkizedeq* — Regele meu este sfințenia; grec. Μελχισεδέκ) Personaj enigmatic din *mitologia biblică, după tradițiile *iudaismului și ale *creștinismului primitiv, un contemporan al lui *Abraham și rege în Shalem, cetate care va deveni ulterior Yerushalaim (Ierusalim). M. era și *sacerdot în *cultul premonoteist al zeului *El Elion* (→ *El, Yahweh*). Referirile din *Biblie sînt sau confuze sau misterioase: „Atunci regele Sodomei a venit întru întîmpinarea lui Abram, după întoarcerea sa de la înfrîngerea lui Kedarlaomer și a regilor uniți cu el, în valea Shaveh [valea regelui]. Și Melhisedek, regele din Shalem, i-a ieșit înainte cu pîne și vin; iar el era preot al lui El Elion. Și i-a binecuvîntat și a zis: «Binecuvîntat fie Abram de El Elion, făcătorul cerului și al pămîntului!»“ (*V.T., Geneza, XIV, 17—20*). Dar în *Psalmi* (CX, 4) apare o stranie sacralizare, alta decît aceea, curentă, cu caracter de castă, a succesorilor lui *Aaron: „Juratu-s-a Yahweh și nu-i va părea rău: «Tu ești preot în veac, după rînduiala lui Melhisedek!»“ — căci aici M. e descris aproape ca sacerdot arhetipal. Tratatul talmudic *Nedarim* (32 b și urm.) îl identifică pe M. însă cu *Sem, fiul lui *Noe. În textul de la Qumran *Midrash Malkizedeq*, al *esenienilor, aleșii lui Yahweh sînt numiți „oamenii sorților lui Melhisedek“, iar timpul rîscumpărării mesianice este „anul binecuvîntării lui Melhisedek“, M. însuși fiind prezent aici ca un locuitor ceresc sau ca o căpetenie a „îngerilor veșnici“; totodată, el apare și ca un răzbuțător de tip escatologic (→ *escatologie*); din atari aluzii poate să rezulte chiar un prototip al lui *Mesia, în sens ebraic. Continuînd tradiția mozaică (→ *mozaism*) și poate și pe cea eseniană, *Epistolarul paulin* adaugă o altă trăsătură ciudată: „Fără tată, fără mamă, fără spiță de neam, neavînd nici început al zilelor, nici sfîrșit al vieții, și fiind făcut asemenea Fiului lui Dumnezeu, el rămînea preot pururea (Pavel, *Evrei, VII, 3*). Dar o altă linie tradițională din iudaism (relatarea de autorul creștin Epiphanius din Cypru) îl consideră pe M. numai fiul unei femei de moravuri ușoare și al unui tată necunoscut.

Melissa (grec. μέλισσα — albină; μέλι, lat. *mel* — miere) *Nimfă din *mitologia greacă (pre-

luată și de *mitologia romană), căreia i se atribuie descoperirea creșterii *albinelor și, implicit, patronajul albinăritului; se credea că există și un grup de Nimfe (*Phrygonides*) care au crescut primele albine domestice și care, totodată, i-au hrănit pe *Zeus, cînd era copil.

Mellona; *Mellonia* (lat. *mel* — miere; *melarius* — apicultor) Zeiță din *mitologia romană, venerată ca ocrotitoare a *albinelor.

Melpomene (grec. Μελπομένη — Cîntăreața; μελπω — cînt, celebrez prin cîntece; după Diodor din Sicilia, din μέλος — melodie, cadență, muzică) *Muza tragediei în *mitologia greacă (una dintre cele 9 Muze clasice), reprezentată cu o *mască tragică și, pe frunte, cu o cunună de iederă sau de viță de vie. Inițial, patronase numai cîntecul festiv; mai tîrziu, cînd față de noul atribut al poeziei tragice e înfățișată și cu un pumnal simbolic, *cultul ei se asociază cu al zeului *Dionysos.

Melgart; *Melkaart* Zeu cumulînd atribute cerești și marine, în *mitologia feniciană, adorat mai ales ca zeu al navigației și comerțului, în Tyr, centrul său cultural, unde numele său însemna *Regele Cetății*. M. era de obicei reprezentat cu aspect de războinic victorios și de mare corăbier. Dar, deși similar sidonianului *Baal, M. era zeu mai complex, patronînd și modificările periodice ale vegetației, căci anual, cîte 5 zile consecutive, se oficiau *sărbătorile de primăvară *Trezirea lui Melgart*, cu scopul de a determina reînvierea zeului prin virtutea *focului. Din sec. X î.e.n. devine zeul suprem în *panteonul fenician din Tyr, adorat însă și în alte orașe (cartaginezii trimiteau anual o solie la Tyr cu un tribut pentru M.). Zeul avea numeroase *temple în lumea Feniciei (unul magnific, construit de regele Hiram), dar mai ales în coloniile tyreniene: Gadir (Cadix), Lixos, de ambele părți ale Gibraltarului (Stilpii lui Melgart). M. a fost preluat și de alte popoare: regina de origine sidoniană Iezabel, soția lui Ahab, introduce *cultul lui M. la evrei, ridicîndu-i și un *altar în Samaria (*V.T., Regi, XVI, 31—32*); grecii îl asimilează cu *Herakles, iar Plinius cel Bătrîn îl semnaleză numindu-l *Midakrii* (*Istoria naturală, VII, 56*).

Mélusine *Zînă (*fee*) din folclorul mitologic francez, avînd capacitatea de a se metamorfoza parțial în șarpe sau înfățișîndu-se alteori ca *Sirenă cu solduri ispititoare însă unite în coadă de reptilă. Fiică de zînă, M. moștenește de la mama ei acest dar al *metamorfozei, putîndu-și preface partea inferioară a corpului în coadă de șarpe; una din versiuni transferă *mitul în cadru tematic curent de basm: surprinsă într-o simbătă de soțul ei în momentul metamorfozării, M., sare pe fereastra castelului. Prezentă în *legendele din Poitou și în romanele cavaleresti medievale, povestea M. a fost transcrisă înția oară în prelucrarea romanescă a lui Jean d'Arras (1387), iar apoi s-a răspîndit și în Germania.

Memnon Rege mitic al Etiopiei, după un mit grec (→ *mitologie greacă*), fiu al troianului Tithonus și al zeiței *Eos; omorînd în războiul

troian (în care venise în calitate de comandant al unui corp de 10 000 perși și 10 000 etiopieni) pe Antilochos (fiul lui Nestor și prietenul lui *Ahilleus), e provocat de Ahilleus la duel și ucis; dar mama sa, Eos, îi răpește cadavrul și îl înduplecă pe *Zeus să-i dăruiască fiului ei nemurirea. Luptându-se cu M. la rugămintea lui Nestor, Ahilleus câștigă totuși o victorie relativă, numai asupra trupului pămîntesc. Grecii afirmă că din rugul de incinerare a lui M. au ieșit în zbor niște păsări (numite apoi Memnoides); ele se formaseră din cenușa cadavrului și îi vizitau anual mormintul de la Hellespont (cf. Ovidius, *Metamorfoze*, XIII, v. 600—621). O statuie gigantică, ridicată în cinstea lui M. în Teba (Egipt), ar fi cîntat zilnic la ivirea zorilor, al căror *simbol era zeița Eos.

Men (frig. *men* — strălucitor, puternic) Zeu frigian al *Lunii, *cultul căruia este atestat și în Dacia Romană (→ *mitologie dacoromană*); după o ipoteză neconfirmată ar fi la originea cultului zeilor *Mani. Reprezentat cu *simbolul cornului selenar, plasat între omoplați. I se atribuia protejarea morților, dar deopotrivă însușiri oraculare (→ *oracole*) și vindecătoare de boli. M. a fost absorbit, în epoca imperială, de *mitologia romană.

Menakā O foarte frumoasă *Apsara din *mitologia vedică, trimisă de zeul *Indra la un mare *ṛiși, înțeleptul ascet *Viṣvāmītra, spre a-l seduce și a-l abate astfel de la exercițiile sale de *asceză. Faptul s-a petrecut, iar M. a născut de la marele ascet pe frumoasa *Čakuntalā.

Mencius (*Meng Zi*, *Meng Ke*) Cel mai important discipol al lui *Confucius și filosof el însuși, trăind (372—289 î.e.n.) în epoca dinastiei Zhou. Una dintre tezele sale filosofice fundamentale, cu implicații religioase în *confucianism, este *shan* (bunătatea), ca însușire nativă a omului, orice modificări de caracter omenesc datorîndu-se influențelor sociale. Scrierea de bază, în opera lui M., este tratatul *Meng zi* (*Cartea lui Meng Zi*).

menhir (breton. *men* — piatră, *hir* — lung; celt. *cromlech* — cerc de piatră) Megalit prelucrat în anumite forme: de obicei, piatră mare, pînă la 20 m înălțime. *Menhirii* abundă mai ales în Bretania, Anglia, Scandinavia, Caucaz și sînt grupați în aliniamente sau dispuși circular, concentric; azi li se cunoaște întrucîtva funcția culturală, dar în rest sînt încă enigmatice. Se pare totuși că m. aveau și atributul de paznici ai mormintelor împotriva fiarelor și hoților, totodată și împotriva *morții totale (deci și contra morții sufletului, care astfel era împiedicat de greutatea pietrei megalitice să se risipească, să se difuzeze în spațiu). În mitofolclorul populațiilor tîrzii de după *creștinism, printr-un raport de confluență între *mituri și *superstiții, se crede că m. (ca și *dolmenii) nu sînt decît urme ale *znelor sau ale *uriașilor din vechime. (→ *mitologie megalitică*)

§ F. Niel, *Dolmens et Menhirs*, Paris, 1964,

Menket Zeiță din **mitologia egipteană*, ocrotitoarea fabricării berii și patroana berarilor; i se atribuiau *libații îmbelșugate cu bere. Dar *cultul zeiței avea o strînsă relație și cu *ritualurile funerare (→ *funeralii*).

Menrva Zeiță sapiențială din triada etruscă supremă, împreună cu *Tinia și *Uni (→ *mitologie etruscă*); preluată de romani, devine *Minerva.

Mephitis (lat. *mephitis* — putoare, duhoare) Zeiță din *mitologia romană, patroana mirosurilor respingătoare, pestilențiale. La origine, o veche zeiță italică, personificînd emanațiile din natură de mirosuri pestilențiale (mefitice) și patronînd lacul vulcanic Ampsanctus, din centrul Italiei, exalator de aburi sulfuroși. Animalele sacrificate zeiței M. nu erau înjunghiate, ca în toate celelalte *sacrificii, ci sufocate cu ajutorul acestor aburi toxici. În jurul lacului sînt diverse peșteri, pe care credincioșii antici italoși le considerau intrări în *Infern. Totodată însă M. era venerată și ca ocrotitoare profilactică a oamenilor de agresiunea bolilor epidemice pricinuite de orice contact cu emanațiile sulfuroase din zonele cu mlaștini.

Mercurius (lat. *merx* — marfă) Zeul comerțului, în *mitologia romană, crainicul permanent al lui *Iupiter, și zeu psihopomp (călăuza umbrelor morților spre *Infern), de asemenea, patron al negustorilor, dar și al hoților. *Cultul său s-a format prin cumul sincretic (→ *sincretism*) din măruntele divinități italice anonime, grupate de romani sub denumirea *dii lucrii* (lat. *lucrum* — câștig), care ocroteau negoțul și în genere afacerile, dar și sub influență greacă (→ *Hermes*). M. prezida și întrecerile sportive. Era reprezentat de romani ca un tînăr frumos și agil.

Meriem Zeiță cerkeză, în mitologia populației circaziene din Caucaz (→ *mitologii cauzaziene*), adorată ca ocrotitoare a albinăritului și *albinelor; nu se cunoaște numele originar al zeiței, cel înregistrat fiind rezultatul unei contaminări de ecou din *creștinism (*Fecioara Maria, aram. *Maryam*).

Merkābā *Carul ceresc, descris în vedenia profetului biblic *Iezechiel (→ *mitologie biblică*), din textul canonic scriptural (*Biblia, V T., *Iezechiel*, I, 4—28), comentat și interpretat ca *mister divin, din diferite unghiuri, în mai multe scrieri kabbalistice (→ *Kabbala*), mai ales în cartea *Zohar (cap. XV; XX), ca și în unele texte prekabbalistice: *Cartea lui Enoh (apocriful etiopian) ș.a. Totuși, la Iezechiel, nu e folosit termenul *merkābā*; carul ceresc este numit fie *Măreța Glorie*, fie *Gloria lui El Yahweh* (angrenajul fiind compus din *serafimi*, *heruvimi, 4 ființe cvadrifaciale înaripate, cu denumirea *hayoth*, roți angrenate, numeroși „ochi” etc.). După toate probabilitățile, termenul *merkābā* s-a format de la rădăcina vb. ebr. „a călări”.

Mert Zeița muzicii instrumentale și a cîntului vocal, în **mitologia egipteană*. M. patrona în special executarea imnurilor pentru zei; se credea că ea participă efectiv la jubileele de 3 decenii ale faraonilor, într-o *teofanie de tînără

femeie care bate tactul cu palmele. *Templu zeitei se numea *Casa de Aur*.

Meru; epitet: *Kāncana-giri* (*Muntele de Aur*) Munte mitic de aur, în *mitologia vedică; de după piscul acestui munte se considera că răsar *Soarele și *Luna. **M.** are forma unei flori de *lotus, iar în centrul piscului este situat orașul zeului creator *Brahmā, în jurul căruia se desfășoară circular orașul zeului *Indra; întregul munte e înconjurat de cele 7 continente (*jambudvīpa*), din geografia mitică indiană. Singura indicație mai concretă se referă la situarea muntelui **M.** în masivul himalaian (sanscr. *Himalaya*).

Meshkhenet Zeiță din *mitologia egipteană, ocrotitoare a nașterilor, dar adesea nume colectiv purtat de 4 divinități cu atribute distincte: una prezidând camera de nașteri, alta supraveghind scaunul pe care era așezată femeia în durerile facerii, iar alte două îngrijind de cărmizile folosite la moșit (femeia egipteană se ghemuia pe o cărămidă spre a-și înlesni facerea). Emblema era o cărămidă cu cap de femeie. Alteori se atașau acestui *cult încă două zeițe, fie cu nume deosebite, fie contopindu-se, ca ipostaze în plus, cu unele dintre cele 4 **M.**: *Renenet — Zeița-doică, femeia cu cap de șarpe, supraveghind pruncul îndată după naștere, dar având și rol de *ursitoare, deci prevestindu-i firea, norocul și averea; *Skhai (Zeița care decide), glas al destinului decisiv și un fel de *inger păzitor pe care îl dobindea fiecare om la naștere; în Regatul Mijlociu, *Skhai* era socotit însă bărbat, soțul zeiței **M.**, el hotărând durata vieții omului și precizându-i felul *morții.

Mesia (ebr. *Mashiah* — *Unsul lui Yahweh*) Titlu dat în *Biblie și unor regi (Saul, David), dar mai ales unui *mîntuitor*, mesager divin esențial, așteptat într-un viitor indefinit, apariția căruia pe pămînt ar marca triumful poporului ales al lui *Yahweh asupra inamicilor și începutul unei ere pașnice de prosperitate, cînd „va veni Împăciuitorul“, iar „ochii săi vor fi roșii ca vinul și dinții săi albi ca laptele“; „împăciuitorul“ e de fapt „cel care va aduce liniștea“ (*V.T., Geneza, XLXIX, 10—12*; cf. ebr. *shaloh* < *shalah* — a trăi în liniște). **M.** reappare și în cărțile *profeților: „fecioara va zămisi și va naște fiu și îi va pune numele Emanuel“ și „mare va fi stăpînirea lui și pacea lui va fi fără sfîrșit“ (*V.T., Isaia, VII, IX*). Cu semnificația de paterocrator și de suveran al Zilei de Apoi, venirea lui **M.** înseamnă pentru profeții biblice așezarea totală a imperiului lui *Yahweh* (sau *Sabaoth) constînd dintr-un nou legămînt, ba chiar o nouă facere a lumii (comparabilă cu a doua *cosmogonie operată de zeul babilonian *Marduk), după cum **M.** are evidente similitudini fie cu *mîntuitorul* *Saohyant, așteptat de *Avesta, fie cu zcii mesianici de tipul lui *Quetzalcôatl, *Toth, *Huangdi. Dar, în sens curent, în doctrina acelor *religii care se întemeiază pe făgăduința *mîntuirii generale a omenirii, prin venirea — într-un viitor anunțat de obicei criptic — a unui salvator, fie de esență divină, fie purtînd un mesaj divin, **M.** este operatorul salvării obștești;

sosirea lui e legată și de bilanțul universal al faptelor umane. Uneori e numit în *V.T.* „fiul omului“: „Iată că pe norii cerului venea cineva ca Fiul Omului“ (*V.T., Iezechie, VII, 13*). În *creștinism, **M.** devine *Isus Christos (negat de *teologia *iudaismului în cursul unor nesfîrșite polemici doctrinare). Un **M.** este așteptat, parțial, și de unele grupuri de credincioși din *islam (→ *Mahdi*). Ideea generală de *mesianism* e prezentă în toate marile *mitologii și religii ale lumii, care includ în aria mesianică *zei binevoitori față de oameni, subalterni față de divinitatea supremă și avînd adesea atribute de *eroi civilizatori: în contactele lor directe cu grupurile umane, aceștia „mîntuiesc“ omenirea, salvînd-o de la starea sălbatică și transmițîndu-i cunoștințele elementare fără care nu se poate constitui o civilizație (agricultura, metalurgia, astronomia, medicina, morala, scrisul, meșteșugurile, navigația ș.a.). În tipul de mesianism biblic (iudaic și creștin), teologia a operat o reducere asupra substanței tehnice și a insistat asupra codului moral, asupra spiritualității umane, asupra *escatologiei finale din raportul bine-rău și chiar asupra unor practici de *magie.

Messia (lat. *messis* — seceriș, recoltă) Zeiță din *mitologia română, patronînd recoltele.

Mesterul Manole *Legendă de circulație cvasi-universală, convertită în *mit de tradiție folclorică românească (→ *mitologie românească*); mitul autohtonizat în România circulă în balade, *colinde și, după unele presupuneri, chiar în *bocete arhaice. O echipă de 9 zidari, condusă de marele meșter Manole (sau Manea), alege pe malul rîului Argeș un loc de minăstire, unde semnul sacru trebuie să se afle în niște ruine anterioare; dar, în puterea unui *blestem anonim, tot ce se zidește ziua se năruie noaptea, pînă cînd o tragere la sorți alege victima de *sacrificiu: Ana (sau Căplea), soția meșterului; împorată și sedusă de durerea meșterului, divinitatea sau natura își dezlănțuie forțele spre a împiedica ajungerea victimei la țintă, ea însă depășește obstacolele și voințele asociate ale omului și divinității și, fără să știe ce face, se lasă zidită de vie, asigurînd cu viața ei consolidarea zidurilor. Izvorît din tema comună, în varianta românească mitul ia naștere din detaliile zburcîmii spiritual omenesc și din sinteza rece a legilor destinului. Alegerea locului sacru, care trebuie descoperit, el existînd în sine (cea ce traduce o lege generală a societăților totemice, ca și a celor profund tradiționaliste, ca societatea din India) și fiind destinat dintru început să adăpostească un sanctuar, este aluzia la actul arhetipal premergător construcției sacrificiale; această alegere, cum se știe, ține de caracterul magic al *ritualului de construcție din vechile asociații de zidari; suprastructura istoricizată (biserica zidită pentru Negru Vodă/Neagoe Basarab) nu depășește tema legendei cu circulație mai ales balcanică (Grecia, Macedonia, Serbia, Albania, Bulgaria, România); sacrificarea ca atare (un om, un animal, o parte din trup — ca în legenda caucaziană a arhitectului *Arsakidze*, construc-

torul minăstirii Svetitzhovei, căruia după realizarea operei i s-a retezat mina dreaptă) nu e în sine un simbol mitic; tema generală a fost descrisă, în sec. XIX, de Jakob *Grimm, Edward *Tylor, Lazăr Șăineanu ș.a. G. Dem. Teodorescu semna la (în nota la balada *Meșterul Manole*, din culegerea sa *Poezii populare române*, București, 1885; în ed. BPT, București, 1985; vol. II, p. 155): „Credința care constituie fondul poemei, zidirea unei ființe vii pentru întărirea edificiilor, se păstrează pînă astăzi în popor. Se zice că uneori se ia unui om măsură pe la spate, fără să știe, că măsura se pune pe zid și că, după 40 de zile, acel om moare, prefăcîndu-se în stafie“. Nu dispunem nici de *arhetipul românesc al mitului despre M.M., nici de un nucleu invariantiv; dar întrucît scenariile folcloriștilor și literaților nu au alterat esența, nucleul poate fi restabilit în structură. Originalitatea transferului legendei în mit („Numai poporul românesc a crezut că jertfa ține cumpănă unei fapte cerești“: Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, cap. *Perspectiva sofianică*, în *Trilogia culturii*, București, 1944, p. 236) a fost explicată de Petru Caraman ca o ridicare „deasupra preocupărilor de breaslă ale zidarilor“. Tema din mitul românesc al M.M. a devenit bivalentă: „moartea creatoare“ (Mircea *Eliade) prin sacrificarea femeii și „opera neterminată“ prin prăbușirea bărbatului evadat, ca suprasimbol al blestemului sorții; (acest suprasimbol pare să descindă din mitul plecării lui *Zamolxis, iar atunci el este și un *simbol al eternizării). Astfel, mai presus de teza sacrificării de sine a creatorului (și fără legătură cu motivul profesionalității zidarilor), mitul — în care numele Manole e o siglă fără importanță — ridică lupta dintre om și destin la un potențial cosmic. Acest mit nu are totuși o rezonanță religioasă autentică: nu „biserica“ (traducînd în termen creștin un relict arhaic: „templul“, „altarul“) stabilește structura acestui mit (considerat de unii cercetători un mit emanent cultural), ci actual ritual al construcției sacre inevitabile. Mecanismul intim al mitului conține un factor esențial: soția sacrificată este existența terestră a constructorului, opera fiind existența lui cosmică; femeia vine peste obstacole, mai presus de oameni și zei, ca o *Moiră, pentru împlinirea operei sacrale; ea e tot atît de supusă grijii pentru bărbat cum este supus trupul bărbatului grijii pentru operă. În lupta dintre om (prin glasurile care se roagă în sens contrar: meșterul pentru ploaia torențială care s-o oprească pe femeie, femeia împotriva ploii torențiale care nu are dreptul s-o oprească din drum) și destin (care dictează construcția, nepăsător față de viața sacrificată sau gelos pe cei doi oameni concurînd pe *demiurgi), destinul nu izbuteste să distrugă decît factorul terestru (trupul), nereușind să împiedice realizarea scopului sacru spiritual (opera); iar astfel, mitul M.M. ar fi simbolul luării în posesie a lumii de către *homo faber*, dar nu numai atît.

§ *Meșterul Manole*. Studiu, antologie și note de Maria Cordoneanu, București, 1980 (cuprinde 38 autori, la obiect fiind mai ales textele semnate de: Ov. Birlea,

Lucian Blaga, D. Caracostea, Petru Caraman, Alex Ciorănescu, Mircea Eliade, Adrian Fochi, M. Gaster, B. P. Hasdeu, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Lazăr Șăineanu, Ion Talos); Mircea Eliade, *Comentarii la legenda Meșterului Manole*, București, 1943; Giuseppe Cocchiara, *Il ponte di Arta. I sacrifici nella letteratura popolare e nella storia del pensiero magico religioso*, Roma, 1956

metamorfoză (grec. μεταμόρφωσις; lat. *metamorphosis* — transformare) Inișuirea de care dispun *zeii și alte persoane mitice sau ființele fabuloase din folclor, de a-și transforma aspectul ori structura sau de a deveni alte ființe ori obiecte (oameni, animale, plante, pietre), alteori fenomene (ploaie fulger, vînt, ceață), cu ajutorul *magiei. Poetul latin *Ovidius și-a intitulat *Metamorphose* poemul fundamental.

Metatron (grec. μετὰ θρόνον — lângă/după tron; etim. incertă: ebr. *natar* — a veghea; lat. *metator* — cel care măsoară; aram. *matronita* — în terminologia kabbalistică, sinonim pentru *Shekhina* — ființa dumnezeiască; *Ioan Damaschin, *Dogmatica: meta thrónon* — alături de tron, ca rang ingerec (*apud* Const. Daniel, *Scripta aramaica*, I, București, 1980, p. 243)) În *Cartea lui Enoh* (apocriful etiopian), M. este căpetenia supremă a *ingerilor și totodată scribul lui *Dumnezeu, ținînd statistica *păcatelor omenirii, dar și a erorilor comise de ingeri (de ex., de grupul „vegheților“ coborîți pe pămînt sub conducerea prințului ceresc *Semyaza, adică de acei ingeri care au fraternizat cu femeile oamenilor). Uneori, M. apare și în postura de avocat ceresc. În această ipostază complexă, a fost asemuit de unii comentatori cu zeul egiptean *Thot; alții îl compară însă cu *logosul, ca verb divin, mai ales în sensul ebr. *memra*. După o versiune din alte texte apocrife, referitoare la ascensiunea lui *Enoh, anume acesta a fost investit de Dumnezeu cu astfel de atribute celeste, devenind *Metatron*. În *mitul despre *Agartha al *teozofiei moderne, M. oficiază ca pontif suprem.

metempsihoză (grec. μετεμψύχωσις — strămutarea sufletului dintr-un corp în altul); *mensomatoză* *Credință, prezentă în multe *mitologii și *religii, despre transmigrarea sufletelor, după *moartea corpului purtător, în alt corp (de om, animal sau plantă), cu scopul purificării, al desăvîșirii, iar în unele religii, de ex., cele din India (→ *avatara*), cu acela al contopirii finale, după parcurgerea tuturor treptelor necesare atingerii stării pure de perfecțiune, cu sufletul universal (în *brahmanism, revărsarea fiecărui *Atman în *Brahmān). Treptele sînt în număr variabil. Credința se întîlnește mai ales în India (→ *mitologia vedică*, *budism*, *hinduism*), la celți (→ *druizi*, *mitologie celtică*), chiar în Hellada, la pitagoreici (→ *Pythagoras*) și orfici (→ *orfism*), dar în forme moderate; de asemenea în Egipt (→ *mitologie egipteană*) și la unele triburi amerindiene și australiene. Credințele în m. au apărut la popoarele mai inclinate decît altele spre meditația aprofundată asupra *vieții și morții și spre o mistică speculativă, care nu admite soluții

escatologice definitive (→ *escatologie*), nici condamnări fără drept de apel. Numărul și rigoarea statistică a reîncarnărilor s-au modificat de la o religie la alta. Dacă, în religia vedică și în brahmanism, reîncarnarea urma să se producă în condițiile vieții precedente, budismul a democratizat ideea ciclului **samsāra*, astfel că fostul rege putea să revină la viață chiar ca animal sau plantă și invers, treapta reîncarnării calculându-se în funcție de meritele personale. În doctrinele grecești (mai ales orfică și pitagoreică), se considera că sufletele așteaptă în **Cimpiiile* Elisee dobândirea unui nou trup și, bind din riul Lethe, își uită încarnările precedente. Influențat de orfici și pitagoreici, poetul **Pindar* era un partizan al ideii de transmigrație a sufletelor, în anumite condiții: „Celor cărora le-a acceptat ispășirea unei suferințe străvechi, Persephone le trimite sufletele în al nouălea cer, spre soarele de sus“ (*fragm.* 133) — din acestea născându-se eroii sacri; sau: „Cei care au rezistat statornic în cele două lumi, păstrându-și sufletul neîmpurificat de nedreptate, se duc pe drumul lui Zeus pînă la cetatea lui Kronos. Scăldată de adierile Oceanului, acolo e Insula Fericirilor“ (*Olimpice*, II, 75—79). *Empedokles*, considerînd viața terestră un exil, admitea *m.* ca peregrinare a sufletului prin plante și animale înainte de purificarea totală care îi va permite reîncarnarea în divinitatea din care s-a desprins (*fragm.* B 115). E interesantă atitudinea unor autori antici față de doctrina reîncarnării; de ex., *Vergilius* își include propria nedumerire în întrebarea pusă de **Aeneas* tatălui său *Anchises*, în momentul corborării în **Infern*: eroul nu poate să creadă ușor că sufletele vor pleca de acolo ca să se îmbrace din nou în trupurile greoaie și se miră de lăcomia sau dorul de lumina vieții (*Quae lucis miseris tam dira cupido?* — *Eneida*, VI, v. 719—721); poetul pare și neîncrezător în posibilitatea poftii nebunești de reluare a vieții; se impune compararea atitudinii vergiliene cu veșnica teamă de reîncarnări a budistilor.

Metis (grec. μήτις — înțelepciune, meditație, abilitate, prudență) Zeiță din **mitologia greacă*, personificînd gîndirea, rațiunea cosmică. Era considerată înția soție a lui **Zeus* (precedînd-o pe **Hera*), cu ajutorul căreia acesta l-a obligat pe tatăl său **Kronos* să-și verse copiii înghițiți. Dar intrucît un **oracol* l-a anunțat că tronul îi poate fi uzurpat de copilul său născut de *M.*, Zeus își înghite soția cînd era însărcinată și astfel **Athena* se naște din craniul său. Părinții zeiței *M.* erau **Okeanos* și **Tethys*, deci inițial ea fusese o divinitate marină. **Simbolul* **mitului* înghițirii de către Zeus a soției sale, adică a *gîndirii*, este înarmarea sa cu înțelepciunea absolută înainte de organizarea definitivă a universului al cărui stăpîn devenise prin uzurpare.

metodiști **Sectă* protestantă, desprinsă din **creștinism*, dar derivînd direct din **Biserica anglicană*. **Cultul* metodist provine din *Clubul sfinti*, cerc de studii religioase înființat la Oxford

de frații *John* și *Charles Wesley*, în sec. XVIII. Membrii clubului duceau o viață ascetică (→ *ascetism*) cu **post* și **ritualuri*, iar în orele libere, privindu-se de distracții, studiau *metodic* textele scripturale (**Biblia*). După încercarea neizbutită de a reforma Biserica anglicană, susținuți de un grup german (din inițiativa contelui Zinzendorf), se constituie într-o organizație culturală autonomă (1722), începînd abia de atunci să-și elaboreze o doctrină proprie, secta metodistă amplificîndu-se (în 1791, la moartea lui John Wesley, erau 76 848 credincioși și 310 predicatori), după ce în deceniile anterioare pătrunsese în coloniile engleze din America. În 1813, ia ființă Societatea Britanică de misionarism metodist și imediat după aceea o societate similară americană; ulterior, apar misiuni în Africa, India, Ceylon, Noua Zeelandă, Australia (engleze) și în America de Sud, Europa, Asia Orientală (americane); în prima jumătate a sec. XIX, diverse grupuri disidente înființează subsecte, iar în 1881 sînt instituite *conferințele metodiste mondiale*, convocate la fiecare zece ani. *M.* au o riguroasă organizare centralistă: un nucleu inferior cu 12 membri (*clasa*), circumscripții conduse de superintendenți (echivalenți episcopilor), iar la adunările de clasă fiecare credincios (avînd de altfel carte de membru și obligația de a avea scrisori de recomandare la mutările dintr-o localitate în alta) e obligat să-și mărturisească săptămînal starea de spirit. Una din țintele activității religioase este misionarismul, *m.* predicînd o formă de socialism creștin. Considerînd *Biblia* unica sursă a cunoașterii lui **Dumnezeu* și a **mîntuirii* și neacceptînd tradiția, *m.* admit, dintre **dogme*, Sfînta Treime (însă în prim plan **Sfîntul Duh*), **moartea*, **învierea* și a doua venire a lui **Isus Christos*, **Judecata de Apoi*, **Infernul* și **Paradisul* (nu și **Purgatoriul*) și neagă rolul preotului de mediator între Dumnezeu și oameni. Dintre cele 7 taine creștine acceptă numai **botezul* și **împărtășania*, ca ritualuri simbolice, însă și lipsite de caracter supranatural. Negînd dogma **predestinării* totale pe baza încrederii rol în perfectibilitatea umană, *m.* constituie Biserica cea mai tolerantă față de problemele teologice litigioase, credincioșii avînd libertatea de a-și căuta singuri soluțiile. Serviciul divin se reduce la o liturghie simplificată (psalmi, **rugăciuni* și predică accesibilă tuturor), importantă fiind **credința*, al cărei rol este activ în transformarea omului, iar **religia* fiind „viața lui Dumnezeu în sufletele omenești“. În privința **păcatului* originar — contrar intransigenței lui *Martin Luther* și a lui *Jean Calvin*, *m.* spun că, pierzîndu-și inocența după căderea în păcat, omul nu și-a pierdut însă chipul dumnezeiesc, nici rațiunea, nici liberul arbitru, astfel că a rămas capabil să dobîndească, combătîndu-și tendința spre păcat, o stare purificată inculpabilă. Azi, *m.* au 87 organizații naționale cu totalul de 20 milioane membri.

§ F. C. Gill, *The Romantic Movement and Methodism*, London, 1937.

Mgar-ba-nag-po (*Fierarul Negru*) În mitologia tibetană a *religiei prebudiste *bon, zeul fierarilor și — fie direct, fie prin *teofania sa manifestată în primul om care, în stare de transă, a devenit fierar — fierarul arhetipal (→ *arhetip*). (Uneori e identificat în alt zeu-fierar: *Dbalgyi-mgar-ba*, dacă acesta nu e doar un epitet.) Zeul locuiește într-o groță din muntele himalaian Bal. Mitologia lamaistă (→ *lamaism*) l-a clasat pe **M.-b.-n.-p.** în grupul unor divinități secundare însărcinate cu misiunea de paznici ai religiei. Fierarul arhetipal, după incubajia zeului în el, făurește o sabie capabilă să doboare armate numeroase și să-și apere stăpînul de orice pericol de moarte: conform tradiției, această sabie arhetipală ar fi păstrată și azi într-o lamaserie din sudul Tibetului.

Mictlan (*Locul Morților*) Lăcașul subpămîntean al *zeilor *morții și al oamenilor morți, în mitologia aztecă și în general nahuatlă, corespunzînd noțiunii maya *Mitnal*. (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Cu diferențe particulare, **M.** este echivalentul *Infernului. **M.**, stăpînit și condus de zeul infernal principal *Mictlantecuhli și de soția sa *Mictlancihuatl*, era închipuit ca o lume a durerii și neliniștii veșnice, a suferinței și a lipsei totale de bucurii; se credea că e situat sub pămînt, undeva în Nord, dispus în 9 nivele suprapuse; de fapt, **M.** este o noțiune mai complexă, însemnînd pe de o parte cele 9 straturi unde se duceau toți cei murînd în condiții obișnuite, iar pe de altă parte *Tărîmul Celălalt, o lume paralelă, coexistentă cu aceasta, însă neasemănătoare; acestei duble semnificații i se acorda o mare importanță și printre teologii și filosofii nahuatli (îndeosebi azteci) exista chiar o specialitate, numită *mictlanmatini*, desemnînd pe învățatul care se consacra studierii totale a lumii de dincolo.

Mictlantecuhli Zeul nahuatl al *morții (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), stăpînul absolut al tărîmului infernal *Mictlan*, unde domnește alături de soția sa *Mictlancihuatl*; corespunzînd zeului maya *Ahpuch, **M.** simbolizează totodată nordul lumii.

Midas Rege frigian dintr-un *mit simbolic grec (→ *mitologie greacă*); răsplătit de *Silenus cu împlinirea unei dorințe, a preferat să capete puterea de a transforma în aur tot ce ar fi atins: lăcomia l-a adus pînă și la chinurile foamei, întrucît și alimentele atinse se prefăceau în aur, astfel că a fost nevoit să-l implore pe zeul *Dionysos să-l elibereze de povara unui atare har; la sfatul zeului, s-a scăldat în rîul Paktolos aurindu-i apele, dar scăpînd de darul său nedericît. După alt mit, chemat să arbitreze o emulație muzicală dintre zeii *Pan și *Apollon, preferînd pe Pan, a fost pedepsit de Apollon care a făcut să-i crească regelui urechi de măgar; regele a început să și le mascheze sub o scufie, pînă cînd i le-a văzut bărbierul său; amenințat cu moartea dacă va divulga secretul, totuși neputînd purta povara unei asemenea taine, bărbierul a făcut o gaură în pămînt în care a strigat: „Regele Midas are urechi de măgar“, iar

din locul de contact sonor a crescut o trestie care, legănată de vînt, a foșnit răspîndind în lume secretul. Mitul a pătruns apoi în folclor, regăsindu-se în forme apropiate și în alte zone; (un hasm kartvel din Caucaz povestește pățania similară a unui împărat cu coarne).

Mider Zeu din *mitologia celtică, făcînd parte din grupul *Tuatha Dé Danann și avîndu-și reședința în mormîntul megalitic din Bri Leith. Soția sa, Etain, a fost răpită de regele irlandez Eochaid Airein; zeul a încercat s-o recupereze, însă fără succes. (E straniu amestecul de personaje mitice cu personaje istorice, deoarece acest rege din Irlanda este un personaj istoric atestat, contemporan cu Caesar.)

Midgardhr; *Mannheim* Lumea de mijloc a oamenilor, în *mitologia scandinavă, paznicul acestei lumi fiind zeul fenomenelor atmosferice *Thorr. Concepută de *zei ca o zonă despărțitoare între ținuturile cerești și tărîmurile subterane, adică între lumină și întuneric, lumea **M.** le-a fost dăruită ca locuință perpetuă *oamenilor primordialii *Ask și *Embla. Zeii au împrejmuit **M.** cu un dig, integritatea căruia ar fi amenințată de *uriașii frigului, de nu ar fi vegheată de *Thorr*. Cînd s-a născut șarpele *Yormungandr (fiul zeului malefic *Loki), *Odhinn l-a aruncat în mare, însă șarpele a crescut și a înconjurat întregul **M.**, mușcîndu-și coada ca să închidă cerul; încercarea neizbutită a lui *Thorr* de a-l pescui și a-l ucide a făcut ca șarpele (numit alegoric *Briul Pămîntului*) să rămînă de atunci o permanentă amenințare circulară a omenirii, întrucît el stîrnește valurile oceanice, izbindu-le de digul lumii.

Mi Fei Zină din *mitologia chineză, fiica zeului *Fu Xi, numită întii *Mi Sū* și înecată în fluviul Loshui, apoi devenind *zîna patronală a acestui fluviu (deși unii mitografi, de ex. poetul *Qu Yuan, în *Enigmele cerului*, o consideră zeiță); e reprezentată ca o tînără femeie de o mare frumusețe grațioasă, ale cărei proporții trupești constituie un model de armonie.

Milda Zeița lituană a dragostei (→ *mitologie baltică*); avea un sanctuar în Vilnius.

milenarism (lat. *millenium* — o mie de ani); *chiliasm* (grec. χιλιασμός < χιλιάς — o mie) *Mit apocaliptic (→ *Apocalips*), figurînd mai ales în *teologia *creștinismului, referitor la imperiul de o mie de ani al lui *Dumnezeu, după a doua venire pe pămînt a lui *Isus Christos. Influențat vădit de *zoroastrism, care împarte în durate milenare fixe schimbările raportului de forțe între *bine* (*Ahura-Mazda) și *rău* (*Angra-Mainyu), **m.** se întemeiază pe un pasaj din **Apocalipsul lui Ioan Teologul*: „Și am văzut jețuri și pe cei ce s-au așezat în ele, cei cărora li s-a dat putere să țină judecată. Și am văzut sufletele celor decapitați pentru mărturia lui Isus și pentru cuvîntul lui Dumnezeu, ca unii care nu s-au închinat fiarei [...] Și ei au înviat și au împărățit cu Christos o mie de ani, iar ceilalți morți nu vor învia pînă cînd nu se vor sfîrși cei o mie de ani. Această este învierea cea dintii [...] Și cînd se vor sfîrși cei o mie

de ani, Satana va fi dezlegat din închisoarea lui. Și va ieși să înșele neamurile care sînt în cele patru unghiuri ale pămîntului (*op. cit.*, XX, 4—8). Bazele doctrinei **m.** au fost elaborate în sec. II de *Papias* și de *gnosticul *Kerinthos*. Avînd un caracter protestatar în genere pasiv și alimentat de speranța unei epoci justițiare, **m.** se manifestă încă din sec. II—V (la secțiunii *montaniști, care afirmau că *revelația divină nu s-a încheiat, apoi la *donatiști), dar e atacat de sf. *Augustin (*De civitate Dei*, 426); o formă de **m.** reapare în concepția stadială asupra istoriei, profesată de călugărul medieval *Gioacchino da Fiore (sec. XII), după care ultimul stadiu va fi intronarea unei păci divine; această doctrină e reluată în sec. XVI de Thomas Müntzer, fondatorul sectei creștine anabaptiste (→ *anabaptiști*). Există un raport direct între **m.** creștin și mesianismul rabinic (rezultînd îndeosebi din apocriful *Baruh*, XXIX, 5 și urm.), care anunță venirea compensatoare a lui *Mesia în cadru istoric, nu celestial, cînd toți cei care au suferit vor învia și vor fi răsplătiți de o mie de ori mai mult. Forme similare de **m.** s-au manifestat însă și în *islam (în doctrina sectei *șiitilor care așteaptă venirea mesianică a Imamului Ascuns, ce se va numi *Mahdi). **M.** nu este o formă strict religioasă (afară de unele secte în care **m.** este esențial, ca la *adventiști, într-un sens, avînd totdeauna un substrat politic; de aceea, în epoca modernă se pot întîlni și forme milenariste cu caracter laic (mitul *farfuriilor zburătoare) sau semireligios (formele de *cargocult). Ca structură generală, înrîurit de vechile doctrine orientale, orice **m.** include, fățiș sau discret, o nostalgie a *teocrației. Dar, în esență, **m.** este o doctrină a consolării.

§ L. Gry, *Henoch X, 19 et les belles promesses de Papias* (în *Revue biblique*, 1946, vol. 53, p. 207)

Mīmāṃsā; *Mīmāṃsā* Doctrină de structură filosofic-religioasă din India, întemeiată de filosoful *Jaimini* (un *rși semilegendar din sec. IV—V) și contind ca unul dintre cele 6 sisteme ortodoxe de filosofie religioasă ale gândirii clasice indiene. În concepția **M.** (care admite existența lumii fizice, pe baze senzoriale, și afirmă existența reală a *spiritului, deși neagă existența divinității), lumea este guvernată de legile karmice (→ *karma*). Doctrina e ramificată, deși esența ei nu este propriu-zis variabilă de la o școală la alta. Formă cea mai veche: *Pūrva-mīmāṃsā* (întîia mīmāṃsā), al cărei sistem a fost explicat de *Jaimini*, este consacrată clarificării textelor vedice sacre (→ *Veda*), avînd în special scopul justificării ritualismului vedic; o altă ramură importantă: *Karma-mīmāṃsā*, consacrată acțiunii, explică legile karmice în existența lumii; ramura superioară, *Uttarā-mīmāṃsā* (de fapt, mīmāṃsā *mîntuirii) este *Vedānta; în acest plan, *Brahmā-mīmāṃsā*, din cadrul filosofiei vedantine, cercetează natura lui *Brahmān, ca spirit universal. Apropiată întrucîtva de școlile filosofice *Vaișeșika și *Nyāyā prin refuzul concepțiilor subiectiviste, doctrina **M.** afirmă

realitatea obiectivă a lumii, negînd imixtiunea vreunei divinități în creația și în guvernarea acestei lumi; a fost astfel firesc refuzul unor concepte, ca de ex. starea iluzorie a universului (→ *Māyā*) sau ciclicitatea distrugerilor și refacerilor lui (→ *Pralaya*). Pentru filosofia **M.**, universul este etern și neschimbat, fără început și fără sfîrșit, chiar dacă în el anumite lucruri sînt supuse modificării, între apariție și pieire, întrucît nici o distrugere nu e absolută: în toate aceste modificări echilibrul se menține datorită substanței — ca bază a oricăror însușiri; **M.** clasifică 9 tipuri de substanță, dintre care numai 5 sînt materiale: *pămîntul, *apa, *aerul, *focul, *eterul (→ *elementele*), celelalte 4 fiind: sufletul (*Ātman), mîntea, *timpul și spațiul.

§ Iha Ganganath, *Pūrva-mīmāṃsā*, Benares, 1942; A. B. Keith, *The Karma mīmāṃsā*, Calcutta, 1921

Mimir Divinitate acvatică, în **mitologia scandinavă*, zeu primordial, custode al izvorului înțelepciunii cosmice, aflat sub arborele sapienței *Yggdrasil (→ *Arborele Cosmic*). În schimbul dreptului de a sorbi din această înțelepciune, zeul suprem *Odhinn i-a dat lui **M.** un ochi al său. În armistițiul de după războiul între grupurile divine *Asa și *Vana, adversarii au făcut schimb de ostatici, însă *Vanii* l-au ucis pe **M.** tăindu-i capul, pe care l-au trimis zeilor *Aseni*; cu ajutorul *magiei sale, *Odhinn* a reușit să-i conserve acestui cap însușirea de a gândi și a vorbi păstrîndu-l pentru sine ca un prețios instrument oracular (→ *oracole*). (De altfel, după un *mit complementar, **M.** era unchiul matern al lui *Odhinn*). Dar sub rădăcinile arborelui *Yggdrasil* nu era un singur izvor: al doilea, conținînd cunoașterea integrală și înțelepciunea absolută, se află în stăpînirea și sub controlul exclusiv a lui **M.** În sens mitologic curent, **M.** simbolizează și *memoria strămoșească*.

Min; *Hakahagaher* Zeu falic din **mitologia egipteană*, identificat de greci cu *Pan, adorat mai ales la Koptos, unde era considerat zeul forței virile, al fecundității bărbătești (→ *culte falice*). În epoca arhaică, provenit dintr-un *fetiș al cărui *simbol era un fulger, **M.** devine ocrotitorul cerealelor, zeu al recoltei și al fertilității ogoarelor; procesiunile festive în onoarea lui **M.** în prima perioadă a verii, în anotimpul *shmu*, cînd începea secerișul, păstrau această semnificație, reluată și de unele reprezentări plastice: zeul ține în mîna dreaptă ridicată fie un bici, fie un fulger, ca simbol al forței. Ulterior, devin curente imaginile arătînd un bărbat zvelt, viguros, pe jumătate gol, cu un imens falus erect; alături, cu figură tot antropomorfă, are fața neagră; era numit adesea *Părintele oamenilor negri*, fiindcă se pare că inițial fusese adorat de triburile negre din preajma Egiptului; în sanctuarul său exista totdeauna și o colibă de tip somalez, încheiată în virf cu o pereche de coarne. Un al doilea simbol de putere fecundatoare: procesiunile rituale se făceau adesea în prezența unui taur (de obicei alb).

Minerva (arh. *Menerva*) Zeița înțelepciunii, a artelor și a strategiei militare, în *mitologia

romană. Recompusă sincretic (→ *sincretism*) după *Menrva etruscă și *Athena greacă, ocrotind toate meșteșugurile și prelucrarea lînii, patronind deopotrivă mobilitatea minții, *M.* era pentru romani și inventatoarea construcțiilor navale. În onoarea zeiței se țineau două cicluri de *sărbători vesele: *Quinquatrus maiores* (19—23 martie), cu participarea meșterilor (*artifices*) din diverse meserii și arte: medici, poeți, pictori, sculptori, învățători, elevi, țesătoare etc., și *Quinquatrus minores* (13 iunie) pentru flautiști.

Minos Rege mitic al Cretei (→ *mitologie greacă*), născut din cuplul *Zeus — *Europe, fratele lui *Rhadamanthys și al lui *Sarpedon (sau — în unele variante — *Aiakos) și ajungînd după *moarte, împreună cu ei, judecător în *Infern (*Hades). Vrînd să fie unicul rege cretan și cerînd sprijinul zeului *Poseidon, care îi trimite, din mare, un taur destinat să confirme în fața poporului sprijinul divin, *M.* nu-și respectă învoiala cu zeul și nu-i sacrifică taurul, iar atunci zeul reprogreamază destinația animalului făcîndu-l, ca represalii, să pustiască întreaga Cretă. Mai mult, *Pasiphae, soția regală a lui *M.*, se îndrăgostește de taur și dintr-o aventură a ei cu animalul se naște *Minotaurul, pentru izolarea căruia arhitectul *Dedal construiește *Labirintul și pentru uciderea căruia *Theseus organizează o expediție, reușind doar cînd e ajutat de *Ariadne, fiica lui *M.* Un alt *mit explică, indirect, ciudata infidelitate a reginei: „*Prokris* (soția lui *Kephalos*, rege în *Thorikos*) s-a refugiat pe lângă *Minos*, regele Cretei. Ea l-a găsit în puterea unei vrăji: nu putea să aibă copii. I-a făgăduit să-l vindece și l-a învățat cum să aibă copii. Întrucît *Minos* ejaacula șerpi, scorpioni și scolopendre, iar femeile cu care se împreună el mureau, *Prokris* a inventat următorul procedeu, spre a-i permite lui *Minos* să procreeze: ea și-a introdus în vagin o bășică de capră, în care *Minos* își evacua reptilele, trecînd apoi la *Pasiphae* și împreunîndu-se cu ea“ (*Antoninus Liberalis, Metamorfoze, 41*). În *Infern* — prin voința lui *Zeus* — *M.* ajunge judecătorul suprem: judecata se desfășura pe o pajiște de asfodel, în răsrucea (imaginată ca litera Y) unde drumurile se bifurcau spre *Tartaros și spre **Insulele Fericirilor*. Sufletele veneau în instanță dezbrăcate de fostele lor trupuri, iar *M.* judeca numai cazurile nerezolvate de ceilalți doi. *Platon pune în gura lui *Socrate explicația motivată de *Zeus*: culpabilii „trebuie judecați goi cu toții, deci să fie judecați după ce au murit. Și judecătorul trebuie să fie gol, deci mort, ca să privească, cu sufletul său, sufletul fiecăruia, îndată după ce a murit, departe de toate rudele sale, după ce și-a lăsat pe pămînt toate podoabele, încît judecata să fie dreaptă. Cunoscînd acestea, am pus înaintea voastră ca judecători pe fiii mei, doi născuți din *Asia*, *Minos* și *Rhadamanthys*, unul din *Europa*, *Aiakos*. Ei, după moarte, vor ține judecata pe pajiștea de la răsrucea de unde pleacă un drum către *Insulele Fericirilor* și alt drum către *Tartaros*. Pe cei din *Asia* îi

va judeca *Rhadamanthys* și pe cei din *Europa* — *Aiakos*. Lui *Minos* îi voi da împuternicirea de a decide asupra cazurilor nedezlegate de ceilalți doi, pentru ca judecata asupra strămutării oamenilor să fie cît mai dreaptă“ (*Gorgias, 523e—524a*).

Minotaurul (grec. Μινώταυρος) Monstru enigmatic din *mitologia greacă, jumătate om, jumătate taur, fiul adulterin al soției regelui cretan *Minos, *Pasiphae, născut din amorul ei cu taurul trimis în Creta de zeul *Poseidon. Închis în *Labirintul construit anume de arhitectul *Dedal, *M.* se hrănește cu tributul viu, primit anual, de 7 băieți și 7 fete, pînă cînd *Theseus izbutește să-l ucidă, pătrunzînd în *Labirint* cu ajutorul fiicei regelui, *Ariadne. *Mitul e o acumulare de *simboluri și alegorii mai noi, stratificate peste un nucleu arhaic, poate de structură totemică (→ *totem*).

Miorița → *Oaia Năzdrăvană*

miracol (lat. *miraculum*; grec θαύμα — minune) Eveniment reprezentînd o abatere de la legile statistice, iar ca fenomen — o contrazicere a legilor naturii; în sens religios, este un triumf al voinței divinității asupra firescului, iar în **religiile structurate* pe *teism, o derogare efectuată de divinitate de la legile stabilite de ea însăși; (*Spinoza* a redus la absurd această definiție: operînd contra legilor naturale, *Dumnezeu operează contra propriei naturi). În religiile primitive, miracolul se subsumează *magiei, producerea lui fiind atribuită oamenilor special inzestrați (*șamani, *sacerdoși, vrăjitori). În religiile teiste, orice *m.* este o breșă pe care supranaturalul o deschide în natural, iar autor nu se consideră decît *Dumnezeu*, direct sau prin intermediarii săi. Spre deosebire de *magul primitiv, care se bizuie pe propriile lui științe și puteri, sfîntul, *profetul sau *taumaturgul* (→ *taumaturgie*), care produce un *m.*, acționează numai în numele lui *Dumnezeu*, prin investitură divină, actual său avînd un caracter charismatic, datorită harului dumnezeiesc cu care a fost inzestrat temporar sau definitiv; ca a tare, *m.* în concepție teistă (de pildă în religii ca *judaismul și *creștinismul) este un semn dumnezeiesc (*signum*); în acest mod, *m.* devine un criteriu al *revelației, tot așa cum *revelația* este un criteriu al *m.* Dar întrucît religiile teiste admit că și *Diavolul, ca și *pseudoprofeții* săi (de ex., *Antichrist) pot să producă evenimente miraculoase care forțează firescul, spre a nu rezulta de aici o contradicție flagrantă (de vreme ce personajelor malefice nu li se acordă harul divin), *teologia consideră acest tip de *m.* drept o falsă imitație a minunilor divine, așadar un act necharismatic, neinclus în actual *revelației*. De remarcat că tipologia *m.* relatat în scrierile sacre ale religiilor teiste (*Biblia, *Tabudul, *Coranul) are totdeauna un caracter particular, referîndu-se la cazuri speciale și nu la vreo generalitate universală; de pildă se vorbește despre vindecarea orbului din naștere, ca eveniment individualizat, nu de vreun *m.* care să se refere la vindecarea integrală a feno-

menului orbirii din naștere; această particularizare este un gest teologic de prudență față de confruntarea cu realitatea curentă, întrucît **m.** are în primul rînd valoare religioasă de *simbol asupra puterii și grației divine.

§ A. Wiesinger, *Okkulte Phänomene im Lichte der Theologie*, Graz-Wien, 1953

Miroku Divinitate patronală a viitorului, în *mitologia japoneză.

mistere (lat. *mysterium* — ceremonie religioasă secretă; grec. *μυστήριον* — ceremonie misterioasă, inițiere secretă < *μύω* — inițiez; noțiune cu substrat semantic complex: *μύστικος* — inițiat; *μυστηριοφύλαξ* — paznicul misterelor sacre; *μυσταγωγός* — custodele tezaurului din *templu, preot însărcinat cu inițierea) Categorie de principii religioase și de practici rituale de *cult, destinate exclusiv unor grupuri de fideli admiși a se iniția în secretele culturale, totodată obligați prin *jurămintă să nu trădeze taina celor petrecute în sanctuar. **M.** sînt specifice oricărei *religii, ele incluzînd două tipuri de *ritualuri particulare: *magice* și *purificatoare*. **M.** erau frecvente în Egipt (solare, funerare), Iran (ale *focului), India, mai ales Hellada, de asemeni în America precolumbiană și la multe triburi din Africa. Printre cele mai semnificative din lumea greacă (autohtone sau împrumutate), erau **m.** cabire (→ *Cabiri*), eleusine, dionysiace (→ *Dionysos*), orfice (→ *Orpheus*), pythagoreice (→ *Pythagoras*), **m.** lui *Zeus, dar și **m.** isiace (→ *Isis*), adonisiace (→ *Adonis*), mithraice (→ *Mithra*), ca și cele consacrate zeiței frigiene *Kybele. **Misterele Eleusine* aveau substrat agrar; cele adonisiace se consacrau ciclurilor anuale de *moarte și înviere a naturii. Orientarea cosmologică a **Misterelor Orfice* viza originea universului în *oul primordial, ca și legea existenței ciclice (sufletul omenesc, produs titanic, e constrins să se mute dintr-un corp în altul fără încetare, excepția fiind numai cei ce au aflat calea *mîntuirii, adică tocmai inițiații **Misterelor Orfice*. Dar și *creștinismul practică unele tipuri de **m.**: Sf. Treime, întruparea lui *Isus Christos, *transsubstanțierea vinului și pîinii în singele și în trupul dumnezeiesc. *Teologia creștină, și îndeosebi cea catolică, afirmă că **m.** (sau *sfintele taine*) sînt adevăruri inaccesibile rațiunii, întrucît ele constituie *revelații, iar în ultimă instanță nu este admis decît un *singur mister*: al lui *Dumnezeu și al relațiilor lui cu lumea; ca atare, *cuvîntul divin nu e o explicație prin care Dumnezeu ar intra în cadrul logic al gîndirii umane, ci este o *epifanie, adică manifestarea prezenței lui ascunse, chemarea adresată credincioșilor de a pătrunde în misterul său. Sub raportul conținutului, toate **m.** sînt clasificabile în: a) *simbolice* (cu caracter solar, ignic, agrar, metalurgic); b) *mistice* (cosmogonice, funerare, ale transsubstanțierii ș.a.); ambele categorii se sprijină pe inițierea fidelilor în neverosimilul izbitor pentru ei prin noutate (a) sau prin iraționalitate (b).

Misterele Eleusine Importantă *sărbătoare religioasă cu caracter agrar inițiativ, consacrată

anual de greci zeiței *Demeter și desfășurîndu-se la Eleusis (Attica); întemeierea acestui oraș era atribuită unui fiu mitic al zeului *Hermes, iar întemeietorul era și tatăl (sau bunicul) lui Triptolemos. *Mitul relatează că acolo a poposit Demeter în timp ce își căuta fiica, *Persephone, răpită de *Hades, și a cerut să i se clădească un *templu. Orficii (→ *orfism*) credeau că la Eleusis se afla poarta secretă care se deschide spre *Hades. Poetul trac legendar Musaios, din anturajul lui *Orpheus, ar fi fost primul preot al **M.E.** Scenariul tradițional al **M.E.**, clădit pe *simbolul unirii lui *Zeus cu Demeter și pe căutarea și regăsirea răpitei Persephone, avea un caracter inițiativ; în cursul ceremoniei, participanții vizitau o sală de inițiere care, topografic, pretindea să reproducă regatul infernal al lui Hades; următorul act de inițiere, după un an, îl repeta pe primul insistînd asupra amănuntelor. Serbările durau zece zile (13—23, luna *boidromion*: septembrie-octombrie), în fiecare zi desfășurîndu-se alt *ritual. *Hierofanții* (ἱεροφάντης) — preoții care explicau *misterele în fața celor veniți să se inițieze, oficiau ritualul principal, numit „ceea ce se spune“ (τα λεγόμενα); celelalte două părți: ceremonia (τα δρούμενα) și obiectul *cultului (τα θύμενα) constituiau anexele de sprijin. **M.E.** au origine arhaică, poate prehellenică; evoluția lor îndelungată a pornit probabil de la simbolul spicului de grâu pe care Demeter l-a dăruit lui Triptolemos, ajungînd la simbolul răpirii Persephonei pentru a culmina, în faza de rafinament final al întregii ceremonii sacre, cu inițierea adepților în secretele vieții postume; de aceea, cu timpul, **M.E.** s-au complexificat. Viitorii inițiați se purificau — înainte de participarea la ceremonial — cu o băutură (*kykeon*) pe care o ceruse Demeter în casa lui Keleos, cînd se angajase doică pe parcursul periplului ei de căutare a Persephonei; băutura se prepara din făină de grâu, apă și busuioc fraged. Regulile fundamentale pentru inițiați erau discreția și cumpătarea. *Teleté* era prima treaptă a inițierii (τελετή — ritual, ceremonie de inițiere în mister); tratată ca fază secretă a sărbătorii misterelor, această treaptă era compusă din 3 momente: *drómēna* (τα δρούμενα), care simboliza răpirea Persephonei și periplul efectuat de către Demeter în căutarea ei; *deiknymēna* (τα δεικνόμενα), constînd în reprezentarea regiunilor subpămîntene din Hades; după scurgerea acestui moment ritual, *mystii* puteau să contemple, în „lăcașurile fericitorilor“, obiectele sacre din cadrul cultului celor două zeițe; *légomena* (τα λεγόμενα), adică instrucțiunile primite de inițiați pentru orientarea spre locuințele subpămîntene; (de fapt, aceste instrucțiuni nu erau decît niște formule urmărind înlăturarea fricii de *moarte). În această privință, *Pindar — care acordă o foarte mare semnificație **M.E.** — scrie: „Fericit cel care a văzut acestea, înainte de a merge în Hades; el cunoaște sfîrșitul vieții, cunoaște începutul dat de Zeus“ (*fragm.* 137). După parcurgerea tuturor treptelor riguroso succedate,

mystii obțineau stadiul *epopteia* (ἐποπτεία), gradul maximal de introducere în marile secrete, adică inițierea supremă. Privite retrospectiv, în dinamica istoriei, M.E. își divulgă structura: celebrând „întoarcerea la lumină a tinerei fiice a grîului“ (A. Bonnard), ele repetau inițierea primordială în agricultură a societății primitive, efectuată de către *eroii civilizatori mitici, din momentul revoluției agrare; iar revoluția agrară a determinat o cotitură structurală în existența omenirii, atât în plan psihosocial, cit și în geneza conceptelor religioase și, implicit, în profilul miturilor aferente. Nașterea și moartea în natură, înmormîntarea semințelor și regenerarea lor în altă generație de spice vivace și hrănitoare nu mai rămîneau, tocmai de aceea, simple *ritualuri agrare, după ce oferiseră termenii esențiali de comparație cu succedarea alternativă a vieții și morții umane. M.E. au ajuns în cele din urmă mecanismul intelectual și etic de integrare a omului în univers, deși pe una dintre căile cele mai pragmatice. După unele tradiții și conform unor dovezi arheologice locale, la Eleusis se practicau incinerări rituale. M.E. erau printre cele mai respectate sărbători grecești; se pare însă că, totuși, sacralitatea lor ocrotită de lege nu era luată în serios de toți grecii, căci de pildă Alcibiades a avut îndrăzneala să parodieze ceremonialul de inițiere secretă; el a scăpat de pedeapsa cu moartea, înrîntă, autoexilîndu-se.

§ Georges Méautis, *Les Dieux de la Grèce et les Mystères d'Eleusis*, Paris, 1959; Sterling Dow and Robert F. Healey, *A Sacred Calendar of Eleusis*, Cambridge, 1965

Misterele Orfice *Ritualuri de inițiere secretă, practicate în Hellada (→ *Delphoi*) de către orfici (→ *orfism*), în numele poetului mitic *Orpheus și în cadrul *teologiei ce i se atribuia; obișnă universului total în *oul primordial, cosmogonic, Noaptea (*Nyx) născînd *Cerul (*Uranos) și *Pămîntul (*Gaia), din împreunarea cărora se naște (altfel decît după tradiția mitică) Dionysos-Zagreus (→ *Dionysos*), divinitatea reîncarnată; inițierea urmărea îndeosebi legea existenței ciclice: sufletul omenesc, de origine titanică (→ *Titani*), este constrîns să se mute dintr-un corp în altul, fără sfîrșit, exceptîndu-se sufletele celor care au aflat calea *mîntuirii, adică ale inițiaților în M.O. Spre a-și asigura mîntuirea, adică reducerea termenului de eliberare definitivă din ciclul *metempsihozei, orficii refuzau întreținerea vieții lor prin distrugerea altor vieți, ceea ce se traducea în hrana riguros vegetariană și în evitarea a tot de poate consolida „închisoarea corporală“ a sufletului, trupul socotîndu-se principala impuritate omenească și deci trebuind să fie strunit și chiar mortificat (→ *ascetism*). La sfîrșitul căii de purificare, sufletul urmează să fie primit în lumea divină a veșnicei fericiți, iar atingerea acelei ținte trebuia să se obțină printr-o instrucție amănunțită (de pildă, asupra cuvintelor de trecere, gravate pe *talismanele care îi însoțeau pe inițiații orfici decedați). Cuvintele de trecere

erau diverse, toate referindu-se însă la cercul inițiat purificat din care pleca defunctul („Eu vin din obștea sufletelor curate“ sau „Am ieșit din șirul pedepselor grele și al durerilor“), iar salutului de primire rostit de zeia *Infernului *Persephone („O, norocosule, preafericitul, din omul care fuseseși ai ajuns zeu!“), defunctul era obligat să-i răspundă printr-o formulă magică, de sens obscur, strict inițiat: „Ied fiind, în lapte am căzut“.

§ L. Moulinier, *Orphée et l'orphisme à l'époque classique*, Paris, 1955

misticism (grec. μυστικός — misterios, tainic). Noțiune curentă desemnînd orice *credință în supranatural, specifică atât *religiilor, cit și *superstițiilor, și aflîndu-se în opoziție față de cunoașterea raționalistă a legilor obiective care guvernează universul. În sensul restrîns, de concepție filosofică sau religioasă, noțiunea de *mistică* — deosebită de aceea de *misticism* — include orice atitudine psihologică orientînd gîndirea sau existența către o experiență în plan mistic și definește orice concepție care admite posibilitatea legăturii directe, suprasenzoriale (prin intuiție, *ascetism, extaz sau *revelație) dintre sufletul omului și divinitate, mergînd pînă la contopirea virtuală a celor două entități. Stările mistice caracterizează atît unele religii (*orfismul, *budismul, *creștinismul — îndeosebi medieval, *secta *sufiștilor din *islam, cit și unele forme paraleigioase (ca *teozofia). Mistica budistă are ca țintă pierderea omului, prin propriile lui puteri, în Absolutul cosmic, ceea ce echivalează cu ajungerea (sau stingerea) în *Nirvāna. *Teologia mistică a creștinismului își asumă ca domeniu specific așa-numita cunoaștere experimentală a lui *Dumnezeu și a *misterului său, intrucît se bizuie pe revelația divină și pe inspirația directă din sursă dumnezeiască. Orientări mistice, uneori foarte puternice, a înregistrat *iudaismul medieval al kabbaliștilor (→ *Kabbala*), de ex., în mistica literelor. Un important curent mistic, format în sfera creștinismului oriental (în cercurile monastice bizantine, pe baza doctrinei formulate de teologul Gregorios Palamas (1296—1359), a fost *hesichismul; acest curent considera că esența dumnezeiască, inaccesibilă senzorial, devine perceptibilă numai prin energia emanată de Dumnezeu, așadar calea de acces spre contactarea spirituală a acestei energii și, implicit, spre cunoașterea esenței divine e constituită de *rugăciune și extaz. În extazul mistic, scopul principal este presupusa contopire a sufletului uman cu divinitatea. Această stare, psihologul William James o explică prin demersul individual deliberat: „Trecerea de la conștiința normală la conștiința mistică se face de la mic la imens, de la agitație la liniște. Se intră în armonie, în unitatea senină unde infinitul absoarbe toate limitele“ (*The Varieties of Religious Experience*, New York — London, 1902). De fapt însă atît formele religioase și filosofice de *mistică* a meditației, cit și formele

vulgarizate în **m.** constituie, în trepte diferite, căi de refugiu din cunoașterea rațională, instrumente de fugă a omului de sine însuși. Dar au existat și definiții din afara ariei religioase; astfel, Alexis Carrel (în *L'Homme, cet inconnu*, Paris, 1935) pune mistică în vecinătatea esteticii, după el, sensul frumosului conducând la activitatea mistică, pe care acest autor o clasifică printre „activitățile omenești fundamentale”. În planul practicii religioase istoria a înregistrat numeroase *crize mistice* (în special la filosofii teologici), ca forme particulare; dar în mediile ignorante și alienate apar periodic *crize de misticism*, care adesea sînt numai variante ale bigotismului (acestea s-au înregistrat, în masă, îndeosebi în evul mediu, dar și în vremurile noastre, în unele secte extremiste) și caracteristice zonelor periferice ale creștinismului și islamului, mai rar la marginea altor religii.

§ R. Steiner, *Das Christentum als mystische Tatsache und die Mysterien des Altertums*, Leipzig, 1910; Gershom Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York, 1946; V. Lossky, *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris, 1960; T. Andrae, *Islamische Mystiker*, Stuttgart, 1960; H. Thurston, *The Physical Phenomena of Mysticism*, Chicago, 1952

mit (grec. μῦθος — poveste) Narățiune tradițională complexă, născută în unghiul de incidență între planul cosmic și planul uman, al cărei conținut specific, emanînd în forme sacralizate de la o societate primitivă (uneori de la o societate numai întîrziată cultural sau regresată prin alienare), imaginează explicarea concretă a fenomenelor și evenimentelor enigmatice de caracter spațial sau temporal, petrecute în existența psihofizică a omului, în natura ambiantă și în univers, în legătură cu destinul condiției cosmice și umane, și care le atribuie tuturor acestora origini supranaturale din vremea creației primordiale și le consideră sacre și revelate de ființe supraumane. Atît în dezvoltarea istorică verticală a noțiunii de *mit*, cît și în circulația orizontală a sa prin limbajul curent, termenul a fost investit cu semnificație multiplă, elaborată sau spontană, variînd între diverse puncte de vedere și zone de aplicație. De la sensul de ficțiune, născocire, se reaujeune uneori la înțelesul inițial de memorie populară sau istorie adevărată, apoi din nou la valoarea de fabulă alegorică, de poezie simbolică, de simbol moral sau la operația mentală prin care omul primitiv sau omul involut își explică lumea, iar alteori la retroconstrucția *arhetipurilor, la memoria sacră a modelelor exemplare din *revelația inițială sau, dimpotrivă, la ideea unor personificări hipertrofice din cursul primelor investigații și descoperiri omenești în lumea ambiantă; adesea prin **m.** se înțelege — în limbajul cotidian — pseudorealitatea și realitatea iluzorie, așa cum se vorbește și de mituri moderne (care sînt de fapt mai ales pseudomituri); iar în limbajul curent (îndeosebi în cel jurnalistic din sec. XX) „mit“ ajunge să în-

semne și ceea ce este contrar realității concrete. Cercetări din diverse unghiuri, vechi de cel puțin 25 secole, au produs peste 500 definiții ale **m.**, dar nici una nu a izbutit să înglobeze toată materia plurisemnificantă a noțiunii atît de complexe, deși cele mai multe din ele au asigurat o evoluție teoretică tot mai substanțială a problemei; în tot acest răsîmp a crescut un copac cu peste 500 de ramuri, unele groase, altele subțiri și fragile; nici una din ele nu reprezintă copacul întreg, dar nici una nu poate lipsi din el. Aceste definiții, fie că se referă la geneza și structura **m.**, fie că privesc mitologia în ansamblu, ca fenomen de manifestare timpurie a unui sistem de gîndire umană, sînt mai puțin o evoluție practică spre formularea unui postulat și mai mult o acumulare teoretică de puncte de vedere. Critica **m.** s-a manifestat în Grecia antică (urmată de reluările romane) unde mitologii erau induși în eroare de mitografi și considerau **m.** o ficțiune poetică deliberată. *Xenophanes din Kolophon (sec. VI î.e.n.) critică printre cei dinți expresiile și simbolurile mitologice din opera lui *Homer și a lui *Hesiod, respingînd afirmația homerică asupra deplasării spațiale a *zeilor, viziunea antropomorfică asupra lor și refuzînd să accepte ideea că zeii ar fi imorali, așa cum rezultă din opera lui Homer și Hesiod, care le descriu adulterele, furturile, înșelăciunile. Apoi, *Prodikos din Keos (sec. V î.e.n.) afirmă că oamenii zeifică îndeosebi fenomenele naturale utile. *Euhemeros (sec. III î.e.n.) este întiul care a încercat o definire concretă a mitogenezei, considerînd, captivant dar simplist, că mitologia este zeificarea *strămoșilor muritori și apoteozarea regilor defunți; oferind o cheie aparent universală, *euhemerismul a recoltat numeroși adepți pînă în sec. XX, pe care îi scutea de efortul investigațiilor mitologiei comparate și al judecării complexe interdisciplinare. Tot astfel, din un secol mai înainte, pentru *Theagenes din Rhegion (sec. VI î.e.n.) numele zeilor homerici era fie intruchiparea alegorică a însușirilor omenești, fie alegoria *elementelor naturii. *Platon (sec. V—IV î.e.n.), condamnînd drept imorale în educarea tineretului poveștile mitologice ale poezilor, afirmă că „acestea sînt povestiri cărora nu trebuie să li se îngăduie accesul în Cetate, nici dacă un înțeles simbolic susține născocirea, nici dacă această născocire e despuiată de orice semnificație simbolică“ (*Republica*, II, 378 d). În concepția lui Aristotel (sec. IV î.e.n.), „iubitul de mituri e oarecum un filosof, căci mitul a fost născocit pe baza unor întîmplări minunate, pentru explicarea lor“ (*Metafizica*, I, 2); aceasta e și singura definiție antică mai aproape de conceptul modern. Din aceeași arie e și opinia poetului latin *Lucretius (sec. I î.e.n.); „Oamenii vedeau în vise că zeii săvîrșesc multe lucruri minunate fără nici un efort. / Pe lîngă asta, vedeau cum se petrec într-o ordine sigură / rotirea cerului și schimbarea anotimpurilor deosebite, / dar nu puteau să cunoască pricinile celor petrecute. / Își găseau deci scăparea,

punind toate cele minunate / pe seama zeilor, socotind că toate se petrec din voința lor“ (*De rerum natura*, v. 1181—1187). Istoricul *Diodor din Sicilia* (sec. I î.e.n.), deși discipol — în interpretarea miturilor — al lui Euhemeros, este totuși mai temperat, mai larg în soluții: „atunci când avem a face cu povestiri mitologice, nu trebuie să căutăm cu tot dinadinsul adevărul, în înțelesul cel mai deplin al cuvintului“ (*Biblioteca istorică*, I, VIII, 4). În epoca Renașterii, preocupările reapar, *Giovanni Boccaccio* (1313—1375) reia însă o concepție antică simplificată și, investigând genealogiile zeilor păgâni, consideră miturile o alegorie a cerului instelat (*De genealogiis deorum gentilium*). Abia *Giambattista Vico* (1668—1744) aprofundează problema, stabilind 4 etape istorice în evoluția m.: 1) umanizarea și divinizarea naturii; 2) simbolizarea cuceririi și transformării naturii; 3) înzestrarea zeilor cu semnificații sociale și politice; 4) umanizarea zeilor până la depuierea lor de orice înțeles alegoric; totuși opinia sa nu se depărtează mult de euhemerism: „Atunci când e vorba de oameni care, într-o împrejurare sau alta, au ajuns vestiți, într-o direcție sau alta, poporul închipuie despre ei povești potrivite celor ce el ar fi vrut să se întâmple. Poveștile, așadar miturile, sînt prin urmare adevăruri ideale care corespund meritelor acelor personaje în jurul cărora poporul le-a creat; și ele sînt uneori false în sensul că acestor personaje li s-a atribuit capacitatea de a săvîrși ceea ce ele în fapt nu sînt vrednice să săvîrșească (*Principi di una scienza nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni*, 1725). În 1757, *David Hume* reia optica lui Lucretius, considerînd (în *Hume's dialogues concerning natural religion*) *politeismul o *religie naturală și explicînd apariția religiei (implicit, a mitologiei) ca o consecință a trăirilor omenești (mai ales frica și speranța), pe care omul le transferă asupra universului înconjurător. Epoca romantismului german (*Schlegel*, *C. Brentano*, *Frații *Grimm*) începe să privească, în sec. XIX, m. ca expresie a substanței spirituale a popoarelor; ideea era generată anterior de *Herder*, pentru care m., exprimînd înțelepciunea populară, este esența concepției acesteia despre natură și societate. Frații *J. și W. Grimm* introduc înția oară studiul mitologiei comparate. Apoi *Fr. W. Schelling* — urmărind ideea unei unificări între „filosofia mitologiei“ și „filosofia revelației“, adică între știință și *credință — afirmă (prima dată, într-o prelegere universitară din 1841), că dacă o cauză formală (aspectul obiectului) e înțeleasă literal ca o cauză materială, ideea devine ființă și se preface în *miracol sau basm, iar dacă această idee miraculoasă e înțeleasă și ca o cauză activă (avînd finalitate), apare ființa miraculoasă acționînd de la sine, în propriile ei scopuri, și nefiind altceva decît un mit. Mai târziu, *Fr. Nietzsche*, ocupîndu-se de „nașterea tragediei“ (*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, 1872) și, implicit, de *mitologia greacă, li stabilește acesteia două izvoare pri-

mordiale: apollinicul (ceea ce e pașnic, mareș, echilibrat, artistic) și dionisiacul (ceea ce e orgiastic și exaltat). Abia, dintre filosofi germani, *K. *Marx* și *Fr. *Engels* fac efortul de a discerne structura complexă a formării m. ca fenomen psihosocial, spunînd nu numai că m. este opera imaginației omului înfricoșat de forțele naturii, dar și că „realitatea trecută își găsește reflectarea în imaginile fantastice ale mitologiei“ (*Marx*). Cercetarea stadiilor arhaice (*animatism, *animism, *totemism) a oferit mitologilor un câmp de investigație mai larg, deși uneori tocmai zonele noi descoperite au limitat aria concluziilor. *Max *Müller*, care considera că filosofia primitivă din mitologie este încercarea omului de a cuprinde spiritual infinitul și, studiînd comparativ numele zeilor, lansă o concepție semantică despre m. (*nomena-numina*: numele care devin divinități), socotindu-l o maladie a limbii, ajunge să găsească obârșia întregii mitologii în m. *solare*, afirmînd că arienii arhaici își constituiseră tot *panteonul în jurul *soarelui, *cerului și *pământului (teorie discreditată încă din timpul vieții autorului). *Edward *Tylor* teoretizează originea animistă a mitologiei, socotind că toate miturile s-au format din acel „minimum de religie“, cum numise el animismul. Partizan al originii animiste era și *Andrew *Lang* (care demontase cu succes angrenajul teoriei lui *Max Müller*): miturile se nasc din personificarea *elementelor cosmice, geneza miturilor (care la popoarele civilizate conțin deopotrivă elemente raționale și iraționale) fiind un proces caracteristic stadiului animist al gândirii umane. *Lang* lansează, de aici, și teoria sa despre „monoteismul originar“, îmbrățișată ulterior de mulți teologi catolici. Toate aceste aparente înnoiri ale cercetării de fapt redescopereau într-un fel sau altul optica antică, de la Euhemeros la Lucretius, uneori însă și sub înfrurirea *teologiei creștine. Alte unghiuri de vedere (de ex., semantismul) exploatează nelimitat zonele limitate alese. *G. Usener*, consacîndu-și o cercetare „numelor de zei“ (*Götternamen. Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*, 1895), construiește istoria reprezentărilor mitologice, de la micile zeități ocazionale pînă la marii zei, întemeindu-se pe analiza limbii. *Herbert Spencer* (1820—1903), filosof și sociolog pozitivist, interesat de problema animismului și a „prereligiei“, consideră (dar dintr-o perspectivă derivată din euhemerism) că divinitățile sînt personificări, însuflețiri ale fenomenelor, m. fiind deci o consecință a degenerării și a falselor concepții și interpretări ale naturii, iar mitologia în ansamblu nu e decît un rezultat al *cultului *strămoșilor. Sociologii, antropologii, etnografii își extrapolează observațiile de strictă specialitate, interpretînd prin ele întreaga fenomenologie a m. *Leo Frobenius* face chiar o reparație geoclimatică a tipurilor de gândire mitică, socotind de pildă că tribul yoruba ar fi „un epigon al Atlantidei lui Platon“ (*Kulturgeschichte Afrikas*, 1933). Pentru sociologul *Émile *Durkheim*

(1858—1917), mitologia și religia sînt același fenomen social: „Nu vād în divinitate decît societatea transfigurată și gîndită simbolic“. Ecouri ale concepției animiste și totemiste se aud și mai tîrziu, în sec. XX. *Wilhelm Wundt*, preocupat de psihologia popoarelor, construiește (în vasta sa lucrare *Völkerpsychologie*, I—X, 1900—1920) un sistem logic de interpretare idealistă a fetișismului (→ *fetiș*), animismului, totemismului și mitologiei, care nu ar avea, toate la un loc, altă sursă decît stările iraționale (afectele, voința) ale omului primitiv; iar *H.M.* și *N. K. Chadwick* afirmă că „mitul este ultimul, nu primul stadiu în dezvoltarea eroului“. Totuși, încă la sfîrșitul sec. XIX, *James George Frazer* izbutea (după 1890), manipulînd o materie mitologică imensă din întreaga lume, să vadă mult mai aproape de complexitatea lăuntrică a *m.* ca fenomen, atît punctele lui de pornire, cît și evoluția stadială; Frazer privește mitologia (mai ales în ampla sa cercetare comparativă *The Golden Bough*, consacrată implicațiilor mitului despre **creanga de aur*) în lumină cultural-istorică, *m.* născîndu-se, după el, de la începutul și pe parcursul dezvoltării spirituale a omenirii, care străbate 3 etape: **magia*, religia, știința (chiar dacă această stadializare s-a dovedit eronată). O investigație atentă și originală oferea, în 1926 (*Myth in primitive psychology*), *Bronislaw Malinowski*, pentru care *m.* este „un element esențial al civilizației umane“, „o realitate vie la care se recurge mereu“, „o adevărată codificare a religiei primitive și a înțelepciunii practice“, și „nu e o poveste gratuită, ci dimpotrivă, o forță de mare intensitate activă; nu e o explicare intelectuală sau o imagine artistică, ci o cartă pragmatică a înțelepciunii primitive“. Sec. XX aduce cîteva curente noi în interpretarea *m.* (psihanaliză, structuralism, existențialism, pe de altă parte un anumit istorism, dar și puncte de vedere, fie cu totul speciale, fie îmbrățișînd, în afara curentelor, fenomenul global). De la *Sigmund Freud*, pentru care toate **arhetipurile* mitologice sînt un vis colectiv al omenirii, produs de nevroza avînd ca sursă neputința satisfacției sexuale (*Totem und Tabu*, 1913), psihanaliza se amplifică în sforțările imens documentate, însă canalizîndu-se prin aceeași albie limitativă, ale lui *Carl Gustav Jung*, care consideră mitologia o expresie a „inconștientului colectiv“, arhetipurile sale putînd fi găsite, psihanalitic, în opera mitologică a tuturor popoarelor și raselor, iar autorul urmărind astfel toate transformările și simbolurile din fenomenul numit de el *libido* (*Wandlungen und Symbole der Libido*, 1912); așadar, zeii cosmici, simboluri ale luminii, exprimă conștiința omului, iar **demonii*, simboluri ale întunericului și **haosului*, inconștientul său. Considerarea *m.* numai în plan simbolic avea destui adepți încă în antichitate, iar reluarea mai complicată a concepției în sec. XX nu înseamnă și o îmbogățire a cercetărilor științifice ale *m.* Și *Ernst Cassirer* se consacră „filosofiei formelor simbolice“

(*Philosophie der symbolischen Formen*, I—II, 1923—1929), înțelegînd mitologia ca formă simbolică de gîndire, fără diferențierea elementelor interne de cele externe, opoziția cărora se formează încet, *m.* avînd astfel o forță atotcuprinzătoare față de care celelalte categorii ale conștiinței și cunoașterii umane sînt secundare și abstracte; gîndirea mitică, după Cassirer, e generată de includerea în spiritul uman a ideii de forță magică. Structuraliștii au privit mai profund relația om-natură în procesul primitiv de naștere a *m.*, totuși limitînd și aria cauzală și investind primitivul cu gîndire abstractă capabilă de a construi o logică, așa cum vechile concepții îl investeau cu forța de a imagina inimaginabilul, adică a face comparații fără termen de comparație, sau cum psihanaliștii au făcut din acel vînător, pescar, păstor de turme sau agricultor primitiv un psihopat cu întreaga sa gîndire dependentă exclusiv de erotism și de raporturile sexuale. *Claude Lévi-Strauss*, abordînd *m.* prin metoda structuralistă, în contextul antropologiei generale și în condițiile „gîndirii sălbatice“ (*La pensée sauvage*, 1962; *Anthropologie structurale*, 1958), îl definește drept matricea reprezentărilor și aria soluționării unor probleme ale logicii primitive, iar mitologia, un cod sui-generis cu ajutorul căruia gîndirea sălbatică își construiește diferite modele de lumi, obîrșia *m.* aflîndu-se așadar în nevoia primitivului de a-și explica fenomenele din jur, de pildă antiteza viață-moarte. Apoi, cu demersul unor cercetători care aprofundează folclorul, cercetarea se reapropie — fie și pe o cale mai pragmatică — de realitatea de teren: așa cum socotește *V. Ia. Propp*, cercetător al fenomenologiei basmului fantastic și al rădăcinilor lui istorice (*Исторические корни волшебной сказки*, 1946), *m.* este o povestire despre divinități sau esențe divine, în realitatea cărora oamenii cred cu adevărat. „Mitul și basmul se deosebesc nu după forma lor, ci după funcția lor socială“, căci „din punct de vedere formal mitul nu poate fi deosebit de basm“, deoarece „basmul și mitul (mai cu seamă miturile popoarelor din perioada premergătoare împărțirii societății în clase) pot coincide între ele uneori atît de mult, încît în etnografie și folclorică asemenea mituri sînt deseori numite basme.“ Propp clasifică deci întregul corpus de mituri în „miturile formațiunilor anterioare împărțirii pe clase, mituri ce pot fi considerate izvoare nemijlocite“ și „miturile care ne-au fost transmise de clasele dominante ale statelor antice“ — mărturia acestora fiind desigur indirectă. Clasificînd mitologiile după specificul lor etnic („Ființele mitice ale eschimoșilor sînt eschimoși, cele ale australienilor, australieni“ — observație valabilă însă numai pentru societățile primitive închise), *Franz Boas* respinge conceptul de factor aleator în mitogeneză al imaginației și admite integrarea *m.* în cultură: „Ființele mitice preexistă ordinii actuale a lumii“; „Nu ar fi corect să presupunem că

miturile care relatează evenimente în legătură cu originea lumii [...] sînt numai rezultatele unui joc întîmplător de imaginație": „Importanța subiectului și seriozitatea cu care e tratat sugerează că ele sînt rezultatul unor reflecții despre originea lumii și ale uimirii respectuoase în fața unor achiziții culturale și față de înțelesul riturilor sacre“ (*Mythology and Folklore*, în: F. Boas, D. C. Heath and Co., *General Anthropology*, New York, 1965). Statistician taxonomic al temelor folclorice, *Stith Thompson* (în *Motif-Index of Folk Literature*, 1956—1958) vede în **m.** o „proză narativă“ privită, în societatea unde circulă, drept o „relatare veridică despre ceea ce s-a petrecut într-un timp îndepărtat“ și face inventarul general (de fapt, un indice tematic foarte util) al motivelor mitologice: *zei, semizele, *eroi civilizatori, *cosmogonie, catastrofe, instaurarea ordinii în natură, *antropogonie, originea animalelor și a plantelor etc. Cercetările mitologice iau cu totul alt curs în îndelungatul travaliu comparatist al lui *Georges Dumézil*, care — pe baza unei imense informații de la izvoare — reușește să redefinescă **m.** în substanță. Urmărind dezvoltarea aprofundată a **m.** în structură, ca într-un sistem coerent (de unde a și dedus descoperirea sa — fundamentală în mitologia comparată — a funcțiilor tripartite din mitologiile indoeuropene: suveranitatea magică a regalității și sacerdoțiului, forța fizică militară, fecunditatea asigurată de agricultură, care sînt convertite în triadele de zei de prim rang), Dumézil tinde să descopere, prin **m.**, structura societăților arhaice (*L'Idéologie tripartite des indo-européens*, Paris, 1953; *L'Idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens*, 1968; *id.* 3e ed. avec des « notes additionnelles », Paris, 1980; ș.a.). După mult timp de compartimentare și exclusivism, cercetarea de amplitudine, profunzime și discernămint, ilustrată la un moment dat de J. G. Frazer, e consolidată de *Mircea Eliade*, primul care afirmă că „mitul este o realitate culturală extrem de complexă“ și că „funcția principală a mitului este de a revela modelele exemplare ale tuturor riturilor și ale tuturor activităților omenești semnificative“. Privind **m.** dinăuntru, Eliade îi conferă într-un amplu demers științific una din cele mai complexe definiții de pînă acum. **M.**, ca experiență a societăților arhaice, 1) „constituie istoria faptelor ființelor supranaturale“; 2) „această povestire e socotită absolut adevărată (deoarece are raport cu realitățile) și sacră (deoarece este opera ființelor supranaturale)“; 3) „mitul se referă totdeauna la o « creație », el povestește cum ia ființă ceva sau cum un model de comportare, o instituție, o deprindere de muncă au fost stabilite: iată de ce miturile constituie paradigmele pentru toate actele omenești semnificative“; 4) „prin cunoașterea mitului se cunoaște originea lucrurilor și de aici se poate controla și manipula totul după dorință; aceasta nu e o cunoaștere exterioară abstractă, ci o cunoaștere pentru care experiențele rituale fie relatînd mitul, într-un

ceremonial, fie îndeplinind un ritual, sînt însăși justificarea“; 5) „pe o cale sau alta mitul este trăit, în sensul că e înțeles ca o forță sacră, înălțătoare, a evenimentelor rememorate sau repetate“. Sintetizînd (în compendiu *Aspects du Mythe*, Paris, 1963), *M. Eliade* precizează că **m.** descrie diferite irupții ale supranaturalului în lume ce au constituit temeiurile acestei lumi așa cum este ea și datorită cărora omul consideră că a ajuns așa cum e el azi — ființă muritoare, sexuată și culturală. Alți mitologi, considerînd **m.** în lumina materialismului istoric, aduc în definițiile lor nuanțe ale cercetărilor personale, ca *Alexei F. Losev*, pentru care „mitul e reflectarea generalizată a realității în forma unor reprezentări senzoriale, mai precis, în forma fantastică a unora sau altora dintre ființele insuflete“; dar „nu este simbol religios, deoarece religia e credința într-o lume suprasenzorială“, iar „mitul nu conține nimic suprasenzorial, nu cere nici un fel de credință“, căci primitivului care „n-a ajuns la delimitarea credinței și cunoașterii, fiecare obiect mitic i se pare atît de veridic și evident“ încît e vorba într-adevăr de „confundarea omului cu întregul mediu ambiant“. Cercetător al „religiei în istoria popoarelor lumii“, *S. A. Tokarev* operează o reducere maximală în cîmpul de forță al **m.**, privindu-l ca mitologie — și aceasta nefiind altceva decît „totalitatea producțiilor fanteziei populare, născute de dorința de cunoaștere pe care o posedă rațiunea umană în stadiile timpurii ale dezvoltării sale și care conțin, în forme naive, explicarea lumii“. Sînt însă și multe cercetări speciale, fixate în concepte mai categorice: *Yuan Ke* socotește (în *Miturile Chinei antice*, Beijing, 1965) că „fiecare mit își are obîrșia într-un fapt istoric“. Un cercetător colateral, *Immanuel Velikovsky*, preocupat de fenomenele astrofizice interpretate ca „lumi în coliziune“ (*Worlds in Collision*, New York, 1950) deduce că mitogeneză (mai ales în cadrul *escatologiei, în particular, a **m.** despre *potopul universal) a fost determinată de o catastrofă de proporții cosmice, produsă de explozia unei hipercomete în sistemul nostru solar. Iar un punct de vedere cu totul original în epocă (1923) este al etnografului rus *V. G. Bogoraz-Tan* (în *Энумеэн у релузу*, Москва, 1923), afirmînd că omul din epocă formării miturilor avea altă concepție despre *timp decît cea newtoniană: metamorfozele miraculoase din mitologie, existența concomitentă a aceluiași obiect în locuri diferite sau apariția și dispariția lui subită arată că omul primitiv înțelegea timpul în capacitatea lui de contracție și dilatare. *Romulus Vulcănescu*, în aplicația sa asupra mitologiei naționale, încearcă să deceleze specificul **m.** ca gîndire: „Pentru noi mitul este un *elaborat al logicității* gîndirii mitice permanente active în cultură, indiferent de nivelul stadial-istoric al acestei gîndiri“, iar „Gîndirea mitică nu este o formă simplă de gîndire care se opune unei forme complexe de gîndire, mai precis gîndirii științifice, ci o *componentă permanentă a gin-*

diri globale" (*Mitologie română*, București, 1985). Semiotica introduce altă optică (traînd însă mitul mai ales ca literatură). Pentru Roland Barthes, **m.** este „un sistem semiologic secund” față de limbă, fiindcă „ceea ce în primul sistem este semn (adică totalitatea asociativă dintre un concept și o imagine) devine, în cel de-al doilea, simplu semnificant”, iar ca atare „mitul propriu-zis este un meta-limbaj”, supus însă unei triple metode de receptare și descifrare, conform „reglajului” operat de receptor: fie *simbolul* oferit „cinic” de producătorul de mit asupra unui „semnificant vid”; fie operația demistificatoare de *descifrare* oferită de mitolog asupra unui „semnificant plin”, fie obținerea unei semnificații ambigue, relevând *prezența*, atunci când „reglajul înțește semnificantul mitului în totalitatea sa indestructibilă de sens și formă”; iar astfel, dacă primele două reglaje, statice și analitice, distrug **m.** prin afișarea sau demascarea intenției, al treilea e „dinamic” și „consumă mitul respectându-i întru totul structura”, iar „citiitorul trăiește mitul ca pe o poveste adevărată și în același timp ireală.” De aici și „principiul mitului” este, după R. Barthes, „transformarea istoriei în natură” (*Mythologies*, Paris, 1957; cf. *Romanul scriiturii*, trad. rom. București, 1987, p. 94—109). Eforturile de a defini exhaustiv **m.** se vor izbi totdeauna de o cauzalitate ireparabilă: nu mai putem dispune decât în foarte mică proporție de *mituri absolute*, adică *pure*; miturile sînt impurificate mai ales de 3 fenomene: *sincretismul*, consecință a transmiterii orale de la o epocă la alta, dintr-o zonă geografică în alta, a lacunelor memoriei, a ignoranței generind confuzii, a înclinării structurale, specifice ființei umane, spre comparații; *eclectismul teologic*, provenit din urmărirea unor teze doctrinare speciale care impun modificări canonice, eliminări, interpolații și rescrieri; *literaturizarea* sau faptul că miturile ajung adesea în stare de mitografii care, înainte de orice, au devenit monumente literare sprijinite pe nucleele mitice ca pe o materie primă hrănind alegorii, simboluri, hiperbole și chiar pastişe. Abia *mitologia comparată* a descoperit unul din primele instrumente cu care se pot forța mozaicurile sub care gilgiie apa freatică a *mitului originar*. De asemenea, adesea se confundă *mitul* cu ceea ce trebuie numit *pseudomit*: răstălmăcirea hiperbolică, din lipsa informațiilor suficiente, a unui eveniment contemporan care, înzestrat cu însușiri captivante, circulă în societate într-o cadență obsesivă; pseudomitul (avînd o durată limitată, pînă la înlocuirea lui cu alt pseudomit din aceeași sferă), se bizuie pe credulitatea abuzivă a ignoranței, pe criza timpului de informare, pe angoasele și nevrozele societății într-un moment istoric dat; un pseudomit e cultul modern al automobilului; altul: cultul obsesiv al turismului (crezîndu-se că lumea poate fi cunoscută mai bine prin deplasare fizică decît prin deplasare intelectuală). Din categoria pseudomiturilor este și *legenda* (greșit confundată cu **m.**) care creează o pseudo-

realitate enigmatică, în timp ce mitul, dimpotrivă, pornește de la o realitate enigmatică. Considerînd *mit* de pildă ciclul de narațiuni legate de pasărea Phoenix (necitată de ornitologi), socotim însă *legendă* narațiunea folclorică despre culoarea corbului (de ce e corbul negru? corbul era alb, dar...); există totuși forme de *sincretism* între **m.** și *legendă* (mai ales prin operație artistică, așa cum a procedat Homer).

● *Mitogeneza* Un **m.** ia naștere din spectacolul insolit, enigmatic, produs de fapte, fenomene sau evenimente reale depășind puterea de înțelegere a spectatorului (victimă, beneficiar sau privitor neimplicat fizic, dar implicat emoțional); acestea, întrucît fantezia omenească nu e în stare să inventeze ceva din nimic, fără un sprijin în cunoașterea concretă. De obicei spectatorii mai inteligenți și mai culezători, care și-au depășit frica și alte emoții, au construit primele explicații epice, iar generațiile următoare au sporit materia primordială a **m.** după sistemul avalanșei, în jurul miezului perceput senzorial, sau au extrapolat observațiile de ordin evenimential asupra unei virtualități fenomenale. În acest sens, miturile esențiale ale omenirii nu sînt deducții, ca miturile particulare, ci inducții. Transferul miturilor moștenite într-un sistem mitologic încifrat a fost hărăzit apoi inițierii în cercuri restrinse, încorporate cu vremea de religii organizate ca forme de codificare a mitologiei. În stadii tîrzii apare simbolul, ca efect al uitării. Dar inițiații tîrzii în **m.** arhaice cred ei înșiși reală forma exterioară, cristalizată, a **m.**, nedispunînd de cifrul decodării, care s-a pierdut pe parcursul formării avalanșei și pe care nu-i avuseseră decît potențial, însă inutilizabil și neutilizat, generațiile inițiale în vremea cărora au luat ființă marile mituri ale timpului primordial, în formele lor de narațiuni arhetipale. Se poate remarcă, dacă unghiul retrospectivei este corect, că mari mituri apar nu numai în timpul primordial: **m.** budiste, **m.** creștine, **m.** kabbaliste au apărut în timp istoric, dar momentul mitogenezei era considerat tot dinăuntru, ca orice timp primordial; tot astfel, **m.** escatologice ale Europei din preajma anului 1000, așa cum apar în vremea noastră, în mediile sociale corespunzătoare, **m.** asupra anului 2000, cu același atribut escatologic, montat în alt scenariu și utilizînd altă recuzită virtuală (→ *milenarism*). Fiecare mare cotitură istorică a fost însoțită de trena ei de **m. M.** milenariste nu au apărut în timp primordial. **M.** *farfuriilor zburătoare are, în parte, un caracter milenarist, cu un net atribut escatologic. Există, în fiecare epocă, de asemenea **m.** politice cum a fost, în Imperiul Roman, mitul cezariilor. Toate acestea demonstrează că mitogeneza este un fenomen spiritual permanent. De aici e posibilă deducția existenței unei **mitosfere* în care omul trăiește, de cînd și-a descoperit conștiința de sine, pînă în prezent, și probabil îi va mai fi tributari un timp oarecare. Acest fenomen obiectiv pune în dificultate, pentru cercetător, efortul clasifi-

cării **m.** Din cauza riscurilor pe care le-ar implica inevitabil orice încercare de periodizare a mitogenezei, astfel de cercetări au fost de obicei evitate; ele sînt posibile în mod ideal, dacă periodizarea nu se va pretinde absolută; se poate propune de ex. următoarea succesiune — în care însă factorii se pot repeta: **m. memoriale**, ca formele cele mai vechi; apoi formele intermediare, care cuprind **m. fenomenologice** (rezultînd din contopirea concepțiilor animiste și totemice, cu materia epică a **m. memorial**); după aceea **m. clasificării universului**; și, în fine, forma cea mai nouă: **m. filosofic**, constituindu-se din stadiile alegorice și simbolice.

● **Clasificarea miturilor**

Dintre vechile clasificări asemănătoare, se poate menționa mai ales cea a lui Andrew Lang: **m.** despre originea lumii (cosmogonice), despre originea omului (antropogonice), **m.** ale artei de a trăi (despre *culture heroes* — *eroi civilizatori), **m.** astrale, ale *Soarelui și *Lunii, ale *morții, ale răpirii *focului, **m.** eroice și romantice (*Perseus, *Odysseus, *Siegfried, *Vainämöinen). Printre clasificările moderne, mai comprehensivă este aceea a lui Mircea Eliade: **m.** ale începutului și sfîrșitului (**m.** originilor și cele cosmogonice; repetiția periodică a **m.** cosmogonic; sfîrșitul lumii, în trecut și viitor; **m.** milenariste; *cargoculte); **m.** ale ființelor superioare și ale zeilor cerești; **m.** antropogonice; **m.** ale transformării (schimbările cosmice; originea morții); **m.** corpurilor cerești și ale vieții naturii, Soarelui și Lunii; **m.** despre eroi. Clasificările eclecticice curente se reduc de obicei la: **m.** teogonice (originea și istoria zeilor); **m.** cosmogonice (creația lumii); **m.** etiologice (originea ființelor și lucrurilor); **m.** escatologice (sfîrșitul lumii); **m.** morale (lupta între bine și rău, între *zei și *demoni). Dar toate acestea sînt clasificări mai ales tematice. Miturile trebuie clasificate însă mai folositor pentru cercetare, după caracterul structurilor și după vîrsta probabilă a formării; putem deosebi astfel 4 categorii: **m.** memorial, **m.** fenomenologic **m.** cosmografic și **m.** transcendental. (~1) *Mitul memorial* conservă amintirea faptelor ancestrale, transmisă prin succesiune orală; rezultînd din impactul între fenomen sau eveniment și inteligența umană, insuficient exercitată față de obiect, a grupului spectator, el creează o psihoză colectivă de mari proporții, cu atît mai intensă, și mai durabilă, cu cît unda de șoc e mai depărtată de epicentru (de ex., **m.** paleoastronautic al *carelor cerești din epoca arhaică sau **m.**, cvasisimilar, al farfuriilor zburătoare din a doua jumătate a sec. XX; de asemenea, **m.** agrare); psihozele creînd ambianța de evoluție a unui **m.** nu depind de realitatea sau irealitatea evenimentului generator; **m.** memorial provine de la carența de informație din conștiința grupului de martori cu privire la fenomen, sau eveniment, ca și din aparența de superforță a acestuia în optica privitorului primitiv, de unde și clasificările empirice în supranatural; atunci cînd obștea își explică,

fie și pseudostiințific, caracterul controlabil în principiu al unui fenomen (sau eveniment de mari proporții), acesta încetează a mai fi *mit* (fulgerul) sau nici nu devine (explozia nucleară); cum grupurile umane au totdeauna revendicări, secrete sau fățișe, față de natură și de propria lor trecere temporală spre viitor (adică față de destin) care, neîmplinite total sau parțial, nasc angoase, unele mituri sînt investite cu valoarea promisiunii și devin mesianice, de la ele așteptîndu-se orbește salvarea; după cum, invers, altele stări de angoasă determină insul sau grupul uman, care se simte în taină vinovat, să mitizeze nenorocirea sau catastrofa de caracter amplu, conferindu-i rol pedepsitor. Pe de altă parte, a căuta cauza (de ex., pentru **m.** întunericului și haosului primordial) în „memoria inertă” e un risc pe care un cercetător al mitologiei nu și-l poate asuma. În **m.** memorial sînt clasificabile fenomenele și evenimentele condiției umane: a) *interferența erelor* (vîrsta de aur, traiul în sălbăticia arcadică, popoarele de maimuțe, cadrul animal fabulos — întrucît migrațiile arhaice umane au pus față în față societăți omenești de nivel diferit); b) *omul primordial (omul arhetipal care s-a socotit pe sine superior animalelor și grupurilor de hominizi cu care se confrunta — excepțînd totemurile, dar inferior față de aspectul fenomenal al mediului cosmic și de aceea izgonit din *Paradis sau părăsind libertatea vîntorească pentru noua condiție agrară); c) *revelația inițială: descoperirea iubirii (perechea arhetipală *Adam și *Eva care se constituie în familie inseparabilă sau mitul platonician al *androginului despicat, ale cărui jumătăți se recaută etern); descoperirea cunoașterii (**m.** din categoria *Pomului Cunoașterii: omul se descoperă pe sine, în primul stadiu de *homo sapiens*, învîntînd să spună despre sine „eu”; e remarcabilă formarea **m.** cunoașterii prin revelație, nu divină, ci demonică, prin intermediul unor divinități fie mesianice secundare, delegate sau tolerate de divinitatea regentă, fie răzvrătite, luciferice, ca *Șarpele biblic sau ca grupul prințului *Semyaza); damnațiunea (înțeleasă deopotrivă ca pedeapsă și ca povară a cunoașterii revelate, aplicîndu-se atît omului primordial de tip adamit, cît și *Ingerului sau zeului luciferic); în cadrul **m.** memoriale, care au fost cele mai supuse fluctuației și modificărilor, **m.** revelației este cel mai crptic; nucleul lui e tangibil în anume cazuri de *sincretism tirziu, cînd peste miezul păgîn bine conservat s-a suprapus un strat creștin de proveniență misionară, ca într-un mit din Haiti, recoltat la Port-au-Prince și citat de antropologul Alfred Métraux (*Vudu in Haiti*, 1959); după crearea lumii, *Dumnezeu trimite pe pămînt 12 *Apostoli care se poartă cu prea puțină rigoare, abuzînd de puterea lor și, din trufie, se revoltă contra creatorului; spre a-i pedepsi, Dumnezeu îi strămută în Africa, unde ei se înmulțesc și, sub înfățișarea de *loa* (sfinți), își alină adepții; apostolul care a refuzat să se ducă în Guineea

se face strigoi, numindu-se *Lucifer; mai târziu, Dumnezeu trimite alfi 12, care de astădată sînt fideli voinței divine și predică *Evanghelia zeloși; d) evenimintele insolite (viziumea lui *Iezechiel, prăbușirea lui *Phaethon; e) înnoirea uneltelor (uneltele ahe-hipale: *Mjōlnir — ciocanul lui *Thorr; corăbiile salvatoare — nava lui *Ziusudra, *Arca lui Noe; armele de tip vedic — *antardhāna, arcul *kodanda; instrumente, aparate și mașini magice — *carele cerești de tip *Puspaka, *tabernacolul lui *Moise, berbecul *Xiezhai al lui *Gao-Yao; f) modificările bruște ale condiției umane: revoluția agrară reflectată în *cultele agrare (*Demeter și *Misterele Eleusine); numeroase mitologii (toate cele arice și în primul rînd miturile *zoroastrismului din *Avesta, de asemenea cele chineze, mayase, grecești, chiar cele africane) sînt dominate de cultura plantelor agricole și de consecințele binefăcătoare ale noului mod de alimentație, ca și de creșterea animalelor (*capra, *oaia, *vaca, taurul, mai târziu *calul, pe de altă parte *ciinele și mai târziu *pisica) — toate jucînd rol de divinități esențiale; junca primordială din *Avesta; vaca vedică — în rol de element cosmogonic — *Kamadhenu; vaca *Audhumbla din *Edda; *Zeus în ipostază taurină, capra divină *Amaltheia, doica lui Zeus; *Oaia Năzdrăvană (Miořița) dintr-un mit românesc; taurii egipteni *Apis și *Mnevis; taurii înaripați din Mesopotamia; calul ca simbol al morții la chinezi și la celți; ciinele ca paznic infernal: *Cerber, *Anubis, *Gharmr, sau ca totem: *Cū Chulainn; pisica: *Bastet și *Mafdet la egipteni, pisica sacră la lui *Mahomed în *islam); descoperirea agriculturii după domesticirea *focului, deprinderea creșterii vitelor, inventarea satului, apoi a cetății, cu transformarea radicală a cadrului psihosocial în noile condiții ale statornicirii grupurilor umane; după aceea revoluția neolitică și, mai târziu, revoluția metalurgică (arama, bronzul, metalele nobile și fierul) domină în diverse forme aproape toate mitologiile lumii, întrucît miturile esențiale s-au alcătuit în acele milenii de modificări ale structurii existenței omenești; g) *războaiele cerești: marile m. ale conflictelor celeste (de obicei între *zei și *Titani: *Titanomahia, între zei și *giganți: *Gigantomahia, răspîdită însă în arie mai vastă — India, China, Scandinavia, sau între zei și *demoni sau *dragoni: între *Indra și *Vrișā, între *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, între *Ré și *Apophis, între *Huangdi și Yü sau războiul apocaliptic împotriva *Satanei) care, uzînd de un cadru prea spectaculos, cu elemente mult prea complicate pentru mintea și experiența primitivă ca atare, rămîn încă de origine obscură; în orice caz, sursele au fost multiple (impac-tul cu forțele dezlănțuite ale naturii, poate și în forma unor dereglări astrofizice, poate însă și de tip paleoastronautic, contopite sincretic într-o categorie mitologică dintre cele mai stufoase; h) potopul universal și reconstrucția universală: m. diluvian, răspîndit în toată lumea (ca invazie acvatică:

Mesopotamia, China, Grecia, Palestina, America precolumbiană, Africa; sau ca invazie de zăpezi: Iran, Scandinavia), adesea e contopit cu m. reconstrucției universului distrus sau dereglat (de ex., m. zeiței chineze *Nū Wa, m. operei lui *Marduk după uciderea monstrului acvatic *Tiamat, lucrarea de restabilire a lumii operată de divinitatea colectivă *Elohim); dar modul lui J. G. Frazer (care a adunat peste 200 de mituri în temă) de a explica potopul suferă sensibil de un anumit euhemerism, perpetuat apoi și la alți mitologi. ~ 2) *Mitul fenomenologic*: a) actul cosmogonic, efectuat de divinitatea creatoare de obicei printr-o decantare a pămîntului din ape, prin despărțirea cerului de pămînt (*An și *Ki în Sumer, *Geb și *Nut în Egipt, *Rangi și *Papa în Polinesia) printr-o operație chirurgicală sau mecanică făcută adesea fie de zeul apelor, fie de zeul atmosferei (fiul perechii Cer—Pămînt) sau prin construirea unui cer între ape, actul inițial fiind urmat de fixarea astrelor luminoase și de umplerea lumii cu faună și floră; b) a n t r o p o g o n i a: omul e creat (fie o pereche — Adam și Eva, fie mai multe, ca în mitologia maya) sau ca să devină beneficiarul lumii îmbelșugate (aici fiind un submit al orgoliului uman, după descoperirea conștiinței de sine) sau să constituie o categorie de slugi ale zeilor (avînd ca izvor tristețea condiției umane supuse efortului de procurare a hranei și stării de ființă muritoare); c) e s c a t o l o g i a: mortalitatea umană, animală și vegetală, impenitența obiectelor, catastrofele (de pildă cele vulcanice), dar și impactul între spiritul pașnic și spiritul agresiv, între inteligență și prostie, între spiritul moral și cel amoral, producînd deznădejde sau scepticism, au condiționat formarea m. despre destinul postum al omului și despre soarta universului; aceste întrebări de perspectivă întrevăd fie o escatologie unică (moartea definitivă a omului după Judecata de Apoi și trecerea lui eternă în locul de pedeapsă ori în cel de răsplătă, ca și distrugerea definitivă, la un moment dat, a întregii lumi, uneori chiar cu pieirea zeilor — ca la scandinavi), fie una ciclică (avatarii desăvîrșirii omului — în India și la celți, ca și lanțul de distrugeri și refaceri ale universului, în erele vedice *yuga sau în *sorii nahuatli); d) repetiția manifestărilor naturii, adică mitizarea alternanței zi-noaptea ori a succesiunii anotimpurilor (aceasta văzută ca o periodică *moarte și renaștere a vegetației: *Attys, *Osiris, *Adonis, *Tammuz, *Persephone); 6) regnurile fabuloase: animalele (împărțite în două categorii: diferite fiare inamice ale omului sau, dimpotrivă, numeroase animale folositoare fie în starea lor de libertate, fie în stare domestică, devin des obiectul zoalatriei (întii ca *totemuri, apoi ca divinități), evoluînd de la *șarpe la *balaur sau *dragon, de la ciine la *Cerberul tricefal, de la pasăre la *Phoenix sau de la simpla noțiune de animal, la vietatea compusă, adesea monstruoasă: *Gorgonele, *Vasiliscul, iar alteori rămînd ca atare: taurii egipteni, *Calul Năzdră-

van, e drept, înaripat, regele maimuțelor *Hannu-man, deși avînd totuși însușiri supranaturale); plantele generînd fie *dendrolatrie directă sau prin divinități ale arborilor ca *Hamadryadele, fie personificări ale însușirilor ascunse ca zeul ciupericii halucinogene *Teonanacatl; pietrele (în *litolatrie fiind preferate sau stîncile enigmatice, ca *Scylla și *Charybda, sau presupușii meteoriți ca piatra sacră arabă *Kaaba); meta-tele (rar divinizate ca atare, de obicei purtătoare de *blestem: aurul lui *Midas și al lui *Siegfried, sau de binefacere: arama lui *Hephaistos, fierul lui *Ilmarinen, metalul insolit al lui Huangdi, argintul viu al carului ceresc din *Samarangânasutradhrâ); f) c a d r u l a s t r a l: astrele sînt cadru divin și uman, dar sub raport mitologic nu fac parte din cosmos, întrucît sînt dependente de Pămînt și de locuitorii lui, ca instrumente accesorii de producție divină, necesare existenței umane: clasificarea lor cosmografică făcută de mulți mitologi e o eroare, căci creatorul de mituri avea cu totul altă optică despre cosmos și astre decît mitologul (sau chiar filosoful grec, care își cunoștea bine astronomia de epocă); dealtfel, stratul arhaic din *miturile astrale se referă la astre ca la simple felinare („luminători cerești“), iar stratul cosmologic tîrziu (călătoriile cerești ale lui *Enoh sau ale lui *Etana ș.a.) vorbește de un cosmos compus din „ceretri“ suprapuse; g) *e l e m e n t e l e: *apa, prezentă în aproape toate mitologiile, este elementul primordial, adesea văzut ca un monstru (Tiamat, *Rahab) cadavrul căruia constituie materia primă a creației (sau refacerii) lumii; succesiunea cronologică a elementelor mitice e variabilă, dar adesea (ca în *mitologia vedică) apa este începutul: „Apa s-a condensat și acest lucru a devenit pămînt. Din el a ieșit focul“ (*Brihadâranyaka Upanișad*); în funcție de creșterea nevoii de apă după zonele geografice (Mesopotamia, Egipt, Iran), acest element e dintre divinitățile cele mai vechi (*Apam-napat, *Hapi, *Gāngā, *Okeanos și *Pontos sau zei ai marilor fluvii, ca *He Bo patronînd apele în general și fluviul Huang-he), apa fiind totodată și materia catastrofală a diluviului; *focul este prima descoperire a omului primitiv, și poziția sa mitologică e aparte; principalele ipoteze curente despre m. revelației focului sînt fragile, atît cea care atribuie inițierea în producerea focului tehnic *altarelor de cult, cît și cea pozitivistă considerînd că oamenii au acceptat pur și simplu focul tehnic remarcîndu-i utilitatea; (ipoteza de alură psihanalistă: ideea că producerea focului prin frecare a imitat actul sexual e naivă, întrucît mizează pe o imposibilă forță de extrapolare abstractă în mințile primitive); omul primitiv se temea de foc, chiar după primele domesticiri; ca în toate reformele civilizațiilor primitive, vrăjitorii tribali, *șamanii, mai tîrziu preoții, recrutîndu-se spontan dintre oamenii mai înzestrați intelectual și mai siguri de propriul eu, au căutat să alunge frica de foc prin anexarea lui la exercițiul cultului; înfățișat drept un dar divin, un furt de la divinitate (→ *Prometheus*) sau divinitatea însăși (*Agni, *Athar — focul

avestic, fiul lui *Ahura-Mazda, *Huehuetotl ș.a.), el trebuia adorat, iar adorația înfrîngea teama, astfel că primitivul începea să învețe a produce și a folosi focul cu încredere religioasă; nu importă cine a descoperit focul sau l-a domesticit, nici unde a fost folosit prima dată; probabil că m. focului a început să se formeze încă din paleolitic inferior; e caracteristică învățătura zoroastrică despre foc (în Iran, una din divinitățile primordiale și cele mai venerate): flacăra pură emană de la Ahura-Mazda (principiul binelui) iar fumul și cenușa de la Angra-Mainyu (principiul răului); *aerul e întii atmosfera despărțitoare și străvezie dintre cer și pămînt (zeul egiptean *Shu), iar ca hrană a vieții prin respirație, este omologat cu sufletul sau suflul vital, ultima expirație însemnînd *moartea; de asemenea, mișcarea mecanică a aerului a fost intuită și personificată în zeii vîntului (*Vayu, *Huracan), iar mai tîrziu, apărînd m. zborului, aerul e intuit ca element al sustentației păsărilor, carelor cerești; *pămîntul cosmogenic e fie apă metamorfozată, fie nisip (tină) decantat, fie ml care se încheagă, iar alteori un munte care se supune emergenței prin retragerea apelor (ca în cosmogiile uralo-altaice sau în cea finlandeză) sau o insulă pescuită de un zeu (în Polinesia: *Maui) de pe fundul mării; pămîntul cosmografic este un munte conic sau o tavă plutind pe oceanul universal; mitologia nu cunoaște un pămînt rotund sau migrînd liber în spațiu, ea nevăzîndu-l niciodată ca astru; geocentrismul astronomiei mitice e consecvent, pămîntul (fie masculin: *Geb, fie feminin: *Gaia) fiind un centru înconjurat de ape. ~ 3) *Mitul cosmografic* a) *t e o g o n i a este un fenomen mitic ciudat, întrucît s-a simțit nevoia ca zeii înșiși, cu mult înainte de abstracțiile teologice, să aibă genealogie și origine, să fi fost creați; gîndînd lucrurile cauzal, producătorii miturilor teogonice au compus ideea fie despre zeul suprem autcreat (*Brahmā), fie despre zeii născuți dintr-o mare maică divină (Magna Deum Mater): *Kybele, *Gaia ș.a.; apoi multiplicarea zeilor din același *panteon se supune în primul rînd endogamiei tribale; b) p a n t e o n u l u n i v e r s a l, variabil numeric de la o mitologie la alta (ajungînd, după unele surse, la romani pînă la 30 000 de divinități), e dominat de zeii supremi, de obicei și creatori ai universului și ai lumii umane, rămînd conducători invocați și răsplătitori sau pedepsitori (dar cele mai multe m. vorbesc de crearea universului din haosul primordial, care nu e un „nîmic“, ci un amestec al elementelor: în aceste mituri zeul creator e văzut de fapt ca un organizator al haosului, cum considerau ulterior și *Platon și apoi *Hegel); în opoziție cu aceștia, aproape de aceeași valoare mitologică, sînt zeii luciferici (fie răzvrățiți și concurenți ai divinității supreme, fie infernali, adică înrăiți și resemnați față de marea divinitate însă autonomi în aria lor), care, împreună cu cei dintii, asigură ideea de echilibru universal (binele-răul); sînt numeroși zeii forțelor obiective, fie abstracte (*timpul, forța vi-

tală, destinul, moartea), fie concrete (lumina, întunericul, cerul, pământul, aerul, apa, focul viu și focul solar); iar și mai numeroși sînt zeii ocrotitori ai tuturor detaliilor lumii naturale și lumii umane; o categorie aparte, deținînd cheile înțelepciunii absolute, alcătuiesc zeii sapiențiali, uneori suprapuși zeilor supremi, alții confunziți cu aceștia sau cu zeii mesianici (sau eroi civilizatori, fie divini, fie luciferici, fie mîntuitori ai omenirii, totdeauna ingenioși, cu inteligență practică și binevoitori pînă la abnegație față de oameni); categorii secundare sînt zeii artizani (*Anunnaki) sau zeii exploratori (craincii divini); c) lumile coexistente: multe **m.** se referă la comunicația permanentă primordială între cer și pămînt, întreprinsă brusc spre a se păstra apoi numai în sensul unic de la zei la oameni: un mit chinez explică așa: *Zhuang Sui a distrus scara de legătură și și-a pus ajutoarele să depărteze și mai mult cerul de pămînt (dar aici este și alt nucleu: despărțirea, sau depărtarea cerului de pămînt, apariția Lunii, perturbările hărții cerești, dintr-un **m.** general foarte confuz, care ar memora o catastrofă sau o dereglare astrofizică arhaică); de obicei, mitologia consideră universul împărțit în 3 straturi sau lumi: cerul divin, pămîntul uman, subpămîntul sau *Infernul demonic, cerul și subpămîntul avînd în unele mitologii mai multe nivele, după ranguri și dificultăți; dar totodată există și **m.** ale unor tărîmuri parahumane, fără legătură cu cele 3 lumi, ele fiind de fapt alte universuri. ~4) *Mitul transcendent* Primitivul căruia i se datorează mitogeneza arhaică nu poate admite contradicțiile existențiale aparente (viața curmată prin moarte, insuccesul cu care se încheie o perioadă de muncă, o expediție, o dragoste) și atunci el caută explicarea cauzală a fenomenelor: ceva s-a petrecut altfel decît se cuvenea, iar moartea a venit ca pedeapsă (pentru *păcatul său sau păcatul originar) sau ca răsplată (dacă nu ca strămutare în vederea desăvîrșirii ori salvării): a) eroi arhetipal este mai mult decît strămoșul totemic: e o transcendență, primul model de la care emană șirul, dar un model niciodată egalabil, oricît s-ar perfecționa ascensiunea șirului declanșat; b) suprastructura demonologică, avînd rădăcini în *animism, reprezintă în etapele mitologiei o lume suprapusă lumii umane, subalternă lumii divine sau chiar autonomă față de ea, anonimă și vag diferențiată (sau diferențiată ocult), avînd de fapt rolul practic al guvernării universului (tipul formei anonime *mana); c) destinul e considerat un datum nemaidepinzînd nici de zei, nici de oameni (de pildă *Moirele la greci, implacabile și față de zei) și neputînd fi (excepțiile sînt rare) nici corectat, nici influențat; d) universul dual delimitează contradicția observată de timpuriu între lumină și întuneric, zi și noapte, căldură și frig, mișcare și repaos, succes și ghinion, bine și rău, viață și moarte; de aceea antagonismul se personifică mitologic în cele două categorii diametral opuse: forțele divine și forțele demonice (personificate sintetic în *Avesta* prin lupta între bine și rău

— *Ormuzd și *Ahriman); e) simbolurile condiției umane: simbolul mitic fiind în același timp un efect al uitării trecutului ancestral, înregistrat de **m.** memoriale, dar și o premisă a năzuinței de a modifica sau ameliora condiția umană, el include în miturile de formație tîrzie de fapt alegoriile aspirațiilor umane, izvorite din comparațiile dezavantajoase pentru om cu mediul ambiant (de ex., așa-zisul mit al lui *Icar, evocînd invidia omului față de pasăre); f) *viața și *moartea constituie antiteza cea mai acută în miturile transcendente, dar și cea mai fluctuantă: în genere viața e privită fie ca împlinirea unui scop divin, adesea experimental, fie ca un accident cosmic; iar moartea (toate categoriile umane din toate timpurile au suferit de thanatofobie) e privită fie ca încetarea existenței (prin epuizarea resurselor vitale sau a scopului inițial sau ca pedeapsă), vremelnică (atunci cînd intervine *credința în *metempsihoză) sau definitivă (prin transferul în altă existență, de „dincolo“, ori prin aneantizare), fie ca modificare a existenței (strămutare în altă existență sau pasaj în ciclul alternativ al desăvîrșirii); g) aria timpului — *timpul mitic este considerat fie timp mensurabil, adică uman, cu zile și clipe, ani și vîrste, epoci ale universului amplificîndu-se pînă la răstimpul imens dintr-o Mahāyuga (→ *yuga*), fie timp numenal, în două înțelesuri: *cobra *Ananta, adică absența timpului, atîta cît zeul *Vișnu zace adormit pe ea; sau timpul inert, personificat de zeul *Zurvan; astfel, pornirea timpului din nimic, ca atunci cînd Brahmă, zeul primordial autocreat, efectuează prima învîrtire a *roții vremii (*kālacakrā*), este intrarea în acțiune a timpului potențial. Privite în aria mitologiei generale, adesea cele 4 mari clase de **m.** pot fi interferente, în măsura în care un **m.** se supune regulilor curente ale unei acțiuni epice. ● Dacă vom privi global fenomenul de mitogeneza, anume din perspectiva momentului nostru, o bună parte din problemele **m.** ca fenomen istoric se va clarifica. Etapele din societatea primitivă, de la animatism la producerea marilor mituri inițiale, uimesc de obicei pe acei cercetători care se lasă captați de prejudecata că primitivul este fie un imbecil abia descins din animal (iar aici se vădește influența nefastă a unui evoluționism rău înțeles și chiar dogmatizat), fie în cazul cel mai bun un copil, un adult imatur, fie, cu totul dimpotrivă, un geniu neimpurificat de civilizație și de cultura scrisă; dar aceste etape demonstrează ușor, cum s-a observat abia în ultimele decenii, viața sufletească intr-adevăr surprinzător de bogată a primitivului. Primitivul este de o puritate adamică în raport cu mediul, pe care îl descoperă *prima dată* în istoria sa personală (adică în istoria tribului, ceea ce echivalează cu istoria speciei); acest primitiv este *Adam care dă nume ființelor și lucrurilor, iar înțitia senzație — neremodelată încă de istoria culturii pe care a absorbit-o cu sau fără voia sa omul civilizat, formîndu-și prejudecăți și tocîndu-și funcțiile senzoriale auten-

tice (probabil și pe cele suprasenzoriale) — este oțdeauna majoră și include negreșit actul fan- teziei. Așadar primitivul, care contemplă lumea înconjurătoare, creează din nou această lume pentru sine și crede în realitatea creației sale, iar aceasta este mitologia inițială. Ea s-a consti- tuit timpuriu într-un sistem. De aici nu rezultă însă că mitogeneza ar fi un fenomen istoric încheiat odată cu apariția și consolidarea civilizației. Nemaîncadrându-se în sisteme, **m.** izo- late se nasc permanent. Aflaie între cele două medii ambiante în nefcnetată expansiune — natura și civilizația, anumite grupuri umane se regălesc periodic în alte arii fenomenale cu cauzalitate obscură, susceptibile de a se transfera în neomituri (de ex., farfuriile zburătoare). Astfel, **m.** însoțesc fără întrerupere întreaga istorie a omenirii. În epocile prealfabetice, mitul a consti- tuit pentru om un mod de viață esențial; în epocile de ofensivă a civilizației ca mediu am- biant artificial, **m.** a devenit un regulator al mecanismului psihosocial. Există totuși opinii intransigente, potrivit cărora mitul și-a făcut datoria și poate să iasă din scenă; astfel, criti- cul de artă René Berger pune lucrurile la punct cu candoare: „Mitologia și-a trăit traiul“ pentru că, între altele, odată „cu Neil Armstrong, toți am pus piciorul pe Lună“ sau pentru că tehnica a izbutit „să-i smulgă pământului o masă de 43,863 tone“ din captivitatea gravitației, că „500—600 milioane de telespectatori“ au urmărit operațiunile de pe Lună („dintre care o parte se desfășoară în dosul Lunii“) etc. (*La Mutation des signes*, Paris, 1972); din alt unghi, dar cu același rezultat, acordind un coeficient exa- gerat decalajului între cultura orală și cultura alfabetică, Marshall McLuhan sugerează înactua- litatea **m.** în epoca textelor scrise; acest autor divide spiritul uman în două valori incompatibile, ceea ce e fals, căci așa cum omul culturilor alfabetice nu s-a dezvățat de oralitate, nici omul culturilor orale sau „prealfabetice“ nu era străin cu totul de semnul grafic simbolic: graffiti, răbojul, pictura și sculptura rituală rupestră, arhitectura megalitică și chiar *fetișurile; iar un exemplu categoric este opera lui Homer exercitându-și cu forță egală — pe lângă funcția artistică — și funcția sa mitologică sacrală, atf înaintea cît și după folosirea scrierii; repetînd, în premisă, o eroare curentă: aceea de a găsi factorul desacralizator al culturii în funcția tiparului, își absolutizează însă descoperirea (alt- minteri interesantă în limitele implicate) pînă la resacralizarea ei; de aceea i se va părea că „în culturile nealfabetice nu există însă nimic subconștient“ și tot de aceea va crede că „Moti- vul pentru care ne este greu să sesizăm semnifi- cația miturilor este tocmai faptul că ele nu exclud nici un aspect al experienței, cum o fac culturile alfabetice“ (*The Gutenberg Galaxy*, To- ronto, 1962). Dar intrucit nevoia de mit a omului nu dispore, ca și nevoia de sacralizare (printre numeroasele cauze ale fenomenului fiind în prim- ul rînd neomogenitatea spirituală a omenirii, odată cu faptul că înșei produsele civilizației tehnologice acute sînt sacralizate — inconștient

și nereligios — de omul pendent de mass media — de ex., televizorul), omul se va reîntoarce la miturile sale ori de cîte ori se va simți descum- pănit în sens ontic; fenomenul se poate urmări documentar pe o perioadă de 2,5 milenii. Epicur a explicat nevoia de mituri într-un mod căruia timpul nu i-a adus prea multe amendamente: „Mai bine să crezi în miturile filosofiei naturii despre zei, decît să fii sclavul necesității fizicie- nilor, deoarece mitul îngăduie măcar speranța că îi poți îndupleca pe zei, venerîndu-i, pe cînd necesitatea destinului se caracterizează printr-o implacabilă inevitabilitate. Să vegezezi etern în jurul necesității oarbe este nenorocirea cea mai mare. Dar nu există necesitatea de a trăi în necesitate“ (*Scrisoare către Menekou*, III). Mircea Eliade a precizat fenomenul într-o formulare din 1957 (*Mythes, rêves et mystères*, Paris), pe care realitatea cotidiană ulterioară o confirmă în conținutul ei: „înțelegerea mitului se va număra într-o zi printre cele mai utile descoperiri ale secolului XX“. O atență aducere la zi a problemei face Al. Tănase dintr-o clară perspectivă marx- istă, asupra vitalității **m.**: „Pentru a forja un nou model uman care să nu fie doar o proiecție ideală într-un viitor nedefinit, ci o *dimensiune reală* a omului social, este necesar ca întregul său mediu de viață [...] să devină un climat psiho-spiritual, al perfecționării umane“, totuși un „climat de încredere și autenticitate umană din care *visul* și chiar *mitul* nu sînt izgonite, dar care nu înseamnă fugă de adevăr, negarea lucidității critice“ (*Cultură și religie*, București, 1973, p. 145). Periodic, nevoia de mit se reim- prospătează în situație de adaptare a o- mului în condițiile-limită pe care el însuși le creează; de altăea ori în istoria sa, ființa umană s-ar fi putut distruge în impactul cu împreju- rările insolite, dacă mintea omenească nu ar dispune de capacitatea producerii miturilor.

§ A. Lang, *Myth, Ritual and Religion*, I—II, London, 1913; Sir James George Frazer, *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*, I—XII, London, 1890—1915; id., *The Golden Bough*, compendiu, London, 1922 (trad. ale compendiului franc. — *Le Rameau d'Or*, Paris, 1924; rom. — *Creanga de aur*, I—V, București, 1980); Salomon Reinach, *Cultes, mythes et religions*, Paris, 1923; E. Cassirer, *Das mythische Denken*, Berlin, 1925; A. van Gennep, *La formation des légendes*, Paris, 1910; Carl Gustav Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, Leipzig, 1912; Roger Caillois, *Le Mythe et l'Homme*, Paris, 1938 H. S. Bellamy, *Moons, Myths and Man*, London, 1949; J. de Vries, *Betrach- tungen zum Märchen, besonders in seinem Verhältnis zu Heldensage und Mythos*, Helsinki, 1954; id. *Forschungs- geschichte der Mythologie*, München—Freiburg, 1961; Georges Gusdorf, *Mythe et Métaphysique*, Paris, 1953; A. Ф. Лосев, *Диалектика мифа*, Москва, 1930; id., *Античная мифология в её историческом развитии*, Москва, 1957; Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques*, I—IV, Paris, 1964—1971; Roland Barthes, *Mythologies*, Paris, 1958; Mircea Eliade, *Myth and Reality*, London, 1963; G. S. Kirk, *Myth. Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*, Berkley—Los Angeles, 1970; *Мифы народов мира. Энциклопедия* — Гл. редактор С. А. Токарев, I—II, Москва, 1980—1982; Victor Kernbach, *Miturile esențiale*, București, 1987

Mithra (zend *mithra* — fidelitate) Zeu arhaic din **mitologia iraniană*, probabil solar (preluat din **panteonul vedic*; → *Mitra*); **cultul lui M.* a fost introdus de Artaxerxes II (405—362 î.e.n.), dar ulterior **zoroastrismul* l-a transformat într-o divinitate mai complexă, incluzând și **simbolul moral al fidelității*. Se considera că s-a născut într-o peșteră, dintr-o lespede de piatră (în ziua omologabilă cu 25 decembrie), când păstorii din ținut au venit să i se închine. Apoi, după un oarecare răstimp petrecut printre oameni, stînd odată la masă cu insoțitorii săi terestri, s-a înălțat la **cer*; (acest dublu episod se prea poate să fi constituit mai tîrziu unul din modelele **mitului creștin al lui *Isus Christos*). După una dintre variante, **M.** are un duel cu **Soarele*, pe care îl învinge, obligîndu-l să poarte o cunună de rame; totuși, după victorie, Soarele își răpește învingătorul, acum mort, și îl transportă în carul solar, dincolo de Ocean. În **Avesta*, **M.** este însă asociat direct cultului central al lui **Ahura-Mazda*, **M.** fiind zeul razelor solare care leagă cerul de **pămînt*, deci un zeu mediator; considerat în același sens și înțitul preot al zeului suprem Ahura-Mazda, ca și arbitrul juridic din litigiile aplicării dreptului divin, întrucît era și zeul justiției, ocrotind încrederea reciprocă și pedepsind trădarea și **jurămintele false*. Mai tîrziu e confundat cu Soarele însuși, care se ridică în zori din muntele mitic. Hara-berezaiti, locuința sa de la marginea pămîntului, unde ne născuși și niciodată întuneric și nu bate nici un fel de vînt. Străbătînd ziua cerul, **M.** vede și aude totul în cer sau pe pămînt, întrucît el are 10 000 de ochi și 1 000 de urechi. E înarmat cu o măciucă de lemn ferecat cu care alungă **demonii* (alegorie pentru nori) ce năvălesc spre el. În Iranul arhaic, **M.** fusese o divinitate de prim rang. Îi erau consacrate, ca **simbol și emblema*, crizantemele trandafirii. Pe atunci, reprezentînd soarele și bolta cerească, el era — pentru vechile triburi arice — ocrotitorul oștilor și chezașul unirii acestor triburi; de aceea, credințioșii lui continuă să-l adore ca zeu suprem și după constituirea și instaurarea zoroastrismului, care a impus cultul suprem al lui Ahura-Mazda. Cînd Vishtaspa îl primește la sine pe **Zarathustra* și îi acceptă doctrina dualistă, el nu renunță însă a se închina în continuare lui **M.** Un gest de curtoazie diplomatică face și Zarathustra, înglobîndu-l pe vechiul zeu în panteonul avestic. Dar probabil o anumită ostilitate a populației conservatoare i-a impus lui Zarathustra, după un timp, soluția pribegiei. După ce, sub Pompeius (sec. I î.e.n.), legiunile romane au adus cultul lui **M.** în Europa, acest cult influențează, iar în primele două secole din e.n. chiar concurează **creștinismul* în Imperiul Roman. Numit de romani *Mithras*, zeul e adorat în aproape întregul imperiu tîrziu, cînd i se și consacră serbări uneori fastuoase și **ritualuri inițiatice* de introducere în **misterele zeului (mistere mithraice)*. Sanctuarele lui romane (tipul *mithraeum*) erau grote naturale sau artificiale, în memoria praterii mitice originare. Noul cult a pătruns și în Dacia cucerită, zeul

căpătînd un loc important în panteonul **mitologiei dacoromane*. Noua formă culturală îl reprezenta pe **M.** ca distrugător al unui taur fabulos și ca pe un mîntuitor al omenirii.

mitogramă Gen de inscripție arhaică, din preistorie, conținînd grafisme (graffiti) rupestre sau în piatră, între desenul propriu-zis și scrierea simbolică, și referindu-se, după deducțiile moderne, la diverse elemente de **mit primordial*. Unii cercetători (ca antropologul A. Leroi-Gourhan) demonstrează că cele mai multe desene preistorice sînt în realitate grafisme la jumătate de drum între desenul figurativ și scrierea abstractă și că adesea notează **m.**, care precedă limbajul articulat.

mitologem Elementul mitologic prim, forma mitică elementară și pură, considerată cea mai mică unitate, indivizibilă, din structura unui **mit*, a unei narațiuni mitologice. Termenul a fost creat de mitologul Karl Kerényi, pentru exprimarea sensurilor primare autonome, obiicivate, care nu mai au nevoie de interpretări și explicații, întrucît se exprimă singure, fiind unitățile de bază ale oricărei **mitologii* și, inerent, indispensabile oricărei **religii* în actul ei de comunicare; un **m.** este, de ex., cel despre *copitul divin* (**Horus* după nașterea sa, pruncul **Isus Christos* din ieslea de la Betleem etc.); dintre tipurile de **m.** principale sînt: **eterna întoarcere*, **potopul universal*, întrucît toate se referă ca elemente primordiale la originea cosmică; așadar, orice **m.** are valoarea de nucleu străvechi (ἀρχή). K. Kerényi motivează astfel nevoia de acest termen nou: „Cuvîntul « mythos » e mult prea încărcat de sensuri și totodată tocit, cu conturele șterse: el ne este mai puțin util decît expresiile care leagă cuvîntul μῦθος de cel care înseamnă « a pune laolaltă, a spune », λέγειν [...] Există o materie deosebită ce determină aria mitologiei: o masă de materie arhaică, transmisă prin tradiție, pe care o conțin povestirile cunoscute, ce nu exclud totuși o prefacere ulterioară, referitoare la zei și la ființe divine, la luptele eroilor și la călătoriile în lumea subpămînteană; pentru ele, cuvîntul grec cel mai potrivit este « mitologem ». Mitologia reprezintă mișcarea acestei materii: ceva solid și totodată fluid, material și totuși nu static, ci susceptibil de a se transforma.“ Cu toate acestea, K. Kerényi deosebește o gradăție în tipologia **m.**: „Acele mitologeme care se apropie cel mai mult de niște pure întîlniri cu zeii sînt considerate de noi drept mitologemele primordiale. Din punct de vedere istoric, nu există decît variații ale acestor mitologeme primordiale, nu în conținutul lor, care nu e supus timpului“ (*Despre origine și întemeiere în mitologie*, 5, în: Carl Gustav Jung, Karl Kerényi, *Einführung in das Wesen der Mythologie*, Zürich, 1941).

mitologie (grec. μυθολογία) 1 Totalitatea **miturilor* unei arii etnice sau sociale, constituită într-un sistem epic mai mult sau mai puțin unitar, în cadrul căruia se manifestă concepția grupului etnic sau social respectiv despre lumea

văzută și nevăzută, despre *viață și *moarte, despre destin, din perspectiva raportului între natural și supranatural, între oameni și divinități. **M.** ca sistem general este elaborată începând din stadiul culturii primitive, până în momentul apariției civilizației tehnice timpurii și a formelor ei de gândire teoretică, adică până atunci când **m.** — ca sistem integral — e absorbită și codificată — integral sau în parte — de *religie. Definită dinăuntrul ei, subiectiv, **m.** este o încercare globală de cunoaștere absolută a universului, deci o filosofie incluzând demersul mistic și o știință generală excluzând experimentul, și care se constituie în orice cultură primitivă, operând cu mijloace magice și manifestându-se prin adaptarea concretă epică a abstracțiilor și a fenomenelor superioare la situația psihosocială dată, ca și prin explicarea simbolică a acestora. **M.** înglobează în sistemul ei în primul rând miturile despre nașterea și distrugerea unică sau ciclică a universului (→ *cosmogonie; escatologie*), cele despre apariția și dispariția, ca specie și ca individ, a omului (→ *antropogonie; omul primordial*), a animalelor, plantelor, obiectelor din natura nevie, ca și a tuturor fenomenelor cadrului natural, apoi miturile despre zei și eroi arhetipali (→ *zei; strămoși; arhetip*) și cele despre condiția umană, privite cauzal, funcțional și finalist. Adesea, cercetătorii au despărțit istoria **m.** în două etape: una, aparținând culturii primitive, când prin caracterul ei integral, echivalent cu știința, **m.** ar fi năzuit să cerceteze și să explice lumea în totalitate; alta, aparținând civilizației tehnice, când din corpul **m.** s-au desprins forme autonome de gândire și conștiință de sine a societății (religia, politica, arta, literatura, știința) care nu ar face decât să reia, în transfigurări proprii, vechile modele mitice. Marile **m.** se formează — pentru fiecare grup uman în parte — între mezolitic și sfârșitul neoliticului, adică atunci când oamenii își înlesnesc existența printr-un mod de viață nou, de oarecare confort asigurat, față de riscurile traiului precedent, pelerin și aleator, din civilizația cinegetică și pescărească; experiența acumulată în creșterea vitelor și mai ales în agricultură (aceasta din urmă curmînd și nomadismul transhumant) ca și folosirea unor invenții tehnice care duc la producția de mică industrie de atelier meșteșugăresc specializat, chiar dacă produsele sînt din lemn și silex (iar anume în epoca neolitică s-a inventat orașul, cu o anumită distribuție a muncii și răspunderilor): cuțitul perfecționat de cremene șlefuită, plugul rudimentar, jugul, arcul, roata, îl ajută pe omul neolitic întrepred să aibă ideea domesticirii *calului, pentru tracțiune și călărie, ceea ce schimbă spectaculos raporturile omului cu spațiul. Avînd prima dată un răgaz ritmic, în condițiile unei civilizații mai puțin fragile, mai apărate de grija zilei de mîine, cel care își descoperă vocația pe care azi o numim artistică, începe, din inițiativa sa ori a *șamanului, să picteze *totemuri și *fetișuri zoomorfe pe pereții peșterilor rituale. Primele asemenea operații s-au efectuat în paleoliticul superior, poate mai de-

vreme. Peștera putea să fi fost o *eclesia*, ca loc de adunare liturgică sau magică, întrucît peșterile nu au fost locuite nici în paleoliticul inferior (aceasta fiind o *legendă naivă a istoricilor epocii romantice, care s-a perpetuat pînă în zilele noastre); peștera era loc de *cult, prima formă de *templu, tocmai pentru că nu era confecționată, adică zidită de om; *credințele epocii (greu de atestat) se pare că puneau zidirea *templului-peșteră în seama *spiritelor sau divinităților montane, iar muntele a fost totdeauna sacralizat și atribuit ca locuință terestră tuturor *zeilor importanți, mai ales celor supremi; iar în aceste peșteri, amenajate de primii pictori și sculptori, probabil se cîntau și se recitau compunerile liturgice făcute de primii muzicanți și poeți. În acest cadru începeau să se compună epic și primele mituri coerente, a căror datare este imposibil de făcut („dar important e să nu confundăm «vrsta» unei concepții religioase cu data primului document care o atestă” — Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, *Cuvînt înainte*, 1976). Mitologia, ca sistem natural și unitar de mituri, generează conștiința religioasă a unei comunități umane, iar această conștiință religioasă duce la constituirea religiei, ca sistem de credință exprimată, religia devenind, la rîndul ei, regeneratoarea, sistematizatoarea definitivă și codificatoarea **m.** Ca sistem de gândire ontologică, **m.** a fost uneori comparată cu știința (și, mai rar, confundată chiar cu *teologia). Această comparație nu ar fi valabilă decât în sensul vag și larg al efortului de cunoaștere; dar știința face acest efort prin raționament și intuiție, în timp ce mitologia se sprijină numai pe *revelația primordială; știința cercetează *pentru a afla*, iar mitologia *află*. (Desigur, o analiză a structurilor ne va lămuri că, „neoficial”, în substanța miturilor și în viziunea de ansamblu a mitologiilor naționale, au intrat observații empirice ale vrăjitorilor, șamanilor și preoților asupra mediului intim psihologic și asupra marelui mediu cosmic, dar nimeni nu accepta — fără îndoială, cu bună credință — această cale cognitivă; chiar Păniși, scriindu-și vestita gramatică aplicată la sanscrita textelor vedice, afirmă că i-a fost revelată de divinitate.) Oricît de adînc am explora termenii comparației, vom constata că știința își propune să realizeze un progres, iar mitologia conservă cu stăruință un statu-quo al cunoașterii primordiale; unii cercetători au și sugerat că, cele două demersuri deosebindu-se prin metodă și rezultate, demersul științei ar marca o evoluție, în vreme ce demersul mitologiei ar fi caracterizabil ca involuție; este drept că miturile restabilesc mereu situația inițială, din momentul revelației primordiale, că fac apel la arhetipuri, însă aceasta înseamnă efort de conservare, nu un act involut. Dacă cele două activități ale intelectului omenesc trebuie neapărat comparate, vom spune mai degrabă că știința privește lumea ca fenomen diacronic, pe cînd, pentru mitologie, aceeași lume — cu mecanismul ei temporal — este o

entitate sincronică. S-a exagerat des și importanța literară a m., susținându-se uneori chiar că literatura e o mitologie, ca și cum m. și-ar fi străbătut lungul ei drum spre a deveni literatură. Mitologiile naționale își au fiecare personalitatea lor, reflectând concepția despre zonele necunoscute din om și din univers a poporului, tribului sau grupului uman respectiv. Dar în majoritate aceste m. arhaice sau antice, deși toate pornesc din izvoarele societății primitive a cărei concepție o reflectaseră în epoca de formare a miturilor, au ajuns la noi în transcripții fie literare (epopeile lui *Homer, *Theogonia lui *Hesiod, *Mahābhārata), fie teologice (*Biblia, *Avesta); fie istorice (*Popol Vuh, *Kojiki, Huainan zi a lui *Liu An), fie folcloristice (*Edda Veche, *Kalevala), fie filosofice (*Veda, ciclul *Upanișad), fie, în fine, etnografice; astfel, fiecare m. s-a reorganizat treptat, constrinsă de copiiști, traducători, poeți, istorici, filosofi, etnografi și folcloriști și mai ales de teologi, și supusă unor operații complicate de triere, interpolare, repliere filosofică, resistemizare istorică, restilizare poetică (cu filtrarea narațiunii mitice prin alegorie); iar cea mai gravă constrângere a suferit-o prin repunerea ei în cadrele canoanelor doctrinare gândite de teologi; în toate aceste cazuri (și chiar în cele mai fidele tradiții) s-au obținut m. naționale supuse concepției altei civilizații și altei culturi, depășind pe cea care a creat miturile. În cazul etnografilor și folcloriștilor, unde operația de înregistrare e științifică (și uneori fără cusur), operația de deshumare are adesea un caracter jurnalistic: chestionarul, interviul (fie și condus de întrebări competente), care se izbește de neîncrederea informatorului, mitul fiind pentru el sacru, materie a religiei lui, așadar imposibil de destăinuit unui străin suspect (presupunând că informatorul e bine informat, deoarece adevărul informat, informatorul ideal — preotul, vrăjitorul, șamanul — nu-și destăinuie secretele sacre, adică apanajul său principal); transmiterea mitului este, în societățile primitive totale sau parțiale, un act inițiativ, și adesea deținătorul mitului, dacă nu tace, răspunde anume derutant la întrebările etnografului anchetator, a cărui naivitate pune uneori în circulație „mituri despre mituri”; de notat că la multe triburi (de ex., în Africa) miturile nu se rostesc nici măcar în fața femeilor și copiilor tribului. Astfel numai rarele cazuri de etnografi, antropologi, mitologi sau folcloriști (ca Bronislaw *Malinowski sau Claude *Lévi-Strauss) care au trăit în mediul populației cercetate mai mulți ani, pînă la familiarizarea intimă cu acel mediu și pînă la recoltarea miturilor și credințelor dinăuntrul acelei societăți (cum a procedat și R. Codrington, studiind noțiunea melanesiană *mana), ne oferă șansa unui contact aproape autentic cu m. populațiilor fie încă primitive, fie într-un stadiu de cultură neconsolidată care nu a corupt încă tradiția orală. Iar întrucît nu dispunem decît de o istorie înregistrată 5—6 milenii, și numai în forme subiective, cu informații lacunare și contradictorii, de multe ori, dorit sau

nedorit, falsificate, și chiar și acelea în cantitate derizorie, ținînd seama și de nenumăratele pierderi și ocultări voluntare sau involuntare, și întrucît întinderea mai adîncă a timpului controlabil prin arheologie nu oferă totuși decît niște repere plutind ca o mîină de orez într-un cazan de fierură confuză (chiar și aceste repere fiind uneori echivoce) colecția de mituri a omenirii devine o sursă suplimentară, mai ales pentru trecutul foarte îndepărtat, cînd chiar și glasul arheologiei încetînd, nu avem la îndemînă decît ipoteze paleontologice și antropologice care nu pot explica esențialul din protoistorie; astfel, mitologia (și îndeosebi ramura ei memorială) devine o paraistorie (unii au numit-o *ultraistorie*) care ne ajută să construim modele probabiliste ale trecutului îndepărtat, tot așa cum construim modelele probabiliste ale viitorului îndepărtat. ~ 2 Știință — născută în triumful de incidență al filosofiei, istoriei culturii și antropologiei — avînd ca obiect de cercetare mitologiile și miturile, gena și explicațiile lor, clasificarea tipologică, analiza structurilor (*mitologie structurală*), compararea mitologiilor naționale și tribale în cadrul mitologiei generale (*mitologie comparată*), studierea raporturilor între mit și religie (*istoria religiilor*), între mit și societate (antropologie, etnografie, folclor) etc., precum și stabilirea raportului psihosocial între condiția istorică a unei populații și sistemul ei mitologic. Curentul mitologic privind mitul numai ca *symbol al omului primitiv care încearcă să-și explice lumea fenomenală sau să-și traducă în simboluri mitice pornirile instinctuale (psihanaliștii din școala lui S. *Freud și în special C. G. *Jung) greșeste în atribuirea creației spontane a unui sistem de simboluri tocmai fanteziei primitive: dar universul gândirii primitive, sărac în abstracții și aproape lipsit de nuanțe semantice, nu este capabil să pună în valoare o mișcare cerebrală creatoare de noțiuni abstracte în mecanismul unei gândiri elementare de vînător, pescar sau culegător de rădăcini comestibile. Există și un curent de poziție sceptică, mulțumindu-se cu clasificarea miturilor și cu descrierea mitologiei generale, fără vreo încredere în rezultatul încercărilor de descifrare a sistemului mitologiei: astfel a procedat de pildă A. Krappe (în *La genèse des mythes*, Paris, 1938), afirmînd că porțile ce duc spre cunoașterea modului în care au apărut miturile creației lumii s-au închis demult și nu mai sînt chei care să le deschie. Știm într-adevăr că majoritatea miturilor sînt impurificate. Dar drumul către nucleele originare ale miturilor și spre epoca de constituire a m. ca sistem este, pe cit de greu, pe atît de posibil. Mircea *Eliade socotește că „înțelegerea mitului se va număra într-o zi printre cele mai utile descoperiri ale secolului XX”, datorită aceluși „rest mitic” din comportamentul modern „consubstanțial cu condiția umană, în măsura în care el exprimă angoasa față de Timp” (*Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972). Din unghiul metodologiei mitologului, una dintre observațiile

cele mai raționale a fost notată de Georges *Dumézil: „miturile nu se lasă înțelese dacă sînt despărțite de viața oamenilor care le povestesc“ (*Mythe et épopée*, I, Paris, 1968). Meritînd mai departe, după Mircea Eliade, care a precizat atitudinea obligatorie a cercetătorului față de mit, deci a definit pe deplin satisfăcător instrumentul mitologiei ca știință („Mitul este o realitate culturală extrem de complexă care poate fi abordată și interpretată în perspective multiple și complementare“ — *Aspects du Mythe*, Paris, 1963), mulți dintre cercetătorii noi acceptă obligația înțelegerii mitului ca fenomen multilateral care, implicit, definește și profesiunea mitologului. Cercetarea atît de complexeii materii a m. nu poate fi uniformizată: „Mitul vorbește altfel istoricului religiilor și altfel istoricului filosofiei; antropologul deslușește sensuri cu mare încercătură de informație acolo unde cel dinții nu vede nimic, folcloristul are și el limbajul său și luminează fațete lăsate de alții în umbră. [...] Mitul nu se poate cerceta altfel decît interdisciplinar, ceea ce presupune integrarea rezultatelor după investigațiile particulare“ (Gheorghe Vlăduțescu, *Filosofia legendelor cosmogonice românești*, București, 1982). Mai presus însă de orice analiză compartimentată, ca știință a miturilor, m. poate și trebuie să opereze, inevitabil, în sens euristic global.

§ H. S. Robinson and K. Wilson, *The Encyclopaedia of Myths and Legends of all Nations*, London, 1962; Lewis Spence, *Introduction to Mythology*, London, 1931; *The Mythology of all races*, edited by J. A. Mac Culloch I—XIII, Boston, 1916—1932; Max Müller, *Essay on Comparative Mythologie*, London, 1856; id., *Contributions to the Science of Mythologie*, London, 1897; Andrew Lang, *Modern Mythologie*, London, 1897; Karl Otfried Müller, *Prolegomena zu einer Wissenschaftlichen Mythologie*, Göttingen, 1825; Carl Gustav Jung und Karl Kerényi, *Einführung in das Wesen der Mythologie*, Zürich, 1951; S. N. Kramer, *Mythologies of Ancient World*, Chicago, 1981; J. Cazeneuve, *Les mythologies à travers du monde*, Paris, 1966; Jan de Vries, *Forschungsgeschichte der Mythologie*, Freiburg—München, 1961; Andrei Oisțeanu, *Grădina de dincolo*. Zoosofia, Cluj-Napoca, 1980; Gheorghe Vlăduțescu, *Introducere în istoria filosofiei Orientului antic*, București, 1980

mitologie ainu Populația aborigenă (sau cel puțin prejaponeză) ainu, din ins. Hokkaido (ocupînd un teritoriu și din ins. Sahalin), deși arhaică, de aspect europoid și cu memoria tradițională a unei civilizații precursore de mare anvergură, are azi o *religie animistă (→ *animism*); iar *mitologia, deși cu un *panteon diferențiat și destul de numeros și cu *ritualuri complexe, nu are *zei distincți, ci doar *spirite diferențiate, numite *kamui* (care au influențat epoca formativă a *mitologiei japoneze: *kami), ceva mai mult decît niște *dăhuri anonime, simple zeități fără biografii mitice, denumite alegoric după atributele lor. Unii cercetători pun în relație directă pe *strămoșii ainilor cu interesanta cultură prejaponeză a ceramicii *jomon, din mil. II î.e.n., iar alții îi socotesc o

ramură a rasei indoeuropene, coborîită din Pamir în mil. VIII î.e.n. Limba ainu de azi, inclasificabilă, pare înrudită cu unele limbi amerindiene, cu eschimosă și chiar cu basca; însuși etnonimul *ainu* are de fapt sensul de „om“. Raportul paradoxal între varietatea atributivă a panteonului și concepția religioasă animistă, aparent inexplicabil, totuși poate fi pus în legătură cu tradiția ainilor afirmînd că ei sînt descendenții unui popor puternic și numeros, la care se referă eposul lor național și amintirea mitică despre *Aeoina, întemeietorul poporului și primul său constructor antropogonic și învățător. *Aeoina* a utilizat, în *antropogonie, lemnul de salcie ca schelet, pămîntul drept carne, ierburile pentru păr; dar această creație, întreruptă și neterminată, printr-o durată de absență de pe pămînt a lui *Aeoina*, e reluată la a doua sa venire numai printr-o completare de nivel spiritual, el învățîndu-și creaturile principalele meșteșuguri (*vinătoarea, pescuitul, construirea caselor, agricultura elementară, confecția de veșminte) și îndeletniciri spirituale (religia, petrecerile). Zeitățile *kamui* apar pe pămînt cu înfățișări de animale, dar nu se pot elibera singure din prizonieratul trupului decît cu ajutorul vînatărilor ainu care, omorînd un *urs sau alt animal, îi dau zeității puțința să revină la statutul său de spirit (*kamui*), oamenii rămînd cu trupul folosit, pe care îl mîncîcă, și cu singele, pe care îl beau festiv. Tot așa, sufletul omenesc (*ramat*) — care în timpul vieții își are sediul în fiere — este eliberat prin *moarte. Zeitățile ainu sînt supermutante (→ *mutant*), fiecare *teofanie alegînd aspecte zoomorfe (urs, pește, vulpe), dendromorfe (salcie, stejar), amorfe (stilp, lingură, săgeată) sau fenomenale (fulger, vînt, boală). Aceste zeități compun două categorii esențiale de *kamui*: spirite cerești (*Pase Kamui*) — *Kim Un Kamui* (sau *Koro*), ursul, zeitătea ocrotitoare a înălțimilor montane, căreia i se consacră *sărbătoarea anuală *Yomante*, „sărbătoarea ursului“; *Shiramba*, spiritul vegetației; *Wak-koush*, spiritul apelor; *Kara Kamui*, constructorul pămîntului; *Chisei-Koro*, spiritul domestic; ~ spirite telurice: *Fuchi Kamui*, spiritul feminin al *focului; *Hash-Inau-Uk*, spiritul feminin patronînd vîntoarea; *Sarak Kamui*, spiritul accidentelor; *Ru-Koro*, spiritul latrinei pentru bărbați; *Apasam Kamui*, spiritul protector al intrării omului în colibă. Cînd, spre sfîrșitul sec. XIX, unii aini s-au creștinat (→ *creștinism*), această mitologie tradițională încorporează pe *Isus Christos, cu numele de *Charisto*. Religia ainilor, prea puțin totemică (nici *Aeoina*, întemeietorul, făcînd parte din panteon, nici ursul *Kim Un* nu sînt de fapt totemuri), s-a sprijinit însă în oarecare măsură pe practicile șamanice, iar *șamanismul i-a fost un important auxiliar pînă în sec. XIX.

§ Georges Montandon, *La civilisation ainou et les cultures arctiques*, Paris, 1937; Liviu Petrina, *Ainii, aborigenii Japoniei*, București, 1970

mitologie arabă — preislamică și islamică ~ *Mitologia arabă arhaică*, insuficient cunoscută

(din două surse principale, care oferă relații parțiale și incerte: autorii greci, mai ales Herodot, sau voit denaturate: scriitorii islamici arabi), pare să fi fost prea puțin desprinsă din *animism și *fetişism, *cultul nefiind unitar la niște triburi nomade și larg dispersate. Existau două forme mai importante de *religie, întemeiate pe o *mitologie aridă, a cărei materie epică, atâtă câtă va fi fost, s-a cenzurat în epoca alcătuirii *Coranului: a) *liolatria (adorându-se pietre și stînci naturale: piatra dreptunghiulară personificată în zeul *Dhu Sarah sau pietre enigmatice, ca presupusul meteorit *Kaaba, al cărui cult a fost preluat de *islam), de unde a derivat și o formă idolatră de chipuri rudimentar cioplite (→ *idolatrie*): o divinitate întruchipînd una din pietrele sacre, *Manath, zeița sorții; b) *cultul astral* (astrele adorate fiind altele de la un trib la altul: *Soarele la tribul *khiuszar*, *Luna la *kenanah*, *Aldebaran* la *thasm*) avînd și un rudiment de *panteon: zeița *Alilat, întruchipare a Soarelui și *simbol al frumuseții, zeița *Uzzah, personificînd Steaua Dimineții (planeta Venus) și mai ales zeul suprem panarab (creator, însă un *deus otiosus) *Al Ilah* (reluat, cu numele *Allah, de *Mahomed (Muhammad) și devenind punctea de legătură religioasă între preislamism și islam); în vechiul cult astral erau curente *sacrificiile de oameni (adulți și copii). ~ *Mitologia islamică* (mahomedană sau musulmană) a *Coranului* se constituie dogmatic pe un eclecticism restrîns, preluînd unele tradiții ale arabilor arhaici, ca și unele elemente biblice (ebraice și creștine), nu direct din *Biblie, ci mai curînd din circulația orală. În jurul unui *Dumnezeu unic (Allah) se grupează cete de *ingeri, dirijați de Djabraîl (*Gabriel, inspiratorul lui Mahomed) în luptă cu *Iblis, căpetenia *Djinilor demonici. Deși acceptă cîteva personaje biblice, pe care le consideră *profeți (*Adam, *Noe, *Abraham, *Moise, David, *Isus Christos ș.a.), islamul stabilește drept unic profet esențial al lui Allah pe Mahomed, a cărui doctrină se bazează pe o dublă *dogmă esențială: *Nu este alt zeu afară de Allah și Mahomed este mesagerul lui Allah* („Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammad este profetul lui Dumnezeu“). Profetul musulman nu pretindea să fi inventat o religie nouă, susținînd că n-a făcut decît să restabilească religia primordială a lui Abraham; *miturile proprii sînt puține și incerte, poate reconstruite după tradiții obscure din mitologii mai vechi, de ex., cele 3 lumi postume: *Firdaws (*Paradisul), *Djahannam (*Infernul) și tărîmul tampon dintre ele, *Araf (un fel de *Purgatoriu); sub raport cosmologic, lumea sălășlăuia, pentru musulmanii timpurii, pe coarnele unui taur gigantic stînd pe spatele unui pește uriaș. Mitul cel mai specific al islamului este *revelația *Coranului*, dictat lui Mahomed de ingerul Djabraîl (sau chiar de Allah), profetul aflîndu-se de fiecare dată în extaz (stările acestea par a fi fost, după informații bizantine și după examenul detaliilor comunicate de tradiția islamică, aure epileptice). Mitologia islamică se mai referă la un mare număr de profeți

secundari (224 000), *nabi*, fără *păcate și făcători de minuni, care vor fi sprijinul credincioșilor la Judecata de Apoi. *Teologia islamului descrie pe Allah ca divinitate unică și universală, dispunînd de 7 atribute totale, care ar contrazice sau ar anihila orice alt atribut: viața, cunoașterea, forța, voința, auzul, vîzul și cuvîntul, fiecare — un element energetic absolut.

§ H. A. R. Gibb, *Mohammedanism*, Oxford, 1969; H. L. Kaster, *Islam ohne Schleier*, Gütersloh, 1963

mitologie baltică Arie mitologică indoeuropeană, avînd caracteristici fundamentale comune, din zona Mării Baltice, cuprinzînd triburi riverane atît occidentale (în special prusice), cît și orientale (lituane, letone ș.a.). Cele mai vechi informații despre *miturile și *religia populației baltice din antichitate le oferă Tacitus (*Germania*, XLV) cu privire la estii de la gurile Vistulei, identificați cu strămoșii prusilor: estii „au obiceiurile și înfățișarea suebilor, dar limba lor este mai apropiată de cea britanică. Ei se închină Maicii Zeilor, iar ca semn distinctiv al cultului lor poartă imagini de mistreț; această emblemă îl păzește mai bine decît armele sau orice altă defensivă, chiar în timpul luptelor, pe credinciosul zeiței.“ Zeița (*Magna Mater Deorum*, identificată de romani cu *Kybele), după unii istorici moderni, ar fi fost *Nerthus. Triburile baltice din antichitate erau idolatre (→ *idolatrie*). Chiar în sec. XI—XII (conform geografului arab Idrisi și unei bule papale din 1199, ele se închinau *focului, arborilor (→ *dendrolatrie*), izvoarelor, unor animale (→ *zoomorfism*). Popoarele baltice sînt creștinate spre sfîrșitul sec. XVI, dar *creștinismul nu a reușit să elimine total vechile *credințe, încă înrădăcinate în populația rurală și mai tîrziu. Structura **m. b.**, net indoeuropeană, avea, sub diverse nume, cam aceiași zei: unul desigur principal — *Perkunas, personificînd fulgerul sau *focul ceresc (într-o variantă arhaică baltă — *Dievas*, zeul *cerului, corespunzînd zeului vedic *Dyaus Pitar) era numit de prusi *Okopirms („Cel dinții“); însă forma arhaică *Dievas* reprezintă aproape un *deus otiosus. Miturile balților alcătuiesc o mitologie pragmatică, cu o cosmologie săracă (*cerul-*pămîntul), o natură ambientală abundentă (păduri, pășuni, turme) și cu o familie riguros constituită, cu numeroasele ei funcții gospodărești. Dintre puținele noțiuni existențiale, se pare că mai bogat reprezentată era *moartea (cu accesoriile ei). Principalele *mitologeme arhaice: gemenii divini (de tipul *Dioscuri sau *Açvin), nunta cerească (între *Soare și *Lună). Distribuția atributelor personificate se menține între limitele concretului cultural: pămîntul — matern (letona *Zemes Mate, lituana *Žemina), dar și patern (*Zjameluks, fără teme apropiate de către unii cercetători de zeul dacogetic *Zamolxis); natura: prusicul *Pergrubrius (patronul vegetației) și, tot prusicul, *Goniglis Dziewos (un zeu pastoral al turmelor, pășunilor, păstorilor), asociați cu letonul *Pilnitis (reprezentînd belșugul), cu tî-

nărul zeu prusic *Potrims (al apelor curgătoare), cu *Bardoays (ocrotitorul corăbiilor și navigației), cu *Bangputtis (vîntul) sau *Bubilas (zeul *albinelor); dintre fenomenele mitice existențiale, moartea e simbolizată de zeița lituană *Giltinē, dar întinericul *Infernului și tărîmul morților au ca patroni pe zeul prusic *Pekols și pe vechiul zeu balt *Wels. Dintre divinitățile familiale se impune ciudața zeițate *Pizius (de fapt numai personificarea *simbolului vulvar, reluat după simbolul vedic *yonī), cu atributul nupțial de conducere a miresei la mire.

§ A. V. Ström, H. Biegais, *Germanische und baltische Religion*, Stuttgart, 1975

mitologie bască Deși există foarte puține date despre *miturile bascilor din Pirinei (populație europeană preindoeuropeană, considerată fie de origine hamită, provenind din civilizația protoistorică a Saharei, fie de origine sau doar cu înrudire caucasiană, căci într-adevăr lb. bască are înrudiri evidente, de gramatică și lexic, cu lb. kartvelă a georgienilor din Caucaz), totuși se poate deduce că baza lor este totemică; *credințele în *totemuri au rămas destul de persistente multe secole în ținuturile basce. J.G. *Frazer citează cazul unui vîntător basc mărturisind că, după ce a fost omorît de un *urs, sufletul animalului a trecut în el, astfel că a devenit urs el însuși (cf. *Creanga de aur*, compendiu, LXVII, 4). Dintre puținele divinități arhaice pe care le-a conservat tradiția în formă autentică, cea mai importantă pare să fi fost *Jaungoikoa, probabil zeul suprem. Bascii, urmași ai vasconilor (un trib iberic din antichitate, atestat din mileniul I î.e.n., locuind pe ambele versante ale Pirineilor), nu au fost nici romanizați, nici înfrunțiți, mai tîrziu, de arabii medievali așezați în Spania. Vasconii erau vecini cu cantabrii (locuitori ai zonei Biscaya, cu care erau înrudiți iar uneori și confundați) și probabil au fost o populație dură, căci Cassius Dio, numind ambele triburi cantabri, scrie că sub Augustus, după un război greu cu romanii, mulți dintre ei „s-au aruncat, nesiliți de nimeni, în flăcări“, iar vînduți ca sclavi își omorau stăpînii și se întorceau acasă, stîrnind răscoale (*Istoria Romană*, LIV, 5). Cîteva nume de divinități vascone au fost conservate în epigrafiia romană din Aquitania; pe acestea, romanii le-au asimilat prin *interpretatio romana*; nu le cunoaștem atributele, iar transliterația latină a deformat și numele lor: *Baicorrizo*, *Heraucorrisehe* etc. După convertirea bascilor la *creștinismul catolic, numele zeului suprem a fost folosit spre a desemna pe *Dumnezeu: *Jainko*, numit adesea și *Jaungoiko* — *Dumnezeu* cel preainalt (mai exact: *Stăpînul-de-sus* sau chiar *Domnul Lunii*). Terminologia teologică creștină a înlocuit vechii termeni religioși tradiționali; nu s-a păstrat nici termenul autohton pentru *altar, bascii de azi numindu-l (după lb. spaniolă) *aldare*. Noțiunea de *cer — basc. *zeru* — a devenit „paradis“; totuși, cîteva cuvinte esențiale de *cult nu au suferit modificări semantice:

othoitz — *rugăciune, *ehorzte* — înmormintare, *hil-harriak* — cimitir ș.a.

§ E. de Gandla, *Origines prearias del pueblo vasco*, Buenos Aires, 1943

mitologie biblică ~ ebraică Din vechi **culte totemice tribale* (→ *totem*), din puternice influențe ale **mitologiilor din Mesopotamia* și dintr-o dificilă experiență a unirii celor 12 seminții tradiționale și a stabilirii lor în bazinul Iordanului, s-a constituit, ca doctrină teologică, un *monoteism cu *mituri aferente, care a proclamat pe *Yahweh — **Dumnezeu unic și total*. *V.T. biblic* — *Biblia ebraică, dar mai ales primele 5 cărți, atributele lui *Moise, numite *Thorah, împreună cu *Talmudul și comentariile talmudice, au construit un sistem mitologic coerent, deși nu fără contradicții și lacune, însă rotund, corespunzător rigorilor doctrinei. Dar există urme de *totemism chiar în *Biblie*, în numele: Shimôn (hienă), Kaleb (cîine), Hamor (măgar), Rahel (oaie). Beduinii își avuseseră *zeii lor tribali, confirmări chiar de textul canonic, întrucît Rahel, una din surorile lui Laban, a furat idoli casnici („Rahel furase terafimii“, „luase idolii și-i vîrîse în șeaua unei cămile“ — *V.T., Geneza*, XXXI, 32, 34). Existaseră zei arhaici importanți, ca *Azazel, veche divinitate nefastă a desertului, pe care *mozaismul nu-i refuză; lui Azazel îi confirmă și reședința și valoarea culturală, prin *sacrificiul celor doi *țapi, unul pentru Yahweh, altul pentru acest zeu căruia animalul îi e trimis ca *țap ispășitor, cu povara *păcatelor poporului. Porunca a 3-a din *Decalog* („Să nu ai alți dumnezei afară de mine“) și pedeapsa pentru alte *credințe („Cel ce jertfește altor dumnezei afară de Yahweh, să fie ucis“ — *V.T., Exodul*, XXII, 19) divulgă măsuri prohibitive contra perpetuării **politeismului premozaic*; astfel, există și o pereche divină premozaică, protejind norocul: zeul *Gad* și zeița *Ashera, și chiar însuși *Shaddai (devenind apoi unul din numele atribute ale lui Yahweh sau o ipostază) își are originea în *Shedi* (Demonul meu). Vechiul zeu semitic *El, intrînd în componența numelor lui Yahweh, ca prepozitiv (*El-Shaddai, El-Olam*), și în Canaan însemnînd „zeu prin excelență“ era în Mesopotamia zeu în general; iar Yahweh, probabil zeu al furtunii și fulgerului, sub numele *Yahu*, apoi al războiului, care fusese venerat întîi de tribul leviților (de unde și afirmația că Dumnezeu agreează îndeosebi pe leviți, dintre care, de la *Moise (Moshe) încolo, se vor recruta preoții), e introdus ca zeu unic al tuturor semințiilor. Prima divinitate biblică, *Elohim, indică un plural (interpretat ca pl. intensiv) care oricum denotă același efort teologic de a cuprinde politeismul tradițional într-un monoteism de doctrină. Introdus, după tradiție, de Moise și stabilit ca zeu unic și total, Yahweh absoarbe alți zei ale căror nume devin atribute sau ipostaze: *Yahweh* — mărinimia, *El* — împăratul cerului, *Elohim* — creatorul inițial, *Adonai — dumnezeul războiului și autoritatea supremă, *Shaddai* — îndurarea. Reprezentarea lui

Yahweh devine cvasiabstractă, deși în dese cazuri se fac referiri la autorevelarea materială (nu neapărat corporală), cînd, deși uneori se afirmă că Moise îl vede, alții se precizează că nici nu muritor (nici Moise) nu-l poate privi „față către față” fără să moară. Nici Elohim (chiar și ca plural al majestății) nu e *spirit: „duhul lui Dumnezeu se purta deasupra apelor” este o interpretare greșită a textului ebraic, fiind vorba de *suflul elohimilor* care agita apele primordiale (→ *apa*), înainte de *cosmogonie. Dar în *Geneză* sînt două cosmogonii și două *antropogonii: a) prima variantă (*V.T.*, *Geneza*, I, 1—31; II, 1—3) prezintă pe Elohim făcînd *cerul și *pămîntul din *haosul acvatic, apoi producînd lumina (lumina în sine sau lumina astrală, ca un gen de *Hemere, din *mitologia greacă), „tăria” cerului despărțitor al apelor inferioare de cele superioare, scoțînd uscatul din ape și grupînd apele în mări, creînd vegetația, astrele, animalele acvatice și păsările, apoi animalele de uscat și în fine omul; aici, antropogonia se consumă într-o singură etapă („Și a făcut Elohim pe om, după chipul său [...], bărbat și femeie i-a făcut”, dînd perechii direct în stăpînire pămîntul cu vegetația și animalele, iar omul devenind finalitatea acestora); opera divină integrală durează 6 zile, a 7-a simbolizînd instituirea odihnei; b) în a doua variantă (*V.T.*, *Geneza*, II, 4—25; III, 1—24; IV, 1—2) antropogonia e intercalată în cosmogonie: „Nici un copăcel nu era pe pămînt și nici o buruiănă nu răsărise; [...] numai aburi se ridicau de pe pămînt”, cînd Elohim face omul din „țărîna pămîntului”, producînd ulterior grădina *Edenului, vegetația lumii, „viețuitoarele cîmpului” și „păsările cerului” (invenția limbajului, cînd *Adam le dă nume tuturor acestora, este de fapt ieșirea din sălbăticie); femeia, în textul canonic, apare tîrziu, făcută dintr-o „parte” a corpului adamit (nu „coastă”, cum s-a tradus eronat în *Septuaginta), iar o tradiție talmudică, vorbind de *Lilith, prima soție a lui Adam înainte de *Eva, explică acest decalaj al antropogoniei canonice; după săvîrșirea *păcatului originar (înfruptarea, la îndemnul *Șarpelui, din *Pomul Cunoștinței, și coaserea primelor veșminte, adică invenția civilizației), perechea e izgonită din Eden, divinitatea temîndu-se de o agresiune a perechii umane asupra *Pomului Vieții, care ar asigura nemurirea. Din prima variantă lipsește actul împreunării pentru perpetuarea speței, prezent în a doua. *M.b. ebraică* e bogată în texte escatologice (de ex. *potopul universal) pe care le consideră anunțări de represalii sau pedepse exemplare, ca sentința dată după fratricidul lui *Cain; așadar ele fac parte din politica doctrinară dură a menținerii *monoteismului yahwist. Și totuși sînt interesante raporturile *sacerdoților cu divinitatea: Moise îi cere lui Yahweh numele și niște minuni, ca să fie crezut de popor; *Iosua discută ca într-un consiliu de război, în perspectiva înfrîngerii: „Și atunci ce vei face tu cu marele tău nume?” (*V.T.*, *Iosua*, VII, 9). Cînd Yahweh e acceptat ca zeu unic al tuturor semîinților, poporul își ia liber

tatea de a nu se descoperi în fața lui. Ideea venirii lui *Mesia, ca mîntuitor făgăduit pentru un viitor indeterminat, e punctul de tangență între *mozaism și *creștinism și sursa unor lungi polemici teologice: mozaismul neagă afirmația creștină că Mesia a venit. Dar — ca și *religia evreilor: *iudaismul — *m.b. ebraică*, întemeiată nu numai pe *Thorah*, ci rafinîndu-se timp de aproape 25 secole, dar fără a opera modificări substanțiale în doctrină sau în mituri, a străbătut 4 mari etape de consolidare; ținta a fost în special fructificarea vocației de abstractizare a ideii de divinitate. Etapele: 1) *epoca biblică*, între începuturi și exilul babilonian: cca sec. XV—VI î.e.n., odată cu statornicirea cultului lui Yahweh către sec. XI î.e.n. și așezarea celor 12 triburi în Țara Făgăduinței; 2) *epoca talmudică*, dintre exilul babilonian și transformarea regatului iudeu în provincie romană: sec. VI î.e.n.—I e.n., odată cu precizarea Legii (*Thorah*) sub regele Iosia, cu codificarea *Bibliei* ebraice și cu elaborarea *Talmudului*; 3) *epoca rabinică* a *Kabbalei, suprapunîndu-se evului mediu în care se formează, într-o legislație religioasă rigidă, conștiința de castă a unei societăți închise, și durînd pînă la mijlocul sec. XIX; 4) *epoca reformistă* a neoiudaismului, cu tendințe religioase de universalizare. În aceste epoci, cu excepția unor momente de remitologizare a vechilor credințe de către kabbalisti, ideea specifică a unui Dumnezeu unic, exterior lumii pe care a creat-o și altceva decît opera sa, se consolidează atât teologic, cît și mitologic: *El Yahweh* produce universul din ideea ivită în inteligența sa și prin intermediul acțiunii energetice a *cuvîntului, materializate în concretitudinea lumii. Astfel, inividat în miturile ebraice nu a funcționat astrolatria sau vreuna din formele *idolatriei imaginilor; personajele biblice sînt oameni: *sacerdoți, *profeți, regi, cu care divinitatea este incomparabilă. Caracterul abstract al religiei, răsfîrînt deplin și asupra mitologiei fără zei, îl observase încă Tacitus: „iudeii cunosc o singură putere divină și numai cu mintea: ei socotesc pîngăritori pe oamenii care plămulesc chipuri de zei din materia perisabilă, aidaoma oamenilor; făptura cea preafaltă este veșnică, inimitabilă și nepieritoare” (*Istorie*, V, 5). Dar în această mitologie sui-generis, prezența lui Yahweh, ubicuă și neîncetată, lasă impresia unei dictaturi absolute: „Prima datorie a poporului evreu era deci de a-și păstra intactă identitatea pînă la sfîrșitul istoriei; altfel spus, de a rămîne întotdeauna la dispoziția lui Dumnezeu” (Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, II, cap. XXV, §204, București, 1986). ~ creștină Creștinismul preia *V.T.* în versiunea *Septuagintei* (diferențele canonice înăuntrul religiei, asupra unui mit sau altuia, apar mai tîrziu) căreia îi adaugă *N.T.*, cu o mitologie proprie, dedusă din tradiția ebraică, dar recompusă pe deoparte sub influența cultului lui *Mithra adus de soldații romani din Asia Mică, printr-un *sincretism rapid între mithraism, tradiția mesianică din cărțile profeților biblici și doctrina sectantă a *esenienilor

de la Qumran, iar pe de altă parte din surse de mitologie folclorică de veche tradiție, printr-un îndelungat și fluctuant efort eclectic al primilor teologi creștini. Acceptând *cosmogonia și *antropogonia biblică tradițională, însă compunându-și și o *escatologie proprie (*Apocalipsul), creștinismul reformulează definiția divinității: un Dumnezeu unic privit în trinitate atributivă de ipostaze: *Tatăl* (creatorul și stăpînul universului, organizatorul lumii și judecătorul suprem); *Fiul* (funcția mesianică dumnezeiască, încorporată în *Isus Christos) și *Sfîntul Duh* (energia cosmică); această trinitate — nu numai perfect coerentă, dar și unitară — a fost asemănată, fără teme teologice, cu triada vedică și cu cea brahmanică (India), iar *moartea și învierea lui *Isus Christos* s-a presupus că reiau mitul adonisiac foarte răspîndit în lumea antică (*Attys, *Osiris, *Tammuz, *Adonis). Totuși, Fiul, centrul mitic și religios al creștinismului, e starea corporală a divinității unice, semănînd prea puțin cu încarnarea lui *Brahmă în *Krișna sau a lui *Zarathustra în *Saoshyant. Dar avînd nevoie de un pseudopanteon în scopuri populare (cum de altfel a procedat și *budismul mahayanist), creștinismul divinizează alte forme (mai ales *Fecioara Maria sau Maica Domnului, un fel de *Magna Deum Mater*) sau sanctifică numeroase alte personaje (martiri, misionari ș.a.). Ideea păcatului originar, a umilinței umane implicite și a Judecății drepte de Apoi a asigurat popularitatea acestei religii cu mituri simple, de altură folclorică, printre oamenii săraci, umili și ignoranți, foarte numeroși în Imperiul roman. În persoana sincretică a lui *Isus Christos* s-au încorporat — peste substratul originar — numeroase adstraturi mitice, mai ales din mitul zeului care moare și învie, din mitul mesianic și din submitul, mai straniu, al *Stelei Magilor. În epocile mai tîrzii, îndeosebi *sectele, folclorul, înclinația spre *politeism a bigoților și alți factori au amplificat și complicat scenariul mitologic originar cu inframituri (la popoarele catolice și ortodoxe sau în unele grupuri sectante), ca rezultate ale remitologizării hagiografiei și divinizării în sine a exemplarelor iconice (*simboluri, *icoane și iconițe, relieve, moaște, izvoare, fîntîni etc.).

§ S. Madelaine — J. Lane Miller, *Encyclopaedia of Bible Life*, New York, 1944; P. Humbert, *Etudes sur le récit du Paradis et de la chute dans le Genèse*, Paris, 1940; W. Bousset, *Die Religion des Yudentums in späthellenistischen Zeitalter*, Tübingen, 1966; F. L. Cross, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford, 1957; O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*, Göttingen, 1964; Theodore Gaster, *Myth, Legend and Customs in the Old Testament*, New York, 1969; R. M. Grant, *The Formation of the New Testament*, London, 1965; C. F. D. Moule, *The Origin of Christology*, New York, 1977; H. Delahaye, *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles, 1955

mitologie celtică Cunoscută insuficient și nu din izvoare celtice antice, intrucît tradiția religioasă perpetuată de casta *sacerdoșilor *druizi transmitea *miturile și doctrina numai oral,

m.c. e divulgată de monumentele arheologice (*menhiri, *dolmeni, tumuli, statui în Marea Britanie — nordul Scoției, Cornwall, Irlanda, și în Franța — galii fiind ramură celtică — mai ales în Bretania), de epigrafie (se cunosc numele a peste 400 divinități, deși inscripțiile nu comunică decît rareori și atributele lor), de scriitori greci și romani (Lukian din Samosata, Caesar, Plinius, Tacitus, Poseidonios) și de poemele barzilor irlandezi. Multe din cultele divinităților celtice nu par desprinse cu totul de *fetişism și *totemism. *Culte agrare se întrepătrund sau se contopesc cu cele sapientiale. Mitologia celtică era compusă din multe mituri eroice, zeii fiind considerați în genere și *strămoși arhetipali. Zeii celți, destul de numeroși, sînt de obicei complecși, cu atribute subtile (reprezentați plastic în narațiunile barzilor adesea cu ciudate rafinamente alegorice). Un zeu suprem nu se poate stabili cu certitudine, deși unii înclină să-l considere ca atare pe *Droyn, care era mai curînd însă un *primus inter pares* și, se pare, identificabil cu zeul irlandez *Cromm Cruach, sau nu era decît personificarea celor 3 stări stadiale ale universului (sau cercuri), în care s-a condensat și concepția celtică despre cosmos: *Anun (abisul haotic unde se nasc germeii vieții și se întorc mereu sufletele transmigrante înainte de a se desăvîrși), *Abred (zona purificării prin *foc) și *Gwynfyd (starea fericirii supreme și a perfecțiunii); această concepție metempsihotică reflecta și ideea celților despre *moarte ca despre o stare tranzitorie repetată pînă la cîștigarea meritului de a ajunge definitiv în zona paradisiacă Gwynfyd. Autorii antici comunică egal aceste concepții: „Celții cred că sufletele oamenilor sînt nemuritoare și că, după împlinirea termenului vieții actuale, ele trec în alte corpuri și revin iarăși la viață“ (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, V, XXVIII, 6), iar „la înmormîntări unii aruncă pe ruguri scrisori pentru rudele răposate, ca și cum morții le-ar citi“ (*loc. cit.*); „Druizii vor să însufle convingerea că sufletul nu piere, ci după moarte trece dintr-un corp în altul; după ei, această credință [...] înlătură teama de moarte“ (Caesar, *Despre războiul gallic*, VI, 14); Pomponius Mela (în *Cronografia*, III, 2) afirmă că celții (sau numai galii) ar fi crezut nu în transmigație, ci în viață eternă de după moarte și atît de ferm, încît împrumutau bani cu scadența în lumea cealaltă. Iar de la Strabon aflăm concepția generală a m.c. despre univers și suflet: „Nu numai druzii, ci și alții susțin că sufletele și universul sînt nepieritoare, dar că în cele din urmă focul și apa le vor birui“ (*Geografia*, IV, 4, 4). *Panteonul pare să fi fost zonal. Totuși, era foarte răspîndit cultul zeului plurisapiential *Ogmios; alte divinități se grupau în triade și perechi. Probabil că triada principală era compusă din *Dagda (soarele, forța fertilă, binefacerea), soția sa *Morrigan (războiul, stafille) și fiica lor *Brigit (poezia); altă triadă *Hesus (vegetația), *Taranis (tunetul), *Teutates (sacrificiul războinic). Venerată și zeimată era perechea *Gwyon (zeu oracular) și zeita magiciană *Coridwen (a

științelor și a cunoașterii secrete); iar altă pereche, cu o fabulație la cadrulul mai complicată: zeul luminii, drumurilor și călătoriilor *Lug și zeița *Dechtire, mama semizeului sau eroului fabulos *Cú Chulainn; zeul Lug avea în subordine numeroasele *spirite telurice (al căror reprezentant celebru era *Manannan mac Llyr) numite colectiv *Tuatha Dé Danann. Celelalte divinități erau adorate individual (adesea antropozoomorfe sau numai zoomorfe: zeul fecundității, cu coarne de cerb, *Cernunnos, zeița cailor *Rhiannon (în interpretatio romana: *Epona), zeița ursoaică *Artio, zeul demonic al râului *Dreg. Ciclul epic irlandez narează lupte, expediții și isprăvi ale zeilor sau ale unor eroi mitici, călători în ținuturi maritime insolite (*Maelduin, *Brain ș.a.). Dar deși mulți zei celtici sînt fie zoomorfi (*Budiobos, *Segomo), fie antropomorfi cu elemente zoomorfe (Cernunnos, March), fie doar însoțiți de animale (Epona, Artio, *Arduinna), unii cercetători consideră că *totemismul a avut, în religia primitivă a celtilor, un caracter moderat, deoarece „în loc de totemul clanului, găsim pe eroul clanului, al tribului, al națiunii” (Henri Hubert), elementul totemic avînd adesea rol emblematic. Celții credeau că divinitățile lor locuiesc în morminte; „s-ar putea spune că panteonul lor este un cimitir” și că acești zei sînt „persoane supraomenești, nu supranaturale”, pentru că pot chiar să moară, ca zeița irlandeză Macha (H. Hubert). Probabil tocmai de aceea, divinitățile celtice — împreună cu miturile aferente — erau reactualizate periodic și supuse, ca și miturile, unui proces de „întinerire”, uneori prin ideea de reîncarnare. *Cultul eroilor era deosebit de important în lumea celtică (zeii înșiși fiind adesea considerați în primul rînd eroi); în acest sens, mai ales în Irlanda, se stabiliseră prin tradiție 4 *sărbători cu caracter eroic-calendastic, împărțind anul în anotimpuri: Samhain — sărbătoarea sfîrșitului verii și, se pare, și a noului an (1 noiembrie); Lugnasad — aniversarea nunții zeului Lug (1 august); Beltene — sărbătoarea începutului verii și a focului tînăr, patronat de zeul *Bile (1 mai) cînd se aniversa și debarcarea fiilor lui Partholon, cei dinții invadatori ai Irlandei; Imbolg (1 februarie) — devenită, în epoca creștină, sărbătoarea sf. Brigitte, ea însăși continuînd tradiția zeiței păgîne Brigit (Brigantia). În prim plan religios erau la celți *sacrificiile (unele singeroase, altele nu), deși sacrificiile umane erau rare, cu atît mai mult cu cît se îngăduia substituirea victimei umane cu un animal. La celții insulari și la bretoni a crescut treptat rolul *magiei, vrăjitorii (ca faimosul breton Merlin) dobîndind o poziție centrală în cultul religios tîrziu. Paul-Marie Duval sintetizează astfel specificul panteonului celtic: „Politeismul celtic este el însuși original. El cuprinde zei naturiști: forțe cosmice, fluvii, munți, animale, monștri ca zeii cu trei fețe, șarpele cu cap de berbec, zeul cu coarne ramificate de cerb, mici genii sau demoni cărora ești tentat să le zici strigoi sau korrigani: zeițe

colective, adesea anonime: «Mamele» care anunță pe zine” (*Viața cotidiană în Gallia*, 1952).

§ A. Mac Bain, *Celtic Mythology and Religion*, Stirling, 1917; T. O'Rahilly, *Early Irish History and Mythology*, Dublin, 1964; J. de Vries, *La religion des Celtes*, Paris, 1975; F. Benoît, *Art et Dieux de la Gaule*, Paris, 1971; Henri Hubert, *Celții și civilizația celtică* (trad. rom., București, 1983)

mitologie chineză Ca și *religiile mai tîrzii (*daoismul, *confucianismul), m.c. arhaică este mai mult un fenomen cultural și etic decît unul de *religie sau filosofie mistică; de imensă varietate, mitologia arhaică e prea puțin cunoscută în structurile ei originare: vechile mituri au fost adesea uitate fie din cauza raționalismului daoist ulterior, fie și datorită dificultăților de lectură a scrierii arhaice. În epoca cea mai veche se pare că ar fi existat aproape un *monoteism, reflectat în *cultul unei ființe supreme conducînd universul: zeul *Shang Di, care nu era privit ca divinitate creatoare, ci ca o forță cosmică centrală, incompatibilă cu noțiunile de rău, alterare, neadevăr, dar care distribuie răsplățile și pedepsele cu un echilibru justitiar fără greș. Dacă în epoca dinastiei Shang (mileniul II î.e.n.), cultul înnoit îl apropiase de treburile imperiului (acum era zeu al războiului, recoltelor, ploii și destinelor omeneste), în confucianism (deși *Confucius îl numise „gigant”) importanța sa scade, pînă cînd zeul e redus la o simplă personificare a *cerului (tian), pentru ca în epoca modernă shangdi să însemne zeu (ca nume comun). Sursele m.c. clasice sînt multe, dar contradictorii și disparate, baza rămînd totuși străvechea enciclopedie *Shan hai jing. Această veche *mitologie, ca fenomen cultural de foarte lungă continuitate, e poate cea mai comprehensivă în ce privește mitizarea lumii fenomenale: *miturile chineze desăfoară un evantai de elemente de la cele mai abstracte noțiuni pînă la fabulosul cel mai plastic. Dar, deși o lume atît de specifică și cu o veche civilizație continuă și originală, China a produs mituri fundamentale de circuit universal (de ex., mitul *potopului). Există două *cosmogonii succesive, cu un mare diluviu intercalat: a) *haosul primordial, *Hun Dong, personificat ca împărat lipsit de cele 7 orificii ale vieții, cere perforarea necesară, dar la ultima moare, producînd din sine însuși universul; însă de fapt universul organizat îl compune abia *Pangu, *omul (cosmic) primordial care, după un somn de 18 milenii într-un ou, sparge găoacea eliberînd materia primă din care se constituie *cerul și *pămîntul în formele cunoscute (→ oul primordial); b) potopul dezlănțuit amenință să nu se mai curme, pînă la intervenția *dragonului *Yü, care obține din cer o hartă a pămîntului și izbuteste să ghideze puhoaiete (în altă variantă, pînă la intervenția zeiței *Nü Wa care, împreună cu soțul și fratele ei *Fu Xi, repară universul distrus de potop și naște un număr mare de bucăți de carne informă, iar apoi scăpîndu-le din cer pe pămînt, produce omenirea). Miturile arhaice spun că la început exis-

taseră legături permanente între cer și pământ, circulația fiindu-le accesibilă în ambele direcții și oamenilor și zeilor, până când împăratul-zeu *Zhuang Sui le-a întrerupt, relațiile reluându-se ulterior în sens unic (de la cer la pământ) și rar. *Panteonul clasic se înmulțește în primele milenii foarte mult, încit un edict imperial lîmitează la 600 lista zeilor oficiali. În acest mod, numeroase divinități au fost uitate cu timpul de popor; totuși, *panteonul folcloric și mitografic a rămas abundent și mai ales de o foarte largă diversitate atributivă; *zeii (*wushen*) din acest panteon vădesc o constantă concepție mitologică pragmatică, în genere fără tendințe de abstractizare (abstracția fiind chiar evitată fățiș), cu atât mai mult fără vocație mistică. Cercelătorul miturilor chineze are însă un corpus de scrieri mitografice conservate din epocile de cultură antică: *Shi jing; *Shan hai jing; *Yi jing; *Zhu Shu (*Cărțile de bambus*); *Mu Tianzi Zhuan; *Daode jing (*Cartea despre morală*) atribuită lui *Lao Zi, dar redactată de unul dintre adepții învățaturii maestrului, filosoful Huan Yuan, în sec. IV î.e.n.; *Huainan zi, scrisă de *Liu An; *Tian wen (*Enigmele cerului*), cartea poetului mitograf *Qu Yuan; *Xi You ji (*Călătorie spre soare-apune*), romanul mitografic, consacrat introducerii *budismului în China, scris în sec. XVI de Wu Cheng-en. Fantezia chineză clasificase divinitățile după toate evenimentele primitive memorate de tradiție, după toate fenomenele cosmice, pentru întregul mediu ambiant natural, ca și pentru toate indelețnicirile omenești posibile în epocă. După potop apare zeul solar *Yangdi concomitent cu strănepotul său *Zhu Rong, zeul *focului, dar există tot atunci zei ai apelor (*Yu Qiang, *He Bo ș.a.), vîntului (*Feng Bo), tunetului (*Lei Gong), desigur, un zeu al *morții (*Yan Luo), unul al longevității (*Shou Lao), unul al fericirii (*Dai Feng), ca și mulți zei cu arii atributive strict delimitate (de la zeul funcționarilor, *Lu Xing, pînă la zeul literaturii, *Wen Chang Dadi, sau de la zeul bucătăriei și artei culinare, *Zhao Chong, pînă la zeița latrinelor, *Qi-gu); dar existau alți zei cu atribute duble din arii aparent contrare (fenomen posibil în istoria Chinei antice): *Guandi, zeu al războiului și culturii, sau *Shen Nong, zeu agriculturii și al medicinei. În opoziție cu acești zei se aflau divinitățile nefaste; mama imperială *Xi Wang-mu, dragonul *Chiyou (al căror caracter nu e însă comparabil cu *demonii nefaști ai altor religii, pentru că de fapt sint divinități duale — temute, pedepsitoare, neînduplecate pe de o parte, dar avînd intervenții nu rareori constructive în organizarea lumii, pe de altă parte); acestora li se adaugă dragonii buni și răi, *zinele (*Mi Fei, de o fascinantă frumusețe, *Maku, trăind 3 ere), împărați cu rol de *eroi civilizatori (*Yao, *Huangdi), dar și eroi legendari (arcașul *Yi, mandarinul zburător în Lună, Wang Hou). Daoismul, introdus de filosoful Lao Zi, a formulat o doctrină religioasă de structură filosofică și morală, încorporîndu-și o mitologie proprie, cu un panteon redus la minimum și cu o epică sim-

plificată: *dao este întrucîtva similar cu ideea de *logos (la Heraclit), considerat forța cosmică primordială, atotputernică și ubicuă, adică absolutul. Dintr-un mit mai vechi, daoismul reia ideea celor două principii primordiale, văzute ca primii zei născuți din haosul inițial: *yin (principiul feminin) și *yang (principiul masculin), datorită căroră s-a operat despărțirea cerului de pământ, haosul originar fiind *apa. Mitologia daoistă divizează cerul în 4 imperii, conduse de zeul suprem *Yu Di (Împăratul de Jad); alte cîteva divinități din panteonul clasic (ca zeița *Xi Wang-mu) reapar cu biografii modificate. Confucianismul, predicat de Confucius (*Kong Fuzi*, 550—478 î.e.n.), dar statuat ca religie oficială abia sub dinastia Han (sec. II î.e.n. — sec. III e.n.), a devenit mai mult un sistem politic (considerat mereu, cu rare excepții, baza spiritualității chineze), care totuși nu s-a dispensat de o mitologie elementară, pornită de la reluarea aceluiași principii inițiale yin și yang, socotite principii cosmice de energie primordială, unul negativ, altul pozitiv, dar apoi încorporînd parțial cultul naturii și al *strămoșilor; guvernarea statului urma să-și caute modelul în ordinea cosmică, iar împăratul, ca *sacerdot suprem, aducea *sacrificii cerului la solstițiul de iarnă și pămîntului la cel de vară. Budismul chinez debuta cu un mit ad-hoc: împăratului Mingdi (58—76 e.n.) i-a apărut în vis un om de aur, considerat apoi *Buddha Çakyamuni* (*Buddha, numit de chinezi *Fo*). Totuși, prezența budismului în China se citează abia din 217, iar sistemul adoptat (*Mahāyana) are ca divinitate principală pe *Bodhisattva *Guan Yin (un *sincretism între zeița clasică a îndurării Guan Yin și divinitatea plurală budistă *Bodhisattva*).

§ C. W. Krieger, *Chinesische Mythen und Legenden*, Zürich, 1946; C. Birch, *Chinese Myths and Fantasies*, London, 1962; Anthony Christie, *Chinese Mythology*, London, 1968; E. T. C. Werner, *A Dictionary of Chinese Mythology*, Shanghai, 1932; M. Granet, *La Religion des Chinois*, Paris, 1951; Yuan Ke, *Miturile Chinei antice* (ed. chineză), Beijing, 1960; (trad. rusă, după ed. Beijing, 1960, Moscova, 1965; trad. rom. Toni Radian, după ed. Shanghai, 1957, București, 1987); Л. С. Васильев, *Культы, религии, традиции в Китае*, Москва, 1970; W. Münke, *Die klassische chinesische Mythologie*, Stuttgart, 1976; Ileana Hoge-Velișcu, *Dicționar al literaturii chineze clasice și moderne*, București, 1983

mitologie dacogetică Numărul prea mic de izvoare (Herodot, Strabon, *Platon, Pomponius Mela, Iosephus Flavius, Diodor din Sicilia, Iamblichos, Iulian Apostatul, Iordanes, Hellanikos ș.a.), chiar și ele în parte contradictorii, în parte superficiale, pierderea stranie a presupusei cărți a împăratului Traian despre războaiele dacice și a cărții lui Criton, medicul acestuia, ca și absența unor studii de *mitologie comparată deductivă nu dau putința unei definiții sigure și cuprinzătoare asupra concepțiilor religioase, asupra orizontului mitologic și asupra *panteonului național al geților și dacilor. Nu se poate răspunde serios la întrebarea dacă *Gebeleizis,

zeul *cerului înnorat, al fulgerelor și probabil al furtunii, nu era un zeu mai vechi, precedind revoluția agrară și cea neolitică, apoi continuând să fie venerat o vreme alături de zeul mai nou, inițial poate într-adevăr *htonice, *Zamolxis, și în fine contopindu-se cu acesta prin *sincretism lent, până când cele două nume vor fi ajuns ipostaze ale noului zeu. Opiniile majoritare despre Zamolxis ca zeu htonic (pe baza unei *legende — și nu a unui *mit — despre peștera sa de retragere sau locuința subterană construită, ca și a unei ipoteze riscante asupra etimologiei numelui) nu sînt argumentate infailibil: trimiterea la Zamolxis a solului anual, aruncat spre cer ca să cadă în sulii, și mai ales preferința dacilor (și într-o măsură a geților) pentru incinerare (cînd *cultul unui zeu suprem htonic ar fi impus înhumarea, ca *funerării obligatorii), precum și sediul din piscul înalt al muntelui *Kogaionon, sugerează o divinitate complexă, totală, dar în primul rînd cerească. Tipologia mitologiei și *religiei dacogetilor nu a cunoscut încă o clasificare definitivă; s-au ramificat 3 orientări principale și o a 4-a colaterală, în cercetările de pînă acum: *monoteismul (E. Rohde, Vasile Pârvan, Jean Coman) e o ipoteză abandonată; V. Pârvan susținea că Zamolxis și Gebeleizis nu ar fi decît atributele aceleiași divinități însă într-o formă de *henoteism (*Getica*, București, 1982, p. 155—156); *dualismul de tip zoroastric (G. Bessel, în *De rebus Geticos*; A. D. Xenopol, în *Istoria Românilor*, I, București, 1985); după Xenopol, Zamolxis ar fi reprezentat binele, iar *Mars (Geticus) răul, căci, politeistă la început, religia dacogetică ar fi devenit dualistă în urma acțiunii lui Zamolxis, sub influența *zoroastrismului; *politeismul, susținut de majoritatea specialiștilor (Lucian *Blaga, I. I. Russu, D. Dečev, Mircea *Eliade, Const. Daicovicu, Hadrian Daicovicu, I. H. Crișan, Paul Mac Kendrick, J. Wiesner, Alex. Popescu ș.a.); dar, din cauza confuziei izvoarelor, după unele opinii moderne (K. Meuli, E. R. Dodds), Zamolxis nu ar fi fost decît un *șaman sau chiar șamanul arhe-tipal, ceea ce strămută involuntar *credințele religioase dacogetice în categoria unui *animism șamanic sau într-o *demonologie primitivă; (e drept că Herodot îl consideră pe Zamolxis nu numai discipol uman sau sclav al lui *Pythagoras, ci și, paradoxal, un *daimon*); în acest sens, o afirmație a lui V. Pârvan nu se îndepărtează nici ea de ipoteza șamanică: „În afară de jertfa umană o dată la patru ani, cultul getic pare a fi constat, ca și la ceilalți barbari nordici, din practici, ceremonii și incantații vrăjitorești“, preotul fiind un medic-vrăjitor; iar Marele Preot cunoscînd „semnele cerului“ pe temeiul cărora putea „face precizări și da oracole“ (*Getica*, București, 1982, p. 94). Ceea ce se știe mai sigur despre mitologia și religia dacogetică se referă mai mult la Zamolxis (deși nu se poate preciza ce a fost el: zeu, *erou civilizator, teolog în înțelesul antic, semizeu, daimon, divinitate htonică sau ura-

niană, medic, filosof, reformator religios, atributul lui Gebeleizis, sclavul lui Pythagoras, rege sau mare preot); din aceste referințe, se pare că sursa cea mai coerentă este dialogul *Harmides* al lui Platon („Zamolxis, care este regele nostru“ și „ca zeu ce este“ — cum transmite *Socrate mărturisirea unui get, care îi relatează amănunte despre știința psihoterapiei pe care o stăpînea, ca medic, marele get). Confruntînd izvoarele și acceptînd, ca mai veridic, statutul de zeu (sau de *sacerdot zeificat) al lui Zamolxis, vom admite și calitatea lui de zeu ceresc, nu htonic; interpretînd textele antice, Pârvan a ajuns la această concluzie logică, deducînd în continuare caracterul spiritualist, de tip arhaic indoeuropean, fără influențe htoniste mediteraneene, al religiei dacogetilor („geții, dincolo de Haemus, trăiau încă în concepțiile primitive indo-europene ale idealismului naiv și ireductibil uranian“, de unde și conservarea tipului specific de *rit funerar nordic, cu arderea cadavrului și aruncarea cenușii în vînt, „deoarece viața viitoare era în altă lume, iar nu în aceasta, a trupului“ — *op. cit.*, p. 94). Rămîne neclar dacă dacii se considerau nemuritori în *spirit sau în trup, căci sursele antichității indică certitudinea dacilor că ei se strămută *vii* la Zamolxis, nu prin reîncarnare, nici într-o existență purificată de suflet acorporal. Totuși, istoricii și mai ales arheologii admit ca „incontestabil că religia geto-dacilor ajunsese la un nivel de spiritualizare mai înalt decît toate celelalte religii înrudite ale popoarelor învecinate“, deoarece „încă din sec. 6 î.e.n., incinerarea — ritul purificator de esență spiritualistă — se generalizează pe teritoriul geto-dac“ (Radu Florescu, în comentariile de editor al *Geticii*, p. 539); totodată, Radu Florescu observă (*ibid.*) că în sec. IV î.e.n. apar forme dezvoltînd „o componentă naturistă, «dionisiacă», a religiei geto-dacice“, constînd în imaginea lui *Dionysos sau în *simboluri cu șerpi, țapi, cerbi, lei și grifoni. M. Eliade consideră sistemul religios dacogetic o religie de tipul *misterelor (deși majoritatea religiilor, indiferent de atitudine față de spiritualitate, se întemeiază pe mistere). Acestea însă nu rezolvă problema spinoasă a politeismului dacogetic, al cărui panteon este deocamdată imposibil de reconstituit într-un sistem satisfăcător, cu liste concrete de divinități. În ce privește neidentitatea între Gebeleizis și Zamolxis, M. Eliade a făcut demonstrații inatacabile; Gebeleizis (deși amintit numai de Herodot, dar și de acesta în afirmație confuză) e deosebit de Zamolxis prin structură, ca și prin cult; dispariția definitivă din prim-plan a lui Gebeleizis este pusă în seama unui proces specific vechilor religii, cînd „un zeu celest devine *deus otiosus* și în cele din urmă dispăre din cult, dacă nu este «reactualizat» transformîndu-se în zeu al furtunii, ceea ce se pare că s-a petrecut cu Gebeleizis“ (*De la Zamolxis la Genghis-han*, București, 1980, p. 67). Reconstituirea panteonului dacogetic a continuat prin interpretarea izvoarelor. Pe baza afirmației lui Diodor din

Sicilia (*Biblioteca istorică*, I, XCIV, 2: „Zamolxis pretindea că și lui îi dăduse legile Hestia, zeitatea lor” — deci, dincolo de *interpretatio graeca*, o zeiță a focului vetrei casnice; → *focul*), unii istorici deduc o asemenea zeiță ignică și la daci, ceea ce nu este nici exclus, nici demonstrabil. După Const. Daicoviciu, dacii ar fi adorat și o divinitate solară; în 1935, ipoteza unui cult solar antropomorfic la geți era lansată de D. V. Rosetti, după examinarea unei ștampile de amforă din timpul lui Burebista, incluzând un corp uman cu capul înconjurat de raze în loc de păr și cu o *roată suprapusă; ștampila seamănă cu efigiile solare grecești, dar nimic nu dovedește că efigia este dacică sau că reprezintă un zeu solar; interpretările arheologice sînt derutante (pentru Al. Vulpe, în efigie este zeul celt *Cernunnos, pentru Const. Daicoviciu — zeița selenară *Bendis, pentru I. H. Crișan, deși efigia nu demonstrează nimic, un cult „putea să existe la dacogeți” fiindcă el există „la aproape toate popoarele indo-europene”). Pare mai probabil un cult pentru un zeu al războiului la daci, de vreme ce nici izvoarele, nici analizele tipologice nu pot confirma că războiul ar fi fost un atribut zamolxian; un *Mars Geticus* e descris în *Geticile* lui Iordanes ca avînd un „cult sălbatic” ce consta în uciderea prizonierilor de război; o referire a lui Vergilius (*Eneida*, III, v. 34—36) arată că „neobositul părinte care stăpînește cîmpiile geților”, dar afirmația este în contextul unei confuzii vergiliene: geți în loc de traci, iar zeul e Mars-piter, cu funcții agrare, un Mars războinicul; adorația geților față de zeul războiului e confirmată, indirect, de *Ovidius (*Ex Ponto*, IV, 14, 14): „Marticolis [...] Getes”, însă numele e fictiv, obținut prin *interpretatio romana*, sau nu e decît o metaforă a stilistului Ovidius, comunicînd firea războinică a geților. Dincolo de speculații și false deducții, mitologia dacogetică nu este exclus să fi avut un panteon, însă componența lui nu poate fi stabilită cită vreme, cum raționează Paul Mac Kendrick, „dacii nu și-au conceput antropomorf zeitățile” (*Pietrele dacilor vorbesc*, trad. rom., București, 1978, p. 152). Nu știm cît a durat religia zamolxiană ca atare, nici ce s-a conservat din ea în formele ulterioare (de ex., după reforma lui *Deceneu); acțiunea lui Deceneu e descrisă amănunțit de Iordanes care, pe lângă relatări ce par fanteziste, dă și informații verosimile, între care cea mai importantă arătînd că Deceneu a ales pe bărbații cei mai de vază și cei mai înțelepți și „i-a învățat teologia”, apoi „i-a sfătuit să onoreze anumite divinități și sanctuare” (*Getica*, 71), fără ca istoricul got să fi precizat numele sau atribuțiile vreuneia dintre ele. Judecînd după normele de *aseză a castei sacerdotale dacogetice (*pleistoi sau *polistai*) și după sistemul periodic de ocultății folosit de Zamolxis, poate fi admisă ipoteza celor două religii din Dacia: una ezoterică, întemeiată pe practica misterelor, fiind forma religioasă exclusivă a preoților, alta exoterică, a poporului, ambele dizol-

vîndu-se odată cu pătrunderea și statornicirea *creștinismului. Nici una, nici cealaltă nu au fost reconstituite. Zamolxis nu poate fi reconstituit nici prin tradiția *Moșilor, nici prin *ritualul popular al *Caloianului, după cum nici prin posibila divinitate a *Soarelui în Sfîntul-Soare sau chiar în construcțiile cu rol astrologic-calendardistic din munții Orăștiei. Dacii au avut o formă de *cult solar, fapt explicabil atît prin ușurința cu care, după cucerirea romană, s-a răspîndit cultul lui *Mithra, adus de soldații imperiului, ca și prin diferite relice folclorice românești în legătură cu Soarele. Dar structura specifică a acestui cult dacic numai poate fi cunoscută, chiar dacă știm că, popor de agricultori și viticultori, dacogeții nu puteau ignora un cult al soarelui de care depindeau pîinea și vinul. În presupusul panteon, este adesea amintită o zeiță tracică (nu se știe sigur dacă era adorată și de populația Daciei): *Bendis, ocrotitoare a femeilor și personificînd *Luna, poate și dragostea, patronînd existența zilnică femeiască, de asemeni *pădurile și *magia; dacă Bendis va fi fost identificată în timpul romanizării cu *Diana (*Sancta Diana*), ipoteza continuității cultului ei în divinitatea populară românească *Stnziana* (cunoscută și în formă colectivă: *Sfaziene), capătă validitate. Fără îndoială (judecînd după numărul mare de *amulete, ca și după indicațiile lui Herodot), dacii și geții, nedespriși cu totul de animism, credeau în spirite, iar liniștea (chiar bucuria, se pare) cu care mureau (ca și celții), ar confirma credința lor în eternitatea sufletului; iar atunci, această linie mitoreligioasă dacică probabil a fost reiterată în relicele unor funeralii precreștine, cum este *priveghiul vesel al mortului în Vrancea și la Săpînța din Munții Apuseni. Și tot astfel, fie că a existat un panteon mai bogat, fie că nu (dar în nici un caz o religie monoteistă, cum crezuse V. Pârvan), relicele medicale și farmaceutice pot sugera și o divinitate a medicinei (după Platon, ar fi fost chiar Zamolxis). Prezența *lykantropiei la daci (probabil și anume consecvențe totemice) e indicată mai ales de *lupul care intra în compoziția steagului de luptă, deci cu valoare emblematică principală, de *totem mult mai mult decît ca un simbol al curajului. Dacii iubeau în genere simbolurile (există dovezi în corespondența regilor daci cu împărații romani). Symbolismul sanctuarului circular de la Sarmizegetusa, ca și unele tradiții sau informații scrise din antichitatea greacă, trimit la ideea că preoții daci vor fi fost și buni astrologi care întocmeau *calendarul, se îndeletniceau cu *divinația (domeniu în care, după mărturia lui Iordanes, ar fi excelat Deceneu). Deceneu, marele preot dac sub regele Burebista (sec. I î.e.n.), devenind el însuși rege într-un stat ajuns astfel aproape hierocratic, fusese venerat mai mult decît ca un sacerdot: mai curînd ca un semizeu și un erou civilizator. Miturile dace și gete propriuzise însă, din păcate, deocamdată nu pot fi reconstituite în structura lor epică; continuitatea lor în mitologia folclorică românească este

foarte greu depistabilă, atât datorită intruziunii, timp de cel puțin 1500 de ani, a numeroaselor influențe aduse și operate de invazii (întîi de cele ale căror purtători au fost soldații armatei romane, ei înșiși proveniți din zone etnice foarte diferite, apoi de ciclul populațiilor migratoare, dintre care unele s-au sedentarizat, de la slavi pînă la tătari, de la huni pînă la turci). Mitologia dacogetică trebuie căutată în relicele celor mai vechi genuri folclorice românești (*colinda și cîntecul bătrînesc) și în ritualurile populare sau în unele *superstiții cu urme mitologice. Tendința optimistă a unor cercetători riscă să rămînă fără obiect; după Octavian Buhociu: „Din documentele etno-folclorice de care dispunem, romanizarea daco-geților, în afară de deprinderea noii limbi, nu pare să fi adus schimbări remarcabile de comportament și în cultura magico-religioasă a populației“ (*Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, 1979, p. 7). Afirmatia este falsă. Condiția mitologică și religioasă a dacilor este, în acest sens, comparabilă cu a bascilor; bascii (mai exact strămoșii lor, vasconii) au rezistat pînă la capăt romanizării, nu însă și creștinării; pe de altă parte, folclorul lor nu a fost agresat de influențele cîtorva secole de năvăliri barbare asiatice; totuși, *mitologia bască este foarte greu de reconstituit. Pe lîngă aceste mari dificultăți, folclorul românesc se culege de mai puțin de un veac și jumătate, iar pentru genul liric și baladesc informatorii folcloriștilor au fost deseori lăutari țigani, nelegați de tradiția culturii populare autohtone și nemaifiind ca atare informatori autentici.

§ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926; ed. II, București, 1982; id., *Dacia*, București, 1957; I. I. Russu, *Religia Geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase* (în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, V, Cluj, 1947, p. 61—139); Jean Coman, *Zalmoxis. Un grand problème gète* (în *Zalmoxis, Revue des études religieuses*, II, București, 1939, p. 79—110); Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, București, 1974; id., *Portrete dacice*, București, 1984; Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977; id., *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București, 1986; Alexandru Popescu, *Cultura geto-dacă*, București, 1982; Stelian Stoica, *Viața morală a daco-geților*, București, 1984; Alexandru Busuioceanu, *Zalmoxis sau Mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, București, 1985; Nicolae Gostar, Vasile Lica, *Societatea geto-dacă de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984

mitologie dacoromană Transformarea Daciei în provincie romană, instalarea în Dacia a garnizoanelor și administrației imperiale, staționarea trupelor de ocupație, improprietărea agrară a multor veterani și circulația pe acest teritoriu a negustorilor din Roma au avut consecințe și asupra *credințelor religioase. Nu există certitudinea introducerii, printre daci și geți, a divinităților romane, fie autentice, fie împrumutate prin *interpretatio romana*; populația autohtonă, cu rare excepții, se pare că a rămas multă vreme neinfluențată mitologic și cultural; iar *cultele, *ritualurile, divinitățile atestate

de documentele epigrafice și arheologice sînt de obicei sau identificări oficiale cu formele autohtone sau practici ale militarilor și funcționarilor romani. Astfel, după un examen statistic al frecvenței lor culturale din textele monumentelor epigrafice, principalele divinități adorate în Dacia Romană (dintre cele peste 100 fiind aleși, într-un grup de *dii selecti*, după formula lui Marcus Terentius *Varro, mai ales *zeii corespunzători obligațiilor oficiale, intereselor intime ale oamenilor sau chiar modei) ar fi fost (conform calculelor făcute de Mihai Bărbulescu) următoarele: *Iupiter Optimus Maximus* (*Iupiter), *Mithras, *Liber Pater și *Libera, *Hercules, *Venus, *Silvanus, *Diana, *Aesculapius, *Hygia* (*Hygieia), de asemenea, *Attis, *Fortuna, *Cavalerii Danubieni*, *Minerva, *Nemesis, *Iupiter Dolichenus* (→ *Dolichenus*), *Cavalerul Trac, *Iuno, *Apollon, *Mercurius, *Mars, *Terra Mater* și, în fine, *Glykon, *Serapis, *Isis, *Diana Mellifica* (o variantă locală: *Diana* — producătoare de miere) — adică niște divinități fie romane, fie împrumutate de romani din Egipt și Asia Mică, fie orientale, neincorporate religiei romane. Dar desigur, acest *panteon servea religia coloniștilor Romei, indiferent dacă aceștia erau romani autentici sau de origini etnice diverse; uneori erau printre ei și daci sau geți, care pactisaseră cu stăpînirea imperială. Și totuși, condițiile ce s-au impus în *Dacia victa*, cînd o mare parte a populației autohtone își găsise refugiu în munți în perioada celor două războaie ale împăratului Traian (101—102, 105—106), iar altă parte (emigranții) s-a întors din pribegie, după cum atestă scena LXXXVI de pe Columna Traiană potrivit interpretărilor moderne, practica religioasă părintească de către daci și geți nu putea să înceteze, însă putea să se ascundă, în modul cel mai simplu, sub masca identificărilor convenționale cu zeii cultului oficial. Uneori, procesul evolua pînă la inventarea unei zeități inexistente în cultul roman original, ca *Diana Mellifica*, probabil pentru a numi o zeită autohtonă ocrotind albinăritul (indeletnicire importantă în Dacia). Un fenomen social caracteristic multor teritorii ocupate de învingători este, după o perioadă de relații reci, alianța prin căsătorii, ceea ce s-a întîmplat și în *Dacia capta* (una din cauzele esențiale care a dus la nașterea poporului român); în atare împrejurări noi, treptat, în mai multe generații, s-a putut produce și fuziunea religioasă, după ce au încetat să mai existe pe teritoriul învingători și învinși. Probabil nedispărînd, vechea religie a dacilor, cu veșminte modificate, a devenit în sfîrșit religia dacoromană, pentru durata relativ scurtă de pînă la introducerea *creștinismului. Există însă o zonă unde nici influențele, nici concesile nu au acționat prea mult: „Pe tărîm spiritual-religios, în sistemele și ritualurile funerare, dacii supuși de romani; ca și alte populații din restul Imperiului, și-au putut păstra mai nestingherit datinile proprii, manifestînd uneori chiar un pronunțat conservato-

rism“ (D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, p. 85); autorul demonstrează convingător pe baza deosebirii specifice a *funeraliilor, între coloniști și autohtoni, funcționalitatea acestui factor. În Dacia Romană, populația devenise un mozaic etnic, în consecință, și mitologia religioasă oficială era firesc să capete un aspect mozaical. Divinitățile evocate în epigrafie provin din panteonul greco-roman (*Amor, *Apollon / *Apollo*, *Ceres, *Concordia, *Kybele / *Cybele*, *Diana*, *Flora, *Fortuna*, *Glykon, *Hekate, *Herakles / *Hercules*, *Ianus, *Iuno*, *Iustitia, *Lato, *Lares militares* (*Lares), *Leda, *Liber, *Libera*, *Mars*, *Melpomene, *Mercurius*, *Minerva*, *Penates, *Pomona, *Proserpina, *Salus, *Saturnus, *Spes, *Sol, *Venus, *Vesta, *Victoria, *Virtus, *Vulcanus, *Thanatos, și variantele lui *Zeus / *Iupiter*); dintre zeii tracilor (*Zbelsurdos / *Zbelthiurdos*), ai feniicienilor (*Balmarcodes, *Tanit), arabilor (*Aziz / *Azizos*), celților (*Epona), precum și nu puține divinități din Palmyra (*Belus, *Malagbel*, *Fenebal*, *Bel Hammon* (*Bel), *Iarhibolus*, *Mānavat*) și din Siria (*Dolichenus, *Dea Syria, *Turmasgades*), iar un zeu este de origine siro-iudaică (*Theos Hypsistos). Dar această religie era o suprastructură, căci dacii țărani și păstori nu au lăsat documente epigrafice despre religia lor tradițională; ceea ce M. Bărbulescu numește „religiozitatea «medie» a Daciei“ nu privește de fapt decât societatea de coloniști romani de compoziție etnică eterogenă. Iar conviețuirea între aceștia și populația autohtonă nu a rămas fără influențe reciproce. Abundența de zei orientali absorbiți a răspuns, fără îndoială, unei nevoi de religie a *misterelor, ceea ce sistemul religios roman nu putea oferi; religia zamolxiană (care, după definiția lui Mircea *Eliade, era „de tip mistic și escatologic“) oferește această ispită, așa cum intelectualii din Roma imperială se interesau îndeaproape de cultul zeiței hellenice *Demeter și, implicit, de **Misterele Eleusine*. Mai mult decât atât, după judicioasa remarcă a lui Silviu Sanie, „cultele orientale au netezit drumul creștinismului, au facilitat înțelegerea dogmelor sale“ (*Culte orientale în Dacia Romană*, București, 1981, I, p. 21). Probabil din acest motiv creștinismul a izbutit să pătrundă în profunzimea rurală a Daciei, după ce religia romană încercase zadarnic un efort similar.

§ D. M. Pippidi și colectiv, *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I *Dacia Romană*, București, 1980; D. Tudor *Oltenia Romană*, ed. III, București, 1968; I. Berciu, C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie Méridionale*, Leiden, 1976; Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984; Ion Horațiu Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București, 1986

mitologie egipteană *Miturile Egiptului faraonic au o puternică bază totemică (→ *totem*) peste care s-a clădit un *cult riguros al sufletelor *strămoșilor și rudelor defuncte, ducând

apoi la ideea de suflet etern (*Ka). Egiptul era un stat aproape hierocratic, fenomen posibil la un popor, după cum afirmă Herodot, foarte religios; iar faptul că faraonul era socotit zeu (de altfel, nici nu i se rostea numele în popor) a făcut ca legislația religioasă să se contopească cu cea juridică, persoanele pămîntești în viață (faraonul, casa regală, preoții) devenind pe jumătate mitice. Miturile egiptene erau susținute de arhitectură, arte plastice, mitografii, spectacole de *mistere, *magie sacerdotală (uneori ascunzînd reale cunoștințe de știință empirică și tehnică practică, cu rezultate spectaculoase care impresionau pe credincios) și *ritualuri riguroase, de la zeificarea morților cărora li se pregăteau antum mormintele (culminînd cu marile *piramide), iar după moarte li se conservau trupurile prin mumi-ficare, pînă la sacralizarea marilor fenomene naturale din mediul imediat (în primul rînd *Nilul, sursa esențială a existenței și înfloririi civilizației Egiptului). Numărul destul de mare al cunoștințelor exacte, însă ezoterice, deținute de preoți (astronomie, matematici, mai ales geometrie, arhitectură, o medicină destul de complexă, arta îmbălsămării durabile, noțiuni de electricitate produsă artificial sau „arta fulgerelor“, știința administrației, precum și manevrarea unor însușiri paranormale, native sau dobîndite prin exercițiu: hipnoza, sugestia ș.a., prezentate drept arte magice de inspirație divină), formau instrumentele tehnice de impunere a unei mitologii profund religioase, cu un *panteon bine clasificat, putînd hrăni substanța hierocrației; acestei condiții i se adăugau altele două principale: spectaculosul tulburător al frumuseții masive și durabile a sanctuarelor și *templelor punînd în umbră cartierele de locuințe, devenite astfel derizorii și imperene, și *credința în judecata postumă (prin-o implacabilă *psihostasie) a celor 42 de păcate, de către *Osiris. Spre deosebire de mai toate celelalte *mitologii, în cea egipteană zeificarea era un fenomen rarism (eroii nu erau, ca la greci, obiect de cult); pentru zeificarea (de altfel unică) a arhitectului *Imhotep (constructorul primei piramide din istoria egipteană, dar care era și un experimentat medic) au fost necesare două milenii. Zeii egipteni (cîteva sute) n-au constituit niciodată un panteon unitar, fiecare centru teologic (Memphis, Teba, Saïs) impunîndu-și panteonul propriu cu miturile corespunzătoare — ceea ce a dus nu o dată la conflicte religioase și politice, depășind simpla polemică teologică; „se știe că egiptenii sînt poporul cel mai superstițios de pe pămînt și că la ei izbucnesc deseori războaiele religioase, fiindcă nu au toți același cult și adoră la culme divinități rivale între ele“ (Cassius Dio, *Istoria Romană*, XLII, 34). Unii zei de mai mare importanță atributivă și-au extins zona de cult prin împrumuturi deliberate sau prin *sincretism spontan; de obicei erau grupați în eneeade,

tipologia structurilor mitologice variind după tradițiile tribale locale și după condițiile geoclimatice; dar chiar din epoca arhaică, *politeismul egiptean s-a afirmat net. Dominant în m.e. a fost mereu cultul *Soarelui (*Ré în diferite variante, apoi *Ammon devenind Ammon-Ré, în fine *Aton); centrul religios al lui Ré era la Heliopolis (On), apoi cultul său și al familiei lui a invadat Egiptul, alcătuiindu-se marea eneadă (egipt. *pesedjet*): Ré (sau *Atum), creatorul solitar, *Tefnut, umiditatea, *Geb, *pământul masculin, *Nut, *cerul feminin — despărțiți din îmbrățișarea erotică de tatăl lor *Shu, *aerul; pe treapta următoare, *Isis, maternitatea, și *Osiris, *moartea (dar și zeu ciclic al morții și renașterii naturii, apoi și judecătorul suprem), în a cărui renaștere are rol important sora sa *Nephthys și, în sfârșit, *Seth, violența. Fiecare din ei își poartă menirea eternă și în raport cu alți zei din afara enadei: *Ré-Harakhty (identificarea lui Ré cu soarele), *Horus (de obicei altă ipostază a lui Ré, dar și cuceritorul universului pentru Ré, în această împrejurare luptând contra demonicului Seth). Cuplul Isis-Osiris simbolizează în primul rând destinele existenței (maternitate-naștere, moarte-invier) de care sînt legați și alți zei subalterni: *Anubis, zeu funerar și îmbălsămător, *Nehbet, ocrotitoarea nașterilor, *Min, zeu falic fecundator. Un cuplu cîștigînd treptat importanță: *Thot, zeul sapiențial prin excelență, și *Maat, zeița justiției. În altă categorie sînt zeii menținerii existenței cosmice: *Hathor, mama universală, *Hnum, creatorul de viață și dătătorul apelor din Nil, *Neith, zeiță solară și războinică, *Ptah, „inima și limba“ lui Ré, adică idea și verbul. Rangurile panteonului coboară la zei secundari ca *Bes, patronul familiei și al veseliei, *Bastet, *pisica sfîntă protejînd graviditatea femeiască. Devenit important mai tîrziu, Aton fusese o veche divinitate personificînd discul solar: apoi, contopindu-se cultural cu Ré, ajunge obiectul *reformei religioase efectuate în sec. XIV î.e.n. de Akhnaton (Amenophis IV, soțul celebrei regine Nefertiti) în încercarea sa de realizare a unui *monoteism, dezmembrat însă după moartea faraonului reformator. Miturile *cosmogoniei și *antropogoniei sînt alegorii fenomenologice. Din *Nun (*haosul acvatic primordial) se naște Ré (Soarele) care, autofecundîndu-se, naște zeii inițiali din marea eneadă; oamenii născîndu-se din lacrimile lui; constituirea universului este opera lui Shu care își desparte copiii îmbrățișafi (ca și *Tane din mitologia neozelandeză maori); dar o variantă are similitudine cu *teogonia vedică: din haosul acvatic Nun se trezește zeul primordial și, din conștiința de sine, se autocreează pe sine însuși, din sine, fără concurs exterior. Lumea materială, sub forma de început a Soarelui, se naște fie dintr-o floare de *lotus, fie dintr-un *ou primordial. La Heliopolis însă cosmogonia era considerată într-un plan mai abstract: *Atum se naște din nimic (adică din el însuși)

și fecundînd prin masturbăția cosmosul informe creează spațiul aerian (*Shu*) și umezeala (*Tefnut*), această pereche născînd apoi perechea *Geb* (pămîntul) și *Nut* (cerul). Mitologia memphită avea totuși cea mai interesantă cosmogonie: *Ptah* (posesorul tuturor forțelor creatoare latente) fructifică ideea inimii sale (sediul, în credințele egiptene, al rațiunii) prin *cuvîntul limbii sale (→ *logos*) producînd universul, zeii, toate ființele, lucrurile, orașele etc. Iar în miturile sudice, *Hnum modelează pe oameni din lut, servindu-se de roata olarului. În m.e. nu apare însă un mit al *potopului universal, ca inundație pluvială gigantică, și nu sînt nici mituri escatologice propriu-zise asupra pieirii universului (→ *escatologie*). După o variantă tîrzie, Ré era rege în Egipt (epoca zeilor regali de care vorbea istoricul egiptean *Manethon*), cînd oamenii devenind nelegiuți și regele neputîndu-i domoli, trimite împotriva lor pe *Sehmet (ca ochi solar al său); distrugerea prin *foc solar a omenirii amenință să devină totală și fiindcă furia zeiței Sehmet nu poate fi stăvilită, se recurge la șiretlicul stropirii cîmpurilor cu bere înroșită, pe care zeița o crede sînge, o bea și se îmbată, puținii oameni care supra-viețuiseră scăpînd așadar și repopulînd pămîntul; atunci Ré, lăsînd succesori pe *Geb*, se înalță la cer. Se poate spune că m.e., întrucît aparținea unui popor care nu cunoștea formele catastrofale ale *apei, a adaptat tradiția potopului la calamitatea posibilă local: arșița soarelui. În această ascensiune la cer a regelui-zeu rezidă explicarea mitologică a zeificării faraonilor. Cu toate acestea, deși considerat zeu și guvernînd în numele lui Ré, în ciuda autorității temporale absolute, faraonul era supus el însuși unor obligații religioase fixe, adesea dure, constînd în anumite *tabăuri a căror încălcare echivala cu riscul anulării forței magice regale. El era răspunzător de sănătatea poporului său și de calitatea recoltei, iar o epidemie sau o secetă îi puneau în pericol juridic chiar existența. Există și obiceiul ca faraonii îmbătrîniți sau longevivi să fie uciși și înlocuiți cu succesori mai tineri. Cînd civilizația Egiptului s-a consolidat, în locul faraonului era omorît un om de rînd sau un animal consacrat; și nici moartea omului înlocuitor nu mai era reală, ci doar mimată simbolic.

§ J. H. Breasted, *Development of Religion and Thought in ancient Egypt*, New York, 1912; J. Vandier, *La Religion égyptienne*, Paris, 1944; S. Morenz, *La Religion égyptienne*, Paris, 1962; N. Frankfort, *Ancient Egyptian Religion*, New York, 1948; H. Brunner, *Die Geburt des Gotthónigs*, Wiesbaden, 1964; R. T. R. Clark, *Myth and Symbol in Ancient Egypt*, London, 1959; A. Piankoff, *Mythological Papyri*, New York, 1957; S. Donadoni, *La religione dell'Egitto antico*, Milano, 1955; H. Bonnet, *Reallexicon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin, 1952; G. Jéquier, *Considerations sur les religions égyptiennes*, Neuchâtel, 1946; Georges Posener, Serge Sauneron et Jean Yoyotte, *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Paris, 1959 (trad. rom., București, 1975); Max Guilimot, *Le Message spirituel*

de l'Egypte ancienne, Paris, 1970; André Pochan, *L'Énigme de la Grande Pyramide*, Paris, 1974; Constantin Daniel, *Gîndirea egipteană antică în texte*, București, 1974; id., *Civilizația Egiptului antic*, București, 1976; Claire Lalouette, *L'Empire des Ramses*, Paris, 1985 (trad. rom. *Civilizația Egiptului antic*, I—II, București, 1987)

mitologie etruscă Deși insuficient cunoscută și absorbită de eclecticismul religios roman, se poate totuși ști că m.e. avea o structură unică (probabil provenită din concepția acestui popor orgolios și izolat ca viață spirituală). Era predominantă venerarea fulgerului: o eneadă supremă avea menirea divină a lansării fulgerelor; din aceasta, se distingea triada (probabil supremă) compusă din **Tinia* (zeul maxim), **Uni* (soția sa și ocrotitoarea familiilor) și **Menrova* (zeiță sapientială). Se pare totuși că în epoca agrară timpurie triada fusese precedată de cuplul *Tinia* și **Turan* (identificați de romani, superficial, cu **Iupiter* și **Venus*), care n-ar fi reprezentat decît ideea cuplului mascul-femelă, ca fertilizator al lumii. Existau însă și un zeu războinic: **Maris*, ca și un zeu infernal: **Tuchulca*. Într-un stadiu de cristalizare a doctrinei religioase se dă importanță unui zeu misterios: **Tages*, plasat la începuturile primitive ale istoriei etrusce, socotindu-se că a apărut brusc dintr-o brazdă de ogor comunicînd, prin **revelație*, *Cărțile haruspice* despre știința **divinației* (mai ales în ficatul animalelor de jertfă), dar recomandînd și construirea primului oraș etrusc, Tarquinia. *Tages*, de fapt **erou* civilizator, încheie **teogonia* **mitologiei* etrusce. **Panteonul* etruscilor era ierarhizat astfel: zeul suprem, *Tinia*, era încenjurat de „senatorii divini” *Maris*, **Nethuns*, *Turan*, **Voltumna* ș.a., urmași de 12 zei zodiacali și de 7 zei patronali ai planetelor, după ei urmînd alți 16 divinități ale sectoarelor cerești corespunzătoare. (Pe un model etrusc de ficat din bronz destinat *divinației*, descoperit la Piacenza, sînt înscrise 40 de nume de divinități.) **Cosmogonia*, **antropogonia* și **escatologia* etruscă (atît cît se cunosc) au o strictă originalitate: durata integrală a universului este de 12 milenii, fiecare mileniu corespunzînd unui semn zodiacal; creația lumii a necesitat jumătate din această durată, cealaltă jumătate reprezentînd folosirea de către oameni a lumii create, după care totul se va distruge. Creația lumii s-a desfășurat astfel: întîi mileniu — cerul și pămîntul, al doilea — firmamentul, al 3-lea — marea și apele curgătoare, al 4-lea — soarele și luna, al 5-lea — animalele, al 6-lea omul. O bază (poate baza absolută) a **religiei* etrusce constituite era ceea ce romanii numeau *disciplina etrusca* (o culegere exhaustivă de reguli rituale a căror origine era atribuită fie zeului *Tages*, fie nimfei **Bego*, și care prevedeau norme, se pare, pentru toate detaliile comportamentale, în sens antic, ale vieții omului); din ea, cu concursul **magiei*, al *divinației* și al prețuirii și cunoașterii unor fenomene paranormale (toate acestea în cadru

riguros inițiativ), făceau parte: **haruspiciile*, știința fulgerelor, preceptele conduitei și raporturile oamenilor între ei și față de **zei*, tot astfel *Cărțile acherontice*, indicînd obligațiile de comportare ale oamenilor după **moarte*, adică regulile de conduită pe care trebuie să le respecte morții în clipa despărțirii de viață și sufețele lor pe parcursul trecerii în lumea cealaltă. Aplicarea și supravegherea acestui sistem complet de **ritualuri* se afla în grija unui colegiu sacerdotal format din *haruspices*, preoți care se ocupau cu *divinația*, semnele viitorului fiind interpretate după măruntaiele animalelor sacrificate; se folosea un tip de ficat de bronz, divizat în compartimente specializate după atributele și poziția cerească a diferiților zei (căci, în concepția etruscilor, macrocosmului celest îi corespunde microcosmul din ficatul victimei sacrificiale), precum și după tipologia fulgerelor sau după diverse evenimente considerate miraculoase. După unii istorici (Raymond Bloch), această *disciplina etrusca* ar fi avut la origine practicile divinatorii babiloniene. Pentru omul etrusc lumea era plină de **spirite*; deopotrivă cu această amplă **demonologie*, etruscii acordau o foarte mare importanță **funeraliilor*, cu toate ritualurile aferente; își incinerau sau își îngropau morții numai în camere subterane boltite, somptuos decorate și prevăzute cu toate obiectele necesare existenței postume; aceste camere erau zidite din mari blocuri de piatră și acoperite cu lespezi. Lumea morților este supravegheată neîncetat de numeroase **genii înaripate*, pe care etruscii și le reprezentau cu niște chipuri severe. *Disciplina etrusca*, și în primul rînd *divinația*, aveau marea lor pondere în viața cotidiană, deoarece zeii etrusci erau înconjuțați de mister și foarte temuți, credinciosul fiind mereu obligat să le sondeze voința după semnele prevestitoare, și numai pe temeiul acestor semne se puteau iniția toate actele omenești viitoare. Din acest motiv, „preocuparea principală a etruscilor pe plan religios pare să fi fost de a cunoaște anticipat voința și intențiile *zeilor*. [...] Preocuparea aproape obsesivă a etruscilor de a nu întreprinde nimic înainte de a-și lua măsuri de precauție față de un viitor nesigur arată că religia lor se înrudea cu magia și, pe de altă parte, că ea nu-i concepea pe oameni ca responsabili de acțiunile lor, ci supuși unui determinism care suprima orice formă de libertate. Divinitatea este cea care le indică oamenilor, prin semne, ceea ce au de făcut” (Guido A. Mansuelli, *Civilizațiile Europei vechi*, I, trad. rom., București, 1978, p. 172—173). Religia etruscilor este o religie mistică, revelată prin cărți sacre — fie prin dăruirea directă a acestora de către zeul *Tages* ieșit dintr-o brazdă de ogor, fie prin dictarea normelor rituale de către nimfa *Bego*. Tot religia a menținut mult timp echilibrul grupurilor confederate ale Etruriei; un centru sacru al confederației etrusce, consacrat zeiței *Voltumna*, găzduia anual o adunare a delegațiilor celor 12 cetăți federale, cu ocazia unei

mari *sărbători cu caracter de congres — după denumirea latină: *Fanum Voltumnae*. Romanii au preluat panteonul etrusc și multe din ritualuri, iar funcțiile haruspicilor au intrat în sarcina *augurilor.

§ George Dennis, *The Cities and Cemeteries of Etruria* London, 1948 (trad. rom., *Lumea etruscilor*, I—II, București, 1982); P. Ducati, *Etruria antica*, I—II, Torino, 1927; R. Herbig, *Götter und Dämonen der Etrusker*, Heidelberg, 1948; F. Altheim, *Der Urprung der Etrusker*, Baden-Baden, 1950; Attilio Gaudio, *Les Etrusques*, Verviers, 1969; Raymond Bloch, Jean Cousin, *Roma și destinul ei* (trad. rom., I, București, 1985, cap. Poporul și civilizația etruscă, p. 30—52)

mitologie feniciană Formă a spiritualității ramurii semitice, cu un specific aparte, de pe mai multe teritorii mediteraneene de litoral. O m.f. perfect unitară nu a existat niciodată, ea fiind compusă din mai multe *mitologii locale ale câtorva principate (sau state-cetăți) autonome și ale coloniilor acestora (Tyr, Sidon, Beryt/Beyruth, Gebal/Byblos, de asemenea colonia africană Cartagina, coloniile din Cipru, Malta, Sicilia, Sardinia, Spania), fiind totodată o componentă inseparabilă a întregii lumi semite de canaaniti, amoriți, fenicieni, ugaritici, evrei, moabiți, edomiți, amoniți și, pe de altă parte, ramuri arabe. Chiar dacă elementele esențiale ale *panteonului sînt, la origine, comune, formele religioase s-au diferențiat pînă la neidentitate sau chiar pînă la opoziția categorică (de ex., *sacrificiile umane, fundamentale la cartaginezi pentru zeul *Moloh, sînt condamnate și interzise la evrei); dar în același timp există zeul *El (zeul prin excelență), prezent în toată lumea semită, chiar în zonele arabe, devenind fie zeul unic (*El/*Yahweh la evrei, al-Ilah la arabii preislamici, apoi *Allah în *islam), fie la celelalte popoare un zeu suprem. M.f. poartă amprenta pragmatismului unui popor care a inventat alfabetul și care a fost dintre cei mai activi corăbieri și negustori ai antichității, exportînd grîne și bijuterii, dar în mod paradoxal practicînd și o adorație aproape bigotă față de *zeii cărora li se sacrificau prunci (*Moloh*, *Tanit). Zei asemănători sau identici erau adorați cu nume variabile în orașele feniciene, înrudite etnic, autonome politic și economic: *El*, *Baalat, *Adon, *Baal Shamim* (la Byblos), *Baal, *Eshmun, *Melqart, *Astarté (în Tyr), *Baal Hammon* (identificat în *mitologia romană cu *Saturnus), *Tanit* (sau *Tinnit* — considerată de romani *Iuno), *Melqart* (în Sidon), *Melqart*, *Tanit*, *Astarté și desigur *Moloh* (la Cartagina), *Melqart* (care preia parțial funcțiile lui *Herakles, sau invers, în Spania — unde Gibraltarul, numit de greci **Coloanele lui Herakles*, pentru fenicieni se numește *Silpii lui Melqart*), *Tanit*, *Eshmun*; fără a se modifica în structura culturală, unii zei își modifică fonetica numelui; astfel *Baal* devine *Bel în Syria și Palmyra. Panteonul fenician este proiectat într-o ierarhie simplă, riguroasă, iarși ca rezultat al pragmatismului: *Baal* este Stăpînul, *Tanit* e Stăpîna, *Melqart* e

Domnul sau Regele Cetății. Primul strat cunoscut din m.f. ne-a parvenit prin rezumate și citate succesive de la Philon din Byblos, prin intermediul episcopului Eusebius din Cesareea; totuși în lumea anatoliană-mediteraneană, pornind încă de la hitiți sau chiar din bazinul Mesopotamiei (→ *mitologii din Mesopotamia*), circulă îndelung cam același panteon: fenicianul *Elyun* care, prin intermediul religiei canaanite din Ugarit, va deveni *El Elion* la evrei — ca unul dintre numele lui *Yahweh* (→ *mitologie biblică, mozaism, iudaism*), iar la grecii pontici (→ *mitologie greacă, mitologie dacoromană*) se va numi *Zeus Hypsistos* — pare a descinde din zeul hitit *Alalu. În aceeași lume feniciană, raportul de forțe între cetăți se schimba de cel puțin două ori pe mileniu: după anul 2000 î.e.n. s-a ridicat o jumătate de mileniu Byblos peste întreaga Fenicie, iar după o lungă perioadă ugaritică începe dominația orașului Tyr, urmat în epoca romană de colonia acestui oraș, Cartagina. În ciuda uscăciunii conceptelor despre zei, fenicienii au propus o interesantă variantă proprie a *cosmogoniei (așa cum rezultă ea din a treia relatare: *Sanchoniaton, reluat de Philon din Byblos, care este citat de Eusebius din Cesareea: ca o consecință a unui incendiu cosmic, din perechea *Kolpia — *Baau, se nasc *Aion și *Protogonos (*Kolpia* fiind vîntul cosmic, *Aion* — eternitatea); iar *Mot, mlul primordial genitor din această versiune feniciană cosmogonică, în Ugarit era zeul *morții.

§ C. Clemen, *Die phönikische Religion nach Philo von Byblos*, Leipzig, 1939; R. Dussaud, *La religion des Hittites et des Hourrites, des Phéniciens et des Syriens*, Paris, 1949; Sabatino Moscati, *The World of the Phoenicians*, London, 1968 (trad. rom., *Lumea fenicienilor*, București, 1975); *Gîndirea feniciană în texte, studiu introductiv*: Constantin Daniel; traducere, notițe introductive și note: Athanase Negoită, București, 1979

mitologie finlandeză De formație tîrzie, m.f. se organizează în jurul *cultului *fierului, chiar dacă pornește de la o *cosmogonie acvatică, legată însă direct de cultul *focului. Fecioara aerului *Ilmatar, coborînd între valurile mării, fecundată de vînt, conține pe *Väinämöinen, viitorul mag și „eternul rapsod“, care zăbovește în pintecul zămisitor pînă cînd o rață sălbatică se așază pe un genunchi al fecioarei să-și clocească *oul primordial, de unde se naște universul (din gălbenuș *Soarele, din albuș *Luna, din partea inferioară a găoacei *Pămîntul, din rest stelele) pe care fecioara îl modelează și abia atunci Väinämöinen iese singur la lumină, rostînd *cuvîntul dintru început; în altă variantă *Kalervo, zeul fulgerului și al luminii, unul dintre *uriașii primordiali, devine tatăl a 12 eroi, printre care Väinämöinen (magia cuvîntului), *Ilmarinen (metalurgia și focul), *Kullervo (răul și ura). *Väinämöinen*, inspiratorul geniului omenesc și personificarea memoriei lumii, e în conflict cu bătrîna *Louhi (negurile nordice), iar cu ajutorul lui Ilmarinen (fierarul arhetipal), vrea să-i răpească tripla moară *Sampo (meșteșugul omenesc integral), eliberează *Soarele* și

Luna, ascunse de Louhi, și coboară în *Tuonela, fiind singurul muritor care s-a întors de acolo. *Panteonul finlandez, destul de numeros, e rezultatul unei *teogonii specifice geografiei sale de obârșie: există un zeu al apelor (*Ahto), un zeu al cerului cosmic (*Ukko), altul al cerului locuit (*Jumala), o divinitate a frigului nordic (*Louhi), dar și un zeu al gerului (*Puhuri) ca și o zeiță a ceții (*Utu), câteva divinități ale vegetației (*Tapio, zeul *pădurilor, și cite o zeiță a ienuperilor, scorușilor, ciresilor sălbatici). **M.f.**, așa cum se cunoaște din tradiția poetizată a folclorului transcris în *Kalevala, reflectă în *simboluri fabuloase îndeosebi lupta de storniere a unei populații cu vechi probleme politice și cu venerația efortului dificil de asigurare a existenței. Poate tocmai de aceea miturile escatologice par să lipsească, fiind suplinite de dispariția temporară a lunii și soarelui, împrejurare cînd ambiția fierarului Ilmarinen de a le înlocui cu artefactele sale e un eșec tragic (imposibilitatea altei cosmogonii), cei doi aștri eliberîndu-se numai prin lupta lui Väinämöinen cu Louhi; (răpirea lor ar putea simboliza noaptea polară). ~ Acest grup mitologic (manifestat în *Kalevala și în genere în folclorul Finlandei) face însă parte dintr-un sistem mai amplu, numit curent *mitologia fino-ugrică*, cu o vechime de minimum 4 milenii și provenind dintr-o zonă răsăriteană situată între Volga și munții Urali. Din această populație originară s-au despărțit mai multe ramuri, din care o parte au migrat în Europa nordică și centrală (finezi, saami, estoni, maghiari), altele au coborît în zona de păduri a Europei orientale (mordovi, mării, udmurți, ugri ș.a.). Toate aceste ramuri au elemente mitologice de bază comune (mai ales miturile cosmogonice: un demon-pasăre plutește pe marea primordială și e obligat să adune mîl de pe fundul apei pentru alcătuirea pămîntului. Raței care clocește, pe genunchiul zeiței Ilmatar, oul universal (finlandezi) îi corespunde rățoiul *Keremet (ugri și maghiari), după cum zeului suprem finlandez *Ukko îi corespund udmurtul *Inmar și ugricul *Numi-Torem.

§ A. Sauvageot, *Les Anciens Finnois*, Paris, 1969; I. Paulson, A. Hultkrantz, K. Iettmar, *Die Religionen Nordeurasians und der amerikanischen Arktis*, Stuttgart, 1962.

mitologie germanică → *mitologie scandinavă*
mitologie greacă Una dintre mitologiile cele mai teinice prelucrate poetic, astfel că nu dispunem decît aproape numai de izvoare literare și filosofice (*Homer, *Hesiod, *Pindar, *Platon, *Lukian), speculații anecdotice (Ailianos), antimitografii (*Euhemeros, *Xenophanes), eseuri teologice (*Plutarh) și rareori de informații ale istoricilor, captate direct din tradiție (Herodot, Pausanias, Thukydid); totuși deși chiar acestea din urmă au pus în circulație informații intermediare, prelucrate de alții anterior, **m.g.** este o mitologie pragmatică, adesea anecdotică, reflectînd fie cruzimile sălbăticeii precivilizației arcadice, fie conflictele între ionieni și doriene, fie chiar lipsa de scrupul

în lupta de organizare a vieții primelor grupuri sociale statornice și a spațiului comercial maritim. **M.g.** și-a elaborat un *panteon aproape exclusiv antropomorfic, amoral, sacralizînd defecte umane capitale (viclenia, adulterul, incestul, paricidul și fratricidul și în genere crima, vanitatea, trufia, lăcomia, nedreptatea); oratorul Isokrates (436—338 î.e.n.) scrie că poezii „au istorisit asemenea povești despre zei, cum nu ar putea nimeni să rotească nici despre dușmani; căci ei le-au reproșat zeilor nu numai răpiri, adultere și acceptare de plocoane de la oameni, ci și că s-ar fi înfruptat din carnea propriilor copii, că și-ar fi emasculat tații, că și-ar fi pus în lanțuri mamele precum și multe alte fărâdelegi născocite pe seama lor“ (*Asupra schimbului de bunuri*, XI, 38). *Zeii greci nu sînt numai prin excelență antropomorfi, nu au numai firi omenești, dar de fapt nu dispun de atribute divine în sens major (departe de absolutul conceput mai târziu de filosofia greacă); în *miturile timpurii, acești zei au chiar puteri limitate (mai ales în epopeile homerice); de ex. cînd *Zeus își condeciază fiica (*Thetis), îi cere: „Du-te fără ca Hera să te poată zări“ (*Iliada*, I, 522—523), ca în organizarea unui umil spionaj tribal; zeii greci au nevoie de informatori și crainici, ca să afle despre mersul lumii; sînt supuși surprizelor și manevrați de certuri, ambiții, orgoliu, capricii, fiind impulsivi și răzbuțători (deși unii „teologi“ antici, ca Hesiod, au încercat să justifice aceste trăsături; de ex. Zeus nu ar fi fost amăgit de *Prometheus, ci doar s-ar fi prefăcut a se lăsa amăgit. Tot panteonul olimpien — lipsit de măreție — duce o viață de clan certăreț lipsit de norme morale, incestuos, excesiv în actele erotice; deși hrana și băutura lor sînt, teoretic, *ambrozia și nectarul, zeii Helladei mănîncă și beau din belșug vin și cărnuri, atunci cînd vizitează pe oameni, dorm, suferă de boli (căci au și medic) și, ca orice societate primitivă, ascultă muzica lui *Apollon și a *Muzelor numai la ospete; deși lacomi de *sacrificii, pe care le doresc adesea în *hecatombă, în mod paradoxal, ei nu suportă să vadă cadavre. Spirit lucid, Euripides pune în gura unui personaj din tragedia *Hyppolitos* o afirmație dură: „Zeii ar trebui să fie mai înțelepți decît muritorii“. Privită din acest unghi neconvențional, **m.g.** este una dintre mitologiile cele mai libertine, de unde și *religia greacă, foarte vag desprinsă de *mitologie și de fapt neorganizată teologic, deci neavînd nici *dogme doctrinare, afară de obligația de a cinsti pe zei (contrariul constituind de pildă unul din punctele de acuzație în procesul lui *Socrate); astfel, religia greacă s-a dezinteresat de amănuntele comportamentului uman, ea fiind antipodul religiilor cu dogme severe și exclusiviste (ca *mozaismul). Eroarea lui *Hegel, cînd a numit-o „religia frumuseții“, a fost generată de confuzia între poezie și mitografie — autorii fiind de multe ori niște artiști-mitografi, ca poezii (Homer, Hesiod, Pindar, chiar Anakreon), ca tragicii (Sofokles, Euripides, Eshil), ca sculptorii (Phidias, Praxiteles, Miron), ca arhitecții (fie și numai cei ce au conceput Parthenonul);

aceștia sînt producătorii unui summum de sublim în emoția estetică. Dar miturile apar în societățile primitive cînd nu au nici un scop artistic în sine, fiind absorbite de cultură, ca o materie primă a ei, în etapele istorice ulterioare, de consolidare a civilizației. Ramura indoeuropeană, venind în sudul Europei, și-a adus propriile mituri arice (în primul rînd *cultul lui *Dyaus Pitar, devenit *Zeus*) și a absorbit mitologiile locale (egeeană, pelasgă), ca și miturile dispersate ale unor populații mărunte, despre care nu mai știm decît ce oferă tot miturile grecești, de ex., frecvența pomenirii traiului troglodit al arcadienilor. Probabil de acolo și persistența pînă într-o anumită epocă a *sacrificiilor umane, ca și a *fetișismului (zeii înșiși au *fetișuri); de asemeni, supraviețuirea *animismului, în nenumăratele *Nimfe, *Dryade, *Hamadryade, *Naiade, *Oceanide ș.a. Erau stăruitoare și tradițiile totemice (→ *totem*), aduse din fondul aric comun sau împrumutate de la populațiile locale: *Hera era uneori simbolizată de o *vacă (Homer o numea „cea cu ochi de vacă”), alegorie a fecundității răspîdită în multe din mitologiile lumii (*Kamadhenu în India, *Hathor în Egipt, *Audhumbra la scandinavii; *Zeus* era uneori taur, doica sa *Amalthea era *capră, *Athena era bufniță, iar *Apollon* (adesea Apollon Lykius), *lup; tribul mirmidonilor avea ca *strămoș totemic furnica (*myrmex*), iar imaginile culturale cretane trădează și ele o amplă zoolatrie, provenită din totemuri. Dar epoca revoluției agrare impune un cult nou și decisiv: zeița *Demeter, „maica grîului”, cu adiacențele ei: *Persephone și *Triptolemos. Judecînd după însemnătatea inițiativă a acestui cult (→ *Misterele Eleusine*) la un moment dat *Demeter* trebuie să fi fost o divinitate regentă; iar paralel, aproape cu aceeași valoare, se impune cultul lui *Dionysos, din familia zeilor naturii periodic regenerabile, reprezentînd însă celălalt aspect față de „maica grîului”: „părintele viței de vie”. Miturile cosmogonice (în succesiune fenomenală), deși ecou al mitologiei arice (indoeuropene) originare mult mai subtile, au suferit caracteristica reducție greacă, aducînd totul la simplitatea de noțiuni: *cosmogonia lui Hesiod (cea mai veche dintre toate cosmogoniile grecești) se structurează pe triada primordială *Haos-Gaia-Eros*, adică pe principiile de spațiu infinit și confuz, *materie* concretă și *forță* cosmică, energetică și echilibratoare; din această triadă rezultă apoi cele două etape teogonice: etapa *Kronos și etapa *Zeus*. Considerată global, aceeași cosmogonie greacă este un șir de regrupări noționale: din *Haos (starea primordială) apar *Gaia (glia) și *Eros (dorința), urmînd *Erebos (bezna), *Nyx (noaptea), *Aither (*eterul), *Hemere (ziua sau lumina cosmică), în sfîrșit *Uranos (*cerul de fier sau cerul înstelat) și *Pontos (marea); din căsătoria lui *Uranos* cu *Gaia* se naște *Kronos* (*timpul), la început un prizonier, dar care pornește în mișcare prin actul mutilării tatălui său spre a putea ieși din măruntaiele mamei sale (eliberarea timpului); aceștia sînt *Titanii. *Kronos* este cel mai tînăr,

cel care cu ajutorul mamei sale își mutilează prin castrare tatăl, devenind el stăpînul universului ce se formează. Din căsătoria lui *Kronos* cu *Rhea se nasc: *Demeter* (agricultura), *Hades (focul subpămîntean), *Hera* (maternitatea), *Hestia (focul vetrei familiale), *Poseidon (apele lumii) și *Zeus* (fulgerul și guvernarea universului); dar *Kronos* își devorează copiii (timpul care distruge totul), pe măsură ce se nasc, și e salvat numai *Zeus*, care, după ce își determină tatăl să-și exgurgiteze copiii înghițiți, ajuns adult, în 10 ani de război (→ *Titanomahia*) învinge și se proclamă stăpînul unic al universului, pe care îl împarte în 3 (*Zeus*: cerul, *Poseidon*: oceanul, *Hades*: subpămîntul); apoi, căsătorit cu sora sa *Hera* și cuplîndu-se cu alte zeițe și cu femei muritoare, devine tatăl altor 30 divinități: *Ares (violența războinică), *Apollon* (arta, *oracolele, mai tirziu și lumina solară), *Artemis (luna și vinătoarea), *Persephone (incoltirea sîmîntelor), *Athena (inteligența înțeleaptă și strategia militară), *Aphrodite (frumusețea și feminitatea), *Hermes (comerțul, inteligența calculului și relația între cele 2 existențe: antumă și postumă), cele 9 *Muze* (artele), cele 3 *Moire (destinul) ș.a. Uzînd de viclenie și de arma sa principală (trăsnetul), după un război cu *Giganții insurgenți și cu monstrul *Typhon, *Zeus* își consolidează domnia universală, fără a deveni vreodată stăpînul absolut care nu mai depinde de nimeni și de nimic: sînt momente cînd îi e frică de *Titani* și de *Giganți*, pe care îi învinge pentru că are una sau cîteva șanse în plus, dar el însuși e obligat să se supună deciziei *Moirelor*, căci el nu este o divinitate din afara lumii (pe care nici nu a creat-o el), ca *Yahweh, ci este doar elementul prim înăuntrul universului. Cheia m.g. stă în trinitatea *Moirelor*, hotărînd soarta divină și umană, în caracterul pluriatributiv al lui *Zeus*, în înțelepciunea *Athenei*, în harul oracular al lui *Apollon*, în forța răzbunării zeiței *Nemesis și în ideea de victorie (*Nike). Cei 12 zei principali locuiesc în *Olimp, care nu se știe bine dacă e munte terestru sau ceresc, însă domină universul, îmbogățit periodic cu produsele artizanului divin *Hephaistos, cu fertilizarea pămîntului efectuată de *Demeter*, cu artele *Muzelor* și cu veselia vinului dionisiac (transferat în nectarul divin), cărora li se adaugă oamenii confecționați într-o *antropogonie ne-spectaculoasă de Titanul *Prometheus, care fură pentru ei focul și rațiunea, iar lumea lui *Zeus* nu mai este amenințată de nici o primejdie: ea e eternă. Fiecare vechilor greci, solară, mercantilă, epicureică, totuși coexistînd cu vocația gîndirii filosofice și refuzînd *asceza, ca și mistica aprofundată sau metafizica ce depășește pragmatismul logicii imediate, este normal să înlătore din potențialul gîndirii mitologice aproape tot ce ar primejdi solaritatea, echilibrul și orgoliul conștiinței de sine; ideea libertății în m.g. e limitată la ideea libertății faptelor umane: zeii nu au putere absolută, putînd fi amăgiți de alți zei sau chiar de oameni, cu care sînt de fapt în concurență, mai ales în aria

dezlănțuirii pasiunilor de orgoliu sau carnale. Între lumea zeilor și lumea oamenilor există un sistem de relații permanente, în ambele direcții, lumea zeilor rămânând deasupra lumii umane numai prin diferența de putere și prin imortalitate; dar sint zei excluși din Olimp, cum sînt eroi umani aduși în Olimp. Pînă și momentele tragice, adesea consecințe ale răzburărilor nedrepte ale zeilor contra oamenilor, se sfîrșesc (afară de rare cazuri: *Sisyphos, butoiul *Danaidelor) fericit: victimele sînt prefăcute postum în flori, fîntni, izvoare, constelații, și chiar *Prometheus* încetează a mai îndura atacul zilnic al vulturului. Suferind de thanatofobie (*Thanatos era un zeu odios și evitat, însă rămînea inevitabilă ideea de *moarte în contextul artei sau al filosofiei ca *simbol al destinului ori ca un datum inacceptabil chiar dacă de neocolit), Hellada și-a recompu o mitologie în care tragicul și comicul (reluat cu forță de filosofi, de poeții tragici și de comediografi) sînt menite a deruta de fapt ideea condiției umane, repropunînd, prin anecdotizarea maximă a miturilor despre zei și eroi, modele de satisfacții zilnice, de concentrare a atenției vitale asupra acestei lumi și acestui moment.

§ W. H. Röscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, I—VI, Leipzig, 1884—1937; W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos*, Stuttgart, 1940; M. P. Nilsson, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, Berkeley—California, 1932; Heinrich Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, trad. rom., Ion Roman; introducere și comentarii Radu Florescu, I—II, București, 1979 (cuprinde: *Ithaka, der Peloponnes und Troja*, Leipzig, 1869; *Mykenae*, 1878; *Ilios, Stadt und Land der Trojaner*, 1881); F. G. Jünger, *Griechische Mythen*, Frankfurt, 1957; John Pinsent, *Greek Mythology*, London, 1969; U. Wilamowitz-Moellendorf, *Der Glaube der Hellenen*, I—III, Berlin, 1959; A. J. Carnoy, *Dictionnaire étimologique de la mythologie greco-romaine*, Paris, 1957; Karl Kerényi, *Apollon. Studien über antike Religion und Humanität*, Düsseldorf, 1953; E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational*, University of California, 1951 (trad. rom., *Dialectica spiritului grec*, București, 1983); Gheorghe Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia veche*, București, 1984

mitologia iraniană Mitologia arhaică parsă conservă concepția miturilor obîrșiei arice (reîntîlnite parțial în primele texte vedice, și ca terminologie divină; *ahura* — asura, *daeva* — deva) și în oarecare proporție structura *pantheonului esențial (*Indra, *Mithra/*Mitra, *Haoma / *Soma erau divinități comune ambelor ramuri, de ari iranieni și ari migranți spre sud). Amîndouă ramurile aveau comun și *cultul *focului (*Agni la inzi, *Athar, fiul universului, la perși), care în Iran capătă o importanță esențială și mai tîrziu, sub *zoroastrism, cînd are și un colegiu special de *magi (preoți) numiți *athravan*. *Reforma religioasă a *profetului semilegendar *Zarathustra încorporează sau cel puțin evocă în cartea sacră *Avesta o partedin *zeii locali străvechi care acum devin *spirite angelice sau demonice, fără însușiri

absolute. Vechiul zeu solar *Mithra* devine *simbolul moral avestic, iar cele 2 divinități primordiale ale *apei: zeita *Anahita, patronind fertilitatea, și zeul *Apam-napat, paznicul apelor, se consideră creatorii omenirii (*Apam-napat* al bărbaților, *Anahita* a femeilor), dar și ocrotitorii forței biologice de perpetuare a oamenilor ca specie. După cum relatează istoricul grec Hekataios din Milet (citat de Diogenes Laertios: *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, I, 6), magii perși afirmau că „și zeii se nasc“. Înregistrată sub Ahemenizi (*Zarathustra* ar fi fost mag la curtea lui Hystaspes, tatăl lui Darius), apariția zoroastrismului e socotită de unii istorici un *mit, mai ales că însăși *Avesta* nu e unitară ca timp și stil. Dar zoroastrismul se consolidează în imperiul parților, din sec. II î.e.n., și își elaborează o dogmatică religioasă sub dinastia sasanidă (sec. III e.n.), devenind *religia unică a Iranului, care introduce structura logică și autonomă a mitologiei avestice; iar această situație va dura pînă în sec. X, cînd zoroastrismul va fi înlocuit de *islam. Lumea, în *cosmogonia zoroastrică, ia naștere din dedublaarea *timpului primordial: *Zurvan, adică timpul infinit, care produce din sine însuși dualitatea bine-rău, personificată de zeii *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, amîndoi intrînd în impact perpetuu; lupta lor, în care raportul aparent de forțe se modifică periodic, se servește de *duhuri, *genii și *demoni din ambele tabere (*Tistrya, spirit astral al stelei Sirius, *Verethraghna, geniu binefăcător simbolizînd victoria, *Haoma* patronul băuturii vitale *haoma*, spiritele ocrotitoare *Fravashi, demoni ca *Apaosha — al secetei, *Aeshma — al mîniei. În cursul existenței lumii se va produce un diluviu sui-generis, de fapt o iarnă absolută (cf. iarna *Fimbulvetr, din *mitologia scandinavă); în vederea dezastrului, *Ahura-Mazda* îi transmite *omului primordial *Yima (care la renașterea lumii va deveni continuatorul omenirii și primul ei agricultor) un plan amănunțit de construcție subterană a marelui oraș salvator *Var (cu lumină și căldură artificială). Timpul luptei dintre cele două principii durează 4 epoci de cîte 3 milenii: 1-a, cosmogonică numai ca impuls al mișcării și ca organizare principală a *haosului temporal; a 2-a, *cosmogonia propriu-zisă, ca organizare a materiei cosmice, incluzînd și *antropogonia, opera efectuîndu-se prin forța luminii transferate în energie; în a 3-a apar marile pedepse și înțîia distrugere a lumii prin frig, cînd odată cu Yima apare și Zarathustra, ca profet al noii lumi și ca legislator; a 4-a e marcată de apariția mîntuitorului absolut *Saoshyant, ca reîncarnare a lui Zarathustra, în clipa cînd o cometă va incendia lumea purificînd-o prin foc, cei drepți fiind salvați, iar purtătorul răului, Angra-Mainyu, fiind aruncat în abis pentru eternitate.

§ H. S. Nyberg, *Die Religionen des alten Iran*, Leipzig, 1938; A. Christensen, *Essai sur la Démonologie iranienne*, København, 1941; Georges Dumézil, *Naissances d'Archanges*, Paris, 1945; P. Thième, *Mitra and Arjaman*,

New Haven, 1957; Marjan Molé, *Culte, mythe et cosmologie dans l'Iran ancien*, Paris, 1963; Geo Widengren, *Die Religionen Irans*, Stuttgart, 1965

mitologia japoneză Originalitatea m.j. își conservă caracterul straniu, chiar dacă a absorbit câteva elemente secundare din *animismul aborigenilor ainu și unele vagi ecouri din *miturile polinesiene și chineze. Când clanul yanato a contribuit la unificarea insulelor nipone, s-a impus ca divinitate generală zeita solară *Amaterasu. Fără să fi fost vreodată hierocratic, statul japonez a venerat mereu pe împărat (*mikado*) ca pe zeul fundamental, în unele împrejurări preferat întregului *panteon (zeiței *Amaterasu* nu-i era îngăduit să-l vadă pe împărat, care din acest motiv era ferit de razele directe ale soarelui); această tradiție pornea de la *Jimmu-Tenno, strănepotul mitic al zeiței *Amaterasu* și primul *mikado*. *Religia japoneză principală: *shintōismul (*kami-no-michi* — calea zeilor), de structură panteistă, s-a constituit pe baza acestei mitologii tradiționale, al cărei panteon cuprinde 4 generații de *zei, împăratul fiind zeul vizibil (*Akitsukami*). *Cosmogonia se produce când din *haosul inițial, semănând fie cu o pată de ulei protector, fie cu un ou conținând germeții vieții, țșnește ca o săgeată de trestie primul *spirit anonim (*kami), din care se nasc succesiv 7 generații de zeițăfi nediferențiate și în a 8-a apare perechea esențială: *Izanagi — bărbatul care îmbie, și *Izanami — femeia îmbietoare, sora lui; șezând pe Podul Plutitor Ceresc, cei doi agită marea primordială cu o suliță cerească, pînă cînd *apa se încheagă dînd naștere ins. Onogoro, unde descind amîndoi înălțînd Stîlpul Central, învățînd arta dragostei și dînd naștere unui mare număr de insule și zei ai *elementelor și fenomenelor naturii; *Izanami* suferă numai cînd naște pe zeul *focului (*Kagutsuchi), care-i produce arsuri, hemoragii și vomă; în timpul bolii post-natale, din vărsăturile zeiței apar munții, din fecale — argila, iar din urină — apele curgătoare; după boală, zeita moare; văduv, *Izanagi* produce din durere alte divinități formîndu-se din lacrimile sale, apoi el își înmormîntează soția în muntele Hiba, îl ucide pe zeul focului și după un răstimp își vizitează soția în Țara de Beznă, unde ea își zidise un palat, implorînd-o să se întoarcă sus spre a încheia împreună creația lumii; ea îl refuză cu replica „Am apucat să mînc din hrana acestor locuri“; dar, după ce o caută în Palatul Beznei și nu-i regăsește decît corpul putrefact care adăpostește cele 8 spirite ale fulgerului, zeul pleacă trîntînd poarta beznei și despărțînd pentru totdeauna cu o stîncă zona întunericului de zona luminii; după aceea divorțează solemn de zeită și stabilește alternanța regulată între zile și nopți, *viață și *moarte. După o baie de purificare, *Izanagi* produce singur numeroase divinități, apoi din ochiul său stîng iese zeita soarelui *Amaterasu Omikami* (Cerul Strălucitor), din ochiul drept, zeul lunii *Tsukiyomi, iar din nas zeul furtunii *Susano-o (Bărbatul Furios).

Acum domină universul noul cuplu *Amaterasu* — *Susano-o* (soarele și vîntul). Deoarece *Susano-o* vrea la un moment dat s-o viziteze pe *Izanami* în Țara de Beznă, *Amaterasu* se închide separată într-o grotă, blocînd intrarea și oprind succesiunea zilelor și nopților; e un moment escatologic, cînd lumina solară părăsește lumea un răstimp mai lung; 8 milioane de divinități nominale și anonime se căznesc s-o scoată pe zeita soarelui, neizbutind, pînă cînd divinitatea *Amo-no-uzume* dansează un soi de strip-tease și stîrnește risul celor 8 milioane de divinități, incitînd curiozitatea zeiței care iese afară; zeii îi pun în față o *ogîndă (prima pe care o vede ea) și, uimită de propriul ei chip, *Amaterasu* pleacă mai departe, uitînd să reîntre în grotă; atunci o funie e întinsă în spatele ei spre a-i tăia retragerea. Mai tîrziu, *Susano-o* coboară în Țara Izumo din vestul Japoniei, terorizată de un *dragon, pe care-l ucide; din măruntaiele acestuia, zeul scoate iarba *kusanagi* care frînge săbii (cf. *iarba fiarelor); apoi ia de soție o fecioară salvată de urmărirea dragonului. Dintre urmașii noului cuplu, mai important e zeul *Okuninushi, stăpînul Marii Țări (Izumo), care, printre primele sale isprăvi, îi taie în somn tatălui său *Susano-o* părul, răpindu-i sabia, arcul, săgețile și lăuta, apoi, cu concursul divinității gnomice *Sukune Bikona, desăvîrșește construcția abandonată a universului, dăruind lumii arta medicinei și învățîndu-i pe oameni să se păzească de fiarele sălbatice. După aceea *Amaterasu* își trimite un nepot (sau fiu): zeul *Ninigi să-l detroneze pe *Okuninushi* (care rămîne marele ei preot) și să guverneze Țara dintre Trestii (Japonia). Miturile japoneze nu au fost prelucrate în literatură sau filosofie din cultura timpurie a Japoniei, astfel că cele două codexuri, *Kojiki și *Nihongi (sec. VIII), nu par să le fi alterat substanța și unitatea inițială. O fuziune integratoare a compus m.j. din fondul propriu, adus de strămoșii probabil polinesieni, din *credințele animist-totemice aborigene și din doctrina de import misionar a **budismului mahayanist*, ulterior cu adaosul important al doctrinei *zen. Nu puțini comentatori au remarcat însă prezența — în miturile japoneze preponderent epice — a unor structuri de basm folcloric, uneori aproape nedislocate din formulele folclorice originare.

§ Nobuhiro Matsumoto, *Essai sur la mythologie japonaise*, Paris, 1928; W. Gundert, *Japanische Religionsgeschichte*, Tokyo, 1935; A. Vannovsky, *Volcanoes and the Sun. A new concept of the mythology of the Kojiki*, Tokyo, 1960; Octavian Simu, *Civilizația japoneză tradițională*, București, 1984

mitologie megalitică Deși aparent construcțiile megalitice nu pot atesta existența unor *mituri coerente ale populațiilor care le-au clădit, nu mai există îndoiele asupra caracterului magic, ritual, religios al tuturor tipurilor de megaliiți (solitari sau în ansambluri). Megaliiți apar între ultima perioadă neolitică (eneolitic) și debutul epocii bronzului (cca 3000—1500 î.e.n.); în Europa, traseul pornește din Iberia și se încheie

în Scandinavia, dar fenomenul are un caracter aproape universal (deși universalitatea e contestată de unii istorici). Cercetări arheologice mai recente au arătat că megalitii cei mai vechi au apărut în Palestina și Transiordania (mijlocul mileniului IV î.e.n.), dar s-au întins apoi în India (la unele populații dravidiene), în Japonia, în numeroase teritorii ale Europei (Spania, Franța, Irlanda, Scoția, Scandinavia, Italia, România, Crimeea, Caucaz), în fine, în Africa de Nord (mileniul I î.e.n.). După Guido A. Mansuelli, „megalitismul apare ca un fenomen complex, a cărui origine și semnificație rămân încă prea puțin elucidate“ (*Civilizațiile Europei vechi*, 1967, trad. rom., București, 1978, II, p. 285). Guy Rachet acordă mai multă atenție răspândirii megalitilor în Europa: „Se pare că trebuie să admitem că megalitismul este un fenomen local care s-a produs în epoci diferite, în diverse zone“, admitând că megalitismul a reprezentat, în epocă, un „curent cu caracter religios“, iar că primele monumente megalitice europene au fost „sub formă de morminte colective sub tumul, numite «morminte de trecere» (dolmeni cu culoar)“ (*Universul arheologiei*, 1970; trad. rom., București, 1977, I, p. 172—173). Conform unor ipoteze mai noi, monumentele megalitice ar marca traseele misionarismului unei noi *religii, introduse pe teritoriile respective de grupuri de misionari imigranți. Monumentele megalitice sînt clasificate de obicei în două tipuri: *menhiri și *dolmeni, iar ansamblurile menhirice sînt și ele fie aliniamente, fie cromlechuri. Menhirii sînt megalitii prelucrați în forme simbolice (uneori antropomorfe), reprezentînd de obicei idoli (→ *idolatrie*); un astfel de idol este așa-numitul *Crom Cruach din Irlanda, probabil preceltic (deși unii arheologi l-au identificat ipotetic cu zeul *Droyn). Rolul menhirilor, după Guido Mansuelli, „rămîne problematic“, deși Mircea *Eliade (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 189) deduce că ei ar fi jucat rolul de paznici ai mormintelor („Piatra proteja împotriva animalelor, hoșilor, dar mai ales împotriva «morții»); căci, la fel ca incoruptibilitatea pietrei, sufletul trebuia să dureze indefinit, fără a se dispersa“), dar totodată „megalitul funerar protejează pe cei vii de eventualele acțiuni nocive ale mortului“ (*op. cit.*, p. 190). Uneori, menhirii se găsesc în aliniamente: șiruri paralele, formînd un gen de alei; alteleori în construcții circulare sau cromlechuri (breton. *cromlech* — cerc de piatră sau cerc de pietre), care ating adesea diametre mari, pînă la 113 metri în cercul exterior; sînt construcții concentrice, avînd în centru o platformă, cîteodată purtînd un dolmen sau un menhir, mai des însă în preajma aliniamentelor mari (pînă la 2000 pietre) de menhiri; în interiorul celor mai multe cromlechuri sînt morminte. Destinația cromlechurilor e încă neclară: unele ipoteze le definesc drept incinte ale unui *cult solar (probabil *temple ale Soarelui); după părerea majorității specialiștilor erau numai incinte pentru *ritualuri funerare (→ *funeralii*), dar și pentru ceremonii religioase; e cu putință

ca oficianții aceluși *cult religios să fi utilizat marile cromlechuri și ca observatoare astronomice primitive. Printre cele mai interesante cromlechuri: ansamblul *Stonehenge (Anglia, în Wiltshire), cu diametrul de 90 metri, compus din cîteva inele circulare, iar la mijloc, o formațiune tip potcoavă, adăpostînd în centrul ei o piatră de mărimea $4,8 \times 1 \times 0,5$ m. Unii cercetători au confirmat dubla destinație a acestui complex: templu și observator. La distanța de 85 m față de centru e așezat un menhir (6 metri înălțime, 37 tone); s-a observat că, la solstițiul de vară, soarele răsare exact deasupra acestui menhir, iar în următoarele 6 luni descrie deasupra orizontului un arc de 78° ; (o verificare recentă pe calculatorul electronic a dat în vileag faptul că toate direcțiile sugerate de ordinea pietrelor din cele cîteva inele concentrice indică principalele stele și constelații în momentul cînd răsar și cînd apun; o altă verificare a arătat că, ajutîndu-se de cromlechlul Stonehenge, constructorii lui de acum 4 milenii puteau să prevadă eclipsele de soare și de lună). Tradiția folclorică locală pune construirea acestui ansamblu în seama cavalerilor Mesei Rotunde și a regelui *Arthur, sau a vestitului vrăjitor legendar Merlin. Oamenii care au instalat megalitii erau mobili, poate chiar peregrini pe mari teritorii geografice; e posibil ca Stonehenge sau și alte mari cromlechuri să fi marcat centrul lumii, pe unde trece osia universului (*axis mundi*). Evul mediu a răspîndit *superstiția că megalitii sînt vizitați periodic de *zîne. Nu este exclus ca unele ansambluri să se fi destinat într-adevăr ca „sedii de popas“ unor *zei. Altă formă megalitică sînt dolmenii, cărora unii le atribuie numai un caracter funerar; dar „dolmen“ înseamnă ad-litteram „masă de piatră“, deci ei puteau îndeplini funcția de „mese“ (*altare) de *sacrificiu în relație apropiată simbolic de divinitate, întrucît sînt gigantice (unele pietre de zeci de mii de kilograme); s-au găsit sub unii dolmeni morminte, în care morții erau înhumate și șezînd; dar uneori erau un fel de mausolee seculare, înmormîntările făcîndu-se succesiv, timp de mai multe veacuri; după unele ipoteze, dolmenii ar fi fost inițial sanctuare ale cultului *strămoșilor. Între eneolitic și dezvoltarea bronzului apare ritualul incinerării morților; de aici poate rezulta faptul că se consolidaseră *credințele primitive despre suflet; în aceeași perioadă în care au fost produse monumentele megalitice, *totemismul era destul de larg răspîndit și se consolidase și cultul strămoșilor. În legătură cu aceasta, fără a avea raport direct cu megalitismul, există în Anglia (Berkshire Downs) un desen gigantic al unui cal în galop, realizat în schiță simbolică (110 metri de la coadă la nări), într-un strat de cretă, în epoca bronzului; arheologii i-au atribuit o semnificație culturală; se știe, de altfel, că la multe popoare — în epoci arhaice (de la celți pînă la chinezi) — *calul era un simbol al *morții. S-au avansat nu o dată obiecții (de fapt, neînțemeiate) asupra capacității de abstractizare la oamenii primitivi; însă civilizația megalitică, judecînd numai

după moștenirea lăsată de ea, nu era cîtuși de puțin primitivă în înțelesul trogloditismului arcaic. De altminteri, cu o bună armătură de informație documentară de teren, care îi susține argumentele, Claude Lévi-Strauss refuză prețuirea multor etnologi de a-i considera pe primitivi incapabili de gîndire abstractă; odată cu aceasta, antropologul structuralist afirmă și existența curiozității științifice în sine la primitivi, pentru plăcerea cunoașterii (*Gîndirea sălbatică*, 1962, *passim*). Acest lucru susține ideea că Stonehenge și alte cromlechuri puteau fi observatoare astronomice la nivelul epocii, dar și ipoteza că în mîntea constructorilor de megaliti s-a putut forma o *mitologie megalitică*. Același autor mai scrie: „Departea de a fi, cum s-a susținut adesea, opera unei «funcțiuni fabulatorii» care întoarce spatele realității, miturile și riturile oferă, ca valoare principală a lor, faptul de a fi păstrat pînă în epoca noastră, sub o formă reziduală, moduri de observație și de reflecție care, la timpul lor, au fost [...] adaptate exact unor descoperiri de un anumit tip și anume acelea pe care le permitea natura, pornind de la organizarea și de la exploatarea speculativă a lumii sensibile, în termenii sensibilității” (*op. cit.*, trad. rom., 1970, p. 156—157). Acest tip de „adaptare” a generat practici religioase fundamentate pe credințe și mituri specifice civilizației megalitice. Aceste mituri vor circula în mitologiile antice (clasice), însă sursa lor megalitică devine evidentă în confruntare cu structura civilizației respective. Astfel, printre miturile megalitice se pot clasifica în primul rînd toate marile construcții insurgente, destinate să ajungă la cerul zeilor, de tipul turnului *Babel, ca și opera *Gigantomahiei, adică îngrămădirile suprapuse de munți, efectuate de *giganții răsculați împotriva lui *Zeus; tema însăși a *uriasilor poate proveni din același mediu. (Uneori, megalitismului îi sînt alăturate construcțiile ciclopice, care ar fi rezultatul amenajării reliefului terestru — munți, stînci — în aspecte plastice determinate, o temă pe care au speculat-o fie Nicolae *Densușianu, în *Dacia preistorică*, fie cercetătorul peruan Daniel Ruzo, în *Cultura Masma*; dar aici interpretarea nu oferă suficientă certitudine, iar interpreții înșiși situează opera ciclopică înainte de **potopul universal*.) O temă pîrînd de origine megalitică, dar convertită în basm, e inclusă în motivul folcloric al călătoriei peste 9 mări și 9 țări (sau de 3 ori cîte 9 pămînturi), analizată de V. Ia. Propp (*Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*, 1946, trad. rom. 1973, p. 355—379): eroul găsește adesea un palat cu un singur stîlp sau cocoțat pe un munte sau în interiorul unei stînci impenetrabile sau între doi munți care se depărtează puțin unul de altul numai cîteva clipe, în zori (amintind de menhirii din Stonehenge, marcați de lumina soarelui solstital); acest motiv e posibil să se fi format în timpul migrațiilor „misionare” ale grupurilor constructoare de megaliti. Mitul care descrie sufletul ce își părăsește, ca un abur sau ca un

fum, trupul muribund, aparține fără îndoială gîndirii din epoca civilizației megalitice, în împrejurările căreia a fost descoperit sistemul incinerării.

§ G. A. Nordman, *The Megalithic Culture of Northern Europe*, Helsinki, 1935; L. Pericot Garcia, *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, Barcelona, 1950; G. Bailloud, *Mégalithes et Civilisation mégalithique* (în *l'Anthropologie*, 58, 1954); G. und V. Leisner, *Die Megalithgräber der iberischen Halbinsel*, Berlin, 1963

mitologie mongolă Populația mongolă de bază (din Mongolia) și triburile înrudite direct, din jurul teritoriului aborigen sau locuind pe malurile fluviului Volga, posedă o *mitologie unitară, destul de simplă, abia desprinsă din *animism și *totemism, formată în perioada veche — cinegetică și pastorală — și conservată fără modificări importante în tradiția folclorică, odată cu păstrarea aceluiași indeletniciri vitale: *vînătoare și păstoritul. Dominanta în *credințele mitoreligioase o constituie autoritatea și concepțiile *șamanului, iar modelul mitic de univers se dezvoltă din optica nomadului de stepă și taiga. *Cultul *strămoșilor este legătura de coeziune imperios necesară unor populații nesedentarizate; la mongoli, strămoșii provin de obicei din căsătoria sacră a unor oameni din trecutul mitic cu fecioare cerești sau, dimpotrivă, de la fecundarea imaculată a unor fecioare terestre de către un fulger (temă transmisă de *miturile chineze arhaice: nașterea împăratului *Huangdi). Din genealogia mongolă fac parte și cultele totemice, principalele *totemuri fiind: *calul (în special calul alb), taurul, cerbul. Zeii mongoli sînt mai ales personificări fenomenologice sau cosmologice, nominalizate sau nu. *Tāngri este *cerul personificat, *Itugān — *pămîntul; dar deseori cele două *elemente nu au nume propriu și apelative rămîn impersonale: Cerul-tată și Maica-glie; totuși, Tāngri sau Cerul-tată e considerat creatorul universal etern, iar mai tîrziu va fi înlocuit de un *demiurg anonim. Dintre strămoșii totemici, se venera îndeosebi *lupul Borte-Čino. Despre *omul primordial mongol se știe puțin: numai folclorul calmicilor a conservat mitul despre primul om, *Jangar*, un orfan singuratic. În modelul mongol al lumii, văzut simplist, cerul este un ceam răsturnat, iar pămîntul un disc, alături o platformă pătrată, la mijlocul căreia se află un munte cosmic de forma unui stîlp sau a unei **piramide în trepte*. A fost normal ca un popor pastoral să instituie, printre *sărbătorile de bază, niște festivități de primăvară, marcînd renașterea naturii, deci reparația pășunilor. Toate aceste tradiții vor reapare în forme modificate chiar și după influența intensă a unui conglomerat de ecouri mitologice și religioase, venite din India, Iran, Tibet. Modificările ar fi făcut să dispară multe din temele mitice primare, dacă unele scrieri vechi mongole (cronica *Povestirea sacră*, sec. XIII) și însemnările unor călători străini (istoricul persan Rashidaddin din sec. XIV, italienii Plano Carpini și Marco Polo,

armeanul Kirakos Gandzaketzi, precum și cronicile chineze) nu ar furniza destule date dinainte de pătrunderea dualismului zoroastriac și mai ales a *budismului; aceste date se mai pot confrunța și cu mitologiile locale ale unor triburi mongolice. Dualismul persan declanșează în mitologia mongolă apariția unui personaj demonic: *Erlık, care devine și domnul lumii infernale. Influența budistă a dus la convertirea unei mari părți din populație la varianta tibetană: *lamaismul. Ulterior, miturile cosmogonice se reorganizează într-o nouă *cosmogonie, cu caracter demiurgic (de proveniență din India post-vedică): un *demiurg răstoarnă pe spate o broască gigantică, plutitoare pînă atunci pe apele oceanului universal, și așează pe burta ei pămîntul anume confecționat. Dacă unele triburi venerau o formă plurală de divinități cerești, aproape nediferențiate: grupul de 33 sau 99 *tängri*, un mit antropogonic nou consideră că din acest grup se alege perechea primordială strămoșească a omenirii.

§ W. Heissig, *Mongolische volksreligiöse und folkloristische Texte*, Wiesbaden, 1966; B. Rintchen, *Les matériaux pour l'étude du chamanisme mongol*, I—III, Wiesbaden, 1975

mitologie post-vedică → mitologie vedică

mitologia romană Dependentă în mare măsură de *mitologia greacă, m.r. este poate cea mai eclectică dintre toate, generînd o *religie cu desăvîrșire practică. Sistemul mitologic roman s-a dezvoltat din 4 surse primitive: fondul comun indoeuropean, tradițiile locale prearice și latine din Italia, aportul etrusc și influența greacă — la care s-au adăugat, periodic, elemente de absorbție de la popoarele de contact militar, sincretizate prin *interpretatio romana*. Pragmatismul roman a istoricizat miturile generale din fondul arhaic, adaptîndu-le tradițiilor despre întemeierea Romei și consolidarea statului roman. Noțiunea de *numen, ca forță transcendentă anonimă, este de fapt multiplu unei *demonologii pragmatice primare dezvoltate într-un imens sistem coerent de numina, înglobînd toate fenomenele curente ale naturii și toate formele comportamentale omenești. Chiar în *panteonul tîrziu, cînd grupuri de numina se vor fi coagulat în cîte o divinitate: *deus* — zeu, sau *dea* — zeiță, ca numen generalizat (de ex., *Fons, ca zeiță patronală a *Nimfelor fîntînilor), se vor menține în mare cînstire noțiuni ca *genii, *Lares, *Penați iar numeroasele atribute ale marilor zei (*Iupiter, *Iuno ș.a., cu toate atributele lor) provin tot din vechile numina. Faza arhaică divulgă venerarea umbrelor morților, care devineu protectoarele familiei și ginții (*Manes sau *Dis Manibus*, un dativ adesea înscris cu inițiale DM pe lespeziile funerare), cărora li se adăugau zeii proviziilor casnice (*Penates) și *spiritele de protecție generală a vieții, distribuită pe specialități (*Lares — *familiares*, *permarini*, *militares* ș.a.). Vechii zei ai romanilor erau legați mai ales de *miturile agrare: *Mars (agricultura și vegetația, apoi și războiul), **Fau-*

nus (turmele și cirezile), *Saturnus (recolta), *Ceres (cerealele); foarte importanți erau: *Terminus (zeul hotarelor) și mai ales *Ianus (dintre cei mai vechi, inițial zeu suprem și creator, cedînd — deși se pare că singurul autentic latin — locul lui *Iupiter). M.r. nu este o *mitologie fixă; prin deschiderea permanentă spre împrumuturi de divinități și spre *sincretism, divinitățile Romei sînt fluctuante, în veșnică schimbare atributivă, în perpetuă complexificare. Apoi, se disting curente religioase preferențiale, fie intelectuale — în mediile patriciene (de ex., doctrina pitagoreică sau cultul *Dioscurilor), fie populare — în mediile plebei (*Ceres, *Bacchus, *Liber Pater). Această mitologie, pragmatizată excesiv prin *ritualurile religioase, tinde să se dezagrege în sec. I î.e.n. (probabil și din cauza divinizării abuzive a unor conducători — de la Sulla și mai ales de la Caesar încolo). Dacă zeii grecilor (conform informațiilor din epopeile homerice, *Iliada și *Odiseia) puteau sfărîma oricînd destinele instituite de ei înșiși, în religia romanilor, oricît de capricioși și vindicativi (ca, de ex., *Iuno* față de *Aeneas), zeii nu mai pot clinti deciziile sorții, ci se mulțumesc doar să pună piedici, să opereze amînări în îndeplinirea destinului implacabil. Iar doctrina poetului filosof *Lucretius (din *De rerum natura*), tributară lui *Epicur însă nu ateistă, este o expresie a unei stări generale de scepticism politic, social și, implicit, religios; pentru *Lucretius*, zeii există (cum existaseră și pentru *Epicur*), dar sînt fericiți și imperturbabili în zona lor neutră intermundană, neimplicată în frămîntările lumii și neinteresată de ele. În epoca imperiului tîrziu, marile deplasări ale legiunilor și mișcarea corpului de funcționari imperiali impun, prin contaminări, diferite forme sincretice dealtfel firești: *Iupiter* e asimilat cu *Baal, *Mithras (*Mithra) cu *Serapis, *Venus cu *Astarté și cu *Tanit. (Formula *interpretatio romana* a fost folosită prima dată de Tacitus, în *Germania*, 43, cu sensul identificării zeilor germanici cu zeii romani, pentru înlesnirea înțelegerii structurii lor de către cititorii de lb. latină.) Religia romană — deși panteonul, după calculul lui Marcus Terentius *Varro, ajunge la 30 000 de divinități — conferă totuși adorația fundamentală unui grup de zei principali, aleși, preferați, pe care *Varro* îl consideră compus din 20 *dii selecti* (zei aleși). *Augustin (*De civitate Dei*, VII, 2) îi enumără: *Ianus*, *Iupiter*, *Saturnus*, *Genius, *Mercurius, *Apollo, *Mars*, *Vulcanus, *Neptunus, *Sol, *Orcus, *Liber Pater*, *Tellus, *Ceres*, *Iuno*, *Luna, *Diana, *Minerva, *Venus*, *Vesta. Panteonul roman a devenit atît de cuprinzător prin numeroasele împrumuturi și moșteniri de la populațiile italiice predecesoare (mai ales de la etrusci și sabini), apoi masiv de la greci, dar și de la toate celelalte popoare de contact, întrucît romanii se interesau amănunțit de zeii popoarelor inamice, spre a-i atrage de partea lor; în cadrul unui ritual specific: *evocatio*, romanii preluau zei din orașele asediate sau cucerite, incluzîndu-i în panteonul propriu. *Ovidius recunoaște (*Fasti*, I, 90) acest

caracter de împrumut, vorbind de Ianus; *Nam tibi per nullum Graecia numen habet* („Căci Grecia nu are un zeu aidoma ție“). Totodată, romanii nu au renunțat la venerarea vechii forțe impersonale *numen* (echivalentă cu *mana), mai ales pluralizată în *numina*. Funcționalitatea atributivă a zeilor s-a dezvoltat pe două căi paralele: prin sincretismul succesiv, determinat de identificările cu zeii asemănători ai popoarelor de contact, și prin amplificarea activității sociale a poporului roman: de ex., *Mars*, recompus din zeul agrar etrusc *Maris și zeul umbric al vegetației cimpurilor *Mavors, sub influența micilor războaie locale de invazie pe ogoarele vecine sau de apărare a propriilor ogoare, e socotit și patronul armelor, iar când romanii cunosc panteonul grec, el devine, sub influența lui *Ares, zeul războiului violent. După ce panteonul roman ajunge să însumeze peste 30 000 de divinități, mitologia își clasifică zeii în 7 categorii: 1) Zeii consiliului divin (*dei censesntes* sau *consulentes*), numiți și zeii marilor neamuri (*dei maiorum gentium*), fiindcă erau recunoscuți de egipteni, sirieni, fenicieni, greci și romani, se limitau la 12: *Vesta*, *Iuno*, *Minerva*, *Ceres*, *Diana*, *Venus*, *Mars*, *Mercurius*, *Iupiter*, *Neptunus*, *Vulcanus*, *Apollo*; 2) numeroși zei subalterni (*dii minorum gentium*); 3) opt zei aleși (*dii selecti*): *Ianus*, *Saturnus*, *Ops, *Genius*, *Sol, *Luna*, *Pluto, *Bacchus*, preferați de romani, fără a fi de prim rang; 4) semi-zeii (*semidei*), născuți dintr-o divinitate și o ființă muritoare, de obicei eroi, ca *Hercules; 5) zeii topici, adorați doar în anumite locuri; 6) zeii locali, indigeni (*dei indigetes*); 7) zeii comuni, favorabili tuturor. După structura lor, aceiași zei erau împărțiți în 3 clase: a) divinități teologice (marii zei și zeii aleși); b) divinități naturale (sau fizice), ca *Uranus*, *Terra, *Oceanus*, *Chimera*, *Tritonii, monștrii și în genere zeii zoomorfi; c) divinități alegorice sau morale, întrucupind pasiuni, virtuți. În sfârșit, după obârșite, se clasau în două categorii: *di patrii indigetes* — zeii primitivi ai romanilor (*Ianus*, *Iupiter*, *Mars*, *Quirinus, *Vesta*), chiar dacă supuși sincretismului ulterior (de altfel, triada maximă cea mai timpurie era compusă din *Iupiter*, *Mars* și *Quirinus*) și *di novensides*, adică zeii împrumutați de la alte popoare. Prima organizare a religiei și ritualurilor romane i s-a atribuit regelui *Numa Pompilius. Concepția religioasă a romanilor, conservatoare a tradițiilor și pragmatică pînă la exces, totodată străină vocației mistice chiar dacă izvora dintr-un *misticism demonologic primitiv țesut cu *superstiții, era în același timp, aproape paradoxal, și liberală față de imixtiunile cultelor pentru alți zei, străini; fără să refuze actul *divinației, religia romană simplifică pînă la elementar dialogul cu zeii al credinciosului, interesat îndeosebi de prezentul său (*carpe diem* al lui Horatius traduce o mentalitate obștească), precum și de asigurarea nevoilor omenești imediate printr-un țing cu zeii (numit *pax deorum*) ce se fructifică în numeroase ritualuri, sacrificiale și festive, nescurtite de intruziunea superstiției; de aici și

mecanismul intim al acelei ospitaliere *interpretatio romana* prin care s-au absorbit aproape toți zeii popoarelor cucerite, în vederea asigurării unei stabile *pax romana*, care, desigur, n-a exclus niciodată războaiele. Dar altminteri religia romană a fost una dintre cele mai tolerante din istorie față de celelalte *credințe; prigoanele vremelnice împotriva unor religii exclusiviste (ca *iudaismul și *creștinismul) au avut mai ales substrat politic: de ex., nerecunoașterea divinității împăraților romani era interpretată ca nerecunoaștere a stăpînirii romane. Totuși, cițiva împărați, începînd cu Traian, devin mai îngăduitori; Traian nu ia măsuri grave și, chiar cînd nu abrogă unele rescripte sau legi asupra creștinilor, nici nu le aplică. Hadrian (după mărturia lui Eusebius: *Istoria eclesiastică*, IV, 30, 8—10), adresase epistole oficiale coloniilor, cerîndu-le să tolereze credințele care nu jignesc religia romană și cultul împăratului. Cel mai tolerant împărat se pare că a fost Antoninus Pius. După unele informații, unii împărați s-au arătat chiar apărătorii religiilor altădată prigonițe; astfel, Hadrian (cf. Xiphilinus, *Epitome la Istoria Romană a lui Cassius Dio*, LXX, 3) „amenința cu asprime pe cei care ar fi făcut vreun rău creștinilor sau i-ar fi dus în fața justiției“, împăratul întărîndu-și decizia prin actul de *jurămint (a jurat pe *Hercules*); despre Antoninus Pius (Xiphilinus, *loc. cit.*) se scrie că „le-a acordat creștinilor cel mai mare respect și s-a întrecut cu Hadrianus în măsurile de prețuire prin care i-a onorat.“ Caracalla, sub domnia căruia acordarea cetățeniei romane depinde de acceptarea religiei oficiale a Romei, deși apărător al religiei strămoșilor, era tolerant ca împărat față de răspîndirea cultelor orientale, ba chiar și-a amenajat un *altar subteran în termele sale, consacîndu-l unei divinități supreme hibride, recompușe (printr-un sincretism elaborat) din *Helios, *Serapis și *Mithras*. Pe de altă parte, religia romană s-a arătat întotdeauna intolerantă cu religiile sau riturile străine-practice de *sacrificii umane; de ex. preoții zeului fenician *Moloh, sacrificatori rituali de prunci, au fost pedepsiți cu crucificarea, sub *Tiberius*; în schimb interdicțiile aplicate *druzilor au tradus de fapt o măsură exclusiv politică, deoarece paralel cu ea panteonul roman a preluat numeroși zei celtici. O trăsătură specifică a religiei romane se află într-o anumită tendință tranzațională, de contract bilateral între credincios și zeul său, acest fenomen putînd fi urmărit de la legendara tranzație a lui *Numa Pompilius* cu *Iupiter*, pînă la definiția lui *Cicero*: „Despre rigoarea îndeplinirii legămintelor se spune suficient în lege, iar legămintul este angajamentul solemn [sponsuum] prin care ne obligăm față de zeu“ (*Cicero, Despre legi*, II, XVI, 41). Istoricul *Theodor Mommsen* vorbește de „ideea spiritualizării lucrurilor terestre, pe care se întemeia religia romană“ (*Römische Geschichte*, I, Berlin, 1865; trad. rom., *Istoria Română*, I, București, 1987, p. 254). Caracterul practic și prevăzător al religiei romane e vădit și din

structura *rugăciunilor, foarte amănunțite, prevăzând toate situațiile posibile, spre a-i împiedica pe zei să pretindă mai mult decât li se oferea (fenomen vizibil și în lipsa de ambiguitate juridică a legislației romane); o rugăciune se încheie așa: „Primește în dar vinul acesta pe care ți-l ofer“, încît zeul să nu creadă că are dreptul la toată cantitatea de vin din pivnița credinciosului; în împrejurări speciale, credinciosul se și putea tocni cu zeul, spre a obține un sacrificiu mai ieftin sau mai convenabil moral: „Mînios, Iupiter i-a poruncit lui Numa să facă purificarea cu căpățîni, iar Numa l-a întrebă: De ceapă? — De oameni! a răspuns Iupiter. Cu părul capetelor? a întrebă Numa din nou, spre a scăpa de înfiorătoarea poruncă. Cu ceva viu! a răspuns Iupiter. Numa a adăugat: Mainisi! [pești marini] Se spune că Egeria l-a învățat să zică așa. Iupiter s-a întors, potolindu-și mînia.“ (Plutarh, *Viața lui Numa*, XV). Romanii aveau zei de toate rangurile, pentru toate amănutele existenței omenești, se interesau mult de *divinație și aproape deloc de *magie, însă nu aveau o clasă sacerdotală autonomă; sacerdoțiul era la Roma o funcție administrativă, *sacerdotul roman (*augur, *flamen sau *pontifex maximus), nefiind decît un funcționar al statului; împăratul, dictatorul sau alt demnitar suprem era Pontifex Maximus. De la 104 î.e.n., preoții începuseră a fi aleși prin vot cetățenesc. Divinația era atribuția augurilor; colegiul *Vestalelor întreținea *focul sacru; serviciul divin în onoarea marilor zei (*flamen dialis* fiind preotul special al lui Iupiter) era oficiat de flaminii specializați sau chiar de șeful statului, în calitate de Pontifex Maximus; cultul împăratului — cu statui în *temple — se generalizase după Caesar, căruia i s-a organizat apoteoza, deși încă *Romulus fusese proclamat zeu sub numele de *Quirinus*; între religie și stat exista o legătură curentă și adesea senatul își ținea ședințele în temple. Și totuși forța acestei religii organizate ca un simplu corp administrativ al statului era mare, îndeosebi auguratul, căci augurii puteau înlesni oricînd demiterea indiscutabilă a oricărui magistrat roman. Religia juca un rol cu totul deosebit în viața cotidiană a fiecărui cetățean. Cicero, Sallustius, Horatius ș.a. i-au considerat pe romani drept oamenii cei mai religioși din lume; Roma însăși era sfințită de existența celui tradițional *pomoerium*, cum era numită incinta ei sacră.

§ A. v. Domaszewski, *Abhandlungen zur römischen Religion*, Leipzig/Berlin, 1909; G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, ed. II-a, 1912; A. Grenier, *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art*, Paris, 1925; Nicola Turchi, *La religione di Roma antica*, Bologna, 1939; F. Altheim, *Römische Religionsgeschichte*, 1—2, Berlin, 1956; K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960; G. Radke, *Die Götter Altitaliens*, Münster, 1965; Stewart Perowne, *Roman Mythology*, London, 1969; Georges Dumézil, *Les Mythes romains*, Paris, 1942, id., *La Religion romaine archaïque*, Paris, 1966; id., *Jupiter Mars Quirinus, essai sur la conception indo-européenne de la société et sur les ori-*

gines de Rome, Paris, 1941; id., *Fêtes romaines d'été et d'automne*, suivi de *Dix questions romaines*, Paris, 1975; G. Piccalunga, *Aspetti e problemi della religione romana*, Firenze, 1975; Raymond Bloch, Jean Cousin, *Rome et son destin*, Paris, 1960 (trad. rom. I—II, *Roma și destinul ei*, București, 1985); *Enciclopedia civilizației romane*, coordonator științific prof. univ. dr. doc. Dumitru Tudor, București, 1982

mitologie românească Creștinarea în epoca formării poporului a împiedicat constituirea timpurie a unei *mitologii unitare, de puternică structură religioasă arhaică, iar începutul sincretizării *miturilor locale, sub influența *creștințelor aduse de migrații asiatică și sub constrîngerea *dogmelor și miturilor introduse de *creștinismul timpuriu, a devenit un factor care a fărîmițat și, pe alocuri, a pulverizat o mitologie probabil autonomă, dacă judecăm după unele relicte detectabile în scenariile citorva ceremonialuri populare enigmatice (unele dintre ele numite *sărbători băbești*), în folclorul epic (balade, basme) fantastic și eroic, într-o anumită categorie de *superstii, în *descîntece, în *ritualuri magic semiprofanator din *priveghiul mortului (Vrancea, Țara Moșilor), în memoria oieritului transhumant (*Miorița). Miturile biblice (→ *Biblia*), auzite la biserică într-o limbă latină încă dificilă și pentru predicator ca și pentru convertit, apoi înțelese parțial și eronat, se sincretizează spontan prin injectarea nervurii mitice locale (*Adam și *Eva, morți la vârsta de 700 ani, au poruncit să fie înmormîntați în muntele Alelei). Dar există variante cosmogonice străini (→ *cosmogonie*), cu foarte vechi rădăcini (de ex., cele din folclorul bucovinean): la început nu era nimic pe lume, decît un munte mare purtat de vînturi; din vârful lui ieșea *foc iar din foc s-a născut o femeie nefîsuflețită, al cărei trup a fost purtat multă vreme de vînturi pînă a ajuns la Vîntul-cel-mai-de-sus, care i-a dat viață; de acolo femeia coboară pe munte, unde, găsind două bucăți de fier, le înghite, rămîne însărcinată și naște doi copii: unul schiop și deștept, altul teafăr și prost; muntele neposedînd decît fier și frații avînd nevoie de argilă ce se poate plămădi, cel prost aduce lut din adîncul mării, iar cel deștept confecționează un cal fără viață, și intră amîndoi pe rînd în cal ca să-l miște, făcînd ulterior și o căruță; deoarece numai fratele prost izbutise să pună calul în mișcare, rămîne să tragă el toată viața; acest mit folcloric (avînd rădăcini difuze de origine fino-ugrică sau uralo-altaică, din *cultele profanatoare) precizează că în vremea aceea „Dumnezeu era necunoscut“. Nucleul mitului este în parte migrant, dar în parte poate fi și local, chiar dacă fenomene vulcanice recente nu au existat pe teritoriul României; iar *fierul, ca germen fecundator, este dintr-un strat mitic mai tîrziu. **M.r.** nu se suprapune unei geografii mitice delimitate etnic sau totemic (→ *totem*); acest spațiu al mitogenezei românești nu a fost nici *spațiul mioritic* (Lucian *Blaga), nici cu atît mai puțin *fenomenul horal* (Romulus Vulcanescu) — ambele delimitări avînd numai sens

metaforic, prima corespunzând unei tradiții poetice pastorale, a doua fiind însă o eroare etnologică. Spațiul sacru al *m.r.* este numai teritoriul de mișcare cotidiană normală, adică *acest târlm*, despărțit printr-o graniță magică de **târlmul celălalt*; mai exact, *m.r.* este o mitologie coerentă și unitară prin suprapunerea ei peste un spațiu sacru specific și propriu, care este limba română (adică toate teritoriile românofone). În funcție de acest criteriu natural s-a format și **panteonul* specific. Nu este un panteon autentic de mitologie religioasă riguros constituit în sistem; mai curând este un ansamblu de relice din vechi filoane pierdute. Un panteon mitic propriu-zis este cadrul cultural al unei religii; panteonul folcloric al mitologiei românești nu poate servi un cult religios, care nu mai există decât în forme relictuale dispersate. Dar, oricâte riscuri ar comporta clasificarea lui, el poate fi clasificat într-un registru foarte larg. Vom deosebi astfel: *divinități sincretice* (**Dumnezeu, Hristos, Sfântul Soare, *Sinpetru, *Ursitoareale, Maica Domnului, *Sfinta Vineri, Sni-coară, *Ion Sintion, *Sfinta Duminică, *Sfinta Miercuri, *Sfântul Andrei, *Sfântul Antipa*); *semizei* (**Zburătorul, *Crăciun, *Crăciuneasa, *Luceafărul, *Trif Nebunul, *Foca*); **strămoși arhe-tipali* (**Moșii, *Uriașii, *Novacii, Moș *Adam, Moașa Iova, *Eva, *Tinerete-fără bătrînețe*); *personificări calendaristico-meteorologice* (**Sintilie, *Paparuda, *Baba Dochia, *Sinvășii, Vîntul Turbat, Moș Crivăț, *Zorilă*); **zîne bune* (**Iana Sînziana/Sora Soarelui, *Sînzienele, *Ileana Cosînzeana, *Inia-Dinia, *Piaza Bună*); *zîne rele* (**Iele, *Rusalii, *Brehne, *Piaza Rea*); *eroi arhe-tipali* (**Făt-Frumos, *Agheran Viteazul, *Aleodor împărat, *Ler împărat*); *personaje magice binevoitoare* (**Ageru-ochilor/Ochilă, *Ageru-pămîntului*); **demoni* (**Cățelul pămîntului, *Muma-Pădurii, *Moșul-Codrului, *Vîjbaba, *Baba Cloanța, *Baba Hîrca, *Drăgaica, *Vilva, *Joi mărița, *Marțolea, *Goga, *Oaca, *Pîca, *Știma apei, Stafiele, *Pricoliciul, *Strigoi/Moroi, *Spiridușul, *Dracul — și variantele: Scaraoțchi, Nifirtache, *Aghiută, Michiduță, de asemenea, *Sfinta Sîmbătă*); *inițiați* (**Meșterul Manole, *solomonarii*); *suflete sacralizate* (**Blajini/Rohmani*); *monștri* (**Balaauri, *Zmeul, *Dulful, *Ghionoiaia, *Scorpia, *Căpcăuni, *Strîmbă-lemne, *Sfarmă-piatră, Ciută-nevăzută, *Statu-palmă-barba-cot*); *animale sapiențial-oraculare* (**Oaia Năzdrăvană, *Miorița, *Pasărea Măiastră, *Calul Năzdrăvan, *Ariciul, *Albina*). Alături de acest panteon sînt clasificabile: **elementele* (**apa vie, *apa moartă, *focul nou*); *diferite obiecte, plante și unelte magice* (**roțile de foc, *Bușteanul lelelor, carul de foc, căruța cu cai de foc, Ceasornicul casei, *căciula fermecută, *mătrăguna, *iarba fiarelor*); *coregrafia magică* (**Călușarii, Jocul fetelor de la Căpîlna*); **sărbători, *ritualuri, ceremonii culturale* (**Alămor-Alimori, *Ho-dăițele, *Arminden, *Caloianul, *colindele, Ziorele, *Brezaia, *Paștele Blajinilor*); precum și o *geografie mitică* (Târlmul celălalt, **Apa Simbetei, Gîrlciu-pămîntului, Valea Pîlîngerii, Muntele Alelei, Minăstirea Albă, Valea Zinelor, Minăs-*

tirea Calu-Gastru). Panteonul mitofolcloric românesc nu poate fi reconstruit pe axul artificial al unei perechi de divinități cosmogonice și supreme, neatestate decât periferic și accidental, așa cum procedează Romulus Vulcănescu plasînd în centrul scenariului său mitologic dualitatea fraternă *Fărtatul — Nefărtatul* (cf. *Mitologie română*, București, 1985, *passim*); cele două personaje sînt simpli demoni, citați de Elena Niculiță-Voronca numai într-o variantă bucovineană, cu rol cosmogonic nespecific tradiției mitice indoeuropene, și nerecunoscuți de mitologia românească în ansamblul ei. Acest mit uralo-altaic, cu variante în mitologia fino-ugrică, adus de tătari sau de însoțitorii lor, țigani (sec. XIII), nu a putut fi sincretizat în tradiția mitologiei românești, care l-a minimalizat printr-un efect organic de respingere. Mitologia românească, așa cum există ea în înregistrările folcloriștilor, nu are divinități absolute; panteonul popular l-a inclus pe Dumnezeu, văzut ca moșneag benefic, doar printre divinitățile principale, fără rol central. În formele cognoscibile azi, *m.r.* nu cuprinde un panteon ierarhizat de zei, nici nu și-a elaborat un model propriu de univers coerent; divinitățile sînt sau **duhuri* de categorie inferioară, provenite din **animism*, sau *zeități secundare* de origine totemică, *monștri* polimorfi sau *zoomorfi*, demoni, **genii*, chiar **eroi civilizatori*, numeroase **zîne* etc. Toate acestea au suferit îndelungate mutații și restratificări, de la **mitologia dacogetică* de bază, timp de 20—25 secole, în lungul ciclului de invazii, pînă la venirea turcilor în sec. XVI. Înregistrările au început foarte tîrziu și s-au făcut rareori calificat, iar un corpus folcloric nu este în măsură egală și un corpus mitologic. Din materia existentă se pot defini totuși mai multe *trăsături specifice ale mitologiei românești*: a) lumea e populată de *duhuri* rele și viclene, care pot fi însă păcătite de inteligența (recte: șiretenia) omenească, deși omul nu se angajează în lumea duhurilor decât sau din însărcinare împăratească, sau din vocație eroică, sau provocat de ele; b) destinul e implacabil (sensul oracular al Mioriței, unde **oracolul* nu e prevenire, ci anunțarea obiectivă a unui eveniment inevitabil care, inclus în mecanismul destinului, devine un fenomen cosmic ce nu mai poate fi oprit sau modificat; tot așa cînd, rătăcit la răscruce, Făt-Frumos întreabă o bătrînă, de obicei pe Sfinta Vineri, încotro să meargă, i se răspunde invariabil: „De vei apuca la dreapta, te vei căi, de vei apuca la stînga, iarăși te vei căi”); c) credința într-un tărîm secund, paralel (Târlmul Celălalt) unde există o viață parahumană păgînă, liberă, încîntătoare și eternă; de obicei acest al doilea tărîm e locuit sau numai păzit de Zmei; rareori are caracter infernal și niciodată un paradisiac în sens biblic (influențele bisericesti nu au pătruns în acest mit); d) convingerea că există undeva (de obicei pe Târlmul Celălalt) un domeniu magic al unei zîne numite Tinerete-fără-bătrînețe-și-viață-fără-de-moarte, unde **impul* poate fi anulat și unde unii eroi ajung, dar de unde invariabil pleacă,

absorbiți de dorul de casă și, când se întorc, constată că *acolo* timpul se scurgea mult mai încet, iar *aici* ei îmbătrânesc și mor imediat, pierzând efectul misterios care îi menținuse tineri; deși tema e universală, varianta românească a mitului e tratată în categoria ideală: tragicul fără lacrimă, neputința opțiunii; e) acetele esențiale săvârșite miraculos de eroii mitici (obținerea apei vii și apei moarte, omorirea balaurilor, răpirea Ilenei Cosinzene, războaiele cu făpturi fabuloase sau magice), de obicei condensați în eroul arhetipal Făt-Frumos, sînt tot ideale, nefiind urmărite în interes personal, căci Făt-Frumos nu e cavaler supus pînă la evlavie suveranului său, el nu are stăpîn, e suveran el însuși, posesor liber al inteligenței, dreptății și forței, care și ele sînt ideale; singurul care îl ajută consecvent este Calul Năzdrăvan, însă totdeauna un paradox îl silește să se supună altui destin decît al său (finalurile fericite fiind interpolări folclorice sau cărturărești tîrzii), intrucît Făt-Frumos este de fapt un semizeu luciferic. O trăsătură esențială a m.r. este lipsa de pragmatism (de unde și rezonanța ei cosmică, ceea ce o determină, artistic, să se transfere în sublim; fiecare *sacrificiu neagă scopul imediat, urmărindu-se numai confundarea cu destinul universal al omului; omul nu se poate identifica însă cu timpul absolut și atunci el reintră obligat în timpul său măsurabil (ca după periplul spre Tinerețe-fără-bătrînețe) și nu se poate sustrage morții, indiferent de modalitatea de a muri, astfel încît se abandonează discret intrării în moarte (Miorița); el nu poate construi fără a se sacrifica, și atunci sacrificiul său dublu — adică jertfirea esențelor — se transferă cu aceeași discreție în operă, iar opera nu este nici cetate inexpugnabilă, nici labirint, nici zid defensiv, nici palat de hălăduire, ci o incintă sacră: biserica mitică, adică un *templu pentru glorificarea abstracției cosmice (Mînăstirea Argeșului); cînd posedă un depozit intelectual de cunoaștere, acesta nu este o carte, ci Cartea, care nemaiavînd simple scopuri practic informaționale, se rezumă la efectul magic al paralizării duhurilor malefice numai prin simpla lectură discretă care devine un înalt act de purificare, prin *exorcism, a incintei sacre a bisericii, dar de fapt al unui templu celestial (Voinicul cel cu cartea în mînă născut). Specificul mitologiei românești, indiferent de scenariile mitice absorbite în ierarhia etapelor, are o structură definitivă de tip pastoral, cu o cosmologie păstorească și cu un panteon prin excelență păstorec: Dumnezeu e un cioban bătrîn sau un baci, Sînpetru e patronul *lupilor, Miorița este oaia oraculară autoselectată din turmă, Ielele apar în poieni de codru, Zmeii sînt niște războinici chiaburi proprietari de turme și cirezi, Baba Dochia, pietrificată, își păzește oile, Moș Adam e înmormîntat în muntele Alele, Făt-Frumos străbate munții singuratici; în miezul acestei pastoralități globale, în aproape toate aceste personaje, se aud ecouri din condiția precedentă cinegetică: Făt-Frumos, ca și adversarii săi Zmeii, vinează ca să se între-

țină. Dar nu există divinități sau personaje mitice fundamentale în m.r. care să fie ocrotitoare ale ogorului, plugului, hambarelor ori ale satului, după cum nici o zeitate populară autohtonă nu patronază cetatea sau pe meșteșugarii ei. Mitogeneza română s-a oprit la societatea pastorală arhaică; divinitățile complementare tîrzii (ca Drăgaica și Păparuda), ca și puținele ritualuri agrare și nespecifice; în schimb ritualurile arhaice specifice (Alămor, Hodăițele, Călușarii), personificările meteorologice (Sîntiile, Baba Dochia), zînele (Sinzienele) au un statut pastoral consolidat.

§ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, I—II, Mihalcea—Cernăuți, 1903; Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I *Dușmani și prieteni ai omului*; II *Comorile*, București, 1916—1918; id., *Povestea lumii de demult*, București, 1913; id., *Cerul și podoabele lui*, București, 1915; id., *Văzduhul*, București, 1916; Artur Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, 1915; Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, București, 1944; Ion Mușlea—Ovidiu Birlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, 1970; Ovidiu Birlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976; Lazăr Șăineanu, *Basmele române*, București, 1978; G. Călinescu, *Estetica basmului*, București, 1965; Mircea Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970 (trad. rom., *De la Zalmoxis la Genghis-han*, București, 1980); Andrei Oișteanu, *Grădina de dincolo*, Cluj-Napoca, 1980; id., *Legenda românească a potopului* (în *Viața Românească*, nr. 6, 1984, p. 40—54; nr. 12, 1984, p. 18—24); Maria Ioniță, *Cartea Vilvelor*, Cluj-Napoca, 1982; id., *Drumul urieșilor*, Cluj-Napoca, 1986; Gh. Vlăduțescu, *Filosofia legendelor cosmogonice românești*, București, 1982; Alexandru Popescu, *Elemente de continuitate geto-dace în cultura populară românească* (în *Revista de etnografie și folclor* nr. 2, tom. 25, București, 1980, p. 151—165); Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985; Mihai Coman, *Sora Soarelui, Schițe pentru o frescă mitologică*, București, 1983; id., *Mitologie populară românească*, I *Vieșuitoarele pămîntului și ale apei*, II *Vieșuitoarele văzduhului*, București, 1986—1988

mitologie scandinavă și germanică Cu distincte repere în fondul mitologic indoeuropean (vechi norv. *Asa < sanscr. *Asura*, numind global clasa de *zei; identitatea între divinitățile *elementelor; *vaca primordială cosmică *Audhumbla < vedic. *Kamadhenu; *războaiele cerești între zei și *demoni; similitudini escatologice, ca între iarna *Fimbulwethr și iarna diluviană legată de refugiul *Var, dintr-un mit iranian, descris în *Avesta), dar și cu numeroase trăsături originale, ținînd în primul rînd de zona nordică a formării acestei *mitologii, printre care concepția, aproape unică, despre un amurg al zeilor (*Ragnarökr) sau pacea definitivă și fuzionarea de după un război dificil între clasele *Asa* (elementul solid) — adică zeii *Asen* (*Aesir*) și *Vana (elementul lichid) — adică divinitățile acvatice *Vana* (*Vanir*) din a căror primă colaborare rezultă *Kvasir, încarnarea înțelepciunii și a poeziei, m.s. pare a fi, între creația lumii și amurgul zeilor,

ca între două glaciații. *Cosmogonia, relatată în *Edda, pornește de la o stare primordială, care nu este însă un *haos, ci o arie de două teritorii strict delimitate: *Niflheim (lumea de ceață) și *Muspellsheim (lumea de *foc), despărțite de o zonă neutră pustie: *Ginnunga Gap și ambele populate de *uriași. După multe milenii, deasupra zonei pustii, flăcările se întilnesc cu ceața înghețată și stropii condensati se adună într-o formă vie: *Ymir, gigantul frigului, pe care-l alăptează vaca Audhumbla; totodată ea linge țurțurii de gheață sărată și modelează o ființă preumană incertă, din care se naște *Borr, înțlia ființă divină; din iubirea lui cu Bestla, o fiică de uriaș, se nasc primii 3 zei: *Odhinn (viitorul zeu suprem), *Vile și *Ve, care îlucid pe Ymir și din cadavrul lui construiesc universul. Singele lui Ymir produce un *potop universal care-i înecă pe uriașii din Niflheim, salvându-se numai *Bergelmir cu soția lui, pe o corabie. Cadavrul e pus întâi în pustiul Ginnunga Gap; cei 3 zei fac din carnea lui Ymir pământul, umplind albiile despicate cu singele lui și ele devin fluvii, iar mormanele de oase devin munți, părul lui sint *pădurile, Odhinn făcând din craniul uriașului *cerul și împrăștiindu-i creierul sub formă de nori; prinusul de sînge a alcătuit oceanul care înconjoară lumea, despărțind-o de noul tărîm, unde s-au mutat uriașii; scinteile căzute în Ginnunga Gap din Muspellsheim, fiind aruncate pe cer, devin aștri, iar doi copii de uriași ajung vizitiii celor doi aștri principali: *Soarele și *Luna; între cer și pămînt se face o punte de legătură: *Bifröst (curcubeul). Odhinn împarte universul în 9 lumi situate vertical (de sus în jos): Muspellsheim (focul); *Asgardhgr (cerul zeilor, cu un cîmp de adunări, Yddavair, unde, în piscul Hlidskjalf, se află marele palat al lui Odhinn: Valhöll / *Walhalla, în care e așezat tronul marelui zeu și unde sint adăpostii, postum, eroii; dar Valhöll este un *Paradis tragic, pentru că e supus nu eternității, ci duratei: zeii și chiar zeul suprem, împreună cu eroii recuperați, trăiesc îngrijorați deopotrivă de inevitabila lor pieire, cu tot cu universul, în Ragnarökr); Ljosalfheim (tărîmul spiritelor luminii); Vanaheim (lumea *spiritelor apei); *Midgardhr / Mannheim (lumea umană: un disc înconjurat de ocean); *Yotunheim (lumea uriașilor, dincolo de oceanul de centură); Svartalfheim (prima zona subterană, adăpostind *duhuriile nopții); *Hell / Hellheim (lumea morților sau *Infernul, de sub stăpînirea zeiței *Hel); Niflheim (lumea inferioară extremă, a gerului și ceturilor, păzită de *dragonul *Nidhöggr). Partea arhaică din *Edda Veche vorbește de 12 zei: Odhinn (la germani, *Wotan), zeul suprem; *Thor, zeul trăsnetului și al războiului, posesorul ciocanului magic *Mjölmir; *Loki, zeul nefast al focului subteran și al *morții; *Baldr, simbolizînd dreptatea și natura care renaște, dar mai ales suveranitatea noii lumi postcatastrofice *Himli, cînd el va deveni zeul stăpîn în locul dispărutului său tată Odhinn; *Tyr, patronul bătațiilor; *Bragi, personifica-

rea înțelepciunii, elocvenței și poeziei; craincul divin *Heimdallr; *Hönnr, rațiunea; *Ullr, viteza ș.a., precum și de 26 zeițe, în primul rînd, *Frigg; pe lângă zeii Aesir, sint divinitățile binevoitoare Vanir: *Njördhr, ocrotitorul mării, *Freyr, patronul belșugului terestru ș.a. Universul mai e populat de uriași, spirite nefaste și binevoitoare, monștri, gnomi, fecioare cerești. Interesanta *antropogonie scandinavă are origine probabil totemică și e legată de o străveche *dendrolatrie nordică: cei 3 zei principali din prima etapă a formării religiei nordice: Odhinn, Hönnr și Loki, confecționează prima pereche umană din doi copaci de pe fărul mării: frasinul *Askr (hărbatul) și ulmul *Embla (femeia), cărora Odhinn le-a dat suflet, Loki singe și Hönnr rațiune. Universul, cu toate tainele lui, e simbolizat de arborele *Yggdrasil, la rădăcina căruia Odhinn a zăcut în timpul primordial 9 nopți, sorbind înțelepciunea cosmică și plătind-o cu pierderea unui ochi. Forma de *escatologie rezidă în amurgul zeilor de după marele *război ceresc Ragnarökr, precedat de iarna triplă Fimbulvethr (cînd va îngheța totul sub zăpezi) și va începe cu momentul dezlănțuirii lupului *Fenrir, care va înghiți soarele, iar arborele înțelepciunii Yggdrasil se va clătina și războiul între zei și giganzii frigului va fi anunțat de cornul Hjalal al lui Heimdallr, zeul care îl va ucide pe Loki dar va fi ucis concomitent cu victima sa. Lupul Fenrir îl va înghiți apoi pe Odhinn, iar Yggdrasil se va aprinde și va carboniza lumea. După aceea — cînd Soarele se va întuneca, vor cădea toate stelele și apele vor înghiți pămîntul — universul va ajunge o stare de haos. Renașterea îndepărtată a universului va căpăta alte forme, fără Odhinn și Thor, însă cu zeii simbolici *Hönnr (rațiunea), *Magni (forța), *Modi (îndrăzneala) și Baldr (tinerețea), omenirea regenerîndu-se din două principii vitale, conservate într-o *pădure unde în toată perioada dezastrului au fost hrănite cu rouă, și va trăi fericită în noua lume Himli, cînd pămîntul se va acoperi din nou de pulsația vieții, iar griul va crește nesemănat. Cercetătorii nu au ajuns la concluzii identice asupra acestui straniu secret genealogic al dezastrului și reconstituirii lumii și zeilor, în alt univers și în altă generație divină: momentul catastrofal Ragnarökr a fost pus în succesiune cu escatologia *zoroastrismului iranian din Avesta; iar tragedia lui Baldr (uciderea lui cu ramura de visc: → *creanga de aur, după instigația lui Loki), urmată de întoarcerea în fruntea universului regenerat, a fost omologată (*Mannhardt) cu mitul zeului care moare și învie (cum procedase și J. G. *Frazer) — de tip adonisac (→ Adonis). Un studiu comparatist asupra detaliilor din Edda și *Mahābhārata l-a condus pe Georges *Dumézil la o interesantă ipoteză care exclude influența sau împrumutul: „Amplourea și caracterul regulat al acestei armonii între Mahābhārata și Edda rezolvă, cred, problemele zeilor Baldr, Hönnr, Loki, precum și problema Ragnarökr, care din eroare au fost

separate", problema fiind „rezolvată într-un mod neașteptat, lăsând la o parte [...] soluțiile bazate pe teoria împrumutului iranien, caucazian sau creștin, punând în lumină un mit vast asupra istoriei și destinului lumii, asupra raporturilor dintre Rău și Bine, care trebuie să presupunem că se și constituise înainte de dispersare, cel puțin la o parte dintre indo-europeni“ (*Zei vechilor germani*, 1958). Varianta germanică a m.s. prezintă diferențe neînsemnate, mai ales onomastice; ea a rețut însă mai amplu și miturile eroilor (*Siegfried) și *mitul blestemului auruului (comoara furată a *Nibelungilor) (→ *blesteme*).

§ Jakob Grimm, *Deutsche Mythologie*, Göttingen, 1835; H. R. Ellis, *The Road to Hel*, Cambridge, 1943; Ake Ohlmarks, *Heimdall und das Horn*, Uppsala, 1937; J. de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, I—II, Berlin, 1956—1957; A. B. Rooth, *Loki in Scandinavian Mythology*, Lund, 1961; Jean I. Young, *The Prose Edda of Snorri Sturluson*, Berkeley, 1966; E. Mogk, *Germanische Religionsgeschichte und Mythologie*, Berlin—Leipzig, 1970; Georges Dumézil, *Mythes et Dieux des Germains*, Paris, 1959; id., *Loki*, Paris, 1986

mitologie slavă O mitologie unitară nu s-a format la slavi niciodată, căci în perioada expansiunii răsăritene a creștinismului, triburile de slavi erau încă risipite și necomunicante. *Zei (slav *бѣга* > rus *бог* — zeu < sanscr. *bhaga*), pușini și imperfect cunoscuți, specifici arilor geografice tribale, nu au constituit un *panteon coerent. Totuși cîțiva, cu atribute fundamentale în viața pastoral-agrară, devin la un moment dat comuni aproape tuturor slavilor. Cel mai important, zeul principal panslav, fără a fi însă și divinitate supremă, era zeul tunetului *Perun. Cum viața de păstorit și agricultura depindea în primul rînd de condițiile atmosferice, un grup de zei cu un *cult mai răspîndit coagula mai ales atributele modificărilor din atmosferă, *Perun* fiind primul dintre egalii săi: *Svarog (*cerul senin), *Dajbog (*soarele), dar și alți zei solari — *Hors și tricefalul *Triglav, creatorul cerului, *pămîntului și *apei. Răspîndit aproape ca și *Perun* pe care, cultural vorbind, îl secondează, era *Sviatovit, zeul războiului și al semănăturilor. Acestora li se adăugau divinitățile gospodărești: *Veles (ocrotitorul turmelor), zeita *Mokoši (protectoarea căminului casnic și a îndeletnicirilor femeiești). Dar, într-o *religie încă prea puțin dislocată din cultul *strămoșilor totemici (→ *totem*) și din *credințele animiste (→ *animism*), o mitologie subalternă popula mediul ambiant cu *duhuri, fie binevoitoare: *Domovoi (comparabil cu grupul roman *Lares domestici*; → *Lares*), fie mai ales rele: *Kri* (sau *Ciort*, un duh satanic, identic cu *dracul), *Rusalka (fecioară a apelor, cu coadă de pește), *Liešii (duh silvestru), *Kikimora (un soi de vampir feminin), *Baba Iaga (echivalentă cu *Muma-Pădurii), **Kašcei-cel-nemuritor* ș.a. Mitografii propriu-zise nu sînt (afară de ecourile vagi din *Cîntarea oștii lui Igor*), ele fiind suplinite în modestă parte de basme și de bîline (un fel de rapsozii eroice anonime). Unii zei mai impor-

tanți aveau statui, de obicei de lemn, constituind centre de *capiști. Probabil din cauza dispersării zonelor mitologice slave și în absența unui folclor cuprinzînd relatări consistente de mituri, în momentul creștinării slavilor (sec. X), mai multe divinități păgîne au fost absorbite de noua religie, devenind niște zei hibridi: *Kupalo, inițial probabil un zeu al fertilității pămîntului și al ploii și izvoarelor, a fost suprapus sf. Ioan Botezătorul (кошпати — a scîlda); *Koleada, zeitatea *sărbătorilor de sfîrșit de an, devenind *simbolul comun al *colindelor de *Crăciun și de Anul Nou; *Perun* însuși s-a confundat cu profetul Ilie, care în credințele populare din lumea ortodoxă răsăriteană nu e nici el sfîntul creștin Ilie ci o semidivinitate a tunetului, care-și hurducă roțile căruței pe drumurile norilor (*Iliiă*). Unii mitologi din U.R.S.S. (V. V. Ivanov, V. N. Toporov) afirmă că protoslavii au avut o mitologie unitară, atît timp cît au constituit un popor unitar, adică pînă spre sfîrșitul mileniului I e.n., și că mitologia lor s-ar fi diferențiat pe măsură ce diferite ramuri slave, părăsind teritoriul protoslav dintre Vistula, Carpați și Nipru (unde ar fi rămas un nucleu originar), s-au răspîndit în Europa centrală și răsăriteană, de la Elba la Nipru și de pe litoralul sudic al Mării Baltice pînă în nordul Balcanilor; astfel s-ar fi produs diferențieri și ar fi apărut variante locale, care au mai păstrat mult timp trăsăturile esențiale ale mitologiei panslave. Dar ipoteza nu e demonstrabilă. Abia kneazul Vladimir al Kievului încearcă să instituie un cult slav unitar: „în anul 980, el a adunat pe una dintre colinele din Kiev un foarte mare număr de idoli ai diferiților zei (*Perun*, *Veles*, *Dajbog*, *Hors*, *Stribog*, *Mokoši*) dînd poruncă să li se facă rugăciuni și să li se aducă sacrificii“ (S. A. Tokarev, *Религия в истории народов мира*, Москва, 1965, p. 232). Dar același Vladimir, interesat de problemele religioase în vederea unei unificări politice, în 988 creștinează poporul prin edict. Documentul atestînd această încercare este *Cronica de început*; textul acesteia insistă asupra statuii lui *Perun*, acordîndu-i probabil rangul suprem: „*Perun* de lemn, iar capul de argint și mustața de aur“. Texte mitografice vechi slave nu s-au păstrat; ele au fost distruse în perioada introducerii forțate a creștinismului. V. V. Ivanov și V. N. Toporov consideră posibilă reconstituirea elementelor mitologice fundamentale cu ajutorul unor texte secundare sau pe baza materialului folcloric și arheologic, indicînd, drept surse principale, însă cronicile medievale latine și germane (pentru slavii baltici), scrierile unor cronicari slavi (pentru triburile cehe și polone), lucrările polemice antipăgîne (pentru slavii răsăriteni) și diferitele informații din operele scriitorilor bizantini (începînd din sec. VI, de la Procopius din Cesareea) și ale geografilor arabi și europeni din evul mediu. Dar la perioada mitologică paleoslavă nu se referă decît aproape numai modeste rezultate ale săpăturilor arheologice. care au scos la iveală cîteva sanctuare (Arkona baltică).

Novgorod etc.), dând posibilitatea reconstituirii schematice a unor *ritualuri; mai există unele rezultate din cercetările de mitologie comparată. După Ivanov și Toporov, mitologia slavilor antici se prezenta stratificată; în nivelul superior intrau zeii cu atribute generalizate (rituale, juridice, militare, economice ș.a.): *Perun, Veles* și o zeiță cu nume necunoscut, însă cei doi zei erau în conflict perpetuu, primul hotărînd descărcările atmosferice, celălalt răpindu-i primului vitele, oamenii și poate chiar soția; *Perun* locuiește fie în cer, fie pe creste de munți, iar *Veles* pe pământ, de obicei în formă de șarpe (deși e un *mutant, ivindu-se și ca om, *cal sau *vacă); victoria e convertită într-o ploaie fertilă, în acest prim nivel ar mai fi funcționat *Svarog, Svarojič, Dajdbog*, poate *Iarilo și *Iarovit*; în următorul nivel figurau divinitățile ciclurilor naturii, cum sînt anotimpurile, de asemenea zeii grupurilor de rudenie (*Rod), poate și unele divinități feminine, ca *Mokoši*; nivelul mediu includea personificări atributive intrucitva mai abstracte: *Dolia, **Liho, Pravda, Krivda, Smerti, Sud*, cuvîntul *bog* (zeu) intrînd adevsea în componența teonimelor acestui nivel (*Dajdbog, *Cernobog*); nivelul eroic ar fi cuprins pe *eroii civilizatori. *strămoși ai triburilor sau întemeietori de state (*Kii, Čeh, Liah, Krak* ș.a.), ca și monștrii **Rarog, Vuk* — șarpele de foc) sau personajele de basm (*Baba Iaga, Kašcei-cel-nemuritor*); în nivelul inferior erau clase de duhuri neindividualizate (*Domovoi, Liešii, Rusalka, *Vila, Kikimora*) sau de animale (*ursul, *lupul) sacralizate (cf. art. *Славянская мифология* în enciclopedia *Мифы народов мира*, II, p. 450—456). Privită dintr-un unghi comparativ, pe lângă fondul ei indoeuropean, m.s. a încorporat divinități și ritualuri străine: printre acestea, figurează și câteva din vechea *mitologie românească: *Koleada* (→ *Colinde*), *Koročun* (→ *Crăciun*), *Rusalka* (*Rosalica* latină — sărbătoarea de primăvară a trandafirilor, probabil din latina tirzie a Daciei postromane).

§ L. Leger, *La Mythologie slave*, Paris, 1901; Акад. Ф. Е. Корш, *Владимировы боги*, Харьков, 1904; А. Brückner, *Mitologia slava*, Bologna, 1923; E. В. Аничков, *Язычество и древняя Русь*, Петербург, 1914; L. Niederle, *Život starých Slovanů*, Praha, 1924; E. Kararov, *Религия древних славян*, Москва, 1915; V. Mansikka, *Die Religions der Ostslaven Quellen*, Helsinki, 1922; Anca Irina Ionescu, *Lingvistică și mitologie. Contribuții la studierea terminologiei credințelor populare ale slavilor*, București, 1978; А. Рыбаков, *Язычество древних славян*, Москва, 1981; В. В. Иванов, В. И. Топоров, *Исследования области славянских древностей*, Москва, 1974

mitologie vedică ~ *Mitologia Indiei prearice* Vestigiile arheologice de la Mohenjo-Daro și Harappa, din Valea Indului, după presupunerea lui E. Mackay, ar conține mărturii despre *cultul citorva divinități, identificate apoi de triburile arice de invazie cu propriii lor zei: *Čivā-Paṣupati, reprezentat la Harappa de statuete trifaciale, poate și *Pārvati; totuși tipologia unor statuete aduce mai mult cu zeii și semizei sumerieni (de pildă chiar cu *Ghilga-

mesh). Arheologia a descoperit urme de *culte falice. Aceste popoare arhaice, care au creat o puternică civilizație și o cultură originală în India nord-vestică din mileniul III î.e.n. (cultura protoindiană) au fost și strămoșii popoarelor dravidiene (andhra, tamili — locuind în sudul Indiei și parțial în ins. Ceylon, mitica *Lanka, malayalami ș.a.); acestea, creatoare și ele ale unei culturi ramificate, de tip preindoeuropean, au influențat formarea *miturilor și *credințelor religioase ale triburilor de inzi, care, cucerind India, și-au constituit propria lor cultură din epoca vedică. În mitologia dravidiană pare să fi fost dominant cultul zeiței-mame (și implicit al energiei sexuale feminine, ca energie cosmică), uneori personificată în cumplita zeiță *mortii și războiului, *Kottavey*, care se va contopi mai târziu ca zeița vedică *Durgā. Dravidienii au conservat un șir de crîmpeie din mitul *popoului universal, care le-a alungat *strămoșii dintr-o stranie patrie originară scufundată, identificabilă ipotetic, după vați indicii geologice, cu continentul arhaic numit convențional Gondwana. ~ *Mitologia vedică*, de fapt cea fundamentală a Indiei, e descrisă și comentată filosofic în cele 4 *Veda, în *Mahābhārata, în ciclul *Upaniṣad și în alte scrieri vedice, din ea derivînd și concepțiile mitoreligioase ulterioare, postvedice. *Dyaus Pitar, personificarea *cerului, este probabil divinitatea arică tribală cea mai veche, dintr-o epocă a unui *panteon de campanie, încă aproape nediferențiat. Inițial, divinitățile formau 2 clase egale în putere și drepturi: *Deva, devenind ulterior *zei, și *Asura (sanscr. *asura* — pars. *ahura*), devenind mai târziu *demoni. Religia vedică adora un număr mare de divinități organizate într-un *politeism mobil, de tip henoteist (→ *henoteism*). Astfel, triada vedică supremă din epoca cea mai timpurie se compunea din *Agni (focul), *Indra (fulgerul) și *Sūrya (soarele). Dar, treptat înmulțit, panteonul Indiei e unul din cele mai fluctuante: era venerată o divinitate sintetică, *Viṣvedevāh (Toți Zeii) cu 10, 12 sau 13 elemente, iar zeii fundamentali (nu todeauna aceiași) erau 33; însă inventarul total al divinităților vedice ajunge la cifra de 3399. Max *Müller a emis, asupra acestei fluctuații, teoria *henoteismului vedic*: în prim plan era de obicei zeul căruia i se închinau credincioșii la un moment dat, ceilalți venerîndu-se ca divinități familiale sau zei tribali (Indra, zeu al fulgerului, în epoca de cucerire a teritoriului Indiei, e investit cu prerogativele războiului, apoi importanța lui culturală decade). De altfel, nici mitul cosmogenic nu discriminează net clasele divine: în perioada creației lumii materiale, laptele primordial compunînd oceanul unic e amestecat laolaltă de grupurile Asura și Deva, și pe măsura închegării lui apar: nectarul sacru (*soma*), *vaca cosmică sacră *Kamadhenu, alte divinități și obiecte; totuși marea act cosmogenic începe cu trezirea lui *Viṣnu, care dormea pe *cobra *Ananta — semnificînd absența *timpului (într-o variantă mai tîrzie, cu primul impuls de rotire imprimat de autcreatul *Brahmā *roții timpu-

lui, pină atunci inertă); *simbolul actului de autocreare sau autotrezire înseamnă *sacrificiul de sine al zeului creator, în ipostaza sa primordială: *Prājāpati. O clasificare după structuri, practică curentă, ar despărți zeii vedici în 3 categorii: cerești — *Varuna (regele cerului și al ordinii universale), *Mitra (zeul razelor solare legînd pe oameni de zei), *Savitar (furnizorul apei cerești și creatorul vieții), *Sūrya (discul solar), *Viṣṇu (creatorul universal), gemenii *Açvinau (*Açvin), divinitățile *Aditya; atmosferici — *Indra (descărcările atmosferice), *Rudra (zeul distrugător, mai tirziu ipostaza negativă a lui *Çivā*), *Vāyū (Vîntul), *Parjanya (norii și ploaia); *htonici — *Agni (focul, primul torul jertfelor), *Brihāspati (ocrotitorul sacrificiilor), *Soma (zeul băuturii divine). Zeul morții, *Yama, apare abia în scrierile vedice tîrzii, cînd se vorbește distinct și de reîncarnările desăvîrșirii (→ *avatara*). În general, personalitatea zeilor vedici e instabilă, atributele lor migrează de la unul la altul, numeroși zeii par să devină simple ipostaze atributive ale altor zei; astfel, în epoca inițială, zeul suprem se numește fie *Varuna*, fie *Mitra* (Suveranul) dar de asemeni *Viçvakarman (arhitectul universal) *Paramesthin (Stăpînul Universului), *Dhatar (Instauratorul), *Aryaman (Ospitalierul). Existența mitică a zeilor vedici are o anume solarietate intimă: cele mai multe divinități fiind antropomorfe, duc o viață aproape imorală (totuși fără ostentația celor din *mitologia greacă și nescuțiți de consecințele culpabilității, ca de exemplu *Indra*, blestemat odată de un *ṛiṣi, pentru adulter; → *blesteme*), cu lupte fratricide, erotism neîngăduit (cu incest, adulter și patimi carnale pure, crime pasionale ș.a.), confirmînd poate teza dependenței nelimitate a m.v. de adorarea forțelor cumplite ale naturii. Pe de altă parte, m.v. e construită pe intuițiile profunde, capabile de abstractizare, care au izvorit din examenul principalelor mari întrebări cosmice: noțiunea de timp în sine (*Ananta* — absența timpului; trezirea lui *Viṣṇu* — începutul mișcării universale), finalitatea destinului cosmic (cele 4 *yuga ducînd la *Mahāpralaya* — marea distrugere a universului) văzut ca un ciclu de pulsații universale prin distrugeri și renașteri succesive (ceea ce ar corespunde întrucîtva termenilor de astrofizică modernă implozie-explozie din modelul cosmologic al unui univers pulsatoriu). În concepția mitologică a Indiei, zeii trebuiau să aibă trăsături distinctive specifice: veșmintele lor nu sînt atînte de praful; ei poartă pe cap cununi mereu proaspete, neatînte de vestejire; nu asudă; nu clipesc din ochi; sînd în picioare, nu ating pămîntul cu tălpile; în acest sens, e semnificativă o caracterizare din narațiunea despre Nala și Damayanti: „Ea îi văzu pe toți zeii, lipsiți de sudoare, cu ochii nemișcați, fără pulbere pe ei, avînd cununi proaspete și sînd în picioare, fără să se atingă de pămînt“ (*Nalopākhyāna*, V, 25). Corpul scriptural al religiei vedice îl alcătuiesc *Vedele*, compuse în vechea sanscrită vedică și transmise oral, cărora li s-a atribuit un caracter revelat

și sacru; continuatoarea limbii vedice sacre, sanscrita propriu-zisă, este o limbă savantă, considerată sacră și ea, care s-a menținut însă vie pînă azi, ca limbă a straturilor intelectuale din India; unul dintre marii gramatici ai antichității, *Pāṇini*, a fixat normele lb. sanscrite în 3976 reguli (sec. IV î.e.n., în opera sa *Aṣṭādhyāyī*), într-un tratat de gramatică „cu referințe încruciate, formalizată aproape matematic, recurgînd la metalimbaj și axiomatizare“ (Sergiu Al-George), dar despre care savantul antic se confesa că i-a fost revelată de divinitate. Învățătura vedică și cea upanișadică aveau un caracter secret, strict inițiativ, comunicîndu-se oral de la învățător (*guru*) la discipol, nici o astfel de învățătură neputînd fi divulgată neinițiatilor: „Această învățătură despre Brah്മā s-o comunice un tată fiului său celui mai vîrstnic sau numai unui elev îndrăgit, dar nu altcuiva, oricine ar fi acela, chiar dacă i-ar da tot pămîntul înconjurat de apă și umplut cu comori“ (*Chāndogya Upaniṣad*). Accesul la învățătura textelor vedice se îngăduia în mod gradual fiecărei caste, în raport cu rangul social: cunoașterea cărților sacre era permisă în profunzimi diferite, acces integral avînd numai brahmanii. *Brahmanismul post-vedic este un stadiu mitologic de un rafinement superior, convertit într-o formă religioasă aristocratică, dominată de marele simbol al zeiței *Māyā, iluzia divină, creatoare de lumi și forme aparente, una dintre care e chiar zeul creator al universului, *Brah്മā*; panteonul brahmanismului venerează, în triada supremă, pe *Brah്മā*, *Çivā* și *Viṣṇu*, „cei trei“ (→ *Trimurti*) simbolizînd creația lumii (*Brah്മā*), conservarea (*Viṣṇu*) și distrugerea ei (*Çivā*). Bazele doctrinării se află în cărțile brahmanice (→ *Brāhmanas*), care sînt comentarii explicative ale ceremoniilor de sacrificiu, ale *ritualurilor sacre, ale imnurilor și în genere ale textelor vedice, de asemenea, în *Upaniṣad*; călăuză doctrinară principală este *Manusāmhītā. ~ *Reforma budistă* Instituit ca religie oficială și răspîndit în India de regele *Açoka (sec. III î.e.n.), *budismul nu a negat zeii tradiționali brahmanici, le-a negat doar puterea de intervenție, predicînd ideea că omul poate curma șirul reîncarnărilor (*samsāra) ca să intre în *Niroāna numai prin propriul său efort și prin sacrificiile sale. Dezvoltîndu-se, față de budismul inițial, în cuprinsul concepției *Mahāyana, doctrina nouă stabilește drept scop suprem ajungerea după *moarte în suprema liniște nirvanică pe care oricine o poate obține devenind sfînt (*arhat*); panteonul budismului mahayanist nu rămîne, cu timpul, decît o multiplicare atributivă a lui *Buddha (care ajunge o divinitate colectivă: o mie de Buddha) și a unor divinități adiacente din categoria *Bodhisattva. ~ *Hinduismul a fost o replică la răspîndirea budismului, de fapt un brahmanism revizuit, o religie foarte tolerantă și avînd o doctrină mai populară, cu zeii mai apropiați prin atributele lor de viața cotidiană a oamenilor, chiar cu absorbirea unor divinități străine identificate cu zeii vechi ai Indiei; printre divinitățile principale hinduiste

se impun: *Kriṣṇā, ca mîntuitor, și *Rāmā, ca erou popular, amîndu consideratei reîncarnări ale marelui zeu Viṣṇu (al 7-lea: Rāma, și al 8-lea avatar: Kriṣṇā).

§ E. Mackay, *Early Indus Civilisations*, London, 1948; M. Wheeler, *Civilizations of the Indus Valley and Beyond*, London, 1966; Nilakanta Sastri, *The Development of Religion in South India*, Bombay, 1963; J. Dowson, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature*, London, 1961; E. W. Hopkins, *The Religions of India*, Boston, 1895; A. Hillebrandt, *Vedische Mythologie*, I—II, Breslau, 1927—1929; Louis Renou, *Vocabulaire du rituel védique*, Paris, 1954; Georges Dumézil, *Les Dieux des Indo-Européens*, Paris, 1952; V. Papesso, *Vedismo e brahmanismo*, Bologna, 1931; E. J. Thomas, *The History of Buddhist Thought*, London—New York, 1933; Max Weber, *The Religion of India*, London, 1958; Veronica Ions, *Indische Mythologie*, Wiesbaden, 1967

mitologii caucaziene Aglomerarea de etnii în Caucaz nu reprezintă o unitate culturală, nici religioasă, cu atât mai puțin lingvistică și mitologică; există numai un grad moderat de contaminare reciprocă a temelor mitologice principale. În Caucaz locuiesc cîteva zeci de popoare, adesea radical deosebite între ele în ciuda vecinătății și unor condiții naturale identice. În genere cu demografie scăzută, cele mai multe popoare caucaziene au origini foarte vechi și foarte diferite, cu genealogii uneori indemonstrabile și cu înrudiri foarte rare. Unele popoare sînt unicate etnice: *armenii*, *kartvelii* (numiți și georgieni sau gruzini) — înrudiți numai cu bascii din Pirinei; *oseții* din Caucazul de Nord — urmași ai *alanilor*, *abhazi* de pe litoralul Mării Negre, apoi micile populații împrăștiate mai ales în Daghestan: *adgheii*, *kabarîinii*, *cerkezii*, *cecenii*, *ingușii*, *rutulii* ș.a. Una dintre principalele teme mitologice comune sînt *Narții, epos produs de oseții (sau chiar de strămoșii lor alani); alte influențe au operat spontan asupra m. c., lăsînd ecouri din *miturile romane, bizantine persane, apoi creștine și islamice. ● **Mitologie armeană** Originile miturilor armane provin din tradiția statului antic Urartu, din miturile hurriților și ale unor triburi de la marginea Asiriei, ca și dintr-o oarecare influență persană; (divinități ca *Aramazd, *Anahit*, *Vahagn* derivă din modelele *zoroastrismului: *Ahura-Mazda, *Anahita etc.); vechiul *panteon al armenilor a suportat însă și o influență mitologică semită (de ex. *Barsham/Barshamin*, derivînd din *Baal Shamim, sau *Asikhik); pătrunderea timpurie a *creștinismului (301) a dus la identificarea unor divinități locale cu personajele hagiografiei creștine: *Garabet se confundă cu Ioan Botezătorul, *Vahagn*, zeul fulgerului, devine *Egia* (*profetul biblic Ilie). Zeii antici armeni — *Vahagn*, *Haig, *Aram — cu alura unor eroi întemeietori, sînt venerați ca *strămoși arhetipali; în variantele principale, *arhetipul poporului armean este *Haig*, iar opera sa a fost consolidată de urmașii săi: *Aram* și regele *Artavaz*. În mitologia primară se regăesc urme de *dendrolatrie și mai ales *zoolatrie (cultul

*șarpelui și miturile unor păsări oraculare: cioara, cocoșul, barza), de asemenea un bogat fond de *mituri astrale (firesc într-o țară în care a existat în antichitate, dar cu rădăcini încă în neolitic, o dezvoltată astronomie empirică) și de mituri despre *uriasi; motivul astral de bază este din fondul universal, cu nuanțe locale: fraternitatea între *Soare (*Arew) și *Lună (*Lusin), iar cosmologia reduce aspectul *cerului la al unei cetăți magnifice cu porți de aramă; uriașii au fost, la obîrșia lor, niște mari munți însuflețiți ulterior; în același plan mitic, pămîntul era susținut de un taur, între coarne. Influența religioasă de proveniență iraniană a fost exagerată de autorii antici (de ex., „armenii respectă toate riturile sacre ale perșilor“ — Strabon, *Geografia*, XII, 14, 16). După unele opinii (S. B. Arutiunian), panteonul este un rezultat al etnogenezii armenilor, *Aram* și *Haig* ar fi fost divinitățile a două triburi sau uniuni tribale arhaice, iar *Aramazd* ar fi fost adorat ca părinte al tuturor zeilor în epoca formării primului stat armean (Hayastan). Unul dintre eroii naționali legendari, *David din Sasun*, este eroul epic principal; potrivit unui *simbol de mare semnificație mitologică, atunci cînd e captiv, David aruncă un os prin oblonul de stîncă al ferestrei și face astfel o gaură prin care răzbate în celulă o rază de soare; iar primul efort miraculos al eroului este încercarea de a îndoi raza de lumină și a o domestici: aici se observă însă un relict din mitul arhaic solar despre zeul soarelui, *Arew*. ● **Mitologie kartvelă** (georgiană sau gruzină) În mod constant, zeul suprem care a instituit și care veghează ordinea universului a fost *Ghmerti, dar epoca creștină l-a identificat cu *Dumnezeu (fenomen petrecut și la basci: → *mitologie bască*); probabil marea zeu provine din categoria *spiritelor anonime din stadiul *animismului, căci în kartvelă există numele comune *ghmerti* — zeu, și *ghmerta* — zeiță (poate de tipul *numen). Deosebit de interesantă este cosmologia mitică a kartvelilor. Universul era conceput în două planuri perpendiculare, vertical și orizontal (kartv. *skneli* — lumea terestră, între *zeskneli* — lumea celestă/ad-litt. „mai presus de cer“, și *qveskneli* — lumea subpămînteană/„infernul“); lumile diferă și după culori: cerul este alb și adăpostește pe zei, împreună cu păsările și cu ființele fabuloase; lumea medie este roșie și e populată de oameni, animale și plante; lumea inferioară, neagră, aparține apelor subterane, *demonilor și *balaurilor; în plan orizontal, lumea umană are și ea 2 teritorii: una este lumea din față, *cea de aici*, lu minoasă și fecundă; cealaltă, lumea din spate, *cea de acolo*, este misterioasă, malefică, plină de primejdii, din care pricină un *tabû arhaic îi interzicea omului să-și întoarcă privirea înapoi, în spate. Aceste lumi perpendiculare, în totalitatea lor, sînt înconjurate de o lume exterioară neutră, din beznă condensată și din vesnicie imperturbabilă, în care nu este nimic. Tot sistemul de lumi este echilibrat de un stilp

(*axis mundi*) sau de un copac (*arbor mundi*: → *Arbole Cosmic*). Trecerea dintr-o lume în alta le e accesibilă numai zeilor și eroilor, dar periodic îi e permisă transgresarea și omului. de rînd, cu condiția „schimbării la față“ (kartv. *gardatzwaleba*), adică prin *moarte, deși uneori omul viu poate ajunge acolo cu ajutorul cailor fabuloși (de ex. dus pe *calul *Merani*, care este însă calul morții), al vulturilor, al unui berbec alb ori al unui negru și, desigur, cu sprijinul demonilor și al vrăjitorilor. Panteonul kartvel a suferit modificări, dar câteva trăsături de bază au rămas multă vreme neschimbate; ca la mai toate popoarele caucaziene, sînt nelipsite divinitățile cinegetice și zeul fierarilor: *Dali, zeița vînaților, ocrotitoare și animalele sălbatice ale *pădurii, iar *Pirkushi* este patronul atelierelor de fierărie. Toți zeii sînt copiii lui *Ghmerti*; totuși zeii *htonici, cu toții fiind și zei patronali, se află sub controlul și poruncile directe ale zeului *Kwiria*, o veche divinitate falică (→ *cul-te falice*), ocrotitoare a fecundității vitale a pămîntului și locuitorilor lui. ● *Mitologie oseto-alană* Structura miturilor produse de vechii alani, porniți din Caucazul de Nord și ajunși odinioară și pe teritoriul Daciei, are prea puține atestări documentare antice, dar poate fi reconstituită prin mitologia descendenților oseți, locuitorii de azi ai patriei originare; alanii (cu etnonimul propriu *yas*) se răspîndiseră la începutul erei noastre între Caucaz, Caspica, Urali, Volga, Don, o ramură stabilindu-se în sec. XIII în Moldova și mai ales în Panonia (numele orașului Iași provine de la etnonimul plural al acestui popor); erau de origine sarmatică. Baza mitologiei oseto-alane se regăsește în *cultele primitive de formă animistă și totemică; de ex. lanțul de atîrnat ceanul pe vatră era socotit sacru, era chiar personificat, numindu-se *Safa, iar o interesantă și persistentă datină osetă este jurămîntul pe vatra casnică. Cel mai cuprinzător mit, cel despre *Narți* (grup de zei, eroi și strămoși totemici), prezent în diferite variante la cele mai multe popoare caucaziene, este însă de origine autohtonă; după expresia lui Georges *Dumézil, care a descifrat întregul mecanism al acestei mitologii, „eposul nart este osetin în esența sa“ (*Mit și epopee*, I, Paris, 1968). Narții sînt „eroi legendari, luptători, care au trăit în adîncă antichitate“ (cf. *op. cit.*) și se divid în 3 neamuri sau ramuri genealogice: *Alaenta*, *Ahsartagkata* și *Borata*, fiecare neam avîndu-și atributul specific: înțelepciunea, vitejia, averea — ceea ce corespunde celor 3 caste sau celor 3 funcțiuni indoeuropene, decelate de G. Dumézil în panteonul tuturor religiilor arice și în organizarea socială a popoarelor respect ive (suveranitatea, forța, fecunditatea); cei din neamul *Alagata*, păstrătorul unei cupe magice, dețin funcția regal-sacerdotală, ca șefi politici și magi; în *Ahsartagkata* sînt războinicii, sucedați în două generații: *Uryzmaeg și *Hamytz*, *Saslan și *Batraz, ultimul locuind de obicei în cer; *Borata* sînt bogății, printre care mai ilustru este *Boraefærnuș*. Dintre toți aceștia, cel mai

glorios e *Batraz* care, spre a deveni invulnerabil, s-a lăsat călît în atelierul faurului ceresc *Kurdalagon. Zeii au un pronunțat caracter cinegetic, pastoral și agrar; se pare că zeul principal a fost *Uatsilla*, adorat ca producător al fulgerului și ploii (de aceea sincretizat, sub influența creștinismului, cu sf. Ilie), dar apoi ajungînd protectorul agriculturii și creșterii vitelor; animalele își aveau patronii lor: *Falvar* pentru turmele de oi; *Avsati, un vechi zeu vînătoresc, ocrotea animalele sălbatice „nobile“ (zimbrii, cerbii, căprioarele) și era reprezentat ca un foarte bătrîn cioban cu barbă albă; *Anigal era patronul albinăritului; *Tutyrt era numit păstor al *lupilor (și de acolo provine funcția similară a Sfîntului Petru/Sîmpetru din *mitologia românească). Fi-rește, exista și *credința într-un zeu dur, *Barastyrt, stăpîn al lumii morților. ● *Mitologie abhază* Abhazii (cu etnonim propriu: *apsua*), pomeniți prima dată în izvoarele istorice asiriene din sec. XI î.e.n. sub numele *abeshla*, iar în cele romane din sec. I—II, ca *abazgi* — popor de câteva zeci de mii de oameni — și-a compus o mitologie originală, sub îndelungata influență a condițiilor naturale, originale și ele: munții abrupti și foarte înalți ai Caucazului, coborînd direct în apele Mării Negre. Zeul abhaz principal, *Aytar, era bineînțeles patronul creșterii vitelor și avea numeroși zei subalterni pastorali, printre care *Mkamgaria*, ocrotitorul bivoliilor. Totuși, zeul cel mai vechi este zeul solar *Hayt*, patronînd propriu-zis cele două ipostaze solare: răsăritul și asfințitul, iar prin aceasta făcînd legătura între lumea celor vii și lumea morților, dar el însuși locuind în mare, unde, printr-un gigantic orificiu acvatic, se scurg la el toate rîurile din munți. Într-o etapă mai tîrzie, apar două personificări: *Amra* — soarele, ca femeie de o frumusețe incomparabilă; și *Amsa* — luna, soful zeiței solare. Nu lipsește un zeu al trăsnetului, *Afa*, și nici, desigur, frecventul zeu caucazian al fierarilor: *Shashwa*. Însă oamenii au un zeu (de un tip rar întîlnit în mitologia generală), *Aerg, care îi ocrotește în toate împrejurările primejdioase ale vieții: la război, la vînătoare și în călătorie. ● *Mitologie cerkeză* Cerkezii (un mic popor de păstori, răspîndit pînă în Turcia și în Irak, înrudit cu adigheii și, lingvistic, cu abhazii) și-au umplut panteonul cu divinități specifice: *Emish*, patronul turmelor de oi, *Ahin* — al cirezilor de vite, *Meziht*, un zeu silvestru protejînd pe vînători, *Sozeresh* — zeul mai comprehensiv al agriculturii și fertilității cîmpiilor, precum și nelipsitul zeu al fierarilor, la cerkezi însă fierăria constituind, în vechile timpuri, totodată și incinta magică a medicinei populare. Existase un zeu suprem, *Thashkhuo*, fără o prea distinctă personalitate atributivă; mai important în anume sens pare să fi fost *Shible, zeul descărcărilor atmosferice, dacă s-a menținut atît de multă vreme datina ca omul ucis de trăsnet să fie onorat ca un privilegiat al cerului, iar mormîntul victimei să fie considerat loc sacru. Numeroasele mici popoare (fiecare populînd uneori numai cîteva sate: *avari*, *darghini*, *lezghini*, *laxi*, *ceceni*, *inguși*, *kumtici*, *tatii*), conser-

vindu-și specificul tradițional, au totuși elemente comune în mituri, ca o consecință a îndelungatei conviețuirii; astfel, eposul *Narților* osetini nu e străin unora dintre aceste populații, deși în prelucrări proprii; tot astfel — divinitățile cingetice, ca zeul *Abdal sau *Awdal*, prezent la avari, darghini și laxi, și patronind vinatul și pe vânători (dintre animale, preferind însă zimbrii și caprele sălbatice).

H. Gelzer, *Zur armenischen Götterlehre*, Leipzig 1896; M. Abeghian, *Der armenische Volksglaube*, Leipzig 1899; *Vitejii din Sasun. Epopoe populară armeană*, trad. rom. București 1971; M. Я. Чиковани, *Прикованный Амирани*, Тбилиси, 1968; Georges Charachidzé, *Le système religieux de la Géorgie païenne*, Paris, 1968; Л. Х. Акаба, *Мифологии абхазов*, Сухума, 1976; Дирр, *Божества охоты и охотничий язык у кавказцев*, Тифлис, 1905; М. И. Мижгаев, *Мифологическая и обрядовая поэзия адыгов*, Черкесск, 1973; У. Б. Далгат, *Героический эпос чеченцев и ингушей*, Москва, 1972; Georges Dumézil, *Le livre des héros. Légendes sur les Nartes*, Paris, 1965.

mitologii din Mesopotamia Între Tigru și Eufrat, civilizațiile dezvoltate succesiv, dar adesea în întrepătrundere, și-au împrumutat unele altora principalele „mituri, chiar și pe cele reconstruite în mitografiile literare sau teologice, astfel încât se poate vorbi de o mitologie a Mesopotamiei, comună în esența ei tuturor popoarelor antice care s-au succedat între Tigru și Eufrat, și aproape unitară. Rădăcinile acestor mituri se află în tradițiile timpurii faiefcuturii *sumeriene*. În concepția *sumerienilor*“, din marea primordială *Nammu, se naște perechea unită *An (cerul) și *Ki (glia) păstrându-se în îmbrățișare opină cînd *Enlil, fiul acestei perechi, își desparte părinții (dar cosmosul vizibil rămîne *An-Ki *cer- *pămînt). *Enlil* (comparabil cu egipteanul *Shu) simbolizează *aerul și devine zeul suprem care separă și totodată unește pămîntul cu cerul și dă viață lumii, fecundîndu-și înții mama (*Ki*). În prima etapă a lumii, *zeii sint singurele ființe raționale populînd pămîntul. *Enlil* ia de soție pe *Ninlil, care naște pe *Sin, Zeul-lună. Curînd zeii se înmulțesc într-un *panteon riguros; mai înții cei 4 zei fundamentali: *An*, *Enlil*, *Enki (zeu sapiential, creatorul omenirii și civilizației) și *Ninhursag sau *Ninlil* (zeița dragostei și ocrotitoarea fertilității terestre), ca diriguitori și supraveghetori ai cosmosului, cu cele 4 *elemente ale lui: cerul, pămîntul, aerul și *apa; apoi cele 7 (mai tirziu constituînd grupul *Igigi) divinități confuze, care decid destinele universului, totuși cîrmuți executiv de cei 50 („zeii cei mari“), iar alte cîteva sute de zei subalterni au atribute compartimentate, de la zeul „soarelui, la zeul cărămizilor. În epoca primitivă, un mit rememorează apariția unui „erou civilizator: *Oannes, ieșînd din mare zilnic, avînd un aspect dublu antropoihtiomorf și comunicîndu-le oamenilor cunoștințele esențiale, de la agricultura la astronomie. După opinia lui S. N. Kramer, „sumerienilor li se părea normal să admită că zeii care compuneau panteonul nu aveau cu toții aceeași importanță și același rang. Zeul însărcinat

cu hîrleful sau cu tiparul de cărămizi cu greu se putea compara cu zeul «însărcinat» cu Soarele; zeul însărcinat cu digurile și cu șanțurile nu putea nici el să fie pus pe același plan cu zeul care guverna tot Pămîntul.“ Așadar organizat ierarhic, după modul omenesc, într-o adunare condusă de un monarh divin, panteonul sumerian avea în primul rînd o aristocrație, în care erau incluși 4 zei creatori, 7 zei spuremi și 50 zei mari; cum a observat și S. N. Kramer, filozofii Sumerului au fost envoiți să explice activitatea acestui numeros panteon printr-o teorie (putem zice chiar o *teodicee), care se difuzează ulterior în tot Orientul Apropiat al antichității: „teoria forței creatoare a vergului divin“ (*logos) un plan; un cuvînt sau un nume rostit de zeul creator dădea existență lucrului plănuit, iar Kramer crede că această rezolvare lesnicioasă a „problemelor cosmologice după care ideea și verbul fac totul singure“ își are originea „în vechiul vis al omenirii de realizare «automată» a dorințelor, vis frecvent mai ales în vremuri de încercări și restricții“ și că aceiași gînditori din Sumer, ca să explice prin ce se mențin „entitățile cosmice și fenomenele istoriei civilizației, odată create, într-o stare de mișcare continuă și armonioasă, fără ciocnire sau dezordine“, au mai exprimat o idee, prin cuvîntul sumerian *me* (cu sens încă incert), pîrînd să indice „un ansamblu de reguli și directive“ atribuite fiecăruia de zeii creatori (cf. S. N. Kramer, *From the Tablets of Sumer*, Colorado, 1956; trad. rom. *Istoria începe la Sumer*, București, 1962, p.144 și urm.). Subliniînd „caracterul nu numai antropomorfic ci și *uman* al zeilor sumerieni“ și observînd că „sumerienii considerau universul un domeniu rezervat în primul rînd zeilor“, Kramer descrie panteonul religiei din Sumer (cum avea el să se mențină, cu mici diferențe, în Akkad, Babilon și Asiria), ca pe o structură piramidală: 7 zei care hotărîsc soarta, 50 zei mari care guvernează universul, apoi zeii mărunți cu atribute specializate strict în funcție de fenomene și profesioni, Stabilirea oamenilor pe cîmpurile agricole și în cetăți (simbolizată în „*Poemul lui Gilgaemsh*, comun întregii Mesopotamii) păstrează pretutindeni același panteon (Akkad, Babilon, Asiria etc.), operînd modificări de rang și mutații atributive neesențiale. Zeul solar, fiu al Zeului-lună, odată cu revoluția agrară și cu încetarea nomadismului vînătoresc, capătă tot mai multă importanță mai ales în Babilon, unde se numește *Shamash, personifică discul solar, dar este și elgislatorul divin suprem (așa cum fusese zeul identic din Sumer, însă de mult mai redusă importanță, *Utu). Însemnătatea lui *Enki* (numit în Babilon *Ea), în toate variantele zeu al apelor, poate fi legată de dezvoltarea sistemului de irigații, iar prerogativele cosmice se împart în: înțelepciune (*Ea*), legislație (*Anu) și putere executivă *(*Enlil*). Fiica aventuroasă a lui *Enki*, zeița sumeriană *Inanna, devine în Babilon zeița de prim rang *Ishtar (venerată egal în Akkad), iar acum e considerată fiica zeului selenar. *Sin* și sora zeului solar *Shamash*, atributele ei principale

fiind patronajul patimii iubirii, ocrotirea fertilității, dar și războiul; la un moment dat, Ishtar (împreună cu Sin și Shamash) compune triada supremă, care simbolizează cele 3 mari forțe ale naturii: forța vitală a Pământului, *Luna și Soarele. Zeul vegetației, *Dumuzi, frumosul păstor divin, iubit și căutat în *Infern (*Kigallu) de Ishtar, devine *simbolul calendaristic al regenerării naturii. Apoi o reformă teologică structurală, efectuată în Babilon de regele Hammurabi, ridică la rangul de zeu suprem pe *Marduk, care distruge universul primitiv printr-un *război ceresc de tipul *Titanomahiei, declanșează *potopul universal, creează a doua oară lumea din corpul monstrului *Tiamat (marea) pe care-l despică longitudinal, făcând cerul și pământul, și se proclamă zeul suprem universal, stăpînul absolut al cerului și pământului, asumîndu-și cele 50 de nume ale celor 50 de zei mari de odinioară. Această a doua *cosmogonie e narată în poemul mitologic babilonian *Enuma elish, de conținut cosmogonic și teologic, recitat în cadru liturgic la sărbătorirea fiecărui An Nou, de marele preot al Babilonului, în *templul *E-Sagila. În epoca Asiriei, vechiul panteon babilonian e preluat aproape integral, cu mituri și atribute divine, dar micul zeu tribal *Assur devine zeul războiului și divinitatea supremă, ocrotitoare a statului asirian; atributele originare ale lui Assur erau completate de atributele zeului furtunii *Haddad-Rimmon. În genere, atît prin autoritatea preoților babilonieni, cît și fiindcă asirienii erau un popor mai ales războinic, mai puțin înclinat spre filosofie, *religie și subtilități mitologice, în cele din urmă întregul corp de mituri și tot panteonul babilonian se preiau ca atare. Odată cu resurrecția Babilonului, de fapt începînd aproape îndată după Hammurabi, mitologia moștenită de la sumerieni și reformulată de preoții Babilonului în mai multe etape trece printr-o fază de astralizare. Sin, vechiul zeu al Lunii, și Shamash, zeul Soarelui, sînt identificați pur și simplu cu discul selenar și cu cel solar, iar operația este continuată cu identificarea celorlalți zei de prim rang cu planetele principale: Marduk (planeta Jupiter), Ishtar (Venus), *Nergal (Marte), *Nebo (Mercur), *Ninib (Saturn) — poate și sub influența unor *credințe astrale vechi din *mitologia greacă, retransmise de cultura hellenică. Mitologii disting de obicei 4 etape în istoria formării mitologiei și doctrinelor religioase din bazinul Mesopotamiei: 1) între cca 3500 î.e.n. și reforma lui Hammurabi din cca 2250 î.e.n.; 2) epoca babiloniană de după Hammurabi, pînă la începutul supremației Asiriei; 3) epoca regatului asirian dintre 2000 î.e.n. și distrugerea orașului Ninive (606 î.e.n.); 4) epoca neobabiloniană, de la domnia lui Nabopolassar (625 î.e.n.), pînă la cucerirea Babilonului de către Cyrus (539 î.e.n.) sau, mai exact, pînă la apariția hellenismului (după victoria lui Alexandru cel Mare asupra perșilor, în 331 î.e.n.), pe valea Eufratului. Desfășurată pe una dintre cele mai mari durate istorice (de la mijlocul mileniului VI î.e.n., în imagini pictografice și sculpturale,

iar de la debutul mileniului III î.e.n. în inscripții și texte pînă aproape de pragul erei noastre), chiar dacă de la o etapă etnică la alta a devenit mai subtilă, mai implicată în simbolurile poetice, m.M. a rămas unitară prin registrul constant al miturilor esențiale, iar religia — de la sumerieni la asirieni — a fost fidelă unui pragmatism dur, destinat în primul rînd să justifice divinitatea regalității absolute și ideea despre o omenire creată de zei ca o pepinieră de slugi pentru uz divin.

§ Charles Jean, *La Religion sumérienne*, Paris, 1931; S. N. Kramer, *Sumerian Mythology*, Philadelphia, 1944; M. Jastrow, *Die Religion Babyloniens und Assyriens*, Giessen, 1905—1912; Edouard Dhorme, *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris, 1945; R. Labat, André Caquot, M. Szyner, M. Vieyra, *Les Religions du Proche-Orient asiatique. Textes babyloniens, ougaritiques, hittites*, Paris, 1970; *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*. Studiu introductiv: Const. Daniel. Traducere, notițe introductive și note: Athanase Negoită, București, 1975

mitologii din Oceania Formate uimitor de complex în unele zone și nedislocate în altele încă din *animism și *totemism, mitologiile din Pacific au numeroase puncte comune, *zei care circulă cu aceleași nume ori cu altele de la un arhipelag la altul și în același timp conțin neașteptate ecouri din *miturile unor populații americane precolumbiene. ● **Polinesia** Poate cea mai interesantă este mitologia populației maori (Noua Zeelandă), cu un mit cosmogonic de subtilă originalitate, totodată cu similitudini în cîteva *cosmogonii arhaice ale lumii. Lumea s-a născut din nimic, *haosul primordial nu era de fapt preexistent, ci a luat ființă din *Pu* (rădăcina), devenită *Kore* (pustietatea), din care s-a născut perechea *Po* (noaptea, apoi lumea subterană) și *Ao* (lumina); din această pereche numenală se naște perechea reală *Rangi (*cerul) și *Papa (*pământul), strîns îmbrățișată în iubire și născînd 7 zei ai principiilor inițiale: *Rongo (hrana), *Tawhiri (vîntul), *Hina (*luna), *Tane (*soarele, fertilitatea, viața în mișcare), *Tangaroa (marea și peștii), *Haumia (fructele și rădăcinile). *Tu — la maori *Tu Matauenga* (războiul și creația omului). *Tane* își desparte părinții din îmbrățișare (ca *Shu pe copiii săi, în *mitologia egipteană), iar lacrimile de despărțire ale lui *Rangi* sînt ploaia. Împerecheat cu sora sa *Hina* (soarele cu luna), *Tane* devine tatăl semizeului *Maui, *erou civilizator și aducătorul *focului printre oameni. Zeul *Tu* creează pe bărbat (ca războinic). *Tane* creînd femeia (deci simbolizînd originea solară a frumuseții și fecundității feminine): *Tiki și *Hine-Ahu. Cu mici diferențe, acest mit cosmogonic se reîntîlnește în toate insulele polinesiene, zeul suprem fiind pretutindeni *Tane* (în Hawaii: „Bărbatul“, în Mangaia: „Meșterul“). În Hawaii există și o zeiță protejînd nașterile: *Haumea iar tot acolo, zeul principal este *Kukailimoku, zeul războiului (o variantă a lui *Tu*), acești zei, războinici și artizani, fiind foarte răspîndiți

în arhipelag, cu rădăcinile onomastice *Tu* sau *Ku*. ● *Insula Paștelui (Matakiterani; Te Pito No te Henua — Buricul Lumii; Rapa Nui)* Zeul principal e războinic, dar și antropogonic: *Makemake, totodată ocrotitorul naturii vii (semănând cu Tane și cu Tu-Matauenga (→ *Tu*) din mitologia maori). De acest zeu e legat și „cultul „Omului-pasăre“ *Tangata-Manu*. O divinitate importantă este *Kon-tiki, zeul solar preincas din America Centrală, după ipoteza lui Thor Heyerdahl, expediționarul mitic în Polinesia, care, colonizând Insula Paștelui, a devenit aici *strămoș totemic, zeu protector și erou civilizator. Însula e plină de stranii statui cu gurile încețate (ca un *simbol al tăcerii) și cu ochii atinși în depărtări, numite *Moai, reprezentând zei sau strămoși totemici. ● *Melanesia* e în general dominată de *credința animistă în forța supranaturală *mana (noțiunea fiind descoperită întâi aici, de R. Codrington), impersonală și nediferențiată. Există totuși și un zeu mai complex, *Qat, creatorul lumii și al oamenilor, ajutat în opera sa de păianjenul *Marava* (*duh silvestru) și luptând întruna împotriva ființei nefaste *Qasavara*. *Qat* e o ființă preumană, iar printre atributele sale de zeu, cel mai important e ocrotirea mării. Urmele evidente ale unei vechi *dendrolatrii se remarcă în mitul antropogonic: primii oameni au fost făcuți din lemn viu: femeia, dintr-o ramură de salcie (cf. *antropogonia perechii umane *Askri și *Embla din **mitologia scandinavă*). ● *Australia* Indiferent de nivelul spiritualității, se veneratează tradiția mitică inițială (o formă totemică) a vremii visului, *alcheringa (cu varianta *tjukurita*—vremea legendelor), când primii strămoși au apărut pe pământ și au produs toate cele văzute. O divinitate feminină plurală (plasață mai ales în alcheringa) este *Muramura (Fecioarele Pribege). Multe triburi (de exemplu arunta) nu au depășit animismul și totemismul, care aici coexistă. Totuși în Australia este și un zeu mai complex: *Kunmanggur (Șarpele-curbuș), zeul fecundator al lumii, cu atribute predominant sexuale, în etern conflict de concurență cu fiul său, Zeul-liliac *Tjinimin*. Dar de o răspîndire mai mare sînt miturile australiene despre strămoși (fără însă prea multe detalii epice), fie pe linie matriarhală, deși mai rare, fie îndeosebi pe linie patriarhală, de tipul „părintelui obștesc“ (*arhetipul întemeietorului de clan sau de trib, considerat zeu, ca *Baiame, *Daramulun și *Bundjil).

§ Roslyn Poignant, *Oceanic Mythology*, London, 1967; R. H. Codrington, *The Melanesians*, Oxford, 1891; Sir George Grey, *Polynesian Mythology*, London, 1965; Peter Worsley, *The Trumpet Shall Sound. A Study of „Cargo“ Outlets in Melanesia*, London, 1957; A. P. Elkin, *Studies in Australian Totemism*, Sydney, 1950; W. E. H. Stanner, *On aboriginal Religion*, Sydney, 1964; C. P. Mountford, *The Dreamtime*, London, 1965; T. G. H. Strehlow, *Aranda Traditions*, Melbourne, 1947; A. W. Reed, *Myths and Legends of Maoriland*, Wellington, 1961; M. W. Beckwith, *Hawaiian Mythology*, New Haven, 1970; R. Mitchell, *Micronesian Folktales*, Na-

goya, 1973; Thor Heyerdahl, *Aku-Aku. The Secret of Easter Island*, London, 1959 (trad. rom., *Aku-Aku*, București, 1961); S. Englert, *Island at the Center of the World. New Light on Easter Island*, New York, 1970

mitologiile civilizațiilor precolumbiene Pe teritoriul Americii de Sud, între Oceanul Pacific și Oceanul Atlantic, cu precădere pe platoul peruan și în Valea Mexicului, s-au succedat mai multe civilizații, realizatoare de puternice și originale culturi (excluziv în arhitectură, poezie, gândire filosofică, astronomie, marcate însă de particularități, paradoxale pentru concepția europeană sau asiatică, de ex., necunoașterea *roții de către niște excelenți constructori de străzi și șosele), cu ascensiuni și decăderi prin războaie sau producînd o bogată *mitologie și subtile forme religioase paralele cu menținerea unor *sacrificii umane de mare cruzime ce nu scuteau pînă și latura ludică a vieții. Ipoteza originii asiatiche sau australiene (ca și speculația asupra obîrșiei din *Atlantida) este explicată și prin numeroasele *mituri locale despre venirea de departe sau din nori a *strămoșilor (Miloslav Stingl citează un asemenea mit al tribului venezuelian warrau); iar științific azi se demonstrează marea migrație din Asia nord-orientală, prin Alasca și pe uriașa crustă de gheață a ultimei glaciațiuni Wisconsin-Würm (adică în perioada dintre anii 30 000—10 000 î.e.n.). Civilizațiile mezoamericane au avut, după interpretările posibile azi, aceiași cosmologie, reflectată în *calendarele lor (solare, lunare sau venusiene) cu scopuri în primul rînd rituale și cu structuri probabil ezoterice, aproape aceleași *panteon — foarte numeros și nuanțat — și sisteme rituale (liturgice, sacrificiale, ludice etc.) foarte asemănătoare; calendarele se pare că serveau, în toată lumea precolumbiană civilizată, în bună parte pentru *divinație. ● *Olmecii* Cea mai veche civilizație precolumbiană din America Centrală este autoarea unor lito-monumente de caracter mitologic enigmatic, dar mai ales a capetelor monolitice colosale (multe de cîte 20 t) și *altarelor cu nișă adăpostind pe jumătate personaje pîrînd divinități, dispuse într-un sistem riguros în zonele La Venta și San Lorenzo (Mexic); aceste 30 de capete monolitice, reprezentînd într-o abundentă varietate tipologică și de expresie aceeași rasă de figuri puternice și dominante, au privire severă și o umbră de suris ironic și sceptic; pîrînd împrăștiate pe sol, capetele au înălțimea de cca 20 m și poartă ciudate căști pneumatice; interpretate eronat drept capetele unor jucători de *ilachli, ele par mai degrabă portrete de șefi militari divinizaji sau de zei, iar întrucît figurile, vag negroide, nu sînt din aria tipologică locală, s-a formulat chiar și ipoteza că ele ar reprezenta niște mesageri, veniți de departe (din Atlantida sau din spațiul extraterestru), care, după ce și-au difuzat civilizația originară, au fost adorați ca zei. O ipoteză satisfăcătoare asupra acestor capete încă nu a putut fi elaborată; s-a observat însă (Marion Popeno

Hatch, 1971) că dispunerea capetelor urmărește o anumită poziție astronomică a unor aștri, văzută de astronomii olmeci în anul 2000 î.e.n. Specialiștii au remarcat de asemenea marea religiozitate a olmecilor (similară religiozității tuturor popoarelor precolumbiene), reflectată în toate documentele arheologice cunoscute, în construcții de clădiri și altare, în amenajările pentru *ritualuri de ceremonii. Jacques Soustelle justifică astfel „incredibilul efort uman investit în căutarea și transportul pietrelor, în amenajarea așezărilor, în sculptură și cizelură, în practicarea ofrandelor masive, în realizarea basoreliefulor și picturilor pe faleză sau în peșteri“, deoarece „acest popor și-a trăit miturile, iar imaginea lor a transpus-o în piatră“ (*Les Olmèques*, Paris, 1979; trad. rom., București, 1982, p. 195). Nu cunoaștem numele zeilor olmeci, dar pare dominant Zeul-jaguar, fie patronul ploii (P.D. Joralemon, M. Coe), fie o divinitate telurică (J. Soustelle). ● *Teotihuacan* Civilizația preoltecă din Teotihuacan (un mare oraș, exclusiv religios, dominat de Piramida Soarelui și Piramida Lunii), opera unei populații necunoscute, poate înrudite cu olmecii, se deduce că ar fi avut o bogată mitologie cu un panteon riguros, din care cel puțin unii zei au fost reluați în miturile nahuatle; se pare că la Teotihuacan domina un zeu al ploii (poate modelul lui *Tlaloc), iar un zeu al *focului, probabil cel mai vechi din Valea Mexicului și de *cultul căruia erau legate anumite sacrificii umane, e posibil să fi fost cel numit de tolteci *Huehuetotl. O cale simbolică a morților, trecând între Piramida Soarelui și Templul Agriculturii, se sfârșea în fața Piramidei Lunii. ● Popoarele *nahuatle* din Valea Mexicului (tolteci, chichimeci, tepaneci, azteci) veneraseră, încă din capitala toltecă Tula, pe zeul misionar *Quetzalcóatl (figura lui dominând o *piramidă). *Teogonia nahuatlă și zeii de prim rang manifestă un efort mitologic de abstractizare comparabilă cu epoca vedică inițială din India. Punctul suprem al mitologiei nahuatle era zeul dual *Omētotl (cu atributul *Moyocoyani* — zeul care se creează pe sine însuși), creatorul principalilor 4 zei: *Tlaltlauque Tezcatlipoca*, *Yayauqui Tezcatlipoca*, *Quetzalcóatl* și *Omētotl; creatorul lumii era *Tloque Nahuaque („vecinătatea“ cosmică apropiată); iar cultul solar, puternic la toate populațiile precolumbiene, avea două ipostaze nahuatle: *Huitzilopochtli (Soarele-lumină) — ziua ocrotitorul lumii celor vii, noaptea al lumii morților, și *Tezcatlipoca (Oglinda Fumegândă) — ca forță solară distrugătoare. Cultul pământului era reprezentat de zeita *Tlazolteotl (Mincătoarea de spurcăciuni), simbolizând dublul aspect al gliei materne: atît fertilitatea și hrana, cît și absorbirea cadavrelor de ființe ce și-au încheiat existența și a păcatelor lumii. *Quetzalcóatl* era creatorul oamenilor în două sensuri: cel care a săvîrșit actul antropogonic inițial și cel care i-a învățat pe oameni esența civilizației. Viața agrară, legată îndeosebi de cultura porumbului, avea cîțiva zei stadiali ai acestei plante (mai ales cuplul *Cinteotl — *Xilonen) și venera ca zeu de prim

rang pe *Tlaloc*, stăpînul ploii. O bogată *escatologie imagina distrugerea și regenerarea universului într-un ciclu de *sori (ere cosmice, corespunzînd întrucîtva ciclurilor vedice *yuaga): 1) era 4-*Jaguar*, dominată de soarele *Tezcatlipoca*, sfîrșită prin nimicirea *uriașilor; 2) era 4-*Vint*, sub soarele *Quetzalcóatl*, sfîrșită prin distrugerea lumii de către uragane și prefacerea oamenilor în maimuțe; 3) era 4-*Ploaie*, sub soarele *Tlaloc*, cu un incendiu cosmic final; 4) era 4-*Apă*, dominată de zeita apei, *Chalchihuitlicue, sfîrșindu-se cu un *potop care înecă lumea și prefacă oamenii în pești; 5) actuala eră, 4-*Cutremur*, care se va sfîrși prin cutremure pustiitoare. ● *Aria maya* din Guatemala, cuprinzînd și populația *quiché* din Yucatan, răspîdită între Pacificul guatemalez, partea sudică mexicană pînă la golful Honduras împreună cu teritoriul *yucatanez* (manifestîndu-și civilizația — prin marile orașe Chichén Itza, Mayapan Uxmal și fastuoase piramide (→ *Palenque*) și cultura — prin excelenți matematicieni, astronomi, istorici și poeți) lasă o mitologie întrucîtva asemănătoare cu cea nahuatlă, cunoscîndu-se numai după puține scrieri nedispărute (**Cartea lui Chilam-Balam*, *Popol Vuh). Timpul e împărțit, în filosofia teologică maya, într-un ciclu de 4 ere încheiate prin catastrofe (din unghi antropogonic: 1-a eră — a piticilor, a 2-a a ființelor *dzolob*, a 3-a — a poporului maya, a 4-a — a unei armonii de conviețuire a tuturor popoarelor, cu înflorirea preferențială a mayașilor). Cosmologia: universul se compune din 13 ceruri suprapuse (*Oxlahuntiku*), pămîntul fiind ultimul cer inferior, sub care se stratifică 9 tărîmuri infernale (*Bolontiku*) ultimul de jos locuit de zeul *morții, *Ahpuch. Lumea a fost creată de *Hunab-ku, al cărui fiu *Izamna era un zeu sapiential, dar și falic (dăruind calendarul și scrierea și simbolizînd fecunditatea). Guverna universul însă zeul furtunii *Huracan (Inima Cerurilor), secundat de *Kinich Ahau (soarele), *Chaak (ploaia) și *Kukulkan (creatorul și ocrotitorul omeniirii, similarul lui *Quetzalcóatl*), numit însă *Nacxit de ramura *yucataneză quiché*, în mitologia căreia creația lumii era atribuită cuplului *Cucumatz și *Tepeu. Cum în cadrul *magiei, divinația avea rol esențial, iar persoanele oraculare se drogau cu ciuperci halucinogene spre a cădea în transă, *oracolele erau patronate de zeul-ciupercă *Teonanacatl. Dar erau numeroase divinități specifice, de ex. zeita *Xcacau, ocrotind arborele de cacao. ● *Triburile andine* preincase (mochica, aymara, chimu, chibcha) din Peru și Columbia adora un zeu complex (solar, antropogonic, sapiential și civilizator), *Bochica, venit pe pămînt, după tradiție, înainte de ivirea primordială a Lunii pe cer, și fiind în perpetuă rivalitate cu zeul negustorilor și drumeților *Chibchachum, provocatorul potopului. Din epoca *chimu* datează Poarta Soarelui (cu petroglifele ei obscure) și Tiahuanaco (din zona cîmpiei Nazca) cu ciudatele „drumuri incase“ anterioare incașilor, figurînd zoomorfic un fel de terenuri vizibile numai din

aer, de la mari altitudini, în desenul lor simbolic intențional. La Tiahuanaco era socotit creator al universului zeul *Pachacamac, iar oamenii, după rangurile lor, proveneau din 4 stele. ● *Incașii* au trăit în zona andină (Peru), excelând în organizarea politică a statului și în amploarea arhitecturii (Cuzco, Machu-Pichu), dar nu în artă și mitologie; credeau într-o forță anonimă de tip *mana (numită *huaca*), nedesprinși decât vag de *animism și *totemism, și puținii lor zei erau împrumutați ori imitați: zeul central *Viracocha, încarnare demiurgică a soarelui, era o ipostază a lui Pachacamac; iar primul Inca (rege și strămoș) era *Manco Kapak. Oamenii erau opera zeului ceresc *Huillca: un bărbat muritor și o femeie eternă, dăruită Soarelui.

§ Irene Nicholson, *Mexican and Central American Mythology*, London, 1967; Cecilio A. Robelo, *Diccionario de Mitologia Nahuatl*, Mexico, 1914; Miguel Leon-Portilla, *La filosofía nahuatl, estudiada en sus fuentes*, Mexico, 1959; Ferdinand Anders, *Das Pantheon der Maya*, Graz, 1963; H. L. Loayza Guerra, *La Religión Indígena del Peru*, Arequipa, 1944; Laurette Séjourné, *El Universo de Quetzalcóatl*, Mexico, 1962; G. Vaillant, *La civilización azteca*, Mexico, 1956 (trad. rom., *Civilizația aztecă*, București, 1964); Jacques Soustelle, *La Pénée Cosmologique des anciens Mexicains*, Paris, 1940; Miloslav Stingl, *Indiáni bez tomahavku*, Praha, 1963 (trad. rom., *Indienii precolumbieni*, București, 1979)

mitologiile populațiilor africane În miturile cosmogonice și antropogonice autohtone din întreaga Africă predomină rădăcinile puternice ale *totemismului (lumea și oamenii provenind din insecte, păsări, fiare sălbatice), iar lumea reală e populată de forțe secrete de tipul *mana. Deși prezent intens, *animismul nu a împiedicat în Africa formarea unor *mituri mai complexe, uneori a unor sisteme mitologice, chiar dacă, privind în ansamblu, *zeii dominanți sînt de structuri simple, cu atribute directe: hrana, *vînătoria, războiul, bolile, iar universul este dual. După penetrarea *creștinismului și *islamului, s-au produs fenomene sincretice aparte, zeii locali absorbind atribute ale personajelor din *Biblie și din *Coran; dar un *sincretism similar s-a produs între zeii locali și noțiunile civilizației tehnice moderne: un zeu din Benin, patronind între altele singele și seva, își extinde ocrotirea și asupra benzinei, care astfel e considerată un „suc” propulsor vital pentru autovehicule, în cadrul aceluiași efect animist. Zonele mitologice africane se interferează, totuși sînt distincte una de alta, unele deosebit de originale, încît nu se poate vorbi de o singură mitologie a Africii. ● *Iconografia mitologică parietală din Tassili Sutele* de fresce din peșterile de la Tassili și Hoggar (Sahara), cuprinzînd numeroase *mitograme stranii sau chiar scene pictate, cu conținut mitic și dominate vădit de „Marele Zeu marțian” (numit așa, alegoric și impropriu, de Henri Lhote) sau de „Capetele rotunde” și de femei negre cu trăsături de mare finețe, care execută în mod cert *dansuri rituale solemne, par adesea

divinizări plastice mai mult sau mai puțin naive, făcute de o populație arhaică sahariană, după modelele vii ale unor exploratori sau peregrini dintr-o civilizație superioară și străină geografic sau mai curînd niște prezențe locale, transmise de memoria colectivă a urmașilor unei societăți precedente și neînțelese de continuatori; (căci azi e demonstrată existența arhaică a unei Sahare cu vegetație abundentă, pe care fenomenul de deșertizare a distrus-o treptat).

● *Dogonii* din Sudan au o ciudată *cosmogonie cinetică: zeul *Amma* pune în mișcare *haosul static: rotirea, sporindu-i accelerația, preface acest haos într-un ou uriaș din care, după ce e tăiat în două de zeu, dintr-o jumătate iese Yurugu, vrînd să domine universul, dar sortit să-și urmărească etern partenerul din cealaltă jumătate, și astfel se menține echilibrul de forțe în univers. Un zeu principal, apărut mai târziu, e al *soarelui și al *focului: *Lebe. ● *Boșimanii* din Kalahari (cu etnonim propriu: *san*) au un zeu central (și *strămoș totemic) *Cagn (*Ikaggen*), închipuit ca insecta *Mantis religiosa* (*călugărița); din sandalele aruncate în gol ale acestuia a luat ființă lumea, iar oamenii s-au născut din șerpi. ● Triburile *akan* (Ghana, Coasta de Fildeș) și *baule* (bazinul Congo) venerază un zeu comun, *Nyamyé, socotit creatorul lumii, dar retras de la treburile acestei lumi (→ *deus otiosus*), lăsînd guvernarea în seama soției sale *Asase Yaa, iar *antropogonia, în sarcina fratelui său *Anangama, care după ce i-a făcut pe oameni în cer, i-a coborît cu o frînghie pe *pămînt. ● Grupul lingvistic *bantu* de la sudul ecuatorului are un zeu suprem (cu numeroase variante onomastice:) *Mulungu, personificînd sintetic forțele naturii: triburile bantu cred de obicei că fulgerul e fața lui, iar tunetul, vocea; alte triburi (*herero*) își reduc întreaga mitologie religioasă la *cultul strămoșilor care continuă, morți, să trăiască sub pămînt; tribul *baganda* (Uganda) are însă o zeiță a foamei: *Nagabonyi, și un zeu al cutremurelor: *Musisi. ● *Hotentoții* (autodenumindu-se *koi-koin*) din Republica Africa de Sud cred că universul e divizat într-un Cer Roșu, stăpînit de zeul suprem *Tsui-Goab (strămoș tribal binefăcător, la obîrșie fie vrăjitor, fie insectă) și un Cer Întunecat, stăpînit de zeul răufăcător *Gaunab. ● În *Dahomey* (mai ales la tribul *ewe*), o făptură fantastică, *Agazu*, născută de soția primului rege de la un leopard, este și strămoș totemic și zeu; însă divinitatea supremă, totodată teogonică și antropogonică, e zeul *Nana-Buluku, ajutat în activitatea sa îndeosebi de *Gu, zeu al *fierului și războiului, dar împiedicat adesea de zeul intrigant *Legba, singurul în stare să strice destinele stabilite. ● Triburile *yoruba* (Nigeria) au, fără a-l venera, un *deus otiosus* văzut ca un „proprietar al cerului”: *Olorun, care după primul gest cosmogonic a lăsat continuarea operei de organizare a lumii în seama zeului androgin *Obatala, iar îngrijirea pămîntului, crearea altor zei și a oamenilor, în sarcina lui *Odudua; *yoruba* mai venerază un zeu al ghi-

citului: *Ifa*, și o zeiță a trocului, comerțului și belșugului: **Aye Shaluga*. ● *Zulușii* (Republica Africa de Sud) consideră creator al lumii pe zeul tunetului: **Unkulunkulu*, care este și strămoșul arhetipal al tribului, dar locuiește în cer, unde e secundat de „prințesa cerească” **Nomkubulwana*, cea care le-a dăruit zulușilor grinele și i-a învățat să facă berea, iar uneori apare printre ei, pe cîmp, în scop oracular; pretutindeni **magia* culturală e foarte dezvoltată, vrăjitorii tribali specializându-se mai ales în **divinație* și în confecționarea **talismanelor*. ● Micul popor *bini* din Benin venerază un zeu complex: **Ogiwu*, al fulgerelor și al **morții*, în același timp al singelui uman și animal și al sevei arborilor, ca element vital, devenind în epoca modernă și zeul benzinei care mișcă automobilele. ● *Malgașii* (Madagascar) nu aparțin ariei mitologice a Africii și în genere miturile lor sînt reduse numai la formele epice legate de cultul strămoșilor totemici; au totuși un zeu regent: **Andriamanitra*, imaginat ca un bărbat care locuiește undeva departe și poate face oricînd și binele și răul. ● Acolo unde s-au menținut formele religioase primitive, totodată sub influența șocantă a dificultăților existenței (clima, lipsa apei, raritatea hranei), oamenii și-au format și menținut credințele înconjurări de evidența agresivă a naturii; de aici și abundența *zeilor oțioși*. Unde a pătruns misionarismul de diferite nuanțe (creștinismul cu principalele **rituri* și **secte*, islamul cu ramificațiile lui), timpul a operat fuziuni consolidate, cu excrescențe uneori hibride. În Africa de Nord, creștinismul a pătruns din sec. I e.n., (de acolo provin atît sf. **Augustin*, cît și **erezia* **donatiștilor*). ● *Etiopia* este creștină de rit monofizit, dar creștinismul îngloba, spre anul 1975, peste 38 milioane și islamul peste 90 milioane de credincioși.

§ Henri Lhote, *A la decouverte des fresques du Tassili*, Paris, 1958 (trad. rom., *Frescele din Tassili*, București, 1966); E. E. Evans-Pritchard, *Nuer Religion*, London, 1956; Leo Frobenius, *Und Afrika sprach*, Berlin, 1912; id., *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich, 1933 (trad. rom., *Cultura Africii*, I—II, București, 1982); H. Deschamps, *Les religions de l'Afrique Noire*, Paris, 1954; L. V. Thomas, R. Luneau, J. L. Doneux, *Les religions d'Afrique Noire. Textes et traditions sacrés*, Paris, 1969; C. I. Gullian, *Despre cultura spirituală a popoarelor africane*, București, 1964; Берта И. Шаревская, *Старые и новые религии тропической и южной Африки*, Москва, 1964; Basil Davidsohn, *Old Africa Rediscovered*, London, 1961 (trad. rom., *Redescoperirea Africii vechi*, București, 1964); E. G. Parrinder, *African Mythology*, London, 1967; A. Werner, *Myths and Legends of the Bantu*, London, 1968; A. T. Bryant, *The Zulu People as they were before the white Man came*, Pietermaritzburg, 1949; Ben Burt, *The Yoruba and their Gods*, London, 1977; E. Guerrier, *La Cosmogonie des Dogons. L'Arche du Nommo*, Paris, 1975

mitologiile triburilor amerindiene Nu există o **mitologie* unitară a numeroaselor triburi aborigene din America de Nord, după cum nu se poate vorbi de mitologii propriu-zise nici la fiecare trib în parte. Printre cauzele principale

e citată adesea migrarea multor triburi în căutare de teritorii mai ospitaliere. În genere, e venerat *Marele Spirit* dominînd lumea, care e guvernată (în pură concepție animistă) de **spirite* anonime de tipul **mana* (numite variabil: *orenda* la irokezi, *manitu* la algonkini, *pokunt* la shoshoni, *coen* la athabascani, *wakanda* la siuxi). **Credințele*, nedesprișe de **fetișism*, sînt situate între un **animism* totuși evoluat și un anume **panteism* popular, uneori cu oarecari diferențieri nominalizate, alcătuiind rudimente de **panteon*. Adesea se crede în forțe antagonice: Mina Caldă și Mina Rece, la algonkini, sau Mina Dreaptă și Mina Stîngă la zuñi. Algonkiniii venerază, pe lângă nenumărații **manitu* anonimi, un *Kitchi Manitu* (Marele Spirit) care, cum povestesc băștinașii din regiunea Marilor Lacuri, a creat lumea dintr-un grăunte de nisip procurat de un șoarece de pe fundul mării primordiale (sau, alteori, din carapacea unei broaște țestoase), iar mai tirziu au fost făcuți și oamenii (din arbori), prima pereche trăind mult timp imobilă pînă cînd un șarpe a ros rădăcinile foștilor copaci și a permis prima mișcare umană; *algonkiniii* au și un al doilea zeu creator, mai curînd **erou* civilizator: **Nanabozho*, al cărui rol a început după **potopul* universal, cînd a refăcut lumea inundată și a creat alți oameni din pietre. Mai distinct e constituită mitologia populației *zuñi* (*ueblos*, din New Mexico, S.U.A.) avînd un zeu complex, totodată și suprem și creator: **Awonawilona*, care se regăsește în forme similare simplificată și la alți amerindieni: **Gudatrigakwil* (California), *Tehoron Hiawakhon* la irokezi; aceștia au de altfel o formă mai stranie de **mituri*, poate influențată nu atît de prezența religioasă a europenilor, cît de cea administrativă: zeii irokezi personifică lumina zilei, cutremurele, medicina, vîntul, florile, **viața*, dar „zeu” este de fapt pentru ei o noțiune intermediară între „cel care poruncește” și „cel care controlează”; astfel, **Atotarho* este personificarea forțelor dezlănțuite ale naturii. Foarte răspîdită e peste tot zoolatria, socotindu-se că unele mamifere sau păsări (coyotul, **corbul*, de ex., corbul *Yel* la tlinkiți) pot efectua modificări esențiale în existența lumii și a oamenilor. În miturile multor triburi sudamericane apare stăruitor tema inventării **morții*, de obicei din neglijența sau ticăloșia unui personaj de importanță secundară. E frecventă și prezența eroului civilizator sau a zeului mîntuitor (de ex., **Pariakaka*). Mai rar se manifestă **cultul* solar: *natchezii* (Missisipi) au și un **dans* ritual al soarelui, executat în cadrul unei festivități religioase de vară.

§ L. Spence, *Myths of the North American Indians*, Washington, 1927; Paul Radin, *The Story of the American Indian*, New York, 1934; B. Péret, *Anthologie des mythes, légendes et contes populaires d'Amérique*, Paris, 1960; C. Burland, *North American Indian Mythology*, New York, 1964; H. Osborn, *South American Mythology*, Feltham, 1968; A. Hultkrantz, *Les religions des Indiens primitifs de l'Amérique*, Stockholm, 1963; Cin-

tecul bizonului. Din literatură pietilor roșii, *antologie de Dan Grigorescu, București, 1978*

mitologiile triburilor polare *Șamanismul, de origine nord-siberiană, e dominant la toate populațiile arctice, adesea *șamanul tribal fiind considerat și zeu sau cel puțin un vrăjitor în legătură cu *duhurile și care cunoaște viitorul și alte taine ale mediului ambiant. ● *Eschimoșii* (Alasca, Labrador, Groenlanda), pe lângă formele inferioare de *animatism și de venerarea șamanului (*Angekok), a cărui forță e colosală, el dirijnd toate *spiritele, benefice sau malefice, dau importanță decisivă *magiei; scopurile ei sînt medicale, dar și exorciste, iar *amuletele și *descîntecele utile la *vinătoare și pescuit se moștinesc sau se vînd scump, ca și duhurile (un spirit protector poate fi cumpărat cu minimum 200 dolari); totuși eschimoșii au și cîteva divinități diferențiate: *Hila, stăpîna *cerului, și mai ales zeița mării, *Sedna (în Labrador, în ipostază masculină: *Torngarsoak*), de care depinde apa mării cu vietățile ei, deci în ultima instanță, pentru triburile de vînători și pescari, traiul esențial. ● *Laponii* au o divinitate importantă ocrotind renii: *Luot-Hozik*, imaginată cu față și picioare omenești, însă cu trupul în blană de ren; dar *cultul principal e al Zeului-pește *Akkruva (cap și trunchi uman terminat în coadă de pește); celelalte divinități, secundare, par însă împrumutate de la finlandezi (*Peive*: *soarele, *Aieke*: viscolul). Cultul lapon al *strămoșilor e decisiv în asigurarea vînatului și în speranța dirijării fenomenelor meteorologice. ● *Tungușii* (Siberia) practică un șamanism aproape total, ei fiind și autorii noțiunii de *șaman* (în lb. tungusă: om în stare de surescitare sau cu manifestări de frenezie, în ultimă analiză — iluminat). ● Un mit cosmogonic aparte au *samoziții* (Siberia, pen. Taimîr): *Num creează pămîntul neted, dar *mamutul, trecînd apoi peste el, îl răscolește producînd relieful care îngreunează deplasările oamenilor. ● La *iakuți*, alături de șamanism (pot fi șamani și femeile, socotite mai înzestrate în manevrarea puterilor supranaturale), există un puternic cult al *fierului, legat direct de cultul *focului. Crezînd într-un duh al fierului, *iakuții* venerază pe fierari pentru știința modelării metalului în foc; iar focul, ocrotit și el de un spirit (reprezentat de obicei în forma idolatră a amnarului de lemn, sculptat antropomorfic), în distribuția lui casnică are cîte un patron al vetrei, care e tatăl familiei. Există și un simulacru de *panteon, patronat onorific, dar distinct, de *Ayu-Toyon, lumea fiind însă mai mult sub controlul grupului de divinități infernale, conduse de *Arsan-Duolai* (Moșneagul Subpămîntean). În mitul cosmogonic *iakut* (înrudit cu *cosmogonia triburilor uralo-altaice și fino-ugrice), la început nu erau decît *apa și două păsări: una albă în zbor, alta neagră plutind; prima i-a cerut celelalte un strop de mîl, care i-a fost adus din mare și, descîntat de pasărea albă, a crescut pînă a devenit pămînt; pasărea neagră ascunsese în gușă pentru sine o parte din mîl, care se dezvoltă deopotrivă sub vraja *descîntecului; ca să nu

se sufoce, pasărea neagră îl scuipe, făcînd astfel munții și stîncile; ambele păsări certîndu-se în acel moment, cea albă face tot ce e bun, cea neagră — tot ce e rău.

§ Knud Rasmussen, *The Intellectual Culture of the Iglulik Eskimos*, Copenhagen, 1929; N. Gubser, *The Nunamiut Eskimos*, New Haven, 1965; H. A. Алексеев *Традиционные религиозные верования якутов в XIX нач. XX вв.*, Новосибирск, 1975.]

mitosferă Sferă spirituală care, produsă de intelectul uman în ipostazele sale de gîndire mitică, înconjoară prin acumulare istorică și răspîndire geografică, în mod permanent, omeneirea planetei și este expresia vocației de cunoaștere prin *mituri și a propensiunii religioase a lui *homo sapiens*, pe tot parcursul existenței acestuia. Întrucît miturile nu aparțin numai unei epoci preistorice sau istorice arhaice, ci se nasc neîncetat, generate în fiecare epocă de alte condiții ambientale, stări psihice ale grupurilor sociale și cauze intime insuficient înțelese, precum și pentru că nevoia omului de a-și reflecta conștiința în mituri rezidă în însăși nevoia lui de a-și explica lumea integral, însă mereu în întîrziere față de apariția noilor probleme sau în raport cu complexificarea problemelor vechi, se poate vorbi de o *mitogeneză neîntreruptă*. Admițînd că, prin miturile ei, omeneirea participă la existența cosmică sau cel puțin că, prin ele, ea se integrează într-un sistem de referință identificabil cu întregul ei univers spiritual și că *mitul* este expresia concretă a actului psihic prin care omul oricărei epoci își asumă propria sa responsabilitate pentru existența universului, se ajunge la concluzia că orice mit devine totdeauna un răspuns al unui grup uman la o realitate, perceptibilă sau dedusă, din lumea fenomenală, dar care îi depășește posibilitățile intelectuale și documentare din momentul dat. În această perspectivă, miturile milenariste (→ *milenarism*), formate sub influența **Apocalipsului lui Ioan Teologul*, au creat un cadru specific mitului ufologist (→ *farfurii zburătoare*) din sec. XX, avînd și el un caracter milenarist, chiar dacă nu și-a fixat un termen calendaristic precis pentru împlinirea așteptărilor. Dacă sînt examinate etapele acumulative din evoluția cunoașterii omenești, se poate observa că miturile sînt niște organisme vii care însoțesc pas cu pas istoria omeneirii pînă în prezent și probabil nu o vor părăsi încă multă vreme. Pe temeiul acestor argumente a putut să fie formulată *teoria mitosferei* (cf. Victor Kernbach, *Biserica în involuție*, București, 1984, p. 36—37, unde se ajunge la următoarea concluzie: „Iată prin urmare de ce am putea vorbi de o *mitosferă* ca sistem de expresie absolut al uneia dintre cele mai profunde și insondabile nișe spirituale ale speciei *homo*. Această mitosferă este un sistem stabil, chiar dacă detaliile i se modifică de la o epocă la alta: și nu este sigur că modificările din mitosferă sînt determinate de modificările parametrilor istorici ai psihosferei, întrucît e posibil ca tocmai mitosfera, modificîndu-se, să dicteze modificările generale ale structurii

psihice esențiale a speciei. Așa, de exemplu, de la distanță s-ar putea crede că expansiunea științelor tehnice și mai ales a rezultatelor strict aplicative ale acestora, pătrunzând în cotidian, ar fi un fenomen *determinant* pentru întreaga psihosferă din sec. XX, ca o consecință din ce în ce mai vădită a tehnocrației ce se stabilizează în lumea de azi [...]. Dar de fapt expansiunea tehnologică e un fenomen *determinat* de etapa cea mai recentă a mitosferei. Fenomenul ca atare e vechi și a început odată cu societatea cinegetică; acum el este însă în preajma punctului critic. Mitosfera, cea mai compactă dintre sferele spirituale care înconjoară planeta noastră și cea mai stabilă istoric între toate sistemele spirituale, este totodată cea mai fluctuantă în vibrația ei orientativă, deoarece omul îi umple neîncetat golurile informaționale cu mituri.“). Au mai existat unele observații, laterale însă realiste, asupra mitogenezei din sec. XX, dar nu toate au înțeles mitul dincolo de aspectul lui simbolic. Astfel, un cercetător al efectului publicității asupra populației din a doua jumătate a sec. XX, remarcând că „imaginile mărcii sînt reprezentări colective încărcate de aspirații, de idealuri, de sentimente“ și că „se înrudesc prin aceasta cu miturile“, conchide că „mesajul publicitar tinde [...] spre nașterea unui fel de mitologie, din obiectul cotidian“ (David Victoroff, *Psychosociologie de la publicité*, Paris, 1970, p. 134). Miturile sînt unul dintre instrumentele principale de adaptare a conștiinței umane la realitatea naturii; cînd sînt ritualizate, ele devin nu numai canalul senzorial de legătură între conștiință și realitate, dar și cordonul ombilical între omul biologic și natura cognoscibilă, întrucît cunoașterea naturii nu este un act limitat al conștiinței istorice și nici adaptarea biologică a omului nu are un termen final, din cauza dublă atît a interesului spiritual niciodată saturat, cît și a neîncetatei expansiuni fizice a omului în spațiu și în timp, în condiții mereu nesimilare și cu rezultate mereu noi. Cum experiența umană este deseori tulburată de noile impacte, vom găsi aici explicația permanenței mitosferei, ca fenomen obiectiv și inevitabil.

Mitră Zeu arhaic, în **mitologia vedică*, unul din grupul **Aditya*, suveranul divin al solarității spiritului și al luminii; venerat alături de **Vâruna* în epoca vedică, era considerat atunci stăpînul zilei, față de *Vâruna*, care patrona noaptea; acești doi zei se completeau și prin alt dublu atribut: guvernarea în echilibru a cerului și pămîntului, totodată amîndoi asigurînd veghea divină asupra tuturor ființelor și paza cotidiană a lumii. Împreună cu *Vâruna*, **M.** era și ocrotitorul sentimentului religios, de asemenea pedepsitorul **păcatului*. Deși înrudit onomastic cu zeul iranian **Mihra*, este totuși omologul zeului iranian suprem, **Ahura-Mazda*. În **simbol* curent, **Mitră** personifică *ziua*, așa cum *Vâruna* personifică *noaptea*. Un episod din *Satapatha brāhmana* (reluat de Kālidāsa în drama *Vikramorvaśi*) povestește cum cei doi zei, îndrăgostiți de **Apsara* **Urvāṣi*, își rezolvă rivalitatea blestemînd-o pe fecioara cerească

să-și strămute viața pe pămînt (*→ blesteme*); astfel că ea devine soția regelui *Purūravas*. Întemeietorul dinastiei selenare în India legendară. În epoca post-vedică, **M.** (ca și toți ceilalți 11 *Aditya*) nu mai personifică decît una dintre formele de manifestare și de situare cerească a soarelui, în cadrul cercului complet de personificări zodiacale ale grupului *Aditya*, devenite divinitățile lunilor anului.

mituri astrale Categorie de **mituri* legate de corpurile cerești (stele, constelații, planete, soare, lună), care sînt considerate aproape totdeauna o *lume de dincolo* și despre care se crede așadar că sînt populate de ființe supranaturale (**spirite*, **zei*); acolo se transportă uneori, mai ales postum, foarte rar antum, și unii oameni muritori. În **mitologia primitivă*, lumea astrală este o dublură a lumii umane: în **religiile mitologice* evoluante, lumea astrală constituie modelul divin, **arhetipul* lumii umane. Din epocile timpurii totemice (*→ totem*), s-au conservat identificări mitice ale constelațiilor cu diferite imagini de animale sau de oameni executînd acte arhetipale (de aici și originea nomenclaturii astronomice moderne). La multe popoare antice politeiste (sumerieni, babilonieni, asirieni, în parte și chinezi, de regulă la azteci, mayași și alți precolumbieni, iar uneori chiar la greci și romani), fiecare zeu posedă un astru, fie ca sediu, fie ca emblemă, fie ca imagine vizibilă prin **teofanie*. Desigur, religiile monoteiste (*→ monoteism*), în primul rînd **iudaismul* și **creștinismul*, resping orice identificare a spiritului divin cu lumea astrală, socotind aceasta chiar sacrilegiu, deoarece divinitatea este din afara lumii create de ea. Zoomorfizarea și antropomorfizarea constelațiilor traduce adesea mituri particulare ale luptei între personajele mitice (de ex., la greci **Dioscurii*/constelația Gemenilor sau la azteci conflictul între zeii **Tlaloc* și **Quetzalcōatl*). Cel mai răspîndit mit popular, nelipsit aproape din nici o mitologie a lumii, este cel din tema *Soarele și Luna* (ca frați sau amanți despărțiți, care își alternează prezența pe cer, spre a nu se mai întîlni niciodată). În **mitologia greacă*, mai ales în cea hellenică literaturizată, a existat o categorie de mituri despre strămütarea oamenilor în stele (*καταστερισμῶν*) — o temă predilectă în poezia alexandrină. **Origenes*, născut și trăind în Alexandria și supus influențelor școlii platonice și ale celei stoice, atribuia astrelor o viață proprie și chiar o rațiune autonomă (în ciuda apartenenței sale ferme la creștinism). *Mitologia astrală* a avut un important rol în dezvoltarea observațiilor astronomice primitive și în consolidarea astronomiei empirice. Din **m.a.** s-a născut și **astrologia*; deopotrivă, **m.a.** au condus la împărțirea zodiacală a cerului (*ζῳον* — ființă, animal, de unde, apoi, noțiunea **zodiac*); cerul fusese divizat, probabil, începînd din Mesopotamia și China, în zone sau semne zodiacale, sistemul difuzîndu-se apoi la numeroase alte popoare. În sec. XX, într-un mod particular, sub influența indirectă a cercetărilor exobiologice și directă a neomitului **farfurilor* zbu-

rătoare, miturile astrale au început a fi reconsiderate, dar îndeosebi ca pseudomituri.

§ F. Boll, K. Bezold, *Stern Glaube und Sterndeutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*, Leipzig—Berlin, 1926

Mixcoatl Zeu totec al norilor, adorat ~~miter~~ior și de azteci (→ *mitologiele civilizațiilor precolumbiene*) care, investindu-l cu același atribut, îi acordau epitetul curent *Șarpele-de-nor*. După unele interpretări, **M.** ar fi putut să fie zeificarea fondatorului mitic al primei dinastii toltece, asasinat — după o tradiție — de un uzurpator. Probabil printr-o suprapunere de *mituri s-a ajuns la varianta în care memoria lui **M.** este restabilă de fiul său *Ce Acatl Topiltzin*; recucerind tronul patern, acesta se dă drept încarnarea zeului *Quetzalcóatl și își instalează capitala în orașul Tollan (Tula), devenit cetatea sacră a acestui zeu. Potrivit unui mit paralel, în anul corespunzând anului 999 din era noastră *Quetzalcóatl* (fie zeul însuși, fie presupusa lui încarnare) ar fi plecat pentru totdeauna spre Țara Maya sau în *cer.

mîntuire; *salvare* (lat. *salus* — sănătate, scăpare; grec. *σωτηρία* — eliberare de rău) Speranța salvării omului religios din captivitatea răului, reprezentat fie de primejdia *păcatului (cărui i se adaugă, în *iudaism și în *creștinism, povara păcatului originar), fie de suferința perpetuă a existenței (în *budism), fie în genere de constrîngerile *vieții sau de *moarte. Raportul dintre *păcat* și *mîntuire* determină specificul structural al unor *religii teiste (→ *teism*), ca iudaismul, mai ales creștinismul și întrucîtva *islamul; dar contribuie deopotrivă și la constituirea profilului unor religii orientale (→ *mazdaism*, *budism*, *maniheism*) sau la mecanismul doctrinei religioase a *gnosticilor; de aceea aceste religii se numesc și *religiile salvării* (după termenul german *Erlösungsreligionen*), ele deosebindu-se astfel de așa-numitele *religii păgîne*, unde noțiunea de **m.** e cu totul secundară și se referă doar la situații particulare (de ex., la greci și la romani, un *zeu putea fi considerat salvatorul patriei, al unei cetăți, al unei expediții militare); pentru egipteni, **m.** însemna asigurarea eternității postume. Forma absolută apare abia în iudaism: *Yahweh își salvează poporul ales dintr-un șir de împrejurări catastrofale, iar fiecare credincios se lamentează în *rugăciuni (cf. în *Biblie — *Psalmi*, cărțile profeților: → *profeți*) ca un ins supus stării tragice a înstrăinării sociale și cosmice; din acest motiv, în iudaism **m.** e cerută ca formă integrală și deci nu mai este doar un act divin, ci se confundă cu noțiunea de divinitate. Mîntuirea creștină e concepută spiritualizat, chiar dacă include și ideea de resurrecție trupească la Judecata de Apoi; în genere salvarea, în *creștină, echivalează cu eliberarea omului de povara păcatului originar al lui *Adam, prin *sacrificiul de sine al lui *Isus Christos (numit de aceea *Mîntuitorul*), căci acest sacrificiu e socotit actul de răscumpărare a omenirii. Anterior, profesase o doctrină riguroasă a sal-

vării *zoroastrismul, anume prin **focul escatologic final*, cînd urmează să apară și mîntuitorul *Saoshyant. În *secta islamică *șiiită* (→ *șiiți*) se prevede o salvare, precipitată de reparația Imamului Ascuns (*Mahdi), cu implicații însă imediat politice. Dimpotrivă, în budism, forma absolută de mîntuire (→ *mokșa*) are caracter abstract, însemnînd eliberarea din ciclul reîncarnărilor (*samsāra) și asigurarea stingerii finale în *Nirvāna; implicînd numai sufletul, nu și trupul considerat piedică, doctrina soteriologică budistă găsește în *contemplație mijlocul omenesc deliberat de salvare prin forțe proprii; numai doctrina *Mahāyana admite ajutorul dat omului de divinitățile din clasa *Bodhisattva. Pentru *gnostici nu exista decît **m.** prin mîntuitorul mîntuit el însuși în exercițiul său ascetic (→ *ascetism*); această metodă a dus apoi la forma de autosalvare predicată de *teozofie. Sub influența ideii religioase de **m.** s-a format însă și o idee de **m.** laică, fie aceea descrisă în utopii, care solicită efortul colectiv conjugat al omenirii, fie cea profesată de diverse categorii politice, care vizează salvări terestre locale, pentru generația curentă sau pentru generațiile viitoare. (→ *soteriologie*)

§ W. Staerk, *Die Erlösererwartung in den östlichen Religionen*, Stuttgart, 1938; K. Löwit, *Weltgeschichte und Heilsgeschehen*, Zürich, 1957

Mjölmir Ciocanul miraculos al zeului *Thorr din **mitologia scandinavă*, lovind cu iuteală fulgerătoare (interpretabil și ca alegorie a trăsnetului), fiind irezistibil și, după ce era aruncat într-o țintă, întorcîndu-se în mîna zeului ca un soi de bumerang. **M.** izbește sfărîmînd; confecționat din *fier (de piticul metalurgist *Sindri) e un *simbol al raportului dintre *elemente. Lansat de zeu, ciocanul se autodirijează spre țintă, lovind-o fără greș, indiferent de calitatea de țintăș a aruncătorului: are și alte virtuți: e inalterabil, iar la dorința lui *Thorr* se poate miniaturiza, încît zeul și-l ascunde discret în palmă; de asemenea, ciocanul e plurifuncțional: pe lângă fulgerul pe care-l degajează, cu el este aprins rugul sacru al lui *Baldr și tot cu el *Thorr* își regenerează cei doi *țapi de ham, după ce fuseseră mîncați; un detaliu ciudat: *Thorr* nu apucă niciodată ciocanul fără să-și bage mîna într-o mînușă izolatoare. După pieirea (în *Ragnarökr) a lui *Thorr*, **M.** e moștenit de fiii zeului, *Magni și *Modi.

Mnemosyne *Titanidă care personifică, în *mitologia greacă, memoria (amintirea individuală și memoria colectivă a lumii). Iubindu-se în taină cu *Zeus, în Pieria, 9 nopți, naște pe cele 9 *Muze. *Hesiod o numește „regina măgurilor Eleutheriei“ (din Beoția). Prin cele 9 *Muze*, **M.** era considerată producătoarea activităților spiritului, iar pentru *Hesiod* (*Theogonia*, prologul), acest act determină acțiunea de educație a oamenilor în sens moral și justifiar; așadar, rolul zeiței este esențial în fenomenul de răspîndire a culturii. *Diodor* din Sicilia, insistînd asupra genealogiei zeiței născute din cuplul *Uranos-Gé (*Gaia), sugerează un *simbol mai profund,

anume al uniunii sacre între *cer și *pământ, întrucât memoria personificată a lumii este un produs cosmic. Pausanias (*Călătorie în Grecia*, IX, 39, 8) atrage atenția asupra unei perechi de izvoare din preajma unei peșteri beoziene: unul al *memoriei* (patronat de Mnemosyne), altul al *uitării* (patronat de *Lethe).

Mnevis (egipt. *Merwer*) Divinitate din *mitologia egipteană, având aspectul unui taur negru (adorat îndeosebi la Heliopolis), cu discul solar între coarne, deoarece era socotit o *teofanie accesibilă a zeului soarelui *Ré.

Moai Numele generic autohton al statuilor gigantice din Insula Paștelui (ins. *Matakiterani*), legate probabil de un străvechi *cult enigmatic local al *strămoșilor. Aproape identice, reprezentând fețe prelungi, acoperite de un fel de tichii pe creștet, înfipte aproape direct într-un torace fără relief, neavând similitudini în sculptura religioasă a lumii, statuile masive **M.** sînt dispuse radial, potrivit *credenței actualilor pascuani, ca să supravegheze toate sectoarele lumii. Chipurile lor sobre, cu gurile strînse, cu ochii fixați în zări, simbolizează aparent o așteptare încordată și o tăcere aproape arhetipală. Numărul statuilor inventariate: cca 700 amplasate pe pantele vulcanului stins Rano Raraku, neridicate — 150 și alte cca 150 statui părăsite în cariera de tuf din craterul acestui vulcan. Statuile coborâte pe platoul insular erau montate în numeroasele sanctuare (*ahu*); unul din ele se numește *Ahu Tepeu* (cf. divinitatea mexicană *Tepeu, descrisă în *Popol Vuh). Aceste incinte, păzite de cîte un **M.**, sînt totodată și morminte. Statuile **M.** variază ca înălțime între 5 și 21 m. Problema transportării lor în vale a rămas în stadiul controverselor, față de tradiția derutantă, comunicată invariabil de pascuani exploratorilor (de la căpitanul Cook, la Alfred Métraux, preotul Sebastian Englert, Arne Skjövold, Thor Heyerdahl sau Miloslav Stingl), că „Moai mergeau singuri“, în mers legănat, ziua — puși în mișcare de preoții *ivi atua*, iar noaptea făceau popas. Experiența de transport și ridicare a uneia dintre cele mai mici statui, întreprinsă de Heyerdahl, nu este concludentă.

§ Alfred Métraux, *L'île de Pâques*, Paris, 1941; Francis Mazière, *Fantastique île de Pâques*, Paris, 1965 (trad. rom., *Fantastica Insulă a Paștelui*, București, 1975); Miloslav Stingl, *Posledni Ráj*, Praha, 1974 (trad. rom., *Ultimul Paradis*, București, 1981)

moartea Finalul ireversibil al existenței vii, considerat de numeroase *religii și prezentat în cele mai multe *mitologii ca o etapă existențială, o formă diferită a *vieții, sau ca punte de trecere spre altă ipostază. Conștient că e supus **m.** și neștiind ce este de fapt **m.**, altceva decît momentul care marchează încetarea vieții, adică a mobilității corpului și conștiinței sale de sine, omul și-a construit întreaga gândire mitofilosofică și dogmatica religioasă, întemeiată pe raportul între cele două noțiuni esențiale în care se reflectă existența sa controlată. Astfel, religiile își stabilesc structural orientarea doctrinară în primul rînd în funcție de atitudinea lor față de

m., adică după cum consideră că **m.** este: un scop al vieții (→ *mitologia egipteană*), o etapă în desăvîrșirea existenței (→ *brahmanism, budism mahayanist*), anihilarea existenței (*budism clasic*), strămutare în alt tip existențial (→ *animism, totemism* și alte forme religioase primitive), tribunal al vieții (→ *mazdaism, creștinism*), încetarea existenței corporale (→ *iudaism*), reintrarea în substanța naturii (toate formele religioase și laice de *panteism), transferul ca atare în condiția celestă (doctrina lui *Zamolxis, în **mitologia dacogetică*), o etapă a *mîntuirii (*budism, creștinism*). Indiferent dacă o religie consideră **m.** ca o încetare sau ca o modificare a existenței, predica fiecăreia explică sau contracarează *thanatofobia* — teama omenescă de **m.** — care este generală și organică, ținînd direct de instinctul de conservare, inclus prin afecte în conștiință unde, sub aparența unui exercițiu al rațiunii, se înrădăcinează ca simpla reflex condiționat. ~ Simbolurile *thanatofobiei* În concepția *mozaismului timpuriu, **m.** era considerată nu numai pedeapsă, dar și *blestem, a cărui purtătoare este întreaga omenire, devenită muritoare prin *păcatul inițial al lui *Adam: „Viață și moarte ți-am pus dinainte, binecuvîntare și blestem (V.T., *Deuteronomul*, XXX, 19). Teamă de **m.** ca de o pedeapsă este prezentă în **mitologiile din Mesopotamia* și în **escatologia Americii precolumbiene*; un *simbol absolut se găsește în teama de moarte a lui *Enkidu, ca și în plîngerea lui *Ghîlgamesh — care a întreprins și o dificilă expediție după planta nemuririi; iar pentru *azteci*, teritoriul subpămîntean postum (*Miclan) echivala cu un „loc de groază“. Doctrinile religioase și cele filosofice care au înfățișat omul ca pe o *ființă muritoare* cu suflet nemuritor au fost totdeauna expresii ale *thanatofobiei* generale, căreia îi este necesară speranța că **m.** nu va curma totuși total existența (socraticii și platonicienii, *orfismul, pitagoreicii, creștinismul, budismul mahayanist, islamul); în mozaismul timpuriu, deși considerată un blestem, **m.** e totuși depozitată de tragism ~ Tribunalul vieții Se disting două forme principale: una *solară*: *psihostasia din *miturile funerare ale Egiptului, în cadrul căreia *Maat cîntărește inima mortului în fața consiliului de judecată prezidat de *Osiris; alta *sumbră*, a Judecății de Apoi, încadrată în viziuni escatologice și apocaliptice înspăimîntătoare, asociate cu distrugerea lumii (războiul final dintre *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, în *Avesta, *războiul ceresc între *Isus Christos și *Satan, în **Apocalipsul lui Ioan Teologul*. ~ *Ținta existenței* Toate etapele religiei egiptene au considerat viața o simplă pregătire pentru stadiul superior — *viața în moarte*, ceea ce explică grija deosebită pentru morminte (→ *piramide*); creștinismul a moștenit indirect o nuanță a concepției egiptene, infiltrată în ideea de mîntuire prin rîscumpărare sacrificială („cu moartea pre moarte călcînd“); sub alt raport, fără o concepție precisă a finalității, dar cu o înțelegere a caracterului inevitabil al fenomenului, *eschi-moșii* consideră **m.** un eveniment absolut necesar,

instituit spre a se împiedica suprapopularea nelimitată a pământului. ~ Desăvârșirea vieții și eliberarea de viață în religiile Indiei, ciclul de reîncarnări (*samsāra) asigură desăvârșirea și, prin aceasta, revărsarea sufletului individual (*Ātman) în sufletul universal (*Brahmān) și deci dispensarea de conștiință prin contopirea cu izvorul absolut, când raportul între subiect și obiect nemaexistând, dispăre și orice simulacru de dualitate, adică de imperfecțiune: într-un sens apropiat, **m.** era privită ca un merit al desăvârșirii și de alte popoare (*celți, daci*). Budismul a precizat actul **m.** absolute ca o formă de eliberare din existență, adică din suferință, meritul desăvârșirii fiind aici răsplătit cu stingerea în *Nirvāna; concepția nu e unică: *secta din Qumran a *esenienilor privea **m.** ca pe o răsplată, membrii sectei murind fericți chiar și în tortură, întrucât erau convinși că sufletele lor, eliberate „din cătușele trupesti, pornesc în sus, bucuroase, ca și cum s-ar fi eliberat dintr-o lungă sclavie“ (Iosephus Flavius, *Războiul iudeilor*, II, 154); aceeași formă de bucurie a eliberării se citează la daci care socoteau că ajung corporal, prin *sacrificiul morții, către *Zamolxis, sau la unii filosofi greci (pentru *Platon, **m.** este eliberarea sufletului nemuritor din închisoarea trupestă muritoare). ~ Strămutare și continuitate *Credință răspândită la populațiile primitive, pentru care **m.** nu înseamnă decât continuarea altui gen de viață, după cum remarcă L. *Lévy-Bruhl: „Omul, la moartea sa, începează să mai facă parte din grupul celor vii, însă nu să existe. El a trecut numai din această lume în alta“ (*L'Âme primitive*, Paris, 1927). Marile religii ale civilizațiilor antice au dezvoltat această credință, considerând **m.** numai o schimbare de condiție existențială și de cadru, de unde și complicatele preparative funerare (→ *funeralii*) implicând obiecte, alimente, soții și sclavi (la *sciti*, defunctul era îngropat călare) și chiar o locuință confortabilă (de la gorgane și tumuli, la mausolee și piramide); la *japonezi* (→ *shintoisim*), **m.** e o cale de transfer în urmași, omul trăind atâta timp cât are posteritate, dar murind de fapt când îi moare ultimul descendent. În acest concept, **m.** „este un sfârșit care e urmat îndată de un început nou“, cum precizează Mircea *Eliade (*Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957), care vede în această categorie religioasă considerarea **m.** ca un „rit de trecere“, de aceeași valoare cu nașterea și inițierea. ~ Anihilarea existenței! Mai rară, această concepție nu pare a viza o formă absolută; sint citate unele credințe primitive (*papușii* considerând **m.** dispariție totală, sufletul însuși pierind curînd după trup; *hotentoții*, care cred că oamenii mor de tot, ca animalele), fără o certificare mitologică precisă; în *budism* însă aneantizarea în Nirvāna nu e o dispariție decât a sinelui, a insului; iar în concepțiile antispiritualiste, fiind de raționalismul ateu (→ *ateism*), anihilarea e compensată fie de concesiile panteiste a revărsării în natură, fie de idealul continuității în operă

și în urmași. ~ Pedepsă universală în unele credințe *africane, amerindiene* și *polinesiene* se consideră că **m.** ar fi putut să nu existe dacă nu ar fi survenit un accident arhetipal, o eroare din epoca *antropogoniei primordiale, lipsită însă de implicație morală; aceeași formă se regăsește în *mozaismul timpuriu*: eroarea este păcatul originar al lui Adam, dar vechii evrei au privit această eroare din unghi moral, astfel că pedeapsa mortalității devine o pedeapsă penală; la început fără cadrul unei escatologii spectaculoase, **m.** nu este decât un somn adînc în care sufletul, despărțit de trup, trăiește în pămînt, mai tîrziu sub pămînt (în *Sheol), singuratic, fără conștiință de sine și fără memorie (așa cum, ulterior, umbrele morților coborau, pentru greci, în *Hades, unde exista un „jilț al uitării“), și numai sufletele merituose pot trăi în preajma lui *Yahweh; **m.** în conceptul biblic (→ *Biblie*) nici nu e definitivă: la venirea lui *Mesia, sufletele vor reintra în trupurile lor, spre a fi gata pentru Judecata de Apoi. *Creștinismul* reia conceptul punitiv, care este definit în *N.T.*: „Simbria păcatului este moartea“ (Pavel, *Romani*, VI, 23); nici *udaismul*, nici *creștinismul* nu evită să privească **m.** ca un act absurd, pe care însă îl explică și îl consideră posibil și justificat în funcție de voința și rațiunea lui Yahweh (*Dumnezeu). ~ Mîntuirea prin moarte S-a considerat greșit că disputa *creștinismului* cu intelectualismul concepției filosofice grecești asupra ideii de moarte ar fi generată de o thanatofobie creștină; împrumutînd din *udaism* ideea de pedeapsă pentru păcatul originar și ideea de absurditate cuprinsă în actul decedului, creștinismul a considerat totuși **m.** o poartă spre adevăratul scop omenesc — salvarea sufletului, adică speranța întoarcerii în teritoriul primordial: *Edenul; vocația martirajului creștin din epoca timpurie este de altfel o replică practică adresată oricărei thanatofobii. ~ Reîntoarcerea în obîrșia universalului e văzută ca întoarcere în fărîna a trupului (**m.** în concepția biblică) sau ca recontopirea sufletului individual cu universul (**m.** în *brahmanism*); aceste două direcții determină de fapt orientarea actelor tehnice de *ritual funerar: *inhumarea* (practicată de religiile pendente de o antropogonie *htonice); *imbalsămarea* (în credințele referitoare la revizitarea postumă a trupului de către suflet); *incinerarea* (derivînd fie din divinizarea *focului — sufletul fiind atunci omologat cu fumul care urcă de pe rugul funerar spre cer, fie din sacralizarea absolută a *cerului ca loc de întoarcere a vieții în stare de *element pur); *abandonarea* cadavrelor — ca inutile sau primejdioase de contaminare sau de sacrilegiul impurității față de puritatea *pămîntului și a focului — pe platforme speciale, la îndemîna păsărilor de pradă și a cîimilor vagabonzi (în *Iranul* *zoroastrismului). Totuși, nici o religie nu a abordat direct *definiția morții* (de altfel, pînă în prezent, nu există o definiție satisfăcătoare

nici în biologie sau în medicină). Explicația faptului, dată încă de *Epicur, rămâne deocamdată validă: omul nu se înflănește de fapt cu moartea sa, deci ea nu există pentru el. În toate mitologiile, „moartea este o ruptură de nivel ontologic și totodată un rit de trecere” (Mірcea *Eliade). Născută din thanotofobie și alimentată de speranța prelungirii vieții, ideea de *imortalitate* nu s-a generalizat totuși în mitologiile lumii; acolo unde această idee este prezentă sau chiar activă, interpretările diferă. Principalele concepte-cheie se află în 3 formule: *doctrina upanișadică* — pentru care, atunci „cînd toate dorințele care sînt în inima sa încetează, muritorul devine nemuritor și îl dobîndește pe Brahmă aici”, pe pămînt (*Katha Upanișad*, II, 6, 14); *mitul druidic* (→ *druizi*), conform căruia există un rezervor limitat de suflete pentru univers, iar astfel ele transmigrează între diferite specii, moartea nefiind decît un simplu tunel sau pasaj în continuitatea vieții, între lumea aceasta și lumea de dincolo; *creștină* *creștină* a cărei concluzie, în acest înțeles, a sintetizat-o papa Ioan Paul II (1980), afirmînd că frica legitimă de moarte a oamenilor și-a găsit soluția în creștinism, care oferă pilda bucuriei învierii lui Isus Christos. Ideile lăturale (fie cea religioasă — a nemuririi prin urmași, fie cea ateistă — a nemuririi prin operă) sînt deopotrivă naive și totodată ipocrite.

§ Dr. E. A. W. Budge, *Egyptian Ideas of the Future Life*, London, 1899; id., *The Book of the Dead*, New York, 1951; Hans Abrahamsson, *The Origin of Death. Studies in African Mythology*, Uppsala, 1951; G. Pfannmüller, *Tod, Jenseits und Unsterblichkeit in der Religion, Literatur und Philosophie der Griechen und Römer*, München-Basel, 1952; Edgar Morin, *L'Homme et la Mort dans l'histoire*, Paris, 1952; K. Th. Preuss, *Tod und Unsterblichkeit im Glauben der Naturvölker*, Tübingen, 1930; K. Rahner, *Zur Theologie des Todes*, Freiburg, 1958; J. Zandee, *Death as an Enemy*, Leyden, 1960; J. Ständer, *L'Homme moderne devant le problème de l'au delà*, Paris, 1950; V. Jankélévitch, *La Mort*, Paris, 1966; P. Badham, *Christian Beliefs about Life after Death*, London, 1976; Septimiu Chelcea, *Aspirația spre demnitate în fața morții* (în vol. *Rațiune și credință*, București, 1983, p. 114—142)

Moire (grec. Μοῖραι; μοῖρα — parte; soartă) Zeițele destinului, în *mitologia greacă*, depinzînd, se pare, de forțele selenare; născute de *Themis (Legea) de la *Zeus. *Homer vorbește de o singură Moira (*Iliada*, v. 613), dar *Hesiod enumără 3 (*Theogonia*, v. 218—219), ca fiice ale Noptii (*Nyx). *Mitul triadei e ulterior: el prezintă pe cele 3 surori ca pe o asociație care — în exprimare metaforică — toarce firul vieții din caierul energetic al veșniciei: *Klotho (nașterea) îl toarce, *Lahesis (zilele vieții) îl deapănă, *Atropos (moartea, „cea care nu se întoarce”) îl taie. Altă viziune asupra M. comunică *Platon (*Republica*, V, 2, 616c—617d): fusul se rotește pe genunchii zeiței *Ananke (Necesitate), considerată aici mama celor 3 Moire, care sînt așezate în cerc, la distanță egală una de alta. fiecare pe un tron,

îmbrăcate în alb, cu fruntea strînsă în panglică și cîntînd toate trei; Klotho, cu mîna dreaptă ridicată, călăuzește rotirea cercului exterior descris de fus și, ritmînd intervalele de timp, cîntă prezentul; Atropos, călăuzind cu mîna stîngă cercurile interioare ale fusului, cîntă viitorul; Lahesis, care șade între cele două surori, călăuzește alternativ cu amîndouă mîinile cînd cercurile interioare, cînd cele exterioare, și cîntă trecutul care a fost un viitor predestinat, după ce viitorul a devenit prezent. Fusul platonician e însă un angrenaj complicat din 8 cercuri concentrice: cel exterior și mai mare este *zodiacul, celelalte sînt orbitele pe care se rotesc Saturn, Jupiter, Marte, Mercur, Venus, Soarele și Luna, Pămîntul fiind desigur punctul fix din centrul acestui angrenaj cosmic. „Fusul se învrtea, rotindu-se cu totul, cu o viteză constantă; iar în întregul care se rotea, cele șapte cercuri interioare executau fără grabă o rotație contrară față de întreg” și cu viteza crescînd de la un cerc la altul, spre interior. Pe fiecare cerc „ședea cîte o Sirenă care se rotea împreună cu acesta și lăsa să răsună un glas și un ton”, toate adunîndu-se într-o „armonie” (interpretată drept *muzica sferelor*). Se bănuiește că în epoca arhaică Moira (sau *Moirele*) patrona numai nașterile, devenind în epoca homerică personificarea destinului. Deja, ea (ca soartă obiectivă, din afara lumii) era considerată mai presus chiar de zei: zeița *Athena mărturisește că „nici chiar zeii nu pot scuti de soarta firească pe cel care le e drag, cînd Moira l-a înșfăcat ca să-l prăbușească în somnul adînc al morții” (Homer, *Odissea*, III, v. 236—238). După Roger Caillois, „ideea de moira” era pentru greci „noțiunea unei legi impersonale, oarbe, imparțiale de partaj” unde se poate recunoaște „elementul pasiv al sacralului, de care se ciocnește elementul activ reprezentat de voința eroilor sau a zeilor” ce pot corecta soarta, însă nu îndrăznesc să-și asume o asemenea răspundere, căci încălcînd legalitatea cosmică ar crea „un precedent funest”, ar da un exemplu de „dezordine și rebeliune” (*L'homme et le sacré*, Paris, 1963, p. 168). (cf. *Parce)

§ E. Steinbach, *Der Faden der Schicksalsgottheiten*, Leipzig, 1934; W. G. Greene, *Moira: Fate, God and Evil in Greek Thought*, Cambridge, 1944

Moise (*Moshe*; ebr. מֹשֶׁה *mosheh* — scos din apă; egipt. *mose* — a naște fiu; de asemenea, numele coincide cu al unei divinități egiptene secundare) *Profet biblic (→ *Biblia*) de primă importanță, poate mitizarea unui organizator politic și religios al celor 12 seminții ebraice din epoca pastorală primitivă (judecînd după cuțitul de cremene șlefuită al tăierii împrejur, specific civilizației neolitice), pe care le-a scos din Egiptul împilat și le-a călăuzit în exod spre Țara Făgăduinței (Palestina); după unele interpretări istorice, acest exod s-ar fi declanșat în jurul anului 1230 î.e.n., iar un personaj semilegendar cu acest nume ar fi

fost educat la curtea faraonului Ramses II (1290—1226 î.e.n.). Potrivit *mitului biblic principal, urmînd să fie ucis din ordin regal, M. este salvat de fiica faraonului, iar mai tîrziu e inițiat în *misterele *templorilor egiptene; întrucît ar fi omorît un supraviețuitor egiptean care persecutase un evreu, M. se refugiază în deșertul Midian, la preotul Iethro, a cărui fiică Sefora (Sipporah) îl ia de bărbat, născînd de la el un fiu, Ghershom. Spectaculoasa întîlnire pe cîmp cu *Yahweh, pe care o relatează *Exodul*, are loc ulterior, M. numind *Yahweh* pe zeul de tradiție locală *Shaddai (după alte opinii — pe zeul tribal *Yahu*). Mitul biblic asociază *teofania cu o flacără rece: păcînd oile socrului său, M. vede niște mărăcine arzînd, se miră „de ce nu se mistuiește mărăcinele” și e prevenit de o voce din desis: „Nu te apropia pînă aici! Descalță-te de sandalele tale, fiindcă locul pe care stai tu în fața mea este pămînt sfînt” (*V.T., Exodul*, III, 1—5). Producînd *miracole demonstrative în palatul faraonului, în numele lui *Yahweh*, M. întîmpină apoi apariția spectaculoasă a divinității, în fața poporului, la traversarea deșertului spre pămîntul făgăduinței; teofania dezlănțuie elementele, făcînd poporul să tremure de spaimă: „Iar muntele Sinai fumea tot, căci *Yahweh* se pogorise în foc pe munte și fum se ridica de pe el, ca fumul dintr-un cuptor, și tot muntele se cutremura grozav. Și sunetul cornului răzbătea și ciocotea puternic! Moshe vorbea, iar El îi răspundea cu glas de tunet” (*ibid.*, XIX, 18—19). Primind de la *El (*Yahweh*) *Decalogul*, M. încheie tradiționalul legămînt („Și Moshe a rămas acolo 40 de zile și 40 de nopți; și pline n-a mîncat și apă n-a băut. Și a scris pe table de piatră cuvintele legămîntului: cele 10 porunci”), apoi coboară din munte cu fața strălucindu-i înspăimîntător (*ibid.*, XXXIV, 28—30). După confecționarea chivotului legămîntului (*tabernacolul) și a unui templu mobil (Cortul Descoperirii) în care uneori (după cum s-a interpretat descrierea scripturală) provoacă spectaculoase descărcări electrice (de natura celor produse în scopuri similare de preoții egipteni), biografia lui M. se simplifică; pînă atunci, un amalgam de *mituri cu structuri varii, din diverse izvoare arhaice (coborînd în adîncimea istoriei, de la faima templelor Egiptului și a *magiei chaldeene, pînă la mitul ceșos din categoria *paleoastronauticii), biografia lui M. relatează mai ales o activitate de conducător popular, legislator, preot și educator de tipul *eroilor civilizatori, întrucît în compunerea figurii sale mitice au intrat numeroase modele arhaice și alegorii ad-hoc. Mărturiile antice (și ele indirecte) sînt puține și contradictorii în privința acestui mare profet. Deosebindu-se mult de informația biblică, informația pe care o furnizează Tacitus (*Istori*, V, 3—5) nu anulează totuși esența mitului; potrivit istoricului roman, din cauza unei epidemii, regele egiptean legendar Bochoris, sfătuit de un *oracol al lui *Iupiter, alungă din Egipt pe iudei care sînt

apoi abandonați în pustiu; „pe cînd toți se istoveau plîngînd, Moses, unul dintre izgoniți, i-a sfătuit să nu mai aștepte nici un ajutor de la zei sau de la oameni, ei fiind părăsiți și de unii și de alții, ci să se încreadă în el ca într-un povățuitor ceresc”; evreii acceptă propunerea și pornesc fără cunoașterea țintei și chinuți de sete: „zăceau ca și morți pe cîmp, cînd o turmă de măgari sălbatici se îndrepta de la pășune spre o stîncă adumbrită de o pădure”; urmînd turma, „Moses a dat peste niște vine abundente de apă” cu care și-au refăcut puterile toți iudeii ca să poată străbate „un drum neîntrerupt de șase zile”; în „a șaptea au pus stăpînire pe niște pămînturi, după ce au izgonit pe locuitorii lor, și au înălțat un templu”. „Pentru a avea și în viitor mulțimea sub puterea sa, Moses a statornicit rituri noi” în care „sînt profane toate cîte sînt sacre la noi și, dimpotrivă, îngăduite cele ce sînt la noi interzise”. Sfințind „într-un sanctuar chipul animalului” (măgarul sălbatic) ce îi salvase de chinurile setei, expediționarii au profanat animalele consacrate în Egipt, „tăind berbecul în semn de batjocură pentru Hammo” (Iupiter) și sacrificînd „boul, deoarece egiptenii îl onorează pe Apis”. Tacitus explică tradiția interdicției cărnii de porc și regula consumului festiv de azimi, ca și statornicirea zilei a 7-a de odihnă totală și anul sabbatic (al 7-lea); istoricul observă esențialul din *teologia *mozaismului: „iudeii cunosc o singură putere divină, și numai cu mintea: ei consideră profanatori pe cei care plăsmuiesc chipuri de zei din materie pieritoare și întocmai ca oamenii”, căci în concepția iudaică „acea ființă preînaltă este eternă, inimitabilă și nepieritoare”. În timp ce își conducea mai departe poporul spre țara promisă, moare fratele și locuitorul său *Aaron; rămas singur în împrejurări dificile, M. rezolvă, cu diplomație sau violență, situații sociale și religioase acute, unele generate de crizele morale sau economice ale migranților, instituie coduri etice, agrare, sanitare, juridice, eclesiastice, iar într-un acces de minie, sparge tablele legii, obținînd un nou exemplar de la *Yahweh*, și, în fine, desemnează ca urmaș pe *Iosua; în pragul Țării Făgăduinței, M. se urcă pe muntele Nebo, de unde vede panorama Palestinei, în care însă nu i se îngăduie să intre; murînd, e înmormîntat în Moab. Trăise 120 de ani: „Și nu s-a mai sculat în Israel profet ca Moshe, pe care să-l fi cunoscut *Yahweh* față către față” (*V.T., Deuteronomul*, XXXIV, 10).

§ H. Cazelles, *Moise, l'homme de l'Alliance*, Paris, 1955; W. Beyerlin, *Origins and History of the Oldest Sinaitic Traditions*, Oxford, 1966

Mokoši (slav. Мокoшъ) Zeiță ocrotitoare a lucrărilor femeiești (torsul, țesutul), singura divinitate feminină din *mitologia slavă a cărei amintire s-a păstrat și nominal, în tradiția orală. M. era adorată mai ales de slavii răsăriteni. În nordul Rusiei, a persistat pînă în sec. XXI. *superstiția potrivit căreia, dacă o

femeie torce în *postul mare prepaschal este întreruptă din lucru sau chiar pedepsită de *zina M.

mokṣa În mitofilosofia Indiei antice (→ *mitologie vedică*), salvarea, eliberarea din suferința ciclului de reîncarnări (*samsāra) și ținta superioară a experienței și cunoașterii religioase. Pentru concepția clasică, acest tip de *mintuire avea înțelesul treptei supreme din șirul celor 4 scopuri esențiale ale activității omenеști: *kāma* — plăcerea, *artha* — utilitatea, *dharma* — datoria și *mokṣa* — salvarea. (→ *Kāma, Artha, Dhārma*) Potrivit școlii filosofice religioase Advaita-Vedanta (→ *Vedanta*), m. este dizolvarea conștiinței individului (→ *jīva*) în conștiința universului (*Brahmān), îndată după ce conștiința individuală a perceput irealitatea lumii fenomenale. Pentru concepțiile *Sāṃkhya și *Yoga, m. este însă desprinderea conștiinței individuale (*puruṣa*) de materie (*prakṛiti*), iar în concepțiile *Nyāya, *Vaiṣeṣika, *Mīmāṃsā — m. ca eliberare se produce prin despărțirea eului etern de însușirile lui temporale. Gândirea indiană din epoca modernă și contemporană insistă asupra semnificației, în m., a idealului de eliberare colectivă, nu individuală, printru susținătorii acestei laturi fiind Vivekananda, Rabindranath Tagore, S. Radhakrishnan.

§ M. Hiriyanna, *The Quest after Perfection*, Mysore, 1952

Moloh (fenic. *Molk*; etim. incertă: *molk* — *sacrificiu de prunci, jertfă în posesia divinității; ebr. *Molek, Molok*; cf. ebr. *melek* — rege) Zeul războiului în **mitologia feniciană*, adorat mai ales în Cartagina, căruia i se sacrificau copii mici, de obicei din familiile de vază (rudele fiindu-le interzis să plîngă la ceremonie, spre a nu-l îndepune pe zeu prin regretarea sacrificiului); acest fel de sacrificii se efectua îndeosebi în vreme de război, cînd devenea urgentă cîștigarea bunăvoinței divine, pentru asigurarea victoriei. Diodor din Sicilia citează cazul din timpul războiului cartaginezilor cu Agathokles (310 î.e.n.) cînd, față de 200 de copii ceruți de preoți, nobilii au oferit spre sacrificare 300. Înfrînți în acest război, cartaginezii au instituit obligația sacrificării a cel puțin 200 de prunci. Diodor din Sicilia văzuse un astfel de idol-cuptor al zeului cartaginez: „Cartaginezii aveau o statuie de aramă a lui Kronos, care întindea mîinile spre pămînt, arătîndu-și palmele, astfel că pruncii puși în brațele ei alunecau căzînd într-o gaură deschisă, plină de foc“ (*Biblioteca istorică*, XX, XIV, 6). Istoricul l-a identificat, potrivit sistemului tradițional de *interpretatio graeca*, cu *Kronos, cu care însă zeul semitic nu avea nici o legătură. M. avea sanctuare (fenic. *tofet* — *altar de sacrificare a pruncilor) în nordul Africii (Tunis), în Sicilia, Sardinia și peste tot unde era venerat ca patron al războiului. Cartaginezii au menținut acest tip de sacrificiu pînă la sfîrșitul cetății lor; substituiri de animale, practicate în alte părți, aici erau rare, întrucît se credea că

pruncii arși de vii sînt divinizați, iar zeul se poate menține mereu tînăr și viguros numai prin singele proaspăt al copiilor. M. a fost venerat și în Palestina, unde *cultul său a pătruns probabil prin influența canaanită; dar *mozaismul a respins și a prigonit acest cult (*Yahweh îi cere lui Moise: „Și din odraslele tale să nu dai ca să treacă pe jertfelnicul lui Molok“ — *V.T.*, *Leviticul*, XVIII, 21); regele Iosia „a spurcat locurile de jertfă din valea Ben-Hinom, ca să nu mai ardă nimeni în foc pe fiul sau pe fiica sa în cinstea lui Molok“ (*V.T.*, *II Regi*, XXIII, 10) iar jertfitorul către M., indiferent dacă era localnic sau străin, trebuia ucis. Forma de care se uza în *ritualul sacrificial (după cum confirmă Diodor) era depunerea victimelor în mîinile statuii de bronz a zeului, de unde ele cădeau prin glisare în pîntecele-cuptor al acesteia. Unele surse par a indica însă, drept destinatari al jertfelor, nu pe M., ci pe *Baal sau chiar pe zeița *Tanit. Săpături arheologice făcute la Cartagina au descoperit în zidul consacrat zeiței Tanit din zona portuară occidentală mii de urne cu cenușă umană. Oricum, acest cult s-a menținut vreme îndelungată în societatea feniciană, scopul dublu constant al sacrificiului fiind purificarea armatei în vederea succesului militar, precum și întinerirea zeului prin inocularea de vieți proaspete.

Momos (grec. μῶμος — dispreț, glumă, batjocură) Zeul ironiei, zeflemei și birfei, în *mitologia greacă. „Momos nu are prea mult de pierdut dacă rămîne neglorificat, fiindcă nu a fost din cei cărora li s-au adus onoruri, nici chiar în vremurile bune“ (Lukian din Samosata, *Din pătimirile lui Zeus*, 22). M. l-a luat în răz pe zeul mărilor, *Poseidon, reproșîndu-i că nu făcuse taurul pustiilor (trimis în Creta pentru pedepsirea regelui *Minos) cu coarnele pe piept, ca să vadă bine unde împunge; iar pe *Apollon l-a acuzat că își compune *oracolele cu prea multe înțelesuri, beneficiarii avînd nevoie de alt zeu pythic să le tîlmăcească. După sfatul lui ar fi posedat *Zeus însuși Războiul Troiei ca să distrugă omenirea, ușurînd povara zeiței *pămîntului, *Gaia. Era considerat un zeu mizantrop care reproșa lui Zeus, *Athenei, lui *Prometheus că îi ajută pe oameni. Astfel, în cele din urmă, Zeus îl alungă din *Olimp. Unii autori îl numesc *Platagosul* și *Prințul criticilor* sau *Cusurgiu*. *Platon l-a invocat ca pe ultima instanță a criticismului: „Nici Momos personal nu ar mai avea ce să zică“ (*Republica*, III, 3, 487a). O variantă (probabil populară) a *mitului spune că, beneficiind de imortalitate, M. totuși a murit, plesnind de ciudă că nu i-a putut găsi nici un cusur *Aphroditei. Se prea poate ca în acest mit al lui M. să se fi strecurat primele accente de *ateism popular sau măcar de îndoială; însăși contradicția între calitatea de zeu (nemuritor) și *moartea, fie și alegorică, a lui M., e dusă pînă la limita unui *simbol tragic sub masca autopersiflării, de care spiritul grec nu era străin.

monahism (lat. medieval *monachus* — călugăr < grec. μοναχός — simplu, singuratic, mai

firziu: călugăr) Sistem (monahal, monastic, călugăresc) de reclusiune în grup a unor credincioși în mănăstiri, într-o viață religioasă severă, izolată de lumea laică și supusă unor aspre reguli disciplinare, specific numai anumitor *religii (*budism, *creștinism, *islam) sau ramuri religioase (*esenieni). Retragerile în grupuri monahale, în reclusiuni mănăstirești, au avut ca impuls inițial dorința de a refuza constrângerea socială, averea, interesul pentru bunurile materiale caduce, și de a se dedica *rugăciunilor și meditației religioase, atât în budismul timpuriu, cât și în creștinism. Printre formele premonastice sînt citabile în primul rînd grupurile antice, de tipul orficilor (→ *orfism*), însă mai ales comunitatea esenienilor de la Qumran — celibatară, asumîndu-și un maximum de disciplină și religiozitate; în aceeași categorie pot fi clasificați și anahoreții daci, numiți de greci *ktistai. Adevăratul m. se formează mai tîrziu. În *riturile creștine tradiționale (catolici și ortodocși) s-a format treptat o elită de oameni care renunțaseră la viața socială curentă pentru conviețuirea întru iubire creștină (ἀγάπη), în cadrul aceluiași rigori. Dreptul canonic catolic definește starea monahală ca „mod de viață într-o comunitate ai cărei membri, mai presus de preceptele impuse tuturor oamenilor, se obligă să respecte saturele evanghelice prin legăminte de supunere, castitate și sărăcie”. M. creștin s-a dezvoltat în 4 etape: 1) anahoreți și cenobiți în Egipt și Siria, comunități ca cea din jurul sf. *Augustin, apoi primele mănăstiri statuate în sec. IV, sub împăratul Iustinian; 2) mănăstiri benedictine în Italia din sec. VI, comunități în Britannia și Gallia — sub Carol cel Mare, apoi ordine monastice militare; 3) călugări predicatori itineranți în sec. XIII, trăind o viață apostolică; 4) diversificarea ordinelor călugărești după Reformă (care a respins sistemul monahal). Cele mai multe ordine sînt în catolicism, ele distribuindu-se în două categorii: *canonici* și *călugări*; de asemenea, corpul monahal catolic e clasificabil în: *ordine cerșetorești*, *ordine clericale*, *congregații religioase*. Principalele ordine monastice: *benedictinii* (ordin înființat în 530), obligați la prezența permanentă în mănăstire, împărțiți în 25 congregații (silvestrini, cistercieni, ermiți paulini, trapiști); preocupați de cercetarea teologică și istorică, *benedictinii* au avut un rol important în dezvoltarea *teologiei și istoriei ecleziastice catolice; *dominicani* ajungînd, după ce li se subsumează *Inchiziția în 1232, o jandarmerie papală, dar aplecați și spre studiu (*Toma din Aquino și Albert cel Mare au fost dominicani) și misionarism (numiți de aceea și *Fratres Praedicatores*, calitate ilustrată de mănăstiri și misiuni înființate în 50 de țări); *iezuiții (Societas Jesu), cultivînd erudiția, practicînd un misionarism universal și asumîndu-și, de la fondatorul ordinului, Ignatius de Loyola (1534) apărarea intereselor papalității (printre iezuiții iluștri: P. *Teilhard de Chardin); *augustinienii* (înființat de Vatican,

nu de sf. Augustin, în sec. XIII), cu o vastă activitate misionară (din ordin a făcut parte și Martin *Luther, marele reformator); *franciscanii*, constituiți în ordin cerșetoresc de sf. Francisc din Assisi (1209) cu 3 ramuri: franciscani, capucini și minoriți; *carmeliții*, înființîndu-și ordinul misionar pe muntele Carmel din Palestina (sec. XII), apoi stabiliți în Europa ca ordin cerșetoresc. Numeroasele congregații religioase clericale compun un bogat mozaic de atribute și apartenențe: *Clerici ai Imaculatei Concepțiuni*, *Redemptoriști*, *Societatea Inimilor Sfinte*, *Preoții Sfîntului Spirit*, *Fiii Neprihănitei Marii*, *Preoții Sfîntelor Stigmat*, *Societatea sf. Petru*, *Misionarii Sfintei Familii*, *Congregația Crucii*, *Frații Carității*, *Părinții Paulini*, *Misionarii de la Lourdes*, *oratorieni*, *lazaristi*, *sulpicieni*, *xaverieni*, *scalabrini* ș.a. Ortodoxia nu-și împarte m. în ordine sau comunități cu specific diferențiat; printre cele mai vechi, se consideră comunitatea de la Muntele Athos. Ar fi putut deveni un ordin monastic original gruparea hesichastilor lui Gregorios Palamas din Bizanț (→ *hesichasm*). ~ M. *budist*, organizat în funcție de rigori comunitare aspre, s-a consolidat în cadrul doctrinei *Mahāyana, dar ajungînd să difere ca structură națională; formele de comunități monastice mai riguroase sînt în *laimaism. ~ O formă de m. specific există și în *islam* (în *secta *sufiștilor), călugării numiți *derviși (pers. *derwish* — cerșetor) despărțindu-se în peregrini și stabili, aceștia din urmă locuind în mănăstiri conduse de un șeic; dervișii musulmani sînt grupați în corporații (începînd din sec. XI), în genere concurente; principalele ordine sînt: *kadiriyah*, *nakshbandiyah*, *yasa-wiyah*, *mewlewyah*, *bektashiyah*, *tidjaniyah*, *senusiyah*. Multe forme monastice din toate religiile care admit sistemul au fost învinuite, în cursul istoriei, de mediul laic sau chiar de autoritățile ecleziastice, de a nu-și fi păstrat cu fidelitate idealurile inițiale și de a fi decăzut, făcînd concesii vieții lumești și chiar amestecîndu-se în treburile ei fără legătură cu țelurile religioase.

§ G. Galbraith, *The Constitution of the Dominican Order, 1216 to 1360*, Manchester, 1925; John Moorham, *The History of the Franciscan Order*, Oxford, 1968; J. Canu, *Les Ordres religieux masculins*, Paris, 1970; E. Préclin, *Les Jansénistes du XVIIIe siècle et la Constitution civile du clergé*, Paris, 1929; H. D. Sankalia, *The University of Nālandā*, Madras, 1934

Moneiba Zeiță din *mitologia guanchilor (vechii locuitori ai ins. Canare). Socotită pateră zeului suprem *Acoran, M. era adorată mai ales în ins. Hierro din același arhipelag, ca protectoare a vieții și intereselor femeiești; dar aici era soția altui zeu, *Eraorhanan*.

Moneta Zeiță din *mitologia romană, considerată mama *Muzelor, iar într-o perioadă tîrzie, identificată cu *Mnemosyne. Numele zeiței derivă probabil din polisemia vb. *monere* — a atrage atenția, a aminti, a recomanda, a

sfătui, a îndemna, a învăța, a prezice, a inspira. Noțiunea de „prezicere“ a intrat în conținutul unui epitet al zeiței *Iuno (Iunona), care, prevestind un cutremur de pământ, i-a avertizat astfel pe romani; apoi, prin confuzie fonetică, epitetul a început să circule în sintagma teonimului *Iuno Moneta*, deoarece monetăria (lat. *moneta*) statului roman se afla în *templul principal al Iunonei. Este posibil ca numele originar latin al mamei Muzelor să fi avut altă compoziție fonetică.

monofiziți (grec. *μόνος φύσις* — natură unică) Doctrină creștină (→ *creștinism*) predicată de călugărul bizantin *Eutyhes* (sec. V) și numită *monofizită*, deoarece susținea că *Isus Christos a avut numai natură divină (deci una singură), trupul său nefiind o încarnare reală, ci numai aparentă, nălucitoare. Deși combătută în Conciliul ecumenic din Calcedonia (451), această doctrină a cucerit câteva grupuri etnice destul de mari, constituite în 5 **Biserici orientale*, și a rămas pînă azi un *rit de anume importanță, înglobînd: Biserica apostolică armeană, Biserica etiopiană, Biserica coptă din Egipt, Biserica iacobită siriacă și Biserica indiană din Malabar. Dar grupul de biserici orientale monofizite diferă de celelalte biserici creștine nu numai prin *dogma unicității naturii lui Christos, ci și prin alte detalii dogmatice și rituale. ~ *Biserica armeană*, condusă de un episcop primat numit *catolicós*, a eliminat din imnul consacrat Sfintei Treimi primul și al treilea element, referindu-se numai la a doua față a trinității, cu adaosul sintagmei „răstignit pentru noi“; în împărțășanie folosește numai azimă și vin neamestecat cu apă, în ungerea cu mir utilizează uleiul de sesam (susan), iar *sărbătoarea nașterii lui Christos (*Crăciunul) se ține la 6 ianuarie, odată cu aceea a *botezului (Boboteaza); în 554, pe baza doctrinei monofizite, a luat ființă biserica gregoriană a armenilor. ~ *Biserica etiopiană* (care s-a întemeiat după răspîndirea *Evangheliei, în sec. IV) păstrează interdicțiile ebraice din *V.T.* asupra alimentelor, sărbătorește simbăta ca și duminica, și practică în timpul liturghiei *dansul sacru. ~ *Biserica coptă* e numită așa pentru că folosește lb. coptă ca limbă liturgică a creștinilor din Egipt și este condusă de un *patriarh cu sediul la Cairo; în incinta bisericilor copte se construiesc bazine, pentru imersiunea sacră și pentru *botez în ziua de Bobotează, iar cu ocazia botezului adesea se practică și *circumcizia, dar fără obligație categorică; hirotonisirea noilor preoți nu se face prin punerea mîinilor pe creștetul candidatului: ierarhul care li sfîntește suflă asupra lui, simbolic, *Sfîntul Duh. ~ *Biserica iacobită* (înființată în 543 de episcopul din Edessa, *Yakub Bar Addai*) e răspîndită în Siria și e condusă de un patriarh din Antiohia, care poartă invariabil numele 'de *Ignatios*; *ritualul e aproape similar cu al bisericii ortodoxe. ~ *Biserica din Malabar* are o doctrină

mixtă, parțial monofizită, căci provine dintr-o ramură de *nestorieni: primii creștini au apărut, în India, pe țărmul Malabarului, în sec. XVI, sub denumirea de *creștini ai sfîntului Toma*; creștinii din Malabar, iconoclaști și transmitînd rangurile clericale ereditar, din tată în fiu, au conservat unele ritualuri din *iudaism: purificarea după atingerea cadavrelor și sărbătorirea duminicii după regulile mozaice ale sîmbetei.

● Doctrina monofizită s-a născut parțial în cadrul unei polemici între *Eutyhes* și *Nestorius*. *Eutyhes*, care ajunsese, în fapt, șeful religioz al Bizanțului, a susținut că Christos nu este consubstanțial cu omenirea, și că natura divină și natura umană se identifică în el într-o singură natură. Doctrina monofizită și autorul ei însuși au suportat acuzațiile venite deopotrivă de la Theodoretos, episcopul din Kyr, și de la papa Leon I (→ *papi*).

§ W. H. C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972

monoteism Formă de *religie în a cărei teologie se afirmă adorarea unei singure divinități (*Yahweh, *Dumnezeu, *Allah), *mitologia respectivă fiind epurată de *zeii tradiționali, transferați în registrul atributiv al zeului unic, de fapt operînd un *sincretism artificial, prin contopirea tuturor zeilor într-unul singur, investit cu prerogativele și atributele celorlalți, care nu mai figurează decît ca ipostaze ale acestuia. Fiind o ficțiune doctrinară convențională și nedispensîndu-se de aparatul adiacent al unor *genii protectoare sau *îngeri și sfinți, ca personaje benefice, și *demoni sau *duhuri rele patronate de un summum malefic (*Dia-volul), întrucît zeul unic nu poate însuma el însuși binele și răul, orice religie monoteistă nu este decît un *henoteism static și constrins. Se poate spune chiar că *m.* nici nu este o formă de religie, ci o formă de *teologie ecleziastică, menită să dirijeze [într-o anumite direcție masa de credincioși. Numai la anumite niveluri de spiritualitate cultivată, intelectuală, este posibil un *m.* filosofic, ce se dispensează de mitologia complementară. ~ *Istoria monoteismului* Andrew *Lang a lansat teoria **protomonoteismului* primitiv (confundat de fapt fie cu absența religiei ca atare, fie cu formele rudimentare de monolatrie); reluată de teologul catolic austriac Wilhelm Schmidt, teoria a fost criticată de E. *Tylor, J. G. *Frazer, W. Wundt, A. Van Gennepe, iar R. Pettazzoni a numit-o un „mit științific al secolului XX“. Dincolo de această încercare teoretică, persistă în unele cercuri științifice opinia că religia *Egiptului* ar fi fost un „monoteism cu fațete“, pentru că textele citează Zeul, fiecare zeu în parte pîrînd numai o ipostază precisă a zeului numenal; *Ré ar fi astfel zeul prin excelență, iar restul numai părți ale corpului său ori atributele lui divizionare; susținătorii teoriei se referă la *credința primitivă în *mana ca formă impersonală; dar zeii egipteni au portrete precise; neînvoarea nominală avea altă cauză: evitarea abu-

zului de rostire a numelor sacre, aplicată și la numele faraonului. O încercare de **m.** artificial a făcut, în Egipt, Amenophis IV (Akhnaton), impunând *cultul unic al zeului solar *Aton, dar fără succes. O încercare similară divulgă, în *Babilon*, reforma lui Hammurabi, *Marduk absorbind în cele 50 de nume toate atributele *panteonului, însă vechii zei îi erau doar subsumați. Abia religia *ebraică* își construiește **m.** cu exclusivism și duritate: „Să nu ai alți dumnezei afară de mine” (Yahweh). Dar acest zeu unic e divizat în ipostaze (*Shaddai, *Adonai, *Sabaoth ș.a.), iar într-o perioadă timpurie, *Azazel primește *sacrificii egale cu Yahweh; mai târziu, puterea se împarte, fie și inegal, cu *Satan. ~ Chiar în *religiile antice*, prin excelență politeiste, s-au manifestat tendințe clare către un *monoteism filosofic*. Filozoful eleat *Xenophanes (sec. IV î.e.n.) propune o divinitate unică absolută, care însă nu este creatoarea lumii din afara ei (cum e considerat Yahweh), ci doar cauza launtrică, imanentă, a universului. La romani, se pare că în epoca lui Augustus, o bună parte din intelectuali, sub influența filosofiei grecești, tind să-l conceapă pe *Iupiter ca unică substanță divină; după unii comentatori (J. Carcopino), Vergilius ar fi conceput, în *Eneida*, o substanță divină unică, divizibilă în numeroase *teofanii de încarnare simbolică, doar ca aspecte diferite ale aceleiași substanțe; influențat probabil și de *orfism, poetul sugerează un *spirit infuzat în mădulele universului care pune în mișcare toată materia și se amestecă total cu acel mare corp (*op. cit.* VI, 726—727). *Crestinismul a simțit nevoia unei trinități, insuficient de clare: Tatăl, Fiul, *Sfântul Duh, poate după modelul vechilor triade din India), admitând și rivalitatea Diavolului, ca și divinizarea *Fecioarei Maria. Chiar *islamul, religia cea mai apropiată de noțiunea monoteistă, nu s-a putut dispensa de un *profet divin, ca mesager al lui Allah, de cei 4 îngeri cu atribute ministeriale divine, și de o căpetenie insurgentă a demonilor: *Iblis. ~ Nevoia unei doctrine monoteiste a pornit din tendința descoperirii unui singur motor cosmic ca forță unică dominând universul sau fiind universul însuși (indirect folosind ca exemplu monarhiile absolute pămîntești). Cum însă această forță trebuie să cuprindă inevitabil binele și răul, **m.** contrazice orice noțiune de *Dumnezeu total* care, neputînd fi decât bun, nu poate fi în același timp rău, iar cum nici o religie nu poate renunța la confruntarea dintre cele două principii arhetipale, orice **m.** devine cel puțin un dualism mascat. Unii cercetători au descifrat în **m.** o formă de strategie politică. Friedrich Paulsen afirmă: „Religiile monoteiste au toate impulsul spre propaganda internațională, care le lipsește celor politeiste. E adevărat că grecii și romanii își luau cu ei zeii în țări străine, dar nu le-a venit niciodată în minte să supună sufletele popoarelor străine. Prozelitismul, manifestându-se în multe feluri, prin misiuni și cruciade,

este propriu religiilor monoteiste” (*Einleitung in die Philosophie*, I, II, 10, Leipzig, 1892). Totuși, înclinația spre monoteism este o înclinație normală a gândirii religioase; tendința de monoteizare a credinței a funcționat totdeauna în mediile intelectuale superioare, ca răspuns la nevoia rațională de simplificare (uneori prin *demitologizare) a religiei politeiste, pronunțat mitologice, așadar și de orientare a credinței spre divinizarea unei forțe unice și abstracte, guvernînd universul; această tendință, care are ca sursă un anumit scepticism, se poate remarca, mai explicită sau mai discretă, la greci — de la *Pythagoras și sofisti pînă la *Socrate, *Platon și chiar Aristotel, la chinezi — în *daoism și *confucianism, la romani — în deosebi la Cicero și la Plinius cel Bătrîn.

montaniști *Sectă desprinsă din *creștinismul timpuriu, organizată în 170 de friganul *Montanus* (care înainte de convertire fusese preot al zeiței *Kybele). **M.** glorificau *Sfîntul Duh (Parakletos), socotind că acesta intervine perpetuu în existența lumii. Pentru **m.**, acțiunea *profeților este o stare de extaz inconștient, cu substrat aproape diavolesc, la care natura umană nu participă.

Monthu; *Month Zeu*, în *mitologia egipteană, din orașul Hermonthis de lângă Teba, reprezentat antropomorfic și adorat local ca divinitate a războiului. În epoca extinderii *cultului solar heliopolitan, e socotit ipostază a lui *Re-Harakhty (Sufletul viu al lui Ré). Apoi, înfățișat cu cap taurin, e numit „Taurul de pe muntele Soarelui în urcuș și al Soarelui coborîtor”, începînd să personifice și forța solară distrugătoare („Taurul cu braț puternic”). Devenind apărătorul faraonului, poartă o sabie încovoaiată (*kepes*), arc, săgeți, măciucă și pumnal, și astfel simbolizează războiul absolut. Tîrziu, revenind numai la vechile atribute militare, își recapătă și aspectul antropomorfic.

Montinus Zeu din *mitologia romană, patronînd munții.

Mopsos *Profet din Tessalia, în *mitologia greacă, participînd la expediția *Argonauților; socotit fiul lui *Apollon; a murit în Libya mușcat de șarpe, la întoarcerea din expediție

mormoni *Sectă creștină (→ creștinism) din Statele Unite ale Americii, numită și *Biserica lui Isus Christos a sfinților zilelor din urmă*; întemeiată în 1838 de *Joseph Smith* (cărui i-a urmat ca lider Brigham Young, acesta autorizînd poligamia (1852), apoi interzisă (1890)), secta **m.** devine una dintre cele mai fanatiche grupări desprinse din creștinism. Pe temeiul afirmației lui J. Smith că ar fi avut multe *revelații profetice și că ar fi găsit comunicările *îngerului Mormon gravate pe tablete de aur, ce au devenit tractabile prin intermediul unor *peep-stones* (pietre transparente), s-a format doctrina mormonă, concretizată într-o carte (*Cartea Mormonilor*), tipărită în 1830, care ar fi fost adusă de îngeri. Astfel, **m.** cred în restabilirea *Bisericii inițiale a lui *Isus Christos și în revelațiile periodice. De asemenea, ei afirmă

că fondatorii civilizațiilor americane precolumbiene au fost câteva triburi semite (kharediți, nephiți, lamanși etc.) și că motivul *crucii maya* (→ *cruce*) ar fi mărturia pătrunderii creștinismului pe continentul american înainte de Columb, iar că civilizația maya a reluat *mitul *potopului universal (→ *Popol Vuh*) după *Biblie, zeul *Quetzalcóatl (de fapt, la mayași, *Kukulcan) fiind identificabil cu Isus Christos. (Această versiune are, ca sursă unică, o scrisoare în care preotul Dionisio José Chonay rezumă, fără a mai putea fi controlat, paginile inițiale din manuscrisul quiché *Titulo de los Señores de Totonicapán*, evitate de el în traducerea sa din 1834, și în care s-ar spune că triburile quiché „sînt urmașele celor zece seminții din regatul Israel” captive și fugind din Asiria în America. Dar originalul e pierdut). Pseudomitologia fantasmagorică a *m.* nu are o logică internă și nu motivează nici măcar formele sociale instituite de sectă: poligamia, *teocrația guvernării locale în statul Utah (unde *m.* s-au stabilit în 1846 și unde au înființat centrul universitar Brigham Young). Guvernată de un președinte și un grup de „apostoli” (considerați canale vii în transmiterea voinței lui *Dumnezeu către oameni), secta se împarte teritorial într-un gen de diocese, numite *stakes* (stâlpi de marcaj). *Morpheus* (grec. Μορφεύς); *Morfeu* Zeul înaripat și *mutant al visului, în *mitologia greacă, aparînd în timpul somnului ca inspirator sau numai transmitător al viselor trimise oamenilor de *zei, dispunînd de capacitatea de a-și schimba forma (μορφή), de obicei imitînd structurile umane, animale și fenomenale. Este unul din cei 1 000 de fii ai zeului somnului, *Hypnos.

Morrigan; *Dana*; *Cailleach*; *Bodb* Zeiță principală, în **mitologia celtică* (purtătoare a 30 de nume), soția sau numai partenera zeului *Dagda și mama zeiței poezilor, *Brigit. Divinitate poliatributivă, *M.* era adorată mai ales ca zeiță a războiului, *demonilor și stafiilor.

Moși (*moș* — etim. tracodacică: I. I. Russu, Vasile Suciu; sau derivat din *moașă*: DEX, pentru care acest dicționar nu indică nici un etimon; cf. albanez *moshë* — vîrstă) *Sărbătoare populară românească precreștină, în special sudică, numită și *Tîrgul Moșilor*, avînd caracter de festival, căreia însă i-a dispărut cadrul cultural; probabil de origine primitivă arhaică, provenind din *totemism, întrucît chiar din relictul ei din vremea noastră rezultă în chip vădit că este consacrată **strămoșilor totemici* (→ *totem*). Termenul *moș*/*moși* (cf. polon. *dziady*; rus. *dedu* — strămoși; rus. *ded* — moșneag) circulă în lb. română veche și independent de evocarea festivă; în textele vechi, *moș* are sens de „strămoșul cel mai îndepărtat” (intemeietorul neamului), deci de *arhetip familial sau tribal. În polisemia acestui cuvînt, se distinge noțiunea plurală de ascendenți îndepărtați, din generațiile arhaice, avînd totuși și o etapă străveche intermediară în termenul *strămoș*, întărit adesea prin sintagma *din moși-strămoși*. (cf. Vasile Suciu, *Termeni de înru-*

dire în limba română, București, 1966, p. 14—15). De fapt, în limbajul mitologic popular, ambii termeni apar adesea ca sinonime, iar *moș*, ca și fem. *moașă* (în varianta cu același sens), indică pe strămoși arhetipali; de ex., *Moș Adam* (*Adam), *Moașa Iova* (*Eva) — nemăi-fiind *oamenii primordialii biblici, numai primii oameni ai lumii locale, dar contaminați de infralegendele periferice bisericesti: *Moș Adam*, un unchiș bonom, împreună cu *Moașa Iova*, soția sa, care a moșit-o cîndva pe Maica Domnului (*Fecioara Maria), transportă soarele în *Iad. Ca sărbătoare populară, principalii *M.* sînt cei din simbăta care precedă *Rusaliele; dar, după o statistică a lui Simeon Manguia, românii au 18 sărbători ale *M.* pe an (*Căldăriu iulian, gregorian și poporal român*, Oravița-Brașov, 1881). După *Moșii de vară* mai au importanță doar *Moșii de Crăciun*, care, cum informează Tudor Pamfile (*Crăciunul*, București, 1914), reprezintă „pomana din mîna, adică acele daruri pe care le duce gospodina la alte case, spre a le da de pomană pentru sufletul morților din casa ei”, iar în precizarea lui Petru Caraman (*Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, 1983, p. 346): „la români, poporul în adevăr are la Crăciun sărbătoarea morților, pe care o numesc cu același nume pe care-l dau aceleiași sărbători fixate la alte date: *Moși*”. O sărbătoare instructivă echivalentă există și la catolici, toamna: *Festum animarum omnium*.

Moșul-Codrul Corespondentul masculin, în **mitologia românească*, al *Mumei-Pădurii, căreia nu-i este totuși nici soț, nici frate, nici partener. Derivat mai curînd din vechiul *Silvanus roman (al cărui *cult era foarte răspîndit în Dacia Romană), are însă și similitudini cu zeul slav *Lieși; dar *M.-C.* e o divinitate răufăcătoare și antropofagă.

Mot Zeu ugarit (→ *mitologie feniciană*) al *morții, al secetei, al anotimpului arid și infertil (fiind dușmănit și învins anual de *Baal, zeul fecundității naturii); în **mitul Baal și Moartea, M.* reușește să-l înghită pe *Baal* cu gura sa mereu căscată și nesătulă, apoi e însă masacrat la rîndul său de zeița *Anat, care îl caută îndelung pe *Baal* în măruntăile pămîntului — adică în *Mot*, care simbolizează *Infenul. După o mitografie, *M.* se pretinde rege peste *zei și oameni, ca zeu al morții (sau *Moartea* însăși), fiindcă și zeei și oamenii se hrănesc cu lucruri moarte. *M.* era adorat ca zeu al morții și de feniciani (și de ramura lor cartagineză), iar de acolo identificat de greci cu *Thanatos. Totuși, *Sanchoniaton îl considerase o divinitate exclusiv feniciană, personificînd mîful primordial din care s-a format universul.

Motz Zeița-lună în miturile avarilor din Caucazul de Nord, corespunzînd zeului *Barz, cu aceleași atribute, la oseși și laxi, sau zeului *Varz* la lezghini (→ *mitologii caucaziene*). *M.* este sora zeului solar *Barg*, de care a fost despărțită pentru dragostea lor incestuoasă.

mozaism *Religia ebraică inițială, eminate-mente etnică, întemeiată de legendarul *Moshe* (→ *Moise*), unificatorul celor 12 seminții, care a impus, ca *zeu unic și absolut, un vechi zeu tribal; *Yahu*, numit ulterior *Yahweh. În epoca premozaică, triburile de evrei (*habiri*: cf. inscripțiile de la Tell-el-Amarna), pe lângă *cultul zeilor locali sau vecini (*Kemosh* — la moabiți, *Milk* — în Milkom, *Kos* — la edomiți), adora pe zeul norocului, *Gad*, pe zeița *Ashera, poate și un *demon, *Shedi*, din care a derivat *Shaddai (după unele opinii, identificabil de timpuriu cu *Yahweh*), de asemenea grupul divin *Elohim sau pe zii împrumutați *Kemoš, *Dagon, *Ashtoreth, *Baal Zebub și pe *El Elyon* sau *El, zeul prin excelență), paralel cu un înrădăcinat *cult totemic (→ *totemism*). O religie premozaică pare a fi atestată, în prezent, ca relict anterior strămutării celor 12 triburi conduse de Moise, la tribul african *falasha. Vechile culte totemice sînt detectabile în onomastica biblică (*Shimon* — hienă, *Iup; *Kaleb* — *cîine; *Hamor* — măgar, *Rahel* — oaie; *Lea* — *vacă sălbatică). Cultul lui *Yahu* pare cel mai vechi și cel mai original ebraic; de aceea a și constituit baza noii religii mozaice, devenind, dintr-un zeu atmosferic tribal, divinitatea absolută panebraică. Totodată, se utilizează vechi obiecte naționale de cult, ca jertfelnicul (*mash-shèbah*) — o piatră dreaptă, ca *simbol material al divinității în care sălășluiește *spiritul divin, ce se folosea ca masă de *sacrificii, pînă cînd a fost înlocuită, la Ierusalim, cu un *altar de piatră sau de bronz. Doctrina mozaică s-a întemeiat pe *Thorah (Legea), rezidînd în primele 5 cărți (*Pentateuch*) din *Biblia ebraică, atribuite lui Moise, și pe tradiția sacră orală, cuprinsă în *Talmud. Existase și un cult al *strămoșilor; după unii cercetători, pl. *Elohim* ar reprezenta de fapt *spiritele plecate ale strămoșilor; alt tip de strămoși erau țerafimii (ebr. pl. *teraphim*) — ținuți în corturile domestice, sub formă de statuete antropomorfe, ca un fel de *Lari protectori. Perioada teologică formativă nu a fost scurtă. *Biblia* ebraică însăși precizează: „Apoi a rostit către Moșe și a zis: «Eu sînt *Yahweh* [Domnul]. Dar eu m-am arătat lui Abraham, Isaac și Iacob, ca *El Shaddai*, iar cu numele meu *Yahweh* nu m-am făcut cunoscut lor” (*V.T., Exodul*, VI, 2—3). Există cîteva etape în formarea religiei mozaice și ele sînt reflectate în variantele onomastice succesive (ca și în adaosurile de nume atributive) ale lui *Dumnezeu, care a parcurs drumul de la calitatea de zeu atmosferic tribal la aceea de ființă cosmică absolută, exterioară lumii. Potrivit concepției filosofice religioase a *m.*, care s-a cristalizat pînă în sec. VII î.e.n., lumea nu conține nimic divin, după cum nimic din ceea ce se află în lume nu e înzestrat cu autonomie dumnezeiască (nici aștrii, nici fenomenele naturale, nici monarhii, așadar nici regii evreilor), după cum nicăieri nu se atestă *credința într-un suflet universal. Dintre vechile religii, *m.* este singură purificată de orice urmă de *animism. Dumnezeu, ca unicitate absolută

(*El Yahweh*), este *altceva* decît lumea creată de el, cu care nu poate avea raport de asemănare; fiind opera lui *Yahweh*, lumea totuși nu a purces din substanța divină și ca atare nu e consubstanțială cu el; ea a izvorit din ideea divină, fiind creată de inteligența dumnezeiască prin intermediul *cuvîntului activ (*dabar*) al lui *El Yahweh*; fiind așadar numai o plămădire prin intervenția exterioară a gîndirii divine creatoare, lumea nu e considerată de *m.* drept un organism dumnezeiesc. Dumnezeu însuși este adorat ca Ființa Absolută, care nu are obîrșie, nu s-a născut, nu se supune devenirii și nici nu piere, de unde și numele cu care i se recomandă lui Moise în prima *revelație: *Eu sînt*, adică „eu sînt cel care este”. Influențele canaanite de convingere, ca și înfrîurarea miturilor babiloniene (→ *mitologii din Mesopotamia*) din timpul exilului din Babilon, nu au fost esențiale, însă au contribuit la consolidarea scripturală a *m.* ca religie autonomă și originală; în această epocă se codifică scripturile epocii patriarhale și se canonizează *Thorah*, ca text al revelației originare, stabilindu-se și conceptul transcendenței lui *Yahweh*. Astfel, *Thorah* subînțelege, în componența sa, pe de o parte Legea scrisă (*Thorah Shebiktab*) — adică *Pentateuchul*, cele 5 cărți atribuite lui Moise, iar pe de altă parte Legea orală (*Thorah Shebeal Pe*) — adică tradiția sacră, de fapt *Talmudul* (*Mishna* sau explicarea sumară a Legii scrise și *Ghemara* sau Legea completă). Concomitent cu evoluția și clarificarea doctrinei teologice, s-a produs și precizarea tehnicilor materiale ale cultului, ca și schimbarea de atitudine, de ex., față de *profeți; așa, în sanctuar era prezent un pom sacru, indiferent de specie, dar mai ales terebintul, alteori palmierul, tamariscul, rodia; pînă la exilul babilonian, profeții fuseseră tolerați uneori, ca simpli precizători (*qōsēm*), deși autoritatea eclesiastică refuza practicile de *magie, pe care le asocia cu *idolatria; ulterior însă profeții cîștigă prestigiu, ca oameni pe care Dumnezeu îi inspiră direct, iar astfel încep să se impună cărțile profetice; profetul *Isaia pune în circulație ideea mesianică a salvatorului care va veni: *Mashiah* (*Mesia), purtînd și numele talisman *Emanuel* (Dumnezeu este cu noi), iar acest nou capitol doctrinar transformă *m.* într-o religie profetică, dezvoltată pe baze etice și etnice. Religia mozaică originară își fructifică apoi evoluția în forma consolidată a *iudaismului.

§ W. F. Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore — London, 1953; M. Reisel, *The Mysterious Name of Y. H. W. H.*, Assen, 1957; E. L. Ehrlich, *Geschichte Israels von den Anfängen bis zur Zerstörung des Tempels*, Berlin, 1958; I. Lewy, *The Growth of the Pentateuch*, New York, 1955

Mrityu (sanscr. *mṛtyú* — moarte) *Demon sau zeu din *mitologia vedică, personificînd *moartea; mai tîrziu, zeul morții sau Moartea însăși, distrugînd fără alegere tot ce e viu *M.* e fratele altor doi zei: *Bhaia (Frica) și *Mahābhaia* (Groaza), toți 3 fiind fiii zeului

*Adharma (Fărădelegea) și ai zeiței *Nirriti (Nenorocirea). *M.* era numit și *Mrityu-Dūta (Vestitorul Morții) ca mesager trimis de zeul regent al morții, *Yama, și care sosește totdeauna „în ceasul morții“ (*mṛtyu-kāla).

Mu Continent fabulos, care, după un pseudo-mit neatestat în *mitologia cunoscută (pus în circulație de colonelul englez J. Churchward, spre sfârșitul sec. XIX), ar fi fost situat în mijlocul unui ocean (după unii interpreți, în Pacific) și s-ar fi scufundat catastrofal, ca și *Atlantida, vestigiile lui socotindu-se insulele Mariane, Carolinele și Insula Paștelui.

Müller, Max Orientalist și mitolog englez (1823—1900), care a folosit *mitologia comparată pentru a interpreta *miturile din punct de vedere semantic, pe baza propriei metode de lingvopaleontologie. *M.* compară asemănările dintre numele principalelor divinități indo-europene, conchizând că ele reprezintă în primul rând divinizarea astrilor și a fenomenelor naturale; în acest sens, *M.* e autorul unei teorii *solare*, potrivit căreia omul a adorat la început forțele naturii și în primul rând *soarele. După *M.*, mitologia este o consecință a „îmbolnăvirii limbii“, cuvintele înseși transformându-se în personaje mitologice. Cercetînd numai zona indoeuropeană, *M.* explică ceea ce „e stupid, sălbatic și fără sens“ în mitologie, iar despre greci afirmă că „poetii lor au avut o aversiune instinctivă față de tot ce este excesiv sau monstruos“, și totuși au relatat despre zeii lor „narațiuni dintre cele mai sălbatice“ (cannibalism unor divinități ca *Demeter și *Kronos, mutilarea lui *Uranos). Sistemul mitologic al lui *M.* se sprijină pe descoperirea raporturilor dintre limbile arice folosite de celți, germani, vorbitori de sanscrită și zend, greci, romani ș.a. (de ex. *Athena < sanscr. *ahana* — zori, dimineață); aceste nume ar desemna, la origine, fenomenele naturii, iar elementele stupide și sălbatice nu ar avea decît semnificații naturale, fiind de fapt descrieri ale *cerului, luminii, *apei, *focului, *pămîntului. Într-un fel, concepția lui *M.* nu se deosebește mult de a lui *Theagenes din Rhegion, după care „*Hephaistos* e focul, *Hera* e aerul, *Poseidon* e apa“, doar că *M.* a pornit de la o filologie științifică, nu conjecturală. Iar *religia este pentru el „o facultate a spiritului care, în mod independent, mai mult, aș zice, în ciuda sensului și rațiunii, îl face pe om în stare să priceapă infinitul sub nume diferite și în deghizări schimbătoare. Fără această facultate nu ar fi posibilă nici o religie, nici măcar cel mai degradat cult de idoli și fetișuri și, oricît de puțin ne-am apleca urechea, am putea auzi în orice religie un geamăt al spiritului, freamătul sforțării de a înțelege ininteligibilul, de a exprima inexprimabilul, o năzuință spre infinit, o iubire de Dumnezeu“. (*An Introduction to the Science of the Comparative Mythology*, London, 1881—1883). *M.* distinge 4 etape în procesul formativ din care rezultă limbile și miturile: etapa *tematică* (formarea rădăcinilor și formelor gra-

maticale), etapa *dialectică* (formarea familiilor lingvistice), etapa *mitologică* (aparitia miturilor), etapa *națională* (formarea limbilor naționale). În ultima analiză, *M.* socotea că „mitologia este, în sensul cel mai înalt, forța exercitată de limbă asupra gândirii în oricare sferă posibilă a activității mentale“ (*Despre filosofia mitologiei*).

§ *Comparative Mythology. An essay*, Oxford, 1856 (ed. revăzută, London—New York, 1909); *Contributions to the Science of Mythology*, I—II, London—New York, 1897; *Natural Religion*, London, 1889; *Anthropological Religion*, London—New York, 1892

Mulungu; *Molungo*; *Morungu*; *Mungu*; *Leza*; *N'gai* Zeu suprem, venerat de unele triburi bantu tropicale (→ *mitologiile populațiilor africane*). După unii etnografi, *M.* ar fi un împrumut de la zuluși (zeul *Unkulunkulu) și ar personifica sintetic principalele forțe ale naturii (cerul, soarele, luna, stelele, ploaia, tunetul, fulgerul). Tribul *wabena* îl consideră patronul *spiritelor *strămoșilor; etnografii A.T. și G.W. Culwick transmit această definiție locală a zeului: „*Mulungu* nu are nici față, nici mâini, nici picioare și nici trup. *Mulungu* nu vorbește, nu aude și nu vede. El e pretutindeni și nu este nicăieri“. Alte triburi cred că *M.* este fulgerul, tunetul fiind vocea sa. Cafrii din Rhodesia (supranumindu-l *kulu* — mare, bătrîn) au însă despre *M.* o imagine confuză, nu ca despre o divinitate propriu-zisă, și nici nu i se închină.

Muma-Pădurii; *Ciuda Lumii* Un *geniu rău al *pădurilor, o divinitate malefică, nefastă, din **mitologia românească*, înfățișată ca femeie foarte bătrînă și slută, cu părul lung pînă-la pămînt, bocind neîncetat prin păduri; se poate autometamorfoza la dorință, fie în călugăriță cu părul despletit, fie într-o făptură ambigenă sau într-o combinație de două regnuri (jumătate babă, jumătate lemn) ori într-un copac rămuror. Deși de obicei scundă și încovoiată, o mogildeață sprijinindu-se în toaig, unele variante o prezintă și ca o babă monstruos de înaltă, putînd dormi încolăcită în jurul unui foc din pădure; în acest caz, slușenia ei este accentuată de „ochii cît strachina și dinții cît secerea“, iar baba însăși, feroasă, rea și vicleană, este antropofagă. Apare îmbrăcată cînd în zdrențe, cînd în mușchi verde. Sînt variante regionale în care diferența de statură îi e atribuită firesc, *M.-P.* fiind considerată o nepotolită *mutantă — fie babă gigantică, fie o bătrînă pitică încopînd într-o scorbură de copac, fie un animal (bivolită, iepure, *cal, gîscă, *vacă, uneori *cîine) sau chiar o specie teratologică, hibridă, antropodendromorfă. În posesia ei se află două butoaie magice, unul cu *apă, altul cu putere. Se folosește adesea, pentru transport rapid, de un cal cu 9 inimi. Totdeauna cînd se plimbă stîrșnește vuietul codrului, iar adesea ride ea însăși în hohote sinistre sau plînge hohotor, alături doar chiuie sau croncăne. Umblă la marginea pădurilor, momind pe drumeții rătăciți, ca să le smulgă inimile sau ca

prefacă, prin vrăjile ei, în cai sau în șerpi; vâlcăreala ei din codri urmărește să deruteze ori să atragă pe cei care străbat pădurea în vreme de noapte; dar oricine poate scăpa de **M.-P.** destul de simplu: oferindu-i un codru de pîine sau orice altă mîncare modestă. Există un portret sintetic (ca un portret-robot) al **M.-P.**, pe care l-a comunicat B. P. Hasdeu (în *Magnum Etymologicum Romaniae*, art. *Ariciu*, după o informație din zona Galați): „avea un ochi cît un talger, capul ca o căpiță, cozile ca măturoaiele, părul ca arceale, dinții ca secele, degetele ca țepoaietele, unghiile ca coasele, picioarele ca rășchitoarele“. În Țara Moșilor (Munții Apuseni), numită *Vilva Pădurii*, e imaginată ca o femeie înaltă cît un brad, cu părul lung pînă la călcîie și cu pielea păroasă; își păzește pădurea și plînge jalnic atunci cînd oamenii taie copaci, iar celui care are nesăbuița să i se adreseze ori să-i răspundă la chemări, „i leagă graiul“; alteori cîntă foarte frumos, însă nu-i place să fie văzută de oameni; uneori face copii cu bărbații cărora le e dragă pădurea, iar aceste odrasle devin *spiriduși. **M.-P.** locuiește într-un bordei sau într-o scorbură. Are mulți copii, pe care-i domolește adormindu-i cu somnul furat de la oameni; adesea se crede că arborii pădurii sînt copiii ei, pe care îi alăptează de mici. În *superstiția rurală se afirmă că ea răspindește boli ciudate, că ucide copiii din leagăn și că adesea își mîncă victimele, după ce le frige. Are patima de a poci fetele și flăcăii, fiindu-i pentru aceasta de ajuns să-și strige victima, care e pierdută dacă acceptă să iasă afară, întrucît **M.-P.** știe să ademenească în 99 de feluri. Rare reprezentări o închipuie tînără și foarte frumoasă, dar cu gheare de lup. După unele *credințe mai rare, a fost fie ibovnica, fie soția monstrului Ciută-nevăzută. Motivul *Muma-Pădurii* nu este unic: există corespondențe la slavii răsăriteni (*Baba Iagă) și la germani (*Buschgrossmutter* sau *Buschweibchen*).

Muramura Divinitate colectivă din Australia (→ *mitologii din Oceania*): *Fecioarele Muramura*, considerate de obicei tinere fete numeroase, *fecioare pribege*, cu existențe diverse divizate atributiv: unele supraveghînd *ritualurile inițiatice, altele patronînd *vinătoarea, altele cîntînd *descîntece pentru ploaie. În vremea arhaică a viselor (*alcheringa), fecioarele **M.** pribegeau prin Australia ori erau trase prin *cer cu o lungă funie de păr, pînă s-au prefăcut în stele (Pleiadele și constelația Orion). Variantele din Australia de Vest vorbesc de niște fecioare **M.** prefăcute în pietre, devenite animale sau scufundate în pămînt.

Murcia; *Murtia* Zeiță arhaică din *mitologia romană, considerată în epoca clasică o divinitate a trîndăviei. **M.** avea un *templu consacrat într-o vale din Roma, între Palatin și Aventin.

Musisi Zeu al cutremurelor, venerat de tribul baganda din Uganda (→ *mitologiile populațiilor africane*), numai în împrejurările cînd își

manifestă unicul său atribut și cînd e implorat să cruțe viața oamenilor.

Muspellsheim Ținut primordial de *foc în **mitologia scandinavă*, situat în sudul și deasupra pustiului *Ginnunga Gap și înconjurat de bordura cerească Himlr; stăpînit de *Surtr, singurul locuitor suportînd dogoarea unei flăcări perpetue și dominante; abia după crearea universului de către *Odhinn, **M.** devine țărîmul cel mai de sus dintre cele 9 lumi stratificate, făcute de zeul suprem. **M.**, această lume a focului, a avut un rol important în *cosmogonia din viziunea mitică scandinavă, deoarece scînteile care săreau neîncetat de acolo peste deșertul Ginnunga Gap au topit de la o vreme ghețurile compacte de pe cîmpia Elivagar, dez-morțînd astfel apele primordiale (→ *apa*).

Musubi no Kami Zeu ocrotitor al căsătoriei, în **mitologia japoneză*.

Mut Zeiță din **mitologia egipteană*, adorată la Teba ca atotputernică mamă divină; în epoca predinastică (mileniul IV î.e.n.), numele ei însemna „vultur“ (de unde și *simbolul acvilin ulterior). Prelundu-i *cultul, teologii tebani au contopit-o cu *Nehbet. Sub dinastia a XVIII-a, prima dinastie din Regatul Nou, dominată de *cultul lui *Ammon, a fost socotită soția acestui zeu, mai tîrziu identificîndu-se cu o zeiță secundară, *Amaunet*. Cultul zeiței **M.**, ca mamă divină și soție a lui *Ammon*, ia extindere mai ales după sec. XVI î.e.n. în Regatul Nou, cînd în cadrul marilor procesiuni pe *Nil se transporta statuia lui *Ammon* de la *templul din Karnak în templul din Luxor, care era sanctuarul zeiței **M.** (ea fiind așadar vizitată de soțul divin). Deși soția marelui zeu, uneori era socotită și o ființă bisexuală, ca mamă absolută a tuturor forțelor vitale cosmice, iar în ierarhia „panteonului egiptean egalase la un moment dat alte mari zeițe, avînd și atributele lor („Marea Magiciană“, „Doamna cerurilor“, „Ochiul lui Ré“) fiind venerată și ca regină a tuturor zeilor. Reprezentată plastic de obicei ca femeie, avea uneori cap de vultur, în unele situații purtînd și simbolul faraonic al șarpelui Uraeus (→ *cobra sacră*) împreună cu dubla coroană a celor două țări egiptene.

mutant Pe lîngă sensul biologic, de individ sau prezentînd modificări de unități genetice sau purtător *obiectiv* al capacității de salt în masa ereditară putînd duce chiar la o mutație spectaculoasă, aceeași noțiune conține și un sens mitologic: sînt descriși *zei, eroi mitici, animale fabuloase, vrăjitori, *samani capabili *subiectiv* de a realiza în aspectul sau în structura persoanei lor modificări parțiale sau integrale, ajungînd pînă la *metamorfoze totale dintr-o specie în alta, dintr-un regn în altul, dintr-o stare de agregare în alta; astfel, *Zeus poate fi cînd lebedă, cînd taur, cînd om comun; *Loki devine pește, muscă, iapă, focă, vînt sau vâpaie; *Muma-Pădurii se prefăce în călugăriță, în copac rămuros sau în jumătate babă-jumătate lemn. În *mitologiile popoarelor creștine, cel mai diversificat **m.** este *Diavolul. În cazuri

rare (de obicei în mitologiile inferioare tribale), un **m.** — supranatural dar nu de esență divină — nu mai poate reveni la starea precedentă.

mutaziliți (arab. *mu'tazilah* — cei ce se despart) Membrii unei *secte desprinse din *islam în sec. VIII, care împărțeau *credința în unicitatea lui *Allah și în dreptate. Pentru **m.**, Allah este *Dumnezeu fără atribute, interpretarea lui antropomorfistă fiind imposibilă, întrucât el nu poate fi văzut cu ochii; așadar, conform naturii sale, Allah nici nu poate să condamne omul la chinuri eterne, dimpotrivă, este obligat să le dea oamenilor dania postumă. Recunoașterea existenței liberului arbitru în acțiunile umane a condus și la elaborarea ideii de Dumnezeu justițiar și binevoitor; tot astfel, **m.** au luptat împotriva *dogmei mahomedane a *predestinării. Contrar doctrinei islamice ortodoxe, **m.** consideră cartea sacră, *Coranul, o operă creată de Allah. În cadrul *religiei islamice, **m.** au fost primii teologi care au elaborat, într-o formă speculativă, prima *teologie musulmană, influențată însă de filosofia antică, în-deosebi greacă. Fără a prefera credinței rațiunea, totuși **m.** și-au explicat dogmele cu ajutorul raționamentelor.

§ A. N. Nader, *Le système philosophique des mutazila*, Beyrut, 1956

Muze (grec. Μοῦσαι; lat. *Musae*) Cele 9 fiice ale zeiței memoriei *Mnemosyne și ale lui *Zeus. Dar, după poetul Alkman (sec. VII. î.e.n.), citat de Diodor din Sicilia, **M.** sînt fiicele cuplului *Uranos — *Gé* (*Gaia), adică ale *cerului și *pămîntului. Numai Euripides (în *Medeia*) le atribuie, fără temei, ca mamă, pe zeița *Harmonia. La origine se pare că erau *Nimfe ale izvoarelor, devenind apoi zeițe ale cîntecului și inspiraătoare ale poezilor, purtătoare de liră. La *Homer, care nu le precizează numărul și numele, sînt zeițe ale cîntecului și locuiesc în *Olimp lângă *zei, cărora, conduse de *Apollon, le cîntă la ospețe. După Pausanias (*Călătorie în Grecia*, IX, 29), *cultul **M.** a fost introdus de cei doi *Aloizi, pe muntele Helikon. Răspîndindu-se în Hellada (din Beoția), cultul se pare că inițial cunoscuse 3 **M.** (primitive sau arhaice): *Mneme*, *Meletes, *Aoide sau 4: *Aoide*, *Arhe, *Meletes*, *Thelziopoe. Se poate să fi fost inițial 3 (ca 3

*Moire, 3 *Harites), apoi să fi alcătuit 3 grupuri de cîte 3, pentru corurile sacre. *Hesiod amintește nominal 9 Muze: *Clio, *Euterpe, *Thalia, *Melpomene, *Terpsichore, *Erato, *Polyhymnia, *Urania și *Calliope (*Theogonia*, v. 75—79), dar nu le acordă atribute diferențiate. Grecii credeau că, adunate în jurul *altarului lui Zeus, **M.** cîntă obirșia lumii, pe zeii și oamenii, faptele glorioase ale lui Zeus sau evenimentele din existența marilor eroi (căsătoria lui *Kadmos, moartea lui *Ahilleus). O delimitare foarte certă a atributelor fiecărei **M.** nu a existat niciodată, precizări încercîndu-se abia în epoca romană. Într-o epocă mult mai tîrzie, celor 9 **M.** clasice le-a fost adăugată și *Nimfa *Arethusa, ca ocrotitoare a poeziei pastorale. Fiind în primul rînd zeițe ale cîntecului, **M.** protejează pe toți cei ce le recunosc superioritatea, pedepsindu-i pe aroganții infatuați (cazul bardului trac Thamyris, căruia, fiindcă se lăudase că le este egal, **M.** i-au luat vîzul și darul cîntecului). Vechii poeți începeau întotdeauna cu invocarea Muzei: Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλλεύς (*Cîntă, zeiță, mînia ce-aprinse pe-Ahîl Peleianul* — Homer, *Iliada*, I, v. 1). Fiind în preajma lui Apollon, se mai credea că **M.** au și harul profeției. Detalii aspectuale nu oferă decît artele plastice: dintre poeții mitografi, numai *Pindar le atribuie „bucle violete“. Toți poeții vechi (Homer, Hesiod, Pindar) afirmă că **M.** sînt și atotștiutoare, prin *simbolul mamei lor Mnemosyne, ca intruchipare a memoriei. (cf. *Camenae)

§ P. Decharme, *Les Muses*, Paris, 1869; F. Rödiger, *Die Musen*, Leipzig, 1875, P. Boyancé, *Le culte des Muses chez les philosophes grecs*, Paris, 1937; E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, 1948 (trad. rom., *Literatura europeană și evul mediu latin*, București, 1970, cap. XIII, *Muzele*, p. 265 — 285)

Myo-o Zeul dragostei, în *mitologia japoneză; divinitate temută, **M.-o** e cunoscut din reprezentări plastice medievale (mici statuete din sec. XIII), antropomorfe, însă cu alură drăgonică: părul ridicat în suvițe ca niște coarne, din temple, privire penetrantă, gura întredeschisă, cu dențiție puternică și colți enormi în falca inferioară. **M.-o** simbolizează mai mult violența și suferința erotică, decît suavitatea iubirii.

Naastrand Tărnu morților păcătoși sau apele veninoase în **mitologia scandinavă*, unde sînt condamnați să rătăcească veșnic sperjuri, criminalii, adulterinii, incestuoșii, corupătorii. Tot acolo este și *Palatul Naastrand*, construit din piei de șarpe cusute omogen, departe de soare, cu porțile spre nord; din capetele șerpilor cusuți se scurge întruna veninul care alimentează teritoriul și apele de pedeapsă. Palatul este reședința zeiței **Hel*, stăpîna **Infernului (*Hell)*

Nabu (*Vestitorul*; babil. *nabu* — vestire) Zeu sapiential din Babilon (→ *mitologii din Mesopotamia*), fiul lui **Marduk*; identificat adesea cu zeul asirian **Nebo*, era adorat ca patron al științei și al scribilor, el însuși scrib divin în **templul ceresc *E-Saggila*, ținînd evidența faptelor celeste și pămîntești și statornicînd domnia regilor mesopotamici. Cu timpul **cultul* lui N. amplificîndu-se, i se adaugă zeului și alte atribute: devine zeul **revelației divine*, fără care consiliul zeilor din **panteonul babilonian* nu ia nici o decizie; împreună cu soția sa *Tashmit* (care nu a avut vreodată un cult autonom), N. ocrotește arta scrisului (se credea că el a introdus scrierea în Babilon), orice fel de știință și, firește, școlile. Dar e totodată zeul **magiei* și al **manticii*, iar ca ocrotitor al înțelepciunii (întrucît înțelepciunea era mai ales cunoașterea și descifrarea mișcării astrelor), patrona **astrologia*, preoții săi fiind de obicei și astrologi. În epoca ascensiunii Babilonului, i se mai atribuie și deținerea tăblițelor în care erau înscrise numele tuturor oamenilor cu destinele lor. La Babilon, de fiecare An Nou, N. îi făcea o vizită simbolică tatălui său Marduk, statuia sa fiind transportată de-a curmezișul cetății pînă în templul zeului suprem, a cărui statuie îl însoțea la întoarcere o parte din drum, spre Borsippa, sediul lui N. și locul unde i s-a instituit cultul prima dată; de fapt N. era o divinitate mai veche decît Marduk, dar inversarea de situații ținea de politica teologică a regelui Hammurabi. Cultul lui N. capătă cea mai mare popularitate în Asiria (în varianta *Nebo*), sub Assurbanipal. Atunci, sau mai devreme, N. devine și patronul planetei Mercur. Emblema curentă a lui N. în Babilon și Asiria era același *stilus* metalic cu care se imprimbau cuneiformele în argila moale.

Nacxit **Strămoș arhetipal* (→ *arhetip*) zeificat, în mitologia maya, ramura yucataneză quiché (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), identificat cu **Quetzalcôatl* și cu **Topiltzin*; de fapt, **Popol Vuh* îl descrie ca pe „cîrmuitorul bărbaților Orientului“ (IV, 6) la care vin traversînd marea fiii celor 4 **oameni primordiali* quiché, ca la stăpînul și judecătorul lor suprem.

Principalii comentatori (L. Schultze-Jena, R. V. Kinjalov) îl identifică însă nu cu zeul Quetzalcôatl, ci cu legendarul conducător toltec *Topiltzin Acxil Quetzalcôatl* (numit în **Cartea lui Chilam-Balam — Nacxit-Xuchit*), care a condus invazia toltecilor spre zona litoralului mexican, pînă în pen. Yucatan (sec. X). În *Genealogia cîrmuitorilor din Totonicapan* (cap. V), aceiași fii ai oamenilor primordiali (**Balam-Quitze, *Balam-Acab, *Yqui-Balam și *Mahucutah*) îl onorează pe N. cu titlul de reverență „părintele nostru“ și îi aduc **sacrificiu de *fumigații*, ca unui zeu.

Nagabonyi Zeiță a foametei la tribul baganda (→ *mitologiile populațiilor africane*), căreia i se sacrifică fructe veștede (→ *sacrificiu*), spre a i se demonstra că oamenii nu au ce să mîncească, **ritualul efectuîndu-se numai în vreme de secetă*.

Nagıtai (mongol *naga* — cer, *tai* — zeu) Zeu ceresc și creator universal, acceptat în **mitologia mongolă* ca divinitate supremă, venerat însă fără vreun **cult special*.

Naglfar Corabie gigantică, în **mitologia scandinavă* (înjghebată din unghiile morților care au fost lipsiți de **ritualul funerar*), cu care vor naviga **giganții glaciali și toți locuitorii *Infernului (*Hell)* împotriva zeilor cerești (**Asa*), la sfîrșitul lumii, în războiul final (**Ragnarökr*). Cîrmaci va fi **Loki*, divinitatea malefică a **focului subteran*.

nahual Un alter ego, un dublu al fiecărui om, în concepția filosofiei mitologice aztece (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), **spiritul* care îl dublează pe individ, ocrotindu-l din stadiul de nou-născut; aztecii credeau că și fiecare zeu are un *nahual* al său. De cele mai multe ori, un *n.* era imaginat în înfățișare de animal; astfel, dintre zei, **Tezcatlipoca* avea ca *n.* personal jaguarul, **Tonatiuh* — condorul etc. Spre a se constata prezența unui *n.* și pentru identificarea lui, la nașterea unui copil se presăra în jurul casei nisip: îl indicau primele urme rătăcitor.

Nahusha Rege mitic din India, care a izbutit prin **asceză (*tapa)*, prin **sacrificii* și studiu îndelungat, ca și prin stăpînire de sine și eroism, să domine cele 3 lumi, ocupînd un timp chiar tronul lui **Indra*. A fost însă pedepsit pentru lipsa de modestie. În **Purână* se spune că, vrînd să obțină dragostea soției zeului Indra, regele s-a urcat în lectica ei purtată de 7 **rîși* și dorînd să ajungă mai repede i-a zorit pe purtătorii divini, lovindu-l pe **Agastya* cu piciorul; dar acesta îl blestemă și regele se prăbușește din lectica cerească, prefăcîndu-se în șarpe în clipa cînd se izbește de pămînt (→ *blesteme*).

Naiade (grec. sg. *Naiás*; *vásiv* — a curge) *Nimfe ale izvoarelor, lacurilor și apelor curgătoare în *mitologia greacă, înzestrate cu har profetic și purtătoare ale tinereții eterne; erau socotite fiice ale lui *Zeus, fie ale lui *Okeanos.

Nainema Zeu suprem și creator al lumii *ex nihilo*, în *cosmologia triburilor columbiane uitote (→ *mitologiile triburilor amerindiene*); zeul însuși e privit ca o iluzie care produce universul dintr-un *haos de năluci: actul de creație săvârșit de zeu (el însuși pe jumătate virtual, numit cu epitete adecvate: „Cel-ce-nu-e-decît-nălucire” sau „Cel-ce-se-năzare”) nu este o *cosmogonie propriu-zisă, ci transferul nălucii din vis în spațiul obiectiv. După o transcriere a lui K. T. Preuss (*Die höchste Gottheit bei den Kulturarmen Völkern*, Berlin, 1922), *mitul fixează începutul într-un *nimic* cosmic: „Nu era nimic la început, decît năluciri, nimic nu se afla cu adevărat. Numai o singură nălucă, o năzărire pe care a atins-o părintele nostru”. Zeul era senzația misterului, strânge nălucă la piept, însă nu o poate rezema de nimic, smulșă din haosul fantomatic, unde „nu era măcar un copac de care să sprijine nălucă”, astfel încît o susține numai cu suflul respirației lui, crede că reușește s-o lege de ceva, dar zice „Am legat asta de ceva ce nu este”, iar atunci „părintele nostru a legat golul de firul visului”; zeul cade pe gânduri și leagă nălucă de vis; apoi, împregnînd-o cu o substanță cleioasă, o frămîntă cu picioarele pînă îi dă formă și corp, încît nălucă devine lume.

Namma; rar: *Raego* *Duh răufăcător al nopții, unica divinitate nominalizată în *animismul tasmanienilor; acest *spirit înfricoșător de care se teme orice drumeț de noapte din Tasmania, se crede că poate pricinui oamenilor toate nenorocirile imaginabile.

Nammu *Apa primordială, simbolizînd substanța maternă universală în miturile sumeriene (→ *mitologii din Mesopotamia*), mama născătoare fără bărbat, care i-a născut pe zeii inițiali *An (*cerul) și *Ki (*pămîntul) — adică elementul masculin și cel feminin. După un timp indefinit, în pîntecul acvatic la zeiței N. s-a zămislit un munte uriaș emisferic, cu baza de argilă moale și cu piscul de plumb strălucitor; pe un disc plat (baza emisferei) a apărut gîlia *Ki*, plutind în oceanul inițial, iar în pisc s-a desfășurat cerul An. (În mitologia babiloniană, marea primordială, *Tiamat, devine monstruoasă.) În orașul Eridu (Sumerul de Sud) N. era socotită mama zeului *Enki și creatoarea oamenilor: văzînd că *zeii s-au înmulțit și nu are cine să-i slujească, N. îi cere lui Enki să născocoască ceva spre a-i elibera pe zei de poverile muncii, iar zeul plămădește din lut amestecat cu singele său 7 zeițe-mame și ele încep să frămînte apoi argila pe care N. însăși o modelează dîndu-i forme omenеști.

Namtar Zeu asiro-babilonian (→ *mitologii din Mesopotamia*), patron al ciurii, mai tirziu în genere al *morții și al destinului uman (preluat din tradiția Sumerului, după zeul *Irra*; sumer. *irra* — soartă). N. era socotit și mesagerul zeiței infernale *Ereshkigal; un text asirian îl

numește Namtar, crainicul infernului, izvoditorul de reguli”. Se credea că e înconjurat de *duhuri nefaste sau *demoni (fiind el însuși demon): *Mutu* (Moartea), reprezentată cu cap de *dragon, mîni omenеști, picioare de pasăre; *Alluhappu* (Lațul-de-vînătoare): cap de leu, 4 mîni și picioare de om; *Mukil-resh lemutti* (Complicele-răului): cap de pasăre, aripi desfășurate, puțînd zbura cu ele în orice direcție, dar mîni și picioare omenеști; *Mamit* (Pedeapsa-jurămîntului-călcăt): cap de capră, mîni și picioare omenеști; *Etemmu* (Stafia): cap de bou, 4 mîni și picioare omenеști; *Mimma-lemnu* (Toate-relele): două capete din care unul omenesc și unul de leu.

Nanabozho Zeu principal și *erou civilizator sau *strămoș totemic în *panteonul tribului algonkin din Canada (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), al cărui *cult e legat mai ales de semnificațiile pămîntului, zeul ocrotind pășunile și fiind cel care a purificat prin luptă pămîntul de monștri; el locuiește acolo de undă răsare soarele, lupta lui cu monștrii începînd de la distrugerea celui care răpise astrul. În zona Marilor Lacuri e considerat fondatorul tuturor instituțiilor tribale de bază și al ceremoniilor tradiționale; aici, e pus în raport cu *mitul *potopului universal. Mergînd la *vînătoare N. a căzut într-un lac revărsînd apele care au inundat lumea, iar el făcîndu-și o plută a navigat pînă a obținut un pumn de nisip, pe care l-a prefăcut într-un pămînt nou; din fratele său geamăn, pe care l-a sfișiat, a ales oasele și măruntaiele, făcînd din ele plantele și animalele; într-o variantă, s-a salvat de potop urcîndu-se la timp într-un copac foarte înalt. Aproape toți algonkinii îl consideră dublu strămoș: cel care a creat și omenirea inițială, antediluviană și pe cea de-a doua, de după potop. Simbolul totemic (→ *totem*) al lui N. este Iepurele Uriaș. (Irokezii au un zeu similar: *Tehoronhiawakhon*.)

Nana-Buluku Zeu cereșc suprem al tribului ewe de pe litoralul Golfului Guineei (→ *mitologiile populațiilor africane*), indistinct, dar important, fiind tatăl zeiței *Mawa* și al zeului *Lisa*, care au dat naștere zeilor mai tineri ai *pămîntului, *apei, dreptății, în cîteva generații; ultima reprezentată de zeul tunetului, *Xewiozo*.

Nanahuatzin Zeu nahuatl care, în mitologia aztecă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) este divinitatea de *sacrificiu ce se aruncă de bunăvoie, la invitația zeilor, în rugul aprins de ei, iar după ce arde trosnînd și se distruge, răsare ca un soare roșu, legăndu-se pe orizont; întrucît, după ce a luat ființă prin jertfa de sine, încă nu se mișcă pe cer, i-au adus și zeii propriul lor sacrificiu de reciprocitate: singele lor, și numai astfel s-a putut urni noul soare. N. este al 5-lea și ultimul din ciclul nahuatl de *sori (sau ere) — Soarele 4-Mișcare, era prezentă. În mitologia chichimecă (Mexic), N. era zeul sifilisului.

Nanaya Zeiță akkadiană (→ *mitologii din Mesopotamia*), patronînd atît războiul, cît și dragostea carnală; unii mitologi o consideră numai o dublură, alții numai un epitet al zeiței

*Ishtar; totuși, *N.* pare mai degrabă aparține doar categoriei atributive din care fac parte *Ishtar* și *Inanna. Numele și funcția ei divină sînt atestate în texte din timpul dinastiei a 3-a din Ur. Un imn babilonian amintește că tatăl zeiței, marele zeu *Anu, din anumite motive a înălțat-o la rangul celorlalte zeițe. În epoca hellenistică însă, *cultul ei se extinde și în alte zone (Siria, chiar Iran — unde se menține pînă la dinastia sasanidă).

Nang Kauhilung (*Doamna de cristal a Marii Vulve*) Zeiță a naturii fecunde — printre cele mai venerate din *mitologia siamezilor din Thailanda. *N.K.* locuiește pe o măgură de pe care, potrivit tradiției, se scurgea o dată pe lună un torent roșu; de aici identificarea cu ciclul menstrual femeiesc. După ce zeița a îmbătrînit, torentul a rămas invariabil cristalin. Perechile dornice de copii îi aduc acestei zeițe *sacrificii pe măgura ei sacră. (cf. *yoni)

Nanna Zeiță din **mitologia scandinavă*, soția zeului *Baldr și mama zeului justiției, *Forseti, venerată ca *simbol al gingășiei feminine și al fidelității în dragoste. Cînd *Baldr*, murind, e așezat pe rugul ritual al corăbiei sale *Hringhorni*, *N.* îl îmbrățișează și moare alături de el, arzînd pe același rug.

Nannar (*Luminătorul; Zeul-lună*) Zeul akkadian al *Lunii (→ *mitologii din Mesopotamia*); divinitate provenită din orașul Ur și identificată în mitologia oficială din Babilon cu zeul *Sin, pe temeiul modelului original al zeului selenar sumerian *Nanna*. În Ur, *N.* era considerat și ca primul monarh întemeietor al cetății, care fusese investit cu prerogativele regale de zeul suprem *Enlil.

Nanshe Zeiță sumeriană din Lagash (centrul ei cultural), patronînd oniromanția (→ *mantică*) și *oracolele (→ *mitologii din Mesopotamia*). În *descîntecele — sumeriene și akkadiene — din ciclul *Demoniî răufăcători Utukku* (→ *demoni*), *N.* este invocată, alături de zeița primordială *Nammu, ca apărătoare a lumii împotriva acestor divinități malefice. *N.* este soția corăbierului *Urshanabi, cel care transportă morții spre *Infern.

Nārada Înțelept arhaic divin din *mitologia vedică, un mare *riși, fiu al zeului creator *Brahmā. Considerat mijlocitorul divin între zei și oameni, *N.* coboară din *cer pe *pămînt, pentru a le comunica oamenilor ce se petrece în ceruri, apoi se întoarce sus spre a le relata zeilor despre evenimentele terestre.

Nāraka *Infernul, în *mitologia vedică, un infern complex, compus din mai multe nivele. În *Atharvaveda* (II, 14; V, 19) *N.* este „Casa de sub pămînt” în care cei ce au păcătuit în viață (→ *păcat*) sînt sfișiți de *demoni. Într-o epocă mai tîrzie (după *Manusamhitā*, IV, 88—90), *N.* e divizat în 21 nivele, dar alte surse ulterioare indică 7 nivele sau cercuri, 28 și chiar 50, dispuse orizontal, în suprapunere riguroasă, totuși dedesubtul lumii subpămîntene *Pātala, la suprafața căreia e situată capitala zeului *morții, *Yama. În diviziunea cu 7 cercuri suprapuse (variantea cea mai frecventă), distri-

buția lor e graduală: 1) *Pūt* (cercul superior) adăpostește pe cei care nu au avut copii; 2) *Avici* (al doilea de sus) conține sufletele celor care își așteaptă reîncarnarea (*avatara); în 3) *Samhata* și 4) *Tāmisa* stau cei pedepsiți pentru păcate secundare; în 5) *Riṣa*, sufletele sînt atacate neconștient de șerpi, insecte veninoase, fiare și păsări sălbatice — toate acestea simbolizînd muștrările de conștiință; 6) *Kūdmala* este o zonă pe unde curge fluviul subteran *Vāyatarani, în apele căruia — pline de sînge și murdării — se sufocă păcătoșii; 7) *Kākola* (cercul inferior) sau *Nāraka* propriu-zis se prezintă ca un loc de beznă compactă în care există o singură sursă de lumină: o groapă în flăcări, unde ard criminalii, fără să fie mistuiți cu totul de *foc, iar demonii care îi înconjoară le dislocă din corp bucăți cu cîte un clește încins în văpaie sau îi prăjesc în ulei clocotit; spre deosebire de toți ceilalți penitenți, care își așteaptă în durate diferite termenul de reîncarnare, cei din *Kākola* vor îndura numai acolo chinurile prescise, pînă cînd se va sîrși *kalpa curentă. În *budism (a cărui *mitologie denumește aceeași noțiune și *Niraya*), *N.* nu este un infern propriu-zis, ci doar locul cel mai incomod pentru reîncarnare, dintre toate cele 6 sfere ale existenței din procesul ontic *samsāra.

Nara-Nārāyama Doi înțelepți primordiali (*riși) din *mitologia vedică, inițial existenți amîndoi într-o singură persoană, ca întruchipare a zeului *Vișnu sau unul dintre *avatarii săi: *Nārāyana Jalaçayana* (*Nārāyana* cel culcat pe ape — adică pe apele de lapte ale oceanului cosmic primordial; → *apa*) și, implicit, unul dintre epitelele marelui zeu, în ipostaza antropomorfă de divinitate precosmogonică. În iconografie, uneori *Vișnu e reprezentat în avatărul *Nārāyana*, cu formă integral omenească, dormitînd pe șarpele primordial *Çeșā* (*Adhiçeșā) adică pe *simbolul timpului infinit (sau neînțeput), care pluteste pe toate apele *haosului anterior creației lumii (→ *cosmogonie*). Dar în *Mahābhārata, *Nara* și *Nārāyana* sînt considerați separat, ca întruchipări ale lui *Rāmā (*Nara*) și *Krișṇā (*Nārāyana*).

Narcis (grec. *vāpκισσοç* — narcisă) Tînr frumos din *mitologia greacă, iubit de numeroase fete muritoare dar și de *Nimfe (mai ales de *Echo), pe care însă, infumurat, le disprețuia. Pedepsit de zeița răzbunării, *Nemesis, să-și vadă chipul în apa unei fîntîni și să se îndrăgostească de sine, a murit de durerea de a nu fi putut ajunge la tînrul zărit în apă. Un pseudomit alegoric, probabil de origine literară, afirmă că din locul morții lui *N.* au răsărit îndată narcisele.

Narți (oset *Nart*; cecen *Njart*; etim. incertă: oset *art* — foc; armean *mard*, cecen *mār* — om); *Ciclu epic al Narților* Ciclu epic eroic (de tip epos), cu structură mitologică, al oșezilor (Caucazul de Nord), privind originea arhetipală a acestui popor, răspîndit însă prin veche contaminare folclorică și la alte popoare din Caucaz (→ *mitologii caucaziene*): ceceni, kabardini, abhazi, cerkezi ș.a. Mai mulți cercetători atribuie

*mitului N. o origine străină de aria Caucazului: fie greacă, fie persană, fie romană. În *credințele oșezilor și ale altor popoare caucaziene (de ex., ale abhazilor), la început lumea a fost populată de o stirpe de *uriași, canibali sălbatici, incapabili de a-și clădi case; după apariția în lume a N. care erau mai puțin puternici, însă mai inteligenți (biruindu-și dușmanii fie prin arta oratorică, fie prin abateră atenției, fie atacându-i prin surprindere), domnia uriașilor s-a încheiat pentru totdeauna. Ocupațiile de bază ale N. erau *vinătoarea și războiul. Stirpea unitară a N. era divizată în 3 neamuri (sau caste), după cum locuiau, ca grupuri mitice, pe povernișul unui munte: cei de sus — *Aehsaertaegkatae* (Ahsartagkata), cei mai viteji, alcătuiind o castă militară; la mijloc — *Alaegatae* (Alagata), înțelepții; jos — *Boratae* (Borata), posesorii de turme, păstorii. Eroul principal și șeful stirpei nartice (în versiunea fundamentală, cea osetină, nord-caucaziană) este *Uryzmaeg, totuși eroul cel mai popular e *Soslan, dintre ceilalți eroi impunându-se mai ales *Batraz — un personaj tragic, revoltat împotriva divinității supreme, și *Satana* — un fel de amazoană, sora și soția lui Uryzmaeg. Deși mai scunzi decît uriașii primordialii, N. aveau și ei statură gigantică și o structură de supraoameni, cunoscînd graiul păsărilor și avînd arme vrăjite; unii dintre ei erau parțial *mutanți, astfel încît se puteau preface temporar, de ex., în cadavre intrate în putrefacție, fără nici o consecință pentru sănătatea și vigoarea lor ulterioară, după cum aveau și capacitatea de a se ridica la cer sau de a coborî sub pămînt, în *Infern. Chiar N. defuncți (căci nu erau considerați nemuritori) se pot întoarce uneori pe pămînt, pentru a-și efectua isprăvile postume. Dar, după ce au dispărut definitiv cu toții din lumea vizibilă, N. s-au stabilit într-un *Paradis ceresc al lor, socotit *Țara Nartilor*. La ceceni, dispariția N. e narată într-o variantă sui-generis: bînd din imprudență aramă topită, au zburat cu toții în cer (iar din această cauză, tradiția folclorică i-a identificat cu constelația Pleiadelor). Confruntînd relatarea sintetică a lui Ammianus Marcellinus (*Istoria Romană*, XXXI, 2) despre alani, cu eposul nartic, putem ajunge de fapt la identificarea N. cu alanii din sec. III—IV, deci cu strămoșii reali ai oșezilor de azi; căci și N. mitici, ca și alanii istorici, nu cunosc teama de *moarte, prețuiesc caii mai presus de orice altă avere și consideră o rușine mersul pedestru.

§ Georges Dumézil, *Le Livre des héros. Légendes sur les Nartes*, traduit de l'ossète avec une introduction et des notes, Paris, 1965; A. A. Петросян, *Сказание о Нартах — эпос народов Кавказа*, Москва, 1969

nāstikya (sanscr. *nāstikya* — necredință) În *religiile Indiei (*mitologie vedică, *brahmanism ș.a.), termen indicînd starea de îndoială, scepticism, indiferență sau necredință parțială față de tradițiile, afirmațiile sau *dogmele religioase; o formă lingvistică mai nouă: *nāstikatā* — e traducibilă prin noțiunea de *ateism propriu-zis. În tradiția clasică, *nāstika* (negator) se aplica numai acelor doctrine sau idei care resping

autoritatea supremă a *Vedelor* (→ *Veda*) și se referea în special la *budism și *jainism, care în acest context erau considerate doctrine diametral opuse celor 6 școli ortodoxe: *Vedanta, *Mimānsā, *Sāṃkhya, *Yoga, *Nyāya și *Vaiśeṣika; această interpretare a adj. *nāstika* este precizată îndeosebi în *Manusamhitā (II, 11; III, 150; VIII, 22). De la negarea calității de *revelație sacră a *Vedelor*, ideea s-a dezvoltat pînă la atitudinea de negare a *zeilor și a imortalității sufletului.

Nasu (zend. *nasu* — cadavru) În *mitologia iraniană a *zoroastrismului, o muscă de cadavre, intruchipînd pe Demonul Morții (→ *demoni*). Această muscă mortuară, venind din Nord imediat după *moartea unui om, avea misiunea mitică de a-i lua sufletul și a-i profana trupul (cf. *Avesta*, *Videvdath*, VII, 2; VIII, 71). *Ritualul curent din epoca zoroastrică obliga rudele mortului să cînte cîntece sacre, rostind numele *Amesha Spenta* („Sfinții Nemuritori” — în tradiția avestică), spre a împiedica acțiunea profanatoare a muștei N.; același efect se obținea privind un ciine galben cu 4 ochi (cu pete sub ochi).

Navi (slav. *нави*) Personificarea *morții, în *mitologia slavă sau, după opinia unor cercetători, numai numele imaginii dintr-o epocă timpurie a luntrei funerare (cf. lat. *navis* — navă); de aici, ideea de „os al navei” (rus. *навья косточка*; ceh arhaic *kost návny*), ca o cauză intrinsecă a morții („osul” — conservat în trupul care putrezește). Mai tîrziu, ideea evoluează mitologic, astfel că N. devine sau divinitatea polonă *Nya* (atestată de cronicarul Długosz și identificată de el cu *Pluton), sau un grup de *spirite malefice, intruchipate de 12 vrăjitoare-vampiri, care sug singele lehzurilor (la ucrainieni: *мавки* (cf. *Мавки*) sau *навки*; la bulgari: *нави*).

Ndengei Zeu vag personificat în rudimentele mitologice, nedeprinse din *animism, ale populației din ins. Fidji, Melanesia (→ *mitologii din Oceania*). N. e considerat creatorul lumii și un zeu atoateștiutor și justițiar, care descoperă și pedepsește *păcatele cele mai ascunse. Furiile lui îl pun în mișcare și atunci se produc cutremurele. N. e reprezentat ca un șarpe gigantic, trăind în ascunzătoarea secretă a unei peșteri uriașe; adesea nici nu e închipuit ca șarpe întreg, ci doar ca un cap de reptilă, continuat într-o șerpuire de piatră.

Nebo Zeu asirian al înțelepciunii și cunoașterii, venerat întîi la Borsippa, printr-o reluare a unui *cult solar arhaic și totodată acvatic. În bazinul mesopotamic (→ *mitologii din Mesopotamia*) era cunoscut mai ales cu numele de *Nabu. Grecii scooteau posibilă identificarea lui N. cu *Hermes. *Nebo* este — în *Biblie — o triplă denumire geografică, dar în primul rînd numele muntelui din Moab, pe care a murit *Moise.

Nebwen Zeu de origine străină, cu atribute neclare, în *mitologia egipteană; se manifestă mai ales printr-un *profet, numit *Nesatum*.

necromanție (grec. *νεκρομαντεια* — arta invocării morților pentru *divinație) *Ritualul divinatoriu de invocare a morților, pentru a afla

de la ei viitorul sau ascunzișul unui lucru; subalternă *magiei (ca și toate celelalte ramuri din divinație), n. derivă din *ritualurile funereare arhaice, întemeiate pe *credința în prezența ocultă a morților sub formă de umbre printre cei vii; invocarea necromantică a morților se făcea fie prin farmece și incantații, fie printr-o manevră magică a osemintelor. Admisă în Hellada și la Roma, n. era interzisă de *mozaism, prin jurisdicția lui *Moise, apoi și de *creștinism. Un gen de n. magică în epocile mai noi este *spiritismul.

Nedeie *Sărbătoare populară în tradiția păstorească și rurală din România, cu caracter cîmpenesc, dar mai ales montan. La obîrșie, *Nedeie* erau adunări rituale ale unor grupuri de ciobani care urcau într-o anumită zi pe un plai de munte, pentru a schimba informații și sfaturi și a serba solemn împreună un eveniment din *calendarul naturii. După unele ipoteze, *nedeie* ar simboliza „urcări pe munte pentru contact direct cu cerul și rugăciuni” (Romulus Vulcănescu) — presupunere neatestată de tradiție, ca și aceea a originii romane a N. (Ion Conea: „zile solemne de bucurie ale vechilor romani în onoarea zeilor patroni”) sau ilirice (V. Șotropa). Totuși, vechea formă de N. poate fi identificată cu un anume substrat religios precreștin, de ex., în misterioasa Sărbătoare a Muntelui, de pe Ceahlău, cînd în fiecare an la 6 august (moment de cumpănă în meteorologia locală, a doua zi începînd aproape invariabil ploile de toamnă montană), ciobanii din împrejurimi urcă pe platoul Dochia, unde stau de vorbă, cîntă, beau, fac schimburi de vești, apoi, la apusul soarelui, coboară spre stîlpile și locuințele lor; de aici se poate deduce într-adevăr o structură de *ritual și alura de ceremonie solemnă originară (al cărei obiect s-a pierdut). Există și elementul de basm *Nedeia Cetate* (un oraș mitic la care se poate ajunge numai pe cale maritimă), vestită în meșteri constructori de palate și lipsită de sare (cf. basmul *Fiul vîntorului*, col. Petre Ispirescu). După ce sensul mitic al N. s-a irosit, sărbătoarea a început să se țină de Sîntilie și de Sîntămărie, apoi chiar și duminicile, rămînînd numai un pretext de întîlniri rurale (din ce în ce mai rar păstorești) pentru petrecere și tranzacții comerciale, un soi de *week-end* demitizat. Modificarea s-a produs odată cu schimbarea numelui sărbătorii care, în stadiul ei arhaic, avea fără îndoială un alt nume; etimonul slav НЕДѢЯ (pentru *Nedeia*) — „săptămîină” în lb. slave orientale, „duminică” în paleobulgară, nu e concludent.

Nefertum (egipt. *nefertum*, *neferitem* — lotus parfumat) Ținăr zeu antropomorf, compunînd (în *mitologia egipteană) alături de zeul *Ptah și de zeița *Sahmet, părinții săi, o triadă în religia memphită. N. era zeul patronal al *lotusului și parfumurilor, avînd ca *simbol specia de lotus albastru, cu cea mai delicată, suavă și persistentă mireasmă; reprezentat ca bărbat cu cap leonin, împodobit cu o floare de lotus, cu două pene și două simboluri (*menat*) ale fecundității; în organizarea *panteonului, avea și atributul de

„Paznic al nărilor lui Ré”; unele imagini îi arată apropiînd de nasul zeului suprem *Rê o floare de lotus.

Nehbet Zeiță din *mitologia egipteană, înfățișată ca vulturică, stăpîna a ținuturilor deșertului (în acest sens, și zeiță a groazei), inclusă de teologii egipteni printre zeitățile solare și stăpîna a Egiptului de Sus; uneori socotită și zeiță a nașterilor (identificată de greci cu *Eileithyia), iar în cadrul *cultului osiriac fiind soția lui *Hapi, zeul care personifica fluviul *Nil. N. avea o antiteză: *Uto, Zeița-cobră a Delta (Egiptul de Jos), cu care se confundă mai tirziu, ajungînd, ca purtătoare a coroanei albe și protectoare a faraonului, să simbolizeze unitatea Egiptului (alteori simbolizată de o pereche de cobre: Nehbet și Uto).

Neith Zeiță arhaică de origine saită, în *mitologia egipteană, venerată întîi ca divinitate cinegetică. Răspîndită apoi în întregul Egipt, capătă numeroase atribute, fiind considerată uneori *apa primordială și născătoare asexuată a *Soarelui, alteori confundată cu *Nut, ca boltă cerească. De la vechiul atribut vînătoresc, era socotită purtătoare de arc, săgețile ei respingînd *duhurile rele, iar de aici devine și zeiță a războiului (avea ca emblemă un scut și două săgeți încrucișate). Dar e adorată și ca ocrotitoare somnului, în acest sens fiind prima din cele 4 zeițe care vegheau sarcofagele. N. mai era și patroana ăleurilor cosmetice și chiar creatoare de țesături și inventatoare a războiului de țesut (de aici, grecii o reidentifică cu *Athena). Socotită la un moment dat mama zeului *Sobek (deși apoi e o divinitate bisexuală), se bucură la Sais, orașul ei patronal, de o imensă popularitate reinnoită, încît faraonul Nekhtanebo I din dinastia a XXX-a o va considera mama sa (la Elefantina era socotită soția zeului *Hnum). După invazia asirienilor, față de tendințele de arhaizare a *religiei și artei Egiptului, faraonii dinastiei a XXVI-a, veniți din Sais, îi reconsolidează *cultul și fac din N. zeiță oficială, clădindu-i la Sais un mare *templu nou, admirat mai tirziu de Herodot.

Nemesis (grec. Νέμεσις) Zeița răzbunării în *mitologia greacă, pedepsind crimele, conservînd și supraveghînd ordinea și echilibrul în univers sub raport moral, prin cîntărirea riguroasă a fericirii și nenorocirii umane. Socotită fiică a cuplului *Zeus — *Ananke, deși *Hesiod în *Theogonia (v. 223, dar într-un pasaj socotit interpolare) spune că N. e fiica Noptîi (*Nyx). La *Homer, numele comun νέμεσις are sens de *justiție divină*: la origine, νέμειν însemna „a împărți (echitabil)”, sensul fiind legat de distribuirea egală a șansei și neșansei, deoarece dereglarea proporției între noroc și ghinion nu rămînea nepedepsită. Tragicii o prezintă pe N. în primul rînd ca răzbunătoare a crimelor și pedepsitoare a aroganței, înrudită deci cu grupul *Erynnys. Ca supraveghetoare a echilibrului dintre bine și rău și zeiță vindictivă, avea niște instrumente folosite în exercitarea atributelor: o vergea de măsurat, un frîu, o sabie și un bici; de fapt, N. veghează destinul

particular al ființelor și al lucrurilor, adică menținerea locului destinat fiecăruia și păstrarea măsurii în toate; iar pe de altă parte, pedepsește orgoliul sau încercările omului de a-și depăși condiția cosmică, implicit întreprinderile ome-nești de modificare a ordinii naturale; (astfel, distruge flota persană care vrea să forțeze istmul muntelui Athos, modalitatea zeiței fiind dezlănțuirea unui uragan). De asemenea, N. veghează aplicarea principiului delfic *Nimic prea mult* (Μηδὲν ἄνυσ) — deviză înscrisă pe frontonul sanctuarului din cetatea *Delphoi; forma latină, la Terentius: *Ne quid nimis* (*Andria*, 61). N. se deplasează rapid într-un car tras de *grifoni. Avea un sanctuar la Ramnos și era uneori numită și *Adrasteia* (cu epitetul de fapt al zeiței *Kybele). Romanii au preluat *cultul grec pentru N., transferind asupra ei atributele zeiței locale *Fortuna, devenită patroana generalilor imperiali și a gladiatorilor. Dacă pentru Hesiod (*Munci și zile*) N. era doar personifi-carea divină a conștiinței, mai târziu conținutul atributiv al zeiței se amplifică și mai ales se aprofundează: ea pedepsește îndeosebi *păcatul săvârșit de omul care tinde să-și depășească statu-tul comun de muritor sau păcatul lipsei de măsură în actele existențiale, incitat de lăcomie, trufie, opulență, nerușinare; în genere, în tradi-ția mitică a Helladei, *păcatul (*hybris*) de depășire a condiției umane, fie el negativ, fie chiar pozitiv, amenință în ambele cazuri cu dezechilibrarea universului.

Nencatacoa Divinitate bizară a tribului chib-cha din Columbia (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), zeu al bețivilor, al pictorilor și al țesătorilor, reprezentat al aspect de *urs în-veșmântat într-o pelerină. (De altfel, princi-palul său epitet este „Ursul cîmpilor și stil-pilor“.) N. patronează bețiile rituale cu băutura locală *chichi*; totodată, îi ajută pe constructori să transporte, din munții apropiați, trunchiurile de copaci, pentru clădirea caselor. După opinia multor cercetători ai spațiului mitic centr-american, *cultul acestui zeu datează dintr-o epocă arhaică, de pe cînd munca, *dansul, cîn-tecul și *libațiile constituiau un fenomen social unitar.

neoconfucianism → *confucianism*

neohinduism → *hinduism*

neoiudaism → *iudaism*

neotomism → *tomism*

Nephtys (egipt. *Nebhet*; *Nebhet* — *Doamna Caselor*) Zeiță din *mitologia egipteană, fiica cea mai mică a cuplului *Geb — *Nut și deci sora zeiței *Isis, participînd la *ritualul magic al readucerii la viață a lui *Osiris. Deși soția a zeului demonic *Seth, în lupta lui fratricidă e mereu de partea victimei (Osiris), iar în această împrejurare, neavînd copii de la soț, își arată nestăpînita dorință de a avea un copil de la Osiris; de aceea, fie că îl îmbată, fie că se de-ghizează ca Isis, izbutește să-și împlinească dorința și îl naște pe *Anubis pe care însă, de frica răzbunării lui Seth, îl părăsește îndată după naștere, pruncul fiind adoptat de Isis. Adorată mai ales în perioada heliopolitană, în

rest N. rămîne o prezență mitologică enigmatică.

Nepri; *Neperi* (egipt. *neper* — boabe, grîne) Zeul grînelor, în *mitologia egipteană, fiu al zeiței *Renenutet, reprezentat ca un om gros și gras, pielea întregului corp fiindu-i tatuată cu imagini de spice. Era sărbătorit în prima zi a secerișului, iar *descîntecele de epocă îl invocă și ca pe un patron divin care ocrotește berea și procesul ei de fabricare; referindu-se probabil la germinația boabelor, în *Textele Sarcofagelor* este definit simbolic: „Neperi trăiește și după ce a murit“. În Regatul Nou se vorbește și de o paredră a lui N. — zeița *Nepit*. Dar în textele timpurii era numit *Apa Tînră*, de unde rezul-tă că nu ar fi fost la început decît un zeu secundar care personifica debutul inundațiilor *Nilului, deoarece acest moment important în agricultura Egiptului marca începerea perioadei anuale de fertilitate.

Nephele (grec. νεφέλη — nor) 1 Zeița norilor, în *mitologia greacă; din dragostea ei cu Athamas, regele minienilor din Beoția, se nasc *Phrixos și *Helle, pe care soția ulterioară a regelui, *Ino, îi persecută și pune la cale uciderea lor. 2 Nor creat de *Zeus, sub forma unei năluci, semănînd cu zeița *Hera, de care se îndrăgos-tise regele lapit *Ixion; dar, împreunîndu-se cu pămînteanul, nălucă concepe și naște pe *Centauri.

Neptunus Zeul total al mării, unul dintre zcii cei mai vechi din *mitologia romană; se pare că, de la începutul *cultului său, a fost venerat ca patron al tuturor apelor lumii; de aceea a putut fi identificat ușor, prin *interpretatio romana*, cu *Poseidon. Uneori însă romanii venerau doi *Neptuni*: unul al mărilor, altul al apelor dulci (cf. Catullus, *Carmina*, XXXI, 2—3: *in liquentibus stagnis, [marique vasto fert uterque Neptunus* — „[insulele] pe care și unul și celălalt Neptun le susține în limpezile lacuri și în marea cea vastă“). Soția lui N. e zeița marină *Salacia. *Neptunaliile*, *sărbătorile consacrate lui N., se oficiau vara (23 iulie), cu menirea de a înlătura seceta, iar atunci se înghet-bau simbolic, pretutindeni, colibe din frunzare.

Nereide Cele 50 de fiice ale zeului marin *Nereus și ale zeiței cu plete frumoase *Doris, în *mitologia greacă, reprezentate ca fecioare de mare frumoșe, care locuiesc pe fundul apelor și simbolizează, cu grația tinereții lor, marea calmă și surizătoare; dintre N. este și *Tethys, soția zeului oceanic *Okeanos. *Hesiod dă *Catalogul Nereidelor* (*Theogonia*, v. 240—264): Ploto, Eukrante, Sao, Pontoporia, Eudore, Tethys, Galene, Glauke, Kymothoe, Speio, Thoe, Halie („drăgălașa“), Pasithee, Erato, Eunike („cea cu brațe trandafirii“), Melite („grațioasa“), Eulimene, *Agave, Doto, Proto, Pherousa, Dynamene, Nesaie, Aktaie, Proto-medeia, Eione, Panopeia, *Galateia („drăguța“), Hippothoe („simpatica“), Hipponoe („cea cu mîini trandafirii“), Kymodoke („cea care potolește ușor furia valurilor și suflarea vînturilor turbate pe marea înspumată“), Kymatolege, *Amphitrite („cea cu glezne frumoase“), Kymo, Halimede („cu fruntea încununată“), Glaukonome (căreia

fi place să zîmbească“), Leagore, Euagore, Laomedeia, Poulynoe, Autonoe, Lysianassa, Euarne („cea mare și fermecătoare, cu chip fără cusur“), Psamathe („cu trup grațios“), Neso, Menippe („divina“), Eupompe, Themisto, Pronoe, Nemeretes („loiala“ — „al cărei suflet e chiar suflatul nemuritorului ei tată“). N. erau de obicei înfățișate plutind călare pe tritonii și pe delfini.

Nereus Zeu marin preolimpian din **mitologia greacă*, primul fiu al cuplului **Pontos* — **Gaia* și tatăl **Nereidelor*; reprezentat ca un bătrîn venerabil și bonom locuitor al mării, înțelept și profetic (**Hesiod* îi numește „sincer și fățîș“), totodată cu sceptru și trident; avînd ca locuință predilectă o grotă de pe fundul Mării Egee, este protectorul corăbierilor.

Nergal Zeu infernal sumero-babilonian (corespunzînd akkadianului *Irkalla*), inițial personificînd planeta Marte și războiul, dar la origine se pare că fusese unul din zeii solari, patronul amiezii și al solstițiului de vară, deci distrugător prin arșiță; poate de aceea transferul cultural a fost ușor pentru teologii diferitelor popoare mesopotamice (→ *mitologii din Mesopotamia*), de la **focul solar* la *focul infernal*. Închipuit ca un tînăr bărbat voinic și frumos, cu aer straniu, N. se însoară cu sora sa **Ereshkigal*, Doamna Infernului (**Kigallu*), începînd să domnească alături de ea sub pămînt, amîndoi necruțători, neînduplecați, nedrepti; la căsătorie a ajuns întîmplător, fiind trimis s-o distrugă pe Ereshkigal, care jignise pe zei neonorînd cu prezența și contribuția sa un ospaț al lor. N. are misiunea sa de zeu al războiului și coboară în **Infern* cu cei 14 ciraci ai săi, desfășurîndu-și atacul în etape: la prima poartă pune „fulgerul sclipitor“; la a doua, „febra istovitoare“; la a treia, „flacăra distrugătoare“; la a patra, „pîndarul“ etc., fără să-i opună nimeni rezistență, nici **demonul* ciumei, **Namtar*, care-i era cel mai fidel zeitei sale; însă chiar acesta îi descuie lui N. zăvoarele, astfel că zeul războinic, pătrunzînd la Ereshkigal, o apucă de păr trăgînd-o de pe tron, iar cînd e gata să-i taie capul, ea îl roagă să întîrzie pînă îi comunică o propunere esențială; uimit de umilința neașteptată a zeitei, N. acceptă s-o asculte și e cerut în căsătorie, oferindu-i-se ca zestre tot *Infernul*. Plăcîndu-i locul și îndrăgostindu-se subit de zeită, N. o sîrută și se așează lîngă ea pe tron, devenind coproprietar și rege al lumii subterane și singurul zeu care, coborînd în *Infern*, a reușit să rămînă viu.

Nerio; *Neria*; *Nerienes*; rar *Neaera* (*nerio*, după Suetonius, Aulus Gellius ș.a., ar fi însemnat, în latina arhaică sau în sabină, „vitejie“, „bărbăție“) Veche zeită din **mitologia romană*, probabil de origine sabină, personificînd sau patronînd vitejia războinică; tradiția recentă o considera parea sau amanta zeului **Mars* (la Ennius — soția lui **Mavros*). Într-un fragment din *Analele* lui Cn. Gellius, există o **rugăciune* din timpul legendarei „răpiri a sabinelor“, al cărei text este atribuit soției lui **Romulus* (sau mamei lui Tullus Hostilius) — Hersilia: „Neria a lui Mars, rogu-te, dă-ne pacea, încît căsătoriile să ne fie sigure și prospere, căci din voința

soțului tău a fost să fie răpite fecioarele, spre a li se da copii acestora și urmași patriei“.

Nerthus Numele latin, comunicat de Tacitus (*Germania*, 40), al zeitei germanice — de structură **htonica* — **Hertha* (soția zeului **Njördhr*), care patrona fertilitatea, dar mai ales întruchiparea maternelă (pămîntul), ca genitoare a lumii vii (→ *mitologia scandinavă* și **germanică*).

Nessos **Centaur* din **mitologia greacă*, fiul lui **Ixion*, luptînd contra lui **Herakles*, iar mai tîrziu ucis de erou, căruia a vrut să-i violeze soția (Deianeira); dar murînd, N. îi lasă acesteia un filtru magic cu care l-ar fi rechemat pe Herakles la ea ori de cîte ori l-ar fi ispitit pe el altă femeie; darul era perfid: înmădită cu filtrul, cămașa pe care o primește Herakles de la soție într-un moment critic ia foc pe trupul său de care se lipise, eroul murînd în chinuri.

Nestis Zeită agrară din **mitologia greacă*, adorată în Sicilia, ca **simbol* al umezelii care determină plantele să crească. Empedokles, numînd-o „izvor de lacrimi muritor“, o echivala alegoric cu semințele și cu **apa*.

nestorienii **Erezie* creștină apărută la Bizanț (sec. V), în cadrul **creștinismului* oriental, predicată de episcopul *Nestorius* din Antiohia, care a negat natura divină a lui **Isus Christos*, afirmînd că **Fecioara Maria* l-a născut pe omul Isus, care urma să constituie ulterior **templul* viu în cuprinsul trupesc al căruia va sălășlui **logosul* dumnezeiesc. Conciliul ecumenic din Efes (431) a condamnat ca eretică învățătura nestoriană, exilîndu-l pe Nestorius într-o oază izolată din Egipt; credincioșii n. au fugit din Bizanț, stabilîndu-se în Asia Mică, în Iran și chiar în China, unde au întemeiat o **sectă*

și F. Loofs, *Nestorius and His Place in the History of Christian doctrine*, Cambridge, 1914

Nethuns Zeu al mării, în **mitologia etruscă*, identificat de romani cu **Neptunus*.

Newman, John Henry Teolog englez (1801—1890) și rector al Institutului Catolic din Dublin (Irlanda), inițial pastor anglican la Oxford, apoi convertit și, din 1879, cardinal. În concepția lui N., gîndirea religioasă se sprijină pe primatul **revelației*, ca izvor absolut al adevărului, dar un adevăr stabil și etern, dat oamenilor de către **Dumnezeu* o dată pentru totdeauna; criteriul suprem al acestui adevăr este convingerea intimă, asociată cu încrederea intuitivă morală și cu actul personal de **credință* al fiecărui credincios care trebuie să se sprijine pe vocea conștiinței sale; în complexul acestui criteriu doctrinar, punctul central este tocmai convingerea morală intuitivă (*assent*). Elementul esențial în filosofia teologică a lui N. rezidă în teza asupra menirii de bază a oricărei filosofii, care ar fi explicarea fundamentelor credinței. Unii comentatori ai doctrinei cardinalului N. văd în sistemul său o anumită formă de **fideism*.

și J. H. Hewman, *An Essay in aid of a Grammar of Assent*, London, 1870; M. Nédoncelle, *La philosophie religieuse de Newman*, Strassbourg, 1946

Nibelungi; germ. *Nibelungen*; island. *Niflungar* (etim. incertă; germ. *Nebel*, island. *nifl* —

ceață) Pitici din **mitologia scandinavă* (în *Völungasaga*) și veche **germanică* (în *Nibelungenlied*), posesori ai unei comori furate de zeul infernal **Loki*; comoara de aur, răpită de *Loki* spre răscumpărarea sa și a zeilor **Odinn* și **Hönnir*, și inelul piticilor, capabil să producă aur prin **magie*, sînt blestemate de regele gnom (Nibelung) *Andvari*, de unde un șir de nenorociri produse de crimele succesive pentru obținerea comorii, ultima victimă fiind *Sigurdhr* (**Siegfried*). *Blestemul aurului* (→ *blestem*) e un **simbol* al **păcatelor* omenеști generate de goana după aur. Originea **mitului* e neclară. Totuși Herodot spune: „Spre nordul Europei, aurul pare să se găsească mai din belșug; nici cum aș putea să-l dobîndescă nu aș putea să spun fără greș; se zice totuși că e răpit de la niște grifoni de către arimaspi, niște oameni cu un singur ochi. Nu sînt însă deloc incredințat că se nasc oameni cu un singur ochi, care în toate celelalte privințe să fie la fel cu toți oamenii. Oricum ar fi, se vede că marginile lumii, care închid celelalte ținuturi și le string ca într-un inel, cuprind tot ce nouă ni se pare a fi mai bun și mai rar“ (*Istorie*, III, 116). Lăsînd la o parte scepticismul lui Herodot față de populația arimaspică pe care comentatorii moderni o identifică cu scitii (bineînțeles, fără nici o relație cu fantasmagoria monoocularității) sau o plasează într-o zonă auriferă din Altai, în povestea istoricului grec sînt ecouri din furtul aurului nibelung, ținînd cont și de **simbolul* unui *Odinn* rămas cu un singur ochi după **sacrificiul* său sapiențial de la izvorul lui **Mimir*. Dar de fapt *blestemul aurului* (rostit de *Andvari* sau, în **Edda Veche*, de **Fafnir*) este o temă de circulație largă și în antichitatea mai adîncă; astfel, „aurul tolosian“ — prădat de celți de la **Delphoi* și depus de ei la Tolosa — se credea că aduce pieirea celor care s-ar atinge de el: „toți cei care s-au atins de aurul [tolosian] provenit din acel jaf au pierit în chinuri îngrozitoare“ (Aulus Gellius, *Noaptele attice*, III, IX, 7). În acest plan, se cuvine reținut că tratatul din 418 confirmase regatul vizigot de la Tolosa, o statornicire a lucrurilor care însă nu a curmat mobilitatea acestor triburi germanice.

§ B. Nagel, *Das Nibelungenlied. Stoff, Form, Ethos*, Frankfurt/Main, 1970

Niçăcara **Demon* rătăcitor nocturn, în **mitologia vedică*.

Nidhöggr **Balaur* sau **șarpe* din **mitologia scandinavă*, paznic al ținutului cețurilor **Niflheim* și cel care sfîșie cadavrele criminalilor după **moartea* lor; uneori a fost interpretat ca **haosul* primordial, în formă de **dragon*, sau ca invidia arhetipală (*N.* roade neîncetat o rădăcină a **Arborelui Cosmic*, **Yggdrasil*, spre a surpa universul, iar opera sa nefastă se împlinește în **Ragnarökr*).

Niflheim (vechi island. *Niflheimr* — *Lumea Cețurilor*; *nifl* — ceață) Ținutul de ceață, la Nord și dedesubtul pustului **Ginnunga Gap*, în **mitologia scandinavă*; o lume neguroasă populată de Karli și străbătută de cele 12

riuri Elivagar care porneau din izvorul Hvergelmir; după crearea universului, devine ultimul din cele 3 tărîmuri infernale suprapuse: lumea brumei și a morții, ferecată în ghețuri veșnice și înfășurată de întuneric.

Nihongi (*Analele Japoniei*; jap. *Nihon* — Japonia) Culegere de **mituri* și de cronici japoneze, redactată în sec. VIII (cca 720), urmărind stabilirea succesiunii între **zei* și împărații niponi.

Nike (grec. νίκη — victorie) Zeița victoriei, în **mitologia greacă* (divinitate din generația preolimpiană), considerată mai tîrziu prietena și însoțitoarea zeiței războinice și sapiențiale **Athena*. La **Homer* apare însă ca noțiune impersonală. După **Hesiod* (*Theogonia*, v. 384), *N.* e fiica dragostei dintre **Styx* și **gigantul* Pallas. Confundată uneori cu Pallas Athena (ca ipostază a ei), alteori e considerată (în reprezentările plastice are în mîna o ramură de palmier) o mediatoare a succeselor din relațiile între zei și oameni. Preluînd-o timpuriu, romanii au numit-o **Victoria*. În cele din urmă, numele acestei zeițe devine numai un epitet al Athenei (*Athene Nike* — aceasta avînd un sanctuar pe Acropole).

§ A. Baudrillart, *Les Divinités de la Victoire en Grèce et en Italie*, Paris, 1894

Nikkal-Ibbu Zeiță ugarită (→ *mitologie feniciană*) a **Lunii*, corespunzînd zeiței selenare sumeriene *Ningal* (→ *mitologii din Mesopotamia*), **cultul* căreia a fost adus în Ugarit de hurriți. A devenit zeiță selenară prin căsătoria cu Zeul-lună *Yarikh* (identificabil cu zeul babilonian **Sin*). Supranumele (ugarit. *ibbu* — fruct) este o contaminare: în Mesopotamia Zeul-lună se numea uneori așa, cu semnificația de „fruct care se naște din el însuși“. După căsătorie, *N.-I.* începe să fie ajutată de zeițele moașe Kotharot, rangul ei crescînd, întrucît Yarikh a preferat-o fiicei zeului **Baal*, Priđria, cu care un enigmatic Hirhib îl sfătuișe să se însoare.

Nil (grec Νεῖλος; egipt. **Hapi*) Fluviul sacru și sursa vitală a civilizației antice egiptene, revărsările periodice ale căruia asigură, din vremuri arhaice, recoltele și existența populației locale, de unde și cauza mitizării lui. *N.* e dintre cele mai lungi fluvii ale lumii (6 500 km); izvoarăște din zona ecuatorială africană a marilor lacuri și se varsă printr-o deltă în Marea Mediterană; e navigabil, are apă potabilă, însă e populat de crocodili. Egiptenii îl personificau adesea prin zeul **Kneph*. **Homer* — care numea Aigyptos acest fluviu — credea că *N.* izvoarăște din cer. Numele modern vine de la grec. *Neilos* (cu etim. obscură); arabii l-au numit *En-Nil* (inundație) sau *Nil-Misir* (Nilul Egiptului); pentru vechii egipteni, *N.* era (în rostire incertă) *Hapi* sau *Hap*; în **Biblie* e numit impersonal *Yeor* (după egipt. *yor* — rîu, fluviu). În antichitate, o insulă stîncoasă nilotică, Abatos, era accesibilă numai preoților. Fiînd nu numai **simbolul*, ci factorul vital prim al fertilității Egiptului, *N.* era integrat în întreaga existență egipteană; un **ritual* anual, stabilînd legătura nup-

țială a poporului cu fluviul său divin, consta în aruncarea unei fecioare în apele lui, care, firește, era devorată de crocodili; se pare că mult mai târziu, fata vie a fost înlocuită cu o statuie simbolică.

Nimfe (grec. Νύμφαι — *Fecioare*) Fecioare ale naturii, în **mitologia greacă*, simbolizând: apele (**Oceanide*, **Naiade*, **Nereide*), munții (**Oreade*), pădurile (**Dryade*) și arborii (**Hamadryade*), vilcelele (*Napeie*) și dumbrăvile (*Alseide*), lacurile și mlaștinile (*Limnade*). N. sînt divinități ale formelor și forțelor vitale ale naturii. Romanii (sărăcind noțiunea greacă originală) au identificat cu N. vechile divinități italice ale izvoarelor, ca și propriile lor **zine* ale apelor, numite anterior *Lymphae* sau *Lumpae*. În epoca imperială, poate și mai devreme, circula în poporul roman ciudata **superstiție* că, zărind în genere o nimfă (*nympha*) sau o limfă (*lympa*) patronală a vreunui izvor, orice om poate cădea pradă unui delir frenetic; referindu-se la o împrejurare militară, Tacitus semnaleză un asemenea incident petrecut într-o legiune în campanie, cînd soldații romani, „cuprinși brusc de delir, se năpustesc cu săbiile scoase asupra centurionilor“ (*Anale*, I, 32). După Pausanias, N. îngrijesc bolnavi, le atenuează suferințele sau patronează izvoare, ca unul din Herakleia, unde cei ce se scaldă „se vindecă de oboseală și de orice fel de durere“ (*Călătorie în Grecia*, VI, 22, 4) sau fac profeții (*op. cit.*, IX, 3, 5). Sanctuarele N. se amenajau de obicei în peșteri și în grote.

Ninazu (sumer. *Domnul-medic*) Zeu **htonic* sumero-akkadian, patronînd medicina și fiind socotit el însuși vindecătorul divin al tuturor bolilor (**mitologiile din Mesopotamia* totalizau numărul maladiilor posibile la 60). Considerat fiul cuplului **Enlil* — **Ninlil*, uneori era confundat cu zeul *Ninib* (sau *Ningirsu*), identificat adesea și acesta cu zeul **Ninurta*.

Ninhursag Zeiță sumeriană (→ *mitologii din Mesopotamia*), ocrotitoare a solului terestru, a pămîntului cultivabil, a fertilității și a dragostei, iar într-o epocă timpurie, confundată cu zeița primordială **Ki* (glia). Venerată mai ales în Sumerul de Nord, iar mai târziu cunoscută și cu numele *Nintu* (Doamna care zămislește) sau, ca fiică a lui **Enlil*, cu epitetul *Doamna Muntelui*, N. era considerată mama tuturor ființelor.

Ninigi; *Ninigi no Mikoto* (*Prințul spicului bogat de orez copt*) Zeu important în **mitologia japoneză*, nepot divin (marea zeiță solară **Amaterasu* îi este bunică), investit cu conducerea primordială a Japoniei; după obținerea acestei misiuni, N. coboară din **cer*, perforînd norii, în tovărășia zeiței **dansului* **Uzume* și a unui mare alai de zei și zeițe (artizani, ghicitori ai viitorului, cunosători ai **ritualurilor*); pe parcurs, e întîmpinat de **Saruta Hiko*, zeul potecilor (un monstru care mai întîi sperie alaiul ceresc, dar apoi devine călăuză zeului N. pe pămînt). Însurîndu-se cu zeița **Sengen* (fiica **spiritului munților* **Oho Yama*) și refuzînd-o pe sora ei **Ihanaga* — divinitatea stîncilor perene, N. anu-

lează astfel imortalitatea florilor în schimbul duratei lor limitate (soția sa Sengen are epitetul „Prințesa care face să înflorească pomii și florile“). Dar, din gelozie, Sengen se clăustrează într-o colibă și își dă foc, născînd din flăcări 3 fii, dintre care *Hoori* (Focul ce se stinge), căsătorit cu **Toyotama* și domnind în palatul său 580 ani, va deveni bunicul primului împărat (*mikado*) — **Jimmu-Tenno*.

Ninkarrak (sumer. *Nininsin*) Zeiță babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*) a sănătății, apă-rătoarea oamenilor de molimi.

Ninkilim Zeiță sumeriană a soarecilor și a tuturor paraziților de cîmp (→ *mitologii din Mesopotamia*).

Ninlil (*Stăpîna Văzduhului*) Zeiță sumeriană a atmosferei; fiica zeului celest **An* (→ *mitologii din Mesopotamia*). Sedusă pe pămînt de **Enlil*, unde inițial se aflaseră amîndoi, e alungată împreună cu viitorul ei soț de comunitatea terestră, pentru moravuri imorale.

Ninmah (*Măreța Doamnă*) Zeiță sumeriană a tărîmului subpămîntean, confundată în unele epoci cu **Ninhursag* (→ *mitologii din Mesopotamia*).

Ninsun Zeiță adorată în Akkad și Babilon (→ *mitologii din Mesopotamia*), mama lui **Ghilingamesh*, numită adesea cu epitetul „Bivolita din țarc“ (țarcul presupunîndu-se a fi fost zidul defensiv din Uruk).

Ninurta (*Stăpînul-pămîntului*; *Zeul-plugar*) Zeu agrar din Sumer, fiul lui **Enlil* (→ *mitologii din Mesopotamia*); adorat în Lagash cu numele *Ningirsu* sau *Ninil* al unuia din ipostazele sale; e preluat de babilonieni, apoi de asirieni, ca zeu al violenței și al războiului. Sanctuarul principal al lui N. era la Nippur.

Ninya Populație mitică de tip totemic (→ *totem*), în miturile triburilor de la poalele muntelui Conner din Australia Centrală (→ *mitologii din Oceania*), venerată pasiv ca grup de **strămoși* primordiali. N., oameni de gheață acoperiți de brumă, cu firele bărbilor prefăcute în țurțuri care se ciocneau sunînd, în vremea **legendelor* (*ijukurita*; cf. **alcheringa*) locuiseră în muntele Conner, dar se crede că nu au dispărut, ci că duc o viață discretă, paralelă cu a urmașilor, pe fundul celor două lacuri sărate din nordul muntelui, accesul spre ei fiind înlesnit de o insulă cu iarbă, de pe care se ajunge la niște peșteri subterane, pline de gheață și de vînturi permanente (un fel de **Niflheim* al **mitologiei scandinave*); pot fi văzuți de vrăjitori, rar de ceilalți și numai în mirajele din unele nopți reci și senine. E ciudat că **mitul* nu se referă și la „femei de gheață“; neexistînd precizări, s-ar putea să fie considerați făpturi asexuate. În verile aride, femeile din trib execută **dansuri rituale* în jurul ochiului de apă Anneri, cu speranța că vor determina ieșirea la suprafață a vreunui N. care va răcori apa și va tempera arșița verii.

§ Charles P. Mountford, *Brown Men and red Sand*, London, 1953 (trad. rom., *Oameni negri și nisipuri roșii* București, 1962)

Niobe Fiica *Titanidei *Dione și a lui *Tantalos, în *mitologia greacă, soția lui *Amphion, avînd cu el 6 fiice și 6 fii de care era atît de mîndră, încît a sfîdat-o pe zeița *Leto, fiind pedepsită de copiii acesteia cu moartea celor 12 odrasle (numărul e variabil: 12 la *Homer și *Hesiod, 14 la Hyginus, 5 la Herodot); N. a plîns atîta, pînă s-a prefăcut în stîncă. Pausanias sugerează structura simbolică a *mitului: „Am fost la muntele Sipylus și am văzut-o pe Niobe. E o stîncă povîrnită; de aproape, nu seamănă deloc cu o femeie și nimic nu arată chipul durerii; dar depărtîndu-te puțin, se pare că vezi o femeie care varsă lacrimi și ține capul plecat“ (*Călătorie în Grecia*, I, 21). Mai tirziu, N. era socotită fie zeița zăpezilor și a iernii, ai cărei copii (gheața și zăpada) sînt topiți de soarele primăverii, fie zeiță *htonîcă, ai cărei copii (vegetația și roadele pămîntului) sînt arși de soarele verii — în ambele cazuri, de *Apollon, în ipostaza sa de zeu solar (→ *Phoibos*).

Nirriti (sanscr. *nirrti* — dezagregare, pîiere) Zeița nenorocirii și calamităților, în *mitologia vedică, personificare a dezastrelor și distrugerii, ca și a nenorocirilor rezultate din *păcat și în genere *simbol al dezagregării prin *moarte. Era socotită soția zeului *Adharma.

Nirvāna (pali. *nibbāna*, sanscr. *nirvāna* — stingere; alegoric: evadare din durere; dar poli-semia cuvîntului include și sensurile: dispariție, sfîrșit, curmarea existenței, fericire, pace eternă, salvare de la reîncarnări) Ultimul stadiu, starea supremă — în *budism și *jainism — care încheie șirul reîncarnărilor (*samsāra), punînd capăt oricărui fel de existență și astfel eliberînd omul de suferință; în acest sens. N. este nu numai curmarea definitivă a durerii și dobîndirea liniștii absolute: accepția curentă, de fericire eternă, abate noțiunea mai degrabă spre un conținut mitologic, decît spre unul metafizic; iar în atare plan mitic, N. a ajuns să fie identificată uneori cu *Paradisul, fără să fi existat vreodată totuși identitate între ambele noțiuni. După scrierile clasice, N. este de fapt eternitatea, pacea veșnică, inexistența, adică antipodul lumii imediate a lucrurilor schimbătoare și instabile, al lumii pline de agitație, emoție și suferință; așadar în acest înțeles, trecerea în N. echivalează cu *mîntuirea. Noțiune precedînd budismul, a cărei teorie inițială poate fi regăsită în *brahmanism, N. este o țintă abordabilă printr-un exercițiu dificil și complex: „Numai cel care are fericirea lăuntrică, bucuria lăuntrică, precum și lumina lăuntrică, acel yogin devenit una cu Brahman ajunge la stingerea în Brahman“ (*brahmanirvāna*) (*Bhagavad-gītā*, V, 24). În concepția budistă, orice om poate ajunge în N. după ce a devenit sfinț (*arhat*), exersîndu-și îndelung cele 5 virtuți: credința, bărbăția, atenția, concentrarea și înțelepciunea, și după ce a străbătut cele 3 „porți ale eliberării“: *sūnyata* (golul, vacuitatea), *animita* (absența semnelor), *apranihita* (absența dorințelor); cînd aceste 3 porți au devenit inteligibile, dispar orice dificultăți din sensul superior al doctrinei și totul ajunge evident,

de la sine înțeles. Totuși, accepția sensului celor 3 porți este diferită: în timp ce în *Hinayāna se caută, de pildă, un înțeles rațional al noțiunii de „gol“, în *Mahāyāna, golul, absența semnelor exterioare și absența dorințelor nu constituie obiect de discuție, ci sînt 3 obiective ale concentrării (*samādhi* — starea care permite *revelația sinelui), altfel neputînd deveni porți ale eliberării. De aici rezultă că N. e transcendentă și nu poate fi percepută de gîndirea logică. De altfel, în întregul Orient budist, N. e considerată în afara oricărei posibilități de reprezentare mentală, comentariile verbale pe această temă fiind interzise. În scrierile canonice budiste, N. e definită astfel: „Există un loc unde nu este nici pămînt, nici apă, nici foc, nici aer, nici loc în spațiu, nici simțire, nici nesimțire, nici această lume, nici cealaltă lume, nici amîndouă laolaltă, nici soare, nici lună. Acolo nu este nici mișcare, nici nemîșcare, nici apariție, nici distrugere. El [locul acela] nu se mișcă și nu stă, el nu se sprînjină pe nimic. El este, cu adevărat, capătul suferinței“ (*Buddhist Scriptures*, trans. by Edward Conze, Harmondsworth, 1959).

§ L. de la Vallée Poussin, *Nirvāna*, Paris, 1925; Th. Stcherbatsky, *The Conception of Buddhist Nirvāna*, Leningrad, 1927; Guy Richard Welbon, *The Buddhist Nirvāna and its western Interpreters*, Chicago—London, 1968; Rune E. A. Johansson, *The Psychology of Nirvāna*, London, 1969

Nisaba Zeița sumeriană a recoltei (→ *mitologii din Mesopotamia*), în miturile timpurii; dar mai tirziu, adorată ca divinitate protectoare a artei scrisului, a cifrelor, astronomiei și arhitecturii și în genere a tuturor științelor, N. e numită în texte, frecvent, „Cea care le deschide oamenilor urechile“, deci le trezește rațiunea, înfelegerea lucrurilor; epitetul e caracteristic epocii, căci, deși scrierea se practica larg în Sumer, textele se destinau, ca pretutindeni în antichitate, în primul rînd să fie ascultate în lectură cu voce tare. Emblema zeiței (cu care e adesea reprezentată în iconografie): un stil cu vîrf plat, ținut în mîna dreaptă — instrument specific ariei mesopotamice, unde scrisul însemna imprimare în tableta de argilă încă moale. Zeiței i se atribuia și un soț: *Haya*, zeu cu atribute neclare, dar probabil identice cu ale soției lui, de vreme ce scribii sumerieni îi invocau împreună, ca pereche sapientială nedespărțită.

Nixen Fecioare tandre și gingașe din *mitologia germanică,enerate ca *zîne simbolizînd ispită apei: ele ademenesc oamenii, îi atrag în adîncul apelor ca să-i înec. După o *legendă germană mai tirzie, printre fecioarele N. una se numea *Lorelei*. (cf. *Ondine)

Nixi (lat. *nitor* — a se opinti) Triplă divinitate a nașterii, în *mitologia romană; un grup stătuar cu 3 zeițe ingenuncheate împodoba Capitolium din Roma, în dreptul *templului *Minervei.

Njördhr Zeul apelor, în *mitologia scandinavă, stăpîn peste mări și vînturi, patron al navigatorilor și pescarilor. Inițial unul dintre *spi-

ritele acvatice *Vanir* (*Vana), soț al zeiței *Hertha (spiritul feminin al *pământului) și tatăl tinerilor zei *Freyr și *Freyja; după războiul dintre divinitățile claselor *Asa și *Vana (simbolic, între *cer și *apă), e dat ostatic Ase-nilor și acceptat de zeii cerești în *Asgardhr; i se acordă rangul deplin de zeu al mării, dar potrivit moralei cerești i se impută căsnicia incestuoasă cu sora sa *Hertha*, zeii însurându-l din nou, cu fecioara *Skadi (fiica *gigantului *Thiassi*, vulturul furtunii). Totuși *N.* continuă să locuiască în palatul său maritim *Noatun* (Schela de corăbii), unde se delectează ascultind vuietul valurilor și cântecul lebedelor; iar căsnicia cu *Skadi* nu durează, el neputînd părăsi marea, ea nerenunțînd la munții cu zăpezi. Diviziunea stăpînirii acvatice între *N.* și celălalt zeu al mării, *Aegir, e riguroasă: stîrnind furtuni, *Aegir* mișcă marea, iar *N.* o poate opri cu un gest, trimițînd corăbiilor vînt prielnic. Lebedele lui sacre, al căror cântec anunță *moartea, îl fac pe *N.*, în sens limitat, și un zeu al morții (prin naufragiu). Antropomorf, ca toți zeii scandinavi, *N.* e reprezentat în veșmînt verde, cu pălărie împodobită cu scoici, dar desculț.

Nö Zeu grotesc, în *mitologia japoneză, paznic împotriva *duhurilor rele; statuile lui, cu aspect respingător, se pun de obicei la porțile *templor budiste.

Nocturnus Zeu al nopții, în *mitologia romană, amintit de *Plaut*.

Nodutis; *Nodutus*; *Nodotus* Zeu din *mitologia romană, avînd în grija sa formarea nodurilor în tulpinile de cereale; romanii agricultorii credeau că, fără concursul acestui zeu, plantele cultivate de el nu se pot dezvolta.

Noe (ebr. *Noah*; *nôah* — odihnă, refacere; grec. *Nôe*) Personaj din *mitologia biblică, destinat să regenereze fauna și neamul omenesc după *potopul universal, este singurul care se bucură de grația lui *Yahweh în ajunul catarstrofei. *N.* este nepotul lui *Matusalem, fiul lui *Lameh*, tatăl (la vîrsta de 500 ani) a 3 fii: *Sem, *Ham, *Iafet (*V.T.*, *Geneza*, VI, 10). Decis să distrugă lumea prin potop, *Yahweh* îi comunică lui *N.* planul unei corăbii salvatoare: *Arca lui Noe și, aflînd „har în ochii lui *Yahweh*“, la vîrsta de 600 ani, alesul intră în arcă cu cîte 6 perechi din toate speciile de „dobitoace curate“ și păsări și cîte o pereche din „cele necurate“, împreună cu „feciorii săi și femeia sa și nurorile sale“, acostînd la retragerea apelor pe muntele *Ararat (*ibid.*, VIII, 4) după 7 luni de navigație, iar după 61 de zile de așteptare ieșind pe pămînt. Apoi *Yahweh* încheie cu *N.* un legămînt (dîndu-i pămîntul purificat în stăpînire) de a nu mai pedepsi omenirea vreodată prin potop (*ibid.*, IX, 7—13). După aceea, *N.* descoperă viticultura: „Și a început *Noe* să muncească pămîntul și a sădit vie. Și a băut vin și s-a îmbătat și s-a dezvelit în cortul său“ (*ibid.*, IX, 20—21); iar pe *Ham*, care fără vina sa îl văzuse gol, îl blestemă (→ *blestem*).

După cronologia specifică a *Genezei* biblice, *N.* a trăit 950 ani.

§ *A. Parrot*, *Déluge et Arche de Noé*, Paris, 1952; *L. Roth*, *Noah der Weinbauer* (în *Alt-Festschrift*, 1953)

Nomi no Sukune Zeu din *mitologia japoneză, venerat ca patron al atleților și al tuturor luptătorilor sportivi.

Nomkubulwana (*Prințesa Cerească*) Zeiță zulusă agrară (→ *mitologiile populațiilor africane*) — un fel de *Demeter — care le-a dat oamenilor grînele și i-a învățat să le cultive și să facă bere din mei. E descrisă într-o incantație: „Ea se mișcă într-o ceață ușoară / dintr-o parte e făptură omenească / din alta, ea e un copac / o parte a ei este fluviu / cealaltă e năpădită de iarbă“. Cînd oamenii uită să-i adreseze *rugăciuni, ea se supără și împrăsteie dăunători în semănături spre a le distruge. Alteori, înveșmîntată în alb, se arată mai ales femeilor care muncesc pe cîmp, fie spre a comunica un ordin, fie pentru a prevesti viitorul. Etnograful și misionarul englez *A. T. Bryant* deduce numele zeiței dintr-o alterare lingvistică a cuvîntului zulus *nompukulwana* (fetiță bosumflată): „În ce privește numele Prințesei Cerești zulusă «*Nomkubulwana*», nu putem decît să presupunem că nu este altceva decît denumirea intructivă modificată a ceremoniilor înseși, consacrate acestei zeițe“, din care „primul act“ consta în „sosirea fetelor în *kraal*“ (sat african) și, „cîrînd boabe de grîne pentru prințesă, ele stăteau cu «*buzele umflate*» (*uku pukula*, în zulusă: «*a umfla buzele*»). Dacă numele întregului ritual a provenit de la acest cuvînt, atunci el putea să capete forma *nompukulwana* (*Nompukulwana* — Fetița Bosumflată). Timpul a deformat și mai mult acest cuvînt și el s-a transformat în «*Nomkubulwana*»“ (*The Zulu People as they were before the white man came*, *Pietermaritzburg*, 1949, cap. XV).

Norne (vechi norv. *Nornir*) Grup de zeițe ale destinului, în *mitologia scandinavă, compus din 3 fecioare, reprezentînd cele 3 stadii temporale (*Urdhr* — trecutul, *Verdhandi* — prezentul, *Skuld* — viitorul) și hotărînd destinele zeilor, omenirii, universului. Fiice ale divinității oraculare *Völva din lumea *giganților, au venit de pe tărîmul nordic *Thursenheim* abia cînd zeii au început să păcătuiască. Locuiesc lîngă izvorul *Urdallr*, sub rădăcina *Arborelui Cosmic *Yggdrasil, dinspre *Asgardhr, și sînt de față la deciziile divine, cînd zeii judecă iar ele rostesc deciziile destinului: *Urdhr* și *Verdhandi* țin întînsă, între răsărit sau naștere și apus sau *moarte, pinza fiecărei vieți, pe care *Skuld* o taie acolo unde viața trebuie curmată, deciziile lor fiind ireversibile. În timpul dezastrului cosmic *Ragnarökr, *N.* vor sta sumbre sub *Yggdrasil*, intrucît ele sînt eterne și singurele care știu totul; dezastrul nu le va afecta, iar ele vor continua să-și exercite menirea și în lumea resurectă *Himli. După o variantă, inițial era numai *Urdhr*, celelalte două plutînd, lebede, într-un pîrîu; alt *mit consideră *N.* primordiale doar divinități meteorologice. Mult

mai tirziu, sînt socotite un fel de *Ursitoare, hotărînd destinele individuale de la naștere, care sînt însă controlate și restrînse de cruzimea intervențiilor celei mai tinere și mai perfide — Skuld. (Această triadă scandinavă provine, ca și grupul celor 3 *Moire din *mitologia greacă, din fondul comun indoeuropean.)

Nortia Zeiță a destinului, în *mitologia etruscă, de origine obscură, avînd puterea de a decide amănuntele sorții omenesți, mai ales norocul și ghinionul. Numele acestei divinități nu este cunoscut în transcripția lui Titus Livius. În *templul din Volsinia, consacrat zeiței, după tradiție, se oficia o dată pe an *ritualul baterii unui cui, act ce simboliza caracterul ireversibil al destinului.

Novaci Clasă de ființe humanoide, gigantice, adesea antropofage, care — conform tradiției și unei categorii de basme eroice din *mitologia românească — puteau ucide spontan o armată întreagă sau erau implicați în lucrări ciclopice (de ex., Brazda lui Novac). Un strat mai nou, de confuzie cu unele personaje legendare, se referă la *Baba Novac*, eroul central al unui ciclu de balade eroice și haiducești ale folclorului românesc (cu variante folclorice sîrbești și bulgare), care, formal, derivă din același plural mitic; în *cîntecele bătrînești* cu substrat arhaic, N. sînt identificați cu *uriazii fiind în acest sens anonimi (viteji, foarte puternici, de obicei binevoitori față de oameni) și făcînd parte dintr-o specie parahumană; acestei clase mitice i se atribuie uneori implicații în *miturile esențiale: *Dumnezeu a trimis asupra lumii *potopul universal, ca să-i îneco pe N.; (însă aici s-a operat un *sincretism popular cu scopul declarat al potopului biblic, așa cum l-au cunoscut oamenii din predicile și liturgiile bisericesti ortodoxe); un Novac, rezemat cu un picior în Carpați și cu altul în Balcani, se apleacă să bea din șuvoaiele potopului, dar cade în apă înecîndu-se; după o legendă toponimică, muntele Retezat se numește așa de cînd Novac și-a încercat tășul cuțitului pe vechiul pisc. O tradiție — mitică sau numai legendară — afirmă că *Novac*, împreună cu fiii săi, i-a învățat pe localnici meșteșugul agriculturii; servindu-se de etimonul slav НОВАК — [om] *nou* (ceh *nováček* — începător, novice), ca și de faptul istoric potrivit căruia slavii din sec. VI—VII au introdus agricultura extensivă, unii cercetători au crezut că pot vedea în *Novaci* un mit de origine slavă; dar contaminarea fonetică a numelui nu atinge fondul mitului, numele însuși avînd etimon originar latin: *novus* (de unde și numele slav *Novak*); tot astfel, românii arhaici (proto-românii) moșteniseră agricultura de la dacogeți și romani (se prea poate să fi fost influențați și de tradiția agrară, puternică și specializată, a celților), căci la venirea slavilor termenii de bază existau (*a ara, aratru, ogor, cîmp, grîne, grîu, orz, mei, făină, a semăna, seceră, moară* etc.), preluați din lb. latină. Conținutul mitic al N. este însă anterior numelui.

Nuada Necht; *Nechtan*; *Nuadu* Zeu al mării din *mitologia celtică (adorat în Irlanda), pe

care mulți cercetători îl apropie de zeul roman *Neptunus, atît prin specificul atributiv, cît și prin consonanța teonimelor (*Neptunus* — *Nechtan*). Tradiția mitică îl clasează în grupul *Tuatha Dé Danann. După o *legendă irlandeză mai nouă, era bunicul eroului Finn.

Nudimmud Zeu babilonian sapiențial (→ *mitologie din Mesopotamia*), uneori confundat cu zeul *Ēa sau dublindu-l, dar în genere considerat zeu al abisului, cunoașterii și înțelepciunii.

Num (samoed. *num* — *cer) Zeu suprem al samoezilor din nordul Uralului (→ *mitologiile triburilor polare*), simbolizînd cerul fizic, marea și *pămîntul, adică un cer abstract, care echivalează cu universul. Actul său cosmogonic este experimental, N. nefiind sigur de operă, operînd variante, ascultînd sfaturi obscure și recunoscîndu-și greșelile; pămîntul se face din milul extras de pe fundul mării primordiale (→ *apa*); dar N. e concurat de personajul demonic *Ngaa*, strămutat apoi sub pămînt, și dînd echilibru lumii cu o piatră (masivul muntos al Uralilor) instalată sub lume. (*Ngaa* e însă *Moartea, personificat alteori de un mamut răufăcător.) Detaliile cosmogonice, deși au contingență cu tema de bază a *cosmogoniei uralo-altaice și parțial cu a celei fino-ugrice (→ *mitologie finlandeză*), prezintă un interes special: opera zeului creator este o experiență mereu reluată, niciodată absolută; zeul N. trimite lebede și giște pe fundul apei, păsările ies la suprafață fără rezultat, și abia cufundarul arctic găsește mîlul necesar, după 6 zile de căutare, dar nu-l poate ridica nici el și numai enigmatica pasăre *ejuru* aduce în cioc puțin mîl, în ziua a 7-a, cînd zeul plămădește Pămîntul; chiar atunci însă apare un bătrîn misterios, cerînd dreptul de popas care îi este refuzat, iar pentru că oaspetele nu-și face rost de pămînt cu mijloace proprii, N. se înduplecă și îi oferă ospitalitate, iar peste noapte bătrînul abuzează de încrederea gazdei și distruge jumătate din operă, fiind surprins dimineața cînd face efortul de a distruge și restul, umblînd în jurul țărnelui insular; alungat de zeul creator, bătrînul își condiționează dispariția cerînd atît pămînt cît cuprinde sub virful toiagului său; obținînd încuviințarea, sfredelește o gaură în insula primordială și coboară dedesubt, declarînd că va locui acolo, spre uluirea zeului amăgit, care crezuse că bătrînul își căuta locuința pe, nu sub pămînt. Bătrînul este un personaj demonic, o divinitate infernală malefică. Într-o variantă, formula dualistă e mai clară: bătrînul se numește *Ngaa* (Distrugeătorul), iar lumea e creată în colaborare: deși *Ngaa* nu reușește să facă un pămînt și el, ca N., are ideea stabilizării operei zeului, băgînd dedesubt întii o balenă (neconvenabilă, căci mișcările ei produc cutremure și dezechilibru), apoi lanțul munților Urali. N. îi creează pămîntului un stăpîn din tină frămîntată (*omul*) și un paznic prietenos (*cîinele), iar cînd *Ngaa* sabotează acest act, învățînd cîinele să-l mănînce pe om, N. face o *pereche de oameni* (bărbat și femeie) și un cîine, destinat să nu mănînce decît resturile lăsate de ei. Cînd, în

altă variantă, N. construiește un Pământ neted, *demonul în formă de *mamut îl răscolește făcând munți și văi, dar și lacuri limpezi în urmele lăsate de picioarele lui. O variantă consideră această operă nu o cosmogonie primordială, ci o reconstrucție după *potopul universal.

Numa Pompilius Al doilea rege legendar al Romei (dar de origine sabină), în a cărui viață se includ mai multe *mituri (→ *mitologie romană*). Chemat la 40 de ani să domnească, apoi exercitându-și prerogativele cu modestie și cumpătare, devine în primul rând un *simbol etic arhetipal. După *Plutarh (*Viața lui Numa XIII*), el „vestea poporului unele semne înfricoșătoare din partea zeilor și arătării nemai-văzute de daimoni și glasuri rostind cuvinte rău prevestitoare“; întâlnindu-se pe ascuns „cu o zeiță sau o nimfă frumoasă“ și cu *Muzele, „cele mai multe din prezicerile sale le-a pus pe seama Muzelor, și i-a învățat pe romani să cinstească deosebit și altfel decât pe ceilalți zei o muză pe care a numit-o Tacita“; **N.P.** „a pus temelile templului rotund al zeiței Vesta, ca o strajă în jurul focului nestins, voind să șimite, nu forma pământului, ca fiind Vesta însăși, ci forma întregului univers“; în timpul ciumei „un scut căzând din cer a nimerit în mîinile lui Numa“, iar regele, mărturisind că știa aceasta de la *Egeria, care era sfătuitoarea și poate soția sa, „a spus că scutul a venit spre mîntuirea cetății“ (→ *ancile*); regele a pus meșteri să-i mai facă 11 scuturi identice, pentru ca scutul real să nu fie recunoscut și furat. Pe Aventin, **N.P.** a prins doi zei magicieni, *Picus și *Faunus, care „i-au arătat și purificarea trăsnetelor“. Lui **N.P.** i se atribuiau și primele rînduiri religioase ale *ritualurilor și *divinației, ca și organizarea sacerdotală (→ *sacerdot*), acest rege fiind și primul *pontifex* roman. **N.P.** ar fi scris 12 cărți rituale (pe care avea să le folosească mai târziu Tullus Hostilius, vrînd să afle rețeta producerii trăsnetelor), îngropate la moartea sa într-un sicriu pereche cu al său; după o vreme sicriul lui **N.P.** e găsit gol, iar pretorul Petilius arde cărțile redescoperite. Plutarh mai afirmă că „Numa a oprit pe romani să-și închipuie că zeul are chip de om sau de animal“ (*op. cit.*, VIII).

Numbakulla Zeul creator suprem al tribului arunta și îndeosebi al clanului achilpa din Australia Centrală (→ *mitologii din Oceania*), adorat ca unul dintre „cei veșnici, nefăcuți de nimeni“ și ieșii la începutul vremurilor din apele primordiale (→ *apa*) după ce acestea s-au retras eliberînd pămîntul. **N.** este și un *strămoș totemic (→ *totem*). Se consideră că **N.** a apărut pe teritoriul de azi abia după popularea acestuia cu oamenii ce se stabiliseră pe malul apei sărate. Venind aici, **N.** a muncit îndelung și, după numeroase peregrinări, a creat munții, fluviile, riurile, văile, animalele, plantele; după ce a întemeiat *ritualurile religioase și a instituit normele juridice (→ *tabu*), a dispărut pentru totdeauna într-o ascensiune rituală. Clanul achilpa conservă amintirea sacră

a ascensiunii: zeul a cioplit un stîlp sacru din trunchiul unui salcîm răsinos, l-a unș cu sîngele său și apoi s-a cățărât pe el pînă la *cer; oamenii achilpa poartă cu ei mereu (fiind nomazi) un asemenea stîlp, confecționat după indicațiile tradiției mitice, și îl consideră *osia lumii* (cf. *Omphalos); după înclinarea stîlpului sacru, clanul își stabilește ruta următoare, apoi fixează stîlpul într-un punct socotit centrul iradierii divine, astfel încît, oriunde și oricît s-ar deplasa geografic, clanul rămîne în centrul lumii și în contact nevăzut cu zeul.

numen (pl. *numina*) Cuvînt latin poli-semantic, de importanță fundamentală în *religia și *mitologia romană, folosit îndeosebi în 3 sensuri curente principale: 1) divinitate, persoană divină, zeu; 2) putere divină; 3) voință divină. Această noțiune religioasă romană provine din *demonologia primară și are la origine o semnificație, specifică *animismului, comparabilă cu noțiunea *mana; apoi, ea ajunge să însemne în concepția romanilor o forță transcendentă patronală, dezvoltată într-o rețea de ocrotitori anonimi ai tuturor fenomenelor naturale și actelor existențiale, de care depinde viața omenească. Ulterior, chiar după ce intră în *panteonul religiei romane organizate, fiecare *numen* nu are de fapt nume, ci doar cite un epitet denominativ, indicînd atributul sau particularitatea zeițăii și servind astfel la recunoașterea ei culturală.

numere sacre în *magie, *mitologie, *religie și *superstiție, diferite numere sînt sacralizate și capătă conținut mitic și funcție magică, astfel încît ele reprezintă un tip de limbaj sacru, sînt un important cod magic pentru descrierea ezoterică a universului și a omului din punct de vedere cosmologic și ontologic; **n.s.** constituie, în ultimă instanță, un cifru, o cheie inițiativă în actul cunoașterii mitice sau al înțelegerii mistice a secretelor divine din mecanismele lumii. Cu ajutorul unui **n.s.**, un act cosmic poate fi declanșat sau oprit. Mizînd pe valoarea în sine a acestor numere, le-au folosit într-un anume sens de asemenea *alchimia* și mai ales *astrologia. Utilizarea calculelor și numerelor sacre are desigur o vechime incalculabilă, probabil egală cu a numerației aritmetice elementare din societățile primitive; extinderea acestei utilizări este atestată încă din cele mai vechi civilizații: Sumerul, Egiptul, China, Israelul, India. Privită în perspectiva mitologiei generale, funcția **n.s.** acoperă toate detaliile fenomenale și evenimentiale ale dublei realități mitice — vizibile și invizibile; în registrul aritmetic al numerelor de fapt nu există goluri pentru mitologia sau magia **n.s.**; în mod ideal, fiecare cifră, de la una în sus, spre infinit, trebuie să fie sau să devină funcțională și chiar să aibă mai multe înțelesuri. Desigur, sacralitatea numerelor este variabilă de la un sistem de gîndire religioasă la altul. Chaldeenii considerau **n.s.** — 3, 6, 7, 12 și 60, iar fiecare zeu din *panteonul comun al Mesopotamiei (începînd din Sumer, însă îndeosebi la Babilon), își avea numărul său, de la 1 la 60; de altfel

sumerienii — care își făceau calculele în sistem sexagesimal — au fost primii care au divizat ora (ca fragment de timp sacru) în 60 de minute, iar minutul în 60 de secunde. Un număr important era, în Mesopotamia, 653, el reprezentând simbolul eternității care, împărțit în două componente (292 + 361), iar fiecare din ele înmulțită cu 5, dădea ca rezultat numărul 3265 — adică perioada cerească a constelației Phoenix, care este egală cu suma perioadelor stelei Sirius (1460) și a Lunii (1805). Evul mediu a excelat în mistica numerelor (speculată de musulmanii arabi ca și de kabbaliștii evrei sau de astrologi). 1 este totuși o cifră care, aparținând speculațiilor unor gândiri mai elevate, intră în uzul religios ceva mai târziu (dacă pentru *Pythagoras unitatea nici nu era considerată număr, pentru *Xenophanes ea este *Unul*, semnificând pe zeul unic sau pe zeul cel mai mare); este întregul (monada lui *Leibniz); pe acest număr-cheie se va clădi mai târziu orice religie a unei singure divinități (*mono-teismul). 2 divulgă vocația, conștiința sau nu, a gândirii umane binare; din acest număr se nasc marile dualități: *yin și *yang, ca principii fundamentale (China), dualitatea divină *Ometeotl (azteci), *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu în dualismul *zoroastrismului persan, *Dumnezeu și *Diavolul în mitologiile populare ale popoarelor creștinate, ca și perechile construite cu instrumentul identității contrariilor (binele și răul, sufletul și trupul, cerul și pământul, lumina și întunericul). 3 este numărul cel mai frecvent în istoria religiilor, el desemnând atît triadele divine (*Trimurti), cît și trinitatea creștină a celor 3 fețe ale unicului *Dumnezeu (Tatăl, Fiul și *Sfîntul Duh), dar de asemenea alte simboluri: cele 3 lumi (*cerul, *pămîntul, subpămîntul), cele 3 arii de viață postumă (*Infernul, *Purgatoriul, *Paradisul), trifuncționalitatea religiilor indoeuropene (după G. *Dumézil): suveranitatea regal-sacerdotală, forța războinică, fecunditatea artizană a poporului; cele 3 zile de la moartea pînă la învierea lui *Isus Christos, dar și tricefalitatea monstrului infernal *Cerber, trifacialitatea mai multor zei (*Civă — în anumite situații arhaice, *Typhon, tripla *Hekate, Hermes Trismegistul; → Hermes) sau compartimentele arhitectonice ale bisericilor creștine (pronaosul, naosul, altarul). 4: orizontul circular are 4 puncte cardinale, anul are 4 anotimpuri, *Vedele* sacre ale Indiei sînt 4, (→ *Veda*), *timpul cosmic, în concepția mitologică indiană, se împarte în 4 ere (*yuga), după cum se disting 4 elemente geometrice în simbolurile sacre *mandalā, *crucea. 5 sînt, în cele mai multe mitologii, *elementele (*apa, *focul, *pămîntul, *aerul, *eterul), iar cartea sacră a iudaismului, *Thorah, cuprinde 5 cărți, atribuite lui *Moise. 6: cele 6 colțuri ale stelei lui David, ca semn emblematic sacru; zeul vedic al războiului, *Karttikeya, este hexafacial. 7 a jucat un rol de bază în *cosmogonie, cosmologie, astrologie și în mistica religioasă: popoarele mesopotamice adorau 7 zei cerești principali și se temeau de 7 divinități infernale

totodată recunoscînd 7 planete ca sedii sau ca personificări ale marilor zei; creația lumii se desfășoară, în *Biblie, în 7 zile; în *mitologia greacă, cele 7 *Pleiade au devenit constelație; *creștinismul își întemeiază *cultul pe 7 taine (sau *mistere). 8 indică unele ogdoade sacre (ca grupul zeilor superiori din **mitologia egipteană*); dar și *calul simbolic Sleipnir al zeului suprem *Odinn, din **mitologia scandinavă*, are raport cu acest număr, dispunînd de 8 picioare. 9 e prezent din abundență mai ales în folclorul mitologic și în cel magic; în labirinturile din *Agarttha se află cei Nouă Înțelepți, care călăuzesc destinele spirituale ale omenirii; *Baba Dochia are 9 cojoace, pe care le aruncă zilnic în perioada începutului de primăvară, numită „zilele babei”; voinicii din basme (tip *Făt-Frumos), călătoresc în misiuni speciale „peste 9 mări și 9 țări”; un *descîntec românesc invocă „nouă cărbuni, nouă gărgăuni”; regele suedez Aun își sacrifică 9 fii, cite unul la 9 ani, consacrindu-i lui *Odinn, pentru prelungirea propriei vieți; o boală îi e provocată *profetului *Mahomed de un evreu, care aruncă în fîntînă o funie cu 9 noduri; dar în multe credințe, sînt 9 ceruri suprapuse (de unde expresia, definind fericirea maximă, „în al nouălea cer”). 10 era numărul pe care puneau bază pitagoreicii, întrucît el reprezintă suma numerelor fundamentale (1 + 2 + 3 + 4 = 10), așa-numitul *tetraktis*, de unde și sacralitatea lui; iar după Philon din Alexandria, 10 este numărul cel mai desăvîrșit întrucît cuprinde toate genurile de numere; sînt 10 porunci (*Decalogul* în legislația divină de bază a *Bibliei*, după cum sînt 10 categorii în sistemul filosofic al lui Aristotel. 12, duzina, de valoare esențială în sistemul sexagesimal, se regăsește în cele 12 semne ale *zodiacului clasificate și denumite înțtia orară de *magii chaldeeni, ale căror calcule de măsurare a timpului, geometrice și astrologice, depind de criteriul duodecimal (ziua are 12 ore duble după cum ora simplă are 60 de minute iar cercul 360 grade); *mitologia romană adora în prim rang 12 zei principali, iar răspîndirea învățaturii creștine s-a făcut prin cei 12 *Apostoli, foștii discipoli ai lui Isus Christos. 13 este numărul cerurilor în mitologia aztecă; iar dacă pentru superstiția multor popoare europene 13 este un număr nefast („duzina Diavolului”), tribul amerindian osaga îl consideră fast și atribuie soarelui matinal, al răsăritului, 13 raze. 40 apare numai în împrejurări sacre de tip penitențial, ca număr al zilelor de retragere în pustiu, pentru *post și meditație, a lui Isus Christos, înainte de înălțarea sa la cer; de asemenea, prin pură coincidență, ca număr de zile ale reclusiunii lui *Quetzalcóatl înainte de a-și fi părăsit poporul spre a se întoarce la divinitatea sa dublă *Ometeotl; tot 40 de zile a durat *potopul universal și 40 de zile a însumat retragerea lui Moise pe muntele Sinai pentru primirea *Tablelor Legii* de la *Yahweh, iar 40 de ani au traversat deșertul cele 12 semînții ebraice spre Țara Făgăduinței; în concepția biblică vechi-testamentară, durata de

40 de zile se identifică deci cu perioada necesară pregătirii sufletești pentru *mîntuire. 52 de ani însumează „secolul“ sacru aztec. 70 are importanță sacră ca multiplu al lui 7 și e folosit simbolic pentru desemnarea celor 70 (în realitate 72) traducători alexandrini ai *Bibliei* în lb. greacă (textul numindu-se de aceea *Septuaginta). 99 — în inventarul descintecelor medicale din folclorul magic al mai multor popoare (români, prusieni, slavi etc.) — reprezintă numărul felurilor de boli posibile. 100 este cantitatea de ani a secolului. 653 reprezenta, în Mesopotamia, simbolul eternității în concepția *magilor chaldei. 666 este „numărul fiarei“ (identificat, incert, cu împăratul Nero) în *Apocalipsul lui Ioan Teologul (XIII, 18). Cifrele rotunde milenare — 1000 și 2000, exploatare ca sens presupus ezoteric în deosebi de curentele numite global *milenarism, simbolizează momentul fatal al *sfrîșitului lumii. Cu numere mai mari, mitologia sau religiile nu au operat niciodată, cu excepția zoroastrismului, pentru care durata totală a existenței lumii se limitează la 4 perioade trimilenare, totalizînd 12 000 ani.

§ E. Bischoff, *Mystik und Magie der Zahlen*, Berlin, 1920; J. Gonda, *Reflections on the numerals „One“ and „Two“ in ancient Indo-European languages*, Utrecht, 1953; K. Menninger, *Number words and [number symbols]*, Cambridge—London, 1970

Numeria; *Numeraria* Zeița cifrelor și numerelor sau numai personificarea divinizată (ca *numen) a artei calculului aritmetic, în *mitologia romană; sînt variante în care N. este sau o ipostază sau o zeiță omonimă, ocroind nașterile ușoare sau contabilizînd — în sens de statistică demografică — toate nașterile.

Numi-Torem; *Nûmi-Tórum* (Zeul cel Mare) Zeu suprem al ugrilor (Urali, bazinul fluviului Obi), prezent în incantații și în *miturile cosmogonice și evocat cu epitele „Bărbatul care veghează lumea“ sau „Domnul cerului, creatorul oamenilor și al tuturor vietăților“. După ce pămîntul era gata, fiind nevoie de locuitori, N.-T. creează omul, dar în etape experimentale: prima formă, „pădurenii“, e ratată; a doua oară face „oamenii păroși“, care pier, pierzîndu-și părul; abia forma a treia e viabilă: zeul alcătuiește schelete din ramuri de copaci, le îmbracă cu lut, le așează în fața lui și, suflînd peste ele, dă viață acestor forme. Ca să asigure stabilitatea lumii, N.-T. i-a făcut pămîntului o cingătoare de aur, care s-a transformat în lanțul munților Urali. Zeul locuiește în *cer, structura căruia e identică cu a pămîntului, dar el este stăpînul lumilor subalterne, chiar dacă pămîntul e dirijat direct de zeul *Koshar-Torem*, iar lumea infernală a morților, de *Kul-Ogr*. Totuși, pămîntul a fost invadat de *popolul universal care pare să fi apărut mai presus de intențiile zeului suprem; dar N.-T., scaldîndu-se în apele diluviene, a întinerit și a adus pe lume 7 fii, apoi a reparat și a restabilit pămîntul, înlăturînd urmele distrugătoare ale catastrofei. N.-T. este un *demiurg și un legislator arhetipal: a creat animalele și pe om, dar și

bolile și *moartea; pe oameni însă i-a învățat să pescuiască, să vîneze și să-și confecționeze veșminte; a interzis incestul, cruzimile și uciderea oamenilor în masă (genocidul); de asemeni, a reglementat raporturile între oameni și urși.

Numma Moyok (*Apa-mamă*) În miturile triburilor nomade nord-australiene (→ *mitologii din Oceania*), femeie gigantică întruchidînd apa și trăind etern. Ea a creat stîncile și izvoarele potabile, unde sălășluiește *șarpele *Ambidj*, ieșit odinioară din marea primordială (→ *apa*) odată cu N.M. Zeița a avut doi copii: *Piele-de-Soare* și *Piele-de-Apă*.

Nun; *Nu* Oceanul primordial, în *mitologia egipteană, văzut ca un *haos inițial sau ca o magmă informă, din care s-a născut zeul solar *Rê. Numit „Tatăl Zeilor“, N. e străjuit de 4 zeiți bisexuați, cu capete de broască și de șarpe. La Hermopolis avea 4 nume: *Infinut*, *Nimic*, *Nicăieri*, *Intuneric*. În reprezentările plastice, N. apare adesea ca bărbat bărbos, alături cu cap de șarpe sau broască, fie de cărăbuș, trupul fiindu-i pînă la brîu în apă; cu brațele ridicate, proptește barca *Soarelui, în care discul solar e susținut de un *scarabeu. Dar din textele egiptene rezultă că N. nu are formă și suprafață, întrucît el umple cu ideea de sine întregul univers.

Nusku Mesager ceresc în miturile Babilonului (→ *mitologii din Mesopotamia*); la sumerieni, apoi la akkadieni, era un zeu pedepsitor, care ardea pe rug vrăjitorii și vrăjitoarele

Nut Zeița boltii cerești, în *mitologia egipteană; după un *mit de origine obscură, deși sterilă dintr-un *blestem patern, N. a născut clandestin 5 copii de la zeul *Thot, după ce cîștigase la joc (cum transmite *Plutarh) cele 5 zile de sărbători finale (cu care egiptenii își completau anul de 360 zile). Copiii sînt: *Osiris, *Horus, *Seth, *Isis, *Nephthys. La Heliopolis, era socotită fiica perechii *Shu — *Tefnut și soția lui *Geb (*pămîntul); tatăl ei Shu, zeul aerului, cu un efort neobișnuit a ridicat-o sus de tot, ca s-o despartă de soțul ei Geb și să poată crea lumea: personificînd *cerul, zeița e reprezentată adesea ca femeie tînără, cu picioarele pe zarea răsăriteană și cu brațele atîrnate peste zarea de apus, trupul curbîndu-i-se deasupra pămîntului. Alt mit o reprezintă ca pe o vacă uriașă boltită peste pămînt, în lungul trupului ei plutind aștrii; în această ipostază e mama lui *Rê: în fiecare seară ea înghite discul solar, spre a-l naște din nou dimineața (într-o variantă, e și mama lunii și a stelelor, pe care, devorîndu-le în zori, le vomită seara); alături, se socotea că *Soarele și *Luna sînt ochii ei. Un alt mit o consideră și stăpîna morților; în acest caz, e reprezentată plastic cu trupul în chip de firmament, pictat în interiorul capacului de sicriu, spre care se îndreaptă sufletele morților prefăcute în stele. Hieroglifa numelui ei, înscrisă pe cap cînd e reprezentată ca femeie, include un ulcior, simbolizînd uterul

Nū Wa; Nū Hua Zeiță principală, în **mitologia chineză*, avînd rol esențial în **cosmogonie* și **antropogonie*, venerată însă și ca împărăteasă legendară (2953—2838 î.e.n.); în **mit*, e considerată sora, apoi soția zeului **Fu Xi*. În cele mai multe variante mitice, N.W. a potolit invazia apelor **potopului universal*, a reparat universul distrus și a dat naștere omenirii. În iconografia veche și arhaică (mai ales în basoreliefuli, de ex., cel din **templul* lui Wu Liang—epoca dinastiei Han de Răsărit, 25—220), N.W. e reprezentată cu cap uman (feminin) și cu trup de șarpe, de obicei nedespărțită de Fu Xi (reprezentat în acest caz cu cap bărbătesc și trup de șarpe), corpurile lor fiind încolăcite spiral; și **simbolul cosmogonico-antropogonic* e frecvent în iconografia aferentă: *Fu Xi* ține în mîini **Soarele*, iar N.W. — **Luna* (*ri + yue*); pe discul solar este o pasăre de aur, pe discul selenar, broasca **Ao* (al cărei picior a fost folosit de N.W. pentru propțirea post-diluviană a **cerului*); între cei doi zei este și un copil: **simbolul omenirii* produse de cuplul divin *Nū Wa—Fu Xi*. Mitul cosmogonic relatat de poetul **Liu An* (179—122 î.e.n.) în cartea *Huainan zi* (*Enigmele cerului*) o descrie pe N.W. ca zeiță artizană autonomă, care reface lumea de după potop, reintrată în **haos*: „În vremuri demult apuse, cele patru hotare au ajuns în paragină, cele nouă ținuturi s-au desprins unul de altul, cerul acoperea nu tot ce era, pămîntul purta suprafața lui nu tot ce trăia. Flacăra ardea fără să se stingă și talazurile se ridicau neîncetat; fiare cumplitे îi devorau pe oameni, păsări de pradă răpeau bătrîni și slăbănogi. Atunci Nū Wa topi niște pietre multicolore, cu care dresе bolta cerească, tăie picioarele unei broaște țestoase [Ao], ca să întărească cu ele cele patru hotare, ucise dragonul negru ca să-i ajute pe locuitorii țării Qizhou, adună cenușa de trestie și zăgăzii cu ea furia apelor potopului.“ Mitul are multe variante; în una din ele, după ce, invins de zeul meșteșugurilor **Zhuan Xu*, zeul apelor **Gong Gong* izbește furios cu capul muntele Buzhou pe care se rezema cerul, lumea se dărîmă catastrofal, iscîndu-se imense prăpăstii în care năvălesc apele și stîrnindu-se un incendiu universal, care pune pe fugă fiarele din păduri; N.W. taie un singur picior al broaștei țestoase Ao, ca să înlocuiască muntele surpat, iar din pietre de 5 culori, pisate și plămădite, face o pastă cu care astupă spîrtura cerească, din cenușa de stuf face diguri retrimițînd apele în albiile lor; apoi, pe pămîntul redevenit normal, după ce își vede chipul în oglinda unei ape, zeița face un aluat de lut, din el modelînd o figurină care să-i semene: este **arhetipul uman postdiluvian* (→ *omul primordial*); ea modelează în continuare oameni și, după ce obosește, moaie în noroi o crenguță pe care o scutură împroșcînd stropi ce, pe măsură ce ating pămîntul, se prefac și aceștia în oameni; altă variantă are un caracter biografic mai amplu: N.W. era sora lui Fu Xi, cu care se salvează de la potop într-un dovlеac; după ce

cresc amîndoi și potopul a fost demult uitat, ea se mărită cu Fu Xi; acest ciclu mitologic circula mai ales în scrierile din epoca dinastiei Tang (618—907) pentru care N.W. nu era decît o divinitate secundară, o paredră a zeului Fu Xi; dar o subvariantă precizează: după același potop (în care N.W. nu are rol cosmogonic), cînd ea și fratele ei ajung la maturitate, simt că misiunea lor este de a reperpetua omenirea dispărută; neînd importantă rudeniei, Fu Xi simte că împrejurarea îl obligă la incest, însă N.W. se rușinează și fuge de fratele ei, ascunzîndu-se sub un bambus care, supus mecanismului legilor naturii, își înalță crengile astfel încît fata să poată fi zărită și sedusă de băiat; Fu Xi o conduce în piscul muntelui cosmic Kunlun și, solicitînd Cerului (*tian*) o dezlegare, propune formula ignică: după o incantație a sa, din munte va țîșni o coloană de fum, iar dacă fumul nu se va risipi, ci va rămîne vertical ca un stîlp, va considera stîlpul de fum o aprobare a căsătoriei incestuoase; cum fumul rămîne vertical, totuși sfioasă, N.W. își face un evantai din iarbă ca să-și acopere fața în timpul îmbrățișării; după această **hierogamie*, în care fumul, ca rezultat al **focului subteran*, are rolul de a simboliza probabil vatra căminului casnic, N.W. naște un ghem de carne informă; mirați de acest produs, tinerii soți taie carnea bucăți, o leagă într-o boccea și urcă amîndoi pe scara cerească spre palatul ce le era destinat în cer, vrînd să se odihnească și să se desfășeze; dar la jumătatea urcușului, o pală de vînt le smulge bocceaua, bucățile de carne se împrăștie pe suprafața pămîntului și fiecare bucată, atingînd glia, se prefac în om. Acestui mit i s-a suprapus altul, relatînd originea mitică a onomasticii chineze: oamenii produși în acest mod de N.W. își iau numele după specificul locurilor în care căzuseră din cer: cel căzut în frunziș s-a numit *Ye* (frunză), cel căzut într-un copac s-a numit *Mu* (lemn) etc. Mitul antropogonic are și o variantă autonomă: cînd pămîntul s-a despărțit de cer, avea munți, fluvii, ierburi, copaci, păsări, fiare, insecte și pești, dar era pustiu și tăcut, fără oameni; marele **spirit feminin* (aparținînd principului **yin*) rătăcea pe acel pămînt și suferea de singurătate; simțînd nevoia (și vocația) de a crea ceva, fără să știe ce anume, ia un pumn de lut galben muiat în apă și modelează după propriul chip o fetiță care, pusă pe pămînt, începe să trăiască și să se miște, devenind zglobie și guralivă; zeița o numește *Ren* (Om), după aceea modelează numeroase alte figurine similare care capătă viață: oameni de ambe sexe, cu care zeița, după o muncă stăruitoare, umple pămîntul, apoi le dă o legislație, în primul rînd normele matrimoniale. Rezultă din acest mit că N.W. a fost venerată în toată China ca zeiță antropogonică și ca protectoare a căsătoriei și căminului conjugal. În sensul acestor atribute este citată des în vechile scrieri; ca divinitate panchineză, în enciclopedia lui Sui Shen (30—124 e.n.) *Tălmăcirea semnelor* (*Shou wen*), e caracterizată așa: „Wa, fecioara

sacră și înțeleaptă din vechime, creatoarea tuturor lucrurilor“; ca divinitate supermutantă, în **Shan hai jing*: „Nü Wa, fecioară magică și zeiță a vremurilor străvechi, avind chip omenesc și trup de șarpe, care putea să-și schimbe înfățișarea de șaptezeci de ori pe zi“. O variantă din această temă consideră că zeița are corp de femeie și cap de șarpe și că își folosește zilnic cele 70 de ipostaze potențiale; într-una din aceste ipostaze, *N.W.*, numită și *Nü Hua* — (*hua*-floare) l-a învins pe Regele Nordului, care avea chip de taur, astfel că zeița i-a rupt coarnele; dar din cauza acestei bătălii, cerul dinspre nord-vest s-a crăpat și s-a năruit pe pământ, apoi *N.W.* „a ridicat și a sprijinit cerul cu un zid de pietre clădite una peste alta“. Portretul zeiței e descris cu mai multă siguranță a detaliilor tot în *Huainan zi*: „[Nü Wa] șade în carul tunetului, la care e înhămat un dragon înaripat în mijloc, iar în laturi sint dragoni fără coarne. Nori galbeni împodobesc carul ei, un dragon alb zboară înaintea ei, iar un șarpe o urmează. Așa se transportă ea în înălțimi, printre demoni și spirite, ridicându-se pînă în cerul al nouălea, unde se întâlnește cu Marele Zeu la poarta Linmen, apoi se cufundă în liniște și odihă la picioarele marelui ei strămoș. Dar niciodată ea nu-și dă în vileag meritele, nu-și ridică glasul, tănuiește în sinea ei calea oamenilor desăvârșiți și se supune legii firești a cerului și pământului.“ Uneori, în iconografia antică, atunci cînd e reprezentată în cuplu cu *Fu Xi* — care are în mînă un compas emblematic, *N.W.* ține în mînă o busolă chineză veche („lingura magnetică“).

§ E. H. Schafer, *The Divine woman, dragon ladies and rain maidens in T'ang literature*, Berkeley—Los Angeles—London, 1973

Nyambe Zeu solar venerat de triburile bantu (→ *mitologiile populațiilor africane*), creator al *pădurii, fluviilor, animalelor și oamenilor, trăind la început pe pământ; cînd însă primul om a învățat să prelucreze fierul și a fabricat întia suliță, zeul a fost alungat în cer. Numele și forma actului cosmogonic (→ *cosmogonie*) sînt variabile, deosebiri nedepășind însă nuanțele secundare; dar cele mai multe variante indică un **deus otiosus*, retras de la cîrmuirea lumii, deși un zeu atotputernic, binevoitor și drept; de aceea, neavînd nici reprezentări iconografice, adesea nu e adorat în cadrul vreunui *cult activ. Uneori simbolizează numai un principiu: tribul *bawili* (Gabon) venerează în *Nzambi* elementul prim masculin, identificat cu *cerul, din cuplul alcătuit cu parea zeului, *Mpungu*, *pământul matern. Pentru tribul herero (Africa de Sud-vest), *Ndyambi* s-a retras în cerul cel mai de sus, lăsînd omenirea la bunul plac al unor zei inferiori. Iar tribul alunda îl consideră pe *N.* inacce-

sibil oamenilor, pentru că locuiește prea departe, astfel că teama și adorația religioasă a acestor oameni s-a transferat asupra *spiritelor *strămoșilor.

Nyamyé (*Strălucitorul*); *Onyame*; *Nyan-kopon*; *Kwame* Zeu principal al triburilor baule și akan (→ *mitologiile populațiilor africane*), al cărui *cult e legat în primul rînd de miturile cosmogonice (→ *cosmogonie*) sau numai de fenomenele atmosferice și astrale; atunci *N.* nu este decît bolta cerească vag personificată, slujită de soare, lună și stele și producătoare de ploaie, tunete și fulgere; a creat lumea în următoarea succesiune: femeia, bărbatul, animalele, plantele, pietrele. *Mitul principal (col. G. Himmelheber) e mai complex: la început nu era decît mama zeilor, despre care nu se știe decît că locuia în cer unde a născut doi fii: *Nyamyé* și **Anangama*; ivindu-se pe lume, *N.* și-a făcut o soție: **Asase Yaa*, și o femeie pentru fratele său, apoi a creat oamenii, fiarele și *spiritele. Locuind mult timp în cer cu toții și înmulțindu-se pînă cînd cerul a devenit neîncăpător, *N.* a creat pămîntul, modelînd un disc din pulbere muiată în apă și punîndu-l pe mlaștina *Nemye*, care se afla deasupra cerului și care înconjoară și azi pămîntul din toate părțile; la început mocirlos, pămîntul s-a zvințat și atunci *N.* și-a trimis soția să-l guverneze, ea aducînd cu sine și plantînd pe pămînt diferiți arbori; iar *Anangama*, făcînd un lanț gros, a coborît cu ajutorul lui oamenii și fiarele; din acești oameni se trage și regina legendară **Aura Poku*; mai tirziu, *N.* trimite pe pămînt și spiritele, însă acestea nu fac decît răutăți, afară de *duhul *Mbla* care ajută omenirea; oamenii încep să facă însă războaie; în asemenea împrejurare, îngrijorat de soția sa, *N.* o recheamă în cer, însă zeița învățase de la oameni numeroase deprinderi rele; atunci zeul o retrimite pe pămînt, lăsîndu-i toată grija guvernării lumii, iar el se retrage scrîbit în adîncul cerului (devenind deci un **deus otiosus*); singurul lucru pe care-l mai face totuși, însă mai mult pentru sine, e că trimite alternativ la drum soarele și luna, iar în fiecare seară are grijă să agațe stelele pe cer și să le aprindă. Într-o variantă, *N.* creează pămîntul prin doi delegați: **Borebore* și *Adomankana*; aceștia, după o noapte inspirată petrecută în casa Maimuței Negre, se despart, primu făcînd Țara Oamenilor Negri (Africa), celălalt, Țara Oamenilor Albi (Europa).

Nyāyā Unul dintre cele 6 sisteme ortodoxe ale filosofiei indiene, elaborat în sec. II-III. Sistemul *N.* se întemeiază pe gîndirea logică (sanscr. *nyāyā* — regulă de judecată, silogism, metodă corectă de cunoaștere); după sec. XII, apare o etapă nouă — *Naviya-Nyāyā*. Principiul de bază al sistemului, din punct de vedere gnoseologic, conduce la ideea că totdeauna cunoașterea are raport cu realitatea obiectivă care își păstrează însă autonomia față de subiectul

care efectuează actul cognitiv. N. admite 4 surse de cunoaștere veridică: percepția senzorială sau directă; deducția logică; analogia sau comparația; mărturia verbală a unei autorități: textele sacre vedice (→ *Veda*) sau un învățator recunoscut. O regulă normativă importantă în N. — verificarea experimentală a cunoștințelor — a pus acest sistem în opoziție față de *Vedanta, dar l-a apropiat de sistemul *Vaiçeșika. Dacă etapele timpurii ale acestei doctrine, fără a profesa un *ateism oarecare, nu vorbesc de divinitate și afirmă că *spiritul și materia sînt

eterne și necreate, după sec. X, doctrina înclină spre *teism.

§ S. C. Chatterjee, *Nyāya theory of knowledge*, New-York, 1939

Nyongmo Zeul *cerului la tribul ashanti din Ghana (Coasta de Aur), dătătorul luminii solare și al ploii (→ *mitologiile populațiilor africane*).

Nyx (lat. *Nox*) Zeiță, în *mitologia greacă, din generația a doua a divinităților primordiale. Fiică a lui *Haos, sora și soția lui *Erebos, ea personifică *noaptea*; copiii ei: *Aither, *Hemere, *Nemesis, *Eris, *Thanatos personifică: aerul, ziua, răzbunarea, vrajba, *moartea.

Oaia În *superstiția rurală românească, *spirit demonic (→ *demoni*), pîndind și sperînd copiii care se află în afara casei părintești.

oaia Se pare că este cel mai vechi animal domesticit (către anul 9000 î.e.n. — în zona deluroasă nordică din Irak); într-o altă de lungă perioadă, **o.** a intrat mai rar în *mituri, însă mai des în simbolica socială, iar unele trăsături comportamentale au penetrat, ca simple comparații sau ca *simboluri comune, în limbajul religios. Pentru simbolul „firii supuse” pe care o posedă **o.**, ca individ animal și ca turmă, ea devine termen de comparație în unele *religii cu masele („turma”) de credincioși, de ex. în *creștinism; *Isus Christos îi încredințează ap. Petru (→ *Apostoli*) comunitatea credincioșilor noii religii: „Isus i-a zis: «Paște oile mele»” (*N.T., Ioan, XXI, 17*). Uneori, **o.** este animal totemic (→ *totem*), intrînd în componența onomastică a unor popoare (Rahel — ebr. oaie) Ca animal fantastic apare rar, în *mitologia basmelor; tipul de **o.** oraculară (→ *oracole*) este *Oaia Năzdrăvană (*Miorița*), din *mitologia românească. Oile năzdrăvane din basmele cu animale (prezente în folclorul mitologic al multor popoare cu un puternic trecut pastoral, în special în *mitologiile caucaziene) nu sînt însă animale oraculare, ci numai capabile de a face mici *miracole de interes ciobănesc: înmulțirea turmei, îmbogățirea ciobanului proprietar, uneori nașterea de fii cu aspect omenesc și învierea acestora după ce au fost omorîți.

Oaia Năzdrăvană; *Miorița* Animal oracular (→ *oracole*) din *mitologia românească. **O.N.** denunță unui cioban complotul urzit contra lui de alți doi (alteori, trei); fără să existe un raport de fidelitate sau prietenie între *oaie și ciobanul ei, comunicarea oraculară se produce ca act în sine, care trebuie săvîrșit; dar, față de alte animale mitice oraculare, **O.N.** devine și executor testamentar, cel puțin în intenția ciobanului și în tăcerea oii care pare să aprobe, numai fiindcă nu neagă, dorința rostită de stăpînul ei cu limbă de moarte. Exprimarea oracolului e inevitabilă, ca orice element al destinului: „Dar cea mioriță / Cu lîna plăviță, / De trei zile-ncoace / Gura nu-i mai face, / Iarba nu-i mai place” (col. Vasile Alecsandri). Comunicarea (în col. Alecsandri, interpolată) este rece, oracolele nefiind supuse afectelor: „Ciobănaș cu lance / Dă-ți oile-ncoace / La verde zăvoi / Că-i iarba de noi / Și umbra de voi... / Că mi s-o vorbit, / Mi s-o dămolit / Cei trei ciobănei / Verșorii tăi / Ca pe la chindie / Ei să te răpuie, / Și l-apus de soare / Ei să te doboare, / Să mi te omoare, / Și la miez de noapte, / Dorm apele toate, / Să mi te îngroape / La valea adîncă, /

La poteca strîmtă” (col. Mihai Costăchescu) Calitatea de animal oracular e definită net: „Oiță, oiță, / Oiță plăviță, / Oiță bălană / Cu lîna birsană, / De ești năzdrăvană / Și dac-ai văzut / Semn că-ți s-a făcut” (col. G. Dem. Teodorescu), restul fiind evidentă agrementare tîrzie; sau concordant cu glacialitatea ciobanului, lipsită de thanatofobie: „Mioară, mioară, / De trei miei în vară, / De-mi ești sorioară, / De-mi ești năzdrăvană, / De-s gata de moarte, / Spune-le tu toate: / Ca să mă îngroape / În strunga de oi, / În jocul de miei, / În dosul stîinii, / Să mă urle clinii” (col. Mihai Costăchescu). Miezul mitic al baladei este păgîn, ca și finalul de apoteoză funerară al nunții mistice a ciobanului (fără legătură cu oracolul în sine); se poate confrunța traiectul de la paradisul pierdut („Pe-un picior de plai, / Pe-o gură de rai”), la moartea în natura primitivă a munților („Preoți, munții mari, / Pasări, lăutari”), cu oricare variantă a *mitului izgonirii din *Paradis, fără a suspecta în balada românească vreo influență biblică, întrucît toate miturile aceleiași clase s-au alimentat dintr-o rădăcină arhaică comună, anterioară mezoliticului și domesticirii animalelor. Deoarece în mitul **O.N.** fatalitatea, comunicată de oracol, se împlinește pe o cale neașteptată, a tilhăriei (deci un stadiu mai tîrziu, al începutului lăcomiei de acumulare), pierderea paradisului înseamnă, în nucleul mitic al baladei, un strat mai nou: contactul păstoritului cu satul agrar sau cu ecoul mentalității incipiente a acestuia. Lucian *Blaga găsește o definiție comprehensivă a mitizării plaiului unde oracolul **O.N.** și-a exercitat fatalitatea: „Să numim acest spațiu-matrice, înalt și indefinit undulat, și înzestrat cu specifice accente ale unui anume sentiment al destinului: spațiu mioritic” (*Spațiul mioritic*, 1936, în *Trilogia culturii, București*, 1944, p. 167). Mitul **O.N.** a avut mulți comentatori, cu orientări uneori contrare. H.H. Stahl — criticînd, dintr-un unghi sociologic, viziunea lui L. Blaga, vede aici doar un ceremonial specific al feciorilor, în clipa *morții (*Filosofarea despre filosofia poporului român*, în *Sociologie românească*, III, nr. 3—4, București, 1938). Atari reducții sînt specifice exceselor practice de etnografi și folcloriști, care nu explorează substratul mitic adînc. Constantin Brăiloiu reține două teme disociabile: „moartea asimilată unei cununii” cu rădăcini arhaice și „substituirea unui oarecare element sau obiect fortuit accesoriilor normale ale ceremoniilor țărănești”. Dar *Miorița* nu este un produs țărănesc; C. Brăiloiu reexaminează fenomenul mioritic din unghi etnofolcloristic, studiînd evenimentele ciclice din viața rurală (nu păstorească), creștină (nu

păgînă), în raport direct cu ritualurile funerare românești din satul agrar (nu din cătunul pastoral), transferind ideea într-un mediu străin de ea (*Sur une ballade roumaine: La Mioritza*, Genève, 1946, p. 2—12). Dan Botta credea că poate atrage atenția asupra specificității trace a dorului de moarte, considerînd situația din baladă o ipostază a „morții nuptiale” (*Unduire și moarte*, în *Limite*, București, 1936). Atitudinea ciobanului a fost interpretată și ca resemnare în fața destinului, ca acceptare a morții în forma unei căi spre odihna în sinul naturii (Liviu Russu), așa cum pentru L. Blaga aceeași resemnare este un „fatalism anistoric”. Dar încă D. Caracostea semnalase (*Poezia tradițională română*, București, 1969), în materia baladei, experiența omenească primitivă și, ca atare, negase dependența mitului de evenimentele istorice ale transhumanțelor (de care îl lega însă Ovid Densusianu: „Balada *Miorița* și-a luat naștere dintr-un episod al vieții păstorești de la noi și anume dintr-o întîmplare petrecută în timpul transhumanței” — *Viața păstorească în poezia noastră populară*, II, 1923); iar Ion Diaconu consideră balada o rămășiță de poezie păgînă simbolizînd contopirea sufletului păstoresc cu imensitatea cosmică (*Aspecte etnografice putnene*, Focșani, 1936, p. 28). Faptul că aici e „un ceremonial cosmic” vizînd un mister, îl revelează Mircea *Eliade, după care acceptarea morții nu înseamnă pasivitatea sau resemnarea păstorului, ci „o decizie existențială”, care duce la gestul de a-i impune destinului „o nouă semnificație”, întrucît nu te poți apăra de soartă ca de un dușman; considerînd, astfel, că aici e vorba de o „solidaritate mistică între om și natură”, M. Eliade, în acest plan, vede în comunicarea făcută de O.N. nu o informare, ci o *revelație oraculară, după care păstorul își preface nenorocul într-un mister sacramental feeric, ce îi „îngăduie să triumfe asupra propriei lui sorți” (*Mioara năzdrăvană*, în *De la Zalmoxis la Genghis-han*, trad. rom., București, 1980, p. 223—250). Remarcabilă și specifică în contextul mitologiei românești e dorința ciobanului (rezultînd din variantele principale de balade și *colinde) să fie îngropat: 1) în preajma stîinii; 2) împreună cu obiectele care i-au aparținut, uman și profesional (instrumentul muzical, unealta, arma) — fenomen caracteristic *funeraliilor din societățile primitive, mărturisind înțelegerea morții ca prag între două condiții existențiale. Iar în acest sens, materia originară a mitului precedă într-un fel și *creștinismul (M. Eliade încadrează structura mitului O.N. în ceea ce el a numit „creștinism cosmic”), și religia dacogetică (de altfel, oile miraculoase din basme sînt inconfundabile cu oaia oraculară, numită convențional *Miorița*); faptul că nici una din cele două religii nu a atins fondul mitic al baladei ar putea demonstra fie că mitul fusese constituit dinainte, fie că izolarea vieții păstorești a întîrziat îndelung pătrunderea altor influențe. Interpretările oferă privilegiștea dintr-un caleidoscop. *Miorița* (cu cele peste 1000 variante înregistrate) este substanța unui epos, care nu are caracter

evenimential, ci, prin lucrarea timpului, unul pur fenomenal. Această substanță nu diferă de la variantă la variantă, nervura de referință a ei fiind O.N., care nu este o alegorie, ci un simbol mitic. Totuși, opiniile diferite ocolesc adesea tocmai substanța mitului. Puțin după apariția col. Vasile Alecsandri, Jules Michelet, care a tradus balada în lb. franceză, îi reproșează seninătatea, resemnarea acceptării morții (*Légendes démocratiques du Nord*, Paris, 1854, p. 342). Alexandru Odobescu (*Răsunete ale Pîndului în Carpați*, în *Revista Română*, 1861) a crezut că „mîndrul voinicel / tras printr-un inel” ar coresponde ciclului adonisiac (→ *Adonis*). M. Gaster se oprea mai mult la subtema căutării ciobanului de către „măicuța bătrînă” (*Literatura populară română*, 1883). H. Sanielevici (1931) credea că ciobanul amenințat să fie ucis l-ar întruchipa pe *Zamolxis, în cadrul unei „ucideri rituale” anuale. Octavian Buhociu (1976) întrevădea posibilitatea comparației morții ciobanului cu moartea lui *Orpheus. I. Filipciuc, presupunînd că mitul s-a format „în perioada romanizării Daciei”, consideră că „ciobanul din *Miorița* nu este o victimă, ci un ales, un sol, un reprezentant al comunității” și că, influențată de misterele mithraice (→ *Mithra*), *Miorița* este „integrată în sistemul celor 12 creații folclorice românești închinatelor crugului zodiacal” (*XXIV contrapropoziții despre Miorița*, în *Cronica*, nr. 34, p. 5, Iași, 1983). O înclinație stăruitoare, prezentă în special la folcloriști, se orientează spre definirea nu a *Oii Năzdrăvane*, ca mit, ci a *Mioriței*, ca o capodoperă baladescă; dar adevărul este în ambele demersuri. Astfel, Adrian Fochi (pentru care „oaia” simbolizează trupul, iar „ciobanul” — sufletul omenesc) reduce întregul mit („cîntecul mioarei”) la semnificația sa estetică, „mesajul tulburător al *Mioriței*” rezidînd în „soluția poetică și expresia poetică” (*Prefața la Miorița*, București, 1980, p. 20). Discuția asupra mitului mioritic (al O.N. și al rolului ei complex) nu a ieșit vreodată din impas, chiar dacă multe observații au aprofundat într-adevăr mitul propriu-zis și au decelat fenomenalitatea lui originală. O.N. este glasul destinului supradivin, mitul fiind unul al existenței ca atare. Iar acest mit ontic, perfect cristalizat, reprezintă conversiunea spațiului concret, profan, în timpul abstract, cosmic; în desfășurarea epică a mitului asistăm la absorbția spațiului de către timp.

§ Adrian Fochi, *Miorița, Tipologie, circulație, geneză, texte*, București, 1964; Th. D. Speranția, *Miorița și Călușarii, urme de la daci*, București, 1915; H. Sanielevici, *Miorița sau patimile unui Zalmoxis?* (în *Adevărul literar și artistic*, București, 1931, nr. 552—553); Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei*, I—II, București, 1969

Oannes (babil. *U-anna*; numele sumer, necunoscut, probabil apropiat de varianta akkad. *Ummanu* — Meșterul) Zeu sau ființă supraumană mesianică dintr-un *mit sumerian (→ *mitologii din Mesopotamia*), cu aspect de acvanaut sau de amfibie antropoihtiomorfă cu care, după relația istoricului *Berosos în *Babylonaka*, ar fi început șirul marilor înțelepți mitici din Me-

sopotamia dinainte de *potopul universal. Berossos (citată indirect, după Alexandros Polyhistor, de Eusebius din Cesareea în *Pregătirea intru Evanghelie*) ar fi comunicat că, în zorii unei epoci arhaice, „un animal înzestrat cu rațiune, numindu-se Oannes, s-a ivit venind din Golful Persic. Trupul animalului semăna cu al unui pește. Sub capul său de pește, avea al doilea cap. Mai avea și picioare omenești, dar [trupul] se sfârșea cu o coadă de pește. Vocea și graiul îi erau articulate. Făptura aceasta stătea de vorbă în timpul zilei cu oamenii, însă nu mânca deloc. Ea îi învăța scrierea, științele și felurite arte. Le arată cum să-și zidească locuințe, să întemeieze temple, să se folosească de legi și să se poată sluji de cele mai de seamă principii ale cunoașterii geometriei. Le mai arată cum să deosebească grânele pământului și cum să culegă fructele“. Această „făptură amfibie“ i-a învățat pe oameni tot ce putea „să-i umanizeze“, căci „învățătura sa era într-atât de universală, încât nu a mai cunoscut vreo îmbunătățire“. Iar la „asfințitul soarelui, făptura aceea se cufunda iarăși în mare, petrecându-și noaptea în adâncuri“. Berossos mai spune că **O.** a apărut în timpul celui de-al doilea rege antediluvian: Ammēnon (En-men-lu-anna), sub al 6-lea Evédurahos (En-men-dur-anna?) a început să iasă periodic din mare, instruind pe oameni, iar regelui Evédurahos i-a revelat știința sacră a *divinației. Înțelepții care s-au succedat în Mesopotamia (după tradiția mitografică, pînă la potopul universal) au fost 7: primii 4, născuți în riuri sau în genere în ape — *peștii puradu* (ca **O.**); ceilalți erau de obîrșie umană; după alte versiuni, primul înțelept a fost *Adapa. Unii comentatori au încercat să-l identifice pe **O.** cu zeul *Ēa, deși *Ēa* are alte atribute, iar tradiția babiloniană, care transmite, prin Berossos, mitul despre **O.** nu-i atribuie acestuia trăsături supranaturale, cu atât mai puțin divine, ci numai calitățile aproape tipice ale oricărui *erou civilizator mitic (mai cunînd din categoria lui *Quetzalcôatl). Dacă unele urme în imnurile și incantațiile babiloniene ar îngădui riscul identificării cu *Ēa*, poate fi vorba cel mult de *sincretism în planul confuziilor specifice memoriei mitice. Retragerea nocturnă a lui **O.** în mare și aspectul său ihtiiform parțial, sugerînd mai degrabă o costumație acvanautică, se pot explica și prin apartenența lui la o civilizație superioară, care probabil făcea într-o vreme — înregistrată de *mitologia generală — anume operă de misionarism.

Obatala (*Domnul în veșmînt alb*) Zeul *cerului în *panteonul grupului de triburi nigériene yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*), creator în continuare al lumii, după *Olorun, care i-a lăsat menirea desăvîrșirii și guvernării universului. De obicei, **O.** e închipuit ca o divinitate androgină, de formă ovoidală.

Oceanide *Nimfe ale apelor marine, fiicele cuplului *Okeanos — *Tethys; printre ele: *Doris (mama *Nereidelor), *Klymene (mama lui

*Prometheus), Philyra (mama *Centaaurului *Hiron).

Ođiokođi Zeu silvestru kartvel (→ *mitologii caucaziene*). Deși lipsit de darul vorbirii, vocea lui vibrantă înspăimîntă pe drumeții care străbat *pădurile și stîrnește printre ei groază și panică. **O.** are un trup acoperit cu păr de culoarea ruginei, are gheare lungi și ascuțite și pe piept o excrescență ca un țâș de secure cu care, năpustindu-se asupra omului, îl despică iremediabil. Dar cel învins și omorît astfel învie totdeauna după a doua săgeată trasă din arc (mai tirziu, după a doua împușcătură).

ocultism (lat. *occultus* — tainic, sacru) Doctrină considerînd că în lume există forțe oculte (supranaturale, tainice) cu care, în anumite condiții și cu ajutorul *magiei, omul poate intra în relație directă. Pentru **o.**, omul este rezultatul conștientării între diferite planuri ale existenței. Uzînd de o metodologie specifică (antrenament psihic, influențarea pe cale magică a forțelor oculte), ocultiștii afirmă că omul poate realiza ridicarea sa în planurile superioare ale existenței, obținînd totodată știința secretă, adică acea cunoaștere care depășește cunoașterea umană obișnuită. Deși forme precultiste au existat în toate societățile dominate de magie (în triburile primitive, de asemenea în civilizațiile antice mai ales din Mesopotamia, Egipt, China etc.), e socotită drept prima operă ocultistă scrierea hermetică *Tablele de smarald*, atribuită lui *Hermes Trismégistos* (*Hermes; de aici, „științele oculte“ fiind numite și *hermetice*; → *hermeneutică*). Metoda de bază a **o.** este analogia (aplicată de ex. în *Tablele de smarald*). În sec. III, sub influența școlii alexandrine, științele oculte încep să fie împărțite în 3 categorii: *alchimie*; *astrologie*; *Kabbala. **O.** a prosperat în evul mediu, cînd diferiți savanți și filosofi, mulți aparținînd îndeosebi Bisericii creștine (→ *creștinism*), punînd bazele formative ale unor științe moderne, explorează deopotrivă ariile „adevărurilor oculte“. Printre aceștia, unii au rămas celebri în istoria gîndirii științifice din care s-a dezvoltat știința modernă. *Lullus* (Raimundo Llull, 1235—1315), filosof spaniol, teolog creștin, misionar din ordinul catolic al franciscanilor predicînd în Armenia și Africa de Nord, partizan al contopirii depline între filosofie și *teologie, precursor al logisticii (ca inventator al unei mașini logice pentru modelarea mecanică a operațiilor logice), pornind de la calculele kabbaliștilor, a construit un sistem teologico-ontologic combinatoriu, destinat să explice toate secretele universului. Opera sa a fost continuată de *Agrippa din Nöttesheim* (1486—1535), un protestant care a cîștigat în fața tribunalului procesul unei femei acuzate de *Inchiziție pentru vrăjitorie, dar a scris opere trecute în listele interdicției catolice (→ *Index librorum prohibitorum*): *De occulta philosophia*, *De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium* ș.a.; apoi și de *Athanasius Kircher* (1602—1680). Călugărul dominican și savantul *Albertus Magnus* (Albert von Bollstädt, 1193—1280), teolog, filosof și naturalist,

cercetător în fizică și logician, profesorul lui *Toma din Aquino, nu a fost străin de tendințele ocultiste mai ales în lucrările consacrate mineralelor, plantelor și animalelor. **O.** penetrează, sub diverse forme, și în gândirea lui *Roger Bacon* (1214—1292), călugăr franciscan și savant, intuind divizibilitatea atomilor și existența *elementelor în natură din combinațiile cărora rezultă obiectele concrete, totodată opunând tehnicilor magiei experimentul științific, dar folosindu-se de o simbolistică ocultă și diferite cifruri enigmatice; în scrierile și în activitatea de practician a lui *Paracelsus* (*Theophrastus Bombastus von Hohenheim*, 1493—1541), alchimist și medic, părintele medicinei hermetice și al iatrochimiei, care vedea o relație indestructibilă între macrocosm (natura) și microcosm (omul), considera natura populată de *spirite și, condamnând vrăjitoria vulgară, credea în efectele magiei „naturale”; în opera lui *J. B. van Helmont* (1577—1644), filosof (de care era interesat *Dimitrie Cantemir*, care considera că *apa, ca element, se poate transforma, cu ajutorul *aerului, în abur și în gaz (termen introdus în limbaj de van Helmont), că stare de agregare a materiei, și că din apă pot rezulta cele 3 substanțe fundamentale: sarea, sulful, mercurul — ele insele retransformabile în apă; de asemenea, că toate însușirile materiei sînt explicabile prin diferitele combinații ale elementelor. În epoca modernă, **o.** a fost susținut — de la *C. du Prel* (1839—1899), care face efortul de a construi o armonizare cu darwinismul și consideră magia o știință a naturii — pînă la unii psihologi, reluînd aceași teză: *T. K. Oesterreich*, *R. Tischner* ș.a. Din ocultismul clasic au derivat, în ultimele două secole, *spiritismul și *teozofia. Partizanii de azi ai **o.** numără peste 30 așa-numite științe oculte (printre ele chiar și o medicină ocultă), ei referindu-se la intuiția mistică și la *revelația personală, ca la sursele autentice ale cunoașterii omenestii.

§ Papus, *Traité élémentaire de science occulte*, ed. X, Paris, 1926; R. Amadou, *De l'occultisme*, Paris, 1950; G. Zwerenz, *Magie, Sternenglaube, Spiritismus*, Leipzig, 1956.

Odhinn (etim. incertă: vechi norv. *odhr* — furios, teribil; frenezie creatoare) Zeul suprem în *mitologia scandinavă (cf. la germani *Wotan; angli *Woden*); primul dintre Aseni (*Asa), născut odată cu frații săi *Vile și *Ve din cuplul *Borr și *Bestla*, a stat 9 nopți agățat de rădăcinile arborelui *Yggdrasil, sorbind înțelepciunea primordială și plătind acest drept paznicului *Mimir cu unul din ochii săi; învățînd *runele* („semnele tainei”, literele), le-a amestecat apoi cu hidromel și a stropit cu ele universul. **O.** construiește, împreună cu frații săi, universul din cadavrul uriașului primordial *Ymir (ucis de ei); acest univers e conceput vertical, din 9 tărîmuri suprapuse: *Muspellsheim (tărîmul inițial al focului, aflîndu-se deasupra tuturor lumilor și înconjurat de bordura cerească

Himlr); *Asgardhr (*Asaheim*, reședința zeilor, unde **O.** prezidează de pe tronul său *Hlidskjalf consiliul zeilor, în centrul cîmpiilor *Ydavallr*); *Ljosalfheim (tărîmul spiritelor luminii); *Vanaheim (lumea *duhurilor *Vana, ale apei); *Midgardhr (*Mannheim*, lumea oamenilor, mijlocul despărțitor între tărîmurile de sus, ale luminii, și cele de jos, ale întinericului infernal; imaginat ca un disc înconjurat de apă, acest tărîm a fost dăruit ca locuință primei perechi umane: *Askr și *Embla); *Yotunheim (lumea gigantilor, de dincolo de oceanul mondial, despărțită de *Asgardhr* prin fluviul *Ilfing*, care nu îngheață niciodată); *Svartalfheim primul tărîm subteran, al **spiritelor nopții*); *Hell (*Hellheim*, lumea morților, legată de lumea umană printr-un drum traversînd *Yotunheim* și fluviul *Gjöl*, peste podul de aur *Hjallar*); *Niflheim (ultima lume, a cețurilor și brumei veșnice și a frigului). Avînd 3 soții: *Jörd (tîna primordială), *Rind (pămîntul înzăpezit) și *Frigg (dragostea fecundă, maternă), împreună cu cea din urmă, care e preferată și cea mai importantă, **O.** conduce universul; de la aceste soții are 5 fii: *Thor (născut de *Jörd*), *Vale (născut de *Rind*), *Baldr, *Hermodhr și *Hödr (născuți de *Frigg*); alți doi fii au fost născuți de cele două ibovnice ale zeului: *Wydarr (de giganta *Gridhr*) și *Bragi (de *Gunnlöd*, păzitoarea elixirului poeziei); acești fii pot fi interpretați ca *simbolurile puterii zeului suprem: *Baldr* (frumusețea și regenerarea naturii), *Thor* (fulgerul), *Bragi* (poezia), *Wydarr* (forța pădurilor), *Hödr* (întinericul și lumea resurectă). **O.** era numit în genere indirect: *Fimbul-tyr (Marele Zeu) sau *Fimbul-thulr (Marele Mag). Exercitîndu-și prerogativele prin numeroase divinități subalterne, **O.** e recunoscut și prin 12 epitețe principale indicînd atributele sale universale (deși *Edda Veche îi conferă 40 nume, iar cîntecele *skalzilor*, peste 200): *Alfadir* (Părintele a tot ce există), *Svidur* (Înțeleptul), *Fjölfnir* (*Hnikar*, Cel cu multe chipuri), *Hrimnir* (Cel învăluit), *Bolverk* (Cel care face fapte cumplite, Răufăcătorul — epitet rememorînd furtul elixirului poeziei), *Valfadir* (Părintele Măcelurilor, Cel care alege), *Jalk* (Distrugătorul gigantilor), *Hernan* (Domnul Walkyriilor), *Herjafodr* (Tatăl Eroilor), *Rafnagudhr* (Stăpînul corbilor), *Göndlir* (Zeu Mag, Părintele vrăjilor și descîntecelor), *Hroptir* (*Hroptatyr*, Zeu Zeilor); epitețe secundare; *Hörfadir* (Tatăl Oștirii), *Sigfadir* (Părintele Victoriei), *Hjalmbri* (Purtătorul de coif), *Thekk* (Cel Binevenit), *Sad* (Cel Adevărat), *Harr* (Preaslăvitul), *Hörblindi* (Orbitorul Armatei), *Hnikar* (Cel care dă lovitură decisivă), *Sanngetal* (Ghicitorul Adevărului), *Baleyg* (Cel cu ochi arzători), *Bileyg* (Cel cu ochi blinzi), *Fjolsvid* (Atotîndemnatul), *Sidskegg* (Cel cu barbă lungă), *Harbard* (Barbă-căruntă), *Göndlir* (Cel cu toiaș fermecat), *Ojki* (Domnul Dorinței), *Sidhott* (Cel cu pălărie largă), *Vidur* (Biruatorul), *Ygg* (Înspăimîntătorul), *Vakr* (Cel care veghează), *Gaut* (Creatorul). Esențialul atributiv al autori-

tății lui **O.** se condensează în creație, înțelepciune, război. Pe tronul său, poartă pe umeri doi corbi: *Hugin* (rațiunea) și *Munin* (memoria).

Dintre armele sale, cea mai eficientă este lancea *Gungnir*, caracteristică prin viteza de zbor și prin forța izbitorii complexe. Vehiculul zeului este **calul octopod Sleipnir*, având rune gravate pe dinți. **O.** locuiește mai ales în palatul său strălucitor *Gladshheimr* (acoperit cu scuturi sculptoare, mobilat cu 12 jilțuri de aur, din care unul e tronul, și cu arme, și având 540 porți). Spre deosebire de alți zei, nu mănâncă niciodată, nici nu bea *met* (hidromelul divin), sorbind numai vin. Socotit **mag*, se folosește de **magie* în organizarea și cârmuirea universului, ca și în învingerea dușmanilor; de asemeni, e ubicuu, metamorfozabil la dorință și își paralizază adversarii, magic, cu „privirea arzătoare” (*Baleyg*) care îngrozește. Fiind părintele ostirii (*Hörfadir*) își recrutează selectiv cei mai buni eroi de pe câmpul de luptă care, culeși de **Walkyrii*, sînt aduși în Valhöll (**Walhall*), poate ca un simbol al ideii că mor, abuziv, mai timpuriu îndeosebi cei buni. Într-o **pădure sacră* de lângă Uppsala se sacrificau odinioară, prin spînzurare sau prin străpungere cu lancea, oameni și animale, în onoarea lui **O.** (→ *sacrificiu*); de la acest **ritual*, marele zeu era numit „Stăpînul Spînzurătorilor” și „Zeul Spînzuraților”. *Edda Veche* descrie și autosacrificiul zeului prin spînzurare, însă e vorba de fapt de cele 9 nopți cît a stat **O.** atîrnat de **Arborele Cosmic Yggdrasil*, absorbînd înțelepciunea. **O.** nu e o figură mitică biografică unitară; pare compus eclectic din **mituri* și *submituri* adiacente, produse în regiuni și epoci diferite; astfel, deși creator al universului, zeul suprem este alungat din el; deși stăpîn absolut, poate fi surghiunit (ca atunci cînd după ce o răpise pe Rind, a doua sa soție, a fost exilat de ceilalți Aseni din cer, în locul său domnind un deceniu Zeul-schiur **Ullr*). În războiul final (**Ragnarökr*), **O.** va fi înghițit de lupul **Fenrir*, pierind fără să se mai întorcă vreodată în univers. Născut printr-o **teogonie accidentală* din confruntarea altor forțe mai mari, tocmai de aceea **O.** este un zeu creator și suprem care poate totuși să dispară definitiv (nu retrăgîndu-se, ca un **deus otiosus*); în acest sens, mitul poate simboliza însăși impenitarea cosmică. Totuși, după o tradiție folclorică păstrată în sudul Suediei, **O.** se întoarce tainic în fiecare noapte de **Crăciun*, însă numai spre a-și vizita comorile terestre. Dar după mitul principal, în lumea nouă **Himli*, postcatastrofală, e înlocuit definitiv de Baldr.

§ A. G. van Hamel, *Odhinn hanging on the tree* (în *Acta Philologica Scandinavica*, 7/3, 1932 p. 260—288); K. Helm, *Wodan*, Giessen, 1946

Ođhr (ipotetic: *Furiosul*, *Frenesia*) Zeul vîntului și al furtunii, în **mitologia scandinavă*, logodnicul zeiței **Freyja* (peregrinînd mereu prin lume, în timp ce e sau așteptat sau căutat pretutindeni de zeiță). Unii comentatori interpretează acest **mit* neclar ca pe un **simbol* de fapt al ipostazei de peregrin a zeului suprem

(**Odhinn*), dacă într-adevăr rădăcina numelui acestuia este *odhr*.

Odisseia Epopee greacă arhaică, atribuită lui **Homer*, povestind în hexametri (diviziunea în 24 de rapsodii e tîrzie) peripeciile lui **Odysseus*. **O.** este una din sursele principale de informație asupra **credințelor religioase* și **mitologiei* din Hellada timpurie.

Odudua Divinitate androgină a **pămîntului*, în **panteonul* grupului de triburi yoruba din Nigeria, considerată totuși perechea zeului **cerului*, **Obatala* (→ *mitologiile populațiilor africane*). **O.** este părintele altor 15 divinități speciale: *Orunguna* (zeul **aerului*), **Oke* (al munților), *Olokun* (al mării și lacurilor), **Oruna* (al **soarelui*), **Omu* (zeița **lunii*), **Shango* (zeul furtunii și al trăsnetului), 9 divinități ale fluviilor, riurilor ș.a.

Odysseus (lat. *Ulysses*, *Ulixes*); *Ulise* Erou mitic grec, personajul central al epopeii homerice **Odisseia*, participant la războiul troian; rege în Ithaka (fiul lui Laertes sau al lui **Sisyphos*), căsătorit cu **Penelope* și tatăl lui Telemahos. Remarcabil prin inteligență, dar și viclenie (la întoarcerea eroului în Ithaka, zeița **Athena* îi spune: „Nu este zeu care să te întreacă în viclenie” — *Odisseia*, XIII); pentru **Homer*, **O.** este „cel pe care mintea îl ridică pînă la Zeus” (*Iliada*, II, 169). Eroul rezolvă solii dificile (o cere pe **Helene* de la troieni, face spionaj în Troia), născocind printre altele și stratagema *calului troian*; *Homer* îl vede pe **Odysseus* (cel cu multe înfățișări), adică adaptabil oricărei situații Pornind spre Ithaka după război, **O.** intră într-un complicat șir de aventuri: abătut de o furtună pe țarmul tracic, poposind în țările **Lotofagilor* și **Ciclopilor* (de unde scapă orbindu-l pe **Polyphemos*), primește în dar de la **Aiolos* *burduful vînturilor* pe care din greșală îl dezleagă, stîrnind un uragan, scapă cu greu de **Lestrigonii* canibali, face apoi un popas la vrăjitoarea **Kirke* cu care are un fiu (*Telegonos*); după un an, pleacă mai departe, izbutind să scape de ademenirile **Sirenelor*, trece cu dificultate prin strîmtoarea dintre **Scylla* și **Charybda* și ajunge cu corabia sa, sfărîmată de alt uragan, la **Calypso* cu care, iubit de **Nimfă*, petrece 7 (sau 10) ani și, naufragiind la feaci, e găsit de *Nausicaa* care îl aduce la palatul părintesc al regelui *Alkinous* și, în fine, cu o corabie dată de acesta, izbutește să ajungă în Ithaka, unde în primul rînd are de alungat mulțimea de pețitori care dădeau tircoale castei *Penelope*. Dar în altă variantă a **mitului* se întoarce la *Kirke*, cu care își petrece tot restul vieții. Dincolo de numeroasele interpolări (unele pline de inadvertențe flagrante), în textul homeric primar au circulat (în funcție de copiiți) adaosuri, cîteva ajungînd la grotesc și, se pare, cele mai multe din ele avînd ca sursă *Telegonia* lui *Eugamonos* din *Kyrene*, un poem pierdut, în care autorul se ambiționase să continue *Odisseia*, prezentîndu-l pe **O.** căsătorit cu regina tesprotă *Kalidike*, dar ucis, după întoarcerea sa în Ithaka, de fiul său *Telegonos*,

născut de Kirke, pentru ca în cele din urmă cei doi fii să se însoare, printr-o stupidă rocadă, fiecare cu mama celuilalt (Telemahos cu Kirke, Telegonos cu Penelope).

Oedip (grec. Οἰδίποσ) Personaj din *mitologia greacă, purtător al unui *simbol tragic. Născut (după Diodor din Sicilia) dintr-o pereche regală (Laios, basileul din Theba, și Iokasta, fiica lui Kreon), deși *Pythia îl sfătuisse pe rege să nu aibă copil (care, dacă se va naște, își va ucide tatăl și va aduce casei nenorociri), **Oe.** e abandonat după naștere, apoi e salvat de niște sclavi și crescut la curtea regelui Polybos; când însă, adult, se întâlnește față în față cu Laios, care îi cere loc de trecere, **Oe.** îl omoară din impulsivitate, fără a ști că a comis un paricid. Variantele anterioare celei narate de Diodor nu se deosebesc mult: alungat de mic, apoi crescut de păstori și de același Polybos, se întoarce la vîrsta bărbăției spre patrie, după ce consultase *oracolul din *Delphoi, iar pe drum omoară într-un conflict doi călători anonimi, din care unul era tatăl său, Laios. Pus la încercare de Kreon, succesorul tatălui, reușește să obțină tronul theban și căsătoria cu Iokasta, despre care nu știa că îi e mamă, făcînd cu ea 4 copii (Eteokles, Polynikes, Antigone și Ismene). O epidemie din Theba nu poate fi curmată, după oracol, decît prin răzbunarea morții lui Laios cu care se însărcinează chiar **Oe.**, dar cînd în fine află că el însuși era vinovatul (și Iokasta — mama și acum soția sa — se spînzură de durere), el își scoate ochii și pornește în pribegie, condus de Antigone și murind bătrîn. Un episod care l-a dus la căsătoria incestuoasă este întîlnirea cu *Sfinxul; acest sfinx feminin de variantă greacă devorează zilnic cite un tînăr theban; văduvă recentă, Iokasta își oferă mîna și regatul celui care va scăpa poporul de asemenea calamitate, răspunzînd la dificila și invariabila întrebare a sfinxului; oferindu-se, **Oe.** dezleagă enigma: Cine este cel care, deși cu două picioare, are totuși și trei și patru? — răspunzînd că este omul, în patru labe ca prunc în două ca adult, în trei, adică rezemat în toiag, ca bătrîn; sfinxul e nevoit să se sinucidă de ciudă, aruncîndu-se de pe stîncă sa și zdrobindu-se în prăpastie; de aceea, Iokasta îi oferă lui **Oe.** căsătoria și tronul. Mult mai tîrziu, mitul uciderii tatălui și al căsătoriei cu mama începe să fie numit *complexul lui Oedip*, punct de pornire în freudism, care consideră conștiente crimele și incesturile, dintr-un impuls de concurență în cadrul endogamiei tribale primitive. Mai mult, Sigmund *Freud a crezut că poate găsi aici și originea explicării mitice a *păcatului originar: „tocmai *complexul lui Oedip* a sugerat omnirii în întregime, în punctul de pornire al istoriei ei, conștiința culpabilității, această ultimă sursă a religiei și moralei“ (*Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Wien, 1910, 3, XXI).

§ C. Astier, *Le mythe d'Oedipe*, Paris, 1974

ofrandă → *sacrificiu*

Ogivu Zeu complex al funcțiilor vitale, adorat în Benin (→ *mitologiile populațiilor africane*),

stăpînul fulgerului și al *morții, patronul ocrotitor al singelui uman și animal și al sevei vegetale, ca principii esențiale ale vieții; în epoca modernă de penetrație a civilizației tehnice, patronajul lui **O.** s-a extins și asupra benzinei, ca principiu esențial în mișcarea automobilelor.

oglanda Inițial, suprafața netedă a unei ape reflectînd imagini (așadar și chipul omenesc), **o.** devine obiect fabricat (din piatră șlefuită, din metal, mai ales argint, în fine, din sticlă argintată), dar totodată și *simbol mitic, prin *miracolul de a-i oferi omului propriul lui chip; de acolo pornesc și *miturile avînd la bază fie *superstiții thanatofobe, fie simbolistica inexplicabilei reflectării de imagini, care vehiculează ideea de *magie conținută de **o.** ~ *Oglinda oraculară* în *mitologiile civilizațiilor precolumbiene (mai ales aztecă și incasă): **o.** de piatră lustruită (*tezcatl*), în care preoții pretindeau că văd imagini în mișcare din viitor; o *legendă reluînd ideea mitului spune că o atare **o.** le-a prevestit imagistic încașilor, în imagine vie, pe vremea lui Moctezuma, invazia unei armate străine, care s-a dovedit a fi mai tîrziu conchista lui Cortez. În superstițiile mai multor popoare, fetele își ghicesc ursul în noaptea Anului Nou (în aria *creștinismului ortodox, în noaptea de Bobotează), pretinzînd a-i vedea chipul într-o **o.** încadrată de luminări aprinse ~ *Oglinda fumegîndă* Un disc opac pe revers, lustruit pe avers, făcut din granit și servind în *ritualurile populațiilor nahuatle din America Centrală ca simbol al zeului solar *Tezcatlipoca (Oglinda Fumegîndă), dar transferat de unii comentatori ai temei, parțial, și în *paleoastronautică. Exista credința că **o.**, folosită cum trebuie, reflectă întregul spectacol al naturii, coagulînd totul pe o singură suprafață reflectantă. ~ *Oglinda magică* În f o l c l o r: **o.** fermecată are însușirea telescopiei, imaginea penetrînd obstacolele de orice gen dintre obiect și **o.**; există o categorie aparte a **o.** cerești din folclorul oset (Caucazul de Nord): o fată avînd asemenea **o.** descoperă pe oricine, în orice ascunzătoare, la orice distanță, afară de cazul cînd cel căutat s-a ascuns în spatele **o.**; în folclorul românesc sînt **o.** fermecate, cum are Frumoasa-Lumii (în basmul *Zîna Stelina*, col. T. Pamfile) care fac selecție estetică printre fetele din lume. În *astrologie: **o.** magică, în care astrologii susțineau că pot vedea fie imagini din viitor, fie imaginea mai multor evenimente sincronice, petrecute la mari distanțe spațiale. ~ *Oglinda funerară* În superstiție: *credința din India și Hellada că e oprit să-ți vezi chipul reflectat (inițial în *apă), întrucît *spiritele apei îi pot fura sufletul celui care se oglindește și, rămas fără suflet, omul moare. În *mitologie: J. G. *Frazer considera că mitul lui *Narcis, care moare pedepsit fiindcă își contemplase chipul în **o.** apei, a pornit de la această superstiție a interzicerii oglandirii; tot el explica prin aceeași superstiție obiceiul acoperirii **o.** în casa unui defunct: sufletul acestuia, proiectat ca reflex al **o.**, ar putea fi răpit de umbra destinată să rătăcească pînă la înmormîntare.

~ *Oglinda sacră* Zeița solară *Amaterasu, din *mitologia japoneză, își părăsește grota de reclusiune, redând lumii căldura și lumina sa, numai după ce e pusă să se privească în o., și pe baza acestei tradiții mitice, o. a devenit obiect de *cult, nelipsit din *templele *shintoismlui.

Ogmios; Ogma; Ogmé Zeu sapiential, în *mitologia celtică (de largă circulație în Gallia și Britannia), patronând artele, poezia și elocvența. Deși inițial, se pare, o divinitate a lanurilor de grâne, probabil și fiindcă era reprezentat plastic ca bărbat viguros, romanii l-au identificat cu *Herakles; una din imaginile culturale e descrisă de Lukian din Samosata: „Galii socotesc că e Herakles și felul cum îl zugrăvesc e cel mai ciudat din toate în care a fost înfățișat vreodată un zeu. Anume, ei fac din el un bătrîn istovit, pleșuv, cu păr alb la ceafă, cu pielea aspră, oacheșă, arsă de soare“. El poartă „pielea leului pe umăr, măciuca în mîna dreaptă tolba cu săgeți la spate și arcul încordat în mîna stîngă; „acest bătrîn Herakles tirăște după el o mulțime nenumărată de oameni legați de urechi. Lanțurile lor ușoare ca firul de păr sînt lucrate din aur și chihlimbar, putîndu-se asemui cu niște splendide salbe“ (toate fiind ancorate în limba zeului). „Acest bătrîn Herakles, care este însăși elocvența, tirăște tîntuită de limba sa toată mulțimea legată de urechi, căci cunoașteți legătura ce este între ureche și limbă“. De aici, ideea cuceririi lumii prin forța cuvîntului, pe care o intruchipa probabil O., zeu complex al înțelepciunii, care i-a învățat pe oameni și retorica și scrisul; după eposul irlandez (unde e numit *Ogma*) el a inventat vechea scriere, precreștină, din Ulster: runele, numite după numele zeului — *ogama* — un sistem alfabetic, semnificația literelor fiind determinată de direcția creștăturilor și de numărul lor pe un răboj.

Ogun Zeul patronal al *fierului și al războiului, în miturile triburilor yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*), ocrotitor al războinicilor, vînătorilor și fierarilor. Îi sînt consacrate fierul și totodată *pămîntul (ca sursă a minereurilor de fier). *Simbolul emblematic al zeului: *cuțitul* (de aceea, în toată aria etnică yoruba, la judecăți, oamenii jură pe cuțit). Odinioară, la declararea războiului, i se aduceau *sacrificii omenesți; dar altfel, în cazurile culturale curente, i se jertfește cite un *cîine.

Ogyges Personaj neclar din *mitologia greacă, după unele izvoare, căpetenie împotriva lui *Zeus în *Titanomahie. Același nume (sau *Ogygōs*) l-ar fi purtat și întemeietorul mitic al Thebei beotiene, în vremea căruia (după Nonnus și Iulius Africanus) s-ar fi declanșat primul dintre cele 3 diluvii narate de izvoarele mitice grecești; după alte surse, O. (la *Ovidius: *Ogygius*) ar fi fost și unul din numele zeului *Dionysos.

Ohomouo Bărbatul primordial în tradiția mitică arhaică mexicană (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), adorat de tolteci ca zeu întemeietor al neamului omenesc (→ *omul*

primordial); dar în zona centrală a Văii Mexicului tradiția îl consideră numai primul om făcut și destinat de *zei să devină agricultor, soția sa fiind *Cipactonal. După alt *mit, transmis de cultura maya, O. a inventat *astrologia și *calendarul.

Oho Yama Spiritul munților, în *mitologia japoneză, tatăl a două zeițe cu atribute delimitate: *Sengen — patroana muntelui sfînt Fuji, și *Ihanaga — ocrotitoarea stîncilor perene.

Olnone; Egina *Nimfă frigiană din *mitologia greacă, pe care *Paris a părăsit-o pentru *Helene, întorcîndu-se însă apoi la ea, chiar după sfatul ei, cînd Philoktet l-a rănit la asediul Troiei. Fiică a zeului rîului Kebrenos, O. are harul *divinației, iar cînd Paris o părăsește, ea îl avertizează asupra nenorocirilor ce vor rezulta din călătoria lui în Grecia; răpirea Helenei și declanșarea războiului troian. La întoarcerea lui, neputîndu-i ierta trădarea, Nimfa refuză să-l vindece, dar după ce îl vede mort se sinucide din deznădejde, lîngă cadavrul lui. Mult înainte de această aventură, dintr-o iubire cu *Zeus, O. îl născuse pe *Atakos.

Oisín Zeu-faun, în *mitologia celtică din zona Irlandei; născut de o femeie care a fost metamorfozată în căprioară, O. era venerat (mai ales de celții nordici) adesea mai mult ca semizeu sau numai ca erou cu investitură divină.

Oke Zeu *htonice în *panteonul grupului de triburi nigeriene yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*), simbolizînd o sinteză a tuturor *spiritelor patronale de munți, dealuri și de orice alte proeminențe ale reliefului.

Okeanos Zeul „fluviului Ocean“, în *mitologia greacă; despre el se credea în antichitatea timpurie că înconjoară pămîntul discoidal, ca un brîu. Născut de *Gaia de la *Uranos, cel mai în vîrstă dintre *Titani, căsătorindu-se cu sora sa *Tethys, O. devine tatăl *Oceanidelor. Într-o epocă mai tîrzie, O. nu mai este considerat decît *simbolul patern al apelor curgătoare și zeul Oceanului Atlantic.

Oknos Personaj din *mitologia greacă, obligat să împletească mereu o frînghie pe care, treptat, o înghite o măgăriță; într-o variantă e însă prezentat mai realist: „un om care merge în fruntea unei procesiuni împletește capătul unei lungi funii de papură, în timp ce alții, urmîndu-l, o dezleagă (cf. Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I, *XCVII*, 3).

Okolnir Muntele *uriașilor, în *mitologia scandinavă, însemnînd „Cel care nu e rece“, de unde ipoteza că ar fi fost mitizat în trecutul arhaic un vulcan activ, poate din Islanda.

Okopirms (prusic *uka + pirms* — primul dintre toți) Zeul suprem în mitologia prusică (→ *mitologie baltică*), șeful triadei de guvernare a universului, împreună cu zeul luminii, *Zwaygstiks*, și cu zeul mării, *Autrimps* (după izvoarele istorice latine și germane dintre 1530—1615). O. avea două atribute sincretice, probabil din tradiții diferite, de zeu atotfăcător al *cerului și al *pămîntului și de zeu al cerului înstelat. Întrucît lipsesc datele mitologice de

factură epică, unii cercetători presupun că **O.** ar fi fost un zeu abstract, deși unul dintre izvoare îl compară cu zeul roman *Saturnus.

Okuninushi; *Onamuji* Fiul principal al zeului *Susano-o, din *mitologia japoneză, venerat cu epitetul *Stăpînul Marii Tări* (Țara Izumo). După biografia sa mitică, **O.** e inițial o divinitate modestă; cînd frații săi vor s-o pețească pe prințesa Yakami, îl iau pe **O.** să le ducă bagajele și întîlnind pe drum un iepure pe care-l jupoaie, îl sfătuesc în batjocură să se vindece scăldîndu-se în apă sărată și lăsîndu-se zvîntat de vînt; iepurele îi ascultă, apoi începe să se zvîrcolească de durere, pînă sosește **O.**, căruia îi spune cum a adunat crocodilii din mare și i-a provocat la o competiție numerică și cum ei, așezîndu-se în monom spre a fi numărați, și-au lepădat pieile și s-au arătat ca niște zei batjocoritori; **O.** îl învață să se scalde în apă dulce și să-și presare trupul cu polen de flori de rogoz spre a se vindeca, iar atunci **O.** constată că iepurele era zeul *Inaba*, care-i promise pe Yakami ca soție. Frații conspiră, vrînd să-l ucidă, însă **O.** pleacă în țara lui Susano-o, se însoară cu Yakami, apoi are mai multe conflicte chiar cu zeul Susano-o pe care îl urmărește, traversînd amîndoi imperiul luminii și al întunericului; luptele și urmărirea au repercusiuni cosmice și se sfîrșesc numai cînd **O.** e învingător și devine stăpînul Marii Tări, începînd să reconstruiască lumea cu ajutorul zeului pitic, *Sukune Bikona.

Olimp (grec. Ολυμπος) Lanț muntos între Macedonia și Tessalia, unde grecii antichi credeau că locuiesc marii *zei.

Olofaet Zeul *focului, adorat de populația ins. Namoluk (arhip. Carolinei, din Micronesia, Oceanul Pacific); patron al flăcărilor, **O.** la un moment dat încredințează focul păsării *mvi*, care îl va transporta în cioc, din *cer pe *pămînt; dar pasărea ascunde focul, în forma lui latentă, în arborii pădurii, de unde mai tîrziu oamenii vor învăța să-l elibereze frecînd două lemne unul de altul.

Olorun (*Proprietarul Cerului*) Zeul suprem al triburilor yoruba din Nigeria (→ *mitologiile populațiilor africane*). După ce a început să creeze lumea, o abandonează, transmițînd misiunea desăvîrșirii și guvernării ei, zeului subaltern *Obatala. Fiind considerat adesea și zeul oceanului, dar mai ales patronul inactiv al universului, are mai multe epitete onorifice: *Olodumare* (Atotputernicul), *Eleda* (Creatorul), *Alaye* (Stăpînul Vieții), *Oluwa* (Domnul). Retras însă de la treburile pămîntești, deci un *deus otiosus, **O.** nu are *temple, capiști sau statui și e invocat (după cum comunică J. G. *Frazer), numai rareori, în mari dezastre.

om̄ Particulă lexicală sacră, în lb. sanscrită, reprezentînd o interjecție solemnă, rostită în serviciul divin și în *rugăciuni, ca invocare a divinității sau ca binecuvîntare; *om̄* este o particulă inițială, cu care încep obligatoriu nu numai rugăciunile și ceremoniile religioase, ci adesea și cărțile; orice text sacru

sanscrit din India antică (după cum, mai tîrziu, chiar orice narațiune sau evocare a zeilor), începe și se încheie cu acest monosilab. Deopotrivă este important *simbolul grafic și fonetic: în fonetica lb. sanscrite, particula se compune de fapt din 3 foneme: *a*, *u* și *m*, transcrise *om*, care simbolizează primele 3 (din cele 4) Vede (→ *Veda*). Monosilabul *om̄* — inseparabil de orice *mantra — are, în tehnicile spirituale mantrice, valoarea de simbol fonetic al Unității cosmice, reprezentînd totodată și sursa esențială a vibrației originare. Una dintre cele mai frecvente rugăciuni budiste (→ *budism*): *Om̄ mani padme! Hum!* Din cea mai adîncă antichitate a culturii spirituale și religioase indiene, *om̄* a fost socotit printre cuvintele cele mai sacre.

Ometeotl Dualitatea divină supremă în *panteonul aztec și, în genere, nahuatl (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), zeul total venerat ca formă fundamentală și inseparabilă acționînd asupra întregului univers și fiind în primul rînd creatorul celor 4 zei sau 4 forțe cosmice de echilibru general, de fapt al forțelor esențiale de la care emană istoria lumii: *Tlalauque* *Tezcatlipoca (zeul roșu), *Yayauqui* *Tezcatlipoca (zeul negru), *Quetzalcóatl (zeul alb), *Ometeotl (zeul albastru). **O.** e definit astfel de un *mit din *Codicele Florentin* (VI, 71): „Muma zeilor, tatăl zeilor, zeul bătrîn întins pe buricul pămîntului, zăvorît în temniță de peruzea“. Abstracție și simbol-sinteză, **O.** e uneori precizat și teologic: „Quetzalcoatl, în invocații, numea drept zeu al său ceva din adîncimea cerului. Pe aceea care are fustă de stele, pe acela care face să fie lucrurile mai luminoase. Doamna trupului nostru, Domnul trupului nostru, cea care e înveșmîntată în negru, cel care e înveșmîntat în roșu“ (*Analele de la Cuauhtitlan*, fila IV, 1—7). Situaerea cosmică precisă a acestui zeu (numită *Omeyocan* — locul dualității) peste cele 13 ceruri suprapuse din modelul nahuatl de univers, nu-l împiedică să fie ubicuu; epitetul său principal *Moyocoyani*. (Cel care se creează pe sine însuși) explică originea metafizică a acestei dualități: **O.** nu e un zeu *androgin, nici corporal, ci principiul dublu care se gîndește pe sine și se autocreează (întrucîtva comparabil cu *Brahmă); dar există și o formă de reprezentare mai concretă: *Ometecuhli* (Domnul care fecundează) și *Omecihuatl* (Doamna care zămislește), aici amintind de principiile chineze *yin și *yang. Alte epitete: *Huehuetotl (de fapt, zeul arhaic al *focului) — Zeul vechi-vechi, adică de vîrstă infinită; *Monenequi* — Cel care face cum vrea (un text din *Codicele Florentin* explică acest epitet spunînd că **O.** „ne ține așezați în centrul palmei sale“ și „ne mișcă după dorința sa“, oamenii nefiind pentru el decît obiect de distracție); *Tlalmanac* — Cel care susține pămîntul (ca principiu activ primordial); cel mai frecvent dintre epitete este *Ipalnemohuani* — Cel prin care există toți. Totuși, în *Istoria mexicanilor prin desenele lor* se spune că „obîrșia lui nu a fost niciodată, știută“

Omiteotl; *Maguizcoatl* Zeu nahuatl (uneori confundat cu **Huitzilopochli*), fiu sau principiu cosmic creat de **Ometeotl* (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Alteori *O.* e imaginat și ca zeu corporal, mic de statură și stângaci, cu **simbol cromatic albastru*.

Omphalos (grec. ὀμφαλός — buric; prin extindere, buricul pământului) Piatră divină de marcaj al centrului lumii, în **mitologia greacă*. La mijlocul văii delfice din Hellada, într-o epocă primitivă de **litolatrică*, era venerată o piatră ovală, semănând întrucâtva cu un foetus; unele variante mitologice ulterioare au considerat-o piatră pe care, înfășind-o în scutece, **Gaia* i-o dăduse (în **mitul formelor primordiale*) lui **Kronos* s-o înghiță în neșaful lui de a-și mânca odraslele (Gaia salvându-l astfel pe **Zeus*). Venind mai multe secole în pelerinaj lângă **Delphi*, credincioșii au ajuns să considere piatra drept centrul (buricul) lumii, adică locul pe unde trece osia universului (*axis mundi*) de la cer, prin pământ, sub pământ. Un mit de formație mai târzie considera că **Zeus* a trimis doi vulturi, dinspre cele două puncte cardinale opuse (Orientul și Occidentul) pentru a stabili, în locul lor de întâlnire, situația centrului lumii; după unele surse istorice, în **templul delfic* al lui **Apollon*, se păstra o piatră conică albă, rememorând locul de întâlnire a vulturilor.

Omu Zeița **Lunii*, în **panteonul triburilor nigeriene yoruba* (→ *mitologiile populațiilor africane*), fiica zeului **androgin* **Oduua*.

omul primordial Toate formele antropogonice din **miturile lumii* se caracterizează în special prin două criterii: a) caracterul artizanal al **antropogoniei*; b) tendința oricărei făpturi umane de a se emancipa de sub controlul creatorului. Dar din substratul codificărilor teologice răzbat două **simboluri esențiale*: libertatea potențială a omului și perfectibilitatea lui. ~ *Simbolismul scopului antropogonic* În majoritatea mitologiilor, actul antropogonic al divinității are un scop precis, care, în stratul codificat de teologi al miturilor creaționiste, se manifestă în 5 simboluri principale: 1) gloriificarea divinității creatoare de către omul creat (aceasta fiind socotită, mai ales în *Geneza* biblică (→ *Biblia*), o divinitate orgolioasă, oricând simțindu-se ofensată de insuficiența umilinței umane); 2) utilizarea roadelor pământului de omul beneficiar (omul, considerat punct de echilibru al pământului, iar în unele mituri omul fiind destinat să industrializeze bunurile terestre spre a-i hrăni pe zei, de obicei prin **ofrande* (îndeosebi în **mitologiile din Mesopotamia*); 3) înclinația structurală spre **păcat* prin nerezistența la ispita răului (punct principal în religiile dualiste, ca **zoroastrismul*, dar și în **mozaism*, **creștinism*, **islam*, adică acolo unde omul reprezintă terenul de încercare în competiția între bine și rău, între **Ahura-Mazda* și **Angra-Mainyu*, între **Dumnezeu* și **Diavol*); 4) perfectibilitatea umană prin adorarea divinității (sau calea **mintuirii* postume, formele doctrinare fiind diferite, de la ciclul reîn-

carnărilor de tipul **samsăra* pe calea perfecționării, la extazul mistic implicând topirea ființei, sau de la asigurarea prin umilință și respectarea preceptelor religioase, a redobândirii stării edenice primordiale, la cumpărarea răsplății postume cu **sacrificii* și ofrande); 5) fie omul e o pârțică divină (**Atman*) din sufletul universal (**Brahmān*), fie zeul include în el singele său (**Enlil* amestecă cu singele său lutul antropogonic: astfel omul nu va fi uitat niciodată și, chiar după ce trupul său se va întoarce în pulberea originară, va rămîne *etemmu* — fantoma sa, fie, în multe mituri, zeul antropogonic îi însuflă viața din propria lui suflare: miturile ebraice, maori ș.a.). ~ *Evoluția mitică a naturii umane* 1) starea beatitudinii primordiale sau stadiul arcaic, al inconștienței preumane: „Adam și femeia lui erau amîndoi goi și nu se rușinau“ — *V.T., Geneza*, II, 25; 2) descoperirea de sine, adică ieșirea bruscă din starea inconștienței inițiale: „Am auzit pașii tăi în grădină și m-am temut fiindcă eram gol, și m-am ascuns“ (*ibid.*, III, 13), dar mai ales, în majoritatea mitologiilor, consecința avantaajoasă a operei **eroilor civilizatori*; 3) impulsul descifrării mediului: numirea ființelor și lucrurilor, adică descoperirea limbajului articulat și recunoașterea — prin definiție și clasificare — a mediului ambiant și a semenilor; 4) emanciparea inclusă în simbolul înfruptării din **Pomul Cunoștinței*, adică descoperirea valorilor ambientale și formularea primelor abstracții, apoi înțelegerea tragismului luptei pentru existență, de unde și primele credințe în riscul competiției între om și zeu: „Iată, Adam s-a făcut ca unul dintre noi, cunoscînd binele și răul“ (*ibid.*, IV, 22); 5) sacrificiul cunoașterii: izgonirea din **Paradis*, după unii comentatori echivalînd cu epoca renunțării la traiul liber de culegător de fructe sălbatice pentru noile condiții ale ritmului de constrîngere din societatea agrară (de nu va fi fost un exil invers): „Deci l-a scos *El Yahweh* din grădina Edenului, ca să lucreze pământul din care fusese luat“ (*ibid.*, III, 22), consolidate de primele mari descoperiri: **focul*, **roata*, *barca*, domesticirea animalelor, agricultura și uneltele agricole, arcul, astronomia, leacurile); 6) revolta contra destinului: Turnul Babel (**Babel*) — idee frecventă în **mitologia generală*, de la turnurile ajungînd — în concepția arhaică — aproape de sediul zeilor și de la scările cerești, pînă la **Gigantomahie*). ~ *Formele antropogonice* 1) o m u l r e b u t a t (oamenii de gheață asexuați **Ninya*, dintr-un mit australian, înlăturați ca neizbutiți, fără să dispară însă, așa cum dispar primele forme protohumane în antropogonia *quiché* (din **Popol Vuh*); dar și alte mituri ale lumii vorbesc de omul rebutat pentru păcatele lui fizice și morale, de obicei prin **potop universal* sau incendiu cosmic, ceea ce poate simboliza purificarea atelierului antropogonic; 2) **a n d r o g i n u l* — ființă inițial bisexuală, considerîndu-se suficient de puternică spre a se răzvrăti, de unde simbolul lui **Platon* (*Banchetul*) despre

diferențierea sexelor care slăbește energetic ființele preumane, obligând perechile despărțite să se recaute toată viața: 3) o m u l e x p e r i m e n t a l: toate mitologiile care cuprind o formă escatologică globală (→ *escatologie*): potop, îngheț, incendiu, se referă la repetări de experiență antropogonică, iar ramura supraviețuitorului (*Utnapishti, *Noe, *Yima) înseamnă refacerea omenirii după alte criterii; există însă mituri ale unei antropogonii experimentate artizan; zeul ugrilor din Urali, *Numi-Torem, încearcă 3 antropogonii: pădureni, oamenii păroși, oamenii din lut și crengi, o formulă antropogonică similară fiind prezentată mai clar în mitologia yucataneză quiché: a) perechea divină *Tepeu și *Cucumatz umple pământul cu animale care decepționează pe creatori, prin absența darului vorbirii; b) apare omul de pulbere, autodistrus prin inconsistența structurii lui; c) e făcută făptura de lemn cu chip uman care, înmulțindu-se în forme nefaste, trebuie anulată; d) abia după potop e confecționată forma umană cunoscută; Tepeu și Cucumatz studiază compoziția posibilă a cărnii umane, stabilind ca materie primă porumbul, alb și galben (aluatul de făină), apoi sint plămădite primele 4 perechi de oameni: întâi bărbații *Balam-Quitze, *Balam-Acab, *Mahucutah, *Yqui-Balam, apoi soțiile lor *Caha-Paluna, *Chomiha, *Tzununiha, *Caquixaha, care apar în timp ce bărbații dorm; dar acești oameni sint inițial atotvăzători și prea înțelepți: „Când își roteau privirile împrejur, zăreau numaidecît orice și priveau totul de sus pînă jos, din bolta cerească pînă în măruntaiele pămîntului [...] fără a se urni din loc“; temîndu-se că operele lor vor deveni zei, creatorii le întunecă parțial mințea cu un nor de ceață, le încețoșează ochii reducîndu-le orizontul și apoi, adormindu-i, le creează cele 4 femei, hotărînd definitiv destinul omenirii, condiția umană așa cum o știm; 4) o m u l d e u z d i v i n — în antropogonia mesopotamică se vedește de fapt acest scop: zeilor le trebuie slugi; în America Centrală, mitologiile aztecă, maya, quiché afirmă că zeii i-au făcut pe oameni ca să fie hrăniți de aceștia cu sînge; scopul e însă mai distinct în mitologia neozelandeză maori: zeii plămădesc o femeie din argilă roșie, pe care zeul *Tane o însuflețește, devenind și primul ei soț după ce e spălată în cer cu apele divine; dar, deși o făcuse pentru sine, după o perioadă o dăruiește primului bărbat creat între timp de zeul războiului *Tu, abia atunci definindu-se perechea de oameni primordiali: *Tiki (bărbatul) și *Hine-Ahu (femeia); în Noua Guinee, zeul *Ameta, creștîndu-și degetul, stropește cu sînge un cocotier din floarea căruia se naște tînăra *Hainuwele. Mitul babilonian al lui *Atrahasis formulează net scopul divin, zeii adresîndu-se moașei cerești Belet-ili: „Făurește ființa omenească, pentru ca ea să poarte jugul din porunca lui Enlil, pentru ca omul să ia asupra-și povara aspră a trudei zeului“; 5) o m u l t i t a n i c — deși *Titanii greci sint anteriori zeilor cronizi (→ *zei*), ca și *uriașii din *mitologia

scandinavă,* arhetipul uriașului mitic este răspîndit cu nume diverse în multe mitologii ca *gigant, adică ființă intermediară între zeu și om, de fapt om titanice sau ființă preumană de mare forță fizică și cu spirit insurgent antidivin: „Acolo s-au născut uriașii cei vestiți din vremi străvechi, înalți la statură și iscusiți la război“ (*V.T., Baruh, III, 25*); „Pămîntul a dat naștere unui neam sălbatic, Giganții, niște monștri enormi care au avut cutezanța să pornească la atac împotriva casei lui Iupiter“ (*Ovidius, Fasti, V, 34—35*); 6) *d e m i u r g u l — deși uneori demiurgii sint considerați zei primordiali, creatori de univers, alteori supraoameni de imensă forță artizanală, există o formă mitologică a demiurgului preuman, mai rară: îndeosebi *Vainämöinen și *Ilmarinen din *mitologia finlandeză, mai mult oameni decît zei, zeificarea lor ulterioară fiind o ridicare de rang pentru gloriificarea operei lor mitice; 7) p e r e c h e a u n a n i m ă — simbol principal al înmulțirii și perpetuării speței; iar în multe mituri perechea nu apare concomitent, ci femeia e făcută după bărbat, cînd zeii constată că el e prea singur sau că e prea perspicace și îndrăzneț — perechea unanimă însemnînd familia, adică elementul component celular al societății umane organizate; perechile primordiale: *Adam și *Eva, *Evenor și *Leukippe, *Askr și *Embla, *Omoquo și *Cipactonal, precum și cele 4 perechi concomitente — Balam-Quitze și Caha-Paluna, Balam-Acab și Chomiha, Mahucutah și Tzununiha, Yqui-Balam și Caquixaha; dar o variantă nahuatlă aparte indică solaritatea primei perechi: soarele trimite o săgeată care nimereste „în casa oglinzilor, și din groapa ce-s-a deschis în piatră s-au născut bărbatul și femeia [...] neîntregi, cu trupuri numai de la brîu în sus, și se mișcau pe cîmp ca vrăbiile, unindu-se însă printr-o sărutare apăsată, ei au zămislit un fiu care a ajuns temelul neamului omenească“. ~ *Materia antropogonică* 1) l u t u l — omul *htonice cel mai frecvent: zeul sumero-akkadian Enlil frămîntă lut amestecat cu sîngele său creînd 7 zeife-mame care modelează din altă argilă ființele umane ce-și capătă forma definitivă de la zeița acvatică *Nammu; în *Biblie*, „a zidit El pe om din țărîna pămîntului“ (*V.T., Geneza, II, 7*); omul din antropogonia ugrilor e făcut din lut lipit peste scheletul din ramuri de copac; unele triburi amerindiene cred că oamenii au apărut de sub pămînt, gata făcuți; shoshonii din Nevada spun că oamenii au ieșit dintr-o gaură din glie, venind dintr-o lume subterană, bărbatul aducînd focul, iar femeia boabe de grîne; californienii spun că inițial oamenii locuiseră într-un mare sat subpămîntean; rădăcinile viței de vie ajungînd pînă la ei, i-au silit pe cei mai îndrăzneți să se urce pe viță pînă au zărit suprafața pămîntului plină de pomi cu fructe și de bizoni așa că s-au strămutat. toți, iar ultima femeie a rupt din greșeală vița care, căzînd, a astupat definitiv crăpătura de ieșire a cărei urmă s-a pierdut; 2) o u l: în *mitologia vedică, după *Sathapatha Brāhmana*, din

apele primordiale (→ *apa*) ia ființă un ou de aur din care, peste un an, iese prima ființă, omul cosmic *Prăjapati; în *mitologia chineză după 18 milenii de încarcerare în oul inițial (→ *oul primordial*), spărgându-i găoacea, iese la lumină omul divin primordial *Pangu; același rol îl au ouăle aduse sau ouate de zeul solar incas *Viracocha: 3) plantele; dacă același mit ugric, în antropogonia zeului *Numitorem, a folosit crengile de copaci numai pentru scheletele umane, în antropogonia scandinavă primii oameni sînt făcuți din frasinul Askr și arinul Embla; primii 4 bărbați quiché sînt făcuți din două soiuri de porumb; *Hainuwele din mitologia Noii Guinee se naște din floarea unui cocotier; 4) formele inferioare: într-o variantă greacă oamenii se nasc din pietrele aruncate de *Deukalion și *Pyrrha, după potop; dar alte antropogonii stabilesc obirșia omului în apele primordiale, oamenii trăgîndu-se adesea din pești: australienii arunta spun că la început apele mișunau, acoperind tot pămîntul, de ființe care, cînd apele s-au retras, au ieșit pe uscat dînd naștere oamenilor sau, în altă variantă, oamenii și-au părăsit forma primordială de pești și au întemeiat omenirea după ce s-au cățărât pe malurile zvîntate; un basorelief mitografic asirian din templul zeului *Assur reprezintă preoți sau magi în jurul unui zeu sau om — interpretat uneori, fără certitudine, drept *Ea — cu mască din capete de pește și cu o mantie de solzi; o semidivinitate polinesiană, Fatea, e înfățișată jumătate om, jumătate pește, cu un ochi de pește și altul de om. În antichitate ca, apoi, în folclorul multor popoare, primordialitatea omului era stabilită de obicei după criteriul subiectivității tribale sau etnice (primii oameni ai lumii erau deci fie evrei, fie japonezi, fie egipteni, după cum erau — în miturile folclorice — mongoli, finlandezi, quiché, arabi, zuluși sau români). Totuși, unii istorici antici izbutesc să-și asume un criteriu obiectiv; deși nu e de acord cu ideea întîietății cronologice a altor popoare față de greci, Diodor din Sicilia transmite corect această informație: „Egiptenii povestesc că la ei, unde ar fi începutul lumii, se vor fi născut primii oameni, atît datorită climei favorabile, cît și datorită fluviului Nil“ (*Biblioteca istorică*, I, X, 1), istoricul reluînd o teză a lui Herodot (*Istorie*, II, 2); această tradiție, confruntată cu miturile antropogonice din Africa Centrală și Orientală, poate fi pusă în relație cu cele mai recente teorii antropologice despre apariția omului în Africa (Kenya). Antropogonia prin efort divin este aproape generală; totuși, provenită din doctrina răspîndită de *bogomii în unele mitologii populare (de ex., *mitologia românească) intrate sub incidența influențelor bogomilice, apare tema omului plămădit corporal de *Diavol; o variantă de aceeași proveniență referîndu-se la adulterul Evei cu Diavolul (*Șarpele biblic), preluată și ea de folclor, arată pe Eva născînd, de la *Satana, pe *Cain și pe o soră (neatestată în *Biblie*) a acestuia — Calomina (cf. Euthymios Zygabenos, *Panoplia*

dogmatică, XXVII). Mitologiile care descriu antropogonii succesive își explică poziția prin șirul de experimente operate de divinitățile creatoare sau prin nevoia de pedeapsă; după *Hesiod, fiecare generație piere din cauza unui *păcat global (*hybris*).

§ W. Koppers, *Der Urmensch und sein Weltbild*, Wien, 1949; L. Röhrich, *Adam und Eva*, Stuttgart, 1968; P. Hübner, *Vom ersten Menschen wird erzählt in Mythen, Wissenschaft und Kunst*, Düsseldorf, 1969

Ōndine *Nimfe acvatice din *mitologia scandinavă tîrzie, trăind în adîncul mărilor și al altor ape; seducătoare, ele îmbie pescarii sau călăreții frumoși care trec pe țărături, răpîndu-i și ducîndu-i la fund, în palatele lor de cristal. (cf. *Nixen)

Oniros (grec. 'Ονειρώς) Zeu din *mitologia greacă, personificînd somnul cu vise sau visele din timpul somnului. Grecii credeau în funcția oraculară a viselor (de aici și *oniromanția* — arta interpretării viselor; → *mantică*), pe care le împărțeau în 3 genuri: 1) *chrematistice* (κρηματιστικός — prin *revelație) — cînd *zeii sau *geniile apar fățiș în visele oamenilor, anunțînd direct viitorul; 2) *theomantice* (θεομαντικός — prin contemplant) — cînd înseși evenimentele viitoare se petrec în vis; 3) *aluzive* asupra viitorului, înfățișate în forme simbolice. *Homer în *Odissea (XIX, v. 733—756) și Vergilius în *Eneida* (VI, v. 893—896) vorbesc în acest sens, spunînd mai ales că visele trec prin două porți: una de corn, alta de fildeș, primele fiind oraculare, celelalte însă amăgitoare.

Onuris (egipt. *Anhuret*) Zeu din *mitologia egipteană, patron mai ales al *vîntătorii și războiului; numele *Anhuret* (*Cel care a adus-o înapoi pe cea de departe*) e legat de zeița *Sehmet (în ipostaza ei de *ochi solar*) care, supărîndu-se, fuge în Nubia, prefăcută în leoaică, și numai **O.**, priceput în strategie și violență militară, izbuteste s-o găsească, s-o calmeze și s-o aducă îndărăt; la întoarcerea lor, **O.** se însoară cu Zeița-leoaică, numînd-o de atunci *Mehit*. În Regatul Nou (după sec. XV î.e.n.), **O.** devine un zeu foarte popular și e adorat ca mîntuitor al populației modeste, dar și ca apărător al oamenilor de dușmani, *duhuri rele și animale vătămătoare.

Ophannim (ebr. *ophannim* — *roți) Rang în ierarhia *îngerilor, din *iudaismul tîrziu (postbiblic); și, de asemenea, clasă de îngeri în apocriful etiopian *Cartea lui Enoh. În *Biblie (V.T., *Iezechiel*, I, 15—20; X, 12—13), *ophannim* sînt roțile care se mișcă singure, angrenate una în alta, în mod și cu aspect enigmatic, pline de ochi și cu direcție unică de rotație (*roțile lui Iezechiel*), care, după interpretările tradiționale, nu ar fi decît *simbolul puterii atotvăzătoare a lui *Dumnezeu (*Yahweh), ceea ce însă nu este mai mult decît o vulgarizare simplistă a unei noțiuni arhaice, încărcate de sensuri ermetice. Pentru *teologia rabinică tradițională, căpetenia **Oph.** este îngerul *Ophaniel*, care are și funcția de supraveghetor al rotației *Lunii.

Ophioneos Unul din cei mai vechi *Titani din *mitologia greacă, trăind înainte de *Kronos și dominând în *cer cu soția sa *Eurynome, învins însă apoi de Kronos și aruncat în *Tartaros. Apollonius din Rhodos (*Argonautica*, I, 503) îi atribuie lui *Orpheus un imn religios în care **O.**, regele-șarpe, e aruncat de Kronos în ocean după ce, împreună cu *Oceanida Eurynome, dăduse naștere neamului *zeilor, uzurpând tronul universal.

ophiți (grec. ὄφις — șarpe) Una dintre cele mai timpurii *secte, desprinse din *creștinism, o grupare gnostică (→ *gnostici*) din sec. II. **O.** se închinau *Șarpelui biblic (*mitologie biblică), socotit mesagerul divin primordial care le-a adus oamenilor *mintuirea prin cunoaștere; astfel, pentru **o.**, Șarpele din *Geneza* vechi-testamentară era mai presus decît *Isus Christos, pe *Dumnezeu (*Yahweh) din *V.T.* acești ciudați sectanți urindu-l ca pe un adversar. Izvorită dintr-un amestec haotic de *mituri și idei religioase (*Biblia, *teologia dualistă a *zoroastrismului, *Kabbala iudaică, *mitologia greacă, *angelologia creștină), doctrina ophită a dus adesea la corelații neașteptate, de ex., între faptele *ingerilor și isprăvile lui *Herakles. Pentru **o.**, *Adam Kadmon* este *arhetipul divin al omului (→ *Adam*) care urmează să fie restaurat de Isus Christos; de asemenea, **o.** venerau personajul numit *Behemot*, ca arheu, iar arhontele suprem era socotit a fi *Onoel Taphabaot*. Scrierile părinților *Bisericii creștine (→ *patristică*) au atacat nu o dată această doctrină, iar Irenaeus a făcut o descriere polemică a sectei.

Ops (lat. *ops* — putere, abundență; *opes* — mijloace materiale, bogăție) Zeița fertilității pământului și a belșugului (uneori identificată cu *Rhea) și soția lui *Saturnus, din *mitologia romană; dar, de fapt, era o veche zeiță italică preluată la Roma și care ar fi putut avea un model și mai vechi în zeița frigiană *Kybele, cu care de altfel romanii o și confundă cu timpul, conferindu-i și sensul de „providență divină”. *Sărbătorile în onoarea zeiței se numeau *Opalia*. Uneori, în ceremoniile de legitimare a paternității, **O.** era confundată cu zeița *Levana.

oracole (lat. *oraculum* < *orare* — a se ruga; grec. μαντεῖον — precizie; κρηστήριον — *templu oracular) Sanctuare speciale unde, în antichitate, se credea că divinitatea e dispusă a da răspunsuri la întrebările unui preot inspirat, privitoare mai ales la viitor; **o.** erau consultate cînd erau necesare decizii categorice în interesul statului sau al unui grup social, în chestiuni religioase, militare, politice, sociale, dar și în interes particular, privind acțiuni planuite sau începute. **O.** sînt caracteristice aproape tuturor practicilor religioase primitive sau din civilizațiile antichității, fiind adesea organizate ca instituții sacerdotale, consacrate mai ales *divinației și puse sub patronajul unui zeu oracular. Cea mai complexă și mai interesantă instituție a **o.** au creat-o grecii: de ex., *Oraculul lui Apollon* din Delphoi, unde pythonissele (pre-

otese cu numele generic *Pythia), în stare de delir, retransmiteau prevestiri sau sfaturi din partea zeului. **O.** erau foarte respectate în Helada; grecii socoteau că le instituise zeița *Themis. **O.** grecești principale: *Dodona* (unde preoții interpretau freamătul stejarilor sacri și umblau desculți spre a recepționa orice emanație telurică); *Delphoi (unde profetiza *Pythia*, șezînd pe trepiedul sacru lingă piatra *Omphalos: acolo pămîntul exala *pneuma*, ce stîrnea în pythonissă starea de delir numită *enthusiasmos*); **o.** apollonice la *Klaros*, *Xanthos* și *Kolophon*; **o.** tîmăduitor al lui *Asklepios, în *Epidaur*. Prețutîndeni, orice preot oracular sau *șaman, supus extazului divinotoriu, se crede posedat de zeu sau *demon, în urma invocației, fiind numai un retransmițător ales și nu un *profet avînd *revelații. Printre tipurile de persoane oraculare sînt mai ales: *samani*, *pythonisse*, *auguri, *Sibyllae; se credea și în animale oraculare: *Oaia Năzdrăvană (în *mitologia românească), berbecul *Xezhai (în *mitologia chineză), pasărea *Oyal (în tradițiile maya) etc. Dar scepticismul față de instituția oraculară a început să se impună încă din antichitatea clasică. Euripides, care nu era ateu însă nici fidel tradițiilor religioase grecești, pune în gura crainicului din tragedia *Helene* următoarele: „Mi-am dat seama cît de șubred și pline de minciuni sînt oracolele! Nu este nimic întemeiat în semnele flăcării care arde pe altar, nici în rostirile neamului înaripat. Într-adevăr, ar însemna să ai o fire prea naivă ca să crezi că păsările pot fi de vreun folos muritorilor [...]. Atunci de ce iscodim oracolele? Aducînd zeilor jertfe, s-ar cuveni să le cerem binefaceri și să-i părăsim pe ghicitori [...]. Inteligența este ghicitorul cel mai însemnat, ea și bunul simț” (v. 744—757).

§ H.W. Parke, *A History of the Delphic Oracle*, Oxford, 1939; Marie Delcourt, *Les grands sanctuaires de la Grèce*, Paris, 1947

Orbona (lat. *orbus* — orfan) Zeiță din *mitologia romană, ocrotitoare a orfanilor, dar și patroana sterilității; era invocată, în *rugăciuni, de părinți, spre a o îndupleca să nu îngăduie *moartea copiilor sau să nu lase pe copii fără părinții lor; dar i se rugau și părinții care, pierzîndu-și copiii, își doreau alții.

ordalie Probă judiciară medievală din Europa, efectuată (mai ales de *Inchiziție) în numele lui *Dumnezeu și practică cu apă — umplînd stomacul pînă la refuz cu ajutorul unei pîlnii, cu fierul roșu pe pielea trupului etc. Sensul european derivă dintr-un cuvînt vechi francez de origine francă: *ordâl* — judecată. Dar existau forme similare și în alte zone, mai cu seamă în antichitate. În India vedică — noțiunea *divya* (subst. — divinitate, *jurămint; adj. — ceresc, miraculos, desăvîrșit) indica o practică intrucitva asemănătoare. În Umbria, era curentă **o.** *armelor*, folosită în rezolvarea conflictelor individuale. La tribul vest-african uwei era frecventă **o.** prin otrăvă și, într-o împrejurare conflictuală, citată de J. G. *Frazer, populația unui

sat întreg s-a otrăvit, ca să-și dovedească nevinovăția.

Ördög (turc. *ördek* — rață; magh. *ördög* — *drac) Noțiune din mitologia folclorică maghiară, definind un zeu malefic, probabil al 3-lea element al triadei supreme — completată de zeul suprem *Isten și de divinitatea feminină a belșugului, *Boldogasszony. (cf. *Erlík)

Orade (grec. *ὄρος* — munte) *Nimfele munților și ale peșterilor, în *mitologia greacă, una din cele mai proeminente fiind *Echo, divinitatea ecoului.

Orestes Figură mitică ciudată, după *Homer, fiul lui *Agamemnon și al Klytaimnestrei, lipsind din Mykenai când tatăl său, întors din războiul troian, a fost ucis de Aigisthus. **O.** fusese ascuns (după Homer) de sora sa Elektra sau (după *Pindar) salvat de la moarte de doica sa care l-a trimis departe de țară când mama lui urmărise să-l omoare; după 8 ani, întorcându-se, **O.** răzbună moartea tatălui, omorându-și mama și pe amantul ei; dar apoi e urmărit de cele 3 *Erinnys care-l fac să înnebunească; totuși, mînat de remușcare, se duce la *Delphoi unde îl purifică însuși *Apollon, așa cum după aceea îl achită și un tribunal atenian; vindecat de nebunie, întâlnește pe *Iphigenia (altă soră), ajunsă preteasă a zeiței *Artemis; cu ea și cu Pylades, prietenul său, aduce din Tauris statuia zeiței; apoi se însoară cu Hermione. Se pare că *mitul conține câteva straturi. După un text din Herodot (*Istorie*, I, 68) **O.** era *gigant; spartanul Lychas, însărcinat să găsească osemintele lui **O.** spre a le readuce în Sparta, le descoperă în curtea unui fierar din Tegeia. Povestirea se referă la începutul epocii fierului, înlesnind intructiva datarea apariției mitului. Comentatorii moderni au interpretat însă tragedia oresteiană (orientați mai mult de opera tragicilor: Eshil, *Oresteia*; Sofocles, *Elektra*; Euripides, *Orestes*), mai ales ca un *simbol, sau au văzut în purificarea administrată de Apollon lui **O.** o victorie a lui Apollon asupra răzbnătoarelor Erinnys, ceea ce ar simboliza, în societatea primitivă, triumful dreptului patriarhal asupra matriarhatului.

§ T. Zielinski, *Die Orestessage und die Rechtfertigungs-idee*, Berlin, 1899

orfism Doctrină teologică (devenită *religie particulară) din Hellada, aparținind, după tradiție, poetului mitic *Orpheus și discipolilor săi *Musaios*, *Linos*, *Olympos*, și constînd dintr-un cod moral riguros, o viziune spiritualistă asupra existenței considerate ciclul metemsihotic (→ *metemsihoză*), și o succesiune mitologică inversată a etapelor cosmogonice. Ca formă religioasă, **o.** s-a constituit la Atena, sub Pisistrates (sec. VI î.e.n.), în grupul de continuatori, numiți *orfici* (ὄρφικοί) care, animați de poetul *Onomatokritos*, puneau în prim plan *cultul zeiței *Demeter și al zeului *Dionysos și doctrina despre raportul între suflet și trup ca între particula divină și închisoarea ei carnală, ca și despre purificarea inevitabilă a sufletului printr-un șir de reîncarnări. După orfici, la început

a fost *Kronos (*timpul), unicul principiu neCreat (în *teogonia hesiodică, Kronos e fiul lui *Uranos, adică al *cerului) și obârșia tuturor lucrurilor, din gestul său luînd naștere Haos (*haosul primordial) și *Aither (*eterul cosmic); investit cu forță creatoare kroniană, Aither organizează materia haotică într-un ou universal (→ *oul primordial*) cu găoace întunecată (*Nyx — noaptea), din ou născîndu-se *Phanes (sau Protogonos), identificabil cu *Eros, ca principiu al luminii și creator al pămîntului, cerului, soarelui, lunii; în varianta orfică a *mitului, abia în această etapă Uranos ia puterea din stăpînirea anterioară a divinității nopții, Nyx, iar Phanes își cedează prerogativele de zeu universal lui *Zeus; *cosmogonia orfică e comparabilă cu embrionul de aur al lui *Brahmā (India). Orficii credeau în metemsihoză ca într-un act purificator stadial și limitat, în afara celor neinițiați, pentru care ciclul reîncarnărilor este infinit (cf. *samsāra). Dintre orfici, după Orpheus, cel mai cunoscut e Musaios, poet hieratic legendar și preot eleusin al zeiței Demeter (→ *Misterele Eleusine*), autor presupus al unei *Theogonia* și al mai multor poeme orficulare. Poetului epic Onomatokritos (sec. VI î.e.n.) i se atribuia adunarea într-un corpus a tuturor poemelor orfice. Așa cum îl putem cunoaște din surse indirecte, **o.** are structura unei *teologii mitologice aparte, cu toate elementele indispensabile: o *teogonie* (de la oul primordial din care au ieșit generațiile de zei, pînă la Dionysos, cel născut din *hierogamia cuplului Zeus-*Persephone, iar apoi, după ce e ucis și mâncat de *Titani, renăscut în *Zagreus, cu inima lui Dionysos, recuperat de Zeus, Dionysos fiind un zeu trac, iar Zagreus un zeu cretan; în alte variante, succesiunea e inversă: inima fiind socotită sediul rațiunii și al sufletului, transportul ei devine *simbolul transmigrației metemsihotice); promisiunea *mîntuirii (prin *ascetismul ponderat, constînd în refuzul de a folosi tot ce e de origine animală, adică a evita distrugerea de *viață — hrană animală, haine de lînă etc. și prin purificare); cadrul *inițiativ* (inițierea fiind mai ales învățarea regulilor de comportare pe drumul postum spre sediul zeilor, adică refacerea rutei parcurse de Orpheus și cunoașterea cuvintelor ce vor trebui rostite dincolo). Teogonia și cosmogonia orficilor ne-a fost transmisă în câteva variante indirecte; astfel, într-una din acestea, Kronos e prezentat ca un *dragon cu două capete: de taur și de leu, dar cu față de zeu și cu aripi pe umeri, și e socotit al treilea principiu cosmogonic, după *apă și *pămînt, și un rezultat al combinării acestora. Se pare însă că asupra esențialului exista o concepție unitară; după Apollonius din Rhodos, „Orpheus cînta și povestea că odinioară cerul, pămîntul și marea erau contopite într-un tot, dar apoi s-au certat și s-au despărțit“ (*Argonautica*, I, v. 494—498); iar după Diogenes Laertios, Musaios ar fi spus că „totul se naște din unul și tot în el se destramă“ (*Despre viețile și doctrinele filozofilor*, I, 3). Cosmogonia orfică a fost

rezumată de Damascius, după Hieronymos și Heilanikos: „La început [...] era apă și materie din care s-a alcătuit pământul, stabilindu-se aceste două principii, adică apa și pământul. [...] Al treilea principiu a luat naștere după aceste două, adică din apă și din pământ, sub forma unui dragon căruia îi crescuseră un cap de taur și unul de leu, la mijloc avea față de zeu, pe umeri avea aripi și se numea Kronos, cel fără bătrânețe, și totodată Herakles. [...] el era însoțit de Ananke, ea având aceeași natură ca și acorporala Adrasteia, cea care se extinde asupra Universului în lung și în lat, atingându-i marginile. [...] Acest dragon, numit Kronos, dă naștere unei triple descendențe: Eterului umed [Aither ...] Haosului infinit și [...] lui Erebos, întunecatului de neguri. În aceste împrejurări; Kronos a zămislit un ou și apoi a născut [...] un zeu fără trup, cu aripi de aur pe umeri, cu capete de taur crescute pe laturi, iar pe cap un monstruos dragon închipuind diferite forme de fiare. Această Teologie îl slăvește drept Protogonos și îl numește Zeus, cărmuitorul tuturor lucrurilor și al întregului Univers. De aceea se mai numește și Pan“ (*Despre principii*, 123 bis, I, 317, 15 R). După informația dată de *Platon, orficii considerau sufletul un principiu al binelui, o particulă divină, iar trupul — o închisoare a sufletului, și credeau că după moarte sufletul își continuă existența și este obligat să suporte mai multe modificări și metamorfoze, spre a se purifica de infestarea pricinuită de trup: „Unii spun că trupul [σῶμα] este mormîntul [σῆμα] sufletului, ca și cum acesta ar fi îngropat în trupul prezent; și deoarece trupului i se transmit semnificațiile dorite de suflet, și din acest motiv a fost numit pe bună dreptate *sema* (semn); părerea mea este că îndeosebi adepții lui Orpheus i-au dat această denumire, ca și cum sufletul și-ar primi pedeapsa pentru faptele pe care este silit să le ispășească, avînd trupul ca înveliș spre a se afla la adăpost, întocmai ca într-o carceră“ (*Kratylos*, 400 B—C). E. R. Dodds (în *The Greeks and the Irrational*, London, 1951; trad. rom. *Dialectica spiritului grec*, București, 1983, p. 173 și urm.), afirmînd că „Orfeu nu este însă totuna cu orfismul“, pune sub semnul neautenticității tradițiile despre *o.* (comunitatea orficilor, teogonia parodiată de Aristofan în *Păsările*, poemul apocaliptic atribuit lui Orfeu, așa-numita doctrină orfică rezidînd în sintagma σῶμα-σῆμα: „trupul-mormînt“) pe care le consideră „proiecția inconștientă pe ecranul antichității a unor dorințe religioase nesatisfăcute, caracteristice sfîrșitului de veac XIX și începutului veacului XX“, și găsește identități între orfism și pitagorism, dar mai ales asemănări esențiale (*păcatul originar, *asceza vegetariană purificatoare, transmigrația sufletelor, trupul ca închisoare a sufletului) cu ideile arhaice de origine șamanică (→ *șaman*). Relația cu *șamanismul este o exagerare; sursele *o.* se pot regăsi însă în Orient, în practicile gimnosofoștilor din India (cum i-au numit grecii pe asceții-filozofi ai *brahmanismului și în special pe practicanții sistemului complex *yoga).

Reîncarnarea în concepția *o.* (așa cum din izvoare tirzii ca epiniciile lui *Pindar; logurile lui Platon etc.) este o metemp în forma unei triple încercări a sufletu viața corporală. Examinînd elementele doc unii cercetători moderni afirmă că în c afla embrionar prima formă a unei cor religioase panteiste (→ *panteism*); tot confruntare de amănunt nu dă temei ip

§ A. Boulanger, *Orphée. Rapports de l'orphisme christianisme*, Paris, 1925; L. Moulinier, *Orphée phisme à l'époque classique*, Paris, 1955

oricale (grec. ὀρείχαλκον < ὄρος — ἰ χαλκός — aramă) Metal mitic, „substanț mită oreihalkon, ce se scotea din pămî multe locuri din insulă [**Atlantida*] și care aur, avea cel mai mare preț în acea vreme tre oameni“ (Platon, *Kritias*, 114), utilizî în placarea exterioară și interioară a pal și *templelor atlante. Termenul se reîntî în imnul homeric *Către Aphrodite* (II, Hesiod (*Scutul*, v. 122: ὀρείχαλκοις φάειν cnemidele de oricale), la Plinius cel I (*Istoria Naturală*, XXIV, 21), Vergilius (*E XII*, v. 87: *Ipse dehinc auro squalentem a orichalcho* „platoșa acoperită cu aur și c calc alb“) ș.a. Pînă în sec. V î.e.n., grecii i geau prin *oreihalkon* un metal prețios, strălucitor, a cărui compoziție sau origi necunoscută, iar pe vremea lui *Platon lui Aristotel cuvîntul devenise o noțiun gendară; după sec. III î.e.n., el desem mai multe tipuri de aliaje de cupru și deși poezii (ca Vergilius) îl folosesc tot în mitic. Filologii eliniști moderni afirmă c „Nu știm ce reprezenta exact acest cuvîntu tru poezii epice, iar grecii epocii clasice nu nici ei, ca și noi“ (Paul Mazon). După înt terea unor istorici moderni și metalurg ar fi fost un aliaj obținut prin topirea, c bune vegetal, a aramei și a minereului de *mia* (poate zinc), adesea în adaos cu al unde deducția, incertă, că ar fi fost u de alamă; ipoteza însă nu se susține prin *mitului.

Origenes Unul dintre cei mai importa mai fecunzi scriitori din *patristică, ap și teolog al *creștinismului timpuriu (A dria, 183/5—252/3). Discipol al lui Cl Alexandrinul, urmîndu-l pe profesorul s conducerea școlii alexandrine Didaskaleia în 230, și apoi hirotonisit preot la Cesareea 250, persecutat sub împăratul Decius, to pentru credința creștină, ulterior retrăgî în Tyr, unde și moare. *O.* a dus o vie *ascetism riguros (în spiritul predicii de pe a lui *Isus Christos și a învățaturii stoi trăind din cei 4 oboli cotidiani ciștigați din rea manuscriselor. Erudit de prim rang, al unei opere foarte vaste (după unii, 60 crări) care, „privită de aproape, este în gime un comentariu al *Biblii*“ (Jean Dan *O.* este fondatorul *teologiei creștine, cre dogmaticii (→ *dogmă*), al criticii textu biblice, un mare pedagog creștin, un pre

al antropologiei religioase și gânditorul care a pus bazele reale ale filosofiei creștinismului, fiind primul care a militat pentru concilierea între știință și credința creștină. El vedea în creștinism o metodă de cunoaștere religioasă și practică sau un principiu cognitiv, manifestat într-un ciclu de fapte istorice revelate și organizate de *Biserică în norme ale *credinței, suficiente pentru *mintuirea omului; ca atare, O. era convins că o cunoaștere certă și integrală nu se poate sprijini decât pe *revelație. *Dumnezeu, în concepția origeneană, este unitatea absolută care depășește orice efort de cunoaștere și de analiză, cu toate că teologul nu evită ierarhizarea Trinității (Dumnezeu-Tatăl îi e superior Fiului, care îi este superior *Sfântului Duh), idee care contrazice doctrina creștină oficială. O serie de teze ale lui O. au fost respinse de Biserică, iar fanaticii l-au considerat eretic, deși el a fost nu numai un mistic creștin atașat structural de Biserică sa, deși a contribuit foarte mult la consolidarea acestei *religii pe atunci atacate și prigonite, deși a dobândit un uriaș prestigiu intelectual și religios în epoca sa, prin credința fermă și viața exemplară, rare ca dimensiune chiar printre părinții Bisericii. *Ereziile origeneene: teoria despre *apocatastază, prevăzând restabilirea finală a ordinii dintru început, chiar și cu recuperarea *Diavolului, cu toate că acel *aion* (*saeculum*) origenean e o unitate incertă a duratei, și nu *eonul definit de *gnostici ca o personificare plurală populind *pleroma; afirmarea preexistenței *spiritelor, ca și a preexistenței sufletului uman în ființa lui Isus Christos; atribuirea de *viață și rațiune autonomă astrilor, ca și credința în eternitatea materiei și în pluralitatea lumilor create; ideea revenirii repetate a aceluiași suflet în viața terestră (sursa acestei idei fiind învățătura gnosticismului oriental); înclinația exegetului de a interpreta excesiv, în sens alegoric, textul scriptural. Dar una dintre tezele fundamentale ale lui O. s-a convertit în strădania de a demonstra că „Dumnezeul Legii Vechi și Dumnezeuul Evangheliilor este unul singur și același“ (*Despre principii*, II, 4, II). Cea mai răspândită scriere a lui O. — tratatul *Peri arhon* (*Despre principii*) a fost foarte controversată, însă este prima operă de dogmatică în teologia creștină și cea dintâi încercare de sinteză a doctrinei, consacrandu-se tezei fundamentale despre mintuire; lucrarea e cunoscută îndeosebi din traducerea lui Rufinus din Aquileia și doar în parte din originalul grecesc. Principala operă apologetică este *Katà Kélsou* (circulând și cu titlu latin: *Contra Celsum* — *Împotriva lui Celsum*), scriere polemică apărută — din pură coincidență sau intenționat — în 248, sub Filip Arabul, în timpul serbărilor aniversare ale unui mileniu de la fundarea Romei; Eusebius din Cesarea (în *Adversus Hieroclem*, I) a afirmat printre primii că această amplă lucrare (în 8 cărți) este cea mai completă operă creștină care a reușit să dezarmeze integral cugetarea păgînă. *Exortăție la martiriu* este o profesiune de credință și, deopotrivă, o exal-

tare a ei, o apărare a demnității confessionale, carte scrisă și apărută în timpul persecuției șefilor eclesiastici creștini pe care a inițiat-o împăratul roman Maximin Tracul. *Philokalia* e consacrată tezei după care lumea vizibilă a fost creată de Dumnezeu numai după căderea *îngerilor răzvrățiți. O. a fost și un editor filologic al *Bibliiei.

§ Jean Daniélou, *Origène*, Paris, 1948; M. Harl, *Origène et la fonction révélatrice du verbe incarné*, Paris, 1958; Origen, *Scrieri alese*, I—IV, studii introductive și note de Pr. prof. Teodor Bodogae; trad. Pr. prof. T. Bodogae, Pr. prof. C. Galeriu ș.a., București, 1978—1984.

Orion Vinător gigant din *mitologia greacă, orbit de Oinopion pe a cărui fiică voise s-o violeze; sfătuit de *Hephaistos, la care se refugiase, își ia călăuză un copil și mergînd spre Răsărit se vindecă; dar îndrăgostit apoi de zeița *Artemis, e ucis de ea (sau de *Apollon) și transformat în constelație.

Orisha Oko Divinitate a cutremurelor și agriculturii în *panteonul tribal yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*), uneori confundată cu zeul *htonice *Odudua.

Ormuzd; *Ormazdes* Forma greacă a numelui zeului suprem al binelui, *Ahura-Mazda, din *mitologia iraniană. *Platon și Apuleius îl credeau însă pe O. tatăl lui Zoroastres (*Zarathustra).

Orpheus (grec. Ὀρφεύς) Poet hieratic pre-homerice din *mitologia greacă, fiul *Muzei *Calliope și al regelui trac Oiagros; inițiat de Muze și protejat de zeul *Apollon care îi dăruise propria sa liră, cîntînd, O. izbutea să miște pietrele și să îmblînzească fiarele; participînd la expediția *Argonautilor, salvează echipajul, potolînd cu cîntecul furia valurilor sau depășînd arta *Sirenelor, la melodiile ispititoare ale căror navigatorii nu mai erau atenți. *Mitul lui O. este cu cîteva generații mai vechi decît generația homerică, iar tradiția îl considera o realitate istorică, un mare poet pre-homerice și/sau *profetul *cultului absolut al lui *Dionysos și, ca atare, întemeietorul unei *religii care s-a numit apoi *orfism. Tot tradiția antică îi atribuisese lui O. diferite opere teologice și filosofice, dar și așa-numitele *Tăblițe Sacre* care ar fi fost un tratat în versuri, consacrat descrierii și vindecării bolilor trupului și ale sufletului; mai mult, poetul Alkaios (sec. VI î.e.n.) scria: „Plin de sfidare, Orpheus călca voința Destinului, îndemnîndu-i pe oamenii născuți pe pămînt să fugă de moarte“. Opera atribuită lui O. ar fi cuprins: *Legendele Sacre* în 24 de cînturi, o *teogonie diferită de cea tradițională (*Homer, *Hesiod), *Gigantomahia*, o epopee despre războiul între zeii olimpieni și *giganți, poemul *Argonautica*, *Imnuri* și niște tratate de *astrologie. Episodul biografic principal: dragostea absolută pentru soția sa *Eurydike (o *Nimfă întîlnită în Tracia, după întoarcerea poetului din expediția argonautică), după a cărei moarte, O. a coborît în *Infern spre a o readuce pe pămînt, fermecîndu-i pe zeii infernali cu cînt-

tecul său și înduplecându-i; dar restituirea soției e condiționată, **O.** neavînd dreptul s-o privească pînă nu vor fi ajuns dincolo de tărîmul morții; din bănuiala de a fi fost amăgît, el o privește totuși, iar ea se destramă ca o umbră, întorcîndu-se definitiv la *Hades. Pentru că respinge ofertele de dragoste ale *Mainadelor sau ale femeilor trace, e sfîșiat de ele, capul și lira fiindu-i aruncate în fluviul Hebrus și plutind pînă în ins. Lesbos, care devine astfel *simbolul poeziei lirice; retezat, capul plutește însă cîntînd și devine un cap oracular autonom; iar lira au salvat-o Muzele, transformînd-o în constelație. Herodot și Diodor din Sicilia considerau că **O.** s-a inițiat în Egipt de unde a importat în Hellada *Misterele Orfice și concepția despre Infern (*Tartaros, ca pedeapsă postumă pentru cei răi, *Cîmpurile Elisee, ca răsplată pentru cei buni). Doctrina dezvoltată de presupușii urmași ai lui **O.** propunea o *mitologie modificată față de cea oficială (*orfism*). Cu timpul, opiniile grecilor despre **O.** s-au împărțit, unii socotindu-l teolog, legiuitor, poet, muzician, călător și ostaș, deci o personalitate istorică, alții un personaj născocit; astfel, Aristotel se pare că nu credea în existența istorică a personajului. Cicero a confirmat acest lucru: „Aristotel arată că nu a existat niciodată Orpheus și nici așa-zisul poem orfic; martorii tradiției spun că ar fi opera unui anume Kerkops, pythagoreul“ (*De natura deorum*, I, 38, 107); acest Kerkops ar fi trăit pe la începutul sec. V î.e.n. Analiza textologică a poemelor atribuite lui **O.** nu permite, în ciuda mitului, o datare mai timpurie decît sec. VI î.e.n. Unii, derivîndu-i numele din rădăcina *orph* (ὄρφνη—bezna), deși această etimologie e hazardată, consideră că la origine **O.** ar fi fost o divinitate a întunericului sau, dimpotrivă, un eliberator de sub stăpînirea întunericului (sau a ignoranței) prin puterea cîntecului său, susținătorii ipotezei referindu-se și la celebrarea în timpul nopții a Misterelor Orfice. Alții afirmă că **O.** ar fi fost o zeitate *htonică sau că mitul orfic nu ar fi decît o imitație tirzie a mitului *Osiris—*Atys—*Adonis; majoritatea mitologilor acceptă însă o origine tracică a mitului și cultului orfic. O părere specială aparține cîtorva cercetători (între care J. E. Harrison), potrivit cărora **O.** ar fi fost un reformator religios cretan care a introdus doctrina extazului, fără intoxicarea cu stupefiante practică de traci. Privit de cercetătorii pragmatici (uneori cu instrumentele *euhemerismului) ca *erou civilizator, care i-a învățat pe oameni secretele agriculturii, ale vieții sedentare, pașnice și civilizate, ale medicinei, muzicii și poeziei, restructurîndu-le sufletul, iar de filosofii moderni ai culturii, ca precursor al filosofiei și mai ales ca simbol al forței civilizației și culturii umane (care calmează fenomenele naturii, îmblînzește fiarele etc.), **O.** nu-și pierde aura sublimă conferită de mit: interpretat în același plan cu *Prometheus, ca prieten al omenirii sau ca „erou spiritualizator“ (Al. Tănase), **O.** se complexifică simbolic, mitul său — reconstruit — divulgîndu-și substanța perenă. Fiind

unul dintre cele mai bogate mituri grecești, mitul lui **O.** tocmai de aceea a dat puțința celor mai diferite „recitiri“; opusă interpretărilor romantice este opinia lui E. R. Dodds: „În ceea ce îl privește pe Orfeu, pot face unele presupuneri, cu riscul de a fi considerat panșamanist. Patria lui este Tracia, unde el e adoratorul sau colaboratorul unui zeu pe care grecii l-au identificat cu Apollo. El reunește profesiunile de poet, magician, învățător religios și profet. Întocmai ca în cazul unor șamani legendari din Siberia, la auzul muzicii lui vin să-l asculte păsările și fiarele. Ca și șamanii de pretutindeni, el face o călătorie în infern și motivul său este unul foarte curent printre șamani, anume să recîștige un suflet răpit. În fine, eul său magic supraviețuiește în forma unui cap cîntător și continuă să facă profeții mulți ani după moarte [...] În concluzie, putem spune că Orfeu este un personaj trac foarte asemănător cu Zalmoxis — un șaman mitic sau un prototip al șamanilor“ (*The Greeks and the Irrational*, California Press, 1951; trad. rom. *Dialectica spiritului grec*, București, 1983, p. 173).

§ E. W. Maass, *Orpheus*, 1895; W. K. C. Guthrie, *Orpheus and the Greek Religion*, London, 1935; I. M. Lintforth, *The Arts of Orpheus*, Berkeley—Los Angeles, 1941; G. Quandt, *Orphei Hymni*, Berlin, 1941; R. Böhme, *Orpheus, der Sänger und seine Zeit*, München, 1970

Oruna Zeu al *soarelui în *miturile astrale ale triburilor nigeriene yoruba (→ *mitologiile populațiilor africane*).

Osiris (egipt. *User*; *user* — puternic, tare; *Wennofer*) Zeul cel mai popular din *mitologia egipteană, simbolizînd *moartea și învierea periodică a naturii vegetale, ideea de renaștere permanentă, încolțirea grînelor, dar mai ales moartea ca trecere în altă lume, al cărei rege e **O.** (de aici și principalul său epitet: *Domnul Tăcerii*), Țara Morții fiind situată sub orizontul occidental și numindu-se *Duat. Inițial, se pare, un zeu secundar al vegetației, avînd ca obîrșie o veche divinitate pastorală siriacă (*Anedjti*), preluată de locuitorii din Delta Nilului în epoca predinastică; în Siria, acest *cult provenea dintr-un *fetiș al orașului Djedu (un arbore, poate cedru). Într-o epocă mai tirzie, cultul lui **O.** se dezvoltă în orașul egiptean *Per-Usire* (grec. Busiris), unde zeul e numit *Usiré* (Țăria Ochilor, deși cuvîntul are și sens de „scaun“ sau „tron“), apoi se consolidează rapid atributul său de zeu al fertilității, pentru ca sub dinastia a V-a (2563—2423 î.e.n., mai ales sub faraonul Ne-user-ré) să fie socotit zeul morții (mai ales în Abydos). Popularitatea lui **O.** s-a datorat imaginii umane ce i se atribuia, mult mai apropiată de înțelegerea omenească decît a celorlalți zei egipteni cu capete și chiar trupuri de păsări și animale, cu aerul distant de exotism și existență secretă; după cele mai multe *mituri, aflat pe pămînt, **O.** a fost trădat și ucis ca orice om, apoi readus la viață de fidelitatea și răbdarea surorii și soției sale *Isis, a cărei iubire conjugală a învins moartea. Unele

texte egiptene îi acordau epitetul rar *Unennefer* (Ființa cea veșnic bună). Grecii, informați adesea din surse nesigure și tirzii, îl interpretau uneori ca *simbol divin al *soarelui (deși simbolul astral al lui **O.** era constelația Orion și uneori *Luna), alteori ca străvechi rege terestru zeificat. După *Plutarh (care care a compătat mai multe *legende populare egiptene, organizându-le coerent în esul său teologic *Despre Isis și Osiris*), devenind rege terestru, **O.** civilizează pe oameni ridicându-i din starea semianimalică anterioară, învățându-i să folosească roadele pământului, instituind legi și instruindu-i să respecte pe zei, apoi străbătând întreg pământul în aceleași scopuri de *erou civilizator. Diodor din Sicilia scrie de asemenea: „Osiris ar fi fost primul care i-a făcut pe oameni să se lepede de obiceiul de a se mânca între ei, după ce Isis le-a descoperit folosința grâului și a orzului, care mai înainte creșteau în Egipt pretutindeni fără a fi cultivate, amestecându-se printre celelalte plante. Osiris a născocit cultura fructelor și, ca urmare a acestei binefaceri, deprinderea unei hrane noi și plăcute i-a făcut pe oameni să-și părăsească moravurile sălbatice de a se ucide între ei. [...] Osiris a mai descoperit și vița de vie“, ca și vinificația, străbătând apoi lumea spre a-și răspîndi descoperirea (*Biblioteca istorică*, I, XIV, 1; XV, 8). Cultul lui **O.** este originar din Abydos. Cercetătorii mai noi (ca J. Gwyn Griffiths), consideră că **O.** este identificabil cu primul faraon din istoria egipteană care, murind, a fost îmbălsămat; dar această interpretare a mitului reconstituirii de către Isis a trupului tăiat în bucăți a lui **O.** are, la J. Gwyn Griffiths, un caracter vădit euhemerist (→ *euhemerism*), probabil sub influența istoricilor greci clasici (recunoscuți pentru acest mod de analiză a divinităților). Anunțind că a folosit surse sacerdotale egiptene, Diodor din Sicilia îi atribuie lui **O.** numeroase acte arhetipale: abolirea antropofagiei, cultivarea grâului, orzului și viței de vie împreună cu modificarea hranei omenești, întemeierea orașului cu o sută de porți Teba, inițierea producerii armelor de *vinătoare și uneltelor agricole. Dar Diodor din Sicilia, mai mult decât alți autori antici, include în mit legende de proveniență fie greacă, fie obscură, într-o mixtură care scapă de sub control (rudenia lui **O.** cu *Herakles, cei doi fii ai săi, *Anubis și... Makedon, prezența lui *Triptolemos printre consilierii osiriaci, angajarea pentru petreceri a celor 9 *Muze și, mai ales, expedițiile lui militare, urmate de întemeieri de orașe în India, Tracia, Macedonia), aceasta datorită exceselor mitografice de *sincretism artificial, specific epocii hellenistice. Diodor explică el însuși: „Există îndeobște o mare neînțelegere în privința acestor zeiități. Această zeiță e numită de unii Isis, de alții Demeter, de alții Thesmophoros, de alții Selene, de alții Hera. [...] Lui Osiris unii îi spun Sarapis, alții Dionysos, alții Pluton, alții Ammon. I se mai spune și Zeus. Mulți consideră că ar fi chiar zeul Pan“ (*Biblioteca istorică*, I, XXV, 1—2); după informațiile aceluiași istoric, **O.** ar

fi guvernat Egiptul fie cu 10 000, fie cu 23 000 ani înainte de Alexandru Macedon. Miturile din acest tip de euhemerism se completează între ele: în opera sa civilizatoare, după unele variante, **O.** era ajutat de scribul său *Thot, venerat de egipteni ca important zeu sapiențial, care le-a comunicat oamenilor artele și științele, dând totodată nume tuturor lucrurilor și ființelor. Domnia lui **O.** a decurs sub semnul puterii de convingere și nu al forței de opresiune; pe lângă agricultură, viticultură și pomicultură, **O.** i-a învățat pe oameni să-și construiască orașe spațioase și să extindă sistemul canalelor de irigație pe solurile riverane ale Nilului. În timp ce face o călătorie misionară în Etiopia, regatul e administrat de Isis cu ajutorul lui *Thot*, dar concomitent, *Seth, cu ajutorul reginei etiopice Aso și al unui grup de 72 conspiratori, se decide să înlăture de pe tron pe **O.** în al 28-lea an de domnie. *Plutarh* spune că fratele lui **O.**, *Typhon (*Seth*), invidios pe popularitatea aceluia, se asociază cu 72 complici și, măsurînd în tăină cu precizie lungimea trupului lui **O.**, confecționează un cufăr cu dimensiunile necesare, frumos ornamentat, iar la un ospăț, unde mesenii sînt captivați de aspectul cufărului, *Seth* îl promite în dar celui ce va încăpea în el și din toți care-l încearcă izbutește să intre numai **O.** venind ultimul, și deci fiind închis, plumbuit și aruncat în fluviu. Alte surse adaugă că e pescuit din *Nil, scos din cufăr și readus la viață de Isis, care e ajutată de *Thot*, *Nephthys, *Anubis și *Horus. Mitul egiptean principal spune că Isis și *Nephthys* au găsit cadavrul lui **O.** la Byblos și l-au ascuns în Egipt, iar *Seth*, descoperindu-l, l-a dezmembrat în 14 bucăți, împrăștiind mădulele în toată țara; acestea sînt însă readunate de Isis (care între timp naște de la soțul defunct pe *Horus*, ascunzînd copilul în Deltă), reconstituite, iar **O.** e înviat. *Horus*, ajuns adult, urmărește pe *Seth*, răzbuindu-și tatăl. Dar între timp, **O.** devine stăpînul regatului morții, lăsuindu-lui *Horus* celălalt regat. În această formă, cultul osiriac se extinde în tot Egiptul, **O.** devenind zeu național, ca domn divin al morții. În religia heliopolitană, **O.** era zeul vegetației (fiul lui *Geb, căruia îi urmasă la tron); teologii din Heliopolis l-au inclus în marea eneadă a zeilor supremi din grupul lui *Aton. În cîntea renașterii zeului se organizau mari serbări populare și *mistere reprezentate în *temple, în anotimpul în care apele inundației anuale a Nilului începeau să se retragă. Se pare că mitul osiriac este o aglomerare de modele arhetipale, simbolurile care-l simplifică pînă la sărăcire constituind straturi tirzii. Fragmente complementare există încă, neîmecate de narația generală; astfel, după un asemenea mit secundar, interpretat de *Gaston Maspero*, rezultă că **O.**, ca figură total antropomorfă, fusese înalt de peste 5 metri. (→ *Atys*, *Adonis*, *Dumuzi*, *Tamuz*)

§ *Plutarque, Isis et Osiris* (trad. franc. Mario Meunier), Paris, 1924; Th. Hopfner, *Plutarch über Isis und Osiris*, I—II, Praga, 1940—1941; J. Gwyn Griffiths, *The Origins of Osiris*, Berlin, 1966

Ossa (grec *Όσσα*); **Phama** Zeiță din *mitologia greacă, personificând faima (gura lumii, opinia publică), dar fiind și crainică a lui *Zeus, și distingându-se prin rapiditatea transmiterii mesajelor; (de ex., anunțarea lui *Telemahos despre tatăl său *Odysseus; impulsul dat aheilor, sub zidurile Troiei, de a face un consiliu militar; difuzarea în Ithaka a vestii despre pieirea pețitorilor *Penelopei). (cf. *Fama)

Ostara (lat. *Austra*) Zeița dimineții, în *mitologia scandinavă și *germanică, patronind zorile și strălucirea luminii matinale, reprezentată ca tinără fecioară de culoare purpurie, din alaiul zeiței *Frigg. *Sărbătoarea de primăvară a O. s-a suprapus, în epoca creștină, primei dimineți pascală.

oul primordial *Mit cosmogonic (→ *cosmogonie*), foarte răspândit în mai multe variante, clasificabile în două categorii: 1) **ou originar** (*ab initio*) ~ **India** Toate variantele se referă la nașterea universului dintr-un ou embrionar sau embrionul de aur *Hiranyagarbhā: „Embrionul de aur a crescut dintru începuturi; născându-se, el a fost singurul stăpîn al lucrurilor“ (*Rigveda*, X, 124); acest ou e considerat mai ales ca produs al lui *Brahmā: „a apărut dintru începutul [acelei] *yuga*, ca înția cauză, un ou uriaș, sămînța veșnică a tuturor ființelor, care se numește Mahādivya“ (*Mahābhārata*, I *Adiparva*, I, 28—30); forma cea mai conturată a mitului vedic: Brahmā, „luînd hotărîrea în cugetul său de a face să porceadă făpturi felurite din propria-i substanță, el a făcut înții apele în care a lăsat un germen. Germeul a devenit un ou ca aurul strălucitor, la fel de strălucitor ca astrul cu mii de raze, iar din oul acesta s-a născut el însuși, Brahmā, strămoșul tuturor ființelor“ (*Manusamhitā*, I, 8—9). *Brahmanismul identifică o.p. cu *logosul: din gura lui *Purușa apare un ou, din ou *cuvîntul și din cuvînt *focul. ~ **Iran** După relatarea din *Avesta, *Ahura-Mazda a făcut lumea ca pe un ou de pasăre, albușul echivalînd cu *cerul, iar gălbenușul cu *pămîntul (de unde și datina din Iranul antic de a se ciocni primăvara, simbolic, ouă roșii — obicei reluat de creștini — și de a păstra în *temple ouă simbolice de metal). ~ **Tibet** După un mit citat de A. Macdonald, din esența celor 5 *elemente primordiale a rezultat un ou gigantic, din gălbenușul căruia au ieșit alte 18 ouă; cel din mijlocul lor, un ou de scoică, s-a despărțit de celelalte și i-au crescut mădularile, apoi i s-au dezvoltat cele 5 simțuri, pînă cînd fostul ou a devenit un flăcău de o frumusețe atît de neobișnuită, încît parea că împlinește un legămînt (*yiid la smon*); a dobîndit numele Ye-smon și a devenit rege, iar soția sa, regina Tchulchag, l-a născut pe Dbañg İdan, un fiu în stare să se transforme în orice,

prin *magie. ~ **China** *Omul (cosmic) primordial, *Pangu, dormind 18 milenii într-un ou, sparge cu un ciocan găoacea, iese afară și provoacă astfel nașterea spontană a universului. ~ **Fenicia** După *Sanchoniaton, din unirea *aerului cu *haosul se naște *Mot — o formă ovoidală care produce toate semințele necesare creației lumii ~ **Grecia** În cosmogonia orfică, zeul hermafrodit *Phanes se naște din oul cosmic inițial, creînd apoi reperele universului. ~ **Finlanda** După *Kalevala, zeița acvatică *Ilmatar adăpostește pe genunchiul său ieșit din marea primordială (→ *apa*) o rață sălbatică, depunînd 6 ouă de aur și unul de fier, care se rostogolesc în abisul mării; din ouăle raței iau apoi naștere cerul, glia, soarele, luna stelele și norii; după o variantă mai veche din *Kalevala*, un vultur, găsindu-și ouăle sparte în cuib, creează din ele universul. ~ **Australia** La început era beznă pe pămînt, pînă cînd cocostîrcul Broata, găsind undeva un ou de kasuari, l-a aruncat în cerul confuz; spărgîndu-se, oul a lăsat să iasă din el soarele. ~ **Hawaii** Pămîntul s-a format dintr-un ou de pasăre marină. ~ **Indonezia** După un mit destul de răspîndit, în apele primordiale înouă 2 spirite cu aspect de păsări: Ara și Iraq, care au pescuit din apă 2 ouă, Ara făcînd dintr-un ou cerul, iar Iraq, din celălalt, pămîntul. ~ Un mit cu ecouri din cosmogonia japoneză, probabil însă mai vechi, al populației niaseze (ins. Nias, arhip. indonezian) narează cum zeul primordial *Luo Zakho, născut dintr-un ou, devine purtătorul soarelui (ochiul drept) și al lunii (ochiul stîng), iar din restul oului se formează de la sine universul. ~ **Africa** Triburile din nord-vest cred că lumea a luat ființă dintr-o stea ca un ou, în care dormea o șarpe, ucis apoi de un zeu *demiurg. 2) **Oul confecționat** (*ad hoc*) ~ **Egipt** Într-o variantă colaterală a cosmogoniei egiptene, zeul olar *Hnum scuipe un ou universal, din care apoi iese zeul *Ptah, creînd cerul și pămîntul; în prealabil, oul fusese modelat pe roata olarului, pînă cînd a rezultat din el universul încă nediferențiat. ~ **Africa** Dogonii sudanezi consideră că zeul *Amma imprimă inițial *haosului (adică apei primordiale încremenite) o mișcare de rotație accelerată din care se formează un ou; scindat, oul naște din ambele jumătăți două ființe universale care se urmăresc neîncetat, constituind universul viu și asigurîndu-i un echilibru prin mișcarea lor perpetuă. ~ **America precolumbiană** Variantele unor mituri andine, păstrate mai ales la tribul chibcha (Peru), se referă la o *antropogonie prin o.p., zeul *Viracocha depunînd 5 ouă din care apar primele ființe umane (sau *strămoșii divini). ~ **Mituri folclorice europene** În *credințele populare ale slavilor

orientali și sudici, de asemenea în **mitologia românească*, există o variantă cosmogonică, în care pământul e confecționat de **Dumnezeu*, în colaborare cu **Diavolul*, din „sămînță de pământ”, extrasă de pe fundul mării primordiale, după care acesta începe să crească cu o viteză deosebit de accelerată. Multe din miturile cosmogonice legate de *o.p.* au dus la concepția cosmologică a alchimiștilor medievali, pentru care *oul filosofal* era **simbolul universului*.

Ovidius (Publius Ovidius Naso) Poet latin (43 î.e.n.—17/18 e.n.), unul dintre cei mai

interesanți și mai bine informați mitografi ai epocii romane, din a cărui operă mitologul reține îndeosebi *Metamorfozele* și *Fastele*.

Oyal Pasăre oraculară (→ *oracole*) din miturile escatologice maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Conform unui **mit* din **Cartea lui Chilam Balam*, „pasărea vestitoare Oyal” se așează la orizontul occidental al pământului, distrus de cataclismul cosmic, în clipa fatală cînd se ridică stîlpul ceresc și își ia zborul ultima din cele 5 păsări simbolice **Imix Che (cea verde)*.

Pachacamac (*Susținătorul Lumii*) Zeul creator al universului în *panteonul populației preincase chimu (Peru), în epoca incasă identificat cu *Viracocha (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). După relatările lui Garcilaso de la Vega, **P.** avea un magnific *templu în Peru și era venerat ca Zeul-soare; de *sărbători, i se aduceau *sacrificii omenesti. În alte surse, figurează ca zeu al *pământului (se pare nu *htonice, ci numai ocrotitor celest). Incașii, raportându-l la spațiile cerești, îl invocau astfel în *rugăciuni (așa cum informează Fray Gerónimo Órte): „Unde ești? În cerurile cele mai de sus, în nori, în cefuri groase sau în abis?”

Paçupati (*Domnul Animalelor, Regele Fiarelor, Stăpînul Vîtelor*) Epitet acordat, în *mitologia vedică și *post-vedică, mai multor zei de prim rang, dar mai ales lui *Çivâ.

Paian; *Paiéon* Divinitate arhaică în *mitologia greacă, personificînd vindecarea; la *Homer (*Iliada*, V, v. 401, 899), este și medicul *zeilor olimpici; ulterior, devine epitet al zeilor *Apollon și *Asklepios, care au învățat arta tămăduirii bolilor de la **P.** Era considerat și patronul plantelor medicinale; un text, atribuit lui *Hesiod, îl numește „cunoscătorul tuturor leacurilor”. După identificarea lui **P.** cu Apollon (în ipostaza acestuia de *Apollo medicus*), vechile imnuri rituale (numele vechiului zeu devenind un subst. comun), numite *paiane*, sînt consacrate lui Apollon. Dar de fapt numele zeului și al imnului (παίων) poate fi tradus alegoric ca „vindecător prin atingere magică”, deci *taumaturg* (→ *taumaturgie*). Cu timpul însă înțelesul de tămăduitor e înlocuit definitiv cu acela de imn (la *Pindar se întilnește refrenul *invocator* Ἰῆ, ἰη Παίων), de fapt mult mai vechi ca invocație ceremonială; interjecția *iè* din sintagma sacră poate fi comparată cu particula sanscrită **om. Paiane*le erau cîtece magice invocînd pe Apollon ca zeu vindecător sau nimicitor. Uneori, **P.** este amintit ca personificare a stihiei războiului; dar mai des era venerat ca zeu salvator.

Palaimon Muritorul Melikertes, născut de *Ino, ajuns, după moartea sa foarte timpurie, un zeu marin, în *mitologia greacă, purtînd noul nume; mama sa, Ino, îl ucide într-o clipă de demență provocată din răzbunare de zeița *Hera, dar revenindu-și se aruncă în mare cu cadavrul copilului în brațe.

Palatua Zeiță din *mitologia romană, venerată ca protectoare a Palatinului, colina principală din Roma, pe care se afla palatul imperial (*Palatina domus*), dar și un *templu al lui *Apollon Palatinas, precum și o mare bibliotecă fondată de împăratul Augustus.

Palenque Localitate din America Centrală (sud-estul pen. Yucatan), important centru de odinioară al civilizației maya, adăpostind, dincolo de zona periferică, un *templu piramidal în trepte, clădit în sec. VI. Elementul mitologic principal al *piramidei: într-o cameră mortuară, pe un mormînt unde o variantă a unei *legende locale sugerează că ar fi fost înmormîntat zeul *Kukulkan (sau *Quetzalcôatl), este o lespede funerară cu schema, în secțiune longitudinală, a unui obiect pe care unii l-au interpretat a fi un *car zburător*, considerat de mai mulți cercetători, care au abandonat vechea interpretare impresionistă a *simbolului *crucii de porumb* (→ *cruce*), drept o *mitogramă memorială a unui vehicul aerian sau spațial autopulsat. Ipoteza e discutabilă. Lespedea a fost descoperită în 1953 de arheologul mexican Alberto Ruz Lhuillier; arheologul Pierre Honoré a socotit primul că ea ar acoperi mormîntul lui Kukulkan. Cercetătorul japonez Yesuko Matsimura, după numeroase confruntări ale basoreliefului tomбал cu alte vestigii iconografice de epocă și cu structura navelor spațiale de azi, a emis ipoteza că desenul de la **P.** ar reprezenta schema simplificată (însă fără evitarea nici unui detaliu obligator) a unui aparat de zbor cu reacție: în mijlocul presupusului aparat, într-un fel de compartiment etanșat, șade, cu trupul încordat și cu atenția absorbită de un soi de instrumente de bord, un tipic bărbat maya, ținîndu-și mîinile pe niște vergele similare cu manșele; în fața carului zburător de formă vag conică este reprezentat ceva pîrînd o antenă, iar în alte compartimente, cîteva orificii și un semicerc dințat, pîrînd să corespundă, după poziție și aspect, unui turbo-compresor; peretele din fața bărbatului e plin de schemele unor cadrane, străine ca și toate celelalte elemente pictografiei epocii; în spatele său, simboluri ce ar putea sugera țevi și aparate în distribuție logică; în coada carului, un sistem de imagini pîrînd duze, continuat de forme grafice suficient de ambigue ca să pară foi de porumb sau fascicole de vîpăi. (De altfel, *crucea de porumb*, frecventă în iconografia maya, era considerată un *simbol sacru al *vieții, al energiei vitale.) După unii specialiști în *mitologiile civilizațiilor precolumbiene, omul din imaginea *crucii de porumb* sau a *carului zburător* ar fi *Yum Kaax, zeul maya al porumbului recoltat, dar asemănarea e discutabilă, întrucît figura de pe piatra tomбалă e stereotipă, nu arhetipală, Yum Kaax reprezentînd de fapt idealul frumuseții virile în estetica maya. Raportînd imaginea palenqueană la *mitul pregătirilor de plecare și al părăsirii pământului de către Quetzalcôatl,

am putea găsi sugestii de interpretare parțială a originii acestui dublu mit petroglif de la Palenque. (→ *car ceresc*)

paleoastronautică Titlatură convențională a unei ramuri noi, încă neacceptate unanim în *mitologie, care se ocupă cu cercetarea unei categorii speciale de *mituri, mitografii, tradiții folclorice și monumente arhaice strănii, în vederea resistematisării întregului material mitologic vorbind despre circulația *zeilor și oamenilor între planete (ruta mitică cer-pământ) cu vehicule considerate magice, însă de aspect paramecanic (→ *zborul spațial*), mai exact, ocupându-se de restabilirea adevărului proto-istoric asupra unor contacte ipotetice între unele civilizații, fie de presupusă origine cosmică (cerească), fie apărute instantaneu în împrejurări insolite din medii vecine, și populațiile primitive care au înregistrat acest tip de evenimente în memoria colectivă și l-au inclus apoi în numeroase mituri și tradiții (sub raport semantic, există o confuzie între disciplină și obiect); **p.** a dobândit, de la mijlocul sec. XX, numeroși adepți, operînd însă cu mijloace adesea empirice asupra unor izvoare necontrolate; dar **p.** nu exclude și cercetări riguroase ca metodă și ca selecție a izvoarelor; asemenea cercetări, în primă instanță de mitologie comparată, se fac totuși în mai multe țări. Deși raporturile cer-pământ nu lipsesc din nici o zonă mitologică, nu se pot încadra decît anumite mituri fragmentare în noțiunea de **p.**, întrucît zborurile icarice (→ *Icar*) sînt simple simbolizări ale aspirației umane de a imita păsările, și numai circulația spațială în tipul mitic de *car ceresc îngăduie o cercetare din acest punct de vedere. Mitul paleoastronautic cuprinde în sfera sa: a) vizitele zeilor sau ale altor persoane astrale ori cerești (atmosferice) pe pământ (fie zei supremi: *Ré, *Yahweh, *Ahura-Mazda, sau principali: *Huangdi, *Ishtar, *Quetzalcôatl, fie *ingeri: grupul expediționar al prințului ceresc *Semyaza, cei doi crainici care anunță peirea *Sodomei, curierii divini din categoria zeului *Hermes, fie *eroi civilizatori: *Prometheus, *Viracocha, în anume ipostază, *Osiris, unii venind din mare, ca și cum ar fi amerizat: *Oannes; b) călătoriile în cer ale unor pămînteni, deveniți pasageri ai zeilor (fie *profeți: *Etana, *Iezehiel, *Enoh, *Isaia, fie eroii basmelor de structură mitologică, fie magicieni: *Medeia, fie semidivinități enigmatice: *Rămă, *Phaethon); c) profesioniștii conducători de care cerești (vizitii *Mătali, *Abaris, ș.a.). Prin extinderea noțiunii, mitul paleoastronautic a ajuns să înglobeze toate fenomenele și evenimentele narate de mitologia memorială, în primul rînd pe acelea legate de vizitele zeilor pe pământ, de activitatea lor pe această planetă, de misiunile descifrabile sau obscure, ca și de rolul lor de eroi civilizatori sau de zei mesianici în civilizarea unor populații primitive (deși nu toți aceștia vin din cer: *Tages apare de sub pământ, iar Oannes iese din mare, *Demeter nu se deosebește de ceilalți olimpicieni, *Yao pare localnic). Unii încearcă, pe baza miturilor

susceptibile de această interpretare, să stabilească și frecvența apariției acestor vizite paleoastronautice, însă întreprinderea e hazardată din punct de vedere mitologic, întrucît s-ar putea, acceptînd ipoteza, ca *arhetipul să fi fost unul singur (sau un singur grup arhetipal), multiplicat în diverse aspecte, nume și ipostaze atributive după varietatea de specific a zonelor mitologice și după intensitatea ori slăbirea ecoului față de epicentrul mitului (sau miturilor) de formație inițială. Filosoful român *Dimitrie Drăghicescu* este întiiul care a emis, încă din primele decenii ale sec. XX, o ipoteză de acest gen; confruntînd mai ales mitul izgonirii din *Eden cu ideea pluralității lumilor locuite în univers și cu datele antropologice evoluționiste, el deduce perfecționarea omului pe altă planetă și descinderea sa pe pământ în momentul apariției craniului de la Piltdown; părerea și-o sprijină pe răspîndirea în toate *religiile a *creștinței că „oamenii descind din zei“. Povestirea biblică a *Genezei* nu ar face „decît să istorisească ce li s-a întîmplat oamenilor pe aceste meleaguri. Adam, alungat din Paradis de Iehovah, viața lui în Paradis și viața pe pământ după izgonire ne dau rezumatul exact în imagini a ceea ce a fost experiența oamenilor obligați să-și părăsească planeta de origine și să eșueze pe pămîntul nostru. Dogma căderii exprimă foarte exact căderea oamenilor pe pământ. Cuvîntul spune aceasta cu exactitate.“ În orice zonă temporal-teritorială a unei societăți primitive s-ar produce evenimentul generator al mitului paleoastronautic, consecința întîlnirii cu grupul străin, sosit de pe un teritoriu ignorat (regiunile necunoscute ale pămîntului sau ale oceanului, eventual chiar spațiul astral), este una singură pentru martor: el acceptă drept unică sursă a evenimentului cerul (excepțiile vizînd subpămîntul ori marea sînt rare) și, convins că asistă la o *teofanie, intră într-o stare religioasă (în acest sens, tipologia atitudinii martorului este exprimată definitivitor la Iezehiel, Enoh ș.a. prin mărturisirea „și am căzut cu fața la pământ“). Starea e similară celei produse în conștiința presupușilor martori — și implicit producători ai mitului **farfuriilor zburătoare*: indiferent de epocă și cultură, întîlnirea (sau aparența întîlnirii) produce tulburări psihice pentru că năruie toate reperele cu care generațiile precedente s-au deprins. Observația unui om de știință, J. Allen Hynek (*The UFO Experience. A Scientific Inquiry*, Chicago, 1972), referitoare la „martorii“ evenimentului O.Z.N., e aplicabilă și în examinarea atitudinii psihice a „martorilor“ evenimentului paleoastronautic; Hynek declară a fi avut mereu sentimentul că vorbește cu inși care descriu „o întîmplare absolut reală“, care a fost „o experiență deosebită, intensă și deloc asemănătoare unui vis, o întîmplare pentru care observatorul era de obicei total nepregătit — ceva repede recunoscut ca fiind mai presus de înțelegerea lui“. Dar această stare parareligioasă a omului mediu modern se regăsește aidoma în cele mai multe descrieri mitografice,

puse în seama unor martori ai străvechilor teofanii (în plan mult mai larg decât ceea ce numim, limitativ, *mit paleoastronautic*).

§ D. Draghicesco, *Reflexions sur l'origine et la destinée de l'homme — une nouvelle hypothèse sur l'origine de l'humanité vue dans la lumière de notre science et de notre technique* (în *Revista de Filosofie*, nr. 2, București, 1938, p. 124—147); Louis Pauwels et Jacques Bergier *Le Matin des Magiciens*, Paris, 1960; Mateste Agrest, *Les cosmonautes de l'antiquité* (în *Les énigmes se dissipent*, I, *Moscou*, [1965]); Serge Hutin, *Les civilisations inconnues. Mythes ou réalités*, Paris, 1962; Victor Kernbach, *Enigmele miturilor astrale*, București, 1970; ed. II, 1973; Александр Горбовский, *Загадки древнейшей истории*, Москва, 1971; Alexandru Mironov, *Enigmatic pământul*, Craiova, 1977

Pales Zeiță pastorală, în **mitologia romană*, ocrotitoarea turmelor și ciobanilor (are și o variantă, rar pomenită, masculină, cu același nume, incertitudinea sexului provenind probabil din confuzia ce se făcea între zeul *Pales* și zeul **Pan*). **P.** fusese venerată în Latium cu mult înainte de întemeierea Romei, ca protectoare mai ales a pășunilor și stînilor. Mai târziu, **cultul ei e asociat cu al zeitelor *Vesta și *Anna Perenna*. Festivitățile în onoarea ei se celebrău primăvara, la sfîrșitul lui aprilie: *Parilia* sau *Palilia* (de unde provine zeitatea *Ilie-Pălie*, variantă pentru **Sîntile* din **mitologia românească*); atunci, în cadrul unor serbări cîmpenești, animalele erau trecute printr-un foc de paie, ca **simbol al purificării*, și peste același foc săreau ciobanii tineri (*→ focul*). De la o vreme sărbătorită la 21 aprilie, *Parilia* coincidea cu ziua aniversară a fundării Romei. Focul purificator se numea *flamma Palilis*. Exista (probabil datorită coincidenței celor două **sărbători*, ca și datorită tradiției care atribuia lui **Romulus* instituirea *Pariliilor*) și obiceiul organizării unei cavalcade a tinerilor romani din ordinul cavalerilor; această cavalcadă era numită *Ludus Troiae* (Jocurile Troiene), amintind simbolic originea troiană a întemeietorului Romei: **Aeneas*.

Pan (grec. Πάν; πᾶν — tot, deplin) Zeu pastoral, în **mitologia greacă*, rezident în Arcadia (de unde se pare că îi provine și **cultul*), protejind turmele și ciobanii. Născut de Dryope de la zeul **Hermes*, **P.** era înfățișat ca un monstru jovial și simpatic, chiar dacă straniu: cap comic omenesc, cu nasul cîrn, cu expresie libidinoasă, cu coarne și barbă de **țap*, trup uman acoperit cu păr des, coadă și picioare de **țap*, cu copite. Mai târziu, ocrotirea sa se extinde și asupra vîntătorilor și crescătorilor de **albine*. Făcînd parte din cortegiul obișnuit al zeului **Dionysos*, era socotit un zeu afeameiat, locuind cu predelecție în **păduri*, unde putea să pîndească **Nimfele*. După unele variante, era inventatorul naiului (**syrinx*). Mai ales ca zeu al pădurilor, se credea că **P.** inoculează uneori, în oameni și animale, o frică molipsitoare și nedeslușită, întrucîtva patologică, pe care azi o numim *panică*. **Orficii* îl consideră *sufletul universal*.

Unii cercetători l-au apropiat pe **P.** de zeul vedic al turmelor, **Pūšan*. Romanii l-au asimilat, numindu-l **Faunus*. (cf. **Lupercus*, **Inuus*)

§ R. Herbig, *Pan, der griechische Bocksgott*, Frankfurt, 1949

Panakeia Zeiță din **mitologia greacă*, patronind însănătoșirea după boală; fiica zeului medicinei **Asklepios* și sora zeiței **Hygieia*; de la numele ei a derivat termenul modern *panaceu*.

Panda Cela (lat. *pando* — deschid, *celo* — ascund) Zeiță arhaică din **mitologia romană*, cu atribute incerte (după unele presupuneri, ocrotitoarea oamenilor fără căpății), citată de Marcus Terentius **Varro*. Se știe sigur numai că i se consacrase un **templu la Roma*, lângă așa-numita *Porta Pandana*; acest locaș, deschis fără întrerupere, slujea drept azil.

Pandava Cinci frați, eroi principali în **Mahābhārata*: **Yudhișthira*, **Bhīma*, **Arjuna*, *Nakula*, *Sahadeva*, născuți de cele două soții ale regelui **Pāṇḍu*, *Kuntī* și *Mādrī*, nu însă de la soțul lor, ci de la zei diferiți, primii 3 de la **Dhārma*, **Vāyu* și **Indra*, ultimii doi, de la frații *Açvinau* (*→ Açvin*); nu a fost totuși vorba de uniri adulterine, deoarece ambele soții își iubeau și respectau soțul care, în virtutea unui **blestem matern*, nu putea să aibă copii, trebuind să moară la prima îmbrățișare erotică, ceea ce s-a și întîmplat. Călăuziți în toate actele vieții de fratele cel mai mare (*Yudhișthira*), care este și rege, ei sint urmăriți însă de diverse neșanse și dușmăni, deși duc o existență familială echilibrată (au o singură soție, comună: *Draupadī*); astfel, cînd *Yudhișthira* își pierde la zaruri regatul, pe frații săi, pe soția lor, iar ea este jignită de *Dușcāsana* (un coborîtor din neamul **Kaurava*), nesăbuitul e ucis de *Bhīma*, dar toți frații pleacă, din prudență, în exil. Cînd *Duryodhana*, vrăjmașul lor, pune la cale incendierea casei în care locuiau frații **P.**, la îndemnul lui *Yudhișthira*, ei sapă din timp un tunel în pămînt, de unde se strecoară nevătămați. După războiul lor cu neamul *Kaurava*, pe care nu-l putuseră evita, după ce *Yudhișthira*, ca rege în *Hastināpura*, săvîrșește **ritualul de cucerire *açvamedha*, devenind stăpînul „întregului pămînt”, renunță la viața lumească și pleacă, împreună cu frații și cu *Draupadī*, în *Himalaya*; pe drum, toți ceilalți mor, iar *Yudhișthira* ni-merește în împărăția lui *Indra*, printre rudele sale defuncte.

Pandora (*Atoidăutoarea*; etim. incertă: grec. πάντων δῶρον — darul tuturor) Femeia primordială a lumii (*→ omul primordial*) creată, din porunca lui **Zeus*, de **Hephaistos* și **Athena*, *Zeus* vrînd să-l ironizeze pe **Prometheus*, după furtul **focului*, dîndu-i-o de nevastă; deși femeie fermecătoare, e respinsă de implacabilul **Titan* și izbuteste să-l seducă pe fratele acestuia, **Epimetheus*, care se însoară cu ea. **P.** capătă de la zei, ca dar de nuntă, vestita *cutie a Pandorei*, în care erau închise (darul fiind o zeflemea divină) toate relele firii omenești. Deschizînd nerăbdător misterioasa cutie, *Epimetheus* umple

lumea cu toate cusururile. În altă variantă, cutia conținea toate sentimentele și deprinderile bune care, eliberate, s-au întors în *Olimp, rămânând pe fundul cutiei, pentru oameni, numai speranța. Versiunea lui *Hesiod e întrucitva diferită: nu rezultă că **P.** a fost prima femeie din lume, ci un simbol al eternului feminin și în același timp alegoria răzbnării lui Zeus pentru răpirea focului; aici, cutia e deschisă chiar de **P.**, conform unei fatalități, și ea eliberează relele împrăștiate printre oameni ca represalii ale lui Zeus împotriva beneficiarilor operei lui Prometheus; iar acesta o respinge pe fermecătoarea femeie numai din mândria de a nu primi nimic de la Zeus, care, „în locul focului, a zămislit un rău destinat oamenilor; din voința Kronidului, vestitul Faur a frământat din țărână o ființă aidoma unei fecioare preacurate“ (*Theogonia*, v. 570—573), iar alți zei o perfecționează: Hephaistos îi dă glas omenesc, *Aphrodite frumusețe, patimă, putere de seducție, Athena o îmbracă în alb dându-i cingătoare și punându-i pe frunte o diademă lucrată tot de Hephaistos, iar *Hermes o inițiază în arta lingșurii, după care Zeus îi înmănează perfida cutie (μοθος). *Cutia Pandorei* este o formă hesiodică a *mitului, deschiderea cutiei fiind egală cu punerea în libertate, adică *activarea* relelor care anterior nu fuseseră decât valori negative *potențiale*; la *Homer (*Iliada*, XXIV, v. 527—533) figurează două vase înfipte lângă pragul palatului olimpian al lui Zeus — în unul fiind durerile (răul), în altul norocul (binele) — din care orice om își primește porția, uneori în amestec; prin *pythos*, Hesiod simbolizează de fapt (într-o atitudine tratată de criticii moderni ca misoginism) nerăbdarea femeii artificiale **P.** de a deschide cutia ispitelor nefaste sau de a difuza în lume relele ispititoare, în timp ce speranța rămâne reținută în captivitate (*Munci și zile*, v. 42 și urm., în special 94—99). Tot Hesiod consideră că **P.** este etalonul ispitelor artificiale femeiești: „Și în sinul ei, Crainicul, omoritorul lui Argos, zămislește minciuni, vorbe amăgitoare și o inimă vicleană“ (*op. cit.*, v. 77—78). Dar după alte interpretări (**P.** Gardner ș.a.), **P.** nu ar fi decât o altă formă a zeiței *pământului, *Gaia, care oferă omului daruri contradictorii și ispititoare, sub forma produselor obținute cu trudă și mai ales cu perpetuă speranță. De fapt însă **P.** — ca produs al zeilor — nu este om, ci homuncu; nucleul originar al mitului, greu de regăsit, trebuie să fi avut ca sursă *credințele arhaice în puterile vrăjitoarești; dar vechiul *simbol de *magie, aparent neagră, s-a transformat mai târziu într-o alegorie a seducției magice feminine; și chiar această alegorie a absorbit influența unor concepții misogine.

Păndū (sanscr. *pāndū* — palid) Rege mitic domnind în India (→ *mitologie vedică*), fiu al ascetului *Vyāsa, născut de Ambalika, și tatăl celor 5 eroi principali din *Mahābhārata: *Yudhișthira, *Bhīma, *Arjuna, Nakula, Sahadeva (→ *Pandava*) care, din cauza cruzimii și fățarniciei vărului lor Duryodhana, au rămas

fără regat, siliți să rătăcească 12 ani prin *păduri. Numele său (*Palidul*) e datorat faptului că Ambalika s-a făcut palidă atunci când a zărit chipul hidos al lui Vyāsa, care se apropia de patul ei.

Paneyangan Zeu, în *credințele tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine), adorat ca protector al meseriei alămarilor, dar și ca stăpin ocrotitor al roiurilor de *albine care-și adună polenul din pomii înfloriți.

Pangu *Omul primordial cosmic în *mitologia chineză, născut din *haosul dintru început, un haos reprezentat ca un ou gigantic. Cele mai multe mituri îl descriu ca *dragon cu trup de șarpe, care, dormind 18 milenii în *oul primordial al haosului precosmogonic, s-a trezit brusc și a izbit cu un ciocan uriaș întunericul din fața lui, a spart găoacea, astfel încit tot ce era ușor și pur s-a ridicat constituind *cerul, iat tot ce era greu și impur a coborât, devenind *pământ. Aici se regăsește și raportul dintre cele două principii inițiale: principiul feminin impur, *yin, și principiul masculin pur, *yang. Actul cosmogonic spontan e povestit mai comprehensiv într-un fragment dintr-o scriere, în mare parte pierdută, din sec. III: „Monarhul Pangu are cap de dragon și trup de șarpe; când inspiră aer, stârnește vânt și ploaie, când expiră, ațită tunete și fulgere. Când deschide ochii se face ziua, când îi închide se face noapte. [...] Cerul și pământul se aflau într-o stare de haos, ca în conținutul oului de găină, iar atunci s-a născut Pangu. După 18 000 de ani a început să ia ființă universul; principiul pur yang a zămislit cerul, principiul tulbure yin a zămislit pământul. Pangu era la mijloc și își schimba înfățișarea de 9 ori pe zi. În cer, el a ajuns spirit, iar pe pământ s-a făcut sfânt. De fiecare dată cerul se înălța cu un zhan tot mai sus, așa încit și Pangu însuși creștea în fiecare zi cu câte un zhan. Astfel a durat totul 18 000 de ani, pînă când cerul s-a înălțat foarte sus, pînă când pământul s-a lăsat foarte jos, iar Pangu s-a întins ajungînd la dimensiuni colosale. De aceea pământul este depărtat de cer cu 90 000 li.“ Mitul conține și o variantă antropogonică: „Insectele care trăiau pe trupul lui Pangu s-au prefăcut, sub acțiunea vîntului, în oameni“ (Sui Zhen, *Wu yun li niang zi*). În multe reprezentări iconografice vechi **P.** ține în mîini discul bicolor simbolizînd, îngemănate, principiile yin și yang. *Daoismul din etapele sale tîrzii l-a venerat pe **P.** ca zeitate făcînd parte dintr-o triadă care includea pe *Huangdi și pe *Lao Zi.

Panicke; *Ponyke*; *Paniks* Divinitatea (sau numai personificarea) *focului, în mitologia prusică (→ *mitologie baltică*); mai cert pare să fi fost o divinitate patronală a focului vetrei casnice și a focului tînr (sau nou), obținut în cadrul unui *ritual specific; acest foc se numea *focul sfînt*, de aceea funcționau anumite *tabăuri în legătură cu el, care au o rezonanță arhaică indoeuropeană, de tipul *cultului ignic din Iran. Dar **P.** avea două ipostaze: masculină și feminină. După mărturia cronicarului polon

Jan Długosz (1445—1480), exista la Vilnius (Wilno) un *sacerdot cu atribuții ignice precise, Zincz (sau Znicz), care veghea să nu se stingă focul sacru și în același timp ghicea viitorul (→ *divinație*) după mișcarea flăcărilor oraculare (→ *oracole*).

panteism Concepție filosofică (sistemată în 1705 de J. Toland, dar de esență mult mai veche, cu manifestări rudimentare chiar în *miturile și *credințele religioase timpurii) care identifică *zeii sau pe *Dumnezeu cu natura. Anumite forme de p. antic se deslușesc în concepțiile unor *religii asiatice, mai ales în *brahmanism, *hinduism, *daoism și în doctrina *Vedanta, dar într-o destul de mare măsură și în gândirea unor filosofi greci (Thales din Milet, Anaximandros, Anaximenes); totuși, în aceste forme antice, întrucât nu exista noțiunea de Dumnezeu în sensul unui spirit universal unic, tipul panteistic era de fapt un *animism integral, mai subtil decât cel primitiv; și abia la *Xenophanes se poate întîlni un p. mai apropiat de noțiunea modernă, sau mai ales la neoplatonici, după ce *iudaismul și *creștinismul au propulsat ideea unicității lui Dumnezeu. P. se manifestă și în Renaștere; unul dintre primii panteiști ai epocii, Nicolaus Cusanus, considera că Dumnezeu nu este altceva decât un „maximum infinit”, după cum pentru Giordano Bruno natura nu era „nimic altceva decât Dumnezeu în lucruri”. De la primele sale manifestări pînă la constituirea doctrinară, p. este o replică la concepțiile teologice teiste (→ *teism*) care suprapun pe zei sau pe Dumnezeu naturii, ca pe niște forțe exterioare ei, dar producînd-o și dirijîndu-i fenomenele. Astfel, fără voia sa, p. devine o anume formă de întoarcere la animism.

§ J. Toland, *Pantheisticon*, London, 1720; J. A. Picton, *The Religion of the Universe*, London, 1904.

panteon (grec πάνθειόν < πάνθειόν — *templu consacrat tuturor *zeilor) Termen desemnînd de obicei catalogul tuturor *zeilor dintr-o *mitologie sau dintr-o *religie: p. grec (toți zeii din *mitologia greacă), dar și p. universal (toți zeii din mitologiile tuturor popoarelor lumii).

Panu Zeu al *focului, fiul *Soarelui, în *mitologia finlandeză.

Papa Zeiță primordială maori (→ *mitologii din Oceania*), personificarea *pămîntului, soția *cerului (*Rangi).

Paparuda; *Păpăluga*; *Păpăruga*; *Papalugăra*; *Peperuia*; *Pipiruda*; *Băbăluța*; *Mătăhula* Veche divinitate locală, în *mitologia românească, probabil preromână, a ploii fertilizante, redusă cu timpul la o schemă de *ritual. Sensul mitic al P. e conservat de folclor; într-o variantă caracteristică, invocația magică e adresată direct P. ca unei zeițe: „Paparudă, rudă, / vino de te udă / ca să cadă ploile / cu gălețile, / paparudele / să dea porumburile / cît gardurile / și să crească spicele / cît vrăbiile” (G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, 1885, p. 210). Ritualul, avînd o dată tradițională fixă: marți, în a 3-a săptămîină postpaschală, dar și ori

de cite ori e secetă prelungită, în iunie și iulie, este magic, aparținînd tipologiei *cultelor agrare și cu totul deosebit de vrăjile practice de cărămidari și *solomonari pentru legarea sau dezlegarea ploii: în timp de secetă, tinere fete (adesea țigănci) execută *Jocul Paparudelor*, ca figurante ale unui *dans rudimentar, în fuste simbolice de frunzare; concomitent, femeile din sat le stropesc cu găleți de apă. Nuditatea P. e menită să evoce puritatea genuină a naturii insuflețite, gata de a fi fecundată (*Glia* de către *Cer*, prin mijlocirea spermei cerești — ploaia). Uneori e o singură P. — o figurantă sub vîrsta de zece ani (cf. Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*). Ritualul are similitudini în numeroase alte zone etnografice din lume; deși răspîndit în România, el nu e specific numai ariei românești: „În multe locuri, femeile aleargă goale pe cîmpuri în vreme de secetă, ca să trezească virilitatea cerului și să provoace ploaia” (Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 301). P. e comparabilă cu *Dodola, (în Crișana și în Banat, P. e numită *Dodoloaia* și *Dodolița*), din *mitologia slavă, care dansînd este stropită cu o găleată de apă. Ritualul e descris și de J. G. Frazer (*The Golden Bough*, par. I, *The Magic Art and the Evolution of the Kings*, I, London, 1955, p. 273—274). Variante cu diferențe sensibile (dar numai cu caracter spectacular) se înregistrează și în România: în Țara Moșilor (Munții Apuseni), P. e numită *Muma Ploii*, iar ritualul e lipsit de acuitatea din zonele de cîmpie; uneori (ca în zona Tealeorman) e considerată una dintre *Rusalii; și ziua proprie ritualului e variabilă: după *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*, ea cade în una dintre cele 9 joi postpascale, mai frecvent însă în joia a 3-a după Rusalii. Identic e totuși, pretutindeni, dansul în sine (nu pașii de dans) și obligatorie este recitarea însoțitoare, vag melodică, a unor versuri incantatorii (→ *descîntece*) specifice. Această structură definește *Jocul Paparudelor ca act de magie*. Ovidiu Birlea distinge două tipuri ale ritualului P. pe teritoriul românesc: unul, de cea mai mare răspîndire, „are ca nucleu ființa mascată sumar sub verdeață care este udată din abundență” și altul, cu „o răspîndire sporadică și o structură mult simplificată”, care „se distinge prin lipsa ființei mascate în paparudă”. Ritualul e atestat mai ales în Peninsula Balcanică: Grecia (*Pirpiruna*), Bulgaria (*Peperuga*), Iugoslavia (*Dodole*).

§ Lia Stoica Vasilescu, *Paparuda* (în *Revista de etnografie și folclor*, București, 1970, nr. 5, p. 375—394); Ovidiu Birlea, *Paparuda* în vol. *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 395—399

papi (sg. *papă*; lat. *papa* < grec. fam. πάπας —tată) Pontifii (șefii) *Bisericii catolice (→ *creștinism*). Catholicismul are o conducere pontificală unitară ecumenică (teritoriile naționale fiind conduse de *cardinali*), iar pontiful suprem (papa) are sediul la Roma, în Vatican sau Cetatea Vaticanului, care se mai numește

și Sfântul Scaun. Titlul de *papă* a fost adoptat abia după anul 872, de papa Ioan VIII. Din 1274, **p.** sint aleși de un *conclav* („în recluziune, într-un local închis“) instituit de papa Grigore X; buletinele de vot, anonime, conținând cuvântul *eligo* (aleg), îndată după alegere sint arse, iar fumul lor se ridică printr-un horn special din Capela Sixtină, ca semn pentru mulțimea în așteptare că alegerile s-au încheiat pozitiv. Din 1870, papa a devenit infailibil în tot ce spune sau face în ce privește *dogmele Bisericii. Între anii 33 și 1978 s-au succedat pe Sfântul Scaun 265 papi; dar Ștefan, murind înaintea consacrării care trebuia să marcheze începutul real al pontificatului și nefiind înregistrat pe lista oficială, Ioan Paul II este, oficial, al 264-lea (nu al 265-lea) papă. În perioada scindării Bisericii catolice (227—1425), au funcționat paralel (la Avignon) 34 antipapi; de asemenea, o tradiție legendară vorbește de o femeie, travestită în bărbat: papeasa Ioana. După naționalitate: 216 italieni (din care 112 romani), 15 greci, 15 francezi (în total, cu antipapii de la Avignon), 6 germani, 6 sirieni, 2 evrei (împreună cu sf. Petru), un olandez, un englez, 3 africani, 5 spanioli, un portughez și un polonez. Fiecare nou papă adoptă un nume pontifical; niciunul nu și-a luat numele ap. Petru, iar o *legendă tîrzie afirmă că acel papă care se va numi Petru va fi ultimul, marcînd venirea lui *Antichrist ca locotenent al acestuia și anunțînd astfel *sfîrșitul lumii. După 1800, **p.** emit scrisori către episcopii, cu caracter doctrinar, eclesiastic sau administrativ, numite *enciclice*; emit, de asemenea, alte documente pontificale, cu caracter decretual sau eclesiastic (printre care bulele). Catolicii consideră ca prim papă pe ap. Petru (→ *Apostoli*). Astfel, lista oficială a **p.** adoptată la Vatican în 1947 este următoarea: 1. *Sf. Petru* (33—64); 2. *Sf. Linus* (67—79); 3. *Sf. Anacleus* (79—92, m. 97); 4. *Sf. Clement* (92—101); 5. *Sf. Evaristus* (99—107 sau 97—105), probabil martir sub împăratul Traian; 6. *Alexandru I* (107—116 sau 105—115); 7. *Sf. Sixtus* (116—125); 8. *Sf. Telesphorus* (125—138); 9. *Sf. Hyginus* (138—142 sau 136—140); 10. *Sf. Pius I* (142—155); 11. *Sf. Anicetus* (155—156), martir sub împăratul Marcus Aurelius; 12. *Sf. Soter* (166—174); 13. *Sf. Eleutherius* (174—189); 14. *Sf. Victor* (189—199); 15. *Sf. Zephyrinus* (199—217); 16. *Sf. Calixtus I* (217—222); 17. *Sf. Urban I* (222—230); [*Sf. Hippolytus* (227—235)—antipapă]; 18. *Sf. Pontianus* (230—235); 19. *Sf. Antherus* (235—?); 20. *Sf. Fabian* (236—250); 21. *Sf. Cornelius* (251—253); [*Novalianus* (251)—antipapă]; 22. *Sf. Lucius I* (253—254); 23. *Sf. Ștefan* (254—257); 24. *Sf. Sixtus II* (257—258); 25. *Sf. Dionysius* (?259—268); 26. *Sf. Felix I* (269—274); 27. *Sf. Eutychianus* (275—283); 28. *Sf. Caius* (283—296); 29. *Sf. Marcellinus* (296—304); 30. *Sf. Marcellus I* (308—309); 31. *Sf. Eusebius* (309—310); 32. *Sf. Melchizedechus* [*Miltiades* (311—314)]; 33. *Sf. Silvestru I* (314—335) — adversar al *ereziei lui *Arius; 34. *Sf. Marcus* (336: 10 luni); 35. *Iu-*

lius I (337—352); 36. *Sf. Liberius* (352—366); [*Felix II* (355—365)—antipapă]; 37. *Sf. Damasus* (366—384); [*Ursinus* (?366—367)—antipapă]; 38. *Sf. Siricius* (384—399); 39. *Sf. Anastasius I* (399—401); 40. *Sf. Inocențiu I* (401—417) — a condamnat erezia lui Pelagius (→ *pelagieni*); 41. *Sf. Zosimus* (417—418); 42. *Sf. Bonifaciu I* (418—422); [*Eulalius* (? 418—419)—antipapă]; 43. *Sf. Celestinus I* (422—432); 44. *Sf. Sixtus III* (432—440); 45. *Sf. Leon I cel Mare* (440—461) — l-a convins pe Attila, ajuns sub zidurile Romei, să se retragă; a organizat Conciliul din Calcedonia (451), iar opera sa oratorică i-a adus postum (1754) titlul de Doctor al Bisericii; 46. *Sf. Hilarius* (461—468); 47. *Sf. Simplicius* (468—483); 48. *Sf. Felix III* (483—492); 49. *Sf. Gelasius I* (492—496); 50. *Sf. Anastasius II* (496—498); 51. *Sf. Symmachus* (498—514); [*Laurentius* (498—505)—antipapă]; 52. *Sf. Hormisdas* (514—523); 53. *Sf. Ioan I* (523—526); 54. *Sf. Felix IV* (526—530) — neales, desemnat de regele Teodor cel Mare; 55. *Bonifaciu II* (530—532); [*Dioscorius* — antipapă]; 56. *Ioan II* (533—535); 57. *Sf. Agapetus I* (535—536); 58. *Sf. Silverius* (536—537) — fiul papei Hormisdas; 59. *Vigilius* (537—555); 60. *Pelagius I* (556—561); 61. *Ioan III Catelinus* (561—574); 62. *Benedict I*, zis *Bonose* (575—579); 63. *Pelagius II* (579—590); 64. *Sf. Grigore I cel Mare* (n. 540/590—604) — auto-intitulat *Servitorul servitorilor lui Dumnezeu*; a afirmat primatul Romei față de Bizanț; a efectuat „reforma gregoriană“ a clerului și modificarea liturghiei: „ritul gregorian“, și i se atribuie reorganizarea muzicii bisericești: „cîntarea gregoriană“; 65. *Sabinianus* (604—606); 66. *Bonifaciu III* (607; 9 luni); 67. *Sf. Bonifaciu IV* (608—615); 68. *Sf. Deuseddit/Adeodatus* (615—618); 69. *Bonifaciu V* (619—625); 70. *Honorius I* (625—638); 71. *Severinus* (640: 4 luni); 72. *Ioan IV* (640—642); 73. *Theodor I* (642—649); 74. *Sf. Martin I* (649—655); 75. *Sf. Eugeniu I* (654—657); 76. *Sf. Vitalian* (657—672); 77. *Adeodatus II/Deuseddit* (672—676); 78. *Donus I* (676—678); 79. *Sf. Agathonus* (678—681); 80. *Sf. Leon II* (682—683); 81. *Sf. Benedict II* (684—685); 82. *Ioan V* (685—686); 83. *Conon* (686—687); 84. *Sf. Sergius I* (687—701); [*Theodor*] ulterior *Pascal* (687—692) — antipapă; 85. *Ioan VI* (701—705); 86. *Ioan VII* (705—707); 87. *Sisinnius* (708: 2 luni); 88. *Constantin* (708—715); 89. *Sf. Grigore II* (715—731); 90. *Sf. Grigore III* (731—741); 91. *Sf. Zaharia* (741—752); 92. *Ștefan I* (752) — neconsacrat papă; 93. *Ștefan II* (752—757) — a primit de la Pepin cel Scurt exarhatul de Ravenna, originea puterii temporale a papalității; 94. *Sf. Paul I* (757—767); 95. *Sf. Ștefan III* (768—772); [*Constantin* (767—769) — antipapă]; [*Filip* (768) — antipapă]; [*Ștefan III* (768—772) — antipapă]; 96. *Adrian I* (772—795); 97. *Sf. Leon III* (n. 750/795—816) — l-a proclamat pe Carol cel Mare împărat al Occidentului (800); 98. *Ștefan IV* (816—817); 99. *Sf. Pascal* (817—824); 100. *Eugeniu II* (824—827); 101. *Valentin* (827: 2 luni); 102. *Grigore IV* (827—844); 103.

Sergiu II (844—847); [*Ioan* (844) — antipapă]; 104. *Sf. Leon IV* (847—855); 105. *Benedict III* (855—858); [*Anastasius* (855—880) — antipapă]; [*papasa Ioana* (855) — personaj legendar]; 106. *Sf. Nicolae I cel Mare* (n. cca 800/858—867) — a înlăturat tutela imperială asupra Bisericii; 107. *Adrian II* (867—872); 108. *Ioan VIII* (872—882); 109. *Marinus I* sau *Martin II* (882—884); 110. *Sf. Adrian III* (884—885); 111. *Ștefan V* (885—891) — a combătut erezia lui Photius; 112. *Formosus* (891—896); 113. *Bonifaciu VI* (896: 1 lună); 114. *Ștefan VI* (896—897, sugrumat); 115. *Romanus* (897: 4 luni); 116. *Theodor II* (897: o lună); 117. *Ioan IX* (898—900); 118. *Benedict IV* (900—903); 119. *Leon V* (903: 3 luni); [*Christophor* (903—904) — destituit: antipapă]; 120. *Sergiu III* (904—911) — tatăl papei Ioan XI; 121. *Anastasius III* (911—913); 122. *Landon* (913—914); 123. *Ioan X* [Giovanni di Tossignano] (914—928); 124. *Leon VI* (928: 8 luni); 125. *Ștefan VII* (928—931); 126. *Ioan XI* (931—935); 127. *Leon VII* (936—939); 128. *Ștefan VIII* (939—942); 129. *Marinus II* [Martin III] (942—946); 130. *Agapetus II* (946—955); 131. *Ioan XII Octavianus* (955—964) — l-a încoronat pe împăratul Otton I (962); 132. *Leon VIII* (963—965) — laic ales papă; legitimitatea alegerii a rămas dubioasă; 133. *Benedict V*, zis *Grammaticus* (964: 2 luni); 134. *Ioan XIII* (965—972); 135. *Benedict VI* (973—974, sugrumat); 136. *Benedict VII* (974—983); [*Bonifaciu VII* — (?—974)]; 137. *Ioan XIV* [Pietro Canepanova] (983—984); 138. *Ioan XV* (985—996); 139. *Grigore V* [Bruno von Carinthia] (996—999); [*Ioan XVI Filagato* (997—1013) — antipapă]; 140. *Silvestru II* [Gerbert d'Aurillac] (999—1003), erudit, poliglot, inventator, după legendă chiar *mag; a temperat abuzurile eclesiastice și a inițiat *cruciadele; 141. *Ioan XVII* [Giovanni Siccone] (1003: 7 luni); 142. *Ioan XVIII* [Fasano] (1003—1009); 143. *Sergius IV* [Pietro Buccaporci] (1009—1012); 144. *Benedict VIII* [Theophylactus] (1012—1024); [*Grigore VI* (1012) antipapă]; 145. *Ioan XIX Romanus* (1023—1032); 146. *Benedict IX Theophylactus* (1032—1044); 147. *Silvestru III* Ioan (1045: 2 luni); 148. *Benedict IX* (1045: 2 luni), ales a 2-a oară, destituit; 149. *Grigore VI* [Ioan Gratian] (1045—1046, abdicat); 150. *Clement II* [Suidger, conte von Morsleben und Hornburg] (1046—1047); 151. *Benedict IX* (ales a 3-a oară, 1047—1048); 152. *Damascus II*, conte de Poppone (1048: 2 luni); 153. *Sf. Leon IX* [contele Bruno von Egioheim-Dagsburg] (1048—1054) — sub al cărui pontificat s-a produs scindarea definitivă a celor două biserici: romană și orientală; 154. *Victor II* [Gebhardt, conte de Dollenstein Hirschberg] (1055—1057); 155. *Ștefan IX* [Frédéric de Lorraine] (1057—1058); [*Benedict X* <Giovanni Mincius> (1058) — antipapă]; 156. *Nicolae II* [Gérard de Bourgogne] (1058—1061) — a combătut simonia; 157. *Alexandru II* [Anselmo da Bessio] (1061—1073); [*Honorius II* (1061—1072) — antipapă]; 158. *Sf. Grigore VII* [Hil-

debrand di Soana] (n. 1020/1073—1085) — l-a umilit pe împăratul Henric IV, la Canossa; în Conflictul Investiturilor, a statuat celibatul preoților și a organizat disciplina eclesiastică; [*Clement III* <Guilberto da Ravenna> (1080—1100) — antipapă]; 159. *Victor III Desiderius* [D. de Montecassino] (1086—1087); 160. *Urban II Preafericitul* [Odon de Lagny] (1088—1099) — promotorul Cruciadei I, în cadrul Conciliului de la Clermont (1095); 161. *Pascal II* [Rainerius da Bieda] (1099—1118); [*Theodor II* (1100) — antipapă]; [*Albert* (1102) — antipapă]; [*Silvestru IV* <Maginulle> (1015—1111) — antipapă]; 162. *Gelasius II* [Giovanni di Gaeta] (1118—1119); [*Grigore VIII* <Maurice Bourdin> (1118—1121) — antipapă]; 163. *Calixt II* [Guy de Bourgogne] (1119—1124); 164. *Honorius II* [Lamberto Scannabecchi] (1124—1130); [*Celestinus II* <Tebaldo Buccapeco> (1124) — antipapă]; 165. *Inocențiu II* [Gregorio Pařareschi] (1130—1143); [*Anacletus II* <Pietro Pierleone> (1130—1138) — antipapă]; [*Victor III* (1138) — antipapă]; 166. *Celestinus II* [Guido di Castello] (1143—1144); 167. *Lucius II* [Girardo Caccianemici] (1144—1145); 168. *Eugeniu III* [Bernardo Paganelli di Montemagno] (1145—1153) — sprijinit de sf. Bernard, a continuat opera reformatoare a lui Grigore VII; 169. *Anastasius IV* [Conrad de Suburra] (1153—1154); 170. *Adrian IV* [Nicholas Breakspere] (1154—1159); 171. *Alexandru III* [Rolando Bandinelli] (1159—1181) — adversar al lui Frederic Barbarossa; [*Victor IV* (1159—1164) — antipapă]; [*Pascal III* <Guido da Crema> (1164—1168) — antipapă]; [*Calixt III* <Ioan din Struma> (1168—1178) — antipapă]; [*Inocențiu III* <Lando de Sezza> (1179—1180) — antipapă]; 172. *Lucius III* [Ubaldo Allucingoli] (1181—1185); 173. *Urban III* [Uberto Crivelli] (1185—1187); 174. *Grigore VIII* [Alberto de Morra] (1187: 2 luni); 175. *Clement III* [Paolo Scolar] (1187—1191); 176. *Celestinus III* [Giacinto Bobo] (1191—1198); 177. *Inocențiu III* [Lothar conte de Segni] (1198—1216) — a inițiat Cruciada a 4-a și a organizat o expediție contra *albigenzilor, iar Conciliul IV din Latran (1215) marchează pîsul pontificatului său; 178. *Honorius III* [Cencio Savelli] (1216—1227); 179. *Grigore IX* [Ugo conte de Segni] (1227—1241); 180. *Celestinus IV* [Goffredo Castiglioni] (1241: 2 luni); 181. *Inocențiu IV* [Sinibaldo Fieschi] (1243—1254); 182. *Alexandru IV* [Rinaldo di Segni] (1254—1261); 183. *Urban IV* [Jacques de Pantaléon] (1261—1264); 184. *Clement IV* [Guy Foulques] (1265—1268); 185. *Grigore X* [Tedaldo Visconti] (n. 1210/1271—1276) — a prezidat Conciliul II din Lyon (1274); 186. *Inocențiu V* [Pierre de Tarentaise] (1276: 5 luni); 187. *Adrian V* [Ottobono Fieschi] (1276: 2 luni); 188. *Ioan XXI* [Pedro Rebuli-Giuliani: savantul portughez Petrus Hispanus] (1276—1277); 189. *Nicolae III* [Giovanni Gaetano Orsini] (1277—1280); 190. *Martin IV* [Simon de Brion] (1281—1285); 191. *Honorius IV* [Giacomo Savelli] (1285—1287); 192. *Nicolae IV* [Girolamo Masci] (1288—1292); 193. *Sf. Celes-*

tinus V [Pietro da Morrone] (1294: 5 luni, abdicat); 194. *Bonifaciu VIII* [Benedetto Gaetani] (1294—1303); 195. *Benedict XI* [Niccolo Boccasini] (1303—1304); 196. *Clement V* [Bertrand de Got] (1305—1314) — fost arhiepiscop de Bordeaux, devenind papă, a mutat sediul Sf. Scaun de la Vatican, la Avignon; spre a-și pe plac protectorului său, Filip cel Frumos, a abolit Ordinul *Templierilor; 197. *Ioan XXII* [Jacques Duèse] (n. 1245/1316—1334) — menține rezidența pontificală la Avignon; [*Nicolae V* <Pietro Rainalducci>] (1328—1330) — antipapă; 198. *Benedict XII* [Jacques Fournier] (1334—1342) — rezident la Avignon; 199. *Clement VI* [Pierre Roger de Beaufort] (1342—1352) — rezident la Avignon; 200. *Inocențiu VI* [Etienne Aubert] (1352—1362) — rezident la Avignon; 201. *Urban V* [Guillaume de Grimoard] (1362—1370); 202. *Grigore XI* [Pierre Roger de Beaufort II, ultimul papă francez] (n. 1331/1370—1378); 203. *Urban VI* [Bartolomeo Prignano] (1378—1389) — alegerea sa marchează începutul Marii Schisme; [*Clement VII* <Robert de Genève>] (1342—1394) — antipapă, la Avignon; a declanșat Marea Schismă; 204. *Bonifaciu IX* [Pietro Tomaselli] (1389—1404); [*Benedict XIII* <Pedro Martin de Luna>] (n. 1324/1394—1423) — antipapă; 205. *Inocențiu VII* [Cosimo de Migliorati] (1404—1406); 206. *Grigore XII* [Angelo Correr] (1406—1415); [*Alexandru V* <Petros Philergos>] (1340—1410) — antipapă; [*Ioan XXIII* <Baltasare Cossa>] (1370—1419) — antipapă; 207. *Martin V* [Oddone Colonna] (1417—1431); [*Clement VIII* <Gil Sanchez Muñoz>] (n. 1380/1323—1329/m. 1447) — antipapă; [*Benedict XIV* <Bernard Garnier>] (1425—1430) — antipapă, ales de un singur cardinal; 208. *Eugeniu IV* [Gabriele Gondulmaro] (1431—1447) — realizează o uniune efemeră între Biserica Romană și Biserica Orientală; [*Felix V* <ducele Amedée VIII de Savoia>] (n. 1383/1439—1449/m. 1451) — antipapă; 209. *Nicolae V* [Tommaso Parentucelli] (1447—1455) — a pus capăt schismei lui Felix V, a întemeiat Biblioteca Vaticană; 210. *Calixt III* [Alfonso Borgia] (n. 1378/1455—1458); 211. *Pius II* [Enea Silvio Piccolomini] (n. 1405/1458—1464) — poet și istoric; 212. *Paul II* [Pietro Barbo] (n. 1417/1464—1471); 213. *Sixtus IV* [Francesco della Rovere] (n. 1414/1471—1484) — a organizat construirea Capellei Sixtine din Vatican; 214. *Inocențiu VIII* [Giovanni Battista Cibo] (n. 1432/1484—1492); 215. *Alexandru VI* [Rodrigo Borgia] (n. 1431/1492—1503) — considerat de contemporani mai mult prinț al Renașterii decât pontif, datorită vieții sale particulare anormale, nepotismului și duplicității; 216. *Pius III* [Francesco Todeschini Piccolomini] (n. 1439/1503: 2 luni); 217. *Iuliu II* [Giuliano della Rovere] (n. 1443/1503—1513) — a restaurat puterea politică a papalității în Italia, a protejat artele și pe artiști (Rafael, Michelangelo, Bramante), a organizat Conciliul al V-lea ecumenic din Latran (1512); 218. *Leon X* [Giovanni de Medicis] (n. 1475/1513—1521) — admirator al artei antice, protector al artelor, literelor și științelor din vremea

sa; în timpul pontificatului său a avut loc *Reforma lui Martin *Luther, pe care papa l-a condamnat prin bula *Exsurge Domine* (1520); a semnat, cu Francisc I, Concordatul din 1516; 219. *Adrian VI* [Adrian Florensz Dedal/Adrian Floriszoon] (n. 1459/1522—1523); 220. *Clement VII* [Giulio de Medicis] (n. 1478/1523—1534) — a refuzat să autorizeze divorțul regelui englez Henric VIII, provocând astfel schisma anglicană; 221. *Paul III* [Alessandro Farnese] (n. 1468/1534—1549) — promotor al Conciliului din Trent (1545—1563), la care s-a decis acțiunea catolică a Contrareforme, față de Reforma lutherană; 222. *Iuliu III* [Giovanni Maria Ciocchi del Monte] (n. 1487/1550—1555); 223. *Marcellus II* [Marcello Cervini] (n. 1501/1555: 21 zile); 224. *Paul IV* [Gian Pietro Carafa] (n. 1476/1555—1559) — a întemeiat Ordinul Theatinilor; 225. *Pius IV* [Giovanni Angelo de Medicis] (n. 1499/1559—1565) — a avut un rol important în elaborarea profesiunii de credință a Conciliului din Trent; 226. *Sf. Pius V* [Antonio Michele Ghislieri] (n. 1504/1566—1572) — a determinat apariția *Catehismului* Conciliului din Trent; 227. *Grigore XIII* [Ugo Buoncompagni] (n. 1502/1572—1585), reformatorul *calendarului; din ordinul său, ziua de joi 4 octombrie 1582 a fost urmată de vineri 15 octombrie; 228. *Sixtus V* [Felice Peretti] (n. 1520/1585—1590) — a împărțit corpul administrativ al Bisericii Romane în 15 congregații; 229. *Urban VII* [Giovanni Battista Castagna] (n. 1521/1590: o lună); 230. *Grigore XIV* [Niccolo Sfondrati] (n. 1535/1590—1591); 231. *Inocențiu IX* [Giovanni Antonio Facchinetti] (n. 1519/1591: 2 luni); 232. *Clement VIII* [Ippolito Aldobrandini] (n. 1538/1592—1605); 233. *Leon XI* [Alessandro de Medicis] (n. 1535/1605: o lună); 234. *Paul V* [Camillo Borghese] (n. 1552/1605—1621); 235. *Grigore XV* [Alessandro Ludovisi] (n. 1554/1621—1623) — a întemeiat congregația *De Propaganda Fide*; 236. *Urban VIII* [Maffeo Barberini] (n. 1568/1623—1644) — a condamnat *jansenismul; 237. *Inocențiu X* [Giovanni Battista Pamphili] (n. 1574/1644—1655) — a condamnat propozițiile lui Jansenius; 238. *Alexandru VII* [Fabio Chigi] (n. 1599/1655—1667) — a fost nevoit să se umilească în fața regelui Franței Ludovic XIV; 239. *Clement IX* [Giulio Rospigliosi] (n. 1600/1667—1669); 240. *Clement X* [Emilio Altieri] (n. 1590/1670—1676); 241. *Inocențiu XI* [Benedetto Odescalchi] (n. 1611/1776—1689); 242. *Alexandru VIII* [Pietro Vito Ottoboni] (n. 1610/1689—1691); 243. *Inocențiu XII* [Antonio Pignatelli] (n. 1615/1691—1700); 244. *Clement XI* [Giovanni Francesco Albani] (n. 1649/1700—1721) — a publicat bula *Unigenitus* contra jansenismului; 245. *Inocențiu XIII* [Michelangelo de Conti] (n. 1655/1721—1724); 246. *Benedict XIII* [Pietro Francesco Orsini] (n. 1649/1724—1730); 247. *Clement XII* [Lorenzo Corsini] (n. 1652/1730—1740); 248. *Benedict XIV* [Prospero Lambertini] (n. 1675/1740—1758); 249. *Clement XIII* [Carlo Rezzonico] (n. 1693/1758—1769); 250. *Clement XIV* [Giovanni Vincenzo

Antonio Ganganelli (n. 1705/1769—1774) — a suprimat Ordinul *Iezuiților; 251. *Pius VI* [Giovanni Angelo Braschi] (n. 1717/1775—1799) — a condamnat Constituția civilă a clerului, iar sub directoratul Revoluției Franceze a fost arestat de generalul Berthier și a murit într-o închisoare franceză din Valence; 252. *Pius VII* [Barnaba Chiaramonti] (n. 1742/1800—1823) — a semnat un Concordat cu Franța (1801) și a venit la Paris pentru a-l încorona pe Napoleon Bonaparte ca împărat (1804); împăratul a anexat teritoriile pontificale, iar papa a fost reținut ca prizonier la Fontainebleau, fiind lăsat să se întoarcă la Roma abia în 1814; în 1800, enciclica *Diu Satis*, pentru menținerea unității amenințate a Bisericii; 253. *Leon XII* [Annibale Sernattei Della Ganga] (n. 1760/1823—1829); 254. *Pius VIII* [Francesco Saverio Castiglioni] (n. 1761/1829—1830); 255. *Grigore XVI* [Bartolomeo Alberto Cappellari] (n. 1765/1831—1846) — ostil liberalismului; enciclica *Mirari Vos* (1832), contra indiferentismului; 256. *Pius IX* [Giovanni Maria Mastai Ferretti] (n. 1792/1846—1878) — ostil spiritului modern al societății, a refuzat în 1848 să fie în fruntea mișcării de unificare a Italiei; a proclamat dogma Imaculatei Concepțiuni a *Fecioarei Maria (1854), a emis un dur *Syllabus* (1864) asupra așa-ziselor erori ale modernismului în *teologia creștină, a convocat Conciliul Vatican I (1869) la care a proclamat (1870) dogma infailibilității pontificale, iar în 1890 s-a constituit prizonier în Vatican; enciclice: *Nostris et Nobiscum* — contra socialismului și comunismului (1849); *Iam Dudum Cernimus* — contra doctrinelor politice moderne (1861), *Quanto Conficiamur* — despre puterea temporală (1863), *Quanta Cura* — contra teoriilor moderniste (1864), *Quod Nunquam* — contra acțiunii germane Kulturkampf (1871); 257. *Leon XIII* [Giacchino Pecci] (n. 1810/1878—1903) — un umanist interesat de societatea modernă și încurajând catolicismul social și pătrunderea *religiei în mediul muncitorilor, de asemenea dînd impuls studiilor de exegeză și istorie a religiei; enciclice: *Aeterni Patris* — contra criticii științifice raționaliste a textelor scripturale (1879), *Immortale Dei* — despre democrație și autoritatea Bisericii (1888), *Libertas* — despre legitimitatea libertății persoanei (1888), *Rerum Novarum* — despre condiția muncitorilor (1891). *Providentissimus* — asupra învățămîntului biblic și apropierii între Biserici (1893), *Satis Cognitum* — despre necesitatea apropierii între Biserici (1896); 258. *Sf. Pius X* [Giuseppe Melchiorre Sarto] (n. 1835/1903—1914) — canonizat în 1954, a condamnat modernismul și mișcarea Le Sillon și a restabilit cîntările sacre; enciclice: *Gravissimo Officii* — împotriva separării dintre Biserică și Stat în Franța (1906), *Pascendi Dominici Gregis* — contra moderniștilor (1907); 259. *Benedict XV* [Giacomo Della Chiesa] (n. 1854/1914—1922) — în timpul primului război mondial a făcut eforturi pentru restrîngerea ostilităților; enciclice: *Ad Beatissimi* — asupra necesității păcii (1914), *Spiritus Paraclitus* —

despre *Biblie (1920); 260. *Pius XI* [Achille Ratti] (n. 1857/1922—1939) — a semnat cu guvernul fascist al lui Mussolini acordul de la Latran (1929), care garanta Sf. Scaun independența teritorială; a condamnat fascismul, a dezvoltat misionarismul, apoi s-a declarat adversar fășis al nazismului și al comunismului; a înființat mișcarea Acțiunea Catolică (1922); enciclice *Maximum Gravissimumque* — despre structura și importanța diocezelor în diviziunea teritorială a catolicismului (1924), *Divini Illius Magistri* — despre educația creștină (1929), *Casti Connubii* — despre căsătoria creștină (1930), *Quadragesimo Anno* — cu ocazia aniversării enciclicei *Rerum Novarum*, se reprivește doctrina Bisericii (1931), *Mit brennender Sorge* — contra nazismului (1937), *Divini Redemptoris* (1937); 261. *Pius XII* [Eugenio Pacelli] (n. 1876/1939—1958) — a proclamat dogma răpirii miraculoase la cer a Fecioarei Maria (Adormirea Maicii Domnului); enciclice: *Summi Pontificatus* — contra totalitarismului (1950), *Summi Maeroris* — contra războiului (1950), *Humani Generis* — contra îndepărtării de dogmă (1950), *Evangelii Praecones* — despre misionarismul creștin (1951), *Sempiternus Rex* — comemorarea Conciliului din Calcedonia (1951), *Ingumentum Malorum* — pentru recitarea Rosariului (1951), *Fulgens Corona* — anunțarea anului marial (1954); 262. *Ioan XXIII* [Angelo Giuseppe Roncalli] (n. 1881/1958—1963) — a organizat Conciliul Vatican II și a condus prima etapă a acestuia (1962—1963); enciclice: *Ad Petri Cathedram* — inaugurarea pontificatului (1959), *Sacerdotii Nostrae Primordia* — despre parohul din Ars, *Princeps Pastorum* — despre misionarism (1959), *Aeterna Dei Sapientia* — despre papa Leon cel Mare (1961), *Mater et Magistra* — despre autoritatea Bisericii și problemele sociale acute (1961), *Poenitentiam Facere* — despre pregătirea Conciliului Vatican II (1961), *Pacem in Terris* — despre necesitatea păcii universale (1963); 263. *Paul VI* [Giovanni Battista Montini] (n. 1897/1963—1978) — a făcut un pelerinaj la Locurile Sfinte (Ierusalim) unde, întîlnindu-se cu *patriarhul de Constantinopol, Athenagoras I (1964), a dat și a primit sărutarea împăcării între cele două Biserici — Romană și Orientală; a continuat și a încheiat lucrările Conciliului Vatican II (1965); enciclice: *Ecclesiam Suam* — despre Biserica creștină (1964), *Mysterium Fidei* — despre eucharistie (1965), *Populorum Progressio* — despre nevoia de progres a omenirii (1967), *Sacerdotalis Celibatus* — despre necesitatea celibatului preoților catolici (1967), *Humanae Vitae* — despre reglementarea nașterilor (1968); 264. *Ioan Paul I* [Albino Luciani] (n. 1912/1978); 265. *Ioan Paul II* [Karol Wojtyła] (n. 1920/1978 ~) — enciclice: *Redemptor Hominis* — rolul religiei în lumea contemporană și *Isus Christos, în centrul istoriei, ca mîntuitor al oamenilor (1979), *Dives in Misericordia* (1980), *Laborem exersens* — despre rolul religios și social al muncii (1981); din inițiativa sa, a fost revizuit Concordatul de la Latran în 1984, catolicismul nemaifiind religie de stat în Italia, dar statul italian garantînd

autonomia statului pontifical Vatican, ca nucleu al tuturor catolicilor din lume. ~ Papalitatea, după tradiția catolică, a fost întemeiată de ap. Petru, primul episcop roman (ipotază negată de Biserica ortodoxă), urmat de 3 episcopi succesivi: Linus, Anacletus și Clement (după afirmația lui Irenaeus, episcop de Lyon, în sec. II), primii doi instalați de ap. Pavel, al treilea, de ap. Petru. În linia acestei tradiții, papa este episcopul primat (după cum Petru fusese *primus inter pares* printre Apostoli), dar în același timp vicarul lui Ius Christus pe pământ, autoritatea pontificală garantând unitatea bisericii catolice; de asemenea, papa este patriarhul Bisericii occidentale, șeful Bisericii catolice universale și suveranul statului Vatican.

§ Wladimir d'Ormesson, *La Papauté*, Paris, 1965

Paraçurăma A 6-a încarnare (**avatara*) a zeului vedic *Vișnu (→ *mitologie vedică*) în figura eroică a unui luptător: *Paraçurăma* — „Răma-cu-secură“ (nu însă *Rămă, eroul din *Rāmāyana); fiu al *brahmanului Jamadagni, P. s-a născut ca să-l ucidă pe regele *Kārtaviryarjuna, care furase *vaca divină *Kamadhenu.

Paradis (etim. incertă: pers. *pairidaēza* — îngrăditură, fortăreață < zend. *pairi* — împrejur, *daēza* — a zidi; *Septuaginta: παράδεισος — grădină; ebr. גן; *gan* — grădină, deși V.T. ebraic folosește și noțiunea *Eden sau *Gan-Eden* — Grădina Edenului; lat. *paradisus* — parc; *Vulgata: *Paradisus*); *Rai* (zend. *ray* — fericire, bogăție; slav. рай — rai, paradis) Loc de supremă fericire umană, fie pentru *omul primordial, în **mitologia biblică*, înainte de izgonirea perechii *Adam și *Eva (*Paradisul terestru*), fie pentru orice om care urmează a fi răsplătit astfel după *moarte, când judecata supremă divină constată absența *păcatelor și faptele sale bune. Deși noțiunea e prezentă în numeroase *mituri din aria universală, concepțiile mitoreligioase despre P. sînt diferite. *Cartea lui Enoh (apocriful etiopian) face distincție între P. (în sensul biblic *Eden*) ca loc de obîrșie al primilor oameni, care e terestru, și P. ca loc de retragere pasageră postumă, unde răposaii fără păcat așteaptă ziua învierii și Judecata de Apoi, acesta fiind un loc paradisiac ceresc (numit de *Biblie prin sintagma alegorică „sînul lui Abraham“). Celelalte zone mitologice nu definesc prea riguros locurile paradisiace postume. ~ În *Egipt*, *Iaru* se considera un loc postum limitativ și abia în *cultul osiriac orizontul *Duat este incintă cerească unde se intră după actul de *psihostasie și de judecată supremă. ~ În *Sumer*, sufletele se retrăgeau în insula paradisiacă *Dilmun, cu situate terestră și regim de pace absolută. ~ În *India vedică*, echivalentul P. era *Nandana* (splendoare), grădina celestă a zeului *Indra; ulterior, *budismul acreditează *Nirvāna (noțiune de fapt mai veche), dar care nu este un loc anumit, ci o stare finală de liniște eternă și totală; iar în *Mahāyāna apare și un loc paradisiac al lui *Buddha: *Sukhāvāti. ~ La *celți*, *Gwynfyd era starea paradisiacă supremă a unei evoluții postume triple concepute

stadial. ~ Pentru *greci și romani* (în afară de **Insulele Fericirilor*, loc paradisiac locuit de oameni vii investiți cu nemurire), P. consta în *Cimpiile Elisee (inconfundabile cu Insulele Fericirilor, totuși confundate cu acestea de *Hesiod), făcînd parte din polistratificatul *Hades subteran, în opoziție cu *Tartaros. ~ În *lumea germano-scandinavă*, *Walkalla (*Valhöll*) avea un caracter special, fiind destinat, ca loc postum, numai eroilor morți în război și merind să se afile în *cer, în preajma zeului *Odinn. ~ *Islamul arab a inclus în concepția coranică un loc postum de răsplătă concretă, *Firdaws, reluînd înlesul biblic al Edenului pe care l-a deplasat de la originea cauzală spre finalitate, P. postum devenind astfel o grădină a plăcerilor; în credința islamică populară, plăcerile paradisiace, strict concrete, se limitează la munții de pilaf și la numeroasele hurii tinere și binevoitoare. Nici una din noțiuni nu a păstrat o structură constantă a P. În mai multe apocrife biblice, P. a devenit un tînut inaccesibil păzit de șerpi și *heruvimi (*Cartea lui Enoh*), ale cărui porți se vor deschide în era următoare, cînd preotul-rege mesianic va înlătura sabia de foc despre care vorbește și *Geneza* din textul canonic (cf. apocriful *Testamentele celor 12 Patriarhi*); totuși, căile spre P. nu le știe nimeni (apocriful *IV Ezdra*, IV, 7), întrucît existența lui vizibilă a încetat. *Crestinismul timpuriu, așa cum se reflectă în *patristică, vede în starea paradisiacă o contopire a omului cu *Dumnezeu (cf. în *brahmanism, revărsarea postumă a sufletului individual *Ātman, în sufletul universal, *Brahmān) și, în genere, în concepția creștină, istoria omenirii este *nostalgia Paradisului pierdut* și strădania de recuperare a stării primordiale. Asupra noțiunii de *Paradis* s-au formulat și opinii mai puțin obișnuite care, neînstrăinîndu-se de ideea generală primară din miturile esențiale, au suportat influențele unor concepții științifice moderne; aici se pot delimita două direcții principale: una *mistică*, reprezentată de Pierre Teilhard de Chardin, alta *pragmatică*, ilustrată de Dimitrie Drăghicescu; ambele aparțin unor mecanisme filosofice inductive. Pentru Teilhard de Chardin, „Paradisul terestru nu este comprehensibil decît ca un *mod de a fi diferit* al Universului (ceea ce e conform în sens tradițional cu dogma care vede în Eden o «altă lume»). Dar, oricît de departe am privi în trecut, nu vedem nimic asemănător cu această stare minunată. [...] Prin păcatul lor, primii noștri părinți au căzut într-o sferă inferioară (a noastră actuală), adică au fost în-materializați (scufundați în materie), încarnați în sens propriu în seria animală în care ne naștem azi: ei au fost *re-născuți* mai prejos de prima lor stare“ (*Note sur quelques représentations historiques possibles du Pêché originel, in Oeuvres*, X, Paris, 1970). Pentru D. Drăghicescu, „viața edenică reprezintă foarte probabil și în imaginile naive, viața oamenilor pe planeta lor de origine, înainte a răcirii aceleia, sub forma unu pui Jehovah patern însă minios, să-i fi silit s-o părasească. Fără îndoială, progresele tehnice pe care ei le

realizaseră i-au făcut să se adapteze perfect condițiilor normale ale acestei planete și aceasta pentru că ei trăiau acolo o viață cu adevărat edenică. Nu a mai fost tot așa când au eșuat pe pământ, unde au găsit condiții de viață intructivă analoge, totuși destul de deosebite: o natură sălbatică și ostilă cu care ei au trebuit să lupte pentru a-și câștiga viața prin trudă cu sudoarea frunții. [...] Cîte dintre gesturile, atitudinile, speranțele și credințele noastre nu ar deveni inteligibile dacă le-am raporta la originea supraterestră a strămoșilor noștri. În deznădejde noi ne înalțăm ochii și brațele spre cer, ca și cum am vrea să ne aruncăm într-acolo spre a ne salva de pe acest pământ infernal, din această viață mediocră și meschină sau mai curînd trivială, mîrșavă sau ucigașă în comparație cu ceea ce se înfăptuise dincolo. De acolo descind toate visele noastre despre o *vîrstă de aur din viitor*, care nu sînt decît reminiscențe proiectate în viitor a vîrstei de aur trecute" (*Reflexions sur l'origine et la destinée de l'homme*, în *Revista de Filosofie*, București, 1938, nr. 2). Dar ambele ipoteze țin de o neomitologie.

§ Jean Daniélou, *Terre et Paradis chez les Pères de l'Église* (în *Eranos-Jahrbuch*, Bd. 22, Zürich, 1954)

Parameștin (*Cel care stă deasupra, Stăpînul universal*) Unul dintre numele divinității supreme brahmanice, *Vișnu-Nārāyana.

Parce (lat. pl. *Parcae*; sg. *Parca* — *Cea care crușă*) Zeițele destinului, în **mitologia romană*, al căror unic atribut, pînă la identificarea cu *Moirele grecești, pare să fi fost veghea nașterilor; erau 3: *Nona* (cf. **Klotho*), probabil de la *nonae* — ziua a 5-a (sau a 7-a) a lunilor, cîzînd cu 9 zile înaintea *idelor*; *Decuma* (cf. **Lahesis*), din *decima* — a 10-a parte, deci o dijmă oferită *zeilor; *Morta* (cf. **Atropos*), un participiu arhaic de la *mori* — a muri. Treptat, **P.** au devenit niște **Ursitoare*.

Parenti (zend *parenti* — plînatate, belșug) Zeiță din **mitologia iraniană*, ocrotitoare a femeilor; deopotrivă, ea dăruiește belșugul și conservă comorile; într-o variantă populară, este una dintre cele 9 soții ale zeului suprem, **Ahura-Mazda*. **P.** circulă cu o trăsură rapidă, în care uneori însoțește fie pe zeul **Mithra* (*Soarele), fie pe zeul antidemonic **Tistrya* (Sirius).

Pariakaka Zeu atmosferic, patron al tunetului, în **panteonul yahuyo din Peru* (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), zeul care împarte belșugul pe pământ și totodată prigonitorul mereu învingător al monștrilor. **P.** are și o soră: *Chahupinyamqua*, care dirijează, împreună cu el, abundența. **P.** s-a născut dintr-un ou ceresc. La porunca lui, toate animalele care îi sînt subalterne construiesc un canal de irigație.

Paris Fiul mezin al regelui troian Priam și al Hekubei, abandonat după naștere pe muntele Ida, din cauza unei profeții anunțînd pieirea Troiei de pe urma lui (→ *mitologie greacă*). Deși urma să fie ucis, mama sa îi crușase viața și astfel, crescut de păstori, se întoarce adult

în cetate; cînd, la nunta lui Peleus cu zeița **Tethys*, zeița vrajbei **Eris* aruncă *mărul discordiei* între **Hera*, **Athena* și **Aphrodite*, cu dedicația „pentru cea mai frumoasă”, **P.** e ales arbitru (*judicata lui Paris*) și îi oferă *Aphroditei* mărul, primind ca răsplătă de la zeiță pe frumoasa **Helene*; trebuind totuși să-și ia singur darul și s-o răpească pe *Helene*, care era soția basileului grec Menelaos, **P.** provoacă războiul troian. În campanie, e lovit de o săgeată otrăvită; murînd, imploră ajutorul fostei soții, **Nimfa* **Oinone*, părăsită de el pentru *Helene*; *Oinone* refuză să-l ajute pe **P.**, apoi se sinucide.

Parjanya (sanscr. *parjanya* — nor de furtună) Zeul furtunii și al ploii în **mitologia vedică*. Uneori însă e identificat cu **Indra*, ca zeu atmosferic, sau nu este decît un epitet al acestuia; *parjanya* e și numele unei arme magice de care se folosește *Indra* în războaiele sale. Într-o epocă mai tîrzie, **P.** e considerat unul dintre cei 12 **Aditya*. În **mitul clasic*, **P.** apare mugînd ca un taur și debordează torente de ploaie, care se scurg din carul său; tunetele lui sînt dirijate împotriva **demonilor*, a oamenilor ticăloși, dar și asupra copacilor; în contrast cu manifestările sale de groază, zeul are și o latură benefică, pentru că el le asigură oamenilor laptele și mierea prin acțiunea sa de înviorare a pămîntului.

Parnassos Munte din Hellada, considerîndu-se în **mitologia greacă* preferat de **Muze*, ca locuință sau loc de adunare.

Partula Zeiță din **mitologia romană*, ocrotind, în genere, nașterile.

Pārvati (*Cea-din-munte*) Zeiță principală, în **mitologia vedică*, soția zeului **Īvā* și, în această calitate, purtătoarea energiei cosmice feminine. **P.** este fiica zeitei *Mena* și a zeului muntelui Himalaya, **Himāvan*. Era de obicei considerată divinitate **htonică*, simbolizînd fertilitatea maternă a **pămîntului*, dar avea și o ipostază demonică, personificînd violența și războaiele (**Durgā*). Deși invocată cu numeroase nume sau epite, cînd acestea nu erau simple sinonime ale aceleiași structuri, ci ipostaze, aproape fiecare din ele avea un **cult propriu* de divinitate autonomă; numele cele mai frecvente: *Uma* (Luminoasă — ca personificare a luminii și frumuseții), *Mahādevi* (Marea-zeiță), *Durgā* (Inaccesibilă), *Candika* (Nepotolită), *Jagadambika* sau *Jagad-ambā* (Maica-lumii), *Trijanani* (Mama celor trei lumi), *Himālayasuta* (Fiica muntelui Himalaya), *Ambika* sau *Ambā* (Maica), *Bhavani* ș.a. Căsătoria ei cu *Īvā* s-a petrecut într-o împrejurare aparte: zeul practica **ascea* rituală, interzicîndu-și toate dorințele trupești, dar zeul dragostei **Kāmya* i-a trimis-o pe **P.** ca ispită căreia *Īvā* nu i-a putut rezista, renunțînd la **ritual*, însă arzîndu-l pe zeul iubirii cu al treilea ochi al său.

Pasărea Măiastră În **mitologia românească* (dar cu corespondențe, neidentificabile cu exactitate, și în alte zone mitologice), una dintre numeroasele păsări simbolice sau alegorice;

P.M. e o pasăre indefinită, avînd vagi tangențe fie cu **Phoenix*, fie cu **Garuța*. Este de fapt o pasăre alegorică, putînd fi stăpînită limitat de om (deși, pusă în condiții neconvenabile, nu mai cîntă) și e totodată o pasăre justițiară. Reprezentată ca o pasăre multicoloră și strălucitoare, cu forțe magice inepuizabile, **P.M.** are rang regal și e slujită la nevoie de toate celelalte păsări, care o apără și îi fructifică poruncile; intervențiile ei sînt mai ales pasive, iar relațiile cu omul sînt totdeauna echitabile; totuși, înclinația ei spre izolare confirmă în parte caracterul alegoric al **mitului* (poate că incluzînd și pornirea icarică a omului). Ceea ce scria G. Călinescu în *Estetica basmului* (București, 1965, p. 140) se potrivește indeosebi **P.M.**: „Păsările simbolizează inaccesibilul aerian și, prin lărgire a metaforei, imposibilul și himericul“. O anume similitudine parțială: **Jar-Ptița* (*Жар-Птица* — Pasărea-de-foc) din **mitologia slavă* răsăriteană. Diferite variante și subvariante românești întregesc portretul **P.M.**, fără a-l preciza; o narațiune indică, drept sediu al ei, Muntele de Sticlă (basmul *Fratele și sora*, col. N. D. Popescu); cîntecul ei întinerește pe orice ascultător (după o sursă citată de Lazăr Șăineanu, în *Basmele române*); există și o variantă (col. N. D. Popescu) în care pasărea poartă un nume dubios: *Andilandi* și, pe lângă cîntecul ei incomparabil, posedă și atribute oraculare, (→ *oracole*), fiind de fapt o fată de împărat transformată în pasăre, ca urmare a unui **blestem*.

Pase-kamui Zeul suprem, în **mitologia ainu* (ins. Hokkaido din arhip. japonez; ins. Sahalin, în zona de sud, pen. Kamciatka și ins. Kurile); de fapt, în credințele animiste ale ainilor, **P.-k.** nu este un zeu propriu-zis, ci **spiritul superior* care a creat **cerul* și domină lumea ca stăpîn; există și o variantă a sa (fără certitudinea că ar fi o ipostază: *Kotan-kara-kamui* — Spiritul creator al lumilor și pămînturilor). **P.-k.** are însă și un atribut teogonic, întrucît e socotit și creatorul tuturor celorlalte spirite cu atribute divine, numite de ainu generic: *Yaiyan-kamui* — zeități de aproape și de departe (→ *Kami*).

Pasiphae (grec. Πασίφαη; πασιφαής — vizibil pentru toată lumea) Fiica lui **Helios* și a **Oceanidei* Perse, soția regelui cretan **Minos* și mama **Minotaurului*, pe care l-a născut iubindu-se cu taurul monstruos marin trimis de zeul **Poseidon* să devasteze Creta (→ *mitologie greacă*). De la soțul legitim, **P.** a născut 3 copii: Androgeos, Phaidra și **Ariadne* (într-o variantă, și pe **Glaukos*, Aiglé ș.a.). Soră cu **Kirke*, **P.** era considerată ea însăși vrăjitoare și profetesă, dîndu-i-se epitetul „*Prealuminată*“. Dar, după **Plutarh* (*Agis*, 91), în Laconia era adorată ca zeiță selenară. Nu este exclus ca figura mitică mai tîrzie a reginei cretane să fie sărăcită de repovestirile grecești, iar **P.** să fi fost de fapt, la origine, o mare divinitate locală a fecundității și partenerul ei, *Minos*, conform unor interpretări moderne (G. Glotz ș.a.), să fi apărut în ipostaze diferite: zoomorfă (taurul

alb, pustiitor al Cretei), antropomorfă (regele consort *Minos*) sau teomorfă (*Minotaurul*).

Paskundji (apud David Ciubinov, *Kartul-rusuli leksiconi*, S. Petersburg, 1887: rus. рѡѡѡ — grifon) În mitologia kartvelă (→ *mitologii caucaziene*), pasăre fabuloasă, reprezentată de fapt ca **dragon* avimorf, dispunînd de imensă forță și insașiabilă lăcomie. **P.** are niște aripi care produc efecte magice: o rană atinsă cu o pană de la această pasăre se vindecă spontan; dacă dă foc unei pene dăruite, beneficiarul poate chema pasărea **P.**, care vine de oriunde în ajutorul lui. **P.** trăiește în lumea inferioară, submندانă, care echivalează întrucîtva cu noțiunea **Tărîmul Celălalt*. Ca recunoștință pentru că i-a salvat puii de agresiunea balaurului **Gweleshapi*, **P.** îl transportă pe salvator sus, în lumea lui firească. Se pot delimita anumite trăsături comune între *Paskundji* și **Ghionoaia* din **mitologia românească*; dar se pare că sursa mitică a dragonului **P.** trebuie căutată în **mitul* iranian al păsării *Simurg*.

Paștele Blajinilor **Superstiție* populară românească, derivată din **mitul* despre **Blajini*, și convertită într-o **sărbătoare necanonică* (*sărbătoare băbească*), de obicei coincidentă calendaristic cu întîia simbată de după **Paștele creștin*, mai rar în a doua zi de luni postpascală; se dau de **pomană*, atunci, ouă roșii, felii de cozonac, vin etc., care au rămas de la zilele pascale propriu-zise.

Paști; *Paște* (ebr. פֶּסַח *pésah*; grec Πάσχα; lat. *Pascha*) **Sărbătoare religioasă*, mozaică și creștină, care se ține primăvara, la date apropiate sau coincidente, atît în **iudaism* cît și în **creștinism*. ~ Pentru evrei, **P.** este sărbătoarea memorială a eliberării lor din robia egipteană, serbată în condiții riguroase, cu mielul pascal sacrificat și cu consumarea de azimi, pîinea dospită fiind exclusă: mielul (mascul și fără cusururi) este înjunghiat în a 14-a zi din luna întîia, cu singele se ung ramele ușii, iar mielul e mîncat noaptea, în familie, „nici crud, nici fiert în apă, ci fript pe foc“, resturile neconsumate fiind arse ca să nu rămînă pe a doua zi; carnea mielului e mîncată cu „azimi și ierburi amare“; în aceeași lună întîia, între zilele 14 și 21 se mîncă azimi: „șapte zile să nu se afle aluat în casele voastre“ (*V.T., Exodul*, XII, 2—27). În luna întîia [Nisan], în ziua a paisprezecea a acestei luni, spre seară, sînt Paștile Domnului“ (*V.T., Leviticul*, XXIII, 5 și urm.). ~ Pentru creștini, **P.** este sărbătoarea învierii lui **Isus Christos*, dar de fapt comemorează și **sacrificiul* cristic, al **morții* care duce la *resurrecție*: „Înlățurați aluatul cel vechi, ca să fiți plămădeală nouă, cum și sinteți, fără de aluat; căci Christos, Paștele nostru, a fost jertfit“ (*Pavel, I Corinteni*, V, 7). În *Cina cea de taină* — trapeza de despărțire a lui *Isus* cu discipolii săi — mai mulți comentatori văd o masă pascală și preludiul **P.** creștin („Vremea mea este aproape, voi face Paștele cu ucenicii mei“), iar pîinea frîntă și vinul turnat simbo-

lizează sacrificiul christic al trupului și singelui, ca preț al răscumpărării omenirii (cf. *Evanghelia lui Matei*, XXVI, 26—29). Stabilirea zilelor pascale creștine se face diferit, *Biserica ortodoxă evitând coincidența cu P. evreilor, Biserica catolică neținând seamă de acest criteriu. Indiferent de deosebirile esențiale (de tradiție și doctrină teologică), între argumentul iudaic și cel creștin, ambele sărbători conțin ecouri îndepărtate din *cultul arhaic al primăverii.

Patăla Tărîmul subteran în *mitologia post-vedică, amintit în *Rāmāyana și aflat sub stăpînirea șarpelui universal cu 1 000 de capete, *Adițeș. P. e asimilabil cu *Infernul (*Nāraka). Un sector special din P., *Put*, este un loc destinat morților fără urmași, Mai frecvent însă P. se consideră un imperiu subteran populat de *balauri (*nāga*).

Patécați (*El-este-din-țara-leacurilor; Zeul-din-pămînt*) Zeu aztec al tuturor leacurilor curente și al farmacopeii magice (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), soțul zeiței *Mayahuel. În iconografie, P. e reprezentat cu secure de luptă și scut sau cu un bășplantator pentru găurit pămîntului în vederea însămînțării și cu o floare (sau frunză) de agave.

Patols; Patollo; Patulas Zeul *morții și al *Infernului, în mitologia prusică, venerat și de lituani (→ *mitologie baltică*), *cultul căruia este atestat în scrierea *Callatio episcopi Warmiensis* (1418), în pereche antitetică cu zeul belșugului, *Potrîmps. Se pare că P. era a 3-a divinitate din triada prusică supremă (conform *Cronicii lui Grunau*, sec. XVI), această triadă fiind reprezentată pe steagurile prusilor: 1 *Perkunas — ca bărbat cu barbă neagră; 2 *Potrîmps — ca adolescent imberb; 3 *Patols* — ca bătrîn de paloare cadaverică și cu o lungă barbă albă. Era adesea asociat și cu zeul infernal al beznei, *Pekols. P. era de asemenea patronul stafilor, al morților, al *riturilor funerare (→ *funeralii*) și era considerat șeful divin al unei clase speciale de preoți.

patriarhi (grec. πατριάρχης — începător de neam < πατρία — familie, neam, trib, descendență; ἀρχή — început, conducere; lat. *patriarcha* — patriarh) 1 Nume generic dat, în V.T. (→ *Biblia*), primilor întemeietori de seminții sau familii numeroase, caracterizați și printr-o longevitate fabuloasă; p. biblic prin excelență e *Abraham; de asemenea, sînt în mod curent considerați p. cei 12 fii ai lui *Iacob (numele căruia a fost schimbat în *Israel), fondatorii celor 12 seminții originare ale evreilor: *Ruben, Simeon, Levi, Iuda, Issakar, Zebulon, Yosef, Beniamin, Gad, Asher, Dan și Nephtali*. Dar criteriile au fost mereu variabile, astfel că p. biblici sînt mult mai numeroși. ~ 2 Rang superior în organizarea ecleziastică a unor ramuri din *creștinism; în anumite cazuri, unii episcopi ai *Bisericii catolice sînt numiți și p.; papa însuși este patriarhul Bisericii catolice occidentale (→ *papi*). Bisericele naționale din *ritul oriental (Biserica ortodoxă), fiind autocefale, sînt conduse fiecare de cîte un p. care nu depinde, ecleziastic sau administrativ, de

vreun alt for bisericesc. Patriarhul de Constantinopol e numit și *patriarh ecumenic*, însă acest rang, pur onorific, nu mai este demult și funcțional, el nefăcînd decît să conserve memoria autorității ecumenice de odinioară a ortodoxiei bizantine.

patristică Opera integrală și doctrinele primilor teologi ai *creștinismului, numiți uzual *Părinții Bisericii creștine* sau *Doctori ai Bisericii* care au militat și și-au scris cărțile între sec. II—IX. Sînt de obicei distribuiți în 3 categorii: *apologeții* (Minucius Felix, *Tertullianus, Arnobius, *Lactantius, Iustinus, Athenagoras, Clement Alexandrinul, *Origenes, Dionysios, Irenaeus); *dogmaticii* (Vasile cel Mare, Grigore Teologul, Grigore din Nissa, *Augustin); *precursorii scolasticismului* (Leontios, Boetius, *Ioan Damaschin, Johannes Scotus Eriugena). Primul obiectiv polemic al p. era precizarea atitudinii creștine față de filosofia și cultura păgînă (de influența cărora nu a scăpat totuși cu adevărat nici unul dintre părinții Bisericii, datorită formației intelectuale a fiecăruia); de altminteri, acest obiectiv, ca și opțiunea respectivă, se preconizează încă din *Epistolele apostolului Pavel* (→ *Biblia*). Dar în ciuda deosebirilor și chiar a contradicțiilor între concepțiile generale ale părinților Bisericii creștine (de la intelectualismul rafinat al lui Origenes pînă la simplitatea generată de bunul simț a lui Tertullianus) pe toți îi unește, în cadrul p., recunoașterea autorității absolute a **revelației dumnezeiești*, ca și *credința (dominantă) în nemurirea sufletului. În plan cronologic, p. a cunoscut 3 epoci de dezvoltare: p. *apostolică* (sec. I—II), ilustrată de Ignatius din Antiohia, Quadratus și Iustinus; p. *alexandrină* (sec. III), cei mai importanți scriitori ai epocii fiind Tertullianus și Clement Alexandrinul; p. *perfecționării doctrine* (sec. IV—V), sprijinită pe două mari personalități — una occidentală (română): Augustin, alta orientală (greacă): *Ioan Chrysostom. Dar acestor 3 etape clasice li s-a adăugat o etapă suplimentară, nouă, care continuă de fapt opera patristică prin scrierile filosofico-teologice ale Doctorilor Bisericii, din sec. V—XIII, care au constituit *filosofia scolastică*: Martianus Capella, Boetius, Cassiodorus, Ioan Damaschin, John Scotus Eriugena și *Toma din Aquino.

§ J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, 1—221, Parisii, 1844—1855; J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, 1—166, Parisii, 1857—1866; H. A. Wolfson, *The Philosophy of the Church Fathers*, I—II, Cambridge; M. Spanneut, *Le stoïcisme des Pères de l'Église*, Paris, 1956; J. Quasten, *Patrology*, I—III, Utrecht-Bruxelles, 1950—1960

Pausus (lat. *pausare* — a se opri, a înceta) Zeul simbolic al repaosului, ocrotitorul odihnei de orice gen, în *mitologia romană.

Paventia (lat. *pavere* — a se speria, a tremura de frică, a se înspăimînta) Zeiță din *mitologia romană, personificînd *spaima*; totuși, atributul ei principal părea a fi numai acela de a speria copiii. P. era o divinitate paralelă cu zeul *Pavor, cu aceleași funcții ca și ea,

poate paredra lui, poate o ipostază principală. Preoții zeiței se numeau *Pavorii* (numele kolegiului derivând însă, evident, de la *Pavor*).

Pavor Zeu din **mitologia romană*, personificând *frica* în sine, fără obiect precis; era slujit, ca și paredra sau varianta sa **Paventia*, de preoții *Pavorii*. Plinius utilizează numele la plural, ca nume comun, în sintagma *pacores nocturni* (spaima de noapte), ceea ce ar sugera că **P.** nu era decât un simplu **numen*, specific **animismului* arhaic roman.

Pax (*Pacea*) Zeiță din **mitologia romană*, adorată ca personificare a păcii. *Templul Păcii*, consacrat la Roma, în For, zeiței **P.**, un **templu* deosebit de fastuos, a fost construit de împăratul Vespasianus (75 e.n.), dar sub Commodus a fost mistuit de un incendiu (191 e.n.).

păcat Concepție morală teologică, prezentă în cele mai multe **religii*, asupra încălcării cu fapta, cuvântul sau gândul a voinței divine, adică a normelor exprimate de scripturi, **dogme*, tradiții și **ritualuri* de **cult*. Ideea de **p.** e definită canonic abia când o religie include în doctrina sa concepția escatologică a pedepsei, a *Judecății de Apoi*, a **psihostasiei* postume, ca și **miturile* sfârșitului și regenerării lumii (*→ escatologie, moarte*). Pentru concepțiile religioase primitive, **p.** se reduce la încălcarea unui **tabu*. În majoritatea religiilor, **p.** este un act de responsabilitate individuală. În **brahmanism* și mai ales în **budism* există o concepție a păcatelor cumulative, datorită **metempsihozei*, când omul se împovărează sau, dimpotrivă, se eliberează în urma tarelor din viețile precedente (*→ saṃsāra*). Gîndirea antică a simțit nevoia să inventarieze și să clasifice păcatele (la greci, *hybris* avînd și sensul de *păcat*); astfel de liste găsim la **Pindar* (*Olimpice*, II), la **Platon* (*Gorgias*, 523 b), iar *Vergilius* (*Eneida*, VI, v. 605—623) a compus chiar un *catalog al viciilor*; pentru evul mediu, este vasta clasificare făcută de Dante în *Infernul*. **Iudaismul* și după el **creștinismul* au formulat teologic ideea *păcatului originar*, care împovărează omenirea ca o consecință a întîiului act autonom săvîrșit de perechea primordială **Adam* și **Eva* prin încălcarea poruncii lui **Dumnezeu* de a nu gusta din **Pomul Cunoștinței*, ceea ce a dus la izgonirea primilor oameni din **Eden* și la osîndirea lor de a fi muritori, de a munci pentru hrană și de a se reproduce ca animalele. Creștinismul introduce o formă originală a ideii de **mîntuire*, prin rîscumpărarea **p. originar** de către **Isus Christos*, a cărui moarte voluntară izbăvește omenirea de această povară ereditară. **P.** în sens curent rămîne însă o posibilitate individuală a oricărui ins, supus prin natura sa imperfectă ispitei de a păcătui, dar avînd și perspectiva iertării individuale prin **rugăciuni*, **posturi*, **sacrificii*, **ofrande* și atitudini active de glorificare a lui **Dumnezeu* și de apărare a **Bisericii*. În dogma creștină a **p. originar** se include ideea de solidaritate a omenirii față de strămoșul ei Adam, care a marcat un anume curs al istoriei prin **p.** său; dar ap. Pavel

(*→ Apostoli*) vorbește despre *misterul celor doi Adami*: noul Adam — *Isus Christos* — a venit să rîscumpere prin propriul sacrificiu **p.** vechiului Adam, de aici rezultînd salvarea omenirii prin eliberarea ei din starea de păcat, inclusă în natura fiecărui om. Mai mulți teologi au definit **p.** drept refuzul omului de a-și păstra relația cu *Dumnezeu*. **Ereza creștină pelagianistă* (*→ pelagieni*) din sec. IV—V a susținut (probabil sub influența indirectă a budismului) capacitatea omului de a se mîntui de păcatele sale singur, prin fapte bune, fără concursul grației divine. Dimpotrivă, *Marlin *Luther*, promotorul **Reformei*, afirmă că omul nu se poate emancipa prin liber arbitru din sclavia **p. originar** și a lui **Satan*. Dar cele mai multe religii și concepții teologice acceptă ideea că **p.** poate fi deopotrivă și voluntar și involuntar. *Luther* considera că „păcatul originar, de parte de a fi o corupție superficială, este o corupție atît de profundă a naturii umane, încît nu dăinuie nimic sănătos, nimic care să nu fie corupt în trupul și în sufletul omului, în forțele sale interne și externe“ (*Formula de înțelegere*), așa încît natura umană „nu poate fi vindecată decât regenerîndu-se și înnoindu-se întru Sfințitul Duh“ (*Solida declarație*). Epoca modernă a vehiculat opinii dintre cele mai puțin obișnuite asupra aceleiași teme. *Salomon Reinach* credea că doctrina **p. originar** este de origine orică și că anume **orfismul* ar explica această noțiune prin caracterul particular al **antropogeniei*: oamenii au apărut din scrumul în care fuseseră prefăcuți **Titanii* de către **Zeus*, ca pedeapsă pentru devorarea fiului său **Zagreus*, de unde și natura umană a însumat două naturi contradictorii: binele din carnea tînarului zeu devorat, răul din ereditatea titanică; așadar, omul este impur, pentru că s-a născut din crimă (cf. *Cultes, Mythes et Religions*, II, Paris, 1919, p. 75—76). *Pierre *Teilhard de Chardin* (într-o însemnare din 1921) afirmă: „Ideea fundamentală a păcatului originar: Cosmosul actual este născut dintr-o greșală“, iar „sensul *Billiei* e manifest: păcatul este izvorul oricărui rău; potopul a nimicit orice viață, afară de cea cuprinsă în arcă; mai tîrziu, ajunge la presupunerea că „păcatul originar nu numai că l-a prefăcut cu totul pe Om, dar a prefăcut total *Lumea întreagă*, în așa chip încît ne este absolut imposibil azi să găsim, istoric sau științific, cea mai mică urmă a Edenului“ (*Scrisoare către Louis Richard*, 1924).

pădurea Unul dintre primele medii de impact ale omului timpuriu, care a generat în gîndirea primitivă primele mari **superstiții* și a furnizat materia primelor rudimente de zeiță și de **mituri*. Întrarea omului în **p.** (care era pentru el un mediu deopotrivă ispititor prin belșugul util conținut și ostil prin viclenia misterioasă a plantelor și animalelor sale alcătuint un haos de aparență precosmogonică) s-a efectuat probabil întîii în calitate de vînat și culegător, apoi în calitate de tehnician rudimentar al procurării focului viu, ceva mai tîrziu de producător al focului artificial (*→ focul*).

Exceptând unele triburi adaptate vieții de junglă, pentru care **p.** constituia locuința eternă (de ex., pigmeii din Africa), omul și-a compus primele fabulații premitologice clădindu-le pe structura nefcrederii lui infricoșate în atracția silvestră, exercitându-se cu frumusețe și cu violență asupra sa și a semenilor săi. *Mitologiile formate ale civilizațiilor antice au încorporat tema **p.** între categoriile principale ale gândirii mitice; de la crîngul sacru pînă la jungla demonică, formele **p.** s-au instalat la unele popoare în tradițiile esențiale ale vieții și spiritualității. ~ Astfel, în tradiția *Indiei* (implicit în *mitologia vedică), **p.** are o mare importanță, atât în memoria colectivă a urmașilor arilor cuceritori ai teritoriilor indiene, cît și în tradiția *ascetismului, fiind un loc preferat pentru exercițiul ascezei (*aranyaukas* — schimnic retras în pădure); formele silvestre dobîndesc în lb. sanscrită numeroase nuanțe semantice, de la *aranya* și *atavi*, desemnînd pădurea obișnuită, pînă la *kântāra* — pădure mare, codru, junglă, și la *dharmāranya* — pădure sacră; desigur, apare de timpuriu și zeul vedic al pădurii: *Aranyāni. Contactele inițiale au păstrat amintirea cuceririi și civilizării junglei. ~ Unul din marile acte săvîrșite de eroul din *Mesopotamia*, *Ghîlgamesh, împreună cu *Enkidū (într-un scenariu aproape invariabil la sumerieni, akkadieni, babilonieni, asirieni) constă în tăierea unor copaci seculari din pădurea de cedri, în cursul vînătorii organizate pentruuciderea sau dezactivarea primejdiosului monstru *Humbaba (Huwawa). ~ Un act similar în esența sa vom regăsi într-un mit *maya*, narat în *Popol Vuh (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene), unde jungla înspăimîntătoare în care domnește monstrul primordial *Vucub-Caquix este străbătută rațional și eroic, pe un traseu arhetipal, de gemenii divini *Hun-Ahpu și *Xbalanqué. ~ *Hellada*, lipsită de miturile **p.** haotice, pune în circulație un mit pragmatic, cu un fel de substrat ecologic, urmărind cruțarea **p.**, convertit în *zinele silvestre numite *Hamadryades care, locuind în arbori, în tulpinile lor, mureau după tăierea acestora. ~ Potrivit credințelor *romane*, **p.** este ocrotită de zeul *Silvanus; pădurea (*silva*) și crîngul (*nemus*) se consacrau unor divinități dintre cele mai pure (ca *templum nemoralae Dianae* — un crîng sfînt din Aricia, închinat zeiței cinegetice și selenare *Diana); romanii aveau și *sărbători ale pădurilor sacre: *Lucaria*. ~ Aproape toate popoarele Europei își au *spiritele personificate, ocrotitoare sau numai locatari ale **p.**, cele mai multe fiind malefice: *Liesi (la *slavi*) sau (în *mitologia românească) *Muma-Pădurii și *Moșul-Codru-lui. Basmele unui anumit nivel de folclor mitologic utilizează frecvent personajul **p.** personificate, drept cadru viu decisiv pentru acțiunile eroului, acesta fiind adesea un eliberator sau un *erou civilizator; în basme și mai ales în hagiografia creștină, orice **p.** e locuită de numeroși *balauri.

pămîntul Aproape în toate mitologiile, Pămîntul (Glia) — ca zeitate și sursă de existență

pentru omenire — este un element fundamental (→ *elemente*) feminin (Glia-mamă) și numai rareori masculin; prin *hierogamie cu celălalt element (*Cerul), **p.** naște întreaga viață din univers (*zei, plante, animale, oameni). Roadele hrănitoare telurice întrețin și dezvoltă această *viață. *Antropogonia are ca materie primă îndeosebi pămîntul arabil (solul, lutul, țărîna), iar întoarcerea în țărînă, după *moarte, a tot ce e viu, adică revenirea la obîrșie, prin restituirea materiei împrumutate, este încheierea firească, în orice *mitologie, a ciclului vital. ~ **Funcții** 1) *Glia-matrice* Principiul feminin, în *mitologia chineză, este *yin, fecundat de principiul masculin *yang, prin sămînța fecundatoare a acesteia, *xian-yu* (ploaia). În *teogonia sumeriană (→ mitologii din *Mesopotamia*), glia *Ki (soția cerului *An) naște un munte, apoi pe zeul vîntului și atmosferei *Enlil; dar ea nu este o zeiță primordială, căci doar plutește pe marea primordială *Nammu (→ *apa*) care a născut-o, nefecundată de bărbat. În *mitologia greacă, *Gaia apare după *Haos, născînd întîi de la sine Cerul (*Uranos) și Marea (*Pontos), apoi îl ia de bărbat pe *Uranos*, de la care naște, prin incest, pe *Titani și pe *Ciclopi; *Hesiod o numește „*Gaia* cu pîntecul larg“ (*Theogonia*, v. 117; totuși, în anumite etape mitologice, *Gaia* este dublată (iar mai tîrziu chiar înlocuită în diverse forme de *cult) de zeița *Demeter, cum de altfel în miturile grecești și apoi în *mitologia romană suprapunerile de atribute duc și la identificări de divinități: *Rhea e confundată cu *Gaia*, dar și cu *Kybele (provenită din *Phrygia*), ulterior cu zeițele romane *Tellus și *Ops, întrucît marile zeițe *htonice sînt considerate uneori și mari mame divine. Ca și la chinezi și, în genere, în miturile agrare, ploaia era pentru greci sămînța spermatică divină care fertilizează **p.**; astfel, în **Misterele Eleusine*, participanții implorau cerul: „Revarsă ploaia!“ și de asemenea glia: „Fii gravidă!“ *Plutarh explică: „Cerulea era tatăl, fiindcă prin mijlocirea ploilor proiecta sămînța în măruntaiele gliei, iar glia, primind această sămînță, devenea roditoare și totodată mamă.“ De obicei însă *Demeter* nu era socotită glia însăși, ci numai sînul ei fertil; o idee similară găsim într-un mit htonic al triburilor nord-americean Pueblo (→ mitologiile triburilor amerindiene), care numește pămîntul roditor „glia cea cu mulți sîni“. Fertilitatea htonică este văzută multiplu: numele zeiței aztece *Ixcuina (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene), maica-glie, înseamnă *Patru-chipuri*; de aceea glia e o matrice nu numai a vieții umane (nașterea, subsistența), ci și a teogoniei: ca mamă a zeilor, de ex., *Papa din miturile neozelandeze maori (→ mitologii din *Oceania*) naște de la soțul ei ceresc *Rangi pe primii 7 zei esențiali. În *mitologia egipteană, **p.** (*Geb) este însă elementul masculin fecundator, zăcînd pe spate și îmbrățișat de elementul generator feminin — cerul (*Nut). 2) *Glia devoratoare P.* Naște și oferă totul (de unde și situarea subterană, în toate mitologiile, a *Infernului și în genere

a tărîmurilor morții); ideea despre *moarte ca întoarcere în țărîna, manifestă în *mitologia biblică, deși nu generalizată în toate zonele mitologice, întrucît incinerarea (→ funeralii) simbolizează retrimiteră, prin flacăra și fum, la cer, este frecventă în acele mitologii care acceptă antropogonia htonică și implicit obligația restituirii către glie, la expirarea termenului fixat de destin, a trupului folosit; în atare zone erau frecvente formele de *sacrificiu ritual către p.; de ex., un trib bengalez (India) credea că planta locală curcuma rămîne veștedă, dacă nu se colorează cu sîngele unui prunc sacrificat p. Zeița aztecă *Tlazolteotl e o divinitate htonică dintre cele mai complexe: omni-generatoare, ea ocrotește nașterile și, în înțeles larg, viața, fiind mama zeului patronal al porumbului *Cinteotl, adică simbolizînd protejarea hranei de bază a populației centramericane precolumbiene; tot ea însă mai are și epitetul *Mîncătoare de spurcăciuni*, care include alegoria resorbirii tuturor murdărilor și deșeurilor vieții, ca și a oricărui păcat omenesc, pe care p. îl ia asupra sa. 3) *Glia funerară*: a) mormintele — la popoarele cu religii preponderent htonice morții sînt de obicei înhumate (în *iudaism, *creștinism și *islam incinerarea fiind chiar un delict) și li se construiește o „casă a morții“ (de la simplul sicriu, la mausoleu și *piramidă), iar numeroase tradiții ale înhumării sînt asociate cu prepararea cadavruului (spălare, purificare, împodobire, chiar îmbălsămare), din respect față de p. matern sau patern, în actul de restituție a trupului primit pentru uz limitat; b) bezna — simbolizînd locurile subterane postume, neinfernale, adică lipsite de ideea pedepsei, cum este, de ex., *Țara de Beznă* (tărîmul morții) în *mitologia japoneză, unde s-a retras zeița *Izanami, instituind însuși spațiul morții, sau cum era considerat în miturile biblice timpurii subpămîntean *Sheol; c) lumile infernale — de obicei lumi de pedeapsă postumă: la greci, *Hades (în care tărîmul de represalii este la nivelul inferior: *Tartaros); la evrei, într-o epocă mai tîrzie a iudaismului, același Sheol (din care derivă *Iadul creștin, ca și tărîmul infernal *Djahannam în *mahomedanism); la populația centramerică quiché din Yucatan, locul de groază subteran *Chi-Xibalba (locuința divinității infernale colective *Xibalbay); la chinezi (a căror mitologie are mai multe infernuri), *Yudu, incintă principală, dar nu subterană, ci aflată pe versantul nordic, neluminat vreodată de soare, al muntelui mitic Yunshan. ~ F o r m e Forma sferică a p. (ca planetă) apare foarte tîrziu și nu aparține mitogenezei, ci unor mitografi și filosofi greci (în rare variante, Atlas susține pe umeri de fapt nu sfera cerească, ci sfera terestră); tot astfel pare și ideea plutirii în gol sau a suspendării deasupra abisului (în *Biblie Iov spune: „El a atîrnat pămîntul deasupra golului“ — *Cartea lui Iov*, XXVI, 7); în general, cosmologia mitologică a considerat p. mai ales un disc, fie plutind pe oceanul universal, fie rezemat pe stilpi, balene sau pești

și înconjurat de ocean; alteori, e un munte conic ieșind din marea înconjurătoare (la sumerieni); în miturile cosmologice chineze, plutitor pe oceanul primordial, p. este însă pătrat. În mitologiile indoeuropene, p. reprezintă lumea intermediară (ca în *mitologia vedică, în care *madhyamā-loka* — lumea de mijloc — indică poziția zonei terestre între celelate 2 lumi: cerească și subpămînteană. ~ Î n s u ș i r i p a r t i c u l a r e În multe religii, p. e venerat ca divinitate bifuncțională: născătoare și funerară, în mod inseparabil; formele de venerație ajung și la coordonate neobișnuite; așa, unele triburi amerindiene (siuxii și îndeosebi umatilla) socotesc un păcat foarte grav agricultura și refuză să înfigă cuțitul plugului în sînul mamei obștești, deoarece un atare matricid ar face ca glia să nu-l mai primească pe culpabil după moarte; deopotrivă, e tabuât (→ *tabu*) mineritul, ca să nu se spintece carnea zeiței (țărîna), să nu i se sfărîme oasele (pietrele, minereurile), după cum este sub interdicție sacrală tăierea părului matern al gliei (*pădurile). Totuși, funcționalitatea funerară duce inevitabil la binecuvîntarea agriculturii în cele mai multe mituri htonice: înhumarea cadavrelor este însămițare, iar Maica Glie va regenera ființa defunctă într-o nouă ființă ce se va naște, întrucît p. produce tot ce e viu; de aici și credința multor popoare antice că nașterea copilului este numai o legitimare a fătului pătruns în femeie, însă cu adevărat orice prunc e născut de glie (de unde și frecventul obicei din societățile primitive ca femeile să nască șezînd direct pe pămînt); și chiar cînd pruncul este adus de ape (*Moise, *Romulus și *Remus, *Vainmöinen, adesea variante ale lui *Făt-Frumos), acel prunc este socotit a fi fost recuperat de glia maternă; credința se menține și în cazul aducerii copiilor pe căi aeriene, de o pasăre (de ex., pseudomitul berzei, păstrat convențional și în lumea modernă). Popoarele antice executau două gesturi rituale de uminizare a pruncului: așezarea imediată pe sol, în țărîna propriu-zisă, adică la sînul maicii reale, Glia fiind obligată astfel să-l recunoască și să-i insufle forța și ocrotirea ei; apoi ridicarea în brațe de către tatăl său (din punct de vedere religios, doar tată adoptiv) spre a-l smulge mamei htonice și a-l recunoaște ca al său. Concepții mitice particulare există și asupra cosmogoniei: tradiția folclorică din *mitologia românească despre ivirea și creșterea p. — ca element integral — din „sămînța de pămînt“ are similitudini în miturile din Europa Răsăriteană și din Asia Centrală; iar unele mituri cosmogonice chineze vorbesc despre „pămînturile vii“ care „cresc de la sine“.

§ A. Dieterich, *Mutter Erde. Ein Versuch über Volksreligion*, Leipzig, 1905; ed. III, Berlin, 1925; F. Altheim, *Terra Mater*, Giessen, 1931; Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957 (cap. *La Terre-Mère et les hiérogamies cosmiques*, p. 206—253); Tudor Pamfile, *Pămîntul. După credințele p. poporului român*, București 1924

Pecunia (lat. *pecunia* — avere, sumă de bani <pec — turmă, cireadă) Zeiță din *mitologia romană, personificând banii.

Pegasos (grec. Πήγασος) *Cal înaripat din *mitologia greacă, născut din sîngele *Gorgonei *Medusa, care l-a slujit un timp pe *Bellerophon, devenind apoi calul *Muzelor, pentru ca după moartea sa să fie transformat în constelație. După varianta principală a *mitului, P. se născuse sărind cu șuvoiul de sînge țîșnit din trupul Medusei, îndată după ce capul ei fusese retezat de *Perseus. După *Pindar (*Olimpice*, XIII, 63), Bellerophontes îl prinsese ori îl primise, îmblînzit și cu friul pus, din mîinile zeiței *Athena (sau, în altă versiune, l-a îmblînzit el însuși, adăpîndu-l la izvorul Peirene din Akrokorint). Călare pe P., Bellerophontes ucide monstrul *Himaira și apoi traversează țara *Amazoanelor; cînd însă încearcă să zboare în cer, calul îl azvîrle din șea și își continuă singur cursa celestă (Apolodoros, *Despre zei*, II, 3) și, sosind la *Zeus, rămîne în serviciul acestuia, oferindu-se să-i transporte fulgerele și tunetele (Hesiod, *Theogonia*, v. 281). Într-o epocă tîrzie, tradiția populară a început să considere că P. aparține zeiței zorilor, *Eos. După Pausanias, aflîndu-se pe muntele Muzelor Helikón, P. lovește cu copita într-o stîncă, dezvelînd un izvor (πηγή — izvor) care s-a numit Hippoukrene (Izvorul Calului) apa căruia, sorbită de poeți, le infuzează inspirația (*Călătorie în Grecia*, IX, 31, 3). O versiune incertă, acreditată în tradiția literară modernă, atribuie acest cal Muzelor: zburînd pe lîngă muntele Helikón și fermecat de cîntecele celor 9 Muze, P. s-a oprit acolo definitiv; (acest episod, necunoscut miturilor clasice, e suspect de a fi fost inventat abia în sec. XV, ca simbol poetic, de Matteo Boiardo, în *Orlando innamorato*).

Peitho Zeiță arhaică din *mitologia greacă, a seducției, a ademenirii și a puterii de convingere prin ispită, înfățișată mai ales alături de *Aphrodite. Oratorul Isokrates relatează că zeiței P. i se aduceau *ofrande anuale și că preotesele acesteia aveau locuri rezervate în Teatrul lui Dionysos. Cîteva atribute comune cu *Calliope nu au determinat vreo confuzie între cele două zeițe, deși cultural P. a fost înlocuită de Muză. Venerată probabil cu mult înainte de *Muze, după unele izvoare, P. patronase odinioară și arta convingerii prin elocvență.

Pekols; *Pikuljus*; *Pykullas* Zeul prusic al tărîmului subpămîntean și al întunericului, patronul clasei *duhurilor rele și inspiratorul actelor malefice. Se pare că numele zeului (avînd ca etimon subst. prusic arhaic *pikuls* — drac) e înrudit lingvistic cu o familie de noțiuni din întreaga *mitologie baltică (lituan. *piktas* — rău; slav. *пекло* — *iad, foc infernal).

pelagieni *Sectă creștină întemeiată de *Pelagius* (britannicul *Morganus*, cca 360—418) împreună cu *Celestius*, și condamnată ca eretică (→ *erezie*) de *Biserica oficială. P. considerau că omul se naște fără povara *păcatului originar (care l-a afectat pe *Adam), acest

păcat admit nefiind așadar ereditar, cum afirmă Biserica; pruncii nou-născuți sînt la fel de puri cum a fost Adam înainte de a săvîrși păcatul, prin urmare omul poate trăi în curăție și inocență fără ajutorul grației dumnezeiești și poate ajunge în ceruri, după *moarte, fără ajutorul lui *Dumnezeu: harul divin nu asigură, ci doar înlesnește *mîntuirea pentru omul trăind întru înțelepciune și virtute. *Doctrina pelagianismului* s-a format sub influența moralei stoice; doctrina ca atare nu mai poate fi cunoscută din scrierile lui Pelagius, din care s-au conservat fragmente nesemnificative; ea se poate reconstitui numai din lucrările atacatorilor lui. Pelagianismul a fost atacat îndeosebi de *Augustin și de episcopii din Africa de Nord. Papa Zosimus a aderat la poziția augustiniană abia după o lungă ezitare și a condamnat doctrina în 418 (curînd după prima condamnare, pronunțată de papa Inocențiu I; → *papi*), decizia sa fiind confirmată în 431 de Conciliul ecumenic din Efes. Polemicile au mai continuat totuși un secol (în Gallia meridională funcționa un curent propelagianist, pînă cînd Conciliul din Oronte, din 529, a declarat doctrina augustiniană singura adevărată); discuții în jurul problemei s-au mai repetat, în diferite forme și locuri, încă aproape un mileniu, pînă în 1344, cînd Thomas Bradwardine publică o scriere împotriva lui Pelagius. În timpul Reformei, vechile polemici sînt reluate în forme noi.

§ J. Ferguson, *Pelagius*, Cambridge, 1956

Pelagos Strămoșul mitic al populației pelage, după *mitologia greacă, născut fie din cuplul *Zeus — *Niobe, fie direct din *pămîntul negru, într-un pisc de munte, și dînd apoi naștere neamului omenesc. Din versiunea lui Pausanias (*Călătorie în Grecia*, VIII, 1) rezultă că era considerat însă nu *om primordial, ci *erou civilizator: un bărbat frumos, înalt și puternic, învățîndu-i pe oameni să se adăpostească de intemperii în colibe, să-și facă îmbrăcăminte din piei de oaie și oprindu-i să se mai hrănească cu ierburi și rădăcini (afară de ghindă), deci instruindu-i în meșteșugul cultivării grînelor.

Pele Zeiță hawaiiană a *focului vulcanic și totodată personificarea spiritului distructiv femeiesc. Ca majoritatea divinităților polinesiene (→ *mitologii din Oceania*), P. e o mare navigatoare; există *credința că a venit din Tahiti (Kahiki) fie acostînd, fie aruncată pe țarm de un val uriaș; un cîntec ritual îi stabilește originea: „Din Kahiki a venit Pele / din țara Pola Pola / din norul roșu Kanes / din cerurile cu nori de flăcări / din norul arzător de la Kahiki“ (care este o erupție vulcanică). Sosită așadar din vulcanii în erupție ai insulelor nordice și din fulgerele cerești P. a călătorit de la o insulă la alta, căutîndu-și o reședință prielnică, pînă cînd s-a strecurat în marele vulcan Kilauea din Hawaii, unde a și rămas; într-o noapte, sufletul ei și-a părăsit trupul și, urmărind sunetele unui flaut nazal

(specific zonei), a nimerit la o *sărbătoare cu *dansuri a tribului hula, de pe o insulă vecină; luându-și atunci chipul unei femei fermecătoare, cochetează cu Lohiau, căpetenia tribală, după 3 zile îl părăsește cu făgăduiala de a-i trimite un mesager de încredere; apoi o expediază pe sora sa fidelă Hi'iaka, la Lohiau, care însă murise între timp de dorul celeilalte femei, astfel că Hi'iaka iese din trupul ei, spre a-l însoți pe defunct, iar P. îi incinerează pe amândoi în propriile ei flăcări. Prin forța *magiei sale, Hi'iaka totuși scapă, găsește sufletul lui Lohiau, îl restituie trupului și pleacă cu el în țara lui. P. reușește greu să plece din Hawaii, iar în Rarotonga își încheie călătoria, întovărășindu-se cu o zeiță locală a *focului de sub pământ. Într-o variantă, de atunci P. nu mai este decât divinitatea care arde, usucă, pîrjelește vegetația. Statuetele hawaiiene o înfățișează cu o creastă imensă, care îi umbrește capul.

Pellervoinen; *Samsa* Zeul cimpiilor, al arborilor, al vegetației naturale și cultivate, în *mitologia finlandeză, de obicei adormit și trezindu-se numai vara. P. ocrotește vegetația în genere, dar poate tocmai din cauza sărăciei vegetale a Finlandei, *panteonul avea și zeiță secundare, protejind fiecare specie mai importantă: *Tapio — zeul *pădurilor, *Remunen* (Zgomotosul) — zeul hameiului, din care se face berea, *Hongatar* — zeița pinilor, *Katajatar* — zeița ienuperilor, *Pihlajatar* — zeița scorușilor, *Tuometar (fiica lui Tapio) — patroana cireșului sălbatic.

Pellonia Zeiță din *mitologia romană, aparținând grupului de divinități militare; atributul ei unic: alungarea dușmanilor, determinarea retragerii lor de pe câmpul de luptă.

Pelops Personaj din *mitologia greacă, fiu al lui *Tantalos, tăiat în adolescență de tatăl său în bucăți și oferit zeilor la un ospăț, ca test de perspicacitate divină, dar reconstituit de ei prin lipirea bucăților, după constatarea capcanei; totuși *Demeter, care apucase să mănince un umăr, fără să știe ce i se pusese pe masă, i-a dăruit lui P. un umăr de fildeș. Stabilindu-se la Pisa, victima regenerată se căsătorește cu Hippodame, în urma unei întreceri de care, apoi devine tatăl mai multor copii, printre care *Atreus și *Thyestes. Căsătoria lui P. constituie însă un *mit aparte: Hippodame trebuia să se mărite cu bărbatul ce l-ar fi învins la concursul de care pe tatăl ei Oinomaus, basileul din Elida, ai cărui *cai erau odraslele vîntului; toți concurenții învinși erau uciși de basileu și numai P., căpătînd de la zeul *Poseidon niște cai înaripați, reușește să îndeplinească esențialul condiției de a deveni ginerele lui Oinomaus. Probabil în această linie mitică, unele tradiții grecești îl venerau ca întemeietor al *Jocurilor Olimpice* (→ *jocuri rituale*).

Penates; *Penai* Divinități de rang secundar în *mitologia romană, ocrotind căminul familial pe vatra căruia era întreținută, în onoarea lor, o flacăra perpetuă. Statul însuși venera

Penaii, al căror *cult a fost instituit, după tradiție, de *Aeneas, el aducînd statuile primilor P. de la Troia. P. aveau grijă de plînea și, în genere, de hrana cotidiană a familiilor, veghind totodată interiorul locuinței și viața tuturor membrilor familiei. În fiecare casă romană se aflau două statui de Penai domestici, fie în poziție de *dans ritual, fie cu *Cornul abundenței* în mînă. Roma avea și ea niște P. *publici* ai săi, ale căror statui stăteau în *Atrium Vestae*.

Penai → Penates

Penelope Soția lui *Odysseus și mama lui *Telemahos, în *mitologia greacă, important personaj feminin din epopeea homerică *Odiseia, *simbol esențial al castității și fidelității conjugale, fiindcă în îndelungata absență a soțului, asaltată de pețitori, ea țese o pinză la terminarea căreia ar fi urmat să se mărite cu unul dintre aceștia, dar tot ea destramă noaptea ce țesuse ziua; cînd pețitorii descifrează, vindicativi, viclenia P., sosește în Ithaka și Odysseus, care omoară sau gonește pe asaltatorii ce așteptaseră pînă atunci în jurul palatului său, răbdători, jucînd de urît zaruri. Viața conjugală își reia cursul fericit. (După altă versiune, Odysseus nu s-a mai întors niciodată la soție, deoarece s-a retras pînă la sfîrșitul vieții sale împreună cu frumoasa magiciană *Kirke, iar P. s-a măritat în cele din urmă cu fiul ei vitreg, născut de Kirke.)

Penia Zeiță din *mitologia greacă, personificînd sărăcia. După o unică sursă (Platon, *Symposion*), în urma unui ospăț al *zeilor olimpici, P. se împreunează cu Poros, fiul zeiței *Metis, și îl naște pe zeul dragostei *Eros; Aristofan (în *Plutos*) o asociază însă pe P. cu zeița *Ananke.

pentecostali *Sectă creștină (→ *creștinism*), a cărei doctrină s-a constituit în jurul tradiției sărbătorii numite *Cincizecimea* (πεντεκοστή — a cincizecea); sărbătoare a celor 7 săptămîni de la începerea secerășurii (V.T., *Deuteronom*, XVI, 9—10), cînd se aduc *ofrande lui *Dumnezeu (V.T., *Numerii*, XXVIII, 26), în datinile *mozaismului, preluată apoi de creștinism cu un sens simbolic nou: ziua pogorîrii *Sfîntului Duh asupra *Apostolilor (miracolul glossolaliei), Cincizecimea devine a 50-a zi post-pascală, de la învierea lui *Isus Christos (sărbătoarea creștină a *Rusaliilor); reluînd *simbolul glossolaliei și ideea milenaristă (din **Apocalipsul lui Ioan Teologul*), doctrina pentecostală a ajuns la teoria teologică a Cincizecimii individuale: orice credincios, prin strădanie proprie, poate dobîndi acest dar al Sfîntului Duh, manifestat în „vorbirea în limbi“ (*glossolalie*) și în puterea de a vindeca bolnavii prin punerea mînilor peste ei (→ *taumaturgie*). Textul scriptural utilizat ca punct principal de pornire este, în N.T., *Faptele Apostolilor* (II, 1—4): „Cînd a sosit ziua Cincizecimii, ei [Apostolii] erau toți adunați laolaltă. Și din cer fără veste a venit un vuiet ca de vijelie care trece și a umplut toată casa unde se așezau ei. Și li s-au arătat împărțite niște limbi ca de foc și deasupra

fiecăruia dintre ei s-a oprit câte una. Și s-au umplut toți de Duhul Sfânt și au început să vorbească în [alte] limbi, așa precum Spiritul îi făcea să vorbească.“ În celelalte detalii doctrinare, **p.** se aseamănă cu *baptiștii (prin ideea înclinației spre *păcat a omului și prin ideea *mîntuirii exclusive pe calea jertfei de răscumpărare a lui Isus Christos), dar și cu *advenștii (prin ideea celei de-a doua venituri apropiate a lui Christos, cînd ar urma să se instaureze pe pămînt domnia Mîntuitorului pentru o mie de ani (→ *milenarism*)). **P.** au apărut, ca sectă, la începutul sec. XX, concomitent, în Anglia (Wales) și Statele Unite ale Americii (Los Angeles), doctrina lor răspîndindu-se apoi în țările Scandinaviei, în Ungaria, Polonia, Germania, România, ulterior în Rusia, Finlanda și America Latină. Predicile pentecostale au găsit ecou eficient mai ales printre *lutherani, *metodiști și *baptiști. În viața curentă de cetățeni, **p.** refuză satisfacerea serviciului militar. Întreaga sectă are o organizare centralizată.

Peperuna; *Perperuna*; *Paparuna*; *Peperuda* *Ritual slav pentru invocarea ploii; după unii slavofiți (V. V. Ivanov, V. N. Toporov), acest ritual ar fi derivat din *mitologia slavă, de la numele zeului panslav *Perun (bulgar arhaic: *Pirin*), iar din **credințele populare* ale unor popoare slave de vecinătate s-ar fi infiltrat apoi în ritualul românesc al *Paparudei; dar mai răspîdită la slavi, cu aceeași funcționalitate meteorologică, este zeitatea *Dodola. Derivarea din numele zeului tunetului și focului ceresc (→ *focul*) este discutabilă, ca și ipoteza influenței asupra ritualului românesc similar, circuitul putînd să fi fost și invers. Structura tuturor variantelor indică mai curînd o rădăcină primitivă comună mult mai veche.

Perceval; *Parzival*; *Parsifal* Erou legendar al epocii arthuriene (→ *Arthur*), în **mitologia celtică* tîrzie, ale cărui fapte sînt legate, în legendele medievale, de găsirea Sfîntului *Graal; o narațiune literară, folosind *legenda, este *Perceval cu le Conte du Graal*, romanul neterminat al poetului Chrétien de Troyes (cca 1182).

Pereplut Zeu insuficient cunoscut al slavilor răsăriteni (→ *mitologie slavă*), poate legat de navigația maritimă sau, după V. Pisani, o echivalență slavă a zeului *Bacchus; sufixul numelui său include cuvîntul *plutā* (slav *плотъ*) sau mai curînd cuvintele rusești *плыт* (potlogar, șiret) și *переплыть* (a traversa înot).

Perfica (lat. *perficere* — a efectua, a termina) Zeiță din *mitologia romană, patronînd împreunarea sexuală totală.

Pergubrius; *Grubrius* Zeul prusic al vegetației și al primăverii (→ *mitologie baltică*), de el depinzînd creșterea frunzelor și a ierbii. **Calendarul prusic* începe cu o **sărbătoare consacrată lui P.* în prima zi convențională a primăverii, echivalentă cu Anul Nou și marcată de tragerea celei dintîi brazde de plug a anului: acest zeu era considerat cel care alungă iarna.

Sărbătoarea consta din cîntării de in-nuri, oficieri de **sacrificii animale* (vițe, oaie, berbec sau cocoș), precum și din *libații cu bere.

Perkunas (lituan. *perkūnas* — tunet) Zeu atmosferic lituan din triada supremă, împreună cu *Patols și *Potrimps (→ *mitologie baltică*), producător de fulger, patron al tunetelor și al focului ceresc (→ *focul*), dar venerat și ca dătător de ploaie. În onoarea zeului, ardeau neconținut focuri sacre din lemn de stejar. (arborele ce îi era consacrat); dacă vreun rug se stîngea, era reaprins ritual numai cu foc viu, obținut prin frecarea unor lemne de stejar. Seceta se combătea prin *rugăciuni către zeu, însoțite de cite 3 **libații consecutive de bere* peste focul sacru și de un triplu **sacrificiu animal negru* (șap, vițel, cocoș). Tăierea stejarilor sacri de către misionarii creștini era împinată de credincioșii lituani ca o tragedie, cu *locete, dar și cu proteste vehemente. Totuși, crușarea stejarilor în cadrul **culturii lui P.* nu a rămas foarte riguroasă, preoții săi îngăduind populației să utilizeze lemnele provenite din arborii aleși. Zeului i se atribuia o soție: *Perkunija* (simbolizînd furtuna) și în timpul ploilor cu trăsnete se credea că umblă în mînioase cavalcade prin nori, călare pe un armăsar de foc. (cf. *Perun)

Persephone (grec. Περσεφόνη) Epitet: *Kore* (Ἀπόλλυ κόρη — *Fetița Demetrei*) Zeiță *htonică din *mitologia greacă, fiica zeiței *Demeter și a lui *Zeus. Răpită în adolescență de *Hades, cînd culegea flori pe o paște, dispare de pe pămînt, după ce zeul *Infernului îi dă să mănînce semințe de rodie (act de **magie a dragostei*, care o va determina să nu se mai poată despărți niciodată de răpitor). Grecii o venerau ca zeiță a germinației și totodată a *morții. Dacă *mitul se interpretează strict simbolic, cele două atribute nu sînt antagonice: după o judecată olimpică, provocată de căutările întreprinse de zeița Demeter (care își găsește fiica, primăvara, la Eleusis, în timpul încolțirii grîului: ieșirea tinerei Kore de sub pămînt), **P.** nu mai stă cu Hades decît iarna, celelalte anotimpuri petrecîndu-și-le la suprafața pămîntului. Dar ca soție a lui Hades (comparabilă în acest sens cu zeița scandinavă *Hel), ea conduce umbrele morților venite sub pămînt și, pe lângă acest atribut psihopomp, dirijează în genere *spiritele și aduce la îndeplinire **blestemele omenești*. Autorii antici se contraziceau în stabilirea locului mitic pe unde **P.** a pătruns în Infern, mulți scriitori (Claudianus, Hyginus ș.a.) socotindu-l a fi fost o peșteră din rauntele Etna, numită de aceștia (după numele roman al zeiței: *Proserpina) *Caverna Proserpinae*. Uneori însă **P.** era identificată de greci cu *Hekate. Acest mit, în aparență anecdotic, este o suită de *simboluri care converg în aria ideii de vitalitate, de tinerete perpetuă a naturii, de forță regenerativă a *vieții: putînd fi captată de Hades numai după ce mușcă din rodia oferită de el (sau dintr-un simbure de rodie), **P.** își împlinește astfel simbolul, deoarece, în credințele antice mai ales

grecești, rodia reprezenta nemurirea și era folosită în magie ca elixir de dragoste; în *cultul ulterior al P. rodia a devenit un fruct *tabu (cf. Pausanias, *Călătorie în Grecia*, VIII, 37); chiar, ca soție a lui Hades, domnind asupra morților, P. nu este un simbol al morții, dimpotrivă: ea nu-i judecă pe morți în Infern, deci postum, ci îi pedepsește încă din viața lor terestră, prin grupul Erinniilor (*Erinnyes).

§ R. Foerster, *Der Raub und die Rückkehr der Persephone*, Leipzig, 1874

Perseus Erou mitic din *mitologia greacă, născut de *Danae după ce *Zeus a pătruns în turnul ei de izolare, sub forma unei ploii de aur. Imediat după naștere, P. împreună cu mama sa Danae sînt puși într-o ladă din ordinul regelui Akrisios, deoarece un *oracol prezisese că acest rege va fi ucis de nepotul său; lăsată în mare, lada plutește pînă e aruncată de valuri pe ins. Seriphos; scoși din ladă, cei doi naufragiați nimeresc la palatul regelui Polydektes. Cînd P. ajunge adult, regele se îndrăgostește de Danae și, ca să scape de ostilitatea fiului ei, îl trimite să-i aducă neapărat capul *Medusei, una dintre *Gorgone. Gorgonele și surorile lor *Graiia locuind pe țărmul Oceanului Occidental, P. întreprinde o lungă călătorie, călăuzit de *Hermes și de *Athena. Ajuns la destinație, smulge unicul ochi și unicul dinte al celor trei Graii, șantajindu-le astfel pentru obținerea unei călăuze pînă la *Nimfele care îi vor da sandalele înaripate, tolba și coiful lui *Hades (o *căciulă fermecată, făcînd invizibil pe purtător); echipat astfel și înarmat de Hermes cu o sabie ascuțită, P. ajunge cînd Gorgonele dorm și reteză capul Medusei, privindu-l (spre a evita uitătura ei ucigașă) indirect, prin scutul reflectant al zeiței Athena, ținut de ea ca *ogîndă în fața eroului; după aceea, cu capul Medusei în tolba magică, urmărit de cele două Gorgone rămase, pleacă în Etiopia, unde o eliberează pe *Andromede din paza unui monstru destinat s-o devoreze și se însoară cu ea; capul Medusei, purtat în această călătorie, îl debarasează de mai mulți inamici (monstrul paznic, după aceea tatăl Andromedei: regele Kepheus și în fine Polydektes, tiranul ins. Seriphos, pe care-l împietrește cu tot cu insula); apoi acest cap monstruos îi este dăruit ca omagiu zeiței Athena, care și-l fixează ca emblemă pe scut. În timpul unor întreceri sportive, aruncînd discul, P. îl nimereste fără să știe pe regele Akrisios, aflat printre spectatori, și îi provoacă moartea subită. Împlinind astfel prezicerea oracolului, el renunță la tronul bunicului său și face un schimb de domnie cu vărul său, ca să părăsească Argosul și să se stabilească în Tirynth.

§ E. S. Hartland, *The Legend of Perseus*, London, 1894—1896; E. Langlotz, *Perseus*, Heidelberg, 1951

Persembe-karı (*Joi-nevasta*) *Spiri feminin în mitologia populară turcă. P.-k. vizitează casele oamenilor, în ajunul *sărbătorilor musulmane, veghind ca nici o femeie să nu

toarcă în astfel de zile, vinovatele fiind pedepsite în mai multe moduri de tortură (de ex., prin aruncarea femeii culpabile într-un cazan în clocot); există și o variantă: *Çarşamba-karısı* (Miercuri-baba); probabil sursa parțială a personajului *Joimărița din *mitologia românească, modelul fiind însă adaptat la Joia Mare din *calendarul creștin.

Perun (slav. Перунъ — *Cel care lovește*; rus arhaic перуна — fulger, trăsnet; probabil un epitet înlocuind numele originar, întîi evitat, apoi pierdut) Zeul panslav (→ mitologie slavă) al fulgerelor și al tunetului sau în genere al furtunii cu trăsnete, adorat de mai multe ramuri slave (*Perun* [Перун] la ruși, la care devine în sec. XI—XII protectorul oficial al knejilor, *Pirin* sau *Perunoveț* la bulgari). *Cultul lui P. s-a împus mai ales începînd din sec. VI, în aria răsăriteană, iar de la domnia primilor kneji ruși, devenind zeu principal și divinitatea protectoare a războiului, ocrotitorul semănăturilor și unicul stăpîn al lumii (invocat ca atare în *Cîntarea oștii lui Igor*). P. avea și o soție: *Perkuna* (cf. lituan *Perkunas), cu atribute neclare. Arborele consacrat zeului era stejarul și i se clădeau *capîști sau chiar *temple în pădurile de stejar. Era reprezentat adesea în statui antropomorfe de lemn, însă cu 4 capete; de obicei, zeul ține în mîna dreaptă un corn de băut, iar în stînga un arc. La Novgorod ar fi existat o mare statuie de lemn, zeul purtînd în mîna un meteorit; în fața statuii ardea un foc viu (→ *focul*), întreținut fără întrerupere cu lemne de stejar (după o tradiție, neglijența paznicilor focului era pedepsită cu moartea). De la introducerea *creștinismului, principalele atribute meteorologice ale zeului trec asupra sf. Ilie (cărui popular i se spune simplu: *Iliă* — cf. *Stînilie) și în primul rînd barba zeului, în care era inclusă forța lui de mînuitor fără greș al trăsnetelor. Dar arma esențială a lui P. era considerată orice piatră meteoritică (polon. *kamien piorunowy*). În Rusia kieviană, P. era adorat ca zeu suprem. Totuși, în unele scrieri din Rusia precreștină se credea că sînt „mai mulți Peruni“, ceea ce duce la presupunerea că zeul avea ipostaze variabile, îndeosebi în raport cu anotimpurile.

§ A. Gieysztor, *Sprawca Piorunów w mitologii słowiańskiej* (In *Ars historica*, Poznan, 1976)

Peta (lat. *petere* — a cere, a ruga) Zeiță din *mitologia romană, care asigură împlinirea rugămintilor și a oricăror *rugăciuni și îi sprîjină pe cei ce își declară cu stăruință dorințele.

Phaethon (grec Φαέθων; φαέθω — strălucesc, luminez) Fiul zeului solar *Helios, din *mitologia greacă, și nesăbuitul conducător accidentat al carului de foc, împrumutat de la tatăl său. *Mit cu totul aparte, relatat fără mari diferențe de *Hesiod (*Theogonia*, v. 984—986), Hyginus (*Astronomicon*, II, 42), Nonnus (*Dionysiaca*, XXXVIII) și mai ales *Ovidius (*Metamorfoze*, I, v. 750 și urm.; II, v. 366 și urm.). Vizitîndu-și tatăl, Ph. îi cere să fie lăsat

să conducă o zi carul solar, dar Helios refuză îngrozit: „Voia ta nu e fără primejdie. Prea mare povară îți ceri, Phaethon. Ea nu se potrivește nici puterilor, nici tinereții tale!” — și arătându-i că nimeni dintre zei nu s-ar încumeta să și-o asume și niciunul, afară de el, „nu are dreptul să se așeze în carul purtător de vâpăi”, îi explică dificultățile „La început, calea suie pieptș; dar dimineața, înviorați de odihnă, caii mei abia o pot urca: la mijlocul cerului, drumul e de înălțime uriașă; văzute de acolo, marea și pământul îmi stîrnesc frica și de tulburătoare spaimă îmi tremură pieptul. Iar ultima cale e prăvălatică și cere un conducător încercat.” Dar după altă stăruință, Ph. obține carul, îl conduce cu nepricepere și ajunge la sfîrșitul fatal: „Phaethon se rostogolește într-un torent de flăcări, care îi devorează părul strălucitor, cînd de-a curmezișul cîmpilor cerești o lungă brazdă de lumină îi arată căderea; tot așa uneori, din cerul fără nor, cade sau pare să cadă cite o stea. Departe de patria lui, în cealaltă emisferă a lumii, largul Eridanus îl primește și îi spală în ape fața fumegîndă” (Ovidius, *Metamorfoze*, II, 1, v. 320—325). Zborul inabil al lui Ph. putea să provoace un incendiu universal și, spre a evita dezastrul cosmic, Zeus îl doboară cu un trăsnet. Chiar dacă unii autori latini tîrziu au confundat Eridanus (care, potrivit mitului, curge în Infern) cu fluviul italic Po, și chiar dacă aproape toți comentatorii moderni extrapolează stralul mitografic tîrziu, identificînd mitul phaethonian cu o fabulă solară, există repere care trimit la straturi mitice mai vechi: anumite caracteristici sînt similare cu ale oricărui *car ceresc, răspunsul justificativ al zeului Helios seamănă izbitor cu caracterizarea „profesională” făcută de vizitii *Matali din *Mahābhārata, iar doborîrea carului cu un trăsnet (deși de obicei miturile nu acordă superioritate de forță fulgerului față de soare) are o stranie similitudine cu tehnica de azi a teledistrugerii unor obiecte spațiale scăpate de sub control. Mitul lui Ph. nu este un mit solar. Sînt posibile și alte ipoteze, pe lângă aceea a unui car ceresc: o catastrofă cosmică naturală, înregistrată de memoria arhaică, apariția unei nove sau spectacolul unei comete; s-a riscat chiar și includerea acestui mit în sfera numită **paleoastronautică*. O identificare superficială s-a făcut în antichitate și cu Luceafărul de dimineață (Phosphorus).

Phallos Zeu al fecundității masculine, în *mitologia greacă, și adesea personificarea organului viril (φαλλος). *Culte falice, numite de antropologi și *phallicism* (termenul fiind aplicabil formelor de adorație rituală a falusului, ca *simbol generator), sînt răspîndite aproape la toate populațiile primitive (mai ales orientale), dar figurează și în religiile civilizațiilor clasice, fiind notabile îndeosebi la greci și la fenicieni, unde erau legate și de ceremoniile orgiastice. ~ În *Hellada* — unde tema falică era reprezentată de mai multe forme de *cult, de la *Dionysos la *Priapos — *ritualurile

esențiale se desfășurau în cadrul cultului dionisiac, iar serbările falice grecești din acest cadru stau probabil la originea comediei; de asemenea, cultul falic era prezent în *Misterele Orfice ale intelectualilor Helladei (→ *orfism*), în ritualurile dionisiace emblema falică era purtată în fruntea procesiunii și urmată imediat de așa-numitul *ihypphalli*: un trup de bărbat îmbrăcat femeiește. ~ Culte similare regăsim în *Egipt* (unde zeul falic prin excelență era *Min, semnificația lui vizînd în primul rînd fertilitatea agrară), în *India* (unde simbolul organului masculin, *liṅga, reprezenta de fapt forța generatoare a zeului *Īcivā) etc.

Phanes (grec. Φάνης — *Cel ce se arată*; Πρωτόγονος; lat. *Primigenius* — *Primul născut*); Zeul luminii, în *mitologia greacă. În varianta orfică (→ *orfism*) a **cosmogoniei grecești* este zeul primordial, identificabil cu *Soarele, uneori cu *Iubirea* (*Eros). Născîndu-se din oul cosmic dintru început (→ *oul primordial*), Ph. este o divinitate hermafrodită sau un zeu asexuat (*Imnuri orfice*, VI, 1); **miturile grecești* îl consideră principiu al luminii și al creației: creatorul *cerului (*Uranos), al *pământului (*Gaia), al soarelui (*Helios) și al *lunii (*Artemis), iar printre epitele sale figurează: *Eros* (dragostea), *Erikepaios* (primăvara, renașterea). Era reprezentat de obicei ca gigantică *albina cerească zburînd cu aripi de aur și făcînd să vibreze cerul cu zumzetul ei puternic. Dar deopotrivă Ph. era socotit **Șarpele primordial* — un șarpe cu cap taurin și cu aripi de aur, conținînd în corpul său germenii tuturor zeilor și lucrurilor; în această ipostază a sa, Ph. are de obicei de fapt 4 capete care corespund anotimpurilor zodiacale (→ *zodiac*): Berbecul (*Zeus) — primăvara, Leul (Helios) — vara, Dragonul (*Hades) — toamna, Taurul (*Dionysos) — iarna.

Phaon Luntraș bătrîn din Lesbos, în *mitologia greacă, prefăcut cu ajutorul unei licori magice (→ *magie*) în bărbat tînăr, de către zeița *Aphrodite, ca răsplată pentru că o trecuse peste mare fără s-o întrebe cine este și fără să-i ceară plata transportului. După un *mit complementar (probabil din surse literare), în această a doua ipostază a sa, Ph. a stîrnit dragostea poetei Sappho (care era însă personaj istoric); respinsă de el, poeta s-a sinucis.

Phlegethon (*Arzătorul*); *Pyriphlegethon*. (grec. Πυριφλεγέθων — *Cel arzînd ca focul*) Rîu de foc lichid (→ *focul*), în *mitologia greacă, ce curge prin *Infern, fiind afluent al fluviului infernal *Aheron.

Phoenix; *Phoinix* (grec. φοινίξ — *curmal*; purpuriu; fenician) Pasăre alegorică din *mitologia greacă, avînd însușirea de a se autoincendia periodic și a se regenera apoi din propria cenușă (în unele variante, doar calitatea unei deosebite longevități), socotită totodată și pasăre oraculară (→ *oracole*). După descrierea lui Herodot (*Istoriu*, II, 73), Ph. are pene aurii și roșii și apare în Egipt o dată la 500 de ani, cînd îi moare tatăl: „pornind din Arabia, își

transportă tatăl, învelit în smirnă, pînă la Templul Soarelui, unde îl înmormîntează. Și îl cară astfel: înții face din smirnă un ou atît de mare cît îl poate duce; apoi încearcă dacă e în stare să-l poarte. După această probă, își bagă tatăl înăuntru după ce mai înainte a scobit oul, după aceea astupă tot cu smirnă gaura prin care și-a introdus tatăl în ou. Chiar și cu pasărea-tată înăuntru, greutatea oului, nu se schimbă. După 5 secole, Tacitus (*Anale*, VI, 28), afirmînd că un Ph. ar fi apărut în Egipt sub consulatul lui P. Fabius și L. Vitellius, iar alți phoenicși sub Sesostriș, Amasis și Ptolemeu III, subliniază consacrară solară a acestei păsări. Claudius Claudianus (*Idile*, I, *Phoenix*) descrie Ph. într-un portret aspectual: „Ochii săi scînteiază de o lumină tainică, în jurul gîtului penele îi strălucesc ca flacăra, deasupra capului are o creastă roșie al cărei vîrf lucește ca o stea și revarsă în întunericul nopții o lumină senină, picioarele îi sînt roșii ca purpura de Tyr, un cerc de azur îi învâluie aripile, iar partea superioară îi e împodobită cu pene aurii“. Variante cu similitudine vagă există și în alte mitologii, unele nefiind probabil însă decît niște coincidențe aleatoare. Varianta din **Biblie* pare a nu prezenta certitudine în identificarea cu Ph. sau este numai efectul înfrîuririi de vecinătate tîrzie a unor zone mitologice: „Mă voi sfîrși la cuibul meu și ca [pasărea] khôl voi înmulți zilele mele“ (*V.T., Iov*, XXIX, 18). **Septuaginta* traduce khôl prin *Phoinix*, dar după unii ebraiști khôl (כִּי) — nisip; alți cercetători au presupus o similitudine cu pasărea **Garuța* din **mitologia vedică*; dar mult mai aproape pare a fi tipul de feniș-pereche din **mitologia chineză* — **fenghuang*: „În munții cerești este o pasăre fermecată, arătînd ca un sac galben, însă roșie ca focul, cu șase picioare și patru aripi; nu i se poate zări nici chipul, nu i se văd nici ochii, dar ea știe să cînte și să danseze“ (**Shan hai jing*). Ca aspect esențial, toate aceste tipuri de Ph. sînt un fel de „păsări măiestre“ (→ *Pasărea Măiastră*); totuși, **mitul grec*, mai complex și mai enigmatic, este mai mult decît o alegorie. Deși mitului despre Ph. nu i se poate stabili o sursă de impuls în realitatea istorică autenticată documentar sau în mediul natural, unii cercetători, dintr-un excesiv pragmatism euhemerist (→ *euhemerism*), au mers pînă la absurd (ca Émile Jacob), identificînd misterioasa pasăre cu o specie de stîrc.

Phoibe **Titanidă* din **mitologia greacă*, una dintre cele 6 fiice ale cuplului **Gaia* — **Uranos*, soția **Titanului* **Koiros* și mama zeiței **Leto*. În epocile tîrzii, rămîne un simplu epitet al zeiței **Artemis*.

Phoibos (grec. φοῖβος — limpede, strălucitor, străveziu; lat. *Phoebus*) Supranume al zeului **Apollon*, din **mitologia greacă*, atunci cînd era adorat ca divinitate solară: *Phoibos Apollon*.

Phorkys (lat. *Phorcus*) Zeu marin al generației preolimpiene, în **mitologia greacă*, fiul cuplului **Pontos* — **Gaia* și tatăl **Gorgonelor*.

Phrixos Fiul basileului beoțian Athamas și al norului **Nephele*, în **mitologia greacă*; persecutat, împreună cu sora sa **Helle*, de mama lor vitregă **Ino*, care le plănuse moartea, au fugit de acasă amîndoi călare pe un berbec înaripat, luînd și *lina de aur* dăruită de mama lor adevărată, *Nephele*; din cauza vitezei de zbor, *Helle* ametește și cade de pe berbec în mare, înecîndu-se în locul numit apoi *Hellespontos* (strîmtoarea Dardanele). Ph. ajunge în **Colhida*, sacrifică berbecul, iar lina (de fapt, blana animalului) o dăruiește regelui colh; de aici încolo, blana va fi păzită de un **dragon pururi* neadormit. **Mitul berbecului* cu lina de aur, după *Diodor din Sicilia*, s-ar fi născut din faptul că unele corăbii aveau la proră un cap de berbec, sculptat în lemn, iar **moartea* prin prăbușire a surorii *Helle* s-ar explica prin faptul că fata, suferind de rău de mare, a căzut în apă cînd s-a aplecat peste bord. Explicațiile sînt însă naive. (→ *Argonauți*)

Piază În **superstiția folclorică românească*, de obicei o dualitate nefastă și fastă: *Piaza rea* și *Piaza bună*; e atestată și forma plurală, deși mai rară: *pieze* („fata cu pieze rele“). ~ *Piaza rea*, „Duhul rău al nenorocului“ (Tudor Pamfile, întrupat într-o ființă sau într-un obiect (om, animal, piatră etc.); poate distruge într-o zi tot ce a adus norocul timp îndelungat. „Prin deasa repețire a pagubelor se cunoaște că la casa unui om s-a încuibat *Piaza rea*“ (T. Pamfile, *Mitologie românească*, I *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 94). Atributele *P.r.* sînt descrise unitar în folclor, dar sînt variabile aparițiile ei materializate, în funcție de specificul zonelor etnografice: întrupîndu-se de obicei dintr-un ou care a fost utilizat drept cuibar, ea devine șarpe, cîine negru, pisică neagră, găină cu cobe sau cîntînd cocoșește, om, pasăre, casă, haină. *P.r.* universală este cucuveaua, în acest caz avînd și atribut oracular nefast. Fabulația basmelor, mecanismul de formare al superstițiilor și anumite influențe cu subiect apocaliptic, fie auzite la **biserica*, fie difuzate de **sectele* cu doctrine escatologice, au jucat un rol formativ în compunerea unor pseudomituri generalizate asupra unei clase aparte de pieze rele: păsările numite „eghipturoaice“, urmărind nimicirea pămîntului; păsările cu cioc de fier care vor năpădi lumea la sfîrșitul veacului. Ca regulă generală, *P.r.* se stabilește acolo unde oamenii sau casele lor sînt sub dominația sărăciei; pot exista și pieze rele „teritoriale“, stăpînînd, de ex., un sat întreg, chiar o zonă mai vastă. Singurul antidot împotriva acțiunii *P.r.* este purtarea neîntreruptă a unei bucați dintr-o frînghie de spinzură. ~ *Piaza bună* este un **geniu bun* al omului și apare adesea încorporată în **Șarpele casei*, dar și în cîinele pripășit, în pasărea de pripas, în banul găsit, chiar în omul străin pripășit pe lângă casa cuiva.

Pleus Vechi zeu italic cu atribute campestre, dar și profetice, asemănător cu **Faunus*, cu care la un moment dat **mitologia romană* îl și identifică. După **Ovidius* (*Metamorfoze*,

XIV, v. 372), respingînd dragostea propusă de vrăjitoarea *Kirke, **P.** a fost prefăcut de ea în ciocănitore (lat. *picus* — ciocănitore, pasăre pe care romanii o considerau oraculară; → *oracole*). O variantă afirmă că fiul lui **P.** a fost legendarul rege Latinus. Zeul **P.** era reprezentat mai frecvent purtînd tunica scurtă (*trabea*), un veșmînt regal și augural, apoi și consular.

pietism (lat. *pietas* — virtute, evlavie, justiție divină) Curent ascetic (→ *ascetism*) apărut în cadrul *creștinismului, existent încă la calviniști (→ *Jean Calvin*), dar dezvoltat sub acest nume în special în lutheranism (→ *Martin Luther*), iar apoi extins și asupra unor grupuri de credincioși laici. Tipul de aceză al **p.** a predicat refuzul plăcerilor vieții, respingînd chiar teatrul și muzica, credincioșii consacrați **p.** ducînd un trai supus unei discipline și modestii riguroase și exagerate în ce privește hrana, vestimentația, confortul. Printre fondatorii **p.** de coloratură lutherană, mai important a fost *Ph. J. Späner* (în lucrarea *Pia desideria*, 1675). La început, **p.** nu avea un caracter teologic evident, căci urmărea îndeosebi practica religioasă, mai ales în următoarele 3 sensuri: 1) primatul trăirii emoționale, al legăturii personale între credincioși și *Dumnezeu (ca o replică la raționalismul **teologiei oficiale*), de aici derivînd și un **cult al simțurilor*; 2) respectarea practică a moralei creștine; 3) întoarcerea la principiul inițial al lui Luther: „sfințenia universală”. Mai tirziu, **p.** devine dogmatic, acordînd credit numai teologiei celor „renășcuți” (întrucît, pe lingă *botez, era obligatorie și „renașterea personală”). În doctrina **p.** se poate remarca o înclinație discretă spre *milenarism. Sub raport cultural, cu ecouri la Herder și la Goethe, **p.** a deschis calea romantismului german (de ex. Novalis). Una dintre virtuțile morale de bază pe care pietiștii le respectă fără concesiilor este grija omului de a fi păstrător al lucrurilor și econom (economia fiind acceptată chiar și în forma zgîrceniei).

§ K. S. Pinson, *Pietism as a Factor in the Rise of German Nationalism*, New York, 1934

Pietas Zeiță personificînd respectul evlavios, cucernicia față de zei, în *mitologia romană; totodată, **P.** garanta exercitarea corectă a obligațiilor fiecărui credincios în ce privește **rituurile religioase*. **P.** era și **simbolul virtuții morale a împăraților romani*.

Pilnitis Zeu al belșugului, în mitologia vechilor letoni (→ *mitologie baltică*), adorat odinioară și în Prusia.

Pilumnus și **Picumnus** Vechi zei italici, preluați de *mitologia romană; erau socotiți frați și ocroteau, împreună, pe femeile însărcinate, iar după naștere pe pruncii acestora, însă mai ales cîmpurile și agricultura. *Picumnus* avea și epitetul *Stercutus*, întrucît era considerat inventatorul îngrășămintelor cu bălegar pentru ogoare (lat. *stercus* — bălegar). Lui *Pilumnus* (care era venerat îndeosebi ca protector al caselor și al pruncilor) i se atribuia inventarea maiului (*pi-*

lum) de pisat boabele de grâu; acest zeu era considerat strămoșul regelui rutil Turnus (adversarul lui *Aeneas); potrivit unei variante române, *Pilumnus* era înșurat cu *Danae, fiica regelui Akrisios care o aruncase în mare, închisă într-o ladă, valorile aducînd-o pe un țarm din Latium, unde a descoperit-o zeul; (în varianta originară, din *mitologia greacă, lada acostează pe ins. Seriphos, guvernată de basileul Polydektos).

Pindar Poet liric grec (518—438 î.e.n.) și, în sens antic, un teolog (→ *teologie*), din a cărui operă, în mare parte pierdută, au rămas. *Epinicile* (ode triumfale), aproape integral. Excelent cunoscător al *mitologiei, **P.** utilizează adesea variante sau chiar **mituri neregăsite* în sursele homerice sau hesiodice (→ *Homer*, *Hesiod*, *mitologie greacă*); astfel, *Oda IV Pythică*, povestind mitul argonautic (→ *Argonauți*) și întoarcerea lui *Iason, comunică numeroase date suplimentare față de tradiția mitică generală. Deși poet profund religios și autor al unei opere pline de repovestiri de mituri, de aluzii și comparații mitologice, **P.** refuză mitul ca document, considerîndu-l poveste născocită: „Multe sînt de mirare în lume. / Și graiul de om întrece adevărul. / Mituri plămuite din multe minciuni / ne înșală” (*Olimpice*, I, 28). În genul liricii corale, în care a excelat, **P.** întrefese o teologie a sa, prin care narează mituri, dar totodată face ordine în propria lui gîndire asupra *zeilor și asupra raportului om-divinitate; această gîndire teologică a poetului, influențată parțial și de teologia orfico-pitagoreică (→ *orfism*, *Pythagoras*), se întemeiază îndeosebi pe conceptul apollinic moral al măsurii: Μῆδὲν ἄνωγ — Nimic peste măsură (*Ne quid nimis*, în traducerea latină a comedografului Terentius), expresie atribuită fie lui Kilon din Lacedemona, fie pitagoreicilor, sau pe principiul ultimei limite (*Nec plus ultra* — nedepășirea simbolică a hotarului extrem, de ex. **Coloanele lui Herakles*). Deși — pentru **P.** — lumea umană este integral dependentă de lumea zeilor, ea este delimitată strict de lumea zeilor astfel încît o intruziune a omului în aria divină este un *păcat (*hybris*) greu și, firește, justițiabil, în atare situații intervenind neînduplecata *Dike. În *Nemeica VI* (v. 1—7) această delimitare riguroasă a celor două arii este sintetizată perfect, ca într-un canon teologic: „Stirpe de oameni, stirpe de zei, aceeași maică [Gaia] ne-a dat și unora și altora suflare; dar o putere deosebită în toate ne desparte, încît aceasta [stirpea omenească] este nimicnicie, în timp ce pururi neclintit sălaş stă cerul de aramă. Noi ne apropiem de nemuritori prin spiritul înalt și prin făptură, chiar dacă nu zărim deslușit nici ziua, nici noaptea ceea ce pe care ne-a hărăzit-o Soarta”. Așadar, suprema răsplătă umană (de ex., cununa de învingător la întrecerile sportive) este și ultima limită „spre care poate năzui un muritor” (*Pythica X*), poetul teolog sfătuiindu-și eroul întrecerilor: „Nu tîndeșă ajungi asemenea lui Zeus” (*Isthmica V*); iar din acest precept decurg și limitele posibile ale **rugăciunii pindarice*: „Cuvine-se să cerem de la zei doar cele meritate de ființe muritoare” —

și mai ales: „O suflețe, să nu rîvnești la viața în nemurire, dar străduie-te să împlinești pînă la sfîrșit tot ce a împlini e cu puțință“ (*Pythica III*, v. 59—62). **P.** era un teolog călăuzit de o profundă evlavie: „Se cuvine ca omul să vorbească frumos despre zei“ (*Olimpica I*, v. 35). După unii exegeți, teologia pindarică are o structură arhaică, potrivit căreia condiția umană este supusă total voinței divine: „De la zei purced toate darurile care generează virtuțile muritorilor“. Mai mult, se întrevede tendința de unificare a divinului într-un summum cosmic: „Ce e divinitatea? Ea este Totul!“ (*fragm.* 23).

§ Pindarus, *Pars prior: Epinicia*, Lipsiae in aedibus B. C. Teubneri, 1959; *Pars altera: Fragmenta*, Lipsiae (ibid.), 1964—editat Bruno Snell; Pindar, *Ode I*, București, 1974; *Ode II, Pythianica*, București, 1975; *Ode III, Nemeene, Isthmianice și Fragmenta*, București, 1977 (trad. rom. Ioan Alexandru)

Pinga Zeiță eschimosă a *pămîntului (→ *mitologiile triburilor polare*), care supraveghează totodată inițierea viitorilor *șamani (→ *Angekok*), trimițînd fiecăruia un *spirit în forma unei femei frumoase, albe, care le apare tinerilor discipoli fie în vis, fie în halucinația, provocată de frig și foame, în cursul inițierii; după terminarea ciclului inițiativ, tot **P.** îl investește pe novice cu puterile magice (→ *magie*) care vor face din el un *angekok*.

piramide Construcții antice de piatră (reproducînd, în suprafețe netede sau în trepte, corpul geometric respectiv), folosite în primul rînd ca adăposturi funerare, ca mausolee (→ *funeralii*), în Egiptul faraonic, pe teritoriul unor civilizații americane precolumbiene (mai ales maya), în enigmatică civilizație a guanchilor din jns. Canare și, într-o măsură, în Mesopotamia (acolo, sub forma modificată de *ziggurat, utilizată deosebi în construcția *templelor). ● **Piramidele** ca incinte sepulcrale ~ *Egipt* Piramida egipteană (*mer*) își are originea în movilele de nisip ce acopereau mormintele din epoca predinastică. Prima **p.** funerară, clădită de *Imhotep pentru faraonul Djoser (2800 î.e.n.), fondatorul dinastiei III, la Saqqarah, este în trepte, ca și următoarele, mai mici (ca a faraonului Sekhemkhet, cu sarcofagul gol). Printre cele mai importante: grupul de 3 **p.** de la Giseh, ale faraonilor Hufu (Keops), din dinastia IV — 2650 î.e.n. (înălțimea 146,60 m, latura 230,90 m), Haefré (Kephren) — 2620 î.e.n. (143 × 215 m), Menkauré (Mykerinos) — 2600 î.e.n. (66,40 × 108 m). Forma piramidală, pe lîngă avantajul stabilității în durate lungi (blocurile se susțin prin greutate proprie și prin șlefuire maximă, fără mortar), conține și un simbolism al sepulturei. **P.** în trepte simbolizau scara pe care faraonul defunct urma să ajungă pînă la zeul solar *Ré; cele de formă geometrică pură se presupune că simbolizau razele solare căzînd printr-o spîrtură de nori. Toate **p.** egiptene erau prevăzute cu tot ce se credea necesar vieții postume (în ipostază de *Ka) a defunctului regal, de la podoabe și arme la alimente și sclavi, deși sarcofagele găsite goale

(ca și al lui Hufu) nu par să fi adăpostit într-o anumită epocă vreun cadavru mumificat. Construcția, cu galerii, săli subterane, depozite, scări, era derutantă pentru intruși, cea mai dificil de găsit fiind intrarea în camera funerară, blocată și tencuită. ~ *Mexic, Peru* Piramidele precolumbiene sînt în trepte, adesea trunchiuri de piramidă, susținînd pe platforme vaste de obicei temple; această tradiție, inițiată de totecii, a fost dezvoltată în arile maya și nahuatlă (în special aztecă). Principalele construcții: **p.** lui Kukulcan din Chichen-Itza (înălțimea 24 m, 9 trepte), **p.** din Uxmal (30 m), marea **p.** toltecă de la Cholula, cu baza dublă față de **p.** lui Hufu (înălțimea 77 m, latura bazei 440 m), **p.** protonahuatlă a Soarelui, din Teotihuacan (înălțimea 67 m, baza 250 × 240 m), **p.** Lunii din același oraș (înălțimea 42 m). Singura găsită cu sarcofagul gol: **p.** de la *Palenque. ● **Piramidele** ca depozite inițiatice Problema e foarte controversată. O așa-numită disciplină a piramidologiei, inițiată în 1850 de matematicianul John Taylor și dezvoltată de astronomul G. Piazzi Smith și de arheologul W. M. Flinders Petrie, contestată de o parte dintre egiptologi, a fost reluată cu mai mult discernămint și cu prudență de prof. André Pochan și aplicată mării **p.** a lui Keops (numită de egipteni, simbolic, *Orizontul luminos al lui Hufu*). Despre cunoștințele matematice egiptene în raport cu piramidele există referințe la Herodot, Diodor din Sicilia, Plinius cel Bătrîn și la autorii arabi Maqrizi, Mashudi, medicul Ali ben Radwan el-Kodai ș.a. Piramida lui Keops fusese complet placată, plină de inscripții exterioare ulterior dispărute; aproape singurele surse scrise originale — *Textele Piramidelor, Textele Sarcofagelor, *Cartea Morților* — dau puțința de a se deduce conținutul amplu, deosebi mitologic, al acelor numeroase inscripții; după Mashudi (957 î.e.n.), Hufu ceruse preoților egipteni „să depună înăuntru suma înțelepciunii lor“. Dacă atari ipoteze au acoperire, colaborarea între tradițiile mitice și observațiile științifice din cadrul religiei egiptene, deductibilă și din alte surse, s-ar putea la un moment dat verifica și confirma. Din recalcularea dimensiunilor **p.** lui Hufu s-ar fi dedus numărul π cu aproximație mai aproape de valoarea modernă decît la Thales din Milet, „triunghiul de aur“ al lui *Pythagoras, anumite valori geodezice (cotul piramidal, care ar fi a zecea milioana parte din raza polară a Pămîntului, orientarea fețelor exact spre cele 4 puncte cardinale, amplasarea construcției la intersecția paralelei 30°N cu meridianul 31°7'E care ar fi meridianul 0° ideal, împărțind egal uscatul terestru), valori astronomice (cunoscînd, se pare, mișcarea de precesie, constructorii au orientat axa coridorului descendent spre steaua Alpha Draconis — în 2170 î.e.n., stea polară, iar suma diagonalelor bazei ar da durata precesiei echinocțiilor, după cum înălțimea **p.**, înmulțită cu un miliard, ar egala distanța Pămînt — Soare). Cert e că **p.** lui Hufu era un cadran solar perfect cu dublă funcție: ceasornic și *calendar. Dar A. Pochan respinge

ipoteza orientării spre Alpha Draconis, susținând că această p. a fost construită în 4800 î.e.n., steaua polară de atunci fiind mai curînd Canopus. Același autor presupune: „Dacă există real camera lui Herodot la 58 metri sub soclul piramidei, e cazul să credem că este încă neviolată, fiind ocrotită de apele Nilului conduse prin canalul său subteran“ și că în acea sală sepulcrală s-ar afla testamentul autentic al cunoștințelor egiptene. E cert că, așa cum scria Ammianus Marcellinus, „piramida își soarbe umbra“ la amiaza echinoctiului, simbolizînd relația directă între omul egiptean și zeul solar *Ré. P. aveau un triplu rol: 1) ezoteric (alături de mumia faraonului defunct Hufu, dormea drogat în alt sarcofag viitorul rege Haefré cît timp Ka trecea din trupul mort în cel viu, în a treia naștere — inițiativă); 2) de calcul real (deducînd poate dimensiunea globului terestru, rotunjimea și meridianul fixau echinoctiile și solstițiile, deci amiaza solară reală); 3) de măsurare a timpului (calendarul egiptean fiind bazat pe raportul de simultaneitate între prima rază solară și răsăritul stelei Sothis (Sirius) a zeiței *Isis).

§ L. V. Grinsell, *Egyptian pyramide*, Gloucester, 1947; André Pochan, *L'Énigme de la Grande Pyramide*, Paris, 1971

Pishaisha Munte fabulos, consacrat în *miturile hittite unei divinități feminine (probabil *Ishtar); deși mitografii îl asociază adesea Libanului, e nelocalizabil geografic.

pisica Domesticită se pare prima dată în Egipt (mil. III—II î.e.n.), iar în Europa abia în sec. I e.n., p. (*felis domestica*), din cauza privirii sale fosforescente și a vieții erotice nocturne, a fost adesea asociată cu *magia, cu *Luna, îndeobște cu tainele nopții. ~ În *Egipt*, afară de sacralizarea anonimă a acestui animal și de zeița secundară *Mafdet (Doamna Palatului Vieții), era venerată Zeița-pisică de prim rang, *Bastet (Ubasti), numită de greci Bubastis (Cu-cap-felin); consacrată zeiței Lunii și adorată ca specie, orice p. era mumificată după *moarte și îngropată în cimitire speciale, construite în marginea de apus a orașelor și alcătuite din numeroase încăperi largi de cărămidă; iaruciderea, chiar accidentală, a unei p. era pedepsită cu moartea. Zeul solar suprem *Ré, fratele zeiței Bastet, cînd îl ucide pe șarpele *Apophis, e reprezentat în ipostaza de „Motan în flăcări“. Herodot relatează: „Cînd se întîmplă vreun incendiu, cu pisicile se petrec lucruri nefirești: egiptenii, așezîndu-se din loc în loc, păsesc pisicile, fără să le pese că arde ce s-a aprins. Dar pisicile, strecurîndu-li-se printre picioare sau sărînd peste oameni, se aruncă în foc. Asemenea întîmplare aduce mare jale printre egipteni. [...] Pisicile moarte sînt duse în orașul Bubastis, în locașuri sfinte, unde sînt îngropate după ce au fost îmbălsămate.“ (*Istorie*, II, 66—67). Un desen din *Cartea Morților (XVII), reprezentînd pe Ré „Motanul în flăcări“ (roșu intens) care taie cu un cuțit capul *dragonului

Apophis (verde), e însoțit de textul: „eu sînt acest mare Motan care s-a luptat în noaptea bătăliei, în ziua distrugerii dușmanilor Atotțitorului“. Grijă pentru sănătatea sacră a p. s-a reflectat în numeroase *descantece și *rugăciuni; un ciclu în 7 invocații e consacrat p. înțepate de scorpion, iar termenii sînt de pură adorație și de magie medicală: „O, Ré, vino aici la fiica ta! Scorpionul a înțepat-o pe un drum singuratic. Plînsul ei pe care l-ai auzit călătorînd pătrunde pînă în cer. Otrava a intrat în trupul ei și i-a străbătut carnea. Împotriva [otrăvii] ea s-a slujit de gura sa, dar iată, otrava i-a rămas în trup. Vino aici, cu însușirile tale, cu puterea ta grozavă, cu dogoarea singelui tău! Ia seama, otrava se căzneauțe să se ascundă din fața ta! [...] O, pisică al cărei cap este al lui Ré, stăpînul celor două țări [...] O, pisică, ai cărei ochi sînt ochiul stăpînului ochiului divin, al aceluia care luminează cu ochiul său cele două țări și face să-i sclipească fața pe drumul din beznă! O, pisică, al cărei nas este [nasul] lui Thot [...], ale cărei urechi sînt urechile stăpînului universului care aude vocea oricui [...], a cărei gură este gura lui Atum [...], a cărei inimă este inima lui Fthâ [Ptah]! El va descotorosi inima ta de nenorocita otravă, oricare ți-ar fi mädularul în care se află ea“ etc., iar în final: „Otravă ticăloasă care ești într-un mädular al acestei pisici înțepate, ieși afară spre pămînt!“ (*Stela lui Meternich*, text 8, sec. IV î.e.n.; apud François Lexa, *La Magie dans l'Égypte Antique*, II, Paris, 1925, p. 68-69).

~ În *mitologia scandinavă, zeița *Frigg (soția lui *Odinn) călătorește într-o căruță trasă de 2 pisici albe. ~ Motanul e prezent în unele episoade din *mitologia celtică, mai ales în ciclul arthurian (cf. regele *Arthur), dar probabil prin ecou, intrucît animalul e închipuit ca o cumplită fiară vrăjitoarească, de vreme ce una dintre cele mai glorioase fapte de arme ale regelui este lupta corp la corp cu un motan monstruos. ~ Uneori, p. este animal totemic: tribul arunta (*Australia*) are un zeu principal provenit dintr-un *totem felin — *Numbakulla, iar unul din clanuri se numește *Pisica Sălbatică*. ~ P. e venerată ca totem și de batacii din *Sumatra*, însă alte triburi de pe aceeași insulă, pentru a chema ploaia, aruncă în fluviu o p. neagră, pe care apoi o împrășcă cu apă, ca s-o silească să se salveze pe mal. ~ P. e venerată în oarecare măsură și în *islam, deoarece un verset din *Coran îi acordă un loc în *Paradis, potrivit unei tradiții după care *Mahomed respecta acest animal pînă la împejurarea de a-și fi tăiat bucata de manta pe care adormise p. sa, spre a nu-i tulbura somnul, iar ulterior i-a dăruit însușirea de a cădea mereu în picioare. ~ *Europa medievală* considera însă pisicile — exponente ale *Diavolului și le asocia vrăjitoriei și magiei negre, de unde probabil și *superstiția persistentă asupra caracterului nefast al exemplarelor de culoare neagră. Franța a cunoscut în acest cadru obiceiuri dintre cele mai inumane: în Ardeni, socotite diavoli, pisicile erau spînzurate deasupra focului și fripte de

vii; în *credința că sînt vrăjitoare mascate sau travestiri ale Diavolului, la Paris, în Place de la Grève, un sac cu pisici vii era legat de un par înfîpt în mijlocul flăcărilor. În diferite țări catolice (Franța, Spania), sub *Inchiziție, se intentau procese publice pisicilor, ca unor vrăjitoare metamorfozate, astfel că zeci de mii de animale era condamnate solemn de tribunalele eclesiastice, apoi arse de ruguri; la Metz, în Vosgi, în Alsacia, chinurile pisicilor încintau vulgur. La Ypres (Olanda), miercuri (în a doua săptămîină a *postului dinainte de *Paști) funcționa *ritualul numit *Miercurea pisicilor*, cînd anual numeroase animale erau aruncate din turnuri (acest obicei durînd pînă în 1860). ~ În *România*, deși un *mit fragmentar consideră **p.** o făptură făcută de *Dumnezeu ca să combată șoarecele care găurește corabia lui *Noe, *superstițiile rurale acuză **p.** de demonism și de calitatea sa de unealtă vie a Diavolului: *dracul stă în pisică și îi iese în chip de scintei din blană; conștiința folclorică definește **p.** prin viclenie, care ar fi atributul ei esențial; în superstiții (uneori mitizate), se comunică diverse tehnici de a folosi **p.** fără consecințe nefaste; astfel, în Țara Moșilor, există metoda de a te face invizibil; în acest scop, pe un foc din 9 feluri de lemne, se fierbe un pîsoi (mit) negru într-o oală nouă de aramă, pînă nu-î rămîn decît oasele goale; privindu-te în oglindă, bagi în gură cîte un os pînă cînd nu te mai vezi pe tine însuși, iar atunci ai devenit nevăzut pentru toți ceilalți (cf. Maria Ioniță, *Cartea Vîlvelor*, Cluj, 1982, p. 115). ~ Răspîndită treptat în Asia, **p.** nu capătă sens mitic sau religios, după epoca egipteană, decît în *Siam*, unde rasa siameză (selecționată local) este sacralizată și dobîndește, după informațiile tradiționale, investitura de paznic efectiv al comorilor din *temple. Iar în China (se pare, a doua fără din istorie, după Egipt, unde e atestată domesticirea arhaică a **p.**), animalul e respectat din vechime, atribundu-i-se funcția de *apropaion, în lupta generală contra *duhurilor rele.

§ Erich Tylinek, *Katzen*, Praga, 1964; Fernand Mery, *Le guide des chats*, Paris, 1973

Pizom-Gagal Sintagmă simbolică din *antropogonia quiché povestită în *Popol Vuh (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) traducibilă prin „forța înfășurată” sau „măreția înfășurată”; există prezumția că ar fi denumirea sacră a mumiilor *strămoșilor primordiali: multe popoare din America precolumbiană credeau că mumiile strămoșilor conducători dispun de forță magică (→ *magic*); astfel, acestea erau scoase în ajun de bătaii, pentru anihilarea puterii dușmanului. Plecînd după împlinirea misiunii sale pe pămînt, *Balam-Quitze, în numele celor 4 bărbați primordiali (→ *omul primordial*) lasă fiilor acest *simbol *magic*; întrucît însă Balam-Quitze înmînează acest **P.-G.** el însuși, ipoteza că ar fi fost mumia lui e infirmabilă, mai ales că *Popol Vuh* numește cu aceeași sintagmă și pe zeul furtunii, *Huracan.

Pica; **Pafa** Divinitate secundară nefastă a *tutunului și fumatului, în **mitologia românească*, închipuită ca o babă bătrînă cît lumea, neagră și slută, cu nas coroiat, cu ochii umflați, cu coarne, colți de mistreț și gheare, avînd și o coadă lungă de vită. A născut-o *Iadul. Șade pufăind neîncetat din lulea (numele e onomatopeic, de la „pic”, piciul pipei fumate). Implicît, tutunul (*iarba sau tămîia dracului*) a fost semănat de *draci, care sînt fiii **P.**; de aici, și pipa e numită alegoric *cădelnița dracului*.

Platon Unul dintre cei mai importanți filosofi greci (427—347 î.e.n.), discipol al lui *Socrate și întemeietor al școlii filosofice numite *Academia*. Opera sa (compusă din *Dialoguri*) nu oferă puțința stabilirii după criterii riguroase a unei concepții mitologice, deși filosoful citează, repovestește și comentează numeroase *mituri, sugerînd chiar definiri parțiale. Narînd mitul homeric al împărțirii universului între *Zeus, *Poseidon și *Hades, Socrate din versiunea platoniciană afirmă: „Ascultă atunci, cum se spune, o prea frumoasă poveste [*mythos*], pe care cred că o vei socoti ficțiune, în timp ce pentru mine este o istorisire reală” (*Gorgias*, 523 a). Aici **P.** consideră mitul un act de *credință, nu de cunoaștere; altele îi și precizează caracterul de *simbol sau de alegorie (apare chiar expresia: „ingenios plămuitor de mituri”), iar astfel, miturile par utilizate doar ca mijloace poetice: „Aceste închipuiri sînt probabil cam bizare, însă arată limpede ceea ce vreau să-ți demonstrez”. În *Republica*, excluzînd din cetea ideală de fapt nu pe poeți, ci poezia care nu e capabilă „a vorbi cu rațiune în favoarea plăcerii” (X, 607 c), aparent exclude și miturile (chiar „dacă un înțeles simbolic susține născocirea”), căci le socotește, ca și *Xenophanes, imorale și vătămătoare educației tineretului (referindu-se, desigur, aproape numai la miturile grecești). Din această cauză, chiar cînd — pe lîngă numeroasele mituri citate amplu în dialoguri (*Apologia*, *Gorgias*, *Charmides*, *Phaidros*), ca mitul *androginului, **P.** scrie celebrele și mult discutatele dialoguri despre *Atlantida (*Kritias*, *Timaios*), comentatorii moderni susțin că acest autor ar fi fost singurul care a pus în circulație mitul atlant; ignorînd alte referințe și aluzii interpretabile (Ailianos, în *Istoria pestriță*, mitul nahuatl al insulei oceanice Atztlan, tradițiile mitice din Asia despre imersiunea și emergența periodică a unor continente ș.a.), confirmă teza convențională, propusă de **P.** însuși, și astfel compun portretul unui filosof născocitor de mituri alegorice; această prezumție nu poate fi însă demonstrată. Filosoful a utilizat miturile ca pe un instrument și ca pe o materie primă, definiția sa fiind formală. De altfel, mai tirziu (în *Legile*, X), opinia lui **P.** asupra *mitologiei ca fabulație devine mai moderată, fără refuzul categoric al tradiției incluse în mituri. Sub raport religios, **P.** nu a negat *zeii religiei tradiționale, însă a cerut ca acestea *religie să fie purificată filosofic de ceea ce el considera a fi în ea fabulos grosolan și imoralitate. Dar, în

același timp, P. a atacat *ateismul sau pe cei care, acceptînd existența zeilor, nu admiteau ideea că zeii conduc universul. Pentru P., întrucît orice fenomen trebuie să aibă o cauză, deci un suflet, nici universul nu poate fi considerat în afara unei cauzalități proprii (*Legile*, X, 888 e — 889 d); iar oamenii politici îndeosebi se cuvîne să fie religioși în mod conștient (*op. cit.*, XII, 966 d). Dar religia lui P. e filosofică, zeii săi fiind ideile însuflețite maximal: mintea este divinitatea supremă (*Phileb.*, 30 c), ca sinteză a tuturor celorlalți zei sau idei însuflețite. *Zeus este spiritul universal, adică mintea lumii, care rînduiește tot ce există (*Phaidros*, 246 e) în calitate de *demiurg (*Timaios*, 28 c; 29 e; 34 a; 37 c; 41 a; 92 b), precum și de suflet al lumii (*Politica*, 269 e; *Sofistul*, 265 c), iar daimonii se află, ca treaptă intermediară, între zeul etern și omul muritor. P. admitea ideea de destin, ca formă de guvernare divină (*Phaidros*, 248 b-c; *Legile*, X, 904 c; *Gorgias*, 512 e; *Apologia*, 33 c; *Timaios*, 89 c), fără să respingă ideea de liber arbitru omenesc (*Legile*, X, 904 b). Din această formă religioasă germinativă platoniciană, neoplatonicii își vor fi dezvoltat propria lor religie care, indirect, avea să influențeze, formativ, *creștinismul.

§ Platon, *Oeuvres complètes*, I—II, traduction nouvelle et notes par Léon Robin et M. J. Moreau, La Pléiade, Paris, 1953 [I], 1960 [II]; Plat on Opere, ediție îngrijită, de Constantin Noica și Petru Creția, I—V, București, 1974—1986.]

Pleiade Cele 7 fiice ale zeului *Apollon sau ale *Titanului Atlas și ale *Nimfei Pleione, în *mitologia greacă: *Alkyone*, *Merope*, *Maia, *Asterope*, *Taygete*, *Elektra*, *Kelaino*. Deoarece au fost urmărite stăruitor prin păduri de vînătorul îndrăgostit *Orion, *Zeus le-a strămutat în *cer, împreună cu următorul lor și cu cîinii lui, prefăcîndu-i pe toți în 3 constelații: *Pleiadele*, *Orion*, *Cîinii*.

pleistoi (grec. πλειστοι — cei mai mulți); *polistai* (πολιςται — întemeietori de orașe) Termen grec, indicînd un ordin preoțesc din Dacia sau o *sectă monastică (→ *monahism*) ai cărei membri duceau o viață riguroasă ascetică (→ *ascetism*), după unele izvoare, comparabilă cu viața comunității ebraice a *esenienilor de la Qumran; (cf. Iosephus Flavius, *Antichități iudaice*, XVIII, 22). După unii istorici români, *pleistii* (πλειστοι) ar fi fost un „generic referindu-se la întreg clerul geto-dac“ (N. Gostar — V. Lica, *Societatea geto-dacă*, Iași, 1984, p. 76—77), după alții (Ovidiu Drimba) erau anahoreți daci, numiți și *ktistai.

Pleistoros Zeu trac — poate adorat și de daci (→ *mitologie dacogetică*) — dar, după Herodot (*Istorie*, IX, 119), o divinitate a apsimtienilor, după Iosephus Flavius (*Antichități iudaice*, XVIII, 22), zeul *sectei dace *pleistoi; diferite izvoare îl consideră zeu al războiului; i se aduceau *sacrificii umane, după Herodot (*op. cit.*, IX, 119) — numai dintre dușmani.

pleroma (grec. πλήρωμα — plenitudine) În înțeles religios, plenitudinea incognoscibilă care constituie ultimul temei al existenței; termenul e frecvent îndeosebi la *gnostici, dar l-au folosit și alți scriitori teologici, atît la începuturile *creștinismului, cît și în epoca modernă. O p. (după Valentinus, egiptean creștinat și stabilit la Roma, sec. II) produce 30 de *eoni, care sînt forțele creatoare ale lumii, eonul superior dintre ele fiind *Isus Christos, martorul participant la opera genezei, ulterior custodele omenirii și mîntuitorul ei (→ *mîntuire*); eonul inferior este *demiurgul, creator al lumii obiectuale. P. **Teilhard de Chardin* consideră p. o „misterioasă sinteză“ între ceea ce e încreat și ceea ce e creat, adică o îngemănare sau o integrare, cantitativă și calitativă, a universului în *Dumnezeu (*La Parole attendue*, Paris, 1940); totodată, el adaugă celor 3 mistere creștine fundamentale (creația, întruparea, mîntuirea) un al 4-lea mister: *pleromizarea* — celebrată fiind 3 fețe ale acestuia (*Christianisme et Evolution*, Paris, 1945). Dar inițial termenul e folosit de ap. Pavel (→ *Apostoli*): „Dumnezeu a binevoit să ne dezvăluie taina voinței sale după planul pe care îl hotărîse în sine însuși, spre întocmirea împlinirii vremurilor, ca să le adune iarăși în Christos, toate cele din ceruri și cele de pe pămînt, în el într-unul“ (*N.T., Efeseni*, I, 9—10).

Ploutos (grec. πλοῦτος — avere) Zeul bogăției și al belșugului, în *mitologia greacă, fiul cuplului *Demeter — *Iasion* (zeița agriculturii și **geniul fertilității ogoarelor*), după *Hesiod (*Theogonia*, v. 969). Este un zeu orb, orbit de *Zeus, fie (după *Aristofan*) pentru că distribuise bogățiile fără să aibă în vedere meritele beneficiarilor, fie anume ca să le distribuie nepreferențial; (această variantă e o fabulă filosofică, vrînd să explice hazardul averii). Iconografia antică îl reprezintă aproape invariabil orb și cu o pungă de bani în mînă.

Plutarh (*Plutarhos din Haironeia*) Scriitor grec (46—127), celebru mai ales ca biograf (*Vieți paralele*), care și-a consacrat o parte din operă *religiei și, s-ar putea spune, *mitologiei comparate, fiind aici un precursor. *Viețile paralele* conțin numeroase relații și comentarii de *mituri (*Numa*; *Romulus*; *Theseus* ș.a.), iar teoretic, P. s-a exprimat în *Despre decăderea oracolelor*, *Despre superstiție* (demonstrînd că *superstițiile sînt mai dăunătoare decît *ateismul) ș.a., adesea cu atitudine inconciliantă de teolog. O operă importantă e *Despre Isis și Osiris*, reprezentînd, pe baza mînuirii unei foarte bogate informații din cîteva zone mitologice și religii, o analiză pertinentă a celor doi zei egipteni, în confruntare cu *mitologia greacă și sub semnul apărării doctrinare a **cultului apollinic* (→ *Apollon*). Vorbînd despre mit ca atare, P. scrie: „Trebuie să ne slujim așadar de mituri, nu ca de niște judecăți doveditoare în chip absolut, ci spre a lua din fiecare trăsăturile de asemănare ce se împacă cu gîndirea noastră“ (*Despre Isis și Osiris*, 58).

Ca teolog, **P.** polemizează cu stoicii și cu tendințele spre *panteism. Ca filosof, el consideră materia un principiu cosmic al imperfectiunii, iar în contrast cu o divinitate transcendentă; iar între divinitate și lume, sînt mijlocitori *daimonii* (sau *geniile). Cu ajutorul *demonologiei sale, **P.**, care era un filosof eclectic, totodată cultivînd ideile platoniciene (→ *Platon*), realizează o conciliere între tendința sa spre *monoteismul filosofic și religia tradiției din Hellada, construită pe eșafodajul unei mitologii politeiste (→ *politeism*) cu un *panteon prin excelență antropomorfic. Pe de altă parte, **P.** a fost unul dintre inițiatorii *Misterelor Dionysiace* (→ *Dionysos*), ca de altfel și soția sa.

§ D. Bassi, *Il pensiero morale, pedagogico, religioso di Plutarco*, Firenze, 1927; Plutarh, *Isis et Osiris*, traduction nouvelle avec avant-propos, prolégomènes et notes par Mario Meunier, Paris, 1924; Plutarh, *Vieți paralele*, studiu introductiv, traducere, notițe introductive și note de prof. univ. dr. docent N. I. Barbu, București, I—V, 1960—1971

Pluton (grec Πλούτων; πλοῦτος — avere) Zeu din *mitologia greacă, patron al comorilor subterane, apoi — prin confundare cu *Hades (deoarece grecii, din *superstiție, se fereau a rosti numele stăpînului infernal: *Hades*, *Haidēs* sau *Aidoneus* — Cel Nevăzut) — devine sinonimul zeului domnind peste *Infern, implicit peste bogățiile subpămîntene. **P.**, considerat fiu al cuplului *Kronos — *Rhea, este deci fratele lui *Zeus.

Podarge (grec Ποδάρχη) Una dintre *Harpîi, în *mitologia greacă; amintită de *Homer (*Iliada*, XVI, v. 150), era reprezentată ca o iapă care poate să alerge cu viteza furtunii și care, la popas, paște de obicei într-o luncă, unde e fecundată de *Zephyros (vîntul primăverii); din această împreunare, s-au născut cei doi cai nemuritori, *Baliōs și *Xanthos, ajunși ulterior în posesia lui *Ahilleus. De altfel, atestate istoric, vestitele herghelii din Lusitania antică aveau cai iuți și foarte ușori, crescătorii lor răspîndind credința, jumătate alegorică, jumătate superstițioasă, că iepele lusitane sînt fecundate, nu de armăsari, ci de vînt.

Poemul lui Ghilgamesh → *Ghilgamesh*

Pohjola; *Pohja*; *Untamola* Ținut pe jumătate mitic din *mitologia finlandeză, imaginat ca tărîm nordic al țărilor Finlandei și dominat de bătrîna *Louhi (după descrierea din *Kalevala); dar, totodată, **P.** este și numele fecioarei simbolice (deci al unei Finlande mitice) pe care o iubește fierarul magician *Ilmarinen.

politeism Formă de *religie, constituită pe baza unui *panteon mitologic plural. Deși se consideră că politeiste au fost mai ales religiile antice (egipteană, sumeriană, babiloniană, chineză, vedică, greacă, română, maya, aztecă, celtică, japoneză, slavă) sau religiile triburilor primitive (în Africa, Asia, America, Oceania), totuși **p.** reprezintă — fățiș sau discret — structura esențială consecventă a tuturor religiilor, chiar a celor ce se autoconsideră monoteiste (→ *monoteism*), dar nu sînt decît

forme teologice elaborate, religii intelectuale, care în popor nu se mai conservă așa. Fiecare religie, încorporîndu-și o mitologie, admite pe lîngă zeul suprem (selectat ca divinitate unică și globală în monoteism și regentă în politeism), un număr variabil de divinități complementare, subalterne, care — indiferent de rang — prin însăși recunoașterea lor ca ființe supranaturale și supranaturale, corup total noțiunea de monoteism. **P.** a început să se constituie prin personificarea forțelor anonime de tipul *mana, într-o fază superioară a *animismului.

Pollux; *Polydeukes* Unul dintre *Dioscuri, fratele lui *Kastor, prin mama sa *Leda, însă fiu al lui *Zeus. În tradiția homerică, **P.** fusese un pugilist imbatibil.

Poltergeist (germ. — stafie; *Geist* — *spirit) În mitologia populară germană și în *superstiție — ca noțiune generică — *strigoii. **P.** este însă un termen circuliind cu sens multiplu în folclorul ariei germanice și înglobînd fenomene și pseudofenomene de sursă nelămurită, de la așa-zisele apariții de *duhuri luminescente sau de spectre, pînă la mișcările oculte ale obiectelor. În stadiile primitive, cînd omul însuflește toate manifestările naturii inclusiv propriile sale vise și halucinații (→ *animism*), această categorie de manifestări aparente capătă explicații magice. În epoca științifică modernă, ele se despart în: fenomene fizice, care au căpătat explicații riguroase; fenomene psihopatologice; fenomene paranormale (hipnoză, telekinezie ș.a.) pe cale de a obține explicarea logică pe baze statistice (J. B. Rhine) sau experimentale (W. H. C. Tenhaeff, L. L. Vasiliev), în parapsihologie.

§ Dr. Cuñot, *Certitudes irrationnelles*, Paris, 1967

Polyhymnia (grec. πολυῦμνος — bogat în imnuri); *Polyymnia* *Muza imnurilor sacre și în genere a poeziei religioase, în *mitologia greacă; reprezentată cu fața ascunsă într-un văl, în atitudine de reculegere și meditație, cu un sul manuscris în mînă. I se atribuie inventarea lirei.

Polyphemos *Ciclop pastoral antropofag, orbit de *Odysseus. Fiu al lui *Poseidon și locuind într-o peșteră siciliană din preajma muntelui Etna, trăia în deplină sălbăcie, hrînindu-se de pe urma numeroaselor sale turme, dar străinii care poposeau pe insulă constituiau hrana sa aleasă. Astfel *Homer (*Odiseia*, IX) îi face un portret complex: deși canibal, el bea cu plăcere lapte și vin; este o namilă, o „dihanie“ cumplită care „nu semăna cu ceilalți oameni ce se hrănesc cu pîine și l-ai fi crezut un vîrf de munte pietros“; de asemenea, infatuat, **P.** declară: „Străine, ești nebur ori vii din țări îndepărtate, tu care mă îndemni să mă tem de zei și să mă feresc de minia lor? Nouă nu ne pasă de Zeus, nici de ceilalți zei, căci sîntem mult mai tari decît dinșii!“ Prinziind pe Odysseus și pe alți 12 corăbieri ai săi și mîncînd cîte doi prizonieri zilnic, îl lasă pe Odysseus ultimul, ca răsplată pentru un burduf

cu vin dăruit de erou; acesta, împreună cu supra-viețuitorii, profită de somnul Ciclopului și îi arde unicul ochi cu un par aprins, după aceea fug toți, ascunși sub burta cite unui berbec din turma Ciclopului, căruia bolovanii aruncați orbește după fugari nu-i mai sînt de folos.

pomană *Ofrandă de tip sacrificial (→ *sacrificiu*), oferită la multe popoare îndeosebi în cadrul ritual, religios, pentru pomenirea morților și constînd mai ales în alimente, băuturi, veșminte, chiar obiecte care au aparținut defunctului ori au fost îndrăgite de el; *ritualul pomenilor e preponderent în împrejurări speciale, legate de *moarte: *funeralii, servicii religioase de comemorare (parastase) și are, deopotrivă, o vechime foarte adîncă, pînă în paleolitic, și o răspîndire geografică foarte largă. ~ În *India* *vedică* funcționa deja ritualul *tyāgā* — o împărțire de daruri în cursul efectuării unui sacrificiu; ca și *çrāddha* — un sacrificiu indian memorial (de pomenire cuvioasă a sufletelor „părinților răposați“ (*pitarah*; → *strămoși*) și ritualul religios *tyāgā* e însoțit de împărțirea unor cantități de turte sau de orez fiert. ~ În *Hellada*, se împărțeau asistenței turțițe cu miere. ~ *Romanii* organizau chiar oșpețe funebre de familie, după ce erau înjunghiate, în cadrul ritualului funerar, două scroafe. ~ În multe zone din *Africa* (de ex., în Camerun), celor veniți să comemoreze mortul li se împarte hrana pe care o preferase el, iar o parte din ofrandă se presară pe mormînt. ~ La multe popoare creștine de *rit ortodox (greci, români, bulgari, ucraineni, ruși) baza alimentară a pomenii constă în oferta de *colivă, însoțită de vin, alte alimente, veșminte; iar în ziua înmormîntării se împart la săraci ultimele haine și încălțări purtate de defunct. Obligativitatea **p.** are un substrat arhaic, în credința că morții mănîncă, beau, se îmbracă și în cealaltă lume; această *credință s-a filtrat în lungul vremii, astfel încît **p.** a devenit tot mai mult un simplu *simbol de respect sau numai un act de rutină.

Pomona (lat. *pomum* — fruct; pl. *poma* — poame, fructe) Zeița fructelor și livezilor, în *mitologia romană, provenind dintr-o veche divinitate italică: soția zeului *Vertumnus sau a zeului *Picus (cf. Ovidius, *Metamorfoze*, XIV, v. 623). I se închinase un crîng sacru, îngrijit de un preot (*flamen). Era onorată în cadrul *sărbătorii coacerii fructelor — *Pomonalia*; (e posibil ca numele acestei zeițe să fie etimonul subst. românesc *pomană).

Pomul Cunoștinței binelui și răului; *Arborele Științei* Pom simbolic amintit de *Biblie, plantat — ca și *Pomul Vieții — la mijlocul grădinii *Edenului; „Și a poruncit El Yahweh lui Adam, zicînd: «Din toți pomii grădinii vei mîncă, dar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mîncîci, fiindcă în ziua cînd vei mîncă din el, vei muri»“ (*V.T.*, *Geneza*, II, 16—17). „Atunci șarpele zise către femeie: «Nu veți muri deloc! Dar El știe că în ziua cînd veți mîncă din el, se vor deschide ochii voștri și veți fi ca El, cunoscînd binele și răul!»“

După aceea are loc „înfruptarea“ perechii de *oameni primordiali, adică inițierea lor (*ibid.*, III, 4—5). Multă vreme acest *mit — în care *Talmudul identifică **P.C.** cu un butuc de viță (*Mishna, Sanhedrin*, 70 a), întrucît vița de vie este, în plan mitic, o plantă sapiențială — a fost interpretat ca superficialitate drept descoperirea dragostei, *Șarpele considerîndu-se un simbol falic (→ *culte falice*). **P.C.** este însă un *mit complex, cuprinzînd și o alegorie a creșterii ramificate a cunoașterii omenești; primul contact al perechii primordiale cu acest arbore sapiențial are drept consecință descoperirea conștiinței de sine, adică depășirea stării sălbatice de hominid arcaic. Cunoscînd binele și răul, confecționîndu-și primele veșminte (șorturile de frunze) după descoperirea rușinii goliciei, perechea face întîiul pas de umanizare și civilizație, prin exercițiul inteligenței artistice. Descoperirea inteligenței ca instrument universal dezlănțuie represaliile divinității: *blestemul și izgonirea din *Paradis. Acest al 2-lea *simbol vizează sacrificiul cunoașterii; arborele mitic *Yggdrasil (din **mitologia scandinavă*) este și el un pom sapiențial din seva căruia (izvorul lui *Mimir) absorbînd înțelepciunea, *Odhinn o plătește cu un ochi al său. Dar există în arborele biblic și al 3-lea simbol (probabil dintr-un strat mitic mai tîrziu): impactul între natură și inteligență, refuzul orbesc al naturii de a deveni accesibilă investigației rațiunii umane, întrucît legile ei își serializează produsele, iar *rațiunea*, devenită *păcat originar* (→ *păcat*), pare un eveniment aleator care dereglează linearitatea ritmului cosmic. În fine, consecințele suportate de perechea înfruptată la izvorul cunoașterii sînt nu numai izgonirea și blestemul, dar și declarația îngrijorată a unei divinități plurale (*Elohim): „Iată omul s-a făcut ca unul dintre noi, cunoscînd binele și răul“ (*V.T.*, *Geneza*, III, 22), avînd ca urmare al 4-lea simbol: după izgonire, porțile *Edenului* sînt puse sub pază (măsură bizară față de logica unei divinități atotputernice) cu sabia de foc rotitoare, încît oamenii (care deocamdată nu-și făcuseră decît șorturi de frunze) să nu îndrăznească a reintra în Paradisul de obîrșie; aici poate exista sensul dublu, al obstacolelor în calea cunoașterii și al imposibilității întoarcerii de la civilizație la sălbăcie (sau dimpotrivă, din exilul terestru la matca originară). Privit în genere, mitul **P.C.** face parte dintr-un ciclu mai amplu; chiar dacă miturile au scenarii diferite, discursul esențial rămîne același: fiind un *arbor mundi*, o *scară la cer*, fiecare copac sacru este un canal al *revelației divine, ca și, de ex., smochinul sacru *Bodhi, pentru *budism, adică pomul sub care *Buddha a avut marea sa *revelație.

Pomul Vieții Arbore biblic, plantat în centrul *Paradisului (*Eden), jalonînd centrul lumii umane, aproape sau alături de **Pomul Cunoștinței*. După săvîrșirea *păcatului originar* al înfruptării (→ *păcat*) din Pomul Cunoștinței, divinitatea (*Yahweh, deși pluralul replicii are

ecou elohist) este vădit îngrijorată de un asalt posibil asupra P.V., deducându-se a fi mai primejdios pentru echilibrul stabilit al universului decât celălalt pom: „Iar acum să nu întindă mâna Adam și să ia și din pomul vieții și să mănânce și să trăiască în veci“ (V.T., *Geneza*, III, 22); intrucit, chiar izgonit, *Adam continuă a fi un pericol potențial: „Și l-a izgonit pe om; iar la răsăritul grădinii Edenului a pus heruvimi și o sabie de flacără care să se rotească spre toate zările, pentru a păzi pomul vieții“ (*ibid.*, III, 24). De remarcat că Yahweh nu-i prezintă inițial lui Adam decât Pomul Cunoștinței; după o ipoteză a mai multor specialiști (Paul Humbert, Mircea *Eliade), P.V. ar fi fost ascuns, deci inaccesibil și descoperit de Adam numai după înfruptarea sa din înțelepciunea Pomului Cunoștinței. Arbori ai vieții sînt și în alte mitologii. *Huapa* (din *mitologia iraniană) crește în lacul mitic Vourukasha (marea primordială) și conține germenii vitali ai vegetației lumii (*Avesta, Vendidad*, V, 60). *Mitologia vedică are arborile *Kalpaka, răsărit din oceanul primordial și crescînd în cerul lui *Indra; acest copac împlinește dorințele celor așezați sub el. Un pom al vieții, cu un jaguar agățat de crengi ca simbol al vigoriei, există în iconografia maya. În Egipt și în India, plantă a vieții era socotit *lotusul.

§ Uno Holmberg, *Der Baum des Lebens*, Helsinki, 1923; Georges Dumézil, *Le festin d'immortalité. Étude de mythologie comparée indo-européenne*, Paris, 1924; R. Cook, *The Tree of Life. Image of the Cosmos*, New York, 1974

Pontos Zeu primordial din *mitologia greacă, simbolizînd marea; născut de *Gaia (zeița *pămîntului), devine apoi al doilea ei soț și tatăl citorva divinități marine (*Keto, *Nereus, Thaumás, *Phorkys).

Popol Vuh (*Cartea Obștească*; maya *popo* — casa obștei, *vuh* — carte) Epos al poporului precolumbian quiché (ramura centramericană maya din Yucatan), cunoscut din transcrieri tîrzii după un original ieroglific (sau pictografic) pierdut în operațiile de distrugere a culturii maya, efectuate de Conchista spaniolă în sec. XVI. Redactat probabil după texte sau tradiții vechi de un autor anonim dintr-o epocă apropiată sau coincidentă cu penetrația spaniolă pe teritoriul sudamerican, P.V., cuprinde: *mitologia (*cosmogonie, *teogonie, *antropogonie, *escatologie) maya în varianta quiché; istoria semilegendară a poporului quiché de lb. maya (trăind pe teritoriul Guatemalei de azi), de la cele 4 perechi de *oameni primordiali pînă la începutul Conchistei; după Conchistă, alt localnic, poate un *sacerdot, transcrie în dialectul quiché, cu alfabet latin, întregul text; descoperit în sec. XIX (într-o redactare din 1555), originalul e publicat împreună cu traducerea, în 1861, de Ch. E. Brasseur de Bourbourg. Principalele *mituri din P.V.: creația universului de către perechea zeilor primordiali *Tepeu și *Cucumatzi; treptele antropogoniei experimentale pînă la fixarea arhetipală a

celor 4 perechi de oameni primordiali; descrierea *potopului universal; succesiunea generațiilor quiché pînă la venirea spaniolilor. Mitofilosofia din P.V. e cu totul aparte: în concepția cosmogonică quiché, universul ia naștere într-un anumit moment și se dezvoltă după anumite legi, instituite de zei și urmate riguros de natură și de omenire; (e remarcabil că — minus decizia divină — concepția quiché precede cu cel puțin un mileniu concepția lui Giambattista Vico); oamenii sînt încercați în cîteva structuri experimentale, care poate că simbolizează etapele de adaptare a omului la viață.

§ Charles Étienne Brasseur de Bourbourg, *Popol Vuh. Le Livre Sacré et les Mythes de l'Antiquité Américaine, avec les livres héroïques et historiques des Quichés*. Texte quiché et traduction française, Paris, 1861; L. Schultze-Jena, *Popol Vuh. Das heilige Buch der Quiché Indianer von Guatemala*, Berlin, 1944; *Popol Vuh. The Sacred Book of the Ancient Quiché Maya*. English version by Delia Goetz and S. G. Morley, Oklahoma, 1950; *Пополь Вух. Родословная владык Тотонкикана*, Перевод с языка киче Р. В. Кинжалова, Москва, 1959.

Populonia Zeiță războinică din *mitologia romană, protectoare a devastării teritoriilor cucerite de romani. P. este de fapt un *numen, o personificare simbolică și justificativă a ideii de prădăciune militară. Uneori, nu era decât un epitet al zeiței *Iuno.

Portunus; *Portunus* Zeu din *mitologia romană, ocrotitor al porturilor maritime și fluviale; i se consacrau serbări anuale (*Portunalia*), oficiate de un colegiu special de preoți: *flamines Portuales*.

Poseidon (grec. Ποσειδών; Ποσειδάων) Zeul mărilor și al oceanului, în *mitologia greacă, născut din *Kronos și *Rhea, unul din zeii marii triade (cu frații săi *Zeus și *Hades) care și-a împărțit universul; căsătorit cu regina mării, *Amphitrite; tatăl lui *Triton și patronul *Nimfelor din izvoare și fîntîni. P. locuiește într-un palat de aur de pe fundul oceanului; semnul său simbolic e *tridentul*, cu care infurie marea, sfărîmă stîncile și atrage spre sine caii și curenții acvatici, uneori e reprezentat ca un taur negru (de ex., taurul trimis ca pedeapsă în Creta regelui *Mînos), alegorie a mării furioase. Întrucit orice activitate legată de mare este sub protecția sa, el e și ocrotitorul navigației. De obicei, *templele sale erau construite pe istmuri și promontorii; principalul sanctuar era la Mykale, dar existau numeroase locașuri de *cult în Thessalia, Beoția și Peloponez; la Tainaros, în Laconia, un vestit templu-peșteră adăporea și un azil. P. ajunge la un moment dat zeul național al Ioniei, însă *cultul său își modifică specificul de la o regiune la alta: astfel, în ins. Tenos era adorat ca medic divin, poate datorită proprietăților curative ale aerului marin; în Corint, îi erau consacrate *Jocurile Istmice*. Există însă și alt aspect: *mitul relatat de *Platon (*Kritias*, 108d — 121c) îl arată pe P. ca moștenitor, rege și organizator al *Atlantidei și bineînțele, fondator al civilizației atlante. Dar după unii

mitologi (L. R. Farnell), care se întemeiază pe conflictul tradițional între Poseidon și *Athena, **P.** nu ar fi fost la origine decât zeul local *Erechtheus, alungat de zeița Athena și apoi considerat un simplu erou mitic agrar. Cultul lui **P.** (datînd din mileniul II î.e.n.) a suferit și alte modificări. Grecii îl puneau uneori într-o relație anecdotică cu Troia, ale cărei ziduri le-a clădit, împreună cu *Apollon, iar apoi, supărat de a nu fi fost răsplătit de Laomedon, tatăl lui Priam, a pustii cetatea și împrejurimile cu ajutorul unui monstru și l-a pus pe *Herakles să-l ucidă pe regele troian spre a-i oferi lui Priam tronul; iar pe *Odysseus, care omorise pe *Ciclopul *Polyphemos, un fiu al lui **P.**, zeul l-a urmărit vindicativ pe mare pedepsindu-l cu furtuni și naufragii. Mitul principal îl socotea însă *Genethlios* (Zămislitorul), ca stăpîn al apei primordiale atotgeneratoare (→ *apa*), și *Asphaleios* (Neclintitul), ca tîmei al lumii pămîntene, și adora în el un zeu violent, irascibil, producător de catastrofe și naufragii, furtuni, ploi torențiale și chiar cutremure. (cf. *Neptunus)

§ F. Schachermeyr, *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens*, Bern, 1950

post Formă rituală de *asează fiziologică și mai ales alimentară, asociată adesea cu exercițiile de purificare spirituală, avînd ca scop principal intrarea credinciosului în comuniune cu divinitatea; în orice **p.** se include de asemenea un scop secundar de igienă corporală. Ca *ritual de purificare, **p.** era practicat în multe *religii și *mistere inițiatice, cu mult înainte de statuarea lui în cadrul marilor religii (*brahmanism, *budism, *iudaism, *creștinism, *islam). Una dintre cele mai timpurii forme este **p. inițiatice**, fie cel din timpul pregătirii sau noviciatului în *șamanism, fie cel prevăzut pentru inițierea în mistere. Numeroase tipuri de **p.** au semnificație comemorativă, altele sînt exerciții de penitență și purificare în vederea împlinirii unor mari *sărbători. La un anumit nivel, istoria religiilor înregistrează tradițiile posturilor de purificare a divinității însăși, în vederea transferului ei din condiția umană în condiția divină (→ *Isus Christos*) sau din lumea umană în lumea divină (→ *Quetzalcôatl*). În unele religii și în condiții speciale se practică forma maximă: *postul negru* (fără alimente și fără apă), care de obicei are un caracter expiator. Posturile sînt periodice, legate de anumite date sacre ale *cultului respectiv; există de asemenea **p.** ocazional; dar anumiți călugări și sihaștri postesc toată viața de după consacrare: de ex., hrana de o extremă frugalitate perpetuă a ermiților din peșterile sau mînaștirile himalaiene (India, Tibet). Abstenența alimentară poate implica, prin *dogmă, *tabu sau interdicție specială, eliminarea pentru totdeauna a unui aliment (carnea în genere la indieni, carnea de porc la evrei și la musulmani) sau a unei băuturi (alcoolul la musulmani). În Hellada, posturi riguroase practicau *or-

ficii și discipolii lui *Pythagoras (care nu mîncău nimic viu și nu foloseau lînă în îmbrăcăminte), precum și inițiații *Misterelor Eleusine. *Posturile negre* sînt prezente în brahmanism, iudaism, islam (cu durate variabile, dar scurte); în India, cel ce ține *post negru* e numit *âyub-hakša* — cel care se hrănește cu vînt.

Postverta; *Postvorta* (*Cea orientată înapoi*) Zeiță auxiliară din *mitologia romană, asistînd femeile în durerile facerii, cînd nașterea e dificilă (de ex., cînd pruncul vine cu picioarele înainte: lat. *vertere* — a întoarce). Totodată, atribuindu-i-se harul profeției, era considerată un fel de *Ursitoare pentru noul născut (cf. Ovidius, *Fasti*, I, 633). Marcus Terentius *Varro afirma (potrivit relatării lui Aulus Gellius, *Noaptele attice*, XVI, 16, 4) că era o zeiță (o *Carmenta: *Postverta*, în pereche cu alta: *Prorsa) căreia i se înălțau *rugăciuni, cînd o femeie naștea un copil orientat cu picioarele înainte; după alți autori latini, **P.** simboliza însă cunoașterea trecutului.

Potica; *Potina* Zeiță, în *mitologia romană, a băuturii, patronînd orice fel de băutură amestecată, întăritoare, vindecătoare sau magică.

Potnia Marea zeiță a fecundității, Zeițamamă în *mitologia Cretei minoice, unde se pare că era adorată ca divinitate primordială, preteogonică. Există de altfel ipoteza că începutul *cultului ei ar data din neolitic. În reprezentările iconografice curente, **P.** este însoțită adesea de animale, fie reale (feline), fie fabuloase (*grifoni).

potop → *potopul universal*
potopul universal *Mit escatologic dintre cele mai răspîndite în *mitologia generală, referitor la inundarea totală a pămîntului cu *apă, din dorința *zeilor de a purifica lumea prin distrugerea speței umane primordiale (→ *omul primordial*) culpabile și de a reconstrui aceeași lume cu o rasă omenească nouă, reînmulțită din perechea (familia sau clanul) de supraviețuitori, salvați de obicei într-o corabie (→ *Arca lui Noe*). Sînt variante unde represaliile divine se manifestă prin alte catastrofe (geruri fatale, incendii cosmice, uneori forme mixte: apă și foc). Potopul e definit de mituri ca un mijloc prin care zeii, decepționați de involuția spre *păcat și răutate a omenirii, vor să repete experiența cosmogonică, pentru o nouă *antropogonie pe care ei o speră mai reușită. În *Biblie, *Yahweh motivează astfel: „Nimici-voi de pe fața pămîntului pe omul pe care l-am zidit, și pe om și dobitoacele și țîrtoarele și păsările cerului, căci îmi pare rău că le-am zidit“ (*V.T., Geneza*, VI, 7). Divinitatea care decide își alege de obicei o pereche umană sau un grup, considerîndu-le în stare de puritate absolută și de capacitate a regenerării speciei, apoi comunică celor aleși sentința, instruindu-i în construcția corăbiei salvatoare și învățîndu-i să ia perechi de animale și semințe de plante, pentru reconstruirea faunei și florei terestre. **P.u.** se produce de obicei printr-o abundență pluvială excesivă, apele acoperînd tot pămîntul

afară de un pise foarte înalt: mitul biblic conține varianta unei ploii neîntrerupte de 40 de zile și 40 de nopți. După o tradiție rabinică (reluată de *Coran), apele diluviene erau fierbinți; în miturile centr americane precolumbiene, ploaia era amestecată cu smoală topită; iar în mitul p.u. maori (Noua Zeelandă) diluviul acvatic este salvarea necesară de incendiul universal stîrnit de răpirea focului subteran (→*focul*). De altfel, în *Popol Vuh se spune că potopul, provocat de zeul furtunii *Huracan, nu e numai provocat, ci și măsura de distrugere a produsului unei antropogonii ratate (omul de lemn). Semnul de încetare a catastrofei diluviene este adus de o pasăre mesageră: o crenguță vegetală proaspătă (uneori de măslin). ● **Variante** ~ *Egipt* Într-o zonă cu precipitații atmosferice derizorii, unde inundațiile Nilului erau unica sursă a vieții, un potop acvatic era de neconceput; totuși un mit al p.u. există: omenirea e distrusă de torențele focului solar. Zeița *Sehmet (sau zeița *Hathor) ațîță „Ochiul lui Ré“ asupra omenirii, cu scop punitiv, iar torențele de arșită sînt așa de îngrozitoare, încît ceilalți zei, îngrijați pentru consecințele previzibile, amestecă un mineral roșu în berea de orz, inundînd cu acest lichid pămîntul ars, iar zeița, crezîndu-l singele omenirii, îl soarbe, se îmbată și își încheie acțiunea nefastă, fără a observa oamenii salvați. Acest mit, relatat în *Cartea Vacii*, ar fi, după unele interpretări, o reluare a unei versiuni arhaice tradiționale. Mult mai tîrziu, Diodor din Sicilia scrie: „băstinașii povestesc că potopul de pe vremea lui Deukalion — care a nimicît cele mai multe vietăți — era foarte firesc să fi cruțat viețuitoarele din sudul Egiptului deoarece acest finut este foarte secetos, iar ploaia cade acolo rareori“ (*Biblioteca istorică*, I, X, 4). ~ *Mesopotamia* Variantele mesopotamice prezintă destul de confuz cauza p.u., fie că a fost escamotată, fie că mitul însuși nu a fost proiectat cauzal; totuși, versiunea sumeriană din Nippur spune că zeii, afară de *Inanna și *Enki, au decis p.u., spre „a nimici sămînța neamului omenesc“. După mitul lui *Atrahasis, *Enlil, deranjat din somn de „larma omenirii“, după cîteva represalii imediate (ciumă, secetă), hotărăște diluviul, despre care e anunțat indirect, în vis, numai *Atrahasis*, de zeul *Enki* care vorbește lîngă perete de trestie al casei beneficiarului, încît, bătute de vînt, trestiiile să repete *oracolul; *Atrahasis* își face o corabie după planul desenat de zeu pe nisip și își îmbarcă familia: „Potopul se dezlănțui. Furia lui, ca o bătaie, se rostogoli peste oameni: nu se mai putu zări om cu om; în prăpădul acesta nimeni nu se mai putea recunoaște. Potopul mugea ca un taur, și cîrția ca un vultur vîntul răcnind bezna era groasă, iar Soarele nu mai era nicăieri“ (*Cînd zeii erau încă oameni*, III). În versiunea akkadian-babiloniană, *Utnapishti construiește o corabie cubică, acoperită cu 6 punți interioare și 9 încăperi în cală, își ia familia și pe toți meșterii orașului, perechi de animale domestice și sălbatice, dar și turmele sale,

averea în aur și argint și un șef de echipaj: corăbierul *Puzur-Amurri; e ciudat că zeii, văzînd consecințele, sînt cuprinși subit de re-mușcări. „De potop îngrozitu-s-au zeii; s-au sculat și s-au dus în cerul lui Anu, s-au zgribulit ca dulăii, s-au întins pe-afară. Țipă *Ishtar* ca în durerile nașterii, doamna zeilor, a cărei voce e plină de farmec: — Să se fi prefăcut în lut ziua aceea, de voi fi hotărit eu, în sfatul zeilor, răul. În sfatul zeilor cum de am hotărit eu răul și întru pieirea oamenilor mei vestit-am războiul? Oare pentru asta nasc însămi oameni ca ei să umple, ca poporul peșterii, marea? Zeii Anunnaki plîng cu dînsa“ (*Poemul lui Ghilgamesh*, XI). Deschizînd fereastra, *Utnapishti* constată că „toată omenirea se făcuse lut“; apoi corabia se oprește pe muntele *Nitzir*, iar după 7 zile, navigatorul dă drumul unui porumbel întors fără mesaj, apoi unei rîndunele, în fine unui corb care nu se mai întoarce, deci navigatorii pot debarca, reîntemeind societatea umană. După aceea, zeul *Ēa îi reproșează totul zeului *Enlil*. O variantă similară era citată și de *Berosos în *Babyloniaka*. ~ *Palestina Biblia* (*Geneza*) reia versiunea din Babilon, augmentată cu elemente tradiționale proprii (mai ales ideea pedepsei ca o consecință morală); dar textul biblic cunoscut provine din două mitografii: una din sec. VIII î.e.n., unde *Yahweh* s-a decis să nimicească neamul omenesc, alta din sec. VI î.e.n., unde hotărîrea divină vizează distrugerea generației perverse a lui *Noe, exceptîndu-l pe el: „În anul șase sute al vieții lui *Noah*, în luna a doua, în ziua a șaptesprezecea a lunii, în ziua aceea au fișnit toate izvoarele marelui adînc și ferestrele cerului s-au deschis. Și a durat ploaia pe pămînt patruzeci de zile și patruzeci de nopți“ (*V.T., Geneza*, VII, 11—12). Diluviul ține 150 de zile pînă cînd apele se retrag și „în luna a șaptea, în ziua a șaptesprezecea a lunii, corabia s-a oprit pe muntele *Ararat*“ (*ibid.*, VIII, 3—4). Apoi toată apa diluviană se zvîntă și pămîntul e în fine uscat. Totuși, un text de tradiție rabinică spune: „Pămîntul lui *Israel* nu a fost înecat de potop“. ~ *India* După un mit al tribului *munda* (*Saora*), raportabil la epoca prearică, lumea întreagă fusese distrusă și scufundată în ape, nesalvîndu-se decît o pereche de ființe, într-o tîgvă (cf. narațiunea despre salvarea de la potop a perechii *Fu Xi și *Nü Wa, din *mitologia chineză*); pentru a le asigura un loc de trai, zeul creator *Kittung* trimite un șoarece să aducă pămînt de pe fundul oceanului, apoi pămîntul e împrăștiat peste talazuri, se solidifică și devine uscatul terestru. Pentru epoca Indiei cucerite de indoeuropeni, textele vedice (*Veda) nu menționează nici un diluviu. Dar un episod din *Mahābhārata (III *Aranyaparva*) spune că *Manu s-a îmbarcat cu 7 *rîși spre a evita o inundație universală; ecouri diluviene sînt în *Bhāgavata Purāna*, însă mai ales în *Satapatha Brāhmana* (sec. VI î.e.n.), care povestește cum același înțelept primordial *Manu* e anunțat de un pește mic asupra începerii potopului și sfătuit să-și construiască o corabie; *Manu* crește pește

până când acesta ajunge adult, iar când se dezlănțuie diluviul, peștele, acum gigantic, îi trage corabia până la un munte, salvându-l de la *moarte; după retragerea apelor, Manu iese din navă și face *sacrificii de unt și lapte provenind de la o femeie care devine mama descendenților lui Manu, deci a omenirii postdiluviene. ~ *China* Sint multe variante, cauzele diferă, ca și finalul, însă desfășurarea e relatată cu diferențe vagi; începând marile ploi, un om prinde în cușcă pe zeul fulgerului *Lei Gong, dar copiii omului, amăgiți de zeu, îi dau apă de băut și prin aceasta îl eliberează; el îi răsplătește cu un dinte care, semănat, devine dovleac și în el se ascund copiii la declanșarea diluviului, după care amândoi, crescând, dau naștere celei de-a doua omeniri; în variantele principale, p.u. e dominat de zeița Nü Wa; nu se știe exact de ce s-a produs un p.u., însă la un moment dat devenind catastrofal, e stăvilat (în unele variante adiacente, fie de zeii favorabili, fie chiar de oameni), într-o versiune esențială, de Nü Wa, împreună cu fratele ei Fu Xi, prin mutări de munți, sfredeliri de stînci și alte lucrări ciclopice, urmate de repararea cerului; în altă versiune principală, diluviul e potolit de *dragonul *Yü, ajutat de un zeu. ~ *Hellada* Poetul Nonnus (în *Dionysiaca*) vorbește de 3 diluvii: al lui *Ogyges, al lui *Deukalion și al lui Dardanos. După un mit transmis de Iulius Africanus, primul p.u. ar fi avut loc în timpul regelui beoțian, fondator al Thebei, Ogyges. Al doilea, de mai largă circulație mitologică, e potopul lui Deukalion, descris luxuriant de *Ovidius: ploaia curge abundent, fluviile se revarsă până când „nu mai e deosebire între pământ și ocean; peste tot este marea, iar marea nu are țărături”; și „după ce totul a pierit sub valuri, pe muntele [Parnas] se oprește luntrea plâpîndă în care Deukalion a fost adus cu soția sa“ [*Pyrrha] (*Metamorfoze* I, v., 5). În lucrarea *De dea Syria*, atribuită lui Lukian din Samosata, se spune că după acest diluviu apele s-au scurs într-o crăpătură a pământului de la Hierapolis (îngă Eufrat), unde apoi Deukalion a clădit un sanctuar consacrat zeiței *Hera. Potopul lui Dardanos, al treilea, s-ar fi produs sub acest rege al Arcadiei și *strămoș al troienilor (cum comunică Dionysios din Hali-karnas). ~ Tradiția *scandinavă* cunoaște două forme: la crearea universului, singele uriașului *Ymir, ucis de *Odinn, inundă lumea gigantilor din ținutul ceșos *Niflheim, iar de acest diluviu cu repercusiuni universale scapă într-o corabie numai *gigantul *Bergelmir și soția lui; cealaltă formă, escatologică, e plasată în Amurgul Zeilor (*Ragnarökr), deci la *sfîrșitul lumii, fiind un potop de zăpezi și geruri (*Fimbulwethr) și precedind lupta finală dintre zei și forțele focului infernal. ~ În mitul corespondent din *Iran* (după *Avesta), o iarnă nimicitoare, escatologică (probabil modelul indoeuropean pentru *Fimbulwethr*), sub forma unui potop de zăpezi, acopere totul, omul de două ori primordial *Yima salvîndu-se în orașul subteran *Var. ~ *Siberia* Sameozii din extremul nord (peninsula Taimîr) posedă un mit al potopului

total, când apele, acoperind lumea, sint gata să ajungă la cer, în timp ce 7 supraviețuitori plutesc în derivă într-o barcă, până când zeul *Num creează pămîntul a doua oară (din tină, nisip și iarbă, aduse de o prigorie după 7 zile de zbor). ~ *Australia* Cele mai multe mituri pun diluviul pe seama *Lunii (de pildă într-o zi Luna cere unui om piei de animale, ca să se apere noaptea de frig; refuzată, trimite o ploaie torențială îndelungată, care inundă catastrofal toate teritoriile). În legătură tot cu Luna, o variantă a tribului kurnai narează cum, odată, toate apele lumii sint sorbite de o broască gigantică, numită Daq; insetate, toate vietățile urmăresc o strategie dorind să stîrnească risul acesteia, iar când stragatama reușește prin mișcările comice ale șiparului (sau șarpelui), rîzînd, broasca debordează apa înghițită, dar provoacă și puhoaiete potopului; credințele aborigenilor australieni consideră broasca un animal selenar, vizibil în petele de pe discul lunii. ~ *America* Principala cauză a mitului diluvian maya este decizia zeilor de a rebuta un experiment antropogonic neizbutit, iar desfășurarea spectacolului e mai complexă decît în miturile restului lumii: „O smoaală deasă se scurse din cer [...] fața pămîntului s-a întunecat și a început să cadă o ploaie neagră; puhoi de ploaie ziua și puhoi de ploaie noaptea — astfel că întregul mediu (animale, arbori, stînci, obiecte casnice) se răzvrătește împotriva oamenilor, le izbește fețele și îi hăituește. „Cuprinși de deznădejde [oamenii] fugiră din răspuțeri; vrură să se cațere pe acoperișul caselor, dar casele se prăbușeau și îi aruncau la pămînt; vrură să se cațere în vîrfurile copacilor, dar copacii se scuturau azvîrlindu-i departe; vrură să se ascundă în peșteri, dar peșterile și-au astupat fețele lor. Astfel s-a săvîrșit a doua piere a oamenilor plămîniți“ (*Popol Vuh*, I, 3). Cauza acestui potop e văzută în voința lui *Huracan, considerat centrul energetic al universului: „Potopul a fost stîrnit de Inima Cerurilor [Huracan], rînduit a fost potopul cel mare care s-a prăbușit asupra capetelor făpturilor de lemn“ (*ibid.*). **Cartea lui Chilam Balam* completează mitul cu alte detalii: „Oamenii au fost acoperiți de nisipurile țăr-murilor și de apele mării. Iar apele s-au izbit unele de altele și s-au năpustit pe pămînt. Cînd a fost răpit Marele Șarpe, s-a prăbușit cerul și uscatul a fost cotropit de ape.“ După p.u. (cf. *Popol Vuh*, I, 4), singurul supraviețuitor e *Vucub-Caquix, personaj orgolios, cu țenaj roșu-verde-albastru, ucis de gemenii *Hum-Aphu și *Xbalanque (*eroi civilizatori postdiluvieni). ~ Mitul p.u. e frecvent și la populațiile băștinașe din *America de Nord*: la algonkini, *Nanabozho se salvează de ape în vîrfurile unui arbore, apoi se dă jos și creează a doua omenire; triburile de pe țărmurile fluviului Missouri conservă tradiția că de la potop s-a salvat numai o fecioară, agățîndu-se de piciorul unui vultur, care o duce pe o stîncă și o fecundează, ea născînd un băiat și o fată: strămoșii celei de-a doua omeniri. ~ *Africa* Mitul diluvian, deși mai puțin frecvent, există în formele încadrate în specificul

local; principala variantă: personajul misterios *Borebore, din mitologia tribului baule, coborînd din cer cu oamenii creați, atârnați de un lanț, sapă o imensă groapă de adăpost, însă potopul inundă pământul, apoi apele se retrag tocmai în acea groapă care devine marea despărțitoare a oamenilor negri de oamenii albi. ~ *Oceania* Crimpele de mituri diluviene circulă și în Australia, în Melanesia, în ins. Sumatra, Borneo, Celebes, dar mitul cel mai distinct se leagă de zeul sau eroul civilizator polinesian *Maui, răpitorul focului subteran, actorul principal între două diluvii: unul tragic (potopul de flăcări vindicative expulzate de stăpîna focului, *Mahuike), altul salvator (o ploaie universală care stinge incendiul lumii); iar după diluviu Maui pescuiește din mare insulele Polinesiei. ~ *Variante de ecou* există fie în miturile de formație tirzie, fie în folclor. Astfel, în *mitologia românească, o tradiție folclorică spune că *Dumnezeu a trimis potopul, ca să înecă pe *uriași. *Coranul* (*surah lui Hud*, XI, 43—45) reia mitul biblic: „Așa a fost pînă cînd a venit porunca noastră și s-a înfierbîntat cuptorul. Noi am grăit: «Du în ea [în corabie] din toate cîte o pereche, și gloata ta, afară de cel asupra căruia a fost cuvîntul, cum și pe cei credincioși!»” ● Universalitatea mitului diluvian și amplitudinea structurii lui exclud explicarea puerilă a potopului (răspîndită într-o vreme) prin inundațiile locale din Mesopotamia (unde, de altfel, sistemele de irigație practicau inundații agricole deliberate și binefăcătoare); J. G. *Frazer a adunat peste 200 de mituri despre p.u. fără a face totuși o colecție exhaustivă. Coborînd dintr-o obîrșie greu de stabilit, mitul p.u. poate fi considerat ecoul uneia din catastrofele pămîntene care nu este exclus să fi făcut parte din același unic ciclu, din care apoi s-au desprins și miturile scufundărilor de continente (*Atlantida, *Mu), ale catastrofelor cerești de structură astrofizică sau de alt caracter (pe care le numim *războaie cerești), poate și mitul lui *Phaethon, dar și o mare parte din miturile escatologice care au fost transferate de teologii mitografi asupra viitorului, în epica retorică a profețiilor apocaliptice. Geologii moderni au explicat tradiția potopului prin consecințele post-glaciare (după ultima sau penultima glaciațiune). Interpretările teologice asupra *potopului biblic* și a cauzelor lui tind să se sprijine pe un criteriu moral. *Origenes afirmase (sec. III): „Noi însă nu atribuim ciclurilor și perioadelor astrelor cauza potopului și a conflagrației lumii, ci afirmăm drept cauză a acestora răul revărsat peste măsură și curățat prin potop sau prin conflagrația universală” (*Contra Celsum*, IV, 12). Teologii catolici moderni subliniază două valori în mitul diluvian: una de narațiune simbolică, reprezentînd o lecție de atitudine a lui Dumnezeu față de păcatul omenes general, alta de anunțare simbolică a tainei *botezului. ~ În cosmogonia multor societăți primitive, creația lumii din apa primordială (fie prin pescuirea insulelor ca în mai multe mitologii polinesiene, fie prin aducerea de tină de pe fundul mării, ca în miturile fino-ugrice) este

un act aproape coincident cu reparația lumii după catastrofa diluviană. După cum a observat Mircea *Eliade: „Există evident o similitudine de structură între miturile diluviene și cosmogoniile acvatice; potopul restaurează Haosul de dinainte de creație; cuplul de supraviețuitori care, după mai multe peripeții, regăsește pământul este omologabil Primului Cuplu” (*De la Zalmoxis la Genghis-han*, trad. rom., București, 1980, p. 120, nota 98).

§ H. Usener, *Die Sintfluthsagen*, Bonn, 1899; James George Frazer, *Folklore in the Old Testament*, I, London, 1918; A. Parrot, *Déluge et Arche de Noé*, Paris, 1953

Potrims; Potrympus Zeu prusic (→ *mitologie baltică*) al izvoarelor și rîurilor; reprezentat ca adolescent imberb, era considerat aducătorul norocului în desfășurarea războaielor.

Prabhāsa Divinitate sau semidivinitate arhaică din *mitologia vedică, personificînd zorile ca fenomen natural; unul dintre zeii *Vasu — grupul de protectori simbolici ai fenomenelor fundamentale ale naturii.

Praestana Zeiță din *mitologia romană, care acordă oamenilor preferați distincție și superioritate față de alți semeni, nealeși.

Prājāpati (*Domnul Făpturilor*) Zeul suprem, creator al universului prin marea *sacrificiu de sine; dar adesea este folosit, în *mitologia vedică timpurie, ca epitet cu această semnificație, acordat periodic fie lui *Indra, *Savitâr, *Soma, *Vișnu, fie lui *Brahmā sau chiar lui *Mṛityu. Dacă în epoca vedică, prin P. se subînțelegea diriguitorul universal al creației, în epoca post-vedică el devine epitetul principal al lui Brahmā în ipostaza sa de creator care produce universul prin sacrificarea propriei sale ființe, acest sacrificiu inițial punînd în mișcare roata timpului (*kālacakrā*; → *roata*, *cakrā*). Există un *mit explicativ al acestui proces de creație (citată în *Bṛihadāranyaka Upanișad*): P., creatorul identificat de astădată cu Mṛityu (*moartea) sau cu Aṇāyā (foamea), vrea să se încarneze devenind *ātmanvin*, adică să producă lucrurile însușite și neînsușite; atunci creează din el însuși rațiunea, apoi universul pentru a-l devora imediat, deci spre a-și aduce sieși un sacrificiu, și în fine se transformă într-un *cal de jertfă (→ *açvamedha*), identificat de mulți exegeți cu „embrionul de aur” al lui Brahmā (→ *oul primordial*), deci cu manifestarea autoesenței ființei supreme absolute *Brahmān, avînd acest epitet P., ca pîrinte al tuturor creațiilor sau creator și conservator a tot ce există ca ființă în univers. Mai tirziu, prin extindere de sens ca plural comun, s-au numit *prājāpati* *strămoșii neamului omenesc, fiii spiritali ai lui Brahmā, înțelepții primordiali (*ṛiși) care, într-o versiune mitologică erau 10: *Marīci, *Atri, *Angiras, *Pulastya, *Pulaha, *Kratu, *Vāsiștha, *Pracetas (sau *Dākṣa), *Bṛighu și *Nārada; după *Mahābhārata au fost însă numai 7 *ṛiși* (*saptarīșayah*) Marīci, Atri, Angiras, Pulastya, Pulaha, Kratu și Vāsiștha, omologați cu constelația Ursei Mari; în altă parte a *Mahābhāratei* sînt citați însă 21

riși, incluzându-se și *Dharma. Filosofia mitologică a Indiei considera că lumea zeilor și lumea oamenilor sînt o umbră sau un reflex al lui P. Într-o variantă cosmogonică post-vedică (*Taittirīya Brāhmana*, I, 1, 3, 5; și urm.), la început P. se deplăsa ca vîntul deasupra valurilor mării primordiale (cf. „Duhul lui Dumnezeu [*Elohim] se purta deasupra apelor“ (*V.T., Geneza*, I, 2); văzînd pămîntul, P. se prefăce într-un mistreț, coboară pe fundul mării și aduce pămîntul la suprafață. Strămoșii *prājapati* sînt *simboluri fundamentale: *Marīci* — raza de lumină sau mirajul, *Dharma* — datoria, *Pracetas* — legislatorul, *Angiras* și *Vasiṣṭha* — autorii celor mai multe imnuri din *Rigveda ș.a.).

Prakriti În mitologia antică a Indiei (→ *mitologie vedică*), materia, natura primordială. Potrivit sistemului filosofic *Sāṃkhya (al *Mahābhāratai), întregul univers se explică prin evoluția rațională a două principii fundamentale, componentele lui: *Prakriti (natura) și *Puruṣa sau *Ātman (spiritul sau substanța divină); în această concepție, lumea se compune din 5 *elemente: *pămîntul (*prthivī*), *apa (*ap*) căldura (*tējas*), *aerul (*vāyū*), *eterul (*ākāśā*). P. este și cauza primă (*causa causarum*) a lumii obiectuale.

Pralaya (sanscr. *pralaya* — dispariție, scufundare) Doctrină vedică despre distrugerea periodică a universului (cf. *Atharvaveda*, X, 8, 39—40), adică despre sfîrșitul unui ciclu universal întreg. În concepția vedică, la fiecare 1 000 de cicluri se produce *Mahāpralaya* (Marea Distrugere), cînd (după *Mahābhārata și *Purānā) orizontul arde în flăcări, apar pe cer 7 sau 12 sori care ard *pămîntul și seacă mările; în aceste finaluri, focul incendiului cosmic (*Samvartaka) distruge întregul univers; un potop de ploaie cade neîntrerupt 12 ani, înecînd pămîntul (*Viṣṇu Purānā*, 24, 25) și nimicînd tot ce e viu (inclusiv omenirea), totul reluîndu-se apoi în alte forme. Principalele atribute ale fenomenului Marii Distrugeri: *pralaya-ghana* (norul ce apare la *sfîrșitul lumii); *pralaya-dahana* (focul mistuitor al lumii); *pralayanta-ga* ([soarele] care dispare odată cu sfîrșitul lumii). În intervalul dintre distrugere și refacere, *Viṣṇu doarme un somn yoginic, culcat pe șarpele universal *Ananta (adică absența *timpului), care plutește pe oceanul cosmic inert. Apoi totul reîncepe, ritmul ciclurilor continuînd infinit. Această concepție de tipul *corsi e ricorsi* (Giambattista Vico) poate fi comparată, în aspect, cu ipoteza cosmologică din sec. XX asupra ciclurilor de explozii-implozii care ar governa existența universului nostru.

prānā (sanscr. *prānā* — aer, respirație, forță, energie) În filosofia indiană (→ *mitologie vedică* și *postvedică) — unul dintre cele 5 sufluri vitale, identificat de timpuriu cu o divinitate avînd acest atribut: *Prānā*. Iar suflul central, *mukhya-prānā*, identic cu sinele absolut *Ātman, reprezintă centrul oricărei ființe, localizat în regiunea inimii. După doctrina upanișadică (→ *Upaniṣad*) p. este principiul însuflețitor ini-

țial și există, în concepția fiziologică respectivă, 5 tipuri: *prānā* — respirația propriu-zisă (actul de inspirare-êxpirare), cu participarea plămînilor; *apāna* — respirația circulînd în jos; *vyāna* — respirația revărsată în tot corpul și susținînd viața în răstimpul dintre inspirație și expirație; *udāna* — respirația circulînd în sus, localizată în gîtlej; *samāna* — respirația mijlocie sau generală (suflul concentrat), localizată la mijlocul trupului (în ombilic) și participînd la digestie. Adesea, prin pl. *prānāh* se mai înțeleg și organele simțurilor, constituînd laolaltă forțele vitale; numărul lor e variabil de la un text la altul, dar se amintesc de obicei: respirația incluzînd mirosul, în al doilea rînd simțurile de contact — ochii, urechile, mîntea, pielea, rațiunea, cunoașterea; apoi, lichidul seminal. Refînerea respirației poate fi un exercițiu (*prānānigraha*), dar și un act de încetare totală a suflului vital (*prānātyāga* — sinucidere); *prānāyama* este însă una dintre cele 8 tehnici *yoga, de dirijare conștientă a respirației. Textele postvedice au stabilit un raport filosofic între cele 5 p. care au țesut *viața omenească și cele 5 vînturi (adică stările în care se poate afla *aerul) care au țesut universul.

Pratyūṣa Zeitate arhaică din *mitologia vedică, personificînd — ca pe un fenomen al naturii — lumina. P. aparține grupului de semidivinități fenomenologice *Vasu.

predestinare (grec. προορισμός, lat. *praedestinatio*, *praedeterminatio*) Concepție religioasă potrivit căreia, din voința divinității, întreaga conduită morală a omului (sau chiar întreaga lui existență) e predeterminată pentru eternitate, de aici decurgînd atît *mîntuirea, cît și pedeapsa pentru *păcat. Dacă în vechile *religii ideea de p. era generală și vagă, aplicîndu-se oamenilor ca și zeilor dar fără a viza altceva decît destinele esențiale (cite o divinitate din religiile Mesopotamiei deținea *Tăblițele Destinelor*; la greci cele 3 zeițe *Moire urmăreau destinele globale, fără a se opri la detalii), ea devine fundamentală și specifică în *monoteism. Aulus Gellius citează (*Noaptele attice*, VII, II, 2) definiția formulată de stoicul Chryssippos: „Destinul este înlănțuirea naturală a tuturor lucrurilor care derivă unele din altele și care se succed într-o ordine invariabilă de-a lungul timpului“. Religiiile care au succedat antichității au căutat definiții mai elastice. Astfel, în *creștinism, p. e armonizată teologic cu ideea de liber arbitru omenesc, deși cele două noțiuni sînt de fapt contradictorii; dintre *riturile creștine reformate, *lutheranismul se abate de la *dogma generală și, negînd existența liberului arbitru, pune pe primul plan tocmai ideea de p. absolută. Unii reformatori religioși au privit liberul arbitru ca pe un soi de comerț între credincios și divinitate; în schimb, criticii p. absolute au văzut inclusă în această noțiune de fapt autentificarea dreptului pe care l-ar avea omul la îresponsabilitate față de faptele sale. *Origenes a afirmat că *Dumnezeu dorește să salveze pe toți (formulă acceptată ca dogmă de Biserica creștină ortodoxă), dar că în mări-

nimia sa, Dumnezeu va salva chiar și pe *Diavol (ceea ce *teologia creștină fundamentală nu a mai putut admite). Coexistența ideii de *predestinare* cu ideea de *liber arbitru* a stîrnit polemici teologice stăruitoare (multe dintre ele încheiate o dată cu Reforma), printre care celebră a fost cea purtată de ereticul Pelagius (→ *pelagieni*) și *Augustin, primul susținînd capacitatea omului de a ajunge la Dumnezeu prin efort autonom și răspunzînd astfel sentinței augustiniene: „Dă ce poruncești și poruncește ce dorești (*Da quod iubes et iube quod vis*)” (*Confesiuni*, X, 31). Dogma p. s-a sprijinit pe definiția riguroasă din *Epistolarul paulin*, care afirmă că Dumnezeu „ne-a mintuit și ne-a chemat cu chemare sfîntă, nu după faptele noastre, ci după cum a socotit el însuși și după darul ce ne-a fost dat în Christos Isus, mai înainte de începutul veacurilor” (*N.T.*, Pavel, *II Timotei*, I, 9). Dar din cauza ambiguității remarcate a ideii de p. totală, care ar implica o *iresponsabilitate morală* a omului, încă în *patristică găsim primele forme de evitare a raportului fățiș între ambele noțiuni (sau, ca la scolastici, măcar a raportului între predestinare și pedeapsă), iar *Toma din Aquino postulează puțină colaborării libere între voința umană și bunătatea divină, întrucît pune pe prim plan dragostea lui Dumnezeu ca pe adevăratul izvor al binelui. Pentru *Bonaventura, totul nu izvorăște decît din „dragostea inițială” (*praedilectio*) a lui Dumnezeu. *Reforma însă (Martin *Luther, Jean *Calvin) a respins, odată cu teza liberului arbitru, și ideea implicită de răsplată pentru merite (existentă de altfel în *brahmanism și în *budism), ca pe o tranzacție comercială. Luther scria: „Este limita credinței [...] să crezi că este drept acela care, din voința sa arbitrară, ne face vrednici de condamnare. [...] Dacă s-ar putea înțelege cît de cît, în ce mod este mărinimos și drept un Dumnezeu care manifestă o astfel de irascibilitate și nedreptate, nu ar mai fi necesară credința” (*De servo arbitrio*, 18). Dacă teologia catolică evitase un timp (de la Contrareformă pînă în sec. XVII) însuși termenul *predestinare*, unii autori încercînd să-l înlocuiască prin diferite nuanțe ale *preștiinței* (ca Molinas, care a pus în circulație sintagma *scientia condicionata*, după care Dumnezeu cunoaște dinainte meritele drepților și astfel le predestinează numai răsplata), teologii catolici din sec. XX susținînd teza liberului arbitru, au reconsiderat dogma p. într-o optică optimistă. Ortodoxia a fost totuși mai maleabilă față de rigiditatea inițială a dogmei p. păstrînd această atitudine — de afirmare a tezei că Dumnezeu dorește mîntuirea tuturor — aproape neschimbat, pînă azi. Dar încăsf. *Ioan Chrysostom înlocuiește termenul *predestinare* cu noțiunea de *preștiință* (πρόγνωσις) divină, iar *Ioan Damaschin precizează: „Dumnezeu prevede totul, dar nu predestinează totul” (*Dogmatica*, II, 30). În schimb, în teologia *islamului, ideea p. absolute și refuzul celei mai palide forme de liber arbitru omenesc au dus la constituirea și consolidarea unei forme excesive de fatalism religios.

§ R. Garrigou-Lagrange, *La prédestination des saints et la grâce*, Paris, 1936; G. Hygren, *Das Prädestinationsproblem in der Theologie Augustins*, Göttingen, 1956

Preta (sancr. *preta* — răposat, mort, cadavru, sufletul defunctului) Imaginația mitologică din India (→ *mitologie vedică*) și-a format portretul fizic al *strămoșilor defuncți în aspectul unor schelete care se hrănesc cu resturi de mîncare obținute de la oamenii vii și care locuiesc în noroi, în băltoace de urină și în grămezi de excremente. Ipostaza *preta*, pentru majoritatea sufletelor, se consideră o stare temporară ce se încheie cu o nouă renaștere (*avatara), cu excepția celor care au săvîrșit *păcate capitale și numai aceștia rămîn *scheletele preta* pentru eternitate, în mizeria generală a lumii lor periferice.

Priapos Zeu falic, în *mitologia greacă, rămas dintr-un *cult arhaic: el simbolizează fecunditatea grădinilor și livezilor și ocrotește viile și pomii fructiferi; făcînd parte din alaiul lui *Dionysos, unde își are locul printre *Satyri, mai tirziu ajunge să reprezinte două simboluri esențiale: fertilitatea naturii și senzualitatea iubirii, principala sa emblemă fiind un phallus (probabil de aceea și e considerat fiu al *Aphroditei, de obicei de la Dionysos alteori de la *Hermes sau *Adonis); în acest sens era considerat și patronul desfrîului erotic (→ *culte falice*). Necitat de *Homer și *Hesiod, P. era adorat la început, se pare, mai ales pe țărmurile Hellespontului, de unde cultul său s-a extins în Lydia iar de acolo, prin ins. Lesbos, în toată Hellada; însă unele orașe maritime ale Asiei Mici îl venerau și ca zeu al navigației. Reprezentările plastice erau diverse: uneori îl înfățișau bătrîn cu barbă lungă, într-un bogat halat oriental, ținînd struguri în poală, în așa fel ca să i se vadă atributele virile; alteori, deși aproape totdeauna antropomorfic, avea coarne de *iap. Se credea că umblă mereu cu o coasă ca să sperie păsările și că își poate folosi la nevoie phallusul și ca armă împotriva hoților din vii și livezi; ca atare, statui rudimentare ale lui P., adesea de lemn, erau puse în vii, pentru paza recoltelor de struguri. Se pare că *priapos* era un eufemism elegant pentru a denumi în societate organul sexual masculin. Diodor din Sicilia — care îl numește pe P. și *Ithyphallos* (→ *Phallos*) — explică astfel venerația pentru acest zeu: „Sînt și oameni care susțin că mădularul bărbătesc, care este obîrșia și cauza nașterii oamenilor și a duratei neîntrerupte a neamului omenesc, s-a putut bucura de veșnică cinstire” (*Biblioteca istorică*, IV, VI, 2). Cultul lui P. era răspîndit la un moment dat în tot bazinul mediteranean. Romanii l-au preluat, numînd pe zeu *Priapos* (sau cu epitetul *Mentulatus* — Cel cu membrul mare) și venerîndu-l mai ales ca ocrotitor al forței virile.

§ H. Herter, *De Priapo*, Gieszen, 1932

Pricolici; Tricolici. *Duh rău, cu acțiuni nefaste, în **mitologia romînească*. De structură

demonică, este inchipuit ca un om cu coadă, născut dintr-o împreunare incestuoasă, de aceea pipernicit, umblind însă fără astîmpăr, deplăsiindu-se rapid și manifestîndu-se mai ales în apariții nocturne. În relația cu *Diavolul (sau la dispoziția lui), dîndu-se de 3 ori peste cap, se poate metamorfoza în *lup (→ *lykantropie*) sau în *cîine, dar cel mai des în lup alb. P. se hrănește cu vite sau cu copiii și e un agent patogen al bolilor și molimelor. Tot astfel, poa'te străbate orice obstacol și se așază pe pieptul oamenilor adormiți. Totuși, în ciuda puterii sale, P. este făptură muritoare și ase-xuată. O definiție de un anume caracter a formulat Dimitrie Cantemir: „*Tricolici* este același lucru ca la francezii *loup-garou*; ei cred că oamenii se pot schimba în lupi și în alte fiare de pradă și că își însușesc într-atîta firea acestora, încît se reped și sfîșie atît oamenii, cît și dobitoacele“ (*Descriptio Moldaviae*, I, 3). Există de altfel și un eres, după care orice om poate deveni P., fie dacă-și bea propriul ud sau, fără să știe, „ud de lup“, fie în virtutea unui *blestem (iar atunci doar pe durate determinate, uneori cu reveniri ciclice).

Prithivi (sanscr. *prthivî* — *pămînt; *prthiv* — Pămîntul, Lumea) Zeița pămîntului, în *mitologia vedică, furnizoarea hranei și divinitate teogonică; glia maternă (*Maica Glie*) care, împreunîndu-se cu *cerul patern (**Dyauș Pitar*), naște de la el mai mulți zei din *panteonul arhaic. După alte variante, căsătorită cu Prithu (un *rîșî, socotit uneori o ipostază a zeului *Agni), apoi fugărită de el pentru regimul de foamete pe care îl instituisse și scăpînd de primejdia uci-derii prin adăpostirea la *Brahmă, care însă i-o retrimite sofului; acesta o primește din nou, neputîndu-se împotrivi marelui zeu, dar îi ră-nește trupul cu un plug (aici fiind o aluzie la inventarea plugului și aratului); prin acest act de violență repetată, P. devine și *simbolul *htonice al răbdării (*Idă).

priveghi Veghea rituală a mortului de obicei în ultima noapte înainte de înmormîntare. *Ritualul p. nu este generalizat, deoarece nu orice modalitate de *funeralii acordă importanță religioasă trupului părăsit de viață. Se poate bănuî că datina p. se întemeiază pe doi factori: 1) grija pentru destinul postum al sufletului defunctului; 2) observația timpurie, pe baze de medicină magică, a diferenței între moartea reală și moartea aparentă (astfel, evitîndu-se riscul de a înmormînta pe cineva de viu). Dacă în Mesopotamia, în Iran sau în Israel nu sînt atestate forme de p., iar în China există doar rudimente incerte din cursul funeraliilor, un simulacru de p. s-a practicat în India, deși păstrarea mortului nu depășea ziua de deces; răstimpul corespunzător se consuma cu *hocetele, ritualurile sacrificiale, *rugăciunile, cortegiul funerar, pregătirea rugului de incinerare; moti-varea se găsește atît în teama de impurificare a celor vii, cît și în tradiția scripturilor vedice și brahmanice, de ex. „Cei învățați nu-i plîng nici pe morți, nici pe vii“ (*Bhagavadgîtă*, II, 11). Grecii rețineau cadavrul în casă 3 zile, pe patul

de moarte, nefiind lăsat de obicei singur; iar înainte de înhumare sau incinerare, mortul era strigat de 3 ori pe nume. La traci (sau cel puțin la trasi și la geți) forma de priveghere era colec-tivă și veselă, cei rămași și chiar rudele expri-mîndu-și bucuria că mortul lor „de aici încolo se află în deplină fericire, scăpat de atîtea necazuri“ (Herodot, *Istoriei*, V, 4). Tradiția ro-mână a conservat p. (*pervigilia*) într-o structură optimistă, constînd în serbări religioase nocturne, cu petreceri, și desfășurîndu-se în cadrul Bac-chanaliilor orgiastice (→ *Bacchus*). P. propriu-zis, de îngrijire a sufletului mortului (deși *Isus Christos nu a fost privegheat în nici un din nopțile următoare coborîrii de pe *cruce) l-a introdus *creștinismul: în ultima noapte dinaintea înhumării, o persoană — de obicei din mediul monahal (→ *monahism*) — citește la căpătîiul mortului rugăciunile specifice împrejurării fune-bre. La români, pe lângă p. ritual ortodox, mai există reminiscențe ale unei privegheri de ori-gine păgînă, precreștină, care coboară dintr-un *cult optimist, de tipul dacic, dar și dintr-un filon de cult profanator (→ *profanare*), infil-trat probabil în epoca marilor migrații; acest tip de ritual este atestat în Vrancea (Moldova de Sud) și la Căpîlna (Transilvania Centrală); p. vrancean se desfășoară după un scenariu tradițional riguros, știut pe de rost în text și în gestică (de ex., mortul e apucat de nas sau de orice altă parte a corpului, gestul fiind însoțit de glume legate de biografia intimă a defunctului), în variante tipologice la care, în esență, nu se adaugă decît numele propriu; jucat cu auten-ticitate, acest p. dă impresia spontaneității și improvizației pentru spectatori neinițiați în caracterul mitic al ritualului. Istoricii văd ori-ginea ambelor tipuri în tradiția dacică a „morții vesele“. C. C. Giurescu (în *Istoria Românilor*, I, București, 1946, p. 115) pune întrebări: „Să fie «priveghiul» nostru în forma arhaică în care apare el încă, în unele colțuri retrase ale țării, ca în Vrancea, formă care arată mai degrabă bucurie decît întristare, cu măști, cu jocuri, cu glume, o mcștenire a acelei vremi?“ Despre p. similar din Căpîlna informează căpîlneanca Violeta Avram (cf. Bazil Gruia, *Blaga inedit*, I, Cluj-Napoca, 1981, p. 167): „Consătenii celui dispărut, în loc să se tînguie și să verse lacrimi, se distrau, glumeau și practicau niște jocuri (un fel de jocuri de societate) specifice pentru această ccazie“. De notat că în aceeași zonă, la Săpînța, se află și vestitul Cimitir Vesel.

Prodikos din Keos Filosof grec (sec. V î.e.n.), sofist (unul dintre cei 4 sofști clasici, împreună cu *Protagoras, Gorgias, Hippias), contemporan cu Democrit. A fost ironizat de *Platon deși, după cercetătorii moderni (E. Dupréel ș.a.), mai multe texte din *Dialogurile* platoniciene pun în circulație teze ale lui Prodikos (*Alcibiade I*, II, *Menon*, *Protagoras* etc.), fără indicarea sursei. Dar P. se poate spune că e un precursor al semanticii (specialist în observarea sinonimiilor și discernerea nuanțelor subtile dintre cuvintele asemănătoare); deopotrivă, este primul filosof grec care încearcă să explice rațional obîrșia

și calea de alcătuire a *miturilor. Nu ni s-a păstrat nici un text și nu-i putem cunoaște opera decât acordând credit citorva rezumate întocmite de Xenophon în amintirile sale despre *Socrate, căruia îi devenise discipol după ce frecventase prelegerile lui P., sau unor relații din câteva dialoguri platoniciene (*Protagoras*, *Menon*, apocrifele *Eryxias* și *Axiuchos*, dar în aceste două din urmă, după unele opinii, numele P. e utilizat și ca nume fictiv pentru rezumarea unor idei generale socratice sau chiar ca pseudonim pentru *Epicur; totuși, alte pasaje sînt neîndoios recompuneri după scrierile lui P.). Contemporan cu Socrate care, ca personaj în *Dialogurile lui Platon*, este pus să se exprime despre P. cam ambiguu și cu oarecare condescendență: „Eram foarte curios să-l aud pe Prodikos; mi se părea că e nemaipomenit de priceput la toate și că are în el ceva divin. Dar fiindcă vocea sa era foarte gravă, se producea în cameră un vuiet în care nu se mai distingea ce spune“ (*Protagoras*, 315 e — 316 a). Urmărind să stabilească importanța analizei limbii pentru logică și filosofie, P. a studiat, pe lângă sinonime și nuanțări sinonimice, se pare, și omonimiile, ca și etimologiile comune ale familiilor de cuvinte; iar incursiunea etimologică se poate să fi fost un instrument auxiliar pentru metoda sa de cercetare a formării miturilor. Lui P. i se atribuie stabilirea unei succesiuni diaconice în relațiile om-natură: omul mai întîi divinizează forțele și lucrurile care îl pot ajuta și hrăni; apoi descoperă sursele de hrană și adăposturile; în fine, inventează meseriile. Zeii nefiind pentru el nici entități reale, nici forme de gândire, P. afirmă că cei vechi au socotit divinități toate lucrurile folositoare existenței noastre, tocmai fiindcă sînt utile: „Prodikos spune că ceea ce folosește vieții a fost acceptat ca divinitate, ca de pildă soarele și luna și riurile și lacurile și pajistile!“ (*Sextus Empiricus, Adversus mathematicos*, IX, 52). Filosoful se referă îndeosebi la regretul omenesc după starea paradisiacă pierdută („vîrsta de aur“), adică după epoca inocenței care nu putea deosebi răul de bine, după avîntul de atunci al impulsurilor spre libertatea lipsită de constrîngerile societății și deci acea epocă regretată omul a divinizat-o. Acțiunile bune ale omului sînt opera lui proprie, opera virtuții și ele nu se pot obține prin *rugăciuni către divinitate: „Prodikos, zic, a răspuns că acțiunile cele bune sînt opera omului. Dar virtutea, spuse iarăși băiatul, este după părerea ta un lucru care se învață sau e unul înnăscut? După părerea mea, zise el, e un lucru care se învață. Așadar nu cumva crezi că ar însemna să fii fără judecată ca să-ți închipui că, adresînd rugăciuni zeilor, cineva poate deveni gramatic sau muzicant, pe scurt, poate dobîndi altă asemenea știință ce se obține numai învățînd-o de la altul sau descoperînd-o de la sine. El aprobă și acest punct“ (Pseudo-Platon, *Eryxias*, 398 c). Xenophon (*Memorabilia*, II, 4) îi atribuie lui P. o alegorie în care 2 femei divine, Viciul și Virtutea, pledează în fața lui

*Herakles ca să-l atragă; pledoaria Virtuții se bazează pe nevoia de morală în existența umană autonomă; „Fără muncă și statornicie, zeii nu le hărăzesc oamenilor nimic frumos și cinstit“. P. vedea cauza apariției religiei sau a divinizării în particularitățile muncii omenesti și în nevoia oamenilor de a-și satisface anumite porniri spirituale; după o transcriere a lui Philodemos (*Despre pietate*, IX, 7, 75). P. considera că „obiectele care îl hrănesc [pe om] și îi aduc folos au fost înaintea tuturor recunoscute drept zei și declarate sfinte, iar după ele au fost divinizați și [oamenii] care au născocit ori feluri noi de hrană, ori noi mijloace de apărare sau celelalte arte, cum au fost de pildă Demeter, Dionysos și alții“; de asemenea: „Prodikos spune că au fost trecuți printre zei cei care, prin roadele noi descoperite în drumurile lor, au adus foloase oamenilor“ (Minucius Felix, *Octavius*, XXI, 2). Epiphanius rezumă aceeași teză, mai confuz: „Prodikos numește zei cele patru elemente, apoi Soarele și Luna. Căci de la acestea spunea el că au toate forța vitală“ (*Adversus haereses*, III, 21). Filosoful acesta, ca de altfel toți sofistii, în ciuda marilor merite în cercetare și în gândire, a fost ironizat de la Platon și platonicieni mai departe. Aristofan a utilizat pasaje din scrierile lui P. fie ca atare, fie mai ales în parodie (*Păsările*, *Norii*). Contrariat, dar cu eleganță, Cicero se întreba: „Iar Prodicos din Ceos, care a spus că au fost trecute în rîndul zeilor cele ce sînt de folos vieții oamenilor, ce a mai lăsat pînă la urmă din religie?“ (*De natura deorum*, I, 42, 118). După Aulus Gellius (*Noaptele attice*, XV, XX, 4), printre discipolii la care învățătura sofistului s-a dovedit fertilă a fost Euripides. Opera lui P. este pierdută, dar i se atribuie scrierile: *Despre natură*, *Despre natura omului*, *Lauda prostiei*, *Anotimpurile* (în care filosoful relatează alegoric întîlnirea lui Herakles cu Virtutea [$\Omega\rho\alpha$] și Corupția [$\text{K}\alpha\kappa\iota\alpha$] sau Răutatea coruptoare) și *Synonimika*.

§ H. Mayer, *Prodikos von Keos*, Paderborn, 1913; G. B. Kerferd, *The «Relativism» of Prodicus* (în *Bulletin of the Rylands Library*, 1954, v. 37, no. 1, Sept., p. 249—256); Ioana Popescu-Dinischiotu, *Prodicus* (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, II, București, 1934, par. 2, p. 332—358)

profanare (lat. *profanatio* — sacrilegiu; *profanare* — a pingări; a desacraliza; *profanum* — impietate; *profanus* — nesacru, profan, nelegiuit, spurcat) În sens restrîns, orice act de pîngărire, de batjocorire a sacralului (pîngărirea sanctoarelor, *altarelor, mormintelor, *icoanelor, numelor divine sau sfinte, a tradiției sacre etc.). Formele de p. sînt variabile, după cum este variabilă noțiunea de *sacru*, de la o *religie la alta; în ultimă analiză, ceea ce este sacru pentru o religie, poate fi profan pentru altele. Pentru vechii evrei, întrucît *mozaismul este o religie intolerantă, *cultul lui *Moloh, zeu-căruia i se sacrificau prunci (→ *sacrificiu*) nu putea fi admis pe teritoriul lui Israel; în timp ce același cult era sacru pentru fenicienii și cartaginezii; regele Iosia (sec. VII î.e.n.) „a pîngărit culmile

pe care aduceau tămieri“ preoții idolilor, „a dărâmat templul zeităților cu chip de țap“; „apoi a mai spurcat locurile de jertfă din valea Ben-Hinom, ca să nu mai ardă nimeni în foc pe fiul său sau pe fiica sa în cinstea lui Moloh“ (V.T., II Regi, XXIII, 8—10). Acte de p. au făcut unele populații migratoare, în timpul invaziilor din Orient spre Europa. Tot astfel au profanat biserici creștine diferite armate ale popoarelor islamice, intrând pe teritoriile cucerite. Un act grav de p. se consideră în *brahmanism introducerea în sanctuare sau mînăstiri de alimente cu carne. *Secta *Martorii lui Iehova consideră (pe baza unei concepții coborînd dintr-un cult arhaic al singelui) o p. utilizarea, medicală sau industrială, a singelui viu sau sintetic și a derivatelor lui. În anumite epoci și zone geografice, istoria a înregistrat chiar străni culte și *rituri de profanare; cultele africane consacrate zeului lenez, retras din lume după ce a creat-o (→ *deus otiosus*) sînt precursoarele acestor rituri. Fenomenul există și în antichitate, căci Diodor din Sicilia citează un caz: „Totuși un mic număr dintre etiopieni nu crede nicicum că ar exista zei. Ei proferează contra Soarelui; cînd răsare, cele mai cumplite injurii, ca și cînd el ar fi dușmanul lor cel mai rău, iar apoi se furîșează printre mlaștini“ (*Biblioteca istorică*, III, IX, 2). Unele triburi nordice (itelmenii din Kamciatka, thlinkiții din Alasca) au un *ritual autonom în care membrii tribului, în cadrul ceremoniei comune, blestemă și batjocoresc pe zeul creator al lumii: corbul *Kutkhu sau corbul Yehl, acuzîndu-l de prostie și irraționalitate în *cosmogonia efectuată în *timpul primordial. Urme de culte profanatoare se disting și în *mitologia românească sau în unele datini aferente: *mitul cosmogonic despre *Cățelul Pămîntului sau varianta aceluiași mit despre *arici, în ambele *Dumnezeu creatorul fiind pus în inferioritate de unul dintre cele două personaje demonice; în aceste cazuri, Dumnezeu e prezentat cu o minte mărginită, intrînd în impas, și numai diplomația *albinei izbutește să obțină soluția finală salvatoare de la Cățelul Pămîntului sau de la arici; dar există și o formă profanatoare în ritualul de *priveghi (Vrancea, Căpîlna), cînd mortul este luat în ris. Toate aceste situații nu divulgă, cum se crede uneori superficial, un *ateism fie și rudimentar: nici o formă culturală de profanare nu neagă divinitatea profanată, ci numai îi aduce reproșuri sau se războiește cu ea.

profet (grec. προφήτης) în unele *religii, persoană socotindu-se înzestrată cu însușirea de a prezice viitorul, fie prin contact cu divinitatea de la care obține *revelația, fie prin interpretarea vedeniilor și *oracolelor. Termenul a fost folosit de *Platon în referirea la „clasa profetilor, care sînt judecătorii superiori ai oracolelor inspirate“, nefiind decît interpreții „cuvintelor și vedeniilor enigmatice“ (*Timaios*, 72 a-b). Evreii hellenistici din diaspora, adoptînd termenul, îl traduc prin cuvîntul *nabi* comparabil cu asir. *nabu* (nume,

vestire) de unde și zeul asiro-babilonian *Nabu sau *Nebo. În *Biblie (V.T.), sînt numiți *profeți* fie marii conducători religioși (*Moise, *Iezechiel, Ilie, *Isaia, Ieremia, *Daniel), fie scriitorii profetici (cei 12 profeți minori: Osea [Ozeia], Ioil, Amos, Obadia, Iona, Mikhea [Miheia], Naum, Habbakuk [Avacum], Sofonia, Aggea [Agheu], Zaharia, Malakia [Ma-lehi]); cărțile atribuite acestora conțin mai ales interpretări de viziuni escatologice, descrieri apocaliptice oraculare, dar parțial și evenimente istorice ori legendare. *Islamul acceptă titlul de p. pentru marile figuri biblice (Moise, *Isus Christos), nerecunoscînd însă ca p. absolut (în sensul de interpret direct și mijlocitor între *Allah și oameni) decît pe *Mahomed. Spre deosebire de alte concepții, immurile vedice erau însă atribuite pentru caracterul lor profetic unor înțelepți primordiali supraumani (*riși). Apoi, prin extrapolare alegorică, în limba modernă s-a numit p. orice vizionar ale cărui presupuneri sînt susceptibile de a se împlini ori s-au și împlinit. În sens religios, p. nu e un simplu prezicător (ca la *Homer), nici un *șaman în extaz care practică *divinația, ci mijlocitorul direct între adevărul divin și cunoașterea umană (deși uneori erau numite profetese preteșele oracolului delphic (→ *Delphi*), purtînd numele generic *Pythia).

Prokrustes; *Damastes* Brigand attic din *mitologia greacă, dispunînd de neverosimilă forță fizică și chinuîndu-și victimele (prinse și prădate pe drumul între Atena și Megara), înainte de a le ucide pe unul din celebrele sale paturi: pe oamenii scunzi îi culca pe un pat lung întinzîndu-i ca să-l ocupe tot, pe cei înalți îi scurta pe un pat mic (de obicei tăindu-le din picioare prisosul de lungime). A fost omorît de *Theseus. (Circulă uneori numele greșit *Procust*.)

Prometheus (grec. προμήθεα — previziune, prudență pentru viitor; προμηθεομαι — a fi prevăzător, a purta de grijă cuiva); *Prometeu* — Titan răzvrătit împotriva lui *Zeus, dar prieten al oamenilor cărora le-a dăruit *focul și rațiunea și i-a învățat meșteșugurile esențiale; pedepsit de Zeus pentru activitatea sa de *erou civilizator, e legat de o stîncă a muntelui Caucasus, unde un vultur îi mănîncă zilnic ficatul care i se regenerează în fiecare noapte; apoi P. este eliberat întimplător de *Herakles, care ucide vulturul. Socotit fiu al *Titanului *Iapetos și al *Nimfei *Klymene, P. e însă o divinitate complexă, în unele variante, un *demiurg participînd împreună cu fratele său *Epimetheus, din sarcina zeilor, la *antropogonie (oamenilor, făcuți din resturi de materie rămase de la crearea animalelor, le echilibrează ființa cu focul furat de la *Hephaistos și rațiunea furată de la *Athena), apoi singur la instruirea omenirii, pe care o învață navigația și agricultura, ca și numeroase alte arte și meșteșuguri; apoi, o salvează ca specie de la *potop, ajutînd și instruind perechea supraviețuitoare *Deukalion și *Pyrrha; dar ase-

menea, după o versiune, în cele din urmă iertat și primit în *Olimp, după ce, rănit și vrind să scape de suferință, *Centaurul *Hiron își schimbă nemurirea pe mortalitatea lui P. Mitografiile vechi îi reduceau activitatea numai la răpirea focului: „Viteazul fiu al lui Iapetos a știut să-l amăgească [pe Zeus] și a furat, într-o noia găunoasă, lumina strălucitoare a neostenitului foc” (Hesiod, *Theogonia*, v. 561—569). Aceasta îi și deruta pe unii comentatori, adesea improvizati, care au încercat să descifreze originea mitizării focului: „Primejdia pe care o reprezenta pentru aristocrația preotească încercarea de a pune stăpânire pe forțele naturii constituie sensul fundamental al mitului lui Prometeu. Focul a aparținut de la început cerului; omul nu avea nici un drept să și-l însușească” (John D. Bernal). Raportul cronologic e însă invers: descoperirea focului precede constituirea *religiei; cum se vede mai clar în *cultul focului la iranieni, focul a fost sacralizat tocmai spre a nu fi uitată sau respinsă de oameni producerea lui artificială. Focul furat a fost adus de P. într-o tulpină de trestie mediteraneană, din specia *nartex (ferula communis)* care are într-adevăr o măduvă lent combustibilă, arzînd mocnit fără a incendia lemnul tulpinii. În acest sens, P. are mai mulți similari în *mitologia generală: *Mātariṣvan (India), *Väinämöinen (Finlanda), *Cagn (Africa), *Mau (Polinesia). Filologii indieniști au sugerat, pentru numele *Prometheus*, un etimon sanscrit: *pramatha* (producător de foc prin frecare), care însă nu se acordă cu ideea mitică a focului furat din cer și ascuns într-o ferulă, o idee ce pare mai legată de obținerea îndrăzneată a focului dintr-o pădure incendiată de trăsnet. La origine, în *simbolul prometeic este continuată vechea dualitate arică a focului, care reiese mult mai clar din *mitologia vedică (cei doi *Agni: focul benefic și focul malefic). Tradiția greacă a redus însă, prin sinteză, atribuțiile prometeice la cele pozitive, recompunînd personajul în ipostază de erou civilizator complex, întrucîtva un *Adam, creator de seminții omenești, însă numai după *potopul universal. Dar catalogul atributelor prometeice este mult mai bogat: „Numai eu — spune P. — am stat stavilă pentru ca, doborîte de trăsnet, făpturile omenești să nu ajungă să populeze ținutul lui Hades”. Smulgîndu-i pe oameni „din prostia în care zăceau”, P. i-a făcut „iscoditori și meșteșugari”. „Neștiind să folosească nici cărămizile, nici cheresteaua pentru a-și clădi case luminoase, [oamenii] trăiau ca lacoma furnică, în bordeie întunecoase săpate sub pămînt”; după arhitectură, P. le-a mai oferit astronomia, făcîndu-i să observe „răsăritul și, ceea ce e și mai greu de recunoscut, asfințitul astrelor”. De la starea arcadică primordială el i-a ridicat la cunoaștere și civilizație (așa cum sugerează chiar cele două etimologii propuse pentru numele *Prometheus*: *prométhomai* — a purta de grijă și *prometheia* — previziune); tradiția transcrisă de Eshil indică un zeu poliatributiv: „Pentru ei am găsit cea

mai frumoasă dintre științe: aceea a numerelor; am alcătuit imbinarea literelor și am întemeiat memoria, muma Muzelor, sufletul vieții. Eu am fost cel dintîi care am pus vitele la jug. [...] Prin mine, telegarii învățați la ham au ajuns să tragă carele, întru desfătarea belșugului. Nimeni altul decît mine n-a inventat aceste trăsuri inaprate în care navigatorii pot rătăci pe mări. [...] Prin amestecurile salvatoare pe care i-am învățat să și le facă, toate bolile se vindecă. Eu am întemeiat, în toate ramurile, arta de a ghici viitorul. [...] Bunurile folositoare îngropate în pămînt: arama, fierul, argintul și aurul, cine s-ar putea lăuda că le-a descoperit înainte de mine?” Urmînd descrierea atributivă a lui Eshil, tindem să vedem în P. simbolul omului ridicat peste condiția arcadică a sălbăticiiei, un *homo inventor*, mai mult decît un simplu *homo habilis* (Eshil, *Prometeu înlăntuit*, I, 2, 3; III, 1).

§ Karl Kerényi, *Prometheus. Das griechischen Mythologem von der menschlichen Existenz*, Zürich, 1946; L. Séchan, *Le Mythe de Prométhé*, Paris, 1951

Pronoea; *Providentia* Noțiune latină abstractă: Pronia, Providența divină sau, impersonal, Divinitatea; prezent mai rar în *mitologia romană, acest nume era utilizat mai ales în limbajul filosofic (Cicero, Quintilianus).

Prorsa (*Cea orientată înainte, Cea care merge înainte*; lat. *prorsus* — drept înainte, direct); *Porrina*; *Antevorta Zeiță* din *mitologia romană, patronînd nașterile normale. După Aulus Gellius (citînd pe M. T.*Varro), P. e o *Carmenta, căreia i se adresează *rugăciuni în timpul nașterilor normale. Unii autori latini o considerau *simbolul viitorului.

Proserpina (lat. *proserpere* — a ieși încet) Zeiță a germinăției și a primăverii agrare, în *mitologia romană, dar și a lumii subpămîntene. Identificată cu zeița greacă *Persephone, era socotită fiica zeiței *Ceres și soția lui *Vulcanus, care o răpise de pe pămînt și alături de care cîrmuia *Infernul, însă pe care îl părăsește periodic primăvara, din momentul germinăției semințelor; venerată mai ales ca ocrotitoare a renașterii grîului în pămînt (după moartea hibernală a semințelor), în această perioadă era totdeauna o divinitate *htonică puternică, personificînd forța naturii, iar în acest stadiu agricol numele ei nu mai putea fi rostit. Apoi, primăvara, în Sicilia, dar și în Italia (Hipponium) i se închinau mari serbări florale; în Henna siciliană avea un mare centru cultural, socotîndu-se că acolo o răpise Vulcanus, iar lacul Avernus, considerat poartă de intrare în Infern, îi era consacrat.

Protagoras din Abdera Filosof grec (cca 480—416 î.e.n.), întemeietor al școlii sofiste, care și-a propagat doctrina călătorînd prin Hellada; prieten un timp cu Euripides și cu Perikles, în anul 411 î.e.n. este acuzat de *ateism pentru cartea sa *Despre zei* (Περὶ θεῶν) care ar fi fost arsă public la Atena (deși această informație antică nu e confirmată). Apoi,

nevoit să se refugieze în Sicilia, moare înecat înainte de a fi ajuns la țarm. **P.** fusese fiul unui bogătaş din Abdera; a învățat primele elemente de filosofie de la *magii perși, în timpul campaniei lui Xerxes (potrivit unei relatări a lui Philostrates); dar, după Diogenes Laertios, ar fi fost un om sărac și a devenit discipolul lui Democrit. A fost criticat și chiar ironizat de mulți autori antici, greci și romani, deoarece ar fi fost primul profesor care lua plată de la discipoli pentru prelegerile sale. Curentul antisofist, susținut de autoritatea lui *Platon, și-a prelungit mult ecoul, ajungând la astfel de sentințe: „Totuși, acest Protagoras nu a fost un filosof adevărat, ci doar cel mai abil dintre sofisti” (Aulus Gellius, *Noaptele attice*, V, III, 7). Nu cunoaștem gândirea lui **P.** decât din fragmente și din relatări indirecte, căci întreaga sa operă (tratatele: *Adevărul*, *Antilogii* (*Argumente contrare*), *Despre existență*, *Marele discurs*, *Despre zei*, *Discursuri distrugătoare*) s-a pierdut; după unele izvoare, tratatul *Despre zei* ar fi făcut parte din lucrarea mai vastă, în 4 secțiuni, *Antilogii*. Construindu-și sistemul filosofic pe două teme esențiale: a) în orice problemă sînt două puncte de vedere opuse; b) argumentul slab poate deveni argument tare — cit și pe limitarea cunoașterii prin caracterul ei uman deci subiectiv (idee exprimată în maxima pe care o citează Diogenes Laertios în *Despre viețile și doctrinele filosofilor IX*, 51/B1: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, ale celor care sînt, anume că ele sînt, ale celor care nu sînt, anume că nu sînt“). **P.** s-a exprimat cu neîncredere asupra *religiei și *zeilor, fără a fi un ateu propriu-zis (→ *ateism*). Se pare că totuși a acceptat existența unor divinități împreună cu natura, cu lumea, și nu a negat decât puțința cunoașterii obiective a lumii și a zeilor; cunoaștem aceeași idee, în acest sens, în două variante: „Despre zei nu pot ști nici că sînt, nici că nu sînt; căci multe mă împiedică să știu: și obscuritatea problemei și scurtimea vieții omenești” (*fragm. B4*; text transmis de Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 51/A 1) și: „Despre zei nu știu nici că sînt, nici că nu sînt, nici ce fel sînt ca manifestare exterioară” (citată de Eusebius din Cesarea, *Praeparatio evangelica*, XIV, 3, 7); probabil că cei doi autori au avut la dispoziție texte diferite din cauza copiștilor sau poate unul dintre ei a citat din memorie. De aici nu rezultă ateismul, ci numai seriozitatea filosofului în fața unei probleme indemonstrabile. Esențială la **P.** este recunoașterea incapacității umane de a defini divinitatea. În același sens, **P.** explică și necesitatea ordinii legale — naturale și sociale, afirmînd că legile sînt necesare — chiar dacă nu cunoaștem adevărul — pentru că zeii au inclus în noi dintru început dreptatea și rușinea, așa încît putem ști nu ce este adevărat, ci numai ce este util. Teologia lui **P.** nu pare străină de tendințele concepției religioase persane, măcar în sensul respingerii antropomorfismului, dominant în *mitologia greacă tradițională.

§ D.Loenen, *Protagoras and the Greek community*, Amsterdam, 1941

Proteus Zeu marin de origine egipteană, în *mitologia greacă, uneori confundat cu *Phorkys; sau, după Herodot (*Istorie*, II, 112, 118), un rege mitic din Egipt; era venerat însă și ca zeu oracular (→ *oracole*), fiind socotit și o divinitate mutantă, care-și putea schimba înfățișarea (urmărit de Menelaos, devine leu, dragon, panteră, mistreț, rîu, arbore, foc, apă; (→ *mutant*), ca să evite divulgarea viitorului unor licitanți. Totuși Menelaos este singurul care îl îmblinzește și îl convinge să-și răspundă la întrebarea despre destinul său viitor; aici intervine stăruința urmăritorului, deoarece **P.** era obligat să-i facă preziceri omului care l-ar fi prins, ca preț al răscumpărării. Mai tirziu e protectorul ins. Pharos, pe care se afla vestitul far alexandrin. **P.** făcea parte din suita lui *Poseidon, ca paznic al turmelor de vietăți marine ale acestuia. În cele din urmă, **P.** devine zeul patronal al prefacerii neîncetate a materiei.

protomonoteism Teorie artificială asupra unui presupus *monoteism universal în societatea arhaică primitivă. Inspirată, evident, de *Biblie (*V.T.*) și sprijinindu-se pe raporturile între prima pereche umană, *Adam și *Eva, și *Dumnezeu (*Elohim sau *El *Yahweh), această teorie l-a avut ca precursor pe filosoful rus Vladimir *Soloviev, care încearcă să demonstreze presupunerea că monoteismul originar a fost pulverizat în zorii civilizației de mitologia indoeuropeană (1873). Apoi, etnograful englez Andrew *Lang s-a raportat (1898) la observația că mai multe populații sălbatice cred într-o divinitate cerească supremă ceea ce, după presupunerea sa, ar indica o rădăcină comună pentru toate religiile primare. Această teorie a fost reluată de etnograful catolic vienez Wilhelm Schmidt (în vasta operă despre *originea ideii de Dumnezeu*, culegere excelentă de texte autentice, comentate însă părtinitor) care a susținut că **p.** a fost conservat de triburile presupuse de autor mai vechi (papași, pigmei ș.a.), dar s-a pierdut sub stratificarea miturilor solare și selenare amestecîndu-se cu credințele animiste (→ *animism*) și totemice (→ *totem*), ca și cu *magia.

§ Andrew Lang, *The Making of Religion*, ed. II, London, 1900; Wilhelm Schmidt, *Die Offenbarung als Anfang der Offenbarungen Gottes*, München, 1921; id., *Der Ursprung der Gottesidee*, I—XII, Münster, 1926—1955; И.И. Крыжвель, *Крушение теории прамонотеизма* (In *Философия* 7, 1960, Москва)

psihostasie (grec. ψυχοσταςία) — cîntărirea sufletelor) Noțiune escatologică, prezentă în unele *religii antice, însemnînd cîntărirea sufletelor celor morți, în cadrul instanței divine supreme. În Egipt se imagina acest tablou: în fața tribunalului cerească prezidat de *Ré, judecătorul suprem, asistat de *Osiris, *Isis și *Nephthys și de cei 42 magistrați, *Anubis, zeul funerar, introduce mortul în sală, în timp ce inima (considerată sediul sufletului) defunctului era pe un

talger al balanței, pe celălalt fiind pana de struț a zeiței *Maat (sau zeița însăși); *Thot supraveghează cîntărirea, înscriind cifra pe o tăbliță, în timp ce defunctul își rostește spovedania: „Nu am făcut nedreptăți nici unui om, nu m-am purtat rău cu animalele, n-am cîrțit împotriva zeilor“, iar apoi își pronunță pledoaria în 42 de puncte, adresîndu-se fiecărui judecător în parte. Dacă sentința e favorabilă, mortul e admis în *cer, dacă nu, ființa monstruoasă care șade anume lingă cîntar (numită „Devoratoarea“) îl va înghiți. La greci, fenomenul mitic e întîmplător; după Eshil, zeițele *Tethys și *Eos au cîntărit viețile lui *Ahilleus și *Memnon.

Psyche (grec. Ψυχή) Fată deosebit de frumoasă, din *mitologia greacă, pe care părinții, împlinind un *oracol perfid care emana din gelozia *Aphroditei, o abandonează într-un pisc montan, spre a fi luată de soția de un monstru; dar **P.** e ridicată de vînt, transportată într-un palat secret și iubită noaptea de un necunoscut invizibil, presupus a fi monstrul hărăzit; ea calcă o dată *jurămîntul discreției și, la un opaș aprins, îl vede pe zeul dragostei *Eros, care tot atunci o și părăsește, iar **P.**, peregrinînd în căutarea lui, nimereste la palatul Aphroditei care o chinuie cu încercări și munci insuportabile pînă cînd Eros, înduplecat, o ia în *cer și li obține, de la *Zeus, imortalitatea. Acest *mit e de fapt un basm (cf. Apuleius, *Metamorfoze* [Măgarul de aur], IV—V).

Ptah (egipt. Fth) Zeu arhaic, în *mitologia egipteană, de origine memphită, adorat mai tîrziu ca zeu național și considerat „inima și limba“ lui *Atum (ideea și *cuvîntul). La Memphis, în perioada arhaică, făcînd parte din triada supremă (cu soția sa *Sehmet și fiul lor *Nefertum), **P.** era socotit creatorul lumii și marele artizan universal, realizîndu-și opera cu ajutorul cunoașterii și inteligenței (inima) și al cuvîntului (limba), iar tradiția li atribuia inventarea meșteșugurilor tehnice, de unde și patronajul său asupra meșteșugarilor (marele său preot se numea „decanul meșterilor artizani“); totodată, **P.** era marele inginer divin, cel mai iscusit tehnician și metalurgist, dar și patronul artelor (fiecare artist considerîndu-se un preot al său). Într-un text dintr-o dramă religioasă memphită (publicat de K. Sethe în 1928) se spune că ideea născută în inima lui **P.** se realizează prin cuvîntul născut pe limba lui, întîi în cele 9 divinități primordiale care sînt dinții și buzele lui: „El i-a zămislit pe zei, a înălțat orașele, a alcătuit nomele, i-a rînduit pe zei în sanctuarele lor, le-a statornicit sacrificiile, le-a zidit templele și le-a plămădit trupurile după dorința inimii lor. Iar zeii au pătruns în trupurile lor făcute din orice copac, din orice piatră, din orice argilă, din orice soi de lucruri ce creșteau pe el și din care ei își luaseră chipul. Și toți zeii și fiecare Ka al lor s-au strîns în jurul lui“ Fth. Așadar, creația lui **P.** este cuvîntul său materializat. Teologii din Memphis (unde **P.** era socotit și dirigitorul serbărilor

jubiliare, alături de zeița *Maat) au construit imagini speculative despre acest zeu și despre opera sa universală (uneori identificîndu-l cu alți zei sau acordîndu-i atribute abstracte, fie în cadrul *cultului lui *Ré, fie apoi al lui *Osiris); dar pentru populația simplă, **P.** era „cel mai mare meșteșugar“, lucru firesc la un zeu al unui mare centru meșteșugăresc și comercial, vestit în epocă prin prelucrarea metalelor și prin construcțiile navale. (De aceea, grecii l-au identificat cu *Hephaistos.) **P.** era închipuit ca bărbat mumificat, cu barba și părul tunse scurt și purtînd atîrnat de gît *simbolul viril, *menat*; alteori era însă înfățișat ca bărbat viu, cu coarne susținînd discul solar. Uneori pare să aibă epitetul *Heke*, poate mai curînd numele altui zeu similar, absorbit de cultul lui **P.** și apoi uitat.

Pudicitia; *Pudor* Zeița modestiei, sfielii, castității și cinstei femeiești, în *mitologia romană; la început, probabil o personificare a pudorii și onoarei feminine. **P.** avea două sanctuare la Roma; în ambele nu puteau intra decît femeile care fuseseră căsătorite o singură dată (*univirae*).

Pukinna Zeiță eschimosă de rang secundar, în *mitologiile triburilor polare, doamna animalelor de pe pămînt, subalternă față de doamna mării, *Sedna.

Pulastya Întelept primordial (*riși) din *mitologia vedică, fiu spiritual al lui *Brahmā, de asemenea unul dintre *Prājāpati și tatăl legitim al zeului bogăției *Kubera, dar și al *demonilor din grupul *Rākṣāsa.

Puluga; *Pulugu*; *Biliku* Zeu suprem al populației malaieze negritos din ins. Andaman (la nord de Sumatra), uneori considerat *androgin, alteori divinitate masculină (*Biliku* fiind atunci sau soția sau ipostaza lui feminină) de reprezentare antropomorfa. E considerat mai ales un zeu irascibil al furtunii, al vînturilor distrugătoare (după unele opinii, îndeosebi ale etnografilor, nu ar fi decît personificarea musonului) și al ploilor torențiale; dar în același timp **P.** este cauza tuturor lucrurilor, creatorul întregului univers și al *omului primordial, *Tomo*, care a devenit apoi mesagerul său și un *erou civilizator învățîndu-i pe oameni, în numele zeului, toate meșteșugurile. Toate cunoștințele și, în primul rînd, arta aprinderii *focului, *Tomo* și soția sa *Mitu* le-au învățat de la zeu. Deși nu e venerat într-o formă culturală distinctă și nici nu se îngăduie să fie implorat, e socotit un zeu mînios și pedepsitor, care penalizează mai ales încălcarea *taburilor, unele ciudate: de pildă aprinderea focului cu ceară, omorîrea greierilor. Paul Schebesta scrie: „Andamanienii nu cunosc nici un cult al vreunui zeu, nici o rugăciune, nici un sacrificiu, nici o cerere stăruitoare, nici o rugă de recunoștință. Numai teama de Puluga îi silește să se supună poruncilor lui; dintre care unele sînt aspre, ca aceea de a evita anumite fructe în anotimpul ploilor“ (*Les Pygmées*, trad. franc. Paris, 1940, p. 163). O tradiție locală povestește cum zeul

a trimis asupra populației negritos un dezastru musonic, după ce niște oameni au întrerupt cântecul unui greier.

Punt Ținut fabulos din *mitologia egipteană, localizat de *mit undeva departe la sud-est de Egipt, pe fărmul maritim dintre actualele Eritrea și Somalia. Sub Regatul Nou și chiar sub Regatul Mijlociu, dar mai ales în timpul reginei Hatshepsut, s-au organizat chiar expediții după aur, firește fără rezultat. Textele scribilor i-au imprimat o pronunțată tentă misterioasă.

Purānā (sanscr. *purānā* — vechi, bătrîn; datină) Grup de ample poeme epice sanscrite din sec. XII—IV î.e.n. făcînd parte din codexul *Vedāṅga (→ *smṛiti*), însoțite de comentarii, narînd *mituri despre puterea și activitatea *zeilor vedici, de asemenea diverse tradiții și datini. Sînt atribuite de tradiție înțeleptului *Vyāsa. P. erau clasificate imediat după *Veda, spre deosebire de care, puteau fi citite și de castele inferioare. Sînt 18 P. principale (*Bhāgavata-purānā* — consacrată glorificării zeului *Viṣṇu; *Agni-purānā — consacrată gloriei lui *Īśvā, ca și descrierii *ritualurilor, îndatoririlor pe care le au regii, artei militare, dar conținînd capitole dedicate dreptului, medicinei, retoricii, prozodiei și gramaticii; *Aditya-purānā — despre grupul divinităților Indiei arhaice etc.) și 18 *Upapurānā* (de categorie secundară).

Purgatoriu (lat. *purgare* — a curăța) În *creștinismul catolic, loc în care unele suflete, după *moarte, fiind lipsite de *păcate prea grave ca să fie condamnate la pedepsele din *Infern, se crede că poposesc un răstimp variabil, necesar purificării, înainte de a fi transferate în *Paradis; doctrina catolică își bizuie această *dogmă (nerecunoscută de alte *rituri și *culte creștine) pe *creștină tradițională din *iudaism în eficacitatea *rugăciunilor pentru salvarea sufletelor celor morți; găsind la soldații morți *talismane de *idoli, Iuda face *sacrificii de iertare a păcatului, „ca să-i mintuiească de păcate“ (*V.T., II Macabei*, XII, 40—46). P. e stabilit de catolici spațial, fără alt indiciu decît că e între *Infern* și *Paradis* (descrierile lui Dante din *Divina Commedia* nu se bazează pe tradiții mitice cunoscute, iar precizarea dogmatică emană de la Conciliul ecumenic din Trent (1545—1563), după ce Conciliul din Ferrara (1438—1439) pusese în discuție condiția sufletelor celor răposați înainte de Judecata de Apoi, cînd creștinii orientali au și respins ideea de P. Ideea *focului purificator era prezentă în patristică, susținută de Irenaeus și *Origenes (primul socotind eretică părerea că sufletele morților ar fi permise imediat întru slava lui *Dumnezeu, iar al doilea afirmînd că dreptii trebuie să treacă prin foc spre a ajunge în lumea cealaltă) sau sugerată de *Augustin („nu este de necrezut“ că sufletele imperfecte vor fi „salvate de vreun foc curățitor“ — *De dulcibus quaestionibus*, VIII). Fără a se referi la un loc intermediar de purgare care ar preceda starea postumă paradisiacă, scrierile unor Părinți ai Bisericii (→ *patristică*) fac

totuși aluzii la rolul pe care îl are, în acest sens, rugăciunea (*Tertullianus, Cyprian, Clement Alexandrinul, Kyril din Ierusalim, *Grigore din Nazianz, Ambrosius, *Ioan Chrysostom, Hieronymus); după părerea lui *Toma din Aquino și a lui *Bonaventura (sec. XIII), sufletele din P. sînt chinuite de un foc material. Ideea P. a fost formulată direct, prima dată de papa Grigore cel Mare (590—604; → *papi*), în *Dialoguri* (IV, 39), care spunea că e de crezut ca pentru unele păcate ușoare să existe un purgatoriu de foc înaintea Judecății; dar înția definiție dogmatică aparține papei Inocențiu IV (1245): „Intrucît [grecii] spun că acest loc de purificare nu este indicat de doctorii lor printr-un cuvînt propriu și precis, noi vrem ca, potrivit tradiției și autorității sfinților părinți, de aici înainte acesta să fie numit *purgatorium*, deoarece în acest foc temporar se purifică nu păcatele capitale de moarte care trebuie plătite cu pocăința, ci păcatele mai mici, scuzabile, care dacă nu sînt iertate din viață chinuiesc oamenii după moarte“. Creștină în unul sau mai multe stadii intermediare de purificare postumă a sufletelor există și în alte *religii; această formă uneori se reduce la rugul de incinerare, dar mai adesea e asociată cu ideea unui foc suprauman sau cu un sistem purificator neignic. Astfel, orice *metempsihoză e o purificare, și mai ales lanțul de reîncarnări succesive (*samsāra) din religia vedică, *brahmanism și *budism. *Zoroastrismul prevedea două etape de purificare cosmică prin foc. Mai aproape de noțiunea de P. era locul ignic purificator *Abred, din *mitologia celtică. În *islam, interstițiul *Araf dintre *Infern* și *Paradis* nu este decît un teritoriu pustiu.

§ Jacques Le Goff, *La naissance du Purgatoire* Paris 1982

Pūruṣa (sanscr. *puruṣa* — bărbat, om, neamul omenesc) Zeu născut de *Brahmā, personificînd, în *mitologia vedică și *postvedică, pe bărbatul primordial, *arhetipul uman, principiul masculin al lumii. În filosofia indiană este spiritul lumii. În *mit, P. e reprezentat ca *gigant cosmic, al cărui trup a furnizat (ca materie primă cosmogonică) *elementele constitutive ale universului; apare înția oară ca noțiune filosofică în imnul *Pūruṣasukta* din *Rigveda (X, 90), desemnînd ideea că întregul univers se manifestă dintru început prin forța sa virilă. Cînd zeii divizează corpul lui P. spre a compune universul, ei săvîrșesc un *sacrificiu: „Cînd l-au împărțit pe Pūruṣa, în cîte părți l-au dezmembrat? Ce a ajuns gura lui, ce anume mîinile și ce coapsele, picioarele? Gura lui s-a făcut *brāhmaṇa*, mîinile — *kṣatriya*, coapsele — *vaiçya*, din picioare a ieșit *cūdre* (→ *varna*). Luna s-a născut din gîndurile lui, din ochi a răsărit soarele. Din gură — Indra și Agni, din răsufflare a ieșit Vāyu (vîntul). Din buric a ieșit spațiul aerian, din cap s-a născut cerul, din picioare pămîntul, țările lumii — din auzul lui“ (*op. cit.*, IX, 73). După *Athar-*

aveda (VII, 5), nașterea sacrificiului a fost necesară, sub forma acestui om cosmic, spre a permite crearea universului. O formă mai târzie de mit îl conține ca prima zeitate născută de Brahma din jumătatea sa femeiască, după ce s-a divizat el însuși în două principii: masculin și feminin. În sistemul filosofic *Sāmkhya (al eposului *Mahābhārata) *puruṣa* este echivalent cu *ātma* (substanța divină), întrucât **P.** nu mai e creatorul și este în afara naturii, putând fi perceput numai prin experiența lăuntrică a fiecăruia. Iar *Muṇḍaka Upaniṣad* (II, 1) oferă o sinteză: „Din el purced eterul, vîntul și focul, apa și pămîntul. [...] Capul său este foc, ochii săi — lună și soare. Țările lumii îi sînt urechi. Vocea lui este revelația Vedelor. Răsufierea lui e vîntul. Inima lui este lumea, din picioarele lui [e făcut] pămîntul [...] Din el sînt marea și munții. *Puruṣa* e universul.“

Pușan Epitete: *Cel care hrănește, Spornicul, Apărătorul* Zeu arhaic al prosperității, unul dintre cei 12 *Aditya, în *mitologia vedică. Legat inițial de *cultul solar, era confundat uneori cu *Soma. Apoi a fost venerat ca supraveghetor al tuturor călătoriilor și al călătoriei în lumea *morții, dar era scotit și cel ce hrănește cirezile, precum și în genere furnizorul de bunăstare, ca zeu solar. I se aduceau *ofrande de turte frămîntate din făină și lapte acru sau brînză de vaci (turtele se numeau, în sanscr. vedică — *karambhā*).

pușpaka *Car ceresc autopurtat, din **mitologia post-vedică*, aparținînd fie zeului *Indra, fie zeului *Kubera. În *Mahābhārata (*Aranyaparva*) e descris fără a fi numit, ca un vehicul spațial tras de „zece mii de cai vineți“, avînd guri care scuipă „foc arzător“, producînd în zbor un „zgomot aidoma tunetului unei uriașe furtuni“ și neputînd fi dirijat decît de vizitiul *Mātali. În *Rāmāyana (*Uttara-kanda*), numit *pușpaka vimāna* (de altfel, *Rāmāyana*, prin extrapolare, numește *vimāna toate celelalte care aeriene), are „două cături cu multe încăperi și ferestre“ și „se înalță în aer cu mare zgomot“ mișcîndu-se „prin sine“ cînd transportă spre *Āyodhyā pe eroii *Rāmā și *Sita. „*Rāmā* și *Sita*, iarăși împreună, s-au urcat în *pușpaka vimāna* care i-a dus cu iuțeală în văzduh, pe ei ca și pe prietenii lor, războinicii vanara, și pe *Vibhīcana*, pînă în *Āyodhyā*“ (*loc. cit.*). Varianta care îi aparține zeului *Kubera* e un car magic zburînd fără atelaj și vizitiu și cuprinde în structura sa un palat și o cetate. Confundat de mulți mitologi cu o alegorie a fulgerului, **p.** este un vehicul mitic mult mai complex, comparabil cu vehiculul „Gloria lui Yahweh“ din vedenia lui *Iezechiel.

Pută (lat. *putare* — a curăța; *putatio* — curățirea pomilor de crengile uscate) Zeiță din *mitologia romană, patronînd curățirea copacilor de prisosul de crengi uscate.

Puzur-Amurri Corăbier care devine, în *mitul babilonian al **potopului universal*, pilotul și șeful de echipaj al corăbiei salvatoare a lui

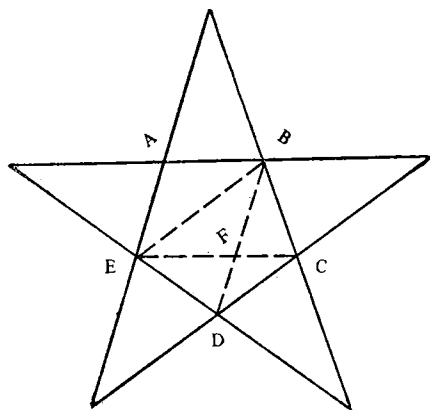
*Utnapishti (→ *mitologii din Mesopotamia*). Tot el a condus și construcția navală necesară.

Pygmalion Sculptor cipriot din *mitologia greacă, îndrăgostit de o statuie feminină creată de el și obținînd de la *Aphrodite transformarea operei sale în femeie vie, cu care s-a însurat. Statuia fusese de fildes. Din căsătorie, (s-a născut un fiu cu nume simbolic: *Pathos* (πάθος — suferință).

Pyrrha Fiica lui *Epimetheus și a *Pandorei, soția lui *Deukalion și născătoarea noii omeniri după al doilea *potop universal din *mitologia greacă; în altă variantă, pietrele aruncate peste umăr de **P.** pe pămîntul postdiluvian devin femeile care au născut omenirea. Un fiu al **P.**, *Hellenus*, era scotit **strămoșul grecilor* (hellenilor), iar altul, *Amphiktyon*, un rege mitic al Ateiei.

Pythagoras (grec. Πυθαγόρας); *Pitagora* Personaj grec fascinant, mitic sau poate real, considerat de tradiție filosof, matematician, teolog și *mag, născut în Samos (580—500 î.e.n.), stabilit la Krotona, unde a întemeiat o școală inițiativă (numită *pitagoreică*) bazată pe mistică numerelor (→ *numere sacre*) — universul fiind văzut ca o armonie a numerelor (de unde și numărul sacru 4, precum și *triunghiul de aur* sau *teorema lui Pitagora*, *tabla înmulțirii* și mai ales *pentagrama sacră* din care rezultă *secțiunea de aur*), ca și pe **credința în sufletul nemuritor și transmigrant*, de asemeni pe tăcere ca pe o virtute esențială. Deși clădită pe respectarea *zeilor și pe o concepție existențială mistică, gîndirea lui **P.** este o sursă a constituirii ideii de legi obiective în natură și a deprinderii filosofiei de a opera cu abstracții. Dar, ca persoană istorică, **P.** nu este confirmat de documente, putînd fi o personalitate legendară sincretică sau chiar un *mit; (*Aristotel* vorbește numai de *pitagoreici*). După izvoare grecești incerte, s-ar fi inițiat în Babilon, Fenicia și Egipt (unde a obținut cîngătoarea de mare *sacerdot), iar prelegerile le-ar fi ținut într-un *templu al *Muzelor, din Krotona, într-o incintă înconjurată de statuile celor 9 Muze, avînd la mijloc statuia zeiței focului sacru, *Hestia, cu mina arătînd *cerul. Cele 4 trepte de inițiere *pitagoreică* sînt la hotarul între mit și filosofia destinului cosmic al omului: 1) *pregătirea* (παρασκευή), un noviciat supus exercițiului tăcerii; 2) *purificarea* (καθαρσις) prin inițierea ezoterică în știința numerelor sacre, numărul desăvîrșit fiind 10, care cuprinde toate principiile divine într-o unitate (exemplul erau cele 9 Muze prezidate de *Hestia*, iar recomandarea: exercițiul perpetuu al inteligenței); 3) *desăvîrșirea* (τέλειοσις) prin învățarea structurii cosmologiei *pitagoreice*, bazate pe ideea *focului central, a lumilor astrale, a componenței universului din 5 *elemente: *pămîntul — agregarea solidă, *apa — agregarea lichidă, *aerul — cea gazoasă, focul — cea imponderabilă (azi: plasma) eterul sau sufletul universal (azi comparabil cu particulele fără masă); 4) *vederea de sus* (ἐπιφανεῖα — ideea contemplării de sus (în obiectivare absolută)

a universului. Pentru **P.** numărul era modelul primordial al lucrurilor ($\delta\rho\chi\eta$). Numărul are la pitagoreici un caracter divin; astfel, pentru Hippasos, dintre discipolii direcți ai lui **P.** (așa-numiții *pythagorikoi*), el este „organul judecării creatorului lumii” și „cel mai înțelept dintre toate”; generația următoare de discipoli, indirectă, considera numărul (după o informație a lui Iamblichos) — „întia paradigmă a Universului”. În genere e „difil de stabilit ce aparține gândirii lui **P.** și ce anume discipolilor săi. Pentagrama sacră, atribuită lui **P.** (dar de fapt a pitagoreicilor), era un *simbol al sănătății și al *vieții: Pentagonul ABCDE

cu latura 1 are diagonalele egale cu τ . Diagonalele EC și BD, care se întretaie în punctul F, se împart „în raport mediu și extrem” (adică formează *secțiunea de aur*): $EF/FC = EB/DC = \tau = F = EC/AB = EC/EF$. În jurul personalității lui **P.** s-au format numeroase mituri adiacente; astfel, el ar fi mărturisit discipolilor că își amintea de unele vieți anterioare; *Plutarh scrie: „Se spune că Pythagoras, rostind unele cuvinte, a îmbălzit un vultur și l-a adus din zborul lui de sus pe pământ, [...] că a lăsat să i se vadă coapsa de aur când trecea la Olympia prin adunare” (*Viața lui Numa*, VIII); iar Ailianos citează: „Aristoteles spune că locuitorii Krotonei îl numesc pe Pythagoras un Apollon al hyperboreilor. În aceeași zi și la același ceas, după cum adaugă filosoful, mulți l-au văzut totodată la Metapontica și la Krotone. Ridicându-se de pe locul său în timpul întrecerilor, Pythagoras le-a arătat acolo șoldul său de aur. După cuvintele aceluiași Aristoteles, a stat de vorbă cu Pythagoras și rîul Kos, peste care tocmai trecea, fapt pe care de altfel mulți l-au auzit cu urechile lor” (*Istoria pestriță*, II, 26). După Hieronymos din Rhodos, **P.** a coborât în Hades, unde a văzut sufletele lui *Homer și *Hesiod, care își ispășeau *păcatul de a-i fi vorbit uneori de rău pe zei. Despre moartea lui **P.** circulau câteva versiuni: a rătăcit prin oraș, apoi s-a închis în Templul Muzelor, impunându-și moartea prin foame (după Dikearhos); pără*

sindu-și discipolii, a intrat într-un câmp de mazăre (care era *tabu în concepția pitagoreică) și le-a spus că se va întoarce mult mai târziu, când va fi recunoscut după șoldul său de aur; împreună cu 38 discipoli, a fost ars de viu în casa unde era găzduit, focul fiind pus de Kilon, un fost discipol alungat (după Diogenes Laertios). Deși cu o biografie constituită și chiar localizată și poate chiar personaj istoric, **P.** pare în parte un *erou civilizator dar și un magician. Autorii greci aveau adesea tendința de a-l mitiza, iar din multe referințe antice, oricât de fragmentare, se degajă în primul rînd portretul hiperbolic al unui personaj arhetipal. În această privință, numeroase izvoare antice nu privesc nici moartea lui **P.** cu deplină certitudine. Cum doctrina magistrului și a discipolilor, descriind circulația materiei, includea aici și transmigratia sufletelor ($\rightarrow$ *metempsihoză*) și considera că ele se pot strămuta, după *moarte, în oricare ființă sau în orice obiect, cîțiva scriitori antici transmit părerea că **P.** avea un suflet transmigrant prin metempsihoză, în cicluri de cîte 216 ani, ajungînd după fiecare din ele la palingenezie. **P.** le-ar fi mărturisit discipolilor săi că el era un favorizat care își aducea aminte de unele dintre viețile sale anterioare. Diogenes Laertios, informat din izvoare mai vechi, scrie cum **P.** ar fi povestit despre sine că era socotit fiul zeului *Hermes, căruia îi ceruse ca „atît în timpul vieții, cît și după moarte să-și poată păstra memoria celor petrecute”. (Dar aici poate fi vorba de o alegorie, înțeleasă fals de Diogenes Laertios, despre *hermeneutica doctrinei pitagoreice). Ideea au reluat-o și alți autori, păstrînd din ea crusta exoterică. Astfel, unii antici credeau că Hermetimos din Klazomenai a fost o reîncarnare a lui **P.**, după cum o tradiție pitagoreică afirma că Aithalides, crainicul expediției *Argonauților și fiul lui Hermes (care l-a înzestrat cu memorie totală și imortalitate), s-ar fi reîntroat de mai multe ori, ultima dată în persoana lui **P.** Porphirios spune (*Viața lui Pythagoras*, 16—17) că **P.** s-a inițiat în Creta în *misterele lui *Zeus și a stat în *asceză și solitudine 27 de zile în peștera Ida (sau, după alte surse, în tovărășia unei călăuze supranaturale). Dintre moderni, E. R. Dodds îl consideră pe **P.** „cel mai mare șaman grec”. Interpretarea speculativă a lui Dodds nu poate fi demonstrată, dar nici respinsă total. Pare mai aproape de adevăr structura magică, ezoterică, a comportamentului doctrinei (dacă nu al magistrului neidentificat documentar), ca și întregul ei scenariu. Ca și *orficii, pitagoreicii practicau asceza; dar acest ascetism viza menținerea sănătății sufletului, a minții, prin întărirea sănătății trupesti, necesare meditației și concentrării, în această tehnică un rol important avîndu-l muzica; iar muzica, filosofia și medicina în ultimă instanță se contopeau. Secta pitagoreică (sectă în sens antic) își recompusese un cod de precepte, multe dintre ele exprimînd concis (*superstiții tradiționale (după Iamblichos: să nu te închini desculț, să nu

ațți focul cu sabia, să nu calci peste jug, să nu-ți tai unghiile în timpul unui *sacrificiu), dar și norme religioase (să-i urmezi pe zei și să-ți stăpânești înainte de toate limba, să nu privești înapoi când pleci de acasă ca să nu se ia după tine *Erinnyile, să nu te arăți neîncrezător față de o minune a zeilor sau față de hotărârile divine, să nu gravezi portretul vreunui zeu pe inel) sau de morală a civilizației (abține-te să măninci carnea făpturilor vii). Doctrina pitagoreică, întrucît îmbina *religia cu știința și cu morala, și-a găsit adversari printre filosofii greci, în primul rînd *Heraclit. Iar Aristotel privea cu suspiciune *legenda despre P. și nu acordase credit paternității ideilor atribuite acestuia. Opera lui P. nu poate fi stabilită. Celebrul poem, numit în mod curent *Versurile de aur* (de fapt: *Χρυσῆ ἔρπη* sau *Carmen aureum*), atribuit lui P., cunoscut dintr-o compilație tîrzie (sec. III—IV), pare o reluare a poemului *Discurs sacru* (*Ἱερὸς λόγος*) care cuprindea poate într-adevăr ghidul moral din prelegerile rostite în Templul Muzelor.

§ I. Lévy, *Recherches sur les sources de la légende de Pythagore*, Paris, 1926; Karl Kerényi, *Pythagoras und Orpheus*, ed. III, Zürich, 1950

Pythia Nume generic al preoteselor (*pythionisselor*) Oracolului lui Apollon, din *Delphoi, care se credea că își rostesc *oracolele, umplute fiind de harul zeului (primele pythionisse și le-ar fi rostit în versuri). În timpul inspirației, adică al posesiunii divine, P. manifesta accese par-epileptice (maladive, provocate prin drogare sau simulate); dar după unele mărturii, cauzele delirului sacru erau și altele: în epocile timpurii, P. mesteca frunze de laur și bea apă din izvorul subteran Kassotis, iar mai tîrziu, după unele

surse incerte, se lăsa turmentată de aburii țîșniți dintr-o crăpătură în pămînt, deasupra căreia ea ședea pe un trepied. În asemenea stare, P. scotea murmure ininteligibile (ca un zumzet, de unde și porecla acestor preotese: *Albinele delphice*), pe care un *profet al oracolului le tălmăcea în rostiri ritmice. (Cercetările geologice noi par a dovedi că terenul deltic nu a fost vreodată capabil să exale aburi sau gaze, deci P. putea fi turmentată cu aburi preparați artificial în grotă sau mestecînd plante cu efecte halucinogene.) De altfel, în sanctuarul deltic nu lipseau niciodată laurul și dafinul; în timpul intrării în transă, pythionissa agita o crenguță de laur, iar trepiedul fi era împodobit cu ramuri de dafin. Prima pythionissă legendară se numea *Phemonoe* (dar instituirea oracolelor din Heliada se atribuia zeiței *Themis). La început, pythionissele trebuiau să fie virgine; mai tîrziu însă erau admise și femeile măritate, totuși numai cele care trăiseră în feciorie pînă la vîrsta de 50 de ani, întrucît P. aleasă în sanctuar devenea soția mistică a zeului *Apollon. Pentru continuitatea oracolului, se asigurau 3 preotese concomitent: două șezînd pe trepiedul sacru, a treia păstrată ca locțiitoare pentru cazurile neprevăzute.

Python *Șarpe sau *dragon gigantic din *mitologia greacă, născut de *Gaia după *potopul lui *Deukalion, și care se stabilise într-o peșteră de lîngă muntele *Parnassos, fiind considerat o făptură oraculară. Dar 4 zile după naștere, încă prunc, zeul *Apollon l-a sugrumat răzbunînd chinurile pe care șarpele sau dragonul P. le-a produs zeiței *Leto, mamei sale divine. În memoria acestei isprăvi apollinice, au fost instituite *Jocurile Pythice*, care se disputau la *Delphoi.

Qārūn Adversar al lui Musa (numele arab al lui *Moise), în *mitologia arabă islamică; inițiator al unei provocări împotriva divinității și posesorul unui depozit de mari comori, Q. e pedepsit de *Allah, la a cărui poruncă pământul înghite această avuție laolaltă cu proprietarul ei. Modelul personajului este Kore, din *Biblie, nimicitor de focul ieșit din pământ la ordinul lui *Yahweh (*V.T., Numerii*, XVI, 1—35; XXVI, 9—10); dar *mitul musulman este modificat: „Noi îi dădurăm comori, încît numai cheile sale ar fi împovărat o ceată de bărbați puternici. [...] Și noi îl scufundărăm pe el și casa lui sub pământ și el nu găsi o ceată care să-l ajute în fața lui Allah, și el nu era dintre cei mîntuiți” (*Coran*, XXVIII, *Surah istoriei*, 76; 81). Pe temeiul unei propoziții: „Mie mi s-a dat numai pentru știința mea” (*surah* XXVIII, v. 78), tradiția islamică l-a considerat pe Q. patronul arhetipal arab al alchimiei.

Qat Divinitate supremă a unor triburi melanesiene din ins. Bank, Trobriand ș.a. (→ *mitologii din Oceania*) sau ființă atotputernică dintr-o rasă preumană, cu o biografie mitică bogată, deși de structură inițial totemică (→ *totem*): născut pe ins. Vanua Levu, ca fiu al unei pietre sau al unei femei transformate după naștere în piatră, Q. a avut 11 frați, numiți *Tangaro*, din care mezinul, cel mai nebun, a ajuns un *geniu al răului; cu ei, Q. crează lumea (→ *cosmogonie*); conform altui *mit, a făcut lumea într-o noapte după ce frații săi obosiseră de neîntreruptă lumină a zilei și el îi învățase să doarmă): întîi păsările, ca să aibă cine anunța zorile (pe care le-a creat tot el spre a le da de lucru păsărilor: dimineața a făcut-o tăind în tunicul primordial cu un cuțit de obsidian roșu); în activitatea sa cosmogonică, Q. e mereu secundat de un *duh al *pădurii, puternicul păianjen supranatural *Marawa*, care i-a tăiat lemnul necesar construirii unei canoe; varianta din ins. Trobriand spune că, înjghebînd o luntre uriașă, Q. a umplut-o cu toate lucrurile bune, a plutit cu ea printr-un canal anume săpat de el depunînd transportul pe insulă, apoi plecînd pentru totdeauna în luntrea sa; miturile melanesiene atribuie această dispariție *potopului universal. Cel mai rău dușman al lui Q., mai ales în opera cosmogonică, era *Qasavara*, ființă incertă pe care în cele din urmă zeul o aruncă în sus izbînd-o de tîria *cerului, de unde ființa nefastă recade, prefăcîndu-se în piatră. *Antropogonia are probabil la origine o veche *dendrolatrie: Q. face femeia dintr-o creangă de salcie (sau de liliac), iar din alt lemn, bărbatul, apoi dansînd și bătînd toba în jurul lor îi aduce la viață; după ce consideră că figurile create s-au

mișcat destul, face o groapă și bagă perechea umană adînc în glie; primii oameni, scoși după 7 zile din pămînt, cu trupurile crispate și putrezite, simbolizează instituirea *morții. Deși dispărut, Q. nu e propriu-zis un *deus otiosus; de obicei se crede că locuiește undeva pe mare; de aceea navigatorii se roagă, adresînd deopotrivă *rugăciuni și lui Marawa, pentru succesul navigației. Alți insulari cred însă că zeul Q. nu are frați și în acțiunea sa de creație a lumii și a omului nu are decît un partener de joc, numit *Suqematua*. Unii mitologi l-au identificat pe Q., fără prea mult temei, cu *Maui.

qi (chinez. *qi* — forță) În filosofia *mitologiei chineze — însușire specifică a particulelor care alcătuiesc grupul de 5 *elemente primordiale (*wuxing) din *cosmogonia tradițională și care susțin structura fundamentală a lumii vizibile. Q. — puterea cosmică — aparține categorial fie principiului feminin *yin (*yinqi*), fie principiului masculin *yang (*yangqi*). În ultimă analiză, acestea sînt două tipuri de particule contrare, aflate în neînțetată ciocnire, aici rezidînd atît motorul mecanismului lumii în veșnică mișcare, cît și sursa schimbărilor cosmice. Este remarcabilă asemănarea posibilă cu principiile fizicii moderne, în ce privește impactul între particule și antiparticule la nivel nuclear.

Qianfotong (*Grota celor o mie de Buddha*; chinez *qian* — o mie, *fo* — *Buddha, *tong* — peșteră) Grup de peșteri de la Mogao, din deșertul Gobi, în Xiangshashan (Muntele Cîntător), reprezentînd cel mai mare depozit din lume de străvechi relieve budiste (→ *budism*). Muntele care adăpostește aceste peșteri este format de fapt din nisipuri mișcătoare, de aceea din o mie de grote azi nu se cunosc decît 492; prima din ele ar fi fost săpată în anul 366 de călugărul budist *Yue Zun*, pentru că văzuse acolo Focul lui Buddha (*Fohuo*). Peșterile cunoscute în prezent cuprind (ori au cuprins) statui, fresce, obiecte de *cult, manuscrise, broderii care, la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, se inventariaseră integral (60 000 piese).

Qi-gu În *mitologia chineză folclorică tîrzie, zeița latrinelor. O *legendă aferentă povestește că Q.-g. ar fi fost soția unui dregător provincial, care, urînd-o pe amanta soțului, a ucis-o și i-a înecat cadavrul într-o latrină, chiar în ziua Sărbătorii Lampioanelor. Făcîndu-i-se milă de ucigașa geloasă, zeul suprem al *cerului a transformat-o în mică divinitate patronală peste toate latrinele lumii. Se pare că latrinele publice din China de odinioară aveau la intrare imaginea zeiței, ca *icoană, întrucît ea era probabil venerată ca ocrotitoare a igienei locului și a celor care îl frecventau. Mai tîrziu, în mitologia

daoistă (→ *daioism*), apare o triadă de fecioare, uzînd de *magie malefică, pe care zeul suprem le transformă, ca pedeapsă, în spirite păzitoare de latrine.

quakeri (engl. *to quake* — a tremura) *Sectă creștină (→ *creștinism*) întemeiată în Anglia, la mijlocul sec. XVII, de *George Fox* (1624—1691). Inițial (din 1647), grupul s-a numit *Societatea Prietenilor*; ulterior membrii „societății” au fost numiți *quakers* (tremurători). Apariția sectei este o consecință a luptei între catolici și reformați; contemplînd polemicele și anatemele lor, G. Fox, deduce că ambele ramificații creștine nu se apropie de adevăr, iar adevărul trebuie căutat deci de credincios în propria lui inimă, prin *revelația dăruită direct de *Sfîntul Duh: „Și cînd orice speranță omenescă m-a părăsit, am auzit un glas care mi-a spus: « Unul singur, Isus Christos, poate vorbi sufletului tău ». Inima mea a săltat de bucurie. Domnul m-a făcut să înțeleg de ce nimeni pe pămînt nu putea să vorbească sufletului meu. Nu aveam nimic comun cu ceilalți creștini” (*George Fox, Diary, Philadelphia, 1800, p. 59*). **Q.**, fugind de persecuțiile din Anglia, s-au stabilit în America de Nord (Pennsylvania și New Jersey). Fox îndemnamea la reapropierea de normele creștinismului primitiv, urmărind în ele o contrapondere față de ceea ce socotea că este ipocrizia vremii lui. Un alt quaker, *William Penn* (1644—1718), stabilit în America din 1682, organizează coloniile cărora le însuflă ideile de libertate a conștiinței și de toleranță religioasă. În cadrul unei politici religioase democratice, **q.** resping rangurile sociale și se manifestă activ pentru abolirea sclaviei, totodată predicînd non-violența, pacifismul, respingerea războaielor și refuzul meseriei militare. Pentru **q.**, „lumina lăuntrică” este singura normă a vieții și, tinzînd să dobîndească o astfel de iluminare a spiritului, ei practică un *cult tăcut, ca să-l poată auzi pe *Dumnezeu; (de altfel, în acest plan, G. Fox — care pretindea a fi avut revelația directă a *logosului divin — a fost descris de filosoful *William James* ca o structură nevropată). **Q.** nu recunosc altă autoritate religioasă decît *Biblia, refuzînd orice alte scrieri teologice sau cărți liturgice, ca și toate *ritualurile creștine; adunîndu-se duminică în săli simple, șezînd pe bănci cu capetele acoperite spre a nu părea că acordă respect sălii și citind aprofundat *Biblia*, în clipa cînd vreunul crede că asupra lui a pogorît harul dumnezeiesc, el se ridică și rostește o predică; iar cînd unul din ei se roagă în genunchi, ceilalți se ridică și bărbății își scot pălăriile. Mijlocul agreeat de ei pentru comunicarea experienței religioase este confesiunea publică.

Quawteah Zeu creator, totodată *strămoș totemic (→ *totem*) și *erou civilizator în *miturile tribului aht din ins. Vancouver (în Pacific, lîngă coasta occidentală nordamericană). **Q.** a trăit întîi pe pămînt, unde însurîndu-se cu o pasăre preexistentă, *Tootah* (pasărea fulgerului) a dat naștere acestui trib de origine melanesiano-polinesiană. Deși inferior ca rang divin *Soa-

relui și *Lunii, **Q.** are *cultul cel mai răspîndit, fiind adorat ca erou arctipal, ca zeu care le-a procurat oamenilor *focul și a creat pentru ei toate lucrurile din jur, și în genere constituînd în concepția tribului idealul uman suprem. În timpul activității lui **Q.**, sau după aceea, lumea a fost acoperită de apa unui *potop universal și numai strămoșul *Wishpohahp*, cu soția sa, cu cei doi fii și cu nurorile, s-au salvat într-o canoe, regenerînd neamul omenesc.

Quetzalcóatl (*Sarpele-cu-pene*; nahuatl *quetzal* — pasăre simbolică a regenerării) Zeu aztec de primă importanță culturală, de origine totecă, dar foarte răspîndit în lumea nahuatlă din Valea Mexicului (cf. maya *Kukulkan, quiché *Naczi), adorat ca zeu mesianic, benefic, mîntuitor, adesea și antropogonic, sapiențial și artizan, de asemenea ca divinitate a luminii (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). **Q.** este un zeu comprehensiv, cu atribute polistratificate, după unii cercetători realizat într-o modalitate mitică de simbolizare a ierarhiei materiei în interiorul unui univers scarificat, cu omul în centru, cu straturile ce îi sînt subalterne (lumea animală, lumea apelor, lumea minerală) și cu lumile exterioare suprapuse (aștrii, soarele), iar sus de tot zeul atotcreator. Uneori considerat fiu al zeiței *Coatlicue sau avînd ca obîrșie și loc de întoarcere (casa cerească) *Steaua Dimineții* (planeta Venus, *Luceafărul*), în acest sens era zeul răsăritului, *simbol al vieții, al gemenilor, al strălucirii; alții era numit și *Yohualli-Ehecatl* (Noapte-Vînt), dintre exegeți, Miguel Leon Portilla vîzînd aici un difrazism care definește transcendențialitatea lui **Q.** — invizibil ca noaptea, impalpabil ca vîntul. Un *mit alegoric despre re-crearea omenirii actuale (→ *antropogonie*) e legat de **Q.** În miturile nahuatle (preaztece și aztece), omul a fost distrus de 4 ori, iar pentru a-l crea din nou, zeul călătorește în lumea infernală *Mictlan obținînd de la zeul *Mictlantecuhtli, prin *sacrificii, prețioasele oseminte păstrate de acesta; dar făcînd o legătură ordonată din perechea de grămăzi (bărbat și femeie), cade în groapa săpată anume de slugile zeului infernal, se lovește mortal, împrăștiat legătura de oase, apoi învie din morți, readună oasele și se ridică pe pămînt cu ele, unde zeița *Cihuacoatl le pisează într-un lighean peste care **Q.** își picură singele falic, în timp ce zcii *Apan-tecuhtli*, *Huiclotlolinqui*, *Tepanquitzqui*, *Tlayyamanac, *Tzontemoc* și **Q.** însuși săvîrșesc *ritualul cînței, după care se naște perechea de oameni numită *macehual* (vrednici de cînță). Mitul lui **Q.** a circulat în două variante principale: 1) Zeulom care — căzînd în dizgrație pentru incestul cu sora sa *Quetzalpetatl*, îmbătată și pîngărită — se autopedepăște dîndu-și foc pe un rug și înălțîndu-se ca flacără definitiv în *cer ca să devină *Steaua Dimineții*; 2) după Bernardino de Sahagún, **Q.** ar fi fost un personaj istoric, adică un rege nevoit să se refugieze din țară din fața dușmanului; dar un filon tradițional sugerează aici simbolul luptei cosmice a lui **Q.** cu zeul *Tezcatlipoca (Oglinda Fumegîndă), care îi deformează chipul, sau jccul cu aștrii între **Q.**

și zeul *Tlaloc (lumina și ploaia); călugărul spaniol Sahagún e posibil să-l fi confundat pe **Q.** cu zeul incas *Viracocha. În ipostaza sa umană, **Q.** e marele legislator și aducător de cultură și civilizație, un rege sensibil neîndurînd să vadă suferința ființelor și un mîntuitor; în același timp, i se atribuia inventarea *calendarului (Cărțile Sorții) și compunerea unei scrieri pictografice cu caracter enciclopedic, azi necunoscută, *Teomoxli*, conținînd istoria toltecilor, un tratat de astronomie, un sistem original de calendar etc. Interesant e mitul plecării lui **Q.**: văzîndu-i pe oameni înrăiți, renunță să-și continue opera civilizatoare, stă 40 de zile în reclusiune și *asceză în casa lui din Tollan, apoi pleacă — fie spre cerul suprem al lui *Ometeotl, fie în Steaua Dimineții, fie în largul răsăritean al oceanului; ultima variantă o povestește Bernardino de Sahagún, după datele culese de el începînd din 1547 (*Historia general de las cosas de Nueva España*, México, 1946, cartea III): „Închis în sine și mîhnit de tot ce se petrecea, Quetzalcóatl se gîndi să plece, fiindcă orașul său Tollan fusese dat demonilor. Se pregăti sufletește. Și-a ars din temelie palatul său roșu-auriu. Lucrurile deosebit de frumoase și de mare preț le-a îngropat și le-a ascuns în locuri tainice din munți. Apoi s-a dus la locul numit Quatitlan unde era un arbore înalt și gros. S-a așezat sub el și s-a privit în oglindă. Și a rostit: «Sînt bătrîn» [...] Plecînd, în însoțea cîntecul flautelor. S-a așezat pe o piatră, s-a rezemat cu mîinile de ea și urmele palmelor lui au rămas întipărite în piatra aceea. Apoi a privit spre Tollan și a plîns, striga și plîngea și lacrimile îi cădeau ca grindina și îi curgeau pe obraji. Și, unde cădea, sfredeau piatra.“ Pe drum, îl opresc *duhurile rele, dar el merge mai departe spre Tlapallan să-și cunoască destinul: „Sînt așteptat în locul acela, Soarele m-a chemat acolo“. E bătut de ninsori, furtuni, trăsnete, grindină. „Iar cînd a ajuns la țărîm mării, și-a înjghebat o plută din șerpi. Sfirînd-o, s-a așezat pe ea, ca într-o corabie. Și a ieșit în larg și a plutit pe ape și nimeni nu a știut cum a ajuns la Tlapallan.“ Un mit adiacent se referă la promisiunea întoarcerii, de unde și confuzia monarhului Moctezuma, care a crezut că-l identifică pe **Q.** în conchistadorul Hernan Cortés, primindu-i pașnic pe spanioli. Dar în varianta cea mai plină de mister mitic, inclusă în *Analele de la Cuauhtitlan*, după ce plînge privind spre Tula părăsită în ultimul său popas pe țărîm mării, **Q.** își pune mantia din pene de *quetzal* și *masca de turcoaze, apoi își dă foc și se urcă la cer în formă de flacără, prefăcîndu-se sus de tot în Steaua Dimineții. Materia mitică asupra lui **Q.** e dispersată, fără a fi totuși contradictorie. O sursă din sec. XVI îl numește însă într-un mod ciudat: „Dcmmul care se gîndește pe sine făcînd totul prin forța și din voia sa“. Cercetători tîrzii l-au socotit pe **Q.** fie ap. Toma (→ *Apocstoli*) (Sigüenza y Góngora, sec. XVII) fie cmolcglul lui *Isus Christos sau chiar Isus (o fabulație artificială,

născocită sau preluată și pusă în circulație de *mormoni), fie urmașul lui *Poseidon sau un sol din *Atlantida (în acest sens, întrucît *cultul său e legat mitic și de începutul culturii porumbului a căruia datare radiocarbonică fi acordă vechimea de 9 000 ani, **Q.** ar avea o ipostază în zeul porumbului, *Cinteotl). Scrierea mexicană anonimă *Istoria Colhuacanului și a Mexicului* spune că **Q.** a murit în anul 895 și i-au urmat 4 regi, apoi înțeleptul Huemac (în 994, sub numele Atecpanecatli) cînd s-au făcut *sacri-ficii rituale umane cu prilejul foametei. Dar **Q.** simbolizează virtutea sublimă, ca și forța oarbă, și reprezentînd *timpul, concepția nahuatlă îl consideră mai presus de timp. Mitofilosofia nahuatlă îi atribuia mai ales descoperirea existenței zeului dual Ometeotl dincolo de ceruri („Se povestește și se spune că Quetzalcoatl, în invocații, numea zeu al său ceva din adîncul cerului. Pe aceea care are fustă de stele, pe acela care face luminoase lucrurile. [...] Și într-acolo își îndrepta chemările, cum se știe, spre locul doimii, către locul celor nouă straturi din care e alcătuit cerul“ (*Codicele Chimalpopoca, Ancelele de la Cuauhtitlan*, IV, 1—7); de asemenea, patronajul marelui centru de cultură și învățămînt Calmecac (o școală filosofică și teologică). La Teotihuacan (capitala unei civilizații necunoscute, din Valea Mexicului), printre monumentele dominante, Piramida Soarelui, sub care se desfășoară orașul, are o scară ce duce spre platforma (60 m înălțime) unde a fost un *templu numit azi *Templul lui Quetzalcóatl*, întrucît dintre statui au fost identificate două: a lui **Q.** (reprezentat în piatră ca șarpe cu pene) și a zeului ploii, Tlaloc. Iar în marea *piramidă de la *Palenque, lespedea funerară cu enigmatica schemă de *car ceresc se presupune că ar fi acoperit mormintul acestui zeu (sau a variantei maya, Kukulcan). Numeroasele reprezentări plastice antropomorfe comunică toate detaliile fizice esențiale: un bărbat mare, puternic, cu față și ochi largi, cu barbă blondă, purtînd pe cap uneori un coif conic, pe gît un colier de scoici marine, adesea pe creștet o pasăre quetzal, iar corpul înveșmîntat în tunică de humbac. Dr. Angel Ma Garibay îi interpretează numele ca triplu simbol. Șarpe + (cu) Pene + (de pasăre) Quetzal; deci: a) zeu ceresc, b) personaj istoric, c) rang pontifical la Tencchtitlan.

§ John H. Cornyn, *The Song of Quetzalcoatl*, Ohio, 1930

Quies Zeiță din *mitologia romană, ocrotind odihna și viața liniștită.

quietism (lat. *quietus* — calm, pașnic) Doctrină mistică de contemplație pasivă (în cadrul *creștinismului), urmărind pacea sufletească și supunerea integrală în fața voinței dumnezeiești. Apărut în sec. XVII în aria catolică, fiind de la început o reacție contra *iezuitorilor și, aluziv, împotriva exageratei autorități pontificale (→ *papi*), **q.** este formulat doctrinar înțîi de teologul spaniol Miguel Molinos (1628—1696) ca o formă de spiritualism și indiferentism moral, în cartea *Guida spirituale* (Roma, 1675); după Molinos,

eliberat de griji și trepidații, sufletul abandonează lumea materiei, împăcându-se cu suferințele și încetînd chiar a se mai manifesta cînd a reușit să se cufunde în iubirea dumnezeiască pînă la nivelul contopirii lui cu *Dumnezeu; ținta poate fi atinsă numai dacă sufletul poate ajunge nepăsător față de bine și de rău și chiar față de propria lui salvare. Doctrina quietistă a fost propagată în Franța de *Madame Guyon* (Jeanne Bouvier de la Motte, 1648—1717), apărută de Fénelon și osîndită de Bossuet (1699), deși varianta ei transfera în planul mistic de fapt dragostea pură. În urma unei atitudini tranșante din mediul iezuit, se obține încarcerarea lui Molinos (1685) și condamnarea doctrinei ca *erezie. Mai tîrziu, Bossuet o trimite la Bastilia și pe Mme Guyon, pentru „imoralitate“. Totuși, ideile quietiste s-au repercutat, în secolul următor, asupra mediilor reformate, fructificîndu-se, în cadrul *lutheranismului, într-un curent de orientare asemănătoare: *pietismul.

§ H. Heppé, *Geschichte der quietistischen Mystik in der katholischen Kirche*, Berlin, 1875 §

Quinuamama Zeiță incasă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) a arborelui de chinină, ocrotitoare totodată a semănăturilor; se credea că poate fi îmblînzită cu *fumigații la asfințitul soarelui.

Quirinus Zeu războinic, preluat de *mitologia romană dintr-un *mit sabin și identificat ulterior fie cu *Mars (a cărui dublură a fost inițial), fie cu *Ianus; iar după moartea și apoteoza lui *Romulus, rămîne numai un supranume acordat acestui rege legendar. Mai tîrziu, **Q.** e inclus în marea triadă supremă romană (alături de *Iupiter și Mars). La origine, *quirinus* ar fi însemnat „minuitor de lance“, deși romanii arhaici îl adoraseră ca *geniu al vegetației de primăvară. După ce e suprapus cultural lui Romulus, i se consacră *sărbătorile anuale *Quirinalia* (17 februarie). Dionysios din Halikarnas l-a descris pe **Q.** ca zeu arhaic sabin al războiului și corespunzător zeului grec *Enyalios, care precedase *cultul lui *Ares (cf. *Antichități romane*, II, 48).

Qu Yuan Poet antic chinez (cca 340—278 î.e.n.), trăind sub dinastia Zhou. Pe lângă opera sa poetică de inspirație folclorică, abundînd în *mituri și *legende populare, **Q.Y.** a scris un amplu poem mitografic: *Tian wen (Enigmele cerului)*, în perechi de strofe, sub forma unui lung șir de întrebări către cer, asupra marilor enigme: *cosmogonia, originea stelelor, tainele istoriei. Probabil cele mai importante mituri chineze arhaice au fost repovestite de poet, astfel că *Tian wen* este una din principalele surse de informație pentru reconstituirea straturilor inițiale ale **mitologiei chineze*.

Rādā (sanscr. *rādā* — fulger) Păstoriiā din *mitologia vedică, iubită vremelnică a zeului *Viṣṇu (cînd, în *avatarul *Kriṣṇa, el trăise un răstimp printre ciobani).

Radogost Zeu tribal cu atribute incerte, din *mitologia slavă, în orice caz un zeu agrar și poate și al ospitalității. Cu timpul, printr-un *sincretism lent, s-a contopit cu zeul *Sviatovit.

Raghū Rege mitic din India (aparținind dinastiei solare), strămoșul eroului *Rāmā. R. este însă și un *avatar cosmogonic al lui *Viṣṇu (uneori reprezentat ca mistreț); înainte de creația lumii (→ *cosmogonie*), marele zeu coboară, în acest avatar, pe fundul *apei primordiale, de unde pescuiește și aduce la suprafață *Pămîntul (cf. *Viṣṇu-purāna* I, 4; *Bhāgavata-purāna*, I, 3, 7).

Ragnarōkr (*Destinul final al zeilor*; norv. *ragny* — zeu, *rōkr* — beznă; germ. *Götterdämmerung* — Amurgul zeilor) *Mit escatologic din *mitologia scandinavă și *germanică, de caracter apocaliptic (→ *escatologie*), descris în *Edda Veche. Într-un viitor indefinit, din cauza imperfecțiunilor ei, lumea va trebui regenerată. Mai întii se va succede, de 3 ori, Iarna cea lungă (*Fimbulvæthr), cînd zăpezi gigantice vor acoperi totul, gerul maximal aducînd o glaciație absolută (într-un ciclu lipsit de intermediile căldurii); apoi, după alte 3 ierni și mai grave, va izbucni în măcel de proporții unui dezastru cosmic. *Lupul *Fēnrir înghite soarele, după ce se îngrășase în timpul iernii mîncînd măduva sperjurilor și infidelilor (într-o variantă, lupul *Sköll), iar lupul *Hati* (sau Sköll) va înghiți luna. Atunci, zeul infernal *Loki se eliberează din lanțuri. Șarpele oceanic *Yormungandhr, înconjurînd tărîmul omenesc *Midgardhr, iese la suprafață; cîntă cei doi cocoși oraculari (*Gullinkambi — în *Asgardhr, *Fjalar — în *Hell); cad stelele în timp ce Yormungandhr se zvîrcolește, o beznă compactă se instaurează pretutindeni, se produc mari cutremure care sfărîmă munții, după aceea se dezlănțuie un *potop universal peste care plutește marea corabie construită din unghii de morți, *Naglfar, aducînd oștirea nefastă a morților și *giganților, sub comanda lui Loki. Eliberîndu-se, lupul Fēnrir aruncă flăcări din gură. Giganții, conduși de *Surtr, pătrund prin crăpăturile cerului în lumea zeilor, Asgardhr. Podul-curbuceu *Bifrōst se frînge, iar *Heimdallr sună din cornul său Gjallarhorn semnalul de luptă al zeilor Aseni (*Asa) și al *spiritelor *apei (*Vana), împotriva forțelor nefaste. Zeul suprem *Odhinn se duce să se sfătuiască cu capul oracular al lui *Mimir despre soarta războiului. *Arborele Cosmic *Yggdrasill, sub care fecioarele *Norne stau sumbre, începe a se

veșteji, apoi se clatină din rădăcini, ros de balaurul *Nidhōgr. În primul moment al bătăliei, Fēnrir sare asupra lui Odhinn și, după o luptă lungă, îl înghite pe zeu, dar e ucis imediat de fiul răzbunător al victimei, *Wydarr, care cu brațele și cu piciorul dezmembrează maxilarele lupului. Apoi Heimdallr (lumina astrală) și Loki (focul subteran) se distrug simultan, reciproc. Zeul fulgerului *Thor, după insuccesul precedent, izbuteste să-l ucidă pe șarpele Yormungandhr, totuși, retrăgîndu-se numai 9 pași, e ars și sufocat de flăcările și suflul fîșnînd din gura cadavrului. Pierzîndu-și sabia magică, *Freyr e omorît de Surtr, iar zeul războiului *Týr, e ucis de cîinele infernal *Gharmr. După încheierea bătăliei, Surtr inundă cîmpul de luptă Wigrifelde cu focul eliberat al tărîmului *Muspellsheim, flăcările cuprind universul, copacul Yggdrasill se zguduie cu zgomot și se prăbușește (în altă variantă, se menține parțial, ca reper al fostului univers), iar pămîntul, carbonizat, se năruie în mare. Mitul, în ambele lui ipostaze (iarna și incendiul), amintește de forma escatologică din *Avesta. *Sfîrșitul lumii prin R. este revenirea materiei cosmice și a ordinii universale la *haosul primordial. După un răstimp incert, va începe regenerarea universului distrus, care se va desăvîrși cîndva, odată cu reluarea timpului, în noua lume *Himli (*Gimle*). Unii zei se vor întoarce în universul nou, din locuri obscure, fie așa cum au fost, fie cu alte nume și alte înfățișări. Primul revenit va fi *Baldr, zeul solar al primăverii, apoi fratele și ucigașul său orb *Hōdhr, după zeul pădurilor, Wydarr și *Vale, arcașul răzbunător al fratelui său Baldr. Heimdallr se va regenera sub numele de Rigr și îi va iniția pe cei doi supra-viețuitori ai dezastrului cosmic: tînărul Lif (*Viața*) și tînăra Lifthrasir (*Forța vitală*), care stătuseră ascunși în perioada R sub rădăcinile arborelui Yggdrasill, adormiți cataleptic și protejați de *pădurea ocrotitorului Mimir (Hoddmimir). Rigr va deveni tatăl adulterin al celor 3 întemeietori de categorii sociale: Thrael (slujitorul), Karl (șăranul agricultor), Jarl (nobilul războinic). Cele 3 Norne vor continua, în eternitatea lor, cîrmuirea destinelor. Odhinn și Thor nu se vor întoarce niciodată, în nici un fel, deși, după o *legendă germană tîrzie, Odhinn revine discret în lume, dar fără atributele lui). Lumea se va reaseza în alte tipare, păstrînd numai cîteva din vechile structuri. Zeii reapăruți se vor aduna să rememoreze trecutul; apoi, reprezentînd ideea de forță cosmică constantă, vor relua cîrmuirea universului și se vor sfătui asupra organizării lui. Pe muntele Himpli din cer, în palatul nou cu același nume (ad-litt.

Acoperișul-de-nestemate) vor locui noii zei principali: *Baldr, Hóðhr, Wydarr* și *Vale*. Mitul **R.** — privit integral, cu antecedentele, desfășurarea și urmările sale — este în linii mari o sinteză de alegorii și simboluri de filosofie mitologică, dezvoltate din materia fondului indoeuropean comun și, poate, din memoria culturii a unor glaciații ce s-au succedat în paleolitic. Încercările de identificare istorică (ce s-au făcut uneori) a morții și regenerării lumii prin **R.** sînt naive, întrucît operează cu pseudosimboluri apriorice și ignorează caracterul pur escatologic al acestui mit. Potrivit oricărui demers profetic din miturile apocaliptice, **R.** este profetizat în funcție de momentul critic al unor stări morale dintr-o societate dată, iar acestea sînt imponderabile și asincrone, deci și profetia devine o proiecție *sine die*.

§ A. Olrik, *Ragnarök. Die Sagen vom Weltuntergang*, Berlin, 1922; R. Reitzenstein, *Weltuntergangsvorstellungen*, Uppsala, 1924; Georges Dumézil, *Les dieux des Germains. Essai sur la formation de la religion scandinave*. Paris, 1959; J. S. Martin, *Ragnarok*, Assen, 1972

Rahab 1 Monstru biblic (→ *mitologie biblică*), interpretat ca *dragon marin al *apei primordiale, al abisului oceanic, personificînd o forță ostilă lui *Yahweh și biruită de el, după o scurtă indicație din *Biblie: „Prin puterea lui el a domolit marea și cu înțelepciunea lui a zdrobit pe Rahab“ (*V.T.*, *Iov.*, XXVI, 12). Există presupunția că **R.** e o copie după monstrul marin dintr-un *mit cosmogonic babilonian — *Tiamat, învins de *Marduk (→ *mitologii din Mesopotamia*); de altfel, acțiunea lui Yahweh, personificînd forțele luminii și biruind *haosul tenebros al mării are similitudini cu actul elohist al *cosmogoniei, din *Geneză* („Duhul lui Elohim se mișca deasupra apelor“). **2** Femeia desfrînată din Ierihon, care a ascuns iscoadele trimise în oraș de *Iosua, deci o gazdă de spioni care, prin meseria ei de prostituată, nu dădea de bănuț privitor la bărbații care se perindau prin casa ei (cu gospodărie întemeiată, căci avea snopi de in pe acoperiș); ca răsplată pentru servicii, Iosua îi cruță viața și gospodăria după ce distruge Ierihonul (*V.T.*, *Iosua*, II, 1—21; VI, 16, 21—24).

Răhu *Demonul eclipselor de soare și de lună, pe care le provoacă și le efectuează (după *mitul păstrat de populația singaleză din ins. Ceylon). Același sau alt **R.**, în *mitologia vedică (fiul lui Vikracitta, regele *demonilor din clasa *Daitya), i-a cerut zeului *Vișnu să planteze o sămînță de *lotus pe talazurile mării; după ce planta a crescut, **R.** coboară pe tulpina noului lotus, însă apele sînt atît de adînci, încît are nevoie de 4 zile spre a se întoarce la suprafață. Mitul pare sau o adiacență sau numai o așchie dintr-un mit cosmologic mai amplu. Uneori **R.** era numit cu epitetul *Suradviș* (Vrăjmașul Zeilor). Un alt portret: cînd, la începutul lumii, *zeii (*Deva) și demonii (*Asura) preparau, din spuma mării bătute, băutura divină *amrita, **R.** a reușit prin șiretlic să bea cîteva înghițituri, care încă nu-i coboriseră pe gîtlee;

dar *Soarele și *Luna l-au observat ascuns în mulțimea zeilor, semnăndu-i prezența, iar pentru ca demonul să nu beneficieze de efectele amritei, Vișnu i-a retezat cu discul său capul, devenit din cauza amritei nemuritor, așa că s-a înălțat la *cer fără trup; locuind de atunci acolo, *capul lui Răhu* înghite cînd Soarele, cînd Luna, producînd eclipse (*Mahābhārata*, I, 17, 4—9).

Rai → *Paradis*

Raiden Zeu al tunetelor, în **mitologia japoneză*, care are un fiu, *Raitaro*, cu atribute similare.

Rākṣās; *Rakṣasa* Grup demonic, subaltern al lui *Răvana, de fapt, o clasă de *duhuri rele sau *demoni nefaști, din *mitologia vedică, divizată în 3 categorii vag diferențiate, cea mai primejdioasă considerîndu-se cea diriguată direct de Răvana. Toți **R.** se scotea că locuiesc în cimitire și în *păduri, devorînd în mod curent cadavrele, dar în anumite condiții și oamenii vii. S-a emis ipoteza că **R.** ar constitui un ecou din India prearică, memorînd difuz portretul mitic al populațiilor aborigene, de dinaintea cuceririi teritoriului de către clanul lui *Bhārata. Dar ipoteza e simplistă, suferînd de *euhemerism excesiv.

Rămă (*Cel Negru, Cel Întunecat*) Erou mitic indian din *mitologia vedică, prinț în *Āyodhyā, simbolizînd prin nume instaurarea păcii, ideea de odihnă; eroul principal al epopeii sanscrite *Rāmāyana și al unui episod din *Mahābhārata (cartea *Mausalaparva*). Născut de Kausalya, prima din cele 4 soții ale regelui Daçartha din *Āyodhyā*, care posedă 10 care de luptă, **R.** (cu epitetul *Rāmācandrā*) e de fapt a 6-a încarnare (*avatara) a zeului *Vișnu, despre care nu va afla decît după încheierea misiunii de distrugere a grupului *demonilor *Rākṣās din ins. *Lānkā, unde domnește decacefalul *Răvana. Însurat cu prințesa *Sita, dar exilat și trăind 14 ani în *pădure cu ea și cu fratele său *Lakṣmanā, **R.** e căutat de alt frate al său, *Bhārata, și tulburat în retragerea silvestră de zeița *Șurpanaka* (pe care Lakṣmanā o desfigurează), apoi de fratele ei, demonul *Khara cu cei 14 subalterni ai săi, distruși însă în război, pînă cînd marele demon Răvana, incitat de *Șurpanaka*, o răpește pe Sita cu intenția seducției. Un crunt război, purtat cu ajutorul prințului *Hanuman, zeul maimuțelor, nimicește pe Răvana, eliberînd-o pe Sita rămasă neprihănită și spulberînd stîrpea demonică din *Lānkā*. Totuși **R.** își suspectează soția; dar cerîndu-i dovezi de fidelitate, o jignește și o pierde (ea întorcîndu-se în sinul *Gliei-mame*). Atunci, zeul *focului, *Agni, îi dezvăluie lui **R.** secretul misiunii îndeplinite: „Ascultă adevărul, tu, a cărui putere n-a fost dezmințită vreodată. Maiestatea ta ești *Nārāyana*, mărșul și fericitul zeu. Tu ești adăpostul dreptății; tu ai fost văzut la începutul și la sfîrșitul lumii, dar în tine nu se vede nici început nici sfîrșit. Tu ai intrat aici [în lumea de] jos într-un corp omenesc pentru moartea lui Răvana. Așadar pentru noi ai făcut această ispravă, o tu cel mai puternic dintre stîlpii ce reazemă datoria.“

§ W. Stutterheim, *Rāma-Legenden und Rāma-Reliefs in Indonesien*, München, 1925

Rāmāyana Epopee eroică sanscrită, componentă a codicelui *Vedānga (→ *smṛiti*), narind isprăvile lui *Rāmā, atribuită ascetului Vālmiki: textul, compus din 7 cărți, cuprinde 24 000 *glokas* (versuri duble, cu câte două emistihuri de 16 silabe, de fapt versuri grupate în distihuri). Caligrafiată, în lb. sanscrită, pe foi de palmier, în sec. VI î.e.n., ar fi fost compusă până în sec. X î.e.n., din 7 *kanda* (secțiuni sau capitole): 1) *Adikanda* (Capitolul de început) sau *Bala-kanda* (Capitolul copilăriei), despre copilăria și adolescența lui Rāmā; 2) *Āyodhyākanda* (Capitolul orașului Āyodhyā), despre evenimentele ce au dus la exilarea lui Rāmā; 3) *Aranyakanda* (Capitolul pădurii), despre viața silvestră a lui Rāmā cu soția sa *Sita și cu fratele său *Lakṣmanā, și despre răpirea Sitei de către regele din ins. *Lānkā, demonul *Rāvana; 4) *Kiṣkindyakanda*, despre alianța dintre Rāmā și regele *Sugrīva din *Kiṣkindya*; 5) *Sundarākanda* (Capitolul cel frumos), despre războiul lui Rāmā contra demonului *Khara, încheiat prin biruință, cu ajutorul maimuțelor zeului *Hanuman care construiesc un pod transmarin între India și *Lānkā*; 6) *Yuddhākanda* (Capitolul războiului), despre bătălia și victoria lui Rāmā contra lui Rāvana, sfârșită cu eliberarea Sitei și întoarcerea în *Āyodhyā, unde Rāmā e încoronat; 7) *Uttarakanda* (Capitolul cel din urmă) despre surghiunul Sitei și remușcările lui Rāmā care, făcând *sacrificiul *caului (*aṅgamedha), ascultă **R.** recitată de Vālmiki și apoi îi cere Sitei dovada castității; când în timpul unor serbări Rāmā își recunoaște fiii, Sita e înghițită de pământul matern. ● Această epopee construiește o societate ideală a Indiei, întemeiată pe principiul *dharma (datoria morală), conservator al echilibrului universal.

§ Vālmiki, *Ramayana* (trad. rom. după repovestirea engleză a lui G. Rajagopalachari, Bombay, 1965, de Sergiu Demetrian, I–II, București, 1968)

Ran Soția zeului mărilor *Aegir, în **mitologia scandinavă*, provenind, ca și soțul ei, din seminția *uriașilor. **R.** e stăpîna domeniului submarin al morții prin înec, ea atrăgînd corăbierii și pescarii, spre a-i supune dorurilor sale erotice, după ce i-a înfășurat într-un năvod. (Jakob *Grimm și alți mitologi au explicat prin acest conținut semantic numele divinității: *Ran* sau *Raub* — răpire, furt; cf. lat. *rapina*, cu sens similar.) **Simbolul iubirilor săvîrșite de R.* cu înecații care mor în brațele ei drăgăstoase a transformat-o ulterior într-o anexă, din cadrul *mitologiei *morții, a stăpînei *Infernului, zeita *Hel. **R.** a născut de la *Aegir* 9 fiice (în acest caz, numite după mama lor: *Ranars daetr*), care sînt cele 9 valuri simbolice sau în genere talazurile mării și apele componente ale oceanului: *Bylgja*, *Blodughadda*, *Duva*, *Hefring*, *Himingoelva*, *Kolga* ș.a.

Rangi Zeul polinesian al *cerului patern, avînd un *cult aparte în aria neozelandeză

maori (→ *mitologii din Oceania*), născut din **haosul primordial* împreună cu soția sa *Papa (glia maternă). *Mitul spune că în vremea dintru început, înainte de apariția zilei și a nopții, a soarelui și a lunii, a nisipului și a ierbii, *Rangi* și *Papa* (cerul și *pămîntul) stătuseră culcați în îmbrățișare nedezipită, cei 7 copii ai lor rătăcind în beznă pînă cînd s-au adunat toți și, sfătuiindu-se, *Tane cu ajutorul celorlalți și-a despărțit părinții, creînd spațiul necesar vieții (cf. despărțirea pămîntului *Geb de cerul *Nut în **mitologia egipteană*). **R.** este punctul de cumpănă între universul haotic și cel creat, genealogia teogonică integrală fiind aceasta: *Pu* (rădăcina sau începutul) din care se ivește *Kore* (haosul, pustietatea), generînd perechea *Po* (noaptea sau lumea subterană) și *Ao (lumina), care apoi naște pe *Rangi* (cerul) și *Papa* (glia); aceștia nasc pe cei 7 zei fundamentali: *Tane* (fertilitatea, creația, *soarele, *viața, libertatea), *Rongo (hrana lumii), *Tawhiri (vîntul), *Hina (*luna), *Tangaroa (marea și peștii), *Haumia (rădăcinile și fructele *pădurii), *Tu (războiul și crearea bărbatului); din cuplul *Tane* și *Hina*, se naște semizeul prometeic și **eroul civilizator* *Maui, *simbolul *focului.

Rarog (slav Рарог; ceh *Rarašek*, *raroh* — șoim; ucrainean *Papuz*) *Spirit ignic din *mitologia slavă, care apare în lume după ce un om clocește pe cuptor 9 zile ouăle unei păsări de pradă (de ex., ouă de șoim) sau ale unui *balaur serpentimorf.

Rata (*Rata-cel-puternic*, *Rata-singurul-înțelept*) Semizeu sapiențial al mai multor populații din Polinesia (→ *mitologii din Oceania*); personaj irascibil, dar iscusit artisan, socotit navigatorul arhetipal și inventatorul luntrii. Întrucît posedă o secure uriașă, **R.** și-a procurat lemn din pădure avînd de luptat cu **spiritele arborilor* (după altă variantă, dimpotrivă, fiind ajutat de *duhurile *pădurii care alcătuiau o populație gnomică), apoi, în ciuda nesăbuiunțelor sale, a fost ajutat de zei să construiască o luntre, cu care a întreprins o călătorie în Țara-de-la-hotarul-luminii-de-lună; în această călătorie și în altele, cînd a fost nevoit să-și croiască drum prin lagune ori să-și elibereze mama, **R.** nu s-ar fi descurcat fără securea sa magică, pe care o folosisese și la construcția navei; pentru populațiile Polinesiei (mai ales din arhip. Tuamotu), compuse din navigatori îndrăzneți și dibaci, **R.** și luntrea sa au devenit simbolul străbaterii mării.

Rāti (*Voluptatea*) Zeița plăcerii, în *mitologia vedică, una dintre soțiile zeului dragostei *Kāma (alături de *Pṛiti* — Iubirea), ea simbolizînd latura voluptuoasă a dragostei. Cînd marele zeu *Çivā l-a prefăcut pe *Kāma* în scrum, acesta și-a regenerat victima la stăruința zeiței *Pārvatī pe lîngă care intervenise cu succes **R.**

Raugupatis Zeul lituan (→ *mitologie baltică*) patronal al fermentației băuturilor și alimentelor preparate (berea, aluatul dospit ș.a.); i se sacrificau tinere găini pestrice (→ *sacrificiu*).

Raurava Lume transcendentă, echivalînd cu *Infernul, în credințele Indiei (→ *mitologie ve-*

dică și *post-vedică), incluzând însă 21 arii concomitente (comparabile cu bolgiile dantești); în altă clasificare mitică, se imaginău două structuri: *Tamisra* și *Andhatami* (Locurile întunericului), apoi *Raurava* — de astădată ca parte a întregului — și *Mahāraurava* (Locuința-crimilor).

Rāvāna (*Cel care te face să plîngi*) Epitet: *Daśanana* (Cel cu zece fețe) *Demon de prim rang din marile mituri indiene ale epocii epice (→ *mitologie vedică* și *post-vedică), primejdioasă căpetenie a clasei *Rākṣas, rege al țării demonice din ins. *Lānkā. Reprezentat ca ființă decapitală, **R.** este fratele vitreg al zeului bogăției *Kubera, de la care a obținut în stăpînire *carul ceresc *puspaka. Încercarea lui **R.** de a o seduce, după ce o răpise, pe *Sita, soția lui *Rāmā, produce un război de rezonanță cosmică (→ *războiul ceresc*). Deși **R.** își dobîndise forța prin *asceză (*tāpā), folosind-o contra moralei divine, e distrus în acest război, după o bătălie grea, de *Rāmā* (de fapt, de o **avata*ra a zeului *Viṣṇu), cu săgeata magică a lui *Indra. Soția lui **R.**, *Mandodarī*, este fiica zeiței iluziei, *Māyā.

războiul ceresc Ciclu de *mituri descriind stările conflictuale violente între divinitățile binelui și ale răului (*Titanomahia, *Armageddon, *Ragnarökr, războiul lui *Rāmā, bătălia finală între *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu), din care de obicei ies biruitori *zeii împotriva divinităților luciferice, bătăliile avînd însă consecințe cosmice catastrofale. ● F o r m e Apropo în toate zonele mitologice găsim variante ale **r.c.**, unele sumare, limitate la o fabulație simbolică, altele în structuri sincretice luxuriante. ~ În Egipt, războiul lui *Ré contra lui *Apophis (*Motanul în flăcări* retezînd capul *Balaurului nopții*) e reductibil la *simbolul impactului între lumină și întuneric; mult mai complex e războiul dintre *Horus și *Seth, deși sub straturi alegorice fără transparentă; într-o etapă, *Seth* îi smulge un ochi îngropîndu-l „în munte, ca să lumineze pămîntul”, iar *Horus*, cu ochiul regenerat de laptele zeiței *Hathor, își castrează adversarul; în altă etapă, *Horus* distruge 651 dușmani ai lui *Ré-Harakhty: „Și a zburat *Horus* din *Behdet* spre cer sub înfățișarea marelui Soare înaripat. Cînd i-a zărit pe dușmani, s-a apropiat de ei cu înfățișarea marelui Soare înaripat, s-a zburat deasupra lor, și ochii lor n-au putut să-l vadă, și urechile lor n-au putut să-l audă, și s-au ucis între ei și nu a mai rămas viu nici un cap” (din drama mistică *Înălțarea cerului*, gravată pe zidul apusean al templului lui *Horus* din *Edfu*). ~ La evrei, Războiul lui *Yahweh e o personificare a elementelor atmosferice dezlănțuite, construită probabil pe rădăcina unui *mit comun arhaic al unui eveniment geofizic catastrofal cînd „pămîntul s-a mișcat din loc și s-a zguduît, iar temeliele munților s-au cutremurat” ca manifestare a mîniei lui *Yahweh*: „din nările sale se ridică fum și foc mistuitor ieșea din gura sa [...] El aplecă cerurile și

scoborî, în vreme ce nouri întunecoși stăteau sub picioarele sale. Și purcese pe un cherub și-și luă vînt și pluti pe aripile vîntului. Și se înfășură în întuneric, de jur împrejur, ca într-un cort; în întunericul de ape și de nouri deși. Din strălucirea feței lui răzbăteau grindină și carbuni aprinși.” Iar cînd *Yahweh* porni să tune, în acest cadru de elemente dezlănțuite, „el slobozi fulgerele sale și risipi pe dușmani și prăvăli trăsnetele sale și-i învălmăși. Atunci se dezgoliră zăcătoarele mării și tălpile pămîntului se dădură pe față din pricina dojenei tale Doamne, din pricina viforului răsuflării nărilor tale!” (*V.T., II Samuel, XXII, 8—16*). ~ Impactul *Tistrya — *Apaosha din **mitologia iraniană* este tot de aparență atmosferică, între zeul ploilor, dar și simbolul stelei *Sirius*, *Tistrya*, și *demonul secetei și al efectului arșitei solare, *Apaosha*. ~ Războiul lui *Rāmā* e rezolvarea conflictului între zeii vedici și principalii demoni (*Rāvāna, *Khara), *Rāmā* fiind încarnarea ad-hoc a zeului *Viṣṇu; mitul se pare că reflectă exterior una din etapele cuceririi Indiei de către indoeuropeni, dar miezul memorial este eoul mitului arhaic al unei catastrofe cosmice frecvent reprezentate într-un anumit strat al *mitologiei generale. Atacat de *carul ceresc zburător al lui *Rāvāna*, *Rāmā*, este luat în carul, condus de *Matali, al lui *Indra. Impactul ceresc antrenează elementele naturii, iar carul lui *Indra* le domină: „Marea, toată în flăcări, învăluită de fum, cu talazurile zburciumate, se ridică în aer mînioasă și aproape că atinge Soarele, ale cărui raze lînceze dobîndiseră culoarea aramei și astrul părea respingător, lipit de fundul cerului și cu discul palid” (*Rāmāyana, 6 Yuddhakanda*). ~ *Insurecția* lui *Ullikummi este un mit hurrit mai ciudat: monstrul mineral *Ullikummi*, destinat de autorul său, zeul *Kumarbi, să rivalizeze cu zeii, crește din mare spre cer și, deși atacat de zeul furtunii *Teshub și de alți 70 de zei, îi bravează și răspunde atacului cutremurînd cerul și pămîntul și crescînd ca un turn pînă la reședința zeilor *Kuntarra. Adunarea zeilor decide lupta: zeul *Ēa cere să fie adus cuțitul cu care a fost despărțit cerul de pămînt și „să se rezeze picioarele lui *Ullikummi*”; după o luptă dificilă, monstrul e totuși înfrînt (*Cîntecul lui Ullikummi*). ~ *Titanomahia* din *mitologia greacă este lupta condusă de *Zeus contra *Titanilor pentru cucerirea definitivă a universului: „Deodată pămîntul mugi cu glas cumplit, iar largul cer îi răspunde gemînd. Înaltul *Olympos* se clătina din temelii de iureșul *Nemuritorilor*. [...] *Zeus* însuși [...] venea din cer și de pe *Olympos* aruncînd fără preget fulgerul, iar din mîna sa vinjoasă trăsnetele zburau însoțite de tunete și fulgere, făcînd să se rotească văpaia divină atunci cînd își repezea loviturile. Iar de jur împrejur pămîntul; izvor de viață, pîlția de văpaie [...]. Un suflu arzător îi înfășura pe *Titani*, pe feciorii țărîinii, în vreme ce văpaia se urca uriașă spre norul divin; dar în ciuda puterii lor ei își simțeau ochii orbiți cînd scăpăra lumina de trăsnet și de fulger. O dogoare nă-

prasnica străbătea genunea." Titanomahia se încheie cu victoria zeilor care îi înlanțuie pe *Titani într-o cetate cu ziduri de aramă din *Tartaros (Hesiod, *Theogonia*, v. 666—673). ~ *Gigantomahia, asemănătoare ca structură cu Titanomahia, e descrisă, după surse grecești de *mitologia romană, semnându-se o stare nouă la zei: frica. „Glia infuriată i-a ridicat împotriva Cerului, cu armele lor, pe giganții enormi, iscați din crăpăturile stîncilor, aceste neamuri felurite la chip și cu trupurile de alcătuiți felurite. Atunci chiar și zeii au căutat alți zei care să le fie mai presus (Marcus Marilius, *Astronomicon*, I, 414 și urm.). ~ *Prinderea zeilor Oxlahun-ti-Ku* (→ *Ah Mucencab*) e un mit maya obscur, de structură vădit alegorică: „În al unsprezecelea deceniu dublu al Stăpînului, Ah Mucencab a ieșit să lege ochii lui Oxlahun-ti-Ku. Dar numele său nu-l cunoștea nimeni afară de sora lui mai mare și de fiii săi [...] Atunci se și încheie facerea lumii, dar ei nu știau ce anume se petrece. Tot atunci, [zeii] Oxlahun-ti-Ku au fost prinși de [zeii] Bolon-ti-Ku. S-a lăsat atunci în jos o văpaie, atunci s-a pogorît o funie și au fost coborâte pietre și toiege. Atunci a început bătaia cu pietre și toiege. Atunci au fost prinși [zeii] Oxlahun-ti-Ku“ (*Cartea lui Chilam Balam*, mitul I). ~ Din aceeași familie, fac parte și alte mituri: războiul împăratului chinez *Huangdi contra *dragonului *Chiyou; bătălia arcașului ceresc *Yi împotriva celor 10 sori (mit chinez); războiul între zeii clasei *Asa, conduși de *Odinn și *spiritele acvatice ale clasei *Vana (în **mitologia scandinavă*). ~ O categorie aparent diferită constituie războaiele apocaliptice (duelul final între *Ahura Mazda* și *Angra-Mainyu* — în *Avesta, *Armageddon* în *Biblie, *Ragnarök* în *Edda Veche) prevestind un viitor incert care nu poate fi decât proiecția teologică a unor mituri îndeosebi memoriale. ● *Arme* Arma principală a r.e. este fulgerul, în diferite ipostaze (la greci, fulgerele erau făurite de *Hephaistos, armele zeilor mesopotamici aveau de obicei același model meteorologic); în *mitologia vedică există însă arme magice de caracter insolit, adesea surprinzătoare prin neasemănarea structurală cu cele obișnuite în alte mituri: săgeata lui *Indra (*vajrā*) e un fel de bumerang exploziv de forță a 10 000 de sori („Văzîndu-și lucrarea împlinită, săgeata se întoarce singură în tolba ei⁴), similară (sau aceeași) cu cea împrumutată lui Rămă: „Rămă luă atunci o săgeată pe care Brahăm o făurise odinioară pentru Indra. În ampenajul ei, săgeata aceea avea închis vîntul; în vîrful ei se aflau focul și soarele; în nodurile ei Brahăm așezase pe zeii purtători de groază. Ea avea chipul morții“ (*Rāmāyana*, 6 *Yuddhakanda*); de aceeași factură, fără aceeași putere, pare măciuca lui Khara, „împodobită cu brățări de aur, uriașă, arzînd în vâpăi“. Alte arme au caracter pur magic. ● *Consecințe R.c.* are totdeauna repercusiuni cosmice, fiind adesea legat de fenomene (mai ales astronomice) neobișnuite. În *Biblie*, la cererea lui *Iosua, aștrii se opresc „aproape

o zi întreagă“: „Soarele a stat în loc, în mijlocul cerului, și nu s-a zorit să apună“ (*V.T.*, *Iosua*, X, 12—13). Același fenomen compune un mit chinez, transcris în *Shi jing: în vremea împăratului *Yao „zece zile soarele nu s-a culcat, pădurile au ars și gingăniile scîrboase s-au răs-pîndit peste tot“, iar împăratul „porunci lui He și lui Ho, în acord respectuos cu cerurile, să calculeze și să stabilească mișcările și aparițiile soarelui, lunii, stelelor și spațiilor zodiacului și să aducă la cunoștința poporului anotimpurile“. Alt ecou este în conflictul dintre *Atreus și *Thyestes: „care a stîrmit intervertirea, pentru soare și pentru celelalte astre, a asfințitului și răsăritului lor; asta înseamnă, după cum se zice, că din punctul cerului unde le vedem noi acum răsărind, ele asfințeau, iar răsăritul lor se mutase în punctul opus, producînd prin această intervertire configurația actuală a cerului“ (Platon, *Omul politic sau Despre regalitate*, I, 4). Se citează și ecouri filtrate de folclorul țirziu, ca mitul românesc al *Blajinilor: „Înainteoa oamenilor care alcătuiesc lumea noastră de astăzi, această față a pămîntului a fost locuită de Blajini, dar Dumnezeu, din mai multe pricini, a întors pămîntul astfel că lumea Blajinilor a ajuns dedesubt, iar fața de dedesubt a pămîntului s-a ridicat deasupra și pe aceasta trăim noi“ (T. Pamfile, *Mitologie românească*, III *Pămîntul*, București, 1924, p. 14).

Ré; Ba; Simbol hieroglific ☉ Zeu de prim rang, în **mitologia egipteană*, personificînd *soarele ca izvor de forță vitală, dar și ca astru, și implicit lumina, ca realitate și ca *simbol; e totodată judecătorul suprem al universului. Deși adorat în întregul Egipt ca zeu creator și suprem, **R.** avea centrul religios în Heliopolis, unde era numit și *Atum și prezida marea *eneadd* (egipt. *pesedjet*) compusă din: Atum (Ré) — creatorul solitar, *Shu (*aerul), *Tefnut (umezeala), *Geb (*pămîntul), *Nut (*cerul), *Osiris (*moartea), *Isis (maternitatea), *Seth (violența), *Nephthys (renașterea). Aici se credea mai tîrziu că **R.** a fost creat de *Atum* sau că s-a desprins prin forța propriei voințe din *haosul primordial *Nun sau că, închis între petalele unei flori de *lotus ridicate pe apele primordiale (→ *apa*), a ieșit din corolă sub forma păsării *benu* (*phoenix) și apoi s-a lăsat în zbor pe vîrful piramidal al unui obelisc de piatră; de aceea, obeliscul aurit era obiectul cel mai sacru din *templul heliopolitan al lui **R.**, care patrona și *piramidele, considerate construcții solare simbolizînd cele 3 vîrste (obeliscul fiind raza fecundatoare a lui **R.**, de unde și interpretarea hazardată de simbol falic): copil la trezire — *Heperer*, adult la amiază — *Ré*, bătrîn seara — *Atum*. Drumul său celest: în zori iese din apele răsăritene, salutată de corul vesel al celor 7 paviani (mămuțele sacre ale lui *Thot) care, treziți de prima lumină, execută un *dans ritual al bucuriei; apoi **R.** se urcă în barca zilei și plutește de-a curmezișul cerului pînă seara, cînd se mută în barca nopții, navi-gînd prin tunelul trupului unui imens șarpe al

lumii de jos; altă formă de mit al victoriei zilnice este ipostaza sa de *Motan în flăcări*, care-l ucide pe *balaurul nopții (sau *dragonul), *Apophis. Miturile isiace narează cum Isis, aflînd numele secret al lui R., i-a împiedicat intenția de a distruge lumea și cum apoi, cuprins de remușcări, zeul a curmat arșița ucigașă sau micelul pe care îl pregătea zeița *Hathor (sau zeița *Sehmet), și a plecat în cer pe spinarea acestei* vaci divine, fiica sau soția lui (în varianta *Sehmet*); în această împrejurare din lacrimile lui R. s-au născut *albinele spre a-i transforma plîsul în miere și ceară (într-o variantă, din lacrimile zeului și din sudoarea lui s-au născut oamenii). Există și mitul unui R. corporal, cu o soție divină: Rat, Iusas sau Urt-Hekau (Mare-in-magie), uneori chiar Hathor, și cu 3 fii, care ar fi fost primii faraoni din a V-a dinastie. Alte mituri (probabil mai tîrzii) considerau că la început R. a domnit pe pămînt, ca faraon divin, stăpînind întreaga lume pe care o crease; egiptenii considerau *otrsta de aur* cea perioadă cînd zeii și oamenii trăiseră laolaltă. R. a ținut ferm frînele domniei cît a fost tînăr, apoi puterea a început să i se stingă; în acele împrejurări, arșița secetoasă ar fi produs războaie umane și tot atunci ar fi izbucnit și războiul cu Apophis, văzut ca un conflict concret. *Cultul de zeu solar și divinitate maximă se răspîndește în tot Egiptul sub dinastia a V-a, iar de la Kephren, faraonii devin, formal, fiii lui R., marele zeu fiind respectat ca atare pînă la sfîrșitul civilizației egiptene, fără a se eclipsa nici în perioadele de suprație politico-teologică a altor zei cu care se contopește: *Ammon (Ammon-Ré), *Hnum (Hnum-Ré) cînd acest cult, mai ales în Regatul Nou (1580—1085 i.e.n.) e supus unui compromis teologic între tradiție și noua adorare a lui Osiris, în înțelesul că cei doi zei nu sînt decît cele două fețe (diurnă și nocturnă) ale aceluiași suflet unic al universului; temeiul era într-o *credință mai veche asupra celor două regate ale lui R. sau două lumi: pămîntul, cu 12 provincii (12 ore ale zilei) și ținutul subteran al umbrelor, cu alte 12 provincii (12 ore de noapte, cînd zeul dă lumină morților din *Infern). În epoca sa de ascensiune culturală supremă, R. era adorat ca rege al *zeilor sau chiar ca tată al zeilor și ca părinte a tot ce e viu, așadar în primul rînd al oamenilor.

§ Alexander Piankoff, *The Litany of Ra*, New York, 1964

Rediculus Zeu obscur din *mitologia romană, căruia i se citează un singur atribut concret: silirea lui Hanibal să se retragă (*redire* — a se întoarce), în timpul războaielor punice, din fața porților Romei.

Reforma → *reformă religioasă*

reformă religioasă Spre deosebire de actul disident al unei *secte care se desprinde din *religia matricială, ca și spre deosebire de *erezie, care introduce corecturi parțiale în *teologia unor *dogme sau principii doctrinare tradiționale, r.r. este o mișcare complexă,

tinzînd să reformeze religia dată, nu în scopul de a construi o altă religie; în rezultat, se obține o ramură nouă (*rit autonom). În Biserica creștină catolică (→ *creștinism*) s-au produs mai multe acte reformatoare, pe lângă marea Reformă a lui Martin *Luther (căreia Biserica catolică i-a replicat printr-o *Contrareformă*) apărînd alte acte reformatoare, cu unele trăsături comune, conduse de: John *Wycliffe, Jean *Calvin, Jan *Hus ș.a., adică diferite între ele ca nuanțe, dar asemănătoare ca mișcare generală. Alte r.r. — în antichitate: încercarea de *monoteism efectuată de faraonul Amenophis IV (Egipt) prin centralizarea religiei în jurul zeului *Aton; actul teologic impunînd *cultul zeului *Marduk (Babilon), din inițiativa regelui Hammurabi; reforma operată în *budismul clasic de partizanii noii orientări mahayaniste (→ *Hinayana*; *Mahāyana*). Astfel, *pentecostalii în creștinism sau *șiiții în islam sînt secte, iar *arianismul este o erezie. Desigur, definiții și clasificări ideale nu există în procesul entropic de fărîmîtare a unor mari religii, terminologia curentă fiind convențională.

Ré-Harakhty *Horus, în perioada cînd *teologia din Egipt (→ *mitologie egipteană*) îl asimilează lui *Ré, atribuindu-i suprația cerească. În această formă sincretică (→ *sincretism*) era adorat mai ales la Heliopolis și considerat zeul orizontului și al luminii (*Harakhty* — „Horus de la orizont“, alteori „Horus al celor două zări“). Reprezentat cu cap de șoim sau în întregime ca șoim, cu triplă coroană împodobită cu discul solar și cu *cobra sacră, R.-H. devine stăpînul simbolic al statului egiptean.

Religia Zeiță principală venetă (populație indoeuropeană de pe țărmul nordic al Adriaticii, vorbind un dialect care avea analogii cu lb. latină), cu un sanctuar folosit încă în vremea imperială romană.

religie (lat. *religio* — teamă, scrupul, lealitate; mai tîrziu, scrupul religios dar și *superstiție; pietate dar și teamă de zei; de asemenea — *credință religioasă, *cult, ceremonie, sacralitate, *jurămint, loc sacru, obiect de cult, dar și impietate, *profanare, sacrilegiu; apoi religie în sens aproape modern: *Iustitia erga deos religio dicitur* „Îndeplinirea datoriei față de zei se numește religie“ referitor la obligația *ritualurilor — Cicero, *De natura deorum*) Formă de refugiu mistic în supranatural, printr-un sistem de credințe constituit în doctrină transcendentă ce operează codificarea teologică a *mitologiei prin selecția și canonizarea tradițiilor mitice de raport abstract al oamenilor față de necunoscutul natural inexplicabil; de asemenea, încercarea omului de a cunoaște în afara rațiunii forțele cosmice de care se simte dominat și de a li se supune apoi în mod conștient; (definiții sînt multe, dar nici una nu poate fi satisfăcătoare). Apărută prin absorbție succesivă, din *animatism, *animism, *totemism, *fetișism, *demonologie și mitologie, prin care omul stadiilor naive a încercat să înduplece și totodată să-și explice forțele ambientale cunoscute din efectele lor curente și să răspundă

categoric întrebărilor esențiale despre *viață și *moarte, despre fenomenele dintre *cer și *pământ, între care și fenomenul propriei lui existențe, ca și despre destinul individual și cosmic (precedată de *magie, apoi întrepătrunsă organic cu aceasta), r. a devenit calea de raport, prin *ritualuri, între om și univers; iar prin organizarea ecleziastică a sacerdoțiului într-o formă socială de cult (*biserica), uzând de dogmatizarea selectivă a *miturilor și de un cod moral care prevede răsplăți și pedepse postume, dar și perspectiva *mintuirii, r. devine un instrument de modelare spirituală a conștiinței sociale. În ultimă analiză, orice r. este un sistem coerent de postulate care admite în planul cunoașterii mistice, prin credință necondiționată, existența și forța autonomă și totală a unei lumi supranaturale divine, creatoare și diriguitoare a lumii vizibile și invizibile reale al cărei destin îl conduce prin legi stabilite sau după bunul plac, întrucât are asupra acestora drept de viață și de moarte, ca asupra operii create. Dar încercările de a defini religia ca atare au fost împiedicate, cel puțin două milenii, de o neclaritate semantică. Antichitatea și chiar epoca cea mai recentă au confundat uneori religia cu mitologia, cu filosofia, cu superstiția, chiar cu arta, însă mai ales cu magia; toate acestea au putut constitui, în condiții variabile, fie cadrul, fie numai un instrument al constituirii unei r. fără ca ea să se confunde cu ele. Aulus Gellius, citind pe gramaticul Nigidius Figulus, scrie (în *Noptile attice*, IV, IX, 2—5) că *religiosus* înseamnă „superstițios“, unul „cărui îi place religia, adică cel care s-a dedicat unei religii superstițioase“, spre deosebire de *religens* — „religios“ sau, în alt sens, *religiosi dies*: „zilele pentru care s-au făcut precizări scrise, cind nu e bine să se aducă sacrificii ori să se înceapă ceva“, adică zilele numite „impropriu, zile nefaste“. S-a observat de timpuriu că o r. nu se sprijină pe superstiții (pe care multe religii le și combat), și Cicero a definit perfect fenomenul, afirmând că prin înlăturarea superstiției nu se suprimă religia (*nec vero superstitione tollenda religio tollitur*). Persistența diferitelor confuzii a pus în dificultate și retrospectiva asupra fenomenului religios, ca și înțelegerea r. ca fenomen diacronic. J. G. Frazer a stabilit o schemă de succesiune în evoluția gândirii umane: magie → religie → știință, după el, r. fiind condiționată de o dezvoltare superioară a inteligenței; alți cercetători refuză modelul frazerian, iar pentru Max Gluckmann, în societățile primitive tribale coexistă atât practicile magice și actele religioase, cât și unele elemente de știință empirică aplicată, și chiar în societățile moderne civilizate se mențin unele acțiuni putându-se asemăna cu practica elementară a magiei (*Politics, Law and Ritual in Tribal Society*, London, 1965). Pentru Frazer, frica de moarte „a fost probabil forța preponderantă în procesul de constituire a religiei primitive“ (Prefață la *Creanga de aur*, compendiu, 1922); de aici și definiția sa atacabilă: „Așadar, înțeleg

prin religie o îmblinzire sau o împăcare a puterilor superioare omului, despre care se crede că conduc și controlează cursul naturii și al vieții omenești. Astfel definită, religia constă din două elemente, unul teoretic și altul practic, și anume o credință în puteri superioare omului și o încercare de a le îmblinzi sau a le satisface“ (*op. cit.*, trad. rom., I, cap. IV, București, 1980, p. 109). Explicarea fenomenului de apariție a r. s-a ramificat, încă în filosofia greacă, în 3 teorii: *teoria naturalistă* — Theagenes din Rhegion (*zeii sînt alegorii ale fenomenelor exterioare ale naturii); *teoria antropologică* — Euhermos (zeii sînt regii și eroii străvechi divinizați de urmași); *teoria politică* — Platon (act de amăgirea poporului, cf. *Legile*, X, de ex., pentru tiranul atenian Kritias, r. nefiind altceva decît un *instrumentum regni*); Sextus Empiricus (r. este un contract încheiat de guvernanți și *sacerdoți cu poporul). Aceste 3 teorii se mențin pînă azi, fără modificări substanțiale, dar și fără a rezolva problema reală a definirii religiei și a răspîndirii ei universale și persistente. Se observă că religiile, în perioada apariției, sînt sau *spontane* (cînd doctrina li se formează treptat, în cadru popular, în funcție de condițiile geografice, în genere fenomenologice și evenimențiale), sau *elaborate* (cînd ele aparțin, ca punct de pornire unor inițieri sau unor reformatori, beneficiari ai unor împrejurări sociale și politice favorabile); dar și unele și altele pornesc de la niște baze (magie, mituri, superstiții etc.), fără a li se substitui și fără a li se supra-pune, ci doar încorporînd o oarecare materie primă din aceste baze. Politica are un rol minor sau nu are nici un rol în formarea unei r.; rolul politicii devine sensibil abia în organizarea formelor ecleziastice. Chiar dacă o r. nu se poate constitui fără o bază mitologică și nu se poate menține fără o *teologie, ea nu este totuși nici mitologie, nici teologie. Sub raportul concepției despre univers, sînt religii cu teologii populare spontane, uzînd de cunoașterea transcendentă, și religii al căror sistem doctrinar elaborat în cadrul unui simbolism dogmatic se referă la cunoașterea divinității fie prin *revelație, fie prin *extaz*. Dintre numeroasele clasificări teologice, una e mai frecventă, divizînd religiile în *naturale* și *revelate*; dar clasificarea e vicioasă, întrucît nici o r. nu recunoaște că nu porcede din revelația divină și, dimpotrivă, fiecare r. se pretinde a fi singura adevărată, toate celelalte fiind, din unghiul ei, naturale. Aceste criterii duc la concluzii eronate atît pe cercetătorii care privesc fenomenul formării *dinîndtru*, cît și pe cei care îl examinează *dinafară*. Marc-François Lacan, autor catolic, definește r. ca pe „o relație concretă între om și o realitate a cărei experiență o are omul și pe care o recunoaște, acordîndu-i un cult“, această realitate transcendentă fiind „desemnată de cuvîntul lui Dumnezeu“ (*Petite encyclopédie religieuse*, Paris, 1973). Cealaltă optică, a exteriorității, gravează de obicei în jurul unei singure cauze, conservate două milenii după *Lucretius: „frica de necunoscut“; geneza r. s-ar regăsi în „in-

teresul pasionat pe care îl capătă individul față de destinul său personal" (William James, 1902), în „acest instinct de conservare grație cărui omul, pentru a triumfa asupra forțelor vrăjmașe care îl încătușează, apelează stăruitor la puterile superioare" (W. Bender, 1888), în „mediul fizic variabil și esențialmente ostil", astfel că „omul s-a născut cu frica în el" (Paul Radin, 1940). Iar dacă din această perspectivă fenomenul religios rămâne inclasificabil, este însă posibilă o clasificare tehnică: unii (A. *Lang) au susținut existența primitivă a unui *protomonoteism, confundând faza (sau aria) de interferență între animism (un „minimum de religie") și apariția formelor religioase propriu-zise; forma cea mai frecventă este *politeismul, constând în recunoașterea mai multor divinități, dintre care una supremă; *dualismul e clădit pe ideea de luptă între două principii divine contrare; în *henoteism adorația se consacră unui singur zeu, alături de care sînt recunoscuți și alții, zeul principal putînd fi totuși, în fiecare epocă, altul; *monoteismul este însă o elaborare teologică artificială care, pretinzînd recunoașterea unei singure divinități absolute și cumulare, acceptă însă un număr variabil de semidivinități subalterne. Ideile despre r. (din afara ei) și-au început evoluția filosofică din antichitate. *Democrit* (citat de Clement Alexandrinul, în *Stromateis*, V, 103) afirmase: „Unii oameni învățați, ridicîndu-și brațele într-acolo unde se află, cum spunem noi hellenii acum, aerul, exclamă: «Toate le hotărăște Zeus însuși, și el știe totul, și toate le dă și le ia înapoi și el e rege peste toate »" La *Thomas Hobbes*, r. antică are conținut fantomatic: „Din această neputință de a deosebi între visele și iluziile puternice pe de o parte și viziuni și senzații pe de altă parte s-a născut în bună măsură religia vechilor păgîni, care adorau satirii, faunii, nimfele și alte fantome de acest gen" (*Leviathan sau materia, forma și puterea unui stat eclesiastic și civil*, I, 2). În diverse modalități, aceste atitudini reapar în *deism (J. Toland) și în *panteism (Giordano Bruno, B. Spinoza). După *Spinoza*: „Cuvîntul etern al lui Dumnezeu, legămîntul său și adevărata religie sînt înscrise divin în inima omului, adică în gîndirea omenească" (*Tratatul teologico-politic*, XII). În definiția lui *Immanuel Kant* — „Legea morală duce la religie, adică la recunoașterea tuturor datorțiilor ca porunci divine, nu ca sancțiuni, adică măsuri arbitrare, în ele inșele întimplătoare, ale unei voințe străine, ci ca legi esențiale ale oricărei voințe libere în sine însăși, care trebuie totuși privite ca porunci ale Ființei supreme" (*Critica rațiunii practice*, II, 5). Pentru *Hegel „religia este știința spiritului despre sine ca spirit; ca știință pură aceasta nu se știe pe sine ca spirit și deci nu este cunoaștere substanțială, ci e cunoaștere subiectivă" (*Prelegeri de filosofie a religiei*, III). Păstrînd din *euhemerismul lui *Lucretius*, dar făcînd un sondaj psihologic mult mai adînc, în această linie pragmatic-reducționistă, cea mai lapidară și mai comprehensivă definiție

o găsim la *Karl *Marx*: „Religia este conștiința de sine și simțămîntul de sine al omului care sau nu s-a găsit încă pe sine, sau s-a pierdut din nou" (*Contribuții la critica filosofiei hegeliene a dreptului. Introducere*). După aceea, și mai ales în sec. XX, definirile exterioare vor aborda căi noi (puține dintre ele ieșind însă cu totul de sub tutela vreunei din cele 3 teorii ale filosofilor Helladei). O idee nouă, spectaculos eșafodată în cadrul psihanalizei, dar lipsită total de consistență, aparține lui *Sigmund *Freud*: „religia este o nevroză universală a obsesiei, nevroza însăși nefiind altceva decît religia personală a individului" (*Die Zukunft einer Illusion*, Wien, 1927). Altă direcție nouă este structuralismul, *antropologia structurală* a lui *C. *Lévi-Strauss*, pentru care r. este o umanizare a legilor naturale, o antropomorfizare a naturii, așa cum, în ultimă analiză, gîndirea simbolică, privită ca structură inconștientă a spiritului, este baza vieții sociale; iar pe de altă parte, religia și magia au o relație de permanență reciprocitate. În fine, *Mircea *Eliade*, evitînd definițiile directe, a remarcat că fenomenul religios nu înseamnă opoziția între *sacru și profan*, ci dimpotrivă, „ritul constînd totdeauna în repetarea unui gest arhetipal săvîrșit *in illo tempore*", iar sacral regăsindu-se în orice obiect, „anumite experiențe religioase superioare identifică sacral cu întregul Univers" (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 40). Un curent dedicîndu-se descifrării semnificațiilor pe care le comportă toate datele legate de r., început de R. Pettazzoni, dar ilustrat în special de *G. Van der *Leeuw* (scopul principal fiind pentru acesta clarificarea structurilor interne din fenomenele religioase în mod integral) este *fenomenologia religiei*. Mai recent, *Walter Kaufmann* încearcă să examineze r. „în patru dimensiuni" (existențială, estetică, istorică și comparativă), fără a reuși să imprime însă coerență acestui mecanism cvadrimotor, vădit influențat de *existențialism (Religions in Four Dimensions: Existential and Aesthetic, Historical and Comparative, New York, 1976)*. La aceste explorări diferite au contribuit oameni de formație intelectuală diferită (lingviști, etnologi, antropologi, psihologi, economiști, psihiatri, sociologi, folcloriști și, foarte rar, istorici ai religiilor sau ai culturii. Uneori, sigiliul profesional a dus la îngustimea definiției. De ex., *Traian Herseni* (urmînd pe etnograful V. K. Nikolski, și refuzînd să admită că „omul, la începuturile lui, a influențat și a idealizat natura", chiar strămutînd momentul în perioada revoluției agrare), crede că „arheologia și etnografia au stabilit în chip cert că exact în perioada aceasta a formării *gintei matriarhale* a apărut și *religia*" și identifică pe „femeia-mamă" cu natura (*Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, 1977, p. 290—293). Dar *Glia Maternă*, considerată în unele mitologii *Magna Mater* (*Gaia, *Rhea, *Kybele), este în alte mitologii importante Pămîntul Patern (*Geb), iar în *mitologia vedică este o divini-

tate secundară aproape fără importanță; de asemenea, formele religioase sînt preagrave, multe dintre miturile esențiale ale lumii, anume legate de natură, sînt de caracter cinegetic, iar miturile cosmologice aparțin epocii pastorale, în timp ce conștiința matriarhală, atîta cîtă a fost, a generat mai ales mituri sporadice de tipul *Amazoanelor, neconvertite într-un cult religios propriu-zis. Chiar în antichitatea evoluată, în mediile lucide și indiferente față de *altarele și ceremoniile religioase, a fost observată necesitatea r. ca formă socială, atunci cînd ea nu operează cu instrumente de constrîngere. Plinius cel Bătrîn (*Istoria naturală*, II, V, 17, 26) se referă la eroarea de a crede în *legendele despre zei, dar semnaleză utilitatea socială a credinței că zeii se interesează de treburile omenești. Pe lângă aceasta, apariția formelor religioase a înlesnit apariția primelor manifestări ale conștiinței de sine în gîndirea omenească, iar apoi conștiința religioasă a contribuit, în societățile primitive și în civilizațiile arhaice, la constituirea filosofiei, literaturii, artelor, moralei și parțial chiar a unor forme timpurii de cercetare (cunoașterea și clasificarea naturii, astronomia, matematicile) și practică științifică (medicina, agricultura, zootehnia, metalurgia, arhitectura); ulterior însă, r. a fost depășită în plan cultural de acestea, iar în impactul inevitabil, care nu a dispărut, se disting două etape: represaliile unor aparate eclesiastice din epocile de închistare supradogmatică, operînd împotriva emancipării cunoașterii raționale; apoi efortul teologiei de a adapta mecanismele complementare la evoluția gîndirii științifice generale (în limbaj catolic: *aggiornamento*). Fenomenul raporturilor între religie și cunoaștere a avut totdeauna un caracter bidirecțional: creîndu-și în fiecare etapă istorică străbătută cite o civilizație ca mediu ambiant artificial (fie cea pastoral-agrară, fie cea nucleară), omul trece printr-o criză de adaptare, cînd se simte constrîns de propria civilizație de care riscă să fie dominat, iar conștiința sa este deschisă, prin angoasă ori sentiment al înstrăinării, spre o stare religioasă; iar mitul izgonirii din *Eden pentru atentatul la *Pomul Cunoaștinței este una dintre primele forme ale acestei crize. După depășirea stării acute, r. își extinde controlul, discret sau indiscret, asupra formelor culturale din civilizația consolidată. Indiferent de epocă, în orice r. coexistă două structuri contrare, contradictorii, incompatibile, ireconciliabile, și numai remitizarea lor în *dogma teologică unanimă le instituie ca forțe reciproc complementare: a) invarianța caracterologică a divinității; b) caracterul comportamental variabil al divinității; prima este întuirea legilor naturale, cu structura lor obiectivă, neînduplecată, abstractă, din afara moralei sociale, confundîndu-se deci cu noțiunea de destin; a doua este speranța morală, din afara legislației obiective naturale, că aceste legi sînt o voință subiectivă ce poate fi înduplecată, adică adaptată conceptului uman și, odată ce se acceptă tratativele, putîndu-și

modifica decizia prin *sacrificii, comerț cu divinitatea, ritualuri magice sau convenționale și *rugăciuni. *Religia* nu a putut fi niciodată un fenomen unitar, ecumenic, pentru că ea se divide neîncetat, în lungul istoriei, în *religii*, adică într-un șir de forme de conștiință, cu diferențe metodologice și similitudini structurale ce se deosebesc între ele ca concepție mitofilosofică integrată în exercițiul social al culturii. După aceste criterii, putem clasifica 4 tipuri de religii: a) *metafizice* — construite dintr-un impuls poetic de modelare a condiției cosmice umane, sub semnul zădărniceii; *brahmanismul — definind iluzia divină *Mâyă, doctrina *zen, r. *azteoa*, acceptînd jocul magic al zeilor cu lumea, r. *scandinavă*, cu cea mai dramatică *escatologie a pieirii oamenilor și zeilor prin *Ragnarökr; b) *psihologice* — în care omul se autoexplorează acceptînd demnitatea dogmatizării unor raporturi condiționate cu divinitatea: *mozaismul — cu amendamentele lui *Avraam în fața pieirii *Sodomei, cu lupta între *Iacob și *înger sau cu spargerea minioasă a tablelor Legii de către *Moise; *budismul — cu individualizarea eului pînă la anihilarea lui în conceptul universal; c) *sociale* — r. *romană*, în antichitate; apoi, în epoca modernă *creștinismul catolic, absorbînd toate metodele posibile și adaptîndu-se neconținut istoriei din rivna întemeierii unui imperiu spiritual global, ecumenic; d) *etice* — cu statut dogmatic, intransigent și tendințe de universalizare urmărite violent — ca *islamul sau ca unele culte sectante (*Martorii lui Iehova). ~ Privită din unghi social-istoric, orice r. este supusă legilor sociale specifice și, ca atare, există ca fenomen social implicat, se dezvoltă și decade. Expresia teoretică a r., cuprînsă în mitologia, filosofia, predica doctrinară, teologia și dogmatica ei, a fost studiată ca formă de conștiință colectivă de sociologia religioasă (disciplină întemeiată la sfîrșitul sec. XIX în deosebi prin contribuția lui Ernst *Troeltsch și consolidată prin opera lui J. Wach, E. *Durkheim și G. Le Bras) și, deci, deopotrivă ca exercițiu cultural practic, manifest în consolidarea și în dezmembrarea comunităților religioase (biserici, *rituri, curente, *secte și subsecte). Perspectiva istorică asupra oricărei r. ne ajută să observăm traiectoria balistică a fiecăreia. Depinzînd categorial de fluctuația civilizațiilor, multe religii cunosc în evoluția socială un răstimp de ascensiune și extindere geografică, prin desființarea sau absorbirea altora mai mici (de pildă, în epoca de consolidare a Imperiului Roman), pînă cînd lumea începe să fie divizată în mari religii dominante (sau universale): creștinismul, islamul, budismul (care înlocuiesc treptat, prin *sincretism sau desființare, ori cel puțin constrîng cultele locale). Dar înainte de a-și atinge ținta absolută a universalității, marile religii se supun unui proces invers, involut, de fărîmițare internă, prevestindu-și astfel autodizolvarea într-un viitor oarecare; de aici putem deduce un fenomen de *entropie religioasă*,

rezidind, după o durată a dilatării prestigiului spiritual, în desprinderea centrifugală a riturilor și sectelor (acestea fiind supuse la rindul lor aceleiași legi), în urma surplusului energetic creat de crizele interne ce duc la schisme. Iar întrucît această mișcare nu încetează vreodată, se poate presupune dispariția la un moment dat a r., în înțelesul pe care i-l acordăm astăzi. Fără a constitui condiția apariției, ca fenomen, a unor convingeri de *ateism de masă (acestea putînd fi doar evenimente individuale), degradarea unei r. îmbătrînite, înainte de a deschide drum alteia, succesoare sau înlocuitoare, superficializează datinile și ritualurile și erodează credința însăși; avem o mărturie din sec. II, într-un text patristic: „Uneori chiar din zeul Saturn faceți o oală de fier, alteori din Minerva un vas de gunoaie, pe măsură ce fiecare din ei s-a deteriorat ori s-a sfărîmat de prea multe închinăciuni“ (Tertullianus, *Apologeticum*, XIII, 4). ● *Răspîndirea religiilor* Mai presus de nomenclatura calitativă a tipurilor de forme religioase (religii propriu-zise, rituri provenite din *reformele scizioniste, erezii adunînd prozelii în curente autonome, secte și subsecte), datorită dispersiunilor entropice care se manifestă periodic în toată întinderea istoriei umane, există un număr incalculabil de grupări religioase. De aceea, registrul cantitativ al formelor religioase este incert. Înmulțirea lor este operată de legi obiective, printr-un fenomen de partenogeneză. Statistica religioasă are cîteva piedici insurmontabile: fluctuația internă, ca un fel de mișcare browniană, nesinceritatea sau nepăsarea subiecților anchetați, absența unor cifre rigurose împrăspătate în unele zone teritoriale, dificultatea pentru anchetatori de a explora regiuni de jungle sau deșerturi etc. Acestei situații se adaugă creșterea generală (și inegală) a populației planetare. Astfel, la un interval de 5 ani: 1971—1976, statisticile oficiale au indicat numărul total de creștini de toate confesiunile scăzînd de la 1 003 000 000 la 951 000 000 (→ creștinism), iar de musulmani (→ islam), de la 666 000 000 la 538 000 000, pe cînd *budismul a crescut de la 176 920 000 la 245 000 000. În aceleași liste statistice, *ateii* și *animiștii* sînt înscrși în rubrica comune. Religiile misionare nu oferă nici ele cifre stabile; dar știm anii de penetrație în diferite țări (sau de convertire a majorității populației): *creștinismul* — Austria (finele sec. III), Belgia (finele sec. VII), Bulgaria (sec. IX), Cehoslovacia (sec. XI), Danemarca (sec. VIII), Finlanda (sec. XII), Franța (începutul sec. I), Germania (sec. IV), Grecia (sec. I—III), Irlanda (sec. V), Islanda (sec. XI), Italia (sec. I), Iugoslavia (sec. IX), Marea Britanie (sec. III), Norvegia (sec. IX), Olanda (finele sec. VII), Polonia (sec. X), Portugalia (sec. IV), România (sec. III—IV), Rusia (finele sec. X), Spania (sec. I—II), Suedia (sec. IX), Ungaria (sec. XI), Armenia (sec. IV), Cipru (sec. I), China (sec. VI), Filipine (sec. XVI), India (sec. I), Japonia (sec. XVI), Liban (sec. I—II), Africa (sec. II), America de Sud (sec. XVI), America de Nord (sec. XVII); *islamul* — Afga-

nistan (sec. VII—VIII), Arabia (sec. VII), India (sec. XI), Indonezia (sec. XIV—XVI), Iran (sec. VII), Pakistan (sec. VII—VIII), Turcia (sec. XI), Africa (sec. VII—XIV); *budismul* — Birmania (sec. IV), China (sec. I), Coreea (sec. IV), India (sec. V—III i.e.n.), Indonezia (sec. V), Japonia (sec. VI), Mongolia (sec. XVI), Siberia (sec. XVII—XVIII), Sri Lanka [Ceylon] (sec. III i.e.n.), Tibet (sec. VII—XI). ~ Istoricul comparatist ca și fenomenologul r. se află totdeauna în dificultatea de a putea privi analitic întreaga materie de studiu. Cercetări nesistematice au fost încercate încă în antichitatea romană: Marcus Terentius *Varro a întocmit lista integrală a zeilor romani (după calculul său — 30 000) și a făcut alte investigații în r. romană; Herodot și Tacitus au descris culte și divinități ale popoarelor de contact, din fericire rareori comunicîndu-le numele adevărate, din cauza obiceiului identificării cu zeii proprii; *Plutarh poate fi considerat chiar precursorul mitologiei și religiei comparate (în tratatul *Despre Isis și Osiris*). Eforturi s-au făcut și mai tîrziu. Enciclopedia și Voltaire (*Dictionnaire philosophique*), folcloriștii germani, mai ales Jakob *Grimm (*Deutsche Mythologie*, 1835), nu au izbutit să depășească stadiul entuziasmului. Cercetarea științifică a r. nu a început decît cu lucrarea lui Max *Müller, *Essays on comparative mythology* (1856), care — cu toate erorile ei — stabilește debutul unei epoci. Cercetările au fost continuate (Edward *Tyler, *Primitive culture*, 1871; James George *Frazer, *The Golden Bough*, 1890—1915; *Totemism and Exogamy*, 1910; Andrew *Lang, *The Making of Religion*, 1898; Wilhelm Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, 1912—1953; Sigmund Freud, *Totem und Tabu*, 1913; Emile *Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912; Carl Gustav *Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, 1912; G. Van der Leeuw, *Phänomenologie der Religion*, 1933; Claude Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, 1949; *La pensée sauvage*, 1962; Georges *Dumézil, *Mitra-Varuna, essai sur deux représentations indo-européennes de la souveraineté*, 1940; *Dieux Souverains des Indo-Européens*, 1977; Joachim Wach, *Sociology of Religion*, 1961; Mircea *Eliade, *Traité d'histoire des religions*, 1949; *Histoire de croyances et des idées religieuses*, 1—3, 1976—1983; S. A. Tokarev, *Религия в истоpии народов мира*, Москва, 1964; Walter Kaufmann, *Religions in Four Dimensions, Existential and Aesthetic, Historical and Comparative*, 1976. ~ Ca în toate domeniile cercetării științifice din ultimul sfert al sec. XX, și în cercetarea complexă a fenomenului religios (disciplină numită de unii *religiologie*) se pune acut problema interdisciplinarității. Mircea Eliade semnala — într-un eseu din 1983 consacrat problemei — faptul că „mulți cercetători au simțit nevoia de a depăși alternativa «fenomenologie a religiei» sau «istorie a religiilor», pentru a ajunge la o perspectivă mai largă, în care aceste două abordări intelectuale să

poată fi conciliate“ și că „o concepție integrală a științei religiilor apare acum ca obiectivul către care tind savanții“, astfel încât „rezultatele acestor două abordări“ vor înlesni „cunoașterea și înțelegerea lui *homo religiosus*“. M. Eliade reconsideră eforturile ultimelor două secole, ca să poată enunța acest postulat: „Astăzi însă erudiții sînt în majoritate de acord să considere că: a) este imposibil de urcat pînă la «originea» sau pînă la primele stadii ale religiei; b) pentru a sesiza sensul unei forme religioase și dezvoltarea ei istorică, cercetătorul trebuie să utilizeze căile și rezultatele a numeroase discipline (istorie, sociologie, psihologie și fenomenologie)“ (*Religiile, în Interdisciplinaritate et sciences humaines*, I, UNESCO, 1983).

§ Ludwig Feuerbach, *Das Wesen der Religion*, Leipzig, 1845; M. Jastrow, *The Study of Religion*, London, 1901; D. O. Pfeleiderer, *Religion und Religionen*, Berlin, 1906; J. Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edimburgh, 1915; Bertrand Russel, *Religion and Science*, Oxford, 1935; J. H. Leuba, *Psychology of religions mysticism*, London, 1925; Roger Caillios, *L'homme et le sacré*, Paris, 1939; Raffaele Pettazzoni, *Svolgimento e Carattere della Storia delle Religioni*, Bari, 1924; M. Gorce et R. Mortier, *Histoire générale des Religions*, I—IV, Paris, 1944—1949; Gustav Mensching, *Soziologie der Religion*, Bonn, 1947; Charles Hainchein, *Les origines de la religion*, Paris, 1950; Arnold J. Toynbee, *An Historian's Approach to Religion*, Oxford, 1956; J. Wach, *Sociology of Religion*, Chicago, 1958; J. Hasenfuss, *Religionssoziologie*, 1—2, Zürich, 1964; Paul Chauchard, *La science détruit-elle la religion?* Paris, 1958; Alain Richardson, *Le procès de la religion*, Paris, 1967; Jean Danielou, *L'avenir de la religion*, Paris, 1968; Al. Tănase, *Cultură și religie*, București, 1973; E. E. Evans-Pritchard, *Theories of Primitive Religion*, Oxford, 1965; M. Eliade, *Patterns in comparative religions*, London—New York, 1958; id., *Religiile (în Interdisciplinaritatea și științele umane, 1986, p. 374—394); Cristian Petru, Natura și cunoașterea faptului religios în religiologia fenomenologică (în Rațiune și credință, coordonatori: Gh. Vlăduțescu, Septimiu Chelcea, 1983, p. 220—259)*

Remulus Rege mitic din Alba Longa (Italia) care, după tradiția romană, a fost fulgerat în cursul unor experiențe de *magie prin care urmărise să imite fulgerele lui *Iupiter.

Remus → *Romulus*

Renenet (grec. Ἐρηνουθίς) Zeiță-doică, în *mitologia egipteană, avînd ca atribut principal supraviețuirea pruncilor îndată după naștere și, deopotrivă, atributul de *Ursitoare, stabilindu-le firea, norocul și averea care le-au fost destinate pentru toată viața. Reprezentată antropomorfic feminin, **R.** are însă cap de șarpe (→ *cobra sacră*). De multe ori, **R.** nu este decît epitetul zeiței *Meskenet, deci una dintre cele 4 ipostaze ale acesteia; alteori, era considerată doar o zeiță auxiliară din alaiul aceleiași divinități. La un moment dat, se contopește cultural cu zeița *Ernutet*, care devine ipostaza ei agrară, căci atunci **R.**, după *credințele populare din Egiptul faraonic, apărea

pe cîmp, în vremea secerișului, ca protectoare a recoltelor bogate; în acest caz, avea și un fiu: *Nepri*, zeul grînelor. La sfîrșitul secerișului, faraonul îi aducea un *sacrificiu de mulțumire, în cadrul unei *sărbători anume consacrate. În această etapă de *cult complexificat, iconografia o reprezintă în cele două ipostaze: ca șarpe între spice, snopi și vase cu produse agricole, sau ca femeie cu cap de cobră, hrînind la sîn pe faraonul-prunc.

Renenutet *Cobra cea bună — în *mitologia egipteană — stăpîna hambarelor de grîne și ocrotitoarea felahilor.

Rephaim *Giganți, în *mitologia biblică, descriși ca *uriasi arhaici care au locuit pe pămînt (mai ales în Canaanul prebraic), pînă cînd au fost alungați sau nimiciți (cf. *V.T.*, *Deuteronom*, II, 10—21); în epoci mai tîrzii, sînt amintiți ca prezențe izolate. *Og* („numai *Og*, regele din Basan, mai rămăsese dintre Rephaim; patul lui, un pat de fier, este și acum în Rabat, în ținutul amoniților: lung de nouă coți și lat de patru coți“ — *ibid.*, III, 11) sau *Goliath*, cel învins de David („a ieșit din rîndul filistenilor un luptător al cărui nume era Goliath, din Gath, și care era înalt de șase coți și o palmă. Și în cap avea un coif de aramă și era îmbrăcat într-o platoșă de solzi, iar greutatea platoșei era de cinci mii de sicli de aramă“ — *V.T.*, *I Samuel*, XVII, 4—5). Mult mai tîrziu, **R.** sînt identificați cu populația subterană din *Sheol („pămîntul va naște din nou pe Rephaim“ — *V.T.*, *Isaia*, XXVI, 19). În diferite apocrife, giganții **R.** sînt identificați cu odraslele născute de femeile pămîntene de la *Ingerii damnați ai grupului condus de *Semyaza (*Cartea lui Enoch*, apocriful etiopian, VII, 2—3) sau apar ca niște monștri gigantici de 18 coți, cu 16 rînduri de dinți, pentru că sînt și antropofagi; dar prin cunoștințele moștenite de la ingerii căzuți, ei au devenit stăpîinii naturii, putînd să declanșeze ploile scuturînd cerul cu mîinile (*Bereșit rabba*, XXVI, 17). *Potopul universal a încheiat definitiv existența **R.**, *Og* fiind un supraviețuitor de excepție.

Rerek *Dragon din *mitologia egipteană, dușman al zeului solar *Ré.

Reshef (fenic. *resheph* — foc, ciumă) Zeu din Canaan, răspîndit și la alte popoare semitice (→ *mitologie feniciană*). Socotit patron al ciumei și în genere al dezagregării prin boli, uneori era totuși adorat ca zeu al vindecării. Unele *mituri colaterale îl considerau și paznicul porților zeiței solare *Shapash. În Akkad, era identificat cu *Nergal. Surse egiptene descriu astfel înfățișarea zeului: tunică scurtă, strînsă în multe cingători, pălărie conică înaltă, în mîini un scut, o suliță și o secure de luptă.

revelație (lat. *revelare* — a dezgoli, a descoperi, sanscr. *cruti — ascultare, auz; grec. ἀποκάλυψις — lămurire, mărturisire; → *Apocalips*) Sursa directă de comunicare de la divinitatea transcendentă către oameni a voinței divine, a informației sacre, a normelor de conduită și îndeosebi a scripturilor sfinte care stau la

baza unei *religii. În accepția tradițională din cele mai multe *credințe religioase, **r.** este actul mitic arhetipal prin care *zeii (sau *Dumnezeu) se dezvăluie în fața unor oameni arătându-li-se în clipa de grație sau destăinuie unor aleși secretele divine pe care omul obișnuit nu le poate cunoaște altfel, așadar nici prin intuiție, nici prin rațiunea sa. Noțiunea de **r.** apare timpuriu în concepția religiilor politeiste (→ *politeism*), de pildă *șamanii considerându-se beneficiari ai contactului direct cu zeii, deci singurii în stare să recepteze comunicările acestora. Ulterior, în politeism ca și în *monoteism, *profeții și *sacerdoții aleși dețin în exclusivitate canalul de informație emanând de la divinitate. Noțiunea propriu-zisă de **r. divină** apare abia în religiile constituite, adică având o *teologie, o tradiție, un codice scriptural. Forma supremă a **r.** este, pentru fiecare religie, transmiterea textelor ei sacre (*Biblia, *Veda, *Coranul ș.a.), forma imediat inferioară fiind în unele religii tradiția sacră (*Talmudul, *patristica, *Upanișad, *Brāhmana, *Sunnah etc.). Unele curente religioase reformate și sectante socotesc însă că **r. divină** este un canal deschis, prin care orice credincios poate obține noi adevăruri revelate, menite să completeze **r.** inițială. În *iudaism, pentru concepția din tratatul talmudic *Sanhedrin* (x, 1) scripturile biblice au fost revelate de *Yahweh poporului evreu ales, iar conținutul **r.** e mereu același, deși poate accepta variantele individuale, receptate și incluse de profeți. Pentru *creștinism, suma **r. dumnezeiești** rezidă în *Isus Christos („Eu sint calea, adevărul și viața” — *N.T.*, *Ioan*, XVI, 6), adevărul absolut al cărui se consideră a fi fost înregistrat de *Evanghelie și de celelalte scrieri din *N.T.*; astfel, în concepția creștină, **r.** este transmiterea *logosului divin printr-un dialog, ea fiind cuvântul lui Dumnezeu ce exprimă un *mister și răspunde dorinței omului căutător de absolut și de semne ale prezenței sale în creația dumnezeiască; revelarea planului divin cu privire la om se produce în istorie, în mod progresiv, iar culminația **r.** — revelația Dumnezeului viu — este venirea lui Isus Christos pe pământ. Religia vedică și *brahmanismul consideră întregul corp *Veda* drept **r. supremă** (*ṛuti*) care, emanând de la spiritul universal *Brahmān, a fost receptată de înțelepții primordialii (*ṛiși). După tradiția islamică, *Mahomed a înregistrat textul *Coranului*, dictat fie de *Allah, fie de *îngerul Djabraîl (*Gabriel); dar întrucît originalul scripturii se află în cer, Allah poate schimba oricînd detaliile revelate. În toate religiile, tradiția pretinde că scripturile sacre au fost revelate credincioșilor la începutul istoriei încheierii legămîntului primordial dintre oameni și divinitatea lor supremă. Totuși, în cursul dezvoltării unor religii, mulți credincioși și chiar unii teologi își pun întrebarea dacă, prin *existența r.*, căutările filosofiei, chiar ale celei religioase, nu devin zadarnice; de aici s-a deschis o cale spre *ateism, care ia naștere în punctul de impact între *revelația divină* și

cunoașterea științifică. Unii teologi (îndeosebi creștini) s-au străduit să împace ambele noțiuni; astfel, *Origenes (spre deosebire de *Tertullianus) a văzut în **r.** o sumă de axiome ce deschid calea cunoașterii, iar pentru *Toma din Aquino, **r.** și rațiunea se completează reciproc. În epoca modernă, termenul de **r.** s-a extins și asupra cunoașterii profane, fiind pus în legătură cu starea de grație a artistului ori a savantului, manifestată la capătul unui proces lăuntric de conlucrare subconștientă a intuiției, talentului, acumulărilor informaționale și inteligenței creatoare.

§ E. Brunner, *Offenbarung und Vernunft*, Zürich, 1941; H. R. Niebuhr, *The Meaning of Revelation*, New York, 1959; Émile Ridaeu, *La Révélation*, Paris, 1958

Reverentia Zeiță din *mitologia romană, amintită de *Ovidius, și patronînd respectul omului față de semenii săi.

Rhadamanthys Erou mitic din Creta, fiu al lui *Zeus și al *Nimfei *Europe, frate al regelui cretan *Minos; pentru înțelepciunea și fermitatea spiritului său justițiar, devine după *moarte (alături de Minos și de *Aiakos) judecător al sufletelor care ajung în *Hades. Tradiția greacă afirmă că **R.** a inventat formula de *jurămint „mă jur pe ciine” (utilizată de Socrate în *Apologia* platoniciană), anume pentru a evita luarea în deșert a numelor de *zei; de fapt, acest jurămint era o prescurtare a unor formule mai lungi (de ex., „mă jur pe ciine, zeul egiptenilor” ș.a.); invocînd animalele consacrate unor divinități sau chiar divinități în ipostază zoomorfă (în acest caz, *Anubis), jurămintul își păstra gravitatea în contextul respectului grecilor față de *religia egipteană.

Rhea *Titanidă din *mitologia greacă (născută de *Gaia de la *Uranos), soția fratelui ei *Kronos de la care naște pe zeii *Hades, *Poseidon, *Zeus și zeițele *Demeter, *Hera, *Hestia; întrucît Kronos își înghițea copiii după ce se nășteau, **R.** l-a înlocuit pe Zeus cu un bolovan în scutece, ceea ce a decis *Titanomahia și victoria lui Zeus asupra universului. Confundată adesea cu *Kybele. Romanii au identificat-o cu zeița lor *Ops.

Rhea Silvia *Vestală consacrată zeului *Mars, fiica lui Numitor și mama gemenilor *Romulus și *Remus, pe care i-a născut din împreunarea ei cu Mars, dar pe care, după ce au fost abandonafi, i-a crescut o lupoaică.

Rhesos (grec. Ρήσος) Rege mitic trac, după *mitologia greacă, născut de *Muza *Euterpe, de la zeul rîului Strymon (la *Homer: Erioneus, în denumire arhaică) din Troada, în nord-vestul Asiei Mici. **Rh.** participase la războiul troian, în armata Ilionului, și avea cei mai frumoși cai din lume — „mai albi ca zăpada, mai sprinteni decît suflarea vîntului” și venise la război în veșminte de aur, cu arme neobișnuite, „pe măsura zeilor nemuritori” (*Iliada*, X, v. 435—441); a fost ucis în somn de Diomedes, iar *Odysseus i-a răpit caii (*ibid.*, v. 469—514). Acest rege trac e prezent și în tragedia *Rhesos*,

a unui autor anonim (atribuită de unii filologi lui Euripides); aici însă regele e înfățișat ca un soi de fanfaron; cadavrul lui este dus de pe cîmpul de luptă de mama sa (în textul tragediei: *Terpsihore), în carul ei zburător, dar apoi, după ce îi blestemă pe ucigași și îi prezice lui Odysseus o moarte timpurie, Muza mărturisește cum l-a născut pe **Rh.** în taină, fiindcă virginitatea Muzelor e obligatorie, și cum i-a lăsat creșterea în grija *Nimfelor, făcînd, în fine, elogiul tracilor și al Thraciei, ca țară prin excelență a poezilor (*Orpheus, Musaios, Thamyris). Muza refuză *funerariile oferite de *Hector, decisă a-și face fiul un semizeu și un preot dionysiac.

Rigveda → *Veda*

Rhiannon Zeiță din *mitologia celtică, numită astfel mai ales în Țara Galilor (Wales) și avînd dubla calitate atributivă de ocrotitoare a cailor și de divinitate a lumii subpămîntene; cele două atribute nu sînt incompatibile, întrucît *calul era, la celți, și un *simbol funerar, al trecerii în lumea cealaltă. Cele mai frecvente imagini celtice o reprezintă fie călare pe un mînz, fie în picioare, între doi cai; alte imagini, pur cabaline, par de obicei numai ornamente stilizate, deși, față de originea totemică (→ *totem*) vădită a *cultului ei, zeița putea fi înfățișată și zoomorfic. Există o imagine stranie (mai ales prin dimensiuni) care ar putea fi pusă în relație culturală cu **R.**: un cal galopînd, tăiat în linii aproape abstracte într-un deal de cretă (Uffington, Anglia), operă celtică din sec. I î.e.n. Imaginea, lungă de aproape 110 m, e vizibilă clar de la distanța de peste 30 km.

Ribhuksan Făurar în slujba zeilor, din *mitologia vedică, răsplătit cu imortalitatea datorită meșteșugului său excepțional. Este unul dintre cei 3 făurari (*ṛbhú*) de priceperea cărora se foloseau *zeii vedici.

Rind A doua soție a zeului suprem *Odhinn, din *mitologia scandinavă; ea simbolizează *pămîntul amorțit de zăpezi și ghețuri, iar totodată și refuzul iubirii oferite de zeu. Era reprezentată ca o fecioară asentimentală. Știînd că e singura zeiță menită să-i nască un răzbunător al uciderii viitoare a lui *Baldr (zeul primăverii), Odhinn încearcă s-o seducă, fie ca drumeț exotic, fie ca aurar dăruindu-i podoabe, fie ca războinic viteaz; refuzat de 3 ori, zeul suprem recurge la *magie și o atinge pe **R.** cu o baghetă (avînd gravată o rună magică); atunci **R.** se îmbolnăvește de melancolie, și Odhinn vine la tatăl ei (acum în a 4-a sa ipostază, de medic), condiționînd vindecarea prin obținerea căsătoriei. În zona simbolică a *mitului, după ce **R.** e cucerită de iubirea cerească a lui Odhinn, și deci se dezgheață, în natură apare vara. Cuplul aduce pe lume un singur fiu: *Vale, răzbunătorul fratelui său vitreg, *Baldr.

rîși (sanscr. *r̥ṣi* — înțelept) Tagmă de înțelepți primordiali din *mitologia vedică, dispunînd de mare forță morală, ajunși la acest stadiu prin îndelungată *asceză (*tāpa). Numărul și numele acestor **r.** e variabil; după o tradiție mai frecventă, erau 7: *Saptarçimanḍala*

(Constelația celor 7 — de altfel asociați constelației Ursa Mare), socotiți fiii lui *Brahmā, sfinți și poeți ai imnurilor vedice (*Veda). *Satapatha Brāhmana* numește pe *Gautama, *Bharadvaja*, *Vicvāmītra, *Jamadagni*, *Atri*, *Vāsistha, *Kāçyāpa, locuind în *cer și văzuți în aria de lumină a stelelor Ursei Mari. În multe variante, printre **r.** este și *Nārada, considerat mișcător principal între zei și oameni și peregrinînd mereu prin lumile din univers. În epoca post-vedică este numit *r̥ṣi* orice ascet înțelept și sanctificat ca atare. Una din marile forțe ale unui **r.** arhaic era *blestemul, acționînd chiar și asupra zeilor: *Agastya îl prăbușește din cer pe regele *Nahūša și îi preface în șarpe, blestemîndu-l; după ce *Bhrigu l-a blestemat pe zeul *focului, *Agni, focul a început să mistuie tot ce e pe lume; *Gautama*, prin blestem, își preface soția, *Ahalyā, în piatră și pe zeul *Indra în eunuc. În tradiția hindusă, oricare înțelept mitic din categoria **r.** este numit de obicei și *trikāladarçin* (atotștiutor), dar e deopotrivă socotit și autor (sau cîntăreț) de imnuri sacre (mai ales de imnuri vedice); printre toți aceștia, figurează și o clasă specială de înțelepți asceți: *avimūḍha* (incoruptibili, cei ce nu pot fi seduși). Din întregul grup, primii 4 sînt venerați ca înțelepți supremi, fiind fiii spirituali ai lui Brahmā, iar primul și cel mai mare dintre ei, recunoscut cu epitetul *Sanatkumāra* (Veșnic Tînărul), e venerat ca un zeu. Alți **r.** amintiți de textele post-vedice: *Jahnu, *Dhārma, *Triçāṅku, *Pulastya, *Pulaha*, *Vālmiki*, *Vaiçampāyana. Din aceeași familie de noțiuni, termenul mai nou *guru*, fiind în *hinduism o divinitate încarnată, în *brahmanism are sensul de învățător, diriguitor spiritual, întemeietor de tradiție.

rit Expresia concretă a unei atitudini religioase, în al cărei cadru mitologic omul credincios își definește concepția despre *zei și despre lumea supranaturală, ca și năzuințele de a se integra într-o anumite ordine spirituală pe care o definesc *miturile acceptate sau concepute de el. În accepție mai largă, un **r.** este un ansamblu de *ritualuri caracteristice unei *religii, prin care aceasta își celebrează *cultul fixat de tradiție și de *dogme. Mai propriu uzului, sensul de *rit* indică o ramură culturală, o confesiune autonomă din cadrul aceleiași religii; astfel, *creștinismul se împarte în mari ramuri de variante teologice sau rituri despărțite în urma unor schisme sau reforme: **r. catolic** (roman), **r. ortodox** (oriental), **r. reformat** sau **protestant** — numeroase subramuri: *luteranism, *calvinism, evanghelic, *baptiști etc. și, în fine, o ramură de grupări disidente, incluzînd *secte și subsecte: *advențiști, *penticostali, *Martorii lui Iehova, *metodiști, *mormoni, *quakeri ș.a.: *islamul — în ramurile principale de *sunniti* și *șiiti; *budismul — în ramurile *Hinayana și *Mahāyana. Dar noțiunile curente de *rit* și *sectă* uneori sînt confundate și, din unghi de vedere general, toate pot fi considerate deopotrivă *religii* (sau forme religioase). De asemenea, sub influența unor autori de expresie franceză,

noțiunea de *rit* este confundată adesea cu noțiunea de *ritual*, fără ca totuși ambele noțiuni să fie confundabile.

rită (sanscr. *ritā* — ordinea cosmică); *prākṣana* în concepția filosofiei religioase și mitologică a Indiei, armonia cosmică și socială, asigurată de practicarea constantă a *ritualurilor. De fapt, *r.* este legea cosmică prin care starea de dezordine se poate restabili într-o stare de ordine, act care conduce la conservarea și la apărarea temeiurilor existenței universului, omului, moralei, mecanismelor constante ale mișcării universale a naturii (soarele, ploaia, plantele, animalele, oamenii). Antiteza noțiunii *ritā* este *anrita* (dezordinea). Ca atare, *r.* reprezintă legea care guvernează atât universul, cât și marile ritualuri cosmice și omenesti, zeii înșiși fiindu-i supuși fără excepție. După tradiție, *r.* a fost statornicită de grupul celor 12 zei *Aditya, care sînt și custozii ei, responsabilitățile maxime avîndu-le *Vāruṇa și *Mitrā: primul controlează menținerea raporturilor corecte între *ritā* și *faptele cotidiene* ale oamenilor. În *Rigveda (V, 62, 1), *r.* este definită ca un mecanism cosmic nevăzut de oameni (adică de muritori): „legea este ascunsă de lege“.

ritual (lat. *ritus* — obicei, datină, ceremonie; adj. *ritualis* — ritual) Procedeu magic, desfășurat după un scenariu riguros, caracteristic oricărui tip de *religie, menit să atragă sau să respingă forțele oculte care se crede că ar putea interveni în existența umană. Un *r.* din cele mai vechi este *dansul magic, încadrat într-o suită de manifestări conduse de *șamani (ulterior de preoți). Dansul ritual este în primul rînd o imitare a *cosmogoniei sau a *antropogoniei, a unirii *elementelor primordiale, în *credința că astfel se preia puterea divinității prin actul magic. Dar și muncile cîmpului se petrec după o formulă elementară de dans ritual (tribul sudanez dogon păstrează un gest caracteristic în activitatea agricolă: la fiecare pas, oamenii își saltă mîna pe coada sapei, imitînd mitul nașterii lumii din *oul primordial, printr-o vibrație în zig-zag). În China, dansul ritual *yangge* al sădirii orezului (*yang* — răsăd, *ge* — cîntec; *yangge* — cîntecul plantării) era executat în antichitate (mai ales în Nord), munca de plantare a orezului urmînd un ciclu de mișcări constante: doi pași scurți înainte, unul înapoi, o aplecare, o mișcare de înfigere a răsădului în pămînt, revenirea la poziția verticală a corpului, apoi repetarea mișcărilor precedente; mișcarea plantatorului era condusă de un ritm executat de supraveghetor, acesta lovind consecutiv în talgere (*lo*) și în tobă (*gu*), iar această melodie simplă destinată dirijării mișcărilor necesare plantatorilor de orez (*youjiezoude dongzuo*) — considerată un *r. sacru*, după ce s-a răspîndit în numeroase orezării chineze, și-a pierdut treptat sacralitatea, evoluînd spre o coregrafie spectaculară. Dar ruta oricărui *r.* este inevitabil aceeași: de la sacralizarea actului practic, la desacralizarea lui, ca act ludic. Latura magică a multor activități arhaice utilitare (*vinătoarea

pescurtă, agricultura, vinificația, metalurgia, construcția caselor, medicina preventivă sau curativă — ambele întotdeauna dublate de *exorcism) era de fapt un efort de programare calculată, de tip precibernetic, deoarece lipsa de rețete explicite, odată cu imposibilitatea de a le comunica ocolind autoritatea șamanului sau preotului, ca și absența mijloacelor de calcul al timpului, de distribuire ritmică a gesturilor tehnologice prezentau nenumărate riscuri de a greși; iar ritualizarea sacralizată a procedurilor îndepărta acest risc. De altfel, chiar mult după desacralizarea ei, medicina terapeutică sau chirurgicală, chiar unele tehnologii industriale clasice, debarasate de *magie, nu au depășit cu totul *r.*, de ex. în gestică. În credințele arhaice, „ordinea lumii depinde de ordinea ritualurilor care sînt respectate“ (Ernest Renan, *Le Prêtre de Nemi*, Paris, 1885). Tocmai de aceea, cum precizează Mircea *Eliade, „orice ritual are un model divin, un arhetip“ (*Le Mythe de l'Éternel Retour*, Paris, 1969, p. 44). În religiile popoarelor civilizate, *r.* se păstrează ca un sistem tradițional de manifestare religioasă, în serviciile divine sau în evenimentele capitale din viața omului; nașterea, căsătoria, înmormîntarea, *sărbătorile publice sau cele de familie sînt prilejuri de manifestare rituală, de legătură cu tradiția, care poate avea și aspect aparent laic, neexcluzîndu-și totuși obrșia în *totemism. „Un individ îndeplinește un ritual magic, deoarece crede în el și nu pentru că e împins de curiozitate față de ceea ce se va putea petrece după aceea. [...] Marea parte a ritualurilor religioase se bazează pe ideea unor divinități care trebuie constrînse sau înduplecate pe căi magice“ (V. Gordon Childe, *Man Makes Himself*, London, 1965; trad. rom. *Făurirea civilizației*, București, 1966, p. 250). În Egiptul antic, în Africa neagră, în China, preoții săvîrșeau în *temple acte sexuale rituale, imitînd fie fecundarea *pămîntului de către *cer, fie mai ales, actul arhetipal al creației omului (→ *antropogonie*). Orice *r.* practicat în momentele esențiale de existență individuală și socială (nașterea, intrarea în pubertate, căsătoria, *moartea, declarația de război, victoria, aniversările, recolta, seceta, catastrofele) din societățile primitive contribuie la regăsirea echilibrului psihic după marile schimbări brusce din viață, *r.* fiind un canal de adaptare. Antropologul R. L. Sharp, studiînd îndeosebi totemismul australian, a clasificat *r.* în 3 categorii: 1) de *control*, urmărind sporirea sau restringerea cantității de substanță spirituală în centrele totemice strămoșești; 2) *istorice* sau *comemorative*, reconstituînd cadrul mitic (de tipul *alcheringa); 3) de *doliu*, reconvertind în *strămoși pe oamenii defuncți. O categorie de medici neuropatologi încearcă să explice proveniența *r.* de tip magic prin nevoia omului de a se elibera de anumite obsesii, generate de frica de necunoscut sau de anumite fobii. Bineînțeles că nici religia, nici componentele ei — printre care *r.* are un rol esențial — nu sînt generate de stări patologice; teama primitivului în fața lumii fenomenale este o teamă existențială, compusă

din candoare și îngrijorare gândită, care exclude frica psihopatică; și anume acest tip de teamă nemaladivă îl face pe omul constrâns de mediul înconjurător, de care depinde hrana și existența sa, să caute modalități de tranzacție avantajoasă; printre ele, una din cele mai vechi și mai dăinuioare este tocmai **r.** Sursa vădită a formelor rituale religioase este deci în bună parte grija omului pentru ziua de mâine: îngrijorarea umană, așa cum observă Mircea Eliade, „de a vedea, secătându-se forțele utile care îl înconjoară”, „teama ca soarele să nu se stingă definitiv către solstițiul de iarnă” ș.a. îl duce pe om la practicarea **r.**, care „îl reconciliază” cu toate forțele anonime din jur (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 293). Încă la începutul studiilor aprofundate din acest domeniu, etnograful Andrew Lang observase că „ritualul este păstrat pentru că el păstrează succesul” (*Myth, Ritual and Religion*, London, 1887). Astfel, destule forme rituale, reduse la minimum și purificate de conținutul mitic și de aspectul religios (totuși, desfășurându-se după reperatele unor scenarii destul de riguroase, absorbite prin educație, unde modificările permise sînt neesențiale) mai supraviețuiesc și azi: sărbătorile familiale, petrecerile de Anul Nou, nunțile civile, jurământul militar sau judiciar, recepțiile diplomatice sau prezentarea scrisorilor de acreditare etc.; dar **r.** laic nu este decît aspectul festiv al unei legături abstracte, inexplicate, cu tradiția. *Sacre* sau *profane*, cele mai multe **r.** sînt de rutină. Cele sacre au scopul de a asigura continuitatea cultului religios și de a menține un anumit echilibru psihofizic al credincioșilor, iar în societățile primitive și în civilizațiile timpurii ele devin o școală colectivă de educație socială, de deprindere a oamenilor cu normele conviețuirii; de aceea, toate religiile au mizat pe eficiența concretă a **r.**, văzînd în el un mijloc de a crea deprinderi religioase prin repetiție stereotipă. Incluziunea unor elemente magice în **r.** are rolul de sugestie colectivă (în acest caz scenariile folosind formule dramatice spre a crea senzația de retrăire efectivă a actului mitic primordial); dar forța **r.** se degajă și din solemnitatea lui. Înțelegînd prin termenul „rit” de fapt ritualul, Octavian Buhociu remarcă această relație de esență: „ritul este aspectul practic al mitului” (*Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, 1979, p. 10). Orice **r.**, religios sau laic, este o formă conservatoare, de o stabilitate riguroasă, însă fără o structură rigidă; modificările survin mai ales datorită oralității, migrațiilor tribale, modificărilor cadrului ambiental, schimbărilor de concepție în timp; formele excesive apar numai în societățile teocratice sau totalitare (catolicismul medieval, nazismul ș.a.). **R.** laic din societățile normale este însă numai **r.** de rutină. De altfel, acesta poate fi asemănat cu formele de ritualizare studiate de Konrad Lorenz la animale (pești, insecte, unele specii de păsări, mamifere).

§ E. S. Hartland, *Ritual and Belief. Studies in the History of Religion*, London, 1914; A. L. Kroeber, *The Nature of Culture*, Chicago, 1952; Konrad Lorenz, *Das*

Sogenannte Böse, zur Naturgeschichte der Aggression, Wien, 1963

roata *Simbolul roții — absent în mai multe *mitologii arhaice — apare tîrziu; inventată probabil în India, apare întîi ca simbol al ciclicității temporale; apoi, în Egipt, *miturile o prezintă ca roată a olarului cu atribut antropogonic (iar ca obiect tehnic, abia în 1600 i.e.n.). În India vedică, **r.** capătă un triplu simbol mitic. Deși amerindienii precolumbieni nu au cunoscut-o deloc, unele petroglyfe maya conțin totuși roți cu aparență funcțională, precedînd cu mult introducerea efectivă a roții portante de vehicul. Mai des **r.** este amintită în *Biblie. ~ *Roata timpului* (sancr. *kālācakrā*) reprezintă alegoric în *mitologia vedică și *post-vedică — mișcarea neîncetată a vremii și are 12 spițe (probabil lunile anului) care se succed neîntrerupt (→ *cakrā*). *Brahmā, în ipostaza *Prājapati, prin *sacrificiul propriei sale ființe, pune în mișcare prima dată *timpul: „Brahmān Atotpătrunzătorul e fixat pentru veșnicie în sacrificiu. Astfel a fost pusă în mișcare roata; cel ce n-o face să se rotească [mereu] aici [pe pămînt] trăiește zadarnic, un nemernic supus simțurilor” (*Bhagavadgītā*, III, 15—16). ~ *Roata solară* Dacă discul solar egiptean nu e decît simulacru al **r.**, în mitologia vedică sînt vechi imagini plastice sugerînd **r.** *solară* care se rostogolește: fie cercul împrejmuît de văpăi excescente, în aria verticală a căruia *Çivā execută dansul cosmic *tāndavā*, fie simbolul *crucii solare (*svastika). ~ *Roata antropogonică* e de obicei un simbol feminin matricial, al nașterii; dar în Egipt este și **r.** alegorică a olarului, pe care zeul *Hnum confecționează omul și toate vietuitoarele terestre. ~ *Roțile cerești* Roți fie alegorice ale *carelor cerești zburătoare (închipuite ca niște care antice de război), fie simbolizînd o tehnicitate insolită, supraumană, ale aparatului ceresc din vedenia lui *Iezechieel: „Înfățișarea lor era întocmai ca strălucirea unui crisolit; și tuspătru aveau aceeași înfățișare, întocmirea lor fiind ca o roată îmbrucată în altă roată. Cînd mergeau, ele se îndreptau în mers înspre cele patru părți ale lor, fără a se întoarce cum s-au dus. Cele patru roți aveau obezi, iar ele aveau spițe; și obezile lor erau pline de ochi jur-împrejur.” Propulsia se efectua poate pneumatic, poate magic („ori încotro le-ar fi mînat spiritul, într-acolo se îndreptau ele”), *mitul fiind în genere destul de criptic („fiindcă spiritul făpturilor vii era în roți”). ~ *Roțile de foc, prezente mai ales în datinile folclorice ale mai multor popoare, au fie forma unor oameni cerești pîrînd roți incandescente în zbor, apoi prezentîndu-se ca ființe umane (mit citat de Lucian *Blaga), fie natura unor *duhuri demonice, care se prefac în *roți de foc* (izbindu-se una de alta în luptă sau ivindu-se pe dealuri ca *Joimărifele). ~ *Roata trăsnetului* este un mit specific indo-european: zeii patronali ai fulgerului și tunetului — *Indra (*mitologia vedică), *Thorr (**mitologia scandinavă*), *Perun (*mitologia slavă), *Perkunas (**mitologia baltică*), *Sintilie (**mito-*

logia românească) se deplasează în care rulinde pe zgomotoase roți de foc, după unele ipoteze, această tipologie provenind din miturile solare; un derivat al acestei categorii este, în eposul caucazian despre *Narți, *Roata lui Balsag.

Roata lui Balsag *Roată de foc cerească, figurind în *mitul epic despre *Narți din versiunea de bază osetă (→ *mitologii caucaziene*) — fie trimisă de zeul *Balsag* (sau *Barsag*), fie numai ipostaza distrugătoare a acestuia. Mitul o descrie ca pe o roată în flăcări, care vine din *cer pe *pământ rotindu-se cu mare viteză, iar apoi, în drumul ei terestru, arzând totul din cale, indiferent de speța obstacolelor (în special însă *pădurile, marii arbori izolați, lanurile de grâne etc.), traversând dealuri și văi, până când ajunge în Marea Neagră, unde se prăbușește în ape, stingându-se. Există o variantă în care fiica lui Balsag (socotit de astădată zeu solar), ofensată de eroul *Soslan, îi cere tatălui ei s-o răzbune, astfel încât Balsag trimite împotriva ofensatorului această roată în flăcări care îl lovește; deoarece Soslan e invulnerabil, roata face efortul de a scăpa de represalii, în timp ce eroul imploră copacii să-i pună stavilă roții, dar arborii nu au puterea necesară, și se arată în stare s-o oprească, dintre toate plantele, numai hamiul care își așază circeii de ea, până când Soslan îi smulge cu săgețile lui două spițe și Zeul-roată e nevoit să-i ceară îndurare. Lăsat să se întoarcă în cer, cu condiția renunțării la alte lupte, Balsag află unicul mijloc de a-și birui adversarul și, din nou în ipostaza de roată de foc, profită de odihna eroului ca să treacă peste genunchii lui, sfărâmându-i. Dintr-un *cult solar păgîn, tema roții de foc s-a transferat, la unii oseti, în cuprinsul *credințelor creștine, unde Roata lui Balsag a devenit *Roata sf. Ioan Botezătorul*.

Robigo (lat. *robigo* — rugină) Zeiță arhaică din *mitologia romană invocată fie pentru a proteja lanurile de grâu, fie spre a-și înlătura acțiunea nefastă asupra cerealelor pe care le îmbolnăvește de mîlură (ca nume comun în terminologia agricolă, *robigo* e chiar această maladie a gramineelor, numită și „rugină grîului“). Există și o variantă masculină: *Robigus*, cu aceleași atribute sau cu altele, incerte. Pentru protejarea grîului, se celebra *sărbătoarea *Robigalia* (25 aprilie), cu procesiuni și *sacrificii vegetale (sărbătoarea a fost preluată de *creștinism, catolicii făcînd procesiuni consacrate sf. Marc). Cu puțin înainte de începerea *Robigaliilor*, ise sacrificia divinității **R.** un *ciine roșcat, în cadrul unui *ritual numit *augurium canaris*; ritualul a fost descris de *Ovidius (*Fasti*, IV, v. 905 și urm.). De obicei, conduse de un flamin (*flamen), aceste sacrificii se efectuau în crîngul consacrat zeiței **R.** (cf. Aulus Gellius, *Noctile attice*, IV, 6; V, 12).

Rod (slav родъ — neam, gintă; родити — a naște) Zeu din *mitologia slavă (poate de origine totemică; → *totem*), protector al neamului, al descendenților dintr-un *strămoș comun, dar probabil și patron al fecundității, de vreme ce

era secundat de un grup indefinit de zeițe ale nașterii sau moașe divine, numite *Rojaniti* (Рожити — Născătoare) sau simple *duhuri feminine, ocrotitoare ale mamelor și pruncilor; prezente la ruși ((*роженицы*)) și la sloveni (*rojence*), uneori erau socotite un fel de *Urstoare. **R.** avea și puterea simbolică, în tradițiile slave, prin personificarea ideii de neam, de a exprima și ideea de înitate a posterității celuiiași strămoș; deși, după unele opinii, nu ar fi fost decît o divinitate tribală. I se aduceau *sacrificii constînd în *ofrande de hrană (coaleșă, piine, brînzeturi) și băutură din miere fermentată, un fel de hidromel. (МѢДЪА).

Rohini Zeiță din *mitologia vedică, patronind steaua Aldebaran, adorată și ca soție favorită a zeului *Cantră.

Romulus Rege mitic al Romei, pe care a întemeiat-o; fratele geamăn al lui Remus, născut de *vestala *Rhea Silvia de la zeul *Mars, și strănepot al lui *Aeneas. Crescut (cu fratele său, după ce au fost abandonăți amîndoi) de o lupoaică (și alăptat de ea sub smochinul Ruminat), îngrijit apoi de păstorul Faustulus, **R.** întemeiază Roma, alegîndu-i teritoriul după zborul a 12 acvile (de unde *simbolul municipal al lupoaicei și cel militar al acvilei) și omorîndu-și fratele rival; după 30 de ani de domnie, dispăre într-o furtună, răpit de un nor, în timp ce vorbea poporului; apoi divinizat de romani și supranumit, ca zeu, *Quirinus. *Mitul dispariției e relatat de *Plutarh: „Romulus a dispărut dintr-o dată și nu s-a văzut nici o parte din corpul său și nici un rest din veșmintele sale [...] Romulus prezida adunarea poporului afară din oraș, lingă așa-zisa Mlaștina Caprei și deodată s-au ivit în aer lucruri minunate și de neînțeles, precum și schimbări de necrezut, după cum urmăză: lumina soarelui a dispărut și s-a așezat noaptea, nu blindă și liniștită, ci plină de fulgere înfricoșătoare, de vînturi vijelioase care aduceau furtuna din toate părțile; în acest timp mulțimea s-a împrăștiat fugind, iar cei puternici s-au strîns la un loc; după ce a încetat tulburarea și a strălucit din nou lumina și mulțimea s-a adunat iarăși, oamenii au început să-l caute și să-l dorească pe rege, dar senatorii n-au lăsat poporul să continue cercetarea, nici să mai întreprindă ceva, ci au poruncit tuturilor să-l cinstească și să-l adore pe Romulus, deoarece a fost răpit și dus la zei și le va fi un zeu binevoitor, așa cum le-a fost un rege bun.“ Apoi un personaj neidentificat de istorici, Iulius Proculus, prieten al lui **R.**, „s-a dus în For și, rostind cel mai sacru jurămint, a spus în fața mulțimii că pe drum i-a apărut Romulus în întîmpinare, frumos și mare la chip cum nu fusese niciodată mai înainte, împodobit cu arme strălucitoare ca fulgerul“, declarîndu-i: „Zei au hotărît, Procul, ca eu să zăbovesc numai atîta timp printre oameni și, după ce voi întemeia o cetate care va avea foarte mare putere și glorie, să locuiesc iarăși în cer, de unde sînt [...] Eu voi fi pentru voi un zeu protector, Quirinus“ (*Viața lui Romulus*, XXVII—XXVIII). Mitul conține cel puțin 3 elemente: o rădăcină

totemică, lupoaica (→ *totem*, *lupul*), uciderea unui rege identificat cu **R.** și transferul morții în *legendă elaborată de un eventual uzurpator, și împrumutul din tradiția arhaică a disparițiilor neobișnuite ale zeilor (mit freicent în *mitologia generală: plecarea lui *Quetzalcôatl în chip de flăcără, decolarea cu un *dragon de aur a împăratului *Huangdi, înălțarea la cer a lui *Isus Christos) astfel, **R.** poate fi o figură sincretică, avînd un strat mitic, unul legendar și altul istoric.

Rongo; *Ro'o Lono* Zeu polinesian (→ *mitologii din Oceania*), născut fie dintr-un nor, fie din cuplul *Rangi — *Papa (*cer-**pămînt*); în mitologia maori (Noua Zeelandă) e fratele zeului *Tane și zeul alimentației, al subsistenței (*Părintele Hranei*), ocrotitorul agriculturii și al ploii (invocat în sezonul semănatului), totodată și *simbolul secundar, masculin, al *Lunii. Imaginea sa plastică e pusă în raport cu arborele de pîine. În ins. Mangareva el este numai zeul ploii. Dar *rongo* însemnînd și sunet, în ins. Mangaia e numit *Sunetul-care-se-întoarce* (ecoul) și e imaginat ca un uriaș cornet acustic din scoică. În Hawaii, unde e numit *Leno*, este venerat ca protector al produselor agricole și pescărești și ca patron al serbărilor recoltei, fiind invocat în cîntece rituale: „Lono, răstcarnă-ți năvodul / plin de hrană / năvodul plin de ploaie“. (Căpitanul Cook a fost confundat cu Lono, insularii crezînd că li s-a întors zeul.) Numit în ins. Marchize *Oro*, dar considerat acolo numai patronul cîntecelor.

roțile de foc Forme mitice (divinități sau *spirite *mutante, prefăcîndu-se în *roți înflăcărâte și mobile, cu impuls ostil) sau forme rituale populare (roți obișnuite, adesea înfășurate în paie, aprinse și apoi rostogolite de oameni anume aleși), din cadrul *sărbătorilor focului nou (→ *focul*). **R.f.** au la origine, probabil, un *simbol solar. ● **Roți de foc mitice** ~ **Metamorfoze divine* Zeul oset (→ *mitologii caucazice*) Balsag, urmărindu-și adversarul, întruhipat de eroul nart *Soslau, se transformă în *Rcata lui Balsag și se rostogolește rapid, arzînd obstacolele din cale, pînă cînd se prăbușește în mare, stingîndu-și flăcările. ~ *Spirite malefice mutante* care se prefac în **r.f.** izbîndu-se între ele în lupte de concurență sau își urmăresc adversarii umani; sînt în genere *demoni, *balauri, *zmei, vrăjitoare; printre acestea, *Joimărișele din **mitologia românească*, care — în una din ipostazele lor multiple — se rostogolesc la vale, din munții lor de baștină, sub formă de roți de fum sau de văpaie. ~ *Mesageri cerești*, ivîndu-se neaptea din *cer, sub formă de roată incandescentă cu fascinantă viteză de rotație, care îi și propulsează, retransformîndu-se la atingerea pămîntului în ființe umane de aparență normală (mitul e citat de Lucian **Blaga în Hronicul și cîntecul vîrstelor*; cf. *Opere*, VI, București, 1979, p. 66), deși se sugerează că a fost un eveniment real.

● **Roți de foc rituale** Sînt roți reale (de obicei cîte o roată de căruță, adesea înfășurată în paie, spre a deveni mai lesne combustibilă), rostogolite de flăcăi, de pe dealuri,

la sărbătoarea folclorică a *focului nou*; există presupunerea că această datină, oricum moștenitoare a mitului **r.f.**, își are originea mai îndepărtată în *cultul mithraic (→ *Mithra*), adus pe teritoriul Europei de soldații romani proveniți din Asia; după un duel decisiv, Mithra obligă *Soarele să poarte — ca zeu biruit — o cunună de raze, care ar constitui primul simbol al **r.f.** ~ În *Caucazul de Nord*, poporul oset, după creștinare, a adaptat mitul Roții lui Balsag la noua *religie, sub forma Roții sf. Ioan Botezătorul (oset. *fyd Iuane*). ~ În *Lotharingia* — după informația dată de francezul Tessier (*Sur la fête annuelle de la rue flamboyante de la Saint-Jean à Basse-Kontz, arrond. de Thionville*, Paris, 1823), de sărbătoarea creștină a sf. Ioan, coincizînd cu solstițiul de vară, se rostogoleau roți aprinse de pe o măgură de lângă Mosela; roata, înfășurată în paie, era aprinsă chiar de primar și călăuzită spre vale de doi bărbați tineri care urmăreau înecarea ei finală în riul amintit. ~ „Roțile care, în regiunile din nordul Germaniei, sînt aprinse cu această ocazie [Anul Nou] și rostogolite la vale, rularea sau rotirea discului ce se practică în sudul Germaniei sînt semne simbolice care se referă la Soare“ (Karl Weinhold, *Weihnachtspiele und Lieder aus Süddeutschland und Schlesien*, Wien, 1875). ~ *Ritualul **r.f.** practică tradițional gonia pe cîmp a unei roți aprinse de către flăcăi în cadrul celor două sărbători specifice zonei românești intracarpătice: *Alămor (Transilvania și Banat) sau *Hodăișele (Munții Apuseni) — legate de vechile *rituri agricole. Privite în general, toate variantele ritualului **r.f.** se sprijină, unitar și consecvent, pe simbolul arhaic al purificării prin flăcără, atît a oamenilor cît și, înecesebi, a cîmpurilor.

Rübezahl *Spirit al munților, în mitologia populară germană, întruhiparea vremii rele de la munte; patronul avalanșelor. Putînd fi văzut numai cu înfățișarea de călugăr în sutană cenușie, **R.** ajută pe oamenii buni, iar pe cei răi îi ademenește spre prăpăstii sau cel puțin îi abate din drum, rătăcîndu-i.

Rudilos Zeu totemic (→ *totem*), în **mitologia celtică* din Gallia, reprezentat (într-o statuie descoperită la Neuvy-en-Sullias) în chip de *cal.

Rudră (*Cel care urlă, Cel care plînge în hohote*; sanscr. *rudrā* — urlător, care rage) Epitet: *Drapi* (*Cel ce te pune pe fugă*) Zeul distrugerii universului, inițial figură nepereche, în *mitologia vedică, apoi opusul lui *Çivā, iar mai tîrziu o ipostază a acestuia. În textele timpurii e tatăl vînturilor (*Maruātā). Forma plurală *Rudrāh*: grup de 11 zei ai furtunii, conduși de Çivā, dar născuți din **R.** (alteori doar epitete ale lui **R.**): *Ajāikapad*, *Ahīrbudhnya*, *Hara*, *Nīrīti* (dublînd pe zeita nenorocirilor *Nīrīti), *Içvara (în *hinduism devenind numele complementar al lui *Brahmān), *Bhuvana, *Angaraka (planeta Marte), *Ardhaketu*, *Mriyū (devenit zeul *mortii) *Sarpa*, *Kapalia*. **R.** a reprezentat însă din timpuri arhaice în primul rînd personificarea forțelor distructive ale naturii, iar în varianta plurală, cei 11 **R.** compuneau inițial, ca niște

personaje indistincte, alaiul de „urlători“ ai lui Çivá și intruchipau furtuna; nici originea acestui grup nu e precizată de *mituri: cei 11 sint când fiii lui *Brahmá, când ai lui *Kāçyápa.

Ruevit (lat. *Ruqievithus*) Zeul războiului în miturile comune balto-slave (→ *mitologie baltică*), reprezentat cu 7 săbii la cingătoare, iar cu a 8-a, în mina dreaptă. **R.** avea un centru cultural în sudul ins. Rügen.

rugăciune Act cultural, existent în aproape toate *religiile, prin care credinciosul cere bunăvoință în genere sau îndeplinirea anumitor dorințe concrete din partea divinității. Se crede că forța **r.** rezidă în rostirea ei exactă, iar în acest sens, **r.** și-a păstrat mereu pretutindeni caracterul magic originar, deoarece ea provine probabil din incantația magică (→ *magie*). În concepția *brahmanismului, *mantra (rugăciunea, deși rugăciune propriu-zisă: sanscr. *diviști* sau *didhiti*), pronunțată cu exactitate și fără cusur, dobândește forța de influență directă asupra divinității, obligându-l pe zeu să satisfacă cererea credinciosului care i se roagă. Există la hinduși și o formă sacrificială: *brahmasavá* — purificarea prin rugăciune. Spre deosebire de caracterul *suplicant* al **r.** din alte religii, în brahmanism formulele de tip *mantra* au scopul de a *sili* pe zeu să îndeplinească dezideratul *brahmanului care se roagă, adică rostește mantrile necesare. În *mozaism, **r.** este dialogul credinciosului cu *Yahweh, care i-a vorbit cel dintâi poporului ales. Pentru *creștinism, păstrându-și sensul de dialog cu *Dumnezeu, **r.** devine elementul fundamental și izvorul de *viață prin care creștinul intră în relație cu cele 3 fețe dumnezeiești (astfel, *Tatăl nostru* exprimă pentru orice creștin atitudinile în care *Sfântul Duh îi va acorda puțința comunicării cu Fiul — *Isus Christos), deși *Ioan Damaschin definise **r.** mai simplu, ca fiind, „cererea celor ce se cuvîna de la Dumnezeu“ (*Dogmatica*, III, 24). *Tertullianus era mai aproape de realitatea experienței religioase, afirmînd că „rugăciunea este fortăreața credinței“ (*De oratione*, XXIX). Mult mai târziu, privind problema din exterior, William James a considerat **r.** un element esențial în „religia practică“. Fiecare definiție a **r.** este însă variabilă în raport cu poziția cercetătorului. Mulți cercetători din afara religiei neglijează caracterul mistic al **r.** care nu este nici suplicație, nici tranzacție sau imn. După Alexis Carrel (medic investigator al ființei umane): „Trebuie să înțelegem prin rugăciune nu simpla recitare mecanică a unor formule, ci o elevație mistică în care conștiința se absoarbe în contemplarea principiului imanent și transcendent al lumii. Această stare psihologică nu este intelectuală“ (*L'Homme, cet inconnu*, Paris, 1935, p. 174). Carrel, ca și alții, a observat caracterul dezinteresat al **r.** mistice, structura ei contemplativă. Tocmai în acest sens, **r.** este un element religios principal și în *budism, iar pentru *islam reprezintă unul din cei 4 stâlpi ai *credinței (cu toate că tocmai în această religie a *predestinării absolute prezența **r.** poate naște cele mai multe nedumeriri). Oricum s-ar clasifica tipologic, orice **r.** în înțeles curent se sprijină formal

pe 3 elemente contopite: 1) *apelul la înduplecare* — divinitatea, uzînd de decizii legerate imuabil în plan universal etern, își poate schimba hotărîrea în secvențe temporale; 2) *actul propițiator* — divinitatea obiectivă, supraumană, perfectă este suspectată de slăbiciune la lingușire, și deci ar trebui să sufere de imperfecțiunea subiectivă a vanității omenești; 3) *declarația de umilință*, care cuprinde o comparație, imposibilă logic, între parte și întreg, o confruntare imposibilă teologic între creatură și creator, și care are scopul de a trezi mila într-o divinitate concepută ca un *primum movens* al legislației universale. În acest sens, Auguste Sabatier accepta ideea că „religia este un comerț“ și afirma că „acest comerț cu Dumnezeu se înfăptuiește prin rugăciune“ (*Esquisse d'une Philosophie de la Religion*, ed. IV, Paris, 1897). S-a afirmat deseori că viciul structural al **r.** se află în faptul că ea contrazice chiar *dogma predestinării divine a fenomenelor și evenimentelor lumii, întrucît orice tip de **r.** presupune recunoașterea pasivă cel puțin a două categorii posibile: a) legile divine, despre care se spune că susțin imuabil armonia generală, pot fi modificate din cauze particulare disarmonice; b) divinitatea universală obiectivă se poate transforma oricînd în una subiectivă, contrazicîndu-se pe sine însăși sub influența unei intervenții particulare. Totuși, nici un *cult nu exclude **r.** din *ritualul curent, întrucît rostirea ei facilitează speranța umană și reorganizează starea psihică a credinciosului, operînd în el un transfer din sfera de neliniște în starea de pace, din suferința deznădejdiei în fericirea speranței, iar pentru o categorie deosebită de credincioși, **r.** introduce în eul moral starea de beatitudine a *contemplației, care în cele din urmă devine o emoție estetică. Rugăciunile pot fi atît de diferite cîtî credincioși sînt, iar un text canonic respectat în literă poate deveni variabil în intonația mistică. În atare plan, este semnificativă *Rugăciunea pentru ceasul din urmă*, compusă de Pierre *Teilhard de Chardin, în care savantul și teologul găsește o modalitate originală, la frontiera paradoxului, de a concilia spiritul independent al cercetătorului științific cu starea mistică a suplicantului religios, pentru „ultima clipă“ a vieții: „cînd voi simți că mă pierd de mine însumi, cu totul pasiv în miimile marilor forțe necunoscute care m-au format, în toate aceste ceasuri mohorite, dă-mi puțința, Dumnezeule meu, să înțeleg că ești tu acela [...] care dai la o parte atît de dureros fibrele ființei mele ca să pătrunzi pînă la miezul din substanța mea, spre a mă lua întru Tine“ (*Le Milieu divin*, Paris, 1957, p. 95). Dar cu peste două milenii mai înainte, sofistul *Prodikos demonstra *inutilitatea rugăciunii*: „tu, Prodikos, cînd te rogi zeilor să fii fericit și să ai parte de bunuri, tu nu ceri în rugăciunile tale nimic altceva decît să devii un om desăvîrșit. [...] Dacă așadar virtutea se poate învăța, e vădit atunci că, adresînd rugăciuni zeilor, nu vei face altceva decît să înveți astfel ceea ce încă nu cunoști“ (*Pseudo-Platon, Eryxias*, 398 d), căci Prodikos susținea într-adevăr că virtutea poate fi învățată.

§ J. Daujat, *Prier*, Paris, 1961; Henri Bremond, *Prière et poésie*, Paris, 1926

Rukmini (*Cea de Aur, Cea împodobită cu aur*) Prima soție a zeului *Kriṣṇā în *mitologia vedică și *post-vedică; fiică a lui Bhiṣma și logodnică a lui Ciṣupāla, **R.** e răpită în ziua nunții ei cu acest logodnic, omorât ulterior de zeu. Dintre cei 10 fii născuți de **R.** de la *Kriṣṇā* unul era Pradyumna (de fapt *Kāma, zeul dragostei, regenerat de *Čivā, după ce fusese ars de marele zeu). **R.** era cea mai îndrăgită dintre soțiile lui *Kriṣṇā*; după *moartea terestră a soțului ei divin, ea se aruncă — împreună cu celelalte 7 soții — potrivit unei datini mereu actuale din India, per rugul în flăcări al soțului, toate soțiile murind arse de vii. Mai târziu, unele *secte au început să considere că **R.** este numai o *avatara a soției marelui zeu *Viṣṇu: zeița *Lakṣmī

Rumia; *Rumina* (lat. *rumen* — uger) Zeiță a lactației și a alăptării, în *mitologia romană.

Runcina (lat. *runcare*; a plivi; *runco* — săpăligă de plivit) Zeiță din *mitologia romană, patronând plivitul plantațiilor agricole și legumicole.

Rusalii (lat. *Rosalia* — sărbătoarea trandafirilor, constând în depunerea de trandafiri — *rosae* — pe morminte; < grec. *ῥοσάλια*; cf. slav *Rusalka și numele biblic *Ierusalim*) Femei fabuloase din categoria *Ielelor, în **mitologia românească*, fiicele lui *Rusalim împărat*; după *credința populară, **R.** le iau oamenilor mințile. Acest *mit polisincletic s-a concretizat într-o *sărbătoare păgână, suprapusă ulterior peste sărbătoarea creștină postpascală (*Pascha rosata* sau *Domenica rosarum*) a Cincizecimii și devenită *Duminica Rusaliilor* când — sărbătoarea fiind legată de abundența vegetală a verii — casele sînt împodobite cu ramuri verzi. *Dansul frenetic cu prăbușiri în somn hipnotic, *Căderea Rusaliilor*, practicat în Duminica Rusaliilor de femeile populației românești din Timoc, pare un caz izolat de datină locală; (există totuși atestarea slavă a unor *cîntece de Rusalii* — rus. *русальные песни*). Dar în Dobrogea romanizată se statornicise (după atestări istorice) sărbătoarea trandafirilor *Rosalia* de la sfîrșitul primăverii, fiind ținută de credincioși în relație directă cu pomenirile din *cultul morților. Se poate presupune că această datină păstrată de români s-a dezvoltat pe teritoriul Daciei Romane, evoluind și fixîndu-se în obiceiurile stră-românilor, de la care au împrumutat-o parțial slavii, deoarece nici în zona baltică, nici în zonele Kiev-Novgorod, nu au existat obiceiuri similare, anterioare formării popoarelor slave, de la epoca Rusiei kievene încolo; (totuși, numele sărbătorii ca atare e mai probabil să-l fi luat slavii, nu prin filieră romană, ci direct de la grecii bizantini).

Rusalka (rus. *Русалка*; pl. *русалки*; etim. incertă: rus. arhaic *рѣчка* — blond, luminos, sau *рѣка* — albie de riu; lat. *Rosalia*

— sărbătoare funerară a trandafirilor; mai probabil grec. *ῥοσάλια*) Divinitate feminină secundară, răspîdită la toți slavii și de obicei simbolizînd — în *mitologia slavă — apele curgătoare, de unde și înzestrarea ei cu darul cîntecului melodios. Considerată adesea o fecioară înecată, e închipuită ca o foarte frumoasă fată blondă, cu păr bogat unduitor și, în loc de picioare, cu coadă de pește (→ *Sirene*). Bielorușii și ucrainenii socot că orice **R.** provine mai ales din fetele înecate și din copiii născuți morți sau murind nebotezați (A. N. Veselovski, 1889, citat în Ю. М. Соколов, *Русский фольклор*, Москва, 1938, p. 137). **R.**, divinitate plurală, e atestată de timpuriu, ca un fel de ființă acvatică, atît de *Cronica de la Kiev* (1008), cit și de Prokopios din Cesareea (*Războiul cu goții*, sec. VI). Mai probabil este că acest *cult popular al **R.** s-a format prin sincretismul celor 3 noțiuni, dintre care ultima reprezintă suprapunerea *sărbătorii romane *Rosalia* peste o sărbătoare arhaică slavă de comemorare a *strămoșilor. De cele mai multe ori, **R.** sînt considerate malefice, iar atunci (în special la rușii nordici) sînt închipuite ca foarte păroase sau numai cu părul lung și dezordonat, avînd fețe monstruoase și respingătoare. În *Săptămîna Rusaliilor* (*русальная неделя*) ele a-leargă pe cîmpii, ieșind din ape, se leagănă pe crengile copacilor și se amuză în stil rural, prinzînd pe trecători și gîdilîndu-i pînă cînd îi fac să leșine sau chiar să moară, apoi îi tirăse în apă. Ziua consacrată a **R.** e joia (cf. *Joiărița), cînd devin foarte primejdioase, din această pricină oamenilor recomandîndu-li-se să nu se scalde în zile de joi. Antidotul universal împotriva unei **R.** este pelinul. Această *credință de mitologie populară s-a transferat mai târziu în anumite obiceiuri specifice; în *Duminica Rusaliilor*, fetele cîntă în cor *cîntecele Rusalcelor* atîrnînd în prealabil ștergare în pomi sau chiar sculuri de lînă ori cînepă, ață, cununite vegetale; se citează un *ritual îndeplinit la sfîrșitul acelei săptămîni, consacrat *însoțirii Rusalcelor* (care de fapt marchează despărțirea de primăvară): o fată împodobită corespunzător (sau o păpușă rudimentară) joacă rolul *Rusalkăi* care pleacă; păpușa e de obicei sfîșiată la sfîrșit (cu atît mai ușor cu cît este confecționată mai ales dintr-un snop de secară); în unele zone, e înecată în riu. După unii cercețatori (V. V. Ivanov) acest ritual ar fi fost influențat de ceremoniile populare rusești în legătură cu *Kostrubonika.

§ A. N. Веселовский, *Генварские русалки и готские игры в Византии*, Санкт-Петербург, 1889; В. К. Соколов, *Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов*, Москва, 1979

Rusor Zeu din *mitologia romană (amintit de *Augustin), ocrotind întoarcerea periodică a lucrurilor.

Sabaoth (*Septuaginta: Σαβαώθ; ebr. *shebaoth* — oști, armate > *Shebaōth* — Domnul Oștirilor; rom. liturgic: *Savaot*) Numă biblic tirziu al lui *Dumnezeu, ipostază sau atribut al lui *Yahweh, ca divinitate războinică (*Yahweh Shebaōth* — Domnul Stăpin al armatelor) dar și o titulatură atributivă (deși *Septuaginta* îl folosește ca nume propriu), exprimând suveranitatea lui Yahweh asupra universului, iar implicit calitatea sa de căpetenie divină a oștilor din Israel, cărora le garantează victoria: „Însă David răspunse filisteanului: «Tu vii împotriva mea cu sabie, cu suliță și cu ostie, dar eu vin împotriva ta în numele lui Yahweh Shebaōt, Dumnezeul oștirilor lui Israel, pe care tu le-ai defăimat» (V.T., I *Samuel*, XVII, 45). Probabil, la origine, S. a fost un zeu local al războiului, încorporat de *cultul lui Yahweh prin *sincretism spontan sau teologic; ulterior se pare că a absorbit și atribuțiile unor zeități ale stelelor (socotite în acel caz fiind), ale alternării zilelor și nopților și ale *elementelor naturii (cf. V.T., Iov, XXXVIII). Astfel, S. e adorat în cele din urmă ca stăpin al oștirilor îngerești, al astrilor și al tuturor forțelor cosmice. În literatura rabinică (*Berachoth*, 116 și urm.) și în *Cartea lui Enoh*, apocriful etiopian, oștile cerești sînt divizate în 4 corpuri de armată, comandate de *îngerii de prim rang (arhangheli): Mikael, *Gabriel, *Uriel, Raphael.

Sabazius; Sabazios; Sabadios (grec. Σαβάζιος, Σαβάζιος) Zeu frigan sau tracic, identificat de greci cu *Dionysos, uneori chiar cu *Zeus, dar de obicei legat de *cultul Marii Mame a Zeilor (*Kybele). E un zeu *htonice, reprezentat mai ales ca șarpe și socotit *simbol al rennoirii anuale a vegetației și al forței fertile a naturii (iar atunci suprapus *cultului solar). După unii autori, S. s-ar identifica și cu ebr. *Sabaoth (*Plutarh scrie că, de *sabbat*, evreii îl sărbătoreau de fapt pe S.); alții l-au confundat, fără temei, cu zeul marin Sozon, din Asia Mică. Alteori, i s-a căutat etimonul în cuvîntul iliric *sabaya*, deducîndu-se că S. ar fi fost un zeu al berii (s-a presupus în el și un ocrotitor al sănătății). La Roma, *ritualurile și *mistersele consacrate lui S. se celebrău sub numele *Sacra Sabadia*, iar mai tirziu (sec. II) apăruse și cultul special (rezultat dintr-un *sincretism obișnuit la Roma) al lui *Iupiter Sabazius. Zeul e prezent în efigii pe numeroase *talismane cu semnificații obscure. Adorat în cadrul unor ceremonii orgiastice, S. era socotit patronul unor *dansuri rituale din Thracia și Frigia; Aulus Gellius amintește (*Noptile attice*, XX, III, 1—3) de un astfel de dans frigan: *sicinium* — dans al satirilor, utilizat în Hellada în

cadrul coregrafiei teatrului satiric. Diodor din Sicilia îl consideră însă pe S. „un alt Dionysos, care ar fi trăit cu multă vreme înaintea“ celui-lalt (*Biblioteca istorică*, IV, IV, 1) și ai cărui părinți ar fi fost *Zeus și *Persephone. În onoarea zeului erau celebrate *Mistersele lui Sabazios*, care se desfășurau numai noaptea, în taină desăvîrșită. Tradiția îi atribuia fapte de *erou civilizator: el ar fi înjugat întia oară boii la plug și de aceea, în iconografie, este adesea împodobit cu coarne.

§ M. Macrea, *Le culte de Sabazius en Dacie* (In *Dacia NS*, 3, 1959, p. 325—339)

Sabdag (tibet. *sa-bdag* — stăpînitorul pămîntului) Divinități antropomorfe, antropozoomorfe sau fără chip distinct, provenite din *religia autohtonă totemică prebudistă *bon a Tibetului arhaic (→ *lamaism*); de fapt, S. constituie o clasă complexă de *genii, specializate atributiv în mod restrîns dar avînd aproape fără excepții scopuri constant malefice. Aceste zeități, atunci cînd au un chip descriptibil, arată ca niște babe care se deplasează călare pe cite un berbec sau pedestru, cu un toiag în mînă și un sac pe umăr; alteori sînt închipuite ca niște oameni cu capete de șobolani, de porci sau de mistreți. Toată tagma are o căpetenie: *Mama tuturor Sabdagilor* (cu epitetele: *Bătrîna Maică mînioasă*, *Păzitoarea Ușii Pămîntului*), o babă cu 80 de riduri pe obraz, înveșmîntată în galben și călărind un berbec. Acest grup demonic locuiește în peșteri, mai ales în nordul și nord-estul Tibetului, dar alteori și în case, de asemenea pe stînci și în arbori; subclasa *lha este o categorie de *spirite montane. Unele zeități S. sînt prezente la construcția și reconstrucția clădirilor; altele îi însoțesc pe călători, altele răspîdesc molimele (indeosebi ciurma) și epizootiile. Nu se poate scăpa de prezența sau înfrîngerea lor nefastă decît prin anumite *ritualuri.

sacerdot (lat. *sacerdos* — preot; *sacerdotium* — preoție, sacerdoțiu augural) Reprezentant învestit al unei comunități religioase avînd relații de aparență directă cu divinitatea adorată și cu lumea supranaturală care alcătuiește obiectul de adorație în *religia respectivă și totodată dispunînd de investitura, știința mistică și anumite însușiri și mijloace concrete necesare oficierei ceremoniilor liturgice și în genere de *cult, în specificul formei religioase respective, în numele credincioșilor. În societățile primitive, s. este omul de prim rang al comunității (de obicei șeful de trib, cumulînd funcția sacerdotală). S. este și orice preot, consacrat prin inițiere și investitură sacră să exer-

cite cultul religios. Formele sacerdotale diferă în raport cu specificul cultual din fiecare religie. ~ În *Egipt*, fiecare zeu local al noamei avea un mare preot, iar sacerdoțiul era exercitat de o clasă (*kher keb*) de recitatori ai formulor sacre, socotiți de popor ca dispunând de puteri magice; marele s. al tuturor *zeilor era faraonul. În Regatul Vechi, până în jurul anului 2000 î.e.n., preoții fuseseră un fel de funcționari, fiecare nomarh având și funcție sacerdotală; sub Regatul Mijlociu, preoții încep să se profesionalizeze și abia după 1580 î.e.n., sub Regatul Nou, ei se constituie într-o clasă profesională, autonomă și influentă, având autoritate chiar și asupra faraonului, atunci când nu este el însuși mare preot; începând cu dinastia XVIII, preoții profesioniști din Regatul Nou ating puterea culminantă, dispunând de averile *templelor și având funcții importante în administrația și în magistratura statului. De aici încolo, conflictele între faraoni și preoți se succed cu acuitate, până când unii faraoni, ca Amenophis IV Reformatorul (*Akhnaton*), iau măsuri drastice; acesta a închis templele, confiscându-le averile și introducând o religie nouă, elaborată, reprezentând o încercare de *monoteism în adorarea zeului global *Aton. Vorbind despre sacerdoții egipteni, Diodor din Sicilia semnalase caracterul inițiativ al tagmei, deși afirmațiile istoricului sînt extrapolabile și la alte categorii sacerdotale (rabinatul, druidismul; → *druizi*): „preoților nu le era îngăduit să împărtășească ceea ce cunoșteau numai ei, taina pe care nu aveau dreptul s-o divulge mulțimii, pentru că mari primejdii li-ar fi amenințat pe cel care dezvăluie altora faptele zeilor“ (*Biblioteca istorică*, I, XXVII, 6). ~ În *Babilon*, preotul: *barû* (văzător) (*barû* (a vedea)—era și prezicător, avînd deci relații directe cu marele zeu *Shamash, ca divinitate solară care patrona și *oracolele; în această calitate, orice *barû* trebuia să aibă inevitabil iluminări divinatorii. În ierarhia sacerdotală, treapta următoare, *ashipu* (preoți-magi) își asuma incantațiile (→ *descîntece*) și *magia; mai presus de aceștia, erau considerați marele preot-prezicător (*rab-barû*) și marele *mag (*rab-mashmashu*). ~ În *Iran*, în epoca *zoroastrismului consolidat, funcția de s. o îndeplineau *magii* (organizați într-un trib din cuprinsul confederației medicale) care oficiau *ritualuri străvechi, conservate prin datină de la indoeuropeni, iar ulterior codificate de *Avesta; acești magi erau organizați ierarhic în: *moghan* — oficanți inferiori, *hyrbedh* — preoți ai *focului, *mcbedh* — magișefi, printre care s. însărcinat să rostească *rugăciunile, numit *zot*; în Iranul timpuriu, corpul sacerdotal principal (*athravan*) slujea zeului ignic *Athar. ~ În *India*, *brahmanii, reprezentanți ai zeilor pe pămînt, au format totdeauna o castă ereditară închisă (*Athravan fiind preotul arhetipal), înția castă de sus în ierarhia societății hinduse (→ *varna*). Prima condiție a unui brahman este cunoașterea temeinică a scripturilor vedice (→ *Veda*); deținători ai forței sacre, singurii în măsură

să officieze serviciul religios și să îndeplinească diferitele ritualuri și *sacrificii, intelectuali și sfinți, nesupuși vreunor norme de celibat, brahmanii au constituit mereu elita Indiei; ca atare, persoana lor a fost fără excepție inviolabilă și înconjurată de respect, jignirea lor fiind o crimă, iar uciderea, un *păcat capital. ~ În *Israel*, în urma așa-numitului legământ între *Yahweh și poporul ales, investitura sacerdotală o deținea seminția *leviților*, întregul trib considerîndu-se mijlocitorul autorizat între *Dumnezeu și poporul lui *Israel, mai ales în epoca patriarhală; *Moise și *Aaron (primul sacerdot mozaic) erau dintre leviți („Ei învață pe Iacob rînduielele tale și pe Israel legea ta“ — *V.T., Deuteronomul*, XXXIII, 10). Mai tîrziu, rabinul (*rabbi*) este, în *iudaism, păstrătorul tradiției sacre și oficiantul cultului, precum și s. investit cu misiunea de transmitere a învățăturii scripturale în sinagogă (*templu*). Preoții s-au numit, în tradiția iudaică, *kohanim* (sg. *kohēn*) și *kemārim*. ~ În *Hellada*, preoții și preotesele erau funcționari autonomi ai statului, aleși sau ereditari, remunerați din veniturile templului pe care îl serveau. Dar basileii (regii) erau totodată și mari preoți (la Atena: ἑρχων βασιλευς). ~ La *Roma*, sacerdoțiul nu era o vocație religioasă personală, ci adevsea o funcție politică (Cicero a fost *augur, apoi *pontifex*); orice s. era numit de stat ca un funcționar, șeful statului (de pildă, împăratul), fiind *pontifex maximus* (preotul suprem); existau și colegii speciale: *auguri* (pentru *divinație), *Arcales Fratres (specializați în ceremoniile egrare), *XV viri sacrorum* (interpreți ai *Cărților Sibyl-line*; → *Sibyllae*). Preoții slujind cultul zeilor originari ai Romei erau *flamines* (→ *flamen*); flaminii principali (*Flamines maiores*) erau 3, consacrați triadei clasice: *Iupiter (slujit de un *flamen Dialis*), *Mars și *Quirinus; lor li se adăugau, în număr nelimitat, *Flamines minores*; cel mai important — *flamen Dialis*, era constrîns de anumite interdicții de tip tabual (→ *tabu*): să nu meargă călare, să nu vadă în afara zidurilor orașului armata echipată, să nu depună *jurămînt, să nu atingă și să nu numească iedera, bobul, capra, carnea crudă, să nu taie lăstari de viță, să nu lipsească din patul său 3 nopți consecutive, să nu stea sub cerul liber fără boneta albă sacerdotală, să nu atingă pline dospită, să nu iasă gol sub cerul liber. Funcția religioasă supremă era, la romani, cea de *pontifex maximus*; instituită în epoca arhaică a regilor și asumată de șeful statului, devine un timp electivă, apoi, sub imperiu, e rezervată împăratului; pontificele suprm era șeful tuturor colegiilor pontificale (fiecare colegiu avea cîte 15 pontifi), iar sediul său se numea *Begia*; un subaltern al lui era *Rex sacrificulus*, care îndeplinea sau conducea ritualurile sacre de tradiție arhaică; în perioadele mai vechi, existase un colegiu compus din 9 pontifi care aveau misiunea de a veghea păstrarea purității religiei romane și desfășurarea corectă a ritualurilor publice și private; de la epoca lui Augustus, *pontifex maximus* devine șeful absolut al religiei

romane. ~ La *celți*, sacerdoțiul era în exclusivitate asumat de *druizi*, care erau în același timp unicii mediatori între zei și oameni, dețineau toate cunoștințele științei de epocă, exercitau funcțiile de *profeți, magi, medici, judecători, astrologi, învățători și teologi; învățătura, predată oral în școlile druidice, avea caracter ezoteric, iar inițierea era de lungă durată. Anual, druzii se întruneau într-un gen de congres „ecumenic“, se pare, într-o *pădure sacră din Gallia și probabil în acel cadru își alegeau un șef pontifical. Grupurile druidice (mai ales din Gallia, Irlanda), alcătuind un fel de corporații locale, au influențat totdeauna politica monarhilor autohtoni. De altfel, orice druid era socotit zeu. ~ Specificul corpului sacerdotal din *Thracia* și *Dacia* nu este suficient de clar ca să se poată defini și clasifica; termenul strabonian *kapnobátai* pare a indica un atribut („călători prin nori“ sau „umblători prin fum“) mai curând decât un rang preoțesc și sugerează ideea prezenței unor *samani în ceremoniile religioase, cel puțin dacogetice; un corp monastic sacerdotal totuși a existat, compus din *ktistai și/sau *pleistoi*, comparați — fără destul temei — fie cu *esenienii de la Qumran, fie cu druzii *celți*; erau se pare acești (după Iordanes, organizați într-o corporație), care efectuau sacrificiile și poate dețineau cunoștințele științelor ezoterice ale vremii. Exista, desigur abia în epoca organizării statale, și funcția de preot suprem care era și prim consilier regal (după Strabon, chiar *Zamolxis; mai sigur — *Deceneu, în Dacia burebistană) sau uneori cumulând și rangul de rege (Zamolxis — după Platon, mai tirziu și mai sigur — Deceneu, Comosicus ș.a.). ~ *Slavii* numeau *volhvi* (sg. *volhv*; arh. *volhovŭ*: *volxъ* sau *volxъa* — cu etim, obscură, ipotetic de la fem. vechi germ. *voelva* — profetesă, sau finl. *velho* — vrăjitor, dar poate și sub influență celtică, după modelul druzilor) probabil pe officianții cultului arhaic precreștin, însă nu este sigur dacă acești officianți erau chiar preoți sau *samani* sau chiar numai simpli vrăjitori; după mărturiile lingvistice ale lb. ruse și parțial ale altor limbi slave moderne (întrucât cuvintele susceptibile de interpretări se referă în special la aria magiei), *volhvi* erau un fel de magi, constituiți totuși într-o tagmă exclusivă de officianți ai cultului și ritualurilor aferente; între alte atribuții, o aveau și pe aceea de prezicători. ~ Dacă, în majoritatea populațiilor primitive din Africa, Oceania și America de Nord, dominante sînt *samanismul și vrăjitoria, există popoare cu o tradiție mitologică și religioasă mai profundă, mai consolidată, la care și sacerdoțiul a atins o anume treaptă de diversificare și rafinament; astfel este populația *maori* din Noua Zeelandă; aici, viitorul preot se inițiază îndelung, însușindu-și integral cele trei „coșuri ale cunoașterii“ și înțelepciunii omenestei (cf. cele „trei coșuri“ budiste, *Tripitaka): 1) pacea, bunătața, iubirea; 2) rugăciunile, descințetele, ritualurile; 3) războiul, agricultura, împlăria, zidăria și tot ce e legat de pământ,

precum și divinația, *exorcismul, vizionarismul și potolirea *duhurilor; preoții *maori* au o ierarhie categorială riguroasă: *Ahurewa* (Marele preot), *taua* (preot superior), *pukena* (instructor în științele oculte), *uanopaki* (paracliser), *puri* (vrăjitor), *tauira* (preot tinăr), *matakite* (clarvizionar), *makutu* (mag), *kehua* (șaman inferior), *kokatangi* (expert astronom). ~ În *creștinism rolul de mediator între Dumnezeu și omenire (așa cum e acceptat de *teologie) îi aparține în exclusivitate lui *Isus Christos, care însă nu este considerat s., chiar dacă i se atribuie exercitarea celui mai înalt sacerdoțiului. **Biserica creștină* se consideră a fi „noul popor sacerdotal“, iar preotul creștin nu este decât servitorul lui Dumnezeu și al oamenilor (același rol modest păstrându-se chiar și în cultele reformate și sectante: presbiter, oficiant, predicator, proclamat etc.). Funcția sacerdotală a oricărui preot creștin fiind incompatibilă cu funcțiile sociale, misiunea sa este de a coopera, în cadrul Bisericii, la misiunea moștenită de la *Apostoli; această misiune (sacerdoțiul) se dobîndește prin *ungere* (sfințire, hirotonisire), în numele capului Bisericii Creștine, Isus Christos, socotit preotul unic al jertfei desăvîrșite. În creștinismul primitiv, preotul era de fapt un stareț al comunității: *πρεσβύτερος* (presbiter). În ramurile schismatice, criteriile de ierarhizare sacerdotală s-au diversificat mult: catolicismul este o Biserică unitară, întrucît preoții, episcopii (care administrează pe credincioșii din dioceze), cardinalii (în genere conducători religioși ai țărilor sau marilor teritorii catolice și electorii papei) se supun autorității pontificale supreme: papa (→ *papi*); ortodoxia are — peste cinurile obișnuite (preot, protopop) — episcopi, mitropoliți, iar fiecare țară este păstorită de un patriarh, ca șef al unei Biserici autocefale; protestantismul lutheran (→ *lutheranism*) este exercitat cultural prin pastori, lipsiți de ierarhizare clericală; unele culte reformate (*bapțiști, **Martorii lui Iehova* ș.a.) se reunesc sub conducerea morală a unui președinte al Bisericii. ~ În *islam* — religie de altfel foarte riguroasă — nu există de fapt un cler propriu-zis: *ulemă* (pl. *ulemale* < arab. *ulamā*) este teologul savant; în moschee (*templu), rugăciunea; colectivă e condusă de un *imam*, care însă nu are rang sacerdotal; *muezin* este cel care anunță, vocal, din balconul minaretului moscheii, cele 5 rugăciuni zilnice obligatorii; *muftiul*, ca interpret autorizat al legii coranice (→ *Coran*), este considerat șef religios teritorial (Marele Muftiu este șeful cultului islamic dintr-o țară). ~ În unele religii sau **rituri divizionare*, corpul sacerdotal se recrutează numai dintre călugări (→ *monahism*).

§ D. Coppens, *Le sacerdoce chrétien* (In *Nouvelle Revue Théologique*, mars, 1970)

sacrificiu (lat. *sacrificium* — jertfă, sacrificare) Manifestare religioasă executată după un *ritual de către preoți în numele credincioșilor, avînd scopul exprimării adorației față de divinitate sau speranța de a atrage ori a

îmblinzi pe *zeii nefavorabili. Sacrificarea se putea face cu *ofrande de vieți omenеști sau de animale și păsări, a căror ucidere se efectua conform unui ritual sacru, dar și de bunuri agonisite de om din munca lui și oferite sub formă de ofrande (alimente, obiecte artizanale, uleiuri, metale prețioase și orice alte valori). A existat totdeauna, în forme mai acute sau mai temperate, *credința că divinitatea utilizează concret rezultatele s. (de pildă, zeii homerici se delectau cu mireasma cărnurilor jertfite pe ruguri; la fel și divinitatea biblică timpurie); forme involute de s. s-au păstrat și în practica de azi a *religiilor. Actul sacrificial era însă instituție fundamentală în religiile antice. Erau jertfe de venerație, recunoștință, înduplecare, iertare, reparație; s. se făcea cu și fără singe viu; de asemenea existau ceremonii sacrificiale, efectuate ocazional sau permanent, prin înjunghiere sau prin flacără, cu ardere de tot (→ *holocaust*), dar și prin oferta lamurii neatinsă a produselor. În religiile moderne, s. capătă forme pașnice, reducându-se mai ales la donații (bani, produse alimentare, icoane, *simboluri, obiecte utilitare), către *templu sau *biserică. În sens larg, s. este actul de consacrare a unei ofrande oferite de credincioși divinității adorate, iar sancționarea ofrandei se efectuează prin actul sacru oficiat de preot, ca delegat al comunității. De aceea, în mod firesc, cele mai multe se asociază cu ritualurile de purificare. Caracterul simbolic al s. implică deopotrivă jertfirea victimei vii, ca și simpla sugerare a actului, deposedat de gestul violent. ~ Astfel, ritualul sacrificial *intichiuma* din *Australia Centrală* — caracteristic societăților totemice (→ *totemism*) — impune credincioșilor să mănince, la ospățul comun din cadrul unei ceremonii, *lotemul tribal. ~ În schimb, *creștinismul a practicat mereu s. *ex voto*, în cadrul căruia diferite imagini votive ale unor părți din trup sînt atîrnate sub icoane, ca expresie a recunoștinței pentru minunile săvîrșite de *Dumnezeu, *Isus Christos, *Fecioara Maria etc. Indiferent dacă sînt individuale sau obștești, ceremoniile sacrificiale au o frecvență periodică. ~ În *China antică* exista *Luna Sacrificiilor* (a 12-a din *calendarul lunar), cînd se aduceau jertfe tuturor spiritelor (timp de numai 3 săptămîni), într-un cadru festiv; una din forme implica îngroparea victimei în pămînt. ~ În *Hellada*, victimele animale (presărate cu făină de orz în epoca homerică, ridicate cu boturile spre *cer) erau înjunghiate și puse pe ruguri, împărțite apoi participanților sau arse de tot, iar măruntaiele nearse erau înecate în mare. Empedokles considera că uciderea animalelor e crima cea mai dezgustătoare. ~ În *religia vedică a Indiei*, s. este esența creației (pornind de la *sacrificiul de sine*, către sine, al lui *Brahmă, necesar creației lumii; un s. de origine arhaică este cel ignic, făcut cu ajutorul flăcărilor și al zeului *focului, *Agni (focul și zeul numindu-se în acest caz cu același epitet: *Hutācana*); exista și un tip de *libație sacrificială, *homa*, constînd în turnarea de unt topit peste focul sacru. Începutul oricărui s.

indian era însoțit, în epoca vedică, de strigătul ritual *vāt*. S. erau oficiate de un grup sacerdotal specializat, preotul oficiant conducînd ceremonia (*rtvij*) și alți 4: invocatorul (*hotr*), cîntărețul (*udgāt*), oficiantul propriu-zis (*adhvaryu*), custodele (*brahman*); orice s. se efectua riguros, după anumite norme: *yājñika* era disciplina normativă a regulilor sacrificiale. Un s. de competență regală, cu scopul cuceririi de teritorii, era *açvamedha (sacrificiul calului). ~ La *romani*, ca și la greci, s. carnale, finalizate în opsețe, au fost răspîndite; dintre măruntaiele vitelor nu se ardeau toate, cele consacrate lui *Hercules erau fripte (*exta*) pe *altarul principal (*ara maxima*) și se ofereau participanților ca s. expiator, așa că erau numite *exta lustralia*. Totuși, la Roma, spre deosebire de Hellada, *sacrificiile umane* apar pînă tîrziu, deși rar (sub Caesar), dar numai ca simbol exemplar sau numai vindictiv (dintre soldații revoltați împotriva cheltuielilor lui Caesar, doi au fost sacrificați de pontifi (→ *sacerdot*) și de flaminul lui Mars (→ *flamen*) pe Cîmpul lui Marte, capetele lor fiind expuse în preajma templului zeului războinic (cf. Cassius Dio, *Istoria Romană*, XLIII, 24); acest ritual era de tradiție veche, dar pe altarul lui Mars se sacrifica de obicei un *cal, în luna octombrie (*equus october*). ~ *Religia precolumbiană maya* practica forme barbare de s. umane, avînd un zeu cu atributul special al patronării jertfelor: *Chalmeatecutli. ● O structură a parte au ritualurile sacrificiale din *cultele agrare, unde întreaga ceremonie are semnificația refacerii periodice a actului primordial al *cosmogoniei. După Claude *Lévi-Strauss, „sacrificiul e o operație *absolută* sau *extremă*, care se aplică asupra unui obiect intermediar [...] scopul lui este să obțină ca o divinitate ce se află departe să satisfacă din plin dorințele omenеști“ (*La Pensée sauvage*, Paris, 1962, VIII, §2). ● Categoriile de sacrificii: 1) *obștești* (hrana, din care o parte e destinată zeului, devine sfințită, adică stabilește o comuniune a credinciosului cu zeul); 2) de *venerație* sau *zeificare* (fie spre a aduce zeul pe teritoriul dorit: casă, oraș, țară; fie sacrificînd periodic pe vechiul zeu sau încarnarea lui temporară, spre a-l face să reapară într-o formă regenerată — aici practicîndu-se jertfele umane; fie, în stadiile timpurii, în împrejurarea creării *fetișurilor); 3) *onorifice* (daruri oferite zeilor pentru influențarea actelor divine, darurile constînd mai ales din hrană și mînzînd pe credința în lăcomia divină, sau din alte forme; aceste s. au un caracter propitiator, ele utilizînd jertfa de lingșire sub formă de mită, înșelăciune sau chiar șantaj); 4) *funerare* (în ritualul înhumării sau incinerării: → *funeralii*; apoi în momentele comemorative, pentru iertarea *păcatelor sau pentru investirea morților ca mesageri pe lingă zei); 5) de *evlavie* sau *ispășire* (piaculare), săvîrșite în cazuri de catastrofe, molimi, foamete, războaie; 6) *umane*: egiptenii au fost aproape unicul popor din antichitate care nu a practicat niciodată s. umane,

În schimb fenicienii jertfeau prunci arși de vii zeului războiului *Moloh, pentru asigurarea victoriei; forme incidentale în Grecia arhaică, India (→ *ordalie*), Polinesia; iar cele mai dure la azteci, care sacrificau 20 000 oameni anual, fie la sărbătorirea reaprinderii focurilor *Hii (→ *focul*), fie în cultele agrare, de ex., decapitarea unei fete consacrate zeiței porumbului tinăr, *Xilonen; *sacrificiile umane*, specifice cultelor agrare, erau practicate, în India, pentru fertilizarea pământului, la azteci pentru întărirea vieții zeilor de care depindea traiul omnesc, în Tahiti pentru alungarea secetei; de asemenea, se făceau pentru menținerea legăturii cu *strămoșii, pentru asigurarea continuității vieții prin repetarea unui act arhetipal, ca în *mitul tinerei *Hainuwele, sau chiar pentru însuflețirea unei construcții, ca în *legenda *Mesterului Manole; un original s. uman se practica la triburile dravidiene konda, din India Centrală — așa-numitul *meriah*: o victimă voluntară, cumpărată de comunitatea rurală; (omul, lăsat cîțiva ani în viață, putîndu-se însura și face copii, cu cîteva zile înainte de sacrificare era identificat cu divinitatea căreia îi fusese hărăzit, cînd, în ceremonia care includea și o orgie, mulțimea îl venera dansînd în jurul lui; apoi el era drogat, strangulat și tăiat în bucăți care erau distribuite satelor spre a fi îngropate pe ogoare, iar restul cadavrului se ardea și cenușa se împrăștia pe arătură); 7) *solemne*, cum era, în India antică, sacrificiul calului (*açvamedha*); un cal pus în libertate și urmat de rege și armată, după supunerea teritoriilor traversate, era sacrificat ca apoteoză; de asemenea, aruncarea în sulți a solului trimis de daci la *Zamolxis (deși un tinăr era sacrificat, actul nu avea caracter de s. uman, ci de solemnitate, solul, în credința din Dacia, urmînd să se prezinte viu la zeu). ~ Dar multe categorii sacrificiale nu implicau decît ofrande simbolice sau victime animale, amploarea ceremoniei fiind determinată de fastul ritual (→ *tāpa*).

§ A. Loisy, *Essai historique sur le sacrifice*, Paris, 1920; R. K. Yerkes, *Sacrifice in Greek and Roman Religions and early Judaism*, New York, 1952

Sādhyá Categorie de semizei cerești binefăcători, de rang inferior, în *credințele mitice ale Indiei (→ *mitologie vedică*). S. sînt de fapt personificări ale *ritualurilor religioase și ale *rugăciunilor.

Safa Zeu oset, poate de origine alănă (→ *mitologii caucaziene*), ocrotitor al căminului familial sau numai un *spirit domestic, patron în primul rînd al lanțului vetrei casnice. După tradiția folclorică, S. le-a dăruit oamenilor primul model al acestui lanț, destinat să îngrădească vatra. Pînă spre mijlocul sec. XIX, orice părinți din Osetia (Caucazul de Nord), culcîndu-și seara copiii, îi lăsuau în grija zeului S. pentru noapte, ceremonia constînd în punerea unei mîini pe capul pruncului și a celeilalte pe lanțul vetrei. Și *jurămintele solemne se rosteau în timp ce același lanț era apucat cu mîna.

Saga Epitet: *Soarele strălucind în ape* Zeiță din *mitologia scandinavă și *germanică, personificînd memoria istoriei legendare; vechii germani o venerau îndeosebi ca transmițătoare printre oameni a artei poetice descoperite de tatăl ei, *Wotan. În *Edda Veche, S. e o zeiță din suita mării zeite. *Frigg (sau după unele interpretări, numai o ipostază a acesteia); ea locuiește în cascada Sökqvabekkr și bea din aceeași cupă de aur cu *Odhinn, zeul suprem, în ipostaza de inventator al poeziei, lîngă cascada ei de reședință, formată pe parcul izvorului înțelepciunii vegheat de *Mimir. În acest timp, S. îi povestește zeului istoria *strstei de aur*. În mod curent, considerată zeița istoriei.

Salacia Zeița mării infuriate, în *mitologia romană, dar în tradiția arhaică din Latium era protectoarea apelor marine sau numai a izvoarelor; uneori confundată cu *Tethys, a fost identificată în cele din urmă cu *Amphitrite. În unele variante, *cultul S. era pus în relație directă cu zeul mărilor, *Neptunus, astfel încît e posibil să fi fost venerată, într-o formă arhaică, doar ca paredră a acestuia.

Salus Zeița sănătății și prosperității, în *mitologia romană, al cărei sanctuar de pe Quirinal (Roma) era numit Templul Salvării. O datină foarte veche, *Augurium Salutis*, repusă în valoare de împăratul Augustus, se manifesta printr-o ceremonie, oficiată la începutul anului și coincidentă cu întreruperea oricăror ostilități de război; în această împrejurare, zeii erau consultați asupra *sacrificiilor necesare pentru asigurarea prosperității statului, dar li se puneau și întrebarea dacă li se poate solicita succesul pentru Roma. Deși zeiță a atributul vindecării bolilor, S. dobîndește, în epoca imperială, și patronajul loialității politice.

Samarāṅganasūtradharā Poem cosmologic indo-tibetan, compus din 7423 strofe, împărțite în 83 cînturi; titlul composit a fost tradus, cu probabilitate, de unii sanscritologi, prin *Arhitectul Universului* (sanscr. *sāma-gāna* — cîntare de imnuri vedice: *sāman* — imn, cîntare de laudă, armonie, îndemn, convingere; dar *samarāṅgāna* — cîmp de bătălie; *gānā* — adunare, gloată, detașament; *sūtra* — fir, tratat filosofic; *dhara* — pămînt). 230 strofe din S. descriu structura și utilizarea unui *car ceresc, cu unele elemente amintind de vehiculul ceresc *pușpaka, din *Rāmāyana.

Sāmkhya Unul dintre cele 6 sisteme religioase-filosofice ale Indiei (specific mai ales concepției din *Mahābhārata), creat de *Kapila* în sec. VII î.e.n.). S. explică structura universului prin interacțiunea îndeosebi a două realități primordiale: *prakṛti* — natura (→ *prakṛiti*) și *purușā* — spiritul, conștiința (*Purușā). Prin *purușā*, filosofia S. înțelege substanța divină (*ātmā*), *Purușā* nemaifiind Creatorul, ci un element deosebit de natură, putînd fi perceput numai prin experiența lăuntrică; *tāmas* (întuneric, negură, rătăcire) este al 3-lea element al substanței primordiale *prakṛti*, cel care temperează și reține acțiunile, conducînd

la starea de indiferență totală. Prin doctrina sa asupra suferinței, S. prevestește *budismul și precedă doctrina *Yoga, la baza căreia se și află.

Sampo Moară miraculoasă din *mitologia finlandeză, construită de fierarul *Ilmarinen pentru fecioara *Pohjola, după ideile *magului demiurg *Vainämöinen, la cererea bătrinei *Louhi. De fapt, termenul „moară“ e impropriu, S. fiind un mecanism complex, alcătuit din 3 instalații care, manevrate prin *magie, produceau concomitent faină, sare și bani. Instalată pe teritoriul ținutului nordic Pohja, S. îi aduce o înflorire neașteptată, de unde și expediția constructorilor ei în vederea răpirii întregului mecanism care însă, la o bătălie navală, se scufundă în mare.

samsāra (sanscr. *samsarana* — peregrinare, rătăcire, viață mundană, naștere și renaștere) în concepția *religiilor Indiei (*Veda, *Vedanta, *brahmanism, *budism, *hinduism), circuitul existenței în lumea concretă, văzut ca un proces cosmic manifestat printr-o necontenită revenire la viața temporală — în expresie curentă: ciclul reîncarnărilor. Concept bazat pe *credința în *metempsihoză, s. este un ciclu etern (sau limitat) de reîncarnări (*avatara), după formula naștere — moarte — renaștere, repetată înfinit sau numerabil: „calea morții și a renașterii“ (*Bhagavadgītā*, IX, 3). Sprijinită pe viziunea unui fluxiu neînțecat al suferinței pricinuite de nenumăratele renașteri, credința în veșnica existență ciclică temporală a sădit în șirul generațiilor din India o teamă generală, atestată de diverse izvoare, printre acestea *Bhagavadgītā, care se și referă la „marea frică“ (*mahābhaya*) de *samsāra*. Budismul a propus soluția de *mîntuire prin întreruperea deliberată (datorită *ascezei, *rugăciunilor, *ritualurilor), a ciclului de renașteri, încheiat cu scufundarea definitivă în *Nirvāna, prin dispariția dorinței, adică a unicei cauze a șirului de reîncarnări.

Samvartaka *Focul conflagrației cosmice care, după *mitologia vedică, în momentul cheie *Mahāpralaya* (→ *pralaya*), va distruge întregul univers (cf. *Vișnu-purānā*, 24, 25).

Sanatsujāta *Brahman arhaic și înțelept primordial (*rīṣi) din *mitologia vedică, cel care — în fața regelui orb din naștere Dhrtarāstra, fiu al lui *Vyāsa și tată al însuși al celor o sută *Kaurava — a expus știința despre spiritul suprem *Brahmā, cu ajutorul căreia (dacă e coroborată cu *Yoga) poate fi învins orice obstacol, chiar și *moartea.

Sanchoniaton; *Sakkun-Yathon* (babil. [Zeul] *Sakkun a dat*) Istoric fenician semilegendar și înțelept arhaic (după izvoare istorice grecești, a trăit în timpul Semiramidei), din opera căruia istoricul grec Philon din Byblos pretinde că ar fi tradus textele pe care le citează în propria sa scriere (*Interpretarea alegorică a legilor sacre*); după Philon, S. și-ar fi acumulat învățătura sacră din inscripțiile mistice gravate pe „stîlpii soarelui“ (ebr. *hammanim*; grec. Ἀμμοῦνεις), niște pilaștri din *templele Feniciei.

sanctuare rupestre Incinte speologice, pe care omul primitiv le-a adaptat unor ceremonii magice și religioase rudimentare, decorînd pereții peșterilor alese, după un sistem ritual riguros, cu reliefuri sculpturale, picturi parietale monocrome sau policrome, gravuri și simboluri de tip *graffiti*. Fiecare peșteră astfel decorată își divulgă propriul plan compozițional, chiar dacă pentru cercetătorii de azi interpretarea sensurilor este încă dificilă. Această iconografie parietală cuprinde o bogată plastică animalieră, conținînd *fetișuri cinegetice, dar poate că și o gândire totemică timpurie (→ *totem*); abundă scenele de *vînătoare, pescuit și navigație, dar există — în acele s.r. care trădează, prin maturitatea artistică, un stadiu religios mai avansat — scene de *dansuri rituale și siluete umane schițate, uneori figuri teratologice antropomorfe, ca „Marele zeu marțian“ (numit astfel de Henri Lhote) de la Tassili (Sahara). Aceste opere parietale preistorice, care (indiferent de autentică forță estetică implicată a unora dintre ele) aveau la bază o concepție pragmatică, erau destinate să asigure în primul rînd hrana grupurilor umane primitive și să îmbuneze *spiritele cu care omul umplea întregul mediu ambiental nevăzut. După abatele H. Breuil, picturile rupestre aveau scopul principal de a sprijini vînătoarea magică. Toate aceste lucrări parietale aparțin omului mobil, nesedentarizat, care — vînător și pescar — era deci drumeț și navigator. André Leroi-Gourhan consideră că o peșteră cu picturi rupestre, pe lângă destinația ei de sanctuar pentru ceremonii religioase, era mai ales reperul magic al unei comunități omenesti lipsite de hrană: „Nomadul vînător-culegător sesizează suprafața teritoriului său datorită traiectelor străbătute; agricultorul sedentar își construiește lumea în cercuri concentrice în jurul casei sale“ (*Le geste et la parole*, II *La mémoire et les rythmes*, Paris, 1966, p. 157). Judecate după iconografia lor parietală, peșterile amenajate ca s.r. sînt datate de obicei între mezolitic și epoca bronzului. Primele descoperite (și cele mai celebre) sînt cele de la *Altamira* (Spania) și *Lascaux* (Franța); dar zonele de întindere cuprind mai multe continente: Europa (Spania, Franța, Italia, Scandinavia, Finlanda, România etc.), Asia (Siberia, Mongolia), Africa (Sahara). *Altamira* este o succesiune în zigzag unic de circa 280 m., deschizîndu-se cu o sală avînd tavanul pictat policrom (160 m²) unde predomină bizonii, înconjuțați de mistreți, cai, căprioare, dar și de *simboluri grafice. Databilă în magdalenianul mijlociu (15 000—10 000 i.e.n.), dar mai veche în galeriile interioare (solutrean: 18 000—15 000 i.e.n.), *Altamira*, după opinia majorității specialiștilor, are o riguroasă unitate stilistică, ceea ce poate da certitudinea unei stabilizări a concepției magico-religioase locale. Datînd și ea din magdalenian, peștera din *Lascaux* e un coridor de cca 100 m., sanctuarul fiind distribuit în cîteva „săli“ naturale, iar în rondoada de la intrare există o friză de proporți monumentale, cu figuri de peste 5 m lungime;

compus în genere din săli cu gravuri parietale, ansamblul are însă și un puț care conduce la o galerie inferioară, plină de picturi datate între mijlocul solutreanului și magdalenianul mijlociu. Printre cele mai vaste, mai spectaculoase și mai complexe s.r. din lume, judecând după picturile lor, sînt șirurile de peșteri din Sahara (în special *Tassili* și *Hoggar*). Pictura magico-religioasă parietală de la *Tassili* (după cercetătorul ei principal, Henri Lhote — „cel mai bogat centru de artă preistorică din lume”) ocupă o suprafață de peste 1500 m². Admițînd „că arta preistorică s-a inspirat din practicile magiei” și „că s-a născut din religie”, iar că „grotele profunde și obscure” din Franța și Spania seamănă „cu niște adevărate sanctuare”, totuși Lhote înclină să creadă că „anumite subiecte pictate nu au nimic mistic și par într-adevăr un produs al imaginației pure”, ceea ce de fapt nu poate fi susținut, întrucît pictorii de acum 10—18 milenii nu erau apti de a lucra, pretextual, ca pictorii Renașterii din Italia: nici un sanctuar rupestru nu-și părasea funcția magică și rolul religios, ca să devină și o discretă pinacotecă ilicită, ca bisericile renascentiste. Explorînd peșterile sahariene, H. Lhote oferă însă cîteva date care pot confirma continuitatea spiritului străvechilor sanctuare: „tuaregii care trăiesc pe lîngă noi mai cred încă în duhurile grotelor” (cf. trad. rom., *Frescele din Tassili*, București, 1966, p. 94); de asemenea, figurile de bărbați cornuți din sanctuarul *Auanrhet* poartă *măști identificate cu măștile purtate și azi pe Coasta de Fildeș la ceremoniile de inițiere. Aici, în acest s.r. se află gravura gigantică denumită de Lhote, convențional, *Marele zeu marțian*. Sanctuarul din *Jabbaren* conține 5000 figuri magice sau totemice pe suprafața unui patruleter de 36 m². Sanctuarul din *Sefar* oferă însă, după aparență, un stadiu mai complexificat de *religie, cu structură mitologică propriu-zisă: scena denumită *Marele zeu și femei orante* reprezintă o scenă de adorație, în care 5 femei în procesiune, „cu spaimă și respect” imploră personajul central „monstruos și inuman” (puternic, cornut, aproape afacial, cu brațele ridicate ca în binecuvîntare), probabil un zeu al fecundității, deoarece lîngă el e simbolizată o femeie gata să nască. Aceste peșteri reprezintă uneori și *dansuri magice de tip șamanic; dar un *șaman autentic este dansatorul dintr-o pictură rupestră din peștera *Les Trois Frères* (Franța): un bărbat cu coarne de cerb, barbă de țap, coadă de cal și pe umeri blana unui animal. Pictura parietală mai ales din epoca bronzului evidențiază adesea *culte solare, ca la *Bohuslän* (Suedia), unde există un disc solar așezat pe roți. Unele mici sanctuare au avut destinații magice limitate: o peșteră-sanctuar din *Australia Occidentală* este consacrată fertilității pămîntului și, implicit, invocării ploii (zeci de chipuri antropomorfe cu ochi mari, fiecare reprezentînd simbolic conturul picăturii de ploaie, și cu un nimb în jurul capului, reprezentînd curcubeul). În peșterile din *Siberia* (zona lacului Baikal) și mai ales din *Mongolia* (deșertul Gobi), predomină caracterul

cinetic al picturii parietale. Picturi parietale cu caracter magic, sacru s-au descoperit și pe teritoriul *Daciei*; una dintre incintele lipsite de ambiguitate este peștera *Gaura Chindiei* (Caraș-Severin) care, după arheologul Vasile Boroneanț, fusese consacrată unui cult solar și amenajată probabil în mezolitic; printre alte imagini din acest mic sanctuar, se impune un soare pictat în ocru roșu, cu 12 raze în jurul unui nucleu. Se poate observa, indiferent de epocă și de zonă geografică, o anumită unitate în concepția universală de bază a tuturor s.r. din lume: ele au destinația de a influența în mod favorabil pentru oameni dispoziția forțelor magice ambientale și sînt totodată menite să îmbuneze prin acte de recunoștință *duhurile sau divinitățile patronale; de asemenea, cele mai multe asemenea sanctuare conțin imagini de totemuri, iar în-săși amplasarea lor probabil ținea cont de stabilirea magico-religioasă a centrului totemic al populației implicate; în sfîrșit, numeroase s.r. (dacă nu toate) erau incinte sacre unde se desfășurau ceremonii liturgice (incluzînd în primul rînd coregrafia religioasă) și *ritualuri de inițiere

§ André Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Paris, 1965; H. Breuil, *Quatre cents siècles d'art pariétal*, Montignac, 1952; id., *Les roches peintes du Tassili-Ajjer*, Paris, 1954; Henri Lhote, *A la découverte des fresques du Tassili*, Paris, 1958; Vasile Boroneanț, *Arta rupestră din peștera Gaura Chindiei, comuna Pescaru* (în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, seria „Monumentele istorice și de artă”, 1, 1977, p. 23—34)

Saning Sari; Indoea pađi (Maica Orezului)
*Spirit feminin în credințele populației din Sumatra, care ocrotește culturile de orez, îndeosebi dacă unele tulpini, bine alese și îngrijite riguros, sînt apoi transplantate în mijlocul cîmpului cultivat, considerîndu-se că ar conține forța de creștere, conservată în *duhul *Indoea pađi*. Ceremonii similare au fost încadrate în formele de *rit agrar. *Cultul divinității S.S. a cuprins și alte ținuturi (Jawa, Bali etc.). Peste tot, în cadrul aceluiași *ritual de însămințare, se alege lamura boabelor; aceasta e plantată — ca întruchipare a zeiței—la mijlocul răsadniței, de o femeie cu părul despletit, care după operație face o baie simbolică. Apoi, în cursul răsădirii în ogor a orezului încoțit, se rostesc incantații cu structură de *rugăciuni către S.S.

Saujñā (sanscr. *sanjñā* — încuviințare, conștiință) Zeiță din *mitologia vedică, fiica lui *Viçvakarman, mama zeului *morții. *Yamā, și sora sau umbra soției zeului solar. *Sūrya, (dar considerată uneori ea însăși soția acestui zeu), numită și *Chāyā.

Saoshyant; Astvatereta Personaj mesianic din *mitologia iraniană, mîntuitor universal prevestit de *Avesta, fie fiul postum al lui *Zarathustra, fie reîncarnarea lui directă. După prima variantă, el va fi născut de fecioara *Eredatfedhri* (Vispataurva) care, scăldîndu-se într-un lac mitic din Extremul Orient apa căruia va fi conservat sămînța pură a lui Zarathustra, va rămîne însărcinată. S. apare abia în textele avestice tîrzii

(*Bundahishn*), care îl prevestesc drept mîntuitorul omenirii, venind în momentul cînd — după mitul escatologic (→ *escatologie*) din *mazdaism — victoria definitivă a principiului binelui (*Ahura-Mazda) va marca *sfîrșitul lumii și începutul Judecării de Apoi; la acea bătălie apocaliptică între Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, S. va veni din Orient ca salvator și reparator al lumii, încoronat cu 12 stele și însoțit de armata eroilor antici, înviați anume din mormintele lor. Opera de resurrecție va cere o durată de 57 ani. În clipa ivirii lui S., din cer va cădea cometa *Gurz-sehr* incendiind lumea, topind metalele și stîncile, iar prin această materie lichefiată și incandescentă oamenii vor trebui să treacă înot, din mormintele lor, spre a doua viață: pentru cei drepiți, vor curge prin acest fluviu curenți de lapte răcoritori care, spălîndu-i, îi vor apăra de marea arsură; abia după aceea, pierînd și șarpele Dahaka, ars de focul cometei, se va disputa duelul final între cele două principii, după aceea Angra-Mainyu va fi aruncat pentru veșnicie în abis.

Sarasvati; *Çaradā* Zeiță a riurilor, în *mitologia vedică timpurie, apoi zeița înțelepciunii, cunoașterii, elocvenței și artelor, maica divină și revelatoarea scripturilor sacre vedice (→ *Veda*), inventatoarea scrierii *devanagari*, creatoarea limbii sanscrite sacre, ocrotitoarea științei, literaturii și artei. Ca și *Ganeça, adesea S. era invocată (ca *Muzele de către autorii greci) la începutul operelor literare sanscrite, singură sau împreună cu zeițele: *Ila, cu atribute adiacente (patroana retoricii apologetice), și *Mahi (personificarea *Pămîntului). S. era considerată în opoziție diametrală cu zeița frumuseții fizice *Çrī (sau *Lakṣmī), probabil în virtutea străvechului contrast din concepția populară între sapiențială și estetică. Reprezentată într-o variantă colaterală, ca antilopă, S. devine soția lui *Brahmā, tatăl ei, și începe să se numească *Brahmī* (după ce zeul s-a metamorfozat în antilopă-mascul spre a se putea împreuna cu ea).

Sarpedon Personaj din *mitologia greacă, fratele regelui cretan *Minos, al cărui tron a vrut să-l obțină, iar după înfrîngere, exilat, întemeind în Asia Mică cetatea Milet; după *moarte, în unele versiuni, a ajuns unul dintre judecătorii *Infernului.

Saruta Hiko Zeu ocrotind potecile cîmpiilor, în *mitologia japoneză. După coborîrea zeului *Ninigi pe *pămînt, i-a devenit călăuză pe cărările întortocheate. Iconografia îl reprezintă pe S.H. ca pe un gigantic monstru blajin, cu ochi mari și strălucitori.

Satan (ebr. שָׂטָן *śat'an* — adversar); *Satanael* (*Biblia ebraică: Adversarul-lui-Dumnezeu); *Satana* (*Vulgata). În *miturile mai noi din *Biblie* și în *crențele *creștinismului, *spirit al răului, identificat cu *Diavolul; în vechile mituri, figură mai complexă, *simbol voalat al inteligenței ferme, profunde și iscoditoare (avînd în acest sens similitudini cu un număr mare de divinități din alte *mitologii, fără raport cultural între ele; dar asemănările fonetice sînt izbitoare: *Seth (Suteh) în Egipt,

Satanael în *Biblie*, *Semyaza în *Cartea lui Enoh, *Saturnus la romani, *Pashutan* în Iran, *Sootan* în miturile maya, *Sheitan* în *islam. În textele biblice timpurii, S. nu este încă Diavolul, ci mai mult un ajutor sau un fel de ministru public al lui *Yahweh, cu funcția de acuzator al persoanelor suspecte („Și mi-a arătat apoi pe Iosua arhiereul stînd înaintea îngerului lui Yahweh, pe cînd Satan stătea în dreapta lui, ca să-l învinuiască” — *V.T.*, *Zaharia*, III, 1) sau de agent provocator din însărcinare divină (ca în împrejurarea ispitirii lui *Iov, cînd Yahweh îi reproșează: „[Iov] stă dirz întru nevinovăția lui, măcar că tu m-ai ațîțat împotriva lui să-l distrug fără temei” — *V.T.*, *Iov*, II, 4). Mai tîrziu e socotit instigator pe cont propriu („a ațîțat pe David să facă numărătorea lui Israel” — *V.T.*, *I Cronici*, XXI, 1 — recensămînt neagreat de Yahweh). Constituirea definitivă a mitului satanic s-a efectuat probabil în epoca persano-macedonică, sub influența *zoroastrismului dualist. În *N.T.* nu se face vreo deosebire netă între *Diavol* și *Satan*: „Și a fost aruncat balaurul cel mare, șarpele cel de demult care se cheamă Diavol și Satana, cel ce înșală toată lumea, aruncat a fost pe pămînt și îngerii lui aruncați au fost cu el” (*Apocalipsul lui Ioan*, XII, 9). Venirea lui *Mesia înseamnă distrugerea lui S. (cf. venirea lui *Saoshyant și duelul final între *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu); iar în ultima sa fază, S. cheamă în slujba lui pe *Antichrist. În general, S. (în *V.T.* și *N.T.*) simbolizează forțele întinericului și lupta de separare a omului de *Dumnezeu. În *sectele creștine sînt mai evidente resturile de mituri anterioare: *bogomilii, de pildă, considerau că *Savaot* (*Sabaoth) este creatorul lumii spirituale invizibile, iar *Satanail* — al întregii naturi vizibile. Crearea lui S. este descrisă într-un mit al apocrifului slavon *Istoria sf. Andrei și a lui Epifanie în întrebări și răspunsuri*: o pasăre plutind pe apele primordiale (→ *apa*) și socotindu-se ea însăși un Dumnezeu dintre „cei de jos”, din porunca lui „Dumnezeu cel dumnezeiesc”, „de sus”, aduce mîl și spumă a mării din care Dumnezeu face pămîntul; „și a luat Dumnezeu pasărea și i-a pus ei numele de Satanail”, spunîndu-i că „va fi voievodul puterilor cerești”; (dar acest mit inferior are ca sursă certă un ciclu cosmogonic întîlnit frecvent în mitologiile fino-ugrice (→ *mitologie finlandeză*) și uralo-altaice (cf. și *mitologie românească*), pătruns în zonele sud-est europene în epoca marilor migrații).

sat-cid-ânanda Cele 3 atribute ale substanței divine, după concepția tradițională din India a *brahmanismului; *sat* (existența), *cid* (conștiința) și *ânanda* (bunătațea) sînt factorii esențiali inseparabili ai sufletului universal *Brāhman.

Satene Zeu constructor în mitologia tribului marind-anim (Noua Guinee). Supărat pe oamenii care au ucis-o pe *Hainuwele, femeia primordială, S. dispăre sub pămînt, construind între el și oameni o poartă: cei ce izbutesc s-o treacă, rămîn ființe umane, ceilalți fiind transformați în animale (porci, păsări, pești).

sau în *duhuri. Oamenii nu-l mai pot întâlni pe S. decît după ce mor.

Satet; *Satis* Zeița patronală a apei răcoritoare, în *mitologia egipteană; considerată fiică a marelui zeu solar *Ré, soție a lui *Hnum și mamă (sau soră) a zeiței ocrotitoare a *apei în general, *Anuket. Atributul ei principal: purificarea morților. Era reprezentată ca femeie cu coarne de antilopă. *Cultul acestei zeițe era consolidat îndeosebi pe ins. Elefantina (în preajma primului prag al Nilului), dar se răspîndise parțial și în Nubia.

Saturnus (lat. *satus* — semănătură, sădire; *satur* — îmbelșugat, fertil; *sator* — semănător) Zeu italic agrar, de proveniență arhaică, probabil o divinitate gentilică a etruscilor (→ mitologie etruscă), adorată îndeosebi ca protectoare a semănăturilor. Preluat de *mitologia romană ca zeu al adîncimilor terestre ascunse, de unde trimite ploile necesare semănăturilor, și totodată al tainelor pămîntului. Se credea că în vîrsta de aur a omenirii, sub domnia păcii și fericirii obștești, S. a trăit la suprafața *pămîntului, sub care s-a retras mai tîrziu, ieșind periodic numai spre a le aduce oamenilor darurile și roadele acelei epoci, dar că fusese cel dintîi care i-a hrănit pe *strămoșii poporului roman. Cînd romanii îl identifică însă cu *Titanul grec *Kronos, S. devine zeul *timpului, avînd ca soție pe zeița *Ops. *Saturnalia* — evocînd epoca mîtică de echilibru universal, cînd peste lume domnise *Saturnus Rex* sau *Pater Deorum* — devine nu numai cea mai mare *sărbătoare romană, dar și un *simbol al libertății și păcii, cînd erau interzise spectacolele singeroase și declarațiile de război, cînd se suspendau toate activitățile publice și private și cînd toți oamenii deveneau temporar egali, nemaifăcîndu-se deosebire între stăpîni și sclavi, iar unii sclavi devenind definitiv liberi. Saturnaliile se stabiliseră ca sărbătoare națională romană, de o zi (17 decembrie), în 217 î.e.n.; Caesar a stabilit-o la două zile, Caligula la 4, Claudius la 5, iar Domitianus a lungit-o la o săptămînă (17—23 decembrie); sărbătoarea debuta printr-un *sacrificiu specific (*lectisternium*), săvîrșit în *templul zeului, și o masă oferită plebei, apoi continua cu mari serbări în tot orașul; cetățenii își făceau daruri, în primul rînd luminări (*caerei*) și păpuși (*sigillaria*). Amplificarea sărbătorii s-a datorat probabil și reinterpretării periodice a *mitului originar, în toate variantele sale. În versiunea reluată după mitul grec, atunci cînd e detronat de *Iupiter (*Zeus), bătrînul S. (Kronos) e adăpostit de *Ianus în Latium (teritoriul al cărui nume unii istorici antici îl derivă din λαθεῖν — a se ascunde); deci era un *deus absconditus* sau chiar un *deus otiosus*: „Iată de ce țîn italieții chiar și azi mai întîi sărbătoarea Saturnaliilor, în onoarea zeului care se ascundea“ (Herodian, *Istoria după domnia lui Marcus*, I, 16). De fapt, localizarea în Latium a fost pusă în circulație de poetul Vergilius, ulterior *legenda răspîndindu-se la mulți autori: pe teritoriul primitiv al viitorului Latium, cu populație încă troglodită, coboară din *cer S.

instituind vîrsta de aur (*auræ ætas*), dîndu-le oamenilor legi și organizînd prima civilizație (Lucretius, *De rerum natura*, V, v. 925 și urm.).

Satyri *Genii silvestre și cîmpenești din *mitologia greacă. S. erau reprezentați teriomorf, ca oameni cornuți, cu copite și coadă de țap sau de cal, păroși pe trup, cu bărbi ascuțite și capete pletoase cu păr încolțit, uneori cu urechi ascuțite de cal; de asemenea, atributul falic de mărime neobișnuită le marca excepționala fecunditate virilă (toți fiind și de o imensă insașietate erotică). În epoca clasică, S. sînt imaginați (sub influența rafinamentului literaturii și artelor plastice) mult mai antropomorfic decît fuseseră în *mitul tradițional. Dar invaziabil au fost mereu considerați aroganți, certăreți, bătăuși și bețivi. Erau totdeauna nelipsiți din alaiul lui *Dionysos. Printre S. celebri: *Marsyas, cel care a adunat fluierile aruncate de zeița *Athena, așa cum rezultă dintr-o scenă sculptată de Myron în sec. VI î.e.n. (cf. *Faunus).

Savitâr (*Înfăptuitorul, Reproducătorul*) Zeu al *soarelui mai ales în tradiția Indiei post-vedice (→ mitologia vedică și *post-vedică), considerat unul din cei 12 *Aditya (în această reprezentare personificînd forța divină solară a creației) Deși adesea identificat cu *Sûrya (Soarele), într-o variantă secundară S. este tatăl acestuia. De obicei se consideră că S. (al cărui *număr sacru e 3 : une în mișcare cele 3 ceruri, cele 3 pămînturi, iar pe oameni îi cuprinde în cele 3 îmbrățișări ale sale; el susține *cerul în gerere, iar cînd își desface larg brațele, dăruiește lumină lumii și le arată apelor curgătoare direcția cursului (deși în *Mahābhārata și în ciclul *Purānă are o singură mînă), S. apără buna desfășurare a oricărui *sacrificiu și îi ocrotește pe oameni împotriva bolilor și efectelor vrăjilor, fiind socotit marelui vindecător, iar de sfaturile lui țîn seamă și *zeii.

Sāvitrī Zeiță protectoare a elocvenței, fiica zeului solar *Savitâr, în *mitologia vedică. În versiunea din *Mahābhārata (III, 273—283), aflînd de la înțeleptul *Nārada data la care va muri soțul ei Satyavana, ea pleacă în *pădure și izbuște să surprindă momentul, astfel încît soțul moare pe genunchii soției; acest fapt duce la un alt eveniment, deoarece, zărînd pe zeul *morții *Yama cum extrage sufletul din corpul lui Satyavana, S. îl urmărește pe zeu atît de stăruitor, pînă îl înduplecă să-i reinvie bărbatul, ba chiar să-i redea socrului ei orb vederea și ei însăși să-i fagăduiască nașterea, de la soțul înviat, a o sută de fii.

Savonarola, Girolamo Călugăr catolic italian din Florența (1452—1498), din ordinul dominicanilor (→ *monahism*), predicator fanatic al *creștinismului, ars pe rug ca eretic. Ducînd o viață austeră, dar plină de nepotlîtă ardoare creștină, inclinat spre democrație, dar ros de pesimism și de o mare ură împotriva tuturor produselor spiritului uman (știință, artă), S. își consolidează nelimitata încredere în misiunea sa religioasă pe pămînt, pe care și-o crede unică și imensă, astfel că dorește să reformeze Biserica

creștină. Socotindu-se *profet, anunță câteva evenimente apropiate, care într-un fel sau în altul (pe baza unor intuiții politice ale predicatorului, însă și prin coincidență) se împlinesc, ceea ce îi asigură faima și îngrijorează autoritățile ecleziastice. Opuindu-se tiraniei, susținând formele democratice de guvernământ, în adversitate cu familia Medicis, devine o eminentă cenusie și un dictator politic și spiritual temut; astfel, impune reforme juridice, fiscale și de moravuri, reușind să modifice costumele, să suprimе jocurile și serbările profane și să interzică formele de cultură normale, creînd o psihoză publică în cadrul căreia multe femei renunță la bijuterii, unii pictori își ard tablourile și mai mulți autori își ard manuscrisele. Forța de convingere i-a fost susținută probabil de talentul oratoric și — dacă portretul făcut de Rafael e fidel — de privirea sa fascinantă. În dezlănțuirea sa maniacală, S. organizează pe copii, învățându-i să-și spioneze și să-și denunțe familiile, urmărind insașiabile toate manifestările eretice; iar după câteva manifestații de revoltă, cere din amvon torturarea suspectilor, pedeapsa cu moartea pentru abuz și *erezii, organizează arderi publice de cărți, prevestește nenorociri apocaliptice și atacă însăși *Biserica. Deoarece predicatorul era ocrotit de regele Franței, Vaticanul a rămas rezervat pînă în 1495, cînd papa Alexandru VI (→ *papi*) l-a chemat la Roma, interzicîndu-i să mai predice și în 1497 excomunicîndu-l. S. publică o *Epistolă către toți creștinii*, atacînd direct pe papă, e atacat însă de franciscani, încearcă să se apere susținînd că misiunea sa are caracter supranatural și cerînd demonstrația prin proba focului (**ordalie*), convins fiind că este ignifug; atunci e arestat, spînzurat și abia apoi ars (autoritățile ecleziastice nefiind sigure totuși dacă nu cumva corpul său nu e supus combustiei) și cenușa sa risipită în fluviul Arno. Scrierile lui S., dincolo de o mare exaltare stilistică, nu conțin decît un moderat *tomism. *Compendium totius philosophiae, moralis, logicae* cuprinde 4 tratate filosofice consacrate clasificării și „meritelor tuturor științelor”; iar tratatul scris în închisoare, în ajunul execuției, *Espositione supra il psalmo XXX — In te Domine speravi*, e consacrat confruntării între deducțiile unui credincios și argumentele unui ateu care se îndoiește de nemurirea sufletului; altele se ocupă de organizarea politică a statului sau de forța creștinismului (*Il trionfo della Croce*). Ducînd o viață personală fără reposes din punct de vedere moral, S. n-a atacat decît organizarea ecleziastică și ceea ce considera el a fi imoralitate, dar niciodată nu s-a atins de *dogmele fundamentale creștine.

§ R. Ridolfi, *Le véritable Savonarole*, Paris, 1957; G. Mounin, *Savonarole*, Paris, 1960; R. Klein, *Le Procès de Savonarole*, Paris, 1957; id., *La dernière méditation de Savonarole*, Genève, 1961

sărbători Zile de comemorare, de aniversări, de gloriificare a unor divinități, sfinți și evenimente sacre, care sînt respectate în cadrul comu-

nităților religioase; s. pot fi *periodice* (*duminicile* în *creștinism sau *sîmbetele* în *iudaism, în amintirea zilei mitice a 7-a cînd *Dumnezeu / *Yahweh s-a odihnit după efortul celor 6 zile de creație a lumii și omului; → *cosmogonie, antropogonie*) și *anuale*. Toate s. au un caracter solemn. Originea s. *anuale* festive se află în epocile timpurii și se raportează îndeosebi la regularitatea modificărilor din natură (succesiunea anotimpurilor), dar și la evocarea anuală a unor apariții de fenomene benefice, puse în legătură cu *zeii și *eroii civilizatori, sau de evenimente care au determinat schimbări de structură în viața religioasă a comunității. S. *anuale* nu au putut apare însă înainte de invenția *calendarului. Toate s. constau în festivități specifice cu o puternică bază religioasă (cu un anumit substrat magic), peste care se adaugă practici în oarecare măsură profane (mesele comune de petrecere); după ce viața publică s-a despărțit de viața religioasă a unor popoare civilizate, au apărut și s. *profane* (naționale, sociale, familiale, culturale), care împrumută însă parțial mecanismul celor religioase. O stare intermediară între s. religioase și cele profane e constituită de două categorii folclorice: s. *magice* profesionale (în special pastorele și agrare, de ex., în mediile ciobănești intracarpătice din România, *Simbra oilor*) și s. *superstițioase* (numite, în mediile rurale din România, *sărbători băbești*). O sărbătoare generală, nelipsind din nici o comunitate religioasă de după descoperirea agriculturii (mil. VII—IV î.e.n.) este *Anul Nou*, pînă la primele modificări ale calendarelor după criteriile astronomice, serbat la începutul primăverii. La origine s. *agrare*, aceste festivități religioase de primăvară exprimau recunoștința oamenilor față de zeii solari și atmosferici pentru că s-au întors ca să refertilizeze pămîntul și să reasigure pe oameni cu hrană; *Paștele creștin este, la bază, tot o s. a resurrecției, de tip adonisiac (→ *Adonis, Osiris*); însă extrapolarea creștină este mult mai complexă și mai profundă. Alteori, s. au o bază istoric-legendară (în iudaism: *Paștele [Pesah], Sărbătoarea Azimelor*, mai tirziu *Purim*, care are însă caracter de *carnaval) sau numai mitică (*Saturnaliile* la romani, consacrate lui *Saturnus). Numeroase tipuri de s. includ orgii (serbări dionysiace și bacchice; în onoarea unor zei ca *Dionysos și *Bacchus), jocuri publice cu caracter cinegetic sau sportiv; inseparabile de orice s. sînt *sacrificiul și *dansul. Construită pe un scenariu-mit, fiecare sărbătoare e sacră în primul rând pentru că ea este efortul de reconstituire, de resurrecție a unui moment și a unui personaj arhetipal, de retrăire a epocii și împrejurărilor timpului primordial, sau chiar, după definiția dată de Roger Caillois, o actualizare: „Sărbătoarea se prezintă într-adevăr ca o actualizare a întielor timpuri ale universului, ale aceluia *Urzeit*, ale erei originare eminentamente creatoare care a văzut toate lucrurile, toate ființele, toate așezămintele fixîndu-se în forma lor tradițională și definitivă“ (*L'homme et le sacré*, ed. III, Paris, 1963, p. 130—131). Dar,

din retrospectiva unor epoci ulterioare, calendarele sau listele descriptive ale s. unei *religii sînt, în ultimă analiză, cronici riguroase ale *timpului mitic din istoria tribului sau poporului apartenent acelei religii (de ex. ciclul „fastelor“: *Fasti*, descrise de *Ovidius). Toate s. au, pentru credincios, un caracter pragmatic și eficient, căci, după remarca lui V. N. Toporov, *sărbătoarea primordială* (adică *arhetipul sărbătorii) „este cel mai puternic instrument al omului în relațiile lui reciproce cu natura“.

§ M. Granet, *Fêtes et chansons anciennes de la Chine*, Paris, 1929; Mircea Eliade, *Le Mythe de l'Éternel Retour*, Paris, 1969; N. Denis-Boulet, *Le Calendrier chrétien*, Paris, 1963

scarabeul (egipt. *kheperi*; grec. *κάραβος* — gândac) Coleopteră neagră lucioasă, venerată în Egiptul antic sub numele de *Hepher*; explicația teologică dată de *Plutarh pare cea mai autentică: „În ce privește gândacul, se pretinde că specia lui nu are deloc gândaci-femele, că toți sînt masculi și că își depun sămînța într-un soi de materie pe care o modelează în formă de sferă și apoi o rostogolesc împingînd-o cu labela dîndrăt și imită astfel drumul soarelui care, plutind spre occident, pare să urmeze o direcție contrară celei ce o străbate prin cer“ (*Despre Isis și Osiris*).

§ P.E. Newberry, *Scarabs*, London, 1906

Scorpia Monstru feminin zburător din *mitologia românească. S. se deplasează zburînd cu iuțeala vîntului, scuipe flăcări cu care pirjoleşte vegetația, iar pentru a-și prinde victimele, soarbe aerul cu ele cu tot. Avînd un singe miraculos, scăldarea în singele cald al S. ucise dă oricărui om invulnerabilitate; ungera ochilor cu acest singe vindecă orbirea; de asemenea regenerează brațele și picioarele retezate, dacă este turnat peste cioturile acestor membre.

Scylla și Charybda (grec. *Σκύλλα; Χάρυβδις*) Monștri alegorici din *mitologia greacă, personificări homerice ale stîncilor strîmtonii Messina (între Italia și Sicilia, pe unde au trecut *Odysseus și *Argonauții. S., născută din *Typhon și *Echidna (sau din *Phorkys și *Keto), la început cu aspect de femeie, dar alcătuită de la brîu în jos din mai mulți cîini, iubită de *Glaukos, este prefăcută din gelozie de vrăjitoarea *Kirke într-un monstru marin înghițitor de corăbii, iar mai tîrziu e ucisă de *Herakles. Dar, după alte surse antice, S. era o tinărată fată cu 6 gîturi lungi și 6 capete, fiecare din ele avînd cîte o gură cu 3 șiruri de dinți. ~ **Ch.**, (celălalt monstru lacom, devorator de oameni și neputînd fi domolit nici chiar de Poseidon), născută din *Poseidon și *Gaia, a fost omorîtă de trăsnetul lui *Zeus.

Sebandal și Salangaid Pereche de zei cerești, în *mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine), personificînd de fapt *cerul în cele două ipostaze ale lui. Și acești doi zei (ca și întregul *panteon bagobo) nu sînt considerați decît niște ființe supranaturale, în cadrul unui *animism puțin mai evoluat, cu nominalizări

foarte vagi. S. și S. s-au retras în ceruri după creația lumii, neinteresîndu-se de treburile omenești, și nici credincioșii nu mai așteaptă omie de la ei, nici bun nici rău: ambii zei reprezintă un concept intermediar între *deus otiosus și deus absconditus.

sectă (lat. *secare* — a tăia; *secare viam* — a porni la drum; *sectam sequi* — pe urmele cuiva; *Vulgata: *secta*, *Septuaginta: αἰρεσις — *erezie) Mică grupare religioasă de disidenți, desprinsă din cadrul unui *cult, al unei *religii, care de obicei îi impută comunității părăsite falsificarea adevărului primordial sau pierderea contactului cu tradiția, cu adevărata *credință, cu *dogmele fundamentale. Grupări sectante există în toate religiile consolidate, iar în multe cazuri (ca în *creștinism) noțiunea de s. capătă sens peiorativ, fiind echivalentă cu *erezia*. Datorită instabilității eclesiastice și teologice, multe religii se fărîmițează în secte și subsecte; unele dintre acestea ajung prin emancipare și maleabilitate doctrinară *rituri schismatice, apoi culte autonome, iar altele se închistează în dogmatism bigot pretinzînd o revenire la *revelație tradițională, pe temeiul recitirii în altă optică a scripturilor. Unele s. devin după un timp religii de sine stătătoare (de ex., *zen) sau cel puțin culte autonome (de ex., *baptiștii), altele își dobîndesc autonomia nepărăsind cadrul religiei-mată (situația *șiiților în *islam). Dar pentru religia din care s-a desprins, orice s. rămîne o erezie osîndită, chiar dacă, în ultima analiză, nu se poate preciza exact deosebirea noțională între o religie și derivatele ei. Grupările care rămîn sectante prin negarea doctrinei religiei părăsite și prin apărarea bigotă a ceea ce consideră a fi revelația autentică au, ca mobil, mult mai puțin credința, cît obsesia, care uneori poate căpăta în manifestările publice forme violente, izvorîte nu o dată din mobilități patologice. În înfuleșul cel mai frecvent, aproape orice s. cuprinde oameni nemulțumiți din păturile sociale mijlocii sau din grupurile declasate, depășiți de cadrul ambiental și de epocă, suferind de stres și negăsind un canal de eliberare satisfăcătoare în ei înșiși; acești oameni sînt, de regulă, mediocri în gîndirea culturală, speriați de existență, satisfăcuți de mistică poncifelor, însă inapetenți sau inapți de cel mai elementar exercițiu filosofic. O vanitate maladivă îndemnîndu-i să-și caute cu orice preț, o întrebuintare socială îi face maniacali, apoi fanatici, atunci cînd au fost convertiți la o doctrină simplistă și rigidă (de s. religioasă sau de grup parareligios politici, care le conferă definiția unui scop misionar (conștiința propriei meniri, credința într-o idee fixă, condiția unui delir colectiv — calm sau violent, convingerea că participă la *mintuirea întregii omeniri). Dar fiecare s. este expusă dogmatizării prin rutină, și atunci se divide ea însăși în subsecte, care se desprind la rîndul lor cu ostilitate de nucleul matricial. Referindu-se la o anumită tendință din mulțime spre formele religioase neinstituționalizate, filosoful spaniol J. Aranguren observă că „apar

grupuri întregi care nu doresc să se adapteze contemporaneității", iar „aceste forme de religie cer un mod de viață bazat pe ruptura cu societatea « dezvoltată »” (*La crisis del catolicismo*, Madrid, 1970, p. 106). În ultimă analiză, sensul originar al noțiunii de *sectă*, din perspectivă mai largă, nu s-a modificat; în lb. latină, o *secta* — în înțelesul acordat de intelectualii romani ai epocii imperiale — era nu numai un cult disident (sau orice mică religie nouă — cum a fost considerat și creștinismul), ci și o grupare de școală filosofică; astfel, M. Cornelius Fronto vorbea despre discipolii săi ca despre o *secta*. De fapt, noțiunea *sectă* — adesea eronat generalizată în uzul curent — include două noțiuni deosebite: una — cea folosită de *teologie, alta (mai potrivită realității), pusă în circulație de sociologia religiei; dar, în ambele situații, diviziunea sectantă (un soi de partenogeneză) se face prin exrapolarea cite unui pasaj, uneori obscur, adesea judecat în afara contextului său, din corpurile scripturale canonice, iar alteori din apocrifă, care în teologia s. devine text fundamental și este tratat drept revelația autentică. Oricum, din punct de vedere sociologic, așa cum remarcă Marcel Mauss, „secta este un fenomen de extremă generalitate” (*Systèmes religieux des groupes secondaires, Les Sectes*, în *Oeuvres*, I, Paris, 1968, p. 97).

§ Joachim Wach, *Sociology of Religion*, Chicago, 1958; M. Colinon, *Le Phénomène des sectes au XXe siècle*, Paris, 1971; A. B. Белов, *Секты, сектантство, сектанты*, Москва, 1978; Petru Berar, *Sociologia religiei și sectarismul religios contemporan* (în *Umanism și ateism*, București, 1980, p. 153–183); Petre Hladchi-Bucovineanu, *Fațete reale ale sectelor religioase*, București, 1988

Sedna: *Avilayoq* Zeiță principală a vieții marine, în *mitologiile triburilor polare, mai ales în *credințele eschimoșilor, considerată *Doamna animalelor mării* și rezidentă în lumea inferioară, de pe fundul oceanului, un gen de *Infern, numit *Adlivun*. S. e reprezentată fie ca femeie cu un singur ochi (în această variantă fiind și zeița *Lunii), fie ca o morskă bătrână, locuind într-o colibă de pe fundul oceanic, de unde dirijează întreaga viață a apelor; dar, după alte *mituri, S. fusese fecioară pămînteană; acuzată pe nedrept de tatăl ei și aruncată în mare, când a vrut să se agațe de barcă, tatăl i-a tăiat degetele care s-au prefăcut îndată în balene, foci, morse, pești; devenind apoi zeiță, ea s-a stabilit pe fundul mării. Eschimoșii din Labrador venerază aceeași divinitate, cu aceleași atribute și cam aceeași biografie mitică, dar în formă masculină: *Torngarsoak*. Eschimoșii cred că S., când e jignită, ține la distanță de ei toate animalele marine, iar în atare situație grea pentru o populație ce se hrănește mai ales din pescuit, *șamanul trebuie să-i facă zeiței o vizită, firește după ce s-a curățat de toate impuritățile din păr (socotit depozitul tuturor *păcatelor omeștii și mai ales al avorturilor tănuite ale femeilor). Importanța *cultului zeiței e pentru eschimoși esențială, de bunăvoința sau ostili-

tatea ei depinzînd pescuitul și vînatul, adică aria vitală a populației polare. În relațiile ei cu oamenii și animalele, S. e aspră, capabilă chiar de cruzime, însă nu cu șamanul (→ *Angkok*) care, odată inițiat, dobîndește puterea de a domina divinitățile și *spiritele. S. apare printre oameni mai ales la prevestirea lungii ierni polare, cînd șamanii se asociază ca s-o alunge prin *descîntece și lovitură de sulită și de harpon. Eschimoșii obișnuiți poartă — împotriva ei și a spiritelor dirijate de ea — *amulete *apotropaice, prinse în virful glugii și confecționate din primul veșmînt purtat după naștere. Deși etimonul numelui *Sedna* nu e stabilit, nici nu pot fi demonstrate informațiile grecești despre zona cercului polar de nord, cu atât mai puțin informațiile inverse, este stranie consonanța fonetică între *Sedna* și epitetul zeiței *Thetis: *Halosýdne*; mai mult, există și o similitudine semantică, Thetis, ea însăși zeiță marină (la *Homer însă *Amphitrite, considerată protectoare a focilor — *Odissea*, IV), purtînd acest epitet cu semnificația *Născută din mare* (Ἀλοκύδνη). Zonele arheologice din Groenlanda au pus în evidență o interesantă cultură eschimosă, dezvoltată între anii 800 î.e.n. — 600 e.n.: cultura Dorset, înlocuită ulterior de cultura Thule (cf. Hans-Georg Bandi, *Urgeschichte des Eskimogebietes*, Stuttgart, 1965, *passim*); întrucît statuetele și amuletele din insula boreală pot fi confruntate cu memoria ținutului insular nordic Thule din *mitologia greacă, o influență a credințelor grecești nu mai pare azi exclusă; după cum rezultă din fragmentele *Însemnărilor* învățatului grec Pytheas din Massalia, acesta, călător întreprid spre nordul Oceanului Atlantic, ar fi ajuns la începutul sec. IV î.e.n. pînă în Thule (Islanda).

Segesta; Segetia (lat. *seges* — recoltă, seceriș) Zeiță ocrotitoare, în *mitologia romană, a secerîșului și a grînelor coapte

Segomo Zeu probabil totemic (→ *totem*) din Gallia (→ *mitologie celtică*), reprezentat în chip de șarpe cu cap de nebec; imaginea acestei divinități cu atribute neclare figurează pe mormintele descoperite de arheologi la Paris, Reims și Mavilly.

Sehmet (*Cea Puternică*); *Mehit* Zeiță distrugătoare din *mitologia egipteană, cu atribute singeroase, patroana solilor *mortii, stăpîna războaielor și a molimelor (*Doamna Ciumei*). Era considerată forma feroce de manifestare a furiei Ochiului Solar al lui *Rê, deci cea care nimicește pe dușmanii *soarelui și își asumă apărarea violentă a ordinii divine. În *mitul distrugerii omenirii prin potopul de arșiță (→ *potopul universal*) i-a împrumutat zeiței *Hathor înfățișarea sa: într-o beție de singe, omenirea era gata să fie anihilată, dacă Rê, îngrozit și ros de remușcări, dorind să salveze oamenii, n-ar fi îmbătat-o pe zeiță; în memoria evenimentului salvator, în Egipt s-au instituit serbări cu beții orgiace. Dar de obicei egiptenii evitau să rostească numele zeiței, spre a nu chema asupra lor relele pe care ea era în stare să le stîrnească. Știind să ucidă, S. știa să și vindece; preoții ei alcătuiau și tagma medicilor (umani și ve-

terinari). Socotită de *teologia memphită fiică a lui Ré, soție a lui *Ptah și mamă a lui *Nefertum, era închipuită ca leoaică (fiind și antiteza Zeitei-pisică *Bastet).

Seia Zeița semănăturilor, în *mitologia romană.

Selene Zeița *Lunii, în *mitologia greacă (identificată ulterior cu *Artemis), reprezentată ca o tânără femeie foarte frumoasă, cu diademă de aur pe creștet, fie transportată printre nori într-un car de argint, tras de cai sau tauri, fie călărind ea însăși (după fazele lunii) pe cal, taur, catir sau herbec. Născută de cuplul *Hyperion — *Theia, era considerată sora zeului solar *Helios și a zeiței zorilor, *Eos. Îndrăgostită de păstorul adormit *Endymion, la care venea în fiecare noapte, S. a născut de la el 50 de fiice. Grecii o numeau uneori și *Mene* (în raport cu modificările periodice ale aspectului lunii), probabil sub înțirirea *cultului arhaic al unui zeu selenar din Asia Mică: *Men, importat de timpuriu în Attica. Romanii au asimilat-o cu zeița lor *Luna*, confundând-o apoi cu *Diana.

Selket; *Selkis* Zeiță binevoitoare din *mitologia egipteană, întrupată într-un scorpion (alteori antropomorfă, scorpionul fiind purtat pe cap, ca emblemă) sau într-un corp de scorpion cu cap de femeie. Adorată încă din epoca pre-dinastică (din timpul faraonului Selket: Regele-scorpion), *cultul ei se pare că era reluarea unui vechi *totem. Pluriatributivă, S. era o zeiță a fecundității *htonice și ocrotea cele 4 izvoare ale *Nilului, patrona farmecele și vrăjitoriile utile, fiind și protectoarea tagmei vrăjitorilor-tămăduitori; dar, străjuind una din cele 4 porți subpământene, ocrotea și pe morți (deși, după unele variante, îi lega în lanțuri). Ca soție a Zeului-șarpe cu chip uman *Nehehau*, zeița S. avea de păzit pe *dragonul *Apophis de cind monstrul, învins de apărătorii lui Ré și încătușat, a fost azvirlit în regatul beznei subterane. În mormintele regale, măruntaiele faraonului, puse în canope și așezate într-o luntre, erau păzite de 4 zeițe, printre care S.

Sem (ebr. *shem* — nume, semn) Primul fiu al lui *Noe și *strămoșul mitic (după *Biblie) al popoarelor semite: „Fiii lui Sem au fost Elam, Asur, Arpakshad, Lud și Aram“ (*V.T.*, *Geneza*, X, 22). Totuși, populația regatului Elam (cu capitala Susa), supusă mai târziu de Asiria, nu era semitică; din Aram s-ar trage triburile aramaice; iar Eber, nepotul lui Arpakshad, ar fi strămoșul legendar al evreilor.

Semele Zeiță *htonice, în *mitologia greacă, de origine tracică (cf. *Zemelo), totuși socotită în Hellada fiică a cuplului *Kadmos — *Harmonia și soră cu *Agave și *Ino, dar și mama lui *Dionysos. După varianta curentă, sfătuită cu viclenia geloziei de *Hera să-i ceară lui *Zeus (de la care-l născuse pe Dionysos) să i se arate în maxima lui splendoare divină, a pierit fulgerată fără voia marelui zeu, focul măreției lui integrale depășind suportabilitatea omenească; după acel accident, Zeus a extras din trupul ei pe pruncul nenăscut, purtându-l pînă la termen în propria sa coapsă. Altă variantă, relatată de

Diodor din Sicilia, precizează că S. a murit de groază, născind prematur, și abia după aceea a fost mistuită de flăcările atributului divin. Copilul (Dionysos) a fost dat în grija zeului *Hermes și crescut de *Nimfe pe muntele Nysa. Inițial muritoare, mult mai târziu, după *moarte, a fost adusă de Dionysos din *Hades în *Olimp unde zeii i-au acordat imortalitatea, schimbându-i numele în *Thyone*. După tradiția mitică, mormîntul S. de la Theba, acoperit în întregime cu viță de vie, devenise un sanctuar protejat de Dionysos și, astfel, inaccesibil muritorilor.

Semonia Zeiță a semințelor și a boabelor de grîne, în *mitologia romană.

Semo Sancus Zeu roman de origine sabină (→ *mitologie romană*), patronind și garantind *jurămintele militare și tratatele diplomatice între state. Sabinii îl adoraseră ca zeu al *focului, iar umbrii ca zeu agrar; romanii i-au păstrat atributul în parte, socotindu-l ocrotitor al luminii, dar apoi mai ales girant al legămintelor în general (caracterul sacru al căsătoriei, regulile ospitalității, tratatele și alianțele internaționale); în acest sens, numele are o etimologie complexă: *Semo* (lat. *serere* — a lega, a înlanțui; *se-homo* — ființă supra-umană; *semis* — jumătate [semizeu]); *Sancus* (lat. *sancire* — a porunci; *sancire legem* — a ratifica o lege). S.S. avea un sanctuar (*sacellum*) la Roma, pe Quirinal, în fața *templului lui *Quirinus; uneori era identificat cu *Fidius (mai rar cu *Iupiter și chiar cu *Herakles). Îi era consacrat vulturul de mare (*sanqualis*).

§ E. Jannettaz, *Étude sur Semo Sancus Fidius*, Paris, 1885

Semyaza Personaj mitic straniu și complex, descris în *Cartea lui *Enoh* (apocrif etiopian) și considerat în context șeful grupului expediționar de *ingeri (apoi damnați), coborînd din *cer pe muntele Hermon din Antiliban și realizînd contacte multilaterale cu oamenii, unele binefăcătoare, altele nefaste. Textele acestui apocrif sînt unica sursă directă (mai ales cap. VI—X): „Iar cînd fiii oamenilor s-au înmulțit, li s-au născut în acele zile fiice frumoase și imbie-toare, și ingerii, fiii cerurilor, le-au văzut și le-au dorit; și s-au vorbit între ei: « Haideți să ne alegem femei dintre fiicele oamenilor și să zămislim prunci! » Atunci Semyaza, căpetenia lor, le-a spus: « Mă tem că voi poate nu veți vrea [cu adevărat] să împliniți fapta aceasta și numai eu singur voi fi răspunzător de un mare păcat! » Dar ei i-au răspuns cu toții: « Să facem legămint și să ne făgăduim unii altora cu blestem să nu schimbăm planul acesta, ci cu adevărat să-l împlinim! » Apoi ei au jurat toți împreună și acolo s-au legat cu blestem unii în fața celorlalți. Iar ei erau două sute cu toții, și s-au pogorît pe Ardis, piscul muntelui Hermon.“ Din unirea expediționarilor cu femeile pămîntene se nasc uriași care înghit „toate roadele trudei oamenilor“, apoi se îndreaptă „asupra oamenilor ca să-i mănînce“ și, în fine, se devorează între ei. Se sugerează că grupul lui S. era împărțit pe specialități, în virtutea cărora căpeteniile sub-

divizionare comunică omenirii diverse cunoștințe, încălcând o interdicție inițiată: „Azazel i-a învățat pe oameni să făurească săbii și spade, scut și platoșă, și le-a arătat metalele și meșteșugul lucrării lor, și brățărilor, și podoabele, și măiestria de a sulemani ochii de jur împrejur cu antimoniu și de a infrumuseța pleoapele, și pietrele cele mai frumoase și mai de preț, și toate culorile vopselelor, și prefacerea lumii. [...] Amiziras i-a învățat pe vraci și pe tăietorii de rădăcini. Armaros a arătat desfacerea farmecelor. Baraqiel i-a învățat pe astrologi. Kokabiel a [dezvăluit] semnele. Tamiel [înfelesul] înfățișării stelelor, iar Asdaniel a deslușit mersul Lunii.“ Dar cei 4 îngeri „veghețori“ (paznicii legislației divine) cer lui Dumnezeu pedepsirea grupului: „Tu ai văzut ce a făcut Azazel, cum a răspândit pe pământ toată nelegiuirea și a dezvăluit tainele veșnice care se săvârșesc în ceruri; în ce chip Semyaza, căruia tu i-ai dat puterea să fie stăpîn peste tovarășii lui, i-a învățat pe oameni! Și ei au intrat la fiicele oamenilor pe pământ și s-au împreunat cu ele și s-au întinat cu aceste femei și le-au dezvăluit lor tot păcatul.“ Astfel, Dumnezeu decide *potopul universal alegînd pe *Noe supraviețuitor; lui Rafael îi ordonă încatenarea lui Azazel, care aici se confundă cu opera sa nefastă, și înlăturarea dintre oameni a odraslelor suferind de gigantism (→ *giganți*), iar grupul e încredințat lui Mikhael: „Mergi și pune în lanțuri pe Semyaza și pe tovarășii săi care s-au împreunat cu femeile spre a se întina cu ele în toată necurăția lor [...]; pune-i în lanțuri pentru șaptezeci de vîrste, în măruntaiele pămîntului, pînă în ziua judecării lor și pînă la sfîrșitul lor, pînă cînd se va săvîrși Judecata de Apoi. În aceste zile, fi-vor aduși în genunea de foc, întru chinuri, și zăvorțiți vor fi în temniță pe veci.“ Sintetizat, grupul se înfățișează astfel: *Semyaza*, prîntul celor 200 de îngeri; *Yekon*, inițiatorul coborîrii pe pămînt și al seducției; *Asbeel*, povățuitorul erotic; *Gadriel*, similar cu *Șarpele seducător al *Evei, cel care le face oamenilor teoria thanatologiei; *Penemu*, transmîțătorul înțelepciunii angelice și al scrierii; *Kasdeya*, cel care explică plăgile sufletului și graviditatea femeiască; *Azazel*, dascălul de frumusețe și podoabe, dar și cel ce explică metalurgia, utilizarea armelor și „prefacerea lumii“, *Armaros*, *magul desfacerii vrăjilor; *Amiziras* răspînditorul *magiei și medicinei; *Baraqiel*, astrologul; *Kokabiel*, teoreticianul „semnelor lumii“; *Asdaniel*, lămuritorul fazelor lunii; *Tamiel*, astronomul explicînd înfățișarea și înfelesul stelelor etc. Acest *mit complex, în care au pătruns sincretic mituri arhaice despre *eroi civilizatori, mitul izgonirii din *Eden, al fraternizării îngerilor cu femeile terestre (prezent în *Biblia canonică), dar și ecouri din *paleoastronautică, e repetat succint în *Cartea Jubileelor* (IV, 15): „În acele zile [ale lui Yared], îngerii lui Yahweh au coborît pe pămînt, cei care se numesc veghețori, ca să-i învețe pe fiii oamenilor să dea ființă dreptății și omeniei pe pămînt“. O relație izbitoare se impune între locul de coborîre a grupului lui S. și Terasa

din *Baalbek, intrucît muntele Hermon (numit azi Djebel-el-sheikh) face parte din lanțul Antilibanului siriac, fiind în zona imediată a Terasei; iar piscul Ardis ar putea fi coincident cu însăși Terasa, localitate pe teritoriul căreia se află Baalbek (Poarta Zeului) conservînd poate mitul coborîrii din cer în chiar numele ei tradițional.

§ F. Martin, *Le Livre d'Hénoch*, Paris, 1906

Sengen; *Asama* (jap. *Ko-no-hana saku ya Hime* — Prințesa care face să înflorească pomii și florile) Fiica *spiritului munților, *Oho Yama, și zeița patronală a muntelui vulcanic *Fuji*, muntele sînt al poporului Japoniei (→ *mitologie japoneză*). Numit și *Fuji-Yama* sau *Fuji-San* (ainu *Fuskhi* — zeița *focului; jap. *san* — munte), unul dintre cei mai frumoși vulcani din lume (altitudine 3776 m, formă regulat tronconică, crater foarte adînc; piscul e acoperit cu zăpadă zece luni pe an, iar erupțiile principale — cca 18 pînă azi — sînt spectaculoase: prima memorată, anul 800, ultima, 1707—1708, de atunci vulcanul rămînînd inactiv), vulcanul sacru și patroana lui divină S. sînt venerați în Japonia permanent; dar venerația se manifestă maximal în *sărbătoarea anuală a pelerinajelor (1 iunie-31 august); muntele are *temple, în care *bonzi* (preoți) consacrați sînt paznicii lui religioși. A fost pictat de toți marii pictori japonezi, în primul rînd de Hokusai.

Sentia Zeiță din *mitologia romană, însușind oamenilor intențiile și gîndurile bune.

Septuaginta → *Biblia*

Serapis; *Usur-Hape*; *Osor-Apis* Zeu helenistic hibrid, elaborat prin *sincretism artificial de teologii alexandrini și introdus în Egipt sub Ptolemeu I, din nevoia politică a unei divinități comune greco-egiptene. I s-au atribuit unele trăsături ale lui *Osiris, dar esențialul era împrumutat de la *Zeus, *Dionysos și *Asklepios, cu dublu etimon onomastic (*Osiris* și *Apis) și numit întîi *Sarapis* de greci, apoi *Serapis* de romani. A fost impus ca zeu de căpetenie, patronînd lumea morților, fecunditatea și medicina, iar din sec. III devenind și divinitate solară; exercitarea *cultului avea și aspecte orgiastice, iar mai tîrziu, cînd acest cult s-a răspîndit pe teritoriul Imperiului Roman, romanii, tradiționaliști, l-au respins ca imoral. Era patronul noului *Serapeum* alexandrin (continînd pe cel din Memphis) — una din cele 7 minuni ale lumii, construcție vastă posedînd și un sanatoriu unde bolnavii erau vindecați uneori miraculos. Statuia lui S., ridicată în *Serapeum* de Ptolemeu I (*Ptolemaios Soter*), ca tipologie înfățișa un grec pur, fără trăsături egiptene, cu sceptorul în mînă, la picioare cu un *Cerber și un *șarpe; identitatea statuii e confirmată și de istoricul egiptean Manethon. Din Egiptul alexandrin, cultul lui S. s-a răspîndit larg în tot Imperiul Roman unde, se pare, a constituit la un moment dat chiar o modă, mai ales în cercurile aristocratice ale Romei, pătrunzînd de acolo, prin înalții funcțior

nari imperiali, și în provincii (de ex., în Dacia); dar acolo, circulând sub numele *Sarapis* și adesea confundat cu Osiris (atribuindu-i-se astfel ca soție, zeița *Isis), absorbind integral și variantele locale ale cultului lui *Asklepios, este adorat ca patron al renașterii periodice din natură și lume, apoi ca zeu stăpînind *viața și *moartea; în această ipostază este numărat printre zeii mîntuitori (*di salutare*). S. este unica divinitate — din toate *religiile istorice — care a fost elaborată (sec. III î.e.n.) de o comisie oficială: comisia teologică patronată de faraonul hellenistic Ptolemeu I și compusă din: preotul și istoricul egiptean Manethon, filosoful grec Demetrios din Phalerum și Timotheos, hierofant din Eleusis.

Seshat (egipt. *sesh* — scrib; fem. *seshat*) Zeiță ocrotitoare a artei scrisului (caligrafie) și a multiplicării textelor (editare), numită și cu epitetul *Stăpîna Cărților*; era venerată, în *mitologia egipteană, și ca patroană a aritmeticii, arhitecturii și documentelor, atribute pe care uneori le împarte cu fratele (sau soțul) ei *Thot; sora zeiței *Mafdet. S. înscrie numele fiecărui faraon în *Cartea Vieții*. În iconografie adesea e înfășurată într-o piele de leopard și poartă trestia de scris și măsuța cu vopsele; în Egiptul târziu e identificată cu *Isis, iar în societatea Egiptului hellenistic e considerată una dintre *Muze.

Set Al 3-lea fiu al lui *Adam și al *Evei, născut după ce *Abel a fost ucis de *Cain. „Și Adam era în vîrstă de 130 de ani și i s-a născut un fiu, după asemănarea și chipul său, și i-a pus numele Set“ (*V.T., Geneza, V, 3*). „Și Set era în vîrstă de 105 ani și i s-a născut Enosh. Și a mai trăit Set, după ce i s-a născut Enosh, 807 ani și a avut fii și fiice. Deci toate zilele lui Set au fost 912 ani“ (*op. cit., V, 6—8*). Personalitatea mitică e neclară și etim. numelui incertă (ebr. *set* — alunecare, strecurare; *sheth* — demnitate, mîndrie; babil. *sutu* — beduin; sau chiar derivînd de la zeul egiptean *Seth). După Iosephus Flavius (*Antichități iudaice*), S. a inventat astronomia, înscriindu-și descoperirile pe doi stîlpi, din care unul ar mai fi existat pe vremea istoricului. Apocrifele biblice *Înălțarea lui Isaia* și *Viața lui Adam și a Evei* (→ *Biblia*) spun că S. l-a întrecut pe Adam în frumusețe și statură. *Cartea Jubileelor* comunică și numele soției lui: *Azura*. Apocriful armean *Cuvîntarea lui Adam către Set* spune că, auzind de la Adam despre *păcatul lui Cain, S. a ținut *post 40 de zile, apoi un *înger i-a adus „ramura bucuriei“ în care Adam a recunoscut o crenguță din *Pomul Cunoștinței.

Seth; Suteh Zeu malefic din *mitologia egipteană, în variantele arhaice constructor de cetăți, apoi zeul viguros al violenței, răului și dezordinii, iar la un moment dat și zeu al războiului (grecii îl identificau cu *Typhon). Reprezentările plastice îl vedeau fie antropomorfic, cu pielea albă, dar cu ochi roșii și păr roșu (această culoare fiind legată la egipteni de principiul răului), fie zoomorfic: porc, măgar, hipopotam, uneori chiar girafă sau mai

adesea prin combinarea eterogenă a mai multor animale, formînd o figură bizară, însă elegantă, suspectă, misterioasă. *Cultul lui S. a fost adus probabil din Lybia și la început egiptenii îl veneraseră ca ocrotitor al oazelor. Mai târziu, faraonii războinici (Tutmos, Ramses II, Seti I) și l-au ales protector, astfel că, socotit și zeu al războiului, S. devine una din divinitățile importante ce însoțesc barca solară a lui *Ré, apărîndu-l pe zeul suprem de inamicul său, monstrul *Apophis (ulterior locul lui S. fiind luat de *Thot); poate de aceea, regii hicsoși l-au identificat fie cu *Baal, fie cu propriul lor zeu Suteh. Dar se pare că anterior (mai ales sub dinastia I-a), Egiptul se diviza pașnic, ca modalitate culturală, între Seth și *Horus; faraonii dinastiei a II-a au început să-i adore pe amîndoi împreună sub numele *Nubui* (Ambii-stăpîni), adesea reprezentările plastice închipuînd un singur bărbat cu două capete (Horus — de șoim, Seth — o figură zoomorfă variabilă). În biografia sa mitică, de bază, S. este cunoscut însă îndeosebi prin două acte:uciderea fratelui său *Osiris și războiul cu nepotul său Horus. Omorîndu-l pe Osiris și tăindu-l în 14 bucăți împrăștiate prin țară ca să nu fie găsite de *Isis, care totuși le regăsește și își reconstituie soțul (în alte versiuni, S. aruncă în *Nil cadavrul, apele îl duc în mlaștinile Deltei, unde Isis îl regăsește întreg, fie ajutată de *Nephthys, fie călăuzită de *Uto). S. își ispășește crima fiind obligat să-l poarte pe Osiris pe umăr sau să aibă grijă de briza care împinge luntrea acestuia. O variantă spune însă că S. e surghiunit în cer, unde i se dă drept compensație, în locul tronului pierdut, un loc în Ursa Mare și atributul de zeu al vînturilor, el putînd astfel să facă orice zgomot dorește. După unii interpreți, ca ucigaș al lui Osiris (vegetația), S. ar personifica vîntul arzător și pustiitor al deșertului arid, adică vîntul care pîrjolește și distruge vegetația. Lungul duel al său cu Horus se încheie cu o judecată supremă, după ce îi spărsese lui Horus un ochi, fiind castrat de el ca răzbunare (deși există și o variantă causală: încercarea lui S. de a avea relații homosexuale cu Horus, de altfel, singurul caz în tradiția mitică egipteană și rar citabil chiar în societatea Egiptului — afară de fidelii lui S. — unde statul pedepsea cu moartea practicarea acestui viciu). *Miturile târzii (pe care le-a propulsat *Plutarh) îi atribuie lui S. patronajul deșertului saharian muntos, infinit și roșcat (al „zeului roșu“); Plutarh îl consideră numai un principiu al răului și un *simbol al beznei. În cele din urmă, tradiția populară egipteană l-a redus pe S. la un simplu *demon monstruos, iar imaginile sale, pictate sau sculptate, au fost distruse cu furie.

§ H. de Velde, *Seth, god of confusion*, London, 1967

Starmă-piatră *Uriaș care sfărîmă stîncile din calea sa și tulbură apele riurilor; personaj din *mitologia românească, prezent sporadic în unele basme, fără o structură malefică:

este un simplu *simbol al forței fizice monstruoase, declanșându-se și uzându-se spontan și fără scop, pînă cînd această forță poate fi pusă de un erou să acționeze dirijată și cu folos (cf. basmele: I. C. Fundescu, *Cei trei frați de cruce*; Ion Creangă, *Harap Alb*; Frîncu și Căndrea, *Agheran Viteazul*). Similitudini folclorice cu S.-p. se găsesc la portughezi (*Arrasamontanhas*) și la slavi (*Asilki).

— **Sfinx** Acest nume cuprinde 2 noțiuni mitologice diferite: 1 În *Egipt* (*shespankh* — statuie vie), o fiară de alură leonină cu cap de faraon și în genere un *simbol masculin (numit de Herodot *androsfinx*, în antiteză cu S. feminin grecesc) al forței, al surisului etern, al tăcerii enigmatice; cea mai vestită reprezentare plastică este imensul S. de la Giseh (și dintre cei mai vechi), montat acolo probabil ca un paznic al galeriilor apusene pe unde se credea că pleacă sufletele morților și soarele la asfințit; acest S., sculptat sub Kephren (Regatul Nou) era uneori identificat cu **Horus-al-Orizontului*, iar o colonie de prizonieri canaaniti l-a confundat cu propriul zeu *Horc. Sfinxii în formă de lei androcefali erau răspîndiți în Egipt (Karnak ș.a.), alcătuiind uneori alei spre *templu. 2 În *Grecia* (Σφίγξ) a ajuns prin intermediul sculptorilor cretani, care preiau tema către anul 2000 i.e.n., cînd imaginea sa apare pe sigiliile din Phaestos; forma greacă de S. simboliza taina, sub aspectul unei leoaice cu cap de femeie și cu aripi (față și sîni de tînără fecioară) care, stînd la rîspîntii, propunea fiecărui trecător o enigmă sau o ghicitoare, înghițindu-i pe incapabilii de a răspunde. *Oedip a fost singurul care a dezlegat enigma propusă, iar S. s-a aruncat de ciudă în mare, zdrobindu-se de stînci. Cel mai vestit S. grec era cel din Theba (Beoția) menționat de *Hesiod (*Theogonia*, v. 326) ca *fiică* a cuplului Orthos — *Himaira (după Apollonios din Rhodos, a perechii *Typhon — *Echidna). Statui de S. feminine se regăsesc mai tirziu în Asiria și în Persia. Cam tot atunci, pătrunde și în Siria unde, înfățișat cu aripi, este doar o variantă de *Grifon.

§ A. Dessenne, *Le Sphinx. Étude iconographique*, Paris, 1957

Sfînta Duminică Divinitate binevoitoare, ascetică și virginală din **mitologia românească*, imaginată ca o bătrînă simpatică, locuind în *cer sau dincolo de *Apa Sîmbetei. Reședința ei (fie o casă modestă, fie un palat somptuos) e păzită de un *ciine mare și butucănos, numit alegoric *Ușor-ca-vîntul-greu-ca-pămîntul*. S.D. dispune de diverse instrumente magice (practic inepuizabile, sugerîndu-se că ar exista fiecare în mai multe exemplare), pe care ea le dăruiește, la nevoie, unor eroi; printre acestea, un briu cu care cel ce se încinge poate traversa orice apă pedestru, ca pe uscat. Într-o variantă meteorologică, S.D. e considerată *Muma Vinurilor* (dar atunci numită mai des *Domnica*); o reprezintă cei 12 copii ai ei, de vârste diferite, după lunile anului, peste care sînt stăpîni. Probabil sub influența unor scrieri bisericești

(de obicei apocrife), cu scopul propagandistic pentru respectarea repausului duminical, poporul a personificat sub același nume propriu ziua de duminică (cf. *Epistolia Domnului nostru Iisus Hristos* — în N. Cartoian, *Cărțile populare*, București, 1974, I, p. 133—135).

Sfînta Miercuri Divinitate folclorică, de obicei silvestră, cu înfățișare monahală, în **mitologia românească*; (deși, în mai multe variante, nu e totdeauna călugăriță, ci numai maică bătrînă, locuind uneori în chilii, alteori în palate). Sediul cel mai frecvent este în *Impărăția Frigului*; poate de aceea *credințele și-o reprezintă ca bătrînă slabă, îmbrăcată călugărește, dar numai în alb. S.M. are puteri miraculoase; îngrijește, hrînind cu rigoare și domînd cu blîndețe, animalele sălbatice și totodată ajută cu bunăvoință pe călători sau pe drumeții rătăciți. Posedă o cutie magică neobișnuită care, după ce e deschisă, comunică vești de pretutindeni. Ca și *Sfînta Duminică, are și S.M. un tezaur de obiecte miraculoase pe care și ea le dăruiește în împrejurări speciale (o furcă de aur care toarce singură, cămăși țesute din pînză de păianjen, frîu de aramă, mere de aur, perii care, aruncate îndărăt, se prefac în păduri, de asemenea o piine de fier care, azvîrlită în aer, împlinește orice dorință).

Sfînta Sîmbătă Semidivinitate malefică, în **mitologia românească*, prezentă în unele basme, dar mai ales în **superstițiile rurale*. Ea trăiește în reclusiune silvestră (în unele variante, lingă *Apa Sîmbetei) și umblă prin sate numai la miezul nopții, singurul ei scop fiind să facă rău drumeților nocturni.

Sfînta Vineri Divinitate duală din **mitologia românească* (un personaj sau confuz, sau avînd două ipostaze, sau reprezentînd de fapt două personaje diametral opuse — unul benefic, altul malefic, confundate între ele în tradiția folclorică; totodată, se observă un transfer de trăsături și atribute asupra S.V. de la *Sfînta Miercuri. S.V. provine din **cultul zeiței romane Venus* (după acuz. *Sanctam Venerem*), răspîndit în Dacia Romană; totuși, acest cult s-a păstrat foarte vag, un adstrat de **superstiție populară* și de **creștinism folcloric*, modificat și acesta de influențe slave din est și din sud, ducînd la personajul dual cunoscut din folclorul mitologic românesc. ~ Ca *divinitate nefastă*, S.V. e imaginată în chip de văduvă foarte bătrînă, uscățivă, rea și aducătoare de năpastă, asemănătoare cu *Joimărița și cu *Martolea; se crede că pedepsește mai ales pe femeile care torc, pun oalele pe foc sau cîntă vinerea, iar pe femeile leneșe le prefac în nevăstuici; totuși, prezența ei poate fi evitată prin întocmirea oalelor cu gura în jos, întrucît ea ar avea putere magică numai asupra veselei țărănești în poziție normală. Pedepsite pentru încălcarea interdicțiilor de a nu lucra vinerea, femeile sînt fierte în cazane, în mod paradoxal, împreună cu pruncii lor. Această latură își are sursa în stabilirea ca zi de reculegere a vinerii (ziua *morții pe cruce a lui Iisus Christos) din cultul săptămîinii prepascale a patimilor (→ *Paști*);

dar confuzia principală a provenit dintr-un apocrif odinioară în circulație, *Legenda sf. Vineri*, în care sfânta însăși fusese supusă probei focului (→ *ordalie*); această *legendă (figurînd în *Codex Sturdzanus*), copiată de popa Grigore din Măhaciu, provenind însă din *Mineiele* grecești ortodoxe, are la origine alt model: sf. Paraschiva — fecioară frumoasă rezistentă seducției împăratului Antioh (sau Antonius) și supusă martiriului, dar făcînd prozeșiți pînă atunci prin minuni și *botez; din ordin imperial a fost fiartă 7 zile și 7 nopți în plumb topit și smoală și, nevătămată de supliciu, „făcînd cruce peste zmeu“ și practicînd *exorcismul, e în fine decapitată. Totuși S.V. rămîne o divinitate justițiară, deși demonică, și în ipostaza ei nefastă. În acest plan ea clasifică (mai ales în basme) stabilitatea de caracter și însușirile morale ale fetelor (testul clasic al lăzii urite și mici cu giuvaeruri și al lăzii frumoase cu șerpi). Dar lada cu șerpi din test provine din *mitul antic grec al lui Admetos (zeița *Artemis a umplut cu șerpi camera lui nupțială, ca pedeapsă pentru că el uitase să-i aducă *sacrificiile cuvenite în ziua nunții). ~ Ca *divinitate fastă*, S.V. este cea mai intransigentă dintre sfinte și cea mai importantă dintre personificările zilelor săptămîinii. Ea e tot uscățivă și bătrînă, chiar cea mai bătrînă; ca divinitate pozitivă, îmbrăcată în alb, e protectoare a femeilor și a călătorilor, a animalelor și a păsărilor, și este chiar și personaj oniric ce apare în visele femeilor pentru a le comunica rețete de medicină populară (leacuri băbești). Și în ipostaza de divinitate fastă este evident rezultatul aceleiași *sincretism sinuos, în jurul unei linii descendente, firește corupte, din amintirea confuză a cultului Venerei; mitul a absorbit, prin inducție, elemente de hagiografie creștină mai ales pentru varianta pozitivă. În acest caz, S.V. este patroana ocrotitoare a animalelor sălbatice (reale și fabuloase), cărora le dă diferite însărcinări justițiare și posedă ea însăși, la curțile ei, o cățea de pază cu trup de fier și dinți de oțel (numită uneori Leica-Boldeica); variantele principale nu precizează poziția în spațiu a reședinței (dar uneori se spune că împărăția S.V. este o uriașă pustietate). Circulația folclorică mai nouă prezintă totuși un singur mit, contopit din ambele variante și legat mai ales de tabuarea zilei de vineri. Din cauza acestei contopiri tîrzii, unii cercetători au operat o reducere a personajului la un simplu portret epic; astfel G. Călinescu vorbește de un „complex al Sfintei Vineri“ prezentînd „notele maniacale ale bătrînei: evlavie, curățenia excesivă și pasiunea pentru lighioni“ (*Estetica basmului*, București, 1965, p. 97), deși nu acesta este esențialul portretului ei mitic. Există corespondențe parțiale între S.V. și unele personaje din *mitologia slavă: *Параскева-Пятница* (Paraschiva-Vinerea), care continuă, în perioadă creștină, vechile atribute ale zeiței *Mokoși din *panteonul slavilor răsăriteni, ca și *Итъна* paleo-bulgară, de unde a pătruns și în folclorul românesc periferic *Sfînta Petca*.

Sfîntul Andrei Unul dintre *Apostolii creștini care, după tradiție, ar fi fost misionarul *creștinismului pe teritoriile Thraciei și Scitiei (implicit, în Dacia); în Rusia au fost puse în circulație *legende privitoare la vizitarea și binecuvîntarea de către ap. Andrei a locurilor unde aveau să se întemeieze Kievul și Novgorodul (dar acestea sînt legende elaborate politic după consolidarea creștinismului ortodox în Rusia ca *religie de stat imperială). În *mitologia românească, s-au format *mituri populare, grefate ca de obicei pe rădăcini de *culte păgîne, constituindu-se un portret, original al S.A. (sau *Sint-Andrei*); apostolul a devenit astfel patronul fiarelor sălbatice, ca și patronul *strigoilor: după credințele rurale românești, în *Noaptea Sfîntului Andrei* (spre ziua sa consacrată: 30 noiembrie), bîntuie strigoii, iar singurul antidot pe care îl poate folosi populația este ungerea cu usturoi a ușilor, zăvoarelor, broaștelor. E însă simptomatică, în cadrul tradiției populare, conservarea numelui S.A. (*Andreas*) în numele popular al lunii decembrie — *Îndrea* sau *Undrea*.

Sfîntul Antipa Martir creștin, sărbătorit la 14 aprilie, dar intrat în *mitologia românească numai ca tămăduitor al durerilor de dinți.

Sfîntul Duh; *Sfîntul Spirit* (cf. ebr. *rûah 'elohim* — suflul celor puternici; *Spiritul lui Dumnezeu*; *rûah haggôdesh* — duhul sfințeniei; grec. πνεῦμα ἅγιον — spiritul / suflul sfînt) În *teologia *creștinismului, al 3-lea element al Sfintei Treimi divine, a 3-a față a lui *Dumnezeu, esența energetică a dumnezeirii. *Biblia ebraică nu-i acordă însă această valoare: în *V.T.*, S.D. nu are decît sensul atributului energetic — acțiunea, forța lui *Yahweh care mișcă lumea, oamenii, vietățile, lucrurile; și chiar în *N.T.* uneori noțiunea nu desemnează esența divină, ci numai potențialul dumnezeiesc (*Isus Christos zice: „Dumnezeu este Duh“ — *N.T.*, *Ioan*, IV, 24). În doctrina creștină, S.D. e considerat poliatributiv: a) personificat, el e spiritul divin creator („Duhul este cel care dă viață“ — *N.T.*, *Ioan*, VI, 63); b) prezența sa activă e inseparabilă de Dumnezeu-Tatăl; c) ca „duh al cuvîntului“, el face posibilă perceperea de către oameni a *revelației, iar această funcție e ilustrată prin evenimentul din ziua Cincizecimii (*Rusalii, a 50-a zi după învierea lui Isus Christos), cînd S.D. intră în cei 12 *Apostoli, creînd în ei *glossolalia*, „vorbirea în alte limbi“, adică darul de a fi poligloți („Și li s-au arătat împărțite niște limbi ca de foc și deasupra fiecăruia din ei s-a oprit cite una. Și s-au umplut toți de Duhul Sfînt și au început să vorbească în alte limbi“ — *N.T.*, *Faptele Apostolilor*, II, 1—4); d) odată cu învierea lui Isus Christos, S.D. pătrunde în lume ca forță vitală („Duhul vine slăbiciunii noastre în ajutor“ — *N.T.*, *Pavel, Romani*, VIII, 26); în acest sens este considerat și semnul de început al noului fenomen de *mîntuire; e) el este și un mediator, dar și mijlocul divin prin care se efectuează învierea, atît a lui Isus Christos („omorît fiind cu trupul, dar viu făcut cu duhul“ —

N.T., Petru, *Epistola întâia*, III, 18), cit și a trupurilor omenești în ziua Judecării de Apoi („vii va face și trupurile voastre muritoare, din pricina Duhului său care sălășluiește întru voi“ — *N.T.*, Pavel, *Romani*, VIII, 11); f) în fine, **S.D.** e socotit forța energetică a *Bisericii creștine, avînd caracter charismatic (χαρίσμα — bunăvoință, grație), deci incluzînd manifestarea grației divine și, prin ea, mîntuirea. *Teologia creștină clasifică însușirile **S.D.** în: *permanente* (trezirea vigilenței împotriva *păcatului, călăuzirea spre căință, împăcarea cu Dumnezeu, regenerarea omului, întărirea și vindecarea lui spirituală, învățarea practicării *rugăciunii, deschiderea perspectivei de participare la viața eternă) și *extraordinare* (darul glossolaliei, al minunilor și al profeției — necesare mai ales în epoca timpurie de răspîndire a creștinismului). Dacă pentru filosofia greacă antică această noțiune era identificabilă cu *nous* (*Anaxagoras; chiar *Platon și Aristotel) sau cu *logos (*Heraclit) și, la stoici, cu *pneuma*, în ultimă analiză ca *primum movens* care pune ordine în *haos sau ca rațiune care se gîndește pe sine, ca forță cosmică însă dinăuntrul cosmosului, pentru teologia creștină medievală, *Sfîntul Spirit* este anterior lumii și supramundan, mai presus de cosmosul creat și, ca personificare a Absolutului, el creează totul din nimic. În tradiția creștină, *teofania **S.D.** se efectuează sub forma unei porumbești.

Sfîntul Gheorghe; *Sîngeorz*; Epitete: *Gheorghe Purătorul-de-trofeu* (Γεώργιος Τροπατοφόρος); *Omortorul Balaurului* Oștean martir din hagiografia *creștinismului, penetrat în folclorul mitologic al popoarelor creștine moderne, într-un *mit ce reia tema, frecventă în antichitate, a salvatorului populației dintr-o anumită regiune de prezența pustiitoare a unui *dragon (un *mitologie de fapt universal, întîlnit în India, China, Egipt, Hellada, Scandinavia ș.a.). De origine păgînă, acest mit este citat în texte prima dată în Sumer (→ *mitologii din Mesopotamia*), în legătură cu *Ghilgamesh, însă rădăcinile coboară în epoca timpurie a constituirii societăților de crescători de animale (oi, capre, vaci), nevoiți să se apere împotriva agresiunii fiarelor din *păduri. Conform portretului său hagiografic, **S.Gh.** s-a născut în Cappadocia, într-o familie nobilă și, fiind soldat roman, a fost decapitat pentru apartenența la creștinism, sub Dioclețian (sec. IV; sărbătorit ca sfînt la 23 aprilie). Iconografia eurentă îl reprezintă călare pe *cal, omorînd cu lancea (sau cu sabia) un dragon; datarea martirajului (anul 304) e incertă, iar isprăvile apocrife pot fi *simboluri. Dar **S.Gh.** a devenit unul dintre cei mai populari sfinți creștini: în Bizanț, mai ales în sec. IX—X, devenise patronul protector al armatei, iar mai tîrziu a devenit patronul Angliei. **S.Gh.** a intrat apoi în datinile mai multor popoare creștine ca o divinitate ocrotînd vitejia militară, dar și — din cauza datei *sărbătorii sale — prime-nirea primăvărată a naturii, în constitui-

rea acestor *credeințe fiind incluse și unele *culte asiatice, aduse de soldații romani (îndeosebi cultul lui *Mithra și cultul lui *Tammuz), iar în arealul tracic (Dacia, Balcani) cultul, foarte larg difuzat în momentul expansiunii creștine, al *Cavalerului Trac. În mitologia populară kartvelă (Georgia, Caucaz), o veche divinitate precreștină, căreia i s-a uitat numele, e identificată cu **S.Gh.** (numindu-se direct *Ghiorghî*), care astfel devine zeul patron al agriculturii, diriguitor al *focului ceresc, vinător sacru care nimicește fiarele răufăcătoare, dar și zeul care moare și învie în fiecare an. În credințele osetine (Caucazul de Nord), **S.Gh.** a devenit zeul folcloric *Uastyryj* — patron al bărbaților și al călătorilor, invocat frecvent de *jurămintele judiciare (→ *mitologii caucaziene*). Sprijinitor al soldaților care luptă în războaie, **S.Gh.** a ajuns, în *mitologia *românească*, patronul sacru al trezirii fertilității pămîntului și fecundității vitelor; sărbătorirea sa ca sfînt pastoral e frecventă printre ciobanii și crescătorii de vite din România, care îi aduc *sacrificii sub formă de daruri către *biserică (animale, îndeosebi miei); astfel, ciobanii din Moldova duc la biserică, de 23 aprilie, miei și caș pentru sfințire, mielul de sacrificiu fiind tăiat după aceea la stîină, iar preotului aducîndu-i-se numai blana; în unele regiuni e considerat „stăpînitorul rodurilor, semănăturilor, manei cîmpurilor, vitelor mulgătoare și păsărilor“ (cf. *Răspunsuri la Chestionarele lui B. P. Hasdeu*). Cu atribute similare, cultul **S.Gh.** circula și la slavii răsăriteni (ruși, ucraineni, bieloruci), țărani din Rusia numindu-l curent *Egorii cel Viteaz* și socotindu-l uneori „dumnezeul vitelor“, căci s-a produs odinioară un *sincretism spontan între sfîntul creștin și zeul slav *Iarilo.

§ K. Krumbacher, *Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung*, München, 1911

Sfîrșitul lumii → *escatologie*

Shaddai (ebr. שֵׁדַי) Nume atributiv al zeului ebraic *Yahweh, din *mitologia biblică, utilizat în *Biblie, *Thorah, *Talmud și în textele liturgice, fie împreună cu acest nume, fie mai ales cu prepozitivul *El: *El Shaddai* — Dumnezeu cel Atotputernic (cf. *V.T.*, *Geneza*, XVII, 1). **Sh.** provine de la o divinitate arhaică tribală (după Nöldeke, din *shedi* — *demonul meu), poate de la un *geniu ocrotitor al căminului familial sau al tribului. Potrivit scrierii talmudice *Shema rabah*, era atributul yahwist al îndurării și al iertării.

Shai al-Qaum Zeu nabatean preislamic (→ *mitologie arabă*), adorat mai ales la Petra (peninsula Sinai), pentru dărnicia și sobrietatea sa (într-o inscripție este numit „Zeul cel bur și darnic care nu bea vin“). Atributul său original explică tradiția veche arabă de dezgust față de băuturile alcoolice, devenită *dogmă în *teologia *islamului.

Shakkan Zeu pastoral din Babilon (→ *mitologii din Mesopotamia*), ocrotitor al turmelor și cirezilor de animale domestice, dar și al tuturor animalelor sălbatice, probabil deci, în anumită măsură, un zeu anticinegetic.

Shamash (babil. *shamash* — servitor) Zeu babilonian complex, al fertilității solare, al legislației și justiției, al divinației patronând oracolele, *profeții și prezicătorii (→ *mitologii din Mesopotamia*). În epoca de ascensiune a cultului său, legată de statornicirea economiei agrare în Mesopotamia, Sh. este adorat ca divinitate a soarelui binefăcător, implicit a luminii și căldurii utile solare (în opoziție cu ipostaza solară toridă și deci nefastă). Condiția populației stabilizate în satul agricol (înlocuind precedenta condiție a transhumanelor pastorale) a impus o justiție întemeiată pe o legislație riguroasă; cum soarele este acum factorul central al noului mod de existență, zeul său Sh. e investit și cu atributul de legislator divin: astfel, el capătă epitetul *Bel-dini* (Domnul Judecății), iar templul său se numește *Casa Judecătorului Tării*. Multă vreme, cultul originar al lui Sh. fusese, în Mesopotamia cinegetică și apoi pastorală, un cult de importanță secundară, Zeul-soare fiind o divinitate subalternă a Zeului-lună (*Nannar sau *Sin), acest rol mărunț fiind certificat chiar de sensul etimologic, rămas neschimbat, al numelui *Shamash*. Până și în inscripțiile asiro-babiloniene târzii, atunci când Sh. este adorat ca zeu de prim rang și chiar ca zeul central, mai este numit adesea cu epitetul *Urmasul lui Nannar*; tot astfel, în enumerarea panteonului babilonian și în genere al *mitologiilor din Mesopotamia*, zeul selenar Nannar (alteori, Sin) îl precedă mereu. Importanța lui Sh. crește cu dezvoltarea agriculturii, nomadismul anterior fiind legat mai mult de lună: orientarea, popasurile, *calendarul; când sanctuarul lui Sh. din orașul babilonian Sippar e numit *E-Barra* (Casa Strălucitoare), momentul marchează ascensiunea sa culturală: i se clădesc mari temple în Babilon, Ur, Nippur, Ninive, iar teologii îl investesc cu atribute plurale: el este Zeul-soare, secundat de zei subalterni speciali (*Ninib*, zeu solar al dimineții și al primăverii; *Nergal, al amiezii, solstițiului de vară și arșiței); e și zeu al divinației, zeu oracular (→ *oracole*), zeu al fulgerului, dar mai ales devine zeul justiției (înlăturând întunericul, făcând lumină, el iluminează adevărul și face dreptate) și al echității; vestitul cod juridic al lui Hammurabi se declară inspirat sau revelat direct de Sh. și, chiar câteva secole mai târziu (2600 î.e.n., dinastia din Ur), regele Ur-Engur dă decizii „în lumina legilor drepte ale lui Shamash”; ca zeu justițiar, e secundat de *Kettu* (Judecata Dreaptă) și *Mesharu* (Dreptatea adevăratului); de asemenea, e zeul viitorului. În acea epocă culminantă a cultului său, el face parte din noua triadă supremă: *Sin*, *Shamash*, *Ishar (înlocuind triada *Anu, *Bel, *Ea), care simbolizează forțele fundamentale ale naturii, în concepția babiloniană: luna, soarele, forța vitală a *pământului. Sh. era reprezentat de obicei antropomorfic (adesea șezând pe tron și înmînându-i sulul legislativ regelui Hammurabi, care stă în picioare); emblema sa era un disc solar ridicându-se dintre doi munți. Preluat de mitologia ugarită (→ *mitologie feniciană*), zeul

Sh. devine zeita solară *Shapash, care însă nu are decât un rol de mesageră a zeilor, de purtătoare de cuvînt a zeului *El.

Shambhala Misterios ținut înfloritor și plin de vegetație, situat (după o tradiție tibetană) undeva între munții înzăpeziți ai lanțului himalaian, pe teritoriul Tibetului nordic, la care nu pot ajunge decât unii yoghini, pe căi supranaturale, prin desăvîrșirea tehnicii *yoga, întrucît țara e inaccesibilă geografic. „Călăuzele” scrise de mai mulți lama tibetani descriu mari obstacole — de la munți inaccesibili și lacuri întravarsabile, pînă la pustietăți derutante și monștri agresivi; piedicile care feresc această țară de privirile profane nu sînt de fapt naturale, ei create de diferența mistică între spațiul sacru și spațiul profan. În Sh. *timpul încetează, locuitorii ei nu au vîrstă; *rugăciunile gîndite și rostite de ei prin concentrarea comună a forțelor spirituale devin o forță cosmică superconcentrată care respinge periodic puterile malefice și amîna finalul catastrofal pentru lume al erei prezente *Kaliyuga* (→ *yuga*). Sursele tantrice tibetane (→ *Tantra*) descriu topografic Sh. ca pe o vale înconjurată (și apărată) de 8 munți foarte înalți, cu piscuri înzăpezite, care par petalele unei flori de *lotus; pe fundul acestei corole neobișnuite se găsește capitala izolatei țări, în centrul căreia se impune *Kalapa*, palatul regal; de la întiul rege-sacerdot, *Sucandra* (care a introdus studiul sistemului *Kālācakra* și a construit în parcul palatului o imensă *mânșală) au urmat în funcția sacerdotală alți 6 monarhi și se vor mai perinda încă 25 (numindu-se cu titlul generic *Kalki), fiecare rămînînd în Sh. cite un secol. În Sh. s-ar conserva scrierile unei doctrine tantrice (→ *tantrism*) cu titlu sanscrit: *Kālācakra* (Roata [*cakra*] Timpului [*kālā*]); acest codice (despre care tradiția tibetană afirmă că a fost elaborat în Sh., unde se și păstrează, inaccesibil neinițiaților) „introduce, între alte inovații, o interpretare astrologică a ciclurilor temporale” (Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*. III, Paris, 1984, p. 349); el a influențat și stabilirea cronologiei tibetane, *calendarul începînd, în raport cu ea, de la anul 1 (identic anului 1026) și marcînd astfel preluarea generalizată de către lamaști a sistemului *Kālācakra*. Accesul în Sh. este posibil numai prin transgresarea din spațiul profan în spațiul mistic (sau supranormal), cu ajutorul meditației de un tip special sprijinite pe inițierea completă și pe tehnicile yoga sau, după unii comentatori tibetani, pe cale onirică sau în stare de extaz. Dacă am admite o existență a Sh. dincoace de zona *mitului, s-ar putea specula presupunerea că acest ținut de aparență fabuloasă este un spațiu echivalent cu ceea ce numește azi fizica ipotetică *hiperspațiu* sau un spațiu-timp cvadridimensional în care, prin funcția integrată a timpului, s-ar realiza o dispariție a ființelor și obiectelor din universul vizibil tridimensional. Noțiunea în sine (*Shambhala*) nu este un unicat; ea poate fi asemuită cu noțiunea mult mai simplist tratată în mitolociilor mai multor popoare a Tărîmului Celuilalt — însă *Tă-

rimul Celălalt în semnificația lui pură, nu aceea de *Infern sau de lume subterană (cum e tratată în inframitologia unor basme), ci de lume paralelă — ca, de ex. domeniul zinei **Tinerețe-fără-bătrânețe* sau ca ins. *Emain, vizitată de eroul celt *Brain.

§ Edwin Bernbaum, *The Way to Shambala. A Search for the Mythical Kingdom beyond the Himalayas*, New York, 1980; A. Grünwedel, *Der Weg nach Shambhala*, München, 1915

Shang Di; *Da Di* Stăpînul suprem ceresc al universului, în *mitologia chineză, zeul principal în China epocii Shang (1450—1050 î.e.n.), patronînd războiul, recoltele, ploaia și destinele omenești; în afară de război, atributul său exclusiv, celelalte le împarte cu alți *zei, față de care este *primus inter pares*. Ca zeu suprem al destinului (*tian-ming*) cosmic, e un zeu transcendent și absolut (deși, cu aproape un mileniu înainte, *Shan hai jing îi făcea un portret antropomorfic: „Cînd Shang Di se culca, el ocupa nouă *mu*. Cînd i-a fost tăiat capul, sprîncenele îi atîrnau din căruță“). Totuși, în epoca *confucianismului (*Confucius îl numea ambiguu „gigant“), structura divină a zeului e pusă treptat sub semnul întrebării, pînă cînd începe să fie numit doar *Tian* (*Cerul); totuși, semnificația mitică i se conservă și atunci, considerîndu-se că „Cerul vede și aude totul“. În concepția cosmologică a *daosismului (ca și, mai tîrziu, în *budismul chinez), cerul se compune din 9 sfere concentrice: în al 9-lea cer se află palatul lui **Sh.D.**, zeul suprem inabordabil care domnește peste toate *spiritele naturii (după un model similar, China arhaică era divizată în 9 țări sau ținuturi). În lb. chineză modernă, *shangdi* are sensul comun de *zeu*.

Shango Zeu cumulativ al tunetului și fulgerului, ca și al *vinătorii, prădăciunilor războinice și tilhărilor, în mitologia triburilor *yoruba* din Africa Occidentală, în special Nigeria, Dahomey și Togo (→ *mitologiile populațiilor africane*). Zeul locuiește într-un castel de aramă scilpitoare, situat în nori, unde este înconjurat de un mare alai de curteni și slugi, ca și de imense herghelii de cai sălbatici; are 3 soții care patronază sau personifică cele 3 mari fluvii ale regiunii: *Oya* (zeița fluviului Niger), *Oshun* (zeița fluviului Oshun) și *Oba* (zeița fluviului Oba); cei doi servitori principali ai zeului: *Afefe* (vîntul) și *Oshumare* (curcubeul — care îi aduce apă în cer). Adesea, **Sh.** își manifestă mînia, aruncînd pietre fierbinți (meteoriți) în cei care l-au jignit. Forma de *cult pentru acest zeu complex a inclus cu timpul niște drepturi bizare pentru *preoții lui: casa lovită de trăsnet poate fi devastată în grabă de aceștia, ei putînd să prade din ea tot ce doresc; în plus, stăpînul casei fulgerate este supus unei amenzi, pentru culpa de a-l fi supărat pe **Sh.**; multă vreme oamănii care leșinau de frica trăsnetului sau după ce au fost electrocuțați

nemortal de un fulger, erau uciși în credința că zeul i-a marcat, avînd nevoie de ei în cer.

Shan hai jing (*Cartea munților și mărilor*) Operă anonimă din China antică (cca 2190 î.e.n.), redactată în 80 de capitole, la origine un fel de enciclopedie ilustrată (însă imaginile s-au pierdut, odată cu dispariția originalului). Este una dintre principalele surse de cunoaștere a *mitologiei chineze. În **Sh.h.j.** sint clasificate și descrise 450 divinități arhaice: *zei, *spirite benefice și malefice, *zîne, *dragoni, monștri, animale reale (fiare, pești, păsări, insecte) și fabuloase, arbori reali, dar mai ales fabuloși. Scrierea conține de asemenea numeroase *descîntece și vrăji. Stilul este laconic, redactarea textului amintind de multe ori de stilul lexicografiei moderne. Printre cele mai interesante capitole (sub raport mitologic) sint: *Cartea celor cinci munți ascunși* (*Wu chang shan jing*), *Misterele dinăuntrul și dinafara mărilor* (*Hai nei wai jing*), *Cartea pustiuurilor* (*Huang jing*).

Shapash Zeița ugarită (→ *mitologia feniciană*) a discului solar, *Lampa divină Shapash*, cu atributul suplimentar de mesageră a *zeilor. *Cultul secundar, totodată numele — sint ecouri din cultul zeului *Shamash în Babilon (→ *mitologii din Mesopotamia*).

Shawuska Zeița dragostei și fecundității, în *mitologia hurrită, identificată în Babilon cu *Ishtar (→ *mitologii din Mesopotamia*). Descrisă ca o zeiță capricioasă, de buna sau rea dispoziție a căreia depindea fericirea și prosperitatea casnică a oricărei familii, iar în condiții speciale fiind predispusă a-i priva pe bărbați de potența lor virilă. Zeiță cu chip fermecător și cu maximă feminitate (l-a sedus pe *dragonul Hedammu), dar înzestrată și cu mari puteri magice, de origine *htonice. În *panteonul hurrit, era considerată sora zeului *Teshub, pe care l-a ajutat în dificila lui bătălie împotriva monstrului mineral *Ullikummi; așadar, **Sh.** avea și o ipostază războinică.

Shekhina În concepția teologică a *iudaismului, unul dintre numele lui *Dumnezeu (*Yahweh), denumind ipostaza prezenței sale în lume. Prima sugereare a acestui nume este în *V.T.* (→ *Biblia*), unde se vorbește despre „locul pe care îl va alege El *Yahweh* din toate semințiile, unde să-și așeze numele său ca să sălășluiască întruinsul“ (*Deuteronomul*, XII, 5). Evoluția *teofaniei yahwiste parcurge calea complexificată de la stîlpul de foc, călăuzind expediția lui *Moise prin pustiu („Iar *Yahweh* mergea înaintea lor, ziua în chip de stîlp de nor, ca să le arate calea, iar noaptea în chip de stîlp de foc, ca să le lumineze“ — *V.T.*, *Exodul*, XIII, 21), pînă la noțiunea *Gloria lui El Yahweh* din vedenia *profetului *Iezechiel (*V.T.*, *Iezechiel*, X, 4), mai distinct în viziunea *templului ceresc (*ibid.*, XLIII, 2 și urm.) și mai ales în marea viziune inițială (*ibid.*, I, 28). După dărîmarea Templului din Ierusalim, se formează concepția despre un *Dumnezeu* transcendent, a cărui teofanie este chiar **Sh.**; noțiunea se precizează filosofic îndeosebi în sec. I e.n.; atunci, în traduceri *Bibliei* în ara-

maica populară, termenul *Shekhina* e utilizat sistematic. O altă tradiție tinde a-l considera pe Dumnezeu un *deus otiosus; de la marele *păcat al lui *Adam, **Sh.** se tot îndepărtează de pământ, ajungând la al 7-lea cer; și numai cei 7 „drepti” autentici, de la *Abraham la Moise, reușesc să-i întârzie retragerea, prin faptele lor bune, și chiar să-l readucă în lumea umană. În evul mediu, *Kabbala a tins să facă însă din **Sh.** o esență autonomă, considerând-o mediatoare între Dumnezeu și oameni. De remarcat intruziunea (sau numai similitudinea) acestei concepții din noțiunea christologică a *Sfântului Duh.

Shen Nong; *Xian Di*; Epitet: *Țăranul Divin cu Cap de Bou* Zeu și *erou civilizator, în *mitologia chineză, care i-a învățat pe oameni agricultura și folosirea plantelor medicinale; socotit deopotrivă diriguitorul vînturilor calde și domnul ploilor. *Miturile îi atribuie o carte arhetipală de medicină (de fapt, de herboristică medicinală), pe care i-a dat-o (sau i-a inspirat-o) împăratul mitic *Huang Di; (o veche sculptură îi reprezintă pe amîndoi, Huang Di cu o mîină protectoare pe umărul lui **Sh.N.** și cu altă mîină arătînd cartea, atitudinea împăratului fiind superior didactică). Potrivit tradiției, cartea conținea și o rețetă a pilulelor nemuririi, aflată de **Sh.N.** de la un personaj misterios, *Dai Yi*. Dar un alt filon (mai mult legendar decît mitic) îi venerază pe **Sh.N.** ca pe unul dintre primii împărați ai Chinei (cca 2900—2698, după cronologia semilegendară), considerat fiu al lui *Tian-long* (Dragonul Ceresc) și al neobișnuit de frumoasei zeițe *An Deng*; deoarece domnia lui a avut ca *simbol *focul, era numit și *Yan Di* (Împăratul de foc); pe cînd a început să guverneze, oamenii erau giganți (cu o statură de cîteva zeci de *zhang*: un *zhang*—3,2 m) și exclusiv carnivori. Ca împărat, **Sh.N.** a descoperit secretele plantelor și meșteșugul agriculturii, învățîndu-și supușii să cultive pămîntul și să folosească plantele atît ca hrană, cît și ca medicamente. Cartea ce i se atribuie, *Peng cao* (*Ierbarul*), conținînd descrierea tuturor plantelor cunoscute în China arhaică, ar fi fost redactată de fapt în sec. V—III î.e.n.

Sheol (ebr. שְׁאוֹל *šeol*—ceea ce nu se cercetează; mormînt) Țărîm tenebros subteran în *mitologia biblică: locul morților; mai tîrziu, un loc subpămîntean asimilabil *Infernului, vizînd mai pușin pedeapsa după *moarte, cît mai ales retragerea în tăcerea absolută postumă a sufletelor morților, pînă la Judecata de Apoi: „trebuie să mă pogor la porțile împărăției celor morți” (*V.T.*, *Isaia*, XXXVIII, 10). *Psalmii* îl numesc „locușul tăcerii” (XCIV, 17) și „împărăția morții” (CXV, 17). **Sh.** e considerat uneori un fel de cetate cu porți și paznici („portarii întinericului”), unde locuiesc „umbrele strămoșilor”. Dar mai des era imaginat ca un abis, uneori personificat ca monstru nesătul, înghițînd morții, alături descris ca fortăreață sumbră subacvatică („înutul întinericului și al umbrelor morții, ținut de beznă și de întineric și haos, unde lumina e totuna cu noaptea” — *V.T.*, *Iov*,

X, 21—22; „în adîncurile sale, se zburcîmă din pricina ta, ca să-ți isă în întîmpinare” — *V.T.*, *Isaia*, XIV, 9). Lipsit de prezența lui *Yahweh, **Sh.** este totuși mereu sub controlul acestuia („Adîncul Sheolului este deschis în fața lui Yahweh” — *V.T.*, *Proverbele lui Solomon*, XV, 11). Fiînd posibilă o identificare cu *mitul grec corespunzător, *Septuaginta traduce cuvîntul prin *Aidōs (*Hades); noțiunea *Sheol* nu a rămas stabilă: dacă în etapa timpurie thoraică (→ *Thora*) și vechi-testamentară (→ *Biblia*) nu însemna decît locul unde se strămutau morții, fără implicația pedepsei (*V.T.*, *Geneza*, XXXVIII, 35; XL, 31), nu mult mai tîrziu, în același loc subteran se pot prăbuși de vii nelegiuiții din categoria lui *Core* (*V.T.*, *Numerii*, XVI, 30—33); în altă etapă, credințele epocii *profeților au ajuns să considere **Sh.** ca pe un domeniu al *haosului și al celui mai dur inconfort, unde, de ex., monarhii criminali și tiranii sînt mîncați de vii de către viermi (*V.T.*, *Isaia*, XIV, 5—20; *Iezechiel*, XXXII, 21—27). În același **Sh.** au fost aruncați *uriașii arhaici, *Rephaim, și *îngerii răzvrățiți.

§ J. Frey, *Tod, Seelenglaube und Seelenkult im alten Israel*, Leipzig, 1898

Shible Zeu principal (poate chiar zeul suprem) în mitologia precreștină a cerkezilor (adighei) din Caucazul de Nord (→ *mitologii caucaziene*), stăpînul și producătorul fulgerului. *Cultul lui **Sh.** fusese foarte riguros, întrucît vechii cerkezi considerau moartea prin fulgerare o deosebită onoare: victima trăsnetului era interzis să fie boctită, iar mormîntul acesteia devenea sacru.

Shi jing (*Cartea cîntecelor*) Prima culegere de poezie chineză, alcătuită în antichitate (sec. XI—VI î.e.n.). Cele 305 cîntece sînt divizate în 3 categorii clasice: 1) *Guo jeng* (*Obiceiurile împărățiilor*); 2) *Song* (*Imnuri*); 3) *Ya* (*Ode*); ceva mai tîrziu, acestora li s-a adăugat un al 4-lea ciclu: *Er nan* (*Cîntece de la miazăzi*). Datînd de pe vremea existenței străvechilor partituri muzicale (ulterior pierdute), clasificarea, așa cum se cunoaște ea azi, a urmat criteriile muzicii, nu pe ale textului poetic. Imnurile (reprezentînd textele cele mai vechi din **Sh.j.**) au avut inițial scopuri specifice de *ritual religios (printre acestea — desfătarea *zeilor). Datorită acestui fapt, ca și unor date privind *panteonul chinez sau anumite datini, textele culegerii sînt în bună parte și o prețioasă sursă pentru cunoașterea *miturilor din China arhaică.

§ Kernhard Karlgren, *The Book of Odes*, New York, 1950

shintoisim (jap. *shinto* — calea *zeilor) *Religie etnică japoneză constituită din *cultul divinităților indigene (numite generic *kami) și considerată în plan teologic *Calea Divină*; totodată, **sh.** este pentru japonezi un mod de viață. Născut se pare ca o reacție împotriva introducerii *budismului (anul 552), **sh.** e menționat prima dată în *Cartea împăratului Yomei* din codexul *Nihongi. **Sh.** primitiv — dependent de *animism și lipsit de o morală religioasă — diviniza *soarele, *luna, ploaia, fulgerul, *pă-

mîntul, *focul, vîntul, marea, vulcanii, cutremurele, animalele, plantele, sub formă de *spirite anonime (*kami*); iar împăratul (*mikado*) în cadrul unei antropolatritii specifice, este Divinitatea Vizibilă (*Akitsu-kami*), secundată de eroii legendari și de divinitățile fenomenelor principale, care devin cu vremea antropomorfe și nominalizate; deopotrivă, se includ diferite culte totemice (→ *totem*): tatăl primului împărat legendar *Jimmu-Tenno era socotit fie crocodil, fie urmașul direct al zeiței mării, Toyotama-Hime. În *panteonul **sh.** primitiv încep să figureze, în ultima sa etapă, un șir de divinități, pornind de la perechea creatoare *Izanagi și *Izanami și culminînd cu zeița solară *Amaterasu, a cărei adorație ajunge la apogeu în preajma epocii noi a **sh.** În această epocă, **sh.** capătă o structură mai mult culturală decît culturală, cu o filosofie religioasă de orientare etică și spiritualist intelectuală, se pare, tributară unei anume influențe exercitate de *budism* și de *confucianism. De fapt, una din trăsăturile specifice ale **sh.** — adorarea frumuseții naturii (muntele vulcanic Fuji-Yama ș.a.) — s-a infiltrat chiar în budismul japonez, acordîndu-i o formă aparte. Dar influențele sînt reciproce, deoarece filosofia **sh.** modern s-a format pe baza filosofiei budiste. Se consideră adesea că în sec. VIII—IX nu se poate vorbi decît de un **sh.** budist sincretic; și apoi, în sec. XVII, o încercare a sa de a se contopi cu *neconfucianismul este explicată ca un efort de emancipare de sub înfrîmarea budistă. **Sh.** modern, adorînd divinități care pretind virtute și sinceritate, este o religie etică ce se concentrează asupra cultului imperial și adorării zeiței solare Amaterasu; împăratul e socotit divinitate încarnată și șeful religios suprem (deci monarh de drept divin, într-un stat totodată hierocratic și constituțional). Unii filosofi teologici au pretins că **sh.** este un *monoteism; pentru Izawa-Nagahide (sec. XVIII), „cele opt mii de miriade de divinități nu sînt decît manifestarea diferită a aceleiași zeități unice Kunitokotachi-no-Kami, Marea Unitate a tuturor lucrurilor din Univers“. Alții (Senge Takazumi, sec. XIX) l-au socotit un gen de *panteism.

§ Kato Genchi, *A Study of Shinto, the Religion of the Japanese Nation*, Tokyo, 1926

Shiotsuchi Zeul curenților marini și al căilor maritime, în **mitologia japoneză*; după narațiunile tradiționale din codicele *Nihongi, **Sh.** l-a ajutat pe împăratul primordial *Jimmu-Tenno în campania orientală a acestuia, asigurîndu-i navigația; l-a ajutat, de asemenea, pe zeul Hoori, al potolirii *focului, să ajungă la împăratul mărilor. **Sh.** este venerat și ca zeu oracular (→ *oracole*), care le indică oamenilor insulele și teritoriile ospitaliere și care veghează asupra tuturor rutelor de navigație către acele insule și teritorii.

‡ **Shivini** Zeul *soarelui, în **mitologia din Urartu* (Armenia antică), avînd ca model principal pe zeul *Çivá, din *mitologia vedică.

Shou Lao Zeul longevității, în **mitologia chineză*, venerat anterior ca divinitate astrală, de influența pașnică a căreia oamenii se bucurau neîncetat. Ca zeu astral, administrea unul din cele 75 ținuturi de sub jurisdicția Marelui Împărat al Orientului. Printre sarcinile sale era stabilirea datei *morții fiecărui om, zeul notînd în prealabil pe tabelele sale data exactă a nașterii; dar, ocazional, prelungea viața unor bătrîni, de unde și noul său atribut. Împreună cu zeul șansei, *Fu Xing, și cu zeul veniturilor, *Lu Xing, alcătuia o triadă binefăcătoare, care locuia într-o pagodă magnifică de pe Insula Fericită din mijlocul mării. Alte *mituri spun însă că locuia singur în steaua Canopus. În reprezentările plastice, care-l arată totdeauna rizînd, e caracteristică pleșuvia capului său mare, precum și piersica ținută în mîini, ca *simbol al longevității.

Shu (egipt. *shu* — a ridica, a fi gol) Zeul atmosferei, în **mitologia egipteană*, cel care și-a despărțit copiii (fiica sa *Nut — *cerul, de fiul său *Geb — *pămîntul) din îmbrățișare și, ridicînd sus de tot cerul (ajutat în acest efort de doi berbeci divini), pe care îl susține de atunci mereu cu mîinile sale, a putut să creeze lumea, însuflețind apoi cu respirația sa luminoasă toate făpturile terestre. Fiul al lui *Atum și căsătorit cu sora sa *Tefnut, **Sh.** e considerat de alte *mituri doar reprezentantul nemijlocit al creației întreprinse de *Atum* și întruchiparea actului suprem al acestuia, deci numai zeul care a pregătit creația, prin despărțirea cerului de pămînt, realizînd spațiul cosmogonic necesar. În miturile tîrzii, apare ca zeu al cunoașterii, alături al luminii și uneori e identificat cu *Ré-Harakhty. De obicei, reprezentat antropomorfic.

Shukallituda Grădinar mitic din Sumer (→ *mitologii din Mesopotamia*), care abuzează erotic de zeița *Inanna, în timp ce ea adormise în grădină. Incidentul s-a petrecut astfel: după mulți ani de strădanii sterile, contemplant cerul înstelat și învățînd să descifreze semnele zeilor, **Sh.** își refacă grădina și obține mari recolte de legume și zarzavaturi. Văzînd-o într-o noapte pe *Inanna*, care adormise printre straturile lui, **Sh.** o pîndește și îi iubește trupul adormit, dar după aceea e pedepsit de zeiță indirect, ea asmuțînd asupra țării 3 flăgeluri: umple fîntînile cu sînge, dezlănțuie vînturile pustitoare, trimite o molimă, însă pe profanator nu-l descoperă fiindcă el, sfătuit de tatăl său, s-a ascuns în preajma orașelor sumeriene, printre „capetele negre“ de agricultori (finalul *mitului e necunoscut, textul tăblițelor de argilă fiind alterat).

Shun; *Shun Di*; *Chong Hua* Împărat legendar chinez (ar fi domnit între 2317—2208 i.e.n.), pupilul împăratului *Yao, a cărui operă a continuat-o, desăvîrșind organizarea administrativă a imperiului. **Sh.** este — în tradiția chineză — *simbolul mitic ideal al înțeleptului ajuns cîrmuitor (*shen-ren*). A avut două soții concomitent ambele bune prietene (*Nu Ying* și *A Hong*). reflectînd — prin conviețuirea lor fără cusur —

firea ideală a soțului imperial. Cele două femei erau surori, ficele împăratului Yao, care le dăruise lui Sh., marcând astfel dreptul bărbatului din China arhaică de a fi poligam, pentru a-și asigura succesiunea prin mulți copii. Sub guvernarea lui, s-a statornicit o armonie perfectă între oameni. Sh. și-a consolidat statul, acționând funcții importante lui *Gao Yao și lui Yü; cu ajutorul tăblițelor de jad tradiționale (*gong, hou, bai, zi, nan*) a distribuit echilibrat toate rangurile și funcțiile necesare guvernării provinciilor imperiale. A fost înmormântat pe malul râului Xiang. Tradiția îi mai atribuie lui Sh. compunerea unui stil muzical de cea mai rară frumusețe (se și numește „muzica lui Shun”), constând din 6 tonuri *yang (masculine) și 6 tonuri *yin (feminine), în perechi; pe baza acestui sistem muzical se cînta imnul imperiului chinez, *Da he* (Marea armonie).

Shuwaliyatta Zeu insurgent din mitologia hurrită (→ mitologii din Mesopotamia), fratele zeului furtunii *Teshub pentru întronarea căruia luptă. Sh. este identificabil cu zeul hittit (anatolian) *Tashimshu.

Sia Zeiță sapiențială din *mitologia egipteană, ocrotind înțelepciunea și cunoașterea: ea personifică, de fapt, efortul mental, inteligența activă; asociată cu zeul *cuvîntului creator, *Hu, S. e reprezentată deseori șezînd la dreapta zeului *Thot.

Sibyllae (probabil din forma dorică Σιο βολλα a sintagmei θεοῦ βουλή — voința zeului) Profetese romane și preotese apollinice înzestrate cu darul *divinației. Numărul lor e incert: *Platon vorbește de una singură, considerînd-o ca prototip, sau referindu-se numai la cea din Cumae; după *Lactantius erau zece: *Albunea* (locuind într-o dumbravă de lângă Tibru), *Delphica*, *Demophile*, *Libyca*, *Samia*, *Persica* ș.a. Cea mai vestită, *Delphica* sau *Cumana* din orașul italic Cumae (uneori numită și *Deipholea*), pe care ar fi consultat-o *Aeneas; aceasta, deosebit de longevivă, dar împutîniindu-și trupul pe măsura îmbătrînirii, i-ar fi oferit lui Tarquinius Superbus *Cărțile Sibylline* (cf. Vergilius, *Eneida*, VI, 10); romanii o considerau inspirată direct de *Apollon, de aceea Tarquinius ar fi plătit o sumă imensă pentru 3 din 9 cărți, nefiind în stare să le cumpere pe toate și tocmindu-se la preț cu Sibylla din Cumae. Dar, după o altă *legendă, relatată fără mari deosebiri de Plinius cel Bătrîn, Titus Livius, Dionysios din Halicarnas, Aulus Gellius ș.a., aceste cărți i-au fost oferite lui Tarquinius Superbus de o bătrînă anonimă; cînd regele nu a vrut (sau nu a putut) să accepte prețul cerut, bătrîna a ars pe vatră 3 din cele 9 cărți, apoi încă 3, fără a-și modifica prețul, și abia ultimele 3 au fost cumpărate de rege, fără tocmeală. După tradiție, colecția primitivă a celor 3 cărți cumpărate de Tarquinius a ars în marele incendiu al Capitolului, din anul 83 î.e.n.; ulterior, o comisie numită de Sulla a încercat să reconstituie textul integral, pe baza *oracolelor aflate în circulație; noua colecție, conținînd cam 1000 de versuri și depusă solemn în Capitoliu (76 î.e.n.), este mutată de Augustus (12 î.e.n.) pe Palatin.

Cărțile Sibylline (*Libri Sibyllini*) ar fi conținut toate oracolele apollinice și o anumită legislație religioasă, repectată timp îndelungat de romani. În realitate, textele tradiționale nu au rămas nemodificate, probabil adesea și din motive conjuncturale. După ce codicele reconstituit a fost mutat în *templul lui Apollon de pe Palatin, împăratul a numit un colegiu special de zece *sacerdoți (*quindecemviri sacris faciundes*), care să aibă grija supremă a pazei; de atunci, textele sibylline nu mai puteau fi consultate decît pe baza deciziei senatului și chiar atunci numai în împrejurări (naturale, politice, militare) excepționale. Se pare că de la început, accesul nu fusese general, căci încă sub Tarquinius Superbus cele 3 cărți legendare s-ar fi păstrat în paza a zece custozi (5 patricieni și 5 plebei) constituiți în comisie din anul 367 î.e.n.; incinta de păstrare era templul lui *Iupiter Capitolinul (de pe Capitoliul din Roma), iar cele 3 texte puteau fi consultate de preoți în împrejurări grele, cînd se cerceta destinul viitor al poporului roman. *Cărțile Sibylline* sînt însă atestate de istoricii romani abia în primii ani ai republicii, ca un codice eclectic de oracole grecești, vag adaptate. Apoi, mereu amplificate, sub împăratul Augustus, textele au fost supuse unei revizii critice fundamentale, înainte de a fi fost mutate în templul apollinic. Dar în sec. IV, din porunca lui Stilico, aceste scrieri sînt arse, neputîndu-se salva decît citatele anterioare ale altor autori (cam 70 versuri); iar ceea ce a început să circule ulterior sub titlul de „cărți sibilline” nu reprezintă decît o contrafacere. După unele izvoare antice, textele sibylline ar data din vremea lui Solon (sec. VII—VI î.e.n.) și ar aparține numai Sibyllei din Hellepont.

§ C. Schultess, *Die sibyllinischen Bücher in Rom*, Leipzig, 1895

Sid (pl. *Side*) Ființă divină, greu individualizabilă pentru că e multiplicată în număr indistinct, din *mitologia celtică, mai ales în ramura irlandeză. Ființele din categoria *Side* se credea că locuiesc sub pămînt, în dealuri, în peșteri, în crăpăturile stîncilor, altelei însă pe minunate insule oceanice. Organizați după tipologia societății omenești, Sizii sînt adesea în rivalitate cu oamenii; unii oameni (mai ales eroii) reușese să pătrundă în lumea acestora, mergînd la ei fie să le peștească fetele, fie pentru a-și procura obiectele miraculoase de care dispun aceste misterioase divinități.

Siddha Clasă de semizei din *mitologia vedică și *post-vedică, înzestrați cu forță magică supranaturală și locuind între Pămînt și Soare; sînt semidivinități prin excelență benefice. Zona lor de locuire se numește adesea *Siddhahsetra* (Țara Fericirilor) sau *Siddhabhūmi* (Țara Fermecată).

Siduri Vrăjitoare mitică babiloniană (→ mitologii din Mesopotamia), locuind pe țărmul oceanului care înconjoară pămîntul. Zeiță a vinului, patroană a cramelor. S. avea epitetul curent în acest înțeles: *Hangița Zeilor*; amintită în *Poemul lui Ghilgamesh.

Siegfried Eroul mitic principal din *Nibelungenlied* (→ *Nibelungi*) reluat după *Sigurdhr* din *mitologia scandinavă (→ *Edda Veche*, *Völsungasaga*), printre ale cărui fapte fabuloase este uciderea *balaurului *Făfnir, păstrătorul aurului nibelung; dar, murind, Făfnir aruncă asupra comorilor (de care e deposedat) *blestemul aurului* (→ *blestem*), devenit ispită perpetuă și consecință nefastă pentru oricine ar pătrunde în raza sa de acțiune; acest submit alegoric descrie acțiunea blestemului chiar asupra lui **S.**, a cărui biografie mitică e spectaculoasă: gustînd din inima friptă a lui Făfnir, începe să priceapă graiul păsărilor de la care află despre *Walkyria *Brunhilde; logodindu-se cu ea și îndrăgît de ea, e silit — printr-o manevră magică de spălare a memoriei — să se însoare totuși cu Gudrun, fiica Kriemhildei și sora regelui burgund Gunnar, pentru care de fapt cucerise inima Walkyriei; iar după o ceartă dintre cele două femei, **S.** e ucis (dintr-o uelțire a Brunhildei) de cumnatul său Hagen (Gutorm). Sub stratul de *legende cavalești, mitul *morții e umbrît de alegoria *blestemului aurului*.

Sif (norv. *sif* — neam, stirpe) Zeiță *htonîcă din *mitologia scandinavă, ocrotînd fertilitatea lumii, munții împăduriți și iarba. Zeul infernal *Loki i-a dăruit părul de aur care a făcut-o strălucitoare; iubită de zeul stîncilor sterpe *Hrungnir, nu-i acceptă dragostea și se mărită cu *Thorr, zeul fulgerului, de la care naște pe *Modi, dar devine astfel și mama vitregă a zeului-schior *Ullr; mai naște și o fiică: Thrud, care simbolizează forța imbatabilă a tatălui ei. Darul oferit de Loki este însă silit: zeul *focului subpămîntean îi furase părul autentic, făcînd-o să chelească, întrucît **S.** era printre cele mai frumoase femei divine; dar amenințat, Loki obține de la piticii aarari (→ *Sindri*) un nou păr de aur, pe care i-l implantează. Unele interpretări deduc din *mit că **S.** nu ar fi decît personificarea cîmpiei și a lanurilor, pe care zeul atmosferic Thorr o fecundează prin furtunile pluviale.

Sigyn Soția zeului infernal *Loki, din *mitologia scandinavă. Cînd zeii Aseni (*Asa) îl leagă pe acest zeu turbulent, într-o peșteră, cu mașele fiului său Narvi (născut de **S.**) și îl pun sub gura, picurînd neîncetat venin, a unei vipere, **S.** se așează de bunăvoie alături și adună periodic veninul într-un vas pe care îl varsă afară, ca să ușureze chinul sofului ei.

Silenus (grec. Σειληνός) Satir din *mitologia greacă, avînd înfățișare grotescă, dar profundă înțelepciune și totodată harul profeției. Vechea tradiție mitică din Hellada afirma că **S.** a fost înțeleptul care a contribuit, împreună cu discipolul său *Dionysos, la civilizarea lumii; în *Bucolicile* lui Vergilius (egloga VI), **S.** dezvoltă ideile cosmogonice ale lui *Epicur; iar în *Istoria pestrîi* a lui Ailianos, poartă o discuție filosofică în care, la cererea regelui *Midas, prezintă o lume necunoscută, care ar coincide, în unele repere, cu *mitul *Atlantidei. Miturile mai tîrzii, socotindu-l fiu al lui *Pan sau al lui *Hermes, îl înfățișau ca preceptor al lui *Dionysos* și apoi

făcînd parte din suita acestui zeu (în varianta romană, din alaiul lui *Bacchus, al cărui educator fusese); atunci **S.** era reprezentat ca un bătrîn caraghios, mereu beat, adesea călare pe un măgar (romanii și-l imaginau bețiv, cîrn, chel, slut). O tradiție antică îi atribuia și invenția flautului. În *mitologia romană există și pluralul *Sileni* — divinități secundare ale tufişurilor și boschetelor. La origine, se pare că **S.** fusese un daimon (→ *demoni*) sau un *geniu al vegetației.

Silvanus Zeu arhaic din *mitologia romană; confundat mai tîrziu cu *Faunus, era invocat ca protector al vegetației sălbatice, mai ales al dumbrăvilor și *pădurilor; *cultul său provine probabil dintr-o formă de *dendrolatrie legată de un *tabu primitiv. Într-o epocă veche, *Silvanus* era și un epitet al zeului *Mars. De la un timp, devine un zeu popular, mai ales țărănesc și pastoral, întrucît i se atribuie și ocrotirea turmelor; de atunci li se îngăduia și femeilor să asiste la serviciile divine ce îi erau consacrate. Ori de cîte ori se considera că se supără, era îmbunat cu *ofrande simple de lapte proaspăt. **S.** avea și formă plurală: *Silvani*.

simbol (grec. σύμβολον — semn; lat. *symbolus* — pecete) În *mitologie și *religie, o reprezentare convențională concretă a unei noțiuni abstracte, urmărind fixarea accesibilă a unor *mituri incomprehensibile în forma lor originară; astfel, pasărea fiind **s.** zborului, mitul lui *Icar, care folosește în aeropurtare aripi batante, devine **s.** aspirației omenești de a zbura; în schimb, zborurile *profetului biblic *Iezechiel, în condiții incomparabile cu mediul ambiant natural, nu sînt traducibile în **s.** Prezența **s.** ca element mitic traductor e mai răspîndită în unele arii (de ex., *mitologia greacă) decît în altele, după cum este mai prielnică unor categorii de mituri din mitologia generală (marea — *Poseidon; *haosul acvatic primordial — *Tiamat; *soarele — *Ré, *Helios, *Shamash; *focul subteran — *Hades, *Loki; focul ca *element — *Agni; frumusețea feminină — *Aphrodite; agricultura — *Demeter; *moartea — *Osiris ș.a.), însă chiar și aici interpretarea simbolică simplifică și minimalizează nucleul mitic originar. Mai mulți mitologi au operat o reducere a întregii mitologii la un sistem de gîndire simbolică, adesea confundînd miturile cu literatura (în special romanticii germani, apoi, în felul lor aparte, psihanalistii, ca **S.** *Freud și C. G. *Jung, în fine existențialistii, ca M. Heidegger). **S.** nu poate fi nici exclus din interpretarea mitologiei, însă nici generalizat ca o cauză esențială și unică a mitogenezei.

§ Carl Gustav Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, Leipzig—Wien, 1912; id., *L'homme et ses symboles*, Paris, 1970; Mircea Eliade, *Images et Symboles*, Paris, 1952

Simon Magul Personaj misterios din sec. I e.n., descris parțial în *N.T.* (→ *Biblia*) și sporadic în *patristică și în unele scrieri gnostice — în moduri diferite, de oarecare ambiguitate.

Izvoarele creștine îl prezintă ca pe un doritor să cumpere cu bani forța spirituală a *Apostolilor (de unde și termenul *simonie*, denumind traficul sacralității și al funcțiilor ierarhice bisericesti). **S.M.** a fost botezat de ap. Filip, care predica învățătura lui *Isus Christos în Samaria, se pare ținutul original al personajului „căre era vrăjitor și amăgea poporul Samariei“, oamenii însăși afirmând că „el e puterea lui Dumnezeu, numită cea mare“ și ascultind de el, „fiindcă de multă vreme, cu vrăjile lui, le luase mințile“: predica lui Filip reușește să îndrepte atenția mulțimii spre învățătura creștină și atunci s-a convertit chiar **S.M.**, probabil deoarece „uitându-se la semnele și la marile minuni ce se făceau era peste măsură de mirat“ (*N.T., Faptele Apostolilor*, VIII, 9—13). Se deduce că îl impresionase cel mai mult *taumaturgia, căci „dacă a văzut că Duhul Sfânt se dă prin punerea mâinilor apostolilor, le-a adus bani și le-a zis: «Dați-mi și mie puterea aceasta, ca pe oricine voi pune mâinile să primească Duhul Sfânt!»“: același gest era deci interpretat diferit (**S.M.** nici nu trata *spiritul divin decât ca pe o putere șamanică, bună în orice practici de *magie), fiindcă ap. Petru îi răspunde: „Banii tăi, cu tine odată, să fie de prăpăd! Căci ai socotit că darul lui Dumnezeu se câștigă cu bani!“ și îl îndeamnă să se pocăiască, iar **S.M.** pare convins și speriat: „Simon a răspuns și a zis: «Rugați-vă voi la Domnul pentru mine, ca să nu vie asupra mea nimic din cele ce ați zis»“ (*ibid.*, 18—24). *Origenes nu face decât să reia textul nou-testamentar (*ibid.*, VIII, 10): „Simon, magul din Samaria, [...] zicea că el este puterea lui Dumnezeu numită «cea mare»“ (*Contra Celsum*, VI, 11). Nu ne informează mai mult nici *Tertullianus. Iustin Martirul (în *Apologia*, cca 138) vorbește despre un samaritan, Simon, din satul Gitta, care a devenit celebru prin minunile săvârșite la Roma, sub Claudius, ajungând să fie socotit zeu și consacându-i-se chiar o statuie cu dedicația *Simoni Deo Sancto*; dar o inscripție autentică, găsită în 1574 (*Simoni Sango Deo Sacrum Sex Pompeius*), indică o confuzie făcută de Iustin cu zeul roman *Semo Sancus. Hippolytos citează o scriere, atribuită lui **S.M.** (*Marea Revelație*), în care se predică prezența *Forței infinite*, ca principiu a tot ce există, un principiu identificabil cu *focul increat (ca *element), însă creator, cu rol esențial în *cosmogonie. Într-o scriere aparent gnostică (→ *gnostici*) — *Recognitiones* — e prezentat un Simon Magul care susținea că, mai presus de toți zeii existenți, este *Zeul Bun*, incognoscibil și neputând fi măcar conceput, în timp ce zeul din *N.T.* este un zeu imperfect, al răutății, astfel că și lumea, opera lui, este imperfectă și ea; așadar, *mintuirea oamenilor nu ar avea altă cale decât soluția unică a descoperirii și cunoașterii Zeului Bun (*Bonus Deus*). Textul din *Faptele Apostolilor* sugerează, fără a spune explicit, un *simbol: între *Simon Magul*, vrăjitor, și *Simon Petru*, primul dintre Apostoli, unul subînțelegându-se că este slujbașul *Diavolului, celălalt — sluj-

torul lui Isus Christos. Diverse apocrife au încercat să ilustreze această opoziție; astfel, aflându-se la Roma, **S.M.** vrea să-și consolideze popularitatea printr-un act de magie și se pregătește să imite înălțarea lui Christos; fie pe Cimpul lui Marte, fie chiar în For, sare în aer de pe o schelă specială, *demonii îl susțin (într-o variantă se ridică el însuși de la sol, în pură levitație), iar ap. Petru le poruncește să se retragă, încit **S.M.** se prăbușește zdrobindu-se de pietre (pietrele simbolizând numele lui Petru: πέτρα, πέτρος [Petros] — piatră, stincă).

§ K. Pieper, *Die Simon-Magus-Perikope*, Münster, 1914

Sin Zeul-lună în mai multe *mitologii din Mesopotamia (la sumerienii: *Suen*); inițial zeu principal, care își cedează apoi importanța culturală, în Akkad și Babilon, odată cu dezvoltarea agriculturii, ascensiunii *cultului zeului solar *Shamash, rămânind totuși până în tirzia epocă asiriană un zeu venerabil și important (babilonienii îl considerau tatăl lui Shamash și al zeiței *Ishtar); identificat mai tirziu cu *Nannar, **S.** este fructul divin care renaște neîncetat. Într-un imn sumerian, reluat și extins apoi în toată Mesopotamia, **S.** e numit: „Întîiul dintre toți, cel puternic, căruia nici un zeu nu-i scrutează inima necuprinsă, iute alergător cu genunchi neobosiți, care le deschide zeilor, fraților săi, drumul!“ Aici se include și o concepție astrologică arhaică, socotind **Luna (Sin)* astrul major și de valoare oraculară superioară față de **Soare (Shamash)* și de planeta Venus (*Ishtar*); imnul sugerează că Luna călăuzește pe cer constelațiile, care sînt imaginile vizibile ale zeilor. Printre epitelile principale, ale lui **S.** figura mai ales supranumele *Naramsit* (Zeul ieșind strălucitor, Lumina ce se înalță). Era reprezentat de obicei pe tron, cu o barbă bogată până la brîu, în mâini cu însemnele regale (sceptra și toiagul), pe cap cu o tiară cu 4 perechi de coarne sub care era secera lunii — „barca cea curată a cerului“. Cifra 30, *simbolul său numeric, indica numărul zilelor convenționale ale unei luni calendaristice. Marile sanctuare ale zeului se aflau în orașele Ur și Harran.

sincetism (grec. συγκρητισμός; σύν + κρητισμ; *Plutarh: a combina laolaltă un dușman comun din bărbații cetăților Cretei) Termen aplicat mai ales în circulația formelor culturale, cu precădere în *mitologie și folclor, ca noțiune desemnînd un fenomen spontan, nedeliberat, de suprapunere sau contopire a unor *mituri și/sau teme folclorice sau a unor divinități din diverse zone geografice; chiar dacă sînt diferențiate prin anume particularități secundare, avînd însă o esență atributivă mai mult sau mai puțin asemănătoare, acestea se pot contopi într-o singură structură comună mai multor popoare (de ex., *Isis — *Ishtar — *Astarté; *Dyaus — *Zeus — *Iupiter — *Odin; *Kukulcan — *Quetzalcoatl — *Nacxit*). Există și forme de **s.** între *mituri aparent antagonice: *Isus Christos e comparabil cu *Mithra,

*Attys, *Adonis, *Osiris; *Fecioara Maria — cu Isis, dar și cu Eredatfedhri (fecioara care li va naște pe *Saoshyant). *Serapis însă nu e o divinitate sincretică, ci un produs eclectic artificial, de elaborare teologică. Forme noi de s. se întâlnesc în arhipelagurile Pacificului (→ *carogocult*), ca și în Africa, fiind urmări fie ale activității misionarilor creștini sau ale expansiunii islamice, fie ale absorbirii nedigerate a civilizației europene: astfel, boșimani adoră un zeu, Erob, cu atribute confuze, împrumutat de la hotentoti (Elob, corupție fonetică de la *Elohim); iar vechiul zeu nigerian *Ogivu, ocrotitor al singelui și sevei, a devenit și zeul benzinei. În condițiile influențelor și contaminărilor interculturale, s. este o tendință de simplificare a *panteonului în genere și a structurii anumitor divinități care se aglomerează în conștiința omului religios politeist (→ *politeism*). După P. Léveque, există un s. (henoteist), înclinat să identifice între ele divinitățile de același sex din *religii diferite, spre conceperea divinului ca o esență unică (cf. *Essai de typologie des syncrétismes* — în culegerea *Les syncrétismes dans les religions grecque et romaine | Colloque de Strasbourg*, Paris, 1973).

Sindri Unul din cei mai iscusiți gnomi din *mitologia scandinavă și *germanică; acest pitic este un artizan rafinat — aurar, fierar, în genere specialist în metalurgia magică; împreună cu fratele său Brokk, care se îngrijea de foale (amândoi, fii ai preaputernicului pitic Ivaldi), a confecționat lancea Gungnir, care nu-și greșea ținta și nu putea fi oprită din zbor (pentru *Odhinn); *părul de aur* (pentru zeița *Sif); corabia Skidbladnir, omnidirecțională și încăpătoare — putând transporta toți *zeii din *Asgardh — și care putea fi strinsă pînă la dimensiunea unui obiect de buzunar (pentru *Freyr); mistrețul cu păr de aur Gullinbursti, care se regenerează pe măsură ce e mîncat (pentru toți zeii clasei *Asa); inelul Draupnir, din care picurau, la fiecare a 9-a noapte, alte 8 inele de aur (pentru Odhinn); ciocanul fulgerător *Mjölhnir (pentru *Thorr). Lui S. i se acordau epitețele: *Omul-de-zgură* și *Faurul*, iar fratele său Brokk se numea și *Viezurele*.

Singdonga *Spiritul suprem, în *mitologia populației aborigene (preariace) bihor, din Chota Nagpur (India). La început, S. se aflase în lumea inferioară, subacvatică, a oceanului primordial; apoi s-a ridicat la suprafață prin tulpina scobită a *lotusului și i-a poruncit broaștei țestoase să-i aducă de pe fundul apei puțin mîl; acceptînd ordinul, broasca țestoasă subțiază fără voie mîlul, ridicîndu-l prin apă; trimis după aceea, crabul păștește la fel; abia lipitoarea reușește să aducă puțin mîl intact, depunîndu-l în palma lui S., iar acesta poate face din mîl Pămîntul (→ *cosmogonie*). Structural, acest *mit cosmogonic are corespondențe în miturile similare din alte arii asiatice: fino-ugrică (→ *mitologie finlandeză*) și uralo-altaică (→ *mitologie mongolă*).

§ Rai Bahadur Sarat Chandra Roy, *The Bihors, a little known jungle-tribe of Chota Nagpur*, Ranchi, 1925

sinucidere rituală Cele mai multe *religii, ca și majoritatea sistemelor juridice civile, au condamnat actul sinuciderii, indiferent de motivația psihologică a sinucigașilor (în concepțiile laice, exceptîndu-se și chiar încurajîndu-se acele acte sinucigașe în care erau interesate demnitatea patriei sau securitatea statului). Cele mai intransigente religii în acest sens sînt *iudaismul, *creștinismul și *islamul, din ideea că o creatură nu are dreptul de a dis-truge opera creatorului. Chiar dacă în numeroase alte forme religioase sinuciderea e acceptată în mod tacit, excepțiile de încuviințare fățiș sînt rare și chiar această încuviințare are în vedere o rațiune bine motivată: în *shintoism — unde tradiția a menținut predilecția pentru formele seppuku (*harakiri*) și kamikaze, în religia aztecă, precum și în unele comunități filosofice (*pitagoreicii, platonicii*; de asemenea *stoicii* — care o și recomandau). Îndeobște, sinuciderea a fost privită fie ca un act de libertate și curaj, fie ca unul de lașitate, fie ca o consecință a dezaxării mintale. La începutul sec. XIX, opinia generală se lasă influențată de medicii S. E. Esquirol (*Sur la monomanie du suicide*, Baillière, 1838) și Moreau de Tour, pentru care toți sinucigașii sînt fără excepție niște alienați mintali; dar, spre sfîrșitul aceluiași secol, sociologul Émile Durkheim (*Le suicide*, Paris, 1897) afirmă că un om cu mintea sănătoasă nu poate atenta la propria viață decît din rațiuni particulare motivate. Aceste „rațiuni particulare” au fost însă întotdeauna diferite; statistica a decelat următoarele categorii cauzale: fanatism religios sau politic, deznădejde, orgoliu, vanitate, sațietate de viață, spirit de imitație, decepție în dragoste, crah financiar, onoare, devotament, demnitate, nerăbdarea de strămutare în viața de apoi. Contrar opiniei acreditate (oficial sau popular), în categoria nevroticilor, sinuciderile sînt ceva mai frecvente la schizofrenici, mult mai rare însă la isterici și în nevrozile comune, dar destul de numeroase la epileptici; sînt în schimb foarte rare în cazurile de demență și complet inexistente la debilizii și arierații mintali; există însă, prin excepție, forme de inframisticism maniacal, în sectele manipulate (de ex. *secta sinucigașă Templul Poporului de la Jonestown). Rata sinuciderilor este variabilă probabil și etnic, dar mai ales (ceea ce interesează istoria) în funcție de religia practică și de stadiul respectiv al civilizației, ~ *Primitivii* din fazele primare ale societății omenești (așa-ziii troglodii) se poate afirma că nu cunoșteau fenomenul sinuciderii, dacă observăm că în Țara de Foc (unde locuiau grupuri umane, ca tribul *ona*, descris de Charles Darwin mai curînd ca o turmă) sau în Australia Centrală, actul sinuciderii de orice gen este cu desăvîrșire absent. ~ În *Egipt*, justiția faraonică, în cazuri penale grave, recomanda sinuciderea atunci cînd condamnatul era un demnitar; o anumită s.r. se întâlnea uneori printre faraoni: după Herodot,

Ramses II s-a sinucis în ziua când a împlinit vârsta de o sută de ani; mult mai târziu, ca să nu fie umilită, Cleopatra s-a lăsat mușcată de un șarpe veninos. ~ În *China* antică nu au existat restricții; dimpotrivă, exista chiar un *zeu sau un *geniu patronal al sinucigașilor; dar, datorită răspîndirii *budismului (și, implicit, doctrinei *saṃsāra a ciclului de reîncarnări), sinuciderea devine un fenomen social ritualizat, care se efectuează în cadrul unor ceremonii publice, anunțate prin afișe, astfel că intensă frecvență a cazurilor duce, în sec. XIX, la măsuri de stăvilire a fenomenului prin edicte religioase. ~ În *India*, s.r. nu a constituit niciodată o practică frecventă, dar nici nu a fost evitată; tradiția scripturală vedică (→ *Veda*) și *budistă* nu precizează altceva decît avantajul eliberării spiritului (*Ātman) din trup; în *jainism, s.r. este admisă ca o cale a desăvîrșirii. Regele Candragupta (322—298 î.e.n.) s-a sinucis prin inaniție. Văduvele erau (și mai sînt adesea) obligate de tradiția morală să moară spre a-și urma soții; astfel numeroase soții se aruncă de vii în flăcările rugului de incinerare al soților, considerîndu-se acesta un act de onoare, o sinucidere simbolică, numită *sati*, după zeița Sati, fiica marelui zeu *Civă, sinucisă potrivit tradiției mitice. ~ În unele zone din peninsula *Indochina* (îndeosebi la populația budistă), uneori sînt practicate sinucideri protestatate prin autoincinerarea rituală (cazul bonzului Tchich Uang de 73 ani, din Saigon, care și-a dat foc după ce s-a stropit cu benzină, sau al novicelui de 17 ani din Hue, a cărui sinucidere a urmat un *ritual budist riguros, ca replică la măsurile președintelui Diem care, catolic fiind, nu acorda egalitate religioasă credincioșilor budiști). ~ *Japonia* posedă forme de s.r. dintre cele mai complexe, care multă vreme au depins de *cultul specific al strămoșilor și de venerația pentru împărat, fiind pe de o parte încadrate în *credința caracteristică asupra însușirilor purificatoare pe care le are *moartea, pe de alta — în totală absență a thanatofobiei din mentalitatea japoneză; tradiția s.r. a fost tot timpul alimentată abundent de cele două religii de bază: *shintoisumul* și *budismul*. Forma tradițională militară *kamikaze* (vîntul divin) este o expresie de abnegație și devotament patriotic; stabilită de Inoguchi, în memoria unui uragan sacru care, distrugînd flota mongolă a lui Kubilai-han la 14 august 1281, a salvat arhipelagul nipon de invazie, în epoca modernă, această tradiție militară a dus la transformarea benevolă a bărbatilor în arme vii: apare omul-torpilă, omul-avion, omul-bombă, omul-rachetă (în ultimul război, aviația și-a format un corp special: *tokubutsu*, de piloți fără alternativă). Europeanii au considerat misiunile *kamikaze* fie robotizare, fie fanatism patologic; dar nu se înregistrează nici un caz de rebeliune, refuz, ezitare, dimpotrivă, cererea de misiuni depășea cu mult oferta, iar mobilul, în cadrul perfect lucid, era o incomparabilă forță morală religioasă (poate totuși comparabilă numai cu a primilor creștini),

specifică Japoniei, din tradiția samurailor; (primii *kamikaze* din 1944—1945 au fost zeificați, acordîndu-li-se familiilor onoruri și pensii mari); un *kamikaze* venea să-și ia în primire misiunea în cadrul religioș ceremonial, în tradiționalul veșmînt alb sau negru, ras în cap, după ce își făcuse testamentul și lăsase o buclă de păr și unghiile tăiate, iar văduvele au constituit ulterior un club, făcînd de două ori pe an pelerinaje la sanctuarul Yasukuni din cadrul cultului proiectilelor umane voluntare (*nikudan*). Celălalt ritual: *harakiri* (pîntece-deschis), numit însă de japonezi cu un cuvînt mai puțin vulgar: *seppuku* — este o tradiție specifică shintoistă, constînd, pînă în sec. XII, din tăierea beregatei, apoi din despicarea fulgerătoare a abdomenului cu extragerea intestinelor, numai după o pregătire de cîteva ore, rezidînd într-o maximă concentrare spirituală. Femeile japoneze au dreptul la sinuciderea *gigaki*, prin tăierea beregatei. ~ În *lumea ebraică*, sinuciderile au fost rare, intrucît legislația religioasă a *iudaismului* a condamnat actul, socotit infamie contrară planurilor lui *Yahweh; totuși, *Biblia citează cîteva cazuri de excepție, fiecare cu justificarea sa particulară: Saul se aruncă în sabie, după dezastrul războiului cu filistenii; un macabeu, căruia Antiochus îi ucide 6 frați, se aruncă în foc; Ptolemeu Makron se otrăvește, acuzat fiind de trădare; Zambî se lasă ars din remușcare; Eliazaz se omoară ca să-și eternizeze numele; Rhazis alege moartea ca să nu-și renege credința; Abimeleh, lovit mortal de o femeie, ordonă unui slujitor să-l omoare de tot, ca să nu se spună că l-a răpus o mîină femeiască; Iuda se spînzură (*N.T.*, *Matei*, XXVII, 5) sau își despacă pîntecul (*N.T.*, *Faptele Apostolilor*, I, 18) din remușcarea de a-l fi trădat pe *Isus Christos. ~ În *Hellada* arhaică, sinuciderea de orice fel era repudiată, iar sinucigașii, îngropați în afara orașelor, în locuri ascunse și sălbatice, cu interdicția oricăror semne funerare; în Cipru, acestui gen de mort i se ardeau mîinile. După *Platon, omul fiind proprietatea zeilor, nu poate dispune de moartea sa; iar Aristotel condamnă sinuciderile, deoarece acest act „slăbește cetatea” și, lipsînd-o de un cetățean, „atrage asupra ei minia zeilor”. Mai târziu, în epoca de consolidare a cetăților grecești, statul avea dreptul, prin magistrații săi, să autorizeze sinuciderea și să procure doza necesară de zeamă de cucută; în cazuri speciale, sinuciderea era de fapt comutarea pedepsei cu moartea prin execuție sau alternativă ostracizării; așa s-a întîmplat cu *Socrate; care a luat cu mîna sa otrava, apărîndu-și demnitatea și dreptul moral de a nu prefera exilul. Sinuciderea capătă acordul scepticilor, cinicilor, epicureicilor (care o considerau un act firesc de eliberare) și stoicilor (care o justificau pentru omul care nu mai era în stare să ducă o viață omenească normală). ~ La *Roma*, influențată de filosofia stoică, dar și de conștiința datoriei față de patrie, sinuciderea era practică — după informațiile date de Seneca, Lucretius, Cato — pentru a salva onoare.

pentru a nu supraviețui dezastrului patriei sau din disperare. Seneca o definește astfel: „Sinuciderea este triumful voinței omenești asupra lucrurilor”. ~ La *celți*, credința în imortalitate și în transmigratia sufletelor a acreditat o existență postumă fericită chiar și pentru sinucigași. Gallii se sinucideau ca să-și urmeze șeful mort; dar se practica și un tip de derogare particulară: cînd un candidat la moartea prin sinucidere mai avea de rezolvat treburi terestre, își cumpăra un înlocuitor care, împărțind plata încasată celor apropiați ai săi, se sinucidea în locul candidatului. ~ *Popoarele precolumbiene* din America Centrală respectau și practicau sinuciderea; *sacrificiile aztece pentru zeul *focului, *Huehuetotl, erau conștiente: alergătorul, purtînd flacăra vie în pieptul despîcat, nu avea conștiința unei condamnări, ci a unei misiuni sacrificiale. Popoarele din grupurile nahuatl și maya au avut sinucigași, în majoritate prin spînzurare, pe care îi aștepta ospitalieră în *Paradis zeita spînzuraților, *Ixtab. ~ În *Africa Neagră*, în genere, ideea sinuciderii produce groază, din credința că actul deliberat de a-și curma singur viața este inspirat de *demonii malefici — ca în Uganda sau la tribul ashanti din Coasta de Fildeș; iar tribul pagaforek (Guinea) profanează (→ *profanare*) și lapidează cadavrele sinucigașilor; în tribul diola (Senegal) se produc sinucideri frecvente, din răzbunare contra celor prea atașați de viață; iar dogonii (Mali) obișnuiesc să se retragă în păduri și să moară de foame, pentru a-și regăsi strămoșii. ~ În *Polinesia*, tribul canac respectă și practică sinuciderea, crezînd că pe această cale omul poate ajunge *zeu, de fapt, din năzuința de a obține condiții mai bune de existență. ~ *Eschimoșii*, admițînd *metempsihoza, în ideea că omul bun renaște în alt om, iar cel rău într-un animal, și considerînd moartea o tranziție scurtă între două vieți, nu disprețuiesc sinuciderea; din același motiv (implicat însă în marea dificultate de a hrăni un om neproductiv), bătrînii sînt lăsați singuri, în deșertul de zăpezi, ei înșiși așteptîndu-și moartea fără revoltă, conștienți de rațiunea specifică a tradiției polare. ~ În *lumea creștină modernă*, sinuciderea este interzisă; dar martirajul comunităților timpurii din creștinismul primitiv era totuși un gen de sinucidere colectivă, lentă sau instantanee: acei creștini cîntau psalmi în groapa cu lei sau își mortificau trupul în recluziune; sinucigașii martiri (sf. Francisc, sf. Martinian, sf. Dominic) au fost canonizați de *Biserica. Primii mari teologi și părinți ai Bisericii (*Origenes, *Tertullianus, *Toma din Aquino) consideraseră îndreptățită sinuciderea prin martiraj, iar Tertullianus definea drept sinucidere moartea deliberată a lui Isus Christos; mai tîrziu, Toma din Aquino și-a pus întrebarea cum ar fi putut muri Isus fără să o fi vrut el înșiși. Părinții Bisericii glorificaseră martirajul, stîrnind în grupurile creștine o amplă frenezie a morții în care era întrezărit mijlocul de a se debarasa de povara existenței pămîntești și calea de a intra în Paradis. Totuși, îngrijorat

de consecințe, Origenes a combătut de la o vreme martirajul cu orice preț. Sf. *Augustin admitea sinuciderea ca mijloc de a scăpa de *păcat, dar s-a ridicat împotriva caracterului ei epidemic; negăsind în scripturi (nici în *V.T.*, nici în *N.T.*) vreun text de interdicție a sinuciderii, el s-a sprijinit pe ideea platoniciană din *Phaidon* (sinucigașul provoacă mînia zeilor), ca și pe porunca a 7-a din *Decalog* („Să nu ucizi“), conchizînd că viața este un dar de la *Dumnezeu, iar a țî-o lua singur înseamnă a-l disprețui și a-l ofensa. În cele din urmă, Biserica creștină a condamnat sinuciderea ca pe o crimă; iar în 553, Conciliul din Orleans refuză ritualul funerar sinucigașilor religioși și apoi, în 562, Conciliul din Praga îl refuză oricărui fel de sinucigași. ~ *Islamul* interzice sinuciderea fără excepție; sinucigașului nu i se cuvine ultima *rugăciune de înmormîntare, iar înhumarea se face discret. *Coranul afirmă net: „Omul nu moare decît din voința lui Allah. Nu vă ucideți voi înșivă, căci Allah este iertător față de voi, iar dacă cineva se omoară din răutate sau ticăloșie, va fi fript în focul Iadului.“

§ S. E. Esquirol, *Sur la monomanie du suicide*, Baillière, 1838; A. Legoyt, *Suicides anciens et modernes*, Paris, 1881; J. Gernet, *Le suicide par le feu chez les bouddhistes chinois du Ve au Xe siècle*, Paris, 1962; Romi, *Suicides bizarres*, Paris, 1964; A. Alvarez, *Le dieu sauvage. Essai sur le suicide*, Paris, 1972; Jean Baeschler, *Les suicides*, Paris, 1976

Sippia Zeița prieteniei, în *mitologia scandinavă și *germanică; ocrotitoarea legăturilor de rudenie.

Sirene (grec. Σειρήνες) *Nimfe marine locuind, după *mitologia greacă, pe o insulă din Mediterana, vestite prin melocitatele vocii cu care vrăjeau pe navigatori, provocînd naufragiul corăbiilor; de cîntecul lor magic au scăpat numai *Argonauții care, avîndu-l pe *Orpheus, n-au auzit decît cîntecul lui, mai puternic decît al S. și echipajul lui *Odysseus, fiindcă mateloții și-au astupat urechile cu ceară. *Homer le prezintă ca fecioare înaripate; în vechile *mituri erau 3 surori, cu care *Persephone se jucase în copilărie, iar după răpirea ei, *Demeter le-a prefăcut în păsări destinate să cînte nostalgic, îmbrînd pe corăbieri, și să trăiască numai pentru împlinirea misiunii; după trecerea nevătmată a corăbiei lui Odysseus, au fost metamorfozate în stînci marine. Mai tîrziu, erau socotite frumoase fecioare cu coadă de pește în loc de picioare. Se mai credea că sirena Parthenope era înmormîntată la Neapolis. S. homerice se numeau: *Parthenope*, *Leukosia*, *Lygia*. Un mit le socotește fiicele lui *Ahelos și ale *Muzei *Calliope (de unde și frumusețea lor grațioasă, dublată de înclinația către muzică). Mitul poate avea o explicație concretă. Plinius cel Bătrîn, naturalist riguros în observații, scrie în *Istoria naturală*: „În ce privește sirenele, zvonurile despre ele nu sînt povești născocite, ci adevărul curat. Ele există într-adevăr. Iată cum le înfățișează pictorii: tot trupul le e zburliț și solzos, chiar și în partea de sus, amintind de un

corp de femeie. Sirenele locuiesc în mare, în preajma țărurilor. Vocile lor liniștite, tânguitoare pot fi auzite și ziua. O sireună a fost găsită moartă pe malul mării. "Făpturi marine similare au descris și unii exploratori, ulterior: Henry Hudson, preotul german Valentin (care se referea numai la țărmurile ins. Borneo). E posibil ca modelul pentru mit să-l fi constituit mamiferul marin *dugong* , înalt de 3 m când stă în coadă, cu o față aproape umană și cu mișcări ale înnoțoarelor superioare ca niște gesturi ale brațelor omenesți și părind o femeie în veșmint lung. *Platon clasifică S. în: 1) *celeste* — cîte una pe fiecă orbită planetară, cîntecul lor coral fiind însăși muzica sferelor; 2) *htonice-gegetice* ; 3) *purificatoare* . Considerate și divinități funerare (întrucît erau legate de cultul Persephonei), imagini ale S. se puneau în anticăitate pe morminte.

Sirona; *Dirona* Zeiță din *mitologia celtică, cunoscută din unele inscripții de pe teritoriul Galliei, dar fără un statut cultural precizat.

Sisyphos; *Sisif* (etim. incertă: grec σοφός — înțelept; iscusit, priceput; sau σισυς — burduf de capră) Personaj simbolic în *mitologia greacă, personificînd sireneta inventivă și lipsa de scrupule, zgrcnenia și invidia, pedepsite cu zădărnicia unei trude eterne: divulgînd răpirea Aiginei de către *Zeus, e supus în *Hades caznei de a împinge mereu o stîncă pînă pe coama unui deal, rostogolită de fiecă dată înapoi și trebuind reîmpinsă, în sus, prin repetarea veșnică a efortului. Era socotit fiul lui *Aiolos și al *Pleiadei Merope (fiica lui *Atlas), și tatăl lui Halmos și Therandros (uneori și al lui *Odysseus). După alt *mit (transmis de Pherekydes), fiind rege în Corint, S. avea faima pizmei, zgrcneniei și a vicleniilor, iar cînd l-a legat pe zeul *mortii, *Thanatos, în lanțuri la palatul său, a fost pedepsit de *zei cu cazna sa infernală. Există o surprinzătoare similitudine între acest mit grec și unul chinez: „În vechime se spunea că pe Lună crește un arbore de scorțioară și că acolo trăiește o broască țestoasă. [...] Arborele *gui* din Lună e înalt de 50 de zhang. Sub el locuiește un om. Acesta taie întruna copacul care crește mereu din nou. Omul se numește Wu Hang. El a rivnit să ajungă nemuritor, dar pentru nesăbuința sa a fost trimis să taie mereu acel copac" (Duan Chengshi, sec. IX). Cele mai multe surse mitice consideră inteligența, inventivitatea și ingeniozitatea lui S. o primejdie cosmică, un astfel de ins părind capabil să restructureze chiar și legislația divină a universului. Totuși, narațiunile adiacente i-au atribuit lui S. și o activitate de *erou civilizator: dezvoltarea comerțului și a navigației (ramuri interdependente în Hellada) și chiar unele invenții practice. Dar, după alte surse mai noi, S. nu ar fi decît *simbolul discului solar care se ridică și coboară zilnic sau chiar numai o personificare a marelor.

Sitā (sanscr. *sitā* — brazdă) Zeiță *htonice relativ tîrzie în *mitologia post-vedică, ocrotitoare a agriculturii și, a roadelor pămîntului,

dar în primul rînd divinitatea simbolică a arăturii. Soție a lui *Rāmā, pe care-l urmează în război și în pribegie, S. e răpită de *demonul *Rāvāna din ins. *Lanka; totuși, deși fidelă soțului ei, e suspectată de el și, astfel jignită, reintră printr-o crăpătură a pămîntului în Glia maternă: S. se născuse dintr-o brazdă pe care a răsturnat-o cu plugul regele *Janakā*, din cetatea Mithilā, el însuși un *simbol (sanscr. *janakā* — zămislitor); găsind fata în brazda răsturnată, îi dă numele corespunzător (Brazda). O variantă o consideră însă fiica zeiței *pămîntului, *Priithivi, și a regelui *Janakā*; în variantele tibetane și malaezo-campuchiene, S. este fiica demonului Rāvāna, doar inițiată de *Janakā*. Amintită încă de *Rigveda (IV, 57, 6—7), S. este eroina principală în *Rāmāyana.

Siusummi Zeu hittit de origine indoeuropeană, adorat în regatul lui Anitta (Anatolia, Asia Mică), divinitate enigmatică, pomenită într-o cronică a lui Anitta în legătură cu foamea din Hattussa, cetate pe care, în această împrejurare grea, după relatarea unei cronici, „zeul Siusummi a dat-o zeului Halmasuita"; mai tîrziu, S. dispăre din *panteonul hittit, în avantajul *cultului acestui zeu concurent, *Halmasuita.

Sinpetru; *Simpietru*; *Sfintu Petru* Divinitate populară sincretică (→ *sincretism*), în *mitologia românească, venerată mai ales ca chelar al *Raiului și ca patron al *lupilor (sărbătorindu-se la 16 ianuarie, „cînd se împărțesc lupii în hotare"). Pe o structură de zeu păgîn pastoral, s-au stratificat cîteva influențe, ultima părind a fi cea creștină (dar neesențială), care a și oferit acestui zeu folcloric numele ap. Petru (un ecou vădit al frecventării slujbelor bisericesti și al predicilor despre *Apostoli), conjugată cu cîteva *legende creștine apocrife (inspecțiile efectuate de sf. Petru ca insoțitor, pe pămînt, al lui *Dumnezeu sau al lui *Isus Christos). În *antropomorfismul rural al mitofolclorului românesc, S. e socotit adesea „cumătrul lui Dumnezeu" și primul său sfetnic. Legende aferente ale *mitului de bază sînt fluctuante. ~ Ca *chelar al raiului*, S. era la obîrșie om muritor, dar luat de Dumnezeu în *cer, pentru că e harnic și credincios; funcția de portar în *Paradis i-a fost dată pentru aceste calități, astfel încît este responsabil absolut de securitatea porții sacre, intrarea în Rai depinzînd în ultima instanță de decizia sa. Această interpretare simplificată de mentalitatea țărănească a unui text simbolic are ca sursă un pasaj din *Evanghelia lui Matei*: „Tu ești Petru [ebr. *Kepha*, grec. *Petros*] și pe această piatră [*kepha* / *petra*] voi zidi biserica mea și puterile iadului nu o vor birui. Și îți voi da ție cheile împărăției cerurilor, și orice vei lega pe pămînt va fi legat și în ceruri, și orice vei dezlega pe pămînt va fi dezlegat și în ceruri" (XVI, 18—19). De la *simbolul abstract, remitzarea folclorică a coborît ideea concretă de pază a curții boierești, frecventă și în alte mitologii populare din Europa, îndeosebi la slavi. ~ Ca *patron al lupilor*, s-ar putea să provină din practicarea unor forme de *lykan-

tropie la daci, dar și din importuri ulterioare; această funcție, bizară în contextul **Evangheliilor*, are o sursă mult mai certă (neobservată de cercetători): zeul pastoral alano-oset **Tutyr*, din Caucazul de Nord, venerat de ciobani ca păstor al haitelor de lupi (căci se știe că alanii, strămoși ai oșezilor de azi, circulând la începutul erei noastre între Caucaz și Lusitania, s-au statornicit temporar și pe teritoriul Daciei, mai târziu, orașul român Iași purtând ca nume etnonimul unuia din triburile alane: yas). Credința în S. ca șef și stăpîn al lupilor e atestată pe tot teritoriul folcloric al României (Moldova, Transilvania, Oltenia, Muntenia), lupii fiind socotiți cîinii săi (Buzău, Ialomița, Olt, Birlad), în virtutea tradiției locale după care S. a fost mai întii cioban (contrar *Evangheliilor*, unde era pescar). S. dispune de hrana lupilor, cînd ei se adună la urlătoare, pe o movilă, iar intrucît urletul lor echivalează cu o **rugăciune*, printre ciobanii din unele zone (Făgăraș, Sibiu) a existat un **tabû*: să nu tulburi lupii cînd se roagă în cor lui S., fiindcă, în atare împrejurări (de obicei o dată pe an), S. coboară din cer în veșmînt alb, lupii gudurindu-se pe lingă el. Fără îngăduirea lui S., lupii rabdă de foame, dar nu vinează (în ținutul Birladului era atestat **postul* ținut de ciobani de ziua lui S., spre a-și asigura turmele împotriva lupilor). În Țara Moților, mitul păstorului-de-lupi circulă însă într-o variantă nesacrală, personajul fiind descris ca un om puros, după care merg lupii în turmă, ascultîndu-i poruncile: uneori, poartă o traistă cu piinișoare, hrănind pe lupi cărora le astîmpără foamea pentru 9 zile; în Răcățiu, acest păstor de lupi e identificat cu Trifon (**Trif Nebunul*). Submituri inferioare vorbesc de *minunile exemplare* ale lui S.: prefacerea în **cal* a unui popă necuvîncios (Ialomița); fluierul, frînt în două, al unui cioban, ca să facă din fiecare jumătate (un soi de creație arhetipală) un **cîine* și o cățea, întru paza de lupi a turmei.

Sîntile; *Sfîntu Ilie* Divinitate atmosferică, în **mitologia românească*, patronînd îndeosebi tunetul și trăsnetul, ca manifestări sensibile ale forței sale; dar în genere și diriguitor al furtunilor pluviale. Ca stăpîn al norilor, S. e remarcat în mediile rurale „cînd își hurducă roțile căruței prin nori”. Pare divinitate larg sincretică (după Mircea **Eliade*, conținînd probabil **cultul* lui **Gebeleizis*, peste care s-a suprapus sf. Ilie — **profetul* biblic — odată cu introducerea **creștinismului*; dar **sincretismul* se prea poate să se fi produs abia după venirea slavilor, care au adus cultul lui **Perun*, devenit el însuși „*prorocul Iliă*”); **mitul* românesc este însă amplificat cu numeroase alte elemente: întii soldat (sau vîntor, sau cioban), ispășește omorul de părinți și de soție (efectuat din gelozie, la ispita **Diavolului*) și se retrage pentru penitență în pustie, îndeplinind condiția dată de **Dumnezeu* să care de-a bușilea apă în gură pînă cînd un putregai va da lăstari; după ce își împlinește canonul, *Dumnezeu* îl iartă și-l pune stăpîn peste **draci*. O variantă are

caracter cosmogonic; colaborînd cu Diavolul la **facerea* lumii și prîpindu-se, *Dumnezeu* îi dă prin zapis Diavolului **moartea* ome-nească, iar cînd toți morții se duc în **Iad*, regretînd, *Dumnezeu* îl trimite pe Ilie slugă 9 ani la Diavol, ca să-i fure contractul; (acest adaos provine evident din cultele profanatoare ale unor triburi uralo-altaice și fino-ugrice, care au traversat teritoriul Daciei Romane în epoca marilor migrații). Ascensiunea lui Ilie la **cer* e augmentată după **Biblie*: el se înalță în cer cu căruța cu care umbla pe pămînt, aceasta devenind principalul său instrument pentru exercitarea atributelor atmosferice. Căruța e trasă de 2 sau 4 cai de foc mînați, în diverse variante, chiar de el însuși, dar și de un vizitiu al său: fie *Pălie*, fie sf. **Foca*, patronul folcloric al **focului* natural; bineînțeles, fulgerele și trăsnetele sînt produse de biciul de foc, dar și de săgețile de foc trimise din arc împotriva dracilor, mult mai rar de potcoavele cailor; de aici și irascibilitatea ce îi este atribuită (la nivelul judecății simpliste — capriciile și furia distrugătoare caracterizînd orice *deus tonans*). Obținînd de la *Dumnezeu* „puterea peste nori”, inițial S. era o divinitate abuzivă, deoarece trăsnetele provocate de biciul său crăpau munții, zguduind chiar scaunul divin, pînă cînd *Dumnezeu* l-a lăsat ciung (sau șchiop), spre a-i diminua puterea. Vizitiul *Pălie* nu este alteori decît un epitet al lui S. — care atunci rămîne nu zeul descărcărilor electrice naturale, ci o divinitate a arșiței care *păleşte* vegetația (deci o divinitate pseudosolară, un ecou din cultul zeului slav **Svarog*), dar și a incendiilor sau în genere a focului (iar acest atribut este perpetuarea în Dacia Romană a **sărbătorii Palilia* — festivitate religioasă de primăvară închinată *focului viu*, peste care săreau ciobanii romani, înainte de a-și scoate turmele la pășune). La români, *Ilie-Pălie* este serbat la 21 iulie. S. este însă pus adesea și în relație escatologică: la **sfîrșitul* lumii, el va apare ca *divinitate* sapientială și sfătuitoare pe oameni să-l respingă pe **Antichrist*; datorită lui S., în final, o ploaie torențială de sînge va inunda pămîntul, apoi îl va incendia; (acest mit suplimentar este un ecou confuz din **mitologia iraniană*: incendiul universului, după apariția în lume a mîntuitorului **Saoshyant*).

Sînvășii; *Sfîntu Vasile* Divinitate folclorică complexă, exorcistă și bacchică (serbat de **calendarul creștin* la 1 ianuarie), în **mitologia românească*. Avînd putere de exorcizare (→ *exorcism*), este venerat ca păzitor al oamenilor împotriva **duhurilor rele*; iar în noaptea de Anul Nou, care îi este consacrată, sub ocrotirea sa toate animalele vorbesc cu grai uman. Dar totodată, S. este și patronul viticulturii și al vinului, fiind el însuși bețiv și afemeiat, însă cumsecade și bonom (idealul rural al bețivului); de aceea, conform unei **superstiții*, în noaptea Anului Nou se deschide cerul și toate apele se prefac în vin; sursa, semiuită, este **simbolul* christic al **transsubstanțierii* vinului sacrificial în singele lui **Isus Christos*; dar

adstratul este de fapt o *legendă periferică țărănească, menită să justifice plăcerile primitive ale beției.

Sinziene *Zine rele, în *mitologia românească, din clasa *Ielelor, uneori sinonime cu *Drăgaicele, manifestându-se, potrivit *superstiției, în ziua Sf. Ioan Botezătorul (24 iunie — „Înjumătățirea anului“, când „nu mai cîntă cucul și soarele strălucește mai frumos“); în această zi de Sinziene, se încing cu cingători de cicoare sau de pelin. Întrucît S. au și manifestări oraculare (→ *oracole*), în aceeași zi, flori de scaieți, tunse de puf, sînt atîrnate peste noapte de streșină și, după cît crește puful pînă dimineața, se stabilește cantitatea de noroc a subiecților. S. sînt o pluritate anonimă, dar există și o zîna bună: *Iana Sinziana. După Mircea *Eliade, S. provin dintr-un *cult roman, raportat la zeița *Diana, frecvent adorată în Dacia Romană: „Numele unui grup special de zine, Sinzienele, derivă probabil din latinul *Sanctae Dianae*. Sinzienele, zine [fées] mai curînd binevoitoare, și-au dat numele importantei sărbători a Sfîntului Ioan Botezătorul“ (*Histoire des croyances et des idées religieuses*, III, Paris, 1984, p. 245, nota 38). În nomenclatura botanicii populare românești, florile numite *sinziene* (*Galium verum*) au fost consacrate sf. Ioan Botezătorul; la 24 iunie, mănunchiuri proaspete împodobesc ferestrele, porțile, streșinele caselor, deoarece potrivit superstiției aferente, aceste flori apără pe oameni de agresiunea *duhurilor rele (→ *apotropaion*) și totodată aduc noroc în case (cf. Zach. C. Panfu, *Plantele cunoscute de poporul român*, București, 1929, p. 90; 264).

Skadi Soția zeului *Njördhr (al mării și navigației) din *mitologia scandinavă, frumoasa fiică a vulturului furtunii, *gigantul Thiassi; venită în *Asgardh să-și răzbuțe tatăl, după ce fusese ucis de *zei, ale căror propuneri de pace le respinge, e calmată de un *dans hazliu al zeului *Loki și al unui *țap, încît acceptă să-și alege un soț dintre zeii Aseni (*Asa); neîngăduindu-i-se să-i vadă mai sus de picioare, îl alege pe Njördhr, confundîndu-l cu *Baldr, se consolează însă și se mărită cu cel ales. Transportată în castelul maritim Noatun și tinjînd după înaltele piscuri natale de munți cu zăpezi, unde era deprinsă să lungece pe schiuri prin păduri, acceptă să locuiască amîndoi alternativ, cîte 9 zile, cînd în munți, cînd pe litoral (într-o variantă, 3 luni pe țărîm, 9 luni în munți); cînd cei doi se plictisesc reciproc de mediul celuilalt, zeul de urletul lupilor, zeita de urletul valurilor, S. se desparte definitiv de Njördhr și se mărită cu zeul schior al vitezei, *Ullr, cu care își găsește în fine fericirea. În marea alternanță (3—9 luni) unii comentatori interpretează *simbolul sezonului de navigație neprimejdioasă (3 luni) din mările nordice. *Mitul are însă raport mai curînd cu incompatibilitatea mediilor geografice contrare. Astfel, S. devine și zeiță cinegetică, deplacîndu-se pe schiuri după vînat. E posibil să fi fost, la origine, o divinitate totemică (→ *totem*).

Skandá Zeul arhaic al războiului (fiul perechii *Çivá-*Pārvati), în *mitologia vedică, identificat mai tirziu cu *Kārttikeya (ca fiu accidental al grupului de 6 *Apsara — *Krittika); în epoca post-vedică, numele său nu mai e decît epitetul principal al lui Kārttikeya.

Sköll *Lup fabulos din *mitologia scandinavă, odraslă a lupului *Fēnrir și destinat să ajungă cîndva călăul lumii. Doi lupi: Sköll și fratele său Hati pîndesc *Soarele și *Luna, iar în cursul dezastrului cosmic *Ragnarökr, S. va devora Soarele, și fratele său — Luna.

smṛiti (sanscr. *smṛiti* — memorie, tradiție) Tradiția, în concepția religioasă a Indiei, constituind de fapt un complex codice hinduist (filosofic, religios, juridic) și care cuprinde întreaga legislație tradițională în materie de doctrină religioasă, filosofie, etică, drept — *tot ceea ce se cunoaște din memorie*. Toate aceste texte reunite se pot grupa în două ramuri: 1) *Sutrelle (sūtra)*, formînd codexul *Vedāṅga, cu cele 6 capitole ale sale, care este un eseu mistic cu conținut ontologic, puțînd fi considerat o doctrină autonomă; 2) *Șastrelle (śāstra)*, incluzînd diferite opere mitografice, poetice, filosofice, morale, juridice, între care marile epopei post-vedice, *Mahābhārata și *Rāmāyana, ciclul *Purāna, tratatul *Dharmācāstrā*, *Manu-samhitā.

Snotr (norv. *snotr* — știutor) Zeița bunului simț, buneicuvîințe și inteligenței, în *mitologia scandinavă; ocrotitoarea tuturor oamenilor înțelepți și bine educați, cu spirit scripitor, numele ei folosindu-se și ca epitet distinctiv pentru astfel de oameni.

Soarele *Miturile solare și *cultul S. sînt printre cele mai timpurii forme mitologice de explicare a vieții, fiind legate structural de solaritatea evidentă a ființei umane; în *mitologia primitivă, S. e asociat adesea cu *Luna, în epocile preagrare chiar dominat de ea cultural (în Mesopotamia, modificarea raportului de importanță între *Sin, Zeul-lună, și *Shamash, Zeul-soare); în mitologiile mai complexe ale civilizațiilor clasice, *zeii solari devin sau zei supremi, adesea creatori ai universului, sau măcar divinități de prim rang. De obicei, personificările solare sînt masculine, cu excepții rare (zeița japoneză *Amaterasu). Eclipsese solare echivalează în multe mitologii cu stingerea definitivă a astrului, neconfundată cu odihna lui nocturnă: de aceea există adesea un *ritual al implorării, urmărînd reaprierea S. Arșițele distrugătoare de recolte sau, dimpotrivă, ploile prelungite, determinînd absența S., sînt descîntate de *șamani sau *sacerdoci în cultele unor populații chiar prin discuri de piatră manevrate în așa fel ca să imite mișcarea discului solar și ca să-i amintească S. activitatea lui tradițională. Urme de *cult solar, pierzîndu-și conținutul mitic și valoarea religioasă, s-au păstrat pînă în timpurile moderne, mai ales în culturile mai fragile în care se mai manifestă impulsul gloriificării mistice a S. (mai ales în genurile poetice de frontieră),

cel puțin ca personificare alegorică a principalei surse vitale. ~ În *Egipt* cultul solar a fost mereu dominant (*Ré, *Horus, *Ré-Harakhty, apoi *Ammon și Ammon-Ré), Zeu-soare fiind aici mai proeminent decât în toate mitologiile lumii și cumulând marile atribute de creator universal, stăpîn absolut și judecător suprem; iar faraonul, ca reprezentant al S., era dator să facă ocolul zilnic al *templului lui Ré, pentru ca ochiul zeului să nu se stingă în cursul zilei printr-o eclipsă; târziu, *Osiris însuși devine un zeu solar. ~ Zeii solari din *Mesopotamia* (*Shamash*, *Shapash), chiar în perioadele de ascensiune, rămîn dependenți moral față de Zeul-lună, dar devin stăpîni ai universului și legislatori supremi (*Codul lui Hammurabi* se credea că a fost înminat de Shamash direct regelui). ~ În *Palestina* biblică, deși — doctrinar — S. nu e decât un luminător ceresc fixat pe boltă de *Yahweh, urme de cult solar s-au menținut voalat și în mitul lui Samson, ca și în unele interdicții: „Ca nu cumva să ridici ochii spre cer și să vezi soarele, luna, stelele [...], să te lași ispitit și să te închini și să slujești acestor făpturi” (*V.T., Deuteronomul*, IV, 19) sau cînd regele Iosia „a dat deoparte caii pe care îi pusese regiul lui Iuda în cinstea soarelui la ușa templului lui Yahweh [...], iar carul soarelui l-a ars în foc” (*V.T., IV Regi*, XXIII, 11). ~ În *China* nu a cunoscut un cult solar propriu-zis, deși zei cu atribute solare erau în *panteon; dar e mai caracteristic războiul arcașului *Yi cu cei zece sori și strata-gema împăratului *Yao de a salva unul, necesar existenței umane. ~ În *Iran*, *Mithra era zeul razelor solare, iar nașterea lui se sărbătorea după solstițiul de iarnă, cînd ziua începea să crească. ~ În *India*, *Surya face parte din cea mai veche triadă vedică supremă, formele ulterioare (de pildă *Savitar) păstrîndu-se în esența mitică a cultului fenomenelor cosmice capitale. ~ *Grecii* veneraseră pe *Helios care își conducea zilnic cvadriga de la răsărit la apus, apoi pe *Apollon (în ipostaza *Phoibos), asociind simptomatic în mitofilosofia lor cultul solar cu un zeu sapiențial al artelor. Existau și interdicții asigurînd respectul față de astrul divinizat; astfel, Iamblichos transmite niște reguli de comportare ale pitagoreicilor (de ex.: „Nu urina cu fața spre Soare”). ~ La *scandinavii*, tinărul zeu *Baldr era nu o personificare a soarelui, ci divinitatea luminii solare și a luminii în general. ~ Printre numeroasele forme culturale solare ale *popoarelor precolumbiene*, zeul *toltec* *Tezcatlipoca (Oglînda Fume-gîndă) reprezenta mai ales forța solară distrugă-toare (de aici și *sacrificiile umane ce îi erau consacrate); dar la *azteci*, *Tonatiuh era însuși S., cerul său fiind *Paradisul; mai mult, aztecii împărțeau *timpul istoric al lumii în 5 cicluri de distrugerii și refaceri ale universului, numite *sori, fiecare epocă fiind dominată de alt *scară* (→ *cosmogonie, escatologie*): *incașii* și alte populații andine (*chibcha*), adorînd pe *Viracochoa, se socoteau fii solari. ~ În *Japonia*, religia

solară, dominată de zeița Amaterasu, consideră că, deși de prim rang, această zeiță nu e vrednică să-l privească direct pe împărat (existînd totdeauna umbrare sau alte obstacole în drumul razelor ei spre *mikado*). ~ *Slavii* au avut mai mulți zei solari (*Hors, *Dajbog, *Triglav, *Svarog), niciodată însă de prim rang. ~ De un cult solar în miturile folclorice ale *românilor* nu se poate vorbi, însă urme discrete există. Uneori, e considerat *Făt-Frumos, devenit S. din *blestemul lui *Dumnezeu care l-a împiedicat să se mai întâlnească cu *zîna Lună, fie pentru a se preveni un incest, fie din alte pricini, (un mit socotînd Soarele și Luna ochii lui Dumnezeu — interpretare mitică frecventă din Egiptul antic pînă în Japonia). S. e socotit aproape totdeauna bărbat frumos și persoană sacră (Sfîntul Soare), cu simț justițiar (cf. babil. Shamash) fiindcă luminează și încălzește pămîntul la fel, nepreferențial; într-un strat folcloric mai vechi, S. e văzut ca un cavaler ceresc care a zidit Minăstirea Albă din prundul mării pentru *Iana Sinziana (dacă nu cumva este un ecou al vechiului cult apollinic din zona Pontului Euxin, unele *colinde referindu-se la o insulă identificabilă cu ins. *Leuke). Totuși se poate cita o suită de dovezi ale persistenței, fie și fragmentare, ale cultului solar arhaic în datinile românești de comportament rural cotidian: e atestată închinarea la S., cînd răsare sau apune, însoțită de invocația „Sfînte Soare, ajută-ne!”; la sfîrșitul sec. XIX, bătrîni mai aveau obiceiul să-și întreprună munca la asfințit, spunînd: „Să ne odihnim nițel, pînă o cina Sfîntul Soare, că toată ziua cumbla pe cer, de ne luminează și ne încălzește” (cf. *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*, în ed. Ion Mușlea, Ov. Birlea, *Tipologia folclorului*, București, 1970). Există și obiceiul de a jura pe S., de a-l lua ca martor, cum și interdicția de a-l injura sau de a arunca gunoaie în direcția lui.

§ P. Ehrenreich, *Die Sonne im Mythos* (In *Mythologische Bibliothek*, VIII), Leipzig, 1915—1916

Sobek; **Suhos** (*Cel care produce, Fecundatorul*) Zeul-crocodil din *mitologia egipteană; în bazinul nilotic, probabil *cultul crocodilului s-a născut din ideea de echilibru cosmic, frecventată de gîndirea egipteană: crocodilul distrugea peștii care, ferindu-se de lumină în adîncul apei, erau deci vrăjmașii *Soarelui, de unde rezulta o alianță între crocodil și Soare. La început, S. era zeul oficial al orașului Shedit (numit Krokodilopolis de Herodot) din Fayum, ca divinitate a *apei, dar în acel stadiu încă un zeu modest executorul ordinelor lui *Ré. Sub dinastia XVIII-a zeu oficial al faraonilor, deși centrul său cultural rămîne la Fayum (unde a fost ținut mereu cite un crocodil sacru, de care vorbea și Herodot). Dar în Regatul Mijlociu începe să fie considerat zeu nefast, încît ulterior se identifică adesea cu *Seth.

Socrate (Σωκράτης) Filosof grec din Atena (470/489—399 î.e.n.), fiul unui sculptor. Nu au rămas scrieri de la el, tradiția afirmînd că filo-

soful nu a scris nimic, exprimându-și doctrina numai oral, pe străzi și în piețele publice. Prelegerile lui S., deseori discuțiile din cadrul unor dialoguri cu participare multiplă, ar fi urmărit combaterea doctrinei sofștilor și educarea tineretului. S. este unul dintre întemeietorii dialecticii, căutător al adevărului prin metoda „moșirii“ (*maieutica*), descoperirea filosofului constind într-un sistem riguros, aproape matematic, de întrebări puse interlocutorului în vederea ridicării la suprafață a adevărului latent. Sub raport religios (și, implicit, mitologic), se pare că S. admitea divinitatea sub forma unei rațiuni universale sau a unor *zei concepți ca minți autonome; dar nu obișnuia să numească zeii cu numele lor mitologice, ceea ce nu înseamnă că „zeul“ socratic se poate interpreta ca o formă de *μοιαιεσμ: „mă tem că înțelept e numai Zeul și, prin vorbele oracolului, el spune că înțelepciunea omenească valorează puțin sau chiar nimic“ (Platon, *Apologia*, 23 a). Doctrina socratică nu mai are nimic comun cu *religia populară greacă din vremea sa, chiar dacă din relatarea lui Xenophon, unul dintre discipolii săi direcți, pare a reieși contrariul: „Poporul crede că zeii știu anumite lucruri, pe cind de altele nu au cunoștință. Socrate era convins că zeii cunosc toate cuvintele, toate faptele noastre, toate gândurile noastre cele mai ascunse, să sint de față pretutindeni și că anunță omul prin semne despre toate cele omenești“ (*Memorabilia*, I, 1, 19). Din amintirile lui Xenophon aflăm că, chiar dacă nu nega vechea religie, S. nu dădea importanță ghicitului, *manticii, *oracolelor, importantă pentru el fiind contemplarea neîncetată a naturii și vieții, ca să poată descoperi legile care le guvernează. Noțiunea *daimónion* nu înseamnă un „zeu nou“ (cum a fost interpretată de acuzatorii care l-au adus pe filosof în fața tribunalului și au obținut condamnarea lui la moarte), ci este conștiința, rațiunea individuală sau chiar simțul comun („bunul simț“); poate că mai curind acel *δαίμωνιον* trebuie considerat divinitatea socratică interioară, manifestată ca glas lăuntric oprind faptele rele. Doctrina spiritual-religioasă socratică este în realitate o *teleologie. Considerat sofist (în deridare) de comedograful Aristophanes (cu 24 de ani înainte de moartea filosofului care în opera lui *Platon e pus să atace pe sofști), prezentat ca un gânditor mediocru în textele pe care i le-a atribuit (de altfel cu onestitate) Xenophon, definit de Aristotel (care însă nu a mai apucat să-l cunoască) drept un teoretician inductiv al moralei, înfățișat în cu totul alt chip de *legendă (am putea chiar spune: de mitul socratic), S. apare astfel în 5 ipostaze contradictorii. El are o biografie: fiu de sculptor și de moașă (de unde și convenționala explicație a invenției moștitului maieutic al adevărului), el însuși întâi sculptor, apoi soldat, în fine filosof itinerant prealfabetic; dar biografia pare suspectă: sculptura — ca reconstituire a omului exterior, maieutica pentru reconstituirea omului interior și condamnarea la moarte prin autoexecuție — ca explicare a

reconstituirii omului ideal, adică a unui *arhetip sprijinit pe cele 3 simboluri fundamentale. Pînă și urîtenia sa fizică neobișnuită, ca și înfringerea patimilor urite (am zice azi „refularea“) par factori indispensabili unui mit cu arhitectură echilibrată. Dar nu există o dovadă netăgăduită că S. nu a scris într-adevăr nimic, așa cum nu i se poate stabili cu precizie nici orizontul cunoașterii, nici sistemul filosofic. Cercetătorii moderni, care au reușit să se emancipeze de sub tutela tradiției, au subliniat inconsistența legendei socratice: „Cu ce științe s-a ocupat, ce teorii a cunoscut, la ce doctrine a aderat, e foarte greu să aflăm vreedată toate acestea“ (Eugène Duprêel, *La légende socratique et les sources de Platon*, Bruxelles, 1922, p. 412); „nici una din mărturiile existente nu are un caracter istoric veritabil“ (V. de Magalhães Vilhena, *Le Problème de Socrate*, Paris, 1952, p. 453). Condamnarea la moarte a avut ca mobil nu atît pervertirea religiei tradiționale prin introducerea *daimonului*, nici pretinsa corupere a tineretului, cît un anumit tip de *ateism; după relatarea lui Diogenes Laertios, S. a fost acuzat că „nu onorează zeii pe care îi onorează cetatea și încearcă să convingă tineretul despre existența unor noi divinități“ (*Despre viețile și doctrinele filosofilor*, IX, 51—53). O acreditare a vieții și operei lui S. ca „mit socratic“ este și faptul că ambele ni s-au transmis în cel puțin 5—6 variante neomologabile reciproc și din care nici una nu-l prezintă ca pe un om viu, ci ca pe un model exemplar, un principiu, deci ca pe un arhetip (Xenophon, Platon, Aristotel — pozitiv, Aristophanes — negativ), adică așa cum l-a văzut (sau a dorit să-l vadă) fiecare din acești autori. „Nu-l cunoaștem decît indirect, din scrierile unui discipol prea nerod și ale unui discipol prea genial. Dacă nu există nici o trăsătură comună, în afara admirației, între mărturiile lui Xenophon și ale lui Platon, cum să te miri că modernii ne-au prezentat niște personaje, numite Socrate, atît de profund diferite?“ (Pierre Lévêque, *L'aventure grecque*, Paris, 1964; cf. trad. rom. București, 1987, I, p. 450—451). *Daimonul* socratic — cheia de boltă a filosofiei care i se atribuie lui S. și totodată motivul procesului („Socrate introduce zei noi“) a fost interpretat în mai multe moduri opuse: pentru tribunalul atenian — un zeu netradițional, deci o *erezie; pentru *patristica arhaică (*Tertulianus și *Lactantius) — o făptură satanică; pentru sf. *Augustin — o ființă angelică; pentru un grup de exegeți moderni, îndeosebi psihanalști — un sindrom de aură epileptică (sau, în orice caz, un sindrom neuropsihic); pentru alți comentatori — conștiința omenească. Poate cea mai interesantă interpretare a „daimonului“ este aceea a lui *Plutarh, care arată că „ceea ce îl impresiona [pe Socrate] era, se pare, nu o voce, ci cuvîntul unui daimon, care fără voie, atîngea prin revelațiile pe care i le făcea — facultatea sa intelectuală“ (*Daimonul lui Socrate*, 587 c, cap. XX). De altfel, preceptul de bază socratic — „cunoaște-te pe tine însuși“ (reluat după ora-

colul de la *Delphoi) este invitația de pătrundere în misterul ființei omenеști.

§ M. Meunier, *La légende de Socrate*, Paris, 1965; Xenophon, *Apologia lui Socrate*, trad. rom., St. Bezdechi, București, 1925; G. Bastide, *Le moment historique de Socrate*, Paris, 1939; Théocharis Kessidis, *Socrate*, Moscou, 1982; B. Turlington, *Socrates. The Father of Western Philosophy*, New York, 1969; G. Nebel, *Socrates*, Stuttgart, 1969; Xenofon, *Amintiri despre Socrate. Convoorbiri memorabile. Despre economie. Banchetul. Apologia*, trad. Grigore Tănăsescu, București, 1987

Sodoma Oraș mitic din Palestina (în Valea Sidim) amintit în *Biblie (de obicei asociat cu *Gomora*), distrus din voință divină ca represalii morale; dar *mitul, compus din două straturi principale vădite, e interesant și straniu în elementele stratului arhaic inferior. Familia lui *Lot, găzduind doi mesageri ai lui *Yahweh, e destinată salvării; și Lot și *Abraham poartă discuții cu *ingerii sau chiar cu *Dumnezeu, tocmiindu-se asupra cruzării cetății. Distrugerea e însă inevitabilă, și ea se produce rapid, în urma unor torente cerești de substanțe aprinse care par explozive; evenimentul are repercusiuni grave, umane și geofizice, ținutul modificându-se total: „Și Lot și-a ridicat ochii și a privit toată cîmpia Iordanului care, pînă să fi prăpădit El Sodoma și Gomora, era toată adăpată, pînă la Tsoar, ca grădina lui El ori ca țara Egiptului“ (*V.T., Geneza, XIII, 10*). Scoțîndu-l din S., cei doi bărbați (cum sînt numiți frecvent mesagerii) îi spun: „Fugi ca să scapi cu viață; să nu te uiți îndărăt sau să te oprești undeva în vale; fugi înspre dealuri ca nu cumva să pieri!“ (*ibid., XIX, 17*). Dealurile sînt departe și Lot cere cruțarea orașului Tsoar, obținînd-o de la mesagerul devenit irascibil: „Iată că-ți fac și hatîrul acesta, să nu prăpădesc cetatea de care mi-ai vorbit. Dă zor, fugi într-acolo, fiindcă nu pot face nimic pînă cînd nu ajungi tu acolo“ (*ibid., XIX, 21—22*). „Soarele răsărise deasupra pămîntului, cînd a intrat Lot în Tsoar. Atunci Yahweh a turnat peste Sodoma și Gomora ploaie de pucioasă și de foc, de la Yahweh din cer; și a nimicit cu desăvîrșire cetățile acelea și toată valea, și pe toți locuitorii cetăților, și ceea ce creștea pe pămînt. Dar femeia lui Lot a privit înapoi și s-a prefăcut în stîlp de sare. Și Abraham s-a dus dis-de-dimineață la locul unde stătuse dinaintea lui Yahweh; și s-a uitat în jos spre Sodoma și Gomora și spre tot ținutul din vale și a băgat de seamă că, iată, fumul gros din ținut se ridică la fel ca fumul dintr-un cuptor“ (*ibid., XIX, 23—28*). Orașele distruse: Sodoma, Segor, Gomora, Adama, Sheboim. Mitul a fost interpretat în moduri deosebite (tratarea lui ca *simbol moral e nulă); apa Mării Moarte, neprielnică azi oricărei vieți acvatice, are o proporție neobișnuită de sodă, var și sulfat de magneziu; Manfredus de Monte Imperiali (ms. *De herbis*) se referă la niște ruine de pe fundul Lacului Asfaltit (Marea Moartă), confirmate la mijlocul sec. XX de arheologi; fizicianul M. Agrest acceptă riscul de a interpreta evenimentul din valea Sidim

ca o explozie paranucleară. Mitul pare memorial și s-ar putea să fie o așchie din corpul mai amplu al unui mit pierdut sau să facă parte din ciclul escatologic al scufundării continentelor mitice (*Atlantida, *Mu).

Sokaris; Soker Inițial un *fetiș memphit patronînd orașul morților, S. devine, în **mitologia egipteană*, zeul întunericului și descompunerii din pămînt, sol al *morții și paznic al căilor infernale, dar regatul lui cuprinde și deșertul de nisip (poate Sahara) de unde se intra în lumea subterană; sanctuarul său se numea *Ro-Setau* (Poarta Drumurilor), zeul stînd la intrarea în regatul său anume spre a se hrăni cu inimile morților, intrați în orașul lor (cimitirul din Memphis); aici, în Regatul Vechi, constituia cu *Osiris și *Ptah o triadă, dar și o singură divinitate contopită într-un pigmeu cu membre scurte și groase, cu capul mare pleșuv împodobit cu pene și coarne (era însă reprezentat și ca uliu sau ca mumie umană cu cap de uliu, și chiar ca foetus uman).

Sol Veche divinitate solară din *mitologia romană (autohtonă), adorată ca disc vizibil al Zeului-soare. Plinius cel Bătrîn, care tăgăduia pe *zeii tradiționali, îl considera pe S. zeu central al universului. Zeu de rang secundar în mitologia clasică, el înregistrează o ascensiune culturală în imperiul tirziu, în special sub împărații Elagabalus și Aurelianus. Sub influența *cultului mithraic iranian, introdus de militarii romani (incorporați în Syria sau străbătîndu-i teritoriul), a fost identificat — după modelul lui *Mithra — cu *Sol Invictus* și absorbit de *religia romană tirzie. Ziua de naștere a lui S. (de fapt, a lui Mithra) se sărbătorea la 25 decembrie. Zeul era reprezentat iconografic (basoreliefuli, monede etc.) adesea mînîndu-și cvadriga solară; busturile sculpturale sugerau un cap înconjurat de raze.

solomonari; șolomonari; zgrimițeși (în Țara Moților) Vrăjitori populari în tradiția rurală românească (nu chiar *șamani), practicînd *magia, socotindu-se a fi investiți cu puteri supranaturale și a avea raport cu *duhurile; după credința populară (→ *mitologie românească*), s. sînt capabili să încalce pe *balauri, să facă ascensiuni cerești deasupra norilor și să înlăture ori să aducă grindina. Potrivit tradiției, sînt succesorii înțelepciunii regelui biblic Solomon, considerat în folclorul mai multor popoare europene el însuși un mare vrăjitor. Aspectul unui s. trebuie să fie de bărbat sălbatic și urias, cu ochii bulbucăți, cu păr roșu, zbrîlit și țepos ca părul de porc; veșmîntul îi este de obicei o ținută albă, zdrențăroasă, atîrnînd peste 7 pieptare. Fiecare s. poartă o traistă cu instrumentele magiei meteorologice (securi de fier cu care se sparge gheața cerească fabricîndu-se grindina; frîu, din coajă de mesteacăn, cu care este mînat balaurul zburător călărit de s. și provocat să ejecteze fulgere pe mări; în fine, *Cartea Solomonăriei*, atîrnată de umăr, iar pe piept o toacă de lemn cu ajutorul căreia s. dezlănțuie furtunile, chemînd duhurile vîntului (*Vîntoașele). În cele mai multe cazuri, arta solomonă-

rească e pusă în relație cu *Diavolul (deși nici o informație tradițională nu se referă la practicarea magiei negre). Dar nu este o artă universală, ea fiind bazată pe vocație și pe învățatură de tip inițiativ (aici apropiindu-se sensibil de *șamanism). După Lazăr Șăineanu, sub pământ, unde locuiește Necuratul, „se află și școala diabolică, numită *Solomanță* sau *Solomonărie*, după prototipul atotștiutorului Solomon, și unde se învață toate limbile ființelor vii, toate tainele naturii și toate formulele magice, farmece și vrăji (solomonii). Acolo nu se primesc decît zece ucenici și dascăl e diavolul însuși care, după 7 ani de învățatură, își oprește cite un ucenic și acela devine apoi *șolomonar*: călare pe un balaur el se suie în nori, de unde poartă ploi, furtuni și grindini“ (*Basmele române*, București, 1978, p. 565). O promoție a acestei școli inițiatice, după ceasta mai multe surse, nu depășește 7 sau maximum 9 absolvenți. Artur Gorovei, folosind diferite izvoare (Elena Niculiță-Voronca, Ion Pop-Reteganul ș.a.), rezumă informațiile despre rezultatele învățămîntului subteran: „Despre solomonari se spune că-și învață meșteșugul sub pământ, timp de șapte ani, și cînd ies de sub pământ, spun niște descîntece și îndată le iese înainte un balaur. De cum încalecă solomonarul pe balaur, îngheață bălțile și gheața se pornește după solomonar, bătînd toate semănăturile pe unde are el ciudă. Poporul nostru mai crede că solomonarii au o anumită carte, în care se cuprinde știința și puterea lor. Cartea aceasta o învață solomonarii în școala din cetatea Babariului, și nu fiecare iese solomonar, ci numai din șapte unul“ (*Descețelecele Românilor*, 1930 — citat după ed. *Literatură populară*, II, București, 1985, p. 53). O sinteză face Ovidiu Birlea (în *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976, p. 24—25, 28), rezumînd diferite surse folclorice; astfel, s. „este un om cu puteri extraordinare care umblă de obicei în chip de cerșetor adesea șchiop“ (*Chestionarele lui B. P. Hasdeu*) sau, dimpotrivă, „un om zdravăn și voinic“ care doarme „numai prin peșteri, păduri sau colibe“, s. fiind „considerați drept oameni sfinți sau, dimpotrivă, vinduți diavolului“ (Traian German, *Meteorologie populară*, Blaj, 1928, p. 142—143); în școala subterană, s. învață „toate cărțile din lumea asta“, apoi se duc într-o peșteră depărtată din Orient, unde stau la o masă de piatră, pînă scriu „toată învățătura din lume într-o carte“ (*op. cit.*, p. 144). Sursele, nu propriu-zis contradictorii, se completează reciproc, totuși lasă loc ambiguităților (cele mai multe datorate vanității informatorilor, altele datorate dogmatismului unor folcloriști, refuzînd informația necanonică sau răstălmăcind-o); dar se detașează pronunțat imaginea fărâncăscă despre cultură, solomonarul — acest mare inițiat — fiind în ultimă analiză un homo unius libri (întrucît în memoria clasică a țăranului s-a fixat mereu ideea unei singure cărți: sau *Biblia, sau *Pravila lui Caragea*, sau *Regulamentul Organic* sau altceva). Deci, s. poate deveni numai omul predestinat, semnele vocației fiind

nașterea cu căiță pe cap și cu o coadă dorsală; răpiți la vîrstă fragedă de s. profesioniști, copiii aleși sînt integrați în școala de sub pământ sau de pe *Tărîmul Celălalt, unde discipolul rămîne pînă la vîrsta de 20 de ani; condițiile învățămîntului sînt foarte dificile: teste de suportabilitate la chinuri, teste de curaj în condiții extreme, ascultarea lecțiilor la lumina unui opaiț, toți ucenicii șezînd pe o piatră de moară atrînată în chip magic cu un fir subțire de tavanul vîgăunii ce adăpostește școala și rotîndu-se cu mare viteză; școala pare a avea un corp didactic distribuit după specialități, Diavolul fiind un soi de rector; astfel, lecțiile de magie meteorologică sînt predate de „arhidemonul Uniilă“. Magia meteorologică a s. este atestată la aproape toate triburile din lume, unde cota de precipitații este normală, J. G. *Frazer, vorbind despre „controlul magic al ploii“ afirmă că în societățile primitive „de multe ori există o clasă specială de magicieni, avînd rolul de a asigura trimiterea regulată de către cer a apei necesare“, metodele uzuale bazîndu-se de obicei „pe principiul magiei homeopatică sau imitative“ (*Creanga de aur*, compendiu, V, 2; cf. trad. rom. BPT, București, 1980, I., p. 135). Dar s. cu greu se pot încadra în această categorie, ei avînd un specific aparte; de notat că identificarea zeului sau *spiritului ploii cu un balaur sau cu un *dragon e frecventă în *mitologia generală, de ex., dragonul *Long Wang, din *mitologia chineză. Unii cercetători au forțat informațiile existente; Traian Herseni crede că tagma s. ar proveni din „ordinul“ monastic al dacilor — *ktistai, deoarece locuiau „în locuri solitare, în pădurile sau aproape de lacurile montane“ (*Le dragon dace*, în *Ethnologia*, nr. 1, 1979, p. 13—22); iar Eugen Agri-goroaiei, comparîndu-l cu *Kadmos, și definindu-l ca moștenire dacică, socotește că solomonarul din tradiția folclorică este rezultatul unui „proces de zeificare a sacerdotului“, pentru acest cercetător solomonarii fiind „preoți inițiați“ (*Țara neuitatelor constelații*, Iași, 1981). Desigur în acest amplu proces sincretic ducînd la constituirea figurii solomonarului, au concurat numeroase influențe directe și ecouri colaterale; constituentul dacic este acceptabil, dar școala solomonărească aduce ecouri deformate și din școlile *druizilor celți (celții au staționat mult în Transilvania și la gurile Dunării), și din miturile agrare nord-caucaziene, vehiculate de alani, chiar și din tipologia inițierii numeroaselor școli ale Indiei clasice, în care s. nu poate fi totuși identificat.

§ I. Talos, *Solomonarul — în credințele și legendele populare românești* (în *Anuarul Institutului de lingvistică și folclor*, Iași, 1976)

Soloviov Vladimir Filosof rus al *religiei, influențat de *tomism (1853—1900). După studiile de fizică și matematici, docent la catedra de filosofie de la universitatea din Moscova, apoi doctoratul și funcția de privat-docent la Petersburg, de aici încolo consacrîndu-se cercetării filosofice, în special în antropologia religioasă și în gnoseologie, paralel traducînd opera

lui *Platon. Ca antropolog al religiei, S. consideră că omul are un destin immanent dramatic: scufundat în torentul existenței pămîntești îmbibate de rău, omul e chinuit nu numai de ruptura dintre cele două lumi și de ireversibilitatea *timpului, dar și de toate contradicțiile formelor existențiale care se succed. Filosoful vede *mîntuirea omului și omenirii într-o biseică ecumenică creștină (→ *ecumenism*), ca organism în devenire al trupului mistic dumnezeiesc; de aceea, pentru S., *creștinismul este unicul cadru posibil al progresului. După tragica ruptură între Biserica și cultura seculară contemporană, acest om al filosofului nu poate depăși consecințele decît întorcîndu-se, dialectic, la ideea Bisericii, nerenuținînd însă la toate acumulările pozitive ale progresului secular. Astfel, una din problemele de bază solovioviene era aceea de a contopi *teleologia creștină cu științele naturii și cu evoluționismul filosofic (acest lucru anticipînd gîndirea lui P. *Teilhard de Chardin). Pentru autenticul adversar al obscurantismului care era S., evoluționismul devenea un instrument al *teodiceii sale proprii, întrucît filosoful privea universul, în sensul lui de operă divină, nu ca pe o lucrare perfectă, ci ca pe una perfectibilă. Ca atare, omului îi e destinat un rol mesianic în natură, de mîntuitor al ei: rolul de *teurg; aceasta se poate împlini prin regenerarea și modificarea naturii extradivine, pînă la completa ei integrare, adică pînă la spiritualizarea ei („A te supune lui Dumnezeu și a-ți supune natura, pentru a o salva — iată în două cuvinte legea mesianică“). *Păcatul originar (care e considerat tendința de a lua în stăpînire întregul lumii cu forțe proprii) a amînat vocația regală a omului, dar nu a anulat-o. Ca gnoseolog, S. a urmărit „cunoașterea integrală“ — adică atingerea Absolutului. S. nu și-a sistematizat decît în parte opera filosofică: un tratat de etică asupra ideii de „justificare a binelui“ (*Образование добра*, tratatul despre sufletul universal, *Sophie* (1876, nepublicat de autor), citeva eseuri de estetică și articole destinate a fi o introducere la tratatul proiectat de gnoseologie.

§ Владимир Соловьёв, *Собрание сочинений*, 2 изд., I—X, С. Петербург, 1911—1913; F. Mueckermann, *Soloviov*, Paris, 1954

Soma; *Somadeva* 1. Zeu selenar, în *mitologia vedică, identificat uneori cu astrul însuși, dar în genere, divinitatea care guvernează fazele *Lunii; totodată patron și *simbol al băuturii divine *soma*; în această calitate zeul era numit *Somapati* (Domnul somei) și i se aduceau *sacrificii prelungite, numite *dirgasatrá*; o ipostază sau numai un epitet atributiv: *Mathin*, personificînd sucii somei, fusese probabil, în epoca vedică timpurie, o divinitate subalternă a lui S.. De altfel, originea *culturii se află în epoca cea mai veche în care S. era unul din cei 8 *Vasu. În cultul lui S. era inclusă o *sărbătoare anuală de 12 zile: *Doādaçāhā*. ~ 2 *soma* Elixir amestecat, dar fortifiant (identificat uneori cu băutura nemuririi: *amrita), stors din planta *soma* (*vā-*

nin) care crește în munți (o plantă agățătoare, semănînd cu hameiul) și le-a fost adusă oamenilor de un vultur sau de un *Gandharva; se consideră că *elixirul soma* (care i-a fost oferit ca remediu și zeului *Indra) fecundează gîndurile ce țînesc din oceanul spiritual al inimii. Asocierea băuturii cu zeul selenar are o rădăcină arhaică: se credea că pe măsură ce crește, luna se umple cu *soma* (sau cu *amrita*) și descrește după ce băutura e sorbită de zei. Mitologia vedică descrie s. ca băutură a zeilor, dar și ca băutură rituală; în primul caz, este elixir de immortalitate, în al doilea, e utilizată, în cadrul multor sacrificii pentru *libații; (ofranda de *soma*: *soman*; sacrificiul ritual din timpul stoarcerii plantei: *sāvana*). Venerația pentru s. rezultă din tipologia sacrificiilor (în total 7); celor citate li se adaugă 4 sacrificii speciale: *somasāsthā* — sacrificiu în cursul căruia libația are un caracter ignic, deoarece *soma* se toarnă peste focul aprins; *vajapeya* — sacrificiu săvîrșit numai de regi și *brahmani, în vederea obținerii unor situații sau ranguri superioare; *rajasuya* — sacrificiu regal; *brihaspatisava* — sacrificiu sacerdotal. (cf. *haoma)

Sopor (lat. *sopor* — somn profund) Divinitate a somnului, în *mitologia romană, zeu pe care Vergilius îl numește „Sopor consingeanul Morții“ (*consanguineus Leti Sopor* — cf. *Eneida*, VI, v, 278).

Soranus; *Soranus Pater* Zeu italic primitiv, adorat pe muntele Soracte din preajma Romei, probabil încă din epoca preromană, patron al *focului sau al luminii. Slujit de o tagmă de preoți, cu numele sabin *hirpi* (lupi), era onorat în timpul unor serbări cu *ofrande, cînd închinătorii treceau desculți peste tăciuni aprinși (cf. săriturile flăcăilor români peste groapa cu foc, în *ritualul *Alămori), îndeplinind astfel un ritual de purificare. După Marcus Terentius *Varro (așa cum îl citează Servius, comentatorul antic al lui Vergilius), ritualul era fizic posibil, deoarece tălpile oamenilor erau un extract vegetal ce avea probabil efecte ignifuge și antitermice. Preluat întii ca atare de *mitologia romană, este identificat mai tîrziu cu zeul solar al luminii, *Apollon.

Sorbul Pămîntului Prăpastie de apă, din *mitologia românească, despărțind cele două lumi: lumea umană și lumea subpămînteană. Numit astfel pentru că „soarbe“ sufletele morților și aflîndu-se în incinta *Iadului, poate fi traversat numai cu Bradul Zinelor sau cu ajutorul altui arbore magic; (de altfel, în folclor, Bradul Zinelor se mai numește și Trecătoarea Apelor). După o informație comunicată de B.P. Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, II), acest brad al *zinelor crește pe fundul hăului numit S.P. Deși ținut acvatic în stare naturală, unele tradiții folclorice îl personifică, fiindcă acest hău, cînd e păcălit de oameni, strigă.

sori (nahuatl *tonatiuh* — *soare) Numele general al celor 5 ere, în cosmologia mitologică aztecă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), fiecare eră fiind sub dominația unui *soare* și sfîrșindu-se printr-o catastrofă de proporții unii

versale (cf. zeul solar *Tonatiuh). Începînd (după *Codicele Chimalpopoca*) din anul 955 î.e.n., s. se succed astfel: 4-Jaguar / *Tezcatlipoca; 4-Vînt / *Quetzalcôatl; 4-Ploaie / *Tlaloc; 4-Apă / *Coatlícue; 4-Mișcare / *Nanahuatzin. (cf. *yuga; *calendare)

Soslan Erou solar din eposul osetin despre *Narfi, răspîdit însă la toate popoarele din Caucazul de Nord (→ *mitologiei caucaziene*), sub diverse nume: *Soslan*, *Sozrygo*, *Sozruko* (la oseti), *Sesravaj* (la abhazi), *Soska* (la inguși), *Sosruço* (la kabardini). Dar, conform unei tradiții, *Soslan* este de fapt dublul lui *Sozrygo* (și chiar mai vechi decît el, fiind atestat în *superstiții). S. este generele *soarelui personificat: după ce a cucerit-o pe Fiica Soarelui, eliberînd-o din turnul de fier unde o închisese ca prizonieră prințul care o răpise, S. reușește, cu ajutorul zeului *Batraz, să-l pedepsească pe răpitor. S. nu poate să lupte decît la lumina soarelui; el a fost născut de o stîncă, fecundată de un cioban (motiv mitologic frecvent în *miturile Orientului Mijlociu: *Mithra se naște dintr-o lespede, *Ullikummi — dintr-o stîncă de diorit.) Într-o variantă kabardină, *Sosruço* fură *focul păzit de un uriaș care dormea reze-mîndu-și capul de propriile tălpi și făcîndu-și astfel trupul verigă, așa încît focul să se afle în acest cerc magic. Unii cercetători (M. Gaidoz) au apropiat simbolul kabardin de zeul solar din *mitologia celtică, numit curent „Zeul cu roata” (probabil *Taranis) — *roata fiind interpretată ca *simbol solar (deși de fapt zeul celt al soarelui era *Dagda).

soteriologie (grec. σωτηρία — salvare) Concepție filosofico-teologică, specifică unor *religii (*iudaism, *zoroastrism, *budism, *creștinism, *maniheism, parțial *islam), asupra căilor spirituale de salvare morală definitivă a omenirii (→ *mîntuire*). Concepția soteriologică este prezentă într-o vastă categorie din *mitologia generală (*mituri soteriologice* sau ale *mîntuirii*), în diferite doctrine religioase de structură teistă (→ *teism*) și în *sectele asumîndu-și acest rol salvator (*esenieni, *șiiti, *adventiști, *pentecostali etc.), precum și în tendințele parareligioase ale unor doctrine politice exclusiviste (național-socialism, fascism ș.a.).

Sovij Însoțitor al sufletelor morților spre lumea de dincolo și întemeietorul arhetipal al incinerării cadavrelor umane (→ *funeralii*), în tradiția mitoreligioasă lituană (→ *mitologie baltică*). În mil. I și la începutul mil. II e.n., incinerarea era răspîdită la mai multe popoare din zona Mării Baltice (conform unei copii rusești după *Cronica lui Ioan Malala*, 1261), pe baza *credinței că, prin ardere, sufletul poate fi recuperat mai ușor și se poate încadra în noua sa viață postumă (o credință foarte răspîdită în epocă la pruși, jatwigi, lituani și poate chiar la slavii baltici). Copistul rus al *cronicii* — într-o interpolare — narează un mit explicativ: prinziind un mistreț cu 9 spline, un om le dă copiilor săi să le frigă, dar aflînd că ei le-au mâncat, se decide să coboare în *Infern, unde însă nu are acces decît prin poarta

a 9-a; unul din fii, pornind apoi pe urmele tatălui său, îl găsește și îl îngroapă; dimineața, tatăl i se plînge fiului că l-au mâncat viermii, așa că fiul îl urcă într-un copac, iar mortul se plînge că acolo l-au înțepat albinele și țințarii, și nu e mulțumit pînă cînd nu e ars, după aceea mărturisind că a dormit „ca pruncul în leagăn”. Acest prim incinerat este S. *Mitul pare a se încadra în *cultele solare, deoarece mistrețul este un *simbol solar ca și *focul; iar cele 9 spline reprezintă cele 9 zcdii dintre echinoxul de primăvară și solstițiul de iarnă (nașterea „soarelui nou”), ca și cele 9 porți de intrare în lumea postumă.

Spes (lat. spes — speranță) Zeița speranței, în *mitologia romană; prețuită și respectată în *religia romană, avea consacrate la Roma cîteva *temple. (→ *Helpis*)

Spiriduș (probabil din lat. *spiritus* — spirit) *Duh domestic în genere binevoitor, prezent în *miturile inferioare și în *superstițiile mai multor popoare europene: *elfii* și *kobolzii* germanici (→ *Elf*, *Kobold*), micul *demon familial francez *lutin*, omulețul scoțian *Brcwnie*, duhul domestic slav *Demovoi — sint din aceeași clasă cu spiritul protector al romanilor *genius* (→ *genii*). În *mitologia românească, rareori nefast, S. e îndeosebi favorabil: „un drăcușor în carne și oase sau întruchiparea acestuia într-o vietate văzută sau nevăzută care, la casa unde șade, aduce toate norocirile de pe lume, atîta cît trăiește omul” (Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 81); el se naște dintr-un ou părăsit, care e clocit la subțioară un timp determinat (7 ani), și are adesea aspectul unui pui de găină, uneori de șarpe miniatural; după credințele din Tara Moților, S. se nasc din dragostea *Vilvelor* (→ *Vilva*) cu oamenii pămînteni și pot fi băieți — atunci avînd pielea roșie și fiind născuți de *Vilva Pietrelor*, sau fete — născute de *Vilva Apei* sau de *Vilva Pădurii* (Maria Ioniță, *Cartea Vilvelor*, Cluj-Napoca, 1982). Cu preciepe, orice S. poate fi manevrat să satisfacă cererile de bani sau obiecte, formulate de cel care l-a clocit sau de orice posesor (căci S. poate fi vîndut și cumpărat); darurile lui sint fermecate (banii lui, plățiți, se întorc de oriunde la posesor); orice S. se păstrează bine într-o sticlă și nu poate fi îndepărtat decît legîndu-se într-o hasma expusă furtului lesnicios. S. casei efectuează și diverse lucrări casnice. Poate deveni uneori și nefast, însă ca să fie numai prielnic, trebuie să i se dea mereu de lucru.

spirit (lat. *spiritus* — suflu vital, spirit) Noțiune cu sensuri diferite, deși apropiate, modificîndu-se în raport cu epoca, dar în genere desemnînd o forță invizibilă, individuală sau universală. În *animatism și *animism, s. este o forță anonimă și nevăzută care însuflețește toate detaliile lumii obiectuale. În concepțiile religioase și filosofice ale antichității, s. este însă forma pură, complet imaterială și de natură divină (cf. în gîndirea Indiei post-vedice, s. individual *Atman, particula din substanța uni-

versală *Brahmān); în acest sens, s. este o concentrare a forței de creație (→ *logos*) și starea ideală a existenței. Dacă pentru unii filosofi greci termenul era demitologizat (*daimon* este caracterul omănesc la *Heracilit, iar *daimōnion* — conștiința omului la *Socrate, așa cum pentru *Anaxagoras nous este inteligența), în genere în gândirea Helladei s. este o forță cosmică, un *primum movens* al universului, cu funcție de lege absolută și de principiu creator. Sufletul a fost închipuit fie sub formă de pasăre, fie sub formă de omuleț; sufletul-pasăre este o formă de *credință foarte veche, de structură totemică, răspândită la multe triburi primitive (mai ales din Africa, Australia, Asia Mică); în credințele din **mitologia românească*, se citează un concept similar: timp de 40 zile, sufletul defunctului rămâne în preajma casei, sub forma unei păsări, de obicei sub streșină, de unde poate asculta *bocetele familiei (cf. *Chestionarele lui N. Densușianu*). În concepția ebraică antică, sufletul își are sediul în sînge; dar și la greci, se pare că *Empedokles*, însă în mod sigur și *Hippokrates* (*Despre boli*, I, 30) considerau că sufletul este identic cu sîngele. Pentru *Aristotel*, sediul sufletului este inima, sufletul (sau spiritul vital: *pneuma*) fiind „cauza și principiul corpului viu“: sufletul „este deci cu necesitate o substanță în sensul de specie a unui corp natural care are viață ca potență“ (*Despre suflet*, II, 412 a). Filosofile religioase din India antică definesc 3 forme de suflet: *Ātman* (sufletul individual), *Puruṣa (sufletul cosmic), *Brahmān* (sufletul universal). În gândirea anticității europene târzii (neoplatonici, *gnostici), sufletul este o emanație a lumii; sufletul universal (*Dumnezeu sau *inteligința lumii*) și sufletul individual (produs al materiei). Definițiile ulterioare nu se deosebesc flagrant între ele: dacă pentru *Plotin* sufletul cunoaște divinitatea prin contopirea sa cu ea, dar numai în starea de extaz mistic, pentru gândirea teologico-filosofică a scolasticilor, sufletul individual este chipul lui *Dumnezeu* în om. Gândirea religioasă medievală personifică s. (astfel, în **teologia creștinismului*, *Sfîntul Duh este funcția energetică a absolutului dumnezeiesc). În măsura în care *spiritul* este confundat cu *sufletul* (ψυχή), el e înțeles — în plan religios — ca principiu vital și cognitiv, independent față de trupul în care sălășluiește temporar, fiind considerat de fapt un *alter-ego* al individului; *gnosticii* considerau că sufletul individual este un produs al materiei, spre deosebire de sufletul universal sau *inteligința cosmică*, identificată cu *Dumnezeu*. Toate concepțiile mitoreligioase sau filosofice consideră *spiritul* (sau *sufletul*) o entitate nemuritoare.

§ G. W. F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, trad. rom. Virgil Bogdan, București, 1965; *Aristotel*, *Despre suflet*, trad. rom. N. I. Ștefănescu, București, 1967; C. G. Jung, *Seelenprobleme der Gegenwart*, Zürich, 1931

spiritism Curent laic din cadrul *ocultismului, bazat pe *credința în existența autonomă a sufletelor după moarte și în posibilitatea con-

cretă de comunicare între oamenii vii și orice *spirit al unui defunct, prin intermediul unui *medium* aflat în transă. Deși relațiile cu sufletele defuncților sînt o practică arhaică, în *animism și în *magie fiind o îndeletnicire religioasă curentă (prin *șamani, vrăjitori, *magi, *sacerdoți), în societățile primitive ca și în *religiile antice din Egipt, Mesopotamia, India, China, America precolumbiană, sistemele religioase ulterioare au interzis adesea invocarea sufletelor răposaților (chiar dacă nu au negat posibilitatea ca atare). Chiar *mozaismul timpuriu, acceptînd existența obiectivă a unor „chemători de duhuri“ (*V.T., Leviticul*, XX, 6) sau „cei care întrebă morții“ (*V.T., Deuteronomul*, XVIII, 11), interzice această practică (*V.T., Leviticul*, XIX, 31) sub amenințarea pedepsei cu moartea prin lapidare (*ibid.*, XX, 27); recunoașterea existenței acestei practici interzise de *iudaism figurează și mai tîrziu, în epoca *profeților („căci într-adevăr orice popor întrebă duhurile strămoșilor, întrebă pe cei răposați pentru cei vii“ — *V.T., Isaia*, VIII, 19). *Creștinismul va avea aceeași atitudine, adăugînd — în cadrul doctrinar — că sufletele morților nu pot reveni pe pămînt pînă nu „vor învia întîi“ (*N.T., Pavel, I Tesaloniceni*, IV, 13—18). Dacă în antichitate invocarea sufletelor făcea parte din *misterele religioase, practicile spiritiste moderne nu au caracter ezoteric. În antichitatea clasică, mai ales în cadrul unui popor superstițios ca romanii, invocarea sufletelor celor defuncți capătă frecvență și extindere, oamenii nemaifiind satisfăcuți de *oracolele oficiale; în epoca imperială apar chiar niște întruniri de tip apropiat sedințelor spiritiste din sec. XIX—XX; astfel, după o informație dată de *Cassius Dio* (*Istoria Romană*, LXXVII, 15), împăratul *Caracalla* „șinea ședințe de spiritism, pentru a găsi o oarecare alinare, chemînd, printre alte suflete, și pe al tatălui său și al lui *Commodus*“. *Spiritismul* (în sensul care i se acordă azi) a apărut în sec. XIX, în Statele Unite ale Americii, după ce, în 1848, fiica fermierului *Fox* a auzit în casa părintească diverse zgomote în care a crezut că distinge un cod și un mesaj al unui om ucis cîndva în acea casă; această fiică de fermier a fost socotită primul *medium*. S. s-a răspîndit rapid în America și în Europa, introducînd noțiunile de *mediumnitate* (calitatea de medium), *ectoplasmă* (emanația vizibilă a sufletului) și *cod* (tehnica transmiterii mesajului). În sec. XX, unele asociații spiritiste s-au organizat într-un gen de „*biserici*“ cu anume înclinație religioasă cu caracter de *sectă, — cum de altfel au și fost clasificate de criticii teologi din cadrul Bisericii („*sectă*“ speculînd „*sentimentele* duioase ale omului care îl leagă de cei decedați“ — Gh. Dem. Ciocan, *Lumini ce trebuiesc aprinse*, București, 1934, p. 8). Situații particulare, de obicei mari drame existențiale (cum a fost cazul lui B. P. Hasdeu), pot conduce spre s., pe căi rigurose individuale, chiar oameni de solidă pregătire culturală. Hasdeu s-a apropiat de s. imediat după moartea prematură a fiicei sale,

publicând (1891—1892) 5 studii spiritiste (*Știința sufletului; Somnul și sufletul; Telegrafia iubirii; Ipnotismul și spiritismul; Materialismul în spiritism*), reunite în volumul *Sic cogito* (1892), din care rezultă că savantul român acumulate o abundență experiență de practicant ce rămâne desigur incontrollabilă. S. a fost studiat de fiziologul Charles Richet, de fizicienii și parapsihologi; majoritatea opiniilor științifice i-au anulat voga. Ch. Richet spune despre activitatea fizică a unui *medium* că este rezultatul unor mișcări inconștiente, numite de savant acte ideomotorii producându-se independent de voința celui *medium*. Examinat analitic, s. modern își are însă originea (inconștientă sau nedeclarată) în **teurgia* antichității greco-romane târzii.

§ Charles Richet, *Traité de métapsychique*, Paris, 1922; И. А. Крывелев, *Критика религиозного учения о бессмертии*, Москва, 1979; P. Badham, *Christian Beliefs about Life after Death*, London, 1976

Sporiș Zeu asigurând sporul recoltelor și patronând fertilitatea agrară, în credințele slavilor răsăriteni (→ *mitologie slavă*), închipuit ca un bărbat foarte blond, cu plete cirionțate, care umblă pe cimpuri. Un **ritual* din regiunea Pskov (Rusia) include împletirea unei păpuși (numai din spice duble) căreia i se spune *Sporinya*.

Šradhdhā Zeiță din **mitologia vedică*, personificând **credința* (cf. *Rigveda*, X, 151). Fiind fiica **Soarelui* (**Sūrya*), ea ajută pe oameni în îndeplinirea **sacrificiilor*, aprinzând focul ritual (→ *focul*).

Sraosha (zend *Sraosha Asya*; mediopersană *Srosh*); epitet în **Avesta*: *Înțelepciunea intrupată* Zeul supunerii, al ascultării față de zeul suprem **Ahura-Mazda* și de legile divine, în **mitologia iraniană*; purtătorul **cuvintului divin* și al unor arme simbolice (**rugăciunile*), el luptă contra **demonilor*, ocrotește și hrănește pe săraci, are în custodie sa lumea și îl însoțește în spațiul ceresc pe zeul solar **Mithra*. Reprezentat ca un tânăr gîngăș, în fiecare zi la ivirea zorilor S. trezește cocoșul care, cu cîntatul său, alungă de pe pleoapele celor adormiți pe demonul somnului, **Busyasta*. Deopotrivă, el veghează asupra rînduieilor religioase și patronează evlavia.

Statu-palmă-barba-cot Pitic malefic din **mitologia românească*, avînd o forță fizică supranaturală, dar suferind de o crasă imbecilitate; are o barbă foarte lungă (de altfel, atribut al mai tuturor gnomilor mitici), pe care la un moment dat **Făt-Frumos* i-o prinde în crăpătura unui trunchi de copac, imobilizîndu-l, ceea ce nu-l împiedică să smulgă însă trunchiul din rădăcini și să se ridice astfel în aer. Adesea e reprezentat călărînd un iepure șchiop (motiv frecvent și în basmele avarilor, aborigeni din Caucazul de nord-est). Deși pitic, S.-p.-b.-c., datorită forței lui anormale, e capabil să ridice orice poveri și să zboare cu ele (ca în cazul trunchiului în care i s-a prins barba); de obicei, el zboară spre **Tărîmul Celălalt*, în transgresări prin imense prăpăstii. S.-p.-b.-c. e comparabil cu piticul fabulos din folclorul rus: *Тярăнуш-цт-*

unghia-barba-cit-cotul (*Мужичок с ноготок борода с локоток*) și, parțial, cu piticii bărboși *Barstucke* și **Barzdukkai*, din **miturile* balto-prusice, nu însă cu gnomii artizani din **mitologia scandinavă* și **germanică*.

Steaua Magilor Noțiune mitologică foarte controversată, pusă în legătură cu tradiția nașterii lui **Isus Christos*, deși probabil o conjugare de ecouri ale unor **mituri* mai vechi, printre care fenomenul apariției cerești descrise în **Biblie* sub numele „Gloria lui El Yahweh“ (→ *Iezechiel*), apoi venirea cometei escatologice prevestite de **Avesta* la sosirea mîntuitorului **Sao-shyant*, ca și ecoul mitic al unui fenomen astronomic mult mai vechi, poate explozia unei nove, reluat unilateral de unele apocrife biblice slavone. Unicul text canonic referitor la S.M. este în *Evanghelia lui Matei*: „Iar ei [magii], ascultînd pe împăratul, au plecat și iată, steaua pe care o văzuseră în răsărit mergea înaintea lor, pînă ce a venit și a stat deasupra, unde era pruncul“ (II, 9). Se consideră că **magii* erau preoți perși (în Iran, funcția de mag era sacerdotală), de unde și nominalizarea lor mai târzie (probabil o **legendă literară*): Melchior, Balthazar, Gaspar; dar *Evanghelia lui Matei* le conferă și funcția de astrologi: „Atunci Irod a chemat în ascuns pe magi și a aflat de la ei lămurit în ce vreme s-a arătat steaua“; fenomenul rămîne neinterpretat în context: „căci am văzut la răsărit steaua lui și am venit să ne închinăm lui“ (*op. cit.*, II, 2). În schimb, mai multe apocrife biblice slavone și o bogată iconografie ortodoxă consacrată înălțării lui Isus (răspîndindu-se vast la iconarii din Rusia, Ucraina, România, Serbia, Albania; care s-au inspirat evident și din apocrife între timp pierdute) detaliază S.M. în mai multe variante, punînd-o în dublu raport: cu *sosirea* (nu nașterea) și cu *înălțarea* (nu **moartea* și *învierea*) lui Isus Christos. Apocriful slavon *Повесть о трѣх королях-волхвах* (*Istoria celor trei magi regești*) din sec. XV, citat de Veaceslav Zaițev (în *анкета Космонавты или ангелы*, din *Советский Союз*, — 11 (225), 1968) vorbește despre o „stea mergătoare“: „Steaua nu arăta ca acelea ce se zăgrăvesc, în țările noastre, prin biserici, aripi însă avea ca de vultur și multe raze foarte lungi, care învîrteau steaua în cerc cînd ea căta să se așeze pe pămînt“; „steaua mergătoare [...] s-a pogorît pe un munte și dintr-însa a ieșit Hristos“. Apocriful mai spune că, în timpul deplasării ei pe cer, steaua a fost ținută sub observație de „astronomi“ din turnuri speciale zidite pe culmi de dealuri. După alt apocrif slavon, *Cartea tainelor lui Enoh* (→ *Enoh*), oprindu-se din zbor, steaua s-a proptit în propriile ei raze: „Iar cînd cei trei crai au purces din locul Ierusalimului, steaua s-a ascuns din fața lor, pentru că vorbiseră cu Irod. Atunci foarte s-au tulburat cei trei crai și au început să plîngă amar, strigînd: — Vai de noi, fraților! [...] Iar apoi steaua li s-a arătat încă o dată și a pornit înaintea lor, iar ei au slăvit pe Domnul Dumnezeu și s-au dus iarăși după steaua aceea și au ajuns la Betleem. Și cînd

steaua a ajuns acolo, s-a oprit deasupra unei peșteri și și-a slobozit razele și s-a proptit cu toată lumina sa în peșteră". Textul a intrat la baza unui cîntec de stea din folclorul românesc: „Trei crai de la răsărit / Spre stea au călătorit / Și-au mers după cum cetim / Pînă la Ierusalim. / Acolo, cum au ajuns, / Steaua-n nori li s-a ascuns. / Și le-a fost a se plimba, / Prin oraș a întreba: / Unde s-a născut, zicînd, / Un crai mare de curînd? / Iară Irod împărat / Auzînd, s-a turburat" (col. Anton Pann, *Versuri sau Cîntece de stea*, București, 1852). Iconografia înfățișează o pereche de capsule de aspect profan și fără aripi, cu cite un personaj misterios comparat de unii cu un om care pilotează un vehicul zburător (fresca de boltă a bisericii iugoslave Veliky Dečany, zugrăvită în 1350), fie capsule ovoidale, unele gata de ascensiune, altele coborînd din cer, toate cu Isus înăuntru (citeva *icoane pe pînză și pe sticlă din România, un grup mare de fresce din Biserica Domnească de la Tîrgoviște — unde, pe lingă capsulele „înălțării”, există și o stea dintr-un dublu disc, o icoană din sec. XVII de la Zagorsk, lingă Moscova, citeva icoane albaneze), unele sugerînd prin manșe interioare sau orificii dorsale un *car ceresc, care are similitudini și cu obiectul de pe piatra funerară de la *Palenque. S.M. apare în alte ipostaze și în miturile primitive: în ins. Hawaii circula mitul unei stele temerare care se oprește în cer să privească traiul insularilor, dar cade apoi fumegînd spre mare și poposind pe o stîncă; într-un mit al tribului brazilian kayapo (citată de Claude *Lévi-Strauss), steaua corespunzînd planetei Jupiter coboară din cer să se mărite cu un tînăr pămîntean, iar cînd e văzută de frații lui, le apare ca un animal cu ochi de foc, apoi își transportă bărbatul terestru în cer, lui părindu-i-se cerul un cîmp pustiu. Dar coborîrea S.M. poate fi comparată și cu venirea în piscul Ardis din Antiliban a grupului de *ingeri ai lui *Semyaza. În scrierea anonimă *Opus imperfectum in Mathaemum* (după un model probabil anterior sec. VI), se relatează că magii regali se urcau anual pe Muntele Biruințelor, la o peșteră cu pomi și izvoare, ca să aștepte Steaua; aceasta apare după mai mulți ani, avînd chip de copil, și îi trimite pe magi în Iudeea. O variantă, *Cronica de la Zuknîn*, vorbește de 12 Regi-Înțelepți, care urcă în fiecare an pe munte, pătrunzînd în Peștera Comorilor, pînă cînd apare un stîlp de lumină nefirească țîșnind dintr-o stea strălucitoare cît un grup de sori, care intră în grotă; un glas se aude, magii îngenunchează orbiți de lumina tot mai concentrată din care se degajează apoi un om mărunt și umil, mărturisind că a fost trimis de Tatăl Ceresc să-i conducă în Galileia.

Steiner Rudolf Mistic german (1861—1925), catolic prin naștere și educație familială, însă întemeietor al *antropozofiei. Gîndirea sa filosofică inițial influențată de Goethe (S. a fost editorul și comentatorul ediției de opere complete ale acestuia) și de Nietzsche (despre care a scris două cărți) se modifică după contactul

cu *teozofia din 1902 (ulterior, e conducătorul secției germane a Societății Teozofice); scrie un tratat (*Theosophie*), un manual asupra căilor de parvenire la „cunoașterea lumilor superioare”; în timpul primului război mondial înființează în Elveția primul *templu antropozofic (mistuit de incendiu în noaptea Anului Nou 1923); în 1919, S. propune un tip de stat cu societatea divizată în 3 sfere: juridică (bazată pe egalitate), economică (pe frăția producătorilor grupați în confrerii), spirituală (condusă de un areopag al înțelepților și bazată pe libertate); printr-instituțiile înființate de S., care i-au supraviețuit: o clinică de psihiatrie antropozofică (la Arlesheim). Doctrina lui S. se întemeiază îndeosebi pe scopul trezirii în om a forțelor spirituale latente, fapt realizabil — după el — printr-un sistem de exerciții în care sînt prezentate meditația și inspirația și care conduc la formarea, în corpul fizic, a unor organe spirituale analoage celor fizice: *roțile de foc, florile de *lotus etc. Antropozoful consideră omul un microcosm compus din corpul fizic, corpul eteric și corpul astral (aceste 3 sfere fiind reflexele celor 3 stări sau trepte pe care le-a parcurs Spiritul Universal în procesul devenirii sale); descoperirea antropozofiei este a 4-a sferă, în care omul își formează eul spiritual. S. și-a expus doctrina mai ales în cărțile: *Die Geheimwissenschaft (Știința secretă)*, 1910; *Antroposofische Leitsätze (Teze antropozofice)*, 1925. S. a devenit un adversar al *Bisericii catolice, pe care a considerat-o un fals *creștinism.

§ Fr. Hiebel, *R. Steiner im Geistesgang des Abendlandes*, Bern—München 1965

Sterculus Zeul bălegarului, în *mitologia romană (citată de *Tertullianus, în *Apologeticum*, XXV, 3).

Steropes *Ciclop uranian, în *mitologia greacă; fiul cuplului *Uranos — *Gaia și fratele lui *Brontes și *Arges.

Stîmula Zeiță din *mitologia romană, avînd rolul de a-i ațîța pe oameni spre plăcerile vieții; de fapt, este o personificare simbolică a voluptății nelimitate.

Stonehenge Construcție megalitică circulară (*cromlech*) din Anglia, gen de *templu arhaic consacrat *ritualurilor religioase sau numai *cultului solar (→ *menhir, mitologie megalitică*).

strămoși; **cultul strămoșilor** Formă religioasă de origine totemică (→ *totem*) constînd în venerarea întemeietorilor unui trib sau clan, ai unei ginți sau ai unui popor. Întemeietorii sînt *strămoșii primordiali* (→ *arhetip*), iar tradiția îi pune totdeauna în relație directă cu facerea lumii (→ *cosmogonie*) și cu crearea omului (→ *antropogonie*). În acest sens, s. primordial poate fi om, animal, plantă, semizeu sau chiar zeu. *Cultul s. nu e specific numai societăților primitive și nu e o practică exclusiv religioasă, ci este una dintre cele mai persistente manifestări ale sudurii morale umane între trecut și prezent. Dacă la *primitivi* acest cult se referă la o continuitate concretă între întemeietorii mitici și urmași (astfel, tribul australian

arunta crede că orice om e reîncarnarea unui *spirit lăsat de un *strămoș totemic*, cultul *s.* în civilizațiile antichității se referă la o continuitate potențială. Există presupunerea că, între anii 5000—2000 î.e.n., în cadrul unui generalizat cult al morților, se credea că spiritele strămoșești se transferă în pietre, unde continuă să locuiască postum (→ *mitologie megalitică*). Elementele de cult al *s.*, mai bogate sau mai sărace, se înregistrează aproape la toate triburile și popoarele (posesiunea de către spirit, transmiterea ereditară a spiritului, năzuința spiritelor de a deveni anumite rude răposate). ~ În *India* erau venerați *părinții răposați (pitarăh)*. ~ Acest tip de cult s-a transmis la *Roma* în venerarea spiritelor *s.* (*Manes) ca a unor zeități (*numina*) potectoare ale căminului casnic (*Di manes*), cărora li se consacrau comemorări speciale (*Dies parentales*), fiind familiile vizitau mormintele, lăsând pe ele *ofrande. ~ În *China*, *Confucius făcea *sacrificii pentru morți și spirite ca și cum ele ar fi fost de față, iar numele morților erau înscrise în *Tăblițele Spiritelor* din *temple. ~ *Japonia* are poate cel mai puternic cult al *s.*, cu *altare domestice; una din explicațiile curajului militar japonez stă în *credința soldaților că spiritele *s.* luptă alături de ei (→ *kami*). ~ Singura excepție, cu totul stranie, este în *iudaismul timpuriu (poate din cauza *monoteismului riguros neadmițând nici măcar semidivinități în aria lui *Yahweh); pentru *evrei*, coborârea morților în *Sheol era o încheiere totală, care abia târziu a dobândit perspectivele învierii pentru *Judecata de Apoi*. ~ Desacralizat, cultul *s.* s-a păstrat în civilizațiile moderne, într-un plan cultural profan. ~ Astfel este datina comemorativă pentru *Moși în România, incluzând *sărbătoarea laică populară, cu adaos comercial, Tîrgul Moșilor.

Strenia Zeiță sabină a sănătății, preluată de *mitologia romană, identificată însă mai târziu cu *Salus. De la numele sabin, ieșit cu timpul din uz, s-a păstrat tradiția trimerii la rude și prieteni a crengilor verzi de palmier sau de laur, numite *strenae*, de care se atârnavau fructe și dulciuri, în calitate de daruri.

Stribog (slav СТРИБОГЪ) Zeul vînturilor și al furtunii, în *mitologia slavă (la vechile triburi polone: *Samovil*). Adorat în Rusia arhaică, avea un sanctuar și un *idol impunător la Kiev, către anul 980. *Cîntarea oștirii lui Igor* numește vînturile „nepoții lui Stribog”: ele vîntură văzduhul cu enorme săgeți pornite de pe mare.

Striga 1 *V ampir feminin avimorf, în *mitologia romană; la Petronius: *striga* — *strigoi. **2** Divinitate malefică inferioară, în **mitologia românească* (de origine latină), asimilată cu strigoaica (→ *strigoi*) sau cu vrăjitoarea. În reprezentările folclorice, e slută, uscățivă, cu paloare de mort; are nas coroiat de sticlă, gheare de aramă, un picior de fier și coadă de ciine. Este stăpîna deochiului. Pocește pruncii nebotezați și le ferecă sufletele în tufe de iepură; de asemenea, seacă laptele vacilor.

strigoi (lat. *strigosus* — descărnat; *strix* — pasăre fabuloasă în *superstițiile romane, semănînd cu bufnița, care sugă noaptea singele pruncilor din leagăn; grec στρογγύς cucuvea) Mort dematerializat (sinonim: *fantomă*), pedepsit să rătăcească noaptea prin lume. Babilonienii numeau *etemmu* orice fantomă, cu sens de spectru al mortului, adică ceea ce credeau că supraviețuiește trupului material, dar în alt sens și părțica divină inclusă în om (→ *spirit*); datorită acestui *etemmu* omul nu va fi uitat nici cînd trupul i se va întoarce în pulberea de obîrșie. Superstițiile ulterioare de pretutindeni consideră *s.* morții blestemați să-și părăsească noaptea mormintele spre a peregrina prin lume. În mitosuperstițiile folclorice românești, *s.* (datorită originii romane) a fost asimilat adesea *vampirului, astfel socotindu-se că nopțile sale preferate sînt cele cu lună nouă. În **mitologia românească*, *s.* e numit și *Moroi* și se crede că fie se naște ca atare, fie devine după moarte, pedepsit pentru faptele sale, un *duh rău rătăcitor (asimilat adesea stafiilor); superstiția folclorică afirmă că orice *s.* poate fi îndepărtat de case prin ungerea cu usturoi a clanțelor și zăvoarelor de la uși (mai ales în noaptea sf. Andrei). Unii cercetători au făcut apropieri între *s.* și oamenii-lupi (germ. *Werwolf*, franc. *loup-garou*), incluzînd *credința în *s.* printre formele de *lykantropie; dar în mitosuperstițiile românești există forma de *s.* numită *Pricolici*: om metamorfozat în *ciine, care se amestecă în haita *lupilor.

Strimbă lemne *Uriaș din **mitologia românească*, personaj prezent mai ales în basme, care strimbă copacii, apoi se văicărește că nu mai sînt lemne drepte în codru; (există și un corespondent rus, aproape identic: *Vertodub* — *Sucește-stejari*; cf. *Asilki, în *mitologia slavă).

stîpa În *India* vedică și imediat post-vedică, *s.* era un mormînt de forma unei mici mobile (un fel de *tumulus*), cu un stîlp sau o coloană, marcînd rămășițele pămîntesti ale unui sfînt defunct. Stupele se răspîndesc însă mai mult în epoca *budismului, iar atunci devin construcții culturale, de formă conică, avînd în general o asemănare geometrică cu mormintele de pămînt, dar devenind structuri masive, adesea cu o arhitectură mai complicată, și fiind așezate pe temelii rotunde sau pătrate, peste care se înalță o cupolă sferică acoperită de o piramidă răsturnată, în trepte. Budiștii au construit stupe și cu caracter memorial (monumente comemorative), dar și ca semne rememorative ale unor evenimente celebre. După unii indianiști de autoritate mondială (Mircea *Eliade, Paul Mus), *s.* este corpul arhitectonic al lui *Buddha, trupul său simbolic; nu are niciodată numai rol de monument funerar, căci este mult mai mult: o *imago mundi*, așadar un *simbol cosmologic. Iar ca monument funerar, orice *s.* conservă o relicvă a lui *Buddha*, menită să însuflețească arhitectonica *templului budist (sau a *altarului); ca templu simbolic însă, arhitectura unei *s.* reprezintă obligatoriu universul.

După definiția lui Paul Mus, „*stūpa* este *dharma* cosmică devenită vizibilă“ (→ *dharma*).

Styx (grec. Στύξ — *Odiosul*; στυγεῖν — a uri, a detesta, a avea oroare) Fluviu infernal din *Hades, în *mitologia greacă, unit prin *Kokytos* (care izvorăște din el) cu fluviul *Aheron. În *Iliada, S. e singurul fluviu infernal; abia în *Odiseia, unindu-se cu *Kokytos* și *Pyriphlegethon*, se varsă în *Aheron*; iar *Hesiod îl consideră *fiică* a lui *Okeanos (dar *Herodot* identificase un S. geografic în *Arcadia*). Grecii credeau că apa otrăvită a S. e în stare să dizolve orice navă din orice material, afară de cele constrite din copite de cai și de catră. Zeii greci jură pe S., iar divinitatea care-și calcă *jurământul e privată un an de dreptul la viață, iar alți 9 ani de orice relație cu ceilalți zei; după *Hesiod*, acest *jurământ* s-a instituit când, în *împrejurările* *Titanomahiei, S. a venit primul în sprijinul lui *Zeus. *Mitologia babiloniană* (→ *mitologii din Mesopotamia*) are și ea un fluviu infernal, *Huḫur*, uneori confundat cu *Infernul (*Kigallu) însuși.

Suada (lat. *suadere* — a îndemna, a sfătui) Zeița puterii de înduplecare, în *mitologia romană, amintită de poezii *Ennius* și *Horatius*.

Subigus Zeul ocrotitor al mirilor, în *mitologia romană, protejindu-i chiar prin prezența sa simbolică, alături de ei, în noaptea nunții. *Succubus* → *Incubus* și *Succubus*

Sucellus Numele, în rostire latină, al unui zeu galic (→ *mitologie celtică*), greu identificabil; sensul onomastic ar fi fost „cel care lovește bine“ și, într-adevăr, zeul e reprezentat ca purtător al unui ciocan sacru — considerat ca atare patronul dogarilor — (ca și scand. *Thorr), ținut ca armă de distrugere. Iconografia îl prezintă cu glugă și tunică scurtă. Romanii (îndeosebi *Caesar*) îl identificau fie cu *Iupiter, fie cu *Pluto. Cercetătorii moderni uneori tind să-l confunde (fără temei) cu zeul celt *Taranis, ca divinitate atmosferică

Sud (srb. *Usud*; slav. *судъ* — judecată; rus. *судьба* — soartă) Ființă divină aproape impersonală din *mitologia slavă, dirijând destinul. Locuiește într-un palat unde, în zilele când aruncă aur prin încăperile acestuia, se nasc cei bogăți; dar are și o colibă, în care deseori împrăștie cioburi de oale, ca să determine nașterea abundentă a săracilor. În *bocetele rusești, S. e invocat cu numele diminutiv *Sudinuska*. Există însă și personificări net feminine ale sorții: rus. *Cydenuya* (*Sudenita*), sîrbocroat. *Cojenuya* (*Soienita*), ceh *Sudice*.

sufiști; **sufiși** (arab. *tashawwuf* < *shāfi* — ascet < *shuf* — lînă [ref. la hainele de lînă]; sinonim persan *pashmīnāpush* — îmbrăcat cu haine de lînă; *shafa* — puritate [cf. grec. σοφός — înțelept]) *Sectă mistică în *islam, opunându-se doctrinei oficiale și punând în centrul vieții religioase dragostea reciprocă între *Allah și oameni, așadar respingînd *dogma inaccesibilității lui *Allah*. S. se sprijină pe unele pasaje din *Coran ce se referă la omniprezența și la raportul intim al lui *Allah* cu creaturile sale (spre deosebire de multe alte pasaje, contra-

dictorii, care indică bunul plac, deciziile arbitrare și poziția net inaccesibilă a aceluiași *Allah*): „Oriunde vă întoarceți, acolo este fața lui *Allah*“ (surah II, 109); „Noi [*Allah*] știm mai aproape de el [de om] decît gîtlejul lui“ (surah I, 15). Lipsindu-i inițial, ca *religie strict practică, orice înclinație spre o concepție speculativă, *sufismul* s-a dezvoltat treptat, rupîndu-se de *mahomedanismul clasic. *Abu Hashim* din *Kufa* a întemeiat, înainte de anul 800, o mînăstire sufistă la *Ramleh* (*Palestina*), deși cei mai mulți așteți (→ *ascetism*) sufiști preferau să rămînă peregrini, trăind din munca lor, în singurătate sau în grupuri mici. *Sufismul* devine un gen de *quietism, cu practici religioase specifice: *dhikr* (glorificarea lui *Allah* prin recitări din *Coran* și prin repetarea numelor divine, aceasta considerîndu-se cea mai înaltă dintre cele 5 *rugăciuni canonice); *tawakkul* (credeința în *Allah*, constînd în renunțarea la inițiativă și voință, *viața fiind lăsată în grija divinității — de unde și un fanatism ducînd la refuzul oricărei activități profane, fie și procurarea mijloacelor de trai sau apelul la medici, astfel încît așteptarea *mintuirii încetează a mai fi obiectivul principal). Doctrina sufistă s-a dezvoltat ulterior (cu contribuția lui *Abu Sulaiman al-Darani* din *Siria* și *Dhu'l-Nun* din *Egipt*) într-o concepție gnostică (→ *gnostici*), urmărind iluminarea și extazul; iar caracterul panteist (→ *panteism*), manifestat anterior, acum se precizează, după ce persanul sufist *Abu Yazid* introduce doctrina anihilării (cca 874), adică ideea transgresării de la starea de conștiință individuală în cuprinsul voinței divine; (dar aici se străvede ideea de *Nirvāna, deci nu este exclusă influența *budismului). Alt persan, *Maruf* din *Bagdad* (din părinți creștini), definea în acea epocă sufismul drept o *teozofie. Cu timpul a fost totuși precizată și ascensiunea stadală a credincioșilor s., celor 7 stadii: *maqāmāt* (po-căința, abținerea, renunțarea, sărăcia, răbdarea, credeința în *Allah*, supunerea față de voința divină), urmîndu-le alte stări sau simfuri spirituale (*ahwāl*): teama, speranța, iubirea — care duc spre *contemplație (*mushāhadat*) și intuiție (*yaqīn*). Considerați din interiorul islamului o sectă, s. nu au o dogmatică precisă, ca alte secte, doctrina lor fiind construită pe o concepție mistică influențată de budism și de teozofii iranieni, în care intră o viziune panteistă a divinității. În sufism se conjugă această concepție metafizică cu un sistem de exerciții psihofizice întemeiate pe ascetism, prozelitului cerîndu-i-se o încordare unitară, sudată, a tuturor forțelor lui trupești și spirituale; învățătura științei sacre și apropierea treptată de *Allah* se obțin prin cunoașterea mistică, iubire și ascetă. De aici s-a ajuns la înclinația spre cunoașterea intuitivă și la practicarea extazului, la interesul pentru unele activități extrasenzoriale (hipnoză, telepatie), la respingerea cunoașterii raționale, precum și la o aspră disciplină în cadrul comunității din care nu lipsesc exercițiile de anihilare a voinței și de mortificare a trupului. Fiecare comunitate are un stăref, totodată învâ-

țător și ghid pe calea spre mistică. Sufismul s-a răspândit de timpuriu pe un vast teritoriu geografic: Africa, India, Iran, Pakistan, Indonezia.

§ A. J. Arberry, *An Introduction to the History of Sufism*, London, 1942; В. Э. Вертельс, *Суфизм и суфийская литература*, Москва, 1965; Marijan Molé, *Les mystiques musulmans*, Paris, 1965

Sugriva Rege al maimuțelor, în **mitologia vedică*, fratele divinității demonice **Bali*.

Sui-ren Inventatorul producerii artificiale a **focului*, în **mitologia chineză* arhaică, primul om (*ren*) care a obținut foc frecând niște lemne. Vechile texte mitografice atribuie descoperirea focului fie zeului **Fu-Xi*, fie împăratului legendar **Huangdi*; dar tratatul *Han Fei zi* (sec. III î.e.n.) afirmă că, după ce în antichitate oamenii se îmbolnăveau mereu mâncând carne crudă, a apărut un înțelept sau un sfânt care, prin frecarea (*sui*) a două lemne unul de altul, a obținut foc și i-a învățat apoi pe oameni să-și frigă hrana. În *Insemnări despre întâmplări uitate* de Wang Qiao (sec. IV î.e.n.), se vorbește despre o țară fabuloasă, *Suiming*, unde crește arborele de foc, iar o pasăre (bufniță sau mai curînd ciocănițoare) scoabește lemnul trunchiului, pînă cînd ies din el flăcări.

Sukhavatî (sanscr. *sukhavatî* — țară fericită) Țara sau, mai exact, „cîmpul“ lui *Buddha Amitabha* (→ *Buddha*), în mitologia **budismului*. Situată foarte departe de lumea noastră (între ele intercalîndu-se miriade de alte lumi), **S.** este specifică prin faptul că ciclul **samsāra* (al reîncarnărilor succesive) se manifestă numai în două stări: umană și divină, între oameni și zei, dincolo nemai fiind deosebiri esențiale, întrucît din **S.** lipsesc alte ființe cunoscute în lumea noastră: **demoni*, animale, plante. Toți locuitorii din **S.** sînt **Bodhisattva* de treaptă maximă, căci de acolo se trece direct în **Nirvāna*. Solul și apa în **S.** sînt pure, clădirile sînt construite din aur, argint, pietre prețioase și corali.

Sukune Bikona Zeul medicinei, în **mitologia japoneză*, reprezentat sub forma unui pitic sapiențial, fiind totodată colaborator al zeului **Okuninushi*, reconstructorul postcatastrofic al universului; îndată după reclădirea lumii, **S.B.** a elaborat toate artele medicale și toate mijloacele de protecție contra animalelor sălbatice; apoi s-a cățărât pe o tulpină de mei care, ca un resort, l-a proiectat în Țara Veșniciei. Tradiția și vechile cronici precizează uneori că **S.B.** a fost trimis în **cer* ca să-l ajute pe Okuninushi în opera lui de pacificare a imperiului arhaic nipon.

Summanus (lat. arh. *submanus* — [zeul] din preajma dimineții) Vechi zeu sabin al întunericii nopții și al fulgerelor nocturne. Pre luat de **mitologia romană*, devine unul din atributele lui **Iupiter*. Avea **templu* în Roma aproape de Circus Maximus și era sărbătorit anual la 20 iunie, sacrificîndu-i-se prăjituri (→ *ofrande*) numite *summanalia*, coapte în formă de roți, ca **simbol* al carului tunetelor.

Sumugan; Sumukan (*Regele Muntelui*) Zeu sumerian (→ *mitologii din Mesopotamia*) al cîmpiei cu vegetația și animalele ei. În Akkad și Babilon era adorat ca divinitate cinegetică și pastorală, ocrotind deopotrivă cirezile și turmele de animale domestice, ca și animalele sălbatice de stepă.

Sunja Zeița adevărului, în **mitologia scandinavă* și **germanică*. Nu se cunoaște cu exactitate originea acestei zeițe; dar numele ei coincide cu noțiunea sanscrită *sūnya*, care a circulat în două valori: una — aparținînd vechii matematicii (poate și lingvisticii lui Paṇini) — cu sensul de „zero“ sau „nimic“; alta, mult mai apropiată însă de numele zeiței *Sunja* — aparținînd filosofiei budiste, ca o valoare semantică de indeterminare, unde „califică *nirvāna*, realitatea ultimă“ (Sergiu Al-George); așadar adevărul, patronat sau personificat de **S.** fiind „realitatea ultimă“, este posibilă această ipoteză a originii numelui zeiței.

Sun Ping Zeul cizmarilor și curelarilor, în **mitologia chineză*, de fapt zeificarea unui personaj istoric (sau semilegendar), care avusese funcția de strateg (în sec. IV î.e.n.), urmașul întemeietorului teoriei chineze a războiului — *Sun Zi*. Conform tradiției, în urma unei acuzații eronate de crimă, i-au fost retezate picioarele de la genunchi (sau numai de la glezne), iar datorită ambasadorului țării Qi, a ajuns în exil, unde, repus în meseria lui militară, a fost înălțat la rangul convenit. **S.P.**, în noua situație, și-a confecționat singur niște cizme-proteze cu care putea să umble, iar pentru că profesiunea de strateg îi cerea și deplasări pe cîmpul de luptă, după o perioadă de folosire a carului de război, a inventat șeaua, ca să poată încăleca singur. Poporul l-a divinizat, atribuindu-i patronatul celor două meserii cu ajutorul cărora inventivul strateg a izbutit să-și corecteze infirmitatea.

Suparnă Păsări fabuloase de înfățișare gigantică, în tradiția populară a Indiei; **legenda* pare însă a proveni din epoca vedică arhaică (→ *mitologie vedică*).

superstiție (lat. *superstitio* — **cult religios*, **jurămînt*, *superstiție*, *venerație*); *eres* (slav. ерѣка — **erezie*) Falsă **credință* despre necunoscut, reprezentînd sindromul complexului de inferioritate în fața ambitalității imediate aparent misterioase. Pusă în raport cu **magia*, indicată ca o consecință a fricii și ignoranței, **s.** nu poate fi definită în acest cadru; deși nici teama, nici ignoranța nu sînt străine de geneza **s.**, ele nu constituie factorii ei decisivi, căci și în conștiința omului cultivat sau specializat într-un domeniu științific, anumite evenimente cu caracter repetițional coincident din afara ariei cu care e familiarizat pot să se transfere, în anumite condiții de stres, în **s.** Deoarece **s.** extrapolează particularul, deoarece ea este fenomenalizarea spontană a evenimentului particular, principala ei operație devine răstălmăcirea realității obiective. Fără a face parte din magia și fără a și-o subsuma, **s.** în multe cazuri izează de practici magice elementare, ca antidot împo-

triva unui eveniment nefast ce stă să se producă. Ordonate într-un sistem, care constituie și el (ca și *mitul sau *ritualul) un canal de evacuare a încărcăturii tensionale a omului în relațiile lui cu mediul evenimential, superstițiile constituie o *infrareligie* de uz individual. În cadrul foarte larg al multor *religii antice, s. și-a păstrat locul activ, în umbra practicilor magico-religioase (Egipt, Mesopotamia, China); romanii erau un popor foarte *superstițios* și însuși cuvântul *superstitio*, cu bogata lui polisemie, confirmă afirmația; totuși o reacție antisuperstițioasă a existat, iar Cicero ironiza global fenomenul prin sintagma *superstitiones aniles* — eresuri băbești. Gândirea greacă a persiflat mereu s., ca pe un fenomen lăaturalnic; de la Teophrastos aflăm că superstițiosul e un obsedat să nu greșească ceva ce l-ar pune în dificultate față de *zei și își ia mereu contramăsuri: *sacrificii de purificare pentru fleacuri, rostiri de formule magice, scuiparea în sîn etc. (*Caracterele*, XVI). Om evlavios și teolog neconcesiv, *Plutarh face o paralelă între *ateism și *superstiție* (tratatul *Despre superstiție*, 2) pe care o definește concis: „Superstiția, cum o arată chiar numele, este o imagine denaturată sădind în om frica umiltoare și obsesivă. [...] Așadar, necredința în zei nu e decât o rătăcire, în schimb superstiția este o boală produsă de rătăcire.“ *Teologia religiilor clasice (*iudaismul, *budismul, religia grecilor) și moderne (*creștinismul, *islamul) refuză s., totuși aproape nici o religie nu a scăpat de infiltrarea, în zonele ei periferice, a anumitor superstiții. J. G. *Frazer considera că, în anumite comunități umane și în anumite epoci, superstițiile au jucat un rol pozitiv, consolidând disciplina conviețuirii și respectul omului de rînd față de ordinea socială și de guvernarea acesteia, de pildă în ce privește stabilitatea și securitatea proprietății private sau echilibrul moral în raporturile sexuale.

§ James George Frazer, *The Devil's Advocate. A Plea for Superstition*, London, 1928

Suppai Zeul *mortii, în mitologia incasă (→ *mitologiile civilizațiilor precolombiene*), o divinitate din categoria „spiritelor pumei“; formele sale demonice se numesc *acheichila*.

Sura Zeița vinului, venerată în India epocii post-vedice (→ *mitologie vedică* și *post-vedică); ea a apărut din spuma oceanului primordial de lapte (→ *apa*), îndată după zeița frumuseții *Çri.

Suraguru Divinitate arhaică din *mitologia vedică, venerată ca preceptor și învățător al *zeilor; mai târziu, doar un epitet al zeului *Brihāspati.

Sūrmī *Idol feminin (de obicei metalic) din India, utilizat ca instrument de penitență religioasă: după ce era încins în foc pînă la înroșire, trebuia să fie îmbrățișat de cel care păcătuisese adulterin cu soția învățătorului său (*guru*).

Surtr; *Sutur* (*Cel rău*) Una din numeroasele personificări ale *focului (ca **element cosmic de forță mistuitoare*), în **mitologia scandinavă*.

Pășind cu o sabie de văpaie lumea primordială-nelocuită a focului, *Muspellsheim, S., singurul care îi poate îndura dogoarea, are rol cosmogonic (cînd scintele tărîmului său topesc gheața, vaporizînd-o ca pe niște germini vitali) și escatologic (în fruntea flăcărilor, el însuși va năvăli asupra zeilor Aseni (*Asa), în *Ragnarökr, ca să incendieze universul); debutează în bătaia finală, pășind pe podul ceresc *Bifröst (curcubeul), care se năruie sub greutatea sa.

Sūrya (sanscr. *sūr* — *soare) Zeu arhaic solar (unul dintre *Aditya), în *mitologia vedică, fiu al lui *Dyaus Pitar (*Cerul), considerat, ca disc al soarelui (*sūryabimba*), ochiul universului (sau născut din ochiul **gigantului cosmic primordial* *Pūruș), de unde *credința că, după moarte, ochii omului se întorc în soare. Văzînd departe și peste tot, S. era considerat ca ochi deschis, spionul lumii, privirea sa fiind raza solară (*sūryaraṅmi*). Dar în diferite epoci a fost socotit și ochiul lui *Mitra sau chiar al lui *Varuṇa. I s-a atribuit, alegoric, și o soție: *Chāyā (*chāyā* — umbră), umbra sau sora zeiței *Saṅjñā. Carul solar în care călătorește S., traversînd cerul, este tras de *calul Etaș (într-o variantă — de un atelaj cu 7 cai). A existat, în altă perioadă istorică, și **cultul independent al altui zeu solar*: *Savitar (Reproducătorul), mai târziu însă identificat cu *Sūrya*. Într-o anumită ipostază, *Sūrya-Savitar* este divinitatea care acordă oamenilor și zeilor nemurirea și călăuzește sufletele defuncțiilor fără pată spre sediul lor ceresc postum. În această variantă dublă, zeul e considerat sursa energetică totală a universului. Dacă în textele vedice timpurii (îmnrurile din *Rigveda), S. nu era decât o divinitate secundară, în prima epocă de ascensiune a religiei vedice, adorat ca zeu de prim rang (cu epitele: *Vivaśvant* — Strălucitorul de raze; *Hiranyapani* — Cel cu brațe [sau ramuri] de aur; *Mārtanda* — Născutul din ou mort), devine un element al celei mai vechi triade supreme, împreună cu *Indra și *Agni. **Cultul solar din vechea Indie* era asumat de un *sacerdot, a cărui funcție era numită „veneratorul soarelui“ (sanscr. *maga*; cf. noțiunea de *mag — preot iranian în *zoroastrism)?

§ D. P. Pandey, *Surya*, Leiden, 1939

Susano-o (*Bărbatul Furios*); *Susano-o no Mikoto* Zeul furtunii, în **mitologia japoneză*, fratele, apoi soțul zeiței solare *Amaterasu. Divinitate de rang cultural important, S. s-a născut din nările zeului primordial *Izanagi. Patronînd marile mișcări atmosferice, S. e un zeu irascibil și sumbru, dominînd astfel oceanul și navigația. *Budismul japonez l-a identificat pe S. cu divinitatea autohtonă obscură *Kompira*. Dar unele interpretări moderne ale ecourilor din cronicile chineze de sub dinastia Han consideră că de fapt, la origine, S. ar fi fost un explorator japonez (sec. I î.e.n.), plecat să caute aur și argint în Coreea de sud-est (statul Silla), iar între timp a plantat acolo copaci,

ca să aibă apoi lemn pentru construirea corăbiilor necesare întoarcerii.

Svargă Un gen de *Paradis în concepția religioasă tradițională din India (→ *mitologie vedică* și *post-vedică); de fapt, numele uneia dintre cele 7 lumi în care se strămută sufletele dreptilor defuncți. După *Mahābhārata, este reședința lui *Indra (*Indraloka*), unde marele zeu e slujit de grupul *Marutah, de înțelepții primordialii (*ṛiṣi) și chiar de zei, desfășurându-se cu muzica executată de marile grupuri *Apsara și *Gandharva. În această viziune cvasimilitară care se va regăsi mai târziu în paradisul scandinavo-germanic *Walhalla (Valhöll), nu sînt admisi în S. decît eroii și războinicii căzuți pe cîmpul de luptă.

Svarog (slav. Сварог) Zeul *cerului, în *mitologia slavă, tatăl lui *Dajbog; în alte variante zeu solar, personificînd lumina cerească, și tatăl zeului *focului (sau al focului ca *element), *Svarojič*. În miturile slavilor baltici (→ *mitologie baltică*), îndeosebi în *cultele agrare, era identificat cu *Radogost. (Numele acestui zeu, în ipostaza solară a sa, a rămas în limba română, din epoca de convingere cu slavii precreștini, ca subst. reg. *svarog* — obiect scorjot de soare sau de căldură).

svastika (sancr. *svastika* — crucea frîntă; încrucșarea minilor pe piept) *Simbol religios complex, frecvent în India antică, dar răspîndit într-o arie geografică largă, aproape universală, în aceeași formă de *cruce frîntă, pîrînd să reprezinte schematic *roata *timpului *kālācakra* (→ *cakrā*) și deopotrivă fie crucea solară, fie orizontul circular cu cele 4 puncte cardinale. Ca simbol hinduist (→ *hinduism*), s. înseamnă binefacere și bunăstare; în India antică era purtat adesea ca *amuletă. Era de asemenea un simbol arhaic solar (sau biosolar), sugerînd (ca și *roata* indiană cu 12 spițe) diviziunile *zodiacului. Același simbol, reluat de *budism, sugerează „roata legii” sau *dhārma. În India, s. apare prima dată în sec. III î.e.n. pe un monument budist de la Amaravati. Totuși, simbolul s. este mai vechi, probabil originar din Sumer (3500 î.e.n.), dar este atestat și în Elam (3000 î.e.n.), apoi în Egipt și în genere în bazinul mediteranean; în Europa se pare că răspîndirea a pornit din Creta (cca 2000 î.e.n.), iar în Helladă a fost folosită ca semn ornamental în jurul sec. VIII î.e.n. pe diverse produse de ceramică; mult mai târziu, semnul se regăsește în runele scandinave (pe săbii norvegiene) și germanice (pe virfuri de lăncii gotice). În China, către sec. VII, s. (o cruce frîntă, înscrisă într-un cerc) e socotită oficial un simbol solar. Sporadic, simbolul apare, în primul mileniu al erei noastre, și în America precolumbiană. Compararea diferitelor variante (întreprinsă de T. Wilson, R. Berthelot ș.a.) duce la concluzia că semnificația de bază a s. a fost pretutindeni, la origine, simbolistica astrologică, și chiar în budism (deși budismul refuză *astrologia) „crucea frîntă pe care indienii au numit-o *svastika* [...] se pare că a simbolizat, cel puțin la o parte dintre popoarele unde

a fost găsită, cursa circulară a soarelui în jurul încrucșării celor 4 puncte cardinale, deci că ea pare legată de una din cele mai vechi forme ale ideii ciclului astronomic” (R. Berthelot, *L'Astrobiologie et la pensée de l'Asie*, V, în *Revue de Métaphysique et de Morale*, Paris, an. 41, nr. 4, cot. 1934, p. 513). Reluarea acestui semn grafic, prin rapt iresponsabil, de hitlerism nu are însă nimic comun cu toată suita de variante a simbolului clasic.

Sveatogor (rus. арх. СВЯТОГОР — sfînt; ГОРА — munte) *Uriaș fabulos, în *mitologia slavă răsăriteană (figurînd în special ca erou în *biline* — poemele folclorice care constituie eposul rus). Reprezentat ca o ființă înzestrată cu o forță incomparabilă, el nu poate circula pe cîmpie, care nu rezistă sub greutatea lui (de fapt, nu-i îndură povara chiar Maica Glie, deși totodată nici el nu poate învinge atracția pămîntului, pe care o poartă închisă în desaga sa, iar cînd încearcă să ridice deasupra capului această desagă, se afundă cu picioarele în pămînt). Tradiția folclorică îl descrie ca pe stăpînul gigantic și unicul locuitor al Munților Sfînți (de la care îi vine și numele). În acești parametri, V. Ia. Propp l-a considerat întrucît pareaua forței primordiale. Momentul exemplar specific tipologiei uriașilor folclorului mitologic este acela cînd S. îl bagă pe viteazul legendar *Ilya Muromet*, cu cal cu tot, în buzunar. În tovărășia acestui viteaz, de dimensiuni umane normale, cu care s-a înfrățit, el găsește un sicriu de piatră, îl încearcă amîndoi, dar sicriul i se potrivește numai uriașului, care însă nici nu se mai poate ridica din acesta, și nici ajutorul lui *Ilya Muromet* nu-i poate fi de folos. Constatînd astfel că i-a sosit sfîrșitul, S. vrea să-i transmită viteazului marea sa putere, dar omul refuză („Îmi ajunge cită putere am, altminteri n-o să mă îndure pămîntul”) și este lăudat de uriaș („Aș fi suflat asupra ta suflarea morții”). Totuși, în ultimele clipe, îi insuflă lui *Ilya* numai o parte din puterea lui, atîta de cită are nevoie un om. Moarțea în sicriul de piatră indică așadar un personaj *htonice.

Sviatovit; Sventovit; Svantavit; Zwantevit Zeu agrar, în *mitologia slavă occidentală, adorat inițial de triburile pomerane, apoi de aproape toți slavii, ca divinitate a războiului și seminăturilor; pe ins. Rügen era zeu suprem (*Zeul Zeilor*). Cînd *cultul său s-a extins, S. a ajuns un zeu principal, alături de *Perun, dar ca *secundus inter pares*. Era înfățișat (de obicei în sculpturi monumentale de lemn) ca bărbat cu 4 capete, cu un corn de băut în mina dreaptă, cu un arc în stînga și cu sabie în sold, iar la spate cu șeaua și harnașamentul de călărie; *templul lui S. întreținea 300 sclavi și 300 cai — un *cal alb, îngrijit special ca un cal sfînt, era destinat personal zeului care se credea că-l călărește noaptea; tradiția afirmă că, în fiecare dimineață, acest cal era plin de noroi, de unde și *credința că zeul pleacă în fiecare noapte să se lupte cu adversarii săi; același cal avea și rolul de *oracol: dus de frîu pînă la un gard din 3 șiruri de sulii, dacă se împiedica cu

piciorul stîng, era semn rău, piciorul drept anunțînd semnele bune; în genere, mersul și nechezatul acestui cal era informația oraculară din care preoții descifrau viitorul. Un alt templu, rezemat pe 4 coloane, al lui **S.** din Arkona (ins. Rügen) a fost dărîmat de danezi în 1168. Culoarea simbolică a zeului era culoarea roșie, astfel că templele și sanctuarele sale aveau acoperișuri roșii, iar *altarele — perdele purpurii. Despre cultul lui **S.** vorbesc Helmholt (în cronica sa latină) și Saxo Grammaticus.

Swayxtix; *Schwaytestix* (balt. *Zwaigzožukas*) Zeul luminii (solare sau stelare), în mitologia prusică (→ *mitologie baltică*).

Syn Zeiță din **mitologia scandinavă*, ocrotind pe arierății mintali și instituindu-se apărătoare din oficiu a tuturor celor acuzați pe nedrept, care nu-și pot pleda sau dovedi dreptatea. Totodată, **S.** este păzitoarea celor 540 porți din marea sală a zeului suprem *Odinn (în *Walhalla), pe care le închide în fața celor neautorizați să intre.

Syrdon Personaj mitic osetin (→ *mitologii caucaziene*), din ciclul epic nart (→ *Narți*), de fapt o personificare a vicleniei. Slugă a Narților, **S.** este adversarul eroului solar *Soslan. Considerat adesea un *geniu al răului (Georges *Dumézil l-a comparat cu zeul malefic scandinav *Loki), **S.** — ca maestru totodată al farsei și zeflemelei — este, în ultimă analiză — un *trickster. Dar este și singurul dintre Narți, dibaci în mînuirea cifrelor de calcul și inzeștrătat cu darul previziunii.

Syrinx (grec. σύριγξ — nai) *Nimfă arcadiană din *mitologia greacă, prefăcută în trestie muzicală sau, într-o variantă, o *Hamadryadă care era adesea urmărită de *Satyri, cînd se ivera la vînători silvestre cu înfățișarea zeiței *Artemis (dar cu arc de corn, nu de aur); iubită de *Pan, ferindu-se de el prin multiple *metamorfoze, sare în rîul Ladon, zeul nemaiîmbrățișînd decît un mînunchi de trestii prin care aerul trecea ca o plîngere; de aici, alăturînd cîteva trestii, Pan inventează naiul, care poartă numele fecioarei înecate.

șaman (tungus *saman*, *shaman* — om excitat, om în delir) Preot-vrăjitor tribal, oficiant de *cult în tipul de *religie primitivă numită *șamanism, prezentă la toate populațiile din stadiile inferioare ale civilizației. Inițial, s-a numit s. oficiantul cultural al populațiilor primitive uralo-altaice (cu variantele respective: iacut — *oyuun*, burist — *bō*, nenet — *tadibey*, ket — *senin*, turk — *kam* etc.); ulterior, prin intermediul etnografilor, termenul a devenit universal, fiind aplicabil pe toate continentele, întrucît diferențele geografice în șamanism sînt neesențiale. Astfel, în tradiția slavă se vorbește de *volhvi; acești șamani slavi erau persoane oraculare, ocupîndu-se cu *divinația, vrăjitori, cunoscînd diferite tehnici magice, și vraci, practicînd medicina empirică, adesea inseparabilă de *dansul cu rotire amețitoare pînă la prăbușirea în extaz. S-a vorbit uneori și de existența șamanismului la daci și apoi la români; presupunerea lui E. R. Dodds că *Zamolxis a fost ș. este fără temeii; nici *solomonarii români nu sînt identificabili cu ș., iar „*incantatores*” din Moldova sec. XVII, descriși de arhiepiscopul Marcus Bandinus, după cum confirmă Mircea *Eliade, erau străini de Moldova. Nedespărțit de *toba* sa (tungus — *tungur*) ca instrument principal în ceremoniile rituale, utilizînd fie autohipnoza ori chiar anumite însușiri native paranormale, dar folosindu-și deopotrivă și înclinația nervoasă spre surexcitare, fie drogîndu-se cu plante halucinogene și, în consecință, căzînd în transă, ca să obțină starea de extaz, ș. comunică — pentru credincioșii săi și în numele lor — cu *duhurile și cu divinitățile. Un element inseparabil de activitatea ș. este dansul extatic ce duce la forme de stres psihic, întilnit de altfel și în alte forme religioase mai ales din antichitate (→ *Coribanți*). În ipostaza sa de comunicare cu lumea supranaturală, ș. devine o persoană oraculară (→ *oracole*), atingînd starea limită a extazului, el începe să vorbească criptic (sau numai incoerent); unii cercetători ai fenomenului au crezut că, în această împrejurare, ș. își creează stări premonitionale, prin devansarea prezentului, adică prin plonjarea scurtă în viitor, și în acest chip discursul său ar căpăta valoare de *divinație; numeroși șamani afirmă că au depășit condiția umană curentă, deoarece sînt de fapt *duhuri, iar astfel „devin invizibili, zboară prin aer, se urcă la cer, coboară în Infern” și „se bucură de incombusibilitate” (M. Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972, p. 94). Toate acestea fac din ș. omul cel mai respectat de trib, ca fiind înzestrat cu puteri supranaturale și avînd relații firești cu forțele anonime, cu

*spiritele și cu *zeii. ș. este pentru tribul său preot, teolog, magician, medic și consilier al căpeteniei războinice. Întrucît ș. se prezintă ca un canal viu de comunicare cu forțele misterioase ambientale, s-a vorbit despre condiția de *mysterium* în care există el și la care ajunge pe 3 căi: a halucinației, a purificării, a extazului mistic (*via hallucinatoria* — *via purgativa* — *via mistica*). Probabil din această cauză, unii ș. se cred sacri și veniți din lumea cerească a duhurilor printr-o a doua naștere sau întrupare (→ *Angekok*). Atît cercetătorii europeni, cît și indigenii se împart în două categorii de opinie asupra șamanismului: una îi consideră pe ș. șarlatani și impostori, alta — înși sinceri, amăgiți de propria lor închipuire; dar mulți din cei ce au studiat analitic fenomenul ajung la concluzia că ambele categorii au parțial dreptate, întrucît de fapt ș. se recrutează dintre oamenii care suferă de afecțiuni nervoase ducînd la stările de transă. Studiînd șamanismul la ciuccii siberieni, V. G. Bogoraz observă: „Cel mai des devin șamani oamenii nervoși, ușor iritabili”, mulți dintre cei pe care i-a cunoscut fiind „aproape isterici, iar unii literalmente pe jumătate nebuni”. K. Rasmussen subliniază însă că: „Singurătatea și suferința deschid spiritul uman și anume acolo trebuie să-și caute un șaman înțelepciunea”. M. Eliade aprofundează fenomenul: „Considerate din unghiul ce le este propriu, purtările stranii ale șamanului dezvăluie cea mai înaltă spiritualitate: ele sînt într-adevăr dependente de o ideologie coerentă și de o mare noblețe”. Cineva poate deveni ș. (în clasificarea lui M. Eliade) prin vocație spontană, prin transmisiunea ereditară a acestei profesiuni, prin decizie personală sau, mai rar, din voința clanului; iar scopul e atins cu prețul unei duble instruirii: una de ordin extatic (vise, vedenii, transe), alta de ordin tradițional (tehnici șamanice, nume și funcții ale spiritelor, *mitologia și genealogia clanului, limbajul secret). În *ritualurile șamanice par să coexiste două tendințe, aparent incompatibile: ciclul de *exerciții de abilitate* elaborată (prestidigitație, știința dansului, mișcarea ritmică a corpului, uneori vorbirea ventrilocă) și *extazul mistic* (în transă fie autohipnotică, fie provocată prin mijloace tehnice: plante halucinogene, ca *mătrăguna sau unele ciuperci (→ *Teonanacatl*), stoarse prin masticare, *fumigații cu sămînță de cîneapă, ritmuri sonore obsesiv histerizante ce se obțin din *tobă*, dairea, rareori alte instrumente) care este adesea o stare parahisterică provocată și însoțită de delir. În practicile șamanice medicale, din recuzită nu lipsesc *măștile specifice, în calitate de

instrumente de exorcizare. Funcțiile ș. sînt multiple (el fiind specialistul în spirite) și exercitate profesionist: *exorcismul, vindecarea bolilor prin *magie albă, relația cu sufletele defuncților, tratativele cu spiritele mediului ambiant, ghicirea viitorului, orientarea activității tribale.

§ Mircea Eliade, *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris, 1974; A. Ohlmarks, *Studien zum Problem des Schamanismus*, Lund, 1939; Т. В. Лерева и рассказы о шаманах у якутов, бурят и тунгусов, Москва, 1930; Н. Findeisen, *Schamanentum*, Stuttgart, 1975

șamanism Formă religioasă inferioară, răspîndită la triburile primitive de pe toate continentele (→ *șaman*).

Șarpele *Cultul Ș., foarte răspîndit în numeroase *religii, circulă îndeosebi ca *mit simbolic; dar, deși aceste *simboluri cuprind o varietate mare, mergînd uneori pînă la alăturarea de noțiuni antagonice, originea comună a mitului ca atare rămîne totuși obscură. ~ În miturile simbolice, Ș. reprezintă: 1) *inteligența nefastă*, ispititoare pentru om însă ducîndu-l la pieire, de aceea uneori omologată cu viclenia (Ș. biblic ispitind pe *Eva cu fructul oprit al *Pomului Cunoștinței), este socotită de esență satanică, antidivină; dar această categorie este mai curînd traducerea alegorică a impactului natural dintre inteligență și prostie; 2) *înțelepciunea creatoare*, construită din inteligență și cunoaștere, personificînd fie *antropogonia și civilizarea omului (→ *Quetzalcôatl* — Șarpele-cu-pene), fie știința (șerpilor lui *Aesculapius), fie puterea (*cobra emblematică sacră a faraonilor); 3) *impul; ca durată, elasticitate, surpriză — între somnolare inerțială și mișcare impetuoasă (cobra precosmogonică *Ananta: absența timpului — pe care zace culcat *Vișnu înainte de începutul lumii); 4) *lumina meteorologică*: mobilă (fulgerul) sau statică (curcubeul); 5) întruchiparea complexă a *forței naturale*: fie binevoitoare (Ș. egiptean divin *Kneph și numeroșii *dragonii chinezi, de tipul lui *Yü), fie ostilă (dragonii monstruoși — *Tiamat, *Rahab, *Echidna, și *balaurii folclorici pluricefali); 6) *semnul falic* (→ *culte falice*), de fapt o interpretare superficială maladivă, de obsesie erotică, prevestind psihanaliza (→ *S. Freud*). ~ Dar în dragoni și balauri, simbolul s-a suprapus unor mituri memoriale, fie consemnînd amintirea turbure a reptilei gigantice din preistorie, fie interpretînd simplificat spectacolul paleoastronautic al unor obiecte necunoscute, naturale sau nu, în zbor prin atmosferă ca para-vehicule (Ș. zburător, Ș. înflăcărat). Sînt și mituri ale Ș. de origine *totemică*: *Șarpele casei* — mit răspîndit și în Africa (șerpilor caselor sînt, la zuluși, încarnări ale *spiritelor *strămoșilor), și în *islam, (unde o categorie de *Djini-reptile sînt paznicii și ocrotitorii locuințelor), și în *mitologia românească: paza locuinței atribuindu-se unei reptile neveninoase, trăind lângă pereții locuințelor rurale („Dacă șarpele fuge de la casa cuiva, atunci cea casă are să rămîie pustie sau are să moară mai mulți din

casă“ — T. Pamfile); acest mit e însă eclectic, incluzînd și o formă folclorică rară de simbol falic („Ascultă-mă, Evo, zise Dracul cu care Eva se avea bine, Adam a simțit că noi ne iubim și vrea cu orice chip să ne desparte. Corabia o va face ca să vă mutați pe totdeauna de-aici. Fără tine eu nu pot. Cînd veți porni voi, eu am să mă fac șarpe. Tu să nu te sui în corabie pînă nu mă vei lua și pe mine, desprecare vei zice că sînt șarpele de casă“ — T. Pamfile); în amalgamul sincretic, figurează ecourile izgonirii din *Eden, ale *potopului universal și ale primei soții adame, *Lilith.

§ A. Avalon, *The Serpent Power*, ed. II, Madras, 1929; B. Renz, *Der orientalische Schlangendrache. Ein Beitrag zum Verständnis der Schlange im biblischen Paradies*, Augsburg, 1930

Șestov, Lev Filosof rus (1866—1938) de o structură prin excelență religioasă și de orientare existențialistă. După studii juridice și cîteva eseuri, urmărind problema cunoașterii și filosofia tragicului (Shakespeare, Kierkegaard, Tolstoi, Nietzsche, Dostoievski), după o scurtă carieră universitară ca profesor de istoria filosofiei antice, după peregrinări europene (mai ales Elveția), stabilit din 1920 la Paris, se consacră exclusiv vocației filosofice. Multe din cărțile sale au un caracter aforistic; filosoful nu a încheiat un sistem. *Апофеоз безпочвенности* (*Apoteoza dezrădăcinării*, 1911), o critică a cunoașterii umane, evocă o epocă în care „credința de odinioară, inconștientă, ce se oferea tuturor ca un dar, în finalitatea și semnificația vieții omeneste, s-a nărui“. De altfel, Ș. va spune curînd că viața este un miracol supra-natural și va face mereu apologia *credinței (într-o măsură, sub înrîurirea lui Martin *Luther), manifestul său în acest sens fiind cartea *Sola fide* (*Numai prin credință*, scrisă în 1911—1914). Cunoașterea este privită din unghiul sacralității obiectivelor din atenția omenască: în eseu consacrat „laudei prostiei“, pentru filosof problema rezidă în a ști ce este cu adevărat sacru dintre lucrurile pe care oamenii le socotesc sacre; așadar este vorba de acel sacru de dincolo de Bine și Rău, de dincolo de adevăr și eroare, adică de ceea ce rămîne sacru din perspectiva lui *Dumnezeu. După ce a afirmat discontinuitatea ființei umane și opozițiile ei ireductibile, odată cu ideea că contradicția este inerentă adevărului, unii critici l-au considerat nihilist, alții sceptic; răspunzînd că dacă „adevărul nu a putut fi descoperit pînă acum, nu rezultă că nu va putea fi descoperit niciodată și cu atît mai puțin că adevărul nu există“, Ș. rămîne de fapt un negator al ideilor generale („Toate ororile vieții nu sînt nimic dacă ele se compară cu ideile generale imaginate de conștiință și de rațiune“), așa cum respinge morala umană, iar științei îi refuză omnipotența. Ș. combate științizarea vieții, fără a fi un agnostic; pentru el cunoașterea e posibilă („Cel ce afirmă imposibilitatea cunoașterii se contrazice el însuși, căci el știe că nu știe“). Dar aici, pentru filosof se deschide calea credinței, fără a căuta scutul unei anumite religii,

(dimpotrivă, pentru el istoria *creștinismului este o istorie a hellenizării *Vechiului și Noului Testament*); salvarea din robia rațiunii s-ar afla în credință, și tocmai năzuința spre cunoaștere constituie *păcatul omenesc, pentru că omul a preferat să guste din *Pomul Cunoștinței decât să-și păstreze viața și libertatea. Simbolul găsit de Ș. este sintagma „puterea cheilor“ (cf. *N.T., Matei, XVI, 19*: „Și îți voi da ție cheile împărăției cerurilor“); în eseul aforistic *Potestas clavium (Puterea cheilor, 1923)* apare această definiție: „Scotociți în europeanul modern: fie că e pozitivist, fie că e materialist, veți descoperi în el curînd pe catolicul evului mediu, convins de dreptul exclusiv ce îl are de a deschide porțile cerului. [...] Dacă Dumnezeu ar veni să ne spună el însuși că *potestas clavium* îi aparține numai lui, și cei mai duioși s-ar revolta.“

§ *Власть ключей (Potestas clavium)*, Berlin, 1923; *Умозрение и откровение*, Paris, 1964: *Sola fide — только верою*, Paris, 1966; *Les Révélations de la mort. Dostoïevsky — Tolstoï* (Préface et trad. de Boris de Schloezer), Paris, 1923; J. C. S. Wernham, *Two Russian Thinkers. An Essay in Berdyaev and Shestov*, Toronto, 1968

șiȚi (arab. *shi'ah* — grup, partid) Grupare religioasă, inițial cu caracter preponderent politic, apărută în *islam în a doua jumătate a sec. VII, ca o reacție, reprezentînd interesele triburilor arabe împotriva democrației. Partizani ai familiei lui *Ali* (gînerele lui *Mahomed), ș. l-au considerat pe acesta întemeietorul unei dinastii de 12 imami, iar de aici a derivat un gen de mesianism religios și politic, ultimul — numit *Imamul Ascuns* — admițîndu-se că ar locui într-o reclusiune inaccesibilă, însă urmînd să vină la credincioșii săi, într-un viitor indeterminat, ca un *Mesia, și să întroneze atunci pe pămînt un imperiu al egalității și dreptății; acest Imam Ascuns mesianic, *Mahdi (Mesia), va deveni mîntuitorul omenirii. Din așteptarea momentului salvării s-a elaborat o doctrină a non-acțiunii, specifică fatalismului mahomedan, care a impus credincioșilor deplina pasivitate. În *teologia șiită, *Coranul este *cuvîntul lui *Allah, dar textul coranic e supus interpretărilor necanonice, acuzate de adversari drept rătălmăcire; în locul sistemului *Sunnah* (al tradiției sacre), ș. și-au compus o tradiție proprie, în care au inclus și un amplu *cult al martirilor, manifestat prin *ritualuri speciale și *sărbători comemorative. După moartea lui *Ali*, ș. au proclamat că locțiitorul *profetului nu poate fi ales prin vot omenesc (contra concepției sunnite), ci numai indicat de Allah prin Mahomed; astfel, califi *Abu Bekhr*, *Omar*

și *Ozman* au fost declarați uzurpatori, legea divină a imamaturii neadmițînd, după dogmatica șiită, decît imami din „casa profetului“, deci urmașii din *Ali* și *Fatimă*, singurii care aduc credincioșilor ocrotire (*walayath*) și le asigură drumul spre *Paradis (**Firdaws*). Dar din cuprinsul șiismului s-a desprins o *sectă autoritară: *ismailismul* (→ *ismailiți*) — azi *religia oficială din Iran (80% din populație). Ulterior, ș. înșiși, încorporîndu-și doctrina ismailită, s-au identificat cu *dogma fundamentală a sectei autodenumite și *isna'ashariyah* — partizanii celor 12 imami; această dogmă e fundată pe dispariția lui Muhammad, al 12-lea imam, considerat viu și ascuns, conducînd din umbră comunitatea pînă în ziua Judecății de Apoi și protejînd-o pînă cînd va ieși în vileag, în împrejurări apocaliptice, din ascunzătoarea sa; pînă atunci, conducerea se exercită prin „raționamentul critic“ (*idjtihad*), derivat din doctrina mistică de bază. Acest sistem acordă autoritatea absolută clerului șiit, care rămîne independent față de autoritățile laice și nu acceptă discuții și opinii din partea comunității. Filozofia religioasă șiită este spiritualistă și mistică prin excelență; a fost sistematizată de timpuriu de tratatele lui *Khazi Nu'man* (sec. X) și ale teologului, matematicianului și astronomului *Nasir al-Dinah Tusih* (sec. XIII).

§ H. Corbin, *Trilogie ismaélienne*, Paris, 1961; Henri Laoust, *Les schismes dans l'Islam*, Paris, 1965

Ștîmă Apei Divinitate primitivă a apelor dulci, în *mitologia românească, de bunăvoință ei depinzînd stabilitatea acvatică: ieșirea Ș.A. din albia rîului provoacă inundații, puhoaiete însoțind-o, în credința populară, de-a lungul întregului ei drum pe sol. Tot ei i s-ar datora și seceta. Spre a echilibra circuitul apei, Ș.A. ar cere — la secetă și la inundații — sacrificarea cite unui cap de om în fiecare noapte (poate un ecou al temerarilor care pier luptînd cu calamitatea); cînd își cere capul de om, face să geamă apa. Numită uneori și *Femeia Girlei*, e imaginată fie ca o femeie înaltă, voinică, cu pielea foarte albă și cu părul neverosimil de lung, fie jumătate femeie, jumătate pește. Chemările ei din riuri și iazuri sînt primejdioase, întrucît ea îmbie vicleană pe oameni în ochiuri și dulbine făcîndu-i să se înece. În Munții Apuseni, *Vilva Apei* „cere om“, periodic, iar omul, fascinat de năluciri și chiar împotriva voinței sale, ajunge la apă (rîu sau lac) unde, intrînd să se scalde, se înecă. E închipuită și în ipostaza cînd umblă în nopțile cu lună pe ulițele satului, însă atunci puterea ei nefastă scade, Ș.A. nemaiaflîndu-se în elementul ei; totuși cine se leagă de ea, chiar în această împrejurare, e sluit.

Taaroa Zeu polinesian creator al universului sau numai patron ceresc, atunci când corespunde zeului *Rangi din mitologia maori (→ *mitologii din Oceania*); la rangul de stăpîn al *cerului a fost ridicat de *Tane, care i-a dat înțietate asupra tuturor celorlalți *zei, oferindu-i ca locuință al 10-lea cer (cerul suprem) și păstrînd pentru sine rolul de conducător divin efectiv. În concepția din Tahiti, *cultul lui **T.** corespunde unui *panteism primitiv, cum rezultă dintr-un cîntec liturgic: „El a fost totdeauna și numele lui e Taaroa. El sălășluia în nemărginire, cînd nu erau oameni pe pămînt și în cer. Acolo sus Taaroa era singurul. El s-a făcut lume. Acesta e începutul tuturor începuturilor. Taaroa sînt stîncile, Taaroa este nisipul, acesta este numele lui. Taaroa este lumina, Taaroa e înăuntru, Taaroa e pretutindeni, Taaroa e țăria. Taaroa e înțelepciunea, el a creat Ha-waiiki.“

tabernacol (lat. *tabernaculum* — cort; ebr. *mishkan* — sălaș <*shakan* — a locui în cort; *ohel mōed* — cortul înțînirii; *ohel haedūt* — cortul mărturisirii) *Templu portabil în *mozaismul primitiv: *Cortul Descoperirii* (cortul în care *Yahweh se dezvăluie evreilor prin *sacerdotul lor). În epoca migrației evreilor, conduși de *Moise spre Țara Făgăduinței, **t.** a fost sanctuarul lor mobil, necesar în popasurile din deșertul străbătut; era de fapt mai mult decît un cort: o construcție demontabilă, cu pereți și acoperiș de țesătură (15 × 5 × 5 m), divizată în două printr-o perdea, altă perdea oprind accesul în sanctuarul propriu-zis, unde se afla o instalație misterioasă: *chivotul legămîntului* (*mishkan*), în care se păstrau *Tablele Legii* și toiagul lui Moise. (Cînd Moise pornea spre „cort, tot poporul se scula în picioare“, iar cînd „intra în cort, stîlpul de nor se pogora și stătea la ușa cortului; iar în vremea aceasta, Yahweh vorbea cu Moise [...] față către față“ — *V.T., Exodul*, XXXIII, 7—9, 11); deci **t.** era și sediul unui oracol: „Și să-mi faci locaș sfînt ca să locuiesc în mijlocul lor“ (*ibid.*, XXV, 8). Mai tîrziu, în epoca de constituire a statului, **t.** e înlocuit cu Templul din Ierusalim. Chivotul este acum din lemn de salcîm, de formă paralelipipedică și, placat cu aur, e transportabil pe două pîrghii de salcîm introduse în 4 verigi de aur; pe capac, doi heruvimi, instalația fiind întregită de un jertfelnic, unde era oprită introducerea de *foe străîn*, întrucît focul izbucnea de la sine: „Și flacără de foc a ținut din fața lui Yahweh și a mistuit jertfa arderii de tot“ (*V.T., Leviticul*, IX, 24). De aici unii comentatori au dedus că acest chivot putea fi un generator electric primitiv (adus din Egipt), poate asemă-

nător cu elementul Bunsen, care, manevrat de Moise și *Aaron, producea trăsnete artificiale, de vreme ce *V.T.* citează ucideri vindicative (fiii lui Aaron, tinerii Nadab și Abiu, apoi Core) și electrocutări din imprudență (inocentul *Uza, la transportul **t.**); textul biblic conține un memorator recomandînd atenție la manevrarea celor doi sacerdoți inițiați (Moise și Aaron), la transport și reinstalări (un fizician modern a calculat cu probabilitate că forța de degajare electrică a chivotului putea să ajungă la 700 volți); iar întrucît preoții egipteni cunoșteau producerea fulgerelor artificiale, *mitul chivotului pare explicabil prin această origine (cf. „fulgerul lui Iupiter“, produs de regele roman *Numa Pompilius).

Tabiti Zeiță scitică principală, patroană a *focului, dar și a regilor, supraveghetoare a legalității, chezașă a legămîntelor și tratatelor, ocrotitoare a turmelor; adesea era asociată și cu lumea astrală. **T.** a fost adorată, se pare, în epoca precreștină, pe teritoriul Rusiei sudice de azi. Zeița ar putea fi aceeași cu *Diana Scitica* (→ *Diana*), amintită de Lucanus (*Pharsalia*, III, 86) și descrisă de Pomponius Mela (*Chronographia*, II, 3), care îi situează sanctuarul în Peștera Nimfelor din orașul Partenion, fundat după tradiție de ea, pe țărmul Pontului Euxin, lîngă Chersones, în Crimeea.

tabû (poln. *ta* — sacru; *bu* — foarte mult). Termen religios originar din Melanesia și Polinesia (introdus în Europa de exploratorul James Cook), însemnînd *interdicție absolută* cu caracter sacral, referitoare la comportamentul, limbajul, activitățile și relațiile oamenilor, impusă în societățile totemice (→ *totemism*) de căpeteniile tribale (*șamani sau șefi militari). La începutul sec. XX s-au deosebit două direcții în definirea noțiunii **t.** Pentru sociologul Émile *Durkheim, **t.** este „un ansamblu de interdicții rituale care au scopul de a preveni efectele primejdioase ale unei contagiuni magice, împiedicînd orice contact între un lucru sau o categorie de lucruri unde se presupune că se află un principiu supranatural și altele care nu au același caracter sau nu-l au în același grad“ (*Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, 1912). Pentru părintele psihanalizei, Sigmund *Freud, **t.** este expresia exterioară a poziției ambivalente în raporturile oamenilor cu liderii unui grup, în care se ciocnește „ura inconstientă față de șef“ cu „interdicția conștientă“, de aici rezultînd o situație de compromis, analoagă nevrozii, și astfel raportul ambivalent transferîndu-se asupra substitutului șefului, adică asupra animalului totemic (→ *totem*). De fapt, orice **t.** e mai complex în

realitatea vie a societăților totemice și nu poate fi atribuit ca atare societăților civilizate. Interdicțiile prin sacralizare din cadrul unor *religii evoluatelor nu sînt forme propriu-zise de **t.**, ci numai elemente de *cult cu o structură juridică mai densă. În termenul *tabu* se cuprind de fapt două noțiuni: *sacru* și *impur*. Numită *tabu* în Polinesia, *tambu* în Melanesia, *pantang*, *bobosso* și *palalli* în Malaesia, *fadi* în Madagascar, *wakan* în America de Nord (tribul dakota), noțiunea era cunoscută și în religiile antice: *herem* la evrei, *sacer* (sacru) la romani, care aveau anumite perioade de interdicție religioasă (*feriae*). În linii mari, tabuarea urmărește în toate religiile sau formele sociale sacralizate (deși uneori complet laice) mai ales 4 scopuri: 1) asigurarea secretului sacerdotal de inițiere și finalitate; 2) apărarea, prin certificarea inviolabilității persoanei, a preoților, căpeteniilor, monarhilor, de surprizele oricărei conflict cu supușii; 3) apărarea unor obiecte și tradiții atribuite *revelației primordiale; 4) apărarea populației de pericole reale (boli, accidente, otrăviri prin imprudență, excese), salvarea de stîrpire a unor specii utile de animale și plante, veghea bunei desfășurări a unor fenomene naturale (procreația, de unde tabuarea impurificării periodice a femeii), echilibrul moral al societății. Unele forme de **t.** sînt enigmatice: în Egipt se stabilise interdicția atingerii vreunui obiect de *fier. Instituirea unui **t.** diferă puțin de la o zonă la alta: se face de obicei în cadrul unui *ritual magic (în Polinesia, prin proclamare); la multe populații primitive, un **t.** e transmisibil, dar poate fi și abrogat. În unele zone, sacralitatea șefului de trib poate institui tabuarea, prin contactul trupului său cu ființele sau lucrurile din jur: în Tahiti, căpetenia insulei se lăsa purtată de hamali speciali, căci atingînd pămîntul, l-ar fi tabuat, oprind accesul supușilor pe orice teren pe care trecea. Încălcarea unui **t.** atrage sancțiuni: directe, adică firești, sau indirecte, adică sociale; primele pot apărea spontan, divinitatea pedepsind ocult nerespectarea interdicției, ca printr-o lege acționînd de la sine; celelalte depind de intervenția zeului, a unui *spirit sau chiar a șamanului ori preotului; întrucît o încălcare de **t.** deschide cale primejdiiilor, culpabilul devenind chiar el sursă de pericole, e tabuat el însuși. La multe populații, violarea unui **t.**, chiar involuntară, e pedepsită uneori și cu moartea. Antropologi (A. R. Radcliffe-Brown, Bronislaw *Malinowski ș.a.) consideră **t.** o parte din sistemul general al controlului social, de unde rezultă că orice **t.**, chiar unul irațional sau absurd, e investit cu funcția reglementării vieții colective. Practicarea **t.** este într-adevăr un sistem prejudicic; astfel ciuccii nord-siberieni aveau cîteva **t.** deosebit de interesante: a nu se face iarna *focul cu lemn de arbore, a nu trăi mai mult de 5 ani pe alte meleaguri, a nu face foc în barcă, a nu se folosi foc străin. Există și **t.** mai greu explicabile pentru omul civilizată: populația din ins. Celebes își interzice să lucreze în casă pe vreme de ploaie. Dar societățile primitive sînt

foarte receptive la oricare **t.** nou; cînd misionarii creștini le-au comunicat eschimoșilor că nu se poate lucra duminică, eschimoșii au mărturisit cu părere de rău că nu știuseră de acest **t.** și că deci numai așa își explică o serie de insuccese la *vinătoare și pescuit, iar în consecință au respectat ziua de repaus duminical mai riguros decît misionarii înșiși. Cauza esențială a respectării oricărei **t.** a definit-o R. R. Marret (în 1914), afirmînd că, „negativ, supranaturalul e tabu, nu poate fi abordat lesne, pentru că, pozitiv, el conține *mana*, adică o putere mai presus de cea normală“. Contrariul noțiunii de **t.** este *noa* (polin. *noa* — liber).

ș A. van Gennep, *Tabou et Totémisme à Madagascar* Paris, 1904; Sigmund Freud, *Totem und Tabu*, Leipzig, 1913; Д. К. Зеленин, *Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии*, 1929; A. R. Radcliffe-Brown, *Tabu*, Cambridge, 1940; Franz Steiner, *Taboo*, New York, 1956

Tacita; *Muta* Zeița tăcerii, în *mitologia romană, patronînd discreția și secretele.

Ta-ere Zeu sapiențial, adorat în Tahiti (→ mitologii din Oceania), ca patron și izvor al tuturor cunoștințelor posibile.

Tagamaling Divinitate duală în *mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine), spirit personificat, reprezentînd alternativ principiile bune și rele ale naturii, ca atare considerat un zeu imprevizibil, capricios, cînd binefăcător, cînd vătămător; divinitate primordială, precosmogonică, **T.** fusese socotit într-o epocă mai veche un bătrîn *spirit al munților, din categoria spiritelor malefice *buso* (asociate fenomenelor naturale și morților); figura sa culturală s-a fixat ulterior într-o structură contradicție: o lună (sau cîteva), **T.** se hrănește cu carne de om, în nopțile fără lună, apoi devine binevoitor cu oamenii, alternîndu-și riguros *canibalismul și binefăcerea. **T.** își întocmește locuința în copaci cu tulpină puternică și crengi joase; casa lui (*Palimbang*), deși ar părea de aur, e făcută așa încît n-o poate zări nimeni. Fiînd în anume sens opus omului divin **Malaki t'Olu k'Waig*, **T.** are în subordinea sa *duhurile inferioare monstruoase *tigbanua*, rele structural, cu un singur ochi și bărbia ca un căuș, cu trup negru pârros, ce dau tircoale mormintelor proaspete, bînd sînge și mîncînd carne de cadavre.

Tages; *Tarchies* Zeu *htonice primordial sau *geniu sapiențial din *mitologia etruscă, avînd și atribute mesianice; reprezentat cu aspect de copil, dar cu înțelepciune de bătrîn. *Mitul spune că un țaran etrusc, arîndu-și ogorul, a asistat la apariția lui **T.** de sub brazdă; strîgînd speriat și adunînd o mare mulțime de oameni din Etruria, a devenit, împreună cu compatrioții săi, beneficiarul revelației, **T.** dicîndu-le știința *haruspiciilor (*divinația după ficatul animalelor sacrificate și după semnele meteorologice și telurice) și învățîndu-i să-și clădească orașe; știința comunicată de **T.** a fost înscrisă în cărțile numite de romani *Libri Haruspiciini*; apoi zeul a dispărut sub pămînt. Pe ogorul țaranului, numit Tarchon, s-a construit primul oraș etrusc: Tarquinia. În mor-

mintele oraşului, arheologii au găsit lespezi pe care sînt gravate elementele mitului: un cap infantil ieşit din pămînt şi înconjurat de preoţi cu tăbliţe scrise în mîini iar în faţa capului un grup de ţărani gata să primească tăbliţele. *Cărţile Haruspicine*, dictate de T. sau dăruite de el (deşi o variantă a aceluiaşi mit le atribuie Nimfei *Regoe), au constituit baza religiei etrusce şi a ritualurilor ei, cuprinse în ceea ce romanii numeau *disciplina etrusca*.

Tajin Zeul suprem totonac (zona Golfului Mexic, nordul Guatemalei), totodată patron al ploii (→ *mitologiile civilizaţiilor precolumbiene*); era probabil o variantă locală a zeului aztec *Tlaloc.

Tak Bo Thing Zeu creator în *mitologia arhaică tibetană, din cadrul religiei autohtone prelamaiiste *bon; acest zeu, spre a-şi efectua în întregime opera cosmogonică, a coborît pe *pămînt.

talisman (arab *tilsaman*; grec τέλεσμα — plată, cheltuială) Obiect simbolic, cu caracter *apotropaic, purtat sau păstrat de unii oameni în *credinţa că posedă o anume putere magică de a-şi înzestra posesorul cu forţă sau cu noroc, de a-l ocroti împotriva neşansei, ghinionului, nenorocirilor, vrăjmaşilor sau de a-l feri de *duhuriile rele. Aproape sinonim cu *amuleta, t. are o mare însemnătate în *religiile primitive. O formă răspîndită de t. (mai ales în evul mediu): discul de piatră preţioasă sau semi-preţioasă ori de metal, de obicei în forme miniaturale, cu încrustaţii de *simboluri astrologice sau de formule magice (de ex. *abracadabra*). În sens larg, t. poate fi orice obiect purtat pe piept, în scop magic:intele animalului vinat, *crucea creştină sau chiar obiectele de podoabă simbolice (potcoava, trifoiul cu patru foi, mărtişoarele etc.).

Talmud (ebr. תלמוד *talmūdh* — învăţătura, doctrină, iniţiere) Codice complex ebraic, devenit carte sacră pentru *iudaism, elaborat oral între sec. IV î.e.n. — IV e.n. şi transcris după tradiţii între sec. III—IV. Sînt două versiuni: *Talmudul din Ierusalim* (sec. II—IV) şi *Talmudul din Babilon*, mai complet (sec. V). T. canonic are două părţi: *Mishnah* (repetiţie, învăţătura orală) şi *Gemara* (hotărîre). *Mishnah* are 6 porunci (*sedarim*), divizate în 63 tratate (*masshot*), alcătuirea ei fiind atribuită rabinului Jehuda Hanasi (150—220). Poruncile sînt reglementări ale vieţii cotidiene: I *Seder Zeraim* (*Porunca Seminţelor*) — legislaţie agrară; II *Seder Moed* (*Porunca Sărbătorilor*) — Anul Nou, daniile către *temple, *posturi şi citirea Torei (*Thorah); III *Seder Nashim* (*Porunca Femeilor*) — raporturile sociale ale femeii, divorţuri, logodne, fidelitate ş.a.; IV *Seder Nezikin* (*Porunca Păcatelor*) — comerţ, drept penal, norme sociale, pedepse, *jurăminte, *religii păgîne, atorisme; V *Seder Kodashim* (*Porunca celor sfinte*) — jurisdicţie cultuală, *sacrificii, crime, temple; VI *Seder Teharot* (*Porunca Purificărilor*) — curăţirea casei şi a bolnavilor, purificarea hranei rituale. *Gemara* conţine comentarii la 39 din

tratatele primei părţi. ● **Conceptiile Tal mudului** *Dumnezeu (*Yahweh) — adică *zeii arhaici antropomorfi din V.T., contopiţi de *monoteismul mozaic într-o divinitate unică — se consideră după ipostazele *revelaţiei aceluiaşi *El Yahweh*, numit „după faptele“ sale, „cînd Şhaddai, cînd Shebaoth, cînd Yahweh, cînd Eloah“ (*Shema rabah*, III, 14). Dar după tratatul *Abot rabbi Nathanah* — un comentariu la *Gemara* — Dumnezeu are 10 nume: *El (Împăratul), *Adonai (Atotstăpînitorul), *Elohim (Judecătorul), *Yahweh (Milostivul), *Ereh apaim* (Îndelung Răbdătorul), *Shaddai (Cel ce sporeşte mereu lumea), *Shebaôth* (*Sabaôth — Domnul Oştirilor), *El Olam* (Veşnicul), *El Roi* (Cel ce se arată în vedenii), *El Elion* (Stăpînul Stelelor). Este pomenită şi ipostaza *Shekhina — cu sensul de „Dumnezeu care deplînge risipirea fiilor săi prin lume“ sau „Esenţa care se odihneşte“. *Omul* e o fiinţă duală, terenul duelului între bine şi rău (*yezar tow* şi *yezar harah*); creînd pe om, Yahweh i-a urmărit existenţa 12 ore; plămădirea trupului din ţărînă, chipul, golemul (trupul), membrele, orificiile, dăruirea sufletului, punerea pe picioare, dăruirea *Evei, aducerea în *Eden, poruncile, *păcatul originar, izgonirea din *Paradis. Totuşi, conceptual, omul e comparat cu un vierme. *Mesia (*Mashiah*) este mîntuitorul care va veni la Judecata de Apoi, cînd *timpul va înceta şi vor învia morţii, păcătoşii fiind pedepsiţi, iar dreptii dobîndind nemurirea.

Talos (grec Τάλως) Gigant de aramă în *mitologia greacă; o făptură monstruoasă, fie dăruită de *Zeus *Europei, fie devenită paznicul (sau ocrotitorul) Cretei. T. are un *mit destul de straniu: el este o creatură metalică vie, avînd puterea de a se încălzi de la sine şi apoi de a-şi arde orice adversar din preajmă prin extraordinara sa emanaţie calorică; conform liniei mitice principale, făptura a fost confecţionată de *Hephaistos şi dăruită regelui *Minos, spre paza Cretei: monstrul înconjura insula de 3 ori pe zi. A fost ucis, prin *magie, de *Medeia. Într-o variantă, era un om gigantic artificial, făcut din bronz, care-şi stringea victimele la piept şi sărea cu ele în foc (în această ipostază, unii cercetători, obsedaţi de simbolismul miturilor, îl consideră ecou mitic al zeului fenician *Moloh). În mitul hesiodic al vîrstelor antropogonice (*Munci şi zile*, v. 143 şi urm.), există o rasă a oamenilor de bronz. Apollonios din Rhodos completează acelaşi mit: „El [Talos] era dintre bărbaţii semizei, singurul care mai dănuia din neamul oamenilor de aramă ce se trăgeau din frasin, dăruit Europei de către Cronid“ (*Argonauticele*, IV). În vizitele sale cotidiene sau anuale prin oraşele cretane, T. purta nişte tăbliţe de bronz conţinînd un cod juridic. Singurul loc vulnerabil al gigantului (ca şi la *Achilleus) era călcîiul, unde capătul unei vine de singe era astupat cu un cap; tocmai de aceea a izbutit să-lucidă *Medeia*, eliberîndu-i tot singele, fără care T. nu mai avea putere. Această zonă

de mit se interpretează adesea ca *simbol al artei turnării bronzului (dacă un orificiu inferior din matrița de ceară e deschis, se pierde mult bronz topit); totuși, mitul e mai complex și poate fi pus în relație cu mecanismele autonome din categoria „statuilor vorbitoare“ atribuite lui *Dadal sau din aceea a păpușilor îmfind graiul și mișcarea oamenilor pe care le construia inginerul alexandrin Heron, pentru *Theatrum Machinarum* (sec. II î.e.n.). (→ *Golem*)

Talpa Iadului Personaj feminin malefic, dar neclar, din **mitologia românească* (mai ales din basmele cu *demoni): un fel de mamă a *dracilor (poate un ecou ricoșat din *Lilith), cumînd atributele cele mai nefaste ale *Infernului (răutatea, perfidia, duhul răzbnării, dar și lașitatea) pe care se bazează funcționalitatea sumbră a întregului *Iad; de fapt numele alegoric este și atributul ei principal; un soi de matrice infernală.

Tâmas Zeu arhaic, în *mitologia vedică, unul dintre cei 7 fii ai lui *Daksa; s-a născut în a doua mare eră cosmică *Mahâyuga* (→ *yuga*). T. e rămas în tradiție ca simplă personificare divină a întunericii, producător de inactivitate.

Tammuz Numele ebraic al zeului păstor sumero-babilonian *Dumuzi, a cărui moarte periodică rituală era jeliată de femei: „dinaintea ușii templului lui Yahweh ce dă spre miez-noapte [...], erau femei care stăteau și boceau pe Tammuz“ (*V.T., Iezechiel*, VIII, 14). În Canaan, T. era (ca și modelul său mesopotamic) zeul vegetației (→ *mitologii din Mesopotamia*). Plînsul bocitoarelor se întemeia pe *credința că T. a fost ucis de stăpînul său, care i-a măcinat oasele și a aruncat pulberea în vînt. În timpul ceremoniilor comemorative se mînceau legume și fructe. *Origenes l-a identificat pe T. cu *Adonis. (→ *Attys, Osiris*)

Tanabata; *Shokujo* (*Fecioara Țesătoare*) Zeiță ocrotitoare a artei țesătoriei, a țesătoarelor și tuturor genurilor de țesături, în **mitologia japoneză*. T. formează un cuplu erotic cu zeul-păstor *Kengyu*.

Tané Zeu creator important, adorat în toată Polinesia (→ *mitologii din Oceania*), iar în mitologia maori (Noua Zeelandă) ca divinitate de prim rang, ca stăpîn al *soarelui, al naturii vii, al vegetației și păsărilor, organizator al universului și creator al omului (sau numai al femeii). După *mitul maori (cel mai complex), T. e născut împreună cu 6 frați și surori: *Rongo, *Tawhiri, *Tangaroa și *Tu, *Hina și *Haumia de cuplul *Rangi (*cerul) — *Papa (*pămîntul); despărțindu-și părinții din îmbrățișare (întocmai ca zeul atmosferic *Shu, în **mitologia egipteană*), acest tinăr zeu realizează spațiul necesar creației lumii; dar, despărțiți, Rangi și Papa plîng întruna menținînd o umezeală excesivă plină de aburi fierbinți, pînă cînd T. o întoarce pe Papa cu fața în jos. Deși a recurs la brutalitatea despărțirii părinților săi, T. a continuat să-i iubească: și-a împodobit mama cu păduri și verdeață, iar tatăl

cu soarele și luna, i-a aruncat acestuia pe trup o mantie strălucitoare de purpură, a adus lumină într-un coș, de la marginea lumii, a împrăștiat în neorînduială stelele pe mantie și n-a fixat sistematic decît 4 stele mari în cele 4 colțuri ale mantiei, iar o cruce de stele (Crucea Sudului) i-a prins-o tatălui său pe piept. Apoi a făcut păsările, cu care a umplut văzduhul ceresc, și insectele, cu care a umplut *pădurea. *Antropogonia maori e divizată: T. nu face decît femeia (*Hine-Ahu), iar fratele său *Tu*, zeul războiului, pe bărbat (*Tiki); inițial, această femeie a fost soția creatorului ei, apoi i-a fost dăruită primului om. Adorat în toată Polinesia ca zeu solar, ocrotitor al vegetației și *simbol al fertilității, T. e privit în ins. Marchize numai ca un *strămoș civilizator. În Mangaia e numit „Tané-Meșterul“. Hawaiianii, numindu-l fie „Bărbatul“, fie „Omul“, au același mit cosmogonic ca și maorii, dar în plus îl consideră pe T. domnul absolut al pădurii și al tuturor făpturilor ei, de asemenea zeu agricultor, primul constructor de bărci și cel care le-a adus oamenilor lemnul de construcție; cîntecele rituale îl numesc adesea „Tane zeul frumuseții“. În Tahiti, adorat ca zeu de prim rang, T. are o biografie sacră deosebită: descendent al zeului *Taaroa, a fost născut de Atea, de la „frumosul Paputu-oi“, ca prunc inform: *Tane matamorari* (Tane-cel-cu-față-fără chip), iar după ce meșteri dibaci îi fasonază trupul, Atea, ca mamă divină, îi include conștiința, apoi operează asupra capului cu o scoică ascuțită, opera desăvîrșindu-se sub cîrmuirea spiritului lui Taaroa; cînd devine el însuși, T. debutează în viață plîngînd și exclamînd: „Vai, Atea, sufăr!“, iar cînd ajunge adult, se autodefineste: „Eu sînt Tane, zeul lucrurilor frumoase“. De aceea e venerat ca patron al meșteșugarilor, dar și al războinicilor, fiind numit simbolic „Tane cel care stîrnește neliniștea în suflet“. Numeroasele sale epitete tahitiene („Prietenul Oștilor“, „Stîrptorul“, „Răsunătorul“, „Tané a cărui atingere supune orice“, „Tané din al zecelua cer“, „Tané care este afară“, „Tané care este înăuntru“, „Cel cu ochi pentru măsurarea cerului“) indică gradul de adorație. Marele preot din Tahiti recită festiv, în onoarea lui T., un imn liturgic, care nu este implorare, ci descriere teogonică (→ *teogonie*) și un act glorificator al biografiei sacre și al puterii universale a zeului („Cînd și-a dezlăntuit furia asupra mării, a urmat și moartea. Cînd și-a dezlăntuit furia asupra pămîntului, a urmat și moartea. Cînd furia lui Tané s-a revărsat în casă, umbrele s-au risipit și s-au îmbolnăvit oamenii. [...] Tané goleşte marea. Tané stîrnește neliniștea în suflet“ T. este și un echilibrator al universului și dispune de două sulți identificate cu diarele din Vai-xora (Calea Lactee), cu ajutorul cărora stăpînește și guvernează lumea.

Tanfana Zeiță arhaică, în **mitologia germanică*, avînd un sanctuar într-o pădure sacră („altarul cel mai celebru la acele neamuri, care purta numele Tanfanei“ — Tacitus, *Anale*, I, 54). Atributele ei nu sînt identificate.

Tangaroa Zeul mării, în mitologia polineziană (→ *mitologii din Oceania*), înrudit cultural cu uliul totemic (→ *totem*) *Tagero* din Melanesia Nordică. În Polinesia Centrală, în Tahiti și Samoa, T. e zeul suprem și creatorul lumii, al *zeilor și al omenirii. În Polinesia de vest e zeul obârșiiilor și al întregii creații, locuind în cel mai înalt dintre ceruri și ocrotind casele și pe locatarii lor. În Noua Zeelandă, în Tuamotu și în ins. Marchize, e venerat ca zeu al mării, stăpîn al peștilor și reptilelor și protector al navigatorilor și pescarilor. Un *mit din ins. Mangaia spune însă că T. a fost alungat de zeul *Rongo. Mitul maori e mai analitic: fiu al cuplului *Rangi-*Papa, T. intră în conflict cu fratele său — zeul naturii *Tané, fiindcă reptilele, părăsind marea, au invadat pămîntul înfrumusețat, astfel că T. se înfurie periodic pe Tané și aruncă valurile oceanului pe pămînt, de ciudă că a fost abandonat de reptilele sale; Tané se răzbună plutind pe mare cu luntrele, pescuind peștii (care sînt copiii și nepoții lui T.) și mîncîndu-i împreună cu oamenii.

Tāngri (mongol. *tāngri* — *cer) Ființă divină supremă, în *mitologia mongolă primitivă (variantele tătară — **Tengheré-Hairahan*), adorată ca personificare a cerului. Considerat zeul creator al cerului și al pămîntului, T. este autorul a două *antropogonii: a) prima pereche de oameni, nemulțumită de pacea absolută ce i s-a destinat, încearcă să se ridice deasupra zeului creator, dar se prăbușește în abis; mărinos, zeul ridică pămîntul din genune mai aproape de cer, fiindcă acum oamenii nu mai pot zbura, ca la început; totuși, din nou nesuși, sînt transformați ca pedeapsă într-un *duh rău: *Erlık; b) oamenii din a doua serie, ispițiți și ațîțați de Erlık, devin și ei nesuși, așa că zeul creator îi abandonează, lăsîndu-i în grija unui învățător semidivin: *Măi Tără*, iar pe Erlık îl ferecă sub pămînt, făcîndu-l căpetenia *spiritelor nefaste; după aceea, T. creează pentru sine 17 ceruri suprapuse, retrăgîndu-se — ca un *deus otiosus — la adăpostul lor. Într-o fază istorică, mongolii ajung să considere noțiunea *Tāngri* o divinitate plurală sau o clasă; acest grup divin de *tāngri* locuiește în 33 hanate ce se repartizează în cele 17 ceruri; atunci, peste numeroasele zeități cerești impersonale, domnește o altă divinitate, de structură șamanică (→ *șaman*), de ex. *Ūlghen. La unele triburi mongole, *tāngri* e numele comun al *spiritelor faste și nefaste; de pildă la buriiași ele compun un *panteon rudimentar, fără o desprindere completă de *animism: sînt 55 spirite divine luminoase ale Occidentului, și 44 sumbre ale Orientului. aflate în perpetuă bătălie. Zeul T. e comun, în diverse forme, mai multor ramuri mongole, chiar dacă e venerat sub nume deosebite (*Tengeri* la buriiași, *Tingir* la beltini, *Dăer* la tuvini, *Tānger* la kalmici, *Tangara* la iacuți, *Tura* la ciuvași). Uneori e semiabstract, cu atribute legate de *cultul solar; altele antropomorfice, ca la tătarii teleuți care, sub dubla influență a *creștinismului ortodox și a *islamului, își imaginau propriul zeu tradi-

țional ca pe un bătrîn cu imensă barbă albă, îmbrăcat în uniformă de ofițer rus de dragoni.

§ J. P. Roux, *Tāngri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaïques* (în *Revue de l'Histoire des Religions*, t. 149, nr. 1—2, p. 211 și urm., t. 150, nr. 1—2, p. 47 și urm. Paris, 1956)

Tanith Zeița cartagineză a *Lunii, de obicei asociată cu *Baal și uneori numită *Tanith Pene Baal* (Fața lui Baal — adică autorevelarea lui Baal), dar devenind cu timpul divinitate mai complexă, venerată și ca mamă a lunii, și ca zeiță a fertilității (multe reprezentări plastice e arată ridicîndu-și sîni cu mîinile; citeva *simboluri frecvente: rodia, palmierul, porumbelul sau peștele, au același sens). *Cultul zeiței T. e posibil să fi fost importat din Orient, judecînd după similitudinile numeroase între ea și *Astarte. Grecii au identificat-o cu *Demeter sau cu *Artemis, uneori chiar cu *Hera.

Tantalos (etim. incertă: grec. *ταλάνταος* — cel ce îndură cele mai multe) Rege mitic al cetății Sipylos (din Lydia sau Phrygia), fiu al lui *Zeus și al *Nimfei Pluto, soț al *Pleiadei *Dione și tată a doi copii; *Pelops și *Niobe. Ajungînd prietenul intim al lui Zeus și al altor divinități, e pedepsit fiindcă a abuzat de această prietenie. După *Homer (*Odissea*, XI, v. 582), fiind agreat de zei și admis la ospetele lor, T. a săvîrșit *păcatul de a-i birfi cu oamenii și de a fura din *ambrozia cerească spre a le da și oamenilor puțința s-o gustе (Pindar, *Olimpice*, I, v. 60); zeii l-au condamnat să se chinuască de foame și de sete în *Infern; scufundat pînă la gît în apă, nu putea să bea, și stînd sub crengi pline de fructe coapte, nu putea să ajungă la ele. *Mituri complementare narează faptele lui T., care a destăinuit numeroase secrete auzite în *Olimp (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, IV, *LXXIV*), și-a ucis fiul tăindu-l bucăți și oferindu-l zeilor la ospăț spre a le încerca perspicacitatea (Ovidius, *Metamorfoze*, VI, 401); de asemenea, Pandareus, furînd cîinele de aur care păzea *templul lui Zeus din Creta și dîndu-i-l lui T. în custodie, nu l-a mai obținut înapoi, custodele nerecunoscînd actul și păstrîndu-și cîinele. Alt *mit (Euripides, *Orestes*, 5) spune că pedeapsa era o stîncă atîrnată deasupra capului lui T., mereu gata să cadă și să-l sfărîme. Dar T. fusese venerat încă din sec. IV î.e.n. ca divinitate simbolică a chinului infernal etern.

§ J. Hylén, *De Tantalos*, Uppsala, 1896

Tantra (sanscr. *tantra* — text sacru, *magie, învățătură, călăuză, codice) Grup de texte tradiționale din India, numite simbolic și *Calea spre divinitate*, care au dat temel, prin conținutul lor magic și mistic, constituirii unei *religii autonome: *tantrismul; aceste texte fundamentează o doctrină în lumina căreia calea spre divinitate se parcurge în două moduri: prin *asceză, „calea mîinii drepte“, și prin *erotism* — „calea mîinii stîngi“ (→ *culte falice*). În concepția tantrică, universul există numai atît timp cît există activitatea psihică, a cărei încetare determină o re-evoluție a lumii și o întoarcere la nimicul sau golul inițial (*śūnya*),

adică acolo unde dispăre orice diferență și orice contradicție, nemaexistând nici spațiu, nici timp, nici cauză, nici efect. Omul este un microcosm a cărui structură (anatomia, funcțiile fiziologice, comportamentul) repetă în mic structura marelui cosmos. **T.** a justificat punerea pe primul plan, în tantrism, a extazului mistic și a practicilor magice.

tantrism *Religie sincretică din India, întemeiată pe grupul de texte sacre *Tantra, și existând sub forma mai multor curente și *secte în cadrul *hinduismului. Bizuindu-se pe *asceză și *erotism, ca și pe tehnicile psihosomatice *yoga, **t.** este incompatibil cu *ritualurile și normele morale ale *brahmanismului, propriile sale ritualuri având un raport direct cu *magia și cu extazul mistic. Datinile, *miturile, doctrina și organizarea în **t.** au un riguros caracter ezoteric. Pe de altă parte, contrar tradițiilor brahmanice, în *sectele tantrice predomină castele inferioare (→ *varna*) și au acces la inițiere și la exercitarea *cultului chiar și reprezentanții popoarelor nearice. În cele mai multe ramuri ale **t.**, se admite ca formă mitologică un principiu energetic feminin al universului. Printre cele mai importante secte din **t.** este *liṅgayata* (→ *liṅga*) — apărută în sec. XII — care pune în prim plan doctrinar dragostea și voința zeului *Īśā, iar în acest cadru neglijează două mari idei tradiționale — *samsāra și *karma, neacordând vreo importanță nici noțiunilor de puritate și impuritate rituală. Secta *pañcarātra* (cinci-nopti) este de origine vișnuistă, adorând pe zeița *Lakṣmī (soția lui *Viṣṇu) pe care o identifică însă cu forța vitală a naturii. Alte secte din **t.** au adorat pe zeița *Īśā (ipostază a soției lui *Īśā*), ca *simbol al forței energetice și ca principiu al energiei sexuale feminine; adoratorii zeiței *Īśā* erau mai ales credincioși cultivând un ezoterism excesiv care ducea la nerecunoașterea diferențelor între castele tradiționale și chiar la un anumit tip de nihilism social.

§ Ch. Chakravarti, *Tantras, Studies on their Religion and Literature*, Calcutta, 1963; Agehananda Bharati, *The Tantric Tradition*, New York, 1970

tāpa (sanscr. *tāpa* — autoflagelare, suferință, *asceză, căință; *tapana* — pedeapsă, chin; *tāpana* — umilință, iluminare) *Ritual din tradițiile Indiei, consacrat „căinței între cele cinci focuri“ (*pañcatapas*) și constând în 4 ruguri sacrificiale destinate să ardă spre cele 4 puncte cardinale („patru țări ale lumii“), al 5-lea rug fiind soarele la zenit.

Tapio Zeul *pădurilor, în *mitologia finlandeză*, soț al unei zeițe de frumusețe unică; fiarele codrilor erau considerate turmele lui.

Tāra (sanscr. arh. *tāra* — stea) Zeiță din *mitologia vedică, soția învătătorului divin *Bṛihaspati, răpită de la soțul ei de zeul selenar *Soma și provocând astfel un război între *zei (*Deva) și *demoni (*Asura). De la *Soma*, **T.** l-a născut pe zeul *Budha.

Tārā (sanscr. *tārā* — salvatoare) Zeiță budistă (→ *budism*) din categoria *Bodhisattva,

una dintre cele mai populare divinități feminine, deoarece intruciupează compasiunea nelimitată. Neamintită de *Hinayana, iar în *Mahāyana fiind considerată o divinitate secundară, **T.** a fost adorată însă frecvent în zonele de răspândire a curentului *Vajrayana* (indeosebi în Tibet, Nepal și Mongolia), unde această zeiță a fost multiplicată, iar o listă teologică a *panteonului doctrinei *Vajrayana* recunoaște 21 zeițe având aceeași structură atributivă ca **T.**, deși toate au nume diferite. Mai veche din punct de vedere cultural în India, **T.** apare în Tibet abia în sec. XI; *cultul ei cunoaște aici maxima dezvoltare în sec. XVI, când începe să se afirme ca **T.** s-a născut din lacrima divinității budiste *Avalokiteśvara, în timp ce aceasta plingea pentru soarta lumii; (există și alte *mituri paralele, mai puțin subtile).

§ St. Beyer, *The Cult of Tārā*, Berkeley, 1973

Tarabume Zeu agrar al tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine); prin grija lui ocroitoare crește, înmulțindu-se îndestulător, întreaga vegetație utilă, îndeosebi orezul și cînepa.

Taranis; *Taranus*; *Taranucus* (celt. *taran* — tunet) Zeu patronal al trăsnetelor și al tunetului, în **mitologia celtică*, având ca emblemă o *roată cu spițe sau un ciocan; component al triadei etrusce principale, împreună cu *Teutates și *Hesus*. Adevăratul nume al zeului nu se cunoaște, **T.** părînd a fi epitet (poate ca purtător de ciocan) dat de poetul Lucanus (*Pharsallia*, I, 445). E posibil să fi fost un zeu principal, al *cerului și al *soarelui; arheologii care i-au descoperit statuetele l-au numit, prudenți, „Zeu cu roată“, dar există și ipoteza că zeul purtător de ciocan și roată s-ar fi numit (în transcripție latină) *Sucellus, adorat ca divinitate a *vieții și a *mortii, și ar fi avut soție sau parteneră pe *Nantosuelta*.

Tartaros Ultimul nivel infernal din *Hades, în *mitologia greacă, dar și unul din cele 4 elemente primordiale personificate ale universului: *Tartaros*, *Haos, *Eros, *Gaia. (Împreunându-se cu *Gaia*, a produs pe monstrii *Typhon și *Echidna.) În **T.** zeii aruncau pe inamicii personali (*Ciclopii, *Titanii). După *Hesiod, **T.** era un fel de ulcior cu gît deschis (δειρή) din care ieșeau „rădăcinile lumii“. Pentru cei mai mulți dintre filosofi greci, **T.** este un spațiu aflat la ultimul nivel de adîncime inferioară a cosmosului, mai jos de *Hades. Pentru mitografiile poetice din *Hellada* clasică, **T.** e înconjurat de un zid de aramă, iar *Nyx (noaptea), care își are acolo sediul, îi inoculează un triplu surplus de întineric.

Tashmishu Zeu hittit (→ *mitologii din Mesopotamia*) din suita zeului furtunii *Teshub, fiu al zeului *Kumarbi; la un moment dat, luptă contra părintelui său divin, spre a-i uzurpa tronul în favoarea lui *Teshub*.

Tatsu *Dragon producător al cutremurelor, din **mitologia japoneză*; cînd se scutură (în cavernele subterane unde locuiește), zguduie pămîntul. **T.** (reprezentat ca monstru compozit: cap de leu, gheare de vultur, coadă de șarpe)

e venerat ca un *geniu bun al pământului și apelor, care pînedește mereu clipă prielnică de a uni cele două elemente, spre a produce ploaia sau vremea bună, stîrnind venirea primăverii, germinația, și ocrotind vitalitatea naturii; cutremurele nu sînt decît un accesoriu atributiv sau o consecință inevitabilă a mobilității lui, reprezentînd mișcările telurice (e simptomatic pentru o arie geografică unde cutremurele sînt curente și nu rareori catastrofale, ca ele să fie patronate de o divinitate binefăcătoare, prielnică oamenilor).

taumaturgie Ramură a *magiei, consacrată artei magice de a produce *miracole, reducîndu-se uneori la minunea învierii morților. O formă de t. medicală se consacră vindecării prin atingere, de obicei cu mîinile („prin punerea mîinilor“); *miturile specifice o atribuie medicilor-preoți egipteni, lui *Asklepios și, mai tîrziu, lui *Isus Christos, în împrejurări speciale, unora dintre *Apostolii creștini.

Tawhaki Zeu atmosferic și erou legendar din Polinesia (→ *mitologii din Oceania*). În mitologia maori (Noua Zeelandă), venerat ca zeu al tunetului și fulgerului, e imaginat cu pielea roșie strălucitoare, ca semn al rangului divin (acest aspect, după credința insularilor din Tuamotu, ațîțînd dragostea femeilor). T. și-a vădit marea și celebritatea din copilărie: tahtienii spun că verii săi nu-l puteau suferi fiindcă barca lui ajungea totdeauna cea dintîi în întrecerile lor, astfel că o dată l-au omorît în bătaie, aruncînd-l pe țărîm; dar T. s-a sculat de jos, i-a urmărit pînă acasă unde i s-a plîns mamei sale, iar cu primul prilej și-a prefăcut verii în delfini; și în ins. Mangareva se crede că T. își transformă rivalii în pești: ghicîndu-i astfel intențiile, bunica lui s-a ascuns în apă și s-a putut salva numai stringîndu-și pielea într-un coș și ieșînd din propriul ei trup la suprafață. Se mai povestește că T. a vizitat de multe ori *cerul și a făcut numeroase alte călătorii supranaturale.

Tawhiri Zeul maori al vîntului (→ *mitologii din Oceania*), fiu al cuplului *Rangi (*cerul) și *Papa (*pămîntul), fratele zeului *Tané; e cel care stîrînește furtunile cu trăsnete, smulgînd arborii din rădăcini, iar cînd e foarte mînios, distruge pădurile și înfurie oceanul, și numai zeul războiului *Tu, fratele său, îl poate domoli.

Tărîmul Celălalt Noțiune folclorică, indicînd — în concepția despre lumile duble (universurile paralele) — universul transuman sau parauman, mai rar lumea infernală. În sens larg, T.C. (totdeauna o noțiune *htonică), nu e niciodată *cerul, cu locuința zeilor solari atmosferici; dimpotrivă, adesea subpămîntul, uneori un teritoriu nu negreșit subteran, dar nici de suprafață; numai în acest sens *Infernul (→ *Sheol, Hades, Yudu, Chi-Xibalba*) poate fi uneori celălalt tărîm. În sens special (întîlnit mai ales în mitologia folclorică a basmelor fantastice, și din abundență în folclorul epic românesc, poate din izvor dacic), T.C. ar putea să fie și interiorul muntelui ascuns în care se retrăgea *Zamolxis. Există și situația unui tărîm paralel

cronospațial. În *mitologia generală sînt *mituri ale tărîmurilor ascunse, fie subterane, fie din lumi paraterestre, în primele ajungîndu-se pe căi inițiatice, în celelalte prin *magie sau prin mijloace miraculoase. Din prima categorie face parte *Agarththa, lume mitică subterană îndrăgită mai ales de teozofi (→ *teozofie*); din cealaltă fac parte tărîmurile fabuloase, în primul rînd cele accesibile prin translația în timp relativist — de pildă locul unde se găsește *Tinerete-fără-bătrînețe (→ *timpul*). De regulă, în T.C., nu se trece simplu, evident, ca de pe un teritoriu geografic pe altul, nici prin ascensiune mistică ori mecanică, așa ca de pe pămînt în cer, ci aproape totdeauna prin transgresare magică, subiectivă sau obiectivă. În *mitologia românească există locuri anonime (determinate convențional drept T.C.) unde stăpînesc animale și păsări fabuloase, uneori un *zmeu, alții *Pasărea Măiastră, sau sînt locuri paraterestre și paraumane cu atribute aparte: Ionică Făt-Frumos, după ce a ajuns într-un pisc de munte unde doar la amiază mai soseau puține raze de soare, fiind „capătul lumii acesteia“, pătrunde în „gura unui vîrtej de vale neguros“ și după un mers îndelungat, zărînd „adînc sub dînsul o mică fîntă de lumină“, se apropie de sursa luminii: „o moară cu o singură roată ce se învîrte grozav“ (basmul *Ileana Cosînzeana*, din *cosiță floarea-i cîntă, nouă împărății ascultă*, col. Miron Pompiliu, 1872); alte tărîmuri sînt fie suspendate cvasiaerian („mînăstirea Calu-Gastru, într-un pai reazemă și într-un păr spînzurat“ — în *Tristicopul și Inia-Dinia*), fie terestre, dar strict inițiatice (Mînăstirea Albă, din „al mării negre prund“, construită de Sfințul Soare, cu aceste repere: „Nici de largă nu-i prea largă / Făr-cuprinde lumea-nreagă. / Nici de naltă nu-i prea naltă, / Făr-cu turnul sus la nori“). T.C. e prezent și în alte mitologii: o prăpastie dintr-un mit chinez, situată la răsărit de Bohai, la distanță de milioane de li de lumea evidentă, se numește Gui-xiu și e înconjurată de 5 munți, fiecare înalt de 3 000 li, cu intervaluri intermontane de 70 000 li, cu cite un podiș în fiecare pisc, unde, în palate de aur, locuiesc nemuritorii îmbrăcați în alb și zburînd între piscuri cu ajutorul unor aripi mici, și intrucît munții plutesc întruna, zburătorii nu-și mai regăsesc țînta (mitul e reluat și plastic, pe un tip de stelă în numeroase variante, din epoca Han). În neomitologia literaturii științifico-fantastice (fie în linia lui Jules Verne a călătoriei spre centrul pămîntului, inspirate de legenda alchimistului islandez medieval Arne Sakknussem, care afirma a cunoaște un drum spre *Atlantida prin craterul vulcanului Hekla din Islanda, fie în linia lui H. G. Wells, a transgresării în lumi sau timpuri paralele), mitul T.C. a fost reluat din belșug. Dar — trăsătură generală caracterizînd numeroase arii mitologice — și T.C. locuiește tot ce nu e omenesc. *zmeu, *zmeii, *balaurii, *spiritele, făpturile teratologice animale sau vegetale.

Teapatl (*Cușitul-de-cremene*) Zeu aztec (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), simbolizînd

*sacrificiul necesar efectuării *teogoniei și *antropogoniei; fiu produs de unirea *elementelor (din zeul ceresc Citlatonac și zeita *htonică *Coatlucue), T. devine victima unui fratricid: e aruncat în abisul Șapte-peșteri, unde se sfârșim în 1 600 de așchii, fiecare producând un zeu sau o zeiță; doi dintre noii zei creează, prin sacrificiul de sine, *Soarele și *Luna, arzându-se ei înșiși în flăcări spre a asigura mișcarea diurnă solară, cu concursul unui săgetător care implintă în Soare 4 săgeți. După modelul arhetipal, dintr-un os adus din *Infern și sfărâmat în același număr de așchii, apar oamenii, ca slugi divine.

Tefnut Zeița umidității, a elementului lichid, în *mitologia egipteană, sora și soția zeului atmosferic *Shu, avind un singur suflet împreună cu el. T. produce roua și umezeala de care depinde viața: lacrimile ei, care cad pe pământ când se sprijină de Shu, ea le transformă în plantele ale căror boabe rășinoase (în formă de lacrimi) servesc de tămâie în *fumigațiile rituale. Deși socotită uneori fiica lui *Ré (sau a lui *Atum), *mitul principal consideră că ea împreună cu Shu zămisleşte în fiecare dimineață nou-născutul disc solar înălțându-se de pe muntele răsăritului. *Cosmogonia memphită o identificase cu limba lui *Ptah, ca *simbol al creației prin *cuvînt; în această ipostază, zeita intruchipează, în egală măsură cu Shu, actul divin suprem. Dar uneori era identificată cu *Hathor sau cu ochiul stîng al lui *Horus, reprezentările plastice ale acestei versiuni arătînd-o ca leoaică sau lînx din deșertul Nubiei. Într-o variantă, după ce s-a întors din Nubia, s-a căsătorit cu *Thot, când Ré ședea pe fruntea ei ca șarpe înspăimîntător.

Tehnites (grec. τέχνη — artă, meșteșug) Zeu artizan secundar, în *mitologia greacă.

Teilhard de Chardin, Pierre Filosof francez (1881—1955), savant antropolog evoluționist și paleontolog, teolog, călugăr iezuit (→ *iezuiți*), care a aplicat evoluționismul în cercetările sale de *teologie cristologică. După aprofundate studii de filosofie, fizică, științe ale naturii și teologie și după o carieră didactică intermitentă (profesor de fizică la Cairo — în timpul exilului, de geologie și paleontologie la Paris), după o îndelungată activitate de cercetare științifică în China (1923—1946), când ia parte la descoperirea osemintelor de sinantrop, pe care îl identifică lângă Beijing, după călătoriile de studii în numeroase țări și cercetări antropologice în Africa de Sud, recunoscut ca savant de autoritate internațională, dar cenzurat și suspectat de Biserica catolică și acuzat că ar nega *dogma păcatului originar (→ *păcat*), în fine, acceptat parțial și indirect prin enciclica *Humani Generis* (1950) a papei Pius XII, însă totodată condamnat în opera sa prin același act pontifical și părăsind Franța din ordinul generalului iezuiților, stabilindu-se în Statele Unite ale Americii, unde și moare într-o zi de Paști. Abia în 1961 este ridicată interdicția asupra memoriei și operei lui T. de Ch. Linia de conduită teologică a lui T. de Ch. s-a evidențiat o dată pentru totdeauna în următorul dialog; superiorii ordinului său S.J. cerin-

du-i: „Lucrați pentru Isus Christos, dar nu vorbiți despre el“, el a răspuns: „Dacă m-am făcut iezuit sau mai curînd dacă Dumnezeu mi-a făcut favoarea nemeritată de a servi ca iezuit în Biserica militantă, aceasta e în mod precis pentru a vorbi despre Isus Christos“ (cf. René d'Ouinca, *Un prophète en procès: Teilhard de Chardin*, Paris, 1971, I, p. 125). Ca filosof al naturii, înzestrat cu un rar spirit de sinteză, T. de Ch. a produs în gîndirea contemporană (după opinia critică curentă) o revoluție echivalentă cu revoluția gîndirii kantiene. Iar dacă modernismul catolic a adus un conflict între dogmele tradiționale și gîndirea științifică liberă, T. de Ch. s-a străduit să reconcilieze cele două stări de spirit — *crența și știința — în sensul că le-a sugerat amîndurora că fiecare își poate atinge dimensiunea reală prin înțelegere reciprocă. T. de Ch. consideră că *viața nu este rezultatul hazardului, ci al necesității; cosmogeneza este pentru el un fenomen orientat, universal incluzînd în el însuși de la origine biogeneza viitoare, de fapt o ontogeneză evoluînd de la simplu la complex, în „curba corpuscularizării Universului“; așadar, evoluția este o geneză continuă, rezultînd din agregările succesive și din repetițiile geometrice și înălțîndu-se neîncetat spre spiritualitate, adică spre *Dumnezeu, aceasta fiind o evoluție care nu se oprește la om, deși omul (omenirea) — rațiunea umană constituie *noosfera*, ca adaos la întreaga biosferă. Un punct esențial în evoluție este „materia hominizată“ al cărei specific este conștiința; iar progresul conștiinței se ciocnește de extrema diversitate a „centrilor personali“ ai omenirii care, negăsind în ea însăși mijloacele de a-și exprima unitatea, postulează existența *Punctului Omega* (ca un centru suprem transcendent) care cuprinde toate atributele unui Dumnezeu al metafizicii clasice. T. de Ch. subliniază că „punctul Omega“ este *Isus Christos sau *logosul întrupat, adică „alpha și omega“ evoluției cosmice, văzută ca un „curent axial“ ducînd lumea spre termenul ei. Despre om, T. de Ch. vorbește nu numai ca despre o specie nouă de *animal*, ci mai ales ca despre o nouă specie de *viață*. În gîndirea totodată științifică și teologică a acestui filosof nu încapă ideea exhaustivă a *predestinării, a omului ca ființă iresponsabilă și înfricoșată: „Hominizarea este în primul rînd saltul individual, instantaneu, de la instinct la gîndire, iar în consecință „Evoluția devine liberă de a dispune de ea însăși [...] Sîntem, pentru o parte elementară, responsabili pentru trecutul ei în fața viitorului ei“ (*Le Phénomène humain*, Paris, 1955, p. 199, 251); tot astfel: „Omul nu va continua să lucreze și să cerceteze decît dacă își păstrează plăcerea pasionată de a o face. Dar această plăcere este afirmată în întregime de convingerea, riguros nedemonstrabilă pentru știință, că Universul are un sens și că el poate sau chiar trebuie să ajungă, dacă sîntem credincioși, la o oarecare perfecțiune ireversibilă“ (*op. cit.*, p. 316). În această linie, teologul interpretează și *sfîrșitul lumii ca pe atingerea

finalității ideale: „Sfîrșitul lumii: răsturnare a echilibrului, desprinzînd Spiritul, în fine desăvîrșit, din matricea lui materială, pentru a-l face să se sprijine de aici încolo cu toată greutatea sa pe Dumnezeu-Omega“ (*op. cit.*, p. 320). Păcatul originar era considerat de **T. de Ch.** o criză de creștere sau rezultatul negativ al luptei inițiale a inteligenței tinere împotriva animalității, în cursul căreia spiritul, prizonier al materiei, supus evoluției, a făcut încercări brutale de a se degaja. Dar omul este în cele din urmă factor conștient în evoluție; *noosfera* (termen creat de geologul Suess în 1909 și intens utilizat de Teilhard) se comportă ca un corp iradiant, a cărui radiație e formată dintr-o energie liberă reprezentînd suma activității fizice și psihice umane (*La place de l'homme dans la nature. Le groupe zoologique humain*, Paris, 1969, p. 147); dar *noosfera* tinde să se transforme sub ochii noștri într-un supercreier mondial, a cărui forță de propulsie va deveni aproape irezistibilă (*Super-humanité, Super-Christ*, 1943). Dacă **T. de Ch.** a privit Pămîntul ca „un teren de încercare unde Dumnezeu poate să judece dacă sînteți vrednici de a fi transportați în Cer în prezența lui“ (și nu ca pe o planetă de exil, cum o privea Empedokles), a fost firesc să-și construiască sistemul nu pe tradiționalul antropocentrism, ci pe christocentrism (cf. *Le milieu divin*, Paris, 1957, *passim*). De la universalizarea terestră a doctrinei creștine, **T. de Ch.** a ajuns să nu accepte vreodată ideea că influența universală a lui Isus Christos s-ar putea exercita numai asupra unei oarecare fracțiuni cosmice, cum este Pămîntul. De acest sens se leagă ceea ce s-a numit „al patrulea mister creștin“ pe care **T. de Ch.** l-a adăugat celor 3 canonice (Creația, Întruparea, Mîntuirea) care sînt cele 3 fețe ale misterului „pleromizării“ (idee reluată după noțiunea „pleroma“ a ap. Pavel din *Epistola către Efeseni*, I, 23) — ca „mister al uniunii creatoare a Lumii în Dumnezeu“ (*Christianisme et Evolution*, 1945). René d'Ouince (*op. cit.*, p. 177) a decelat în chistologia teilhardiană 3 teze fundamentale (asupra „unor adevăruri tradiționale reinnoite de concepția evoluționistă despre lume“): 1) Christosul cosmic sau diafanizarea chistică a cosmosului; 2) Christogeneza sau termenul divin al acțiunii omenești; 3) Christocentrismul sau *creștinismul — religia de mîine.

§ *Oeuvres de Pierre Teilhard de Chardin*, I—X, Paris, 1955—1970; *La lutte contre la multitude; interprétation possible de la figure du Monde*, Paris, 1917; *Le Phénomène humain*, Paris, 1955; *Le Groupe zoologique humain*, Paris, 1956; *Le Milieu divin. Essai de vie intérieure*, Paris, 1957; *Le Christique*, New York, 1955; *Accomplir l'homme; lettres inédites*, Paris, 1968; *Lettres nîmes à Auguste Valensin, Bruno de Solages, Henri de Lubac (1919—1955)*, Paris, 1972. ~ René d'Ouince: *Un prophète en procès — Teilhard de Chardin, I Dans l'Église de son temps; II Et l'avenir de la pensée chrétienne*, Paris 1971; Henri de Lubac S. J., *Le pensé, religieuse du Père Pierre Teilhard de Chardin*, Paris 1962; Paul Chaudard, *L'Être humain selon Teilhard de Chardin*, Paris, 1959; Peter Schellenbaum, *Le Christ*

dans l'énergetique teilhardienne, Paris, 1971; *Le message spirituel de Teilhard de Chardin. Colloque de Milan, 1965. Texte établi par Claude Cuénot*, Paris, 1969

Tiresias (grec Τειρεστιάς); **Tiresias** *Profet theban din *mitologia greacă; orbit de zeița *Athena (în altă versiune de zeița *Hera), fiindcă o văzuse goală, deși fără voia lui. Dar după *moarte, ajuns în domeniul lui *Hades, zeița *Persephone l-a exceptat de la legea *Infernului (în versiunea homerică din *Odiseia, X), lăsîndu-l cu mîntea întregă și redăruindu-i „și după moarte darul profeției, cînd ceilalți coboară doar ca niște umbre“ (cf. Sofokles, *Oedip rege, Antigona*; Euripides, *Fenicienele*). După *Hesiod (fragm. 275, 276), *Zeus i-a dat și o viață de 7 ori mai lungă decît viețile obișnuite. În Infern, **T.** poartă un toiag de aur și își face profețiile numai după ce bea din singele animalelor sacrificate (aici însă pare a fi un adstrat din sursa *superstițiilor populare despre *vampiri și *strigoi). Celebritatea *profetului nu scade așadar nici postum, deoarece *Odysseus zboară, viu, în Hades, la **T.**, pentru a-l consulta asupra viitorului său. Dar există și o versiune aparte, povestită de *Ovidius (*Metamorfoze*, VII, v. 326—327): zăind doi șerpi care se împeunau și lovindu-i cu toiagul, **T.** e transformat ca pedeapsă în femeie și nu redevine bărbat decît după 7 ani cînd, pîndind altă pereche de șerpi ce se împeunau și lovindu-i iarăși cu toiagul, e chemat arbitru în disputa dintre Zeus și Hera asupra voluptății sexuale; fiind întrebant cine din parteneri simte mai multă plăcere — ca un om care făcuse parte din ambele sexe — **T.** răspunde că femeia este mai voluptoasă, simțînd de 9 ori mai multă plăcere decît bărbatul; în consecință, Hera îl pedepsește cu orbirea, iar Zeus îi dă ca răsplată harul profeției.

Teisheba Zeul războiului și furtunii, în *mitologia din Urartu (Armenia antică), reprezentat cu coif cornut și cu buzdugan discoidal. Preluat în Urartu de la hurriți (*Teshub) și adorat la început numai ca zeu al ploii, al tunetelor și, mai ales, al furtunilor cu trăsnete, ajunge ocrotitor al armatei mai tirziu, cînd e pomenit uneori (de regele Rusa ș.a.) alături de zeul central *Khaldi. Centrul său cultural era în orașul urartian Kumeni.

teism Concepție de filosofie religioasă care consideră Absolutul ca fiind personificat într-o divinitate infinită și transcendentă; creînd liber universul, divinitatea îl manevrează cu aceeași libertate nelimitată. **T.** se deosebește de *pan-teism prin faptul că îl socotește pe *Dumnezeu transcendent, iar de *deism, pentru că îi atribuie lui Dumnezeu, ca providență, o acțiune perpetuă. Ca atare, pentru **t.**, Dumnezeu este și transcendent, ca Ființă Absolută în raport cu universul, dar și immanent, întrucît — ca Providență Activă — operează neîncetat asupra universului. Considerînd că totul e în Dumnezeu și Dumnezeu e în totul, că Dumnezeu este esență indivizibilă, incomparabilă de neconceput în părți componente, **t.** admite alt principiu pretemporal și etern alături de Dumnezeu și egal acestuia, care să fi participat la actul

creator (→ *cosmogonie, antropogonie*), fie acest principiu o materie primordială, fie o divinitate a răului. Cele mai riguroase forme teiste aparțin religiilor dogmatice (→ *dogme*) ca *iudaismul, *creștinismul și *islamul. Din concepția teistă asupra lui Dumnezeu rezultă și o concepție personalistă despre om, care e divizat în ființă obiectuală („eu”) uman inclus în partea de creatură) și ființă neobiectuală (spiritul dumnezeiesc insuflat în om, deci „chipul și asemănarea”). Absolutului — din limbaajul biblic al *Genezei* sau ceea ce numise Meister *Eckhart *scintilla* — scintilioara divină). Definit inițial în sec. XVII (termenul **t.** a fost folosit prima dată de filosoful englez Ralph Cudworth, 1617—1688, care, considerînd pe Dumnezeu cauza primordială a lumii, iar materia o substanță pasivă pusă în mișcare de spiritul divin, a teoretizat cunoașterea suprasenzorială a divinității). **T.** modern, fără a-și părăsi sensul ontologic, imprumută noțiuni din fizică spre a înfățișa un Dumnezeu aplicat la masa universului, ca forță eternă în spațiu infinit și ca determinantă a spațiului și * *timpului absolut*. **T.** contemporan s-a bifurcat; o tendință afirmă că universul, neidentic cu Dumnezeu, se află în Dumnezeu; alta respinge reprezentările învechite, care provin din aristotelism, asupra lui Dumnezeu; prima caracterizează de pildă **neotomismul catolic*, a doua se regăsește în cadrul protestantismului (→ *demitologizare*).

§ Ralph Cudworth, *The True intellectual System of the Universe*, I—II, London, 1743; G. Scholem, *Schöpfung aus Nichts und Selbstbeschränkung Gottes* (*Eranos Jahrbuch*, Bd. 25, Zürich, 1957)

Telemahos (grec. Τηλέμαχος ~ τηλέμαχος — care luptă de departe) Personaj din *mitologia greacă, fiul lui *Odysseus și al *Penelopei. Crescut în Ithaka în absența tatălui său, când acesta se întoarce din pribegie, îl ajută să alunge pe numeroșii pețitori ai mamei. Într-o variantă, se însoară cu frumoasa vrăjitoare *Kirke pe care o iubise și tatăl său.

teleologie (grec. τέλος, ~εος — țintă, încheiere, rezultat; λόγος — cuvînt, învățătură; termen pus în circulație de Chr. Wolf: *Philosophia Rationalis sive Logica*, Halle, 1740) Doctrină ontologică afirmînd existența, în natură și în societate, a unor scopuri obiective extraumane; **t.** ontologică are două direcții: una din orientări (*teleologia finalității externe*) consideră că scopul se află în afara lumii, operînd în cadrul unei interutilități a lucrurilor; alta (*autoteleologia*) vede principiul finalității inclus în lucruri (nu departe de noțiunea aristotelică *entelehie* — principiul intrinsec și dinamic din lucruri asigurîndu-le realizarea formei și năzuința spre scop). Aspectul religios al **t.** a condus la o concepție prin excelență providențialistă. În cadrul **t.** poate fi considerată concepția lui P. **Teilhard de Chardin* asupra evoluției orientate a universului. (Există și **t.** ca disciplină filosofică; ea cercetează conduita scopurilor conștiente, structura și formele lor de mișcare și elaborează teoria generală a scopurilor și relațiile dintre ele.)

Telepinu Zeu al fecundității și vegetației, în **mitologia hittită* (Anatolia); cînd își părăsește *templul, provoacă secetă, însă de fiecare dată e regăsit dormind de către o *albină care îl trezește înțepîndu-l. *Mitul s-a format în perioada descoperirii agriculturii (versiunea principală are chiar ton propagandistic în favoarea economiei agrare, pe care culegătorii și vinătorii peregrini o acceptau cu dificultate); în timpul unui ospăț oferit zeilor de Zeul-soare, după ce dintr-o mînie *Teshub, zeul furtunii, pustiise cîmpurile agricole, iar oașpeții mîncau întruna fără să se sature, Teshub e neliniștit de dispariția fiului său **T.**; atunci *zeii abandonează ospățul și îl caută zadarnic pe tînăr, pînă cînd marea zeiță-mamă Hannahanna trimite o albină să-l caute; după lungi zboruri pe malurile riurilor, albina îl găsește adormit pe cîmp în preajma orașului Lihzina, îl înțeapă cum o sfătuisse zeița, dar îl infurie, astfel că de pe urma mîniei lui pier oameni și vite; și numai după ce zeii, îngroziți, cer sprijinul zeiței magiciene *Kamrushepa, singura în stare să-l domolească, lucrurile revin la normal. Fără a fi un *deus otiosus, în cele din urmă **T.** se supără pe fideli săi și, plin de mînie (mitul, cunoscut fragmentar, nu divulgă motivul), „s-a încălțat cu sandala stîngă pe piciorul drept, cu sandala dreaptă pe piciorul stîng, și a părăsit țara hittită“.

Tellumo Divinitate simbolică din *mitologia romană, intruchipînd forța fertilizatoare intrinsecă a pămîntului.

Tellurus Zeu patronal al pămîntului roditor, în *mitologia romană.

Tellus; *Terra* Zeiță arhaică a gliei, în *mitologia romană (identificată ulterior cu *Gaia), personificînd *pămîntul și fertilitatea lui, ideea de glie hrănitoare. În invocații, **T.** era de obicei asociată cu *Ceres, iar primăvara i se sacrifică o vacă gonită (→ *sacrificiu*). În 270 î.e.n. a fost inaugurat un somptuos *templu al zeiței, la Roma, pe Esquilin. Cu timpul, **T.** a ajuns să fie considerată zeița fertilității terestre integrale.

Temaukel Zeu creator, instanța juridică supremă și dirigitorul destinului universal în *mitologia triburilor din Țara de Foc. Singurul nominalizat dintre *spiritele *kashpi ale acestei mitologii rudimentare de structură animistă (→ *animism*), **T.** este atotștiutor, acorporal, etern și atotputernic, totuși un *deus absconditus care s-a instalat „în spatele stelelor“ după ce a abandonat *cosmogonia începută și lăsată spre desăvîrșire *strămoșilor omenirii, în primul rînd *omului primordial *Kenosh*, mesagerul său (→ *deus otiosus*). Spre a nu-l supăra, credincioșii îi adresează *rugăciuni numai în cazurile de boală. În timpul intemperțiilor atmosferice i se oferă *ofrande. Mai ales la tribul selknan (cerceat de M. Gusinde) persistă o teamă sacră care le interzice oamenilor să rostească numele acestei divinități, evocarea slujindu-se numai de epitete: *So'onh-haskan* (Locuitorul cerului), *So'onk-kas-pémer* (Cel care e în cer); de asemenea, este *tabu reprezentarea chipului lui **T.** în lucrările artizanale sau chiar pe obiectele

de *cult. Interogînd un bătrîn băştinaş fuegian, Tenenesk, în 1920, M. Gusinde a aflat că „Temaukel a fost cel dintîi dintre toți cei numiți *kowenk*“ (adică ființe preumane), dar și „dintre toți *tschon*“ (oameni), fără a fi însă om, intrucît este spirit.

§ M. Gusinde, *Die Feuerland Indianer*, I—II, Wien, 1931

templieri; *Frații Templieri*; *Cavalerii Templului* Ordin religios de structură militară, întemeiat în 1119, în Palestina, după cruciada I (→ *cruciade*), cu scopul declarat de apărare a pelerinilor veniți la Sfîntul Mormînt al lui *Isus Christos; fiind un ordin în cadrul *creștinismului catolic, **t.** își asumă așadar apărarea *templului sacru din Ierusalim (de fapt, un templu simbolic, reprezentînd ideea de leagăn al *Bisericii creștine). Se distingeau, purtînd mantii albe ornate cu mari cruci roșii (→ *cruce*). În scurt timp, **t.** adună averi considerabile și devin astfel principalii bancheri ai papei (→ *papi*). Dar regele Franței, Filip cel Frumos, temîndu-se de puterea ascendentă a **t.** și rîvnindu-le bogăția, printr-o manevră, calificată de contemporani și istorici drept rușinoasă, arestează pe Jacques de Molay, marele maestru al ordinului, odată cu el și pe toți **t.** din Franța, iar în urma unui lung proces (1310—1314), sub acuzația falsă de imoralitate și *erezie, îi condamnă la moarte; doi ani mai tîrziu, sub presiunea acestui rege, papa Clement V desființează definitiv întregul ordin. **T.** li s-a atribuit un *cult (în ritualurile lor secrete) pentru un *simbol sau un idol (→ *idolatrie*), numit *Baphomet* (după unii comentatori, formă coruptă din *Mahomed), simbolul însemnînd un *botez al *focului. După J. von Hammer-Pargstall (în *Mysterium Baphometis relevatum*) imaginea simbolică a acestui Baphomet ar fi existat în decorațiunile bisericilor clădite și întreținute de Ordinul Templierilor; același autor (ca și alți comentatori) descompusese numele simbolic în *Bapho + metis*, sugerînd prezența zeiței antice *Metis în cultul templier, ceea ce însă transferă în mod bizar pe templieri în *mitologia greacă.

§ René Le Forestier, *La Franc-Maçonnerie Templière et occultiste*, Paris, 1970

templu (lat. *templum* — loc auspicial, sanctuar; — grec. *τέμενος* — incintă sacră) Incintă sau clădire în care se oficiază serviciul religios și toate ceremoniile rituale ale unui *cult. De obicei, un **t.** e compus dintr-un spațiu rezervat credincioșilor și altul preoților (adesea, un *altar de *sacrificii, numit de unele *religii Sfînta Sfîntelor — unde este de fapt sanctuarul propriu-zis). Ca structură arhitecturală și amenajare interioară, **t.** sînt variabile după specificul etnografic și religios. Înainte de existența **t.**, religiile primitive aveau *altare* sau *capîști în aer liber, pentru sacrificii și ceremonii. Religiile antice considerau că **t.** este spațiul construit unde locuiește, mereu sau ocazional, zeul în-suși. ~ La *romani*, *templum* era inițial spațiul din care *augurii observau zborul păsărilor pentru luarea auspiciilor (adică acel sector de

cer desemnat de augur, virtual, cu toiagul), iar *sacerdoții își efectuau ceremoniile; ulterior s-a numit *templum* orice loc sacru. ~ În *Hellada*, înconjurat de un *peristyl*, **t.** era compus dintr-un *naos* central, cu un *pronaos* în față și un *opisthodomus* în spate. ~ Originea **t. mozaic** e *tabernacolul (Cortul Descoperirii), un simplu cort mobil, servind ca **t.** itinerant în epoca transferării poporului din Egipt în Canaan; forma arhaică *beth Elohim* (Casa lui Dumnezeu, mai exact: Casa Celor puternici) a fost înlocuită mai tîrziu cu termenul *kékal* (palat), neologism preluat din lumea Mesopotamiei; apoi formele evoluează pînă la *sinagoga* iudaică și, prin împrumut adaptat, la *basilica* (*biserica) creștină. ~ În *Babilon*, orice **t.** (*e-kallu* — marea casă) reproducea — de obicei în formă specifică de *zigurat — virtualul sanctuar arhetipal ceresc. ~ În *India vedică*, *dhakka* era un locaș de cult, o clădire destinată unui scop religios, iar **t.** propriu-zis se numea *niketana*; *budismul a utilizat, în valori variabile, *stûpa. ~ Islamul are *moscheia*, cu turnul ei caracteristic cu balcon circular, de unde muezinul cheamă credincioșii la *rugăciune. ~ Cele mai vaste și mai impunătoare **t.** antice par să fi fost cele din *Egiptul faraonic*, incluzînd numeroase încăperi adiacente în care se efectua și știința magică sacerdotă; urmărind efecte psihologice puternice printr-o arhitectură de rafinată măreție, templele egiptene erau susținute de pilastri și uneori legate de monumentele sepulcrale. ~ Fiecare **t.** al *civilizațiilor precolumbiene* din America (tolteci, maya, quiché, azteci, incași) era de obicei situat pe platforma superioară a marilor piramide în trepte. ~ Dintre templele celebre ale lumii, istoria reține îndeosebi: *Templul din Karnak* și *Templul lui Luxor* (Egipt); *E-Saggila, consacrat zeului *Marduk (Babilon); *Templul lui Solomon din Ierusalim* — prevăzut după tradiție — cu 40 de paratrăsnete; *Templul lui Zorobabel* (Palestina) *Templul lui Zeus din Olympia* și *Templul Artemidei din Efes* — una din cele 7 minuni ale lumii — incendiat de Herostrat; *Templul Acropolei* și *Templul lui Apollon din Delphi* (Hellada); *Templul budist Barabudur* (Jawa), *Templul Liŋgaraja din Bhubaneswar* (India), *Basilica Sfînta Sofia din Constantinopol* (Bizanț), *Basilica sf. Petru de la Vatican* (Roma); *Catedrala Notre-Dame din Paris*; *Marea Moschee din Mecca*, unde se conservă *Kaaba. Nici un **t.** nu se construia la întîmplare, în orice loc; locul destinat construcției nu era ales, ci descoperit de oameni (G. Van der *Leeuw) și fără excepție (Robertson Smith), consacrat de o *teofanie intrucît — în orice religie — *templul este un centru al universului*. Deopotrivă cu aceasta, orice **t.** terestru pretinde să reproducă un *arhetip ceresc, astfel că situarea, dimensiunile, forma se consideră a fi dictate de divinitate prin revelație (M. *Eliade). Aproape pretutindeni, întreaga procedură de alegere a locului sacru și de edificare a **t.** constituie, în antichitate ca și mai tîrziu, o amplă ceremonie festivă; (în India, un *ritual complex se executa chiar la construcția unei simple case de locuit)

Poate una dintre cele mai fastuoase ceremonii în acest sens o practicau romanii. Mai ales în Roma imperială, în vederea consacării unui **t.**, decizia unui magistrat asupra construcției urma să fie confirmată sau infirmată de colegiul pontifical, care supraveghea respectarea normelor religioase tradiționale; după confirmare, era ales locul și marcat printr-o piatră fundamentală; iar când clădirea era gata, magistratul consacrat se apropia de incintă, însoțit de colegiul pontifical și de spectatori, iar *pontifex maximus*, cu capul acoperit, rostea distinct rugăciunea de consacrare, pe care apoi o repeta magistratul ținându-se cu amândouă minile de tocul ușii, în care timp asistența păstra o tăcere pioasă; ceremonia se încheia cu sacrificarea unui animal și cu un ospăț public, însoțit de jocuri și de alte spectacole.

Tengeré (tătar *Tengeré-Hairahan*) Zeul cosmogonic central în mitologia tătară, o variantă a zeului mongol **Tängri* (→ *mitologie mongolă*). Opera zeului (într-o antropogonie dublă) se efectuează în etape: 1) **T.** îl transformă pe omul creat într-un duh rău — în spiritul demonic **Erlık*; 2) ferecat sub pământ, Erlık tinde către propria sa emancipare; însă această temă din mitul general pare a nu fi decât o formă coruptă a versiunii mitice mongole, în legătură cu acțiunea primordială a lui Tängri.

Tenjin Zeul caligrafiei, în **mitologia japoneză*.

teocrație (grec. θεοκρατία — guvernare divină; termen folosit prima dată de Iosephus Flavius *Antichități iudaice*, în legătură cu sistemul de guvernare din Iudeea antică) Sistem de guvernământ al unui stat care admite ideea că zeul (sau Dumnezeu) este monarhul ce-și asumă guvernarea integrală și directă a unui popor. **T.** se consideră a fi efectuată de divinitate prin imputernicirii ei (*profeți, *sacerdoși, forțe divine intrupate, sau o instituție — de ex. *Biserica). Un stat prin excelență teocratic a fost Egiptul, unde faraonul, reprezentantul autorizat a lui *Rē pe pământ, era considerat el însuși zeu. În China dinastiei legendare, împărații (ca *Huangdi), fiind socotiți *zei, guvernau imperiul în această calitate, după o presupusă legislație cerească. Japonia este condusă de *mikado* (împărat) ca fiu al zeiței solare *Amaterasu și ca divinitate încarnată, care guvernează teocratic un stat, în mod paradoxal, de tip democratic parlamentar. **T.** statului arhaic al lui Israel era înfăptuită prin profeții lui *Yahweh (*Moise, *Aaron), iar când guvernarea e preluată de regi (David, Solomon ș.a.), nici aceștia nu guvernează decât în numele și din imputernicirea lui Yahweh. Uneori, guvernarea aparținea profetului, socotit personaj charismatic — deci asupra căruia s-a coborât grația divină; alteori, ambele funcții sînt cumulate în regi-profeți (David, în Israel) sau regi-sacerdoși (*Deceneu, în Dacia). O încercare eșuată de **t.** s-a făcut în Imperiul Roman, în forma cultului cezariilor, considerați zei. O formă modernă net teocratică s-a statornicit în Iran

(devenit republică islamică după 1978), care este guvernat de clerul islamic šiit (→ *șiiți*), sub egida ayatolahului „mîntuitor“ ca *Imam Ascuns*, în numele direct al lui *Allah.

§ I. Enguelli, *Studies in Divine Kingship in the Ancien Near East*, Uppsala, 1943

teodicee (grec. Θεός — *zeu, *Dumnezeu, δίκη — justiție, echitate, îndreptățire) Termen pus în circulație de Leibniz (1646—1716), cu sensul literal de *justificarea lui Dumnezeu*. **T.** este un sistem doctrinar în cadrul unor *teologii, avînd scopul de a justifica actele socotite divine, adică de a găsi un acord rațional între ideea de Dumnezeu înțelept și bun care cîrmuiește lumea și ideea de rău și nedreptate, prezentă concret în aceeași lume. Tipologic, **t.** e variabilă în istorie în raport cu viziunile mitologice asupra universului și mai ales cu gradul de determinare teologică a responsabilității divine față de existența lumii. Această responsabilitate este minimă în *politeism, întrucît universul nu e creat *ex nihilo*, ci se elaborează îndelung și dependent de acțiunile divine care au uneori altă țintă, dar și pentru că există zei mulți care-și împart atribuțiile și răspunderea, iar zeul suprem are un rol patriarhal și, existînd conflicte cu divinitățile subalterne, el poate multe însă nu poate orice; zeii politeismului sînt înăuntrul universului, adesea depînd ei înșiși de destin (ca *Zeus de *Moire) ceea ce le limitează libertatea (care poate fi nelimitată numai pentru un ascet uman, ca în concepțiile Indiei), iar cauza stă în faptul că ei au patimi și prin urmare dispun de dreptul puterii de a încălca justiția și morala, astfel că un credincios îi tratează ca pe niște monarhi ori satrapi orientali sau doar căpetenii tribale, făcînd efortul numai de a-i îndupleca să fie binevoitori și drepti; pentru mentalitatea primitivă și antică (prezentă însă și în timpurile moderne în unele straturi populare cu structură primitivă) mai importantă decât justiția este de fapt răzbuinarea. Teologia antică are o **t.** a cărei dialectică se acordă tocmai cu această mentalitate; astfel, *Plutarh, teolog notoriu (cf. tratatul său *Despre răzbuinarea tirzie a divinității*), spune că tergiversarea justiției divine se explică prin faptul că zeii oferă puțința îndreptării celui care a greșit, prin aminare, completînd de fapt pedeapsa și așteptînd clipa cînd această pedeapsă va dobîndi eficiență maximă. Forme de **t.** mai aproape de sensul modern au teologiile sprijinite pe *escatologie: *metempsihoză (în *orfism, *brahmanism, *budism) și pedeapsa postumă (în religia egipteană și în religiile Mesopotamiei, într-o măsură în religia Helladei, în doctrina budistă *Mahāyana și în *hinduism, în *iudaismul tirziu, în *creștinism și *islam); într-o anume perspectivă, **t.** amină justiția divină dincolo de limita vieții individuale, explicînd că această justiție nu e raportată la individul imediat, ci la neamul omenesc, răsplata ori pedeapsa putînd fi transferate asupra posterității. Dar în *monoteism, **t.** justifică pe Dumnezeu, acordîndu-i omului

liberul arbitru (negat de altfel de Martin *Luther) și susținând astfel că și *Lucifer — cel mai desăvârșit dintre *ingeri, și *Adam — *omul primordial perfect, dispunând de liberul arbitru, au căzut în *păcat. Iar în formele religioase unde ideea de *predestinare este absolută (ca în islam sau în lutheranism) nu mai e posibilă o t. propriu-zisă, sprijinită pe exercițiul argumentării.

teofanie (grec. Θεός — *zeu, *Dumnezeu; φαίνεῖν — a apare) Orice formă de apariție, *revelație, întrupare sau manifestare senzorială a unei divinități în fața oamenilor. Nici o *religie antică sau modernă nu abuzează de prezentarea acestui fenomen miraculos, menținând o pondere prin definirea t. ca manifestare rarisimă, mai ales indirectă, și având un caracter îndeosebi ezoteric, deci preferențial, ~ La evrei, deși prezent în fiecare clipă din viața credincioșilor, *Yahweh nu-i apare nici lui *Moise „față către față“, iar în genere prezența sa are caracter de eveniment și totodată de fenomen (stilplul de fum însoțind călăuzitor poporul pînă la Canaan, focul spontan apărînd între *heruvimii jertfelnicului din Cortul Descoperirii, mana cerească etc.). ~ În India, *aņcāvatarāna* este o încarnare parțială, deci o semiteofanie, prin care *zeii se încarnază numai cu o parte a ființei lor pe pămînt, în întrupări de eroi (*Rāmd, reîncarnare temporară a lui *Vișnu, regi sau alte persoane, care astfel se investesc cu țelul de a combate sau a anihila răul din lume. ~ În *Hellada* s-a crezut ferm că „muritorii li descoperă anevoie pe zei“ (*Imnuri homerice, Către Demeter*, I, v. 111). După *Homer, „fără voia lui, un zeu nu poate fi văzut și urmărit de nimeni“ (*Odisseia*, X) și „zeii nu se arată decît cui vor“, fiind simțiți și recunoscuți numai de cîini (*op. cit.*, XVI). Sînt însă și numeroase excepții (*Zeus se arată, la cerere, muritoarei *Semele în toată splendoarea lui divină, omorînd însă fără voie pe solicitantă); uneori zeii greci se arată o clipă în înfățișarea lor autentică, chiar și din neatenție, ca *Demeter la curtea regelui Keleos cînd, o singură secundă, atinge tavanul cu capul și umple ușa de strălucirea luminii divine. ~ Pentru *creștinism, întruparea lui Dumnezeu în *Isus Christos este un gen aparte de t.

teogonie → *Theogonia*

teologie (grec. Θεός — *zeu, *Dumnezeu; λόγος — *cuvînt, teorie) Disciplină teoretică de structură și tendință religioasă, consacrată îndeosebi studiului sistematic al formelor de cunoaștere a zeilor sau a lui Dumnezeu, al *revelației divine și în genere al doctrinei *religiei respective. În sens larg, t. e un sistem speculativ constrîns într-o formă logică și bazat pe textele sacre canonice, definite ca revelație divină primordială, deci ca mărturie a zeului (a lui Dumnezeu), despre el însuși. În sens restrîns, mai riguros, t. nu se poate aplica decît religiilor strict teiste (→ *teism*) — ca *iudaismul, *creștinismul, *islamul și numai parțial *hinduismul și *budismul (nu însă celor de tipul *daoismului, *confucianismului și religiei *zen). În antichitatea greacă, teologi (θεολογοί) se numeau cei

care se ocupau, ca *Hesiod, de *mituri, sau ca *Platon, de cercetarea lor critică, dar mai ales poezii, care, ca *Pindar, propulsau ori creau mituri; acest înțeles a persistat pînă în *patristica timpurie. În cultura latină, termenul are altă accepție, Cicero, de pildă, numind *theologi* mai ales pe discipolii liber-cugetători ai lui *Euhemeros. Dintre antici, abia Aristotel îi acordă t. o semnificație mai complexă de știință supremă, „știința primă“ care cercetează divinitatea — „primul și cel mai de seamă principiu“ (*Metafizica*). Poate tocmai de aceea, dintre părinții Bisericii creștine și *Tertullianus și sf. *Augustin consideră t. o pseudoînvățătură păgînă despre zei. *Grigore din Nazianz îi acordă ulterior valoarea de filosofie teologică (în disertația Περὶ Θεολογίας), iar *Tomă din Aquino, deși oscilant și preferînd uneori sintagma „doctrina sacră“, îi acordă sens aproape modern (în opera sa *Summa Theologiae*). Termenul intră în circulație în sec. XIII, cu sensul de azi, cînd la Paris se înființează prima facultate de teologie. Ulterior, diferite *rituri și curente au privit întrucîtva diferite aceleași noțiuni; astfel, pentru Martin *Luther, t. are ca obiect relațiile personale dintre omul care are nevoie de Dumnezeu și Dumnezeu care îl cheamă pe om. Conceptul modern structurează t. bipolar: ea se întemeiază pe o revelație divină extramentală, suprarațională, pe care își asumă sarcina s-o explice coerent și logic, în urma unei analize raționaliste. În cadrul iudaismului, t. rabinică a păstrat conceptul riguros de comentariu explicativ al revelației lui *Yahweh, în spiritul tradiției, redogmatizate de fiecare dată cînd intervenea cite o tendință raționalistă în viziunea teologică; așa de ex., *Maimonides (sec. XII), căutînd să impice, într-o sinteză teologică, religia cu filosofia și să respingă tradiția unei divinități antropomorfe, în numele unei concepții teologice care solicită exercițiul gîndirii, e anatemitat de teologii iudaismului ortodox; în sec. XX, fenomenul se repetă în cazul teologului Martin *Buber, teoreticianul „riscului de a crede“ (considerat de unii teolog existențialist) și al contradicției între religie și *viață, combătut nu numai de t. iudaismului ortodox, ci și de unii teologi care l-au citit cu bunăvoință, ca rabinul Jacob Agus. Mai puțin deschisă pentru demersul raționalist, t. islamului se consolidează în opera școlii *mutaziliților (sec. VIII), fructificată într-o dogmatică speculativă (*Kalam*). În perioada interbelică din sec. XX — în cadrul creștinismului protestant — apare, ca o consecință a crizei teologice, așa-numita *teologie dialectică* (cartea lui Karl Barth, *Der Römerbrief*, München, 1922, fiind socotită manifestul acestui curent), care îi opune religiei *credința, întrucît consideră religia o iluzie prin care omul capătă, drept Dumnezeu, propriul său chip mistificat: „Numai prin credință eu sînt ceea ce nu sînt“. Legată direct de acest curent este *demitologizarea N.T., teorie elaborată de teologul Rudolf Bultmann. Iar teologul protestant Paul *Tillich descompune de altfel chiar cuvîntul *teologie*, analizîndu-i eti-

mologia în scopul unei definiții intrinsece: „primul element [...] este theos, Dumnezeu, care comunică ceva despre sine, forța revelației, al doilea element este logos, cuvântul înțelept despre ceea ce comunică Dumnezeu în comunicarea sa“ (*Eranos-Jahrbuch*, 1954, Bd. 23, Zürich, 1955, p. 258).

§ S. Laeuchli, *The Language of Faith. An Introduction to the Semantic Dilemma of the Early Church*, New York, 1962; K. Barth, *Der Römerbrief*, München, 1922; F. Gogarten, *Das Wort Gottes und Schriften*, Berlin, 1936; M.-D. Chenu, *La Théologie est-elle une science?* Paris, 1957

Teonanacatl Zeul-ciupercă, patronînd ciupercile halucinogene (*Psilocybe mexicana*, *Psilocybe zapotecorum* ș.a.), în **mitologiile civilizărilor precolombiene* din Valea Mexicului și din America Centrală (mai ales pe teritoriul Guatemalei de azi); intrucît aceste ciuperci secretă substanțe toxice de anume efect, sucii ciupercilor este îngurgitat de **șamani*, preoți și vrăjitori în cadrul unor **ritualuri* divinatorii (→ *divinație*), îngăduindu-le halucinațiile și aparenta stare de transă, necesare spectacolului sacru al profeției: într-o încăpere slab luminată, preotul divinator mesteca ciuperca sacră sau îi sorbea zeama stoarsă, apoi cădea în extaz maladiv și răspundea criptic întrebărilor puse de credincioși (ritualul fiind răspîdit mai ales la mazateci); s-a pretins că, în aceste condiții, **spiritul* preotului drogat se transportă în viitor, de unde se întoarce cu informații. Un **mit* nahuatl povestește descoperirea proprietăților ciupercii: zeița **Mayahuel*, patroana tuturor băuturilor (*pulque*) și plantelor amefitoare sau halucinogene (căreia îi era subaltern și zeul T.), vrînd să ucidă un șoarece de cîmp, l-a zărit alergînd și dansînd curajos în jurul ei, chiar bătîndu-și joc de zeiță; uimită, zeița observase totuși că șoarecele mușcase dintr-o ciupercă; gustînd și ea și soțul ei, **Xochipilli*, descoperirea a intrat sub oblăduirea ei divină. Bernardino de Sahagun povestește că a văzut localnici drogați, cîntînd și dansînd; dar în 1616, **Inchiziția* a interzis folosirea ciupercilor, numind perversiune eretică viziunile halucinante obținute prin drogare. (De altfel, analizele acestor ciuperci, în sec. XX, au pus în evidență prezența acidului lisergic: LSD.)

teozofie (grec. Θεός — **zeu*, **Dumnezeu*; σοφία — înțelepciune) Pseudoștiință urmărind cunoașterea directă a esenței divine prin iluminare și intuiție mistică, dar și pătrunderea prin **revelație* supranaturală în miezul secretelor naturii. Doctrina teozofică stabilește că Dumnezeu este *terminus ad quem*, deci nu se poate pretinde cunoașterea lui directă, ci numai deducerea ipotetică din actele emanate de esența divină. T. include diferite tradiții speculative din jurul scripturilor sacre (**Biblia*, **Veda*, **Talmud*), dar rădăcinile ei sînt la neoplatonici și **g* nostici, în comentariile **Kabbalei*, în sistemele mistice și ezoterice (misticul Meister **Eckhart*, referindu-se la Dumnezeu ca la esența sau conținutul potențial al tuturor lucrurilor,

într-o măsură Paracelsus, ori teozoful prin excelență Jacob Boehme, considerînd pe Dumnezeu abisul sau nemicul etern, liniștea esențială — intrucît în Dumnezeu rezidă „natura eternă“ sau „marele mister“: *mysterium magnum*). T. modernă, organizîndu-se într-o *Societate Teozofică* (fundată de Helena P. Blavatsky și colonelul H. S. Olcott în S.U.A. la 1875 și consolidată după 1906), urmărea 3 scopuri principale: 1) stabilirea nucleului unei frății umane universale; 2) promovarea studiului comparat al religiilor și doctrinelor filosofice; 3) investigarea sistematică a potențialului mistic al vieții și materiei, ceea ce s-a numit curent **ocultism*. Teozofii pretind de obicei că sînt (sau pot fi) înzestrați cu însușiri paranormale (clarviziune, premoniții). H. P. Blavatsky afirma că ar fi citit la distanță (din S.U.A., fără deplasare) un manuscris tibetan secret din Biblioteca Vaticană, pe care l-a și publicat, ca poem cosmogonic, sub titlul *Cartea lui Dzyan* (scriere haotică, necunoscută orientaliștilor), în cuprinsul vastei sale cărți *Doctrina Secretă* (1888), unde, manevrînd o materie de vastă, dar incoerentă erudiție, năzuie să indice locul real al omului în univers prin descifrarea tradițiilor de sursă arhaică ce ar sta la obîrșia lumii. De fapt, „doctrina“ Helenei P. Blavatsky a fost influențată de filosofia indiană, îndeosebi de doctrina karmică (→ *karma*), de concepția ciclicității reîncarnărilor (→ *samsāra*), de ideea evoluției cosmice a sufletului ca manifestare a **spiritului* absolut, ca și de doctrinele ezoterice orientale. Această orientare teozofică modernă a respins formele religioase istorice și, urmărind o sinteză a mai multor religii, a încercat să descopere în structura lor sensul sacru comun al **simbolurilor* fundamentale, scopul fiind elaborarea unei **religii* universale în afara vreunei dogmatici propriu-zise. Printre precursorii t. e citat filosoful mistic suedez Emanuel Swedenborg (1688—1772) care, după cum relatează Imm. Kant, ar fi avut de la mare distanță viziunea sincronică a unui incendiu din Stockholm. Sistemul lui Swedenborg se bazează pe ideea sa că sensul de a fi al lui Dumnezeu este infinita lui iubire, adică viața autoîntreținută a universului. Swedenborg nu e totuși identificabil cu teozofii de după el. Și chiar epoca H. P. Blavatsky a dus la modificări structurale și crize de gîndire. Printre temele favorite ale t. moderne este mitul **Atlantidei*, pe care teozofii pretind a-l confirma prin mijloace ezoterice și oculte. Dar principalul în t. stă în teoriile ei stranie cosmologice și antropologice. Sprijinindu-se pe mistica numerică (→ *numere sacre*) și alegînd drept cheie numărul 7, t. construiește o teorie a evoluției cosmologice (în care include cele 2 etape tradiționale: **cosmogonia* și **antropogonia*), bazată pe viziunea unui univers de 7 nivele ce a evoluat în 7 perioade (sau cercuri) ascensionale; complementar, gravitează în jurul acestei teorii și alte idei (de ex. cele 7 rase care se succed în fiecare din cele 7 perioade). În cadrul acestei cosmologii parareligioase, t. a admis chiar și

un gen de *Infern (*Avichi*), reprezentat de conștiința vie a eșecului, chinuită — într-o lungă stare de vis și de absență a voinței, puterii și inițiativei — de regretele zadarnice, de ambiții și speranțe deșarte, pînă cînd visul se sfîrșește în uitarea totală a anihilării. Sub raport antropologic, **t.** a divizat omul în 3 corpuri: fizic, astral și mental; iar teozofii experimentați pretind să aibă capacitatea de a dispune de corpul lor integral pînă la a-l expedia instantaneu în orice punct spațial sau temporal; totuși, scopul de bază al oricărui teozof este să pună în evidență corpul său mental (deci sufletul — ca treaptă maximă existențială), ca astfel să obțină *supraconștiința*. Cu vremea, s-a acreditat postulatul că experiența teozofică (adică obținerea științei supreme, secrete, deci și a unor însușiri supranormale sau supranaturale) nu poate depăși un număr restrîns de maeștri inițiați, care inspiră și ghidează evoluția spirituală a omenirii. Înființată la New York în 1875, Societatea Teozofică și-a amplificat rapid influența și expansiunea asupra Europei, pentru ca în 1879 să-și mute centrul spiritual în India (într-o suburbie din Madras); în 1912, Krishnamurti e proclamat „noul mîntuitor al omenirii”, însă ulterior îi părește pe teozofi, și în aceeași perioadă se produce înția schismă, în urma căreia se formează paralel un curent antropozofic (→ *antropozofie*), condus de Rudolf *Steiner.

§ Helena P. Blavatsky, *The Secret Doctrine*, New York — London, 1888; René Guénon, *Le théosophisme. Histoire d'une pseudoreligion*, Paris, 1921; G. Bichlmair, *Christentum, Theosophie und Anthroposophie*, Wien, 1950

Tepegöz (*Ochi în creștet*) Grup de *demoni în *mitologia tradițională a găgăuzilor (populație cumană sau cu alură slavă, de lb. altaico-turcică, locuind în sudul U.R.S.S.) între Prut și Nistru, în bazinul sudic al Bugului, în Kazahstan), în România (Dobrogea), în Bulgaria și în Asia Mică. Reprezentați ca uriași cu un singur ochi în creștetul capului, un soi de demoni malefici, însă corporali, dușmani ai oamenilor; li alungă și îi blochează pe oameni în peșteri, spre a-i mînca, însă oamenii izbutesc să scape aproape fără excepție, înfigîndu-le cite o țepă în unicul ochi și apoi salvîndu-se din peștera-bîrlog cu o blană de oaie pe umeri.

Tepeu (maya *tepeuh* — cuceritor, biruitor, stăpîn) Zeiță primordială quiché — ramura maya din Yucatan (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), Marea Mamă, perechea Marelui Tată *Cucumatz, personalitate divină destul de cețoasă, atributele ei principale rezultînd mai ales din numeroasele epitețe, printre care *Tzacol* (Creatoarea) și *Alom* (Născătoarea); sensul esențial al numelui este *Atotputernica*. După *Popol Vuh, **T.** are rol determinant în *cosmogonie și în *antropogonia serială.

Tepeyollotli (*Inima Munților*) Zeu zapotec al munților, adorat și de azteci (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), care îl credeau locuitor al peșterilor montane; reprezentat ca jaguar, este o divinitate *htonice producînd

cutremure atunci cînd umblă printre rocile de lavă; aztecii l-au investit cu atribute suplimentare, în primul rînd de zeu nefast al lumii subpămîntene (și unul dintre zeii beznii subterane, simbolizînd totodată și noaptea), dar și ca întrupare a răului general, părănd să patroneze toate nenorocirile materiale directe (în afara celor corupte, viclene, patronate de obicei de divinități feminine); în unele reprezentări plastice se arată cum semănăturile agricole se luptă din răsputeri cu ariditatea pămîntului uscat pe care-l întruchipează **T.**

Terah Zeul hurrit al *lunii (→ *mitologii din Mesopotamia*), avînd un *cult foarte asemănător cu Zeul-lună ugarit *Yarikh*, și mai ales cu Zeul-lună hattit despre care un *mit spune că a produs derută printre toți ceilalți zei, căzînd din *cer. În *Biblie (*V.T.*, *Geneza*, XI, 26) un personaj *Terah* e tatăl lui *Abraham, Nahor și Haran; ebraiștii derivă numele propriu *Terah* din numele lunii ca astru: ebr. *yarēah* (de unde probabil și ugariticul *Yarikh*, răspîndit la semiții occidentali).

Terma (grec. *τερρα* — bornă de hotar, graniță) Zeul pietrelor de hotar, în *mitologia romană. Inițial, *terma* era numită piatra de hotar înfiptă la limitele teritoriului casnic, în care erau cuprinse și mormintele strămoșilor familiei, acel spațiu fiind sacru. Ceremonia specifică (descrisă de Siculus Flaccus, în *Despre condiția ogoarelor*), incluzînd *sacrificii animale și fixarea jalonului (*termen*) într-o groapă specială cu cărbuni aprinși de la *focul vetrei domestice, cu boabe de grîu, fructe, turte, vin, miere, pare a fi fost o ceremonie menită „să facă din Terma un fel de reprezentant sacru al cultului domestic. [...] Terma pusă în pămînt era deci, într-un anume chip, religia casnică implantată în sol, marcînd prin asta că acest sol era pentru totdeauna proprietatea familiei. Mai tîrziu, datorită și poeziilor, Terma a fost considerată un zeu distinct și personal“ (Fustel de Coulanges, *Cetatea antică*, trad. rom., București 1984, I, p. 97—99).

Terminus Zeul hotarelor, în *mitologia romană, ocrotitorul proprietăților particulare și al teritoriului public al Romei, totodată personificarea oricărui sfîrșit; era simbolizat fie de o piatră de marcă (→ *Terma*), fie de un stîlp plantat în cadrul unei ceremonii (săparea unui șanț terminal, purificat de un *foc de *sacrificiu, peste care se scurgea sîngele unei victime sacrificate, aruncîndu-se apoi și cadavrul, împreună cu fructe și faguri de miere stropiți cu vin; iar după ce focul mistuia jertfele, se fixa piatra de hotar sau stîlpul, împodobit cu ghirlande); semnul nu mai putea fi scos ori mutat, intervenția fiind sacrilegiu pedepsit. La sfîrșitul vechiului an roman (23 februarie), se desfășurau serbările *Terminalia*, încheiate cu *ofrande de grîne, miere, prăjituri și vin (mai tîrziu iezi și purcei de lapte), ca și cîntece pentru zeu. Prima *sărbătoare ar fi fost instituită de *Numa Pompilius, iar principele sabin Titus Tatius i-a consacrat o piatră pe Capitoliu. Sub Tarquinius Superbus, „cînd a fost vorba de înălțarea alta-

rului zeului Terminus, auspiciile au fost neprielnice. Această prevestire de rău augur a fost însă tălmăcită în felul următor: așezământul zeului Terminus, zeul hotarelor și sfârșitului, nu s-a clintit din locul său. Faptul că dintre toți zeii el a fost singurul care n-a îngăduit să fie îndepărtat din locul închinat lui e o prevestire ce dă în vileag trănicia și tăria înregii sale puteri" (Titus Livius, *Ab Urbe condita*, I, 55). Epitetele zeului sugerau același act: *Placidus*, *Quadratus*. Mai târziu, atributul lui T. e absorbit de cultul lui *Iupiter, căruia i se adaugă epitetul *Terminus* sau *Terminalis* (după grec. Ζεύς ὀπίος — Zeus Hotarnic).

Terpsichore (grec. Τερψιχόρη) *Muza *dansului și a cîntecului coral, în *mitologia greacă, reprezentată cu o liră în mîini.

Tertullianus, Quintus Septimius Florens Teolog creștin, roman din Africa (155—220), apologet al *creștinismului, unul dintre părinții Bisericii (→ *patristică*), deși, pentru că la un moment dat aderase la *montaniști, a fost privit cu suspiciune de *teologia oficială (fiind abia după multe secole integrat patristicii, iar în epoca modernă admirat de Bossuet și Chateaubriand). Fiu de centurion, după studii juridice și retorice, T. ajunge un reputat orator juridic, poate chiar juristul de mare autoritate amintit în *Pandecte*. Creștinat în 195, de la lucrarea *Ad Martyres* (197) destinată încurajării *creдинței martirilor și a rezistenței lor întru creștinism, T. scrie o amplă operă (34 cărți, din care 7 pierdute) în bună parte polemică și *apologetică, reprezentînd mai ales pledoaria doctrinară pentru creștinism, condamnarea ereticilor (→ *erezie*), afirmarea moralei creștine și fundamentarea disciplinei sacramentale. În 207, a pledat violent pentru respectarea principiilor *ascetismului și împotriva instituționalizării *Bisericii; apărînd credința pură de amestecul ei cu raționalismul filosofiei păgîne, a afirmat: „Ce poate fi comun între Atena și Ierusalim? între Academie și Biserică”? (*De praescriptione haereticorum*, VII). Formula credinței lui T. se dispensează de demonstrație, întemeindu-se exclusiv pe acceptarea *revelației ca atare: „Fiul lui Dumnezeu a fost răstignit. Nouă nu ne este rușine, deși s-ar cuveni să ne rușinăm. Și fiul lui Dumnezeu a murit; aceasta este pe deplin verosimil, pentru că nu se potrivește cu nimic. Și după înmormîntare a înviat; aceasta este incontestabil, pentru că este imposibil” (*De carne Christi*, V). Apropiat de stoice și chiar de cinici, respectînd filosofia lui Seneca și interesat de argumentația întoarcerii la natură și de revenirea la sufletul omenesc inițial, de explorarea acestui strat elementar, T. subliniază la un moment dat nevoia încrederii în manifestările spontane ale omului (strigăte, formule colocviale stereotipe), devenind astfel un precursor al psihologiei subconștientului, de unde și interesul psihanalizatorilor (mai ales al lui Carl Gustav *Jung) pentru opera apologetului: „Mărturiile sufletului, cu cît sînt mai adevărate, cu atît sînt mai simple; cu cît sînt mai simple, cu atît sînt mai comune; cu cît sînt mai comune, cu atît sînt mai generale;

cu cît sînt mai generale, cu atît sînt mai naturale; cu cît sînt mai naturale, cu atît sînt mai dumnezeiești” (*De testimonio animae*, I, 8—9; V, 32). După T., sufletul este un corp, chiar dacă de structură deosebită, dar totodată *spirit, ca al lui *Isus Christos, cum se arată el în viziuni: un corp diafan și luminescent. De la graba martirilor din primele comunități creștine asuprite spre apoteoza finală a împrumutat și T. o anumită nostalgie escatologică: „Dorințele noastre tind spre sfîrșitul vremii acesteia, spre sfîrșitul lumii și spre venirea mării zile a Domnului, a zilei miniei și răzbunării” (*De resurrectione carnis*, XXII), Opera principală a lui T. este *Apologeticum* (o pledoarie pentru creștinii lipsiți de dreptul de a-și apăra cauza public și un rechizitoriu împotriva nedreptății condamnării lor de către magistratura romană în necunoștință de cauză); una din afirmații era importantă în acea vreme (dar un principiu de care Biserica mai târziu nu a mai ținut seamă): „Nouă nu ne este nimic mai străin, decît treburile statului. Noi recunoaștem un singur stat pentru toți, lumea” (*op. cit.*, XXXVIII, 3). Un pasaj din aceeași operă, mai puțin luat în seamă, este un argument de strategie nu atît religioasă, cît totuși politică: „Ideile noastre le socotim prejudecăți, dar pe ale filosofilor și poezilor le luăm drept cunoștințe perfecte și cugetări dintre cele mai profunde. Ei sînt înțelepți, iar noi batjocoriți, ba chiar pedepsiți. Fi-vor false ideile pe care le apărăm noi, fi-vor ele prejudecăți, dar sînt necesare; fi-vor prostii curate, dar sînt folositoare, de vreme ce sînt constrînși cei care cred în ele să devină mai buni, de teama chinului veșnic și în speranța fericii eterne” (XLIX, 1—2). T. a mai scris despre „mărturia sufletului” (*De testimonio animae*), despre prescripția contra ereticilor (*De praescriptione haereticorum*) — lucrare considerată capodopera apologetului, despre *rugăciune (*De oratione*), despre *botez (*De baptismo*), despre pocăință (*De penitentia*), despre taina creștină a trupului christic (*De carne Christi*), o acuzare a *idolatriei (*De idololatria*) și scrieri morale (*Se spectaculis*, *De corona*) sau despre virtuți (*De monogamia*) ș.a. Deși numele i-a fost mult timp evitat de teologii creștini ai evului mediu pentru ceea ce părea excentric în opera sa, ecurile acestei opere au fost puternice, iar argumentația sa desăvîrșit juridică trebuie să-i fi impresionat și pe adversari, dacă într-o lungă carieră de polemist, într-o epocă de prigoană și martiraj, T. nu a fost inculpat niciodată în justiția romană. Deopotrivă, T. este creatorul real al limbajului teologic al creștinismului (J. Tixeront), termeni fundamentali (ca *Trinitas* — Trinitatea, Treimea) aparținîndu-i.

§ L. Bayard, *Tertullien et saint Cyprien*, Paris, 1930; C. de L. Shortt, *Influence of Philosophy on the Mind of Tertullian*, London, 1933; I. Coman, *Tertullian, sabia lui Hristos*, București, 1939; B. Nisters, *Tertullian. Seine Persönlichkeit und sein Schicksal*, Münster, 1950; R. Braun, „*Deus christianorum*“. *Recherches sur le vocabulaire doctrinal de Tertullien*, Paris, 1964.

Teshub Zeul hurrit al furtunii și trăsnetului, divinitate de prim rang, soțul zeiței fecundității *Hepat (→ *mitologii din Mesopotamia*). **T.** era temut și adulat, uneori în stil de diplomație comercială, ca în această invocație rostită de un rege: „Teshub, stăpîne al meu, fă să cadă ploii îmbelșugate pe Pământul Negru, încît ofrandele de pine ce îți sînt hărăzite să fie din belșug“. Ploile sînt și armele zeului: cînd Zeul-lună (dintr-o variantă hattită) cade din *cer, **T.** asmute asupra lui ploii și furtuni. Altă dată se luptă cu un *dragon; învins temporar, **T.** e ajutat de zeița Inara, care și ea cere sprijinul unui muritor, Hupasiya (dar acesta condiționează sprijinul, cerînd dragostea ocazională a zeiței, ceea ce ea acceptă); Hupasiya invită dragonul la ospăt, îl îmbrăță și îl îmbată, pînă îl face să nu mai fie în stare a se întoarce în birlogul său, iar atunci îl leagă cu o funie și îl ține pînă apare **T.**, care îl omoară; un *mit complementar (însă cu caracter folcloric, de basm): Zeul Furtunii se însoară cu fiica unui om sârman și are cu ea un fiu care se însoară cu fiica dragonului. În activitatea sa, **T.** e jutat de doi tauri subalterni: *Sheri* (Ziua) și *Hur i* (Noaptea). *Mitologia din Urartu a împrumutat acest zeu, numindu-l *Teisheba și investindu-l cu dublul atribut al războiului și al furtunii.

Tethys (grec. Τηθύς) Zeiță arhaică a mării, în *mitologia greacă, una dintre *Nereide, sora și soția lui *Okeanos, una dintre Titanidele primei generații, mama *Oceanidelor (care erau *simbolurile apelor terestre, după *Hesiod, în număr de 3 000); dar **T.** simțea marea calmă. În timpul *Titanomahiei, a primit-o de la *Rhea și pe *Hera, viitoarea soție a lui *Zeus, pe atunci copilă, pe care a crescut-o, asigurîndu-se de recunoștința eternă a pupilei sale.

teurg → *teurgie*

teurgie (grec. θεουργία — act al puterii divine) Tip de *magie, în al cărei mecanism sînt incluse raporturile active cu *spiritele cerești. Un *teurg* (θεουργός) este deci un om care face fapte sau întreprinde acțiuni cu caracter divin, demne de un zeu. **T.** s-a născut în antichitatea tirzie, inventarea ei atribuindu-se lui Iulianus (personaj contemporan cu împăratul Marcus Aurelius — sec. II e.n.), despre care Suidas informează că era fiul unui filosof chaldeu și că a scris un amplu tratat despre *daimoni*, un tratat de teurgie (θεουργικά), un altul consacrat *misterelor și o culegere de *oracole (Λόγια δι' ἐπών) în hexametri, cunoscut apoi sub titlul *Oracula Chaldaica*; acestea din urmă descriau, între altele, tehnica invocației magice a *zeilor. Teurgii (precursori, într-un fel, ai *spiritismului modern) pretindeau că, prin magia lor, pot determina apariția zeului, precum și ieșirea din și intrarea în trupul omenesc a unui suflet. Mai tirziu, **t.** atrage atenția binevoitoare a împăratului Iulian Apostatul (care o numea și θεσοφοία, anticipînd astfel, în parte, ramura pe care o numim azi *teozofie); după sec. V, **t.** începe să intereseze grupul neoplatonic din Atena, iar Psellos se referă ulterior, la practicarea ei ca invocare a zeilor (θεουργία).

E. R. Dodds (în *The Greeks and the Irrational*, Berkeley, 1951), consideră că teurgia „poate fi descrisă drept magie aplicată unui scop religios și care se bazează pe o presupusă revelație cu caracter religios“; dar „în vreme ce magia vulgară folosește nume și formule de origine religioasă în scopuri profane, teurgia folosește procedeele magiei vulgare pentru scopuri religioase“, în cadrul unei ceremonii de ascensiune spre „focul inteligibil“, îngăduindu-le adeptilor să evite destinul, teurgii nefiind supuși, după părerea lor, *predestinării (cf. *op. cit.*, trad. rom. *Dialectica spiritului grec*. București, 1983, p. 327—328). Teurgii utilizau fie *simbolurile și semnele, fie un *medium* în transă (cum vor face mult mai tirziu adeptii spiritismului) și afirmau că toți cei invocați pot apărea în chip de *fantome luminoase* (ceea ce corespunde *ectoplasmei* din terminologia spiritistă). Parțial, **t.** renaște în evul mediu, apoi în spiritism (ca formă practică) și la unii filosofi (ca formă teoretică, de ex., la Vladimir *Soloviov).

Teutates Zeu al războiului, în *mitologia celtică, adorat mai ales în Gallia unde, fiind patron militar, i se aduceau *sacrificii omenesti și i se ofereau prăziile de război. Era socotit și zeu al *morții și în genere al violenței (Caesar îi identifică cu *Mars, iar Lucanus îl numește „sălbatic la minie“). Uneori era confundat cu *Gwyon. I se atribuiau numeroase puteri: *Cocosus* (regele Luptelor), *Segomo (Biruitoarul), *Caturix*, *Lehrens*, *Mogenius*, *Camulus*, *Albiorix*, *Tutatis*. După unele presupuneri (Henri Hubert ș.a.), ar fi fost în primul rînd patronul culturii divine al tuturor triburilor celte.

Tezcatlipoca (*Oglinda Fumegii dă*; nahuatl *tezcatl* — oglindă de piatră lustruită) Zeu principal nahuatl, foarte venerat de azteci (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), *simbol al nordului, al *cerului și al providenței, inventatorul *focului și personificare divină a luminii (deși culoarea lui simbolică principală era cea neagră). Patron al Ordinului cavaleresc al Jaguarului (întrucît avea, ca *nahual, jaguarul), **T.** era considerat stăpînul zonelor lumii reale, prietenul celor puternici, dar și al sclavilor; cei născuți sub semnul său nu sînt conduși de soartă; în pieptul lui **T.** sînt două uși alăturate: binele poate să le deschidă și să intre în inima zeului, iar răul va găsi numai ușa care-l duce la *moarte. **T.** e și zeu distrugător, dar nu un simbol de forță satanică, ci — întrucît e legat în parte de *cultul solar — reprezintă numai o ipostază a forței solare de distrugere. Totuși, în acest zeu coexistă forțe contradictorii: într-o variantă, îl duce în ispită pe adversarul său *Quetzalcóatl, împingîndu-l spre păcat; mitul a fost interpretat ca o simbolizare a luptei între *spirit (Quetzalcóatl) și materie (Tezcatlipoca); pe de altă parte, **T.** e îndrăgostit de zeița florilor *Xochiquetzal, pe care i-o răpește zeului ploii, *Tlaloc. Totuși, *cultul lui **T.** includea crude *sacrificii umane; cel mai frumos prizonier tînăr de război, cu trup perfect, era întreținut un an în lux și firește păzit; cu 20 de zile înainte de încheierea anului, i se

dădeau 4 soții tinere și frumoase, fiindcă tot anul fusese considerat întruparea zeului; iar în ultima zi din an, culcat pe *altarul de pe terasa *templului de consacrare, acestui tânăr i se despica pieptul și un preot îi scotea inima vie (nahuatl. *yollotl* — inimă) sacrificind-o *Oglinzii Fumegînde*. Sacrificii seamănă cu cel adus zeului *Huitzilopochtli. Există un *mit aferept-straniu despre *oglinďă (nahuatl. *tezcatlipoca-tezcatlanextia* — oglinda care fumeagă, oglinda care face să apară lucrurile); oglinda sacră a lui T. era un disc de piatră șlefuită la maximum, dar cu revers opac; bine folosită, ea trebuia să arate atît întreaga frumusețe a naturii, cît și viitorul, căci T. era uneori, prin mesagerii săi, și zeu oracular (→ *oracole*); în anumite împrejurări, se credea că el trimite un sol (de obicei o pasăre) cu o asemenea oglindă, în care apăreau succesiv imagini din viitor; o *legendă afirmă că regelui aztec Moteczuma i-a fost adusă, cu oarecare timp înainte de venirea lui Hernán Cortés (1518), o pasăre prinsă de vînători care avea pe cap o oglindă; uitîndu-se în ea, regele a văzut cerul și o armată de oameni străini, cu totul neobișnuți, care ulterior au fost identificați din memorie cu membrii Conchistei.

Thalia (grec. Θάλεια); *Thaleia* (θάλεια — înfloritoare, înveselitoare) 1 Muza comediei, în *mitologia greacă, reprezentată cu o mască comică și, pe frunte, cu o cunună de iederă (cf. *Hesiod, *Theogonia*, v. 77); dar era venerată și ca protectoare a poeziei ușoare. I-a născut, de la zeul *Apollon, pe *Coribanți. 2 Una dintre cele trei *Harites, simbolizînd bucuria și petrecerea.

Thamumas das Zeu al mării în *mitologia sciților egali, identificat de greci cu *Poseidon.

Thanatos (grec. Θάνατος — moarte, pe-deapsă cu moartea) Zeul morții, în *mitologia greacă (echivalent cu divinitatea feminină romană Mors). Th. este fiul zeiței primordiale *Nyx (Noaptea) și fratele zeului somnului, *Hypnos. *Mitologia greacă* evită de obicei detaliile sumbre, iar Th., deși zeu important, era pomenit în cazuri extreme și, pe cît cu puțință, ocolit și, din *superstiție, foarte rar invocat. *Hesiod (*Theogonia*, v. 241 și urm.) îl numește „odiosul Thanatos”, „zeu teribil” care are „inimă de fier, suflăt de aramă nepăsător în pieptul său” și care „e în dușmănie chiar și cu zeii nemuritori”. *Sisyphos a fost singurul care, printr-o viclenie, a reușit să-l pună pe Th. în lanțuri și să-l țină cîtiva ani captiv, așa încît în acea durată nu a mai murit nimeni pe pămînt. Reprezentat în iconografia din Hellada ca bărbat voinic și bărbos, înaripat și cu fire violentă, deși considerat zeu în textele clasice, se pare că tradiția l-a transmis mai degrabă ca *geniu infernal, care își răpește victimele cu forța.

Theagenes din Rhegion Gramatic și filosof grec (sec. VI î.e.n); se pare că ar fi scris o exegeză critică *Despre Homer*, fiind primul comentator care a interpretat miturile homerice ca alegorii. După *Scholia la Homer, Iliada* (XX, 67), Th. scria că „știința despre zei se referă, în general, la lucruri inutile, ca și la lucruri ne-

cuvincioase”, sau: „Theagenes susține că miturile despre zei nu sînt decente. Această învinuire unii o explică pornind de la vorbire, considerînd că, prin intermediul unei alegorii, se poate spune orice despre natura elementelor, de pildă despre opozițiile dintre zei. Ca exemplificare, se spune că uscăciunea se luptă cu umezeala, căldura cu frigul, ceea ce este ușor cu ceea ce este greu; apa are proprietatea de a stinge focul, iar focul usucă apa. Tot astfel, există contradicții între toate elementele din care e compus întregul; și chiar dacă vreodată se produce o degradare parțială, întregul rămîne etern”. Scoliaștul se referă la antagonismele examinate, în *mitologia greacă, de Th., atunci cînd el numește *focul fie *Apollon, fie *Helios, fie *Hephaistos, sau *apa o consideră cînd *Poseidon, cînd Skamandros ori cînd identifică *luna cu *Artemis, *aerul cu *Hera sau cînd, pe de altă parte, „stabilește pentru diferite stări nume de zei: Athena pentru înțelepciune, Ares pentru nebunie, Aphrodite pentru pasiune, Hermes pentru rațiunea calculată”.

Theia *Ti an'dă din *mitologia greacă, mama zeului solar Helios, fiică a perechii *Uranos — *Gaia Th. e un simbol al surselor de lumină întrucît din dragostea ei cu *Hyperion s-au născut: Helios (lumina solară), *Eos (lumina zorilor) și *Selene (lumina lunii).

Thelxiope (grec. Θελαχίω — alinare, vrajă) Una dintre cele 4 *Muze primitive; dar la *Homer e o noțiune fără pe sonificare divină: vraja pe care o dă contactul cu poezia.

Theis Zeița j stîției divine și păstrătoarea legilor și a ordinii naturale, în *mitologia greacă, divinitate de prim rang, locuind în *Olimp; deși *Titanidă, singura însă din stirpea *Titanilor acceptată printre marii zei olimpieni, era considerată una dintre sfătuitoarele lui *Zeus căruia (după *Pindar) i-a fost și a doua soție, precedînd-o pe *Hera. Întrucît îl secunda pe Zeus, funcția ei principală în Olimp era după *Homer (*Odiseia*, II, v. 68) de a convoca adunările zeilor și ale oamenilor. Dar Homer folosește cuvîntul Θεῖς cînd ca nume propriu al zeiței, cînd ca nume comun indicînd echilibrul universal realizat de justiție. Fiică a cuplului *Uranos — *Gaia mamă a celor 3 *Moire și a celor 3 *Horai, Th. posedă și harul profeției (în iconografie, era reprezentată fie cu spadă și balanță, fie șezînd pe trepidul delphic; după tradiție, *oracolul din *Delphoi, inițial stăpînit de *Gaia și transmis apoi fiicei sale Th., a trecut ulterior sub oblăduirea lui *Apollon, zeu inițiat în arta oraculară de Th. *Orficii afirmau însă că Th. este fiica lui *Helios, identificată cu ochiul lui atoatevăzător care dezvăluie orice taine. În lexiconul lui Festus, Th. e definită ca zeiță simbolizînd dreptul divin, cu care se și identifică. Hellenismul a transformat-o însă într-o simplă alegorie a legislației divine și a dreptei justiții umane.

Theogonia (grec. Θεογονία — nașterea / genealogia zeilor) Termen grec, devenit curent în

*mitologie datorită lui *Hesiod (a cărui operă principală se numește așa) și însemnând *nașterea zeilor* ca act precedind *cosmogonia; în aproape toate mitologiile lumii există, în diverse forme, cite o *teogonie* povestind sistematic fie nașterea, fie apariția și originea, fie primele manifestări ale divinităților *panteonului local. *Theogonia* hesiodică (în datare ipotetică, scrisă înainte de sec.VII î.e.n.) conține 1022 versuri și se poate împărți, după conținut, în 3 grupe de *mituri: a) cosmogonia (creația lumii); b) mitul apariției seriale a generațiilor de zei, adică teogonia propriu-zisă, referindu-se la divinitățile primordiale, apoi la dinastiile uranizilor (descendenți din *Uranos) și cronizilor (descendenți din *Kronos) culminând cu *Titanomahia și cucerirea universului de către *Zeus; c) o heroigonie restrinsă asupra principalilor eroi mitici. Poe-mul conține, implicit, și celebrul *catalog al zeilor greci*. Ca și la Homer, personalitatea, atributele și faptele zeilor capătă în **Th.** forme de poezie alegorică, fără să excludă însă prezența unor părți sacre care aduc, din trecutul arhaic, miturile pure păstrate în *templ locale sau comunicate inițiaților în desfășura ea unor *mistere; le altfel, există ecouri din miturile grecești originare sau din miturile locale pre-hellenice, a mitografi (Apolodoros), la istorici (Herodot, Pausanias, *Plutarh) sau chiar la poeții lirici (*Pindar) și tragici (Eshil, Euripide).

Theseus Erou din *mitologia greacă, născut din Aithra de la regele atenian Aigeus (sau chiar de la zeul *Poseidon) și autor al citorva mari isprăvi: uciderea tilharului gigant *Prokrustes, prinderea taurului din Marathon (sacrificat lui *Apollon), uciderea *Minotaurului din *Labirintul cretan, participarea la expediția *Argonauților, războiul cu *Amazoanele, coborirea în *Infern. Biografic, mitul e construit riguros, cu *simboluri eroice de basm, cu elemente de memorie ancestrală și alegorii morale, toate încadrate în marele impuls vital al Helladei. Născut în cetatea peloponeziacă Troizene, părăsit de tatăl său (real ori adoptiv), găsește, la 16 ani, sub o stîncă, o sabie și o pereche de sandale, lăsate de Aigeus pînă cînd **Th.** va putea urni stîncă, apoi pornește în căutarea tatălui, pe care-l găsește la Atena însoțit cu Medeia; dar păstrîndu-se anonim, e trimis de ea să ucidă taurul marathonic și abia la întoarcere își divulgă identitatea arătînd sabia și sandalele; totuși e trimis (după o versiune — la cererea sa, fiindcă din adolescență rîvnise să imite isprăvile lui *Herakles) în lotul de tineri datorat anual regelui *Minos pentru hrana Minotaurului, ucidе însă monstrul, ieșind din Labirint datorită firului *Ariadnei; (un *oracol comunicase atenienilor că toată Attica va fi supusă secetei și războiului pustiitor declanșat de Creta, dacă nu i se vor da regelui cretan, la fiecare 9 ani, cite 7 perechi de tineri, băieți și fete, pentru hrana Minotaurului, pînă la moartea monstrului; fiica regelui, Ariadna, îndrăgostită subit de tînărul atenian, și, ajutîndu-l să realizeze planul, îl reconduce apoi afară din Labirint). După una din variantele transmise de Diodor din Sicilia,

deși o răpise pe Ariadna pentru sine, **Th.** rămîne fără ea, căci i-a fost luată de zeul *Dionysos, astfel că, de amărăciune, eroul uită la sosirea în patrie consemnul de a arbora pinzele albe ale navei ca semn că Minotaurul a fost ucis și arborează pinzele negre, ca și cînd ar fi pierit el însuși; iar Aigeus, îndurerat de pierderea presupusă a fiului, se aruncă în prăpastie din virful Acropolei. Întors deci, după această versiune, acasă și găsiînd tronul vacant, **Th.** devine un rege reformator, asigurînd prosperitatea și ridicînd prestigiul cetății sale prin crearea uniunii tuturor micilor cetăți din Attica și însufliîndu-le atenienilor tendința de a se socoti cîrmuitoarii Helladei; apoi eroul coboară cu prietenul său Peirithous în Infern, unde *Hades îi încarcerează pe amîndoi, dar **Th.** e salvat de Herakles, însoțitorul său rămînd însă veșnic în Jițul Uitării. Găsindu-și la întoarcere tronul uzurpat (fiind ostracizat de compatrioții săi supuși noului monarh), se retrage la regele Lykomed's din Skv os, unde moare sau de bătrînețe sau ucis de amîtronul său. Un filon biografic important e constituit din iubiturile lui **Th.** (condamnate de Plutarh, biograful său): Anaxo, o fată răpită din Troizene; Ariadne, care după ce-l ajută să iasă din Labirint, e momită cu o promisiune maritală, dar părăsită pe ins, Naxos; amazoana Antiope, răpită și ea (și născîndu-l pe *Hippolytos), iar în războiul antiamazonic lăsată să lupte lîngă el și deci ucisă; Phaidra, a doua fiică a lui Minos, cu care însurîndu-se are 2 copii (Akamas și Demophon) însă care, după ce fusese respinsă de fiul ei vitreg (trimis de ea din răzbunare la moarte), se spînzură; dansatoarea sacră din *templul zeiței *Artemis, Helene din Sparta (**Th.** avînd 50 de ani), răpită pentru a căsătorie, dar furată de *Dioscuri cînd **Th.** vizita Infernul (unde de fapt voise să răpească pe *Persephone); i se mai pun în seamă și alte aventuri: siluirea fiicelor lui Sinis și Kerkyon, ucși de el; căsătoria cu Periboia, mama lui *Aiax; amorul cu Aigle, pentru care o părăsise pe Ariadne. După războaiele medice, tradiția spune că atenienii (cuprinși de o remușcare tîrzie) au descoperit, la sfatul oracular al *Pythiei, osemintele lui **Th.** indicate de un vultur („S-a găsit mormîntul unui trup mare, iar lîngă trup s-a găsit o sulifă de bronz și o spadă“ — Plutarh, *Viata lui Theseus*), le-au adus la Atena i le-au înmormîntat lîngă Gymnasion, cu *funeralii somptuoase, care devine sanctuar (*Theseion*) și un loc de refugiu al sclavilor și al tuturor celor umiliți. Dar, după unii comentatori, *mitul lui **Th.** ar fi o compoziție eclectică deliberată, absorbînd tradiția politică și diferite mituri etiologice, cu scopul de a explica diverse acte rituale și spre a repeta în altă formă ciclul muncilor lui Herakles; așa se și poate explica amplificarea și aprofundarea tot mai mare a acestei dubluri la istoria herakleiană. Sînt de presupus mai multe intervenții în structura mitului originar, operate de ambițioasa cultură ateniană, de tip *ionic*, dorindu-și un *erou* propriu, de aceleași dimensiuni ca și modelul *dorice* al lui Herakles.

6 F. H. Wogensinger, *Theseus*, Zürich, 1935

Thetis (grec. Θέτις) Zeiță în **mitologia greacă*, cea „cu picioare de argint” (*Iliada*, I, v. 538), divinitate **mutantă*, nepoata zeiței **Tethys*; îndrăgită de regele Peleus, aflat în campanie de represalii în ținutul Iolkos, și spre a scăpa de el, **Th.** se ascunde mereu print **metamorfoze*, luându-și înfățișare de fenomene (foc, furtună, apă), animale sălbatice (tigru, leu, șarpe); dar apoi, cucerită, naște din această dragoste pe eroul **Ahilleus*.

Thoeris (egipt. *Taueret, Opet, Ipet*) Zeiță din **mitologia egipteană*, reprezentată în amestec figurativ de femeie gravidă cu cap și membre de hipopotam (la origine însă o divinitate pre-dinastică pur zoomorfă: Zeița-hipopotam); în **religia oficială* din Egipt, **Th.** e socotită zeiță secundară, însă populația o venera ca ocrotitoare casnică a femeilor însărcinate, ușurându-le sarcina și lehuzia. **Cultul* zeiței s-a dezvoltat sub dinastia a 18-a, când s-a considerat că **Th.** este partenera domestică a zeului **Bes*: s-a făcut apel ritual la ajutorul ei cu prilejul nașterii viitoarei regine Hatshepsut (sec. XV î.e.n.). **Th.** e numită apoi „Cea Mare” și „Cea Albă”, are **templul* principal la Teba și, în imaginile curente, e înfățișată în picioare, sprijinită pe labe de leoaică, cu trup și cap de hipopotam, bust și sîni de femeie și coadă de crocodil.

Thorah (ebr. תורה; *thōrah* — lege, învățătură, știință, doctrină religioasă); *Tora* Cele 5 cărți (primite de **Moise* e muntele Sinai) din *V.T.* ebraic (→ *Biblia*), codice numit și *Pentateuch* (în lb. greacă a diasporei evreilor alexandrinii, pentru care a fost tradusă **Septuaginta*). Sensul original: *Legea* (indicind acest codex de bază, inițial, al cărții sacre) s-a extins apoi asupra întregului corp scriptural pe care se sprijină **iudaismul*, atunci când se referă la *învățătura totală* a **religiei mozaice* (→ *mozaism*), în sens de studiu, numindu-se și *Mikrah* (*Lectura*); în mod curent, valoarea semantică a noțiunii este mai cuprinzătoare: 1) *Thorah Shebiktab* — *Tora* fundamentală (cele 5 cărți ale lui Moise: *Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul*) — este *legea scrisă*; 2) *Thorah Shebal Pe* este *legea tradiției orale*, divizată în două ramuri (ambele la un loc formînd **Talmudul*): a) *Mishnah* explicînd sumar *Legea* scrisă; b) *Gemara* (*Legea integrală*) — explicînd și completînd *Mishnah*. Adorată și în sine, nu numai ca text scriptural, scrisă îngrijit pe un lung pergament și înfășurată pe cilindri de lemn alcătuiind două suluri, păstrată în *chivot* (→ *tabernacol*) și scoasă cu solemnitate numai pentru lecturile rituale, **Th.** este obiectul cel mai prețios din instrumentele de **cult* ale religiei mozaice, conservîndu-se în Sfînta Sfintelor din **templu*. Definirea **Th.**, în propriul ei context, este concisă: „Aceasta este învățătura pe care a pus-o Moise înaintea fiilor lui Israel, după porunca lui Yahweh, prin Moise” (*V. T., Deuteronomul*, IV, 44). Importanța ei religioasă o explică *Talmudul*: „studiul Legii precumpănește totul” (*Mishnah-Peah*, I, 1).

Thorr; *Wingthorr* Zeul războiului, al tunetelor și fulgerelor, al izbucnirii primăverii și protector al **jurămintelor* și tratatelor, în **mitologia scandinavă*. Este un zeu inovat, întrucît a ucis, la mînie, pe unul dintre constructorii veniți din **Yotunheim*, călcînd un legămint al zeilor față de cei chemați să le clădească palatul principal și astfel devenind un dublu culpabil. Era considerat distrugătorul **uriașilor*. Locuiește în castelul *Trudheim*, fără acoperiș, dar cu 500 de camere, 40 de mansarde și o sală imensă: *Bilskirnir* (Nezdruncinata); era reprezentat ca un bărbat foarte voinic, cu o imensă barbă arămie (trăsnetele), cu ochi de vâpăi și cu o coroană de stele; călătorește într-un car din care țîșnesc flăcări (în acest caz, zeul numindu-se cu epitetul Akkathorr — Vizitiul carului de foc), tras de două capre: *Tanngrjotr* (Cea cu dinții scrișnind) și *Tanngrisnir* (Cea cu dinții scinteind). **Th.** are și o armă imbatabilă: ciocanul **Mjólnir* simbolizînd trăsnetul concentrat care nu-și greșește ținta, dar pe care chiar zeul îl manevrează numai cu mîna într-o mînușă de fier. În ciuda forței sale, **Th.** va pieri în **Ragnarök*: omorînd șarpele lumii (*Yörmungandhr*), va fi ars și sufocat de suflul cu vâpăi și venin al reptilei muribunde. Cei doi fii ai lui **Th.** simbolizează atributele părinței esențiale: **Magni* (născut de Jarnsaxa — Pustietatea Stearpă) — *Cutezanța* sau *Cutezanța forței* și *Modi* (născut de **Sif*) — *Îndrăzneala*, precum și o fiică, *Thrud*, **simbolul* puterii paterne. Într-o variantă, este fiul cel mai mare al zeului suprem **Odhinn* (deși într-o epocă, concurent cultual al acestuia), născut de zeița **Jörd* (tina primordială). Avînd în subordine un slujitor — *Thialfi*, și o slujitoare — *Röskva*, după uciderea **gigantului* **Hrungnir*, **Th.** dobîndește calul magic al acestuia, cu coama de aur: *Gullfaxi*. Soția legitimă a lui **Th.** e zeița *Sif*. Ca dirigitor al mobilității, adesea violente, atmosferice, dar și ca odraslă htonică, **Th.** era venerat și ca ocrotitor al pămîntului fertil, în chip deosebit, al plugarilor, și în sens mai larg, apărător al oamenilor împotriva forțelor nefaste ale naturii. În lumea scandinavo-germanică a fost la un moment dat zeul cel mai popular. Istoricul și geograful medieval german Adam din Bremen (sec. XI) îl definește ca divinitate complexă: „Thorr domnește în aer; este stăpînul tunetului și fulgerului, al vîntului și ploii, al timpului frumos și al recoltelor” (*Descriptio insularum Aquilonis*). Adorat de vechii germani sub numele de **Donar* (amintit de Tacitus, deși romanii îl identificaseră cu **Iupiter*), un **cult* al său exista și la angli, care îl numeau *Thunor*. De altfel, o lungă rivalitate între cultul lui Thorr și al lui Odhinn duce, în aria germanică, la o atît de mare popularitate a sa, încît adorarea lui **Th.** întîrzie sensibil răspîndirea **creștinismului*.

Thot; *Dhoute*; *Theuth* (Platon); *Thouth* (Clement Alexandrinul) Important zeu sapiențial, de origine obscură, în **mitologia egipteană*, devenind cu timpul de o mare complexitate atributivă, ca zeu misionar și civilizator și ca

patron, protector și chiar inventator al tuturor activităților intelectuale (invenția scrierii, separarea limbilor, istoria, legile, calculul matematic, diviziunea timpului și *calendarul, balanța, *magia ș.a.). În *mitologia heliopolitană și membră era considerat „Inima lui Ré“ (întrucât egiptenii credeau că inima e sediul rațiunii, al inteligenței, al voinței și sentimentelor), personificând deci cunoașterea divină și esența gândirii creatoare care transmite cuvântului forța adevărului, puterea de a crea realitatea. La Memphis era în acest sens socotit și „Limba lui Ptah“ adică expresia verbală (→ *logos*) prin care *Ptah înfăptuiește existența universului; însăși nașterea lui Th. are acest *simbol (deși la Hermopolis se credea că apăruse la începutul timpurilor, dintr-o floare de *lotus): creat prin forța *cuvântului devenind activ, la rîndul său el inventează, pentru oameni, vorbirea articulată. Th. era socotit la Hermopolis și *demiurg, dar în primul rînd egiptenii îl considerau secretarul și contabilul zeilor, scribul divin al lui *Ré și deci patronul scribilor și bibliotecilor, el însuși autorul unor scrieri hermetice (de care ulterior se va ocupa *hermeneutica), o tradiție mitică afirmînd că zeul ar fi scris cu mîna lui *Cartea Magiei* în 42 tomuri conținînd toată știința lumii (istorie, magie, explicarea naturii, matematici, astronomie, drept, diverse discipline tehnice, medicină); vestita bibliotecă din Hermopolis, care îi era consacrată, ar fi păstrat în criptele ei secrete sururile sacrosancte de papirus scrise de mîna lui Th. (o scriere antică, *Povestea lui Satni-Khemuas*, istorisește niște perepiții produse tocmai de căutarea înfrigurată, pe pămînt și sub pămînt, a acelor scrieri); judecata din tribunalele dinastiei a 18-a se mai referea, în instanțe, la *Cărțile lui Thot*. De altfel, teologii *cultului osiriac îl socoteau pe Th. păzitorul justiției și un mijlocitor prin excelență (chiar avocatul familiei lui *Osiris); ca membru al tribunalului prezidat de Osiris care judeca faptele morților, Th. cîntărea (ori supraveghea cîntărea de către *Maat) inima fiecărui defunct. Ca *mag, inițiind-o în magie și pe zeița *Isis, Th. cunoștea formulele secrete ale vindecării tuturor bolilor; ca astronom, era și „Socotitorul Vremii“ (descriind și explicînd mișcarea astrilor și compunînd calendarul de care s-au servit egiptenii) și patronul primei luni a anului egiptean, considerîndu-se că el, ca paznic al cerurilor, deschide porțile timpului și ale anilor. Era însă și zeu selenar (adesea reprezentat cu discul *Lunii plutind deasupra capului său), numit „Discul Alb“, deoarece se credea că Ré i-a creat Luna, dăruindu-i-o ca răsplată. Cu această narație alegorică se asociază tradiția conform căreia Th. a fost calculator al cerului și al astrilor, al pămîntului cu tot ce se află pe el, dar și măsurător dimensional al pămîntului (așa cum atestă *Cartea Morților) Se presupune că Th. a fost adorat în epoca arhaică întîi în Delta Nilului; *Plutarh a cules însă mituri tîrzii și contradictorii, dintr-unul reieșind că Th. ar fi fost un personaj istoric, sfetnicul lui Osiris, el însuși faraon în Egiptul predinastic. De alt-

minteri, grecii îl confundau cu *Hermes, cu care nu are însă nici un fel de similitudini (Hermes fiind un zeu al comerțului, al drumeților, al hoților), numindu-l în această corespondență Hermes Trismégistos. Dar Th., ca mare zeu egiptean, concentra în el două principii divine maxime: *Hu, personificarea cuvîntului, a forței divine creatoare și simbolul hranei absolute; *Sia, personificarea cunoașterii cosmice. Adesea, Th. e reprezentat plastic fie cu cap de pasăre ibis, fie în formă parțială sau totală de babuin cinocefal; aceste reprezentări au, pentru cultul lui Th., sens emblematic. Atribuirea invenției scrisului egiptean are o importanță cu totul aparte, întrucît acest sistem grafic complex (ideografico-fonetic) este cel mai original și, poate, cel mai vechi. Despre zeu și sistemul lui grafic, vorbea încă *Platon; într-un text al filosofului, *Socrate spune: „Am auzit că în împrejurimile orașului Naukratis din Egipt, a existat unul dintre zeii străvechi, căruia îi este consacrată o pasăre sfîntă, numită ibis. Numele daimonului însuși este Theuth. El a inventat numerele și abacul, geometria și astronomia, jocul de dame, jocul de zaruri și de asemenea scrierea“ (*Phaidros*, 274 c-d). Un alt dialog platonician, vorbind despre același personaj, însă numindu-l de astădată „un oarecare Theuth“, îi atribuie nu numai clasificarea literelor (mai exact, fonemelor) scrierii egiptene, ci mult mai mult: „Theuth a înțeles că între litere este o relație unitară, care conduce totul la o anume unitate. Această relație Theuth a numit-o gramatică“ (*Philebos*, 18 a-d).

§ C. J. Bleeker, *Hathor and Thoth. Two Key Figures, of the Ancient Egyptian Religion*, Leiden, 1973

Thrym Regele *uriasilor, în *mitologia scandinavă, cel care a furat ciocanul *Mjölner al zeului *Thor, spunînd că-l restituie numai dacă îi va fi dată de soție zeița *Freyja; dejuclind șantajul, zeul apare travestit la pregătirile de nuntă și, dîndu-se drept Freyja, își ia ciocanul magic și se răzbună pe uriași. Posesor al unor herghelii imense, Th. obișnuia să-și petreacă timpul confecționînd lanțuri de aur pentru cîinii săi de pază. *Gigant de gheață, Th. era o personificare mitică a iernii; în acest sens, s-a interpretat și furtul ciocanului Mjölner, ca o amorțire a activității atmosferice (fulgerele și tunele) în vreme de iarnă.

Thyestes Fratele și adversarul regelui mitic *Atreus din *mitologia greacă, pe a cărui soție a sedus-o, iar apoi a fost ospătat vindicativ de acesta cu carnea copiilor săi. După ce află, Th. fuge îngrozit și fără să-și dea seama împlinește un *oracol, devenind incestuos cu fiica sa Pelopia, care îi naște pe Agisthos, iar în cele din urmă ajunge rege, omorîndu-și fratele adversar. Dar un strat mai vechi al acestui *mit, agrementat literar cu seducții, incesturi și crime, vorbește de impactul cu repercusiuni cosmice între cei doi frați (fii ai lui *Pelops), una din consecințe fiind chiar intervertirea răsăritului cu asfințitul (aşadar, modificarea poziției orbitale a planetei).

Tiamat; *Thamthe* Zeița *haosului acvatic primordial în mitologia babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*), numită (în *Enuma elish) „Maica Hubur cea care naște totul” și personificată mai târziu într-un *dragon monstruos din al cărui trup omorît, zeul *Marduk efectuează a doua *cosmogonie, creînd universul postdiluvian. Noțiunea de *monstru* simbolizează de fapt ideea de existență neterminată, neînfruptă deplin, adică de *foetus*, de la care Marduk poate continua opera cosmogonică începută anterior. Ideea de *foetus* figurează ca atare în *Enuma elish*, sugerînd deci o făptură neterminată ce rezultă dintr-o zămislire anormală, totuși o făptură, plină de virtualități irealizabile, de un potențial contradictoriu, rămasă în stadiul monstruos de forță demonică vătămătoare. Conflictul inițial s-a produs între *Tiamat* (apele sărate ale mării) și soțul ei *Apsu (apele dulci ale fluviilor); de fapt însă, *teologia comună a *religiilor din Mesopotamia stabilește 3 stadii de simbolizare a zeiței; a) haosul inițial; b) marea sărată și amară, ca sursă a tuturor formelor de viață; c) monstrul care se intrupează ca dragon înaripat, ca *balaur sau în genere ca reptilă gigantică. *Mitul războiului între Marduk și Tiamat simbolizează (în unele interpretări) impactul celor două elemente, *focul și *apa (Marduk e mînuitorul focului ceresc, iar T. este marea cu valurile ei). Cosmogonia acvatică e o concepție frecventă în *mitologia generală: „Potolit, Domnul [Marduk] privește leșul Tiamatei; el vrea să împartă monstrul, să făurească lucruri frumoase. Îl despică în două ca pe un pește uscat, desfăcînd o jumătate cu care căpтуșește cerul; trage hotarul, așază străjile și le dă poruncă să împiedice ieșirea apelor. [...] În măruntaiele Tiamatei el rîndui înălțimile cerului. [Adună] balele Tiamatei și făcu zăpada și gheața. [...] Capul i-l puse, grămădi [deasupra un munte], izvoare au fost desfercate, apa vie își; din ochii ei făcu să izvorască Tigru și Eufratul. [...] Pe pîntecul ei îngrămădi munții îndepărtați [...] Îi îndoi coada și înnodă Marele Lanț spre a susține puzderia [apelor] lui Apsu sub picioarele sale” (*Enuma elish*, IV). *Marele Lanț* din coada monstrului era, în concepția filosofică a mitului, punctul de echilibru al întregului univers.

Tian Shen Zeul primordial al *cerului, în *mitologia chineză, iar mai târziu, simplă personificare alegorică cerească, deși într-un sens mai larg, *tian* desemnînd și noțiunea de *cer*, dar și pe cea de *univers*; așadar *Tian Shen* este și Universul (ca entitate absolută), și Spiritul universal. În epoca imperiului târziu, o variantă a termenului numea și pe împărat, ca Fiu al Cerului: *Tian-zi*.

Tigyama Zeu familial, în *mitologia tribului bagobo (ins Mindanao, Filipine), ocrotitor al caselor și al locatarilor acestora; dar totodată și patron al medicinei empirice tradiționale, venerat ca un tămăduitor fără greș al tuturor bolnavilor.

Tiki (quechua *tiki* — *foc; maori *tiki* — *soare, foc solar) Bărbatul primordial din *antropo-

gonia populației neozelandeze maori (→ *mitologii din Oceania*) și *strămoșul mitic al acestei populații (→ *omul primordial*) făcut de zeul războiului *Tu, cu scopul de a spori capacitatea militară a insulei; ulterior, i-a fost dată femeia primordială *Hine-Ahu, făcută de zeul *Tané, și fiindu-i un timp soție cerească; dar în această antropogonie aparte, se include probabil și *simbolul esenței divine de celor două sexe: forța bărbatului, destinat luptei, și frumusețea de obirșie divină a femeii. În Polinesia, perechea umană primordială e considerată, din aceleași motive, și prima familie regală. Prin simbolismul numelui, T. păstrează și un ecou mitic al triburilor migrante spre Pacific din Anzi (*Kon-Tiki), confirmînd astfel ipoteza lui Thor Heyerdahl.

tilaka Amprentă punctiformă făcută cu vopsea, pe frunte sau pe alte suprafețe exterioare ale corpului, pentru a marca, în India, apartenența persoanei la o castă socială (→ *varna*) sau la o *sectă religioasă.

Tillich, Paul Teolog și filosof creștin (1886—1965), aparținînd curentului *teologiei dialectice* din cadrul protestantismului. Critic al protestanților liberali, T. a pornit de la teza întoarcerii la structura inițială a *Reformei (→ *Martin Luther*); profesor la Frankfurt (1928—1933) pînă la instalarea hitlerismului, emigrează în Statele Unite ale Americii (din 1955, profesor la Universitatea Harvard), unde propagă ideea apropierii între protestanți și catolici dintr-o tendință de a sprijini unificarea ecumenică a *creștinismului. Propune totodată o *teologie a culturii cu misiunea iluminării religioase integrale a societății, scriind el însuși în domenii diverse, de la etică și educație la sociologie și psihoterapie, într-un spirit înrudit cu *neotomismul. T. consideră depășit protestantismul clasic, chiar depășit de spiritualitate pentru că a înlocuit simbolurile misticilor catolice cu regulile morale, cu conceptele raționaliste și cu emoțiile subiective. Insistînd asupra aspectului cultural și concentrîndu-și interesul teologic asupra antropologiei, T. observă că alienarea îl desparte pe om de *Dumnezeu. Pentru acest teolog, *revelația nu este o piatră căzută din cer, iar Dumnezeu există înăuntrul *acestei* lumi, ca adincime și bază a ei; de unde și efortul corelației Dumnezeu-natură / Dumnezeu-istorie, pentru că Dumnezeu nu poate fi acceptat ca o existență supramundă sau ca persoană exclusiv cerească. Dumnezeu este neidentificabil cu un *actus purus*, el fiind o existență bipolară (totodată formală și dinamică), în virtutea tensiunii sale interioare; în consecință, *Isus Christos e privit ca imaginea noii existențe care învinge mecanismele demonice ale înstrăinării intim personale și sociale; iar *păcatul nu este încălcarea unei legislații sau a unor porunci divine, ci înstrăinarea omului de esența sa autentică. Ca atare, *simbolul, prin structura lui internă paradoxală, neagă și afirmă în același timp propria sa expresie. T. a negat existența vreunui conflict între rațiune și *creștință, căci el înțelege prin creștință — creștința religioasă (*faith*) și nu convingerea (*belief*), iar

astfel nici nu există conflict între natura credinței și natura rațiunii, ele fiind legate inseparabil una de alta (cf. *Dinamics of Faith*). Așadar, întrucât rațiunea definește pe om, deosebindu-l de orice altă ființă, dacă credința s-ar opune rațiunii, ea ar tinde spre dezumanizarea omului, și astfel, distrugând rațiunea, s-ar distruge pe sine însăși; de aici decurge însă și obligația credinței de a fi o credință intelectuală care nu admite idolatria și nu consideră că spiritul dumnezeiesc a dictat niște adevăruri *profeților, *Apostolilor, autorilor *Bibliei, *Coranului sau ai altor cărți sacre. Știința nu are nici dreptul, nici puterea de a se amesteca în domeniul credinței, întocmai cum nici credința nu are temei să se amestece în domeniul științei. Autonomie și suverană, adevărurile științei și ale religiei se completează reciproc.

§ *The Protestant Era*, Chicago, 1948; *The Courage to be*, New Haven, 1952; *Dinamics of Faith*, New York, 1958; *Love, Power and Justice*, New York, 1960; L. Racine, *L'Évangile selon Paul Tillich*, Paris, 1970

Tilottamā (*Sublima de mărirea seminței de susan*; sanscr. *tila* — sămînță de susan, *uttamā* — sublim); epitet: *Prea frumoasa în toate particulele* Una dintre cele mai frumoase *Apsaras, în *mitologia vedică, descrisă în două variante: fie devenind în al doilea ei *avatar o Apsara, fiind pedepsită pentru că s-a scaldat, în viața ei anterioară, într-un timp nepermis de normele religioase; fie creată de *Brahmā (*Viṣvakarman) din pietre prețioase, pentru a-i ademeni pe demonii Sunda și Upasunda, doi frați din clasa *Asura, fiii lui Nikumbha. care s-au ucis reciproc tocmai din cauza pasiunii subite pentru **T**. Dar efectele acestei frumuseți au invadat zone nescontate: admirînd-o pe **T**., marele zeu *Viṣṇu capătă spontan 4 fețe, iar zeului *Indra, într-un sindrom alergic provocat de prezența Apsarei, îi ies pe trup o mie de ochi (cf. *Mahābhārata*, I, 203, 20—27).

timpul Dimensiune cosmică, prezentă abundant în *miturile cele mai vechi, pe care filosofia mitologică a interpretat-o și a clasificat-o în diverse forme, umane și divine, și pe care aproape toate formele religioase au utilizat-o în primul rînd în raportul paradoxal durată—eternitate, adică făptură creată—divinitate creatoare. ~ Absența timpului Noțiune mito-filosofică de abstracție absolută înfîlnită însă foarte rar. În miturile indo-europene, formele sînt mai distincte. Zeul *Viṣṇu din *mitologia vedică doarme inițial, în *haosul dinainte de începutul lumii, pe o *cobră gigantică incolăcită (*Ananta) care semnifică *timpul absent* (inexistența precosmogonică) și numai trezirea zeului creează noțiunea de *timp real*; iar după un mit ulterior, *Brahmā, în ipostaza *Prājāpati, dă primul impuls de mișcare *rotii universului (*kālācakrā*; *cakrā) și pornește **t**., pînă atunci static și potențial. În *mitologia iraniană, divinitatea primordială *Zurvan, simbolizînd *timpul inert*—naște dualitatea Bine—Rău (*Ahura-Mazda—*Angra-Mainyu), iar **t**. urnit își efectuează prima mișcare în actul de creație a

lumii: opera lui Ahura-Mazda (*Ormuzd)—atunci cînd în adversarul său Angra-Mainyu (*Ahriman) apare ispita anihilării lumii create. ~ Timpul divin sau etern Mitologia vedică, cea mai profund analitică, nu recunoaște de fapt eternitatea propriu-zisă a *timpului divin*, chiar dacă o zi a lui *Brahmān (o *kalpa) dintre creația și distrugerea lumii unui ciclu este egală cu 4 320 000 000 ani solari; căci după 100 ani (36 000 kalpa) ai lui Brahman, *Mahāpralaya, ultima distrugere (→ *pralaya*), este un act definitiv, Brahman însuși dispărînd. În acest sens, se admite că etern e numai *timpul în sine*, dar „timpul [kālā] este cauza întrebunțării cuvintelor «trecut» ș.a. Iar el este unic, omniprezent și etern“ (*Tarkasamgraha*, 15). Acest *timp în sine*, adică *Timpul Absolut*, este sufletul universal Brahman: o valoare cronospațială completă, impalpabilă și incognoscibilă altfel decît sub formele divizionare, de la Mahāyuga, prin *yuga, la *kālā, descrescînd. Nici multe alte mitologii nu admit eternitatea (chiar cele conținînd mituri ale unui univers pulsatoriu: creație—distrugere—creație), nici a *zeilor (pieirea majorității zeilor scandinavi și chiar a zeului suprem *Odhinn, în *Ragnarökr), nici a universului, eternitatea mitică fiind ea însăși divizată în durate (*yuga* în India, *sori la popoarele nahuatle). **Mitologia biblică* sugerează însă o eternitate absolută, posibilă nu numai pentru *Yahweh, ci în anumite condiții chiar pentru om, de vreme ce se formulează temerea că *Adam „să nu întindă mina și să ia din pomul vieții și să mănînce și să trăiască în veci“ (*V.T.*, *Geneza*, III, 22). *Mitologia greacă își consideră nemuritori toți zeii (cu cîteva excepții sau contradictorii sau neclare: cf. de ex., *Momos), însă noțiunea rămîne destul de inexplicită, miturile Helladei nefăcînd niciodată investigații abstracte în valorile cosmice. ~ Timpul relativist Mitul raportului temporal subiect-obiect, adică al celor două timpuri (*subiectiv* și *obiectiv*) trăite în curgere diferită, apare ca ecou îndepărtat fie al unor intuiții, fie al captării unor deducții experimentale ale unor civilizații dispărute anterior, fie (mai improbabil) al extrapolării abstracte a experienței cotidiene a senzațiilor temporale trăite sub dominația de moment a nerăbdării sau plictisului, pe de o parte, și a marilor bucurii pe de alta. O idee confuză de *timp relativist* (perceptibil numai în plan biosocial), tradusă concret în mituri, apare fie în miturile rudimentare, neprelucrate literar sau filosofic, fie în folclorul epic al unor structuri arhaice, așa-zise fantastice. Raportul principal este între **t**. terestru și **t**. ceresc: „O mie de ani înaintea ochilor tăi sînt ca ziua de ieri care a trecut și ca o strajă de noapte“ (*V.T.*, *Psalmii*, XC, 4); „O zi din cer face cît un an pe pămînt“ (replica Maimuței, în *Călătoria spre Soare-apune* de Wu-Cheng'en). Mai stranie este o referire din *Cartea lui Enoh, apocriful etiopian, în partea escatologică finală: „Și în zilele acelea se va ivi în cer și va veni stîrpiciumea pe înălțimea unui car din apus și ea va străluci grozav, mai mult decît legea luminii. Și vor greși mulți

cîrmuitori ai rînduiei stelelor și aceștia își vor schimba căile și lucrarea lor și nu vor sosi în vremea ce le-a fost hărăzită". Tema mitologică a *căldătorului paradoxal* (numit de matematicieni *paradoxul gemenilor*) care pleacă de acasă și ajunge, pe căi străni și prin mijloace magice, pe alt tărîm — divin sau parauman — unde trăiește fericit un timp *subiectiv* scurt, iar la întoarcerea în *timpul obiectiv* nu găsește decît ruine și un decalaj de cîteva secole sau milenii, uneori e o noțiune generică (basmul), alteori una cu calcul precis (mitul); în prima categorie se clasifică ideea *Tinereții fără bătrînețe, prezentă în eposul celtic, în folclorul românesc și cel caucazian, în vechi scrieri chineze, modalitatea de expresie fiind de pildă aceasta: „Trecuseră mii de ani de cînd zbura el ca gîndul din stea în stea“ (eroul basmului *Trei copii săraci*, col. Cristea Sandu-Timoc); în a doua (apocriful slavon *Vedenia lui Isaia*), dialogînd cu *îngerul care l-a dus în cer, profetul *Isaia crede că a stat acolo numai două ore, îngerul precizînd însă că s-au scurs 32 ani. Mai tîrziu a apărut pseudomitul literar al *mașinii timpului* (lansat de H. G. Wells și complexificat de urmașii săi literari), care consideră *t.* un timp static unde senzația de trecere a *t.* se află în raport strict cu modificările biologice, un subiect putîndu-se deplasa virtual în orice direcție temporală. ~ **T i m p u l i n v e r s** Mitul e foarte rar, uneori confundîndu-se cu alegoria pură a dorinței umane de revizitare concretă a trecutului individual; totuși, Ailianos (*Istoria pestriță*, III, 18) transmite acest tip de mit într-o formă ce pare nealterată: pe un continent enigmatic din Ocean, de la limitele lumii locuite, e un ținut mîrginit de localitatea Anosthon, care e ca „o prăpastie: nu este acolo nici zi, nici noapte și aerul e totdeauna plin de un amurg roșiatic“ și tot acolo „cîrg două fluvii: Fluviul Bucuriei și Fluviul Tristeții“, pe malurile lor crescînd ciudați pomi fructiferi; cei de lîngă Fluviul Bucuriei dau niște fructe datorită cărora „cel ce le-a gustat se desparte de vechile lui dorințe și, de i-a plăcut ceva, uită ce anume i-a plăcut, curînd începe să întinerească și își retrăiește anii demult uitați. Părăsindu-și bătrînețea, el intră în floarea vîrstei, apoi se preface pe rînd în tînăr, în adolescent, în copil și în cele din urmă încetează cu totul a mai fi“. Trebuie menționat că în știința modernă sînt ipoteze care confirmă posibilitatea teoretică a aceleiași întoarceri. În gîndirea matematică există așa-numitul „model al lui Gödel“: un model al universului (pe baza teoriei relativității) în care un braț al acestuia poate forma la un moment dat o buclă din sine însuși, suprapunîndu-se astfel două puncte diferite de spațiu-timp, adică viitorul peste trecut (de unde, teoretic, s-ar realiza un „paradox al dublurii“ cînd un subiect la vîrsta n_1 , s-ar întîlni cu sine însuși la vîrsta n_2); o altă ipoteză (a profesorului britanic F. R. Starmard) afirmă că, pe baza simetriei universului, ar exista „locuri reci“ unde traiectul materiei și vieții s-ar scurge în direcția viitor-trecut; de asemenea, se vorbește virtual de un timp curgînd

invers pentru persoana ipotetic aflată în absorbția pîlniei unei găuri negre stelare (stea ce se autodevorează), viața retrăindu-se în cronologie descrescîndă, ca în mitul lui Ailianos. Ideea suprapunerii instantanee a viitorului peste trecut se găsește în mitul românesc despre *Pri-colici; acesta, ajuns adult, e apucat de o nebulie dereglatoare care-l face să fugă atît de repede, încît ajunge să se vadă pe sine. ~ **A n i h i l a r e a t i m p u l u i** În concepția escatologică creștină a *Apocalipsului, momentul esențial se raportează la o anulare a *t.* („nu va mai fi timp“), nu la oprirea lui. Anihilarea unui timp în vederea înlocuirii lui cu alt timp — mult mai explicită mitofilosofic în tradiția budistă — nu este privită ca un act de transgresare dintr-un timp în altul, nici ca o inversare a direcției temporale (de la viitor la trecut), ci ca o suprapunere totală a evenimentelor, devenite statice, și deci coincide fără excepție, întrucît separarea lor temporală se anulează. Oricît de stranie ar fi comparația, acest tip de mit privește *t.* ca pe un timp matematic demonstrabil. În tradiția budistă, *t.* este intuit ca dimensiune-inexplicit inseparabilă de spațiul palpabil tridimensional: atunci cînd Buddha se resituează în piscul muntelui cosmic (adică în punctul de unde s-a declanșat actul mitic al cosmogoniei), el devine contemporan cu însuși momentul cosmogonic, deci „devine contemporanul începutului lumii“ (Mircea Eliade); acest fenomen e posibil, în arie mitică, prin deosebirea structurală între cele două concepte: *timpul divin* (adică etern și sacru, deci în ultima analiză imobil) și *timpul omenesc* (adică profan, deci existînd prin mobilitate), ambele fiind noțiuni reciproc incomparabile). *T.* divin există în perspectiva profană în măsura în care el se manifestă în evenimente mitice unde e implicat omul; în acest sens, *t.* devine în anumite condiții, anihilabil. Mircea *Eliade observă că „filosofiile, tehnicile ascetice și contemplative, misticele indiene urmăresc toate aceeași țintă: să-l vindece pe om de durerea existenței în Timp“ (*Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957). **T i m p u l u m a n r a u m e n s u r a b i l**. Toate mitologiile își construiesc ideea de temporalitate profană într-o optică gramaticală, cu o clasificare semantică riguroasă: trecutul, prezentul, viitorul (trepte ale vremii, personificate la scandinavii în cele 3 fecioare *Norne, o formă mitică mai subtilă decît cele 3 *Moire ale grecilor). *T.* cognoscibil e personificat în *mitologia vedică* de *Kālā*, devenită apoi în limbaj comun o diviziune precisă: 48 clipe; dar acest *timp divizionar* ar fi fost imposibil dacă Brahma nu ar fi dat primul impuls roții universale; tot astfel la greci, zeul alegoric *Kairós — al ocaziei, al duratei temporale precise. Senzația tragică a scurtimii vieții umane se recuperează parțial cu speranța, tradusă în mai multe mitologii (vedică, budistă, celtică) prin mitul reîncarnărilor succesive (*samsāra) de prelungire a existenței prin reluarea ei. Omul creator de mituri a înțeles la un moment dat chiar valoarea statistică a duratei vieții sale: „Zilele anilor noștri sînt 70 de ani; la

cei mai în putere 80 de ani; iar ceea ce este mai falnic în ei este osteneală și deșertăciune căci se duc degrabă și noi zburăm" (V. T., Psalmii, XC, 10). *Timpul uman*, oricât de prelungit (*Ahasverus dintr-un mit al iudaismului medieval sau zina chineză „*Maku*) ori reluat (numărul variabil al avatarilor din filosofia mitologică a Indiei), e privit ca durată elastică, însă concretă și deci limitată. • Există unele neașteptate puncte de convergență comună între mitologia t. și ipotezele fizico-matematice despre timp, din sec. XX. În ultimele decenii ale acestui secol se vorbește despre t. ca despre o entitate ce poate fi intuită, nu însă și controlată. Masanao Toda afirmă (1982) că preocuparea omenească față de misterul t. este relativ recentă și că nici o mitologie nu a inclus cultul vreunui zeu care controlează timpul. Discutind concepția lui Toda, Solomon Marcus notează (în *Timpul*, București, 1985, p. 347) și o referință a lui J.G. Frazer; într-adevăr, savantul englez constata-se că „în religiile vechi existau numai zeiități pentru reprezentarea timpului și controlul destinului, dar nu și pentru a controla timpul ca atare” — ceea ce totuși nu este în totalitate exact, deoarece cîteva concepții mitologice despre valoarea în sine a timpului față de netimp (Vișnū care se trezește pe cobra Ananta — cf. *supra*, sau Brahmā dînd primul impuls roții timpului; Zurvan din mitul cosmogonic iranian în care t. iese din inexistență și chiar Cel-vechi-de-zile din cartea profetului Daniel (V.T.) și din *Apocalipsul lui Ioan Teologul* (N.T.) constituie o tentativă de control mitologic al timpului. Variabilitatea înțelegerii noțiunii de timp ține de preocupările preferențiale; un tablou succint dă Solomon Marcus (*op. cit.*, p. 9); astfel pentru matematician t. e un parametru reprezentabil pe axa numerelor reale, pentru fizician e o proprietate a materiei, pentru biolog — procesele periodice din organismele vii, pentru psiholog — percepția și trăirea subiectivă a evenimentelor, pentru lingvist — modul de gramaticalizare a categoriilor temporale, pentru informatician — timpul de calcul al algoritmilor, pentru economist — încorporarea timpului în mărfuri, pentru sociolog — bugetul de timp al diverselor categorii sociale, pentru literat și artist — manipularea timpului narativ sau dramatic și spațializarea perspectivei temporale, în fine — timpul miturilor, al istoriei etc. Dar toate aceste valori convenționale sînt de fapt definițiile unor efecte particulare ale t. asupra unor categorii de fenomene și evenimente care dirijează existența lumii vii și a lumii obiectuale. *Timpul*, în totalitatea lui, așa cum încearcă să-l explice filosofia, *mitologia, *religia — este o noțiune încă inabordabilă minții omenești și rămîne încă un concept misterios.

§ Georges Dumézil, *Temps et Mythes* (în *Recherches Philosophiques* V. Paris, 1935—1936); W. Bogoraz, *Ideas of space and time in the conception of primitive religion* (în *American Anthropologist*. N. S., vol. 27, 2 apr. 1917; B. Богораз (Тав), *Эннуменъ и времени*, Москва, 1923; Paul Mus, *La Notion du temps réversible*

dans la *mythologie bouddhique*, Melun, 1939; H. Reuter, *Die Zeit, eine religionis wissenschaftliche Untersuchung*. Bonn, 1941 §§

Tinerețe fără bătrînețe *Mit prezent în zone mitologice, referitor la timpul relativist și la raportul diferențiat între timpul obiectiv al lumii din realitatea imediată și timpul subiectiv al eroului care suportă o translație pe alt tărîm (~ *Tărîmul Celdlalt*) unde vremea se scurge mult mai încet decît în lumea terestră comună (→ *timpul*). ~ *Celții* au cîteva variante asemănătoare: irlandezul *Brain (în saga *Peripețiile lui Brain fiul lui Feibail*), navigînd spre apus și petrecînd cu insoțitorii un an subiectiv în Țara Fecioarelor de pe ins. *Aballon, întors acasă, constată că nu-l mai cunosc compatrioții, dar că tradiția amintește de o călătorie a unui strămoș Brain. ~ Tema e prezentă în unele *apocrife biblice*; cînd *Ingerul îi spune lui *Isaia, în cer: „Nu două ceasuri ai stat, ci 32 de ani”, *profetul se înspăimîntă de trecerea biologică a timpului, dar ingerul precizează: „Nu vei fi bătrîn!” (apocriful slavon *Vedenia lui Isaia*, sec. II—III). ~ În *Vietnam*, un personaj mitic, Ty Thyk, găsește pe mare muntele plutitor Fi Lai cu 36 peșteri, stăpînit de *zina Ngui (căreia călătorul îi devine ginere), dar muntele plutește fără a se opri vreodată și fără a trece de două ori prin același loc; iar cînd Ty Thyk se întoarce acasă după o absență crezută de cîteva zile, constată că a lipsit un secol. ~ Într-un mit din *Japonia*, Urasima Taro e dus de o broască testoasă în palatul marin al unui *dragon unde petrece 2—3 zile subiective, echivalente cu 700 ani obiectivi de acasă. ~ Un mit kartvel din *Caucaz* conține un decalaj mult mai mare între timpul subiectiv al eroului, care stă 3—4 zile în Palatul de Cristal al Frumuseții, de pe un tărîm de mare, și timpul obiectiv: 1 000 de ani. ~ Folclorul epic din *România* cuprinde numeroase variante ale mitului: în palatul Tinereții fără bătrînețe, „Făt-Frumos e sfătuit la plecarea de ea și de celelalte zine: „Părinții tăi nu mai trăiesc de sute de ani, și chiar tu, ducîndu-te, ne temem că nu te vei întoarce”; găsind acasă ruine și întrebînd de părinți, oamenii îi spun că „bunii lor au ziseră de la străbunii lor povestindu-se de asemenea fleacuri”, iar călătorul e contrariat: „Cum se poate una ca asta? mai alaltăieri am trecut pe aici!” (basmul *Tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte*, col. P. Ispirescu); un alt mit intră chiar în amănunte de pelerinări cronospațiale: „Trecuseră mii de ani de cînd zbura el ca gîndul din stea în stea și, cînd simți că-i vine dor de frați și de pămînt, se lăsă ca gîndul în adîncurile văzduhului și porni în zdrențele lui vechi spre palatul frăților”, dar deplasîndu-se „băgă de seamă că pămîntul era copt și pîrjolit de arșița soarelui, că nu mai era pe el nici iarbă și nici viață. Toate pieriseră! Nu mai erau nici oameni și nici ierburi. Numai palatele de marmoră ale fraților mai străluceau în bătaia fierbinte a soarelui. Nu-și putea da seama nici cînd au murit, nici unde sînt îngropați” (basmul *Trei copii săraci*, col. Cristea Sandu-Timoc).

Tinia Zeul suprem, în *mitologia etruscă, element prim în triada maximă, împreună cu *Uni și *Menrva (identificată de romani cu triada *Iupiter — *Iuno — *Minerva), dar în primul rând zeu al *cerului (cerul fiind divizat, în concepția etruscă, în 16 zone, fiecare locuită de câte un zeu); după Plinius cel Bătrîn (*Istoria Naturală*, II, 43, 138), triada făcea parte dintr-eneadă, care avea mai ales menirea lansării fulgerelor, acesta fiind și atributul principal, alături de conducerea universului, al lui T. În ceea ce numiseră romanii *disciplina etrusca*, un rol principal în *magia religioasă îl aveau „cărțile fulgurante“ (atribuite *Nimfei *Begoie) cuprinzând principiile divinatorii (→ *divinație*) ale interpretării, dar se pare și ale producerii fulgerelor și trăsnetelor. M. T. Cicero scrie: „Etruscii au observat fulgerele și trăsnetele și au explicat multe fenomene și miracole ale naturii“ (*Despre divinație*, I, 41).

Tinirau Zeul oceanului în mitologia polineziană (→ *mitologii din Oceania*), având două fețe (ca *Janus): una prietenoasă, alta posacă, dar și două trupuri: unul divin, în formă de pește ancestral (o urmă totemică; → *totem*), altul omenesc, și chiar două existențe diferite: în ipostaza umană e frumos, atrăgător, amabil, fiind idealul fetelor din Polinesia; în cealaltă ipostază (numit în Polinesia de Est fie „Domnul Mărilor“, fie „Nesățiosul“) e înfricoșător, stîrnind groaza și apărînd uneori ca o pasăre războinică plutitoare prin aer, a cărei umbră acoperă marea și înghite lacomă corăbii întregi cu corăbierii din ele. T. are bune relații cu vietățile mării, cu care comunică mereu, iar balena Tutunui îi e prietenă și vehicul oceanic. Din unele *mituri (mai ales din Polinesia de Vest) rezultă că T. nu e zeu, ci a fost prima căpetenie tribală sau un erou mitic, devenit protectorul bărbatilor tineri; un asemenea mit spune că T., pe cînd era șef de trib, se împrietenise cu preotul Kae, care furîndu-i prin *descîntece balena Tutunui, a ucis-o și a fript-o ca s-o mănînce cu ai săi, dar a fost pedepsit de T., care l-a scufundat într-un somn magic, transportîndu-l aerian în satul său.

Tir Zeu sapiențial și oracular (→ *oracole*) în mitologia armeană (→ *mitologii cauziene*), o divinitate complexă, poliatributivă; ca scrib personal al zeului suprem *Aramazd, T. este venerat ca patron al scrierii, artelor și științelor și totodată ca mentor și învățător al corpului sacerdotal (→ *sacerdot*); dar zeul vestește pe oameni asupra evenimentelor viitoare din viața poporului și din viața intimă a fiecărui ins, desigur, pe cale onirică; visele oraculare trimise de el sînt tîlcuite de preoți.

Tirawa Zeul suprem în *panteonul micului trib pawnee din Oklahoma, S.U.A. (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), creatorul lumii și distrugătorul ei viitor, șeful unui panteon aproape numai astronomic: Steaua Dimineții, Steaua Serii, Marea Stea Neagră (meteorică), Steaua Nordului (Polară), Vîntul de Nord, Soarele, Luna, Paruxti (tunetul); ca diriguiitor universal, T. operează prin acești mesageri (Steaua Dimi-

neții a dat viață oamenilor și le-a revelat viitorul sfîrșit al lumii, cînd soarele întii va străluci mai tare, apoi se va stinge de tot; Paruxti, legat de ceremoniile agrare: Sărbătoarea tunetului, la începutul primăverii, apoi sădirea porumbului — zeul subaltern Paruxti fiind întruparea mistică absolută a 4 slujitori ai lui T.: Vîntul — simbolizat de Steaua Serii, Norul, Trăsnetul și Tunetul). T. și toți zeii săi se retrag iarna în locuri cerești ferite, întorcîndu-se primăvara, dacă sînt invocați de oameni; dacă la începutul primăverii Paruxti străbate cerul spre vest în mijlocul unei furtuni însemnă că viața a reînceput firesc și T. privește pămîntul, fiind gata să primească *ofrandele dăruite de oameni. *Ritualul agrar de primăvară a fost comunicat inițial de Spiritul Apelor, în numele lui T., și se conservă în cadrul unor *mistere sacerdotale. T. nu e reprezentat antropomorfic, fiind inclus însă în toate ființele și lucrurile lumii (într-un gen primitiv de viziune panteistă; → *panteism*); privirea lui se materializează în fulger, răsuflarea în vînt. Stelele, făcute de T. cu scopuri complexe, sînt destinate a-i călăuzi pe oameni la drum, iar la sfîrșitul lumii ele vor cădea pe pămînt și se vor amesteca printre oameni, anunțîndu-i că ei înșiși vor deveni stele. *Antropogonia efectuată de T. este de tip experimental, iar distrugerea omenirii este (sau poate fi) ciclică. La început, T. a făcut o stirpe de *giganți (*Ființele Minunate*), pe care însă, nemulțumit, a distrus-o printr-un triplu *potop, compus dintr-o ploaie din cer și două puhoai de ape revărsate din nord și din sud: iar cînd a oprit torentul dinspre nord-vest cu trupul unui bizon bătrîn, Steaua Dimineții și Steaua Serii (Luceafărul de dimineată și Luceafărul de seară sau planeta Venus) au confectionat în sfîrșit omenirea, Steaua Dimineții formulînd o profeție escatologică: în preajma *sfîrșitului lumii, luna se va face mai întii roșie, apoi neagră — iar atunci va muri o mare căpetenie; după stingerea soarelui, Steaua Nordului, care rămăsese fixă de veghe, va pieri, iar Steaua Sudului va lua în stăpînire lumea, cît timp vor cădea pe pămînt toate celelalte stele pînă cînd oamenii se vor pregăti să le ia locul. Bizonului, pus odinioară stavilă apelor, îi cade câte un fir de păr în fiecare an; cînd îi va cădea ultimul, nu va mai fi pe pămînt nici o ființă. Dar T. dispune de 4 moduri de a distruge omenirea: apele, furtunile, focul ceresc, stingerea soarelui; făgăduiește însă a nu mai repeta potopul.

§ A. Dorsey, *The Pawnee Mythology*, Washington, 1906

Tistrya Divinitate antidemonică din *mitologia iraniană, omologată cu steaua Sirius din cauza strălucirii acesteia și a rolului în marcarea sezonului pluvial; încă în perioada preavestică (→ *Avesta*), T. fusese adorat ca zeu al ploii și astrul binefăcător care dă pămîntului apă, fecundîndu-l și combătînd astfel seceta adusă de *demonul *Apoasha, dar și acțiunea nefastă a doi demoni feminini: *duhul răufăcător Pairika și personificarea foametei — Duzyairya. Războiul lui T. cu Apoasha, ridicat la proporții cosmice, se desfășoară cu victorii și înfrîngerii pînă

la duelul final din a treia zi, cînd „splendidul Tistrya îl înfrînge pe demonul Apaosha“, îl alungă, „umflă și zbuciumă lacul“ Vourukasha și, ridicîndu-se împreună cu steaua Satavaesha, după ce pe muntele Hindva apar norii, „împinge aburii limpezi, norii alcătuiți, iar o boare de vînt îi aduce întîi pe căile de unde începe *Haoma cea nobilă și sporitoare de viață, de unde apoi un vînt zglobiu, adîind de la Mazda, aduce grindină și ploaie în felurite ținuturi și cetăți din cele șapte țări; și apele lumii sînt „mișcate de Apam-napat“ (*Avesta, Yasht, VIII, 28—34*).

Titani (grec. Τίτάνες) Grup potrivit *zeilor olimpici, din *mitologia greacă. Angajat, ulterior emancipării sale, în războiul contra T. (→ *Titanomahia*), *Zeus cucerește universul. T. din prima generație (uranizii născuți de *Gaia de la *Uranos) sînt 12: 6 Titani: *Koiros, *Krios, *Kronos, *Hyperion, *Iapetos, *Okeanos și 6 Titanide: *Mnemosyne, *Phoibe, *Rhea, *Theia, *Themis și *Tethys; li se adaugă o nouă generație, născută din căsătorii consanguine: *Helios, *Leto, cele 9 *Muze, *Atlas, *Epimetheus, *Prometheus. Totuși, în *miturile clasice, unii T. și toate Titanidele devin apoi divinități recunoscute de *teologia greacă, venerate în cadrul panteonului oficial, iar unele Titanide ajung soțiile unor zei olimpici. T. sînt de fapt divinități arhaice, personificînd mai ales forțele naturii, atît prin latura unor atribute pozitive, cît și în latura lor catastrofală. Considerați de tradiția greacă adesea iraționali și necunoscînd măsura și ordinea, ei reprezentau — în gîndirea filosofiei mitologice — îndeosebi forța oarbă a violenței primitive; totuși interpretarea timpurie greacă era tendențioasă, căci în opera filosofilor epocii postsocratice (*Platon) și în opera tragicilor (în special Eschil), unii T. (Atlas, Mnemosyne, Themis și îndeosebi Prometheus) apar, dacă nu superiori, cel puțin egali olimpicienilor. *Simbolul fabulistic din interpretarea religioasă clasică afirmă însă că, în Titanomahie, T. au fost biruți, fiindcă olimpicienii erau călăuziți de înțelepciune și astfel au instaurat ordinea în univers, deși alegoria fundamentală conține ideea conflictului de concurență.

Titanide → *Titani*

Titanomahia *Războiul ceresc din *mitologia greacă, purtat de *Zeus zece ani, pentru înfrîngerea tatălui său *Kronos și a celorlalți *Titani; prin aceasta, T. este *simbolul supunerii timpului și are drept consecință cucerirea universului de către zeii olimpici (sau cronizi).

tlachtli *Joc ritual cu mingea, de origine toltecă, practicat de toate popoarele din Valea Mexicului precolumbian (tolteci, azteci, maya, quiché) pe terenuri dreptunghiulare (ca niște alei pietruite, de aprox. 77 × 229 m), cu șiruri de bănci pe două laturi și cu ziduri verticale sau înclinate pe alte două. Inventat, după tradiție, de regele mitic toltec *Topiltzin și practicat cu o minge sferică de cauciuc plin (2—4 kg), jocul se disputa între două echipe fiecare de cîte 2—10 jucători, care, lovind mingea după un regulament riguros — numai cu genunchiul sau cotul, trebuia s-o arunce prin inelul de

piatră din zidul echipei adverse; mingea fiind grea, jucătorii erau echipați cu costume și căști de protecție. Căpitanul echipei învingătoare rețea capul căpitanului învins, prezentîndu-se cu el în fața publicului compus din rege, suita sa, marii preoți și înalții demnitari. Joc ritual, t. reproducea jocul magic al *zeilor, care se credea că decid destinul lumii jucînd t. în cer cu stelele (deci *mitul includea ideea sfericității astrelor). Jocul ritual terestru (care precedă două jocuri moderne: rugby și basse-ball) se disputa în numele zeului furtunii, *Huracan, și al zeului ploii, *Tlaloc. Mingile se făceau din „lacrimile albe ale arborelui sfînt“ de cauciuc (*hevea*), scurse din „rana“ copacului; rituală era și confecționarea mingilor; statul aztec al lui Moctezuma primea în capitală (Tenochtitlan) — după *Codicele Mendoza* — 16 000 mingi anual, ca impozit de la cele 22 orașe din sud-vestul Mexicului. Scene rituale de t. figurează în basoreliefurile frizei unui palat din Chichen-Itza. ● Jocul cu mingea, consacrat adesea unor divinități locale, dar fără amploarea din Valea Mexicului, s-a practicat și în restul lumii: în Hellada: *aporraxis* — minge lovită, *ourania* — minge prinsă din aer, *episkyros* — minge lovită cu piciorul (mingile fiind de bășici sau cirpe); menționat neclar și în Egipt, jocul se practica mai ales la Roma (îndeosebi *pagană*), devenind însă profan; mingea romană (*pila*) nu avea semnificație religioasă, numai ludică (*pila ludere*); totuși Plautus spune: „zeii se joacă cu noi, oamenii, ca și cu niște mingi“ (*di nos quasi pilas homines habent — Truculentus, v. 706*), dublînd fără să știe concepția aztecă despre destinul omenesc în palma zeului sau sensul simbolic al jocului t.

Tlaloc Zeul aztec al ploii și al trăsnetului (corespunzînd totonacului *Tajin, zapotecului *Cocijo și zeului maya *Chaak), dar și ocrotitorul munților și al fîntînilor; în epoca de consolidare a *religiei aztece, devine zeul suprem și e adorat drept cel mai mare binefăcător, întrucît atunci este socotit și protectorul decisiv al germinației (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Zeu al Sudului, avînd albastrul drept culoare simbolică, locuiește în primul din cele 13 ceruri: *Tlalocan* (Țara apelor și a cețurilor), de unde trimite ploile și trăsnetele. În reprezentările plastice, totdeauna antropomorfe, din ambele sale mîini curge apa, iar la picioarele lui se zbuguie animale marine. **Tlaxayamanac** Zeiță nahuatlă (poate preaztecă), un fel de *Atlas feminin, avînd un epitet ciudat: „Cea care sprijină pămîntul“ (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Tlazoltēotl, Stranie zeiță *htonice aztecă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) a *Pămîntului (Maica Gliei) și a tuturor deșeurilor *vieții, a tuturor *păcatelor carnale, a murdăriei și gunoaielor (*Tlaelquani* — Mîncătoarea de spurcăciuni), dar și protectoarea nașterilor (ea însăși mamă a zeului *Cinteotl, al porumbului), numită în acest caz *Toci* — Bunica Oamenilor, cu semnificație duală: fertilitatea absolută și *moartea totală; în acest complex

atributiv, **T.** este de fapt divinitatea integrală; ea ocrotește fertilitatea totală (porumbul recoltat, uscat și depozitat pentru consum), de asemenea fecunditatea femeilor și femelelor animale, iar în contrast patronează războiul și moartea. În șirul de ceremonii rituale din cadrul cultivării și recoltării porumbului, ultimul *ritual, al porumbului copt (adică la sfârșitul recoltării), era îndeplinit de azteci în numele acestei zeițe, în ipostaza *Toci*, într-o formă complexă cu numeroase semnificații simbolice: femeia de *sacrificiu, figurînd ipostaza agrară a zeiței, purtînd tocmai de aceea, pe durata ceremonială, numele *Toci*, era decapitată și scalpată, scalpul ei servindu-i ca mantie altui figurant — un preot considerat renăscut din *Toci*; după defilarea războinicilor prin fața lui, el devenea un *șap ispășitor (în semnificația ipostazei în care **T.** preia toate *păcatele lumii), iar în acea etapă se executau cîteva *dansuri rituale, apoi regele, urmat de un imens alai popular, arunca în fața figurantului renăscutei *Toci* tot ce îi cădea în mînă, alungînd-o pe zeiță din țară; iar cînd preotul figurant, înfășurat în pielea femeii sacrificate, ajungea la graniță, el spînzura simbolic scalpul cu brațele deschise și astfel încheia ritualul. **T.** era venerată cu evlavie pentru că, fiind *simbolul pămîntului care devorează totul, oamenii credeau că ia asupra ei, înghițindu-le, toate păcatele omenesii; în cultul zeiței **T.** s-a născut prima dată la azteci și ritualul spovedaniei, oferind absolvirea totală de păcate, dar putîndu-se face o singură dată în viață. Uneori, **T.** era reprezentată călărind pe o coadă de mătură, ca vrăjitoare; alteori ținea într-o mînă un șarpe, probabil ca simbol falic.

Tloque Nahuque (*Stăpînul din preajmă*) *Zeul aztec creator* (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), „cel datorită căruia trăiesc toți”, donatorul primordial al oricărei vieți (chiar și al vieții sale proprii, întrucît s-a născocit el însuși pe sine), căutătorul de adevăr și zeul care hrănește omenirea; în sens mai abstract, era socotit totodată vecinătatea cosmică apropiată, nemijlocită, în această ipostază fiind confundat, rareori, în semnificație numai atributivă, cu dualitatea supremă *Ometeotl.

To Korvuvu *Zeul sau erou mitic melanesian, adorat de triburile din peninsula Gazelei* (→ *mitologii din Oceania*), avînd un rol în *antropogonie. Una din isprăvile lui: uciderea unui uriaș porc monstruos. De obicei **T.K.** e secundat de fratele său *To Kabinana*; fiind tineri, își fac amîndoi femei din nuci de cocos, dar **T.K.** își scapă stingaci nuca lui pe pămînt, încît partea inferioară (cea „fără ochi”) se strivește, socotindu-se că de atunci o parte dintre femei sînt urite și cu nasul turtit. Nerozia lui **T.K.** produce și alte pagube; el a plămuit rechinul, ca să poată prinde mai mult pește, însă rechinul lui, nemulțumit cu peștele, a început să prindă și oameni; altă dată, cînd mama sa era în cursul actului magic de întinerire și își lepădase pielea bătrînă ca să și-o schimbe cu una tînără, **T.K.** a strigat-o sperînd-o și

făcînd-o să nu mai deosebească pieile, ba chiar să n-o mai poată regăsi pe cea tînără, astfel că oamenii, de atunci, au devenit muritori; în concepția melanesiană, mortalitatea omenească nu se datorește decît uitării artei străvechi a schimbării periodice a pielii. Într-o variantă, *To Korvuvu* și *To Kabinana* au pescuit pămîntul din adîncul mării (ca și *Mau).

Tokarev, Serghei Aleksandrovici *Etnograf sovietic și istoric al fenomenului religios general, profesor de etnografie la Universitatea Lomonosov din Moscova (n. 1899). T. nu acceptă o istorie propriu-zisă a *religiilor ca întreprindere științifică în cadrul culturii, întrucît concepția istoricului vizează numai prezența particulară a religiilor în istoria omenirii: „Dar o istorie independentă a religiilor nu există; acest lucru l-a relevat chiar Karl Marx. Istoria religiei este reflectarea oamenilor înșiși. Religia este o formă a conștiinței sociale în care se reflectă denaturat existența socială, adică condițiile vieții materiale a oamenilor. Îndată ce se schimbă această existență, se schimbă și reflectarea ei religioasă” (în prefața *Din partea autorului*, reproducusă în trad. rom. din ed. III, *Religia în istoria popoarelor lumii*, București 1982, p. 15). În alte scrieri, **T.** — continuînd tradiția lui V.G. Plehanov — supune criticii marxiste și teoria generală a *animismului, considerînd că animismul e prezent în orice religie; de asemenea **T.** s-a ocupat de rădăcinile sociale ale formelor de *tabu, ca și de descifrarea esenței sociale a *totemismului. În 1980—1982, a apărut o amplă lucrare enciclopedică, asumîndu-și exhaustivitatea, însă tratînd subiectele preferențial, despre **miturile popoarelor lumii*, sub îngrijirea lui **T.**, care figurează ca redactor principal; într-o introducere, semnată împreună cu E.M. Meletinski, *mitologia ca fenomen general e tratată drept fantezie pură; mitologiile primitive, „deși se află în strînsă legătură cu religia”, totuși nu pot fi „alăturate” religiei; iar „în pragul societății de clasă” mitologia e supusă „unei transformări substanțiale”, *zeii, semizeii, eroii, *demonii, „intră în relații complexe” de „rudenie, matrimoniale, ierarhice” (*Мифы народов мира*, I, p. 14). Lucrările lui **T.**, potrivit observației prefațatorului traducerii românești din *Religia în istoria popoarelor lumii*, Paul Popescu-Neveanu, se disting prin „fermitate ideologică remarcabilă”.*

§ *Ранние формы религии и их развитие*, Москва, 1964; *Религия в истории народов мира*, Москва, 1964; *Мифы народов мира. Энциклопедия*, I-II, Главный редактор С. А. Токарев, Москва, 1980-1982

Toma din Aquino (*Tommaso d'Aquino; Thomas Aquinas*) Călugăr catolic dominican (1225—1274), filosof scolastic, teolog catolic și Doctor al Bisericii (prezînd la catedrele de *teologie din universitățile de la Roma, Bologna, Neapole și mai ales Paris), care a realizat, în felul său, o îmbinare între filosofia aristotelică și doctrina catolică (→ *creștinism*) într-un cadru de gîndire înclinată spre raționa-

lism, enunțând principiul armoniei între *credință și rațiune, adică între *religie și știință. Discipol al lui Albert cel Mare (Albert von Bollstädt — dominican și teolog catolic, totodată important filosof scolastic și savant experimentalist), **T. din A.** cunoaște apoi temeinic filosofia lui Aristotel (pătrunsă în Occidentul medieval datorită învățaților arabi, în sec. X—XI, în special lui Avicenna), care astfel devine el accesibilă teologiei creștine. Având numeroși adversari în timpul vieții și în primele decenii de după moarte, dar și respectat, **T. din A.** este invitat de papa Grigore X (→ *papi*) la Conciliul ecumenic XIV (al II-lea din Lyon), în 1274, ca unul dintre cei mai de seamă Doctori ai Bisericii, unde însă teologul nu a mai putut ajunge, murind în călătorie, la popasul de la minăstirea Fossa Nuova. Postum, i s-a decernat titlul de *Doctor angelicus*, iar în secolele următoare, doctrina sa a devenit instrumentul principal al teologiei catolice în lupta ei împotriva *erezilor și disidențelor schismatice (mișcarea lui Jan *Hus, *Reforma etc.), pentru ca din 1879, prin ratificarea vaticană enunțată în enciclica *Aeterni Patris*, doctrina tomistă să devină filosofia catolică oficială (→ *tomism*). Cercetarea filosofică a lui **T. din A.** s-a consacrat cu profunzime — deopotrivă cu vocația sa fundamentală pentru teologie — metafizicii și logicii, teoriei cunoașterii și antropologiei. Ca metafizician, în cadrul — cum o numea el — *teologiei naturale*, a inclus cele 5 demonstrații ale existenței lui *Dumnezeu. *Dogma existenței lui Dumnezeu (spre deosebire de afirmația din epoca *patristică după care această existență este de la sine înțeleasă, deci evidentă, spre deosebire de sf. *Augustin, în concepția căruia Dumnezeu poate fi găsit în străfundurile sufletuștii ale omului, spre deosebire chiar de baza apriorică din demonstrarea ontologică a lui *Anselm de Canterbury, insuficientă pentru optica teologiei naturale) **T. din A.** — care refuză orice dovezi apriorice, consideră necesară demonstrația rațională; el își deduce cele cinci dovezi din mișcarea (*ex motu*) universală ce își are inevitabilă sa cauzalitate; din rațiunea cauzei producătoare (*ex ratione causae efficientis*); de la noțiunea de întâmplare și necesitate (*ex contingente [possibili] et necessario*); de la treptele desăvârșirii (*ex gradibus perfectionis*); din deducția guvernării divine a lumii (*ex gubernatione rerum*). Esența lui Dumnezeu se identifică în existența lui, însă *essentia* și *esse* sint neidentice în creația divină, creată fiind esența care a dobândit existență; astfel, *ens* (tot ce există) coincide cu *unum* (unul) — *verum* (adevărat) sau *bonum* (bun). **T. din A.** definește pe Dumnezeu în primul rînd prin independența lui absolută față de lumea terestră și de lumea cerească și prin dependența lor totală față de el. Gîndirea lui **T. din A.** a găsit o variantă originală în tradiția scolastică a *teoriei celor două adevăruri contrare* (pe baza căreia avea să fie atacat el însuși de arhiepiscopul Parisului, Étienne Tempier, trei ani după moarte); deosebindu-se și de școala din Chartres

(care constata legalitatea obiectivă a contradicțiilor dintre afirmațiile științei și ale religiei) și, cu atât mai mult, de concepția lui *Maimonides sau a lui Roger Bacon (*Doctor mirabilis*), **T. din A.** vede o deosebire totală între știință și religie prin metoda diferențiată de a obține adevărul, știința și filosofia deducîndu-și adevărurile din experiment și rațiune, iar teologia obținîndu-și propriile adevăruri din *revelație și din Sfînta Scriptură (→ *Biblia*); totuși, deosebirea radicală de metodă nu deosebește decît parțial obiectul fiecăreia. Pe de altă parte, teologul constată că teologia are unele dogme care necesită o fundamentare filosofică; astfel, el consideră că există dogme ale credinței care *pot* fi înțelese rațional (existența și unicitatea lui Dumnezeu, nemurirea sufletului) și altele care *nu pot* fi înțelese cu ajutorul rațiunii (geneza, trinitatea, *păcatul originar). Raportul între teologie și filosofie a fost stabilit de **T. din A.** într-un postulat care, față de teologia anterioară, era un pas înainte, dar care nu a reușit să supraviețuiască în sine: „*filosofia este serva teologiei*” (în sensul că teologia utilizează filosofia și principiile rațiunii spre a face revelația mai accesibilă minții omenești); teologia, ca „*sacra doctrina*”, se întemeiază însă în ultimă instanță pe lumina *revelației* (*lumen divinae revelationis*). În teoria cunoașterii (în cadrul căreia filosoful postulează că știința nu este înăscută), construită de **T. din A.** pe ideea existenței reale a universului, el afirmă că omului îi sint accesibile două căi cognitive: simțul și intelectul. În logică (de fapt în logica modală), gînditorul stabilește 6 factori modali: adevărat, fals, necesar, posibil, întîmplător, imposibil. În antropologia sa, el privește individul uman ca pe o unire a sufletului cu corpul pe care îl animă, sufletul fiind imaterial și substanțial, fără a reprezenta el singur omul, pentru că se realizează numai prin trup și nu este numai motorul trupului care ar acționa din afară, ci e forma lui substanțială și unică, iar intelectul este esență numai la Dumnezeu, la om nefiind decît potența esenței, de unde rezultă, după **T. din A.**, că nu intelectul cugetă, ci omul prin intelect. Ampla operă a lui **T. din A.** este un sistem bine încheiat, egal sieși. Metodologia, firește scolastică, urmărește ca fiecare *articulus* (secțiune) să debuteze prin expunerea tuturor argumentelor favorabile tezei pe care autorul o combate, iar după aceea, punct cu punct, sint demontate toate afirmațiile adverse printr-o riguroasă contraargumentație. *Summa Theologiae* (scriere foarte vastă, se pare neterminată, conținînd 3 000 secțiuni tematice) — ultima operă a lui **T. din A.** și cea mai celebră, este o încununare a eforturilor teologului filosof de a construi baza filosofică a creștinismului catolic. Această lucrare, care părăse a revoluționa inițial gîndirea catolică, a devenit ghidul dogmatic al Bisericii catolice după care, timp de 7 secole, a fost măsurată credința și au fost clasificate orice afirmații neconforme normelor

tomiste, drept *erezii. Concepția chistică e cuprinsă în această frază sintetică: „În misterul Intrupării trebuie să vedem mai curînd mișcarea de pogorie a deplinătății dumnezeiești în profunzimile naturii umane, decît mișcarea de înălțare spre Dumnezeu a naturii omenești, presupusă ca preexistentă” (*Summa Theologiae*, III, 34); tot astfel e rezolvată vechea întrebare a coexistenței binelui și răului: „Nimic nu poate fi rău în esența sa. Este demonstrat că fiecare ființă, în măsura în care este ființă, întruchipează binele și că răul nu există decît ca o parte a binelui” (*op. cit.*, I, B 49, a3), deoarece *Diabolus est caput omnium malorum* — „Diavolul e capul tuturor relelor” (*op. cit.*, III, 8, 7). Prima dintre cele două sume ale lui T. din A. — *Summa de veritate catholicae fidei contra gentiles* (*Suma adevărului credinței catolice împotriva păgînilor*), numită ulterior adesea și *Summa Philosophiae*, din cauza referirilor rare la Scriptură și a abundenței aserțiunilor strict filosofice, este o operă polemică, atacînd filosofia arabă ale cărei idei, răspindite în scolasticismul latin, păreau să impurifice credința creștină. Alte opere sînt consacrate fie comentării diferitelor texte biblice, fie comentariilor pe teme teologice și filosofice (asupra scrierilor teologice ale lui Boetius, asupra „Numelor divine”, asupra „Areopagiticului” ș.a.), fie dezbaterii unor probleme controversate (*Questiones disputatae*), fie, în sfîrșit, unor tratate preponderant filosofice (*De unitate intellectus contra averroistas* — contra discipolilor lui Averroes, în problema disputată a unității intelectului; *De ente et essentia* — despre existență și esență). În sec. XX, opiniile despre opera lui T. din A. sînt împărțite chiar în aria gândirii creștine, iar demonstrațiile și postulatele filosofului nu mai pot fi considerate infailibile, chiar dacă, în 1323, Thomas Aquinas a fost canonizat sînt (Sfîntul Toma). Dacă pentru filosoful catolic Jacques Maritain, important neotomist (→ *neotomism*), T. din A. este „profetul rațiunii” și „apostolul vremii noi” (*De Bergson à Thomas d'Aquin*, Paris, 1947, p. 132), pentru teologul protestant Henri Verbist, el „era un geniu autentic, însă un geniu al sec. XIII”. Tezele fundamentale ale lui T. din A. au pătuit sub presiunea timpului, însă nu numai pentru că acest partizan al rațiunii crezuse integral în normalitatea *miracolului, dar mai ales fiindcă doctrina sa, intrată în impact cu dezvoltarea gândirii științifice de după Renaștere, a pătruns într-o epocă în care scolasticismul căpăta tot mai larg un sens peiorativ.

§ Thomas Aquinas, *Opera omnia*, I—XXV, Parma, 1852—1873; ed. nouă, New York, 1948; A. D. Sertillanges, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1928; Jacques Maritain, *De Bergson à Thomas d'Aquin*, Paris, 1947; J. Hessen, *Thomas von Aquin und wir*. Monaco—Basel, 1955; M. D. Chenu, *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1955; Umberto Eco, *Il problema estetico in San Tommaso*, Torino, 1956; G. K. Chesterton, *St. Thomas Aquinas*, Garden City, 1957

tomism Curent filosofico-teologic în cadrul *creștinismului catolic, întemeiat pe filosofia lui Aristotel și pe scolasticismul medieval și dezvoltat din învățătura lui *Toma din Aquino (1225—1274), călugăr dominican italian și Doctor al Bisericii. Doctrina tomistă, reprezentînd un progres în istoria doctrinelor teologice creștine, de la *patristică pînă la primii teologi aparținînd filosofiei scolastice, rezidă în îmbinarea între filosofia aristotelică și doctrina catolică, pe temeiul unei tendințe ponderate spre raționalism și al enunțării principiului armoniei între *credință și rațiune, adică între *religie și știință. Dreptul la gîndirea filosofică în t. este limitat prin postulatul formulat de Toma din Aquino: „filosofia este serva teologiei”, în care se află cauza îndelungatei anchilozări a gîndirii europene aflate sub controlul sau influența catolicismului. Totuși, în 1879, papa Leon XIII (prin enciclica *Aeterni Patris*: → *papi*) a stabilit principiile de reconsiderare a filosofiei tomiste, care a fost de altfel totdeauna filosofia oficială a Bisericii catolice. Potrivit justificării tomiste, *teologia utilizează filosofia și principiile rațiunii, cu scopul de a ajuta mintea omenescă să înțeleagă *revelația divină. T. consideră, în virtutea argumentării întemeietorului său (care a și formulat 5 demonstrații ale existenței lui *Dumnezeu), că esența lui Dumnezeu identificîndu-se în existența lui, ele sînt neidentice în creația divină; tot astfel, t. acceptă *dogme inteligibile rațional (existența și unicitatea lui Dumnezeu, nemurirea sufletului) și ininteligibile altfel decît prin credință (geneza, trinitatea, *păcatul originar). Răul, absent în sine, există numai ca o parte a binelui, cauza lui generală fiind numai *Diavolul, generatorul tuturor relelor. În acest plan, cosmologia tomistă (care, sub influența concepției ierarhiei din opera lui Dionisie Areopagitul, își reprezintă universul mai mult în optică socială decît cosmologică sau metafizică, ca pe o societate feudală) ajunge la concluzia că „perfecțiunea Universului impune o inegalitate a lucrurilor, întru înfăptuirea tuturor treptelor desăvîrșirii” (*Summa Theologiae*, I, q, 48, 2e); așadar, răul din lume nu este decît aparența în spatele căreia se ascunde binele. În cadrul acestei armonii divine universale, desigur, lumea noastră e un unicat cosmic, singura operă a voinței divine, căreia i-au stat la îndemînă infinite posibilități, dar care s-a decis pentru această variantă în virtutea armoniei generale. În întreaga doctrină tomistă, J. *Maritain a văzut o predică constantă asupra „întîlțării spiritului” (*Primauté du spirituel*, Paris, 1927, p. 121). Alții (H. Verbist) constată în schimb artificialitatea menținerii t. ca doctrină oficială a Bisericii (*Les grandes controverses de l'Église contemporaine*, Verviers, 1971, p. 177). Chiar dacă t. a reprezentat un pisc în dezvoltarea gândirii scolastice, totuși acest „aristotelism scolasticizat” (V. V. Sokolov) nu a putut evita criza. Efortul de salvare prin regenerarea sa în *neotomism* a răspuns unei necesități de criză, cînd Biserica catolică se simțea amenințată

din afară, ca și dinăuntru, de ostilitatea față de rațiune, și căuta o ieșire din impas. În concepția sa despre lume, noul curent oferea un sistem integral, refuzând ideea că lumea ar fi o entitate absurdă ori locul de abandonare a omenirii (cum susțin existențialistii) sau rezultatul jocului aleator al activității omenești (ca pentru pragmatici), lumea fiind, dimpotrivă, o creație reală operată de Dumnezeu, cu legile ei interne, situată pe diverse niveluri și conținând diverse aspecte. Astfel, în gândire este important în primul rând bunul simț, dar deopotrivă cu acesta și precizia logicii scolastice. În cunoaștere, se subliniază primatul metafizicii care, izolată de științele particulare, le dictează conduita (adică propriile ei principii), deoarece numai metafizica are raport cu infinitul și transcendentul. Printre cei mai importanți gânditori neotomiști sînt: *Jacques Maritain* — modernizator al credinței și partizan al unui *umanism integral* al civilizației creștine, ca și al *democrației creștine* — pentru care există posibilitatea unei armonii între credință și rațiune, iar dezvoltarea societății omenești i zidă în tendința sufletului nemuritor spre opera dumnezeiască, în lumina revelației oferite de **Evanghelie*; *Étienne Gilson*. — care vede în sistemul tomist o filosofie a viitorului, iar în realizarea armoniei între filosofie și teologie, o consecință inevitabilă a rațiunii; *H. Meyer* — pentru care existența lui Dumnezeu poate fi înțeleasă prin existența lumii; *Gustav Wetter*, călugăr iezuit specializat în istoria filosofiei și în filosofia marxistă, care consideră gândirea materialistă incompatibilă cu dialectica; *F. van Steenberghe*, ocupîndu-se de ontologia și epistemologia tomistă; *A. Sertillanges*, unul dintre primii neotomiști francezi, consacrat exegezei operei filosofice a lui *Toma din Aquino*. Neotomiștii, dezvoltînd ideea tomistă a analogiei existenței (*analogia entis*), împart lumea în *necreată și creată*, în *supranaturală și naturală*, astfel că și existența are două calități: ideală sau logică și intențională sau naturală; limita cunoașterii științifice o constituie, pentru neotomiști, problemele referitoare la esența existenței, ele nefiind decît de competența religiei și filosofiei, cunoașterea științifică neputînd ajunge decît pînă la cauzele secunde. Dumnezeu așadar reprezintă existența absolută în care esența și existența coincid, existența absolută fiind acțiune spirituală pură și, în consecință, Dumnezeu apărîndu-i gândirii omenești drept cauza primordială a lumii, adică izvorul a tot de este; ca atare, forma supremă, *Forma formelor* (Dumnezeu), nu este legată de materie, deoarece anume ea creează materia primordială, cu întreaga varietate de forme concrete. *Neotomismul* a năzuit deci spre o universalizare filosofico-teologică ce trebuie să opereze contopirea tuturor valorilor spiritului (credința și raționalismul, *contemplația și pragmatismul, individualismul și *ecumenismul) într-o unitate coerentă.

§ G. Manser, *Das Wesen des Thomismus*, Freiburg,

1949; P. Grenet, *Le thomisme*, ed. II, Paris, 1956; Étienne Gilson, *Le Thomisme. Introduction à la philosophie de saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1942; id., *Existentialisme chrétien*, Paris, 1948, id., *La philosophie et la théologie*, Paris, 1960; Jacques Maritain, *De Bergson à Thomas d'Aquin*, Paris, 1947; id., *Humanisme intégral*, Paris, 1936; id., *Approches de Dieu*, Paris, 1953; A. Sertillanges, *La Philosophie de saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1940; F. van Steenberghe, *Erkenntnislehre*, Zürich, 1950; H. Meyer, *Thomas von Aquin*, Paderborn, 1961

Tonacacihuatl (*Doamna-cărnii-noastre*) Zeița aztecă a nutriției, soția zeului **Tonacatecuhli* (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Tonacatecuhli Zeu aztec dispunînd de însușiri creatoare parțiale, venerat ca zeu al hranei, al întreținerii funcțiilor vitale (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); cînd e numit „Domnul reazemului nostru” și considerat căpetenie a tuturor *zeilor și stăpîn al omenirii, e adorat (împreună cu soția sa, **Tonacacihuatl*) ca formă concretă divină a marii dualități supreme **Ometeotl*.

Tonatiuh Zeu solar aztec (sau însuși **Soarele*) și divinitatea care patronează a 5-a eră nahuatlă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), adică era prezentă: 4-Cutremur (→ *sori*). Aztecii considerau *cerul lui T. un **Paradis* unde se s abileau după *moarte cei căzuți în războaie, ca și sacrificiții, femeile moarte în timpul lehuziei, regii și negiștii pierind în călătorie. Iconografia aztecă îl reprezintă ca tînar cu fața împurpurată și cu pletele de culoarea focului, de obicei așezat pe fundalul unui mare disc solar. Pentru a i se întreține perpetuu tinerețea, în cadrul *ritualului specific, i se aduceau zilnic *ofrande sacrificiale de sînge viu, ca să nu moară noaptea — cit trece prin lumea subterană; iar în arcul ceresc străbătut pînă la zenit, T. este însoțit cotidian de sufletele celor sacrificați pentru întinerirea lui, precum și de ale soldaților căzuți în războaie.

Tongoenabigus Zeu lusitan autohton, adorat pe țărmul atlantic al Iberiei (teritoriul actualei Portugalii), pînă în epoca romană; dintre atribute, i se presupune doar cheazășia *jurămintelor (patronînd riul invocat de lusitani ca martor).

Topiltzin: *Topiltzin Akxil Quetzalcôatl* Regemic toltec (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) zeificat, care în sec. X ar fi condus expansiunea toltecă spre țărmul american oriental, de la Tabasco pînă în Yucatan; apoi socotit uneori încarnarea zeului **Quetzalcôatl*, fiindcă domnise ca rege în orașul Tula, reședința terestră a zeului. E amintit vag în **Popol Vuh*, iar *Analele de la Quauhtitlan* îi atribuie invenția *jocului ritual cu mingea de cauciuc, **ilachlli*.

totem (algonkin *ototeman* — el e rudă cu mine) Noțiune simbolică referitoare la *strămoșii tribali, imaginați sub formă de animale, păsări, insecte, plante sau obiecte, ca eroi anteriori clanului sau tribului (cu genealogie legendară sau fictivă), amintirea cărora trebuie

cultivată spre binele comunității de urmași. Caracteristic populațiilor primitive, *totemismul e un sistem de *religie rudimentară, cu rigori sociale, operînd asupra vieții și activității (mai ales în societățile de vînători, pescari, crescători de animale) din cadrul clanului ori tribului; fiind o formă spirituală timpurie (pre-agrară) a comunităților în primul rînd cinegetice, t. confirmă relațiile consanguine ale ginții, extrapolate la întreaga natură. În sec. XX, totemismul mai e răspîndit sensibil la triburile australiene, unde există chiar *ritualuri totemice, compuse din recitări, invocării, gestică și mimică rituală, totul după scenarii orale fixe. *Cultul animalelor și plantelor se sprijină, în *totemism*, pe *credința în legăturile de rudenie descendentă între t. (strămoșul — animal sau plantă), adică *arhe-tipurul clanului, și grupul de urmași presupuși ai aceluia: strămoșii umani care au trăit în epoca viselor (*alcheringa); de aceea un t. este *tabu, animalele totemice neputînd fi vîndute sau ucise, nici vătămăte: adesea triburile australiene, văzînd un animal totemic mort, înstituie doliul colectiv, iar cadavrul animalului este înmormîntat cu ceremonie rituală; dacă un t. e simbolizat de o vietate comestibilă, uciderea lui e permisă numai o dată pe an în cadrul *sărbătorii culturale numite generic *intichuma*. La australieni, orice t. (animal sau om cu nume de animal) își trăiește viața mitică vinînd, efectuîndu-și activitățile biologice sau, dacă e t. uman, și rituale ori sociale, apoi moare socotindu-se că se transferă într-un copac, într-o stîncă; australienii cred adesea că omul este încarnarea propriului său t.: *ratapa*, adică embrionul uman supranatural care pătrunde într-o femeie lăsînd-o gravidă. Sînt și cazuri cînd animalul totemic este chemat să judece pricinile clanului. Dar la unele triburi din centrul Australiei există și credința în forța magică ce poate fi exercitată de om asupra totemului său; astfel prin ritualuri magice, un t. poate fi determinat să se înnulțească (engl. *increase rites*). Categoriile totemice sînt variabile geografic: în zonele cu vegetație săracă, unde oamenii se hrănesc îndeosebi cu vînat, totemuri sînt mai ales animalele, în ținuturile tropicale sau ecuatoriale predomină însă totemurile vegetale. Etnografiile au clasificat în Australia 704 t. (printre care 56 sînt însă fenomene ale naturii: *soarele, *focul, *apa, vîntul, și constituie prima treaptă rudimentară de trecere spre o *mitologie propriu-zisă). De altfel, totemurile ca atare sînt pretutindeni respectate, temute chiar, însă niciodată adorate ca divinități. Există însă, în multe mitologii formate, *zei de origine totemică (*Fu Xi — în *mitologia chineză, *Athena — în *mitologia greacă, numeroase divinități din *mitologia egipteană — *Anubis, *Sehmet, *Apis, *Uto sau în *mitologia scandinavă — *Loki, *Gharmr; tot astfel, unele personaje totemice nedivine din *mitologia biblică: Rahel, Shimón); dar deopotrivă vechile *culte totemice dănuie, mult după dispariția lor, în substratul discret al societăților civilizate, chiar în afara

credințelor religioase: în embleme (Iupoica romană) și în heraldică. O formă totemică interesantă avea populația precolumbiană maya: *nahual, care era un *alter ego* uman sub forma unui animal silvestru: fiecare om avînd un nahual al său în junglă, pieirea acestuia atrăgea, așadar, moartea omului respectiv. În cadrul totemismului, triburile primitive cred în existența riguroasă a unor *centre totemice*: aceste spații sacre sînt locurile unde, în vechime (după observația lui Radcliffe-Brown) au locuit anumiți strămoși și au creat aceste spații sacre; iar toate „ritualurile alimentare celebrate între hotarele ariei sacre a centrului totemic nu sînt decît imitația și reproducerea gesturilor săvîrșite *in illo tempore* de ființele mitice“ (Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 310). Asemenea centre își pierd anevoie prestigiul; istoria religiilor atestă transmiterea lor, adesea, de la o populație la alta sau chiar de la o religie la alta.

§ A. van Gennep, *Tabou et Totémisme à Madagascar*, Paris, 1904; id., *L'Etat actuel du problème totemique*, Paris, 1920; James George Frazer, *Totemism and Exogamy*, I—IV, London, 1910—1927; Sigmund Freud, *Totem und Tabu*, Leipzig—Wien, 1913; E. Vatter, *Der Australische Totemismus*, Hamburg, 1929; R. Makarius, *L'origine de l'exogamie et du totemisme*, Paris, 1961; Claude Lévi-Strauss, *Le Totémisme aujourd'hui*, Paris, 1965 (trad. rom., în vol. *Gîndirea săbatică*, București, 1970)

totemism Formă religioasă primitivă, de origine arhaică, bazată pe *credința în totemuri (→ *totem*) și în rudenia oamenilor (individui și triburi) cu ele. Forme de t. activ se mai pot întîlni azi în Australia și la amerindienii din America de Nord. Asupra t. ca formă de *religie inferioară, s-au formulat peste 50 teorii. Printre primii cercetători care s-au ocupat de t. sînt J. Lubbock (*The Origin of Civilization*, 1870) și J. F. MacLennan (*The Worship of Animals and Plants*, 1869), apoi J. G. *Frazer (*Totemism*, 1887; dar autorul avea să revină, mai amplu, în lucrarea în 4 vol. *Totemism and Exogamy*, 1910). J. Lubbock considera t. un anumit stadiu în dezvoltarea religiei; mai tîrziu, pentru F. B. Jevons (*An Introduction to the History of Religion*, 1896), t. este un contract sui-generis asupra amicitiei și ocrotirii încheiat între om și o specie de animal. J. G. Frazer nu a rămas la o singură definiție a t.; în cea mai timpurie, consideră t. un derivat al *animismului, totemul putînd fi în acest caz un fel de „suflet exterior“; mai tîrziu, a văzut în t. un tip de *magie socială orientată asupra proliferării utilitare a speciilor totemice, iar trecerea de la acest t. la religia propriu-zisă nu s-ar fi produs decît atunci cînd s-a efectuat trecerea societății de la „democrația primitivă“ la „despotism“. După S. *Freud (*Totem und Tabu*, 1913), t. rezidă în transferul afectelor negative, prin mijloace simbolice, de la tatăl de familie sau de la șeful de trib, asupra animalului totemic. E. *Durkheim, ca sociolog (*Les Formes élémentaires de la vie religieuse*,

1912) a definit **t.** ca o personificare emblematică a forțelor sociale, sesizate vag de fiecare individ. Pentru C. *Lévi-Strauss (*Le Totémisme aujourd'hui*, 1962), în **t.** „funcția are înțietate asupra structurii“, așa că, definit prin ambiguitatea sa, totemismului i se refuză realitatea socială.

Toyotama (*Perla Bogată*) Zeiță marină, din *mitologia japoneză, sau numai printesă divină a mării, sora altei printese marine, *Otohime*, și fiica zeului marin *Rin-Jin*, supranumit *Regele Dragon*.

transsubstanțiere În *teologia creștină, transformarea miraculoasă a substanței din *plinea și vinul împărășaniei*, în *trupul și sîngele* lui *Isus Christos. Împărășania (sau eucharistia), oferind credincioșilor, în cadrul de mister religios (taină sacră), plinea și vinul ca *sfinite daruri*, le transmite astfel harul (grația) lui *Dumnezeu. După definiția catolică (formulată la Conciliul din Trent, 1563), plinea și vinul eucharistiei conțin în realitate și în substanță — corpul, sîngele, sufletul și divinitatea lui Christos. După unii comentatori, teologia creștină a construit argumentația **t.** eucharistice pe temeiul teoriei cauzelor care a fost preluată de la Aristotel. Raționalistul Berengerius (Béranger de Tours, 1000—1088) a atacat *dogma **t.**, considerînd-o un fapt contra naturii, o afirmație irațională, și explicînd imposibilitatea transferului plinii în trup divin fără modificarea formei ei materiale. Cîțiva dintre reformatorii religioși (indeosebi Amaury de Bène, John *Wiclyffe, Jan *Hus) nu au admis nici ei dogma **t.**

Triăncu; *Mataņa* Înțelept mitic (*rtși), în *mitologia vedică, domnitor în orașul *Ayodhya și care a decis să se urce la *cer încă din timpul vieții: aruncat însă de acolo, a rămas suspendat între cer și *pămînt o durată suficientă ca să se transforme în stea. Deși un *riși* din neamul regal *Ikșvāku, a fost pedepsit pentru lipsa lui de modestie. Ideea ascensiunii celeste i-a fost dictată de trufia puterii și bogăției; cînd preotul său de casă, *Vásiștha, l-a prevenit asupra absurdității planului, regele s-a adresat lui *Viçvāmītra (rivalul lui *Vásiștha*), care, uzînd de forța sa magică (→ *magie*), l-a ridicat pe **T.** în cer, după ce îndeplînise în acest scop mai multe *sacrificii. *Zeii nu l-au acceptat și l-au împins în afara spațiului celest, întrucît nu-i găsiseră nici un fel de merite care să justifice strămutarea; și numai meritele lui *Viçvāmītra* l-au împiedicat să se prăbușească pe pămînt, menținîndu-l într-o zonă intermediară, unde regele a și putut deveni astfel corp astral. (cf. *Hariçandra; *Key Kawus)

trickster (engl. *trickster* — șarlatan, escroc, șmecher, trișor) După unele teorii mitologice, un *erou civilizator, deseori un *demiurg sau un *strămoș arhetipal cu două ipostaze, mai exact — cu dublură negativă: *șarlatanul divin*. Alteori, **t.** apare în perechile de eroi civilizatori, realizînd echilibrul între bine și rău sau contrastul simbolic (*Prometheus — eroul pozitiv, *Epimetheus — dublura negativă). Astfel de perechi, uneori fiind *zei, sînt frecvente în

*mitologia mongolă, în *miturile fino-ugrice și uralo-altaice; ele sînt de obicei perechi cosmogonice (→ *cosmogonie*). În categoria eroilor civilizatori **t.** are de regulă un rol comic sau, după M. M. Bahtin, un caracter „carnavalesc“; unii tricksteri sînt, în anumite situații, bufonii zeilor. **T.** este o figură mitologică arhaică (după Karl Kerényi), un fel de sondaj în îndepărtatul trecut arhetipal, efectuat de „eu“ asupra profunzimii arhaice a conștiinței colective; pentru Paul Radin (cercetătorul direct al *mitologiilor triburilor amerindiene), relația eroului civilizator divin cu **t.** (sau bufonul divin) trebuie raportată la epoca apariției omului ca ființă socială, față de animale. Figurile de tricksteri sînt variate; printre cele mai importante: semi-zeul *Maui, din mitologia maori (→ *mitologii din Oceania*), care, ca erou civilizator, răpește pentru oameni, firește prin viclenie, *focul de la *zîna ignică *Mahuike, bunica sa; zeul infernal *Loki, cu o bogată biografie de contraste (→ *mitologie scandinavă*), s-a spus că e un **t.**, deoarece pune la cale cu viclenieuciderea zeului *Baldur sau își amăgește adversarii prin șirul său de *metamorfoze, dar și joacă rolul de bufon în societatea zeilor Aseni (*Asa) — deși Georges *Dumézil refuză titlul de **t.** pentru *Loki*. Un **t.** din *mitologia românească este **Căjelul Pămîntului*, dovedindu-se mai inteligent decît *demiurgul numit aici „Dumnezeu“ și contribuind astfel la finisarea operei cosmogonice, deși secretul edificării pămîntului, știut numai de el, i este smuls tot prin viclenie. Claude *Lévi-Strauss a încercat să explice în profunzime acest personaj din *mitologia generală; „Personajul denumit în mitologia americană în general *trickster* a constituit multe vreme o enigmă. Cum se explică faptul că aproape în toată America de Nord acest rol este rezervat coiotului sau corbului? Motivarea acestei alegeri apare atunci cînd recunoaștem că gîndirea mitică derivă din conștientizarea anumitor opoziții și tinde spre medierea lor progresivă [...] Ca și *Ash-boy* și *Cenușăreasa*, *tricksterul* este deci un mediator și această funcție explică faptul că el reține ceva din dualitatea pe care are obligația de a o depăși. De aici caracterul său ambiguu și echivoc“ (*Anthropologie structurale*, Paris, 1973; trad. rom., București, 1978. p. 271—275).

§ Paul Radin, *The Trickster. A Study in American Indian Mythology*, New York, 1956

Trif Nebunul; *Trifu* Divinitate din *mitologia românească, rezultînd probabil din contopirea sfințului creștin (din *calendarul ortodox) *Trifon*, după o hagiografie foarte vagă, și un zeu arhaic autohton. S-ar putea ca numele acestui zeu local (nu este exclus, chiar predacic) să fi fost aproximativ *Trif*, dacă ne vom referi la cuvîntul umbric *trifu*, din care a rezultat subst. latin *tribus*. În mitofolclorul românesc, *Trif Nebunul* (sau *Trifu*) este tatăl lăcustelor, pe care le manevrează după voința și planurile sale, dar e totodată și patronul omizilor, viermilor și gîndacilor, **T.N.** se prezintă în două ipostaze: a) di-

vinitate furioasă și rea, care totuși îi păzește pe oameni de nebunia lor și a altora; b) apărător al holdelor de invazia lăcustelor și în genere a insectelor dăunătoare și ocrotitor al grădinilor și livezilor împotriva omizilor. Este deopotrivă făcător de minuni și vindecător de boli intrucit, avind putere nelimitată asupra *dracilor, practic *exorcismul. Dar în unele zone din Munții Apuseni, unde e numit *Trifon*, este identificat cu *Păstorul Lupilor* (în locul lui *Sinpetru — divinitatea *lupilor din restul majoritar al ariei mitofolclorice românești).

Triglav (slav. ТРИГЛАВЪ; pol. *Tryglaw*; balt. *Trigelawus*) Zeul tribal al *soarelui, în *mitologia slavă, considerat creatorul *cerului, *pământului și *apelor (de unde probabil și numele său *Cel cu trei capete*; era venerat mai ales de triburile slave de pe țărmurile mărilor; după comentatorii medievali, cele 3 capete simbolizează autoritatea lui T. asupra celor 3 lumi: cerul, pământul și zona subpământeană. Pe teritoriul orașului Szczecin (din Polonia) se afla odinioară un *idol statuar al zeului, avind atribute oraculare (drept care avea pe ochi o legătură simbolică de aur); referindu-se la această zonă și îndeobște la litoralul baltic, e cronică îl consideră chiar zeu suprem. Ca patron al *oracolelor, T. își avea *ritualul specific la slavii baltici: *calul său era dus de căpăstru de 3 ori peste 9 sulțe culcate pe pământ. La slavii sudici și parțial la slavii răsăriteni, acest zeu era confundat cu divinitatea folclorică *Troian.

Trimurti (sanscr. *tri-mūrti* — trei divinități) Marea triadă divină (→ *mitologie vedică*): *Brahmă, *Vișnu, *Civă, venerată mai tirziu în *hinduism, cînd e compusă din Vișnu — cel care gîndește lumea ce se înfățișează adormită, apoi, își transmite puterea și prerogativele către *avatarii descendenți ai săi: *Rămă — eroul încarnînd datoria, și *Krișnă — ca încarnare a iubirii.

Tripitaka (*Trei Coșuri*) Trilogie a scriiturilor budiste inițiale, scrise în lb. pali, sau triplu codice însumînd cele 3 grupuri de sūtra: 1) *Vinaya* — precepte și reguli canonice; 2) *Sūta* — dialoguri și aforisme ale lui *Buddha; 3) *Abidharma* — meditații metafizice.

Triptolemos (grec. τριπτολεμῖν — a brăzda triplu [cu plugul]) Erou din *mitologia greacă socotit de tradiție fie inventatorul, fie propagatorul inițial al agriculturii în Hellada (după unele interpretări mitoistorice, sub regele *Erechtheus, în cca 1420 î.e.n.). După Apollodoros (*Cronici*, I, 5, 2), varianta căruia era cea mai curentă, T. a fost fiul regelui eleusin Keleos și al Metaneirei sau el însuși rege în Eleusis; cînd zeița *Demeter, căutîndu-și fiica (*Persephone) răpită de *Hades, poposește ca o bătrînă anonimă la palatul din Eleusis, primită ospitalier de Keleos, ea vrea să-l răsplătească, investindu-l pe Demophon, unul din fiii regelui, cu nemurirea, ungîndu-l cu *ambrozie și arzîndu-i în flăcări părțile muritoare; dar Metaneira, văzînd, tipă de groază și o sperie pe zeiță care scapă copilul în foc, omorîndu-l; și atunci, spre

consolarea părinților, autodivulgată, îl ia cu sine pe T., dăruindu-i un car miraculos și învățîndu-l arta agriculturii, trimițîndu-l după aceea prin lume în propagandă agrară. O variantă spune că T., adult atunci, i-a indicat zeiței locul unde fusese răpită Persephone, a găzduit-o în palatul regal și apoi a însoțit-o în peregrinare, spre a fi inițiat în agricultură; regăsindu-și fiica, Demeter îi dăruiește de bucurie lui T. primul spic de grîu obținut și un car cu cai înaripați sau *dragoni, în care inițiatul cutreieră pămîntul ca să-i învețe pe oameni agricultura (în primul rînd cultura grîului) și ca să le îmblînzească moravurile; un celebru basorelief din Eleusis comemorează acel prim spic. După altă versiune, T. a fost întiuul preot al zeiței Demeter, inițiatorul **Misterelor Eleusine* și al *sărbătorilor attice *Thesmophoria*; Vergilius (*Georgice*, I, 19) îi atribuie și inventarea plugului. Dar în imnul homeric către Demeter, T. nu e decît un nobil eleusin pe care Demeter l-a inițiat în secretele ceremoniilor și *misterelor ei.

Tripura; *Tripurasura* (*Trei cetăți demonice*; sanscr. *tripura* — oraș triplu, *asura* — *demon) Triplă cetate demonică aeriană (de fapt, un oraș cu 3 cetăți — de aur, argint și fier — construit de arhitectul Mâyā în cer, în aer și pe pămînt), pe care în cursul *războiului ceresc între clasele de divinități vedice *Asura și *Deva (demoni și *zei), același demon arhitect Mâyā a unit-o printr-un act de *magie, de la distanță, cuplînd cele 3 cetăți spațiale autonome și constituind unul din punctele de rezistență aparent imbatabilă a demonilor conduși de *Vritră, pînă cînd săgeata zeului *Indra (*vajra*) a reușit să despice întreita cetate zburătoare și s-o distrugă. (În altă variantă, T. este arsă de zeul *Civă, numit ulterior cu epitetul *Tripuraghâtin* — Distrugătorul Tripurei.) În *mitologia vedică și *post-vedică sînt amintite și alte cetăți aeriene: *Saubha* (a demonilor *Daitya), plutind deasupra țărmului oceanic, pulverizată de discul lui *Krișnă, *Hiranyapura* (a demonilor *Asura*).

Tristan și Isolda *Mit alegoric medieval al iubirii neîmpiedicate nici de *moarte. *Tristan* (*Tristram*), erou complex de tip cavaleresc, originar din Britannia, muzicant, poliglot, călăreț, spadasin, jucător de șah, e răpit de pirați și ajunge la curtea regelui Mark, unchiul său, unde născocoște povești alegorice captivante despre țara sa și părinții săi, devenind favorit regal și recunoscut de Mark; apoi, în lupte contra cavalerilor irlandezi, scapă țara Cornwall de tribut; rănit însă de o armă otrăvită, e salvat de regina Irlandei, iar ulterior a retrimis de rege s-o ceară în căsătorie pe prințesa *Isolda* (*Isôlt* sau *Yseult*), pe care însă n-o poate obține decît bărbatul care va ucide un anume *dragon pustiitor din Irlanda. Cu misiunea împlinită, T. o duce pe I. în Cornwall, dar pe drum cei doi beau băutura de dragoste destinată regelui și cîvin inseparabili în iubirea lor. Mark, gelos, îi exilează pe amîndoi sau numai pe T. (sînt diverse variante, mai duioase ori mai dure); toate variantele se încheie cu moartea lui T., urmată imediat de moartea I. deznădăjduite; pe mor-

mîntul lor comun răsar o viță de vie și un trandafir.

Triton Zeul vîietului mării, în **mitologia greacă*, fiul lui **Poseidon* și al soției acestuia, **Amphitrite*. T. stîrnește valurile mării și produce vîietul talazurilor, însă totdeauna, după un răstimp, calmează marea printr-un soi de ordin cîntat, pe care îl obține suflînd într-un ghioc. A circulat și forma plurală *Tritoni*, numind niște zeități marine auxiliare, de rang secundar.

Troeltsch, Ernst Teolog protestant german (1865—1923) care a încercat să construiască o metodă istorică în **teologie*, în locul metodei dogmatice, cu scopul de a cerceta „istoria generală a dezvoltării spiritului religios din punctul de vedere al înrădăcinării lui în viață”. Astfel, T. consideră că protestantismul (→ *creștinism*) a jucat un important rol cultural în apariția lumii contemporane; de asemenea, atrage atenția asupra rolului pe care l-a avut **calvinismul* în constituirea societății capitaliste. T. este unul dintre întemeietorii *sociologiei religioase*, ca disciplină științifică autonomă. În acest sens, T. elaborează o tipologie a grupurilor religioase: **biserica* (instituție a masei, cu tendință de absolutizare și impunînd supunerea membrilor săi); **secta* (adunare benevolă a unor aleși, întemeiată pe relații personale directe); *mistica* (tip de individualism spiritual). În tipologia troeltschiană, *biserica* este o organizație religioasă largă, universală, care se conciliază cu societatea; *secta* este un grup închis de aleși, care se opune lumii; *mistica* este o stare religioasă neorganizată. Totuși în această schemă inflexibilă, fără o bază analitică exhaustivă, nu pot fi incluse numeroase alte forme religioase: curentele profetice, mesianice, escatologice, milenariste, eretice, reformate etc.

§ *Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt*, München, 1906; *Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen*, I—II, Tübingen, 1912; E. Vermeil, *La pensée religieuse de Troeltsch*, Strassbourg—Paris, 1922

Troian (slav трoианъ) Divinitate folclorică, prezentă în **mitologia românească* și în **mitologia slavă*. ~ *Români* Divinizat ca orice împărat roman în tot imperiul, *Marcus Ulpius Traianus* a intrat în Dacia ca un cuceritor al ei; **cultul* său a devenit obligatoriu și în noua provincie, unde monarhii (poate cu excepția regelui-preot **Deceneu*) locali nu fuseseră divinizați în acest mod. Faptul că, devenit divinitate (de altfel destul de neclară) printre dacoromani și apoi la străromâni — probabil în cursul unui proces psihosocial de mai multe generații — T. s-a păstrat în memoria mitică a românilor ca un tel de zeu subaltern, legat de **ritualul Anului Nou*, este un fenomen istoric ușor explicabil, întrucît Anul Nou se serba, înainte de statornicirea **creștinismului*, primăvara: de asemenea exista în imperiu obiceiul ca prima brazdă de plug a anului să fie trasă de împărat. Astfel, împăratul roman cuceritor devine *bădica Troian* îndeosebi în recitativul de urare *Plugșorul*,

înfățișat ca un baci sau staroste, divinizat însă familiar, care sosește pe cîmp călare, așezat într-o șea de aur, pe un **cal* cu friu de mătase, „ca să aleagă loc curat / de arat și semănat”. Cum împăratul roman era și *pontifex maximus*, găsirea rituală a locului „curat” din punct de vedere sacral era în sarcina sa religioasă; (la fel vor proceda și domnitorii români arhetipali, în **miturile* românești ulterioare: al construcției de biserică [Negru Vodă — cf. **Meșterul Manole*] și al întemeierii de țară prin descălecătoare [Dragoș Vodă], alegînd locul sacru, de puritate absolută). Frecvent ca noțiune comună, subst. *troian* (de zăpadă) — care sugerează forța stihilor — a fost explicat nesatisfăcător numai prin omologarea fonetică a sa cu Valul lui Traian (noțiune plurală cunoscută și de slavi). ~ *Slavi* Apariția împăratului roman Traianus în memoria folclorică a slavilor occidentali, sudici și chiar orientali este în mod sigur produsul conviețuirii lor cu străromânia, de la care au împrumutat narațiunea tradițională sub formă de **legendă*, slavii neavînd altă cale de acces la amintirea faptelor cuceritorului Daciei. T. este așadar o formă de contaminare folclorică, el fiind preluat fie ca personaj mitic fabulos (Bosnia), fie ca zeu păgîn (Bulgaria, Ucraina, Rusia). Există o interesantă legendă bosniacă despre „craiul Troian”, pe care îl topește soarele primăverii (legendă comunicată de Vuk Karadžić). În Bulgaria și, parțial, în Ucraina (într-o etapă folclorică relativ timpurie și destul de confuză din cauza multor influențe mitologice încrucișate), *Troian* e confundat cu zeul slav tricefal **Triglav*. Dar în Rusia precreștină, atestat mai frecvent în *Cîntarea oștirii lui Igor* — unde e pomenit de 4 ori — apare într-adevăr ca divinitate, însă destul de confuz, chiar dacă în asociere contextuală cu alte divinități slave („S-a ridicat Obida întru puterile nepotului lui Dajdbog, fecioară a pătruns pe pămîntul lui Troian”), totuși uneori pîrînd a evoca traseele militare ale împăratului roman („cotrobăind în calea lui Troian peste cîmpii și munți”), iar alteori dînd impresia că sugerează o divinitate legată de scurgerea timpului („Fost-au veacurile lui Troian” și „într-al șaptelea veac al lui Troian” — deși mai ales ultimul citat, după părerea unui editor și interpret erudit ca D. S. Lihaciiov, de o lecțiune incertă: на седьмом веку — se poate citi și „în acest veac” dar și această fără certitudine). După cum a remarcat B. P. Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, București, 1879; ed. nouă, 1984, II, p. 231 și urm), prezența „zeului slav Troian” (la ruși, sîrbi și bulgari) este o „divinizare [...] pe care slavii o vor fi împrumutat, în cursul evului mediu, anume de la români”. Ipoteza divinizării la slavi a împăratului Traianus o avusese și A. A. Kotlearevsk (*Археологический словарь*) cu puțin înainte de Hasdeu, care îl citează. Iar dacă un cercetător ca Tihonravov crezuse, fantezist, că înscrierea lui T. în *Cîntarea oștirii lui Igor* e o eroare de copist, trebuind citit „Boian” (care de fapt figurează în context), iar P. P. Viazemski socio-

tea acest nume un ecou al războiului troian, cei mai mulți istorici sovietici nu se mai îndoiesc asupra modelului roman, transfigurat.

Tsui-Goab; *Tsuni-Goam* Zeul suprem al hotenotoșilor (→ *mitologiile populațiilor africane*) și *strămoșul lor mitic tribal, socotit prima ființă din lume (Intiul *Khoi-Khoib* — Om mai presus de oameni); **T.-G.** locuiește în cerul roșu, în opoziție cu adversarul său, zeul negativ *Gaunab, din cerul întunecat. După unele interpretări, **T.-G.** nu ar fi decât divinizarea postumă a unui vrăjitor de trib care, personaj real, s-ar fi numit „Genunchi-rănit“. **T.-G.** e venerat ca atotștiutor, iar în această calitate credincioșii i se adresează cu *rugăciuni de tipul „Tsuni-Goam, numai tu știi că sînt nevinovați!“. Tot așa, zeul e invocat cu disperare în vreme de secetă: „Tu, părintele părinților, tu, tatăl nostru, fă ca Nanub [norul] să lase să curgă ploaia în puhoiaie!“.

Tsukiyomi; *Tsukiyomi-no-Mikoto* Zeul selenar din *mitologia japoneză, născut din ochiul drept al zeului teogonic *Izagani; dar în vechea *religie mitologică japoneză, dominată de *cultul solar, Zeul-lună e o divinitate secundară: după apariția lui din ochiul creator, *mitul spune că zeul selenar nu s-a mai ilustrat prin nimic.

Tu; *Tu-Matauenga* Zeu războinic, artizan și antropogonic din Polinesia (→ *mitologii din Oceania*), în *miturile neozelandeze maori, fiu al cuplului *Rangi — *Papa și frate al lui *Tané, **T.** este zeul cel mai violent și mai certăreț, dornic să facă rău chiar și celorlalți *zei; devenind zeu al războiului, este singurul care a fost în stare să înfrunte și să învingă furia vîntului (fratele său *Tawhiri) și a mării. Ca zeu cu atribute militare, **T.** este creatorul primului bărbat: *Tiki (femeia fiind creată de *Tané*), *strămoșul populației maori; ca autor al omului, zeul declară (într-un mit simbolic); „Toți copiii lui *Tané* se vor supune oamenilor, așa cum și marea li se va supune acestor copii ai mei“. *Cultul lui **T.** include adesea *sacrificii umane (mai ales sub forma războaielor). Dar în Tahiti el e zeu artizan care l-a ajutat pe *Tangaroa în opera de creație a lumii, iar în ins. *Mangareva*, e zeu al fertilității și ocrotitor al arborilor de piine. În Hawaii (unde este numit *Ku*, fără a fi alt zeu), cultul său e mai complex, atributele, mai ales *htonice, reieșind din numeroase epitețe: „*Ku-din-Pădurea-Adîncă*“, „*Ku-din-Tușișuri*“, „*Ku-din-Țara-Hoșilor*“, „*Ku-cel-cu-botul-mișunind-de-viermi*“.

Tuatha Dé Danann (*Poporul zeiței Danu*) Nume colectiv dat în *mitologia celtică *spiritelor telurice (irland. *aes síde* sau *síd* — *dhuri fabuloase, *zine), al căror șef e zeul *Lug; sînt spirite nemuritoare care cad însă adesea victime muritorilor de rînd. *Miturile citează și numeroase cazuri de *hierogamie, cînd acești **T.D.D.** se căsătoresc cu oameni. În tradiția religioasă celtică, **T.D.D.** erau socotiți „vechii zei“ primordialii (cf. mesop. *Igigi) „au obținut victorii împotriva *demonilor *Fomoré* (de pildă în a doua bătălie e eroului mitic *Mag Thured*). Un

síd celebru din categoria **T.D.D.** e considerat *Manannán — într-o împrejurare specială, înviat din morți de zeul salvator *Dian Cecht, care l-a scufundat într-un izvor miraculos. Din grupul **T.D.D.** fac parte și *zeii celți principali: *Ler, *Dagda, *Manannán*, *Ogmios, *Brigit. Zeul *Lug* face însă parte din ambele grupuri adversare (*Tuatha Dé Danann* și *Fomoré*). Ambele grupuri de personaje mitice străni ar evoca, după unii cercetători, amintirea istorică a unor valuri de învăzii în Irlanda, soldate cu un război între aceste categorii care fuseseră odinioară vii, dar acum și-au strămutat sediul și, potrivit tradiției, locuiesc în mormintele megalitice (→ *mitologie megalitică*).

Tuchulca Zeu nefast din *mitologia etruscă, avînd atribute demonice, sau poate chiar zeul infernal regent. Imaginea lui culturală, necunoscută pînă în vara anului 1974, cînd a fost dezgropată în Italia o statuie a sa (la Cerveteri, aproape de Roma), pare să confirme atributele presupuse: zeu gros, urechi lungi, frunte teșită, gură carnoasă și o mică barbă conică.

Tuna *Spiritu nefast în mitologia eschimoșilor din Alaska (→ *mitologiile triburilor polare*), exorcizat din fiecare *igloo*, printr-un *ritual complex, la reapariția soarelui după noaptea polară.

Tuonela; *Manala* Țara morților (→ *Infern*), în *mitologia finlandeză, reședința subpămînteană a zeului *morții, *Tuoni* (*Mana*).

Turan Zeitate obscură din *mitologia etruscă, similară poate cu zeița romană *Venus.

Tutanus Zeul tutelar al poporului roman (→ *mitologie romană*), apărător și ocrotitor, chiar tutorele (*tutor*) fiecăruia dintre romani.

Tutelina Zeiță cu atribute tutelare generale, în *mitologia romană, poate parea sau dublura zeului *Tutanus.

tutunul (turc. *tütün*; forma cea mai răspîdită în lb. europene provine din span. *tabaco*, împrumutat dintr-o limbă amerindiană antileză; specii curente: *Nicotiana Tabacum* — tutunul superior și *Nicotiana Rustica* — tutun turcesc sau mahorcă sînt de origine americană, probabil din ins. Tobago sau Tabago, arhip. Antilelor) Răspîndit la multe triburi amerindiene de pe continent, **t.** nu a fost folosit în America precolumbiană ca divertisment, ci numai în *ritualurile sacrificiale (→ *fumigații*); se utilizau, pentru fumat, pipe lungi sau scurte, cu ornamentații religioase; introdus în Europa abia în 1560, **t.** nu a mai reușit să pătrundă în *mitologie, intrînd doar în unele *superstiții de structură morală. ~ La amerindieni, unele triburi pisează tutun, ca să prizeze pulberea, această practică avînd scopuri magice (→ *magie*): pulberea (*cohoba*) cu emanații volatile, utilizată mai ales de vrăjitori și *șamani, duce la stări de amețală paraextatice, aproape de inconștiență. Un *mit al tribului nordamerican winnebagov povestește cum *spiritele bătrîne ale bizonilor sfătuiesc spiritele tinere să nu traverseze sectorul cresc unde se urcă de pe pămînt fumul *ofrandelor de **t.**: dacă vor inspira acel fum, spiritele vor fi obligate să trăiască pe pămînt ca bizoni adevărați,

hăituiți și uciși de oameni; după un mit mai nou al aceluiași trib, „pentru că spiritul suprem a creat omenirea la sfârșitul operei sale și nu a mai avut să-i dea daruri, împărțite anterior spiritelor, a făcut o iarbă cu mireasmă plăcută; au dorit-o și spiritele, iar Marele Spirit le-a spus: — V-am dat fiecăruia un dar de preț, dar vă place și vouă iarba asta? Și mie îmi place! și zeul și-a îndesat pipa și a început să fumeze. Ca să potolească pofta spiritelor, le-a dat tuturor pipa să tragă câte un fum, apoi a rostit sentențios:— De acum încolo, orice mi-ar cere oamenii, dacă îmi oferă tutun, n-o să-i pot refuza... Fiindcă dintre toate făpturile pe care le-am făcut oamenii sînt cei mai săraci, dacă ne oferă o pipă cu tutun, le vom împlini orice rugăciune!” (cf. Paul Radin, *La Religion primitive*, trad. franc., Paris, 1941, p. 32—33). O legendă a tribului arikara (originar de pe cursul superior al fluviului Missouri) vorbește despre întemeierea fumatului, în cadrul actului de emancipare a omenirii: zeul porumbului (Părintele Porumb), care apare în rol de *erou civilizator, după ce i-a scos pe oameni de sub pământ la lumină, obține o pipă de piatră, adusă din cer de 3 stele și, umplînd-o cu t., o trimite, pe rînd, întii zeilor, care fumează cu plăcere, apoi instituie *sărbătoarea fumului de tutun*, care devine tradițională: „toți cei care vor aduce sacrificii zeilor vor trebui să țină sărbătoarea fumului, așa încît zeii să primească ofranda de fum” (cf. George A. Dorsey, *Traditions of the Arikara*, Washington, 1904, p. 101). ~ La europeni, sub influența *Bisericii creștine, tutunul și fumatul au fost mitologizate superficial (probabil prin elaborare). În Franța, eroul basmului folcloric *La belle aux cheveux d'or*, condamnat la spînzurătoare și cerînd, ca ultimă grație, o „priză de tabac”, o aruncă asupra împăratului venit să asiste la execuție și asupra suitei sale, omorîndu-i pe toți. În Rusia, Ucraina, România, Bulgaria, t. este asociat *Diavolului, fumatul fiind un apanaj infernal, și, ca atare, socotit și profanator; în mitofolclorul românesc, unde t. este numit „iarba dracului”, există și o divinitate patronală a fumatului numită, după regiune, *Pica sau Pafa.

Tutyrt Zeu din mitologia vechilor alani, perpetuau la osetinii din Caucazul de Nord (→ *mitologii caucaziene*), unde era venerat — într-o concepție religioasă pastorală — ca un cioban al *lupilor, fiind singurul care poate îngădui fiarelor lui să mănînce oi. (Atributul lui T. e comparabil cu unul din atributele lui *Sînpetru, de patron al lupilor, în *mitologia românească*.) Înfiltrîndu-se cu o haită de lupi, oamenii din Osetia (ca și, probabil, altădată alanii) îl invocau pe T., în credința că lupii vor fugi îngroziți auzind numele zeului; cînd T. se supără pe lupi (el fiind un zeu justițiar) le bagă în gîtlej pietre, chinîndu-i cu foamea. Totuși uneori le dă libertate să atace turmele, însă mare parte din timp îi ține flămînzii, sub pază. În fiecare toamnă, i se sacrificau zeului animale domestice (→ *sacrificiu*), mai ales cîte un *țap; ciobanilor care uitau sau evitau *ritualul sacrificial, zeul le

trimitea, ca pedeapsă, lupi la stîna. Osetinii au avut pentru acest zeu și o *sărbătoare consacrată anual: *Tutyrtae*. Nu se cunoaște numele originar al lui T., numele curent fiind de formație mai nouă, de după creștinarea (sau islamizarea) osetinilor, provenind onomastic de la sf. Teodor. Divinitate arhaică, T. a rămas însă cu identitatea sa distinctă (fiind invocat de unii ciobani și azi), fără să se fi contopit cu sfîntul creștin.

Tvăștar (sanscr. *tvāṣṭar*, *tvāṣṭr*—dulgher, constructor; uneori *Tvāstri* e un epitet al zeului *Vijvakarman, în ipostaza de artizan universal) Principalul zeu artizan, inventator și „inginer divin”, din **mitologia vedică*, asemuit adesea cu zeul grec *Hephaistos. T. e însă mai complex și conceput mai subtil, el fiind meșterul divin prin excelență. Printre alte opere, T. a făcut celebra săgeată (*kūliṣa*) a lui *Indra, armă imbatabilă, fulgerătoare, a distrugerii totale, avînd și proprietatea de a se întoarce singură în tolba ei, după împlinirea misiunii, și a cărei explozie luminează cît „zece mii de sori”. După un mit post-vedic, se consideră că un alt sălaș divin e trupul omenesc, în care *zeii au pătruns prin cele 7 orificii (sanscr. *khā* — gaură, orificiu; spațiu ceresc) de intrare a simțurilor; T. a confecționat trupurile tuturor ființelor, perforînd în fiecare, la masculi, cîte 9 orificii (7 inhibitoare, 2 excretorie), iar la femele cîte 14.

Tyhe (grec. Τύχη) Zeița destinului, hazardului și norocului, în **mitologia greacă*, născută de cuplul *Okeanos — *Tethys; această genealogie a zeiței care dirijează soarta pare o asociere simbolică cu forțele misterioase și imprevizibile ale naturii — temute și venerate în toate **mitologiile primitive*. Se pare că multă vreme a fost socotită simplă noțiune de tip animist (→ *animism*), căci rîspus avea și înțelesul de *hazard*, chiar de *providență*; abia după războiul peloponeziac (431—404 î.e.n.) un *templu ce i se consacră la Teba semnalează adorarea ei ca zeiță individualizată. Dar **cultul zeiței T. capătă* cea mai mare amploare în epoca helenistică: atunci i se înalță statui în cartierele și piețele orașelor helenizate, în **credința* că ele protejează prosperitatea urbană; dintre acele statui, există o copie și din epoca romană, zeița fiind protectoarea orașului Tomis (Dobrogea). (cf. *Fortuna)

Tylor, sir Edward Burnett Etnograf, antropolog, sociolog și mitolog englez (1832—1917), reprezentînd concepția evoluționistă asupra istoriei culturii și unul din inițiatorii teoriei asupra originii **animismului*, **mitologiei* și **religiei*. În concepția lui T. despre geneza mitologiei și religiei, prezența unui „minimum de religie” se manifestă în **credința* omului primitiv în **spirite* și în suflet, în ființele spirituale, forma cea mai simplă a acestei credințe fiind imaginea primitivului despre propriul său suflet ca despre o dublură a sa, locuind în el. T. găsea rădăcina acestei credințe în actul psihic al omului primitiv de a încerca să-și explice niște fenomene misterioase ca somnul, visele, halucinațiile, bolile, de unde și concepția acestuia că, fiind o dublură, sufletul îl poate părăsi, fie temporar (în somn,

la boală, în leșin), fie definitiv (prin *moarte); în acest fel, după T., primitivul atribuie, prin analogie, suflete atît animalelor, cît și plantelor și tuturor obiectelor amorfe. În tratatul său *Primitive Culture* (un amplu studiu despre animism, ca formă religioasă în civilizațiile primitive), T. e primul care delimitează exact domeniul animismului în cuprinsul antropologiei, animismul incluzînd „doctrina generală a sufletelor și a altor ființe spirituale”. T. a manipulat un enorm material de referință despre viața, concepțiile și creativitatea popoarelor, concluzia sa fiind că toate popoarele au sensibile asemănări în modul de trai, în moravuri și în ideile poetice și religioase, pe temeiul comunității naturii umane, ca și al identității căilor de dezvoltare culturală. Respingînd ideile școlii mitologice a lui Max *Müller, cu conceptul ei asupra miturilor ca sisteme religioase evaluate din stadiile timpurii ale culturii, T. afirmă că, în epocile ei primitive, omenirea nu a elaborat decît reprezentări religioase cu totul elementare, bazate pe animism.

§ *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, I—II, London, 1871; *Anthropology*, London, 1881; *Anthropological Essays* (volum omagial, cu un studiu despre viața și opera lui E. B. Tylor, de Andrew Lang, și o bibliografie de Miss Freire-Marrecco), Oxford, 1907

Tynagyrgyn Zeul eschimos (→ *mitologiile triburilor polare*) creator al oamenilor și conducătorul treburilor pămîntești, reprezentat însă ca simplu vînător, cu arme și unelte specifice, cu nevastă și copii.

Typhon (etim. incertă: grec. τύφειν — a fuma, a orbi pe cineva) Monstru fabulos din *mitologia greacă, avînd o sută de capete și șerpi pe trup (născut de *Gaia de la *Tartaros), care a izbutit să-l învingă vremelnice pe *Zeus, tăindu-i tendoanele și mușchii brațelor și picioarelor, apoi încarcerîndu-l într-o peșteră, de unde Zeus a scăpat, restabilit cu ajutorul lui *Hermes și al lui *Pan, după aceea pedepsindu-și dușmanul, adică distrugîndu-l cu trăsnetul său și îngropîndu-l sub muntele Etna. T. s-a născut, în altă versiune, după ce zeița *Hera izbise cu piciorul în pămînt (adică în *Gaia). Împreunădu-se cu *Echidna, T. devine tatăl *Cerberului și al altor monștri: *Himaira, *Gorgone, Leul din Nemeia, *Scylla ș.a. Era considerat de obicei *geniul monstruos și nefast al uraganului pustiitor sau *gigantul răzvrătit a cărui respirație fume-gîndă iese prin craterele vulcanilor. *Plutarh l-a omologat, fără prea mult temei, cu zeul egiptean *Seth, scriind: „Dusman al acestei divinități [Isis], Typhon este orbit de fumul neștiinței și

al greșelii”. Există și un *mit colateral, potrivit căruia Typhon a atacat chiar *cerul, iar *zeii olimpici au fost nevoiți să fugă în Egipt unde, spre a scăpa de următor, s-au prefăcut în animale; dar acest de fapt pseudomit tîrziu nu e decît o încercare alegorică literară de a explica *teogonia din *mitologia egipteană.

Týr: *Ti* (engl. veche *Tiw*; saxon *Saxnot*) Unul dintre cei mai vechi *zei ai popoarelor germanice (→ *mitologie scandinavă* și *germanică) Zeu de o structură intrucitivă enigmatică, în aparență, T. se ocupă de formalitățile războiului, mai ales de tratate, implicit, la scandinavi, de justiție, calitate în care e stăpînul adunării consultative și legislative Thing (*Thing-sus*) și, drept garanție a loialității, își bagă mîna între fălcile *lupului *Fënrir (care, cînd pricepe sensul gestului, îi mușcă mîna). În vremuri arhaice, T. nu fusese adorat decît ca zeu al *cerului (numit se pare *Tiw* sau *Ziu*, de unde și ipoteza similitudinii onomastice cu *Zeus); dar acest *cult decade, T. fiind investit cu atribute războinice, în timp ce *Odhinn îi ia locul ceresc, totodată și patronajul principal al războiului; totuși, zeului suprem i se atribuie conducerea războiului de la distanță, T. participînd direct la bătălii, cu sabia (în *ritualul consacrat lui T. exista un „dans al spadei”, citat de Tacitus: „tineri în pielea goală saltă printre săbii și framee [lânci germanice scurte] gata să-i străpungă” (*Germania*, XXIV, 1). Atributul principal al lui T., curajul, îl face să-l lege pe lupul Fënrir și, cu toate că rămîne ciung, își exercită nestînjinit funcția de inspirator al bătăliilor, iar în *Ragnarökr se va lupta cu *ciinele *Gharmr, pe care-l va ucide, murînd el însuși lîngă cadavrul ciinelui. Curajul față de Fënrir este explicat de *Edda Veche. T. știe că riscă, dar lupul, lăsîndu-se înlăntuit perfid de zei, le cere o cheazășie; T. e primul care i-o oferă și rapiditatea lupului, descoperînd amăgirea, îl lasă pe zeu fără mîna dreaptă; întrucît Fënrir e un *simbol al flăcărilor, *mitul e comparabil cu *legenda romană a lui Mucius Scaevola, care și-a ars mîna dreaptă drept cheazășie în fața regelui etrusc Porsenna. T. (*Tiw*) era și zeul războinic al angliilor din Britannia, identificat de romani cu *Mars.

Tzacol; *Alom* Zeița primordială creatoare în *cosmogonia quiché (Yucatan), perechea părintelui lumii *Bitol* (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); cunoscută mai ales sub numele de *Tepeu (în *Popol Vuh) și considerată Marea Mamă a lumii.

Tzununiha (*Apa-Colibri*) Una din cele 4 femei primordiale quiché (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), soția *omului primordial *Mahucutah, amintită în *Popol Vuh.

șapal *Simbol mitologic al neastimpărului sexual, al fecundității umane, animale și vegetale, dar și al firii zvăpăiate. Ca simbol falic (→ *culte falice*), **ș.** e prezent în multe *mitologii europene și asiatice, fie direct, fie asociat cu alte divinități; rolul lui cel mai diversificat se împlinește în *mitologia greacă. Zeul *Pan are barbă, coarne, și picioare de șap (astfel încît simbolul **ș.** e nelipsit și din alaiul permanent al lui *Dionysos); egida zeiței *Athena, după vechile tradiții, fusese confecționată din piele de șap și abia după un *mit ulterior aceasta a fost înlocuită cu pielea *caprei *Amaltheia; de altfel, zeiței Athena i se sacrificau șapi pe Acropole; fiind considerat un mascul libidinos, neastimpărat în pozele erotice și de o potență nelimitată, **ș.** se asociază în unele cazuri chiar cu *Zeus (pe care, de altminteri, l-a crescut ca doică o capră. *Amaltheia*. Dar poate cea mai importantă prezență de *cult al **ș.** stă, în Hellada, în nașterea tragediei, al cărei miez inițial se află în *dansurile spectaculare (și ceremoniale) ale unor actori înveșmîntați în piei de șap τράγος — șap; (τράγωδα — tragedie). La romani se dezvoltase *sărbătoarea de primăvară a fecundității, *Lupercalia*, în onoarea zeului turmelor *Lupercus, identificat apoi cu Pan, cînd, în cadrul unor ceremonii publice, se sacrificau șapi (→ *sacrificii*). Chiar și în *mitologia vedică, **ș.** era asociat cu mai mulți zei principali, dar mai ales cu zeul prosperității, *Pusan, la al cărui car de călătorie era înhamat un șap, sub forma de *Capricorn*. **T.** intră și în compunerea *zodiacului, iar mai tîrziu și în heraldică. O categorie cu totul deosebită este aceea a *ritualurilor de expiere: *șapal ispășitor.

șapal ispășitor *Șap sau alt animal (uneori pasăre sau chiar om), folosit în *ritualurile expiatoare ale mai multor *religii, fie pentru absolvirea oamenilor de *păcate curente sau crime, fie pentru expulzarea exorcistă a *demonilor. În religia arhaică a evreilor (→ *mozaism*), în ritualurile de absolvere a penitenței, **ș.** era trimis lui *Azazel, *demonul deșertului, adică alungat, viu, în pustie, după ce printr-un act mistic sacerdotal fusese încărcat cu toate păcatele săvîrșite de fideliu lui *Yahweh: „Iar șapal pentru care a căzut sorțul lui Azazel să-l aducă viu înaintea lui Yahweh, ca să săvîrșească ispășirea, trimițîndu-l lui Azazel în pustie [...] Și Aaron să-și pună amîndouă mîinile sale pe capul șapului celui viu și să mărturisească asupra lui toate nedreptățile fiilor lui Israel și toate călcările lor de lege și toate păcatele lor și să le pună pe capul șapului și, cu un om care stă

gata, să-l trimită în pustie. Și șapal să ducă toate nelegiuirile lor în pămînt singuratic și omul să-i dea drumul în pustie“ (*V.T., Leviticul, XVI, 10; 21—22*). J. G. *Frazer (*The Golden Bough* — compendiu, London — New York, 1922, cap. LVII—LVIII) studiază comparativ acest ritual: în Assam (India) se sacrifică anual o capră; în Juhar (Himalaia occidentală) e îmbătat un *ciine cu băutura alcoolică *bharg* și, lăsat liber, e ucis cu pietre; în Egipt se sacrifică un taur, preoții chemînd asupra lui toate relele ce pîndeau șara; apoi capul tăiat al taurului era înecat în Nil, iar mai tîrziu vîndut grecilor; o formă mai simplă era transferul bolilor, prin *magie, de la om la animal; dar uneori în Africa (tribul baganda) vrăjitorul modela din lut un măgar care prelua păcatele tribului; în Nigeria însă (Onitsha) se cumpărau doi oameni prin subscripție publică de către cei păcătoși: unul pentru iertarea păcatelor țării, altul în numele fluviului Niger, și un om străin era angajat să-i omoare tirîndu-i pe pămînt; în Siam, o femeie desfrînată, însoțită de tobe și trîmbițe, era insultată de mulțime, apoi abandonată pe un morman de gunoaie. Mai complicat era un vechi obicei tibetan: de Anul Nou, un călugăr, investit cu prerogative de dalai-lama și numîndu-se, temporar, Jalno, putea face orice, cîteva săptămîni, de la amendarea oamenilor, pînă la împlinirea oricărei plăceri personale; apoi i se aruncau mari cantități de griu în cap, iar dacă rămînea viu, i se dădeau un cal alb, o pasăre albă și un drob de sare, cu care era obligat să fugă, însă cu fața pictată jumătate alb, jumătate negru, și în huiduielile mulțimii; după aceea era închis 7 zile în camera groazei (cu sculpturi monstruoase, piei de șerpi și de fiare etc.) dintr-o minăstire și, în fine, exilat mai multe luni în singurătatea munților; dacă rezista pînă la capăt, în anul următor își putea relua rolul. După Frazer, adesea ritualul **ș.** era legat de *cultele agrare: la romani, în ziua de 14 martie, un om era bătut cu vergi și apoi alungat din cetate, purtînd numele simbolic Mamurius Veturius (Bătrînul Marte, care fusese inițial zeu agrar); în Hellada, era bătut și izgonit un sclav, căruia i se striga: „Pleacă, foamete, veniți voi, sănătate și belșug!“. Totuși, existau și forme nemijlocite de absolvere rituală a păcatelor lumii: zeița *htonică aztecă *Tlazolteotl (Mîncătoarea de spurcăciuni), simbolizînd pămîntul absorbant al tuturor deșeurilor vieții, lua asupra ei și păcatele omenirii

§ J. G. Frazer, *The Scapegoat*, London,

Ubar-Tutu Rege arhaic din Mesopotamia (tatăl lui *Utnapishti care — potrivit *miturilor legate de *Ghilgamesh — a domnit în orașul Surrupak, până la *potopul universal (→ *mitologii din Mesopotamia*). După relatările lui *Berosos, U-T. a fost penultimul rege antediluvian, precedându-l pe *Ziusudra.

Ubertas Zeiță din *mitologia romană, patronind fertilitatea abundentă a pământului și recoltele agricole bogate.

Udranka; *Hariçcandrapura* Oraș aerian în *mitologia vedică, plutitor în atmosferă, între *cer și *pământ, capitala regelui legendar *Harihçcandra. În unele texte antice ale Indiei, orașul U. este confundat uneori cu orașul aerian *Saubha. (cf. *Tripura)

Ukemochi Zeița subsistenței, a grânelor și în genere a tuturor alimentelor omenești, în *mitologia japoneză. Fiica zeiței primordiale *Izanami. A fost ucisă de *Tsukiyomi, zeul *lunii, iar din cadavrul ei au luat naștere toate speciile importante de animale (*calul și boul din creștetul capului zeiței; viermii de mătase, din sprințele ei) și plante (meiul, din frunte; grânele, din ochi; orezul din trunchi; legumele din vagin).

Ukko (*Bătrînul, Moșneagul*) Zeul suprem, în *mitologia finlandeză, stăpînul *cerului, patronul norilor și dătătorul ploilor fertilizatoare; mai tîrziu, e investit și cu alte atribute: de tîmăduitor al bolilor, apărător al păstorilor și al drumeșilor, ocrotitorul morarilor și al vitelor, precum și sursa de la care oamenii au obținut *focul (dintr-o scînteie scăpată pe pământ din amnarul zeului, culeasă de fierarul *Ilmarinen). Ca domnitor ceresc, U. este și diriguitorul fulgerelor și al tunetului (care este produs de rostogolirea pietrelor cerești). Dar fenomenele atmosferice sînt provocate, indirect, de fapt de *Rauni*, soția zeului, care cînd se ceartă cu soțul ei, îl înfurie, iar el se răzbună lansînd trîznete și declanșînd ploi; (numele zeiței e alegoric: finl. *raunio* — morman de pietre). U. era reprezentat ca un moșneag cu barbă albă și cu o pelerină albastră, călătorind într-un car special pe drumul pietruit al cerului. Principalele lui însemne divine atributive: fulgerul, secura, sabia. Sanctuarele zeului erau anumite crînguri și stînci, în vechime, U. fusese adorat îndeosebi de agricultori și de crescătorii de vite.

Ulghen Zeul creator al universului în miturile tătare din Altai (→ *mitologie mongolă*). Pregătindu-se de actul de creație a lumii (→ *cosmogonie*), U. zbura la început întruna deasupra mării (cf. *Elohim: „Și duhul lui Elohim se mișca deasupra apelor”, *V.T., Geneza*, I, 2); în cele din urmă s-a așezat pe o stîncă iar atunci a ieșit din *ape *Aghe-Ené* (Maica Albă) care i-a

spus: „Orice ți-ai pune în gînd să faci, roștește: Să se desăvîrșească tot ce săvîrșesc!” — apoi a dispărut și nu a mai văzut-o nimeni vreodată. Imaginat uneori ca un gîscan alb, U. este în perpetuă dușmănie cu demonul *Erlîk, închipuit ca gîscan negru, căruia, în ciuda adversității esențiale, după unele variante, i-a încredințat *pămîntul și oamenii, zeul însuși dispărînd în piscul Muntelui-de-aur (ca un *deus otiosus), unde este lăcașul *Soarelui și *Lunii. În varianta tribului turcic altai-kîzi, dorind să facă lumea, U. plonjează în ape, fără a ști nici ce, nici cum are de făcut, însă întîlnește un personaj enigmatic (numit convențional *Omul*), care urmărește același scop; întrucît numai acesta știe unde se poate găsi materia primă, U. îl trimite pe fundul mării primordiale, de unde *Omul* aduce o așchie dintr-un munte submarin; din această așchie, U. confecționează în fine pămîntul, iar pentru că *Omului* îi rămăseseră resturi din ea între dinți, le scîmpă, producînd munții; apoi îi cere zeului atîta pămînt cît va înșepa cu toiagul, dar dispărînd prin gaura derizorie, devine stăpînul întregii lumi subterane. În unele variante, *omul* este o ființă ambiguă, de fapt nici nu e om, ci o formă a inteligenței (mai corect: a dibăciei) și totodată un principiu demoniac, numindu-se la unele triburi *Erlîk*.

Ullikummi; epitet: *Kukkunutti* — *Ucigașul de piatră* Monstru litomorf din mitologia hurrită (→ *mitologii din Mesopotamia*), zămislit de o stîncă fecundată de zeul *Kumarbi, care năzuia să-l pună pe acest fiu monstruos în locul zeului furtunii, *Teshub, uzurpatorului său. Făcut din diorit (piatră ponce), U. crește impetuos din mare spre cer, urmărind să-l detroneze pe Teshub și să ajungă stăpîn al universului; ca să crească mai repede, doicile divine îl așază pe umerii lui *Upelluri (un *Atlas hurrit). Zeul *Easpune: „O, Upelluri, tu nu știi vestea cea nouă? Nu-l știi pe zeul preaputernic pe care l-a făurit Kumarbi spre a-l împotrivi celorlalți zei, spre a urzi moartea zeului furtunii? El se ridică din mare ca o stîncă de diorit.” U. „făcu să se cutremure cerurile și pămîntul; ca un turn crescui și ajunse pînă la kuntarra. Înălțimea dioritului ajunsese la nouă mii de leghe.” Apoi monstrul începe lupta. „Zeul Furtunii sări în carul său. Tunînd, coborî spre mare și intră în luptă cu dioritul”. Dar U. îl întîmpină trufaș: „În ceruri, eu mă voi face rege. Și voi nimici Kummia. Voi lua în stăpînire kuntarra. Voi izgoni pe zei din cer.” Totuși, după o bătălie lungă și grea, U. e învins de armatele divine ajutate de *zei și conduse de Teshub, victoria constînd în desprinderea monstrului de pe umerii lui Upel-

luri. U. este, în felul său, un *Golem; dar materia alegorică a *mitului e obscură.

Ullr; Uller; Ullin; Saxo Grammaticus: *Ollerus* Zeul vitezei și al schiurilor, în *mitologia scandinavă și *germanică, fiu vitreg al zeului *Thorr (născut de soția acestuia, *Sif, deși alte variante o prezintă doar ca mamă vitregă a lui U., și locuind în ținutul Idalr (Valea tisei). Reprezentat imagistic ca tînăr robust și foarte frumos, considerat neîntrecut schior și inegalabil arcaș, U. era venerat totodată ca inventator al schiurilor și patinelor, de asemenea ca patron al industriei de arcuri; arborele său consacrat era tisa, întrucît scandinavii confecționau arcurile cele mai bune din ramurile elastice ale copacului cu lemn roșu; după tradiție, orice pădure în care crește măcar o tisă îi este închinată, devenind și locul sacru unde arcașii se exersau în tragerile la țintă. Zeița munților înzăpeziți, *Skadi, despărțită de primul ei soț, *Njördhr, s-a măritat cu U. Cînd, pentru răpirea zeiței *Rind, *Odhinn e surghiunit zece ani, în locul lui conduce U. universul; la întoarcere, Odhinn îl alungă și, după o *legendă tîrzie, U. pribegeste prin Suedia, coboară spre sud și e ucis de danezi.

Ultio (lat. *ultio* — răzbunare) Zeița răzbunării în *mitologia romană.

Ulu-Toyon; Urun-Ayi-Toyon (*Marele Domn, Luminosul Domn Alb*) Zeul creator și întru-chiparea divină a *Soarelui în mitologia iacută (→ *mitologiile triburilor polare*). Deși are o soție: *Kyu-bei-hotun* (*Marea-Doamnă-Lebădă*), zeul este singurul răspunzător de crearea și conducerea universului, soția sa neparticipînd la nici un act cosmogonic (→ *cosmogonie*). U.-T. este venerat ca *Marele Judecător*, în disputele ivite între *șamani și oamenii de rînd, zeul dînd sentințe drepte, însă foarte aspre — mergînd pînă la suprimarea sau înlănțuirea pe stîncă a sufletului celui împovărat de *păcat. Deși reprezentat antropomorfic (este șeful unei numeroase familii de divinități) U.-T. rămîne invizibil pentru muritorii de rînd, apare rareori în *teofanii, dar atunci cu înfățișări zoomorfe (un uriaș taur negru, un *urs enorm sau un ren), traversînd în goană pămîntul și mugînd fioros.

Ulysses → *Odysseus*

Umā (sanscr. *umā* — în) Fiica lui *Himavān (zeul care personifică muntele sacru Himalaya) și soția marelui zeu *Civā, în *mitologia vedică; considerată astfel în *miturile epocii clasice, e de fapt rezultatul unui *sincretism cu *Pārvati.

Umal Zeiță primitivă, în *mitologia mongolă, principiul feminin al lumii (în unele variante, soția zeului ceresc *Tāngri), considerată ocrotitoarea fecundității și a războinicilor, dar totodată avînd în grijă pe copiii lumii.

Uni Zeiță principală, în *mitologia etruscă, părădrea zeului suprem *Tinia, asimilată de romani cu *Iuno. U. era la etrusci ocrotitoarea căsniciei și fecundității. Element în triada supremă a *religiei din Etruria (*Tinia, Uni, Menrva*), U. era adorată în *cultele majorității orașelor din Confederația Etruscă.

unitarieni *Sectă religioasă creștină (→ *creștinism*), de tip reformat cu tendințe raționaliste, care a respins principalele *dogme creștine: trinitatea lui *Dumnezeu și divinitatea lui *Isus Christos. Prima Societate Unitariană, constituită în epoca lui Martin *Luther și Jean *Calvin, avusese ca promotori pe medicul și teologul spaniol *Miguel Servet* (atacat public și denunțat de Calvin *Inchiziției, care l-a arestat și l-a ars de viu, în 1553, sub acuzația de blasfemie), apoi pe *Socin* (sec. XVI), autorul doctrinei unitariene sistematizate și unificatorului tuturor grupurilor de unitarieni. Principiile doctrinei: 1) unica sursă a cunoașterii religioase este *Biblia, dar nici din ea nu trebuie acceptat decît ceea ce nu depășește rațiunea; 2) misterul trinității este inacceptabil, deoarece depășește rațiunea, iar *Dumnezeu este unul, Isus Christos nefiind decît un om înzestrat cu forță divină pentru a putea efectua opera de *mîntuire a oamenilor și apoi înălțat la rangul marelui dumnezeu ca răsplătă pentru îndeplinirea perfectă a voinței lui Dumnezeu, *Sfîntul Duh nefiind altceva decît forța divină; 3) nu a existat nici un *păcat originar, ci numai înclinația ereditară a omului spre rău, inconfundabilă cu păcatul; 4) răscumpărarea se reduce la faptul că Isus Christos, prin învățătura și viața sa, ne-a indicat calea spre facerea de bine și spre virtute; 5) *moartea lui Isus Christos nu a avut rol de jertfă pentru răscumpărarea păcatelor omenești, ci e confirmarea adevărului învățăturii lui, săvîrșirea unei fapte mari, pentru care a și fost răsplătit prin înălțarea într-o demnitate divină; 6) fainele creștine nu sînt decît simple *ritualuri, respectabile prin vechimea lor. ~ În Transilvania a apărut (sec. XVI) o ramură unitariană, descinzînd din *arianism, care acceptă divinitatea lui Dumnezeu, dar supune *Biblia* unei critici raționaliste, începînd cu militantul umanist Francisc David (mort în 1579, la închisoarea din Deva).

Unkulunkulu (zulus *unkulu* — *strămoș) Zeu primordial demiurgic din mitologia sud-africană zulusă (→ *mitologiile populațiilor africane*), primul strămoș al tribului, reprezentat ca șarpe totemic (→ *totem*), dar venerat ca divinitate complexă: creatorul lumii și al oamenilor, stăpînul *cerului și producătorul tunetelor, deși adesea, în *superstițiile zuluze, fenomenul atmosferic e atribuit Păsării Tunetului. Creația s-a desfășurat stadial: U. i-a creat întîi pe zuluși, apoi toată lumea din jur, dar în primul rînd taurii de care omul nu se poate lipsi; făcîndu-i pe oameni, le-a trimis doi crainici: cameleonul, ca să le spună să trăiască necontenți, și șopîrla, ca să-i învețe să moară, zeul mizînd pe cel care va ajunge mai repede; dar cameleonul găsînd pe drum niște fructe și oprindu-se să le mănînce, șopîrla a ajuns prima și astfel oamenii au devenit muritori; printre poruncile emanînd de la U., zulusii consideră pe prim plan datorita de a-și îngriji vitele care-i ajută în muncă și fi hrănesc, zeul spunîndu-le că, neîngrijindu-și vitele, vor pieri și ei. Soția lui U., vrînd să

scape de primul lor copil, l-a hrănit cu mei, socotind că e necomestibil și otrăvit; dar copilul a crescut cu atât mai viguros, cu cât mînca mai mult, și astfel s-au descoperit virtuțile nutritive ale meiului. A. T. Bryant, un specialist în etnografia zulusă, scrie: „Unkulunkulu este marele strămoș sau spiritul strămoșului, întiiul om despre care zulușii cred că a făcut totul din jur“. În sec. XX, o ramură zulusă convertită la *creștinism (secta nazarineană) îl numește pe *Dumnezeu — *Unkulunkulu ka Shembe*. U. este o variantă a unor zei africani ca *Mulungu (triburile bantu), *Nyamye (triburile akan și baule). O latură ciudată (rară și ca formă culturală): deși creator al neamului omenesc, U. este totuși subalternul unei divinități cerești supreme: *Utikho* (destul de indistinctă — mitologic și cultural) pe care însă a reușit s-o împingă în umbră și să domine lumea singur (deoarece U. este un zeu solar). Principala formă rituală: aruncarea de pietre pe mormîntul mitic al lui U.

§ A. T. Bryant, *The Zulu People, as they were before the white man came*, Pietermaritzburg, 1949

Untamo Zeul somnului și al viselor, în **mitologia finalandeză*, fratele lui *Kalervo; rezidența sa e *Pohjola (numită și *Untamola*).

Upanișad (sanscr. *upa-ni-șad* — a ședea lângă; *Cunoaștere Sacră, Cărți Tainice*) Comentarii filosofice sanscrite, constituind — împreună cu textele *Brāhmanas și *Aranyaka* — scrierile anexe ale ciclului *Veda. Deși se consideră *Upanișade* 108 scrieri, sînt cunoscute peste 200. Cele mai vechi U. au apărut în sec. VII î.e.n. ca o continuare cronologică a *Brahmanelor*; cele mai recente datează din sec. XIV—XV. Primele U.: *Brihadāranyaka, Chāndogya, Taittirīya, Aitareya, Kauṣītaki, Kentaki, Kena*; stratul ulterior: *Kāha, Isā, Svetāsvatara, Muṇḍaka, Mahānārāyana*; cele tîrzii: *Prasna, Maitr, Mandūkya* ș.a. În plan filosofic, U. stabilesc consubstanțialitatea între absolutul obiectiv *Brahmān și absolutul subiectiv *Ātman, adică între cosmos și ins. Comentînd *religia vedică (→ *mitologie vedică* și *post-vedică), U. timpurii reconsideră tradiția în spirit mai nou, aprofundînd viața lăuntrică și dînd mai puțină importanță datinilor și *ritualurilor, spre a accentua *conținutul ritualului* ca o cale a cunoașterii, în contrast cu tradiționala cale a acțiunii. U. sînt primele texte din cultura Indiei care sistematizează marile întrebări ontologice (origine, localizare, țintă, finalitate, Spirit Suprem) și se ocupă de natura sufletului universal (Brahmān) ca principiu impersonal absolut ce umple universul și creează totul, ca și de Ātman, ca realitate subiectivă omnipentă, dar și de realitatea iluzorie a elementelor multiple ale lumii — opera iluziei divine *Māyā, însă și produsul ignoranței omenești. Respingînd *dogmele epocii vedice, U. au prevestit *jainismul și *budismul, fiind și un punct de plecare pentru crearea școlii filosofice vedantine (→ *Vedanta*). Ca trăsătură generală, U. au avut destinația ca, printr-o interpretare specifică tuturor comentariilor inițiatice, să explice sensul ascuns din *Vede*, *hermeneutica vedică.

§ Louis Renou, *Les Upanishads*, I—XVII, Paris, 1943—1959; *Upanishads*, translated, introduction, commentary by S. Nikhilananda, I—IV, New York, 1949—1959; S. Ch. Chakravarti, *The Philosophie of the Upanishads*, Calcutta, 1935

Upelluri Omologul hurrit al *Titanului *Atlas (→ *mitologii din Mesopotamia*), susținînd pe umerii săi *Cerul, *Pămîntul și Marea, iar apoi și pe monstrul de piatră *Ulikummi.

Upîri (rus. *Упырь*; ucr. *Упырь*; pol. *upior*; bulg. *впирь, вампир*) Mortul atacator de oameni și animale, în *mitologia slavă, defunctul peste sicriul căruia a trecut o *pisică neagră și care este de fapt un metis fabulos, născut de o femeie, de la *Diavol; ca semn distinctiv, U. are șiruri duble de dinți. *Mitul este sincretizat cu una dintre *superstițiile medievale comune: *simbolul nefast al pisicii negre (cf. parțial *Moroi, în **mitologia românească*).

Upuaut Zeu din **mitologia egipteană*, reprezentat sub formă de *lup sau bărbat cu cap de lup, *cultul căruia provine din orașul Așut (Lykopolis). U. a devenit un zeu al războiului și „deschizător de drum“, întrucît se socotea că stă la prora corăbiei zeului solar *Ré; ca divinitate războinică, i se atribuie apoi și conducerea avangărzii militare a faraonului. Ulterior, ajunge și „Deschizătorul drumului către Apus“, adică spre lumea infernală, investit cu atributul de a le arăta sufletelor celor morți poteca necesară prin regatul întinericului subpămîntean. Într-o epocă mai tîrzie e considerat răzbușătorul lui *Osiris.

Upulero (*Stăpînul-Soare*) Zeu solar de prim rang, venerat ca dătător de vitalitate, fecundator al pămîntului, în unele arhipelaguri (Leti, Babar, Sermata, Timorlaut) din Indonezia; *cultul lui U. exclude orice reprezentare idolatră (→ *idolatrie*), admișînd doar, ca *simbol, un felinar din frunze de cocotier. În cadrul unei *sărbători liturgice anuale durînd o lună, la debutul sezonului ploilor, se crede că U. coboară din cer într-un anumit curmal, de unde o fecundează pe Maica Glie, soția sa. Ca să-și ajute zeul, oamenii îi înlesnesc coborîrea pînă la trupul soției sale, sprijinind de trunchiul curmalului o scară (de obicei cu 7 trepte, ca simbol al celor 7 ceruri, rareori cu zece trepte), iar în fața arborelui se sacrifică porci și cîini, *sacrificiul fiind urmat de o orgie sacră care debutează cu *dansuri și cîntece cu caracter liturgic, de tipul: „Stăpîne, strămoșule soare, coboară! Curmalul a dat lăstari noi, carnea de porc e tăiată feli. Bărcile satului sînt încărcate de daruri. Stăpîne, strămoșule soare, ești poftit la ospăț. Taie și mîncîncă! Bea! Vino, stăpîne soare, strămoșule. Așteptăm să ne dai mult fildeș și aur. Fă caprele să fete cite doi sau trei iezi“ (J. G. Frazer, *The Worship of Nature*, I, London, 1926, p. 441). *Rugăciunile festive cer zeului înmulțirea tribului, în *credița că numai el decide nașterea copiilor; (în ins. Timor, unii șefi de trib se autoîntitulează „fiii soarelui“). Ca zeu solar, U. e invocat (în

arhip. Babar), în cadrul unor ceremonii legate de dorința unor femei de a naște copii.

Urania (grec. *Οὐρανία*) *Muza astronomiei, în *mitologia greacă, reprezentată ca o adolescentă (singura Muză cu sinii dezveliți) care ține în mâini un glob ceresc (cu harta constelațiilor cunoscute de astronomii din Hellada) și o vergele indicatoare. Atributul U. nu se mărginește la domeniul corpurilor cerești ca atare; U. patronizează știința și arta cunoașterii astrelor, ca efort de cercetare a zonei adevărilor absolute, învecinate cu cerul, ca și a armoniei mișcărilor astrale (cf. Hesiod, *Theogonia*, v. 78).

Uranos (grec. *Οὐρανός*) Zeu primordial, în *mitologia greacă, personificând *cerul și însoțit cu *Gaia, divinitatea gleei materne (*pământul), iar astfel părinte al *Titanilor. U. a fost mutilat mai târziu de fiul său *Kronos (personificarea timpului) care și-a săvârșit fapta în tendința de a ieși la lumină din măruntaiele materne și simbolizând astfel eliberarea timpului dintre cer și pământ. U. e o divinitate de origine indoeuropeană (cf. *Vâruna), dar *cultul său arhaic a fost uitat sub presiunea organizării *religiei hellenice constituite pe baza mitologică a *pantheonului olimpic. Din mitul comunicat de *Hesiod, știm că intervenția lui Kronos (cu sprijinul dat de Gaia) era menită (prin retezarea organului sexual al lui U. și aruncarea lui în marea primordială) să curme o reproducție nefastă: odraslele lui U., în afară de Titani, erau mai ales monștri (giganți cu o sută de brațe și cu cincizeci de ochi).

uriași → *giganți*

Uriel (ebr. *ʾurī'ēl* — lumină dumnezeiască) *Îngerul luminii, în *mitologia biblică a scriiturilor canonice; dar după *Cartea lui Enoh, apocriful etiopian, înger nefast din *Infern (*Sheol), din însărcinarea lui *Dumnezeu (*Yahweh), supraveghețor al Infernului; în viziunile lui *Enoh, U. este călăuza sa cerească și rege (sau prinț) al corpului îngeresc. El este și cel care îi anunță lui *Noe iminența *potopului și apropierea *sfârșitului lumii. În *iudaism, apoi și în *creștinism, U. este unul dintre îngerii superiori.

Urital Zeul luminii și al *focului în *mitologia arabă (preislamică), numit de Herodot (*Istoria*, III, 8) *Orotal* și identificat de el cu *Dionysos.

Urshanabi Corăbier mitic babilonian (→ *mitologii din Mesopotamia*) care a străbătut întregul ocean din jurul pământului.

Urșitoare; *Urse* Trei *zâne ale destinului, în *mitologia românească, rar 7 sau 9 — toate fecioare, stabilind ursita pruncilor (în prima noapte sau în primele 3 nopți, mai rar în a 5-a sau în a 7-a noapte) pe toată viața; au atribute diferențiate (transmise probabil prin contaminare livrescă, din *mitologia greacă): una toarce, alta deapănă, a treia taie firul vieții omenești. În genere modelul U. au fost *Moirele, direct sau prin filieră romană. După o tradiție în epoca arhaică oricine putea să vadă U., apoi nu le-au mai putut privi decât moașele. Procedul de ursire este acesta: U. se sfătuiesc, apoi una

(de obicei cea mai bătrână) rostește destinul pruncului. Întrucât se crede că ele coboară în case pe horn, li se lasă decuseară pe masă daruri (pînză, pîne, sare, lînă, apă, untdelemn, bani, uneori oglindă și pieptene, rareori vin, și neapărat luminări și busuioc) pe care a doua zi le ia moașa; la naștere, moașa recită o invocație: „Sfintelor / Bunelor / Să vă aducă Dumnezeu curate / Luminate / Bune ca plinea / Dulce ca mierea / Și line ca apă“. Oamenii neavînd dreptul să asculte cuvintele ursitei, există, ca amenințare pentru indiscreții, credința într-un *blestem cu care a 3-a U. încheie actul ursirii: „Cine ne-a ascultat întru furie, de mîna pruncului să moară“. Uneori (poate sub influență tot livrescă) cele 3 U. se numesc: *Urșitoarea*, *Soartea*, *Moartea* (cf. numele celor 3 *Parce romane: *Nona*, *Decuma*, *Morta*). Decizia U. (ca și a Moirelor) e socotită definitivă, neputînd fi modificată nici de sfinți, nici chiar de *Dumnezeu. În unele zone folclorice românești se face referire și la *Cartea Ursitelor* (*Cartea Vieții* sau *Cartea Zilelor*) al cărei text U. îl cîntă sau îl citesc în fața pruncului nou-născut, prevestirea neputînd fi însă auzită decît de moașă. În *miturile românești ale destinului, ursirea nu are caracter de *predestinare absolută, infailibilă, deoarece ea oferă adesea și alternativa menirii; astfel, Voinicul-cel-carte-a-în-mîna-născut (col. Petre Ispirescu) trebuie să fie răpit cînd împlinește 12 ani, dar „dacă va scăpa“, va ajunge împărat, prin urmare destinul e ursit în structura lui largă, nuanțele componente depinzînd totuși de liberul arbitru sau de sprijinul local, persoanei ursite lăsîndu-i-se un coeficient de autonomie și unul de hazard. În anumite cazuri (în special în basmele morale), predestinarea funcționează însă integral: un sărac se revoltă împotriva lui *Dumnezeu, presat de sărăcia sa, dar i se arată că, deoarece U. l-au ursit să fie hoț, el trebuie să trăiască din această meserie, neabătîndu-se de la prescripțiile destinului (dar această explicație e suspectă, în ea regăsiindu-se eterna scuză judiciară a hoțului care se justifică, invocîndu-și vocația nativă). U. sînt inchipuite de obicei ca fecioare bătrîne, taciturne și incorruptibile, cu privirea gravă.

ursul Zeu, *strămoș totemic (→ *totem*) sau *erou civilizator în *mitologiile primitive ale *religiilor animist-totemice (→ *animism*, *totemism*). Atît ursul brun, cît și ursul polar au în gîndirea mitogenetică a populațiilor din zonele de habitat ale acestui animal, care și-a cîștigat o venerație specială datorită cîtorva factori importanți pentru mecanismul conceptual al oamenilor din societățile cinegetice și pastorale: posibilitatea de staționare bipedă, fie și temporară, a acestui animal și relativa lui asemănare cu omul, ca și firea lui duală de fiară și totodată de animal simpatic și prietenos, pe de-o parte cruzimea carnivoră, pe de altă parte lăcomia de miere și fructe de pădure; în același timp, u. a atras atenția vîntătorilor prin carnea lui comestibilă (chiar dacă adesea indigestă) și prin blana lui călduroasă. În religiile primitive structurate pe *șamanism, u. are rol important

la triburile siberiene din nord, mulți *șamani considerându-se descendenți din el sau *mutanți, dispunând de capacitatea de a deveni (sau redeveni) urși. La mulți amerindieni (irokezi, tlin-kiți ș.a.) **u.** este strămoș tribal. *Ursul de peșteră* — specie foarte răspândită odinioară în America de Nord, Europa arctică, Elveția, Franța, România, Scandinavia, Siberia, Urali, Japonia etc. și contemporană cu omul paleolitic — fiind un animal de pradă cu suficientă ferocitate ca să înfricoșeze grupurile primitive precinegetice, a intrat în mitogeneza timpurie ca divinitate puternică. *Ursul brun*, destul de feroce și el, a populat credințele animiste și rudimentarele religii totemice, *cultul său consolidându-se în multe tradiții păstrătoare de *ritualuri culturale, cu *dans și *miști de imitație comportamental-aspectuală (în unele zone: la aini, la români ș.a.) existând și *sărbători speciale. Pe această cale, **u.** a pătruns la unele popoare (greci, hinduși, celți, slavi, români) în *panteonul mitologic propriu-zis, iar mai tirziu chiar în *astrologie. Ainii (→ *mitologie ainu*) celebrează două zile pe an sărbătoarea *Yomante* — a ursului, în onoarea celui mai onorat dintre *spiritele *kamui* (→ *kami*): *Kim Un Kamui*, divinitatea munților înalți, întruchipat în urs. Uciderea **u.** în campaniile de *vinătoare nu înseamnă decît un serviciu adus divinității care vrea să-și părăsească *teofania și să se întoarcă în lumea sa, a *duhurilor *kamui*, cu ajutorul intervenției omenesci; de altfel, o *rugăciune specifică sărbătorii, începe cu invocația: „Divinule, tu ai venit în lumea asta ca să te vinăm“. Omorît, spintecat, apoi împodobit și bocit (→ *bocet*), după ce bătrînii și vînătorii îl beau sîngele adunat într-un vas, **u.** divin sacrificat prezidează ospățul festiv. În credințele tradiționale ale românilor există o sărbătoare arhaică, probabil un relict totemic, consacrată acestui animal: *Simbăta Ursului* (a 3-a simbăta din Postul Mare prepascal), cînd în popor se crede că toate ursoaicele nasc pui. Simpatizat mai ales în zonele folclorice montane ale României, **u.** e numit familiar *Măș Martin*, dar are — în tradiția sincretică — și o divinitate patronală: *Sfîntul Ursea* (suspectă totuși de influența ursarilor țigani, care pun ursii să joace în bilciuri la sunetele de dairea, după ce i-au chinuit cu antrenamentul pe jărătic). Stratele totemice, în mitologiile epice, au constituit o bază pentru evoluția sincretică a unor divinități complexe. ~ În *mitologia greacă*, ursul (ἄρκτος) nu e prezent ca atare, deși zeița cinegetică **Artemis* (variante din Arcadia) a conservat trăsături de ursoaică, iar preotesele tuturor variantelor artemidice se înveșmîntau, la ceremonii, în timpul dansurilor rituale, în piei de urs; pe eroina cinegetică *Atalanta*, după tradiție, a crescut-o și a învățat-o arta vînătorii o ursoaică; iar fosta *Nimfă **Callisto*, murind, a fost transformată în constelația *Ursa Mare*. ~ În *mitologia celtică*, **Artio* este „Zeița-ursoaică“ (deși cu atribute neclare). ~ În *mitologia slavă*, **u.** se afla în relație directă cu pastoralitatea (cultul zeului pastoral al belșugului, **Veles*). ~ În *mitologia vedică* și *pos-

vedică, ursul (*r̥kṣa*) e prezent mai ales în **Rāmāyana*, unde **Jāmbavān*, regele urșilor, îl ajută pe **Rāmā* în războiul său împotriva *demonilor.

Urvaci Fecioară cerească (**Apsara*) din *mitologia vedică*, de o frumusețe excepțională, amintită întîia oară în **Rigveda*. În urma unui *blestem al zeilor **Mitra* și **Vārūna*, **U.** a fost obligată să coboare pe *pămînt, unde a devenit soția regelui *Pururavas*, fondatorul dinastiei selexnare din India legendară.

Uryzmaeg Eroul principal din eposul nart, șeful stirpei **Narților*, tipul de Bărbat Conducător și de Bătrîn Înțelept al tribului, în mitologia alano-osetă din Caucazul de Nord (→ *mitologii caucaziene*). Sora lui **U.**, *Satana*, devenită apoi soția fratelui ei, este stăpîna casei *Narților* și mama adoptivă a celorlalți eroi, fiind considerată ca o personificare a înțelepciunii. Într-o variantă mai nouă, soția **Sfîntului Gheorghie* îl preface pe **U.** în *ciîne; dar, redevenit om, eroul o obligă pe această vrăjitoare să se culce cu el (deși asemenea invitație poate fi ecoul căsătoriei incestuoase a lui **U.** cu *Satana*, sora sa).

Ușas (sanscr. *uśās* — dimineață, zori) Zeița dimineții, în *mitologia vedică*, sora zeilor din grupul **Aditya* și fiica zeului *cerului, **Dyaus Pitar*.

Utgardhr Imens palat din *mitologia scandinavă*, aparținînd lui *Skrymnir*, stăpînul tărîmului **Yotunheim*, al *uriazilor.

Utnapishti; *Utnapishtim* Omul providențial în *mitul akkado-babilonian al *popoului universal (→ *mitologii din Mesopotamia*), salvat de *zei din diluviu pentru refacerea ulterioară a omenirii. Modelul lui **U.** este personajul mitic sumerian **Ziusudra*.

Uto; *Edjo*; *Uđat*; *Wazet* Zeița-cobră (→ *cobra sacră*) — în *mitologia egipteană*, venerată ca ocrotitoare a regalului arhaic al Egiptului de Jos (Delta Nilului). *Cultul ei s-a extins din orașul Buto (unde avea un mare *templu și un *oracol), ea devenind întîi o antiteză a vulturii divine **Nehbet*, apoi ambele constituind o unitate simbolică (după unificarea Egiptului): *Nehbet* era ocrotitoare maternă a faraonului, iar **U.** îl apăra de atacuri. Socotită „Stăpîna Cerului“ și regina zeilor, poartă coroana roșie a Egiptului de Mijloc și personifică arșița soarelui. De obicei e înfățișată plastic în atitudine amenințătoare, gata să-și expulzeze suflul ucigător; în chip de cobră înfuriată, imaginea e menită să îngrozească pe dușmanii faraonului. Egiptenii credeau că mușcătura ei la timpul hotărît este instrumentul cu care **Anubis* ucide pe faraon (cea ce se și petrecea în *ritualul real). Un *mit complementar spune că, împrietenindu-se cu **Isis*, **U.** a fost mama adoptivă a lui **Horus* copil. După autorii epocii helenistice, șarpele simbolizînd pe zeița **U.** s-ar fi numit, în lb. egipteană, după *interpretatio graeca*, *uraios* (latinizat: *uraeus*); imaginile plastice, ca și *simbolul hieroglific, indică limpede *cobra sacră*.

Uttu Zeița sumeriană a fertilității (→ *mitologii din Mesopotamia*), strănepoată a zeului

*Enki, cu care intră în raporturi erotice spre a naște 8 plante esențiale (probabil cele de interes agricol).

Utu 1 Zeița ceții, în **mitologia finlandeză*.

2 Zeul sumerian al **soarelui* (→ *mitologii din Mesopotamia*), tatăl zeului **Enmerkar*.

Uzume; *Ame no Uzume* Zeița **dansului*, în **mitologia japoneză*, patronind în special arta dansatorilor comici. U. a avut, conform **mitului*, un rol decisiv în convingerea zeiței solare **Amaterasu* de a ieși din greva sa consumată într-o grotă și de a lumina din nou lumea, deoarece dansul ei comic, la un moment dat chiar obscen, stîrnind risul numeroșilor zei spectatori, ațîță curiozitatea zeiței solare și o determină să-și abandoneze reclusiunea. U. este soția (sau parredra) zeului potecilor, **Saruta Hiko*.

Uzzah; *al-Uzzah* (*Atotputernica*) Zeiță identificată cu Steaua Dimineții (planeta Venus), în **mitologia arabă* (preislamică). I se sacrificau

copii (→ *sacrificiu*). Era venerată mai ales la Mecca, fiind ultima zeiță dintr-o triadă, împreună cu **Alilat* (al-Alath) și **Manath* (al-Manath). Inscricții de la începutul mil. I î.e.n. atestă **cultul* zeiței (dar cu alte nme: *Han-Uzzay* și *Rudah*) în Sinai și la nabateeni; arabii siriaci o considerau fiica cuplului **Allah* și *Alilat*, și sora zeiței *Manath*; în tribul kuraish (al cărui descendent era **Mahomed*), sărbătorită anual, era venerată ca zeiță supremă alături de Allah, iar după o tradiție, înainte de a-și fi rostit prima predică, **Profetul* i-a sacrificat acestei zeițe o oaie albă; recunoscînd inițial natura divină a celor 3 zeițe — Uzzah, Alilat, Manath, cînd și-a consolidat dogmatica monoteistă (→ *monoteism*), Mahomed și-a negat vechea afirmație (cf. *Coran*, LIII, 19—23). U. avea un sanctuar — la nord de Mecca — celebru printre arabi prin **oracolul* său.

Văc (sanscr. *vāc* — glas, grai, cuvînt). Noțiune cu atribute cosmogonice în **mitologia vedică*, de fapt personificînd forța creatoare a **cuvîntului*. **Rigveda* (X, 125) identifică însă această noțiune personificată cu sufletul lumii sau, în aceeași semnificație, cu suflul universal; în epoca vedică se considera că primele 3 cicluri din **Veda* (*Rigveda*, *Sāmaveda* și *Yajurveda*) sînt concepute de *gîndire*, exprimate de *cuvînt* și înfăptuite prin *acțiune*. Zeița V., după descripția vedică, este alcătuită din 4 părți (*Rigveda*, I, 164, 45). În India s-a păstrat, timp de milenii, un respect religios de autentică evlavie pentru cuvîntul scris; astfel, un om cuviincios, după concepția hindusă, dacă a spus vreodată ceva, nu mai trebuie să-și schimbe decizia, chiar cînd s-a dovedit absurdă; Kuntî, soția lui **Pāndū* și mama fraților **Pandava*, după ce le-a spus: „Desfățați-vă cu ea laolaltă” și și-a dat seama de non-sensul propoziției (care invita pe cei 5 frați, fără voia ei, la un colectivism marital), a căzut pradă tristeții, întrucest cuvîntul rostit nu mai putea fi nici anulat, nici modificat.

vaca Acest animal blajin și spornic în gospodărie (dătător cotidian de lapte, făcînd viței, utilizabil în alimentație prin sacrificare și folositor pînă și cu pielea și coarnele), domesticit de timpuriu, și-a găsit un loc important în multe **mitologii*, mai ales ca **simbol* al fertilității, belșugului, garanției vieții, uneori chiar al creației. În **mitologia egipteană*, **Hathor* este mama zeului solar **Horus*; din laptele **vacii* primordiale **Kamadhenu*, din **mitologia vedică*, a fost creată lumea; **Audhumbha* din **mitologia scandinavă* are un rol esențial în **teogonie*; **mitologia iraniană* a **zoroastrismului* acorda *junincii* sacre valoarea de simbol al abundenței. Chiar în **mitologia greacă*, **Hera* e numită de **Homer* cu epitetul admirativ „cea cu ochi de vacă”.

Vacuna (lat. *vacare* — a fi liber, a fi fără stăpîn) Zeiță sabină, preluată de **mitologia romană*, ocrotitoare a recoltelor de grîne (sărbătorită după seceriș), dar și a grădinilor și livezilor; romanii i-au adăugat atributul forței ce se dobîndește prin victoriile contra oricărui gen de dușmani; de aceea, uneori era confundată cu zeița biruințelor, **Victoria*. Rolul esențial atribuit zeiței de romani consta în protejarea odihnei necesare solului arabil, după ce s-au încheiat muncile cîmpului.

Vadavā Mama celor doi frați Așvinau (**Așvin*) din **mitologia vedică*; sau, în altă variantă, iapa lor divină, de fapt o **Apsara* numită **Așvinî* care, în ipostaza de iapă, i-a

născut pe amîndoi, după ce a fost fecundată de zeul solar **Sūrya*.

Vadavāgni (*Focul de sub ape*); *Aurva* Personificare mitică din perioada epică ulterioară celor 4 scripturi **Veda* (→ *mitologie vedică* și **post-vedică*), V., fiul înțeleptului (**riși*) *Aurva*, dorește la un moment dat să ardă în flăcări universul; zeul creator **Brahmā*, spre a-și salva opera, încarcerează **focul* insurgent pe fundul oceanului, îngăduindu-i să devoreze numai apa. **Simbolul* figurativ al focului subacvatic (o văpaie cu cap de cal) provine dintr-o variantă a **mitului*: focul rebel iese din gura iepei divine **Vadavā* în care fusese metamorfozată **Apsara Așvinî*. V., focul subacvatic, se află la Polul Sud și nu poate fi stîns nici chiar de toate apele oceanului. Imperiul subpămîntean al lui V. are o singură intrare: *vadavāmukha*.

Vaiçatāpāyana Unul dintre naratorii principali ai eposului **Mahābhārata* (→ *mitologie vedică* și **post-vedică*), un înțelept primordial (**riși*), considerat discipolul lui **Vyāsa*, de la care a și învățat textul integral al mării epopei, povestind o mare parte din ea regelui *Jana-majaya* (nepotul lui **Arjuna*) din Hastinapur, în lungul răstimp de 12 ani al **sacrificiului* de șerpi.

Vaiçeșika Unul dintre cele 6 sisteme ortodoxe ale filosofiei clasice din India, ale cărei *sūtre*, în elaborare definitivă, datează din sec. I e.n. Este sistemul cel mai apropiat de o viziune realistă a lumii; în cosmologia sa, V. consideră că lumea este compusă din 4 **elemente* fizice (**pămîntul*, **apa*, *lumina*, **aerul*), iar lumea fenomenală și obiectuală (aci incluzîndu-se deopotrivă conștiința și inteligența, sînt produsele unor atomi primordiali). Tot ce există e clasificabil în 6 categorii: substanța, calitatea, acțiunea, universalul, specialul, specificul — cărora comentatorii ulterior le-au adăugat a 7-a categorie: negația sau neființa; substanțele, la rîndul lor, sînt 9: pămîntul, apa, lumina, aerul, **eterul*, **timpul*, spațiul, spiritul și mintea; raportul între atomi și aceste substanțe realizează lumea fizică. Lumea senzorială există în interacțiune în timp, spațiu și eter, fiind guvernată de **dhārma*, ca lege morală; omul se perfecționează, însă nici un om și nici chiar sufletul universal **Brahmān* nu dispune de o desfătare perpetuă. Dar, deși Zeul a creat sufletul universal pentru a fi diriguți atomii, Zeul conduce universul fără să-l fi creat. Din atomii pămîntului și luminii apare **oul* primordial din care Zeul creează pe **Brahmā* și, implicit, universul.

Vaižgantas Zeul inului, în mitologia lituană (→ *mitologie baltică*). Un autor polonez din

*sec. XVI, Jan Lasicki, descrie un *ritual consacrat acestui zeu: cea mai înaltă femeie din sat, cu șorțul plin de turte, ținut cu mâna stângă, iar în dreapta avînd un mănunchi de in și frunze de tei, se rîcă pe un scaun rostind această invocație: „Zeule Vaižgantas, fă să-mi crească inul înalt cum sînt eu, nu mă lăsa să umblu deopsuită“. Lui **V.** i se sacrifică în această împrejurare un cocș (*→ sacrificiu*).

Vālakhilyah (sg. *Vālakhilya*) Clasă de pigmei, în *mitologia vedică, deosebit de înțelepți, avînd dimensiunea degetului gros al mîinii; în număr de 60 000, ei însoțesc carul *Soarelui (*Sūrya), strălucind ca razele solare, cu care se și hrănesc.

Vale; *Ali* Zeu din *mitologia scandinavă și *germanică, cu biografie mitică rudimentară și nu prea limpede, probabil legată de regenerarea vegetației, întrucît l-a născut zeița *Rind (pămîntul înzăpezit), de la zeul suprem *Odhinn (divinitate a *cerului), anume spre a răzbuna moartea lui *Baldr (lumina primăverii), fratele său vitreg, și a-l omori pe ucigașul acestuia, *Höðhr (întunericul); aflînd de la Odhinn această decizie a *Nornelor chiar din prima noapte de viață, cînd împlinește vîrsta de o zi **V.** îl străpunge cu sulița pe ucigaș. Reprezentat ca bărbat frumos și foarte tînăr, care a jurat să nu se spele pe mîini, nici să-și taie și să-și pieptene părul pînă cînd nu-l va fi răzbunat pe Baldr, **V.** este dintre pușinii *zei care supra-viețuiesc dezastrului cosmic *Ragnarök, împreună cu ceilalți frați (Baldr, Höðhr, *Wydarr). El cîrmuiește universul regenerat — lumea nouă, *Himli.

Valea Plingerii Teritoriu anihilant din *mitologia românească, zonă *tabu, care desparte lumea umană normală de lumea relativistă a *zinelor; această zonă este dominată și controlată de zîna atemporală numită *Tinerețe fără bătrînețe și viață fără moarte* (al cărei nume coincide cu denumirea teritoriului ei paradoxal: **Tinerețe fără bătrînețe*). Străbătînd **V.P.** contrar recomandărilor date de zîna, antrenat în interese cinegetice, eroul din basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (col. Petre Ispirescu) simte anihilîndu-i-se fericirea dobîndită în afara *timpului și trezîndu-i-se memoria lumii umane și dorul de casă și de părinți; deci **V.P.** recheamă pe muritor spre habitatul originar și spre tradiția strămoșească, acestea intrînd ireversibil în obsesia irațională a întoarcerii (*→ eterna întoarcere*), ceea ce provoacă anularea spontană a paradoxului temporal de care se bucurase la palatul zinelor. În alte *mituri similare despre tinerețea eternă și viața nemuritoare (*→ Brain*) nu se face vreo referire distinctă la o astfel de zonă intermediară ca **V.P.**, deși existența ei uneori e sugerată cel puțin ca o simplă graniță.

valentinieni *Sectă gnostică (*→ gnostici*) întemeiată de *Valentinus* (originar din Egipt, mort în 161), după a cărui doctrină, memoria lucrurilor și a faptelor bune este un factor purificator al sufletului, sufletul însuși fiind mereu

impurificat de relația sa cu trupul; aceasta teorie a purității își are originea în concepția lui *Platon despre *ideea pură*. Venerînd personajul simbolic feminin *Achamoth ca „Măică a lumii“, **v.** diviniza înțelepciunea ca atare, numind-o *Pronikos*, și divizau existența lumii în 8 *eonii care ar alcătui „ogdoada sacră“; în acest registru, ultimul eon era socotit a fi *Biserica.

Valetuō Zeița sănătății, în *mitologia romană, dublînd de fapt pe zeița *Salus. *Cultul ei a fost introdus la Roma în sec. III î.e.n.

Vamāna Una din principalele reîncarnări (*avatara) — a 5-a — a zeului *Vișnu în *mitologia vedică, efectuată pentru salvarea universului și a prestigiului *zeilor. Biruindu-l pe *Indra și cucerînd cele 3 lumi (*Cerul, *Pămîntul, *Infernul), regele *Bali, stăpînul celor două clase de *demoni titanici *Daitya și *Dānava, devine rivalul primejdios al zeilor; iar Vișnu, metamorfozat în pitic, vine la el cerîndu-i cu umilîntă în dar 3 pași de spațiu, ceea ce Bali oferă mărînimos; în clipa măsurătorii, Vișnu însă ia subit forma gigantului infînit Trivikrama, așa că din primii doi pași cuprinde integral cerul și pămîntul, iar pe al 3-lea îl face, de milă, derizoriu ca să-i poată lăsa lui Bali în stăpînire regatul subpămîntean, care nu e totuși o zonă escatologică (Bali considerîndu-se adesea o divinitate binevoitoare, deși demonică).

Vampir De obicei, în folclorul mitologic și în *superstițiile mai multor popoare, omul mort care — în virtutea unei pedepse ori a unui *blestem — își părăsește noaptea mormîntul și rătăcește printre oamenii adormiți spre a le suga singele viu — unica sa hrană; uneori, **V.** e confundat cu *strigoii. În India vedică un echivalent al **V.** îl constituiau *spiritele *Piçaca*, din clasa *giganților. În credințele malaeze, un similar al **V.** este *Penanggalan*. Un personaj cvasi-vampiric este *Uptri din *mitologia slavă, destul de apropiat de forma de strigoii numită *Moroi în *mitologia românească. După credința generală, trupurile **V.** nu putrezesc în mormînte. Mijloacele cu care omul se poate apăra de agresiunea unui **V.** sînt: usturoiul, *fierul, dăngătul clopotelor.

Vana (isl. *Vanir*) Clasă de divinități din *mitologia scandinavă, considerate *spirite ale apei și primite cu drepturi egale în clasa zeilor (*Asa), după un război cu aceștia, cărora le-au transmis ca ostatici pe *Njördhr, *Freyr și *Freyja. **V.** ocroteau fertilitatea *htonice și acvatică.

Vanth *Demon feminin înaripat din *mitologia etruscă, întrucîpînd *moartea și guvernînd tărîmul infernal (*→ Infern*). Iconografia (religioasă și ornamentală) o reprezintă aproape fără excepție cu toate atributele ei specifice pe această divinitate cu înfățișare sobră, nu însă înspăimîntătoare: sulul manuscris, torța, sabia, șerpii încolăciți pe ambele brațe, cheia. Uneori, romanii au identificat-o cu una dintre *Furii.

Var (pers. *var*, *vara* — loc înzidit) Straniu oraș mitic în *escatologia zoroastrică din

*mitologia iraniană, descris de *Avesta, pe care, din porunca zeului *Ahura-Mazda, îl va clădi *omul primordial bistadial *Yima, ca refugiu și adăpost subteran în epoca distrugerii catastrofale a lumii sub zăpezi (un gen de diluviu); noțional V. are funcția corăbiilor de salvare din *mitul *potopului universal (de pildă *Arca lui Noe), însă e conceput ca un oraș amplu pe durată lungă, cu climă și lumină artificială, cu oameni, animale, plante, populația fiindu-i selectată cu rigoare biologică; în tot timpul reclusiunii, legătura între orașul închis și univers va fi întreținută de enigmatică pasăre *Karshiptar. Înțeleasă de filologi ca „peșteră” sau „loc înzidit”, marea construcție V. are totuși proporții citadine: „un Var [...] lung cât o fugă de cal pe fiecare din cele patru laturi ale sale”, care să cuprindă specii selecționate riguros, de vite, păsări, plante și, firește, oameni — fără malformații, boli sau cusururi morale, ca o măsură de eugenie pentru viitor; construcția urmează să conțină „case și hanuri cu coloane, cu săli și cu încăperi retrase”, dar să fie foarte încăpătoare: „în acela dintre sălase care se va afla mai sus, pregătește nouă platforme podite; în cel de la mijloc, șase; și trei, în cel mai de jos”, întrucât va adăposti, sus, „o mie de perechi zămislitoare”, la mijloc șase sute și jos trei sute; perpetuarea va fi asigurată de faptul că, „după fiecare răstimp de patruzeci de ani, fiecă pereche de oameni va naște altă pereche, și tot astfel fiecare din celelalte soiuri de viețuitoare”. Mitul mai conține două detalii esențiale, necunoscute în alte mitologii: „Luminile care vor lumina acest Var vor fi lumini meșteșugite fiindcă nevăzută va fi lumina soarelui, a lunii și a stelelor”; „Iar pasărea Karshiptar va aduce acolo legea”. Deși desfășurat în cadru escatologic, mitul despre V. nu se referă la războiul final dintre bine și rău (Ahura-Mazda și *Angra Mainyu), nici direct la caracterul pedepsitor al catastrofei cosmice cu efect hibernal (aceasta precedind, ca sursă mitică, Iarna cea lungă, *Fimbulwethr, din *mitologia scandinavă), ci numai la asigurarea optimă a continuității vieții terestre în condiții obiectiv catastrofale. Unii comentatori ai acestui mit au pus refugiuul V. în relație cu tema indoeuropeană a ordinii îngrădite în patralater (se dau, ca ex., de obicei, fie sălașul pătrat al zeului vedic al *mărții, *Yama (cf. *Rigveda*, IX, 113, 7—8), fie *Roma Quadrata*), în contrast cu haosul de dincolo de ziduri; dar mitul despre V. e cu mult mai complex și nu numai ordinea („legea” adusă de misterioasa pasăre Karshiptar) e deductibilă din *hermeneutica acestui mit al iernilor catastrofale (chiar dacă miezul mitic va fi luat naștere nu în Iran, ci într-o zonă fie nordică, fie de mare altitudine, unde se va fi situat țara mitică *Aryana Vaeja*).

§ Georges Dumézil, *La sabhā de Yama* (în *Journal Asiatique*, Paris, 1965, t. 253, no. 2); Nathan Söderblom, *La Vie future d'après: e mazdéisme*, Paris, 1901

varna (sancr. *varna* — categorie, castă) Castă în organizarea socială a Indiei vedice;

după un imn tîrziu din *Rigveda, erau 4 caste (*caturvarnya*) rezultate din *gigantul cosmic *Purușă: 1) *preoții brahmani* sau depozitarii lui *Brahmān (*brāhmana*), conducătorii spiritali ai comunității — din *gura* gigantului; 2) *războinicii (kșatriya)*, șefii răspunzători ai treburilor temporale — din *brațe*; 3) *agricultorii independenți și negustorii (vaiçya)* — din *coapse*; 4) slujitorii celorlalte caste (*çūdra*): *meseriașii, lucrătorii, plugarii dependenți* — din *picioare*; dar de fapt casta a 4-a nu este decât o aglomerare de subcaste, în care mai intră *vyādha* (vînătorii), *vena* (muzicanții) etc. Castele s-au menținut în forme puțin modificate (și ca societăți închise) pînă în timpul modern, toți oamenii din afara castelor numindu-se *pārya*. *Mitul castelor este de fapt mitul *antropogoniei în versiunea vedică (→ *mitologie vedică* și *post-vedică): *omului primordial *Purușă, *arhetipul ceresc, i s-a divizat corpul (*purușă*) în 4 componente, dînd naștere omnirii. Castele Indiei sînt închise, riguros endogame, membrii fiecăreia avînd o anumită profesiune tradițională, iar apartenența la o castă este ereditară, tradiția interzicînd amestecul între caste (*varnasānsarga*), deși excepții celebre citează chiar scriiturile vedice. În schimb, toți oamenii din afara castelor sînt fără drepturi, fără identitate socială (sancr. *pārya* — cel din urmă). Stabilitatea absolută a diviziunii în caste s-a sprijinit pe *credința religioasă în originea lor divină.

Varro, Marcus Terentius Reatinus Scriitor enciclopedic și poet roman (116—27 î.e.n.), discipol al filosofiei stoice, autorul citorva sute de opere, considerat încă din vremea sa „cel mai erudit dintre romani”. În principalele 74 scrieri (în 720 cărți) — de la gramatică la agricultură, de la satire în versuri la critică și istorie literară, de la portretele istorice ale oamenilor celebri la organizarea bibliotecilor, de la retorică la stilistică și etimologie sau de la drept la *astrologie, se pare că a epuizat toate domeniile accesibile unui intelectual al epocii. O lucrare de bază: *Antiquitatum rerum divinarum humanarumque libri* (tratind despre antichitățile divine și o nenești, în 41 cărți), pe lângă introducerea sa despre *spiritul nemuritor și descrierea antichităților umane (istorie, geografie, cronologie, *calendar, instituții publice), în secțiunea antichităților divine (16 cărți) descrie și comentează problemele *sacerdoților, *altarelor, *templor, *sărbătorilor, *sacrificiilor, *zeilor. V. este singurul autor roman care a făcut inventarul tuturor zeilor cunoscuți în *mitologia romană (atît de larg deschisă preluării altor divinități prin *interpretatio romana*), comunicînd că această mitologie cuprinde 30 000 divinități. V. împarte *teologia (în înțelesul antic al ei) în mitologică, fizică și politică; judecînd *miturile din unghi critic, V. acordă o mai mare importanță *teologiei fizice* pentru că oferă explicarea alegorică a fenomenelor naturii, iar *teologia politică* o consideră necesară, ca bază de idei filosofice, pentru

datinile religioase care constituie reazemul moral al poporului. De asemenea, V. era interesat de mistica pitagoreică (→ *Pythagoras*) a numerelor (→ *numere sacre*).

§ Gaston Boissier, *Étude sur la vie et les ouvrages de M. Terentius Varron*, Paris, 1861

Văruņa (sanskrit. *cāruņa* — pește) Inițial, zeu important al bolșii cerești (→ *mitologie vedică* și **post-vedică*), de fapt personificarea **cerului*, paznicul ordinii cosmice și conservatorul cunoașterii absolute, deci regele universului; apoi devine zeul oceanului, mărilor și fluviilor (cu epitele: *Ambuṛati* și *Jaleçvara* — Stăpînul apelor, sau *Vāriraĵa* — Regele Apelor, Domnul Apelor), întrucîtva corespunzînd lui **Poseidon*. În ipostaza de personificare timpurie a cerului, V. era venerat de fapt în locul zeului arhaic **Dyaus Pitar*; dar luîndu-i locul cultural, devine mai comprehensiv, reprezentînd și cerul, și mișcarea atmosferică de sub cer, prin urmare și stăpînul „norilor de felurite culori”, manifestîndu-se prin tunet și declanșînd ploaia; (probabil de la atributul pluvial a ajuns apoi zeu al apelor); în această multiplă calitate timpurie el e „atoatevăzător” (*Cel cu o mie de ochi* — acești ochi fiind stelele firmamentului), întrucît privirea sa nu are obstacol. În prima epocă vedică, își împărtășe atribuțiile cu **Mitra* (unul dintre **Aditya* de mai târziu), *Văruņa* diriguînd mișcarea nopții, *Mitra* — a zilei; avînd lumea în pază, amîndoi supravegheau vietățile și susțineau cerul și pămîntul. V. era socotit maestrul construirii formelor (în-sușirea de a compune forme numîndu-se *māyā* — de unde divinitatea simbolică a iluziei **Māyā*). Ulterior V. dispune de o temută armă magică (*Văruņa-raça*), întrucîtva similară cu o plasă pescărească. Și mai târziu, după o lungă carieră de zeu oceanic, V. decade complet din rangul divin, nefiînd considerat decît un simplu **spirit general al apei* (*apam-pati*), comparabil cu similarul avestic, **Apam-napat*.

§ Georges Dumézil, *Mitra-Varuņa*, Paris, 1940

Vasilise (grec. *φασιλίσκος* — animal regal; ebr. *tsepha* — șopîrlă) Animal mitic care își ucide victimele cu privirea; apoi cu sens generalizat de monstru îngrozitor, dispunînd de puteri diavolești. Citat ca șarpe de autorii alexandrini, pare a fi de obîrșie egipteană: Zeița-cobra **Uto* sau, prin confuzie, **cobra emblematică a zeiței leoaice *Sahmet* supra-numită „Ochiul arzător al lui Ré”. În Europa medievală se credea că nașterea unui V. se produce sub Steaua Cînelui (Sirius): dintr-un ou sferic înfășurat în piele aspră în loc de găoace, ouat de un cocoș și clocit de o broască țestoasă, apare încoronat. O lespede din Viena poartă săpată o imagine deasupra acestei inscripții: „Anul 1202, împăratul Friedrich II a fost ales la domnie. În timpul împărăției lui s-a născut un vasilise dintr-un cocoș, în această casă. El semăna cu chipul tăiat în piatră mai sus”; în imagine e o creatură monstroasă, cu trup solzos de șarpe, cu cap de cocoș, corcană pe creastă și cu 4 picioare.

Vásiștha (*Cel-mai-bun*) Înțelept primordial (**rîși*) din **mitologia vedică*, preotul de curte al dinastiei legendare solare și autor al mai multor imnuri vedice (→ *Veda*). Înzestrat cu o imensă putere de a blestema (→ *blestem*), el blestemă grupul de semizee **Vasu* să renască pe pămînt ca oameni.

Văstoșpāti Zeu protector al locuinței, în **mitologia vedică*, **simbol al stabilității casei* în general.

Vasu (pl. *Vasavaḥ*) 1 Numele comun al celor 8 divinități din **mitologia vedică* timpurie, subalterne ale lui **Indra*, care personificau fenomenele naturii: **Apa*, zeul apei (în **Mahābhārata* înlocuit cu zeul zilei, **Ahar*); **Dhruvā*, zeul Stelei Polare; **Soma*, zeul lunii; *Dhara*, zeul **pămîntului*; **Anila*, zeul vîntului; **Anala*, zeul **focului* (identificat mai târziu cu **Agni*, ca divinitate care mistuie jertfele); **Prabhāsa*, zeul zorilor sau al orizontului; **Pratyūṣa*, zeul luminii. După **blestemul înțeleptului Vásiștha*, un **rîși* autor de imnuri vedice și **sacerdot* pe lângă casa regală a dinastiei solare Sūryavaṇṣa cei 8 *Vasavaḥ* s-au născut din nou pe pămînt părăsindu-și condiția cerească și devenind fiii zeiței **Gāṅgā* (personificarea fluviului sfînt Gange, dar în acea împrejurare purtînd epitetul **Bhāgirathi*) și ai regelui *Çantanu*, din dinastia selenară. Străduindu-se apoi să-i retrimită în cer, Gāṅgā îi ineacă pe rînd, afară de ultimul, Pratyūṣa, numit apoi **Bhīsmā* (Înspăimîntătorul), care devine bunicul fraților **Paṇḍava* și **Kaurava*. Cei 8 *Vasavaḥ* nu personificau probabil fenomenele naturale în sine, ci doar manifestările fenomenale ale naturii. ~ 2 *Vasu* Semizee din **mitologia vedică*, devenind pe pămînt, din porunca zeului **Indra*, regele țării Çedi, pe care a guvernat-o sub numele regal *Uparicara*.

Vāsuki Regele șerpilor-demoni, de fapt al clasei de semizee din **mitologia vedică* — divinitățile infernale *Naga* (**demoni cu chip omenesc și coadă de șarpe*), populînd ținutul subteran **Pātala*; în momentul cosmogonic decisiv, al agitării oceanului primordial de lapte, zeii și demonii, colaborînd pașnic, s-au folosit de ajutorul lui V. pe care l-au înfășurat, în loc de frînghie, împrejurul muntelui Mandara, „făcă-lețul” cu care au bătut valurile oceanului primordial. Uneori însă V. era identificat cu **Adhiçeșā* (*Çeșā*) — șarpele primordial. Fiul unui mare **rîși* — **Kāçyaça* — V. are și epitele *Sarparaĵa* (Regele șerpilor) și *Sarpeçvara* (Domnul șerpilor).

Vaticanus Zeul patronal al colinei Vaticane din Roma, în **mitologia romană*, probabil o divinitate a prevestirilor. Aulus Gellius îi numește „Vaticanus, în puterea căruia se află primele sunete ale vocii cmeneste, pentru că într-adevăr copiii, îndată ce s-au născut, au în întîiul lor țipăt prima silabă a cuvîntului Vaticanus” (*Nopțile attice*, XVI, XVII, 2). V. făcea parte din alaiul de divinități care îl însoțea pe **Ianus*. **Cultul* lui V. era legat de teritoriul numit *Ager Vaticanus*, cu pămîntul

cel mai sărac din toată Roma, producând un vin inferior, acru; acest teritoriu era situat între podul Milvius și colina Ianculus (a lui Ianus).

Vāyū (sanscr. *vāyū* — vânt, aer); *Vāta* (*vāta* — vânt) Zeul vântului, în **mitologia vedică* și **post-vedică* (numit uneori și **Anila*, ca identificare cu un zeu similar mai vechi, sau cu epitetul *Mātāriṣvan*); dar totodată el personifică și respirația cosmică, intrucit dă universului și zeilor suflul vital necesar; personificind în acest sens aerul în mișcare, e considerat răsuflarea lui **Puruṣa*; dar fiind uneori violent și, deci, războinic, era asociat cu **Indra*, ze care a și fost înlocuit, tot în perioada vedică (în una dintre primele triade ale inzilor, în care fusese venerat alături de **Agni* și **Sūrya*). Totuși, textele vedice (→ *Veda*) îl amintesc destul de rar. Socotit inițial tatăl **spiritelor furtunii* **Marutaḥ* (care s-au considerat mai târziu fiii lui **Rudra*), se credea că se deplasează sub cer într-un car aerian de aur tras fie de cerbi, fie de o pereche de cai roșii. Arma sa fabuloasă de atac (de fapt, suflul furtunii) este *vāyavya*. **V.** este și tatăl zeului-maimuță **Hanuman* (numit tocmai de aceea cu epitetul *Vāyuputra*).

Väinämöinen Zeul **cuvîntului* primordial activ, în **mitologia finlandeză*, **mag* și **rapsod*, eroul principal din **Kalevala* și, după tradiție, conducătorul arhaic al grupurilor finice. Născut după o lungă gestație simbolică (și de fapt ajutându-se singur în actul ieșirii la lumină) de zeița **Ilmatar*, fiica **aerului*, fecundată de vînt și de apele mării după ce plutise pe valuri 30 de ani, **V.** își petrece tinerețea ca agricultor, iar spre bătrînețe, îndrăgostit de Aino, tînăra soră a eroului lapon Joukainen, îi dăruiește acestuia viața după ce se luptase cu el, dar nu-i obține sora, care, neubindu-l, se sinucide. După peregrinări îndurerate, trimițindu-l pe fierarul **Ilmarinen* să construiască moara **Sampo*, **V.** coboară în tînutul infernal **Tuonela* și pătrunde în stomacul incomparabilului cîntăreț Antero Vipunen (după ce, traversîndu-i mormîntul, căzuse accidental în gura defunctului), unde, învingînd mari dificultăți, smulge cuvintele magice de care avea nevoie și pe care le deținuse numai răposatul. **V.** inventează și construiește instrumentul muzical *kantele* (apoi petrece cîntînd la nunta lui Ilmarinen cu **Pohjola*); iar în expediția de răpire a morii Sampo (cînd moara cade în mare din corabia sfărîmată) își pierde primul *kantele*, făcîndu-și apoi altul, care îl va ajuta și în combaterea molimelor declanșate de bătrîna **Louhi*, și în eliberarea Soarelui și Lunii dintr-o grotă de piatră, forțele sumbre temîndu-se de cîntecul magului. În fine, judecînd nedrept un copil (a cărui gîndire tînără îl înfrînge), rușinat și bătrîn, dar și mînios, **V.** pleacă pentru totdeauna din lume într-o corabie de aramă, prevestindu-și totuși cîndva o întoarcere. E posibil ca acest final de **mit* să fi fost augmentat de influența **creștinismului*: pruncul judecat

era fiul fecioarei Marjatta (**sincretism* cu mitul **Fecioarei Maria*); în acest caz, plecarea magului ar putea simboliza rîspîndirea creștinismului și distrugerea **cultului* vechilor zei finezi.

§ Martti Haavio, *Väinämöinen, Eternal Sage*, Helsinki, 1952

Ve → *Vile* și *Ve*

Veda (pl. *Vedas*; sanscr. *veda* — știință sacră, cunoaștere (rădăcina vb. aric *vid'* — a vedea) Ciclul de 4 scrieri sacre antice, apărut spre mijlocul mileniului II î.e.n. în India (→ *mitologie vedică*). Cele 4 **V.** constituind cele mai vechi monumente de mitografie, filosofie religioasă și literatură sanscrită, se consideră în tradiția Indiei opere necreate și sacre existînd dintotdeauna, dobîndite prin **revelație*, adică auzite în vechime de cițiva **riși* (înțelepți primordiali), care le-au transmis posterității: de aceea întregul corpus vedic e numit și **Cruti* (sancr. *ṛuti* — ceea ce s-a auzit; în înțeles mai exact — *verbul divin*). Sînt 4 culegeri tradiționale (*saṅhīā*), completate apoi de o vastă literatură vedică adiacentă de comentarii, exegeze, **mituri* ș.a. 1) *Rigveda* (*Ṛgveda*; *Veda Imnurilor*), primul document de limbă sanscrită, cuprinzînd 1028 imnuri (10 **māṅdalaḥ*) către marile divinități primordiale, trebuînd recitate, în timpul **sacrificiului*, de preotul oficianț. **R.** nu e (cum s-a crezut superficial) o colecție de alegorii ale fenomenelor naturii, ci un sistem magic, într-o arhitectură poetică potrivită conținutului și de mare echilibru al formei (prozodie, stilistică, muzicalitate). În **R.** sînt imnuri panegirice și rituale (cele mai multe — *canda* — consacrate zeului **Indra* și zeului **Agni*, celor doi *Aṣvinau* (**Aṣvin*), zeului **Sūrya*, de asemenea lui **Vāruṇa*; **Rudrā*, **Yamā*, și grupului **Marutaḥ*); imnuri cosmogonice (despre **gigantul* cosmic primordial **Puruṣa*), cîntate probabil încă de triburile arice în expansiune. Cea mai veche formă e *Rigveda-saṅhīā*, textul arhaic inițial (*māṅḍalā* 9, din imnurile familiale) fiind consacrat divinității **Soma* (regăsit în **Avesta* iraniană); forma ulterioară, *Rigveda-pada-patha*, e o redactare literară, 2) *Sāmaveda* (*Veda Meloziilor*), conținînd 1549 imnuri (din care numai 75 necoincidente cu *Rigveda*) nu are autonomie propriu-zisă, fiind mai mult un tratat de muzică vocală (cu notație arhaică); aici se impun imnurile familiale (*purvaarcika*) și cîntecele legate de sacrificiile pentru Soma (*uttaraarcika*). 3) *Yajurveda* (*Veda Invocațiilor de Sacrificiu*), alcătuită din *Yajurveda Neagră* (sau *Bătrînă*), atribuită înțeleptului **Vaiśampāyana*, și *Yajurveda albă* (sau *Tînără*), conținînd formulele rituale ce se rosteau la sacrificiile legate mai ales de **cultul* **focului* (*Agni*), la sacrificiul **calului* (**aṣvamedha*) ș.a. În *Yajurveda* este inclus și un codex medical antic de practici **yoga* pentru diferite boli. ~ 4) *Atharvaveda* (*Veda Descîntecelor* sau a *Vrăjilor*) care, deși redactată târziu și inclusă la urmă în ciclul vedic, are o materie arhaică,

din epoca *magiei inițiale, deci poate mult mai veche decât *Rigveda*; *Atharvaveda* e divizată în 20 cărți care conțin 731 imnuri (unele redate din *Rigveda*), esența fiind constituită de *descîntecele contra dușmanilor, *demonilor, bolilor și șerpilor, ca și de descîntece pentru viață lungă, sănătate, prosperitate, dar mai ales de materialul magic direct; sînt însă și imnuri filosofice și mai ales imnuri ale presimțirilor; din punct de vedere religios, unii comentatori consideră *Atharvaveda* un compromis între tradiția indoeuropeană a concepției despre univers și concepțiile unor populații locale nearce; dar *Atharvaveda* este un izvor incomparabil pentru studiul vechilor credințe ale înzilor indoeuropeni. Autorul legendar al acestei a 4-a V. a fost fiul cel mai vîrstnic al lui *Brahmā și primul *sacerdot (preotul arhetipal) *Atharvan. Hindușii considerau încă din vechime epopeea *Mahābhārata „a cincea Vedă”. Cele 4 V. au fost compuse în lb. vedică — cea mai veche limbă savantă din India arică, precedînd sanscrita clasică. Grupul vedic constituie corpul scriptural sacru (*nigama* — cărți sfinte) tradițional, revelat și conține așa-numita doctrină vedică (*vedaśāstra*), o doctrină religioasă arhaică, specifică Indiei, adică ceea ce numim religia vedică — anterioară *brahmanismului. Au fost totdeauna prețuși învățații vedici (*caturvidya*) cunoscători ai celor „patru Vede” (*caturveda*); un asemenea savant e numit cu respect *vedayītar*. Tradiția nu permitea ascultarea și studierea corpului vedic decît de către *āryāh* — cele 3 caste principale: brahmani, războinici, agricultori/negustori (→ *varṇa*). De altfel există o metodă specială de citire a *Vedelor* în timpul oficierei sacrificiilor, cînd cuvîntul unei părți de vers (aprox. emistih) se unește cu un cuvînt din următoarea parte, metoda numindu-se *krāmaçikṣā*; există în India chiar și o disciplină auxiliară: *vedo-pakarana* (*instrumentul Vedelor*), asumîndu-și atributul de știință a însușirii cunoștințelor vedice. Întregul tezaur de imnuri, litanii, incantații, formule sacrificiale ș.a. care circulau în culegeri (*saṅhitā*) ar fi fost distribuit în cele 4 codexuri de un *riși* arhaic: *Vyāsa (*Kriṣṇa Dvāpayaṇa*). După cercetările textologice — compuse și transmise oral (*Rigveda* ar data de la sfîrșitul mil. III î.e.n.), V. au început a fi transcrise (chiar dacă scrierea era de mult cunoscută în India) numai după cel puțin un mileniu de circulație liberă. Literatura vedică a fost continuată de scrierile brahmanice, mai ales grupul de codexuri *Sūtra*, conținînd diverse reguli de *ritualuri, medicină, gramatică, astronomie, drept, cu structură de tratate științifice (făcînd parte din literatura vedică auxiliară — *Vedāṅga (→ *smṛiti*)).

§ *Le Veda. Premier livre sacré de l'Inde* (Avant-propos par Louis Renou; textes réunis et présentés par Jean Varennes, I—II, Verviers, 1967; *Der Rig Veda aus dem Sanskrit übersetzt* von K. F. Geldner, I—IV, Wiesbaden, 1951; A. Hillebrandt, *Vedische Mythologie*, Breslau, 1929

Vedāṅga Ciclu de scrieri din literatura filozofică și religioasă post-vedică (→ *mitologie vedică* și *post-vedică) avînd menirea de a completa *Vedele* (*Veda). Scopul acestor texte este auxiliar, explicativ, de înlesnire a lecturii și interpretării textelor sacre, ca și de aplicare corectă a preceptelor vedice în exercițiul ritual al *sacrificiilor. Ciclul V. cuprinde 6 culegeri, consacrate foneticii (*çikṣā*), metricii, gramaticii, etimologiei, astronomiei și ceremoniarilor rituale (*ritā).

Vedānta (sanscr. *vedānta* — încheierea științei / sfîrșitul *Vedelor); rar: *Uttara mīmāṃsā* (cercetare superioară / tîrzie) Sistem filosofic religios din India (atribuit parțial lui *Vyāsa), avînd ca sursă principală doctrina upanișadică (→ *Upanișad*) și evoluînd, în 2500 ani de existență, pînă la forma contemporană de orientare psihologică și morală. Prima dată, sistemul vedantin a fost expus în tratatul *Vedānta-sūtra*, compus din 555 *sūtra* (fiecare conținînd 2—3 cuvînte) atribuit lui *Bādarāyana* și scris probabil între anii 500—200 î.e.n. Potrivit tradiției principale, *Bādarāyana* ar fi sistematizat într-o concepție obiectivă unitară diverse idei filozofice împrăștiate în textele ciclului upanișadic, împărțindu-și tratatul în capitole: 1) consacrat teoriei despre *Brahmān, explicării naturii acestuia și a raportului său cu lumea și cu sufletul individual *Ātman; 2) consacrat criticii poziției teoretice a adversarilor V.; 3) consacrat dezbaterii căilor și mijlocului de atingere (*sādhana*) a stării de înțelepciune superioară (*brahma-vidyā*), în contrast cu înțelepciunea inferioară sau ignoranța (*avidyā*) care nu poate dezvălui, ca *vidyā*, natura autentică a lucrurilor; același capitol explică ciclul de reîncarnări (*samsāra) și oferă un grup de raționamente psihologice și teleologice (→ *teleologie*) generale; 4) consacrat examinării rezultatelor stării *brahma-vidyā*. Nefiind clare, sutrele V. au fost supuse mai multor interpretări; comentarii acestei triplete sînt relativ timpurii (*Śaṅkara* și discipolii săi *Rāmanuja*, *Mādhava*, pînă în sec. XI, în sec. XIV *Ballabha*); ei au întemeiat diferite școli vedantine. S-a stabilit că V. are o triplă bază teoretică: ciclul *Upanișad*, *Vedānta-sūtra* și *Bhagavadgītā*. Principalul și cel mai timpuriu comentator vedantin, *Śaṅkara*, a dedus o concepție despre *Brahmān* ca *spirit impersonal și absolut și ca temei unic și final al existenței, sufletul omenesc *Ātman* fiind manifestarea empirică a acestuia. *Brahmān* este existența unitară (*sat*) împreună cu conștiința (*cid*) și cu fericirea păcii imperurbabile (*ānanda*); lumea fizică nu e nici parte, nici emanație a lui *Brahmān*, ci chiar *Brahmān* în manifestarea sa empirică; dar, întrucît lumea fizică nu conține în ea însăși temeiurile existenței sale, ea nici nu este autentică, ci numai o aparență — iluzia lui *Brahmān* (*Māyā) pe care conștiința comună o ia drept realitate, așa cum un om confundă adesea o frînghie cu un șarpe, această eroare a

ignoranței (*avidyā*) însemnând pentru Śaṅkara modalitatea inferioară, empirică, a cunoașterii, din pricina căreia omul, luând drept reală lumea exterioară, se supune legilor dezvoltării ei și fi devine dependent; dar când, în cunoașterea superioară, omul înțelege unitatea substanțială Brahman-Ātman, eliberat de circuitul empiric al vieții, el devine liber și se contopeste cu Brahman, contemplându-i imperturbabil manifestările ca pe un joc sau un miraj. După Śaṅkara, cunoașterea superioară (la care se ajunge prin *contemplație, meditație și intuiție) a adevărului final și real, care este Brahman, nu se obține prin raționament logic, ci prin *credință, prin acceptarea ca *revelație a corpului scriptural *Veda* și *Upanișad*. Pentru al doilea comentator, *Ramanuja*, lumea fizică și sufletul omenesc sînt părți componente ale lui Brahman și deci reale; iar cauza suferinței și dependenței omului de lumea fizică rezidă în insuficiența devotamentului (*bhakti*) față de divinitate. Școala vedantină contemporană a reluat noțiunea vedică a „nefacerii de rău“ (*ahimsā*), cu valcarea practică de autodisciplină comportamentală care duce la neutralizarea urii, mîniei ș.a. Astfel, în interpretarea acestui comentator, *V.* a devenit o doctrină teologică. În primele ei milenii de existență (sec. V î.e.n. — XV e.n.), datorită comentatorilor, *V.* s-a ramificat în cîteva școli a căror învățatură a depins de modul de interpretare a tratatului lui Bādarāyana. Sistemul vedantin, mai presus de ramificațiile sale, ca unul dintre cele 6 sisteme ortodoxe de filozofie religioasă din India antică, a constituit baza doctrinară a *brahmanismului, ca religie autonomă, dar și ca replică la curentele pragmatice (unele înclinînd chiar spre *ateism) ale timpului. Acordînd maximă atenție conținutului filosofic al *Vedelor*, doctrina vedantină în ansamblul ei postulează că nu are existență autentică decît substanța divină Brahman (Brahman), tot restul fiind numai manifestarea iluziei divine Māyā.

§ *The Vedānta Sūtras — with the Commentary by Śaṅkarā-chārya*, translated by G. Thibault, I—II, Oxford, 1890—1925; P. Deussen, *Das System des Vedānta*, Leipzig, 1906

Veiovis (*Zeul cel rău*) Zeu infernal din *mitologia romană arhaică, dar de origine etruscă, patron al beznii, pedepselor și răzbinării, așadar un fel de *antizeu* față de *Iupiter (*ce-Iovis*), patron al luminii (cf. Ovidius, *Fasti*, III, v. 447); tîrziu începe să fie confundat fie cu *Pluton sau *Apollon, fie cu Iupiter în perioada copilăriei sale (uneori indicînd însă atributul de poet al lui Iupiter). *V.* avea un *templu (atestat de Ovidius, *cp. cit.*, III, v. 429 și urm.; Vitruvius, *De Architectura*, IV, 8, 4; Aulus Gellius, *Noaptele atice*, V, XII, 2 — care îl numește însă *Vediovis*; precum și de săpături arheologice recente din Roma) situat între așa-zisa fortăreață a Romei și Capitoliu. Spre deosebire de alți comentatori antici, Aulus Gellius îl consideră un zeu „lipsit

de însușirea de a ajuta“; statuia lui *V.* (după Plinius cel Bătrîn, făcută din lemn de chiparos) îl înfățișează „ținînd în mînă săgeți“, ca „simbol al puterii de a face rău“ (Aulus Gellius, *cp. cit.*, V, XII, 11). Animalul consacrat acestui zeu era *capra.

Velchan Zeul *focului (probabil subteran), în *mitologia etruscă, precedînd pe zeul roman *Vulcanus.

Veles; *Volos* (slav ВѢЛОСЬ; *Zeul Vitelor*) Zeu al bogăției, în *mitologia slavă, de asemenea al belșugului vieții, protector al turmelor și cirezilor, patron al comerțului, uneori ocrotitorul păstorilor și poezilor, zeu care a încurajat printre slavi creșterea vitelor. Se presupune că ar fi fost întîi zeul tribal al knejilor sloveni din Novgorod; *cultul său era oficial, în sec. X, la Kiev și Novgorod, iar mai tîrziu, în tot ținutul Rostov; dar după unele referințe scrise cehe din sec. XV—XVI, se poate deduce că ajunseseră un zeu panslav. În perioada răspîndirii rapide a *creștinismului, cultul lui *V.* e înlăturat, totuși fără să dispară, căci în mitologia populară e transferat asupra sf. Vlas, alît datorită coincidenței onomastice, cît și celei a timpului de sărbătorire (februarie, în perioada fătutului de iarnă al vitelor); unii cercetători însă au văzut, fără temeii, în cultul lui *V.* un ecou al sfîntului creștin Blasius din Bizanț (V. Veselovski).

Vēlnias; *Vēlnas* *Demon adversar al zeului *Perkunas, în *mitologia baltică; îi fură acestui zeu vitele, iar pentru a-și pierde urma, uzează de însușirile sale de *mutant, prefăcîndu-se în șarpe, copac, piatră, animal patruped, chiar om, însă în cele din urmă e lovit de fulgerele lui Perkunas și e nevoit să-i restituie vitele răpîte. După mărturiile folclorului, poporul îi atribuia o deosebită inteligență și ca atare l-a investit cu atributul de protector al cîntecelor și *dansului; reprezentat de obicei cu carne și copite (alură de *șap), probabil pentru înclinațiile erotice nesățioase din biografia sa mitică; în acest sens, are relații numeroase cu femeii pămîntene, care nasc de la ei copii foarte puternici, venind pe lume cu are și săgeți gravate pe burtă; după tradiția folclorică, orice femeie, zărînd acest semn nefast, își omora noul născut. După răsfrîndirea *creștinismului în zona baltică, *V.* a fost identificat cu *Diavolul biblic.

Venus (lat. *venus* — frumusețe, grație, farmec) Zeița frumuseții, în *mitologia romană, se pare autohtonă (italică), ocrotitoare în epoca arhaică a vegetației și a fertilității; dar poate că și mai vechi în Italia era înțelesul de personificare divină a nurilor femeiești, cum s-ar deduce din unele cuvinte: *venustas* — frumusețe feminină, nuri; *venuste* — plăcut, frumos. Noțiunea de frumusețe e posibil să nu se fi confundat cu ideea de feminitate în *cultul inițial al acestei zeițe; oricum, cultul — încă autonom — includea atribute cu dublă funcție, (gospodărești și estetice), de ocrotire a grădinilor și livezilor și de patroană a aluziilor

florale în vegetația naturii. În Roma, chiar în această formă inițială, cultul zeiței apare destul de târziu. Întregul *mit, pus în circulație curentă în epoca clasică, de mitografiile poetice latine, nu mai este decât o copie fidelă după mitul grec al zeiței frumuseții *Aphrodite. Acum *V.* are epitetul *Verdicornia* (Cea care sucsește mințile) și *Cloacina* (Purificatoarea; lat. *cloaca* — canal de scurgere); îi sînt consacrate, dintre plante, mirtul, iar dintre păsări, lebedele. În plus, este socotită mama eroului întemeietor *Aeneas.

Verethraghna (grec. *Artagnes*) Zeu în **mitologia iraniană* arhaică, apoi **geniu al victoriei*, în *zoroastrism, unul din venerabilii *yazata* cerești; numit „Dragonul ucigaș”, este purtător al principiului binelui ca divinitate subalternă a zeului suprem *Ahura-Mazda, care l-a și creat. Ca divinitate războinică, *V.* e aghiotantul lui *Mithra și deschizătorul drumului în campaniile întreprinse de comandantul său divin; soldații perși îl invocau totdeauna pentru asigurarea biruinței în războaie. Era reprezentat în parte ca *dragon, în parte ca mistreț furios, de care nu se putea apropia nimeni și care omora pe oricine cu colții de la primul atac; era imaginat cu fruntea pătată și cu picioare, mușchi, făci și coadă de bronz, de unde și forța sa imbatibilă. Aspectul său zoomorfic a determinat pe unii cercetători (Italo Pizzi) să-l considere o „divinitate naturalistă” preavestică. *V.* pare însă a fi un zeu totemic (→ *totem*) și e comparabil, în anumită măsură, cu zeul războinic, din *mitologia vedică, *Indra (numit și *Vritrahan*, ca omoritor al demonului *Vritrā).

Vertumnus (lat. *vertere* — a roti, a întoarce); *Vortumnus* Zeul succesiunii anotimpurilor și al transformării plantelor, al modificărilor climatice anuale și al apariției și dispariției florilor și fructelor, în **mitologia etruscă*; preluat de *mitologia romană cu aceleași atribute, a fost însă extins în genere asupra schimbărilor climatice și meteorologice ale vremii; unele *mituri mai târziu socoteau că *V.* operează și modificări geofizice pentru schimbarea climei; astfel poetul Propertius a pus în circulație *mitul că *V.* a modificat, în favoarea romanilor, cursul fluviului Tibru. Se credea că *V.* are și darul de a-și schimba înfățișarea după dorință. Zeița fructelor *Pomona era socotită soția lui. Statuia zeului (cum comunică Horatius) se afla într-un colț din Forum, în așa-numitul Vicus Tuscus, lângă librării (cf. Propertius, *Elegii* IV, 2); dar exista și un sanctuar pe Aventin. *V.* era reprezentat ca un bărbat tânăr, cu o cunună de frunze verzi, ținînd în mînă *Cornul Abundenței*.

Vervactor Zeu din *mitologia romană, patronînd desțelenirea pămînturilor utile, lăsate în pagină, și ocrotînd arăturile inițiale.

Vesta Zeița căminului casnic, în *mitologia romană, protejînd (după Vergilius) *focul vetrei; socotită fiică a zeului *Saturnus, era o veche divinitate italică a focului domestic, mai târziu identificată cu zeița greacă *Hestia. Titus Livius (*Ab Urbe condita*, I, 20) scrie că romanii au importat **cultul V.* din Alba Longa. Originea

generală a divinităților focului de vatră se află în nevoia triburilor primitive de a menține focul viu, chiar și în perioade mai târzii, spre a evita dificila reaprindere a altui foc prin frecarea lemnului. Satele arhaice romane aveau și cite o vatră comună cu foc constant în centrul satului: *focul publicus*; pe vremea regelui *Numa Pompilius însă focul sacru era aprins de la soare, cu ajutorul unei oglinzi concave. Cum scrie *Plutarh, tot sub *Numa* a fost construit și *Templul Vestei*, slujit inițial de 4 *Vestale; acestea erau preotese fecioare (*Vestalis virgo*) avînd și grija întreținerii focului sacru din **templul zeiței (vestala care, din neglijență, îl lăsa să se stingă, era biciuită)*. Vestalele erau alese pe 30 de ani (din familiile patriciene) printr-un legămint de castitate, încălcarea căruia se pedepsea prin îngroparea de vie a Vestalei vinovate; organizate într-un colegiu, erau conduse de o *Virgo Vestalis Maxima*. *V.* era, la romani, una dintre divinitățile cele mai respectate, oricare cetățean făcîndu-și-o confidentă intimă pentru cele mai secrete gînduri ale sale. Cultul zeiței era administrat de Comunitatea palatină. Templul din For, construit de *Numa Pompilius* între Capitoliu și Palatin, era de formă rotundă (*Antichități romane*, II, 65), iar altă clădire, numită Regia *Numae*, servea drept *atrium* al templului; pe aceasta Augustus a destinat-o Vestalelor. Invocarea zeiței *V.* era inevitabilă (ca și invocarea *Hestiei* de către greci) în aproape toate **rugăciunile adresate altor zei*.

Vestale (lat. sg. *Vestalis*; pl. *Vestales*) Preotese virgine, în religia romană, consacrate zeiței *Vesta (ocrotitoarea vetrei casnice și a **focului sacru urban*). De obicei erau 6 *V.*, alese și supravegheate de *pontifex maximus*. Fetele, în vîrstă de zece ani, erau alese din familiile patriciene și făceau de la început un legămint de castitate, după care era acceptate în **templul zeiței Vesta*, unde vreme de alți zece ani se desfășura învățătura lor în regulamentele **ritualurilor specifice*; de la vîrsta de 20 de ani începeau să îndeplinească funcția sacerdotală propriu-zisă (→ *sacerdot*), în ultimii zece ani de *sacerdoțiu ele avînd obligația de a instrui și iniția pe evelele generației următoare, și numai cînd împlineau 40 de ani aveau dreptul de a intra în viața laică. Aulus Gellius (*Noaptele attice*, I, XII, 1—19), citînd autori ca Antistius Labeo, Ateius Capito ș.a. sau legi, ca *Lex Papia de Vestalium lectione*, consemnează condițiile alegerii *V.*, după dreptul divin: să aibă la data alegerii între 6 și 10 ani, să-i fie în viață ambii părinți care să nu practice îndeletniciri sau profesii nedemne, să nu aibă defecte de vorbire și de auz sau alte infirmități, să nu provină dintr-un părinte sclav; se exceptau de la alegere surorile *V.*, fiicele sacerdotilor (*flameni, *auguri, *salii* etc.) sau logodnicele pontifilor. Odată aleasă, fecioara era dusă la **altarul zeiței și încredințată pontifilor*, în acel moment ea ieșînd automat de sub jurisdicția paternă. După tradiția romană, prima *V.* a fost aleasă de regele *Numa Pompilius și s-ar fi numit

Amata; din această cauză, toate **V.** primeau cognomenul *Amata*, acesta intrînd obligatoriu în formula rituală de consacrare, pronunțată de *pontifex maximus*: „Pe tine, *Amata*, te iau preteasă vestală, să îndeplinești sacrificiile pe care trebuie să le îndeplinească preteasa vestală pentru poporul și pentru cetățenii romani, potrivit legii celei mai drepte.“ În ceremonia de primire, noii **V.** i se tăia părul, care apoi era atîrnat de crengile unui arbore sacru (în timpul lui Plinius cel Bătrîn, acest copac avea 500 ani), iar după aceea fecioara era îmbrăcată în alb. Comunitatea Vestalelor era condusă de o *Vestalis Maxima*, care era cea mai în vîrstă. Deși după 30 de ani de sacerdoțiu ele aveau dreptul de a se căsători și a-și întemeia o familie, niciodată **V.** nu s-au folosit de acest drept. Atribuțiile esențiale ale fiecăreia erau supravegherea și menținerea focului sacru și conservarea proprieii lor virginități. Societatea romană le acorda onoruri deosebite și respectul integral. Marele prestigiu al **V.** era subliniat și de faptul că, pe stradă, fiecare era însoțită de un lictor. Dacă întîlneau pe drum un condamnat la moarte, el era grațiat automat. Dar pierderea virginității se pedepsea cu îngroparea de vie a **V.** culpabile.

viața Conceptul mitic de *viață* este identificabil cu ideea de *insufletire* prin intervenția unor principii energetice în sine (**yin* și **yang*) sau prin includerea în unele forme create de **zei* a forței vitale ori a suflului divin (**Yahweh* insufflă *viață* în trupul plămădit din materie nevie al lui **Adam*). Toate **mitologiile* consideră **v.** element fundamental și dar divin, în contrast cu **moartea*. ● *Geneză și structură* ~ Apariția *vieții ex nihilo* În multe forme de **antropogonie v.* este creată din nimic sau dintr-o materie primă inertă (**apa*, *lutul ș.a.*), iar astfel nu e decît materie amorfă ce devine numai suport al *vieții*, viața propriuzisă fiind rezultatul penetrației suflului divin (de aceea, **miturile* biogenezei pun *viața* în raport direct cu respirația, cosmică și individuală); „Atunci a zidit El *Yahweh* pe om din țărina pămîntului și a suflat în nările lui suflare de *viață*, și s-a făcut *Adam* [omul], ființă vie“ (*V.T., Geneza*, II, 7). În concepția vedică, absorbția energiei vitale, conținută în **prāṇā*, are rol universal. ~ *Viața ca reconstrucție sau reluare* În catastrofele ciclice (erele **yuga*, în **mitologia vedică*, încheiate cu cîte o **pralaya*, **sorii* ciclurilor *nahuatle* în **mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) sau în cele ocazionale (**potopul universal*), *viața* se reia sau se reconstruiește, fie din nou din materia amorfă, fie prin veriga de legătură a perechii (sau perechilor) continuatoare. ~ *Mecanismele vitale* Orice mit privește **v.** ca mișcare, cu neputință de produs fără impulsul cinetic inițial (**cosmogonia zeului african* **Amma*, care imprimă un impuls de rotire accelerată **haosului primordial* ce devine ou și apoi *viață*; impulsul dat de **Brahmă* **roții universale*; gestul mecanic al ființei

chineze arhetipale **Pangu* de a lovi cu ciocanul găoacea oului inițial); iar mișcarea este acțiune (despărțirea cerului de pămînt în miturile cosmogonice din Mesopotamia, Egipt, Noua Zeelandă), adică un travaliu, precedat de gîndirea concretizată în verbul creator (→ *logos*) sau urmat de articularea limbajului (*Adam* dă nume ființelor, plantelor, lucrurilor); în multe mitologii primitive, orice mișcare mecanică autonomă e numită *viață* (o piatră rostogolită, în credințele animiste, e vie; roțile lui **Iezechiel*, la fel: „Cînd făpturile cele vii mergeau, roțile mergeau lîngă ele [...], cînd se ridicau de pe pămînt, se ridicau și roțile, căci duhul făpturilor vii era în roți“). ~ *Dubla finalitate* Finalitatea divină: *viața* e, pentru *zei*, justificarea existențială a divinității lor, de aceea există și forma extremă a iluziei divine **Mâyā*. Finalitatea umană este, în aproape toate miturile, proliferarea, desăvîrșirea și întreținerea, prin cele două acte precedente, a omului care e obligat să-și întrețină, prin **sacrificii* și glorificare, *zeii săi*. Nici un mit nu arată că finalitate a *vieții* propria ei emancipare, nici cunoașterea, care sînt condamnate. ● *Temporalitate* ~ *Durata unică* Sint forme de **v.** universală sau individuală cu durate fixe (chiar longevitatea matusemică umană și concepția brahmanică despre durata universului nu mizează pe eternitatea *vieții*). ~ *Ciclul succesoral*, înțeles în dimensiune cosmică prin existența ciclică a unui univers ce dispare prin resorbție în **focul purificator* — conflagrația cosmică, *ekpyroza* ducînd la *palingenezie*, adică la întoarcerea periodică la **v.** a tuturor ființelor defuncte, simultan; sau, în dimensiune individuală, prin succesiunea reîncarnărilor. ~ *Durata eternă* e citată rar în mituri (și atunci, ca în concepția vedică, druidică sau a **sectei* **esenienilor*, se referă numai la eternitatea *spirituală*); nemuritor se consideră numai **spiritul*, care nu este *viață* în sens mitologic curent, deși el dă *viață*. Astfel, multe **religii* au socotit prezența *spiritului* în trup o pedeapsă pentru **păcate* anterioare — ale **strămoșilor* sau ale individului însuși în intrupările anterioare. Pentru **orfism* sufletul fiind o particulă divină, trupul nu-i este decît o închisoare perisabilă. Totuși unele religii cu o concepție ontologică mai simplă (**creștinism*, **islam*) admit eternitatea umană a **v.**, însă numai în ipostaza ei postumă, de întoarcere la obîrșia cerească.

ș Dr. E. A. W. Budge, *Egyptian Ideas of the Future Life*, London, 1899; E. Anderson, *Plants, Man and Life*, Boston, 1952

Vibilla Zeiță din **mitologia romană*, ocrotitoare a tuturor drumeților și călătorilor rătăciți în teritoriul necunoscut.

Vicapota; *Vica Pota* Zeiță a victoriilor, în **mitologia romană* (amintită de Cicero și de Titus Livius); ea patrona numai biruințele militare particulare, cîștigate local.

Victoria Zeița victoriei, în **mitologia romană*, victoria ocrotită de această zeiță — fie

militară, fie civilă — avînd sens general, de biruință fundamentală. **V.** avea o statuie la Roma, în For (după mărturia lui Titus Livius); i se consacrase o *templu, pe Palatin, încă din sec. III î.e.n., restaurat de Augustus.

Viçvâkarma (*Constructorul*) Arhitectul divin, artizanul universal în *mitologia vedică (*Cel care face totul, Cel priceput la orice, Atoatezidătorul*), socotit uneori o ipostază a lui *Brahmă sau el însuși transferindu-se în ipostazele Bhavana și *Tvâștar. **V.** clădește palatele terestrestre ale *zeilor.

Viçvâmitra Înțelept primordial (*riși) din *mitologia vedică, pustnic de o imensă forță morală care, deși originar din casta militară *kșatriya* (→ *varna*), a devenit prin asceză *brahman, unul din cei 7 mari *riși născuți din mintea lui *Brahmă. După un *mit, spre a-l ispiti în timpul practicii *ascezei, *Indra, îngrozit de forța faptelor ascetice și sapiențiale ale înțeleptului, îi trimite o curtezană cerească, pe *Apsara Rambha, pe care însă **V.** o blestemă prefăcînd-o pentru un mileniu în piatră (→ *blestem*); o variantă: Indra trimite pe fermecătoarea Apsara *Menakā, ea născînd apoi de la **V.** pe *Çakuntalā (eroina cu același nume din cunoscuta dramă a poetului Kalidāsa); în tradițiile mitologice ale Indiei aceste ispite sînt curente chiar și printre zei, ele nefiînd condamnate, unirea ascetului cu femeia care-l seduce nefiînd socotită nici degradantă, nici incompatibilă cu practica ascezei. **V.** e prezent ca erou epic în *Mahābhārata, *Rāmāyana și *Purānā, materia epică principală fiind istoria adversității între Viçvâmitra și brahmanul *Vasiștha (mulți comentatori interpretează acest conflict ca reflectare a eternului impact din societatea arhaică a inzilor între casta militară și cea sacerdotală). Lui **V.** tradiția îi atribuie scrierea (sau doar redactarea) celor mai multe imnuri din *Rigveda.

Viçvedevāh (*Toți Zeii*) Divinitate de sinteză, în *mitologia vedică (nesimbolizînd de fapt întregul *panleon, ci numai zece *zei, unepori 12 sau 13); zeii incluși, venerați îndeosebi plural, erau socotiți copiii zeiței Viçva, fiica *strămoșului primordial *Dakṣa. Aceste divinități (*Vasu, *Satyā, Kratu, Dakṣa, Kālā, Kāma, Dhriti, Kuru, Dhvani* sau *Dhuri, Pururavas, Madravas, Rocaka* sau *Locaka*) sînt invocate mai ales în *ritualul *çradha*, la *sacrificiile pentru sufletele *strămoșilor defuncți.

Vii (rus. *euū*, ucr. *siā, siūka*, biel. *seūka* — geană) Personaj fabulos, în *mitologia slavă răsăriteană, a cărui privire ucide; în mod curent, ochii îi sînt acoperiți de pleoape (sau gene) enorme; (uneori, mai ales în basmele rusești, niște sprîncene stufoase cu perii cîzînd peste ochi); — dar **V.** are niște ajutoare care îi ridică pleoapele (genele sau sprîncenele) cu furca, deși multe dintre aceste ajutoare, în genere oameni, mor îndată ce îi eliberează monstrului privirea. O versiune ucraineană a lui **V.**, păstrată în folclor pînă în sec. XIX, a fost utilizată de N. Gogol. Deși **V.** prezintă o vagă

asemănare cu uriașul mitic oset *Uaig* (→ *mitologii caucaziene*), el pare un ecou depărtat al animalului fabulos *Vasilisc, a cărui *legendă a circulat în Europa medievală.

Vikrita (sanscr. *vikṛta* — bolnav, schilod) Zeu arhaic din *mitologia vedică, o divinitate fenomenologică a bolilor și schilodirilor monstruoase, fiul lui *Dakṣa (în ipostaza acestuia numită Pracetas, din a doua mare eră cosmică Mahāyuga; → *yuga*).

Vila (rus. *Вила*; ceh *vila*; bulgar pl. *Вилу*; polon *wilawa*); *Satovila* Divinitate feminină, feciorelnică, de obicei plurală, în *mitologia slavă. *Vilele* sînt fecioare ale *pădurilor, cîmpurilor, munților, *apelor, *aerului, în raport cu atitudinea omului, ele pot fi prietenoase sau ostile. E posibil ca **V.** să fie o personificare analitică a forțelor fecunde ale naturii, dintr-un stadiu de *religie rudimentară (→ *animism*) de tipul *mana. În varianta bulgară, **V.** este sufletul de fată moartă și neîngropată.

Vile și **Ve** Zei din *mitologia scandinavă, frații zeului suprem *Odinn, fii — ca și el — ai cuplului primordial *Borr — *Bestla*; *mitul îi asociază în triadă numai în raport direct cu *cosmogonia și *antropogonia, deși întregul *mit originar e neclar, referindu-se mai întîi la 3 zei care rătăceau prin lume, pe țărîmul mării, pînă cînd au zărit frasinul și arinul ce aveau să devină prima pereche de oameni: *Askr și *Embla; o variantă mai curentă îi asociază lui Odhinn alți zei: *Hönn, zeul mobilității marine care include în oameni mișcarea, și Lodurr (*Loki), zeul *focului teluric, care le dă singe fierbinte. Există totuși o latură mitologică preferențială față de *Vile* și *Ve* în rol antropogenic; pe de o parte tratați ca *simboluri auxiliare ale zeului suprem (*Vile*, sau *voința divină*, îi înzestreză pe oameni cu mobilitate fizică în spațiu și cu rațiune, iar *Ve*, sau *faima divină*, le dă formă, grai, vîz și auz), pe de altă parte ca zei antropomorfi pe care de pildă Loki îi ironizează a o fi ținut de soție pentru amîndoi pe *Frigg, soția lui Odhinn, cît acesta peregrinase prin lume, iar ei își asumaseră succesiunea cîrmuirii universului. De fapt, este singura referire de după antropogonie, căci nici unul din cei doi frați nu mai apare în evenimentele mitice (nici după *Ragnarökr), rămînd numai două principii personificate vag, ca divinități secundare, fără importanță culturală.

Vimāna *Car ceresc, în *mitologia vedică tirzie (dar și „palat cu șapte caturi”); asemenea care aeriene autopurtate, transportînd zei și eroi cu viteze colosale prin spațiul aerian și celest, figurează în *Mahābhārata și în *Rāmāyana unde sînt descrise cu surprinzătoare detalii; un astfel de car ceresc somptuos îl transportă pe eroul *Rāmā. (→ *pușpaka*)

Viracocha; *Huiracocha* Zeu demiurgic (→ *demiurg*), preincas și incas, din epoca arhaică peruiană (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), precedînd pe zeul *soarelui, cu care apoi a fost confundat. Triburile preincase îl veneraseră ca zeu al ploii și fertilității, iar populația

andină a marilor altitudini l-a socotit un zeu antropogonic; în vremuri străvechi, **V.**, zeu solar, a coborât în piscul de la Condor Koto (lingă Lima) unde a depus 5 ouă (de aur, argint, bronz) din care s-au născut zeii: *Pariakaka (Fulger-Apă), *Wampu (Fulger-Foc), *Wallallo (Foc-Ploaie) ș.a. Pare să fi fost și zeu sapiential, întrucât purta simbolul științei supreme: corzile cu noduri. După un mit preincas — în care **V.** era numit mai ales *Kon-Tiki (Omul-Soare) și *Illa-Tiki* (Omul-Foc) — supraviețuind unui mare conflict militar, *Kon-Tiki* a plecat cu un grup de prieteni apropiați, traversând Pacificul pe plute din lemn de balsă și stabilindu-se în Insula Paștelui și în alte câteva insule polinesiene. De obicei, se clasifică 3 variante ale mitului: a) **V.** (după tradiția incașilor și a ramurii quechua) ar fi personificarea unui vulcan activ din Valea Vilcanota, din preajma orașului Cuzco; b) omul supranatural *Kon-Tiki*, ieșind de pe fundul lacului *Kollasuya* și făcând miracole printre oameni; c) un *alter ego* al zeului solar preincas *Pachacamac. De altfel, iconografia preincasă îl prezintă pe **V.** în două ipostaze: *Runarurac*, zeul antropogonic, și *Runacamac*, zeul care are grijă de cameni. Iar într-un mare templu-sanctuar din *Tiahuanaco* (la sud de lacul *Titicaca*), figura principală sculptată în piatră (fără indioală a lui **V.**) îl înfățișează ca om în picioare, cu fața înconjurată de raze solare, fiecare rază terminându-se cu un cap de animal, și în mâini având câte un sceptru cu cap de condor.

Virăj Inițial „personalitate“ (în lb. sanscrită), iar mai târziu, simbolul voalat al noțiunii de *Ātman, dar și sinonimul cuvântului (*verbum*) — cu epitetul „Sclipitorul“ (→ *Vāc*): a-l cunoaște pe **V.** devine egal cu a stăpâni toate tainele universului. **V.** e primul *cm* născut de *Brahmā.

Virbius Zeu secundar din *mitologia romană, reprezentând varianta latină a eroului din *mitologia greacă — *Hippolytos (fiul lui *Theseus, iubit de *Aphrodite/*Diana* și cmorit accidental de caii săi), pe care — în reluarea romană — zeul medicinei *Aesculapius l-a înviat, la rugămintea îndrăgostitei zeițe *Diana*. Apoi zeița l-a ascuns în dumbrava de la *Aricia* (Italia), dându-l în grija *Nimfei *Egeria și lăsându-l acolo ca rege al pădurii. *Cultul lui **V.** s-a perpetuat, local, în datina sacerdotului (→ *sacerdot*) legat de *mitul ceremonial al ramurii de visc (→ *creanga de aur*).

Viriplaca Zeiță din *mitologia romană, patronind împăcarea și bunele relații între soți.

Vișnu; epitet: *Nārāyaṇa* (→ *Nara-Nārāyaṇa*) Zeu cu o îndelungată ascensiune mitologică și culturală, în *mitologia vedică și *post-vedică. Zeu solar de importanță secundară în mitologia vedică timpurie (*Rigveda) — ulterior devine al doilea element al triadei supreme, *Trimūrti, în **teologia brahmanismului*, ca punct de echilibru între creatorul *Brahmā și distrugătorul *Īśvara și e adorat drept păstrătorul lunii și cel care propulsează binele universal, regenerând periodic lumea prin reîncarnările (**ava-*

taṛa) sale de formă aparent umană, însă de structură sublimă; în acest sens, **V.** dobândește o poziție de prim rang în principala triadă a *hinduismului, acum fiind conservatorul universului prin iubire (considerat ca atare tatăl zeului dragostei, *Kāma): întrupare a bunătății și a spiritului omniprezent, **V.** apare din când în când în avatarii săi, atunci când în lume trebuie corectat un rău ori săvârșit un bine deosebit. Din pericada epică a miturilor Indiei (*Mahābhārata, *Purānā), **V.** începe să fie adorat ca divinitate supremă în cadrul religiei *vișnuismului (absorbită ulterior de *budism). Socotit câteva milenii în șir fie oceanul cosmic, fie (ca păstrător universal) întruchiparea îndurării și binefacerii și a menținerii ordinii în univers, **V.** (al cărui *cult e dintre cele mai răspândite în India, până în zilele noastre), se crede că fereste întregul univers de erori fundamentale și de *păcat și că și azi mai coboară uneori pe pământ spre a salva omenirea și lumea de marile primejdii. Reprezentat plastic cu 4 brațe și adesea purtându-și armele și emblemele (scoica, discul, măciuca, *lotusul, diadema și o piatră prețioasă), **V.** are numeroase epitete, unele indicând ipostaze: *Urugāya* (Necuprinsul), *Jagad-dhatar* (Păstrătorul lumii), *Nārāyaṇa* (Cel culcat pe ape), *Purana puruṣa* (Spiritul primordial), *Acyuta* (Cel care nu putrezește), *Hari* (Cel care absolvă pe cricare penitent de păcate: sanscr. *hari* — curent; substanță divină), *Cakrayudha* (Cel înarmat cu disc), *Paramapuruṣa* (Spiritul Suprem), *Devadeva* (Zeu zeilor), *Bhagavant* (Sublimul), *Viṣṇvarāpa* (Omniprezentul), *Adideva* (Zeu Suprem), *Nirākāra* (Ăcorporalul), *Jala-çaya* (Cel care zace pe ape), *Tirihakara* (Salvatorul), *Trivikrama* (Trei pași), *Janardana* (Incitatorul oamenilor), *Trikakud* (Trei piscuri), *Padmanadha* (Cel cu buric de lotus), *Puruṣottama* (Bărbatul Suprem), *Jagadnatha* (Stăpînul Lumii), *Jiviteçvara* (Domnul Vieții), *Nandiçvara* (Domnul Bucuriei), *Viçajit* (Atotcuceritorul), *Samastadatar* (Atoatepăstrătorul), *Hemaçaphka* (Posesorul scoicii de aur). Un *mit cosmogonic arată că, înainte de apariția lumii, când încă nu era nici spațiu nici * *timp*, **V.** se odihnea imobil pe trupul încolăcit al șarpelui universal *Adhiçesa (*Ananta sau *Çeça*) — un *balaur cu o mie de capete simbolizînd absența (sau inerția) timpului și plutind astfel pe oceanul primordial inform (→ *cosmogonie*). În acea ipostază primordială inertă (și nu într-un avatar autentic) — într-o variantă — **V.** era întrupat în perechea de înțelepți (*riși) *Nara-Nārāyaṇa (sau *Nārāyaṇa* și *Nara*) plutind inercial pe oceanul de lapte; pe temelii acestui mit, unele religii post-vedice îl numesc și *Mahākālā* (Marele Timp sau Timpul Străvechi). Avatarii lui **V.** (în care el reapare cu atributul de conservator al lumii; sint, după cele mai vechi tradiții, zece: 1) *Matsya* — încarnare în peștele care-i anunță înțeleptului *Vaivasvata* (una din reîncarnările lui *Manu) *potopul universal iminent și mijlocul de salvare; 2) *Kurma* — în formă de *dragon sau croască țestoasă; 3) *Varaha* — într-un *riși*

care îl omoară pe *demonul Hiranyakṣa, cel ce scufundase pământul pe fundul oceanului, și apoi, metamorfozat într-un mistreț gigantic, își înfige colții în pământul înecat și îl ridică din ape; 4) *Nrisiṅha* (Omul-leu), de fapt o pereche de înțelepți primordiali (cei doi *riṣi*: *Nara-Nārāyaṇa*) — acest dublu avatar fiind legat de un episod straniu din *Mahābhārata: *Hiranyakāṣipu, regele *demonilor din clasa *Daitya, îl învinge pe zeul *Indra și îi răpește lui *Īṣṭvā* regatul celor 3 lumi pentru un milion de ani, apoi își persecută fiul (*Prahlada*) care-l adora pe *V.*, și abia atunci acest zeu își ia înfățișarea fabulosului om-leu, omorându-l pe agresor; 5) *Vamāna și *Trivikrama* — apare ca gigant cosmic salvând printr-un șiretlic lumile principale: *cerul și *pământul care au fost cotoprite de *Bali, regele unor demoni titanici; 6) *Parāsurāma (Râma-cu-securea) — ca luptător eroic, eliberator al *vacii cerești *Kamadhenu; 7) *Rāmā sau *Rāmacandra*, eroul din *Rāmāyaṇa; 8) *Kṛiṣṇa — zeu el însuși, dar și erou în *Mahābhārata, care cu miraculosul său disc a distrus orașul magic aerian *Saubha al demonilor clasei titanice *Daitya*, pe care aceștia îl mențineau deasupra țărmlui oceanic; de asemenea, prin avatarul său *Kṛiṣṇa*, *V.* este un zeu iluzionist, amăgindu-și adversarii, în fața cărora creează fantasme; 9) *Buddha (sau cu epitetul *Tirthakara* — Salvatorul) — mîntuitorul, întemeietor al budismului, ivindu-se la începutul erei *Kālīyuga* (→ *yuga*); 10) *Kalki* — ultima reîncarnare, în care *V.* însuși va apare în viitor, în ultima perioadă a erei prezente (*Kālīyuga*); iar la sfîrșit se va arăta înția oară, nemijlocit de avatar, călare pe *calul alb *Kalki* și ținînd în mînă o sabie scilpitoare care va fi de fapt o cometă. Miturile mai vechi (limitate la aceste zece încarnări) considerau că *V.* apare o singură dată în fiecare eră (*yuga*); ulterior, s-a crezut că primii 4 avatari s-au produs în era *Kṛitayuga*. După textele târzii, avatarii lui *V.* ajung la 22. *Simbolul complex al lui *V.* e întregit de soția sa *Lakṣmī, zeița destinului.

viṣṇuism Una dintre *religiile Indiei post-vedice, care venerază ca divinitate supremă pe *Viṣṇu și cele 2 două reîncarnări esențiale ale acestui zeu *Rāmī și *Kṛiṣṇa, în triadă stabilă. Zeu secundar în antichitatea îndepărtată, odată cu decăderea religiei vedice (→ *mitologie vedică* și *post-vedică), după sec. VI e.n., *Viṣṇu* a devenit zeul principal al castei războinicilor *kṣatriya* (→ *varna*). Întemeindu-și doctrina pe *Bhagavadgītā, *V.* se reflectă vizibil în concepția religioasă și filosofică din *Mahābhārata și *Rāmāyaṇa; în esența ei, această doctrină este o anumită formă de *teism, îmbogățită cu predicarea iubirii dezinteresate (*bhakti*), alături de obligația împlinirii datoriei ca necesitate inexorabilă: *karma-yoga* (→ *karma*, *yoga*). Către mijlocul mil. I e.n., *v.* începe să fie absorbit de *budism; ca urmare a acestei influențe, începe să se considere că *Buddha este o încarnare a lui *Viṣṇu*.

§ J. Gonda, *Aspects of Early Viṣṇuism*, ed. II, Delhi, 1969

Vitellia Zeiță arhaică din Latium, soția lui *Faunus, care mai târziu, după ce e absorbită de *mitologia romană, devine o divinitate agrară.

Vitula Zeița triumfului, a bucuriei triumfale oferite de biruință, în *mitologia romană.

Vitumnus (lat. *vita* — viață) Zeul care dă viață, în *mitologia romană, conservînd în copiii nou-născuți vitalitatea, *V.* e citat de *Augustin.

Vijbaba (reg. *vijā* — vrăjitoare, strigoaică) Personaj infernal din **mitologia românească*, imaginat ca o babă monstruoasă, uneori antropofagă, locuind în fundul *Iadului. *V.* are o fiică *mutantă, care se poate preface în iapă, miel, cioară sau ghem; de asemenea, ea mai posedă și niște iepe năzdrăvane.

Vilva Făptură fabuloasă din **mitologia românească*, de aspect femeiesc, umblind la miezul nopții pe coame de dealuri, considerată curent un *duh nefast multiplicabil; spre a îndepărta *V.*, copiii aprind seara, cînd e lună nouă, crenguțe uscate de tamarisc (cătînă roșie). O variantă de *V.*, cu caracter *apotropaic, are aspect antropomorf și puteri supranaturale, fiind de fapt un *genius publicus* (→ *genii*), care ocrotește satul de trăsnet, grindină, vînturi pustiitoare (de aici, credința că, alungînd norii de grindină de peste satele protejate, *Vilvele* declanșează între ele dueli cerești și produc astfel vrtejuri de vînt); pe cer apar atunci *Vilve* ca nori zoomorfi. Alte *V.* patronază minele (băile), revelîndu-se în aspecte discret antropomorfe celor mai îndrăzneți (o mină fără minereu e părăsită de *V.*), sau ocrotesc stîncile și alte detalii din peisajul natural. Forma plurală *Vilve* (uneori ca sinonim pentru *duhuri* sau ca termen apropiat de noțiunea de *zine) este atestată la motii din Munții Apuseni (Transilvania). În general, *Vilvele* se împart în două clase: *albe* (adică benefice) și *negre* (malefice), iar într-o clasificare specializată: *Vilva Apei* (identificabilă cu *Știma Apei), *Vilva bucatelor* (care patronază holdele, ocrotindu-i pe sāraccii harnici și dārîindu-le aur și terenuri agricole și chiar pe propria ei fiică de nevastă, sub interdicția de „a huli bucatele“), *Vilva băilor* (există, de altfel, numeroase asemenea *V.*, în veștmînt alb, ca duhuri pāzitoare ale minelor; totuși, fiind *mutante, ele pot apărea cu chipuri schimbate: moșneag, moțan negru cu față de om etc.). *Vilva banilor* (cu puteri nelimitate asupra circuitului monetar), *Vilva comorii* (care păzește, dar și semnaleză unor aleși comorile ascunse), *Vilva cetății* (un duh al ruinelor de cetăți), *Vilva ciumei* (duh răzbunător dirijînd molimele), *Vilva lupilor* (o variantă feminină din Țara Moșilor pentru divinitatea *Sinpetru, dar redusă la aspectul de babă justițiară purtînd după ea o turmă de *lupi cărora le poruncește să mînce oile și vitele bătoacorite și neîngrijite de stăpîni). *Vilva pădurii* (similară cu *Muma-Pădurii), *Vilva zilelor* (cite una pentru fiecare dintre zilele săptămîinii, de ex. *Martolea), *Vilva pietrelor* ș.a. În alte zone românești, printre *V.* figurează și alte personaje,

*Striga, *Ciuma*, *Vintoasele și chiar *Ursitoarele. (cf. *Völva)

§ Maria Ioniță, *Cartea Vîlvelor. Legende din Apuseni*, Cluj-Napoca, 1982

vinătoarea Cea mai veche și cea mai durabilă dintre profesiuni, v. a constituit de la începuturile ei și un exercițiu complex de pătrundere în natura ambientală, prin apărare sau atac, în primul rînd pentru procurarea hranei. Evoluția activităților cinegetice a străbătut două cicluri cvadrifazice care însă nu se suprapun cronologic, nici nu se împletesc constant, ambele nefiind decît consecințele dublului statut omenesc de ființă spirituală și ființă fiziologică (mentală și trupezăscă): ● condiția fiziologică 1) *faza de subsistență* — vinătoarea constituind un mijloc de procurare a hranei și vestimentației primitive; 2) *faza tehnologică* — vînatul oferind materie primă pentru confecționarea unor unelte (ace de cusut, scule, răzuitoare, cupe etc., din oase și coarne, sau corzi de arcuri și ață din intestine) și podoabe (coliere din dinți ș.a.); 3) *faza războinică* — apărarea unui teritoriu cinegetic, respingerea unor concurențe sau pătrunderea în teritorii necunoscute, unde adversarii puteau fi animalele sălbatice sau oamenii; deopotrivă, în civilizațiile constituite începînd cu epoca fierului, exercițiul cinegetic era practicat ca exercițiu militar; 4) *faza ludică* — formă tîrzie (practicată și în sec. XX) de exercițiu sportiv și divertisment; ● condiția spirituală 1) *faza totemică* — în care omul primitiv, luînd contact cu animalele în calitatea sa de vînat, descoperea în ele similitudini aspectuale și comportamentale cu ale sale, iar în anumite împrejurări se credea descinzînd din cutare sau cutare animal, ori putîndu-se preface într-un animal el însuși; în această fază s-a format, ca *religie primitivă, *totemismul, și au apărut *credințele despre *metamorfoze și *mutanți: după J. Haeckel și Mircea *Eliade, vîntorii primitivi văd în animale un fel de semeni ai oamenilor, doar cu puteri supranaturale pe care nu le are omul, precum și posibilitatea de transformare a oamenilor în animale și a animalelor în oameni, antum și postum; tot în această fază a apărut probabil și ideea de *tabu, printre consecințele faste ale căreia a fost crușarea vînatului, deoarece astfel omul paleolitic a devenit înfiul ecolog, el neavînd interesul de a stîrpi vreo specie, ci dimpotrivă a o înmulți, a-i observa comportamentul și a-i lăsa răgazurile necesare nașterii și creșterii puilor; în felul acesta omul s-a apropiat cu simpatie de unele animale, atît din punct de vedere economic, cît și din punct de vedere religios, pregătindu-și următorul pas care avea să fie revoluția pastorală, domesticirea speciilor utile; 2) *faza magică*, foarte timpurie și ea (căci nu se poate stabili vreo prioritate de cronologie între această fază și cea totemică), a descoperit *fetișul cinegetic, atît pe arme, cît și în marile desfășurări plastice parietale; animalele pictate sau sculptate în marile peșteri (Altamira,

Lascaux ș.a.) nu au avut alt rol inițial decît captarea magică a vînatului cu ajutorul imaginilor lui cît mai fidele (→ *sanctuare rupestre*), ca și fetișurile simbolice de pe arme (lânci, săgeți, harpoane); 3) *faza mitologică* — un curent specific celor două civilizații succesive, cinegetică și pastorală — străbate lungă vreme toate zonele mitologice, fără excepție, ale lumii: *zoomorfismul; apropiat tot mai mult de faună, omul se înfrățeste cu animalele și le transformă în *arhetipuri (*zei și *eroi civilizatori) divinizate și purtătoare de simboluri esențiale (forța, înțelepciunea, vitejia, fecunditatea, violența, și-retenia, demonismul etc.); pe de altă parte, apar *zei* de rang principal care, fără a fi neapărat *zoomorfe*, patronează vinătoarea: *zeii* *Onuris (Egipt), *Freyr (Scandinavia), *Age (Dahomey), *Aerg (Abhazia) și *zeițele* *Artemis (Hellada), *Diana (Roma), *Dali (Caucaz, kartveli), *Danu (celți), *Hash-Inau-Uk (ainu) etc. 4) *faza sacrificială* include exercițiul războinic al vîntorului, căci religiilor din civilizațiile cinegetice le este specifică uciderea rituală a animalului, dar spiritul sau divinitatea ocrotitoare (deopotrivă a vîntorului și vînatului) veghează să nu se ucidă decît pentru nevoile hranei; „războinici, cuceritori și aristocrațiile militare prelungesc simbolismul și ideologia vîntorului exemplar” (Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, I, Paris, 1979, p. 47). Cel mai clar exemplu de îmbinare a celor două acte — sacrificial și militar — îl oferă **ritualul *açvamedha* (sacrificiul calului) din India, *calul liber, urmat de armată, fiind sacrificat abia la sfîrșitul campaniei de cucerire, iar traseele acestei campanii imită pe cele cinegetice. O formă oarecum apropiată este *vinătoarea rituală* de întemeiere a unei țări (tipul *legendei lui Dragoș Vodă care, vinînd un bou, întemeiază prin descălecarea Moldovei). ● De la civilizația cinegetică omul a trecut la civilizația pastorală într-o formă spontană de continuitate: vîntorul profesionalizat își continuă de fapt meseria și în 3 forme ulterioare de civilizație: pastorală, agrară și citadină, el apărînd de fiare și de hoți — turmele și cirezile, ogoarele și grădinile, hambarele, în sfîrșit cetățile, pînă cînd, după mai multe generații, devine ostaș războinic, adică vîntor de oameni. Dar civilizația cinegetică a îndeplinit două mari roluri istorice în efortul cunoașterii lumii: unul *empiric* — de observare a formelor de viață, a comportamentului, duratei și utilității lor; altul *mistic* — de formulare a concepțiilor despre lumea posibilă din spatele lumii concrete.

§ Eveline Lot-Falck, *Les rites de chasse*, Paris, 1953

Vîntoase Divinități feminine ale vîntului, în **mitologia românească*, cele care stîrnesc furtunile și virtejurile de vînt. *Superstiția populară le atribuie însușirea de a *vînturi* capetele oamenilor (mai ales ale copiilor) pînă la demență, singurul remediu socotindu-se o misterioasă „iarbă a vîntului”. Există un *descîntec (Țara Moșilor) de liniștit V.: „Phi! Vîntoaselor, ce-i pă

sus râmnie a vost, ce-i pă jos râmnie a nost.“ Uneori vînturile sînt ele însele personificate ca slugi ale lui *Dumnezeu; sînt 9 (sau 24) și locuiesc în peșteri, iezere, nori, butoaie, ulcioare, dar și în fluierul ciobanilor. **V.** au și o căruță specială cu care se deplasează în grup.

Vircolac (etim. probabil slavă: bulg. *върколак* — dar pe fond totemic local: → *lykantropie*) *Duh rău din *mitologia românească; de obicei o clasă de *strigoi, îndeletnicindu-se cu atacarea principalilor aștri, pe care îi mănîncă, producînd în mod curent fazele lunii sau eclipsele de lună și de soare; în unele regiuni, **V.** este om-lup provenit dintr-un copil mort. Orice **V.** apare instantaneu după încălcarea unui *tabu casnic (lovirea cu făcălețul de mămăligă în vatră, aruncarea gunoiului spre *soare). În *mitologia slavă, **V.** e prezent în diferite variante: rus *волколак* — om metamorfozabil în *lup, sau *вурдалак*; ucrain. *волколак*; bulg. *върколак* sau *въколдлак* — sufletul unui mort rătăcind ca să facă rău din răzbuinare; polon. *wilkolak*; ceh. *vytkodak*. *Superstiția a pătruns și în folclorul neo-grec: *βουρβαλαχάς* — cu sensul de duh malefic nocturn. *Vircolacii* sînt de fapt o clasă numeroasă de făpturi zoomorfe sau teriomorfe (forme hibride între *zmei, *balauri și șerpi zburători), numite și *Fiarele Cerului*, pentru că devorează periodic Soarele și Luna.

Vîrî (slav. *вирный, вирный, ирий, срай*) Numele arhaic al *Paradisului, în *mitologia slavă răsăriteană, dar și al pomului din acest teritoriu: *Arbor mundi* (*Arborele Cosmic), în vîrful căruia locuiesc păsările împreună cu sufletele morților. Primăvara, porțile teritoriului paradisiac **V.** sînt descuiate cu o cheie pentru eliberarea păsărilor, care atunci își încep migrația anuală; după o tradiție folclorică din Ucraina, inițial, cheia se aflase în păstrarea *ciorii* iar după ce această pasăre l-a miniat pe *Dumnezeu, altă pasăre (anonimă) a fost investită cu funcția de chelăreasă. Toamna, în zonele slave de răsărit, se îndeplinea un *ritual special, constînd în îngroparea unei aripi de pasăre.

Vobi Zeu atmosferic în mitologia kartvelă (→ *mitologii caucaziene*), îndeosebi al furtunilor cu trăsnete; în provinciile Megrelia și Swaneti din Georgia, amintirea lui **V.** s-a conservat în numele zilei de *vineri* („ziua lui Vobi“).

Vodeanoi (rus. *Водяной дедушка, водяной шут, водяник*; ceh *vodník*; croat *vodny muž*; sloven *vodnj*) *Duhul rău al apelor (folosit și plural), în *mitologia slavă tîrzie; în genere, este o întrupare a forței negative a apei, o divinitate demonică, rea și primejdioasă. Reprezentat fie ca bărbat monstruos cu labe de animal în loc de mîini, cu cap încornorat, fie ca moșneag monstruos, încurcat în mîl și noroi, cu barbă mare și mari mustați verzi. Orice **V.** e negru (sau simbolizează culoarea neagră), are vaci negre (sau bivolițe) și locuiește mai ales în apele întunecate (*Černa voda*). Potrivit *credințelor populare, **V.** răpește oameni de la scîldătoare și îi duce pe fundul apei, ca să-i însăpămintă, sau mai ales pe cei care beau apă din piraie și fîntîni, cerînd ca răsculpărare (dacă

cel răpit e împărat sau negustor) pe unul din fiii victimei. Uneori (în *btline*) este asociat (dar fără identificare) împăratului morilor sau eroului Sadko. Uneori circulau și forme feminine: rus. *Vodeaništ* (*Водяницы*); ceh *vodni panna*; sîrbocroat *wodna zona* — comparabile, nu însă identificate, cu *Rusalka. **V.** **V.** Ivanov consideră că, la origine, **V.** ar fi fost un zeu al *apei ca *element, de tipul lui *Neptunus. Lui **V.** i se sacrificau *țapi negri și cocoși negri (→ *sacrificiu*), iar pe lîngă morile de apă morarii țineau cîte un animal negru, spre a-l îmbuna pe acest spirit malefic.

volhv (slav. *вѣлхвѣ*; etim. incertă: slav *волѡхъ/вѡлѡхъ*; celt, finl. *velho* — vrăjitor; norv. arh. *voelva*, în sens comun — prezicătoare, profetesă) *Șaman slav, mai tîrziu *sacerdot păgîn („Cultul public era în mîinile unor profesioniști speciali, volhvi“ — S.A. Tokarev, *Религия в истории народов мира*, Москва, 1965, p. 236), iar după introducerea *creștinismului (din sec. XI pînă la începutul sec. XX), vrăjitor popular. Apariția **v.** — mai ales la slavii răsăriteeni — a fost pusă de unii cercetători în raport fie cu influența scandinavilor, fie cu a *druizilor celtici (S. A. Tokarev); ipoteza influenței celtice e fragilă, căci se ia în seamă îndeosebi consonanța între *voloh*, *valah* (numele probabil dat celților din Dacia de către slavi — dacă nu cumva slavii îi confundau pe celți cu străromânii, numiți la fel potrivit documentelor) și **v.**; numele ar putea fi de origine locală (slav *вѣлхованиѣ*, rus *волиѣство* — farmece, *magie). Introducerea creștinismului de către cnezul Vladimir (anul 988) a împinut rezistența **v.** care organizau în 1071 chiar o răscoală, ca oficanți ai *cultului zeilor slavi. Cuvîntul era cunoscut și în unele zone românești, dar numai prin contaminare lexicală; *vilhovnic* — vrăjitor (Dosoftei, *Viata și petreacerea svinților*, Iași, 1682 — 1686). Dar, de fapt, întrebarea dacă **v.** erau simpli vrăjitori tribali, șamani sau chiar preoți nu este încă soluționată; totuși se poate presupune, după diferitele cuvinte păstrate în limbile slave moderne, că a existat o diviziune a atribuțiilor în oficierea *ritualurilor magice: *чародей, ведун, веций, баяльник, ворожец, кудесник* — toate acestea însemnînd vrăjitor, făcător de farmece, *profet, prezicător, magician.

Volkodlak (slav. *вѣлкодлакѣ*, pl. *лѣкѡдлаци*; sîrb *вукѡдлак*; sloven *волкодлак*; bulg. *вѣколак, върколак*; pol. *wilkotek*; ceh *vlkodlak*; cf. rom. *Vtrcolac) Om *mutant din *mitologia slavă, care dispune de capacitatea supranaturală de a se transforma în *lup. Vrăjitorii pot să prefacă și ei pe alți oameni în lupi; (un motiv folcloric rus arată prefacerea de către un vrăjitor a unui întreg cortegiu de nuntă într-o haită de lupi, dar aici fabulația ar avea la bază, după unii cercetători, pe de o parte tradiția rurală a răpirii miresei, pe de alta, semnificația războinică a omului-lup (→ *lykantropie*). Noțiunea mitologică *volkodlak* poate fi comparată, indirect, cu personajele *Bhîma (din *mitologia vedică) și mai ales *Beowulf*

(Lupul de miere—[*Ursul] dintr-o legendă literară medievală anglo-saxonă). După V. V. Ivanov, termenul slav ar proveni el însuși din aceste două cuvinte: anglo-sax. *wulf* (tradus din slav *вѣлкѣ* — lup) și prusic *ulok* (urs).

Volta Monstru fabulos, polizoomorf, în *mitologia etruscă (citată de Plinius cel Bătrîn, ca monstru feminin).

Volturna Divinitate națională a etruscilor; (→ *mitologie etruscă*), venerată mai ales în așa-zisul sanctuar național și dominând ideologic cele 12 orașe ale confederației etrusce; se pare că, în numele zeiței, cetățile confederate dezbăteau probleme esențiale, de interes obștesc; nu se cunoaște situarea geografică a sanctuarului, după cum e incert și sexul divinității, în genere, socotită zeiță, dar de pildă Guido A. Mansuelli (*Les Civilisations de l'Europe Ancienne*, Paris, 1967) o consideră zeu; unii cercetători identifică în V. o veche zeiță din Latium: *Volumna, ea însăși de obârșie etruscă (monumentele epocii numind-o *Felthina*). Dobîndise celebritate în lumea etruscă (cu ecou și în teritoriile limitrofe) *sărbătoarea anuală, consacrată V., incluzînd *ritualuri speciale, de asemenea și încheieri de tranzacții negustorești, culminînd cu petreceri, spectacole, recitari, emulații. În sanctuarul federal al V. (vechi și dăinuind pînă în epoca împăratului Constantin), situat pe teritoriul Volsiniei (dar într-un loc rămas deocamdată nedescoperit), delegații la marea sărbătoare religioasă veneau din întreaga confederație într-un *Concilium Etruriae* (o adunare desfășurîndu-se în *Fanum Voltumnae*, considerat centrul religios sacru al celor 12 cetăți confederate care constituiau Liga etruscă).

Volturnus; Vulturinus Zeu autohton enigmatic din *mitologia romană, probabil inițial divinitatea patronală a Tibrului (numele arhaic al fluviului italic pîrînd a fi fost *Volturnus*). Surse mitologice mai tirzii îl prezintă pe zeu drept tatăl *Nimfei *Iturna, iar astfel, socrul zeului bifacial *Ianus. *Volturnalia*, *sărbătoarea consacrată anual, din 27 august, era oficiată de un *sacerdot special: *Flamen volturnalis*.

Volumna → *Volumnus* și *Volumna*

Volumnus și **Volumna** Pereche de divinități (probabil soț și soție) în *mitologia romană, protectoare ale existenței nou-născuților.

Völva (norv. arh. *voelva* — prezicătoare; germ. *Wala*); epitet: *Purtătoarea de nuia* (adică baghetă magică) Bătrînă magiciană în *mitologia scandinavă și *germanică, aparținînd rasei *uriazilor de pe tărîmul *Yotunheim, căreia *Edda Veche (în cîntul *Völuspá*) îi atribuie profețiile escatologice despre războiul final *Ragnarökr și chiar compunerea cîntului; într-o variantă e socotită ma ma fecioarelor *Norne. Zeul suprem *Odinn o găsește lingă *Hellheim, într-un tumul (sau într-o simplă movilă), unde, trezînd-o din moarte prin

*descîntece, o supune unui efort divinătoriu (→ *divinație*) și află de la ea despre *moartea inevitabilă a lui *Baldr, despre destinul său de a se uni cu *Rind și despre nașterea, de la această zeiță, a răzbnătorului morții celui-lalt fiu. În *Völuspá*, V. prezice hrăneștea și amurgul zeilor (*Ragnarökr*), ca și regenerarea lumii în noul palat ceresc *Himli, echivalent cu noul univers.

Vör; Wara (*Cea care rostește adevărul*) Zeița legămintelor, în *mitologia scandinavă; deși divinitate secundară, ea veghează respectarea *jurămintelor sacre, pedepsind grav pe sperjuri (lupul *Fénrir se hrănește, mai ales în timpul lungii ierni *Fimbulvethr, cu măduva sperjurilor morții); în același plan, V. este marțora simbolică, ocrotitoarea și chezașa încheierii și păstrării învoielilor și tratatelor, fiind expresia divină a noțiunilor de fidelitate și loialitate. Deopotrivă, V. simbolizează curiozitatea absolută, ea trebuînd și dorînd să afle totul, ca să-și poată judeca informația cu maximă obiectivitate.

Vrișkadevatā Divinitate feminină în *mitologia vedică (comparabilă cu *Dryadele din *mitologia greacă), venerată ca una dintre ocrotitoarele zonelor silvestre (→ *pădurea*).

Vrindāra Zeitate ocrotitoare a *pădurii în *mitologia vedică. O pădure sacră se numea, după tradiție, *Vrindavana*, probabil protejată de V.

Vrișākapi (sanscr. *vr̥ṣa-kapi* — om-maimuță) Făptură fabuloasă în miturile Indiei (→ *mitologie vedică* și *post-vedică), reprezentată ca o maimuță gigantică (mascul), avînd stațiune bipedă și oarecari trăsături omenești. (cf. *Hun gurās, *Yeti)

Vritrā; Ahi *Demon de prim rang, în *mitologia vedică, ucis de zeul *Indra. Considerat paznicul apelor cerești cu aspect de *dragon, V. dispunea de însușirea de a zăgăzui aceste ape, producînd secetă pe pămînt; după o astfel de secetă prelungită, V. e omorît de *Indra* cu săgeata magică producătoare de trăsnet, *vajra* (făcută din osemintele unui **r̥iṣi*: *Dadhici*). În epoca arhaică, V. personificase seceta; apoi a ajuns demonul beznei. Uciderea acestui demon primejdios i-a conferit lui *Indra* epitetul *Vritrahān* (Distrugătorul lui *Vritrā*).

Vucub-Caquix (*Șapte-papagali*) Gigantic monstru infernal din mitologia quiché (Yucatan), ucis împreună cu fiii săi, în cursul unei expediții cinegetice, de semizeii gemeni *Hun-Ahpu și *Xbalanquē (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Fiind dintre stăpînii *Infernului (*Chi-Xibalba) și prin infatuarea sa răzvrătită făcînd pămîntul inapt populării cu oameni, îngrijorează astfel pe zeii supremi *Tepeu și *Cucumatz care acceptă propunerea gemenilor: „*Vucub-Caquix* avea un mare arbore *tapal*, ale cărui fructe le mîncă de obicei. El se

ducea zilnic la acest pom și se cățara în vîrf. Hun-Ahpu și Xbalanque văzură că fructele acelea erau hrana lui. Și se culcară tupilați la rădăcina copacului; amîndoi tinerii se ascuseră în frunzișul unor tufe. Iar Vucub-Caquix merse de-a dreptul la fructele arborelui tapal, care erau hrana sa. Și într-o clipă fu doborît de bila țevii de suflat a lui Hun-Aphtu. Bila țîșnită din țeavă îl lovi drept în falcă și monstrul căzu zbierînd la pămînt" (*Popol Vuh*). Mitologic, expediția e justificată de afirmația că din cauza monstrului „omul încă nu poate trăi aici pe pămînt”. Rezultă că V.-C. ar fi putut personifica de fapt jungla tropicală („iadul verde”), care trebuia cucerită.

vudu (engl. *voodoo*; franc. *voudou*; dialect. fongbé din Dahomey: *vodu* — *spirit benefic sau malefic, zeitate; *vodonu* — *religie primitivă dahomeyană, avînd la origine un *cult african la *șarpelui) Formă religioasă populară din Haiti, răspîndită în mediile periferice și avînd o structură hibridă care include practici magice, *dansuri rituale și *ritualuri orgiastice, V. este rezultatul unui triplu *sincretism spon-tan între unele culte magice de origine vest-africană (Dahomey, Sudan, Congo), aduse de sclavii negri colonizați în Caraibe, tradițiile magico-religioase ale triburilor aborigene (arawak, carib, ciboney, taino) și *creștinismul de *rit catolic, predicat de misionari. Tradițiile *animismului local au adus *credința în spiritele antropomorfe *loa*, un gen de zeiță difuze, cu variate atribute patronale, dar care s-au identificat cu *zeii africani, îndeosebi dahomeyeni și/sau cu *Isus Christos, *Fecioara Maria, *Sfîntul Duh și unii sfinți din *calendarul creștin. Principala divinitate este *Damballah-wèdo, al cărei cult reia vechiul cult vest-african al zeului-șarpe; alți zei: zeul războinic *Ogun: zeul priapic *Legba, patronînd în Haiti tipul de dans ritual erotic, dar în același timp zeu ocrotitor al sărăcimii, confundat cu sf. Anton; zeul *Agoué-Taroyo, protectorul mării și al navigației, imaginat în uniformă de ofițer de marină; Damballah-wèdo însuși este uneori identificat cu sf. Patriciu. Comunitățile religioase *vudu* sînt conduse de preoți (*hungan* sau *papa-loa*) și preotese (*mambo* sau *mama-loa*); ceremoniile au un anumit caracter de *mistere și se compun din coregrafie rituală de forme frenetice ducînd pînă la starea de transă, ritualuri sexuale, *sacrificii de animale consacrate (iar uneori chiar sacrificii umane), a căror carne e mîncată parțial în comunitate după ce anumite bucăți au fost oferite zeităților *loa* și al căror sînge este băut în scopul transferului

de vitalitate; fiecare ceremonie religioasă *vudu* culminează cu intrarea în transă a unuia dintre participanți, socotit a fi posedat de un spirit *loa*. Aceste ceremonii capătă o anumită forță de fascinație asupra credincioșilor și au și fost folosite ca atare de cîteva ori în istoria haitiană pentru ridicarea unor răscoale (1791 — contra coloniștilor francezi, 1918 — contra marinariilor americani) ale sclavilor. Catolicismul, mai mult decît element de *sincretism, a fost mai ales o mască și o pavază pentru misterele ceremoniale *vudu*, fenomen observat încă în sec. XVIII de misionarul Labat: „Negrii fac fără scrupule ceea ce făceau filistenii [...]: păstrează în taină toate superstițiile vechiului lor cult idolatru împreună cu ceremoniile religiei creștine”. William B. Seabrook, unul dintre pușinii cercetători care au avut acces direct la ceremoniile secrete haitiene, consideră că *vudu*, „o religie atît de ierarhizată, atît de aureolată de mister, nu putea să nu exercite o puternică fascinație asupra triburilor”, căroră „le aducea o doctrină pe care ele n-o întîlniseră niciodată în practicile lor superstițioase, și anume în Haiti ea s-a păstrat cea [mai pură, cea mai vivace, abia mascată de noua credință catolică“ (*The Magic Island*, New York, 1928; trad. franc. *L'Île magique. Les mystères de Vaudou*, Paris, 1971, p. 285). Mai tîrziu, Alfred Métraux, care subliniază că „vudu este în primul rînd o religie populară”, a respins (*Voodoo in Haiti*, New York, 1959) opinia [despre v. ca religie cu „morți misterioase, rituri secrete sau orgii tenebroase celebrate de negri căzuți pradă nebuliei singeroase, exaltării sexuale și ardorii mistice”, pentru a da această definiție: „De fapt, ce este vudu? Nimic altceva decît o uniune a credințelor și riturilor africane, cu ceremoniile catolice, devenită azi religia majorității țaranilor și proletarilor urbani din republica Haiti”, o religie de la care fidelii nu cer decît „remedii pentru boli, libertatea necesităților și speranța vieții viitoare“.

§ M. J. Herskovitz, *Dahomey. An Ancient West African Kingdom*, I—II, New York, 1938; Alfred Métraux, *Le vaudou haitien*, ed. III, Paris, 1958; id., *Religion and Politics in Haiti*, Washington, 1966

Vulcanus; *Volcanus* Zeul *focului teluric, în *mitologia romană, preluat de la etrusci (după *Volcha* sau după *Sehlan*). V., fiul al cuplului *Iupiter — *Iuno (deși Cicero îl numea „fiul Nilului”), mai tîrziu devine zeu al focului purificator, ca și al focului tehnic, al meșteșugarilor (ca zeu metalurgist, specializat în topirea și prelucrarea metalelor), al incendiilor

și al cutremurelor, dar deopotrivă ocrotitorul vetrelor familiale și patron al fierarilor. Principalele epitețe ale zeului indică cele două funcții esențiale: *Flammī potens* (Stăpînul focului) și *Mulciber* (Netezitorul Metalelor: lat. *mulcere* — a înmuia, a netezi, întrucît focul face maleabil orice metal). Anume pe acest temei, în onoarea lui **V.**, armele luate ca trofee de război erau strînse grămezi și arse. Zeu indigen (chiar dacă sintetizat mai tîrziu cu *Hephaistos pînă la contopirea nedecantabilă a detaliilor atributive), își păstra și preotul special (*Flamen Volcanalis*) și *sărbătorile specifice: *Volcanalia* (23 august), cînd gospodăriile își atîrnau la soare toate rufele casnice, cînd zeului i se sacrificau pe flacăra *altarului pești proaspăt pescuiți în Tibru și cînd se organizau jocuri populare vesele.

Vulgata → Biblia

Vyāsa (sanscr. *vyāsa* — alcătuitoare) Autor legendar al ciclului *Veda și al epopeii *Mahābhārata. Născut de Satyāvati, fiica unui rege-mitic al pescarilor, ca prunc din flori al unui *riși — înțeleptul Parāçara, a fost crescut în taină pe o insulă; i s-au dat două porecle: *Kriṣṇā* (Cel Negru) — întrucît era negricios și urît, și *Dvaipāyana* (Insularul) — după locul de naștere. Dar conform unor tradiții mai certe, pare să fi fost un învățat arhaic care a redactat și codificat textul celor 4 *Veda*; uneori i se atribuie deopotrivă alcătuirea *Mahābhāratei* și a ciclului *Purāṇā, ca și elaborarea primelor elemente ale sistemului filosofic religios *Vedānta.

Wakan Tanka Ființă supremă în *credințele animiste ale tribului nord-american dakota (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), care guvernează lumea și îi dă fiecărui om, la naștere, un *sicun* — părticică divină din sine, spre a-l deosebi de animal; după unele interpretări (J. Walker, Paul Radin), acest „*sicun* este un zeu imaterial“ (Paul Radin), reprezentînd totodată puterea omenească și forța emisă de zei, și avînd scopul de a-l face pe om capabil de a efectua lucruri de care nu sînt în stare animalele, precum și de a-l înzestra cu curaj și răbdare. Nici un sicun nu e transmisibil, dar poate fi activ sau inert. (cf. *nahual, *Atman)

Walhalla (isl. *Valhöll*) Palatul ceresc al zeului suprem *Odhinn, în **mitologia scandinavă* și *germanică, dar și locul de onoare al eroilor morți în războaie. **W.** e situată în ținutul bucuriei *Gladshheimr (un echivalent al *Paradisului). **W.**, acoperită cu scuturi de aur, are 540 porți, prin fiecare putînd intra deodată cîte 800 de războinici în armură (Odhinn pre-văzînd astfel, pentru *Ragnarökr, o armată cu efectivul de 72 000 luptători); iar deasupra porții principale dinspre apus veghează două *simboluri: un corb, dedesubt un *lup. În **W.** locuiește casta războinică *jarla*, compusă din toți eroii aduși aici de *Walkyrii, și care reprezintă armata lui Odhinn. Prin **W.** trece *Arborile cosmice *Yggdrasil și o acoperă cu coroana lui, ai cărei muguri sînt nutrețul *caprei *Heidhrun, care, umblînd pe acoperișul palatului, uple în fiecare seară un bazin cu hidromel; locatarii **W.** se hrănesc din mistrețul Sährimnir, care se regenerează în fiecare seară, ca a doua zi să fie iar tăiat și gătit de bucătarul ceresc Andhrimnir.

Walkyrie (norv. *Valkyr*; germ. *Walküre*) Zeiță a luptei, în **mitologia scandinavă* și *germanică. *Edda Veche vorbește de 12 **W.**, dar în alte izvoare se amintesc mai multe; ocrotind destinul războinicilor și fiind mesagere ale lui *Odhinn, ele au și atribuția de a servi hrana și băutura la mesele zeilor. Sînt fecioare foarte frumoase și blinde. **W.** mai des amintite: *Allvit* (Toată-albă), *Brynhildr* (*Brunhilde), *Geirorul* (Purtătoarea de sulică), *Gejrskogul*, *Gol*, *Gondul* (Luptătoarea), *Grimhildr*, *Gudhr*, *Hildhr* (Bătălia), *Harfjoter*, *Hlok*, *Kara* (reîncarnarea **W.** Sigrun), *Liod* (mesagera lui Odhinn), *Rist* (Norul, paharnica zeului suprem), *Mist* (Ceața), *Skogul* (Cea zveltă), *Skeggoldhr*, *Sigrun* (Cunoscătoarea runei biruînței), *Sigildhr*, sora lui Bragi, zeul poeziei, (Aducătoarea victoriei), *Siglind* (Învingătoarea cu scut), *Skuldh*r (Viitorul bătăliei), *Thrud* (Forța). **W.** sînt echipa executivă a lui Odhinn, aducînd

victorie celor hărăziți să învingă și, după ce le inoculează eternitatea printr-o sărutare pe frunte, trezindu-i astfel din moarte, îi transportă în *Walhalla pe cei aleși de Odhinn, adică eroii căzuți pe cîmpul de luptă; ele se deplasează călare pe cai înalți și iuți, traversînd astfel în zbor zona războiului. **W.** provin din clasa *spiritelor apei (*Vana) și au ajuns în *Walhalla* ca o chezășie de pace postbelică încheiată între zei (*Asa) și spiritele acvatice (*Vana) (adică între *cer* și *apă*). Erău numite și *Dise*, ca divinități ocrotitoare ale vegetației.

Wallo Zeu al *focului, al singelui și al ploii, venerat aproape pînă în vremea prezentă de mai multe triburi andine de pe teritoriul peruan (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), mai ales ca stăpîn al ploilor, izvoarelor, riurilor, canalelor de irigație și al tuturor rezervelor de apă. După tradiție, s-a născut dintr-unul din cele 5 ouă depuse pe platoul Condor Koto (lingă Lima) de zeul *Viracocha. A avut **temple consacrate* pe platoul Marcahuasi, unde odinioară i se aduceau *sacrificii umane, cînd preoții îi minjeau statuile cu sînge. Mai există credința că **W.** reapare, sub forma unui monstru, în fiecare an odată cu începerea anotimpului ploilor. Sînt variante în care **W.** era venerat și ca zeu falic (→ *culte falice*); rivalul său, zeul *Wampu* (folosindu-se de firea afemeiată a lui **W.**), a organizat smulgerea unui testicul al acestuia, reducînd astfel forța seminală a zeului ploii și fertilității așa ca fostele ținuturi dominate de **W.** au ajuns terenuri sterpe.

Wallechu Zeu dendromorf (→ *dendrolatrie*), adorat de populația păstorească gaucho (Argentina, La Plata) sub formă de copac, nu ca un simplu **simbol dendrolatru*, ci ca pe însuși zeul **W.** avînd această întrupare (→ *mitologiile triburilor amerindiene*); ise aduc și *sacrificii.

Walumbe Zeul *morții, în *credințele tribului baganda (Uganda), cel mai temut dintre zeii tribali, căruia îi aducea *sacrificii numai regele, cînd îi cerea îndurare pentru supușii săi (→ *mitologiile populațiilor africane*). Zeul avea un *templu în preajma unei trecători stîncose care era considerată poarta tărîmului morții.

Warr Zeița făgăduinței, în **mitologia scandinavă*.

Wels; *Vielona* Zeul tărîmului *morții, paznicul și protectorul sufletelor celor răposați, în escatologia balților antici (→ *mitologie baltică*); dar era considerat și stăpînul unor categorii de animale domestice (cai, tauri, păsări). I se consacra o **sărbătoare anuală* de toamnă, cînd erau „hrăniți“ morții și se ardeau, pentru

ceremonia *fumigațiilor, oase de animale. Se pare că **W.** a derivat, la slavii răsăriteni, în *cultul zeului vitelor, *Veles, identificat mai târziu de ruși cu sf. Vlas din hagiografia creștină (→ *mitologie slavă*).

Wen-Chang dadi (chinez. *wenxue* — literatură, *chang* — a cînta, a ciripi) Zeul literaturii, în *mitologia chineză, secundat de o suită de slujitori, printre care *Tian-Long* (Dragonul Ceresc: *tian* — cer, *long* — dragon) și *Ti-ya* (sau *Tu-Mu* — Maica Pămîntului).

Wonomi Zeu sau *profet mitic al tribului maidu (California), care l-a adus pe zeul suprem la o întîlnire inițiativă cu *strămoșii tribului (→ *mitologiile triburilor amerindiene*); credincioșii adunați, timp de 3 nopți ascultă fără să zărească pe nimeni, în tăcere deplină, învățăturile necesare despre calea cea bună a vieții. **W.** le declară strămoșilor, interzicîndu-le aprinderea vreunui *foc: „Noi nu avem nevoie de lumină, pentru că noi avem lumina în noi înșine; se cuvine să ne cunoașteți în inima voastră“.

Wotan; *Wodan*; *Wuotan* (răd. germ. *wut-wütend* — furios) Zeul suprem în *mitologia germanică și similarul scandinavului *Odhinn; într-o epocă timpurie, zeu al *aerului și al vîntului, ulterior și protectorul fecundității naturii; abia mai târziu e adorat și ca zeu al războiului. Spre deosebire de *Odhinn*, **W.** era considerat zeul sufletelor defuncte, pe care le conducea spre regatul subteran al *morții.

Wurunshemu (*Soarele din Arinna*) Zeiță solară din Anatolia, unde avea un mare sanctuar; venerată mai ales de hattii și de hittii; parea zeului furtunii, *Teshub. Un *cult mai amplu îi consacraseră hittii, care mai târziu o adorau ca regină a *cerului și *pămîntului și ca ocrotitoare divină a casei regale. Uneori e confundată cu zeița hurrită *Hepat.

wuxing (chinez. *wu* — cinci, *xing* — substanță, element) Noțiune chineză desemnînd —

în concepția mitofilosofică tradițională — grupul unitar al celor 5 *elemente primordiale (*apa: *shui*, *focul: *huo*, lemnul: *mu*, metalul: *jin*, *pămîntul: *tu*) care constituie, sub impulsul forței cosmice *qi, lumea vizibilă, cu toate detaliile ei. Această teorie, descrisă în *Shang shu* (*Cartea edictelor*), cap. IV, este atribuită lui *Yi* (sec. XII î.e.n.), ministru imperial și filosof, care a stabilit relația de interdependență între *wuxing* (cele 5 elemente primordiale emanînd de la *cer — *tian*) și *wushi* (cele 5 acte umane, care emană de la oameni).

Wycliffe (**Wyclif** sau **Wielif**), John Reformator religios englez (cca 1320—1384), în 1361 preot, apoi profesor la Oxford. Predicînd întoarcerea la „simplitatea Bisericii apostolice“ (→ *Apostoli*, *Biserica*) și atacînd luxul clericilor, **W.** pledează pentru autoritatea superioară pe care trebuie s-o reprezinte Sfînta Scriptură (*Biblia) în fața credincioșilor; din acest motiv, el ia parte la traducerea *Bibliei* în lb. engleză și comentează în spirit raționalist textele scripturale. În plan principal, **W.** respinge adorarea sfinților și a *icoanelor. Doctrina wycliffeană, cu reformismul ei moderat, l-a influențat pe reformatorul ceh *Jan Hus*.

Wydarr Zeu *pădurilor, în *mitologia scandinavă, reprezentant divin al forțelor elementare ale mării și vegetației arborescente; considerat uneori și crainic al zeilor. Născut de *giganta *Gridhr* (de la *Odhinn), locuiește solitar și sumbru în *Landwidi* (Țara Largă). În *Ragnarökr, ca să-și răzbune tatăl divin, îl va ucide pe lupul *Fenrir (proptindu-și un picior în falca inferioară a lupului și trăgînd falca de sus pînă la dezarticulare), dar va scăpa nevătămat, revenind în lumea regenerată *Himli, peste care va domni împreună cu *Vale, *Bald și *Hödhr.

Xanthos (*Bălanul*) Cal nemuritor al eroului homeric *Ahilleus, fratele calului *Balios; ambii cai au fost născuți de *Podarge (una dintre *Harpții), din împreunarea cu vântul de apus, *Zephyros.

Xalanque → *Hun-Ahpu*

Xcacau Zeiță quiché (Yucatan), ocrotitoare a arborilor de cacao, din fructele zdrobite sau măcinate ale cărora, populațiile maya preparau o băutură înviorătoare: *chocolatl* (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Xelhua *Gigantul principal din cei 7 supra-viețuitori ai *potopului universal, în *mitul corespunzător nahuatl (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Un *mit aztec îi atribuie lui **X.** construirea mării *piramide de la Cholula (arhitectură toltecă, America Centrală), cu scopul de a lua *cerul cu asalt; când edificiul era aproape încheiat, zeii l-au distrus prin foc și au amestecat limbile constructorilor, ca și în mitul turnului *Babel; o variantă: în momentul declanșării potopului, **X.** și frații săi și-au găsit adăpost pe muntele consacrat zeului ploii, *Tlaloc, iar după retragerea apelor, singurul rămas în viață și coborînd pe un platou andin, **X.** a clădit marea piramidă de la Cholula, în amintirea și în forma muntelui care îl adăpostise.

Xenophanes din Kolophon Filosof grec cu o viață lungă (570—480 î.e.n.), fondatorul școlii eleate, care, după peregrinări și exil în Sicilia, s-a stabilit în Italia, în colonia phoceană Elea; (antichitatea atestă viața lui rătăcitoare de poet și filosof). În spiritul filosofiei sale (după care existența e nenăscută, nepieritoare, imuabilă și unitară), **X.** e primul critic față de *miturilor grecești: „Xenophanes care, fără infumurare, a infierat minciunile homerice“ (Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, IX, 18). Sextus Empiricus citează, se pare direct (*Împotriva matematicienilor*, IX, 193) această afirmație a lui **X.**: „Homer și Hesiod au pus pe seama zeilor tot ceea ce, printre muritorii, este lucru de rușine și de hulă, hoții, adultere și înșelăciuni reciproce“. Fie că tindea spre un gen de *monoteism („Există un zeu, cel mai mare dintre zei și oameni, nici prin formă, nici prin gândire neasemănător cu muritorii“; „El este numai vedere, numai minte, numai auz“) cu acceptarea unei divinități acorporale, fie că era panteist („Toate lucrurile sînt din pămînt și în pămînt se întorc toate lucrurile“), **X.** a atacat „politeismul antropomorfic și antropopatic“ al contemporanilor săi: „Oamenii își mai închipuie că zeii se nasc și că au veșmînt și voce și trup ca ei înșiși. [...] Întocmai așa zeii etiopienilor sînt oacheși și au nasul turtit, zeii

tracilor au părul bălai și ochii albaștri“. Unitatea ființei, idee care a anticipat gîndirea lui Parmenides, nu arată un **X.** ateu, cum pretindea *Plutarh: „Xenophanes fizicianul, văzînd pe egipteni cum se băteau în piept și scoteau lamentații în toii sărbătorilor lor, le-a dat un sfat foarte îndreptățit: — Dacă aceștia sînt zei, le-a spus el, nu-i plîngeți; dacă sînt oameni, nu le mai aduceți jertfe“ (*Despre superstiție*, 13). Străin de fapt de *ateism, **X.** era doar un adversar raționalist al *antropomorfismului religiei grecești tradiționale, fiind de părere (după o relatare a lui Diogenes Laertios, existentă și în alte surse) că: „natura divinității este sferică, neavînd nimic asemănător cu natura omului“ și că zeul „este tot numai inteligență și înțelepciune și e veșnic“ (*op. cit.*, IX, 19). **X.** deschidea însă o cale a emancipării gîndirii umane din dogmatismul (→ *dogme*) unei *religii excesiv mitologizate: „Zeii nu dezvăluie muritorilor toate lucrurile de la început; lungă e calea pe care caută omul să găsească ceea ce e mai bun dintre toate“. Cu toate dificultățile reconstituirii integrale a sistemului de gîndire al filosofului eleat din texte fragmentare, nu este exclus că **X.** era de fapt, în felul său, un panteist, un teolog care a ajuns la o teorie asupra Ființei Supreme criticînd *mitologia acceptată de contemporani; iar după unii comentatori, în fragm. I, XIV, XXI, *Xenophanes* admite pluralitatea zeilor, punînd însă mai presus pe *Unul* (Zeu Unic) — superior, desăvîrșit, etern — care, fiind cauza imanentă, inteligentă și universală, unifică pluralitatea lucrurilor; zeii subalterni nu sînt așadar decît părți eterne, guvernînd porțiuni ale universului, aceste părți fiind componentele veșnice ale unei dumnezeiri atotcuprinzătoare.

§ N. Mavrokordato, *Der Monotheismus des Xenophanes*, Leipzig, 1910

Xiezhai; **Xeqi** Animal oracular (→ *oracole*) din *mitologia chineză: berbecul magic al dregătorului *Gao-Yao, ministru de justiție în epoca împăratului *Yao. Berbec unicorn, **X.** are însușirea de a descoperi oriunde vinovăția, astfel că atunci cînd stăpînul său își judeca supușii și „se îndoia de vinovăția cuiva, îi porunca berbecului să împungă cu cornul său. Acesta îl împungea pe cel vinovat, iar de cel nevinovat nu se atîngea. De aceea Gao-Yao îl respecta pe berbec și avea tot timpul grijă de el“ (Wang Chong, *Cuvinte cîntărite în balanță*). Într-o variantă „Xeqi are lîină verde, are patru picioare, seamănă cu un urs, însă e foarte devotat. Cînd vede o ceartă, împunge pe cel vinovat. Cînd aude vorbindu-se în ton de sfadă, îl împunge pe cel care nu are dreptate“ (*Istoria*

arhaică, cap. IV, paragraful *Xeqi*; apud Yuan Ke, trad. rusă *Мифы дробнело Китая*, Москва, 1965, p. 159).

Xiang Nü; *Yuan Nü* *Zină din *m*itologia chineză, reprezentată cu cap de femeie și trup de pasăre, care a găsit în *cer calea adevărului. În războiul dintre împăratul *Huangdi și *dragonul *Chiyou, X.N. are rol decisiv, întrucât îl învață pe împărat adevărata artă a războiului; de atunci, împăratul își dispune trupele astfel încât ele nu pot fi înconjurate de inamic. După ce „s-a luptat de nouă ori cu Chiyou și nu l-a putut birui“, Huangdi „s-a întors pe muntele Taishan și trei zile și trei nopți a stat în întuneric“, în reclusiune rituală, iar când a apărut zîna, „Huangdi s-a culcat cu fața la pământ, fără a cuteza să se ridice. Fecioara a spus «Eu sint Yuan Nü; spune-mi ce dorești?» Huangdi i-a răspuns: «Eu, nevrednicul, vreau să înving în toate bătăliile». Atunci ea l-a învățat arta militară“ (*Cercetarea imperială a anilor Taiping*).*

Xibalbay Divinitate plurală quiché (Yucatan) a *morții, locuind în grupuri sub pământ, în lumea infernală *Chi-Xibalba (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). X. e o divinitate funestă, vrăjmașă omului, care poate apărea și dispărea ca o nălucă, uneori întruchipată în făptură singulară (de unde și omologarea tirzie cu *Diavolul din *mitologia biblică*), avînd 4 crainici prin care-și anunță apariția nefastă: Chabi-Tukur (Bufnița-săgeată), Huracan-Tukur (Bufnița-intr-un-picior), Caquix-Tukur (Bufnița—papagal), Holom-Tukur (Cap-de-bufniță).

Xi He Vizitiu al carului solar, în *mitologia chineză*. Răsăritul în fiecare dimineață din arborile *fusang* (un dud miraculos care crește în mijlocul Mării Răsăritene), în virful căruia se urcă după ieșirea sa din ape și, instalîndu-se în carul său, tras de 6 *dragoni și minat de X.H., *Soarele se înalță pe bolta cerească; (soarele — *ri* este un component al principiului masculin, *yang); într-o variantă, răsăritul în zori, soarele se scaldă mai întîi în lacul cu nume simbolic *Xiangqi* (*xiang*—gineceu, ca *simbol feminin selenar; *qi—forță). Dar într-o zi, cei 6 dragoni vor bea vin din Căușul Ceresc (Ursa Mare), se vor îmbăta și, nemaiputînd duce carul Soarelui mai departe, timpul se va opri.

Xilonen Zeiță aztecă (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), ocrotitoare a porumbului crud, cu grăunțele fragede — „Tînără mamă a porumbului“, părădrea zeului *Cinteotl. Începerea culesului, după ce porumbul era copt, se marca printr-o ceremonie de *sacrificiu ritual: o tînără fecioară, întruchipînd pe X., era decapitată; gestul simboliza îngăduința de a se efectua — în condiții de ocrotire divină — recoltarea.

Xipe Totec Zeu aztec al renașterii în natură și al vegetației (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), ocrotitor al semințelor și semănturilor care încolțesc, stăpîn al existenței umane, întruchipare a primăverii și *simbol al luptei

pentru existență și necesitate, ca și al suferințelor naturii vegetale. X.T. reprezintă Occidentul și are ca simbol culoarea roșie. Imaginat adesea cu veșmint dintr-o piele de om (de unde și epitetul „Domnul nostru cel jupuit“), X.T. e reprezentat figurativ de obicei ca penitent, cu expresia deznădejdiei și a suferinței pe față și în gesturi, atunci cînd opera sa e ratată prin acțiunea neconcordanță sau contrară a altor zei (seceta ș.a.). Uneori e socotit ipostaza roșie a zeului *Tezcatlipoca.

Xi Shen Zeu bucuriei și al desfătării, în *mitologia chineză*, totodată ocrotitorul cupurilor căsătorite, amintit prima dată într-un comentariu din sec. III, în *Yi jing. X. Sh. era reprezentat ca un om care poartă o sită (sau un coș) cu 3 săgeți confecționate din lemn de piersic (*tao*) cu care alungă sau săgetează *duhuriile rele. Zeul se îmbracă în veșmînt verde (culoarea vegetației tinere și *simbolul cromatic al primăverii) și locuiește pe planeta Venus.

Xiuhcoatl; *Xiuhcoatl* Zeu arhaic nahuatl al *focului (similarul zeului toltec *Huehuetotl), venerat mai ales de azteci (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), reprezentat cu fața galbenă și socotit patron al succesiunii anilor și al ciclurilor (secolele aztece) de 52 ani (→ *calendar*): la fiecare început de ciclu toate focurile erau stinse, iar focul nou (→ *focul*) era reaprinș pe *altare, în cadrul ritual festiv, de tineri bărbați de sacrificiu care alergau ca niște torțe vii, cu flacăra tînără în rana pieptului despicat; aztecii foloseau probabil *magia drogurilor la aceste serbări ciclice, spre a alina suferința torțelor vii de *sacrificiu, așa cum reiese dintr-un desen din *Codicele Fejérváry-Mayer*, unde zeul X. e înfățișat în „laboratorul“ său, preparînd anumite fructe la o flacăra.

Xi Wang-mu; epitete: *Maica de Aur*, *Mama Imperială a Paradisului de Apus*, *Împărăteasa Zinelor* Una dintre cele mai populare zeițe, în *mitologia chineză*, avînd numeroase atribute contradictorii; venerată ca mamă cerească a împăraților chinezi de Apus, a fost încorporată printre divinitățile principale în *panteonul *daoismului (poate că *tao*—piersicul, este *simbolul aspirației spre desăvîrșire, piersicile constituind principala hrană a daoistilor). Locuind pe un munte de jad, într-un palat de marmoră la nord de muntele sacru Kunlun, pe malul iazului *Yuchi* (Iazul nestematelor) din parcul *Taoyuan* (Grădina nemuririi), X.W.-m. are un alai numeros de *zîne. Aici, zeița a supravegheat livada de piersici 9000 de ani, pînă la prima recoltă; de atunci, aceste piersici magice dăruiesc imortalitate oricui gustă din ele; piersicul are o semnificație complexă: simbol selenar al renașterii, perpetuării și duratei, el simbolizează și descoperirea adevărului prin cunoaștere. Drumul spre muntele locuit de zeiță e aproape inaccesibil, existînd două piedici principale: fluviul Roshui (pe apa căruia nu poate pluti nici măcar fulgul) și muntele Huoyanshan (inconjurat de flăcări). Pe de o parte, e o zeiță magiciană cunoscînd toate farmecele

capabile să infuzeze nemurirea și posedă un elixir de viață veșnică, râvnit de toți, însă pe care nu-l obține decât arcașul *Yi, singurul care izbuteste să străbată drumul dificil spre palatul zeiței. Pe de altă parte, e stăpina ciumei și a nenorocirilor. În călătorie e însoțită totdeauna de niște *duhuri, iar ea călărește simultan pe un cal înaripat și pe un cerb. În imaginea ei arhaică, **X.W.m.** arată ca o ființă stîrnind neliniștea, cu față omănească, dar cu colți de tigru și coadă de leopard. Înainte de a se instala pe muntele de jad, locuise într-o peșteră, și, cînd se așeza pe trepidul ei, părul ei lung o impresura cu totul. Acest portret compozit al zeiței, cu elemente specifice fanteziei mitografice chineze, păstrează totuși, împreună cu un anume simbolism al mediului natural enigmatic, și citeva urme totemice (→ *totem*). Elixirul nemuririi e însă din fondul mitologic universal.

Xmucane (*Bătrina*) Zeiță quiché (Yucatan), partenera și colaboratoarea zeului *Xpiyacoc (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). **X.** patrona zorile și ziua, fiind considerată strămoșa populației quiché, întia profetesă (care își trimitea prevesirile prin diverși soli, unul din ei — păduchele) și bunica eroilor gemeni *Hun-Ahpu și *Xbalanque.⁴

Xochipilli (*Prințul Florilor*) Zeu aztec (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*), simbolizînd frumusețea și tinerețea și ocrotind florile, patronînd *sărbătorile și plăcerile, dar și frivolitatea; frate geamăn al zeiței *Xochiquetzal, el este un zeu tinăr, capabil de încîntare, care simbolizează extazul în fața frumuseții vii și a priveliștilor florale, dar mai ales fericirea și dragostea; era considerat și unul din cei 13 paznici ai orelor zilei.

Xochiquetzal (*Floare-cu-pene*) Zeiță aztecă a florilor, tinereții și frumuseții, protectoare a *dansului, cîntecului, poeziei, *jocurilor și mese-riilor, patroana vrăjilor și a beției (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). De *cultul zeiței **X.** era legată sintagma nahuatlă foarte frecventă la azteci: *xochitl in cuicatl* — floarea și cîntecul (adică poezia); astfel, în *Cantares Mexicanos*, un text de poezie liturgică nahuatlă arată că „florile-cîntece“ sînt unicul mijloc de a spune adevărul pe pămînt, întrucît cheia spre adevăr este în „cunoașterea poetică ce are ca obîrșie profunzimile cerului“. Deși soție a zeu-

lui ploii *Tlaloc, **X.** e inseparabilă cultural de fratele ei *Xochipilli, însă mult mai populară. Dar alt *mit, de circulație mai restrînsă, povestește că într-un mare torent de ape au pierit toate făpturile, afară de zeița *Xochiquetzal* și de zeul *Coxcox* (Teocipactli) și că cei doi au avut numeroși copii, muți din naștere, care au rămas fără grai pînă cînd un porumbel alb le-a adus graiurile lor moarte.

Xolotl Zeu aztec (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) socotit de unele *mituri fratele geamăn al lui *Quetzalcóatl și, în opoziție cu acesta (care simbolizează Luceafărul de dimineață), simbolizînd Luceafărul de seară; dar, mai ales, **X.** este zeul poftelor nesățioase. Reprezentat cu chip de monstru (fie canin, fie de schelet uman), într-o variantă el este cel care coboară în lumea subterană *Mictlan (și nu, ca în versiunea principală, Quetzalcóatl) de unde fură un os și, urmărit de zeul *Infernului, *Mictlantecuhtli, cade, scăpînd osul care se sfărîmă în așchii; apoi adunîndu-le, **X.** le duce fratelui său Quetzalcóatl; stropind amîndoi fragmentele de os cu singele lor, ei fac ca după 4 zile să se nască din ele un băiat, iar după alte 3, o fată; **X.** îi hrănește pe amîndoi cu lapte de scaieți (sau cactuși) și astfel ia naștere omenirea. *Cultul lui **X.**, răspîndit în lumea nahuatlă, se deosebea de la o zonă la alta numai în nuanțe, cele două sensuri ale numelui său (*xolotl* — cîine și geamăn) explicînd atît alăturarea de Quetzalcóatl, cit și faptul de a fi fost socotit un zeu care stîrnește instinctele trupești elementare. Aztecii îl venerau îndeosebi ca zeu al mișcării; la chichimeci era deopotrivă patronul dorințelor pătîmase și divinitatea penitenței.

Xpiyacoc (*Bătrînul*) Zeu quiché (Yucatan), partenerul și colaboratorul zeiței *Xmucane, împreună cu care a inventat *astrologia și *calendarul (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Înzestrat cu puteri oraculare (→ *oracole*), era considerat consilierul perechii divine *Tepeu-*Cucumatz. **X.** pare un zeu împrumutat de quiché de la tolteci, după modelul lui *Cipactonal.

Xquanil Zeiță quiché (Yucatan), ocrotitoare a porumbului galben (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Xtoh Zeiță quiché (Yucatan) patronînd ploaia și fertilitatea culturilor agricole (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*).

Yacatecutli (*Negustorul care călăuzește*) Zeul comerțului, în mitologia aztecă (→ *mitologii-le civilizațiilor precolumbiene*), tutorele categoriei sociale a negustorilor (*pochteca*) și călăuză griljule a comercianților călători (în acest sens, remarcat prin epitețele: *Domnul Avangărzii, Domnul Nasului*). În fiecare lună (după *calendarul local, de 20 zile) aztecii organizau mari îngruri în orașele principale (Tula, Cholula). **Y.** era reprezentat de obicei cu un sac plin de boabe de cacao („moneda“ principală a civilizațiilor precolumbiene). Un zeu similar aveau și triburile mixtece, numindu-l *Yozotoyua*.

Yahweh (ebr. יהוה *Cel care este*; aorist arhaic al vb. *a fi*; grafia originară e o tetragramă sacră: YHWH, transliterația *Yahweh* — uneori *Yahu* — deși ipotetică, fiind mai plauzibilă decât *Iehovah) Pseudonume convențional timpuriu al divinității ebraice supreme (post-elohiste) și unice (→ *mitologie biblică*) în *monoteismul teologic rabinic (→ *Thorah, Talmud*), indicând de fapt semnul de recunoaștere al lui *Dumnezeu, ca divinitate abstractă și ca singura forță totală, exterioară universului pe care l-a creat și îl dirijează; în *iudaismul evoluat, ca și în *creștinism, **Y.** este absolutul cosmic transcendent, care crează prin *cuvînt lumina, *cerul, *pămîntul, *aștrii, *viața vegetală și animală și pe om, fiind judecătorul unic al întregii sale opere cosmice. Se presupune că, inițial, *Yahweh/Yahu* fusese un zeu tribal al atmosferei și al fenomenelor cerești, în special al trăsnetului; din zeul preferat al seminției lui Iuda, după unificarea triburilor de păstori și agricultori sub oblăduirea seminției iudeilor, **Y.** devine zeul principal, ocrotitor al cîmpurilor și viilor și regent peste alți zei anteriori, ebraici și străini, pe care treptat îi absoarbe cu totul. Introducerea *cultului yahwist, atribuită miticului *Moise, a fost o înlăturare categorică a elohismului (→ *Elohim*) vvasianimist anterior; Ietro, socrul lui Moise, declară: „Acum cunosc și eu că Domnul [*Yahweh*] este mai mare decît toți Dumnezeii [*Elohim*]“ (*V.T., Exodul, XVIII, 11*). În epoca *mozaismului primitiv, *Yahweh* (sau *Yahu*) nu era încă un zeu absolut, nici unic, și chiar atributul ubicității sau fi lipsea sau nu este confirmat clar de textele scripturale. Atributul său manifestat rămîne producerea fenomenelor atmosferice spectaculoase (*esh Yahweh — focul lui Yahweh: fulgerul; *kōl Yahweh* — glasul lui **Y.** sau tunetul), la care se adaugă patronajul luminii decantate din întuneric, ca prim fenomen cosmogonic (atribut transferat din cultul lui Elohim) și apoi, treptat, toate celelalte atribute ale divinităților absorbite sau subsumate. Vechiul

cult yahwist, exercitat probabil în regiunea muntoasă Horeb — Sinai (din deșertul sudic Negeb), unde i se și instalase zeului un sanctuar, mobil sau fix, evoluează pînă la maxima sa autoritate care se concentrează în marele Templu din Ierusalim, clădit sub regele Solomon (→ *templu*). Cînd triburile nomade ebraice cucerese Canaanul și supun populația agrară a acestuia, **Y.** devine zeu al războiului și victoriei; apoi cultul său suprimă cultele de orice natură din zonele controlate, și în primul rînd divinitățile feminine (Asthoreth ș.a.), dogmatica iudaismului neconcepnd niciodată divinități feminine (de unde și obligația purității erotice a bărbaților în împrejurări speciale: război, *rugăciune). Dar în **Y.** sînt absorbite numeroase alte divinități ale zonelor semitice. *Sincretismul nu a fost dificil, mai ales în anumite cazuri: de pildă *Baal, unul din zeii locali supremi, însemna de fapt „Domn“ sau „Stăpîn“ după cum *El, divinitate pan-semită, era „Zeul prin excelență“, iar atributele altora se puteau emologa ușor cu acelea strict necesare unei divinități supreme (*cosmogonia, *antropogonia, fenomenele atmosferice și astronomice, războiul, nutriția, fertilitatea etc.). De aceea, **Y.**, cu atît mai mult, nu a devenit niciodată un nume propriu-zis, iar o interpretare lingvistică satisfăcătoare a acestui cuvînt nu există nici azi. Se afirmă în genere că *adevărutul* nume este secret (ca și, de ex., *adevărutul* nume al lui *Ré în Egipt); din respect, numele convențional — sub care i s-a revelat lui Moise — nu e rostit decît în împrejurări speciale, înlocuindu-se adesea, în rugăciuni și în serviciul divin, cu numele atributive sau simbolice (*Adonai — Domnul, Stăpînul, de fapt o reluare a zeului „prin excelență“ *El*, de asemenea *Elohim*, care nu mai păstrează semnificația pluralului arhaic „cei puternici“, devenind într-adevăr un plural intensiv). De altfel, numele lui Dumnezeu a fost totdeauna necunoscut credincioșilor evrei; păstrat în taină și necunoscut și azi, se afirmă că era rostit o dată pe an în șoaptă, în Sfînta Sfîntelor din templu, la *sărbătoarea Yom Kipur, de către marele rabin (→ *sacerdot*). De fapt, cadrul cît mai misterios din cultul unei divinități supreme este în primul rînd un act de tactică teologică. Moise, dorind să comunice poporului numele noului zeu, primește un răspuns ambiguu: „Atunci El a rostit către Moșe: « Eu sînt cel care sînt »“ (*V.T., Exodul, III, 14*). Considerat așadar, în acea epocă arhaică doar un *simbol neonomastic al ideii de divinitate, **Y.** nu era încă *Dumnezeu*: „Eu, Yahweh, sînt zeul vostru, care v-am scos din țara Egiptului, ca să vă dau Canaanul și ca să fiu Zeul vostru“ (*V.T., Leviticul, XXV.*

38). **Y.** nu putea fi văzut de nimeni decât prin efectul prezenței sale, nici chiar de marele sacerdot (aici acționând, în formarea *mitului, un criteriu spiritualist al unei concepții înclinate spre abstracții): „Tu nu poți să vezi fața mea, căci nu este cu putință vreun om să mă vadă și să rămână viu“, explică **Y.**, „și când va trece Gloria mea, te voi pune în crăpătura unei stînci și voi pune mina mea în dreptul tău pînă ce voi trece“ (*V.T., Exodul, XXXIII, 20—22*); cazul se repetă pe muntele Sinai, în *manifestarea publică* a lui **Y.** — care este mai mult decât o *teofanie. Această utilizare sintetică a unei doctrine timpurii, grefate pe mituri care poate mai circulau în tradiția orală mai amplu decât au fost consemnate în mitografiile canonice (urmele poate ale aceluiași ciclu memorial al evenimentelor insolite: coborîrii cerești și ascensiunii, care magice zburătoare ș.a., reținute de miturile vedice, avestice, sudamericane, chiar grecești, desigur și biblice: *Iezechiel, *Enoh, *Isaia, dar pînă și de folclorul mitologic), constituie însă și unul din elementele de originalitate absolută, față de alte *religii, în cultul lui **Y.**: contractul credincioșilor cu zeul lor; acesta e un caz unic în care poporul își încheie legămîntul cu **Y.**, pe care îl recunoaște drept Dumnezeu unic, dar numai în schimbul dreptului fiecărui om de a nu se ridica în picioare și a nu-și descoperi capul fie la evocarea lui, fie la apariția lui mistică (de aici, de altfel, s-a format *dogma ulterioară a acoperirii obligatorii a capului în templu). Cu atît mai mult, în evoluția cultului s-a repus nu o dată problema numelui sacru, uneori pe fondul unor recrudescențe de *politeism sau de reapropiere de unele divinități ale populațiilor vecine; astfel, cu vremea, talmuștii au elaborat o teorie onomastică a monoteismului mozaic, socotind numele altor zei din epoca biblică drept simple atribute ale aceluiași Dumnezeu: „Și i-a spus El lui Moshe: «Vrei să cunoști numele meu? Eu mă numesc cînd Shaddai, cînd Shebaoth, cînd Yahweh, cînd Eloah»“ (*Shema rabah, III, 14*). Se foloseau însă mereu numeroase epitețe, ca nume atributive: în epocile mai vechi, 22, mai tîrziu 42, pe care *Kabbala apoi le-a sporit pînă la 72. De obicei, în manifestările culturale, din respect față de pseudonumele **Y.**, se preferau celelalte apelative, dar mai ales Adonai. Majoritatea comentariilor cad de acord asupra unui tabel de zece asemenea nume-tampon sau atribute: *Yahweh*, abstracția supremă, dar și personificarea mărinimiei față de universul uman; *El* (folosit adesea și ca particula prepozitivă pe lângă celelalte denumiri), împăratul cresc, stăpînul universal; *Adonai*, stăpînul a tot ce există; *Eloah* (sau pl. *Elohim*, inițial grupul de divinități cosmogonice), judecătorul suprem; *Ereh Apaim*, îndelung răbdătorul față de cei păcătoși; *Shaddai, creatorul lumii, care își sporește mereu creația; *El-Olam*, cel veșnic; *El-Roi*, Dumnezeu cel care se arată în vedenii; *El-Elion*, stăpînul divin al astrilor; *Shebaoth* (*Sabaoth), căpetenia oștirilor sale. ● Deși divinitate riguros limitată la spațiul etnic ebraic, prin structura

iudaismului ca religie națională defensivă — neinteresînd (cazul triburilor *karaim* din Asia de trecere la mozaism nefiind decât o simplă excepție politică) alte popoare, totuși unele informații din Imperiul Roman (unde mozaismul era prohibit) par să contrazică parțial acest dezinteres. Pe de o parte, *ritualurile și cel puțin unele dogme iudaice nu le erau necunoscute romanilor; templul lui **Y.** din Ierusalim (după informația romană, pe muntele Moria din vestul orașului), în timpul lui Pompeius (sec. I î.e.n.) era „întărit de jur împrejur cu ziduri groase“, iar Pompeius cucerește templul, folosindu-se de intreruperea oricărei activități în zilele sabatice („în timpul zilelor numite ale lui Saturnus“) de către soldații iudei apărători și prădîndu-i toate tezaurile chiar într-o zi de sîmbătă (Cassius Dio, *Istoria Romană, XXXVII, 16*). După relatarea lui Suetonius (*Desprezece cezari, X, 5*), pe muntele Carmel din Palestina funcționa, în epoca imperială romană, un sanctuar oracular al lui Yahweh (→ *oracole*), consultat *nu numai* de iudei: „În Iudeea, pe cînd [Vespasianus] consulta oracolul zeului Carmel“; dar, după alți comentatori, care îi acuză pe istoricii romani (Suetonius, Tacitus) de confuzie onomastică, ar fi fost vorba de un zeu filistean al războiului, ceea ce nu pare adevărat în confruntarea cu textul — bine informat — al lui Tacitus: „Între Iudeea și Syria se află Carmelus: așa se numește și muntele și zeul lui. Iar zeul nu are nici chip, nici templu (astfel s-a pomenit din strămoși), ci numai un altar și onoarea care i se acordă“ (*Istoriei, II, LXXVIII*). Abstractizarea și caracterul extramundan al lui **Y.** nu scăpaseră deci observatorilor romani; documentele scripturale autentifică totodată un Dumnezeu omniprezent în existența concretă a credincioșilor lui: „Acest Dumnezeu al poporului evreu nu mai este o divinitate orientală creatoare de gesturi arhetipale, ci o *personalitate* care intervine fără încetare în istorie“ (Mircea Eliade, *Le Mythe de l'Éternel Retour*, Paris, 1969, p. 155—156). Originalitatea lui **Y.** — evidentă și din alte trăsături și îndelung elaborată — îl face să nu aibă similari; unicitatea sa este opera unui „sincretism comod“ (M. Eliade) manevrat de elitele teologice și profesii tradiționali. Din vechiul *Yahu* tribal, **Y.** a ajuns treptat zeu național regent, mai presus de zeii locali anteriori cultului său, pe care îi absoarbe total, pînă cînd va deveni zeul unic absolut, de neconceput în vreo concurență cu alte divinități, considerate false. **Y.** e un Dumnezeu neobiectual, invizibil (locuiește în negură), prezent colocial însă cu neputință de privit: el este *existența* însăși; de aceea au fost totdeauna interzise prin dogmă „chipurile cioplite (→ *icoane*) care să dea imagini — imposibil de conceput — ale lui **Y.** Acest Dumnezeu apare în dialog, în forța lucrărilor și *miracolelor sale, în mișcările atmosferice, în sunet, dar nu și în chip, fiind astfel incompatibil cu *teofania divinităților din mitologiile antropomorfiste. Unicitatea lui **Y.** este impusă printr-o dogmă cu caracter juridic: „Eu sint Domnul [*Yahweh*] și

nimeni altul! Afară de mine nu este Dumnezeu [E]. Eu te-am încins fără ca tu să mă cunoști, ca să se știe de la răsărit la apus că nu este nimeni afară de mine! Eu sint Domnul, și nu e nimeni altul! Eu întocmesc lumina și plămădesc întunericul; eu sint cel ce urzește pacea și aduce restriștea. Eu sint Yahweh, care face acestea" (V.T., *Isaia*, XLV, 5—7). Această definiție biblică, împreună cu vestita comunicare către Moise, constituie una dintre temele cele mai controversate care, depășind planul unei analize onomastice, se referă la însăși structura teologică a lui Y. Propoziția spusă lui Moise (V.T., *Exodul*, III, 14): *Ehieh asher ehieh* — oferă câteva interpretări posibile; putem traduce: a) *Eu sint cel care este*; b) *Eu sint cel care sint*; c) *Eu sint ființa* (deci: *Eu sint existența*; *Eu sint ceea ce există* — sens ce corespunde mai exact textului inițial, eventual în forma tradusă astfel: *eu [sint] a fi* (a exista) — vizînd probabil existența în sine; iar întrucît gramatica ebraică este lipsită, în flexiunea verbului, de prezent, ar putea avea dreptate unii comentatori care interpretează propoziția controversată drept o indicație despre preexistența lui Yahweh. Aceste judecăți accentuează originalitatea intrinsecă a divinității ebraice pe fondul tradiției mitice proprii, explicînd totodată — mai mult decît apariția ca atare — evoluția doctrinară și cristalizarea mitofilosofică a creștinismului.

§ R. H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York, 1948; H. W. Robinson, *Inspiration and Revelation in the Old Testament*, Oxford, 1946; W. Eichordt, *Theologie des Alten Testaments*, I—III, Göttingen, 1962—1963; W. F. Albright, *Yahweh and the Gods of Canaan*, New York, 1968

Yakşă Clasă de semizei binevoitori în **mitologia vedică* și **post-vedică*, de ambe sexe (masculini: *Yakşă*, feminini: *Yakşi*), alcătuiind suita permanentă a zeului bogăției, **Kubera*, și socoțiți paznicii comorilor lui; există însă și împrejurări mitice în care acești semizei se demonizează, devenind răufăcători.

Yam; *Prințul Yam* (semit. *yam* — marea) Fiu al zeului **El*, în mitologia ugarită (→ *mitologie feniciană*), zeu al mării sau marea însăși; împotriva lui luptă **Baal*, biruindu-l pentru oameni (**simbolul* cuceririi mărilor). Numit uneori și „Judecătorul Nahar“ sau „Fluviul Judecător“, Y. reprezintă totodată și popoarele mării care asediaseră coasta feniciană; în acest caz, Baal apăra de asediatori teritoriul maritim al Feniciei, dar și pe corăbierii plecați pe mări. Alteori Y. e un daos atributiv la numele zeiței ugaritice **Athirat*.

Yamā (sanscr. *yāma* — întrerupere, sfîrșit) Zeu **morții* în **mitologia vedică*, stăpînul sufletelor tuturor defuncților și totodată zeu al dreptății. Locuind într-un palat mohorît (*Kalici*) din ținutul inferior al sudului (**Nāraka*), el ia contact cu toți morții pe care șeful de protocol Citragupta îi înregistrează într-o carte a faptelor, apoi fie îi aruncă în abis, fie îi re-

trimite pe pămînt pentru altă reîncarnare (→ *avatare*). Y. urmărește riguros duratele vieților omenești, fiind un executor al destinului, iar la expirarea fiecărui termen sau își trimite mesajele ireversibile funebre, prin personificarea morții (**Mrityū*), care e numită și Crainicul Morții (**Mrityū-dūta*), sau apare el însuși (cu trupul său verde, în veșmînt roșu sîngeriu, călare pe un bivoli, adesea urmat de cei doi cîini *Sārameya*, născuți de Saramā, și cu sceptrul în mînă), prinînd muribundul cu un arcan. Y. are numeroase epitețe care evită indicarea directă a atributului său esențial: *Jiviteça* (Stăpînul vieții), *Dharmarāja* (Regele dreptății), *Dharmendra* (Domnul legii), *Pitriraja* (Regele răposăților), *Pretādhipa* (Domnul răposăților). Zeul are și o familie: **Sañjā* (*Saranjū*) — mama sa; *Dhūmornā* (sanscr. *dhūma* — fum, abur; *urnā* — lînă) — soția; *Yudhișhira* — fiul cel mai mare (în alte variante însă fiul lui **Dhārma*).

yang → *yin* și *yang*

Yang Di Zeul **soarelui* (chinez *taiyang* — soare) în **mitologia chineză*, apărut după un timp nedeterminat de la retragerea apelor **populului* universal, împreună cu strănepotul său **Zhu Rong*, zeul **focului* (după alt **mit*, a fost fratele împăratului **Huangdi*, cu care a împărțit guvernarea lumii subceleste). Considerat mărinos și mesianic, **miturile* spun că **Y.D.**, văzînd că la venirea sa pe pămînt oamenii se înmulțiseră din nou după diluviu în număr suficient, dar că nu le ajungea hrana, i-a învățat agricultura, iar discul solar a fost silit să dea destulă lumină și căldură spre a coace grînele. Pe cînd îi învăța pe oameni arta semănăturii grinelor, au căzut din **cer* atîtea boabe cîte erau necesare și au apărut spontan 9 fîntîni comunicante cu apă dulce, astfel că dacă se lua apă din una, apa celorlalte se clătina (în altă versiune, a zburat prin cer o pasăre roșie lăsînd să-i cadă din cioc 9 spice care, adunate de zeu și semănate, au rodit lanuri întregi). Tot **Y.D.** i-a învățat pe oameni medicina și farmacologia, el avînd un bici roșu cu care deosebea plantele medicinale. (Dar aici este posibil o confuzie cu alt zeu — **Shen Nong*). Scrierile antice adăugau că zeul avea trup verzui, de jad străveziu, zărindu-i-se măruntaiele (Zhou Yu, *Istoria facerii lumii*). Cînd oamenii au ajuns să aibă destulă hrană și îmbrăcăminte, fiindcă mai trăiau prost, zeul a inventat comerțul și i-a învățat să-și împartă timpul de muncă, de vînzări-cumpărări, de odihnă. **Y.D.** a avut și urmași; dintre ei, nepotul său *Bai Lin*, îndrăgostindu-se de frumoasa soție a dregătorului terestru Wuqian, a lăsat-o gravidă; ea a născut 3 fii: Hu (inventatorul clopotului), Yang (compozitorul primelor melodii) și Shu (inventatorul arcului și al ținței pentru exercițiile de trageri); după miturile ulterioare, tronul lui **Y.D.** a fost uzurpat de strănepotul său **Chiyou* care, luîndu-și numele străbunicului, a purtat război cu împăratul Huangdi.

Yan Luo Zeu **morții*, în **mitologia chineză*, de sentința definitivă a căruia depind sufletele defuncților, cînd trec în lumea cealaltă.

Yao împărat mitic chinez (după o tradiție, succesor al împăratului *Huangdi), căruia mitografiile tradiționale din antichitate (→ *mitologie chineză*) îi atribuie o modestie fără cusur, alături de fapte neobișnuite: ascensiuni cerești, invenții tehnice insolite, întocmiri de aparate sau adaptări de fenomene naturale. Domnind o sută de ani, ca un cirmuitor al lumii subceleste (*Tianxia*), a fost cel mai sobru și mai modest, în același timp și cel mai util om din imperiul său. Se îmbrăca în veșminte sărăcicioase, de o singură culoare (iarna cu o piele de cerb, vara în pinză de cinepă), pe cap purta o tichie galbenă și, neavînd palat, locuia într-o colibă cu grinzi necioplite, acoperită cu stuf neretezat, și se hrănea cu fiertură de buruieni sălbatice și cu terci de mei comun, mîncînd dintr-o strachină de lut. Era ajutat în cîrmuirea imperiului de principalul său dregător *Gao-Yao (celebru prin berbecul său verde *Xiezhai, utilizat ca instrument judiciar). Pe vremea lui **Y.**, în curtea palatului imperial iarba se prefăcea în grine, pe trepte a crescut un arbore-calendar (*huanglicao*), avînd 15 frunze care se vestejeau pe rînd, cite una zilnic, apoi se regenerau mereu toate; iar în bucătărie răsărise iarba-norocului (*sha-bu*) — un excelent regulator termic totodată regenerînd puritatea aerului. Împăratul folosea în deplasări fie un cal alb de călărie, fie, pentru transporturi mai grele, carul său roșu. **Y.** a redus și simplificat impozitele și întotdeauna își asuma vina foametei și frigului de care sufereau supușii. Sub domnia lui **Y.** au răsărit la un moment dat, simultan, zece sori, producînd arșiști pustitoare și foamete; la intervenția împăratului, i-a fost trimis din cer arcașul divin ***Yi**, care a doborît 9 din ei, scăpînd lumea de calamitate (și l-ar fi doborît, din nesăbuiță, și pe ultimul, dacă împăratul nu i-ar fi ascuns ultima săgeată, în mod deliberat). Tot sub **Y.**, în al 60-lea an de domnie, s-a produs un potop parțial, din cauza revărsării marilor fluvii Changjiang, Huang-he și Wei, apele lor ridicîndu-se amenințătoare spre cer și inundînd întregul teritoriu al țării, înmulțind fiarele și distrugînd grînele. **Y.** a avut două fiice, *Nu Ying* și *A Hong*, ambele magiciene, care l-au învățat pe împăratul ulterior *Shun (în cronologia chineză tradițională: anii 2317—2208 î.e.n.) meșteșugul de a zbura ca pasărea. Pe împărat îl interesau secretele cerului și ale constelațiilor, de la care a luat ideea împărțirii riguroase a timpului între muncă și odihnă. Dregătorilor săi *Xi* și *He* le-a ordonat să utilizeze instrumentul *xiang* pentru descifrarea, prin calcul, a legilor soarelui și stelelor; potrivit tradiției, sub **Y.** se stabilește anul de 366 zile, realizîndu-se și un compromis echilibrat între anul calendaristic și anul solar, prin includerea periodică a unei luni suplimentare (*rongyue*). Lunga guvernare benefică a lui **Y.** avea ca *simbol esențial *legenda transformării ierburii din grădina sa în grîu, într-o singură zi. După un *mit colateral, **Y.** a domnit numai 70 de ani, cedîndu-i apoi lui *Shun* tronul.

Yaya Zeu sau erou arhetipal, cu important rol cosmogonic, în mitologia aborigenilor din Haiti (transcripția numelui *Yaya* este variabilă). După principala variantă a *mitului, **Y.** era un om care avea un fiu numit *Yayael*; intrucît acest fiu face o încercare de paricid, **Y.** îl surghiunește 4 luni, apoi îl omoară, punîndu-i osemintele într-un dovleac pe care-l atîrnă de acoperișul colibei; vrînd, mult mai tîrziu, să-și revadă fiul, **Y.** împreună cu soția sa deschide dovleacul, iar din acesta ies sumedenie de pești, pe care soții decid să-i mînină; cînd însă **Y.** se duce o dată să-și lucreze grădina de legume, pătrund în colibă 4 gemeni de proveniență stranie (scoși din pîntecul despăcat al mamei lor, după moartea ei), primul mîindu-se *Dimiban*; întors acasă, **Y.** îi găsește pe gemeni ospătîndu-se cu pește, le ia dovleacul și scăpîndu-l, îl sparge, ceea ce provoacă un *potop general, dînd naștere mării primordiale. După retragerea apelor, un bătrîn enigmatic aruncă în spinarea lui *Dimiban* o oală cu *tutun ritual, făcîndu-i o vinătaie; dar, după o incizie cu un topor de piatră, ceilalți frați găsesc acolo o femeie travestită în broască țestoasă, de la care — cu concursul celor 4 gemeni — va purcede apoi omenirea.

Ydavalr Pajiște în mijlocul tărîmului divin *Asgardhr din **mitologia scandinavă*, adăpostind cele 12 palate ale marilor zei *Aseni* (*Asa).

Yeti *Mit (sau pseudomit) al așa-numitului *om al zăpezilor* (numele fiind pus în circulație modernă (în a doua jumătate a sec. XX) prin lb. engleză, după expresia nepaleză *yet teh* — făptură a stîncilor). **Y.**, descris ca o ființă cu trup puternic de gorilă însă cu aspect de om primitiv, păros, ar trăi retras, singuratic sau în grupuri, pe platourile înalte ale munților Himalaia; i se atribuie anumite *dansuri de factură nupțială, executate la lumina lunii; *legende sau mituri similare se povestesc uneori și în nord-vestul Statelor Unite ale Americii (unde varianta locală e numită *Sasquatch*) și în Caucaz. **Y.** pare a coincide cu noțiunea mitică *Hun gurās — „omul sălbatic“, citat de vechi texte medicale mongole sau tibetane. Mai apropiat de **Y.** este omul-maimuță *Vrișākapi amintit într-un mit din India (→ *mitologie vedică* și *post-vedică). Deși unele relatări de explorare, ca și cercetări recente ale unor naturaliști și antropologi chinezi, par a confirma existența reală a acestei specii (numite în China *Yeren*), în special studiile profesorilor Huang Guang-zhao și Li Jian, cercetarea științifică nu distruge mitul deja creat, care se dezvoltă paralel, însă în alți parametri.

Yeyehsith Zeiță iacută (→ *mitologiile triburilor polare*), socotită creatoarea lumii.

Yggdrasil (vechi norv. *ygr* — profunzimea cugetării, *drasil* — *cal, purtător) **Arborele cosmic sapiential*, în **mitologia scandinavă*, frasinul sacru al înțelepciunii pe care a sorbit-o zeul suprem *Odhinn în 9 nopți. Cele 3 rădăcini ale lui **Y.** se întind spre *Asgardhr (lumea zeilor), *Yotunheim (lumea *giganților) și *Niflheim (lumea cețurilor), a 3-a rădăcină fiind roasă

mereu de șarpele *Nidhöggr, iar rădăcina dinspre Yotunheim hrănindu-se din izvorul înțelepciunii păzit de *Mimir. În frunzișul arborelui se adăpostesc: un vultur, un șoim și o veveriță. De altfel, *mitul rădăcinilor este un triplu *simbol: rădăcina dinspre Niflheim simbolizează totodată gerul și *moartea, izvorul ei Hvergelmir fiind *apa primordială; șarpele Nidhöggr care o roade este invidia; rădăcina dinspre Yotunheim a lumii *uriașilor de brumă adăpostește izvorul cunoașterii și înțelepciunii de sub paza lui Mimir, identificat cu izvorul său, din care a sorbit Odhinn în perioada lui inițiativă; iar izvorul rădăcinii dinspre Midgardhr este fântina energiei vitale; *Nornele care se folosesc de acest izvor Urdhr locuiesc într-o sală (sau un palat) din interiorul trunchiului, înalt pînă la coroană. Vulturul se luptă mereu cu șarpele Nidhöggr, menținînd astfel echilibrul cosmic al rădăcinilor, iar lupta nu încetează, pentru că e ațîțată de intrigile veveriței Ratatöskr. Arborele îmbracă cu coroana sa tot universul, lîngînd totodată viitorul de trecut, iar pe crengile lui se leagă existența infinită. Într-o variantă a mitului, în perioada finală de amurg al zeilor (*Ragnarök), arborele va arde total, nelăsînd decît cenușă; dar în altă variantă, se va zgudui, fără să piară (așadar universul nu se va dezintegra), întrucît Y. este arborele universului, îngrijit de Norne, zeițele destinului, care-l udă regenerîndu-l zilnic din izvorul Urdhr. Printre crengile arborelui aleargă neîncetat 4 cerbi magici (Dain, Dwalin, Duneyr, Durathorr), iar mugurii îi paște *capra sacră *Heidhrun, de pe acoperișul *Walhallei. Coroana arborelui acoperă incinta de consiliu suprem al zeilor, aflată chiar lîngă izvorul vital Urdhr, simbolizînd destinul lumii.

Yi; *Shen Yi* Arcaș ceresc, în *mitologia chineză, care a ajutat omenirea în mai multe împrejurări catastrofale: e un fel de *Herakles chinez, care face 7 isprăvi scăpînd pe oameni de 7 nenorociri. Mînuirea perfectă a arcului era asigurată de mîna stîngă a lui Y., mai lungă din naștere. Isprava esențială este bătălia cu cei zece sori: „În vremea împăratului Yao au răsărit deodată zece sori. Aceștia au pîrjolit grînele și semănăturile, au uscat ierburile și copacii și oamenii n-au mai avut ce mîncea“ (*Liu An, Huainan zi*). *Yao se roagă zeului protector *Di Jung* care i-l trimite de Y. cu un arc roșu și o tolbă de săgeți albe; cei zece sori erau fiii zeului care n-ar fi vrut să li se întîmple nimic rău, socotind că Y. îi va speria doar și-i va goni, dar Y. își ia misiunea în serios, doboară pe rînd 9 sori și umple cerul de flăcări; urmărind vîntoarea, Yao își dă seama că nu poate rămîne cerul fără nici un soare, așa că trimite un om să-i fure arcașului a zecea săgeată din tolbă, astfel că pe cer a rămas soarele cunoscut de oameni. Oamenii erau totodată asupriți de niște fiare, mai ales de un taur cu față de om și picioare de cal, monstru antropofag, pe care Y. îl ucide după o luptă dificilă, așa cum după aceea, ucide alți doi monștri, unul din sud, altul din nord, precum și pasărea Jufeng,

care stîrnea uraganele cu filfiitul ei; de asemenea, el curăță toată țara de pești canibali și balauri. Într-o călătorie, o întîlnește pe zîna *Mi-Fei, soția zeului apelor *He Bo (într-o variantă, Y. e iubit de zeița *Lunii, *Heng Wo, sora lui He Bo), cu care are relații de dragoste, iar zeul gelos, metamorfozat în *dragon alb, îi iese înainte arcașului, vrînd să-l sperie, însă Y. îi distruge un ochi cu săgeata; cerînd zeului suprem uciderea arcașului, He Bo e refuzat și se consolează. Y. venise din cer cu soția sa, care astfel își pierduse calitatea de zeiță și îi reproșa soțului activitatea lui proumană; atunci arcașul o părăsește și duce viață de pelerin în folosul omenirii. Întors în cele din urmă acasă în cer, Y. se împacă temporar cu soția sa, începînd sub influența ei să se gîndească îngrijorat la moarte și la trecerea postumă în regatul infernal *Yudu, apoi pleacă la zeița *Xi Wang-mu, posesoarea unui elixir contra morții, pe care obținîndu-l, arcașul i-l dă în păstrare soției, ca să-l bea amîndoi într-o zi de *sărbătoare (acest elixir, băut de un om, îl transforma în zeu, ridicîndu-l la cer, dar băut de doi oameni, le dădea amîndorura nemurire pe pămînt); vîsînd să redevină zeiță, soția bea singură tot elixirul, reușește să se înalțe la cer și, poposînd într-un palat din Lună, constată că fața i se schimonosește, glasul îi piere, trupul îi devine monstros pînă cînd se prefăce toată în broască țestoasă. Rămăs văduv și socotînd că în cer se fac nedreptăți, Y. se împacă și cu gîndul de a se duce în Yudu, astfel că mai întîi îl învață pe Feng-men arta de arcaș, apoi are cu el un duel de probă: 9 perechi din săgețile lor se ciocnesc în zbor, dar cu a 10-a discipolul își țîntește maestrul, care scapă mușcînd săgeata din zbor; iertîndu-și discipolul, marele arcaș e în cele din urmă omorît de acesta prin violențe.

Yi jing (*Cartea schimbărilor*) Cea mai veche dintre scrierile chineze antice (redactată între sec. XI—VII î.e.n.) cuprinse în cele *Cinci Canoane* (*Wu jing*): *Cartea schimbărilor* (*Yi jing*), *Cartea cîntecelor* (*Shi jing), *Cartea edictelor* (*Shu jing*), *Memorial de rituri* (*Li ji), *Primăvara-Toamna Tării Lu* (*Lu guo Chun Qiu*) — folosite de *Confucius în școala sa ca manuale. Din punctul de vedere al cercetării *mitologiei chineze, *Yi jing* are importanță aproape egală cu *Shan hai jing (*Cartea munților și mărilor*); Y.j. este pe de o parte o încercare filosofică de descoperire a legilor mișcării în natură și în omenire, pe de altă parte, este o carte bazată pe un sistem oracular (→ *oracole*), incluzîndu-se aici și cele 8 trigrame (*bagua*) ale zeului sapiențial *Fu Xi, ca și expresia grafică a legii mutațiilor (*yi*), descoperită de *Chang Gong*; amîndouă sistemele se sprijină pe combinațiile principiilor *yin (feminin) și *yang (masculin), transcrise în linii discontinue și continue, presupunîndu-se în aceste combinații ternare ale trigramelor și hexagramelor o capacitate divinatorie (→ *divinație*). În virtutea nevoii de a explica și combinațiile grafice și mutațiile (schimbările), previzibile prin ele, Y.j. narează numeroase *mituri chineze arhaice. Toate textele

acestui codex au un caracter scriptural sacru, confirmat de *confucianism.

Yima *Omul primordial, în **mitologia iraniană* zoroastrică (→ *zoroastrism*), *arhetipul providențial, prezentat în *Avesta cu un rol complex de *erou civilizator și de reconstructor social postcatastrofic, din voința zeului *Ahura-Mazda. **Y.** va construi orașul subteran *Var, în timpul distrugerii lumii printr-o iarnă totală, pentru re-perpetuarea vieții pe pământ. După *Avesta*, care-l numește „Frumosul Yima“, el a fost un rege-păstor (șah patriarhal iranian) și primul credincios al zeului luminii, prin această fidelitate asigurându-i omenirii supunerea forțelor răului și stăpînirea lumii (în poemul *Shakh-nameh* a lui Firdowsi, **Y.** îi corespunde șahului mitic *Jemshid*). Domnia regală de o mie de ani (a lui *Jemshid*, de 700) a lui **Y.** e considerată în *mitul avestic vîrsta de aur a omenirii, întreruptă de epoca escatologică (→ *escatologie*) a marilor zăpezi hibernale (după unele variante, chiar de un *potop universal), continuată restrîns în orașul *Var* și reluată după catastrofă, cînd **Y.** devine primul agricultor al lumii. Sint variante mai tirzii care spun că **Y.** a căzut în *păcatul trufiei și, ca urmare, a murit în luptă cu *dragonul *Aji-Dahaka*, aducînd astfel *moartea în existența lumii: ca *om primordial, **Y.** fusese inițial nemuritor (*Avesta*, *Yasna*, IX, 3—5), dar păcătuiind („el a mințit și a început să cugete în cuvîntul mincinos și potrivnic adevărului“ — *op. cit.*, *Yasht*, XIX, 33—34) își pierde nemurirea și extinde pedeapsa asupra întregii omeniri, care ajunge muritoare și nefericită. În miturile mai noi ale Iranului mahomedan (→ *islam*), prin dublu *sincretism, **Y.**, devenit șahul *Jemshid*, e absorbit de figura înțeleptului calif *Suleiman*, amintit în *Coran, el însuși compus după modelul biblicului *Solomon*.

yin și yang Cele două principii cosmogonice inițiale în filosofia **mitologiei chineze*, născute din *haosul avestic primordial: *yin* — principiul inițial feminin și *simbolul întinericului, *yang* — principiul inițial masculin, simbolul luminii și al primăverii. „În vremurile de demult, pe cînd nu era încă nici pămînt, nici cer și prin bezna adîncă rătăceau chipuri fără formă, au apărut din haos doi zei. Ei au creat cerul și pămîntul, și atunci s-a despărțit elementul femeiesc [*yin*] de elementul bărbătesc [*yang*] și au fost hotărnicite cele opt finuturi ale lumii“ (Liu An, *Huainan zi*, cap. *Qinshen*). „Principiul pur yang a alcătuit cerul, principiul tîlbură *yin* a alcătuit pămîntul“ (Sui Zhen, *Wu jung li nian zi*). Prima interpretare filosofică a celor două noțiuni este în *Yi jing: Chang Gong descoperă un sistem de *divinație pe baza combinării simbolului grafic masculin (linia continuă) cu simbolul grafic feminin (linia discontinuă), prin combinațiile între *yang* și *yin* realizînd o expresie a legii mutațiilor (*yi*). Raportul între ambele principii este un raport între factorul pasiv (*yin*) și factorul activ (*yang*). Aceste două principii sînt inseparabile, aflîndu-se în neîncetată interacțiune și totodată

adversitate. În impactul lor perpetuu își are sursa întreaga mișcare cosmică și tot el decide toate modificările petrecute în lume. Principiul *yin* este negativ și slab: el reprezintă tot ce e rece și simbolizează pasivitatea; principiul *yang*, pozitiv și puternic, reprezentînd tot ce e cald, simbolizează acțiunea. ~ Principiul primordial feminin *yin* semnifică și *Luna, ca simbol al umbrei sau întinericului, iar concomitent el traduce dorința de schimbare, nostalgia, versantul montan umbrit, anotimpul ploios, rece și umed, ca și organele interne *yin* ale corpului uman (inima, ficatul, splina). Ca atare, *yin* se include în materia pasivă și în manifestările ei fenomenale: *yue* (luna), *tu* (pămîntul), *shan* (muntele), *pu* (cascada), *hai* (marea), *dui* (lacul), *chao* (marea), *shui* (apa), *yu* (ploaia), *yun* (norul), *lu* (roua), *xue* (zăpada), *bing* (gheața), *dong* (gerul), *feng* (vîntul), *zhen* (tunetul), *shuang* (bruma), *lin* (pădurea), *hua* (floarea), *liu* (salcia), *zui-xinhua* (laurul), *mu* (lemnul), *yueguishu* (dafinul), *cai* (pătlagina), *lihua* (floarea de păr; acest alb floral specific prin puritate este culoarea doliului în China), *wu* (corbul), *gui* (broasca țestoasă), *yan* (rîndunica), *xiao* (bufnița), *yingwu* (papagalul), *juan* (cucul), *ju* (cormoranul), *banjui* (turturica), *yehe* (cocorul), *qiao* (cofofana), *xi* (păianjenul), *e* (fluturile de noapte), *cuzhi* / *ququr* (greierul), *bei* (nordul), *xi* (asfințitul), *hou* (împărăteasa), *di* (flautul), *dai* (cîngătoarea), *fangxiang* (gineceul), *xi* (obstacolele). ~ Principiul primordial masculin *yang* semnifică tot ce este solar și luminos, simbolizînd primăvara, căldura, acțiunea, versantul însoțit al munților, organele interne *yang* (stomacul, vezica biliară), iar astfel se include în materia activă și în fenomenele corespunzătoare: *ri* (soarele), *tian* (cerul; universul), *guang* (raza de lumină), *huo* (focul), *huonianiao* (pasărea-de-foc), *jin* (metalul), *jingang* (diamantul), *qilin* (unicornul), *niao* (pasărea), *ying* (licuriciul), *ying* (privighetoarea), *ji* (cocoșul), *huangli* (grangurul), *fenghuang* (fenixul), *die* (fluturile), *sang* (dudul), *lian* (lotusul), *chihuai* (salcîmul), *zhu* (bambusul), *bai* (chiparosul — arborele vieții), *huilan* (orhideea), *mei* (prunul pitic), *hehua* (nufărul), *juhua* (crizantema), *mudan* (bujorul), *yulan* (magnolia), *zhangmu* (camforul), *dong* (răsăritul), *nan* (sudul). Dar există și noțiuni mixte *yin-yang*: *tao* (piersicul), *renshen* (tamariscul), *long* (dragonul — simbol imperial), *diao-xiao* (perechea de bufnițe). ~ Dar în acest cadru, indispensabilă în înțelegerea raporturilor între cele două principii este noțiunea *qi (forța, energia), care reprezintă suma particulelor din cele 5 *elemente primordiale (*wuxing): *shui* (*apa), *huo* (*focul), *mu* (lemnul), *jin* (metalul), *tu* (*pămîntul) — care constituie materia, substanța universului; esența forței *qi* se bifurcă în două tipuri de energie, masculină (*yangqi*) și feminină (*yinqi*). Forțele ambelor categorii de particule sînt în neîncetată ciocnire, prin aceasta explicîndu-se mișcarea veșnică a materiei

ca și toate schimbările ce se produc în univers. De timpuriu, valorile simbolice ale celor două principii s-au raportat la semnificația generală a *vieții; de aceea, ele au fost utilizate ca instrumente teoretice în medicina chineză clasică; în acest caz, *yin* simboliza inima, ficatul și splina, iar *yang* — stomacul și vezica biliară; din echilibrul între *yin* și *yang* rezultă acel *qi* inevitabil, care este fluxul energiei vitale, izvorând anume din echilibrul celor două principii primordiale care funcționează în toate organismele vii; astfel, orice dezechilibru în raportul dintre cele 2 principii produce boală; în același plan, acupunctura chineză, vizând precizia localizării anumitor puncte ale pielii (stabilite riguros din totalul de 800), nu face decât să restabilească raportul originar între *yin* și *yang* și să readucă *qi* în starea normală de echilibru.

Ymdugudu; *Zu* Vulturul sacru, venerat în Sumer (→ *mitologii din Mesopotamia*) ca divinitate oraculară (→ *oracole*) și ca pasăre a destinului; cuvântul pronunțat de acest vultur nu poate fi nesocotit nici de oameni, nici de *zei.

Ymir; *Rhimthurs* Bătrînul *uriaș al frigului în **mitologia scandinavă*, cel mai în vîrstă dintre *giganți, pe care zeul suprem *Odhin l-a ucis făcînd universul din cadavrul lui. Inițial, cînd furtunile au dus la un moment dat norii de gheață din *Niflheim, pînă deasupra pustului neutral *Ginnunga Gap, unde ei s-au lovit de scînteile împrăștiate din *Muspellsheim, stropii topiți au căzut și s-au condensat, luînd forma lui **Y.**, prima ființă a universului haotic și necreat. Adomind, **Y.** asudă și din sudoarea sa apar, la subțioara stîngă, un zeu și o zeiță, iar dintre picioarele împletite, întîiul gigant. Cadavrul lui **Y.**, manevrat de Odhin și de frații săi, *Vile și *Ve, devine univers: sîngele inundă spațiul într-un diluviu care-i înecă pe giganții primei generații (salvîndu-se numai *Bergelmir); carnea trupului devine pămîntul; oasele, așezate în grămezi inegale, devin munți; părul se preface în păduri; din craniu, *zeii fac *cerul, creierii devin norii; sîngele se transformă în oceanul mondial; genele compun gardul care înconjoară pămîntul, ferindu-l de ținutul periferic de exil al uriașilor.

Yoga (sanscr. *yoga* — uniune, unire; atelaj [de cai], harnașament, metodă, vrajă, sîrguință, legătură, conducere, *contemplație ș.a.) Sistem filosofic și religios tradițional, teoretic și practic, din India (apărut ca termen prima dată în *Upanișad și atribuit, ca doctrină, lui *Patañjali* (probabil sec. II î.e.n.), care ar fi organizat scrierile arhaice în ampla operă *Yoga-sūtra*). Acest sistem (unul dintre cele 6 ortodoxe, din filosofia clasică indiană), delimitînd subiectul (*Purușă — spiritul, sinele) de obiect (*Prakriti — natura), propune eforturile metodice necesare atingerii desăvîrșirii prin controlul elementelor componente ale naturii umane psihofizice, în scopul întoarcerii spiritului la starea purității inițiale și al atingerii stării de conștiință absolută prin disciplină fizică și mentală. Yoghinul (*yogi*) practicant al sistemului urmărește, prin *asceză și extaz, unirea sufletului său

cu sufletul universal, cale pe care el declară că o realizează în cunoașterea penetrantă a secretelor naturii și ale existenței, dobîndind o putere vastă asupra oamenilor și fenomenelor naturale. **Y.** (un sistem dezvoltat din suturele primitive) — de fapt, sistemul teoretic *Sāṃkhya — încearcă să explice prin evoluție rațională alcătuirea universului din două principii: natura concretă și spiritul sau substanța divină. Dezvoltîndu-și propriul sistem psihosomatic din temeiurile teoretice *Sāṃkhya*, **Y.** propune o cale de eliberare a spiritului din puhoiul suferinței universale (→ *saṃsāra*) și din constrîngerea faptelor (*karma) care determină subiectul absolut (*Ātman) să se reincarneze mereu (*avatara). Întemeietorul Patañjali vedea în **Y.** o despărțire totală a insului de lume, adică a subiectului de obiect. Sînt mai multe curente yoghinice: 1) *jñāna-yoga* (*y. cunoașterii*) — considerînd cunoașterea esenței fenomenelor iluzorii sau reală în virtutea fluxului de care *Ātman* se bănuiește legat ca urmare a ignoranței; 2) *raja-yoga* (*y. regală*) — oferind un sistem de exerciții psihofizice în vederea smulgerii insului din lumea exterioară — după Patañjali, cu 8 trepte de reținere a materiei gîndirii împotriva excitațiilor: stăpînirea miniei; practicarea dreptății; *ritualurile; gimnastica, concentrarea dominînd succesiv părțile corpului și întărind funcțiile organelor; exersarea poziției de meditație *lotus prin exercițiile de respirație *prāṇayama* dirijînd *prāṇă prin corp (menită a prelungi conștiința în timpul somnului); despărțirea simțurilor de obiectul lor, fără care e imposibilă concentrarea; apoi meditația; scufundarea în sine cu întreruperea senzațiilor externe și în fine marea concentrare în sine încheiată de obicei cu *moartea fizică; 3) *bhakti-yoga* (*y. devoțiunii*) — contopirea propriei conștiințe, treptat, cu „cel prealalt“; 4) *karma-yoga* (*y. acțiunii*) — activitatea abnegată total în societate, refuzînd roadele în folos propriu. Ultimele două sînt prezente în *Bhagavadgītā unde *Krișṇă îi explică lui *Arjuna sistemul: „Făcînd egale fericirea cu suferința, cîștigul cu pierderea, victoria cu înfrîngerea, fii gata de luptă; așa, nu-ți vei atrage păcatul. Această cunoaștere ți-a fost rostită după *Sāṃkhya*; ascult-o acum după Yoga, cunoașterea prin stăpînirea căreia [...] vei părăsi lanțurile faptei. Aici nu e strădanie pierdută, nu e retragere oricît de puțin din această lege, și te păzește de marea frică“ (*op. cit.*, II, 38—40); „Înțelepții care practică yoga cunoașterii, lepădați de fructul faptei, eliberați de lanțul renașterilor, merg spre tărîmul lipsit de durere. Cînd cunoașterea ta va depăși hățîșul confuziei, vei ajunge la nepăsarea față de ce ți-e dat să auzi sau ai auzit. Cînd mintea, buimăcită de revelație, îți va sta neclintită și decisă în meditație, vei dobîndi yoga“ (*ibid.*, 51—53); 5) *hatha-yoga* (*y. fuziunii*) — fuziunea între cei doi curenți psihici: *prāṇă* (absorbția) și *apāna* (respingerea). Există și un sistem autonom de **y.** respirației — *prāṇayama* — aplicabil însă și în celelalte tehnici; *prāṇayama* are scopul de a

prelungi starea de veghe peste pragul adormirii; în Himalaia și în Tibet se practică *prānayama* în cadrul școlii *hatha-yoga*, yoghinul astupându-și urechile cu ceară și așezându-se în poziția stabilă *asāna*, cu picioarele încrucișate și coloana vertebrală de o verticalitate perfectă, așa încît cele 6 plexuri (sacru, prostatic, solar, cardiac, faringian, cavernos) să alcătuiască aceeași linie între *mūlādhāra* și *sahasrārā*: minile se echilibrează relaxate pe genunchi, ochii rămîn închiși cu privirea concentrată asupra plexului subtil (*ajna-cakrā*) dintre sprîncene și etmoid; cînd s-a atins concentrarea maximală (*pratyahara* — anihilarea activității senzorii periferice), se repetă în minte cuvîntul invocator **om*, iar ritmul respirației devine mai lent pînă cînd ajunge la frecvența de $\frac{1}{4}$ secunde. O poziție admisă în genere, întrucît asigură stabilitatea corpului în vederea dobîndirii stării de extaz, este *lotus*. După Sri Aurobindo, deșteptarea spirituală desăvîrșită se obține prin sinteza tuturor sistemelor *Y*. Există și o formă cu caracter special: *siddhi-yoga*, care implică utilizarea forței magice. Treptele superioare ale concentrării (*samādhi*) impun o deplină scufundare în sine asociată cu anihilarea tuturor senzațiilor exterioare, fără care nu se poate obține eliberarea; marea concentrare (*Mahāsamādhi*), explicată drept contopirea cu **Brahmān*, are drept rezultat încetarea oricărui activități vitale. ● *Yoga* reprezintă, în modul cel mai consistent, mistica clasică a Indiei, această doctrină concentrînd atenția asupra tuturor acțiunilor și exercițiilor capabile să trezească forțele supranaturale din om care, conform concepției teoretice din India, sînt destinate să înlesnească deplin contopirea omului cu spiritul universal; scopul nu se limitează la expunerea teoretică, urmărind deopotrivă latura practică a acestei filosofii (*kriyāyoga*).

§ S. Dasgupta, *Yoga as Philosophy and Religion*, London, 1924; Mircea Eliade, *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne*, București—Paris, 1936; id., *Le Yoga. Immortalité et Liberté*, Paris, 1951; H. P. Shastri, *Yoga*, London, 1957; J. W. Hauer, *Der Joga. Ein indischer Weg zum Selbst*, Stuttgart, 1958; K. T. Behanan, *Yoga. A Scientific Evaluation*, New York, 1959; Swāmi Vivecananda, *Les yogas pratiques (Karma-Bhakti-Rāja)*, trad. Lizelle Reymond et J. Herbert, Paris, 1970; Jean Varenne, *Le Yoga et la tradition hindoue*, Paris, 1973

Yogini; *Yogini Javiri*. Zeiță-vrăjitoare, în **mitologia vedică*, patroana **magiei*. Uneori, același nume — cu sens colectiv — indică un grup de 8 vrăjitoare care alcătuiesc alaiul permanent al zeiței **Durgā*.

yonī (sanscr. *yonī* — sîn, matrice, vulvă) **Simbolul mitic feminin în gîndirea religioasă antică a Indiei (→ mitologie vedică și *post-vedică)*, echilibrînd o singură idee, ca simbol genitor, alături de simbolul masculin fecundator **liṅga*.

Yōrmungandhr **Șarpele universului, în *mitologia scandinavă, fiul zeului *focului, *Loki; spre a-l distruge, zeii l-au aruncat în mare,*

dar apele i-au priit și, crescînd enorm, el a cuprins lumea ca într-o cingătoare.

Yotunheim Lumea **giganților, în *mitologia scandinavă, aflîndu-se dîncolo de oceanul mondial, și despărțită de lumea zeilor, *Asgardh, prin riul Ifing, ale cărui ape nu îngheață.*

Yqui-Balam Al 4-lea dintre **oamenii primordiali quiché (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, soțul femeii **Caquixaha*, și fratele lui **Balam-Quitze*.

Yü **Dragon cornut din *mitologia chineză, cu un rol esențial în *mitul *potopului universal: diluviul luînd amploare, zeii îl însărcinează pe Y. să stăvilească apele, după ce zeul Fluviului Galben (Huang-he) îi dă o hartă a pămîntului, care trebuie să-l ghideze; pe baza hărții date de zeul *He Bo, „încordîndu-și forțele, Yü săpa canale, descătușă cascade, netezea măguri. În fața lui își tira coada un dragon galben [indicînd calea de scurgere a puhoaielor]; după el, o broască țestoasă neagră căra în spinare lut verde“ (Wang Jia, *Insemnări despre întimplări uitate*). Personaj mitic complex, Y. e considerat de tradiție împărat legendar (cca 2298—2197 î.e.n.), succesor al împăratului **Shun*, după ce fusese ministrul acestuia. Totodată este venerat și ca **erou civilizator de obîrșie divină, pentru rolul său esențial în stăvilirea potopului. Ca împărat, i se atribuie numeroase reforme fundamentale: defrișarea pădurilor, amenajarea cursului unor fluviu, testarea stabilității unor dealuri și munți, distribuirea de pămînt agricultorilor după calitatea solului, zăgăzuirea unor mari viituri cu aspect diluvian. Ca dragon (de fapt, suprapunerea pare pur simbolică, deoarece dragonul este semnul emblematic al împăraților chinezi), faptele sale intră în aria fabulosului: ucide **balaurul Xianyao* care contribuia la menținerea torentelor, învie cu iarba nemuririi niște oameni sinucisi, iar într-o peșteră, întîlnind două zeițăi travestite (un mistreț cu diamante luminescente în rit și un ciine verde), capătă un disc de jad, de care se servește apoi să măsoare și să repună în ordine cerul și pămîntul. Acțiunea lui Y. s-a desfășurat sub împăratul Shun, care i-a cedat ca recunoștință tronul. Un text arhaic afirmă: „De n-ar fi fost Yü, am fi ajuns cu toții pești“. Există **mituri și tradiții interferente, unde nu se poate fixa o linie de demarcație între memoria mitică și memoria istorică. Astfel sînt principalele variante asupra nașterii lui Y.:* în una, s-a născut din pîntecul lui **Gun*, după ce zeul **focului *Zhu Rong* i-l despicae sub cuțitul magic *wudao*, Y. ivîndu-se sub formă de dragon galben, cu două coarne ascuțite; în alta, e considerat strănepot în a 19-a generație al zeiței primordiale **Nü Wa*; împlîndind vîrsta de 360 ani, s-a urcat pe muntele Jin și a așteptat 3600 ani momentul prezentării sale în lume, iar atunci a coborît la poalele muntelui Xingyu, s-a prefăcut în pîriu din apa căruia a băut Nü Di, soția lui Gun, care găsind un mîrgăritar în pîriu, l-a înghițit, a rămas însărcinată, iar după 427 de zile l-a născut pe Y., „cel sclipitor ca un**

mărgăritar". Toate variantele, nu totdeauna coerente, insistă asupra acțiunii de potolire a diluviului. Fie că zeii îl însărcinează pe *Yü dragonul* cu dificila operație, fie că îl alege împăratul pe *eroul Yü*, viitor împărat și el, potopul pare a fi avut câteva cauze succesive și, desigur, recidive. După ce zeul ceresc suprem *Da Di* a sfârșit, ca represalii, digurile construite de Gun pentru zăgăzuirea puhoaielor diluviene, fluviul Huang-he inundă din nou ținuturile, iar atunci *Y.*, fiul miraculos al lui Gun, este trimis de Shun, care deocamdată e căpetenie de trib și favoritul împăratului **Yao*, să străbată un drum de 2 000 355 550 li (1 li = 576 m) ca să potolească potopul; spre a păstra secretul operațiilor, *Y.* e metamorfozat în urs și așa lucrează 13 ani; iar întrucât noaptea își relua înfățișarea de om, se întilnește astfel cu *Du-shanshi*, o fată din pădure pe care o ia de nevastă, dar căreia nu-i divulgă dubla lui existență, pînă cînd ea, venită să-i aducă mîncare, îl vede ca urs, se sperie și, atingîndu-se cu pîntecul de o piatră, naște un al doilea fiu. În cele din urmă, *Y.*, cu toate misiunile îndeplinite, dispăre dintre oameni, dar nici o tradiție nu se referă la moartea lui. Istoricul Sima Qian (145—86 î.e.n.), citînd pe cronicarul Zhang Yan (sec. III î.e.n.), scrie: „*Yü* s-a dus să inspecteze domeniile și, ajungînd la muntele Kuizi, a murit. Muntele are o peșteră. În popor se spune că *Yü* a intrat în acea peșteră” (*Shi ji*). Dar intrarea finală în peșteră, temă reîntilnită și în alte zone mitologice (de ex. **Zamolxis*), poate fi o obturație sau o transgresare: moartea nu rezultă din mit.

YU DI; Yu Huang Shang Di (*Împăratul de Jad*) Zeu și împărat legendar, în **mitologia chineză* a **daoismului* (probabil începînd abia din sec. IX—X), Stăpînul Suprem al universului, căruia i se supun integral cele 3 lumi: **Cerul*, **Pămîntul* și *subpămîntul* (sau **Infernul*), ca și toți **zeii* (care fi sînt întru totul subalterni) și **spiritele*; el guvernează cele 4 zări cerești. Unele tradiții arhaice îl considerau și creatorul oamenilor (*→ antropogonie*), pe care i-a plămădit din argilă și i-a zvințat în aer; (totuși, unele fapte au rămas umede și s-au deteriorat, anume ele devenind strămoșii paralizicilor și bolnavilor incurabili). **Y.D.** are și o paredră (sau soție), locuind pe muntele cosmic Kunlun: Wang Mu niang-niang (conform unor interpretări, o ipostază a popularei zeițe **Xi Wangmu*). Unii mitologi au presupus că structura mitică (și forma religioasă de adorație) a lui **Y.D.** s-a elaborat sub influența zeului vedic **Indra* (numit în chineză *Shi Di*), cunoscut prin contactele cu India. Un **mit complementar* (tot de origine daoistă) afirmă că **Y.D.** a apărut în momentul creației lumii (*→ osmogonie*), fără precizarea dacă a fost producătorul sau produsul acesteia. Conform tradiției mitice mai răspîndite, **Y.D.** locuiește într-un mare palat situat în ultimul cer (al 36-lea) de sus. Iconografia îl reprezintă șezînd pe un tron somptuos, fiind înveșmîntat în halatul imperial

de ceremonie și ținînd în miini o placă de jad; fața zeului, încadrată de barbă și mustață, nu are expresie, ceea ce traduce ideea daoistă de măreție. Cu timpul, ajunge să nu mai fie socotit stăpînul universal absolut, ci doar prim element în triada supremă, alături de zeul cosmogonic **Pangu* și de filosoful zeificat **Lao Zi*, pentru ca în cele din urmă să fie identificat cu zeul ceresc **Shang Di*.

Yudhișthira (sanscr. *yuddha* — bătălie, luptă; *yudh* — luptător, oștean) Erou din **Mahābhārata* (*→ mitologie vedică* și **postvedică*), fiul zeului **morții* **Yamā* sau al zeului datoriei **Dhārma*, cel mai vîrstnic dintre frații **Pāndava* (*Yudhișthira*, **Bhīma*, **Arjuna*, *Nakula*, *Sahadeva*). În mod legitim, terestru, **Y.** este fiul cuplului regal **Pāndū* și Kuntī, deși regina Kuntī l-a născut de la Yamā sau Dhārma; astfel, **Y.** este întruchiparea spiritului justițiar pe pămînt și (după *Mahābhārata*) cel mai bun dintre paznicii legii; în acest sens converg și epitetele sale: *Dharmasuta* (Fiul lui Dhārma), *Dharmarāja* (Regele legii-dreptății-justiției), *Ajātaśatru* (Cel fără dușmani).

Yudu (*Capitala Beznei*) **Infernul*, în **mitologia chineză*, plasat pe versantul nordic al muntelui mitic Yunshan (de fapt, în extremitate Nord) unde își găseasc ultimul adăpost sufletele morților; acest versant montan nu e niciodată luminat de soare. Pe versantul sudic locuiește **dragonul Zhu Long*, paznicul infernal supranumit „*Dragonul-cu-luminare*”, fiindcă are o luminare de cerea în gură, luminînd cu ea drumul morților spre **Y.** Metaforic, același *Infern* se mai numea și *Izvoarele Galbene* (*Huang-juan*).

yuga Eră sau durată cosmică în periodizarea mitică a timpului după doctrina vedică (*→ mitologie vedică*) din ciclul de creații și distrugerii alternative ale universului. 4 **y.** alcătuiesc un ciclu cosmic numit *Mahāyuga* (cu durata de 4 320 000 ani solari), în care omienrea degenează spiritual și fizic, pînă la distrugerea universului din catastrofa *Mahāpralaya* (*→ pralaya*). *Mahāyuga* (sau *Manvantara* — epoca unui **Mānu*) durează o zi și o noapte a lui **Brahmān*; jumătate de miime dintr-o zi și o noapte a spiritului universal, iar 2000 *Mahāyuga* (o zi și o noapte din existența substanței cosmice *Brahmān*) reprezintă durata existenței universului; după un ciclu cosmic integral, universul este distrus de focul conflagrației generale *Kālanala* — Focul vremii de apoi. Cele 2000 *Mahāyuga* reprezintă o *kālpa* (8 640 000 000 ani terestri); iar după scurgerea unei *kālpa*, apar 7 sori care incendiază spontan întregul univers. Cele 4 **y.** (amintite prima dată în *Aitareya Brāhmana*, VII, 14) sînt: 1) *Krītyayuga* (1 728 000 ani) — vîrsta de aur (sau *Devayuga* — Epoca zeilor), în care domnește zeul justiției și al datoriei **Dhārma*, oamenii fiind sănătoși și fericți; 2) *Tretāyuga* (1 296 000 ani) — vîrsta de argint în care virtuțile încep să decadă; 3) *Dvāparayuga* (864 000 ani) — vîrsta de bronz, cînd oamenii devin mincinoși și certăreți, patronul erei fiind

zeul jocului de zaruri, *Dvāpara; 4) *Kaliyuga* (432 000 ani) — vîrsta de fier, dominată de culoarea neagră, este era actuală (incepută la 18 februarie anul 3102 î.e.n.), o vîrstă a silniciei, răutății, suferinței, a războaielor și catastrofelor naturale, cînd foarte mulți oameni devin sclavi, era fiind patronată de zeița *Kali, simbolizînd spiritul răului; era se va sfîrși cu venirea lui Kalki, a 10-a reîncarnare (*avatara) a lui *Vișnu. (cf. vîrstele omenirii în periodizarea lui *Hesiod, *Munci și zile*, v. 106—201, de asemenea ciclurile cosmice aztece numite *sori).

Yuki Onna (*Doamna Zăpezii*) Zeița zăpezii, în **mitologia japoneză*; reprezentată aproximativ ca și fabuloasa *Albă-ca-zăpada* din basmele europene.

Yuma Zeu pozitiv cosmogonic, în mitologia fino-ugrică (→ *mitologie finlandeză*). În creația lumii, **Y.** a fost un colaborator regent (sau chiar inițiatorul acestei colaborări) cu zeul demonic ornitomorf *Keremet.

Yum Kaax (*Stăpînul Pădurilor*) Zeul recoltelor de porumb și mai ales al porumbului tînăr în miturile agrare ale populației maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Multe portrete sculpturale îl înfățișează tînăr, cu față prelungă, bărbie rotunjită și nas lung ușor curbat, buza de jos rotundă, răsfrîntă, zeul simbolizînd totodată idealul maya de frumusețe masculină. Era unul dintre cei mai populari zei din Valea Mexicului.

Yu Qiang Zeu mărilor și al vînturilor în **mitologia chineză*; înfățișat în două ipostaze: corp de pește cu mîini și picioare omenești, ca zeu al mării; corp de pasăre neagră, dar cu față omenească normală, ca zeu al vîntului. După altă variantă este un *mutant, întrucît e un pește gigantic atunci cînd stăpînește marea, iar cînd devine stăpîn al vîntului se ridică în aer, direct din valuri, în formă de pasăre ale cărei aripi desfăcute par niște nori.

Zababa Zeu comun mai multor popoare mesopotamice (→ *mitologii din Mesopotamia*), adorat în Akkad (începînd cu domnia lui Sargon) printre cele 7 divinități primordiale (la Babilon, marii zei *Igigi, care nu erau totdeauna aceiași) alături de zeița *Ishtar; hurriții îl considerau zeu al războiului și ajutorul principal al zeului furtunii, *Teshub, în războiul său împotriva conjurației lui *Kumarbi. Sumerian la origine, **Z.** era numit de hurriți și *Ashtabi*.

Zagreus Zeu din *mitologia greacă, născut — ca primă intruchipare a lui *Dionysos — de *Persephone de la *Zeus, dar ucis, din porunca geloasă a zeiței *Hera, de *Titani și mâncat de ei. Din inima încă vie, salvată de Zeus care o înghițe când se împreună cu *Semele, se naște Dionysos socotit reîncarnarea lui **Z.** *Orficii, în a căror *teogonie **Z.** era un zeu principal, narau altă versiune: izbutind să-și seducă fiica — *Persephone* — și luîndu-și înfățișare de șarpe, Zeus o fecundează și ea îl naște pe **Z.** pe care Titanii îndemnați de *Hera* (mereu geloasă și vindicativă contra bastarzilor soțului ei) îl ademenesc cu diverse jucării, prinzîndu-l și devorîndu-l, iar inima vie a copilului e înghițită de *Semele* în timpul îmbrățișării cu Zeus, ea născînd astfel pe Dionysos; apoi Titanii sînt distruși de trăsnetul lui Zeus și din rămășițele lor apar primii oameni, purtători astfel ai unei esențe duble: titanice și dionisiace.

Zamolxis; *Zalmoxis* Zeu principal (sau suprem) cu personalitate cețoasă, al dacilor (→ *mitologie dacogetică*), fie personificînd *cerul, fie adorat ca divinitate sapiențială, fie — prin cumul de atribute suplimentare: *erou civilizator, zeu mesianic, învățător și gazdă cerească ospitalieră și mîntuitoare a morșilor — o divinitate probabil totală. ~ Etimologia numelui e derutantă: trac. *zalmos* ar însemna *piele*, fiindcă *Zamolxis* (scris *Zalmoxis*) ar fi fost înfășurat după naștere într-o piele de urs (*Porphyrios*, *Viața lui Pythagoras*, 14); pentru rostirea *Zamolxis* s-a căutat un etimon fie în numele zeiței hellenice *Semele, fie în al zeiței trace *Zemelo (divinitate *htonice de prim rang) și în al zeului htonic lituan *Zjamelux (derivate din slav. зѣмѣль — pămînt). Deși Vasile Pârvan l-a considerat zeu ceresc, criteriile etimologice au determinat pe cei mai mulți cercetători să deducă un caracter htonic, ei bizuindu-se și pe mitul grec al retragerii zeului în peștera subterană; iar H. Daicoviciu (*Dacii*, 1965) îl consideră zeu al fertilității pămîntului și al vegetației. Aceste polemici etimologice în jurul rădăcinii numelui (*zalmos* sau *zamol*) sînt în afara problemei: se știe că grecii nu transcriau niciodată exact sau măcar în consonanță apropiată numele străine,

atunci cînd nu le traduceau sau, mai curent nu le identificau pînă la dizolvarea totală a numelui originar; căci cum se pot deduce numele reale: *Zaratushtra din *Zoroastres*, *Angra-Mainyu din *Ahrimanes*, *User* din *Osiris, *Amenhotep* din *Amenophis* sau *Yehôshua* din *Iesus*? *Zamolxis*/*Zalmoxis* poate fi așadar o pronunție pornită din incapacitatea fonologică a grecilor de a „auzi“ alte limbi (fapt frecvent și în cultura modernă a lumii), dacă nu e chiar o semitraducere; cunoscînd deci acest nume din izvoare prime grecești, îl putem utiliza convențional, fără a interpreta structura atributivă a zeului după himere pseudoetimologice. Dificultăți asemănătoare prezintă și eforturile de a-i stabili acestui personaj mitic statutul precis (zeu, *profet, învățător, preot, reformator religios, erou civilizator), ca și domeniul său atributiv (htonice sau celeste). Grafia numelui se distribuie în două categorii principale: *Zalmoxis*, mai rar *Salmoxis* (*Herodot*, *Platon, *Diodor din Sicilia*, *Iordanes*); *Zamolxis* (*Strabon*, *Lukian din Samosata*, *Herodian*, *Suidas*, *Origenes). Contradictorii în numeroase privințe, izvoarele antice — rareori directe — sînt puține și incerte: „Astfel, se spune că un oarecare get, numit *Zamolxis*, a fost sclavul lui *Pythagoras*. De la filosof a obținut oarecari informații despre fenomenele cerești, iar altele, de la egipteni, deoarece în peregrinările sale ajunsese chiar și în Egipt. Întors în patrie, *Zamolxis* și-a cîștigat respectul cîrmuitorilor și al poporului, ca tîlmăcitor al fenomenelor cerești. În cele din urmă, a izbutit să-l convingă pe rege să și-l facă asociat, ca pe un om avînd însușirea de a dezvălui voința zeilor. La început i s-a încredințat doar funcția de sacerdot al celui mai venerat dintre zeii lor, iar apoi l-au proclamat zeu pe el însuși. *Zamolxis* și-a ales o anume peșteră, inaccesibilă tuturor celorlalți, și acolo își petrecea viața, întîlnindu-se rar cu oamenii, afară de rege și de dregătorii lui“ (*Strabon*, *Geografia*, VII, 3, 5). „După ceea ce am aflat de la hellenii care locuiesc în *Hellespont* și în *Pont*, fiind un om, acest *Zalmoxis* ar fi trăit la *Samos*, ca sclav al lui *Pythagoras*, fiul lui *Mnesarchos*. Dobîndind după aceea libertate, ar fi strîns multă bogăție și astfel, cu averea cîștigată, s-ar fi întors printre ai săi bogat. Deoarece tracii trăiau în cumplită sărăcie și erau lipsiți de învățătură, acest *Zalmoxis* intrucît trăise între helleni, îndeosebi în preajma lui *Pythagoras*, omul cel mai înțelept al *Helladei*, cunoscînd astfel felul de viață ionian și niște moravuri mai alese decît cele din *Thracia*, a cerut să se clădească o sală de primire unde le oferea ospete cetățenilor de vază; în timpul ospetelor îi învăța că nici el,

nici oaspeții săi, nici urmașii lor nu vor muri vreodată, ci numai se vor muta în alt loc unde, trăind pururi, vor avea parte de toate bunurile. În tot acel răstimp cât își găzduia oaspeții, vorbindu-le astfel, poruncise să i se facă o locuință subterană. Când locuința a fost gata, el a dispărut dintre traci coborînd în adîncimea încăperilor subterane, unde a stat ascuns trei ani. Tracii l-au regretat și l-au bocit ca pe un mort. Dar în al patrulea an el a apărut iarăși dinaintea tracilor, făcîndu-i astfel să creadă tot ce le spunea. Iată ce istorisesc hellenii că ar fi făcut. În ceea ce privește pe Zalmoxis, ca și locuința lui de sub pămînt, eu nici nu tăgăduiesc toate cîte s-au spus, nici nu le cred însă prea mult. Cred totuși că acesta a trăit mult înainte de Pythagoras. Dar de nu va fi fost Zalmoxis decît un om, ori de va fi fost un zeu de pe meleagurile Geției, îl părăsesc" (Herodot, *Istoria*, IV, 95—96). *Socrate, dintr-un dialog platonician, îl citează și ca zeu al medicinei psihoterapeutice, într-un înțeles aproape modern: „La fel este acum și cu descîntecul nostru. L-am învățat acolo în armată de la unul dintre medicii tracii ai lui Zalmoxis, despre care se spune că îi fac pe oameni nemuritori. Iar acel trac mă încredința că au deprețate contrații săi din Hellada să sprijine ceea ce ziceam adineauri. Dar, a adăugat el, Zalmoxis, care este regele nostru, dovedește, ca zeu ce este, că tot așa cum nu se cuvine să încercăm a vindeca ochii fără să fi vindecat capul, nici să tămăduim capul fără să ținem seama de trup, cu atît mai mult nu trebuie să încercăm a vindeca trupul fără a căuta să tămăduim sufletul; cauza pentru care cele mai multe boli nu se spun artei medicilor Helladei este că ei nesocotesc întregul pe care ar trebui să-l îngrijească, iar dacă acestui întreg nu-i merge bine, nu poate să-i meargă bine nici părții" (Platon, *Charmides*, 157 d-e). În plus, Platon îl compară pe Z. cu *hyperboreul *Abaris, socotîndu-i pe amîndoi mari meșteri în arta incantației. Dacă Strabon și Herodot înclinau să-l creadă om (dar aici e o înclinație structurală greacă, manifestă și în compunerea *miturilor, ca și în descompunerea lor), Mnaseas din Patrae îl identifica însă cu *Kronos, iar alții cu *Sabazius sau cu *Dionysos (ca variantă tragică). Informațiile date de antici sînt fragile și uneori contradictorii, iar opiniile sînt tributare înclinației grecești spre alegorie, ori chiar unui anumit *euhemerism. Astfel, după Diodor din Sicilia, Z. ar fi fost numai un legislator avînd relații cu divinitatea protectoare: — „Zalmoxis pretindea că și lui îi dăduse legile Hestia"; iar după Iordanes, Z. a fost un rege al dacilor, „de o mare erudiție în filosofie" (*Getica*, V, 40); utilizînd o sursă obscură, Origenes îl credea propagator al doctrinei pitagoreice printre celți (*Contra Celsum*, III, 54); de la Clement Alexandrinul (*Stromateis*, V, 213) aflăm că Z. era hyperboreu; o informație unică oferă Suidas, citînd o zeiță cu numele Zalmoxis. Examenul principalelor opinii, antice și moderne, asupra personalității lui Z. nu duce la datele necesare

construirii unui portret mitic infailibil; astfel, Z. a fost *daimon getic* (Herodot), *sclav al lui Pythagoras* (Herodot, Strabon), *Celsus, Origenes), *înțelept inițiat în Egipt* (Strabon, Iordanes), *înțelept prepitagoreic* (Herodot), *erou civilizator zeificat* (Herodot, Strabon), *mag și medic psihoterapeut sau rege ajuns zeu (Platon), *legislator* (Diodor din Sicilia), *filosof savant* (Iordanes), *profet* (Strabon), *reformator religios, cultural și politic* (Herodot, Iordanes), *mare preot al divinității dacogetice supreme* (Strabon), *personaj mort și înviat* (Celsus), *divinitate feminină* (Suidas), *hyperboreu* (Clement Alexandrinul), *șaman (E. R. Dodds), *zeu dionysiac, după modelul *Sabazius* (Gr. G. Tocilescu), *zeu celest și atmosferic* (Vasile Pârvan), *zeu uranian* (Mircea *Eliade), *zeu urano-solar evoluat dintr-un zeu htonic* (Hadrian Daicoviciu), *zeu htonic* (I. I. Russu), *divinitate inițiată* (Traian Herseni), *profet htonic, naturist și inițiat al unui zeu suprem* (Radu Florescu), *zeu carpatic al nemuririi* (Alexandru Busuioceanu), *zeu totemic intruchiptnd *ursul* (Romulus Vulcănescu), *un zeu care reapare periodic* (Alex. Popescu), *Zeul-Moș* (Nicolae Denșuşianu, Romulus Vulcănescu). Unele afirmații, generate de afecte mai mult decît de documente, nu scot problema din impas; astfel după Mircea Eliade, *cultul „zalmoxian" a fost influențat de celți, iar după Ion Horațiu Crișan, dimpotrivă, acest cult al lui Z. i-a influențat pe celți (ceea ce pare ciudat pentru o etnie acoperind mari teritorii, din Iberia pînă în Irlanda, din Gallia pînă în Asia Mică, și avînd una dintre cele mai unitare și singulare doctrine religioase din lumea antică europeană). Contradicția între opiniile moderne se efectuează de obicei în perechi de ipoteze: zeu sau erou civilizator, zeu htonic sau zeu ceresc. Trezînd peste opinia lui E. R. Dodds („Adevărul Zalmoxis era un daimon, poate un șaman, considerat erou din trecutul îndepărtat" — *The Greeks and the Irrational*, California Press, 1951) și a altora, după care Z. ar fi fost un șaman arhetipal, trebuie respinsă și ipoteza despre un zeu htonic (de altfel, izvoită din informația dată de Herodot, dar rău citită, asupra peșterii de retragere (ἀνδρεῶν — sală de adunare a bărbaților): retragerea lui Z. într-o peșteră, o locuință artificială subterană sau într-un sanctuar ascuns privirilor comune este un act inițiat și nu o coborîre ciclică sub pămînt, în raport cu *moartea și renașterea vegetației, ca în categoria miturilor osiriace sau dionysiace, căci Z. intră în peșteră o singură dată și rămîne absent 3 sau 4 ani; dacă se admite caracterul de *mistere inițiatice în aceste invitații zamolxiene colocviale, peștera (sau palatul subteran) trebuia să aibă ieșiri secrete. Iar convorbirile erau *ritualuri inițiatice, cum se deduce din comentariile lui Hellanikos și ale lui Iulian Apostatul. Încă Vasile Pârvan afirmase structura de zeu celest a lui Z., într-o argumentare logică fără cusur (susținută ulterior și de Mircea Eliade): sacrificarea, o dată la 4 ani (M. Eliade) sau la 5 ani (H. Daicoviciu) a solului trimis la zeu se producea nu pe pămînt, ci în aer, ipoteză argu-

mentată perfect de Vasile Pârvan și reluată de Mircea Eliade; în plus, e prețios raționamentul lui M. Eliade asupra faptului semnificativ că „sanctualele dacice de la Sarmizegetusa și Costești nu aveau acoperiș și că marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa era dominat de un simbolism celest“ (*De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970; trad. rom., București, 1980, p. 68). Partizanii htonicității zeului (I. I. Russu, Gr. G. Tocilescu, W.K.C. Guthrie ș.a.) recurg la identificări superficiale (de ex. cu Dionysos) și deosebi la etimologie (citind divinități într-adevăr htonice — Zemelo, Semele, Zjameluks — ale căror nume sînt foarte vag consonante cu numele zeului dacic), care este una dintre cele mai inconsistente soluții. Din reperatele mai sigure se poate totuși stabili, în linii mari, doctrina zamolxiană, în următoarele principii: nemurirea ca atare (Herodot), sau numai imortalitatea sufletului (aici neexistînd *credința în *metempsihoză, ca la celti, „întoarcerea morților“, după argumentul lui M. Eliade, neînsemnînd refecarnare); vindecarea prin corelația suflet-trup, ceea ce indică ideea omului integral (Platon); *ascetismul — urmărind să nu folosească nimic „viu“ în hrană, care pare să se fi bazat pe produse: lapte, brînză, miere etc. (după Strabon, un vegetarianism pitagoreic și nu influența *orfismului — cum interpretează corect Stelian Stoica textul platonician *Charmides*, observînd că „trupul nu mai e stigmatizat ca purtător al răului“, în spiritul integralismului hipocratic, așa încît „Formula zamolxiană nu se identifica nicidecum în cuprinsul doctrinei orifice, clădită pe ideea unui «păcat originar»“, absentă la daci — *Viața morală a daco-geților*, București, 1984, p. 21—22); predicarea curajului, cel puțin în casta *kristat, ai cărei membri erau „eliberați de orice teamă“ (Strabon, *Geografia*, VII, 3, 3); cunoașterea astrelor (Iordanes); morala dreptății și a cinstei (Herodot), solul trimis la Zamolxis, după ocupația lui, nefiind „primit“ decît dacă este cel mai bun din generația sa; caracterul de mistere inițiatice, dar și de preferință „intelectuală“, al admiterii în tagma inițiaților (Herodot). Se impune o revizuire a tradiției interpretărilor, pentru a reconstitui profilul celui care a impus sau în numele căruia s-a impus această doctrină. Din reperatele antice existente se poate trasa un contur al personalității lui Z. — care, ca *daimon getic*, avea raport cu un sistem de mistere inițiatice, incluzînd nu numai *magia psihomedicală (Platon), ci și mitul unității spirit-trup, adică divinitate-omenire, confirmat de trimiterea rituală a solului în cer, ca și mitul unității astrale, confirmat de *calendarul specific al dacilor, ca și absența totală a thanatofobiei (explicabilă, așa cum cîtește justificat M. Eliade textul lui Herodot, prin conștiința dacilor că, inițiați întru Z., ei *ajung nemuritori* cu adevărat) precizează caracterul de zeu *ceresc* cu desăvîrșire original în *panteonul lumii antice a lui *Zamolxis*. Unii istorici afirmă că reforma religioasă a lui *Deceneu a desființat cultul zamolxian: „În vremea lui Burebista

și a lui Decebal, se pare că Zalmoxis nu mai era adorat ca zeitate supremă“ (N. Gostar și V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984, p. 72). Dispariția din memoria timpului local a lui Z. pledează pentru calitatea sa de zeu; dacă ar fi fost erou civilizator, memoria generațiilor din Dacia l-ar fi conservat, cum se conservă la toate popoarele lumii, uneori după milenii, eroii binefăcători; ca zeu, Z. avea un cult inițiativ și probabil inaccesibil maselor, de aceea nici durabil; faptul că generoasa *interpretatio romana* nu l-a absorbit nu se explică altfel decît că reforma lui Deceneu, petrecută mult înaintea cuceririi Daciei, îi desființase total cultul iar aceste lucruri le-ar fi elucidat numai cartea *De bello dacico* a împăratului Traian și cartea medicului său, ambele pierdute. Totuși, din reperatele sărace existente, poate fi operată o datare a cultului zamolxian. Datele din dialogul *Charmides* al lui Platon au permis reconstituirea cronologică a momentului și locului întîlnirii lui Socrate (cel care vorbește în dialogul platonician), cu „unul dintre medicii traci ai lui Zalmoxis“: între anii 432—429 î.e.n., la Potidea, o colonie corintiană din Thracia, deci în perioada Războiului peloponezic; iar interlocutorul lui Socrate precizase: „Zalmoxis, care este regele nostru, dovedește, ca zeu ce este“. Prin urmare, momentul se include în perioada dintre anul 514 î.e.n., anul inițierii campaniei lui Darius („primul popor pe care l-a supus Darius au fost geții“ — Herodot) și anul 339 î.e.n., cînd scitul Ateas migrează spre Dobrogea — răstimp în care Dacia este sub „vălul tăcerii“ (cf. Hadrian Daicoviciu, *Dacia*, București, 1965, p. 59). Se prea poate ca tocmai în această perioadă să se fi format cultul zamolxian, fie că Z. era un monarh zeificat, fie că, fiind zeul național, era considerat și rege al poporului ocrotit. Tot în sec. V î.e.n. începe să fie citat numele *Zamolxis*/*Zalmoxis* în sursele istorice grecești; după altă ipoteză (Stelian Stoica, *op. cit.*, p. 39—40), bazată pe părerea lui Herodot că Z. ar fi trăit cu mulți ani înainte de Pythagoras, ca și pe descoperirile arheologice din cultura hallstattiană timpurie și medie, de tipul Basarabi, de pe teritoriul Daciei, rădăcinile cultului lui Zamolxis ar fi încolțit între sec. IX—VII î.e.n., cînd teritoriul dacic era invadat succesiv de numeroase triburi, îndeosebi cimeriene și scite. Din rîvna de a reconstitui acest cult zamolxian, s-a căutat descoperirea unor elemente de continuitate în folclorul românesc. Ele pot într-adevăr să nu fie absente, dar nu se cuvin căutate în ritualuri sau tradiții (*Moșii — Romulus Vulcănescu; *Caloianul — Alexandru Popescu); Mircea Eliade afirmă: „Dar ar fi zadarnic să căutăm eventualele urme ale lui Zalmoxis în folclorul românesc, pentru că acest cult nu era de structură specific rurală, și mai ales pentru că se preta, mai mult decît oricare alte divinități păgîne, la o creștinare aproape totală (*op. cit.*, p. 81); dacă a doua ipoteză este plauzibilă, prima e discutabilă, ntruct folclorul, deși produs rural reflectînd

În special viața pastoral-agrară și inegală, totuși încorporează ecouri, în accesoriile de cadru, pe care le prelucrează în viziune specifică, însă nu pînă acolo încît să anuleze nota exotica a elementului încorporat. Nu poate fi vorba însă decît de o continuitate discretă, cu alterarea firului inițial prin dubla lucrare a amplului *sincretism provocat succesiv de invazii și a suprapunerii puternice a *creștinismului. Desigur, formarea mitului lui Z. și reelaborarea lui teologică constituie rezultatul unui proces amplu și lung de sincretism, în care se vor fi absorbit atît amintirea unui sacerdot-profet inițial, cu acte de erou civilizator, cît mai ales tradiția unei divinități locale regente de o structură mitică simbolic-abstractă. Dacă Z. ar fi fost (în religia astrală a dacilor) un zeu htonic și nu unul celest, dominînd cerul și pămîntul, dacii nu i-ar fi situat reședința în piscul muntelui *Kogaionon — știindu-se din *mitologia generală că piscurile sînt asociate totdeauna cu zeii cerești — și mai ales nu ar fi preferat, în ritualul funerar, incinerarea (→ funeralii), al cărei fum urcă la cer fosta ființă umană, ci și-ar fi înhumat morții; iar cu atît mai mult, nu ar fi existat tradiția solilor către Z. care, aruncați în sus ca să cadă pe sulji, se credea că vor ajunge la cer, la zeul lor, nu ca umbre sau suflete, ci corporal. Iar din mitul intrării în peșteră nu rezultă decît retragerea dintre oameni a lui Z., nu moartea sau înhumarea. Dacă Z. ar fi fost un zeu htonic al vegetației, dimpotrivă, mitul său ar fi fost de tip osiriac (→ Osiris), al morții și învierii periodice, dar întoarcerea lui după un termen scurt nu este învierea din morți, ci a doua venire.

§ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926; ed. nouă, București, 1982; I. I. Russu, *Religia Geto-Dacilor. Zei, credințe, practici religioase* (în *Anuarul Institutului de Studii Glasice*, V, Cluj, 1947, p. 61—137); Jean Coman, *Zalmoxis. Un grand problème gète* (în *Zalmoxis, Revue des études religieuses*, II, București, 1939, p. 79—110); Alexandru Busuioceanu, *Zalmoxis sau Mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, București, 1985

Zaramama Zeiță incasă a porumbului (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene), locuind în taină printre semănături, spre a fi oricînd promptă ca ocrotitoare a recoltelor de porumb; ca să-i întrețină bunăvoința, incașii îi sacrificau, pe brazde, sînge și măruntaie de lama (→ sacrificiu).

Zarathustra (iran. *Zarathushtra* < zend *ushtra* — cămilă; pers. modern: *Zardusht*; grec Ζωροάστρης; *Zoroastru*) *Profet coordonator al *religiei din Iranul arhaic și zeu din *mitologia iraniană sau, după unele izvoare, personaj istoric zeificat care a propovăduit o doctrină apropiată de vechiul dualism pers, devenită religie autonomă (→ zoroastrism) și a instituit casta sacerdotală specifică a magilor inițiați (→ sacerdoti). Sursele grecești, deși abundente, sînt incerte, vehiculînd o anecdotică pseudo-mitologică și confundînd chiar datele controlabile. Z. e amintit de Herodot (*Istorie*, I, 131 și urm.), *Platon (*Alcibiade*, I) care-l numește *fiul lui Oromazdes*, *Plutarh (*Despre Isis și Osi-*

ris, 46) care îl consideră *mag și fondator al întregului sistem de știință practică de magi, iar altă dată (*Viața lui Numa*, 4) îl compară cu Lykurgos și cu *Numa Pompilius; Dio Chrisostom declară că nici *Homer, nici *Hesiod n-au cîntat carul și caii lui *Zeus cu atîta vrednicie cu cîtă povestesc perșii că Zoroastres, iubind înțelepciunea și dreptatea, a plecat el însuși dintre oameni și a trăit în singurătate pe un munte, muntele fiind distrus apoi de foc, de Zoroastres scăpînd nevătămat și vorbind mulțimii. Sursa principală despre Z. este însă *Avesta, care îi recompune și biografia: Z. s-a născut în vechea țară a zeilor, Airyanem Vaejo, de pe fluviul Daitya (*Yasna*, IX, 17), deși alte capitole din Avesta (*Vendidad* și *Bundahishn*) dau alte localizări; a avut apoi vedenii angelice și a conversat cu zeul *Ahura-Mazda, convertind după aceea pe regele Vishtaspa (în timpul domniei căruia e de altfel pomenit prima dată în texte), care devine discipolul și protectorul noii religii (soția regelui, Hutaosa, avînd un mare rol în răspîndirea doctrinară a acesteia). După cronicile persane scrise în pahlavi, Z. a trăit cu 258 ani înainte de Iskandar (Alexandru cel Mare), deci în sec. VII—VI î.e.n. (după Avesta, sec. XII—X î.e.n.). Z. a avut și o soție: Hvovi, fiica dregătorului Frashaoshtra de la curtea lui Vishtaspa, și copii. Avesta nu amintește însă nimic de moartea lui, menționată abia de Firdowsi în *Shakh-nameh*, după care Z. ar fi fost ucis lîngă *altar de invadatorii turanici. Obiectiv, personalitatea lui Z. are două etape avestice: în textele timpurii (atribuite lui) este un profet cu existență umană; textele tîrzii i se adresează ca unei divinități miraculoase a cărei sămînță se va reîncarna în perioada ultimului conflict escatologic dintre bine și rău, în mîntuitorul *Saoshyant. Unii orientaliști (mai ales Darmesteter, în *Les Livres sacrés de l'Orient*, Paris, 1880) au susținut însă că Z., departe de a fi personaj istoric, e un *mit, o divinitate investită cu atribute umane, o întrupare a zeului local arhaic al furtunii care, prin glasul său divin (tunetul), alungă *demonii; dar și această interpretare e limitativă (de fapt, în Avesta există, independent de Z., duelul între zeul ploii *Tistrya și demonul secetei *Apaosha); *Zoroastrismul*, recompus din religia iraniană primitivă (o inscripție hittită pomeneste de zeii perși *Mithra, *Varuna, *Indra și Nasatya, probabil divinități arice primordiale, întrucît se regăsesc și în India vedică), a grupat vechii zei și demoni, deveniți *spirite subalterne, bune și rele, în jurul celor două divinități contrare: Ahura-Mazda (principiul binelui) și *Angra-Mainyu (principiul răului) ale unei doctrine rigurose dualiste.

§ J. Duchseul, *Zoroastre*, Paris, 1948; W. Henning, *Zoroaster*, Oxford, 1951; J. Varenne, *Zarathushtra et la tradition mazdéenne*, Paris, 1966; M. Molé, *La Légende de Zoroastre selon les textes Pehlevis*, Paris, 1967

Zbelsurdos Zeu din mitologia tracică, simbolizînd lumina de fulger.

zborul spațial *Miturile zborului sînt clasificabile în 4 categorii: 1) *Zborul icaric* — forma alegorică a invidiei omului față de pasăre, uzînd de o tehnică naivă de ascensiune și susținere, de la structura cea mai simplă (atașarea pe umerii lui *Icar a unor aripi de pene lipite cu ceară) a zborului ratat, pînă la formele mai ingenioase; *Etana (călare pe un vultur), șahul persan *Key Kawus (aeropurtat de 4 vulturi înhămați la tronul său), *Medeia (în car tras de doi *dragoni), eroi pe cai înaripați (*Bellerophon pe *Pegasos, *Făt-Frumos pe *Calul Năzdrăvan); 2) *Zborul levitațional*, folosind tehnica spirituală, este sau reflectarea onirică, sau ecoul practicilor *yoga, ascensiunile mitice (*Isus Christos) făcîndu-se fără nici un atelaj sau utilaj auxiliar, trupul fiind supus direct unei impulsii paranormale; 3) *Zborul mecanic* — probabil ecoul unor vehicule artefacte (→ *car ceresc*) văzute de omul arhaic și folosite de o civilizație de tip insolit, apoi descrise abundent în *mitologia generală: săgeata apollinică a *hyperboreului *Abaris, vehiculul ceresc *Merkaba (cu o descriere amănunțită, deși superficială, a instalațiilor) văzut și folosit de *profetul *Iezechiel (care mărturisește și senzația exactă a suprasolicitării accelerației) și de alte personaje biblice (*Isaia, *Enoh, Ilie), carele vedice din clasa *vimāna (de ex., *pușpaka) și carele evaluate unul descris în *Sāmarangānasūtradharā, altul gravat schematic pe lespedea funerară din *piramida de la *Palenque; 4) *Zborul magic* — referitor la obiecte neutre care, supuse unui act de *magic, se deplasează fabulos prin aer: covorul zburător din *O mie și una de nopți*, platforma zburătoare din mitul „necunoscutului luminos” al tribului mandingo (Liberia), foisorul zburător din basmele fantastice românești, toba unui *șaman; de asemenea, o cale de zbor magic este extazul mistic; ambele procedee sînt reprezentate de miturile ascensiunii fie în cazul regilor-zei neputînd atinge pămîntul ca muritorii, fie în al unor categorii de oameni cu o investiție specială (înțelepții primordialii din clasa *riși, yoghinii, șamanii, vrăjitorii, misticii).

§ B. Laufer, *The Prehistory of Aviation*, Chicago, 1928; A. M. Hocart, *The Life-giving Myth* (cap. *Flying through the air*), London, 1952

Zburător Figură erotică din *mitologia românească (greșit confundată uneori cu *Zmeul), închipuită ca un tînăr, frumos și înfocat bărbat brun care vine în zbor noaptea, intrînd pe fereastră sau pe horn la fetele pubere (sau la orice fecioare tînere) și chinuindu-le cu sărutările și cu dragostea lui; există credința răspîndită că el este produsul unei mari iubiri cu obstacole neobișnuite. O bună definiție dă Dimitrie Cantemir (*Descriptio Moldaviae*): „Zburătorul este, cred ei, o nălucă, un tînăr foarte frumos, care pătrunde noaptea la fete, dar mai ales la neveste de curînd măritate, fără a putea fi văzut de alții, chiar dacă îl pîndesc, și le spurcă toată noaptea cu iubiri nefîgăduite. Am auzit totuși că unii bărbați însurați, cărora Titanul le-a plămădit măruntaiele dintr-un lut mai bun, au prins

unii zei zburători dintre aceștia, și, după ce și-au dat seama că sînt ființe corporale, le-au dat pedeapsa meritată”. **Z.** are o imensă forță de seducție și abuzează de parteneră adesea peste limita suportabilității, omorînd-o. O interesantă explicație populară, intuind caracterul oniric al mitului, arată că **Z.** se întrupează din dorul sau din visul de dragoste, anume în formele fizionomice stricte ale omului dorit, erosul însuși decurgînd în somn. De structură evident onirică, *mitul **Z.** e un produs de imaginație aproape exclusivă a pubertății fecioarelor (căci sînt foarte rare citările folclorice de **Z.** feminin); ca atare, i se poate aplica mai curînd metoda psihanalizelor. Aparițiile de **Z.** pirimorf (văpaie cu cap uman) sînt amintite rar. *Vindecarea de Zburător* se face prin *descîntece și *fumigații cu anumite ierburi. (→ *Incubus* și *Succubus*)

Zeghman Zeu alan ocrotitor al grînelor (→ *mitologii cauziene*), reluat de oseți — urmașii alanilor — ca zeu al recoltelor abundente, dar cu nume schimbat: *Horaldar*; acesta e imaginat în Osetia călătorînd pe doi tăurași — unul alb, altul negru.

zel Supraființe deduse imaginar, ca niște centri energetici de obicei neperisabili, ai lumii, care creează, conduc și distrug universul, *viața spațiul și *timpul, după bunul lor plac, după propriul lor cod moral, după planurile și legislația pe care și le elaborează o dată pentru totdeauna ori periodic sau după legi prestabilite funcționînd mai presus de ei. Clasificabili după structură, sex, aspect, rang, putere și atribute, zeii sînt prezenți fără excepție în toate *mitologiile lumii și constituie cauza și scopul epic, teologic și etic, dar mai ales scopul ontologic al oricărui *mit și al oricărei doctrine religioase. *Ideea de zei* a fost explicată teologic și profan; interpretarea ei științifică datează din antichitate (China, Hellada), evoluînd pînă la filozofia modernă a *ateismului. *Euhemerus îi socotea eroi și regi divinizați, *Lucretius — născociri ale omului înfricoșat de fenomenele naturii, Jacob *Grimm, Max *Müller — personificări ale corpurilor și fenomenelor cerești (soarele, luna, fulgerul), Edward *Tylor, Herbert Spencer și în genere adepții școlii *totemismului — personificări ale sufletelor *strămoșilor; H. Usener își explică mai complex clasificarea: zeii instantanei, personificînd fenomene unice, apoi **z.** speciali ai fenomenelor delimitate, toți devenind nume proprii după uitarea semnificațiilor atributive; pentru sociologi (Em. *Durkheim), **z.** personifică societatea dominînd individul. În același plan, e de o mare vechime duelul între demonstrarea și negarea existenței **z.** sau a lui *Dumnezeu: *argumentul cosmologic* — existînd efectul (cosmosul) există necesitatea cauzei scopului (partizani: *Platon, Aristotel, *Biblia, Leibniz; adversari: Democrit, *Epicur, Spinoza) — e inconsistent prin afirmarea finalității materiei și a cauzelor imateriale în apariția universului material; *argumentul teleologic* (→ *teleologie*) — armonia naturii considerată ca o mărturie a unui coordonator înțelept (partizani: *Socrate, *Platon, stoicii, Cicero; adversari: Democrit, *Epicur,

*Lucretius, Empedokles, Bacon, Spinoza); argumentul se sprijină însă pe eroarea ignorării acțiunii legilor obiective ale naturii; *argumentul ontologic* — susține că dacă zeul (Dumnezeu) e perfect, el trebuie să existe (partizani: *Augustin, *Anselm de Canterbury, Descartes, Leibniz; adversari: John Locke, Voltaire); nu rezistă analizei nici alte argumente clasice: *gnoseologic, psihologic, moral*. Critica filosofică a argumentelor a demonstrat imposibilitatea oricărei baze teoretice a existenței *z.* (Imm. Kant) și a arătat că dovezile sînt „tautologie goală” (K. *Marx). ~ *Răspîndirea cultului zeilor* Prin victoria unui trib asupra altora, *z.* tribali devin *z.* naționali, iar dezvoltarea civilizațiilor antice a amplificat *panteonul etnic (prin *z.* atributivi sau, în *teologia *monoteismului, prin atribute ale aceluiași zeu). Fiecare panteon antic, unde scrierea a vehiculat miturile mai mult timp, independent de împrumuturi și influențe, s-a constituit în forme specifice proprii; pe de altă parte, aceeași condiție a determinat și o fluctuație internă mai intensă, repercutată îndeosebi asupra biografiei divinităților și însușirilor lor atributive. În *Egipt*, circulînd de la un oraș la altul pînă la unificarea țării, *z.* își păstrează numele, dar își schimbă atributele uneori în zeci de forme, chiar contrare. În *India*, nici numele, nici atributele nu sînt prea fluctuante, dar numeroase divinități își schimbă rangurile de la o epocă la alta. În *Mesopotamia* și în *America precolumbiană*, popoarele își moștenesc *z.* cu atribute și reprezentări figurative aproape neschimbate, înlocuindu-le adesea doar numele. În *China*, fluctuațiile onomastice există, fără a fi esențiale, în schimb personalitatea divină a fiecărui zeu se complică prin timp, tinzînd tot mai mult spre fabulos. În *Grecia* numele și atributele rămîn fixe așa cum au fost consemnate de *Homer și *Hesiod, însă timpul adaugă variante biografice, uneori cele noi excluzînd pe cele vechi, altelei contopindu-se cu ele; iar *z.* împrumutați sînt identificați (adică „traduși”) printr-o adaptare foarte elastică (la fel ca și la *romani*). Există însă și mitologii închise, cu o penetrație minimă din afară: de exemplu **mitologia japoneză*. Numărul unui panteon crește în raport cu civilizația: panteonul popoarelor precolumbiene din bazinul mexican conține 2 000 de divinități; cel vedic (*India*) — 3 399; în *China* imperială, după ce se înmulțiseră peste măsură, au existat liste oficiale ținute riguros la curent, prin care statul vechilor dinastii recunoștea maximum 600 de zei; M. T. *Varro susținea că *romanii* aveau 30 000 de zei și zeițe; în panteonul japonez sînt peste 8 000 000 de zeități, chiar dacă nu toate au nume. ● *Clasificarea atributivă* Numeroasele tipuri de clasificare aflate în circulație suferă de eclecticism al criteriilor. După atributele lor, divinitățile trebuie deosebite în 4 mari categorii (firește, uneori interferente sau cu subdiviziuni): 1) *Zei supremi* Totdeauna în centrul miturilor cosmogonice și antropogonice, *z.s.* de obicei precedă universul, pe care adesea ei îl și

crează, fiind primordiali, deci cauzali și (cu rare excepții) eterni; ei își asumă de asemenea dirijarea, controlul și corectarea (prin distrugere și re-creare) lumii. Socotîți stăpîni autocațați ai universului, creatorii lui direcți cu tot ce este în el (în primul rînd *viața), au drept de viață și de *moarte asupra a tot ce există, ei fiind și ultima instanță de judecată universală; deși (în multe religii) au oponenți primejdioși, nu sînt egalați niciodată de aceștia. Sînt însă și *z.s.* necreatori: *Shang Di (*China*); iar creatorii sînt fie activi în permanență, fie retrași (de tipul *deus otiosus). În unele mitologii au mare importanță culturală *zeițele teogonice materne* — mame primordiale născînd, *ex nihilo* sau de la zeul suprem primordial, pe ceilalți zei; asemenea zeițe (numite de *romani Magna Deum Mater*) sînt *Kybele (*Phrygia*), *Nammu (*Sumer*), *Aditi (*India*), *Atargatis (*Siria*), *Athirat (*Ugarit*), *Rhea (*Grecia*), *Ilmatar (*Finlanda*). *Zei creatori ai universului*: *Ré sau *Atum (*Egipt*), *Vișnu, *Brahmā (*India*), *Anu, *Enlil, apoi *Marduk (*Mesopotamia*), *Elohim, *Yahweh (evrei) *Ahura-Mazda (*Iran*), dualitatea nahuatlă *Ometeotl (*Mexic*), *Zeus (*Grecia*), *Odhinn (scandinavi), *Tané (maori), *Amma (*Sudan*); mulți dintre creatorii universali se consideră și *creatori ai omului*; totuși unele mitologii venerază atributul antropogonic în personificări separate: *Aruru (*Akkad*), *Nü Wa (*China*), *Quetzalcóatl (*azteci*). Zeii retrași (sau „leneși” din categoriile *otiosus* sau *absconditus*) sînt creatorii supremi care au abandonat universul creat. 2) *Zei luciferici* Sînt de rang aproape egal cu zeii supremi și aproape de aceeași forță, destinați menținerii echilibrului cosmic între bine și rău, lumină și întuneric etc. Multe mituri sugerează inteligența efervescentă și neincatenabilă a *z.l.* (sau demonici), de unde și spiritul lor insurgent (cele mai multe religii condamînd această răzvrătire, fiindcă ea simbolizează emanciparea cunoașterii). În religiile dualiste, întunecatului zeu demonic este un revers (*Ahriman) față de aversul luminos (*Ormuzd) care singur nu ar putea fi conceput, în virtutea necesității echilibrului cosmic. Puterea nelimitată a zeilor supremi asupra universului e adesea limitată asupra *z.l.*, iar finalurile de apoteoză a luptei zeului binelui sînt revizuirile morale ale teologiei mitologice. Există 2 categorii luciferice: a) *zeii răzvrățiți* (în mitologiile religiilor monoteiste — *demoni sau *îngeri dănați), care vor să uzurpe tronul divinității supreme sau se aliază cu oamenii, cărora le destăinuie secretele universului; ei reprezintă rațiunea cosmică nonconformistă, patima cunoașterii, știința universală, ispitind pe oameni spre aceste teritorii *tabu (*Șarpele biblic); tot ei inițiază sau poartă *războaiele cerești (*Titanomahia ș.a.); ei se numesc: *Seth (*Egipt*), *Angra — Mainyu (*Iran*), *Lucifer, Sata- nael (*Biblia* canonică), *Azazel (apocrifele biblice), Vritra (*India*), *Malik-Taus (devenit în cele din urmă zeul suprem al kurzilor), *Loki (scandinavi); b) *zeii infernali*, deși patro- nează răul și moartea, nu mai sînt (sau nu au

fost niciodată) insurgenți, dar sînt stăpîni absoluți ai *Infernului, unde nici zeul suprem nu are drept de imixtiune: *Ereshkigal (Sumer), *Vāsukī (India), *Hades (Grecia), *Xibalbay (Yucatan). 3) *Zei ai forțelor obiective* Sînt divinități fenomenologice, personificînd forțele abstracte (timpul, forța vitală, destinul, moartea) sau concrete (lumina, întinericul, *cerul, *pămîntul, *aerul, *apa, *focul viu și focul solar); în teologia *brahmanismului există și cazul unic de personificare a iluziei: *Māyā. ~ *Timpul*: *Ananta (absența timpului), *Zurvan Akarana (timpul inert) *Heh (infinitul) *Ao (eternitatea), *Kronos (timpul nomenal), *Kāla (timpul cognoscibil), *Norne (cele 3 timpuri umane), *Vertumnus (succesiunea anotimpurilor). *Forța vitală*: *yin și *yang, *Hnum, *Attys, *Dumuzi, *Tammuz, *Adonis, *Baldr, *Xipe Totec — simbolizînd geneza sau regenerarea naturii, sau *Hygieia — sănătatea, *Idunn — tinerețea veșnică, *Shou-lao — longevitatea. *Destinul*: *Tyhe, cele 3 *Moire, *Nortia, *Fatum, *Manath, *Camaxtli, *Itzpapalod, *Ursitoare, *Moartea*: zei hotărînd moartea — *Osiris, *Yama, *Mrityu, *Nergal, *Yan Luo, *Ahpuch, *Mictlantecuhtli, *Thanatos, *Hel, *Walumbe; și zei funerari — *Anubis. *Lumina*: *Arjuna, *Hemere, *Apollon, *Matuta, *Heimdallr, îngerul *Uriel, *Pratyūṣa, *Swayxtix. *Întinericul*: *Erebos, *Baau, *Nyx, *Hödh, *Gaunab. *Cerul*: *Dyaus Pitar, *An, *Tian-shen, *Rangi, *Uranos, *Caelus, *Jumala, *Hila, *Nana-Buluku, *Unkunkulu. *Pămîntul*: *Ki, *Geb, *Gaia, *Tellus, *Tlazolteotl, *Zemelo, *Hertha, *Pinga, *Maan Emō, *Itügen, *Asase Yaa, *Nanabozho, *Lumiuit. *Aerul*: *Enlil, *Shu. *Apa*: *Nun, *Tiamat și *Apsu, *Apa, *Amam-napat, *Varuna, *Yu Qiang, *Pontos, *Tangaroa, *Chalchiuhtlicue, *Atlaua, *Ahto, *Hōnir, *Tinirau, *Numma Moyok, *Gamogamo. *Focul*: *Agni, *Athar, *Hin, *Zhu Rong, *Hestia, *Vesta, *Huehuetotl, *Dajbog, *Gibil, *Mahuike, *Olafat, *Xiuhtecuhtli. *Focul vulcanic*: *Kishar, *Vādāvāgni, *Loki, *Vulcanus, *Pele. *Focul solar*: *Shamash, *Ré, *Mithra, *Tezcatlipoca, *Amaterasu, *Yang Di, *Helios, *Hors, *Shapash, *Tiki, *Arew, *Panu, *Upulero, *Oruna, *Lebe. *Iluzia*: Māyā. 4) *Zei protectori* Sînt cei mai numeroși, ei protejînd *elementele concrete ale naturii, fenomenele periodice, fenomenele oculte, evenimentele cu caracter de repetiție, grupurile umane (popoare, triburi, clanuri, familii, caste, tagme, profesiuni) și indivizii de ranguri deosebite (monarhi, *sacerdoți), de asemenea, indeletnicirile, calamitățile, stările psihofizice, sentimentele, stările sociale ș.a. ~ a) *Lumea naturală*: *albinele* (*Ah Mucencab, *Meriem, *Paneyangan, *Melissa, *Anigal), *animalele* (*Sumagan, *Pukimna, *Afsaci, *Dali), *anotimpurile* (*Vertumnus), *apopotabilă* (*Kebhut), *aurul* (*Gullveig), *bălegarul* (*Sterculus), *bolile* (*Sehmet), *căii* (*Mawang, *Rhiannon, *Epona, *Avseni), *cartoful* (*Axomama), *ceața* (*Utu), *chinina* (*Quinumama), *ciupercile halucinogene* (*Teonana-

catl), *ciuma* (*Kaumpuli, *Namtar), *curcubeul* (*Iris, *Bifröst, *Kunmanggur), *cutremurele* (*Tatsu, *Tepeyollotli, *Vulcanus, *Orisha Oko, *Musisi), *deșertul* (*Azazel, *Nehbet), *dimineața* (*Eos, *Aruna, *Ostara), *disciplina universului* (*Eunomia), *dragonii* (*Long Wang), *duerile de dinți* (*Sfintul Antipa), *echilibrul universal* (*Harmonia), *eclipsele* (*Rahu), *fecunditatea* (*Kneph, *Ninhursag, *Cernunnos, *Inuus, *Shible), *fierul* (*Gu), *florile* (*Flora, *Xochiquetzal), *foamea* (*Fames, *Nagabonyi), *frigurile* (*Febris), *fructele* (*Hainuwele, *Pomona), *fulgerul, tunetul, trăsnetul* (*Adad, *Thorr, *Lei Gong, *Gebeleizis, *Caculha, *Perun, *Perkunas, *Taranis, *Zeus, *Iupiter, *Tawhaki, *Pariakaka, *Sintilie), *germinarea* (*Persephone), *Proserpina, gerul* (*Ymir, Moroz), *gestația și lehzia* (*Thoeris), *gîndirea* (*Metis), *grînele* (*Nepri, *Renenutet, *Zegiman), *hazardul* (*Dvapara, *Tyhe), *hrana* (*Tonacacihuatl, *Rongo, *Ukemochi), *iarna* (*Thrym), *incendiile* (*Foca), *inul* (*Vaižgantas), *izvoarele* (*Feronia, *Po-trimps), *lăcustele* (*Ba-zha), *longevitatea* (*Shou Lao), *luna* (*Sin, *Nannar, *Bast, *Honsu, *Candra, *Yam, *Terah, *Heng Wo, *Tsu-kiyomi, *Selene, *Luna, *Tanith, *Hina), *lupii* (*Tuty, *Simpetru), *marea* (*Yu Qiang, *Poseidon și *Amphitrite, *Njördhr, *Aegir, *Llyr, *Nereus, *Yam, *Nuada Necht, *Tangaroa), *măgarii* (*Epona), *mișcarea* (*Xolotl), *mirosurile pestilențiale* (*Mephitis), *munții* (*Himavan, *Oke, *Oreades, *Tepeyollotli), *nașterea* (*Mamet, *Meskhenet, *Eileithyia), *nenorocirile* (*Nirriti, *Xi Wang-mu), *norii* (*Nephele, *Mixoatli), *norocul* (*Dai Feng), *orezul* (*Sanning Sari), *pestii* (*Akkruva, *Sedna), *pădurile* (*Aranyani, *Silvanus, *Hesus, *Wydarr, *Liešit, *Walleechu, *Sif, *Tapio, *Muma-Pädurii), *pietrele* (*Kammo), *ploaia* (*Parjanya, *Tistrya, *Tlaloc, *Cocijo, *Xtoh), *porumbul* (*Chicomecoatl, *Xilonen, *Xquanil, *Yum Kaax, *Cinteotl), *sarea* (*Huixtocihuatl), *sonnul* (*Hypnos, *Busyasta, *Utamto, *Sopor), *stingele și seva* (*Ogivu, *Wallallo), *seceta* (*Shambara, *Vrișākapi, *Mot, *Apaosha), *șoarecii* (*Ninkilim), *turmele și cirezile* (*Pan, *Faustitas, *Bubona, *Lahar, *Bäubis, *Lupercus, *Pales, *Shakkan, *Ves, *Hillervo), *vegetația* (*Attys, *Anahita, *Telepinu, *Pelervoinen, *Xipe Totec, *Adonis, *Koleada); *viitorul* (*Miroku), *viermii de mătase* (*Inari, *Lei Zu), *visele* (*Morpheus, *Oniros), *vîntul, furtuna* (*Eragal, *Teshub, *Vayu, *Feng Bo, *Huracan, *Ehecatl, *Astraios, *Tawhiri, *Stribog, *Vintoasele), *zăpezile* (*Niobe, *Rind). ~ b) *Lumea umană*: *adevărul* (*Sunja), *agricultura* (*Mot, *Ashnan, *Telepinu, *Attys, *Demeter, *Ceres, *Dadja, *Sita, *Nestis, *Sämpsä Pellervoinen, *Nomkubulwana), *alăptarea* (*Rumia), *artele* (*Apollon, *Muzele, *Ogmios, *Lug), *astronomia* (*Urania), *bani* (*Aesculnus, *Damballah-Vèdo), *benzina* (*Ogivu), *beția* (*Soma), *Haoma*, *Dionysos, *Bacchus, *Mayahuel), *bogăția* (*Kubera, *Ploutos, *Cai Shen), *bucătăria* (*Zhao Chong), *bocetele* (*Jlià, *Karna)

bucuria (*Xi Shen, *Libentia, *Laetitia), *buna
cuvîntă* (*Snotr), *buna înselegere* (*Concordia),
bunăvoînță (*Anumati) *caravanele* (*Aziz), *căldă-
tori* (*Abeona, *Adeona, *Jizō-Bosatsu, Sini-
coară), *casa* (*Bes, *Văstospati, *Domovoi,
*Tigyama, *Korka-Murt), *cărămizile* (*Kabta,
*Kulla), *căsătoria* (*Hymenaios, *Hulda), *cerșe-
torii* (*Lou-zu), *ciamarii* (*Sun Ping), *cifrele*
(*Numeria), *credința* (*Šraddhā), *comerțul* (*Her-
mes, *Mercurius, *Yacatecutli, *Aye Shaluga),
copiii (*Cunina, *Umai), *crima* (*Ate), *cup-
toarele* (*Fornax), *cuvîntul* (*Viraj, *Vác, *Aius
Loquens), *dansul* (*Huitaca, *Ūzume, *Terp-
sichore, *Laka), *dragostea* (*Çri, *Kāma, *Ka-
desh, *Aphrodite, *Venus, *Eros, *Myo-o,
*Freyja), *desfrutul erotic* (*Devi, *Belphegor,
*Priapos, *Kadesh, *Astkhik, *Zburător), *dru-
murile* (*Dosojin), *dezmațul* (*Licentia), *evlavia*
(*Sraosha, *Ilā), *farmacopeea* (*Patecatl, *Shen
Nong), *făgăduința* (*Warr), *finiunile* (*Ennugi,
*Fons), *fidelitatea* (*Nanna), *fierarii* (*Daba-
topeios, *Amatsumara, *Mgar-ba-nag-po, *He-
phaistos, *Kurdalagon), *forța* (*Kratos, *Magni),
forța musculară (*Herakles, *Carna), *forța
falică* (*Min, *Priapos, *Phalos, *Itzamna),
frica (*Nehbet, *Bhaya, *Pavor, *Paventia),
frizerii (*Lou-zu), *fumatul* (*Pica), *funcționarii*
(*Lu King), *gîndirea* (*Metis), *ghicitul* (*Fa, Ifa),
grija (*Cura), *hotarele* (*Terminus), *hoșii* (*Mer-
curius, *Furina, *Laverna), *inteligența* (*Cukra,
*Viraj, *Athena, *Mimir, *Kvasir, *Minerva,
*Nudimmud, *Borebore), *intrigile* (*Chiyou,
*Legba), *invidia* (*Livor), *ironia* (*Bes, *Mo-
mos), *ispășirea* (*Lua Mater), *ispita* (*Peitho),
istoria (*Clio, *Saga), *induplecarea* (*Suada),
inecații (*Ran), *jocurile* (*Macuilxochitl), *jură-
mintele* (*Fidius, *Semo Sancus, *Tyr), *jus-
țiția* (*Shamash, *Maat, *Dike, *Themis, *As-
traia, *Iustitia, *Forseti), *larinele* (*Qi-gu,
Ru-Koro), *liniștea* (*Harpokrates), *literatura*
(*Seshat, *Calliope, *Wen Chang dadi, *Nidaba),
loialitatea (*Fides), *magia* (*Kamrushepa, *Sel-
ket, *Hekate, *Bendis, *Puarata), *materni-
tatea, procreația* (*Isis, *Ishtar, *Astarte, *Hera,
*Frigg), *mătăsurile* (*Lei Zu), *măturatul* (*De-
verra), *medicina* (*Ninazu, *Imhotep, *Dhan-
vantari, *Asklepios, *Aesculapius, *Paian,
*Sukune Bikona, *Dian Cecht, *Iytlilton,
*Belenus, *Gula), *memoria* (*Mnemosyne), *meș-
teșugurile* (*Kothar, *Tvăștar), *metalurgia* (*Sindri,
*Hephaistos, *Vulcanus, *Ilmarinen, *Goib-
niu), *mila* (*Guan Yin, *Clementia, *Kwannon,
*Löfn), *minia și furia* (*Aeshma, *Ate, *Kālī),
modestia (*Pudicitia), *mormintele* (*Sokaris,
*Anubis, *Libitina, *Dhu Sharah), *muzica*
(*Thi, *Mert, *Terpsichore, *Polyhymnia), *navi-
gația* (*Melqart, *Njördhr, *Rata, *Bardoayts),
neamul, rudenia (*Rod, *Sippia), *necesiitatea*
(*Ananke), *nerușinarea* (*Cotylto), *odihna* (*Pau-
sus), *opinia publică* (*Ossa), *oracolele* (Apollon,
*Nanshe, *Imix Che), *orfanii* (*Orbona), *orgo-
liul* (*Hybris), *pacea* (*Eirene, *Pax), *parfu-
murile* (*Nefertum), *peșcarii* (*Glaukos, *Sedna),
pictura (*Nencatacoa), *piinea* (*Karava), *plă-
cerea* (*Rati, Volupia), *plugăritul* (*Balarama),
poezia (Apollon, *Euterpe, *Erato, *Ahkinxoc,

*Bragi, *Brigit, *Kvasir, *Vainämöinen), *po-
tecile* (*Saruta Hiko), *porturile* (*Portumnus),
porțile (*Ianus), *pragurile* (*Lima, *Limentinus),
prosperitatea (*Pūšan), *prudența* (*Consus), *răz-
boiul* (*Ninurta, *Indra, *Zababa, *Moloh,
*Karttikeya, *Assur, *Sabaoth, *Ares, *Athena,
*Mars, *Bellona, *Tyr, *Morrigan, *Ek Chuah,
*Guandi, *Agushaya, *Kibuka, *Kahukura,
*Tu, *Aerg, *Makemake, *Kukailimoku, *Svia-
tovit) *răzbunarea* (*Erinnys, *Nemesis, *Inki,
*Ultio, *Adeva, *Kullervo), *recoltele* (*Nisaba,
*Saturnus, *Sporiș), *refugiații* (Lucoris), *rugă-
ciunea* (*Peta), *sacrificiile* (*Chalmecatecutli),
satisfacția (*Hotei), *sărăcia* (*Penia), *scrierea*
(*Seshat, *Nabu, *Kadmos), *secerișul* (*Segesta),
semnăturile (*Seia), *sobrietatea* (*Shai al-
Qaum), *speranța* (*Helpis), *spînzurații* (*Ixtab),
sporul (*Liber Pater), *stăpînirea de sine* (*Damā),
știința (*Thot, *Hermes, *Ta-ere, *Coridwen),
tactica militară (Athena, *Xiang Nū), *tăcerea*
(*Tacita), *tîmplarii* (*Lu Ban), *triumful* (*Vi-
tula), *trîndăvia* (*Murcia), *țesătoria* (*Hedihati,
*Arahne, *Neith, *Ixchel, *Mokoși, *Tana-
bata), *uitarea* (*Lethe), *vatra* (*Hestia, *Vesta,
*Ktesios, *Chantico, *Safa), *veselia* (*Euphro-
syrne), *viclenia* (*Dolus), *victoria* (*Verethra-
ghna, *Melqart, *Nike, *Victoria), *violența*
(*Seth, *Bia, *Ninurta), *viteza* (*Ullr, Macha),
viticultura (*Dionysos, *Bacchus, *Aguna), *vînd-
toarea* (*Onuris, *Artemis, *Diana, *Freyr,
*Danu, *Abdal, *Dali, *Aerg, *Manahan,
Hash-Inau-Uk, *Ajweypshaa, *Dungu, *Age),
vrajba (*Eris, *Discordia), *zarurile* (*Dvapara),
zelul (*Zelos), *zvonerile* (*Fama). 5) *Zei s
apinențiali* Deși în marile religii mitolo-
gice atributul sapințial este deținut sau de
zeul unic — în monoteism (Yahweh), sau de
zeii supremi (Marduk, Odhinn, Zeus,
Iupiter, *Perun, *Ghmerti), iar în *mitologia
vedică* toți zeii au epitetul comun *Vibudha*
(Preaînțelepții), există totuși și personificări
speciale de înțelepciune, ca noțiune simbolică
generală (*Ganeça, *Sarasvatī, Athena, *Her-
mes Trismégistos, ca și modelul său egiptean
*Thot, *Enki, *Nabu), uneori ca înțelepciune
potențială (*Mimir) sau ca înțelepciune a cunoaș-
terii integrale (Coridwen). Dintre z.s. de
rang secundar se detașează adesea zeii mesia-
nici sau chiar eroii civilizatori. 6) *Zei m e s i a n i c i* Aceștia sînt totdeauna învățători
sau instructori ai grupurilor umane alese, efec-
tuînd această activitate misionară — rareori
din însărcinarea zeilor supremi, deseori împo-
triva voinței aceloră; foarte rar miturile se-
nalează și cazurile unor zei supremi care își
asumă roluri mesianice; dar cei mai mulți
z.m. sînt de fapt *eroi civilizatori (*culture
heroes*), miturile înregistrînd acțiuni de răs-
pîndire a primelor forme de civilizație (de pildă
agricultura) în societățile primitive. a) *Mesia-
nicii divini*: *Oannes, Poseidon, *Zarathustra,
*Tages, *Zamolxis, *Demeter și *Triptolemos,
*Huangdi, *Yao, Quetzalcôatl/Kukulkan, *It-
zamna, *Viracocha, *Kadmcs, *Maui. b) *Me-
sianicii luciferici*: *Semyaza cu cei 200 de *in-

geri damnați, printre care figura lui *Azazel e dominantă, *Mataricvan, *Prometheus, arcașul *Yi, *Amirani. c) *Mintuitorii*: Mashiah (*Mesia), *Saoshyant, *Isus Christos, *Mahai. 7) *Zei artizani*, numiți uneori de mitografi doar *genii, îngeri sau *spirite, sînt inginerii cerești, multilaterali sau specializați, efectuînd diverse munci noi pentru zei și oameni, de la organizarea universului pînă la armele și uneltele de uz curent; ei sînt fie divinități plurale (*Anunnaki, *Elohim, triada Ninildu, Gushkinbanda, Ninagal), fie mai des artizani individuali: *Kothar, *Tvăștar, *Hephais-tos, *Tehnites, *Anangama, *Ilmarinen. 8) *Zei exploratori* și adesea anonimi, sînt fie avangărzi de probă, trimise de divinitatea supremă pentru verificarea stabilității lumii (de pildă după *potopul universal sau după alte catastrofe), fie purtători de cuvînt și execu-tanți (ca îngerii care vestesc pieirea *Sodomei), fie crainici escatologice (păsările oraculare *Imix Che, îngerul Israel anunțînd Judecata de Apoi), fie intermediarii de raport între zei și oameni (*Mercurius, *Illabrat). ● **Clasificare structurală** 1) *Zei zoomorfi* — a) *zoomorfism natural*: zămofere (taurii *Apis și *Mnevis, vacile *Kamadhenu, *Hathor, *Audhumbla, leoaica *Sehmet, crocodilul *Sobek, *cobra *Uto, *pisica *Bastet, *lupul *Fenrir, *cîinele *Anubis, berbecul *Herishef *maimuța *Hanuman); păsări (*Garuđa. *Phoenix, ca făpturi compozite, sau cele clasificabile: corbul *Kutkhu, vulturul *Ymdugudu, în fine păsările emblematice — șoimul lui *Horus, ibi-sul lui *Thot); insecte (*scarabeul, scorpionul zeiței *Selket, *călugărița *Cagn); b) *zoomorfism fabulos* (adesea polimorf): *dragonii și *balaurii, cîinii monstruoși (Kerberos / *Cerber, *Gharmr), pasărea cu cap leonin *Anzu sau monștrii indeterminați: *Humbaba, *Hydra din Lerna. Dar în mitologiile civilizațiilor constituite (Egipt, Babilon, China) *zoomorfismul ajunge cu timpul simbolic și emblematic, originea lui fiind depărtată, în vechile culte totemice. 2) *Zei litomorfi*; provenind din *animism, *litolatria este fie adorația pietrelor ca atare, personificate (*Dhu-Sharah, o piatră dreptunghiulară, *Kaaba, un meteorit), fie venerarea zeilor de piatră (*Ulikummi) ori a zeilor ocolitori ai pietrelor (*Kammo). 3) *Zei dendromorfi*: pentru primitiv, copacul este viu, implicit lemnul (boșimani cred că lemnul frecat asudă scoțînd aburi sau fum și se supără luînd foc), astfel că există zei-copaci (*Walleechu) și arbori locuiți de divinități (Arborele Dragonului, în China, întruparea unui spirit dual), uneori inseparabile (*Hamadryadele); sînt apoi arborii sacri, consacrați unor divinități: stejarul la celti, arborele ceresc *Kalpaka în India, implinînd toate dorințele, arborii vitali (*Pomul vieții biblic, Huapa avestică), și, în fine, *pădurile sacralizate (*nemus* la romani, și ecouri în cultul *codrului* din vechile balade haiducești). 4) *Zei antropomorfi*; *anropomorfismul e un rezultat stadial, de civilizație și de structură psihică a unui popor: zeii Indiei

vedice, ai Iranului zoroastric și mai ales ai Hel-ladei sînt în cea mai mare parte hiperbole umane, de asemeni zeii scandinavi și chiar în ciuda aparenței, zeii popoarelor Americii pre-columbiene, unde de pildă „șarpele cu pene“ nu e decît o dublă emblemă; chiar *cultele primitive din epoca noastră își antropomor-fizează divinitățile, ajungînd uneori la situații extreme (zeul *Agoué-Taroy din Haiti e în-chipuit ca bărbat în uniformă de ofițer de ma-rină). 5) *Zei abstracti*; există de fapt numai tendințe de abstractizare a unor divinități, sub influența teologiei (*Brahmă, *Zurvan, Yahweh), dar aceste forme nu se mențin în *crența populară, înclinată să-și construiască modele pe care să și le poată închipuși în timpul adorației (așa se explică și reluarea periodică a *idolatriei) intrucît omul cu orizont rigid, singurul credincios autentic în definiția schematică a credinței, refuză abstractia; de aici de pildă efortul talmușiștilor medievali de a stabili dimensiunile fizice și trăsăturile chipului lui Yahweh. Din aceleași motive, re-ligiile au căutat forme de imagini vizibile ale zeilor care, în alura lor originară, nu pot fi priviți de om „față către față“ (→ *teofanie*). Pentru babilonieni, imaginile vizibile ale zeilor erau constelațiile, mai ales cele 7 principale din Calea Lactee, ca și semnele *zodiacului (*lumashu* — chip geamă). India vedică socotea că uneori zeii se încarnează pe pămînt luîndu-și chipuri de regi, eroi, înțelepți sau preoți, urmărînd extirparea răului (de exemplu cele 10 reîn-carnări ale lui *Vișnu); dar asemenea încar-nări sînt totdeauna incomplete (*ançavatarana* — întrupare parțială). Japonezii consideră că numai împăratul (*mikado*) e singura apariție divină vizibilă. O caracteristică a marilor mitolo-gii este abundența de epitețe și ipostaze ale divinităților principale, (*Çivă are 1008 epi-tete, Marduk — 50 de ipostaze corespunzînd celor 50 nume simbolice); de asemenea, grupul regent: dualitatea nahuatlă Omoteotl, triadele vedice și brahmanice — *Indra, *Agni, *Rudra sau Brahmă, Vișnu, Çivă, eneada egipteană, cei 7 *Igigi babiloneni, treimea creștină — Ta-tăl, Fiul, *Sfîntul Duh, cei 12 zei romani (după modelul duzinii olimpiene grecești), pe care Ennius i-a condensat într-un distih: „*Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Iovi, Neptunus, Volcanus, Apollo*“.

§ Giovanni Boccaccio, *De genealogiis deorum* (în *Opera*, X—XI, Bari, 1954; L. Dyer, *The Gods in Greece*, Lon-don, 1891; E. Siecke, *Götterattribute und sogenannte Symbole*, Jena, 1909; H. Usener, *Götternamen. Ver-such einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*, Bonn, 1929; W. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, I—XII, Münster, 1912—1955

Zeița cu șerpi Divinitate feminină (căreia nu i se cunoaște numele) adorată în Creta minoică, probabil mai ales la Knossos, în jurul anului 1500 î.e.n. *Cultul ei, oficial în aer liber, pe podișuri montane și în *păduri, se bănuiește că simboliza principiul fecundității (de aceea, i se atribuiau ca locuință piscurile de munte,

izvoarele, umbra arborilor). Îi erau consacrate tinere preotese, care nu oficiau în sanctuare (cel mult în capele improvizate), ci în curtea palatului din Knossos sau în libertatea naturii. *Sărbătorile închinatze zeiței erau însoțite de spectacole populare, printre care alergările de tauri și exercițiile acrobaticpe pe spinarea acestora. În reprezentările plastice, zeița apare cu câte un *șarpe în fiecare mină sau fără șerpi, alături de animale sălbatice; brațele îi sînt ori înălțate în binecuvîntare, ori coborîte; figurinele, semănînd între ele ca gestică, statură, chip și veșmînt, ar fi putut înfățișa aceeași zeiță, cîteva ipostaze ale ei sau mai multe zeițe surori.

Zelos Zeu arhaic din *mitologia greacă, personificînd zelum, ardoarea. **Z.** era considerat fratele lui *Kratos și al zeiței *Bia și *Nike.

Zemelo Zeiță *htonică primordială tragică (dar și phrygiană): *Maica Glie*; deși asemănătoare cu *Gaia, a fost preluată de greci cu numele de *Semele.

Zemes Mate Zeiță *pămîntului în mitologia letonă (→ *mitologie baltică*).

Zemina (lit. *žemė* — pămînt) Zeiță *pămîntului, ca personificare directă a Gliei materne, în mitologia lituană (→ *mitologie baltică*). Citată în izvoare din sec. XVI, **Z.** este a doua divinitate ca importanță, după zeul suprem *Perkunas. I se aduceau *sacrificii, așezîndu-se plini pe brazde, iar bătrîniîi sărutau pămîntul înainte de a se culca seara, rostînd *rugăciunea: „Maică Glie, din tine am ieșit, tu mă hrănești, tu mă porți și tu mă vei înmormînta după moarte“.

zen (sanscr. *dhyāna* > chinez *chan* > japon. *zen* — concentrare mentală) Doctrină religioasă autonomă (deși numită uneori incorect *sectă), care s-a dezvoltat dintr-un curent al *budismului mahayanist — a cărei structură se întemeiază pe *credința în iluminarea instantanee. Doctrina **z.** ar fi fost elaborată de călugărul hindus *Bodhidharma*, stabilit în China, în anul 520; s-a consolidat abia spre sfîrșitul dinastiei Tang (sec. X) și a ajuns formă dominantă în budismul chinez mai ales în sec. XII, spre a pătrunde între sec. XVI—XVII masiv în Japonia, de unde s-a răspîndit în sec. XX, mai mult însă ca doctrină filosofică profană, în Europa și în S.U.A., influențînd gîndirea unor filosofi contemporani, îndeosebi de orientare existențialistă, ca și pe psihanalisti. Termenul originar sanscrit *dhyāna* evocă rădăcinile filosofice ale doctrinei **z.**, intrucît indică una dintre etapele tehnicii *yoga — a concentrării minții subiectului. Doctrina **z.** afirmă că este o singură realitate, în care se dizolvă deopotrivă subiectul și obiectul, iar în raport cu ea, noțiunile de subiect, obiect, *timp, mișcare, bine și rău sînt relative și convenționale, această realitate unică nefiînd altceva, în ultimă analiză, decît conștiința individului. Întrucît scopul final este obținerea iluminării și a stării de libertate, metoda de atingere a scopului urmărește acumularea de merite printr-o pregătire îndelungată, nu înăbușînd senzațiile și gîndurile, ci tocmai lăsînd loc iluminărilor instantanee, adică folo-

sînd calea directă. Inițial, doctrina pornise de la ideea întemeietorului ei că starea de *Buddha, adică de iluminat, nu se caută în cărți, ci fiecare trebuie s-o găsească în sinele său: iluminarea se poate produce în orice clipă. În sec. XVII a apărut și un sistem complex de autodisciplină a pregătirii, compus din 6 etape durînd cu totul 30 de ani. În concepția **z.**, viața trebuie să decurgă firesc: „Așa precum peștele înoată în apă fără a cugeta despre apă, așa cum pasărea zboară în aer, neștiînd nimic despre aer“, adeptul trebuie să-și ducă existența „fără a stîrni valuri, cînd nu e vînt“. **Z.** neagă realitatea lui *Buddha*, considerînd-o numai o stare maximă a iluminării, accesibilă oricui; astfel, negînd chiar utilitatea *ritualului, **z.** neagă noțional *religia ca atare. *Dogma principală: *Fiecare om este un Buddha*. Forma modernă **z.** conține îndemnul de a se pune ordine în dezordinea lăuntrică a omului, scotînd că mintea se află în stare de dezordine cît rămîne prizoniera iluziei și a conștiinței de sine și se crede o entitate separată; în acest sens, angosta rezultă din contradicția între natura umană profundă și comportament. Actul *satori* (asemănător cu *paravrtti* din terminologia *Mahāyana) — semnificînd curent ideea de „întoarcere“ sau „trezire“ — echivalează cu depășirea agitațiilor mentale; după definiția lui D. T. Suzuki, *satori este o percepție interioară care are loc în partea cea mai intimă a conștiinței; așadar devine o întoarcere la obirșii — prin ieșirea din condiția minții care se agită zadarnic. D. T. Suzuki explică prin comparație: „Orice cunoștință este o achiziție și o acumulare, pe cînd Zen își propune să-l scutească pe om de toate posesiunile sale“, deoarece „a învăța“ în această concepție „înseamnă a lua“; iar „atunci cînd spiritul e integral eliberat de întinarea acumulată din vremuri imemorabile, el rămîne gol, fără veșmînte, fără deghizări“, adică liber, și „își redobîndește autoritatea originară“.

§ D. T. Suzuki, *Manual of Zen Buddhism*, New York, 1960; Mircea Eliade, *From Primitives to Zen*, London, 1967; Robert Linssen, *Le Zen. Sagesse d'Extrême-Orient; un nouvel art de vivre?* Verviers, 1969

Zephyros Zeu atmosferic din *mitologia greacă, o personificare a vîntului de apus (briza, zefirul de primăvară). **Z.** s-a născut din cuplul *Eos — *Astraios; din însoțirea cu zîna florilor *Chloris a rezultat un fiu: zeul fructelor, *Karpos; iar din dragostea întîmplătoare cu *Harpia *Po-darge s-au născut caii nemuritori *Balios și *Xanthos, al căror posesor a devenit *Achilleus, Zeu, firește, blajin, totuși **Z.** a deviat un disc, cu care se exersa zeul *Apollon, spre frumosl tînar spartan *Hyakinthos*, omorîndu-l. *Mitologia romană a preluat acest zeu ca atare (*Favonius).

Zeus (grec. Ζεύς; vechi indoeurop. *dyaus* — cer > sanscr. *Dyauș Pitar — Cerul Părinte; rădăcina arică *div* — strălucitor) Zeul suprem din *mitologia greacă, divinitate prehomerică, stăpînului absolut în *Olimp și în univers. Născut de

*Rhea de la *Kronos și salvat de ea de la soțul ei care își înghițea copiii, crescut apoi în taină de *capra *Amaltheia (sau cu laptele unei capre), în Creta; ajuns adult, cu ajutorul primei sale soții *Metis și aliat cu *Gaia, **Z.** îl determină pe Kronos să-și exgurgiteze copiii înghițiți și cu sprijinul lor declanșează *Titanomahia (războiul pentru detronarea lui Kronos și a *Titanilor); învingător după zece ani, împarte lumea în 3: păstrînd pentru sine cerul și prerogativele universale, îi dă lui *Poseidon mările și lui *Hades tărîmurile subterane; iar pentru consolidarea puterii sale în univers, se luptă cu *giganții (*Gigantomahia) și cu monstrul *Typhon; apoi, soția sa definitivă devine *Hera, sora sa; dar, zeu universal și fecundator al universului, **Z.** are numeroși copii de la mai multe zeițe și femei muritoare, realizînd astfel o nouă *teogonie: de la Metis: *Athena; de la Hera: *Ares, *Hebe, *Eileithyia; de la *Leto: *Apollon, *Artemis; de la *Demeter: *Persephone; de la *Mnemosyne: cele 9 *Muze; de la *Themis: cele 3 *Moire și cele 3 *Horai; de la *Dione: *Aphrodite; de la *Eurynome: cele 3 *Harites; de la *Maia: *Hermes; dar și un grup de eroi și semizeii născuți de muritoare: *Alkmene (*Herakles), *Danae, venind la ea sub forma unei ploii de aur (*Perseus), *Nimfa *Europe, răpînd-o ca taur alb și ducînd-o în Creta (*Minos, *Rhadamanthys, *Sarpedon), *Io (*Epaphos). După unii cercetători, succesiunea de împărțiri fecunde ale lui **Z.** cu Metis sau Prudența, Themis sau Justiția, Mnemosyne sau Memoria dar implicit, prin Muze, reprezentînd și toată aria intelectuală, conține ideea de evoluție a spiritualității integrale din calificarea definitivă a zeului suprem. După un *mit popular (negat însă de poetul Kalimahos — *Imnuri către Zeus*, I, 8—10), **Z.** a fost mai întîi rege în Creta; poetul îi acuză pe cretani de fals, în temelul credinței grecești în imposibilitatea existenței unui mormînt al lui Zeus care era adorat ca divinitate nemuritoare și eternă. Deși dirigitorul trăsnetului, socotit arma sa imbatabilă, **Z.** e totuși o divinitate complexă: ca Zeus Kataibates, se aruncă în formă de fulger asupra unor locuri care devin apoi sacre și *tabu. Numeroasele epitete ale lui **Z.** indicătributele lui, acumulate treptat, pe măsura dezvoltării cultului: *Olympios* (Olimpianul), *Kretagenes* (cel născut în Creta), *Keraunos* (după numele arcadian al trăsnetului), *Kappotas* (cel căzut din cer — după numele unei pietre fulgerate din Laconia), *Lykaios* (zeul-lup), *Ktesios* (zeul conservator), *Laphystios* (nume tessaliot, ca zeu al *sacrificiilor umane), *Katathónios* — la *Homer, *Hthónios* — la *Hesiod (zeu al *pămîntului), *Phratris* (al fraților), *Klários* (supraveghetorul împărțelilor), *Horios* (zeu hotarelor). *Polieus* (epitet mai ales ateninan: zeul cetăților, al treburilor publice), *Panhellénios* (al tuturor grecilor), *Eleuthérios* (Eliberatorul), *Phyxios* (ocrotitorul fugărilor și al exilaților), *Epopios* (Atotvăzătorul), *Hagétor* (Cîrmuitorul — epitet din Sparta), *Hikesios* (protectorul oropsților), *Hypsistos* (epitet răspîndit mai ales în epoca

hellenistică, pe teritoriile semite, ca de ex. Syria — sub forma Θεός ἤγνιστος — echivalentă cu *Baal, dar și cu *Yahweh, cu atât mai mult cu cît au difuzat-o ca atare în special evreei din diaspora; în acest sens, **Z.**, numit Theos, Hypsistos, își are sediul în ultima sferă cerească superioară, deci mai sus de planete și de stelele fixe). După unele opinii, **Z.** ar fi fost venerat încă din perioada cînd grecii nu se stabiliseră în viitoarea Helladă (ca zeu al trăsnetului și al oricăror mișcări atmosferice violente); dar în epocile timpurii ale civilizației grecești era considerat zeul fertilității, dătătorul de hrană, stăpînul eterului și divinitatea care își manifestă voința și mesajul prin foșnetul de frunziș al stejarilor sacri, prin murmurul izvoarelor ș.a. De timpurii, un centru cultural important i se întemeiază în orașul Dodóne (Epir), unde funcționa și un vestit *oracol (amintit în *Iliada*, XVI, v. 233 și urm.). În perioada de înflorire a Helladei, Dodone devine un centru religios panhellenic, totuși al doilea după *Delphoi (pierzîndu-și treptat importanța, din sec. III î.e.n., pînă cînd, în sec. IV, dispăre ca totul). Forța universală, atribuită lui **Z.**, se include în multe *simboluri și alegorii iconografice, mai ales în celebra statuie a lui Phidias, descrisă și bine explicată de Strabon (*Geografia*, VIII, 3, 30): „Dar cea mai măreață din toate a fost statuia lui Zeus, pe care Phidias din Athena, fiul lui Harmides, a făcut-o din fildeș, de dimensiuni atît de uriașe, încît, cu toată înălțimea excesivă a templului, s-ar părea că meșterul a neglijat proporțiile. Într-adevăr, deși îl înfățișează pe Zeus așezat, statuia aproape că atinge cu creștetul capului tavanul, încît dă impresia că, dacă s-ar scula în picioare, ar sparge acoperișul templului“. Unele curente intelectuale din Hellada tîrzie tindeau să-l abstractizeze pe acest mare zeu, rămas supărător de antropomorf, paralel cu evoluția atît de spectaculoasă, în 6—7 secole, a filosofiei grecești. (cf. *Iupiter)

§ A. B. Cook, *Zeus*, I — III, Cambridge, 1914 — 1940; D. Aebli, *Klassischer Zeus*, München, 1971; Hugh Lloyd-Jones, *The Justice of Zeus*, Berkeley, 1971

Zhao Chong Zeul bucătăriei și al artei culinare, în *mitologia chineză, pe care le patronază împreună cu soția (sau fiitoarea) sa. Odinioară, fusese doar un sărman cioplitor în piatră, hărăzit unei vieți de sărăcie; soția sa a fost cumpărată de alt bărbat, pentru care pietrarul era silit să muncească din răsuputeri; deși continua să-l iubească, soția nu-i putea fi de ajutor, așa că s-a apucat să lucreze în taină pentru fostul ei soț; a copt niște prăjituri cu susan, băgînd în fiecare și o monedă; cînd **Zh.Ch.**, sfîrșind lucrul, și-a luat rămas bun, femeia i-a dat prăjiturile ca merinde, fără să-i divulge secretul; în drum spre casă, pietrarul a intrat într-o ceainărie unde cineva, cerîndu-i o prăjitură și descoperind banul, despre care omul sărman nu știa nimic, i le-a cumpărat pe toate cu preț derizoriu. Mai tîrziu, aflînd cum a fost ajutat de soție și păcălit de străin,

și-a dat seama că nimic nu-l mai poate ajuta pe pământ și s-a sinucis. Dar Suveranul Ceresc, știindu-i cinstea și bunătața, l-a făcut nemuritor și l-a numit zeu al bucătăriei.

Zhong Kui Zeul grelelor încercări, al dificultăților vitale omenești, în **mitologia chineză*.

Zhuang Sui Împărat chinez legendar domnind peste *zei și oameni, strănepot al împăratului *Huangdi, care-i transmite încă din viață tronul. **Zh.S.** trimite la un moment dat marile *spirite *Zhun* și *Li* să întrerupă căile de comunicație existente între *pământ și *cer; conform unui *mit arhaic, pământul fusese despărțit de cer „în vremuri uitate”, dar se mai păstrau „scările cerești”, de care oamenii nu profitau decât la nevoie, chiar dacă oricine se putea urca direct la zei spre a-și spune păsul, pe atunci încă neexistând norme precise în relațiile dintre zei și oameni. Măsura a fost provocată de intrigile lui *Chiyou, difuzate printre oameni, iar desființarea scărilor cerești a întrerupt accesul în ambele direcții mai ales după ce, cu ajutorul spiritelor *Zhun* și *Li*, cerul a fost ridicat mai sus și pământul coborât mai jos. **Zh.S.** a murit după o îndelungată domnie, dar în scurt timp a înviat, transformându-se pe jumătate în pește; urmașii săi erau însă nemuritori și arătau ca niște oameni cu 3 fețe și cu o singură mână.

Zhuan Xu Zeul patronal al meșteșugurilor, în **mitologia chineză*; *mitul său este legat de amintirea unor catastrofe mitice universale: în cursul reparațiilor postcatastrofale ale universului surpat de *potopul universal, efectuate de zeița *Nü Wa, acest zeu este nevoit să se lupte cu zeul acvatic nefast *Gong Gong (provocatorul diluviului), care, în etapa următoare a evenimentelor, biruit de **Zh.X.**, izbește de furie cu capul muntele Buzhou, năruindu-l și făcând să se incline bolta cerească (pe care Nü Wa o va ridica și propti apoi cu ajutorul broaștei țestoase *Ao).

Zhu Rong Zeul *focului, în **mitologia chineză*, apărut după diluviu odată cu străbunicul său, zeul solar *Yangdi; în unele *mituri, a fost dușmanul nefăcut al zeului apei, *Gong Gong, pe care l-a biruit într-o bătălie decisivă. **Zh.R.** simbolizează binele lumii, deși într-o împrejurare nefastă, cum este *potopul universal, îl ucide tocmai pe zeul prometeic *Gun care voise să potolească furia diluviană. O variantă mitologică mai clară precizează însă că **Zh.R.** face crima din ordinul împăratului celest *Da Di*, dar o săvârșește parțial, îngropându-l pe Gun de viu sub un stei din muntele Yulin.

Zhu Shu (*Cărțile de bambus*) Cronică mitografică chineză despre guvernarea împăraților legendari *Shun și *Yü, descoperită de un hoț de morminte, *Bu Zhun*, în sec. III. Scrisă pe plachete de bambus, cronică pare să cuprindă date din istoria legendară a Chinei arhaice, firește, cu *miturile aferente. S-au identificat 75 de capitole.

Zi (babil. *zi* — spirit) Termen generic, cu sens divin și uman, folosit în *teologia babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia*), întrucâtva similar cu noțiunea egipteană *Ka.

ziggurat (sumer. *u-nir* — munte; în altă interpretare: vizibil de departe) *Templu specific Mesopotamiei, cu 7 caturi — simbolizând cele 7 ceruri suprapuse — considerat *munte cosmic*, ca figurare a lumii reale, nesupuse morții; la fel, fiecare cetate mesopotamică era *centrul lumii* (Babilon: *Bab-ilani* — poarta zeilor, adică locul unde zeii coboară pe pământ). Ascensiunea posibilă în pantă, de la un etaj la altul, ar fi simbolizat perspectiva ascensiunii în cerul zeilor sau „apropierea omului de realitatea absolută” (M. *Eliade); totodată însă acest urcuș în etape (șapte povârnișuri) către vîrf însemna, alegoric, și apropierea de *moarte. Presupusul Turn Babel (*Babel), condamnat de *Biblie, certifică ideea acestei ascensiuni inevitabile (interpretată de textul biblic drept o rivnă de sacrilegiu). Printre cele mai vechi **z.** este cel din orașul Ur, consacrat Zeului-lună *Nannar, care s-a clădit în sec. XXI î.e.n., sub a 3-a dinastie; începînd însă cu mileniul II î.e.n., exista cîte un **z.** în fiecare oraș din Mesopotamia. Nu s-a păstrat însă nicăieri clădirea superioară — ultima din structură, arheologii și istoricii socotind încă misterioasă destinația **z.**; după H. Frankfort, **z.** era menit să apropie una de alta cele 2 lumi (umană și divină) printr-un nivel intermediar, înlesnind înțelegerea; după Jean Deshayes, **z.** ar simboliza muntele primordial pe care au coborât întîia oară zeii; dar se consideră deopotrivă că **z.** nu erau decât niște observații astrologice, fără a fi fost și *temple. Despre marele **z.** din Babilon, antichitatea a lăsat informații indirecte și puține: *Biblia* (V.T., *Geneza*, XI, 1—9) îl descrie vag și ca pe o construcție neterminată; Herodot, care îl descrie ca un om care l-ar fi vizitat, afară de confuzia mult dezbătută asupra orientării templului *Etemenanki față de fluviu, face alta asupra numărului corpurilor suprapuse (8 în loc de 7), fiind zgîrcit cu privire la alte detalii ale arhitecturii (*Istorie*, I, 81); după Arrian (*Expediția lui Alexandru*, VII, XVII, 2), Strabon (*Geografia*, XVI, 1—4) și Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, XVII, XCII, 3) cele două **z.** din Babilon (*Etemenanki* și templul *E-Saggila) au fost dărmate de Xerxes (479 î.e.n., cînd Herodot avea 10—11 ani, deci încă nu vizitase Babilonul). Diodor sugerează ipoteza că acel **z.** ar fi fost un templu, cu platforma ultimă slujind observațiilor astronomice: clădirea templului era de mult năruită; „templul era foarte înalt” și probabil de pe nivelul cel mai de sus „chaldeenii cercetau stelele, pentru că răsăritul și asfințitul astrilor se putea vedea bine datorită înălțimii clădirii” (*op. cit.*, II, IX, 4). (→ *Eshara*, *piramide*)

§ Theodor Dombart, *Der babylonische Turm*, Leipzig, 1930

Ziu Zeul războiului în **mitologia germanică*, similarul zeului scandinav, mult mai complex, *Týr.

Ziusudra (sumer. *ziusudra* — cel ce a găsit viața zilelor lungi; babil. *Zi-ud-sud-du*; akkad. *Utnapishti; *Berosos: *Εἰσοβρος*) Omul pro-

vidențial din mitologia sumeriană (→ *mitologii din Mesopotamia*), destinat să asigure continuitatea și regenerarea omenirii după *potopul universal. *Mitul îl consideră un rege evlavios, mereu atent la *revelațiile divine din vise și la rezultatele *descîntecelor: astfel, stînd lîngă un zid, aude o voce de zeu care îi anunță iminența diuviului: „un potop va cotropi cetățile ca să nimicească sămînța neamului omenesc; aceasta e hotărîrea adunării zeilor“. **Z.** construiește așadar, după prescripțiile divine, o corabie salvatoare, apoi cad ploile cotropitoare neîntreput 7 zile și 7 nopți, și în fine zeul *Utu restituie pămîntului căldura și lumina solară; după estomparea consecințelor catastrofei, zeii *An și *Enlil îl investesc pe supraviețuitor cu darul nemuririi și îl strămută în *Dilmun. Potrivit relatării lui Berossos — confruntată cu prismele babiloniene redactate în mil. III î.e.n. (col. Weld-Blundell), **Z.** a fost ultimul rege al dinastiei antediluviene, pînă la care Berossos situa o epocă de anarhie; dinastia s-a succedat astfel: Aloros (*Alulim*), Alagaros (*Alagar*), Ammēnon (*En-men-lu-anna*), Amēgalanos (*En-men-gal-anna*), Daonos — regele păstor (*Dumuzi*), Evedurahas (*Enmen-dur-anna*), Amempsinos (*Ensib-zi-anna*), Opartes (*Ubar Tutu*) și Xisuthros (*Zi-ud-sud-du sau Ziusudra*), după care s-a declanșat potopul. Berossos informează că **Z.**, ieșind din corabie cu femeia sa și cu cîrmaciul, a dispărut cu ei, devenind toți trei nemuritori (spre deosebire de *Noe, supraviețuitorul potopului biblic, care și-a păstrat condiția umană). Repovestirea lui Berossos mai conține descrierea unei misiuni incredințate de zeul zeilor (în adaptare greacă) *Kronos: pînă la declanșarea potopului, **Z.** va avea de înscris pe tăblițe „toate numele lucrurilor“, spre a fi îngropate în Sippar, orașul soarelui, încît omenirea viitoare să aibă de unde afla „știința despre toate lucrurile“.

zine Semidivinități feminine, adesea nominalizate atributiv, prezente în mai multe mitologii populare. În *mitologia românească sînt două categorii morale: bune și rele. ~ *Zinele bune*, preponderente numeric și categorial, sînt fecioare frumoase, zvelte, foarte tinere, năzdrăvane, prielnice omului cinstit și avînd totdeauna soluțiile esențiale pentru dificultățile ori impasurile inevitabile de care e asaltat eroul arhetipal (de obicei, *Făt-Frumos); se socotește că se nasc din flori și sînt considerate global patroane florale, dar există și o zînă a codrilor. Zonal, numărul lor e variabil: fie 3 (surori) sau 12, fie nenumărate; sînt rare, dar posibile, cazurile de *hierogamie: unele **z.** îndrăgostindu-se de Făt-Frumos, erou muritor, dispar și lasă o chemare, iar însoșirea devine cu puțință după ce el săvîrșește mai multe încercări supraomenești; cazurile inverse se efectuează prin viclenia lui Făt-Frumos, care fură veșmintele unei **z.** aflate la scăldat. Totuși, **z.** bune au limite în bunăvoință și uneori pedepesc îndeosebi pe cel care le calcă un *tabu declarat (de pildă, intrarea neîngăduită pe un teritoriu controlat de **z.**); pedeapsa curentă este orbirea. **Z.** au o regină: *Zina Zinelor* (sau *Crăiasa Zinelor*); avînd tinerețe

perpetuă, datorită virginității, ea va începe să îmbătrînească numai după ce se va mărita cu un bărbat muritor, și își va pierde totodată și puterile supranaturale; locuiește în împărăția Zinelor, unde nu moare și nu se naște nimeni, iar puținii oameni care se rătăcesc acolo nu se mai pot întoarce în lumea lor, fiind prefăcuți în animale sau în stane de piatră. În mitologia basmelor, Lazăr Șăineanu observă că „zinele joacă un rol capital“, fiind „tinere, îmbrăcate în alb și de o frumusețe orbitoare“, de asemenea, „iubitoare de cîntece și jocuri“, sînt „de diferite categorii și poartă nume diferite, după cum locuiesc în arbori sau ape, pe munți și pe cîmpii“ (*Basmele române*, București, 1978, p. 643—644); același autor clasifică prototipurile: *fecioara-arbore* (Fata din dafin), *fecioara-pădure* (Arăpușca), *fecioara-pește* (Zina Zinelor); **Ileana Cosînzeana* (Frumoasa lumii). Estimativ, **z.** par numeroase în tradiția folclorică; nefiind decît rareori numite, personificările sînt vagi: *Zina Florilor*, *Zina Codrilor*, *Zina Zorilor*. Această primă categorie a fost luată în seamă și de D. Cantemir: „Zina, cuvînt pe care l-ai putea bănuși că provine din numele Dianei. Totuși rareori ei o numesc la singular, ci de cele mai multe ori folosesc pluralul Zinele și spun că sînt niște fete foarte frumoase și revărsind farmecul lor asupra altora“ (*Descriptio Moldaviae*, III, 1). ~ *Zinele rele* sînt uneori bătrîne, urite, uscățive, alteori tinere, ispititoare, dar sadice față de oamenii îndrăzneți; adesea sînt confundate cu *Ielele, însă prin contaminare, căci sînt divinități structural și atributiv diferite. ~ În Munții Apuseni, moșii nu cunosc decît un singur tip de zînă rea: *Mamornița*. În stratul arhaic nu exista categoria malefică, iar contaminarea notională s-a produs întîi pe cale estetică, prin Iele (și ele adesea frumoase, grațioase, neavînd adversități obsesive). Remarca lui D. Cantemir a fost reluată și argumentată de Mircea *Eliade: *zina* provine, cultural și etimologic, din *Diana romană (venerată amplu, cel puțin după cucerirea Daciei); B. P. Hasdeu le considera de origine germanică. Dar există, foarte rar atestat, și masculinul *zin* (citată de Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 303). ~ În alte mitologii populare, **z.** diferă în funcție de specificul etnofolcloric local, însă într-o arie analogică apropiată. Tipologia europeană (franc. *fee*, germ. *Fee*, engl. *fairy*) aparține îndeosebi basmului fantastic; mai bine individualizată este, la francezi, *Mélusine, o zînă *mutantă. **Mitologia chineză* are mai multe tipuri de **z.**, unele fără o personalitate distinctă altfel decît mai ales prin frumusețe: *Mi Fei, altele însă distinct individualizate: *Maku, o zînă magiciană longevivă, *Lei Zu, zîna mătăsurilor. Prezența **z.** indică un rafinament mitologic. ~ În antichitatea europeană, fără a fi considerate ca atare, numeroasele categorii de divinități discrete, feminine, de rang secundar, numite zeițe, sînt însă echivalente cu **z.** în *mitologia greacă — tipurile de *Nimfe, *Dryade, *Hamadryade ș.a., iar în *mito-

logia romană, de obicei, divinitățile feminine din alaiurile marilor zeițe, avînd și atribute modeste, ca de ex. *Chloris, zîna florilor. ~ Cele mai multe **Z.**, dar nu toate, sînt *mutante, putîndu-se metamorfoza fie la dorință, fie în puterea unei vrăji; în schimb, toate **Z.** dispun de puteri magice, pierzîndu-și integral atributele supranaturale cînd se îndrăgostesc de oameni.

Zjameluks; Zemeluks Zeul lituan al *pămîntului (→ mitologie baltică).

Zlidni (slav. sg. ЗЛІДНІКЪ sau ЗЛІДНИ — zile nefaste) *Spirite malefice, în *mitologia slavă orientală, un fel de gnomi invizibili locuind în casele oamenilor, în spatele cuptorului sau al sobei, și umplînd casa de nenorociri. Numele — în forma plurală: *zlidni*, ca subst. comun — s-a păstrat pînă azi, în paremiologie, *blesteme etc., mai ales în Ucraina: *Bodaŭ sac zlydnu pobylu!* (Bătu-v-ar zlidni).

Zmeu Ființă fabuloasă din *mitologia românească adesea de un *antropomorfism totuși monstruos, gigantesc și nearmonic în aspectul anatomic, dispunînd de obicei de însușiri miraculoase (teletransport, influență magică, sensibilitate olfactivă canină, posibilitatea de a deborda flăcări și fum, forță fizică supraomenească), dar lipsită de inteligență și subtilitate. **Z.** e totdeauna în dispută sau în duel cu *Făt-Frumos; își manifestă prezența fie biologic, fie în chip de foc pur (îndeosebi „sul de pară”) și chiar în condiție paraumană continuă să expectoreze văpăi, care sînt arma lui esențială, după buzduganul care, odată aruncat, se autodirijează ori devine bumerang. **Z.** e lacom și afemeiat, dar deseori duce o viață așezată de gospodar rural chibor, avînd ogoare, turme, grădini etc. și desigur o nevastă (*Zmeoaică*) și copii, ceea ce nu-l împiedică să caute mereu aventuri galante, efectuate mai ales prin răpiri, șantajе sau acte de teroare. **Z.** e totdeauna o prezență răufăcătoare și cînd vrea, și cînd nu vrea; chiar humanoid, e slut, respingător și adesea cu miros fetid. Sînt cazuri mitice cînd **Z.** nu se deosebește de oameni decît în situații-limită, cînd e nevoit să se divulge: participînd la viața satului, pleacă o dată în zbor, de la horă, iar oamenii sînt surprinși: „Să fie zmeul între noi și noi să nu știm nimica!“ (*Dealul fetii*, col. Adam Bolcu). Adesea **Z.** poate zbura, de obicei fără aripi sau alte mijloace anexe; în mitul citat, înainte de zbor, **Z.** a început, „a strănuta și a sufla pe nări, pînă ce îi veni pară de foc, apoi de la o vreme, răcnînd urît, luă chip sperios și, gonit de mirosul ierbii zmeilor, se înalță în sus și se duse spre locul lui, lăsînd o dungă de lumină pe urma sa“. Confundat uneori, fără temeii, cu *Balaurul sau chiar cu *Zburătorul, **Z.** este însă o altă specie teriomorfă. G. Călinescu îl definește (*Estetica basmului*, 1958, p. 36) astfel: „Mitologic, deci simbolic și poetic, zmeul reprezintă o expresie a naturii anorganice impetuoase, a lumii minerale (aramă, fier, argint, aur, topaz, diamant), a bogățiilor de pe tărîmul celălalt, precum și a forțelor telurice latente, a focului în primul rînd și de asemenea a dezlănțuirilor meteorologice, precum ploaia cu vijelie“. Mai mult decît aceste

trăsături „anorganice“. Zmeii posedă numeroase altele, care le conturează mai exact personalitatea, nu numai de personaje de basm, ci în primul rînd de ființe dintr-o specie mitică. Sînt aparent humanoizi, dar mai mari, mai vinjoși decît oamenii; au de obicei capete de cremene mascate (mai rar, forța lor rezidă însă într-un obiect exterior sau chiar într-o altă făptură: o scoafă în care este un iepure, în iepure o prepeliță și în prepeliță trei viermi — cf. **Kașței-cel-nemuritor*); chiar dacă unii **Z.** au aripi, zboară mai des fie prin *levitație, fie prin propulsia realizată de ejecția de foc a gurilor lor, de aceea zburînd lasă în urmă dîră luminoasă; aripile și le folosesc numai la înot. Cei mai mulți iradiază lumină, dar cînd se luptă între ei scapără scînteii și lansează fulgere. Orice **Z.** posedă mari palate, cai neobișnuți (→ *Calul Năzdrăvan*), buzdugane autodirijate, poartă armură și o *căciula fermecată sau un coif invizibilizator; de asemenea **Z.** e magician și poate la nevoie să-și miniaturizeze palatul sau caleașca la dimensiunea unei nuci, sau să invie morții, punînd pe morminte cîte un băț fermecat. Un folclor dubios a pus în circulație niște nume de zmei, care nu au legătură cu *mitul Zmeului (Aghemant, Crîncu, Pogan, Salcotea și chiar „craiul zmeilor“ Aram). Dar **Z.** sînt uneori clasificați în folclorul mitologic autentic după atribute: *Z. ploii*, *Z. secetei*, *Z. fulgerului*, *Z. vîntului* — ca divinități patronale ale acestor fenomene; aici pare să se fi produs o confuzie pseudosincretică între tema „Zmeului“ și tema clasificării unui *panteon din *animismul arhaic local.

Zmiulan Variantă epică, în *mitologia slavă, pentru *mitul despre *Șarpele de Foc*, incluzînd însă și unele atribute ale zeului *Veles. În basmele rusești și bielorusе, **Z.** figurează ca împărat fabulos sau ca erou divin: *Împăratul Foc* (Царь Огня) și împărăteasa *Malanîtsa* (Маланьица) — *simbol feminin al fulgerului: *molniya*) ard turmele împăratului *Zmiulan*, care se ascunde de furia lor incendiară în scorbura unui stejar bătrîn; dar acest motiv e frecvent în mitologia slavă: adversar al zeului trăsnetului *Perun, șarpele (slav. змѣя — șarpe) e socotit posesorul unor mari turme și (caracteristic de altfel reptilelor) se ascunde în scorburi.

zodiac (grec. ὁ ζωδιακός κύκλος — ciclu zodiacal; ζῳδιον — animal mic) Zonă virtuală de pe cer, după care se stabilește (cu valori și semnificații diferite — în *astrologie și în astronomie) mișcarea aparentă a Soarelui, Lunii și principalelor planete. **Z.** este mărginit de două cercuri echidistante din ecliptică (marele cerc al sferii cerești în care se produce deplasarea aparentă a Soarelui timp de un an), înconjurînd 18 secțiuni deosebite. **Z.** e divizat în 12 semne zodiacale, marcate de 12 constelații: *Aries* (Berbecul), *Taurus* (Taurul), *Geminii* (Gemenii), *Cancer* (Racul), *Leo* (Leul), *Virgo* (Fecioara), *Libra* (Cumpăna), *Scorpio* (Scorpionul), *Sagittarius* (Săgetătorul), *Capricornus* (Capricornul sau Inorogul), *Aquarius* (Vărsătorul), *Pisces* (Peștii); cele 12 semne zodiacale (sau *zodii*)

corespund celor 12 luni ale anului (chiar dacă există un decalaj constant între *calendarul astronomic de azi și calendarul zodiacal) ~ În *Egipt* — *religia, prin excelență solară, a orientat și compunerea calendarelor zodiacale; dar orarul nocturn era măsurat în funcție de cei 36 *decani*: constelațiile identificate de egipteni cu *geniile protectoare, domnind câte 10 zile din an și care au dobândit apoi o mare importanță în astrologia locală, însă abia cea helenistică, deoarece în antichitatea clasică, interesată de astronomie în latura ei practică, *z.* astrologic rămâne necunoscut pînă după Regatul Mijlociu. Într-o cameră specială din *templul de la Dendera (construit sub ultimii Ptolemei) — de fapt o capelă de pe terasă — era păstrată o hartă a cerului cu decanii zodiacali. În aceeași perioadă, zodiacul egiptean e o adaptare a celui grec: *Căierul de lincă* (Berbecul), *Taurul*, *Cele două mlădițe* (Gemenii), *Scarabeul* (Racul), *Cușitul* (Leul), *Fecioara*, *Muntele Soarelui* (Cumpăna), *Șarpele* (Scorpionul), *Săgeata* (Săgetătorul), *Viața* (Capricornul) sau *Oglinda Vieții*, *Apa* (Vărsătorul), *Păștii*. ~ În *Mesopotamia* — anul se împărțea în 12 luni, iar ziua și noaptea — ca un întreg — în 12 ore-duble; marea perioadă cosmică de 43 200 ani era divizată în 12 *sar*, fiecare *sar*, lună și oră-dublă reprezentînd ruta vizibilă și simbolul unei a 12-a porțiuni din itinerarul Taurului Solar în traversarea cerului. Lunile zodiacale erau patronate, în Babilon și Asiria, de zeii principali: *Ishar (Fecioara — VI), zeul arcaș *Nergal (Săgetătorul — IX), *Peștele lui *Ea* (Peștii — XII), *Anu și *Bel-Marduk (luna Nisan, I, a *sacrificiilor) etc. Fiecare lună zodiacală își avea semnificația religioasă specială: în luna a VI-a se celebra coborîrea zeiței *Ishar* în *Infern; în luna a XI-a (a Vărsătorului) era comemorată producerea *potopului universal. ~ În *China* — *z.* avea 28 (24) diviziuni sau stațiuni ale constelațiilor, începînd de la solstițiul de iarnă, și nu îndeplinea decît funcții exclusiv astrologice, cu nume figurative de tipul: *Marea Splendoare*, *Imensul Gol*, *Focul Perechii de Phoenixi*; totuși, marcarea mersului aparent solar (*Calea Galbenă*) era făcută în 12 diviziuni cu simboluri animale: *Șobolanul*, *Boul*, *Tigrul*, *Iepurele*, *Dragonul*, *Șarpele*, *Calul*, *Oaia*, *Maimuța*, *Găina*, *Clănele*, *Porcul* (succesiunea acestor zodii, deschizîndu-se cu Șobolanul, care corespunde Vărsătorului, continuă cu Boul, corespunzînd Capricornului, apoi cu Tigrul care e Săgetătorul etc.; originea aparentei anomalii stă în destinația primitivă a animalelor zodiacale pentru un zodiac orar). În ce privește calculul destinelor individuale, sistemul zodiacal chinez se raportează la ani: anul Clănelui, anul Dragonului etc. După tradiție, inventarea zodiacului chinez este atribuită lui Da Zhao, ministrul împăratului legendar *Huangdi; acest *z.* a fost preluat de mongoli, tătari, tibetani, turci, japonezi, coreeni. ~ *La azteci* — s-a remarcat similitudinea cu *z.* orar chinez, numele de animale indicînd zilele lunilor nahuatl de 20 zile: se regăsesc *Iepurele*, *Maimuța*, *Clănele*, *Șarpele*, iar animalele necu-

noscute în America (*Tigrul*, *Dragonul*, *Găina*) s-au înlocuit cu *Ozelotul*, *Șopirla*, *Condorul*.

Zohar (ebr. זֹהָר *zohar* — strălucire, splendoare); *Sepher Ha-Zohar* (סֵפֶר הַזֹּהָר *Cartea Splendorii*) Carte mistică ebraică din categoria literaturii kabbalistice (→ *Kabbala*), atribuită legendarului *Shimon bar Yohai*, scrisă însă probabil de *Moses de Leon* (1250—1305), care a utilizat, fără îndoială, pe lângă propriile sale concepții mistice, tradiții colaterale, *mituri și *legende ale *iudaismului și a publicat-o apoi în 1290; (în 1559, *Z.* e tipărit concomitent la Mantua și Cremona). Fără o structură unitară, cartea e compusă în jurul unei străni ideii a unui Dumnezeu lipsit de atribute, considerat *Ensoph*, adică *Nimicul infinit*, aflat în pace absolută sau elementul primordial necreat și necreator, totodată, acest Dumnezeu hiperabstract se manifestă prin 10 forțe creatoare (*sephiroth*), exprimînd ideile de lumină și de bine, cărora li se opun 10 forțe ale răului (*keli-photh*); fiecare *sephiroth* include 3 noțiuni: factorul masculin (bunăvoînța), factorul feminin (justiția), din unirea erotică a acestora născîndu-se fiul (frumusețea). După *Z.*, sufletul omenesc locuiește în *cer și îi este dat omului vremelnice. Principalele părți din *Z.* (*Cartea misterului ascuns*, *Sfînta mîreață adunare*, *Sfînta mică adunare*) conțin 71 capitole, divizate în 2173 versete, și sînt considerate de unii comentatori și exegeți drept cele mai vechi texte kabbalistice. Textul e consacrat aproape fără excepție descrierii detaliilor fizice din înfățișarea aparentă a dumnezeirii, care e numită *Cel vechi de zile*. Dar *Z.* este mai complex, în cele cel puțin 20 de secțiuni: *Cartea Tainei* (*Sifra di Shenjutha*) — comentariu ermetic la primele 6 capitole din *Geneză*; *Măreața Adunare* (*Idra Rabba*) — explicarea textelor ermetice aluzive din *Cartea Tainei*; *Mica Adunare* (*Idra Zutta*) — *Shimon bar Yohai* își dezvăluie, pe patul de moarte, ultimele secrete; *Adunarea de citire a indicațiilor din Thorah* despre *tabernacol (*Idra di-be-Mashkana*); *Palatele* (*Hekalot*) — descriînd cele 7 palate ale luminii, contemplate fie de sufletele celor care mor, fie de vizionari; *Taina Tainelor* (*Razah de razin*) — mic tratat de fiziognomie și chiromanție; *Bătrînul* (*Sava*) — discuție despre enigmaticele sufletului în jurul vocației de kabbalist al unui bătrîn mîgărar; *Copilul* (*Yenuha*) — un copil-minune vorbește despre tainele cuprinse în *Thorah; *Mai marea Casei de Învoătură* (*Rav Methiotha*) — călătoria prin *Paradis a unor discipoli ai lui *Shimon bar Yohai* și descrierea destinului postum al sufletului; *Misterele Thorei* (*Sitre Thorah*) — tălmăcirea alegorică a unor excerpte biblice; *Matnitin* — reluarea kabbalistică a textelor *Mishna* și *Tosefta*; *Zohar al Cîntării Cîntărilor* — comentariu kabbalistic al versetelor de început din textul regelui Solomon; *Fringhia secretă a măsurătorii* (*Khaw Ha-Mida*) — explicînd versetul *Ascultă Israele!* din *V.T.* (*Deuteronom*, VI, 4); *Misterul literelor* (*Sitre otiot*) — literele componente ale numelui lui *Dumnezeu; *Co-*

mentariu despre vedenia lui Iezechiel a *carului ceresc *Merkaba; *Tainica Midrash (Midrash Ha-Neelam)* — despre înțelesurile ascunse din *Thorah*; *Tainica Midrash* — un alt comentariu despre *Cartea Rut*; *Păstorul credincios (Raiah Mehemna)* despre *Moise și *Decalog*, în interpretare kabbalistică; *Tikkune Zohar* — comentarii în 70 de variante ale sintagmei cu care se deschide textul *Thorei*: „La început”; *Comentarii suplimentare* despre carul ceresc Merkaba al *profetului *Iezechiel. ~ În *Zohar* e pusă în valoare o teorie proprie a *cosmogoniei: originea lumii se explică prin scînteia primară din care Dumnezeu a creat spațiul universal; iar acel punct primordial este „lumină lăuntrică transparentă, infinit de fină și infinit de pură” care iradiază raze străvezii invizibile, cu neputință de zărit sau de conceput; peste punctul prim există un înveliș: Hekalot (Palatul), înfășurat la rîndul său de un alt înveliș, așa cum sînt stratificate învelișurile dintr-o nucă (*Zohar*, I, 196).

§ *Sepher Ha-Zohar. Le Livre de la Splendeur* (trad. franc. Jean de Pauly, I—VI, Paris, 1906—1911); *The Zohar*, transl. H. Sperling and M. Simon, I—V, London, 1931—1934; G. Scholem, *Die Geheimnisse Sohar*, Berlin, 1935

zoomorfism Categorie mitologică privind reprezentarea unor divinități în formă (totală sau parțială) de animale; de obicei, animalul devenea sacru, fără a fi ținta în sine a *cultului și nici zeu el însuși, ci numai o formă de manifestare corporală a zeului, sau alteori un animal preferat de un zeu sau consacrat zeului. E posibil ca unele sacralizări să se fi petrecut de timpuriu (în *animism, *fetişism, *totemism) cînd animalul greu de vînat devenea, în credința vîntătorului primitiv, prototipul (sau părintele mistic) speciei. Cultul zoomorfic însumează de obicei două tipuri: a) după aspectul vădit; b) după semnificația lăuntrică ce determină transformări de aspect. În cazul sacralizării aspectuale, uneori devenea sacră toată specia, neputîndu-se deosebi animalul sfînt de cel profan, alteori însă un singur individ sau un număr fix de indivizi ai speciei, îngrijiți anume de preoți. Mai răspîndit, cultul divinităților zoomorfe în funcție de înțelesul lor tainic, intern, e clasificabil după relațiile zilnice ale primitivului cu animalele: a) tipul *pastoral*: *vaca (*Kamadhenu — India, *Hathor — Egipt, *Audhumbla — Scandinavia), taurul (*Apis, *Mnevis — Egipt, taurul lui *Poseidon, *Zeus ca taur răpînd-o pe *Europa — Grecia, taurii sacri din Madagascar), bivolul (India sudică), *șapul (*Dionysos, *Pan, *Satyri, *Silenus, *Faunus — Grecia și Roma), *oaia (Africa, *Oaia Năzdrăvană — România); b) tipul *cinegetic*: *ursul (la triburile siberiene; zeița-ursoaică la etrusci și romani — *Artio), *lupul (*Apollon Lykaios — Grecia, *Fenrir — Scandinavia, lupul emblematic de pe steagul războinic al dacilor, zeul-lup Kanukh al tribului thlinkit din America de Nord [și, în genere *ly-

kantropia); c) tipul *animalelor sălbatice*: *tigrul (*Çivâ — India, zeul-tigrul Wahia al tribului warali — Vietnam), leul (*Horus, zeița-leoaică *Sehmet — Egipt, zeul-leu arab Yaghuth), leopardul (Africa de Vest), elefantul (Siam); tipul animalelor în care se adăpostesc *sufletele omenesti reîncarnate* și mai ales: d) tipul *totemic*: corbul (*Kutkhu — Siberia, de asemeni corbii divini din Australia, Polinesia, America de Nord), *călugărița / Mantis religioasă (*Cagn — boșmani, Ngo — hotentoți), *ciinele (*Anubis — egipteni, *Cu Chulainn — celti, sau ca paznic familial, în Jawa, Nepal, ș.a.), *pisica (*Bastet — Egipt, pisica sălbatică în Australia Centrală), elefantul (Cambodgia, Sumatra); e) tipul *tutelar* (peste animale sau în formă animală): peștele *Akkruva), *calul (zeii-cai: Rudiobus — Roma, Koda Pen — India, populația gond), șopirla (Tangaloo — Polinesia); f) tipul *protector al vegetației*: șapul (Dionysos — Hellada); g) tipul *răufăcător*; șarpele (*Șarpele demonic — Biblia), uliul (Borneo); h) animalele *magice*. Se poate însă propune o clasificare mai logică: a) animale *totemice* (Cagn, Bastet, Kamadhenu); b) animale *oraculare* (Oaia Năzdrăvană); c) animale *divine* (ibisul lui *Thot, corbul Kutkhu); d) animale *ocrotitoare* (ciinele); e) animale *sapientiale* (șarpele-cu-pene *Quetzalcôatl, *mămuța *Hanuman, peștele lui *Éa); f) animale *demonice* (lupul Fenrir, ciinele *Gharmr, ciinele tricefal *Cerber, Șarpele biblic, *Minotaurul); g) animale *emblematic* divine (*cobra sacră — Egipt, India).

Zorilă Personificarea masculină a zorilor, în *mitologia românească, un corespondent elementar al zeiței romane *Aurora. Uneori însă folclorul mai vechi îl identifică în steaua Sirius.

zoroastrism *Religie dualistă, apărută în Iran la începutul mil. I î.e.n., a cărei elaborare și răspîndire este atribuită atît de tradiție, cit și de scripturile sacre ale z. reunite în codexul *Avesta, *profetului *Zarathustra (în rostire greacă: Zoroastres). Z. a selectat și reorganizat mitologia arică primitivă a Iranului, subsumînd-o noului *cult al luptei cosmice între principiul binelui și principiul răului, adică celor două divinități care personificau aceste principii elementare ale unei civilizații pastoral-agrară incipiente: *Ahura-Mazda (binele) și *Angra-Mainyu (răul). Mai tîrziu, z. s-a profilat într-o religie cu o doctrină mai distinct cristalizată, fără diferențe sensibile de conținut, supusă unei *teologii riguroase ce își concentrează atenția asupra cultului *mazdaist* ca atare. Z. propriu-zis, dintre ai cărui fideli au rămas mici comunități insulare chiar și în Iranul sec. XX, și-a întins influența timpurie — direct sau prin ecouri — asupra *iudaismului, apoi a *creștinismului, contribuind într-o măsură mai mare și la construirea unor doctrine de la începutul erei noastre: *gnosticismul, *manicheismul (→ *mazdaism*).

§ Georges Dumézil, *Naissance d'archanges, Essai sur la formation de la théologie zoroastrienne*, Paris, 1945

Zurvan; *Zurvan Akarana* Zeul primordial, preteogonic, în *mitologia iraniană, simbolizând timpul inert și infinit, din care s-au născut cele două principii contrare (binele și răul) ale dualismului din *Avesta: după nenumărate sacrificii făcute în sine, din dorința sa de a dobîndi un urmaș, **Z.** în cele din urmă se îndoiește de valoarea sacrificiilor; abia astfel timpul se fructifică, materializîndu-se instantaneu în cele două principii esențiale: din îndoiala lui **Z.** se naște principiul răului — zeul *Angra-Mainyu, iar din gestul sacrificiilor efectuate, *Ahura-Mazda sau principiul binelui și totodată unicul creator al universului. Doctrina *sectei zurvanite tîrzii consideră că cei doi zei (*Ahura-Mazda* și *Angra-Mainyu*) au fost cele două principii vizibile prin care s-a manifestat dintru început principiul primordial invizibil al timpului infinit: *Zurvan Akarana*. **Z.** este de fapt divinitatea hermafrodită integrală — timpul etern în sine — care se autoparcelează, iar astfel limitează durata în univers a prezenței răului și a luptei între bine și rău (prezența lui *Angra-Mainyu* — 3 milenii, luptă — 12 milenii), după care răul este anulat, iar viitorul i se atribuie numai lui *Ahura-Mazda*; atunci opera lui **Z.** (*timpul limitat*) se va resorbi în eternitate (*timpul fără limite*). În *manicheism, **Z.** a devenit zeul suprem.

§ H. H. Schaefer, *Der iranische Zeitgott und sein Mythos*, Gesell, 1941; R. C. Zaehner, *Zurvan. A Zoroastrian Dilemma*, Oxford, 1955

zurvanism Doctrină teologică dominantă în *religia Iranului arhaic, afirmînd că lumea

s-a născut din substanța primordială a *timpului (*Zurvan). Din *cultul timpuriu al zeului *Zurvan Akarana* s-a format, sub Ahemenizi (sec. VI—IV î.e.n.), o religie a cărei dezvoltare a fost curmată de ascensiunea *zoroastrismului. Inclus totuși în *Avesta ca element secundar, cultul zurvanic își continuă existența în cuprinsul zoroastrismului, ca un curent aparte. **Z.** consideră că în starea primordială a universului nu exista decît timpul infinit, lumea nefiînd decît o stare potențială; prima ei mișcare a produs, din *Zurvan*, cele două principii contrare care o vor governa: *binele* (*Ahura-Mazda) și *răul* (*Angra-Mainyu), aici rezidînd și caracterul fatalist al concepției, bazate pe ideea de *predestinare (tot ce se va mai petrece vreodată a și fost stabilit dintru început de Timpul *Zurvan*), în contradicție fățișă cu ideea liberului arbitru uman, predicată de zoroastrism. În **z.** funcția de bază a *timpului* este *continuitatea* lui; timpul este substanța activă care dă capacitate de acțiune materiei. Sub raport cosmologic, ideea zurvanistă de timp etern ca substanță activă infinită este indisolubil legată de ideea unui spațiu infinit. *Teologia avestică tîrzie divizează însă timpul în două noțiuni: *timpul infinit* (eternitatea esenței) și *timpul limitat* (un *continuum al lumii*, întrucît lumea a fost creată și va avea un sfîrșit).

§ M. Boyce, *Some Reflections on Zurvanism* (In *Bulletin of the School of Oriental Studies of London University*, vol. XIX, pars. 2, 1957, p. 304—316)

POSTFAȚĂ

Extrem de controversat, contestându-i-se, încă din antichitate, puterea de adevăr pentru a fi un tip de reconstrucție a lumii prin transfigurare sau, dimpotrivă, văzându-i-se virtuți tocmai în deficiențele de semnificare, adesea între da și nu, mitul ajunge, ca realitate culturală, în secolul nostru, cel mai sever în judecata lui, dar și cel mai justițiar.

N-au lipsit și probabil că nu vor lipsi nici mai departe pozițiile extremiste, în fondul lor dogmatice, de respingere absolută și de acceptare integrală, de identificare a mitului cu o „poveste mincinoasă“ ori de asimilare a sa cu duhul însuși al culturii.

Or, dacă nu este „poveste mincinoasă“, și nu este, dacă nu este o vocabulă sub care „unii plasează ceea ce nu s-a văzut niciodată (un licorn), ceea ce li se pare imposibil (învierea lui Christos)“ sau „iluziile (aparitiile) Fatimei și imposturile (dansurile ploii)“, mitul nu pare a fi nici forma ideală de asumare a lumii (Jean-Charles Pichon, *Histoire des mythes*, Payot, Paris, 1974, p. 5).

Alternativa: mitul, poveste mincinoasă — mitul, adevăr etern, dacă nu adevărul în condiție absolută, a putut fi depășită numai prin deschiderea asupra-i a mai multor perspective, așa cum plurivalența sa funcțională (și structurală) o impune, fiindcă numai astfel s-au pus bazele unei cercetări și ale unei hermeneutici diferențiate.

Mitul „vorbește“ altfel istoricului religiilor și altfel istoricului filosofiei; antropologul deslușește sensuri cu mare încărcătură de informație, acolo unde ceilalți nu văd nimic, folcloristul are și el limbajul și a percepția sa, iar sistemul de decodificare al istoricului științelor este distinct de cel al tuturor celorlalți.

Aceasta pe de o parte. Pe de alta, univers care se dezvoltă mereu în funcție de timpul lecturii și de tipul de conștiință evaluatoare, mitul poate fi (este, de fapt) mereu altul. Deschis, adăugându-și noi semnificații, sporind într-un al doilea timp al său, acela, zicând după Eliade, al mitului de după mit, el ca realitate culturală și mitologia ca hermeneutică sînt programe nesfîrșite. O mitologie totală și definitivă, de aceea, este o utopie, de vreme ce, de la o epocă la alta, altfel va fi ea însăși, printr-o expansiune în lumea sensurilor și alta va fi percepția ei. În urmare, există o „coordonare principală“ între „observat“ și „observator“.

Ca descriere și interpretare, deci, mitologia nu depinde numai de punctul de vedere, ci și de istoria deschisă a mitului.

Subiectivitatea nu este un defect: ea face parte din chiar condiția operei. Altminteri, ce ar rezulta? O mitologie obiectivă, la limită, presupunînd că este posibilă, cît ar mai fi o reconstrucție? Dar, fiecare mitologie este a unui autor ce aparține unui orizont de plasare (unui tip de lectură) și unui timp al lecturii. Pot fi, de aceea, mitologii din varii perspective: a antropologiei, a etnologiei, a folcloristicii, a filosofiei, a istoriei, a istoriei religiilor, a artelor, chiar a științelor. Și încă, din lăuntru aceluiași orizont, alta și altfel va fi mitologia în funcție de timpul istoric al receptării.

Așa sînd lucrurile, dacă stau astfel, în acest caz, nu se riscă dezintegrarea nominalistă a mitului? Căci o asemenea raportare, mereu alta, în funcție de punctul de vedere, pare a ucide mitul sau oricum a-i lua complexitatea originară, polimorfismul dinamic și organicitatea, marea lui virtute de a fi, cum zicea Eliade, *vivant*.

Riscul a existat și există în continuare, ajungîndu-se, nu o dată, la un fel de luptă pentru mit, exclusivistă, intolerantă.

Dar în același timp, „războiul“ a trimis înapoi, la existența originară a mitului, la sine ca o realitate culturală plurivalentă și autonomă față cu valorizările ulterioare:

filosofice, religioase, artistice. Aceasta, pentru că în sine, mitul este indiferent în raport cu resemnificările ulterioare, deși deschis oricărei interpretări. Numai că nu este imaginat și construit cu o teleologie precisă, adică în vederea cutărei religii sau cutărei filosofii, nici chiar pentru filosofie sau pentru religie, ca atare. Altfel spus, el este o realitate autotelică, așa cum sînt toate celelalte, în cîmpul conștiinței.

Că are componente filosofice, religioase, artistice, nimic de zis, dar el nu este nici filosofie, nici religie, nici artă, conținîndu-și „în mod comprehensiv propriul lui sens“ (Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarii*, Editura Univers, 1977, p. 446).

Cînd a trecut (sau a fost trecut) în religie ori în filosofie, mitul și-a pierdut identitatea, încetînd să mai fie ceea ce a fost în logica sa, în timpul și în universul său. Transfigurat, el este desprins din sistemul său și este anulat ca atare. Sarcinile îi sînt preluate de noile exerciții ale spiritului în care, cît mai supraviețuiește, are de îndeplinit roluri auxiliare.

Religiile, bunăoară, îi folosesc „povestea“ pentru cadrul narativ al sensurilor lor sau ca suport al acestora, altele decît cele pe care ne-am obișnuit să le numim mitice. Pentru că miticul și religiosul, deși comunicabile, sînt universuri distincte epistemologic și istoric, deopotrivă.

Revalorizat: filosofic, științific, religios, artistic, mitul trece în altceva, în alte modalități de reconstrucție și de explicație a lumii, în alte limbaže, în alte logici.

De bună seamă că orice transfigurare, fie și în grade diferite, este o transgresare. Problema este ca modificarea — automodificarea să însemne o depășire — autodepășire.

„Elementele reflecției mitice se situează întotdeauna la jumătatea drumului dintre precepte și concepte“. Lucrează cu imagini încă și „imaginea nu poate fi idee, dar ea poate juca rolul de semn sau, mai exact, poate conviețui cu ideea într-un semn“. Deși prinsă „în mrejele imaginilor“, gîndirea mitică „poate fi de pe acum generalizatoare, deci științifică“ (Cl. Lévi-Strauss, *Gîndirea sălbatică*, Editura Științifică, 1970, p. 153, 158, 161, 162).

În urmare, dacă din mit au putut porni pe de o parte religia, iar pe de alta filosofia și științele, deci două modalități distincte de valorizare a lumii, faptul nu ține de o dispunere eclectică a elementelor sale. Operațiunea de desprindere nu va fi fost mecanică, religia luînd povestea fantastică sau, zicînd după Aristotel, întimplările miraculoase, iar filosofia și științele ideea ori ceea ce ține locul ei, adică imaginea.

Un sistem „bine articulat“, cum îl socotește Lévi-Strauss, în condiția sa originară, mitul este strîns în jurul unei valori, dar al unei valori cu multiple deschideri și de aceea, cu varii valorizări posibile: filosofică, științifică, artistică, religioasă.

Ulterioare, din acest punct de vedere, toate au șanse egale în fața mitului. Cum însă mijloacele și scopurile sînt diferite, mitul este valorizat în modalități diferite și în grade diferite.

Dacă prin condiția sa valorizarea este o depărtare de ceea ce se valorizează, una este însă depărtarea de tip filosofic și alta cea religioasă. Cînd a trecut (sau a fost trecut) în religie ori în filosofie, mitul și-a pierdut identitatea încetînd să mai fie ceea ce a fost în logica sa, în timpul și în universul său. Transfigurat, el este desprins din sistemul său și este anulat ca atare. Sarcinile îi sînt preluate de noile exerciții ale spiritului în care, cît mai supraviețuiește, are de îndeplinit roluri auxiliare.

Luînd numai un mit, pe acela al haosului originar, putem verifica lesne că acesta este depășit în motivul principiului lumii (*apa* la Thales, *apeironul* lui Anaximandros, *aerul* la Anaximene, *focul* la Heraclit, *formele* platonice, *materia*, *forma* și *privațiunea de formă* aristotelice). „Geniul filosofic grec“, prin urmare, va fi acceptat „esențialul gîndirii mitice“, dezvoltînd „cîteva teme constitutive ale gîndirii mitice: importanța originii, a celui *arhê*; esența care precede existența omenească“ (Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, Editura Univers, 1978, p. 106).

Dacă în valorizarea de tip filosofic se produce o dezantropomorfizare progresivă printr-o convertire a hierofaniei în ontofanie, în cea de factură religioasă prin potențarea sacrului se trece tot mai mult către o reprezentare personalizată a ființei lumii. Încă din antichitate, de altfel, s-a identificat în antropomorfism mecanismul de producere a reprezentărilor specific religioase. „Muritorii, zicea Xenofan, poet-filosof din secolul al VI-lea î.e.n., își închipuie că zeii se nasc și ei, că au îmbrăcăminte, glas și înfățișare ca ale lor.“

Că intuiția îi era exactă, deși experiența limitată, nu este greu de stabilit. Căci, la urma urmelor, nu numai panteonul grec reproducea istoria greacă, dar și cel vechi indian istoria profană și cel ebraic și cel creștin de mai târziu veneau ca antropofanii *sui generis*.

De la *Iliada* homerică la *Theogonia* hesiodică sau la religia epocii clasice, modificările în panteon urmează celor profane, din istoria greacă. Yahweh, al vechilor evrei, la rîndul său face lumea cam ca un meșteșugar, se minie și se răzbuună, pune la încercare pe Iov, primește jertfa păstorului (Abel) și nu pe cea a agricultorului (Cain), deci într-un anume moment al „fenomenologiei“ sale exprima statutul social și moral al crescătorilor de vite. Așa se și explică de ce, primind jertfa lui Abel o refuză pe cea a lui Cain. Dar, totodată, *Geneza*, deși potrivnică agricultorului, punîndu-l să-l ucidă pe păstor, act simbolic, îi recunoaște izbînda. Căci Abel păstorul moare în timp ce agricultorul, Cain damnatul, se înmulțește, din spița lui ridicîndu-se cei ce aveau să dea oamenilor artele și meseriile. Cain însuși va fi început „să zidească o cetate“, iar dintre urmașii săi, Iabal avea să fie „tatăl celor ce locuiesc în corturi“, Iubal „tatăl celor ce cîntă cu alăuta și cavatul“, Tubal-Cain, „făuritorul tuturor uneltelor de aramă și de fier“ (*Geneza*, IV, 20—22).

Dincolo de resemnificările religioase stă deci legenda ce este, poate, „ecoul conflictelor care, în timpuri îndepărtate, au izbucnit între triburile nomade de păstori și populația care a început să ducă un mod de viață stabil, dedicîndu-se agriculturii“ (Zenon Kosidowski, *Povestiri biblice*, Editura Științifică, 1970, p. 38).

Asemenea și Brahma, care, prin întreaga sa ființă, trebuia să fie o justificare a regimului castelor: „Pentru ca lumea să meargă cum trebuie, Brahma a creat pe *Brahmin* (brahmani), pe *Kșatriya*, pe *Vaișya* și pe *Sudra* care au ieșit din gura, mîinii, coapsele și picioarele sale“. „Pe *Brahmin* i-a hărăzit învățăturii și propovăduirii *Vedelor*“. „Pe *Kșatriya* „să apere populația“, „*Vaișya* au fost meniji să crească vitele ... , să facă negoț și să se ocupe cu agricultura“. „Un singur lucru trebuie să facă *Sudra*, și anume ei au primit poruncă să slujească fără pizmuire celelalte caste“ (*Legile lui Manu*, I, 31).

Creștinismul, la rîndul său, o religie a sclavilor în momentul apariției și deci o formă de protest, după oficializare, avea să-și lege destinul de acela al noilor stăpîni ai lumii. Astfel că, în tot timpul evului mediu, cam zece secole, instituționalizat, creștinismul nu numai că a renunțat la accentele de revoltă cu care intrase în istorie, dar a inspirat reprimarea oricărei încercări de eliberare socială. Sau a fost în așa fel refăcut în „retortele“ teologilor încît să poată legitima reprimarea oricărei revolte.

Aceeași divinitate a sclavilor de odinioară este pusă, de acum, să justifice inegalitatea și aservirea omului față de om. Dumnezeu, avea să scrie un teolog al veacului al XI-lea, Eadmer de Canterbury, „i-a așezat pe unii, pe clerici și călugări, ca să se roage, pe țărani ca să asigure prin munca lor traiul propriu și al semenilor. Pe ceilalți, pe războinici, în sfîrșit, el i-a așezat ca să facă dovada puterii, în măsura în care ar fi fost nevoie“ (*Pilda oilor, boilor și a cîinilor*, în J. Le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, Editura Științifică, 1970, p. 342).

Așadar, o singură religie, numai că diferită, prea diferită de la o epocă la alta, de la o vîrstă a ei la alta, pentru a-și mai putea demonstra unitatea istorică și sistematică.

Diferite unele de altele, diferite și, fiecare în parte, în evoluția lor, toate religiile lumii de la cele ce au dispărut cu lumea care le-a generat la cele ce au supraviețuit trimit la același determinism istoric, profan. În dependență de istoria concretă, ele urmează meandrele acesteia venind pe firul ei din cele mai vechi timpuri. Mitul, ca o memorie a umanității, este indeajuns de probant în acest sens. Căci conatural omului, el dă seamă de stratul prim al conștiinței noastre istorice ca și de diferențierile ulterioare: filosofice, științifice, religioase în momentul sau mai curînd în momentele de ruptură.

O „lectură“ a sa, de aceea, procură argumentele prime pentru o mai exactă percepere a determinismului istoric al formelor culturii care *altceva, ele însele*, adică, sînt ceea ce sînt și prin prelungirea viziunii mitice a realității cosmice și a existenței omului (Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 106).

Valorizări ale mitului, într-o parte a lor, în aceea „dinspre“ istorie, dacă se poate spune așa, formele culturii pot fi astfel mai bine înțelese atît în continuitatea cît și în discontinuitatea lor.

Fără o exactă (sau cît mai exactă) cunoaștere a mitului în originaritatea sa, formele culturii ar putea să pară ca născute deodată, nu se știe cum, miraculos, ca zeița Athena din capul lui Zeus, înzestrată cu arme și scut. Or, nici filosofia, nici științele, nici religiile nu vor fi irupt miraculos, ele, mai înainte de marele moment de tăietură, trăind latent în mit ca în preistoria lor.

Nici știință, nici religie, nici filosofie, nici artă, mitul participă la explicația acestora pentru că, în ordine istorică, va fi participat la geneza lor. Fie și numai pentru atît și cunoașterea universului mitic este de tot necesară.

Acest *Dicționar de mitologie generală*, acum la a doua ediție mult adăugită, al lui Victor Kernbach dă o cunoaștere atît de cuprinzătoare a lumii mitului încît pare exhaustiv.

Scriind despre fapte atît de depărtate în timp încît par să nu fi avut un timp al lor, Victor Kernbach nu face operă de simplă înregistrare și reconstituire și nu se întoarce în trecut ca într-un univers închis și mai cu seamă, încheiat.

În genere, cînd ne întoarcem în timp, nu plecăm, din instanța noastră pentru a adăsta, fie și vremelnice, în alta ca scop în sine. De altfel, ce sens și ce șansă ar mai avea o lectură în sine, dacă valorile unei epoci, așa cum sînt prinse în sistemul *operei*, nu rămîn în sine?

Opera autentică nu are a rămîne în timpul ei prim și nu are a trece în altul ca mobilul în mișcare mecanică, de la un punct la altul. Ea sporește cu fiecare experiență umană în care a fost integrată și la rîndul ei sporește experiența de dincolo de timpul ei istoric. Viața *operei* se leagă de viața istoriei venind cu ea și prin ea. Numai *opera* închisă își îngroașă (sau i se îngroașă) marginile și numai ea cu trecerea vremii se pierde tot mai mult în carapacea în care ascunde puținul ei miez. Numai ea are o formă definitivă (care e moartea *operei*) și numai ea cade în neputința de a comunica.

Opera deschisă însă, un fel de univers așezat și neașezat, se desăvîrșește mereu sporindu-și sensurile pe măsura înaintării noastre în adevăr și în măsura în care participă la acesta. De aceea, pentru a zice ca Maurice Blanchot, „infinutul *operei*, într-o asemenea perspectivă nu este decît infinitul spiritului său“ (*Spațiul literar*, Editura Univers, 1980, p. 14).

Iar mitul, cel dintîi, fie și în serie istorică, ne dă certitudinea că *opera* autentică este operă deschisă. *Dicționarul* acesta face în mod exemplar demonstrația.

Cercetare aplicată a mitologiei în istoria și în sistemul ei, *Dicționarul* informează dar și educă. Informează exact și complet (atîta cît știința de azi ne-o permite) asupra unui univers care fascinează mereu prin bogăție, prin frumusețe, prin trăinicie. Ne introduce într-o lume parcă de basm, dar cu mijloacele și pe căile cercetării istorice și ale filosofiei culturii în genere. Ceea ce, zicînd după Hegel, nu ucide primăverile mi-

tului, adică nu-l face să intre într-o schemă sau într-un șir de scheme depersonalizante.

Introducându-ne într-un univers atât de aparte, *Dicționarul* acesta păstrează frumusețea originală a miturilor și atunci când le descrie și atunci când le interpretează, deci când le reface sistemul, în timpul lor ca și în conștiința ulterioară, când le desprinde semnificațiile majore pentru a le identifica locul și rolul în istoria și în constituția spiritului omenesc. Iar prin toate acestea, *Dicționarul de mitologie generală* are și valoare formativă, istorică, filosofică, morală, estetică.

Urmărind, cum era și firesc, valorizările religioase ale mitului, Victor Kernbach face și operă de analiză critică a religiilor. Căci, pornind de la mit, de la cunoașterea acestuia, de la cunoașterea miturilor esențiale care după modificări repetate au fost absorbite în scenariul și în doctrina tuturor religiilor putem desluși mai exact fundamentul profan al acestora. Putem înțelege mai bine mecanismele transfigurării de tip religios a lumii, particularitățile sale, funcționalitatea sa. De aceea, încă o dată, cunoașterea mitologiei este o condiție fără de care nu se poate a înțelegerii și explicației critice, istorice și sistematice a religiei. De fapt, cu cât cunoaștem mai bine mitologia cu atât mai mult ni se dezvăluie „misterul“ construcției speculative religioase.

Operă de erudiție dar și de filosofie a culturii, acest *Dicționar* vorbește nu numai exploratorului universului mitic, ci și cercetătorului critic al religiilor, filosofului, istoricului, poetului, omului de știință, esteticianului, istoricului literar și de artă, antropologului.

Instrument de lucru pentru orice om de cultură specializat, chiar și pentru specialistul în materie, *Dicționarul* lui Victor Kernbach are marea virtute de a fi, de a putea fi o carte pentru toți. Deci nu numai pentru istorici și filosofi, pentru esteticieni și antropologi, ci pentru cititorul pur și simplu. Căci gândit în așa fel încât specialistului să nu-i spună prea puțin, nici nespecialistului prea mult și prea multe, *Dicționarul de mitologie generală* a fost astfel realizat încât imaginea universului mitic apare deopotrivă bogată și simplă, în ordine esențială. Accesibilitate, în fond, nu înseamnă sărăcire, cum nici tratarea superioară a unui motiv sau a altuia nu presupune neapărat încifrarea. Ceea ce este detot evident și clar, ceea ce esențializează este și accesibil.

Demonstrativă, convingătoare expunerea lui Victor Kernbach este în acest sens superior accesibilă și cartea sa, o carte pentru toți.

GH. VLĂDUȚESCU

1

Tehnoredactor: MARILENA DAMASCHINOPOL

Bun de tipar: 6.03.1989 Coli tipar: 41,750

**Tiparul executat sub comanda
nr. 1023 la
Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
Republica Socialistă România
București**